

**A nagy,
a fájó,
a szerencsés bukás**

Regény

**Írta
Kéri Tamás**

TARTALOM

1966

Intermezzo
Vissza 1956-ba, avagy a földi mennyország
1956. október 23.
1956. október 25.
A vízvázlat
„Geológiát a földrengést követő reggelen kezdünk tanulni”
November 4.
Utolsó felvonás és végjáték

1976

Az előtörténet, avagy változatok egy témára
Kis ugrások helyett – egy nagy
A hullámok játékának kitett magyar zsidó a metafizika tengerén
A szalagtól a regényig
Az utolsó találkozás?

1986

A múlt ajzása
Újra a Petőfi Körben
Rádiótól rádióig: a BBC
Rádiótól rádióig: a SZER
SZER II.
Az új otthon
Amerikába jövő magyarok
Vissza Évikéhez
Utóismerkedés
Visszapillantás '56-ra
A kihegyezett pótceruza világa
Zoltán a kulcs?
A változásképtelenség magasiskolája
A szerző mentegeti magát
Pali levelei
Kísért a múlt
Ó, Kanada!
Válasz az Elcsereült Szobák rejtélyére
Daydreaming

1996

Nagybetegen
Utóvédharcok a történelmi forduló előtt és után (meg helyett)
A PC, a posztmodernizmus és egyéb nyalánkságok
A magyar téma – újra
Krausz-bajok
A múlt és a jelen összefolyik
Információk a kilátástalanságról
Margó vállalkozása
Szembesülések, helyel-közzel
Újra Magyarországon (Ki hitte volna?)
Az önmagát túlélte Krausz-téma lezárul (?)
Újra otthon
Az átszervezés
Remekmű, a saját jogán
1945. január 22.
Louisiana

*Sokat szenvedett feleségemnek,
hálával és köszönettel*

Hozzám már hűtlenek lettek a szavak,
vagy én lettem mint túláradt patak
oly tétova céltalan parttalan
s úgy hordom régi sok hiú szavam,
mint a tévelygő ár az elszakadt
sövényt jelző karokat, gátakat.

Babits Mihály

A mélypontokon nem is egyszer jutottam el odáig, hogy közöljem, igaz, csakis magammal: elég volt, köszönöm szépen, megérkeztünk a végállomáshoz. Oda, ahol habozás nélkül állapíthatjuk meg: nagyot, a témát meg magamat egyaránt kimerítőt szívóskodtunk, de ennél tovább én már nem veszködök vele. Nem marad más hátra, mint feladni. Feladni úgy is, mint reménytelenül. Hiszen ha jól megnézzük, nemigen értek én túl sokat életem akár logikusként is felfogható fordulataiból, nemhogy olyasmiből, amelynek a megértéséhez vagy tíz év keserves agymunkájának a termékeivel sincsen meg a lehetőségem. Ha csak lehet – és ha annyira akarom, miért is ne lehetne –, a sok más dőreség mellett feledkezzünk meg róla; ahelyett, hogy továbbra is sikertelenül kísérelnénk meg felhozni a napfényre, taszigáljuk csak szépen vissza oda, ahova való, a sutba, hogy ott komótosan berendezkedhessen magamnak. Így ugyan bennem marad – ha nem több, hát tompuló emléke –, de azért még nem kell éreznem; és ha mégis ezt tenném, akkor legalább létemet ne ássa többé alá.

Pocsékba ment azonban minden erőfeszítés, mert kiderült: mind csüggedtebben bár, de kényszeres, ha nem mániákus buzgólkodásom ellenére is képtelen voltam próbálkozásaimat abbahagyni. Abbahagyni racionális gondolkodáshoz szoktatgatott agyam facsargatását annak érdekében, hogy megértsem addig főleg bukdácsolással eltöltött létem megfoghatatlan és mint ilyen – sajnos nem ritkán az előtérbe tolakodó nagy szavakat használva – fennkölt rejtélyét. Vagyis azt, hogy vajon mikor, hogyan és főleg miért helyezte át saját akaratomból senki más, mint én magam a kétséget kizáróan valódi és e minőségében lenyűgözően létező színhelyről egy másik, egyáltalán nem különleges, csak éppen hogy minden ismertnél vagy elképzeltnél meghittebbnek érzett szobába azt a pár órát, azt az egyszeri kezdetet? Hogyan volt lehetséges ez, annak ellenére is, hogy annak a pár órának minden mozzanata olyan elevenen él bennem ma is, mintha mindaz csak tegnap, tegnapelőtt történt volna? Vagy ha kívánságomra bármikor ismét meg is történhetne? Hogy a semmiből elővarázsolódott szoba, benne szereplők és cselekmény hiányában, csendéletként vagy inkább enteriorként, maga a dívány, annak a szokatlanul rézsútos, a falaktól függetlenített fekvése, rajta az omlós-puha párnákkal, a talán vajmi illetlenségre is utaló, bár készségesen félrehullott, helyét a követelő igénynek átadó takaróval, a használat főbb pontjain kopottá háziasult, meleg-barna bőrkarosszékkal; köröskörül megannyi, később, egyszer talán még a fontosnál is fontosabbá válható, aprólékos gonddal kidolgozott részlet, amely eszményi rendezetlenségével, ezt rögzítő végletességével fotografálódott mindörökké belém? Hogyan volt, hogyan lehetett mindez lehetséges, amikor kétség sem férhet hozzá: abba a szobába én soha, de soha életemben **be nem tettem a lábam!**?

Merthogy én, annak az életnek oly sok alkatrészével, tulajdonaimmal együtt még a lakásomat is elpazarló, ezért aztán albérleti szobákba kényszerült fél-nomád, hurkaalakra összepréselt cselédszobák meg az azokba éppen hogy elhelyezhetően keskeny tábori ágyak után, a kínkeservesen átevickélt előzményekhez képest akkoriban végre a konszolidáció hitetlenkedően közömbös útjait jártam – igaz, két jó lábamon kissé még ingadozva. A maga úri műfajában is kontrasztként nyomban barátságos albérletem egy csendes utca vége felé, egy négyszögletes kis *cul-de-sac* téren álló házban már nem cselédszoba volt, hanem egy tágas lakószoba, amely megszokott szintjéből hozzám lenyúlva alkalmazkodott szerény szükségleteimhez, sőt azokat meghaladóan ellátott még északkeletre néző ajtó-ablakokkal meg egy kis erkéllyel is, barátságosra használt bútorokkal, eléggel ugyan, de egyáltalán nem túlszűfoltan. Érezni lehetett: itt valamikor valakik meghitten éltek. Érezni lehetett, hiszen a szoba egész lényével mintha kifejezetten ilyen hatást törekedett volna a múltból hozzám továbbítani.

Az oly igen **budai** albérleti szobának ezt aztán nem szánhatták sem tervezői, sem eredeti lakói, még rémálmaikban sem. Erősen kétlem, hogy az ‘albérlet’ szó fogalmáról lehettek volna akárcsak elképzeléseik is. A ház ugyan a harmincas évek második felében épült, ennek ellenére még mindig valamelyest új benyomást keltett; az átvonuló világvége viharai alig hagyták rajta nyomaikat. Annál inkább főbérelőimen: az egykori hivatásos katonatiszten, aki 1947-ben került ki végleg ‘szakmájából’, és azóta csak hébe-hóba dolgozott, akkor, amikor azt elkerülni már sehogy sem volt képes. Dolgozott, dolgoztatott, utálkozva pár hétig, hogy a legelső adódó alkalommal rúgattassa ki magát, a sorsot kemény kényszerrel szorítva a fantáziátlan ismétlésekre; aztán végre megint ülhessen otthon, várhasson, megcsappant, de feltartóztatlanul tovább fogyó hittel a valahogy majd mindent visszaváltoztató csodára. Na és hogy a vesztett csaták sztereotipán ismétlődő részleteit részvétlen objektivitással megtagasztalt messzelátójával éretlen kamaszként a függöny mögül másfajta harci akciók feltárásáért kutatgathassa térbeli szomszédainak lakásait, azoknak a terepeit meg állásait, kitartása jutalmaként egyszer-egyszer megtekinthetve a váratlan – márminthogy a számára váratlan – harci akciókat, a réseket az ‘ellenfelek’ védelmén, miközben jómagá sündisznóállását gondosan vette körül a masszív gyűlölet áttörhetetlen falával. A rendelkezésre álló jelek meg a saját vélekedése szerint is az ő eltartására hivatott feleségével akkor ismerkedtem meg, amikor végre álláshoz engedtek jutni, egy pár hónappal korábban létrehozott könyvkiadóban, még hozzá az akkortájt igen aktív Írószövetség égisze alatt, a hajdani főúri palota padlásszobájában kapva elhelyezést a könyvelésben, négy középkorú nő birodalmában én, a korrektor.

Edit, a feleség, az autodidakta könyvelőnő, új kiadói szobatársaim egyike, kora-harmincas, érzelmileg példásan elhanyagolt, pedig még kézhezállón formás asszony – a töltött galambnak a legszelídebben gömbölyded, de közel sem a bús gerlicei variációjában – igyekezett magát ha nem is jó karban, de legalább egyben tartani, átmenteni ki tudja hová gyermektelen, vidámtalan, deklásszalódó kettősüket. Azt hiszem, drukkoltam is neki, hogy szerezzen be egy rejtett értékei kibontására alkalmas szeretőt – érett, még várakozóan formás teste alighanem megérdemelte volna egy kissé kiéhezett, tehát vállalkozó szellemű férfiúnak a tüzetesebb figyelmét. Amint azt egyszer az irodában említette, Nagyállón született, ezért én, belátom, nem is kissé ötletszegényen, később Kállai-kettősnek neveztem el őket magamban. Bár végredolgozói mivoltomban eleinte nemigen zavart, hogy a hivatali szobának előléptetett tyúkólban milyen zsúfoltan vagyunk, később, az ebéd utáni lelombozódás állapotában mit sem szerettem volna jobban, mint valahol másutt, valahol messze, még az Óperenciás tengeren is túl lenni.

Edit, a Kállai-kettősből, hetek óta tudhatta, hogy sürgősen, ha nem már a kétségbeesés határán is túl keresek albérletet, de talán az engem kísérő reputációból sem igen érezhette: én lennék nemhogy az ideális, de az egyáltalán szóbajöhető lakó-jelölt. Nyilván ezért is döntött úgy, hogy személyemnek az akkortájt domináló albérelő-aspiráns részét ignorálja. Lassan azonban, óvatlan pillanatokat óvatos felmérésekre felhasználó, bennem a kilátásra, egy szép szobára meg a még nem is létező ügy egyre inkább kitolódására való tekintettel is berzenkedést keltő, szinte szakadatlan figyelemmel kísérés után mintha kezdett volna megszokni, belémtörődni, alighanem az őt sűrűn látogató végzet legújabb, ráadásul zsidó megnyilvánulási formájában. Olyannyira, hogy végül egy nyilván jóelőre kitervelt beszélgetés alkalmából, lelkesedését nem nagy sikerrel mérsékelve, felajánlotta nekem kétszobás lakásának egyik szobáját, mint-hogy pénzre a mai életkörülmények közt igen nagy a szükség, de csakis egy pontosan fizető, tiszta, a távolságot, a szabályokat szigorúan megtartó, egymás magánéletét a kellő, az illő módon tisztelő, szolid albérlőtől. Én az lennék, nemde? Magától értetődik, és ami engem illet, az ajánlatot nagyon is értékelem – így én, nyomban a szóbanforgó szintér megtekintése után. Természetesen két havi próbaidővel – így ő. Természetesen – visszhangoztam (több mint készségesen) én.

Márciusi koratavaszkor költöztem be. Sajátos egybeesésként az akkor, 1956-ban, még nem is egyéves fennállás után máris növekvő kiadó is szükségesnek tartotta helyet változtatni, igaz, a régítő csak két saroknyira mozdulva el, a diplomáciai negyed ezúttal egy másik, tágasabb korabeli palotájába, amelyben viszont a teret nekem többé már – férfiasan titkolt fájdalom-érzettel eltelten – nem kellett megosztanom a négy gráciával. Mi több, hamarosan előléptem, műszaki szerkesztővé avanzsáltam. Edit lakásában is gyorsan konszolidálódott a helyzetem. Igaz, eleinte a polgári rendezettségben úgy éreztem magam, mint holmi besurranó tolvaj, erről azonban szerencsére gyorsan leszoktam. Úgyszólván soha nem ütköztünk egymásba mi, a tapintatosság mintaképei; fürdőszobahasználati időnk elhatárolódott; hozzám nem jött soha senki; saját, igen ritkán üzemben lévő iker-telefonom volt; anyagilag ment minden, mint a karikacsapás. Két hónappal később, az albérloi viszony véglegesítése alkalmából, Edit – mintha csakis az illendőség ki nem mondott szabályainak tett volna eleget – megemelte a lakbért. Szerepet cserélve most én lettem a katonatiszt: szó nélkül fizettem.

A hajléktalanságból, a tömény kilátástalanságból érkezve mégis, mint a talpára esett macska – amelynek magyarul csupán hét, angolul viszont úgy nagy átlagban kilenc élete van, ha tetszik, bizonyoságául annak, hogy a szám-misztika a legkevésbé sem érdektelen szerepet játszik a nyelvek életében – meglepően gyorsan szoktam hozzá az új helyzethez: a szoba, a benne nyilván régen tanyájukra lelt, barátságos szellemekkel, hagyta magát kedvelni, nem nehezedett rám, igaz, én se őrá. A legkevésbé sem siettetve, sőt a folyamatot tudatosan élvezve, napról napra inkább szoktunk egymáshoz. Minden maradt ott, ahol volt: én még véletlenül sem mozdítottam volna el kijelölt helyéről egyetlen bútordarabot sem, nem zavartam a részben átöröklött, az elsüllyedt múltakról mesélő, valahogy átérzetten meghitt békéjét. Összekutyult, csak lassan oldódó létemhez meg sem kíséreltem volna szobámat adaptálni, ehelyett engedtem, sőt elősegítettem, hogy új környezetem kebelezzon be engem magába. Nyugtatóan, majdnem hogy andalítóan hatott rám a szűrt világosság; jó volt ebben a szobában nekem, a hétalvónak egymásbafűződő kis részletekben ébredni, nézni egy új, ha nem is szükségszerűen jobb, de legalább már nem rosszabb nap elébe. Mindennek ellenére, azt azért vajon honnan sejthettem volna, hogy itt eszmélek majd a semmi ismerthez sem hasonlítható ébredésekre, a nemcsak hogy nem is előre megérezett, még kevésbé remélt, sőt legtitkosabb álmaimban is merőben ismeretlen vágak beteljesedésére?

Ha albérletemről a meglehet szűrt világosság az első megkülönböztető jel, ami emlékezetemben felmerül, a másiknak, annak az álombeli helynek az atmoszférája némileg talán hasonló volt – az is főleg tompa félhomályával, amely fizikailag is oly jólesően burkolt ölelésébe. Abban nem is ágy volt, hanem dívány, annak a feje szemben az ablakkal, nem háttal, mint az én albérletemben. Jellemző módon ajtó, bejárati nyílás már a megálmodáskor kimaradt a képből. Feltehetően azért, mert nem is volt rá szükség: ide nem járogatott csak úgy ki meg be, mint egy fölös mértékben igénybe vett előszobába, a kiválasztott emberfia – ide egyszer, nem többször, egyetlenegyszer és nyilván máris bejöhetett, hiszen mindjárt a kezdetektől fogva benn is találta magát. Hol lehetett volna másutt és főleg miért? Magától értetődően volt ott benn. Onnan kimenni meg vajon ki és megint csak miért akart volna?

Érdekes: míg nálam sokágú, nagyzolóbb múltak ízléséből idetévedt, egy árnyalattal meg néhány üvegfürttel valamelyest elnagyolt csillár ékeskedett a szoba közepén úgy, hogy annak a fénye verődött vissza egy még csak helyenként vakfoltos, zöldesszürke rámás tükörből, itt felső világítás egyáltalán nem is volt – szükségtelennek ítéltetett? vajon kik által és miért? –, csakis ernyős asztali meg állólámpák, mindössze három-négy, tompa fényű villanykörtevel. Hangulatvilágítás. Olyannak tűnt az egész *ambiance*, mintha meglehet lakályos, de azért mégiscsak pincelakás lenne – félreértés ne essék, a helyre magára a legkevésbé sem dehoesztálóan –, viszont kompenzációként azért felülről, az ablakféleségeken át rézsútosan beszűrődő fénysávokkal. Amelyek vibráló zebracsíkjaival egybefonódva bágyadt-fehér színű,

préselt virág hangulatát idéző csipkefüggöny is ereszkedett fátyolként alá, talán hogy még jobban lágyítsa az amúgy is félreérthetetlenül feminin atmoszférát. A dívány színe ernyedtvilágos drapp volt – bár ez az örökkévalóság számára majd csak akkor derült ki, amikor takaró meg lepedő már továtűnt róla. Nem volt abban a szobában semmi harsány, semmi túlfűtött, piros vagy lila, ó, dehogyis; semmi, ami akárcsak szublimáltan is erotizálnak hathatott volna. Szerényen húzódott viszont meg a dívány feje mellett a barátságosan kényelmesre, sőt a maga totyakos módján a közepén, mint egy kopaszodó fejen meghittre koptatott barna bőr karosszék, amely, amikor éppen nem a múlton merengett, félszegen kínálta föl rokkant öblösségét. Mindez úgy, hogy én azután, később, főleg erre az idő múlásán kényszerű magányában eltűnődő, nemes bútoradarabra, de az egész szoba-belsőre gondolva a felismerés meghatottságával idézzem az isteni Vergiliust: *Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt* – Vannak, igen, vannak a tárgyoknak könnyeik, és a múlandó dolgok meg-megérintik a lelket.

Arról persze sejtelmem sincs – hogyan is lehetne? –, hogy mi módon kerülhettünk volna mi ebbe a testet-lelket régen várt sajátjaként befogadó álomszobába. Úgy véltem – ma már fogalmam sincs, miért –, hogy az én lakásomtól legföljebb pár utcányi távolságra lehettünk, a rajta átfolyó, meglehetősen élénk forgalom zajait be-beküldő úton, amelyen ablakunk fölött, az emelkedőn kanyarogva ziháltak, velük szemben, a lejtőn meg fémesen fékezve csikorogtak a villamosok. Ha ez a szoba lett volna testeink első találkozásának a színhelye, akkor nyilván valakitől, ismerőstől, barátától kellett volna kölcsönkérni-kapni. Vagy ‘szobakiadótól’ a már megszokott módon, előre felbecsült órákra kibérelni. Azon a környéken, de széles e hazában másutt sem igen volt azonban akkortájt nekem egyetlenegy ilyen, számításba jöhető, még kevésbé igénybe vehető ismerősöm. Egyébként a mások számára jellegtelen hétköznapi délelőttön, mi az egész lényünkkel már elviselhetetlenül, kibíráhatatlanul várt alkalomból, mindentől megkülönböztetendően másirányú elfoglaltságunk miatt nem mentünk dolgozni; ha Évikének nem akaródzott volna albérletembe jönni – de végül is mi tarthatta volna vissza ettől? –, akkor is nyilván messzire elkerülte volna, már persze ha feltételezzük, hogy egyáltalán ismerte volna, a sekélyes kéjű pásztorórák özvegyi nyugdíjat kiegészíteni hivatott, futószalagos ‘kégljeit’.

Egy nemcsak vállalkozó szellemű, de mindenre elszánt pszichológus elmélyülten vájkálhatna lelkemben, diszfunkcionális családomban eltöltött, nyilván megrontással is terhes, ‘nehéz’ gyermekkoromban – nem volt az persze közel sem olyan tragikus, de manapság minden, magára valamit is adó embernek gondosan meghirdetett módokon ilyen ‘nehéz’ kezdetek jutottak ki –, na meg kibogozhatatlan traumáim sötét kísértetvilágában. Mindezt úgy, hogy én egyetlen hangot sem ejtettem, meg se nyikkantam volna bizonyos témákról, gondosan távol-tartva magam még a lehetőségétől is annak, hogy bő lére eresztve valljak neki alkalmanként azért csak polgárriasztóan duhaj, nem is ritkán fölöttébb rendhagyó hajlamaim büntudatmentes kielégítése érdekében kifejtett, sokoldalú és sokirányú, vakbuzgó tevékenységemről. Ettől – gondolom – már csak a dolog megszokottsága miatt is cseppet sem zavartatva magát, a lélekbúvár akár egész szakmai kelléktárát bevethette volna annak a nemes célnak az érdekében, hogy választ találjon a megválaszolhatatlannak bizonyuló kérdésre. Vagyis erre: Végül is miért kellett nekem az évek folyamán utólag valahová máshová és egyben lefelé, csaknem a föld alá süllyeszteni – ez aztán fölöttébb gyanús, egészen a tudat alá! – a mi még harmatosan friss szerelmünk előnászának a színterét? Magába a Vénusz-barlangba, à la *Tannhauser*? De nem, hiszen mondom, nem volt az a szoba a legkevésbé sem amolyan második felvonásbeli, buja operai díszlet, magán a férfi-hátgerincen föl-lecikázó, mindenféle kísértésekbe kergető zene kíséretében; annak a karaktere, ha már Tannhausernél és a végleteknél kötöttünk ki, jóval inkább emlékeztethetett volna Erzsébetre. Olyannyira, hogy arra én meghatottan, sőt a testet-lelket tördelő, bűnbánó zarándoklat után, kezemben a kivirágzott vándorbottal, a feloldozást végre kiérdemeltnek a tiszta áhítatával emlékezhetek vissza. Olyanként, mint ahol

boldogságra derengő révületben vette kezdetét közöttünk és bennünk valami – bármelyik lett legyen is a valódi színhely –, ami hosszú időre szólt; sőt, hogy ha már eddig is ezt tettük, továbbra is következetesen a *Tannhausernél* maradjunk, az Esthajnalcsillag melegítő fényétől beszórtan, amint azt ma már sejtjük, egész életüket kapcsolt össze. Én nem látok, ezért nem is vagyok képes adni semmiféle magyarázatot a titokzatos helycserére.

Ha talán csak azt az efemer körülményt nem, hogy később, az életünk középpontjában a helyét örökre elfoglalt órák múltán egy közeli vendéglőbe mentünk, amelybe viszont tényleg néhány lépcsőn kellett lemenni, lévén az valóban valamelyest a föld vagy legalábbis a lejtős utcaszint alatt. Ennek a kétségkívül létező, később egyszer még futólag leellenőrzött vendéglőnek azonban már egyetlen részletére sem emlékszem; arra, hogy mit ettünk-ittunk, szagokra, ízekre még kevésbé; légkörére, hangulatára aztán végleg nem, hiszen a sajátunkat mi hoztuk-vittük magunkkal mindenhová, különösen ezen a megszentelt napon; nem emlékszem másra, csakis Évikére, ott velem szemben, többnyire szótlanul, kisimult, alabástrom arcán fátyolos félmosollyal, párafelhős szemeiben olyan bágyadt gyöngédséggel, ami bennem az éteri-szelíd Giotto meglehet ugyancsak reális, mégis leheletfinom teremtményeit idézte föl...

Bár a legkevésbé sem én magam lennék a hitetlenség példaképe, már csak ezért is tettem meg minden megtehető a titok megértésére; végül mégsem marad más hátra, mint elfogadni. Elfogadni a varázslatot. A megismerhetetlenség mögött szemérmesen rejtőző pillanatok, órák, napok, a rejtelmek közül ezt a csupáncsak legelsőt. Hiszen sokáig még csak nem is sejthettem, mennyi más történés, kiesés, visszajára fordulás fogja ezt követni. Igen, elfogadni: Valamilyen ok miatt az idők folyamán a színtér áttevődött albréletemből egy felfoghatatlanul ismerős, ismerősen meghitt, melegen magába ölelő, de mert hol volt, hol nem volt, soha többé fel nem lelhető szobának a realitásokon kívüli, azon túli voltába. Az csakis azért és addig létezett, hogy kezdetét vehesse benne az előre elrendeltetett; azt a szobát azonban többé senkinek, elsősorban mi magunknak nem volt szabad újra látnunk. Abba a szobába többé soha, egy szemvillanásnyi időre sem térhettünk vissza. Azt kell mondanom: félek. Nem is kicsit félek ilyesmiket mondani: úgy, mint az első emberpárnak a kiűzetés után a Paradicsomba? Nem volt többé bebocsátás számunkra, mint a be nem avatottaknak, a fel nem kenteknek a Szentélyek Szentélyébe?

Nem, hiába keresem, bármi hasonlóra akkor sincs mentség. Nemigen szabadna ilyesmire még csak gondolni sem, nemhogy le is írni. Mások szemének, mások olvasására szántan leírni. Ehelyett nem lenne helyesebb, célravezetőbb megosztani a rejtély iránt érdeklődőkkel az arról meg az ahhoz szervesen kapcsolódókról, nem utolsósorban a fenségességében a kis szobát is beragyogó 1956-ról szóló tanmeséket? Miért is lehetnénk olyannyira könnyelműek, hogy valami ilyesmire legalább kísérletet ne tegyünk? Ha már másért nem, hát azért, hogy megpróbáljuk megérteni, vagy ha ez túlságosan is soknak bizonyulna, megérezni valamit a magukat felfedni hajlamos, de ma még a mélyben meghúzódó titkokról? Egy nép történetének a legmagasztosabb napjairól, meg egy azokkal összeforrt szerelemnek a titkairól?

1966

(Pali szövege) Ha már úgy adódott, hogy annyi sok lehetőség közül most ennek kell terítékre kerülnie, akkor nyomban itt, a kezdetekben meg kell mondanom: még a mi kirívóan nem mindennapi átlag-országunk csiricsaré állagának a mesteri összekutyultságához mérten is ugyancsak szokatlanul, a szinte csakis rovottmúltúakkal, börtöntöltelékekkel beültetett könyvkiadóban, minden kritérium szerint is elképesztő, e minőségében is szívelszorító társaság gyűlt össze. Már úgy értem, egészében, de még inkább és kitapinthatóbban reprezentatív egyedeiben is. P. Howard lelki *Csontbrigádja*. Magának az 1949-ben megrendezett, a szovjet mintákat szolgálai hűséggel követő Rajk-pernek, majd kisebb-nagyobb másolatainak, elágazásainak az előkészítése során, közben meg azután szakszerű alapossággal ripityára szétcincált emberek. A még menet közben is át- meg átírt, sok-balkezesen összeeszkábált forgatókönyvű, a nagy előadás előtti titkos helyszíni próbákön számtalanszor eljátszott álpercek áltanúinak, a hamisítatlan álvádoltaknak a kifilézt, a feltrancsírozott, de annál valódiabb maradványai. Ezek azok, akikből rehabilitációjuk betetőző aktusaként az 'illetékesek' létrehozták, a koincidenenciák gyönyörpéldányaként mikor máskor, mint 1956-ban, úgyszólván percekkel a forradalom kirobbanása előtt az Idegennyelvű Könyvkiadót. Hol máshol helyezve azt el, mint a belváros egykor legreprezentatívabb helyén, a letarolt tetejű állapotában is a fülbemászó dalocskákban megénekelte Váci utcában? Abban is a hajdani Rotschild Klára szalon már csakis az udvarra néző árnyékát rejtegető épületben? Na és ha már így benne voltak, miről másról nevezve azt el, mint Mátyás királynak, az igazságosnak a *Corvináiról*?

Volt nálunk a nagy kotyvalékban egy amerikai quaker kommunista, aki bátyjával együtt – két yankee-szabásúan hat láb magas, kifogástalan modorú, vérnyomástól meg a napi többszöri borotválkozástól pirosas arcú angolszász úr – a háború alatt kémkedett szorgalmasan a semlegességét a mindenkori kínálattól függően áruba bocsátó Svájcban a Szovjetunióhoz. A sors csaknem egy évtized múltán az ÁVO hathatós közreműködésével mégis kommunista börtönbe juttatta, persze hogy nem, közel sem valamiféle valóban elkövetett bűnökért. Hogy akkor miért? Hát amolyan kitüntetésként, tehát hogy így is szolgálhatja hön szeretett pártját. Teheti pedig ezt azért, mert még ott Svájcban történetesen kapcsolatba került Allen Dullesszel, az OSS, a még gyerekcipőben járni vagy inkább csak tipegni kezdő amerikai kémszervezet európai kirendeltségi vezetőjével, a későbbi CIA-fejessel. Igaz, ezt ép bőrrel úszhatta volna meg, hiszen amerikai 'kapcsolataihoz' természetesen kért és kapott engedélyt, meg azokról jelentett is. Nem véletlenül, hiszen a szovjet kémszervezetek – az ő esetében azoknak a katonai változata, a GRU – a még majd megnyerendő háború kellős közepén is igen aktívan kémkedtek – nem annyira ellenségeik, mint szövetségeseik ellen. Magyarországon viszont később, a hidegháború egyik csúcspontján, abban is a nagy perek koreografálásakor kapóra jött valaki, aki Dullest meg a CIA-t a nem-moszkovita magyar kommunistákkal köthette egy csomaggá össze. Még akkor is – sőt, akkor még inkább, már csak a hitelesség kedvéért is –, ha a jó ügy érdekében az 'összekötőnek' magának is pár évnyi börtönt kellett lehúznia.

A mi quakerünk a börtönben a kommunizmusból meghitt, svájfoltan a személyére szabott vallást kreált. Már később, a kiadóban, irodai szobájában fura kis agyagszobrocskák voltak elhelyezve, érezhetően valamilyen, talán éppen a zárkájában gondosan kifundált rendszer szerint, amelyek engem jobb híján a rómaiak házi isteneire, ahogy később mondták volna, védőszentjeire, első évi gimnáziumi latintanulmányaim után alighanem először felismerni vélt *laresekre* meg *penatesekre* emlékeztettek. November hetedikét, ahogy azt a mi köreinkben nevezték, a Nagy Októberi Hőzöngés napját mindig összcsaládi ünnepként élte meg közöttünk, mi másnak, mint a kommunista ortodoxia nemrégiben fölfedezett osztályharcos főkellékeinek, a meleg, az érző bolsevik szívből áradó, a marxi-lenini tanítások lényegét tükröző

békének meg szeretetnek a nevében, meghitt kis ceremóniákkal, az alkalomhoz illő, ünnepi öltönyben, törékeny, csipkeruhába bújt, ezüsthajú és jóságos mosolyú feleségével együtt otthon süített mákos-diós kiflire meg sherryre, Jerez de la Fronterából származó, több nyelven beszélő sherryre hívta meg angol szerkesztői sarokszobájába a feltételezhetően hozzájuk hasonlóan meghatott kollégákat. Valahogy csak képtelen lennék elhinni, hogy maga köré se nézve, környezetéből eredő egyetlen őszinte szót soha nem hallva a mi ünneplési ingereink megítélését illetően valaha is hitetlenségi rohamai lehettek volna. Neki, az ős-hívőnek? Akinek a quakeri feladata a perekben az volt, hogy akkor még töltött édes-sütemények helyett előregyártott terhelő 'vallomásokat' nyújtson át 'személyes' tapasztalataiból egyes vádlottak mindaddig a világ meg a párt előtt eltitkolt CIA-kapcsolatairól, amelyek súlyos meg még súlyosabb ítéleteket támasztottak alá, ha nem magát a halált hozták. Piszlicsáré kételyt azonban a kiegyensúlyozott férfiú számára – soha.

Nálunk töltötte el hányatott élete alighanem utolsó szakaszát, ezúttal úgy is, mint francia nyelvi szerkesztő, a volt szociáldemokrata képviselő, a 'magyar trockizmus atyja', magának a monstre pernek a nyolcadrendű vádlottja. Őt a körütekintő szereposztás szerint egy széleskörű imperialista összeesküvés mégiscsak nélkülözhetetlen kellékéhez, a kihagyása esetén örök-harag megsértődő francia kémszervezethez, a *Deuxieme Bureau*-hoz fűzték bensőséges szálak. Egyebek közt Monsieur Gachot-hoz, a budapesti francia kulturális attaséhoz. Gachot mellesleg – Tamás mesélte – neki még a háború alatt a gimnáziumban francia kiejtést oktató tanára volt, akit, lévén pirinyó kis emberke, csakis M. Planchet-nak, Padló úrnak neveztek osztályában. Ez akkor vált feltűnővé, amikor a valódi, de magas és potrohos, ráadásul malacfejű franciatanár hóna alatt osont be öcingársága is az órákra, hogy 50 percen át kíséreljen meg racsolásra, gall orrhangokra szoktatni. Gachot úr fő-főügynökét egyébként a tárgyaláson gyakran a bírónak kellett leállítania, mert míg fölhúzott rugója le nem járt, ő beszélt, beszélt, beszélt... Áradt, patakzott belőle a szó. Meggyőződésem, hogy még most is vallana, ha a fonalat el nem metszi maga az idő, ha a per immár vagy 17 éve nem ért volna véget. Készséges fecsegésével, fel sem tett kérdésekre adott, szolgálatkészen mind újabb, elvetemült bűnöket feltáró és magára vállaló feleleteivel, azzal, hogy minden lehetséges alkalommal bűnei halmazára rádobott még egy púpos lapáttal, ékesszólóan bizonyította: amatőrök összetakolta színjátékról van itt szó, méghozzá gyatra előadásban. Ez a mindent átlengő primitívség persze hogy bosszantotta későbbi kollégánkban az igényes intellektuelt, az intellektuel meg ismételten hozta ki sodrából a tanácselnököt, akinek időnkénti kontrollt vesztett kiborulása meg az, ahogyan a szerepét gondosan túljátszórá ráripakodott, ingerülten intette csöndre, fenyegette fenytésekkel, kiválóan jött át még a rádióközvetítéseken is. A vádlott, később egy ideig Tamás szobatársa a kiadóban, sokoldalúan művelt ember volt, aki egyebek közt még arra is merészkedett, hogy Szabó Lőrinc halhatatlan bravúrja után újra fordítsa le Shakespeare szonettjeit egy izgalmas kétnyelvű kiadványban.

Aki alaposabban odafigyelt, felfedezhette a jelenlétét a mindig a háttérbe húzódó, minden hívságosságtól üdítően mentes, csöndes, okos, még doktorátussal is fölszerelt, fiatal tanárnőnek, tehetséges szakmatársamnak. Minthogy tudatosan tartózkodott mindentől, ami feltűnő, különösen rá beállított szemekkel kellett szemlélődni, hogy felfedezd, mennyire proporcionáltan csinos, szép testű, bogárszemű nő volt a decens Gyurika, ahogy a kiadóban csaknem mindenki szólította. Pakson született, ott is nőtt fel. Ez a dunai vízállásjelentésekben tett, akkoriban a rádióban naponta többször is elhangzó említéseken kívül egyébként jelentéktelennek tűnő körülmény adhatta a pajkos ötletet a nagy mű, a tárgyalási forgatókönyv szerzői számára ahhoz, hogy az ő belekeverésével egyszerre több legyet is üssenek. Egyrészt megsemmisítő csapást mérjenek a Magyarországi Svábok Demokratikus Szövetségére, hiszen Györgyi-Gyurika családi barátja volt Klein Antalnak, az akkor illendőnél valóban demokratikusabb beállítottságú szövetség vezetőjének. Másrészt Klein paksi birtokán került sor –

került volna sor, már persze ha sor került volna rá – az ördögi duó, Rajk magyar és Rankovics jugoszláv belügyminiszter a lehető leggaládabban magának ‘Sztálin elvtárs legjobb magyar tanítványának’, Rákosi Mátyásnak az életére is törő, összeesküvő ál-vadásztalálkozójára, amelyet a budapesti jugoszláv nagykövet ki másnak, mint szeretőjének, Gyurikának a közvetítésével hozott volna létre – a konspirációhoz illő, sűrű titokban. Mindez persze már azután, hogy Titóból, a lánglelkű párt- és partizánvezérből ‘az imperialisták láncos kutyája’ lett. A nagykövet veszedelmes vadmacskának beállított szeretője mellesleg szüzen ment a börtönbe és úgy is jött ki onnan. Édesanyjával együtt szabadult, nagyanyja – igen, a vele együtt becsukott nagyanyja – azonban már nem élte túl a börtönt.

Ennyi talán talajelőkészítésként elég is lenne ahhoz, hogy feltehessem a kérdést: tulajdonképpen hogyan is kerültem én, a 32 éves, nagyjából-egészében apolitikus, modernizmussal küszködő műkritikus meg művészettörténész szerkesztőként a *Csontbrigád*ba? A kimerítő válasz: nem tudom. Mi több: fogalmam sincs róla. Talán elenyésző példányszámban megjelent Csontváry meg Moholy-Nagy tanulmányaim hívták föl rám az ezúttal kivételesen nem sanda figyelmet? Igaz, én némi késéssel, egy 1961-es, friss eresztéssel jöttem, mégis néhány ‘szinténzenész’ társammal együtt kilógtam a sorból. Mint valaki, aki már a dolgok természetéből kifolyóan is soron kívüli. Igaz, akadt azért közöttünk, új fiúk-lányok közt olyan is, aki ‘56 után kisebb-nagyobb fürdőt vett, többségünk azonban még az ilyesfajta okvetetlenkedésekből is kimaradt. Az egyik fertelmesen megkínzott volt ‘összeesküvő’ – akiről tudtuk: egy alkalommal három teljes napig, 72 órán át kellett álljon a fal mellett meg azzal szemben a kihallgatások során; mellesleg ő maga ‘élményeiről’ soha nem beszélt –, majd alapító kiadói törzstag, Pődör László volt különyes minket kollektíve és csak félig-meddig tréfásan gúnyolódva minduntalan ‘túlélőkként’ emlegetett, robbanóanyagként dobva be közösségünkbe egy olyan fogalmat, amely később viharos vitákra is alkalmat szolgáltatott.

Én, Varga Pál, az akkor oly igen kicsinyre összeszorult világban, amelyben az egymáshoz akárcsak távolról is hasonlóak óhatatlanul lökődtek neki egymásnak, nem is a kiadót akkortájt még körüllegő intimitás légkörében ismerkedtem meg Holló Tamással, aki ott előbb idegen nyelvű korrektorként kapaszkodott meg – éppen az előbb említett Gyurika osztályán –, hogy később a magyar szerkesztőség tagjává lépjen elő. Mielőtt Tamás hozzánk került volna – ha jól emlékszem, úgy ‘64-’65 táján, amint azt később egyszer elmondta, hosszú évekig tartó el- és kitiltások, négerkedés meg kényszer-szabadúszás után –, társaságban, főleg a Fészekben többször is találkoztunk, sőt a Belvárosi Kávéház csütörtök délutánra rendszeresült paláverein amolyan alkalmi, fél-beltagokként vétettünk – már ha egyáltalán – számításba. Amint azt Tamás évek múlva kibökte, ő a kezdetektől fogva az eredeti jelenségeknek kijáró érdeklődéssel kísérte a szerinte rendszerint borúsan maga elé meredő, az asztal melletti padülésen tollázkodó varjú-létemet. Nem mondhatnám, hogy a tizenöt-húsz jelenlévő közt túl gyorsan találtunk volna egymásra, homályba vesző idők után azonban fokozatosan kezdtünk egymás iránt fölmelegedni.

Kisebb, majd nagyobb éjszakai sétákkal indult peripatetikus barátságunk, véget érni nem akaró beszélgetésekkel, gondolom kölcsönösen ösztönző hatású, de azért közel sem mindig fennkölt vitákkal. Hiába volt ő nyomban a háború után a bölcsészkaron a reneszánsz előzményeiért meg első, némileg bizonytalan lépéseiért rajongó idősebb Gerevich professzor úr odaadó hallgatója – innen egyebek közt egész életére megmaradt, személyes elkötelezettsége, ha nem éppen imádata a kezdetek, azokból is elsősorban Cimabue iránt –, ekkorra már talán a legkevesebb szál a festészet-szobrászathoz fűzte. Erre valahogy már nem futotta véges idejéből. Na meg energiájából. Hiszen az egyetemmel párhuzamosan filmfőiskolába is járt, meg időnként segédrendezőként a filmgyárban is dolgozott. Így, gondolom, eleinte amolyan képzőművészeti kútfőként szolgálhattam neki – egyebek közt. A magam részéről viszont sokat kaptam tőle filozófiából, kölcsönös szenvedélyünkből, a zenéből, na és persze rogyásig

irodalomból, történelemből, politikából, politikaelméletből. Ami amúgy igazából érdekelte, arról szívesen és színesen beszélt, időnként bőbeszédűen is, főleg ha olykor valamilyen formában sport került a napirendre úgy, hogy a sztorik csak úgy ömlöttek belőle, meg amikor szám-memóriáját csillogtatva atlétikai és úszáseredményekkel dobálózott; de tudott kérdezni – ritka adomány! – és tudott hallgatni is. Néha hetekig és mélységesen mélyen. Akkor viszont aztán lehangolódott, úgy, hogy olyankor végtelennek tűnő csendjét a világot sem mertem volna megtörni. Később értettem meg: Tamás nemigen barátkozott, inkább csak elfogadta – már ha elfogadta – másoknak a közeledését. Amint azt egy váratlan megnyílás pillanatában megtudtam: tulajdonképpen egész életében egyetlenegy testi-lelki jóbarátja volt, osztálytársa, padtársa a gimnáziumban, Gyuri, akit pár héttel azután, hogy ő maga munkaszolgálatra kellett bevonuljon, az akkor még nem Budapesthez tartozó Újpestről, már a gettóból vitték megölni 1944 nyarán Auschwitzba. 17 évesen. Gyuri után az úr örök és betölthetetlen maradt. Tamás a baráti érzelmek viszonzásához a sosem oldódó görcs miatt is csak nehezen volt képes eljutni. Adni viszont ettől függetlenül szeretett, az adás csaknem minden formájában olykor szinte fizikai örömet okozott neki. A sors iróniája, hogy jóegynéhány időszakban, bajba keveredvén, gyakran szorult rá az elfogadásra.

Mindebből sokat azonban akkor még nem tudtam, mert nem is tudhattam. Akkor, amikor csütörtökönként négy-öt kilométereket róttunk le előbb az egyik, majd vissza, a másik irányba, el egészen a kapukig, hogy azután újra kezdjük az éjszakai *pas-de-deux*-t. Közben néha együtt csodálhattuk meg a ritka látványt: a nagyvárosi napfelkeltét, amelyet inkább csak sejteni lehet, mint látni. Még ennél is ritkábban bukkant ki maga a hajnali Nap, olvasztott arannyal öntve be az annak idején végtelen gonddal egyforma magasra épített körúti házak fedelét.

Tamás esetében ugyancsak helyénvaló volt különbséget tenni aközött, ahogyan őt nagy általánosságban a nők látták, szemben a férfiak első benyomásaival. Ez utóbbiak olvasottságát, memóriáját, a világra nyitottságát és persze a legjobb forrásokból begyűjtött, a legbővebb táplálékot nyújtó emlékün kiérlelt, nem is ritkán fölöttébb bizarr humorát értékelték benne, már amellet, hogy félreismerhetetlenül ragadt rá valami fluidum abból, amit ő nagy büszkén atyai örökségeként csak angyal földi vagányságnak nevezett. Mások szerint viszont ebben egyáltalán nem volt nehéz felismerni egyfajta dörzsöltségnek a helyenként formátlan és egyre csak tovább oszló körvonalait sem. Furcsa: az általa elkövetett, olykor csaknem végzetes élethibák ellenére is olyannyira nyilvánvaló volt embereket, helyzeteket felmérő, józan ítélőképessége – igaz, főleg akkor, ha másokról volt szó –, hogy sokan, habozás nélkül élve vissza baráti hajlamaival, sőt készségével, használták őt fel amolyan házi tanácsadóként. Aminek ő cseppet sem örült, mert ilyesmire, mármint tanácsadásra magát csakis szigorúan meghatározott keretek közt tartotta – ha egyáltalán tartotta – alkalmasnak. Hasonló jellegű ellenszolgáltatást azonban sosem fogadott volna el; környezetünkben senki nem emlékszik még hírből sem semmi olyasvalamire, hogy ő maga bárkitől tanácsot kért volna. Mellesleg egyáltalán nem vetette meg az italt sem – hogyan is tehette volna ezt piás-vendéglős örökségével –, de csakis barátok közegeiben. Mert nem szeretné – fejtette ki egy ízben nekem ezt számára fontos témaként –, hogy ilyen jellegű rossz tulajdonságai túltengéseivel pedantériájukról messze földön ismert gyűjtők körében a legkevésbé sem kívánt feltűnést keltsen, és ezért életét esetleg úgy fejezze majd be, mint egy kopott aranyhal valakinek a házi akváriumában. Vagy mint egy sebtiben felskiccelt, borvirágos orrú ivófigura egy másiknak a rézkarcgyűjteményében. Akkor már inkább ő lesz az ökör abból az ismert mondásból, amely szerint: ökör iszik magában. Nem szeretek gyakorolni olyan sportokat – állt egyszer kedvenc szokása szerint elő feloldhatatlan ellentmondásokat hordozó szentenciái egyikével –, amelyeknek nélkülözhetetlen kelléke a nagyközönség intenzív jelenlétének ösztönző hatású vagy inkább csak annak szánt megnyilvánulása.

Namármost, amint azt az évek során ugyan kénytelen-kelletlen a kívántaknál jóval behatóbban megtanultam: a nők – már úgy értem, egyes, arra rendeltetett nők – Tamásban először a szemével találkoztak össze, amint gyanútlanul haladtak előre szorgos teendőik végzése közben sorsdöntő benyomásokban mindaddig érdemileg szegénykedő életük útjain, hogy aztán bármiféle előzmény nélkül felnézve hanyatt-homlok hulljanak bele abba a szempárba, nem ritkán akár drámai körülmények közt is. Na és ha az engem be kell valljam némileg irritáló témát jól értem, közel sem egyenlő esélyű leosztásokban. Különösen akkor nem, ha Tamás, az ugyancsak hangulatember jó passzban volt, na és főleg lesülten a szeme ‘világított’ – mint tette azt nyáron, ellenállhatatlanul vonzva magához az előbb csak körülötte mind szorosabb körökben repkedő habtestűeket. Erre a barna alapszínre, kontrasztként a ‘világító-forráshoz’, nemcsak víz- és napimádata következményeként, de cseppet sem lebecsülendő, mert mivelhogy nem is lebecsülhető, vagyishogy – barátom iránti tapintatomból fakadó visszafogottsággal jellemezve – túlméretezett hiúsága miatt sikerült minden nyáron szert tennie. Kijutott a részem abból – mint azt már említettem vala, messze a kívánt mértéken felül –, hogy halljam egyébként normálisnak tűnő nőket úgy nyilatkozni szemeiről, mint ‘reflektorokról’, amelyeknek a fényében ők akarataikat vesztett lényekként alakulnak át elveszett, moccanásra is képtelen nyuszikká; eljutott füleimhez valami sutyorgás a ‘kék mágia’-ról; hitetlenkedő tanújává váltam elmélyült, a tárgyhoz illően olykor kiélezett vitáknak arról az épületes témáról, hogy Tamás szeme világoskék, vagy sötétebb kék, vagy éppenséggel szürkés színezetű-e, és vajon milyen árnyalatúaknak lehetne minősíteni a benne fel-fellobbanó foltocskákat. Volt, aki Conrad Veidt tengeri vihart felkorbácsoló, a hullámokat megtáncoltató, az egész mozivásznat megtöltőre felnagyított szemeit vélte újra láthatni *A bagdadi tolvajból*. Minderről itt egyelőre ennyit és úgy, hogy a polgári erkölcsök védelmében csakis a viszonylag szerény tálalásban felszolgált megnyilvánulásokból idézve szemelgessek morzsácskákat a rendelkezésre álló példatárból.

Mindezek alapján aligha lehetne kétséges: egyesekre igen erősnek bizonyulhatott a szemek szexuális hatása. Egyik közös barátnőnk, egy sok műfajt kipróbált, vállalkozó szellemű lélek, egy szombat esti partin hosszasan és feledhetetlenül provokatívan a ‘vádlott’ szemébe-szemfenekébe nézve fejtegette, persze hogyan másképp, mint az azokat birtokoló Tamás elfogult, sőt kifejezetten zavarba került jelenlétében: szeme időnként, a legkevésbé sem ritkán kelt olyan benyomást, mintha éppen most hozta volna ide magával, persze hogy egyenesen a testlangyos ágyikóból – vagy nevezzük inkább így: az aznapi parádés szolgáltatások nászágyából jövet? Csak éppen hogy a remélem rám jellemző, tehát hűvösen mértéktartó körülírásom helyett, a megpendült leányzó minden teketória nélkül, nyílegyenesen lőtt bele a céltábla közepébe, nem, meg sem kísérelve behelyettesítésre alkalmas szavakat meg fordulatokat találni. Utánozhatatlan, ilyen témakörben nőktől még soha nem hallott, gazdagon illusztrált, ihletett árnyalataiban visszaadhatatlan szókimondással. Szavamra mondom, a jó lélek egészen odavolt, hangjában nem is igen rejtett, felfoghatatlan módon, úgy is mondhatnám, személyében sértett valamivel, ami engem, a felindultság háttéréül szolgáló eseményekről vagy hiányáról mit sem tudó hallgatót alighanem féltékenységre, ha csak nem éppen elutasításra látszott emlékeztetni.

Tamás ettől a váratlan vádözüntől, amint arra utaltam már, jócskán zavarba jött, olyannyira, hogy a hatást ha akarta se tudta volna leplezni. Igaz, ez a legkevésbé sem akadályozta meg abban, hogy kinyilvánítsa: tartós reggeli ébredés-képtelenségét nem szabadna még féktelenül eltúlzott szexuális konnotációkkal is elnehezíteni. Nem tagadta, mint mondta, hogyan is tagadhatná: szereti a női nemet – helyesebben a női igent mondó női nemet – javította őt ki némileg megenyhült előbbi provokátora. A szemeiről viszont nem tehet – folytatta immár zavartalanul Tamás –, mint ahogy arról sem, hogy azok kiben-kiben milyen képzeteket keltenek-e vagy sem. Különben is – tette hozzá – csakis bizonyos típusúhoz tartozó nőkről szól

a mese. Arra viszont már képtelennek minősítette magát, hogy e rejtélyes típust megkísérelje valahogy le is írni. Szerinte ez az egész nagy hajcihő a szeme körül nem több, mint sok hűhó semmiért. Sőt, ha az ember jobban belegondol, rájöhet, hogy az egész cécóban van valami megalázó elem. Végül is mégiscsak képtelenség őt tenni felelőssé valamiért, amiről ő nem tehet. Azt viszont már annál inkább habozás nélkül szögezte le: szereti, ha tetszik, szereti, persze hogy nagyon is szereti, ha szeretik – ki nem? –, de a kínok kínját kell elszenvednie, ha egyes nők, mármint persze olyanok – korrigálta nyomban magát –, akik neki még egymásra tornyosuló szűk esztendők ínségei idején sem kellenének, próbálják őt mint üzőt vadat izgatottan csaholva meghajtani. Igaz – fűzte hozzá –, bár úgyszólván mindenki eget-földet hord össze annak az utolérhetetlen gyönyöreiről, amikor mi válunk valaki babusgató szerelmének a sokat és bőkezűen becézett tárgyává – bár eme elragadtató, sőt állítólag égi gyönyörök a sors következetesen sűrű titokként kezeli –, mégis általános érvényű törvénynek tűnik, hogy az a személy, akit mi nem szeretünk, sőt látni se akarunk, de aki annál inkább ragaszkodik irántunk érzett vágyai teljes kiéléséhez, játszi könnyedséggel válik számunkra kibírhatatlan némberré.

Szívesen idézte egyik közeli barátjának a rosszindulat árnyékától nem teljesen mentes, ámde jópofáskodóan annál gyakrabban elismételt kijelentését – másoknak is, de neki magának is – arról, hogy „Tamás már megint buzgón forgatja a szemeit”. Ami az általam is később megismerhetett barát részéről egyáltalán nem csak arra utalt, hogy Tamás szokás szerint falánk tekintettel felméri, fantáziájával nyomban levetköztetve ki is értékeli a Luxorba, tehát az egérfogó csapdába gyanútlanul besétáló nőt csakúgy, mint az abban rejlő, behatóbb taglalásra, netán még elragadtatásra is érdemesnek ígérkező lehetőségeket, de hogy mindezek után a felderítésből ilymódon kapott eredmények szerint legott meg is kísérel a lehető legkihívóbb módon szemezni vele. Mire Tamás sztereotip válasza: sajnos nem érti, miről van szó, barátja mire alapozná ezt a megfigyelését, hiszen meggyőződése szerint széles e világon nincs, a legszorgosabb kutatással sem igen lehetne nála szemérmesebb – vagy ha tetszik, gyávább – férfira találni. Főleg ami a nyilvánosnál is nyilvánosabb helyeket illeti. Persze hogy megnézi a csinos nőket – az isten szerelmére, vajon milyen viszonylag egészséges, tesztoszteronnal a kellő mértékben ellátott, heteroszexuális férfi ne tenné ezt! –, de csakis és kizárólag akkor, amikor azok nem látják, mert nem figyelnek oda. Abban a minutában, hogy észrevennék vagy akár észrevehetnék, nyomban el is kapja róluk a tekintetét. Sőt ezzel általában nem is elégszik meg, hanem igyekszik olyan ártatlanul nézni bele a világba, mint a ma született bárány. Teszi pedig ezt részben szeméremből, de nem kevésbé a megalázó, éppen ezért gondosan elkerülendő visszautasítástól való félelmében, sebeket ütő tapasztalatok alapján attól is ugyancsak tartva. Szilárd meggyőződése szerint egyébként is a gátlástalanul a vesékbe vagy azok környékére nézés, a kihívó szemezés durva beavatkozás az illető nő legprivátabb belügyeibe – márpedig a jól ismert és teljes joggal széleskörűen értékelt, valóban nemes célok elérésének van nem ilyen barbár-durva, mondjuk egy arcátlan henteslegényre szabott formája, de éppen ellenkezőleg, felettébb tetszetős, millió más, remélhetőleg jóval kellemetesebb, a konvenciók közül magukat a legszépségesebbeket igénybe vevő változata is. Ő a maga részéről habozás nélkül állíthatja, hogy idegen nővel nem szemezett, ilyen jelenségre önkontrollját veszítve rá nem bámult, és ezt az elmondott okok miatt a jövőben sem fogja tenni – igaz, mindezt egyetlenegy, de annál égrekiáltóbban nagyszerű, viszont soha többé meg nem ismételtető remekmű-kivétellel.

A ‘szemforgatással’ ugratás egyébként kipukkant, mint a nagy szöveget végsőkéig felsrófolt mohósággal bekebelező, de már egyébként is roskatagon lottyant autógumi. Még hozzá akkor, amikor Tamás életében először vezetői jogosítványért folyamodott, és legott egyértelművé vált: rövidlátó, még hozzá annak is a vaksi fajtájából. Olyannyira, hogy nem is gyöngye szemüveg nélkül oda se lenne engedhető a kormány mögé. Így derült ki: amit a barát szuggerálás-

nak, 'szugizásnak', pőrere meztelenítésnek vélt, sőt egyszer ingerültségében már egyenesen addig ment el, hogy „bizonyos, jól ismert típusú, a lehető legintimebb testi folyadékok kölcsönös cseréjének” az ünnepélyes aktusok keretében lebonyolítását gondolatban máris kilátásba helyező szándékokra célzott, Tamás szerint logikus lett, mint összecszerűen a kétszer kettő: nem volt az minden hozzátapasztott asszociációjával együtt sem más, mint reflexszerű denevér-hunyorgás, kétségbeesett kísérlet a szem fókuszba hozására, méghozzá azért, mert az eszpresszó-asztaltól messzebbre, mondjuk el egészen a Luxor bejáratí ajtajáig, az abban feltűnő jelenségekig egyszerűen nem, vagy ha igen, akkor is csak zavaros kontúrokban látott. Még a vak is láthatja, hogy vaksi vagyok – magyarázta el az éppen egybegyűlteknak egy ízben, hangjában meglepőnek tűnő módon némi büszkeséggel. – Még azt sem lenne túlzás mondani, hogy a diagnózis, de főleg annak a következményei miatt egy világ omlott össze bennem. Merthogy ebben a világban ezek szerint egyáltalán nem lehetne kizárni egy lehetséges jelenséget. Ez pedig az, hogy pusztán rövidlátásom diagnosztizálásának köszönhetően rombolódott talán végleg szét az az oly sokáig ápolt, de íme most, alighanem kivédhetetlen módon megalapozatlannak bizonyuló, be kell valljam, ezért ugyancsak letörő, bár azért titokban mégsem teljesen elfogadott, visszájára fordított érzésem, vagyis az, hogy a világ engem magamból, egész lényemből kiforgató, farkaséhséget kiváltó, vérlázító módon van tele feltétlenül megszerzendően csábítóbbnál csábítóbb, ragyogó, elkápráztató, szívderítő-szomorító, mindenki mástól alapjában különböző, még ismeretlen, de közelebből megismerendő kvalitásokkal bőkezűen felszerelt, vitathatatlan klasszisú és főleg rám váró nőkkel? – közölte barátjával, vagy inkább kérdezte barátját, kihívóan és ehhez még lefegyverzően ártatlanul mosolyogva bele annak a kétkedő képébe. Azt gondolom már erősítgetnem sem igen kell, hogy a megfigyelésére, sőt olyannyira lényegbevágó felfedezésére igencsak büszke barátot ilyen álmagyarázatokkal meg defenzív humorizálással a lábáról levenni nem lehetett. Gyenge kifogás – zárta le a maga részéről az egész ügyet.

Ennyit új barátom lényével igencsak összhangban lévő külsejéről. Még talán megemlíteném azt a sajátosságát, hogy nem ismertem senkit, aki valamennyire is közel kerülve hozzá érdektelen, közömbös lett volna iránta. Az emberek többsége úgy tetszett gyorsan, néha igen gyorsan a gyanútlan szemlélő számára hevenynek tűnő ellenszenvvel reagált lényére, vagy, ő maga szerint is az elenyésző kisebbség, éppen ellenkezőleg, erősen vonzódott hozzá. Közte szinte semmi. Mindez – az előzményekből is logikusan következtethetően – még fokozottabban vonatkozott a környezetébe került nőkre. Saját tapasztalataim birtokában merem állítani, hogy a nőnemű lények többsége Tamás megismerése után így vagy úgy, de többé nem maradt ugyanaz, mint annakelőtte – jelentsen kinek-kinek az esetében ez bármit is.

Ami viszont mindezek után most már szerény személyemet illeti, nekem 1965-tel beköszöntött meggárgyulásomnak az éve. Méghozzá úgy, hogy nem számítottam én bizony semmi ilyesmire, hiszen addigi pályafutásom során sosem árultam el olyan hajlamokat, amelyeket szerelemre orientáltaknak lehetne tekinteni, mint ahogy nem voltam én valamiféle nőfaló monstrum, lévén hogy semmi ilyesfélére még csak igényem se lett volna. Most ráadásul még nem is gondolok azokra az engem időnként hatalmukba kerítő hangulatokra, amelyekben a nőket, az egész női nemet úgy, ahogy van, idegesítően idegen, inadekvát, érthetetlen és ilyenként taszító tömegjelenségként fogtam fel. Enélkül is: én és az idejüket meg a közelebből itt remélem meg nem határozandó, viszont úgy általában értékesnek ítélt, néha egyenesen remekművekként dicsőített tulajdonaikat velem nagylelkűen megosztó nőnemű lények, mi csak úgy-ahogy összekerültünk, meg aztán csak úgy-ahogy elsodródtunk egymástól. Rövidebb-hosszabb idő után. Jó vagy rossz érzésekkel eltelten, vagy tök üresen. Ideig-óráig kiűritetten, mint egy kőbányai Dreher söröshordó, amelynek a kezeléséről, a hordó csapolásától egészen a 'friss' csapolásig, Tamás volt oly szíves engem tájékoztatni. Az ilyen össze-szétsodródások méghozzá nem is ritkán úgy bonyolódtak le, hogy – esete válogatja – prekonceptiókkal-e

vagy azok nélkül, de nem is kevésbé felületeseknek látszhattunk magunknak meg egymásnak; márpedig ez leheletkönnyű elrendezésnek tűnhet az emberiség zöme számára is, amely zöm ebben a dolgát megkönnyítő motivációt kap a majd szükségessé váló kellékhez, a nagylelkű búcsúintéshez, vagy ahelyett, illetve amellel a gyors, nyomot sem hagyó felejtés áldásához.

Most viszont sajnos arról kell beszámoljak, hogy holdkóros alvajáróként vagy inkább üzekedő fajdkakasként pistultam bele Margitba, ó istenem, Margitba, aki kísértetiesen emlékeztetett a fausztai alku utolérhetetlen szépségű tétjére, Mefisztó grandiózus ajándékára. (Már persze csakis akkor, ha eltekintünk attól, amit ez ügyben Gounod Faust-paródiájában művelt.) Világoskék, tágra nyílt, csodálkozó, de egyben okosságot, mélységet sugárzó szemeivel, vakítóan fehér, hibátlan bőrével, érett búzaszőke, fonott hajával. Mondom, külsőre. Egyébként – egyébként a többit, a többi jónak a jelenlétét szinte csak érzem, hiszen azokra a reszkető mohóságtól aligha futotta volna időmből. Sebesvágtaiban lett viszonyunk, magasságos egek, micsoda viszonyunk! Egyetlen percre sem tudtuk volna elengedni egymást. Márpedig azt tudnod kell: én az igazit, a nagy szexet sehogy sem vagyok képes elválasztani az érzelmeiktől – a kicsit szerencsére igen, szükség esetén akár fölöttébb gyakran, sőt mondhatnám mentől inkább, annál jobban –, így tehát szélvészgyorsasággal szerelmes lettem; mit kerteljek, ahogy itt állok előtted megtörten, szerelmes is vagyok. Szokott megértőkészségedre hivatkozva kérlek: legyél olyan kedves és add ehhez még hozzá, hogy Margó ráadásul zenész, fuvalás – nem, édes barátom, bizony nem is akármilyen, hanem fenomenálisan tehetséges. Márpedig az én életemnek a zene organikus része (orgazmikus? – már elnézést kérek), Margónak meg alighanem maga az Élet, így, nagy kezdőbetűvel. Még a szexbe is zenét – vagy talán fordítva, a zenébe is szexet olt? Vagy úgy szeretne-becézne, mint kedvenc hangszerét? Nem tudom – de félelmetesen egész az egész. Mesterien volt ez megkomponálva, és próbák nélkül is tökéletes lett az előadás.

Csak vagy egy hét múlva estem, mit estem, zuhantam le a mennyekekből, magam körül cirkuszi bohóchoz méltó porfelhőt felferően nagyot puffanva. Akkor, amikor Margó – végtelenül sajnálom, kedves Faludy György, a legkevésbé sem ‘nagykeblű kokott’, éppen ellenkezőleg, imádnivaló bársony-körtécskéekkel blúzt és szemet kiszűrőan fölszerelt gyönyörűség –, mondom, mikor Margó mint derült égből a villám ütött le lábamról, ahogy láthatóan és hallhatóan küszködve, akadozva, nagyokat nyelve nyögte ki: barátja, igen, a minden kétséget kizáróan persze hogy valóban hímnemű barátja most jött haza Kelet-Németországból, ahol nyelvész lévén valamilyen ősmarxista nyelvészkonferencián vett részt. Margó szipogva kért bocsánatot, hogy nem mondott el mindjárt, a legeslegelején mindent – akarta ő, persze hogy akarta, de nem volt elég ereje hozzá. Meg aztán minden olyan lélekszakajtoan gyorsan történt. Na és nem is gondolta volna helyesnek csak úgy nekem esni, kirukkolni vele, ezért aztán mindig halasztotta, valamilyen, sejtelve sincs, milyen, de valamilyen kedvezőbb alkalomra várt. Majd holnap. Aztán a változatosság kedvéért: holnap; majd megint, újra: holnap. Nem tudja, sose tanulta meg, hogyan kell valakit bántani, nagyon, de úgy igazán nagyon bántani. Azt akarná velem megértetni – próbáltam meg összerakni egy vélhetően értelmes kérdést –, hogy csakis rám való tekintettel nem közölt velem objektíve persze hogy meredeken ellenem irányuló, persze hogy másirányú elfoglaltságáról persze hogy egyáltalán semmit? Ettől Margó ugyan némileg elképedt, de azért meg nem tántorodott: Azt is, de még inkább azt, hogy én magam kerültem el a válaszúthoz. És akkor döntésre képtelenül ott állni és Neked bármit mondani – ez aztán minden erőmet meghaladta volna. Hogy mióta van viszonyuk? Egy ideje. Igen, a házasság gondolata magától értetődően felvetődött, nem is egyszer – hogy is ne vetődött volna föl, ha még nem is konkrét formában. Higgadt, nagyon okos, rendes, stabil ember, szereti és kényezteti őt módfelett. Méghogy ő, Margó, szereti-e? Már ne haragudjak, de nem egészen érti ezt a kérdést. Végül is miféle nőszemélynek tartom én őt? Természetesen – csak az az érzés persze egészen más, mint a csoda, amit mi élünk át. Ami nekünk megada-

tott. És akkor most mi lesz? Azt aztán ő egyáltalán nem tudja. El van veszve, úgy érzi, ebbe bele is fog pusztulni. Mefisztó, te ördög, hát ebben állapotodtunk meg? – őrzöngtem magamban.

Így kezdődött és azután heteken át tartott könyörtelen hatalmában az oldódni sehogy nem akaró, tömény lelki nyomor. Egyszer, kétségbeesésem egyik mélypontján már azzal vádoltam őt magamban, hogy... na igen, hát hogy két vasat tart a tűzben. Ezt azonban nyomban el is kellett vetnem, hiszen aki Margót akár csak futólag ismeri, ilyesmit semmiképpen sem tételezhet fel róla. Igazam van, persze – mondta egy nélkülem, viszont helyettem kivel mással, mint a nyelvésszel eltöltött, nyomorult hétvége, meg az azon nyilván végrehajtott rágódás után hétfőn Margó –, nincs más út, szakítani fog a nyelvésszel, hamarosan, csak nem most, most még képtelen lenne ezt megtenni; ha tényleg szeretem, akkor igazán adhatnék neki legalább egy szusszanásnyi időt – közölte velem, aki pedig neki minderről egy megveszekedett szót se szóltam, csak mint az a sokat emlegetett féreg, mindegyre beljebb szorultam a fába. Szó se lehet róla, mert akik itt szakítani fognak, azok mi leszünk – következett szerdán, egy kétségbeesett, ezért aztán annál félelmetesebben egymásbaomló, remekbeszabott szuper-orgia után –, hiszen ilyen egyenes, jellemes, szerető embert a mai világban még nagyítóval sem igen lehet találni – és ezt hagyja ő most ott? Na és egyáltalán, persze ha már eddig eljutottunk volna, meg szabad kérdeznie, akkor vajon végül is miért tenné ezt, pusztán szex miatt? Pusztán szex? – gerjedtem erre most már be én is. – *Post coitum omne animal triste* – mondtam, egész lényemben, na meg nem is kevésbé még oly igen friss és valóban fenomenális teljesítményemben érezve magamat vérig sértve, helyzetemet nem is kis mértékben ugyan-csak félreértve, meg egyben úgy vélve, hogy tettem ezt frappánsan jól elhelyezett, fanyar humorral. Mit beszélsz? – rivallt rám Margó, szinte magán kívül, ezúttal első ízben. Erre aztán én, már ha ez egyáltalában lehetséges lett volna, még mélyebben süppedtem a pre-freudíanus mocsárba, ostoba módon meg is magyarázván szavaimat: Csak azt mondtam latinul, hogy... hogy hát igen, koitus után minden állat szomorú. Lehet, hogy bármi mást, de ezt aztán nem lett volna szabad mondanom. Mert hogy erre mit kaptam! Ha azt fejtegetném, hogy rám szakadt a mennybolt, ezzel még megközelítően sem mondtam volna sokat. Hogy hogyan merészelem én, minden lehetséges ember közül én, pont én őt, aki engem most már aztán végleg ki nem állhat, állatnak minősíteni? Azt meg vajon honnan veszem, hogy ő szomorú lenne? Még hogy ő meg a szomorúság... Éppen ellenkezőleg, ő fuldoklik a méregtől, olyan eszeveszetten dühös, hogy attól tart: nyomban, pillanatokon belül föl is fog robbanni. Arról már nem is beszélve, hogy irgalmatlanul utál, mert mindeneken túl személyemben még egy latintudásával nagyképűsködő pojácát is hozott útjába a vakszerencse. Na és ha minden-áron tudni akarom, akkor közölheti: ő is tanult latinul. Ezt a váratlan, nem szükségszerűen ismeretterjesztő bejelentést úgyszólván átmenet nélkül nyomban kontrollálhatatlan sírógörcs követte, Noé-korabeli könnyáradattal, olyannal, mintha magának az elszontyolódott anygá-lokkal teli mennyeknek a csatornái nyíltak volna meg. Hogy azután szeretetteljes, félénk-óvatos vigasztalási kísérletemre Margit szőke fonottkalácsa rémisztő Gorgo-fővé torzulva meredjen rám, véretem fagyasztva. Majd – *tableau*, szélvészfényként kirontás a színpadról – már elnézést, a lakásomból.

Ez volt Margó életében az az elhúzódo lelkiállapot, amelyet a német a *Verwirrung der Gefühle* – Az érzelmek zürzavara – zuhatagos-zivataros kifejezésével jellemez, bár igaz, egy egész műfajt, művészeti irányzatot vagy mondjuk inkább közérzetet értve ez alatt. És ez volt ugyanakkor az én esetemben az a gyötrelmes történelmi pillanat, amikor addigi életemben először kezdtem elveszíteni jobb sorsra talán már nem is érdemes fejemet. Márpedig ezt a kezdetet olyan méretű fejvesztés sorozat követte, hogy arra még 1793-ban, a Nagy Terror idején a párizsi téren, a mai helyén, a Place de la Concorde-on, az orcáikon anygali mosollyal, a nappal főleg gyilkolászással elfoglalt férjeiknek hálósipkát kötögető nénikék is riadtan meredtek volna korabeli, fölöttébb népszerű szappanoperájukra és annak főszereplőjére, a

bepörgött guillotine-ra. Ha az a fej történetesen egy ezer fejű hidráé lett volna, naponta mindet lenyisszantották volna! Nem tudtam, nem is akartam, egyszerűen képtelen voltam belenyugodni Margó elvesztésébe. A két bársonykörtéről, jaj, azokról már nem is beszélve! Zenét, ó, zenét aztán meg sem mertem volna kísérelni hallgatni – szegény fejem, dehogy is mertem volna! Bármilyen formájában! Ahhoz, hogy kinyúljak, más sem hiányzott volna! Egyszer meg készakarva, hátha az segít, csudamódra be is törülköztem – de az se használt, mert másnapra minden, már ha ez egyáltalában lehetséges, csak még pocsekább lett. Én ugyan nem tudok erről semmit, de Tamás azt állította, hogy egyes, különösen aggasztónak tűnő időszakokban, átlagban vagy úgy tíz percenként vettem elő valahonnan egy monogramos *crêpe de chine* zsebkendőt, és abba fújtam bele hatalmasan az orromat. Szerinte nem is kétséges, hogy tevém ezt csupán a nagyobb érzelmi nyomaték kedvéért. Nekem persze az a gyanúm, hogy ezt csakis a színpadias hatásfokozás érdekében tehette hozzá a semmi ilyenfélésre aztán egyáltalán rá nem szoruló nyomoromhoz. Mintha csak akkoriban nem lett volna nekem abból éppen elég nagy készletem...

„Ekkor lépett életünkbe a szamba!!!!” – közölte rendezői utasításra minden lehetségesnél inkább melodramatikusra véve a figurát a jobb sorsra érdemes, egyébként egyéniségéhez illően visszafogott stílusú és elragadó, ámde az olcsó kasszasiker hajszolásának az áldozatává, a rút visszaélés tárgyává vált Anouk Aimée, a *bien-aimé*, a berobbanó csüddöngölős tada-radada, ta-ta-ta tada-rada-da kíséretével Claude Lelouche *Egy férfi és egy nő* című filmjében, első házassága argentin pampák meg bikák formájában még a képbe is beúszó, hacacárés csúcspontjára emlékezve vissza. Én meg akkor nyomban, a giccses olcsóság Mount Everestjén, és ami a legszörnyűbb, az egyébként tehetséges rendező önprostituálásán kiborulva vonultam ki a moziból. A sors azóta is csak várt, hogy most aztán végre egy nagyot, egy letaglózót üssön vissza. Merthogy, ekkor lépett életembe – a szambát ezúttal mellőzve – Holló Tamás!

„A parádét én vezénylem!” – szögezte le törre, dühös viadalra készen és ellentmondást nem tűrő hangon, amilyen nehezen indulva be, most aztán már egy olyan ember fékevesztett zabolátlanságával vetve magát a harcba, mint aki a szél-elfűtta kalapját kergeti mindegyre növekvő elszántsággal a nagyvárosi utca szemetét meg újságpapirost tekergető, fergeteges forgószelében. Tette viszont ezt csakis vagy három napig tartó kéztördelő könyörgésrohamaim után, amikor kérges szívét végül is meglágyítva hajlandó lett segíteni nekem, ő, akit környezetemben egyesek a női lélek ha lehet még a testnél is titkosabb rejtelseinek a szakavatott ismerőjeként írtak le. Na és meg persze az után, hogy végleg kiürültem kátyúba futott életem nyomorának az ecseteléséből, a végszükséglet jelenlétét alátámasztó, remélhetőleg követhető érvekből, a szerinte igen kevésbé félreérthető, így nyilván meglehetősen hiteles öngyilkossági célzásokból, sőt még a hanghatásokhoz nélkülözhetetlennek ítélt fehér zsebkendőkből is; a katatónikus állapotban magam elé meredésből, hogy azután pár perc múltán újra Orlandó Furiosóvá alakuljak vissza; csakis mindezek szakértőként végigszemlélése, szavamra mondom, kifejezett, ha nem éppen csámcsogó végigélvezése után adta meg magát, igaz, a kezdet kezdetén még az előtte álló feladat méretei miatt csüggedt, így azután a mindaddig szívósan ellenálló Holló, és mint Osztap Bendernek, a nagy kombinátornak a reinkarnációja Ilf és Petrov korai húszas évek-beli, remekbeszabott szovjet gúnykacajából, a *Tizenkét székből* – vagy nem is tudom, talán a *Szovjet milliomosból*? –, vette magára irodai szobájában a szerelmi bonyodalom kedvező kibogozásának a nemes ügyét.

Ennek bevezető aktusaként nyomban közölte: véget ért az édelgések kora, mostantól radikális változások jellemzik az új atmoszférát. Csak úgy kezdetnek: lehetetlen állapot nézni a lekonyultan hosszú képemet, amelyet a világnak nyújtok, olyannyira, hogy ő már attól tart: rá fogok lépni a saját államra. Többi, egykori elfoglaltságuk újkeletűen akutt hiányában csupán futólagos említést érdemlő részeimről már nem is beszélve. Márpedig minden ilyesminek most, e pillanattól fogva vége, ilyen-olyan alkatrészeim ezentúl csakis és kizárólag felfelé

tendálhatnak. Sőt, mostantól kezdve újra a megszokott, meglehet a felületes szemlélőnek talán érdektelennek tűnő Pali-arcot kell viselnem, az érdeklődő vagy az akár oda se bagózó világ elé tárnom. Nem pedig egy felfoghatatlan jelenséget, amely ámulatot keltően regisztráltatja: szemeid egyszerre képesek félreismerhetetlen kifejezést adni a pilledt lankadtságnak meg – az ördög érti ezt – a nekiveselkedett szenvedélyek tüzes izzásának. Annak is az éjfélete formájából. Aztán meg egyszer csak egész, eddigi lényedtől elidegenedett küllemedben úgy nézel ki, mint egy eltekeredett kiskutya. Gondolod, hogy mozgósítsam baráti körünket, és próbáljunk kutyaságodnak új otthont találni? Természetesen csakis akkor, ha a kutyus már szobatiszta.

Na és ha ez a kezelés-fajta netalántán nem lett volna elég, Tamás nyomban ezután szigorúan kötelező feltételként szabta meg: mondjuk vagy két hétig maradéktalanul, betűről betűre követnem kell utasításait – nem mindenben persze, de kivétel nélkül minden egyes, Margót érintő ügyben. Az égvilágon semmi mást nem tehetek, semmi mást nem mondhatok. Azt sajnos nem írhatja elő, hogy mikre gondolhatok és mikre nem – pedig az föl nem becsülhetően hasznos lehetne a mi kis epizódunkban is. Mindenesetre nem ért egyet azokkal a kitételeimmel, amelyekkel távollétében Margót határozatképtelensége miatt elítéltem. Tamás szerint, ha valaki számára különösen nehéz helyzetében életében egyszer-kétszer nehézséget okoz a döntés, az nemcsak hogy nem baj, de egy tisztességre törekvő embert ékesítő bélyeg is lehet. Bármilyen más, magát a napirenden lévő kérdést illető ügyben azonban nincs mellébeszélés: semmilyen, de így, ahogy mondja, az égvilágon semmilyen körülmények közt sem. Márpedig ha ez így is lesz, akkor Margót tekintsem máris a sajátomnak. Ha viszont az utasításokat lépten-nyomon megszegem, többé egy szemernyi esélyem se lehet. Arról már nem is szólva, hogy akkor ő mossa kezeit. Rá se ránts, pajtás – biztatott, ha másért nem, de legalább a nyomaték kedvéért. – Csak viselkedj következetesen, és akkor Margó számára hirtelen fájdalmas realitássá válik az ősök tapasztalatból leszűrt, remek mondása, miszerint: igencsak nehéz feladat egyszerre mindkét vállon vízzel telt vödröket cipelni haza a folyóról. Ez szemmel láthatóan igen tetszett neki, de azt azért ennek ellenére sem tudta megállni, hogy ne így folytassa: Persze szeretném tudni, mert hogy nemigen értem, viszont fürj az oldalamat: nevezett ismeretlen úrhölgyre miért is van olyan halaszthatatlan szükséged? Hiszen ha józanul fontoljuk meg a kérdést, nyilvánvalóvá kell váljon: a hölgyhöz meg a lényegét illető alkatrészeihez hasonló jelenségekkel Dunát lehet rekeszteni. Az lenne csak a látvány! Az, amely szép hazánkat a világ kimagaslóan legizgalmasabb idegenforgalmi látványosságává avatná! – ütötte meg Tamást váratlanul a lelkesedésnek a szele. Ez viszont nekem már sok, mindennél is több volt; persze hogy elanyátlanodtam, talán még el is pityeredtem, majd ki-nyilvánítottam, amit eddigelé még soha nem tettem: Azért, mert nem tudok nélküle élni! Érted? És nem is akarok! Sőt, mi több, nem is fogok! Margó pedig, vedd tudomásul, nem ‘valamilyen hölgy’, hanem maga a tökély; ember, nő – és szintiszta zene! Hát ez bizony zsarolás volt, annak is a javából. Tamás nyomban meg is adta magát, mondván: Ez esetben: Húzd rá cigány, csak azért is!

Egy ízben váratlanul megkérdezte tőlem: olvastam-e az amerikai irodalom egyik első nagy figurájának, a nagyszerű Hawthorne-nak az igen kevésbé ismert, *Rappaccini leánya* című kisregényét vagy inkább novelláját. Mondtam, nem. Erre ő, akárcsak a legcsekélyebb mértékben sem utalva a köztünk erjedő-erjedező témára, nyomban elmesélte a novella sztorivonalát. Amely szerint egy álomszerűen titokzatos, nem is igen tudni, miért pont olaszországi helyen egy gyönyörűséges leány él varázsló apja csodálatos kertjében sehol másutt fel nem lelhető, gyönyörű virágok közt, méghozzá, ahogy az a meséből kiderül, magukból menthetetlenül gyors halált okozó illatokat kibocsátó virágok között. Rappaccini leánya azonban ezek gyilkos hatására immunis, minthogy maga is e növények közt, talán úgy is mondhatnánk, azok egyikeként nőtt fel. Sajnos azonban a messziről jött, de egyetlen pillantásra egy életre szólóan a lányba beleszerető főhős számára a minden virágnál százszorta szebb leányzó – csakúgy,

mint az őt körülvevő növények – maga a halál. Az érzelmeit viszonzó, de a fiú életéért reszkető lány könyörgő tiltásával, a kérésekkel, az életveszélyek ecsetelésével a hozzá, mint mágneshez vonzódó, az életével mit sem törődő fiút nem is képes elrettenteni. Hogy aztán, amikor az elvárásolt kertben a búcsúztató éjszakában először ölelhetik meg egymást, elég egyetlen lehelet – és a fiúnak vége. Tanulságos kis történet, nemde? – kérdezte hangjában perverz diadallal vegyes, könyörtelen gonoszsággal Tamás. Mire én gondolkodás nélkül vágtam rá: Miért, talán nem szép halál a végső beteljesülés pillanatában múlni el? Tamás elismeréssel jutalmazta a rám egyébként cseppet sem jellemző féktelenség magamat is meglepő megnyilvánulását, ezzel szemben viszont több példabeszédet – igaz, csakis rövidebb ideig – ezután már nem hallatott.

Nos, vissza tehát az általa partitúra nélkül elvezénylendő parádék parádéjához, amelynek a szabályait Tamás embertelenül szigorúan szabta meg: nem írhatok semmit, nemhogy levelet, de egyetlen betűt, rajzot, ábrát, még hangjegyet sem Margónak. Nem küldhetek neki üzenetet, jelzést, mondjuk az ilyen esetekben azon nyomban szolgálatkész közvetítőkké váló közös ismerősök révén, még csak olyasmit sem, amit esetleg annak vehetne. Természetesen – ezt talán nem is kéne, mert fölösleges lenne mondania – nem hívhatom föl telefonon. Soha. A telefont tulajdonképpen, már persze amennyiben ez megszervezhető lenne, nem is szabadna fölvennem. Hiszen ha ez így megy tovább, a telefon egyre inkább valamiféle szerelmi fétissé válik. Na igen... És persze ha Margó esetleg tehetetlenségéből kiszabadulandón, fondorkodva levelet küldene, azt nézegethetem, csodálgathatom, illatát beszívhatom, ő ugyan nem bánja, tőle akár csókjaimmal is elhalmozhatom, miközben vélhető vagy várható, helyesebben oly igen nagyon várt tartalmán tűnődök, de kinyitnom, azt aztán nem szabad, oda kell neki, Tamásnak adnom, természetesen a magántitok szigorú megőrzése mellett, ideiglenes letétbe. Ő majd elteszi, vélhetően szebb időkre. Ha pedig szerelmem tárgya bedugna az ajtó alá egy szívet puhító tartalmú és célzatú cédulát, azt mindaddig föl nem vehetem, amíg teljesen biztos nem vagyok abban, hogy a dugdosó már eltávozott. Beengedni? Erről aztán szó sem lehet. Ez a tilalom persze minden más tiltások hatályát messzemenően felülmúló érvénnyel bír. Hiszen ha csak valamennyire is figyeltem, az lenne a Rappaccini-figura lehető legálnokebb variációjának a csupán némileg módosított célú, korszerűsített formák közt történő megvalósítása.

Tessék szíves lenni megérteni az egész, közel sem véletlenül minden részletében, lehetséges fordulataiban végiggondolt hadműveletnek a leglényegét – oktatott a parádé vezetője: feltétlenül és minél hamarabb elérni azt a Margót egész valójában megrázó hatást, amely szerint Pali nemcsak hogy nem őrjöng, nem bánkodik, nemcsak hogy nincs neki fájdalmas hiányérzete, de úgy, ahogy van, számára ő mint olyan meg is szűnt létezni. Pali fölszívódott, Pali nincs, ne is kérjen. Elfogyott. Jónapot. Margó nem tudhat róla semmit. Sőt még annál is kevesebbet. Hiszen a cél az ő bizonytalanságban tartása, na és ezzel arra a gondolatra vezetése, hogy Palinak elege van az egész hercehurcából. Ezzel a ki nem mondott fenyegetéssel kell csavarni egyet meg még egyet a hüvelykszorítón. Mindezt – higgyem el neki – még csak kiélezi a jámbor és persze mit sem sejtő nyelvész feltehetően intenzív, éppen ezért percreről percre mind kevésbé kívánt jelenléte. Ami miatt – és ez az, amire rá kell ébredjen – úgy, ahogy vagy, Margó örökre elveszíthet téged. Már ha a két kan – ő, bocsánat, a két érdemdús férfiú – közötti ingadozás megalázó játékát ő öt percnél tovább folytatja. Hiszen egész magatartásod, ezen belül főleg érthetetlen felszívódásod is ezt látszik bizonyítani. Meg kell vele értetni: egy olyan ádáz viadal kellős közepén találja magát, amelyben nem mindennapi tétek forognak kockán. Meg kell őt ingatni abban a hitében, hogy rád minden körülmények közt számíthat – persze mindaddig, amíg nem teszi meg a tovább már nem halasztható lépéseket. Addig viszont szembe kell néznie az elutasítás lehetőségével is. Meg kell vele értetni: nincs korlátlan ideje. Valaki valahol valamikor – ha már itt tartunk – egyszer elkezdte terjeszteni azt a birkákra szabott marhaságot, miszerint 'jobb később, mint soha'. A kérdés ezzel

szemben az esetek túlnyomó többségében sokkal inkább így van föltéve: ‘mennyivel jobb előbb, sőt most, azon nyomban, mint esetleg, egyszer majd, később!’.

Millió más ok mellett már csak ezért sem lehet kinn az utcán elveszett gyerekként kóvályogni, annál inkább kell viszont a normálist megközelítő, azt ha lehet elhithető módon kinézni, mozogni, közlekedni, úgy, mint bármikor máskor, azelőtt, boldogult aggregény korodban – bármilyen nehezedre essék is ez –, már persze ha mit tesz isten, valaki orvul figyelne. Jelekre, megfejtendő, érthető jelekre vadászva, és semmi ilyesmit sehol sem találva. Ennek ellenére is célszerű viszont tartalékokat képezni, hiszen nagy tételekre menő vállalkozások alkalmából kiszámíthatatlan dolgokra is fel kell készülni, nem hagyva semmit sem a véletlenre. Tudomásul kell venni, hogy néha még a kapanyél is elsül; ezért aztán ha valami ehhez hasonló következne be, az éppen akkor elháríthatatlan közeledésre kifogástalanul, bár érdektelenül udvariasan, csakis némileg sajnálkozóan, ámbátor határozottan és főleg kurtán közlendő: milyen nagy kár, hogy éppen most nincs egyetlen pillanatnyi időm! Se baj, esetleg majd egy másik, remélhetően adandó alkalommal kipótolhatjuk. (Ez fontos: a jövőre való tekintettel messzemenően az illendőség határain belül kell maradni.)

Én a Tamás névrokonára, Tomás de Torquemada spanyol főinkvizítorra szerencsére csak távolról, de azért kétségtelenül emlékeztető szigorúságú rendszabályok bevezetése miatt alaposan elanyátlanodva egy ízben fellázadtam, vagy legalábbis kísérletet tettem valami ilyesfélére. Közöltem szerepébe magát mindinkább beleélő barátommal: ez az egész receruca itt nem is kis híján, de annál inkább kétségbeejtően kezd hasonlítani ahhoz, amikor közlöd valakivel, szeretnél egy üdítő fürdőt venni. Mire teljes elképedésedre pillanatokon belül ruhástól-mindenestől a korláton át a hajó fedélzetéről – mint a szakácsinas egy vödör krumplihéjat – behajítanak a tengerbe; onnan kezdve azután a többi már a te dolgod: úszhatsz, vagy ha az nem menne, el is süllyedhetsz. Tamás ezt hallva, elismerését titkolni meg sem kísérelve nézett rám, de aztán, igaz, némi kis habozás után, úgy döntött, hogy inkább, már csak a látszat fenntartása érdekében, de mégis megsértődik. Ennek a döntésének megfelelően tehát javasolta, hogy az egész elcsesztett vállalkozást azon nyomban függesszük föl, merthogy ő, és ezt a félreértések elkerülése érdekében közli, nem tévesztendő össze egyikével az ószövetségi prófétáknak, azok közül is inkább a csodatévők fajtájából, aki képes lenne az én teljes és, amint azt már volt szerencséje kifejtetni, feltétlen egyetértésem meg aktív közreműködésem nélkül cselekedni, mármint hogy a siker legkisebb reményében is tenni bármit. Mire én leforrázva, sőt leterrorizálva, több hasonlattal ezután jó ideig nem mertem előállni, drákói barátom pedig, a célba érés diadalát szinte már a csontjaiban érezve, megszállottan tovább vezényelte napról napra inkább testhezálló parádéját.

Egy alkalommal kifejtette: több mint hajlandó lenne a végkimenetel ügyében velem fogadni, de a maga részéről nem tartja tisztességesnek olyasmiről tenni ezt, amiről száz százalékosan biztos. Apropó fogadás – próbálta nyilván akutt lóversenyzős kedvemért a szituációt érthetőbbé tenni –, a mély, latyakos, sőt sáros pályán az elől futó lovak maradnak csak valamennyire is tiszták. Értetlenül meredhettem rá, mert szomorúan nézett vissza és csüggedten legyintett: Legyek olyan szíves, és meg se kíséreljek kérdezni – nem válaszolna úgyse, mert most, a heveny gügyeség állapotában – amint az látszik is – úgysem lennék képes semmit sem felfogni. Jó, rendben van, te nyilván alaposan átgondoltad, mit csinálsz, és én mindezt hálásan köszönöm – adtam meg magam letörten –, de azt azért nem értem: honnan és főleg hogyan lehet majd nekem is megtudni, hogy szenvedéseim meghozták a maguk gyümölcsét, hogy az irtalmatlanságok végtelenül hosszúra nyúlt sorának immáron a végére értem? Mire Tamás: Tudni fogod te azt, pajtás, minden ízedben, húha, de még hogy, külön-külön minden egyes porcikádban, sose félj! Már legalábbis amíg engem látsz! És élni is fogsz vele, de azt aztán úgy, mint talán még soha életedben nem tetted. Már azon kívül persze – fűzte hozzá, ezúttal engem is beleértve, úgy is, mint az emberiségből kiábrándultságát bizonyítandó személyt –,

hogy első dolgaid közt is a legelső lesz azon nyomban tökéletesen elfelejteni: mindazt a szépet meg jót atyai jótevődnek köszönheted. Lehet – bár kétlem –, hogy nincs igazam, de én úgy érzem: Tamás magabiztosságával, rendíthetetlenségével mindinkább kezdett olyan jelleget ölteni, hogy egy tripla eszpresszót is játszi könnyedséggel lett volna képes halál idegessé tenni.

Viszont – igaz, ami igaz, kalapot le előtte – amit mondott, az úgy is lőn. Pontosan úgy. Persze előbb még le kellett leisztolnom egy eszméletlen hetet meg mindent, ami azzal járt: csigalassúsággal vánszorgó, kibíratatlan lelki-fizikai gyötrelmekkel, ordító hiányérzetekkel, kísértésekkel, álmatlan éjszakákkal, látomásokkal. Tömény iszonnal. Szenvedtem, mint egy barom, de azért tartottam magam Tamás jöttányit sem lazított regimentjéhez. Amikor egyszer – egyszer? – elgyengültem, közölte, szinte sziszegve: Na, most aztán már kezdek komolyan aggódni érted. Pontosan úgy állsz ott, arcodon azzal a kevésbé lelkes kifejezéssel, amely stílszerűen illett volna egy korai keresztényhez, közvetlenül az előtt, hogy betuszkolták az arénába. Általában ilyesféle kedveskedésekkel próbált engem jobb kedvre deríteni, amikor pedig én többnyire valóban úgy éreztem magam, mint akit a mártíromság szele környéke. Ennek ellenére is, amint azt mondottam, le a kalapot előtte, hiszen a hóhérelkűnek igaza lett. Maradékaltanul. Mert alig több mint egy hét múltán az én Margóm, igen, maga az igazi, valóban ott kopogtatott ajtómon, fogadkozott, hogy élete nagy szerelmét többé egyetlen percre sem engedi el maga mellől. Aztán ezt elismételte lassan, átgondoltan, mélyről jövően. Emberien, szépen. Úgy, amilyen ő.

Tamás, az ő enyhén szólva sajátos látószögéből szemlélve a fejleményeket, mindezt így foglalta össze: Te a magad részéről egyértelműen megfogalmazott végkimenetelt vártál a harci akciótól. Tudtad pontosan, mit akarsz – és azt most meg is fogod kapni. Busásan. Margó viszont hajlott, mint a nádszál, ingadozott, csetlett-botlott – ezzel szemben viszont ő is meg fogja kapni...

Én a szokásos Tamás féle *double-entendre*-okra most már oda se hederítettem, mint ahogy azt a Csehov-idézetet is elengedtem a fülem mellett, miszerint: ha félsz a magányosságtól, meg ne nősülj! Én ugyanis ez idő tájt a szó szoros értelmében tartósan részeg voltam a boldogságtól, amikor meg nem, akkor úsztam benne. Hát még ahogy múlt az idő, és mindegyre világosabbá vált: Margó számára a nyelvész a hajdani megoldhatatlan dilemmából, a monstruózus lelki válságból átvonuló záporosövévé értékelődött le. Nem, nem lett ő teljesen elfeledve – az emberi lélek nem így működik –, csak nem maradt többé Margó figyelmének a tárgya, kiesett annak a fókuszából, valahogy úgy, ahogy még az életadó Nap maga sem áll szakadatlan érdeklődésünk középpontjában, például amikor éjszakánként barlangja sötétjében piheni ki fáradságait.

Tamásra a végül személyesen is megismert Margó lenyűgöző benyomást gyakorolhatott, a szó szoros értelmében lesöpörte őt a lábáról. Tette ezt pedig olyannyira, amint azt több ízben ki is fejtette, ha valahogy már a kezdetek kezdetén tudta vagy akár csak sejtette volna, hogy egy ilyen elragadó nőről, remek emberről, egy manapság oly ritka, a szó legteljesebb értelmében igazi klassziszról van szó, esze ágában sem lett volna segíteni nekem, még a kisujját sem mozdította volna meg. Lévén ugyebár Margó az emberiség közkinccse, főleg ami benne a fenomenálisnak ítélt zenészt illeti, de úgy egészében is. Megkért viszont rá, hogy ne grasszáljak az utcán olyan hihetetlenül pöffeszkedő módon, mint egy rossz amerikai filmben egy német páncélosadosztály porosz karikatúráként ábrázolni szándékozott, pofoznivalóan pimasz parancsnoka, felhúzott vállakkal, villogó szemekkel – csakúgy, mint tankjaival – gázolva bele a jövő előtt még tornyosuló, számára problémát sem jelentő akadályokba. Csakis ennek a témának, a náciokból beteg vicceket kreáló kreténségeknek a sokoldalú fejtegetése után kötötte nyomatékosan a lelkemre: ha nem akarom hölgyem kegyeinek a maradékaltan birtoklását oktalatlanul veszélyeztetni, a mi kettőnk közötti tréfli alkuról soha, de legalábbis úgy a tizedik házassági évfordulóig ne ejtsek egy megveszekedett szót se. Én nyaggattam,

piszkáltam: mondja el, honnan tudta, hogy minden pontosan így fog alakulni, ő azonban nem volt hajlandó kötélnék állni.

Egyszer aztán, egy váratlan elgyöngülés pillanatában mégiscsak hallatta kinyilatkoztatását, imígyen: Ha hirtelen beáll egy vegyi reakció, cserebomlás érzelmileg, szexuálisan, még olyan frissen, mint a napos csibe, üdén, mint a harmatos fű, de közbejönnek feloldhatatlannak tűnő komplikációk – zárta le végül köztünk örökre a témát –, minden magyarázat, érvelés, egyetlen hang nélkül föl kell szívódní, meg kell semmisülní! És ezzel olyan úrt teremteni, amit a te esetedben a nyomorult nyelvész, minél többet ágál, annál inkább egy fekete lyukká, vagyis-hogy *Black Hole*-lá lenne képes elmélyíteni. És abba őt magát fölszippantatni.

Az egész viszont, igaz, tapasztalatból leszűrt, de azért mégiscsak huszadrendű, olcsó trükk – folytatódott a fejtágítás –, olyasmi, amire Fülíg Jimmy ezt mondaná: ‘nem ildomos’. Közel sem ugyanaz, de azért körülbelül olyasmire épül, amit így is ki lehetne fejezni: bizonyos helyzetekben úgyszólván minden nő reakcióiban pontosan ugyanolyan – régen ezt valahogy úgy mondták, nem győzöm hangsúlyozni, mely igen el nem ítéhető módon, hogy minden nő cseléd – persze a végletekig leegyszerűsítve –, mint mondjuk Mancika, a gépíró, a titkárnők gyöngye Kispestről. Vagy talán inkább Pestszentlőrincről? Ő bizony, ha Mancikának elege van, torkig van már az őt visszahúzó Bélával meg parlagi modorával, a kicsinyességével, a sajnos, de még mennyire sajnos ok nélküli, nem is érti, de minden ok nélküli féltékenységi jeleneteivel, meg azzal, hogy visszaél az ő jószágával, viszont mindezért végül is ő maga szakít végetérni nem akaróan nyálkás nyavalygás után vele, ő rúgja, penderíti az idiótáját ki a vérzivataros csatába, akkor azon nyomban, de a legrosszabb esetben a *corpus delicti* eltávolítása után következő napon, mintha csak a megfelelő helyen vagy annak a tájékán csiklandoznak, önfeledten kacarászik, érzélgős kis dalocskákat dudorászik, az útjába kerülő fiúknak kacérkodva-kedveskedve a könyökével az oldalába bök, oda bele, a bordái közé, vagy negédesen a karjába csíp, vagyis olyasmiket művel, amelyeket felfoghatatlan okok miatt a flörtölés elbűvölő jeleinek szán; mondhatnám azt is, hogy ledér hangulatba ringatja magát, valamilyen, mit tudom én, amolyan nemi kielégülés-félét is érez; de vele, ővele aztán ne merészeljen senki emberfia szakítani! Nemhogy még azután, nélküle, akárcsak percekig is, mintha ő soha nem létezett volna, magát jól érezni, békésen és bizonyos jelek szerint kiegyensúlyozottan tevékenykedni az emberiségnek, hát még ezen belül kinek másnak, mint egy másik nőnek a mindenki számára elérhető kegyeiért! Őt nem lehet csak úgy otthagyni, mint egy rühes kutyát, róla ripsz-ropsz elfeledkezni, mert ő azt nem éli túl! Annyira nem, hogy azért nemes bosszút is áll. Igen, azon a sutyori, fakír pofán, a mellé ügyeletesnek beosztott Bélán, meg magán a boldogulásáért folyton aggódó emberiségen is, amely az ő megtaposását, élete hajójának a zátonyra futását hajlandó békésen elviselni. Hazamegy, lenyel harminc-negyven altatót, és megiszik hozzá egy üveg Mecsekit. Vagy az is lehet, hogy nem. (Ennyi gondolom körülbelül elég is lesz Mancikából...)

Ami viszont e kérdésben és kapcsolt részeiben mindezek után valóban az utolsó szó kell legyen – közölte Tamás –, az csupán az egész dolognak az egyik oldala, hogy én lelkiismeretesen eleget tettem a megbízatásoddal járó kötelezettségeimnek. Ennél azonban jóval fontosabb, és engedtessek meg nekem, hogy éppen ezért ki is mondjam: a saját érdekemben én, ha még ebben a nyomorú életben valakit ne adj isten úgy igazából megszeretnék – ami persze most, hogy végleg elkelttem, ha nem is teljesen lehetetlen, de annál inkább problematikus propozíció lenne –, a még nőismerő disznó-koromból a Mancikákról meg megszámíthatatlan mennyiségű, mindenütt jelenlévő társaikról tanultakat soha, de soha nem használnám fel! Mert én szívből gyűlölöm az ilyenfajta piszkos munkát; de hát ha az embert kémény-pucolásra alkalmazzák, amint azt most velem is tették, az olyasmit nemigen úszhatja még anélkül, hogy arcába bevésődött markáns vonásait meg az ujjait makacsul be ne feketítené a korom!

* * * * *

Nem tette, soha nem használta fel a Mancikától, a titkárnők gyöngyétől tanultakat – és ez idővel oda-, de főleg visszamenőleg ki is derült, annak ellenére, hogy az ő esetében valóban nehéz lehetett a kísértésnek ellenállnia. Én viszont annak rendje s módja szerint három hónap múlva holtomiglan-holtodiglan össze is házasodtam Margómmal, Tamással pedig házassági belügyeink kölcsönösen és magától értetődően – igaz, némi kivétellel – többé nem kerültek terítékre. Tudott viszont valamit alkalmi, futó kalandjaimról csupáncsak a legelső, a heveny házassági pánik kiváltotta férfibúcsú-időszakban, és most már Margó miatt kiborulva egyetlen percig sem titkolta: barátját a legelső pocsoltyában fetrengeni mindig kész disznónak tartja. Sőt oktató célzattal, amolyan ráolvasó szentenciaként le is szögezte: az igazi képmutatást, mint például a kényszeres házasságtörést vagy a csillapíthatatlan torkosságot nem lehet csak úgy üres órákban perfektuálni, mert azok úgy, mint az ópium, egész embert igénylő és persze tönkre is tevő foglalatosságok. Léven azok már természetüknél fogva is mi másnak, mint a könnyű diadalok utolérhetetlen bajnokának, a legyőzhetetlen emberi romlottságnak a termékei.

Ennek az átmeneti időszaknak a múltával viszont kiderült: Margónak felettébb jó sora lett – kölcsönösen megkedvelték egymást Tamással is, feleségével is, és így gyakran jártak-jártunk össze. Minthogy mindezzel egyidejűleg egyre több közös intellektuális, irodalmi, sőt meglepetésemre politikai témánk is adódott, a szerkesztőségen belül meg azon kívül intenzív aktivitást igénylő, közös munkák, sajnos most már mind kevesebb éjszakai gyaloglást produkáló barátságunk egyre mélyült és hús árnyat nyújtó, dús lombozatú fává terebélyesedett.

* * *

Hogy azután 1966 júniusában, számomra nemcsak váratlanul, de látszólag minden átmenet nélkül érkezzünk el a nagy fordulóponthoz. Napok óta feltűnt, méghozzá gondolom közel sem csakis nekem, hogy Tamás milyen hallgatólag, visszahúzódozó, csaknem letargiás állapotban leledzik, máskor meg, éppen ellenkezőleg, feltűnően zaklatottnak, ha nem éppen feldúltnak látszik. Főleg azért, mert – gondoltam – valóban az is lehetett. Végül eljött a pillanat, amikor mindezt tovább tétlenül már nem nézhettem, tehát megkérdeztem – gyanútlanul, nem is sejtve, hogy mindjárt az első kérdéssel milyen veszélyes vizeken, mély szakadékokon átívelő hidakhoz vezető, meredek utak, kapaszkodók nyílnak meg előttem.

– Valami baj van?

– Hát – mondotta – vanni van.

– Éspedig?

– Tudod, milyen nap van ma? – jött vissza a kérdés.

– Mire gondolsz?

– Június 27, ugye?

– Igen, azt hiszem.

– Ma van a tizedik évfordulója – szögezte le.

– Csakugyan? És minek? – így én.

– 1956. június 27-ének, a Petőfi Kör sajtóvitájának a Tiszti Házban – így ő, még szokásos lesültségét is meghazudtolóan sötét arccal.

– Ó. Ami után Déryt meg Tardost kizárták a pártból, és két-három héttel később Rákosi megbukott – fitogtattam újkeletűen felfrissített tárgyi tudásomat.

– Úgy bizony.

– És ha szabad kérdezni, a mostanság napirendre kerülő tízéves évfordulók közül miért pont ennek van számodra ilyen megemlékezendően nagy jelentősége? – érdeklődtem, most már némi balsejtelemmel vegyes előérzettel, ha nem éppen kifejlődőben lévő aggodalommal lelkemben meg ennek megfelelően gondolom hangomban is.

– Ráérsz 5 után?

– Rá. Miért?

– Üljünk le valahol. El szeretnék mondani valamit.

Ebben is maradtunk. 5-kor beültünk az Annába, és úgy 8 óra tájban már világos volt: a közeljövőben meglehetősen sok dolgunk lesz.

* * *

(Tamás szövege az Anna eszpresszóban) Ami ma tíz éve, innen nem messze, a Váci utca másik végén történt, az hihetetlen sebességre pergette fel a már jóideje mindegyre intenzívebb, mind több és több embert magával ragadó folyamatot, persze amellet, hogy annak már nemcsak korlátozottan helyi, de nemzeti, sőt a hitetlenkedve-kétkedve bár, de mégiscsak figyelni kezdő világ szeme láttára nemzetközi keretet is adott. Lényegét tekintve politikai fordulópont volt, bár nem az első, nem is az egyetlen, csak éppen hogy eleddig kimagaslóan a legfontosabb, amelyet – és ezt nem volt művészet megjósolni – más, alighanem még fontosabb események fognak követni. Hiszen az én esetemben – mint akkortájt gondolom ezen a tájon mindenkiében – a politika, akarva-nem akarva, életünk egészével szervesen fonódott össze. Általában úgy, hogy minden lehetséges meg lehetetlen alkalommal tengernyi rosszat hozott magával.

Éppen ezért visszamenőleg sem tartom véletlennek, hogy ekkor és pontosan ott, az az éjszaka sodort össze valakivel, te talán megérted, mire gondolok, ha azt mondom: életem nagy, teljesen ki nem élt és ezért is valahogy mindig befejezetlen, még üszkös hamvaiból is újra meg újra lángra kapó szerelmével. Két házasság, rengeteg viszony – kicsik, ideig-óráig nagyobacsakáknak tűnők vagy inkább csak reméltek, futók, ostobácskák, taszítók, megbántak vagy kedvesek, frissítők, többnyire azonban csak színtelen-szagtalanok, meg módjával eredetibek, keresőbbek, kapaszkodási igényekkel is megterheltek –, na és mindehhez egy átfogó politikai, anyagi, morális megsemmisülés, a tökélyig vitt lepusztulás, bizvást mondhatóan züllés, igen, szép, szabályos ellehetetlenülés után, sajnos éppen hogy ezekhez még túlságosan is közel, szinte érezhető átmenet nélkül ezek után történik mindez. Az után, hogy remekeltem, mivelhogy elmélyült alakítást nyújtottam a *Tékozló fiú* rám szabott szerepkörében, hogy kiégve hőscincérekdek pitiáner botrányokban, okvetetlenkedésből fakadó, de végtelenül kisstílusú bajvívásokban, máskor meg gyáva bujdosásba meneküljek, mind meddőbbnek érzett, mert mindinkább tét nélküli küzdelemben, még a múltban magamévá tett képességet is elveszítve arra, hogy a helyes kérdéseket helyesen megfogalmazva tegyem fel: iszonyú pénzhányban, tengernyi adósságban úszva próbáljak meg mindennek ellenére is a felszínen maradni; vagyis hát túlélni valahogy úgy, hogy tudva tudtam: már csak hálni jár belém a lélek. Téve ebbéli cselekedeteimet merőben megszokásból, viszont bármiféle meggyőződés nélkül. Mindebből, már persze ha lett volna még valakinek is valamit bizonyítani, a szentencia maga: ha nem tudod, hová akarsz menni – márpedig erről nekem fogalmam sem volt –, akkor bármelyik út is oda fog vezetni.

Mindebből, mint mondtam, még alig-alig kimászva, másokkal, sok ezer mással együtt június 27-én délután öttől másnap hajnali négyig, 11 teljes órán át, a honvédség Tiszti Házában olyan hangokat hallottunk és hallattunk, amelyekre soha nem gondoltunk, vagy ha ez nem lenne igaz, akkor magunk előtt is titkolva számítottunk, amelyeknek az elhangzása persze hogy mindannyiunkat nagyon is a magunk módján mozdított ki megszokott helyzetünkől,

lökött le beidegzett pályánkról. A Rákosi-rendszer elleni fellépésre, nem is kevesen egyenesen a harcra predesztináltak, azok közül is ezen az éjszakán a Tisztai Házba igen is szándékosan vagy csak sodródva, de elkerültek, tehát az ott lévők úgy vélem jelentős többségét közel sem egyforma mértékben árnyalta be múltjukból – már ha abban ott szerepelt – annak az egykori szándéknak, a valaha fennköltnek az idők során jól megértett képtelensége, ezerszeresen megélt abszurditása, amely olyannyira szomorú és mint ilyen, lekonyult jelentéktelenségüket ha lehet, most még kihangsúlyozottabban tette megindítóvá. Sőt: meredeken taszítóvá és ilyenként elítélendővé. Sokkal többet azonban nem érdemlően, mint bármilyen más időszakban csupáncsak egy lemondó kézlegyintést. Igenám, de ez most nem volt ‘egy más időszak’. Igaz, azt mi, az ott lévők nem tudtuk, hogy mennyire más ez a ‘más’. Még azt sem lenne túlzás állítani: azért jöttünk ott össze, hogy megtudjuk és mindenkivel, aki hajlandó odafigyelni, közöljük: milyen most, és főleg hogy a múlttal meg a jelennel szemben milyenné tehető lenne, kéne legyen ez az időszak.

Miközben, ha igaz, minket azután a legkevésbé sem abszurd, hanem a bukófélben lévő rezsim automatikus reflexéből származó módon véve körül százszámra vártak a szerencsére aznap még meg nem érkezett bevetési parancsra az ávosok riadókoszijai a Duna mellett, a rakparton meg a Semmelweis utcában, addig ott, a Tisztai Ház körül, a Váci utcán és mellékutcáin az épülettömbbe be nem jutottak ezrei álltak és hallgattak először hitetlenkedve, majd mindinkább megrendülve, valósággal megigézve a hangszórókon át a beszédeket – sok-sokezeren. Hiszen maga a Tisztai Ház rogyásig volt megtöltve testekkel meg arcokkal, olyannyira szorosan, hogy időnként nemigen lehetett csak úgy, egy pillantással megállapítani, melyik arc tartozik melyik testhez.

Ebben az elektromossággal telített légkörben én közben, lelki üdvösségemet féltve, tehát egyetlen szót el nem szalasztva, meg egy lány, akivel a múltban, vagy nyolc évvel azelőtt, egyszer futólag, akárcsak egymás külső megnyilvánulásának a rögzítésére sem elegendő ideig találkoztunk, de, amint az most kiderült, a másik képét hosszú évekre valahol mégis elraktározva és most abból a képből kiindulva, elképedve csodálkoztunk rá egymásra, hogy azután úgy este 9-től reggel 4-ig nézzük egymást, mindegyre elveszettebben merülve el a másik vajh eddig hol tévelygő, de most aztán már örökkévalóságot sugárzó szemeiben – értsd, pár percnyi megszakításokkal vagy hét teljes órán át mohón falva a másik látványát, mesélve egymásnak életre szóló történeteket meg csodás ígéreteket, eszméletlenül megbabonázva. Ő pár sorral előttem és néhány székkal arrább ült, így ha látni akart, hátra meg jobbra kellett fordulnia. Ha ezt nem tette, akkor én nem többet, mint a félprofilját láthattam, vagy inkább csak sejthettem: szőke haját, ovális-kerekded arcát és fehér blúza, a burok alatt a kihámozandó sziluettet – nem, Pali, ne haragudj, ezt itt most nem... Ezt, a bőségszaru részletezését, vagy ha majd úgy adódna, a leltározását most hagyjuk ki. Nem tudom, talán majd egyszer, később... Ezzel szemben viszont ha felém fordult – márpedig ő beiktatott kis szünetekkel egész éjjel ezt tette, különben nem is egy lyukat égettem volna a hátába meg a nyakába a szememmel –, szóval ha felém fordult, olyan csillagfényekkel ragyogó kék szempár bűvölt el, amely telistele volt kérdésekkel és kérésekkel, a meglévő és az egész lényünket felborzoló, még létrehozandó sejtetésével és kimondásával, imádságos könyörgéssel, mindennek, de mindennek, ami nekem van, ami csak az enyém, vagyis ami én vagyok, az ellentmondást nem tűrő, olyasmiről még csak tudni sem akaró követelésével. Ő alighanem ugyanezt vagy valami hasonlót láthatott az én szememben, mert ha lehet, mindez velünk együtt csak emelkedett, feljebb, még feljebb.

És közben a mi nem is kissé kótyagos lebegésünk alatt, mellettünk, körülöttünk, de mindenütt belőlünk kiszabadultan hajmeresztően adekvát, szinte ránk, a találkozásunkra való tekintettel, az az iránti érzékenységgel komponált, a világ újonnan megérzett teljességének a lehetőségét csodálatosan visszaadó, tökéletes aláfestő zene hömpölygött: a kétségbeesésből kitántorgás-

nak, az évek alatt összegyűlt szenvedélyek, a keserűségbe mártott düh fergeteges kitörésének, a megsemmisítő, először a nyilvánosság előtt iszonyú dolgokat az azokat eltűrő, tehát cinkos, vétkes világ képébe belekiáltó vádbeszédeknek, a leleplezéseknek, a minden jót a saját maga ellentétéve változtatók elleni gyűlölet túlcsoportulásának, a tisztító szélviharok lökéseivel kísért vallomásoknak, egy új korszak ígéretének, követelésének meg a jövőidézésnek a csakis a rendkívüli alkalomra hangszerelt, elbűvölő-megbabonázó lüktetése. Ember teremtette körülmények, legalábbis azokon a tájakon, soha nem kedveztek még így egy forradalom, meg abban és azzal összefüggően egy szerelem kirobbanásának.

Ehhez, a mi Valpurgis-éjünkhöz képest Thomas Mann *Varázshegyén*, az ottani *Valpurgis-Nachton* Madame Chauchat és Hans Castorp amolyan előfutároknak tűnhetnének – már bocsánat, mélységes bocsánat a sokszoros is pimasz szentségtörésért –, elsősorban persze hogy Castorp, mindjárt első mondatával, oly sokáig gyűjtött bátorsága végre összeszedésével kimondott, viszont annál inkább harangkondító megszólításával: *rend moi ton crayon* – add kölcsön a ceruzádat – és annak remekbefaragottan, manni módra ambivalensnél is ambivalensebb korai előtörténetével. Olyan mesteri felépítés, olyan leheletfinom árnyalatokkal gondos-szépségesen előkészített megszólítás, indítás és egyben nyomban tegező vallomás meg teljes joggal behelyettesítő követelés volt, olyan egyszeri csoda, hogy akaratlanul is folyton erre emlékezve úgy talán már jócskán hajnal felé félig kábultan motyogtam magam elé: *rend moi ton crayon!* – *Comment?* – kérdezte tőlem riadt-reflexszerűen a sokszoros helycsereberék során most éppen mellettem ülő Lányi Sarolta, a Szovjetunióban felnőtt idős költő, aki úgy félóránként zokogta el magát megállíthatatlanul, nyilván nem először, összekuszált érzelmei kibogozhatatlan zürzavarában. És ebbéli magatartásában ott, azon az éjszakán közel sem volt egyedül. Igaz, a férfiak, ha valaki kívülről figyelte volna őket, inkább azzal hívták fel magukra a figyelmet, hogy a záporozó pörölycsapások hatása alatt éppen hogy csak nem megsemmisülve, a múltat meg a jelent lefestő izzó szavak megbélyegző-megbélyegzettjeiként valamiféle természetellenes pózban, merev mozdulatlanságban, mint viaszfigurák töltötték be a térből nekik juttatott, szűk kis helyet. Közülük jól emlékszem egy ezúttal civilruhás honvédszázadosra, ő sose mondta, de környezetében mindenki tudta, elhárító-tisztre, aki a teremből kivonulva – nyilván a hatalmas tömegben is valamilyen, legalább pár pillanatnyi egyedüllétre vágyva – a lépcsőn ült, fejét két kezébe hajtva, mozdulatlanul, úgy is, mint a mindent elöntő gyásznak a képmása maga.

Mert hiszen ez volt az az éjszaka, amikor a szóözön áradásával egyidejűleg egyetlen hang, mármint a mi hangjaink nélkül köztünk is minden kimondattott. Igen, én, hogy most csakis a magam nevében beszéljek, a legkisebb ellenállási kísérlet, óvatosság, kontroll nélkül estem hanyatt-homlok szerelembe. Tettem ezt pedig harsányan hangtalanul, ha nem is éppen süketnémán; hajthatatlanul, sőt csökönyösen megmakacsolva magam – még az sem kizárt, hogy nyomban a legelején is tehetetlenül, sőt az elragadtatottság mélyén ott valahol lenn máris készen az engem majd újra meg újra felkereső kétségbeesésre. Ahogy mindez teljes súlyával szakadt rám, úgy működött, formálta szorgoskodva magát meg magával együtt minket, mint egy mindent beburkoló bűvölet; szerelem volt az úgy, ahogyan mondjuk a régi görögök érthették azt: végzetszerű sugallat vagy inkább életre kelt ösztön, a könyörtelenül hatalmába kerítő megszállottság – a teljes kisajátítottság maga. Igen, bennem volt már, mert belém-költözött akkor, azon a minden éjek éjszakáján a sorsom, az, hogy megpihenés, szünet nélkül kísértsen, hívjon, vonzzon magához egy arc, egy látásmezőmet mindörökre átalakító, minden más elé helyezkedő jelenlét; igen, magától a szótól is képtelen voltam szabadulni – végzetesen –, mintha csak egy pogány formaimádó lennék az örömteli kékséget rám holnap, mint minden holnapokon majd újra kiterjesztő ég alatt. Hogy aztán döbbszerűen ocsúdjak fel a magaeltüntető önfeledtségből, abból a bűbájból, igen, eszembe jutott már ott, az én nemrég említett, most meg lám, ma már tudom, fölöttem úrrá lett Rappaccini-extázisomból, ráadásul

mindehhez még újonnan telítve megmagyarázhatatlan pán-rémülettel, az onnan kezdve majd már elkerülhetetlenül rettegésre és mint ilyen, társamul szegődő magányra. Amelyhez csakis ezzel a szerelemmel felkészítve, megérettetve és a (jövőbeni) múmiákhoz illő módon preparálva lennék képes valaha is eljutni.

Mindez akkor azonban még valahol a jövő fátyolába rejtve leledzett. Mert mindezt, az intenzív elszíneződéseket, a tragikus végkifejlet elkerülhetetlenségét azt hiszem csakis most, tíz év távlatából vetítem vissza, életem így meg. De nem ám a többit. Igen, az a többi, az azonnali? Minthogy elvégeztetett, a többi végső fokon már csak részletkérdés – egyszerűsítettem elképesztő naivságomban engem szinte szétrepesztően, persze hogy végtelenül nagyvonalúan magamban immár otthon, szobámban, abban is az ágyamban, most éppen a jobb felső sarokból rámragyogó, a minket is felavató gyülekezetből távozáskor gondosan magammal hozott, csöppet sem fáradt szempárral meg egyelőre még távollévő tulajdonosával osztva meg helyzetértékelésemet a rövid félálom elnagyolt összefoglalásában, miután a helyszínről kisodródásunkkor ismerősektől persze hogy eredményesen tudakoltam meg: hogy is hívják azt a lányt ott? Ja, persze! Na és hol is dolgozik? Csakugyan? Hát nem érdekes? Kicsi a világ.

Reggel korán, de már az irodából telefonáltam. Kapcsolták Marton Évát. Itt Holló Tamás beszél. Mond neked ez a név valamit? – és közben elképedten figyeltem, hogy simogatni, ölelni készülő kezemben hogyan reszket félősen az ilyen-olyan ítéletet mindjárt hozzám továbbító telefonkagyló. – Még hogy mond-e? Hát nem együtt töltöttük az éjszakát? – hangzott az egyetlen lehetséges, a szemektől az üzenetközvetítést a szavakkal átvevő és még feljebb dobó válasz. Azon nyomban, Évike valaha is hozzám intézett szavai közül is a legelsőben.

Hiszen nemigen lehetett kétség az iránt: ha az ember szabad utat enged például a majdani bánat bővizű forrásának, a fájdalom, a többé jóvá már nem tehető veszteség érzésének, azoknak a gyötrelmeknek, amelyek jó esetben is még csak sejtelmekként készítik elő az utat a szerelemhez, hogy aztán lassan kibomlóan kísérjék és főleg, főleg elburjánzóan kövessék majd azt, bizony a lehetetlenségnek vagy az ellehetetlenülésnek a kockázatával is szembe kell néznie. Márpedig én ezt a kockázatot – döntöttem ezúttal, mind egyértelműbben, ahogyan az idő a kitűzött 5 órához közeledett, csak amúgy, mondhatnám kötelességszerűen a töprengést imitálva, mindössze a lehető legfelületesebb megfontolás után – most és pont vele, az oly hihetetlen szerencsével fellelt kinccsel nem lennék képes, még kevésbé lennék hajlandó vállalni bármi ilyesmit. A többi, a még nem is sejtett, de majd törvényszerűen megérkező kockázatok – igen, azokat habozás nélkül. Őerte, ezért a szívemből szottyant és rám így reagáló, engem mindjárt ilyen hőfokon fogadó gyönyörűségért, akinek most már hangja, újra meg újra hallandó hangja van, meg saját, nagyon is egyéni stílusa is meg rengeteg esze van, meg velem azt hiszem sok tekintetben közös múltja is van, nem lehet csak úgy elengedni, hagyni elcsászkalni; annál inkább viszont velem együtt kell neki is változtatni most majd oly sok mindenben, választ, egyértelmű, szabatos választ kell adnia régi meg új, eddig fel sem merült kérdésekre; ezt itt, no lám csak, akinek számomra most már saját neve is van, amely hordozza magában a vándort az éhhaláltól megmentő ígéretét a mindennel eltöltő jóllakásnak, bánom is én, vezessen bár az út innen nyílegyenesen a pokolba, akkor sem vagyok hajlandó kihagyni az életemből. Annál is inkább, mert, ahogy azt már magammal elintéztem, **elvégeztetett**.

Az egész valahogy így van: ha én az uralkodó időjárásra való tekintet nélkül úgy határozok, hogy a visszafelé húzó halasztási ingerek ellenére is uszodába kell menni, legyen bár a víz hideg, de akkor is egy kiadósat kell úszni, a medence partjához érkezve nem kifejezetten szeretem gyötörni magam azzal, hogy vacogó testemet centiméterenként engedem bele a vízbe. Inkább didergő-gyorsan és két kézzel szórom sebesen az oly régen begyakorolt uszodrutinnal testemre-arcomra a fagyasztó lét, és zsuppsz, már ugrok is be, okozva ugyan ezzel magamnak meg szervezetemnek elkerülhetetlenül egy komisz sokkot. Tudom, hosszú évek

tapasztalatából tudom, hogy ezt követően a többit már egyáltalán nem nehéz viselni, sőt... Innen kezdve a víz hamarosan, talán még némi kis jóindulattal melegnek, meg, ha akarom, simogatónak is tűnik. Aztán elillan a meleg mellől a kvalifikáló jóindulat is, úgyhogy ezentúl már az idevezető út felkérődzése nélkül sem marad más, mint az utánozhatatlanul remek, testlangyos víz, amelyben úszni maga a tiszta kék.

Hm, maga a tiszta kék... Valami ilyesminek meg rengeteg minden másnak az ígéretével bennünk valahogy így is történt délután, amikor a reggeli megbeszélés, meg azért, csak hogy meggyőződjünk: nem álmodunk, még csak nem is a kialvatlanságtól hallucinálunk, a napközben lebonyolított, mindinkább elbódító négy-öt telefonbeszélgetés egyike szerint a Víg eszpresszóban találkoztunk, ahol is én fél vagy talán inkább csak negyed óra múlva szorongva várva, hogy végre megtegyem, meg azért is, hogy jaj, csak túllegyek már rajta, egy esetlen újonc módjára elfogultan, de mégiscsak egyből a mélyvízbe ugrottam, innen egészen az örökkévalóságokig is eltartó szerelmet vallottam, hogy újabb öt perc múlva, először engedve láttatni azokat a tágra nyílt, párás, engem néző és rajtam kívül semmi mást se látó, egyszerre elgyengítő meg erőt adó szemeket, ő is – és aztán... Aztán következett egy olyan pár istenál-dott hónap, amelyben én nem mint maga körül tapogatózó turista kerestem és sehogysen találtam helyemet saját életemben, hanem amelyben mi lélekszakadva kergettük bele magunkat, még, még beljebb a szerelembe, a beteljesülésbe, a tőle tanultán tágra nyitott szemű álmodásba, el messzire az abszolút feltétlenség felé; ezenközben az ország meg száguldott feltartóztathatatlanul a forradalomba, a két robajló rohanás a lehető legtökéletesebb párhuzamban egymással. És azután... Azután, mindenek után, mindent legázolva, maga mögött csakis eltakarítatlan, fájó romokat hagyva jött november 4, az iszony napja, annak a hetei, hónapjai, az összeomlás, kívül, belül, és, megintcsak párhuzamosan, de azért már úgy, hogy azt mindketten egymástól tökéletesen eltérő módokon éltük meg, a feltartóztathatatlan zuhanás a bukásba, a végzetbe, a semmibe.

Nekem előre ki nem tervelt légyottunktól kezdve ezt a fél évet és azt, amit ez jelentett és jelent, amennyire csak képes vagyok rá, el **kell** mondanom – nem tudom, kinek, azt hiszem, elsősorban és nyilván saját magamnak. Még az is lehet – bár ezt ugyan aligha látom, de mit lehet tudni –, hogy egyszer talán majd Évinek? Vagy talán végre mégiscsak ki akarom beszélni magamból, kiüríteni szervezetemből – hiszen eddig soha nem ismert, iszonyú fegyelemmel zártam magamba. Bizony mondom, megfizettem én azért a rövidre szabott tökéletességért, irgalmatlanul keményen, nem úgy, ahogy az illik, de sokkal többel és jobban és tovább; becsületemre váljon, de meg sem kísérelve elbújni a rám kiróttak elől – talán ezért nem rokkantam bele végleg, talán ezért is lettem képes később megint élni? Azután?

Igen, azután évekig tanultam újra – létezni. Megpróbáltam tenni ebben az undori világban azt, ami valóban vagy legalább megközelítően az én dolgom, azt, amit végiggondoltam és olyanként magamra is vállaltam. Meg sok minden mást. Közben azonban, igaz, nem túl gyakran, de azért a legváratlanabb pillanatokban letaglóz a *horror vacui*, a rettegés az ürtől: igenis meg kell kísérelnem az egészet újra végiggondolni, és emiatt is el kell mondanom, mert teljesen meg kell értenem! Megérteni: csupán egyéni érdekességű lenne – már ha valóban az lenne – a közlő oly feszített ívű történet, vagy van benne több, általánosabb – amely ügyben első megközelítésre megintcsak biztos vagyok? Csupán a lehető legszűkebben értelmezett nemrégiműltről mond valamit, vagy kicseng más korokra is, még akkor is, ha persze teszi ezt éppen hogy hallhatóan? Aztán: a 'sors' az úr az emberen, és mi mind csupán a történelem – magasságos egek, mindenek közt pontosan, kiválasztottan, a megkapott ziccert megköszönve a pofámba beleröhögően a magyar történelem – törékeny játékszerai vagyunk, *Footprints in the sands of time* (Lábnymok az idő homokjában), Longfellow szerint? Vagy a történelem megbabolázhatatlan árja hagy valamit, nem túl sokat, de mégis valamit az egyes emberre is? És ha igen: érdemes-e azért a valamiért nekiveselkedetten gyürkőzni, veszködni?

Akár egy egész életen át is? Ha lehetőség nyílik rá, vagy ha nem, alkalmat teremteni arra, hogy megkíséreljük beleilleszteni mai-holnap lábunkat abba a már elmosódott, alig-alig észlelhető, de mi, az emlékezők tudjuk, hogy ott lévő homoklenyomatba? Na és kívánni, hogy mindezek túl felszínre kerül majd a számtalan, ma még igazából meg sem fogalmazható, mert gomolyogva kívülről is felismerhető formát keresően formátlan kérdés, és elhangzik-e még több, éppen hogy csak hallható, talán még mindig csodálkozó vagy már mindenről megadóan lemondó, elhaló sóhaj?

Igen, Pali, hát valahogy így. Ez lenne az, amihez kell nekem, amihez nélkülözhetetlen a te segítséged. Minthogy úgysem lennék rá képes, akkor inkább már tudatosan nem is akarom elfelejteni; megörökítjük tehát, szalagra vesszük mindazt, ami csak kijön, kibuggyan belőlem. Azon frissiben. A többit? Hát a többit meg majd kinyomjuk belőlem, mint a maradék fogpasztát már többször is kidobásra ítélt, mert kipréselt tubusából. Tudod, most, tíz évi hallgatás megtörése után valahogy így érzem: ha csak fele annyi szám lenne, mint amennyi karja van Sívának, na és azokat szünet nélkül üzemben tartanám, akkor sem lennék az ügyszökhöz méltóan képes igazából helytállni magamért. Úgyhogy amíg én a szájaimmel beszélek, addig te, szépen kérlek, akár így lesz, akár nem, csak ne ülj, mint valami előkelő, idetévedt, ilyenként szemlélődő, elfogulatlan idegen és úgy is hallgass, de próbálj velem, azzal a tíz évvel ezelőttivel, meg azért valahogy a mai meg a holnap Tamásokkal is együtt élni, lélegezni – kérdezz, mondj ellent, neved ki, provokálj, köztöködj, ha nem értesz egyet, torkolj le, ismételd, vizsgálts felül, ne fogadj el olcsó magyarázatokat, kibúvókat, bánom is én, vezess Luciferként új utakra – kényszeríts, légy szíves, arra, hogy neked is, de főleg nekem érthető legyen az egész.

Évikével mi ketten egy javában készülődő, átütő győzelem, majd az azt követő, a sorsunkat eldöntő katasztrófa árnyékában kerültünk össze. Ha cifrázni akarod, hát akkor úgy, mint a lovag meg a leányka az éji találkán, amelyre azért jöttek el, hogy a kísértetjárta romok között adják át egymásnak fogadalmaikat. Igen, azokat, amelyekről a legelső pillanatban felismerték: tartoznak egymásnak. Látod, érzed, ugye, hogy az egész itt van, a kezemben? Lehet, hogy egyszer szeretném majd talán én magam megírni; csak hát megszülettem ugyan egy pár novellát, nagyrítván publikáltam irodalmi lapokban, meg elhangzott írásom a rádióban is, az irodalom elmosódó határain elhelyezhető, ártatlan kis merénylettekkel, ez azonban nemigen tekinthető többnek, mint kapirgálásnak a felszínen: regényíró én bizony *par excellence* nem vagyok, még kisinas szinten sem, na meg önbizalmam, az aztán nem is lenne hozzá. Sőt megfagy a vér az ereimben, ha arra gondolok, amit például Joseph Heller így fejezett ki: „Kivétel nélkül minden, általam ismert írónak tengernyi bajt, gondot, nehézséget, ellehetetlenülést okozott – írni.” Na és ha ehhez meg hozzáteszem Somerset Maugham panaszát: „Mi bizony egyáltalán nem úgy írunk, ahogy szeretnénk, hanem úgy, ahogyan arra képesek vagyunk. Amennyire futja belőlünk. Ahogy tudunk.” Érted? Ha csak Maughamra gondolsz, akkor is láthatod: milyen végtelenül nagy bajban vagyok. Vagy inkább: mekkora bajban lennék, ha mindennek ellenére egyszer mégis belevágnék.

Így aztán, ha majd valahonnan ki is sarjadna belőlem, mert lenne honnan, az önbizalom, csak hogy tudd, már persze ha jó források címeivel szolgálhatnál, hogy ötletet, tanítást, szakmai tudást is hajlandó lennék azokból minden mennyiségben átvenni; vagy Isten megsegít, és a lendület valahogy azt is magával hozza; ha pedig még ez sem lenne elég, remélem, nem okozna falrengető problémát akár vén fejjel ülni neki és tanulni, kezdve akár az ábécétől is. Na és ha valahova eljutok, a késői kezdés, a tengernyi kétely, a szakmával menet közben ismerkedés ellenére is, **akkor** ne legyen többé már meg az, aminek a kedvéért vagy inkább a felhasználhatósága érdekében mindez történik: maga a megmunkálásra váró nyersanyag?

Vagy, tudod mit, édes öregem? Te fogod megírni, ha magával ragad a szele, a mese-mese-meskete – hiszen neked az enyéménél összehasonlíthatatlanul erősebb az alkotói vénád! Ráadásul, jó, tudom, a maga módján még kipróbált is. Végül ugyebár az is lehetséges – babonás vagyok, már csak azért sem akarom ezt most kihagyni –, hogy egyszer, még jóval az öregkor előtt szép csendesen, valahogy úgy, hogy lehetőleg senkit se zavarjak, fejreállok, bekrepálok, ahogy az angolok mondják, belerúgok a vödörbe, vagy inkább föl-rúgom azt a vödört – akkor pedig legalább maradt utánam valami, már úgy értem, ami kicsurgott a vödörből – az ‘anyag’ a te tulajdonod lesz, mivelhogy rád száll. Legalább adtam neked valamit – tetszik, nem tetszik, sajnálom, az már nem az én dolgom. Ha akarod, akár habozás nélkül letörölheted a szalagot úgy is, mint az alkalmazott irodalomkritika egyedül üdvöztető cselekedetét. Teszel vele bármit, amit csak szereteted vagy megvetésed diktál. Na és ha várakozásommal ellentétben még emlékeznél rá, akkor tudod: a parádét, azt bizony én vezénylem!

Viszont addig is: tudom, hogy sok, arcátlanul sok, amit kérek, de megteszed, ugye megteszed? Segítség, Pali, ugye segítsz?

* * *

(P. szövege) Hát valahogy így kezdődött, nagy mennyiségű konyak meg kávé, továbbá az alkalomhoz nélkülözhetetlen enyhe nikotinmérgezés kíséretében. És mivel én habozás nélkül elfogadtam a felhívást keringőre, folytatódott sok hónapon, árkon-bokron át – de nem azon nyomban. Margóval a házasságunk még ropogósan friss volt, na meg persze ígértünk is egymásnak egy pótnászutat. Ezenfelül a kisebb-nagyobb szünetekkel, illetve a beiktatott fellépésekkel ugyan megszakított, de szerinte egyébként is oly hamar elszálló nyár volt számára a kitárulkozó időszak, merthogy magát a napnak, víznek önfeledten átadva, korlátlanul imádta a nyarat, azt minden mennyiségben fogyasztva is képtelen volt jóllakni vele. Ezért is arra kellett kérjem Tamást, hogy vállalkozásunkba ne most kezdjünk bele, hanem majd csak úgy október táján. Némi kivétellel. Margó apja ugyanis Kanadában él, amint azt nekem küldött, bemutatkozó levelémre adott válaszában írta, éppenséggel nem is rosszul; azt is írta, hogy szeretne bennünket mielőbb látni. Gondolom, főleg mégiscsak a lányát. Az az apa, aki Margónak is módfelett hiányzik. És akihez volt egy többé-kevésbé állandó jellegű, az atyai türelmetlenséget érzető meghívásunk, tőlünk függően akár egy jó hónapra is. Hogy mikor menjünk hozzá, azt nekünk előbb még egymással, kettőnknek pedig vele kellett egyeztetni. A jelen pillanatban úgy néz ki, hogy ez az időpont majd 1967 tavaszára esne. (Oda is esett, majdnem pontosan.)

Tamásnak tehát volt ideje felkészülni, gondolatait, érzés-émlékeit, reflexióit összeszedni, jegyzeteket készíteni. Október elején azután meg is kezdődött a munka, néha kihagyásokkal, néha, sőt gyakran, a dolog természete miatt előre-hátraugrálással. Úgy is, mint egy beprogramozott bakkecske. Ami engem illet: az én részemről mindig vagy csaknem mindig készséggel, sőt, egy idő múlva nem kis elképedésemre, *doppelgänger*i utánérzésekkel is. Talán azt sem lenne túlzás kijelenteni, hogy megint szerelembe estem – de most nem egy nővel, hanem magának a szerelemnek az előttem kibomló teljességével. Meg abba a rövid pár hónapig az emberből az élet minden rejtett tartalékát kicsikaró varázsidővel. Olyannyira, hogy a mese kibomlása közben ünnepeltem ennek a szerelemnek a másodlagosan is pompás ízeit, hogy aztán nem is ritkán sirassam meg a szerencsétlen csillagzat alatt született két egykori gyereket. Vagy az a csillagzat azért talán mégsem lett volna olyan igazából nagyon szerencsétlen?

Na, ebből elég lesz ennyi. Íme, itt a szalagra vett szöveg, amelyet csupán egyes helyeken szabadítottunk meg ríktó redundanciáktól, remélhetőleg, de közel sem biztosan a nyelvi pontatlanságoktól, meg, már amennyibe azokat észrevettük, a később csakis zsákutcáknak bizonyuló kitérőktől. Ím itt az írás: forgassátok. Hallgassátok, olvassátok!

* * * * *

(T. szövege) Azok, akik a Petőfi köri vitákon, így azok közül is a legnagyobb és kihatásaiban legjelentősebben, a Rákosi börtönében előzőleg már alaposan megkínzott, majd később, a forradalom bukása után Kádár által újra csak bebörtönzött és a börtönben meggyilkolt Losonczy Géza elnöklésével lebonyolított sajtóvitán részt vettek, hajlamos lennék azt hinni, hogy nem voltak túlnyomó többségükben a rendszer mindenre elszánt ellenségei. Annak ellenére, hogy '56 nyarára jónéhányan már eddig is eljutottak. Sokan közülük hívek voltak, múltbeli, tegnapi aktivisták, többségükben passzivitásba zuhant volt aktivisták, mostanra már végleg és visszavonhatatlanul megérkezve a kiábrándultság akár elszánt cselekvésre is készítő fázisaiba. Az orruknál fogva vezetetség miatt fortyogó indulatokba; de azért egyesek még mindig valamibe kapaszkodóan, egy megújulásnak még körvonalakban is alig látható lehetőségében reménykedve; a régi álmodozók, most éppen rémálmokkal feltöltve, na meg azok, akik mindennek ellenére is tevékenykedtek a mindent ellepő zűrzavarban valamiféle megtisztulásra irányuló folyamat megkezdéséért. Járjon az akár jelentős kockázatoknak a vállalásával is. Hiszen a saját kezeikkel is létrehozni segített szörnynek az eltávolítása merőben lehetetlen lenne azoknak a vállalása nélkül. Én ugyan, többségükkel ellentétben, csak jó későn, önmagammal nem is egyszer meghasonulva, vonakodva álltam be a sorba – vagy lógtam ki a sorból –, keserves-nehezen győzködve kökemény ellenérzéseimmel – előbb például az egyetemen még magát a nagy gurut, Lukácsot is hallgattam, az első szemeszteren ki másról, mint Hegelről –, de aztán jött az a vagy egy-másfél év a negyvenes évek vége táján, amikor aktívkodtam a körzetben meg a kerületi pártbizottságon. Csináltam én ott sok mindent: rendezvényeket, kultúrmunkát, oktatást, vitaműsorokat, szeminárium-vezetést, sőt gyakran voltam pártnapi előadó is.

1948 vége táján, egy ízben éppen ez utóbbi minőségemben küldtek ki ha jól emlékszem a 10-es számot viselő, nem éppen harcos proletárelemekből összeállt körzetbe, az Arany János utcába. Emlékszem, mindjárt a kezdetekben éreztem, hogy kellemes légkör vesz körül; hogy talán éppen ezért is formában vagyok – bizony mondom, nem volt az a legkevesbé sem rossz érzés, benne valamilyen enyhén részegítő, helyesebben inkább jólesően borzongató elemmel is ('te felfűjt hólyag, te', tehetném ma nyilván hozzá) –, hogy a vagy nyolcvan fős hallgatóságot a kezemben, tehát rövid időre a hatalmamban tartom. (Szent Habakuk, micsoda rémületes undorkategóriákban gondolkodtam én azokban az időkben!) Rémlik, hogy szabad pártnap lévén, én a külpolitikát avattam napirendi témává, amolyan kötetlen formában. Az aktuális témák közül néhányat felvázoló bevezető után az aktív népség részéről szokatlanul sok, hellyel-közzel értelmes kérdés is elhangzott. Az én erősségem, mondhatnám a specialitásom mindig is a gyors reagálás volt – ez tehát nemcsak zökkenőmentesen, de helyenként feldobottan, ha jól emlékszem, nevetős kilazulásokkal elegyesen zajlott le. Már csak azért is, mert ha összefogottnak kellett lenni, akkor rendszerint kerek mondatokban fogalmaztam, és úgyszólván soha nem bakiztam, később sem.

Az is igaz viszont – hogy az a 'később' mégiscsak inkább 'most' legyen –, hogy amikor elkövettem egy hibát, az a maga nemében – nem szeretnék szerénykedni – mestermű volt. (Mint Corneille mondja a *Cid*-ben: 'az én *coup d'être*-m vált nyomban a *coup de maître*-é'. Vagyishogy, szabadon fordítva: 'kezdő csapásom lett maga az igazi mesterdöfés'.) Egy ízben hol másutt, mint a Földművelésügyi Minisztérium tágas udvarán, a vagy négy mikrofonnal felszerelt pódiumon álltam, előttem arcok napraforgótengere, amely vagy ezer ember személyes hozzájárulásaként lehetett volna értékelhető, igen, ugyanazok, akikhez nem kis meglepetésemre a lámpaláz egy alig ismert, számomra meglehetősen újszerű változatával ellátottan beszélhettem. Nyilván ezért is egyszer csak lendületesen, bármilyen elmélyült felkészülés nélkül közöltem az egybegyűltekkal a gondolom kevésbé várt revelációt a 'háború okozta seggek behegedéséről'. Csak így, fölösleges sallangok nélkül. Addigi pályafutásom legnagyobb hallgatósága, az agresszív érdektelenségbe burkolt bürokrata arctenger, ezt hallván

először csak hitetlenkedve, de azért már nem teljesen részvétlenül meredt rám, azután lassan elámult, majd mintha elhült volna, hogy végül visszafogottan, csendesen fulladozni kezdjen. Amikor eddig eljutottunk, szavaimat a hatás láttán visszakérődzve kénytelen voltam megérteni, mit is követtem el, és ellenállásra képtelenül, magamat megadva harsogó nevetésben robbantam ki, bele a mikrofonokba, mind a négybe; erre végre felszabadult röhögőgörcsbe fetrenghette magát az egész nagytiszteletű minisztérium. Egy csak valamelyest is gyanútlan ember azt hihette volna, hogy önmagam kinevetéséért meg az ő ingyen és bérmentve szóraztatásukért a helybeliek mégiscsak a szívükbe zártak. Ugyan már, méghogy a szívükbe...

Egy másik emlékezetes eset: kiküldtek egy hivatalba, ahol még tapasztalt mozgalmi rókák számára is szokatlan módon, talán leginkább anarcho-szindikalistának minősíthető beütésekkel elszínezett ellentétek tették gyakorlatilag lehetetlenné az egymással rivalizáló párt- és szakszervezet együttműködését. Kölcsönösen éles hangú felszólalások, késhegyre menő viták, hellyel-közzel még 'elméleti fajtalanzkodásokra' utaló gorombáskodások után az elnök végül nekem adta meg a szót, én pedig mindjárt, *in medias res* kezdtem, imígyen: Azoknak, akik a szakszervezet nevében emelték föl hangjukat... Az egész teremben senki, de senki meg nem moccant, még annak a hagyományossá átszellemült légynek a zümmögését is mintha hallani lehetett volna. Mint említettem, erős oldalam lévén a rögtönzés, habozás nélkül feladtam minden további érvelésnek a lehetőségét is; legott félretettem tehát az eddigiek során leírt meg előre elkészített jegyzeteimet, és nem kis mértékben szárnyaszegetten, imígyen kíséreltem megmagyarázni bizonyítványomat: Legnagyobb sajnálatomra nem állíthatnám, hogy a kívánt formában, de azt hiszem a lényegét – megbocsáthatatlan módon nem térve ki fontos, talán döntő részletekre –, de, amint említettem, magát a lényegét illetően attól tartok, kevésbé félreérthetően fejeztem ki véleményemet. Amelyet ezennel szíves engedelmyükkel vagy visszavonok, vagy a legkevesbé sem formálisan a testület elé terjesztek, ez utóbbi esetben kérve annak, már amennyiben azt lehetségesnek ítélik, az alkotó szellemben történő jóváhagyását. Ezzel, mint aki a dolgát jól végezte, villámgyorsan le is ültem. Erre olyan felszabadultan öntötte el a termet a kirobbanó nevetés, sőt visítás, hogy aztán csak igen lassan csillapodjon le az imígyen megkönnyeztetett, no lám csak, legalábbis ideiglenesen sikeresen kibékített két tábor. Végül az elnök – még mindig mosolyogva – megkért, hogy legyek szíves eredeti beszédem tartalmát velük megosztani – és én ezt is tettem, még a tervezettnél is jóval barátságosabb hangnemben úgy, hogy ezzel nyomban széleskörű – igaz, még mindig kuncogó – egyetértésre találtam. Gondolom, azért ez az eset mellelleg ékesszóló bizonyítékul szolgálhat arra a már nem tudom hol hallott tételre is, hogy ilyen vagy ehhez hasonló alkalmakkor tulajdonképpen senki, vagy legalábbis a túlnyomó többség még véletlenül sem szokott odafigyelni, legyen bár a szónoknak svungos svádája, a jónépek képeseknek bizonyulnak lelkesedésüket türtőztetni; de ha végre, akarva-akaratlanul is a kedvükben járva elkövetesz egy istentelen marhaságot, mindegy, hogy milyent, csak lóság legyen az a javából, az így lekenyerezett és persze hogy hálás közönség, amolyan szeretetre méltó kis ökörként, a szívébe zár. És nyomban föl is vesz adoma-anyagtárába. 'Emlékszel még arra a fiatal pártnapi előadóra, aki...' Még évek múltán is képesek lesznek szívből fakadóan nagyokat nevetni – ha nem is szükségszerűen rajtam, de immáron legendássá nőtt, egykori lényemen.

– És te egyik esetben sem érezted úgy, hogy megnyílik alattad a föld? – érdeklődtem, közel sem minden részvétélzés nélkül, igyekezve mértéktartóan értékelni az elkövetett mássalhangzócserehez hasonlítható nyelvbtlások korlátlan lehetőségeit.

– Ó dehogynem, aggódó pillantásokat is vetettem arra lefelé; minthogy azonban már úgysem lehettem volna képes a megtörténtet meg-nem-történtté tenni, valóban csak röpké pillanatokig. Te ismersz annyira, hogy tudod: humorérzésem legalább tízszer akkora, mint nagyképűségre való hajlamom. Pedig szavamra mondom: azt sem szabadna derűsen lebecsülnöd. Apropó, humorérzék: az Európa könyvkiadóban egy tehetséges szerkesztőm egy közös barátunknak

egyszer imígyen jellemzett: mármint a Holló? Dejszen az egy szomorú zenezsídó, nagyszerű humorérzéssel.

– Szomorú zenezsídó? Hm, közel sem minden bokrban fellelhető, impresszionáló jellemzés. Te magad ezt a frappáns fogalmazást találónak vélted?

– Ha találónak nem is annyira, frappánsnak viszont annál inkább.

E kitérő után vissza tehát az Arany János utcai, kies tájakra. Ott is a váratlan felvillanásra fényzőnnel beragyogott, bár hibátlanul pártszerű magatartásában mit sem sejtő gyülekezetre. Amely gyülekezet tagjainak eredendő ártatlanságukban még csak fogalmuk sem volt arról, hogy jelenlétükkel később majd mely igen fontossá váló, ha nem is éppen történelmi jelentőségű fejlemények bekövetkeztéhez asszisztálnak. Na meg ahol is az elnöklő párttitkár a begyakorolt módon köszönte meg a megköszönendőket, olvasta fel az obligát, úgyszólván senkit nem érdeklő bejelentéseket, hogy ezzel aztán még ezt a pártnapot is utolérje minden pártnapok elkerülhetetlen sorsa, vagyis az, hogy annak rendje és módja szerint véget is érjen. Ezt tudomásul venni valahogy nem akarván, helyesebben a maguk módján értelmezvén a hallgatóságból még néhányan odaténferegtek hozzám, félig-meddig ismerősök, üdvözölni, de vadidegenek is, beszélgetni vagy kérdezni valamit. „Nem akartam hozzászólni, de azért csak így, egymás közt hadd említsem meg...” És szavamra mondom, ezt is tette, ott nyomban megemlítette. Vagy megint mások, jöttek tereferélni, netán gratulálni, esetleg csak ‘vegyülni’.

Ez utóbbit vagy valami ehhez hasonlót tett a megméretett és meglehet pimaszul fiatalnak, ámde, vagy éppen ezért, nyilván szép jövőjének megítélt előadóval egy valahol a negyvenes éveik közepén járó, némileg aszott külsejű elvtársnő is. Lasszót ezúttal nem hozva magával, szorosan kézen fogva tartotta némileg húzódozó leányát, aki aligha rajonghatott anyja amúgy egyébként simán dörgölődő stílusáért. Annak az anyának, aki, és ezt én, ennek az emberfajtának a hites törvényszéki szakértője habozás nélkül közölhetem, maga volt a prototípusa a ‘vegyülő’ hölgynek – mint később kiderült, akkor ezt jó érzékkel így véltem látni –, áramvonalas variációja az ‘átkosban’ a színházi habituének, az öltözőkbe is bejáratos, a kintmaradni, a kívülrekedni képtelen, az örök bennfentesnek, mégiscsak azzal a láthatatlan lasszóval vonszolva maga után észveszejtően gyönyörű, nyílt, szabadidejében nyilván főleg égi üzeneteket hordozó, felhőtlen arcú kislányát, ott valahol a 16-17-18 körüli tájakról, hamvas, ott helyben megízlelendően barackarcú leányát, aki egyébként is csak betévedt ide jelenlegi otthonából, a kankalinos rétről, azon is mesebeli megjelenéséhez illően a topánkája elé szórt mezei virágok illatába-színeibe burkoltan – cseppet sem mindennapos jelenséget a pártnapokon. A magát végtelenül gyengéd simogatásra felkínálóan göndör, szőke-világosbarna hajú, valamelyest megnyújtott, de azért kerekded arcú, sugárzón kék szemű, azúr tüneményt – úgy, ahogy van, kábítóan, magába veszejtően, nagyon is élő, hús-vér szépséget. Jelenlegi reinkarnációjában ott előttem még csak nem is szükségszerűen modern kiadásában, inkább tetszés szerint bármely történelmi korban elhelyezhetően, a legfontosabb jegyeket illetően állandó jelleggel felruházottan, konstánsan, nem-szépnek-lenni-képtelenül szépet. Ne tessék félreérteni: cseppet sem kihívóan, éppen hogy csak ellenállhatatlanul szépet. Még az is lehet, hogy a húzódozás ellenére is néminemű kíváncsiságot, ha nem éppen amolyan embrionális vonzódásfélének a nem is félreismerhetetlen jeleit vélhettem volna vagy inkább szerettem volna vélni fölfedezni rólam óvatosan pillanatfelvételeket készítő, nagy-nagy szemeiben? Ezt a feltételezést tentatíve lehetségesnek, még inkább kíváncsnak minősítettem ugyan, sőt önmagamban, igaz, némi habozás után ilyenként is szándékoztam nemcsak elkönyvelni, de ha kedvező alkalom kínálkozna, arra valahogyan, az első megnyíló lehetőségre várva a hozzá leginkább illő módon válaszolni is. Méghozzá tenni ezt majd vele meg a nyilván szintúgy adekvát részletekkel is elmélyülten foglalatoskodva. Mielőtt azonban ezt a tevékenységet jobb híján csakis gondolatban megkísérelhettem volna, addigra már be is ugrott a nemhogy

ígéretes, de a lehetséges kezdeteknek a letromfolása: ó be kár, hogy a jelenés olyan kétségbe-ejtően fiatal, éppenhogy már nem ott a liliumtíprás körüli, lám csak, erkölcsös jómagam számára életemben alighanem először rokonszenvenné, sőt kíváncsossá váló tájakon... Hogy azután már mindjárt az obligát, tehát ezt az elsőt követő második gondolatomban – jobb a békesség – ott ágáljon a szigorú tiltás – realizáltam én, az akkor 22 éves, roskatag aggastyán.

Nagyjából és egészében ez lenne minden, amire én Évikéről emlékszem, erre viszont annál inkább. Bár igaz, némileg elmosódottan, de, mint kiderült, az egykori véletlen, mindössze pár perces összefutás esetlegességénél mégiscsak tartósabb, maradandóbb nyomokat hagyóan. Ami már önmagából abból is megcáfolhatatlanul derül ki, hogy ez a mi csipetnyi 'múltunk' most aztán, mintha az évek során csupán erre a pillanatra várt volna, gőzerővel törjön éppen szenvedélyesen mással elfoglalt tudatomnak a felszínére. Meg persze az övének is? Annak ellenére, hogy ezt megelőzően még ott, azon a párnapon őt, mint kiderült, egész lényemmel meglátva azon nyomban tiltott gyümölcsé nyilvánítottam, radikális eltávolítással zárva őt ki az én az idő tájt egyébként csaknem korlátlan lehetőségeim világából, ahelyett hogy magát a ritka természeti jelenséget, ha nem is teljes egészében kisajátítandón, de legalább úgy önmagában ünnepeltem volna. Azt pedig, hogy miért találtam őt akkor, 1948-ban olyan tiltóan fiatalnak, ha jól sejtem, nem is mellesleg, leginkább a bennem diáklányos képzeteket keltő, fehér blúzával meg valahogy áttetszően világos, csaknem transzparens színeivel magyarázhatnám.

Ugyanakkor most, már a kellő távolságból nézve vissza, gyanítom, hogy más, predesztináló magyarázatok is lehetségesek lehetnének. Íme egy mutatóban, mindjárt a legfontosabbak közül: ez idő tájt én még mindig, bár az előzményeknél már lazábban, de mégis erőteljesen vonzódtam olyan nőnemű lényekhez, akik tudják, mire van nekem óhatatlanul szükségem, meg azt is, hogy bár mindennek megvan a maga határa, de az csakis azért van ott, hogy nyomban el is söpörjék; tehát a nálam idősebb és ezért is tapasztaltabb, fantáziadúsabb, magukat vissza nem fogó, viszont annál inkább rámenős, olyan első megközelítésre szóra sem érdemes apróságok tudóit, amelyek az én karácsonyfámon csillagszórókként robbantak fel; hozzájuk, akik nem is lehetnének semmi jónak az elrontói, akik bármiféle szégyenérzettől, nemhogy feszélyezettségtől már régen megszabadultak, vagyishogy vajákosabbak, na meg az ifjú partnerban bizonyos megvesztegető kvalitásokat, így például a korlátozhatatlan étvágyat, a kielégíthetetlen kíváncsiságot, a mindig is ágáló-sürgető, a halaszthatatlan, az azonnali tettekkésztséget, de alighanem és főleg a mennyiség átcsapását a minőségbe meg annak az ellenkezőjét is megrendült-révülten fogadó, a kincseiket bőkezűen szóró és a kapottakat honoráló hölgyekhez, favorizáltam társaságukat, szigorúan és meghitten kölcsönösségi alapon. Aztán talán éppen ez volt az az időszak, amelyben a hasznosnál is hasznosabbnak bizonyuló tanulságokkal hosszú évekre immár bőségesen megrakodva, meg azért módjával bár, de csak-csak jóllakva ez is kezdett elmúlni, kezdett beállni a csömör időszaka. Az összehasonlítás kedvéért sem érdektelen megemlíteni: jóval később, az ominózus párnapot követő tizenkét év múltával, én magam ez alatt az idő alatt mégiscsak szintén 12 évet időszedve, 1960-ban egy 18-at alig meghaladó, delejes-daliás leányzót, a későbbi bajforrások lehetőségét, sőt valószínűségét szemrebbenés nélkül nyugtázva, a legkisebb habozás mellőzésével vettem hites feleségül, pontosan tudva, hogy ez nem szokott házassulásaim egyike, mert hiszen őt egyáltalán nem éreztem, ennek megfelelően nem is kezeltem éretlenként, félig még gyerekemberként. Na és bármely más lánynál-nőnél kevésbé érinthetetlen nebáncsvirágként. Sőt...

Amikor vagy nyolc évvel az elmondottak után újra láttam az azt hittem tovasuhant múlt rejtekeibe távolodó vonat ablakából lassan, de minden kétséget kizáróan mosolyogva, hívón-kérdően visszatekintő, most, e pillanatokban már minden sugarával engem beszóró arcot magából az Arany János utcából, persze hogy nyomban fel is ismertem azt. Szabad szemmel lemérhetően, érthető módon ő még inkább, gondolom azért, mert 22 éves, borzashajú, lázas

szemű, behízelve bársonyos baritonhangú (ezzel az alliterációval későbbi első feleségem, Zsuzsika bűvölt egyszer a telefonon), beszélni, meg valamit időnként mondani is tudó madarak akkoriban nemigen repdestek be az ablakokon pártnapi előadóknak. Az ilyen madarak akkortájt egészen másutt, csüggedt ágakon tanyáztak, hallgató ajakkal. Ő a nevemre is emlékezett; mégis erről az előtalálkozóról köztünk valahogy nem esett szó. Igen, ha jól meg-gondolom, egyetlenegyszer sem.

Hogy egy lépéssel azért mégiscsak tovább menjünk: ugyanúgy, sőt természetesen még inkább, ha Évi elmondott nekem egy hétpecsétetes titkot – amint az majd kiderül, ilyesmik a maguk fájdalomáztatta módján csak adódtak –, egész lényemmel feléfordulva, feszülten figyelve hallgattam őt, úgy, hogy ajkain csüngve egyetlen szavát, eltűzött hangsúlyát sem mulasztottam volna el, még véletlenül sem; igaz, a magam részéről azt további részletek firtatásával még véletlenül sem toldottam volna meg. Most, ha erre visszagondolok, úgy érzem: úgy gondolhattam, hogy amit új szerelmem tudatni akar velem, már persze azokon a mindennél fontosabb üzeneteken felül, amelyeket szemével többé már visszavonhatatlanul közölt, azt elmondja ő siettetés nélkül, magától is – éppen ezért minden további faggatás hozzánk nem illő zaklatás lenne. Márpedig ilyesféle tevékenység annál is inkább meglepő kellett volna legyen, ha tekintetbe veszed – amit a kellő időben, sőt vélhetően már nyilván, netán többször meg is tettél –, hogy szerény személyemben alighanem a világ egyik leg-kíváncsibb emberét tisztelheted.

– Hé, cimbora, te tényleg kíváncsi vagy? Méghozzá profi módra?

– Gúnyolódsz, Palikám? Nagyon is jól ismersz te engem ahhoz.

– Gúnyolódik az ördög. Tényleg komolyan megleptél. Például azért is, mert ezúttal nyilván nem intellektuális kíváncsiságról beszélsz.

– Ó, igen, arról is, bár persze közel sem mindig, de alkalomadtán kiapadhatatlanul – viszont attól ugyancsak távoleső, banális eseményekkel sűrűn benépesített tereken is. Hogy miért? Gondolom, csaknem minden téren jövevény-voltom kompenzációjaként. Hiszen én családi-baráti kapcsolatokon kívül a maga intimitásában a világból nem sokat tapasztalhattam meg. Látóköröm tágulásával viszont mind nyilvánvalóbb lett: az engem egyre inkább elcsodálkoztató létből mindennél jobban érdekelnek az igenis feldobó módon szereplők, tehát az emberek – vagy inkább talán csak érdekelték, félmúlt időben, nem, közel sem folyamatos múltban-jelenben, hiszen azért mégiscsak módomból adódott már megszokni őket, sőt még azt sem lehetne teljesen kizárni: éppen most lennék a legjobb úton afelé, hogy kezdjek le is szokni róluk? –, de mégis, mindig csaknem mindenkiről és persze hogy igen nagy számú, a névtelen tömegből kiemelt egyedekről – mindent, meg annak az elő- és utózmányait is szeretném tudni. Ha nem első kézből, akkor nem bánom, akár a legilletéktelenebbtől érkezően is. Kellőképpen szégyellem is ezért magam, lévén az ilyesmi alantas lelkialkatról tanúskodó jellemvonás; de azért, szégyen ide, szégyen oda, élvezem én módfelett a pletykákat is. Minél gonoszabbak, na és – *mea culpa* – minél szaftosabbak, annál inkább.

– No lám, egy újabb téma, amelyben mi, a kísértések bizonyos fajtáinak ellenállni nem képes, parlagi lelkületű, romlott gyermekek maradéktalanul egyetértünk, kedvező körülmények közt még versenyre is kelhetünk. Ha tetszik, nemtelen versenyre.

– Mostanában gyakran gondolkodom rá: minél többet mondott el nekem Évike – amely téren viszont ő igyekezett magát tartóztatni –, az rendszerint étvágygerjesztőnek bizonyult –, Évi-tanulmányaim kezdetén – meg a közepén és a végén – annál többet szerettem volna tudni róla; éppenséggel még ma is, sőt, ma talán, ha lehet, még inkább. Néha megpróbáltam pár pillanatra megállítani, fékezni a körülöttünk száguldó tempó ránk gyakorolt hatását, és így némi lélegzethez jutva tanakodni: vajon miért nem beszél Évi erről vagy arról, na és ha egyszer-

egyszer ezt mégis megteszi, akkor miért nem ereszkedik bele a részletekbe? Még az is belémötlött: talán összekever engem valaki mással, hozzá közelállóval, akivel a múltakról már mindent, de mindent oda-vissza megbeszéltek – márpedig akkor mi értelme lenne az egész kóválygást újramegbeszélni? Ezért császkalunk mi csakis a felületen, óvakodva attól, hogy mélyebb rétegekkel is kapcsolatba kerüljünk? Igaz, az ilyesmi akkor inkább csak gondolatcsírák voltak; nem tudom, éreztem-e olykor valamilyen bújócskát is a hallgatások mögött. Képtelen voltam feloldani a talányt: mi oka lehetett volna Évinek a hallgatásba menekülnie? Előlem, pont előlem?

– Szándékos elhallgatások? Már akkor?

– Hát... Ma már nem is kétséges számomra: amiről akart, arról Évike tudott, ha kellett, színesen, érdekesen és főleg hosszabb lére eresztve beszélni. Említettem már, hogy halhatatlan szerelmem igen okos, mit okos, szikrázóan eszes leányzó volt – sosem mértük meg, de biztos vagyok benne, hogy csillagászati méretű intelligenciahányadossal felruházva –, aki fölöttébb szépen és ha kellett, választékosan fejezte ki magát. Amennyiben ezt elmulasztottam volna, akkor legalább most hadd mondjam el, ha lehet még a szándékoltnál is nagyobb nyomatékkal. Meg azt is, hogy az Évikére jellemző vonások közt az introvertáltság egyáltalán nem, még a tettetés formájában sem képviseltette magát. Olyannyira nem, hogy ehelyett diszkréten távollétével tüntetett. Ezért is, az e téren egyre inkább megnyilvánuló ellentmondás miatt is, gondolom, joggal tételezem fel: ha valamiről Évike nem beszélt, arra alkalmasint megvolt, mert meg is kellett legyen az oka. Így aztán közel sem véletlen, hogy soha el nem múló sajnálatomra én ezekre az okokra akkor csakis hébe-hóba bukkantam, főleg olyan alkalmakkor, ha szándéktalanul beléjük vertem az orromat. Vagy Évi maga tette ezt, elképedve már azon is, hogy a most szóba kerültről eddig még sose beszélt velem. Akkortájt úgy éreztem: az idő múltával ugyan egyre többet tudok róla, még többet meg csak pedzek – de alig valamit a miértekről, a hogyanokról, a motivációkról, az interpretációkról.

– Jaj de nagyon ismerős dolgokra emlékeztetsz!

– Azt tenném? Talán ilyen ügyekben te is megoszthatnád hasonló tapasztalataidat velem, már ha az alkalom meg a szükséges kedv lehetővé tenné.

– Ki tudja, egyszer még valami ilyesmire is sor kerülhetne.

– Biztosíthatlak, hogy csupa fül lennék... Nna, szóval nem sokat mulasztottam én el, csakis egy embernek mondjuk a három legfontosabb rétege közül vagy kettőt. Úristen, már magától a gondolattól is elszörnyedek, ha feltételezem: mi történt volna velünk, ha a réteg-elmulasztás vétkét más, akkor számomra primérbbe érdekes meg értékes téren is elkövetem. Csupán a gondolat felmerülése is elég ahhoz, hogy kirázzon a hideg... Tehát, hogy tovább haladjunk: Évi anyja, Vali nyilvánvalóan élete fő-fő személyisége volt – ezt a legkevésbé sem titkolta, de ha akarta, se tudta volna –, Évikétől viszont róla nem tudtam meg úgyszólván semmit. Illetve igen keveset. Vali. Hát igen, Vali. Önmagában meg úgy, ahogy Évitől jutott el hozzám, nagyrészt ridegen rámmeredő, üres lap maradt, amelyet majd nekem kellett, ha akartam és tudtam, megtölteni, ábrákkal berajzolni. Ő maga, ezt gondolom mondanom sem kellene, ilyen irányú tevékenységemben soha, de soha nem segített volna nekem – már úgy értem, hogy Vali magáról, múltjáról, arról, hogy honnan jön, hová megy, hogy mit miért tesz, az én jelenlétemben két szó nem sok, de annyit sem mondott. Soha. Még véletlenül se. Igaz, ebben az ügyben véletlen nem is létezett. Elképzelhetetlen lenne, hogy ez a fajta zártság második természetté ne vált volna. Mint ahogy elképzelhetetlen, hogy e mögött ne állt volna ott a sors pörölycsapásainak a lelket szétverő tevékenysége. Egy szörnyűnél is szörnyebb romhalmaz. Terepismeret hiányában nem tudnám megindokolni, hogy miért, de ennek a meglétében szinte a legelső pillanattól fogva biztos voltam. Márpedig így mégiscsak az tűnhetett volna a minden mást játszi könnyedséggel letromfoló teljesítménynek, ha egyszer megnyílt volna, és nyilván

elképzelhetetlen erőfeszítések árán elért, legalábbis időnként meglévő egyensúlyi helyzetének a biztonságából kezdett volna el önmagáról beszélni. Na és akkor erre a célra pont engem választott volna ki? Amikor ennek a célnak megfelelő baráttra, szövetségesre már régen szert tehetett – ki másnak, mint Évi valakijének a személyében? Hiszen hallgatásának az egyik, ha nem éppen a legfontosabb oka az volt, hogy én valaki másnak a helyébe tolakodtam. Még hogy ő beszéljen velem – magáról? Ugyan már... Az itt most elmondottak fokozott jelentőségre tesznek szert, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy mindez úgy nyilvánult meg, mint egy olyan személyhez tartozó adalék, aki ismeretségünk rövid, de időnként, az események miatt fölöttébb intenzív korszakaiban is pontosan tudta, hogy a leglényegyet, tehát Évit jelentően mi az, amit akar, na és hogy mi az, amit – egész lényével – nem akar. Eltökélten nem.

– Hogyan nézett ki Vali, és miért volt ő fő-főszemélyiség? Már persze azon felül, hogy mégiscsak ő volt szerelmednek az anyja.

– Akkor, '56-ban, úgy ötven-egynéhány éves lehetett, az sem kizárt, hogy talán még az ötven innenső oldalán, viszont többnek nézett ki. Nem, légy szíves az elmondottak alapján se érts félre: mindennapos formájában nem tűnt ő megviseltnek, elhasznátnak, annál inkább viszont, de csak ha alaposan figyeltél, keserűnek, egy életre szólóan kifosztottnak – ez utóbbi téren kivéve persze a két nagy, sőt hatalmas kivételt: a pártot meg Évit. Meg sajátos hajlamát arra, hogy nála jóval fiatalabbakkal tartson szorosabb-lazább kapcsolatot. Évi miatt is, meg alighanem azért is, mert a párt az ő számára valami fiatal, folyvást csak zakatoló úttörőserget látszott megtestesíteni. Pedig ősz hajával, színtelen, szikkadt, majdnem hogy arccsontjaira kifeszített, szattyán bőrével beillett volna öregasszonynak is. Olyan arcbrórral, amelyen ha időnként megjelent a mások elbájolását célzó mosoly, akaratlanul is attól tartottál, hogy a száraz bőr itt-ott nyomban repedezni kezd és egyszer csak darabokban le is mállik róla. Mint ahogy ezt teszi, csak éppen valamiféle papírmassé változatban, az elhúlt nézők számára az amerikai tucatfilmekben a gonosz, sőt ármányos marslakók arcáról a széttöredező sminkvakolat maga is.

– Ha jól értelek, akkor ez nem volt a tipikus esete annak, amit bölcs elődeink így szoktak volt jellemezni: nézd meg az anyját és vedd el a lányát.

– Hááát... most, hogy ezt mondd... Mint említettem, Vali alacsony volt, szigorú vonásokkal, karvalyorral, fakó-színtelen szájjal, abban szakadatlanul a magatöltötte cigarettával. Amikor rossz hangulatban volt, vagy valamibe ütközött, amit nem tudott már kikerülni, viszont amúgy igazándiból nem szeretett, a szája nemigen látszott többnek, mint egy tiltó vonás. Vagy talán inkább egy meghosszabbított gondolatjel. Nem tehetek róla, és előre is bocsánatot kérek érte: gyakran jutott ilyenkor eszembe róla az, amit alig pár évvel azelőtt, a nincstelenség feneketlen mélységeiben tapasztalhattunk sorstársaimmal, hol másutt, mint a Marx téren lévő csodahelyen, magában a Tejvendéglőben. A messze földön híres, mert a legolcsóbb, a legsnasszabb vendéglátóipari üzemegységben. Ahol is az étlapról – mert az is volt ám ott – a hozzám hasonló csóróknak lehetett, mi több, célszerű volt a messze legolcsóbb fogást, tejbegrízt rendelni; de ha egyszer nekiduráltad magad, mert dőzsölni akartál, főleg ha megvolt hozzá az a külön letejelendő harminc filléred, akkor rendelhetél tejbegrízt – szórással! Nem tehetek róla, ha gyanúsán hangzik, de hadd kérdezzem meg: ettél te már tejbegrízt szórással? Olyant, ami valami barnás színű, távolról alighanem fahéjra, de semmiképpen sem kakaóra emlékeztető, csakis ritka alkalmakkor élvezhető luxusétel számba ment. Mindezt azért mondom most el, mert józan ésszel gyakran követhetetlen asszociációs érzékem diktálására Vali fentemlített állapotában mindig annak az ízetlen, mint a gumiarábikum, olyan ragacsos és főleg a szórást is nélkülöző tejbegríznek az állagát meg képét, na és sajnos az ízt idézte fel bennem. Ismételten bocsánatot kérve, hadd térjek tehát vissza majdnem-anyósomhoz, ezúttal a szemeihez. Azért, barátocskám, mert azok a szemek, környezetükre meredeken rácáfolóan –

éltek! Hű, de mindent kisajátító, bekebelező módon éltek! Élesek voltak, amelyekkel ő élesen is látott, mint egy keselyű, bele a vesékbe, a dolgok mögé, mert minden, ami csak érdeklődési körébe esett, fontos volt számára; ő aztán az elhullajtott, akár lelki kacatokra is lecsapott, azokat felemelte, gondosan meggusztálta, mielőtt kincsesládájába elraktározta volna. Aztán később egyenként, mint a fészket építő madár tavasszal, az említett vonzalomból származó módon magukra maradt fiatalokból csipegetett egyet innen, egyet onnan, a kincsesládából kiválogatta ehhez a kellékeket, és máris megvolt, összeállt az Évitől persze hogy nem független Vali baráti kör. Talán az egyetlen környezet – mint az majd kiderül, a még annál is egyetlenegyebb másoknak a kivételével –, amelyben képes lehetett magát olykor-olykor elengedni. Szürke szeme, amely időnként hidegebbnek tűnt, mintha üvegből lett volna, inkasszáta be az információkat – bár a beszélgetés, igen, a beszélgetés is már régóta egyik fő kifejezési formája kellett legyen. Velem, a fonnyadó arcból élénken, de sohasem egyenesen a szemembe néző szemek félreérthetetlenül közölték: nem szeretlek, na, nyugodj bele, nem is foglak, soha. Dehogy is játszom én veled haragszomrádot; csak eltűrlek ideig-óráig, mert muszáj, a lányom miatt. Érted, ugye? Nem is foglak, soha. Igen, Palikám, én értettem, és mert mást egyébként sem tehettem, a rám kirótt sorsot igyekeztem megadással viselni. Évi-ügyben nem először és nem is utoljára, de beletörődtem a megváltozhatatlanba.

– Az eddigiekből a legkevésbé sem világos, hogy miért kellett ennek így lennie.

– Alighanem azért, mert Valinak megvoltak a maga szigorú törvényei. El sem tudnám képzelni, hogy azok hitében valaha is megtántorodott volna. Mire megismertem, addigra már olyan alkattá vált, aki a következményekre való tekintet nélkül is tántoríthatatlanul tartott ki az ‘elvei’ mellett. Abban az időben, amelyről itt szó esik, elsősorban azokon a területeken, amelyeket az egyszer csak hipertrofizált saját lényemmel én népesítettem be. Nem, ne csodálkozz, Pali, valóban nem tette ő ezt feltűnően, még kevésbé gorombán, nem nézett rám gyűlölettel, nem meresztgette rám a szemét, hiszen ha másért nem, de azért tartóztatta magát, nagyon is tudatosan őrizkedett attól, hogy Évit ilyesfélékkel antagonizálja, és így őt még inkább a karjaimba taszigálja. Már amennyiben az ilyesmi egyáltalán lehetséges lett volna. Ezt ő persze hogy képes volt felmérni. Mert azért hadd utaljak arra, hogy Évi bemutatni és nyilván elfogadtatni, elvitt magával az édesanyjához.

– Engedélyt, hozzájárulást kérni?

– Nem, Pali, egyáltalán nem, hanem ahelyett magát a fantasztikus tényt közölni, na meg megértést keresve persze hogy szerelme tárgyának a személyét, nem is kicsit drukkolva bár, de büszkén prezentálni. ‘Nézd csak, anyu, látod, mi van nekem!’ Az a lehetőség nyilván még csak eszébe se jutott, hogy Tamás, az, akibe ő lélegzetelállító sebességgel szeretett bele, az anyjának ne nyerve el a tetszését. Már úgy értem, csupán a pusztán létével is. Ha Vali ezek után rossz véleményt mond rólam, vagy a lányát más, oktondi módon vadítja el magától, nyomban el is búcsúzhat minden további befolyásolási kísérletnek a remélhetőleg egy idő után mind aktuálisabbá tételétől. Végző esetben még élete egyetlen megmaradt tartalmától is. Azt pedig már csak úgy futólag említeném – ismételten –, hogy rám görbe szemekkel nézni lényegében ugyanide vezethetett volna. Persze hogy nem is tette. Hiszen Valiról sok mindent lehetne mondani, de hogy izgága hebrencs lett volna, azt aztán semmiképpen sem. Egy idő után elérkeztünk arra a pontra, amelyen túl nem hinném, hogy egyáltalán nézett volna még rám. Vagy helyesebben: hogy látott volna engem. Na és ha most újra a szemeinél tartunk: már ott, a kezdetekben tapasztalni véltem, hogy azután, később ez az érzésem mind erősebbé váljon: tükröződött azokban valamiféle nyugtalanság, aggodalom, ahogy a jövőbe meredve, néha, óvatlan pillanatokban elkaptam, a lányára nézett, lelke, gondolatai meg ugyanakkor befelé, nem tudhatni, milyen rejtekekbe kerestek támpontokat, egy félelmekkel megtetézett, feszült töprengésnek a magányosságában. A rámnézést illetően még talán csak annyit, hogy egyszer,

fura módon valami ilyesmi is felködlött bennem: még arra is kínos gonddal vigyáz, nehogy véletlenül hozzám szokjon. Hogy megkedveljen? Arról szó sem lehetett. Ha Vali ne adj isten férfi lett volna, és tegyük fel Dumas *fils* írta volna őt meg, akkor előbb lőtt vagy kardjával nyársalt volna föl, hogy csakis azután mutakozzon be nekem.

– Milady modern, meglehet kissé koros utóda?

– Ó nem, ahhoz még csak nem is hasonló, hiszen annak a jaj-de-nagyon gonosz dámának a kelléktárában megvoltak ám a nem mindennapi, a rossz ügy érdekében páratlan buzgalommal bevetett bájai. Ellenállhatatlan csomagolásban. Pedig különben a párhuzam nem is lenne elvetendő, a maga nemében fölöttébb érdekes, csak kár, hogy nem megvalósulható lehetőség, mert hiszen akkor kettőnk párharcában kiegyensúlyozottabb erők csaphattak volna össze – már ha Milady elvetemült agyán kívül, a fentebb említettek közül a messze leghatásosabb, a drámai pillanatokban harcba vetett titkos fegyveréről pár percre megfeledkezünk –, ki tudja, ez esetben talán még nekem is lett volna, na nem sok, de legalább némi kis esélyem. Így viszont ebből a nélkülözhetetlen adalékból számomra semmi sem jutott. Igaz, én már az Évi által felmagasztalt, pusztá létemmel, még inkább tartóssá váló jelenlétemmel is károsan hatottam Valira, egymás után hozva létre Évi-válságainak a sorozatát, amelyből, meggyőződésem szerint, egyébként is kijutott neki a maga része. Elöttem is, meg utánam is. Egyelőre azonban kénytelen volt elfogadni, hogy szemefénye tőlem el nem perelhető, hogy lelki békéjét felborító módon ilyesmi még csak meg sem kísérlendő, mert a rosszul időzített akció csakis még több és nagyobb rosszra vezetne.

– Rád Vali hogy hatott? Már úgy értem, az eredeti, nem pedig az áhított Dumas-változatában.

– Nem hinném, hogy különösebben megrázott volna. Bár társalkodni valakivel, aki nem néz rád, aligha ringat ernyedtt állapotba, annál inkább készletet viszont arra, hogy cserkészésként légy résen. *En garde*. Egyébként is, én már megadtam magamat sorsomnak, mert hozzászoktam ahhoz, hogy anyósaim meg anyós-jelöltjeim ne kedveljenek. Meglátni és nem szeretni számukra rendszerint egy szempillantás műve volt. Sőt mondhatnám, hogy már az első látás előtt sem szerettek. Elég volt arról értesülniök, hogy én a világon vagyok, ami már abból is játszi könnyedséggel kikövetkeztethető volt, hogy leányuk velem, nem jogtalan feltételezésük szerint, intim kapcsolatot hozott létre anélkül, hogy ahhoz kikérte volna ha nem is áldásukat, de előzetes jóváhagyásukat. Amikor Évi bevitt Valihoz bemutatni – titkárnő volt a Közgázón –, ő igyekezett hozzám – a ‘maga módján’, ugye így kell mondani? – kedves lenni.

– Igen, így szokás mondani, csak nincsen semmi értelme.

– Gondolod? Jó, akkor ezennel visszavonom. Csodák csodájára, sikerült arcára nyájásnak szánt kifejezést varázsolnia anélkül, hogy a gyanútlan megfigyelő számára bármilyen kifejezés is felfedezhető lett volna. Ezzel szemben viszont a szeme már a legelső pillanatban közölte: soha. Érted, ugye? Ez a tekintet és az ezt kísérő, terhes csöndek voltak azok a legsúlyosabb, önmagukért a lehető legnyomatékosabban beszélő érvek, amelyeket cáfolni megkísérelni merőben reménytelen vállalkozás lett volna. Na meg azok az állítólagos mosolyok, amelyek jóval többet voltak hivatva palástolni, mint amennyit egyáltalán mutattak. Később, mindenek múltával, Valira visszagondolva és szokásomhoz híven Holló Tamásban keresve a hibát, szemrehányást tettem magamnak: vajon miért is nem próbáltam meg a kedvébe férközni? Kincses Évike talán nem érte volna meg? Nem túlzásba vitt, csak úgy időnként léggömbként felengedett, ártatlan bókokkal. Mondjuk az okosságáról; meggyőződésememmé vált, hogy ha volt benne hiúság, akkor arra épp itt találhattam volna rá. Megkísérelni valami ilyesmit a békés egymás mellett élés érdekében? Ez azonban olyasmi lett volna, mintha a felkelő Napnak kellett volna észrevétlenül elosonnia kora hajnalban a torkát már javában köszörülő, még valamiféle Pavarotti-komplexummal is megáldott-megvert kakas mellett.

– Merhetnék ebből, a látszatra oly könnyedén elejtett megjegyzésedből arra következtetni, hogy a már 200 kiló felé közeledő, bibircsók-gyűjteményét szívósan gazdagító, hangjának legutolsó maradványait is elvesztegető bábjúnárt te sem zártad feltétel nélkül szívedbe?

– Olyannyira nem – fiatalkori tehetsége, hajdanában még valóban szép hangja meg technikája ellenére sem –, mert határt nem ismerő módon irritál, mondhatnám kiüldöz a világból; hogy úgy tűnik, most már azt a saját számára kisajátítva, nyilván összehajtogatta és úgy begyö-möszölte magát, hogy ily módon aztán valahogy be is költözzön televíziós készülékünkbe; abban a pillanatban, ahogy azt kinyitom, azon máris az ő bárgyúságba révült álvigyora mered rám a rettegett ládából, rémiszt korai halálba. Egy amerikai barátom azt állítja, hogy náluk is ugyanazt teszi, ott viszont egyszerre vagy harminc csatornán.

– Időnként csak kiderül: annak is megvannak a maga előnyei, ha az ember egy technikailag nem élenjáró országban tengeti életét. Viszont az is igaz, hogy a minimális zenei ízléssel sem rendelkező házmasterlány-publikum – kiemelés tetszés szerint akár Veress Pétertől is – őt kész minden mennyiségben elfogyasztani. Valahogy úgy, ahogy 45-ben a szovjet hadsereg művészeti pártoló elemei Budapesten is öntudatosan vallották: *kultúra – jeszty!* Márminthogy az aztán van nekik! Dugig! Mindez viszont már a mazochizmus jellegzetességeinek a taglalása során megvitatandó témák körébe utalandó jelenségnek tekintendő.

– Vissza Valihoz, hiszen minden út úgyis hozzá vezet. És aki sosem hagyott semmiféle kételyt aziránt, hogy élete szemefénye, mindene a lánya. Csakhogy ami gyermeke sorsának az irányítását illeti, nem akárhogyan. Hiszen hogy Évinek mi a jó, mire van amúgy valóban, mulaszthatatlanul szüksége, ahhoz kissé még kora miatt is rövidlátó lánya helyett már csak tapasztalatainál fogva is ő maga kellett legyen a jövőbe látó szemüveg.

– Vali egyedül volt? Nem volt neki senkije?

– Nem hinném, hogy valaha is lett volna barátja, szeretője. Hogy kinézett volna valakit magának. Alkalmi viszonyra? Vagy feltételezni róla magaelengedést, az elröppenő pillanat hatását? Perzselő szenvedélyt? Vagy akárcsak ártatlan kacérkodást? Egy elsuhanó kis *frissant*? *Un je ne sais quoi*? Na igazán, ne tessék már csiklandozni!

– Tamásom, ezek azok a nem is ritkán megmagyarázhatatlannak tűnő dolgok, amelyekről semmi ilyesmit soha nem lehet tudni. Mert ugyebár láttunk mi már éjjeliőrt nappal meghalni.

– Tényleg? Én még sosem. Persze lehet, hogy igazad van, és helyesebb lenne magamat némileg óvatosabban fejezni ki. Csak azért, ha minden erőmet összekaparva kísérelném meg, akkor sem tudnám Valit másképp látni. Nem, az iránta fellobbant, lebírhatatlan érzelmek miatt keserű végükbe kergetett hősszerelmesek végzetasszonyának, de akárcsak a személye ellen irányuló, érdektelen nemi akciók passzív elviselőjének. Évi csupán néhány szomorú, a nosztalgia jeleit magukon viselő mondattal közölte velem: igen jóképű, vonzó, már persze amikor módja volt rá, a nőket, a jó életet habzsoló apjával anyja házassága mindinkább maga lett a pokol, amit ő még kislánként, de azért egy életre szólóan ugyancsak megsínylett, hiszen szerette ő egész bocsizívével mindkettejüket. Valira nézve és Évire hallgatva az volt az érzésem: ha én szobrász lennék, Xanthippének, Szókratész házsártos boszorkafeleségének a figuráját a legszívesebben róla mintáznám meg. Olyan áltörékenyen, mintha madárcsontokból lett volna úgy-ahogy összerakva. Az ostrom utolsó napjainak egyikén, szökött munkaszol-gálatosként – Évi úgy tudja, a szeretőjénél – elkapott és ott helyben a szó szoros értelmében agyonvert férjnek Vali nem hinném, hogy valaha is megbocsátott volna – a házasság lehetett életének az alaptraumája. Évi egyszer mesélt nekem egy rejtélyes, ostrom utáni jelenetről, amikor is egy gyönyörű, fiatal szőke nő jött el anyjához, hogy valamit elmondjon, meg bizonyos dolgokat átadjon, de azt már nem tudja, micsodákat. Csupán arra emlékszik, hogy apjától származó vagy tőle maradt holmikat. Iratokat, pénzt, emlékeket, fényképeket? Anyja

minderről soha nem mondott neki egy szót sem. A pokolnak magának nincsen olyan ármányos dühe, mint ami kijut egy nála fiatalabb és szebb nőkkel, ráadásul – ez valamiért fontos – szökekkel sokszorosán megcsalt asszonynak. Igaz, az ő esetében ezt is csak feltételezhetem, mert ez így, de másképp sem került soha beszélgetéseink napirendjére. A legkevésbé sem kizárt, sőt valószínű, hogy én úgy egészében, két házasságommal, válásommal, meg ki tudja, talán még a kinézésemmel is valamelyest emlékezetembe idézhettem volna a férjét? Vagy ha személy szerint nem is őt magát, de akkor is, tegyük föl, hozzá hasonló-hasonlítható típust? Bár azért még ha feltételezzük, hogy semmi, de semmi sem lett volna így, akkor is az biztos – sajnálom, de elkerülhetetlen: bizonyos dolgok elébe kell vágjunk –, hogy a tökéletes ellentétét látta bennem Évike férjének, Zoltánnak, aki nyilván a világ legmegbízhatóbb, legszolidabb és persze leghűségesebb embere volt.

– Nocsak, mik derülnek ki a vallatásnál: Évikének férje is volt? És te ismerted őt?

– Nem; összefutottunk ugyan néhányszor: talán kétszer a Zeneakadémián, egyszer a Lukács uszodában is, na meg majdnem egymás karjaiba hullottunk Vali lakásajtájában, már úgy a vége felé, de soha egyetlen szót nem váltottunk egymással. Hivatalosan meg nem hivatalosan sem ismertük egymást. Éppen csak úgy mellesleg a főszerephez mérhető fontosságú jelenlétet töltöttünk be – és töltünk be ma is? – egymás életében. De miért kérded?

– Csak mert érthető okokból kíváncsi voltam rá.

– Ó, jogos kíváncsiságotat képes leszek még idejében kielégíteni. Jól emlékszem, egyszer valaki Évi és még vagy féltucatnyi népség jelenlétében, szemmel látható kéjjel gúnyolódott azon, hogy a spájzában mindig ott lógó pótszalámirúdhhoz hasonlóan Zoltánnak, a mérnöknek, a külső-felső zakózsebében mindig ott ágaskodik egy vagy több kihegyezett pótceruza is. Majd a rendelkezésére álló lehetőségek tárházából kibányászott egy viccet, történetesen a fogaskerekű vasútról mint szinterről, amelynek az igencsak frappáns, ugyan nem túl szalonképes, bár mit tudom én, engem semmiképpen nem fölháborító poénja szintén a ‘pót’ szócskára épült. Fureszállottam, hogy Évike ebbe bele se rezzent. Úgy tett, mint aki nem látott, nem hallott semmi olyasmit, ami dehonesztáló vagy akárcsak szokatlan lett volna. Ott hüledeztem, egyre csak azon törve a fejemet, hogy miért nem állt ki valamilyen formában az ugyan kétségkívül remekül, de kíméletlenül pimasz módra kipellengérezett férje mellett? Csakis vele vagy általában mindenkori partnerével sem szokása szolidaritást vállalni? Egyébként is, hogyan jöhetett létre annak akár a lehetősége is, hogy az ő jelenlétében, az ő férjén – már bocsánat, kihegyezetten – gúnyolódhassanak? Tudnia kellett annak az alkalmi mesélőnek Éviről meg Zoltánról valamit, jóval többet, mint amennyit én tudok, hogy egyáltalán ki merje nyitni a bagólesőjét. Nemhogy azon át ilyen önelégült analógiával legyen képes Évivel együtt rabul ejtett hallgatóságát ingyen és bérmentve elbájozni.

– Amennyire azt az eddigiek alapján meg tudom ítélni, nem rossz kérdéseket vetettél föl a semmit, vagy ha tetszik, éppenhogy a sokat rejtő hallgatás tálcáján felkínálás alkalmából, különös tekintettel a mindebből levonható következtetésekre. Ha jól értem, nem is annyira Zoltán, mint inkább Évikéd megítélése szempontjából. Hiszen *von Haus aus* tulajdonságaival Zoltán tűnik kettejük közül a jóval egyszerűbb képletnek. Már legalábbis az eddigiek alapján.

– Azok között is a jelenség súlyának megfelelő fontosságával. Vali – én egyre inkább úgy éreztem – nem éppen anyás érzésekkel fordult felé, hanem felelőtlenségem teljes tudatában mondhatnám, szerelmes volt Zoltánba – a szerelem szót tedd gyorsan idézőjelek közé –, igen, a következetességébe, egyértelműségébe. Ilyen férjet álmodhatott meg saját magának. És ha már ő nem kaphatta meg a mostoha sorstól, akkor a lányának jusson ki jogos osztályrészül, legalább Évinek ne kelljen végigjárnia az ő golgotáját. Az nyilván eszébe sem jutott, hogy sokfajta golgota lehetséges, hogy a Kínok Útja nem kitaposott ösvény. Hogy azért nem kell

fölkapaszkodni Jeruzsálem óvárosában a meredek, kanyargós Via Dolorosán, hogy azt a Kálváriát, az eredetit, még a saját korába visszatéve se lehessen ilyennek képzelni.

– Mit bánom én, az azért csak nagyszerű lenne. És ha addig élek, akkor is mindent megteszek, hogy oda eljussak.

– Csakúgy pajtás, mint én. Mint minden zsidó, néha én is mormolom magamban: „A jövő évben Jeruzsálemben...” Hiába mondták őseim ezt, sosem felejtve, hosszú-hosszú századok mind reménytelenebb kilátástalansága nyomán, én nemcsak érzem, de meg is vagyok győződve róla, hogy el fogok jutni oda. Na és, Pál uram, ha eddig úgy-ahogy, de viszonylag mégis épségben elvergődtünk: Valinak még jóval az én színrelépésem előtt létrejött komplexumaitól egyébként már csak egyetlen kis lépés választott el – türelmes várakozás után, hónapok múlva, a gondosan kiválasztott helyeken elüthetett aknákat a kellő időpontokban robbantva – egy szabályos konspiráció gondos megszervezéséhez Évi ‘megmentése’ érdekében, amelyről magának Évinek is tudnia kellett, de a legkevésbé sem biztosan mindenki közül az utolsóként. Viszont én erről sem hallottam soha, egyetlenegy szót sem. Már úgy értem, hogy tőle magától, hallgatag Évikétől nem.

– Barátocskám, te aztán jópofa vagy! Vajon mióta lenne az meghitten gyakorolt szokás a millió veszély, a lélekgyötrő kételyek közepette, de annál nagyobb gonddal szőtt összeküvés célpontját, magát a kijelölt áldozatot előre, ámde felettébb tapintatosan értesíteni? Vagy vele a részletekről konzultálni? Helyet és időpontot, eszközöket és módszereket egyeztetni? Gondolod, hogy Brutus gyakran mondott Cézárnak andalító meséket úgy március eleje táján baljós ómenekről, na meg Cascáról, Cassiusról és Cinnáról? Rövid kardokról és hosszú késekről? Este, lefekvés előtt, hogy édesebb legyen az álma?

– *Touche*, Pali. Ezt gondosan ki is harcoltam magamnak. Csakhogy én nem egészen ilyesmire gondolok, hanem mondjuk erre: miért kellett volna Évikének engem idő előtt bántania? Hiszen fájt ez neki úgyis, szinte belepusztult a szakításba. Vissza tehát Valihoz. Érdeemes, mert utolérhetetlen gesztusai voltak. A bemutatás után pár nappal Évi közölte: anyja rokon-szenvesnek talált, de két válasom után úgy véli: mégiscsak bennem kell legyen a hiba.

– Ipi-apacs, benned is volt, nem?

– A számból vetted ki a szót. Persze, hogy bennem, még hozzá olyannyira meggyőző módon, hogy ugyanezt a fogalmazást minden egyes ‘anyósom’ ugyanígy, eredeti felfedezésként vetette oda tromfként engem védelmező lányának ezelőtt is, ezután is; ha mindent akarsz tudni, Andriska közvetítésével még a jelenlegitől is ezt kaptam mintegy nászajándékba.

– Ráadásul megérdemelten, ugyebár?

– De meg ám! Ha jól meggondolom, még most sem tudom, hogy kölyökkutya koromban miért volt olyan nekiveselkedetten nőszűlős a természetem. Lehet, hogy azért vettem el hol ezt itten, hol meg azt ottan – azért úgy-ahogy csak megválogatva, bár annak már csakis az ördög a megmondhatója, hogy milyen kritériumok szerint –, mert ritka világosabb pillanataimban kezdett felkísérteni bennem maga a vérfagyasztó, mindenek közt is a legigazibb Holló-rémület, a szívet szaggató pánik, az előérzet: vagyis hogy egyszerűen, sehogyan, jaj nekem, ó jaj, **sehogyan sem lehet** minden, érted, Pali, érzed az én ígérekkel tele titkos világom hirtelen kiürülését, magát az egész lényemet értelmetlenné tevő rettenetet – nem lehet, ó jaj, nem lehet kivétel nélkül mindenütt és mindenkor **minden, de minden egyes nő** – érdekes, izgalmas, szép, kíváncsú és szexi, nekem tetsző, nekem kellő, általam szeretendő, számomra abszolút nélkülözhetetlen nő, más, mindenki mástól különböző, eredeti, csakis abban az egyetlen példányban fellelhető nő – az **enyém**? Ugyanakkor igaz az is, hogy ezt a szerintem akkor még a legkevésbé sem axiomatikusnak ítélt feltételezést azért jó sokáig nem tudtam iszonyú végletességében elfogadni. Hadd áruljak el egy nagy titkot: tulajdonképpen ma sem tudom

földolgozni, csupán addig voltam képes eljutni, hogy nemigen gondolok többé rá. De aztán, néha, abban a szent pillanatban, amikor az utcán jelenésként tűnik fel előttem, jön felém egy a kiválasztandók, a nevem láthatatlan kezdőbetűivel homlokukon-tomporukon megjelöltek közül, meglátok egy mesébe illő csodalényt, egy nőt, egy mindenki másnál ígéretesebb, én tudom: a valóságban mindenkinél inkább rám váró, rólam álmodó szeretőkandidátust, bánom is én, vaspáncélban vagy negligzsében, magabiztosan vagy védtelen-gyengén, kicsi szívem azon nyomban annyira, de olyannyira szorul össze, hogy hajszaál híján ott helyben el is bögöm magam. Azt akarod ugye mondani, hogy megérem a pénzemet?

– Hát... ha már így belém láttál...

– Igazán? És azt a pénzt vajon milyen valutában számítva? Na jó, hát akkor figyelj ide. Ha tudni akarod, én erre a világra érkezésem alkalmából, illetve azt közvetlenül megelőzően, mindössze egy jó hétnyi-tíz napnyi ráadással gyötörtem meg drága jó anyámat – csak hogy tudja, kihez lesz majd szerencséje? –, nem úgy, mint Vejnemöjnen, a finnek *Kalevalájának* a gigantikus szuperhőse, aki 30 évig – érted te ezt? –, teljes 30 évig várt ugyan türelmesen az anyaméhben arra, hogy megszülethessen; abban a minutában viszont, hogy ez végre megtörtént, legeslegelső dolgaként, új környezetében még körül sem nézve, tüstént meg is akart nőszülni. Nem, nem nőt akart ő, nem jó ízű, fáradhatatlanul szorgoskodó, minden mozdulataért hálás szeretőt, szeretőket, ilyet is, meg olyat is, fehéret, feketét, tarkát, akár háremet is, ötszáz, kegyeiért sóvárgó növel, mint Salamon, hanem adj uramisten de rögtön – feleséget! Hogy ő miért kívánta ezt ilyen hamari módra, azt én sajnos nem tudhatom. Utódokat nemzeni – de hiszen arra bőven lehetett még ideje? Ezt az egészet gondolom maguk a finnek sem érthetik teljesen. Én viszont azért töltögethettem meg tulajdonképpen csak ritkán üres, de azért nem teljesen kihűlt nyoszolyámat, mert abban reménykedtem, hogy akkor végre abbahagyhatom az üresjáratú nözést, a megalázó szaladgálást az engem ugyan mágnesként vonzó felszereléssel, hát igen, remeknél remekebb cuccokkal rendelkező, de azért többnyire csak gágogó libák után. Főleg a rengeteget gágogók fajtájából. Akik ráadásul még engem faggattak, a szentségit nekik, valósággal kádereztek, mielőtt végre, nem, ó nem a saját hiányérzeteik kielégítésére, de csakis az én kedvemért, na jó, nem bánják, előlegezett szívességet tennének, nagy kegyet gyakorolnának, hajlandók lettek összeszűrni velem a levet. Na és aztán egyvégtében, az effektív szűrések közben meg az azokat átkötő hosszabb-rövidebb szünetekben is csak tovább karattyoltak, szövegeltek. Remény nélkül folytatni a soha fel nem számolható, persze hogy radikálisan felszámolandó kiszolgáltatottságomat – ezeknek? A kötelező érvényű ondóürítési gyakorlatok pusztá lerakodóhelyeinek?

– Ó, de mesterien, az én saját érzelmeimet a saját számomra is hirtelen megvilágító módon fejezted ki a szörnyűséges gondolatot, minden átkok örök kárhozattal fenyegető ősatkát!

– Sőt imigyen, a tömegesen beteljesült átok értelmében, az oly gyakran a mindezzel együttjáró megvetését önmagadnak is? Hogy aztán a szabadulási kísérletek eredménye, legalábbis az addigi két házassági kísérlet esetében, a kívántnak az ellenkezője legyen. Többek között azért, mert egy idő után, ha lehet, még nagyobb erővel lökött a most már tilossá is vált, tehát már önmagukban is izgalmas gyümölcsök felé. Na mindegy, jó ideje már nem is igen szeretek erre visszagondolni sem. Az egész olyannak tűnik, mintha csak egy másik embernek, egy karkai hivatalba járóknak a futószalagon szakadatlanul érkező ügyiratok kezelésével megstemplizésével eltöltött életét kellett volna élnem. Sajnos, nem tudom a legegyszerűbb magyarázatot kielégítőként elfogadni, vagyis azt, hogy: *Juventus ventes* – fiatalság bolondság. Ez lehetne persze a legkevésbé komplikált, ennél azonban többről kell szó legyen, és nem csak a nőszülések ügyében. Ámde most, hogy összejövetelünk szent, de a gágogók végső bosszújaként lám még egyszer újra megszakított témájánál maradjunk: Évike azután, pár nap múlva, igaz, számomra érthetetlen módon téve ezt, a világ legtermészetesebb hangján egy nagy titkot

osztott meg velem. Méghozzá azt, hogy Vali hosszas töprengés után úgy döntött: Vida Maxitól kér bizalmas kádervéleményt rólam.

– Kér rólad micsodát? Kicsodától micsodát? Az ördög tudja, miért teszed, de te ugratsz! Ezt az egész miskulanciát csak most, hogy átdobj a palánkon, az én bezsongításomra találtad ki. Hogy ellenőrizd: neked tetszően, tehát megfeszített figyelemmel kísérem-e minden egyes szavadat. Meg hogy aszongya: kádervéleményt kérni egy férjes asszony esetleges jövődöbelijéről? Vagy-avagy partnerjáról, méghozzá egy nagyszabású házasságtörési akcióban? Na és Vali reménye szerint ez vajon hova vezetne? Mi lesz például akkor, ha abból a kádervéleményből kiderül majd, hogy a kiválasztott jelölt úgy igazából mégsem szereti a tejbegrízt szórással? Vajon ez így már önmagában is elégséges, ha nem döntő okul szolgálhatna a jelölt személyének az elvetésére? *Apaga satanas!*

– Méghogy én találtam volna ki? Kisebb gondom is jóval nagyobb annál, semmint hogy ilyen ökörségekkel traktáljalak. A sátán? Hát az pedig sajnos innen többé már nem távozik, lévén a helyzet minél idiótább, annál inkább érzi magát igazából otthon. Mert a huszadrangú kérdéseket végre félretolva, drága barátom, miről is van itten szó? Mi másról, mint arról, hogy megözvegyülten Vali a Párthoz ment férjhez; élete Évin kívül és vele egybemosva maga a Párt lett. Az a párt, amelyben megtalálta a maga összkomfortos helyét, amelyben mindenkit ismert. Hiszen kiválóan emlékezett még jelentéktelenségemre is – ha elfelejtetted volna, nyolc teljes esztendőnek a messzeségéből. Ami azért mégiscsak nagy idő, nemdebar? Mi több, ő, lányától eltérően, egy pillanatig sem habozott ezt, akkoriban éppen rügyező tehetségemet méltató szavai kíséretében, kitüntetésként nyomban át is nyújtani, helyesebben erről említést tenni nekem. Mert ez is szervesen Valihoz tartozott: az alighogy létező semmiségekből előbbutóbb közös emlékeket kreálva és ezeket a kellő alkalommal a forgalomba bedobva, majd mind gyakrabban felhasználva, kiszemelt áldozatára azután már kullancsként tapadva kivétel nélkül minden kapcsolatot kultivált, de úgy, hogy ezzel a kiszűrt fő- vagy almukinak a hiúságérzetét olyan átérzéssel birizgálta, mintha csak hárfán játszott volna. Hogy miért tette ezt? Mi másért, mint azért, mert előre soha nem lehet tudni, szükség esetén hová lehet vagy kell majd fordulni, milyen gombot kell megnyomni. Így azután közel sem véletlen: ha bármilyen problémája adódott, azt közvetlenül vagy közvetve mindig a párt segítségével kísérelte megoldani. Gyorsan elröpült az első pár év az 1945-ös pártnász után – és neki most már megszokásból is ez lett a *modus operandi*-ja. Mondhatnám inkább: a párt lett a nagycsaládja. Évi és a Párt, a Párt és Évi. Amúgy igazából egyik sincs a másik nélkül. Ha meg a kettő együtt van, akkor minden, de minden rendben is kell legyen.

– Jaj! Tamás, csak ezt ne! Mondd, tulajdonképpen miért is nem közölted velem mindjárt a legelején, hogy az oly igen könnyelműen elkezdett vállalkozáshoz elkerülhetetlen szükség lesz majd egy védőoltás nyújtotta immunitásra is? Pedig akkor, kerge barátom, még meg sem kérdeztem tőled, hogy ki lenne mindehhez az a Vida Maxi?

– Azt akarod mondani, hogy nem ismered? Látod, ezzel aztán sokat veszítettél. Egyesek szerint Budapest legcsúnyább és leggonoszabb nője; vannak, akik esküsznek rá: eredeti foglalkozása, sőt elhivatottsága szerint kriptaszökevény lenne; mások csak abban biztosak, hogy a fent említett attribútumok terén utcahosszal vezet magában a pártban. Nemcsak Csonka-, de Nagy-Magyarországon is. Ami szép teljesítményként könyvelhető el, már ha tekintettel vagyunk a konkurrenciára is. Amikor Vali kádervéleményt akart kérni rólam, akkor már egy ideje Maxi volt a minisztérium Kiadói Főigazgatóságán a személyzeti fő-főnök. Mellesleg, ha jól tudom, még ma is az. Ha akarod, egyetlen szavadba kerül és máris összehozhatlak vele. Tudod mit, még szólnod sem kell. Csak ne szabadkozz, szívesen teszem. Miért lenne a barátság, ha nem ilyesmikért? Arról meg vagyok győződve, hogy jól kijönnének egymással. Hiszen így valahogy, szegről-végről ő neked is a felettesed.

– Köszönöm. Bár nem tagadhatom: bogarat tettél a fülembe, egyébként talán szívesen jönnék össze vele közös emlékeket találni és úgy együtt hancúrozva, pezsgőt ízlelgetve a múltra visszaemlékezni, de sajnos erre az évszázadra már minden időm be van táblázva.

– Kár. Pedig ahogy így felvázoltad, szinte látom magam előtt a képet... Na mindegy. Vida Maxi engem valóban ismert, bár még a felületesnél is felületesebben. Mellesleg, ha már itt tartunk, az ilyen ismeretségek, meg főleg az okuk... Miért is ne mondjam inkább Babbitssal: „Mert nehéz a kő, és nehéz az ólom,/ de nehezebb, kit titkos súlyú bűn nyom.” Ez még mindig ugyanaz a bűn, mint amelyik elvitt a Petőfi Körbe is. De hát erről többet majd még később.

– Szegény Tamásom, ‘a titkos súlyú’ tényleg még mindig ott volt?

– Akkor már nagyon is másképp, de azért csak ott – viszont erről még bőségesen lesz módunk szót ejteni. Vissza Maxihoz, akiről sajnos még ma sem tudom, vajon adott-e és ha igen, akkor milyen vőlegényjelölti véleményt rólam. Nem tudom, az viszont kétségtelen, hogy később, a forradalom bukása után Maxinak, bár nyilván, sőt kétségen kívül utasításra cselekedett, mégis döntő szerepe volt abban, hogy állásomból, az Írószövetség könyvkiadójából kirúgjanak. Igaz, közvetlenül azelőtt, hogy ezt a szerepet eljátszotta volna, behívatott magához, és rá akart beszélni, hogy lépjek be az ‘új’ pártba. Mintha bizalmas barátnőm, nem rendelkezvén egy szemernyi szeméremérzettel sem, mindent ígérően kacsintott volna rám, bele a szemembe, de úgy, hogy közben sokat sejtetően érintette volna meg, csak úgy leheletkönnyen, behajlított kisujjacskaival a karomat; akkor már perzselően meresztette volna rám lázban égő szemeit; mindegyre szorosabban nőtt körül, mint egy folyondár; lejtett volna velem, az ígézet megtestesülése egy-két kacér, bedőléses tánclepet és dúdolta volna halkán a fülembe: *bei mir bist du schein!* Hogy azután, minden átmenet nélkül, egy trombitáló elefánt keresetlen diszkrét-ségével vágja ki a rezet, hogy aszongya: nincsen a vezető nélkül maradt, egyébként is bajban lévő kiadvállalat számára megfelelő igazgatójelöltjük. A súlyos helyzet miatti zaklatottságát magatartásával is bizonyítandó, lépéseit megnyújtva suhant végig a terem méretű helységeken úgy, hogy ezenközben még véletlenül sem nézett volna rám. Fogalma sincs, honnan szerezzen be valakit. Hogy az igazat megvallja, még azt sem igen tudja, hogyan kezdjen hozzá. Namármost persze, ha...

– Lassú tűzön pirítottak, jó komám?

– Pirítottak, pirígtattak. Nem, pajtás, nem mondhatnám, hogy Maxi rébuszokban beszélt volna. Én, amint azt gondolom tudod, különben sem lettem volna hajlandó életem még hátralévő, bármilyen időtartamú részére, sőt annak akár egyetlen napjára nemhogy az ‘új’ pártba lépni, de annak akárcsak a közelébe is kerülni; szükségtelen hangsúlyozni, hogy magától a gondolattól is irtóztam; viszont hogy ilyen leplezetlenül nyíltan, a fokhagymás kolbászt az orrom előtt lengetve kíséreljenek meg korrumpálni úgy, hogy még azt sem mondhatom magamnak: nicsak, itt valaki nyilván eltévesztette a házszámot, az a legszigorúbban magamra vállalt önfegyelmezési elhatározásaim ellenére is kiborított – márpedig ezt, a nagyjeleneteket kerülve, nem állt módomban titkolni a csábos mutatványa hiábaveszettsége miatt villámgyorsan merev-ellenségessé váló Maxi előtt. Így azután nem is lepett, még kevésbé lephetett volna meg túlságosan, hogy a fejleményeket követően immár igen gyors távozásom után, renegát magatartásom miatt Maxi, úgy is, mint a végítélet harsonája, kategorikusan hirdette ki (legalábbis így jutott ez vissza hozzám): „amíg én itt vagyok, addig Holló Tamás számára a magyar könyvkiadásban nincsen hely”.

– Áldjon vagy verjen sors keze...

– Úgy ám. Na és ha szabad ezt így mondanom: becsületére váljon, de majdnem tíz évig szó szerint így is lőn. Maxi mellesleg igen jó családból jött, az új kommunista arisztokráciából,

ahol a kutyabőr a Horthy-börtönének meg a kihallgatások száma, az illegalitásban töltött idő váltotta föl. Angolos dzsentrí kinézésű férje, mint ő maga is, illegális pártkader volt, Tunisz mozgalmi névvel, aki valamikor 1949 után szerzett jogi diplomájával meg a pártvezetőség beléhelyezett bizalmának a birtokában majd tanácsvezető bíróként ítélte halálra először a többiekől elkülönítetten tárgyalta Szilágyi Józsefet, 1958. április 24-én, azután magát Nagy Imrét meg a többieket – halálra, illetve hosszú börtönbüntetésekre – 1958. június 6-án. Mondom, Valinak igen jó összeköttetései voltak, amelyek, mint kis meséből is láthatod, szépen szöktek szárba nemcsak feltétlen párthűsége miatt, de azért is, mert a legfelső meg közbülső helyekkel meglévő kapcsolatait az én kényszerszátozásom, a képből kikerülésem után, a továbbiakban is odaadó gonddal ápolta.

– Jaj, csak ezt ne!

– És akik Vali rendszerint jó érzéssel kiválasztottjai közül csillagképekként '56 után nem a bitóra vagy a börtönbe, de éppen ellenkezőleg, a kommunista égboltra kerültek fel, azok előtt a Vida-féle személyek előtt bátor, eszmehű, valamiért áldozatkésznek is tekintett cselekedeteik miatt valószínűleg még nagyobb lelkesedéssel vágódott ezután hasra, hogy onnan letről csodálja feltétel nélkül őket. A vallástalan *de profundis* Vali-féle változatában.

– Tamás, nekem ennyi nemcsak mára, de alighanem egy jó időre tökéletesen elég is lesz, köszönöm alássan.

* * *

– Valamit nem értek – kezdtem ezúttal én a következő szeánszot. – Mielőtt azonban ezt még szóba hoznám: mondd, mi az érzésed, hogy megy? Úgy valahogy, ahogy elképzelted? Persze a mi kis szalagmegtöltési gyakorlatunkra gondolok.

– Hogy hogy megy? Nem tudom, talán azért sem, mert nem voltak megközelítő elképzeléseim sem – felelte Tamás. – Érdekes: már önmagában az, hogy miről beszélünk, olykor zaklató érzéseket vált ki, azokat is egyfajta időzavarral kapcsolatosan. Tíz év nagy idő; mégis, pár perccel az első mondatok elhangzása után kezdtem úgy érezni, mintha mindez most és itt, tehát a mában történne. Emiatt aztán – biztos észrevetted – gyakran össze is keverem a múlt időt a jelennel. Máskor meg elérkezünk egy újabb témához, és ott az egész cselekmény kezd rémületes sebességgel távolodni, ennek megfelelően persze zsugorodni is, nyilván azért, hogy minél gyorsabban válhasson minél idegenebbé. Néha annyira, hogy az az érzésem: nem rólunk, hanem ránk nem is hasonlító emberekről van szó. Ami viszont a legjobban meglep, sőt el is képeszt: nem beszélek eleget kettőnkéről, Éviről meg rólam. Hiszen a kezdetekben a legkevésbé sem a körülöttünk lévő emberek népesítették be, meg kevésbé uralták a színpadot – azt a teret akkor kizárólag mi töltöttük be. Na és hogyan! Ó, uram, hogyan!

– Látod, ez frappáns, hiszen pontosan ez az, amit én akartam kérdezni! Honnan, miért ez a koncentráció a külső, talán efemer figurákra meg körülményekre?

– Ó, azt azért nem, a legkevésbé sem efemer, hiszen már a kezdetek kezdetétől sem volt az, a figurák sem, még kevésbé a körülmények körülöttünk, de azért bízhat szívesebben benne: jóval fájóbban relevánsak lesznek majd később, az idő múlásával. Amikor jön az akadémikuskodás a legfőbb erénynek nyilvánító, minden kutyaszarba belekötő, fontoskodó világ körülöttünk, elsőrendű kötelességének tartva, hogy jancsiszögekkel kivert bakancsával jó nagyot taposva lábunkba álljon tola-kodó-tiltón közénk. Ha másért nem, hát amiatt, mert a kezdetekben kettőnk közt még nagyítóval sem lehetett volna hézagokat, nem velünk teljesen kitöltött réseket találni. Ezért is, most még inkább Évikéről kell, akarok, muszáj beszélni, lehetetlen nem beszélni, mert ő – Évike. Önmaga magyarázata, indoka és kiteljesülése. A lélegző, az élő, az eleven csoda. Na és mert jó, mesésen jó róla beszélni.

– Én nem bánom, hiszen jó róla hallani is.

– Látod, ennek igazán örülök. Már csak azért is, mert a dolog természetéből folyóan nem jelentéktelen kis ellentmondásokkal kell majd meg megvívni a magunk harcát, helyesebben ellentétes irányokba ható tendenciákat kell megkísérelni egymással összebékíteni. Végül is egy szerelem története – talán a leggyakrabban hallott-látott-olvasott-eldalolt téma, agyon-elemezve, szétboncolva, hogy azután mint ilyen utaltassék hová máshová, mint az ‘egyszerű’ dolgok birodalmába. Méghozzá joggal. Hiszen megvan a mesének az eleje, a fölfelé menő, majd a lefelé hanyatló ága – és aztán, mint minden másnak, a vége. Csak hát ilyen, a világon mindenre ráhúzható sablonnal aligha jutnánk túl messzire. Furcsa, de mégis: én Évikéről beszélendően váratlanul olyan lelkiállapotban találok magam, amely igencsak igénybevevő vegyülete egyrészt a szívkalapáló beszédszükségletnek, másrészt az ösztönös megtorpanásnak, a tartózkodásnak, mondhatnám úgy is: az elnémulási parancsnak, amelynek a fő előidézője a saját alkalmatlanságom tudata. Amúgy igazából még el se kezdtük, de én máris páni félelemben találok magamat. Méghozzá azért, mert attól tartok: azt, ami Évike, azt én, ha beleszakadok, akkor sem leszek képes úgy istenigazából visszaadni. Azt azután meg, hogy milyenek voltunk mi egymással, egymásnak, ha lehet, még annál is kevésbé. Sajnos az ilyen jellegű meg ehhez hasonló ellentmondások elválaszthatatlanok az emberi természettől, na és mindattól, ami azzal szorosan összefügg, méghozzá olyannyira, hogy következményeikkel minden új mondat megfogalmazása során újra meg kell küzdeni.

– De mondd, már csak az egyszerűsítés kedvéért is, miért ne oldanád föl az ellentmondást vagy inkább paradoxont úgy, hogy egykori úszóversenyzői magadhoz híven egy startfejessel ugrasz a hölgyed intenzív jelenlétével átítatott témába és, amint azt töredeztesen be is vallottad, közben kalimpáló kis szíved tartalmát is kiöntöd, már természetesen Évikéről beszélve?

– Én, kedves uram, mondhatnám hivatalból nem vagyok semmi jónak az elrontója. Annál is inkább, mert mesélnivalóban aztán nincs hiány. Hiszen igen ritka kivételekkel nem volt olyan nap, hogy ne láttuk volna egymást. Már úgy értem, a rendkívül sürgős, tehát halasztást nem tűrő, így telefonon nyomban továbbítandó közléseken kívül. Például a váratlanul belém-robbanó felismerés rögtön megosztandó erejével közölni azon nyomban, hogy ‘szeretlek’. Az ezerszer elismétlendő refrént. Vagy, Karinthyra emlékezve, némileg másképp, úgy, hogy: szemádlak-iretlek. Meg: tudod te, édes, képes vagy te, drága, akárcsak megközelítően is felmérni, mennyire, milyen szívetszagatóan hiányzol? Meg hogy: hű de borzasztóan soká lesz még öt óra! Meg hogy: beszélj, légy szíves, beszélj, bánom is én, mondjál akármit, én meg csak hadd hallgathassam a hangodat. És hogy a hiányod kiváltotta intenzív nyomorban vergődve, belesűrítsem egész lényedet nem is feltétlenül abba, amit éppen mondsz, de azt legapróbb elemeire bontva egyes kiválasztott, rögzített és újra felidézett hangfoszlányokba. Mert hogy ez volt az az időszak, amikor amolyan sokadlagos nemi jellegként a gyanútlan telefon akkor még szolgálatkészzen állt a mi kettőnk rendelkezésére – szemben azzal, amikor... Nem, erről csak később. Akkor, azokban a virradatot köszöntő derengést, a remek kezdetet jelző napokban minden akörül forgott, hogy valahogyan, de lehetőleg megszakítás nélkül érezhessük egymást. Nap mint nap kora hajnalban keltünk, hogy még munka előtt találkozhattunk, meggyőződhattunk arról, hogy tegnap este óta mi sem változott. Ha valahogy módot találtunk rá, akkor legalább pár percre, egy kapu alatti ölelésre összefutottunk délben is. Munka után – mindig. Fogalmam sincs, Évi hogyan adhatta otthon el ezeket az el-sikkasztott délutánokat meg estéket. Igaz, az akkor még nem is érdekelt. Csupáncsak annyit tudtam: vele akarok lenni. Folyton. Mindig. Mindenütt és szünet nélkül. Valakivel, a szeretett lényel együtt lenni – az minden cselekvésnek a célja és egyben a tökélye. La Bruyère szerint azzal szívni be közös levegőt, akit szeretünk, beszélni vele, nem beszélni vele, csak érezni,

tudni, hogy ott van – mindez egy és ugyanaz: maga a szintisza boldogság. Ó, bocsánat, jó uram, önmagam ismételt félbeszakításáért.

– Semmi, semmi, csak folytasd. Mintha itt se lennék...

– Amint mondtam, a gyors ölelések kényszere reggel-délben-este hatalmában tartott bennünket; ennek köszönhető – már persze ránk oktrojált melléktermékként – ismerkedésünk a budapesti kapualjak bár végtelenen – tanulmányaim alapján mondhatom: teljes joggal – elhanyagolt példányaival, nagyjából-egészében viszont kétségkívül mindennél változatosabb világával. Nekünk, helyesebben a célnak megfelelt az utunkba eső bérkaszárnnyák vaksötét üregváltozata, hiszen ahhoz, amit mi ott tettünk – voltak dolgok, főleg őrajta, de szerinte rajtam is, amelyek valahogy folyton a másinak a keze ügyébe akadtak; ilyen alkalmakkor, ha száz kezem lett volna, az sem lett volna elég –, aligha lett volna szükségünk külső segítségre, még kevésbé – sokkal kevésbé – asszisztálásra, kívülről érkező ihletre sem. Apropó, ihlet: a lepergő olajfesték mögötti nedves, foltos fal sajátos kigőzölgését felfogó szippantás, nem ritkán vegyülve az enyhe szellő terjesztette, nyilván több évtizedes, átható hűgyszaggal, alighanem most először, de kétségkívül utoljára vált kedvenc tartózkodási helyeink kísérő illatélményévé. A valaha elegáns, súlyos, díszes nagykapukkal zárt, de a mindennapi használat céljaira azokba beékelt kisebb, faragott fakapukon, illetve az azok oldalán nyíló ajtókon mégis bejárható, néha még megfakult falfestményekkel is ékes, pompás helyeken kezdetben mi is arisztokratikusabb allűrjeinknek engedtünk szabad folyást, hiszen legalább olyan remek játéknak tűnt a változó környezethez alkalmazkodva mind újabb szerelmi kifejezési formákat alkotni egymás számára, mint a 18. század közepe táján, a francia királyi udvarban pásztor-idillek mögé rejteni a búval bélelt világot. Még bukolikusabb idillek színhelyei lettek a belső kertekre néző, régi kapualjak – igaz, e fajtából az igaziak inkább Budán, ott is a hegyoldalokban. Na és mindezek az alkalmi szerelmi megújulásra használt helyeken, szegénylős voltunk miatt persze hogy mindig felkészülten kellett meglepetésekre berendezkedni, ez viszont elragadó módon színezte el a habzsoló tevékenységnek a primer reakciókat kiváltó ízeit. Kutató, felfedező és nevelő, de az égvilágon sehogyan sem nélkülözhető elfoglaltságunk állomásai közt én vallásos megszállottsággal addig ismételtem, míg csak az ettől elgyöngült Évike meg nem tanulta és, mint mondta, szívére nem vette a Shakespeare-sonettet: „Az vagy nekem, mint testnek a kenyér,/ tavaszi zápor, fűszere a földnek./ Lelkem miattad örök harcban ég,/ mint a fősvény, kit kincse gondja öl meg.” És az eleve kielégíthetlenség ellentétpárokra épített, a halhatatlan vágy előtt meghátráló zárósorai: „Koldus-szegény királyi-gazdagon,/ részeg vagyok, és mindig szomjazom.”

– A Szabó Lőrinc fordítás, ugye?

– Az bizony. A remekművek sora. Amelyekhez hűen nem volt egyetlen percnyi jóllakás a szemnek, a szájnak sem. Kiültünk este sötétedéskor a szilárd meggyőződésünk szerint csakis a mi nemes céljainkra megépített Duna-parti lépcsőkre a Parlament előtt, és egymást előkóstolóként ízlelgetve, majd féktelen-türelmetlenül felfalva csókolóztunk órákig. Nekem, a lám csak végre helyemre került Swinburne-rajongónak megadatott a legigazibb *sweet red splendid kissing mouth*, amelytől gyűlöltem akár egyetlen pillanatra is elszakadni. Legfőljebb csakis azért, hogy édességét a szememmel is élvezhessem. Hiszen nemes lélekről tanúskodó, adakozó ajkai voltak, a szemnek is, meg a szájnak is. A névadó cselekvésre felkészülője, az előszobája az Ady-féle csókcsárdának. Nem hiszem, hogy bárkit annyiszor és oly sokféleképpen csókoltam volna meg és csókoltattam volna vissza általa, mint azt mi tettük. Legalább annyi, ha nem éppen több fajta csókunk volt egymás számára, mint amennyi szavuk van az eszkimóknak a hóra. Évike töltötte ki egyszer a pillanatnyi tűzszünetet és szólalt meg erről a mindennél aktuálisabb témáról, mondván: már nem tudom, hol, de olvastam egyszer egy hóbortos összeállítást a csókok ‘mondattanáról’, ezen belül is miről másról, mint az írásjelek

csók-megfelelőiről. Ha jól emlékszem, egyes részletei valahogy így szóltak: Egy csók a szerelmi mondatfűzésben elfoglalt helyét illetően egyenértékű lehet mondjuk egy vesszővel (na igen, ezt eddig csak értem, de alig győzöm kívánni, mi jöhet majd ez után?), vagy egy lélekemésztő kételyekkel közelharcot folytató kérdőjellel (no lám csak; és te ezt így, valóban komolyan gondolod?), sőt nagyon könnyen még egy birtokosjelzővel nyomatékosan megpecsételt és persze hogy ellentmondást nem tűrő felkiáltójellel is (márpedig ez az enyém! Érted, csakis és kizárólag az enyém!) – mindez mindig az adott kontextustól függően és aszerint módosulva. Mondd, te nem gondolod, hogy mi még nem próbáltuk meg csóksorozatra fordítani a mindennél összetettebb, valamit ugyan lezáró, de valami mást elindító pontosvesszőt? Ezen meg úgy általában végletes és mint olyan, igencsak aggasztó elmulyulásunkon meglepődve nagyot mulattunk, aztán ott folytattuk, ahol – feltételezésünk szerint – abbahagytuk, még hozzá a józan ésszel össze nem egyeztethető módon: a mondatba beszúrt közbeiktatásnál, amelyet két csókrakész kötőjel határol körül.

– Csók-mondattan? Most már látom: sokat beszélgetünk egymással értelmes, hasznos témákról, és meglátod, a végén még kikupálódott emberre válok.

– Várjunk csak egy keveset azzal a lekezelő ítélkezéssel, hiszen a téma egyáltalán nem félresöprenedően lebecsülendő. Végül is széleskörűen tényként elfogadott, bár bizonyíthatatlan eszme: az ember szókincse jóval, de jóval szegényesebb, mint a kifejezést találó-nem találó ideáinak a végtelen felé közelítő összessége. Vagy másképp: A nyelv, Jean Paul pompás megfogalmazása szerint, nagyrészt a már megfakult, a szüntelen használatban elkoptatott, ízüket veszített metaforáknak a lerakódóhelye. Valami ilyesmiről értekezik több helyen is Márai Sándor eddig publikált naplórészleteiben. Na de ez aztán már tényleg túlságosan is messzire vezetne – inkább folytatom tehát félbeszakított szerelemlélektani értékezésemet. Szavamra mondom, nem hiszem, hogy érzéki örömeinkben a legkevésbé sem szűkölködő előéletemben bárkinek is úgy ittam, hörböltem, szívtam volna le mélyre az ízét, mint az övét. Kisajátította, elbűvölte, boldoggá varázsolta erre áthangolt érzékszerveimet. Évike ritkán használt kölnit, ha igen, akkor is csak mértékkel. Bőrének a szaga, az íze a tisztaságnak és – legalábbis én így hívtam magamban; ha kimondom, most is és alighanem már örökre itt érzem az orromban, meg az ahhoz rejtélyes utakon bár, de peckesen bizonyíthatóan kapcsolt részeimben – valami-féle enyhe mosusz illatnak lehetett a keveréke – részeg lettem tőle és mindig újra szomjaztam. Ő nem győzte közölni velem: nekem simogató muskátli-illatom van; igaz, számára a muskátli mindig is hímnemű virág volt.

– Nagyon remélem, nem bántlak majd meg fölöslegesen, ha közlöm veled: Eddig is sok minden, meg annak néha az ellenkezője jutott rólad vagy veled kapcsolatban az eszembe, de a muskátli ezek között csakis megbocsáthatatlan érzéketlenségem, no meg krónikus feledékenységem mián nem szerepelt. Már szíves elnézésedet kérem.

– Bár nem mondhatnám, hogy ez nem érint érzékenyen, de azért megpróbálom férfiasan elviselni. Viszont gondolom, most majd érted, miért mondom ezt: úgy fedeztünk fel mindent abban a merőben új világban, ahová sorsunk bennünket eljuttatott, de elsősorban egymásban meg magunkban, mintha Lewis és Clark, egy roppant földrész ismeretlen, meghódítandó területeinek a feltárói lennénk. Pascal írta valahol, ma nyilván közel sem csakis a modern történelemsziskolák művelőinek a felháborodást leplezni sem kívánt, megvető vállrándítását váltva ki: Ha Kleopátra remekműre kifaragott orra akárcsak valamicskét rövidebb és kissé kunkoribb lett volna, akkor, ha tetszik, világunk képe ma más lehetne. És ha szabad kérdeznem: vajon miért is ne? Hiszen ki tudhatná: akkor talán Marcus Antonius Actiumnál látva, hogy Kleopátra 30 hajójával egy átlagos piszéhez illően menekül a hazai vizek felé, nem ügetett volna nyomban utána, hanem előbb keményen megvívta és ki tudja, talán meg is nyerte volna a nagy csatát. Akkor pedig Octavianus nem lett volna császár, még kevésbé

Augustus, és... És ki tudja, hogyan alakult volna Róma meg a világ sorsa. Az én számomra ez is tanúsítja, hogy Pascalt még ma sem lehet megvető vállvonogatásokkal elintézni. Na, akkor most csupán ennyit Kleopátra jóval behatóbb értékezéseket érdemlő orráról. Innen nyerve az ihletést, nekem erről viszont most meg ez jut eszembe: ha bárki is hajlandó lenne végighallgatni, én egy teljes szemeszteren át tudnék, a változatosság kedvéért szerelmem kapcsolt részeiről beiktatott szünetekkel, beszélni Évikének a szépségesen karakteres orráról, vagy talán még lelkesebben, elragadóan tökéletes füleiről.

– Mármint hogy a füleiről? Jól értem? Nem lenne ez, enyhén szólva, túlzás? Kezdőknek vagy haladóknak? Szeminárium helyett fülinárium?

– Fülinárium? Nem is rossz! Úgy vélem, az ilyen tűzről pattant szóviccek alkotása társadalmilag is föltöbb hasznos cselekedet, hiszen csaknem teljesen kizárja az alkotó többszörös tömeggyilkossá, *mehrhafter Massenmörder*é válását.

– Nem is tudod elképzelni, mennyire megnyugtattad az e lehetőség fennforgása miatt háborgó lelkemet! Hát még ha nagylelkűségedben a ‘csaknem’ szócskát is kiiktattad volna!

– Azt bár a barátság kedvéért szeretném, de a pontosság kedvéért sajnos nem tehettem, viszont annál inkább örülök, hogy valamennyit könnyítettem lelkeden. Nem, Palikám, nem volt akörül semmi túlzás, de már csak a szemérem (fülérem?) kedvéért is megkíméllek ettől. Azt azonban el kell mondanom, hogy a Teremtő minden apróságra kiterjedő figyelmének a latbavetésével formált, éppen a kellő nagyságú – kicsinységű? – fülei voltak, amelyek a helyükön lévő dolgok magától értetődő nemességével bájosan illeszkedtek drága fejéhez. Mintha csak tudták volna, milyen privilégizált helyet jelölt ki számukra alkotójuk. Na és ezeknek részeiként aranyos, engem, talán csak némi túlzással mondhatnám, monomániásan vonzó fülcimpái voltak – ha már az előbb sokadlagos nemiszervekről is esett szó –, amelyeknek találkozása örökké kész számmal, szomjas ajkaimmal, becézó szervvé átalakított fogaimmal meg nyelvemmel, a belesúgott lehetetlennel mindig nagy horderejű eseménynek minősült. Mert azokon a füleken magabiztosak, talán hetykék, de azért csak szerényen meghúzódóak voltak a piciny kis lebenyecskék, amelyek nem tapadtak Évike fejéhez, mint az óceánjáró hajókon főleg feleségeik meg leánygyermekük árubabocsátásán tevékenykedő spanyol profi fandangótáncosok kilószámra adagolt brillantinnal lenyalt frizurái koponyáikhoz, hanem megtartották a kellő, a közelebbiről meg nem határozható, bár engem rendületlenül provokáló távolságot attól. Nem hiszem, hogy ha Évike fülealja összenőtt volna arcával – ez valami olyasmi, amire sem azelőtt, sem azóta egy odavetett pillantást sem pazaroltam volna –, ilyennyire bele tudtam volna szeretni.

– No csak, milyen szobrászi megközelítése a szépség pontosan lokalizált fogalmának. Arról már nem is beszélve, hogy közben csak úgy balkézről továbbfejleszted az orvostudományt is, amikor alkotó módon hozod össze a szexológiát a fül-orr-gégészeti határterületeivel.

– Tudom, nagyon jól tudom, hogy tömény hülyeségeket beszélek – de mondd, hogyan fejezzem ki a kifejezhetetlent? Énekeljek esetleg egyszerre több szólamban? Én, a született vagy inkább a sokat és többnyire odaadással tanított, majd több irányban is továbbképzett szexuális szakértő most egyetlen olyan mozdulatot sem tettem, ami nem spontánul, a pillanat kényszerítő hatására indult volna el Évike felé. Így a különbejáratú szerelmi viszonyom számos megnyilvánulása füleivel is, meg közvetlenül onnan lefelé a nyakával, amelynek a kihagyhatatlan, sőt kötelező csókolása, majd a glissandós érzékelése le a délibb tájak felé engem pillanatok alatt hozott ki a sodromból – ahol az idő tájt egyébként is igen ritkán tartózkodtam –, és amire ő mindig is reszkető-borzongón válaszolt. Évike drága mindezt általában bódult-kábultan fogadta, hogy azután, magát helytől-időtől-körülményektől függetlenül és fenntartás nélkül átadva, elvarázsoltan élvezze – sőt, mondta is: ez olyan tökéletes, hogy az

már fáj. De ha minden átmenet nélkül, csak úgy, mert belefáradtál vagy elegend lett belőle, képes lennél abbahagyni, azt aztán már végleg nem bírnám ki.

– Az ekkor 26 éves Évi azért közben ugyebár asszony volt, aki tudott egyet s mást a szexualitás rejtelseiről, nemde?

– Immár korlátlanul csodált szokásod szerint persze hogy rákérdezel a lényegre. Már legalábbis a lényegeken közül az egyikre. Igen, ezt az önmagában külön is elbájoló keverékét a fenntartás nélküli odaadásnak, ugyanakkor a vérforraló tapintások, simogatások, csókok, markolások, harapdálások élvezésének és visszaadásának, na és mindehhez valahogy a kezdő, a tanuló mohó, leplezetlen, jóllakni aztán végleg képtelen, olykor éppenséggel provokatívan kifejezett kíváncsiságának, ha tetszik, élvezetességének – ezt a keverékét én még életemben nem kóstoltam. Külön-külön talán, de így együtt – nem, azt sohasem. Hogy hogyan lehetett valaki azok után, amiken ő átment, szinte félszűz, azt én azzal tudnám magyarázni, hogy ilyen hőfokon még sosem találta sem magát, sem partnerét. Nemhogy mindkettejüket. Most csupán egyetlen példa. Egyszer kóborlásaink közben, egy letarolt környéken, magában az egykor oly egyedülálló atmoszférával bűvölő Tabánban megpihenni betértünk egy cukrászdába. Ebben a cukrászdában én még sosem voltam, légtüre persze hogy minden volt, csak nem krúdys.

– Tabán és Krúdy! Ugyan kérem, hol vagyunk mi már attól!

– Csillagászati távolságban, bizony. Tenni a szépet, bókolni még csak-csak, de csintalankodni, ártatlanul rosszkodni itt, az eltévedt, életidegen terepen, a csillogó-villogó, csupa tükrös, harsányan túlvilágított süteménybisztróban nem lehetett, legfeljebb ha egymás kezét foghattuk. Azt is mi, kis rafináltak, az asztal alatt – de ha már nem Krúdy, akkor a legkevésbé sem csipkekesztyűben. Csak hát az még így is több mint elégségesnek bizonyult számunkra. Olyan felhalmozódott vágytömeg, olyan elszabadulásra váró, eszelős feszültség vibrált bennünk, hogy kizárólag jobbkezeink vagy jó fél óráig tartó egymás-simogatásától, előre-hátrafeszítésétől, éppen-hogy-csak megérintésétől a fájó belemarkolásig, az ujjak mind újabb módon egymásbafonódásából az ájult összetapadásig egyetlen hang nélkül jutottunk el a tökéletes extázisig úgy, hogy közben a világért el nem engedjük volna szemeinkkel a másik mind törtebb fényű, elhomályosuló szemeit. Felért ez legalább fél tucatnyi orgazmussal, meg a lábak olyan mértékű reszketésével, hogy jó ideig mi, részeg matrózok, meg sem igen mertük kísérelni, hogy kimenjünk a fedélzetre, akarom mondani, hogy útnak induljunk.

– *Hombre*, ezt nyilván te is, mindketten éreztétek, de azért csak hadd mondjam ki: ez már szinte betiltandóan állatkínzás számba megy! Az isten szerelmére, miért nem szökelletetek a legelső elérhető ágyikóba? Vagy mit tudom én, a legközelebbi vadvirágos rétre, vagy úgy estefelé a Margitsziget ősidők óta hasonlóan nemes célokra igénybe vett, a mind újabb testhelyzetek lehetőségeit kipróbálni akarók számára még padokkal is ellátott zugaiba?

– Tettük bizony mi azt – de ahogyan az végül is a kerülőutak végigcaplatásával kikerekedett, az is jellemző volt ránk, a szerelembe kergült kis emberkékre. Lássuk csak: június 27 volt a szemvillámokkal beszórt fényű Valpurgis-éj, 28 az elrebegett szerelmi vallomásoké és kezdeteké, aztán vagy egy hét, nyolc-kilenc nap azé a túlcsoorduló csodavilágé, amelyről most meséltem. És amelynek a végéhez közeledve először kértem: holnap jöjjön el hozzám. Mire az az Évike, aki, amint azt később elmondta nekem, ezt már alig győzte kívánni, mindentígérően, de egyetlen szó nélkül nagyot és boldogot bólintott, egymás után többször is, a szemét is elragadtatott-kéjesen zárva be, méghozzá – akár hiszed, akár nem – tette ezt zavartságát leplezni tökéletesen képtelenül, legalább a nyakáig elpirulva. Ilyesfajta, több mint váratlan reakciójától viszont olyannyira lepődött meg, képedt el, hogy égő arcával valóságos nevetőgörcsbe tört ki – elsősorban saját zavarán, de nem kevésbé a lám mégis csak elnyomhatatlan kislányságán. Amint az előbb emlékeztetted rá, pontosan úgy, én megbabonázottan néztem a

26 éves, elcsábító-elcsábított asszony-kislányt büszkén vállalt és mutatott vágyaival, meg az azoktól elválaszthatatlan zavarával.

– Látod, ez igazán, ez aztán lefegyverzően, kontrasztosan kedves. Mi több, ez már – klasszis. Ha tetszik, maga az egyedi, a nagy klasszis.

– Igenám, de azután pár perc múlva utolérhetetlen klasszisom – alighogy újra meg tudott szólalni – az előbb megbeszéltekkel is szoros kapcsolatban, nyilván úgy érezve, hogy erre most, ebben a pillanatban fel kell hívnia a figyelmet, nyomban mondott is, mi az, hogy mondott, mint a kisbíró, közhírré tett valami mást is. Tette pedig ezt úgy, hogy ahhoz csakis a tompa dobpergés hiányzott, de nyomban azután jöjjön maga a nyakas-komor bikát is egy csapással letaglózó kinyilatkoztatás. Méghozzá ez: hat nap múlva férjével elutaznak a Magas-Tátrába, egy régen tervezett tíznapos nyaralásra. És amíg ezt a tökéletesen váratlan, viszont annál lesújtóbb hírt közölte, arcán még a zavartság megmaradt utószíneivel, úgy éreztem, hogy nemcsak figyelően, de kifejezetten kutató szemekkel meredt rám. Miért tette ezt? Mit akart, mit vélhetett volna látni rajtam? Hogy hogyan hat rám a nyakamba zúdított hideg zuhany? Vagy talán az is lehet, hogy viviszekciós hajlamai lennének? Vagy inkább elenyészően kislány korában ő is, mint egy hajdani barátnőm, egyik kedvenc szórakozásaként késsel csigákat szeletelt, lehetőleg egyforma vékonyságú darabokra? És erről sikertelen kísérletek után valahogy még nem teljes mértékben sikerült leszoknia? Most először nem tudtam, mit tegyek, hogyan reagáljak. Meg hogy mire véljem viselkedését. Ezt, amit mi itt olyan világfelforgató lendülettel, a legcsekélyebb habozás, ingadozás, kétely nélkül, viszont annál nagyobb elánnal kezdtünk el, ezt nem tíz, de akár két-három napra sem lehet egyszerűen felfüggeszteni, abbahagyni – már úgy értem, az éhhalál fenyegető veszélye nélkül. Lett légyen azonban bármilyen is az én szerelemmegfosztási tűrőképességem, nekem sajnos nincsen az égvilágon semmiféle örökölt vagy szerzett jogom teszem fel azt mondani neki: szépen kérem, ne tegye ezt velünk, bújjon ki valahogy az egész lélektipró abszurdum alól! Hogy például ‘jelentsen beteget’. Egyáltalán: az adott körülmények közt én bizony nem kérhetek tőle ilyesféle ügyekben semmit. Olyannyira tudtam ezt, hogy érzéseim-érzelmeim ellenére is már akkor, igaz, mindössze néhány futó pillanat erejéig, de roppant erős volt bennem a kísértés, hogy bánom is én, történjen bármi, aminek történnie kell, egyszerűen fölálljak, egy megveszekedett szó nélkül sarkon forduljak és a távozás hímes mezejére lépjek.

– Hűha! Te abban a még nem is egészen kezdeti stádiumban tényleg képes lettél volna ilyen tűzhányókitörést produkálni?

– Persze hogy nem, dehogyan tudtam volna én bármi drasztikusat tenni. Meg volt nekem kötve a kezem-lábam, hogy más részokről jólneveltségünk miatt már ne is beszéljünk. De azért be kell valljam, átvillant az agyamon: mit is akar-akarhat ő tulajdonképpen? Egy most és főleg így kirobbant szerelmet lassan, komótosan, kijelölt útján terelgetve, kis tíznapos megkésett ellen-nászutakkal, szoktató megszakításokkal és egyéb állatszelidítő akciókkal át-belévezetni egy párhuzamos, titkos, minden porcikájában reszketve kívánt házasságtörő viszonyba? Kellő hőfokon tartani ugyan, de azért csak melodrámvá, hollywoodi limonádévá pancsolni el? Éreztem: eljött az ideje annak, amikor valamit mondani, még inkább tenni kéne. Arról azonban már fogalmam sem volt, mit meg hogyan; na és ha valamit mégis úgy-ahogy pedzettem volna, akkor meg nem lettem volna rá képes.

– Nem te voltál az első, aki sarokba szorított helyzetben, a saját maga szabta, szigorú korlátok között végül is ellehetetlenült. Ezen csakis ő maga segíthetett volna.

– Tehetetlenségem hálójában vergődve, ahelyett hogy elhordtam volna az irhámát, vele szemben ki mástól, mint igen, jól mondod, tőle magától kértem segítséget: Évike – mondtam –, ugye te is tudod, hogy ilyesmi nincs; ez nem lehet, ez így nem történhet meg velünk. Szeretném, ha tudnád: ebben a pillanatban valahogy olybá veszem, mintha most nem mi ülnénk itt,

hanem helyünkben valakik mások. Mert amíg nem figyeltünk oda, addig gonosz kezek sebtiben kicseréltek bennünket. Értelek, édes, tudom, mire gondolsz – mondta, ezúttal rendíthetetlen nyugalmával képesztve el engem. – Ugyanúgy tudom, Tamás drága, mint te. Valamit persze hogy tennünk kell. Csak most még nem lehet – ehhez azért mégis kell némi kis előkészület meg számtalan kisebb-nagyobb dolognak a végiggondolása is. Egyébként is: mindennek megvan a maga ideje.

– Ebben viszont, bárhogyan is érezted magad, be kell lássad: alighanem igaza is volt.

– Aha – mondtam hozzád hasonlóan én is, csak éppenhogy magamban –, a tény közlése mellett ezt az ellenmámort az én új párom valamilyenfajta teherpróbának is szánja? Legalábbis valami ilyesfélét sejtet? Talán még az is lehet, hogy kétségbeeséssel, de utat kereső nem-szívóskodással neki tetszően reagálok? Igenám, de vajon miért is érezné a szükségét annak, hogy engem próbára tegyen? Félreértenék én mindent, ha ebben valamilyenfajta csaknem perverz elvárásokat vélnek látni? Na és én, aki a gágogó hölgyek kísérletei ellenére sem vagyok hozzászokva ahhoz, hogy vizsgáztassanak, vajon most hajlandó leszek-e kitenni magam akár a mesebeli hét próbának is? Rébuszok megoldásával, meg hétfejű sárkányok pusztá kézzel végrehajtandó fazonigazításával ott hátul, a nyakuk aljánál? Váratlanul, bár most azért már valamelyest higgadtabban, egyszerre több síkon is, kételyek kezdtek formálódni bennem, amelyek jellegéről a legjobb akarattal sem adhatnék még így, visszamenőleg sem kifejezetten lélekemelő jellemzéseket.

– Ezt azért, látod, valamennyire mégis jogosnak tartom.

– Szó ami szó: végül abban maradtunk, hogy minderről most, a téma még túlságosan is nyers állapotában, egyelőre többet nem beszélünk, majd csak egy-két nap múlva. De holnap azért, ahogy megbeszéltük, jössz, ugye? – kérdeztem, mégiscsak elárulva: meg vagyok én jócskán zavarodva. Ó, te drága! – ugrott Évi a nyakamba és csókolt össze. – Hát tudnék én nem menni bárhová, ahol te vagy?

* * * *

– Jött is... És az, ami ott, az 'elcserélt szobában' történt, a felfokozott várakozásokat is túlszárnyalóan csodálatos volt – csaknem a teljes beteljesülésig, ahogyan azt még Évike bombarobbantó közlése előtt minden idegszámmal kívántam. Én, be kell valljam, bármilyen eszméletlenül nehezemre is esett – hiszen csakis rajtam múlt, hiszen Évike, egész lényével készen, magát felkínálva várt rám, lázasan várt, de azért az én érzékeny szerelmem egy kis idő után fölösleges magyarázkodások nélkül is megértett, nemcsak értett, de a kettőnk nevében nagyra is értékelt –, megérezve, hogy én most már, tegnapi bejelentése után, hozzánk nem illőnek, közös létünket megalázzónak, biztos érted, mire gondolhatok, ha azt mondom: tisztátalannak, arról, amit én magunkról valahol mélyen elképzelhettem, méltatlannak, sőt gyávának is tartottam volna, mindezért tehát csaknem emberfölötti elszánással nem akartam a mi testi szerelmünket az előtt az átkozott utazás előtt perfektuálni. Nem a kívánt módon, de sehogyan sem. Persze azért valljuk be, mert az is igaz: eszem ágába se jutott volna bármiféle boldogító meg felszabadító, hát még éppen üdvözítő útravalót adni a Magas Tátrához. Az Alacsonyhoz sem. Általában: a fészkes fene ott egye meg az összes Tátrát, Fátrát, Mátrát! Na! Ezt csakis az esetleges, bár cseppet sem várt félreértések elkerülése céljából tartottam szükségesnek leszögezni.

– És ezt én az említetteken kívül is, úgy általában a fölöttébb magas hegyek nevében, persze hogy ilyenként értékelem.

– Ha már a vallomásoknál tartunk, hadd mondjam el azt is, hogy mint sokat tapasztalt, bár mennyekbe emelő, de sajnos ugyanakkor lélekgyötrő szerelembe esett, mindezzel szemben viszont mégis szinte újonc szeretőjelölt lényemmel, talán józanságom összekapart maradé-

kával tartottam attól: ilyen iszonyúan felfokozott, szinte érintésre is már robbanó állapotban a legeslegelső alkalom aligha lehet majd maga a tökély. Sőt... Évikét megelőző életem során nem is egyszer vélekedtem úgy – nem éppen hízelgő, de kifejezetten elfuserált nemi vállalkozások után, minél gyorsabban elfelejtendő tapasztalatok alapján –, hogy a rendelkezésre álló lehetőségekhez mérten jó viszonyt tulajdonképpen a leghelyesebb lenne mindjárt a második alkalommal kezdeni meg. Persze ha az ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne. Na és, amint mondtam, ha már itt tartunk: az eszelős túlfokozottságot meg annak a velejáróit mégsem bántam volna, persze a most bekövetkező tíz csapás-nap nélkül, mert mint mindent az életben, a szerelemben sem szerencsés a pályát mindjárt a tetőponton kezdeni, hiszen akkor felfelé nemigen marad már mozgási tér. Leállni – ennek viszont még csak a lehetősége sem merült föl. Hiszen – mondják, ezúttal az olaszok – aki nem türelmetlen, az nem is lehet igazán szerelmes.

– Tehát?

– Így tehát Évikéről minden, mintha évezredes hagyományokat, a felszentelés követelményeit, a legősibb előírásokat követnénk, nagyon is lassan lekerült; akárha testét szobrálnám roppant gonddal imigyen, az apró részletek mindegyikére kiterjedő figyelemmel meg odaadással; én hámoztam ki szent részleteit, munkálkodtam elmerülten, vettem le kegyeletteljes kis ceremóniák kíséretében az egyes ruhadarabokat – már persze kivéve természetesen a legutolsót. Ő szó nélkül is értett engem, azonosult velem. Hogy aztán mozdulatról mozdulatra utánozzon: rólam is szép lassan, megfontoltan hajtva végre mozdulatait került le minden, ő, a ministráló papnő vette le az egyes ruhadarabokat – már persze kivéve természetesen a legutolsót. Szerettük egymást édességesebben, mint azt valaha is el tudtuk volna képzelni; igaz, nagyon is másképp, azért is így, mert a teljes beteljesülés lehetetlenné válása megtanított minket fékezni, fékezve pásztázni, beleveszni az egész helyett a részletekbe és ugyanakkor elnagyolni felpuhulva. Kitérések, csöndes, átadó és befogadó összeborulások, két test teljes, csaknem teljes egymásra találása, felfedezések, ízlelések, ízleltetések; ismerkedés, szemérmelenné természetesedés, meg önfelkínálás és elfogadás is, közben a magukét nyomatékosan megkövetelő testek szavánál is nagyobb érzelmek fékentartó hatása, imádságos csenddé válása – olyan egyszeri, olyan áhítatteljes kombináció volt ez, amitől meg a boldogságtól átítatva Évike egy idő múlva sírva fakadt. Magába ölelt, csókolt, befedett, mozdulatlaná tett; hirtelen elhúzódott, hogy úgy, egy árnyalattal nagyobb távolságból nézzen a szemembe, aztán kezével-szemével-szájával-testével kebelezte be testemet, arcomat és millió csókkal szemeget; köszönt mindent, köszönte, hogy vagyok, köszönte, hogy ilyen vagyok, hogy így szeretem, köszönte, hogy így tud szeretni, hogy így tud engem szeretni – és kimondta: ha valakit, akkor minket Isten is egymásnak rendelt.

– Az őseredeti elragadtatásnál elkerülhetetlenül kimondatik az Ő neve. És ez így is van rendjén.

– Aztán egyszer ennek is véget kellett vetni; többszöri nekilendülés meg visszaesés után végre felöltöztünk – mindkettőnknek mosolyogni kellett, hiszen mindennél őszintébb meztelenségünk után ruhába bújtatott lényünk először mintha idegennek hatott volna; elmentünk ebédelni – azt hiszem, igen megéhezhattünk –, majd kézenfogva sétáltunk föl a Várba úgy, hogy utazásról még véletlenül sem ejtettünk egy szót se. Meg kell hagyni, csüggesztően pocsék állapotban volt ott még minden, a bennünk lévő meg a körülöttünk nyüzsgő világ kontrasztja hallatlanul erős volt – mert ott még külföldiben sem volt hiány. Az emberek körülöttünk olyanoknak tündek, mintha egy Strindberg-drámából léptek volna ki: kétségbevonhatatlanok, eltávolíthatatlanok, kiszámíthatóak és tökéletesen érdektelenek. Számunkra azonban szerencsére a taszító külvilág ezúttal sem volt több, mint messzemenően elhanyagolandó közeg. Most Évike került sorra, ő kérdezett rólam, ahogy csak eszébe ötlött, innen-onnan az életemből, kérdést-feleletet feloldva egy csókkal, egy simogatással meg egy ígérettel, ami valamiért,

fogalmam sincs miért, de valahogy furcsán hangzott: ígérettel arról, hogy holnap öneki kell önmagáról fontos dolgokat elmondania. Elment ez a felséges nap, amikor tudtuk és ki is mondtuk: ma a jövőnek állítottunk örökké orientálopontként szolgáló emlékoszlopot – elment úgy, mintha csak most kezdődött volna. És eljött a búcsú is: sókot sem váltottunk, csak egymásba fonódva ölelkeztünk össze, mint két testvér.

* * * * *

– Másnap korán délután találkoztunk. Nekem el kellett mennem a Rádióba, pénzt felvenni, Évike meg elkísért. Előre megfontolt szándékkal tettem ezt, tehát bármiféle mentség nélkül, azért, mert elkövettem a magyar gyermekek ellen egy galád merényletet valami életre kelt tökmag témájú, meglehetősen ütődött hangjátékkal. Az Ifjúsági Osztályon viszont az lehetett a felnövekvő nemzedék szellemi fejlődését szolgálni hivatott szabály, hogy minél ütődöttebb, annál jobb. Ezért aztán, elképedésemre, sőt ámulatomra, szinte kizárólag élvonalbeli színészekkel játszották el a sületlenséget, amelyet nemcsak hogy leadtak, de egyszer már meg is ismételtek. Sőt, ez az izé, nem értem hogyan és miért, hogy úgy mondjam kispályás nemzetközi sikerré is vált, mert a pozsonyi rádió is átvette; a honorárium kifizetésére azonban ennek ellenére nem mutatták a legcsekélyebb hajlandóságot sem. Valamiért – talán babonások voltak? – kifejezetten nem szerettek fizetni. Telefonon lefolytatott hosszas csetepaték után végre megígérték, hogy mára ‘megkísérlik’ kiutalni a pénzt. Úgy véltem, jobb, ha mielőtt még újra meggondolhatnák magukat, felveszem, azon melegében. Magának a munkának az elvégzése abban az időszakban csupán a kezdete volt annak az elnyújtott folyamatnak, amelyben egyszer majd az azért járó pénzhez is hozzá lehetett jutni. Talán. Esetleg.

– Ó, ezeket a praktikákat igen jól ismerem, ezeket az utakat velem is végigjárták.

– Mentségemre szolgáljon mindenféle, bár igaz, fölöttébb ritkán előforduló tökmag-ügyekben, hogy nem más, mint maga a praktikus zseni, Horatius is nyomatékosan kötötte lelkünkre: *Si possis recte, si non, quocumque modo rem*. Vagyishogy: Ha lehet, tisztességesen, ha nem, hát bárhogyan is, de: csinálj pénzt! Lám, most az egyszer sikerült. Nem is annyira anyagiasságból, csak mert Horatiusnak aztán végleg képtelen lettem voltam ellenállni. Történt pedig ez az adásvételi cserebere úgy, hogy az egészért még csak be sem kellett piszkolni magamat. Sőt, az Ifjúsági Osztály egy csatolt köszönőlevélben felkért „lényegében hasonló jellegű” hangjátékok alkotására a jövőben is. „Lényegében hasonló jellegű!” Ó, hogy mely igen nagy istenke barmainak az ő tábora! És valahogy a tábort benépesítők közül csaknem mindegyik ma vezető párt- vagy állami beosztásban tengeti életét. Na mindegy. Ami ennél jóval fontosabb: Ha az ember gyermeke viszonzottan és így az alapérzést megsokszorozóan szerelmes, gondoltam, akkor talán az egyébként részvétlen vagy jobb esetben közömbös dolgok is előbb-utóbb elkezdenek gazsulálni neki. Mi is fordulhatna rosszra ilyen sokszorosan áldott körülmények közt? Semmi, az égvilágon semmi. De azért én még mosolyogni se nagyon mertem, mert attól tartottam, hogy elárulom magam, újkeletű büszkeségemet meg magabiztosságomat ily módon az emberek leselkedő szeme elé tárván.

– Meglátják ők azt anélkül is.

– Meg ám, de még mennyire! Mindenesetre ezt az új, kicsorduló, ha nem éppen hepciásokodásra hajlamossá tevő, mégis mintegy arra buzdító, tehát a belémfecskendezett önbizalmat is próbára teendő, a Rádiótól azután, új pénzzel a zsebemben, új páromnak a kezemet simogató kezével a kezemben, felfedező kalandozásokra ily módon tehát felkészülten indultunk neki a világnak, hogy nemsokára valahova a VIII. kerület soha nem látott vidékeire jussunk el. A helyszínekre alig emlékszem, csak foltokban, elmosódottan. (Honnan ez a sokszorosan fura kiesés a realitásból? Vagy inkább arról lenne szó, hogy én akkoriban valamiféle párhuzamos realitásokban leledzettem – és persze hogy nem egyhuzamban mindegyikre éreztem volna rá, figyeltem volna oda? Hogy így azután az egyik sík átfedje, eltakarja a másikat?

Azután meg az egész kép hipp-hopp kapja magát és forduljon át a saját visszájára? Kedvező hangulatban, kellően felfokozott állapotban az agy nagyszerűen tud ám ki- meg beszelektálni!) Többnyire romos helyeknek, a háborúban lebombázott és úgy hagyott, vagy ha egyáltalán, csak éppenhogy megjavított, félig-meddig, tessék-lássék összepofozott épületeknek az elpityeredésre készítő képe ködlik fel bennem. Meg főleg egy eredetileg vagy háromemeletes, egykori palotaszerűségnek a szégyentelenül csupasz, mert leszakadt hátsó része. Mintha csak arról a világról vallott véleményét kívánta volna az arra járók elé tárni, amely kényszerűen pucérrá tévő, megfontoltan exhibicionista züllésében lám mit is tett vele.

– Amit meg te épp most teszel a hajdan nyilván elegáns, sőt fényűző palota kolosszális, ámde szemrehányóan mutogatott meg mint egy letolt nadrágból kibújtatott puci fenekével, azt hívják köreidben antropomorfizálásnak?

– Ha annak, akkor ez alkalomból csakis igen szerény formájában. Évike meg én közben az ismeretlen környéken el-elcsodálkozva lassan, komótosan ballagtunk különösebben sehova sem irányuló utunkon, csak úgy az orrunk után. Mindössze talán egyszer jutottunk ismertebb vidékre, a klinikák mögött, a Capital-játékban is birtokolhatóvá meg beépíthetővé avatott, a valóságban viszont annál kevésbé vonzó, tipikusan józsefvárosi Práter utcába, meg Évi, bár csak félig-meddig tettetett, de valahogy nem eléggé átérzett elrémülésénél is nagyobb kíváncsisága és ezt kiegészítendő, az én meglehetősen felületes idegenvezetői szövegem kíséretében, hát igen, mit tagadjuk, a Munkás utcába. Úgy, hogy egy nyilván az üzletmenetel lelassulása miatt alaposan nekikeseredett, gondolom a szakma íratlan illemszabályait is durván megsértő módon rámenős, vasalódeszka küllemű nő csak a magasságos a megmondhatója, hogy miben bízva, még világszép Évikével a karomon is leszólított...

– No lám, tudtam én azt, csak ki kellett várni, mégis eljött az én időm – vágtam villámgyorsan közbe, Tamás pillanatnyi megtorpanását mindenre elszántan használva ki. – Te csak várjál, ezúttal én tettem le a garast, mert nevezetes, ha talán nem is országos ügyben kell figyelmedet magamra vonnom. A Munkás utca ugyanis, mint sétádból is tudod, földszintes, egyemeletes, kis házaival, az ablakokban a mit sem sejtő vagy a közerkölcsök iránt mélységesen érdektelen, piros-fehér virágokkal, már a háború előtt is az olcsóbb, de azért valahogy stabil kuplerájok egyik fő, nem lebecsülendő túlzással mondhatnám, majdnem hogy otthonos lelőhelye volt. Azt én ma már nem tudom, hogyan kerültem oda, még annál is kevésbé, hogy miért. A be nem ütemezett, új világokat feltáró körútra azt hiszem valahol úgy 15 éves korom táján kerülhetett sor. Vagy talán még annál is korábban? Az eső éppen cseperegni kezdett, de csak módjával, egyszer-egyszer komolytalanul rá is zendítve, bár a hely szelleméhez egyáltalán nem illően petyhüdtén, igazi meggyőződés nélkül. Embert a környéken nemigen lehetett látni. Mintha ez az utca elnyelte volna nemcsak az idetörekvő, de a véletlenül beletévedt embereket is. Viszont egy kiékelődő fedett kapualj védeltségéből egy már nem túl fiatal, ezzel szemben viszont valamelyest túlméretezett idomokkal azért a kellő helyeken annál észre-nem-vehetetlenebbül ellátott, azt hiszem egykor széparcú, most viszont bőségesen kipingált hölgy csaknem valódi rokonszenvvel, szavamra mondom, valahogyan nagynénisen-kedvesen mosolyogva szemlélt végig a ténfergőnek, némileg tétovázónak tűnő utamon, majd éppen hogy csak halványan pislákoló reménnyel üdvözölve imigyen, a helyi ékesszólás soha többé el nem felejtett, épületesen szép példájával csábítgatott a tiltott kéjek osztására hivatott lakába: „Gyere be, fiacskám, mert elolvad a pöcsöd”. Én, az éppen most kuncaftjelöltté előlépett kis klapac, úgy megrémültem, de úgy, persze nem is annyira magától a kilátásba helyezett, eddig igazából át sem érzett veszélytől, mint inkább a nem várt, a fantasztikus, a meglehet félelmetesen, de még úgy is nagyszerű, ámde jólneveltségem miatt reflexszerűen nagy ívben elkerülendő, végiggondolni sem mert lehetőségek titkos ajtainak a váratlan kitárulásától, hogy talán még most is futnék, ha pár kilométer után, már jócskán a város másik részén, szinte összerogyva ki nem fogytam volna a szuszából.

– Látod, hiába minden álszerénykedés, a romantikus érzélgősség megvetése, előbb-utóbb úgyszólván kiderül, hogy vannak még igazán, sőt megrendítően szép, barátod lelkét is megérintő, nemes veretű emlékeid. Remélem, azért a saját személyét önfeláldozóan alkalmi partnerrá kijelölt, éppen hogy csak fel nem kent hölgy említette cseppfolyós veszélyek az élet kiszámíthatatlan realitásai közepette később sem következtek be?

– Jótett helyébe jót várj – sértettségemet titkolni meg sem kísérelve igyekeztem minél gyorsabban lezárni az intermezzót. – Légy szíves folytasd, ő érzéketlen, a finomabb nüanszok, a titokterhes rezzenések átérzésére lám mely igen képtelen álbarát. Hiszen végül is alighanem ez lett az utolsó zaláni futásaim közül, már úgy értem, a dolgok lényegét illetően megközelítően ilyen jellegű, meg még ennél is nagyobb tétű találkozások alkalmából. Vagy úgy is mondhatnám: az egyik utolsó alkalom, hogy az adott értelemben a rövidebbet húztam volna. Vagyishogy... Na mindegy, ebbe most aztán már végleg reménytelenül belekeveredtem. Nem akarok én mindenáron impresszionálni, de azért akár hiszed, akár nem, ez a jelenet, bármilyen furcsa legyen is, a maga visszafogottan szerény módján valahogy csak megmaradt kedves emlékeknek. Olyannak, amelyre – és ebben biztos vagyok – ő maga, a majdnem partnerem még ma is ilyenként emlékszik. Vagyishogy igenis létezik egy olyan, bánom is én, vékony szál, amely csakis minket kettőnket köt össze; na és olyannak, amelyet azután a későbbiekben, az elfutás lehetetlenné válását immár messzemenően meghaladó, új, könyörtelen világban, csakis a mégoly ismeretlen meg a nagyon is jól ismert, éppen ezért tehát még inkább rettegett veszélyekkel való szembenézésnek a mindenkori választása követhetett. És végül, hogy az ember milyen elképesztő állatfajta: kiderült, hogy az idő a legkevesbé sem a jelentéktelennél is jelentéktelenebb jelenet ellen dolgozott... A későbbiekben nem is egyszer, érdektelen nővel folytatott kötelező nemi gyakorlatok közben döbbsenem rá, hogy érdekesebbé kívánva tenni az érdektelent, nem mást, mint éppen a Munkás utcai nőt raktam képzeletben a velem etyepetyézőnek a helyébe. Mintha csak annak idején, elpasszolt légyottunk záróaktusaként kiáltotta volna utánam: még találkozunk! Hogy azután, hosszú évek múltán, persze hogy antiklimaxként, így csempéssze be magát mellém az ágyba. És ráadásul nyomban így aposztrofáljon: akarod, hogy elmenjek? És hogy én meg, mihez tartás végett közölhetem veled, ezt válaszoljam neki: de jó, hogy eljöttél!

– Hát öregem, ez aztán már maga a tökély; annak ellenére, mert nyilván lesznek, akik az egészséges, a tökéletesen normális emberiség részéről ezt olvasván, nyomban perverznek fognak nyilvánítani. Sose bántódj. Meg azért se, mert azt hiszem, valóban értettem vagy inkább éreztem kerekdedre sikeredett meséd mélyen emlékezetbe rögzödésének az okát. Hiszen az ember nem maga választja ki a történetek közül az emlékké megnövelt, a maradandót, de azt magának az életútnak a logikája rakja később elfoglalandó helyére. Te magad, a korán érett kamasz meg bizonyára sajnáltad, hogy nyilván nehezen várt, sőt hön óhajtott és főleg minőségi, tehát szakszerű fölavattatódásod, bevezettetésed a szenvedélyek életformájába, a világot elárasztással fenyegető Pali-magömlések folyamának a legelső hulláma az orvul és ezért is kivédhetetlenül rád törő rémület miatt gondolom, éppen hogy csak némi halasztást kellett szenvedjen, azt is végső fokon a majré, a hideglelős cidri miatt. Pedig ott, a Munkás utcában akkor, a melegszívű hölgy karjai között kedvezményes elbírálásban részesülhetnél volna, anyagilag is, meg úgy valóban emlékezetessé teendő a nagy, a terhes, a terhesként is cipelendő félelmek birodalmába jutásodat is. A testi szükségletek legszebbikének vagy leginkább elátkozandójának az ügyében az e szükségletek legalábbis átmeneti enyhítésére magukat elhivatottá tevő hölgyek egyébként is közismerten jó szívvel segítik át a nagy ritkán kezeik meg egyéb részeik közé kerülő kezdőket életük vadonatúj szakaszának az első megpróbáltatásain.

– Sebaj, pajtás. Mert ha így beszélsz erről, akkor úgy érzem, mégsem éltem teljesen hiába – így én. Mire Tamás:

– Na mindegy, a lényegen sajnos immár aligha változtathatván, vissza tehát a Munkás utca, a mindenkori munkásutcák rejtelmek helyett az én tekergő sztorimhoz. Évike mesélt, ártatlan kisgyerekkori történeteket. Olyanokat, amelyeknek azért számára valahogy csak megvolt az utólag hozzájuk ragasztott, messzire kiható értelmezése. Egy ízben vagy egy hétre ki volt adva vendégségbe családi barátok nyaralójába. Nagy általánosságban meglehetősen jól érezte magát, ha nem kellett volna szokatlan, furcsa dolgokat is tapasztalnia világjárása során. Egyszer például gyanútlanul nyitott be Mancsi néninek, barátnője anyjának a szobájába, hogy ott szent elborzadására mit lásson? Nem mást, mint hogy a néni az ágy szélén ülve egy nagy, fehér mázas lavórba a lábát lógatja bele, aztán meg lábfejét, térdét szappanozza elmélyülten. És közben kifejezetten úgy néz ki, mint aki élvezi is rejtélyes cselekedeteit. Na és a művelet körültekintő lebonyolítása közben egy kancsóból meglehetősen szabályos időközökkel újabb adag vizet töltöget a lábára. – Mancsi néni, mit csinálsz? – kérdezte kis Évi, az elébe táruuló látványon meg az érthetetlen cselekedetsorozaton egyaránt meglepődve. – Látod, Évike, lábat mosok. – Mire Éva baba, már akkor is az önállóság, a vakmerő kezdeményezések bajnoka: – Miért, ki mondta ezt neked?

– Mondd, Évi ezt az egyébként dramaturgiaiilag tökéletesen elhelyezett kérdést olyan példaként tálalta fel neked, amely hivatott volt hüen adni vissza egykori, de annál feltétlenebb passzivitását? Meg, valahogy inkluzíve, szófogadó voltát? Helyesebben készenlétben állását az utasításokat követő szófogadásra? Vagy talán ennél többről is volt itt már szó?

– Többről bizony. Az engem megható kis mese nyilván azt volt hivatott igazi Évi-módra direktben alátámasztani, hogy a benne még most is meglévő, gondolj te bármit, de akkor is ki nem törölhető kezdeményezőképtelenséget, lám csak már kora gyermekkorára – ha éppenséggel nem annál messzebbre, akár az anyaméhben tartózkodására vagy a génjeire is – vissza lehet vezetni. Vagyis hogy az út az egykori, nem mindennapi rendeltetésű, az emlékezetben egyre csak növekvő lavórtól nyílegyenesen vezet el mai és vélhetően a holnap meg holnapután állagához, spontaneitásának a ma már nem is fájó, de ilyenként is felismert hiányához. Léven hogy ő magától, mások noszogatása, utasítása, kérlelése nélkül nemigen szokott új dolgokba belefogni. Ez pedig olyan egyértelmű adottság, amelyen változtatni – feltételezve, hogy egyáltalán akarna – akkor sem lehet. Pont. Következő kérdés?

– Az pedig így szól: és ez valóban ilyen konok következetességgel valósult volna meg felnőtt Évi életében? Mert ha belegondolok: amit eddig elmondtál Éva baba folytatásáról mai, nem is kétlem, hogy sokrétűen csodálatraméltó halmazállapotában, vagy ami az elmondottakból sugárzik ki, legalábbis szerény személyem felé, abból bennem, mit tagadjam, közel sem ilyen kép alakult ki róla. Már elnézést kérek a belekotyogásért, de hát mi másra is támaszkodhatnék, ha nem az általad szolgáztatott-ihletett benyomásaimra?

– Az összkép nyilván megközelítően sem olyan egyértelmű, mint ahogyan azt Évike megéli. Az a gyerekkori, már régóta mitikus méreteket öltött lavór mementóként nyilván jelen van ugyan jónéhány területen, másokon azonban ugyanolyan nyilván a legkevésbé sem. Nem lennék meglepődve: ha valamit igen nagyon nehezebbre esik megtenni, a beidegződések szerint lelki szemei előtt íziben felrémlik az irdatlan lavór tiltó zománcának a ridegen villogó, fehér visszfénye. Alighanem igazad kell legyen, egészében persze hogy nem lehetne őt olyan méretű passzivitással, kezdeményezőképtelenséggel jellemezni, mint ami neki hittételszerűen dédelgetett meggyőződése szerint a legsajátabb sajátja volt. Sőt, furcsa módon még – hogy is mondjam – kifejezett hivalkodásának a tárgya is. Azt hiszem, joggal feltételezhető: ha éppen nem akarózott neki valamilyen ügyben cselekednie, akkor kapóra jött a nagyon is, ott helyben is kéznél lévő alibije. Persze, amint remélem majd látni fogjuk, ez roppant mértékben függött attól a légkörtől is, ami őt az adott pillanatban körülvette.... Mindezenközben mi lassan, céltalanul folytattuk az együttlétünknek, ha tetszik, aznapra megfelelő keretet nyújtó kóborlá-

sunkat. Ami már önmagában azért is érdekes volt, mert nem először regisztrálhattam: Évivel egymás mellett menve, nem értem, miért, de lépéseimet soha sem kellett az övéihez igazítani – bármiféle ilyen törekvés nélkül is egyikünk járása az első pillanattól fogva ritmusában hibátlanul, katonásan passzolt a másikéhoz. Aztán egyszer csak mintha kezdett volna úgy tűnni, hogy kettőnk addig feszélyezetlen beszélgetésében a becsúszó csöndek szokatlan módon egyre hosszabbakká nyúlnak. Évi érzékeny arcán – ilyet se láttam még – sötét felhők úsztak át. Szemmel láthatóan valami roppant fontosnak kellett volna nekirugaszkodnia, de nem bizonyult képesnek rá, újra meg újra megtorpant. Révetegen nézett, inkább meredt maga elé, hogy aztán végül szinte csikorgó elszánással, egyetlen szusszantással vágja ki, nem, még véletlenül se énrám nézve, hanem oda az útra, elébem: – Kezdjük a közepén. Engem a felszabaduláskor megerősszakoltak. – Rám szakadt a világ. Először azt hiszem, nem is teljes egészében fogtam fel, amit mondott, de aztán, aztán rám szakadt a világ, valami iszonyatos súllyal. Lélegzetet is alig mertem venni, közben meg a fejemben csak ez zakatolt: úristen, 14 éves volt! Uramisten! Eddig karonfogva mentünk, de ő nyilván már előbb kivonta karját az enyémből. – Nincs erről mit mondani. Egy orosz kapitány vitt magával az óvóhelyről egy lakásba és ott tartott három napig. Aztán hazamehettem – ennyit mondott és így, hangsúlytalanul, egyenletes, fakó hangon. Én nem mertem, ha tudtam volna se akartam szólni, nemhogy kérdezni. Évi is hallgatott – talán az én kérdéseimre várt? Nem hiszem. Ő valami olyasmit gondolhatott: most megtette a magáét, azt, amivel nekem meg magának is tartozott. Elmondta a legborzalmasabbat. A többi? Nem tudja. Csak fél. Hirtelen a seholban találva magunkat mentünk, mentünk egymás mellett – én darabokra hullva szét, ő, gondolom, iszonyodva attól, hogy én mit gondolhatok. Azután egyszer csak – megfontolás, szándék nélkül, úgy, ahogy az magától jött – megálltam, erre mint egy automata, ő is; elébeléptem, ő erre megint maga elé meredt. Megfogtam az állát, felemeltem az arcát, a könnyben úszó szemekkel, és szorosan, egyre szorosabban öleltem magamhoz. Kezdetben mintha valamelyest húzódtott volna tőlem: ahogy azonban magamba zártam, arc arc mellett, elernyed, majd a bábu lassan életre kelt. Átölelte a nyakamat, előbb óvatosan, hogy egyszer csak tőle nem várt heveséggel vonjon ő is magához. Majd ugyanolyan hirtelen pattant derékból vissza, hogy nyílegyenesen, kutató-mereven, a már ismertén megcsodált, a ritka alkalmakhoz mért Évi-módra nézzen a szemembe. Aztán azért, amit abban láthatott, ő csókolta meg a szememet – csak ekkor értettem meg, hogy az enyém is könnyes lett. Erre én csókoltam szárazra az ő szemét, és ezen, vagy ezer év múltán, halványan elmosolyodott. A csendet én törtem meg, halkán, végtelenül lassan: – Nagyon, nagyon, nagyon szeretlek. – Mire az ő visszhangja, szinte suttogva: – Nagyon, nagyon, nagyon szeretlek. – Soha többé erről nem beszéltünk. Én, ezt talán mondanom sem kellene, persze hogy gondoltam rá, hogyan is ne lehetett volna jelen bennem, de erről egyetlen szót is szólni – tabu lett. Kérdezni nem kérdeztem, ő meg nem tért vissza rá. Még csak távoli utalásokban sem. Soha többé.

– Jóságos úristen! Szegény, szegény kisgyerek! Tudod, az én testemben nincsen egyetlen gyilkos hajlamú porckorong sem, de ilyen borzalmat hallva... A szívem szorul, annyira sajnálom szegénykét.

– Kétségbeesetten szerettem és eszeveszetten, úgy, ahogy mondod, szívet hasítóan sajnáltam. Azt hiszem, ettől a pillanattól fogva soha, egyetlen percre se tudtam szabadulni – ha akartam volna sem – a szerelem melletti másik alapérzésemről íránta: a mélységesen mély, a nem enyhíthető, a feloldhatatlan sajnálattól, sőt szánalomtól, meg attól az eltökélt szándéktól, hogy ezentúl minden rossztól, minden bántástól megvédjem. Igaz, erre később még más okok, események is késztettek. Soha semmi nem csitíthatta bennem az állandó, hangtalanul is éberen őrködő, megfogalmazhatatlan és sokszor megfoghatatlan aggodalmat érte, miatta. Közben, mindezzel párhuzamosan, viszont ott helyben szinte megsemmisültem az elementáris erővel rámtörő, izzóan forró gyűlöletből. Úgy, de úgy vigyáztam, hogy ne mutassam, mintha

az életem függött volna ettől. Így aztán lassan, időnként kicsit még akadozva, zavartapintatosan közbeiktató szünetekkel visszakanyarodtunk a mesemondáshoz; hol ő, hol én idéztünk családi legendákat, egykor gyakran hallatott, majd időnként újra elismételt mondásokat, pár szavas történeteket. Egy idő múlva már nevetgélünk is, megérkeztünk újra – mint ő szokta volt, a tautológiára való tekintet nélkül, előszeretettel mondani – a normális kerékvágásba. Közben ránsötédett, azt hiszem igencsak el is fáradtunk, beültünk tehát a Baross utcában egy kocsmába. Kedves hely volt, borfoltos sárga-fehér viaszosvászonnal bevont asztalokkal és mindössze vagy négy-öt vendéggel a pultnál, munkáskülsejűekkel, akik úgy meredtek Évire, mint az elfogyasztott féldecik kiváltotta, ha nem vigyáznak, azon nyomban a semmibe vesző látomásra. Megittunk gyors egymásutánban vagy három kupica pálinkát; Évi némi ízlelgetés, óvatos kortyolgatás után ugyanúgy nyelte le az italt, pár pillanatig lélegzet után kapkodva, mint én, ami, ha jól meggondoljuk, egy leányzótól cseppet sem lebecsülendő teljesítmény, különös tekintettel az én sokoldalú tapasztalatokat szerzett vendéglősgyerek létemre, aki addigi életemben mindössze ha egyszer voltam részeg. Igaz, akkor viszont annál inkább. Évi szintűgy, mint mondta, spicces egyszer-kétszer, de sosem nyilvános helyen. Most is, az arca kipirult ugyan, de egyébként mindössze annyit változott, hogy mintha egy árnyalattal többet meg gyorsabban beszélt volna. A kocsmából a kidülledt szempárok kíséretében nemsokára távoztunk, hogy azután elkísérjem őt az elkísérések ki-nem-jelölt, de valahogy magától értetődően végső határáig. És hogy ott, két sikertelen kísérlet után, végre harmadszorra, a búcsúzáskor úgy kapaszkodjunk szótlanul egymásba, mint a sötét erdőben eltévedt két kisgyerek.

– Na és mi lett a te forrongó dühöddel?

– Máig sem múlt el, köszönöm kérdésed, most is itt a keserű íze a számban, a szaggatása meg az agyamban. Igaz, más forrásból, megszámlálhatatlanul sok, de egyetlen közös nevezőre visszavezethető forrásból táplálkozott. Ezek közül a legfontosabbról, a sorsot a maga könyörtelen módján eldöntőről talán, ha a dolgok a maguk követhető útján haladnak, beszélünk is még. Tudod, ahogy akkor elváltunk egymástól, úgy ütött újra meg az azt hittem valamennyire elcsendesült gyűlölet, hogy szinte beleszédültem. A dicsőséges Vörös Hadsereg ugyebár, amint azt mindenki tudja, szörnyű emberáldozatok árán fölszabadította hazánkat – nekünk, megmaradt zsidóknak meg az életét mentette meg. Örök hála érte. Ezt sosem feledhetjük el. De azért van itt egy nagy, mit nagy, egy óriási ‘csakhogy’! Egy olyan ‘csakhogy’, amit tudomásom szerint eddig még kerek-perec soha senki nem mondott ki. És ha én azt hangosan kimondanám, mondjuk most, 1966-ban, pontosan tudom, mert számtalanszor felmértem magamban: szinte kihívnám, kikényszeríteném a kiátkozásomat, a kiközösítésemet – az anatómát! Alighanem kivétel nélkül mindenhol. Mégpedig azért, mert hiszen ez a felszabadítás – annak ellenére, hogy ez magán a tényen mit sem változtat – csakis és kizárólag véletlen, nem akaratlagos és bizony sok szempontból számukra kényelmetlen, zavaró, sőt kínos kísérőkörülménye lett az életre-halálra menő harcnak; mi több, semmi köze nem volt valamiféle, bármiféle, az égvilágon semmiféle felszabadító szándékhoz! Kérdezze ezt csak meg valaki, ha kételkedne benne és ha merné, mondjuk az akkor éppen elfoglalt Pesten mindennél sürgősebben, elsőrendű harci feladatként elkapott, elhurcolt, hihetetlen sebességgel Moszkvába vitt, majd ott börtönben tárolt, nyilván sokszor kikérdezett, tehát ezzel automatikusan együttjáróan megkínzott, végül nem tudni mikor és hol meggyilkolt Wallenberg szellemétől!

– Akiről persze, a te nagy igazságod szerint, hosszú-hosszú évek óta még csak meg sem mukkan a nagyvilág.

– Nem ám, mert az aztán önmagában, de még inkább következményeiben, mindenki számára kínos lehetne. Csaknem ugyanúgy szabadítottak fel bennünket, mint ahogy a Don-kanyarban, a Második Hadsereg összeomlása során elfogott, tehát ugyebár az irgalmat nem ismerő, saját

mészárosaiktól megszabadult magyar zsidó munkaszolgálatosokat. A különbség – egyebek közt – csak az, hogy Budapesten azért legalább valamelyest rajtuk volt a világ szeme. Ott a Donnál azonban, az európai végeken, azokkal semmilyen tekintetben sem bántak enyhébben – egyesek többé sajnos már le nem ellenőrizhető állítása szerint, ha lehet, még gyilkosabban, főleg az ukránok, ahogy arról például idősebb nővéremnek az 1950-ben visszatért második férje olyan végtelen keserőséggel mesélt, igaz, igen ritkán –, mint a fogságba ejtett németekkel. Két nagybátyám pusztult ott el, unokatestvéreim közül három, na meg jónéhány idősebb barátom, zeneakadémista zongoratanárom, meg sokan-sokan mások, már azok közül persze, akik valahogy túléltek a magyar csapatok ma már nyilván letagadott, sajátos ‘hadműveleteit’, a munkaszolgálatosok szovjet aknamezőkre terelését, hogy azután ‘felszabadulva’ az oroszok jó ideig még csak fizikailag se különítsék el őket kínzóiktól, gyilkosaiktól. És hogy ezerszámra vesszenek oda, nagy többségük már a felszabadítás után.

– Látod, ezt én nem is tudtam.

– Mert ilyesmiről, barátocskám, ‘nem illik’ beszélni! Mert az a ‘gyerekszoba’ hiányának, a rossz nevelésnek, a hálátlanságnak, a ‘progresszióval’ szembefordulásnak, a szovjetellenes beállítottságnak, az ellenforradalmi hajlamnak lenne a félreérthetetlenül biztos jele. Felszabadítók? Csakugyan? Talán erre a szofisztikáltan a végtelenségig kiaknázott és persze hogy más relációk közt alighanem egyértelműbb szóhasználat jogosságára Lengyelország nyújthatná a mindennél ékeesebben szóló példát. Hiszen a Szovjetunió 1939 szeptemberében megtámadta, helyesebben a Hitlerrel augusztusban kötött szövetségben igazi halottrabló módjára, haláltusájában hátbatámadta Lengyelországot, logikusan jutva el a katyni erdőben és másutt végrehajtott tömeggyilkosságokig, hogy azután 1944-ben majd ‘fölszabadítsa’ a németek szervezett tömeggyilkosságait túlélő ‘szövetségesét’. Mindössze hogy előbb, Budapest ostromával csaknem egyidőben a Visztula túlsó, keleti oldaláról nemcsak tétlenül, a kisujjukat nem mozdítva, de mint akit valósággal hájjal kenetnek, kéjjel nézze végig, hogyan mészárolják le a németek a fölkelt Varsó hős védőit. Akik magukra hagyottan, a siker legcsekélyebb lehetősége nélkül is hetekig harcolva meghalni ugyan szépen tudtak, de volt egy megbocsáthatatlan bűnük, a bolsevik tanok szerint maga az eredeti: nem voltak kommunisták. Tehát a moszkvai döntés: ne zavarjuk a németeket a lengyel hazafiak irtásában, hogy aztán majd ha mi kerülünk sorra, új kártyákkal kezdhessünk hozzá az új játszmahoz, Lengyelország kommunista átalakításához. Ennek megfelelően a Szovjetunió még azt sem volt hajlandó megengedni, hogy a nyugatról Varsó fölé repülő, élelmiszert és hadianyagot a felkelőkhöz eljuttatni szándékozó, azt ejtőernyővel ledobó angol meg amerikai gépek továbbrepülve, már üresen szovjet repülőtereken szállhassanak le. Aligha lehet kétséges: az események tartalmának megfelelő kifejezés mindkét esetben a ‘megszállás’, az ‘elfoglalás’, a ‘meghódítás’, a ‘legazolás’ lett volna – a második alkalommal meg a szó teljesebb és alighanem változtathatatlanabb értelmében, mint az elsőben. Mondd, nem tanúsítja ez a terminológiai hamiskártyázás a ‘felszabadítás’ gátlástalan propagandahasználatával a két epizód körüli vélemények végletes megoszlását?

– Hát így fogalmazva, még ha akarnék, akkor is nehéz lenne veled itt vitába szállni...

– Vissza akkor a mi felszabadítóinkhoz. Maga az ostromgyűrű Budapest körül ‘44 karácsonyán zárult be – de azután, január 18-án már egész Pest orosz kézben volt. Igaz, Budán még február 13-áig voltak kemény harcok, Székesfehérvár meg a Pilis táján német ellentámadás a bekerítettek segítségére, kitorési kísérletek, majd már főleg csak tűzérési párbajok – mindegyre egyoldalúbbak. Pesten a helyenként rendkívüli hevességű harc közben a polgári lakosságnak hihetetlen szenvedéseket kellett kiállnia. Nem is beszélve a nagy pesti gettóba zárt zsidókról. Kérdezd csak meg az azt túlélőket: kaptak-e ők sok élelmet, gyógyszert az oroszoktól? Általában: láttak-e sok résztvevő, segíteni kész oroszt a hullahegyek táján? Amikor én, aki végül is, amint az utólag kiderült, szerencsémre csaknem tökéletes időzítéssel,

két nappal a Horthy-féle kiugrási kísérlet, illetve a Szálasi-puccs előtt, október 13-án szöktem meg a visszavonulás fergeteges zűrzavarában, hogy azután három hónapig kelljen Pesten bujkálnom, január 10-én végre felszabadulva, jó tíz nap múlva bementem nagybátyámért megfiáért a gettóba, még véletlenül sem láttam annak a fertelmes iszonynak a közelében egyetlen szelet kenyeret egyetlen csontvázszerű jelenségnek átnyújtó oroszot sem. Na de viszont ezzel szemben, a mi házunkban négy héttel, érted, Pali, csaknem teljes egy hónappal a harcok megszűnése után is mindenki halálra rémült, amikor a katonának álcázott, 16 év körüli, pirospozsgás, géppisztolyos ukrán parasztkölyök jelent meg a színen, és Róth nénit, a vagy hatvanöt-hetvenéves, szívbeteg, asztmás, végtelenül kövér öregasszonyt kergette 'Bábuska!' csatakiáltással az udvaron.

– Ezt ilyen vagy olyan formában valamennyien átéltük akkor, Tamás.

– Ó, valóban? Ne mondd! Látod, ez aztán érdekes; már önmagában az is érdekes, ha nem éppen lekötelező, hogy ezt, na és ahogyan ezt mondod. Mely igen hangsúlytalanul. Úr ír, kutya ugat, orosz erőszakot követ el. Egyszerű, mint a pofon. Persze, igazat beszélsz, tudtad, amikor mondtad, mint ahogy jól tudom ezt én is. Meg mindenki, kivétel nélkül mindenki. Közel sem, a legkevésbé sem csakis Magyarországon. Milliók, sok-sok millió egybehangzó jajszava persze hogy igazat mondott. Ugye 'ez' a könyökünkön jön ki? Hiszen valamennyien átéltük, mint mondod. Főleg mi, a gyengébb nemet ha kell a vérével védelmező, gáláns magyar férfinép. De szépen kérlek, kérlek, sőt esdeklek: azt azért talán mégse mondd nekem, hogy az idő, a kényszerű megszokás, a tehetetlenség érzésének a kibíratatlansága, a felejtés leple egyben bármiféle igazolást, felmentést is jelentene? Hogy a tatárjárás annak idején csak amolyan idegenforgalmi buzgalmú járás-kelés, lebzselő ide-odamászkálás, esetleg rokonlelkű rokonnépek nagy egymásratalálása lett volna?

– Húha, barátocskám, kis kezeiddel lám de nagyokat markolsz.

– Hát én már csak markolgotok, úgy ám. A perspektíva, a történelmi perspektívába helyezés tesz időnként furesánál is furesább dolgokat az emberrel. Jó, rendben van, maradjunk csak a mi szorosabb értelemben vett témánknál. És csakis a te kedvedért, még azt is tételezzük föl: minősítsük azt mi bárhogyan, de jól ismert harctéri rutin volt a nagy csata, az ostrom előtt megígért jutalom a későbbi győzteseknek, hogy a frontkatonáknak győzelmük közben meg az után pár napig szabad volt bármit tenniük – továbbá azt is, hogy ehhez persze állandóan föl voltak töltve vodkával. Csak éppen hogy Pesten eltartott jóval tovább, hosszú, szubjektíve hihetetlenül még hosszabbnak tűnő hetekig, amíg a tömeges erőszakolási rettenet véget ért. És ami nemde egyebek közt az itt leírt mese szempontjából meg szörnyűbb: számtalan esetben a tiszt, a szovjet elit reprezentánsa járt elől az ocsmány példával. Legyen szabad különvéleményt bejelentenem. Mert ugyebár hallottad Évike rövid, tömör mondatát? Amelyben egymás mellett, most már örökre összekapcsolva áll a két szó: felszabadulás – megerőszakoltak? Nincs itt valami alapvető szemantikai ellentmondás?

– Hű, ez aztán szikrázóan kemény.

– Mondd csak, milyen felszabadítás az, amikor... Csitrilányokat tiporni meg, ráadásul mintha csak kiválasztották volna őket, olyanokat, akiket ugyebár 'felszabadítottak', mert a szerencsétlenek halálra üzöttek voltak: az lett volna a megtorlás, a nemes bosszú a németek vagy a magyarok menthetetlen gyalázatosságaiért? Miért nem nevezzük nevén, végül is miféle politikailag korrekt mentalitás akadályoz bennünket abban, hogy kimondjuk a vitathatatlant, a bajosan tagadhatót: feneketlen barbárság volt ez, annak is a javából! Volkonszkij herceg utódai mint szűzkislánytiprók? **Ezt** hozta volna ki belőlük vagy éppenhogy nevelte volna beléjük az *Új ember* kovácsának a gazdag módszertana? Gondolom, nem szükséges bizonygatnom: a nácik többnyire született vagy szadista hajlamaikat lángra lobbantó módon átállított, gátlástalan gyilkosok voltak.

– Tamás, persze hogy igazad van; de azt azért nehéz lenne elképzelni, hogy akár még a németek közt is ne lett volna elszórtan néhány kivétel.

– Volt bizony. A véletlen úgy hozta, hogy eggyel még én is találkozok. Abonyban, a nagy futás, a helyenként már pánikszerű visszavonulás idején hozott össze a sors egy közelünkben rostokoló, lovakkal megrakott szerelvényben egy wehrmachtos, idősebb szudéta-némettel, volt szociáldemokratával, aki velem összehaverkodva és engem megszánva, hajlandó lett volna ameddig csak tud, de legalábbis egy ideig a lovak között elrejteni. Persze, ő volt az a bizonyos egy a milliók közül. Bajtársai, az igazi, hamisítatlan náci szakavatott, profi tömeggyilkosokként őt is habozás nélkül ölték volna meg. Örök szégyenünk – szolgáljak én intő példa gyanánt, hiszen én ma is a csontjaimban érzem, nekem legalábbis az marad orvosolhatatlanul, soha meg nem bocsáthatóan, persze hogy többé már helyrehozhatatlanul, tehát mindörökre –, a gyávaság letörölhetetlen bélyege ide van sütve a homlokomra, mert nem harcoltam ellenük, mert még csak egy német katonai autó gumiját sem szúrtam ki, mert nem tettem egy szalmaszálat se keresztbe előttük, lett légyen reménytelen, bármennyire eleve öngyilkos akármit is kezdeni. Pedig isten látja kifacsart lelkemet, kerestem én, már amennyire ez abban az örületben egyáltalán módomban állt, utat valakikhez, akikkel együtt bármihez is kezdhethénk, de hiába. Kétszer is úgy nézett ki, hogy a jó helyen vagyok, hogy aztán rájőjjenek: tűnjek el, szívódjak fel, mentsem, amilyen gyorsan csak tudom az irhám, mert rossz helyre kerültem. Aztán? Aztán minden kudarc után végül is csak túléltem, ugyanakkor, amikor a legnemesebbek, akik azt a keveset tették, elpusztultak. Viszont és mindezzel szemben: a győzedelmeskedő sereg mi más, mint az új kommunista embertípust képviselte – a düh tehát újonnan ízelet volt, legalábbis egy ideig marón égető, mint a lűg.

– Érttem, érttem, hiszen nehéz lenne ezt nem megérteni; de azért nem gondolod, hogy az összehasonlításnak ez a formája nem szubjektíven túlzó? És ezért igazságtalan?

– Ó persze, lehet, minden lehet, már hogyne lenne lehetséges; csak hogy én, Holló Tamás, csupán az évszázad egyik legösszetettebb jelenségének az egyetlen, a dolgok nagy összefüggéseinek az árnyékában jelentéktelennek tűnő aspektusáról meditálva, akár csak átmenetileg a legcsekélyebb tekintet nélkül bárki másnak az emlékeire, az érzelmeire, senkivel nem összhangban, az égvilágon senkire nem kívánván hatni, ne felejtse el, megpróbálva, igen komoly, engem időnként eszelős kétségbeejtésbe kergető erőbedobással próbálva meg egy ideig, sőt egy jó ideig mindezt megbocsátani, ahogy akkoriban mondogattam magamnak, a kicentizetten kijelölt helyére rakni, félretolni. És mégis, én ezt a legkevésbé sem érzem így, nem így élem át – nem és nem! Rendben van, tudom, éppen ezért, ha erre akarsz hivatkozni, előre is készségesen elfogadom: időnként az indulataim uralkodnak rajtam, időnként ugyancsak hajlamos vagyok a túlzásra – és ezt bizony nem túlságosan, sőt, egyre kevésbé kedvelem magamban. Gondolom, mások sem.

– Azt azért nem szeretném, ha a túlzásokat illetően most alapos túlzásokba hergelnéd magadat.

– Nem fogom, annál is kevésbé, mert a legkevésbé sem hiszem, hogy ez abba, ugyanabba a kategóriába tartozna. Sőt, tudom, hogy nem. Olyannyira nem, hogy hadd közöljem: a háború legeslegutolsó fázisaiban még Sztálin meg a bolsevik vezetőség is megértette: rengeteg kárt okoztak felszabadító maguknak ezekkel a nem-megtörtétekként akkor immáron többé már nem kezelhető rémségekkel. Mit tettek erre? Tipikus sztálinista eufemizmus a KGB – akkor éppen NKVD – szervek „immorális jelenségekként” utaltak a tömeges megerőszakolásokról szóló, felfelé küldött jelentéseikben. Mi több, szovjet történészek még ma is produkálnak köntörfalazó körülírásokat. Mielőtt elfelejtem, íme egy példa, hogyan foglalkoznak a tömeges erőszakról mindenünnen hallható, az egész világot megrázó hírekkel az idő tájt a felfelé jelentő KGB-GRU szervek: „A felszabadító hadsereg által elkövetett negatív csele-

kedetek jelentős károkat okoztak a Szovjetunió és fegyveres erői presztizsének, olyannyira, hogy mindennek a következményeként ugyancsak negatív kihatásokkal találkozhatunk még a jövőben is azokkal az országokkal fennálló kapcsolatainkban, amelyeken csapataink áthaladtak.” Áthaladtak bizony. De még mennyire. És ezenközben ‘negatív jelenségeket’ produkáltak. Meg mindez rossz vért szült. Na mindegy: bárhogya is legyen, úgy vélem, hogy erről és kapcsolt részeiről még lesz módunk beszélni. Az én mondanivalómnak a legfőbb címzettje pedig, ha egyáltalán lesz ilyen, hogy véletlenül se tévedjünk, leszűkítve és rendszerint, ha nem is mindig és kizárólagosan, de többnyire a félelem vagy az önigazolás miatt egy vagy igenis több életre újra meg újra ugyanarra a tévútra ment, elátkozott, mániái miatt kételyeit, pocsék érzéseit a víz alá nyomó, saját magát a lehető leggondosabban kitől mástól, mint magától megszabadító magyar zsidó lesz. Külön-külön és együtt, *en masse*. Egyebek közt. Nna, akkor így most mára befejezhetjük?

– Be, istennek hála!

* * * * *

(T. szövege) Mindezenközben a párhuzamos rohanás úgy zajlott le, ahogyan csak az a nagykönyvben meg volt írva. Az egyre terebélyesedő, immár általános válság, amely kettőnkét június 27-én lökött egymás karjaiba, zúgott, robajlott előre, megállíthatatlanul sodorva magával az országot. Bár az is igaz, hogy ezt mi akkor még a maga teljességében nem tudtuk, hiszen hogy is tudhattuk volna? A két író kizárása után a végső leszámolásra készülő Rákosiék összeállítottak egy 500-as listát, az azonnal letartóztatandók névsorát, cselekedni azonban már nem mertek vagy nem tudtak. Vagy, későre járván az idő, alighanem mind a kettő igaz volt. Hiszen Hruscsov éveknek tűnő, de mégis csupán néhány hónappal azelőtt elmondott – és kiszivárgott-kiszivárogtatott – titkos beszéde a Szovjetunió Kommunista Pártjának a XX. Kongresszusán, annak is az 1956 tavaszán megtartott zárt ülésén a sztálini rémségekről, még akkor is, ha azokat a 30 milliónak, vagy akár a kétszeresének a meggyilkolása helyett az oly gyermekdeden-ártatlanul, jelentéktelenül, csaknem pirulósanszendén hangzó ‘személyi kultusz’ *terminus technicus*ával szignálták, hogy a Nyugat ezt az agitproposan maszlagoló, jobb kézzel elítélő, bal kézzel azért csak felmentő, nem egyedül álló gonoszságot jelző szóhasználatot is szégyenszemre készségesen tegye magáévá, és mint a kiscica a tejet, szovjet-domesztikáltan lefetyelje fel –, igen, a Hruscsov-beszéd még így is eddig szilárdnak hitt alapjaiban rázta meg az egész világot, elsősorban persze ki másoknak, mint a szorgalmasan túllihegő, az eminens, a ‘legjobb tanítványoknak’, a mégis mindig megszeppent kicsi, kisebb és legkisebb sztálinoknak az országait.

Így azután Rákosit a moszkvai vezetés a ma már sokszor leírt módon rúgta ki a hatalomból, hogy ugyanazzal a nagy-nagy lendülettel – azon nyomban meg is torpanjon, és egyidejűleg, jóval innen a félúttól, helyébe a polcra a spanyol polgárháború mindig morcos Komintern-mészárosát, Gerő Ernőt ültesse. Ezzel pedig, a tipikus időhúzó utóvédharcral, nemcsak hogy csírájában kíséreljen meg elfojtani bármiféle reformkísérletet, a tűzoltást a már-már lángkapott országban, de merev és pöffeszkedő, egyben ordítóan tehetetlen, sőt ostoba magatartásával még jobban fölhergelje az akkor már kilógó idegvégű embereket. Ha szándékosan, önpusztító hajlamaik által vezéreltetve ezt, valami ilyesfélét akartak volna elérni, akkor sem sikerülhetett volna nekik jobban. Mert ugyebár a diktatúrák igazi veszély-időszaka, amint azt ezekben a napokban-hetekben mások után még nekünk is a saját bőrünkön sikerült oly jól megtanulnunk, nem a gátlástalan, a masszív terror rendszerének a szigorítása, a srófok meghúzása, még csak nem is a gazdasági helyzet rohamos rosszabbodása, a nyomor terjedése, de, éppen ellenkezőleg, a meglehet gyenge, de mégiscsak valamelyest érezhető fellendülésnek, a lazításnak, a folytonos lépéshátrányba kerülésnek, a habozásnak, a totojázásnak, a talajvesztésnek az első, majd a további jelei.

A rendszer és a nép közötti szakadás egyik következményeként, a keletkezett ürbe beszívódva, magának az Írószövetségnek a hetilapja, az *Irodalmi Újság* vált bár már jó ideje, de most aztán hétről hétre egyre inkább a sztálinizmus elleni küzdelem élharcosává. Azoknak az akkortájt igencsak híres-nevezetes, a rendszert mind gyakrabban hisztériás görcsökre rázó, harcos írószövetségi gyűléseknek a többségén én is jelen voltam. A merész, a tettekkel olykor igenis felérő nagy szavak, a dicsőség hiú ábrándjai ellenére is gondolom nemcsak számomra volt világos – néhány holdkóros elmélet majd jópár év múlva, nagy titokban történő terjesztése ellenére is –, hogy az értelmiség a rendszer felpuhítására, a talaj előkészítésére ugyan képes lehet, alapvető, sőt forradalmi változások kikényszerítésére azonban már a legkevésbé sem. Ez viszont egyáltalán nem jelenthetné azt, hogy az értelmiség dolga ne lenne – meg lehet a legkülönbözőbb formák közt – mindig és mindenütt a ‘másképp-gondolkodás’. Egyáltalán nem csakis valamiféle perverz idioszinkráziáról lenne itt szó; éppen ellenkezőleg, arról, hogy ez, a zárt sorokból kilógás, a harsányan vezényelt menetelés tempójának a szándékos megtörése egy funkcionáló civil társadalom tökéletesen nélkülözhetetlen, lényegbevágó karaktervonása.

Annak ellenére, hogy mára már úgy tűnik, naponta szajkózzak újra meg újra, csépelik el, rendszerint jelentéktelen történesecskékről lelkendezve, mondjuk ha Pistike a szomszédban az új nadrágiába csinál bele: ‘történelmi napokat élünk’ – hát akkor, **akkor** bizony mi, igaz, legalább még a fantáziátlan és persze gyáva, tehetségtelen újságírók által száját tépően világgá ordított, elcsévelt frázisok ismételtetése nélkül, de valóban és valódi történelmet éltünk meg, méghozzá úgy, hogy az keményen, sokszor a csontig is belevágott már amúgy is jócskán meggyötört húsunkba. Márpedig az elemében lévő, embersorsokat helyként felkapó történelem nem úgy hat, mert nem is hathat úgy magára átélőire, mint a nagy, az elvont fogalom, a ‘Történelem’, lévén az a viszonylag nyugodtabb időszakokhoz képest felismerhetetlenül kuszább, keltvén a kibogozhatatlan összevisszaságnak a benyomását, az ellenkezőjét bármiféle későbbi íróasztal melletti tudósi komótoságnak, a mindig a már bekövetkezettből visszszámoló rendszerezésnek, vagy alaposan átgondolt, végtelenül tudatos célratörésnek, akárcsak transzparenciának is.

Ami viszont engem magamat meg a történelmet illeti, a mi viszonyunkat egymáshoz: Emlékszem, hogy is ne emlékeznék közvetlenül a betegségem utáni, tehát 13 éves koromra, amikor a még csupán egyetlenegy adót, Budapestet sugárzó, viszont annál ormótlanabb, valamiféle építészeti remekmű utánzatának kiképzett ládájú rádiónk függőleges farácsaiba bújtam bele 1939. szeptember 3-án, az izgalomtól szinte reszketve várva a németekhez intézett francia ultimátum lejártát délelőtt 11 órakor, az angolét meg, ha jól emlékszem, egy órával később, 12-kor. Na és ezekre a két nappal korábban megkezdett, a Lengyelország elleni agresszió azonnali leállítását követelő demarsokra, német válasz hiányában, a II. világháború hivatalos beálltát – mi másoknak, mint az én égő füleimnek a részvételével! A végtelen türelmességéről ismert anyám rám is szólt: fiacskám, hagyd már ott azt a recsegő dobozt! – De anyu, hát nem érted, most aztán igazából történelmet élünk át! – Hm... Nagyhangú, kora-pubertásos bejelentésemet követően azután jött több ocsmány meg még ocsmányabb év, majd amikor azt hittük: ennél rosszabbat már nemigen lehetne elképzelni, a legocsmányább, az elátkozott 1944, hogy végül az én Történelmem nehezen vajúdva és persze vérözönben szülje meg 45-ben magát azt a sokszorosan feledhetetlen januárt is. És az én anygali szelídségű anyám, akinek oly sok jóhoz volt szépen, feledhetetlenül szépen kifejtett hajlama, méghozzá úgy, hogy ennek megfelelően a legkevésbé sem vált szokásává bárminek is az orr alá dörgölése, ebben az előbb leírt jelenet miatt is emlékezetessé vált ügyben többé nem felejtett. Átlagban évente egyszer nem állhatta meg, hogy megértő mosollyal ugyan, de ne kérdezze meg tőlem: Na, édes fiam, akarsz-e még ennél is több történelmet élni? Nem volt még fulladásig elegend belőle?

Magától értetődően Évikével is sokat, a bepergett eseményeknek megfelelően persze hogy igen sokat beszéltünk kis meg nagy kezdőbetűs 'történelmi' témákról, aktuális fejleményekről, meg a mélyben megérett és most feszítő nyomással a felszínre törő, tehát felismerhető folyamatokról – először csak kettesben, később már egy kialakulóban lévő régi-új közegben is. Én meg, mégiscsak **ott** ismerkedvén meg vele, gondolkodás nélkül magától értetődőnek tartottam a lényegében egyforma vagy legalábbis a megszólalásig hasonló érzelmeket, jövőképet, úgyhogy az információcserén, a hírértékeléseken, a taktikai elemzéseken kívül valamiféle érvelésnek, tisztázásnak az igénye, még kevésbé az égető szükségessége fel sem merült bennem. Lám, itt állunk most, ennél a témánál, kontroll alá soha nem vett beidegződéseink egyikénél. Amit valahogy így is ki lehetne fejezni: Vajon miért olyan logikus ki sem mondottan feltételezni azt, hogy ha történetesen ugyanabban a csónakban találjuk magunkat, akkor máris egyéniségünket veszítve, amolyan csónak-tucatnépséggé válva, természetesen merre másfelé, mint pontosan ugyanabba az irányba is kívánunk kar- meg lábizmmainkat megfeszítve mindannyian haladni? Csakis az eddig látott, az oly igen jól ismert partnak kell eltűnnie egy villanásnyi időre szem elől, és mi evezhetünk máris buzgón – amint az majd később világossá válik – visszafelé is. Vagy totyoroghatunk a víz sodrával szemben egyhelyben, esetleg foroghatunk körbe-körbe-karikába is – már amennyire azt a csónak meg a víz sodra megengedi vagy diktálja. Ezenközben, meg nem engedhető módon, nem is említve a további fejleményeket befolyásolható körülményeket, ezek között az esetleg itt-ott némileg lyukas csónak maximális vízfelvevőképességét...

Így azután, ugyanabban a csónakban ülve, az utazásig még hátralévő, villámgyorsan tovaszálló idő ugyanúgy, tehát szerelemittasan, ettől különböző fokokon és formák közt átszellemülten telt el, mint a hét előtte. De nem, bocsánat, ez mégsem egészen így volt, hiszen a távozás közeledtével arányosan növekvő elfogódottság mellett azért csak adódott egy igen jelentős különbség is: bármiféle előzetes jelzés nélkül ugyanis egy vadonatúj rejtély érthetlenségével kellett szembenéznem – tök egyedül. Arra ugyan már nem emlékszem, hogy hogyan, de valamilyen apropóból Évike közölte – helyesebben nem is hiszem, hogy közölte volna, az csak szóba került, hogy aztán meg a szóból kikerüljön, olyan súlytalanul, mintha mondjuk tollkitermelésről vagy zabpehelykásáról beszéltünk volna. Nem, bízvást mondhatom, hogy Évike nem kerülgette azt a forró kását. A velem a sorok és margók közt tudatott közlés tartalma pedig nem volt más, mint az, hogy ő, Évike egyszer már, Zoltán kora, tehát időszámításunk előtt is férjnél volt. Még hozzá azért, mert egy felettébb ifjú, tehát hozzá hasonló korú munkásfiúval kötött házasságot. Hol? Mikor? Ki volt a szerencsefi, akinek a számát kihúzták a lutrin? Mennyi ideig tartott a házasság? Mikor és miért lett vége? Na és mi lett, mi van most az exférjjel?

Nem tudtam választ kapni ezekre a természetes ki sem mondott kérdéseimre. Egyetlenegyre a ki nem mondottak közül, a 'miért'-re annál inkább, de azt aztán úgy, hogy tátva maradt tőle még a lelki szám is. Azért házasodtunk össze – mondta Évi, és én megpróbálom olyan híven adni vissza, amit erről mondott, ahogyan csak azt a gyöngülő emlékezet meg a hideglelős hitetlenség rögzíteni engedi –, mert én így is közelebb akartam kerülni a munkásosztályhoz.

Puff! Durr! Zamek bele! Hogy oda ne rohanjak! Hát ez meg mit jelentsen? Igaz, ilyesfélét vagy erre így-úgy emlékeztetőt, ehhez távolról hasonlótt hallottam már azelőtt is, nem ritkán váratlanul feltáruló, meglepő forrásokból – bár igaz az is, hogy házasságról azért talán mégsem, vagy ha igen, hát akkor mindössze egy ízben az osztálya, családja vagy a maga nevében bűnbánó volt burzsoá úrifíú, most kommunista funkcionárius, az elvi szinten már úgy-ahogy elsajátított tanokat a gyakorlatba átültetni kívánó, természetesen zsidó ifjú, meg az igencsak kéznél lévő háztartási alkalmazott kiszolgáltatottságából indult viszonyból átevező frigyéről; de bármilyen formájában – talán kivételes esetektől eltekintve – az ilyesmit, a kritikátlan felmagasztalást meg akörül a ricsajt valamiféle hisztéria inadekvát kicsapódásának, szuper-

neofita túlzásnak vagy önlebecsülő önáltatásnak, mi több, törtetői balekfogásnak, vagy fordítva, a másik oldalról nézve, csapnivalóan gyenge színháznak tartottam. Na és ami Évi ügyét illeti, nagyon is szeretnék abban a helyzetben lenni, hogy kimondhassam: a valamennyire is beszabályozott észtől elrugaskodásnak ez az extrém formája enyhén szólva kijózanítóan hatott rám – sajnos azonban ezzel vagy bármi ilyesfélével a legkevésbé sem mondanék igazat. Nem csak tartottam én a számat, de fölfüggesztettem agyműködésem megítélőképességem jelentős részét is. Az egész nyomorult ügyet önvédelemből, szerelmem átmentése érdekében ad acta helyeztem, olyan nem mindennapos erőkifejtéssel, hogy hosszú időre sikeresen meg is feledkeztem róla. Tettem pedig ezt annak ellenére, hogy az egészet agymosás diktálta, kelekótya hisztériának tartottam, olyasminek, amitől a hátam is borsódzott. Ami ellen úgy ahogy volt, egész lényem fellázadt. Aligha tévednék, ha úgy vélem: ekkor történt először, hogy nem fogtam fel teljes mértékben Évi szavainak a jelentőségét. Hiszen én ott, akkor egy bődületes hazugságot hallottam valakinek a szájából, olyan valakinek, aki egész egyszerűen nem ismer határokat.

Annál is inkább, mert én magam Angyalföldön, meglehet annak csupán a némileg kicirkalmazottan legdélibb peremén, de a miénkkel együtt vagy négy-öt, ugyancsak vegyes lakosú, lényegében középosztály jellegű bérháztól eltekintve valódi, *echt* munkások, köztük szép számmal piaci munkások közt nőttem fel; mert ilyen adottságok mellett, cseppet sem meglepő módon, hamisítatlan, nem-csalás-nem-ámítás munkásgyerekekkel jártam elemibe; mert velük játszottam az akkor még autó meg aszfalt nélküli utcán labdával, a konyhai nagykályhába előkészített hasábok alá rakandó aprófa-darabbal mint ütővel hajtott, mesteri manőverezésekre képesítő karikával; a kincsek kincseivel, vagyis a lópatkószögekkel – ez utóbbiakkal akkori kedvencemet, a ‘bika’ nevű, fölöttébb nemes, sőt kifejezetten lélekemelő játékot, rendszerint az első emeleti gangon –, meg jövőbeni intellektuelhez méltó, sőt kötelező szakmai előképzésként velük snúroztam órákon át a Tüzér utcai homokban. De azt már nem csak úgy, hanem pénzzel és pénzben. Filléreken, de azért mégiscsak pénzben. Snúrozó barátaim egyike, Verlai Laci haj-de-nagyon munkás – méghozzá vasöntő –, barátságosan sűrűn barázdas arcú papája nem is egyszer, vasárnap delenként, a napot egy csapásra ünneppé avatva, attól a játéktól csalogatott el, amikor szabadkozásomat figyelembe se véve fiával együtt hívott be ebédre pincelakásukba, mákostészára, eredetileg ki mástól, mint nyilván a fiától tudván, hogy kákabélú létemre is éppen azt mennyire szeretem. Akkor, amikor otthon még valamiért a nem mindennapi, vagy 30-40 ételből álló vendéglői választékból is rendületlen egyhangúsággal folyton a gyomorfeldfordító utálatom tárgyát képező, megrághatatlanul és lenyelhetetlenül mócsingos és persze kellően zsíros húsokkal traktálva vették el egyébként sem igen létező étvágyamat, töltöttek el szorongással a vásár- és ünnepnap csupán családi ebédek iránt, amelyeket ha úgy-ahogy botrány meg sírás-rívás nélkül sikerült végigszenvednem, akkor máris eljutottunk a számomra egyedül üdvözítő ételféleséghez, a tésztához. (Ha rajtam múlt volna, én az egészet mindjárt azzal kezdtém volna. Csak persze nem rajtam múlt. Így aztán nem maradt más hátra, mint szenvedni és rágni, meg rágni, reménytelenségbe süllyedten, heveny undorral rágni és felmentést várva, de még véletlenül sem kapva, tovább szenvedni. Talán jó szüleim ily módon is fel akartak volna készíteni az életben rám váró, magamat majd azokon átrágandó veszélyekre? Tennem kellett pedig ezt az egészet valahogy úgy, hogy azt még a legjobb akarattal sem mondhattam volna: ha a vége jó, minden jó. Mert mire jó lett volna, addigra már sikerült elveszíteni a maradék életkedvemet is.)

Kicsit – kicsit? – később, attól tartok, némileg megszeppenve és ügyetlenül, ámde lankadatlan, nem csökkenő szorgalommal, magamat is elképesztően megszállott buzgalommal csókolóztam a lányokkal – ahogyan a puszihoz, a szájak egymáshoz tapasztásának meg illesztgetésének azt az ártatlan formáját akkor neveztük –, csupáncsak egyszer-egyszer amúgy igazából ráhibázott, de akkor a végre helyénvalóan alkalmazott, használatra kölcsönkapott

nyelvvel is kiegészítve, és ezzel garantálva egész lényemnek az ismeretlen borzongások világába bepillantását. Meg hát amolyan, hát igen, akkor még persze hogy befejezetlen tanulmányi körutakra is indultam a tilosba, a nemcsak ismeretlen és rejtélyes, de a reszkető várakozással vegyes, idegenségében jaj de értelmetlen, még inkább érthetetlen tilosba, kötelességszerűen játszva meg a mindenre elszánt harci kakast. Vajon kik mások lettek volna a nálam karakánabb módra készséges és felkészült partnerek, mint a nagyon is igazi, minden engem tökéletesen magával ragadó jóval a szükségesnek ígérkező formákban és a kellő mértékben, éppen csak hogy zsengén, rügyezően, de egyre pattogósabban fölszerelt munkáslányok, ugyan csak a jelentéktelenségével bármiféle feltűnést messzemenően kerülő Tüzér utcából, a valóságban viszont annál inkább a jó, sőt remek életkellékeket kamaszkoromhoz háborítatlan eredetiségükben szállító, szép jövődőt ígérő, gazdag forrásból. Alig győztem kívánni a kiadós esti meritéseket abból a forrásból. Ó, azok a lekötelezően egyszerre pajtás-meg-ellenfél lányok – az ég tudja, hol, honnan eltanultan, de játékos-ingerlőn tiltakozva oly igen engedő, ha nem éppen biztató, simogató kezüket a simogató kezemre helyező megilletődöttségükben már ott, a kezdetek kezdetén is a kölcsönösség részéről lelkesen helyeselt elvének a hozzám hasonlóan kíváncsi, de azért elkötelezett hívei. Akik a velük született, lefegyverzően őszinte, gondolom a környezetük levegőjéből átszippantott illemszabályaik szerint csak valamelyest visszafogott és magától értetődően a bennem valahol már feszülő férfit ingerlően, vissza-visszatáncolóan célratoró, természetes biztonsággal oldották meg az enyémnél – saját szerepemet illető gyakori zavaraim miatt, vajh ki tudja, honnan szerzett meggyőződésem szerint – akkor úgy éreztem, jóval egyszerűbb és kézenfekvőbb feladataikat. Becsületes csereakciók zajlottak le közöttünk, mindkét oldalról sokra értékelve, amit a másik fél nyújtott, meg azt is, amit tőlem elfogadott, nekem megengedett, na és az utat is, az oly gyakran kikísérletezett újabb utakat ahhoz, ahogyan addig eljutottunk – anélkül viszont, hogy valaha is kísértésbe estünk volna a tapintatos, de fölöttébb objektív kapcsolatoknak a tejszínhabbal történő leöntésére. Ami, mármint a tejszínhab, majd a későbbiek során, az előre-haladott testgyakorlatok végzését megelőzően, meg közben és főleg utána, ha nem is mindig, de a szükségesnél gyakrabban részévé vált az addigra már nem is olyan jaj-de-nagyon becsületes csereakcióknak. Az én szerencsémre ez viszont csak később, már nem azokkal az első szex-pajtásokkal végzett gyakorlatoknak a korára lett jellemző. Na meg az is, ebben a kettős munkamegosztásban, hogy ez a korszak volt a kezdete annak a hosszú folyamatnak, amelyben oly sok gondot okozott nekem az azokon az ellenállhatatlanul vonzó tájakon uralkodó, tökéletes rendetlenség. Az a rendnek álcázott, megszokhatatlan rendetlenség.

A munkaszolgálatban 1944-ben csupa 18 éves fél-felnőtől állt a mi ki nem tért zsidókból összeállított, sárga karszalagos századunk, amelyben a vagy 200 közül mindössze 14-en jöttünk Angyalföldről, mesterségünk címere is ez volt. Közkajánk neve is; mi ugyanis a külön szerzett élelmet meg pénzt közös kasszába dobtuk be. Amikor a Kecskemét melletti, izsáki német katonai repülőtérén, az egy évvel azelőtti Badoglio-kiugrást követő időkben ugyan részben lefegyverzett, de kiegészítő feladatokra beosztott, velünk, ha a németek nem látták, készségesen bratyizó olaszoktól pisztolyokat, löszert meg főnyereményként még egy rádiót is vettünk – micsoda kéjjel teljes este volt, amikor abból tudtuk meg a normandiai partraszállásról ellihegett első híreket! –, nekünk voltak egyedül ilyen játékszereink a négy reptéri munkásszázadban. (Igaz, amikor híre jött, hogy egy bizonyos napon hipist, veréssel egybekötött személyi, testi motozást tartanak a szadista magyar csendőrök, persze hogy az egyetlen épeszű dolog volt a kukoricásban ásni el az angyalföldi munkástüzérséget. Már csak az agyonlövés vagy az akkor divatba jövő felkoncolás elkerülése érdekében is.)

Aztán amikor már visszavonulóban, '44. október 8-9-én az abonyi vasútállomás melletti szénraktárnál – munkaszolgálatos elitzsálloda, a kenyeret éjjel, a fejed alá párna gyanánt rakott hátizsákból kievő patkányok az árban foglaltatnak! – egyik bajtársam ki is tett nekik

egy fadarabra applikált papirosra felírt kérést imigyen: „Kalandorok kíméljenek!” – az eddig sunyin lapító, most számunkra érthetetlen módon igen aktívvá váló nyilas géhás hadapród-örmesterünk tette készen kezdte kigombolni pisztolytáskáját, mert én, kijelölt napos tizedesként, parancsát minden kétséget kizáróan megtagadva nem voltam hajlandó békaügetésben körülugrálni az állomás és a falu közötti, általa disznóólnak meg istállónak minősített ‘körletet’ – röpke kis 15-16 négyzetkilométernyi körletet! –, akkor ott állva és a szemébe nézve eszem ágába se jutott volna magából kikelt ordítózására bármit is válaszolni. Hiszen Szabó hadapród-örmestert egyetlen perc alatt 13 angyalföldi, normális körülmények közt többé-kevésbé ártatlan külsejű melósgyerek vette körül olyan szorosan, hogy testükkel szinte összenyomták őt – bár kebleikből nem hiányoztak a neki, a felettesnek kijáró meleg, gyermeki érzelmek, még kevésbé azonban kezeikből a fekete nyelű, komoran csillogó, irdatlan pengéjű halefok, gyöngébbek kedvéért: kizsigerlésre vagy akár miskárolásra is kiválóan alkalmas, ezért ilyen célokra igen melegen ajánlható bicskaféleségek. A küldetését immár átérezve, megveszett vadállatként szorgoskodó, később majd két bajtársam halálát is okozó hadapród-örmester akkor még, szerencsémre, csak fogát csikorgatva, de őrzőngő tehetetlenségében sem tehetett mást, mint hogy pisztolytáskáját begombolja, és visszavonulását kevés szóval is sokat mondó káromkodással leplezve pár nappal későbbre halassza – vélhetően számára kedvezőbb körülmények között – a kettőnk közt létrejött, de függőben maradt becsületbeli ügy elintézését.

* * *

Másnap a Szabó hadapródörmesterről meg nemtelen szándékairól mit sem tudó hadvezetés parancsára századunkat bevagonírozták, és mi megkezdtuk anabázisunkat, vagy ha tetszik, vesszőfutásunkat Cegléd, majd azon túl Budapest irányába. Vonatunk a teljes visszavonulás zűrzavarában úgy száguldott velünk, mintha álmokóros csigák húzták volna. Vagy három napig egy falat nem sok, de annyi ennivalót sem kaptunk. Igaz viszont az is, hogy másfajta, köreinkben eddig ismeretlen földi javakkal hihetetlen mennyiségben el voltunk látva. Történt pedig ez valahogy így: mindössze pár nappal azelőtt mi még Abonyból Szolnokra jártunk be dolgozni, amelynek a kiterjedt pályaudvarát éppen a megérkezésünk előtt szőnyegbombázták ripityára az amerikaiak. (Bedolgoztak egy kicsit az oda közeledő oroszoknak.) Ott aztán, bátran el lehet mondani, kő kövön nem maradt. Magán a pályaudvaron és csatolt részein a füstölgő kocsik százai. A harmadik ott töltött napon botlottunk bele egy szétvert vagonba, dugig megtöltve cigarettával. De nem akármilyenekkel! Aranyvégű, elképzelhetetlenül finom cigarettákkal – olyanokkal, amilyeneket csakis a legkivételezettebb helyzetben lévőek szívtak. Úgy bizony: Coronással meg Coronitással. Azt talán mondanom sem kell, hogy a címzettekhez immár el nem juttatható, mindenütt elheverő, kincset érő cigaretta vált a felfedezőik jogos tulajdonává. Ne tessék lelki üdvömért aggódni: olyan emberrel akkortájt még mutatóban sem lehetett találkozni, aki ebbéli tevékenységünket akkor lopásnak minősítette volna. Amikor megszöktem, sem vittem magammal útravalóként mást, mint zsebeimet megtöltve Coronitást, meg természetesen a fentebb meleg szavakkal méltatott harci eszközt, az akkor már Szabó hadapród-örmesterről elnevezett nagy, fekete nyelű bicskát.

Így került azután sor olyan pompás jelenetekre, amelyekben mi vagonjaink ajtónyílásaiban üldögéltünk – állni nemigen tudtunk volna, mert szédelegtünk az éhségtől –, ott a kirakatban, előkelő kéztartással, bájologva pöfögtünk bele a pofájukba – persze csak úgy képletesen – a magyar, a német meg az SS-katonáknak a mellettünk elrobogó vagy elcsoszogó vonatokban. Azokon meg a puhára vert menekülők őrzőngve nézték a pöffeszkedő zsidókat, amint arcátlanul dőzsölnek még akkor is, amikor minden földi halandó irgalmatlanul szenved, vagy éppen felkészül élete további megpróbáltatásaira. A mi szerencsénk az egész kutyakomédiában az volt, hogy a dührohamban szenvedők nem tehettek semmit – nem húzhatták meg a nem létező vészféket, hogy... Na nem, ilyesmire még rémálmaimban se szeretnék gondolni.

Aztán úgy a negyedik napon valahova félretolták kocsisorunkat, és vagy két óra múlva sorakozó volt – ebédosztásra! Olyan léniával meghúzott, még nézni is öröm sorokat feljebbvalóink életükben aligha láthattak, amelyekkel mi fogadtuk megváltásunkat az éhenhalástól.

Erősen emlékeztetett a borsófőzelékre vagy inkább talán a mezei libafröccsre az az itt-ott mutatóban húscsapatokkal kevert lé, amit a keretlegény a csajkáinkba csapott. Volt, aki mindjárt ott helyben kezdett el falni, volt, aki kicsit arrébb vonult. Én, nem is tudnám megmondani, miért, vagy tíz-tizenöt lépésnyire bajtársaimtól, egy jegenyefa aljában telepedtem le, aztán... aztán elsötétült előttem a világ. Mintha maga a csajka mozgott volna, úgy hemzsegett benne a féreg. Hajsza! híján rosszul lettem magától a látványtól is – a javában falatozó bajtársakra rájuk se mertem nézni. Szép óvatosan, kibérelt helyemtől vagy tíz méternyire, az egész lötytyöt kiöntöttem, visszamentem a fához, és ott lefeküdtem. Elhelyezkedtem a vastag gyökök közt, a hátamra. Nem néztem én többé sehova máshova, csakis föl, fölfelé – magas volt a fa, felért volna, már ha a mesében létezett volna, a magasságos egekig is. Amelyek báránnyelűvel meg-megszakított halványkékségükben, végtelenül szelíden néztek le ránk. Összekulcsoltam fejem alatt a kezeimet, mert így kényelmesebb volt, annak ellenére, hogy keményen nyomott a gyökérzet. Képtelen lettem volna fölkelni, de még képtelenebbé vált számomra bármilyen olyan szándék, hogy a szememet levegyem az engem és körülöttem mindent magától értetődően bevonó, jelentéktelenné tevő égről. Hogy aztán pár perc múlva még a gyomrom korogásánál is hangosabban halljam saját magamat, amint ki is mondom: Köszönöm neked, Uram, hogy én itt most boldog lehetek. Hogy maradéktalanul boldog vagyok.

Azóta is, ha valami jó történik velem, ezek a percek merülnek fel újra a múltból – igaz, azzal az egész lényemet átjáró, fenséges érzéssel hasonlóval nem találkoztam én életemben többé sosem.

* * *

A munkaszolgálatból pár nap múlva, akkor, amikor a századunkat vivő vonat Budapesten ment keresztül, és egy napon át a Rákosrendezőn, mellékvágányra kitolatra várta a további utasításokra, én annak a rendje és módja szerint megszöktem. Leléptem két bajtársammal együtt, szedtem a sátorfámat, vagyishogy elhordtam az irhámam. Ha és amennyiben a korhűség iránt tetszik érdeklődni, akkor a bevett munkaszolgálatos nyelven fejezve ki tettemet: télachra léptem. Méghozzá nem is a hadapród-örmmesterrel a feleket kielégítő módon még le nem zárt becsületbeli ügy miatt, hanem azért, mert megmagyarázhatatlan okokból már hónapokkal azelőtt úgy döntöttem és e döntésemhez mániákus következetességgel tartottam is magam: egy életem, egy halálom, de én saját személyemben, főleg úgy, mint munkaszolgálatos, a Dunát át nem lépek – nyugati irányban. Igen, Németország irányában. Sem vonaton, sem hajón, sem közúti járgányon, de még gyalogosan sem. Na és a legkevésbé sem gyilkosok felügyelete alatt, csoportosan a vágóhídra hajtandó, áldozati állatok egyikeként.

Így azután '44 októberétől '45 januárjáig, tehát a nyilas téboly tombolásának az ideje alatt, a fővárosban bujkálni kényszerültem, méghozzá úgy, hogy időm vagy 90 százalékát hol másutt, mint külső Angyalföldön, főleg Láng meg Ganz hajógyári munkásoknál töltöttem, mert az apám vendéglőjében többé-kevésbé honos kiskaliberű, vagyishogy pitiáner, vagy-avagy éppen ellenkezőleg, nehézfajcsúlyú hivatásos bűnözőktől, marcona vagányoktól, zordon fiúktól eltekintve csakis tőlük remélhettem befogadást. Ők pedig kézről kézre adtak egymásnak, két napra itt, háromra ott, nem is ritkán, a csatlakozást mondjuk lekésve, éppenséggel sehol, egy-egy éjszakára meghúzva magam egy szétbombázott ház romjai között vagy egy vasúti kocsi valamennyire mégiscsak védelmező alja alatt. Aztán, ha szerencsém volt, mindjárt, ha nem, egy kis idő múlva újra vissza az engem bujtatók védő karjai közé, persze úgy, hogy jótevőim közt mindegyikük gyötrelmes tudatában kellett legyen annak: tettével egész családja életét teszi kockára. Nemigen ért akkoriban arrafelé senkinek az élete túl sokat, de az enyém aztán

egy lyukas garast sem – mármint hogy az ő önfeláldozó, soha el nem felejthető segítségük nélkül.

Na és nem is olyan nagyon mellesleg: csaknem tíz évvel később, a sok közül egyik tartósabbnak bizonyuló kinyirattatásom idején, kint Zuglóban, egy kicsiny, álszövetkezeti tulajdonban lévő, de azért csak, az ördög vigye el, három lehetetlen műszakban tevékenykedő gumiüzemben dolgoztam, méghozzá úgy, hogy végtelen ravaszságomban munkásnak álcázva magam gyerekjátéknak szánt, tömör gumilabdákat vulkanizáltam, elképesztően gyámoltalanul, ahogy a hihetetlenül szűkre szabott kazánajtókon át suttyoltam be a pokolira felhevített tűzbe az előre preparált nyersanyaggal megtöltött, átkozottul nehéz formákat; ha sikerült, egyetlen gyors, rántó-toló-nyomó mozdulattal, ha meg nem, hát akkor hetekre-hónapokra sebet hagyón, sisteregve égetve-sütve össze sokat szenvedett jobb karomat. Kibírtam mégis, olykor csak éppen hogy, vagy egy jó fél évet, főleg, mert az idősebb és persze jóval tapasztaltabb, a szakma minden trükkjét ismerő, magukat csak a legszükségesebb mozdulatokra korlátozó szakik sokat segítettek, tanítottak. Merthogy kezdeti ellenérzéseiket fogamat összeszorító, elszánt kitartásom előbb csak semlegesítette, majd vagy két hét után, elismerésük jeleként védőszárnyaikat rám borítva, feltételesen soraikba is fogadjanak. És ami ezzel jár: ha a szükség úgy hozta, itatgattak, ápolgattak is. Méltányoltak, na. A maguk módján gálánsak voltak. Gáláns munkások. Én meg ettől kezdve egy árnyalattal magasabban hordtam a fejemet. Azért az sem volt éppen lebecsülendő előny – a szakik számára maga volt engem ugratásuk fő vonala –, hogy azon a sokat szenvedett jobb karon az izmok az első hónapok után már a mélység erő adó, spenótot népszerűsítő amerikai rajzfilmek főszereplőjéhez, magához Popeye-hez, a pipázó tengerészéhez kezdtek mindinkább hasonlítani. ('Nyakamon kidagad a hasizom...')

Vagyis azt szeretném ide-odakapkodásommal dokumentálni, hogy a munkás számomra sosem volt, túl közel lévén hozzá, nem is lehetett révült csodálat tárgyát képező *noble savage* à la Rousseau, ugyanakkor azonban, a saját tapasztalataim alapján, irdatlan távolságokban leledzett az élettelen marxi absztrakcióktól is. Társaival együtt a munkás nem alkotott vegyülésre váró közeget munkásetika beszerzésére burzsoá múltú meg jelenű, haj de nagyon önmaguk változására vágyódó, a 'Mennyből az angyal' megfelelő csoda-variációjában bizakodó ifjaknak meg ultra-balos elhajlóknak sem; nem volt mindenáron, nyakra-főre előléptetendő cégéres osztályvezető-jelölt, ha ilyen irányokban nem tanúsított semmiféle, akárcsak nagyítóval is felfedezhető képességet; nem volt – istennek hála, a remeknél is remekebb kivételektől eltekintve – feltétlenül jobb, derekabb ember, mint bárki más. Bár az én időmben, a fentebb említett nehéz időkben, könnyebb, mondhatnám csupáncsak némi túlzással, magától értetődőbb volt körükben emberi tartásra, méltóságra, együttérzésre, sőt önfeláldozásra, kemény veszélyek vállalására is találni. De azért már mégiscsak, bocsánatot kérek: a munkástól nem lehetett munkáserkölcset tanulni – az ágyban. Elsősorban nem az ágyban. Mert bár igaz, embere válogatja: kétségtelenül sok mindent meg adott esetben azoknak némileg az ellenkezőjét is magával vihette az ilyen-olyan-amolyan ágyba, de olyasfélét, amivel ő nem rendelkezett, lévén hogy az részben vagy teljes egészében hiányzott kelléktárából, azt azért talán mégsem. Márpedig ahol nincs, ott ne keress – mondja a népi bölcsesség. Na meg egyebek közt – élhetnénk alighanem több-kevesebb joggal a gyanúperrel – talán azért sem, mert esetleg, nem is olyan nagyon ritkán, ő egyidejűleg éppen a burzsoá erkölcs alap-elemeinek az elsajátításával volt módfelett elfoglalva.

Jónéhány évvel a forradalom után történt, hogy egy úgynevezett ötös ifi, hajdanában ötödik kerületi szociáldemokrata ifjúmunkás, ott valahol az illegális kommunista párt elmosódó vagy elmosott határain, most viszont már érett, középkorú melós, az autóbusz másik oldaláról harsány üdvözlést hallatva kiáltotta oda hozzám: Szerbusz, Holló elvtárs! A zsúfolt 15-ös autóbusz aligha lehetett dugig tömve elvtársakkal, én meg, amint azt tudjuk, ítéletidők óta nem voltam többé az. Keszerice Dodó, no lám csak, a nemrég még szikár melós, most már

gömbölyödő pocak-feleséggel azonban, az Elektromos Művek környékéről, fölöttébb rendes és ha a helyzet úgy hozta, barátságos ember volt, nem mondhatnám, hogy burzsoá gátlásokkal a bénaságig agyonterhelten. Ő mindig, a körülményekre való tekintet nélkül mindig kimondta, ami csak a begyét nyomta. Vagy, helyesebben, azért az utóbbi jóegynéhány évben szerzett, bizonyos új tudásanyagot jómaga is begyűjtve és feldolgozva, talán csak úgy majdnem mindig. Amint azt tapasztalhatjuk, a buszon is, meg persze az 1-es körzet nem ritkán feszült hangulatú taggyűlésein is. Visszakajabáltam tehát: – Szerbusz, Dodó! – Mit csinálsz mindig? – kérdezte, miközben csörtetett felém az embersűrűben. – Sok mindent! – ordítottam vissza hal-kan. – És a pártban? – hangzott most amúgy csak fél-hangosan, de az is csupán Dodó erősen szubjektív mércéjével mérten. – Ó, ott én már régen nem vagyok – rebegettem vissza a választ leheletkönnyen. – Szégyen! – kiáltotta világgá az erre a közlésre egyáltalán nem bizonyítható gyanúm szerint valahogy fel is készült Keszerice, habozás nélkül osztva meg idevágó nézeteit a pártügyek iránt feltételezhetően csakis mérsékelt érdeklődést tanúsító, vagy ha tévednék, élénkebb érdeklődésüket jelentős sikerrel palástoló autóbustöltelékekkel. Majd bármiféle, fölöslegesen túlhangsúlyozott pátosz nélkül, csupán mondjuk napiparancsba illő kinyilvánítással osztotta ki nekem a csakis kivételes esetekben és a kapott feladatot az elvárt színvonalat messze meghaladó módon végrehajtott teljesítménnyel kiérdemelt, autóbuzsi Lenin-rendet, hírül adva – már persze azoknak, akik ezt esetleg még nem hallották volna: – Nagyszerű propagandistája voltál te a munkásosztálynak! – Ez aztán nyomban meg is tette a magáét. A busz utasai most már körülbelül olyan, kevésbé leplezett rokonszenvvel meredtek rám, mintha éppen itt, az ő orruk előtt öltem volna meg saját szülőanyámat. Amint azt ott nyomban megkíséréltem, szavamra mondhatom: autóbuzson még a szokásosnál is jóval nehezebb feladat a föld alá süllyedni, én azonban hajszál híján mégis teljesítettem az eleve lehetetlent. Illetve olyan végtelen odaadással szemléltem a mellettünk elsuhanó, nem hinném, hogy túlzok, vagy ezerszer látott házakat, mintha most először vetném szememet rájuk; na és közben mit is tehettem volna mást, mint révetegen a szakállamba somolyogva tartottam a vadonatúj kitüntetés megszerzésében annak idején oly végtelenül fontos, ami azt illeti, nélkülözhetetlen szerepet betöltő számát.

Igen, valahogy úgy, mint abból a feledhetetlen alkalomból is, amikor Évike klasszikus tárgyratöréssel, bár a megszokottól jócskán eltérő megközelítéssel vetette fel a munkásosztályhoz tartozásnak, időmúlásnak vagy hasonulásnak, vagy mit tudom én mi a kénköves-keserves istennyilának a minden elképzelhetőt felülmúlóan kerge kérdését. Féken tartottam én nemcsak lepcsés propagandista számát, de valahogy leblokkoltam az engem ért atrocitástól amúgy is jócskán megviseltté vált agyamat. Leállítottam reflexeimet, érezve, hogy most azután fölöttébb bizonytalan talajra érkezünk. Számoljunk csak vissza: Évike 30-ban született, így 1948-ban érettségizett. Vagyis tette-tehette ezt úgy fél évvel azelőtt, hogy azon a most már örökre emlékezetessé maradó pártnapon először megláttuk egymást. Vajon amikor mi az idő tájt későbbi céljaink előkészítése ügyében, bár azokról szent együgyűségünkben mit sem sejtve találkoztunk, ő már munkásférjével osztotta meg ágyát-asztalát? Vagy, éppen ellenkezőleg, már el is vált tőle? Vajon ő kötötte az ebet a karóhoz, és ragaszkodva egy rögeszméhez, akart mindenáron férjhez menni a láncánál többet állítólag még ilyen helyzetben sem veszíthetőhöz? Viszont annál jóval, meg ugyan nem érdemelten, de irigylésre méltóan jóval, sokkal, jóságos egek, de mennyivel többet nyerhetőhöz? Lehetséges lenne, hogy a körütekintő, a lánya boldogságáért mindent, akár súlyos áldozatokat is habozás nélkül meghozó, vagyis hogy maga a gondos anya rendezte el az átkos osztálykülönbségeket áthidalni hivatott frigyét? Hogy egyszer s mindenkorra összeboronálja, egynek láthassa két szeretettjét, a pártot meg Évikét? És vajh ki lehetett az a mindennél szerencsésebb kiválasztott, akarom mondani, az a tedd-ide tedd-oda jószág, aki azt azért mégiscsak valamennyire sejtette, mi a jó, ennek ellenére viszont maga kellett legyen a szerencsés balek fogalmának az élő megtestesülése? Az ámulattól eltátott szájába repült sült galambbal? Egyáltalán, honnan

kerülhetett elő, alighanem Vali számára kapóra jöve, a lehető legjobb pillanatban? Vajon őt szintén az úgy látszik ilyen ügyekben nélkülözhetetlen Vida Maxi mindig előzékeny, szakavatott ajánlószolgálatát szállította? Na és később, igen, később vajon hová tűnt a vélhetőleg balul sikerült kísérlet ártatlan kis laboratóriumi egere? Meddig lehettek végül is együtt? Na és, ha már itt tartunk, akkor hol? Csak nem éppen magával anyukával együtt? Egyáltalán: szerették-e egymást, legalábbis valamennyire? Ennek a szónak a bármilyen értelmében is? Vagy ez nem szerepelt az aktuális témák között? Milyen okok vagy felismerések vezettek el és vajon mennyi idő után a válásig? Mondjuk, talán valami olyasféle, merőben sajátos felismerés, hogy nincsen, mint ahogy soha nem is volt nekik egymáshoz az égvilágon semmi, de semmi közük?

Hogy Évi miért nem beszélt?

Nem tudom. De én vajon miért nem faggattam? Nem akartam volna tudni? A nem éppen elragadtató dolgok határozottan nem elragadtató háttérében kutatni a vélhetően legkevésbé sem vonzó részletek után? Abban bízva, hogy ott úgysem talállok majd további, valamiféle akutt elmebajra utaló jelenségekre? Félttem volna, talán egyáltalán nem is oktanul, annak a lenyűgözően obskurus kifejezésnek, a 'munkásosztályhoz közelebbkerülésnek' a csapdájától? Attól, hogy ha megszólalok, ha ne adj isten valamit kérdezek, ő azt – több-kevesebb, sőt alighanem teljes joggal – amolyan keresztkérdésnek, még inkább átlátszó, alig leplezett gúnyolódásnak venné? Igaz, Évi nem úgy, nem olyan hangsúllyal petyegtette el az ominózus mondatokat, mint aki még most is hinne egy ilyen agyrémnek a lehetőségében. Igen, ez ugyan igaz, viszont nem mondta ő ezt úgy sem, hogy hangjában a legkisebb öniróniát is felfedezhettem volna. A legjobb, vagy ha tetszik, a legrosszabb akarattal sem. Lehetséges lenne, hogy az egészet még csak meg sem bánta? Az isten szerelmére, tényleg, ahogyan azt az előbb mérlegeltem, ő soha nem szokott, ha már máskor nem, akkor legalább utólag, jóval később, a történetek után megbánni valamit, bármit is? (Mondjuk talán: majd engem kivéve?) Vagy időnként némi balsejtelemmel telten elmélázni, hosszabb-rövidebb ideig eltöprengeni rajta – még teszem fel akkor is, ha a saját cselekedeteit illető, ilyen vagy olyan következtetések levonása nem is tartozott volna az ő feladatai közé? Merthogy az talán Zoltánnak, a titoktárosnak a dolga lenne? Az ő ügykörébe tartozna? Úgy is, mint a háztáji parcella körüli egyéb teendők is?

A válasz a ki-nem-mondott kérdésekre – nagy, fülsiketítő csönd. Szeretöm – nemsokára szeretöm –, a munkásosztály egykori hites felesége most is hű volt, na, nem kell mindjárt megijedni, közel sem szükségszerűen valaki máshoz, teszem azt, egy érzelmeit hozzákötő férfiúhoz, de legalább a főszemélyiséghez, tehát kihez máshoz, mint önmagához, és ezért – hallgatott. Van ilyesmire néhány elszórt példa a világirodalom valódi remekei közt is. Mint például P. Howard egyik, már nem emlékszem, melyik klasszikus művében a Hallgatag, vagy Hatemeletes Drugics. Mint neve is tanúsítja, őrá se lenne mondható, hogy a vállára vetett, Melanie nevet viselő, hatlépcsős létrával közlekedve hol másutt, mint a szingapúri kikötőben sokat vagy akárcsak a kelleténél valamivel is többet beszélt volna. Viszont az is igaz, hogy ez a szokása – remélem Évikével szemben – pattogósan kemény jobbegyenésekkel társult.

Utoljára téve fel a kérdést: hogyan voltam képes az egész nyomorult dolgon további gondolkodás, sőt töprengés nélkül nem fennakadni? Az egyetlen lehetséges magyarázat: olyannyira el voltam telve az én mindentől függetlenített szerelmemmel, nehezen fellelt Évikémmel, úgy adtam át magam feltétel nélkül az imádatnak, hogy az azt esetleg bántó jelet, úgy is, mint az éjszakai körútjára induló, a kialvatlanságtól már neurotikussá vált vámpír az elem tartott keresztet nagy ívben kerültem ki, főleg ha az a bennem már összeállt összképet a legkisebb mértékben is zavarhatta volna. Még hogy én ezt nem értem? Sebaj. Majd megértem. Majd kiderül. Hiszen előbb-utóbb mindig minden kiderül.

Nincs más hátra, mint belátni: tévedtem. Mert legalábbis ez nem derült ki. Később viszont? Később már mindegyre kevesebb idő, mód meg kurázsizni volt ilyen meredek témáknak akár a megpendítésére is. Ekkor viszont még azt lehetne mondani: nyugodt volt a világ, a mi szempontunkból úgy tűnt, mindinkább összhangban önmagával. Később? Később már minden pillanatban történt valami érthetetlen, kiszámíthatatlan; sürgősen tenni kellett valamit, azon nyomban meg kellett valakinek mondani valamit, valaki meg akart ölni valakit, valakik elől el kellett menekülni. Később már „kibillant az idő”.

– „Óh kárhozat, hogy én születtem helyretolni azt!”

– Így igaz, Pali – Hamletnek. De nem nekem. Velem maga az idő tolt ki.

* * *

(Tamás újabb szövege) Lévén, hogy úgyis erre fordult a szó, jobban teszem, ha azon nyomban belátom: alaposan kitolt velem. Most éppen az idő egy látszatra soványka, mindössze – mindössze! – tíznapos, erre a célra kíméletlen kegyetlenséggel kiválasztott szeletkéjével volt képes ezt a feladatát imponáló módon, persze hogy maradéktalanul valósítani meg. Hiszen az idő bármiféle feltűnő, még kevésbé útszéli látványosságot mellőzve, kifejezett, sőt nemes egyszerűséggel billent ki, lévén hogy az a pár nap a rettegett utazásig elrepült, volt, nincs. Nem is lennék képes rekapitulálni még azt sem, hogy egyáltalán hogyan búcsúztunk el egymástól. Azt viszont a mindig gyakorlatias Évi valamikor feltételezhetően közölte velem, hogy mikor érkeznek majd vissza. Úgy, hogy én ebbe, mint a fuldokló a kidobott mentőövbe, azért csak megkapaszkodhassak. Arra viszont már nemigen emlékszem, mit csináltam a hirtelen nyakamba zúdult szabadidővel, amelyhez egyáltalán nem a kívánt módon jutottam hozzá. Csak az maradt meg bennem, az viszont annál hihetlenebb élességgel, hogy számolom nemcsak a még letudandó napokat, de azokban az órákat is. Hiszen visszavonhatatlanul elvesztettünk mi, a még másodpercekben mérve sem éppen időmilliomosok, napokat meg órákat – gyémántokkal, a mi kegyetlen könyörtelenséggel fölöslegesnek minősített gyémántjainkkal kirakott órákat. És megszámlálhatatlan alkalmat arra, hogy végre úgy, ahogy az nekünk megadatott, szerethessük egymást. Egész lényemmel éreztem, tudtam és szenvedtem: Évike nincs itt – az idő pedig nélküle ólomlábakon kúszik.

Rémlik, hogy munkahelyemen kívül sokat jártam – mint azelőtt is – a Szent István körúti miniatűr eszpresszóba, ott, szinte közvetlenül a Margit híd pesti hídfőjénél, ahol az egy-két véletlenül betévedő futóvendégtől meg az akkor éppen oda beosztott, ügyeletes spicliktől eltekintve mindenki – vendégek, kiszolgálók, kávéfőzők meg kasszások – ismerte egymást. Pár évvel ezelőtt nekem, az életből komolyabb ellenállás nélkül, jóval inkább egyfajta megadással, ha nem éppen egyetértő rábólintással kiszorulóknak a tanyám lett a volt szocdemeknek, de a legkevésbé sem csakis azoknak, mondhatnám úgy is: volt mindenfélének ez a tenyérnyi kis találkahelye. Főleg itt részesültem, elsősorban persze a börtönökből, az internáló-büntetőtáborokból szabadultak személyes, rendszerint csak kávéskanálnyi adagokban betáplált beszámolóik alapján politikai oktatásomban a doktorátussal felérő fokozatban.

Legelső ilyen jellegű beoltásaim ‘53-ban, a csaknem mindig első kézből kapott, szörnyűnél szörnyebb részletekkel biztosítottak, hogy többé ne szemérmeskedjek, vagy, ahogyan azt egyik akkori haverom mondotta: tovább már ne játsszam meg a makimajmot. Mindaddig ugyanis tetszésem, sőt akár saját hülyeségem szerint is totojázhattam unikum-voltommal, állítólagos jaj-de-nagyon-másságommal: azzal, hogy bár kivontam magam a forgalomból, és semmiféle közösséget nem vállaltam, de én bizony mégsem fordultam meredeken szembe a párttal, mereven és egyben visszavonhatatlanul, a végső következtetéseket is immár levonva, csakis vagy főleg azért, mert hogy történetesen engem magamat milyen minősíthetetlenül pocskék, élve kibelező bánásmódban részesítettek. Hol így, hol úgy. Úgy is például, több ízben is, mint (kis)polgári származékot; úgy is, mint ennek megfelelően korcs polgári csökevényt –

„*recipe ferrum*, gyáva korcs!” –, mint gyökértelent, mint ellenforradalmi hajlamokkal felszerelt, jobboldali elhajlót, bucharinistát, és persze átkos burzsoá beütéseknek a hordozóját. A lehető legjobb esetben is amolyan bacilusgazdát. Sőt, a vége felé, már mint kozmopolita zsidót is, annak a gondolom judeo-kapitalista válfajából. De hiszen százaknak, ezreknek az enyémnél összehasonlíthatatlanul masszívabb gyötrelmet, családjuk, egészségük, maradék életük teljes szétverését adták szolgálataik viszonzásául – mondogattam magamban, amíg ezeket a hátborzongatóan förtelmes, engem iszonyú indulatokba kergető történelmi leckéket kaptam, mindig első kézből, főleg ott, a tapasztalatok kicserélésére oly igen alkalmas, mint ilyen, mindettől ha lehet még meghittebb eszpresszóban. Az én személyemre szabottan pedig, a töménytelen szenvedés véget nem érő idézésével együtt, immáron lám a felmentést is bármilyen régi, elfújta-a-szél megkötöttségtől, hogy úgy ítélkezhessenek, ahogyan azt végre – emberhez egyedül méltó kritériumként – értelmesnek, logikusnak, mi több, helyénvalónak tartottam.

Az eszpresszóban a nap bármely szakában, kora reggeltől úgy éjfél tájáig ügyeletesként előfordult, ott lebzsel az az öt-tíz törzsvendég, akivel – külön-külön vagy együtt, esetleg váltott lovakkal – a legkülönbözőbb szinteken, a kávéházi konrádkodástól olykor el egészen a szofisztikáltabb térségekig terjedően lehetett politizálni, élcelődni, heccelődni – és nem utolsósorban pletykázni. A szó ez utóbbi, csaknem meghitten hagyományos értelmében, az itt is persze hogy összevissza szövődő, kuszálódó, végtelenül zavaros, majdnem hogy naponta változó, vagyishogy természetesen a nemek közötti viszonylatokról. De, már amennyiben ez egyáltalán lehetséges lenne, még inkább kellett megvitatni, bekasszírozni meg kiosztani a legeslegújabb politikai pletykákat – kivételesen még félig-meddig korrekt információkat is. Olyan emberekkel gyakorolva ezeket a társadalmilag hasznosnak ítélt tevékenységet, mellesleg egy nevetségesen kis asztal köré összeszorultan, akik közül egyesek kölcsönös, ámde meghitt, sőt mesteri szinten megjátszott, szívélyes ellenszenvvel viseltettek egymás iránt. Ezt másképp úgy fogalmazhatnám meg, hogy e népség egyes tagjai, más körülmények közt, kéjesen fojtották volna meg egymást egy kanál vízben. Ami viszont a legkevésbé sem volt akadálya kitartó kapcsolataik fenntartásának, köreik rövidrezártsága miatt még összetartó erőnek is bizonyult.

Ennek a forradalom utáni időszakban nem lebecsülendő sietséggel becsukott, mindössze egy nem is túl tágas szoba nagyságú eszpresszónak bizony meg kéne írni a korszak bizonyos aspektusait emlékeim szerint helyenként frappánsan visszatükröző történetét – talán ‘Egy király, egy cigány’ címmel –, de hát azt ma már igazán azt hiszem, csakis én ismerem, nekem viszont nemigen lenne ehhez érkezésem. Viszont éppen a ‘király’ szóról jut eszembe: gyakori vendég volt egy 50 és 60 közötti, magányos férfiú, császárszakállal, aki ugyan magától sosem beszélt róla, de ha megkérdezték tőle és olyan hangulatban volt, nem tagadta, hogy ő Ferenc Józsefnek a törvénytelen fia. Illetve, más variációk szerint, az unokája. Amit tehetett is – már miért is ne tehetne volna – annál inkább, mert elképesztően, mondhatnám a megszólalásig hasonlított „apjá”-hoz (vagy nagyapjához.). Hogy a jóember miből élt, mivel foglalkozott, hol lakott – vele kapcsolatban semmit sem lehetett tőle vagy bárki mástól megtudni.

Ideszoktak hozzám hasonlóan üresjáratú, tétlen vagy ritka esetekben meg igencsak érdekes, sőt tanulságos óráimnak a társai – márpedig akkortájt csaknem minden órámban barátságosan üresjáratú volt. Annak ellenére is, hogy bejárt ide egy időszakkal már később, a közvetlenül a forradalom utáni hónapokban igen gyakran, az éppen akkortájt felesége Nyugatra távozása miatt is jócskán megviselt, mélyen megszeretett barátommá vált, nagy költő, Pilinszky János, és akkor már persze az őt mindenhová követő famulusa, a kiváló német műfordító, Rubin Szilárd is; azután Mándy Iván – bár ő főleg az írásaival örökre meghatározott Józsefvárosban székel –, na és András Laci, Orbán Ottó, Timár Gyuri, Rába Gyuri meg sokan mások. Törzsvendég lett itt Kasi, akinek hosszú idő óta először újra, új kiadásban megjelenő könyve,

az *Egy ember élete* – Kassák Lajos, a magyar irodalom egy kompakt, külön fejezete, tudom, hogy ezt nem tetszik nekem elhinni, de így volt, nagyon is így volt, ki volt zárva a túlnyomó részben irodalmi törpékből összeállt Magyar Írók Szövetségéből! –, szóval Kasi nagy könyvének újabb kiadása a kiadóban az én gondozásomban készült, de vele egyébként is ez idő tájt sokat voltunk együtt. Egész ifjúkoromban egy házban laktunk, a légiriadók alatt beszélgettünk a pinceajtóban, most meg a politika és a könyvek, a festészet és a zene hoztak újra össze bennünket, hiszen Kasi, a híresen mogorva, harapós Kasi a fiatalok közül legalábbis engem tárt karokkal fogadott. A Mester egész köre odaszokott – de milyen sok más, érdekes ember is arra a parányi kis helyre! Drága barátnőm, örök és olthatatlan, bár nálam jóval idősebb szerelmem, a nagytestű, gyönyörű arcú, minden elképzelhető földi mértéken fölül szeretetre méltó, kiváló színésznő, a Nemzeti Színház tagja, Ladomerszky Margit és zeneszerző, volt filmgyárigazgató férje, Angyal Laci. Margit szelíden simogató-csipkelődő gúnyolódásának a szakadatlan tárgya voltam; imádoztam engem ugratni kurta-furcsa kalandjaim meg azok ugyancsak változatos célpontjai miatt, egy nagyrészt az eszpresszó meg egy Pest környéki hely között lebonyolódott ügyem miatt hosszabb ideig csakis ‘falujáró’-ként volt hajlandó rólam beszélni; az ugratásnak azonban egy csapásra vége lett ‘56 decemberétől, ‘57 januárjától, azt követően, hogy az ambícióktól még mindig fűtött Laci, mellesleg a régi Pest talán egyik legjellegzetesebb figurája, Bécsbe disszidált – igaz, vagy két-három év múlva, meglehetősen összetörten, vissza is tért. A magára maradt, szomorú és roppant magányos Margitnak a magára maradt, szomorú és roppant magányos jómagam lettem a kevés megmaradotton kívül az egyik érte rajongó, hűséges vigasztalója.

Ugorjunk csak vissza egy pár évet. Mivel a mellékbüntetésként szexuálisan kiéheztetett, kiszabadult, a világra, abban a nőkre rászabadított ifjak is jelen voltak – úgy huszonöt és hatvan között –, ezek menthetetlenül vonzották magukhoz a közvetlenül a bukás előtt álló, a bukást már számtalan változatában odaadó szorgalommal, úgyszólván megszakítás nélkül gyakorló, vagy immár a bukás utáni, nem ritkán tiszteletreméltóan vaskos rutinjukból élő, olykor-olykor valóban felragyogó, tündöklő széplányokat is. A nap minden szakában egyébként is megfordult legalább egy-két csodálkozó szemű, a nagyváros közömbösen értetlen forgatagában eltévedt, de azért valamit még ínycsiklandozóan idilli ártatlanságában is többkevesebb figyelemmel kereső vad – a választék igen figyelmes módon, készségesen jött házhoz, puskavégre.

Az egyiket, egy látszatra semmire oda se hederítő, az életen utánozhatatlan *nonchalance*-szal végigbaktató és ugyanilyen vérlázító lassan beszélő, de azért mindig el-nem-kötelezően kedves, akkortájt éppen húszegynéhány éves szökét, a köz nyugalmanak a felháborítása miatt betiltandóan smaragdzöld szemekkel, ezért aztán rendszerint világoszöld kosztümbe bújtatott, mesébe illően sudár, de azért mégis telt alakkal – amint azt később elmesélte nekem – az vette le teljesen álomszép lábairól, igaz, először csak képletesen, majd azt logikusan követve ismételt meg újra ismételt a hirtelen nagyon is fölébredt, éber gyönyörűségeket produkáló gyakorlatban is, hogy a nincstelenség kellős közepén, amint monda, én őt maradéktalanul elbűvölően voltam képes megválni utolsó – mellesleg, ezt nem is tudta, kölcsönkért – forintomtól, az aznapi táplálkozás helyett neki egy szál, még nem túlrett őszibarackra emlékeztető színű, hosszú szárú, hozzá tökéletesen illő szekfűt venni az arra járó virágáruslánytól. Márpedig ha én minden meglévő tulajdonomat, vagyontkámat imigyen, habozás nélkül, utánozhatatlanul nemes gesztussal nyújtom át, még hozzá kinek másnak, mint kiválasztottan csakis az éppen mellém lehuppanó, napok-hetek óta nem is látott neki, váratlan színrelépésének a kellő módon megünneplése alkalmából, akkor hogyan meg főleg miért türtőztethetné ő magát, meg takarékoskodhatna – vajon kinek? – mindazzal, amit rajta kívül, már a hálán túl is, de azért, félreértés ne essék, közel sem csakis azért, senki más, mint kizárólag ő adhatna nekem? És úgy, ahogyan azt már jó ideje részleteiben is kigondolta? Adta is bizony, lévén a smaragd

leányzó ura a szavának. Adta ő azt a szó legtágabban felfogott értelmében. Amikor aztán mindennek a végére értünk, valahogy éreztem – és nem csalódtam: tartogat még valamit a tarsolyában. Megkönnyebbülésemre azonban nem sokáig türtőztette magát... Nem tudom, ki vagy kik helyett kaptam, de az volt az érzésem, hogy most aztán rendezte összegyűlt adósságait. Tudatában lévén saját felelősségemnek, közölhetem: csakis Évike életembe remek módon beiktatódása és emiatt azon nyomban mindenféle halaszthatatlan tennivalónak csőstől a nyakamba zúdulása akadályozhatott meg abban, hogy bár hihetetlen kedvességgel és invenciózusan teljesített ígéretét az annak feltétlenül kijáró módon értékelhessem, a már eddig lebonyolított törlesztéseken kívül amúgy igazából viszonzozhassam – nem, nem azért, hogy könnyítsek a lelkiismeretemen –, majd amikor eljött az ideje, az első adandó alkalommal, hálámmal egyetemben el ne rebeghessem neki egy vadonatúj szereplő, Évike tartósnak ígérező, mindenki más jelenlétét kizáró, engem a forgalomból azon nyomban visszavonulásra kényszerítő megérkezését. A zöld leányzó nem szólt egy árva szót sem, csak utolérhetetlen bájjal, ugyanúgy, ahogy jött, kiballagott az életemből...

Mindezenközben az eszpresszóban is, mint általában mindenütt, háttal a falnak ülve helyezkedtem el; nem, egyáltalán nem csakis azért, bár azért is, hogy a porondon pillanatnyi megszakítás nélkül zajló történések közül bármi fontosat el ne mulasszak, de jóval inkább folyományaként annak a szépen kifejtett mániámnak, amely előírta: legalább a hátam mögötti oldalról ne válhassak célpontjává némileg már mégiscsak megkésett, ezzel szemben viszont kétségtelenül galád és úgy gyilkos szándékú merényleteknek. (Érdekes, később több volt munkaszolgálatos bajtársammal ilyesféléről ejtve szót derült ki, hogy rajtuk szintén, ha nem is gyakran, de időnként hasonló típusú elmebajok uralkodnak el.)

Alighanem itt, e fölöttébb kedvelt helyen mélázhattam át a fentebb leírt módokon, csak azoknál nagy általánosságban jóval szelídebben, a nyilván minősíthetetlen bűneimért rám büntetésként, amolyan egyiptomi csapásként kimért tíz nap tetemes részét – mármint munkahelyem mellett –, hiszen itt szoktam volt dolgozni maszek munkáimon is, gigászi harcba keveredvén az elmúlt években felhalmozódott és csak csigalassúsággal, bár álláshoz jutásom óta azért már mégiscsak élénkebb tempóban csökkenő adósságtömeggel.

– Azt mondd, valahol a következő év vége táján bezárták tanyádat. Mi volt a neve?

– Kaszinó eszpresszó. Most, vagy legalábbis nemrég, valami bőrdíszműves üzlet kirakata volt látható szent emléké helyen.

– És mi lett a törzsközönséggel?

– Csupán én három volt beltágról tudok, aki elesett az utcai harcokban. Egyről, aki a bukás után felakasztotta magát. Sokan mentek börtönbe, még többen ki az országból, Nyugatra. Aki megmaradt, az a foghíjas társaság azután kényszerből egy lyukkal arrább költözött, a hodályszerűen jellegtelen, eszpresszó-testvérek közt is legalább tízszer akkora Luxor kávéházba. Azt azután az átköltözöttek szinte napok alatt, bár ugyancsak módosított hangulattal, megközelítően sem a régihez hasonló meghittséggel, de mégis úgy-ahogy magukra szabottan, meglehetősen otthonossá tették. Üsmersz – mondotta most már ott mindenkinek üdvözlés gyanánt a sebtiben éppen csak hogy elvégzendő, kötelességszerűen beköszöntő, az asztalok körüli útját bejáró költő, Keszthelyi Zoltán. ‘Fájós lúdtalpára’ és annak az aznap őt kínzóan megnyilvánuló tüneteire panaszkodott bárkinek, aki csak hajlandó volt odafigyelni, Bokros-Biermann, az idős festő.

– A kiváló festő!

– Volt ott még egy, az elterjedt kósza hírek szerint szigorúan zártkörű szabályzattal reuzalo lesboszi sarok is, ahová a különleges ajánlással különlegesen ellátottnak adódott meg az új, ígéretes – rövidlátóan ígéretes? – távlatokat megnyitó, persze hogy különleges befogadás.

Bármilyen más betolakodónak a sorsa az azonnali kinézés lett. Legalábbis mindezt én valahogy így kaptam vissza. Megvolt a maguk összetolt, nagy asztala a zenészeknek meg csatolt részeiknek az operaházi zenekarból. Szegény Devecseri Gabinak idejárt az utolsó – már az időrendben utolsó – romlásvirága, ártatlan kisgyerekeket elijesztően vad, szadista marcangolásra mindig kész arcú, de Baudelaire-i attribútumai ellenére is alapjában viszonylag ártalmatlan nőszemély. Gyakran ott maga mellett a legjobb barátnője, egy álmatag szőke, a férfiak nagy többségére szinte arcátlanul fiatal benyomást gyakorló nő, aki viszont játszi könnyedséggel lehetett volna – helyesebben volt – egy 45 évet vállvonogatással könnyedén kezelt, sokat tapasztalt asszonyféleség, akinek a személyében bizvást tisztelhattuk a fél város elhagyott szeretőjét. Viszont aki előtt ott állt még a jövő – a város másik, eddig a sorsát valahogy elkerült felével...

– Szóval volt arrafelé minden, mi szem-szájnak ingere: híresség, egykori híresség meg elfuserált álhíresség; újságírók meg zugújságírók, meg sárga színükről felismerhető kollégáik, a zsaroló újságírók, akik botránycikkeiket, ha a kipécézetek kellő módon megfizették őket, ellenszolgáltatásként **nem** közölték le; valakikhez, a nap, a hét hőseihez kitartóan, elszántan dörgölözők; permanensen vagy csupán átmenetileg vészes szexszegénységben szenvedők, akik kínjaikra itt véltek ősidők óta jól ismert, de számukra valahogy mégis csak ritkán elérhető gyógymódokat találni; a köznép feje felett elnéző lengyel arisztokrata emigránsok és magas, nagycsontú, nemes paripákhoz illően délceg tartású meg járású, még ma is stramm, láthatóan egykoron igen mutatós, ruháikat a kellő alkalmakból tárgyilagosságukat rendületlenül megőrizve magukról készségesen lehántó, meztelenül no lám még az eddigieknél is dekoratívabb látványt nyújtó, egyébként sajnos most inkább már csak főleg alkoholista feleségeik; na és ráadásként a betévedő ártatlan, gyanútlan, jámbor polgárok. Köztük kora délutánokként egy igen furcsa pár, az én kedvenceim: egy bricseszadrágos, jobb lábát a balon keresztülvető és úgy ringató, majd időnként lábakat cserélő, szikár, csak éppen allűrjeihez mértén túlságosan is alacsonyra sikeredett, amolyan elfürészelt, de azért még arrogánsan fensőbbes arisztokrata óriás, gyér hajával, piros-pókhálós arcával, erősen nagyothalló és ilyenekként el is álló füleivel, fennen a felhőkbe ékelten hordott, hegyes orrával, az előtte elvonuló vagy elterülő plebszet szemlélően summás ítéleteket kiosztó, vizenyösen hidegszürke szemű, vitathatatlanul ősrja úr, meg a társaságát hűségeseen megosztó, egy hajdani hónalj-kereskedő nem éppen csábos küllemét magán viselő, kövérkés-kerekded, kopasz kis zsidó figura, aki gyermekként csüngött asztaltársa szükösre kimért és számára úgy elejtett megjegyzésein. Mint egy odaadó pudlikutya, a neki ledobott, elébeszórt morzsákon tengetve érdektelen életét. Például amikor Andriskával egyszer egy kora délután, talán, ha nem tévedek, először ültünk be az ő számára még merőben újdonságot jelentő Luxorba, a kis zsidó hosszas szemlélődés után óvatosan, de azért csak félig süket társa számára – na meg a mi számunkra is – hallhatóan jegyezte meg: Milyen szép az a lány ott! Az arisztokrata lábringatása azon nyomban dupla ütemű staccattóra váltott, hogy alátámassza az elhamarkodott ítéletet kapásból visszautasító replikáját: Jó vice! Nézze majd meg vagy negyven év múlva! Az erre a lehetőségre még csak nem is gondoló emberke a kinyilatkozásra még a szokottnál is bambább pofával kezdett bólogatni. Ahelyett, hogy közölte volna partnerével, Huba de generis Kelevézzel: ő most, e percben, élőben látja az ilyen minőségében szép lányt és egyáltalán nem a távolra kivetítve, a jövőbeni, mit lehessen tudni, tényleg banya-voltában. Egyébként is, a tanácsot képtelen megfogadni, mert ő bizony nemhogy negyven év múlva, de jóval hamarabb, akkor viszont annál inkább általános érvénnyel beszűnteti földi jelenlétét. Addig is azonban kifejezetten úgy érzi, jó meg szívet is melengető szép lányokat gusztálgatni, sajnos már jó ideje tenni bármi ilyesmit érdek nélkül.

– Mindezek a többé-kevésbé tipikus pesti kávéházi figurákon meg viselt dolgaikon felül – mintha csak kora estefelé lefekvésre készülődően, az Oktogon fái nyüzsgőnének – a Luxorba

besurranva verébszerű jelenlétükkel tüntették ki a helyet úgy 3-4-től vagy 6 óráig a rozzant kávéénikék is, akik a legolcsóbb ital, egy-egy ‘hosszú szimpla’ mellett folytatták le egész délutánt betöltő csicsergésüket, jóságos-mosolygó arcukhoz képest hihetetlenül gonosz pletykázásukkal, ezzel meg szűkre szabott borraivalóikkal vagy azoknak is a teljes hiányával nem szükségszerűen gazdagítva az értük csupán mérsékelt rajongó, viszont minden törzsvendégről mindent tudó és mindentudásukat a velük haverkodó jómagammal, az arra kiéhezettel mindig készségesen megosztó, amolyan igazi vagány körüti pincéreket. A legkevésbé sem csiszolatlan, viszont sokoldalúan dörzsölt pesti gyémántfigurákat. Élükön a szakma legjobbjával, a mindenkit és egyben mindenki zsebének a megközelítő pontosságú úrtartalmát egyetlen futó pillantással felmérni képes Laci úrral, Lacival magával, meg hasonló adottságú kolléganőjével, az amúgy vékonyka alkatához mérten egy merész fordulattal, váratlanul egy egész estét betöltő módon dúskeblű Etával.

– Évike mindezenközben adott életjelt magáról?

– Nem. Semmilyen sem. Látod, ez csak most, hogy felveted, lep meg; akkor azt hiszem olyannyira természetesnek vélhettem, hogy egyszerűen még csak eszembe se jutott.

– Miért?

– Jókat kérdezel! Te csak ne neved! Komolyan mondom: tényleg jókat kérdezel. Nem tudom, miért, de semmi kivetnivalót sem találtam benne. Helyesebben: nem gondolkodtam róla. Most meg itt állok, talpig elképedten, és nem értem, hogy akkor hogyan lehetett ez természetes. Hogy nem küldött egy nyomorult levelezőlapot sem. Na és azon két, esetleg csupán egyetlen szóval. Ugyanazzal, mint amit a német, az orosz meg az angol három, a francia meg – legyünk aposztrof-ügyben nagylelkűek – két szóval szokott kifejezni. Szóval Évi küldhetett volna egy lapot, egyetlen **olyan** magyar szóval. Még akkor is, ha azt a küldeményt csak jónéhány nap múlva, már a visszaérkezése után kaptam volna meg. Sőt akkor még inkább, hiszen ketten együtt, összeölelkezve olvashattuk volna. Látod, most, utólag kezd csak úgy igazán hiányozni. És elnézést kérek, málészájú kis inasod, ó Mester, hogy csak így utólag nem találok rá mentséget. Meg ugyanúgy kezdek elképedni magamon is: hát ennyire nem vártam tőle még csak egy ártalmatlan kis figyelmességet sem?

– Mondd, nem rendelted Te magad túlságosan is alá az egyébként is igen magas hegyeket előszeretettel járó Évikédnek? Már bocsánat a tolakodó kérdésért, professzor úr!

– Nem kell az elveszett emberen feleslegesen még gúnyolódni is. Már csak azért sem, mert, mint azt te úgyis jól tudod, tökéletesen igazad van. Akkor pedig tettem én ezt elsősorban a már említett, bennem minduntalan jelenlévő, mindent beborító sajnálat érzése miatt. Amely a maga helyét végre megtalálva stílszerűen vajon hogyan másképp bolyongott volna bennem, mint zsidóban a fájás? Hiszen ha nagyon akarod, kifejezhetném én ezt így is: az én szerelmem, nem is melleleg, a sajnálatnak abból a bízvást mondhatóan ritka, ha nem is magába a mennyekbe, de a mennyek felé emelő, gyengédséggel párosuló változatából eredeztetett. Mert bizony mondom neked, a kesztyűs kézzel bánásnak van egy elemi erejű érzékenységből kisarjadó formája – méghozzá az izzóan tüzes ragadozó-fajtának a jaj-csak-ne-bántsam féle, óvatosan simogató gyengédsége, vagy a csöndes, a magányos, de időnként, igen-igen ritkán, bármiféle előrejelzés nélkül felrobbanó embernek a dolgok számára szabad folyást engedő, többé immáron vissza nem tartható gyengédségi rohama, annak is a magát a kiválasztott egyedeknek készségesen felajánló, a megjátszott szenvedélyessége miatt is előbb-utóbb mindenünnen kidaszított változatából, kiérdemelve a ‘heveskedünk, heveskedünk’ leszólást, meg az azzal járó, az ahhoz mérten is megvető vállrándítást.

– Ez, már ha jól értem, még a szokottnál is inkább sűrítve foglal össze egész kötetekre valót a te szerelmedről, na és teszi ezt úgy, hogy innen számos ismert, de még több feltételezett

irányba kiinduló útmutatásokra is találjak. Tamás, ha szépen kérlek, akkor ugye elhiszed: bár én fölös mértékben el lennék látva ilyesmivel, mi sem állhatna tőlem távolabb, mint hogy a helyzet adta lehetőségeimmel visszaélve változzak át éppen itt szentségtörővé, és traktáljalak, mint valaki, aki a ‘tapintat’ szót még életében soha nem hallotta, félkegyelmű, ámde annál inkább barbár atrocitásokkal. Persze hogy értelek, sőt meg is értelek. De hát azért talán nem lenne jogos, vagy ha ezt túl erősnek érezned, nem lenne mégis megengedhető feltételezni, hogy Évike az eseményektől hemzsegő, fel-, sőt túlgyorsuló időszakok után, ha másból nem is, de jogos önvédelemből valahogy csak megtanult magával létezni?

– Érdekes egy kifejezés: magával létezni. Nem gondolod, hogy ennél többről, fel nem igen mérhetően összetettebb jelenségekről meg azoknak a talán még bonyolultabb kölcsönhatásairól, sőt karakterátíró torzulásokról is szó lehetett? Még akkor is, ha történetesen óvatosabban fogalmazol, tegyük fel, valahogy így: A lassan csillapodó kínhalmaz fokozatos feldolgozásával megtanult a vele réges-régen történt, lélektipró gyötrelmek minduntalan visszatérő, akarata ellenére is milliószor újra meg újra, szándéktalanul lepergetett emlékeivel valahogy csak együtt élni. Az idővel meg az önvédelemmel ráakódott rétegek alól előbújó múlt szörnyetegeivel időnként csak eltompultan, éppen ezért szemrebbenés nélkül szembenézni, vagy, ki tudja, azok elől már el is bújni. Mindössze egyetlen dolog nem adatott meg neki – ez pedig maga az oly igen áhított felejtés lett volna.

– Lehet, hogy így van, végül is nem tudhatjuk, hiszen istennek hála, nem vagyunk mi pszichológusok. Csak... csak azért én... nem is tudnám hamarjában megmagyarázni, akárcsak körülírni sem, de én valami mást is érzek. Valami nagyon is mást.

– Mást?

– Mást.

– Mit, Pali?

– Ha én azt tudnám! Szavamra, akkor pillanatnyi habozás meg a következményekre való tekintet nélkül hozzád is vágnám. Nem az jár a fejemben – pedig ez plauzibilis lehetne –, hogy féltél: elveszítéd őt. Hiszen ha ez már a legelején, még azelőtt, hogy imádott Évikéd végre amúgy igazából a tiéd lett volna, tehát mindjárt a kezdetek kezdetén ott jelen lett volna, attól tartok, minden elképzeltnél nagyobbak lettek volna a bajok.

– Kezdem érteni, mire gondolsz. Helyesebben: kezdem azt valahogy érezni. Nem, mégsem az alárendeléssel lett volna az igazi, a nagy baj – hiszen ki más, mint éppen én voltam teljes életnagyságban a gaz csábítónak a megtestesülése, amint az majd mindjárt kiderül, mert ugyebár mégiscsak én akartam őt elválasztani férjétől, elhozni őt kipárnázott, nyilván millió módon hozzászórt, őt körülvevő, beburkoló otthonából. Léven, hogy én szabad voltam, ő pedig nem. Helyesbíték: az egyedülálló körülmények közt **akkor** egy adott, ki tudja, milyen hosszú ideig mindketten szabadok lettünk volna, még azzal együtt is, hogy ő mégiscsak az eredetileg saját maga által választott, vagy ha ez nem is igaz, de akkor is valamilyen szinten elfogadott kötöttségek között élt. Méghozzá nyilván jól-rosszul, bár megszokottan. Nemcsak ezért, de ezért is neki kellett áldozatot hoznia, nagyot – és nekem volt kutya-kötelességem ebben, de minden másban is a lehető legmesszebbmenően meg még azon túl is segíteni neki. Márpedig ez így is volt rendjén. Hogy ennek ellenére miért sajnáltam őt úgy, mint nőt sem azelőtt, sem azóta soha? Nemcsak hogy nem értettem ezt akkor meg a maga teljes egészében, de nem tehetek róla, még most, tehát ma, mindenkinek a vége után is óhatatlanul így érzek. Még ha a messze távolból, egyszer-egyszer torkon ragad a múltakból ide kinyúló indulat, annyira, hogy megharagszom rá valamiért, akkor is pillanatok alatt elfűjja azt a részvét szele, az örökre belém ragadt hajlam a babusgatásra. Tudom, rá fogok jönni, hogy miért – de valahogy azért csak félek tőle.

– Húha! Akkor itt legalábbis egy nagy kutya van elásva. Don Juan – fél?

– Don Juan? Don Tomas de Angyalföld, maximum. És nem azt mondtam, ha figyeltél, hogy magamat féltem. Vagy akár attól félek, hogy mi történik majd velem. Nem is vitás: az borzongott bennem, hogy: valami baj van itten, nagy-nagy kalamajka – de hogy az végül is mi lenne, arról aztán már halvány gőzöm sincsen.

– Ez esetben hadd térjek meg Margóhoz, aki jogos felháborodásában, hogy egy ismeretlen nő, egy szellemlény miatt, akivel éppen e tulajdonságai birtokában reménytelen lenne megkísérelni is a versenyt fölvennie, őt hanyagolom el íme még friss frigyünkben, lavórral – ha nem is feltétlenül azzal a legendássá vált, zománcozott lábmosó fajtával – veri majd szét jelenlegi, tehát átmeneti állapotában kétségkívül igen rokonszenves fejemet.

– Ez lett mostanában, a házasság konszolidálódásának az ehhez méltó feladatokkal terhes korszakában a kedvenc időtöltése?

– Még nem, de ha belejön – ő, a sokoldalú zenész, jó kell legyen az ütőhangszerekben is –, akkor nem szeretnék a te fejed helyébe se lenni.

– Ez esetben viszont hadd ajánljam önt és kedves nejét az égiek kegyeibe – annál is inkább, mert ma sokat segítettél, és ezt külön köszönöm.

– A mindenkori jelenlévők minden egyes személyre kiterjedő, mélységes tisztelettel kérettnék arra, hogy az egyes esetekben ugyan változó, végső soron azonban bármilyen eredetű meghatottság korlátozatlan kifejezéseitől messzemenően tartózkodni szíveskedjenek. A vezetőség szükség esetén kéri, hogy ha ez akár a leginkább elképzelhető vagy, ellenkezőleg, akár a legkevésbé elképzelhetetlen okok miatt is valahogy nem lenne lehetséges, meghatottságukat ingyen és bérmentve helyezték el a ruhatárban.

– Margóhoz veled, Ebura!

* * * * *

(T. szövege) Azután végre, térdig lejárta és úgy elhasznált agyaglábai vonszolva magát, az időből nagynehezen érkezett végre a tizedik nap, ha maga a magasságos Úristen is úgy akarná, akkor a bűneimért rám most különös gonddal kiszabott kínoktól megszabadulás napja. Az utolsó éjszaka már egyáltalán nem aludtam – valamilyen barlanghálózatban kóvályogtam utamat veszítve úgy, hogy közben hol előttem hirtelen feltáruló lyukakba hullottam bele, hol a távolból – felülről? – hozzám leszűrődő zajok kapcsán valakikre eszelősen, egész valómból kivetkezetten féltékeny voltam, talán azért, mert boszorkányosan rafinált orgiákat láttam – vagy inkább csak sejtettem, hogy ha akarnám, akkor láthatnám is? A hajnal előtti fél-világosság végül csak kisegített, már legalábbis annyiban, hogy az ég némi, meglehet csupán előlegezett jóindulatát igénybe véve valamennyire magamhoz tértem, egy-két órát meg szunyókálhattam is.

Aztán arra ébredtem, hogy mint Petőfinél a Tisza teszi azt a rónával, zúgva-búgva vágatott át rajtam a minden gátat elsőprő kétség. Vagy inkább mondhatnám: szerelmemet aláásó, magukat mégoly ártatlanul általános jellegűnek álcázó, valahogy utat törő, a világba kifelé törekvő gondolatok kerítettek hatalmukba. Hiszen fölöttébb jól tudjuk: mégsem csüngünk mi, vaksi kis denevérek, légüres térben. Na és konkrétabban: én nem is egyszer találkoztam olyan emberekkel, akik gyengeségeimet ismerve megpróbálták rábeszélni: mindent egybevetve, hagyjuk csak ki az egész tésztának való masszából a szívet. Persze hogy mézeskalácsa miveskedett formájában is – használjunk helyette bátran csak mákot meg diót. Hiszen, ha jól meggondoljuk, nem szabadna, hogy a szív döntő szerepet játsszon terveinkben, döntéseinkben, mármint hogy saját, jól felfogott érdekünkben, például már csak azért sem, mert jellegénél fogva az az izomcsomó már eleve megbízhatatlan. Mi több, egyes esetekben még

az is előfordul, hogy a szív fogja magát és kiszáll, sőt olykor még korai nyugdíjba is megy. Egy filozófus barátom jócskán meglepett, amikor nemrégiben közölte: „Feltéve, de meg nem engedve, hogy valaha is bekövetkezzen, súlyos hiba lenne megfeledkezni arról a lehetőségről, amelyben, természetesen csakis adott esetben, na meg a szíved, bizony, a saját, változó hangulataidhoz, igényeidhez szoktatott szíved is hajlamait követve konvencionálisan szofisztává váljon.” Ezen persze jó ideig nem szüntem meg tépelődni, de ma már, legalábbis merem remélni, azt hiszem, teljesen átérzem a gondolat fontosságát. Hiszen a szív mint olyan az égvilágon semminek sem a megbízható ismérve. Természetesen a fél világ mély tiszteletet mímél iránta, ha kell, akkor egy egész országra tornyosuló szupergiccsnek a formájában úgy is, mint ‘szív küldi szívnek szívesen’; és mégis, többé-kevésbé mindenki ott, ahol az igazán számít, az élet gyakorlatában meghittebb viszonyban van az ilyen klisékkel dobálózó, azokkal felszerelt szerelemnek a hiányával, mint annak a közel sem ritkán gyötrő jelenlétével. Talán mert az nagyon is igénybe venné egyesek könnyen aláásható szervezetét? Akik az idők folyamán hozzászoktak egyfajta, nem túlságosan fájó, de annál kétségtelenebb ürességnek az érzéséhez, úgy is, mint olyanhoz, ami az ő számukra ‘normális’? Mert az ember nem hiányolja az érzés okát mindaddig, míg el nem kezd kutatni magamaga után, és eközben nem képes támaszra lelni még az önmaga iránti érzelmekben sem.

Egy idő után beláttam: érdekes, cseppet sem lebecsülendő érdekes a téma, csak éppen hogy az én jelenlegi helyzetemen már nem segíthet, igaz, nem is árthat. Hiszen én a kérdés alapfelvetésénél immáron jóval messzebbre keveredtem el, olyannyira, hogy legyenek azok megalapozottak-e vagy sem, pusztán elméleti megfontolások miatt most aztán mégiscsak merő képtelenségnek tűnne 180 fokos szögben fordulni meg. Hajtani végre szabályos hátraarcot. Még akkor is, ha rozzant lábakkal történetesen képes lennék rá. Hát még mennyire, ha maga ez a hajdan spontánul megnyilvánuló képesség sincsen többé már jelen?

Amint azt előre megterveztem, kivettem tehát egy Évike-napot, amely, amint azt maga a neve is jelzi, a legkevésbé sem lenne munkával eltöltendő. *Aurora musis amica* – a hajnal a múzsák barátja – mondták a rómaiak, a legkevésbé sem gondolva az én egyszer majd eljövendő szerény személyemre, aki inkább megfontoltan, csakis múltával kezdem, akkor is a kellő óvatossággal, dicsérgetni a napot. Maradék erőim bevetésével úgy-ahogy összekotortam tehát szanaszét heverő tagjaimat, majd, nem hinném, hogy egykönnyen megkülönböztethetően egy másnapos alvajárótól, leszédelegtem a Kaszinóba, ahol megreggeliztem, ittam vagy három protekciós, lórúgással felérő hatású kávét – és a harmadik után, lám csak, a világ végre kezdett újra, a már jól megszokott, sőt meghitt módon, ismerősen pocskának tűnni.

12.30-ra, az időt kitöltendően lassított felvételben elballagtam a körültekintő gonddal elhanyagolt, de azért főleg csak hihetetlenül koszos állomásra. A busz, rendhagyó módon, ezúttal mindössze negyven percet késett. Emberek olyan lassan autóbusról még nem csámborogtak le, mint erről a nyomorult tátrai tragacsról. Jó messzire, ott is egy hirdetőoszlop mögött álltam, valahogy úgy, mint egy rossz krimiben mellékszereplő, főleg válóperes ügyekben tevékenykedő magándetektív, nemlétező kalapomat mélyen a szemembe húzva, és tehetetlenül várva, várva. Hogy azután, úgy tűnt, ítéletnapig tartó várakozás után a kocsiajtó keretében, málhásállatként megrakodva, végre megjelenjen ezúttal az eljövendő üdvözlés hírhozójaként maga Zoltán – ki hitte volna, hogy valaha is örülni tudnék majd az engem éppenséggel nem lehengetlő látványnak –, majd, ezúttal immár a hegyek közt nyáriasan nemessé érett, Altdorfer-i kiadásában, teljes ékességében, vagyishogy délnémet reneszánsz variációjában szent szerelmem, úgy, hogy én ott megigézve, földbe gyökerezett lábbal állva elhűlten csodáltam: hogyhogy mások nem látják gyönyörűségbe burkolt feje fölött a glória tündöklését, és révülettel elteltlen, magukat szent személye előtt mélységesen alázva nem borulnak le nyomban a porba? Hogy lehet nyitott szemmel nem látni a manapság errefelé nem túlzottan gyakori, áldott látomást? Hiszen az autóbuszajtó keretébe, mint ideális kontrasztba illesztett

révület számomra olyan csodának tűnt, olyan tökéletesre formált remekműnek, amely angyali üdvözlétként nem ritkán fog a jövőben is beköszöntené csodákban mindeddig szegényes módon eltengetett életembe. Hiszen tudom: amikor majd kifulladás, kifogy belőlem az erő, Évike az autóbuszkeretben újra meg újra fel fog ragyogni lelki szemeim előtt, és közli: látod, igenis, mindig is volt mire várni, hiszen én visszajöttem, senki másához, csakis hozzád! Annál is inkább, mert hiszen szerelmemnek úgy is, mint a jelen pillanatban főfoglalkozásaként boldogító látomásnak a legelső, bízást mondhatóan kényszeres cselekedete mi más lett volna, mint az, hogy még a buszlépcsők tetejéről vigyázó szemeit gyorsan körülhússza az áldott napsugarakban fürdő téren; márpedig ez a kis pásztázás számomra jóval többet jelentett, mint ezer meg ezer magyarázó-értelmező-kommentáló szó. Egy szempillantás alatt oszlottak el a tudat alá lenyomni megkísérelt kételyeim, tért belém újra vissza a tíz nap alatt szinte észrevétlenül, de bizony, most éreztem csak igazán, mennyire megrendült önbizalmam, minthogy kedvesem kifejezetten és kizárólagosan – engem keresett, így tehát kihez másához is tért volna vissza, mint hozzám? Mármint ahogyan én ezt, legalábbis a saját hatáskörömben, eldöntöttem. És amint az hamarosan ki is derült, tévém ezt teljes joggal.

Nyomban felhívtam tehát a Lukács uszoda előző évi sztárját, meg-nem-koronázott szépségkirálynőjét, most éppen honnan máshonnan, mint persze hogy a Kaszinó eszpresszója választék super-deluxe változatából, egyikét a ritka kivételek közül, akivel az ilyen-olyan, valódi meg odaképzelt szenvedélyek kergette, hullámtarajos tengereken valahogy csak átevezünk amonnan egészen emide, a haverság langyosra hűlt, biztosságos parti vizeire. Azért őt, mert reméltem: egy női hang jelentkezése nem okozhat majd szükségtelennek bizonyulható feltűnést illetéktelen fülekben ott, a vonal másik oldalán – már csak azért sem, mert a legmesszebbmenően távol állt tőlem bármiféle olyan szándék, hogy Évi belügyeibe akárhogyan is, de főleg, bár akaratlanul, csak éppen vigyázatlanul, botrányt provokáló eszközökkel avatkozzak bele. Meg azért, mert ugyancsak értékeltem a világszép leányzó furcsa rendszer szerint működő gondolkodási mechanizmusát. Az ugyanis rendszerint megbízhatóbban hajtott végre egy olyan feladatot, amely még a lehetőségeket is meghaladó módon zavaros volt. Konkrétan arra kértem tehát, hogy minimális, de azért egy-két percig egy harmadik, netán szándéktalanul, de mégis fél füllel éppen hallgatózó személy részére is logikusan eltartó bevezetés után közölje nevemben Évikével a lényegét: holnap reggel hétkor várom a szokott helyen. Nem, ez minden; semmi többet, de ennél azért kevesebbet sem. Az imigyen gondosan megszervezett telefonbeszélgetés azután a dolgok jelenlegi állása szerint még mindenáron kerülendő bonyodalmak nélkül zajlott le úgy, hogy most már semmi mást nem lehetett tenni, mint várni és – álmodozni.

* * *

Álmodozni, uram, mámoros-éberen az ő szépséges, még futó pillanatokra sem érzékszerveim háttérébe szorítható fizikai jelenlétéről, arról, ahogyan maga az elvont, az égi Évike-fogalom végre a nemde vaskosabb realitásában testileg teljesebbé válik, ahogy a tőle megfosztottság tíz napig érettetett látomása szemem láttára kel életre. Mert én folyton folyvást az ő testét láttam, testének titkos terv szerint tökéletesre megépített szentélyét, rajta-benne íveit, áldozatos halmait és barlangjait, nyitott vagy csukott szemmel egyaránt, sőt ugyanúgy, kint az utcán is. Hatalmasra felnagyítva és égő színekben, a házak oldalfalaira fellőve; az erkélyről, a lemenő nap megvilágította felhők alakváltozásaiban; otthon, a falfestés rejtett hajszálrepedéseiben – na és kivétel nélkül mindig, ha csak várakozva-vágyakozva vízszintes testhelyzetben találtam magam. Hibátlan, klasszikus szépségű, márványsima, de mégis valahogy érdesdeden tapadó, varázsos folyadékokkal átitatottan feszülő bőrét. Azt, amely elválaszthatatlanul magára ragasztotta kezeimet. *Il n'y a pas de chose plus profonde que le peau.* Vagyis ahogyan azt a sok mindenre döbbenetesen ráérző Valéry mondotta: „Nincs a világon lényegbevágóbb valami, mint a bőr...”

Csodáltam állának feltétlenül, mondhatnám csalhatatlanul egyéniségét közvetítő, egyidejűleg ugyancsak meghatóan lágy, selymes teltségét, annak a kissé duzzadt alsóajkakkal oly tökéletes összhangját csakúgy, mint nyakának a belétapadó csókokra váró, sőt követelő íveit, hajlásait. Kezeimbe veendő, magamhoz húzandó, minden határokat meghaladó módon elragadó, engem elgyöngítően édes arcát, azt is pontosan akkor és úgy, amint ahhoz közeledve szája a csókra kínálva tárja fel magát. Széles, magabiztosan hordott, ragyogó és kényeztetendő, de főleg megragadandó és többé el nem engedendő, szavamra mondom, szégyentelen, kihívó, akár le is teperendően telt kurtizán-vállait, amelyek úgy hasítottak belém, mintha csak azt mondták volna: láttál te már valaha is ilyet? Néztél te már valaha is ilyesmire – nem, egyáltalán nem oldalról vagy szemből, de – fölülről lefelé? Hátának áldoztam képzeletben élő oltárán, ott, pontosan ott, ahol megváltozik terminológiai meghatározása, fokozatosan lefelé, a két kis, már elhelyezése miatt is páratlan mosoly-mélyedéssel a tömören mégoly puha, dimbes-dombos tájak felé, arrafelé, ahol szám lett a világ teljességét lám egy helyen érzékelhető sztetoszkóp-féleség maga.

Soha nem csökkenő, korlátlanul imádó hódolatomat róttam le a másik oldalon, ott, ahol a kettős oltár márványból ősrégi vagy annál is inkább ködbe vesző technikával kimunkált dombokra épült – a ruganyosan kemény, kerek, kihívó-hangsúlyozottan előre, közben kíváncsian valamelyest azért oldalra is kitekintő, kizárólag a megmérettetésre várakozóan, alig-alig érezhetően, csak éppenhogy súlyos mellei közé, amint azokat később játékká vált így nevezni: plauzibilis mellei közé. (Na és hogy vannak ma a plauzibilisek?) Plauzibilis – értsd kézenfekvő. Kézenfekvő – mert a kezembe magát egy idő után legelső dolgaként befészkelőt, abban szakadatlan dédelgetésre kívánczót, abban kényeskedőn-kelletően meghúzódot, arra éppenhogy, csak nagyon kicsit ránehezedőt, oltalmat, támaszt és most már oly sok minden mást is keresőt. Áldott, gazdag, magas, dús és mégis, éretten is lányos, sőt szűzies, egyszer majd persze hogy anyásnak készülő melleit. Amelyekre ráomolva, amelyekbe belefűrva magam, a világon mindenről, de mindenről megfélemezve lehet amúgy igazában elrejtteni bús fejemet, akár a következő feltámadásig is beléjük temetkezni. És ha az netalántán, közbejött akadályok miatt, mégsem következne be, hát akkor, egyszer már végre a célba jutva, örökre ott is maradni.

Igen, ott azokra, még csak a tájaikra sem lehet ránézni, azokhoz nem lehetséges közeledni, őket egészükben magamba belelegezni, hát meg hozzájuk érni úgy, hogy a világ azon nyomban ne boruljon mindent elemésztő lángokba. Azokra, amelyekre ugyan elvitathatatlanul kiváló ítélőképességgel öntudatosan büszke volt ő maga is – olyannyira, hogy ezt soha meg sem kísérelte volna titkolni előttem, sőt időnként, duhaj, ha nem éppen cudar jókedvében, a nyomban történendők tudatát pontosan belekalkulálva gátlástalanul, mert kivétel nélkül mindig sikeresen provokált is velük –, vagyishogy még jóval meghittebb lett a viszonya attól az imádatos, háládatos rajongástól meg zabolátlan őrzöngéstől, mindattól, amellyel én halmoztam el őket. Korlátlanul, korlátozhatatlanul és korlátozni meg sem kíséreltem. Átmeneti, lélegzetvételnyi szünet nélkül. Állandóan és elragadtatott-megrögzötten. Mind újabb és újabb módokon találékonyan, ötletekből kifogyhatatlanul. Két kézzel összepréseltségükbe rafináltan funkcióit váltva és úgy, selymességükben, utat tévesztetten behatolandóan. Mellettük megpihenni, betelni, velük ártalmatlanná jóllakni eleve reménytelenül, tökéletesen képtelenül.

Mindez persze még csak a felületes ismeretség időszakára volt jellemző, bár igaz, már akkor is száz és egy okom volt arra, hogy velük kapcsolatos viszonyomban megfékezhetővé ne váljak. Később – hamarosan – a két dombnak földrajzi meg irodalmi és mindenféle, persze hogy bibliai nevei is voltak – a hangulattól függően szüntelenül változó nevek. Ha áhítatos voltam – rájuk nézve mikor ne lettem volna az? –, Babits lantjával kísértem zengtem: „Elefántcsont palota/ boltozatos melled,/ kettős márvány oszlopa/ nyugszik egymás mellett.” Ha nagyon, ha féktelenül rosszak voltunk, nosza elmentünk legott kirándulni, egy kicsit zülleni pontosan

oda, Szodomába és Gomorába. A bal oldali (Téged nem tanítottak illemre?), amely, úgy tűnt, stréberségével valahogy mindig megoldotta, hogy hozzám és így persze azonnal működésbe lépő örömforrásaihoz közelebb kerüljön, kapta elévülhetetlen érdemei elismerésül a *Wicked Witch of the West* nevet és címet, míg a csakis bágyadtabban törleszkedése miatt némileg elhanyagoltabb és ezért persze hogy kompenzálandóbb jobb oldali durcáskodott olykor úgy is, mint a sértődött, ámde azért alapjában véve nagyon is jóságos tündér, a *Faery Queen of the East*. Az éppen csak hogy egy árnyalattal nagyobbra méretezett lett néha a *Nyugati Világ Bajnoka*. (Még csak az hiányzott, hogy életem gyönyörűségei címkórságban szenvedjenek!) A helleszpontoszi tengerszoros, ott mindjárt a legendás átúszás miatt megénekelt Szesztosz és Abydosz közt volt a két gyönyördomb közötti, persze hogy tudott, de csak viszonylag ritkábban észlelt mélyedés, amelynek hajlatokkal ékes, egészében mégis egyenes vonalából csakis meredek és csúszóssá váló kapaszkodók megmászásával lehetett kemény, szívós, de jutalmat meg nem tagadó munka után örökké dolgos számmal visszajutni a tágas kilátást nyújtó dombtetők újra meg újra áhítatosan felszentelendő, holdudvaros kitüremkedéseire, hogy azokon megpihenve azután kis idő múlva újra csak a mélyben találjuk magunkat. ‘A két szomszédvár’ olykor sajátos módon a ‘bandzsa nővérek’ névre is hallgatott. Vagy messzebbre, sokkal messzebbre menve vissza: „A te két emlőd olyan, mint két vadkecske,/ egy zergének kettős fia,/ amelyek a lilimok közt legelnek.”

Na és ha egy zergének kettős fia, e dombok-völgyek képezték végre-valahára fölöttem a firmamentumot – ti ezerszer áldott, gyönyörbe fullasztó, lélekszakajtó, ó miért oly ritka pillanatok! –, akkor azok – ha egyáltalán képesnek bizonyultam falánk, bekebelező számmal megszólalni – gyógykezelőknek becéztettek, így is rendeltettek – csakis receptre, szükség esetén, a kezelés iránti igény arányában a befedendő testrészen felhasználandóan –, és ekként is ünnepeltettek. Na meg neveztettek olykor-olykor ‘utolsó kenetnek’ is, amit, töredelmesen meg kell valljam, máig sem értek teljesen; sejtésem szerint azonban ennek az eredete valahogy arra a feltételezésre vezethető vissza, hogy ettől azután a holtak is rugóból pattanva támadtak volna fel. Dal is szólt hozzájuk – hozzájuk is –, jól ismert, igazi tudós mesterek alkotta, szép, régi népdal, bizony még az is lehet, hogy megírása óta csakis ezúttal először helyénvalóan alkalmazott: „Sej, haj, gyöngyvirág,/ páros szekfű, szarkaláb,/ bimbós majorránna./ Ha kertedbe mehetnék,/ ha ott kertész lehetnék,/ mindjárt meggyógyulnék,/ mindjárt meggyógyulnék.” Lehetséges lenne, hogy mi, a több évszázados késéssel érkezők, lehattunk az első egyikei, akik ennek a ‘plauzibilis’ dalnak az összes allúzióit tökéletesen, úgy ám, maradéktalanul értettük, akik csodáltuk virágnyelvre fordított tiszta, nemes, áhítatos és itt is, ott is sokoldalú gyakorlásra, szorgos tevékenységre serkentő szexualitását?

Tettük mindezt pedig eddigelé csupáncsak a jaj-de-nagyon becenevekben. A tényleges, a valódi, bocsánat, a kézzelfogható elfoglaltság, a gondoskodás, a hatékony védelem a ki-nem-érdemelt, tehát sokszorosán szomorú magányosság, vagy ne adj isten, az elhanyagoltság ellen, az odaadó törődés, a félénk, oly igen ártatlanként induló becézés, a fokozatos bezsongás mértékében a mind bátrabb babusgatás, azután már az elnagyolt felhabzsolás, az élve elfogyasztás, a felkorbácsolt szertelenség, az apró darabokra, ízekre szaggatásnak, majd az újra összerakásnak, az Évike-készítésnek, részei állandó átrendezésének a kényszere, az el nem hasogatható ösztöne nemcsak folyton követelte a magát, de ő maga is oly gyorsan szokott hozzá, hogy hamarosan már ő is elvárta véget nem érő folytatását. Tette ezt pedig úgy, hogy kezemet-számat, mikor mit, az éppen a keze, a mindinkább elfoglalt, járatos keze ügyébe kerülőt nemes egyszerűséggel az általa kijelölt, pillanatnyi ínségállapotban szenvedő helyre tette. Vagy agyafúrtan addig-addig mesterkedett, amíg a kívánt elrendezést – mit tesz a véletlen – az akkor éppen kellő formában létre nem hozta. Rendszerint olyan váratlanul-követelően, hogy nekem a lélegzetem akadott el a néha vágyhajszoltan, rámenősen nyers közvetlenséggel közölt, lám csak, bizony az általam fölébresztett követelési formák felém

áramlásának a rám törő, szintisza elragadtatottságától. Az eddig szorosan bezárt vágykapuk szárnyainak a kivágódásától, a 'Megérkeztünk!' utolérhetetlen érzésének velem, de még annál is inkább saját magával közlésétől. Nemcsak attól, ahogyan megkövetelte, de ahogy aztán készségesen hagyta, hogy szakadatlanul megvesztessék.

Mert most már a lányos szemérmesség, a beidegzett önmegtartóztatás mellőzésével rendelte meg a magáét, a ha senki másnak, de neki meg tökéletes felszereltségének igenis kijárót a simogató, a dédelgető, a vadul belemarkoló, majd bocsánatkérően elcsituló kezekről, külön-külön az ujjaktól, az ujjhegyektől, az ujjbegyeiktől, a tenyértől, a két kéztől, meg olykor a körömtől is. Na és persze nyomban ezután magától a legalább egyszer mégis, úgyis elérendő jóllakásról lemondani képtelen szájtól. Külön az alsó, külön a felső ajkaktól, majd együtt; a koronaékszerek körüli szolgálattételtől, körbe-körbe, azután a peremektől befelé a lényeg felé, de ott aztán mindennek a bevetéséig, kezdve a nyelvtől, a hegyétől a teljességéig, el egészen a fogakig; a szemgödörbe, a fülbe illesztésig, a hátulról átmarkolásig, a testhez szorításig, minden egyes porcikával párosításáig, külön-külön. A kádban a szappanhabos víz mozgásával éppen hogy együttrezenő gyönyörűségek dús fehérséggel koronázásig, a zuhanyban a bimbós majorannák és közöttük a szarkaláb vízivós érettetéséig, az uszodamedencében a röpke, de elmulaszthatatlan érintésig, a hidegvizes medencéből kijövet a kabinban a megszeppenten jégbehűtött és így fantasztikusan ízesen tálalt, oly ritka csemegéknek a mohó fogyasztástól a gyors szokott állapotba, majd a történések hatása alatt meg annál jóval tovább visszavarázslásáig, fönn a napozón az izzadság nyalánkságáig. A kapu alá behúzódva egy elorzottan habzsoló mellcsókig. Pêche melba – ha már a témánál vagyunk. (Azóta kedvenc cukrászdai rendelésem – hogy mást, többet már erről a külön értekezést bőségesen kiérdemlő, de végül is rafináltan egyszerű témáról ne is mondjak. Ne is merjek mondani.) Az autóbuzson a 'pardon, madame' stílusú, oly igen véletlenül vétlen, de mert tiltott, tehát felette ünnepeelt odadörgölődésig. Az erkélyen, az ablakon, a villamos hátsó peronján, arcunkon álszent érdeklődéssel hajolva ki, az egy birtokos, több birtok átkaroló, gyömszőlő ragozásáig. És, ennek kapcsán persze, na igen, a kettős szám ünnepléssel egybekötött rendszeresítéséig. Na meg a múzeumban egyes szobrokon, képeken nemrég még őszinte meghatottsággal csodált, klasszikus tökéletességek előtt most elnézőn-sajnálkozóan, ha nem éppen megbocsátóan és persze istenkísértően kakaskodó-fitymálón elvonulásig.

– Tamás, jaj de nagyon nem akartam, meg nem is igen merészeltem közbeszólni, míg messze hangzó vagy meghitten visszafogott himnuszaidat zengted hangodra ráhangolt, azáltal, mit tagadjam, megrészegített, nem is kissé megbolydult füleimnek. Attól tartottam szorongva, hogy áhitattal átítatott lényed szavakra átfordított páratlanságát galádul leállítva hol másutt, mint magában a valóságban szakítanám durván félbe életed alighanem legfontosabb, nem mindennapi részletességgel prezentált ténykedését, hogy az ilyen, enyhén szólva kéretlen interrumpálással megbocsáthatatlan, ezért aztán jóvá nem is tehető bűnt követnék el. Úgy tűnik azonban, hogy az ihletettség múltakba révült személyedet valamelyest, sőt nem is kis mértékben a még csak a jövőben bekövetkezendő fejlemények elébe vitte volna. Gondolod, hogy így lenne?

– Elnézést, Pali, persze hogy igazad van, valóban így történt. Amit most, mint mondd, himnuszokba sűrítettem, azok csak részben, kis részben váltak valósággá szerelmünk akkori jelenében – a többi némileg, bár éppen hogy csak némileg valóban elébevág a történéseknek. Azért mégis kegyeidért esdekelve szépen kérlek: ha már egyszer így zuhant ki belőlem, hagyjuk is meg így, ahisztórikusan. A himnuszok, a zoltárok, a zsolozsmák, az imák hátralévő részeit pedig beillesztem majd, ha tudom, a korrekt sorrendbe. Az itt érdemileg tárgyalni kezdett test felsőbb részeiről, a zenittől egyszer, még egyszer eljutok majd a legkevésbé sem kizárólag anatómiai jellegű utam csodák csodájához, a nadírig, és ha akkor lenne majd még erőm, hangom, szavam bármit is mondani magáról a bármiféle jelző használatát is tiltón

visszautasító tökéletességről, akkor tenni is azt, majd távozni onnan, ha bármi ilyesmire egyáltalán képesnek bizonyulnék, a végső visszatérésig. Vagy többet aztán már nem fogok áradozni. A kétfajta ellehetetlenülés közt legalább megpróbálom azt is. Tudod, drága jó, ritka pillanatokban oly igen impresszionálható barátom, nem lesz könnyű, hiszen alig szóltam még – hogy is mondjam csak – a lényemet teljes egészében kisajátító, a bejárandó életutamat szegélyező, témájuknál fogva is kimeríthetetlen részletekről. Igen, a részletek kiapadhatatlanságáról. A varázslatos részletek abszolút uralmáról fölöttem és az ő dicsőségük hirdetésének az elhivatottságára rendelt sorsom fölött. A gazdag részletek elemzéséről, remélem megtanulandó valahogy, hogy hogyan és miből áll össze az az egész, amelyet megközelíteni ugyan csak a részleteken át lehet, de amely természetesen több, összehasonlíthatatlanul, nem értem, de valamiért ráadásul még kifejezetten fájón, megfoghatatlanul fájón több, mint a részleteknek az összessége. Azért azt, be kell valljam, nem tudom, hogyan is hallgathatnék a szent részletek mindent elöntő-elsodró óceánjáról, amelybe beleveszni a sors utolérhetetlen meseszövéseinek a mesteri konklúziója lenne. Hiszen Évi – a teste? az arca? minden együtt? – szakadatlanul kínálta, árasztotta magából, a kiapadhatatlan szaruból a bőség bűvöletét, éppen csak nem engedve meg – a látszat ellenére sem –, hogy történjen az bárhogyan, ha nem is annak a legmélyére, de mégiscsak mélyebbre, a kellő mélységekbe ássam be magam. És ott is maradjak? Ó nem, csak pár percnél tovább jaj ne feledkezzek meg oda újra meg újra visszatérni. Olyan volt ez, mint egy kóbor dallam – emlékszel Proustnál arra a Swannt, igen, elsősorban őt elbűvölő és nyomban meg is határozó, szinte emblémájává váló, szakadatlanul kísérő-kísértő-elcsábító-magával ragadó, gyászoló, megsirató, ó vajon hová elvágyódó, de végső fokon azért csak szerény dallamra vagy inkább dallamtöredékre? –, amelyet szünet nélkül lehet és kell is újra meg újra dűnnyögni, vissza-visszaidézni, meghallgatni anélkül, hogy a titkához akárcsak valamicskét is közelebb kerüljünk, viszont annál inkább vonzódjunk ellenállni immár tökéletesen képtelenül hozzá. A dallam, mint a lét összefoglalása. Nekem Évike teste vált ezzé az örökkön örökké szóló melódiává. Persze anélkül, hogy titka megértésének a keresését valaha is reménytelennek ítélve földhattam volna, tehát a bűvös dallamot hagyhatnám elszállni, bele a vissza nem térés vagy a talán csak megkérdőjelezetten létezés – vagy már a nem-lét végtelenségébe... Ó, bocsáss meg nekem, Palikám, a javíthatatlan, a látod, minduntalan és védekezésképtelenül visszaeső bűnösnek. Aki, hogy azért mégis még egy pár pillanatilag a témámnál maradjak, előbb-utóbb bele fog gárgyulni abba, hogy nem képes kifejezni magát, mert mind kétségbeesettebben folyton csak azt érzi, hogy minden hasonlat sántít. Mindig. Folyton folyvást. Meg hogy ennek ellenére is vég nélkül tudnék erről beszélni, mert maga a téma örökkön örökké aktuális, na és mit tagadjuk, hálás is. Azt mondd, hogy nagy feneket kerítetek valaminek? Nem, uram, ez sajnos egyáltalán nem szerencsés szóhasználat, bár igyekszem tekintetbe venni az Évikét még nem látott téged mentesítő, enyhítő körülményeket. Az általad használt jelző helyett én szívesebben mondanám: meglehet ugyan impozáns, de mégis, igenis eleve adottan mértéktartó, ezzel szemben pedig kifejezetten okos, sőt művelt, önmagában is több nyelven beszélő, önálló lelki életet élő, de azért mi tagadás, nem mindennapi becsvággyal rendelkező jelenségről lenne itten végül is szó. Nem, barátom, én bizony nem látom, hogy mindennek a fényében hogyan is kárhoztathatnál engem képtelenségemért arra, hogy Éviről meg a csakis rá jellemző adottságokról megszűnjek áradozni. Másrészt azonban, ha jobban belegondolok, el kell fogadjam, hogy megvan a te ellenvetéseidnek is a maguk racionális magva.

– Drága barátom, eljött az ideje annak, hogy most én kérjek tőled valamit – szakítottam meg a bűnbánót, a bocsánatért nem is tudom, de valahogyan álságosan esedezőt. – Légy oly szíves és ígérd meg: meg sem kíséreled a jövőben magadat mentegetni, arra összpontosítani, hogy az ördög tudja milyen szempontok szerint magasabbrendűnek tartott, szerintem viszont elkorcsosult ítéletek nyomdokain haladva korlátozd fenn hangzó szavaid szabad áradását. Mert ha mégis ezt tennéd, attól tartok, egész vállalkozásunk iránya csúszna előbb-utóbb félre.

– Megadom magam, mert igazad van. És a kívánt módon vissza is szívom a csaknem kimondott mentegetőzést. Azt a mondatot, ami így hangzott volna, már persze ha elhangzott volna: Most már komolyan megígérem, hogy befogom a témák témája miatt elhallgatni képtelen számat. Ezt a kijelentést te tőlem nem is hallottad.

– Hogyan is hallottam volna, ha nem hangzott el? Csak azért most már, mit tagadjam, új hangnemedre nyílóan vagyok csupa fül. De azért, Tamásom, minek kerüljessük, eljött az ideje az én töredelmes vallomástételemnak. Mégpedig annak a közlésnek a formájában, hogy én tulajdonképpen azért szakítottalak galádul félbe, mert jaj-de-nagyon őszintén irigyeltem meg egy 20. századi, alig-alig tolláskodó magyar nevében az erotikus szépséget, na meg persze a zergéket Salamon királyi zsoltárosággal, lantkísérettel dicsérő, de ezenközben félre-ismerhetetlenül mai, bátran-büszke, ha kell, kihívóan pökhendi hangot. A lám csak megtalált, új és ilyenként teltté vált hangodat. Amelyet hallgatva egyre inkább erősödött bennem az érzés: mintha mi, balsorsunktól ütlegeltek, határtalan veszteségünkre igencsak elszoktunk volna a földi szerelem mélyén rejlő, az azt tápláló női testgyönyörűségek ilyen, mint mondtam, himnikus ünneplésétől. Ő igen, azelőtt, még nem is olyan régen, ha másképp nem, hát a korszellem által úgy-ahogy, de azért csak tiltott szavakat, bármilyen szavakat kimondani, világgá kiáltani ma már persze hogy tudunk, kontextusból fakadóan tesszük azt nagyon is helyénvalóan. Ugyanakkor viszont igaz az is, sőt mi több, kortünet, hogy olykor semmi másból, már régen nem is polgárpukkasztásból, csakis merő faszagyerekeskedésből az újonnan kivívott szabadsággal csúf módra visszaélünk. A fél ország által ellenállás nélkül, csak amolyan félpercenként bedobandó töltőszavakként, ha nem éppen névelőkként használt szavakkal, hajdani káromkodásokkal meg azoknak a társaival. (Még azt se mondom, ismételten, hogy azoknak ne lehetne meg a maguk helye.) Mindezzel szemben viszont mindenből, ami Te vagy, helyesebben, ami csakis Te lehetnél, az abból fakadó pátosszal ünnepelni a világon semmi mással össze nem hasonlítható női testszépséget, ehhez bizony ordibáló vad-kanokhoz cseppet sem illően konyult volna le hajdan oly ércesen lágy hangunk. Na és, mindezen felül, gondolom, ezt fölösleges is lenne mondani, még persze külön irigyeltelek én, a boldogan szerelmes, az éppen-hogy-már-csak-nem újkeletű, a saját nevemben, meg baj- és sorstársaim nevében, tíz évvel ezelőtti emlékeidnek a vért meg ma is felforraló káprázatáért.

– Pali, remélem, azért elragadtatottságomban nem mentem el az illendőség – vagy van erre a változó micsodára jobb szavad? – manapság diktált, bevett, valamelyest talán még tágítható határain is túlra? Már persze csakis akkor, ha ilyen határok egyáltalán léteznének még. Mert azért szükségtelenül, öncélúan, mindenáron megbotránkoztatni – mi sem állhatna tőlem távolabb, mint valami ilyesfajta tevékenység.

– Milyen határokon túlra? Vajon ki határozná meg a te szerelmed végső határait? Már úgy értem, rajtad kívül? Na meg persze értetlen rosszakaróitokon kívül? Sőt, amint ebben biztos is vagyok, te magad, mint reménytelenül fafejű ostobaságra, még véletlenül sem vállalkoznál ilyesfajta megközelítésre. És hogy kerülhetne ide bármiféle kérdés valami korszerűség diktálta, suta illendőségről? A jó fenébe a vélt vagy valódi közszellem értékítéletével, ami egyébként is csupán arra jó, hogy meg lehessen szegni.

– Hogy is szólt az a spanyol idézet? ‘Ha a szerelem nem örület, akkor az nem is szerelem.’ Közszellem ide vagy oda, én vétlen vagyok, hiszen egy leheletnyit sem tehetek arról, ha Évi nekem olyan észveszejtően gyönyörteljes, a világ szépségéből ékesítetten teljes volt!

– Legyél te csak arra nagyon, de nagyon büszke! Kevés embernek adatott meg az, ami neked – és ahhoz még a boldogító, mert konzerváló emlékezet is. Na meg a teljes szívvel elvállalt és olyanként az örödlő választott, megszépítésre rá nem szoruló messzeség jaj de nagyon érezhető közelsége is. Ha Évike áldott volt az asszonyok között, mert el egészen az istenítésig

szeretted őt testével együtt, vagy testét vele együtt, áldott lettél bizony te is a férfiak közt, mert ennyire tudtad őt szeretni.

– Ez az ezennel szépen megköszönt feldicsőítés viszont úgy hangzik, mintha Évi csupán a tárgya lett volna mindennek, mintha ő nem szerepelt volna alanyként is. És a legkevésbé sem csakis passzívumban, szenvedő (micsoda szavak!) igealakban. Márpedig, ha ezt így érzed, akkor be kell lássam: gondosan megrágott szándékaim ellenére is alaposan félrevezettelek.

– Te magad mondtad, hogy a himnuszokból még következhet egy vagy több adag, a téma nincs lezárva. Abban viszont kétségtávolú igazad van: az adott értelemben vitathatatlanul a tied volt a vezető szerep.

– Ezzel nehéz lenne vitatkozni. Hiszen a mi körünkben mind ritkábbnak tűnő módon mégis-csak én lettem volna a férfi. Abból a fajtából, akit még nem érintettek meg a szélsőséges feminizmus szülte kasztrációs tendenciák. Merem remélni, hogy Évi is ilyen voltomban emlékszik rám. Hogy ismételten ismétljem magam: egészében is, meg a részletekben is.

– Már úgy érted, az özönvíz előtti férfira.

– Hát ha már itt tartunk, akkor legalább büszkén régimódi férfira. Na és eljutva idáig, hadd szögezzek le valamit. Erről más, többé-kevésbé közelálló értelemben még biztosan fogunk beszélni. Attól tartok, tenni fogjuk pedig ezt egészen a belezöldülésig. Íme, a sínügyekben megfogalmazott Holló-tantétel. Tehát: vannak emberek, akik alighogy megszületnek, nyomban rá is kerülnek, mert ráteszik őket egy sínre, **a sínre**, méghozzá úgy, hogy életük onnan kezdve, csakis erőt gyűjtő, kisebb megszakításokkal, azon robog végig. (Előre is megértésért esdeklek, ha – mint ahogy biztos vagyok benne – újra meg újra, el egészen a végtelenségig, ismétlem majd magam: barátaim szerint a sínhaszonlat valóságos mániává nőtte ki magát bennem. Attól féltene, hogy egy napon elkezdek majd mindenütt a végtelenbe futó sín-párokat látni. És egyszer, ki tudja, talán végül egy szép napon el is tűnök majd azokon, még a látóhatárnál is messzebbre, szebb, na és persze tökéletesen sítelenített világokba...) Mások meg? Hát ők időnként félretolattatnak, vagy a kelletténél is többször kell átszállniok, sokszor és egyszerűen vonat oda el nem jut, ahová ők menni akarnak, ahelyett csakis ökrösszekér ballag megfontoltan – szóval életútjuk mindezek következtében girbe-görbe lesz, maga az út vonala válik nehezen felismerhetővé vagy még kevésbé követhetővé.

– Jó, rendben van, én nem bánom, ha ragaszkodsz hozzá azért, mert pont ezen múlna később majd bármi is, játsszunk csak a sínekkel, mint karácsonykor a vonatajándékot kapott gyerekek, meg vetélytársaik, a bepörgött, magukat felnőtteknek álcázott gyerekek. De, ha szabad kérdeznem: hogyan is került ez a téma hirtelen napirendre?

– Éppen most jutottam volna el ahhoz, hogy még föl sem tett, de persze hogy várt kérdésedre megadjam a választ. Vagyis azt, hogy mint csaknem mindennek, ennek a sínpróbának is megvan a maga szexuális vetülete. Az életben ki ennyi, ki annyi érzelmi meg, hogy azért mégiscsak mai témánknál maradjunk, érzéki töltettel indul. Nem, nem determinizmusról beszélek, vagy ha mégis, akkor – legalábbis egészséges emberek esetében – egyazon népséghez tartozók közegeiben csak többé-kevésbé kis részben. Az életút elején kapott-szerzett benyomások, ne féljünk kimondani, a tanultak, az elsajátítottak vagy a taszítóvá váltak, a felszabadítóak vagy a gátlásokat építőek ezt a startanyagot jócskán elszínezhetik. Nekem, a legalábbis ilyen téren szerencsés flótásnak sokfajta ok miatt: spanyol zsidó ősök, ifjúkori jószerencseként nálam többé-kevésbé – inkább többé – idősebb és persze hogy tapasztaltabb, tudásukat, ösztönfelszabadítási technikájukat, a mindenkori partner jelzéseire szakadatlan éberséggel odafigyelés nélkülözhetetlenségét velem készségesen megosztó, tőlem igenis még többet és jobbat elváró szeretők – mindez így együtt, nem lebecsülendő gazdag útravalót adott a későbbi utazásokhoz. Igaz, én, a tékozló ezt a készletet hajszáll híján csaknem sikeresen

pocsékoltam el addigra, amikorra Évikével egymáshoz érkeztünk. Azért mégiscsak szilárd meggyőződés, hogy romboló, magam-kiégető tevékenységem ellenére is pontosan ekkor kerültem szexualitásomnak legalábbis az egyik csúcspontjára.

– Na és Évikéd?

– Évikéről is tudunk már egyet-mást – az apai-anyai örökség úgy tűnik eleve kibékíthetlenségét vagy talán csak ellentmondásosságát, azzá válását, amelyhez azután a jövőt alakító, enyhén szólva sajátos gyakorlati tapasztalatok is járultak. És mégis, nem lebecsülendő hendikepjét cipelve magával, persze hogy ő lett az, aki kettőnk közül a jóval meredekebb utat járta be rövid együttlétünk ideje alatt, aki sokkal nagyobb távolságot futott, mit futott, szökölt be, aki sok tekintetben bátrabb, gátlásait legyűrőbb volt, mint én, aki, amikor csak visszahúzó, őt éppen hogy csak nem mozdulatlanságra kárhoztató beidegződéseitől kezdett megszabadulni, szerelemmel elhalmozva, hálával eltelten, bőkezűen adott, miközben nem lehetett nem érezni, hogy megilletődötten, valamelyest elveszetten és nem kevésbé elképedten ünnepli kettőnkön belül külön sajátmagát is, mert ilyet vagy hasonlót ő még soha nem tett, legvadabb álmaiban sem tudott volna elképzelni. Vagyishogy leszállt munkába vivő vicinálisáról, úgy Dunakeszi és a Déli pályaudvar között, hogy átálljon egy vadonatúj pályára, a következő kanyar után mind újabb állomásokkal, új kilátással a Pullman kocsik ablakaiból, új, véget érni nemigen akaró alagutakkal, aztán meg azoknak a végén furcsán lebegő, ígéretesen új fényekkel. Igen nagy és igen tiszteletre méltó dolog ám ez, Palikám! Kevés ember lenne képes ilyen radikális váltásnak a végrehajtására!

– Hej de nagy a te igazságod! Alighanem sok-sok embert találóan, nekik fájó módon van mindebben igazad.

– Ha ez így van, na és ha az istenek kegyéből mégis együtt maradhattunk volna, a mi kettőnket ezek a bágyadt olümposzi nagyurak meg úrnők a régi szép időkre gondolva ugyancsak irigyelték volna – talán már csak ezért, mindenbe beleunt, végtelen fáradtságuk, kiégettségük, szárnyaszegett, de oly igen otthonos tökéletlenségüknek a veszélyeztetése miatt nem is engedték meg, hogy ez így lehessen. Így azután ezt én úgy élem meg, az istenekkel perlekedve és a nekik címzett szemrehányásokkal fulladásig eltelve úgy vélem, hogy szerelmünk csakis miattuk, közvetve persze hogy az általuk hamvába fojtott forradalom bukása miatt nem futotta megközelítően sem teljesen ki magát, el egészen lehetőségeinek az előbb emlegetett végső határáig; igaz, aztán azért még ők sem voltak képesek megakadályozni, hogy ne ott álljon meg, örökre, azon a magas, sőt magasztos, csillagporral behintett szinten, ahol még kegyetlenségében is oly drasztikusan szakítódott félbe. Vagyishogy valahová oda szeretnék kézzel-lábbal-szájjal-körömmel kapaszkodó dadogással kilyukadni: Évike nemcsak kihozta belőlem a csaknem maximumot – és hozzá azt ki nem fakuló színekkel az emlékezés szikrájának a felragyogására emlékeimben ma is –, de kihozta önmagából és persze hogy kihoztam belőle én is. Ha ebből az összképből bármelyik elemet is elveszed, menthetetlenül sötétül el tőle az oly sokoldalú aktivitásunk visszfényében sütkérező emlék egészét megörökítő vászon.

– Márpedig mi ezt nem akarhatjuk, mert akkor közel sem csakis mi, de a gyanútlan, váratlanul felragyogó perspektívákban éppenséggel nem bővelkedő világ lenne sokkal és ma már aztán visszavonhatatlanul sokkal szegényebb. Minthogy ma azonban innen följebb menni már nem tudunk, tegyük el magunkat holnapra.

– Köszönet a megértésért, Palika.

* * * * *

(T. szövege) Másnap reggel csakis az első percekben érződött néminemű elfogódottság. Évi meglehet firtató kérdések elhangzására számíthatott a tíz napnak a – hogy is mondjam – engem nyilván mégiscsak zaklató tartalmát illetően, én azonban szemmel látható könnyebbülésére hű maradtam eddigi formámhoz: ne kérdezz, várd ki, míg magától beszél, ha pedig ezt nem teszi, abból is megtudsz sok mindent. Vagy módosított interpretációban: ha nem akarsz rosszat hallani, ne forszírozd mindaddig, amíg azt majd meg is kapod. Na és ha valakinek még ez sem elég: lenyűgözve Évike újralátásától meg vele együtt a lábamról leütő szerelembetegségtől, nekem utolsó mentsvárammá vált a fájó-boldogító kór szótlan viselése, hiszen írját az közel sem annyira szavakban, mint inkább és csakis maga-maga valóra-váltásában hordozhatta.

Egyébként is, elmúlt. Elmúltakról vagy jót, vagy semmit. Így aztán elhangzott néhány méltató, sőt meleg szó a Tátra magasztosságáról meg a szlovákok szegénységéről. Meg arról, hogy mennyire kellett vigyázniok, nehogy a ‘tót’ szót véletlenül is kiejtsék a szájukon. Ami persze ha nem gondoltak volna rá, feltételezhetően még csak eszükbe se jutott volna.

Ezzel aztán a téma mintha ki is merült volna, olyannyira, hogy nyilván szótlanságomtól is indítatva Évi engem kezdett kérdezni. Én meg kérdéseire figyelve jöttem rá – az ő arca olyan, mint a koraőszi ég, felhős – akár csak egy pár pillanatig –, aztán nyomban verőfényes, ragyogó. Most éppen befelhősödött, azzal párhuzamosan, hogy először tudakolózott hasonló dolgok felől, amilyeneket én éppen most hagytam ki. Mintha csak tölem vette volna át a stafétabotot. Például kezdetnek: ki volt az a levegős hangú, szexi nő, aki engem tegnap fölhívott? És tényleg szép is? Már úgy értem, a hangja meg beszédmodora után ítélve? Tetszik tudni, mi volt a kérdésekben. Féltékenység! Szavamra mondom: fél-té-keny-ség! Ő, aki, igaz, csak úgy, már előzőleg lefizetett előlegben, de azért mégis most csalt-csalogatott meg – tette azt is merőben hivatalból, a férjével, hát már az is számít, ó, Istenem, ha te tudnád, amit én –, féltékeny volt rám! Valami olyasmitől tartva, hogy kiábrándultságomban vagy csak magamra-hagyatottságomban nem tértem-e vissza közelmúltamnak vele egyáltalán nem egyenlő feltételek közt rivalizáló egyes fázisaihoz! Például a telefonáláson kívül a más felkérések teljesítésében is, ha nem téved, nyilván járatos meg készséges széplányhoz. (Nem, én ezen-közben egyetlen szót sem hallattam, csak várakozóan és amennyire tölem tellett, minél elfogulatlanabban néztem rég nem látott szerelmemre, akinek a féltékenység, kihangsúlyozott tájékoztatása szerint, nem tartozott az alkatát meghatározó tulajdonságai közé.) Vagy akár olyan másokhoz, akikről ő nem is hallott, meg nem is tud – és, tévedés még véletlenül se essék, ha úgy venném észre, hogy mint egy béka, akár bele is zöldülne, de ő akkor sem akar hallani azokról. Alighogy ennek a kimondásával, legalábbis e tekintetben, valamelyest mintha megnyugtatta volna magát, én most először hallottam őt, amint éppen felülbírálta ugyanazt a magát, mondván: nem is érti, hogy tehetette, de súlyos hibát követett el; be kell lássa, nem lett volna szabad engem **így** itthagyni **így** elmennie. Erre már énfakírságom sem tudta megállni, hogy az azon nyomban lebonyolítandó összeecsókolás helyett fel ne tegyem az obligát kérdést: miért nem? Az erre kapásból adott válasz azután tökéletesen föl is kavart: Mert nem lett volna szabad így ittmaradjál, nemcsak először nélkülem, de anélkül, hogy tudtad volna, még hozzá tölem magamtól, hogy én mit érzek, hogy hogyan hagylak itt magadra, hogy még véletlenül se gondold egy pillanatig sem, hogy én nem leszek, persze hogy másképp, mint te, de azért sok tekintetben még nálad is gyötrőbbben egyedül. Nélkülözöbben, megfosztottabban. Ott a magasban, szárnyaszegettebben. Meg hogy ne kelljen egyetlen szempillantásig sem azon töprengened: nem gondolom-e meg magam. Meg azt ismételni el neked százszor is, hogy mennyire szeretlek. Hogy megtanultam: lehetetlen számomra nélküled létezni. Hogy külön-külön minden testrészemnek fáj, úgy, ahogy mondtam, fizikailag fáj, annyira kívánlak, és hogy emiatt milyen elmondhatatlanul várok rád. Hogy ott fönny a hegyen, ellehetetlenülve, reggelenként egyedül sétálni menve és a mi kettőnk reggeli találkozásaira gondolva, ma-

gamramaradottan hányszor fakadtam sírva miattad meg miattam. Tamás drága, mondd, nagyon rossz volt? Meg tudsz nekem bocsátani?

Engem annyira elkábított a szorongó-aggódón simogató szavak váratlan özönlése nyomán a boldogságnak egy újabb, spontánul nekem adományozott formája, hogy közel álltam hozzá, sőt hajsza hóján ki is mondtam magát az abszurdumot: nem, én szívem szottyából sajnálom, de egész egyszerűen képtelen vagyok ezt megbocsátani! Tessék most itt, azon nyomban megbékíteni, kiengesztelni sokat szenvedett jómagamat! Szerencsére humorérzésem valamelyest idióta oldalait általában – közel sem mindig – könnyű volt legyűrni, már ha éppen akartam – és most persze hogy akartam. Mondtam tehát, kezdetben még visszafogottan (*Andante gracioso*): nincs mit megbocsátani, ezt nem lehetett kivédeni, sajnos végig kellett csinálni. (*Crescendo*): Mostanra viszont már körülbelül el is érkeztünk teherbíróképességünk határaihoz. (*Con brio*): Ha nem is úgy, mint az Izsákot feltétlen hite bizonyítására feláldozni kész Ábrahám, de most talán már mi is feloldást érdemlünk a további hűségpróbák alól. (*Fortissimo*): Vagyishogy szép, bátor, éppen csak kicsit hűtlen szerelmem, elérkezett immár az ideje annak, hogy cselekedjünk. Így van? – kérdeztem, végre az egyébként megszokott visszafogottságot egy időre levető rámenősséggel. Ha a ‘most’ alatt azt érted, hogy a lehetőség szerint minél gyorsabban, akkor egyetértünk – így boldogságom záloga és egyben zálogosa. Aki mellel – döbbsen rá – ‘bocsánatkérését’ kísérő szavaival most először adta tanújelét annak, hogy megkísérelte magát az én lelkivilágomba helyezni. Igaz, a ‘kis hűtlenségre’ utalásomra úgy reagált, mintha valaki arcul ütötte volna; egész teste összerándult, elszörnyedve meredt rám, valahogy úgy, mint aki nem állhatja meg, kész haladéktalanul válaszolni is; az azonban, hogy ezt hogyan tette volna, soha nem derült ki, mert nagyot nyelve végül is nem szólt egy árva szót sem.

Mielőtt azonban egyikünk is előállhatott volna egy átfogó, még kevésbé egy részletekbe menő tervvel, először is, de most aztán már minden további halogatás mellőzésével, ha csak nem akartunk álmaink beteljesülésének a küszöbén nyomorúságunkba belepusztulni, ki kellett végre elégítenünk a roppant erőfeszítések árán eddig elnyomott, bennünket megsemmisítő vágyakat. Bemegyünk most dolgozni, és ebéd után, kora délután találkozunk.

Így is lőn. Végre az új irány: budai albérletem a Kállaiaknál. Ahova ahogy megérkeztünk, Évike nyomban közölte első észrevételét: szereti ezt a helyet. Majd egyetlen függőnyt, egyetlen világosságforrást sem hagyott becsukatlanul, elzáratlanul, eldugaszolatlanul.

Ami ott történt, arról beszélni nem lennék képes, annál is kevésbé, mert bármiféle beszámolót írni merőben szentségtörés lenne. A teljes csend helyett tehát mindössze ennyit: az elmúlt, a mindenféle kereteket szétfeszítő hetek meg talán egy élet kiéheztetése miatt elrugaszkodott képzeletet is messze meghaladó, minket hullámokban magával sodró révület volt az; varázslat, ősi, de spontán; szakrális, de mégis, nagyon is evilági; ihletetten vajákos, de ugyanakkor hamvasan ártatlan; ismerős, de közben felfoghatatlanul, valahogy mindig-mindig érzett, éppen hogy csak sosem tapasztalt ízekkel fűszerezett; száguldó, őrző, vad, majd egy pillanat múlva lehet-gyengéd, lassacskára visszafogott, végletekig letompított; halk, mint a szívdobogás, aztán újra eszelősen robajló, robogó; friss és ájultan, halálosan fáradt; farkaséhes, majd jóllakott, kiteljesedett – és percek múltán, ha lehet, még éhesebb, most aztán már a végre megismertre is még falánkabban vágyó; az újonnan felfedezett bőségben zabolátlanul tobzódóbb, mint azt vágyainkat hajszolva valaha is gondoltuk volna. Részegek voltunk, koldusszegényen-e vagy sem, de részegek; szomjajztunk, olthatatlanul szomjajztunk és nem győztük üríteni a királyi gazdagság kelyheit. Minden, de minden egybefolyt. Megérkeztünk oda, ahol nem volt kezdet, de nem volt vég; nem volt honnan, de nem volt hová; nem volt többé ébrenlét és nem volt álom; nem volt ő és nem voltam én; nem volt rajtunk kívül hely,

sem idő, nem volt evilág és nem volt túlvilág. Tudtuk, biztosabban, mint bármi mást: elvégeztetett, számunkra immár minden elvégeztetett.

* * * * *

(Pali szövege)

– Pali, valami baj van? – kérdezte Tamás, nyomban ahogy leültünk a következő szeánszhoz, vagy ahogy mostanában neveztük, szellemidézéshez.

– Ennyire látszik – feleltem, eleve reménytelennek ítélve, ezért meg sem kísérelve vitatni a kérdés jogosultságát.

– Ennyire, de mi? Úgy, olyan óvatos részletekben ereszkedtél le a székbe, mint egy meggyötört emberpéldány, akit erősen kerülget, ha már nem éppen el is talált maga Dr. Lumbágó.

– Azért talán mégsem kéne olyannyira lekezelőnek lenni, hiszen láttalak én már téged hétrét görnyedve közlekedni. A legjobb akarattal sem merném azt állítani, hogy nem nyújtottál volna lenyűgöző látványt a lét értelmét ha egyáltalán elismerő, de azt mégis, grafikusán is megkérdőjelező testtartásoddal magával.

– Ez sajnos így igaz, viszont én azt azért már aligha hinném, hogy ilyen meggyőzően lettem volna képes visszaadni magát az utolérhetetlen Quasimodót, a Notre Dame-i vízitoronyőrt, Michel Simon tolmácsolásában. Helyesebben ahhoz a megszólalásig hasonlítóan.

– Egyébként is, mióta lett szokásod törődni csekélységem egészségével? Hiszen hadirokkantként meggörbülve tudok én még hallgatni is, meg beszélni is. Éppen csak hogy közben egy kicsit fájok-fájdogálok.

– Na igen. De én eredetileg mintha nem is annyira fizikai bajokat véltem volna felfedezhetni rokkant, ki tudja, hogyan, de véletlenül csak idetévedt és már önmagában ezért is zsémbes öregúrra emlékeztető barátomon. Inkább amolyan pszichoszomatikusakat, a lelkiekkel is csomóra összekötötteket – már persze ha nem tévedek.

– Hát igen, sasszemű barátom, mit tagadjam, kicsit bajban vagyok – közeledtem apró lépésekkel a közlendők Tamás elé, az asztalra kiterítése irányába.

– Bajban? Miért?

– Miattad.

– Énmiattam? Te bajban énmiattam?

– Temiattad. Meg Margó miatt.

– Kezdek semmit sem érteni.

– Látod, ez önmagában még nem lenne nagyobb baj, de sajnos én is így vagyok vele. – Szép lassan, minden egyes szavamat megrágva pakoltam ki: – Megállapodásunk értelmében Margó persze hogy tud arról, amit mi itt állítólag alkotnánk, viszont nem tud, helyesebben csak vél tudni valamit a tartalom részleteiről. Amikor az utolsó szellemidézések után megtértem hozzá, haza, megláthatott rajtam valamit, ami felkavarta. A legutolsó alkalommal már addig kötötte az ebet a karóhoz: mondjam meg, mi a bajom, míg be nem adtam a derekam. (Igen, ezt itten hátul, a fájósat; de azt azért még szakavatottan hangzó diagnózisod szerint sem hinném, hogy ettől fájdukt volna meg.) Nem, ne aggódj, nem mondtam el, mi történt a nászon, csak azt, hogy te olyan nem-evilágian, olyan átszellemülten beszéltél róla, mint amilyennek legalábbis én még nem hallottalak. Nemcsak téged, de hirtelenjében hajlamos lennék azt hinni, hogy soha senkit. Mint ahogy az *epitheton ornans*ok időnként belőled kiözlő zuhatagát sem lehet manapság minden bozótban hallani. Szóra szó, végül egy tűzről pattant, formás kis jelenet,

amelyben Margó félreérthetetlenül kérte ki magának, hogy szellemekre kelljen féltékenynek lennie. Próbáltam magyarázni: néha – igaz, a mai filmek esetében mindegyre ritkábban – a moziból kijövet egy ideig szédeleg még az ember, abból viszont a legkevésbé sem következne, hogy olthatatlan szerelembe esett volna a hősnővel. Elintéződött valahogy, de nem mondhatnám, hogy Margó rajongott volna az egészért. Akkor határoztam el magamban, hogy alkalomadtán megkérdem tőled: vajon lennél-e olyan kedves elmondani nekem, tulajdonképpen hogyan meg miért is vált nélkülözhetetlen szükségletté számodra olyan torokelszorító hangnemben beszélned a szerény személyemben rendelkezésedre álló, neked szerződésben is kiszolgáltatott hallgatóságodnak, hogy prezentálásodnak a tartós hatása alatt barátod ki mástól, mint tőled eltanultan még hazamenet is – hogy is mondtad? – túlsordul, ki bizony saját, jól ismert és Margó által gondosan felmért kereteiből, olyannyira feltűnően, hogy hitvese fejbe akarja csapni egy fél pincejátóval?

– Ilyen hamar beleunt volna a lavórba? Vagy azt már el is használta volna? Gondolod, hogy vegyek neki egy újat a születésnapjára? Ó, bocsánat. Kezdjük talán a rosszal. Én nagyon is, amennyiben bármi ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne, egyre többre értékelem, mind jobban kedvelem Margót, semmihez nem hasonlítható szépségét, duzzadó tehetségét meg beretvaéles esztét; így azután már ezek miatt is gyűlölném a pusztá gondolatát is annak, hogy rám haragudjon, nemhogy jelentéktelenségem miatt kettőtök közt átkos viszály düljön, otthonotok rémületterhes tetemrehívások színhelyévé váljon. Engedd meg, hogy beszéljek hitveseddel, hogy bocsánatot kérjek tőle, főleg azért, mert mértéket veszítve – ha nem is érzelmeimben, amint azt már közös megelégedésünkre és gondolom hosszabb távra is érvényesen tisztáztuk, de annál inkább azok utólagos tálalásában, magának a tálalásnak a módjában túlságosan ragadtattam el magam. Túl még azokon a vitatott határokon is. Na és hogy töredelmesen megvalljam neki: én magam is fantomokkal harcolok, hiszen nem másról, mint mégiscsak tíz évvel ezelőtti történetekről van itten most szó.

– Erre semmi szükség nincsen, ezt pontosan tudja ő is.

– Szépen kérem, engedd meg, hogy beszéljek vele. Hadd mondjam el neki, hogy minden látszat ellenére is én heveny autobiographophobiában szenvedek.

– Te... te mit csinálsz? Mit csinálsz a micsodában?

– Ugye szép szó? Tudtam, hogy mai hangulatodban ha valami, akkor ez azután el fogja nyerni tetszésedet. Hiszen hétköznapi magyarra fordítva e gyönyörűséges szó valami olyasfélét akarna jelenteni, hogy én töményen irtózom az önéletrajzírástól.

– Mármost hogy te irtózol attól? És teszed ezt töményen?

– Mondd, úgy döntöttél, hogy kivétel nélkül minden szavamat meg fogod ismételni? Egyeseket talán ismételtlen is? Mert akkor akár több kötetnyire is megnyúlhat ez a mit sem sejtő, még éppen csak kikupálódó mű maga. Igen, Palikám, én irtózom, de még mennyire rettegvén irtózom attól, hogy mást ne is említsek, legalább két kardinális okból kifolyólag. Az egyik: számos, meggyőződéseim szerint megcáfolhatatlan jelből tűnik úgy, hogy minden – vagy legyünk elnézőek? –, minden második-harmadik magyar, nagy átlagban valahol negyvenedik és ötven-ötvenötödik életéve közt, éppen most írja titokban, többnyire úgy, hogy lelki zsebeibe is odaadóan kutatógató felesége se tud róla, egyedülállóan színes, lebilincselően érdekfeszítő, drámai fordulatokban oly utolérthetetlenül gazdag életének – valóságos regény! – a hiteles történetét. Ötvenötön felül viszont már mind meg is írta, egyszer s mindenkorra lerakva magáról a roppant terheket. Ott tartja, benn a bezárt íróasztalfiókban. Vagy a kiskulcsos diplomata-aktatáskában. Esetleg éjjelre a párnája alatt. Eldugva, nehogy a jó orrukról híres tolvaj szarkák valamit is plagizálhassanak belőle. Na és mintha csak titkos éji órán összebeszéltek volna, mind valahogy így kezdődik, mint maga az állítólag róla lekoppintott,

halhatatlan dal: ‘Születtem a Kiskunságon...’ A váratlan, ámde végzetes komplikáció, sőt megríkáttató konfliktus jóval később, a maga megrokkantó idejében majd onnan fakad, hogy az önéletes, minek is titkolnánk – csikós, igen, egy váratlan üresedés következtében csikós lesz ott, a nem is kissé távoli Hortobágyon. (‘A babám meeeg Csongorááádon!’) Tudod – igaz, ezt már többször is említeni szerettem volna neked –, hozzám gyakran járnak be a szerkesztőségbe idősebb urak bájcsevegni. Egy ideig nemigen értettem, miért teszik ezt, azt gyanítottam, vonzza őket a szerkesztőség légköre, vagy talán azért, mert ahogy összes-szürkés bajuszukat simítgatják kis keféjükkel lefelé, lenne valami igen nyomós mondanivalójuk, amellyel a talaj kellően gondos előkészítése, fejtrágyázása nélkül nemigen állhatnának elő. Nem kellett hozzá sok idő, hogy megértsem: szemérmes szüzlányokként ugyan, de elolthatatlan belső tüzüket a maga titokzatosságában lefegyverzően visszaadó módon mosolyogva, teljes tudatában sorsdöntő fontosságú kötelességüknek, vagyis már igencsak terhes kincsük éppen idejében és pontosan a megfelelő kiválasztottra átruházásának, a célbajutás egyszeri nagyszerűségének, de ugyanakkor annak is, hogy ezzel velem, a kivételezettel milyen jót tesznek, milyen feledhetetlen ajándékot adnak, mi több, maguktól, tálcan felkínálva, előbbutóbb – igen, most már további habozás nélkül nyitják is táskájukat, gyors, eltökélt mozdulattal, és húzzák abból elő – önéletrajzi regényüket! ‘Születtem a Kiskunságon...’ Azt, amit tulajdonképpen, főleg egyes, hát istenem, pikánsabb részleteit ugye nem is állt volna szándékukban nemhogy bárkivel megosztani, de milyen kiszámíthatatlan a sors, még meg is írni. A barátok mentették meg, ők nem hagyták a magyar irodalom mérhetetlen kárára örökre és nyomtalanul eltűnni, ahogy gyözködtek: márpedig ez az élet egy valóságos regény! Ezt meg kell, ezt meg muszáj írni, azokat a fantasztikusnál fantasztikusabb részleteket, főleg a szívet szakajtóan otthagyt Kiskunságról, azokat nem lehet csak úgy elveszni hagyni! Na és az a rész, amikor csikós lettél a Hortobágyon! Azt például! Hiszen az a maga látszólagos egyszerűségében is gyönyörű! Arról már nem is beszélve, hogy fennköltén magyar! Na és ahogyan visz a lovad árkon-bokron – azzal, szégyen ide, szégyen oda, bizony mondom neked, hajsza! híján megríkáttál. Az egészet, a legkisebb változtatás nélkül, az isten szerelmére, úgy ahogy van, csak papírra kell tenni! Pali, tisztelet a kivételnek, de én keserves kínok árán és ráadásul a saját, sajnos érzékeny bőrömmön tanultam meg: minden magyar titkos önéletíró! A szegény, a szomorú, a mégis oly tűrően, megadással magányos és jaj de ihletetten tehetséges Mikes Kelemennek a sejtelmesen, csábítóan és olykor bizony foghíjasan rád mosolygó, menthetetlenül elfuserált oldalági leszármazottja. Akivel érthetetlen és hatásában tragikus módon soha senki ebben a nyomorú életben még nem közölte – szánalomból? kíméletből? –: önmagában csakis az, hogy a középiskolában osztálytársai nemigen szerették, sőt kifejezetten pikkeltek rá, mi több, ostoba, de azért csak fájoan alantas viceik sokszorosán megalázott céltáblájává tették, de elsősorban és főleg: az, hogy az ég meg szülei kifürkészhetetlen akaratából éppen ennek a nagy Földnek a hajdan oly megszentelt pontjára kerülve magyarnak született, magyarként került erre a rossz világra – mindez ugyan sok, de közel sem elégséges, még kevésbé bármilyen módon is kényszerítő körülmény, megkerülhetetlen ok egy könyvterjedelmű papírhalmaz betűkkel sűrűn megtöltésére. Hiszen aligha véletlenül nem más, mint a nagy brit-magyar filmrendező, Korda Sándor, Sir Alexander Korda, aki címét és rangját persze hogy magától Böbe babától kapta – nem, félreértés ne essék, ez ügyben nem volt szükség az én közbenjárásomra –, szóval maga Korda mondott volna valamikor valami ilyesmit: Bár meglehet, érdekes meg szép lehetne, de sajnos közel sem elég ebben a kemény világban csupán csak magyarnak lenni – nem árt, nem bizony, egyáltalán nem, ha hozol magaddal hátizsákodban a hamubasültek mellett legalább egy icike-picike kis tehetséget is.

– És te mindezt nekem, millió meg millió ember közül pont nekem mondod? Ide, bele a gyanútlan képembe? Nekem, a téma avatott szakértőjének, címzetes egyetemi magántanárjának? Te, aki itt és most személyemben egy sokat szenvedett áldozattal, egy sokszorosán és körülményesen üldözöttel, több ízben bekerített, egy Szent Sebestyénként megkönyvezett

mártírral állsz szemben, úgy bizony! Mit Sebestyén, az irodalom ezer halállal farkasszemet nézett mártírjával! Hiszen valahányszor valaki éppen hogy csak neszét veszi, hogy én egy kiadóban tevékenykedem, feltételezése szerint nyilván lázasan, ahol, amint az azon nyomban fellángoló érdeklődésére hamarosan kiderül: lám csak, ott bizony nem lacafacáznak, ott tényleg könyveket adnak ki; igen, és én, ki más, mint én pont ott sürgök-forgok, felelős szerkesztőként, könyveket készítő szerkesztőként, azon nyomban vérben forgó szemekkel esik nekem, ingerült mozdulattal söpörve félre mindent útjából! Sárga irodai borítékban tartott, cukorspárgával összefűzött papírhalmazát csatabárdként lengetve, most aztán már velőkhig ható ‘Önéletrajz!’ harci kiáltással indul rohamra, én meg először csak zavartan hátrálva kísérlek meg magyarázkodni, de oda se neki; oldalognék elfele, aztán már a vészt éppen hogy még idejében és igazi méreteiben felismerve kétségbeesetten menekülök, ahogy csak tudok, bánom is én, tűzön-vízen át, menteni pusztá életemet! Mert legyen bár mások számára szégyen a futás, de az olykor hasznos – sőt hasznosabb, mint bármi más!

– Tudtam, hogy ha valamiben, akkor ebben a mindennél magasztosabb témában egyet fogunk érteni. Tudod, pájtás, szeretnék egyszer csak egy magyar erdőkerülővel találkozni, aki derék ember léte, mégiscsak a természetben élve, nemcsak nem írja önéletrajzát, de végrendeletben hagyja hátra, fogalmazza meg sírfeliratát, valahogy így: „Itt nyugszik Vörös Benő. Akinek életét, a maga rendellenességeket mellőző módján, igencsak érdemes volt leélnie, ám azt lejegyeztetni már a legkevésbé sem. Éveit családjá, barátai szeretete, a csendes derű ragyogása és az írásra rátermettség teljes hiánya koszorúzta.”

– Ez az ember, Vörös Benő lenne a mi archimédeszi fix pontunk. Én virággal a kezemben járnék ki halottak napján sírjához, és lelki üdvéért átérzett imákat mormolnék.

– Én meg veled együtt mormolnék. Sőt, javasolnám, hogy születésnapjáról pirosbetűs nemzeti ünnepnapként minden évben a benői nagysághoz illő keretek közt emlékezzünk meg.

– Úgy legyen, ámen.

– Egyébként, témánknál maradva, egyetérténénk mi, azt hiszem, abban is, hogy ugyancsak más szempontból nézve, az önéletírási hajlam ilyen vagy olyan módon, éppen csak hogy szűrten, de nem ritkán robusztusabban is megjelenik, hiszen jelen van az az irodalom óriásai-ban is. Mondjuk Petrarcatól és az első, mindjárt a legelső olasz nyelvű szonettek-től kezdve, amelyek sorából ő egy amolyan célzásteli autobiográfia-szerűséget font utolérhetetlenül egyéni koszorúba. Hiszen ebben kifejezést kap – sok minden más mellett – sokoldalú elfoglaltsága, élénknél élénkebb érdeklődése saját maga, a saját személye iránt, amit ilyen klasszikusan, ugyanakkor nemde elfogulatlanul és utolérhetetlenül velősen fogalmazott meg: „Én nem vagyok egyetlen más, általam ismert emberi lényhez sem hasonlítható.” Vagy ha már eddig eljutottunk, ugyanannak a kérdésnek egy másik oldala: a szerző bujkálása saját figurái mögött – az exhibicionizmus meghatóan ravaszul leplezett formája? Mondjuk például Stendhal *A pármái kolostorban* nem volt-e egyszerre, illetőleg felváltva Mosca, Sanseverina hercegnő, és olykor, mindennél inkább, maga Fabrice is? Na és vajon miért mondhatta Flaubert mindennél teljesebb joggal azt, amit csakis a reménytelenül botfűlűek nem értenek meg: „Madame Bovary – én vagyok!” Vagyishogy mindez így lévén, azért a titkok így is csak titkok maradnak. Mindezekből a példák-ból, Borges után szabadon, arra a következtetésre is juthatnánk, hogy minden irodalmi mű végső fokon, persze hogy akár többszörösen áttételesen, önéleti jelleget is visel magán. Mi ugyebár hódolatteljesen függesztjük fel bennünket kísértő hitetlenkedésünket, ahogy Shakespeare magasztosan áradó szózuhatagával megtöltött ösmeséit hallgatjuk, példaként említve mondjuk azt, amikor osztatlan hitünk szerint már nem is Lear király leánya, Cordélia mond végtelen szeretettel egy gyönyörű lélekről tanúskodó, persze hogy gyönyörű szavakat szerencsétlen apjának, de magának Shakespeare-nek az alakjai mögött bujkáló, igazán csakis a szonettek-ből megismert – hacsak ott nem még kevésbé

ismerhető – szíve lép jobb híján a csakis számára fenntartott helyen a csatasorba... Hiszen az emberi lények, a bennük rejlő lelkek, az elrendeltetett sorsok, alkalomadtán még akár az idioszinkráziák utáni kielégíthetetlen vágyakozásunk persze hogy nagyon is tudatában van annak, hogy mi után sóvárog; más szavakkal, ha a képzelőerő teremtette létek, életek nem elégítenek ki, nem felelnek meg a kellő módon céljaiknak, akkor a szerző szerelmetesen, de legott napfényre hozza saját lényre rejtekeiből azt az oly igen áhítottat, a mindig kéznél lévő, az akcióba bevethető önnönmagát. Tegye ezt bár nyílegyenesen, vagy hajlamának inkább megfelelő módon fufangosan.

– Mert mindenkinek mögött és persze mindenkinek előtt ott van az Én, amire – a szerzők sem lévén a legkevésbé sem kivételek – ha nem is mindenki, de az emberek többsége a legjobban ismert, de legalábbis sejtett és olyanokként megtestesült tulajdonságok tárházaként tekint.

– Ráadásul olykor az önéleti jellegű, személyes szubsztancia, mint ott benn, a mélyben verő szív, eltűnik a véletlenek mögött, amelyek éppen azokat megtestesíteni lennének hivatottak. És mégis, ugyanakkor, a parádés önvallomások, a jaj-de-nagyon hivatásos önéletíróknak a produktumai... Ezekre gondolva Heine például nem szűnik meg bizonygatni, hogy igazi – érted? **igazi** – autobiográfiát írni már önmagában is meredek abszurdum, hiszen ezért vagy azért, de egy személynek magáról írva hazudnia **kell**, mert nem is tehet mást, mert akarja-nem akarja, mindörökké, saját foglyaként fogva lévén, nem áll módjában mást tenni. Elindulhatna bolygó szerzőnk akármerre, mindenütt beleütközne máris átírt, behelyettesített, szorgalmasan meghamisított saját magába. (Hadd tegyem hozzá: nemcsak dirr-durr-bele, pofonegyszerűen, hanem szükség esetén jócskán komplikáltan, ravaszul ravaszabb trükkök igénybevételével is téve ezt.) Nincs mentség, kibúvók egész egyszerűen nem léteznek. Mert történetük bár ilyen vagy olyan okból, isten szerencsétlen gyermeke óhatatlanul rákényszerül erre. Heine véleménye szerint – és ebben az ítéletében a legkevésbé sem áll egyedül, nekem pedig a lelkeimből beszél – Jean-Jacques Rousseau, a kezében melengetett-dédelgetett szívét aztán minden-nél híresebben, parádésan, sőt grandiózusnak szánt gesztusokkal megtoldottan-megjátszottan, az egekig ünnepelten és úgy könnypatakokat kifacsaróan a világ elé táró Rousseau, a maga új, mindennél kifinomultabb 'érzékenységgel' (*senisibilité!*) nemcsak túlzott, arcátlanul, sőt szemérmetlenül hazudott, lódított, mások bőrébe bújtatta magát *Vallomásaiban*, de tette ezt kielégíthetetlen hiúsága miatt készakarva és tudatosan, vagy ha így jobban tetszik, kapc-betyár módjára körmönfontan, ügyét egy képzeletbeli bíróság előtt jelentősen súlyosbító körülményként előre megfontolt szándékkal. Nem más, mint az ugyancsak messziről érkező Dosztojevszkij is kételkedés nélkül meg van győződve Heine nagy igazságáról, amikor a sok idézhető hely közül az egyikben utólérhetetlen módon fejti ki: „Ha valaki, akkor én lennék az, aki egész lényemmel értem meg, hogyan lehet semmi másból, pusztán csak hideglelősen túlméretezett hiúságból valakinek a saját nyakába varrnia a nem létező, viszont annál irtózatossabb, alaposan ki is cifrázott bűnököt, mi több, nagyon is meg tudom érteni az eltorzult kivagyiságnak a végül is ide konkludáló, nyomorult természetét is.”

– Vagyishogy a szépen felfordult világ tanúsága szerint éppen a hivatásos vallomást tevők igazszólásában kellene kételkednünk mindennél éberebben. Nézzünk is bárhová, úgy tűnik, hogy ennek a következtetésnek megvan az igen szigorú logikája, ki tudja, talán még magának a nagy ősnak, Szent Ágostonnak az esetében is.

– Nos, hogy ebben a tárgykörben ilyen meghatározó módon értünk egyet, ideje lenne, hogy áttérjek főbiámnak a másik okára: az pedig a túlfejlett, most értettem meg csak igazán, a hipertrófiás szeméremérzet. Te csak légy szíves, ne mosolyogjál olyan mindent tudó, elnézően megértő arckifejezéssel! És a kárörvendés lehetőségében megkapaszkodásban bízva te csak ne feledkezz meg arról, hogy fáj a hátad. Igenis, pontosan a szeméremérzet miatt esik nehezemre megadni azokat a pörére lemeztelenítő önéleti elemeket, amelyek az itt kibonta-

kozó történet szubjektív háttéréhez megkerülhetetlenül, a továbbiak kibomlásához végleg nélkülözhetetlenül szükségesek. Legszívesebben egy vagy több, de mindenesetre másik pacákkal-pacákkal helyettesíteném be magamat a sztoriban. (Ne szólj senkinek: a sötétben lopakodva néha ezt is teszem.) Nem véletlen, hogy hetekig-hónapokig gondolkodtam, aztán meg kísérletezgettem: merjek-e én, a kezdőnél is kezdőbb eltérni az egyes szám harmadik személyben beszélésnek és ezzel szinte automatikusan az ilyen-olyan narrátor alkalmazásának az elfogadottá terebélyesedett szokásától? Hiszen Henry James mintha rám vagy a hozzám hasonlóakra gondolt volna, mintha letegezve igenis engem óvott volna az egyes szám első személyben tálalásnak a 'szörnyű cseppfolyósságától'. Proust viszont már a kezdetek kezdetén igen tudatosan hagyott fel az egyes szám harmadik személlyel, amelyet még ifjúkori önéletrajzi művében, a *Jean Santeuil*-ben alkalmazott. (Hasonlóan mellel az utólérhetetlen Henry Adamshoz, aki *The Education of Henry Adams* című, mesteri önéletrajzában sikeresen használta az egyes szám harmadik személyt, ráadásul – ezt tessék megpróbálni lepipálni! – narrátor nélkül, ami, azt hiszem, ebben a műfajban és a maga nemében egyedülálló, amellet még remekbe szabott teljesítmény is.) Proust viszont, amint az közismert, a későbbiekben, így a *Temps Perdus*-ban egy eredeti 'Én'-t, néha lefegyverzően nyílt szívű, máskor végtelenül ellenszenves első személyt produkált, olyant, amely egyszerre hasít szét és olvaszt egybe, halad innen oda és onnan vissza, könnyedén, folyékonyan, olykor örvénylően kavargva a természetesen szintén Marcel nevű narrátor jelenideje és a regényhős 'Marcel' múltja közt úgy, hogy többszörös időtávlatot, szaggatott perspektívát épít, gyúr, gyömöszöl bele, még-hozzá nem ritkán egyetlenegy, vagyishogy ugyanabba a mondatba. De hát ez egyszeri remekmű – és mégiscsak Prousté, a század legnagyobb írójáé.

– Akihez még az elragadtatottság ihletett pillanatában sem mérhetünk...

– Úgy bizony, maradjunk csak az én kezdőnél is kezdőbb szintemen. Amelyen még a fölöttébb korlátozott személyes tapasztalatból is tudtam: végül is egyáltalán nem okozhat súlyos problémát narrátorral elmondani valamit, ami valóságos – még abban az esetben sem, ha mondjuk maga a főhős vállaltan valódi meggyőződése lenne a kiterítendő téma. Egyebek közt ezért is döntöttem végül úgy: ha netalántán regény lesz a lúdból, akkor legyen kövér. (Cseppet sem vagyok biztos abban, hogy ezzel nem követtem el egy többé helyre már nem hozható hibát.) Akarom mondani, legyen bár számomra sokkal nehezebb, én akkor sem járom végig a tegnapi meg a mai nagyok, meg a ma körülöttük hemzsegő, a területet uraló irodalmi technikások bakancsai által oly szélesre kitaposott utat. (Amely úttal egyébként persze hogy nincsen semmi, de semmi bajom.) Még akkor sem, ha most, a kérdés hogy úgy mondjam 'alkalmazott' végiggondolása során, amint az feltételezem, majd kiderül: az első személyben elmondott narratíva kibomlása idején elkövetkezhet az a pillanat, amikor az író egy fontos, még az is lehet, hogy kardinális kérdésben ugyan már rendíthetetlenül elkötelezte magát, ezt azonban vagy valamiért nem akarta, vagy, jóval egyszerűbben, még nem állt módjában közölnie magával az illetékessel, vagyis az ily módon talán csak eltájolt, de még az sem zárható ki, hogy alaposan félrevezetett, mert szorgalmasan manipulált olvasóval. És ha ez nem lenne elég: a gyanútlan olvasóval. Úgy érzem, hogy témámhoz meg ahhoz, ahogy én szeretnék ahhoz közelíteni, az egyes szám első személy adná kezembe a sorban kinyitandó ajtókhöz a kulcsot. Mint tette ezt Dosztojevszkij, mondjuk a *Játékos*-ban. Igaz, azt viszont még nem tudtam, hogy ez a választás magával hoz valamilyenfajta vallomástételt, ha nem éppen gyónási jelleget, sőt némi hajlamot a modorosságra. Még azt sem lenne túlzás mondani, hogy időnként mintha nem is túl óvatosan sugallná: az igazság sajna bizonytalan, ha nem éppen megbízhatatlan, szakadatlanul változó, ezerarcú kategória; az az igazság hitelt érdemlően csakis az egyéni átélésben, a személyes tapasztalatban lelhető fel. (És hogy pontosan ez a tulajdonság milyen, egyáltalán nem mondva csinált belső feszültségforrásként szolgál majd az én esetemben. Meg hogy mennyire tartok tőle: ez ügyben hátra van még a feketeleves. Ha ez

az érzés sem tesz szárnyaszegetté, akkor a továbbiakban már nincs is mitől tartanom.) És ha ez nem lenne elég, akkor be kell vallanom: azt aztán egyáltalán nem tudtam, hogy az első személyben elmondott narratívában nagyjában-egészében a kiválasztó, majd egyesítő, tehát az összefogó nyomaték már a dolog természeténél fogva is drámai. Mert ugyebár egy, egyetlenegy személyiség alkotja a kiindulópontot csakúgy, mint a távolpontot; ő felelős mindazért, ami elmondásra kerül, csakúgy, mint azért, ahogyan az a mesében majd ki is bomlik. Ez a megközelítés élénken emlékeztet egy amerikai esszéíró hölgytől kölcsönzött, találó utalásra, méghozzá az ollójának az egyik felét elveszített rákra, arra, amely többre már nemigen képes, mint hogy tehetetlenül suhogtassa megmaradt fél ollóját a kiválasztott áldozat feje felé... Igaz viszont az is, hogy döntésem meghozatalakor a világra csodálkozó bakfislányhoz illő naivságon még körülbelül sem sejtettem, mennyire szeretném majd magamat akár önfeledten is behelyettesíteni, vagy éppen úgy, ahogy vagyok, ki is cserélni, mit bánom én, leváltani. Narrátorral, ebből a fajtából talán többel is – már készítettem is egy rajzvázlatot hozzá, méghozzá a 'Narrátorok roham a Téli Palota ellen' címmel –, vagy ha maga Belzebub sem igazán bánná, néha akár magával az ördöggel is. Arról már csak végső kétségbeesésemben teszek említést, hogy milyen sokszor kísértett meg Arany János kulcssora a *Vojtina Ars Poetikájából*: „Költő hazudj, csak rajt’ ne fogjanak.” Apropos: ugye számodra is elképzelhetetlen Aranyért nem fenntartás nélkül rajongani?

– Nem, öregem, nézeteink persze hogy nem a legnagyobb magyar költő megítélésében fognak egymással ütközni.

– Te sejtéd – ebben aztán nem is kételkedem –, és teszed ezt joggal, hogy hát igen, művelekművelgetek én itt-ott, talán nem is olyan végtelenül ritkán olyasvalamit, mint amiről pár perccel előbb tettem futó, nem éppen avatatlan szemeknek-füleknek szánt említést. Igenám, csak hát a nagy baj nemdebár az lenne, ha képzelőerőmnél pontosabban ebben az esetben a költői hazugság szabadságának engedném át maradéktalanul az irányítást – amire azután a kísértés, mint az ilyesmitben szakértők egybehangzó véleménye szerint minden ördögi machináció esetében, nem éppen mindennapi –, főleg az első megközelítésre látszatra oly igen jelentékteleneknek tűnő, figyelemre sem méltóan apró részletekben; attól aztán szárnyalhatnánk mi ugyan ott fenn, a szédítő magasban, mint az éppen nem vadászó, csak az ott lent, a végre az itteni, lompos farkú szürke mókusoktól, a mindent ellopó squirrellektől mentesített etetőmből boldogan csipegető kis madarakat halálra rémisztő, vitorlázó repülőkhöz illő gyakorló körözését végző keselyű teszi, de közben minden tökéletesen a feje tetejére is állna – itt lenni, persze hogy az ölyvök, a baglyok, a kígyók, főleg a macskák meg annyi minden más által fenyegetett ártatlan kis jószágok, a csipegetők jócskán körülhatárolt világában. Vagyis miben másban, mint magában az én számomra oly végtelenül fontos, kisbetűs szövegben. Arra aztán már nem is igen sok energiát pazarolnánk, hogy alig valamit tudhatnánk meg azokról az alantasan bujkáló-tekergő rejtélyekről, amelyek kibogozása ügyében, ha jól megfontoljuk, mégiscsak egyáltalán összejöttünk, amelyek miatt itt vagyunk, amelyek miatt neked végig kell hallgatnod nem is oly ritkán miazmás rémálmaimat, ha mondjuk az én meghatározott időközökkel rendszeresen kitörő gyengeelméjűségem csillogó remekeit csak úgy, amikor azok megtárgyalásához érünk, akkor egyáltalán nem lévén kedvem saját magamnak a kipellengérezésére, immár nem is tagadott 'gyengeségeimet' végre, nem-irodalmi okok miatt, minden további nélkül ki is hagynánk a megkomponálendő képből. Már természetesen egyéb olyan, az énemet alkotó meg elszínező tulajdonságaimmal együtt, amelyek nélkül az események minden bizonnyal nem úgy vagy esetleg egyáltalán nem is zajlottak volna le. Vagyis hogy: ehhez az itt kibomló, ha másként nem is, csak azért egyes részleteiben speciális történethez érthető okokból, bár közel sem mindenütt, de egyes passzusokban a korrekt vagy a valamelyest korrekt önéleti elemek sajnos – és ezt a panaszszót, a lelkemből fakadó nagy sirámot soha el nem mulasztva is tudom – eleve nélkülözhetetlenek. Számomra

viszont nincs a magnetofonba mondásnak, az írásnak elengedettebb, felszabadultabb időszaka, mint amikor mind én, mind a valóban viselt, sőt engem olyannyira megviselt dolgaim végre eltűnhetnek a belőlem egyből kiszakadt vagy, éppen ellenkezőleg, kemény munkával kibányászott sorok mögött.

– Na lám, most újfent tanultam valamit. Minderről nekem ugyanis mindeddig még csak halványlila gőzöm sem volt. Hohó, várjunk csak egy kicsit, hiszen ez azért így, kerek perec nem is lenne igaz; mondjuk talán inkább úgy, hogy néha mintha zörgött volna a haraszt – valamit azért mégiscsak fel is fogtam, sőt ha jól belegondolok, olykor akár még szerény személyem alkalmankénti felhasználását illetően is. Már úgy értem, időnként. Módjával. Mindig csak úgy kiskanállal adagoltan. Csak a fejit, hogy meg ne sántuljon módra.

– Pedig ez így van némileg nagyobb ügyekben is, Pali. Most pedig, ha szabadna, de csak úgy mellesleg és futólag, odavetetten, inkább utalásnak szántan: a starttól kezdve és útközben mind gyakrabban adódnak számomra olyan, bízvást mondhatom fölös mértékben kínzó pillanatok, amikor fejreállítató problémát okoz számomra a bőbeszédűségnek vagy a velőségre törekvésnek az alternatívája. Schopenhauer egy ízben elképedve szögezte le, hogy élete nagy művének az első kötete mindössze egyetlenegy gondolatból áll, csakhogy ő ennek ellenére sem volt képes azt összefogottabban fejezni ki, a témát ugyan megillető módon, de mégis valahogy feszesebben bontani ki, tehát kurtára fogva tolmácsolni. Gondolom te, a rád jellemző sajátossággal, végtelen ravaszsággal pedzed, miben settenkedek? Már csak ezért is, erről itt ennyi remélem elég is lesz.

– Én meg remélem, váratlan szűkszavúságod azt jelenti, hogy szándékodban áll a bőbeszédűség témájához alkalomadtán még visszatérni.

– Amint mondád, alkalomadtán. És csakis módjával. Mert azért közben folyton az jár az eszemben, hogy milyen gyönyörűséges példák kínálják fel magukat, úgy is, mint illusztrációk a szűkszavúságra. Vagy inkább a tömörségre. Mindjárt elsőként fiatalabbik nővéremnek, a nehezen tanulónak a fogalmazása a polgári iskolában, ahol is kemény munkával a fejébe verték, hogy egy fogalmazványnak három része van: bevezetés, tárgyalás és befejezés. Mesterműve ennek megfelelően így kezdődött: „A tanítónéni meghallotta, hogy zajlik a Duna.” Ezt követte, nyilván a túlságosan is fárasztónak ítélt ‘tárgyalás’ helyett, két üres sor, majd jött a drámai ‘befejezés’: „Még egy utolsó pillantást vetettünk a zajló Dunára és hazajöttünk.” Amint látni tetszik, az egész mesterműben sehol nincs egyetlen felesleges szó se... Ennél némileg zaftosabb a következő példa: Egy nehéz időszakot átélő, enyhén szólva gátlástalan ismerősöm nyomora mélyén főleg napokat evett, de ha azokból sem volt elég, hát nekibúsult a megkívánt ellenszolgáltatást is produkálta egy-egy jobb vacsoráért. A legenda szerint egy ilyen alkalommal a mákostosza ledolgozása volt már napirenden, amikor a belelkésedett hölgy kérő-felszólító-buzdító parancsokat adott ki, egy ízben sürgetve lihegte, hogy: „most balra, úgy, igen, még, jó, balra!” Mire az ingerült felszólított tömören leintette: „Nix balra! Kevés volt a mák!” Na és végül az én kedvencem: Egyetlen orosz szeretőm jópofa és nem is kissé ledér hölgyemény volt, aki készségesen osztotta meg velem kalandjait is, meg azoknak a színesebb részleteit is. Egy ízben, megunva a folyvást csak hajrázó, csinnadrattás nagyelőadást produkáló partner rámenősségét, saját meglepetésére is imígyen kérlelte a nekibőszült vadat: „Thihonyicska!” Ami a *tyihij* orosz szónak, annak, ami ‘halkat’, ‘csendeset’ jelent, a kicsinyítőkével igazi moszkvicska módra megtoldott változata. Ő azt akarta volna kedveskedően mondani, hogy ‘érzéssel’, ‘finomabban’, ‘lassacskán’, de ehelyett szépirodalmi vénáról tanúskodóan a ‘halkacskán’ szó buggyant ki belőle. Lám csak, így kell a túlságosan is begurult férfiakat a helyes útra terelni, méghozzá egyetlenegy, jól elhelyezett és ha belegondolsz, azért mégiscsak vérbő kis szóval.

– Nem tehetek róla, de nekem a „kevés volt a más” tűnik a további magyarázatra nem szoruló, tárgyratörő tömörségnek magának.

– Azért lenne még egy, igaz, nem éppen a legtisztább példám az áldásos tömörségre. A Rákosi-idők vége felé a kiadók házában, a New York palotában volt egy görög betűkkel, meg alatta magyarra áttett, görögül írott tábla, rajta a mellette nyíló ajtón át megközelíthető folyóiratnév: *Laikosz Agonisztasz*. Azt mi, arra járók, még csak tudtuk, hogy ez ottan a görög polgárháborúban Tito kiszállása után vereséget szenvedett és Magyarországra menekült görög kommunistáknak a lapja, de hogy a kiadvány címe mit jelent, az már messze meghaladta képzelőerőinket. Így aztán maradtunk a hangzás szerinti megközelítésnél, és neveztük ezt a soha nem látott kiadványt ‘Agonizáló laikusok’-nak. A most fejtegetett témák taglalása közben gyakran jutott eszembe: az olvasó alighanem joggal tarthat engem is a magyarul agonizáló laikusok egyikének. Hiszen egyébként is: néhány barátommal létre is hoztuk az agonizálók baráti körét, tevékenységünket azonban a dolog konspirációs jellege miatt sűrű homályban kellett tartanunk.

– Tagja lehetnék én is ennek a nyilván szűk körű elitegyesülésnek?

– Ne érts félre, egyáltalán nem állt szándékomban elhúzni előtted a mézesmadzagot. Egyébként is erről, öregem, ma már egyedül csak te magad dönthetsz. Ha rajtam múlna, én szívesen ajánlanálak, de hát... Mindegy, az idő eljár, senkire sem vár... A görög kommunisták részben kihaltak, mint a rinocéroszok, részben megtértek honukba, hogy szabadidejükben ott a mindenkori Papandreukat szolgálják. Mi viszont egyelőre térjünk vissza a szenvedéshez meg a főbiákhoz. Egyebek közt ezek miatt is olyan, a jelen pillanatban még komoly megközelítésre jócskán korai, megoldhatatlannak tűnő rejtély számomra, hogy tulajdonképpen mit szándékoznék majd tenni, már úgy értem, mit is tehetnék az egyszer majd valóban megtöltött szalaggal. Már persze azon felül, hogy az adott körülmények közt, amint az gondolom minden egyes lépéssel egyre világosabb lesz, itt semmit. Még akkor sem, ha isten segedelmével remekműnek adnánk életet, amire az esélyeink – hogy szűkszávuán fejezzem ki magam – nem túl jók. Egyébként is, most, a kezdetek kezdetén még minden a teremtés gomolygó állapotában leledzik. Amelyben a meredek politikai lehetetlenségeken felül hajlanék arra, hogyha valaha is lenne belőle könyv, akkor azt csakis jóval az örök vadászmezőkre átköltözésem után szabadna nyilvánosságra hozni. Természetesen csupán abban a felettébb valószínűtlennek ígérkező esetben, ha a végtermék arra egyáltalán érdemesnek ítéltetne. Azesetben mindennél tanácsosabb lenne a halasztás mellett dönteni, tekintettel a nagyon is érthető és az egyes regénybeli figurák mögött többé-kevésbé meghúzódó, igencsak aktívan ki- és belelegző, tehát létező egyének számára cseppet sem szükségszerűen az önfelismerés derűjét hozó, a változatoság kedvéért mondjuk szintiszta igazmondások miatt. Az olyan szeánszok után, amelyekben meredeken önéleti, meg valaki másnak a személyéhez ragadottan, de mégis túlságosan intim anyagot kell megadni a valódi vagy az állítólagos, tehát a remélhetőleg elfogadható, áramvonalasan történeti hűség kedvéért, földi hüvelyem olyan végtelenül kifacsart állapotban találja magát, hogy még másnap is alig vagyok képes úgy-ahogy összekaparni azt. Ugyanakkor folyton és kitartóan bizgat a kínzó gondolat, hogy ha mindezt nem teszem meg, akkor lennék igazából hűtlen itteni, vagyishogy itt, e lapokon tevékenykedő önmagamhoz. Na és persze az olvasóhoz, ha és amennyiben ilyen fura madár egyáltalán akad, ha a semmiből materializálódik majd ide, hogy türelmével és végtelen jószágával valahogy csak kitartson mellettem. Minden szó – nem is olyan ritkán még a hihetetlen mértékben elburjánzó, akár egy külön kötetet is megtölthető kötőszavakat is beleértve –, amit neked mondok, vagy amit itt magamnak leírok, lelkemet perzselően fontos nekem; ez viszont nem jelenti azt, hogy ne kelljen résen lennem, nehogy véletlenül azt gondoljam, hogy ez bármiféle garanciát nyújtana a cselekményben nem aktív értelemben részvevő olvasó rokonszenvét illetően. Amit elnyerni egyébként semmiképpen sem tartozik megoldandó feladataim közé.

– És te ezt mind el akarnád mondani Margómnak?

– Úgy is, mint a talán legfontosabb személynek a kivételek közül. Igen, Pál uram, hódolatom virágként átnyújtása mellett egyebek közt ezt is. Hogy kifejtsem hön szeretett hitvesednek: azért vált ki ez az egész vállalkozás belőlem helyenként olyan roppant feszültségeket, mert egyrészt nagyon nem akaródzik ugyan a lényem legbelsőbb rejtekeiben tárolt érzelmeimről vagy akár csak elszabadult fantázia-szülötteimről beszélni, minthogy azok csakis énrám tartoznak, amelyeknek a tulajdonjoga, vagy ha nagyon erősködnél, hát a szabadalmi joga, a copyrightja az enyém és csakis az enyém (lassacskán kezdek már úgy beszélni, mint leányaim tették, az idegeimet szorgalmasan rombolva, elenyészően apró korukban, akkor is napjában vagy tízszer felbőszülten visítva egymásra: ‘add oda, az az enyéém!’); másrészt azonban, ha ezt egyáltalán nem tenném, méghozzá úgy, hogy vagy minden feltételezetten idetartozót válogatás nélkül a gyanútlan olvasó nyakába zuhintanék, vagy végtelenül morcosan, a figurát egy kiengesztelhetetlen, meg nem vesztegethető kényúrrá véve szigorítanám meg az érzelmeknek meg a most említett, vizionáló fantáziának a viszonylag szabad folyását, és tenném azt ultrapedánsan, mereven körülhatárolttá, példás békebeli úriemberként szavatoltan disztिंगválttá, akkor az erőmet messze túlbecsülő, már nyomban koncepciójában is vakmerő vállalkozást, a mi kis privát ügyünket halasztás nélkül akár most, azon nyomban le is fűjhatnánk, kettőnk gyermekét halvaszületettnek nyilváníthatnánk. Ha így alakulna, talán nem is lenne érte túl nagy kár... Egyelőre azonban még nem tartunk ott. Már csak ezért is, hogy az általam majd nejednek elmondandók végére érjek: nyilván a fent említett végtelen kispannoltság miatt rugaszkodhatok el egyszer-egyszer olyan messzeségekbe – ez esetben történetesen mindennél gyönyörteljesebbekbe –, amelyek kiválthatták a te – és a te réveden, a meglehetősen körmönfontan megszervezett partizánakciód nyomán, Margó reakcióit is. Mondd, érthető lenne ez így, legalább valamennyire?

– Érthetőnek talán érthető. Az a mindent elsőprő lelkesedéssel részletezett választervezet ellenére viszont számomra, ha lehet, még az eddigieknél is kevésbé világos, mert szerintem mindebből nem derül ki – beleértve akár a most elmondottakat is –, hogy eléggé és a magadra vállalt feladathoz képest a megfelelő módon óvatos leszel-e Margóval, aki, ha ezt még nem tudnád, hihetetlenül érzékeny ember. Még az általad esetleg elképzeltnél is jóval érzékenyebb.

– Ezt te kérdezed atyai jótevődtől? Tőlem, akit jobb körökben csak úgy emlegetnek, mint ‘az óvatos Holló’-t? Aki ezen tulajdonsága miatt kizárólag nagypénteken mossa a fiát?

– Roppantul nem szeretem, ha komolytalankodsz.

– Ez jogos, de lám, máris elmúltak a kételyeid, csak mélán utálsz.

– Ez viszont túlzás, bár csak az igen enyhe fajtából. Na de mi lenne mindebben az a **jó**, amire az előbb, úgy tűnik, órákkal előbb utaltál?

– Hát ha már itt tartunk, akkor talán, tételezzük fel, az a semmiképpen sem lebecsülendő körülmény, hogy a lavórok meg fél pinceajtók bevetését is beleértve frenetikus hatásból lemérhetően legutóbb sikerülhetett amúgy igazából visszaadni valamit abból, amit amúgy igazából visszaadni szerettem volna. És amit minden ízemben reszketve tártam felkent személyedben a világ elé. Mondd, ó mondd, lehetséges lenne ez?

– Lehetségesnek ugyan lehetséges lenne, én azonban heveny ellenszenvvel viseltetek, vagy, némileg visszafogottabban, nem kedvelem semmilyen megnyilvánulási formájában sem a leplezni még csak meg sem kísérelt, pöffeszkedő pökhendiséget.

- Akkor, Palikám, lennél olyan kedves megnézni az etimológiai szótárban, honnan jön ez a szép szó: pök-hendiség?
- A magyar szavak etimológiája, meglehetősen felettébb vonzó tudományterület, a legkevésbé sem szerves része egy művészettörténész szakmájának, annál inkább tartozik viszont egy magyar szerkesztőségi főoszlop hatáskörébe.
- Vagyishogy szent a béke?
- Azon kívül, hogy alantas torzsalkodási ösztöneinknek engedve elveszítettünk vagy egy jó fél órát, szent.

* * *

(T. szövege) Margó a már megszokott, összkomfortosra koptatott baráti módon, de azért, feltehetően Pali aggodalmaskodó beharangozásának köszönhetően, nem is kevésbé elfogultan fogadott. Szelíd-hűvösen, de távolról sem hidegen, magát kézbentartóan, mértéktartóan. Összefogottan, kitartóan arcomat vizsgálva figyelt minden egyes szavamra, hangsúlyomra, a habozás, a kétely, vagy, mit tudom én, a mellébeszélés legkisebb jelére is. Tette pedig mindezt fölöttébb furcsa módon, egy olyan elfogulatlanul érdeklődő személyként, aki mintha csak most látna, most nézne meg magának, de most aztán amúgy igazából először – döbbenett meg az engem letámadó gondolat. Hiszen amíg én beszéltem, Margó világszép szemei – mint a vernisszázsban a műértő az azon melegében megítélendő festményt – kutatták arcomat, vonásról vonásra, korpuszskulákról korpuszskulákra, csakis Sherlock Holmes nagyítóüvegét hiányoltam a kezéből. Lehet, hogy más szemekkel nézett volna rám? Még hogy lehetséges-e? De még mennyire! Olyannyira, hogy számomra ez nem is lehetett vitás. És ha tényleg ezt tette, akkor ennek mi lehetett az oka? Nem, azt a legkevésbé sem mondhatnám, hogy igyekezett volna önmagában eloszlatni az Évike-ügy iránti, kétségteljesen jólfejtett kíváncsisága keltette érdeklődést. Vagy annak a vélhetően – sőt jól tudottan – rám gyakorolt hatását. Mi több, egy ízben megkísérelte, gondolom az átélt szenvedéseim iránti szimpátia jeleként, száját nyilván az alkalomhoz illő kifejezésbe csücsöríteni, szemöldökét összevonni, ezzel mintha azt árulta volna el, hogy ő igenis törekszik megtenni a humanistától elvárható erőfeszítést az emberiség végletesen eltévelyedett, itt előtte eleve vesztett ügyével ágáló gyermeke kedvéért.

Igaz, mindezen töprengeni nemigen maradt időm, de az is igaz, hogy a töprengéshez szükséges, valamennyire is szilárd támpontom sem. Elsősorban azért nem, mert bár nem értem, miért, de csak most vettem észre, ahogy tekintetemet rájuk vettem: a hölgynek engem egy ismeretlen, de minden bizonnyal egzotikus, nyilván trópusi virág képét felidéző módon lenyűgözően gyönyörű – majdnem azt mondtam, balzsamos – pillangó-kezei vannak, amelyek ugyan számomra ismeretlen, felderítetlen szabályok szerint, de azért csak megcsodáltan önálló életet élnek. Végtelenül finom, kecses, talán már csak fuvalás volta miatt is hihetetlenül érzékeny és kifejező ujjakkal. Nyilván a játékhoz szükséges módon izmos ujjakkal, de a kecsességben mint menedékbe meghúzódva valamiféle izomzatnak a legkisebb nyoma nélkül. Na és most, hogy nemcsak láttam, de a hozzájuk egyedül méltó módon, tehát az illő elragadtatottsággal föl is fedeztem azokat az ínycsikkenő valószínűségeket, időnként valóban komoly nehézséget okozott számomra, hogy nem minden mást elhanyagolva, csakis a szavait olykor mindössze leheletnyi, rebbenő-repdeső mozdulatokkal alátámasztani vélt vagy éppen-séggel a szavak helyett beszélő, számomra még ismeretlen tartalmú közléseket továbbító kezekre figyeljek, bármiféle előzmények nélkül rámtört hajlamomnak megfelelően csakis azokkal társalogjak. Hiszen ahogy megigéztem meredtem az engem magukhoz láncoló trópusi kézvirágokra – lehetetlen, hogy ne vette volna észre, már csak kocsányon lógó szememet is nyilván regisztrálva –, úgy tűnt egyre inkább nyilvánvalónak: rengeteg, bármiféle megszokottól eltérően megformált, más közvetítési módokra lefordíthatatlan mondanivalónk lenne egymás számára. Mármint az ő lenyűgöző kezeinek meg nekem, azok fenntartás nélküli

csodálójának. Az általuk a szó fizikai értelmében lebilincseltek. Persze csakis akkor, ha képessé válhatnak azokat a nyugalmi állapotban valamiféle belső hangokra, ritmusokra össze-összerezzenő kezeket közlendőimmal – miféle közlendőimmal? – valahogy a repkedő ujjtremolóknak a beindítására indukálni. Még az is elképedt, jócskán el is tájolt eszembe jutott, és meg kell valljam, meg se lepődtem a nem is csak némileg szokatlan és mint ilyen fejbe-kölintő elképzeléstől: mi lenne, ha közölné velem, hogy azokkal a kezekkel-ujjakkal végzett mozdulatokkal bizony – persze, csak ha akarnám – képes lenne engem hipnotizálni is. Hogy aztán majd mit is kezdjen révületbe ejtett jómagam fölötti, újonnan szerzett hatalmával? Még az sem teljesen zárható ki, hogy mindazt, amit csak akarna? Én meg jó, sőt elbűvölő kezekben érezve magam, lehet, hogy egyáltalán nem is bánnám? Na tessék, milyen váratlan helyen és még váratlanabb forrásból jövően ugyan, de már megint hagytam magam elsodortatni, igaz, ezúttal valamiféle tündérmesébe illően elvarázsolt szépnek a látványától. A biztonság kedvéért, ha nem akarok egy nem tudom hová vezető úton túl messzire elmenni, maradjunk csak a kellő távolságból figyelés hűvösen semleges álláspontján – csitítgattam az ilyesfajta intésre hirtelen igen rászoruló magamat –, hiszen jobb a békesség. Már úgy értem, a hiper-érzékenységekben a legváratlanabb helyeken csakis nekem megnyíló, azért mégiscsak érthetetlen, sőt felfoghatatlan módon kire másra, mint rám váró kelepccékbe gyanútlanul besétálás helyett.

Igenám, csakhogy azután, amikor Margó megkínált valamiféle innivalóval, én csak jó hideg szódavizet kértem tőle. Amikor visszajött a szobába, kezében az alátét tányérral meg a pohárral, és a hideg pohár tartásától hideg ujjai, ahogy a pohárért nyúltam, találkoztak az enyéimmel, én még egy futó pillanatig ritka pillangókként majdnem hogy birtokomban tartottam, hogy azután csak lassan, húzódozva engedjem őket követhetetlen útjukra, úgy valahogy, ahogy az ember álmából felébredve nemigen akarja szabadon bocsátani a lelkét megérintett álmot, amikor arcában immár a nap sugaraival nem szívesen, de csak visszatér az elvarázsolt völgy álombeli tájainak a hűvös érintésétől az oly igen fantáziátlan realitások birodalmába.

Igaz, közel sem csakis a világot friss színekbe öltöztető pillangó-ügyekben, de a témául beütemezett egyéb tereken is értünk el érdemi előrehaladást. Mert miután elmondtam neki, Palit mennyire bántotta az egész ügy, meg azt is, hogy hová jutottunk az utolsó szeánszon, az eddig *en garde*-ban álló Margó némileg megenyhült. Félve ugyan, hogy ismétlésekbe bocsátkozom, valami ilyesmit mondtam neki: én még egy olyan szerelem miatt szenvedek – már amikor szenvedek –, amely többé már nem létezik. (Újabb rokonszenvező vagy inkább ilyesmit imitáló, most már talán meghittebb, megértőbb szájsücsörítés. Valaki részéről, aki ugyan több mint kész a neki feltálatlakat felfogni, de az ennek ellenére sem akar ugyanaz lenni, mint amit én szeretnék számára közvetíteni?) Leírások szerint – merültem el az Évi-szindrómához hasonló tünetek felidézésében – igencsak hasonló észleléseknek vannak kitéve amputáció után azok, akik egy végtagjukat veszítették el – kerestem a megértését elősegíteni hivatott hasonlatot –, de azért abban a nem-létező tagban még jóideig éreznek fájdalmat. Vagy megtörténik ilyesmi velük majd később is, ha már mástól nem függően, akkor legalább attól, hogy mennyire érzékenyek az időjárásra, annak is bizonyos extrém fajtáira. Meteoropatak – adnak gyorsan nevet a gyerekek a kevéssé ihletett szakmukik, akik meg lennének győződve arról, hogy ezzel már meg is magyarázták a hihetetlenül összetett jelenséget, vagyis azt, hogy a születés óta vagy a nagy trauma előtt szorgos tevékenységgel beidegzett pályákon áramként végigfuttatott érzékelések, reflexek útjának az elvágását elfogadni nem hajlandó, a régi, már nem létező, de a pályákon mégis a hajdani teljes hosszukban üzenet- és érzékelésrögzítés még az ő kedvükért sem fog csak úgy leállni.

Úgyhogy valamit, ami fontos lehetett, ő éppen most kezdett igazából kapiskálni. Eljutott volna ide talán éppen az amputálás-hasonlatból? Nem tudom. Persze, hogy nem tudom – panasztam magamnak váratlanul –, hiszen nem ismerem én ennek az itt velem szemben ülő,

pillangókezü nőnek a gondolkodási mechanizmusait. Amikor viszont mondandóimhoz nagy ártatlanul hozzáfűztem a Pali által már a megfelelő helyére tetten pökhendinek is minősített vélekedésemet: meglehet elfogultan, de talán jó jelnek is lehet tekinteni, hogy lám, szövegmondással kevésbé manipulálható népség felé is mely igen átütően impresszív tudtam lenni – értve ez alatt persze Palit meg ő magát –, pillanatnyi szünet után szemében hirtelen ezer szikra robbant, elragadtatottan kacagott fel, ravasz rókának meg széltozó kópénak, íme máris, a tapogatózó kezdetek időszakában is a szakma legjobbjának nevezett, és attól kezdve, míg mosolyai kábító választékából a szeme gondoskodott a kellő mértékben ellátásomról, ő maga közben hangtalanul, befelé nevetett, el-eldöccentve magát; vagyis bájos-kedvesen és régi-új szeretettel fogadott vissza kegyeibe, majd gyors egymásutánban röpké kétszáz kérdést tett föl Évike mibenlétéről, természetesen zenéhez fűződő kapcsolatairól, hallásáról, ritmus-érzékéről meg egyéb, lényegbe igen, de illemben semmiképpen nem vágó tulajdonságáról. Ezekből meg magukból a megfogalmazásokból mintha nem kifejezetten elementáris erővel sugárzott volna át: módfelett kedvelné szívem egykori úrnőjét. Vagy hogy a távoli Évike vonzásának ne lenne képes a siker némi reményével ellenállni. Már amennyire Évike a történetből, a valódi Évike vagy az avval talán nem mindig szükségszerűen azonos regényfigura a hozzá eljutottakból feltételezhetően egyáltalán egységes képpé állt benne össze. Ami engem, be kell valljam, nem túlságosan lepett meg, már azon felül, hogy persze nem is különösképpen izgatott.

Aztán elképedésemre az egész addigi légkör megváltozott, amikor Margó számomra felfoghatatlan forrásból buzgó, rendkívül vonzó illatú vízzel kezdett engem locsolni. Csak úgy, mintha amolyan régimódi húsvét kedde lett volna. Én ugyanis éppen arról értékeztem, valóban mélyen átérzetten, hogy immár tíz évvel ezelőtti dolgokról beszélve időnként milyen csüggesztően öregnek, elhasznátnak, mindenből kikopottnak érzem magam, amikor Margó, tőle még sosem hallott, fogalmam sincs, honnan merített, de kétségkívül feltétlen magabiztossággal szakított félbe: – Tamás, neked tényleg fogalmad sincs róla, hogy belőled valósággal süt az életerő? Sőt, még perzsel is? Hogy te mérhetetlenül gazdag, ha tetszik, milliomos vagy, mert dúskálnivalóan bő tartalékokkal ellátottan sok idővel és minden mással, ami azzal jár, rendelkezel... Olyan sokkal, hogy akár úgy is tűnhetne, szinte folyik ki a zsebedből... A te tartós fiatalságod mások, sokan mások számára talán több is, de legalábbis többnek tűnhet, mint egy egész, teljességében is egész emberélet. És közben olyan vesébe látóan meredt rám, nem, már egyáltalán nem ajakcsücsörítve, de összefogottan-komolyan, és azok az egyetlen percre sem nyugvó ujjak olyan sebesen simították-simogatták a szófán elterülő szoknyáját, hogy én, be kell valljam, nem tudtam, hogyan reagáljak erre a hangra, meg az abba becsomagtolt, nem is kevésbé elképesztő, úgy éreztem, a margóizmusból még le is fordítandó üzenetre. Ő maga nyilván meglepődhetett értetlenségemen, mert azt tapasztalva nyomban váltott, kedvesen oldotta föl zavaromat, és tért vissza az Évi-kérdések végtelen sorához. A kérdések közül én ugyan válaszoltam, amire válaszolhattam, de közben, mint aki alig tudja többé már megállni, érdeklődtem: vajon azt tudja-e, hogy Pali fülig szerelmes belé most is, mint az első nap? Mire ő: valóban ennyire bumfordinak tartom? De azért egy kicsit mégiscsak elpirult, és ezután kedvesebb volt hozzám, mint a sok évi átlag. Mi több, egész magatartásával melegségbiztosítással látott el – már úgy értem, figyelmes melegséggel, egy férfi iránti, vagyishogy annak kijáró szimpátiával és a vele való bánásmód ritkán tapasztalható, igazi tapintatával.

Ezzel szemben viszont az, ahogyan Margó az Évi-téma befejezése után a beszélgetést folytatta, ezúttal mintha a megszokottól eltérő, kétségkívül szándékosan eltúlzott hangsúlyokkal érdeklődve az otthoni dolgok felől, nejemről meg a gyerekekről, bármilyen természetes is lett legyen ilyesmi baráti házaspárok között, ezúttal szinte arcul ütött – vélhetően mondani-valójának az úgy érzem nem is igen titkolt tendenciája miatt. Mintha az orromra kötött volna csomót imigyen: no lám, jófiú, ücsörögsz napsütötte házasságodban, világszép feleségeddel,

gyönyörű gyermekeiddel, és vajon min ügködsz mindezenközben? Nem máson, mint kergeted múltadat – sőt, még oltárt is emelsz ennek a kétes múltnak. Nem azt akarom mondani, hogy meglepett, még kevésbé, hogy letaglózott, hiszen én még álmomban is tudtam, mit csinálok.

Fenntartások nélkül hálás vagyok, végtelenül hálás a sorsnak azért, hogy Évike volt, hiszen nélküle, a nélkül a fél év nélkül az életem nem lett volna, nem is lehetett volna megközelítően sem teljes; ez így van még akkor is, ha ez már réges-régen minden, csak nem realitás. Illetve: semmiképpen nem olyan realitás, amely jelenemre, elsősorban feleségem iránti érzelmeimre, magatartásom egészére vagy bármely részletére is kihathatna. Így aztán időnként én is megengedhettem magamnak a luxust, vagyis engedhettem az oly igen emberi kívánságnak, hogy csak egyszer, ó, még csupán egyetlenegyszer élhetnék benne abban az agyonszapult, de egyes mozzanataiban mégis elérzékenyítő tájban, a messze magam mögött hagyott, saját múltamban – és tölthetnék, mit bánom én, ha valamelyest önámító, az évek során persze hogy átírt, de mégiscsak mindennél ártatlanabb, hiszen kárt nem okozó néhány pillanatot ott, a múlt egykor oly igen élettől duzzadó atmoszférájában. Vagyishogy újra tapasztalhattam: bennem is, mint oly sok más emberben, látszólag vagy valóban nagyon is összeférhetetlen érzelmek meg jóval gyakrabban gondolatok, vélemények, ellentétes, egymásra szinte fizikailag is ráütő reakciók képesek viszonylag békésen ‘élni egymás mellett’.

Bizonyos dolgok azonban, mindennek ellenére is, magában a valóságban, 1956 és Évike óta lezárultak számomra; más, vadonatúj lehetőségek előtt viszont életemben először nyíltak meg szabad utak, elvezetve egészen a jelenig, innen meg ki tudja, majd még hova. Amelyben – mármint a jelenben – engem, ha persze nem is maradéktalanul, de ha ez túlzásnak minősülne, semmiképpen sem ordító hiányérzetekkel tölt ki új életem egy fiatal, szép, okos nővel, aki ugyan nagy szavakkal megnyilvánulni, ha egyáltalán, csakis módjával szokott, de azért aki mindenfelől, még a kellő alkalmakkal nyújtott, nagyon is egyéni jelek szerint, szeret engem; akit, mert bízott bennem, nem érdekelték anyagi körülményeim, csakis mi magunk – legalábbis a kezdetekben. Aki már magával a puszta létével is leköti, nemigen hagyja szabadon csalinkázni a fantáziámat; aki magához láncolt így is, úgy is; akit jó volt, időnként kicsattanóan, majd ismétlendően volt jó szeretni; aki adott nekünk két tökéletes gyereket, akik életemben a csoda szerepét töltik be, magáét az életre kelt csodáét. Akiket nagyon mélyről, a zsigereimből áradóan lehet szeretni, ahogyan csakis saját gyerekeit szeretheti az ember. És akik újabb, eddig nem ismert módokon, talán még az előzőeknél is finomabb szálakkal, a hála valamilyen, eddig nem is ismert ötvözetével kötnek Andriskához. Annak ellenére is, hogy a gyerekek millió, régen elhanyagolt, meg soha még csak nem is sejtett kötelességet adtak, hogy miattuk muszáj volt szorosra fogni össze magamat, hogy puszta létükkel ha nem is mindig eléggé, de azért mégiscsak jóval felelősségteljesebb emberré tettek, mint valaha is voltam. Nem, bizony nem lettem én közel sem kisimult idegrendszerű, béketűrő támasz és talpkő. A nevem változatlanul nem Zoltán. Rólam senkinek nem fog eszébe jutni, használható hasonlatok után kutatva, magára a gibraltári szirtfokra hivatkozni. Oly sok más, utamba állított korláttal, áthághatatlan akadállyal együtt ezt is megkísérlem majd valahogy elviselni. Nem, én nem akarom – úgy sem, mint ahogyan ezzel a gondolattal vagy tíz évvel ezelőtt kényszeresen oly sokat foglalkoztam – Zoltánt a saját játszmájában verni meg. Hiszen persze hogy egy idő után nehéz lett volna nem rájönni: nekem aztán semmi közöm sem lehet az ő játszmájához. Nem, persze hogy lassan korosodó – vagy talán inkább éveiben gazdagodó – házasságunk sem lett a legkevésbé sem probléma- vagy konfliktusmentes. Igen, meg voltak már ásva azok a csapdák, azok felé útban a kis meg a nagyobb buktatók, amelyekbe ha nem vigyázunk, szépen bele fogunk potyogni. És mégis, mindennek ellenére is nagyobb rend volt életemben, mint valaha; először volt szép, meleg otthonunk, hiszen például – frappánsul szemben velem – feleségem atmoszférateremtő képessége utolérhetetlen volt; de közel sem

csakis ezért. Ha kizárjuk az értékelésből a minket körülvevő és főleg engem szorgalmasan fojtogató külvilágot, bizony ez idő tájt jobb viszonyban voltam magammal, mint lettem volna bármikor, csaknem egész felnőtt korom idején.

Vagyishogy nem a jelenemet negligáló elvágódásról, valamiféle lebegő, éppen csak hogy nem realizált – mert nem realizálható? – hűtlenségről, mindig újabb és újabb lelki mérőpóznak kirakásáról, a legkevésbé sem meddő szerelmi köldöknézésről van itt szó, hanem az örök, a klasszikussá érlelődött kérdés egyik mai, hollósított változatáról: magamnak-magunknak, mítoszainknak-legendáinknak a látásáról, először meglehet csak amolyan vaksi-túlközelből, amúgy kicsiben, beskatulyázottan, még szigorúan körülhatárolt téren, de később igenis a kellő távlatból, már talán a kellő kivetítéssel, még inkább kitekintéssel a világnak ugyan nem kevésbé ambivalens, de mégis elfogadhatóbb képére, ezen belül végre a levegősebb körvonalaknak a meghúzására – és uram bocsá, esetleg e körvonalakkal határolt drága területek szép, részről részre haladó kitöltésére is. Márpedig ezt akárcsak megkísérelni, hát még derekasan végre is hajtani jó mulatság, férfimunka lenne. És bizony mondom nektek: az is lesz.

* * * * *

Miközben én itt újfent csak elszontyolodva pironkodok legújabb nekirugaszkodásom, előbb leírt mondataim helyenként bombasztikus túlzásain, ezenközben magában az utol nem érhetően valódi '56-ban egy újabb hét telt el. Ez volt az a hét, amelyen lezajlott a már említett megismerkedés Valival meg Évike néhány barátjával – illetve többnyire, de közel sem mindig Zoltánnal közös barátaival, akik közül a robbanás után csakis a kisebbség tartott ki Évi mellett. Igaz, én semmiféle jelét sem láttam annak, hogy Évi emiatt vigasztalhatatlanul bánkódott volna. Igaz az is, hogy, amint azt később megtanultam, Évinek amúgy igazából nem voltak barátai; magától értetődően foglalta el a neki fenntartott helyet Zoltán körében, amely ha nem is egyívásúakból, de elrendeltetés-szerűen kijelölt helyükön tanyázó, konszolidált, mondhatnám jámbor kispolgárokból állt. Már amennyiben az ilyesfajta megjelölések a sablonokon túl bármit is jelentenének. Az viszont kétségtelen: ez a népség Évit tulajdonképpen mint Zoltán meghosszabbítását ölelte keblére.

Évike ragyogott. Ó, dehogyis kellett rá pressziót gyakorolni: ő maga saját elhatározásából közölte, most már a dátumot is kitűzve, hogy mikor költözik hozzám. Igen, pontosan két héttel a hazajövetelük után. Közvetlenül ott a boldogság küszöbén en kértem, kérleltem: adjon nekem tennivalót, feladatot, csináljuk együtt; ha úgy gondolja, legyen az bármi, amit én tehetnék, csak szóljon nekem. Nem lenne szerinte, igen, jól tudom, minden látszat, sőt önkéntelen berzenkedésem meg, na igen, borzongásom ellenére is helyes, ha beszélnék Zoltánnal? Erre az eredeti, sőt nagylelkű ötletemre Évike agresszívan elutasító formában reagált, olyan merevellenségesen, hogy halva született ideámat kész örömmel azon nyomban vissza is vontam. Tamásom, a te feladatod most az, hogy intézd el a dolgot a háziakkal. És csakis akkor, ha ez netalántán módodban állna, légy szíves és jobban, még annál is jobban szeress – zárta le a hatásköri ütközésekkel is fenyegető epizódot Évi. – Minden más most énrám tartozik.

Ez az önelutasító, önelvető ember most olyan korlátlanul magabiztos, a lényegét egyetlen pillanatra szem elől nem tévesztően céltudatos volt, mint még soha életében – legalábbis ő maga saját magát meglepő elragadtatással ünnepelve ezt többször meg többféle változatban is elmondta nekem. Tette pedig ezt úgy, mintha az átszellemültség egyébként is nem sugárzott volna arcából, testtartásából, mozgásából, gesztusaiból, egész lényéből. Rám is, de sugárzott az körülötte a féktelen magabiztossággal hódítgatott-bűvölgetett világra. Olyannyira volt teljes tudatában saját kiérlelt akarátának, hogy én önfeledten csodáltam, nemcsak mint eddig, viruló, szép személyét, de azt a módot is, ahogyan a megérett elhatározás talán életében először alakult át kezeiben aprópénzre válthatóan gyakorlatias és ilyenekként semmilyen akadályra tekintettel nem lévő ember cselekedeteivé. Elszántsága, elragadó módon, nemhogy

nem tette önteltté; éppen ellenkezőleg, leegyszerűsödött, na és, már amennyiben ez lehetséges lett volna, még jobban kiteljesedett nőiességében: lélegzetelállítóan szép volt, meg észbontóan kíváncsi – mintha csak maga a lelke lenne boldogan terhes.

Mindezenközben barátném rám kiterjesztett kegyelméből nekem kezdett irigylésre méltón jó sorom lenni, hiszen Évike szinte mindenben kereste kedvemet, most először szabályosan és jaj-de-jólesőn cirógatva kényeztetett. Mintha az engem magukkal söprő boldogságözönökkel is köszönetet akart volna mondani azért, hogy ilyen, amint azt többször is mondta, testre szabott helyzetben találja magát. Hogy aztán egyszer csak társaságban súgja a fülembe: – Te is a testemre szabott vagy ám! – Nem lévén képes betelni új hangulatával, de ugyanakkor esze ágába se jutva, hogy fékezze magát, néhány perc múlva egy újabb elragadtatott kinyilatkozás érkezik ugyanoda, amikor a fülembe susogja Évi zsoltáralkotási képességeinek a többé nem cáfolható bizonyítékát: – A te erőd az én gyengeségem, a te lankadatlan erőd az oka az én engedelmes gyengeségemnek, mert a te remek erőd adja nekem, áldozatos gyengeségemnek az új, a remek erőt!

Engem persze ilyenkor tanácsosabb lett volna rövidebb pórázon tartani, olyannyira túlsordulóan voltam eltelve újdonsággal, vakmerő szeretőmmel. Meg a belőle feltörő gyengédségnek a bugyborékolásával. Még azon se akadtam fönn, hogy engem bele se avatott a műhelytitkokba. Például és elsősorban abba, hogy hogyan találja távozását, hogy magán az eljövétel nyilván nyomorult, neki is fájó aktusán kívül vajon mit beszél – és mit nem beszél – meg Zoltánnal. Igaz, mindez a jövőben sorsdöntően fontossá is válhat, e mögött a lebonyolítás mögött ezernyi veszély rejlik – mondtam magamnak –, de nem most. Most csak mint egy ritka természeti tünetényt lehet csodálni szerelmemet ott fenn, élete csúcspontján. Ami végül is, azért egyszer, egyetlenegyszer önmagamot is meglepve arra készítetett, hogy nem kifejezetten indirekt módon sugalmazzak számára valamit. – Tudod, Évike – próbáltam őt meglepni egy hirtelenjében becsomagolt gondolattal sétálás közben –, nem is oly régen többé-kevésbé elfogadott volt az a proposíció, amely szerint a házasság lenne a gyakorlatilag egyetlen szükségszerű előfeltétele – a válásnak. Hiszen azután már minden magától adódik. Érdekes szemlélet, nem? – érdeklődtem erőltettnak ható könnyedséggel. Évi először összevont szemöldökkel meredt rám, aztán csak gurgulázó hangokat hallatva kezdett nevetni; ebbe viszont annyira belejött, hogy alig tudta abbahagyni. Olyan felszabadultan mulatott a ‘proposíción’, hogy nem is kételkedhettem benne: nem érti ő azt, hogy én miben sántikálok. Még csak fél sem ködlött benne az a mindennél egyszerűbb ötlet, hogy óhéber példálózásomat a saját helyzetére alkalmazza. Én meg persze, eddig vallott elveimhez változatlanul, ha lehet, ez idő tájt még inkább hüen nem szorgalmaztam tovább – hiszen a lét teljességével átjárt elragadtatottságában dehogy is akartam volna én őt megzavarni! Tudtam, hogy valahol ott fenn, az oxigénritka levegőrétegekben tartózkodik. Ott, ahol még soha nem volt, sőt azt sem sejtette, hogy ilyen csúcsok egyáltalán létezhetnek. Na és hogy azok egyikére ő, pontosan ő, ki más, mint ő valaha is feljuthatna.

Mi több, mintha valami olyasmit is átélt volna, hogy ő szereti, sőt, mit titkolja, élvezi is ezt a veszélyesen élest – helyzetére fölöttébb találónak érezve, nem is leplezett örömmel tanulta meg és ismételtette szorgalmasan a nem éppen jó hírű meg összefüggésű olasz kifejezést: *vivere pericolosamente*, persze ennek a köztudatba dobása, a kora-fasizmus idején ugyan legalábbis fél-eszelősen hangzó, de az azóta lezajlott olasz történelem politikai felhangjaitól általam gondosan megtisztított változatát –, sőt, egy ízben már egyenesen azzal büszkélkedett, hogy kezében csupáncsak az obligát rózsaszín esernyővel, fodros szoknyácskájában meg puffos mellénykéjében lám milyen magabiztosan térül-fordul ott fenn, a szédítő magasban kifeszített drótkötélen ő, a kötéltáncos. Új szakmájának mindjárt a legjobbjá. Aztán mikor én óvatosan emlékeztettem valami olyasmire, hogy azért persze mondjuk az én személyem, két jó karommal, meg a kifeszített védőháló alatta, az egész cirkuszi apparátus a háta mögött csak

jelent valamit, persze hogy velem együtt nevetett saját magán, úgy is, mint a légtornászok koronázatlan fejedelemszonyán. Ha mindennek ellenére is élt volna bennem még kétely az egzaltáltság jelenléte iránt, azt nyomtalanul tüntette el az a jelenet, ami e tüneményes napok egyikén és ezúttal már hol máshol, mint jövőd otthonunkban történt. Amikor is Évike egyszer éppen ott, annak is az ágyában, gondosan karomba fészkelve magát, tőle mostanság ugyan cseppet sem szokatlanul, de a megszokottól mégis eltérő módon fogta végtelenül komolyra a szót. Ezt is mindjárt úgy kezdve, hogy ünnepélyesen megígértette velem: soha, még visszamenőleg sem fogok haragudni rá azért, amit most mondani fog.

Tulajdonképpen nem mondott sokat – de nekünk kettőnknek éppen a döntő lépés megtételekor, nem mindennapi időzítéssel, annál fontosabbat. És persze meg kell hagyni, ezzel egyidejűleg alaposan fejbe is kólintott. Hogy aztán, mindezek kapcsán, még kérjen is tőlem valamit. – Minden képzeletemet, meg sem álmodott álmaimat messze meghaladó módon, töménytelenül boldog vagyok – mondta, úgy bújva hozzám, olyan picire húzva össze magát, mint egy gyerek. – Ha megkérdeznéd tőlem, mi lesz velünk, csakis azt mondhatnám: azt én bizony nem tudom – folytatta –, de hogy az most, ebben a pillanatban, egy fikarcnyit se érdekel. Semmi se érdekel, csak Te. Semmi mást nem érzékelek, csakis téged. Meg azt, hogy téged így érzékelnem milyen rettenetesen jó. De azért itt, valahol itt bent, a csontjaimban tudom: mi most mesébeillők, elragadóak vagyunk – az élet viszont sem kis, sem nagy É-vel egyáltalán nem az. Sok minden, bánom is én, mi, csak éppen nem az. Ne képedj el, drága, de én, az elvesztett szerelmes, soha nem hittem és alighanem még ebben a szent hangulatban sem hiszek vagy hiszek teljesen a szerelem mindenhatóságában. Csitt, ne szólj semmit. Persze hogy a mi szerelmünk gyönyörű, és én mindennél biztosabban tudom: történjen velünk a jövőben bármi is, mindaddig, amíg élünk, amíg egyikünk él, mindig is az lesz. De mi nem leszünk mindig ugyanolyanok, mint ma vagyunk. – Kis habozás, borzongás után: – Attól tartok, hogy az életben vannak mindennél hatalmasabb erők, amelyek ilyenfokú boldogság tartóssá válását hivatalból akadályozzák, hivatásukból kifolyóan kell lehetetlenné tegyék. Egyszerűen azért, mert nekik ez a dolguk. És azt is tudom, hogy ezek a dolgok rendelkeznek támaszpontokkal itt bennünk, benned is meg bennem is. Tudom, hogy a mai levegőben, amely szerelemmel telített, maga a világ is elbűvölten a legszebb, mosollyal bevont arcát fordítja felénk. De Tamás édes, a világ, az, amit én ismerek, az nem ilyen – a világ egy lehetetlen-tehetetlen kolosszus, ember számára megmozdíthatatlan, pocsék, csakis kivételes esetben semleges massa. Ehhez képest – legyünk egy pillanatra, csak egyetlenegyre realisták, aztán nem bánom, gyorsan felejtjük ezt el, ameddig csak lehet –, ehhez képest az érzelmek – játékszerek. Remekmű, fenséges-törékeny játékszerek. És ránk, kezeinkben-lelkünkben ezekkel a játékszerekkel, ezer meg ezer veszély vár – ne felejtsd ezt el soha. – Kis fordulat a fejével, egy icipici csók alatta a vállamra. – És végül, amit kérni szeretnék: ne engedd, hogy ezt, amit én, mióta az eszemet tudom, mindig is vallottam – igaz, eddig még soha senki másnak, csakis saját magamnak –, hogy ezt én valaha is elfelejtsem. Akkor, csakis akkor, ha ezt jól tudva, mindig tudva szeretjük egymást, lehet, már ha egyáltalán lehet valami esélyünk a massa ellenében. És persze akkor, ha így tudunk, mint most én, félelmünkben nem a földbe fűrt kis lyukakba bújni, vagy halálra váltan fűhöz-fához oltalomért, segítségért könyörögve szaladgálni, de feltétel nélkül egymáshoz és csakis egymáshoz menekülni. Érted, ugye? Még egymás elől is csakis egymáshoz menekülni.

Nőt én meg úgy nem csodáltam, mint Évit ezekben a pillanatokban. Amikor ösztöneibe, szerelmébe és félelmébe kapaszkodva fogalmazta meg az ő nem-hívó változatát a régi-régi könyörgés-mondásra: *Ora pro nobis*. Imádkozzál érettünk. Persze, hogy megígértem – és ezt ünnepélyesen komolyan is tettem. Csak amikor ez után nyomban Évi vett el engem magának, most először úgy, mint ami-aki természetesen, vitathatatlanul és mert irgalmatlanul kemény csatákban harcolt meg érte, tehát joggal az övé, amit ő többszörösen is kiérdemelt, értettem

meg: most, éppen most teljesedett be egyszerre az ő sorsa meg az én álmom. Már csak azért is, amit alighanem a legszebben Maeterlinck fogalmazott meg számunkra, valahogy így: az ekstázis – amellyel mi mostanság oly sok formájában kötöttünk ismeretséget – a kezdete a saját lényünk felfedezéséhez vezető, káprázatos folyamatnak.

Egyetemi előadásain meg házi szemináriumain én Füst Milántól, a nagy költőtől és írótól, egyben Shakespeare legfélelmetesebb tudású és elánú magyarországi helytartójától tanultam a Bárdot, számomra mindig is a világ egyik legnagyobb csodáját. Sok mindent azokból a fenséges órákból nem fogok elfelejteni, de nekem, a 'romantikus' Tamásnak, mégis az egyik summázás járt oly sokszor a fejemben – és most, most, MOST a csoda meg is történt velem. Milán bácsi szerint a nagy mesterművekből Falstaff – mármint persze a *IV. Henrik 2. részének*, nem az *V. Henriknek* a Falstaffja –, Hamlet meg Kleopátra lennének a darabjaikból messze kinövő és úgy szinte önállósuló, a csodálatra legméltóbb drámai alakok – de találkozni, hirtelen beléjük ütközni az életben, az utcán, társaságban vagy bárhol, akárhol már közel sem lenne olyan feltétlenül kívánandó lehetőség. Mire én, az egyébként hallgató, egyszer csak merészkedtem belekotnyeleskedni, hogy, amint az végtelen örömömre ki is derült, Milán bácsit magával ragadva imigyen öntsem ki lelkemet: Annál inkább azonban olvasva vagy látva-hallva az *Ahogy tetsziket*, és menthetetlenül, megváltásra váró módon esve újra szerelembe a szó minden lehetséges meg lehetetlen értelmében elragadó Rosalindba – óh, de nagyszerű, magát a szürke, soha semmi jobbra nem vezető létet egy szempillantás alatt minden másnál nagyszerűbbe tévő tudás lenne, ha jólétesült forrásból értesülhetnénk róla: igenis valahol, valamikor itt jár közöttünk ez a vitalitástól duzzadó, testben, lélekben, szellemben, észben egyaránt gyönyörűségteljesre megformált nő, játékos kedvében osztva meg velünk kis időre a mi érdektelen, irodalom alatti világunkat. Rosalind, a reszketően erotikus – szuper-realista; Rosalind, a magasztosan jószándékú kritikusa és, egek ura, ugyanakkor, tetszik érteni, **ugyanakkor** a legkevésbé sem csak egyszerűen a gyakorlója a romantikus szerelemnek. Gyakorlója? Jóval több, mint az. Felavatott papnője. A maga teljességét a szeretett férfira átruházni vágyó és arra a csodára igenis képes varázslónő. Hiszen ő az, aki fölkeveri, bekeríti, majd letámadja, elcsábítja, garabonciás, tiltott, a legkevésbé sem csupán személyeket fölcserélő cselektől vissza nem riadva, soha meg nem tántorodva, örökön örökre magához láncolja imádott, némileg ugyan Hercules-szabású, de hozzá felnőni tiszteletre méltó erőfeszítéssel törekvő Orlandóját. Rosalind, a transzparens személyiségű, fenséges szerető. Vagy ha már nem ő – teszem most, MOST hozzá –, hát akkor – Évike. Akkor. Ott. A karomban. A minket féltő, az értünk imádságos szavakat mondó Évi. Aki, amikor jó volt, akkor nemcsak Longfellow szerint volt – **nagyon, de nagyon jó.**

Évike-Rosalind minderről persze nem tudott – de mit számított ez? Nem mérte ő magát senkihez – egyszerűen volt, olyan, amilyennek e megszentelt állapotában megadatott számára lenni. És amilyennek szent önmegvalósulásaiban megadatott nekem. Azt hiszem, helyesen tettem, hogy az *Ahogy tetsziket* és Rosalindot soha nem említettem neki.

* * *

Edittel a Kállaiaktól nem volt problémám. Elmondtam neki a minimumot: összeházasodunk és szerzünk lakást, bár ez nyilván időbe fog telni. Nem leszünk mi semmiben a terhükre, nem jobban, mint eddig. Edit: – Nagyon szép a kislány, gratulálok. – Köszönöm szépen. De nem kislány, hanem asszony. Éppen most fog elköltözni a férjétől. – Edit fegyelmezett arcáról szinte levált az álla, valahogy úgy, mint egy Chirico-képről lecsorog a megfontoltan olvadó zsebóra: – Elválík? Miért? – Hát... miattam. – Ki a férje? – Egy mérnök. – Van lakásuk? – Van, persze hogy van, amolyan régi típusú, azt hiszem háromszobás. – Mindez így együtt aztán már túl sok lett Editnek. Olyannyira, hogy teljesen kikökölt beidegzett modorából, és engem tökéletesen lefegyverezve ölelt meg, adott egy jóságos puszit, majd közölte: – Tamás,

maga a legszerencsésebb ember a világon. Becsülje meg jól ezt a kincset! – Edit, drága – mondtam ki ezt a soha nem várt szókombinációt –, engem most másodszor és ezúttal egy életre kötelezett le kedvességével. – Mire ő: – Azért talán nem lenne helytelen mondjuk egy pléddel letakarni a szobáink közötti ajtót.

Megköszöntem, oda se igen figyelve, a tanácsot. És csak vagy egy fél óra múlva döbbsenem rá, hogy abba az ajtóba egy ferdén lefelé irányított lyuk volt belefaragva, amelyen át a szomszéd szobából egy magasabb férfi pontosan ráláthatott – az ágyamra! A szentségit neki, az én ágyamra! Úgy éreztem, mintha valaki piszkos ujjával nyúlkált volna a zsigereimbe, hogy ott csak úgy kedvére játszadozzon! Mintha az a nyomorult pornográf filmmé tette volna az én hótiszta szerelmemet! Gyilkos düh fogott el az egész Ludovika Akadémia ellen, olyan, hogy nyomban rohamra is indultam volna – de aztán, minthogy az már jóideje nem létezett, helyi képviselője kiherélése meg albérletem elvesztése, vagyis teljes ellehetetlenülésem helyett higgadtan csakis a szögek fejére ütöttem a kelleténél nagyobbakat, ahogy a takarót függőlegesen helyzetbe illesztettem.

Amit ugyancsak jól tettem – és közben most először én hallgattam el párom elől valamit. Évike ugyanis nem mondhatnám, hogy ritka vendég lett volna Rácországból, bőségesen adva nekünk lehetőséget egykori aggályaim sikeres eloszlatására amiatt, hogy a túlságosan magasan kezdés szintjét hogyan lehet majd fönntartani, sőt tovább is fokozni. Lehetett, talányos módon még azzal is megtoldva, hogy mindketten ékesszólóan, vagy ha nem, hát tárgyatrörbben, mind kevésbé szégyenkező objektivitást mímelve beszéltünk is arról, amit tettünk, és tettük is azt, amiről esetenként objektiván beszéltünk. Persze csak amúgy testreszabottan...

Augusztus 2-án, alig több mint egy hónappal ‘megismerkedésünk’ után költözött Évike hozzám. Taxival jött, késő délután, négy bőrönddel, az alkalomhoz illő, kellően kisírt szemekkel. Én egy lábon állva, az utolsó pillanatig valami rossznak a közbejöttétől tartva, a kapu előtt vártam rá. Amikor aztán belépett második emeleti szobánkba, még alig volt ideje körülnézni, máris rázta a nevetés: a szoba falain az oly nagyon ‘budai’ környezetben frappánsan ható módon mint május elsejei jelszavak voltak elhelyezve színes transzparensok, ilyen épületes szövegekkel, mint hogy: Éljen Évike! Meg: Isten hozott a béketáborba! És hét nyelven a Welcome, Willkommen, Zdrasztvujtye. Meg volt a szobában egynéhány színes léggömb, meg vagy hat vázában virág – Edit felbecsülhetetlen értékű segítsége, aki maga is bekopogott, könnyes szemekkel ölelte meg a most aztán már valóban meglepett, sőt elkábult Évit, csak röptiben és persze elpirultan nekem is jutott egy szűziesnek tűnő mosoly, majd sebesvágatában, mielőtt még elsírta volna magát, Edit távozott. Szavamra mondom, a jótét lélek valahogy későn jött, kislányos zavarban volt a mi nászéjszakánk keltette, gondolom zaklató gondolatai miatt.

Itt voltunk, ketten, meglehet kicsiny és átmeneti, de mégiscsak közös otthonunkban. A miénkben. Ahonnan már nem kellett hazamenni – hiszen bármilyen hihetetlen is volt, de mi már otthon voltunk. Mi, meg egy felavatásra váró üveg konyak. A hitetlenkedően bujkáló mosoly, amelyet le se lehetett volna arcunkról törölni. Ketten, közös otthonunkban.

Nemigen voltunk képesek teljes egészében felfogni, de itt voltunk, együtt, még hozzá azért, mert a világ kapitulált – és tette ezt úgy, mint akinek nem maradt választása. Egyszer végre az, aminek nem lett volna szabad megtörténnie, megtörtént – na és úgy, hogy aminek meg kellett történnie, egyidejűleg az is megtörtént. A világ, miután felmérte a reális erőviszonyokat, korrekten tisztelt – és letette előttünk a fegyvert.

* * * * *

A konyakkal meg két pohárral kiültünk az erkélyre és kinéztünk a kis térre. Mostantól fogva a mi saját kilátásunkra. A nap, a mi napunk a sárga-rózsaszínbe fürdő délutánon át megfontoltan hanyatlott bele a lassan mélykékké váló augusztusi estébe. Egyes lakók még csak szállingóztak haza, más helyeken már vacsoráztak. Szemben velünk, a tér másik oldalán, a miénkkel egy magasságban lévő erkélyen egy idős házaspár színes likőröspohárakkal szertartásosan koccintott. Ettől is ihletet kapva, kettőnk nevében én rövid, de tartalmas szónoklatot intéztem az éppen hogy egybe nem gyűltekhöz és javasoltam, ürítsük poharainkat az új vendég, Évike tiszteletére. Meg arra – tette hozzá Évike –, hogy életében most először lakik Budán. Hogy ez az első budai estéje budai lakásán. Így azután, mi is tartva magunkat a helyi szabályokhoz, mind a ketten ürítettük poharunkat budai Évike egészségére.

Most már, mint Évi tenyere, olyan puha, bársonyosan simogató volt az est, a mi első együtt töltött éjszakánk eljövételét beköszöntő esténk, amelyben a naplemente még úgy adta késői jelét elmúlásának, hogy az ég a visszaverődő fények árnyalt színeibe festett pasztellfelhőkben ússzon, „tologassa festett kulisszáit az este”. Egy ideig nem szóltunk, csak néztük egymást meg a fák tetejét, hallgattuk a lefekvés előtti sürgős közlendőiket mind egyszerre mondó madarakat. Nagy, nagy békesség honolt, kívül is, belül is. Évike meg is jegyezte: Milyen áldott ez a csend, milyen nekünk tetszőn, magát szerettetőn más minden, mint lenni szokott! Most először vagyunk együtt úgy, hogy nyoma sincs zaklatottságnak, hogy nem kell kapkodni, sietni, elmenni, fájni, hiányolni, hogy béke és nem tudom mikor érzett, végtelen nagy nyugalom van bennem. Hogy tudom: a következő perc is ugyanolyan szép lesz – ha nem szebb –, mint az előző. Egy szempillantás alatt minden, de minden megváltozott. Nem furcsa? – Nem, a legkevésbé sem furcsa, sőt a világ legkönnyebben elfogadható, legtermészetesebb dolga. Ezért is jöttünk mi itt össze. Bennem is ez terpeszkedett el, kéjesen nyújtózkodva. Tudod, nekem most olyan, mintha egész kelekótya életemben semmi másra, csakis erre az estére vártam volna. És azt vajon tudod-e, hogy te nagyon, de nagyon, imádnivalóan, na meg persze azon nyomban felfalnivalóan szép vagy? Elnéznék itt, akár órákig is, már persze csakis akkor, ha előbb fakírrá változnék, és úgy valahogy ki is bírnam. – Köszönöm, kedves szeretőm. Immáron hivatalossá avatott, nekem azért mégis vadas szeretőm. Te, Tamás-szerető, te meg ugyancsak jóképű vagy a hízelgő esti fényben. – Márminthogy én? – Te bizony. És ezt igen jól tudod is. – Ezzel csábítottalak volna el? – Nem, a csábítást te főleg a szemekkel tetted. Mindjárt a kezdetekben, egy egész éjszakát betöltő, minden egyes részletében igaznak is bizonyult előszeretkezésem. Mert ha véletlenül nem tudnád: neked közöszlő szemeid vannak. – Az jó, mert neked is. Ne menjünk akkor talán most be?

Bementünk.

* * *

Aztán jött a *pièce de résistance* – és mi napról napra jobban megtanultuk élvezni csodálatosnál csodálatosabb ízeit. Azóta, hogy nap mint nap friss kenyeret törtünk meg, reggelenként arra a még javában álomszerű, de annál inkább fenséges realitásra ébredtünk, hogy – szeretjük egymást. És ez jó volt, nagyon jó, csak éppen hogy képtelenek voltunk vele betelni. A kérdés csupán az volt – már ha ez egyáltalán fontos lett volna –, hogy aznap éppen ki kezdeményezte. A dolgok új rendjéből folyóan majdnem mindig az, aki előbb ébredt. A másik persze igen hálás volt az ilyen ébresztésért. Tanítani, oktatni nekem, a tapasztaltabbnak nem kellett, Évi minden kis mozdulatot értékelt, értett és átvett. Úgy adtunk egymásnak diszkrét útbaigazításokat vagy akár ‘rád bízom’ típusú jelzéseket, mintha együtt jártunk volna Morse-iskolába. Olyan játékosak voltunk, mint a kiscicák. És olyan kíváncsiak, mint... mint mi. Úgy keveredett a már kipróbált a mind újabb elemekkel, hogy szilárd meggyőződésemmé vált: pusztán e téren legalább három, mesésen gazdag év áll előttünk, amíg ebből valamiféle megszokottság is lesz. Már persze, ha egyáltalán lenne ilyesmi – amit a józan ész ellenére is

lehetetlen volt elképzelni is. És akkor még mindig csak 33 meg 29 évesek leszünk – közel sem másféle életkor-kategóriában. Addigra, ó igen, addigra lesz persze szép lakásunk... és ezt én mondtam ki először... akkor talán eljön majd az ideje egy gyereknek is. Aki – döntöttem el saját hatáskörömben – természetesen lány lesz, és részleteiben meg egészében is Évikére fog hasonlítani.

Vendéget hozzánk nemigen hívtunk, ide legföljebb fölugrott értünk valaki. Egyszer-egyszer hideget vacsoráztunk, általában azonban szívesen mentünk le a meglehet ismeretlen, de kedves környék meglepően jó vendéglőibe. Mind a ketten konstatáltuk, úgy is mondhatnám, beinkasszáltuk: elképesztő, hogy a jónépek – Évi számára még külön újdonságként, a budai jónépek – kifejezetten kedvelnek bennünket és ennek nem győzik jeleit is adni. Nem hiszem, hogy normális emberekben lett volna hajlam arra, hogy a belőlünk áradó pompás kisugárzásoknak dacosan ellenálljanak. Egészséges, igenis ‘normális’ emberek boldogságában van valami, ami ragályos, akaratlanul is mosolygásra készíten. Olyannyira, hogy egy pár percre vadidegen emberek is elkapták tőlünk a kórt. Edit arcáról le nem lehetett volna vakarni a mindent megérteni vélő mosolyt, valahányszor csak találkozott egyikünkkel, hát meg ha egyszerre mindkettőnkkel. Férje, az az istenverte féreg, úgy viselkedett, mint akit valami roppant nagy igazságtalanság ért; éppen ezért mind Évivel, mind velem szemben az emberi emóciókat illetően az érdektelenség fensőbbiségébe burkolózott. Amit én, a magam részéről, készségesen viszonztam.

Minthogy mindkettőnknek fontos volt, változatlanul sokat jártunk zenét hallgatni; ott voltunk például a Károlyi-kertben, amikor születésnap koncerttel Kodályt ünnepelték, akiről akkor már a mi köreinkben mindenki mint a közeljövő új köztársasági elnökéről beszélt. Megjelenésünk, bizvást mondhatóan, nem kis feltűnést keltett. Rengetegen ismertek bennünket, igaz, nem így, együttesként. Mindkettőnknek az volt a benyomása, hogy az emberi nem jelenlévő képviselőinek a többsége élénken helyeselt nekünk. Ezt igazolandó azután voltak, akik közölték is ebbéli véleményüket, mások meg csak mosolyokkal, szemükkel kedveskedtek; olyanok is akadtak, akik a hátunk mögött összesűgva nyugtázták együttlétünket, egyesek meg éppen hogy irigylésnek is felfogható jelek kíséretében, persze, Évike miatt engem véve célba. Mindez ugyan nem volt igazán fontos, meg nem-igazán sem volt az, de azért csak jólesett. Minthogy egyszer beszéltünk is erről, onnan is tudom, hogy mind a kettőnknek. Egyre több ember lett körülöttünk, egyre több meghívást is kaptunk; mi azért a leggyakrabban csak otthon voltunk.

El-elmentünk viszont hármásban Valival – barátokhoz, kisebb kirándulásokra hétvégeken. Erzsike meg Tamáshoz a Svábhegyen például. Érdekes: Vali soha nem jött velünk hangversenyre. Ahhoz ő más felállásban szokott hozzá. Talán éppen emiatt nem akarta, hogy jelenlétével valakinek a szemében is legalizálja az új helyzetet? Nem tudom. Az viszont nemcsak elkerülhetetlen, de magátólértetődő is volt, hogy beleestünk az egyre gyakoribb politikai vitákba. Ha az utcán összefutottunk újságírókkal, írószövetségi népséggel, azok most, Évivel az oldalamon, mintha a szokottnál is barátságosabbnak tündek volna.

Meglepetések azonban persze hogy nem maradhattak el. Így Évi egyszer hazahozott egy képeslapot, amelyet egy magyar sakknagymester küldött neki Bécsből, fölöttébb érdekfeszítő szöveggel: „Kicsi! Az előbb itt, a Kärtnerstrassén láttam egy lányt, aki a megszólalásig hasonlított rád. Rohanok haza!” Hát ez itten meg mi akarna lenni? Már azon felül, aminek látszik – kérdeztem elhűlve, meg sem kísérelve titkolni elképedésemet. Évi ugyanis mesélt nekem egy kalandjáról egy volt huszártiszttel – amely ügyben le is bukott odahaza, hogy aztán a folytatás a férjével lebonyolított, vélhetően nevelő hatású tárgyalásokba torkolljon. A huszár maga, hogy azért némileg a szakmájánál maradjon, most egy borospince tulajdonosa valahol. Hogy hogyan kerültek össze, arról nem szólt a fáma. Arról sem, hogy a munkásosztállyal árnyaltan

azonosulástól a nagy utat bejárva Évinek hogyan sikerült végül is megérkeznie a deklasszalódáshoz idomulásig. A sakkbajnok vagy bárki más, pillanatnyilag is létező úr jelenlétéről azonban nem hallottam, holott nekem – persze csupán a történelmi hűség kedvéért – be kellett számolnom a csip-csup ügyekről, amelyek közvetlenül Évi ideje előtt kerültek napirendre. Most meg csak úgy a derült égből: „Kicsi”!

Évi próbálta magyarázni, hogy nincsen köztük az égvilágon semmi, de semmi. Én nem adtam hangot kételyeimnek, viszont az elhülyülés innenső oldalán megkapaszkodva úgy vélekedtem, hogy férfiak a legritkább esetben szoktak nőket csak úgy ok, a nekik tálcán nyújtott lehetőség nélkül Kicsinek szólítani. Az ilyesfajta beguruláshoz azért valamivel magának a „Kicsinek” is hozzá kell járulnia. Mondjuk azzal, hogy félig-meddig komolyan vagy csak szórakozásból, de a jóembert az ujja köré csavarta-csavargatta. Arról már csak futólag téve említést, hogy ha valaki Éviben egy szokványos „Kicsit” lát, akkor annak a pasasnak a szemével súlyos, a legkevésbé sem biztos, hogy korrigálható problémái is kell legyenek. Ezt a kijelentésemet Évi ugyan bóknak vette – joggal –, és mint ilyen igen tetszett is neki, de azért erősködött: Hidd el, az egésznek nincsen semmi jelentősége. Nyilván tetszem neki – tudod, Tamásom, ilyesmire elszórtan akadt már példa rövidke kis életemben –, én meg még nem közöltem vele teljes érdektelenségemet. Valahogy nem volt hozzá érkezésem. Egyébként már itthon van, ma telefonált is, hívott, menjek vele ebédelni, vagy ha lehet, inkább vacsorázni – közölte csalfa barátném. – És te? – Gondoltam, megkérdezem tőled. Nem fontos, engem nem érdekel, dönts el te. – Köszönöm szépen. Ha akarod, persze hogy elmehetsz – szabad emberek vagyunk, ha valakik a világon, mi aztán igazán nem kényszerből vagyunk együtt. Viszont ha elmész – tettem hozzá –, és nekem lesz igazam, a sötét futár valóban és logikusan mattolni akar, akkor kapok tőled egy szép nyakkendőt. Ha azonban ármányosan tényleg semmi más nem marná a szíve gyökerét, csupáncsak a New York-i tőzsdéről meg a magyar politikai helyzetről akarna veled, magával a „Kicsi”-vel fecserészni, és viselkedéséből következtethetően nem lennének tisztességesen tisztességtelen szándékai, te rendelhetsz tőlem egy ruhát. Az sok! – tiltakozott a játékkal folytatott játékot az azt megillető módon, úgy is mondhatnám élvezetesen élvező Évi. Sok **lenne!** – feleltem én magabiztosan, úgyhogy végül ebben is maradtunk. Pár nap múlva aztán Évike közölte, hogy holnapután este vacsorázik a Fehér Lóban a sötét futárral. Gondolom a ‘hazai’ pálya előnyét meg a világos bábukat maga a megnyitásokban igen járatos sakknagymester választotta ki. Akinek mesteri mivoltához képest az időzítéshez való tökéletes érzéketlenségét én viszont annál inkább és igen őszintén, természeti jelenséggént, amolyan magyar Aurora Boreálisként csodáltam meg.

Ez volt az első este, amelyet egymás nélkül töltöttünk, és szavamra mondom, furcsán, nem is kevésbé eltájtoltan éreztem magam. Szerencsére azonban kedvenc hölgytársaságomnak a csupán átmeneti hiánya okozta a kényelmetlen érzéseket, a villámgyorsan megszokottnak a szűkölő hiányát. Nem, nem éreztem én az elengedhetetlen kényszerét annak, hogy Harpagonként kincsem felett öröködjek. Nem, a világ akkor még a maga nagyszerű ártatlanságában pompázott. A ‘zöldszemű szörny’ elfuserált kísértetként utalódott a sutba; nem ébresztett sem gyilkossági, sem öngyilkossági gondolatokat, de nem váltott ki holmi bizsergéseknél erőteljesebb emóciókat sem.

Egyébként is, Évi úgy, ahogy ígérte, 11 tájban jött haza. Nem mondhatnám, hogy majd kicsattanó, de határozottan derűs állapotban. Amint az egy vagy száz éve egymással együttélő, mindenről mindent tudó, a másik rezzenéseit is megérző párhoz illik, mintha előre megállapodtunk volna, a játékot tovább folytatva nem értékeltük ki a kiértékelendőket, nem szoltunk egyetlen szót sem a történetekről, amelyek ily módon tehát – ha tetszik – nem is léteztek, de nem volt köztünk semmi feszültség sem, minden pár perc alatt magától értetődően megint olyanná lett, mint bármikor máskor. De nem, ez nem egészen igaz, azért mégsem egészen olyanná. Amint az hamarosan kiderült, egy árnyalatnyit más volt, megfogalmazhatatlanul

szokatlan, az eddigi simaságosságnál valahogy érdekesebb, ha borról beszélünk, most azt mondanám, karcosabb karakterű; mi pedig ettől fickósan mosolygósak, egymással mint újsütetű agresszorral most másképp elteltek lettünk – és mindezért, már ha ismertem volna, a nagymesternek külön hálát rebegtem volna.

Csak éppen hogy másnap, amikor mostanában már kivételszámba menő módra ebédre találkoztunk, Évi egyetlen hang nélkül tett le elém, a teríték mellé egy kis selyempapír csomagot, amelyben egy kettébe hajtott, halványlila nyakkendő feszengett félszegen, mintha azt akarná mondani: kérem szépen, én nem tehetek semmiről! Még arról sincs fogalmam, hogyan kell sakkozni. Ironikusan is hálás kézcsókomra Évi újfajta elragadtatottsággal, elbájoltan élvezett büszkeséggel reagált, pedig szilárd meggyőződésem szerint tudta ő pontosan, hogy az egész mesét, attól kezdve, ahogy azt eredetileg tálalta, nem hiszem el neki. Hiszen nyilvánvaló volt: a sakkembert, akinek a kezdetei, a megnyitást bevezető lépései vissza kellett nyúljanak még a megérkezésem előtti időkbe, az én takarékos, beosztó párom valamilyen mit-lehet-tudni minőségben tartotta eddig a talonban. Tegnap este pedig, nyilván csak egy átmeneti idő után, határozottan, de a maga lefegyverzően bájos módján, civil státuszába helyezte vissza – minden kétséget kizáróan futó, könnyed említést is téve új szerelméről meg annak a gyönyörűségeiről – csak úgy elnagyoltan. De azért aligha ragaszkodhatott mereven ahhoz, hogy az új játékszabályok értelmében, ha már éppen ott van, a kacérkodást annak minden egyes formájában is végérvényesen mellőzze. Persze hogy nem haragudtam rá; persze, hogy még az eddigieknél is nagyobb elismeréssel néztem rá és láttam meg: ha valaki szerelmes, vagy ha egy igen intenzív viszony kellős közepén leledzik – hát még ha a kettő egybeesik, na és hogyan! –, annyira fel van dobva egész lényében, hogy még a levegő is felforr körülötte. Hadd lubickoljon szerelmem kedvére mások epekedő pillantásainak a pezsdítő hatásában, már ha a tartóssá váló nász hevében éppen erre kerekedik kedve. Az a kedv meg az az epekedés úgyis csak hozzám hozza vissza a tőlem el se mentet, jó, meglehet kis kerülővel, legfeljebb új fűszerekkel ízesített változatában. Mert hiszen mind a ketten biztosan tudtuk és ünnepeltük: az a férfi még nem született meg, aki őt tőlem most, éppen **most** el tudná venni, de nem ám, meg vezércserével sem.

Intermezzo

(T. szövege) Most, immár az 1967. év tavaszán, amikor '56-os történésekkel, az azokra már régebben megérett, de igazán először talán csak most megfogalmazott reflexiókkal, akkori ízek, színek, szagok reminiscenciáival töltjük meg a sorsát megadással viselő Palival a ha lehet még nála is türelmesebb magnetofonszalagot, várom, hogy Párizsból megérkezzen Budapestre unokaöcsém, ugyanaz a hajdanvolt kisfiú, akit meg az apját megkeresni és remélhetőleg életben találni '45 januárjában a felszabadult pesti gettóba mentem.

Az apa, Sanyi, a legfiatalabb, a család korántsem mindig kedvező körülményei közt is körülajnározott, majd csemetének már túlzottan korossá vált öccs volt anyám négy testvére közül minden tekintetben a legkirívóbb. A fennmaradt, alighanem ozmózissal hozzám is elterjedő családi legendák szerint ő volt versenytárs nélkül a legtunyább is, az e tulajdonságát regisztráló, kevésbé lelkes, avagy ellenkezőleg, teljesítményét elismeréssel csodáló híveinek többé már le nem ellenőrizhető állítása szerint saját korának az egyik leglustább embere, de ha ez megalapozatlan nagyotmondásnak tűnne, akkor vita nélkül és utcahosszal az – legalább Magyarországon. Nagybátyám vagy 28-30 éves koráig messze kirítt lábaikat koptató, ujjakon íróbütyköket növesztő, szemeiket apró betűk böngészésével vagy papírra vetésével rontó filiszter-kortársai közül, azzal a következetesen végiggondolt és meg is tartott elhatározással, hogy soha nem dolgozott, hogy az égvilágon semmit nem csinált. Semmit nem tett innen oda, de onnan ide se, ha csak erre módja adódott. Márpedig arról ő maga gondoskodott, hogy adódjon is. Megfontoltan, néha kifejezetten gondterhelten. Ami ugyan egy idő után főleg felettébb érzékeny idegrendszere számára fárasztónak bizonyulhatott, ő mégis, igaz, a hosszú évek gyakorlata meg a kellő tapasztalatok begyűjtése után tette ezt olyan átütő sikerrel, hogy egybevágó beszámolók szerint e téren megközelítette a tőkélyt.

Tudomásom szerint nemcsak a tétlenséget, de a magányt is mindennél többre becsülő Sanyinak sem akkor – tehát az én kisgyermekkoromban –, sem később nem voltak barátai, még arra a legkisebb közös nevezőjű célra sem, hogy az alattuk elrejtett dallamos testrészek jellege szerint ritmikusan rengő szoknyák után kujtorogjanak, vagy hogy csak úgy általában együtt verjék el az időt. Alighanem úgy érezhette, hogy 'normális embernek' – ezt a tartalmát illetően közelebbről soha meg nem határozott kifejezést előszeretettel használta – alapjában véve nincs semmi ilyesmire szüksége, hiszen a mindennapok tapasztalataiból vonhatta le a következtetést: az idő mindig eltelik valahogy magától, bármiféle külső beavatkozás, noszogtatás, hát még kifejezetten célirányos segítség igénybevétele nélkül is. Az olvasás vagy a zenehallgatás számára gyanítom már akkortájt, mint ahogy a későbbiekben is, a józan, a 'normális' emberi értelem leigázását célzó, tehát az értelmetlen, sznob hibbantság biztos jelének minősült, sajnálatos módokon beláthatatlan károkat okozó látszatselekvésnek, amellyel az emberek mindenféle stressznek szabad prédájául kitett szervezetüket rongálják. Attól azért persze nem kellene tartani, hogy Sanyi az idők folyamán valamiféle Oblomovvá lényegüljön át, hiszen Goncsarov remekbe faragott, rendkívül művelt, zseniális, éppen ezért kiérlelt, egész életével mindennél megalapozottabban, magáig a tökéletességig fejlesztetten tétlén hősével szemben Sanyit a gondolkodás a mélázásnál élénkebb szinten soha nem is érdekelte.

Nagybátyám egyébként alacsonyra sikeredett, egybeszabottan köpcös, tömzsi testtel, korán megmutatkozó hajlammal a mellényt dudorító pocaknövesztésre. Időnként ugyanis váratlanul eluralkodott rajta a heveny evési szenvedély, már csak azért is meglepően, mert másfajta szenvedély jelenlétének igen sokáig még csak a jelét sem adta. Ezért sem véletlen, hogy a rendszerint nálunk megtartott nagy családi széderestéken mindig ő lett az első az idősebbek által csak kevésbé rosszálló elnézéssel elkönyvelt, távolról sem hivatalos maceszgombóc-evési versenyben, még hozzá nem akármilyen ellenfelekkel szemben. Termétéhez képest

túlméretezett, elnyújtottan busa fejét egy funkcionálisan merőben fölöslegesnek tűnő nyak szolgálatai nélkül hordotta némileg szűk vállalai között; hosszú, húsos orra, csaknem érzéki szája sajátosan került egy helyre, alkotója akaratából ugyanarra az arcra, mint amelyen helyezkedtek el a kifejezetten mongoloid vágású, főleg bágyadt érdektelenséget tükröző, meg talán olyasmit, amit nem kis jóakarattal páratlan napokon akar jóindulatnak is lehetne nevezni, netán még egyfajta, gondosan, igen gondosan leplezett humorérzék is jelző, szűk, barna, egymáshoz közel álló szemei. Nem, Sanyi a legkevésbé sem hagyta magát zavartatni a szerinte nem ‘normális’ emberek, sültbolondok számára terjesztett babonák miatt, hogy felnőtt ember meg férfi létére a családja tartja el. Neki, köszöni szépen, éppen elég volt súlyos fejét már korán meghajlott vállalai fölött tartania. (Életem egy jóval későbbi szakaszában, róla azt hittem többé-kevésbé már megfelelkezve, rá emlékeztető alkatú emberekre nem kis meglepetésemre, sőt elképedésemre a mexikói Yukatan-félszigeten, főleg Merida városában, a maya indiánok állítólagos leszármazottai között leltem. Nem is egyszer, nagybátyámat az ottani bennszülöttek között képzelve el, még azt is hallani véltem, hogy a többiek őt *jefe* – főnök, sőt törzsfőnök – névvel és ranggal meg az ilyenként neki kijáró tisztelettel illetik.)

Már nem egészen süldő lány korában nézte ki őt magának a családommal egy bérházban, abban is azt hiszem, ugyanazon az emeleten lakó, hozzá hasonlóan alacsony, viszont a látszat ellenére törékenynek egyáltalán nem mondható, de tőle eltérően vézna, kedvesen csúnyácska, bőrbetegségekkel, arcán piros foltokkal küszködő, szakadatlanul hámló kezű-arcú, szemüveges, amolyan született stréber leányzó, a miénkénél feltörekvőbbben középosztálybeli családból. Nem hinném, hogy nagybátyám fejében egyáltalán megfordult volna a gondolat, hogy megkísérljen ellenállni, amikor az elszántan célratörő Iluka, hosszú évek kemény munkájával, végre sikeresen marta el őt magának.

Ennél a párnál furább kombinációt még szorgos kutatómunkával sem lett volna könnyű találni. A rendkívül eszes, tájékozott, az őt közvetlenül körülvevő világról elképesztően sokat tudó, félelmetes memóriával felszerelt, jócskán perfekcionista, alapjában véve jóindulatú, sőt, kifejezetten segítőkész Ilukának közeli meg messzebbre is tekintő tervei voltak, és rendelkezett ezekhez a szükséges ambíciókkal is. Cseppet sem lenne túlzás azt mondani, hogy fölös mennyiségben. Hihetetlenül aktív, elnyúlhatetlen, gyors és sokoldalú élmunkás volt, bárhová is került. (Bocsánat az ‘élmunkás’ szó anakronizmusáért, amelyet a figyelmes sors egyébként is nemsokára korrigált. Már úgy értem persze, hogy ha már ezt tette, akkor tette mindjárt oly sok mással együtt, és imigyen belejőve, a körülöttünk lévő világot is a lehető legtökéletesebben felborító módon.) Azt hiszem, Iluka lehetett Közép-Európa egyik legjobb, ha nem éppen a legjobb gyors- és gépirónője – a szupersztárokat akkortájt, ha nem is voltak valójában azok, parlamenti gyorsíróknak nevezték –, aki számtalan társától eltérően általában még értette is azt, amin dolgozott. Meg fantasztikus memóriájában automatikusan tárolta is. Természetesen – mi az, hogy természetesen? –, megszállottan, minden porcikájával, egész lelkével, élete fő értelmeként gyereket akart – Sanyi elsősorban erre kellhetett neki? (Végül is mi lenne ebben meglepő? Léven hogy minderre sok millió évvel az ősnemzés után, de azért még jóegynéhány évtizeddel a mesterséges megtermékenyítés kora előtt került sor.) Az első kísérlet a fokozott elővigyázatosság ellenére is balul ütött ki, második nekifutásra azonban világra jött – meg kell hagyni, ritka pocsék időzítéssel – maga Jancsika, a Krausz család uralkodó főhercege, amilyen nehezen, azon nyomban olyan elképesztően sok tennivalót teremtve felkent személye körül.

Sanyiék egy kicsire sikeredett lakásban húzták meg magukat, azt sem lenne túlzás állítani, hogy egy lábon állva éltek, Iluka mégis, sehogy nem férve el szűkre szabott bőrében, körömszakadtáig ragaszkodott ahhoz, hogy pepitakockás egyenruhába bújtatott, keményített fehér gallérral és a vöröskeresztes nővérekéhez hasonló hajreiffel ellátott nővér-féleséget, német nyelvűt, tehát Schwestert vagy családiasabban Schwestit hozassanak a gyerek mellé, annak is

már a pólyás korában, ide expedálva őt egyenesen Svájcba. Igen, valószínűleg meg ezt a hóbotot a pillanatok alatt a magát Muttivá átkeresztelt Iluka akárcsak árnyalatnyi kétség nélkül is felvágásból, de nem kevésbé versengésből, majmolásból is, hiszen mérnökfeleség nővérének szintén volt az övéénél pár évvel idősebb fia mellé nevelőnője. Bár Ilukának ez semmilyen más téren nem volt szokása, ez ügyben habozás nélkül adta a bankot. Igaz, tette ezt azért is, hogy Jancsi majd jelentős kezdeti előnyök birtokában, tehát mindjárt a starttól kényelmesen vágasson neki a csupán az ő megérkezésére váró életnek. Nem is jelentéktelen mértékben a meghatározó jellegű dolgok elé vágva, talán nem lenne okvetlenül szükséges hangsúlyoznom, hogy Jancsi főherceg németül egy árva, egy megveszekedett szót sem tanult meg. Azaz várjunk csak, ne siessük el az eredményhirdetést, hiszen helyesbíteniünk kell. Már a német szavakat illetően. Mert akkor le kell szögezgem: igen, kivéve egy, számára nyilván különösen fontos mondatot. Vagy nyolc-kilencéves lehetett, talán már tíz is, amikor egyszer csak a megszokott vigyori félmosoly helyett összefogottan, sőt komoran, a bandzsításig révülten meredt rám, vagy inkább bele saját magába; látszott, hogy ott belül valamire, tegyük fel, a múltba merülten, megfeszített erővel összpontosít, hogy azután lassított felvételen, tagoltan és precízen közölje velem a minden mást nyomban háttérbe szorító hírt, méghozzá imígyen: *Ich bin ein Schulgebaude*. Mármint hogy ő mi más lenne, mint – egy iskolaépület! Amitől én persze hogy nyomban paff lettem. És amikor értetlenül, leplezni egyáltalán nem tudott zavaromban vissza is kérdeztem, ő hiba nélkül, ezúttal már olajozottabban ismételte el a meglepő közlést. Amit én legott le is fordítottam neki; igaz, ettől viszont már közel sem csakis újonnan szerzett büszkeségét veszítette el – őszinte sajnálatomra. A lenyűgözően abszurd német mondat eredetét illetően Jancsi nem tudott semmiféle támpontot adni; én magam meg hosszas töprengés után nehezen tudnék mást elképzelni, mint hogy ez lehetett a nyilván nem éppen túlfizetett és túlkényeztetett, már közel sem fiatal, meg ki tudja, talán itt szerzett tapasztalatai alapján a zsidókért mint műfajért kevésbé rajongó Schwestinek a kései, némileg sajátos, ámde mégis nemes bosszúja. Gondosan telepített aknáik közül az egyik, amely még hosszú évek múlva is bum! – aktivizálódott, pont én alattam robbantva fel az enyhén szólva szokatlan szókombinációból összeállított mondatot. Lám, az élet milyen könyörtelen vállalkozás lenne, hiszen Schwesti maga a Krausz-epizódtól eltekintve alighanem meglehetősen eseménytelen, végül mégiscsak svájci léte mestercsínyének sikeréről persze hogy nem is értesülhetett. Kár, nagy kár, hiszen ennyit azért talán még a fukar sorsból is megérdemelt volna.

Rejtély, hogy Iluka hogy csinálta, de a csoda mégis bekövetkezett, nyilván a négy fal közti intim, ki tudhatná, mifajta házastársi manipulációk eredményeként: Sanyi, már túl a harmincon, nem sokkal, de még valamivel Jancsi színre lépése előtt, életében először elment – dolgozni! És ezt az eddigi életvitelével szemben elkövetett durva atrocitást csodák csodájára túl is élte. Iluka kiterjedt kapcsolatai révén Sanyi egy szénbányavállalathoz került, ott valahol a tatai turulmadár védőszárnyai alatt tisztviselőnek; ezért apám vendéglőjében a törzsvendégek közül voltak, akik őt ezután csakis Bánya úrként emlegették. (A vendéglő bonyodalmakat kerülő úri közönsége a világ minden jelenségét a maga egyszerűségében fogta föl és úgy is fejezte ki.)

Talán ez a létében beállt, őt alighanem egész valójában összerázó, drámai változás válthatta ki, hogy Bánya úr úgyszólván minden átmenet nélkül családi gesztusok megtételére ragadtatta magát. Én teljes jelentéktelenségem tudatában azt hittem, vagy úgy nyolc-tízéves koromig, hogy érdektelen létemről egyáltalán nem is vett tudomást. Hiszen valahányszor csak őt láthattam, már ha ellátogatott a vendéglőbe, hozzám nem szólt egy árva szót sem, hanem csak ült egyedül, magában, a nacionálkassza melletti kerek, fehér alapon piros kockás abrosszal letakart 'családi' asztalnál, kezében egy pakli kártyával, és önfeledten, egész lényének a teljes bedobásával – passziánszozott. Alaposan zavarba jönnék, ha megkérdeznék tőlem: azért tette volna ezt, amiért az ilyesfajta cselekedetek többi gyakorlója is általában tenni szokták? Tehát

hogy egy-egy kirakós menetbe belevágva előbb gondolt valamire – vágyra, szándékra, tervre, történésre –, majd a passziánsz kimenetelétől várta a választ ennek a kicsodának a bekövetkeztére? Fogalmam sincs – de mivel szerintem nemigen voltak intenzív vágyai, vajon miért érdekelte, sőt izgatta volna őt bárminek is a kimenetele? Vagy lehet, hogy időközben az új, arcát még jobban megnyújtó kecskeszakáll mellé szenvedélyes vágyakat kitermelő életformát is növesztett volna? Nem tudhatni, főleg nem az akkori kisfiú kíváncsiságának a kielégítéséhez szükséges, szélesebb körű tapasztalatok teljes hiányában. A nagybácsi akcióit éberrel figyelő kisfiúnak szabad szemmel látni csakis azt lehetett, ahogy figyelmének a pillanatnyi tevékenységébe egész idegrendszerével elmerült tárgya szélvészgyorsan rakja a lapokat katonás oszlopokban egymás alá, vagy helyezi azokat ideiglenesen félre, mechanikusan, bármiféle – ami őt aztán végleg lenyűgözte –, akárcsak pillanatok alatt korrigálható hibáknak az elkövetése nélkül, az egyik sikeres vagy sikertelen kísérlet után – ami ugyanaz is lehetne? – lélegzetvételnél szünet nélkül kezdve bele egy újabbba, *ad infinitum*.

Ugyancsak tévedtem viszont azt illetően, hogy Sanyi engem ne vett volna észre. Észrevett ő, sőt szabadidejében gondolt is rám! Hogy ezt honnan tudom? Hát onnan, hogy egyszer egy barna formátlanságában is tekintélyes, vastag papundekli csomagot hozott a posta, amelyen dróttal összehúzott, viszonylag tágasra szabott lyukak voltak. A ‘miértet’ megmagyarázta a hírt a világgal közlő címzés maga, mégpedig imígyen: HOLLÓ TAMÁS ÚR – VIGYÁZZ! ÉLŐ NYÚL!!!

Én, ezt azt hiszem mondanom sem kéne, egész lényemben meg voltam rendülve magától a tökéletes ajándéktól – elképzelni se tudtam volna annál szebbet, jobbat, szeretnivalóbbat –, de még annál is inkább az azt küldő személy teljes mértékben váratlan és amellet felbecsülhetetlenül nemes gesztusától. Mindez azonban az első percek után valósággal eltörpült a csomagba vágott szellőzőnyílásokon legalább némi levegőhöz jutó, puha-hófehér, piros szemű, remegő-rángatózó-szimatoló orrú, az utazás viszontagságaitól még a szokottnál is rémültebb nyúlházaspár iránti őszinte csodálatom, na és amellet a nyomban lánggra lobbanó szeretet mögött, amelyhez akárcsak távolról is hasonlót addig soha nem éreztem. Vagyis a városi kölyök számára magának az őseredeti ártatlanságnak, a mesébe illő szépségnek a kézzelfoghatóan valóságos, félénken bár, de barátságos, tehát fizikai tranzakciókkal is megközelíthető, abba nem hagyhatóan simogatható megnyilvánulásától. És mindehhez még kiszabadításuk után, csak úgy ideiglenesen, ismerkedési célokból, benn, a csukott ajtajú szobában szabadon engedettek részeg bakugrásaitól, amelyekkel mind engem, mind irigységüket leplezni képtelen barátaimat levették a lábukról az én új, mindenkit azon nyomban élénk vidámságra derítő játékszereim. Arról már csak úgy mellékesen téve futó említést, hogy az óvatosság kedvéért csakis feltételesen szívembe zárt rokonom most jószágos nagybácsinak meg nyilván költőnek is érezhette magát.

A nyulak nyomban le is költöztek a vendéglő pultja mögötti csapóajtóval fedett, szívós felderítő tevékenységem eredményeként mindig újabb titkokat feltáró, sötét szögletekbe torkolló, kedvenc búvóhelyemre, a sötét pókhálós sűrűn beszótt, az időtől feketére mart betonfalak körülhatárolta pincébe, még hozzá vendéglőnk kiterjedt, csupán néhány csüggedt villanykörtevel megvilágított borospincéjébe, a hatalmas faállvány-konstrukciók meg az azokon rizlinget és persze kadart tároló, több száz hektoliteres óriáshordók közé. Én természetesen naponta többször is meglátogattam új kincseimet, és ‘kínáltam őket erősen káposztalevéllal’. Sajnos a nagy kaland – amint az már bizonyos típusú, érzelmekkel is kapcsolatos nagy kalandoknak az általában jól begyakorolt szokása – rossz véget ért; akkor értettem meg, miért mondják: ‘szapora, mint a nyúl’, amikor már vagy három-négy piros szemű, orrát nevetséges-kedvesen, szaporán mozgató, hihetetlenül falánk és tökéletesen fáradhatatlan nemzetség fúrta alá keresztül-kasul az egész pincét, egyrészt elképesztően rafinált tervek szerint építve ki egy nyilván még a mezei létből hozott ösztönök diktálta alagúthálózatot,

másrészt és emiatt viszont az én megítélésem szerint is összedőléssel fenyegetve az állványokat meg azokon az egész irdatlan hordókomplexumot. Mindezt a kezdetekben fergetegesen érdekesnek tűnő fejleményt a maga módján értékelve aztán egy szépnek egyáltalán nem nevezhető napon apám engem komor arccal, határozottan, de azért barátságosan – mint mondotta – egy időre eltanácsolt a pincétől és... és a többit nem tudtam. Ha kérdeztem felőlük, mármint a persze hogy az én szerető simogatásomra már nyilván türelmetlenül váró nyulakról, egyenes választ valahogy soha nem kaptam. Igaz, másfajta sem. Csakis később kezdett el hitetlenkedő bennem kapiskálni egy kísérteties gondolat, és értettem meg, mi lehetett szegénykének a sorsa. Akkor viszont jó időbe tellett, amíg képes lettem újra apámra nézni.

Iluka mindezenközben az egyik késő délután megjelenő, a maga műfajában rendszerint jól szerkesztett ellenzéki, polgári bulvárlapnál, az *Esti Kurirnál* volt a képviselő-pártvezető-főszerkesztőnek, Rassay Károlynak a mindenható titkárnője. Meg bizalmasa, aki feltétlen hűséggel követte főnökének és eszményképének minden egyes lépését. Akinek a barátai lelkében külön helyet kaptak, és akinek az ellenségei, ha rajta múlt volna, kizárólag az ő segítségével jutottak volna el a poklok mélységes fenekére. Nem hinném, hogy életemben találkoztam volna valakivel, aki ha megbántották, ha úgy érezte, hogy megsértették, olyan kitartóan és rendíthetetlenül tudott volna gyűlölködni, mint Iluka. Csak egyetlen példa: Sanyi egyik bátyjának, a családtól házassága után talán nagyzási mániában szenvedő felesége miatt meglehetősen eltávolodott Lajosnak az egyetlen megmaradt köteléke csakis abban nyilvánult meg, hogy lánya születésnapjára meghívta uzsonnára a szűkebb családot. Igenám, de eljött az a nap, amikor, hogy-hogy nem, nyilván elnézésből, Ilukáék az egyik ilyen alkalomra nem kaptak meghívót. Ettől a pillanattól fogva Lajos Iluka – és akkor már persze Sanyi – számára megszűnt létezni. Többé a nevét nem ejtették ki. Lajos korzikai zordonságú, engesztelhetetlen ellenséget szerzett be magának – azt is, ha az idő megengedte volna, hetedízighen. A szűkmarkú idő azonban ezt nem engedte meg – Lajost és feleségét a nyilasok 1944 decemberében meggyilkolták.

Az akkor még Vilmos császár útnak nevezett, a későbbi Bajcsy-Zsilinszky úton a szerkesztőségből kitekintve a világ amúgy ha talán nem is kifejezetten szépnek, de az émeletően barátságatlan jelek ellenére is azért csak rendben lévőnek vagy legalábbis elviselhetőnek tűnhetett azok számára, akik jó szorosra zárták szemüket – és sajátos módon ilyennek is tűnt a felszínre feltörő félelmüket mint a jól megérdemelt nyugalmaikat kellemetlenül felzúmmogó legyeket elhessegető zsidók számára. Akik közül pedig sokan melleleg, amolyan lokálisan alkalmazott és ilyenként látszatra be is vált struccpolitikaként – ti vagytok a tanúk rá, hogy mi mindent, ami csak emberileg lehetséges, és még annál is többet megtettünk! –, például mindjárt Sanyiék, vallásukat illetően – a hagyomány az hagyomány! tehát a nagyra és tömörre készített maceszgombócoktól eltekintve – többé már nem is voltak zsidók. Igaz viszont az is, hogy ezt, nyilván merő szórakozottságból, valahogy elfelejtették közölni a család többi tagjával, olyannyira, hogy én is csak jóval később, már a háború után, Jancsitól értesültem róla. (Így utólag az a meglehetősen bizonytalan érzésem, hogy a felnőttek már akkor tudták, csak nem akarták testvérüket kínos helyzetbe hozni.) Nemigen lennék meglepődve, ha egyszer kiderülne: mindjárt az elsők között tértek ki, mármint a hitleri korszak egymásra következő magyar visszhanghullámainak az egyikében, méghozzá, amint azt Jancsi nekem szemérmesen elárulta, unitáriusnak. A be nem avatottak számára nyilván meglepő unitárius variáció lehetséges lenne azért is, hogy őseik hitének az elhagyása közben még egy dacosnak szánt gesztussal tiltakozzanak, ha tetszik, nyomatékosan és utolsóként vajon mi más, mint az ősidőkben ‘pogány’ visszaesésként megtagadott Szentháromság ellen? Ugyan már, bármi ilyesmi is meredek abszurdum lenne. Vagy azért, hogy kövessék az Iluka által gondolom

ismert, talán nekik tanácsot is adó ‘progresszív’ zsidó intellektuelek, a ‘szabadgondolkodók’ úttörő példáját még korábban, 1919, a kommün bukása után? Meg azután is? Ki tudja?

Tény viszont, hogy ez a dugd-fejedet-a-homokba vallási cserebere-játék a legcsekélyebb mértékben sem hatott meg senkit, a legkevésbé persze Sanyi bányavállalatát, ahonnan a továbbiakra nem is várva rúgták őt ki nyomban az első zsidótörvény-csomagnak a parlamenti betérjesztése – ahogy mondom, nem is a teljes joggal biztosra vett megszavazása, de nyomban a betérjesztése után. Majd később, ahogyan azt már a munkaszolgálatban mások példáin megtanultam, a kitérés akció általában mindössze annyit jelentett, arra volt jó, hogy sárga karszalag helyett a remélhetőleg azért mégiscsak jobb elbánást biztosító fehérre jogosítson. Meg, legalábbis az én személyes tapasztalatom szerint – hiszen rövid ideig együtt voltunk egy ilyen ‘fehér’ századdal –, bizony még valamilyen megmosolygó, megvető lekezelésre is. Vagyishogy: engem akarnátok ti ilyen ósdi trükkökkel átrázni? Korábban kell ahhoz kelni! Térülhetek-fordulhattok, szorgoskodhattok, ügyeskedhettek, ahogy csak akartok, magán a lényegen mindez úgysem változtat semmit. Mert a zsidó – az zsidó; zsidó voltál, az is maradsz; kutyából nem lesz szalonna – mintha valami ilyesmit lehetett volna leolvasni a ‘fehér’ századok keretlegényeinek a pénzszerzési lehetőségek végtelenségig kifinomult kiszimatolásától eltekintve tökéletes érdektelenséggel vegyes, a paraszti ravaszság új- meg újfajta változatát árnyalataikkal együtt tükröző arcáról. Sanyi egyébként, a vele nagyjából egykorú rokonaim- ismerőseim közül – már amennyire azt legalábbis én tudom – ha nem is egyedül, de nem hinném, hogy sokadmagával, sok kortársával együtt sosem lett munkaszolgálatos, még annak a fehér változatából sem; nemigen lennék képes erre más magyarázatot adni, mint azt, hogy Rassay, már ameddig csak tehette, Iluka férje érdekében a kellő helyeken interveniálva bevetette az akkor még valamit csak számító befolyását. (Sanyi legfiatalabb bátyjának, másik nagybátyámnak, Ernőnek azonban nem akadt ilyen pártfogója; 1942 telén, a Don-kanyarban végrehajtott szovjet offenzíva, a II. Hadsereg összeomlása után, a volt munkaszolgálatos már orosz fogságban halt meg.)

Azután persze az idők szele felragadta és Svájcba repítette vissza Schwestit is – be kell látnom, nem szükségszerűen Chagallra emlékeztet a kép, amint élénk tempóban húz nyugat felé a *Schulgebaude* fölött –, majd 1941-ben, Magyarország hadbalépése után, maga Iluka is állástalanná vált. Igaz, a gerinces, a nehéz helyzetekben is bátran kiálló főszerkesztő, ameddig tudta, ellátta meg elláttatta őt munkával. Aztán ennek is meg a főszerkesztő lapjának, majd személyes szabadságának is vége szakadt. 1944, annak is a nyara: a megszállt országból, a vidékről, a főváros kivételével tehát mindenhol – nagyjából-egészében a munkaszolgálatosokon kívül – minden zsidót már Auschwitzba deportáltak – ő, nem, a mellébeszéléssel, a masszív, mindent elöntő hazugságözönnel szemben tették ezt pedig a legkevésbé sem a németek – hogyan is tehette volna mindössze néhány, legfeljebb ha egy-két tucatnyi emberével Eichmann –, hanem csakis a nemzet teljes, ezeréves múltjában oly sokszor, sőt szinte mindig is közös álláspontra jutni már eleve képtelen, de most az egyszer aztán a határozott cselekvésre hirtelen kész, jaj de nagyon tette kész magyarok, a magyar csendőrökön kívül maguknak a deportálandóknak, a kiirtandóknak a honfitársai, katonabajtársai, szomszédai, barátai, osztálytársai, kollégái, kártyapartnerei; bizony ők gyűjtötték-terelték gettókba őket, ültek be villámsebesen, egymáson átgázolva még ki sem hűlt házaikba, lakásaikba, feküdtek ágyaikba, rejtették el rájuk bízott kincseiket – a soha-viszont-nem-látásra –, kizárólag a magyar csendőrök préseltek vagy félmilliónyijukat és vitték a lezárt szerelvényeket, azokban az ellenállás nélkül a vágóhídra menő ezrekkel el a határig, hogy aztán csakis már ott vegye át az addigra éhen-szomjanhaltakkal vegyes szállítmányokat az SS. A mindezt megkívánó és persze lehetővé is tevő németek. Magából a fővárosból azonban a deportálást Churchill és Rooseveltt ‘44 nyarán végre megérkező, kemény megtorlást, elsősorban Budapest nagyszabá-

sú bombázását kilátásba helyező fenyegetésére meg a fegyverszüneti tapogatózások elősegítése érdekében Horthy Miklós kormányzó még az utolsó pillanatban leállította.

Megértve végre nemcsak azt, hogy a háború menthetetlenül elveszett, de a félszeg kiugrási tárgyalások meghiúsulása után azt is, hogy csakis a Nyugattal különbékét a minden mást meghatározó, tehát az adott katonai helyzetben egyszerűen nem köthet, október 15-én rádióbeszédében Horthy bejelentette a március óta németek megszállta ország kilépését a katonai konfliktusból, a Moszkvában már aláírt fegyverszüneti egyezménynek a tényét azonban még a rá felesküdt magyar hadsereggel sem ismertette. Így azután pár óra múlva Horthyt a németek őrizetbe vették, megzsarolva lemondatták és családotól Németországba internálták, a hatalmat pedig a magyar örült szélsőjobb, a mellesleg általuk is megvetett, egyebek közt mert magyar faji szupremáciát hirdető, Szálasi vezette nyilasok kezébe adták. Még a tömeges gyilkolások, a Dunába lövöldözés, a szakadatlan zsidórazziák közepette is a nyilasoknak a fővárost egyre szorosabban bekerítő szovjet csapatok elől valamiért fontos volt minél több zsidónak a Németországba meneteltetése. Vagy még inkább, út közben megölése – így vagy úgy.

Ebbe a gyilkos népvándorlásba került sok-sokezer társával együtt '44 novemberében a törékeny Iluka is, aki az óbudai téglagyártól masírozott, csakis a jóisten a megmondhatója hogyan, fél Közép-Európán át Mauthausenbe, ahol is '45 áprilisában haldokló csontvázként szabadították őt fel Patton akkor már szinte ellenállás nélkül száguldó csapatai. Hónapokig tartó kórházi ápolással hozták őt vissza és állították lábra úgy, hogy végül majd csak augusztusra került hazatérésre alkalmas állapotba. Sanyi meg Jancsi addig és azután is még egy ideig természetesen nálunk lakott. Mind az egy szobánkban, még vagy három-négy másik, lassan fogyó-elköltöző rokonnal együtt.

Sanyi, mert az Iluka formáját öltő muszájnak nem mert ellenállni, hamarosan talált magának állást, és mint az erőszakosságot meg a szélsőségeket együtt és külön-külön cseppet sem kedvelő, meggyőződésesnek tűnő antikommunista belépett a nagymúltú szociáldemokrata pártba, amint azt, vagyis akkori politikai hitvallását egyszer nekem nekiveselkedetten kifejtette – mintha most is hallanám –, azért, mert 'lassú víz partot mos'. Iluka viszont, a sors figyelmes gondoskodásából és intő, sőt óvó jelére legott egy kommunista pártvállalathoz került, ő tehát természetesen azon nyomban – a lét határozza meg a tudatot, tanította neki első leckéjén Marx – kommunista lett. Nem, nemcsak párttag, de ügybuzgó mozgalmár is. Nem éltek könnyen, de azért valahogy csak megvoltak. Amikor a szociáldemokrata pártot, 'politikailag korrekten' egyesülésnek nevezve, a kommunisták 1948-ban felfalták, Sanyi is besodródott a fúziós pártba. Igaz, ő ezt a tényt némi rezignáltsággal vegyes nemtörődomséggel vette tudomásul. A legkevésbé sem úgy azonban a sorsában beállt újabb változást. Nem sokkal ezután ugyanis, Iluka kapcsolatai révén, mint kiadóhivatali tisztviselő került magához a párt napilapjához, a *Szabad Nép*hez.

Ettől a drámai fordulattól azután élete gyökerestől alakult át, kapott mintegy varázsütésre a végletekig leegyszerűsített és mégis mindent átfogó tartalmat, célt, bár mindörökké kielégíthetetlen, de annál inkább szenvedélyes értelmet. Nem, Sanyi számára körülményeinek a drasztikus változása, az egymással inkompatibilis világnézetek közötti, átmenet nélküli ugrabugra nem jelentett okot arra, hogy elgondolkodjon róluk, de nem ám! Egész egyszerűen, az egyik pillanatról a másikra – átállt, na és ha már ezt tette, tette egész szívével. Nem is kétséges: az osztályharc az agyára ment. Bízvást mondhatom: nála szájtépőbb, őrvongóbb, primitívebb bolsevikot ilyesfajta tapasztalatokban korántsem szegény életemben soha nem láttam. Igaz, konfúzusabbat, tudatlanabbat is aligha; amit ő egyáltalán felfogott a dialektikus és történelmi materializmusból, marxizmusból, leninizmusból, az alighanem elfért volna egy billiárdgolyón is. Hogy miért és kiken kellett végtelen keserűségében irgalmatlan bosszút

állnia, neki, a soha-ki-nem-zsákmányoltnak, végső rohamot intézve zúdulva le a barrikádról, arról sokáig még csak fogalmam sem volt. Tény viszont, hogy az engesztelhetetlen indulatokat megízlelve, az új ízeket nyomban a magáévá tette, olyannyira, hogy többé soha meg nem vált volna tőlük. Az aztán mind egyértelműbb lett: a legkeserűbben, a legvérszomjasabban a zsidókat és Izraelt gyűlölte. Nem is vitás számomra: ha Sanyi vallásos lett volna, a végletekbe menően bigott lett volna.

A két hű pártembernek a gyermekét a középiskola elvégzése után, akkor csodaszámba menő módon, nem vették föl az egyetemre. Pedig ő teljesítette a maga feladatát: rossz, sőt pocsék tanuló volt, helyesebben mondva soha nem is tanult, tehát ‘ramaty’ bizonyítvánnyal ellátott; az ilyen apróság azonban kádergyerekeknél általában nem okozott problémát. Csakhogy Sanyiék a párt számára nem voltak kivételezett bánásmódra méltó, helyesebben arra érdemes munkáskáderek. 1955 nyarától tehát életük főproduktuma, Jancsi cél és értelem, bármiféle távlatok nélkül élt, tengett-lengett, főleg haverjaival lopva az időt. Hozzám úgy is, mint élete fix pontjához igencsak ragaszkodott, a sokrétű, feledhetetlen részletekben bővelkedő múlton kívül alighanem azért is, mert a felnőttek közül egyedül én kezeltem őt majdnem-felnőttként. Akkoriban az én életemnek szinte minden egyes napja tele volt az öcskös számára fantasztikusnak tűnő eseményekkel, olykor már a törvények tiszteletben tartásával alig összeegyeztethető, ezzel szemben viszont annál inkább zenés botrányokkal, vagy ami ezzel egyenértékű volt, és ahogy ő ezt ezért nevezte, balhéval. Oltári balhéval. Magával az élet sójával. A balhék lebonyolításában rá mindig számíthattam – márpedig segítségére életemnek abban a szorgalmasan elkótyavetyélt időszakában nem is ritkán volt szükségem. És viszont.

Unokaöcsém külsőleg-belsőleg kifejezetten apjára ütött, csak összehasonlíthatatlanul jobb, minden tekintetben felpörgetett kiadásban, modernizált csomagolásban. Különösen a valahonnan a Karakorumból magával hozott, barna szemei voltak még az apaiaknál is markánsabban ferdén nyesettek, úgyhogy új ismerősei közül sokan meg voltak győződve róla: tatár, koreai, kínai vagy valami hasonló, távolkeleti származék, vagy ha az nem, de beütés lehet a nyilván még a hátán mongolfolttal is hitelesen lebélyegzett ifjú. Barátai mindezt messzemenően szem előtt tartva a rendszerint ármányos szemű Jancsit, már csak az egyszerűség meg a lényegre törés kedvéért is, egy időben honnan máshonnan, mint az iskolában is tanított, szovjet polgárháborús harci dalokból kölcsönözve ‘amúri partizánnak’ nevezték. Az ugyan, a körülmények sokszorosán kedvezőtlen összejátszása miatt, Jancsi már nem lehetett, egzotikus küllemű viszont annál inkább, na és ehhez még jó nagy adag, a kellő pillanatokban készségesen bevetett charme is járult. Félelmesen nagy dumájával – ezt akkortájt ‘sóder’-nek, ‘fűzés’-nek nevezte az osztálytársaiból toborzott banda köré sereglett, nagyjából-egészében emancipált hölgykoszorú –, csavaros agyával, minden elképzelhető irányba azon nyomban beindítható kalandvágyával meg behízelt modorával Jancsi a lányok kedvence lett, illetve lett volna még sokkal inkább, ha akár csak pár centiméterrel is magasabbra sikeredett volna, ezt azonban a mindkét oldalról jövő genetikai örökség sajnos nem tette lehetővé. Azt a pár nyamvadt centimétert viszont több mint ellensúlyozta, sőt kipótolvá meg is toldotta örökösen készséges, gombnyomásra felragyogó, úgy tűnt, megszámlálhatatlan mennyiségű fogat mutogatóan széles, nyílt vigyorával – nincs nekem ezen az égan a világ semmi titkolnivalóm, mondta volna, már ha beszélt volna ez a lemeztelenítő mosoly –, azzal, amely meghatározó vonásként olyannyira járt együtt lényével, mint mondjuk a kiscicának az elmélyült játék a neki odavetett pamutgombolyaggal.

‘56-ban, egy évvel az érettségi után, Jancsi barátai már kivétel nélkül egyetemre-főiskolába jártak vagy dolgoztak. Ő egyedül tartóztatta meg magát, viszont annál szorgalmasabban meg élethűbben kopírozta le apja ifjúkorát, igaz, arról mit sem sejtve, hiszen honnan is sejthetett volna bármit a haladó hagyományokról? A büszke atya ugyanis mint a sír hallgatott mindarról, ami vele úgy harmincéves kora előtt történt – vagy, helyesebben és főleg, nem

történt. A politikai erjedés idegeket borzoló szele Jancsi köreit eleinte, úgy valahogy a nyár elejéig-közepéig még nem, vagy ha igen, csak éppenhogy birizgálta; az *Irodalmi Újság* minden egyes sorát ugyan mohón falták, csámcsogva élvezték, meg vallásos szigorral idézték is minduntalan – a nyárutón már Háy Gyulának egy tipikus párttitkárról megmintázott írása alapján egymást kizárólag Kucsera elvtársnak szólították –, de inkább csak mint egy váratlanul ajándékba kapott, ‘ordenáré nagy cécót’, minthogy a hitetlenkedők fél országot megtöltő, nagy tömegében ők, a más rendszert nem is ismerők hittek talán a legkevésbé, még a sors csapásai alatt jócskán blazírttá vált felnőtteknél is kevésbé komolyabb változásoknak a lehetőségében. Egy újabb fél év a ‘bohóckorszakból’, a ‘nagy balhéból’ – és mindannyiuknak az élete, ‘oltári’ elképedésükre, kiröppent a már ismert, az egyetlen addig ismert pályájáról. Olyannyira, hogy mire a szédült bepörgésből úgy-ahogy feleszméltek, a vagy 12 tagú bandából 11 találta magát az ország határain kívül.

* * * *

Jancsi ‘56 nyarán túlságosan el volt foglalva ahhoz, hogy főfoglatosságától elszakítva bárminek is, így Évike létének mint olyannak, nemhogy a számomra adott jelentőségének a tudata eljutott volna agysejtjeihez. 19 éves unokaöcsém ugyanis, velem csaknem szinkronban, szerelmes volt, méghozzá eszeveszetten, ‘bezsongottan’ szerelmes egy nála vagy hat-nyolc évvel idősebb, kifejezetten szép arcú, de alighanem ‘hibás’ nőbe. (E meghibásodásokat jelző szó, félreértés ne essék, természetesen nem éppen a szexet illetően sajátos jelenségeket produkáló hölgy szemet szűrőan testi adottságaira vonatkozott. Nem, kérem tisztelettel, a legkevésbé sem.)

Szerénynek aligha mondható véleményem szerint nem is szerelem volt ez – már ha szabad lenne Jancsi bizalmasan kezelendő magánügyeibe ily módon illetéktelenül beavatkoznom –, nem is csak a gyerekember teljes beleszédülése az ‘igazi’, a mélyvízi, tehát leállásra aztán végleg alkalmatlan szexbe, hanem elsősorban elsodortatás, ahogy barátai mondták volna, teljes ‘befűződés’ a szédült hölgy nyújtotta és a kellő módokon lelkesen buzdította korlátlan lehetőségek révén a saját, hirtelen határtalanul nagyra nyíló képzeletvilágába, tűzijátékos fantáziájába. A hölgy a feltétlen imádatot meg a különbség miatti egyéb, érthető módon a legkevésbé sem lebecsülendő, a valóságban le nem is becsült előnyöket ömlesztve fogadta, mint a neki eleve kijárót, úgy, ahogy jött, sőt, több mint kamatostól viszonzta meg folytatásra ösztönözte, bár kegyeit az örökké aktív rossznyelvek szerint ugyanilyen nemeslelkűen osztotta volna meg – adottságainak az ártatlan áldozataként mi mást is tehetett volna, ha a sors úgy hozta – akár egyidejűleg is több, intenzíven érdeklődő, alkalmi bedolgozásra is hajlamos, csak éppen már a finomabb, tegyük fel, a fékezhetetlen falánkságnál szofisztikáltabb részletekben is feltételezhetően tájékozott, hogy úgy mondjam bejáratott és feltúrázott úrral. Érdekes, számomra nem teljesen fölfogható módon viszonylag felnőttek és ha másképp nem, de félig-meddig érettek is tűnő emberek ideig-óráig komolyan is vehették a magas, sötét hajú, sötét szemű, még sötétebb tónusúra sminkelt, mint mondtam, szép arcú, kábítóan érzékire kölnizett, szédült leányzót – olyannyira, hogy mind szélesebb körökben kifejtett tevékenységéhez, a drámai hatásokat fokozó háttérül, szert tett egy jó hírű orvos-férjre is, aki, legalábbis távolról, rokonszenvesnek meg értelmesnek tűnt. Igaz viszont az is, hogy ‘56 novemberében ez a férj olyan pánikszzerűen távozott, feltételezhetően a holdkóros feleség bűvköréből, hogy egészen Kanadáig meg sem állt. Talán csak azért odáig, hogy majd a sors kegyelméből éppen ott váljon a megözvegyülten később oda, Torontó külvárosába férjhez menő nővéremnek meg családjának a nagyra értékelt, az itt részletezett történetről persze mit sem sejtő, fölöttébb lelkiismeretes háziorvosává.

János – Jancsiból az idősebb nő szeretői előléptetéssel, cím- és rangosztással legalábbis Jánost kreált – így tehát másirányú, a legkevésbé sem tehetetlenként értékelt, ezzel szemben viszont masszív elfoglaltsága miatt összesen ha kétszer-háromszor találkozhatott Évikével, ha jól emlékszem, csak futtában. Azt is úgy, hogy ha megítélésemben nem tévednék, kölcsönösen nem gyakoroltak egymásra mély benyomást.

‘56-ra Jánossal kapcsolatosan majd még visszatérek, de most, hogy a masinába beszélek, a jelenlegi, a ‘66-’67-es, ahogy Minouche mondja, Janoshról kell beszámoljak. Aki nem először látogatott haza, hiszen apja, anyja változatlanul itt élt, ő viszont – lám, azért mégis valamelyest a dolgok elébe kell vágjunk – ‘56-ban néhány barátjával együtt Nyugatra távozott, hogy végül is hol másutt, mint Párizsban kössön ki és horgonyozzon le. Sajátos egy helyzet volt ez: a pártba összkomfortosan beágyazódott Ilukának és a pártörjögő Sanyinak a gyermeke – disszidált a szocializmusból, bele egyenesen a rothadó, a végét járó, a bármely pillanatban összedőléssel és mindent maga alá temetéssel fenyegető kapitalizmusba! Kidisszidált – ahogy feleségem gyerekkorának színhelyén, a Disznófő hajdan svábok benépesítette zugligeti környékén mondták volt, az én minden egyes halláskor újjáéledő, elragadtatást kiváltó gyönyörömről. Jánost, amint azt később megtudtam, szülei nemhogy nem kísérelték meg lebeszélni, visszatartani, de elmeneteléhez kérés nélkül is áldásukat adták, hiszen egyetlen szem gyermekük számára itt, az ő kardallal kísért és kartáncban ünnepelt meseországukban semmiféle jövőt nem láttak! A sztoriban rejlő és időnként a valóságban is előhívható, behatóbb elemzésre bőséges alkalmat nyújtó potenciák, úgy érzem, a legkevésbé sem csakis számomra lenyűgözőek – ezekkel azonban, ha egyáltalán, csakis a fókuszba állítva lenne érdemes foglalkozni.

Maradjunk tehát ‘67 január-februárjában. Amikor is Jancsi először hozta magával Budapestre francia élettársát, nem sokkal később feleségét, egy *petite*, de a remekbe szabott részletekkel fölszerelt, amolyan ravaszul fiús frizurájú, fitos orrocskájú, buggyanó ajkú, az ál-ambivalencia kihangsúlyozására még homlokán meg arcán néhány szeplővel is ellátott, pikáns, párizsi, szexi vagány-babát – már úgy értem, egy vagánynak meg egy babának a nagyszerű keverékét. Egyenes volt, nyílt, nyitott a világra, önfeláldozó barát, aki mosolygósan, de habozás nélkül olvasott be, ha úgy érezte, azt kell tennie. Én körülbelül öt perc alatt egy életre szólóan szerettem meg. A vonzalom kölcsönösnek bizonyult; így Minouche, csakis némi mérlegelés után, rezzenéstelenül nézve a szemembe mondta ismeretségünk második órájában: *Je t’aime, Tamash*. Márpedig ez minden volt, csak nem lárifári; hosszú időre szóló, közel sem mindennap nyújtott elkötelezettségnek bizonyult. Frenetikus humora volt; imádott és kivételesen szépen, dallamosan tudott nevetni, vagy, az ő esetében nyugodtan mondhatom, kacagni. Amit viszont alighanem mindig is nehezere esett elviselni, az a nagyképűség volt. Ha egy olyasmivel felszerelt pacákkal találkozom – mondogatta –, öt percen belül megfájdul a fejem.

Mit tesz isten, Jánosban viszont éppen erre, vagyishogy okoskodásra, meddő, üresjáratú szörzálhasogatásra mutatkozott időnként némi – ugyan már, előszeretettel kötözködő – hajlam, ez pedig nem ritkán parázs szócsatákhoz vezetett, amelyeket mindketten profik módjára vívtak meg – egy gyanútlan idegent még a vita hevességét illetően némi aggodalommal is tölthetvén el –, amolyan tét nélküli, de azért komolyan vett harci bevetésekben, anélkül azonban, hogy a kézitusává soha nem fajuló összecsapások végeztével bármiféle utóhatás is maradt volna bennük. Feltételezem, hogy ha mi nem lettünk volna jelen, a kiélezett viták utáni annál édesebb kibékülési jelenetekkel. Minouche, annak ellenére, hogy úgyszólván nem is járt iskolába, a maga kapkodósan autodidakta módján meglehetősen kikupálódott, tanult egyik barátjától valamit itt, felcsípett öt érdeklő morzsákat egy egyébként talán nem is falrengetően érdekes beszélgetésből ott, szégyenkezés nélkül kérdezett és kérdezett, hogy remek memóriájával valóságos tárházat építsen magának a számára bármilyen ok miatt is fontosnak ítélt ismeretekből. A könyvekről főleg és lelkesen csakis beszélő, sőt bármikor

készségesen értekező, még inkább vitázó, ámde magának az olvasásnak a fárasztó tevékenységét önmegtartóztatóan a minimumra redukáló Jánossal szemben ő, gyakran változó érdeklődését kielégítendő, bizvást mondhatóan rengeteget olvasott, ami egyebek közt éppen akkor oda is vezetett, hogy engem szakadatlanul új, bár jócskán megkésett felfedezettjével, Céline-nel ajjzon. (Később Párizsban, amikor erre alkalom adódott, életem is az ekkor felpiszkált érdeklődés kielégítésének a lehetőségeivel. És ezt nem is bántam meg. Helyesebben: ezt sem.)

János úszott a boldogságban amiatt, hogy Minouche-sal egymásra találtunk. Mi pedig, mint-hogy Minouche-nak amúgy igazából fel akartuk dobni Magyarhont, rendeztünk lakásunkban egy sétalós, be-kijárós délutáni partit, házibulit, amin *tout* Budapest jelen volt. Természetesen – mármint hogy akkor még, de rég volt, igaz se volt talán, többé-kevésbé természetesen – Konrád Gyuri és akkori neje, a volt franciaszakos Juli, Sükösd és akkori neje, Hernádi és akkori, nem kifejezetten neje, Gera Gyuri és Andi, Orbán Ottóék, András Laciék; Pilinszky Jancsi, az alkalomra nagy örömmre kibújt barlangjából Ottlik Cipi is; na és jelenlétükkel tisztelgett a Zeneakadémia fél tanári kara, festők, kóbor legények, általam soha nem látott figurák, főleg a mind gyorsabb tempóban a nemzet zömét képező közgazdászok, szociológusok meg pszichológusok, na és a mindehhez nélkülözhetetlen ledér leányzók válogatott kara. Ki tudunk mi sebtiben rázni egy párizsibb Párizst, párizsibbat, mint a hajdani reputációjuk romjaiból élő, elfajzott ottani bennszülöttek!

A parti remekül sikerült, a vendégek szerencsére nem egyszerre, hanem saját telítettségük különböző fokaira érkezve, amúgy orgonasíp-sorrendben rúgtak be, persze azért is, mert Minouche egészségére kellett szakadatlanul inniok: mindenki rászállt, és ettől vendégem úgy kivirult, szeme úgy csillogott, de úgy! Na és ha már itt vagyunk, néhány szót magáról a nevééről. A franciák – egyéb furcsa szokásaik mellett – érthetetlen módon nem úgy hívják ide a macskát, hogy cicc, cicc!, hanem hogy: minou, minou! A macskák, lévén mégiscsak franciák, ezt az ostobaságot állítólag értik is. Namármost, a hívó-becéző szót tovább fokozni ugyan nem lehet, de ahogyan azt Minouche példája is bizonyította, adott esetben nincs ‘nem lehet’. Így azután, a dupla-tripla becézés tökéletesen elragadó megjelenítője mindegyre vidámabban, vele született kópéságával állta a pesti golyhók hízelgő-dörgölöző és többnyire, de közel sem mindig az illemhatárok közt maradó rohamait. Az éjszakába nyúló, nem mondhatnám, hogy szordínósra visszafogott ricsaj miatt a partinál kevésbé értékelt jelenlétével tisztelgett a szomszédok riasztotta rendőrség is, amelynek a skandalum színhelyére érkezett képviselői a francia-magyar kulturális kapcsolatok ápolását először-másodszor még egy-egy szerényen elhárított, de aztán, harmadszori nekifutásra mégis jóízűen felhörpintett pohár borra tekintettel, némi habozás után – csak azért ha lehet, egy kicsit halkabban! – közügynek minősítették.

Minouche végeredményként megtanulta értékelni a magyar értelmiséget; ennek a valóságot torz módon tükröző meggyőződésének a változtatására – azt eleve reménytelennek ítélvén – még egy bátoratlan kísérletet sem mertünk tenni, a vendégek pedig a részegség fentebb már meghatározott fokain távoztak. Egyik fiatal, okos, széles látókörű, de sajnos harmatosan-üdén jóhiszemű és mint ilyen, bizonyos ügyekben járatlan barátomat egy nimfomániás hölgy körülötte laza, majd mind szorosabb köröket írva le kerítette be, egy alkalmas pillanatban husángjával enyhén fejbevágta, hogy göndörszép gyapjúhajánál húzva hurcolja el magával a kiapadhatatlan trükkök, a bravúros mutatványok végeláthatatlan sorát látott barlangjába, hogy ott azután a legenda szerint három éjjel-három nap maradéktalanul el is használja. Olyannyira, hogy ifjú barátom vagy két hétig kábultan lebegett kedvenc antikvárium-boltjában, ahol is jó-ságos arckifejezéssel meredt maga elé, mert még később sem igen értette, mi is lehetett az, ami vele történt. A legkevésbé alighanem azt, hogy ami történt, az a párzási akciókra vonatkozó, széleskörűen elfogadott megítélések szerint jó volt-e, avagy... szóval, ha nem is kifejezetten annak az ellenkezője, de hát akkor...?

Lett továbbá az ott történekből egy válás, egy ideológiai vita eldöntésére hivatott, amolyan szocreál pofozkodás, a sötét erkély sarkában egy más jellegű, belterjesebb tettegességnek a nem teljesen megalapozatlan gyanúja, valamint egy halom törött pohár meg edény. Már úgy értem, én legalábbis csak ilyesféléről tudok. Természetesen Pali és Margó is jelen volt, Margó kedves-spiccesen. Közkívánatra fuvolázott is, bár erre szendén, de annál határozottabban nem volt hajlandó másképp, csakis ha Bachot a házigazda ölében ülve adhatja elő, Minouche, az életében először barokk módra dupla sebességgel felköszöntött meg vele szemben ül. Pali, az ölbeülés miatt, ki akart hívni párbajra. Kisebb habozás után ezt meg is tette; nyár lévén, sejtelnem sincs, honnan szerezhetette be az alkalomhoz illő, lezser mozdulattal elem hajított női kesztyűt. Én, a be kell valljam ugyan elképzelt – tessék csak megpróbálni a közel sem mindennapi teher miatt teljes mozdulatlanságra ítélt helyembe tenni magukat –, de sajnos fenn nem forgott ok nélkül, ezért üresjáratúan kakaskodó kihívást persze lefitymálva, a kesztyűt fel sem vettem, csupán cipőm hegyével pöccintettem arrább; párbaj helyett viszont a sebtiben összehívott becsületbíróság mindkettőnknek, szerintünk mértéktele-nül szigorú büntetésül, Orbán véletlenül éppen most elkészült és kéznél is lévő, a klapanciák-ról szóló esszéjének a végighallgatását róta ki.

A két éppen arra járó izraelinek meg egy svájcinak a jelenlétével nemzetközivé is avatott, nagy banzáj lelkének és hadtápbiztosának, az amúgy társaságban magát előtérbe soha nem toló feleségemnek, személyének és vendéglátó voltának eléggé nem hangoztatható dicséretére legyen mondva, hogy kiváló háziasszony volt, sőt ekkorra már messze földön is elterjedt híré szépségének a teljében a kifogyhatatlan energiájú himpellérek törleszkedési kísérleteinek a közel sem elhanyagolt célpontja, meg nemes lélek is, aki nemcsak rengeteget nevetett, de a rá időnként, bár közel sem mindig jellemző szelíd megadással tűrte, hogyan tette tönkre még csak éppen hogy nem vadonatúj lakásunkat a barbár dorbézolók ádáz hada.

A nagy francia-magyar egymásratalálásnak volt még egy több mint váratlan utóhatása – mármint az én számomra az. Hogy a számtalan átfutó vendég közül ki lehetett, aki tájékoztatta, arról fogalmam sincs. Tény azonban, hogy két nappal később nem más, mint maga a jó hírt kellemetes borzongásokkal közvetítő Évike hívott fel, gratulálni a partik partijához. Amelyről értesülve nem kis meglepetéssel konstataálta, hogy a világ zajától elzárkózó életmódom ellenére is fél Budapest ilyen vagy olyan fokú barátom. (Igen erős túlzás.) Külön örömet fejezte ki, amint az számára a leírásokból kiderült, 'remek' lakásom miatt. (Mi persze hogy szerettük, de azért ez is túlzás számba ment.) Én, Évi hangvételén valamelyest meglepődve, egyszerűbbnek tartottam, ha szavait készpénznek veszem és ilyenként is kezelem. Kedvességét viszonzandó, kérésére lerajzoltam neki Minouche-t, majd emlékeztettem János unokaöcsémre, és elmondtam neki néhány vele kapcsolatos történetet, persze az ártatlanabb fajtákból. Évi ezeken igen jól mulatott, és most, utólag, őszintének hangzó sajnálattal regisztrálta, hogy unokaöcsémet annak idején nem nézte meg magának jobban, bár – mint mondta – távolkeleti arcát most is maga előtt látja. Én erre, amint azt később kifejezetten úgy éreztem, nem is kis mértékben tapintatlanul, szóba hoztam János időtlen idők előtt átnyújtott meghívását a nagy útra. Mire kiváló memóriáját meg azon kívül valami megfoghatatlant is tanúsítandó módon Évi hosszú, terhes csönd után ezt mondta: azt hiszem, meg lennél lepődve, ha tudnád, hogy az a sokáig sűrű szürke ködbe burkolt reggel mostanság milyen gyakran jut eszembe, helyesebben hogyan tör a múltból időnként orvul a tudat felszínére. De hát erről többet talán, ha a sors úgy hozná, majd egyszer, máskor. Ebben is maradtunk, hogy aztán én kérdezzem őt egészségről, gyerekről, munkáról, koncertekről – és ezzel körülbelül ki is mérítsük az adott és főleg a biztonsággal adott, ártatlan-ártalmatlan témákat.

Most már csak az utolsó, de annál váratlanabbul becsapódó bomba maradt hátra. Évi ugyanis, az elsüllyedt korszakot számomra a megszólalásig idéző, mindig is azt hittem, csakis az egykori Tamás számára fönntartott, még a martinacélt is megolvasztandóan gyöngéd, az oly

jól ismerten visszafogott hangon így búcsúzott: Tamás drága, a régi időkből még felhasználatlanul itt maradt, szétszórta elheverőből – sok-sok csók. Egykori szerelmemet jól ismerve persze kétség sem férhetett hozzá, hogy egy többször is átgondolt, roppant gonddal fogalmazott mondat hangzik el a vonal másik oldalán. Mégis, azt a régi hangot váratlanul újra hallva, a rám kilőtt rakéta becsapódásának hatására, meglepetésemre váratlanul úgy elgyengültem, mint akibe hálni jár csupán a lélek. Végül annyi lélekjelenlétet képes voltam összekaparni, hogy köszönetem nyilvánítása mellett valami ilyesmit válaszoljak: Innen pedig a küldötteknek a másik fele – Neked. Annyi év után most végre legalább valamennyire a régi mivoltunkra ha mással nem is, de kegyeletteljesen emlékeztető hangon beszéltünk – körülbelül ez volt számomra a konklúzió, legalábbis amikor a megrázkódtatás heveny volta már úgy-ahogy eltűnőben volt.

Jánosék látogatásának két mélypontja is volt. Az egyik abból adódott, hogy végre hivatalosan is bebizonyosodott, amit Budapesten azt hiszem csak mi tudtunk, minthogy János vagy egy évtizeden át szédítette szüleit meg fél Pestet azzal, hogy a Sorbonne-on tanul pszichológiát. Most azután, egy hosszú útnak a végére érkezve, töredelmesen beismerte: ‘tanulmányait’ még karrierje csúcspontján, értsd az első félév elején, pontosabban az első szemeszter második hetében abba is hagyta. Nem, persze hogy nem, dehogy is a tanulás iránt érzett, leküzdhetetlennek bizonyult előítéletei, babonás beidegzése miatt. Ugyan már. Hanem azért, mert sok, nagyon sok, és ha lehet, még annál is jóval több pénzt akart keresni. Minél előbb. Most. Nem bánja ő, mivel, csak nem munkával. Jó, de hát akkor mégis mivel? A sors, amely ha Jánosról volt szó, oly gyakran és készségesen gázsulált, úgy hozta, hogy irodaszereknek, azok közül is az indigópapírnak az árusításával. És ha hozzáteszem: ‘nagybani’, akkor egy árnyalatnyit sem túlzok. De nem ám.

A magyar forradalom szovjet legázolása úgy keverte föl Párizst, hogy a francia értelmiség jelentős része – természetesen a Gonosz neki meglepően jól fekvő szerepkörében szorgalmasan fellépő főguru, Sartre kivételével – kilépett a kommunista pártból, egy időre vagy végleg szakított a mozgalommal, a tömegek viszont gall egyszerűséggel felgyújtották a kommunista párt lapjának, az *Humanité*nek a székházát. (Mikor később én is láthattam, a ház torz váza impozáns mementóként meredt bele a mozgalom jövőjébe, magába a semmibe.) János ilyen drámai előzmények után szerzett be több ékesen szóló francia dokumentumként kezelt papírt, úgy is, mint magyar szabadságharcos. (Messziről jött ember még Párizsban is azt mond, amit akar. Sőt, vannak, akik szerint ott még inkább, mint másutt. Talán azért, mert oda igen sokan mennek távolról is nemtelen szokásaikat gyakorolni.)

Imígyen felszerelten meg a besulykolt rémmeséket a kellő adagokban tálalva azután aligha lehetne csodának tekinteni, hogy mindenki, akinek egy csipetnyi lelke volt, vett is tőle valamit. Ami a szokásos árucere-forgalomnál hasznosabbnak bizonyult, mert az árut jóval olcsóbban kapta, mint bárki, és drágábban adta, mint akárki. Vagy mint a gyanútlan szemlélő és egyben az átkos konkurrencia áldozata, a sarki papírüzlet minderről mit sem sejtő tulajdonosa. Aki persze nem is volt a versenytársa, hiszen János csak látszatra kereskedett indigóval – sokkal inkább adta el ő magamagát, a maga által részletekben mind lenyűgözőbbé, sőt csodálatra méltóbbá dramatizált életrajzát, elszenvedett mártíromságát, mértéktartóan öntudatos, de fellengzősnek azért semmiképpen sem jellemezhető felléptét, készséges és ha lehet, most még inkább vonzó mosolyát. Tette pedig ezt egy évig, kettőig, háromig. Ő, a szerencse – meg ott, az öreg Pesten, a két kommunista szülő – elkényeztetett gyermeke.

Igenám, de akkorra már kezdett elszaporodni, mindenütt ott lenni, Jánosunkat egy kopogással megelőzni a múltat meg a jövőt egyaránt megsínylett magyar szabadságharcos; az ‘üzlet’ döcögni kezdett, el-elakadt; most már meg kellett vesztegetni – egy szép arany vagy inkább aranyozott csempész-órával, és ami ennél jóval kellemetlenebb, a profit egyre növekvő

százalékaival a nagy meg a még nagyobb cégeknél felkutatandó, egy fordulóra mindig kész árubeszerzőket, majd a hazai piacok továbbszűkülése után kiterjeszteni a tevékenységet a volt francia gyarmatokra, Afrikára is. Hiszen végül is: aki a-t mond, mondjon b-t.

Egyszer például Guineában János az illetékes – korrupcióban illetékes? – miniszternek magának, illetve annak a révén a szép jövőjű országnak eladott öt vagon indigópapírt! Nem tudom, tetszik-e érteni és értékelni ezt a közlést a maga teljes jelentőségében? Öt vagont! Meg kell kérdezzem: el tetszik tudni képzelni egyetlen vagon indigó-, vagyishogy másolópapírt – na és ha ez a művelet sikerült volna, akkor ezt még megszorozni öttel? Nem is vitás, hogy ezzel a tranzakcióval Guinea indigószükséglete több száz évre előre fedezve lett, még hétszer hét szűk esztendő katasztrofális indigótermése és éjjel-nappali használata meg újrahhasználata esetén is úgy, hogy az ország az egy főre eső indigópapírkészlet terén a fejletlen, azaz, bocsánat, fejlődő, vagyis, politikailag korrektebben, a harmadik világbeli országok közt kimagaslóan, vagyis sivatagi, sőt, trópusi, a Szaharától délre elterülő országról lévén szó, tevehosszal az első helyre kerüljön.

János pályájának ezen eléggé fel nem becsülhető teljesítménye után ha nem is sokáig, de legalább néhány hétig pihenhetett babérain, amelyekért keményen megdolgozott, és a további nemzetközi tevékenységéhez nélkülözhetetlen Michelin-könyvet szorgalmasan forgatva tanulmányozhatta Csádnak, a következő áldozatországnak a sokéves indigóhasználati statisztikáját, amelynek az akkori szintje igen közel volt a zéróhoz. Úgy is mondhatnánk: azonos volt a zéróval. De ha minden jól megy, már nem sokáig... Merthogy Guinea után Csád olyan könnyű lesz, mint az ágybaszarás. Már elnézést az idetolakodó, aligha afrikai eredetű kiszólásért, amelyet én magától a későbbi csádi hőstől vettem át. Arról már csak futólag téve említést, hogy a tervek előrehaladásának a mértékében vált egyre világosabbá: igenis lesz Csád történelmének, legalábbis a szélesebb látókörű kutatók szerint, egy Krausz János előtti meg egy ő utáni korszaka. Ami – mármint a csádi történelem – nem esik egybe a csakis ritka megszakításokkal meg líbiai fegyverekkel, líbiai intrikákkal meg nyílt líbiai beavatkozásokkal teljesített kisebb-nagyobb, de frissítő hatású mészárlásokkal, az ENSZ szokásos ájtatoskodásainak a megnyilvánulásaival egyidejűleg megvívott ottani polgárháborúkkal – bár az is igaz, hogy azok miatt szinte állandósított, egymást hetente-havonta követő kormánycserékkel, ezeken belül az indigóügyekért felelős miniszterek alaposan begyorsult elfogyasztásával – így vagy úgy –, hogy mindezzel jelentős mértékben járuljanak hozzá János tevékenységének a fellendüléséhez.

Kedvenc unokaöcsém, mindezekon felül, dosztojevszkiji kaliberű játékos is volt, akit ezért igen jól ismertek – nem, közel sem mindig előnyeiről – a francia meg a monacói kaszinókban. Egyszer, egy feledhetetlen emlékezetű éjszakai csata vége felé, *cheminezés* közben – nem babra ment ám a játék! – ketten maradtak, két, csak két legény maradt a szokásos kaszinói köznéppel sűrűn körülvett asztalnál: ő maga és az akkori Aga Khan. Igen, ők ketten, az előbb megadott protokolláris sorrendben. Mert ezt általában így mondja, az élete nagy pillanatára elködösülő szemekkel visszatekintve, maga János Khan; márpedig én miért is ne hinném el neki, és miért pont ezt ne, hiszen, lassan megrögzötté vált szokásom szerint, én a történelmi eseményeknél nem voltam jelen. De azért, ha vallatóra tetszik fogni, a történelmi hűségért kezeskedni készen sem tenném tűzbe a kezemet.

Bárhogyan is lett légyen, a végén a szívet-lelket még most is átmelegítően nagyszerű, mesteri furfanggal végigjátszott esték, a szuperkombinációk kidolgozása és végtelen kitartással végrehajtása, a mélypszichológiai ismeretek bevetése az ellenfelek állóképességének a felbecsülésére, a mámorkeltő, a kaszinói népség üdvrivalgását kiváltó diadalok ellenére nemdebar a futólagos említésre sem érdemes, jellegtelen esetek tömegének az alkalmából annyit, de annyit veszített az öt eladdig mindig készségesen segítő, de egyszer-eget azért csak a

kelleténél gyakrabban igénybe vett szerencse elpártolásába lelkiileg belerokkant Jánosunk, hogy egy józan, tisztán látó, tehát elképesztően ritka pillanatában, magához a bajba került mesterhez méltó huszárvágással, merő önvédelemből fogta és – igen, kitiltattatta magát a francia kaszinókból. Igaz, egyetleneggyel – mit lehessen tudni, csakis az óvatosság kedvéért – mégis kivételt tegyen. Hiszen arra is gondolnia kellett, hogy esetleg egyszer, talán éppen az elvonókúra közepén rosszul lesz, hallucinálni kezd, látomások támadják le – és mindez csakis az emberi szervezetet összerázó módon elsietetten abbahagyott, nyomorult játék minden elképzelést felülmúló hiánya miatt! Akkor vajon majd ki-mi segít rajta nagy bajában, a Minouche szerint a jó ügy érdekében magára vállalt, de lám csak permanenssé váló lelki nyomorában? Akkor, igen, akkor vajon mihez fogjon, hova nyúljon segítséget kétségbeesetten kereső, egykoron oly igen tudó kezével? Végso kínjában kezdjen el talán passziánszozni? (Erre a kijelentésére nekem, az élet fantasztikus kanyarjainak a lehető legváratlanabb helyeken meg időpontokban ismétlődése miatt, pár pillanatra nyomban el is állt ha nem is a szívverésem, de legalábbis a lélegzetem.)

Nem volt olyan dolog, amit János ne lett volna hajlandó megtenni azért, hogy valahogy megússza minden dolgok legszörnyebbjét. Vagyishogy azt, hogy dolgoznia kelljen. Dolgozott ő inkább látástól vakulásig, mint a güzü, kulizott, verejtékezett, rohangálva kölcsönkérésre farkaséhesen az egész városban, a szóba jöhető áldozatok listáját újra meg újra feldolgozva, végigzongorázva, ha nem ment másképp, hát megalázta magát, olykor még a gyötrődésében nem is titkoltan kéjtelgő idegenek, bánja a fene, rosszakarói előtt is, csak nehogy valahogy – dolgoznia kelljen. Mert azt ő módfelett nem kedvelte, sőt, őt annak már a pusztá gondolata is kifejezetten taszította.

Igaz viszont az is, és a kellő perspektíva felvázolásához nélkülözhetetlen lenne nem megfeledezni arról, hogy öcsémnek cseppet sem megvetendő, akármilyenek éppenséggel nem nevezhető, az ő színhelyéhez elszakíthatatlan száakkal füzödo elődei is voltak. Ezek között alighanem első helyen kellene visszaidéznünk nem másnak, mint James Joyce-nak a szellemét, aki szintén úgy 20 éves kora körül dolgozta ki a maga számára ugyancsak Párizsban a kölcsönkérésből megélés ‘művészetét’ – saját szavai szerint –, amelynek az életbe áttüztetésében a kiszemelt áldozatok szerepét elsősorban természetesen családtagjai töltötték be – közeli és távoli rokonai (ez utóbbi kategória az írek esetében százakra, ha nem ezrekre becsülhető), barátai, valamint ismerősei közül azok, akiket nem volt különösebben nehéz, vagy ha igen, de mégsem teljesen reménytelen legalább egyszer palira venni és ilyenként ha nem is nagyobb összegre, de megpumpálni. Éppen csak hogy egyéniségük szerint mindegyiknek más fajta, mondjuk az előző muksónak adottnál egy árnyalattal eltérő szöveget kellett leadni. Meg az átmeneti pénzzavarban ‘kölcsönként’ összeg visszafizetésére – a fikciók fikciójára – mindig más, de remélhetőleg plauzibilisnak tűnő határidőket szabni meg. Ha leszámítanánk olyan, ezeken az oldalakon kibontott történetünk szempontjából lényegtelen apróságokat, mint teszem azt a *Ulysses*t, magának Joyce-nak a párizsi pályafutása bizony csak kezdőkhöz illő lett volna a mi Jánosunkhoz mérten. Hiszen... ez a ‘hiszen’ azonban a jövőre kell maradjon, amikor a maga fenntartott helyén számolhatok be majd arról, amit én unokaöcsém pumpolási pályafutásában a legszomorúbb esetnek, de mindenképpen csúcsteljesítménynek tekintek.

János ha lehet még a munkánál is hevesebb ellenszenvet érzett az adófizetés iránt, ezért ezt a végtelen türelmű birkákra kirótt ostobaságot soha nem is gyakorolta. Igaz, azért sem, mert az semmiképpen sem egyezett volna egyéniségéből kifejlesztett stílusával. Az adó-nem-fizetésből azután végeláthatatlan botrányok keletkeztek, berámázva felszólító levelektől törvényszéki döntésekig, lefoglalásokig a Code Napoleon rafinált örömeivel egész későbbi életét.

Amint az mindebből látható, nem mindennapi figurává nőtte ki magát kedvenc unokaöcsém. Akinek valamilyen megmagyarázhatatlan okból úgy tűnt, még mindig fontos volt, hogy

nekem ne legyen töményen rossz véleményem róla. Amikor azután már vagy ötödször kérdezte meg – alighanem valami bajom lehetett a fülemmel, mert az előző négy kérdést nem hallottam jól –, hogy ugye mindennek ellenére sem találom életvitelét túlságosan erkölcstelennek, aznapra előírányzott jócselekedetemet imígyen teljesítettem (jobb meggyőződés ellenére): Jánoska – mondtam –, Spártában, az ókorban, a királyság idején – nem úgy, mint görög földön mindenütt másutt –, nem tekintették a legkevésbé sem erkölcstelennek, nem hogy büntetendőnek, ha a katonásan és katonának nevelt fiatalok közül valaki kilopózott a közös hálóléről, és elment, bele az éjszakába, annak is a sötétjébe – lopni; lopott, saját, háborúban majd a vérével, ha kell, az életével is megvédendő honfitársaitól lopott olyasmit, amire csak rá tudta tenni a kezét, függetlenül attól, hogy arra szüksége volt-e vagy sem; sőt ezek a harci akciók, bár közel sem hivatalosan, de hallgatólagos közmegegyezéssel bele is értődtek a sikeres kiképzésbe. Kivéve persze az olyan pancserokat, akik a későbbi nagy karrierre minősítő haditetteket elfuserálva az éjszakai akciók végrehajtása során hagyták magukat rajtakapni. János keresztbe álló szemekkel meredt rám, ezzel is tanúsítva, hogy a tanmese segítségével még az eddigieknél is kevésbé volt képes eldönteni: unokabátyja most fölmentette vagy elítélte őt.

Ahogy említettem, most már nemcsak mi meg a fél világ, de a hamarosan újra Párizsba látogató Iluka is tudta a kegyes csalások helyett a prózait messze alulmúló valóságot. Meg kell mondanom, derekasan viselte. Azt hiszem, egyébként is egy ideje már sejthette. Annál kevésbé viselte el viszont János a saját apját, aki ekkorra már beleőrült a zsidók és országuk elleni gyűlöletébe. Egy ízben az én öreg apámnál voltunk együtt jónéhányan a családból, és az ő kedvéért mindenki hihetetlen önmegtartóztatással törekedett arra, hogy civilizált módon viselkedjen. Ez úgy-ahogy sikerült volna, ha nem akart volna minden jelenlévő egyszerre beszélni. Egészen addig, amíg Sanyi nagybátyám stentori hangon világgá nem üvöltötte: **A tengerbe velük!** A tengerbe a rohadt zsidáival!

Attól a több mint sajátos, viszont a mi korunkban-körünkben mindennapos körülménytől eltekintve, hogy a helyszínen kizárólag ‘zsidai’ voltak, na és azok is elérhetetlen távolságban minden tengertől, az ambivalenciától mentes kijelentés egy külső megfigyelő számára némileg helyén nem valónak tűnhetett volna – de hát végül is mit lehet tenni a családon belül egy súlyos elmebeteggel, már úgy értem a lobotómián kívül? A rémülettől azonban még én, az öngyűlölő zsidókat mint jelenséget is maradéktalanul megvető, a velük való találkozásokban, az ilyen jellegű tapasztalatokban közel sem szűkölködő, képzeletbeli zsidó hadfi is megdermedtem, amikor Jánosra néztem: a feje céklavörös volt, a szeme lángban égett; egyetlen kis lökés, egy szó is elég lett volna ahhoz, hogy *olla!* mint a bika rontson neki saját édesapjának és nyársalja fel, majd az aréna földjébe tapossa kibelezett maradványait. Mármint ugyanaz a János, akit Izrael egyébként, úgy ahogy volt, mondjuk indigóügyekben érdektelen volta miatt különösebben nem is igen érdekelt, kivéve amikor éppen élet-halál harcban állt egyszerre valamennyi szomszédjával meg azoknak a szomszédaival. Pánikhangulatban mit tehettem volna mást, mint hogy Jánost karon fogjam, és kicipeljem magammal a lakás előtti folyosóra – mármint a gangra ugyebár, hiszen az évek folyamán a földszintről az isten fölvitte dolgunkat, a ház négy emelete közül egészen az elsőre. Ott azután a mindennél zavarosabb kezdetek ellenére végül mégis bilingvissé vált unokaöcsém amúgy igazából, mindkét nyelven és igen magas színvonalon, széleskörű párizsi argotudásának az igénybevitelével zaftos-lucskosan kikáromkodhatta magát, imígyen előremenőleg is remélhetőleg felkészülve az ottléte alatt sajnos nyilván még bekövetkezendő hasonló atrocitásokra.

Az itt, ebben a részletben feltűnő unokaöcsém egyébként még mindig ugyanaz a János lett volna, aki 1956 novemberének a végén, bár az alapos körültekinést meg a szakadatlan ismétlést igénylő kiképzését gondolom még nem teljesen fejezte be, mégis itt hagyta még Annácskáját is, aki maga nem volt hajlandó lelépni átütő sikereinek oly sokoldalúan fel-

szentelt színpadáról; János tehát, búbanatát is csomagjába rakva, barátaival együtt távozott az őshazából. Vagy negyed milliónyi sokadmagával. Előbb azonban egy reggel még eljött hozzánk is. Hármában beszélgetve nemcsak tájékoztattott, de hívott Évikével engem is – bár igaz, elfogadott volna engem Évike nélkül is: menjünk velük együtt világgá, három nap múlva. Reggel hatkor indulunk teherautón; minden a legapróbb részletekig el van intézve. A határ előtti meg a határmenti umbuldákról a banda egyik tagja, jelenleg a soproni erdő- és mezőgazdasági főiskola hallgatója gondoskodott. Az, aki úgyszólván az egész főiskolával együtt lép majd le, a tervek szerint velünk együtt.

Nekem mindössze egyetlenegy, viszont annál súlyosabb problémám volt, amiről most, igaz, pillanatnyi habozás után úgy döntöttem, hogy nem szólok. Méghozzá azért nem, mert az csakis rám tartozik. Anyám három évvel egy mellrákműtét után lassan, de biztosan romló egészségi állapotban volt. Nyomorúságom kellős közepén határoztam el magam: ha Évi hajlandó, megyünk. Anyámnak persze hogy fájna az elválás, de tudtam: ha valaki, akkor ő aztán szívből helyeselné távozásomat, sőt ha megmakacsolnám magam, még az sem kizárt, hogy ő küldene – mindannyiok, ősök, utódok, saját maguk miatt és helyett. Meg persze főleg magamért. Hiszen kétségem sem férhetett hozzá: ő, aki csakis a családjáért élt, velem szenvedte végig – persze szó nélkül – vergődéseimet, annál is inkább, mert irántam érzett feltétlen bizalommal eltöltötte meg volt győződve, hogy rám még szép jövő vár. Így aztán most én vártam Évikére, az ő döntésére. Szorongva vártam, hiszen egyetlen ki nem mondott szó nélkül, egy grandiózus gesztussal az ő kezébe tettem le sorsomat. Bármiféle pressziót, hanggal, nézéssel, a világért sem próbáltam meg gyakorolni rá. Amint az azonban nyomban kiderült, nem is lehetett volna. Elképedésemre ugyanis az engem, a szinte jelen sem lévő figurát még csak meg sem kérdező, rám egy futó pillantást sem vető, szemmel láthatóan egész lényében feldúlt Évi fontolóra sem volt hajlandó venni a javaslatot, meredek abszurdumként rázva le magáról a hagymázasként elintézett gondolatot is. Olyannyira felbőszülve, éppen csak hogy nem személyes sértésnek, de azért zokon véve, hogy veleszületett udvariasságáról is megfeledkezve meg sem köszönte Jánosnak a velünk törődését. Még csak jó utat meg sok sikert sem kívánt neki. És bár a spontán elutasítás semmiképpen sem irányult ellenem, annál elképesztőbb volt, hogy benne – és ebben tökéletesen biztos vagyok – fel sem merült valami olyasminak a lehetősége, hogy én elmehetnék – nélküle. Hogy erről talán mondhatott volna nekem ha többet nem is, de legalább egy fél mondatot. Dobhatott volna oda egy koncot. Vagy ha azt talán nem is, de legalább valami olyasmit, hogy mit lehet tudni, esetleg nekem is lehetne valami mondanivalóm. Hogy azért én mégiscsak egy független, tőle is független ember vagyok, akinek meglehetnek a saját szempontjai. Éppen ezért neki semmiféle joga sincsen arra, hogy mindkettőnk nevében döntsön. Most, ezekben a jövőnkéről oly sok mindent eláruló pillanatokban értettem csak meg, mennyire biztosra vesz engem – és hogy én a feltétlen biztonság tudatnak a kialakításával milyen katasztrofális hibát, hibák hosszú sorozatát követtem el. Amit ha lehet, még alaposabban tetőzött meg az, hogy ezek után bennem már fel sem merült a gondolat: elmehetnék én bizony nélküle is. És hogy ezért, magam-feladásomért még milyen roppant nagy árat kell majd fizetnem. (Mellesleg: ez volt az a beszélgetés, amelyre Évit telefonhívása alkalmából emlékeztettem, és amire ő akkor oly frappánsan reagált.)

Vissza 1956-ba, avagy a földi mennyország

(T. szövege) Elmúlt lassan, tétovázón, távozni amúgy igazából nem is szándékozón, annál inkább azonban túlcsoordulón a szerelem mennyei ízeivel fenségesen átítatott, azt minden rezdülésében kibontó, kábító augusztus, első együtt töltött hónapunk. Addigi életemnek a legboldogabb időszaka.

Szépen le voltunk barnulva, hiszen bármi változott is közöttünk, körülöttünk, nekünk a Zeneakadémia mellett a Lukács uszoda maradt továbbra is a kedvenc nyújtózkodási színhelyünk. Oly összehasonlíthatatlanul más rendeltetésű, atmoszférájú helyek, hű de nagyon más töltséssel – nekünk mégis volt bennük egyfajta, bár csak korlátozott jellegű, egykönnyen nem is kibontható hasonlóság, az Én-nek szorosra záródó, majd elernyedő elengedése, a ‘menjen, ahova csak viszik’ kilazulása, a teljes magány rendszerint embersűrűben kiérlelt, mégis oly leépült megélése ismerős és ezért önmagában legrosszabb esetben is semleges közegben. A Lukács körülhatárolt fizikai nárcizmusában egyetlen változásként mindössze azt lehetne elkönyvelni, hogy míg a tetőnapozón Évi Zoltánnal meg baráti körével azelőtt a számomra taszítóan jellegtelen, unalmas középső régiókat frekventálta, most, unszolásomra, velem már be mert merészkedni a furcsa népekkel megtöltött szférába, az én birodalmamba, mármint hogy hová máshova, mint a napozó hátsó részébe. Olyan óvatosan, majdnem hogy pipiskedve, mintha valamiféle rosszhírű, de borzongatóan titkos féltelensége miatt tiltott helyre vonszolnám őt be magam után, ahol neki sejtelve sincs, hogy ott hogyan kell majd viselkednie. Olyan helyre, ahol csaknem mindig történt valami más, valami szokatlan. Vagy csak egyszerűen: valami.

Egyszer például, egy agyfelforráló napon, amikor mindenki tócsákat eresztve maga körül olvadt bele a semmibe, majdnem úgy, mintha mindannyian Mándy Iván remekbe szabott uszoda-strandnovellájában találtuk volna magunkat, moccanásra képtelenül terülve el ott, ahová éppen lerogytunk, az ájult csendben, valahonnan a leghátsó régiókból egy lírai tenor megkapó átérzéssel zendített rá a persze hogy magyar származású szovjet mozgalmi slágeríró, Dunajevszkij dalára, amelyet a *Kubáni kozákok* című, lenyűgözően gusztustalan és idülten Sztálin-imádtató filmhez írt, imígyen szólaltatva azt meg saját átdolgozásában: „Te büszke kozáák,/ Add vissza az óóóráám!” (Az eredeti szövegben: „Az vagy, aki voltál”. Ami ugyan nem teljesen, de lényegében mégiscsak ugyanaz.) A szétfőtt levesthúsra emlékeztető testekben maradhatott még valami rejtett tartalék, mert a velünk szemben lévő Rózsadomb Gül Baba türbéjével együtt is beleremegett kirobbanó röhögőgörcsünkbe. Mire valamennyire lehiggadtunk, én büszkén mondhattam: látod, Évike, milyen sokat veszítettél a nyár örömeiből?

Egyébként mindketten imádtuk a napot, a vizet, az uszodai leépülést, a tipikusan nyári kifejezési formákat meg szertartásokat, a lenge ruházattól meg a fagyalttól és a nyári ételektől a bársonyos éjszakákig – és jelentős ideig bírtuk is, méghozzá odaadással, az áldott semmittevést meg a szokásos beszélgetéseket, egyszavas mondatokkal; főleg a napi tornája előtt, majd levezetésként utána az ágyak közt bolygó életformát folytató Kolozsvári Grandpierre Emillel – nekem barátom, Évikének pedig régimódiasan hódoló tisztelője – meg a tűző napon is kitartóan bridzselőkkel, akik körül nem is mindig lehetett érzékelni a felettük éber keselyűként kerengő, a kellő pillanatban lecsapásra készülő, napszúrással egybekötött gutaütést. Emilen kívül más írók is elő-előfordultak arrafelé, ezzel adva legalábbis némi alapot arra, hogy a Lukácsot lokálpatrióta nagyotmondással irodalmi úszó-kávéháznak nevezzék.

Ha már úgy általában nyárnál, uszodánál, szerelemnél tartunk: hát az Évike meg én közöttem nem sokat változott, sőt, bizvást mondhatóan, még az idén magáért alaposan kitevő évszakhoz képest is felforrósodott. Különösen emlékezetembe itatódott az éjszakai ég káprázatos

augusztusi asztrál-bőkezűsége jegyében eltöltött, előző esti szabadtéri egymásbaveszés után egy vasárnap, ugyancsak a világtörténelem legmagasztosabb augusztusi reggelei közül az egyik legemlékezetesebb. Az erkélyen reggelizünk, kora hajnalban, most először ilyesféle prózai tevékenységgel kezdve a napot. Alig jutunk el a fröstökölés közepéig, Évinek egyszer csak mintha felrobbannának a színek a szemében, a keze pedig, az az áldott, nem mondhatnám, hogy nyomtalanul, de eltűnik az asztal alá és – ki mondta, hogy nincsen Isten az égben? – elmerül, belemerül az ölembe. Mire mintha összebeszéltek volna, közel s távolban minden madár rázendít harsányan biztató hajnali csicsérgésébe. Egy perc és máris a szobában, a reggeli helyünkön vagyunk, ezúttal ha nem is ébresztéssel, de egyébként, a dolgok lényegét tekintve, ugyanabban az ügyben. Csakhogy ebből a rendkívüli alkalomból annak a halaszt-hatatlan ügynek az elkerülhetetlen és ezúttal amúgy igazából remekbe szabott, de időigényes körülményességeivel alighanem még a hétvégi szokásosnál is jobban elmélyültünk, mert egyszer csak, a mély vízből fölmerülve, döbbsen realizáltuk: erősen közeledik az ebédidő, márpedig nekünk akkorra randevűnk volt Évike – vagy inkább Zoltán? – rám kíváncsi barátaival, a Fészekben. Nem emlékszem, miért, de aprólékos gondot fordítottunk arra, hogy szépen öltözzünk föl (dehogynem emlékszem: abban a gyönyörűségekkel csordultig teli időszakban mindent még szebben, ha lehet, még annál is szebben kellett tenni); Évike egy vadonatúj, vajszerű kosztüm-gyönyörűségben pompázott. Ez úgy, de úgy hozta ki lesülését meg szeme öltözködés közben rám is ragyogó kék színét, hogy én megfogadtam: ha lesz egy kis időm, megtanulok festeni.

Végre elkészülve, a Fészek előtt természetesen – a szokás hatalma – tiszteletünket tettük a Kaszinóban. Mit tesz isten: én, aki egyébként nem lennék különösebben ügyetlen, az ott javában zajló vitában sebtiben bedobott nézeteim erőteljesebb hangsúlyozása érdekében igen kevésbé kecses, viszont annál könnyedebb kézmozdulattal borítottam fel Évike kávécsészéjét úgy, hogy annak még megmaradt tartalma – éppen elég – ráömlött a remekbe szabott, vajszerű ruhára, ezzel nem is annyira kapucínert kreálva, mint inkább jókora sötétbarna foltot hagyva szerelmem jobb sorsra érdemes kosztümszoknyáján – szerencsére legalább maga a kávé már nem volt túl forró. Mi mást lehetett volna tenni, mint a Kaszinóból gondosan megszervezett visszavonulás után – én elől, Évike közvetlenül mögöttem, lépésről lépésre a nyomomban haladva, egy szakavatott megfigyelő számára visszahozva rég elfelejtett némafilm-képsorozatok – a telefonon rendelt taxiba ülni, hazamenni és ott átöltözni.

Az első megközelítésre egyszerűnek tűnő terv bevezető része lényegében sikeresen bonyolódott le, a többivel azonban már, hogy is mondjam csak, súlyos, sőt a dolog érdemét, vagyis-hogy a gyors átöltözést tekintve már csak jellegüknél fogva is megoldhatatlanoknak bizonyuló komplikációk merültek fel. Amikor ugyanis nekem kellett a még kissé nedves ruhát megmiegymást Évike, lám csak, mint az nyomban kiderült, valahogyan most más, izgalmasan újszerű jellegűvé vált bőrétől különválasztani, együtt az eddig eltakart és a legkevésbé sem napsütötte hm... dolgokkal, a frissen feltárt, váratlan és azon nyomban féktelenül provokáló dolgok láttán én elveszítettem maradék önuralmammat, mire az idő is készségesen veszítette el maradék tájékozódó képességét. Hiszen mi úgy, de úgy estünk egymásnak, úgy faltuk, ittuk, kebeleztük be egymást, mintha olyan hosszú várakozás után éppen most fedeztük volna fel teljes képtelenségünket arra, hogy a másik vonzásának ellenálljunk. Szorgoskodva egymás szeretésén pontosan úgy, mintha nem röpke két órával ezelőtt lettünk volna pontosan ugyanott, ha nem is egészen, de csaknem ugyanúgy, viszont pontosan ugyanezért.

Végül is nem maradt más hátra, mint egy rendhagyóan beiktatott szünetben telefonálni a Fészekbe és egy fehér hazugsággal mosni ki magunkat. Amit, ez esetben kinek másnak, mint a dolog jellegéből kifolyóan igazmondó Évikének kellett lebonyolítania. Méghozzá úgy, hogy engem érthető módon dobott fel a bizonyos összefüggésekben távolról sem érdektelen tény: az én Évikémnek vállalkozása végrehajtása előtt, közben és utána még csak egy arcizma se

rándult, a szeme se rebbent. Márminthogy az az áttetszően kék ragyogásában rendületlen ártatlanságot sugárzó, zavartalanul tiszta szeme.

A koffeintartalmában meg vonzerejében rendhagyó módon megnövekedett ruhának hála, azután gyakorta és minduntalan azon a kellő áhítattal megszentelt vasárnapon módunkban volt a környékünkön csavarogni, felfedező sétákat tenni, természetesen evéssel-ivással pompásan egybekötve. Emlékszem, eljutottunk egyebek közt egy csaknem tökéletesen eldugott, alighanem magából a mesevilágból elővarázsolt virágoskertbe is, amelyen új módon figyelő szemünknek úgy tűnt, minden szerelmes-szorgalmas kis méhecske készségesen hagyta magát állítólag oly utánozhatatlanul egyéni stílusáért az élelmes, látszatra akár jelentéktelennek is tűnő virágtól a szokottnál talán éppen csak valamivel több porzóval megvesztegetni. A világ szerelemtől duzzadó szféráiba tett kisebb-nagyobb bevetések után mi persze újra meg újra visszatértünk ‘megpihenni’, erőt nyerni támaszpontunkra.

Egymásba fonódva csókolóztunk, mind szakavatottabban ínyenckedtünk, ízlelgettük, kortyolgattuk egymást, szorgos-gondos kezeinkbe összpontosítva lényünket adtunk új, minden eddiginél értelmesebb értelmet, elrendeltetést egymás testének egy kis parkban akkor is, amikor a nyári nap lassan, megfontoltan, ha nem éppen sajnálkozóan döntött: eljött immár ma is a szürkület ideje, hátunk mögött a lassan, megfontoltan a hegyek mögé bukó korongjával. Kezdetben az egész alig tűnt többnek, mint egy parányi kis változásnak a fény minőségében. Ahogy valamennyire csak kibontakoztunk egymásból és ott álltunk kézenfogva, mozdulatlanul, a csend, a békesség, az ágyát megvető este szinte érezhetően, ha nem éppen kitapinthatóan vett körül, zárt magába bennünket. Szellő se fűjt, ág se rezdült; a fák ugyanolyan mozdulatlanok voltak, mint árnyékaik. Hallani sem lehetett mást, mint a nap eseményeit egymással fontoskodva megbeszélő, ezenközben a saját hangjaikba tökéletesen belehabarodott, így aztán bármiféle rendszert is nélkülözve rögtönzött koncerteket produkáló és egyben az éjszakára felkészülő madarakat. Mi meg láthattuk mindennek közepette a világra fordított kiteljesedtségünkbe, aznapi bővületünkbe beburkolódott saját magunkat.

Szerettük egymást otthon akkor is, amikor a késői világosság egy szintbe került a ránk bágyadtan mosolygó ablakkal. Aztán meg úgy, hogy a mennyezetet világították meg az utcalámpák gyér fényei, és ezek a fények mindenhol visszaverődve játszottak esti bújócskát Évike testén. Ennek utánajárandó azért még az erkélyre is kimentünk; a legtöbb, amit azonban onnan láthattunk, az ezüstösre kisuvickolt, immár a második negyedébe érkezett augusztusi Hold volt. Úgy, olyan elvarázsoltan, gyönyörrel csordultig feltöltötten szenderedtünk el egymás karjaiban, hogy ezúttal már másodszor aludtuk át a hajnali ébresztés megszokott, bár eleve megszokhatatlan, mert sosem ismétlődő jellegű, a nap alaphangulatát megadó ceremóniáit. Anélkül, hogy a mulasztás miatt bármiféle lelkipurdalásunk is lett volna. Igaz, azért én, a jóllakni tökéletesen képtelen, felébredtem akkor is a megfelelő időben, de Évi olyan édesdeden, arcán rebbenő mosolyokkal aludta a dolgukat jól végző és ezért magukkal meg a világgal elégedett igazak álmát, hogy nem volt szívem őt abban megzavarni.

Nem hinném, hogy féléves együttlétünk alatt olyan tiszteletre méltó előrehaladást értünk volna el egymás – és persze saját magunk – meghittebb megismerése terén, és ehhez még annyit nevtünk volna kicsattanó boldogságunkban, mint azon a napok legfenségesebbjén.

Aztán gyakran látok egy másik jelenetet. Pali, figyelj nagyon, mert ez a reggel – ez az én világom közepe, e körül forog a mindenség. Ez a kezdő- és egyben a végpont is.

Persze hogy most is vasárnap reggel van, még olyan fiatal reggel, mint kislány arcán a belülről kifelé törekvő, lassan megszülető mosoly. Én egy megismételhetetlen hajnali ébresztést követő újra álomba hanyatlás után éledezek, ébredni nemigen akaró, apró, zavaros részletekben, bizonytalanul, még nagyon is az előbb történtek meg az azoktól megkülönböztethetetlen álombeli folytatásuk hatása alatt. Csak a karomat nyújtom ki oda valahova, ahol velem

kergetősdit játszó vágyaim irányítanak, majd a szokatlant tapasztalva csakis fél szememet nyitnám óvatosan ki, de minek? Párjavesztett vagyok, az is a nyomorúságos fajtából, hiszen Évi nincs már ott, mellettem. A függönyök még mindig, de talán az eddigieknél kevésbé behúzva, mintha több világosságot engednének át magukon. A szűrt reggeli fények mozdulatlanul pihennek meg a szobában. Bele kéne törődni: Évi hová máshova, mint a fürdőszobába vette be magát, gondolom, félig azért csak alva, most talán még inkább, mint máskor, nehezen viselve átmeneti távollétének a gondolatát is, amikor egyszer a végtelen csöndet megtörő, alig hallható, diszkrét zörejt hallok. Csak annyit, hogy most már felnéznek – és mit lássak?

Szerelmemet látom anyaszült meztelen, nyilván úgy, ahogy az ágyból kikelt, csak most már a parkettbe gyökeret vert lábakkal, imádni valóan gazdag, buja testével, magával a gyönyörtanyával, arcán valami leheletszerű, átszellemült bevonattal, a tükör előtt állva, nekem félig háttal, félig oldalt, amint minden idegszálát kérébe fogva a felfedező vagy inkább már az alkotása előtt álló művész kutató, lényegét kereső szemével, roppant figyelmével nézi magát a tükörben; most kezd lassan-lassan, bizonytalanul lefelé is haladni, a teste felé, ott huzamosabban tartózkodni, aprólékosan mindent megvizsgálni, a válaszát a kérdéseire, azok közül legalább valamire, a legkevésbé sem értve félre a történeteket, persze hogy azokon a tájakon, igen, ott is sejtve, de nem hozzám hasonló bizonyossággal tudva minden lehetséges magyarázatok férfi-igéző, foglyul ejtő, többé el nem engedő gyújtópontját. Mint az egész kép, azon belül az ilyen kirándulások számomra ugyancsak szokatlannak tűnnek, hiszen Évi azelőtt nemcsak hogy nem így, de általában sem igen meztelenkedett, ez nem volt a kedvenc kifejezési formája; nem volt képes, mint a nyíló virág, boldogan kitárulkozni, én legalábbis úgy érzem, csak mostanában kezdett elszabadultan, amúgy meztelenül meztelen lenni, nem is annyira maradék szégyenlőssége miatt, hiszen ő a testével jó, bízást mondhatóan kiváló, meghitt viszonyban volt – ép ésszel hogyan is lehetett volna másképp? –, de különösen most, amikor arra a megszentelt vágyforrásra rávetette visszfényét a mi bár kiteljesedett, de még mindig teljesedő, további érlelésre váró, minden áldott nappal újabb meglepetéseket produkáló szerelmünk. Igen, szokott volt lenni benne valamilyen lányos feszélyezettség, olyan, amely formáit kihangsúlyozó ruhában a legkevésbé sem, a nélkül viszont éppen hogy csak visszafogta. De nem most, ó nem!

Én, a világ legelragadóbb látványával megajándékozott, meg sem merek moccanni – érzem, poézissal telt ez a pillanat, de hogy miért pont most értünk el ide, azt nemigen tudom. Talán mert szinte nem is evilágiak a most már kisajátítóan vibráló színek sem, a kifejezhetetlenül finom-puha reggeli árnyalatok, ahogy suhannak ide-oda a szoba tárgyain, nyilván falánkan himneműek lévén mind-mind Évi teste felé törekedve, hogy ott végre célba érve, megtelepedve azért csak kéjittasan bolyongjanak, majd – jaj, csak nehogy elriasszák! – a maguk szelíd módján dorbézoljanak. Mint akiket én béreltem fel átmeneti helyettesítemre, ők meg epedezve teljesítenék túl a nagyon is kedvükre való megbízatást. Úgy meredek a varázsos képre – nem, ne tessék rám oktrojálni, hiszen nem az imádott Botticellié a kép, bár nem áll messze tőle; ha valaki, akkor inkább Renoir lenne az, aki Évit meg tükörképét együtt is, meg kontrasztosan is látva, most frusztráltságában nyilván elgyengülne, szemét róla semmi pénzért le nem véve nyúlkalna ecsetje után, hogy az állítólag már elkészült művön a reggeli bőség ragyogásában meglátott, hirtelenjében elkapott tárgyán korrekciókat hajtson végre. De mégse: nem Renoir az ott, vörösded puhaságában; nagyon is más az, kompaktabb, közlékenyebb, pertut ivottabb. Mintha egy egyszemélyes, kizárólag nekem készült, titkosnál titkosabb látomás nyílna meg előttem, besugározva azt is meg engem is valamiféle fluoreszkáló káprázattal.

Szerelmem stílusérzékére hallgatva veszi fel egy érett, áldott nektárral terhes gyümölcsnek a gyönyörképét, éppen amint az, tovább várni immár képtelenül, szétfeszíti itt, szétpattintja ott bőrét, mire az összezsúfolt csodanedv kiszabadulva ömlik szerte, és ahogy terjed, hódít, úgy töltve be a világot maga körül. Én meg csak mélyeket szippantva, le egészen a sarkamig

lélegezve préselem, lehelem be az Évi-illatot magamba és fájón szomjúhozom ízére, igazából talán csak most értve meg végletességében megváltozhatatlan sorsomat, azt, amit a minderre felkészülés korában a Shakespeare-szonett is megjósolt: hogy a szent ízekre vágyó szomjam örökre kielégíthetetlen, és mint ilyen, egy életre mellém szegődött, hűséges – vagy kínzó – kísérő társam marad. A kielégülés, a telítődés, hát még a beteljesedés pusztá lehetőségének a legkisebb esélye nélkül!

Úgy is, mint felfalandoan érett barack, életbarack, szerelmem mindebből semmit nem vesz észre, mert maga a mindennél nehezebben megragadható zsong-zsibong a fejében. Mérhetetlenül van elfoglalva azzal az ismerős, de lám csak mégsem teljesen ismert, mert megszokott nővel, ott benn a tükörben, akinek újra az arcát nézi, méri fel, azt először látni, mutatóját is szájához téve és úgy töprengve, kutatva, mindezenközben számomra eleddig ismeretlen meghatottságot is sugározva. Elveszve próbálom meg racionalizálni: talán azok a bolygó árnyak materializálódnak kívánságára?

Hogy az elveszettség végül is honnan világosodik meg, azt én sajnos nem tudhatom, de most végre minden kétséget kizáróan értem: azt, valami olyasmit néz szerelemmel barackhasadásig eltöltött szerelmem, azt próbálja megérteni, hogy vajon mi van benne, amiről ő eddig mit sem sejtett, és az a meghatározásra váró valami hol fészkel benne, rajta; meg kell értenie, tudnia kell, mi az, mik azok, amelyek Tamást olyan mindent elárasztó boldogságözön rázúdítására készítetik, nem, nem is készítetik, hanem keményen kényszerítik, megpihenni sem engedve hajszolják, még, még és még; mert ő most már érzi: párja egyszerűen nem tudna, őt látva, érintve, érezve képtelen lenne mást tenni. Vele, számára más lenni.

Most már egy fura síkba elhelyezve vagyok ébren és éber, hű de nagyon is éber! Nemigen értem, de elpackázott életemben oly sokszor tévutakra vivő megérzéseim ezúttal végtelen biztonságával tudom: persze hogy annyi sok meddő keresés, melléfogások, önáltatások után csalahatlan ösztönnel nemrég mégis megtalált, fölfedezett, kisajátított szerelmem, amint most éppen szépsége újonnan felfedezett, roppant hatalmának rejtelseit fürkészve töpreng – ez az égiektől elorzott látvány minden átmenet nélkül Rilke magasztos versének az azt hittem egyszeri hangulatát idézi fel bennem, annak, amelyet közvetlenül egy *Archaikus Apolló-torzó*-hoz vagy, helyesebben annak ürügyén önmagához intézett. Vagy amelyet, most úgy érzem, maga a szobor közölt volna vele félreérthetetlen formában? Úgy, ahogy nekem meg Évi teste parancsolja tikkasztóan? Nem emlékszem pontosan a sorokra, de itt van, szinte a számon, a nyelvemen az egész. Igen, az, hogy mintha tényleg a szobor, Évi szoborhoz méltó, ha tetszik, antik formájúra kimunkáltan, klasszikus idomokból összerakott teste minden egyes részéből titokhordozó pávaszem meredne rám, és mondaná, vagy inkább óvón-intőn, figyelmeztetőn-bátorítóan, de tisztán érthetően sugallná: „*Du musst dein Leben ändern!*” Igen, meg kell, a minden képzeleten túlmutató csodát látva-bírva-megélve óhatatlanul meg kell változtatnom életemet – akármennyire vagyok is mostanság szakadatlanul ezzel elfoglalva; igen, új utat nem keresni képtelen, a legnagyobb kultúrát a legnagyobb sejtelmességgel, a legragyogóbb tudatot a leggazdagabb öntudatlannal egyesítő, összetettségében is végtelenül egyszerű, mindent internizált és így majd a saját lelkétől-lelkében megrészegült, drága Rilke; mindez nem elég, mert muszáj, hogy ehhez a teljességhez, ehhez a hosszú századok során nem tapasztalt harmóniához képes legyek hozzánőni, adaptálni magam. Meg hogy maradék életemmel, a hozzá szabandóval, az érte, a benne magamra találásért megváltoztatandóval érdemeljem őt ki, az őt kiérdemlő magamat meg együtt magunkat. És közben olyan lelkembe maró nosztalgia, olyan iszonyú, lám csak, őt ott látva meg Rilkében gondolkodva már megint farkaséhesre nőtt hiányérzet tölt el az előbb ölelt, majd az álomban is újra magamévá tett, most meg tőlem csupán karnyújtásnyira álló, bármikor elérhető és elvehető, magát mindig önfeledt örömmel adó, elvételét mámorosan megkövetelő nő iránt, hogy abba egész valómban beleremegek.

Évi valami zajt hallhatott felőlem, mert hirtelen, mintha egy más világból pottyanna ide, üti fel fejét, fordul meg és döbben rám. Először ösztönösen rám akár pirítani: hát te meg hogy merészelsz... – kezdené kacér-zavartan, de rám meredve megláthat valamit, amitől azon nyomban el is akad szava. Feszülten figyelő arca most olyan komollyá, nem, nem komollyá, végtelenül összefogottá, a pillanat roppant jelentőségét felfogóvá válik, mint amilyennek én még nem láttam. Úgy ahogy van, a meztelennél is meztelenebbül, odalép hozzám, leül az ágy szélére, vállamat az ölébe vonja, arcomat meg olyan végtelenül gondosan, puhán, mintha csak az édes gyerekéé lenne, veszi két áldó keze közé. Aztán lassan kicsit arrébb hajtja, bele szorgos tevékenységgel kimunkált helyére, oda, nagyon is tudja, pontosan hova, a mellébe, hogy ott aztán szinte a bőrömbe súgja bele: – Egyetlenem, mindenem... Tudod, úgy ébredtem fel, hogy azon nyomban muszáj volt a tükörhöz mennem. És abban azt nézni, arra szerettem volna abban valahogy választ kapni, hogy mi az, milyen is az, milyen lehet neked az, amit te olyan utánozhatatlanul gyönyörűen és gyönyörrel elhalmozva tudsz szeretni. De akárhogy akartam, nem kaptam a kérdésre csakis kis részválaszokat, mert az egész – az egész maga, mi ketten, te meg én, végtelen nagy titok – susogja arcomba. – És te, te mit néztél? Mi az, amit olyan kifejezhetetlen édességgel továbbítottál hozzám? – Megpróbálom a lehetetlent; elmondani neki, akadozva, a szavakat keresve Rilkét, hogy hogyan költözött belém Apollójával együtt, a soha nem tapasztalt, éppen hogy csak még elviselhető, még meg nem semmisítő tökéletesség-érzést, meg persze az általa, a felismerésével egyidőben keltett, a tátongó hiányt, és végül a most már elkerülhetetlen sorsot diktáló, a tökéletességből kinövő sort: *Du musst dein Leben ändern!*

Évi árnyalatnyit eltolja magától, de el azért nem engedné fejemet; úgy mered rám, mintha most látna először. Elismétli többször is, minden szavát szinte suttogva a Rilke-sort, de nem, most nem engedheti meg magának, hogy sírva fakadjon – derekasan tartja magát. Aztán szó-pocsékolás nélkül ismétli meg és ismételteti meg velem is a keresett és végre megtalált választ, azt, amit egyszer, máshol, máskor, úgy tűnik, réges-régen már mondtunk egymásnak. Azt suttogja: – nagyon... – és vár. Rám vár. Ó, értem. – Nagyon – mondom én is, lassan, hal-kan teljesítve magamra egyszer kirótt feladatokat a mi szentté vált szertartásunkban. Évi: – Nagyon, nagyon, nagyon szeretlek. – Én: – Nagyon, nagyon, nagyon szeretlek. – Évi: – Még annál is jobban. – Én: – Mindennél jobban. – Most aztán már nem megy tovább, de különben is eljutott odáig, hogy nem kell többé visszatartania magát, megengedheti, hogy végre mindent megfejtve, mindent megértve tapadjon belém, vesszen el karjaimban. Nem, most kivétel-lesen nem is szeretkezni, mint inkább megszűnni létezni.

* * *

Ez is, de ebben az augusztusban minden maradéktalanul töltötte fel szívemet magasztos érzésekkel, önmagában is istenített szerelmemmel és abban persze hogy szünet nélküli elragadtatottságomnak, Évikének az apoteózisával, amely mellett most először szorult talán háttérbe másik alapérzésem – Évi-féltésem. Hogy hogyan éltem meg ezt az időszakot, azt a kisfiú érzésegylegével jellemezhetném, amikor a hintán rúgja, süvítetteti, lövelli magát egyre magasabbra, már valahová oda, ahol át is fordulhatna, de nem, ő nem fékez, nincs olyan erő, ami őt most erre bírhatná; lelkében most az egzaltáltságnak meg a szorongás csipetnyi maradványának a csodálatos vegyületével repíti magát feljebb, hahó, gyerünk, még feljebb, pokolba a gravitációval, bele egyenesen a végtelen kék égbe, annak is az egész szédülő, táncoló világgal együtt a kézzelfogható távolságba érkezett legközepébe. Igen, oda, pontosan oda, ahol meg lehet szünni létezni – és az jó, az kifejezhetetlenül jó lenne –, most, most, most olyan fenségesen jó lenne elszállni, beleszállni annak a nagy kékségnek a közepébe! Hiszen most már az egész világ engedelmeskedik; mint Évike szeme, olyan maga a nagy, a hatalmas kék ég...

Igen, augusztusban Isten ott volt a helyén, fönt az Égben, és talán még mosolygott is. A világ itt lent, nekünk bizonyítandó, hogy így is lehet, legalábbis a mi számunkra a legteljesebb összhangban volt önmagával. *Hoc erat in votis* – Igen, ez az, amire vágytam – mondta nevünkben-nevemben az értünk szavát sűrítő Horatius. Na és azt talán gondolom már említenem sem kellene, hogy augusztusban én játszva voltam képes sétálni a vizeken, mintha mindig csak erre készültem volna. Meg játékosan oda-odaérintve magamat, el-elszállni a márványos hátú vizek felett, oda fel, bele annak a végtelen nagy kékségnek a közepébe...

* * *

Szeptember elején-közepén rendezték meg előbb a Zeneakadémián, majd a döntőkkel az Erkel Színházban a Liszt Ferenc Nemzetközi Zongoraversenyt, abból is a másodikat. Az elsőt, a hírnevet megteremtőt, valamikor a harmincas években Fischer Annie nyerte, a közbűl-sőt meg a háború hallgattatta el. Mindkettőnk, valamint barátaink köréből számtalan ismerős fordult ott elő karmesterektől szólistákig, zenemamákig és -papákig, megszállott rajongókig és áhítatos amatőrökig. Az indulók közt is voltak kedvenceink, főleg a végül is, persze csak ha jól emlékszem, harmadikként – holtversenyben? – végzett Rados Ferenc, nem is beszélve a nemzetközi mezőnybe éppen ott berobbanó kínai zongoristák akkor még meglepetésként elkönyvelt sikeréről. A zeneszülők és családtagok meg barátok a stratégiailag gondosan kiválasztott pontokon szállták meg az adott időpontokban a termet, hogy helyeikről ‘spontán’, ‘tomboló’ tapsviharokat idézzenek elő, természetesen a zsűri kedvező irányba befolyásolása érdekében – mondjuk amolyan japán tengerrengés, cunami módjára. Amit elnézően mosolygott meg az éppen jelenlévő ügyeletes zenekritikus, akinek a szemhéjai, ha persze nem is úgy, de azért valahogy csak mégis úgy, mint a mindannyiunk elé ezerszer odarakott Lisa úrhölgyének, valamelyest talán pilledteknek vagy talán csak árnyaltaknak tűnhettek.

Itt, magától Lisztől kaptam váratlanul ajándékba, lettem igen jóba – a neve maradjon titok (becsületbeli tartozás) – egy ifjú karmesternek a keményvágású, piros arcú, kerekdeden, gumilabdaszerűen tömör édesanyjával, akivel kapcsolatunk túlélte fia későbbi távozását, sőt egy rövidke időre még erősödött is, alighanem éppen annak következtében. Az általában mogorvának vagy oda-se-neki módra szókimondónak elkönyvelt hölgy, aki engem, azt hiszem, igazságtalanul, de valahogy mégiscsak Francis Bacon figuráira emlékeztetett, nem mindennapi bölcs ember volt, aki talán ismeretségünk harmadik hetében mokányságához méltó módon közölte velem: mi sem áll tőle távolabb, mint hogy kotnyeleskedjen, hogy felvetítse az ördög képmását a falra. De úgy érzi, meg kell nekem mondja: ha nem leszünk képesek Évikével együtt maradni – márpedig minden és még annál is több szól ellenünk –, akkor az Évi számára egy életre szóló tragédia lesz. Ő ugyanis szerelmemet gyerekkora óta ismeri – és azt hiszi, vagy legalábbis meri remélni, hogy jól. Évi szeméről, gesztusairól, egész lényének a megnyilvánulásaiból látja azt, méghozzá számára váratlanul – erről majd még mesélni szeretne nekem, fűzi hozzá –, de annál elragadóbban, végtelen öröme – most kezdi csak igazán érteni, miért, mondja és közben kópésan kacsint rám –, hogy életében először kiteljesedetten, sugárzóan boldog. Mire én újszerű ihlettől elkapatva mondom: igen, mert a boldogság a ‘nő belső poézise’. Mama elismerően mosolyog és, no lám csak, viszontidézi nekem Flaubert-t, aki írt Madame Bovary arcán arról a „minden meghatározási kísérletet lehetetlenné tevő szépségről, ami a boldogságból és csakis a boldogságból származik”. Látva rajtam az elragadtatást, nyomban hozzáfűzi: sajnos ő tudja azt is, hogy ott lenni, a mélyben Évike, a védtelen, a kiszolgáltatott, képtelen lesz végleg szakítani mindazzal, ami a beleoltódott rettegés miatt a kiegyensúlyozott boldogtalanság jól ismert, ezzel szemben viszont biztonságos vizein fogja tartani élete hátralévő, hosszú részére. Tudod te nagyon jól, hogy én mire-mikre gondolok – hivatott engem meg, hogy a napirendre tűzött ügyben én is a vád tanúja legyek. Alig tudtam kívánni, hogy válaszolhassak, idézve már nem tudom kit, aki szerint „Emma Bovary a házasságtörésben fedezte fel a házasság minden banalitását”. Mama

most is elismeréssel, sőt a Bovary-riposzt értékelésével bólogat, hogy aztán saját gondolatmenetét követve folytassa: én, vagyis Tamás – ugyanaz, akivel mellesleg kerek perc közölte: téged én igen megkedveltelek, te meg hol bujkáltál mostanáig? –, ha nem rokkannok bele a kudarcba, akkor azon kevesek közé kerülhetek, akik viszonylagos békében lesznek képesek élni majd magukkal. Mindez apránként meg a saját életéről eléggé nem értékelhető módon ajándékozottakkal keveredve, részletekben jön ki belőle – mint ahogy az is, hogy kér, a szerelmemre, a nagylelkűségemre apellálva hangsúlyosan kér: ha meg tudom magammal oldani, ne haragudjak majd sose Évikére, mert ő szegény már ilyen fiatalon és éppen most minden jóval bőségesen megáldva is – összetört ember. Mikor tiltakozom, kedvesen meg-simogat és azt mondja: te, kedveském, nem lennél te, ha nem védenéd őt meg saját sorsa ellenében is. Ezt alighanem még többször, attól tartok, sokszor is meg fogod kísérelni. Azért is, mert ismételten föl is fog majd merülni annak a szükségessége. Engem teljesen lefegyverzett az anyáskodási hajlamból, a józan észből számára kiutalt kiapadhatatlan készségről alkotott, ritka kombináció, amelyhez hasonlóval sem igen találkoztam Mama nélküli elő-életem során.

Azt talán mondanom sem kell, hogy Flaubert ide, Flaubert oda, én mindezenközben dermedten hallgattam Mama megcáfolhatatlan tényekként tálalt jóslatait, de akkor, abban az augusztusban meg kora szeptemberben fizikailag képtelen voltam kételkedni az egyetlen realitásban: a boldogságban. Mama egyébként iszonyúan megszenvedte fia, a tehetséges karmester távozását, de sokkal nagyobb ember volt annál, hogysem ne ő maga küldte volna őt ki a nagyvilágba. Amint az célzásaiból érződött, nem is minden előkészület nélkül. Nemigen volt választása – mondotta –, mert Budapesten ő sem látott jövőt fia számára.

Évivel csaknem minden alkalommal együtt voltunk a Zeneakadémián, ahol a szólóselejtezőket igencsak élveztük. Én ugyan néha nekikeseredetten panaszkodtam neki is, meg Mamának is: nem szabadna megengedni, hogy Lisztet olyan elképesztően mély átérzéssel játsszanak, mint ahogy azt Rados meg a kínaiak megkísérelték. (Két évvel később, amikor Szvjatoszlav Richter tette ugyanott ugyanezt, de még sokkal, felfoghatatlanul sokkal tökéletesebben, akkor abba egész Budapest, majd hamarosan az egész világ beleszédült. Igaz, az nem Liszt volt, hanem Liszt – Richter saját kezű kiadásában.) Most azonban, a Liszt-versenyen, magában a döntőben már zenekari művekkel kellett a zsűri elé lépni. Ekkor viszont csakis Rados tartott ki a *Haláltánc* mellett, a többiek – egy kivételével – mind az *Esz-dúr zongoraversenyt* választották az *A-dúrral* szemben. Nem túlzás azt állítani, hogy a karmesternek, szegény Lehel Gyurinak, de mindannyiunknak is a könyökén jött már ki a zene Esz-dúrban, ez a koleszterindús mű, amely most folyton úgy ismétlődött, mint egy meghibásodott lemez. Örök és lemoshatatlan szégyenem – de egyben egyik fura fölfedezésem saját magamról – szintén ehhez a zenéhez fűződik.

Két Esz-dúr között álldogáltunk a foyér-ban, azt hiszem, úgy a negyedik-ötödik újrajátszás pomádésnak, sziruposnak tűnő megnyilvánulása után, vagy tízen, és beszélgettünk persze a versenyről meg minden másról. Én nemigen vettem részt a csevegésben, annyira elbágyasztott Lisztnek az általam nem túlságosan kedvelt, de makacsul visszatérő oldala. Ami, minél többet hallotta az ember, annál inkább tűnt fenségesen kásás műnek – belátom, normális körülmények közt vastagon igazságtalanul. Egyszer csak a társaságon mintha megrökönyödés lett volna úrrá, Lehel Judit viszont olyan nevetőgörcsöt kapott, hogy levegő után kellett kapkodnia. Én csak azt láttam, hogy mindenki más elrémülve mered rám. Lassan és számomra úgy, mintha a fogamat húzták volna érzéstelenítés nélkül, kiderült, hogy váratlan módszert választva erre a célra, bolondot csináltam magamból. Hogy előbb csak magam elé dűnnyögve énekelgettem részleteket, majd a nagyon is jól ismert melléktémát, a főtéma kibontását indulatos-haragosan, héja-lecsapásként félbeszakító zenekar-zongora-felkiáltást imigyen interpretáltam, most már félhangosan és sajnos, sajnos nagyon is érthetően énekelve:

„Hooogy az isten ..... meg!!!” Igaz, állítólag *allegro con fuoco* és ihletetten, mély átérzéssel, sőt átéléssel adtam vissza – legalábbis Judit szerint – a zene leglelkét a magyarul ugyan nem tudó, de az általános vidámságban továbbfejlesztett változat szerint mostoha-anyanyelvére atavisztikusan ráérező Liszt helyett, rátapintottam a lényegre, de ahogyan az történt, az túlzás, durva, bárhonnan nézve is obszcén túlzás volt. *Peccavi, peccavi!* – próbáltam bűnömért a kellő alázattal megbocsátást kiérdemelni, miközben egy hirtelen elgyengítő érzés kerített hatalmába, mintha maga a padló válna mindegyre elnyelőbben puhábbá lábaim alatt. De az sajnos nem lett. Erre nyomban kezdtem úgy érezni magam, mint az az igencsak tekintélyteljesen méltóságos idősebb hölgy – már nem tudom, hol olvastam róla, de fel kell tételezzem, hogy valahol Woodhouse-ban –, aki végső szorultságában sem volt képes rátalálni a női vécére. Kéztördelő esdeklésem némi kis sikerrel járt, de csakis a fiatalabbak körében. Egy csokornyakkendős úr, megfontolt, higgadt ember kioktatott, megadva egyben a kegyelemdőfést is: Te csak ne zavartasd magad. Mintha a hölgyek itt se lennének... Judit ámulva nézett a pacákra, aztán látva engem úgy is, mint a szárazra vetett hal, még mindig remekül mulatva össze-vissza csókolt, és óvatosan visszatett a vízbe. Én meg könyörögtem: nehogy elmondja bátyjának, és ezzel is elnehezítse az eddigieken felül még egy újabb teherpróbával a zongoraművészek oly igen meghatóan frissességre törekvő, következő Esz-dúrjainak a túlélését, a szorgalmas illúziókeltést, hogy itt többről lenne szó, mint egy hetyke, extrovertált darab hű tolmácsolásáról. (Kivéve természetesen a később Szvjatoszlav Richterrel készített, az ott hallottakkal még véletlenül sem összehasonlítható, csodálatos felvételt.) Judit megígérte, hogy Gyurival szigorúan egyéni értékelésemet majd csak a verseny után fogja megosztani. (Ezt is tette úgy, hogy szűk családi körben igaz megértésre talált. Olyannyira, hogy Lehel György is – nagy lelkek ha találkoznak – nemes egyszerűséggel leszibaritázta, amint mondá, a közel sem csakis itt időnként üresjáratban virtuskodó Lisztet.)

Az ügynek ezzel azonban még nem lett vége. Mindebből legalábbis hetekig egy társasjáték lett úrrá tágabb értelemben vett környezetünkön, számtalan variációban, amely általában így kezdődött: ha te klasszikus zenét hallasz, szoktál az éppen játszott műhöz titokban, a magad számára sem tudottan, bárhonnan átültetett, akár légből kapott szöveget adaptálni, és ezt csakis, ha egyáltalán, a tény megtörténte után, talán jóval később realizálni? Vagy azt otthon egyedül, a saját alkotású vagy máshonnan, akár a világ legidiótább volt slágereitől ellopott, de legalábbis kölcsönként szöveggel énekelni? Vagy ha hallod a művet lemezről, akkor azt ezzel a szöveggel kíséreni? Tökéletesen nem tudományos felméréseink szerint a zenét rendszeresen hallgató emberek vagy kétharmada tud arról, hogy ilyesmit tesz, ritkán vagy gyakran, sőt van, aki csaknem mindig – persze a dolog természetéből kifolyóan csakis ismert, jól ismert zeneművek esetében. Valahogy így: a zenét szerezte Liszt Ferenc, szövegét írta Bódog Tódor.

Végül, és ezt csakis melleleg jegyzem meg: az egészről maga Liszt tehet. Hiszen annak idején, az Esz-dúr ősbemutatója alkalmából a közönség szokatlan módon nem robbant ki falakat remegtető, a koncerttermet csaknem szétverő ünneplésbe, csupán néma megadással, nem is igen titkolt kiábrándulással reagált az egyébként fenntartás nélkül istenített, zeneszerzőként, karmesterként, utolérhetetlen zongoravirtuózként tisztelt, időnként aszkétaként, alkalomadtán éppenséggel sarlatánként, na meg a lábai előtt ájuldozó hölgyek bájainak rendkívül gyakorlott értékelőjeként, szexatlétaként irigyelt Liszt legújabb művére. Mire a leghíresebb zenei adomák egyike szerint Liszt magára adóan és illő módon műve első tételének mindjárt a bevezetőben felhangzó főtémájára, annak a dallamára énekelte el megsemmisítő véleményét a nagyérdemű közönség zeneértéséről, mondván, illetve énekelvén: *Ihr versteht das alle nichts!* Vagyishogy ezek itten nem értenek az egészből semmit, abszolute semmit. Mondá, azaz danolta pedig mindezt németül, mert a beste lelke magyarul nem tudott egy árva kukkot sem. Talán ezért volt neki szabad zongoraversenyéhez – ha jól tudom, a világon elsőként – még német szöveget is írni? Lábjegyzetnek is beillő szöveget?

Végül azért még néhány szó zenéről: szeptember végén tért vissza első alkalommal vendégkarmesterként Budapestre André Gertler, egykori filmrendező-tanárom bátyja, akkor valamelyik német városból (ha memóriám nem csal, talán Hamburgból?). Az egész koncertből nem emlékszem másra – jellemző módon azokra a napokra –, mint a ráadásként, kincsként tárolt, rendkívül jó érzékkel éppen akkor minket lerohanó befejezésre: Berlioz fergetegesen robajló Rákóczi-indulójára. Mármint a *Faust elkárhozásából*. Minden, csak nem ‘nagy’ zene – de hogy táltosodott meg az ‘öreg’ Gertler, milyen robbanó, szikrázó előadást produkált az Állami Hangversenyzenekar, és hogy őrjöngött, indult szinte ott nyomban mindent elsöprő rohamra a közönség! Ha akadt volna ott valaki is, aki még ekkor sem érezte, mi van a levegőben, annak sürgősen orvoslandó problémái kellettek legyenek az érzékszerveivel.

Hiszen szeptemberben már a Kodály által megzenésített Berzsenyivel „forrt a világ bús tengere, óh magyar”. Vasárnap kora délutánonként egy új hétfői lap jelent meg, rendszerint három óra tájban jutva a körútra, hogy azt ott mind nagyobb tömeg kapkodja ki még azon melegében az árusok kezeiből. Az egyetemi tanév kezdetét permanens diákgyűlések jelezték. A KISZ, a Kommunista Ifjúsági Szövetség összeroppant a rá nehezedő nyomás alatt, a legkevésbé sem csakis Budapesten. Rajkot és ‘49-ben kivégzett társait a Gerő-vezetőségnek, bár húzta-halasztotta, a fáradhatatlan Rajk Lászlóné és a Petőfi Kör mind nyomatékossabb követelésére, na meg fél szemmel a körüludvarolt Titóra nézve, aztán már egész szemmel rá meredve, Moszkva hasonló tartalmú nyomására is rehabilitálnia kellett. Végül is október hatodikára, az 1848-49-es szabadságharc 13 vértanú tábornokának az aradi kivégzését megörökítő napra hirdették meg a Kerepesi temetőben az áldozatok újratemetését.

Becslésem szerint vagy 200-250 000 ember ment ki a temetőbe. Borús, szeles-hűvös kora őszi, az alkalomra magáért alaposan kitevő, igazi gyászidő volt – de Gerőnek és a többi bűnsegédi bűnrészesnek, mintha kipellengérezték volna őket, ott kellett bábukként állniok áldozataik koporsói mellett órákon át, kényszerűen, úgy, hogy egész valójukban megalázva viseljék el a feléjük áramló, szinte kitapintható gyűlöletet. Gyászos egy csoport volt az, a tekintély utolsó maradványa meg a hatalom patinája nélkül – innen nézve érthetetlennek tűnt, hogy ezektől a mitugrászoktól félt volna egy egész ország? Úgy tűnik, senki nem számított arra, hogy ennyi ember veszi magának a fáradtságot, vándorol ki a temetőbe megadni a végső tisztességet, ha nagy többségükben személy szerint nem is annyira Rajknak, Szőnyinek, Szalainak, Pálffynak – persze azért nekik is –, de a sztálinista terror minden még élő vagy már holt letiportjának, végső fokon az egész nemzetnek? Úgy is mondhatnám: behelyettesíthetően mindannyiunknak?

A hangszórókból áradó, fojtott gyászzene fedte be az alacsony felhőzettel együtt a kötélkordon közt lassan haladó, össze-összeterlődő embertömeget, amelyből egyetlen hangos szót, kiáltást, tiltakozást, morajt – elképesztő módon semmit, de semmit nem lehetett hallani. Amikor Szász Béla a perek túlélő vádlottai nevében szólt, de még amikor a pártvezetők részéről Apró Antal, Orbán László, Münnich Ferenc mondtak emlékbeszédeket, azok is fojtottaknak tűntek. Meggyőződésem szerint soha, sehol nem lehetett ennyi embert összehozni ilyen iszonyúan felajzott, gyűlölettől fűtött, mindehhez még ordítóan fülsiketítő csöndben. Tulajdonképpen a forradalom már itt, a Kerepesi temetőben, október hatodikán elkerülhetetlen tényé vált.

Évike meg én is ott voltunk, természetesen együtt. Szorosan fogva, még véletlenül sem engedve el egymás kezét, mi is lassan lépdeltünk a minduntalan meg-megtorpanó tömeggel a kötelek közt, a szélfúttá-szaggatta, héjákként sívító-csattogó fekete zászlók alatt – és mi sem igen szóltunk egymáshoz, azt hiszem. Nem tudom biztosan, ő mit érzett, nyilván nagy szomorúságot; én úgyszólván semmit, csupán végtelen fáradtságot, keserűséget. Csak amikor a megviseltnek tűnő pártvezetőség előtt mentünk el, rontott rám a III. Richárdhoz méltó

látványtól olyan gyűlölet, amelynek utóízét éreztem még a következő napokban is. Nem emlékszem, hogyan mentünk haza, vagy hogy egyáltalán hová mentünk volna a temetőből. Csakis az maradt meg bennem, hogy egy ideig gyalog baktattunk. Meg az, hogy ott kinn minden – a fákon, a lombozaton, a házakon, a kerteken meg az utcákon –, talán az előbb történet hatására, félreérthetetlenül lehetett érezni a búcsúnak meg magának októbernek a megfoghatatlan magányosságát, társtalanságát, meg a levegőben valamiféle vigyázó, komor, gyászos várakozást.

* * * * *

Ez az október meg részben az, ami ez után jött, egyébként az idő múltával egyenes arányban amolyan ködvilággá alakult át, amelynek jó néhány eleme azóta tökéletesen el is veszett, örökre eltűnt. Volt-nincs, vagy az is lehetséges lenne, hogy nem is volt? Amnézia a javából. Az amnéziát, már amennyiben ezt a jelenséget jól értem, olyan fizikai vagy pszichés trauma idézi elő, amelyet az agy, az idegrendszer, vagy ha tetszik a lélek nem képes elviselni, tehát feldolgozni sem, és ezért a nem-létező dolgok nem-ismerhető birodalmába utal. Igenám, én azonban ezenközben nemcsak hogy funkcionáltam, de egy hisztériásan mozgalmas, példátlanul hiperaktív időszakban nagyon is intenzíven éltem, éberen és minden idegszállammal odafigyelve, tetteimet általában gondosan megfontolva, szakadatlanul cselekedtem úgy, hogy e cselekvések meg az ezeket körülvevő akkori kísérőjelenségek maradéktalanul élnek bennem ma is – az amnézia tehát szelektív kellett legyen. Amit én abból az időből mindörökre – vagy legalábbis mindmostanáig – elfelejtettem, ami kiesett, ami eltűnt, az, ha nem tévedek, kivétel nélkül mind Évike személyéhez fűződik. Léven ez kettőnk kapcsolatának a teljesebb megértéséhez nyilvánvalóan egyike a kardinális kérdéseknek – elsősorban persze ahhoz, hogy e viszonynak az alakulása, a romlást tanúsító tendenciái bennünk akkor milyen reakciókat váltottak ki –, ezzel ugyancsak szükséges lenne később majd behatóbban is foglalkozni.

Szeptemberben, talán a hónap közepén vagy inkább, igen, a végén, a legvégén történt: ha nem is egyik percről a másikra, de minél előbb el kellett költözzek Edit albérletéből, méghozzá úgy, hogy helyettem Évike maradt ott. Egyedül. Maga az az Évike, aki ezt a 'döntést' közölte velem. Továbbította, átadta nekem. Utólag milliószor gondoltam végig, mi váltotta ki ezt a radikálisan destruktív fordulatot, de soha nem jutottam sehova. Mármost annak a rekapitulálásában, hogy miért is kellett nekem onnan eljőnni. Amilyen egyszerűnek tűnhetne egy ilyen sorsfelforgató elhatározásnak az indokolása, olyan egyszerűen nincs nekem arról a lehető leghalványabb fogalmam sem. Soha életemben ehhez fogható jelenség velem sem azelőtt, sem azóta nem fordult elő – valamit tennem kellett, sőt első megközelítésre, de bárhonnan nézve is nyilván létfontosságút, mindenre, ami nekem szent, teljes súlyával ráomlott, és én nem tudtam – mármost hogy utólag nem voltam és azóta sem, ma sem vagyok képes kibogozni, hogy mi volt, mi lehetett annak az oka, a miértje. Az egész egyre inkább olyan kísérteties, sőt rémisztővé vált számomra, hogy egy idő múlva már komolyan kezdtem aggódni, féltem rágondolni is. Persze, legalábbis elvileg, könnyen lehetséges lett volna, hogy Edit kért meg bennünket: ő mégis csak egy embernek adta ki az albérletet, ez így neki több mint sok és más, mint amire számított, éppen ezért többé már nem felel meg.

A feltételezés logikusan hangzik, és ha tetszik, nyílegyenesen vezethetne el a keresett válaszhoz. Csakhogy én tudom, ugyan sejtelmem sincs, honnan, de határtalan biztonsággal tudom, hogy nekünk az egyik utat sem kellett megjárunk. Egész életemet illetően semmiben sem vagyok olyan biztos, mint abban, hogy Edit békében hagyott bennünket. Mert ha teszem fel mégsem hagyott volna, akkor minden kétséget kizáróan mindketten és főleg **együtt** költöztünk volna el. Vagy legalábbis és logikusan föl kellett volna merülnön annak az akkut szükségessége, hogy keressünk magunknak – magunknak, tehát mind a kettőnknek együtt – egy

másik albróletet. Vagy bármiféle alternatívát – akármit, csak nem a szétválást. Csakhogy mivel erre nem volt szükség, így erre természetesen nem is került sor.

Az egész ügy tökéletesen abszurd voltában mindössze két elem tűnik úgy-ahogy logikusnak. Az egyik: Valinak volt valamilyen fontos, minden idegsejtemben érzem, hogy meghatározó szerepe. A másik: én, ahogy Évi közölte velem, hogy el kell menjek – nem tudom, hol, mikor, fogalmam sincs, hogy hogyan –, egyetlen hang, tiltakozás, vita nélkül vettem tudomásul, hogy márpedig ennek így kell lennie, olyannyira, hogy nyilván meg sem kíséreltem érvelni ellene. Kísértetiesen emlékeztetve Shakespeare Poloniusára, amikor az a királyfi lelkét kifürkészendő küldetésében ‘beszélget’ Hamlettel. És Hamlet csak úgy elejt számára valami lila képtelenséget, amire az udvaronc, a mellesleg okos, sőt bölcs Polonius megbízását teljesítendő persze hogy nem mond logikusan ellen, hanem még lelkesen helyesel is, hogy aztán, amikor Hamlet az előbb mondottaknak hanyatt-homlok az ellenkezőjét önti ki elé, Polonius azt is feltétlen megértéssel lefetyelje fel, tegye a magáévá. Úrnőmnek ellentmondani képtelen udvaronc-majommá váltam volna, csak hogy a bajt, az ég tudja, milyen jellegű, milyen természetű bajt valahogy elkerüljem? Viszont engem ebben az esetben Évi-Hamlet a legkevésbé sem ugratott, nem beszélt bele a nagyvilágba, hiszen akkor elmondott szavainak sorsukat végső soron eldöntő hordereje volt! Vagy ha már itt tartunk, és Shakespeare-nél meg Poloniusnál maradunk: az örölségben volt ‘rendszer’ – nyilván ezért sem szálltam vitába vele. De hát az ég szerelmére: mi fogadtathatta el velem, hogy töből levágom az ő ölelésére szoktatott fél karomat, és bár emiatt el vagyok szontyolodva, mégis úgy teszek, mintha igazából semmiféle jelentős dolog sem történt volna? Éppen csak hogy megvárom, nem sietem el, csak megvárom, amíg közlik velem a következő meghozandó áldozatot: itt az ideje a másik kart is lenyisszantani?

Mondhatta Vali bármilyen formában is azt, hogy társadalmi vagy isten tudja miféle ok – milyen más ‘ok’? – miatt nem helyes, hogy együtt lakunk? Hogy mit szól hozzá a világ, meg annak az ügyben így-úgy érdekelt, nyilván körülötte ilyen minőségükben jelenlővő képviselői? Akik ebben az esetben mondjuk Évi főnökeiben ölténének testet? Ha igen, akkor ezt már megtehetette és az olvasó teljes joggal számíthat rá: meg is tette volna jóval előbb, éppenséggel akár a kezdetek kezdetén. Na és ismételten: ha meg nem erről volt szó, akkor miért nem költöztünk el mindketten, Évikével együtt egy másik albróletbe? Lehet, hogy nem lett volna a legkönnyebb feladat találni egy ilyet, az viszont lehetetlen, hogy ez a megoldás föl se merült volna. Márpedig – ismétlem – abban tökéletesen biztos vagyok, hogy mi sem együtt, sem külön-külön nem kerestünk mindkettőnk számára másik albróletet. Nem mozgósítottuk rengeteg emberből álló baráti-haveri-ismerősi köreinket azért, hogy segítsenek egy másik albróletet fölhajtani. A feladat így tehát kizárólag az volt, hogy találjunk nekem egy átmeneti megoldást. Hogy hova átmeneti? Ki tudja? Sőt ki tenne fel ilyen kérdéseket? Mert ugyebár ez még így sem helyes, lévén ez így egyáltalán nem a mi feladatunk, hanem csakis az enyém. Mondhatnánk talán így is: a magánügyem.

Minthogy egy emberpár nem is kevésbé ingatag alapokra helyezett sorsát, létét minden más lehetőséget meghaladó módon befolyásoló döntésről és az ezt logikusan követő, katasztrofális kihatású cselekvésről volt szó, a lényeg tehát nem is az kellett legyen, hogy én elköltözzek. Ez csupán egy még ennél is jelentősebb cél végrehajtásának a technikai részletmódozata kellett legyen. Nem, a cél itt az volt, persze ki nem mondottan, hogy **mi ketten ne élünk többé együtt**. Hogy egy rejtélyes machinációval szétverjék a mi gyönyörű kettősünket. És én, én, én, az állítólag oly végtelenül dörzsölt, a magát oly sok cvikliből élve és egy darabban kivágó vagány – én ebbe az agyrémmel felérő örületbe, saját legdrágább társammal közös, teste hatalmába letétbe helyezett létemnek a feladásába csak úgy belementem? Képes voltam belemenni? Anélkül, hogy egy frissiben élesztett késsel a kezemben ámokot futottam volna?

Tökéletes abszurdum. Innen kezdve áll le kombinációs képességeim, eddig azt hittem, kimeríthetetlen készlete. Nem emlékszem, nem tudom – és bármennyire kínzó is a bénító nem-tudás, el kell ezt fogadnom. Az egyetlen kiút az lett volna, ha évekkal később egyszer megkérdeztem volna Évikét: miért kellett akkor ennek így lennie, mi volt az egész kalamajkának legalábbis a kimondott oka? Semmi ilyesmit azonban nem tettem és aligha hiszem, hogy most már valaha is megtenném. Ez ugyanis számomra fölöttébb megalázó lenne. Már úgy értem, a mai Márton Évával szemben. Azért, mert szenilisnek tartana? Vagy mert azt hinné, hogy ugratom? Még inkább azt, hogy így szeretnék útjára indítani valamilyen újabb dialóguskísérletet? Végül is mindegy. Hiszen ha én nem emlékszem, azért az elképzelhetetlen, hogy Évi ne tudta volna az akkor velem közölt ‘hivatalos’ okot, és ne emlékezne arra példásan, hiánytalanul ma is. A lehető, az elképzelhető legjobb esetben is tudta, és mégsem tett ellene semmit.

Így azután nem meglepő, hogy miután a kispiszkosban végrehajtott letámadás után – erre mindjárt rátérünk – Évi ‘hazament’, hamarosan kiderült, hogy az első külön töltött éjszakát illető előérzeteim nem csaltak. Évi visszavonhatatlanul megrontott, ha nem tett tönkre, zúzott szét bennem sok mindent. Mert ugyebár vannak emberi életek, amelyeket elsőrendűen befolyásol az, ami a személyükkel vagy tulajdonukkal történik; mások számára a végzet abban rejlik, hogy mi történik velük érzéseiket meg gondolataikat illetően – ez és úgyszólván semmi más. Mert az azért mégiscsak lehetetlen, hogy mindennek a háttérében ne egy meztelen tény húzódjon meg, olyan csoroszlyaszerűen csúnya, amilyenre csak egy pőrre meztelenített tény képes lehet. Bármilyen ilyesmi – a kvalifikációkkal vagy azok nélkül – magával Évivel kellett a szó minden lehetséges és lehetetlen értelmében a lehető legszorosabb kapcsolatban legyen – és én ezért olyannyira képtelen voltam feldolgozni, hogy ez változtathatta át az egész nyomorult ügyet egy idő után többé már számomra fel nem ismerhetővé, majd küldte el ehelyett tudat alatti világom egyik legsötétebb sarkába. Én meg ott fenn közben csak dideregtem, mert fáztam, de azt aztán a csontom velejéig.

Amit viszont tudok: amikor még augusztusban úszkáltam a boldogság csodatengerében, olyan mértékben telve el gyönyörteljes magunkkal, hogy egy idő után igenis kezdjem ezt az állapotot mi másnak, mint a nekem kijárónak tekinteni, akkor, a tragikus példákat szinte betű szerint lekopírozva – igen, most már tudom –, klasszikus elődeim hosszú sorához csatlakozva én is elkövettem a *hübriszt*, a mértéket vesztett görög halandó végzetes attitűdjét, a páratlan szerencséből fakadó, határtalan fennhéjázás istenkísértő bűnét, azt, amelyre a kihívott istenek a fennálló világrend nevében kökemény kézzel mérik ki a lényük leglényegéből fakadóan kiosztandó, mindennél kegyetlenebb büntetést. A nagy, a feltartóztathatatlan bukást.

Amelynek a nyílegyenes következményeként persze hogy egyetlen pillanat alatt változott meg az életem – örökre. Egy csapásra megszűntek, hogy mást ne mondjak, a reggeli ébresztések. Na és mindaz, ami azokkal együtt járt, mindaz, amit azok jelentettek számomra, mindaz, amit azok fejeztek ki a maguk direkt módján szerelmünk egészéről. Ezért aztán jól beidegzett, undok szokása szerint újra csak a rettegett napot megkezdő, engem nyomban rosszkedvű öregemberré változtató reggel lett a napnak a legpocsékabb része. Úgy ám, de most, Évike jelenléte múltán még ocsmányabb, életellenesebb, lepusztítottabb, mint bármikor azelőtt. Nem ébredtem én éjjel sem fel többé úgy, hogy a karomba tartottam volna, hogy magamhoz húzhattam vagy akár csak megérintettem volna őt, ha másért nem is, mint tudni, tapasztalni, hogy még mindig itt van, hogy nem csak álmodok. Hiszen többé már nem volt ott, csakis a tátongó úr, amelyet maga mögött és maga helyett hagyott. Hogyan engedhettem én meg, hogy **azt** bárkik is elvegyék tőlünk? Nyilván elveszítettem én józan eszemnek az utolsó maradékát is. Nyilván nem is érdemeltem én meg azt a híres-nevezetes boldogságot, ha így hagytam azt a kezemből kicsavarni.

Rendben van, nincs más magyarázat: egy trauma miatt nem emlékszem többé sem arra, hogy miért kellett eljöjje, sem más, meglehet nem ennyire létfontosságú dolgokra. Mi lehetett azonban ez az agybénító hatású trauma? Az eljövétel esetében a drasztikus módon végrehajtott elválás Évikétől, az 'ágytól és asztaltól' elválasztás durva, mintegy műtéti beavatkozása gyönyörűségembe is csakúgy, mint az újszerű, most már mindig velem maradó megfosztottság állandó jelenlététől, új életem oxigénjétől is. A tegnaptól, amikor mindketten még fennlen szárnyaltunk, amikor elmondhatatlanul szerettük egymást és ebben kiapadhatatlan boldogságforrásra leltünk. Most meg? Égetett, mart a fizikai-lelki hiányérzet.

Ez így igaz, és mégis, a logikai hiba szinte beletenyerez a képembe: én itt most összekeverem az okot a következménnyel! Ha erről van szó, többé már gondolkodni sem vagyok képes!

Nem, valamit azért értek, igaz, ezt eddig is mindennél világosabban értettem. Sőt, kivétel nélkül mindig ez a legelső gondolatom, ha a téma bármelyik eleme bukkan felszínre. Igen, azt értem, hogy a mi kettőnk sorsa bennem tökéletesen összekeveredik a forradalommal. Azt is értem, hogy ez volt a kezdetek kezdetétől fogva a mi együttesünk vezérmotívuma. Nem azért, mert így akartuk; egyszerűen azért, mert ez így történt, összefonódott magában az élet gyakorlatában. Ha el akarnám az egyiket mechanikusan választani a másiktól, az aligha sikerülne. Ha húzom itt, jön ott is; ha nyomom ott, enged itt is. Szeptemberben még nem volt világos, hogy a forradalom veresége miatt elveszítem Évikét – hiszen a forradalom még ki sem tört és, legalábbis elvileg, valamilyen békés vagy ha nem is kedélyesen békés megoldásra, de azért mégsem világfelforgató ki-nem-bontakozásra még bőségesen lehetett kilátás. Már legalábbis elvileg. Évivel éppen ezért politikai nézeteltéréseink akkor még nem voltak, nem is lehettek, hiszen semmi ilyesmire nem volt még akár mesterségesen felpumpálható ok sem. Ez esetben tehát a trauma csakis az lehetett, hogy: így vagy úgy, de tudtam, hogy ez mindenképpen vesztett ügy. Én ezt azonban akkor még látva nem láttam, tudva nem tudtam. Viszont ha tudatosan nem láttam, nem is tudtam, akkor talán határtalan érzékenységgel valahogy már szeptemberben kapiskáltam volna: mindennek elkerülhetetlenül vége lesz? Miért? Hogyan? Milyen jelekből szűrhettem le ezt a ki nem mondott következtetést, azt, ami miatt még magamban sem kimondottan, de mégis föladtam a partit?

Nyilván csak részben racionális okokból, jelekből. A legkevésbé sem tűnt úgy, mintha köztünk érzelmileg bármi is változott volna. Sőt. Amikor először nem aludtunk együtt budai kéj lakunkban, hanem búcsút vettem tőle, majd összecsomagolt dolgaimmal távoztam késő délután, pesti, vacak és piszkos kis átmeneti, kölcsönkapott lakásomba a Zápolya (Gogol) utcában, mire odaértem, megilletődötten mosolyogva ki más várt rám ott a kapuban, mint a Budán nemrég otthagyt – Évike? Aki mindezt előre kifundálva taxival robogott oda, hogy megelőzzön és ő fogad hasson számkivettségem helyén is. Szerelmesen, igen, nem is kétséges, bocsánatkérően és elfogódottan jött föl velem a 'kispiszkos'-ba – ennél jobbat sehogy sem találva neveztem el annak a nyomortanyát, ahol megpróbáltatásaim legújabbikát kellett a rám kirótt büntetésként elszenvednem –, de ott viszont azon nyomban, a legkevésbé sem kedveskedve, dédelgetve, nem veszve el a részletekben, de annál hibátlanabban koncentrálna, a ruhát szinte lehányva magáról támadott le agresszívan, éppen csak hogy nem megerőszkolva tört célja felé, és közben úgy szeretett, mint azelőtt talán még soha nem. ----- Palika, segíts már – napok óta oda se bagózol, ki se nyitod a bölcsességek bőségszarujából szerzett holmikkal dugig megtöltött szádát. Pedig tudod, hogy éppen most lenne rád a legnagyobb szükségem, hiszen látod, mennyire kínlódom, nem találom az utamat. Te meg közben fáradt mozdulatokkal emelgeted cigarettádat a szádhoz, és jobb ötlet híján szippantasz belőle egyet-egy, méghozzá a valaha szép időket megélt kastélyában hamvazódó dekadens arisztokrata végtelen unalmával. Vagy mondjuk inkább: egykedvűségével? És közben egy megveszekedett szó nem sok, de annyit sem szólsz, csak hagyod, hogy forrjak a saját levemben.

– Húha! Megkésetten még a feudalizmus-ellenes osztályharc is kibújik a sebtiben összekötött száju zsákból. Akkor pedig már tényleg nagy baj lehet! De hát mondd: mit vársz mást egy műkedvelőtől? Ó, bocsánat, csak a rossz, nem a megfelelő helyen fölkéredzett Madách-idézet.

– Köszönöm szépen, Madách-idézetekkel jómagam is több mint bőségesen el vagyok látva.

– Tamás, hosszú és mindinkább eluralkodó szokásod szerint önmagaddal vitatkozó fejtegetéseid meghallgatása után nemigen tudom, mit kérdezzek. Illetve tudom, persze hogy tudom, csak azért nehezemre esik. Mert tartok tőle, hogy magába a mostanság oly igen érzékeny lelkedbe gyalogolok bele. Példának okáért föltéve mondjuk ezt a kérdést: Évike talán azért volt ilyen agresszív módon szerelmes, mert olyan mélységesen mély lelkipurdalás gyötörte, amelyről nem is sejtetted, hogy arra képes lehetne? Azért, mert éppen most kötött útilaput a talpad alá? Vagy ha nem ő tette azt, akkor azért, mert szótlánul bár, de hozzájárult, besegített a kiebrudalásodhoz? Vagy ennél már valamivel, esetleg jóval többről is szó lehetne? Például mint minimum azért, hogy szándékai iránt semmi kétséget sem hagyva vajon nem ő magának kellett volna-e mindenáron, tűzön-vízen át, körömmel-foggal ragaszkodnia ahhoz, hogy igenis találjatok egy másik albérletet – nem neked, de kettőtöknek? Hogy semmiképpen sem lett volna hajlandó elválni tőled, a legrosszabb esetben is csak néhány napra?

– Elvileg nagyon is okos kérdések, de még most, utólag is belesajdul a szívembe, hogy ilyeneket vélek hallani vagy ilyenekre kell gondolnom. Miért lett volna neki, engem-minket változtatlanul szerető szerelmemnek lelkipurdalása? Csakis akkor tudnék valami ehhez hasonlót elképzelni, ha Vali főzött volna ki valamit varangyos békákkal kibélelt boszorkánykonyhájában, valamit, ami az első stációhoz lett volna hivatott vezetni a szakítás felé vezető úton, és ő, Évi, tudva vagy inkább csak sejtve, de vele ment. Tehát először tett volna valami olyasmit, ami meredeken ellenem-ellenünk irányul, így vagy úgy?

– Igen, lehet, hogy ezt tette. Már ha a te memóriádban meg lelkedben létrejött káoszból próbálunk meg valamit is kihámozni. Hogy miért tette volna? Akadhatna egy pár tucatnyi miért, ha már éppen itt tartunk. Például, mert hiányzott neki a lakása, mert hiányzott a kényelme, mert... mert boldogságában is kezdte magát valahogy időn kívülinek, elveszettnek érezni? Vagy mert hiányzott neki Zoltán? Találkozott vele időnként? Nyilván. Hogy hol? Hát persze, hogy 'otthon'. Beszélt vele időnként, akár rendszeresen is? Nyilván. Ott is meg telefonon is. És te tudtál minderről bármit is? Nyilván nem. Mi több, fogalmad sem volt róla, sőt bármi hasonlónak a pusztá lehetősége sem merült fel benned. Hogy szerelmed a starttól kezdve a szó bármilyen értelmében is kétkulacsos játékot játszik, arra még legvadabb álmodban sem gondoltál, azt talán még most sem hinnéd el. Hogy ugyancsak fennáll a lehetősége ennek: Évi élete legnagyobb ziccerjébe, az égisz erejű szerelembe is már eleve tisztességtelenül ment bele. Légy szíves, ne háborodj föl azon, ami most kihullik belőlem. Végül is te magad követelted tőlem, hogy ha kell, mondjak ellen, sőt provokáljalak. Márpedig ehhez nem kell szükségszerűen még egyet is értenem azokkal a kérdésfeltevésekkel, amelyeket a fejedhez vágok. Ha nem akarsz ezekkel most foglalkozni, akkor ígérd meg: alszol rá egyet, százat, de elteszed azokat gondolkodásra alkalmasabb időkre.

– Ezt is fogom tenni. Már úgy értem, alkalomadtán megpróbálom ezt tenni.

– Na, akkor most, hogy ezt kiadtam magamból, méghozzá úgy, hogy le se haraptad a fejemet, folytathatom. Onnan, ahol megszakítottam a gondolatmenetet. Tehát: az én kérdéseim helyett, amelyek időnként nyilván átfutottak az agyadon, te, gondolom, valami olyasfélét éreztél, hogy: ha engem szeret, akkor mi az ördögnek paláverezne bárki mással? Arra mindezenközben meg csak nem is gondoltál, hogy Zoltán nem kifejezetten 'bárki más'. Már legalábbis aszerint vélem ezt így, ahogyan ebben az ügyben most már kezdenélek megismerni. Ismerni igen, de megérteni – azt aztán nem. Hogy lehet, hogyan lehetséges az, hogy a te ösztöneiddel vegyes, igenis a leghatározottabb, legőszintébb elismeréssel mondom, félelmetes szaktudá-

soddal nem értetted meg azon nyomban, mindjárt a kezdetekben, minden dolgok legelején: nincsen a mi életünkben semmiféle olyan dolog, mint teszem azt a tiszta, a transzcendens gyönyörűség, mert csakis idő kérdése, mikor jelenik meg a színen a szorongás, és marad azután – jó esetben, ugyebár? –, hogy a két társ egymás kezét fogja mindörökre – tehát mondjuk egészen holnapig, ha nem éppen holnaputánig – együtt és kitartóan.

– Úgy döntöttél, hogy most nyomban agyonütsz vagy csak apró részletekben teszed majd meg? Lehet, hogy Évi általam nem ismert, mert sűrű titokban tartott ‘magánélete’ még nem játszott döntő szerepet – és mégis, be kell lássam, teljesen igazad van. Az egyik jogos kérdés: miután Évi mellettem kötött ki, én vajon miért folytattam továbbra is ugyanolyan szuperóvatosan az egész viszony legfontosabb külső, valamilyen szinten azért még ugyancsak létező vonatkozásait, mint mielőtt ezt meg megtette volna? Például miért nem kérdeztem meg tőle mindazt, amit te most felsoroltál? És ha nem elégített volna ki a válasza vagy a még valószínűbb nem-válasza, miért ne vittem volna dűlőre az egész ügyet, akkor és ott? Hiszen ha valaha, a taktikai előnyökkel akkor még vitathatatlanul én rendelkeztem.

– De még mennyire!

– Vagy ha ebben tévednénk, akkor az egészet úgyis elvitte volna már az ördög! Akkor vajon miért nem használtam ki azokat az előnyöket? Persze hogy ez lettem volna én – hiszen ilyen voltam én azelőtt. Meg ilyen lettem én azután is. Meg még ilyenebb. Most meg? Nem váltottam, mert egyáltalán nem is gondolkodtam? Nem gondolkodtam, plauzibilis lehetőségek még csak eszembe se jutottak; nem kérdeztem, nem tettem semmit – márpedig erre hipotetikusán is csak két lehetőség van. Az egyik: elfogadtam, hogy vége. Elfogadtam, anélkül, hogy tudtam volna róla: ezt teszem. A másik: elbújtam. Hogy miért? Mert féltem. Féltem, hogy el fogom őt veszíteni. Nyilván félhettem én az elejétől kezdve, úgy, ahogyan azt te nemrég feltételezted – csak hogy akkor még volt miért harcolni, volt ott, közvetlenül az orrom előtt egy minden körülmények közt elérendő cél – meg kellett őt szerezni – persze hogy az ő saját maximális részvételével –, megadni ennek a minden ízével magával ragadó, új helyzetnek megfelelő formákat magunknak is, meg a világnak is; szép személyét tartalmas, káprázatos formalitásokkal, így elsősorban az együttalakás kölcsönös elragadtatottságával magamhoz kötni úgy, hogy ezeket a szálakat mind szorosabbra fűzve tegyük elszakíthatatlannak. Aztán? Most? Most állítólag zavartalanul az enyém volt – akkor meg miért nem harcoltam foggal-körömmel azért, hogy megtartsam? Miért nem szoktattam őt hozzá, ha kellett volna, apránként, szeretetteljes türelemmel ahhoz, hogy velem mindent, de mindent megbeszéljen? Miért, az isten szerelmére, miért törődtem bele az elvesztésébe, mint valami végzetszerű, eleve elrendeltetésbe? Miért fogadtam azt el zokszó nélkül, vagy miért bénultam meg a félelemtől?

– Pedig tudtad, hogy ha férjével megmarad a baráti vagy milyen viszonya, az is előled eltitkoltan, illetve minthogy te nem kérdezted, neked nem is említve; hogy ha az anyja mindent megtesz azért, hogy menjen vissza Zoltánhoz; hogy ha ahelyett, hogy lazulnának, az őt oda kötő szálak még erősödnek is, akkor nincs választásod: megadhatod magad azon nyomban, vagy harcolnod kell. Miért nem tetted ezt, miért kezdtél el az eddigieknél is intenzívebben félni? Vagy ha már a félelem ott volt, jelen volt, akkor miért nem harcoltál érte – félve? Miért nem ütötted szorgalmasan a megvert ellenségek fejét? Például miért nem mentél el most te, a változatosság kedvéért, tíz napra Évikéddal édes kettesben a legközelebbi őserdőbe elő-pót-nászútra?

– Nem tudom. Továbbá azt se tudom, hogy ha Évi akkortájt egy fogatlan öregasszony, vasorrú bába lett volna, akkor szerelmem heve változatlanul szolgálhatta volna-e a földi pokol fűtését elősegítő tevékenységet. Bocsánat az elkalandozásért, csak időnként az egész mindinkább kezd bennem az abszurdnak a benyomását kelteni. Mert ugyebár jól ismert az az

állapot, amely olyasfajta egyszerű szeretőkre igencsak jellemző, akiknek köztudottan nincsen más kiválasztott tárgyuk vagy témájuk, mint az elmélkedés, sőt a merengés egyetlenegy emberi megnyilvánulási formáról, lett légyen az elérhetetlenül távoli vagy nagyon is, bekebelezhetően közeli, amely az ő számukra magában hordozza az egész világ magasztosságának a leglényegét teljes szépségében, tökéletességében és persze végtelenségében. Viszont ez a fajta szerencse az én merengéseimhez a legkevésbé sem adatott meg. Én ugyanis lehetnék sok minden meg annak az ellenkezője is, viszont aligha lettem volna Évike ügyében egy átlagos szerető; márpedig meg is kaptam az ezért nekem úgy tűnik automatikusan kijáró büntetést, mintha a Természet – amely ugyebár a közhit szerint retteg az űrtől – olyan igen nagyon konvencionális lenne, hogy azzal együtt vagy anélkül, de irtózna a bármilyen módon is kirívó és ezért tőle távol álló, igencsak elütő magatartástól. Így azután – talán már a kezdetek kezdete óta? – csakis idő kérdése volt, hogy mikor és milyen intenzitással kezdek majd el szenvedni. Márpedig ha nem tévedek, akkor a szóbanforgó idő ekkortájt kezdte az én tájaimon mind otthonosabban érezni magát.

– Lett légyen ez így avagy sem, én viszont annál magabiztosabban erősíthetem, hogy ‘Bevezetés a szerelemtanba’ című értekezésed jócskán megérdemelné a magasztos téma nem is kevésbé elhanyagolt, sőt fel sem igen derített aspektusainak a meg nagyobb lélegzetű kifejtését. Annál is inkább, mert manapság ahhoz, hogy ilyen témába belevágjon, nem sok embernek lenne meg a hajlama, még kevésbé a szükséges felkészültsége.

– Ezzel szemben viszont azzal, amit az előbb mondtál, eszembe juttattad, hogy én soha, de soha nem mondtam ki Évinek kerek-perec: el akarom venni őt feleségül. Jó, tudom, hogy ez a szándék perspektívaként számomra meg az ő számára is – csakugyan? – magától értetődő volt. Vagy legalábbis az kellett legyen. De miért nem éreztem a szükségét annak, hogy ezt nem csupán egyszer, de többször is kimondjam, hogy lelkendezzek érte, hogy elszakíthatatlanul kössem össze az ő tudatában is a mi házasságunkat magával a földi Paradicsommal – na és tegyem ezt azzal együtt, ami egy leánykéréssel meg egy gyűrű nélküli eljegyzéssel együtt jár? Vajon ő hogyan reagált erre a ki-nem-mondásra, ha egyáltalán?

– Miért, az ő helyében te hogyan reagáltál volna?

– Pali, te zseni vagy! Méghozzá annak is a törőlfakadt fajtájából! Én meg sajnos tök hülye! Nem tudom, hogy fáj-e neki, de az biztos, hogy nemigen érthette, már persze azon kívül, hogy nem éppen zsongott be emiatt az elfojthatatlan gyönyörtől. Én meg nyilván azért nem beszéltem erről neki minden lehetséges meg lehetetlen alkalomból, mert ugyancsak tudatában voltam annak: nincs nekem mire házasodni. Merthogy nem volt nekem pénzem, nem volt lakásom, és a minden irányban nyitott múltammal a hátam mögött, nyilván nem volt nekem jövőm se. Ahogy azt nálunk, Angyalföldön szokás volt mondani: kértem volna meg a kezét a blank... tudod mire, ugye?

– Hát ha már így sejtetni engeded? És ezt a legkevésbé sem csakis Angyalföldön találják fel ilyen, hogy is mondjam csak, velősen, elfogult lokálpatriótám. Pedig nézz csak körül. 1956 decemberében, ha jól tudom, volt már egy meglehet gyatra és utált, de mégiscsak saját társbérleted. Ha jól emlékszem ismerkedési beszélgetéseinkre, ezt vagy másfél év múlva cserélted el egy másik, most már igen szép, tágas társbérletre, kiváló helyen, na és egy olyan, több nyelven beszélő erkéllyel, amelyről, feltételezésem szerint, a lehető leggátlástalanabbul kezdhettél ki az űrön át a szemben lévő hatemeletes ház valamennyi, arra érdemesnek ítélt hölgyeményével. Úgy 16 és 60 között. Már azok közül, akik nekibuzdulásukban az erkélyükre vonultak ki veled távflörtölni. Ezt a társbérletet aztán már modern bútorokkal rendezted be. Sőt mindenkinek a középpontjaként kárpitossal csináltattál is egy később nászágygá előléptetett, saját tervezésű, szürkés-kék csodaágyat – ha jól értem, fogadószoza helyett és persze a szemben lévő házbeli, intenzív kezelésre vágyó új hölgyismerőseid nagyobb

öröme. (Azt azért bizonyos események tudatában nem éppen mondhatnám, hogy osztatlan öröme. Inkább talán: összkomfortos parkolóhelynek. Vagy még inkább rendelőnek – bejutás csakis előzetes jelentkezéssel.) 1964 januárjától pedig már egy vadonatúj házban volt erkélyes, háromszobás lakásotok – az általunk is oly jól ismert és szeretett öröklakásotok. A magántulajdonnak az ő eléggé nem méltatható, a burzsoát minduntalan újraszülő szentségével. Mindez akkor még csakis és kizárólag a te jövedelmedből. Mondd, szívedből szottyant Tamásom, ha ez így van – márpedig így volt, ugyebár –, akkor lennél olyan kedves elárulni nekem, hogy miért is nem volt önbizalmad? (No meg aztán nem látlak én téged magam előtt, amint lógó orral meg egyéb alkatrészekkel ténferegsz a nagyvilágban. Nem a te formád lenne az, pajtás.) Hiszen mindezt még egy nagy gonddal összegyűjtött, impozáns vereségalmazzal a hátad mögött, viharos ellenszélben kellett végrehajtanod.

– Hát az általad reklamált árucikknek, az önbizalomnak a hiánya adva volt először is a közelmúlt nagyrészt önkezemmel vágott sebei miatt. Ne felejtsd el: én olyan mértékben szerepeltem le saját magam előtt, főleg életem legeszelősebb döntése, vagyis a pártba belépésem és ezt követően további lépkedéseim miatt; nekem alapjában véve olyan pocsék véleményem volt magamról, hogy inkább azt kéne csodálni: egyáltalán hogyan mert ez a százalmas pacák bármiféle életszagú-életízü ügybe belekezdeni? Ami az én életemet illeti, abba Évike szegény, ha nem is a legrosszabbkor, de még korán, mindössze néhány pillanattal az abszolút mélypont után toppant be. És még mielőtt hozzám megérkezett volna, én a számtalan tünet alapján kénytelen voltam regisztrálni, hogy az önbecsülés üzemanyaga, mint autóból a felforrjt olaj, kifolyt léteimből, hogy régen megszűntem jóban lenni magammal, nemhogy az önbizalomhoz nélkülözhetetlenül, legalább nekiveselkedetten kedvelni, meglehetősen ostoba, de azért valamennyire talán mégis vonzó állatfajta példányának tekinteni saját magamat. Csak addigra, amikor erőt adó Évikével oly formabontó módon összetalálkoztunk, na meg persze a forradalmi hullámmal együtt emelkedve kezdtem felismerni az én világom értékeit, új tartalmat kapott értelmét, visszanyerni a léthez való elsőszülöttségi jogomat. Aztán talán mégsem szabadna megfeledkezni arról sem, Krónikás Pál uram: mindezen fölül, ha ezt az utólag lepörgetett és korrekten egybeprésselt lakás-sorozatot még 1956-ban mondtad volna el nekem, akár mint egy csodákkal kibélelt próféciát, egy bukott forradalom után, egy olyan átkozott rendszerben, amellyel bár közel sem egyenrangú felekként, de kölcsönösen és szívből utáljuk egymást, bizony mondom néked, nem hittem volna el én abból a tanmeséből egyetlen megveszekedett szót sem. Ezzel szemben viszont szépen megköszönve az egészet, a legkisebb habozás nélkül, nyűgös gyermekek altatására elduruzsolandó dajkamesének minősítettem volna. Az én állítólagos partiképességemmel együtt.

– Tamás, akkor még nem volt forradalom, nemhogy ‘bukott’ forradalom.

– Sajnálom, előre szaladtam. Ez manapság mintha kezdene szokásommá válni. De az általad felvázolt képet azért ettől függetlenül akkor is a játékban kifáradt kisgyermek álmába ringatására felhasználható tündérmesének minősítettem volna. Mert talán azt sem szabadna nagyvonalúan elfelejteni, hogy amiben én már jó pár év óta élek, a szegénység, a fizikai, a lelki nyomor, az talán csak annyiban lenne-lehetne felemás jelenség, mint a katonai-építészeti szabályok szerint kellően szeles meg éppen elég mély vizesárokkaal körülkerített középkori vár – csak éppen boltíves bejáratú, hatalmas kapu meg az ahhoz vezető felvonóhíd nélkül. Bevenni ugyan nem lehet, viszont *à la carte* lehet benne éhen halni.

– Rendben van, nem bíztál magadban – ilyen fokon. Ez azonban nem elég. Úgy tűnik, egyáltalán nem bíztál Éviben.

– Valóban úgy tűnik? Ilyen elképesztően gyorsan változott volna meg a kezdeti véleményem? Évi ugyebár sokmindent bizonyított a szerelemkezdetek óta, anélkül, hogy barmi ilyesmire akár egy elejtett szóval is hivatkozott volna. Csakhogy közben a világ számunkra olyan

behízalgóen jó volt, mintha nyaraltunk, üdültünk, vagy még inkább, mintha az előbb általad javasolt nászúton lettünk volna. Káprázatos, idilli, mesébe illő, mintha minden nap ünnepnap lett volna. Amikor pedig – már amennyire azt az ország akkori helyzete megengedte – álltunk a rendszeres életvitelre, a legkevésbé sem lenne kizárható, hogy az otthon, az ahhoz tartozó ilyen-olyan körülmények kezdtek hiányozni Évinek. Tudod, mit hiányolt a legjobban összeházasodásunk első elragadtatottságai múltán, de még boldog lubickolásai rövid szüneteiben első feleségem, Zsuzsika? Az ubisalit, vagyishogy anyukája uborkasalátáját! Természetesen mi más, mint a paprikás csirke mellé. Márpedig ő egyébként a legkevésbé sem volt egy elkényeztetett kölyök, hanem egy apa nélkül felnőtt lány – rendkívül figyelmes, újításokra nyilván hajlamos apja akkor tartotta sürgős kötelességének, hogy feleségét, Zsuzsika anyját otthagyja, amikor az javában állapotos volt az én későbbi nejemmel –, méghozzá abból a fajtából, amelyik úgy 16 éves kora óta keményen dolgozott és a lehető legszilárdabban állt két – mellesleg lélegzetelállítóan gyönyörű – lábán.

– Van azokról a lábokról fényképed?

– Persze hogy van, csaknem mindennel együtt, ami hozzájuk tartozik, majd mutatok is néhányat. Nem mindennaposan szép kislány volt Zsuzsika, de nem ám! A fél világ férfisége szakadatlanul ott döngicsélt körülötte. Éppen csak hogy szegénykém egy érthető módon nagyra növekedett apa-komplexummal rendelkezett. Na és ha már erre keveredett a szó, hadd mondjam el: az esküvőnk után, ott náluk, Zsuzsika mesébe illően, de még a legszebb meséket is megszégyenítően gyönyörű, diszkrétén kékbe játszó, de hófehér hajú, nemcsak egy jóságos tündérnek tűnő, de valóban egy ilyesfajta lényt megszemélyesítő, már a nyolcvanon túl járó nagymamája kópésan csillogó szemeivel rám mosolyogva simogatta meg kezemet és kért meg, hangjában újonnan fellelt szeretettel: Aztán, édes fiam, ugye megígéred, hogy nem fogod túl sokat használni a mi kis unokánkat!

– Így mondta? De hát ez a maga egyszerűségében tökéletesen elragadó! Miért is nem szóltál nekem: én kegyeiért esedezve legott elvettem volna a nagymamát! Ami pedig a kérést illeti: ahogy én téged ismerlek, tőled mi sem állt távolabb, mint hogy tartsd magad a mesebeli főtündérnek az oly magasztosan szép kéréséhez?

– Ami elmúlt, elmúlt. Mielőtt meg elpirulnék, térjünk gyorsan vissza témánkhoz: lehet, hogy Évi meg hasonlóképpen hiányolta volna mondjuk a papucsát? Magát a jó öreg mamuszt? Nem mindegy, tulajdonképpen? Ha a hiányérzet, bármilyen hiányérzet kezdett erősebb lenni, vagy majdnem olyan lenni, mint a szerelem, akkor... Na és amit nem veszünk tekintetbe: mit tett közben Évike anyja? Gondosan húzta alá a valódi vagy vélt, fontos vagy érdektelen hiányokat, ültetgette a hátsó gondolatokat, tágítgatta, bővítette az öröket, csodálta Zoltán vele született nemességét, megértését, feltétlen szeretetét – természetesen mindig csakis addig menve el, amíg megítélése szerint keményebb ellenállásba nem ütközött volna. Elképzelhetetlen, hogy ne adott volna pénzt Évinek – nem mintha neki szüksége lett volna rá, de azért, hogy még ezzel is éket verjen a szélesítendő résekbe. Mi ugyan közös kasszán éltünk, de a lakbért meg az egyéb állandó jellegű kiadásokat én fedeztem. És ha már itt tartunk, persze hogy nekem kellett volna nyomban Évike hozzám költözése után javasolnom, hogy ő igenis adjon rendszeresen pénzt az anyjának. Ugyanúgy, ahogy azt a nyomor feneketlen mélységeiből kinyúlva én is tettem. Látod, ez is az én akkor földtől elrugaszkodott létemnek a magam kreálta ürje: elképesztő, de mi ketten soha nem ültünk le beszélni arról, hogy mi legyen velünk meg a pénzzel.

– Tamás, minél melyebbre megyünk bele viszonyotok hajmeresztő rendezetlenségébe, egyre inkább viselkedsz úgy, mint Ripp van Winkle. Hol voltál, tíz évig mélyen alukáltál? Hogy lehet, hogy csak most képedsz el azon, amit magad körül látsz, mintha a hosszú hajcsikálás után körülnézve mindent először észlelnél?

– Látod, Pali, ezekkel a megalapozott, logikus kérdésekkel bizonyítod, mennyire jogosan volt ordító bennem a hiányérzet, amikor az egész vállalkozás megkezdéséhez a te segítségével esedeztem. Mondtam már, tanácstalanul, csüggedten, és most sem tehetek mást, mint megismétlem: nem voltam képes váltani. Ez ugyan katasztrofális hiba volt, de hidd el: nem volt időm és főleg módom arra, hogy leüljek és végiggondoljam az egészet. Ehelyett csak sodródtam, és mert bíztam bennük, mentem az állítólag megbízható ösztöneim után. Persze azért ne feledjük azt se: nem mindennapi időket éltünk, és én hol másutt, mint az erjedésnek, majd egyre inkább a robbanás készülődésének a kellős közepén voltam, az Írószövetségben. Meg annak a könyvkiadójában. A napi 24 órából szeptemberben már általában 48-at kellett eltölteni munkával és emellett minden szabad percet a politikával. Szavamra mondom, minduntalan valami újabb, kiszámíthatatlanabb tennivaló szakadt a nyakunkba. Vagyishogy: azt a töménytelenül sokat, amennyit a forradalmi fellendülés adott, azt most kezdte kamatostól visszakövetelni. Úgy érezhettem vagy vélhettem, ki nem mondottan is abban a hitben ringattam magamat, hogy ha ezt a menetet, ezt a hatalmas tétekben folyó, grandiózus partit mi most itt megnyerjük, akkor minden úgyis egyenesbe jön, a világ hiánytalanul rendben lesz. Ha pedig nem...

– Erről azóta sem változott a véleményed?

– Be kell valljam, nem sokat gondolkodtam róla. A kérdésre azért még így, első megközelítésre sem nehéz válaszolnom: ha a forradalom győzött volna, roppant nagy, bízvást mondhatom, minden más lehetőséget elsöprően nagy lett volna a valószínűsége annak, hogy mi ketten együtt maradunk. Évi sír egy kicsit – az elmondottak ellenére nehogy azt hidd, hogy ő akár a legkevesbé is a síró fajtához tartozna, de nem ám! Karakán gyerek ő, néha talán még túlzottan is az –, aztán annak a rendje és módja szerint elválnak, mi pedig a világ legtermészetesebb dolgaként összeházasodunk. És ettől kezdve minden a maga jól megérdemelt helyére is kerül.

– Én meg, ha kezdek valamit is érteni a te történetedből, osztom véleményedet. Igaz viszont, hogy abban a mindennél szebb és érdekesebb esetben én e pillanatban csodálnálak titeket, milyen áldottan szépre művelitek kertjeiteket.

– Lám csak, vannak még kérdések, amelyekben teljes közöttünk az egyetértés.

– Erre iszunk egyet, alkalomadtán. Előbb azonban talán folytassuk ott, ahol abbahagytuk. Először is: hogyan léteztél te durván megváltoztatott életformáddal? Hogyan birkóztál meg vele? Milyen volt a közérzeted, ha nem Évire gondoltál?

– Érdekes, hogy ezt kérdezed. Hiszen közel sem csak a reggelek változtak meg, meg az éjszakák, de az utóbbiak ugyancsak fura módon. Én mindig a nap legjobb, legélvezetesebb részeként szerettem az éjjeleket, gondolkodni, tanulni, dolgozni is akkor tudtam a legjobban. Emlékszem, mondogattam is magamban valamit arról, hogy az éj nem visel magán fátylat nap közben, amikor az idegek össze-vissza cibálódnak, rángatódnak, míg csak meg nem vakulnak. (Ezen csodálkoztam a legjobban, de mégis úgy emlékszem, ha valamikor, akkor értettem én nagyon is, mit mondok.) Aztán jön az éj szaka – nem, bizony nem a bordalokbeli éj szaka –, amikor az embert furcsa vadállatok teperik le barátságosan és tartják dupla nelsonnal birtokukban; ettől aztán az idegek is visszanyerik életerejüket, lesodorva magukról a nappal tisztítószer szagú érzéstelenítőit, és itt, belül szépen kinyílnak, kitáruznak; az emberben egy új életérzés, önrealizálás alakul ki. Az egész olyan – gondoltam szuperérzékenységemben akkorát –, mintha egy vaksi tükör elé lépnél, amelyet napok óta nem érintett egyetlen fénysugár sem, ezért most mámoros-mohón issza be még a te látványodat is, és nyújtja hálából viszonzásul oda neked a saját arcodat. Igaz, némileg hiányosan, de azért csak felismerhetően. Ha tetszik, figyelmességből még kézjegyével is ellátja, szignálja a képet. Úgy ráadásul, hogy

nem sokat változtat az első benyomásokat visszaadó képen. Csupán azt, ami az ízlésével azért már hevesen ellenkezik.

– Hűha! Tamásom, de messzire vitt téged az Évikés éjjelek elvesztése – el, méghozzá a szürrealizmus Holló-szabásúra átalakított kiadásáig. El egészen a lét szélére.

– Igazad lehet, mert közel sem ez volt az egyetlen ilyen élményem. Na és az egyik közös elem ezekben a tükör, sőt olykor már az egymás sugarait visszaverő tükrök jelenléte volt.

– Az eddig hallottak alapján közel sem véletlenül. Olyannyira, hogy kezdek kíváncsi lenni rá, hogy s mint vélekedne a tükör középpontba kerüléséről egy tükrözéstechnikában járatos pszichoanalitikus. Mondd, hogy voltatok Évivel együtt a szétköltözés után?

– Na, akkor most megint bajban vagyunk, mert előzetes félelemérzéseimet beigazolvva megérkeztünk immár az amnézia második felvonásához. Hidd el, a legkevésbé sincs szándékomban tebenned az éjszaka előbb említett, meglehet konstruktív bestiáit élesztgetni, a válasz mégiscsak így szól: nem tudom. Helyesebben: halvány segédfogalmam sincs róla. Haszonatlanságokkal rogyásig töltött memóriámban minden, vagy ebben az időszakban Évikét illetően csaknem minden elveszik a nedves vattacsomók homályában. Amennyire egyáltalán emlékszem, én a budai albérletben – igen kevés kivétellel – többé nem fordultam elő. Már persze úgy érdemileg. Évi egyszer-egyszer eljött a kispiszkosba? Biztosan. De az egészet, mint egy bennünket összefogó képet, nem látom. Sőt sejtelmem sincs semmiről, ami ebben az időben a köztünk lévő viszonyt illeti. Elsüllyedt, volt, nincs. És ha mégis lenne, akkor az nem velem, hanem valaki mással történt volna. Teszem azt, Jusszeif ibn al Bisszarrah nyugalmazott beduin tevehajcsárral. Hesseged el róla a legyek hadát és kérdezd meg tőle.

– Ember, ilyen egyszerűen nem létezik. Ha másért nem, legalább az én kedvemért erőltess meg meggyötört fejedet. Valamire azért csak emlékszel?

– Mindenre tisztán emlékszem, úgy, mintha csak tegnap történt volna – nemrég meséltem el neked a 6-i Rajk-temetést. Még a szagok is itt vannak, az orromban. És ott, a temetőben, Évire is nemcsak hogy emlékszem, de szorosan tartott kezén át ma is itt érzem őt, pulzusa puha lüktetését. Apropó, Rajk-temetés. Az azzal kapcsolatosan leírt gyűlöletemre visszaemlékezésem juttatta később eszembe, hogy az ilyesféleségeket te biztosan nem szereted. Hallgatni sem, meg olvasni sem. Ezért aztán elhatároztam – mert ez több okból is fontos számomra –, hogy megmondom neked: ha hajlamot éreznél magadban arra, hogy az ilyen túltengésekről lebeszélj, előre is szépen kérlek, ne tedd ezt. Ne mondd nekem, hogy ne osztogassunk elsiertetett ítéleteket. Nekem ugyanis meggyőződésesem, hogy amikor szükséges, igenis ítélkezzünk. És kezdjük ezt a tevékenységet ki mással, mint magunkkal, ítélkezve saját magunk fölött. Én tudom magamról, de úgy érzem, beszélhetnék többes számban is, hogy szerves részei voltunk meg vagyunk és, a fene ott egye meg, ahol van, leszünk is a nagy mosléknak. És majd ha eleget dőngettük bűnbánóan a mellkasunkat, kezdetünk el nemcsak magunk, de mindenk fölött is ítélkezni. És akkor már, azután, ennek az elszabott életnek az előírásai szerint tegyük ezt könyörtelenül, felmentési lehetőségek keresése nélkül. Mert ha ezt nem tennénk, akkor az emberiség egészét, azon belül minden egyes embert mentenénk föl lehetséges és lehetetlen, elkövetett és még elkövetendő bűnei alól. Ha magunkat megfégezve a bűnösöket nem rúgjuk annak rendje és módja szerint farba, akkor nem lenne többé jogunk magunkat embereknek tekinteni. Hogy miért? Mert azt mondja az Úr a *Jelenések könyvében*: „Tudom a te dolgodat, hogy te sem hideg, sem meleg nem vagy, sem hév; vajha hideg volnál, vagy hév. Így, mivel langymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kivetlek téged az én számból.” Mert, barátom, ez itten, ez az élet, a mi életünk nem valamiféle vagy-vagy. Ez itten maga a **vagy** – és azon kívül semmi más.

– Hát ezzel most jól letámadtál – nem is vagyok biztos benne, hogy ilyesmikbe egyáltalán szeretnék belemenni. Miért nem folytatod inkább a mesét ott, ahol az előbb megszakítottad?

– Vagyis a Rajk-temetésnél. Az után minket kettesben, egészen a forradalom kirobbanásáig, az azt megelőző pár napig egy-két, nem is lényegtelen kivétellel egyáltalán nem látom, róla-rólunk nincs emlékem, képem. Volt, nincs. Űsse kánya. Elsüllyedt. Végtelenül komolyan mondom: a becsületes megtaláló kimagasló jutalomban részesül.

– Jó, Tamás, ezt most légy szíves, hagyd abba. Egyébként is, az egészséget függesszük fel, mert innen előre, hátra, oldalra, akárhová egyetlen lépést sem lennénk ma már képesek tenni.

* * * * *

– Pali, már az utolsó alkalommal a nyelvem hegyén volt, szerettem volna mondani valamit – kezdte Tamás szeánszunkat pár nappal később –, de akkor feledékenységgel annyira elhasználtalak, hogy új témához nyúlni már végleg nem mertem volna.

– Nem is a feledékenység maga, hanem a kialakult holtpontra nyújtott válaszképtelenséged csüggesztett el módfelett. Mindinkább úgy éreztem, hogy rokonszenvező érzésekkel követek valakit az útján, akit a sorsa adományozta hibás iránytű egy olyan járatlan ösvényhez vezet, amely a hegyi kecskék kivételével nemcsak minden élőlény számára járhatatlan, de mint kő hátán kő, elképesztően sziklás is. Tudod, először kezdett a helyzet számomra olyannak tűnni, mintha te, a vakmerő, ha kell, a kockázatot semmibe vevő kezdeményező, az elszánt felfedező most hirtelen betokosodtál volna, hogy minden lehetséges dolgok közül éppen a hallgatásba menekülj. Márpedig a csönd egyike azoknak a kőkemény érveknek, amelyeket megcáfolni sajnos nem lehet.

– Ez, Pali uram, be kell lássam: kivédhetetlen gól, oda a két kapufa találkozása közé, a jobb felső sarokba. De bárhogy is legyen: én, a pillanatnyilag mással elfoglalt, most azzal a hibrid műfajjal kapcsolatban szerettem volna bedobni valamit, amibe, úgy tűnik, belecsúszunk.

– És ami szerintem a legkevésbé sem tekinthető valamiféle bajforrásnak. Nem hinném, hogy a mi korunkban lenne még bármiféle értelme is tiszta műfajokról beszélni – lett légyen történetesen szó a művészet bármely ágáról.

– Így igaz. Csakhogy én még egyetemi esztétika-tanulmányaim során ismerkedtem meg a világirodalom talán legnagyobb rendszerezőjével, Brunetièrrel, aki a múlt század elejének közepe táján elszánt következetességgel alkalmazta – az akkor mámorosan felfedezett természettudományos világtkép hatása alatt – a fejlődés elvét az irodalomra. Vagy helyesebben, kísérelte meg a maga pozitívista módján alkalmazni azt. A műfajokat ő ezek szerint olyan alapvető adottságoknak tekintette, mint a természettudomány mondjuk az állat- és növény-családokat, és bemutatta, hogyan fejlődtek ezek a századok-évezredek folyamán. (Ne felejtse, hogy tette mindezt nagyrészt még az izmusok tömegének a hihetetlenül agresszív színrelépése előtt! Sőt, még azelőtt, hogy Csehov csak úgy melleleg, fél kézzel kiküszöbölte a cselekményt; hogy Pinter, végtelenül rafináltan, eltávolította a történetet is, meg annak az elmondását is; hogy Beckett végül, az idő már későre járva, jócákát mondott, búcsút intett az alakok jellemzésének. De nincs igazam: ezt most felejtjük csak el.) Ha azt mondom: Brunetièr ünnepélyesen komolyan vette a műfajokat, akkor ezzel még le is becsültem volna őt meg határokat nem ismerő elszántságát. És ezen belül a pedantériáját. Amit, már amennyiben tetszik ez a tevékenység, csodálnivalónak is lehet tekinteni; ha nem, kétségbeejtőnek, sőt rigolyásnak. A vitathatatlanul nagy felkészültségű tudósunk esze ágába se jutott, amit például a mi áldott emlékü Szerb Antalunk szögezett le, tőle szokatlanul keményen, sőt kategorikusan: vagyis azt, hogy a ‘műfaj’ sokszor inkább iskolai-iskolás, a tanulást elősegíteni hivatott segédeszköz, semmint létező, be- és kilélegző irodalmi valóság. Na meg azt, hogy az irodalomban, szemben az ő korában meg körében mindenben példát mutató természet-

tudományokkal, fejlődés mint olyan nincs, nem létezik. Márpedig ahol nincs, ott ne keress. Alászolgája. Hát nem hajmeresztően bátor és lélegzetelállítóan gyönyörű tett volt ez? Már persze amellet, hogy most viszont csupán magától értetődő. Ott, azokon a védett területeken, amelyeken ilyesmit még egyáltalán ki lehet, ki szabad és helyes is kimondani. Anélkül, hogy ezért hálából apró darabokra vernék szét meglehet egyébként rokonszenves fejedet a tökéletesen megvadult új rendszerezők. Mert, pajtás, ne áltassuk magunkat, a mai aztán már közel sem a Szerb Antaloknak a világa.

– Ezt írta? És tette ezt az egyre inkább beboruló harmincas évek vége felé? Ha most itt lenne-lehetne, leborulnék nagysága, szabad embersége meg oly sokoldalú tehetsége előtt.

– Még mindig érdemes újra meg újra elővenni magyar- meg világirodalom-történetét, a mind ritkábban fellelhető kincsek tárának két remek példáját. Én viszont többé nem mulaszthatom el, hogy tiszteletemet imígyen is kifejezendő megemellem a kalapomat – előtted. Úgy ám, ne csodálkozz – igenis előtted, hiszen számomra öröm bármiféle elméleti rigidségtől mentes megközelítést hallani valakitől, aki, bár a modern művészet szakértője, de biztonsággal fejtegette egyszer nekem: amikor a vízköpő sárkányfejek a katedrálisokon minden mértéket meghaladó módon szaporodtak el, akkor már szinte kitapinthatóan egy másik korszaknak tekintett fázis küszöbéhez érkeztünk ugyan, de a meghaladott forma azért csak tovább élt. Továbbra is nőtt, mint a halottnak a körme. A te kényszerkötöttségektől mentes attitűdöd a legkevésbé sem csakis ilyen megnyilvánulásaiban jelent nekem üdítő forrást.

– Üdítő forrást? Nem is csak tiszta forrást? Ahogy hazaérek, ezt azon nyomban, még az ajtóból elmondom Margómnak. Főleg bartóki hangzása miatt. Csak hogy tudja, kivel áll szemben.

– Üdvözetemmel pántlikásan összekötve... Palikám, röviden: az életrajz-önéletrajz meg a regény közötti különbségekről édelegtünk nemrégiben – na és ha jól emlékszem, úgy, hogy akkor te hitetlenkedve fogadtad számodra némileg váratlan önvallomás-kitörésemet.

– Persze hogy jól emlékszel, csak a ‘némileg’ szócska helyénvalóságát kérdőjelezném meg.

– Távolodjunk akkor talán most el a szubjektív szándékoktól, és tágítsuk ki a megfontolás tárgyává avatandó területünket. Vagyishogy ma, csakúgy mint tegnap meg tegnapelőtt, széleskörűen elfogadott nézetnek tűnik, hogy a suszter maradjon a kaptafánál. (Igaz, a kaptafa már nem marad a suszternál, mert komputerizálják. Vagy mert az egész hóbelevanc kapja magát és eliramodik az olcsóbb munkaerőhöz, tehát a harmadik világba. Csinálni pusztá létevel is súlyosnál súlyosabb külkereskedelmi mérlegghiányokat meg egyéb kedves meglepetéseket.) Vajon hasonlóképpen helytálló-e az az igény, hogy a regényíró is maradjon a saját műfajánál? Igaz, a modern fércműveket ott, a *New York Times* agyonmanipulált bestseller-listáján, kereskedelmi érdekeket szolgáló, időnként szinte érezhetően eltorzított heti dicsőségtáblázatán már a kéz alá dolgozó írósegédek tömegének a közreműködésével futószalagon gyártó írósuszterek, meg ugyanazt az esszét vagy glosszát minimális változtatásokkal számtalanszor újra megíró-publikáló, a csörgősipkát fejükre húzó mesterek határtalan becsvágyukkal ragaszkodnak agyonkoptatott, muzeális értékű kaptafájukhoz, kapaszkodnak bele, hogy szárnyakat növesztve el ne szálljon. (Szárnyas kaptafa, mint egy költöző madárfajta – nem is rossz!) Teszik pedig ezt azért, mert mást nemigen ismernek, mert képességeik – főleg a szakadatlanul fűrő-faragó, a menthetetlen, a reménytelenül sikeremberké esetében – már erősen korlátozottak, de még inkább azért, mert a ravaszul kimintázott fadarab ügyesen ideodaforogatásával irodalmat ugyan már nem, viszont soha nem látott példányszámokat és így rengeteg pénzt, vagy-avagy a magasrendű szellemiség rangjával kövérre hizlalt nemzetközi díjakat meg a húsosfazék egyoldalú kavarását garantáló pozíciókat hozzák a kasszára, illetve a házhoz. Lévén az irodalom ugyebár árucikk is, akkor pedig rá is érvényes a törvény: a fogyasztónak mindig másképp kell az ugyanaz, és mindig más kell – csak ugyanúgy. De egy

magára valamit azért mégiscsak adó, nem álíró esetében mindezt én nem értem. Mert bár, valljuk be, ilyesmit tett zenébe átültetve mondjuk az azúrkék itáliai eget újra meg újra feltáró Vivaldi is áttetsző concertóinak a tömeges variálásával, mind a több mint 500-zal, kora Velencéjében meg másutt, amint azt a kivételesen nagy számú Bach-átdolgozás is tanúsítja, nyilván mert meg is volt jaj-de-utánzandó, ma már sajnos a felvonók halk háttérzenéjévé alakított műveire az igény, azért még egyetlen zeneszerzőt sem jutna eszébe senkinek sem kizárólag ezek folytatásának vagy mindörökre vonósnégyeseknek, életfogytiglanra szabályosan négyteteles szimfóniáknak a komponálására korlátozni. A képzőművészet területén te alighanem sokkal jellemzőbb példákkal tudnád a tételt alátámasztani.

– Hirtelenében úgy érzem, hogy jóval kevesebb ellenpéldát lennék képes találni és feltálni, annyira igazad kell legyen. Mert hát az ma már széleskörűen elfogadott tény, hogy a modern korszakoknak e téren többé nem is annyira maguk az úgynevezett tiszta műfajok – amelyek többnyire nem is voltak olyan jaj-de-nagyon tiszták –, hanem mindinkább a különböző ‘műfajok’ közötti átmeneti territóriumok betelepítése az egyik és talán a legjellemzőbb vonása. Vagyis az, amit én hajlamos lennék keresztbeporzásnak, kölcsönös megtermékenyítésnek, az átfedések uralmának nevezni.

– Úgy, ahogy mondad. Ma már csakis nagy ecsetvonásokkal meghúzott kategóriákat fogadhatunk el általános érvényűeknek: a zene, az zene; az írás – írás. (Persze még itt is vannak, hogy is mondtad, keresztbeporzások. Lásd például a nyakig zenébe mártott narrátorok hirtelen elszaporodását. Vajon úgy, ahogy azt én most gondolom, a sort tényleg Honegger kezdte volna el *Jeanne d’Arc*jával? Aligha hinném. Még akkor sem, ha az érvelés kedvéért eltekintenénk a barokktól, főleg Bach Passióitól. Mert akkor is ott van meg előtte Purcell.) Hogy az írásféleségek közt vannak különbségek, azt még a csupán viszonylag épeszűek közül sem fogja senki sem vitatni, hiszen ez már ízetlenkedés lenne, különködés. Én mégis hajlamos lennék mai témánk szempontjából ehhez is szokatlan módon közelíteni. Méghozzá így: a regényben – legalábbis amit általában e fogalom alatt értünk – igenis szigorúan kötelező igazat, csakis igazat és semmi mást, mint az igazat mondani, a korszak, a szituációk külső, meg a figurák létének a belső logikájából fakadó igazat, amelynek az ígézetében mint lukas kesztyűből a lemeztelenített ujj lóg ki a hamisság; ezzel szemben viszont az életrajzban vagy az önéletrajzban, meg nem kis mértékben az esszé számos fajtájában is jóval szabadabban lehet kísérletezni még megalapozásra váró felfedezésekkel. Kitalációkkal. A kihízott ruhákhoz a fércelésnek a kiengedésével. Nemcsak az eddig tudottak körének a bővítésével, de akár a teljes átértékelésével is. A költői szabadság fogásaival. Szabadfogású lábcsavarral. Utólérhetetlen nyelvi bravúrok szikrázó rakétáinak a robbantgatásával. Nahát... Valami ilyesmi csakis annak tetszene paradoxonnak, aki nem élén benne, egyik műfajt sem gyakorolja. Vagy az alkotás gondja nélkül, ezért aztán felszabadultan, bennük boldogan lubickolva élvezi.

– Vagyishogy a mai kibicnek semmi sem drága?

– Úgy bizony. A regényben a pontosság, a precizitás, az alakok, mint mondtam, a helyzetek belső logikája, valamint a fantáziadús narratíva következetessége elég erős kell legyen ahhoz, hogy az olvasóhoz az igazságnak, **egy** igazságnak a vízióját juttassa el. Az (ön)életrajzban a történeti narratíva eszközei, trükkjei viszont olyan bőségben állnak a szerző rendelkezésére, hogy ezek segítségével könnyebben leplezheti tárgyi tudásának a hiányát vagy közlendő anyagának mert gyenge, tehát bátran kihagyható oldalait, vagy-avagy az értelemmel követés ellehetetlenülését. A biográfia ilyen értelemben mára már egyre inkább a leplezés, a palástolás művészetévé vált, míg a regény – az a konkvisztádorok művészete, az új, járatlan utak keresése, fel- meg újrafelfedezése, a revelációk birodalma. Vagyis: az út fentebb jelzett elzáródása

után hová máshová vezet, mint vissza a mesés kezdetekhez, azokban is elsősorban a maga nemében a legnagyobbhoz, Cervanteshez.

– Húha! A beavatatlan olvasó ennek pontosan az ellenkezőjét gyaníthatná. Mégis számomra ugyancsak elgondolkodtató, amit fejtegetsz.

– Talán azért is, mert elismerem: vannak nyilvánvaló hasonlóságok, sőt gyakran átfedések még ezek között a műfajok között is. Például: az (ön)életrajz meg a regény egyaránt emberi narratívában utazik; mindkettőnek elkerülhetetlenül szüksége van egy vagy több központi figurára csakúgy, mint összefüggő, szerves cselekményre (vagy az utóbbi évtizedekben – amint erre az előbb utaltam – már a roppant alapossággal meg nagy csendekkel, mi több, pepecselően leírt nem-cselekményre, ami a jó fülű ember számára érdemileg ugyanaz lenne?). Nem is szólva már a hely meg a motívumok iránti masszív elkötelezettségről, amellyel a szerző az alakuló sztorit bonyolíthatja. Példának okáért, ahogy Tolsztoj az *Anna Kareninában* leírja, hogy férjének a kezét Anna esetlennek meg csontosnak látja, míg Ligya Ivanovna úgy véli, hogy azok puhák meg fehérek. Ily módon azokon a tájakon a percepciók mindig az egyes szereplők gondolataikként-érzelmeikként, érzéseikként realizálódnak – ez esetben ilyen kontrasztosan. Már bocsánat. Mindezek alapján a legkevésbé sem nehéz elképzelni azt a gyorsan elillanó pillanatot, amikor a minimumként elvileg kezén-lábán megkötött életrajz és az állítólag szabadon szárnyaló regény – vagy a történelem és a széppróza, hogy még a kelleténél is magasztosabban fejezzük ki azt, ami lényegében nagyon is hasonló – megszűnnek külön-külön azonosítható, mert öntörvényű elbeszélésformák lenni, minthogy ma már mind harmonikusan vegyülnek, hatolnak, olvadnak bele egymásba.

– És így mi most valahol ott tartanánk, amikor e téren is magának ennek a termékenyítő keresztbeborzásnak az aktusához asszisztálunk?

– A legkevésbé sem tartom kizártnak. Ezért is tartottam fontosnak mindezt most elrebegni. És ha szabad az elméleti tilosban járkálás során felleltekhez valamit hozzáadni. Először is, a könyv – már ha az, amin mi itt tevékenykedünk, valaha is könyv formájában kerülne a vele mit kezdeni feltételezhetően aligha képes napvilágra – nem, a legkevésbé sem önéletrajz, hanem regény, mondjuk – hiába is titkolnánk – ilyen vagy olyan, talán még olyanabb mértékben kétségkívül önéletrajzi vagy inkább önéletrajzi ihletésű regény, amelyben a valóság, a tények meg a fikció egymástól elválaszthatatlanul keverednek össze. Ha szerencsém lenne, az olvasó által öntörvényűként felismert igazsággá.

– Legalábbis nekem, az első ízek élvezgetőjének, így tűnik.

– Ez jó, nagyon jó. De hogy folytassam: az érzelmek az én sajátjaim, vagy nem állnak azoktól távol, éppenhogy csak nem minden itt leírt epizód van közeli rokonságban valóban lezajlott eseményekkel, vagy ha igen, akkor a legkevésbé sem úgy, ahogyan azt én megkísérlem visszaadni. Na és egyes sztorivonalak – bizony szép számmal – nem a saját életemből, hanem egy általam többé-kevésbé intim módon ismert, engem impresszionáló alak, helyesebben alakok életéből ötvöződtek össze és tevődtek át ‘hősünk’ odisszeájába. Már persze azon kívül, hogy nem is egy, köreimben senkihez sem hasonlító figurát hogy úgy mondjam a semmiből hoztam létre, csakis nyers – vagy, ha tetszik, éretlen – képzelőerőm bevetésével, remélem úgy, hogy azok valóban életre is kelnek ezeken a lapokon – vagy szerencsésen vegyülnek el a ‘hős’ egyéb jellegzetességeivel. Na és másodszor: nyilvánvaló, hogy ha megfeszülnénk, akkor sem tudnánk előállni egyetlenegy, minden korra és minden témára érvényes *ars poeticával*, *ars musicával* vagy annak valamilyen fajta megfelelőjével. A mi konkrét témánkkal kapcsolatosan azonban kifejezetten berzenkednék a bizonyos szerzők által egyedül üdvöztetőnek tartott módszert használni: olyan szavakat favorizálni, amelyek azt a nemtelen célt szolgálják, hogy a sztorivonalat, a figurákat, a ‘mondanivalót’ (szörnyűséges fogalom; remélem, az agitprop elősegítette, szégyenletes pályafutása után ma már végre kiátkozhatóvá váló mint szó

is!) elködösítsék, homályba rejtsek, de azért csak felismerhetővé tegyék. Még mindig erősen megfontolandó, főleg a mai szabvány-‘irodalom’ egyoldalú történésre irányulására tekintettel, a nagy Dr. Johnson halhatatlan mondása: „De hát, kedves uram, ha Ön, mint mondja, Richardson szóbanforgó regényét a sztori kedvéért olvassa, a türelmetlenség előbb-utóbb olyannyira marná Önt szét – mint a rozsdá, csak gyorsabban –, hogy végül is haragjában, kiábrándulásában alighanem fel is kötné magát a mestergerendára. Olvassa tehát őt azért az érzelemért, azért a vibráló érzékenységet, amely benne megnyilvánul; ami pedig magát a sztorit illeti, tekintse azt csakis a kihasználandó alkalomnak, netán ürügynek az utóbb említettek eléréséhez.”

– Látod, Tamás, tudtam, hogy érdekel az esztétika, tanultad is, mindeddig mégsem sejtettem volna, hogy hajlamos vagy alkalmazott esztétikai elmélkedésekre – és még egyszer hadd tegyem hozzá: a kellő módon elgondolkodtató formák közt. Amiről – igaz, e pillanatban csakis távolról, de hát azért letagadhatatlanul művészettörténész lennék – eszembe jut, helyesebben szólva, felködlik bennem egy érdekes jelenet, méghozzá mindössze csekély pár száz éves. A fiatal Correggio, a cinquecento éppen színre lépő figurája áll – nyilván életében először – Raffael egyik képe előtt; áll mozdulatlanul és néz, néz, néz. Majd a szemtanúk számára végtelenül hosszúnak tűnő idő után megszólal, és mond valami furcsát, ami így hangzik: „*Anch’ io sono pittore*”. Szó szerinti fordításban: Én is festő vagyok. Egyesek még ma is nekikeseredetten vitatkoznak azon, hogy mit akart ezzel mondani. A többség szerint valami ilyesmit: no lám csak, azért ebben a dologban én is mélységesen érdekelt vagyok, hála a magasságosnak. Mert értem és ha ezen múlik, akkor istenitem is Raffael; mert őt nézve válik igazán világossá, hogy nagy, hihetetlenül nagy dolog ám festőnek lenni; kifejezést adni annak, ahogy az alkotó látja a világot; mert remélem, hogy én sem vagyok nála sokkal kevesebb. Hogy ugyebár én is festő lennék, és annak lenni – igen nagy dolog. Igen, a szentségit neki, ezt a csodát látva boldogságos érzés ám, hogy én magam is festő lennék. Már persze abban az értelemben, amit ez a szó számomra jelent.

– Ó, én igencsak hajlamos lennék azt hinni, hogy Correggio, hibátlan érzéssel rátalálva arra, ami számára létének a lényege, innen nézve nagyon is érthető, már persze amellet, hogy mondása remekbe szabott, csupán erre az egyszeri alkalomra létrejött, a maga nemében elragadóan páratlan önkifejezés. Ennél többet szavakkal, hát még ilyen kevés szóval mondani nem lehet – ehhez már ‘szintén festőnek’ kell lenni. És nem gyönyörű, hogy ezt pont egy kevés beszédű festő fejezi így ki!

– Ha tetszik, értelmezhető lenne mindez áttételesen úgy, hogy én is kimondjam, bele a képedbe: én ugyan csak egy szegénysorsú, minden utamba keresztbe tett szalmaszálba óhatatlanul belebotló magyar művészettörténész lennék, de ha tetszik, ha hajlandó vagy venni a lapot, akkor azokon a nélkülözhetetlen áttételeken át: *Anch’ io sono pittore*. Te pedig, nevezd bár magad felkészületlen amatőrnek, vagy ha éppen csekélységed lekezeléséhez lenne kedved, az írást meg az öregedést egyszerre tanuló kisinasnak, teljes joggal mondhatnál valami közletről vagy távolról ehhez hasonlót – átformálva persze ezt arra a területre, amelyen mégiscsak oly igen ifjú ember módjára teszed meg első botladozó lépéseidet.

– Palika, igencsak rászolgálva inkább érdemelném én ki a köművestanulói rangot, szemben mondjuk az építésszel. Hiszen mondtam, hogy ezek, ha bármik lennének is, csakis útjukat tévesztett és így ide tévedt morzsák. Hogy jelentenének is valamit, az kiderül persze majd magában a dolgoknak a gyakorlatában.

– Nem baj, én ennek ellenére továbbra is fenntartom, amit az előbb remélem valamelyest érthetően gagyogtam el.

– De azért azt hadd tegyem még hozzá: ‘regényembe’ beleolvastatva értem meg csak igazán, hogy nem kis elképedésemre és szemben mindazzal, amit eddig Holló Tamásról gondoltam, mennyire tökéletesen idegen pasas vagyok a magam számára, aki lehetne akár a kritikusa, akár a kommentátora saját művének.

– Ez önmagában is sokatmondóan szól amellet, hogy helyes volt ebbe a munkába belefogni. Én azonban – már ha ilyesmibe márthatom bele magam – helyesebbnek tartanám, ha az eredeti csapáson haladva folytatnád irodalmi karrieredet. Viszont ha egyszer már itt tartunk, akkor mégis egy félig-meddig ide vonatkozó kérdés. Jól érzem én vajon, hogy te nem vagy lelkes híve a párbeszédnek írásnak? Nekem még most is mintha derengene, amikor egyik éjszakai városgraszálásunk során kategorikusan jelentetted ki: nem szereted, nem a te ízlésed a plátói dialógusokba csomagolt Oscar Wilde-i próza.

– Hogy te mikre emlékszel! Igen, ezt azóta is vallom – de csakis a saját hajlamaimra vonatkozóan. Amelyekre nézve pedig ma már jóval kevésbé lennék kész kinyilatkoztatásokat, mindennél határozottabb véleményeket szórni az egybegyűlt kicsinyek elé. Dolgozzanak ők csak meg a saját véleményükért. Mint ahogy a manapság itt-ott még dúló, némileg már ugyancsak elsatnyuló vitában arról, hogy ki volt a nagyobb amerikai író: Hemingway vagy Faulkner – ezen, akár hiszed, akár nem, komoly emberek hosszú évtizedeken át szenvedélyesen vitatkoztak –, én a mindent vagy csaknem mindent rövid, gördülő mondatokkal, a főnevek előtt maximum egyetlen melléknévvel előszeretettel párbeszédre bízó és ezért oly igen filmszerű Papával, az örök, bár gyakorta impotens faszagyerekkel szemben (írásaiban ez bizony a legkevésbé sem tűnik ellentmondásnak, sőt némi kis túlzással még fel is tételezi egymást) a belső monológot, az analízist, az introvertáltságot mint alapállást képviselő, egy egész hatalmas földrajzi-történelmi-pszichológiai egységnek, az amerikai polgárháborút elveszített Délnek meg a vereség dermesztő hosszútávú következményeinek, a szövevényes széthullásnak a lélekbe-húsba magát belerágó átkait ábrázoló, tehát az igenis felnőtt Faulkner emberfölötti nagyságának vagyok a híve. (Viszont ebbéli véleményemet megtartom magamnak. Nem mintha ez valamilyen szempontból is fontos lenne...) Még akkor is persze, ha Faulkner egyik remekművében, a *Sound and Fury*-ben – a magyar kiadásban *A hang és a téboly* – úgyszólván – és látszólag – más sincs, mint repetitív beszéd, végül is a párbeszédnek valamilyen formája, mondjuk olyan második unokatestvéri szinten. Bizony annyiszor és olyan kíméletlenül felsebző módon ismétlődő, hogy – persze nemcsak ezzel, de ezzel együtt – végül szinte szétfeszíti a könyv kereteit meg azzal együtt az olvasó lelkét is.

– No lám, még egy terület, amelyen nézeteink egyeznek.

– Nagyon is melleleg, ha már itt tartunk, egy csupán a mai fiatalok számára aligha ismert adalék nem a mi témánk, de a magyar nyelv, a magyar beszéd sajátosságáról, ez esetben arról a tendenciáról, hogy az *e* betűk-hangok végzetesen hajlamosak a túltengésre és ezzel, a hallás szempontjából, a nyelv elszegényítésére, egyfajta monotóniára. Hemingway utolsó, a nagy reklámcsapás ellenére sem a legjobb regényének a címe így hangzott: *The old man and the sea*. Le is fordították szépen, szabályosan, szöveghűen: Az öreg ember meg a tenger. Tessék szíves lenni lassan-lassan újra elolvasni és úgy hallani: mintha a magyarban, némi tiszteletre méltó kivétellel, csakis egyetlen kiejtésre méltó magánhangzó lenne, kiválóan hallhatóan, természetesen maga az *e*. Ettől jócskán elrettenve alakult át végül is a cím, és lett belőle *Az öreg halász meg a tenger*. (Bocsánat a kitérőért.) Belátom: Hollywoodnak tetszett a hemingway-i párbeszéd – mint ahogy az maga is nagyrészt, sőt kimutathatóan csaknem elsődlegesen a filmtől, tehát magától Hollywoodtól kapta indíttatását. Vagyis ezúttal a film befolyásolta az irodalmat – és nem fordítva, amint az mindaddig oly magától értetődő, még csak említésre is alig méltatandó volt. Persze hogy igaz, hiszen nem is lehetett volna másképp: magát Faulkner is elcsábították egy időre Hollywoodba, és persze hogy ő is mestere volt a dialógusnak, de

nem ez volt és nem is ez lett stílusának a leginkább meghatározó eleme. Engem azonban ezek a példák nem túlságosan hatnak meg. Mert ha már a párbeszéd a lényeg – ahogy kérdésedben felvetted –, akkor az legyen csak maga az igazi, vagyis a strindbergi változat. Hiszen nála, ifjúkorom mesterénél meg tanítványainál maga a párbeszéd nemes és főleg, hű de nagyon főleg nemtelennél nemtelenebb célokat szolgál. Lehet például a kölcsönös leleplezésnek az eszköze; beszéd közben a beszédet mint éles fegyvert forgatva az ellenfelek a szó szoros értelmében szétverik egymás fejét, de ha addig nem is mennének el, akkor legalábbis libidótlanul pucérra vetköztetik egymást meg egymásnak a lelkét, annak is a legvelejét, sötét alapon még sötétebbre megrajzolt, egyre leleplezőbb és ocsmányabb vonásokat, aljasságokat fedeznek föl egymásban vagy tárnak már fölfedeztetten egymás elé. Szigorúan kölcsönösségi alapon. És ha már lúd, legyen kövér – márpedig akkor mint Strindbergnek, a mai párbeszéd szakavatott szerzőinek se legyenek jól vasalt ruhákba bújtatott úrigyerekekhez illő gátlásai. Persze azért csak tegyék a dolgukat nem a legkönnyebb, a legolcsóbb, a számtalanszor átjátszott módszerrel, vagyis az útszéli szavaknak, trágárságoknak a szöveghez nem passzoló – már persze ha valóban nem passzoló – beiktatásával, tehát meddő nyelvi fajtalankodással, olcsó paráználkodással.

– Jaj de igen-igen kegyetlen hangulatba ringattad magad! De azért csak hadd térjek vissza még egy időre Wilde-hoz: ha ez így lenne, ahogy azt kifejtetted, akkor a mi beszélgetéseink nem töltenek be hasonló funkciókat, mint a te Wilde-i példád?

– Húha! Ez aztán a tetszetős kérdés! Mivel az, amit mi most éppen művelünk, a papíron általában dialógus formájában jelenik meg – ha és amennyiben egyszer majd a gyanútlan világ elkábulására valóban megjelenik –, akkor nem lehet elvitatni: kétségkívül betölt valamiféle párbeszéd-űrt. De hogy eközben – amint az, úgy érzem, kérdésed mélyén ott rejtőzik – bármiféle didaktikai célzatok lennének bármilyen formában is jelen, még kihegyezettebben dialektikus megnyilvánulásokban is, abban azután már élénken kételkednék. Apropos, didaktika. A napokban Mark Twainben lapozgatva – ez jól hangzik, ugye? Az ember szabadidejében általában lapozgat, itt meg ott – bukkantam erre az oly ártalmatlan szépségre: „Egy hitbuzgó ismerősöm egy ízben megígérte nekem, hogy soron következő előadásomat ‘valamelyest didaktikus’ célzásokkal kerekíti majd ki. Én, mit tehetvén mást, szépen meg is köszöntem, annak ellenére vagy éppen azért, mert azt sajnos már nem tudhatom, vajon az a szóbanforgó ‘didaktika’ tulajdonképpen mi is lehetne. Azt viszont már nem állhatom meg, hogy meg ne mondjam: bár egy kicsit fellengzősen ható, de azért felettébb jól hangzó szó, éppen ezért szándékomban állna majd a jövőben olykor-olykor, persze csak módjával, de élni vele, valamelyest aggodalmaskodva és úgy vigyázva, a legkevésbé sem kívánván ezáltal senkinek és senkiben kárt tenni.”

– Twain lefegyverzően egyszerű – nem ál-, de valóban egyszerű –, magából csipetnyi habozás nélkül, sőt cseppet sem keserű kéjjel gúnyt űző, ritka drága ember volt, elragadó stílus-érzéssel és ahhoz még mennyei humorérzéssel. Én kötelező érvénnyel írnám elő, hogy az amerikai irodalomról, de úgy általában magáról Amerikáról tanulni vágyó lurkók bárki más előtt először is olvassanak Twaint. Na de visszatérve a félbeszakítottához: a válasz szerint tehát a mi párbeszédeink nem írott, hanem valódi dialógusok, amelyek vagy előre viszik a cselekményt, azon nyomban vagy majd csak később kiderülő módon, az alakok karakterének a megrajzolását – azt viszont általában a maguk közvetett módján –, vagy – a leggyakrabban – kihoznak arra vonatkozó külső-belső rezonanciákat. Twain nem is némileg szemforgató sajnálatára tekintettel azonban messzemenően mellőzik a didaktikát mint olyant. Legalábbis megpróbálnak tartózkodni attól – remélem, általában sikerrel.

– És szerencsés esetben talán szolgálnak más célokat is – de nekem a te meghatározásod tökéletesen megfelel.

– Na nem, nem akart az valamiféle pedáns meghatározás lenni, legföljebb egy lehetséges elem valami ilyesmihez.

– Ha már isten segedelmével ideáig eljutottunk, még egy pislákoló gondolat erejéig, légy szíves, add meg nekem a szót.

– Nem adhatom neked azt, ami eleve is a tiéd.

– Valami ilyesmit szeretnék mondani: a napokban rémülten döbbsentem rá, milyen sok különféle írással választom szét, illetve kötöm össze a szöveget. Aztán mostanában Jorge Luis Borgest olvasva, méghozzá remek, mesterien rövidre csiszolt – főleg azért ilyenre, mert a vele szerződéses viszonyban álló lapban a közléshez előre szigorúan meghatározott, korlátozott volt minden egyes írásának a terjedelme –, a végeken rendszerint ostorként pattogó csattanóval felszerelt esszéit, azokban jó néhány gyöngyszemre bukkantam. Közöttük egy olyanra is, amelyben a szerző közli, hogy a sajátjának, tehát a borgesi mondatnak a jellegzetességeit boncolgatva egyebek közt erre a következtetésre jutott: Így utólag nyilvánvalónak tűnő módon alaposan megszívelhette Henry James egyik talán nem is olyan könnyedén elhullajtott megjegyzését, méghozzá arról, hogy „az olvasó iránti udvariasság (!) igazi mércéje a pontosvessző helyes használata”. (Tessék mondani: hát már csak úgy első intrádára, önmagában is nem tökéletesen elragadó ez a megközelítés? Miért van az, hogy nagy emberek igen gyakran foglalkoznak – és teszik ezt elmélyülten, bíbelődve – úgy messziről pofonegyszerűnek tűnő problémákkal?) Borges ugyanis előszeretettel viseltetik aziránt, hogy a végtelen hosszúra nyúló mondatokat stratégiai fontosságú helyeken pontosvesszőkkel bontsa fel, úgy is, mintha azok megállást parancsoló mérföldkövek lennének persze nem a semmibe, de a gondosan kitűzött céljához vezető, nem mindig a legrövidebb, viszont legalább az egyenes úton. Na nem az előbb említett módon, tehát a rajta kívül álló körülmények miatt rákényszerítetten rövidre szabott írásokban. Ezek után számomra most már nem is marad más hátra, mint hogy arra kérjelek: ami kifejezetten a pontosvesszőket illeti, ne mondd, hogy amit szabad Jupiternek, nem szabad a kisökörnek.

– Dehogyan mondom! Inkább csak némi meglepődéssel konstátálom, hogy beszélgetésünk milyen gyakran toródik el az írásjelek használatának a sokoldalú lehetőségei, sokatmondó szerelmi vagy éppen regényszerkesztési felhasználhatóságai felé. Ami pedig Jamest illeti, ő aztán még nekem, a gyanútlanág élő megtestesítőjének is észrevehető módon mestere ezeknek a kicsiny-kis alkotóelemeknek, jobban mondva finomságoknak, valamint az olvasó iránti ‘udvariasságot’ szolgáló, alkotó felhasználásuknak.

– Annak is, Pali – már persze James tudtán kívül –, hogy engem a sok közül legalább egy, remélem, az ő segítségével fölöslegesnek nyilvánítható lelkifurdalástól megszabadítson. Hiszen marad még számomra így is éppen elég ebből a műfajból.

– Na, akkor hadd segítssek én is ki szorongásaidból. Tudod, szerettem volna már többször szóba hozni, hogy te is, meg mit tagadjam, én is hajlamosak vagyunk a lényegre – helyesebben egy-egy lényegre, kisebb vagy nagyobb lényegre – csak úgy melleleg, közbevetve, formájában egyáltalán nem ritkán zárójelben közölni a világgal, azon belül meg persze egymással. Nem találod, hogy ez meglehetősen furcsa hasonlóság lenne?

– Hű de mennyire igazad van! És ami mindebben talán a legszebb: ezek a zárójeles vagy gondolatjelek közé tett odavetések vagy megnyitják az utat további elemzések előtt, ilyesmikre azonban a mi magunknak nyújtott kereteinken belül akkor egyszerűen nem adódik mód; vagy nem igényelnek bővebb magyarázatot, fejtegetést, általában azért nem, mert maguktól értetődőek, csak az adott pillanatban – a hajdani szerkesztő mondatja ezt velem – azért a figyelmet fel kell, fel muszáj hívni rájuk; vagy valóban nem többek, mint melleleg megjegyzett, mert szerintünk megjegyzendő dolgok, amelyeket teljesen kihagyni persze hogy

nem szabadna, említésükkel viszont a mű keretein belül bizvást érezhetjük úgy, hogy na, ezzel aztán a neki kijáró módon és a kellő tisztelettel ki is merítettük a témát.

– Amint tettük azt például most is, a beszúrárok formájában nem is egyszer fontos mondanivalókat mondva ki, vagy, ellenkezőleg, rejtve el.

– Na és ezt itt és most lezárandó, hadd tegyem hozzá kivételesen szavakkal, nem pedig szokásunk szerint írásjelekkel: zárójel bezárva! (.....)

* * * *

(T. szövege) Október 21-e van, pompás, szikrázóan áttetsző, innen egészen Lacháza kies környékéig, sőt még azon túl is felhőtlenül ellátató vasárnap. A kristálytisza levegőben egy igenis vasárnapira kisuvickolt világ ragyog, és abban minden világos, éles kontúrokkal kirajzolt, frissen vasalt és jó tetre nem rest. Az ugyan elkerülhetetlenül beköszöntő őszbe oltva, de abba csupán apró kis átmenetekkel, lassú piruettekkel hanyatlik bele a maga bőkezűen árasztott szépségeibe jaj-de-nagyon beleszerelmesedett, a porondot átengedni még mindig nem kész, a feledhetetlen emlékeiből élve persze hogy még nem is igen akaró nyárutó.

Mindezzel szemben viszont, a másik esztétikai térfélen maga a rosszkedvű fanyalgás toborzó plakátja, az idegességtől állandó görcsbe rándult arcú, nyilván fölös mennyiségű gyomorsavat termelő Gerő Ernő az egész pártvezetőséggel – a régi emberevő cápák korcs utódaival – még az ő elképesztő kanyarokban oly gazdag pályafutása végén kínos Canossát jár a nemrég még két lábbal a sárba taposott Titónál. Na és távollétük alatt maradék trükkjeiket összeszedve olyan látszatot kívánva kelteni, hogy bagatell dologról van itten csupán szó, itthon eközben nyilvánosságra hozzák a hírt: Nagy Imrét, az ország legnépszerűbb emberét, még a magyar kommunista vezetők szokott mércéjéhez mérve is merev-ostobán a legutolsó pillanatig várva, a másodpercenként egyre romló helyzetben végre hajlandóak lettek visszavenni a tegnap még pártnak nevezett, ma már csak rogyadozó, főleg persze az ő fejükre dülő konstrukcióba; de hogy egy csapásra bizonyítsák, mennyire kis stílűek, megzavarodottak, a pártvezetőségbe azért még nem kooptálják. (Hogy miért teszik ezt? Teszik ezt pedig azért, mert a pitianerek egyszerűen képtelenek másokat valamennyire is másoknak képzelni el, mint önnön magukat. Na meg azért, mert pozíciójuknál messze elmaradottabb bölcsességükkel folyton magukból indulnak ki, mert végtelenül szűkre szabott határaiknál a világ számukra véget is ér. Ezért aztán olyanok is, mint egy önmagába vissza nem térő görbe vonal.)

Abban a már említett, vasárnap kora délután megjelenő lapban, az új *Hétfői Hírlap*ban, a címdoldalon van a minden lében kanál, minden tortát felavatni kész, piszkos ujját abba habozás nélkül, sőt kéjjel belenyomó és persze, elsősorban, köpönyegét mindenkinél buzgóbban forgató Boldizsár Ivánnak (talán még lesz róla szó! Bízunk benne, hiszen önreklámozási mániájával megverten ő majd csak gondoskodik róla) a nem-létének, politikai tetszhalottságának a megszüntetése alkalmából készített interjúja Nagy Imrével. Vagyis, ily módon, magának a pártba való visszavételnek a közlése. (Boldizsárt mindenre és mindennek az ellenkezőjére – ha nagyon kell, akkor egyidőben, egyszerre is – föl lehet használni.) Imre bácsi, már amennyiben ez egyáltalán lehetséges lenne, pártszerűbb, mint valaha. Az emberek közel sem ezért, de éppen ennek ellenére tőle, senki mástól, csakis tőle várnak bármit vagy mindent, mert ő az egyetlen ismert politikus széles e hazában, aki jót tett. 1953-ban. Mert miniszterelnöki kinevezését megkapva, első dolgaként bezáratta az internálótáborokat. Mert rengeteg embert engedett ki a börtönökből. Mert megszüntette a kitelepítést. Mert nagyot lazított a szövetkezetek erőszakosan megrajzolt körvonalain. És mert mindezért a nép megtartotta őt jó emlékezetében. Na és még inkább, vagy ha tetszik, főleg azért, mert az országban mindenki tudja: Rákosi úgy gyűlölte őt, mint magát a pestist. Meg azért is, mert a mai vezetőfalka is hasonlóképpen gyűlöli, kapna bele minduntalan a lábába. Kérdés: lehet, lehetne-e mindezek után rossz ember Nagy Imre? Az egyértelmű válasz: a még nem teljesen, véglege-

sen apátiába süllyedtek vagy az abból éppenhogy csak kikecmergők, a nem eleve beprogramozottak szerint: nyilván nem.

Miközben az ország fele ezen a fogas kérdésen töpreng, a feje tetejére áll a hajdani szomszédnál, Lengyelországban a világ. Ott az állítólagos nemzeti, tehát hazai, a 'reform'-kommunisták, 'revizionisták' vezetőjét, Gomulkát a háború után Moszkvából hazaplántáltak annak idején rendhagyó módon nem végezték ki, mint tették azt a sztálini perek lekopírozásával a magyarok, a csehek, a bolgárok; nem, őt csupán tartósra pácolva börtönben, illetve házi őrizetben tárolták. Csak majd Sztálin halála után, 1954-ben helyezték szabadlábra, és most, az erjedés közepén a lengyel Rákosi, Bierut halála után az éppen hatalomra került sztálinista pártvezér, Ochab csodák csodájára minden céció, a legkisebb vonakodás nélkül adja át neki az országgal együtt a pártvezetői tisztséget is. Hruscsovék ettől a váratlan fejleménytől kétségbeesnek, feldühödnek, de olyannyira, hogy még őrzöngenek is egy kört. A háború óta megszállt Lengyelországban, ahol ki más lenne a hadügyminiszter is, mint maga Rokosszovszkij szovjet marsall, a szovjet csapatokat összevonják úgy, hogy Varsó körül a gyűrű napról napra szorosabb. A lengyelek állítólag fegyvert adnak a munkásoknak, de azokkal a gyárakból senki nem léphet ki. Nem, ők aztán nem fognak provokálni, ezt a szívességet már csak a hosszú ismeretségre való tekintettel sem fogják megtenni nekik. Ritkán tapasztalhatóan egyértelmű helyzet: ha az oroszok támadnak, annak a következményei beláthatatlanok, még egy hatalmas méretű vérontást sem lehetne kizárni – az első ilyen elvtársi illetlenkedést két 'szocialista' ország között. Hruscsov társaival az immár végletekig kiélezett helyzetben Varsó közelébe, egy katonai repülőtérre megy és ott találkozik Gomulkával, akit, a legjobb forrásokból származó, tehát bizonyíthatatlan, ámde a dolog természetéből folyóan egyben megcáfolhatatlan pletykák szerint a vita hevében még le is köp. Úgy is, mint a nevelő célzatú elvtársi bírálatnak a kísérleti változatát. Vagy mint az új és az eddigieknél némileg direktebb kommunikációs módszerek kipróbálását. Igaz, a pletyka persze, mint mondtam, már természeténél fogva sem bizonyítható, de a Sztálin parancsára pár évvel ezelőtt még, az éjfél utáni holtrészség állapotában, a vezéri dácsában pocakos pojacaként rendelésre hopákat táncoló Hruscsovról játszi könnyedséggel el is lehet képzelni. Teszi pedig ezt akkor, amikor maga az állítólagos bajkeverő botrányforrás, az 'elhajló', a 'reformista' Gomulka több mint készségesen gazsulál, garantálja a belső rendet, a szovjet csapatok biztonságát, a szovjet érdekek messzemenő tiszteletben tartását, az eddigi típusú, a 'létező szocializmus' folytatását. És mindezt meg még oly sok minden mást a következő években maradéktalanul teljesíti is, sőt, akkor majd már a benne csalódottság miatt a saját bukásához vezető úton szorgalmasan túl is teljesíti.

Mint ahogy 1848-ban Párizs, majd Bécs adott példát Pestnek, most a régi, a testi-lelki jóbarát, a nagy bajban egymás oltalmába menekülő, a drága testvér, a lengyelek mellett kellett a magyar fiataloknak, a sokszáz éves, vérrel-borral meg ide-odabujkálásokkal megpecsételt barátság legújabb megnyilvánításaként kiállni. Az előbb említett vasárnapi lap is a lengyelek melletti rokonszenv-nyilatkozatok tömegét közli. Meg beszámolókat az ország egyetemlein tartott diákgyűlésekről, forradalmi jellegű, mi mást, mint 1848. március 15-ét emlékeztetbe idéző 12, 14, 18 pontok megszavazásáról. A helyzet – ezúttal valóban úgy, ahogy a klisé mondja – pattanásig feszült. Vagy ahogy akkor mi a Kaszinóban, mások meg másutt már évek óta javában mondtuk-mondták: 'helyzet' van. Sőt, a legújabb elemként a 'helyzet' még fokozódik is.

Évike meg én vasárnap kora délután a Szent István körúton kísérünk meg az éppen akkor oda érkező teherautóról az árus elé dobott csomagokból újságot vásárolni a Nagy Imre-interjúval, erre azonban most nem kerülhet sor. Mielőtt még a rikkancs felnyithatná a papírcsomagokat, a felcsigázott várakozók százai esnek neki. Meg egymásnak. Az árus egy percig, persze a pénzéért is meg talán szakmai büszkeségből is, próbálja valahogy állni a rohamot, de aztán pusztá létét menteni a lábak közt menekül. Két perc – és a csomagolópapírral, fecnikre tépett

lapokkal, spárgával fedett földön nincs egyetlen újság sem. Az ember-sáskafalka falta föl az egész újságtermést. Tette pedig mindezt annak az országnak a fővárosában, amelyben hosszú évek kemény munkájával a saját átnevelését kívárni már alig képes népet oly lenyűgöző sikerrel szoktatták le az újságokról is meg – még inkább – azoknak az olvasásáról is.

Mi a Wallenberg utcába, Konrád Gyuriékhoz megyünk kávémeghívásra akkori és egyben első feleségének, helyesebben Vera anyjának a lakásába, ahol megérkezésünkkor már ott találjuk a két Krassó fiút – Konrád unokatestvéreit – meg az egyiknek, később még az eljövendő korszak átható illatú jellegéhez mérten is minden jelöltet lekörözően undorító karriert befutó barátnőjét, Erki Editet. Míg élek, azt a délutánt nem fogom elfelejteni, hiszen ahhoz aligha-nem a legszebb, de mindenesetre a leginkább feledhetetlen alapélményem fűződik az önhitt-séggel kevert politikai analfabétizmus magyar-zsidó változatáról. (Nem, közel sem az első, hiszen hosszú sor vezetett el ide – benne olykor szerencsétlenségemre én magammal is –, és fogja majd még inkább, a tökélyt megközelítve, követni is ezt.) Arról a fokozatosan kitermelt, mind izmosabbá váló, közel sem sikertelenül bölcs szófukarságnak álcázott, de a lényegét tekintve mégis szöszátyár analfabétizmusról, amely táptalaja lett egyes ‘közéleti’ szereplők későbbi körmönfont dilettantizmusának. Mármint jó esetben annak. Rossz esetben... Hm, na igen. Bármelyik esetben is az előállított termékeket meg a hamis pózokat úgy etették meg a naiv olvasóval, amint az a kacának lenne a régi szép szokása a neki felkínált nokedlival. Vagy mint azt Puskás Öcsiék tették az ellenfél védelmével – ők történetesen cuclival. És ezek előtt a feltudományos mázzal összeumbuldált lázalmok előtt, nem egykönnyen megmagyarázható módon, egy ideig oly sokan és oly gyakran magukat rogyant haptákba kapva, a meghatottságtól majdhogya nem könnyezve tisztelegtek. Köztük még valaha jól működő aggyal meg bátor szívvel ellátott, értékes, csak sajnos már megtört, fáradt és csüggedt emberek is. Akik alig várták valaminek, bárminek a feltűnését a hínárba ragadt ország-bárkában, hogy hajlamosak voltak abban, amit egy barátom utolérhetetlen eleganciával ‘agresszív szelídségnek’ keresztelt el, a bátor kiállásnak, na és persze az ‘antipolitikának’ elnevezett tohuvabohu-nak a körvonalait fedezni fel. Igaz, akkor, október 21-én, mindez még a jövő méhében tartózkodott, bár, amint azt mindjárt látni fogjuk, előrevetett egyfajta mélyenjáró kinyilatkoztatási hajlamot is.

Szinte beesünk az ajtón Évikével, vagy inkább mondhatnám, ajtóstul rontunk a házba, kezünkben a közelharcban kissé megtépett harci tróféával, a másutt mégis megszerzett újsággal, hogy pihegve, egymás szavába vágva meséljük el, mi történt úgy tíz perccel ezelőtt sokszáz ember leginkább saját magukat meglepő részvételével innen vagy két saroknyira, a Szent István körúton. Márpedig ha ott, akkor feltételezhetően a városban másutt is. Gyerekek, ez itt már maga a forradalom! – izgágáskodom el magam 1956. október 21-én, délután 4 órakor.

Konrád évekre, sőt évtizedekre vetítve előre későbbi legendás, majd nemzetközi síkokra is kiterjesztendő, a vélt igények szerint remek érzékkel átdolgozott mivoltát, még a szokottnál is összefogottabb, méltóságteljesnek szánt, a jogázás hosszú óráin át beidegzett önfegyelemmel, a kiforratlan és így persze hogy balga vélemény-nyilvánítások kiváltotta, őszintén lesújtott állapotában, a keleti bölcs szomorúságával néz ki vastag keretes szemüvege fölött. Az elébe tett újságba bele se néz, egy futó pillantást sem vet rá. Nem néz ő énám se, a beidegzett tisztelet-féleségnek még erős lehet a hatása, csak ott, a fejem fölött valahová, a falnak egy pontjára mered. Nem, már nem valamiféle szupertürelemről tanúskodó, jóindulatú mosoly bujkál a szája szélén. Nem, most ő magát a saját kezében tartón, alig hallhatón, de a későbbi kiválasztottságnak, a még megérendő prófétaságnak az első sugaraival a rakoncátlan gyerekeket akarná közel sem csakis szavaival, még inkább higgadt modorával lecsillapítani, a politikai Olümposz majd oly összkomfortosan meglakott, széles látókört nyújtó csúcsáról nyilvánítja ki a visszafogottságában is ellentmondást nem tűrően korszakos jelentőségű

ítéletét a meglehet szánandó, de mégiscsak tévelygő halandóknak: – Ugyan már, néhány értelmiségi hőbörög...

A szobában senki meg nem nyikkan. Miklós közbeugrásra készen, elhúlten mered Konrádra, a másik Krassó, Gyuri mereven néz maga elé, a szőnyegre; még a szempillája se rebben. Miklós szája összecsomósodik, szinte elcsöppen a keserűségtől, egész arcát egy grimasz kerítette hatalmába. Valahogy úgy néz ki visszafojtottságában, mint egy jól idomított színész mondjuk egy G. B. Shaw-darabban, aki kénytelen, ha nem is sokáig, de mégiscsak egy végtelennek tűnő ideig tehetetlenül hallgatni egy másik alaknak, annak az ágáló idiótának a valahonnan máshonnan ide importált szövegét, és közben szinte ugrásra készen várja a pillanatot, amikor végre belemarhat, hogy fecnikre cincálja szét a nagyon is a begyében lévő másikat. Vera rezdületlenül, mereven néz – nem tudom, miért, de rám, és közben olyan arcot vág, mint aki nem túl jól érzi magát, de abban azért már nem teljesen biztos, hogy miért. Csakis az akkor még öntudatra szert nem tett, önálló életre nem kelt Erki Edit arca marad kifürkészhetetlenül kifejezéstelen. Évike elképedten néz rám. Hát te meg hová hoztál engem? – mintha csak ezt mondaná szemrehányó tekintete. Én? Én pedig megállom – az ördög tudja, hogy mitől lettem hirtelen ilyen jól nevelt; nyilván Évi előtt nem szeretnék fölrobbanni, mert azt a formámat ő még nem ismeri, pedig ha valaha, most aztán elképesztő nehezen visszafogható hajlamom lenne rá! –, hogy ne válaszoljak a kioktatással egybekötött, klasszikusnak szánt tömörséggel megfogalmazott, e minőségében is határtalanul magabiztos, persze hogy elképesztően megalapozatlan és mint olyan, visszakézből elutasítandó ‘helyzetelemzésre’, arra, ami eddig szinte mindig, mindennap, akár tegnap, tegnapelőtt meg azelőtt, jelentősebb kockázatot egyáltalán nem vállalható módon volt elmondható, változatlan formában elismételhető, **de nem most**, csak éppen nem most! Majd később, a múltban már megélt jövőben és igen specifikusan egyes jelenlévőkre szabottan megint igaz lesz, bár alaposan módosítva. De hát én itt érzem, egész valómban, minden ízemben, hogy ha valamikor, akkor most aztán NEM!!! Tartom mégis a számat, nem utolsósorban azért, mert az általam igen kedvelt Verát, végül is a házigazdát nem szeretnem kínos helyzetbe hozni; egyébként is, ahogy ránézek, sejtelmem sincs, miért, de összefacsarodik a szívem; mindössze csak a biztonság kedvéért, meg hogy sürgősen legalább némi kis levegőhöz jussak a szoba hirtelen fülledtté vált légkörében, légszomjam enyhítésére jobb kezem középső ujjának egy görcsös mozdulatával nyakkendőm hirtelen túl szorosnak érzett csokrát lazítom ki. Azután, de most már csak a biztonság kedvéért ehhez még kigombolom az ing legfelső gombját is. Úúúgy, nnnna, most azért mégiscsak könnyebb...

1956. október 23.

A kinyilatkoztatott értékelés, mint átfogó ikerpárjai – kutya ugat, úr ír, értelmiség hóbörög – semmitmondásában frappáns ugyan nem, de azért akár helytálló is lehetett volna, annak az **időzítése** azonban emlékezetbe idézte az egyetemen annak idején oly sokszor elismételt, nagy mondást: a jó ember ritkán fog mellé, de aztán ha belejön és egyszer-egyszer, majd mind gyakrabban mégis megteszi, akkor az eredmény párját ritkító, sőt remekbe szabott alkotás-sorozat kell legyen. Mert hát bizony, október 21-ének délutánján, attól függően, hogy a kezdetet pontosan hová tesszük, mondjuk alig 48 órával a forradalom vulkánkitörése előtt ugyebár már meglehetősen népes gyülekezet képét nyújtotta az a ‘néhány’, mondjuk, tegyük föl vagy néhány szerény kis millióval több a locsifecsi néhánynál, vagy úgy megközelítően, meglehet, bár tényleg néhány kivétellel, bizony egy egész ország. Úgy ám, egész Magyarország. És az sem akármikor, amikor csak igen válogatós kedve úgy tartotta helyesnek meg célravezetőnek, hanem éppen hogy történelmének kimagaslóan a legmagasztosabb csúcspontján. Azt azért mindennek ellenére is meg kell hagyni, hiszen ebben Konrádnak igaza volt: az ország és abban a sok mindent szó nélkül eltűrő nép értelmiségével egyetemben roppant meggyőzően, az ámuló világot elkápráztatóan jól, sőt kiválóan szimulálta a hóbörgést.

Olyannyira, hogy másnap, hétfőn az aznapi, az ügyeletes ‘néhány’, köztük az Írószövetség, a bölcsészkar, a jogászok, a Műszaki Egyetem, az Értelmiségi Bizottság, a színészek, a filmek, a képzőművészek és vagy száz más szerv keddre lengyelbarát tüntetést hirdetett meg a budai Duna-parti Bem téren, a Bem-szobornál. Bem tábornok, az 1830-as bukott lengyel szabadságharc hőse, 1848-ban előbb a bécsi felkelés vezetésében vett részt, majd annak a leverése után a szabadságharcban az Erdélyben harcoló magyar csapatok főparancsnoka lett, számos nyert csata hőse, a gyors menetelések és a váratlan felbukkanások mestere, Erdély megtisztítója az osztrák csapatoktól. Az orosz beavatkozás, a bukás, a temesvári utolsó csatavesztés után, a világosi fegyverletétel előtt a közeli határon át Törökországba menekült ő is, mint Kossuth és sokan mások. Bem viszont, a többiekkel ellentétben, ott is maradt, sőt – amint az később kiderült – át is tért a mohamedán hitre, hogy ily módon azután a szultán tüzérségének válhasson a főparancsnokává. Na meg hogy így legyen az erdélyi magyarok ünnepelt Bem apójából bej vagy bég. Vagy talán effendi? Vagy hirtelenjében évszázadokat kevernék össze, és az effendi-féleség a leverett parasztlázadás után, a parasztok ellen és a nemesség védelmében megalkotott törvénygyűjtemény, a hírhedt-nevezetes magyar *Hármas-könyv*, a *Tripartitum* szerzője, maga Werbőczy lett volna, még ott, az 1541-ben elfoglalt Budában magában, úgy is, mint főbíró, csak éppen hogy ezúttal már – végül is miért ne? – török szolgálatban?

Hétfő este minden szerv újra a maga demonstratív módján erősítette meg a döntést és mozgósított: találkoznak holnap, a Bem-szobornál. Másnap, kedden reggel viszont Gerőék, végre ráérezve, hogy Jugoszláviából haza siető talpuk alól sebesen csúszik ki a talaj, még egy utolsót szívósodtak: az adást gyakran megszakítva olvastatták be a rádióba Piros belügyminiszter parancsát (hát az meg kicsoda? – kérdezte a fél ország), amellyel minden tüntetést azonnali hatállyal betiltott. Nem mintha azok nem lettek volna hosszú évek óta magától értetődően, de azért formailag is mindig betiltottak – a legkevésbé sem kivéve persze mi mást, mint a futball-világbajnokságon a nyugat-németektől elszenvedett vereség okozta felháborodás ürügyén 1954-ben azon melegében kirobbant előfutárokat. Így azután ennek a Piros-féle szarvashibának és egyben üres blöffnek köszönhetően még azok is értesültek a tervezett tüntetésről, akik addig nem tudtak volna róla.

Az elmehábor általánossá vált. Az Írószövetség vezetősége valamiért úgy érezhette, hogy permanens értekezletre kell bezárkóznia, így aztán a szünet nélkül beérkező telefonok

válaszolásába én is besegítettem és ilyen minőségemben közölhettem az információt, tanácsot kérőkkel: a tüntetésre az eredeti tervek szerint és a kijelölt időben sor kerül. Igen, habozásra semmi, de semmi ok. Még hogy Piros? Piros már nem létezik, Piros csupán fikció, vagy ha tetszik, légy piszok, holnapra már a nevére meg a feltétele se fog emlékezni senki. Hála legyen a magasságos egeknek! Már kezdtünk aggódni, hogy felültök nekik! – ez volt az alighanem legjellemzőbb típusválasz. Ezzel is, mint számtalan más jellel tanúsítva: a mára már valóban extrém, méreteiben meg kezelhetetlenségében is egyedülállónak vált válságban a gátek minden pillanatban átszakadhatnak, és akkor nincsen többé az égvilágon semmi, ami megállíthatná az évek alatt felgyűlt, mérhetetlenre duzzadt, nyers, maró gyűlölet szabad áramlását.

A megadott időben mi magunk a szövetségből az Andrassy úton mentünk ki a Bajcsy-Zsilinszky útra, ahol az Operával ferdén szemben lévő hivatala előtt az úttestet teljes terjedelmében megtöltő, a saját cselekvésük lendülete miatt is mámoros tüntetők tömött sorait kábultan-mosolyogva néző Évike vagy 10-15 kollégájával már várt ránk. Piros eddigre már tényleg visszavonta a tüntetési tilalmat – vajon mi mást is tehetett volna a pojáca? – és így, a veszett fejsze nyelének a saját lábujjaira ejtésével tálcán nyújtotta át a fennkölt parancsszavára oda se hederítő tüntetőknek az első és mindjárt a kezdet jellegét meghatározó, jelentős győzelmet. Vajon az eltájtolt csinovnyik végül is kikkel akarhatott volna lövetni arra a csekély pár százezer emberre kinn az utcákon? A főváros közepén? Ha tegnap talán még nem is annyira, de aznaptól kezdve most már egyvégtében persze hogy a világ ágaskodó figyelmének a középpontjában. Azt aztán már valóban csak úgy mellékesként jegyzem meg, hogy a tűzkeresztséggel, a hetvenkedő-fontoskodó Piros jelentéktelen biszbaszként félrepöccintésével a kommunista belügyminiszternek az immár fél fogukra sem elégséges maradványa milyen mértékben növesztette meg a későbbi felkelőknek az étvágyát. Hiszen mikor történt az utoljára, hogy valahol a birodalomban egy vezető funkcionáriussal úgy bántak, mint egy kapcaronggyal?

Besodorva magunkat a hömpölygő tömegbe, annak már valahol a vége felé diadalmeneztünk, most már a Szent István körútra fordulva, az olyan természetesen barátivá vált, jóindulattal eltelt, ezúttal kedves nővéreknek álcázott és ilyenekként is mosolygó rendőrök kíséretében, akik, mint a múltban a meredek fordulatok alkalmából – ilyesmi gyakran fordul elő azokon a tájakon –, most is úgy tettek, mintha egész életükben erre a pillanatra vártak volna; énekelve-danolván haladtunk lassan a Margit híd felé, a mindenütt nyitott ablakokból integető százak meg százak, a járdákon további ezrek meg ezrek sorfala közt. Hej de furcsa volt azokon az utakon masírozni tüntetőkként, amelyeknek az aszfaltját koptattuk fiatal- meg felnőttkorunkban mint gyanútlan járókelők! Történt pedig mindez úgy, hogy közben itt vagy ott új jelmondatok hangzottak fel, és ha azok visszaadták a tömeghangulatot, máris százezrek visszhangozták és tették repertoárjuk állandó elemévé, váltak mindörökre '56 mementójává – így elsősorban a harsogó jelszó: 'Aki magyar, velünk tart!' Még most is emlékszem: egy második emeleti ablakból – kozmetikai szalon lehetett – a hangorkán hallatára egy krémmel kísértetfehérre bevont arcú hölgy, túlcsonduló kebleit az elképedt világ előtt többé már nem rejtgetve, tárta bele a szabadság szellőjébe combvastagságú karjait, mintha csak áldást osztana, *Urbi et orbi*.

A budai hídfőhöz érkezve azután még imigyen megáldott állapotunkban is olyannyira reménytelenül torlódtunk össze a már ott kavargó tömeggel, hogy nemcsak egy gombostűt nem lehetett volna arrafelé elejteni, de utunk állítólagos célpontjához, a Bem-szobornak még csak a közelébe se tudtunk jutni. Kérdemelt jutalmunk – amint azt később megtudtuk –, hogy nem hallottuk Veres Péternek a beszédét. Mások se. Túléltek. Mi is.

Ahogy a mind kevésbé daliásnak tűnő, mit tagadjuk, a végén már csoszogó meneteléstől fáradtan, kipurcanva, fülünkben még a vadonatúj jelszavakkal meg a régi-régi dalokkal

ballagtunk visszafelé a pesti oldalra a Margit hídon, elképedve láttuk, hogy az Országház előtt, a Kossuth teret befedő pázsiton tovább folyik a tüntetés: egyre növekvő, másokat csakúgy, mint hamarosan minket is beszippantó tömeg rögtönzött amolyan nesze-nektek, bele-a-képetekbe népünnepélyt, késői, őszi majálist a még nyárian meleg napsütésben fürdő délután más körülmények közt talán bágyadtnak tűnő csillogásában. Bágyadtságnak ott azonban nyoma sem volt, éppen ellenkezőleg... Nem tudom, honnan szerezhették, de százával, ha nem ezrével égette külön-külön minden csoport rögtönzött körtáncsal körülebegett, saját máglyáin a Sztálin- meg Rákosi-képeket, a vörös lobogókat, amelyeket fényes szellők sejt már nem fújtak. Mi is odatotyogtunk öregesen, az elragadtatott, duhaj hangulat azonban ragadós volt, a fáradtságot magába szippantotta, elszállt az a máglyák pernyés kavargásában. Na meg a vastag papírú vezérhősök égő képeinek a fanyar-köhögtető, amolyan mahorkaszagában. Csoportról csoportra járva mulattunk mi is az eufóriás gyerekekkel meg az újra gyerekekévé vált felnőttekkel, akik éppen e percekben kivívott szólás- és megnyilvánulás-szabadságuk birtokában képtelenek voltak akár pillanatokra is megpihenni.

Csakhogy... Csakhogy a végzet itt, amint az már ősidők óta tökéletesített, a báva nézőközön-séget szunyókálásából felrázó mutatóváltója, látszólag váratlanul és hanyagul, kabátját panyókára vetve, cigarettájából kéjjel nagyokat szippantva, majd szép szabályos, kék karikákat eregetve, ámde a látszat ellenére mégis mindennél agyafúrtabban lépett közbe, ezúttal bátor újjításként mi másba, mint kelet-európai lakásügybe avatkozva bele, egyben hatásában végzetesen a délutánunkba na meg csak úgy, ha már oly igen hangulatba jött, az egy szem életünkbe. Ha nem is lekopírozva, de úgy valahogy, mint ahogy némi ártalmatlan nagyzólással elkövette ezt maga Liszt is, abban az itt már bőségesen megvitatott *Esz-dúr zongoraversenyé*-ben. Meg az ahhoz ihletetten hozzáírt, szeretném hinni, valóban 'ismeretlen' szerzőtől származó, vijjogó szöveggel.

Valinak ugyanis széles e világon hol másutt, ha nem itt, a Kossuth téren, annak is a déli oldalán kellett legyen egy komfortos lakása a második emeleten, 'ami azt illeti', még cseléd-szobával és a térre meg egyenesen az Országházra néző kis erkéllyel is felszerelve. Proszcéniumpáholy-jegyekkel láttak el bennünket a saját forradalmunkhoz, annak minden egyes felvonásához, a legfőbb, a leghatásosabb jelenetekhez! Ha ma kellene ez ügyben visszamenőleges hatállyal apróhirdetést föladni, nemde ezt írnám bele: pompás rálátással közvetlenül a pokol kénköves fenekére! Ennek hiányában viszont, ha nem lett volna rögtön vagy kis idő múlva nyilvánvaló, visszatekintve csakis ámulni lehet azon, hogyan kapta most meg Vali, eddigi szolgálatait honorálandóan ingyen, azt a legkevésebbé sem remélt, viszont annál inkább értékelt ajándékot a létrejövő kényszerhelyzetben majd hatásosan kifejtendő élettrónási lehetőségek kibontására. Édes kettesben, ő meg pártfogója és ügyének buzgó támogatója, a Sátán kimért, komótos lépésekkel, rám még csak egy futó pillantást sem pazarolva, kénkövel átítatott lakásukkal a hónap alatt nem lopakodtak, hanem a hátsó bejáraton át derűsen mosolyogva sétáltak be a mostoha sors ígéretével nyomorult életünkbe. És abba ugyanolyan komótosan fészkeltek be magukat, a feleslegesnek ítélt dolgokat – a végén majd a legutolsó aktusként persze engem is – hanyagul szórva ki, az egész enteriőr átmeneti feladatára alakítva át, szóval otthonosan rendezkedve be, minthogy távozni, ezt a lehetőséget a benne rejlő meglepetésekkel nem a végletekig kihasználni – nem, ilyesmi többé föl sem merült bennük. És vajon ki tehetne nekik ezért szemrehányást?

Évivel ily módon, fel sem mérve – az a sanda gyanúm, hogy ezt ő maga még ma sem értené –, milyen csapdába estünk, itt hallgattuk meg este 8 órakor az ablakokba kitett rádiók beszórásával a hatalmas teret megtöltő embersűrűvel együtt Gerő provokáló rádióbeszédét, amelyben az utcát máris ellepő ellenforradalmárokról szónokolt. A besötétedett téren a tömeg, főleg a sokezernyi diák ezt haragos zúgással utasította el, hogy aztán még ügybuzgóbban égesse a képeket meg a vörös zászlókat, na meg vágjon kerek lyukakat a magyar zászlók

közepébe, eltüntetve belőlük a sarló-kalapácsos, importált címet. Mindenütt jelenlévő, jól tájékozott hírnökök szerint – ilyenekben a következő napokban soha nem volt hiány – a város másik részén, a Dózsa György úton, a május elsejei felvonulások célpontjánál órákig tartó, verejtékes munkával meg nemdebar a ‘hőbörgő értelmiség’ kedvenc szerszámaival, főleg hegesztőpisztolyokkal a tömegnek végre sikerült talapzatáról ledöntenie a monstre Sztálin-szobrot, hogy aztán aki csak vésőhöz meg kalapáchoz jutott, életre szóló emléket faragjon ki és vigyen haza. Hogy mondhassa: nem mese ez, gyermek... Amint azt később megtudtuk, a szétvert szobor legnagyobb csonkját, a nagy Sztálinnak a masszív törzsét mint holmi volgai hajót egészen a Rákóczi út és a körút sarkáig vontatta ki önmagát fogva járomba a valamit, bármit szüntelenül tenni akaró, delíriumos férfinép, hogy ott aztán ideiglenes végállomásává a *Népszava* székháza előtti szűk kis utcát jelölje ki. A mutatvány tökéletessé tételéhez mindössze csak az hiányzott, hogy a vontatók elénekeljék a volgai hajósoknak még a Saljapin-változatban megismert elnyújtott munkadalát, az *E-e-juh-nyemet*. Igen, azt, amit még maga a nagy Sztálin tiltott be.

Itt, a Kossuth téren szorgos kezű illetékesek egy rejtett kapcsolószobában kattintottak egyet, majd kis idő múlva ismét egyet, és ezzel hol eloltották, hol, föladva a partit, újra meggyújtották a tér lámpáit, hogy aztán ezt az érdekesnek ítélt játékot újra meg újra megismételjék. (Egy modern felfogásban rendezett forradalomhoz ugyanis fényhatásokra is szükség kell legyen. Milyen nagy, sőt pótolhatatlan veszteség, hogy Magyarországon televíziós adás akkor még nem létezett!) Sokszorosan elhasznált, lejáratott, de a biztonság kedvéért azért kitarított ‘népfrontos’ figurákat szedtek elő a politikai lomtárból, gyorsan leporolták, valamennyire összepofozták és máris tolták fel őket az Országház tetejére, hogy a rozzant alakok onnan a tömeget a hazatérés hazafias cselekedetének a végrehajtására buzdítsák – ugyan a siker leg-halványabb reménye nélkül, de minduntalan legalább annál fülrepesztőbb abcúgolást váltva ki az egyre türelmetlenebb hallgatóságból. A mind újabb meg újabb ezrekkel gyarapodó embertenger ugyanis egyvégtében Nagy Imre nevét zúgta, őt akarta hallani, őt követelte, vagy jó két-három órán át. Örökkévalóságnak tűnő idő után végre a párt országos központjából küldöttséget menesztettek érte, amely oda is hozta ugyan, de a sötét Országház tetején látni belőle, a sziluettjén kívül, nem sokat lehetett, a mögötte-mellette álló, a tömegnek a ‘tűnjenek el!’ harci kiáltásaiból is kiderülően vélhetően joggal gyanús árnyékalakokat viszont annál inkább. Ott állva Imre bácsi pozíció, felhatalmazás nélkül nem mondhatott semmi érdemlegeset.

Ennek ellenére azt azért, hogy hol is találja magát, fizikailag meg lelkileg is, még ő maga az addigra már jó fél millióra duzzadt tömeggel együtt hamar tanulta meg. Úgy, mint egy történelmi leckét – tragikus sorsú államférfiak számára. Meg kellett tanulnia az új módit már legelső kiejtett szavával. Elvtársak! – kezdte politikai pályájának a legújabb szakaszát, a sok évtizedes rutinból gondolkodás nélkül elővett, milliószor és most még egyszer elmondott nyitással. A magyar nyelv hihetetlenül gazdag szókincséből pontosan ezt az egyetlen szót nem lett volna szabad itt és most előhalásznia, hiszen a tér azon nyomban akkorát szólt, mint az ágyú: százezrek kiáltották, rikoltották, harsogták, hörögték vissza: Nem vagyunk mi elvtársak! Nem-vagy-unkmi--- elvvv-társak! Amikor a tömeg programadó módra nyomatékosan betáplált irányelveinek ily módon spontán, de legalább ihletetten tömör közlése után, az új nagy igazságot végre kimondva valamelyest elcsendesedett, a lám csak tanulni még mindig képes Nagy Imre szintén új, tartalmában még egy nappal ezelőtt is elképzelhetetlen köszöntése vagy jó tíz perc múlva már imígyen szólt: **Magyarok!** Olyan egetrázó tombolás, diadalittas ünneplés fogadta az új hang rég nem hallott megformálását, hogy a hatvanéves neogót Parlament tuskés csúcsocskái kis híján a fejünkre potyogtak. Na és azután, a másodszori lendületes nekifutás után a folytatás – semmi, az égvilágon semmi. Nagy Imre is nyugalomra, összefogásra intett, békés munkára, nemzeti egységre, a súlyos problémák meg-

oldására szólított föl – rögtönzött pár mondatában voltak ugyan nem lebecsülendő jóakarattal akár kulcsszavaknak is tekinthető célzások, a beszéd azonban sokkal inkább szolgált tűzoltási célokat, mint a várt iránymutatást. Ennek ellenére is Imre bácsi kikövetelt megjelenése ahhoz igenis hozzájárult, hogy a sztálinisták többé ne legyenek képesek teljes súlyukkal az útjába állni, azt eltorlaszolni. És igen, ennek ellenére sem lehet eléggé túlbecsülni azt a tapasztalatot, az első találkozást az akaratát hosszú idő óta először nyilvánító néppel, amely teljes hatásában csak majd a következő napokra meg persze élete hátralévő részére tanította, sőt formálta át Nagy Imrét.

Évivel az antiklimaktikus beszédet követően felmentünk Valihoz és onnan néztük végig a tömeg habozó oszlását – bár nekem ugyancsak viszketett a talpam, hiszen számtalan helyről hallottuk: a rádiónál már szabályos harcok folynak. Évit azonban innen kezdve nem mertem egy pillanatra sem egyedül hagyni, ő meg, a nagyon is jól ismert hatalmával visszaélő, hallani sem akart semmi ilyesfélérről. Néha, dezorientáltan, úgy éreztem, tehetetlenül ülök a szoknyáján, annak is a szegélyén; márpedig ez minden volt, csak nem az én testemre szabott szerep. Mégsem voltam képes, csak majd később, időnként titokban pár órára eltűnni mellőle úgy, hogy ő azt se tudja, hol vagyok.

Ahogy elnéztük a lassan oszladozó tömeget, abból egy népes csoport ‘A Rádióhoz!’ csatakiáltással távozott – nem, ők bizony nem tétován, nem lődörögve, fáradtan téblábolva, mint a többiek, hanem olyan eltúlzottan szapora futólépésben, mintha japán filmekből vagy inkább filmhíradókból tanultak volna. Amikor a bizony mondom Maszatosi névre hallgató szakszervezeti nagyfőnök vezetésével csaknem ugyanolyan szakszervezetiesen tipegő, jaj-siessünk-már-mert-bepisilek léptekkel ügyszórogat éppen csak hogy nem egy helyben. A Közgazdasági Egyetem diákjainak egy nagy csoportja rendíthetetlenül rendezett sorokban alattunk vonult el, és igen, mi mást, mint az *Internacionalét* énekelve haladt fölfelé a Nádor utcán. Az ördög tudja, honnan szerezték, de majdnem mindnyájuknak a kezében fáklya volt. Vagy 100 tagú kölyöksereg úgy vélhette: fél életükön át tartó hallgatás után eljött végre az idő az olyannyira hiányolt jelszó hallatására – így tehát mi mással, mint zúgó ‘Hajrá Fradi!’-val köszöntötte az új korszakot. Hiszen a klasszikus neveket hordozó futballcsapatok átkeresztelésével eddig rájuk kényszerített hülye ‘kinizsízés’ helyett lám most maga az istenadta nép döntött úgy: szabad végre újra tele torokkal Fradit ordítani, akár minden vasárnap be is rekedni, alkalomadtán zsidózva a Ferencvárosnak drukkolni, és ugyanazon a vasárnapi estén – már vereség esetén persze – fröccsbe fojtani a bánatot, morzsolgatni a kihagyott helyzetek miatt titokban lepergő könnyeket. Aztán, ha meg nyert a Fradi, akkor is a jöhetett a fröccs, csak ezúttal már a csillogó szemekkel meg a bőséges locsolás ellenére is száraz torkokkal ünneplésre készülők, a jó ügy bajnokai számára. ‘Hajrá Fradi!’ Különös, különös éjszaka volt...

Nem sokkal később elbúcsúztunk Valitól és a kolosszális népünnepély maradványain átgázolva baktattunk most már valóban hullafáradtan a Kaszinó eszpresszó felé. A körút az izgalomtól, a várakozástól, saját magától feldobva nyüzsgött, mint a méhkas, pedig az autóbusz- meg a villamosforgalom gyakorlatilag már leállt.

A Kaszinóban közölték: Kassák többször is keresett telefonon, kéri, hívjam azonnal vissza. Ezt is tettem. Kasi izgatottan lihegte: egy magyar tankoszlop gördült el Óbudán, a Lajos utcában a háza előtt dél, tehát nyilván a város közepe felé haladva úgy húsz perce, most vagy nemsokára oda is kell érjenek a Kaszinó tájára. Már persze ha a logikusnak tűnő módon a Margit hídon mennek majd át. És mivel egyfolytában a telefonon lógott, Kasi azt is tudta, hogy a rádióhoz kell menjenek, oda irányították őket, mert ott az elszórt lövöldözés után most már komoly harcok robbantak ki az ávósok meg a felkelők között. Nosza, mi, botcsinálta Kaszinó-ellenállók, késlekedés nélkül megszerveztünk egy munkabrigádot és barrikádot

építendő próbáltuk felszedni az úttestről a kockaköveket a járdaszél meg a villamos-járdaszívet járműveket magához vonzó szűkületében. Harcban vagy inkább csak tét nélküli szópárbajokban edzett eszpresszó-töltelékek, krónikusan alvásképtelen járókelők, a körút anyátlan-apátlan gyermekei, lézengő ritterek, otthonról a zűrzavarban lelépett ifjak, a leállított villamosokból amúgy égből pottyantan hozzánk csatlakozottak, a szokatlan jelenségek iránt nyomban lázas érdeklődést tanúsító pestiek – így együtt, azt hiszem, a körülményekhez képest meglehetősen ügyefogyott, de azért mégis csak elit munkabrigád képét mutathattuk a bennünket lelkesen buzdító és tanácsokkal bőven ellátó egybegyűltekre számra. Meg holmi forradalom nélkül is utcai balhé esetén az odaadással asszisztálóknak a fővárosban soha nem lehetett hiányt tapasztalni – hiszen ez itt a fogjuk-meg-és-vigyétek óvatosan duhaj népe, amely úgy látszik soha nem tér nyugovóra, nehogy véletlenül elszalasszon valamit. Vagy úgy ezer évvel ezelőtt elődeik – már persze hogy magatartásuk főbb jellegzetességeit feltehetően örök időkre megszabó, később viszont mindegyre elfajzandó elődeik – annak idején nyilván ott nyújtogatták a nyakukat végtelen türelemmel hajnalhasadás táján magában a Vereckei szorosban, hogy szemtanúi lehessenek a történelmi pillanatnak, amikor Árpád annak rendje és módja szerint végre megjön hont foglalni. (Már az ősrégi vicc szerint természetesen a szintén ott tartózkodó és ‘kapát, kaszát meg egyéb honfoglalási kelléket’ árusító zsidó kereskedők sorfala között.)

Mi magunk viszont az alkalmi szerszámokkal alig kezdtünk hozzá könnyűnek nem bizonyuló harci tevékenységünk első aktusához, a barrikádépítéshez, amikor buzgólkodásunk színhelyére impozánsan ható csörömpöléssel begördült a Margit hídon át a Kassák megfigyelte 20-25 magyar tank. Az elsőből még mozgás közben, lazán-sebtiben ugrott le egy magas, mosolygós arcú, nagybajuszos főhadnagy és tevékenykedésünk eddig nem túl látványos eredményét mérsékelt elismeréssel szemlélve szívélyesen érdeklődött: vajon mit gondolunk, mi is lenne az, amit mi itt csinálni szeretnénk? Távol álljon tőle, igazán nem kívánna beleszólni, de furdalja őt a kíváncsiság. Hát nekünk ennél több nem is igen kellett. Egymás szavába vágva jól kiosztottuk a bajuszt. Megtanítottuk őt móresre, csak hogy tudja, kikkel áll szemben: Titeket mi innen nem engedünk tovább a Rádióhoz! Hogy ottan majd magyarok löjjenek magyarokra! Ez, meg kell mondjam, érdekfeszítően hangzik – felelte orra tövét vakargatva és mosolygását csakis úgy-ahogy leplezve a főhadnagy –, a probléma azonban, ami ebben akadályoz bennünket, abban lenne fellelhető, hogy lőszerünk, az aztán nincs nekünk, úgy, ahogy mondom, egyetlenegy darab sem. Na és ha lenne – folytatta, cseppet sem titkolva, hogy élvezte élete nagy pillanatát, de nem sokkal kevésbé a saját hangját is –, még ha lenne, akkor se lőnénk mi az égvilágon senkire, főleg és elsősorban nem magyarokra. A feszülten figyelő egybegyűltekre részéről erre persze jött a spontán éljenzés és halihó (‘Bravó, fiúk!’), meg két üveg rum – ezzel a Kaszinó eszpresszó meg törzsvendégei készségesen és bőségesen megtették, sőt állítólagos jelentéktelenségükhöz képest messze túlteljesítettek a magukét a forradalom legelső pillanataiban. (Lehet, hogy az elszánt kiállásnak híre ment, és végül is második otthonunkat ezért zárták volna be?) Amikor Kasit föl hívtam és elmondtam neki, kért, hogy beszéljek kicsit lassabban, úgy rázta a nevetés. Meg persze élvezte forradalmi akciójának a diadalát is. Még akkor is, ha az főleg nevetetésre volt jó. Bár azért alighanem igaz lehet az is, hogy, mint az oly gyakran történt azokban a napokban, ebből a tankegységből is jónéhányan állhattak át, talán éppen a Rádió alá, a felkelők oldalára.

Eddigre viszont már egyértelmű lett: itt közel sem csakis a meglehet, valóban kulcsfontosságú rádióról, hanem még annál is sokkal, de sokkal többről van szó. Azt hiszem, úgy 11 óra körül lehetett, és Évivel éppen indultunk volna megint, úgy, mint nem is oly régen, együtt hajdani közös budai lakásunk, most majd alighanem amolyan főhadiszállásunk felé, de ahogy kiléptünk az eszpresszóból, honnan máshonnan, mint éppen ahonnan az előbb jöttünk, a Kossuth tér felől üdvözölt bennünket váratlan lövöldözés-zaj. Ne hagyjuk anyut egyedül –

adta ki Évi a kérő, de persze hogy vitathatatlan utasítást, így aztán megindultunk vissza, újra a minket eltájolt mágnesként magához vonzó Kossuth tér felé. Az Alkotmány utca felől hallatszott az elszórt tüzelés, és amikor éppen oda, annak a térbe torkolló sarkához értünk, egy onnan futva érkező géppisztolyos, karszalagos civilről nyomban meg is tudtuk: a felkelők elfoglalták – elfoglaltuk, mondta – a párt nyomdáját, a Szikrát. (Ez volt egyébként az első felkelő, akivel volt szerencsénk személyesen találkozni és meglehetően rövid, de mégis csak eszmecserét folytatni. Úgy felületesen, legalábbis a sötétben, nem tette ránk egy konokul megrögzött imperialista ügynöknek a benyomását. A kiejtése alapján úgy vélem, alighanem kiskunmajsainak tűnhetett. Bár persze mit lehet tudni: az is lehet, hogy utasításait híven követve csak leplezte magát.) A felkelők azonban a jelek szerint nemigen tarthatták a nyomdát szilárdan a kezükben, mert hirtelen heves tűzpárbaj robbant ki. Ez a meglehetősen szokatlan zsivaj érthető módon serkentően hatott ránk, ezért jóval élénkebben csörtettünk a romokon át Vali lakása, a tér túlsó oldala felé.

Vali megrettenve, de kíváncsiságától hajtva a függöny mögül kukucskált ki a térre és hallgatta a csöppet sem händeli budapesti tűzizenét. Először éreztem, hogy megörült még az én jelenlétemnek is, nyilván többszörösen elátkozott, de mégiscsak férfi létemnek, olyannyira meg sem kísérelte titkolni, hogy gyűlöl egyedül maradni. A húszegynéhány éves, de meglehetősen kislányos albérlőleányzót, akit egyébként igencsak kedvelt, nemigen tekintette teljes értékű harcostársnak. Így azután ezzel, mármint a Vali-pátyolgatással, gondoltam csüggedten, ma éjszakára el is dőlt volna a sorsunk – azt azonban nem sejtettük, hogy jóval hosszabb időre mérettetünk itt majd meg. Még kevésbé, hogy ennek során végül is könnyűnek találtatunk.

* * * * *

A bizonytalanság vagy az orvul rárontott félelem okozhatta, hogy Vali hogyan reagált. Illetve hogy egyáltalán nem is reagált, amikor egy idő múlva Évikével egy díványon és egy takaró alatt bújtunk össze aludni. Alvás azonban a tények elfogadása ellenére meg az azokra adandó anyai áldás vagy egyéb reakció hiányában sem igen lett belőle.

Vagy 1 óra tájban zaklatott félálomból a többiekkel együtt arra riadtam, hogy a sorainkban esetleg feltalálható bátorságot az inakba szállítató módon, a falakat remegtető robajt hallatva, cseppet sem baráti indulatoktól vezérelt tankok tömege gördül felénk, közvetlenül felénk, hova máshova, mint be, ide be, minden létező szobák közül egyenesen ebbe, a mienkbe. Kínézve az ablakon dermedt elképedésünkre tényleg valami ilyesmit láttunk. Kifelé, így persze felénk is fordított ágyúcsövekkel meg géppuskákkal vagy 12 harckocsi állt az Országháznál, annak is a térre néző főbejáratánál, mindkét oldalon. A többi, legalább ötven ott előttük egy ideig csak túsírtatta a motorját, azután vagy húsz közülük, felül nyitott, fedetlen páncélkocsikat fogva közre, a Nádor utcán át indult bele a hadszíntérre vált vaksötétbe. Nem sokkal később először hallottunk a városból jövő ágyú-, nyilván tankágyúlövéseket meg géppuskák sorozatkattogását.

Alvásról ilyen körülmények közepette többé már szó sem lehetett – a sötétben is napnál világosabban ki lehetett venni, mivé nőtte ki magát a mi bohókás kis lengyelbarát tüntetésünk: hogy feltehetően szép számmal, később kiderült: két motorizált hadosztály katonái jöttek szovjet tankokon magyarok ellen harcolni Budapestre. Nem, nem az eddig rettegett módon oly igen féltett Varsóba, hanem a példastatuálásra valamiért könnyebbnek, a közben megváltozott helyzetre való tekintettel most már sürgősebbnek, fontosabbnak is ítélte Budapestre. Igaz, így is két szocialista, azazhogy kommunista ország között úgy hirtelenjében cseppet sem érdektelen perspektívákat feltáró, első megközelítésre is több mint sajátos elméleti meggyakorlati kérdéseket felvető, valódi emberéletek tömegét kockára tévő háborúra. A világ proletárjai lám csak új módon megvalósítandó, sajátos egyesülésének vadonatúj formájaként, a marxí internacionalizmus eddig alighanem a lehető leghisztériásabb megnyilvánulásaként.

Amelynek a kellő módon lebonyolítandó megünneplésére, jólneveltségükhöz illően, a szovjet katonák a Székesfehérvár és a Balaton közötti támaszpontjaikról nyilvánvalóan teljes harci készségben érkeztek. Márpedig az magától értetődik, hogy annak, mármint a készségnek az elrendeléséhez, majd végrehajtásához és végül már felkészülten a Dunántúlról a fővárosba vezető út megtételéhez legalábbis pár órányi idő szükségeltetett.

Azon nyomban, de a későbbiekben is rengeteg vádaskodás meg hazudozás folyt arról, hogy ki hívta Budapestre a szovjet alakulatokat. Ha az elmondottakban igazam van, és az aznap éjszaka a fővárosba érkező két hadosztály legalábbis délután óta kellett legyen teljes harci készségben, hogy azután valamikor este, mondjuk 8 és 10 között kapja meg a bevetési parancsot, akkor minden későbbi vita nem több, mint árnyékbokszolás. Vagy az a Gerő, akkor még a párt vezetője hívta be őket, aki ugyan sok mindenre, de erre semmiképpen sem lett volna jogosult; vagy senki, már úgy értem, Andropov akkori budapesti szovjet nagykövet, a későbbi KGB-vezér, majd pártfőtitkár kivételével – jöttek ők hívatlanul és készségesen maguktól is, természetesen Zsukov nemzetvédelmi miniszter útján – szabad idejében feldíszített karácsonyfa, de már erősen közeledve vízkereszthez – továbbított moszkvai parancsra, kész tények elé állítva még a magyar kommunista vezetőséget is. Igaz, később Hegedüs Andrással, 23-án este még egy pár óráig miniszterelnökkel, antedatálva egy hét múlva, Moszkvába menekülése előtt Andropov aláírta a szovjet katonai segélynyújtást sürgető, hivatalosnak szánt magyar kérést, mármint hogy a Varsói Szerződés keretei közt, annak ellenére, hogy a Külügyben vagy a Honvédelmi Minisztériumban nem sikerült fellelni annak a szerződésnek még csak egy másolatát sem. Heltai György, pár nap múlva a Nagy Imre-kormány külügyminiszter-helyettese későbbi és egyben megcáfolhatatlan állítása szerint, aki úgy emlékszik, hogy a szerződés felmondásakor is végül hol másutt, mint az ÁVH-nál találtak egyetlenegy példányt az okmányból.

Mindebből azon nyomban és több oldalról is harci kérdés lett, hiszen a szovjet csapatok Budapestre behívását az akkor meg hivatalban sem lévő Nagy Imrere igyekeztek rákenni a kommunisták, értsd sztálinisták, akkor még pár napig szokatlanak tűnő, de logikus összhangban az őt nemes egyszerűséggel lenagyimrovózó szélsőjossal. Tették pedig ezt annak ellenére, hogy október 23-án este neki még semmiféle joga, felhatalmazása, de fizikai lehetősége, módja sem volt nemcsak erre, de semmi másra sem. Ha jól emlékszem, október 30-31-én, amikor a felbőszülten őt átkozó, ellene tüntető embersűrűhöz csak úgy egyedül kísértálva a Parlament épületéből és az előtte mogorván, akkor már szótlanul megnyíló tömeg sorfala közt kellett a Kossuth-szoborhoz mennie, hogy annak talapzatáról mondott beszédével állítsa, közel sem csakis félelmet nem ismerő magatartásával, maga és ügye mellé a nem éppenséggel ilyen fogadtatásra felkészült emberek tömegét, erről a 'behívás'-ügyről is futólag említést tett. Úgy is, mint az őt szándékosan, sőt mindenáron befeketíteni akaróknak a sok hazugság közt a leghazugabb akciójáról, leszögezve, hogy ő sem 23-án, sem bármikor máskor szovjet csapatok magyarországi beavatkozását nem kérte sem szóban, sem írásban, de még gondolatban sem. Semmilyen formában, még csak egy félreérthető utalással sem. Soha, soha. (Az előbb még ellenséges tömeg tapsa.) Annál inkább tartja viszont mindennél égetőbb szükségességgnek a csapatok azonnali távozását. (Egetverő taps.) Így tehát oly sok minden más mellett még ezek szerint is, már ha a csapatmozdulatok megközelítő időpontja, azoknak a megjelölése helytálló – márpedig azokat illetően jelentősebb eltérésekről aligha lehet szó –, akkor nemigen kétséges, hogy egyoldalú szovjet agresszióról, nagyszabású katonai intervencióról volt szó egy állítólag független országnak, az Egyesült Nemzetek egyik tagállamának, Magyarországnak, vagy ha tetszik, a Magyar Népköztársaságnak a fővárosában.

Amelynek a szovjet katonai doktrinák szerint a városi hadviselésre kidolgozott, zseniális terve a tankokkal kísért, géppisztolyos gyalogosokkal meg aknavetőkkel megtöltött páncélkocsik szakadatlan biztosító járőrszolgálatát volt a város kulcspontjait összekötő főútvonalakon. A

járőrutak többségéről a szovjet katonai járművek, legalábbis elvileg, ide tértek vissza a Parlament elé – csak hogy az idők folyamán mindinkább már nem mint katonai, de annál inkább mint fogyóeszközök. A Molotov-koktélok pofonegyszerű és mind tömegesebb használata elsősorban a nyitott és ezért fölülről végzetesen sebezhető páncélkocsik legénysége számára jelentett szörnyű veszélyt és meg szörnyebb tűzhalált a ‘motorizált koporsókban’. Mire reggel lett, a Rákóczi úton, az Üllői úton és másutt is palacsintává lapított szovjet katonaholttestek tucatjai, jöegynéhány kiégett szovjet katonai jármű volt látható azon mindenre elszánt lelkek számára, akik úgy vélték: lévén szerda, mint minden más kedd és csütörtök közé eső nap – már ha ilyenek lennének – természetesen munkanap, tehát dolgozni is kell menni. Nálunk, a Kossuth téren azonban csakis élő szovjet katonákat lehetett látni – igaz, időnként azokat is elvétele, mert maszek felkelők, főleg az egyszemélyes, de még annak is szűk csatornanyílásokból olykor tűz alá fogtak mindent, ami a tankok táján mozgott. Ez persze gyorsan arra vezetett, hogy a harckocsik nehézgéppuskái orkánszerű sorozatokat zúdítottak a vélt vagy valódi ellenséges tüzelőállásokra – közel sem csakis itt, de akkor már szinte az egész, szám-talan ponton fegyveresen vitatott városban.

Ezenközben az elhallgató, majd újra meg-megszólaló rádióból megtudtuk a nyilvánvalót: az éjszaka folyamán a párt Központi Bizottsága Nagy Imrét jelölte Hegedűs András helyébe a miniszterelnöki tisztség betöltésére, és ezt a jelölést az Elnöki Tanács nevében a köztársasági elnök jóvá is hagyta. Gyakorlata volt benne, hiszen három év után immár másodszor cselekedte meg szóról szóra ugyanazt.

Október 24-ét mi tehát kényszerű tétlenségben töltöttük Vali lakásán, ahol még az ablak közelébe menni sem igen volt tanácsos. A rádió sajátos dolgokat művelt: órákig zenét játszott, Beethoven-részleteket, főleg az ötödik szimfónia egyes tételeit, bármiféle rendszer és egyetlen beszédhang, kísérszöveg nélkül, néha hátulról visszafelé, mondjuk a negyedik tétel után a harmadikat, mert hát ekkor már aligha a megszokott helyéről, hanem állítólag a Gellérthegy hasában lévő titkos erődítmény szükségadojából működtették. Időnként aztán egy-egy, ére-zhetően amatőrök által összecsapott műsor is produkálódott. Számomra a legemlékezetesebb a híres és eladdig ilyen minőségében népszerű sportriporter, Szepesi György emelkedett ‘szóza-ta’ volt a nemzethez – ne felejtsük el: közvetlenül a melbourne-i olimpia előtt vagyunk –, amelyben – csakis valamelyest parafrázírozom – kinyilvánította: gyerekek, ezt a marhaságot itt most azonnal hagyjátok abba, mert ha ez továbbra is így folytatódik, akkor vasárnap majd nem lehet megtartani a Népstadionban – a svéd-magyar futballmérkőzést! Tetszik érteni: szabad, független Magyarországot akartok vagy egy huszadrendű futballmeccset! Ez a kérdés, válasszatok! (Még így utólag is újra elszörnyedek, milyen megvetendő idiótagyülekezetet láttak a magyar népben a kommunista agitproposok, hogy ilyen együgyű birkákként kezelték őket. Pedig ez nem több, csupán egyetlen csepp a mindent elöntő bornírtságnak a tengerében.) Nem hiszem, hogy ezek után bárki is csodának tekintette volna, hogy a későn kapcsoló Szepesi november 4-ét követően is még jó ideig nem mert az olimpiáról honába megtérni, ehelyett a hazai fejleményeket a távolból figyelve, magában feltehetően halk imákat mor-molva kallódott, barangolt kábultan Nyugat-Európában. Gondolván talán: aki korpa közé keveredik, azt megeszik a tirpákok. Vagy fordítva? Mellesleg Szepesi szárnyalása mellett más figurák is mondtak nyugtatónak szánt vagy, éppen ellenkezőleg, uszító beszédeket, csak ők nem kísérleteztek formabontással, annál hívebben követték viszont a régi, kipróbált és soha-be-nem-vált recepteket.

Mi mindezenközben amúgy családiasan meg is lettünk volna egymással. Vali arra koncent-rált, hogy a körülményekhez képest minél jobban vészeli át ezt a nyilván rövid időszakot. Ami azt illeti, ezt nem is mulasztotta el többször megjegyezni. (No lám, most veszem csak észre, hogy Valiról beszélve akaratlanul is utánzom beszédmodorosságait. Például azt a szokását, hogy minden második-harmadik mondatát így kezdje: „Ami azt illeti...”.) Évi félt

ugyan, de csak egy kicsit, hiszen ő bátor lány volt; egyébként is innen nézve a világ nem is mindig tűnt olyan végletesen veszélyesnek. Bújt hozzám, szeretett – mintha most először láttam volna őt kislánynak.

Én meg, közel s távolban az egyetlen férfiú, jobb híján megteltem valamilyen, számomra érthetetlen belső nyugalommal – a sok vizet nem zavaró albérlőleányzóval együtt három nőben kellett a lelket tartani enyhén szólva suta helyzetem, szűkre szabott cselekvési lehetőségeim határai közt. A nők velem együtt a legrosszabban a kényszerű bezártságot viselték. Nekem persze kijutott a magányosságnak egy számomra eddig ha nem is ismeretlen, de túlzásba azért nemigen vitt formája: a férfi nem a választott, hanem a rá kötelező érvénnyel kiosztott feladata végzése közben. Hiszen számomra egyértelműen adva volt, más szubjektív körülmények közt hol lenne most a helyem. Évi léte azonban minden más megfontolást elsöpört.

Az úgy-ahogy megszokottá váló helyzetben igyekeztem igen mérsékelten élni humorérzékem akasztófa-változatával – csak úgy minden két-három órában, amikor elfancsalodott a hangulat, kezdtünk még a nehezen elviselhetőnél is inkább klausztofóbiásak lenni, kapartam össze régi meséket a múltból vagy emlékeztettem háborús mondásokra, viccekre. Legnagyobb sikereimet a munkaszolgálatos dalokkal arattam, meg a hozzájuk passzoló történetecskékkal. Aligha kellene hozzáfűznöm: gondosan szelektálva csakis igen szolid történetekkel. Amit jóval könnyebb mondani, mint azt a gyakorlatban végre is hajtani. Egyszer azután az albérlőleányzó, bociszemeket meresztve rám, föltette nekem az adott helyen nem is olyan nagyon obligát kérdést: igaz, hogy én már kétszer nős voltam? Engem azon nyomban meg is szállt az ördög, így aztán kapásból válaszoltam: akasztandó ember házában kötelet emlegetni... Ami nemcsak Évi látható feszültségét oldotta fel, méghozzá kicsattanó derűvel, de ezúttal még Vali is megajándékozott szűkre mért mosolykészlete egyik kevésbé fanyar példányával.

Estére a rádióból újabb híreket tudtunk meg. Még mindig Beethoven-részletek meg antifasiszta propagandalé csordogált a nyomorult készülékből, de közben többször megerősítették, amit vagy 24 órával korábban hallottunk: előző éjszaka, a vezetésen belüli erőviszonyokat tükröző egyéb személyi változások nélkül, Nagy Imre, most már a Politikai Bizottság tagja lett a miniszterelnök. Szerda esti, újabb és igen rövid beszédében Nagy még közel sem használt olyan hangot, mint azt például én – alighanem az egész országgal együtt – elvártam volna tőle, de azért ezt nem volt nehéz az adott körülmények közt megérteni vagy megkísérelni megmagyarázni. (Jóval később tudtuk csak meg a nyilvánvalót: az Öregnek négy-öt napig nem hogy nem volt semmiféle cselekvési szabadsága, de benn a Pártközpontban gyakorlatilag őrizet alatt volt, a külvilágtól hermetikusan elszigetelve, még a saját embereivel sem volt módja akár csak szót is váltani.) A feltétel nélküli fegyverletétel követelése a kis helyi diadalokból, itt egy tank kilövéséből, ott egy páncélcocsi felgyújtásából összeálló első győzelmek ízétől megittasult felkelőktől nemcsak tájékozatlanság volt, meg a régen beidegzett kommunista reflex, de a rugalmasság teljes hiányát tanúsító, taktikai abszurdum is, főleg engedményeknek a kilátásba helyezése nélkül. Imre bácsi viszont a meg-nem-értés korai kifejezései mellett, a pártvezetésen belül lezajlott, alighanem heves vita után, az öt félrevezetők információt elfogadva elkövetett egy kardinális hibát is – érdekes módon én erről mint komoly hibáról beszélni azóta sem hallottam senkit. Kifejtette ugyanis: nincs akadálya annak, hogy a rend helyreálljon – mármint persze mi máson, mint egy általános népfelkelés csekélységén kívül –, munka nélkül azonban nincs közellátás, közszolgáltatás, nincsenek meg a békés kibontakozás minimális feltételei sem. Éppen ezért holnap, csütörtökön, az élet térjen vissza rendes medrébe; az üzleteket nyissák ki, mindenki menjen be munkahelyére, vagy menjen bevásárolni. Tehát dolgát végezni. (Tegyen úgy, mintha a gyökerestől felfordult országban mi sem történt volna?)

Másnap kiderült: miért és hogyan bizonyult ez a túl korai lépés sok ember számára végzetes hibának. Meg az, hogy hogyan is voltunk mi immár menthetetlenül a közepén egy kezdeti vízfodrozódásból hirtelen keletkezett, ránk zúduló és minket magával sodró szökőárnak. Igaz, persze hogy nem Imre bácsi miatt, ha csak nem azért, mert ő még mindig nem mérte fel párton belüli halálos ellenségeinek a valódi természetét.

1956. október 25.

(Tamás szövege) Éjszaka az előző éjjelhez képest valamelyest csökkent a lövöldözés intenzitása vagy csak annak a hozzánk eljutó hangvolumene. Reggeltájt azután még az a kevés puffogatás is, úgy tűnt, abbamaradt. Igaz, messzebből, nem lehetett tudni, merről, a harci zaj moraja változatlanul a realitásra figyelmeztetett, amellet hogy az aláfestő zene funkcióit töltötte be a szinte kitapinthatóan labilis helyzethez. A tegnap még kongóan üres utcák most viszont kezdtek megtelni a városukkal óvatosan újra ismerkedő, zsibbadt emberekkel – legalábbis erről értesültünk szinte szakadatlan telefonbeszélgetéseink során. Háziasszonyokkal bevásárló szatyrokkal, akik nyitott üzleteket kerestek; kalauzokkal, vezetőikkel, akik villamosukat vagy autóbuszukat próbálták meg elérni valahol, ahol éjszaka tehetetlenségükben reszkettető bizonytalanságaira hagyták – sokan úgy érezték, örök szegényekre. Minden erélyeskedésem meg rimánkodásom ellenére, amivel telefonon csak megpróbáltam hatni rá, munkába indult a város túlsó felébe vagy harmincéves kihagyás után újra vízvezetékszerelővé vált öreg apám is. Márpedig ő vagy csinált valamit – akkor pedig tette azt olyan komolyan, mintha az élete függött volna tőle –, vagy abbahagyta, akkor meg kész, jónapot, alászolgája.

Lám, itt velünk majdnem szemben még a borbélyüzlet is kinyitott, olyannyira, hogy a nekünk kijutó, kétségtelenül tankokkal megspékelt, de valahogy mégis békés városképet látva az én hitetlenségem is valamelyest felengedett, annál is inkább, mert arcomon a borosta kezdett már irritálni. Meg egyébként is, ilyen dermesztő helyzetekben az embernek össze kell fognia, kézben kell tartania magát. Évike, akinek a gondolatait nem mertem még csak elképzelni sem, nemhogy őt azokról kérdezni, immár harmadik napja előszeretettel ismételtette: ő rossz csillagzat alatt született; kapaszkodott belem, sehogyan sem akart elengedni, de én az erkélyről vele együtt szemlélődve meggyőztem: nincs mitől tartani. Túlzás lenne azt állítani, hogy könnyen ment: édes arca mostanság egyre inkább öltött olyan kifejezést, mint aki fel van készülve a világ végére, ő nem, közel sem valamilyen meghatározatlan időpontban, a próféciák megjósolta távoli jövőben, de talán holnapután délelőtt, pontosan 25 perccel 10 óra után – amint azt melleleg Dosztojevszkij írja *A játékosban*, nyilván írás közben a szakállába mosolyogva.

Valinak is tetszett az új nap. Ami azt illeti, majdnem olyannak tűnik, mint egy igazi csütörtök – mondta. Na, nekem más sem kellett, ezen aztán napokig méléztam – már természetesen ‘ami azt illeti’. Körülöttem omlott a világ, én meg egyre csak azon töprengtem: milyen is egy amolyan igazi, hamisítatlan, tűzről pattant csütörtök, az eszemadta? Hiszen meg kell legyen a csakis magára jellemző karaktere? Mondjuk az, hogy valaki egyszer vagy legfeljebb ha kétszer ismétlőfegyverével csütörtököt mondott? Ahhoz pedig a szerencsétlenjének, a dolgok természetéből kifolyóan, nyilván himneműnek kellett lennie, méghozzá az ebbéli voltára jellemzően is időnként őt hatalmába kerítő, rossz, sőt mit tagadjuk, pocsék formában. Vajon mi volt, mi lehetett az oka annak, hogy ezt tette? Kegyetlenül megviselte-e a balsiker, vagy ha nem is éppen játszva, de úrrá lett lázongó, önmagát dacosan függetlenítő bajkozóján? Ami után szaladva, igaz, elveszti a fejét, mint ahogy ezt a felidézhető példák tucatjaival több nyelven is tanúsíthatja. (Nekem a német variáció a kedvencem.) Vagy ilyen kérdésekről jobb társaságban nem illik értekezni? Azután és közel sem mellékesen, vajon milyen hatással járt mindez hosszabb távon, már úgy értem, ha nem éppen a legkönnyebben elképzelhetővel? Így tehát erre, valami ilyesmire lenne jó az az igazi, az a fránya csütörtök? De akkor meg Vali miért kedvelhette olyannyira? Csak nem káröröme való hajlama miatt?

A soha senkiről és semmiről rosszat nem mondá anyám, fogalmam sincs, miért, de elfogultan utálta a szerdákat: azok a semmirekellő napok örökké csak bajt hoznak – mondta. (Még azt sem lehetne kizárni, hogy én szerdán születtem? Legalábbis így emlékszik erre vissza nővé-

rem, akit egészen egy szerdáig minden vaklárma alkalmából naponta többször szalajtottak az orvosért.) Hétfő volt, gondolom magától értetődően, a dolgozni nem szeretők undorának a biztos célpontja. A Magyarországon annak idején átütő sikert arató brit-skót Eric Knight a *Sam Small csodálatos életében* ezért utólagos reklamációt el nem fogadva szüntette meg a hétfőt úgy, hogy az soha többé senkinek sem hiányzott. Na és a péntek? Az bizony már hozta magával a hétvége ígértét. TGIF = istennek hála, már péntek van, mondja fellélegezve, természetesen rövidítéssel, amiről ott mindenféle dolgokat, még vendéglőket is neveznek el, a szombaton általában nem dolgozó amerikai. Másrészt deazonban a magyarban a pénteknek, semmilyen más naphoz nem is hasonlíthatóan, alaposan kijut olyan mondásokban, hogy aszongya: rút, mint a péntek; sovány, mint a péntek (ez még talán érthető is), sőt, mindezt megtételezve: ebijesztő, mint a péntek. Nem túlzás ez, így rászállni egy viszonylag ártatlan napra?

Számomra azonban a keddek – egészen a forradalomig –, de főleg a csütörtökek nem volt jellege, egyénisége. Valahogy még tartása sem. Meggyőződés nélkül, félszegen lézengett helyhez kötötten ott valahol a hét közepén, előre, de hátra se nézve. Csakis arra volt jó, hogy kitöltse az űrt, a hétből még hiányzó napok formájában. Merthogy mindezek felül azelőtt úgy volt: ha valaki aznap közölte velem, hogy ma péntek van, aztán később kiderült, hogy ez a nap csütörtök, szavamra mondom, nem tapasztaltam volna emberfeletti gyönyört amiatt, mert, lám csak, most 24 órát nyertem. Nem kevesebbel, mint egy teljes nappal ráztam át az örökkévalóságot.

Így lett volna – eddig. Most azután ez a hét ezt is egyszer s mindenkorra, na és mindjárt a lehető legdrasztikusabb módon változtatta meg. Vagy inkább talán csak kezdi visszaterelni régi, titkokkal terhes korszakokba, amikor még a rigmus szerint is volt „szita, szita péntek, szerelem csütörtök, zab szerda”? Megmondaná nekem valaki, hogy miért kell ezeket a napokat ilyen vaskosan értelmetlen összefüggésekbe helyezni, és aztán még visszafelé mulatni? A hét napjai a rigmust létrehozó régmúltban talán még tetszés szerint pereghettek előre vagy hátra is? Csak azért, mert a vetítőbe fordítva fűzték be a szalagot? Még jó, ha nincsenek egymás mellé rendelve. Vagy az ügyis mindegy? Nézzük csak: ma belterjes viszonyom lesz egy nővel, majd ezt megünneplendő holnap meglepetésszerűen meg is ismerkedek vele, hogy azután végre holnapután először láthassam meg úgy, hogy nyomban fel is keltse, igaz, nem éppen túltengő, de engem azért csak feldobó érdeklődésemet. Van ebben a tetszés szerinti tetszés-sorrendben, a minimálisan kötelező, soha még csak nem is vitatott, mert nem is vitatható konvencióknak a nem is titkoltan rátarti felrúgásában valami megmagyarázhatatlanul, szívet fájdtón szomorú, legalábbis az én számomra. Mert hogyan is lehetne a már jól tudott dolgokat visszafelé másképp lejátszani, sőt tetszés szerint újra el is kezdeni, ameddig csak minden nem kerül a maga állítólag kiérdemelten megfelelő helyére. Igen, hirtelen tört rám a nosztalgia az iránt a múlt iránt, amely csak napról napra, lépésről lépésre válik majd, ha válik egyáltalán realitássá, hogy ha már muszáj, ne annak előtte, csakis majd utána tűnjön el.

Mint 23-án, 25-én is gyönyörű szép, kora őszi vagy inkább késő nyári idő volt. Igaz, 23-án még úgy mentem dolgozni, hogy ballonkabátba bújtam – de csak szükség esetére, hiszen mégiscsak október vége lenne, nem? A tüntetésre viszont már zakóban mentünk, később még ingujjra is vetkeztünk a délutáni nap meg persze a forradalom melegében.

Most, október 25-én, szerelem-csütörtökön komótosan lesétáltam a Kossuth teret a Szabadság térrel összekötő piciny kis Aulich utcába, a borbélyüzletbe, ahol hamarosan rám került a sor. Ezúttal is, nyilván még inkább, mint máskor, az ott ücsörgő, maguk-felkente politikai szakértők öblös kinyilatkoztatásai töltötték meg a helybeliek eszmecseréire is felhasznált, nem is olyan kis üzletet, mint gondolom oly sok más nyilvános helyet a fővárosban, a mester azonban magabiztosan dolgozott képemen – igaz, olykor-olykor azért ő is odavetett egy

koncot a vitázóknak. Éppen befejezte volna a fél arcomat, amikor egyszer csak fémes csikorgással vegyes énekszó hangzott be odakintről: „Kossuth Lajos azt üzenté...” Na, hát ha azt üzenté, akkor nincs itt mit totojázni, mindnyájunknak el kell menni – gondoltam én, a naiv magyar üzenethallgatók közül is alighanem a legnaivabb –, nem kell megvárni, amint azt a nagy ravaszul késlekedésre készítő dal megígéri, hogy megyünk mi, ha muszáj, de majd csak akkor, „ha még egyszer azt üzeni”. Vagyis elfogadjuk, hogy Kossuth maga üzenté, hogy az egész, úgy, ahogy danolják, igazi, nem csalás, nem ámtás, de azért... De azért ez itten a híres-nevezetes Pató Pálóknak a nemzete. Ezért kellene aztán neki, a miattunk rendszerint nagy bajban lévőnek még egyszer üzennie, pedig mit is tehetne, ha éppen most van égető szükség-helyzetben, mert sürgősen pótolnia kell az elfogyott regimenteket? Nem tud várni holnapig? Micsoda dolog ez, így bánni el a nép túlnyomó többsége támogatta forradalom meg szabadságharc vezetőjével? (Sokan hajlamosak lennének egyebek közt ezzel a rafinált halogatás-mentalitással is magyarázni azt, hogy a magyarok idestova több mint 400 éve nem nyertek meg egy vicik-vacak háborút sem. Igaz, győztek egy-két csatában, de a háborúkat kivétel nélkül mind elveszítették. Ezek szerint nem kizárt: azért nem nyertek, mert nem kapták meg a második üzenetet? Csak ültek ott a kemencepadkán, várva a csodára? Én viszont, ha egyszer hívtak, bármiféle időhúzási trükk nélkül meg se moccantam, vagy ha igen, akkor mentem én legott. Fél arc ide, fél arc oda, felpattantam, sebtében törülközve fizettem és már kint is voltam a szokatlan képet nyújtó utcán.

Ahol pedig nem mást láttam, mint három, mit tagadjuk, igen rusnyára sikerült szovjet T-34-es tankot, amelyek felett a legújabb pesti divat szerint a közepükön nem éppen szakszerűen kerekre kivágott lyukkal – nem hittem a szememnek – magyar lobogók díszeltek! Mintha csak rájuk szabták volna! Igen bizony, magyarrá asszimilált szovjet tankok! A tankokat – ezúttal nem lovaikat – kalandozáskori őseik modern változataiként magyar fiúk meg lányok ülték meg szőrmentén, a harckocsik mögött meg egyetemisták hosszú sora csordogált – az ő dalos kedvük mérsékelten lelkes produktuma hallatszott be a borbélyüzletbe is. Amint az a gyerekekkel folytatott beszélgetésekből kiderült, a három orosz tank, kifogyva a lőszerből, legénysége meg az elemőzsiából, de még inkább a harci kedv utolsó maradványaiból, semmit sem értve saját helyzetéből, könnyű prédának bizonyult magára hagyatott veszteglésében az Astoria Szálló előtt, mindössze pár lépésnyire az én egykori főneveldémtől, a bölcsészkartól. Oroszul úgy-ahogy beszélő diákok magyarázták a tikkadt katonáknak, hogy nekünk nincs semmi dolgunk-bajunk velük – menjenek csak szépen haza. Ha történetesen ők is úgy akarnák, akkor isten áldása kísérje őket hosszú útjukon. Mellesleg, gondoljuk, hasznos, jó tanácsként: minél előbb vágnak bele, annál előbb érnek majd haza. Ahol biztosan aggódva várja már őket az anyjuk meg a babájuk. Őnekik, az otthon aggódóknak van most halaszthatatlan szükségük rájuk; nekünk viszont, köszönjük szépen, nemigen, mi itten valahogy meglennénk magunknak, meg kissé elmebeteg módon kezelt ügyeinknek, már ha mások békében hagyának bennünket. Egyébként is biztos, ők maguk, a katonák se értik, mi dolguk lenne nekik errefelé. Vagy, amint azt a 23-i tüntetés egyik mindent mindenki számára világosan összefoglaló, virágnyelven beszélő jelszava mondotta volt: „Minden ország katonája/ Menjen saját hazájába!” Nem megható önfegyelemmel fogalmazódott meg a válasz a jelszó második részében, a vajh ‘hová’ is menjen pikáns kérdésére? Hát nem pofonegyszerű az élet?

A megzavarodott katonák kaptak enni-innivalót, amelynek az elfogyasztása után kezdtek jobban érezni magukat. Egyébként is, az egyre nyáriasabban meleg levegőben a velem beszélgető fiú, mint mondotta, szinte transzban valami olyasmit érzett, mintha a szovjet katonák ott a helyszínen kezdtek volna foszladozni, reggeli nyári ködhez illő módon, vagy inkább olvadni, mint a vaj. Egy szakasz belőlük, legalábbis neki, egyre inkább olyannak tűnt, mint egy kockacukor a kávéban: minél tovább nézed, annál kevesebbet láthatni belőle. Gyanakodva pisloghattam rá, még ilyenkor is, vagy most aztán úgy istenigazából működő titkos költőt

sejtve benne, de őt ez nemigen zavarta. A másik oldalamon lépkedő egyetemista mosolyogva közölte is velem, de úgy, hogy kollégája is hallja: Laci, amint tetszik hallani, költő... Apropó, kávé – folytatta zavarhatatlanul Laci –, üres hassal, amint az közismert, ugyancsak nehéz értelmes elhatározásra jutni. Mire az újonnan jóllakottaknak évfolyamtársai javasolták: miért is ne látogatnának el a szépséges Duna partjára, ott is az ország házához, ahol más szovjet páncélosok is térülnek-fordulnak mostanában? Ebből hogy is lehetne nagyobb baj, gondolhatták az ily módon motorizált turistaként kezelt szovjet tankisták – kezeikből csakis a színes brossúrák hiányoztak –, és csakhamar útnak is indultak, mögöttük díszkíséretként pár száz bölcseszfiú meg -lány. Már a Szabadság téren jártuk idején jutott el hozzám közeledésüknek a dalos zaja úgy, hogy egy perc múlva én is a szép magyar vitézek, daliás levonték közt találjam magam. A formára sokat adó módon, szabályosan kanyarodva be két perc múlva meg is érkeztünk az Országház előtt álló szovjet harckocsik elé, a Kossuth térre. Az azokban ülő meg az azok mellett lézengő katonák arcán a tökéletes értetlenség zavarodottsága honolt: honnan jönnek félszegen, kicsit talán szégyenlősen vigyorgó bajtársaik, és miféle lyukas zászló lebeg tankjaik felett? Egyáltalán: mi történik itt? És vajon miért? Mi van? Csak nem lett vége az egész nagy csatának? „Hajdan nagyszerű csata volt Kazáánban!” De ha tegyük föl, az egész hacacárának valóban vége lenne, akkor miért nem közlik velük legalább azt, arról már nem is beszélve, hogy ki győzött? Jó, lehet, hogy az nem fontos, de ha egyszer már eddig eljutottak, azért csak érdekelné őket... Végül is hogyan mesélik el a történeteket, már persze amikor majd hazaérnek?

Megmagyarázhatatlannak tűnő módon töménytelen mennyiségű ennivaló került elő a politikailag villámgyorsan szofisztikálttá váló szatyrokból a percenként egyre zsúfoltabb téren, mi meg csak biztattuk a kiehézt tankistákat: egyetek, fiúk. Látjátok, a magyar vendégszerető fajta – és most ti, persze csak amikor éppen nem lövöldöztök, szívesen látott vendégek vagytok a mi szép hazánkban. De ne felejtsetek: nekünk veletek nincsen semmi bajunk – fordítottam én egy ügybuzgón sürgő-forgó egyetemi főmuftinak a nem túl eredeti szövegét –, és mi nem értjük, hogy nektek mi bajotok van velünk? Hát azt, az igazat megvallva, mi sem tudjuk – vélekedett egy minket némi érdeklődéssel, de csupán minimális rokonszenvvel méregető szovjet sztársi-lityenánt –, azt viszont tudjuk is meg értjük is, hogy parancsot kaptunk. Márpedig a parancs, az minden nyelven parancs, magyarul is, nem? – kérdezett vissza a főhadnagy. – Persze hogy az, de ki az, aki itt adja ki a parancsot? – Hát ott van hátul a tovariscs Palkovnyik, az ezredes elvtárs, miért nem próbálnak vele beszélni? – Legyen szíves, vezessen hozzá. Te is gyere – nevezett ki az éberséggel együtt minden más formalitást mellőzve címzetes szárnysegédjének az alacsony, de erősen korlátozott magasságához mérten is némileg kerekded főmufti, aki, amint az hamarosan kiderült, a műszaki egyetemen tanított – marxizmus-leninizmust. Annak is az ő alapjait. Na és amellé, ha egyszer már így belejött, még a keverékhez szükséges mértékben egy csipetnyi kis dialektikus materializmust. Mert végül is mi más legyen, mi más is lehetne a hivatása egy felkelő diákfővezérnek magyarhonban 1956-ban? Tetszik most már érteni az időnek, persze csak ha kedve szottyán rá, a valamelyest részeg ide-odatántorgását, illetve a visszafelé meg összevissza mozgását?

Az ezredes elvtárs – úgy negyven körüli, szikár, kisportolt, vadászrepülő benyomását keltő, hideg-kék szemű profi – hajlandó volt minket meghallgatni, ami gondolom már önmagában is köteteket mondhatott volna egy szakértőnek a pillanatnyi katonai helyzetről. Hiszen vajon mikor és hol volt magától értetődő, hogy egy szovjet törzstiszt egy megszállott országban kinn az utcán, szép számú tüntetővel a háttérben, elbeszélgessen – jó, persze hogy nem az időjárásról – a köznép éppen jelenlévő képviselőivel? Na és tegye ezt teljes mértékben korrekten, és mondja ugyanígy: nincs semmiféle oka sem kételkedni abban, hogy nekünk igazunk lehet, hiszen ő valóban nem ismeri a politikai adottságokat, lévén hivatását tekintve mégiscsak katona. Méghozzá szovjet katona. Más körülmények közt szívesen lenne kész akár

behatóbb elemzéseket is meghallgatni a nyilván érdekesítő politikai helyzetről. De most, ugye, mint azt tudjuk, nem ilyen minőségben jár erre, hanem mint katona – hogy ismételve magát, mint szovjet katona –, kapta meg világosan meghatározott harci feladatát, és arra törekszik, hogy azt a rendelkezésére álló lehetőségek közepette a rendelkezésére álló eszközökkel végre is hajtsa. Sajnálja, de bármi más csakis az után jöhet szóba. Mire a főmufti: Ez világos beszéd. De mi van akkor, ha a parancsot nem lenne képes végrehajtani? – Akkor ezt jelenti feletteseinek és erősítést kér tőlük. – És ha nem kap? – Akkor sürgeti, hogy kapjon. – És ha akkor se kap? – Akkor a meglévő erővel kíséri meg a feladatot végrehajtani. Ha ezt képes lesz megoldani, akkor sikerrel járt. Ha nem, akkor... hát akkor, ha ők minden erejük bevetésével teljesítették a kötelességüket, jöjjön, aminek jönnie kell. Nem hinné, hogy mindezzel hadititkokat árult volna el, hiszen nyilván minden más haderőnek megvan a most elmondottakhoz lényegében hasonló szolgálati szabályzata.

Ez így elképesztően emberi, sőt barátságos, ha tetszik, megcáfolhatatlanul logikus és értelmes, csak éppen hogy az égvilágon sehova nem vezető beszélgetés volt, amelyhez egyre fokozódó hangerő is illett, nem, a legkevésbé sem az érzelmi hőfok váratlan emelkedése miatt, hanem azért, mert a téren egyre duzzadt és ennek arányában minden mást elnyomó hangerőben izmosodott az embertömeg. Ez a tömeg gigantikus élőlényként zihált, lökött maga előtt mindent előre, ahogy a sokaság egyszerre oszlott meg gyülemlett, torlódott, saját mozgástörvényei szerint szakadatlanul és felettébb zajosan hullámozott. Kezdett egyre inkább úgy tűnni, hogy a nép, az istenadta nép, amelyet Nagy Imre a rádióban tegnap este még oly jámborul biztatott az alkotó munkára, ugyanaz a nép ma számtalan módon adva nyomatékos kifejezést haragjának, nyílegyenesen ide jött – nem dolgozni, viszont annál inkább tüntetni. Hát persze hogy mellette – ki más mellett –, aki pedig tegnap este, igaz, csak úgy közvetve, de éppen erről kísérelte meg őket lebeszélni. Hm... Meglepően makacs tud ám lenni egy olyan nép, amely kezdi érezni nemcsak azt, amiről eddig is jól tudta, vagyis hogy igaza van, de egyre inkább azt is, hogy amikor sorstársaival van együtt, eddig nem ismert, fel sem tételezett erők akkumulálódnak fel benne.

Éreztem: sajátos mondandóim birtokában váratlanul, sőt meglepetésszerűen jött el az idő az én beavatkozásomra, méghozzá most már nemcsak holmi tolmácsolással. Na meg egyébként is, be kell vallanom, mostanában valahogy úgy igazából nekem sem igen adódtak kedvező alkalmaim eszmét cserélni bármiről, nemhogy közös érdekű témákról, még kevésbé éppen harcban álló szovjet ezredesekkel. Ha történetesen ez ügyben jól látom a mi kis világunkat, akkor leszögezhetem: normális – azazhogy megszokott – körülmények közt egyik fél sem ragaszkodott volna egy ilyen jellegű összejövétel tető alá hozásához. Az izgága egyetemi főmuftinak valahol halaszthatatlan dolga akadhatott, így azután ott is hagyott bennünket. Ezredes elvtárs, mi történik akkor – kérdeztem, de már nem egyedül, mert az eszme-cserét a jelek szerint értő, sőt azt feszült figyelemmel hallgató két diákfiú állt oda mellém –, ha mi itt egymással beszélgetünk – csupáncsak az érvelés kedvéért mondjuk a két ellenfél, még alig néhány órával ezelőtt –, és egyszerre valaki közénk lő, bele ebbe a hatalmas tömegbe? Ugyan már, ki tenne ilyet, miközben mi, a legkevésbé sem csakis mi – mutatott mosolyogva a két fiúra meg az egész tömegre – egymással barátságosan eszmét cserélünk? – hitetlenkedett, de hangjában mintha most talán már egy újfajta érdeklődésnek a nyomaival az ezredes. Mire én, tovább szívóskodva: Először is mit tenne, ha ez bekövetkezne? Tüzet nyitnék és elhallgattatnám a lövöldözőket – pillanatnyi töprengés nélkül futottak ki belőle ezek a kemény szavak. És ha nem hallgatnának el? Akkor jelenteném, hogy a konfliktusban a jelek szerint nem csupán két fél vesz részt – mondta, de most már engedelmességhez szokott hangon azonnali választ követelt: Ki lenne az a lövöldöző harmadik? Ne értsen félre, nem akarom én félreverní a harangokat. De az a harmadik, tegyük fel, a magyar KGB lenne – mondtam én. Micsoda? – az ezredes a jól ismert okok miatt a szovjet hadseregben is bűvös erejű szó halla-

tára arcán most már leplezetlen feszültséggel meredt rám. Nem, nem merném állítani, hogy halálra untattam volna. Nézze – folytattam –, mit lát itt a téren most egy magyar KGB-s? Hogy Budapest civiljei, az itt élő magyarok meg az ide jött szovjet katonák ország-világ szeme láttára barátkoznak, ölelkeznek egymással, ahelyett hogy a józan ész, vagyis hogy minden logikus KGB-elvárás szerint szorgalmasan öldökölnék egymást. És ha ez így megy tovább, akkor ki fog törni a béke. Talán nemcsak itt, ezen a gyönyörű téren, de az egész szépséges városban. Vagy mit lehet tudni, éppenséggel az egész nagyszerű országban is. Tudom, hogy az én véleményem egy fabatkát sem ér, de mégis, mit gondol, ezredes elvtárs, mit tesz ilyenkor a már nem is a hatalmát, hanem csakis a puszta életét féltő, azt akárhogyan, minden áron, bármilyen eszköz felhasználásával menteni akaró magyar KGB-s? A mind feszültebb figyelemmel hallgató tovariscs Palkovnyik, mint aki egy rossz álomból riad fel, üvegessé váló szemekkel meredt rám. Provokációja! – szakadt ki belőle a felismerés rekedtessé vált hangon. Ezt úgy látszik nem lett volna szabad mondania, mert mintegy végszóra, szinte ugyanebben a pillanatban horkantak föl a géppuskák. Még a tankok mögül is látni lehetett: hullanak az emberek előttünk meg tőlünk jobbra, mint a legyek.

* * * * *

Amikor a városnézési alkalmatosságokká átalakított három szovjet tankkal meg a mestercsínyükre joggal büszke gyerekekkel a térre értünk, és én a Kossuth-nóta meg persze maga a sors kegyelméből alkalmi tolmáccsá váltam, ez csakis a Kossuth téri jelenet eleje meg a vége felé volt a fő foglalatosságom. Közben egyszer arra sodródtam és felnéztem Vali tenyérnyi kis erkélyére, hogy ott lássam Évikét, legalábbis vaksi szemeimnek úgy tűnt, hogy arcán mosollyal, nyilván az orosz-magyar összeborulás láttán. Integettem meg kiabáltam neki, de a lármás-ricsajos tömegben az innen oda, majd onnan vissza végigseprő, harsogó jelszavaktól persze hogy nem hallhatott-láthatott. Vissza-visszanézve rá utat törtem hát magamnak a Parlament lezárt főbejáratához, ahol a tankokat a térre kísérő egyetemisták, a bölcsészgyerekek zöme tanácskozott, meglehetősen hangosan, nem mondhatni, hogy éppen zárt ülésen, a további teendőkről. Hangosan bizony, annál is inkább, mert a hátuk mögött viharos erdőként zúgott a masszív emberiség – ‘Hazudik a Rádió!’, ‘Nem vagyunk mi fasiszták!’, ‘Vesszen Piros!’, ‘Vesszen Gerő!’, ‘Nagy Imrét akarjuk!’ –, közben itt meg a gyerekek elé sebtiben megfogalmazott javaslatokat terjesztettek arról, hogy küldjenek küldöttséget az Országház déli bejáratánál az épületbe, biztosítsák teljes támogatásukról Nagy Imrét és kérjék, sürgessék őt: szervezze át kormányát, dobja ki abból a rákosistákat – na és jöjjön ki ide a néphez, az ő népéhez beszélni. Másik küldöttséget kívántak küldeni a Pártközpontba, a tözsomszédságunkban lévő Akadémia utcába. (Hogy Palinak meg a benne nemrég velünk éreztetett, mély nyomokat hagyó emlékeknek a kellő módon kedveskedjek: bizony még a hivatásos, ámde arany szívű, serdülő ifjakat az idő, az időjárás meg az élet viszontagságaitól ha kell, akár a saját testükkel is védő, ápoló és eltakaró prostituáltak Munkás utcájánál is rosszabb hírű Akadémia utcába. Ahol is az abban élő és tevékenységüket kifejtő gondúzó nők a nekik juttatott pénzért meg hatalomért nem nyújtottak ügyfelüknek, a magyar népnek semmiféle ellenszolgáltatást sem. Már persze abban az összehasonlíthatatlanul rosszabb esetben, amikor valamit azért mégis nyújtottak...) A közbeiktatásomban éppen most ismertettekről szerencsájukre mit sem tudó gyerekek kézfeltevással nyomban el is fogadták a javaslatokat meg a küldöttségek összetételét.

A határozatok elfogadását egy 19-20 éves, barna hajú, valamelyest magas arccsontú, kunosan szép arcú lány hirdette ki – szemmel láthatóan mindenki ismerte őt –, ahogy a bejáratot lezáró remek kovácsoltvas-kerítésbe kapaszkodva emelkedett ki vagy fél fejjel a többiek fölé. Élettelenül szép, pompásan válogatott nedvektől duzzadó volt a lány, fekete szoknyájába gyűrt diákos, kék hímezésű fehér blúzában, nagy, barna szemeivel, piros-barna arcával, felső ajka fölött napfényáztatta, enyhe gyöngyözéssel; a három tankot eredményező diadal után itt, a

világnak ma aztán a legfontosabb helyén végtelenül komolyan vette feladatát, hiszen most mégis csak nem másba, mint az Ország Házának a rácskerítésébe kapaszkodott, teljes tudatában annak, hogy hol van, hogy miért van ott. Mindezt azonban nem kellett megtagadnia kacér-kedves lényét meg az általa nyújtott szemgyönyörködtető látványt, például amikor össze-összekacsintott az öt szemükkel majd elnyelő, közelebb álló társaival, és egypárszor a hozzá kiáltóknak szépségét ha lehet még jobban kihangsúlyozó, széles, nyílt mosollyal válaszolt.

Mindezenközben engem azonban ott valahol benn, csakis egy rétestésztányi vékonyságú felszín alatt éppen hogy meghúzódó térségben kezdett mindinkább hatalmába keríteni az előző este sötétjében látottak nyomán megfogamzott és azóta is bennem lévő, keményen gyötrő balsejtelem. Újra meg újra, kényszeresen tértem vissza az oroszokhoz, pedig hihetetlennek tűnő módon éppen az volt, ott körülöttük volt most az egész tér egyetlen stabil pontja, ahol étellel-itallal meg jó szándékkal megpecsételten, bámulatra méltó módon szent volt a béke. Ha egyetlen képből kellene foglalnom össze teszem azt egy később létrehozandó dokumentumfilmhez az ottani helyzetet, az valahogy így nézne ki: egy húsz év körüli egyetemista fiú kezdők számára szánt magyar nyelvórát ad egy jámboran, de nem is kissé megilletődötten, alighanem kínjában vigyorgó, a tankja szélén ülő, valamilyen szörpöt ivogató szovjet őrmesternek, végtelennek tűnő türelemmel oktatva a nehéz munkától homlokát ráncoló, a bajtársai vidám biztatásától még inkább megzavarodó, de azért szemmel láthatóan igyekvő tanulóját annak a dallamos és főleg ritmikus kiejtésére, hogy **‘Nem vagyunk mi/ fasiszták!’** Méghozzá úgy, hogy a körülöttük álló népség időnként harsány hangon be is segített a refrén, vagyis az aznapi kulcsmondat helyes hangsúlyozásába. Amikor aztán az őrmester kiejtése – legalábbis neki, saját magának – tökéletesnek tűnt, teli torkából hatalmasan elnevette magát. A nevetés ragadósnak bizonyult: élénken derültek a környékünkön lévő szovjet katonák, a szó szoros értelmében elbájoltan hahotáztak a magyar diákok, és velük együtt vigadt a kezdetben értetlenkedő tüntető népség is. Produkálva mindezt a történelemnek egy olyan pillanatában, amely a dolgok logikája szerint nem következhetett volna el. Nem lett volna szabad bekövetkezzen, méghozzá azért, mert ilyen pedig nincs. Amikor – már megint csak – kizökken az idő...

A békés idill közben érkezett a térre, ezúttal északról, a körút felől a következő menetrendszerű szovjet járőr, az orrunk előtt fordult – talán a hatalmas közönségre való tekintettel – különös gonddal végrehajtott, remekbe szabott kanyarral befelé, az ott állomásozó egységek meg mögöttük a roppant épület, a Parlament felé a négy tank meg a két páncélcsovi, rajtuk az értetlenségtől, az eltájoltságtól, az őket körülvevő, érthetetlen módon barátságos embertömegtől elképedt arcú legénységgel. Ezeket a zavaros érzelmeket túlhangsúlyozó arcokat látva a tömeg előzőleg már a Kossuth-szobor előtt is olyan begyakoroltnak tűnő udvariassággal, mintha tánclépésekben bókolna-hajladozna, éppen hogy csak nem tollas kalapot lengetve, azzal szinte a földet seprve nyitott nekik utat, valahogy úgy, ahogy mondjuk jó kétszáz évvel korábban akkor jobb körökben rég nem látott barátokat üdvözöltek volna ünnepélyesnek szánt formák között, tessékelve őket befelé; csakhogy történt pedig mindez ezúttal a francia etikettnek a helyzetet pazarul felmérő, spontánul huncut, sőt politikailag kivételesen dörzsölt magyar forradalmi variációja szerint. Következett az így tehát utolérhetetlen udvariassággal újonnan üdvözöltek pár percnyi eszmecsereje a téren állomásozó, a megváltozott légkört már csaknem megszokottként kezelő bajtársaikkal – és máris újabb erővel izmosodott maga a béketábor meg annak az általunk hatékonyan megtámogatott helyi bástyája. Ó istenem, ha ez így menne, így mehetne továbbra is... Megint egy újabb közétkeztetési tömegakció bármire, de főleg fűszeres magyar ízekre éhes, elképesztően szomjas szovjet katonák számára, kolbásszal, kenyérrel, hagymával, ismét csak, de most már jóval rutinosabb agitálása a frissen érkezetteknek. Bennem meg, valahol a gyomrom táján, a látottak ellenére is erősödött a

mindegyre inkább rettegéssé váló, pokoli előérzet. Ugyanaz, amit pár perc múlva a szovjet ezredes megfőkezhetetlen döbbenettel vegyes elképedésére ki is fejttem. Honnan származott ez az irgalmatlanul lebunkózó, katasztrófával fenyegető érzés, miután eddig sosem adtam még jelét váteszi képességeknek, nem voltak nekem – látomásaim? Főleg nem magukról a Hieronymus Bosch stílusában megálmodott könyörtelen, irgalmat nem ismerő, mindent és mindenkit elveszejtő végítéletekről?

Utólag visszatekintve ma már értem, hogy legalább két nyomós okom is volt. Az egyik mi más lett volna, mint az, amelyet a más irányú elfoglaltsága miatt politikával nem foglalkozó szovjet ezredessel is megpróbáltam érzékeltetni, és amelynek a beláthatatlan távlatokat megnyitó lehetőségeit tapasztalatokban persze hogy gazdag múltjára emlékezve hogyan értékelte volna ő maga is. Mert hiszen valóban: mi marad hátra a kutyaszorítóba került magyar ávósok számára, ha nincs többé fegyveres konfliktus, ha a szovjet katonák, éhesen, rosszul vezetetten, félig – félig? – már meg is verten, feladatukat megoldani képtelenül, egyesek közülük – mint annak híre terjedt – még át is állva a felkelőkhöz, demoralizálódnak – vajon mi másnak lehetne akár katonai szaknyelven is minősíteni azt, ami éppen most az orrunk előtt zajlik le? –, hogy azután, további érdemi, katonailag jelentős, tehát néhány napon túl már komoly ellenállásba nem is ütközve a felkelők meg az azokkal rokonszenvező, azokat támogató politikai-katonai erők *en masse* jussanak be a Parlamentbe meg a Pártközpontba? Nem, nem azért, hogy ott meghallgattatásért esedezzenek, hanem – hogy átvegyék a hatalmat! És azt jó erősen meg is markolják! Azzal együtt, sőt legelsősorban a hatalmat az ‘erőszakszervezetek’ fölött! Na és az első, a legfontosabb tennivaló: az újonnan megszerzett hatalmat fel is használni, azzal a hatalommal élni! Ebbe a kifejezésbe a cselekedetek teljes skáláját is beleértendő módokon! Márpedig ez az ávósok számára mi más lehetne, mint maga a vég – ennek a szónak meglehetősen sok fajta, nem kizárt, hogy ugyan kétségkívül sok elemből összetett, de bármilyen értelmezésében sem túlságosan kedvező lehetséges megvalósulási formáit egyáltalán nem zárva ki!

Csak úgy a példa kedvéért: mivel börtön nem lehetséges börtönőrök nélkül, vagyis hogy egyiknek a léte sem feltételezhető a másiké nélkül, ha a kolosszális börtön, Magyarország ilyen minőségében megszűnik létezni, vajh mivel keresnék meg mindkét oldalon megszírozott kenyerüket börtönország szuperbörtönőrei, az ávósok? Nyilván még a betevő falat problémájánál is jóval fenyegetőbben kellett azonban feltornyosuljon lelki szemeik előtt a hatalmas kérdőjel: egy ma itt és így kezdődő, új korszakban ők intézményesen meg személy szerint is milyen bánásmódban részesülnének majd a tegnapi börtöntöltelékek meg azoknak az úgy tűnik módfelett ingerült, sőt morcos barátai részéről? A „klienseiket” már csak a mindennapos tevékenységükből tanultak, a tanultakból leszűrtek alapján is mélységesen megvető ávósok bíztak volna az általuk védett rendszer ellen felkelt, mi több, felkelésében győztes nép bármiféle mértékletességében, az első indulatkitörések múltán egyszer csak majd valamiféle nemcsak társadalmilag, de legalábbis úgy-ahogy az ő számukra is elfogadható bánásmód kialakításában? Aligha hinném, hogy a kollektív félelem ne éppen a mentalitásuktól egyébként sem túlságosan messze álló, legvégső eszközök bedobására ösztökélte volna őket, a sarokba szorított, az üldözőkből már-már üldözöttekké való vadakat.

Volt azonban egy sokkal kevésbé elvont vagy spekulatív, viszont annál inkább, sőt, igencsak reális és ráadásul friss okom is a baljós előérzetekre.

Előző este, tehát zab-szerdán, amikor, mint említettem, mintha a harci zaj valamelyest csitult volna – a Parlament táján csaknem teljesen el is halt –, úgy este 9 tájban a mi kis közösségünkben kezdett fojtogatóvá válni a kényszerű bezártság érzése; olyannyira, hogy rövid tanakodás, majd a kellően gondos előkészületek után kimerészkedtünk Vali erkélyére. Először csak lassan-lassan, de aztán rajtam mindinkább erőt vett a kíváncsiság. Évike meg Vali ott állt

a sötét ajtónyílásban, én meg kintről szinte megbabonázottan néztem – tőlünk jobbra! Nem, nem balra, tehát nem a Parlament felé – ami nemcsak logikus, de magától értetődő is lett volna –, hanem az azzal éppen ellenkező irányba, jobb felé, egyenesen a Földművelésügyi Minisztérium mértéktelenül eltúlzott, de még ilyenként is bármiféle egyéniséget nélkülöző épületmasszájára. Talán azért, mert több mint elégséges személyes okom is lett volna az egész minisztériumnak, de még inkább az azt vezető néhány embernek a gyűlöletére – ez azonban már egy másik, hosszú és attól tartok, fölöttebb érdektelennek bizonyuló történet lenne.

Az indíttatást, hogy arra nézzek, nem is ez adta, hanem az, hogy az egész hatalmas, csillagboltozatos éjszakába borult, elcsendesedett téren csakis ott, tőlünk jobbra volt észlelhető valamiféle mozgás, történés, nem tudom, de talán cselekmény. Mégpedig úgy, hogy a minisztérium tőlünk viszonylag jól látható, részben fedett felhajtója táján, legalábbis a teret akkor kisajátított, tehát az adott Csipkerózsika-körülmények közt, ugyancsak élénk volt az élet: percek óta figyeltem, és nekem mind kifejezettebben kezdett úgy tűnni, hogy ott valamilyenfajta, a körülményekhez képest heveny aktivitás zajlott le. Szemeimet mereszten úgyahogy kivettem a körvonalait legalább három talán nem katonai, de valahogy nem is civil küllemű, ponyvával fedett teherautónak meg előttük egy dzsipnek. Emberek mentek be a kapun meg jöttek ki, meg mentek újra vissza. Volt vagy kettő-három, talán több is, akin egyenruha volt – már amennyire azt én, a vaksi meg tudtam ítélni. De hogy milyen, azt aztán már nem. (Vagy 3-4 hét múlva, amikor megláttam, nyomban ráismertem a Partizánszövetség esetlen szabású, valaha jobb napokat látott, kék színű egyenruhájára.) A be-kimászkálásból, a szünetekből végül is arra a következtetésre jutottam – már csak a helynek az adott pillanatban hihetetlen módon megnövekedett taktikai jelentősége meg a sötétben bujkálás miatt is –, hogy ott két fél közt alighanem senki másra nem tartozó, barátságos, mi több, meghitt jellegű tárgyalások folyhatnak, valamiféle, nyilván titkos megállapodás szerint nem éppen az odafigyelő világra tartozó tranzakciókat bonyolítanak le. Ebben a hiedelmemben azután ugyancsak megerősödtem, amikor végül is az épülethől, már nem tudom hányadszor, kijött néhány ember, a teherautókról meg mások ugráltak le, és kezdtek kirakodni, hárman-négyen ragadva meg egy-egy feltételezhetően nehezebb, ponyvával letakart tárgyat, hogy azt a kapun át az épületbe cipeljék. Meg jó néhány könnyebbet is. Aztán, amikor úgy tűnt, a munkának vége lett, a három szellemteherautó lopakodva, változatlanul reflektorok használata nélkül gördült el, bele valahova a szurokfekete éjszaka vak mélységeibe, míg a dzsipet többé már nem láttam, mert az nyilván behajtott az épület tágas udvarába. Ily módon kifutva minden további látnivalóból, én is visszahúzódtam az erkélyről, be a lakásba.

A rejtélyes történés azonban nem hagyott nyugodni. Vagy egy óra múlva megint eloltottunk minden fényforrást, és most Valival kukucskáltunk ki, megint csak főleg jobb felé. Magánál a minisztérium bejáratánál már nem láttunk semmit, a titokzatos események ott minden jel szerint lezajlottak, baljósan bár, de véget értek. Már éppen vissza akartunk húzódni, amikor váratlanul Vali suttozta: ami azt illeti, mi történik ott fenn? – és a minisztérium timpanonos tetejének a környékére mutatott. Ahol bizony a puha felhők mögül pillanatokra ki-kivilágító holdnak a fényében még innen láthatóan is nemcsak emberalakokat meg élénknek is vélhető mozgást, de valami – hogy is mondjam – rendezkedést, rakodást, innen felőlünk kifejezetten szervezettnek tűnő aktivitást lehetett tapasztalni, a kimerült, ájult csöndben igencsak árulkodó, a pár nap alatt sok mindent látott, hatalmas tér lám egyszerre csak szokatlan közömbösségében szinte visszhangzó, fémcsapaj zajok kíséretében. Ha nem elátkozott kísértetek rázták bilincseiket, akkor ott munka folyt, ismétlődő jellegű, emberi tevékenység. Az éjszaka leple alatt történésekről hogyan lehetne feltételezni: bármi ilyesminek is kifejezetten emberbaráti, nemes célzata lehetne? Akkor már inkább legyenek azok az alakok ott fenn a sorsuk miatt zúgolódó kísértetek.

Ez a jelenetsor motoszkált egész éjjel fájó-zsongó fejemben, hiszen akkor, ott, ezen a téren és a térnek azon a pontján minden szervezett, hát még a legsűrűbb titokban lebonyolított cselekvéssorozatnak fenyegető fontossága lehetett. Mert a minisztérium és mellette, az Alkotmány utca sarkának a túlsó oldalán, a Munkásmozgalmi Múzeum, a volt Kúria épülete pontosan szemben áll a Parlamenttel, olyannyira, hogy onnan, bármelyikből a kettő közül, tűz alá lehetett venni és tűz alatt lehet tartani a Rákóczi-szobortól a Kossuth-szoborig az egész teret. Különös tekintettel arra, hogy a téren nem állt egyetlen szál fa sem, bokorból is csak néhány, az is inkább csak úgy mutatóba. Na és ha ehhez meg hozzáadjuk, hogy 23-án, mégis csupán egyetlen nappal korábban itt, ezen a téren robbant ki a forradalom; hogy most itt volt a harcban álló szovjet alakulatoknak ha nem is a parancsnoksága, de a parancsnokság egyik közvetlen kirendeltsége; hogy a tankok éjjel-nappal ott álltak, a páncélcsovekkel együtt ide jöttek és innen mentek újabb bevetésekre; és hogy, végül is, mégis csak az Országház volt a magyar kormány, a magyar államhatalom hivatalos, ha talán lassanként már nem is a tényleges központja – mindez együtt, úgy éreztem, a titokzatos, az emberi szemek előtt rejtendő éjszakai aktivitásnak kölcsönzött valamilyen hátborzongató jelleget. Amit akkor megérteni ugyan nem lehetett, de ami arra feltétel nélkül elég volt, hogy az embernek a hideg futkározzon a hátán.

És tegye ezt teljes joggal. Mert amikor valakik géppuskával vagy inkább géppuskákkal hosszú, ugató sorozatokkal lönek bele a fegyvertelen tömegbe úgy, hogy kifejezetten nehezükre esne lövedékeikkel nem emberi testbe hatolni – nem az idegen katonákéba, akik pedig a kezdetben önmagukat szinte tálcán felkínáló, kiváló célpontokat nyújtottak volna –, akkor, amint az az ezredes számára is napnál világosabbá vált: az itt szép reményekkel kezdődő megbékélésnek a megakadályozása érdekében végrehajtott, szakszerűen előkészített és magabiztosan végrehajtott provokációról lehet csakis szó. Védtelen emberek tucatjait, százait vagy akár ezreit mészárolják le, mindegy, hogy mennyit, pontosan azért, hogy bármiféle vér nélküli kibontakozásnak a lehetőségét is még csírájában fojtsanak – igenis vérbe.

Mint ahogy pontosan ezt is tették. Az előbb még az elcsendesülő jelszavakkal együtt is mind békésebben nyüzsgő térre olyan pánik zuhant, amelynek a leírásához legalábbis tolsztoji tollal kéne rendelkezni. Az ezredes nyomban kiadott két parancsot: a tankok mögé terelni a civileket (becsületére legyen mondva!), majd feltárva a tüzelés forrását, minden erővel megsemmisíteni a provokátorokat. Én magam mutattam neki a minisztérium timpanonos tetejére, és máris jött az újabb parancs: a szemben lévő házak tetőire összpontosítani a tüzet! Nem, nem agyúkból, csakis géppuskákból.

Mindenki menekült, amerre csak látott. Ezek rohantak az Alkotmány utcába – amint később hallottam, hogy ott az éppen a tér felé igyekvő nagy színészbe, Bessenyei Ferencbe ütközzenek, aki gondolom semmit sem tudva, csak a lövöldözést hallva meg a menekülőket látva, mellén ingét feltépve üvöltötte magán kívül: 'Ide löjtek!' –, ezek északra, a Honvédelmi Minisztérium felé, ezek le a Dunához, további ezek meg a Nádor utcába. Csakhogy a Nádor utcán éppen ezekben a pillanatokban érkezett a tér bejáratához egy körútja végéhez ért páncélcsovi-járőr. A már megszokott helyre, a 'békés' támaszpontra érkező szovjet katonák az elébük táruló kép láttán mi másra is következtethettek volna, mint hogy a térre betört ellenség tartja gyilkos tűz alatt szorult helyzetbe került bajtársaikat. Őket segítő tehát villámgyorsan lőttek ki legalább öt-hat lövedéket aknavetőikből, és adtak le fergeteges tüzet géppuskáikból a szerencsétlenségükre éppen feléjük futó, nyilván a katonák spontán reakciójában fenyegetőnek ítélt tömegbe.

A hatás leírhatatlan volt. Most láttam életemben először a szó szoros értelmében patakokban folyni vért, a folyamatban meg halottakat, haldoklókat és sebesülteket; mindenütt rohanó alakok, a minisztérium oszlopsora alá százával lapultak be dekkolni az odamenekülők. Ahogy

azután mind újabb szovjet egységek érkeztek be a tüzet okádó térre, úgy vált a dantei infernó is, már ha ez egyáltalán lehetséges lenne, percről percre még iszonyatosabbá.

Én pedig, akinek olyan apokaliptikus előérzetei voltak? A tankok mögül kibotorkálva ott álltam világom centrumában, a téren, és néztem mit sem látó szemekkel a minisztérium tetejére. A sokkhatás, amelyre ha már nem az előző évek, de legalábbis az előző este óta fel kellett volna készülnem, éppen ellenkezőleg, mozdulatlanságba bénított. Persze hogy menekülni kellett volna onnan akárhová, el, el, csak el..., de amint az a rémálmokban történik, kétségbeesetten tapasztaltam: akarok futni, a lábaim azonban fölmondják a szolgálatot, nem képesek mozdulni, nemhogy a testemet magukkal vinni. Minél inkább erőlködtem, annál kevésbé. Körülöttem már, azt hiszem, nem volt egyetlen élő lélek sem. Nem vagyok biztos benne, de kétkem, hogy ezekben a száguldó, ki tudja, talán utolsó másodpercekben a mozgásképtelenségen kívül bármit is éreztem volna. Aztán szerencsémre az életösztön, a legyőzhetetlen, visszatért – és alighanem utolsóként robogva el a térről ösztönösen is a nagyobb távolságot választva, csakhogy Évikéhez jussak, Vali háza felé röptem. Tettem ezt pedig úgy, hogy két, ha nem három helyen kellett vértócsákban fetrengők fölött átugranom, hogy aztán zihálva roskadjak be a ház kapualjának a biztonságába.

Még hogy biztonság? A rémületek házának a kapualjában? Futhattam volna én bárhová, ki ebből az istenverte világból, csak nem éppen abba a nyomorult, sokszorosán elátkozott siralomházba!

Ekkor már fél 11, talán 11 óra lehetett. A tomboló csatazajban a leghalványabb nyoma sem mutatkozott annak, hogy a világra, annak helyében a térre ráerőszakolt irtózatot magát abba lehetne hagyni. Olyannyira nem, hogy már azt sem lehetett biztosra venni: az eredetileg csakis visszalövő oroszokon kívül lőnek-e még mások is. Bár igaz, ugyancsak erre látszott utalni, hogy amikor mentőautók kísérletet tettek a sebesültek elérésére, olyan golyózápor zúdult rájuk, hogy villámgyorsan hátráltak ki a térről. Annak ellenére, hogy a kocsik oldalait és tetejét befedték a vörös keresztet. Vagy talán éppen azért?

Fölszaladtam Vali lakásába, hogy ott, miután Évivel egymás karjaiba hullottunk, a következőket találjam. A cselédszobában az albérlő ágyán feküdt hasára fordítva egy 60 év körüli, kövér néni, akinek egy élet szorgos munkájával tökéletesen kipárnázott hátsó részébe egy igen-igen fáradt golyó találta meg értelmetlen pályafutásának a végső pihenőhelyét. Szegény néni pánikban reszketett, zokogott, pedig szerencséire csak felületes hússebe volt. De hát ő, a világ leggyanútlanabbja, mégis csak a családjá ebédjéről gondoskodó bevásárlóból vált egy harctér nélküli nagy csata sebesült áldozatává! Éppen ezért őt nyugtatni kellett, borogatással, kéz- és szóváltással meg simogatással – és ezt a házbeli asszonyok készségesen meg is tették.

Pár perccel utánam hoztak föl a Valiéval szomszédos lakásba a túlsúfolt lépcsőházból egy húsz év körüli, szabályos arcú, kisportolt testű fiút, egyetemistát, akinek az ellátása valahogy az én feladatom is lett. Csúnya, erősen vérző srappellsebe volt a lehető legrosszabb helyen, bal felső combján; nyilván az artéria femoralis, a láb főütőere roncsolódott szét. Többen is segítettek, ahogy együtt kíséreltük meg elkötni a lábát a seb fölött, a legszorosabbra feszítve kötni csomóra a széthasított lepedőcsíkokat, valahogy elállítani, de legalább időt nyerni, csökkenteni a vérzést – a seb azonban ehhez túlságosan is magasan volt. Kétségbeesetten erőlködünk, de semmire nem jutottunk. A fiúnak szörnyű fájdalmai is voltak, amikor erről kérdeztük, csak bólintott; mégis csodálatosan tartotta magát. Amíg a többiek jobb híján a tátongó sebet próbálták eltömni, én tehetetlenségemben a fejét tartottam az ölemben és simogattam. Orvosi segítséggel se hiszem, hogy meg lehetett volna már menteni – de így arca percről percre szürkébbé vált. Meghalt, elvérzett. Mindannyian úgy sírtunk, mint a gyerekek. Én képtelen voltam ott maradni, inkább vállalkoztam rá, hogy a fiú testét segíték levinni a lépcsőházba.

Bár ne tettem volna ezt. Az az életkedvtől sugárzó, elragadó lány, akit vagy egy fél órával azelőtt még a parlamenti korlátba kapaszkodva csodáltam, minden vonását lelkembe égetve, amint mosolyogva szavaztatja meg diáktársait, feküdt ott mozdulatlanul, felsőtestén, azon a világoskékkel ékesített fehér blúzon egy terjedő vérfolttal, eszméletlenül. Amikor odaértem, a mi házunk mögötti háznak a pincéjén át végre egy orvos is eljutott hozzánk – de túl későn; bármit próbált, segíteni rajta már nem tudott. Életemben először láttam munka közben síró orvost.

Fogalmam sincs, mit csináltam, hol voltam. Csak arra emlékszem, hogy valamikor később visszabotorkáltam az emeletre. A fiú halála, az öregasszony sírása ott darabokra tépett mindenkit. Évike arca fehér volt, fókuszatlanul nézett vissza rám, tartotta magát, amennyire tudta, de ahogy megöleltem, feltartóztatlanul omlott ki belőle az ordító fájdalom. Vali is zokogott. Bekísértem őket a fürdőszobába, hogy mossák meg arcukat. Vali kezdte volna, de abban a pillanatban, amikor a mosdó fölé hajolt, a piciny helyiséget hatalmas robajjal töltve meg egy géppuskalövedék csapódott be, nyilván több falon át, a fürdőszoba hátsó oldalába, Évike meg én közém, fejmagasságban, de az ő fejétől legfeljebb ha egy fél méterre. Valira meredtem, mert azt hittem, vele történt valami, hiszen a szája kinyílt, azon át lélegzett, és a lélegzete valami fájdalmas-gyötrődő hangot hallatott. Láttam a homlokán a verejték vagy a víz csillogását, miközben éreztem az én homlokomról a kicsapódó verejték hátrahagyta hideget. Nem, Vali nem sebesült meg – a golyó közel volt, de azért mindannyian megúsztuk. Viszont a fürdőszobai becsapódás nekem is betette a kaput. Mindenkit kértem: ahol vannak, feküdjenek le, a padlóra, hiszen nyilván így nyújtják a legkisebb felületet a golyók számára. Az ablakhoz kúszva láttam: a szovjet páncélosok közül néhányan, úgy tűnt, most éppen a mi emeletünk magasságában lőtték körül a teret, gondolom azért, mert parancsnokaik ennél okosabbat kitalálni nem tudtak.

Egy idő múlva visszamentem a lépcsőházba, és ott a rádióból hallottam a többiekkel együtt a világrengető hírt, háttérben a magyar vadnyugattal: A párt Központi Vezetősége Gerő Ernő elvtársat főtitkári tisztségéből felmentette és helyébe Kádár János elvtársat nevezte ki. Na, ez is szépen kezd – morogta csak úgy magának valaki. Én meg kicsit később vettem észre, hogy ezt ismételve magamban: amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten. (Mindegyre inkább babonássá válva, azóta kezdek komolyan hinni ebben – egyebek közt ebben is.)

A zsúfolt kapualj menedékébe szorultak közül is kirítt egy egyenruhás honvédszázados, talán korai harmincas, mokány kis ember, rövidre nyírt, barna hajjal, sötét, csaknem adysan árnyékolt szemekkel. Vigyázat ezzel – mondta mellettem egy szikár, sápadt férfi, szemüvege fölött a homlokába hulló sűrű, őszes hajával, aki látta, hogy a katonát nézem –, ez tisztára be van zsongva. Nem nagyon értettem, miről is lenne szó, de azért akarva-akaratlanul is egyre inkább a százados közelébe sodródtam, aki rezzenéstelenül, maga elé meredten állt. Egyszer aztán fölnézett, méghozzá egyenesen rám, bele a szemembe, de éreztem, hogy nem lát ő semmit. Végül csak kitisztulhatott a látása, már legalább annyira, hogy bármiféle bevezetés nélkül velem, a vadidegennel közölje: – Most két napja, hogy hazajöttem Moszkvából, törzs-tiszti különtanfolyamról. Erre. Erre jöttem haza. Ez lenne itten az én hazám? – Lassan, megfontoltan kigombolta zubbonya oldalzsebét, előszedett valami okmánynak tűnő papírt, szétnyitotta és az orrom alá nyomta. Láttam rajta a cirill betűket meg az 1945-beli davajozási ügyekből oly jól megismert, mert minden egyes okmányon maguk az orosz katonák által megkövetelt *ruszskij pecsatyot*. – Tessék. Itt a hivatalos igazolásom: kiválóan teljesítettem a kurzust – mondta, majd lassan, igen-igen akkurátusan piciny kis fecnikre tépte szét szakmai diadalát, a papírt, amely a csúcsra volt hivatott őt feljuttatni. Tette pedig az egészet úgy, mintha az oly hosszú ideig keresett és most végre megtalált helyen, itt a sosem látott kapualjban szakrális feladatot hajtana végre. Szinte ugyanabban a pillanatban, amikor munkáját befejezte, valaki felkiáltott: – Nézzétek, az ott él, mozog! – A rémülettől eltorzult arcú férfi

valahová kifelé mutatott, onnan, ahol állt, a bejárat kapunál. A századossal odamentünk mellé – és én kis híján össze is csuklottam. Mert a kaputól valamelyest balra, vagy huszonöt-harminc méterre tőlünk legalább húsz test feküdt torz összevisszaságba gubancolódva, hihetetlen mennyiségű vérben. Nehéz, ha nem éppen lehetetlen lett volna elképzelni, hogy bármelyikükben is pislákolhat még az élet lángja. És mégis, lám, most megint, közülük az egyik, a hozzánk legközelebb eső nő valóban mozgatta, inkább mintha csak megkísérelte volna valahogy felemelni a karját, jelzést adni, segítséget kérni. A körülöttünk állók közül azt hiszem mindenki ösztönösen el is fordult – a látvány a tehetetlen emberek számára elviselhetetlen volt.

Nem úgy azonban az én századosomnak, aki habozás nélkül bújt ki zubbonyából úgy, hogy szinte ugyanazzal a mozdulattal már nyitotta is ki a kaput. Onnan meg, mintha rugóból pattant volna, úgy fordult vissza, meredt rám, és rekedt hangon vakkantotta oda: – Jössz? – Fogalmam sincs, miért pont engem szúrt ki; még ennél is csak halványabb sejtelmem van arról, hogy én meg miért vágtam rá kapásból: – Jövök!

Kirohantunk a térre, a karját mozgató nőhöz. Nem tűnt úgy, hogy lőttek ránk – görnyedten, a lábunk elé nézve futottunk, ahogy csak tudtunk. Ő ért oda először, megragadta a nő két vállát, én automatikusan a két lábát, és máris, mint robotok, semmire nem nézve csörtettünk visszafelé. Valaki kinyitotta nekünk a kaput. Az orvos egy pillanat múlva már a csendesen nyöszörgő, nyitott szemű sebesült mellett volt. Vagy tíz perc múlva odajött hozzám és közölte: minden remény megvan rá, hogy életben marad.

A százados felvette zubbonyát és megint, mint amikor először megláttam, mereven, mozdulatlanul állt, éppen csak hogy a futástól még lihegő mellkasa mozgott mint egy önállósult élőlény. Aztán megrázkódott, rám nézett és nyújtotta a kezét: – Köszönöm, hogy nem hagytál magamra. Tornyai László a nevem. Te is meg akartál halni? – Nemigen tehetvén mást, én is bemutatkoztam, és minthogy valamit a nem mindennap hallható kérdésre azért csak válaszolnom kellett, közöltem: – Nem, nem hiszem. Legalábbis nem tudok róla. Csak éppen hogy felelősnek érzem magam. – Te, felelősnek? Miért? – Mert párttag voltam. – Voltál? – Igen, voltam. Már jó ideje nem vagyok. – Jó neked – nézett rám, azokkal a végtelenül fáradt, kifejezéstartalan, üres szemekkel. Aztán megint, egész testében végigborzongott: elővette iratait, matatott közöttük, majd kihalászott a csomagból egy kis piros párttagsági könyvet. Most arra került a sor, azt nézte, hitetlenkedve, mintha életében amúgy igazából először látta volna, majd barna, izmos kezével, megint csak igen megfontoltan és gondosan, kezdte kitépdesni belőle a lapokat. Nem nagyon ment, a kis könyv túl kompakt, a papír túl vastag volt, meg az egész túl kicsi még ahhoz is, hogy rendesen megfogják, de ettől ő, ha lehet, csak még inkább, nagyobb hévvel durálta neki magát. Mondom, akkurátus ember volt, így azután eltartott jó ideig ez a szertartás is. Amikor végre úgy-ahogy befejezte, ami még mindig, a nagy munka után is a kezében maradt, eddigi élete nagy részét mint valami undorító dolgot hajította el magától, be az egyik sarokba; aztán megint csak rám nézett, és hangjában zavaros, de azért kivehető elismeréssel így szólt: – Volt párttag, he? – Mintha azt mondta volna: Megelőztél, pajtás, de most aztán már kvittek vagyunk. Állt még mozdulatlanul egy percre, aztán mint valaki, aki hosszú útra indul, de maradása már egy percre sincs, kihúzta magát, sarkon fordult és komótos, természetéhez mértén megnyújtott léptekkel kísért a kapun.

* * * * *

Közel sem vagyok biztos benne, de körülbelül 12 óra táján vagy talán valamivel később lehetett, amikor a tér végre elcsendesedett. Nem sokkal ezután már bejöhettek az első mentőautók, majd a többiek is, hosszú-hosszú sorokban. Úgy 2 körül locsolóautók jelentek meg, hogy eltüntessék a vértócsákat. (Vajon ki küldhette ide ezeket?) Tevékenységük csupán mérsékelt sikerrel járt. Még napok, sőt hetek múltán is a tér aszfaltját meg a mögötte-körülötte be-

ékelődő gyepet számtalan helyen Rohrschach-tesztekre emlékeztető nagy, torz, kiálló karú, rozsdabarna foltok takarták, minden egyes folt körül mindig friss őszi virágok kisebb szabású erdeivel.

Valamikor 3 és 4 között a Nádor utca felől, nem tudni honnan jövet, azt sem, hogy tulajdonképpen kik, azt viszont annál inkább, hogy miért, zárt, egyenes sorokban fekete karszalagos emberek ezrei vonultak át a téren a körút irányába, egy-egy sorban 10-12 férfi, fedetlen fővel, egyetlen magasra emelt, fekete lobogó mögött. Sápadtan, érezni lehetett, hogy összeszorított fogakkal, szemeikkel egyenesen előre, valahova a zászlón túlra nézve, halálraszántan mentek sorsuk elébe. Az azonban nem volt hajlandó értük jönni; nem lőtt rájuk senki, se jobbról, se balról, se fönről, se lentől. Miért is lőttek volna? Hiszen a nagy mű már elvégeztetett: a térszörnyeteg szégyenlősen sütötte le előttük véráztatta szemeit.

* * * *

Amikor a mézszárlás áldozatai előtt halálmegvetően tisztelgő fekete sereg elvonult – milyen elképzelhetetlenül fontos lenne számomra legalább valamelyikükkel egyszer még szót váltani –, egy idő után nemcsak hogy újra kezdődött a lövöldözés, de pár óra alatt, estére ha lehet még intenzívebbé vált, mint azelőtt. Amint arra utaltam és később megtudtam: a város több pontján is csaknem egy időben végrehajtott provokációk szervezőik számításai szerint teljes mértékben sikereseknek bizonyultak: megint és megállíthatatlannak tűnő módon élet-halál küzdelem folyt a szovjet katonák és az egyre harcedzettebb felkelők között – az ÁVH meg, mint aki dolgát jól végezte, eltűnt, felszívódott. (Amint azt feltételeztük és ugyancsak később meg is tudtuk, tagjai civilbe öltöztek, meg eltűntek lakásaikból. Éppen csak hogy könnyen felismerhető barna egyencipőiket hagyták egyesek valahogy ki a számításból. Vesztükre.) Az ÁVH várta, hogy az oroszok a nekik, a hajdani tanítóknak adott kemény lecke után még ha akarnák sem tehetnének mást, mint kikaparni a gesztenyét a tűzből. Az ő tűzükből.

A következő pár nap a csütörtökön fehér izzásig felszított gyűlölet hatására a rendszer feltartóztatathatatlan szétporladását hozta – harcokkal, az elképedt világ hitetlenkedése, majd üdvrivalgása kíséretében mind egyoldalúbb harcokkal, a szovjet erők kudarcot kudarokra halmozó, városokra katasztrofálisan alkalmatlan hadviselésével és nagy emberáldozataival, a magyar kormány állandó átszervezésével meg a kommunisták mind gyorsabb kiszorulásával, kisebbségbe kerülésével, a propagandagépezet abszurd csődjével, mind újabb kommunista-ellenes lap, a szabad sajtó több tucatnyi kiadványainak a megjelenésével – és a forradalom első napjainak a magasztos megnyilvánulásaival. Egy kirakatban a betört ablaküveg mögött egy leesett, éppen csak bepiszkolódott cipő kerül vissza állványára, alatta bocsánatkérés két sorban egy papírszeleten és költségtérítés gyanánt egy tízforintos bankjegy; ugyanez ismétlődik más kirakati árukkal, a város számos részén. Dobozok, zsákok, kisebbek, nagyobbak, az utcákon, gyűjteni az áldozatok hozzátartozóinak a segítésére: órák alatt telnek meg, dugig – és senki nem nyúl hozzájuk, mert ebben az új világban nincsenek bűnözők; az egész ország, mintha csak sok száz éves álmából ébredt volna, összetart, egymásra szorulva-támaszkodva segít bárkit, aki csak segítségre szorul. Vidékről, bizony, a termelősövetkezetekből, a magyar kolhozokból, sőt állami gazdaságokból, a magyar szovhozokból és a legkevésbé sem csakis a közvetlen környékről, teherautók, szekerek tömege szállít fel elképesztő mennyiségű élelmiszert, nem is mindig a legbiztonságosabb, a legcsendesebb helyekre, és ott a parasztok ingyen osztanak ki mindent a főváros úgy érzik, értük is szenvedő lakosságának. Közülük nem is egy zokogását visszafojtani képtelenül teszi ezt. Egy nép ezeréves történetének a legcsodálatosabb pár napja. Magától értetődő, melldöngetés nélkül az. Pátosz nélkül. Csak úgy, mint amikor az ember teszi a maga dolgát.

Aztán 28-tól a nagy fordulat: előzetes tapogatózások után tárgyalások kezdődnek a győztes, vitathatatlanul győztes felkelőkkel fegyverszünetről meg valamiféle közös frontoknak a

kialakításáról, az itt harcoló szovjet egységek felsőbb parancsnokságának a képviselőivel pedig erőik Budapestről visszavonásáról. 30-án a nagy mű megkoronázása: többpártrendszer, koalíciós kormány, de ezúttal már a Szovjetunióba menekített kommunista vezetők nélkül; bejelentik a kommunista párt megszűnését, meg egy más néven, de nem automatikusan folytatódó tagsággal, tehát új belépéssel működő utódpart megalakítását. Ami – mondja a rádióban Kádár – kicsi lesz, de erős. Mint kiderült, nem volt igaza: az „új” párt nem lett kicsi, de nem lett az bizony erős sem.

Aztán jönnek a nagyot szóló bombarobbanások: kilépés a Varsói Szerződésből, az ország semlegességének a meghirdetése. A harcok megszűnnek, a szovjet erőket fokozatosan vonják ki a fővárosból. Néhány utcai megtorlás, még akasztás is – de egy forradalomhoz meg szabadságharchoz mérten most már minimális belső retorzió. November elsejére még ez is véget ér. Alulról szerveződik az új demokrácia a választott forradalmi megüzemi bizottságokkal. Napról napra inkább áll helyre a rend, teljesedik ki a konszolidáció, hogy azután Moszkvában, Tito beleegyezésével, a kínaiak, a keletnémetek nyomásával egy új és most már több ezer tankos, masszív katonai beavatkozás hívei kerekedjenek felül. November 1-jétől özönlik az országba a világháború befejezése óta összevont legnagyobb szovjet páncélos erő, amely 4-én, mikor máskor, mint természetesen vasárnap hajnalban, általános támadást indít a főváros ellen, éppen csak hogy nem annyira löve szét Budapest egyes városrészeit, mint tette azt 1944-ben.

A vízvázlatzó

Vagy 28-ig Valinál ragadunk Évikével – én kétszer is megjártam közben a kispiszkost –, aki még nem akarja anyját egyedül hagyni. Meggyötörten, megverten kapaszkodunk egymásba mi, a győztesek. Azután? Azután mindenkinek az élete megy tovább, hiszen mi felsőfokú kiképzést kaptunk a túlélésből, mi vagyunk abban a legjobbak, a bajnokok.

Velem azonban történt valami. Valami, amit eleinte csakis a mindent fölforgató zűrzavarral és a létemet gyorsba burkoló gyásszal vegyítve élek meg, az engem sűrűn körülvevő ködben próbálok kitapogatni. Aztán szinte észrevehetetlenül, kis pamacsokban kezd fölszakadozni a köd. És bár még túlságosan is szokatlan, hunyorgásra készítő, fájdalmat is okozó a világosság éles fénye, még jó ideig keres magának utat kitörésre a gondolatkavargást szülő indulat, megkísérli feldolgozni az új tényeket az agy, azért mintha végre kezdeném már kapiskálni a lényegét is. Helyesebben remélem, hogy azt teszem.

Ez a lényeg pedig, előérzetem szerint legalábbis, olyasmi kellett legyen, mintha az a valami, ami egyre fojtogatóbban bugyolált magába, majd 1949 nyarától kezdett mind begyorsulóbban, sebesebbre váltó iramban oldódni, most egy roppant robbanással apró szilánkokra hullana szét. Október 25 a maga véglegességével ilyen értelemben képletesen is egy kolosszális cezúra, égertörő mementó, őrijító pillanatok alatt életre kelt, gigászi felkiáltójel, amely a legkevésbé sem önmagában, de együtt mindazzal, ami hozzá vezetett és ami szervesen hozzá kapcsolódik, félreérthetetlenül zárja le életem első harminc évét. Mert a bűn, a bűnösség, az akörül tekergés egy olyan kötél, amely a használattól vékonyra koptatódik. Az én esetemben éppen október 25-re lett már olyannyira vékony, hogy legeslegutolsó rostjaiban is elszakadt.

Alighanem ritka lehet, hogy magának a törtézésnek a pillanatában valaki ilyen tévedhetetlen biztonsággal érezze át egy emberi lét többé soha meg nem változtatható fordulópontját. Igaz, a fordulat maga immár több mint fél évtizedig is eltartott, de a végleges, még csak meg sem kérdőjelezhető pontot maga az égszakadás-földindulás tette ki a végére. Még azt sem lehetne kizárni, hogy már csakis szimbolikusan. A fordulópontot jelezte az agyonhasznált töredék-meg mellékmondatok egymásba fonódott halmazán túl most már az emberek közötti beszédben a csakis kurta szavakból álló, egyszerű és ilyenként könnyen érthető kijelentő mondatok logikusan illeszkedő sora, és nyitott meg ezzel a sorral egy meredeken új korszakot. Egy olyant, amelynek a körvonalait sem könnyű még látni, annak ellenére, hogy számos, a győtrelem lázában kifaragódott eleme persze már régen a félkész állapotból átlendülve – megérett, adottá vált. Igen, ott áll énelöttem, vonz magába. A nagy különbség csak az, hogy egész lényemmel értem: többé egyetlen pillanatra sem szabad levenni róla a tekintetemet. Igen, azt, amelyet ezentúl kitartóan és szilárdan egyetlen meghatározott, el nem mozdítható pontra kell majd szegezmem.

Számomra adott volt eddig is az, hogy egy olyan világból érkeztem, amelyet önmagamban én, a megrögzött bűnös mi mással, mint saját magammal meg gondosan ápolt sebeimmel töltöttem ki. Az én attitűdöm a kudarcok korszakának a kezdete után igen hamar egy olyan emberé lett, aki nem ért egyet az égvilágon senkivel, de főleg és elsősorban nem saját magával. És most, az új kezdetek hónapjai múltán, fejemet amúgy igazából először kapva fel, megrendülve láttam: no lám csak, megérkeztem, mert megérkeztettek egy másik, milliók által benépesített világba, amelyet emlékeimből persze hogy jól ismertem. Ebben a másik világban ezúttal már vérrel, az egyenlet ismeretlenjéből kiszámított precizitással lecsapolt, hideg objektivitással kiontott, emberi vérrel pecsételődött meg a végleges szakadás – az ezúttal a szó legszorosabb értelmében halálosan biztos tudat, hogy ehhez a mosolytól vagy haragtól mentes, emberi indulat nélküli mechanizmushoz, amelyet, amint azt most oly jól megtanultuk, életét azért csak féltő, mit féltő, elveszett nyúlhoz hasonlító, rettegő banda szolgált és szolgál

még ma is ki, nekem többé semmilyen körülmények közt sem lehet semmilyen közöm. Ezt díszes, bár véres papírba csomagolva, ajándékba kaptam tőlük, ez így adott, ez tehát a legkevésbé sem lenne problematikus.

Adott továbbá az a biztos tudat, hogy az itt történtek, ahogyan azt majd a szokása szerint csaknem mindent ambivalensre kimunkáló történelem perdöntő bizonyítékokkal a birtokában úgy ítéli, a vég kezdetét jelentik; még ha ez a folyamat nem is érne el a végkifejlethez az én életemben, de ez a mocsok, ez a pigmeusok működtette, gigászi mechanizmus, úgy, ahogy azt ők szokták volt a kapitalizmusra mondani, hová máshová, mint a történelem rá várakozó szemétdombjára fog kerülni. (Ugye szép, hogy még ez az oly igen megdicsőült-megátkozott kifejezés sem magától Marxtól ered? Minthogy azt a nagy mixer ki mástól, mint ebben az esetben az amúgy ismeretlen Augustine Birrell nevű angol írótól és politikustól vette át és szemrebbenés nélkül sajátította ki! Nem, ő sose mondta volna: ‘amint azt Birrell mondotta’. Létezhet a világon valaki, aki Marxot szajkózva sejtette volna, hogy egy Birrell nevű ürgének az óvatlanul elpottyantott szavait idézi?) Ami pedig ismételtengem, csakis engem illet, az én számomra mindez máris elvégeztetett, lezárt múltidőbe helyeztetett; lett légyen bárki is az igazi szerző, ez a szörnyszülött már most is ott, a történelem összkomfortos szemétdombján terül el. Nagyon is otthonosan, sőt meghittén. Minden kétséget kizáróan, többé már meg sem különböztethetően egybe is keveredett vele.

Ez eddig nemdebár meglehetősen egyszerű lett volna. Emiatt az egyszerűség miatt vált szilárdná bennem a tudat, hogy hajdani cinkosságom, az abból újra- és újratermelődött, mindinkább bénító lelki-furdalás kiszáradóban lévő táptalaja most végleg kiszikkadt, **a múlt lezárult**, és egy idegen földrésznek, a világ más tájainak a messzi vidékeire szorult ki. Mind-ez azonban így még nem is elég: **fizetni** nekem többé nem kell a múltért, mert tartozásomat már jó ideje, többszörösen, sőt sokszorosan és igen sokféle devizában nemcsak kiegyenlítettem, de túl is fizettem. Igaz, ha a sors másképp vélekedve úgy hozná, hogy mégis kellene, zokszó nélkül szurkolnám le akár utolsó filléreimet is. Kéztördelve **vezekelni** sem kell nekem többé semmiért, hiszen végtelen szerencsémre én – saját magamon kívül – senkinek nem ártottam, már azon felül, hogy bűneimért vagy esztelenségeimért vagy – főleg – hülyeségemért megszolgáltam, a biztonság kedvéért – lásd feljebb – a kelleténél jóval, de jóval többet is. Cato, az idősebb mondotta, és mindmostanáig én is habozás nélkül ezt vallottam: Mindenki hibáit meg tudom bocsátani – kivéve a saját magaméit. Már csak azért sem, mert sok-sok ember úgy bánik magával, mint ahogy a társadalom teszi azt a bűnözőkkel. Ki hinné, hogy még a bölcs Cato is képes volt túlzásba vinni a kétes általánosítást – mégis, a magamat büntető meg-nem-bocsátást október 25-én elsöpörte a világnak meg azon belül saját létemnek a villámfényben végrehajtott, masszív átértékelése.

Ezért aztán ismeretlen vagy oly igen szokatlan ízekkel, szomjat kielégítő és nyomban újrateremtő, fűszerezett italokkal tölti el kábítón lelkemet annak a boldogítóan részeg tudata, hogy belül és onnan bentről kiáramlóan végre szabad vagyok, helyesebben hogy szabad lehetek, hiszen oxigéndúsan feltöltve vesz körül minden oldalról a szabadság levegője, alighanem teljes fogolyéletemben most először, persze csakis ha szabadságomat képes is leszek újabb napok újabb óráiban, újabb válságok mélypontjain, újabb vereségek learatásakor újra meg újra megvalósítani. Minden egyes alkalommal magától értetődőbben teljesebbé. Márpedig szabaddá tenni magamat, szabaddá válni, szabadnak lenni számomra, a mindedig *par excellence* nem-szabad számára mindenekfölött azt a keményen elszánt akaratot is jelenti, hogy ha még oly megkésve is, de most már végre előre elvállaltan és maradéktalanul felelős legyek saját magamért, azzal együtt minden egyes szavamért, minden elkövetett vagy éppen-séggel meg nem valósított, megteendő, de megtenni mégis elmulasztott tettemért. Tartozok ezzel elsősorban legszigorúbb bírámnak, tehát – megint csak, merem remélni – saját magamnak. Hogy ne hányódjak, ne sodródjak többé. Hogy immár jól tudva, ki vagyok, kíséreljek

meg azonos lenni saját magammal. Kibúvók, bújócskák, mentségek keresése nélkül. Hogyan is írta éppen a napokban a ‘mi, kommunisták, különös emberek vagyunk’ pimasz sztálini Übermensch-borzalma ellenében a forradalom előszelétől legalábbis egy rövidke kis időre nagy költővé ihletődött, kommunista voltában meghasonlott Benjámin László? „Ne szégyenkezz, ne legénykedj, az vagy, ami vagy, se kicsi, se nagy.”

Mindezért remélem érthető, sőt logikus is a következő lépés, maga a rádöbbenés arra, hogy így vagy úgy, és a legkevésbé sem csakis itt és most, nekem a ‘létező’ kommunizmus ellen **kell** tennem a garast, aktív munkával, ha módom van rá, vagy annak híján módot teremtve arra, hogy tehessem ezt bizony harccal is. Megértettem viszont, azon nyomban, ahogy kimondtam magamban: ez pedig, a dolog természeténél fogva, könnyen válhatna a legsterilebben agyat és lelket felőrlő tevékenységgé. Hiszen a világ tele van olyan antikommunistákkal, akikkel nekem soha nem lehet közös ügyem. Lám csak, most már egy újabb oldalról sem voltam többé híve az akkoriban oly gyakran hallható, elkésett vágyálomnak, amelynek a tartalmát – közel sem csakis Magyarországon – előszeretettel így fogalmazták meg: ‘minél rosszabb, annál jobb’. Szerintem az egyenleg sokkal logikusabban és többé már nem kifacsartan így szólt: ‘minél rosszabb, annál rosszabb’. Sőt, a leghelyesebb az egész szofista bukfencet a bőségesen megérdemelt, annak kijáró mozgalmi jelszónak hangzó módon gúnyolni ki, valahogy így: ‘mentül inkább, annál jobban...’. Így az ártalmatlanná vált hülyéskedésnek van, nem bánom, de legalább némi – nem sok – szexuális zamata is.

A sterilitás veszélye azonban nem válhat bomlasztó realitássá akkor, ha az embernek van valahol másutt helye, gondosan kiválasztott, körbejárt, meg is tapogatott helye, ahol kitámaszthatja magát. Az, aki szörnyetegen ellen harcol – mondotta Nietzsche –, jobban teszi, ha vigyáz rá, nehogy ő maga is szörnyeteggé változzon. Márpedig ha valaki, ő csak tudta. Meg arra is – ami a maga tragikus módján azonos lett a sorsával –, hogy ha valaki túl sokáig mered bele a szakadékba közvetlenül ott az orra előtt, érezze, hogy az a szakadék visszamered rá! Tehát – legalábbis a kiélezett korszakokban – lenni kell nem csak pusztán valami **ellen**, de valami más **mellett**, valamiért is. Amit az Egyesült Államok egyik alapítója, Alexander Hamilton így fejezett ki: Azok, akik az idő hívására válaszolva és mindennel számot vetve sem állnak ki semmilyen ügy mellett, roppant könnyen válhatnak egy rossz ügy szekértolójává. Márpedig ilyen szekerek nemcsak léteznek itt-ott, elszórtan, de bízvást mondhatóan nincsen bennük hiány.

A Földművelésügyi Minisztérium tetejéről a fegyvertelen honfitársaik tömegébe csontot, húst, szívet és ágyékot roncsolón belelövő, szakavatott mészárosok minden kétséget kizáróan párthű kommunisták voltak, azoknak is a kételyt még hírből sem ismerő, vágóhídi specialista válfajából. Ők ugyanúgy tudták, mint én – csak éppen hogy a világnak meg jaj de nagyon annak a sokszorosán elátkozott térnek, ezekben a napokban mindinkább az ország metaforájának a másik oldaláról –, hogy a párt természetesen – mi más is lenne? – egy terrorszervezet; így tehát tökéletesen logikusan, létük leglényegéből fakadóan tették azt, amit tettek. Igenis az lett volna az illogikus, ha nem ezt tették volna. Mert megérkeztek oda, ahol a kétségtelen tény fölött már nem lehetett átsiklani. Nekem pedig nyilvánvalóan nem csak ettől a szörnyetegtől kell ezt a fajta magatartást elvárnom, hanem magának a szülőanyjának, a kommunizmusnak az eszméjétől is! Őket, ezt, ezt a **valamit** nem lehet bent az agyban, kint a világban, az emberi közösségben a **semmivel** megverni; a semmivel lelkemben, a pusztában, nekikeseredett negációval agyamban csakis valamelyest, kicsiket lehet szakadgatni, disztingvált-precízkedni, szőrtépni, de nem lehet teljesen elszakadni az egész építmény minden egyes korhadt részétől. Megértettem: az én ‘valamim’ meg fog érkezni, vagy én fogok egyszer majd megérkezni ahhoz a ‘valamihez’.

Isten formájában? – robbant belém a nemigen várt lehetőség, amit maga a kérdés elől bujkáló, hosszúnak tűnő évek után most először meg se kíséreltem kizárni. Csak azt éreztem, sután

bukdácsolva a régi-új felé kinyúló gondolataim kavargásában, hogy ha igen, az aligha lehet majd más, mint az én saját istenem, a saját múltamból na meg a kérdéssel gyakran birkózott elődeim, vállalt elődeim hosszú sorának a múltjából, a kontinuitásból érkező. Talán fontos lehet majd, amit Spinoza mondott: Istent szeretni kell, csak sosem számítva arra, hogy ő ezért majd a maga szeretetével válaszol. Nem sírni kell kétségbeesetten meg reszketni a felháborodástól; ember, vedd tudomásul, és értsd meg! Jó, ezt értem, de a kérdésre válaszolni ma még nem tudok. És mert most még nem tudok, erre tehát nyilván várni kell; az sem kizárt, hogy velem soha nem fog megtörténni. Nyicsevo: nekem tudva, nem-tudva, de elébe kell mennem! Más, tisztességesnek minősíthető választásom a történetek után nemigen lenne. Hiszen már a sejtéstől, lelkem újmódi lázadásától is alapjaimban rázódtam össze. Csak egyet éreztem mindennel biztosabban, erőt adóan: ott, a templomban apám kezemet szorosan fogó kezét. Na és még valamit, amit a köztünk álló gátak ellenére is – már bocsánat az akaratlan nagyzolásért – egy végtelenül tisztelt ember mondott. Méghozzá a jövőt számomra szinte előlegező Pascal, amikor Istent ‘idézte’, mondván: „Nem keresnél te engem, ha már réges-régen nem találtál volna rám!” Csak éppen hozzáteszem, drága Pascal, a saját perpatvaromat: helyes lehet-e, ha egy embernek soha nincsen ideje Istenre gondolni? Lehetséges lehetne időt, energiát, lelki teret sem találni a Rá-gondolásra – talán-talán az ilyesfajta intenzív lét is azok közé a lehetőségek közé tartozna, amelyek kedvesek az Ő számára? Nem tudom, de talán egyszer meg megtudhatom.

„Éber figyelmem erős lett a hitben,/ akárhogy elrejtőzöl, látlak, Isten!/ Most már tudom, hogy nincs mód futni tőled,/ s ki nem akar szenvedni, kétszer szenved.” Közel sem véletlenül jutottak eszembe Babitsnak e zuhogva becsapódó, a célba roskadva találó sorai. Mint ahogy közel sem véletlenül ugrott be hirtelen a kép: 1945 ősze, amikor a háború utáni első szemeszter idején a bölcsészkaron a WC-ben a falat teleírt, a plafontól a padlóig sűrűn betöltő bölcsességekből is szellemileg táplálkoztunk; ott találtuk a milliószor elismételt sort: **Isten halott.** – **Nietzsche.** Milyen mérhetetlenül büszke kellett legyen magára, a felsőbbrendű emberre az unos-untalan eldarált szöveg legújabb másolója! Bár igaz: pontosan alatta ott állt az utolérhetetlenül tárgyilagos válaszsor: **Nietzsche halott.** – **Isten.** Ez nem is annyira válaszadás vagy akár ellen-nekrológ, mint inkább – ténykérdés. A hozsannázó ‘gyászhirre’ milyen egyszerű visszafordulás a második sorban a világ legelsőrendűbb és ami még fontosabb, megváltoztathatatlan realitásához!

Na és ha már itt tartunk, miért is ne időzhetnénk egy keveset Voltaire töprengésén a ‘minden szimbólumok legszebbikén’, vagyis hogy Istenen, úgy, ahogyan azt Platón Timaeusa írta le, méghozzá mi másként, mint bujkáló metaforaként, amely „egy olyan kor, amelynek a középpontja mindenütt jelen van, a kerülete pedig csakis a seholban lelhető fel”.

A mai ateisták mellesleg még teljesítménynek a legkevésbé sem nevezhető szajkózásaikkal sem érdemlik ki az eredeti gondolkodás, sőt önmagában a gondolkodás pálmáját, és egyre százalmasabbak lesznek felfuvalkodott büszkeségükkel, holott török kávéjuk alatt meg a lelkük alján is ott süpped sárként a leülepedett zacc. Nincs mit titkolóznom előttük sem, meg magam előtt sem: az én ízlésemnek többségük, főleg hangadóik duhaj trombitálása irritáló és úgy taszító, persze hogy a mérhetetlen és mára már tökéletesen megalapozatlanná váló nagyképűség, a gorombáskodásra mindig jelenlévő tettekrezség, az ‘érveléseknek’ álcázott trágárságok hemzsege miatt. Még akkor is, ha azokat egyes magyar-zsidó költők, az eörsipistik szorgalmasan rímbe is szednék. Vagyis hogy kedvező körülmények közt a saját hangjuktól megittasult rímkovácsok meg társaik az elegancia minimumának, a stílusérzéknek a teljes hiányával vívták ki maguk számára másodlagos el-nem-ismerésemet. Nem elképesztő, hogy a 20. század második felében úgy viselkednek, mintha elnyomott kisebbségben lennének, akik azt a sorsot meg a kényszerű illegalitást igenis modern hősökhöz méltóan viselik el? Hogyan lehetséges, ó Uram, hogy mi, akik néhány dicső naptól eltekintve menthetetlenül

gyávának bizonyulunk minden téren, nagy hangon szegülünk szembe – egyes-egyedül éppen Veled? (Mondotta avilai Szent Teréz.)

Méghogy ők, az intolerancia utolérhetetlenül lehengerlő bajnokai? Akik ma már szinte egyedül uralják ezt vagy alighanem minden más, félig-meddig nyitott porondot? Bizony mondom, fölöttébb érdekes és számomra ingyenc módon csámcsogásra késztetően elragadtató lenne, ha a sors, szabad folyást engedve a dolgoknak, ha nem is éppen az elnyomás, de mondjuk a kisebbségi lét lehetőségét még egyszer, mit bánom én, hamiskás mosollyal kísért dévaj gesztussal, tálcán nyújtaná oda nekik. Nesztek, itt van, tiétek az eddig csakis a jó hangzás mián meghirdetett, de most megélhetési lehetőségként ajándékba kapott minoritás. Ha már másért nem, akkor legalább azért, hogy abból a nem-favoritoknak kijáró helyzetből képesek lennétek-e végre produkálni is valamit? Már úgy értem, mások gátlástalan pocskondiázásán meg saját magatok túlértékelésén kívül – valamit! Mert bizony mondom nektek: kisebbségben lenni jó, nagyon is jó, már ha nem éppen az az egyedül, az üdvözítően jó – egy páran közületek ki is próbálták, csak már istentelenül (!) régen elfelejtették –, minthogy az elősegíti a termékeny meg termékenyítő gondolatok kitermelését. Nem hiszitek? Sebaj. Azért csak próbáljuk ki. Majd meglátjuk.

Hogy miket tanultam meg? Az elmondottakon kívül tudtam meg azt is, hogy az eltökélt, szenvedélyes szembenállás nem fog megállni, csakis egy-egy pillanatra, a kommunizmusnál. Hiszen bármilyen furcsán hangzik is: elszánt harci készség, végső és végletes szakítás, ellene tevés – ez mind a lényegét illetően nekem már nem több, mint részletkérdés. Elintézett, kipipált részletkérdés. A kommunizmus mint olyan, mint egy vaskos tévedés, számomra, remélem elismerően előzékenynek és nem halottgyalázónak tekintett gesztussal, **egyszerűen éppen most szűnik meg végleg létezni**, fáradt lelkét kilehelni, hiszen nem másnak, mint menthetetlenül valamennyi – úgy bizony, valamennyi – létező és lehetséges formájában, kapjon is az majd más és más nevet, zsákutcába torkolló, emberellenes limlomnak, végtelenül káros illúzióknak minősítődött vissza. És ilyenként tevődött egyidejűleg ily módon sokszorosán kiérdemelt helyére. Igaz, tulajdonképpen már fantomként sem létező, esetleg régen eltűnt dolgokkal is sokszor kell még a mindennapok gyakorlatában foglalkozni, hol így, hol úgy – ez azonban még nem pergeti vissza az időt, és nem alakítja át azokat az eltűnt dolgokat pozitívan létezőkké! Hiszen közismert: a halottnak is nő még a körme.

Nem, nem kell megijedni, hiszen eszem ágában sincs sem itt, sem másutt ideológiai elemzésekbe bocsátkozni, pusztán csak azt szeretném kifejezni, amit akkor, október 25-én megéreztem és amit most, tíz évvel később még biztosabban – tudok! Hiába fedi be éppen most is szürke egével életem jelenlegi szakaszát; ahogy majd a világ megszüli magából a pillanatot, amikor minden saját fejével gondolkodó ember számára érthetően deklarálja: a kommunizmus ideológiájával együtt és valamennyi formájában – *passé*, akkor én – bár közel sem egyedül, még kevésbé elsőként, de remekbe szabott emberpéldányok, hihetetlenül bátor úttörők nyomdokain haladva – már régen ott leszek, remélem jóakaratóan mosolyogva várom az újonnan érkezőket, hiszen én mindössze csak sok más embernél előbb jutottam el oda, saját akaratomból és megharcolva érte; épp ezért én már, a szavak számtalan értelmében, a kommunizmustól szabad világban élek. Tanulok ebben élni. És ez jó, nagyon jó, mert ez nemcsak történt, megesett velem, nemcsak belecsöppentem, és főleg nem volt, de még mennyire nem volt eleve adott – mint oly sok soha még csak meg sem érintett, esztelenül kukorékoló, már eleve süketnek-vaknak –, de ezt **én csináltam, illetve én is csináltam**. Nem mindjárt a kezdetek kezdetén ajándékba kaptam – és erre egy életen át pöffeszkedően büszke voltam. (Hogy belefér-e ebbe Évike? Jaj, nem tudom! Nemigen hiszem. Szeretném, nagyon szeretném, de nem merem remélni. Viszont még akkor is: nem érdemli meg tőlem, nem szabadna az ő emberségét, a benne még meglévő potenciákat így lebecsülni.)

Éppen ezért tehát nyilván lejjebb és hátrább kell majd nyúlni, vissza az alapokhoz. *Amicus Plato, sed magis amica veritas* – Kedves nekem Platón, de még nála is kedvesebb az igazság. Ezt áttéve a jelenbe valahonnan innenfelől kellene elindulni. Aztán majd először is, nem mindjárt túl nagyot markolva magáig Platónig, de kezdetnek legalább vagy jó 200 évet visszamenni – na, közel sem külső segítség nélkül –, egészen mondjuk Jean-Jacques Rousseauig, megtalálandó a folyamatot magát és abban az origót, a szörnyű torzulás önmagába visszafordíthatatlan kezdőpontjait. Addig a Rousseauig, aki a róla írt művében Leo Damrosch szerint „egy olyan természetet írt le, amely soha nem létezett, egy olyan politikai rendszert, amely soha nem létezhetett, egy olyan nevelési sémát, amelynek a létezését soha nem szabadna megengedni.” A tizenkilenc-huszádi századi korcs illúziórendszerek 18. századi szülőanyját, a rendkívül sokoldalú, de az idők folyamán kötelezővé avatott ideológiai fekvőtámasszá tett, csakis majdani jakobinus változatára átirított francia felvilágosodást, ugyanazt, amelyet egyetemi filozófiatanulmányaim kezdeteként kifejezetten az én számomra Immanuel Kant a *Tiszta ész kritikájában* szedett ízekre szét. (És amelynek a vele alighanem egyenértékű, csak éppen egészen máshová vezető társát, az angol-skót felvilágosodást mi magyarhonban szégyenszemre úgyszólván nem is ismertük.) Egyébként első filozófiatanáromtól, Korniss professzortól, a katolikus paptól tanultam az egyetemen értékelni ugyancsak ‘45 őszén Kant mondását: „Abból a göcsörtös fából, mint amilyenből az ember faragódott, nem lehet semmi olyat építeni, ami tökéletesen egyenes lehetne”. Éppen ezért azok, akik egy igazságos társadalmi rendet kívántak létrehozni, azt is a ‘józan észre’, az ‘értelemre’ mint az egyedüli fundamentumra építve, működésükkel sikeresen nyitottak meg egy olyan utat, amely a legkevésbé sem illogikusan vezetett el oda, ahol a lehetséges jó evilági lehetséges birodalma rohamos tempóban alakult át a nagyon is reális földi pokollá...

Amint ideáig eljutottam, nyomban megértettem: még ez sem elég. Nem lehet mellébeszélni: meg kell vonni a határt. Nem, nem kell paprikajancsi módra toporzékoló, élőlénynek álcázott frigytáblába vésett tízparancsolattá válni, nem kell kiscserkészkedni, még kevésbé nagy- vagy mélymagyarkodni, a legkevésbé sem valamiféle embertelen tökéletességre törekedni. Nemcsak azért nem, mert azt úgyis lehetetlen lenne megvalósítani – bár ez már önmagában véve sem éppen lebecsülendő érv –, de azért sem, mert a nevetségessé válásnak is meg kell legyen a határa. Nem erről van tehát szó. Csupán csak arról, hogy meg kell végre értenem annak a buktatónak a természetét, amelyet azelőtt, mit sem tudva még róla, persze hogy nemigen voltam képes elkerülni. Vagyis megérteni azt, hogy a legalacsonyabb rendű kielégülési igények egyike nem is szükségszerűen az a vágy, hogy szeressenek bennünket, hanem hogy bízzanak, és ha lehet, higgyenek bennünk. Nem mindenki, csak az a gondosan kiválasztott néhány. Na és hogy ennek a lehet még parlagibb, ezért ha csak egyetlen mód van rá, elhanyagolandó tüköroldala: a szükséglet, a mélyről jövő igény, hogy mi viszont a saját hitünket mint tőkét fektessük be valamibe vagy valakibe. Csak vigyázzunk, az isten szerelmére, nagyon vigyázzunk...

Nem, én most már ilyen értelemben is szabad kell legyek. Nem kell, és ha ezt most jól érzem, akkor a jövőben egyre kevésbé lesz óhatatlanul szükségem rá, hogy mások egyetértsenek velem. Nem lesz számomra soha többé öntudatlan sodródás semmiféle ellenpoklok felé – mert azoknak is el fog jönni újra a maguk ideje. Méghogy itt ne jönné el, Magyarországon? Már bocsánatot kérek, de ha itt nem, akkor hol? Alig várják, hogy őrvöngyessenek holnap azok, akik tegnapelőtt az őrvöngésükkel vitték el az országot a végső megsemmisülés küszöbére. Hogyan is lehetne ez másképp? Bizony itt, minden helyek közül pontosan itt! Hiszen itt volt már példa rá, megvannak még a régi receptek, csak be kell váltani őket a nagy patikában. A spiclik, a profi besúgók, szakavatott kézbentartóik, a tegnap még elátkozott pártfunkcionáriusok lesznek az elsők, akik majd váltanak, és ha kell, pár év múlva megint váltanak – a többiek meg, a kicsit aluszékonyabbak, el fognak késni, és lihegve próbálnak majd nem behozhatatlan távolságra szakadni le az élmezőnytől. Meg fogjuk tanulni az öngyilkosjelölt értelmiségiectől, hogy nincsen szemet szemért. Hogy mindent és mindennek az ellenkezőjét

nemcsak meg kell érteni, de előre, jó előre meg is kell bocsátani. Aztán majd a spiclik fogják meghirdetni, hogy a legfőbb gyalázat bármit is tenni a gyalázat ellen. Mert az ő logikájuk szerint a gyalázat gyalázata – maga a gyalázat. Nem baj, hogy ennek vajmi kevés lehet az értelme, vagy ha van, akkor az aztán a velejéig rothadt. Ha valakik, akkor a spiclik a saját gyakorlatukból tudják, mi az, hogy gyalázat – ők lesznek tehát majd az új meg új gyalázatoknak az egyébként is alaposan beverklizett szakemberei. A gyalázatok meg az azokat elkövetők felkent védői. A remekbe szabott, derékban kissé svájfolt, szabadalmazott magyar változatban. Amiből az önök csüggedt híve pillanatok alatt ismeri fel ugyanazt az eredetet – persze csakis akkor, ha még egyáltalán erre jár.

Azután meg kell tanulnom, hogyan kell élni frissen elnyert szabadságommal, amely sokkal többre kötelez, mint a mindenkori terrorlegényeknek az engesztelhetetlen gyűlölete, még annál is többre, mint amit ebből a gyűlöletből valahogy pozitív tartalommal lehet majd a magam számára kicsihozni. Nem is kísérem meg már most megszabni, mi lesz az, vagy inkább mik lesznek azok. Tudom, biztosan tudom, hogy föl fogom ismerni, amikor rájuk találok. Körülbelül tudom, hol kell keresni azokat. Igen, valahol ott a két szélsőség között, bár azt már nem hinném, hogy éppen a kettő közötti felezővonal táján. És mert mindinkább összeáll a kép, nagyjából azt is tudom, hogyan kell azt fellelni, megragadni és annak a birtokában – magabiztosan? – cselekedni. Akár akkor, ha az ember felismerhetően a saját volt, részletekben persze hogy továbbélő énjének az akkumulációja, akár úgy, hogy új kiadásban, bár igaz, a régi bőrkötésben jelenik meg. Hiszen most érzem életemben először: föl vagyok immár szerelve minden szükségesséssel ahhoz, hogy többé ne kelljen a mások életét, helyesebben **a mások kitalálta életet élnem**, fantáziátlanul a készen kapott kényszerzubbonyba préselni bele magamat. Amelyből csakis ritkán, akkor is kimaradási engedéllyel lehetséges olykor távol maradni. Márpedig ezt én nem teszem. Nem bizony. Mert, kérem tisztelettel, az én életemet saját magamnak kell megalkotnom; az, természetesen a gének hatásán túl, az én művem kell legyen – hiszen azért, éppen attól lesz az valóban az enyém. Még ha már meglévő anyagokból gondosan válogatva, másoktól kölcsönözve alakítom is ki a körvonalait. Például Tocqueville nagyszerű mondásából, amit én habozás nélkül teszek át a mába: „Úgy vélem, hogy bármikor, bármelyik korszakban is élve egész szívemmel szerettem volna a szabadságot – de történetesen abban az időben, amelyben mi ma élünk, kész vagyok isteníteni is azt.” Mindebből ugyancsak úgy tűnik, hogy meglehetősen el leszek én foglalva a jövőben. Hogy hogyan? Mivel? Ki fog majd derülni az is. Meg elkerülhetetlenül be fog következni az is. Addig? Hát addig csakis egy bizonyosság lebeg előttem: inkább lennék kudarc olyasvalamiben, amit élvezet művelni, mint siker abban, amit szívből gyűlölök tenni.

Annál is inkább, minthogy a szükséges felszerelésnek a nagy része tulajdonképpen már réges-régen rendelkezésemre áll. Igen fiatal koromban elképesztő mennyiségű könyvet faltam fel, úgy, hogy ráadásul az elfogyasztott betűtömegből zsenge korom ellenére sok mindent meg is értettem. Bizony rossz fényt vet rám, de erős túlzással még valami olyasmit is mondhatnék: 13-14 éves koromban tudásom össz mennyisége sok területen csaknem annyi lehetett, mint amennyi most. Ezzel szemben viszont ítélőképeségem – főleg magamat meg a körülöttem lévő embereket illetően – sajnos már közel sem volt ilyennyire fejlett. Most, éppen most – hát nem furcsa is, meg nagyszerű is – ez a fejlődési diszkrepancia végre eltűnt vagy legalábbis eltűnőben van, ennek köszönhetően tehát meg is érkeztünk már a judícium gyakorlásának a szép új korszakába. Amelynek a művelésében az első tennivaló: realizálni, hogy a jövőt illető gondolatok jelentős része szükségszerűen tentatív, éppen ezért hagyni, hogy az idők folyamán hadd forrják ki magukat. (Tudom, nagyon is jól tudom, mit akarok – áriáztam magabiztosan a lánynak. Mire az: Ne mondd! Tényleg tudod? Na, hát akkor csináld csak egyedül.)

Camus egyszer ezt mondta: „Az ember az egyetlen olyan teremtmény, amelyik következtetesen nem hajlandó az lenni, ami.” Szédületesen nagy és sok irányba utat törő mondás – messze

túlmutatva azokon a szorító kereteken, amelyek közt én vergődtem. De azért, legalábbis akkori hangulatomhoz illően, önkényesen csak átfordítottam a mondást. Túlságosan szabadon leszűkítettem azt a saját problematikámra, hogy aztán nyomban így döntsek: ha a keresett összhang egyszer valóban létrejön, akkor én nemcsak szavakban, de a valóságban sem akadályozom meg többé, hogy az legyek, aki vagyok. Mert hiszen egyetlen ember sem marad meg igazából annak, ami volt, mármint azután, hogy egyszer, véletlenül vagy a körülmények nyomására, de amúgy igazából találkozott önmagával. És bár bizalmas négy szemközt, de a titkolózásokat meg a sablonokat messzire elkerülve el is beszélgetett azzal a másikkal.

Mindennek a vége? Vagy inkább csak a részleges summázása?

Szabadabb, összehasonlíthatatlanul nyitottabb és egyben jóval szegényebb lettem, mint valaha is voltam. Elképedésemre – csak most látom, mennyire logikusan – méghozzá úgy, hogy szerzett tulajdonságaim immár önbüntetés nélküli muszája nélkül változhattak át szkepticizmusba; nemegyszer úgy, hogy már meg sem lepett, cinizmusba is.

Ilyen módon szabaddá válásomat persze hogy elősegítették az embertelen veszteségek. Kérdéseim ha maradtak – de még mennyi! –, azok ma már kivétel nélkül retorikai kérdések. Az én Istenem, aki annyi kérdésemre felejtett el válaszolni, mint kiderült, a legkevésbé sem mentes az iróniától.

Miután e szavak régi értelmében többé nem kell ‘harcolni’, célra törni, kőkeményen szilárd meggyőződést követve csörtetni előre, kedvenc tartózkodási helyévé tette lelkemet az ambivalencia. Amely végül, az irónia csúcsaként, egyszer majd lehetővé tesz egy szép elmúlást is elősegítő, a legkevésbé sem kiérdemelt, végső nagy ajándékot?

* * *

Mindezenközben pedig ott belül kíméletlenül mardosott egy új, elnyomhatatlanul makaccsá vált felismerés: ha ez itt most megbukik, ha ezt leverik – márpedig valamilyen módon ez fog, ennek kell bekövetkeznie –, akkor nem lesz többé Évike. Ő, Évike, a túlélő persze hogy lesz, nyilván számára jelentős kielégülést nyújtó sikerekben úszva lesz majd ő kevés szabad idejében töményen boldogtalan, időnként hosszabb-rövidebb kilazulásokkal; csak éppenhogy az én számomra, nekem nem lesz többé. Mint ahogy nem lesz többé boldogság sem – már nem úgy, ahogyan azt én ma felfogom, ahogyan azt én éppen most megismertem, megéltem, amit az ma jelent nekem azóta, hogy a boltozatos kapun át beléptem szent épületébe. Belém fészkelte magát a sejtés, hogy tulajdonképpen csak most, alaposan megkésetten múlik el a fiatalságom, amelynek kaotikusságához, ködszerűségéhez, félálomvilágához oly görcsösen ragaszkodtam, spontaneitását még felettébb kétes megnyilvánulásaiban is oly gyakran ünnepelem, pedig az a remek kirándulások mellett nem is oly ritkán vezetett el egy-egy szakadékba torkolló tévúthoz. Meg az a sejtés is, hogy férfinak lenni, felnőtt férfinak, akinek talán külső-belső kötelezettségei, el nem passzolható felelősségei vannak és mind sűrűbben lesznek, közel sem magától értetődő, de minden egyes nap újra és újra feltalálendő, kimunkálendő folyamat, mindaddig, amíg csak nem válik majd második természetemmé. Még akkor is – ahogy Joseph Heller gondolom játékosan-pajkosan, de azért a legkevésbé sem nyeglén komolytalankodva mondta –, ha úgy akarok felnőni, hogy a végtermék – egy kisfiú legyen! Hiszen egy szabad ember agyában – békésen vagy egymásra fenekedve – miért is ne férhetne meg két, látszatra vagy valóban egymásnak ellentmondó idea! Példának okául akár az is, hogy Heller közel sem regresszióra gondolt, hanem arra, hogy az egészséges növekedésre alkalmas palántához az utat bizony nem más, mint a férfi **saját magával** szemben vállalt kötelezettségei szegélyezik!

Mindezzel együtt erősödött bennem egyre inkább a régi-új felismerés: a régebben meg a most történetek miatt és amiatt, ami még menthetetlenül jön: fájóbban kell majd egyedül lennem, mint sokan másoknak, még úgy is, hogy az egyedüllétet – ahogyan azt most itt értem – amióta

csak az eszemet tudom, sosem tekintettem olcsó póznak, annál inkább az ember természetes állapotának. Ráéreztem újra arra, ami kamaszkorom óta kis megszakításokkal zengett a gordonkás férfibánat hangján bennem. Amint azt a cselló fájdalma oly sokat sejtetően zengi, még az elképzeltén túl is milyen végtelenül magányos lehet az ember útja! És hogy erre a roppant nagy erőfeszítéseket kívánó, a félrevezetési lehetőségek után kapkodó öncsaló mesterművek ellenére előbb-utóbb, de mindenkinek rá is kell jönnie. Igaz, rendszerint csak azért, hogy aztán minél gyorsabban előlről kezdje játszani a bújócskát.

Ráéreztem, hogy egyedül lenni, az számomra azt is jelenti, hogy másnak lenni – és hogy másnak lenni, az csupán – csupán? – azt jelenti, hogy hűnek lenni önmagamhoz. Mert ha nem válok azonossá önmagammal, akkor olyan leszek, mint a hagyma, amelyet Peer Gynt hámoz, réteget választ le réteg után, hogy végül, az utolsó réteg után – már ne maradjon semmi. Hiszen e szerint a mese szerint a hagyma leglényege valahol a hagyma hiánya táján lenne elrejtve.

Na és ha már eddig eljutottunk, ugyanez másképp, látszatra fordítva: másnak lenni azt is jelenti, hogy egyedül lenni. A magány az, amire – bárhonnan közeledjünk is hozzá – nincs egyik oldalról sem teljes feloldás. Ha a létfenntartáshoz szükséges kapcsolatok kivételével tökéletesen elszigetelve magunkat amolyan szigetemberekké, a remeték kései utódjává válunk, akkor előbb-utóbb magunkat hurcolva-vonszolva rogyunk össze a végtelen hó- és jégmezőkön. Ha meg mindenáron és minden módon menekülünk előle – ó, Évike! –, akkor még a pokolra kerülni sem lesz elég nagyság, teljesség bennünk. Pedig: Aki dudás akar lenni...

Mindebből vaslogikával következik, hogy én bizony fázni fogok, mert cudar hideg lesz. „Most tél van és csend és hó és halál” – zokogta az *Előszóban*, kései nagy, rémeket látó remekében a drága Vörösmarty. Ő, aki csontja velejéig átszenvedte „a lázadt ember vad keserveit”. Megértettem, hogy az élet főleg a huszadik században, ennek a háborgó, vérgőzös, gyilkos századnak is a bezsongott, mindent elfelejtő vagy letagadó második felében nem olyan, mint amilyennek én azt olykor, önvigasztalás idején halványlilában elképzeltem. Hogy sokszor fogok majd aludni úgy, hogy nem lesznek álmaim – és hogy az alternatívákkal szemben ez még a jobbik eset. Ott volt már bennem elnyomhatatlanul a tudat, hogy a tények makacs dolgok. Vagy, amint azt annak idején, a gyilkos munkaszolgálatot mint meg sem történt katonai embernyúzást semmibe véve maga Farkas Mihály honvédelmi miniszter és szadista gyilkos szerint ‘elmaradt korosztály’-hoz tartozó katonakoromban, 1951-ben tanította nekünk igen széles látókörű, a Sutyó melléknevet is kiérdemlő és büszkén viselő, egyébként csakis Jóskaként említett örvezetőnk: a tényeket (a mi esetünkben persze ezek helyébe a parancsok teendők) megizélni nem helyes, mert akkor azok csak szaporodnak. (Ez egy olyan katonadolog akarna lenni.) És a világ körülöttünk egyre inkább tele lesz kicsiny és értelmetlen, ámde teljesítendő parancsokkal. Vagyis hát tényekkel.

Egy ilyen tény: Évikének minden kellhet, csak nem egy magányos farkas – de bármi kellene is, az többé már nem én leszek. És először, szabályos orrbavágásként döbönt belém a gondolat: mindennek a fényében, amit most itt elmondok, alighanem **én sem lennek képes őt elvállalni!** A tudat, hogy arra ítéltünk: egymás nélkül kell élnünk, márpedig ezért egész életünkben sokféle értelemben kell majd bújócskázni, mások elől természetesen, de sajnos önmagunk elől is. A tudat, hogy Évike talán még többet veszít, mint én – és én nem segíthetek rajta. Ebben a leosztásban alighanem én lennék az utolsó, aki segíteni tudhatna neki.

És végül: a tudat, hogy ‘a szegény kisgyermek panaszai’ című, gondosan kifundált szabályok szerint kidolgozott, a maga idejében átütő sikereket aratott önparódiám immár közkívánatra lekerült a műsorról. Már ezért is mostantól fogva az én életem, amennyire az csak lehetséges, a szókratészi mintát kell kövesse. Annak pedig a jól ismert mottója: Egy alaposan végig nem gondolt, meg nem vizsgált élet aligha érdemes arra, hogy le is éljék. Vizsgáljuk hát alaposan meg, és közben, egyszer érkezzünk majd el oda, amikor ki kell egyenesedni és állni kell,

történjen bármi is. Elkerülhetetlenül és amíg még mód van rá, feltétlenül meg kell tanulni egyenesen állni. Meg egyenesen járni is. Nem valamiféle hősként, dacosan, délcegen, a zúgó viharokkal tárt keblekkel szállva szembe – bár ez, meglehet nem is kissé cikisen, de kétségkívül impozánsan hangzik –, csak amúgy természetszerűleg, azért, mert ez a helyes. Na és ha megtanultam végre, ha mindezzel megbarátkoztam, és mindezt úgy begyakoroltam, hogy szerves részemmé is vált, akkorra végre megérek; és akkor, úgy sejtem, csakis akkor majd meg is halhatok. (Lám csak, így kell az embernek hosszú életet előírni magának.)

Az emberek jelentős része úgy nagy általánosságban viszonylag fiatal korában nem egy, hanem posszibilisen számos személyiséget hordoz magában; mint az uralkodó divat tartósabb vonásainak megfelelő ruhákat, sorra próbálgatja ezek közül a neki valamennyire is tetszőket, és végül, korán vagy később, az egyik mellett köt ki, hajlamai szerint, szerzett tapasztalatai alapján, meg a külső-belső körülmények vonzását-nyomását követve. Egyéniségének, elvárásainak, meg bizony, legalábbis ha ilyesmivel rendelkezik, ízlésének megfelelő magatartást választ az élettel szemben. Közel sem gyakran olyan, meglehet itt, e tájakon nem is kissé el-túlzottan visszaadni megkísérelt drámai körülmények közt, amint az velem annyi hányattatás után, oly későn történt. Bárhogy is legyen, ez a magatartás aztán, előbb-utóbb, az esetek túlnyomó többségében szereppé érlelődik, azzá is kérgesedik. Innen kezdve a mind kevésbé elasztikus emberben a szerep lesz úrrá az Én fölött. Na már most: ha ez a szerep történetesen szép összhangban lenne az Énnel, vagy legalább valamennyire rezonálna rá, a továbbiakban nem maradna sok hely a torzulásokra. Ha azonban ez az összhang hiányzik...

Hát valahogy így. Mindössze valami ilyesmi történt velem 1956. október 25-én. Meg persze utána, újra meg újra visszatekintve erre a meghatározó napra. Úgy éreztem: a sorsfordulat határozatait csak részben én, nagyrészt maga az élet döntötte el – helyettem. Ha nem éppen mint a hülye gyereknek még a számba is rágta. Most már nem marad más hátra, mint mindezt meg is valósítani. Vagy legalábbis valami ilyesmit megkísérelni. Csak, édes istenem, milyen beláthatatlanul, parttalanul szélesnek tűnik ez a hömpölygő folyam, minden folyók atyja, az én kiáradt Mississippim, és milyen gyakran kell majd abban az örvényeket kerülgetve az ár ellenében úszni! De aztán révbe érve, reménykedtem legalábbis, talán nem is oly sokára elérkezik majd az az előre is ezerszeresen áldott nap, amelyben a mély vízből kikászálódva nem kell többé az egész világ minden terhét az én roskatag vállaimon hordani.

Így nézett vissza életére meg mindarra, ami azzal elválaszthatatlanul forrt össze, egy ember, aki eddig a szembenézésig ostobán, hol bátran, hol gyáva féregként, hol az önfejűség bajnokaként veszködött magával meg sorsával – és egyidejűleg nagy erőfeszítésekkel törekedett egy olyan cél felé, amelyről kialakult fogalma még véletlenül sem volt. Csak ment, bandukolt az orra után. Na, nem azért, mintha maga testesítette volna meg a naivságot. Éppen ellenkezőleg: valóban nem tudta, hová megy, és ha már megy valahova, akkor miért teszi azt. Mint ahogy a legkevésbé sem lenne helyes őt valamiféle fellegekbe járó, ábrándozásokba menekülő bajnokféleségnek tekinteni. (Lehet, hogy most váratlanul egy *Bildungsroman* kellős közepében bolyongunk?) Tételezzük föl, hogy igazként fogadjuk el Dosztojevszkij tételét, a sok közül most azt, miszerint semmi sem olyan fantasztikus, mint a realitás maga. Ha ezt tennénk – fölöttébb helyesen –, akkor következtethetnénk-e ebből arra, hogy tiszteletre méltó módon szembeszálltunk a realitás-fantázia kettősség próbatételével? Jaj, nem tudom! Nem is akarom most tudni. Majd kiderül. Hiszen előbb-utóbb, ha csak győzzük kivárni, persze hogy kiderül. Még akkor is, ha mint eddig is oly sok mindennek, annak is enyhén ironikus színezete lesz.

„Geológiát a földrengést követő reggelen kezdünk tanulni”

– Tamás, úgy éreztem, súlyos vétek lett volna közbevetnem bármit, a legkevésbé oly irreleváns önmagam, ami a te legsajátabb ötvenhatod kibontását meg abból kinőve a te akkor gyötrelmes vajúdás után megszült mitológiád kifejtését megzavarta volna. Amikor minden, ami életed múltja, jelene és jövője, a klasszikus francia drámai módszerrel, a hely, az idő és a cselekmény magasztos hármas egységével bomlott ki.

– Ha így lenne, akkor arról kizárólag Corneille tehetne, hiszen érte már az iskolában is fenntartás nélkül rajongtam. Még a *Cid*-ből is egész jeleneteket memorizáltam franciául – nagy részükre még most is emlékszem. Akarsz hallani belőlük szemelvényeket?

– Ha neked is megfelel, inkább talán majd egyszer később. Most viszont, ha megengeded, néhány szó magamról, illetve ‘56-os magamról. Nem, a legkevésbé sem részletekben, amelyek egyébként is igen kevésbé hasonlítanak a tieidhez, hanem a nagy tanulságról, amit én, a megrögzötten apolitikus pacák, végül is, rengeteg kacskaringó meg mellébeszélés után, de valahogy mégis csak levontam. Ha tetszik, most nem is több, mint ennek az összetett folyamatnak a legvége. Ami azóta is bennem van, és tudom, mindig is itt lesz. Ez pedig valahogy így szól: Eddig sem szüntem meg a világot éber megfigyelés tárgyává tenni. Eddig sem hagytam abba az olvasást, a világ olvasással is megértését, adtam fel igényemet a dolgok megismerésére és megértésére. A forradalmat végigélve és nemességét tapasztalva, majd közben-utána elképzelhetetlen borzalmakat látva bennem is sok minden új helyre került – főleg ami saját magam saját magamról alkotott képét illeti. Tehát: Varga Pált nem fogja éjjeleken át ébren tartani a félelem, hogy nem ért meg mindent – mint ahogy pár héttel korábban még azt hitte, hogy ez fog történni vele. De nem ezután. Mert ezután meg ehelyett, és az eddigiekhez képest sokkal jobban értettem meg valami mást: az élet esetlegességét, minden törekvésnek a duális természetét. Ezért azóta többé nem éreztem: belehalok a szégyenbe amiatt, hogy egy másik ember engem megelőzve ragadja meg a világ mozgástörvényeit meg azoknak a benső logikáját. Vagy megint egy másik – legyen a muki egyébként tökfilkó, de a szakmában jó –, aki nálam pontosabban meghatározva előbb jelöli ki mondjuk Kassák helyét a 20. századi művészetben.

– Ezt csakis nekem kedveskedve mondod, ugye?

– Hát ha már Kasi oly gyakran került szóba egyébként is... Nem, ne érts félre, nem arról hebegek-habogok, hogy feladtam volna a partit, hiszen erről szó sem lehet; annál inkább viszont arról, hogy elfogadtam: igenis ki fogom bírni, ha a futamban a befutónak sem leszek a része, ha a lovam nem jön be még az első három közé sem. Legyen bár ez így, azért mégis, sőt ha lehet, még inkább ki fogom tenni a lelkemet, hogy teljesítsem a magam feladatát. A rám kiszabottat. Sohasem másokhoz, hanem csakis a magam adottságaihoz meg képességeihez mérten. Azokhoz viszont annál inkább és az eddigieknél jóval szigorúbban. Egyebek közt azért is, mert most értettem meg nemcsak az agyammal, de a bőrömmel is minden emberi törekvésnek a véges természetét. Hiszen a golyó becsapódhat ide, az én testembe is; márpedig golyó nagyon is sok fajta formában jelen van a mi izgága kis világunkban. ‘56 tehát az én esetemben is valahol a felnőtté válással vált azonossá. (Frappánsan mondtad az előbb: *Bildungsroman*okat írunk manapság?) Na, hát erről most csak ennyit. Később? Azt én bizony már nem tudom. Hogy Babitsoddal mondjam, szépen kérlek, sőt esdeklek, ne érts félre, egyáltalán nem reménykedve, csak csodálkozva, mert mindedig azt hittem, bármi ilyesmi elképzelhetetlenül távol kell legyen tőlem: talán egyszer még oda is elvergődhetek, hogy megtanuljam „nem rühellni a prófétaságot”?

– Húha, ez aztán váratlanul ért. Hálás köszönet, Pali. Szép ez a maga kerektségében, már azon kívül is, hogy kiegészíti, kontrasztosabbá teszi azt, amit szokott nagyvonalúsággal az én mitológiámnak neveztl.

– Vissza akkor máris a mese fővonalához. Itt ülök-üldögélek ugyebár, úgy is, mint egy paprikajancsi-ancúgba öltöztetett hasbeszélő bábu a te karodon, azzal a feladattal megbízva, hogy visszhangozzak, talp alá való kérdésekkel kérjek fel keringőre, hallgassak, hümmögjek, buzogjak, bizgassalak, aztán ha már nem nagyon megy tovább, akkor néha, egyszer-egyszer, nagy ritkán talán még saját magam is legyek. Éppen ez utóbbi ügyben most aztán már tökéletesen képtelen vagyok ellenállni a kísértésnek, hogy kihasználva őszinteségedet ne legyek egy röpke pillanatra cinikus, de azután, mint aki csak álmában motyogott, nyomban mindent vissza is szipkázzak. Tehát: az ember legott kilöködik az újonnan fölfedezett morális térre, amint feje felett az ég tartósan beborul, és a burája alatt élete, annak is a közepében ő maga szomorúvá fancsalodik?

– Kivételesen ugyancsak értékelem a cinizmust – nem is igaz, egyáltalán nem kivételesen –, még akkor is, ha biztos vagyok benne: e tiszteletre méltó tulajdonság díszpéldányát az adott pillanatban csakis az ördög mondatta ki veled.

– Ijesztően kezdjük felismerni egymás motívumait, hiszen persze hogy igazad van. Az ördög meg azért járt végül is sikerrel, mert folyvást beleröhög a képembe, mondván: tulajdonképpen hogy is érzed magad a hasbeszélő-szerepben, amikor eddig mindig te voltál az elsőhegedős, vagy ha nem, akkor nem voltál hajlandó zenélni. Nem, ne is szólj semmit; ezt én nagyon is tudatosan vállaltam, éppen ezért erről sem veled, sem az ördöggel nincs vitám. Visszatérve viszont a némileg komolyabb ügyekhez, azokkal kapcsolatosan lenne egy általános és ezért alighanem történelmietlen kérdésem.

– Abból, úgy látszik, szép készleted van.

– Na igen, mit tagadjam. Jöjjön tehát a kérdés: Honnan tudtad te már akkor olyan végtelen biztonsággal, hogy mindennek vége? Hiszen a játszma – ha szabad léha szóválasztással így neveznem – sok tekintetben még nyitott volt október 25-én?

– Úgy véled, hogy megint csak visszafelé vetítenék?

– Nemigen tiltakoznék ilyesfajta lehetőségek fennforgása ellen.

– Elvileg lehetne benne valami, hiszen az Írószövetségben már akkor, amikor ország-világ még mámorban úszott, óráról órára kaptunk mind újabb híreket, telefonbeszámolókat, egyre rosszabbakat, majd már túlzás nélkül mondhatom, katasztrófálisakat. Emberektől, akikben a hangjuk után ítélve meghűlt a vér. Például Kádár eltűnése miatt, azt hiszem november elsején, rövidebb azután, hogy egy új kommunista párt megalakításáról beszélt...

– Amely mint a bors, kicsi lesz, de erős, így mondta?

– Persze hogy így. Akkor, Kádár beszéde után, mindössze egyetlen zavaros fráterrel találkoztam, aki lázasan érdeklődött a szövetségben, hogy hol lehet belépni az 'új' pártba. Ezt ugyan senki nem tudta, ezzel szemben viszont senkit nem is érdekelt. Már úgy értem, hogy akkor... Szóval a kádári eltűnési mutatóvány riasztó jelnek tűnt. 3-án estéig azután becslések szerint a kurszki, tehát a világtörténelem addigi legnagyobb tankcsatájára emlékeztetően már vagy 4000 szovjet harckocsi özönlötte el az országot, kezdte elfoglalni a vidéki repülőtereket, robogásában helyőrségeket hagyva hátra maga mögött. Na és persze tudtuk, hogy Hruscsov Titóval egyezkedett, később 'értesültünk róla', hogy kikérte véleményét még a kijelölendő új magyar pártvezető személyéről is – márpedig ha az ország sorsa akár csak részben is a láncos kutya szerepében összehasonlíthatatlanul rokonszenvesebb Tito kezébe lett helyezve, akkor nekünk ugyan befellegzett, akkor valóban mindennek vége. Emlékezz csak, a sok más példa

közül, Kardelj 'spontán' megnyilvánulására, majd Tito hírhedt pulai beszédére később, ha jól emlékszem, november 11-én, amikor a balkáni erős gyerek végre nyíltan, egyértelműen kiállt a moszkvai kardcsörtetők mellett. Bizonyítva, hogy ha szükségét érzi, nem tartóztatja meg magát otromba kitételektől sem. Ő meg akart ugyan szabadulni a vele gyalázatosan bánó Rákosi-féle társaságtól, de ennél tovább menve saját helyzetét esetleg veszélyeztető módon már fenyegetést látott Nagy Imréékben? Vagy, ha már benne vagyunk: emlékezzünk csak a jugók igazi balkáni módon becsstelen, nem is két-, de sokszínűségére, minden kritérium szerint hitszegő eljárására a budapesti nagykövetségükre menekült Nagy Imréék ügyében. Amelyhez akár csak távolról hasonló sem tettek volna a rövidtávú helyezkedés nagymesterei, ha nem ítélték volna meg az akkori nemzetközi erőviszonyokat, illetve azoknak a térségen belüli manifesztálódását a katonai beavatkozás meg az arra adott nyugati csend után Moszkva számára kedvezőeknek. Rövidlátó módon, egy világos politikai vonal helyett rögtönzésekkal operálva, ékesszólóan bizonyították a belgrádi vezető garnitúra fokozódó elbizonytalanodását. Ami már-már láttatni engedte – valahol a távoli jugoszláv mezőkön – azt, amitől mindig is a legjobban és a legtöbb joggal rettegték, vagyis saját széthullásuknak a rémképét. Így aztán még az is lehetséges lenne, hogy ha nem is a legfőbb motívumként, de a Nagy Imre elleni fellépésükben maga Vojvodina, vagyis a Vajdaság is szerepet játszott volna? Csak így, bármiféle szükségtelennek ítélt teketóriázás nélkül?

– Történt volna pedig mindez azután, hogy a Petőfi Körben, meg azon a számodra oly örökre emlékeztetessé vált június 27-én a 'jugoszláv elvtársak' egyetértéséről, mellettünk kiállásáról és segíteni készségéről számolt be kurta, de annál inkább csattanós mondatokban, amolyan igazi március 15-i hevülettel, az 1848-ban a forradalmi Bécsből jövő diákhírnök nagy történelmi pillanatát lekopírozóan ellihegett három mondatos belgrádi 'jelentésében' már nem emlékszem, melyik Fekete, az akkor forgalomban lévő kettő közül.

– A Sándor, azt hiszem. Szóval, a hosszú lére eresztett kitérő után be kell lássam, hogy igazad lehet, valóban, miért is ne vetíthetnék vissza talán néhány nap távlatából; bármi ilyesmi nem lehetne túlságosan meglepő. Csakhogy mondd, hogyan ne üsse meg a tragédia szele a magamfajta embert, amikor elragadóan gyönyörű, elkötelezetten okos, minden bizonnyal szép jövőjű, az őt szemlélőből csakis korlátlan elragadtatást kiváltó diáklányt lát maga előtt élete hajnalán lemészárolva, amikor egy haldokló fiú fejét tartja az ölében, amikor egy kommunista százados hullik szét mint fecnikre tépett párttagkönyvének a papírai káprázó szemei előtt? Amikor szerelme drága fejétől fél méterre csapódik be a golyó? Igazán nem kell ehhez az átlag magyar szintnél jóval babonásabbnak lenni – minden és mindennek az ellenkezője egy és ugyanabba az irányba mutatott. Na és az is, de még mennyire az is, hogy a szovjet hadsereget Budapesten annak a rendje és módja szerint gyerekek, a híressé vált 'pesti srácok' verték meg nemcsak cudarul, de még, hadd tegyük hozzá, tették ezt a nemes ügryhöz illő és a kellő elragadtatást messzemenően kiváltó módon, kényes, sőt finnyás ínyencek számára is jóízűen élvezhetően. A taknyos gyerekeknek kijáró, nagy elpáholással egybekötött, pompásan végrehajtott csihpuhival. Minden egyéb mellett teljes joggal, sőt biztonsággal lehetett volna arra számítani, hogy a hadseregére még a háborúban rárakott és azóta egyvégtében növesztett büszkeségében durván megalázott Moszkva majd pont a fiaskó, a vereség, a vészes vérszegénység pozíciójából fog a felkelőkkel, a szabadságharcosokkal szövetséget kötött magyar koalíciós kormánynak engedni?

– Komolyan gondolod, hogy ilyen primitív kivagyiság is szerepet játszott volna Moszkva mégis csak nagy horderejű döntéseiben?

– Minél primitívebb, annál inkább. Hiszen csakúgy, mint orosz előzményéé, a szovjet világ-hatalom egyik legfőbb jellemzője a masszív alacsonyabbrendűségi érzés. Egyébként is, előre-látásunkat illetően, a legfőbb kérdések felmerülése és eldöntése szempontjából elképesztően

idevág Dr. Johnson legendássá vált mondása, fején találva azt a sokat emlegetett szöveget: „Bízhat benne, kedves uram: semmi nem készíti oly gyönyörűségeken az agyat a koncentrálásra, mint annak a tudata, hogy annak az agynak a tulajdonosát hamarosan fel fogják kötni.” Arra már csakis utalni szeretnék, hogy Moszkván kívül abban a megkerült légkörben maga a megpendült ember ott Budapesten is jóval tisztábban látott – közvetlenül a földmagzagolás előtt. Mondhatnám: kristálytisztábban, mint bármikor azelőtt meg talán azóta is. A villámcsapás fényénél meglátta szálmasságában önmagát, nyomorult kis életét meg elátkozott nagy szerelmét ugyanúgy, mint a közeljövő, majd az évek vagy évtizedek gördülését. Tetszik, nem tetszik, a kötél hurkában végső pihenőhelyét érző nyakából áradóan hirtelen látónoki képességekkel megáldott ember túlfűtöttségében úgy érezte, hogy ő áramütés nélkül is ki tudná tapintani a magasfeszültségű vezetéken a holnapokat meg a holnaputánokat. Márpedig az effajta jövőbelátás egyáltalán nem tett jót neki, mert amit látni vél, attól tökéletesen megbénult, vagy semmi másra nem volt többé képes, mint reflexszerűen cselekedni.

– Az akasztás-analógiával a dolgokat köszönöm szépen az őket megillető helyükre tetted. De ha történetesen elfogadnánk, hogy mindez így volt, ahogy most leírtad: miért következett volna ebből, hogy Évike és Tamás párosának szintén befellegzett? Hogy mindennek ott is vége?

– Pali, ne érts félre: a mi szerelmünk bukásra ítéltetett volna a még bekövetkezendők nélkül is. Magában hordozhatta végső kimenetelét akár a fogantatásától fogva is. A következményekkel együtt azonban a végkifejlet többé már nem volt elkerülhető.

– Miért is nem?

– Szépen kérlek, légy szíves azért, amit most mondok, ne ruházzál föl jövőbe látó képességekkel. Mi sem áll tőlem távolabb, mint a spiritizma szellemidézés meg a tévedhetetlen jövőlátás. Ha a nagy képet nézzük, nem is vitás: a világ más problémákkal, a saját, kibogozhatatlan nyavalyáival volt lázasan elfoglalva – így tehát nekünk magunknak, egyedül kellett szembenéznünk életünk bonyodalmaival. Maradjunk tehát csakis az akkori realitások talaján. Mindössze egyetlenegy, önmagáért mindennél ékesszólóbban beszélő körülmény: minden létező helyek közt hol is találtuk magunkat közel sem csakis az én életem előző korszakát ellentmondást nem tűrően lezáró október 25-én? Évike anyjánál, ennek a ténynek az előbbutóbb szigorúan ható szerelemfagyasztási mirelitkövetkezményeivel együtt. Történt ez pedig úgy, hogy ott is jó képet kellett vágni a dologhoz. Ha neked ez jobban tetszene, a játéktérnek az egyik fele kiadó volt. Mi több, a mi esetünkben a játéktérnek mintha nem is lett volna másik fele. Csak később tudtam meg – és különösebben meg se lepődtem –, hogy fizikailag is jelen volt maga a férj, Zoltán; 25-én a téren, a minisztérium árkádjai alá hasalt be sok száz társával együtt. Mielőtt én arról a nyomorult térről végre képes lettem volna eliramodni, nemigen lehettünk egymástól távolabb, mint vagy úgy 30-40 méternyire.

– Sok jó ember kis helyen is elfér.

– Na igen, persze. Azt szeretném mindezzel elmondani, hogy összeomlásban, a perspektíva elvesztésének a pillanatában, amikor szinte fizikailag érezhette, hogyan csúszik ki lába alól a talaj, a tökéletes vákuumban vajon merre forduljon, hová menjen újra csak bujdosni kényszerült Évike maga, ha nem az ismert biztonságba – még akkor is, ha az egyáltalán nem is volt az, vagy még ha az netalántán nem is érte meg az érte fizetendő árat? Évike magát messze felülmúlva, hősként viselkedett, amikor fellázadt egy nem rá, hanem egy másik, az anyjára meglepően hasonlító nőre szabott élet ellen, és szerelmünkben nemcsak minket, de életében először – és attól tartok, utoljára – remek viselkedésével, de egyébként teljes joggal a **saját szabadságát** is ünnepelte. Mit gondolhattam volna: mi marad a történetek után meg a még történendők közepette ebből? Már attól eltekintve, hogy anyja a szovjet hadsereg segítségével a hatalomba beültetendő rendszerbe két perc alatt illeszkedik majd be.

- Nem becsülöd le azért egy icipicit a Petőfi Körbe mégis csak eljutott mostohaanyósodat?
- Nem, Palikám. Sőt, talán még túloztam is: Valinak alighanem még két percre se lesz majd szüksége, de ezt most ne firtassuk. Zoltán, a magyar nem-zsidó zsidó ‘bölcs’, a higgadtság példaképe, maga az ország-, a civilizáció-fenntartó erő, a stabilitás szimbóluma is – az orránál messzebb nem látva – az új-régi biztonság felé fog óhatatlanul orientálódni. Még ha nagyon akarna, ami ugyebár már eleve kizárt, akkor sem tehetne mást, hiszen soha nem látott-olvasott más fajta receptet, gondolkodott más kategóriákban. A legkisebb kétely nélkül döntött tehát – nem is döntött, csak eldőlt benne: mellőzzük a felelőtlen kísérleteket, hiszen azok hová máshová, mint csakis újabb meg újabb katasztrófákba vezethetnek. Minden másra, már ha elengedte volna magát, rávágta volna: hagyjuk ezeket az albérleti dumákat.
- Ezt tudod, vagy csak a róla alkotott képet olvasva ítéled így meg?
- Persze hogy az utóbbi, mégse férhet ahhoz a legkisebb kétely sem.
- Na és ha már az összképről is beszélünk, hol voltál abban te magad?
- Arról jobb nem is beszélni. Már legalábbis ha kívánjuk magunkat szeplőtelen stílusunkhoz tartani... Tehát: a felvázolt körvonalakat nem volt túl nehéz szabad szemmel is tisztán látni, számos más, fontos részletet sem, a lényegen azonban mindez sokat nem változtatott. Vagy ugyanez, némileg másképp: október 25-ét azért választottam életem fordulópontjának, mert egy hosszúra elnyúló folyamatnak a végére tette ki a pontot. Illetve: még egy pontot ki kellett ugyan tenni, de bennem ez bizonyos értelemben már meg is történt. Hiszen, mint Emerson mondotta: „Geológiát a földrengést követő reggelen kezdünk tanulni.” Ebbe persze beleértendő: teszünk bármi ilyesmit csakis abban az esetben, ha túléljük a földrengést. Nevezessz voluntaristának azért, hogy én pont ezt és nem egy másik napot jelöltem ki az idők közepének – de hát ahogy mondtad, ez az én mitológiám, ezt én nyomban akkor és megszakítás nélkül azóta is így éltem meg, így élem újra és újra át. Nem tudok elképzelni olyan újabb fordulatokat, amelyek ezen változtathatnának. Ezen nem.
- A mieinknek tekinthető tájakon, hogy én is a remek hasonlattal éljek, a geológia idejében tanulását sajnos igen kevesen frekvencálják. Na de vissza tirátok: Évike mindezt hogy dolgozta föl, benne mindebből mi üledett le?
- Nem tudom. Nem hiszem, hogy 25-én, a szörnyű levertségen kívül, egyáltalán képes lett volna bármi mást érezni, nemhogy gondolkodni. Mégis, innen kezdve én soha többé nem mertem bízni abban, hogy anyjával vagy Zoltánnal vagy bárkivel harcba szállna – értünk. Vagy, ha már itt tartunk – és ez a lényeg –, bármiért. Mert ugyebár a forradalom meg a mi szerelmünk elválaszthatatlanul fonódik össze. Valamilyen módon, miközben füstfelhő mögé húzódva figyeltem őt, az én megtiport szerelmem, bár egy hangot sem ejtett róla, de kényszeresen újraélte a ‘felszabadulást’, ‘45 elejét. És csak ritkán vetett rám egy-egy szomorkás mosolyt, pontosan olyant, amellyel végleg levett a lábamról. Évikét az események legázolták, a történelem ismételt és szinte menetrendszerű pontossággal masírozott át rajta; csoda-e, hogy kipukkant, hogy minden ereje elpárolgott, abból is legelőször az, amelynek a segítségével nemrég még kackiás-délcegen fenntartott fejjel, magára oly elragadtatott-büszkén jött el hozzám. Kiürült, drága lényének immár a foghíjassá vált keretein járt át a mind hűvösebbre forduló őszi szél. Mostantól kezdve sodródott, meg sodorták is. Így aztán olyan volt, mint egy riadt őzike. Faulkner írja valahol: nincsen annál megrázóbb dráma, mint a saját magával kibékíthetetlen konfliktusba keveredett emberi szív.
- Az ő esetében azután a legkevésbé sem véletlenül.
- Akkor add légy szíves mindehhez hozzá, hogy még így is, a mind erősebb ellenszéllel birkózva is több mint két teljes hónapon át kitartott mellettem. Bődületesen sajnáltam, főleg

amikor úgy karácsony táján már hiánycikk lett a türelem, már időhúzásnak minősítették és ezzel elvágtak minden gondolkodási, felmérési kísérletet; nem, akkor már nem volt lélegzetvételnyi szünet sem, akkor már kényszerítették – így vagy úgy, nyíltan vagy áramvonalasan –, akkor már összeroppantó nyomást gyakoroltak rá. Vagy akár azt is mondhatnám: akkor már kíméletlenül összetörték. Annyira szerették, hogy a saját érdekében összetörték? Vagy annyira szerették saját magukat, hogy a rá való legkisebb tekintet nélkül tették vele ezt? Azért, hogy ne csak beletörődjön sorsába, a tökéletes vereségbe, de még helyeselje, netán népünnepelje is azt? Érted a szörnyű logikát? És nem borzongsz tőle?

– Én csak újra meg újra ismételni tudom, amit, emlékszel, egyszer már mondtam róla: szegény, szegény gyerek!

– Én viszont? Én. Na igen. Ha egyáltalán, éppen akkor tudtam volna már a legkevésbé segíteni rajta, hiszen ki mást, mint pont engem kellett magában megölnie. A legtöbb, amit tehettem, az volt, hogy nem gördíték akadályt az útjába. Hiszen a mi viszonyunknak az alapvonásai már a kezdetek kezdetén markánsan rajzolódtak ki, szorosan kapcsolódva egymáshoz, valahogy úgy, ahogy egy operának a főbb témái kihangsúlyozandóan beleépülnek a nyitányba is. Hogy másról ne is beszéljek, köztudottan legalábbis Verdi na meg a *Leitmotiv* mestere, Wagner óta. Tehát ha Évi majd szakít – nem **ha**, hanem **amikor** szakít –, akkor én meg fogom őt érteni, mi több, valóban és csak elenyészően kis részben színjátékból igazat is fogok adni neki.

– Még szép, hogy nem kellett magadat föl is kötni. Kötelezhetek volna téged talán erre is.

– A megsemmisítő kettős vereség után persze hogy választhattam volna ilyesfajta megoldást én magam is. Csakhogy amikor előéletem során Camus nagy témájáról medítálgattam mint elvi kérdésről, egyebek közt ilyesfajta személyes következtetésekre jutottam: én meg a hozzám hasonlóak, mi ösztönlények volnánk, nem pedig az eleve kétségbeesés teremtményei. Az öngyilkosság, legalábbis arra gyanakszom, igen gyakran a merő szellemi kimerültségből származó végső kimenetel; nem a vad, sőt ádáz energia diktálta cselekedet, hanem a teljes összeomlásnak a végső szimptomája. Mindezen felül: én már akkor is éreztem, meg az azóta történtek, a magamról újonnan tanultak fényében biztosan tudom: az ilyenfajta végső megoldásra készülő fickó nem én vagyok. Pedig, azt hiszem, akkor először voltak nem is csak kósza gondolataim, de meg is éltem olyan pillanatokat... Nna, tehát úgy-ahogy felmértem az életemet, meg azt, amit a jövőről egyáltalán képes voltam elképzelni; ha nagyon akarnám, azt hiszem, akkor sem tudnám megmondani, hogyan és miért, de megértettem, hogy én nem itt és ami még biztosabb, nem így fogom befejezni. Megértettem pedig ezt nem mással, mint a dramaturgiai érzékemmel. Főleg azért, mert más megközelítés akkortájt nem is igen érdekelt. Tudtam, sőt látva láttam, már akkor, és tudom-látom most is – hiszen ugyancsak nehéz lenne nem felismerni –, hogy nekem mindent és mindennek az ellenkezőjét az utolsó betűig meg írásjelig végig kell csinálnom. Jutottam pedig én el ide annak ellenére, hogy már akkor is az a sanda gyanúm támadt: merő trehányyságból kerültem erre a tájra és állok most tehetetlenül itt; nem vettem észre, hogy mikor, de egyszer csak egy bárka nélküli Noé lettem, és a víz, jaj, az a rengeteg víz már mindenütt megállíthatatlanul emelkedik körülöttem. Hosszú mese ez, ne menjünk ebbe bele. Már csak azért se, mert attól tartok: ez ma már közel sem csakis nekem nem imponál.

– Vajon Évi meg Zoltán meg Vali gondolt-e arra?

– Nem tudom, de ha igen, biztosan elhessegették maguktól a gondolatot. Egyrészt én sosem jelenthettem számukra mást – nem, persze hogy nem Évinek –, mint valami furcsa, idegen elemet, amelyhez nekik *ab ovo* semmi közük sem lehetett. Csakúgy, mint ahogy lényegében én is éreztem irántuk. Mi eleve életidegenek voltunk egymás számára – hogy mennyire, azt, legalábbis én, csak jóval később dolgoztam fel. Tehát ha én fejre állok, az az ő számukra

aligha lenne másnak tekintendő, mint az én legprivátabb belügyemnek. Ők? Mossák kezeiket. Legfeljebb, emberségüket bizonyítandó, Évinek mondanának valami ilyesmit: Béke poraira. Másrészt azonban ettől még nekik eszük ágában sem volt gyilkolászni; nem akartak ők semmi mást, csak-csupán az iszonyú zűrzavarban helyreállítani az oly sok nehézség árán megtalált, ha a fene fenét eszik, akkor is, igenis áttekinthető, érthető világrendet. De tényleg, komolyan mondom: nem gyilkosok ők, a fantáziátlan kis emberkék, csak megrögzött túlélők. Persze nem tudom, hiszen végül honnan is tudhatnám; más kérdés lenne, ha azt a túlélést valami- valaki amúgy igazából, már a létevel is akadályozná... Na mindegy. A mi generációnknak bőségesen megadatott, hogy ezt a kérdést minden lehetséges és lehetetlen, ha tetszik, esze- veszetten lehetetlen oldaláról egyaránt megtanulmányozhassa. Íme csak úgy röptiben egy, te dönts el, örjítő vagy ellenkezőleg, ha nehezen is, de kibogozható, sőt talán szimpla példa, amit most majd elmondok.

– Azt akarnád inszинуálni, hogy te szimpla példákkal is rendelkezel?

– Csakis a te számodra. Nos, az egyik barátnőm, akiből egy jó fél éves vagy még hosszabb viszony után sem maradt bennem értetlenségen kívül úgyszólván semmi, mellesleg egy neurológus, aki sosem sejtette magáról, tízegynéhány éves korában – a szerencse gyermeke? – a koncentrációs táborba vivő vonaton tudta meg, hogy zsidó; szüleivel és nagymamájával együtt Auschwitzból helyezték ki őket tanyai munkára. Iszonyúan kevés ennyivalót kaptak, a szó legszorosabb értelmében éheztek. A nagymama a bakfis kislánynak dugta oda saját adagját – és szép csendben, diszkrétan, hogy még jelenlétével se zavarjon senkit, éhenhalt. Éppen csak hogy közben megmentette gyengén pislákoló léte utolsó megmaradt értelmét, unokájának az életét. Igenám, de ez az unoka ily módon mégis csak megölte a nagymamát, akit pedig egyébként szíve egész melegével szeretett!

– Tamás, ezek a dolgok ilyen végtelenül kiélezett helyzetekben semmiképpen sem egyszerű- síthetők le a végtelenségig. Itt, ezen a ponton megállj a neved, itt szerintem nincs helye a *reductio ad absurdum*nak.

– Hasbeszélő ide, hasbeszélő oda, nem csalódtam benned, úgy reagálsz az elátkozott korszak legátkozottabb kérdésére, ahogy azt tőled el is vártam. Mértéktelenül értékelem benned, pajtás, hogy a jobbik éned nem engedi meg neked a világ legegyszerűbb, éppen ezért aligha- nem a legtöbbet is gyakorolt dolgát, az ítélezést. Azt, hogy pálcát törj. Élők fölött, holtak fölött. És főleg nem ilyen kérdésekben. Meg azt, hogy az érthetőség kedvéért erre nem győződ felhívni az én sajnós elfogult figyelmemet. Azt mondd, nem szabad, még kevésbé helyes ezt így kiélezni? Például már azért sem, mert nem élünk mi görög drámák közepette? Nyugodj meg, nem kell félni tőle, a későbbi orvosnő maga soha nem is tette ezt. Úgy is mondhatnám: még be sem következett, még nem is tudatosult valamiféle önvádnak a pusztá- lahatósága, máris fölmentette magát. De legyen neked igazad. Jó, rendben, akkor viszont nem tett mást, mint amit robusztus életöszöne diktált – tehát túlélte? Mindenre, bármire való tekintet nélkül? Hiszen végül is nem másról, mint egy éretlen kölyökről volt szó...

– Aki remélhetőleg azután leélt egy produktív életet – a nagymamájáért is.

– Ó igen, alighanem ezt tette. No lám, végül akár így is lehetne mondani. Valóban, miért ne lehetne? Már persze csak akkor, ha mindenáron ragaszkodsz hozzá. Sajnos az is igaz, hogy én onnan a közelből ebből nem láttam semmit, egyáltalán semmit. Látod, mégis csak érdemes lenne legalább időnként spiritisztának lenni és most például megidézni, majd amikor hívásunkra megjelenne, megkérdezni a nagymamának a szellemét. Persze csakis azután, ha előbb megismertethetnénk vele unokájának a, hogy is mondtad az előbb, produktív életútját. Vagy legalábbis annak az útnak a fő vonalát meg a legfőbb állomásait. Na és persze ha azután a nagymama még egyáltalán hajlandó lenne nyilatkozni... Egyébként is: az csak Hollywood- ban van úgy, hogy a forgatókönyvben, sőt a már elkészült filmben is átírják, ha tetszik, éppen

az ellenkező előjelű végkimenetelre a befejezést, a jövő közönségére tekintve esetenként többször, néha még az utolsó pillanatban meg az után is. Igen, a már elkészült filmben is. Akár többször is. Hogy is mondtam rendezőtanárom, öreg barátom, az oly igen visszafogottan elragadó, fanyar humorú Bán Frigyes, mindenki szeretett Pipije, amikor alaposan letolták, hogy filmjében, pont az ötvenes évek elején ki más, mint egy fővárosi tanárnő – a tehetséges Vass Éva játszott a tartott-elegánsan – olyan körülmények között, kék-és-mámorban dúskálva egy elképesztő luxuslakásban tenyészik, mintha sokszoros milliomos lenne – nem, persze hogy nem mai pénzben – egy fiatal, amolyan éppen hogy már csak nem kezdő átlagtanárnő a nyomorban evickélő országban? Akkor, abban a meg nem bocsátó, merevvé torzult korszakban a sarokba szorított Bán Pipi nagy mondása – és egyben mindenki számára, aki akár csak valamennyire ismerte őt, tökéletesen világos volt –, meggyőződés nélküli, falazó védekezési kísérlete valahogy így szólt: Hja kérem, más az élet és más a film...

– Cinikusságában nagy, ilyen voltában amúgy igazából értékelendő mondás, valóban. Na és közben, úgy általános érvénnyel, milyen elképesztően igaz is! Persze azon kívül, hogy akár az egész '56-ra is kiterjeszthető. Hiszen ahány ember, annyi különböző kép él '56-ról. Már persze csak ott, ahol egyáltalán még él... Sőt úgy is mondhatnám, a végletes szubjektivitást indokolatlanul túldicsőítve, hogy ahány ember, annyi '56 van.

– Furcsa, hogy ezt mondod. Mint a mesében: hogy volt, hogy nem volt, ki tudna arról minden részletében számot adni? Erről nekem is vannak tárházakat megtöltően gazdag tapasztalataim, amelyek szigorúan, vaslogikával mindig egyetlen szilárd következtetés levonása felé rugdosnak. Csak előbb hadd mondjam el: még csupán vagy 12 éve volt annak, hogy Budapest átélte az ostromot, és lám, forradalom meg ÁVO meg persze az oroszok – megint égszakadás-földindulás. Mindenki félt, ki ettől, ki attól. Valahogy olyan volt ez az időszak, mint ha a John Ford rendezte westernekben a pionírasszonyok-lányok szemével láttuk volna a világot. Valahol ott messze, a vadnyugaton. Mensz, mendegélsz szépen, nem szépen, de békében az életeddel, műveled a földedet, mered a kútból a vizet, szépül is a völgy, teszed a magadét, nem ártasz senkinek, jó szomszéd vagy, eszel, iszol, gyerekeket nevelsz, ágyba mész, szeretsz, szeretnek – és akkor egyszer csak egy éles vágás, fel, a dombok tetejére, ott szemben, messze a kerek kút fölött, ahol csakis körvonalakban látható árnyékok sejlenek, harci fejdíszekkel, festékekkel bekenve, lovakon, dermesztően, vérfagyasztóan mozdulatlanul. Mint a kísértetek – de hát azok ott közel sem azok. Hátuk mögött a lehanyatló, a történendők miatt a szemét lesütő nappal. És lám, egyetlen szempillantás alatt minden, de minden örökre és örökre visszavonhatatlanul meg is változott.

– Ez szörnyen szuggesztív. Hiába kopírozták le oly sokan, még csak így, hallva is beleborzongok.

– A roppant tehetséges Ford ilyen kíméletlenül szuggesztívan, ha kellett, mert a téma erre kényszerítette, élesen látta és láttatta a világot. Na de még valami, ha tetszik, adalék, a fentebb említett következtetésemhez. Szerintem az emberek közül igen sokan hiszik, hogy ha másként nem, hát legalább bizonytalan körvonalakban érzékelik a jövőt, annak ellenére, hogy a remek zenehumorista, Victor Borge megmondta nekik: az előrelátás, a jóslás kínosan nehéz ügy – különösen a **jövőt** illetően; sokan meghatározhatatlan okok miatt úgy vélik, sőt magától értetődőnek veszik, hogy tudnak majdnem mindent, éppen ezért persze hogy van többé-kevésbé reális képük a jelenről, ami mégiscsak ott van, a táguló orrcimpákkal szimatoló orruk előtt. Ha többről talán nem, de legalábbis a reggelről, mármint hogy arról, amely, amikor eljöttek otthonról, még békésen ott volt, macskaként kéjesen nyújtózkodott megszokott helyén. Úgy körülbelül a hajnal és a délelőtt között. Vagy ahogyan azt Disraeli mondotta: „Kizárt dolog, hogy tévedjünk, hiszen igen gondosan tanulmányoztuk a múltat; arról aztán csakis kutyafuttában téve említést, hogy mennyire megcsodált képességünk felfedezni a jövőt,

amikor az már jócskán megtörtént.” Vagy megint másképp, ezúttal Karinthy szerint: „Mintha csak a ma lenne a holnapnak a tegnapja.”

– Jaj, Tamásom, ne tekerd még te is – ráadásul szemmel látható kéjjel – apró kis gubancokba mindannyiunk lételemét, az időt!

– Kis türelem, már csak egy pár mondat van hátra. Arról, amiről mindig is a legtöbb vita, egyet-nem-értés, sőt kiélezett konfliktus volt, vagyis a tegnapról, a tegnapelőtről, a történelemről, elsősorban a történelem fordulópontjairól. Hiszen végül is úgy tűnik: a múlt egy különös, néha meglehetősen vonzó, de alapjában mégis csak idegen, tehát egy másik, igenis idegen hatalmak meg a képzelőerő uralta ország, méghozzá olyan, ahol mindent felfoghatatlanul másképp is csinálnak, igen-bizony műveskednek, nem úgy, mint mi itt. Mint ahogy az a mai beidegzéseink szerint olyan végtelenül logikus lenne. És mégis, valahogy, jócskán megzavarodva úgy érezzük, hogy mi már jártunk benne, voltunk ott valamikor, egyszer, talán nem is olyan régen. Márpedig ha ez így van, és ez az érzés csak amolyan sejtelem, akkor hogyan is érthetnénk ezt meg? Amit mi, emberek, minden tárgyi tudásunk, a vérünkbe vált, legsajátabb emlékeink ellenére is a legkevésbé ismerünk, az a múlt, főleg a saját elúszott, tovatűnt múltunk. Tévedés ne essék: a legkevésbé sem csakis a *plusquam perfectum*, a régen befejezett régmúlt, hanem talán még a ma reggel is.

– Tisztelet a kivételnek. Már aki a ma delet, meg azt, hogy délben mit is ebédelt, szintén vitatott múltnak tekinti.

– Látod, pontosan ez a jelenség az, amellyel a totalitárius rendszerek olyan mesterien zsonglörködnek, amit minden erejükkel és rendszerint abszolút fölénytel, utólérhetetlenül sikeresen manipulálnak. Közel sem véletlenül ez a jelenség készíthette Orwellt ennek a sokat idézett kijelentésének a megtételére: „Aki sikeresen sajátítja ki a múltat, az ezzel már uralma alá vonja a jövőt is; aki meg a jelent határozza meg, minél önkényesebben, az szabadon rendelkezik a múlt fölött is.”

– Tökéletes telitalálat, olyasmi, amiből Orwellnek valóságos gyűjteménye lehetett.

– Közel sem véletlen, hiszen például a kommunistákat igazi valójukban széles e világon senki sem ismeri, mert nem is ismerheti jobban, mint a mozgalmat otthagyo, azzal szembe forduló volt kommunisták. Na és ami a múltat meg a jövőt és jelent illető elmékedéseinket illeti, amúgy perifériásan, nehogy megfélemedkezzünk hódolatteljes tisztelettel adózni Charles Peguynek, aki egy hasonló gondolatot jóval gazdagabban így fejezett ki: „Homérosz ma reggel ugyancsak erőteljesnek, és lám csak, mennyire frissnek tűnik; ásatagabb irományokra viszont aligha lehetne másutt lelteni, mint a ma reggeli újságban.”

– Tamás, ez nemcsak mély tiszteletet érdemlő kivétel, de amúgy franciásan az emberi idő relativitásának meg a legkevésbé sem mellesleg oly igen megértésre törekvő sajtóértékelésünknek a közepébe belevágott kézigránát is! Hajtsunk főt a csaknem elfelejtett, bátor és talpig becsületes író na meg nagy mondása előtt!

* * * * *

(T. szövege) 26-án mentem el először könyörületet még hírből sem ismerő rabtartómtól, Évikétől, ‘haza’, a Zápolya utcába. Fürödni, borotválkozni, átöltözni, mosni, tiszta holmit vinni magammal. Majdnem úgy, mintha bevonulni készültem volna – már megint. Na és ha már egyedül voltam, pár percre ledőltem, nyújtózkodni egyet, magányozni. Megkísérelni a dolgokat legalább valamennyire a helyükre tenni, végiggondolni. Nem mondhatnám, hogy lehengerlő sikerrel, azért sem, mert maguknak a dolgoknak nem smakkolt az ötlet, nem kívántak sorba állni, meg mert én magam is, igen fáradt lévén, ilyesmire alkalmatlan voltam.

Aztán valahogy csak összekapartam magam és átmentem a Bulcsú utcába, anyámékhoz, hogy ott mindent rendben is találjak. Telefonon elértem pár embert az Írószövetségből. Megbeszéltük a kiadó bennlévő munkatársaival – mind a kettővel, aki az irodához viszonylag közel lakott –, hogy 28-án találkozunk és ebből az alkalomból talán forradalmi bizottságot is választunk. A Lehel piacon, a Lehelkürt vendéglőben nem is oly régen még a kora hajnali féldeci kevertet egyből, a kísértő félgrimasszal felhajtó, régóta ismerős árusoknál, akik a múlt meg abban főleg apám miatt még mindig kivételezett helyzetemben a pult alól szolgáltak ki, életem legújabb szerepkörében debütálva sikerült mindenféle földi jóval rakodni meg magamat. Mikor aztán megtértem első ilyen jellegű harci bevetésemről Valihoz – csupán némi nehézségek meg kényszerkerülők után –, a lövöldözéstől szinte már beteg Évi úgy ölelt magához, mintha isten tudja mikor látott volna utoljára. Elmondtam, amit arra érdemesnek ítéltam, aztán büszkeségemet titkolni igyekezve kipakoltam az ennivalót. Vali nem tudott betelni a dicsérő szavakkal (ami azt illeti, remek dolgokat szereztél be’), és rajtakaptam: néha mintha valami jóindulat-félétől nem is oly végtelenül távoli érzellemmel eltelten fürkészett volna. No lám, ide jutottunk, most már hallucinálok is – intettem le magamat. Ennek ellenére az engem hivatalból utáló ‘anyósom’ most mégis olyannak tűnt számomra, a részvét pillanatnyi tárgyaként, mint az ablaküvegbe belekoccant, magát megütött és elkábult madár, amely igaz, csak átmeneti időre, de egyensúlyérzékekével együtt mintha elveszítette volna veleszületett hitét a repülés magasztos erényében is. Sebaj, nyugtatgattam magamat, Vali hamarosan újra fennen fog szárnyalni, én meg persze hogy visszakerülök majd régi és megszokott, alant lesajnált helyemre.

A világtól elzártság állapotában nem állhattuk meg, hogy időnként ne hallgassunk rádiót, egyszer még magát a Szabad Európát is. Hiszen az ellehetetlenülés, a tájékozódás abszolút hiányában a nagy válságok idején alighanem a lakosság többsége még ilyesmire is ráfanyalodott. Ami, meg kell hagyni, hitetlenségre készítetően, ha nem éppen hidegglelősen furcsán hangzott egy ilyesfajta kihágásokhoz még véletlenül sem hozzászókot kommunista lakásban. Emlékszem ma is: nekem Szabó Zoltán higgadt, okos írása magasodott ki az egyébként jócskán eltájolt maszlaghalmazból. A nagyjából-egészében kritikán aluli maszlagból, a ‘mégis csak kommunista’ Nagy Imre elleni áskálódásból, az Öregbe jobb esetben csak belemarásból meg leckéztetéséből. Bár az is igaz: a SZER alkalmi hallgatásából akkor azért nem vontam le messzire ható következtetéseket. Közben Évi elmesélte: ő is eszmét cserélt telefonon néhány kollégájával, és ily módon tudta meg, hogy náluk 30-ára hívtak össze egy vállalati értekezletet. Mindezt megbeszélve, minthogy én még ráam egyébként nemigen jellemző előrelátással egy Capitalyt is hoztam magammal, négyesben leültünk, hogy nagy és szenvedélyes játékot mímeljünk.

Évi másnap többször is megkérdezte: mit írok olyan odaadó szorgalommal. Mondtam: nem igazán fontos. Az nem lehet – felelte –, mert közben a házat felgyújtással fenyegetően, cigarettát tartó kezemmel feldúltan vezényelek, a tempóból ítéletően feltehetően egyikét a számára oly egyforma Rossini-nyitányoknak, és közben arcomat ijesztő, sőt fenyegető fintorokba facsarom. Az ő hangnemét utánózva tréfálkozással sikerült az ügyet úgy-ahogy elütni, hiszen végül is nem volt ott semmi rejtegetni, igaz, mutogatni való sem, mert amit írtam, azt tényleg aligha lehetett volna falrengetően fontosnak tekinteni. Hiszen nem volt az más, mint egy őrzöngő írás október 25-éről, a mézszárlásról, szókimondó, vaskos fordulatokkal vagy jóval inkább és nemcsak helyenként a dadaista Marinetti artikulátlan hörgéseire, sívításaira, hétszentségteljes emlékeztetőre. A zaftos káromlásokból, a tele torokkal üvöltésekkel, a lepusztított tömondatokból, az állítmányok csaknem teljes hiányából álló, az „ÁVO mézszárosainak, szívből jövő gyűlölettel” ajánlott írást a kiadóban később legépeltem és 30-án az Írószövetségben odaadtam egy új, reprezentatív képes irodalmi hetilapot barátaival tervező és már javában indítani készülő Kolozsvári Grandpierre Emilnek. Aki még ott helyben átfutotta,

az egyik rész olvasása közben a hátamat veregette, majd a végén megölelt, a hajamat is összeborzolta, az írást lakonikusan csak 'remekmű'-nek, méghozzá a kellő pillanatban született, igazi tettek minősítette és közölte: ez lesz az első szám bevezető cikke.

Csak később derült ki, hogy a sokoldalú tapasztalataiból okulva megfontoltan éber Emil november 4-én hajnalban úgy is, mint dezinált főszerkesztő, minden összegyűjtött kéziratot sebtiben el is égetett. Lánglelkű irodalmi-forradalmi-futurista pályafutásom ezzel tehát véget is ért. Sok véres csatákat íme még nem látott kardomat egy hanyag, bizvást mondhatóan lezser mozdulattal löktem vissza rozsdás hüvelyébe. Ami engem illet, több bolsevik király fölakasztását immár nem követeltem, Latour szívébe kést nem mártottam, sőt Lamberg nyakán sem húztam meg a kötelet. (Vagy fordítva? Ezzel a két pasassal mindig sok bajom volt.) 28-án ezzel szemben találkoztam a kiadóban fölöttébb magányos és ernyedt ballonkabátommal meg a forradalmi bizottság vezetőit megválasztó, judíciumukat veszített kollégáimmal. Így lett belőlem körmönfont forradalmi karrierista, márpedig ebbéli voltom, néhány hasonlóképpen érdekesítőnek minősített cselekedetemmel együtt, nem sokkal később a barátságosnak a legjobb akarattal sem nevezhető, sőt kifejezetten érdes hangulatú, ezzel szemben legalább meglehetősen egyoldalú beszélgetéseknek, magyarán a nem mindig nyitott kimenetelű ávós kihallgatásoknak az egyik vissza-visszatérő melléktémájává avatódott. Talán úgy, mint egy önmagában is érdekes színfolt.

30-a volt a forradalmi áttörés nagy napja, egyben első közös kimozdulásunk Évikével anyja elvárásolt lakából, ahol vagy egy hete bekasztlizva éltünk. Nagy és hatásában végtelenül lesújtó körutat tettünk a városban. A Royal szálló előtt az úttestnek egy vagy ötven méternyi szakasza úgy két emelet mélységben szakadt be. A körúti házakat a szovjet tankok a második és a harmadik emelet magasságában, úgy tűnhet, már csak a kedvező benyomás keltésének az érdekében is, mintha névjegyüket hagyták volna ott ezüsttálcán, egyet ide-egyed oda alapon szép szabályosan összelőtték. A legdermesztőbb látvány az Üllői út sarkán, a Kilián lak-tanyánál és a Fórum mozinál, a felkelés egyik legfőbb, ilyen minőségében aztán tökéletesen lepusztított pontjánál fogadott bennünket. Na meg ugyanott fegyveresek is, akik barátságosan igyekeztek bennünket tegnapi meg talán holnapi harci állásaiktól távol tartani. Rom hátán rom, még '45-ben is ritkán látott, pokolbéli képek. Merő képtelenség volt elképzelni is, hogy tíz nappal azelőtt itt emberek éltek megszokott életüket. Ha nem is ennyire töményen, de azért lényegében ugyanez fogadott bennünket a Tompa utcában és néhány más helyen. A városunk új arculatát felfedező nagy túrát a Zápolya utcai 'kispiszkos'-ban egy halálfáradt ölelés oly ritkává vált, ezért még a megszokottnál is meghittebben ünnepelt gyönyörűsége fejezte be.

November 4.

Reggel Évit visszakísértem Budára, majd onnan megint csak a Kossuth térre, új ruhámmal megrakottan. Aztán irány be a kiadóba, illetve az Írószövetségbe, ahol nagy és szokatlan összeborulásoknak lehettünk tanúi, például valóságos embergyűrűben Déry Tibor és Németh László között – nem csak az én állam esett le a nemzeti egység eleddig ugyancsak elképzelhetetlen, baráti-bajtársi, mindennek ellenére is egymást értékelő, deklaratív kifejeződésén. A kiadóban a döntés az volt, hogy elsején megkezdjük a munkát. A szövetségben pedig az, hogy a jövő hétre rendkívüli közgyűlést hívnak össze. Ígéretet tettem, hogy szükség esetén elsejétől este 6-tól 10-ig segíték telefonügyeletet tartani, úgy, hogy mindig legalább öten legyünk jelen. Emlékszem: másodikán este, amikor egymás után kaptuk az ország minden részéből a riadt és a még annál is riasztóbb jelentéseket arról, hogy mind újabb szovjet páncélos egységek özönlik el legyezőszerűen terítve be az egész országot, a vidéki repülőtereket is sorban szállják meg, míg a nagyobb városokat valóságos páncélgyűrűbe zárják, benn az Írószövetségben valaki a feneketlen kétségbeesés mélyén sóhajtott el, magát a sorsnak megadva, méghozzá imígyen: hogyan is képzelhettünk volna bármi mást, mint ami most jön majd, egy olyan rendszertől, amelynek a hivatalos költőjét is Tanknak (Makszim Tanknak) hívják?

A németek és az oroszok harci akcióinak a tudatában meglehetősen világos volt, hogy a kivonulási tárgyalások ellenére is valami, semmi esetre sem jó lesz az, ami most történni fog. Márpedig annak a valaminek a történeti ideje a világháborús tapasztalatok alapján aligha lehetne más, mint a tömeggyilkosok mentalitása szerint szükségszerűen a vasárnapnak a hajnala meg reggele. (Amikor feljebb valahol, igen, persze hogy szerelem-csütörtökön a hét napjainak a rájuk aggasztott karakterisztikumaiba merültem el, megengedhetetlen módon valahogy kifelejtettem a vasárnap szentségével, nyugalmaival vagy gyanútlanásával való, rutinszerű náci-bolsevik visszaélést és ennek a számtalan megnyilvánulását. Közel sem lenne érdektelen a vasárnap megkezdett német meg szovjet támadások, bombázások listáját összeállítani és valahol a még így utólag is gyanútlan világgal közölni. Abból a listából pedig az egyik leginkább vérlázító példa nyilván Belgrád bombázása és géppuskázása lenne, 1941 tavaszáról, bele a templomokból kiáramló nép, a jámbor polgárok tömegeibe. Hadüzenet helyett ezzel az őrző dühöt visszaadni hivatott civilmészárlással kezdeni meg Jugoszlávia lerohanását.) Ilyen látomás-szerű gondolatok készítettek arra, hogy nem akarván Évikét éppen a legrosszabb pillanatokban magára hagyni, az Írószövetségben kértem, hogy 3-án, szombaton este ne kelljen bejönnöm. Napok óta először megint a Kossuth téren aludtam – illetve nem aludtam el úgy reggel 4 óra tájáig.

5-kor ébredtem, az egész várossal együtt, ezúttal már nem holmi játékos tankcsörömpölésre, hanem magára az igazi haddelhaddra, a nehéztüzérségi sorozatoknak az idegrepesztő tombolására. Úgy egy óra múlva azután már a mi erkélyünkről is jól láthattuk – miközben a rádióban Nagy Imre szózatát ismételték újra meg újra –, ahogy két önjáró ágyú perdül be az Alkotmány utcáról a térre, a sarok két oldalára, és néz nyomot leső vadászkutyához illően felajzva, szinte csaholva, lövésre készen a Parlamentre. Utánuk gyors egymásutánban vagy 30 tank vette körül, biztosította a vérfoltok lassan kifakuló nyomait még mindig magán viselő teret. Azután megjelent két végtelenül hosszú, fekete, fénylőre suvickolt orosz személygépkocsi, szovjet tisztek és civilek szálltak ki belőlük. Fogadásukra – ebben a helyzetben különösen szép szó, ugye? – az Országházból kijött egy katonatiszt, azt hiszem, parlamentőr, az egykori koronaőr módosított változata, meg egy sötétbe öltözött civil. Szóttanul, de egyébként udvarias, egymást tessékélő gesztusok kíséretében együtt mentek be a Parlament épületébe. Közben a rádió szakadatlanul Nagy Imre hajnali felhívását játszotta be, háttérben a

fülrepestő csatazajjal. Vali és az én egyébként bátor Évikém reszkettek a félelemtől, ahogy mind újabb szovjet egységek töltötték meg a szabadtéri kaszárnyává változtatott teret. Úgy tűnt, hogy már megint, közel sem először, ha nem is a lehető legrosszabb, de hát azért elismerésre méltóan pocsék helyen vagyunk. 'El kell innen menjünk' – rebegte Vali, félelmét meg sem kísérelve leplezni. Pillanatnyi habozás után döntöttem: menjünk a könnyen elérhető, de azért valahogy mégis a 'forgalomból' kieső Bulcsú utcába, anyámékhoz. Telefonáltam tehát, és apámtól azon nyomban meg is kaptam a kért, vagy úgy is mondhatnám, kierőszakolt meghívást. Helyesebben kérés-közlésemnek egy amolyan obligát tudomásulvételét. „Hát persze, fiam...” Évinek mondtam: ha kiderülne, hogy ott, abban a pici kis lakásban még cipőkanál segítségével se tudnának nekünk helyet szorítani, legföljebb együtt megyünk majd át a szomszédban lévő 'kispiszkos'-ba. Évi ezzel egyetértett.

Elindultunk, vagy tíz perc múlva. A főútvonalak tántogtak az ürességtől, a körúton egyetlen élő lelket nem láttunk; ahogy azonban átértünk az Újlipótvárosba, a mellékutcákban a szó szoros értelmében nyüzsögtek az emberek. Sejtelmem sem volt, mit kerestek, még kevésbé, hogy mit találhattak volna vasárnap reggel hétkor az utcán. Olyan jellege volt ennek a hemzsegségnek, mintha mindenki semmiképpen sem ott, ahol pillanatnyilag találta magát, hanem mindenáron valahol máshol kívánt volna lenni, és most elszántan éppen oda is igyekezett? Már persze csakis akkor, ha tudta vagy legalább sejtette, hol van az a hová.

Elértünk a Bulcsú utcába, és ott kedves, bár valamelyest csodálkozó fogadtatásban részesült a család egyszem fia, a fiú nyomban kellően megcsodált szerelme, szerelmének az édesanyja és ennek az édesanyjának az albérlője. Az én igencsak megviseltnek tűnő anyám, a maga csöndes, de éber humorával, egy lopott pillanatban aggodalmaskodó hangon kérdezte meg tőlem: hol hagyátok az albérlő kutyáját? A kettőnk közt még a betegségem idején kialakult rutin szellemében persze hogy nyomban rá is vágtam: ebek harmincadjára.

Kaptunk kávé meg vajaskenyeret, és letelepedtünk. Nem is kétséges: alaposan összeszorulva. Szólt a rádió, itt is, mint mindenütt; sokadszor hallottuk Nagy Imre felhívását, majd azt hiszem Bibóét is. (Csakis a fiatalabbak kedvéért: televízió akkor Magyarországon még nem létezett. A magyar TV egyetlen csatornán, fekete-fehérben, majd csak 1957-ben kezdte meg kísérleti adásait.) Talán egy óra múlva anyám aggodalmainak az eloszlatására megjelent – a nem létező kutyája helyett – az ártatlan képű, látszatra – ami ugyebár csal – kettőig számolni sem tudó albérlőleányzó aktuális szeretője, aki meglepetésemre nem volt más, mint hajdani partnerem kulturális rendezvények szervezése meg sok minden más téren, nős, többgyerekes pajtásom a régi szép időkből, honnan máshonnan, mint a pártból. Mint általában minden róla, a mellesleg képzett jogász válláról csak úgy hanyagul odavetve lógott le kétes tisztaságú ballonkabátján a nyilván legújabb pesti divatkellékké avatódott, töltény nélküli davajgitár. Mint régebben is, a gondatlan, sőt mondhatnám a kifejezetten gondosan leépült, a végtelenségig elribolt holmikba öltözködés, a slendriánság meg az elképesztően elhanyagolt fogazat az ő esetében amolyan elvileg megalapozott, dacos kiállás volt hirtelenjében bizony nem is tudnám megmondani, kik-mik ellen, míg a lassan foszladozó öltöny, a rojtosodó ing, az arc imponáló zürzavarát ha lehet csakis fokozni hivatott Van Dyck-szakáll, a most, az eddigiektől eltérően, éppenséggel nem átható tekintet csakúgy, mint a rendületlen raccsolás ebben a harcban valamiféle szabadságérmének a funkcióit volt hivatva szimbolizálni. A maga körül ily módon már messziről félelmet gerjesztő, marcona hadfiról meg kétségtelenül igen ügybuzgón viselt dolgairól ezen kívül főleg még azt tudtam, hogy ő régóta hadilábon áll a házastársi hűség meg az ő absztraháló képességekkel bőven megáldott agya számára is túlságosan elvont, a mindennapi élet gyakorlatában sikeresen úgysem használható fogalmával. Történt pedig, vagy ha jobban tetszik, bonyolódott le mindez Vali közel sem csakis passzív, viszont annál inkább hathatós közreműködésével meg áldásával, az ő fedele alatt; igen, az övé alatt, aki mindezenközben vajon hová is tehetette az egész létét sűrűn beárnyékoló,

éppen csak hogy össze nem roppantó élettapasztalatait, már szót sem igen vesztegetve a harcos dalia két nevetlen gyermekével egyetemben sutba dobott feleségére?

A rendíthetetlen harcos engem hívott, mondván: menjünk együtt harcolni. Mire én, aki csupa szem és fül voltam, bár azért el kellett gondolkodjak azon, hogy ehhez vajon miért lenne pont rám oly égető szüksége, mondtam: most inkább ne, talán majd legközelebb. Majd ha a jó öreg regimentes Kossuth Lajos ha nem is sokszor, de azért legalább még egyszer azt üzeni... És röviden, de velősen előadtam neki a mindig éppen lekéssett, elszalasztott magyar történelmi pillanatokról szóló, lám csak dalban is megörökített elméletemet. Az egyébként csendes szavú, magát a kirakatban érezve mindig kontroll alatt tartó, az adott furcsa környezetben még külön is erősen visszafogó cimbora ezt a szokatlan helyen és a még szokatlanabb időpontban kapott és, mit lehet tudni, talán tőlem már azelőtt is hallott elmefuttatást harsány kacajjal jutalmazta, amely aktusában volt valami fülsértő, bántó elem is. Aztán hirtelen lehiggadva belátta: különben is, ha valamikor, akkor 23-án kellett volna elkezdeni nekünk is. Sajnos, ezúttal fordítva ültünk a bilire – értettem egyet vele. Ezzel szemben viszont most jön majd a feketeleves. Ennek a dajdajnak az egyoldalú végjátéka nem fog sokáig tartani, hiszen ilyen elképesztő katonai erőt az oroszok nem vontak össze, még kevésbé dobtak át határaikon a világháború vége óta. Na és ha, igaz, néminemű kezdeti ingadozás után, de egyszer már rászánták magukat, amennyiben a továbbiakban még szükség lenne rá, habozás nélkül vetnének be minden bizonnyal újabb egységeket is. Látogatónk régi szokásával ellentétben nem szólt egyetlen kukkot sem érvelésem ellen, annál inkább viszont, legalábbis úgy tűnt, magába merülten gondolkodott, majd végül is furán feldobottan távozott. Alighanem azért, mert én sikeresen beszéltem le arról, amit ő úgy igazán, a lelke legmélyén egyáltalán nem is kívánt volna megtenni.

Éppen ebédhez ültünk, amikor megjelent egy másik marcona hadfi, ezúttal ifjabb barátomnak, Konrád Györgynek a személyében. Aki számára akkortájt, én azt hiszem, talán még egy idősebb báty nem éppen a legkönnyebben körülhatárolható, még nehezebben betölthető szerepkörében tévelyeghettem – mármint egyebek közt. És aki ezúttal – jobb későn, mint soha alapon – valóban beleadott apait-anyait. Közölte: az éjszakát egy egyhelyben rostokoló autóbussen töltötte, más fegyveres felkelőkkel együtt. Ezt én ugyan nem értettem – az volt a benyomásom, hogy ő se nagyon –, de legalább megcsodálhattam a már akkor is némileg pacifista küllemű, ha még nem éppen harmadikutas hajlamokra hajló vállán az ott logó, impozáns Kalasnyikovot, amelyhez neki kivételesen még a lövöldözéshez mégis csak nélkülözhetetlen története is volt. Az egyetemet nemrég befejezett Gyuri, ezúttal a legkevésbé sem tárva a várakozó világ elé higgadt képét, tőle teljesen szokatlanul, engem egész valómban elképesztve, nyilván az elmúlt éjszaka során az autóbuszban hallott frázisokat hallatott. Igen, ő is mindenáron harcolni akart. És tenni akarta ezt ő is velem együtt. (Mitől lettem hirtelenjében ilyen kapós?) Én a legjobb akarattal sem tudtam mást tenni, mint magamat ismételni, elemzésemet megtoldva egy ígérettel: majd legközelebb. De hát a Nyugat – így ő. A Szuez miatt az egyébként is egymás fejét szorgalmasan szétverő nyugatiak hangzatos szólamok hangoztatásán kívül nem tesznek majd az égvilágon semmit, de semmit – így én. Már úgy értem, hogy ha egyáltalán hajlamosak szájukat mozgatva legalábbis hangokat hallatni. Viszont az is igaz, hogy hiába gajdol majd a fél világ később erről mint meghatározó tényezőről, Szuez nélkül is szórul szóra, pontosan ugyanezt tennék. Idősebb bátyként mégis csak felelősnek érezve magam, apait-anyait bedobva próbáltam meg Gyurit rábeszélni, hogy mielőbb szabaduljon meg fegyverzetétől és menjen haza. Hiszen mindig volt valahogy, sosem volt még úgy, hogy ne lett volna. Amint azt pár nap múlva megtudtam, így is lőn. A gitár a történetekkel együtt ment este a Dunába.

(Utóirat-féle a fentebbiekhez, későbből, nem egykönnyen áttekinthető történések után: Volt játszótársam, a jogász, még az összeomlás kellős közepén, a végül is elmaradt harcolás

helyett, a legelső között lépett be az MSZMP-be, vagyis az ‘új’ kommunista pártba, azért, amint azt egy alkalmi utcai találkozásunk során mentegetőzve elmondta – és én készségesen el is hittem neki –, hogy legyen valaki, aki megvédi vállalatánál azokat, akiket mások most majd a történetek miatt ki akarnának nyírni. Nem tudom, végül is mi lett a sorsuk a megmentésre kijelölteknek, az viszont kétségtelen tény, hogy volt barátom vagy három évvel ezelőtt, mikor utoljára összefutottunk, mint kiderült, azóta is egyvégtében párttitkár volt. Na meg csöppet sem mellékesen most már ugyancsak jól, kékes-szürke öltönybe öltözött osztályvezető is. Úgy tűnik, annak is a tartós fajtájából. Hogy a két dolog között lehetne némi összefüggés? Ugyan már, a dolgok csak történnek, haladnak előre a maguk kijelölt útjain. Ha mindez nem lenne elég, a szétkorhadt sárga képződmények helyett a szája most némileg túlszűfoltan volt tele egy vakítóan fehér és példásan szabályos elemekből kiképzett fogsorral. Ami, nem tehetek róla, nyilván az ellenkezőjének a megszokása miatt, rám ellenállhatatlanul komikus hatást gyakorolt. Meg a szegény ember szentenciájaként valami olyasfajta bölcsességre emlékeztetett, amely szerint az a munka, amit a természet az évek során külsején végzett, nem feltétlenül akadályozza meg az őt ismerőt abban, hogy rovására egy igazán jót, kiadósat mulasson... Konrádról az ilyen vagy bármilyen ügyekben járatlan olvasó is, fel kell tételezzem, alighanem többet tud, mint én. Annál is inkább, mert ha jól megfontolom, első művének, *A látogató*nak a cégem révén történő kiadását célzó, zsákutcába futó kísérletem ellenére, illetve lényegében az óta nem tudok róla semmit. Vagy korrektebben: évről évre előbb lassabban, majd később begyorsulva egyre kevesebbet. Viszont még annak a nagy részét is csak bizonytalankodó állításokból, amúgy másod- vagy harmadkézből, megkésetten. A körülötte fölvert nagy porban azt hiszem különben sem lennék képes kivenni a körvonalait... Azt talán mondanom sem kell, hogy mindennek, a dolgok ilyenén való alakulásának a köz- és magánéletből kifolyóan egyaránt megvan a maga szigorú és mindegyre még ridegebben szigorúvá is váló, ha tetszik, vaslogikája. Az egykori összekerülés melegségétől el egészen a szembefordulást elősegítő, sőt a végkövetkeztetések levonását kiprovokáló cselekedetek elkövetéséig.)

* * *

Mintha csak mi, a nagy csatával járó konfúzió elől menekülők vonzottuk volna oda magunkkal, eddig békésnek tűnő környékünkön is váratlanul harci akció robbant ki. A négyemeletes házát villámgyorsan szállta meg egy ukrán katonákból álló szovjet egység, amelyet páncélszerek kísérték teherautók szállítottak ide. Minden emeleten minden lakásba bementek – csakúgy hívatlanul, mint tették azt jó tízegynéhány évvel azelőtt apáik –, de ők most már nem Ghitler meg Gimmlert meg Goebbelset és germánszokiját kerestek a szekrényekben meg a fiókokban, hogy valahogy mégis mindig órákat találjanak. Újonnan érkezett egység volt, főhadnagyukkal, ha már erre járt, gondoltam megkísérlek szóba elegyedni. Ő maga nyomban élénken kezdett érdeklődni az iránt, hogy milyen messzire lehet innen a csatorna. Értetlenül nézhettem rá, mert ő, nyilván a gyengébbek kedvéért, nyomban hozzátette: mármint a Szezei-csatorna. A jóember és gondolom bajtársai mind azt hitték, hogy ott vannak – már ha egyáltalán tudták, hol van az ‘ott’ meg az ‘itt’. A főhadnagy, megörülve annak, hogy egy oroszul tudó bennszülöttel beszélhet, legott elmondta: ideáig üldöztek egységével egy nyugatról beküldött fasiszta harci alakulatot, de az egyszer csak eltűnt, felszívódott, ők meg parancsot kaptak: találják és semmisítsék meg. Ja – mondtam én, a javíthatatlanul szórakozott –, azok kocsikon távoztak arrafelé – mutattam egy irányba. Hányan voltak? Hát azt sajnos nem tudom. Talán húszan? Huszonöten? Ők azok! – rikkantott nagyot a főhadnagy és futtában máris osztogatta új parancsait. Így aztán házunkat az abban egyébként ezúttal semmiféle kárt sem tévő ukrán ifjak rohamléptekkel ürítették ki, és távoztak ‘nyugati fasisztákat’ üldözni. Alighanem bele magába a Szezei-csatornába.

Ezután a Bulcsú utcai csata helyett – megírhattam volna akár én is, mint ahogy tette azt annak idején gátlás nélkül Illés Béla egykori állítólagos magyar író, a Vörös Hadsereg őrnagya a

soha-meg-nem-történt, később viszont éppen emiatt, vagyis legfőbb sajátossága, tökéletes valótlanlansága miatt legendássá is vált 'Vígyszínházi csatával' – a mi környékünkön ismét békebeli csönd és nyugalom honolt, bár igaz, valahonnan a távolból, de még a városon belülről a csatazaj szünet nélkül idehallatszott. Ezenközben egy jellegéhez illően nehezen hallható, ki-bejövő rádióadóból, amint azt később megtudtuk, a szolnokiból híreket kaptunk egy új, úgynevezett munkás-paraszt kormány megalakulásáról, amelyet nyilván a szovjet csapatok egyik fő-, ha nem a legfőbb feladata lesz majd beültetni a hatalomba. Kinek másnak, mint a néhány nappal ezelőtt még Nagy Imre partnerének és államminiszterének, az esetleg beküldendő újabb szovjet csapatok ellen saját pisztolyával meg pusztá kézzel az utcán harcolni is kész, majd mindössze egy nappal később az egyszerűség kedvéért azon az utcán ellopott, kocsiba taszigált és Moszkvába repített, merőben a forma kedvéért leterrorizált Kádár Jánosnak a vezetésével. Az árulásban már tiszteletre méltó gyakorlatot szerzett magyar Quislinget a nép vagy egy perc alatt tanulta meg megvetni, dróton rángatott, szovjet bábnak tekinteni, hogy azután már a pestiektől elvárható gyors kapcsolással a következő napokban a fél ország főbb miniszterei neveinek az újszerű kombinációjából nevezze gyülevész hadát Kádár Apró Dögeinek.

Megvacsoráztunk, beszélgettünk, fél füllel ki-kihallgatóztunk, hogy lőnek-e még, majd erről megbizonyosodva lefeküdtünk, hiszen az alvás mindenkire bőségesen ráfért. Évike meg én a padlóra tett, összetolt rekamiépárnákon kaptunk férőhelyet. Nekünk viszont még az a talpalatnyi hely is elég volt ahhoz, hogy csöndes-örülten tapadjunk egymásba. Igaz, a felfordult világban az egyetlen bizonyosságra, a nesztelen nászra csakis azután került sor, hogy Évikét elmélyülten simogatva a fülébe súgtam: Tehetek érted bármit is? Micsoda kérdés! – jött vissza a válasz, bele a fülembe – amit csak akarsz. A szavadon foglak – rebegettem. – Tedd azt inkább valahol máshol, ha szabad válogatnom. Ettől aztán már a fejembe is szállt a vér. Később úgy aludtunk el, összefonódva, egyként, két kabáttal betakarva, kellő módon felszentelt hálóhelyünkön.

* * * *

Úgy tűnik, egy családi megbeszélés döntését követően másnap reggel anyámnak lett a feladata, hogy szemmel is látható, nagy kínban kérdezze meg tőlem: meddig szándékozunk maradni. Bármennyire megértettem, hogy a helyzet tökéletesen abszurd, mégis bántott a minimális türelem hiánya, azt viszont tudtam, hogy ez nem tőle jött. Az én anyám engem soha nem küldene el – csakis ha a család többi tagja hozza őt ilyen lehetetlen helyzetbe. Persze hogy megöleltem, megcsókoltam, ő is rám mosolygott, fájó szemekkel, és megnyugtató: A te valóban világszép Évikéd fülig szerelmes beléd. Csodálkozol? – kérdeztem, és ezen azért mégis csak nevtünk egy kicsit. Aztán közöltem: nemsokára, legkésőbb délután megyünk tovább.

Évikével töprengtünk: ránduljunk át így együtt a kispiszkosba? Hajtsunk végre egy stratégiai jellegű visszavonulást a Kossuth térre, hiszen ott a helyzet talán már nem olyan abszurd? Mikor Valit is bevontuk, ő egyik megoldással sem értett egyet. Volt neki egy régi barátnője, egykori kollégája kijebb Angyalföldön, nála pár napra biztos befogadásra lelnénk. Nem, telefonja, az sajnos nincs. Hadd nézzek én el oda, üdvözetét átadni – javasoltam –, megtudni, hogy s mint vannak. Némi töprengés után ebben is maradtunk. Vagy három óra múlva jöttem vissza, hogy aztán négyen együtt málhánkkal megrakottan megint útra keljünk. Úgy éreztem, hogy most már a mindenkori forgatókönyvben előre megírtan is törvényszerűvé vált: az oroszok alig kivárható bejövételéhez, majd most az idők végére elhalasztott kimeneteléhez is nekem mindig, a kezdetekben vagy a végén, egyedül, a családommal vagy a szerelmemmel, de mindenképpen Angyalföldön kell személyes jelenlétemmel asszisztálnom. Azt hiszem, ezek után nem csoda, hogy most aztán már kezdtem amúgy igazából rühellni sorsomat...

Gizi néninél töltöttük el a következő négy napot. Igen emberi, baráti körülmények között. A beszerzés feladata Évire meg rám hárult. Mi álltunk órákig sorba kenyérért – egyszer egy fáradt lövedék a sortól úgy 5-6 méterre tottyant le, mindannyiunkat szerencsére csak porral meg hulladékkal meg heveny undorral fedve be. Két nap múlva már elmerészkedtünk visszafelé egészen a Lehel piacig, ott volt valami kis élet, így bevásároltunk. Akkortáiban, más lehetőség nem adódván, folyton folyvást a táplálkozással kellett foglalkozni. Mi azonban Évikével gyors helyzetfelismeréssel megleptük magunkat egy sok mindenért kárpótló, ellopott órával a majdnem hogy a közvetlen szomszédban lévő ‘kispiszkos’-ban. Aztán gondoltunk egy nagyot – ha már itt vagyunk, miért is ne néznénk el a sokszorosan elátkozott Kossuth tér környékére? Így is tettünk. Az eredmény: itt kinn ugyan jóval biztonságosabb, de bent, a városban is mintha kezdene konszolidálódni a helyzet. Így azután két nap múlva a három nő hazaköltözött, én meg visszavonultam magányomba a kispiszkosba. A harcok elcsöndesedtek – a forradalom elbukott.

Igen, a forradalmat roppant fegyveres erővel leverték – Nagy Imréék a jugoszláv nagykövetségen kaptak menedéket, majd a jugók egy körmönfont koprodukcióval kiszolgáltatták őket – Kádár sértetlenségükre adott garanciáinak a fejében – az emberlopásra már régen berendezkedett, ezért aztán bármikor is készségesen felkészült oroszoknak, akik átpasszoltak őket Kádáréknak. Mindezzel egyidejűleg megkezdődtek a reménytelen utóvédharcok, tüntetések, eltartott jó pár hétig az általános sztrájk, Kádár november 23-i rádióbeszédében is még az egy hónappal azelőtti szótárból betűzve ki a szavakat a ‘hős magyar ifjúságról’ meg ‘forradalomról’ kellett beszéljen – elképesztően hazug-hamisnak tünnek az ő szájából ezek a szavak –, az Írószövetségben egy-két rozzant, agg bolseviktól eltekintve teljes volt a nemzeti egység a muszkavezetők ellen, a fél ország férfinépe ellenállása látható jeleként, tüntetésként mi mást, mint a szovjet csapatok kivonását követelve szakállt növesztett. Éjszakai kijárási tilalom volt hónapokig, szakadatlan razziákkal a fővárosban, később majd még nagy riadalom, hogy MUK lesz, vagyis hogy Márciusban Újra Kezdjük – de megkezdődött a kemény megtorlás is. Kádár maga november 26-án kezdett hangot váltani, amikor magát már alig fékezve nyíltabban meg ingerültebben ‘szakállas ellenforradalmárokról’ toporzékolt, egykori beosztása, a kommunista belügyminiszter, tehát a saját hangján; gyűlöletének első számú célpontja a személyes ellenségként kezelt, ugyancsak szakállas – később kivégzett – Gimes Miklós volt, a pártlap, a *Szabad Nép* egykori újságírója, akivel én utoljára, mindössze pár nappal korábban, az Írószövetségben találkoztam. December második fele, de főleg január azután teljes egészében és többé már a legkevésbé sem leplezetten a várt terror időszakát vezette be. Addigra tartályaikban a cápák kergékké váltak az éhségtől és feldobottak az amfetamintól. Ez aztán jó ideig meg is határozta *modus operandijukat*.

A forradalom elbukott, de csakis azért, mert külső erők verték le. Ez akkor magyaroknak meg nem-magyaroknak nem számított túl sokat, bár nekem nem volt semmiféle kételyem: el fog jönni az idő, amikor ez a tény sokat nyom majd a történelmi latba. A legkevésbé sem csakis Magyarország, de egész Kelet-Közép-Európa számára. Meg a térség feletti, mind bizonytalanabb uralom jövője szempontjából.

Most viszont? Mostanra már a nemzet a kilátástalanságba belefásult, belerokkant. Nem lenne túlzás azt mondani: az emberek túlnyomó többsége számára nem is az volt a történelemből a legfőbb tanulság, hogy az oroszok a meghirdetettnél, a szuggeráltnál gyengébb, de azért csak gátlástalan, imperialista rablók, akiknek a számára egyre nehezebbnek fog bizonyulni közép-európai birodalmuk fenntartása – hiszen ezt Poznan meg Kelet-Berlin után mindenki, aki egy kicsit is odafigyelt, úgyis tudta –, hanem az, hogy meglehet jóindulatú, de merőben üresjáratú gesztusokon és a menekültek segítségén kívül a Nyugat a kisujját sem mozdította.

Utolsó felvonás és végjáték

(T. szövege) Mindezzel szemben, szerte a hazában élénk kivételként, nem fáradtak azonban bele semmiféle kilátástalanságba az én magán-‘ellenségeim’. Éppen ellenkezőleg, pontosan a forradalom bukása, országuknak a kiterítése vitte el őket személyes diadaluk közvetlen küszöbére. Az alkalmi összefutások, a hivatalból nem kötözködő úriemberek fél szemmel odapislantásai alapján meglehet igazságtalanul kialakított képem szerint jelentéktelen külsejű, gomborrú, szemüveges, nyilván közel sem a munkahelyen, csak úgy egyébként is inkább tartózkodó, ha nem éppen félénk Zoltán, alighanem még a saját meglepődésére is, tanulhatott valamit a régi szerelmi receptkönyvekből vagy netalántán Smetana *A kölcsönkért menyasszony* című operájából, legalábbis annyiban, hogy felhasználható ötletet kaphatott ha nem is a partitúrából, de legalább a mű címétől. Helyesebben: ez ügyben is egyik barátjától.

Közvetlenül a forradalom előtt ugyanis egy olyan alkalommal, amikor az adott helyen az éppen más irányú érdeklődésével lekötött feleségével való találkozást a legmegbízhatóbb forrásokból szerzett információk birtokában biztosra vehette, a mit sem sejtő Évi ezúttal kivételesen velem is megosztott tanmeséje szerint az ő elképedésére a szárnyakat kapott Zoltán nem egyedül, hanem – mit tesz isten – a főváros egyik legmutatósbab, mellesleg, amint az később kiderült, egy általam is jól ismert hölgyeménnyel a karján jelent meg és a pillanatnyilag önmagára kiosztott szerepben feszített. (Amint az köztudott, Budapest egy nagy falu, ahol nagyjából hasonló társadalmi-szakmai szinten mindenki ismeri egymást, ki így, ki úgy. Mi több, mindenki – szintén valamilyen szinten-jogon – sógora-sógornője, ha nem éppen közelebbi rokona egymásnak – néha még akár úgy is, hogy maguk a legilletékesebbek valamit azért csak tudnak is róla. Vagy legalábbis valami időnként felsejlik bennük.) A nőt – ahogyan ezt firtatásomra később ő maga készségesen és kedves-színesen elmondta nekem –, akkori szeretője, Zoltán egyik barátja, akit ő röviden csak nagykutyaént, felesként írt le, kérte meg az egyébként műsoron kívüli és számára, az Erzsébet-korabeli angol kalózokra emlékeztető, vakmerő kalandornő-vagány számára szokatlanul ártalmatlan, amolyan vidéki vendégfelfelésre. Amely, mint általában a leányzó akciói, még a vártnál is átütőbb sikert aratott az előadás megcélzott áldozatánál. (Színésznői pályára kívánván lépni bukott angyalként ugyanis rendszerint csak a szereposztó díványig jutott el.) Évi szerint a nő ‘kétségbeejtően gyönyörű’ volt (vitathatatlan: a fején kosarat vivő ógörög lányalak, azaz a canephorus-tartásúan délceg, pompás külsővel, a legkevésbé sem szabályos, viszont rendkívül eredeti szépségével persze kedves volt a szemnek, viszont szerintem, a nemde szigorúan objektív megfigyelő szerint közel sem jött Évikéhez); a rendezői utasítást követve szerelmes pillantásokkal halmozta el Zoltánt (ugyancsak vitathatatlanul egyebek közt a férfiakra amúgy alulról felfelé nézésben, főleg annak az odaadó, szapora pislogással is egybekötött válfajában kiváló volt). Zoltánnal, de még jóval inkább saját maga közös barátjával kapcsolatban egyébként nekem bizalmasan elárulta: minden nagykutya kibírhatatlanul monoton. Minden szavuk, minden mozdulatuk előre és kétségbeejtő biztonsággal kiszámítható, ezért meg is jósolható. Velük lenni olyan, mint kártyázni egy paklival, amelyben minden lap – ász. Igaz, hogy a férfinépet sokoldalú tapasztalatából mindinkább megvetve, de egyes példányaival azért időnként kivételt téve – a szerencse gyermekeinek ebbe a kategóriájába vált ugyancsak értékelt osztályrészemmé besoroltatni nekem is –, a szépleány, vissza-visszaesve a vad, szelídítetlen állapotba, később hanyatt-homlok vetette bele magát a biszexualitás kétségkívül jóval nagyobb választékot nyújtó, de amúgy is változatosabb, vélhetően kevésbé monoton vizeibe. Hogy aztán végül ezt is megunva feladja a partit és férjhez menjen egyhez az igen-igen nagykutya közül. Mint mondotta, ebben a műfajban magához egy bernáthegeihez. Csakis azért, hogy mostantól fogva majd kizárólag a feneke növesztésével foglalja el ténsasszonnyá váló magamagát). Évike, ez a valóban okos kislány, aki azért tudhatta volna, legalábbis egy pár óráig teljesen

elkábult, odavolt. Zoltán, a legújabb magyar férfiszám, úgy is, mint maga az ellenállhatatlan nőcsábász! Akit a világ kiválogatottan legszebb nőinek a szenvedélyes versengésében még talán el is lehetne veszíteni! Hiszen meddig lesz majd képes a modern szirének hajós népet elcsábító énekének ellenállni? Nem csoda, ha fejemen mindezek után átcikázott a gondolat: nincs rá mentség, már megint, mint oly gyakran a múltban is, újra meg újra személyesen maga Mancika, a Pestszentlőrincről bejáró gépírónök változatlanul velünk lévő gyöngye tolakszik bele összes rekvizitumával ebbe a regénybe? Ó, *sacra simplicitas!*

Ez az amatőr betét a darabban azonban még csak a kezdők számára rendeztetett meg. Ennél jóval fontosabb volt az, hogy Zoltán, ha nem is formálisan, de feltételként kötött ki bizonyos dolgokat, amelyeket könnyű volt elfogadni, még akkor, amikor Évi bejelentette: szerelmes belém, és bármennyire sajnálja is őt otthagyni, de elmegy, hozzám költözik, mert nem áll módjában mást tenni. Zoltán először felajánlotta: maradjanak együtt, de az eddigiekhez képest azzal a különbséggel, hogy ő teljes cselekvési szabadságot ad Évinek. (Hát nem érdekes: hármunk közül ő volt az egyetlen, aki ilyesmivel elő mert állni!) Ennek villámgyors elutasítása után az újabb zoltáni feltételek lényege az kellett legyen, hogy Évi ne égesse föl maga mögött a hidakat, és már csak ezért is tartsa vele a kapcsolatot, méghozzá rendszeresen. Egyébként is csak a legszükségesebb dolgokat vigye magával, hiszen amikor akar, bármikor hazajöhet, bármire lenne is szüksége – a kulcsait persze hogy tartsa meg –, na meg egyébként is mosni vagy bármilyen más ügyben, ami – sosem lehet tudni – időközben csak szükségessé válhat. (Hiszen a nej úgyis csak kirándulni megy, azt is átmeneti időre.) Hetenként minimum kétszer hívják egymást. Szükség, bármilyen jellegű, akár előre nem látható szükség esetén persze bármikor. Zoltán mellesleg Valival mindennap beszélt, legalábbis telefonon, gyakran – és egyre gyakrabban – személyesen is. Történt pedig mindez úgy, amint azt már említettem, hogy nekem erről Évi egyetlenegy szót sem szólt. Ezért is alakult végül több mint sajátos módon, hogy ezeket a részleteket én-faszságom csakis vagy nyolc esztendővel az események után tudta meg, egy csinnadrattás baráti szakítás hozzám is elérő mellézköngéjeként. Ezen felül Zoltán legjobb barátai – Évi mosolyogva átadott közlése szerint az egyikkel együtt járt óvodába! – szintén rendszeresen tájékozódhattak Évitől meg Valitól is. Ezzel a pacákkal egyébként később összehozott a sors. Érdekes fickó volt, akit mindenki csakis Körteként emlegetett. Méghozzá mi másért, mint hogy feje frappáns módon és fordítva bár, de igen hasonlított erre a gyümölcsre. Mellesleg ugyanezt a nevet érdemelte ki fejformájával Franciaországban is az a másik unalmas fickó, aki ott a Polgárkirályként, Lajos-Fülöp álnéven uralkodott, míg a 1848-as forradalom el nem kergette. A mi Körtenk esetében azonban az óvodai barátság élet-fogytiglanra érvényes köteléket jelentett.

(Pali veszi át az irányítást)

– Föl sem merült akkor benned a gondolata annak, akár csak utólag is, hogy ez, így, ahogy van, ahogy most elmondtad, árulás volt? – érdeklődtem, amint az kezdett szokásommá válni, nem is kis mértékben csüggedten. – Kérlek, ne érts félre: ez nem véleménynyilvánításként, pusztán csak kérdésként – keresztkérdésként? – kíváncszott ki belőlem.

– Nem, Pali, mert nem is indult annak. Amikor Évi a ‘feltételekbe’ beleegyezett, ő úgy foghatta föl, hogy amit Zoltán kér tőle, annak az adott helyzetben semmilyen jelentősége sincsen. Már azon kívül, hogy csökkenti majd Zoltán hiányérzetét. Márpedig a távozáson túl vajon miért bántaná férjét a szükségesnél is jobban? Hiszen akkor neki még halvány fogalma se lehetett arról, hogy férje és anyja mire építenek föl egy egész haditervet.

– Éspedig? Mire?

– Nyilván arra, hogy itt egy akkut szexuális robbanásról, ellenállhatatlan, bár kizárólag fizikai vonzalomról van szó, megmerülésről valami Évi számára ismeretlen, tehát őt védtelenné tevő közegben (ezt belátni egy férjnek, egy férfinak, ezt érvként, a hétszentségit neki, valamiféle

aduként használni!), de kizárólag erről, semmi többről. Márpedig ha ez így igaz, akkor az egyedül üdvözítő taktika: figyelni és hagyni, hogy a folyamat a maga feltételezhető törvényei szerint fussa ki magát. Vagyis hogy a férj megvárja, amíg a felesége előbb-utóbb ugye... Á, hagyjuk. A végén még a férfinem egészének a nevében el fogom szégyellni magam. Amikor pedig a házastársi piedesztálra emelt feleség azokkal a fizikai ízekkel jóllakik, sőt azoktól meg is csömörlik, akkor kell majd bevetni az összes családi, baráti, megértési támogató akciót, akkor kell megindítani a döntő ellentámadást. Be kell lássam, hogy ebben a kalkulációban lehetett volna némi logika, igaz, mindjárt a kiindulópontjában is, számomra végtelenül taszító logika, már persze csakis abban az esetben, ha az új vonzalomról felállított elemzés önmagában helyes lett volna. Csakhogy az újsütetű vezérkari amatőrök kreálta állásfoglalás kiindulópontja érdekes ugyan lehetett, csak éppen hogy nem volt helyes. Egyáltalán, a legkisebb mértékben sem felelt meg az adott helyzetnek.

– Ha engem kérdeztek volna, tőlem is csak ezt hallották volna.

– Köszönöm, Palika, ez jólesett. Ezzel szemben viszont a forradalom, majd annak a brutális leverése olyan iszonyatos vákuumot teremtett, hogy ez kompenzált a rossz kiindulópontokra épített haditerv minden hibájáért. Az egyetlen mentséget ebben a most létrejött, ordító úrben előbb-utóbb csakis a megszokotthoz, tehát a megszakított folytonossághoz való visszatérés, a család, a biztonság, vagyis a reflexszerűvé vált túlélési taktika jelenthette. Évike most már, úgy november közepe táján, mégsem állhatott elém azzal a szöveggel, hogy: ‘no nézd csak, milyen kis csacsi is vagyok én... Hát nem tökéletesen elfelejtettem megmondani neked, hogy én augusztus eleje óta állandó jelleggel hetenként kétszer ezt meg azt csinálom – miközben te azt hiszed, hogy ellenkezőleg, én azt meg ezt teszem –, máskor meg ide- meg odamegyek; teszem pedig ezt nem a te jelenlétben’ – már annak a veszélynek a vállalása nélkül, hogy én erre sarkonfordulok és egyetlen szó nélkül faképnél hagyom őt. Azt hiszem, sőt biztos vagyok benne: Évi ismert, legalábbis kezdett már megismerni engem annyira, hogy valami ilyesmit el tudjon képzelni rólam. Vagyis tehát: ha feltételezéseim megalapozottak, akkor a világ gyönyörökben leggazdagabb, legáldottabb augusztusában még nem indult ez vagy bármi más az ő részéről semmiképpen sem árulásnak, ha csak nem annak az embrionális állapotában, hogy azután az idők folyamán igenis, ahogy mondtad, megérkezzünk oda, amikor már egyenértékűvé vált azzal. Hogy miért? Hát például azért is, mert a körülöttünk zajló világ állapota, a mind nekirugaszkodottabb történelem hepciáskodásai közepette napról napra nyilvánvalóbbá váltak a szerelmem személyiségében mindig is benne rejlő, egyre inkább úgy tűnt, feloldhatatlan ellentmondások.

– És ha ez a saját magával éppenhogy meghasonlani kezdő Évi mégis mindent, de mindent elmond, a következményekre való tekintet nélkül úgy, ahogy van meg ahogy volt, szépen rendben a szőnyegre kirámol eléd, te valóban otthagytad volna?

– Soha. Ha Évi akkor, vagy ha tetszik, bármikor úgy dönt, hogy mindent, de mindent elmond nekem, akkor minket többé semmi nem választhatott volna el egymástól.

– Az a sejtelmes érzés uralkodik el rajtam újfent, hogy kezdelek amúgy igazából nem érteni.

– Mi a probléma? 1956 előtt Évi, de én se, még szerencsés, vagy az ördög tudja, szerencsétlen kiválasztottak se találkoztak négyszemközt soha olyan szerelemmel, mint a miénk. Évi, amint azt együtt ünnepelhettük, büszkén bele tudott vágni, képes volt maradéktalanul boldog lenni, de aztán, egy bizonyos pont után a világfelfordulás közepette ezt a felsrófolt szintet nem egyedül ő nem lett volna képes tartani. És én, én – én, a nyomorult főreg megbuktam, képtelen voltam szerető férfiként helytállni magamért, érte, magunkért, nem tudtam segíteni neki. Az is igaz persze, hogy még most se tudom, mit kellett volna tennem, ami megoldást, valódi és nem álsegítséget jelentett volna. Ráadásul nekem az összeomlás után nyilván újabb meghurcolásokkal terhes időszak elébe kellett néznem; hogyan harcoljak ilyen körülmények

közt érte, hogyan vegyem ennek a tudatában a felelősséget magamra azért, hogy a hön áhított – és ezt titkolni képtelen – biztonság helyett az ő élete csakis és kizárólag érzelmei, Holló Tamás iránti szerelme miatt fusson zátonyra? Lehet egy embernek valakivel, akit nagyon szeret, ilyet tenni? Már úgy értem, ha ő maga saját magától nem teszi ezt, azért, mert nem képes mást tenni? És mert tudja, felméri, mi az, amit vállal? Nem lett volna enélkül minden tökéletes gyalázat? És a végeredmény alighanem még rosszabb, már amennyiben ez egyáltalán lehetséges lenne?

– Tamás, amint azt tetted már eddig is oly sok mással, de elsősorban amit most itt kipakolsz elémbre, bizonyítod vitathatatlanul – már persze ha erre bármikor bárkinek is szüksége lehetett volna –, hogy Zoltánék kiindulópontja a merőben szexuális behabbarodásról mennyire értett félre mindent. Már úgy értem, ha Évi is hozzád hasonlóan gondolkodott.

– Nem mindegy, Palikám, vagy hogy hézagos szlovák tudásomat fitogtassam mind a két ismert szóval: *secko jedno*? De azért azt, kezeimet tördelve kérem, ne felejtsd el, hogy végül itt **ez is volt**. Hála a magasságos egeknek! Ha fogadatlan – vagy fogadott? – prókátorként Évi elé álltak ezzel, talán még hatottak is rá. Nem sokáig, csak egy ideig. A mi kettősünk számára sajnos elég hosszú ideig. Ám ha ez így lett, mert így is kellett legyen, még akkor sem ez itt a leglényegesebb elem. A kutya még mindig ott van elásva, hogy mi volt a lényege, a legveleje Évi és Zoltán ősidők óta fennálló kapcsolatának. Sőt, még csak nem is ez. Azt tudjuk, hogy Zoltán viszonya Évihez feltétlen volt. Nyúl vissza fantáziád aligha szüziesen tiszta kincses-tárába, és az onnan vett új látásmódoddal lásd csak be: Évi az ő képzelőerejét hipertrofizálva sem tudott volna semmi olyat tenni, amitől Zoltán valaha is elérkezett volna oda, hogy beadja a kulcsot. Nyilván azért nem, mert ilyen dolog nem is létezett.

– Nem hinném, hogy a világon egyedül Zoltán lenne ilyen, a pipogyaság híg levébe még pólyás korában Akhilleuszként a sarkánál fogva belemártott férfiutánzat. Az viszont szent meggyőződésem, hogy a kiválasztott díszpéldányok közt is ő vitte volna el a pálmát.

– Pipogyaság – remek, pontosan a lényegbe trafáló szó. Nem tudom biztosan, de az az érzésem, hogy kizárólag Évivel kapcsolatos ügyekben. És meg kell mondjam: volt benne, kellett legyen benne annyi bátorság, hogy ezt a pipogyaságot teljes mellel el is vállalja. Hajlamos lennék azt mondani, hogy hajthatatlanul, heroikusan pipogya; ráadásul annak is a sértődékeny fajtájából.

– Azt mondod, hogy tiszteletet érdemlően – márpedig ebben egyet kell értsek veled. A művészi tökély ebben a teljesítményben alighanem abban lelhető fel, hogy Zoltánnak mindezen felül nem volt semmi, de semmi titkolnivalója. Hiszen itt már egy beidegzett, fixa ideáról volt szó.

– Igenám, de azért valami más is elszínezi a képet, ha nem tévedek, jó alaposan. Mégpedig az, hogy mi volt, mi lehetett annak a viszonynak a kulcsa, ami Évit fűzte ezt a bármit már előre is elviselő és készségesen elfogadó, a pipogya Zoltánhoz? Tudjuk, mert körültekintően megtanultuk, hogy mi nem: semmiképpen sem a szex; persze hogy nem a szerelem. Sem annak a jelenlegi vagy akárcsak egykori, valamikor létezett, de mára már elmúlt formájában. Még csak nem is olyan barátság, amelyben Évi – emlékszel? – feltétel nélkül kiállt volna mellette, érte. Ahol az ő jelenlétében nem gúnyolódhattak volna Zoltánon, mert azt ő nem tűrte volna el Mert azonosította volna magát férjével. És ezt mások is pontosan tudták volna róla. Nincs, még ennél is kevésbé lehet szó olyan barátságról, ha már ide jutottunk el, amelyben Évi magától értetődően osztja meg lelke legmélyén fekvő titkait férjével. Ehelyett mint egy vásott kölyök, aki a szorító helyzetből fakadó szokása szerint, annak ellenállni képtelenül megint csak rossz fát tett a tűzre, lebukhat mondjuk huszártiszt ügyben, hogy lám csak kiadós elcsámborgását az egyik percben őszintén megbánó bűnös szerepkörében aztán nyomban, minden átmenet nélkül, a másik percben még mélyebbre süppedjen a házastársi hűség elleni

lázadásában. Lázadás? Ugyan már, ez nem az; ez maga a semmibebevétel. Mondhatnád – már ha hajlamosd vinne rá –, hogy akkor haverság? De hát, édes uram, én még csak fel sem tudnám tételni, hogy ilyen jellegű kapcsolatra Zoltán vele képes lett volna. Tehát: ha bármi más nem volt jelen, akkor a langyos megszokottságon, az apaszerep halvány átfedéseiben, ha erőszakoskodsz, akkor egy szadista-mazochista társulás időnkénti fellángolásain felül-kívül mi volt az összetartó kapocs? Csak nem a **titok**? Talán azért nem beszélt Évi nekem oly sok mindenről, mert valamit – nem tudom, mit, de valami végtelenül fontosat semmiképpen sem akart elmondani? Még a '45-ben történetknél is fontosabbat?

– Mi? Mit beszélsz? De hiszen ez már maga a tökéletes abszurdum, ezt nem lehet normális ésszel követni, és erre nem is lennék hajlandó. Meg képes. Mi lehetett annál fontosabb, szörnyebb, legázolóbb?

– Semmi, abszolút semmi. Nem kell neked bizonygatnom, hogy én azt milyen rettenetes, sőt végzetes csapásként fogtam föl. A legelső pillanattól fogva, és azóta is mindig, mindig. És mert az én Évikémmel történt meg, az elviselhetetlen iszonyok korában is minden ember-telenségek legszörnyűbbjeként égetődött lelkembe.

– Na de ha ez így van – márpedig ebben nem kételkedem –, akkor az előbb miért rémisztettél engem halálra?

– Mert azért, Palikám, valami van itt, talán, sőt, nyilván ezzel is ugyancsak kapcsolatban, mi több, ezen túl, ezen felül is valami, amit csakis az anyja meg Zoltán tudott róla – na és persze önmaga. Valami talán, amit mind a hárman némileg, sőt talán nagyrészt másképp foghattak föl? Föllázadt ő még ez ellen is '56 pezsgő levegőjében – de végül is elsősorban ezért kellett összetörten hazakullognia. És mégis: ha a 'titok'-kal együtt akkor képes lett volna mindent, de mindent maradéktalanul, fenntartások, menet közbeni, kisebb-nagyobb megtorpanások nélkül megosztani velem úgy, hogy többé nem maradt volna múltbeli titka előttem – már úgy értem persze, hogy sorsdöntő és főleg: minden kétséget kizáróan rám tartozó titka, amellet hogy egyidejűleg megőrizte volna saját maga belterjességét, létezésének a számára nélkülözhetetlen különállását –, akkor a mi szerelmünk ragyogóan bizonyította volna: mi így, együtt, egymás kezét szorosan fogva még a legembertelenebb körülményeknél is jóval, de jóval erősebbek lehetünk – és vagyunk is. Nem, nem és nem: nem így történt – és a titkot én mindmáig nem is tudhattam meg. Na és ami még ennél is rosszabb, már ha ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne: főleg nem Évitől, a titok minden emberi mértéket meghaladóan kárvallott tulajdonosától. Pali, öreg cimborá, úgy tűnik, mindent megengedhetetlen módon bár, de mégis tökéletesen leegyszerűsítve: azért jöttünk mi itt össze, hogy ezt a titkot megfejtsük. Most érkezünk el tehát a lényeghez – és lám, bár végre képeseknek bizonyultunk azt szabatosan megmunkált kérdés-ként és korrekt módon fogalmazni meg, mégis ma úgy érzem, távolabb vagyunk tőle, mármint a választól, mint valaha is voltunk.

– Na, ezt azért én nem mondanám. Hiszen tulajdonképpen ennyit megértettünk: Zoltán valószínűleg apapótlék volt, titkot tudó, titkot őrző, titoktartó-bebugyoláló támasz. Ezzel még Évinek is időnként vissza lehetett, sőt, úgy látszik, vissza is kellett élnie. Igenám, de ha jött a baj... Jött a baj? Mit mondok? Úristen, baj = betegség?

– Betegség? Na nem, Pali, okos vagy, barát vagy, jó barát, de most én vagyok az, aki nem tudlak, ezen az úton nem is akarok követni. Hagyjuk ezt most. Adjunk egy kis időt magunknak – aztán meglátjuk, hol folytatjuk.

– Így lesz, Tamás. Csak attól félek, előbb vagy utóbb ide fogunk megérkezni. Újra.

– Ha így kell lennie, legyen így. De most... most még várjunk. Jó?

– Persze hogy jó. Sok minden hiányzik még itt, egy dologban azonban, nagyon remélem, nem lesz majd hiány. Az pedig az idő.

– A próféta szóljon belőled, Pali.

– Ki más is szólhatna, Tamás?

* * * * *

(T. szövege) Meglehetősen elszórtan, de november végére legalábbis egy minimális, lázasnak a legjobb akarattal sem mondható munkarutinhoz hasonló valami kezdett elszórtan, egyes helyeken, ma itt, holnap ott kialakulni, bár az országban a vereség ellenére is, vagy pontosan a vereség, annak a körülményei, a velejárói miatt még teljes volt a zűrzavar, az üzemekben csaknem töretlen az általános sztrájk; egyes vidékeken, főleg Pécs környékén, a Mecsekben elszórtan még fegyveres harcok is folytak. Az osztrák-magyar határ úgy december közepéig, sőt sok helyütt még január elejéig is nyitva állt, vagy legalábbis nem volt még újra, mint azelőtt hosszú éveken át, őrtornyokkal, aknamezőkkel, drótakadályokkal, felszólítás nélkül lövő határőr-járőrökkel légmentesen elzárva; tíz- meg tízezrek hagyták el az országot; ez azután körülöttünk, oly sok más mellett, abban a jól hangzó mendemondában kristályosodott ki, hogy a menekülők a határon több helyen is visszafelé fordított táblákat hagytak maguk mögött, ezzel a felírással: „A legutolsó, a sor végén, oltsa el a lámpát és tegye be az ajtót.” Aztán viszont korán jött a kemény tél meg a nagy hó; a gyors tempóban újjászervezett erődrendszer meg a határőrfeladatot betöltő oroszok kezdték szedni a megkésett menekülők közt áldozataikat.

November vége felé került sor a fentebb már leírt jelenetre, János unokaöcsém igen figyelmesen átnyújtott ‘meghívására’, arra, hogy menjünk vele meg barátaival együtt teherautón a határ közelébe, onnan pedig már kiválasztott embercsempész-vezetővel át Ausztriába. Évikétől mi sem állt volna távolabb, mint barmi ilyesmi, olyannyira, hogy ezt nyomban be is kellett bizonyítania. Igaz, neki már maga a ‘meghívás’ is felfoghatatlan propozíciónak tűnt, valahogy úgy, mintha János az én kedvemért szabadversbe szedett eszperantó előadást rögtönzött volna számára. Még a legkisebb fáradságot sem vette ahhoz, hogy megindokolja: miért is ne lenne szükség az ajánlat akár csak felületes megfontolására is. Igaz, ennek a körülménynek akkor talán még nem is lett volna világrengető jelentősége, csakis, amint azt ma már jól tudjuk, és erre meg idejében rá is térünk, majd sok-sok évvel később. Amikor minden más mellett az is kiderült, hogy élete nyilván legnagyobb horderejű döntésének a pillanatában, nem lévén éppen arra beállított hangulatban, igazából oda sem figyelt, nemhogy a döntés sorsgörgető fontosságát magában kellően tudatosította volna.

Hogy ha egyáltalán gondolkodott volna, mi tartotta végül is őt otthon? Elsősorban az anyja, meg Zoltán, meg a város, amelyben egész eddigi életét leélte, meg a lakás meg a munkahely meg jóegynéhány ember, a nem is mindennel, de sok mindennel meg mindenkiel ismeretség, a megszokottság, a rendszerhez kötődés – bármit is jelentsen ez az ő esetében pont ebben a rendszerhiányos időszakban, de azért erre egy pár pillanat erejéig hadd térjünk majd vissza –, talán még a kezdő szintről kitörve a vállalatánál megélendő sikereknek, az általa egyáltalán, igaz, csakis lehetőségként ismert karriernek a vágya – vagyis az oly sok ember számára megszokott, magától értetődő, éppen ezért a valóságban nem is mérlegelendő körülmények, elkötelezettségek, az őseredeti tehetetlenség, a gyökeres változásoktól meg a nagy kezdésekbe belevágástól, a sötétbe ugrástól való ösztönös félelem, sőt rettegés. A kezdeményezőképeségnek, de még ennél is inkább az önbizalomnak a hiánya. Ez ugyan sok, nagyon sok, de azért még közel sem minden. Emellé zárkózott föl Évi aligha megkérdőjelezett, mindeddig még csak vita tárgyává sem avatódott magyarsága, ami az ő életében történtek ellenére is olyan elementáris erővel hatott, valahol ott lenni, a felülbíráhatatlan mélységekben, hogy annak a pusztá léte már önmagában kizárta a gondolkodásnak a lehetőségét is. Na és ott áll az a másik

felülbírálatlan érv: a kommunista eszmékhez való, az orra elé rakott szörnyűségek miatt ugyan megrendült, de el nem szakadt ragaszkodása. Vagy ha nem is valamiféle ragaszkodás, akkor legalább annak a belőle ki nem mosott emléke. Az emlék, amelyhez skrupulusok nélkül hozzányúlni is tilos.

Na és mindezen túl, ami végül is jóval többnek bizonyult, mint akár az itt felsoroltak összessége: a fantázia hiánya. Magának ennek a tulajdonságnak az eleve idegensége, ezért az ezzel együttjáró fel-nem-használhatósága. Ha akarta volna, akkor sem lett volna képes a világot akkor még a Tátra kivételével nem látott Évi elképzelni magát Magyarországon kívül, valahol attól távol élni. Alkalomadtán mindezt le lehetett volna győzni, nem lehetett volna azonban mit sem kezdeni magával a nyilvánvaló ténnyel: Éviben nem volt meg a legkisebb hajlam, bármiféle indíttatás sem arra, hogy megmozduljon. Hogy a távozásnak még csak a gondolata is tökéletesen idegen, eleve életidegen legyen a tudatalattija számára. Hiszen ő mindig is reaktív ember volt, vele általában történtek – vagy nem történtek – a dolgok; a sorsát nem ő maga irányította; bármi ilyesmiben sem volt semmiféle gyakorlata; nem, órá aztán valóban nem lehetne azt mondani, hogy – egyetlen nagyszerű kivétellel – valaha is a hirtelen adódó lehetőségeket két kézzel megragadó típushoz tartozott volna, vagy azt sem, hogy az agilis szót vele kapcsolatosan be lehetne vetni. Őt, a zsidót, apja lányát, ide rakta le a sors, igen, ugyanaz a sors, amely bizonyos keretek közt, legalábbis elvileg, megtartotta ugyan számára a cselekvési szabadságot; minden fájdalom ellenére viszont még az apja meggyilkolása sem adott neki elég indíttatást ahhoz, hogy ott-élését esetleg nem mint eleve adottat, mint önbecsapás nélkül feldolgozandó, látszólag meglehet csak szimbolikus, de azokon a tájakon talán nagyon is gyakorlati jelenséggként gondolja végig – nem, ő semmi ilyesmit nem tett. Ezért is, mint előtte meg részben utána is oly sokan, egyszerűen odaragadt, mozgásképtelenné vált. Végül is ne feledjük: nem egyedül, de kilenc és fél millió társával együtt tette ezt. Igaz, azok elsőprő többségének nem volt az övéhez távolról is hasonló tartalmú megméretű nehezéke. Viszont azoknak, csakúgy mint neki, a legközelebbi ‘ott’ legalábbis egy másik galaktikát kellett jelentsen, amelynek az atmoszféráját szén-monoxid alkotja. Az én nemrég még büszkén bátor szerelmem olyan volt most, mint a félelemtől mozdulatlanra merevedett, lapító kis nyuszi. Csak éppenhogy ez a nyúl most ez ügyben két hátsó lábára állt, és közben ökölbe szorított nyúlkezeivel dőngette büszkén a saját mellét.

Így tehát a téma – további együttmaradásunk utolsó lehetőségének a témája – még mielőtt napirendre került volna, máris le lett zárva. Ezért aztán csupán szemléltetővé váltunk annak az új népvándorlásnak, amelyben barátok, rokonok, sokan, igen sokan közeli ismeretségi körünkől – még Zoltán baráti köréből is! – tűntek el egyik napról a másikra. Köztük nem lebecsülendő számban vezető kommunisták. Még maga Aczél György, nemsokára a Kádár-rendszer esze is bujdosni indult, ha tetszik, akkor a ‘19-es elődök példájára – igaz, ő még november 4-e előtt, de akkor annyira, hogy kezdeti lendülete egészen Győrig juttatta el. Hiszen volt nekem egy későn észbekapó, szívből szottyant barátom, aki szerelme távozását megszenvedve végre csak januárban szánta rá magát a disszidálásra, akkor viszont olyannyira nekiveselkedve, hogy eljutott egészen – Varsóig. Úgy bizony. Alighanem ő volt az egyetlen ‘56-os, aki disszidált – Északra. Vagy két hónapig ott lebzelt, emésztette magát. Aztán onnan hazatérve az egészbe szabályosan bele is rokkant. (Szerencsére hamarosan ki is gyógyult belőle.)

Ugyanakkor viszont az országon belül is minden, de minden olyannyira gyökerestől fordult fel, hogy azt valahogy megélendő napi létünkben kisebb gondunk is nagyobb volt annál, vagy helyesebben nagyobbak tűnt annál, mint ülni és az esetleg elszalajtott lehetőségen töprengeni. Régi-új kérdések tömege vetődött fel, régi-új válaszokat, helyesebben rögtönzéseket sürgetve. Még olyan ostoba, átmeneti problémákkal is szembe kellett nézni meg azokhoz valahogy alkalmazkodni, mint a hónapokig tartó éjszakai kijárási tilalom. Hozzá kellett

szokni az új férfidivathoz, a duzzadó ázsiai pufajkához, abban pedig az annak idején, a meleg októberi napokban mintegy varázsütésre láthatatlanná vált, majd most ugyanolyan hirtelen heroikusként materializálódott figurákhoz, a szovjet hadsereg hóna alatt pöffeszkedő, elszánt forradalmárt játszó antihősökhöz. A reszketően gyáva, kivert hontalanokból most keményszívű igazságosztókká, a nyájuk után bégető, eltévedt juhocskákból most prédára éhes, üvöltő falkákba verődött farkasokká vált gyászmagyaroknak, az orosz divatmaradékokban grasszáló káder-járőröknek a széleskörű undort meg gyűlöletet kiváltó randalírozásához.

Valahol itt, ezen a ponton fedi be világomat újra a szelektív amnézia. Nincs egy elraktározott és előhívható képem sem arról, nem emlékszem arra – elszórt kivételekkel –, hogy Évivel hol, milyen körülmények közt, mikor találkoztunk, csupán azt tudom biztosan, kétely nélkül, hogy minden nap együtt voltunk. A kivételek közül a hely, amelyet most is tisztán látok lelki szemeim előtt: anyja lakása. Az a sokszorosan elátkozott hely, persze hogy ott, az istenverte Kossuth téren. Az ábrándképeken kívül tulajdonképpen csak arról van bennem valami ebből az időszakból. Nem emlékszem egyetlen csókra, egyetlen ölelésre sem – pedig a legkisebb kételyem sincs az iránt, hogy a szerelem ott volt még minden gondolatunkban, minden cselekedetünkben. És minden porcikánkban. Előbb már beszéltünk néhány szót az emlékezetkiesés feltételezhető **okairól**. Nem szóltunk azonban a **következményeiről** – márpedig az emlékek kitörlődése hozzájárult ahhoz, hogy ha lehet, még inkább növecsse bennem irdatlan naggyá a befejezetlenség, a vele soha többé ki nem elégültség eleddig ismeretlen, ezért aztán felfoghatatlan érzését. Azt, ami akkor már minden más érzést játszva nyomott el. Azt, amit még most, hogy arról beszélek, újra meg újra át is élek. Nem is lenne olyan túlzás azt mondani, hogy csaknem frissiben. Hiszen a varázslat hónapjainak az amúgy is kurtára szabottságát az elfelejtett, tehát kiesett hetek, az emlékből soha meg nem tapasztalt ölelések, a semmi kódéba tűnt, örökre kihűlt csókok, a nem is érzékelt érintések, pillantások, a most már soha ki nem mondottakká, meg nem hallottakká vált becéző szavak csak még befejezetlenebbé és így még fájóbbá tették. Pusztán azért, mert most már tudtam, de még milyen pontosan tudtam, mi az, ami elveszett, mi az, ami oly égetően hiányzik, lévén az pótolhatatlan, hagyva maga után többé már nem betölthető űrt.

Mert ekkor már minden bődületesen fáj, zengett, zsongott, zsibongott. Most már nemigen volt mód pár perces altatási szünetekre sem, hiszen az egész *ambiance*, azon belül a kis meg nagy jelek egyre szaporodva utaltak a vég közeledtére. Folyvást áskálódó, a lánya jövőjével saját meggyőződése szerint kiválóan sáfárkodó, e tekintetben is feddhetetlen anyja legújabb zseniális ötlete volt – rá mindig lehetett számítani –, hogy képletesen is útban férjéhez hazafelé, a keresztútnál keressen és kiváló kapcsolatai révén találjon is Évi számára a belváros legközepén, nem messze a Kossuth tértől meg a munkahelyétől egy albérletet – azzal a jól hangzó és melleleg igaz ürüggyel, hogy Budára átjárni abszurd vállalkozás lenne. Arra viszont most már senki, főleg és elsősorban maga az új szerepét mindegyre jobban elsajátító, átélő Évi egyetlen szóval sem tett még a látszat, mindössze csak néhány héttel ezelőtt létezett látszat kedvéért sem akár csak utalást, hogy az új albérlet a kettőnké lenne, olyannyira, hogy ezt nyomatékosan aláhúzandó, oda én majd annak a feledhetetlen utolsó alkalomnak a hajnaláig be sem tettem, igaz, meg sem kíséreltem betenni a lábamat. Sőt, ha nem tévedek – amiben azért egyáltalán nem vagyok olyan biztos –, az egész vállalkozásról, a rólam leszoktatásnak meg a fokozatos hazaköltözésnek az újabb aktusáról, a következő stációról csakis akkor értesültem, amikor azt már le is bonyolították. A feleslegesnek ítélt ceremóniák kihagyásával, minden külön értesítés nélkül ki voltam én már tiltva nemcsak magából a Paradicsomból, de annak még a környékéről is.

December elején aztán nekem is lakásügyeim támadtak, méghozzá a lehető leghivatalosabb formák közt, annak következtében, hogy egyik Fészek-beli meg írószövetségi barátomnak, Gera Gyurinak a társbérelője disszidált. Gyuri meg akkori felesége, Magvető-kollégám, Vera,

miután az utolsó szögig kirámolták a szerintük nyilván nekik tett szíveességként eltávozottnak a lakásrészből a bútorokat, attól rettegetek, hogy a hatóságok majd a jelenüket nyomorúságossá tevő, de minden esetleges jövőbeni tervüket is megfűró alakot raknak a nyakukra. Ezért aztán olyannyira nem hagytak nyugton, hogy a végén, már semmivel sem törődve, beleegyeztem egy hurkaszerű, sötét udvari szoba birtoklásába társbérlelként, de csakis akkor, ha Gyuri intézi a hivatalos részleteket. Az egész viszont úgysem fog sikerülni – buzdítottam barátomat. Gyuri azonban mindig úgy nézett ki – és a látszat ebben az esetben nem is csalt –, mint aki évente legalább tizenkét hónapra elegendő önbizalommal van ellátva. Így lettem én végül is december közepétől fél-lakástulajdonossá, lakója egy meghitten utált társbérletnek. Így ‘költöztem át’ a kiszolgált kispiszkosból a jelenlegi állapotomnak még hangulatilag is tökéletesen megfelelő jégverembe. És így váltam én a forradalom bukásának a suba alatt nyereszkes, virscaftoló haszonélvezőjévé. Vagy röviden: újjagzaggá, ajserré. Méghozzá nem holmi alamizsnával, de földi javakkal meg szírszarral is szemérmetlenül ellátva: egy folyton összecsukódni készülő tábori ággyal, egy fűtőanyag nélküli, nyilván gazdájához túlságosan is hozzászokott, rendeltetéséről meg jócskán elszokott vaskályhával, egy miniatűr könyvvállvánnyal, és a luxus netovábbjaként a hajdani csillár hűlt helyéről lelógó zsinóron egy ugyan kissé már homályos, de megmaradt fénymaradékát azért még fukaron rám pazarló villanykörtevel. Arra is jól emlékszem: Évi semmi jelét sem adta annak, hogy mindez őt érdekelné – ha mégis érdekelt volna, azt, el kell ismerjem, átütő sikerrel leplezte. Így tehát társbérletembe a változatosság kedvéért ő nem tette be a lábát. Én viszont a jelen pillanatban vélhetően a világ felfedezésével mélységesen elfoglalt, ismeretlen jötevőmtől a már leírt vagyontárgyakon felül megörökölttem egy ikertelefont, és ezért legalább egy ideig, inkább elvileg, mint gyakorlatilag, így is tudtunk beszélni egymással. Már persze ha maradt volna még mondanivalónk egymás számára.

A találkozások javarészt változatlanul Valinál zajlottak le, méghozzá úgy, hogy decemberben már az én számomra is egyértelművé vált: nemcsak telefonál, de odajár Zoltán is. Már úgy értem azóta, hogy október 23-án, eredetileg Vali pátyolgatása céljából, mi odakerültünk volna. Még most sem igen értem, hogy ezen én miért lepődtem meg, hiszen ebben a helyzetben ekkor már bármi más lett volna a természetellenes. Szép kis fondorkodásába kerülhetett Valinak, hogy megszervezze: ne mindjárt az ajtóban ütközzünk agancsainkat összeakasztva egymásba – egyszer azonban hajsza híján még erre is sor került. Bár ha belegondolok, azt sem tarthatom kizártnak, hogy Vali ezt nem is nagyon bánta volna. Nem dramaturgiai érzéke, de inkább a galibában rejlő kibontatlan lehetőségek értékelése miatt. Hiszen nem volt szegénynek már hónapok óta módja arra, hogy egy jó vígjátékot láthasson, akár moziban, akár színházban.

Hihetetlennek tűnhet, de mi erről sem beszéltünk Évivel. Én már abban a stádiumban voltam, amikor vártam, sőt siettettem volna a befejezést. Hiszen hogy az igen hamar be fog következni, ahhoz akkor már a legkisebb kétség sem férhetett. Viszont ha a számomra legfontosabbat, Évit elveszítem, akkor vajon még mi lehetett volna számomra a tét? Csaknem úgy, mint egy olyan embernek, aki döntését illetően többé semmiben sem kételkedve határozta el: záros határidőn belül, néhány dolgot azért még a tisztesség kedvéért elintézve, de legkésőbb a következő szomorú vasárnapon öngyilkos lesz. Vajon mitől kellene egy ilyen fráternek még félnie? Hogy szálla meg jobb kezének a főleg orrpiszkálásra használt mutatóujjába?

Igen, a befejezés jött, jött az bizony, árkon-bokron át, az én sürgetésem nélkül is. Csakhogy ahhoz a maga nyomós módján hozzájárult még a nagy kaszinó, a politika is, úgy, ahogyan az a kezdetektől fogva előre látható kellett legyen. Ahogy a nagykönyvben az meg volt írva, csak én, a szórakozott, nem vettem magamnak a fáradságot ahhoz, hogy azt el is olvassam. Úgy, mintha sosem lettünk volna a Petőfi Körben, mintha maga a Petőfi Kör soha nem is létezett volna.

Ez az a pont, ahol félbe kell szakítanom magamat is, meg a narratívát is. Mert rengeteg részlet, ami a kezdetek kezdetétől ezeken az oldalakon leíródott, de főleg, ami most következik, szinte kényszerít rá, hogy ezúttal segélykérően minden idők egyik legnagyobb írójának az idevágó gondolatát iktassam a szövegbe. Stendhalról van szó, aki remekművében, *A pármái kolostorban* szó szerint így fogalmaz: „Politika egy irodalmi műben olyan, mint egy pisztoly-lövés egy koncert kellős közepén; nyers, sőt faragatlanul durva betolakodás, amit azonban lehetetlen lenne gátlások meg feszélyezettség miatt nem-létezőként kezelni. Nekünk itt most igencsak csúnya dolgokról kell beszélnünk, amelyeket több okból is módfelett hajlamosak lennénk említés nélkül hagyni. Ezt azonban, bárhogya is szeretnénk, sajnos nem tehetjük, mert megvitatásukat ránk kényszerítik az események, amelyek megkerülhetetlenül esnek bele a mi hatáskörünkbe, minthogy szereplőinknek a szíve szolgáltatja számukra a színpadot.”

Ennyit a nagy képről – Stendhal és szereplői számára. Az én számomra azonban – meg az ország számára – a politika magyar, akkor még nem igazi operettváltozatában, csakis annak előkészítésén ügyködve Kádár János volt november-decemberben az 1849-es elődök nyomában járó muszkavezető hazaáruló. A legmegvetettebb ember, aki csakis szovjet tankokon volt képes közlekedni innen oda meg onnan ide – saját országának a fővárosában! Voltak, nem is kevesen ekkoriban, akik a T-34-eseket éppen ezért irigylésre méltó egyszerűséggel Kádár-taxiknak becézték. Mások számára meg, mintha éppen akkor ecetes uborkába harapott volna, fancsali képével Kádár volt maga a Savanyú Jóska. Még jó későn, úgy december közepén vagy inkább már karácsony táján a Nyugati pályaudvar környékén, az újpesti villamosok végállomásánál így hangzott az utcai árusok díjnyertes rigmusa: „Új tepsiben sült a lángos,/ Döglőn meg Kádár János!” Vették is a hirtelen felfénylő szemekkel összemosisolygó, akkortájt csak igen ritkán és akkor is mérsékelten derűs hangulatú népek a lángost, mint ha ingyen adták volna. Én is, ha már a néha mégis csak működő emlékezet jóvoltából kedvenc utcai eledelem szóba került. Hiszen így egyszerre ropogtathattam a lángost meg utálhattam a Jánost. És tehettem ezt egész emberként.

Én Kádárt, akivel börtönből szabadulása után, valamikor 1954-ben egyszer az utcán véletlenül találkoztam, illetve egy barát-félével bandukolva véletlenül összefutottunk, és akit egy eszpresszóban a hármásban lebonyolított beszélgetés után jelentős túlzással mondhatnám, hogy roppant felületesen ismertem, a forradalom időszakában fenntartás nélkül megvettem, mert biztos voltam benne: a Nagy Imre-kormány államminiszterét, az új kommunista párt vezetőjét, a hitvány frátert kényszerítették az árulásra, és ő, amint azt már Rákosi börtönében is tanúsította, betegesen, kontrollálhatatlanul gyáva volt – most tehát, ellopása, elhurcolása után fizikailag bizonyult képtelennek az orosz ukáz elutasítására. Hadd tegyem hozzá utólag: ezt tette, bizony pontosan ezt tette és úgy, ahogyan azt már bomlott aggyal összezagyvált, utolsó ‘beszéde’ a Központi Bizottság előtt jóval később mondhatnám Shakespeare-i erővel bizonyította is; persze csak akkor, ha benne bárki is képes lett volna tragikus hőst látni. (Tragikust talán igen, bár ahhoz túlságosan jelentéktelen volt; de hőst? Benne, a negatív ‘hős’ mintaképében? A lelki nyomorékban, a gnómban?) Be kell lássam, a társai meg nemzete elárulása miatt a bennem kifejlődött, nem hinném, hogy irracionális ellenszenv, sőt irtózás spontán eredetű volt – amint az gondolom az eddigiekből is nyilvánvaló lehet –, de az alaposabb átgondolás, a mérlegelés, valamiféle újraértékelés lehetőségének a megkísérlése azt, ha lehet, még csak jobban elmélyítette. Főleg a kádári mű betetőzése, 1958 áprilisa, majd júniusa, Nagy Imréék szükségtelen, gyáva és úgy kegyetlen kivégeztetése. Na és főleg akkor, amikor a Valihoz hasonló, az elferdült realitáshoz zökkenésmentesen alkalmazkodó, irreális lények Kádár mérsékeltségéről szavaltak. A börtönben 1949-ben, közvetlenül pere előtt Rajk Lászlónak a magát és egész létét leköpi, töredelmes vallomásaért a kivégzés helyett, a megjátszott kivégzés után családjával Szovjetunió-beli új életet ígérő, alakoskodó belügyminiszter-jóbarát ocsmány színjátszásának a mérsékeltsége? Akkor már sokkal inkább számítottam

volna valami ilyesféltre egy csatatér eltemetetlen tetemei közt préda után ólálkodó, mert legalább létfenntartása legfőbb aktusát teljesítő, húsrá éhes hiénától.

Nem ilyenfajta érzelmek alakultak azonban ki Vali, majd, az ő nyomán-e vagy sem, Évi esetében. November legvége vagy talán inkább már december eleje lehetett. Hogy Évit láthassam, az eszpresszókön meg a sétákon kívül Valihoz kellett menjek. Hogy külön pénzt keressek, a maszek munkákat is el kellett valahol végeznem. Ezt tettem éppen Vali konyhájában, a tűzhely körüli tevékenységtől távol eső sarokban húzva meg magam – mégiscsak Évinek, az én saját tűzhelyemnek a fizikai közelségében –, amikor anya és lánya, számomra váratlanul, politikára fordították a szót. Nem, persze hogy nem gikszerként, hanem – már ami Valit illeti – félreérthetetlenül engem provokáló célzattal.

Vali beidegzései számára a politika nem prezentált valamiféle összetettebb képletet; azt jelentette, hogy a legkisebb kétely nélkül most is a pártvonalat szajkózza boldog-boldogtalannak, mintha magától a gazditól vagy annak a sillabuszából vagy akár az új pártlapból, a *Népszabadságból* olvasná az enyhén agylágyító hatású, ömlesztett szöveget: ‘ami azt illeti, a sztrájknak semmi értelme, dolgozni kell, csakis akkor lesz majd itt valami’. (De hiszen dolgozott mindenki a Rákosi alatt, aztán végül is mi lett abból az akkori valamiből?) ‘Ha nem, elkerülhetetlen az anarchia meg a tömegnyomor.’ ‘Anyósom’ általam eddig titokban és fölöttébb összezavarodottan néha talán valamelyest értékelt agyának a kikölcsonzött termékeit borította rám, hogy aztán, amint az kiderült, ezt csak amolyan előkészítésféleként, autentikusnak tartott étvágygerjesztőnek szánja. Mert mindent ki lehet mondani – ‘ami azt illeti’, olykor elkerülhetetlenül ki is kell mondani –, már persze ha feltételezzük: az illető tudja, hol, hogyan, kinek és miért kell azt tennie.

Hát ő nem tudta. Egyszerűen nem volt meg ahhoz a nélkülözhetetlen intelligenciája. Szert tett ugyan szavakra, de csak valahogy úgy, mint ahogy a gyermek szert tehet valamiféle mérgező pirulákra, hogy aztán eljátszadozzon az icuri-picuri, színes kis golyócskákkal. Vali is így gurigázgatott egy ideig, ha tetszik vontatottan, hogy aztán hirtelen felhagyjon ezzel, tempót váltson, és arcán általam akkor először látott, távolról alighanem kéjes gyönyörre emlékeztető kifejezéssel döfje be az előre melegített és megvajazott, a gyúrt tésztába meg a szerelmes renegátok bordái közé puhán besikló kést: Kádár jót akar – mondotta, arcomra meredten rögvest leplezetlen kielégüléssel vegyes meglepődéssel nyugtázva, hogy végre sikerült engem provokálnia, méghozzá, amint azt mindketten tudtuk, nem csak úgy potyára, hanem – és ez volt itt a lényeg – lányának a jelenlétében. Egy roppant nagyot ütve a kettőnk között vélhetően már az események miatt idejében odakészített ékre. Én magamban nyomban a neki kijáró elismeréssel nyugtáztam Vali harci teljesítményét. De azt azért gondolom mindhárman kellett éreznünk, hogy milyen vészterhes csend zuhant ránk meg a konyhára. Egyike azoknak a vihar előtti csendeknek, amelyet majd csak az égszakadás-földindulás fog mindjárt széthasítani. De nem, semmi ilyesmi, még hasonló sem következett be. Nem lett az egészből parázs botrány. A csend továbbra is ott állt közöttünk mint egy masszív, mozdíthatatlan kőfal. Ebben a feszült várakozással telített csendben nekem Vali – alighanem valahol valamikor egy képen láthattam ilyesmit – pontosan olyannak tűnt, mint a patkánylyuk szélén a vadászszenvedélytől elkapott, rezzenéstelenül, minden egyes szőrszálával égne meredően, vigyázzban álló, egyetlen idegcsomóvá vált terrier.

Egészen addig, amíg én meg nem szólaltam. Nem vihart jelző hangon, égi-földi csinnadrattával, a legkevésbé sem. Bár úgy éreztem magam, mint akit kupán vágta, mégis higgadtan, precízen és értelmi fogyatékosok számára is félreérthetetlenül fogalmazott két mondattal, axiómaszerűen közöltem, lassan és halkán, de kökeményen véleményemet Vali új hőséről, Kádár Jánosról.

Nem, ezúttal nyoma sem volt az izgága, a fegyelmezetlen, a nem ritkán meggondolatlanul fecsegő egykori Hollónak. Nem, nézzek én erre a jelenetre immár mindennek a tudatában akár visszafelé is, nem hagytam én magam csőbe húzni – egyebek közt azért sem, mert rutinos csőlakó voltam én amúgy is jó ideje. Azt a két mondatot, hasonló helyzetben, azóta is mindig, újra meg újra elmondanám, akár csak hangsúlynyi változtatás nélkül. Hiszen annak a két mondatnak végső fokon semmi köze sincs Kádárhoz meg kommunizmushoz meg Magyarországhoz, de meg Évikéhez sem. „Ami azt illeti”, a lehető legkevesbé magához Valihoz. Nem tartozik az senki másra, csakis és kizárólag egyetlen emberre – énrám, saját magamra. Mert akkor már és azóta sem, soha többé nem volt nekem ilyen – meg olyan meg amolyan – ügyekben választási lehetőségem. Annak ellenére, hogy szavaimat előbb dermedt, majd, ha van ilyen, hálásan is fagyos csönd fogadta. Hálásan, hiszen pár pillanat múltán a belharcban meglepően jó Vali a hosszú szünetet ügyesen használva fel a kellő tempóban szólalt meg és vette védelmébe, ölelte magához a merénylet ellen önvédelemből tiltakozni sem képes Kádárt. És végül, végül Évi is, bár neki igazán nem lett volna muszáj, ő eddigi formájához híven hallgathatott volna, véleményt nyilvánított – ellenem. Először – mármint közvetlenül felém irányítva szavait – azóta, amióta június 27-én minden elkezdődött. És mintha ezt nem találta volna elégségesnek, megtetézte még egy *ad hominem* oldalvágással is. Tőle, legalábbis számomra, szokatlan, sőt ismeretlen módon és szükségtelenül durván. Mondhatnám egy oktondi, renitens gyereket kioktatóan. Fensőbbiségesen. Lekezelően. Igen, kifejezetten fölülről lefelé. Mintha csak igazolni akarta volna a lelkem mélyén mindig is ott lappangó félelmet amiatt, hogy kell legyen benne egy ilyen vonás. Bár az is igaz: éppen hogy kimondta, és alighogy meghallotta a saját hangját, máris megrettenve, nagyra nyíló szemeivel kért tőlem bocsánatot. Azután, hogy anyja egy pár percre kiment a konyhából, szinte vágni lehetett volna, olyan sűrű volt körülöttünk a levegő, egy talán Becketthez méltó, éppencsak hogy alig-alig kontroll alatt tartott aggodalom érzetével, ami annál is terheesebb volt, mert artikulálatlan maradt. Én, mit tagadjam, lenéztem, hogy ellenőrizsem: tényleg megnyílt-e a föld alattam. Azért csak a kontrollját elvesztő Évi is felfoghatott valamit, talán éppen ebből, mert kezeivel furcsa, evező mozdulatokat tévőn lépkedett oda hozzám, óvatosan, mint a macska a nedves padlón. Csak akkor nézett fel rám, amikor odaért hozzám, felnyúlt értem, magához húzta fejemet és egyetlen hang nélkül, de amúgy istenigazából megcsókolt. Ez azonban mit sem változtatott azon, hogy én ki ne mondjam: ‘Mindenki tett, nincs tovább!’ – ‘*Rien ne va plus!*’

A dicsőség, elsőként ütni sebet az ő még oly nevetséges, piszlicsaré kis Cézárján Vali részéről – az egy dolog, a megveszekedett némbor dolga; egy már nem gyilkos, de annál inkább szimbolikus tördőfést érdemlő a földön elterült testbe, Évi részéről – *Et tu, mi fili, Brute!* –, az egy egészen más dolog. A legkevesebb, amit elvárhattam volna tőle, az lett volna, hogy féken tartja a nyelvét. A diadal kupájában, amelyből az átszellemült Vali nagyot hörpintett, viszont benne volt már egy csepp a savból, a jövő lassan akkumulálódó mérgéből. Remélem, ha már így kellett legyen, Évi legalább nem nyúlt ahhoz a kupához.

Én erre a gesztusra persze hogy hasonlóképpen válaszoltam, de a kimondott szavakra nem reagáltam, hiszen végül is mit mondhattam volna? Hogy mindenkinek a saját sorsa logikája szerint kell élnie? Hogy ő most anyját másolja, hogy utánzat utánzó utánzatot? Hogy ami még rosszabb: látni, hallani, hogy Évi suta libaként stílustalanul, meredeken ellenségesen okvetetlenkedik. Megérteni, hogy sajnos ez is az ő hangja, a sajátja, az, amely ki tudja mikor buggyanhat újra ki belőle. Hogy van a jellemében egy ilyen, a következményekkel mit sem törődő, drasztikus kihágásokra utaló hajlam is. Amely éppen most nyilvánult meg, akkor, amikor arra egyáltalán semmi szükség sem volt. Vagy hogy no lám, már megint, ismételtlen bezárult egy kör? Magán a nagy, az életemet magába foglaló, égi körzövel megrajzolt körön belül egy másik, egy azok közül a soha be nem zárandóak közül? Hiszen most aztán már olyannyira fogalmam se lett volna arról, hogy szavaim hol érnek szilárd talajt, mivé válnak

benne, mintha csak oda se nagyon figyelve, szórakozottan apró kavicsokat dobálgatnék egy feneketlen kútba.

Hát igen, Évi szavai mint megannyi parittyából kilőtt kő sebeztek fájón, keményen. Hiszen az egész színjátéknak, úgy, ahogy lezajlott, önmagában talán nem is lett volna sorsdöntő jelentősége, egyrészt mert úgyis minden eldőlt már, másrészt pedig mert az ‘eszmecsere’ viszonylag civilizált hangnemben zajlott le. Már csak azért is, mert a ‘vitában’ résztvevő felek tartózkodtak attól, hogy indulataikat szabadon engedve, hevesen gesztikulálva lekutyapicsázák egymást. Igaz, Vali az őt ért váratlan örömtől annyira feldobódott, hogy látszólag minden ok nélkül valami nevetésfélét hallatott, olyasféle hangokat adva ki, amilyeneket akkor hallhatunk, ha valaki kenyeret eszik, amelybe nem túl sok, de azért éppen elég homok vagy inkább üvegszilánk került.

Nem is ez, a jó vagy rossz modor volt viszont a kard-ki-kard összecsapásnak a lényege. Még csak az sem, hogy Vali lám elhasználta hatását egyetlen fegyverének, annak, amely oly igen hasonlít az általa okozott sebbe elveszett méhfullánkhhoz. Mármint azé a méhéé, amely nyomban bele is hal öncsonkításába. A különbség csupán annyi, hogy Vali esetében a két esemény között az időbeli távolság alighanem jóval hosszabb lesz – de ő máris derekasan haldoklik fullánkja hiányától. Mindössze egyszer élvezhette a diadala után rajta elhatalmasodott, kéjjel vegyes örömet abban, hogy ha akarta és merte, arculcsapás helyett és egy szuszra ki is mondhatta – volna: ‘Hiába játszod meg magad, szépfíú, akkor is képmutató vagy a politikában, sőt még a szerelmed kedvéért sem következetes magának a szükségszerűségnek a belátásában.’

Lehet, hogy ez szépen hangzott volna, de még akkor sem ez lenne mindebben a lényeg. Hiába nem ejtettem én ki a számon többé egyetlen politikai töltésű szót sem, hiába nem adtam még csak egy fanyalgó arckifejezéssel sem újabb alkalmat Valinak a velem kapcsolatos fellépésre a fúria szerepkörében, a két mondat nem sok kétséget hagyhatott az iránt sem, hogy az én beilleszkedésem az új helyzetbe – enyhén szólva – nem lesz zökkenőmentes. Sőt, hogy arról szó sem igen lehet. Igaz, kihallgatásaimra majd csak január-februárban került sor, de ezeknek az előszele is benne érződhetett már mondataimnak a sodrában? Évivel útjaink politikailag demonstráltan váltak szét – egy olyan forradalom után, amelynek a bölcsőjénél ott álltunk még mindketten, együtt bábáskodva, egymás kezét fogva. Saint-Exupery fejét szomorúan ingatva mintha rólunk mondta volna: „Szeretni nemcsak azt jelenti, hogy két ember látva látja egymást, de azt is, hogy mindketten ugyanabba az irányba néznek.” Igaz, társaknak egyáltalán nem kötelező politikailag minden téren szigorúan lépést tartaniok egymással. Annak ellenére, hogy nyílt kártyákkal játszanak, odáig semmiképpen sem hagyják fajulni a helyzetet, hogy belekössenek egymásba, hogy az ügyből meggondolatlanul bármilyen módon is presztiziskérdést kreáljanak. Így azután szerethetik egymást úgy is, hogy bizonyos kérdésekben akár szenvedélyesen térjenek el nézeteik. Ugyanakkor viszont egy véresen levert forradalomnak még csak nem is a másnapján, a lemészároltak holttetemeinek a látványával még a pupillák mögött a tolerancia lehet kíváncsian, sőt hivalkodóan szép, alkalomadtán eszményképként dicsőítendő erény, csak éppen hogy nem lehet a henteslegények-kicsontozta, szétszaggatott és ha egyáltalán, akkor is sokáig újra össze nem rakható valóságban is megélhető idea. Ha történetesen a pár egyik fele merő jóakaratból meg is kísérelné lepkefogójával birtokába keríteni ezt a békés körülmények közt oly ritka-ékes pillangót, a másik fél ettől, de főleg a katasztrofálisan rossz időzítéstől talán még fölháborodottabban elfogulttá és agresszívvá válhatna.

A konyhai jelenettel ilyen értelemben is napnál világosabb lett: Évi ott fogja folytatni, ahol abbahagyta. Már persze ha valaha is abbahagyta volna. Ha nem egyszerűen csak felfüggesztette, úgy átmenetileg, mert pár hónapra túlságosan is lekötötte más irányú elfoglaltsága. A régiektől eltérő új képek, más ideák valójában soha föl sem merültek benne. Belelapozott a

történelembe, bekukkantott a jövőbe – aztán átsiklott rajta úgy, hogy minden maradt a régiben. Minden, amit csak az utóbbi fél éven át olvasott, és az, ami akkor igencsak hatott rá, holt betű maradt, írott malaszt. Minden, amit átélt, mintha csak nyomtalanul cikázott volna át rajta. A dolgokat a végsőkéig leegyszerűsítve: felnőttként nem ismerve más politikai realitást, az elmúlt évtized még csak nem is magára erőszakolt vaksága után többé a megszokottól eltérőt nem tudott, sőt ami ennél jóval fontosabb, a legkevésbé sem akart volna elképzelni. Ment haza, keményen összeharapott szájjal, szorosra zárt szemekkel, kezeivel mint csápokkal tapogatózva maga előtt, egy alvajáró vagy egy robot, férjéhez és pártjához. Élete két kolosszális hazugságához.

Mindez kettőnk közt közel sem csupán világnézeti, nagypolitikai vagy akár kevésbé fontos taktikai különbségeket hozott felszínre, de óhatatlanul feldobta azt a témát is, amelyet kerülni ugyancsak szokásommá tettem. Vagyis hogy, helyesebben, szokásunkká vált. Nem mást, mint az anyagi lét szférájának a problémáját. Az élet kis piszkos realitásai előtti, nem hivatkozva mutogatandó, ámde ilyen voltában is szükségszerű tisztelgést. A pénzt, a megélhetést, az állást, a karriert, az életformát. Eddig ez, bár ki sem mondva, vélhetően így merült föl, jól-lehet még ilyen formájában is csak ködösen: Évi kétségkívül föladta polgári otthonát, ezzel együttjáróan jólétét, de úgy, hogy bár pillanatnyilag albrétbe jött hozzám, az én polgárosodásomnak, értsd: anyagi, életformabeli konformizálódásomnak a lehetősége, sőt a valószínűsége – persze együtt az ő szakmai előrehaladásával – a legkevésbé sem volt kizárva. Sőt. Bár saját magamról ez idő tájt ilyenként azt hiszem nemigen lehetett nekem határozottabb kontúrokkal meghúzott képem, végül is el tudom képzelni, hogy adottságaimmal a legkevésbé sem kellett volna engem hosszabb távra rossz partinak tekinteni. Most viszont a két mondat mintegy villámfényben és persze a maga csallhatatlan realitásában tanúsította: ilyen értelemben Évi nyílegyenesen, ő nem, bizony egyáltalán nem tántorogva sétált be egy összkomfortos zsákutcába. Vali anyai ösztönei meg az ő létében újszerű finnyássága ellenére is nagyjából-egészében változatlanul ott lévő, egy életre azért csak beidegzett burzsoá realitásérzéke számára érthető módon ez már önmagában is szépséges galibaként méltatandóan egy csapásra perdöntő lett volna. Zoltán hazardírozást ösztönösen kerülő kezébe pedig, mondanom sem kell, elcsépeltségük ellenére is roppant erős ütőkártyákat adott. Olyanokat, amelyeket a tromfolási szükségletek messzemenő hiánya miatt, gondolom, még csak ki sem kellett játszania, elég lett volna halványan utalni rájuk. Ez pedig ki máson, mint Zoltán feleségén, vagyis az én szerelmemen kellett múljon. Hogyan reagált tehát minderre az elsődlegesen érdekelt fél, Évike maga? A dolog érdekét tekintve a kettő közül melyik minőségét helyezte az előtérbe?

„Oszkár tudja, de nem mondja”... Évike nem szólt. Évike hallgatott. Hallgatott, pedig nem is sejtette, hogy én, ha lettek volna, már a rémálmaiban esetleg elképzeltnél is messzebbre mentem el – vagy éppen elmenendőben voltam –, hogy az Írószövetség nem-éppen-hivatalos megbízásából másokkal együtt beszédeket mondtam sztrájkoló munkásoknak hol másutt, mint – igen, ki tetszettek találni – Angyalföldön, a Ganz hajógyárban meg a Láng gépgyárban. Hogy az Írószövetségben meg tájain részt vettem a kezdettől fogva meredeken illegális Zöld Segély szervezésében és részben lebonyolításában, a pénz eljuttatásában a napról napra növekvő számú lebukott hozzátartozóinak a támogatását szolgáló akcióban. Jellemző helyzetünkre, hogy még a gondolatát is kapásból vettem el: vagyis hogy Évinek ezt vagy mindebből akármit is elmondjak. Éreztem, tudtam, borsódzott is a hátam tőle, hogy bármi ilyesmi azon nyomban vagy kicsit később, de holtbiztosan botránykövé válna. Igaz viszont, hogy nem beszéltem én minderről elsősorban egy egészen más okból. Még hozzá azért nem, mert felmértem: amikor a kádári dicsérő, akkor és még egy rövid ideig alamuszin, hamisan hangzón hízelgő szavak hamarosan fordulnak majd át a saját ellentéteikre, a többé már nem a meglehet átlátszóan, de óvatoskodó, mellébeszélő, hanem a leplezetlen, nyílt terrorba, akkor minden kétséget kizáróan sokkal jobb lesz, ha Évi tiszta szívvel, őszintén mondhatja: ő nem

tud semmiről semmit. Ha valaha is bármi ilyesmit közölnének vele, ő lenne a legjobban meglepődve. Tenné, mármint hogy tehetné pedig ezt úgy, hogy ott állna emögött igazat mondó szavának az aranyfedezete, hogy a szimulálás, valamiféle komédiázási szándék lehetetlensége ellenére ott helyben egy csapásra elanyátlanodna, talán még a lélegzete is elállna, ezzel alighanem elnehezítve az egyébként is némileg elfogódott diskurzus további menetét. A kettőnk közötti szakadék azonban az ilyen titkolózási manőverek ellenére, az én diszkréciómtól függetlenül is egyre mélyült. Persze hogy akaródzott nekem, sőt talán neki is valamit tenni ez ellen, de hová lett addigra már minden cselekvési lehetőség? A semmi másra, csupán önmagunk megnyugtatósára tett, lényegében úgylát tartalmatlan álcselekvés meg nem is lehetett volna jobb, mint egy megalázó alpári kutyakomédia.

Pedig szerettük mi egymást, csak nem emlékszem rá, hogy ennek hol, mikor és milyen formában adtunk kifejezést. Egy szó mint száz: másfél hónap Évike édességes nővoltát illetően teljesen kiesett az emlékezetemből. Amint abban már megállapodtunk, a gyötrelmek okozta trauma söpört ki tudatomból majdnem mindent. De csak majdnem: mindennek, tehát a részleges amnéziának ellenére is, ebből az időszakból néhány apróságra azért még ma is vissza tudok emlékezni.

Arra például, hogy egyszer csak kezdtem felfigyelni rá: Évinek mintha megváltozott volna a járása. Kettesben beszélgettünk mondjuk egy szobában, és ő, az azelőtt mindig összefogottan, bár önkéntelenül is a kényelmet kereső most, valahová magába leskelődve, befelé figyelve, de azért közben mint egy szimultán-játékos csak társalogva is, talán türelmetlenül, sőt úgy, mintha terhes kötelességet teljesítene, sétált föl-alá. Igenám, de ő egyáltalán nem sétált, hanem menetelt. Ha nem tette volna ezt egyedül, még azt is mondhatnám: zárt és tömött sorokban. Egyébként sem túl lassú, inkább komótos lépései most szaporák lettek, majd hirtelen lassultak le, komor elszántságú, súlyos, elnehezült lépteken át egészen a riadtan megtorpanásig, a zavart tétozásig, hogy azután minden átmenet nélkül vagy éppen egy ideges borzongás villanyozása után, mintha egy beleépített dinamó indult volna meg, váljanak újra megiramodottan futólépésekké. A teljes demoralizálódás, minden eddig ismert ritmust vesztett járásban kifejezve. Dőlt, ömlött belőle a panasz – mindössze csak hangok nélkül, anélkül, hogy arra egyetlen távrolól is utaló szó is elhangzott volna. És közben bár szabályosan, de a beszédszünetekben jól hallhatóan mélyeket, szaggatottakat lélegzett, mint valaki, akinek ha törlik, ha szakad, egy meredek hegyoldalon kell felkapaszkodnia. Aztán egyszer csak, mint egy konok gyerek, dacosan rázta meg a fejét, jobbról balra, majd vissza, az inga maga, mintha egész lényét föl-kavaró gondolatokat akart volna elhessegetni. Én meg közben döbbenet figyeltem, hogy szépséges szerelmem arcáról hogyan süllyedt a semmibe a nemrég még ott ragyogó, hamvas ígézet, hogyan tűnt ez a drága arc most kifejezéstelennek, üresnek, mint egy jó ideje igénybe nem vett, gondosan beburkolt bútorszatú lakás. Úgy ahogy volt, az egész ember lényével tükrözve egy emésztő, lázas forrongással erejét messze meghaladó módon küszködő lélek szánalmas vergődését.

Egyszer, amikor őt az éppen látottaktól megrettenve figyeltem úgy, hogy még csak oda se mehettem, magamhoz se ölelhettem őt, a kétségbeesés mélyén felmerült bennem, hogy talán mégis kéne tenni még egy nyilván már elkészt, tehát utolsó, mit bánom én, a fába szorult féreghez illő kísérletet. Mi másra, mint arra, hogy rábírjam, rábeszéljem Évit magunk megmentésére. Hogy most még van, még rendelkezésünkre áll egy morzsányi kis idő, ne fecsérjük el – lássunk neki és használjuk ki. Dobjunk be mindent, amit csak saját magunkból meg fegyvertárunkból felhasználhatónak tartunk. Az ég szerelmére, ne azon gondolkodjunk meg sópánkodjunk, hogy hogyan fogjuk majd elviselni magát az elviselhetetlent, de minden lehetőséget csak azért is még egyszer végiggondolva, mindent tűvé téve azért, hogy azt az átkozott elválást hogyan akadályozzuk meg. Vagy ha ez nem megy, hát akkor legalább próbáljuk meg azt elodáztatni, valahogy, bánom is hogy, de időt nyerni. Na és ha ez se menne,

hát utolsó mentsvárként változtassunk magukon a mindennek az alapját képező premisszákon. Nem kellett hozzá sok idő: rá kellett jöjjek, hogy nincs menekvés, a mi időnk lejárt, most már minden kísérlet hiábavaló lenne. Ez, mármint a rábeszélés, bármiféle mögötte álló, szükség esetén harcba dobható erő nélkül, mindig is a vesztesre ítéltéknek volt az utolsó, kétségbeesett menedéke, márpedig a gyengék – csakis a félreértések tisztázása érdekében ismétlem – eléggé érthető okok miatt éppen mert gyengék fölöttébb ritkán alkalmasak arra, hogy cselekvésre buzdítsanak.

Rendben van, de azért egy kérdés talán még így is megengedhető. Évike – eresztettem ezt útjára –, tudva, amit tudunk, nem maradt volna most már számunkra semmi, de semmi más, mint tehetetlenül kivárni azt, aminek történnie kell? Évi erre még csak meg sem kísérelt válaszolni, ehelyett szemrehányóan nézett rám, mintha azt mondaná: hát még te is? Te is csak bántasz? Tudtam, hogy nincs értelme, de azért képtelen voltam megállni, hogy ki ne mondjam a kérdés másik felét is: Vagy te úgy gondolod, hogy Goethének igaza volt? Hogy ha Isten engem, téged, akárkit más milyenné kívánt volna tenni, mint amilyen végül is lett, akkor már eleve más milyennek teremtette volna? Igen – mondta lassan, minden szavát megforgatva Évi –, ha hiszel Istenben, ezt el kell fogadnod. Mint minimumot. Nézz rám: mondd, látsz engem jól? Biztos vagy benne, hogy engem látsz? Nahát, akkor azt is kell látnod, hogy én ilyen vagyok. Egy pillanatra eltűnődött: Hogy is szól az az olcsó nóta? Tudod, az egyike azoknak, amelyeket te üres óráidban oly előszeretettel szoktál nekem énekelgetni: „Én már csak ilyen vagyok, én nem tehetek róla...” Tamás, nálad jobban senki nem tudja – persze engem kivéve –, hogy a valóságban milyen vagyok. A többi? Ehhez képest a többi csak okoskodó játék a szavakkal. De most már kérőn, ha nem éppen esdeklőn nézett rám: ne tegyem ólmos fáradságát még nehezebben cipelendővé. Persze hogy nem is tettem. Elfogadtam a vereséget, mert ezek a szavak félreérthetetlenül közölték: nincsen nekem minderre egyetlen ellenérvem sem.

Így jött el azután a vég. December valamelyik utolsó napján Évi elborult arccal közölte: Zoltán apja meghalt. Ő nem teheti meg, egyszerűen nem áll módjában, hogy ne menjen el férjéhez; ezt magától értetődő kötelességének tekinti – kardoskodott, igaz, gyorsan belátva, hogy teljes mértékben szükségtelenül, mert mindezzel egyetértve nekem persze hogy nem volt szavam tervei ellen. Menjen, ha mennie kell. Sőt, amennyiben, mint gondolom, apósa közel állt hozzá, részvétemet is fejeztem ki. Bennem akkor, már nem tudom miért, egy határozatlan, elszíntelenedett részletekből összerakott kép alakult ki arról – igaz, gyorsan el is illant –, hogy apósa régóta betegeskedhetett és már jó ideje kellett rossz, majd súlyos állapotban legyen. Arról ugyan Évi mit sem szólt, én mégis mint nyilvánvalót könyveltem el: nem egyetlen, közel sem az első, még kevésbé csakis a lesújtó alkalom diktálta találkozásról van szó. Mert ugyebár ugyanekkor indult meg a pergőtűz, Zoltán a jó ügy érdekében mindenre hajlandó, bevetésre kész barátainak is a most már elsőprőnek szánt rohama, amelynek Évi a legkevésbé sem tudott, vagy ahogy én megítéltem, ekkor már nem is igen akart ellenállni.

Az év utolsó előtti napja már úgy nézett ki, mintha az lenne számunkra az utolsó. Évi, az egyenes, a nyílt, a nem kertelő Évi napok óta képtelen volt a szemembe nézni. Akkor régen, úgy tűnt, nagyon-nagyon régen még képtelen volt nemcsak abbahagyni, akár felfüggeszteni is a szemembe nézést; most viszont nem merte a szemét mondjuk az állam szintjénél magasabbra emelni. Aznap már beszélni sem igen tudott velem. Ekkortájt folyton Lawrence Durrell mondása járt az eszemben arról, hogy: „minden egyénnek van egy véges mennyiségű tartaléka bátorságból meg elkötelezettségből, tűnjön azonban ez jó esetben kiapadhatatlannak, a legkevésbé sem kimeríthetetlen vagy újra feltölthető”. Évi minden kétséget kizáróan messze túl járt már az ilyen vagy ami azt illeti, bármilyen határokon. Mégis, mindennek ellenére, az eszelős szenvedés ellenére is nyilván ragaszkodott ahhoz, és minden nyomás ellenében ki is

harcolta legalább azt, hogy szilveszteri meghívásunknak eleget tegyünk, hogy még erre az egy éjszakára együtt legyünk. Úgy tűnik, ez lehetett az a maximum, amit magát keményen megmakacsolva közvetlenül a diplomáciai tárgyalások lezárása előtt, még a legvégén a saját megnyugtatóra kiverekedett. Zoltán pedig, érezve Évi elszántságát, nyilván meg sem kísérelt neki ellentmondani. Igaz, tette Évi mindezt úgy, hogy maga mögött hagyta Zoltánnal zálogba a következő napra, egyben az új évre szóló, kötelező ígérletét. Vagy talán, szokásaimmal nem szükségszerűen ellentétben, ezúttal is rosszindulatú lennék, és Évi a befejezett tényeket elfogadva, azért csak férjét nyíltan antagonizálva a fejébe vette, hogy még egy utolsó, legutolsó ajándékot adjon nekem? Útravalóul?

Ha ez így lenne, és az utolsó pillanatokban végtére is minden érdekelt, bár a legkülönbözőbb indokokkal, de konciliánsnak mutatkozott, akkor tehát gondosan adjusztált, az alkalomhoz illően becsomagolt ajándékként érkezett el életem nyomorult éjszakái közül a legnyomorultabb, méghozzá annak a szilveszteri formájában – nem, nemigen lenne arról mit beszélni. Az élők sorából éppen most eltávozottnak – nem, nem Évi apósának – valamilyen ősi babona előírásait követve még egyszer föl kellett tápáskodnia a már otthonosnak érzett koporsóból és egy végső piruettre perdülni, hogy aztán végre, végre nyugton hagyják, engedjék elmenni újonnan kapott és máris megkedvelt helyére, bajtársai, a többi halott közé. Nem is tudom, miért és hogyan kerülve el oda, Zuglóban, sok ismerős körében, a körüti kabarészínházak város szerte jól ismert figurájának, a komédiás kis Kabosnak a lakásában volt a halotti tor, amelynek a megülésén kívül aznap éjszaka nemigen adódott egyéb dolgunk. Végül is nem nagy eset, ha jól meggondoljuk, mindössze csak az életünket vagy legalábbis annak nagy részét lopják mostanság el tőlünk. A legletörtebb, legalaposabban szétvert fejű és lelkű emberek szilveszteri ‘multságán’ ünnepeltük ezt meg, egy ocsmánynak ígérkező új esztendő pezsgővel köszöntésén. A vesztesek azért sem apátiával bélelt szilveszterén – még a meghívó is így szólt.

Mi Évivel ott, emlékezetem szerint, nem is igen beszéltünk. Úgy, mint két ember, aki közelebbről meg nem határozott okok miatt valamelyest tart egymástól. Nem, nem nagyon, csak éppen hogy. Éjfélkor, amikor az alkalomhoz nem éppen illően nyomorúságos hangulat tetőfokára hágott, félszegen, szomorkásan mosolyogva ölelkeztünk össze, ittunk egymásra meg elsősorban az új évre, a hagyományos szabályokhoz szigorúan ragaszkodva és karjainkat egymáséiba kulcsolva, elfogódottan-óvatosan csókot is leheltünk a másik arcára, így kívánva boldog új esztendőt egymásnak. Ezen azután én alaposan kiborultam, ezért jobbnak látva magam kivonni a forgalomból, elvonultam ledölni valahova, hogy ott balsejtelmeimmel osztva meg egyedüllétemet, magamat emészteni a legkevésbé sem képtelenül, szorgalmasan alvást imitáljak. Mindezt téve úgy, mintha bárki is törődött volna azzal, hogy én mit csinállok. Sokáig azonban ez sem ment. Azt hiszem, azokban az órákban bárhol szerettem volna lenni, csak éppen nem ott. És nem akkor. Amikor aztán a reménytelen kísérletet föladván és magamon erőt véve föltápáskodtam, leküzdhetetlen vágy vett erőt rajtam, hogy azon nyomban, addig, amíg még csak lehet, az öröklétet aprópénzre váltva Évi közelében legyek. Amíg még lehetek.

Egy másik szobában találtam rá, amint éppen félkörben elhelyezkedve három-négy emberrel beszélgetett, nekem legalábbis úgy tűnt, elmélyülten. Fura dolog, még most is látom magam előtt, sőt hallom is: valaki, alighanem a kis csoport alkalmi hangadója, közel sem kicsattanó, de kétségkívül általános derűtség közepette szigorú logikával éppen azt fejtegette, hogy az analógia fogalmára példát adandó még az újév adta új lehetőségek ígérletében sem lenne a legkevésbé sem helyénvaló a lehetséges változatok közül a besurranó tolvaj képébe állítani Kádárt november negyedik dicső országfoglalása alkalmából, csakúgy, mint annak a kellő és megérdemelt módon értékelése szempontjából. Ezzel mint amolyan legkisebb közös nevezővel mindenki egyetérteni látszott. Találtam egy széket, odavitettem Évi mellé, és leültem.

Éppen ő vitte a szót. Magamnak parancsolni képtelenül lassan, óvatosan, mint a hímes tojást, megfogtam a kezét. Mintha valaki a száját tapasztotta volna be, úgy hallgatott el azon nyomban.

Legalább száz, ha nem jóval több különböző módja lehet annak, ahogyan valaki valaki másnak a kezét érinti, megrázza, fogja, a sajátjában tartja. Más módokon ér hozzá az ember babusgatásra kész kezével egy gömbölyűségek meg lyukacsák uralta, a fél világ szépség-ideáljához oly közelfekvően remekbe szabott kisgyerek-babakézhez, megint másképp tartja sajátjában egy bajban lévő, bensőséges barátnak, egy rég nem látott, egymással annyi élményt megosztó bajtársnak vagy mondjuk egy öreg szülőnek a gyenge, májfoltos, kidudorodó erekkel át- meg átszelt kezét. Másképp ragadod meg két kézzel gratulálni egy versenyben győztesnek a kezét, és rázod meg enyhén, vigasztalóan a vesztesét. Másképp, ha valaki rádtukmálja, megint másképp, ha valaki előzékenyen felajánlja a kezét. Másképp kerítisz be egy hadonászó kezét, és megint más módon próbálsz megszabadulni egy sunyin odanyújtottól. Másképp fogod át a magát távozásra elszánónak, megint másképp a haldoklónak és jaj de nagyon másképp a halottnak a kezét. Én úgy, olyan felbecsülhetetlen, tudatosan értékelni meg sem kísérelhető kincsként tartottam kezemben Évike mozdulatlan, mostanság oly felkészületlen, a szeretés immár elsajátított és beidegzett gyakorlatából alighanem kikökkent kezét, ahogyan azt csakis egy egész lényében hálával átitatott férfi teheti a feltétel nélkül imádott nő kezével. Hát még akkor, amikor az a kéz reprezentálja, mert sűríti önmagába a másik ember dédelgetni vágyott teljességét. Még ebben a késői pillanatban is villamosság áradhatott belőlem vagy inkább belőle, úgy rándult össze Évi keze; ő maga úgy nézett most már ölelkező kezeinkre, mint éppen így, a meghitt párosban magukra talált élőlényekre, akik a nagy búcsúzkodáson belül most még külön is isten veled-et kell mondjanak egymásnak, hogy aztán halálfáradtan mosolyogva rám végül is ő vegye kezétfogó, babusgató kezemet még egyszer a saját birtokába. Bele azokba a gerincugratóan hűvös, bársonyosan sima, beburkoló, kisajátítani az elmúlt időben oly félelmetesen megtanult kezekbe. (Ó, ha azokra bízhattuk volna sorsunkat!) Összetette, még jól, igen, kiválóan emlékezve, a régi receptet követve, az ezerszer egymásra talált két tenyeret; úgy simultak azok egymásba, forrtak eggyé, mintha az enyhe nyomás az egyiknek a leglelkét vinné át a másikéba, mintha csak az ujjak összefonódása maga lenne a minden lehetségesen túlról még egyszer visszaköszöntő intimitásnak az önmagáért beszélő szimbóluma. Igaz, csakis egy pár pillanatig, amelynek múltán kezeink elbizonytalanodva húzódtak kissé vissza. Én mégsem engedtem el az övét; úgy tartottam kierőszakolt ajándékként kezemben látó, bölcs, nekem oly mértéktelenül sokat adó és mégis, mindenekfelett örökké csókolnivaló, váró kezét, mintha nem lennének halálbiztos információim a holnaptól kezdve rám váró életről – a keze nélkül. Nélküle.

Hajnalba, amikor már ki lehetett menni az utcára, taxival vittem Évit eddig sosem látott belvárosi albérletéhez, és ő, miután az utat végigcsókolóztuk, felhívott magához. A búcsúzás lám mégis csak előre tervbe vett ajándék-aktusához. Még egyszer, egymás testének egy életre szólóan mondvá búcsút szerettük egymást – de csak mint egy átsuhanó szellő, mint egy utolsó, bágyadt rebbenés. Közöltünk valamit egymással, egymás értésére adtuk azt, amit bárhogy másképpen kifejezni lehetetlen lett volna. Közben úgy, mint ha minden egyes vonást, apró részletet még egyszer leltárba véve örökre be akarnánk vésni emlékezetünkbe, a világ minden kincséért sem lettünk volna képesek egyetlen pillanatra sem levenni egymásról fájó szemünket. Mint azon az első, a legelső éjszakán – de, uram istenem, nagyobb már nem is lehetett volna a különbség! Megálltuk, nem tudom, máig sem értem, hogyan, de derekasan megálltuk, hogy ne sírjuk el magunkat, helyettünk csak a végtelenségig lelassult, éppen hogy nem teljesen mozdulatlan testünk zokogott. Közben, azt hiszem, félálomba ringatódtunk, el is szenderedhattunk. Majd később, mindenek után egy órát aludtunk is? Talán álmodtunk is olyan álmot, amely bár kereste, de valahogy sosem lelte meg helyét más álmodókban?

Aztán ennek is vége lett, én, akinek a távozás immár osztályrészévé vált, elmentem; ő nem marasztalt. Azzal váltunk el, hogy közölte: délben, délután Zoltánhoz megy, majd később, igen, este föl fog hívni. Aztán még motyogott valamit, végtelenül halkán, amit én nem értettem. Meg vagyok róla győződve, hogy nem akart ő, eszébe se jutott neki akkor engem áltatni.

Több mint egy teljes hétig, ő igen, pontosan napra, ha kell, akár órára is meg tudnám mondani, január nyolcadikáig nem hallottam róla, tőle, felőle. Egyetlen hangot sem. Igen, Évike, akinek ez most már változtathatatlanul, örökre a szokása lesz, megint nem volt itt – és az idő, mint egyszer, valamikor régen, megint ólomlábakon kúszott.

* * * * *

Kegyetlenség volt, az bizony, a javából, ilyen elviselhetetlenül hosszú időre nyomtalanul, egyetlen szó, bármiféle életjel nyújtása nélkül tűnni el. Mintha csak a föld nyelte volna el. Elveszni szórén-szálán. Ha nyegléskedni akarnék, úgy is mondhatnám: eltűnt, mint szürke számár a ködben. De válogathatnék kedvemre, kedvem ellenére a lehetséges kifejezési formák közt, akkor is kétségtelen: ilyesmit, valakin fél kézzel túladó főattrakciót eddig fel sem tudtam volna tételezni róla. Nem mintha időnként nem éreztem volna meg benne valamit, hányavetiséget vagy mit, azt, hogy van benne egy rá se ránts módra kemény, kőkemény, ha kell, bárdolatlan, az áramot egyetlen kattintással kikapcsoló, cudar vonás. Egy olyan ‘nekem most fontos dolgom van, te meg légy szíves kushadj’. Nem is a gazdi iránti szeretettől, az elragadtatottságtól magával tenni mit sem tudó, a bőréből kibújó és úgy fel-felugráló kiskutyának szánva, hanem egy afféle haszontalan, farkát behúzza somfordáló ebnek kijáróan, kérlelhetetlenül. Meg hát ott honolt benne, talán eleve adottan a habitusában a csakis egy-egy szököévből, de akkor viszont annál nagyobb erővel felszínre törő, az összegyűlt gyűlékony anyagokból lángra kapó vadság. Hiszen persze hogy örökölt ő az életem-halálon túl keserű, az engesztelhetetlen, az érvekkel cáfolhatatlan haragot elnyomni nem képes anyjától is. Csak hát ezeket a vonásokat meg a belőlük eredő fájásokat nekem mindeddig volt szerencsém amúgy istenigazából nem megtapasztalhatni. Amikor egyszer-számra érezni véltem valami ilyesminnek a halvány jeleit, fogalmam sincs, miért, de ez jutott nyomban elgyávult eszembe: a sokáig, végül már elviselhetetlenül a tűz miatt fenyegetett macska előbb-utóbb kapja magát és beugrik a vízbe. Ha nem...

Persze sok minden meg annak az ellenkezője is lehetett az elhúzódozó és úgy imponáló eltűnési mutatvány mögött. Évinek, tegyük fel, nem volt a végre már mégis ki is hirdetendő ítéletnek, az én szemembe néző és abba belemondandó szakításnak, egy bárhonnán nézve is drasztikus, kétfelé súlyos sebeket ütő cselekvéssorozatnak a lebonyolításához elég ereje; annyi mindent legalább részben jóváteendő, férjével akart lenni a temetés utáni napokban; az elmúlt hetek szenvedései nyomán képtelenné vált a gondolkodásra, nemhogy a határozott, összefogott erejű cselekvésre? Nem tudom. Csak azt tudom, hogy szigorúan kellett kordában tartani magamban az Évit meg a világrendet illető, nem éppen hízelgő érzéseket, véleményeket, nehogy valami mindent elrontó, az eddigi magatartásomnak meredeken ellentmondó cselekedetre ragadtassam magam. De azért a roppant erővel felszínre törő kiábrándultság, sőt harag érzése úgy sodort magával, hogy jó magyarosan, ha lehet, minél kacifántosabban káromkodjam végre ki mindazt, ami oly fojtogatóan rekedt belem. Nem kis fáradságomban kerültem ugyan, de azért megnyilvánulásaimban csak féken tartottam magam. Nem, dicséretemre legyen mondva, a sulykot továbbra sem vettem el. Dolgaimat gépiesen végezve minden ilyen irányú, magasröptű tevékenységemen felül jóegynéhány napig nem beszéltem senkivel, viszont vég nélküli társalgást folytattam saját magammal, nem hinném, hogy több eredménnyel, mint igen kevésbé stimuláló hatással, valahogy úgy, ahogyan azt egy magánzárkában hűsölő fegyenc teheti, vagy, teszem azt, a vadonban reménytelenül elkeveredett vándor.

Arra a generálpauza azért csak jó volt, hogy a teljes összeomlás közepette még látomásaim meg hallomásaim is legyenek – nem először és aligha utoljára életemben. Arra viszont rossz, de még milyen rossz, hogy mindenütt, szakadatlanul telefonok csörögtek – és azt talán már mondanom sem kellene, hogy minden egyes csöngés tőle jött – vagy jöhetett, kellett hogy jöjjön –, mert ugyebár folyvást ő hívott engem. Bezártságából, fogságából nem akart ő lelkendezve közölni velem semmi egetrázó újdonságot, de azt azért fontosnak tartotta, hogy vagy ezredszer ismétlje magát, azt is csak azért, mert éppen eszébe jutott; szóval csakis azt, hogy szeret, véget nem érően, sajnos nem tud rajta segíteni, lám, meg is próbálta, de nem megy, mert hogy nem csak így, egyszerűen, de úgy, olyan igen-nagyon is szeret. Ha történetesen borbélynál voltam hajat vágatni, és valahol a hátam mögött a fodrászüzlet telefonja berregett, majd kiestem a karosszékből, mert nyilván ő hívott. Próbáltam magam mindennel és mindennek az ellenkezőjével elfoglalni – de nem tudtam, mert a telefon továbbra is folyton csöngött bennem. A világ összes telefonhívása valamilyen kapcsolási hiba folytán mind belém, az én reszkető gyomromba futott be, és ott csilingelt. A szakadatlan láрма miatt nem is voltam képes hallani magamat gondolkodni, annál is kevésbé, mert koncentrálni aztán egyáltalán nem voltam képes. Akkor kaptam, szinte csak amolyan ismerkedési gesztusként, az első idézést a rendőrségre, roppant figyelmesen ugyan személyes kézbesítéssel, azt viszont már nem mondhatnám, hogy évődő mosolyok kíséretében, sőt kifejezetten frusztráltan, na nem, a legkevésbé sem szükségszerűen a személyem ellen szólóan, de azért, mert a szemmel láthatóan tanácsalanknak utasításuk szerint házkutatást kellett volna tartaniok, csak az üres szobában nem volt a nyomorultaknak ezt hol tenniök. Ez aztán felfoghatatlannak bizonyult számukra, akárhogy is rágódtak rajta. Gondolom a megfeszített agymunkát elősegítendő ketten még a barettet is levették fejükről, hátha az segít valamit. Egy ideig a mélyhűtőben tébláboltak, majd zavarukat leplezendő kezdtek maliciózus megjegyzéseket tenni egyes akasztófára való léhűtőkről. Még mintha utalást is hallottam volna valamiféle süketfajdokra, akiknek az egész hóbelevancuk beleférne egy aktatáskába. És közben fagyos tekinteteket vetettek rám. Mind a hárman; beszélniök kellett, hangokat kiadni, mert félték őket, de meg mennyire félték, például amikor Gera Gyuri is bejött; az ország ellenséges hangulatát a bőrükön érezve a régi-új hősök veszettül féltették nyomorult életüket, pedig még azt sem tudták volna megmondani, vajon milyen, váratlanul rájuk törő veszélyeknek lehetnének kitéve. Talán olyannak is, hogy ha nem vigyáznak, a végén még haragjában, jogos felháborodásában egy óvatlan pillanatban nem rám, hanem ugyanazzal az erővel megbecsülhetetlen szolgálataikért kikre másra, mint rájuk csukódik a tábori ágy? Micsoda baromi ötlet: házat kutatni – egy üresen pangó társbérletben? Intim hármásban? Surmó módra? És ettől függ küldetésük sikere? Úgy térjenek vissza, hogy a végrehajthatatlan parancsot nem teljesítve foltot ejtsenek saját reputációjukon?

Én meg csak változatlanul, éjjel-nappal a ‘telefonnal’ voltam elfoglalva. Hogy utóvégre mit is vártam volna az egyebek közt a katonai kiképzésemben oly fontos szerepet betöltő ‘távbeszélőtől’? Azt még így utólag sem lenne rossz tudni, de arról sajnos nekem a leghalványabb foglalmam sincs. Világosabb pillanataimban – vagyis igen ritkán – a legjobb esetben is csak olcsó, lapos ‘igazságok’ jutottak eszembe. Ilyenek például, hogy aszongya: a nők egész lénye nem is annyira parfümmel, mint inkább rejtélyekkel, sőt rébuszokkal átitatott, mélységesen mély titok – nem lenne a legjobb, ha ezt a titkot soha senki, de legalábbis én meg se kísérelném oly igen ingerlő, magábaszippantó rejtékhelyén birizgálni, bolygatni? Elsősorban és főleg nem ott, ahová a Természet azt az állítólag oly bódító ajzást maximálisra fokozandó módon és a legkevésbé sem ideiglenes hatállyal amolyan betevő falatként helyezte letétbe? Erre a célra gondosan kiválasztva – hát még Ő is? – legsebezhetőbb pontjukat? Ott, oly közel és mégis oly igen messze a kulisszák mögött? Nna, ha már így lenne, akkor maradjon csak az a számomra érdektelenné vált titok rejtékhelyével együtt mindörökké az ő sajátjuk.

Hát igen, a telefon. Egyszer este, már az ‘ágyban’, alighanem közvetlenül elalvás előtt kívülről látni véltem magamat egy irodai jelenetben. Láttam a pasast, belesüppedve a karosszékekbe úgy, hogy az arca az íróasztalon elheverő karján feküdt, miközben várakozó ujjai a telefon tárcsáján nyugodtak. Dehogya, nem nyugodtak, de doboltak. Doboltak, és a várakozástól ingerültté válva mind idegesebben tették azt. Valahogy az zakatolt a pasas fejében, hogy nem kellene ilyen lehetetlen pózban ülnie, mindenki szeme láttára, mégis csak a hivatali szobájában. Aztán meg arra gondolt, hogy a kezét le kéne vennie arról az istenverte telefonról, de hogy megmozduljon, arra már nem volt ereje, még kevésbé lett volna képes bármi ilyesmire elszánni magát. Mert kifejezetten úgy érezte, hogy ő maga meg az életében oly sok minden más is a lehető legközvetlenebbül függ attól a jelentéktelenségével tündető, magát puritán egyszerűségű közhasználati cikknek álcázó, most aztán juszt is elcsendesedett, depresszív bakelitvacaktól. Persze ha akarná, föl is emelhetné, a falhoz is csaphatná, a földhöz vágva akár szét is taposhatná – de az se változtatna semmin, továbbra is csak függene tőle – ő maga is, meg benne minden, de minden parányi kis része önmagának. Az ujjai ekkor már nem is doboltak, csak cselekvésre készen heverték a telefonon. Na igen, hát persze, a modern élet árnyoldala, a telefon. Csakis azt kellett neki nem ímmel-ámmal, de szakadatlanul feszült figyelmével követnie. Azt az önmagában véve inkább csak bumfordi, mint eleve rosszindulatú telefont. Az enyelgéstől az idő agyonütéséig mindenre felhasználható, az érces meg a simogató hangokat, a jó meg a rossz híreket egyforma készséggel továbbító, alapjában véve talán semleges jószágot. Azt, amit én viszont olyan korlátlanul, egész életem minden keservét beleadva gyűlöltem.

Aztán eljött az idő, amikor a lázas örület már nem egy dallamtöredék szakadatlan ismétlésében nyilvánult meg, mint annak idején, a kölyökkori betegség és a láz kezdetekor, egy soha többé meg nem talált, akkor engem minden másnál jobban lenyűgöző, minden kétséget kizáróan pentaton népdalszerűség formájában, amelyet fél-önkívületben képtelen volt beteg szervezetem egyetlen pillanatra is kikapcsolni, hang nélkül magamban éneklését, őrzítő monotóniáját vagy inkább végtelen egyszerűségét, nem tudom, miért, de mindennél szív-fájdítóbb dallamát abbahagyni, hiába éreztem úgy, hogy ha ezen a hosszú órák, sőt napok óta tekergő valamin nem sikerül változtatni, akkor menthetetlenül megőrülök, sőt ezt a feladatot már teljesítettem is; most meg, lám csak, az élet bolondos szimmetriái, ezt felváltotta a képtelenségem arra, hogy egy fejemben zakatoló Shakespeare-idézettől szabaduljak. Éjjel-nappal, amikor csak a telefon nem csengett, én Leontes nagy monológját duruzsoltam magamnak, mi másról, mint a magát erőszakkal rám oktrojáló, akkor kedvenc témámról, meg mostani hű barátomról, a Semmiről – a *Téli regéből*.

Úgy, hát sugdolózni semmi?
Orcájuk egybetenni? S orrukat?
Szájába nyalni nyelvvel? A kacajt
Sóhajba ölteni? Mind derék bizonyosság
A hitszegésre. Nyomigálni lábát?
Sarokba bújni? Azt kívánni, hogy dél,
Éj, óra, perc fusson? hályog vakítson
Minden szemet, s ők lassanak tovább is
Vétkezni, látatlanba? semmi ez?
Hát akkor a föld s minden rajta,
Az ég földje semmi, s a cseh semmi,
Nőm semmi szintén s e sok semmi
Hát semmi ez!

Csak ezt kellett több százszor elmondani – aztán már jött is a megváltás. Mert azért egy hét alatt sokat ‘fejlődtem’: néha nem zakatoltam egyvégtében a Semmit, voltak egész pillanatok, amikor nem csörömpölt abszolút semmi (Hát semmi ez?), sőt az is előfordult, hogy nem vártam a csöngést. Végül mikor máskor, mint természetesen pont egy ilyen töredékmásodpercben, amikor rá se hederítve, a milliószor begyakorolt mozdulattal vettem föl a kitartó hallgatására ráfázott telefonkagylót a kiadóban, akkor volt ott a vonal másik oldalán – Évike.

Gondolom a szerző oktalankodásai miatt elgyengült olvasót meg sem lepi: ha agyonütnének, akkor sem emlékeznék rá, hogy mit beszéltünk. Csupán valami olyasmi maradt meg bennem, hogy a hogyavagyolások félszeg formái, az elfogódott bevezető mondatok elhangzása után Évi közölte – a többnapos eltűnésről futólagos említést sem téve, mintha a figyelmüket minden apró részletre kiterjesztő emberrablóknak erre vonatkozóan magára kötelezőnek tartott ígéretet tett volna (lásd még a ‘stockholmi szindróma’ címszó alatt) –, hogy munka után találkozni szeretne velem; ő javasolt egy olyan eszpresszót, ahol együtt még nem voltunk. Mint ahogyan az kivétel nélkül mindenből világos volt, ha egyáltalán valami, akkor sem sok kétség férhetett hozzá: ami most jön, az az utolsó nyolc nap töprengéseinek az eredménye lesz, amelynek bizvást lehetne ezt a címet adni: Bevezetés a szakítás tudományába.

Én persze – tudom, már hogy is ne tudnám, hogy fölösleges ezt vagy bármi ilyesmit mondani – nem kérdeztem semmit az elmúlt napokról csakúgy, mint a délutáni találkozás feltehető tartalmáról sem. Körülbelül úgy, olyan eleve korlátozhatatlan lelkesedéssel vártam a találkozóra, kedvesem újralátására, mintha gyökérkezelésre kellett volna mennem egy szadista fogorvoshoz, aki elvből nem használ novokaint. Egy délutánra még az a kiégett, alkalomadtán fafejű, idétlen kísértet, aki Holló Tamás álnéven ezen a történeten átsuhan, általában ilyen, most viszont kifejezetten olyan formában fog majd materializálódni. De legyen bármilyen is az a forma, az egykori szoknyavadásztól, mára viszont már lestrapált, fásult kísértettől gondolom joggal várható, hogy a róla terjesztett álhírekkel szemben a civilizált élet nyomorúságai közt már nem is olyan váratlan helyzetében nem viszolyogva, de határozottan és méltósággal, egy volt távbeszélőshöz illő, tartott strammsággal viselkedjen majd. Hiszen abban a nem mindennapi kitüntetésben részesül, hogy személyében magát a hóhért akasztják.

Ezért is úgy döntöttem, hogy amikor a nyakamhoz illesztik, majd ráteszik a kötelet, az ezt megelőző egy-két órát még híven eddigi, utolsó félévbeli kifacsarodott magamhoz csinálom végig. Tehát: nincs panasz, még egy zokszó erejéig sem; nincs szemrehányás, nincs tetemrehívás vagy bármiféle elemzés; nincs hátra-, de nincs előrenézés sem; nincs érvelés, nincsen kérdés; persze hogy nincsen csacsogás meg fecsegés, mint ahogy nem lesz mód lefetyelésre meg karattyolásra sem; nincs kérkedés, de nincs fogvacogtatás sem; nincs nyakra-főre emlékezés, nincsenek azokról szóló, felpuffadt frázisok; nem lesznek a túlfűtött képzelet által felskiccelt képek; fővesztés terhe mellett nem lehet semmiféle trágár beszéd hallatója az egykori vitézi tornák hőseiből ránk maradt Holló Tamás mai reinkarnációjában, mert egyetlen megveszekedett szót sem akarok hallani minden létező és nem-létező dolognál érdektelembbé vált saját magamról; mindezeneken felül pedig olyan kedves leszek, amennyire azt csak képességeim megengedik; segítek, ha kérne tőlem bármit is, amit viszont, őt ismerve, egyáltalán nem hiszek. Nem, meg sem kísérlek úgy tenni, mintha az elmúlt hetekre elkövetkezett nyolc nap alatt viselkedése vagy bármi más miatt kisserettem volna belőle, megszűntem volna őt szeretni. Szeret, nem szeret, szívből, igazán... Igen kevésbé olyan témák, amelyekről szakításkor szoktak tépdésve duruzsolni. Na és persze mondjon távozó szerelmem akármit vagy semmit – hahó, a Semmit, azt aztán bizony most ő fogja felmondani! –, értékelje a jelent, a múltat vagy a jövőt, a sors kifürkészhetetlenségét bárhogyan is, azokat én előre is készségesen fogadom majd el. Ily módon azután miért lehetne meglepő, ha a várt, ez esetben maga a rettenetesen várt módon következne be? Vagy még, már ha ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne, azt is messze felülmúló módon? Bennem volt tehát már, csak világra hozatalának a

közel sem fájdalom nélküli elősegítésére várt az, amit engem életéből kituszkolt szerelmem éppen hogy csak valamivel később imígyen fogalmazott meg: „ilyen gyönyörűen szakítani is csak mi tudunk”.

Mindezt sokkal egyszerűbben így fogalmazhatnám meg: pokoli kínokat szenvedve, de elképesztő módon éppen azok tudatában találtam rá az így nem is remélt vagy kívánt szabadságomra. Igen, fura, engem is meglep, de azért értem, miért tolakszik ide ez a szó – ‘a szabadságomra’. Az újonnan elnyert szabadságomra ahhoz, hogy semmit, amire úgyse kapnék választ, ne kelljen kérdezni. Az elképedten üdvözölt szabadságomra ahhoz, hogy abszolút semminek a bekövetkeztére ne számítsak, azt ne vegyem soha többé készpénznek. Na és végül szabadságomra ahhoz, hogy mindent, ami csak emberileg lehetséges, tegyek meg annak érdekében, hogy az égvilágon semmitől se váljak függővé. Már persze csakis annyiban, amennyiben ez rajtam múlik.

Így azután egyáltalán nem zavart, hogy ő, a ‘mi’ másik fele, a szépen szakító, még csak egy szájalmas, egy vacak kis indokot, egy olcsó, mit bánom én, a hajánál fogva előrángatott okocskát, valahol olvasott limonádé-indokocskát sem vetett oda koncként nekem arra, hogy elragódhassak rajta: végül is ő mit mondhat magának, szerinte vajon miért kell ennek így végződnie! Ha végső elkeseredésemben saját szabályaimat felrúgva bizgattam, feszegettem volna, bedobtam volna még magát a harapófogót, akkor sem lettem volna képes belőle bármit kihúzni. Igaz, én tudtam – vagy 90 százalékat a vélhető okoknak tudtam –, de hát ő azt nem tudta, hiszen honnan is tudhatta volna, hogy én tudom. Még annál is kevésbé, hogy mi az, amit tudok. Ami – nekem nincsen semmiféle okom sem arra, hogy ezt titkoljam, főleg nem magam előtt –, be kell lássam, nem is tekintendő olyan nagy csodának, hiszen minden jel arra utal, hogy bármi ilyesmi őt egyáltalán nem is érdekelte. Fel sem merült benne, hogy az okot vagy valami hozzátétőlegesen hasonlót, olyasmit, ami megközelítően annak fogható fel, a szakító fél úgy nagy általánosságban azért, mondjuk, ha nem akarja az egész ügyet fenékenrúgással intézni el, ha másképp nem, hát amúgy érintőlegesen körül szokta írni. Már csak a pallérozatlan agyú mufurcok kedvéért. (Elmegyek, kedves Jóska, mert nincsen nekem más választásom; be kell valljam, bármit mondtam is erről azelőtt, a múltban, én nem igazán szeretem, mit titkoljam tovább, igen, sajnálom, ha megbántalak ezzel, de – én egész szívemből utálok a csiricsaré ingeidet!) Vagy hazudnak, pallérozatlanul pofádba hamukálnak valamit. (Nem, Jóska, te vagy, mint ahogy mindig is te voltál az egyetlen, az igazi; a többiek, azok a kósza népek soha nem is számítottak; nincsen az én megtört szívemben rajtad kívül senki más.) Vagy pszichologizálnak. (Nem tehetek róla, de már jó ideje úgy érzem: tragikus tévedés volt az egész. Talán a kezdetektől fogva. Neked, drága Jóskám, nem énrám, az én szürke jelentéktelenségemre volt szükséged, hiszen te oly sokkal jobb, különb vagy nálam!) Főleg azok teszik az ilyesmit, akik olyan kimondhatatlanul szépen szakítanak. Persze a végére hagyva magát a fortélyos mesterfogást. (Édes-kedves Jóskám! Mondd, miért kell ennek így lennie? Ugye lehet, hogy az egész csak rossz álom? Felébredünk, és minden nyomban megint a régi lesz. Ugye te is hiszel ebben? Igen? Ez jó, nagyon jó. Akkor hát isten veled!)

Igen, Évi konokul következetes maradt az eddigiekhez. Vágyai ellenében vélt kötelességéhez. Bár szavainak egyáltalán nem volt éle, az, amit **tett** – vélhetném legalábbis –, az oly igen hangosan beszélt önmagáért, hogy attól nem is nagyon hallottam azt, amit közben **mondott**. De ha mégis hallottam volna, akkor nyomban kiderült volna: az egyáltalán nem az alapvető ‘Miért’-ről szólt, hanem a végtelenül felületes ‘Hogyan’ vált Évi, az Igazság Rendíthetetlen Bajnoka számára élete nagy szerelme lezárásakor a szakítás fő motívumává. Mintha csak tökéletesen megfeledezett volna arról, hogy igenis válasszal tartozik, még akkor is, ha a megválaszolandó kérdést fel sem tették; de hát attól még az a kérdés ott lebegett felettünk, közöttünk meg bennünk. Egyébként is nekem szilárd meggyőződése: nemigen akad olyan ember, aki valaha is megértette volna saját fortélyos mesterkedéseit annak érdekében, hogy

elmeneküljön, megszabaduljon önismeretének felsejlő, csak éppen rémisztően gyászos árnyékától. Ez azonban a legkevésbé sem zavart abban, hogy ne én legyek az, aki a magyarázat nélküli szakítást ‘megérti’. Éppen hogy csak nem túlzottan lelkesen – de azért barátián, simogatón, beletörődően. Már amilyen én szoktam volt lenni vele – meg még több. Hiszen végül is, amint az, gondolom, az eddig elmondottakból bárki számára kiderül, aki eddig is odafigyelt, ez nem is járt olyan túlságosan messze az igazságtól. Csak éppen hogy közben a magamra erőltetett, átkozott sztoicizmus révületében leledzettem. Azt hittem, tényleg, valóban egy ideig azt hittem, hogy higgadt, nyugodt vagyok; hogy a modorom úgy egészében rezervált, de a körülményekhez képest nem teszek semmit, ami nem én lennék; nem meresztgetem szerelmetesen a szemeimet, amivel csakis feszélyezném őt; nem mondom neki, hogy a szavakat lassan formáló ajkait szeretném csókjaimmal elhallgattatni; bármi ilyesmivel csakis őt tenném az amúgy is elkerülhetetlennél még jóval elfogódottabbá; de aztán, többé már nem viselkedésem kordában tartására összpontosítottam, mert nem lehetett magam előtt titkolnom, hogy valahol, nagyon mélyen, a lelkem legmélyén védekezésre képtelenül, soha nem ismert módon, halálosan meg voltam rettenve. Az egész képhez az is hozzátartozik, éppen ezért nem is kis mértékben meghökkentően, egész valómból kikökkentően hatott rám, hogy miközben őt hallgattam és néha – nem is olyan néha, hiszen a most magává az antiklimaxszá vált Évikének az embertelen zavarát érezve persze hogy megpróbáltam kisegíteni – én is mondtam valamit, bár azért azt túlzás lenne állítani, hogy egymás szájából kapkodtuk volna a szót. Na és közben én óhatatlanul úgy éreztem magam, mint a régi, hitleráj-időkből származó sztorikból előlépő, ütődött zsidó figura, aki a nációkkal együtt, illetve azokat is túllicitálva kiáltja harsányan: *Heraus mit uns! Ki velünk! A fészkes fenébe velünk!* (Vagy ezt valahol már mondtam? Ha nem, hát akkor kellett volna.)

Amit viszont nem mondtam, de aminek az érzése eluralkodott rajtam, olyannyira, hogy arra gondolva még ma is érzem ugyanazt: Jó, rendben van, legyen, ha elkerülhetetlen, ha így kell lennie. Ha egy szóval vagy százzal, vagy akár szavak nélkül – el kell hagyjál. Csak tudod, az a nagy baj, kislányom, Évikém – mondogattam neki, de hangtalanul, csakis magamba befelé –, hogy többé ne legyek veled körülírva, általad meghatározva, miattad érthető; mert tudod, édes, az valami olyasmi lehet, mint realizálni – minden fali-, villany- meg ingaóra, amelyre csak pillanthatok, egyszerre megállt, minden karóra, még nagyapám zsebórája is, pontosan ugyanabban a pillanatban, így azután többé nem lesz majd mód megmondani, ha véletlenül engem kérdeznének, hogy hány óra is van. (Attól tartok, hogy ezek az elemek is Bergman műveiből szívódtak belém.) Csak az marad meg időnek, az is kótyagosan, amikor te elmentél. Mert az általad kimerítően, tökéletesen definiált-definiálható Tamás lám most kifutott már minden időkből. Mert tudod, halálra sebezte őt, hogy ahogy te mész el, az órák összevissza vernek, mutatóik eszelősen rohannak előre meg hátra, mert kontár kezek elrontották mesteri szerkezeteiket. Meg mást is majdnem kimondtam, de csak majdnem. Azt, hogy nem szabadna elkövetned semmi olyasfélét, ami egyszer már megtéve nyomban örökre el is végeztetett, olyannyira, hogy ezen akár ruhaszagató sírásmokkal sem lehetne majd változtatni. Valaki egyszer erről valahol ezt írta: Sámsonnak a haja ugyan újranozott, de a szeme már nem; az idő egyes veszteségeket helyreállíthat, másokat azonban soha többé nem tehet már jóvá. Meg azt is mondtam: te, drága kislányom, itt velem szemben, most ugyan még látott, de azután már csak elképzelt, felidézett arcoddal bizony még egy fiatal lány vagy – igen, persze hogy a javából. A legjavából. És íme, látod, máris oly sok minden elvégeztetett: e ‘kislánynak’ a roppant nagy részét a férje – vagy bárki más – a legkevésbé sem birtokolja – na persze nem a szó archaikus vagy akár patriarchális értelmében –, többé már soha nem is fogja. A szó semmilyen bevett, elfogadott értelmében sem. Mindenki közül talán ő, bizony, ő, Zoltán maga a legkevésbé. Még ha akarná, sem adhatja Évike többé már úgy igazából oda magát valakinek, azt, ami már nem is az övé. Nem csakis az övé. Amit-akit az a drága lány oly könnyelműen eltékozolt. Pedig én, sokat megsejtve a jövőből, adtam neki éppen elég gondolkodási időt.

Még az után is, hogy engedett engem beugrani az életébe, hogy mindennél keményebb kényszerrel megkövetelte, hogy ezt tegyem. Amiről most még azt hiszi, hogy amit azóta egyvégtében adott, azt most csak úgy, mint a babaruhát, következmények nélkül vissza lehet venni. Csakhogy az az az – többé már nem ugyanaz. Mert azt az azt ezen a világon utoljára én ismertem és szerettem úgy, hogy halálos kéjjel szakítva ki magamból hozzáadtam az alapképletéhez magammagamat is. Így azután, ezzel az egyszerű fúzióval, efölött ő többé a régi módokon már nem diszponálhat. Ezt a jogát, de még inkább ennek a lehetőséget elveszítette. Márpedig ezt megtanulni, sőt meg is érteni – ez neki sajnos még hátravan. Hogy többé nincs a világon senki, de senki, akinek ő úgy, ahogy nekem adta, adta és újra adta, még egyszer odaadhatná magát. Ezt a magasztos gesztust többé már nem gyakorolhatja. Ezzel szemben viszont, valóságos ragadozói skandalumként, mindenki, aki csak arra jár, kötelességének tartja majd, hogy vérszemet kapva harapjon ki az elhagyott javakból, ízes-zamatos belőle egy részt, kicsi vagy nagyobbacska falatot. Na, nem sokáig, csak addig, amíg a készlet tart. Amíg csak áll a bál. Amíg Évike életén élösködhet.

És közben, míg a magányos párbeszédet folytattam, megnyilvánultam – legalábbis a magam számára – még egy harmadik változatomban is. Az pedig nem csinált az égvilágon semmit, nem szólt egy szót sem, meg se nyikkant, még csak nem is fájt. Egyszerűen ott ült, Évit nézte és figyelte, hogyan múlik ki apró átalakulásokkal, minden percben egy újabb félénk, zavart rezzenéssel a szerelmünk. Mert mint általában mindennek, ‘mindenféle földi szerelemnek’, egyszer ennek is véget kellett érnie. Mert mi ugyebár megmérettünk és könnyűnek találtatunk. És közben nem tudtam szabadulni attól a bennem éppen most feldobódott gondolattól, hogy a mi szakításunkban a maga módján úgy tükröződik az eljövendő, még teljes valójában kibontakozandó Kádár-korszak, mint egy vízcseppben a tenger. Mert aminek a nevében Évi itt mindezt teszi, az meglehet látszatra, a felületén igaz, de akkor sem több, mint szofista maszlag, ami annál kétségbeejtőbb, mert ordítóan **nem igaz**; mert szükségtelenül bár, de maga a lényeg teljes egészében nem őszinte, amiatt a végtelenül egyszerű ok miatt, hogy a dolog természetéből kifolyóan nem is lehet őszinte; mert magukra a sorsunkat meghatározó kérdésekre nemcsak hogy nem ad választ ez sem, az sem, viszont azt még csak meg sem kísérli, gondosan kerüli a lehetőségét is annak, hogy a húsba vágó témák kerüljenek a terítékre; mert ami most itt történik, az *durch und durch*, szemérmetlenül lett a nem beavatottak, a dolgokat a maguk igaz voltában látni nem merők számára félreismerhetetlenre manipulálva. Mert nem tesz többet, mint flastromot rak a nem a felületen, hanem ott lenni, a mélyben ütött, egy-egy rossz mozdulatra alighanem egy életen át sajgó sebre. Mert álruhába öltöztetve és a helyesnek tűnő szavakkal dobálózva a hátsó ajtón át, de a leglényegét tekintve mégis csak visszahozza a bukott, a menthetetlenül rothadt *status quót*. Itt is, ott is. Ő maga csakúgy, mint az, amit tesz. És mert mindezért végső fokon az égvilágon semmit nem old meg, csak kiöli magát az életet, kigyomlálja annak minden kis, ártatlanul meghúzódó maradványát pusztán létünkéből, tologatja-toszogatja a meg nem oldott, ezért később majd újra meg újra ránk robbanó, mind nagyobb súlyokat magán cipelő kérdéseket, és közben mulasztja, menthetetlenül elkótyavetyéli az életünket. Azt az életet, amellyel oly remekbeszabott dolgokat lehetett volna együtt művelni! Például, hogy mást ne mondjak, szabad akaratukkal gondosan gazdálkodó, szabad emberekként élni. Csak úgy magától, ha lehet, összefogottan, ha kell, elengedetten, ha már egyszer megharcoltunk érte, nem pedig ilyen hazug-heroikus, jaj istenem, tátott szájún ostoba pátosszal. A lényegét nagyvonalúan sikkasztva el. Téve még azt is potom áron, de a még mindig elégedetlenkedők számára rendelésre készségeken parázna módra.

Amikor aztán kifogytunk az összejövételünk célját elősegíteni hivatott szavakból, szó-pótlékokból, ottmaradtunk a túlaradó, de ki semmiképpen nem csordulható szívünkkel, elérkezett a távozás ideje, Évi – én úgy éreztem, és ezért is elmondhatatlanul, elviselhetetlenül sajnáltam – szabályos pánikrohamot kapott. Arcán piros foltok gyúltak ki, egymás után kellett vegye a

mély lélegzeteket, egyet, aztán még egyet, meg megint egyet, hogy a mélyről feltörő, kimondani rettegett valamit visszanyomja. Milyen tévedhetetlenül tudtam, mit nem volt szabad kimondania! Addig is tágra nyílt szemei most, ha lehet, még hatalmasabbnak tűntek. Aztán, pár pillanat múlva, rám most már véletlenül sem nézve és alig hallhatóan, szinte suttogva, maradék erejének a végéhez érve, mintha segítségért esdekelne, arcán egy torz grimasszal, sírásra görbült szájjal, könnyörögve rebegte: meggyünk?

Kínosan esetlen volt a kabátfeladás, a távozás. A pincérnek nem akaródzott odajönni, én tehát, életemben először úgy, amint azt az amerikai filmekben oly gyakran megcsodáltam, távozás közben hanyag mozdulattal egy bankjegyet vetettem oda az asztalra. Hiszen mégis csak az volt a szakítóasztalunk, rajta a szakítópénzzel. Szakíts, ha bírsz – szakítok is. Gáz van – vettem oda a jelenetre valahonnan hirtelen elősiető pincérnek.

Aztán kint az utcán még egyszer, utoljára és óvatosan, mintha törékenyekké váltunk volna, megöleltük egymást. Megöleltük egymás télikabátját. Csók nélkül. Nekem megmagyarázhatatlan módon a torkom szorult össze; féltem is, hogy valami baj történik. Aztán elengedtük egymást.

Az utolsó képem: ott áll tölem két lépésre az én nemrég még kiteljesedett, büszke szerelmem, meggyötört, kínba torzult arccal, száraz, égő szeme irdatlanul nagyra nyílván, alatta karika, valóságos árok; elveszetten, tétován mered rám, úgy, mint egy belőle kizuhanó sikolynak az előfutára – jóságos egek, mi történik velünk? – dőbben bele; görcsbe rándult arca maga az ordító kétségbeesés, az arc szinte széthullásra kész, már nem több, mint egymástól független vonások kontrolltalan összege; karjai élettelenül csüngenek le teste két oldalán. Egyetlen szó, egyetlen mozdulat elég lenne ahhoz, hogy menthetetlenül kiváltódjon az embertelen fájdalom könnybe fulladó vízesése.

Nem lett volna szabad őt így elengednem, mert ha egyáltalán tudta is, hol van, akkor is látszott, hogy forog vele a világ – de mindez sajnos csak később jutott eszembe. Ehelyett végtelenül gondosan vigyáztam arra, hogy még őt így látva is én legyek az, aki megfordul, hogy én menjek el először, hátra a világ minden kincséért se nézve. Nem, dehogyis, persze hogy nem presztizskérdésből, csakis azért, mert az elviselhetetlen tortúra végén aztán már nem bíztam se magamban, se szervezetemben. Mentem elfelé, kifosztva, kiürülten, a végletekig elcsigázottan, mintha egyetlen órányit sem aludtam volna az óta a nap óta, amióta a világra jöttem. Mentem gondolatok nélkül, azt hiszem, csak éppen hogy gyanítva: lám, milyen játszi könnyedséggel lehet az élet egy dolog, ahelyett hogy egy másik lenne; mostantól kezdve **olyan**, nem mint ahogy megszoktam, hittem, vártam, amint beleéltem magam, vagyis: **ilyen**. Meg hogy látszatra-e vagy sem, de milyen véletlenül, esetlegesen jönnek létre, formálódhatnak ki emberi sorsok. Hiszen a gyanútlan megfigyelő számára milyen ostobán véletlenszerűnek tűnhet a végzet, holott a dolgok szigorú logikája szerint az talán nem is alakulhatna másképp, mint ahogy alakul.

Mentem, csak mentem, mechanikusan, az orrom elé nézve. Nem, még fizikailag sem éreztem teljesnek magam, hiszen Évi gondatlanul magával vitte a neki odaadott testemnek-lelkemnek egy részét. Csak mentem, mint valaki, akit talán megérintett a guta, hiszen testem egyes, nálam maradt részei mintha megbénultak volna. A korán éjbe hajló téli ég megereszkedetten terült a városra, beszórva az utcákat foltos felhőkkel meg azok ködös árnyékával, a járdaszélektől a zimankós homályba vesző horizontig. Olyan passzív-agresszív idő, amely lassan, de annál biztosabban tolakszik az ember bőre alá. A levegő mintha mozdulatlanul merengő, gyászos katyvasszá sűrűsödött volna körülöttem. Egyszerre csak esti szél fújt bele a hátamba, szapora kis lökésekkel, anélkül hogy képes lett volna elébem vágni, pedig én, én aztán hagytam volna. Ha olyan sürgős dolga van, hát csak menjen, hadd menjen. A mellettem-elöttem-mögöttem mozgó meg jövő-menő emberformájú lények csupán mindenféle

tartalom meg értelem nélküli, pusztán az utcai közlekedésben uralkodó fizikai törvényeknek engedelmeskedő háttértárgyakként léteztek. Az érzések, amelyek magukkal hozták az emberiség maradék részének a részleges fogyatkozását, azok viszont igen sokoldalúak voltak. Valami olyasmi is szerepelt közöttük, hogy tőlük eltérően egyedül én nem mentem sehová, hiszen nekem nem volt úti célom, csak egyetlen, viszont annál inkább halaszthatatlan feladatom, a feltétlen megbízhatóságom tudatában általa rám bízott, felettébb fontos dolgom, hogy Évinek kijáró utolsó kötelezettségem szerint – mennem kellett. El, el, el. Biztos ő is ezt tette – csak éppenhogy ő a másik, az enyémmel ellenkező irányba. Na és ő akarva-akaratlanul is tudta, hová megy, mert a lába, az a tökéletesen idomított, odafelé vitte. Véletlenül se téveszd össze a mozgást a cselekvéssel – írja valahol Hemingway. Mi most már túl voltunk a cselekvésen, mi már csak mint a kulccsal felhúzott bábuk mozgunk, el, mind messzebbre egymástól. Nem, egy cseppet sem voltam most büszke magamra meg selejtes, elesett kis életem nagy szerelmére, de mit számított már mindez? *Ende. End. Finis.* A kemény szavak között is a leghatalmasabbak. Azok, amelyek az élet üresedő házából sok minden más mellett kifüstölik a sors kísértő árnyékát is. Vége. Kész. Pont.

Hiszen a mi szerelmünknek gyönyörű szép volt a melódiája, csak a bevezető sorok után a dal szövege többé már nem illett hozzá. Azt egyre gyakrabban mások kezdték átírni, aztán már ők is írták, nem, már nem vájtfülűek, de olyanok, akiknek nem volt semmi érzékük ehhez a csodálatos dallamhoz. Meg úgy általában, semmiféle dallamhoz.

* * * *

Amikor hazaértem, eszméletlenül fáradtnak, kriplinek éreztem magam. Tele felnagyításra aligha szoruló veszteségérzetemmel meg félelemmel a jövőtől. Nem tudom, valóban meg voltam-e győződve arról, hogy a ‘szerelem’ szó hosszú idő után most először nem fejezi ki azt, amit érzek. Azt hiszem, hogy így volt. Amit én éreztem, az még a mozgásra is képtelenné tévő gyengeség volt, igen, ahogy mondtam, valami nyomorult, beteg érzés. Évi persze hogy hiányzott, de nem jobban, mint saját magam. Mármost az a másik személy, aki én voltam, amikor még vele voltam. Nem, ne kerteljünk, nincs miért és nincs kinek: egyáltalán nem a szerelem volt az, ami eltöltött, hanem a gyász, a gyásznak egy eddig nem ismert fizikai, azt is mondhatnám, animális fajtája. Amin belül a végletekig kétségbeesetten sirattam meg őt meg magamnak, most jövök rá, hogy tényleg azt hittem, már örökre szervessé vált, most meg hirtelen végletesen kompromittált részét. Aztán, egy idő múltán, mind lelassulóbb gondolataimmal folytatott amolyan iszapbirkózás után – már ha és egyáltalán egy nő létének vagy nem-létének az így is, úgy is sajgó tudatát lehet vagy helyes gondolatnak nevezni –, fel kell tételezzem, hogy végül is álomba szenderültem. Azt talán mondanom sem kéne, hiszen gondolom felesleges ismétlés lenne, hogy a szakadatlan telefoncsöngés azért még hetekig nem szűnt meg. Hát persze: nem én, a nemrég még oly igen felfuvalkodott pacák szakítottam, én nem fejeztem be, én csak úgy, ahogy vagyok, csődöt mondtam – velem szakítottak, engem szalajtottak világgá. Miért is ne csöngött volna akkor továbbra is az én mindenütt, tetszés szerint bármelyik pillanatban valahol működésbe hozható, szégyenkezésre képtelen készülékem?

Aztán, mintha minden vonalat ott a központban egyszerre elvágta volna, a csöngetés abban a minutában maradt abba, amikor felvirradt a nap, mert megtörtént a ‘csoda’, vagy helyesebben megkaptam a kegyelemdöfést, az elmaradhatatlan *coup de grace*-t. Soha-nem-várt levél jött Évikétől, az egyetlen levél, amelyet tőle valaha is kaptam – és egyben talán az utolsó is. Úgy két-három héttel a szakítás ügyében lebonyolított találkozás után. Bevallom, nem akartam hinni a szememnek. Elveszetten bámultam rá, mint kiskutya szimatoltam a ráhelyezett vagy rajta felejtett szagnyomokért; előbb értetlenül forgattam, majd úgy gondoltam, mindegyre értőbben tettem ezt. Mint valami forró, égető holmit, letettem valahová, a nagyobb nyomaték

kedvéért még hátat is fordítottam neki, el is mentem tőle a szoba másik sarkába, de aztán valahogy mégis csak újra a kezemben találtam. Ott lapult meg, ha nem is otthonosan, de legalább biztonságban érezve magát benne. Igen, egy idő múlva már, akkortájt lassú felfogásom ellenére is, érteni véltem az önálló életre kelt levéllel együtt a dolgok logikáját. Persze, Évike – aki ha egyáltalán valamit, akkor a legkevésbé sem akarta, mindössze csak végtére is feltartóztatlanul csordult ki belőle mindaz, amit olyan istentelen erőszakkal kísérelt meg magába fojtani hosszú hetekig –, ez az Évike most aztán megadja majd nekem a döfést, bele a szegyebe. Olyannyira, hogy semmiféle kételyem sem volt az iránt: már önvédelemből is, de vissza kéne küldeni a levelet. Úgy, ahogy jött, felbontatlanul. Vissza a feladónak. Mert a címzett eltávozott, más címet maga után nem hagyott. A címzettet elküldték a pokolba, és az ördög nyomban el is jött maradványait bekasszírozni.

Nemigen lehet kétséges: ha valamennyire hasonló ügyekben bárkinek is én lettem volna a tanácsadója, további együttműködésünk felmondásával fenyegetőzve és akár csak pillanatnyi habozás nélkül azt követeltem volna tőle, hogy bármiféle halogatás nélkül és érintetlenül, mint magának feladójának az immár érinthetetlen mását, küldje vissza a levelet. Ne pazaroljon rá sok könnyet – azok is menjenek, vissza a feladónak. Hadd főjön csak ő a saját levében. Elég volt a kenyérre kenhetőségből – forgassa csak a kést az istentől elrugaskodott dáma, a változatosság kedvéért, már persze amíg az éle még tart, most már valaki másnak a lyukacsos szívében. Rá se rántsón, oda se hederítsen: vissza a feladónak, nem majd, nem holnap, de most, azon nyomban!

Igenám, de a cselekvésre buzdító szövegek hallgatása közben azért azt is tudtam, hogy az én esetemben, a miénkben ez is, mint bármi ilyesmi, ehhez hasonló, üres és főleg hazug póz lett volna. Hiszen túl késő volt már, minden határon túl késő; hogyan is változtathatnék a történetek, az édes, majd a mázsás terhek cipelése után eddigi magatartásomon? És főleg: miért? Ha szabad tudnom, minek a nevében? Nem tettem volna ezzel tökéletesen értelmetlenné mindazt, amit mániákusan szigorú önfegyelemmel az egész utolsó időszakban tettem – beleértve még azt a világszép, azt a nemde makulátlan fogantatású szakítást is? Na és mind-ezen felül: nincs ezen az istenverte világon semmi-, de semmiféle esély arra, hogy a levél elolvasása vagy visszaküldése a lényegen, magán a szakításon egy jottányit is változtathatna, hiszen, amint abban már megállapodtunk, az ilyesféle dolgoknak megvan a maguk szigorú logikája; egyetlen percnyi kétely sem férhet hozzá, hogy gyakorlatilag minden lezajlott már, hogy annak rendje és módja szerint mindennek vége – csak sajnos és persze, a végjáték néhány rutinlépését még meg kell tenni. Ha Évi valaha is jelentett valamit számomra, akkor ezzel még tartozom – igaz, nem is annyira neki, mint inkább kettőnknek. De azért csak neki is. Igen, persze, ne legyünk smucigok, a fizetség, az az obszúr záróaktus még hátravan, nosza, intézzük el azt is. Helyes, nem játsszuk meg magunkat, nem küldjük vissza – olvassuk el tehát. Legyünk túl rajta. Hiszen nem másról, mint igenis Évike hozzám intézett leveléről van szó. De egyébként is: azok a körülmények, amelyek elősegítik, hogy valakivel intim kapcsolatunk jöjjön létre, nem esnek egybe kizárólag azzal az időszakkal, amelyben kölcsönös szerelemben találjuk magunkat, hanem előfordulhatnak még a szerelem kezdete előtt, az ősidőkben, és megismétlődhetnek jóval az után is, hogy maga a csillagfényes szerelem már véget ért. Az élet váratlan szépségei, csakúgy mint ocsmányságai egyaránt a diszkrepanciákban lelik kedvenc tartózkodási helyüket. Ez pedig, itt a kezemben, annak a terméke volt, annak is a javából. Ejnye már, ne totójjazzunk; az én nevem nem pityipalkó; én, ha egyszer elkezdtem valamit, azt végig is csinálom. Úgy ám, el egészen az utolsó betűig.

Mert ha az én hajdanvolt kedvesem mint holmi mosott ruhát végleg ki akart volna engem facsarni, azt is nehezebb lett volna másképp megtennie. Mert én frissen kifacsart létemben most aztán két marokkal szaporán elébem szórt, szikrázó-ragyogó, mesébe illő gyémántokként, smaragdokként kaptam meg mindazt, amire a legkevésbé sem a tudat alatt, de amióta

csak őt megláttam, egész lényemmel vártam és vágytam, amire viszont éppen a történetek után többé már nem számíthattam; áldón-adón, pazarló bőkezűséggel hullott rám, virághintő mozdulatok képét vetítve belém, minden, ami többé már nem lehetett az enyém. Na és hullott ránk! Megdicsőültünk, úgy, olyan ékesszólással, hogy magáért ezért is érdemes volt megírni meg elolvasni azt a levelet. Csak éppen hogy én most már, az örökre elmulasztott tobzódás helyett, hogyan is kezdhettem volna bármihez; ami még csak balzsam sem volt a sebre, de amitől az, ha lehet, még csak jobban fájt. És lehetett, nagyon is lehetett!

Elveszett Évikémnek ebben a szent, ebben az imádságos levelében – hiszek benne, hogy élete egyik legnagyobb, utólag, jóval később a maga számára is ilyenként értékelt tetteiben – mentünk a mennyekbe a milliószorosan áldott szerelemért; az álomszerű kezdetekért, az élet eddig ismeretlen, sőt elképzelhetetlen, de annál inkább mámoros szépségeiért; a másik nagy találkozásért, azért, hogy én végre megismertettem őt saját magával, az igazi lényével; az önfeláldozásért, azért a ‘mennyei szakításért’; ebben a levélben fogalmazódott meg, hogy mi élni-halni is csak együtt tudunk, és hogy mindazok után másképp, amiket együtt tanultunk meg, nem is érdemes. Vajon miért is lenne? Minek? Hogy újra meg újra megszenvedjük egymás nem múló hiányát? Hogy százszor is megkíséreljük becsapni magunkat – és újra meg újra, fájó koppanással, megint csak egymás mindent befedő árnyékába ütközzünk? Hogy elképzelhetetlen: két ember meglátja magát, és immár mindig is látni fogja – egymást? Hogy két ember annál jobban illjen egymáshoz, mint mi? Hogy soha nem tudott volna még csak legszörnyebb rémálmaiban sem elképzelni, hát még végigélni ilyen pusztító, embertörő, őrzítő fájdalmat. Hogy ‘tudom, így kellett tennem’, de hát ez, ami maradéktalanul a birtokába vett, ez eszméletlenül elviselhetetlen, ebbe bele is lehet, ebbe bele is kéne halni, együtt meghalni, mert – ‘szeretlek, szeretlek, szeretlek!’

Napi átlagban vagy harmincszor olvastam el, például úgy, hogy az elbizonytalanodottat játszva, csakis azért, hogy egy-egy bennem elhomályosodott, de azért mégis csak fontos szót újra megnézzek, pontosan leellenőrizzek, nem másért, csupán az esetleges félreértések elkerülése érdekében nyitottam fel megint a levelet, és olvadoztam, igaz, őt magát végtelenül, minden egyes újraolvasás után szenvedésével együtt ha lehet még csak jobban sajnálva. És mégis, minden egyes alkalommal úgy döntöttem: nem, én nem válaszolok, hiszen ha „így kellett tennie”, akkor el fog múlni benne majd ez is. Illetve dehogyis: elmúlni nem fog, de azért elviselhetőbbé, megszokottabbá válik. Most még olyan vagyok neki, mint a kutyának a csont. Inkább elásna, jobb időkre, mintsem hogy elengedjen. De mint oly sok minden más, túl lesz majd ezen is, előbb-utóbb. Igaz, most az én szerelmem fennköltén valósít meg, helyesebben válik maga is – egy lelkiállapottá. Lám csak, Évike új minőségében, Évike – úgy is, mint egy gondosan körülhatárolt lelkiállapot. Amely valahogy olyan, hogy abban benne van helyzete megértésének legalábbis a halovány és maga körül óvatosan tapogatózó nyoma, némiképpen úgy, mintha a most a holdat ugató, az előbb említett, akkor még csontásó kutyának lehetne, mert miért is ne lenne köze éppenséggel a Holdra vonyításával magához a csillagegyetemhez – de azért valamilyen szinten az a megértés kétségtelenül igazi, valódi, még felismerhető is.

Tarthattam én a frontot hasonlatokat gyártva meg azokon töprengve bármily hősiesen, nem ért az egy lyukas garast sem, mert hiszen neki, Évikének nem voltak skrupulusai. Pár nap múlva már úgy telefonált, mintha tegnap meg tegnapelőtt, mintha minden nap beszélünk volna, mintha ez lenne a világ legtermészetesebb dolga. Már miért is ne? Úgy látszik, a levéllel sok mindent kiírt, ki is adott magából. Mondta: kísérjem el nem-tudom-hová délután. Mondtam: visszahívom. Tudtam, hogy nem helyes. Tudtam, hogy nem szabad. Tudtam, hogy többet már nem hagyhatom kínozni magam. Tudtam, hogy csöppet sem törődik velem, hogy csakis még egy átmeneti időre van rám szüksége. Hogy ez nekem maga a borzalom? Ilyesmi neki még csak eszébe se jutott. Tudtam: az érzéketlenség, a teljes közöny a saját maga által másban

indukált szenvedés iránt, adjanak is annak bármilyen nevet – az a kegyetlenségnek a legszörnyűbb, a legrombolóbb hatású, ez esetben talán csak a legszórakozottabb formája. Tudtam, hogy nem szabadna most már a kisujjamat sem mozdítani, hiszen nem voltam én magamnál; nem voltam én más, mint egy nagy köteg, izzó fájdalom.

Hiszen embertelenül szenvedtem. Voltak már olyan pillanatok is, félig csukott szemeim előtt átúszóan, amikor a semmiből felbukkant Évi képe; ahogy jött, mind közelebb, úgy vált egyre inkább irdatlanul, a látómezőt teljes terjedelmében betöltően, abból minden mást kizárva hatalmassá – és ez a csupa-Évi világegyetem annyira fáj, hogy magamon segíteni akarván azokra a pillanatokra a kép inkább már csak hidegrázósan irreálisnak tűnt. Irreálisnak, azt hiszem, mert valahogy megoldottam, hogy kívül essen érzékelési szférám határain. Máskor meg a hajdanában-danában-Évike igen komolyra összefogott, mégis álmatag és hamvas, valahova a térben vagy időben messzibe néző arca változott át olyanná, mintha a családi albumból kimentett trófea, fakult-barna, de így is, csak éppen másképp mutatós fotográfia lenne. A nyilván ünnepi alkalomra készült kép még egy kidomborodó pecséttel is el volt látva. „Készült Vágó Endre műtermében, Ó-Budán.” Hogy aztán ez a simára fésült, hátul hosszúra eresztett hajú Évike-variáció sokáig ne is akarjon tőlem egykori, albumbeli álmát alvó helyére visszatérni.

Olyan állapotban voltam, amelyben időnként, sőt igen gyakran – bár dolgozni azért valamennyire képes voltam – a külvilággal tulajdonképpen nem is igen volt kapcsolatom. Igaz persze az is, hogy Évi még közel sem vált részévé annak a külvilágnak. Így aztán mégis, mindennek ellenére is megértettem: ő remekbe szabott önvédelmi ösztönével – túlélési ösztönének az édes unokahúgával – kiválóan érezte meg, még akkor is, ha ezt és így magának ki sem mondta: végletesen tehetetlen, képtelen akár csak a felületén is egyszerre dolgozni fel az elszenvedett veszteség tudatát, meg valahogy tompítani az égető hiányérzetét; ha jelent még számomra valamit is – és persze hogy jelentett, mindent meg annál is többet –, akkor nem foghatom föl másképp, mint hogy ez a levél egy utolsó, kétségbeesett sikoly, abból a fajtából, mint Edvard Munch norvég festőnek a valóban *Sikoly* című, ezrek meg ezrek szemébe rémületet, rettegést berobbantó, roppant hatású képe a századfordulóból; rimámkodó kísérlet arra, hogy én, hiszen széles e világon senki más nem tud, nem lehet képes, igenis pont én segítek neki, hogy megszabaduljon tőlem, hogy ne legyen olyan magához ölelendően, olyan vég nélkül ünneplendően szép a vége. Hogy az egész valahogy apró, sekélyes kis részletekben múljon ki, vagy még inkább, ha lehet, hogy élve, elevenen rothadjon szét. Nosza, fel tehát az utolsó, még megmászandó akadályra! Nem, ne maszatoljunk azért fájdalommban mindent össze, nem tartozok én neki többé már semmivel, de magamnak – ilyesféle dolgokban egyszerűen kielégíthetetlen magamnak bizony még igen. Ki érti az én maximalista lelkemet, de én, tetszik-nem tetszik, elvárom magamtól, hogy ne hagyjak kifizetetlen számlát magam mögött. Mint azok a rózsaszínben látott világot mindenestől szerető, derűsen boldog-részeg vendégek apám vendéglőjében, akik komolytalan távozási kísérleteik közepette a záróra közeledtével újra meg újra kérdezték meg: Papa, ugye minden rendezve van? Az utolsó fillérig? Nem vagyok sáros? Na, hát a haladó hagyományokat követve én se akartam sáros lenni. Aztán, később, majd ha kedvem kerekedne rá, akár süvét is ülhetek és a megsemmisítő gyász pózában sajnálhatom, siratgathatom elárvult magamat, akivel olyan lélektipró meg még annál is nagyobb tragédia történt, mint eddig még soha senkivel. Hogy imigyen ‘vissza-fogottan’, a fölösleges túlzásoktól messzemenően tartózkodva fejezzem ki magam.

Csak előbb, hogy az utolsó akadályt még rozszant állapotomban is képes legyen venni, magam megtámogatandó elzarándokoltam egy volt barátnőhöz, aki a remekebbnél remekebb italreceptek valóságos tankönyve volt. Már csak azért is, mert beható tanulmányokat folytatott a direkt nemi akciókhoz szerinte egyébként is eleve nélkülözhetetlen italok, ezen belül is a legkülönfélébb alkalmakhoz készített kotyvalékok hatásáról az általuk persze nagy mértékben

befolyásolt orgazmusok milyenségét illetően. Szépen kértem, keverjen nekem egy rabvallató koktélt, abszintra – mert az is volt ám neki – meg vodkára alapozva. Ha mástól nem, de attól aztán biztosan ‘munkaképes’ leszek. Viszont azért, csak úgy a biztonság kedvéért, tartalékban még ott volt, a képembe készségesen beleröhögően rendelkezésemre állott a világ egyik leg-idiótább mondása: Nem az a legény, aki adja, hanem aki állja. Hű, a zangyalát nekije! És ezt, még ha akarnám, se tagadhatnám le, én magam is idéztem; mentségemre csakis az szolgáljon, hogy amikor ezt tettem, a lényegét még megközelítően sem értettem. Igazi, nagy magyar mondás – de mennyire az, a javából! A megváltoztathatatlan sorsukba beletörődött, örök vesztesek önvigasztaló himnuszát lehetne erre a lenyűgöző szövegre megkomponálni. Még hozzá lehetne csapni az élete utolsó évtizedét az örültek házában eltengetett, a másik oldalon viszont túl korán prepotenssé vált Nietzsche mondását, helyesebben át nem gondolt elszólását arról, hogy: ‘ami nem öl meg, az erősebbé tesz engem’. No lám csak, hát nem azt akarja mondani, amitől egész életemben mindegyre jobban irtóztam, vagyis hogy: a túlélés nemesít? Örült-nemesít? De hiszen akkor közel s távolban én lennék ha nem is maga a legnemesebb, de a főnemeseknek mindenképpen az egyike! Na és ha mindez valakinek még így sem lenne elég, akkor kifejezetten azok számára maga a dicső lord, vagyis Tennyson megaszondta: Jobb, ó de mennyire, összehasonlíthatatlanul jobb szeretve szeretett lenni és azt egyszer majd persze hogy mindenestől elveszíteni, mint soha meg sem ismerni egy nő szerelmét. Még egy ilyen mondás, és én könnykeservesen eléneklem az egybegyűlteknél a *Bánk bán* dölyf-ihlette bordalát. A nőre helyezett, arra feltett férfilelekről, meg a könnyelműen széttépett üdvösségről. Azután más már nem is igen maradhat hátra, mint követelni, hogy adják vissza a babaruhát.

A koktélt megkaptam, iszogattam, át is járt az a lábujjamtól a hajam száláig, igen szorgalmasan; kis idő múltán örömmel konstatáltam, hogy a hadicsel megtette a magáét, valóban ‘munkaképes’, akár úgy is mondhatnám, fitt lettem. Miután Évit féltett férfilelkem elkárhozásáról jó előre gondoskodva visszahívtam, vagy két-három hétig minden második-harmadik nap találkoztunk – és egyre kevesebbet tudtunk mondani egymásnak. Lassan bontottuk föl apró, fájó kis részecskékre a feloldhatatlannak hitt nagy szörnyet, a ‘nincs többet’. A végén egyszer még útszéli módon gorombáskodtam is vele az utcán – igen, káromkodtam, mint a zupás őrmester; a Gresham-palota mögött történt, munkába menet előtt, kora reggel. Én, a hóbörödött persze ezt is megszenvedtem, megvettem, utáltam magamat, de neki mennyivel könnyebb volt így? Ó, köszönöm szíves érdeklődésüket, sokkal, de még milyen sokkal könnyebb! Annyira például, hogy a szerelmem tárgyát képező, tegnap még izzó-égető levelet író szóbanforgó hölgy egy közös barátnőnkkel éppen ez idő tájt közölte ihletett fogantatású megoldását, az úttörő jellegű kiutat a reménytelennek tűnő kiúttalanságból. Íme a zseniálisan egyszerű, ámde hihetetlenül ravasz haditerv: ő most majd megtanítja Zoltánt... (Itt egy olyan ige főnévi igeneve következett, amelyet tőle, a disztíngválni mindig tudó leányzótól csakis fölöttébb ritka alkalmakkor hallottam, akkor is, még a sötétes szobában, az ágyban a fülemben susogva, de, amint azt nyomban módomban volt látni, lángban égő arccal; amit az alkalomhoz illő gyönyörtől eltelve hallottam, az a nemi élet világszerte méltányolt, valahol unos-untalan gyakorolt, hiszen mégiscsak legfőbb aktusának a végrehajtását írta le. Ábrázolta szükséztudatában, tárgyiratóan is grafikusan.) Ezek szerint tehát én, úgy, ahogy arra eredetileg is számítottam, visszaminősítottam merőben szexuális fellángolássá – csak ne szégyelld te magad, Éva, mondhatták a minden lében kanál barátok, lévén ugyebár az ilyesmi nagyon is emberi dolog, mi mindannyian esendőek vagyunk –, hiszen ezen kívül Zoltánnal, a nem-szexuális nem-fellángolással szembeállítva Évi nyilván mást sem hallhatott. És azokban a napokban az új életre szóló fogadalmaihoz illően mást sem igen akart hallani? Vagy ki tudja, talán mégis inkább valamit ismeretterjesztésül a díjnyertes tenyészbikákról? És akkor ő most tényleg azt hinné, hogy a nyeretlen kétévest némi kis oktatgatással telivérré lehet változtatni, hogy a díjazott bikától tanultakat csak úgy, hókuszpókusz, ráolvasások, vajákos szaktudás

nélkül át lehet adni, meg lehet tanítani a kellő hőfok, az ihletett diszpozíció nélkül egy született, egy valódi, egy hamisítatlan pótcseruzás öszvérnek? Aki az alkalmi felhevülést leginkább csak mellőzendő izetlenkedésnek tekinti? Azt gondolja Évi, hogy ami az elmúlt fél évben nekünk az égiek ritka kegyelméből osztályrészül jutott, attól ő már ukmukfukk tanítómesterré léphetne elő? No lám, a házasságukban kielégítetlen milliónyi tengődő sorstársától eltérően ő most nagyvonalúan eltekint a vitathatatlan tényről. Vagyis meg nem engedhető módon feledkezik meg a tantételről: maga a fizikai képesség egy aktus végrehajtására még a legkevésbé sem azonos annak a végrehajtásnak az üdvöztető, úgy értem, számára meg szenvedő nőtársai számára újra és újra kíváncsi és csakis úgy célba is érő formájával. Hej de keserű lesz majd az egy életre szóló ébredés ebből az újabb tipikus Évi-hóbortból!

De mit számított akkor már mindez? Találkozásra valahogy egyre kevésbé volt szükség, mód, alkalom. Ha Évi nem lett volna Évi, akkor talán fel is merült volna egy más fajta remény lehetőségének a nem is igazán teljes képtelensége. Valami olyasminek, amelyben ő nem sejti, hogy én az ital iránt ugyan teljes érdektelenséget tettető, de most már reménytelenül idült alkoholista vagyok, méghozzá nem másnak, mint pontosan az ő italának a rabja, az, aki anélkül, annak az íze, ízlelése nélkül, azt nélkülözve már nem is igen ember. Egy abból a fajtából, akit a körülöttünk lévő népek megvető pillantásokkal jutalmaznak azért a kielégülésért, amellyel szégyenteljes gyengeségem megnyilvánulásaival szolgálom ki a saját felsőbbrendűségükbe vetett, nyápic kis hitüket. Pedig ha ők tudnák, amit én...

De nem, még csak ilyen mély-oroszos, Karamazov-méretű gyalázat porában fetrengés sem juthatott osztályrészemül. Ehelyett a lelombozódó telefonhívások még néhány hétig befutottak, mind hosszabbra nyúló kiesésekkel az egyes hívások között. Én meg közben ottmaradtam pangó, fűtetlen társbérlettemmel, magával a dobsinai jégbarlanggal, amely odaadóan utált engem vissza, sőt előszeretettel gyötört, átkokat is sziszegett rám, na és otromba nyugalma megbolygatása miatt jégujjaival folyvást a vesémet markolászta. Ettől persze – gondolom, amúgy pszichoszomatikusan – meg is betegedtem; egy ízben arra tértem magamhoz, hogy mezítláb ugyan, de pizsamában a könyvvállvány előtt guggolok és zokogok. Egek ura, én, az önfegyelmemre büszke, cégéres faszagyerek! Biztosan igen lázas lehettem, mert csak úgyahogy tudtam újra a lábamra állni. Első kísérletre nem nagyon ment, ismételten térdre huppantam, aztán onnan feltápáskodva kellett megtenni a hosszú utat, visszakúszni a hideg ágyba. 'Nem is vitás, most vagyok a mélyponton, most a legrosszabb' – vigasztalgattam magam vacogva. Aztán jöttek még szörnyebb napok, meg még szörnyebbek, és végül megtanultam: amíg az ember ki tudja mondani, hogy most a legrosszabb, addig az sok minden lehet, de közel sem valóban a legrosszabb. (Még fél-önkívületben is volt annyi belémnevelt fegyelmem, hogy a nívót tartva csakis Shakespeare-től loptam, ezt történetesen a *János királyból*.) Ottmaradtam a kettős vereség átkainak a betakarításával: a rendőrségi gyötrésekkel, majd az állásvesztéssel, barátok nélkül, hiszen minderről nem tudtam én senkivel sem beszélni, másra meg nemigen lehetett az idő tájt engem használni. Semmire sem. Nem volt nekem semmi közöm bárkihez és főleg bármihez, amit emberek tettek-műveltek bárhol is. Azt sem igen tudtam már, hogyan is kellene velük egyáltalán beszélni, hogyan kellene valakinek, csak úgy, mintha teszem fel, semmi sem történt volna, köszönni. Bokros teendőim miatt még arra is csak ritkán voltam képes időt szakítani, hogy egyszer-egyszer egy nagyot ússzak az önsajnálat szürke vizében.

Aztán lassan, hihetetlenül lassan megkíséreltem újra létezően létezni. Annak ellenére is, hogy olyan szédült-kába voltam, mint egy ha másra nem is, de dervis-voltára azért valamit mégis csak adó dervis; olyan gyöngé, mint a vízcsapban egy elkopott tömítőgyűrű; olyan petyhüdt, mint egy öregedő lókupecnek a pocakja; olyan félénk, mint egy cinege; és mindezen felül olyan valószínűtlen, hogy vállalkozásomban sikerrel járok majd, mint egy balett-táncos – csak éppen falábakkal. De azért határt nem ismerő boldogtalanságom kezdett némileg fakulni, valahogy úgy, mint azoknak a gyásza, akik halottat siratnak meg, egy idő után szintén el-

tompul, mert eltompítja azt az az érzés, hogy mindennek vége, hogy egész lényüknek a legszebb, legnemesebb része visszavonhatatlanul elmúlt, elveszett, az is úgy, hogy magával vitte az élet minden csipetnyi zamatát, aromáját.

Visszahúzódtam tehát magamba meg vackomba. Onnan csak ritkán mozdultam ki – igaz, egyszer roppant nekilendülés után még moziba is elmentem. Sebj, nem jelentett semmit, azt is alig fogtam föl, hogy mi történik ott. Az egész számomra valamiféle, lehet, hogy kultikus szertartásnak a zaja volt, meg fejek, roppant nagy fejek. Rajtuk akkora pórusokkal, hogy azokon kisebbfajta pónilovak játszva bújhattak volna át. Legalább ideges lettem tőle, végül ez is valami, hiszen már arra az időre sem emlékeztem, mikor voltam utoljára ideges. Hazamenve újra csak bebugyoláltam magam görcsös magányosságomba. Az áthatolhatatlan, síri csendbe.

Nők? Ilyesfajta lényekre képtelen lettem volna ránézni, vagy egy jó fél évig. Azt hiszem, féltem, de főleg irtóztam tőlük. Talán még attól is tartottam, hogy nemigen tudnék mihez kezdeni velük. Fizikailag sem, persze, főleg úgy és először – jó, rendben van, csaknem először életemben. Kialakult bennem egyfajta idioszinkrázia a *Noli me tangere* fajtájából, amolyan intenzív majdnem-rosszullét nőknek a közelségétől, attól, hogy ‘ugyanazt a levegőt szívjam be, mint ők’.

Érdekes, miközben Évike hiánya zengett-zúgott bennem, elkezdett vele együtt sajogni, fájni minden nő, akit valaha is szerettem. Valahogy úgy, mintha a zongorán leütöd a c-billentyűt, lenn tartod és figyelsz, egy idő múlva hallod ugyanazt egy oktávval, majd még halkabban egy újabb oktávval magasabban. Aztán arra is rájöttem: voltaképpen nem is a volt, akkor többé-kevésbé provizórikus, az idők folyamán aztán majd bedresszírozott szeretettek meg felzaklató emlékeik fájtak, ó nem, hiszen azok, bár erről aztán igazán nem tehettek, de szintén – és akkor igen kevésbé nehezményezetten – persze hogy meghatározó vonásukként nők voltak, hanem az általuk közvetlenül vagy akár csak közvetve kiváltott fájdalom maga. Engem most már csak a bármivel vegyíthetetlen, a lepárolt, a véletlennek ítélt szennyeződésektől megszabadított, a póre fájdalom, a tiszta kín perzselt, bennem minden csakis arra rezonált. Nem külön-külön fájt ez meg az, hanem együtt. Az egykori, hamisítatlan fájdalomra halmozódott mind újabb fájdalom valóságos tömege. Lerakódva magukba a csontokba, mint a roncsolódó, majd gyulladásra lobbanó izületek. Ahogy azt előbb már valahol, úgy emlékszem, jeleztem: átalakultam egy hasáb fájdalommá.

Hamarosan megtanultam: mi sem könnyebb, mint a múlt árnyai közt vaktában tapogatózva utat veszíteni. Félelmetes, mennyi ember, mennyi tárgy, mennyi kacat gyűlik össze egy magamfajta humanoid múltjában, amely immár mind mozdulatlanra dermed, de ugyanakkor kínos gonddal úgy helyezkedik el, hogy még az ösvényeket is elzárja. Közben az elveszített, a számomra elveszett élők egyre csak duzzadó seregének a figurái az idő kriptájában egymás mellett alusszák mély álmukat az annak rendje és módja szerint elhunytakkal úgy, hogy mindannyiukat ugyanaz a szürke homály burkolja magába. Félek, igen félek attól, hogy öregedve majd nem fogom tudni többé, kit ébresztgessek a síri csendben – az apránként beletanuló, azért mégis csak elégedetlenül dohogó élt vagy az immár intranzigens holtat. De hiszen az én tájaimon már csaknem mindenki halott! És nem szörnyű: még csak időt meg alkalmat sem tudtam szakítani arra, hogy megsirassam őket, meg imádkozzak értük!

Hetek, hónapok teltek el, amelyek tele voltak a már nem is annyira fájó, viszont minden tartalomtól kiürült, ásító ürességgel. Akkorra már csakis azt lehetett esdekelni Istentől, hogy szabadítson meg minket végre a dögvésztől, a csapásoktól – a téltől. Aztán lassan, elképesztően lassan, mintha habozna, hogy vajon érdemes-e még ide, pont ide, ebbe a sokszorosan elátkozott országba újra eljönnie, világokon át lépegető lábaival megérkezett a tavasz úgy, hogy parancsára minden még egyszer meghatóan zsenyévé változott vissza, telítve ami csak

útjába került a várakozással eltelt, nem éppen szemérmesen reszkető vágyakkal. Na és aztán, igen, aztán némi habozás után eljött az én évszakom, az érlelő nyár is – és a Nappal, a vízzel, az éggel, a madarakkal, a virágokkal, a levegővel ellenállhatatlanná téve magát mégiscsak, persze hogy győzött a hormonokat is a saját szolgálatába állító, majd rendezett hadrendben akcióba vető természet. Magammal heves vitákba bonyolódva jutottam arra a helyénvalónak ítélt következtetésre, hogy a hosszú böjt után a szebbik nem, a hölgytársaság számomra most *conditio sine qua non*. Méltatlanul bánva viszont talán a véletlenül utamba került, nemesebb példányaival, közülük a dámaszerűségekkel, az egész nemet hozzájuk illő, tehát példás egyszerűséggel redukáltam egyetlenegy átfogó ideára, amelyből kiindulva azután a szépnem mindenkor éppen jelenlévő képviselőit egy olyan kéjfajtaság egymással sebesen felcserélhető eszközeinek tekintettem, amelyek lényegüket, funkcióikat és főleg számomra betöltött szerepüket illetően mindig és mindenkor – ugyanazok. Lelkifurdalásom miattuk mégsem volt, hiszen ők ugyanazt, illetve annak a nagyon is megfelelő, rájuk eső másik felét és azon kívül semmi mást sem akartak tőlem. Te a nőket állatoknak nézed! – vágta iszonyúan ingerülten a képembe egy vérig sértett lány azok közül, aki – hát nem jellemző? – éppen iránta érzett tiszteletem és ennek nagyon is megfelelő, kizárólag és csakis az én végtelenül önmegtartóztató magatartásom miatt végül is, közvetlenül a cél közelébe eljutó erotikus hercehurcák után mégsem került be egyszer régen még az akkori csapatba. A megjegyzés a fékevesztett indulat ellenére a legkevésbé sem ült, hiszen én meggyőződéseim teljes tudatában közölhettem: éppen ellenkezőleg! Ők, a csapat tagjai, nagyon is tudatosan használnak engem ugyanarra, csak sokoldalúbban meg szertelenebbül, mint tennék ezt jobb híján egy dinamóként duruzsoló mesterséges hímveszővel. Ilyesformán valahogy mindannyian oktondi hibának tekintenénk, ha kihagynánk egymást a táncrendünkből. Ha én csakis nemtelen céljaim érdekében használtam ki eszközként őket, akkor ők a maguk részéről szórul szóra ugyanezt tették velem. Kvittek voltunk tehát. És közben én, aki úgy viselkedtem, mint aki tudja, mit akar, helyesebben tudja is meg nem is, inkonzekvensen egyre csak azt mondogattam magamnak: most a rövidlejáratú, de éppen e minőségében formás kapcsolatok kora következik, amelyek segítenek majd Évit a háttérbe szorítani – hiszen végül is azokban én nem is oly rég még profinak számítottam volna, nemde? Csak éppen azt nem mondtam ki – talán szégyelltem volna? –, hogy ‘kutyaharapást eb szőrivel’. Kritérium ilyen ügyekben ezúttal viszont csakis és kizárólag egyetlenegy lesz – már azon kívül, hogy Igazmondó Évike tanítása szerint senkinek sem hazudtam, még kevésbé színleltem valami olyasmit, ami nem volt jelen: a kritérium tehát az, hogy miközben nem szabad semmiféle, akár a legkisebb erőfeszítést sem tenni arra, hogy vonzó, okos, érdekes, szórakoztató és ilyen lényként is társalgó partnert találjak az alkalmi időtöltésekre, ehelyett célszerű lenne következetesen arra összpontosítani, hogy csakis olyan nővel töltssem el a kizárólag arra a lényegbevágó tevékenységre fordítandó időt, akit már starttól kezdve elfogadhatónak, tegnap még remetelakomba bevihetőnek, illetve oda meghívhatónak minősítettem. Így, úgy vagy amúgy. Főleg amúgy. Ez meglehet nem is stílusosnak, de időmegtakarító és fölöttébb tárgytoró módszernek ígérkezett, viszont ami ebből következett, az minden volt, csak nem tartottan stílusos. Stílusos? Stílus az örületben? Stílusosan belejönni, mint az őrijítően hiperaktív voltával halálra idegesítő kiskutya az ugatásba? Mint a becsúszó szerelést a saját felfogásában végrehajtó balhátvéd a jobbszélső ellen, úgy játszottam én is új beosztásomban: vagy a labda, vagy a baba. Nem mindegy? Végző fokon nagyon is mindegy. Hebehurgya vadsággal mértéktelen, zabolátlan, korlátok, gátak nélküli átlendülés következett az ellenkező pólusra: egy tökéletesen örült, hiperszexuális életmenetre, kényszeresre a javából, falánk habzsolásra veszett galoppban, váltott lovakkal, napi több nővel és még többel, még, még többel, akik egymásnak adták a kilincset, ők maguk mentesítettek sebtiben a saját gátlásaiktól meg azzal egyidejűleg az én pantallómtól, na és közben minden nappal egyre csak burjánzóbb, mind masszívabb öngyűlölettel töltöttek el – de azzal aztán dugig. Mert végül azért a jóból is megárt a sok. Hát még a jó elkerülhetetlenül

gyomorrontást okozó, mértéktelen habzsolásából. Azután? Egy-egy beiktatott, rövidebb-hosszabb szünet után – ugyanaz a részeg körforgás. Az az érzésem, hogy kezdtem mindinkább olyan lenni, mint egy gondterhelt, a restanciákkal eleve reménytelen küzdelmet folytató, végtelenül lelkiismeretes köztisztviselő.

Ebből a korszakból amúgy igazából csakis két nőre emlékszem valamennyire. Az egyikre azért, mert az egész lényében utolérhetetlen eleganciát, tökéletes nagyvilági modort sugárzó, alighanem pályát tévesztett, de akként aztán tüneményes műlovarnő művészi tökélyre vitt teljesítményével kuporodott mindjárt kezdetben fel rám – mit kuporodott, pattant a nyeregbe! –, majd mindig újabb meg újabb sebességekre váltva, zökkenésmentesen kapcsolva száguldott el káprázó szemeim előtt kinyúló teste teljes díszében, egészen a félelmesen nagy mutatvány végéig, a ráomlással egybekötött végkifejletig, hogy aztán egy közbeiktatott, rövid szünet után az egész mesterművet végtelenül lassan, óvatosan kezdje újra és ismételje az azt hittem ismételhetetlen, fenomenálisan száguldó robajlást a teljes megsemmisülésig. Féktelenül, szilajon, ádázan és nekikeseredetten. A pörölycsapások zuhatagában én ha akartam se lettem volna képes részt venni. Már úgy értem, bármiféle tevékenységet fejteni ki. Persze azon kívül, hogy a nagy mutatványhoz a legfőbb kelléket mégiscsak én szolgáltattam. Nemigen értettem, mi másra számíthatott; tény azonban, hogy ettől ő szabályosan ki is borult, valahogy úgy, hogy félájultságából lassan térve vissza, látszatra – és teljes joggal – eltelve magával, felmérve a felmérendőket, a színhelyről távoztában ajkán lekötelező, de nem is kevésbé fanyar mosollyal közölte velem, az elhasználttal, hangjában az utolérhetetlen mester göggyével: a potenciát a prepotenciától – amint látod – csupán egy lófarknyi kis igekötő választja el. Lám csak: a műlovarnőben egy ókori hetéra kelt új életre... A másik? Egyébként talán szemrevaló kis prücsök lett volna, aki szélvész módjára viharzott be a szobába, egy fél pillanat alatt bújt ki ruháiból, vetette magát hanyatt az ágyon, mint egy cirkuszi kígyónő, szedte lábait a nyaka köré, és krónikus kangörcsöm megtapasztalt tudatában lázas semmittevéssel, de annál türelmetlenebbül várta a nyilván bekövetkező, a tudatához a szokott kapcsolásokkal majd eljutó további történéseket. Amelyeket a kellő elragadtatással regisztrálva, a rá gyakorolt hatásokkal együtt beinkasszálva kész volt fenntartások nélkül velem is megosztani. Valahogy így: 'Jaj, még ne! Még egy picit ne! Úúúgy...' És azután, a tranzakció utóhatásait éppen hogy kilihegve nyomban, ahogy jött, futólépésekben távozni. Csillapíthatatlan volt az étvágya – a végén én már nem is igen voltam képes őt másként látni, mint egy önálló életre kelt női nemiszervet, amely csakis azért ölt magára hús-vér bőrt, hogy szeméremsértés miatt a rendőr az utcán fel ne írja. Csoda-e, hogy aztán utolért a csömör, az utálkozás, a belefáradás a 'hölgytársaságba'? Éppen az utolsóként említett lány tárta ki magát szemem elé – és én ugyan nem értem, miért pont akkor, de mintha először látnám, úgy borzadtam el a valósággal a képembe röhögő látványtól. Attól, ahogyan a trágár nyílás szabályosan fixírozott, mintha csak azt akarta volna mondani: na, mi lesz már? Jóságos egek, ilyen elevenen megnyúzott réseik vannak a nimfáknak is? Szép Helénának? Heloise-nak? A szenteknek meg a ringyóknak? Ez lenne valóban maga a két csoda egyike, ami körül a világ forog? Már persze még mielőtt úgy egészében elnyelné azt? Légy szíves, öltözz fel – szakadt ki belőlem, ahogy elfordultam. Nyilván tökéletesen elképedve meredhetett rám, majd egyetlen hang nélkül felöltözött és elment.

Mérleget csak később, óvatos kis adagokban kezdtem készíteni – már azon kívül, ami október 25-ről eleve adva volt. Éviről is, 1956-ról is. Először még csak hozzáfogni se mertem, az idő tájt éppen úgy vélve akkori tanulmányaimból, hogy a történelem az ideológia alkalmazása a múltra. Ez a taszító vélekedés azonban szerencsére nem sokáig befolyásolt. Így azután amiről ösztönösen tudtam, hogy másképp kéne tennem, mint eddig, azon változtattam – nem ritkán gyökeresen. Például mindjárt a döntésem arról, amiről már előre is tudtam, hogy nem leszek én azt képes azt életem még előtttem álló részében megtartani. Vagyis hogy ha legközelebb

valahol egy kék szemű nő rámnéz, és teszi ezt amúgy igazából, olyannyira, hogy többé már le se vegye rólam enyhe szédülést okozó szemét, akkor én gyorsan eltűnök, szétfoszlok a szélrózsa minden irányába.

Évikével egy sokéves szünet után hosszabb-rövidebb újabb szünetekkel, majd évente, kétevente beszéltünk telefonon úgy, hogy minden egyes alkalommal – egy kivétellel – ő hívott, puhatolózva, alighanem ürügyet keresve valamire – legalábbis néha úgy éreztem –, de én soha nem vettem a lapot. Ja és persze közben történt valami – hát nem érdekes, milyen részletek fölött siklik el szórakozottan az ember –, nem sokkal azután, hogy szakítottunk, Évi terhes lett. Olyannyira, hogy az év végén egy egészséges fiúgyermeknek adott életet.

Hát így lett valahogy vége. Illetve így nem lett végül is ennek teljesen vége. Évike valahonnan váratlanul újra meg újra felbukkan, előbújik és más egyebekkel együtt olyankor – főleg ‘56 kapcsán – kiderül róla, hogy számomra mennyire elszakíthatatlanul forrt egybe a forradalommal és viszont. Meg az is, hogy annak idején megmagyarázhatatlan jelenségek tömege zajlott le köztünk, hogy én időnként, sőt többnyire – enyhén szólva – érthetetlenül viselkedtem. Jó pár év és bebizonyítódott: képes vagyok, nagyon is, már amennyire az rajtam múlik, képes ugyan tőle tökéletesen függetlenül élni életemet, szerethetek, nőülhetek, gyerekeim lehetnek, dolgozhatok, nevelhetek – de azért az előtérben zajló dolgok mögött haloványan, félénken meghúzódva valahol ott van ő. Nem úgy tűnik, mintha kifejezetten elragadtatással vagy akár csak előszeretettel viseltetne cselekedeteim vagy azok hiánya iránt, annál inkább viszont úgy, mintha engem fürkészve minduntalan kényszeresen forgatna valamit a fejében. De nem, mégsem helyesen mondom: nem ő van ott, hanem ő meg vele összeforrva életem legnagyobb érzelmi elkötelezettsége, megrázkódtatása, és azt hiszem, amiért végül is olyannyira kiradírozhatatlanná vált, a befejezetlensége. Pontosan, többé már talán nem is elképesztően ebben is úgy, mint a mi rövid együttlétünkkel szabályosan együttrezgő forradalom. Ami mondjuk a Prágából éppen mostanában érkező széljárás szerint a legkevésbé sem múlt el ezeken a tájakon nyomtalanul. És ha Évi valahol a háttérben mindig itt csellengett, akkor most már valamilyen szinten ezután is velem fog maradni, arcán egy éppen hogy csak érezhető, a régi kelléktárból előszedett elvárásfélével. Ott van ő is, csakúgy, mint a forradalom. Azt azonban már nem hittem, mert túl sok lett volna a koincidenenciákból, hogy adott keretek közt is szembe kell még egyszer – többször? – néznem vele. Mindkettejünkkel? Egymás ellenében? Két árnyékkal?

Pedig tulajdonképpen nincsen itt már semmi, egyáltalán semmi elintéznivaló. Hiszen végső soron nemigen volt többről szó, mint hogy amikor a világ a feje tetejére állt, egy néppel na meg ezen belül, ezzel párhuzamosan két emberrel csak úgy szórakozottan, igazából oda se hederítve tett valami nagyot, csodához hasonlót. Belehelyezve egy kavargó forgatagba, egy eseménydús, színes, mesébe illően szertelen kavalkádba. És ezt a nép is meg a két ember is, bár felejteni képtelenül, de persze hogy másképp, azt hiszem, igen-igen másképp élte át és élte túl – a túlélőmesterek; a többi, hát az bizony már nem rajtuk múlt. Viszont ha másról nem, a hóbotos kis ország meg benne a két elveszett kis emberke legalább arról a feledhetetlen pár hónapról elmondhatja: éltek. Megélték a változatosság kedvéért a saját pünkösdi királyságukat. Éltek intenzíven, adva mindent, amijük csak volt, kapva mindent, amit csak be tudtak fogadni, amíg a szívük, megviselt, szánalmas kis szívük ki nem csordult. Márpedig ez jóval több, mint ami népek sorainak, mint ami millió meg millió embernek valaha is osztályrészül megadatott.

Egy fiúról meg egy lányról szólt ez a mese, némi túlzással mondhatnánk, két majdnem hogy még gyerekemberről, aki koldus-szegény királyi-gazdagon részeg volt és mindig szomjazott.

* * * * *

– Palikám, elmondhatatlanul hálás köszönetem, hogy végigcsináltad. Remélem, tudod, hogy nélküled nem jutottam volna el akár a kezdetek kezdetéig sem. A szereplők bemutatása elakadt volna valahol Ádám és Évánál. Tetted pedig mindezt úgy, hogy nem lehetett könnyű neked. Hogy időnként torkig voltál velem is, meg az egész banális történettel is.

– Hát persze. Banális tenmagaddal meg lapos, unalmas, színtelen-szagtalan szerelmi történetteddel. Gondolom, ezt akartad hallani?

– Jó, rendben, ezt a lelki fröccsel felérő beöntést álszerénykedésem miatt kétségtelenül meg is érdemeltem, ezért ezennel visszavonom. Viszont változatlanul fogalmam sincs arról, mi lesz a sorsa ennek a szalagnak. Egyébként legyen bármi is, én legalábbis most, e pillanatban úgy érzem: sokkal, de sokkal többet tudok, értek vagy érzek, mint amikor az egészbe huszárosan belevágtunk. Igaz viszont az is, hogy talán csaknem ugyanolyan mértékben szaporodott az újabb kérdéseknek a száma is.

– Nekem meg az az érzésem, Tamás, hogy ez így sajátosan formába van máris öntve. Ami kell, az legfeljebb egy semmiképpen sem drasztikus, annál inkább puha, ha nem éppen simogató kézzel végrehajtandó álmatag-becéző átpofozás: egy kis húzás itt, egy hézagpótló betoldás ott, némi kiegyensúlyozás a részek meg arányaik közt, egy pár túlszaladt, esetleg repetitív, túl hangzatosra, szertelenre, vagy ellenkezőleg, nagyon is konvencionálisra sikeredett jelző, na meg persze a szöveget enyhén himlőhelyessé tevő apró-cseprő nyelvbtlások kiküszöbölése, visszafogása –, de az egész legalábbis számomra a maga tiszteletreméltóan zavaros módján egyben van. (Azt szokták mondani, hogy ha az olvasó nem ismeri ki magát, éppen melyik évszázadban honol – a te esetedben melyik évtizedben –, attól kezdve lesz majd az alkotás modern. Ez körülbelül az általam egyébként mélységesen tisztelt Fülöp Jimmy sajnos csakis széljegyzetekben fennmaradt esztétikai ismereteiből fakadó, azokból leszűrt tételekhez illő értékítélet.) Na és annak ellenére, hogy végső fokon a magva tagadhatatlanul szentimentális történet, különössé, egyszerűvé teszi – ‘56. 1956, amely nélkül meg sem történhetett, még kanyargós útjára se indulhatott volna el. ‘56, amely helyenként szándékaid ellenére is amolyan ‘petőfis’ felhangot kölcsönöz – tudom, hogy ezt te nagyon, de nagyon nem szereted, de akkor sem állt módomban kihagyni; ha annyira nem tetszik, rá se hederíts, pajtás, vagy a legrosszabb esetben fejfámra sötét koszorúul akaszd, hogy én meg majd alkonyattájt fehér hálóköntösben és hálósipka helyett fejemen félreacsapott baszkapskával ruccanjak fel érte –, ‘56 és az elképesztő, szinte megkomponáltan az eseményekkel, a hangulattal felfelé és lefelé menő párhuzamosság egy forradalom, egy nemzet sorsa meg egy szerelem árapálya közt.

– Méghogy petőfis? Na, akkor aztán jól nézek ki. Ezt a bizarr jelzőt semmi másért nem mondhattad, csakis azért, hogy forrjak a saját levemben. Ha erről a váratlan helyről érkező atrocitásról még idejében tudtam volna, akkor talán fel sem jövök érte a síri világból...

– Tamás, ha szabadna, azért hadd adjak hangot a mind erősebbé váló meggyőződésemenek arról, hogy Te az eddig alkotottal közel sem jutottál el mondanivalóid teljességéhez. Nem általánosságban beszélek, hanem kifejezetten arról, hogy neked kettős témádról még jócskán van és még inkább lesz mondanivalód, a mese fonalainak a továbbpergetését illető tennivalód. Vagyishogy úgy érzem, ami itt van előttünk, az a mű kezdete, bármily ígéretes, de mégiscsak folytatnivaló kezdete.

– Furcsa, hogy éppen most ezt mondod, hiszen ha nem is ilyennyire megfogalmazottan, de mindinkább előtérbe tolakvó hasonló gondolatokkal magam is ugyancsak el vagyok foglalva. De azért szépen kérek, ne vedd ezt még korántsem készpénznek. Adjál, Palikám nekem időt ahhoz, hogy az eddigiek tapasztalatait fontolgathassam, érlelhessem, anélkül, hogy a döntést elsietném.

– Így legyen, jóuram. Ennek tudatában tehát most nem végül, hanem egy határt kijelölő, kivételesen még csak nem is kötekedő kérdést szeretnék feltenni. Azt azonban annál inkább.

– Rendelkezz velem, Pali uram.

– A kérdés valahogy így szólna: miért foglalkoztat téged olyan elképesztő, körülötted néha még a levegőt is felforraltató intenzitással, szinte egész lényedet rabul ejtve, a **túlélés** egyéni módon megfogalmazott problematikája, elméleted, miszerint a túlélés a gyengék műfaja?

– Jó kérdés, Pali, sőt olyannyira nekem tetsző, hogy pillanatnyi hajlamom szerint ez lehetne egy átmeneti lezárás is. Az esetleges többértelműségekből fakadó félreértéseket kiküszöbölendő, kezdjük talán mindjárt magánál a terminológiánál: nem általában, nem, közel sem a túlélésről, annak tetszés szerinti formájában meg tartalmában van az én – hogy is szoktad mondani? – mitológiámban szó, hanem nagyon is kifejezetten a modern rettenetekkel létrehozott kataklizmák túlélésének a végletekig kiélezett problémájáról. Még pontosabban arról is valamikor akkor, amikor, történjék is az bármilyen abszurd körülmények közt, közvetlenül a megsemmisülés szélén tántorogva, de amikor mégis van még valami – persze hogy minimálisra na és azon belül is a legvégsőkre korlátozott, félszegen pislákoló – lehetőség a szabad akarat kifejtésére, a választásra. Elkerülhetetlenül, csaknem biztos, hogy abból is a legutolsó. Mert ugyebár azok, akik, tegyük fel, a tatárjárás idején, Muhi után, a sors könyörtelensége elől hátrálva, a hegyekbe, az erdőkbe menekülve, gyökereken, moszatokon egzisztálva tengődtek még egy, majd még egy napot, és maradtak végül életben, azok nem tettek mást, mint amit az adott körülmények közt bárkinek a legszentebb kötelessége volt megtenni. Magával szemben is, a saját kis és nagy világával szemben is, meg a világért is. Na meg ott van, feledhetetlenül, amit erről, helyesebben ilyesmiről nagyon is a maga módján majd Spinoza tartott szükségesnek elmondani. Miszerint egyetlen erény sem fogható föl nemesebbnek, mint az, amely önmagunk megtartására irányul. Nem, ne értsük félre, ő itt a legkevésbé sem magának az életnek a konzerválására gondol, hiszen persze hogy abból indul ki: lévén a halál elkerülhetetlen, a halhatatlanság ezért nem tartozik, nem is tartozhat a mi tevékenységi körünkbe. Mi csupán azt dönthetjük el – és ez már önmagában is nyomasztó vagy elképesztő folyamat –, hogy mi lett legyen az, ami a saját döntéseinknek a hatáskörébe esik. A többi már nem a mi dolgunk, de ez még így is éppen elég, sőt sokszor elviselhetetlenül, összeroppantóan túl sok is. Spinoza normatív iránymutatásával éppen ezért kifejezetten, a distinkciót nagyon is fenntartva és ezzel a további vita lehetőségét elvágva magáról a lélekről, az Énről beszél, mint olyanról, amely persze hogy nem kicsinyes szörözés, de amely apellálásának magát a célpontját kell képezze. Márpedig ezzel az érveléssel – mint oly sok mással, amit mondott meg amit nem mondott – alighanem sok ellenséget is szerezhetett magának. Mint tudjuk, szerzett is. Embervoltunk kell legyen tehát az, amelynek miatta felelősséggel tartozunk, emberi méltóságunk és ilyenbeli szabadságunk. Ez ugye feledhetetlenül és nem kis mértékben felszabadítóan szép? – Azután, egy nagy ugrással, nem mintha nem lett volna éppen elég, szigorúan bizalmas információm saját magamról, elég ahhoz, hogy a kijelölt idők végezetéig gyötörhessem lelkemet; mégis, az én esetemben háborús tapasztalataim oltották belém egy életre a lelkifurdalást: miért nem harcoltam, tettem valamit a gyilkosok, a németek ellen, a német meg a magyar nácik ellen; miért kellett mindent és annál is többet a szökésre, a bujkálásra, tehát a túlélésre összpontosítani, amikor pedig kiterjedt családom több száz tagját, közeli rokonaim mellett, velük együtt a legjobb barátomat alakítottak át füstté.

– A ‘túlélés’ mint olyan persze közel sem csakis az én hipertrófiássá növesztett magánügyem, a saját személyemre korlátozott probléma, hiszen, amint azt részben megtapasztalhattam, remek, nagy emberek küzdöttek ebben a nyomorult században, annak is a második felében, a tömeghalál, a tömeges megsemmisülés, a megsemmisítő meggyalázás közepette végrehajtott,

még az áldozat bűnrészessé avatásával is kifondorkodott túléléssel, ennek a végső, felfoghatatlan rettenetével. (Utólagos beszúrás: Lelket gyötrő, agyonverő utolsó könyvében, a *Vízbefúltak és megmenekültek* címűben veti föl a kérdést Primo Levi, szinte közvetlenül 1987-ben elkövetett öngyilkossága előtt. Valahogy így: „**Miért én?** Miért élek én, és nem az a másik?” Az ilyen kataklizma-túlélés lehet a véletlenek sorozatának a következménye, lehet merő szerencse, de azt az arra alkalmassá vált szemmel lehet, miért is ne lehetne egyfajta isteni kiválasztottságnak tekinteni, például arra, hogy a túlélőnek legalább meglehessen a módja elmondani magát a leírhatatlan szenvedést. Levi megpróbált, rendkívül sokoldalúan, egész megmaradt énjét adva bele, azoknak a nevében tenni tanúvallomást, akik nem éltek túl. Mi több, ezt ugyan szent kötelességének tartotta, saját magát azonban mind reménytelenebbül alkalmatlannak, sőt eleve megrontottnak, visszataszítóan, iszonytatóan bűnösnek egy ilyen gigászi feladat végrehajtásához. Hiszen végül is a vegyész Levi, a tökéletes asszimiláltságából kirángatott és Auschwitzba vitt, torinói olasz zsidó minden küzdelme ellenére sem volt képes soha eljutni oda, hogy higgyen Istenben. Mégis, a nagy olasz abban nem kételkedett, hogy az ő túlélése a koncentrációs táborban minden volt, csak nem véletlen. Láta, ő legalábbis úgy látta, hogy a bátrak és az önzetlenek, az önfeláldozók az elsők, akik elpusztulnak, míg ha közel sem kizárólag, de azért a gyávák és az önzők soraiból kerülnek ki nagyobb arányban azok, akik végül életben maradnak. Levi számára – senki más, kizárólag a maga számára – a létezés vált szégyencímerré, letörölhetetlen megbélyegzéssé, hiszen ő maga, ha igazabb ember lett volna, akkor már régen nem élne. És minthogy sehogysem tudta a saját értékrendszere szerint igazoltnak elfogadtatni azt, hogy túlélte az iszonyt, és mert rettenettel döbbsent rá: az új nemzedékek már rá se hederítenek, mert mindaz, amiről ő beszélni, írni, gondolkodtatni akar vagy tud, nem érdekli őket, felülkerekedett benne a táborokban megcsalt kriminális világrend összeroppantó logikája úgy, hogy elérkezve mindennek a végéhez lemondott az élet-alamizsnáról, leugrott – mit leugrott, fogta és **ledobta** megvetett silány-gyatra maga-magát bérházának a legfelső emeletéről. Közel sem lévén az egyetlen, aki ilyen vagy hasonló indíttatással, önámításra képtelenül, magát és helyzetét reménytelennek, ráadásul elviselhetetlennek ítélve választotta ezt a sorsot.)

– Én meg? Tudom, Pali, hogy te – nyilván joggal – irtózol minden ilyesmitől, de mégis, egyszer hadd mondjam ki: nekem nem adatott meg fiatalon meghalni. Már bocsánat, természetesen nem merhetném, hasonlíthatnám, ha akarnám se magam bárkihez, de ‘44-ben, nem is sejtett képességekről téve tanúbizonyságot és ezekkel keresztülhúzva ily módon hoppon maradt pribékjeim számításait, ugyebár mesteri trükkjeim bedobásával megszöktem, végtelenül furfangosan bujkáltam, és amint láthatod az itt, előtted ülő pacákat, a vészt elképesztően ravaszul túl is éltem. Tettem pedig akkor mindezt úgy, hogy már jó előre és készségesen felmentettem magamat. Aztán egyszer csak eljött a pillanat, amikor egy olyan érzés uralkodott el rajtam, mintha egy hosszú álom után hirtelen ocsúdtam volna fel. ‘56-ban? ‘56-ban pedig mintha csak odaragasztottak volna, úgy ültem ott Évike gondosan számomra kiterített, el is simítgatott, ismerősen otthonos skót szoknyáján. Annak is az áldott szegélyén. Ha akkor nincs, vagy van ugyan, de számomra nincsen Évike, én ma, az én múltam tapasztalatainak a birtokában, aligha hihetnék mostani itteni jelenlétemnek a valószínűségében. De volt, isten áldja őt meg mind a két kezével – na és mit szól ehhez az én csüggedt lelkemnek az ugyancsak elnyomhatatlan, túlélést szégyenlő része?

– Szolzsenyicin is küszködött – sokrétűen – ezzel a problémával. A szerencse a tömény szerencsétlenségek közepette is olyannyira kedvezett neki, hogy azt nehéz lett volna észre nem vennie. Alighogy letartóztatták és a hátsószobába vitték azután, hogy a frontról hazaküldött és persze cenzúrázott magánleveleiben szívből jövően becsmérelte Sztálint, azt a tűzérési üteget, amelynek ő volt a parancsnoka, a németek az utolsó szál emberig megsemmisítették. Később, a táborokban újra meg újra viszonylag kivételezett helyzetben találta

magát, Sztálin poklának csupáncsak az 'első körében'. Előbb-utóbb ez annyira kínoztá, hogy ártatlannak tűnő manőverekkel megtalálta a módját: küldjék egy sokkal rosszabb táborba. De még akkor, ott is, mindig is tudatában volt annak, hogy soha nem látta, nem tapasztalta meg a Gulag legmélyét. Nyomban kiszabadulása után jött a rák és az az úgymond pár hét, ami az orvosok szerint számára még hátravan – ő viszont persze hogy túlélte ezt is. Hogy mint a vízbe dobott kutya, mindenkit lespriccelve rázza is le magáról. Egy-két ilyenfajta megmenekülést még lehetett volna véletlenszerűnek tekinteni, de valamennyit együtt – azt már aligha. A Gulag, az a valószerűtlen óriásszalamander, ahogy egyszer ő nevezte, amely nyilván válogatás vagy bármiféle felismerhető rendszer nélkül töménytelenül sok társát nyelte el, őt magát bizony – undorral köpte ki.

– Hát valahogy így, Palikám. Erőnket megfeszítve küzdöttünk a vérlázítónál is vérlázítóbb szörnyek ellen, és íme, erőfeszítéseinket siker koronázta; a siker szó alatt persze értve azt, hogy nem haltunk meg, hogy minden jel szerint életben maradtunk, márpedig ennél sokkal többre nemigen formálhatunk jogot. Nekem magamnak hálásnak kellene lennem az ismételt túlélésekért – és igen, persze hogy sokszor, a legkeserűbb néhány pillanattól eltekintve, mindig az is vagyok. Hiszen az élet egyrészt ugyebár egy bámulatos, hálás szívvel és a kellő áhítattal fogadandó, fenntartások nélkül ünneplendő ajándék. Még akkor is, ha másrészt viszont gyakran jutnak eszembe már megint és újra Seneca középiskolában tanult szavai: „Egy élet egésze kell ahhoz, hogy megtanuljunk élni. És – még meglepőbb módon – egy élet egésze kell ahhoz, hogy megtanuljunk meghalni.” Azután – harmadrészt – vannak hangulatok, amikor nagy erővel sajátítja ki egész lényemet a nyomasztó szorongás, a kétely: mit keresek én itt? Minek, vajon ezen a korhadt világon egyáltalán minek a nevében élek én túl – mindent? Jóbnak lenni? Mindent és még annál is többet végigcsinálni, a lehető legkönyörtelenebb következetességgel? Méghogy én és Jób? Ugyan már, hol vagyok én attól? Nem, az nem az én hivatásom. Hiányzik ahhoz innen – hogy mást már ne is mondjak – a szakadatlan párbeszéd Istennel, de nem kevésbé Isten nem is kissé szokatlan erőviadala a nagy kitaszítással, meg-megszakított párbeszéde a főinrikussal, vagyis a Sátánnal. Na és elsősorban valamiféle elpusztíthatatlan igény részemről arra, hogy Istennek a zuhogó csapások közepette is, azok ellenére is rendületlenül bizonygassam meg mindenféle módokon tanúságot tegyek feltétlen, megingathatatlan hitemről. Benne.

– Mi maradna tehát végül is? Az a néhány nekikeseredett, oly igen nagyon érthető lázadás az engem lesújtó megpróbáltatások ellen? Aligha. Akkor pedig igenis túlélni – csupáncsak a primitív életösztön szakadatlan taszigálása-toszogatásának eleget téve? Vajon az ember nem kevesebb, de semmiképpen sem több, mint egy kukac? Egy pondró? Csak éppenhogy más? Mondd, ha már nem szállhattam el ott fenn, a csúcson, Évikét imádva augusztusban, miért nem sülyedhettem végleg el az oly sok mélypont egyikén? Miért, minek kell minden egyes megsemmisülés után újra csak ingadozva lábra állni, amikor pedig tudom jól, és sosem felejttem: Gyuri, legjobb barátom, az én igazi testvérem helyett nekem kellett volna elmen-nem? Ő jobb volt, mi több, ő **jó** volt, okosabb volt, tisztább volt, emberebb volt. Tökéletesen biztos vagyok abban, hogy hibás lábú, erősen sántító apja kezét fogva magától ment vele – mindenhová, bárhová, akár küldték, akár nem. Mondd, miért nem ő van itt, az én helyemben? Miért ő ment el helyettem? Mert a vészben nem volt hajlandó magára hagyni az apját? Nem a túlélés tömény szégyene ez? Mondd, érthető ez valamennyire?

– Csak annyira, Tamás, mint maga az élet. Már csak azért is, mert mindezzel szemben áll a sűrűn idézett Senecának egy másik bölcs mondása: „Néha már önmagában az is, hogy az ember él, a bátorság szép aktusa.”

1976

Június 27. A huszadik évforduló.

Húsz teljes év. Nagyjából-egészében nyomorult, közben – ki hinné – szinte csak úgy mutatóban egy-két fenséges héttel-hónappal, de azért leginkább rutinosan életkoptató napokkal. Csak most, amikor az évforduló alkalmából belegondol az ember, érzi amúgy igazából az esztendő múltát meg súlyát. Még az is lehet, hogy a benne élők közül jónéhány jótét lelek számára csaknem ugyanolyan végtelennek tűnő időszakot, mint ameddig az úgynevezett béke tartott, úgy tűnt, örökké, a két világháború közt. Az, amelyikbe a forintról a pengőre átváltás évében én is beleszülettem, legelső létmegnyilvánulásomként nekikeseredetten panaszkodva a rám se hederítő világnak: nem elég, hogy magát a helyet, de még az időt is rosszul választottam meg. (Hejde: ‘Minek jöttem erre a rossz világra...’) Vagy, ha már így benne vagyunk: az én most mélázva ‘megünnepeelt’ két évtizedem több mint a kétszerese a végetérhetetlen, önmagában is valósággal történelmi korszaknak, amelyben Rákosi ült a polcon. **Akkor**, kedves barátaim, amikor ő eltűnt onnan, én **már** 30 éves voltam, fikarcnyi tartalékot sem tartva meg magamnak, testestől-lelkestől-mindenestől szerelembe esett, lázas, némileg esztelen és e minőségében nem lefitymálandóan kótyagos ifjú, hátam mögött egy mesterien összekutyult, ha belegondolok, nem is igen találékonyan öngyilkos életúttal. Ma meg, no lám, most éppen úgy érzem, **még csak** 50 éves vagyok, új iskolapadból mint a csibe a tojásból éppen hogy kikelt nebuló, a kalapja mellé tűzhető felsőfokú diplomával, akinek a számára annak az életútnak az egésze, legalábbis innen visszanézve, mintha végletes kudarcra tájoltága ellenére, eleve alternatívák keresésére diszponáltsága miatt is egyedinek, ha a párhuzamot igazából erőltetném, alighanem autentikusan annak tűnhetne. Mit mondok? Még hogy autentikusnak? Annak – nekem –, akiről maga George Orwell is megírta: „50 éves korában mindenki azt az arcot viseli, amelyet megérdemel.” Úgy ám, ha sok mást nem, de legalább ezt az arcot meg a hozzá való jogot keserves munkával harcoltam ki magamnak.

Azt azért csak nem mondhatnám, hogy ebben teljesen biztos lennék. Abban viszont annál inkább, hogy húsz évvel ezelőtt még a kiskanállal belémtukmált, ilyenként is fatornyos fantáziával Budapestet, Magyarhont éltem meg, köszönöm kérdésüket, átkozott-bitangul, sőt érdemeim elismerése mellett is felmentetten-pocsékul; most meg, alighogy térültem-fordultam, miután váltig törtem okos fejemet, hol másutt, mint az Óperenciás tengeren is túl, az Egyesült Államokban találom magam, és itt keresek, benézve minden bokorba, minden zugba, a siker kecsegtető reményével családomnak talpalatnyi helyet a minden irányban képtelenül megnyújtott, hatalmasra nyitott égbolt alatt, meg mind meghittebben gyökértelen, ámde ilyneműségében is áhított stabilitást, remélhetőleg még egyszer, talán nem is oly sokára, valami otthonfélét. Az ég alatt háló szegénylegénység után netán még polgári jólétet is. Mert ugyebár az kell nekünk, bennünk is a magyarnak. És közben, ahogy a nyelvében megzavarodott itteni sokadik generációs német mondhatná, ki **hitten** volna, olyannyira, hogy időnként még mindig hüledezek – méghozzá Amerikában, meg olykor-olykor, fickós hangulatban még Világban is gondolkodva, amitől mind radikálisabban változó perspektívám engem magamat is időnként kissé szédülőssé tenne. Hiszen ez itt körülöttem már elvitathatatlanul nem azonos sem a minden idegszállammal átélt, megmagyarázhatatlanul bár, de valahogy mégis sajátomnak érzett, múltat-jelent sekélyes bájával oly sikeresen reprezentáló Csajágaröcsögével, még kevésbé ott fenn, az örömről a völgyekre és azokban az alant izgó-mozgó jelentéktelenekre, köztük talán még a rám is letekintő Krasznahorka büszke várával sem. Avval, amelyet most már valahára is aligha látok meg. Talán csak ha újra elolvasnám mesemondó Jókaitól *A lőcsei fehér asszonyt*. Arról a nőről, aki sokirányú elkötelezettségével is hű de

sokkal rosszabbnak játszotta meg magát, mint amilyen valójában volt – meredeken ellentétben lehetséges mai megvalósulásának az átlagformájával. (Valóban?)

De hogy eredeti, akkor még mindkét fő ágában magasztosnak ítélt témánknál maradjunk, annál a tíz évnél szorgalmasabban, mint a tenger a kavicsot, sima felszínűre csiszolónak tűnik az az idő is, amely '56 külső-belső történéseinek, az azok kiváltotta, akkor hol mázsás súlyú gondolatoknak meg élményeknek, hol pehelykönnyű frivolitásoknak a magnetofonba mondása óta telt el. Bizonyára azért, mert ez az évtized, kinek hogyan, kilátástalanságában vagy lázaktól fogvacogtatóan, de eseményekben azért igen gazdag volt. Olyan új dolgokban a nap alatt, amelyekben maguknak a történéseknek a sűrűjében közel sem bizonyult egyszerűnek valamennyire is kiismerni magunkat. Mintha a világ ugyan huncutul ravaszkodva, hol kacéran sokat sejtetni engedő pózokban, hol meg sebtiben nekirugaszkodva, magát már nem is kéretve, habozást, kételyt, de főleg esztétikai érzéket a sutba vágva tartana főpróbákat ahhoz, hogy majd hirtelen begyorsulva hozzon létre látványos bemutatókon a közízlés frenetikus változását tükröző, mindent egybemosó, de kötelező erővel csakis egy irányba, lefelé mutató, új divatot – a legkevésbé sem a két ujjal átfogható bokától úgy a megriszálandó csipőig felvágott aljú, hosszú szoknyában, még kevésbé csakis a nyam-nyam ihletésű orr- és szemöldök- és köldök- és clitoris- meg nyelvkarikákban, tetoválásokban, piros-zöld-hupikék hajakban és ezekhez illően egy mindent átfogó, általános leépülésben. Punkban, punkosdiban. Megfeneklettségben. Feldobó, lesújtó, összhatásában szorgalmasan elhülyítő pirulákkal. A lelki purgálás utáni kiürülésben, indulófélben az ember alatti régiók meghódítása felé.

A késői hatvanas – korai hetvenes éveket joggal lehetne úgy jellemezni, mint egyikét azoknak a magamutogatóan szemérmetlen, rusnya testeket lemeztenítő, koszban panírozott combokat szanaszét hányó, rikítón ordenáré évtizedeknek, amelyekben csakis a káromlandó előzményekkel drasztikusan szakítót, az ezúttal állítólag legeslegújabbat tekintették a legfontosabbnak. Az olyasmit, ami írmagot sem hagy maga után. Amikor általában megfontoltságra hajlamos emberek, akik azelőtt az elővigyázatosság erényét vélték értékelhetni, sőt dicsőíteni – és mellel meg a felelősségteljes magatartásnak a gyakorlásához is tértek vissza, amikor úgy érezték, eljött annak újra az ideje –, addig is hosszú évek során át merő gusztustalanságokban, a Woodstockok masszív sár-húgy-szar-ondótömegében, a nagy, közös kaszmatyban mártóztatták volna meg egyébként is kétes tisztaságúvá érettetett és úgy egymásba illesztett testüket-lelküket. A történelemben mintha bizonyos rendszerességgel térnének vissza az ilyen, ha nem magától, hát kábítószertől révült, amennyire kötelező, annyira bamba, rútul pattanásos kamaszkorszakok. Köztük olyanok is, amelyekben végleg, akár hosszú életekre is meg lehet rekedni. Már csak ezért sem véletlen, hogy a magukra valamit adó történészek közül a bölcsőbbek aligha viszik túlzásba a kor megmagyarázására, akárcsak megmérésére irányuló serénykedést. Mindössze némileg csüggedt lemondással állapítják meg: igen, bizony megtörtént, letudtunk megint egy ilyen robbanásokkal kísért, átmeneti korszakot, igen, persze hogy itt-ott némi jót, módosítottan később is felhasználhatót hengergetve magával, de nem, sajnos nem a legártalmatlanabb következményeket, ezek között egy kiégett, mindent kipróbált és semmit sem értő nemzedéket hurcolva maga után. Főleg ami ez utóbbiakat illeti: ilyeneknek bizonyultak azok a híres-nevezetes hatvanas – korai hetvenes évek. A hippikorszak. A nesze semmi, fogd meg jól évtizede. Éppen csak hogy a vadonatúj formák közt lekopírozva például a gimnázium első osztályában tanultakat, a római őstörténelemben a Városból, Rómából, értsd magából a társadalomból, annak kötöttségeiből a Mons Sacrára, a Szent Hegyre kivonulás megint csak újabb, ifjan tüzes, hát persze hogy részegítő, olyanként aztán vért forraló forradalmat. A biztonság kedvéért azért azt még megtoldva az egyenes és a görbe helyett az új fő iránnyal: a hátulról mellbe variációjával. Még a látványos mindent-leértékelés nem is vitás, időnként kétségkívül jópofa, a persze hogy

közel sem a tartós széthullás felé haladtában még a polgárpocakot is egyszer-egyszer jó ízűen megrezegtető egyéb nekilódulásaival.

Amelyekből, máshonnan nézve, közletről szemlélve – mint feleségem mondta a napokban –, úgy is tűnhetett, hogy a világ – várandós. Persze nem egészen úgy, mint ahogy ő is volt mind-ezt megelőzően, ráadásul kétszer is. A Világ viszont sajátos, némileg rendellenes terhelességi tünetek kíséretében tette ezt; olyanokkal, mint a '67-es, a hatnapos háború, majd annak a '73-as, hajmeresztő Jom Kipur-i utórezgése; vagy a korhadó kommunizmus megújítására irányuló kísérletek, köztük a magasztos '68-as prágai tavasz, hogy aztán azt terelje vissza látszólag meg sem történtként az oly jól ismert trükkökkel a még annál is jobban ismert mocsárba Csehszlovákia szovjet legázolása – az első időkben, no lám csak, dörzsölgettük hitetlenkedő szemeinket, ki másoknak a félelmes, a duzzadó erőt és az éji homályban régi dicsőséget sejtető hősi marsolásával, mint a 12 évvel azelőtt még a szétesése közben is a megújulás zászlaját fennen lobogtató, azóta viszont kádárilag debilre és mint ilyen, felmentést érdemlően konszolidált, korlátlan mennyiségű gulyást evő magyaroknak! Az impozánsan impotens magyar hadsereg – nyilván az én nagybajuszos, mosolygós Margit hídi főhadnagyommal (azóta már legalább őrnagyként) – úgy is, mint maga előtt minden ellenállást elsöprő, idegen megszálló erő! Hogy hol? Hát hol másutt, mint Szlovákia magyarul területein! Hogy aztán alig néhány nap múltán, elképedten dőbbenve meg a rá fröcskölő gyűlölettől – a magyar lakosság részéről is, az ám –, parázna gyalázatossága miatt szégyenkezve, behúzott farokkal kelljen az éjszaka leple meg a kertek alatt hazasompolyognia.

De hát '68 volt a párizsi diákfelkelés, az anarchista nagyromantika éve, akkor robbant Amerika képébe Chicagóban a vietnami háború szinte megrendelésre kapóra jött ürügyén az 'új baloldal', az egyetemek világszerte hallható felhördülésével. Az azóta már az újmódi falvédőkre is felkerült, villámsebessen nosztalgikussá vénült bölcsességekkel, hogy azt mondja: *Make love, not war!* (Vajon miért a földrészt legtaszítóbb némberei hörögték ezt bele a borzongva húzódkodó férfinem képébe!?) Hogy háborúskodás helyett is: szerelmeskedj! Mindig, mindenütt és mindenhol. Ahol éred. Mindegy, hogy kivel. Már bocsánatot kérek, de a II. világháború alatt a háború, az élet devalválódása meg a szerelmeskedés gyakorlata nemcsak kiválóan megfért egymás mellett, ezzel szemben viszont soha nem látott módon talán éppen a légoltalmi pincékben vált valóságos érd-ahol-éred orgiává. A mesékből kivehetően csak ki kellett nyújtani látó kezedet és az azonnali megsemmisülés vaksötétjében abba máris beleakadt egy tollászkodó, mindenre elszánt nemiszerv. Meg bocsánatot kérek azért is, mert nem értem: ki lenne képes az ilyesfajta prioritásokkal megkísérelni vitába szállni? Talán csak az, aki hajlandó lenne az agorára kiállni és onnan kiáltani a megkergült világ képébe: Ne ilyen olcsó közhelyekkel, de ha akadna valami ilyesmi is a kelléktárban, gondolatokkal próbáljatok, ti deákok, valami értelmeset mondani! Ha már másképp nem, hát akkor mondjuk úgy, mint Párizsban a matricával házfalakra mázolt, a maga újszerűségével szívet-lelket felvidító, tündéri jelszó: „*Paella pour president!*” Mármint hogy a fölöttébb vonzó nevű, akkor még alig ismert, a bennszülöttek számára a 'vendégmunkások' népszerűsítette spanyol ételt kellene furfangos módon – mi mássá, mint jobb megoldás híján francia elnökké választani! Valahogy így, ti polgárt pukkasztó tréfákra puskaaporotokat ellövő kipukkantak! Hiszen adjatok magatoknak tíz-húsz évet – és ti lesztek a legpéldásabban pukkasztandó polgárok maguk!

A Szovjetunió a kukorékoló hruscsovi kalandorkodások, az erejét messze túlbecsülő kubai rakétapőffeszkedés, a lehúzott cipővel végrehajtott, kábítóan kapcaillatú ENSZ-asztalverések állítólag, talán, de be nem bizonyíthatóan, ott valahol Krasznójarszk külvárosainak a tájékán még némi sikert aratóan is értékelt fenegyerekeskedés, Kína-politikája látványos stratégiai kudarca meg a fél szívvel kitervelt és még annál is kevesebbel átültetni megkísérelt reformkísérlet-utánérzések elhalása, a leszolgált Hruscsov különösebb feltűnést nem is keltő

kirúgása után bevezett a látszólag jaj-de-stabil nyugalom állapotába, a rezzenéstelen felszínű, de annál penetránsabb brezsnyevi rothadás állóvizeire, azon is a szocializmus mind több vizet felvevő, csobbanva elnehezdedő csónakján a mind tátongóbb lyukak tapasztgatási kísérleteihez – a mind gyorsabb hanyatlás korszakába. Tette pedig ezt még akkor is, ha – jó, ne kívánjunk túl sokat – nem szükségszerűen a közelgő véget, de még csak az ahhoz lassan, de biztosan közeledést a Nyugaton majdnem hogy senki nem vette, mert hogy persze oly igen ‘progresszív’ beállítottságával nem is akarta észrevenni. Mert azért a bolsevikoktól csak megtanulta a beléje szajkózott képletet: Vagy mi, vagy a fasiszták! *Tertium non datur!* Már azért sem, mert az emberi szem nem láthatja meg azt, aminek a létét az ahhoz tartozó agyával még feltételezni sem képes. Sőt... Pedig a nép egyszerű, ámde becsületes gyermekei már teli torokkal közölték egész Kelet-Európában a világgal: ma a Szovjetunió a földteke egyetlen olyan országa, amelyet ellenséges kommunista államok vesznek körül! Nixon ennek szellemében ugyan nyitott Kína felé, de azért csak kirúgták. Amerika, otthon verve meg önmagát, visszavonult Vietnamból – és a volt Indokína nemsokára a megjósolt kártyavárként omlott össze. Nem, nem a vietkongtól, mert az amerikai sajtóban világraszóló győzelemnek meghamisított hírhedt Tet-offenzívával az aztán elvéreztette önmagát – hanem az észak-vietnami hadsereg válasz nélkül maradt csapásai alatt.

Mennyi minden más is történt – bölcsőjében készült elnézően megmosolygott csodagyerekeskedésére az új bébi-Heraklész, a tegnap még modern termelési módszereket messze maga mögött, a porban hagyó, nagyrészt az űrprogramokból meg melléktermékeiből kifejlődött új tudományos bűvölet, maga a *high-tech*, amely az emberek furcsaságok felé forduló létét kezdte előbb csak cicáskodó-játékos kedvvel itt-ott átírdogálni, hogy azután még elképesztőbben gyorsan, történelmi korszakváltásokhoz cseppet sem illően futó pillanatok alatt kihatásaiban helyenként felismerhetetlenné rajzolja át a világ technikai, tudományos, egészségügyi, szellemi, sőt, akár, igen bizony, politikai térképét is.

Maga Magyarország a fogjuk-meg-és-vigyétek nekilódulások valahogy mégis gyűszű-fel-vevőképeségűvé sikeredett, többnyire akkor is csak látszat-mozgásaival, előre-hátrattottanásaival megérkezett az átszellemült dagonyázás sertésábrázatával jelzett korszakába, a nagy államférfiről elnevezett kádárizmus középső, a Nyugaton oly vakcin hunyorgó ostobasággal lelkesen félreértett, a jövőben csakis a jelen meghosszabbítását elképzelni képesek által félremagyarázott, ezért aztán kis idő múlva már falkában csaholva ünnepelt, elképesztő eredetiséggel ‘gulyáskommunizmus’-nak becézett időszakba, a hajdani proletárdiktatúrának a jaj de nagyon merész legújabb kiadásával, amelyben a mindinkább ellustult uralkodó párt tölti be egyben az ellenzék funkcióit is, az ‘aki nincs ellenünk, velünk van’ cégérű, naiv polgárt a virtuális zsebénél megfogó és prostituáló jelszavával, az egyet ütünk jobbra, de gyorsan egyet, hűtlen babám, balra is ósdi sasszézásaival, az ország fizikai-lelki korrumpálásával, balkanizálásával. A munkásosztály mind több térre kiterjedő erkölcsi szétverésével, amelytől olyan lett, mint a mondabeli ember – nincs neki szegénynek már hova mennie, de azért, hogy oda eljusson, ahhoz legalább egy teljes napra, ha nem éppen többre lenne szüksége. Hogy mi volt mindezzel meg oly sok más harci trükkel a fő cél? Az, hogy a lakosságot apolitikusan szendergő apátiába ringassák – és tegyék legalább ezt az egyet teljes, sőt átütő sikerrel abban a ködevő világban. Hogy mi lesz, ha ez majd elmúlik? Utánunk a vízözön. A teljesítmények sorolásánál persze hogy nem feledkezhetünk meg a szégyen világcsúcsainak a felállításáról, az öngyilkosságok, az alkoholizmus, a népességsökkenés mutatóival. Csakúgy, mint az egy főre eső besúgás-produkció titkos, ámde felülmúlhatatlanul magas szinten tartásáról sem.

Ebben az áporodott pocsolyában – amelyben azért csak ott tanyáztak, álnok fadaraboknak álcázottan éppen hogy a víz felszíne alatt, áldozataikra várva a krokodilok – éreztem én a világot körülöttem meg abban persze jómagamat is oly tökéletesen idegennek – mintha csak ostoba tévedésből, jóvá többé nem tehető félreértésből pottyantam volna pont ide –, hogy már

puszta önvédelemből is belső emigrációba szorultam, ki egészen a végekre. Vagy inkább dacosan vonultam volna oda? Ó, félre a komolytalankodással, menekültem én bizony! Kúsztam a bokrok, aztán meg a láthatatlan drótakadályok nagyon is láthatóan sűrű és érezhetően sebző tüskéi alatt! Csusszantottam, zötyköltem magam, ki, még kijebb, el, el innen, oda a szélekre! Hiszen minden múltó nappal inkább vált számomra világosabbá: egész lényemben menthetetlenül degenerálódok, pumpálom föl magam keserűséggel meg gyűlölködéssel, amely aztán mint a sav marja szét egyébként, úgy eredetileg, nagylelkűséggel meg jóindulattal való feltöltöttségemet. Belekerültem majdnem pontosan abba az állapotba, amit október 25-i életprogramom értelmében elsőrendű kötelességem lett volna mindenáron elkerülni.

De ha már egyszer, mint egy millió kézen átment, gyűrött bankjegyet, kivontam magam a forgalomból, akkor, amennyire csak lehetett, ott a suttyban, a sajátomban, megpróbáltam amúgy komfortosan be is rendezkedni magunknak. Már amennyire lehetett. Dolgoztam, változatlanul szerkesztőként, a Corvinában, tettem ott, néha, értelmesnek tűnő dolgokat, kerestem még pénzt, maszek munkával. Aztán ahogy nőttek-cseperedtek a kicsik, óvodára érve, kiszabadult a lakásból első munkahelyére egyébként lassan klausztrofóbiássá váló feleségem is. Nekem meg többé már nem kellett holmi deklasszáldott korrigálással meg szakmai fordítással keresni a különpénzt, mert a világ úgy kinyílt, de úgy ám, mint a tubarózsa, olyan tágassá vált, hogy most már szabad volt nekem is – nekem is! – szépirodalmat fordítani! A saját hazámban! És a lassan már elfelejtett saját nevem alatt! Meg szabad lett olykor-olykor csak úgy publikálni is, teszem azt a *Nagyvilágban*. Az ám, hazám! Sőt, most már odáig fajultak a dolgok, hogy akár egy Holló Tamás is elmehetett az Irodalmi Alap badacsonyi alkotóházába ‘alkotni’, meg minden évben a fél világ kényeztető szeretetében lubickoló, tökéletesen gyönyörűségecs kisik valahogy csak elviselendő hozzátartozóiként, a mindegyre kiteljesedettebben szépséges feleséggel valahová, ha másra nem jutott, hát legalább egy tenyérnyi odúba a Balatonhoz, arra az obligát, egy teljes évre szóló kilazításra hivatott, két hetes nyaralásra.

Igenám, csak azért közben a miazmás levegőben egyes barátságok mintha már pállottak volna; az ország és benne egyre inkább mindenki valamilyen titkosan előírt modell szerint zárult be, sorvadt, töpörödött. Igaz, mind többen utazhattak; ingyen, ha volt jó kapcsolatuk, beosztásuk; valutáért, ha volt sok, akár csak valamennyi pénzük; mehetek külföldre, akár magát IBUSZ-világot is látni. Érdekes, amíg valami olyasmi volt, aminek semmi, de semmi köze sincsen a valósághoz, úgy tűnt, senkinek nem is hiányzott az utazás. Külföld: hol van az? Eszik-e azt vagy isszák? És vajon ki akarna oda menni, ha nem hallanák, hogy egyáltalán létezik? *Kvanta koszta jedem bovli?* – kérdezte maradék, állítólag egykor létezett gátlásait bármilyen igazi akcióra készen levetkőzve a derűs és mert aligha vásárló, csak amolyan belevaló nőszemélynek a feltétlenül magabiztos érdeklődésével Olaszthonban, első nyugati útján egy külkeresfeleség-ismerősöm a nem is kevésbé elképedt, de a többnyelvűen zagyva halandzsát azért mégiscsak kapásból megértő kereskedőtől. A krákogva-harákolva akadozó szerkezet biztosítószalepei elismerésre méltóan működtek – én meg napról napra betegebb lettem az undortól, a *jedem bovlitól*. Sokszor bizony éppenséggel nem csak képzelt, de fizikailag is beteg. Fájdalmakkal, gyógyszerekkel, orvosokkal, kórházakkal. Meg orvul lerohanó halálfélelem-rohamokkal.

A gyerekek nagy hacacaréval megünnepelt születésnapjain a megjelenő rokonság lassan, de biztosan fogyott. 1970 decemberében azután rövid szenvedés után elhunyt apám – lábaiban leállt a vérkeringés. Nekem jutott osztályrészemül, hogy bevigyem a kórházba, nem, nem a páni rémületbe esett nővéreimnek, hanem persze hogy nekem kellett pár nap múlva kimondanom a morfin-ítéletet, közvetlenül a szepszis beállta előtt. És én fogtam, szorosan, a kezét. 82 éves volt szegény. Soha nem ismertem hozzá hasonlíthatóan remek embert, aki végiggürcölte egész életét – már amikor éppen nem harcolt hazáért-királyért –, és ezért

halából hazája-népe, még egy nyomorult kis nyugdíjat is beleértve, mindent elvett tőle. Igaz, valamit azért mégiscsak kivéve. Halála után zakója bélésébe varrva egy százforintos – csaknem értéktelen – bankjegyet találtunk, amellyel apám az éhenhalás veszélyétől kívánta volna magát megvédeni.

Szívével súlyos állapotban került ugyanakkor kórházba apám sógora, Sanyi nagybátyám, Jánosnak tehát Párizsból ugyancsak sietnie kellett haza, ha még látni akarta. Alighogy megjött, apja meghalt. Unokaöcsém egy ideig itt maradt megosztani a gyászt anyjával, de azért csak talált módot rá, hogy gyakran jöjjön át hozzánk is. Azelőtt a családi kapcsolatok ápolása helyett inkább egy alkalmi légyottokra kérte kölcsön a lakást, tekintettel a csaknem logikusan sikertelen, feldolgozhatatlan katasztrófákként megélt reminiscencia-kísérletekre Annácskájával – az én 'kéglím' azonban nem hozott szégyent még a haszonbérlore sem, hiszen János büszke utalásai szerint végül is teljesítette a hozzá fűzött reményeket. A kéglinyújtáson kívül nekem szerencsére más feladatom a kezdeti párizsi levelezési akcióban továbbított, olcsó tanácsostási időszakokon Annácskát illetően többé már nem is volt, megúsztam úgy, hogy az ilyen ügyekben gyakran emlegetett gyertyát sem kellett tartanom. Ennek ellenére is most, ha János eljött hozzánk, szokatlan módon vagy minden második nap, már úgy értem, minket látni, ottlétekor valahogy megváltozott körülötte a légkör. Én már egy ideje mintha éreztem volna, hogy a közös emlékek felkérődzése helyett nagyon szeretne elmondani nekem valami olyasmit, ami nyilván jó ideje nyomja a begyét, éppen csak hogy a cselekvés előtt keményen küszködni kell magával, ha más miatt nem, hát azért, mert nemigen tudja, hogyan is fogjon hozzá. Úgy látszik, unokaöcsémnek erre a kommunikációs vergődésére végül is mi más, mint az elmúlás hozta meg a megoldást, lévén a dramaturgiai kibomlásokban biztos kezű halálnak egyébként is régi szép szokása kibogozhatatlannak tűnő problémákat a csomót átvágó nemes egyszerűséggel oldani meg. Már persze azzal, hogy azokat más dimenzióba helyezi át.

János tehát kezdett megnyílni, beszélni nekünk olyan hétpecsétes titkokról, végletekig leegyszerűsített családszociológiai értekezések keretében, amelyek gyakori megtárgyalásának odahaza ugyan ő már a kezdetek kezdete óta volt szem- és fültanúja, de míg mindkettőnk apja élt, úgy érezte, nem engedheti meg magának e témák kitergetését. Másoknak persze hogy nem; én nyilván megértem, hogy velem sem tehetett kivételt. Választása sem igen volt, ha csak nem akart volna saját szüleivel nyílt konfliktusba keveredni. Márpedig az én kedvenc unokaöcsém alapján jó fiú volt, éppen ezért őt olyan emberként könyveltem el, aki szándékosan senkinek nem okozott volna bajt, fájdalmat. Most viszont, a gyors egymásutánban történtek nyomán, a gyászban is megkönnyebbülésére végre legalább velem nem kellett többé bújócskát játszania.

János meséiből tudtam meg például – miközben megjátszotta magát, hogy ő most csak egy kötetlen, a szokottnál szókimondóbb csevegést folytat –, hogy Sanyi igen sokat beszélt otthon anyámról, tehát legidősebb nővéréről, aki nagyanyám halála után amolyan második anyjává vált, és a mesék előadása során mindig, mintha nadrágja a vasalásnál nem is kissé odaégett volna, csak úgy füstölt a rosszindulattól, órá még sokkal inkább, mint a többi testvérré.

Ő, az odadugott pénzek beinkasszálója, azután már csak a gyakran segítettje, reszketve és ettől kéjesen borzongva irigyelt mindenkit. Nem torpant meg azonban ennél – szorgos munkával, bizvást mondhatom, hiszen passzív létének nem jött az könnyen, de roppant erőfeszítéssel tanult meg egész lelkével gyűlölni is. Megalázhatta őt az, hogy az állandó jellegesen kívül is oly sokszor szorult az egyébként is összetartó testvérekre, és hogy azok szó nélkül adtak, amikor csak tudtak? Közülük egyesek még akkor is, amikor nem tudtak? És megtanult, legalábbis titokban, jó alaposan beléjük taposni, hogy ne érezze magát annyira elviselhetetlenül kiszolgáltatottnak, megalázottnak? Hogy azután a család gyűlöletét

kiterjessze – már későbbi, neofita ‘bolsevik’ korszakában, és, mint tudjuk, azokon a tájakon közel sem egyedül – a zsidók, a zsidóság egészének a gyűlöletére? Márpedig mi lehetett volna számára is a zsidóság adekvátabb megtestesítője a negyvenes évek vége után, mint természetesen az ősi-új zsidó állam, Izrael? Így lett azután belőle, számomra az egykori gyatra fényképek tanúsága szerint tizenéves korában a rá valamelyest hasonlító, a tiszaszlári hírnevű Scharf Móric hitvány példájából, a Móricka-viccek vélhető ihletőjéből, oly sok más előd között az öngyűlölő zsidó szépen kifejlett, antiszemita prototípusa. Aki lankadatlan szorgalommal figyelt, éber szemét rajta tartotta minden, amit csak rossznak lehetett tekinteni, hogy aztán törvénykezhessen, két kézzel oszthasson ki ótestamentumi ítéleteket. De mert a zsidó erkölcsök rettenthetetlenül antiszemita őre gyáva fráter volt, nem mondott senkinek semmit a szemébe, mindebből senkivel nem is éreztetett semmit, kizárólag otthon, a négy fal oltalmában élte ki lázadó szavakkal annak a gyűlöletnek a személyes indulatait, amelynek a parazsát úgy táplálta, istápolta, mint a mérsékelt zónában alig-alig fellelhető, a tikkadt mesék rejtélyes éjszakai birodalmáról híreket hozó, egzotikus trópusi virágot.

Az előtörténet, avagy változatok egy témára

Az áttételesen bár, de mégis a szégyenérzettel megpakolt János, aki végre beszélhetett a régóta belérekedt dolgokról, méghozzá anélkül, hogy döntenie kellett volna: elhitte-e valaha is a mondottakat vagy sem, a sokéves kényszerhallgatás után most aztán vödörrel öntötte szobánk fényesre felkent-csiszolt parkettjára a moslékot. Látszott rajta: nem adná egy vak lóért, hogy a titkoktól végre megszabadulhasson. Ezért aztán, most már csakis pillanatnyi megtorpanások beiktatásával, pontosan ezt is tette. Hogy például apja kinyilvánította: Ki kötött a családban érdekházasságot? Na mit gondolsz, nem fogod kitalálni, kinek az új, fiatal és oly olvadóan szerelmes, de azért csak kacér feleségét láttam a napokban egy eszpresszóban, olyan önfeledten flörtölve, hogy engem, közvetlenül ott, a pisze orra előtt, a szomszéd asztalnál még csak észre se vett? Ki követett el ismételten nyilvánvaló és nem mondhatnám, hogy éppenséggel bagatell bűncselekményeket? Mikor és milyeneket? Hogy lehet, hogy soha nem bukott le? Ki kivel és mikor, miért csalta meg azt, hogyan derült ez ki, milyen istentelen gyűlölködés, falrengető botrány kerekedett belőle, aztán, hosszas közvetítési kísérletek után, hogyan kenték mégis el az egész hóbelevancot? Hogyan loholt a szexuálisan kontrolltalan, önmagát fékezni képtelen unokatestvér – apám mondott is erre egy betegségnevet, de azt én már régen és alighanem mindörökre el is felejtettem – az utcán vadidegen nők után, legalább egy ízben egy éppen arra járó közös ismerős szerint még egy jókora pofont is leakasztva pimaszkodása jutalmaként? Ki volt zabigyerek a családban, és aki az volt, az kinek volt a zabigyereke? Ki volt a kakukk-fióka? Melyik idióta nem tudta, és aki tudta, az mikor és hogyan tudta meg? Kiről nem lehet józan ésszel még csak feltételezni sem, hogy ne tudta volna? – János mindezenközben egy gondterhelt ember benyomását keltve sétált föl-alá a szobában kétszemélyes hallgatósága előtt, megállt, szakavatott bibliofilként könyveket nézegetett a polcokon, találmra levett egyet-egyet, mintha közelebbről is meg akarná nézni. Felkészülése ellenére is égető zavarát azzal igyekezett leplezni, hogy úgy téblábolt, mint egy maga körül keringő tojógalamb.

Te is köztük voltál persze – talált el végül engem is a nehéz kő. Százszor, ezerszer hallottam: az ki van zárva, hogy Tamás ne tudná – mondta apám hallgatóságának, a neki soha ellent nem mondó anyámnak, aki azonban meg sem próbálta volna visszafogni a borzongtató, nekem úgy tűnt, a kéjes gyönyörtől meg a hozzá gondolt magasabbrendűségétől minden fejtágító alkalmából szinte felmagasztosult apámat. Pedig nem hiszem, hogy téged gyűlölt volna, legalábbis nem jobban, mint bárki mást a családban. De anyádat! Tudom, véletlenül került a tudomásomra, hogy anyád, mikor pedig ti is nagy bajban voltatok, titokban, apád tudta nélkül akkor is dugott pénzt apámnak. (Ugyan már, az én apám persze hogy tudta, de anyám kedvéért megjátszotta, hogy nem tud róla. Nem is egyszer.) Nyomott oda legalábbis valamit. Erre lett volna fizetség ez a betokosodott, majd annál nagyobb nyomással kifröcskölő gyűlölet? Hiszen Tominak csak a tükörbe kell néznie, a fizimiskájára! Ott van, letörölhetetlenül rá van írva! – volt apám sztereotip szövege, engem újra és újra elkábítva az érthetetlen ‘fizimiska’ szóval. Ha jól emlékszem, neked nem is igen lehetett arcod, csak ‘fizimiskád’. Jóapám példája egyébként kicsi korom óta tanított mélyen átélt kéjenckedésével engem arra, hogy egyesek számára nincsen nagyobb gyönyör, mint – a káröröm. A *Schadenfreude*. Már miért ne mondanám most ki, lévén egyébként is talán az egyetlen német szó, amit ismerek – na és persze azt is hol máshol, mint pont Párizsban tanultam meg – közölte néma hallgatóságával, azok számára is a fogsormutogató mosolynak ezúttal a zavart változatával János. Hogy itt aztán, megint csak elbizonytalanodva, kis szünetet tartson. Nem, közel sem a hatás növelése céljából.

A szakramentum szakadt rám. A megvetést úgy kergette el János szavainak a puha pöröly-csapásai alatt a hideglelősen érzett undor, hogy halálos kéjjel vártam a folytatást. Kimondja-e most majd a nevet is? Mit számít, hiszen én úgyis tudom! Mint ahogy felfoghatatlan módon valahogy mindig nem-tudva, de tudtam. Honnan máshonnan is származhat az az immáron évek óta időnként a feleségem elé tálalt mondásom: Belenézek reggel a tükörbe és nem értem, ki az az ideges ügyvéd, aki onnan mered vissza rám!? Aztán János, éppen csak egy árnyalatnyi habozás után, ki is mondta annak, persze hogy **annak** az ügyvédnek a nevét!

Én, mint mondtam, tudtam, na és abban a pillanatban, ahogy kibökte, azt is tudtam, hogy – igaz! 1971 januárja volt – 45 éves koromban, vagy húsz nappal apám halála után történt mindez. János látta, milyen volt a hatás, és nem győzött bocsánatot kérni. Andrea, aki akkor már egy ideje foghatta a kezemet, később azt mondta, hogy János biztos falfehér arcomtól rémült meg annyira. Én nyugtatgattam a hírhozót: ne mentegetőzzön, jól tette, hogy elmondta. Ezt nyilván ő is tudja, mint ahogy azelőtt azt is jól értette meg, hogy a közlésnek még nem jött el az ideje. Bármilyen legyen is az igazság, az én életemnek az a törvénye, hogy tudnom **kell** róla. Dehogyan haragszom rá, csak el vagyok kábulva – és ugye megérti, hogy ezt most magammal kell elintéznem?

Megértette. Én, aki Andris jellemzése szerint feltűnően hasonlítottam egy kifacsart citromhoz, vagy egy hétig éltem az abszurd sehollétben. Egy ízben anyám iránti keserűségemben Andrisnak Orwellt is idéztem, aki szerint: „A szenteket bűnösöknek kell nyilvánítani mindaddig, amíg ártatlanságuk nincs bizonyítva.” Aztán bődületesen elszégyelltem magam; alighanem ez volt az első és egyben az utolsó eset, hogy anyámról rosszat mondtam vagy akár csak gondoltam volna.

Egyébként persze hogy ismertem, valahonnan az idők kezdetétől, kisgyerek korom óta ismertem, és ha egyáltalán éreztem iránta valamit, nem túlságosan kedvelhettem az ideges arcú ügyvédet, viszont annál inkább adottnak vettem a létezését. Pedig néhányszor édes kettesben még bélyeget is cseréltünk, úgy 9-10 éves koromban. Ő ugyanis az égvilágon mindent, de a szó szoros értelmében mindent gyűjtött, és ebbéli tevékenységeiben bárkit, ha úgy jött ki a lépés, még egy kisgyereket is a partnerévé fogadhatott. Nem emlékszem rá, hogy valaha is láttam volna őt minálunk. Sőt, biztos vagyok benne, hogy nem is láthattam, mert hogy ő ott soha nem fordult elő. Már úgy értem... Nicsak, erre még sosem gondoltam. Én viszont voltam nála egy párszor. Akkora könyvtára volt, amekkorát én lakásban még soha nem láttam, monogramos, címeres, egyforma bőrkötésbe borított könyvek százaival a teljes szobát megtöltő, üveges-záras, faragott-fényezett, sötétbarna könyvszekrényekben. Teljes Jókaiak, Mikszáthok. Meg Dumas *fi*ls. Külön helyen párjukat ritkító első kiadások. Nem tudom, miért, de ma visszanézve az az érzésem, hogy mindez amolyan státuszdíszlet volt, hogy ő maga jó esetben is csak ritkán olvasott? Az embereknek ahhoz a fajtájához tartozhatott, akik sokat adnak mások véleményére, az ahhoz nyilván nélkülözhetetlennek vélt látszatra. Hogy aztán a látszat mögött ők maguk hol is helyezkednének el, az lenne csak a kérdések kérdése. Egyébként is, amint azt egy bibliofil barátom később kifejtette, a könyvgyűjtőknek talán a többsége esett a kezdetekben szerelembe egy-egy könyvnek magával a fizikai létével, nem pedig annak a tartalmával. Nemigen szokta ő szükségét érezni annak, hogy a megbonthatatlan rendbe rakott és úgy tartott példányok közül eggyel kivételt tegyen és el is olvassa. Nem, ilyesmi nemigen tartozhatott a logikus cselekedetek magukkijelölte birodalmába.

Egyszer, már valamivel nagyobb koromban, mikor egy ujjal dalokat pötyögtettem zongoráján, adott nekem egy kottát saját dalszerzeményével. Valami olyasmi maradt róla bennem, hogy sületlen semmiség volt, a szövege főleg ‘magácská’-ról meg ‘pá’-ról szólt, meg, ha jól emlékszem, valami ilyesmiről: ‘sokat ígér a kelleme’. Negédes – ez az első és körülbelül az

utolsó szó is, ami amatőrködéséről eszembe jut. A dallamból is fülembe ragadt valami – bizony az is lapos, sehonnan, de ugyanakkor valahogy mindenünnen ismerős, vékonyan csordogáló melódia volt. Ő viszont úgy játszotta el nekem, egy ki tudja milyen nagyszabású műhöz illően felvezetett akkordsorozattal, mély átérzéssel, hogy kákabélűen vékony, viszont annál feltűnőbben csupa csont testéből merészen feszült ki duzzadó kebele... Duzzadhatott az egyébként is, hiszen ha nem is széleskörű, de nyilván jól menő, ha az akkori körülményekhez mérten nem éppen exkluzív praxisa lehetett – már nagy, legalábbis nekem úgy tűnt, fényűzően berendezett lakásából, gondos öltözködéséből, az egész környezetből, meg, ha már éppen itt tartottunk, a saját mű saját kiadásából utólag erre következtetnék.

Azután, a háború táján, előtte-utána ugyancsak sokáig nem láttam, vagy ha igen, megfedkeztem róla; fogalmam sincs például arról, hogyan vészelte azt át, volt-e munkaszolgálatos, sőt azt sem tudom, hogy később, a nagyszabású változások idején hogyan kellett feladnia magánpraxisát és bemennie egy munkaközösségbe. Mindenesetre számomra nem vált emlékezetes módon láthatóvá úgy körülbelül első, még megegyezésem alapon lebonyolított válásomig, amelyben ő volt – ki más is lett volna? – jogi képviselőm, helyesebben Zsuzsikával közös képviselőnk – úgyszólván feladat nélkül. A díjszabás szerint kikötött honoráriumot persze hogy elfogadta, hiszen soha semmilyen, még csak a leghalványabb célzást sem tett akár szavakkal, akár viselkedésével semmi olyasmire, amire én felfigyelhettem volna. Visszagondolva minderre: végül is miért ne fogadta volna el? Hiszen arról, hogy ő mit tudott, vagy hogy ő egyáltalán tudott-e valamit a titkokból velem kapcsolatosan, nekem aztán egyébként sincs a leghalványabb sejtésem, de még csak támpontom sem.

Később talán ha minden két-három évben láttam, rendszerint úgy, hogy véletlenül egymásba futottunk az utcán és hogyvagyoltunk meg váltottunk egymással néhány sablonos mondatot. Nem volt miközöttünk semmiféle kapcsolat, a legkevésbé sem a titkokkal terhes fajtaból. Testvérei, főleg egyik nővére viszont igen gyakran fordult elő nálunk, lévén anyámnak barátnője, még valahonnan az ősidőkből. A két család ugyanis valamikor, még jóval az én születésem előtt, egy házban lakott Pestnek azon a részén, amelyet századeleji rohamos iramú fejlődése miatt a köznép a Csikágó névvel ajándékozott meg. Azon belül is, ha a családi mesékből semmit nem kutylak össze, a Murányi utcában.

Az ügyvéd maga, erre azért még az az egykori kisfiú is kiválóan emlékszik, és neki legalábbis úgy tűnik, jó ideig tartó, szakadatlan beszédtemaként, ebből ítéletően tehát feltűnést kiváltó módon meg is nősült, egy nem mindennapi szép, egyenesen a tündérmesékből kipenderült parasztabát vett el, aki eredetileg a prózai világban és remekbe faragott, sosem mutogatott, csak sejtetett alakját konzervatív kosztümökbe meg disztिंगvált ruhákba rejtve, igen kapóra jött módon saját titkárnőjeként materializálódott elő a semmiből. Tette viszont mindezt csakis átmenetileg. Hiszen végül is minden létezőnek egyszer valahol el kell kezdődnie, méghozzá rendszerint valahonnan valahová tartó, átmeneti állapotként is. Én magán a tényen felül arra is emlékszem, hogy a feleség-jelenséget egy másik, számomra tökéletesen ismeretlen világ ideszalajtott, majd mert amit itt látott, hamarosan ide is szokott, a tökéletesnél is tökéletesebb hírnökeként csodáltam, hibátlanul elragadónak, engem egész valójában lenyűgöző, de szikrázóan hideg idegenségében is, sőt, főleg talán éppen azért észbontóan, megérintheetlenül és nyilván soha meg nem érintetten gyönyörűnek tartottam. Nem, a legkevésbé sem csontkollekciók játékszerének. Azután az idők folyamán, a körülöttem lévő világból valamit olykor már-már kapiskálva, arra a következtetésre juthattam, hogy a mesebaba minden volt, csak nem tündérbaba: magányos kellett legyen, de ő ezt természetesnek vette, ebben az egyben őt illetően cseppet sem kételkedem: mivel előre kitervelte és elvállalta a maga útját, zokszó nélkül végig is járta azt; határozott, egy-egy pillantásból felmérhetően idesugárzó, majd el-elűnő látomás; páratlanul, ihletetten, egyáltalán nem mesékbe illően megformált két lábával – azokhoz hasonlóan nem hinném, hogy láttam volna ilyen fontos ügyekben mindig a dolgok

lényegére hatolni kívánó életem során – rendíthetetlenül a földön álló, ha kellett, hidegen számító, csodálatosan kikupálódott madonna, félelmetesen jó, véletlenül sem hibázó ízléssel megáldva, aki ugyancsak tudta, mi az, amit akar, az átmeneti kezdetek kezdetétől, attól a másodperc-töredéktől fogva, amelyben az ügyvéd szemében először látta fellobbanni azt az árulkodó fényt.

Utólag visszatekintve nem hinném, hogy ennek a több mint különös összetételű együttesnek bármelyik felét is gyötörhették volna életdöntéseik miatt megkésett kételyek. Legalábbis egy ideig példás cserelebonyolítás lehetett ez a házasság; említettem ugye, hogy az ügyvéd szeretett csereberélni, és erre itt volt, most nyílt meg előtte egy élet nagy alkalmá, lévén hogy mindketten rendelkeztek azzal, mondhatnám bővelkedtek, sőt dúskáltak abban, amire a másíknak mindennél inkább szüksége volt. Egy ideig. Még az is lehet, hogy talán egy jó ideig. Majd egy idő után többé már nem. Ha még nekem, az emberpalántának is feltűnt, akkor vajon mennyire érezhette a minden hájjal megkent ügyvéd, maga a címzett az egyre intenzívebb utálatot vagy, hogy megbízható értesüések hiányában mégse túlozzunk aránytalanul, inkább talán a csak nemigen titkolt, még az sem kizárható, alkalmilag a címzettel nem éppen diszkréten tudatott, vagyis specifikusan a nő férfi iránti megvetését, a lenézést, amely a roppant öntudatosan kihangsúlyozott keresztény, robusztusan egészséges, vitalitással korlátlanul ellátott és vitathatatlanul klasszis nőből áradt felé? Hogy miért volt, miért alakult mindez végül is így? Hát azt meg, már elnézést kérek, egy magamfajta jámbor kisfiú vajon honnan tudhatta volna?

Az ügyvédnek elsősorban ki más, ha nem a saját felesége számára megtapasztaltan, felfoghatóan, sőt nyilván megkerülhetetlenül voltak meg a maga gyenge meg még gyengébb pontjai – mindjárt kezdetnek ki más, mint maga a szóban forgó feleség. Egyes nőknek régi szép szokása könyörtelen kegyetlenséggel élni vissza a velük betelni, a végső, a legvégső elérhetetlenségük valódi vagy odaképzelt falát áttörni képtelenek egyre beidegzettebbé váló elkötelezettségével. Az ügyvéd, ha tetszik, dekadens volt; az ügyvéd, ha tetszik, ha nem, zsidó volt; közel sem vallásos, de én úgy gondoltam, talán istenhívő ember – bár ez az érzés kölcsönös aligha lehetett... Homályosak, felettébb homályosak ezek a képek a saját jövőjére gondolva nem is kissé megszeppenten figyelő kisfiú régmúltjából. Ha emlékezetem nem csal, az akkor már aligha baba, de annál inkább az élete csúcsformájára felfutó, magabiztos telivér, az élet ritkán, már ha egyáltalán fel-feltűnő jó oldalainak a dús, a gazdag ígéreteit hordozó jelenség kedves, sőt mosolygósan, igen-igen vonzó módon barátságos volt velem talán mind a három vagy négy alkalommal – lehet, hogy akár többször is? –, amikor nem csak futólag találkozhattunk. Érdekes, most azért értem is, meg nem is, honnan jött és miféle tartalmakat hordozó, milyen jellegű nosztalgiával gondolva rá vagyok biztos abban, hogy jelentéktelenségemben még kedvelt is engem. Sőt ezt ki is mutatta. Egyszer például megkérdezte tőlem: Mondd, Tomika, te miért magázol engem, amikor a férjemet tegezed? Tudod, ráadásul én még fiatalabb is vagyok nála. Nekem persze sejtelmem sem volt, hogy erre mit feleljek, mire kényeztetően és valahogy óvatosan, ha most visszagondolok rá, szinte érzéki örömmel tapiskolva simogatta torzonborz hajamat úgy, hogy az bennem zavart váltott ki; kaptam is tőle egy anyáskodóra csücsörített puszt meg a mosolygósan megismételt utasítást, hogy mostantól fogva őt is tegezzem. Tiszta szerencse, hogy ha már így benne voltunk, nem kellett pertut innom, teszem azt, Jászai Marival is. Szédületes. Még hogy én tegezzem őt? Attól tartok, hogy ha félénkségemet meg az iránta érzett feltétlen, minden mértéket meghaladó csodálatomat valahogy legyűrve ilyesmit egyszer mégis megkíséreltem volna, a nyelvem tört volna bele. Gyökerestül. Éppen ezért biztos vagyok benne, hogy: elkerültem én bármiféle megszólítást is.

Annál is inkább, mert a házasfelek egymás között, engem némileg elképesztve, rendületlenül magázódtak. Igen udvariasan, szokatlansága ellenére az én számomra egy idő után már

egyáltalán nem is zavaróan. Sőt, be kell valljam, hogy én ezt a fajta érintkezési formát kifejezetten érdekesnek vagy a változatossága miatt inkább értékelendőnek, ha éppenséggel nem regénybe illően izgalmasnak találtam. Hogy miért vélekedtem így, arra sajnos ma már nem emlékszem. Elszórtan tapasztaltam másutt is, hogy házastársak egymással magázódtak, annak azonban nem tulajdonítottam jelentőséget. Csak itt, ügyvédeknel, valami olyasmi derengett bennem, hogy az egészet póznak, történetesen nem üres póznak tekintettem, meg hogy az intim, no lám, ha akarják-akarom, akkor az intim magázódásban férfi és nő közt mintha valamilyen kedélyeket borzongató dologra leltem volna. Amit ha valaha is, de egyszer hirtelen megszegni, hát az aztán bizonyosan felfoghatatlan gyönyörűségekhez nyitotta volna meg az utat, ha csak nem éppen azok által idéztethetett elő. Olyasmik által, amelyek közelebbi meghatározásán még gondolkodni sem lettem volna hajlandó. Nagy kár, mert ha történetesen játéknak fogtam fel, akkor nem is igen tudtam volna mihez hasonlítani azt az izgatottságot, amit belőlem kiváltott. De nem, bárhogyan is fogtam azt én fel, ők sok mindent tehettek, csak hogy ezzel kapcsolatban aztán nem játszottak játékokat egymással. Meg vagyok róla győződve, hogy mi sem állt tőlük távolabb. Még tévedésből, nyelvbortlásból sem hallottam őket akár néhány szó erejéig is átváltani a tegeződésre. (Mint teszem azt, egyik nyelvről a másikra.) Hajlok annak a feltételezésére, hogy tették ezt pedig nem szükségszerűen az ügyvéd kezdeményezésére. De hát végül is ki tudja? Hiszen annak a 'kellemről' szóló, inci-finci kis dalocskának, no lám, most jut csak eszembe, már a címe is így szólt: „Maga nekem pont kellene...”

A magázódó házaspárnak a távolságtartó – vagy csak modoros – frigyéből később, a harmincas évek vége felé lett egy gyereke is, aki bikaerős fiúvá, ha jól emlékszem, versenyúszóvá vagy vízipólózóvá nőtte ki magát; a vízipólózó, tehát vastag nyakú, erőteljes duzzadó Péter volt anyjának a szemefénye, dédelgetett mindene. Eszem ágába se jutna az élet valamiféle olyan tendenciájáról értekezni, amely végső fokon mindent, de mindent kiegyensúlyozna vagy helyére tenne vagy mindenért megfizettetne; az viszont egyenesen megdöbbentőnek tűnt, hogy a fiú bel-, de főleg külalkatában mennyire nem hasonlított apjára, sőt bizvást mondhatóan már alkatilag is homlokegyenest az ellentéte volt. Hát igen... (Sanyinak erről vajon mi lehetett volna a véleménye, már persze ha egyáltalán látta volna Pétert?) Bárhogyan is legyen, tény, hogy 1956-ban anya és fiú úgy hagyták ott a jövőbeli kilátásait illetően alaposan megkurtított ügyvédet, mint a legendabeli Szent Pál az oláhokat. (Nehéz elképzelnem, hogy a nem is mindig ideges ügyvédnek ne lett volna bankszámlája Nyugaton – már a kezdetek kezdetétől fogva, és lehet, sőt biztos, hogy ez esetben a házaspár mindkét felének a nevére szólóan.) Mintha valakitől fél füllel hallottam volna: Kanadába mentek, ez azonban a legkevésbé sem biztos. Hogy kapcsolatban maradtak-e egymással, arról sem tudtam semmit. Hogy a család felbomlása hogyan hathatott a meglehet addig csupán a küllemében időnként idegesnek tűnő ügyvédre, nekem fogalmam sem volt, olyannyira, hogy ha ilyesmivel akartam volna elfoglalni magam, merő találgatásokra kellett volna szorítkozzak. Az a szerep viszont egyáltalán nem volt nekem való. Mindenesetre én őt erről beszélni soha nem hallottam, már csak azért sem, mert kettőnk közt a 'viszony' ilyenfajta, vagy ami azt illeti, semmilyen fajta magán-, de még közügyekre sem terjedt ki. Ugyancsak jellemző, hogy bennem föl sem merült: megkérdezhetném tőle, tulajdonképpen hol is van meg mit csinál a fia. Nem mintha nem érdekelt volna. Na meg az ég nyilván nem szakadt volna rám, ha történetesen egyszer ezt teszem. Már persze azon kívül, mint mondtam, hogy mi csak igen ritkán, kivételes alkalmakból, akkor is véletlenül futottunk össze, tehát az elhagyott férjnek és apának alkalmam sem igen lehetett volna az ugyancsak elképzelhetetlennek tűnő kitárulkozásra. Később az a sanda gyanúm kerekedett, hogy a megszabadulás a szorgalmasan lefetyelő rossznyelvek szerint pocsék, egyre nyíltabban ellenséges frigyűl az ügyvédnek inkább megkönnyebbülést jelenthetett, mint érzékeny, sőt helyrehozhatatlan veszteséget. Bár ki tudja? Az az érzésem, hogy úgy külön-külön aligha, de mint együttes – akkor már nyíltan csupán fiktív együttes? –

az ő kettősük egy alaposan elnyűtt emberpárnak a benyomását kelthette. Az ideges ügyvéd, ha addig nem tudta vagy, még inkább, ha azért sem akarta volna tudomásul venni, házassági megállapodása kibontakozó történetéből úgy is, mint kórisméből netán megtanulhatta: semmit, az égvilágon semmit, főleg a fontosabb, hát még a mindennél fontosabb fajtából nem lehet potom áron, még kevésbé áron alul szerezni be. Sőt alkalmasint, a sors könyörtelen segedelmével, végül még az is kiderül, hogy minden jóval többbe kerül, mint amennyit ér... (Nicsak, alighogy tőlem messzire eltekeredik, mindjárt hogy kapta magát és elvitt a mese! Tette pedig ezt akaratom ellenére, bő lére eresztve, amint az már egyes álmoknak a tőlük elválaszthatatlan tulajdonsága. De azért most már jócskán megérkeztünk arra a pontra, amelyen én meguntam a múltban vájkálást. Ideje lenne tehát ezt itt most gyorsan be is fejezni.)

Én szüleim harmadik, kései gyermeke voltam. Anyám 36 éves volt, amikor engem hozott a világra, 13, illetve négy évvel nővéreim után. A családból senki nem járt egyetemeknek a tájékára sem, csakis egy unokabátyám meg majd én. A ködből úgy-ahogy kirajzolódó képek-ből is meglehetősen világos, hogy én voltam már az iskolába járás előtt a család kisokosa, aki tudott írni, olvasni, sakkozni, képes volt a világ minden fővárosát és rendszerint az ottani miniszterelnököt is megnevezni. (Rejtély, hogy az ilyesmik miért érdekelhetek. De azért csak makacsul ezt tették.) Mivel csöndes, félénk lurkó voltam, de egyébként is: szüleim hál' istennek sosem tettek tanúbizonyságot valamiféle csodagyerek-mutogatási szándékról. Arra viszont jól emlékszem, igen-igen jól, hogy apám bajusza alatt mosolyogva mely igen büszke volt rám, ha megnyertem a vendéglőben egy sakkpartit. (Gondolom, inkább a ravasz pasas vesztette el. Hogy bevágódjon apámnál.) Mindegy, így is, úgy is én lettem a ház meg a vendéglő intellektuelje.

Ha valahol, akkor alighanem itt kell előre- és hátramenően elnézést kérjek, hiszen én magam eszmélésem kezdetei óta sosem tartottam magamat annak. Sok ok miatt, amelyek közt, szavamra mondom, nem szerepelt valamilyen szellemi alacsonyrendűségi érzésnek a nyoma sem. Sőt, bármi ilyesmi már akkor, a kezdetek kezdetén távollétével hívta fel magára a figyelmet. Annál inkább viszont azért sem tartottam magam intellektuelnek, mert igen hamar kezdtek mutatkozni lókötői hajlamaim – a még csak csetledezve-botladozva kujtorgásban a lányok után, a megengedettnél jóval későbbi, egy idő után már megadással eltúrt hazajárásban, kártyázásban – pénzben bizony, naná, majd tökmagban; a háborús években, főleg a gimnázium felsőbb osztályaiban, annak ellenére, hogy jó tanuló voltam, igen-igen szorgalmas iskolakerüléseknek a formájában, így a rettegett fizikaórák elbliccelése alkalmából mozi-matinék meg főleg billiárdszalonok rendszeres látogatásában – télen; tavasszal-kora ősszel viszont hasonló ügyekben járatos és további ismeretszerzésben erősen érdekelt lányokkal a Gellérthegy oldalában, általában épületesen rendhagyó kamaszlétem egészében. Meg még azután is. Nem is olyan ritkán ott, annak a határán, amit a tisztességben öszült idősebbek a züllés útjának minősítettek volna.

Mindezzel szemben viszont az anyámnál fiatalabb ügyvédnek az apja, akit én, legalábbis emlékezetem szerint, először csak közvetlenül a háború után, megözevgyülten és megvé-nülten láttam, a maga korában úgy a századforduló táján nem is rossz újságíró, sőt kifeje-zetten menő tárcanovella-író volt, anyja pedig nővére nem másnak, mint a kiváló, híres-neves, ahogy gyakran aposztrofálták, paraszt-zsidó írónak, a duzzadó tehetségű, naturalista próza- és színdarabírónak és mellesleg bővérű életművésznek. Akinek színésznőtől származó törvény-telen fia – nekem talán amolyan nagybátyám másodíziglen? – volt a kavargósan, lilás-szürké-sen cigarettafüstös hangulatú, tartottan érzélgős, de roppant igényes kisregények kismestere. A harmincas években műveiből vagy hat-nyolc filmet is készítettek, köztük néhány igen sikereset – sőt egyet még a felszabadulás, tehát már korai halála után is. Ezek szerint akkor engem a nekem kiosztott gének küldtek volna az egyetemre? De hiszen 'nagy-nagybátyám' oly sokoldalú, mára sajnos már – meg-nem-érdemelt módon – jócskán elfelejtett tehetségét

soha nem vitte el egyetlen felsőoktatási intézménynek a közelébe sem! Nem mintha ez az ő esetében számított volna bármit is. És az enyémben? Nekem most csak meg kell rázni régi-új, mármint számomra új családfámat és máris hull rám az áldás? Mondjuk valahol a Dél-tengeri szigeteken?

Mentségemre legyen mondva, hogy végül is nem volt szükségem túl sok, ha tudnánk, hogy az körülbelül mennyi, bátran mondhatnánk: a kelleténél több időre. Pár nap alatt meggyűlöltem meddő lelkizésbe merülő magamat, meg torkig lettem nyavalygásommal is. Várakozással ellentétben nem estem kétségbe azon a nem éppen üdítő, de biztonságérzetemben eleinte megrendítő felfedezésen, hogy a tojásból, amelynek a kiköltéséhez oly igen emlékezetesen hosszú időre volt szükség, végül is egy kakukk-monstrum lett. Nyilvánvaló volt: anyámnak, akiről én is tudtam – hogy honnan, arról aztán fogalmam sincs –, sok kürete volt, ahogy annak idején a művi abortuszt nevezték, aztán egyszer több már nem lehetett. Alighanem túlságosan veszélyes lett volna. Meg is fizetett érte, drágán. Tette pedig ezt úgy, hogy a fizetségnek én lettem a devizája. Vagy, ha tetszik, az élő, az eleven *corpus delicti*. Mindössze egyszer, jó néhány évvel a fentebb leírt történések után, egy egészen rendkívüli alkalommal, idősebb nővéremmel telefonon vagy tíz percig, szégyenlősen és igen-igen habozón, csak félszavakkal beszélünk erről – persze az én kezdeményezésemre –, azután, később viszont soha többé, egyetlenegy szót sem. Ő mondta akkor: igen, apa persze hogy tudta, hiszen ő maga 12 éves korában a szomszéd szobából fültanúja is volt egy végigörjögött, végigsírt éjszakának. Azt talán mondanom sem kell, hogy a mi viszonyunk, mármint a nővérem meg jómagam között, a beszélgetés után jottányit sem változott.

Azon a fölöttébb ostobácska mondás-lehetőségen felül, hogy nem vagyok azonos önmagammal, szüleimet illetően a lehető legeggyértelműbb lett a végkövetkeztetés: eddig is, mindig is nagyon szerettem őket, de most, ha lehet, még jobban, gyengeségeikért és azért, ahogy olyan vas-következetességgel kellett azokért megfizetniök. És szerettem őket, persze nem utolsósorban – magamért. Olyan magától értetődően, szépen csinálták, hogy nekem pókhálós zugokba rejtett emlékeimet a legfinomabb szűrőn még egyszer átszítálva sem adódott egyetlen satnya kis támpontom arra a következtetésre jutni: bármilyen értelemben is **másképp** kezeltek volna. Elsősorban nyilván azért nem, mert nagyon szerették – egymást. Meg azért, mert hibáik ellenére is remek emberek voltak – emberek a javából. Akiknek persze hogy időnként, ritka pillanatokban rám nézve nagyot kondulhatott az agyuk, dobbanhatott egy extrát a szívük, mintha szegényeknek nem jutott volna ki éppen elég a töménytelen szenvedésből. De aztán valahogy ez is egyszer el kellett múljon, vagy inkább el kellett halványuljon, hiszen a világon minden vagy csaknem minden előbb-utóbb megszokható. Sajnos vagy hál' istennek, de ez már csak így van.

Abban azután tökéletesen biztos vagyok, hogy nem voltam én 'megjelölt' gyerek. Meg aztán remélem, sőt tudom (vigasztalatom magam?): az engem az életbe visszahozó, minden elképzelésen messze túlmenően áldozatkész anyámmal többé felbonthatatlan szálakkal összefűző betegség miatt kiállt rettenet, majd már az elmulasztottak behozásán szorgalmasan tevékenykedő, vásott fiú produkálta válságok megadó elviselése mellett jócskán volt örömük is az én léteimből. Főleg apámnak, a két késői unokával, az őt feltétel nélkül imádó lányaimmal, akik pusztán létükkel is elvárásolták utolsó éveit. Nem, nem csak létükkel, de azzal is, hogy kényeztették, szerették, becézték őt, bújtak hozzá. Értőbb szívvel, persze hogy másképp és jobban és sokkal, sokkal melegebben, emberibben, fájóbban szerettem most, ő mért oly későn szüleimet, emléküket, meg voltam elmondhatatlanul hálás mindazért a felmérhetőért meg felmérhetetlenért, amit tőlük kaptam. Ami, ahogy megfontoltan öregszem, mindegyre többnek és értékesebbnek tűnik. Mint ahogy azt is tudom ma már, hogy az *amor matris* lehet talán az egyetlen valóban valódi valóság az életben. Hiszen a kötelező temetésre kijárásokon kívül én

egyetlenegyszer voltam életemben temetőben: anyám sírjánál, ‘megmutatni’ neki az első gyermekkel, az ő sajnos évekkal elkésztet unokájával akkor már nagyon is terhes Andriskát.

Ami pedig János közlésének a magam-megítélésére vonatkozó, szemfelnyitó részét illeti: a megemésztés első, kóválygó, majd később már csak zavaros kísérleteinek az időszaka után hamarosan tudomásul vettem, nyugtáztam, és többé – kivéve, ha valami közvetlenül emlékeztetett – nemigen gondoltam rá. A fentebb említett érzelmi felfokozottságtól eltekintve önmagamban és minden relációmban úgy vélem azután is ugyanaz maradtam, mint aki azelőtt voltam. Én bizony egyetlen taktust ki nem hagyva maradtam édesapámnak a fia. Csak azért, ha jobban belegondolok, akadt mégis egy általános érvényű, de annál masszívabb kivétel: azóta többé semmit, egyáltalán semmit nem tudnék kételkedés nélkül, készpénzként fogadni el. Ez sem jelentett azonban végső fokon megrázó változást, lévén hogy, teszem azt, a kauzalitást – főhajtó tisztelem ellenére – jómagam már jó ideje nem tekintettem és ma még kevésbé tekintem a lét kizárólagos, tehát egyetlen érvényes vagy lehetséges törvényének. Mindennek azonban életem fő vonalára, bízvást mondhatóan, nem volt semmiféle komolyabb kihatása.

Ja, és mielőtt elfelejteném, még valami. Az egész epizód egyik következményeként, a fürdőszobában lévő tükörből egyszer és mindenkorra eltűnt, lehet, hogy csak elbűjt, de az is lehet, hogy talán a keret alá csúszott be az ideges ügyvéd. Egyszer, borotválkozás közben ugyan nem tudtam megállni, hogy ki ne öltsem rá a nyelvemet, de csak habos képem értetlenkedett vissza rám, legalábbis a tükörök közül ebből a megszelídültből. Hogy később, de akkor aztán már leplezetlenül vigyorogjon bele a képembe. Mintha csak azt akarta volna mondani: miért nem kérdezted meg előbb? Mondjuk így: szabad a gazda? Féltél tőle, mi?

* * * *

Alighanem a tükör önmagát előtérbe tolása, szakadatlan stréberkedése valamiféle főszerep kiharcolására, nem kevésbé a téma adottságai miatt hihetetlen mennyiségben rendelkezésre álló metafora-készleten belül a tükörnek csakis a Holddal vetélkedően egyeduradalomra törekvése késztet arra, hogy legalábbis pár mondat erejéig időzzek ennél a számomra hosszú idő óta kedves témánál.

Amint az köztudott, a metafora használatának a segítségül hívása kiválóan alkalmas arra, hogy pusztán létével is zavart keltsen a mi merev világegyetemünkben. A hívó számára a dolgok Isten szavának a beteljesülését jelentik, a pozitivistának viszont az összefonódó, érintkező események eleve elrendelt, tehát okaikat felfedhető ‘véletlenségeit’ reprezentálják. A minél távolabbi dolgokat összekapcsolni hivatott metafora azután minden irányban, minden időszakban, minden természeti jelenségre kinyúlva készségesen rombolja szét ezt a kettős rigiditást.

A képmás, a hasonmás létresegítése ugyanis lényegét illetően a metaforateremtésnek maga a mágia. Egy egyszerű kis tűzből fergeteges vihart fakasztani, amint azt a mindig emésztő haragra gerjedt, engesztelhetetlen Milton tette, felér egy sokoldalúan felkészült és felszerelt varázslónak a kemény napi munkájával is. Viszont a Holdat változtatni hallá – csiribí-csiribá –, mondjuk úgy, ahogyan azt a prerafaelita Dante Gabriel Rossetti tartotta nemes feladatának, már a jóval szerényebb, ha tetszik, a hétköznapi trükkök közé tartozik.

Megközelítően sem elégséges tehát azt mondani, hogy a tükör a víz létének a folytatása – más eszközökkel. (Bocsánat a Clausewitz-formula olcsó kisajátításáért.) Mint ahogy közel sem elég ezt a hipotézist valamiféle abszolútumként kezelni, és ezért feltételezni, hogy a tükörből hajnaltájt sós, friss meg frissítő tengeri szellők lengedeznek felénk pusztán azért, hogy átjárják testünket; hogy a felszín alatt homárok várnak sorsuk majd ingyenc falatokként beteljesülésére; hogy örökké szomjas kis meg nagy madarak isznak belőle – ezúttal teljes

joggal úgy is, mint tóból –, még hozzá olyan mohón, hogy struktúrájukat veszítve végül is ott maradjanak maguk az üressé vált keretek. Hiszen félreérthetlenné kell tennünk: a szeszély nem vész el, csak átalakul olyan kétségbevonhatatlan realitássá, amelynek a világa az ész, az értelem maga. Hasonlóképpen napvilágra kell hozni azt a specifikus, az üvegben visszavert egyént, azt a helyzeténél, szokásainál, realizálódási igényeinél fogva is érdekesítő individuumot, aki állhatatosan kitart csalékony hazájában, vagyis mi másban, mint – a tükörben magában.

Hogy ez nem éppen, sőt közel sem gyerekjáték? Sebj. Ezért is nagyszerűbb viszont az az érzés, amikor isten lábát megragadva és nem eresztve néha sikerül a telibe találni, de mégsem trükkösnek ható, mindennek ellenére is annál inkább helyénvaló, egyszeri, csak éppen hogy kimondása után immár lám csak egyszerű, de mások által mindeddig meg nem látott kapcsolatot létrehozni – és tenni ezt szavakkal – két távoli, tangenciálisan sem érintkező, mégis a mi értelmezésünk meg az árukapcsolás elve szerint is egyneműnek tekintendő jelenség között.

Kis ugrások helyett – egy nagy

Apám halála 1970 végén, kevéssel utána – sokszorosán is áttételes módokon – János képembe robbantott közlése meg ‘nyugati’ kalandozásaimnak mindjárt a legelső stációja – erre még visszatérünk – adták meg alighanem a végső lökést ahhoz, hogy kimondatlanul meg nagyrészt észrevétlenül is oly igen érett kivándorlási szándékunk minket inkább legázoló, mint meglepő módon egyszercsak megszervezendő és úgy végre is hajtandó feladattá alakuljon át. Érdektelen lenne végigmenni minden egyes olyan motívumon, amely a döntést befolyásolhatta; elég legyen itt csupán néhány apróságra hivatkozni, igaz, köztük meglehetősen sajátosakra is.

A békés Corvinában a magyar szerkesztőség 1970 tavaszán új főnököt kapott, egy 50 körüli, de idősebbnek tűnő, magas, szája körül keserű vonásokkal ékesített, úgy egészében meglehetősen jellegtelen, viszont annál inkább érdektelen nőt, akit állítólagos egykori illegális párttevékenységén kívül – illetve azt nagyon is beleértve – semmi nem képesített új beosztására. Talán csak a hölgy valamilyenfajta egészségihiányról árulkodó külleme meg időnkénti, mindannyiunk által persze hogy nyomban észrevett figyelemkiesési pillanatai vagy éppen mind hosszabbra nyúló időszakai. Mindenesetre új, mármint számára új osztályán mi, dörzsölt kiadói rókák meg félig-meddig kezdők, tanulók, de még mint ilyenek is hasznos-használható ismeretekkel rendelkezők, már csak saját jól felfogott érdekünkben is igyekeztünk őt a baráti felé hajló fogadtatásban részesíteni és rangját meg elhivatottságát a neki tetsző módon, tehát diszkrétan segíteni. Hosszú hetekig, talán pár hónapig is ezt ő, úgy tűnt, nemcsak igényelte, de mintha valóban értékelte volna. Mindaddig, míg gondolom egyszer csak kezdte úgy érezni, hogy tud ő már éppen eleget, érti ő bizony a szakmát is, meg a csíziót is.

Egy szépnek nem nevezhető napon azután az íróasztalomon, ott is a soha nem zsugorodó irathalmaz tetején egy sokat használt dossziében találtam egy szerzőtlen és címlaptalan, ceruzával trehányan, nem csak a margón, de a sorok között is hevenyészve bejegyzetelt, másutt meg olvashatatlan javításokkal megterhelt, előszeretettel állítmány nélküli mondatokkal ékesített kéziratot, amely minden jel szerint Izrael államról szólt volna, számomra felfoghatatlannak tűnő szempontok szerint megkonstruálva. Arra sajnos hosszabb vizsgálódás után sem voltam képes rájönni, hogy hogyan került a kisillabizálható részek szerint Izrael iránt meredeken ellenséges mű hozzám.

Hosszabb töprengés után végül úgy döntöttem: a kézirat napi egészségügyi sétája közben éppen arra járt, és a helyet tapasztalathiánya miatt érdekesnek találva gondolta: benéz. Bele-néztem tehát – mármint a lehetőségek szerint – én is, és legott el is kábultam a hangnemtől, az egész koncepciótól, a hemzsegő tárgyi hibáktól. (A Nílus például, valóságos revelációként, északról délre folyt benne.) Hát igen: egy fércmű fészkelte be magát az én szakavatottra csiszolódott kezembe, méghozzá annak is egy félig kész diszpéldánya. Amelyet, a kínai rothasztott tojás készítéséhez hasonlóan, hosszabb időre el kellett volna még földelni. De hát végül is – hogy a képzavart, ha lehet, még tovább fokozzuk – hogyan került a rámás csizma pont az én asztalomra?

Méla undorom altatására gyorsan meg is feledkeztem a ‘kézitról’, illetve megfeledkeztem volna, míg vagy egy hét múlva mind kevesebb szavú főnöknőm be nem hívott magához, és nem kérdezte meg: na, hogyan is állnánk azzal az izraeli könyvtervvel? – csak úgy, mint aki egy már megkezdett, de félbeszakított beszélgetést folytat. Az pedig mi lenne? – kérdeztem vissza, csakis nehezen megfékezett érdeklődéssel. Egyebek közt arra gondolva, hogy hosszútávú terveink közt valóban szerepelt egy díszes Haggadah természetesen héber nyelvű kiadása is. Nyomban kiderült azonban, hogy az elfelejtett, mint olyant gondosan titkolt ‘könyvtervet’ a hiperaktívvá vált főnökasszony helyezte saját kezűleg az asztalomra, egyetlen

szóval sem árulva el nekem annak a címét, a szerzőjét, magának a kéziratnak az eredetét, az ő kiadási szándékát meg elképzeléseit, valamilyen létező vagy remélhető rendelési igényt, a vélt, természetesen 'idegen nyelvű' felvevő piacokat. Lévéen ugyebár, hogy mi nagyban és egészében exportra dolgoztunk. Ennek értelmében tehát pontosan azokat az információkat, amelyek már kiindulópontokként is eleve nélkülözhetetlenek, amelyek nélkül mi egyszerűen moccanni se tudunk, nemhogy egy több mint kétes értékű és profilú könyvet képesek lennénk kiadni.

Mi a véleménye róla? – kérdezte hangjában hűvös fölényvel a főnökasszony. Milyen szempontból? – tépelődtem ezúttal immáron hangosan. Mármint én, akinek most először volt meg az a kétes szerencsém, hogy a nőt merev-ellenségesnek láthassam. Meg kell mondjam: nem volt túlságosan vonzó látvány. – Mégis, mit gondol? – Őszintén? – Természetesen.

Nem szóltam én egyetlen szót sem lehetetlen kommunikációs módszereiről. Elmondtam viszont véleményemet meg kételyeimet, ellenérzéseimet, akkor még messzemenően igyekezve tartani magam a mérsékelt hangvételhez. Erre ő nem kért, hanem nyomban utasítást adott – félreértések elkerülése végett magát az 'utasítás' szót is használva –, hogy írjak a kézitról lektori jelentést. Mire én sajnos kifejtettem, amit persze ha fejre állok sem állt volna módomban elhallgatni: semmiféle információt nem kapva, így azután nem ismerve a szándékokat a kézirat esetleges kiadásával kapcsolatosan, fogalmam sincs, milyen véleményt írhatnék ilyen szokatlanul légüres térben, milyen konklúziókra juthatnék egy szerzőtlen, címtelen kézitról. A nő ettől most már felettébb ingerült lett, és nem kifejezetten artikulált hangon utasított rendre. Én, aki aligha születtem állatszeliidítőnek, és ilyenfajta hajlamok meglétéről ritkán adtam némi, meggyőzőnek a legjobb akarattal sem nevezhető tanúbizonytságot, továbbra is higgadtan ismételtam el a legfontosabbnak ítélt problémáimat; amire végre a főnökasszony, mint aki csakis erre, az ő nagy pillanatára várt volna, hangjában csöpögő gúnyt imitálva kérdezte meg: csak nem akarná mindez azt jelenteni, hogy itt valamiféle speciálisan zsidó probléma lenne jelen?

Miután még a 'baráti' időszakban többször is beszélgettünk kettesben, de főleg többesben úgynevezett 'zsidó problémákról' – az én tapasztalataim birtokában csakis a jó ég lehetne a megmondhatója annak, hogy vajon miért, de az idő tájt mégis azt hittem, megértően és barátságos hangnemben –, ez az új szituáció, no lám csak, nyomban a kézirat orvul az asztalomra helyezésének a pillanatától fogva gondosan kifundált provokáció kellett legyen, annak is a javából. Bizony tipikusan zsidó módra irritáló szálla lettem én a hajdan oly jóságos főnökasszonynak a villámokat szóró szemében. Aki egyre nyilvánvalóbbá váló módon hozzánk eleve úgy jött – nem, egyáltalán nem kikapcsolódni –, mint aki magába az oroszlanbarlangba megy, oda, ahol az ellenség keze van a levesben, de ahol ő majd igenis a maga kemény kezével rendet fog teremteni.

Mindennek ellenére is a provokáló kérdést játszi könnyedséggel engedhettem volna el a fülem mellett, csakhogy pontosan zsidó ügyekben én bármi ilyesmire már réges-régen képtelenné váltam. És ha már itt tartunk: ezen a jellemvonásomon sem Vida Maxi, sem a kiválasztottja kedvéért nem voltam hajlandó változtatni. Még az sem kizárt, hogy ha férfival álltam volna szemben, előbb-utóbb, már csak úgy nevelési célzattal, de lenge bájjal szájon vágom a pont engem gondosan kiválasztva pont zsidó ügyekben provokálót. Nem csak harci ösztöneim kielégítése céljából, de azért is, hogy rámutassak az ilyesfajta módszerek időszerűtlenné válásának az, úgy véltem, mégiscsak elvitathatatlan tényére. Meg arra, hogy: ha te zsidózol, én ütök. Pont.

Nem titok, és ha jól emlékszem, amikor csak a téma szóba került, én meg sem kíséreltem titkot csinálni abból, hogy nem értek egyet pártunk és kormányunk Izraellal kapcsolatos álláspontjával – szögeztem le. Erre azután már maradék önuralmát is csaknem elveszítve félbe

akart szakítani, de most először én lettem az, aki ezt nem engedte, még hozzá azért nem, mert semmiképpen sem akartam, hogy ez legyen a csetepaté végső kicsengése. Mármint hogy az eseményekbe esetleg, sőt a dolgok jelenlegi állásából megítélhetően bizonyára majd bekapcsolódó külvilágra való tekintettel. Ezért azután az előreláthatóan hálátlan utókornak szóló mondókámat így folytattam: Ha azonban ez történetesen nem így lenne, akkor is, a légüres térről pillanatnyilag megfélemezve, csupáncsak a kézirat – lett legyen bármi is annak a tartalma – jó esetben is legfeljebb félkész állapota, selejt volta miatt, azt kizárólag szakmai okokból nem ajánlhatnám kiadásra. Természetesen, ha kívánja, az ilyen értelmű jelentést akár írásban is haladéktalanul beadhatom. A nő most már vasvilla szemekkel meredt rám. Kikérem magának ezt a hangot! – hörögte bele a képembe. Kísértésbe hoz, hogy olyat mondjak, amit nem tenne a kirakatba! Takarodjon a szobámból! – toporzékolt imigyen fejét vesztett főnökasszonyom. Ugyanaz, aki éppen most olyan, oroszlánhoz méltó bátorsággal védte meg a számára megközelítően sem ismeretlen eredetű, ámbár, mint említettem, nyilván provokációs célokra skalpjánál fogva előrángatott kéziratának az erkölcsi tisztaságát, mintha én legalábbis az övét vontam volna kétségbe. Pedig azzal kapcsolatosan fenntartás nélkül szögezhetem le: semmi, de egyáltalán semmi ilyesmi sem állt volna tőlem távolabb.

Így tehát takarodtam. Annál is inkább, mert ő rántotta fel nekem az ajtót, és alighogy kiléptem, be is vágta utánam. Mit titkoljam, alaposan ki voltam akadva, hiszen remélem – vagy ne is reméljem –, nem kizárólagosan, de mégiscsak, már megint, még mindig, újra meg újra zsidó voltom miatt váltam egy provokáció különös gonddal kipécézett célpontjává; nem kevésbé azért, mert a mi kiadónkban a vélemények nyílt kitergetése a szerkesztőségi munka minden fázisában tevékenységünk nélkülözhetetlen alapjául szolgált; na meg végül azért is, mert ez a minősíthetetlen, durva hang nálunk ismeretlen jelenségnek számított. Ami pedig engem illet, velem így eddig munkahelyen nem beszéltek. Talán csak a munkaszolgálatban, boldog emlékeztű Szabó hadapród-őrmesternek a kivételével.

Pár kollégát nyomban lehívtam a házunkkal szemben lévő eszpresszóba, hogy ott meghányjuk-vessük a dolgot. Ők egyhangúan javasolták: ne legyek merev, mert bár a helyzet kellően ocsmánynak tűnik, majd csak lesz valahogy, hiszen ez itt azért még mindig maga a jó öreg Corvina. Ezen a vitathatatlan tényen kívül a véleményüket mégis mire alapozzák? – érdeklődtem. Hát mire másra, mint hogy a dolgoknak nagy általánosságban ez a természete. Ezt én ugyan némileg sajtószerű megközelítésnek, de a 'valahogy' szó minden irányban nyitott tartalmát illetően csöppet sem megnyugtatónak találtam. Végül is úgy döntöttem: rendben van, bár meghajlok a tények előtt, de azért hallgatok rájuk és kollektív bölcsességükre, másnap megpróbálok a nővel beszélni és akár még elnézését is kérni, ha meglehet szándéktalanul, de megbántottam volna. Hiszen végül is ha az ismeretlen eredetű kézirat, úgy ahogy van, használhatatlan, azt mégsem veheti valamiféle becsületsértésnek, kivéve azt a fölöttebb valószínűtlen lehetőséget, hogy ő maga lenne annak a titkos szerzője! Rendben van, legyen így, nem bánom. Azután jöjjön, aminek jönnie kell. Pontosan a Rákosi-korszakban szerzett, mindörökre feledhetetlenné vált tapasztalataim feldolgozása alapján tanultam meg, sőt vált a véremmé: ha egy erősebb kutya... hm... akarja fajfenntartásra irányuló célirányos tevékenységét engem vagy a fél világot, abban minden más kicsi és nagy kutyát feltétlenül megelőzve hajtani végre, akkor semmi értelme sincs harcba szállni vele. Már természetesen úgy, hogy bízhatnék is a siker reményében. Más szavakkal: a legcsekélyebb hajlandóságot sem éreztem magamban a közelharcra. Annál inkább viszont arra, hogy ha most, azon nyomban, mielőtt még a botrány a maga teljes színpompájában terebélyesedne ki, magamtól és főleg békességben lépek le, jó néhány egyéb potenciális jövedelmi forrásomra támaszkodva megélhetek majd úgy, hogy ne legyenek áthidalhatatlan nehézségeim, a bevételeim se csökkenjenek – hiszen a munkámra gondolom igencsak szükség lenne. Vagyis a legrosszabb, ami történhet: elveszítem ugyan az állásomat meg az azzal járó némi, bár közel sem

lebecsülendő kedvezményeket, csakhogy ezúttal legalább, nem úgy, mint azelőtt, amikor ez volt a kedvenc szokásuk, nem fognak vasvillával a világ másik végéig meg még azon is jóval túlra kergetni.

Így is történt, azzal a cseppel sem lebecsülendő különbséggel, hogy a nő még a köszönésemet sem viszonzva nem volt hajlandó szóba elegyedni velem. Ettől a pillanattól fogva kezdtem élni a gyanúperrel, hogy a mondvacsinált főnökasszony érdekesítőnek tartott társalgásunk során szerzett, régi beidegzései szerint hasznosnak is felfogható, szerinte olyanként is ítéltető tapasztalatait legott meg fogja osztani illetékes rendőrhatalósági elvtársaival is.

Szándékaimban megerősödve mentem be tehát az igazgatónőhöz, mondtam el neki az egész ostoba ügyet, és közöltem vele: mielőtt még az elmebeteg helyzetben, a várhatóan egyre növekvő nyomás alatt valami komolyabb hibát követnék el, hiszen azért az én idegeim sincsenek kötélből, más kibontakozási lehetőséget nem látva ezennel felmondok. Az osztályvezetőnővel azonban igen komoly, az esetleges jelenlegi elképzeléseket messze meghaladó bajok vannak, olyannyira, hogy ezeket pár héten-hónapon belül mindannyian tapasztalni is fogják, hiszen a nő, amennyire azt csak viselkedése alapján meg lehet ítélni, nyilván beteg, és mert túl sokat vállalt magára, illetve mert erőit meghaladó feladattal bízták meg, azt is a képességeit messze meghaladó módon, állapota most aztán már rohamosan fog romlani. Az igazgatónő is, a többiek is a várt módon, lekötelezően kedvesen, emberien, sőt barátián próbáltak meg lebeszélni szándékomról, én azonban, úgy, ahogy végiggondoltam, ahogy csak azt kiterveltem, makacsul álltam a sarat – belőlem itt sajnos a történetek után, még inkább a további történések előtt nem lesz énekes halott – foglaltam össze a véleményemet; csakis azt kértem, hogy lássanak el maszek munkával. Bekasszírozva az ígéreteket, ott helyben megírtam a felmondólevelet, búcsút vettem – egyesektől érzelmesen, Palival éppenséggel egymás vállára borultam – és távoztam. Így azután utólag elmondhattam: végre most már én is azon ritka emberpéldányok közé számíthatom magam, akik tényleg tanultak, ismétléseik helyett a logikus következtetésekkel együtt járó tapasztalatokat vontak le az egymásra ha nem is kísértetiesen, de a főbb vonalakat illetően hasonló történésekből. És bizonyítottam – persze csakis magamnak –, hogy a rezignáció bátorsága, annak a botor bolondnak a bátorsága, aki egyetlen szó tiltakozás vagy valamiféle alternatíva keresése nélkül hagyja magát felkötni, többé nem tartozik a beidegzett, sőt kedvelt és ezért gyakorta fitogtatott tulajdonságaim közé.

Történt pedig mindez mikor máskor, mint a kádári konszolidáció csúcspontján, 1970 nyarának a vége felé. Ja és igen, Budapesten, nem pedig valahol az isten háta mögött. Életemben talán először minden úgy zajlott le, mint ahogy arra, legalábbis rövid távon, számítottam – pedig preferenciáimmal éles ellentétben, ami a parádét illeti, azt ezúttal nem én vezényeltem. Annál inkább kollégáim, akik valóban nem hagytak a pácban; kaptam tőlük éppen elég munkát, persze a Corvinából, de azért máshonnan is jócskán, időnként talán még túl sokat is, hiszen a nyelvek tudása meg a sokéves és most már igen sokrétű kiadói gyakorlat nem keveset nyomott a latban.

Néhány hónappal a távozásomat követően azután a kiadóban egy látványos, a szakmában nagy visszhangot is keltő, ahogy akkoriban mondták, vérzivataros botrány robbant ki. A megkergültté vált osztályvezetőnőt, új és szerintem találó becenevén az 'örült kakadut' ugyan az állítólagos illegális pártmúlt miatt a vállalat vezetői csak úgy egyszerűen kirúgni nem merték, de sakk-kifejezéssel élve *Zugzwang*ba, lépéskényszerbe kerülve kénytelenek voltak azonnali hatállyal beosztásából legalábbis felfüggeszteni, a kiadótól fizikailag eltávolítani, majd úgy-ahogy távol is tartani. Mégpedig nem másért, mint azért, mert a nyilvánvalóan valóban beteg, a politikai naptárra Sztálin uralma óta egyetlen pillantást sem vető, a számomra sok mindent megmagyarázóan, az idejövetele előtt az Unescóban tevékenykedő nő most már nem hagyta magát befolyásoltatni a pitiáner részletektől. Nem, ő most már úgy,

ahogy volt, kivétel nélkül az **egész** magyar szerkesztőséget, annak minden egyes tagját együtt akarta kiakolbólítani! Nem bizony, a szerencsétlen nő többé már nem kívánta elaprózni magát, annál inkább viszont ‘Vesszen a férgese!’ csatakiáltással indult a döntő rohamra. Meg kell hagyni: a maga éber módján az immáron feltehetően újra mély illegalitásba vonult osztályvezetőnő legalább kétségkívül következetesnek, elvileg szilárd alapokon állónak bizonyult a szakadatlanul éleződő osztályharc lankadatlan továbbfolytatásában, csak éppen mintha az időzítésben tájolta volna el magát valamelyest. Nem túlságosan sokkal, mindössze csak vagy pár évvel.

A nagy botrány kirobbanása után pár héttel a kiadóból felhívtak és megkértek: fáradnék be hozzájuk egy baráti eszmecserére. Szokás szerint hasonló antiklimaktikus alkalmakkor nyomban beugró idióta humorérzésem sürgetésére hajsza hűjén megkértem a titkárnőt: legyen olyan kedves megadni nekem az útirányt. Ezt a kínálkozó alkalmat persze kihagytam, mert egy gyöngé és némileg ütődött kis poénért azért mégsem adjuk el a lelki üdvösségünket. Aztán ahogy megbeszéltük, arrafelé jártamban be is fáradtam. Szépen megkövetek azért, hogy még idejében nem hallgattak rám, ily módon bizony bajomban még magamra is hagytak, amit így utólag persze hogy sajnálnak, majd közölték: a lehető legkevesebb, amit tehetnek, az az, hogy nyomban visszavesznek a régi beosztásomba. Nem, közel sem csakis az elkövetett hiba jóvátételeként, de főleg azért, mert a munkámra szükségük van. Csakhogy a felfüggesztett nővel folyamatban lévő párt- meg bírósági csetepaték miatt – mint mondták, kizárólag formai okokból – teszik ezt egy időre, a legrosszabb esetben legfeljebb pár hónapra, ideiglenes státusszal. Ez azonban, amint azt ismételt hangsúlyozták, merő formáság, semmiképpen sem az én személyemnek szól. Ezt az eljárást ugyan megalázónak tartottam, de azért magát a lényegét illetően nem volt különösebb problémám. Helyesebben nem annyira, hogy ebből kabinetügyet kreáljak. Köszönettel elfogadtam tehát az ajánlatot, valahogy úgy, mint egy gondolom terhes adósság törlesztésének az első, de azért a kimagaslóan nagyobbik részletét. Második részletként viszont egy merőben szónokinak szánt kérdést tettem fel, mondván: nyilván megérdemlem, hogy több fizetéssel jöjjenek vissza. Megérdemeltem. Sőt, mindebből még levonhattam a tanulságot is: gonosz szándékokból, isten segedelmével, üdvös dolgok is következhetnek. Igaz, ennek a fordítottja is gyakran történik meg.

Újsütetű, ámde végtelennek hitt ravaszságom ahhoz azonban már közel sem bizonyult elégésnek, hogy még előbb, vagy tíz nappal állásomból kilépésem után ne hívjanak be az ÁVH-ra, illetve a kerületi kapitányságra – akkoriban már igen gyakran változóan, de más, kevésbé ismert és így talán kevésbé is gyűlölt nevekkal illették a dicső intézményt –, és ne akarjanak velem, mint mondták, eltársalogni arról, hogy tulajdonképpen miért, miben és mióta nem értek egyet pártunk és kormányunk Izrael-politikájával. Mire én felkészültem, mert gondoltam, hogy valami ilyesféléről lesz majd szó, közöltem: gratulálok nyilván első kézből kapott információjukhoz, hiszen az kivételesen korrekt is. Ezt – a fanyalgás nem is titkolt jeleiből következtethetően – nemigen szerették, én azonban folytattam: talán nem lenne érdektelen rámutatni arra, hogy pártunknak és kormányunknak az Izrael állammal kapcsolatos politikája az évek során jónéhányszor esett át éppenséggel nem is jelentéktelen változásokon. Igen, most nemrég a legújabb ilyen variációt illetően valóban szó szerint ezt a kijelentést tettem a jelek szerint általuk is jól ismert körülmények közt, ennek ellenére viszont kötetlen eszmecserén kívül semmilyen vitában erről részt venni nem lennék hajlandó, minthogy jogom van saját jól felfogott véleményemnek a kialakításához meg fenntartásához is. Cionista vagyok? – kérdezték erre. Nem, nem vagyok, soha nem is voltam. Viszont az égvilágon semmi problémám sem volt és ma sincsen a cionistákkal – feleltem. Na és ha már itt tartunk: ugyancsak elképesztett meg felháborított, amikor annak idején, úgy 1947-48 táján az ÁVO pincéjében tároltak, sőt szorgalmasan vertek is a munkaszolgálatot nemrég még éppen csak épségben vagy nem is épségben túlél, majdnem hogy frissen szabadult zsidókat, cionistákat,

köztük nyilván volt bajtársaimat is – fűztem hozzá, ha másért nem, hát legalább a biztonság kedvéért. Csak azért, hogy ne legyenek köztünk félreértések. Az volt az igen kevésbé homályos érzésem, hogy kihallgatóim ettől még kevésbé voltak elragadtatva. Azért, mint mondták, elvileg ‘egyetértettek’ velem abban, hogy jogom van a saját véleményem kialakításához. Ezt ugyan nem vitatták, de... Végül is nem lett belőle semmiféle ‘de’. Nem volt ugyanis saját szabályaik értelmében sem módjuk arra, hogy ez ügyben bármiféle eljárást indítsanak. Az egész csetepaté nemigen volt többre értékelhető, mint egy megfélemlítési kísérletnek – az is csak amolyan feltételes módon.

Csakúgy, mint ahogy történt az vagy jó három-négy héttel korábban, amikor ifjú, sokra tartott és szeretett, végtelenül tisztességes és bátor, ezen felül igen tehetséges ellenzéki barátom, amolyan fogadott fiam, Kenedi János ügyében hívtak be nyilvánvalóan ugyancsak figyelmeztetés jellegűnek szánt ‘elbeszélgetésre’. Amint az hamarosan kiderült, tették pedig ezt egy közös ‘barátunknak’ az ÁVH-soknak rendszeresen nyújtott információi alapján; ebbe azután – mármint a barát jószágába – a csupa szív János szabályosan, még egy arcidegbénulást is rááldozva, bele is betegedett. Nem, nem az útlevel-megvonásba meg a rendőrségi figyelmeztetésbe, hanem a ‘barát’ árulásába. Akinak nyugati utazásaiból hazatérve (szóbeli) jelentést kellett tennie ávós ‘ügyintézőjének’. Amint azt azonban ő maga később, az őt felelősségre vonó barátomnak elmondta: ebbe csakis úgy ment bele, ha nem a ‘hivatali’ helyiségben, hanem egy eszpresszóban találkoznak. Mert egyébként is – fűzte hozzá – mégiscsak jobb, ha ő manipulálja az ÁVH-t, mintha tétlenül hagyná, hogy az tegye vele ezt. Nyilván ezért is érezte szükségét annak, hogy beköpjön egy fél-legális folyóirat szervezésén tevékenykedő barátomat. Na és ha már ott tartott, a János befolyásolásáért nyilván felelős jómagamat is. Meg János még három barátját. Csak azért, hogy ő manipuláljon. Egyszerű, nemdebar?

Történt pedig mindez, mint mondtam, a kádári konszolidáció fénykorában, 1970 nyarán! Tessék szíves lenni ellenkezés nélkül belátni: ez így, a maga nemében cseppet sem lebecsülendő, viszont annál inkább értékelendő, ritka-szép teljesítménynek minősítendő! Hát még ha az ember belegondol: van ott, ahonnan ezek jöttek, cudarabb bánásmód is, csak ki kell várni! Ami, persze együtt az állásvesztéssel meg azzal az utálattal, amelyet az engem kihallgató neoprimitív alakok váltottak ki belőlem, keserű szájját hagyott maga után – olyant, amit egyszerű szavakkal nem is igen lennék alkalmas nyomdaképes formában érzékeltetni. Csakúgy, mint a tipikus emigráns-álmaimban prezentált rendőrségi szoba példaképét – 1957-hez képest 1970-re kétségtelenül áramvonalasabbra civilizált, de azért valahogy mégiscsak egy és ugyanazt. Egy ilyen rendőrségi kihallgatósobának megvan a maga mindentől távoli, lelketlen, nem, azt talán nem mondhatnám, hogy piszkos, de azért valahogy nem is igazából tiszta, még kevésbé teljesen emberi szaga, az, ami az ilyen szobákban mindig is honolt. Talán csak annyi változással, hogy a régi kiadásban erőteljesebben képviseltette magát a zokniszag. Adjál a rendőrségnek egy vadonatúj épületet; három hónap múlva minden szobáját áthatja ugyanaz a szag. Ugyanaz, amely még az emigrációs álmokba is beszűrődik. Az, amivel alighanem valami szimbolikusát kell beszippantani. Ami kikeres magának egy megfelelő helyet a tüdődben, és onnan savanyodik kifelé.

Mindez, a zaklatások változatos formája, az állásvesztéssel, az ezzel automatikusan együtt járó közérzettel a kellő perspektívából, távolról nézve még nem is elég. Mert ha dolgaim a következőkben is nagyjából ilyen tempóban mentek volna tovább a maguk logikus útján, akkor én lehettem volna a rágós-mócsingos hús a gulyáskommunizmus bő levű kotyvalékában.

Mire jutottam immáron mindezeknek a tudatában akkoriban, amikor utolsó magyarországi hónapjaim tapasztalataiból kíséreltem meg tentatív következtetéseket levonni? Megpróbálva újra behelyezni magam az akkori hangulatba, aligha járnék messze a realitástól, ha végül

is valami ilyesfélénél kötnék ki: ülni egyhelyben, ölbe tett kezekkel, és várni, hogy a világ jó szándékkal eltelten kezeljen, pusztán azért, mert nem vagyok egy elvetemült vadállat, az valami olyasfélét jelenthetne, mint magabiztosan nézni az arénában bele a bika szemébe, mert tudom, hogy nekem rontva nem öklel fel, méghozzá azért nem, mert én – vegetáriánus vagyok.

A megnyugtató hatású érvelésen kívül utamon oda is elérkeztem, hogy megértsem: ami velem 1956. október 25-én történt, amit én azt még a maga frissességében akkor kimagasló teljesítményemként éltem meg, az bizony szükség-, sőt törvényszerű volt. Ha ugyanis éppen akkor, régi rossz szokásom szerint merőben csak a túléléssel lévén elfoglalva, a köd nem oszladozik, és én ezért nem érkezek el egy radikális fordulóponthoz, akkor többé nem lett volna semmiféle oka-indoka sem a további létezésemnek. Igen, jól mondom: nem célja, hanem oka. Ami pedig azon a korszakváltó fordulóponton történt, azt nem én csináltam, hanem arra sorsom logikája szerint bukkantam rá, mert belevertem az orromat a körülöttem és akkor, abban a pillanatban azzal párhuzamosan bennem is megtestesülő emberiségnek a szükségleteibe – lefordítva azt az én nyelvemre. Nem tudom, de elképesztőnek tűnik, hogy ezt eddig nem így éreztem. És azt hiszem, hogy erre végül is a most végrehajtandó másik nagy fordulat valamilyen módon megint csak nem szabadon választott végrehajtása során jövök rá.

* * * * *

Jóval azután, hogy ismeretségi körömből már mindenki meg kutyája-macskája megszállottként utazgatott, én magam útikönyveket bújva lettem, igaz, bárki másnál összehasonlíthatatlanul olcsóbban járó, de annál több csodára rálátó kalandora a fél világnak. Közel sem elsőként, hiszen a nagy Xavier de Maistre 1794-ben *Utazás a dolgozószobám körül* címmel írt egy remekművet, ha tetszik 'útikönyvet', amelyet fenntartások nélkül ajánlok szíves figyelemükbe. A szoba kellős közepén a szerző, szép szál férfiú maga, hol rikító-piros, hol meg hupikék pizsamában járta be az említett fél világot, nemhogy nem zavartatva magát pillanatnyi adottságainak korlátaitól, de azokat ítélve meg a csodás utak lebonyolításához szükséges előfeltételeknek. Közben gyengéden toszogatta barátait meg olvasóit az összeolvasottak appercipálására, mielőtt még elköteleznék magukat első tétova lépéseik megtételére. Kétség sem férhetett hozzá: de Maistre boldog volt, hogy míg amúgy képzeletben távoli tájakon bolyongott, addig emígy, a valóságban nap nem égette, jég nem verte, szél át nem fűtta mindennél többre értékelni, egész szívével szeretni megtanult, bárhol másutt fel nem lelhető otthonában.

Én magam is az utolsók egyikeként, 1971 februárjában kerültem el külföldre, életemben először jutva el egy nemzetközi bridzsversenyre egészen Zágrábig, úgy bizony! Ráadásul természetesen Nyugat-Zágrábig! Cégemtől ugyan többször is küldtek volna 'tanulmányútra' Kelet-Németországba meg magába a nagy-Szovjetunióba, ezek az országok azonban, isten látja a lelket, nem vonzottak olyannyira, hogy a kísértésnek ne lettem volna képes ellenállni. Így aztán aligha lenne csodának tekintendő, hogy még a pár napos zágrábi út is revelációkkal terhesnek bizonyult. Valami olyasmin, ami – belátom, nem is kevésbé nevetséges módon, de – megtörte a varázst, a szemafort pedig a 'Szabad' jelzésre állította át.

Hazaérkezve vettem föl először többé-kevésbé konkrét formában, azt követően, hogy baráti körünk összejöveleim ez hosszú évek óta már egyre inkább bosszantóan, néha falramászásra serkentően állandó napirendi ponttá, helyesebben üresjáratú fecsegéseknek az örömtelenül onanizáló témájává avatódott: nem kéne, minden eddigi kételyeink meg a jól ismert várható nehézségek ellenére, már csak a gyerekek jövője kedvéért is megkísérelni elosonni innen? El, el, el? Hiszen a talpunk alatt már ég a föld! Hiszen itt, ezeken a tájakon babér számunkra nem terem, ezen a talajon nekünk nemigen fog szép zöld fű sarjadni még a sírjainkon sem. Ha csupán az én valamelyest még nem túl hosszú, tapasztalatokban viszont annál inkább gazdag

életemből indulok ki, bárminek az előfeltételeként a külső-belső realitásokkal kell hunyorgás nélkül szembenézni. Ez pedig – tetszik-e nekem vagy sem – logikus következtetéseknek az elfogadására kényszerít. Mondhatnám ezt úgy is, Francis Baconnal (sose hittem volna, hogy valaha is idézni fogok tőle bármit): Ha a természetén uralkodni kívánnál, először is engedelmeskedned kell neki. Ha ezt teszem és ha mindezek után maradok, akkor többé egy zokszó nem sok, annyit sem ejthetek, hiszen immár mindent tudva és mégsem cselekedve elkerülhetetlenné válna a randevú a végső kétségbeeséssel. Ha másért nem, hát akkor azért is, mert Eszter lányom nemrég sírva bökte ki: padtársa az iskolában, az ő származásáról mit sem sejtve, szabad idejét rendszerint zsidózással tölti ki. Úgy ám, az elemi iskola második osztályában.

Persze igaz az is, hogy az idő kicsit mintha már későre járna, lévén én mégiscsak 45 éves, bármiféle komolynak tekinthető szakma nélküli, kósza, amolyan tizenkettő egy tucatból való filosz, kétgyermekes családapá, rokonok, barátok gondos elhintése nélkül a nagyvilág stratégiai fontossá válható pontjain. Bár ugyanakkor igaz az is, hogy életkorom terhének a viselésében valamit segített az a nemrégiben valahol olvasott 'közlés', amely utalt az egykori kabbalisták becslésére. Mégpedig arra vonatkozóan, hogy ősapánk, Ádám 33 évesnek találta magát, amikor az Úr kiformalta őt az agyagból. Aztán szegény fejének még végig kellett csinálnia a férjét unos-untalan leterrorizáló első feleség, Lillith makacs erőszak-ügyeit, amelyekről ránk csak valami olyasmi maradt, hogy a hölgy körömszakadtáig ragaszkodott egy olyan szexuális pozíció favorizálásához, amelyben ő volt felül, vagy, ha tetszik, az ezeken az oldalakon már megszokott terminológia szerint a parádét ő vezényelte. (Igaz, a misszionárius póz akkor, a dolog természetéből kifolyólag, még az ismeretlenség homályában rejtőzött.) Nem hinném, hogy Ádámnak Lillith ötlete, annak az alkalmi bedobása ellen lehetett volna komolyabb kifogása; az Úr elé tárt panaszában nem is ilyesmire hivatkozott, hanem arra, hogy Lillith nem az ígért társ, még kevésbé az engedelmes feleség, ezzel szemben viszont uralkodásra törő némben. Ebből nőtt azután ki az amolyan korabeli, Lillithre nézve a világ végére, Abesszíniába kizsuppolásával és az ottani éjszakában undok kis lényekkel fajtalankodással járó, sajátos kimenetelű válóper. Ádámnak balszerencséjére mindjárt össze kellett kerülnie a világ legelső álfeministájával, akinek megvolt az akkortájt szexuális kérdésekben még nem túlzottan járatos ösatya ízlése számára szokatlan szokása; na és ha ez a jelentősen eltúlzott, korai-szexológiai presztizskérdés nem lett volna elég, azután még át kellett esnie a világ első és alighanem egyúttal az utolsó oldalborda-műtétjén is... Ha ezeket a nyilván nem napok alatt lejátszódó részleteket összeadjuk, az én 45 évem mindjárt nem is tűnik olyan kétségbeejtően öreg kornak, hogy a nagy döntést egyoldalúan befolyásolhatná. Hiszen azért arra már réges-régen rá kellett jönni, hogy a körülmények összessége soha nem áll szolgálatunkra készen glédába. Hogy azok az emberek, akik valamilyen lépés megtételét mindaddig halasztják, amíg kivétel nélkül nem minden előfeltétel biztosított, soha nem is fogják rászánni magukat a cselekvésre. A következtetés tehát: Eddig és ne tovább!

Es ha már eddig eljutottunk, hogy a kérdést megfontoltan járjuk körbe: Andrea ükapja a múlt század közepe táján, még ugyancsak fiatalon Amerikából, Iowa államból, onnan is – legalábbis egy régi fénykép tanúsága szerint – Davenportból indult világgá, napkeletre, és került el Erdélybe, hogy azután ott is ragadjon, sőt az évtizedek múltával az eredetiekénél is jóval példásabb magyar pátriárkává nője ki magát, magja szaporodjon, ivadéka sokasodjon. Nem jött-e el vajon az ideje annak, hogy ezt a kicsit túl hosszú sikeredett kitérőt most éppen egy ükunokája korrigálja ki? Hogy azt a világrendet, amelynek a fölborulásával folyton olyan sok bajunk volt, most mi állítsuk helyre, persze csakis annyiban, amennyire az ránk tartozna, amennyire az egyáltalán a módunkban állna? Annyiban viszont annál inkább? Ami pedig a másik oldalt, az én szűkebb családomat illeti, legalább egyes, távlatokkal meg felelősségérzettel is rendelkező tagjainak már réges-régen le kellett volna győzniök magukban az idők

folyamán beidegzett, minden akadályt játszva legyűrő, a végletekig kifinomult öngyilkossági hajlamot, és ehelyett *tabula rasá*t teremtve kellett volna megszakítaniok a szenvedések végetérhetetlen sorát – már legalábbis ami a magyar változatban oly jól ismert szenvedésformákat, elsősorban is az azoknak az utóbbi évtizedekben kibővült és változatosabbá vált skáláját illeti.

Mindezen felül vajon én végül is nem még mindig ugyanaz a pasas lennék, aki a legszűkebb baráti körben időnként, bár tapintatosságból még ott is csak minden szökőévben jelentgettem ki: talán nem is annyira suta, sőt idióta ötlet, de a maga nemében valóban súlyos, a jóízlésbe ütköző badarság a 20. századot, annak is a II. világháborúval meg az azt előző-követő időszakokkal jelzett periódusait végigélőknek a részéről Magyarországon a jó ég tudja még mire, miféle 'jó' fordulatokra, változásokra, főleg a környezet alap-attitűdváltozására várakozó zsidónak lenni? Nem is vitás, az eredendő hiba már a születésnél elkövetett – de hát az a mai fluid világban determináló körülmény csakugyan olyannyira eleve megváltoztatatlanná kellett váljon, hogy azt többé már meg se lehessen kísérelni helyrehozni? Még akkor is, ha 1956 népvándorlását megengedhetetlenül figyelmen kívül is hagynánk? Hiszen végül is miért ne lehetne egy vélhetően életképes növényt új talajba ültetni át? Vajon hogyan másképp maradt fenn maga a katasztrófák során csaknem teljesen – és nem is egyszer – elpusztított magyarság, mint magába szíva, asszimilálva szinte megállás nélkül egész történelme folyamán az arra hajlamosakat? Márpedig ha ez így van – és ugyancsak így van –, akkor miért ne működne ez a folyamat adott alkalommal a szokásossal ellenkező irányban is? Nem is kell ez ügyben a legékesebben szóló példára, az Egyesült Államokra hivatkozni – hiszen ha nem is az amerikai módra, de valamilyen szinten minden népben van valami ehhez hasonló képesség.

Vagyis hogy oly sok mindent felismerve nem a sors oktondi **Miért**-jével állok én itt szemben? Nem pusztán azt kell kérdezni, hogy mi a szent lószart keresek én itt, de sokkal inkább azt, hogy: az isten szerelmére, vajon miért is teszem én ezt? És nem akarózik most már úgy igazán megfelelni egy racionális **Mert**-tel erre az ostoba válaszok tömegét ontó Miért-re? Emlékszem, végtelenül feldobott állapotban egyszer ezt is mondtam a témára nyomban igaz partnerként reagáló Andriskának: valaha hallottam egy egyszerű kis mondást, amely valahogy így szólt: azoknak, akik azt hiszik, hogy igenis meg tudnak valami egyáltalán nem mindennapi dolgot tenni, éppen úgy, mint azoknak, akik azt hiszik, hogy sajnos, ők aztán teljes mértékben képtelenek lennének arra – alighanem mindkettejüknek igazuk is van. Mármint a maguk módján. Helyre kis mondás, nem? Mindennek a tudatában kérdem tehát: nem lenne mégiscsak jó megtudni, hogy mi vajon milyen fából lennének kifaragva?

Andrisnak módjával bár, de tetszett a kérdés. Viszont nyomban mondott is valamit, amivel kétségtelenül sikerült engem elképesztenie. Méghozzá azt, hogy ő, ha természetesen közel sem a kezdettől fogva, de már éppen elég régóta érzi, sőt tudja: bennem a szinte hallhatóan rotyogó forrongás valami ilyesfajta kiútra fog előbb-utóbb találni. Úgyhogy már csak ezért se csodálkozzak túlságosan, ha ő ezt, igaz, némi kis túlzással, de szinte magától értetődőnek tekinti.

Ezek szerint az elmúlt évek során, olyan biztosan, mint egy logikusnak tűnő érvekkel meg-ingathatatlan tény, olyan szubsztanciálisan, mint egy derűsen szunyókálást imitáló tűzhányónak a léte, amely ártatlan képpel áll annak idején kirobbantott, szétfroccsentett tölcsérével a helyén, alamuszin nem-füstölő csúcsával otthonosan ékelődve bele a békés tájképbe, jelét sem adva a titkos benső rekeszeiben lassan, de állandóan emelkedő-táguló-fortyogó pokolbeli hordalékoknak – ez lettem volna én?

Épp akkoriban jelent meg a porondon egy merőben újszerű elem is, amelynél aligha hinném, hogy még a később szerencsére mégiscsak beérő fejlemények fényében is érdemes lenne hosszasan időzni. Mindössze arról volt szó, hogy félszeg, hol könnyebben kitapintható, sőt éppenséggel megszállottan tárgyra törő módon, hol meg csak amúgy kezdeti mocorgásként

fejlődött ki valamilyen fajta, igen kezdetleges elkötelezettségem olyan elszórt kezdeményezések iránt, amelyeknek a céljává a magyarországi status quónak vagy netán annál is többnek a megváltoztatása válhatott volna – akárcsak tiltott hangok hallatása formájában is –, amolyan első lépésként, legalábbis bizonyos területeken. Éppen 1971 elején nyílt volna valami ilyesfélére egy esetleges alkalom, bizonyos letartóztatások és ezekkel kapcsolatosan rendőrterror, fizikai erőszak, mit szépítsük, véres alkalmazása ellen, meg persze a szólásszabadság követelése mellett megszervezendő, ezúttal végre írásban is deklarált és aláírásokkal megtámogatott tiltakozási akcióra, a legeslegeslőre. Ez a rendkívül szűkkörű akció-tervezés viszont azon nyomban kiváltotta a rendszer vezetőinek a reakcióját, kísérletét a csupán csak néhány fős csapat egyes hangadóinak – elsősorban persze hogy annak a vastag keretes szemüvege fölött ki-kitekintő, magát mindig minden irányban lebiztosító konspirátor-utánzatnak, úgy is, mint a biztos szemmel a leggyengébbnek ítélt láncszemnek a leválasztására, majd megnyerésére – természetesen a rendszer főideológusa, Aczél György által beindított és nyomban, mondhatnám ellenállás nélkül, sőt gyors behódolással sikeressé tett manipulációs kísérlet, amelynek köszönhetően a mocorgás egy nap alatt dicstelenül kimúlt. Márpedig ez, akárhogyan is közeledtem volna személy szerint én ott kinn a perifériákon magának a kezdeményezésnek a tényéhez, a vacakolás szintjénél feljebb nem is fejlődött kudarc bennem közel sem csakis a belső kibontakozási kísérletek lehetőségei iránti vaskos kételyeimet erősítette, hanem végtelen elképedésemre minőségileg új kapcsolásokat hozott felszínre.

Azon kaptam ugyanis magam, hogy még a legvalószínűtlenebbnek a bekövetkezte, tehát radikális, világrengető változások megvalósulása esetén sem igen vágyakozok, még kevésbé lennék majd képes egy éppen ezekért az áldásos tervekért tevékenykedő **itteni** közösségnek a tagja lenni. Vagyis hogy – amint azt október 25-én már felmértem – az én ellenségeimnek a legkevésbé sem minden ellensége válik szükségszerűen az én politikai partneremmé. De még mennyire nem! Hogy nem itt, hanem másutt? Másutt, levegőváltás után, szabadabb mozgásoknak a honában talán. De történetesen itt, Magyarországon, nem. Valahogy nincsen nekem ahhoz többé kanalam. Annyi sok gyomorrontás után képtelen vagyok már ilyesmikkel etetni magam. Itt, ahol még azt a pinduri kis együttest is egyetértésre bírni bármilyen, akármilyen cselekvéssel kapcsolatosan, de főleg a megfontolt, sem a szélsőjobb, sem a szélsőbal, a mi esetünkben jelenleg még vitathatatlan, ordító fő veszélyként ez utóbbit, a kommunista kihasználást vagy éppen bekebelezést akár csak közvetve is segítő tevékenység ellenében olyan volt, mint ha a réges-régi mondás szerint macskákat akarnánk csordába terelni. Azokat a macskákat, amelyek a felettébb találó című, gyerekkoromban élvezett török mese szerint ‘mindig egyedül járnak’. Köszönöm szépen, de még ha a macskakaramba terelés valaha is sikerülne, ebből én akkor sem kérek, nekem abban szerepem nem lehet. Helyesebben persze hogy lehetne, sőt kívülről nézve ez mindennél logikusabb is lenne, éppen csak hogy én ezt vagy bármi ehhez hasonlót nem szeretnék megélni. Mintha rémálomba, úgy markolt belém az eddig nem ismert félelem, mi mástól, mint az úgysem megélendő vagy megélhető ‘győzelemtől’: itten egyszer, fogalmam sincs, mikor, de egyszer majd szabad választások lesznek – és én, ha akkor meg történetesen élek, képtelen lennék bármilyen itten honos, Made in Hungary pártra is szavazni! Még a ‘kisebbik rossz’ politikai döntésekben gyakran alkalmazott elve alapján sem.

Maradhatott volna tehát valamiféle végső tartaléknak, mozgatóerőnek a *Vanitatum vanitas* – ami ugyan engem is eredeti formámban, egyszer – dehogy egyszer, túlságosan is sokszor és kontrolltalanul hasonszórú társaimmal együtt – jócskán birtokába kerített, de éppen ezen hasonszórú társaimmal szemben, velük meredek ellentétként, nem kis mértékben éppen az összehasonlítás riasztó hatásával, bennem a már keserves kínok közepette kiizzasztott múltammal együtt az idők folyamán csaknem kiirtódott, süllyedt bele a semmibe. Vagy ugyanez, csak egyszerűbben: az 1956. október 25-i átértékelések, fogadalmak részben, illetve nagyrészt

sikeres megvalósítása esetén nem akartam én többé – az elképesztő módon időnként még mindig csábító kísértések ellenére sem, nem kis mértékben az előttem tornyosuló jó egy-néhány gátlástalan-ízléstelen példán utálkozva, ha lehet még kevésbé –, valóban nem akartam én Magyarországon bármiféle közéleti tényezővé, ismert vagy elismert emberré, sikerré, hírességgé, egyáltalán valakivé-valamivé is válni. Kapingáló és közben nagy-büszkén az égre kukorékoló kakassá azokon a kisebb budapesti, hát igen, olyan izé-dombocskákon. Mármint abban a fölöttébb valószínűtlen esetben, ha egyáltalán váltam is volna valamivé, persze a saját magam tökéletes jelentéktelenségén kívül.

Én tehát nemcsak magunk miatt értem meg a távozásra, de azért is, mert ilyen-olyan változások esetén felvázolásakor képembe kiabálóan sem volt nekem közöm az emberiség helybeli képviselőinek az itt nap mint nap megtapasztalt példányaihoz. Merthogy férfiak meg nők élveboncolója lettem, miután a viviszekció szikéjét először saját magamon próbáltam ki; csakis a megszerzett gyakorlatnak a birtokában jutottam el odáig, hogy másokra való tekintettel köszörültessem újra élessé. A véletlen úgy hozta, hogy éppen ezenközben bukkanjak Márai Sándor naplójából erre a távozása előtt, ott Magyarországon írt sorra: „El kell menni, mert ha itt maradok, belesorvadok az agresszív butaságba, ami itt körülvesz...” Jaj de értettem, milyen fájón értettem, miről beszél, mitől retteg kora-ifjúkorom kedvenc műveinek a szerzője! Arról már csak futólag téve említést, hogy hogyan merne arrafelé, Magyarhonban bárki is Márainak erről a művéről értekezve, ma vagy a jövőben nem pontosan ezt a mondatot hangsúlyozni a legfőbb, a legtalálób, a legkönnyörtelenebbül leleplező elemként? Igen, igen, pontosan az **agresszív butaság** miatt! A mindent lehengerlő, a szennyes vízként mindent maga előtt kergető, mindent elöntő butaság miatt! Számptalan felkiáltójellel emelve ki azt szűkebb környezetéből!

Volt azért itt mindennek fölött még valami – igen, maga a félelem. Minden tervünk akadályozóként, majd később, a kockázatvállalások ellenében, a szintiszta, a vegyíthetetlen félelem az elháríthatatlanul utunkba álló, előttünk komoran fölmagasló nehézségektől. Az, amivel végleg nem állt módomban, mert nem is tudtam volna mit kezdeni. Hiszen ha föl sem emelem persze hogy nagyon jól ismert kényelmetlenségével együtt is összkomfortosnak érzett helyéről a fenekemet, ha örökre ott maradok, fél-legalításban lapítani és ezenközben lelkem rezdüléseit méricskélgni Magyarországon, akkor, tapasztalataim szerint, nem pontosan ezzel kellene majd szembenézni? Eddig jutva el, máris annál lelkesebben fogadtam meg Churchill tanácsát, amikor a háború egyik igen gyatra, még a szokványosnál is kíméletlenebb szakaszában ezt írta: „Ne érveljetez nekem szükségtelenül éppen most az előttünk tornyosuló nehézségekkel, hiszen azok majd magukkal a létükkel fognak elkerülhetetlenül érvelni saját maguk mellett.”

A félelem a Má-tól mindig felülmúlja, mert fontosságában túltesz a Holnap-tól való félelmen. Ennek az egyik megnyilvánulási formáját szemléltette, sőt a maga félelmeivel még meg is erősítette a náci agresszív blöffjei iránt következetesen tanúsított nyugati *appeasement*, a megalkuvás, a behódolás politikája a harmincas évek végén, a háború kitörését megelőző, azt elősegítő időszakban. Azt hiszem, az elbújás a jövőtől és a rettegés a mától összetett jelenség; nagy igazság van az ilyen lelki alapállást tükröző tanácsalanságban, olyan fajta, ami sok mindent magyaráz meg az emberi viselkedés sajátosságaiból. Mégis, kivételek ez alól a szabály alól is vannak. Merjem remélni, hogy, legalábbis 1956 óta, én is e kivételek közé tartoznék?

* * *

A részletek a hamarosan megszületett elhatározás után már aligha tarthatnának számot különösebb érdeklődésre. Aki el tudja képzelni, mit jelenthet a magyar lakásviszonyok közt egy nőnek és családjának az első, ráadásul saját tulajdonában lévő otthona, az tudja csak értékelni feleségem remek emberségét, amikor zokszó nélkül hagyta ott akkorra már végre be

is rendezett, otthonos és meleg öröklakásunkat. Amelynek a megvételéhez az én különbejáratú Budapestemnek a fele járult hozzá a nélkülözhetetlen kölcsönökkel, amelyeket nem sokkal távozásunk előtt bizonyultunk képeseknek maradéktalanul vissza is fizetni.

Turista útlevéért folyamodtunk tehát, de előbb, első lépésként, a forintnak, csakúgy, mint a többi kommunista ország pénznemeinek az értéktelensége és átválthatatlansága miatt engedélyért annak a kétszer 100 dollár értékű kemény valutának, tehát két felnőtt számára a maximumnak magyar pénzért megvásárlására, amely összeg lett volna hivatott kényelmes franciaországi turistaskodásunk költségeit fedezni – mármint hivatalosan; a valóságban ez az összeg képezhette volna négyünk új életének a gyors és biztos éhhalált garantáló anyagi bázisát. Ügyünket vélhetően elősegítendő, a két gyerek nevét az akkor éppen egy olyan helyen fél állásban dolgozó anyjuknak az útlevélkérvényére tettük, ahol az illetékes, Andrist még csak nem is ismerő személyzetisnek ilyen részleteken eszébe se jutott volna fönnakadnia. Nem is tette.

Aztán, mit tesz isten, nem kis elképedésünkre ott álltunk, amikor előbb a valutaengedélyt, majd magukat az útleveleket is megkaptuk. Ideadtak minden szükségset, úgy, mintha az természetes lett volna. Bennem mindig is erős volt a hiedelem, hogy az egész dolog valahol úgyis elakad majd, hogy valamilyen döntés itt vagy ott úgysem születik meg. Vagy megszületik ugyan, de a várttal ellenkező előjellel. Aztán tessék, most meg itt állunk, és csakis a kezünket kell kinyújtani úti okmányainkért meg valutánkért. Emlékszem jól, milyen elképedéssel kellett letennem a sok szép forintokat az írd és mondd tíz darab 100 frankos, nagyalakú, ordenáré módon eltúlzott méretű papirosért. És hogy a tranzakció lebonyolítása közben mely igen ellenállhatatlanul fortélyos góbénak tartottam magamat, Ábelként az újfajta, embercsinálta rengetegben, életemben először tartva kezemben külföldi, nyugati fizetési eszközt, amelyet Surgyélán vagy Fuszulán a legcsekélyebb habozás nélkül, azon nyomban sajátított volna el tőlem. Most vajon ki kísérli majd ezt megtenni helyettük? Feltehetően annak ellenére is, hogy ez a valuta amúgy tapintásra mindennek érződött volna, csak nem keménynek.

Mivel mi a világról semmit nem tudtunk, beleértve ebbe a fogas kérdést magát, vagyis hogy a Nyugatot eszik-e avagy isszák, a biztonság kedvéért retúr-vonatjegyeket vettünk. Azoknak a második felét, a hazafelé, vagyis a kiindulási pontra visszavivőt azonban, amint az, gondolom, az élesszemű megfigyelőnek jelenlegi tartózkodási helyünk ismeretéből is kitűnik, nem vettük igénybe. Még az is csak jó későn, néhány nappal a jegyek lejárta után jutott eszünkbe, hogy azokat el lehetett volna adni vagy egyszerűen vissza lehetett volna váltani. Méghozzá Párizsban ugyebár, azért a puhára sikerült kemény valutáért. A lehető leglegálisabb, semmiféle törvénybe sehogyan sem ütköző módon, csakis úgy, mint olyan emberek, akiknek a terveiben változások álltak be. Nem így azonban mi, reménytelen rabszolgalelkek. Meg kell mondjam: ezt a sajnos vitathatatlan tényt megértve Andris szerint én napokig úgy szitkozódtam, mint maguk a párizsi halaskofák. Hiszen életünk a kapitalizmusban pénzcsinálási, sőt pénzmegtartási tehetségünket illetően nyomban ilyen nem éppen ígéretes előjelekkel, kétbalkezes ügyetlenkedésekkel, *grandseigneuri* nagyvonalúsággal, sőt, nevezzük csak nevén a gyereket, részeg milliomosokként dorbézolásokkal vette kezdetét. (A velem és ügyemmel rokonszenvező olvasónak a szíves elnézését kérem a tapasztalatlanságom miatt lám logikusan be is következett *malheur*ért. Remélem, a későbbiekben módom lesz majd ezt a csorbát kiköszörölni.)

Igaz viszont, hogy az éppenséggel nem hétköznapi jellegű döntésekkel szembenézésünket, a kisebb-nagyobb lépések fontolgatását, nagyrészt még magának a döntésnek a kielégülését, sőt általában hónapokon át magatartásunk egészét – némi kivétellel – egy olyanfajta *sang-froid* jellemezte, ami bizvást mondhatóan különben egyikünknek sem lett volna a sajátja. Néha

éppenséggel úgy viselkedtünk, mintha egész életünkben játékos kedvű, pajkosságra hajlamos, persze kétes legalitásban élve e tulajdonságainkat nem gyakorló, ámde ettől csak még vakmerőbb kalandorok lettünk volna. Mindennek a jelenlétére magunkban csak hónapokkal később, Párizsban, de még inkább Amerikában ébredtünk rá, nagyrészt visszamenőleges hatállyal, akkor, amikor többé már nem, vagy legalábbis nem annyira volt rá szükségünk, meglepődve ismerve fel, hogy ilyen irányú képességek nemcsak hogy egyáltalán voltak, de a szükség idején játszi könnyedséggel aktivizálódtak is belőlünk. Igaz, akkor már jócskán magával sodort bennünket az új élet vadabb, a régen megszokottnál riasztóan vágatóbb áradata; így mi akkor inkább azzal voltunk elfoglalva, hogy hosszú ideig nem szüntünk meg csodálkozni: hol vagyunk, egyáltalán hogyan kerültünk ide. Meg hogy ami most velünk, egy új világ flaszterköveit koptató, léha turistákkal van, az nem egy meglehet fölöttébb zavaros, bár mégis szép álom, hanem egy fagyoslábú lidércnyomás, az új realitás, maga a hétköznapi valóság.

Hiszen velem még jó néhány évvel később is megtörtént, például amikor a New York-i utcán baktattam valahova, hogy egyszerre csak, P. Howard halhatatlan szavait idézve, mint derült égből a gumibot csapott meg a hitetlenségnek, sőt az elveszettségnek az érzése. Ebben az állapotban pár pillanatig egyáltalán nem értettem, hogy miféle szolgálatkész dzsinnek közreműködésével milyen forgószél repíthetett bennünket ide, a világnak pont erre a lehető legzavarosabb, sokszor a leginkább nyomasztónak érzett, ám ilyenként is hihetetlenül érdekes helyére.

De még New York előtt hadd térjünk vissza egy budapesti kitérőre, a dolgok logikája szerint lebonyolódott búcsú emlékei közül egynéhányra. Arra az időre, amikor Budapest hozzám nőtt, meghitt vidékein először tapasztaltam azt a már félig-meddig derűsen konfúzus közérzetet, amely sokkal inkább egy arra járó, csupán némileg részeg skandináv világutazó sajátja lehetett volna, attól tartok, arcomon olyasfajta félmosollyal, amely, mivel én magam meg nem mondhattam, helyettem valami ilyesfélét közölhetett, már ha egyáltalán közölhetett volna a persze hogy mit sem sejtő, de még inkább a legkevésbé sem érdeklődővel: hűha, de sok más, ismeretlen, varázsos várost fogok én még életem most kezdődő második felében bejárni!

Aztán, mielőtt még vállunkon tarisznyánkkal, abban az éppen belepasszoló hamuba sült, de azért mégiscsak töpörtyűs pogácsával elindultunk volna, bele a vakvilágba; amikor már végül is úgy éreztük, hogy ég a lábunk alatt a talaj, szentimentális utazásokat téve tértem vissza még egyszer életem gondosan megválogatott 'szent' helyeire. Búcsúzni a várostól, amely tulajdonképpen még haragszom-rád változatában sem lehetett sokkal rosszabb, mint bármelyik más; a hajdan gazdag, életerős, büszkeségtől nem is olyan ritkán teljes joggal duzzadó várostól; az elveszett, a megtépett, a megvert, az ürességgel dugig feltöltött várostól. Hiszen végül is minden attól függ, hogy hol állsz, hogy mit mutat a te számodra a te egyenleged. Sajnos, nekem semmi ilyesfélém nem volt. Igaz, onnan nézve, ahol én álltam, nem is volt rá szükségem. Megint csak kedvenc Babitsomra gondolva: „Futottam hősen, szüntelen, lélekzetlen; olykor szinte elbukni látszottam; s hasonlítottam ahhoz a fához, melynek koronáját földig csapja a szél.”

A Bulcsú utcában és társult részein, ahol felnőttem, ahová apámat meglátogatni nemrég még visszajártam anélkül, hogy alaposabban körülnéztem volna, hiszen csukott szemmel is játszva érhettem célomhoz, az utcákat most, immár búcsúzkodva, mintha szűkösebbre összenyomottaknak és főleg jóval rövidebbre kurtítottaknak, a tereket zsugorítottaknak, az akácfákat, Horatius kedvenceit kókadtabbán petyhüdteknek találtam, mint hajdanán, mint ahogy emlékeimben éltek. Ne beszéljünk mellé: mint amilyenek azok régen voltak. Apám Lehel kürtjéről elnevezett, messze földön híres-hírhedt vendéglőjének, gyermek- meg ifjúkorom színterének persze már régen hült helye volt, minthogy abból államosítása, 1951 után vagy három lakást

képeztek ki, de a ház attól azért valahogy csak még kopottabbnak látszott, mint amilyennek valaha is azon az előkelőnek éppen nem mondható vidéken tűnt. Furcsa volt nagyon, hogy a vendéglő, amely, mióta csak éltem, nekem legalábbis mindig ott volt, úgy is, mint magának az otthonnak a szerves része, állítólag végleg eltűnt volna onnan. Végül is fel kell tételezzem, hogy engem kivéve már senki nem is láthatta. Pedig pontosan ott az utcán, az egykori bejárati ajtó előtt csapott meg a barackpálinka valahogy azért csak ottragadt, torokkaparós illatával összekeveredve az érzés: azzal együtt a villámgyorsan lebonyolított harci akcióval az én életemet is 'közösségi tulajdonba vették', államosították, a nacionálkasszát a benne fellelhető aprópénzestől kobozták el – még az a pár fillér is kellett a lopás, a nagy meg a kis szajré ízére rászokott nyomorultaknak –, mert azzal nagyon is együtt mi képeztük apám örökségét. Igen, együtt. Még akkor is, ha az üzlet névadójának, a nagybajuszos, lengő hajú Lehel vezérnek a mondája az egyike az elsőnek az önáltató, két perc alatt leleplezhető nemzeti műfaj produktumainak a nagy magyar vigaszok csodálatosan hosszúúra tekergő, egymásba kapaszkodva halálfáradtan totyogó sorából. Mármost azért, mert hogy egy egész korszakot, az úgynevezett kalandozások korát lezáróan csatavesztes, 955-ben a Lech mezején tönkrevért nagyúr persze még a kivégzése előtt híres-nevezetes csavart kürtjét csalafinta módon, akasztása előtti utolsó kívánságként megszerezve úgy visszakézből indított, de annál iszonyúbbra sikeredett hórúkkal ott helyben csapta agyon magát a magyar sereget megsemmisítő, a diadalmas német császárt. Aki nem más kellett legyen, mint I. Ottó, aki – és ezt a legnagyobb sajnálattal, sőt fájdalommal közlöm – a tragédia éve, 955 után még jó 18 évig élt. És uralkodott. Az egészet a képzelet aligha szánta többnek, mint amolyan csakazértis magyar balzsamnak a persze hogy méltatlanul elszenvedett nagy vereség ütötte sebeire. Pedig dehogy csapta, drága gyermekeim, dehogy csapta. Nem csapott ő akkor már egy gyenge őszi legyet se agyon, a szegény...De azt ki is akadályozhatta volna meg, hogy Jászberényben a nem-létező kürt, nemzeti nagylétünk maradványa kiállítási zárandokhelyé ne váljon?

Amikor elvették, én magam meg a maradék életem lett a Lehelkürt vendéglő, a már nevében is hazug alapon áltató legendának az újmódi folytatása, a fogadó, a karavánszeráj, a piaciak takarékbetét-egyesülete, merev részegségbe fajuló évi taggyűlésekkel, a múlt tempós csordogálása, azé a múlté, amelyen átzubog az élet, amelybe az én embereim, vagyis az arra járó utasok, bevásárlók, piaci népek, tűzkő-szacharinárusok meg az egyébként őket hivatalból üldöző fináncok szívélyes egyetértésben benéztek, reggel csak éppenhogy beugorva egy kapkodva fölhajtott féldecire, na meg még egyre, később már időzve is ott valameddig, egymást heklírozva, fröccsöt iszogatva elsnapszlizgattak pár órát – tököm rázom, babonázom, mondta be az adut a piaci hentes és mészáros, a stílszerűen főttkolbász-ujjú Szonda Feri, eredetileg Püspökladányból –, közben mellettük valaki az örökös kibicek közül azért csak megevett egy nagy tányér 'valódi' szegedi gulyást – anyám főztjét –, amely gutakerülgető, homlokot gyöngyöztető dühvel tüzelt a krákgotató paprikától, a hozzá járó, nagy karéj kenyérrel – a kivételezetteknek serclivel – meg egy korsó sörrel, mindezt írd és mondd 24 kemény fillérékért. Csoda-e, hogy jó néhányan a jótét lelkek közül, legalább átmenetileg, amolyan második otthonra leltek a Lehelkürtjében?

Esténként aztán már új közönség, annak a soraiban is úgy vagy havonta kétszer a délceg, bűgő hangon fülbe éneklő eredetileg bőgősünk, de az énekléshez a kontrás szerepkörében megtestesülő, nem szükségszerűen elérhetetlen ígézetében a zárórát meg az azután végre végre bekövetkezendőket kívárni csak nehezen képes aznapi ügyeletes, magafelkínáló hölgyemény, aki a kényszervárakozás közben majd fölfalta a fülébe szerelmes nótákat duruzsoló Gyulát, azt, aki ha más asztalhoz lépett, a szemkontaktust figyelmesen csak fenntartva amolyan különleges, de teljes értékű szerelmi előjátékot produkált a hölgynek. A kifejezetten jól öltözött, de valahogy csak nem polgárasszonynak kinéző nő, bár már nem éppen pipi, de azért még jócskán szemre- meg másraivaló is volt. Na és mindemellett még spiritiszta is, ezért

aztán Gyula zenésztársai őt csakis a 'szellemes csaj' néven emlegették. Nem hinném, hogy a Gyula-luxust magának megengedő, a legszívesebben vágyai célpontjának a karjaiba fogott bőgő helyére pályázó nő tudta volna, amit az én nemi nevelésemért valamiért felelősséget érző nagybőgős nem is egyszer közölt velem, mégpedig arról, hogy ha egy nap nincsen legalább három orgazmusa, akkor menthetetlenül megfájdul a feje. (Biztos vagyok abban, hogy Gyula ilyesfajta becsületbeli ügyekben soha nem nagyzolt.)

A vendégsereg zöméhez tartoztak a házasság- meg nem éppen házaspárok, amint magukat az ital meg a zene gyönyöreinek átadva nyújtóztak el kéjesen a fehér abroszos asztalok mellett a kényelmes székeken, mosolyogva, duhaj kedvvel vagy éppen szívükből szakadt szomorúsággal hallgatva a cigányzenét, és tettek ezzel eleget lelki karbantartási szükségleteiknek. Például Szabó úr, a példás kistisztviselő, a hűséges törzsvendégek megtestesülése tagadhatatlanul szép darab, de még ilyes voltában is markolandó, még-a-szeme-sem-áll-jól huncut babájával, a szőke Margitkával. Ha kicsit becsíptek, Margitka megrendelte szeretője nótáját, nemesül azt, miszerint: 'Nógrádban, Gömörben, berúgott és ott fekszik egy gödörben...' Igen, azt a szlovákokat még a régi módi szerint csakis tótoknak nevező nótát, amely szerint 'magyar legény nem ad csókot tót szecskának...' Természetesen apám jóindulatú, sőt elnéző helyesléssel, hiszen őt cseppet sem véletlenül szólította mindenki, akit csak arra vetett a sorsa, Papának. Már kivéve persze azokat az újoncokat, akiket az előző este esedékes verekedés során osztott ki az öreg. Mert azok másnap korán reggel bejőve őt, a zsidót ökumenikusan csakis Keresztpapának szólították, sőt egyesek közülük, ha idejében el nem kapja, kezét is csókoltak volna neki. Azért az áldott, azért a felavató első igazi felnőttkori verésért tegnap este. Mert hogy nem vitás: meg is érdemelték. Hiszen előbb-utóbb a nagy igazságok mélységes hitével vallotta a vendégsereg: 'Ahol az ember eszik, oda nem szarik'. De nem ám! És ha véletlenül egy este Papát nem ismerő idegenek keveredtek el arrafelé, mondjuk a külföldnek minősülő Ferencvárosból, de már a belépésük pillanatában látszott rajtuk: rosszban törik a fejüket, hamarosan meg is hallották az első intrádára még jóindulatúnak szánt, barátságos figyelmeztetést: 'Ahol az ember...' Volt, hogy ez használt, volt, hogy nem. Ha nem, akkor kezdetét vette a népművelés lehelkürti változata, a haddelhadd. Az ősi kuruc mottóval: 'Csak a fejit, hogy meg ne sántuljon!'

Most a környéket egy meghatározhatatlan fajta, valahogy homogén-szürke, maga elé meredően siető embertípus népesítette be, nem úgy, mint régen, gyerekkoromban, amikor a gyerekszemnek a különböző osztályok számtalan csoportjából toborzott lakosság valahogy természetesen összeálltnak meg ugyanakkor sokfélének, ezerarcúnak tűnt; nem most, amikor az új szürkék képviselői számára én aztán már nem jelentettem abszolúte semmit sem. Tőlük akár ott helyben rá is gyűjthattam volna a vendéglőbeliek egykori kedvenc dalára, a sírva vigadóra, miszerint: 'Minek jöttem erre a bús világra...' Igaz, egy percig csodálkozva néztek volna rám, de aztán csak siettek volna tovább – már azok, akik legalább arra a rövid időre vették a fáradságot, hogy egyáltalán rám hederítsenek. Azt is csak úgy fél szemmel. Hiszen azzal is láthatták, hogy a pofa nem idevalósi, de csatangoló idegen. Vagy spicli? Á, spicli nem kelt maga körül felhajtást. Így azután engem nem ugatott meg még a lámpaoszlop lepisüléséhez is kedvetlen, ránézésre is elszontyolodottnak tűnő kutya sem, én meg hálából, az ide költözötték begombolkozottságát értékelendő viszonzásként, nem köszöntem, még csak oda se biccentettem egyetlen szembejövőnek sem. Amikor ezt aztán mégiscsak megunva egyszer egy felém tartó pasasra mint régi ismerősre jóindulatúan mosolyogva rábólintottam, az, mintha orron vágta volna, úgy hőkölt vissza, elhülten. Ahogy visszaneéztem, az ipse még mindig ott állt, aszfaltba gyökerezett lábakkal, el nem fordította volna rólam egy égi látomástól hirtelen megvilágosodást tapasztaló, bamba fejét. Persze az is lehet, hogy mostanság ő volt a környék ügyeletes bolondja, olyan, amilyen annak idején minden magára valamit is adó környéknek volt. A város minden részében csakúgy, mint a falvakban. Nálunk

Árpi töltötte be általános meglepedésre ezt az egyáltalán nem könnyű szerepet: jó fiú volt, ráadásul zsidó is, a nagy ünnepeken persze hogy be is engedték a templomba, ahol mindig valahol apám körül tüsténkedett; Árpi, valahol már a harminc táján, de legfeljebb 16-nak nézve ki, mindig toprongyos, készséges, vigyori pofa; csakis azok nem szívelték, akiknek a fele lelkét már elvitte az ördög. Azok aztán a legkülönbébb kínzásokkal addig gyötörték, amíg sírva nem fakadt – vagy ezt megakadályozandó, valaki hivatlanul közbelépve a kínzásnak véget nem vetett.

Azon kaptam magam, hogy emlékekkel játszadozó sétám közben sóvárgó érzésekkel teltem el egy rengeteg bánást, bánatot, majd töménytelen tragédiát hordozó, immár a semmibe tűnt világ után! Meg azon, hogy szerettem volna tudni, vagy legalábbis jólesett volna érezni valamit arról: vajon milyen lehet ma ott élni, mennyiben lehet más, már persze hogy más, mint bárhol máshol; vajon megvannak-e ott ma a régi lokálpatriótáknak a kései utódai, és ha igen, azok tudnak-e bármit is arról, milyen volt náluk a tegnap, az adjonisten, mondjuk a mi sárga csillagos házunkkal, amellyel a mai jelenüket úgy-ahogy össze lehetne, szabadna vetni, cseppet sem érdektelenül, az adott és mégis önmagából régen kifordított térben. Ez ugyebár érthető, főleg ha tekintetbe vesszük: attól tartottam, hogy az én bennszülöttségi koromnak és körömnek a megkésett utódai az égvilágon semmiféle figyelmet sem fordítanak annál összetettebb jelenségekre, mint csak és csupán arra, amit az arcuk közepén elterpeszkedő, sokdioptriás szemüvegük tartására szolgáló, elcsöppenő orruk reprezentál.

Hajdani játszótársaim, mintha csak bizonyítani akarták volna – már ha nekem hol másutt, mint a világnak ezen a pontján erre a legkisebb szükségem lett volna –, hogy a még oly szende kisgyermek is, akik szorgalmasan tépdesték kifelé a pillangók szárnyait, és az autók hőskorában, de még a lovaskocsik, a stráfkocsik, a kordélyok visszfénykorában az idős hölgyek feketén fénylő lakkcipellői elé virágként szórtak csuszamlós ajándékot lóhullajtás-gyűjteményükből, bizony még ők is idővel hasznos, éppen hogy csak immár közel sem a régi szép időkhez hasonlíthatóan leleményes honpolgárokká nőttek ki magukat. Közülük az egynéhány fellelt még a sokéves átlagnál is elhasználtabbnak tűnt, ami engem viszont annak a fantasztikus felfedezésnek a feltételezésére készítetett, hogy talán én sem lennék már az a régi játékos kölyök – bármennyire furcsa is volt ezt pont ott, magában a hajdani játékvilágban érezni.

Egyetlen megmaradt-ottmaradt egykori barátom? Papp Zolinak hívták; később lett egy kislánya, akit Andreának neveztek el, de a politikában jártasabb környékbeliek csakis Papandreuként említettek. Zoli értetlenül meredt rám, amikor idéztem kedvenc sorainkat az *Esti Kornél*ből. Ő még viszonylag korán, a környezetét is jócskán megelőzve szabadult meg régi szép elveitől és a kornak megfelelő, hasznos újakba bújtatta magát. Azok pedig mik lennének? Á, hosszú mese lenne az... Ambíciók? A bátor, messzetekintő, mint a karizmok, kidomborodó ambíciók? Ambíciók – ugyanabban a sötét, nedvességfoltos, udvari lakásban? Ugyan hol voltak már azok? Alig pár perces beszélgetés után kiderült: karrierje az évtizedek során megtévesztésig hasonlított egy forgókerekébe zárt mókuséhoz: szakadatlan mozgás közepette az előrehaladásnak az illúziójával és egyben a teljes hiányával. Ja igen, majd elefelejttem: a szomszédos utcát vajon ki másról nevezték nemrég el, mint – igen, nem tévedés – magáról a nagy festőről-íróról-folyóirat-szerkesztőről, Kassák Lajosról! Akit a kommunisták még életében ugyan veszettül gyűöltek, halálában azonban persze, mint majdnem mindenkit, aki ezt már nem kérhette ki magának, megkísérelték, ha nem ment szőröstül-bőröstül, hát legalább úgy látszatra kisajátítani. Hajlamos lennék azt hinni, hogy a hajdani Fóti útnak a lakói közül igen kevésnek, jó, ha két kézen megszámolhatóan volt némi fogalma arról, hogy ki lehetett a címükben szereplő utca névadója. Habozok kissé ilyet mondani, de azt hiszem, jobb, hogy a humorérzékben idős korára sajnos már némileg szűkölködő Kasi ezt nem érthette meg.

A nosztalgia hívó szavára hallgatva elzarándokoltam gyermekkorom szépséges zsinagógájába, helyesebben csak elmentem volna, minthogy az a zsidók számának a drasztikus csökkenése, a vallásukat gyakorlóknak a krónikus hiánya miatt persze hogy nem volt már templom, még csak emlékműként sem mentődött át, hanem átalakult egy üzemanyagraktárrá. Úgy, ahogy volt, mór stílusban. Az impozáns épület háta mögött, a régi templomudvarban, ahová a nagy ünnepeken mi, vásott kamaszok úgy vágyódtunk kiugrani egy pár szentségtörő cigarettaslukkra, volt egy döngölt föld-padlójú imaház, ahol a bennlakó samesz szerint közel sem minden héten szombat reggel jön össze a minye, a közös imához nélkülözhetetlen tíz zsidó férfi sem.

Uram istenem, amikor nekem 13 éves koromban, 1939-ben, egy örökre emlékezetes szombat délelőtt volt ott a barmicvóm, több mint 1000 ember töltötte meg a nagytemplomot! Nem, egyáltalán nem szükségszerűen azért, hogy engem halljanak máftirként úgy 2-3 órának tűnő, a valóságban állítólag mindössze vagy húsz percig héberül énekelni – pedig az kétségkívül nagy szám volt, még akkori méretekkel mérve is, hiszen vagy három hónapig tanított rá meg sok minden másra a vénségesen vén, ezüstszakállas, lassúbeszédű, szikár-arisztokrata külsejű, gyönyörű, áldó kezű meg modorú, a minden kétséget kizáróan levita rabbi, az egyetlen valóban bölcs ember, akivel életemben találkoztam, már olyan értelemben, hogy a szüksézávü bölcsesség felülmúlja a meglehet magasrendű intelligenciát is –, hanem azért jöttek el, hogy jelenlétükkel is megosszák férfivé avatásom, a zsidó közösség teljes jogú felnőtt tagijává fogadásom nagy pillanatát köztisztelőben tartott, akkor éppen a felismerhetetlenségig érzékenyült apámmal. Ha jól meggondoljuk, mindez tulajdonképpen egyáltalán nem is olyan régen, csak éppen hogy még egy másik, rövid idő alatt elsüllyedt világban zajlott le. És ez úgy egészében, amikor éppen ott találtam magam, jobban fájt, mint azt annyi minden után még mindig, vagyis hogy valaha is el tudtam volna képzelni. Annak ellenére is, hogy soha nyoma sem volt bennem valamiféle zsidó önelragadtatásnak. Még ennél is kevésbé bármiféle hajlam amolyan áhítat-tivornyára. De amikor onnan elmenőfélben voltam, és még egyszer visszanéztem, a nincs többének, a semminek a vadidegen, de magukban a sejtjeimben félre-ismerhetetlen ízét éreztem. A többé be nem tölthető hiátusét... Ott tett látogatásom után mindezt még az eddigieknél is alázatosabban, de azért csak sürgetőbben kérem az Urat, hol csak megszokottságból, hol emlékező csontjaimból fakadó, valódi szenvedéllyel: Atyám, segíts eljutni oda, hogy mindennek ellenére, így a Te templomoddal, de még inkább az azt egykor megtöltőkkel történtek elviselhetetlensége ellenére is képes legyek hinni Benned – vagy ha ezt nem teheted, mert bármi ilyesmi ellenkezne világod rosszra való hajlandóságát oly sokszor megtapasztalt, keserűre fordult elveiddel, akkor segíts legalább ahhoz, hogy mivel valamelyest lám még mindig hiszek Benned, vagy, ha tetszik, igenlem, mit tagadjuk, kívánom létedet – már bocsánat az önhittségében is mértéktelen fogalmazásért –, ne csak úgy félvállról, nem-törődöm módra, de meghittebben, bensőségesebben gyakorolhassam azt a jaj-de-nagyon szemérmes hitet!

Addig is, amíg ez bekövetkezne, senkit nem kívánva megbántani, közölnöm kell, amit most már elfogadok: vagyis azt, hogy a zsidóság, pontosabban a judaizmus számomra, külön használatomra a régi, meghatározó emlékeken kívül, az évezredes tradíciók ellenére nem is jelentéktelen mértékben mintha némileg a hagyományosnál jóval magányosabb műfajjá vált volna, nem egészen úgy, de azért valahogy hasonlóan, mint Mendelssohnnek azok a remekművű, szöveg nélküli dalai. (Elnézést kérek, ha ezt gyakrabban említem, de csakis azért teszem, mert módfelett szeretem.) Nem tudom és nemigen hiszem, hogy ez lenne a végső stáció; azt viszont nagyon is érzem, hogy a régi templom pusztulása, az emlékek feltörése csakis megerősítette bennem ezt a már hosszabb idő óta érő és erősödő tendenciát. Holló Tamás, az egyszemélyes, a maszek és a maszekságát büszkén vállaló zsidó? Mars vissza a sorba, pimasz fráter!

Elkövettem egy talán még ennél is súlyosabb hibát: elmentem '56-os budai albérletembe. A kis utca meg a miniatűr tér nemigen változott, csak éppenhogy a zsákutca-tér másik felét is megnyitották és két oldalt beépítették 3-4 feltűnően ronda házzal. Ha valaki, akkor alighanem csakis az előbb is említett mindentudó jóisten a megmondhatója annak, hogy a kommunisták miért szeretik oly fenntartás nélküli odaadással a csúnyánál is csúnyább épületeket.

A házhoz vezető boldog utat – amely számomra többé már nem járható – gondosan megke-
rülve, a megnyitott új oldalról jöttem be a térre. Edit nemcsak hogy megvolt, de változatlanul
ott lakott, a most már kettéválasztott lakás kisebbik utódjában. Igen, abban a szobában,
amelyben én akkor oly rövid ideig oly – ismételten bocsánat – istenkísértően boldog voltam.
Férje '56-ban egyetlen szó nélkül, még csak el sem köszönve és alighanem vissza sem nézve
hagyta ott, ment Nyugatra, a nekem szemmel láthatóan őszintén megőrülő, engem téával
kínáló Edit mit sem tudott róla. Korán öregecske lett; mikor megtudta, hogy Évikével már
réges-régen mindennek vége, hajsza híján elsírta magát. (Nem furcsa, hogy az ember milyen
szerepekhez juthat másoknak az álomvilágában? Például a 'Vannak azért mégiscsak itt-ott,
elvétve szép dolgok is ebben a satnya életben' kategóriájában, az ehhez tartozó címszavak
alatt.) Magának Editnek nem sok szép emléke lehetett, bár ki tudja? Lakása-szobája ugyanis
ijesztően túl volt zsúfolva patinásnak tűnő holmikkal, amelyektől, nyilván érzelmi értékük
miatt, olyannyira nem volt képes megválni, hogy inkább várta ki immár elkerülhetetlen sorsát
egy összedőléssel fenyegető bútorraktárban. Nevetséges nyugdíjából meg alkalmi könyvelési
munkákból élt, mint meghatóan karakánul mondta, úgy, hogy panaszra nincs oka. Dehogy-
nem volt. Fájt a szívem érte, hiszen már csak velem tett jó cselekedetért is jobb sorsot érde-
melt volna. (Minden ismétlődik: azt hiszem, szó szerint ezt mondtam róla meg az őskorban,
1956 tavaszán, vagyis akkor is, amikor éppen hogy megismerkedtünk.) Már úgy értem persze,
hogy ha arrafelé a sorsokat érdekem szerint osztogatták volna. A bútorraktárrá átalakult szoba
viszont számomra alaposan átfedte a régi képet, olyannyira, hogy az azóta kizárólag álomban
vagy révületben kerülhet, már ha kerül felszínre. Egyetlenegy bútordarabnak a kivételével.
Teámat ugyanis az öblös, barna, kopott, szent bőrkarosszékre süppedve kortyolgathattam.
Ugyanabban, amelyik ezer évvel azelőtt mind a két szobában otthonra lett, sőt azoknak
szerves része is lett. Téve ezt 'bús daccal töltött bársonyos begyével...' Színhely is lett, tanú
is, meg lám nemcsak ábrándozásaimban, de még jelenlétével, befogadó öble még egyszer
megnyitásával is az egykori szerelemkorlátokat lazító kifejezési formák keresésének az aktív
részvevője. És közben időnként mintha a domboldalról elveszejtő mósuszillatot hozott volna a
szobába a nyitott erkélyajtón át a kora nyári szél...

Búcsújárásom összegezése – nem mintha már azt megelőzően is nem hajlottam volna valami
ilyesfajta véleményre: az élet igazi tragédiája nem szükségszerűen az, hogy a különlegesen
szép dolgok nagyrészt fiatalon – és nem ritkán észrevétlenül – múlnak el belőle, hanem az,
hogy könyörtelenül öregednek meg, és ha ilyenekként nem is elkerülhetetlenül válnak a saját
ellentétjükké, de útközben valahogy jelentéktelenné zsugorodnak. Már persze kivéve az
olyasmiket – már ha ilyenek akadnának –, amelyek az elmúlás törvényeinek nem engedve
tovább élnek, mint amennyit a számukra kiszabott idő egyáltalán engedélyez.

* * *

Budapesten mindössze három-négy emberrel mertük megosztani terveinket, közölni velük,
hogy mire készülünk. Tettük pedig ezt azért, mert a szigorú titoktartásra igen alapos okaink
voltak. Azt talán mondanom sem kell, milyen félelmes következmények származhattak volna
számunkra abból, ha szándékaink időnek előtte kerülnek napvilágra. Helyesebben az 'illeté-
kesek' tudomására. A legkevésbé sem csakis magunkról volt azonban szó; szörnyű helyzetbe
hozhattuk volna azt az egyikünket vagy mindkettőnket féltő és szerető, csak éppenhogy
rosszul szerető rokont, családtagot, aki féltésünktől indítatva meg akart volna bennünket

akadályozni a számára végzetesnek tűnő ballépés elkövetésében. Több, sőt jó egynéhány olyan esetet ismertünk, egyet viszonylag közelebből is, gyászzene-kísérettel, amikor szülő jelentette föl olajra lépni készülő gyermekét, hogy így akadályozza meg távozását – egy alkalommal olyan sikerrel, hogy a ‘megmentettet’ azon nyomban börtönbe is juttatta.

Hallgatásunk miatt egyesek utólag komolyan megnehezteltek, sőt olyanok is akadtak, akik bőszen megharagudtak ránk. Eltekintve természetesen azoktól az eleve reménytelen hatókróktól, akik távozásunkat árulásként fogták föl. Az ilyen ostobán kínos vagy fájó utórezgéseket azonban a hivatalos állami szervek lelkesen igyekeztek túlteljesíteni és így valahogy eliminálni. Vagy két hónappal távozásunk, illetve néhány héttel a végső visszatérési határidő lejárta után lakásunkat lezárták – lélek az ajtón se be, se ki –, majd épületes cirkuszként egy szégyenteljes bűnügyi eljárást indítottak ellenünk, hogy azután ebből az alkalomból néhány barátot-ismerőst, házmestert-szomszédot a rendőrségre citáljanak be, hallgassanak ki, majd ezek közül a ‘használhatóakkal’ magán a tárgyaláson is tanúvallomást tetessenek. Az ilyen-olyan kihallgatás nem tartozott azokon a tájakon sosem a legkedveltebb időöltési ötletek közé, ezért nem csoda, hogy mások zaklattatása miatt volt némi kis lelkifurdalásunk. A bírósági kutyakomédia azzal zárult, hogy engem, ki tudja, miért, a soha el nem követett ‘engedély nélküli határátlépés’ büntette miatt háromévi börtönbüntetésre ítélték, Andriskát viszont – egy feminista felháborodottan tiltakozhatott volna a diszkrimináció kirívó esete ellen – csakis kettő és félre. Annak ellenére, hogy a lakás persze mindkettőnk nevéen volt.

Ugye tetszik érteni a reakciós, ha nem éppen feudális szellemtől áthatott logikát ebben a sajátos döntésben? Ami valahogy így kellett szóljon: a férfi bűne súlyosabb elbírálás alá esik, merthogy a felelőtlenségre, a törvények áthágására hajlamosabb férfiak szokták az alapján jó, de nem ritkán gyöngé nőket a rossz útra csábítani. Valahogy úgy, ahogyan azt már Ádám is tette anno dacumál Évával, a híres-nevezetes alma-ügyben, hogy azért még ennél is messzebbre a kommunista büntetőjog-történelem legújabbkori magyar értelmezésében már ne is kelljen visszamennünk. Hmmm... Na igen. Nyilván, mert gyöngeség és nő – egymást kiegészítő, sőt feltételező fogalom. Főleg a huszadik században, annak is a második felében. (Feministák, figyelem! A tárgyalást egy bírónő vezette, és a sanda ítéletet is ő hirdette ki! Akik ott voltak, később elmesélték: munkáját igen komolyan véve a nő maga volt a lélektani felkészültséggel is rendelkező éleselműség. Ami akkortájt kollégái közt valahogy olyan módon vált ragályossá, mint a bizonyos értelemben rokon intézményekben mondjuk a hisztériás nevetőgörcs.)

Na és ha már a kiszámíthatatlan sors történetesen úgy hozta magával, mellékbüntetésként öilletékességeik mit is tehettek volna mást, mint hogy elkobozzák vagyunkat, értsd: öröklakásunkat. Mindennel együtt, amit abban találtak. A legfájóbbal is: könyvtárammal meg pazar lemezgyűjteményemmel. Tették pedig ezt annak ellenére, hogy apósom, menteni kísérelve a veszett fejsze nyelét, továbbra is fizette az esedékes, helyesebben már esedéktelen részleteket, amelyeket valahogy mégiscsak elfelejtettek, ha már másnak nem, de legalább neki visszatéríteni. Hiába, azokon a tájakon rengeteg dolguk van az elfogulatlanul igazságot szolgáltató illetékeseknek, főleg ha hozzá kell járulniok az üres államkassza időnkénti feltöltéséhez.

Csakis ekkor értettük meg: az útlevelügyeket lebonyolító ‘illetékesek’ cseppet sem tartották valószínűnek, hogy egy 45 éves, használható szakma nélküli pacák, egy haszontalan filosz, ahogyan azt fentebb már megbeszéltük, tizenkettő egy tucatból, lényegében hasonló adottságokkal fölszerelt, bár fiatalabb feleséggel, viszont két kis gyerekkel, kapja magát és egy iramodással kísétál otthonából, állásából, hazájából meg életéből. Mert azért a hibbant agyúja vajon mihez is kezdetne abban a kegyetlen darwini őserdőben? Hiszen öilletékességeik

honnan is sejthették volna, hogy mi már készek voltunk életünk leghosszabb, lábakat legalábbis kilométerekkel megnyújtó lépésének a megtételére is? Természetesen csakis azután, hogy az évek töprengései megértették velünk a Walt Disney-rajzfilmekből is felismerhető, majd szemmel kiválóan követhető bölcsességet: egy ásító szakadékot nem lehet apró kis szökellésekkel hidalni át. Ha egyszer ugrani kell, akkor nincs többé mese: *Hic Rhodus, hic salta*.

Igenám, de ha ezt az eshetőséget az elvtársak nem is vették komolyan számításba, azért a bűnözőmentalitásba személyüket kiválóan belehelyezők mégiscsak biztosították magukat még a fölöttébb valószínűtlen esetekre is. Vagyis ha a cégéres idióta a logika legelemibb szabályait felrúgva kapná magát és a látványos légtornászmutatványt mégis teljesítené, akkor az Országos Takarékpénztár majd – látszatra csupán egy egyszerű bank – megteszi a magáét, hiszen a gyakorlatban felmerülő igényekre reagálva úgy is működik, mint az erőszakszervezetek egyike. Már azon kívül, hogy ugyanazt az ingatlant egymás után többször is piacra dobja – vagyis a pacák bírósági segítséggel elkobzandó öröklakását újra és természetesen ármezsabási monopolhelyzetéről már nem is beszélve, összehasonlíthatatlanul jóval többért, legalább tízszeres vagy tizenötszörös áron, ha nem annál is többért adhatja el egy új, ma már milliomos-tulajdonosnak ezúttal csakis készpénzért, méghozzá úgy, hogy közben a hat-hét év alatt eddig leizzadt, a madár befizette részleteket meg az előre, az adásvétel lebonyolításakor leszurkolt foglalt, a nagy, mit nagy, hatalmas összeget kollektív zsebére vágja. Vagyis hogy legfőbb funkcióját gyakorolva – ellopja. Csak úgy, mint ahogy egy kommunista államhatalom szanalja válságokból válságokba bukácsoló gazdaságát meg pénzügyeit. Mert ők bizony már csak lopásból élnek; ez a művelet magától értetődik számukra, ezt úgy megszokták, ebbe úgy belejöttek, mint a kiskutya az ugatásba. Így tehát végül is a magyar igazságügyi hálózat hathatós közreműködésével a pártállam sokkal, de sokkal többet hoz be a vámon, mint amennyit elveszít a réven – már ha egyáltalán bármit bárhol veszített volna! Hiszen végül is üzlet, az üzlet – és a legjobb üzlet maga a proletárdiktatúra.

Egyáltalán nem lenne túlzás azt állítani, hogy a szépséges öröklakás, méghozzá nem is csak pusztá létével, de még inkább egekbe szökő és úgyszólván pillanatok alatt be is inkasszállható forintértékével vált azzá, amelynek a magántulajdonként birtoklása miatt mi családotól távozhattunk, mint ahogy csakis az öröklakás volt az, amelynek a ‘törvényes’ elkobzása – vagy, amint azt már említeni merészeltem, ellopása – érdekében bennünket egyáltalán el kellett ítélni. Hiszen ha néminemű elkobzandó etyepetyék nem lettek volna, a magyar jogállam megvetően legyintett és leírt volna minket, mondván: Hulljon a férgese! Igenám, de nem ezt tette velünk úgy is, mint tulajdonosokkal, akikből hasznot valamit, bármit lehet kifacsarni. Lényegében azzal az elképzelhetetlen cselekménnyel vádolva minket, hogy nem ott, ahova isten tyúkja annak idején tojt bennünket, vagyis nem Magyarországon, ahol maga a bokréta van isten kalapján – ‘stenkalapján – kívántunk élni, hanem valahol Bergengóciában vagy azon is túl. Márpedig ez hihetetlenül galád és ezért példamutató szigorral büntetendő izé... Az ember mégsem mehet tetszése szerint innen oda meg onnan ide. Császkáló életformát folytatni. Ki hallott már ilyet? És mi lenne, ha mindenki így tenne? A magyarok persze mennének Nyugatra, közben meg a barbárok, vagyis hogy az üzbégek, az ukránok na és megint csak a tatárok jönnének Magyarországra. Meg pereputtyostól itt nyüzsögne mindenféle ágrólszakadt cigánynépség is. Igenis az egyetlen védekezés az országromboló anarchia ellen az elrettentő büntetés. Hála a Pártnak, hogy: Van még független magyar bíróság!

Bár felváltva csináltuk Andriskával, többnyire az én feladatom, szívesen teljesített, kedvelt és amellet a jelen lévő közönség megnyilvánulásaiból időnként lemérhetően hálás feladatom volt a gyerekeknek, a világ legtökéletesebb és természetesen legszebb leányainak az esti lefekvés után, elalvás előtt mesélni (Szájából ki hang! – rendelte ezt meg Anna baba), felolvasni (utoljára az *Egri csillagok* került műsorra) vagy dalokat énekelni, lassan-lassan

hagyományosra kimunkálódott, meghitt kis ceremóniácskák kíséretében. (A buktató csak ott volt, hogy ha igen-igen szerették az aznapi műsort, a szemük az érdeklődésükkel egyenesen arányos mértékben nyílt egyre nagyobbra.) Főleg a dalokkal azonban adódtak nem egykönnyen leküzdhető problémák is. Olyannyira, hogy olykor még a valahonnan az idők mélyéből származó nóták alkotó jellegű átdolgozásának a szükségessége is föl kellett merülnön. Például akkor, amikor Anna baba csakis keserves bömbizéssel reagált arra, hogy a csitári hegyek alatt, amikor a hó meg a ló le-elesett, kisangyalom puff! – kitörte a kezét, és ezért nem lehetett többé képes az ölelés nyilván neki is oly igen jóleső gyakorlatát folytatni. Mit lehetett mást tenni, mint az érző lelkű atyának egy újabb strófával toldani meg a szépséges dalt, méghozzá egy olyannal, amelyben kisangyalomnak hál’ istennek meggyógyult a keze, és így az azzal ölelés aktusa újra a kíváncsi lehetőségek birodalmába utaltathatott vissza. Hiszen minden jó, ha a vége jó, nemde? (Nem elképesztő, hogy végül is már Bergengóciában tudtam meg: a nótának eredetileg is volt egy általam nem ismert, mert soha nem is hallott második strófája, lényegében a magam-kreálta szöveg értelmét adva vissza, vélhetően az általában ilyesmiért nem bömbizó, csak elanyátlanodó felnőttek lelki egyensúlyának a helyrebillentése érdekében?)

A sors egyik sajátos fintora, hogy az esti zenei műsoron gyakran szerepelt kuruc nóta, például a *Szegény legény vagyok én*, a *Te vagy a legény*, *Tyukodi pajtás* vagy ezeknek a bujdosó variációjából mondjuk az *Elindultam szép hazámbúl...* Aztán egyszer csak elérkezett az az idő is, amikor a négyünket szállító vonat közeledett a határhoz, kifelé hazámbúl, és eközben egészen Hegyeshalomig a csomagok átkutatásának meg egyéb kiszámíthatatlan veszélyeknek a jelenléte miatt ottan hátul nekem azt az obligát zabszemet sem lehetett volna ideiglenes helyére besuvasztani. Na de azután, lévén végül is mégiscsak az egykori bujdosók meglehet kései és attól tartok, csenevész utódai, a Bécsbe érkezés frenetikus megkönnyebbülése után, majd az osztrák Alpok meg annak az oldalában a Mehemet-nem-látta másfajta, fekete-fehér tehének csodálása közben egyszer csak pont az az utóbbi dal kezdett a fejemben zsongani. Sajnálva ugyan, hogy ezzel netalántán milliók lelkén ejtek többé soha be nem forró sebet, de már csak a történelmi hűség kedvéért is töredelmesen be kell vallanom: ahogy a vállam fölött, a fölfelé tekergő vonat füstjébe meredve ‘visszanéztem fél utambúl’, egy csöpp nem sok, de szememből annyi könny sem csordult ki. (Mindenesetre hálásan köszönöm idevágó kérdéseiket.)

Annál inkább gondoltam arra: a szívem az, amely most rendellenesen túlbuzog az engem csordultig feltöltő, eddig soha nem tapasztalt diadalmámban amiatt, hogy sorsom porkolábjait lám egyetlen, a nyakak tömegeit kaszaboló huszárvágással magam mögött, a porban hagytam, titkos és rendkívül fondorlatos szökési tervemet maradéktalanul teljesítettem, és most, ha másként nem, de legalább gondolatban oly sok embernek, akikkel a sors balszerencsémre összesodort, nézhetnék csúfondárosan vigyorogva az elfancsalodott képébe. Tökfejek, gyötrésem közben persze mindenre gondoltatok, de erre aztán nem? Ehelyett ütöttetek, rugdostatok, éppen elég volt ezer évig! Ezek után mi lehetne elbájolóbb, mint az önfelszabadítás nemes aktusa!

Nem tudom, ‘ezek után’ vajon ez jól hangzik-e, ezzel szemben viszont tagadhatatlan tény, hogy nem voltam én diadalittas. Megkönnyebbült, az igen, bőségesen; de ittas – nem. Ehelyett a vonatkerekek akkor nekem valahogy ragtime-szerű kattogását hallgattam, és nem hinném, hogy közben gondoltam vagy éreztem volna bármit is, amit rendkívülinek lehetne minősíteni. Talán csak az előbb még sehol nem volt, most meg hitetlenkedéssel vegyes elképedést a nagy-hirtelenjében majesztetikusán fölénk meredő sziklától, azt is már késő délután, Salzburgba érkezve, majd a kora éjszaka zsibbadt félálmban München nekem akkor még mit sem mondó, viszont annál inkább végeláthatatlan pályaudvarán. Meg amikor kora hajnalban, a kényelmetlen hálóhelyeken megtöretve felébredtünk, már nem messze Párizs

külvárosaitól, az első világháború csatatereinek a környékén. Addigra viszont már annyira hozzászoktam a zakatoláshoz, tudatosan nem is hinném, hogy hallottam volna; a hang ekkorra már a bennem dalolni kezdő belső békének a meghittebb érzékeléséhez adta az adekvát kísérőzenét.

Új és nagy múltú, mindegyre vékonyabban csörgedező jövőjű vendéglátóimnak, a fránya franciáknak van egy mondásuk – frázisuk? – a velünk éppen most történetekre. Ezeknek a nagy mellényű népeknek itt, a nekem átmeneti menedéket nyújtó – örök hála érte! – istencsapásoknak bizony a világon mindenre van egy mondásuk. (Dehogyan egy, átlagban öt-tíz. Mindig egyenletesen elosztva, a lehetséges megközelítések skálájának a teljes hosszában. Mintha ez a nép aforizmát enne reggelire, ebédre meg vacsorára. Ha nem is mindegyikre, de legalább naponta egyre.) Csakhogy még ez sem elég, mert az esetek óriási többségében a mondások egyike-másika olyannyira bele is trafál mindenkori céljába, hogy ott elterülve készségesen ajánlja fel magát a vég nélküli koptatásra. *Partir, c'est un peu mourir* – mondják. Elmenni, az egy kicsit meghalni. Még jó, hogy csak egy kicsit. Lehetséges lenne, hogy azt mindenek között pont ők ne sejténék: ennek az ellenkezője is igaz lehet, mert hiszen maradni, ott, ahol kétségbeesetten nem akarsz – az is meghalni, méghozzá nem is egy kicsit?

A hullámok játékának kitett magyar zsidó a metafizika tengerén

Párizsról meg az ott eltöltött négy hónapról külön kéne egy káprázatoktól, letörésektől, régi olvasmányaim hagyatékaival való első személyes találkozásaim mámorától, de főleg a repeső boldogságtól dagadó lélekkel írt naplóban nagyokat mesélni. Négy hónap? Felért az legalább a duplájával, ha nem éppen a háromszorosával, amelyből nem is igen szeretnék részleteket kiszakítani. Kezdetnek talán csak ennyit: Amikor a Gare de l’Esten leszálltunk a vonatról, és a tömeg lassan elpárolgott, kiderült, hogy ránk egy rég kihűlt Ady-versen kívül senki nem várt. A mi begyűjtésünk ugyanis Minouche-nak az emberbaráti feladata lett volna: a vonat azonban hajnaltajt érkezett, ő meg, az éjszaka gyermeke, akkor még teljes odaadással főleg csak aludt. Kétség sem férhet hozzá: akart ő felébredni, sőt azt is álmodta, hogy már felébredt. De mert nagyon szeretett aludni, mi több, meggyőződéssel hitt is ebben, nem volt rá képes.

Egyébként ki más, mint maga a végül is csak felébredt Minouche gondoskodott arról, hogy augusztusban, a *Grand Vacance* idején, amikor a kiürült Párizst a turisták veszik birtokukba – már persze a langaléta szenegáli utcaseprőktől eltekintve –, a balpart egy gyönyörűséges helyén, a rue de Bacon lakjunk, Lamartine egykori lakóhelyével szemben, egy Olaszországban gyerekestől, kutyástól, macskástól, majmostól és homokos-férjestől nyaraló barátnője nagy, barátságos és oly igen francia lakásában, csaknem teljes egy hónapig. Ugyanez a Minouche, csak percenként egyre fáradtabban, mutatta meg nekünk Párizst, amelyen keresztül-kasul és egy hétig úgy húztam-vonszoltam magam után csüggedt családomat, mint ajzott kutya a gazdáját, szinte falva azt a várost, amelynek egyes részeit régi mániám, a francia forradalom szakadatlan bújása, térképeinek tanulmányozása miatt naiv-ártatlanul úgy gondoltam, hogy jól ismerem. Nekem, számos nyelv passzív tudójának, életemben először kellett bármiféle segítség meg időnkénti magyarra átváltás nélkül egyvégtében franciául beszélnem, majd a minket szárnyuk alá vevő menekült-szervnél alkalmi kisegítőként oroszul és persze angolul tolmácsolnom, oda-vissza. János – tökéletes elképedésemre – nem volt ott, amikor érkezünk, mert hol másutt, mint Afrikában kellett halaszthatatlanul indigót meg egyéb, nyilván a bozótban vagy a sivatagban nyáron igen használatos irodai idénycikket eladnia.

Így azután, minthogy Minouche csakis franciául tudott, azt is csak hadarva – igaz, dallamosan hadarva –, nem volt választásom: beszélnem kellett, megérteni, megkísérelni megfejteti, válaszolni, és persze kérdezni, megállás nélkül kérdezni a töménytelen érthetetlen, először látott-hallott-tapasztalt jelenségről. A kezdetekben szakadatlanul fájt a fejem, viszont unokasógornőm maga volt az angyali türelem, aki megvárta, amíg én második sebességen körülírok valami olyasmit, amit direktben sehogy sem voltam képes kifejezni, hogy így azután módjában álljon nemes célokra használni fel a napi több órán át gyakorolt keresztretjévényfejtés közben szerzett definiáló képességét. A hetedik-nyolcadik napon már ott tartottunk, hogy a nemi élet magyar, de az új szókincs birtokában főleg persze francia rejtelmeiről is volt egy pikáns kis összehasonlító beszélgetésünk. Hol másutt, mint a St. Germain des Près-n, a Café Deux Magots-ban, illetve annak a teraszán. Közel sem csakis a magyarok, de a fél világ obligát találkozóhelyén.

Ott produkáltam magam életemben először franciául, az elfogyasztott italmennyiséggel arányos bátorsággal véve erőt félénkségemen, amikor is Minouche egy alkalommal egy hajdankori ír barátról tett futó említést, méghozzá kétségkívül pikáns módra. Én ugyanis nem voltam képes megállni, hogy ne kérdezzem meg tőle: tudja-e, milyen könyvek érdemelnék ki a világ lehető legrövidebb művei címet és rangot? A csodálkozóan nemleges válaszra kifejtettem: először is természetesen De Gaulle tábornok, a nagy hadvezér csatatéri győzelmeiről szóló gyűjtemény (minthogy ilyenek nem voltak); rögtön utána következne azonban az úttörő mű az írek szexuális tevékenységéből származó élvezetekről. (Minouche fergeteges reakciójá-

ból úgy tűnt, hogy emlékestől együtt telibe találtam.) Ezt kihasználva elmeséltem neki egy meglehetősen sajnálatos történetet, amely az egyik barátommal esett meg. Aki még csak szárnyait bontogató, ifjú költő léte is talpig úriember volt és mindig, vagy inkább csaknem mindig ennek megfelelően is viselkedett. Egészen addig, amíg egy új, sőt friss viszonyban egy fiatal lánnyal nem sok, csakis némi rábeszélésébe került, hogy a leányzó fellatióval jutalmazza jótevőjét. Ami kétségtelenül meglévő tehetségéről tanúskodva kiválóan is sikerült, úgyhogy az akció közeledett volna a jogosan várható és úgy is várt végkimenetelhez, amikor is a legeslegutolsó pillanatban a leányzó zutty! – megszakította a közvetlen fizikai kapcsolatot, de annak aztán mindenféle formájában. Kivonta magát a forgalomból. Mire barátom, a gáláns lovag, jogos felháborodásában azon nyomban lekevert egy pofont. Lett is ebből sírás-rívás, mentegetőzés, majd kölcsönös zavar, ami eltartott egészen addig, amíg magyarázatként a kislány el nem mondta: azért cselekedett látszatra oly igen oktanul, mert roppant mértékben fél. Mitől – érdeklődött a most már részvevő lovag. Mi mástól, mint a méhen kívüli terhességtől – kapta meg nyomban a választ. Minouche-ból ez a történet valóságos visítögörcsöt váltott ki; hosszú ideig nem tudtunk találkozni egymással anélkül, hogy bugyborékoló nevetés kíséretében ne emlékeztessen engem a méhen kívüli terhességre.

János – miután kegyeskedett megérkezni – Minouche-hoz hasonlóan csodálatos volt, rengeteg időt töltöttünk együtt. Velük voltunk először breton, arab meg nyamnyam vendéglőben; ők vezettek be minket a párizsi élet csakis bennfentesek számára elérhető, helyenként – talán csak nekünk? – eredeti rejtelseibe, vittek el minket olyan helyekre, ahova külföldiek nemigen jutnak el, főleg mert nem is sejtik, hogy ilyenek egyáltalán léteznek, és ha igen, akkor hol. Révükön sok új barátot szedtünk össze. A rendszerint kora délutánig alvó Jánossal fél éjszakákat csavarogtam át. Vagy már egy jó hónapja lehettünk ott, amikor séta közben döbbsenem rá: jé, ez itten egy olyan hely, ahol az égvilágon senki, de úgy, ahogy mondom, senki nem néz rám, úgy, mintha az arcom ha egyáltalán valamit, csupán annyit jelentene nekik, a velem szembe jövőknek, mint a jellegtelen kis- meg nagymutatók egy faliórán. Erről meg úgy általában az egész atmoszféráról nyomban eszembe jutott egy másik pesti költőbarát, aki először kerülve el Nyugatra, ott is a haladó magyar hagyományokat követve pont ide, Párizsba, nemcsak magából cudarul kiborulva, de több életre szóló kiábrándulással eltelve tért meg újtjáról. Sosem volt képes megmagyarázni, mit gyűlölt meg olyan vallásos áhitattal Párizsban. Én meg csak most jöttem rá: hát persze, a Pesten egy rossz napján csupán minden második embernek visszaköszönő költőt itt Párizsban, életében először még a kiskutyák sem voltak hajlandók lepisilni. Ezt pedig hogyan is viselhetné el egy rögtönzött irodalmi estre azon nyomban készen álló, magyar lírai költő? Úgy is, mint egy érdektelen arc a tömegből! Na de kérem, mégiscsak disztíngváljunk!

Jánossal persze ilyen alkalmakból gyakran látogattunk el barátaihoz meg az általa leginkább frekvált kávéházakba. Főleg abba, a Montparnasse kies környékén, ahol a nap meg még inkább, de mennyire inkább az éjszaka minden szakában ügyeletes excentrikus figurák voltak különös ismertetőjel nélküli népek körében fellelhetők, akikkel több felvonásos eszmecserét lehetett folytatni vagy azokhoz csakis jelenlétünkkel asszisztálni, mi másról, mint persze hogy magáról az engem mindenüvé hűségesen követő szocializmusról – egy hónap múlva, nyilván hiányomat érezve, még maga Brezsnyev is utánam jött! –, vagy a pszichopatológiáról, a nagy tohuvabohuról, a dekonstrukcióról vagy, már az átfogóbb jellegű le-törések idején, úgy hajnal felé, az Európai Ember túl hosszú nyúlt életének az alkonyáról – na és természetesen nekibúsultan, végetérhetetlenül az egzisztencializmusról, Sartre-ról. Érdekes, erről a témáról beszélve a hívek előbb-utóbb annyira belehergelték magukat az indulatba, hogy nyers modorú, érdes hangnemű különcökként maradtak meg emlékezetemben. Mondjuk olyan esetleges címekkel, hogy: Nekünk ugyan beborult. (Ez persze jóval szókimondóbb változatban hangzott el. És nem ritkán úgy kezelve az előrelátott nagy bukást,

mint a történelem igazságot nyújtó kezének a látszatra sújtó, végső fokon azonban mégiscsak fölemelő tevékenységét.) Mellesleg ez volt az a kávéház, ahol az ott szerzett benyomások hatására úgy éreztem, hogy ki kell végre jelölnöm új, akkor éppen még az eddigieket is meghaladó módon nehezebben meghatározható, pillanatnyi helyzetemnek megfelelő, egész lényemmel átérzett és persze hogy átmeneti helyemet a világban. Ezt az adott körülmények között semmiképpen sem lett volna szabad megpróbálni, engem azonban, ha egyszer begurultam, többé nemigen lehetett visszatartani. Így lettem én tehát, persze ez is csak átmenetileg, a hullámok játékának kitett szegény magyar zsidó a metafizika tengerén...

Na és mindehhez jött még a ráadás: ott, azon az igen kevésbé szent, szellemileg henye helyen jöttem rá, hogy nem is lenne végzetes túlzás a világ ez után érdeklődő, ma már a Montparnasse kivételével igen kicsinyke kis része számára kinyilvánítani: magának az egzisztencializmusnak a bennem megérett elvetése nyitotta meg legalábbis elvileg számomra az utat az emigráláshoz, mint ahogy ez tett engem oly megértően szigorúvá a motívumok elemzésének a kiterjedt, az esetek többségében izgalmasnak bizonyuló játékterületén.

És ha mindez nem lenne elég: vajon kivel mással, mint természetesen Jánossal lódörögve bizonyítódott be keseregve hitetlenkedő számomra, hogy az álmok nem hazudnak. Történt, megtörtént, elém varázslódott pedig ez akkor, amikor előzetes jelzés, égi intés nélkül, a meleg, inkább már csak szitáló nyári esőt követő, puha esti köd- és párafelhőből, magából a semmiből jelenésként, Venusként bontakozva ki materializálódott elém egy disztíngvált megjelenésű, fiatal és úgy káprázatos nő, arcán rafinált módon, szinte elviselhetetlenül szemérmetlenül festékek a nyoma nélkül. Nem, a legkevésbé sem a rue St. Denis-n meg a hozzá hasonló helyeken, mondjuk a Rákóczi téren, de tetszés szerint szinte mindenütt a világon fellelhető, a legjobb esetben sajnálkozást, inkább lehervadt undort kiváltó strichelő műfajból. Ó nem, ez a női mestermű, maga az utolérhetetlen csoda teljes életnagyságban volt a fő attrakció az örök Párizst szimbolizáló helyi jelenségek közt, aki akkor történetesen az Arc de Triomphe melletti kihalt utcán felénk jövet úgy három-négy lépésről, pontosan a lámpa fénykörébe érve, kezével csupán a nyakánál fogva egybetartott ezüstbundáját grandiózusnak szánt és – tessék szíves lenni nekem elhinni – grandiózusnak is bizonyult, pazar gesztussal, egyetlen remek, adakozó mozdulattal tárta szét, csaknem úgy, mintha ott helyből készült volna fölszállni. A helikopter-kurtizán. Színpadias gesztussal és mégis minden mesterkéeltség nélkül, bele a csakis gyönyörmezbe bújtatott testét lustán nyaldosó, párásan kéjre villanyozódott, nem is kevésbé megkerült levegőbe. Ó, ha én valaha is képes lennék leírni, megértetni a különbséget meztelenség és meztelenség között! Mintegy ezüsttálcán, igen, pezsgővel, annak a rejtőzködő ízét felfokozottan kihozni hivatott földieper kíséretében kínálta fel nekünk a sötétben, a még nedves aszfaltról visszaverődő ferde fénycsíkokban villámlóan, minden elképzelhető látványnál vakítóbban, őrijtőbben meztelen, fiatal-érett, magas, dús mellű, buja testét. Mást sem kellett volna tennem, mint őt felkapni, paripámra feldobni, palotámba nyargalni, és ott, a kandalló előtt, a földre terített bundán a többi, minden továbbit magára a látvány valóságában is kételkedő természetre bízni. Úgy, ahogy azt bükkmag koromban számtalanszor megálmodtam. Miért volt annyi sok, testét nekem felkínáló nő, lány, asszony, ha pontosan ezt itt most el kell, mert végül is mi mást tehetnék, de el kell szalajtanom? Hiszen én nőnek nemi ellenszolgáltatásért pénzt soha életemben nem adtam – de most, itt olyannyira veszítettem el a talajt magam alól, hogy ha lett volna miből, egyetlen percig sem haboztam volna mindent elébe szórni.

Végül is, tessék már segíteni, mit lehetne erre mondani? Vive la France! – lelkendeztem újsütetű gall hazafiságomban, már amikor megrendülésemből úgy-ahogy magamhoz térve képes voltam megszólalni, az engem, a villámsújtottat elfelé húzó, megadóan lemosolygó, blazírt Jánosnak, nem tudván eldönteni: vajon följazottabb vagyok-e vagy inkább meghatottabb most, hogy kamaszkorom elkergethetetlenül ágáló szuper-bunda-látomása minden

képzeletnél rafináltabb valóságként prezentálódott közvetlenül ott, üregeiből kiugrani készülő szemeim előtt. Meg kell mondjam: a bundás-meztelen vízió láttán elkábulva pár pillanatig azt sem tudtam, hogy érzékeim nem váltak-e egy saját magam indukálta hallucináció áldozatává. Csak homályosan emlékszem, hogy valami ilyesfélét mormolhattam magamban: vannak ritka pillanatok, amelyekben a fül nem képes többé befogadni a zenét, kivéve azt, amit az éjszakai fények sugároznak el hozzá a csönd ájult némaságán át. Hát persze, a tökéletesen tálalt női test. Aminél akár csak egy hajszállal is több már pusztító-rombolóan hatott volna. Miért is nem jöttem én ide vagy jó húsz évvel ezelőtt? – tört fel belőlem elemi erővel a kérdés nem is egyszer az engem elvarázsoló, és ami oly végtelenül fontos volt: számomra tökéletesen ismeretlen, újszerű és talányos fekete-sárga-barna nő-kavalkádtól kóvályogva, konstánsan szédülten, addig oly magabiztos férfivoltomban is megrendülten. És akkor is, miért nem egyedül? Minek, ó minek vizet hordani a Dunába? Hát még a Szajnába?

Ha már itt tartunk: Saul Bellow egyik hősének az apját Stendhal és Proust vonzotta, el egészen Párizsba. Na meg persze a Szajna, a vendéglők és a kávéházak, meg – itt kellett volna kezdenem? – a nők. Na és engem? Ugyanazok, csak annyi különbséggel, hogy én elfogadtam volna Párizst Sartre meg Céline nélkül is – igaz, némi hiányérzetekkel. A Szajjának viszont már nincsen az alsó rakparton sétáló meg a lépcsőkre leülő, az elődök szerelmének a szellemétől elvarázsolts jelene, csakis gyorsforgalmi autóútja. Ami felér az emberiség jobbik fele ellen előre megfontolt szándékkal elkövetett merénylettel. A vendéglők és a nők – azok maradtak. Ha lehet, ma még vonzóbbak, mint valaha lehettek. Amint az, gondolom meg remélem, a fentebb elmondottakból is kiderülhet. Ennek ellenére is a meglehet megbocsáthatatlan, mégis egyre inkább erősödő benyomásom a Fény városáról: ha az igazi akció manapság már nem is ott zajlik, de azért – vagy talán éppen azért, még egy nagy nekirugaszkodással – arra rendezkedett be, hogy kiértékelje, feldolgozza, a maga módján reprodukálja mindazt, ami ma már nagyrészt másutt történik.

Jánost néhányszor elkísértem üzleti útjaira is, futó megbeszélésekre hivatásbeli társaival vagy az aranyozott csempészkarórákat neki eladó alakokkal. Bízást mondhatom, a legjobb esetben a többiekénél is lazább erkölcsű kecske felszereléseivel ellátott, silány fráterekkel. Az volt a benyomásom, hogy ezen a 'pályán' érvényesülni – ahhoz nem szükséges magas színvonalon tudni a kémiát, szakembernek lenni kohászatban vagy mondjuk a patagóniai hangyászok nemzési gyakorlatában. Igaz viszont, hogy Jánossal láttam az első filmet a 'Nyugat'-on, az egyik Sergio Leone készítette, a műfaj eredeti amerikai változata előtt egyszerre hódolattal tisztelgő és azt egyben karikírozó spaghetti-westernt, amelynek a címét franciára – azt hiszem magyarra is – analfabéták módján fordították le valahogy így: „Egyszer volt a Nyugaton”. Holott az angol nyelvű cím *Once upon a time*-ja a klasszikus mesekezdetek „Egyszer volt, hol nem volt”-jának felelt volna meg. Azután már Andrissal is mertünk kíséret nélkül menni moziba – először a sokkolónak szánt *Easy Rider*hez. (Pesten ebből lettek a 'Szelíd motorosok'.) De hát olyan töménytelenül sok első alkalom volt, úgy faltuk, mohón és mind kiéhezettebben a ránk elnézően mosolygó világot! Eljutottunk Versailles-ba meg a Loire völgyébe, láttunk soha el sem képzelt helyeket. Egyszer a Louvre-ban, egy sarokba csak úgy hanyagul félreállított, lélegzetelállító Velazquez-kép előtt találkoztam ki mással, mint Réz Palival, a nagyszerű irodalmárral, a szerkesztők szerkesztőjével Budapestről. Ebből keletkezett emigrációs életem kezdetének egyik emlékezetes vasárnapja és egyben utolsó, éppen hogy csak el soha nem kezdett, be még kevésbé fejezett, igazi pesti palávere.

Jánossal külön is meg négyesben is sokat beszélgettünk, így számtalanszor lehattunk nyelvet tanuló tanúi a közte meg Minouche közt csaknem mindig jelentéktelen, csip-csup apróságokon szívósan folytatott, presztizsvitákból kinőtt, sőt kirobbant veszekedéseknek. A viadalokat okozó témák között a fő helyet a francia nyelv beláthatatlan rejtelsei képezték. Rendszerint lassan hergelődtek be, eltelt egy idő, amíg igazi méreg is keveredett a hangjukba,

hogy azután beszálljanak a látószervek is, amelyekkel, ezúttal vasvilla-szemek formájában, méregették egymást. Az egész dolognak – valami helyesírási probléma vitatásának – az égvilágon semmi értelme sem volt; János a végén már minden mondatát a „szerintem” szóval kezdte, holott nem vélemények, hanem ténykérdések képezték a harci akciók tárgyait. Amelyeknek végül csaknem mindig Minouche vetett véget, közölve: *tant bruit!* – vagyis hogy minek ez a nagy hűhó? Csupán egyetlenegyszer fordult elő, hogy hívatlan és tudatlan vendégként, jobb meggyőződése ellenére, én is beékeljem magam ezekbe a már-már szertartás-szerű belharcokba. Tettem pedig ezt egy kéréssel: ígérjék meg, hogy ezzel a szokással felhagynak – már persze csakis akkor, ha ez nem bevezetője, előjátéka, amint azt az angol után már a fél világ mondja – maga a *foreplay* házaseletük intim részéhez –, minthogy ugyebár a nekünk, halandóknak nyújtott idő nem végtelen, ezért aztán sokkal hasznosabb cselekedetekre is felhasználható; arról már nem is beszélve, hogy ezeknek a vitáknak a gyümölcsei, legalábbis eddigi tapasztalataim szerint, kivétel nélkül mind meddők, már abban az értelemben, hogy az állítólagos elmeköszörlésen felül nem vezetnek az égvilágon sehova sem. Kettőjük közül a bár csak talán árnyalatokkal, de mégis kevésbé kötekedő Minouche-tól a továbbra is kakaskodni kész János megvetést színlelő, de azért valóban fanyalgó mosolya kíséretében legott kaptam kiselőadásomért egy nagy puszit.

Nem is melleleg egyébként nekem kifejezetten az az érzésem – minthogy ez is volt a krauszizmus átkos jelenségeinek a remélhető korlátozására irányuló, jó előre megfontoltan föltett szándékom –, hogy megerősítettem bennük a családnövelési szándékot. Az ikrek – két fiú – távozásunk után hét hónappal látták meg a napvilágot. A nekünk küldött képek tanúsága szerint olyan kínos pontossággal kerekre kirajzolt fejekkel, mint ahogyan a kisvárosok elnagyolt geometriáját ábrázolják a primitív kora-középkori rajzokon.

Ezekben a hónapokban, ha nem tévedek, valamikor október táján, éltem meg János pénz-szerzési karrierjének a csúcspontját – igaz, talán nem is kihagyható szépséghibával. Amint arra az 1966-os részben utaltam, János volt a pumpálásban az, ami Mózes lehetett volna további gyakorlattal a sziklából vizet fakasztásban. Éppen hogy csak Jánosnak még akkor is sokkal nagyobb volt a rutinja. Meg neki nem volt haragjában összetörhető, göcsörtös botja.

Így azután különösebben nem lepett meg, de azért csak megrázott, amikor iszonyú zavarában öcsém egyszer egy hétre ki mástól, mint – igen, tőlem, egy kontinens lenyűgöző templom-választékának a legszegényebb egerétől, a pénztelen menekülttől, akinek ő maga adott még augusztusban 200 frankot ajándékba – most tőlem kért kölcsön 300 frankot – már persze ha mi valami ilyesfélével rendelkezünk. Vagyonunk akkor, úgy emlékszem, 325 frankot tett ki – és én természetesen rögtön odaadtam a kért összeget. János minden további formaságot mellőzve sírvafakadt – először láttam őt felnőtt korában sírni, és meg kell mondjam, nem éreztem túlságosan jól magamat. Hiszen az én kedvenc unokaöcsém nem annyira az én készségemen hatódott meg hirtelenjében túl gyengévé vált szíve gyökeréig, mert ugyebár engem ő aztán jól, ha nem éppen kiválóan ismert, hanem amiatt, hogy ilyen helyzetben neki, tizenöt évi párizsi repdesés, magának helyteremtés után, lám, a kilátástalanság kellős közepén széles e világon kitől mástól, mint pont tőlem kelljen akár öt percre is pénzt kérnie! Amint arra már többször is utaltam, nem mindennapi figura lett az egykoron a pesti gettóból félig éhenhaltan kihozott kisfiúból. Aki melleleg az egy hét lejártá után persze hogy visszaadta a pénzt, és amikor végül Amerikába menet a pályaudvari vendéglőben, Ancsa születésnapjának a megünneplésével is egybekötöttén elbúcsúztunk, útban vonaton Köln, majd onnan repülön az Egyesült Államok felé, még pár száz frankot nyomott a zsebembe. Amit annál is többre kellett értékelni, mert azt is nyilván mindössze egy fél órával ezelőtt sikerült neki valakiből kipumpálnia.

Egyébként a kezdeti, az augusztusi nagyúri, dőzsölő élet után persze szükségszerűen el kellett jöjjön a böjt, a meredek aláhullás ideje, le a fellegekből a helyzetünkhöz illő prózai valóságba: három hónap egy, hogy finoman fejezzem ki magam, levantei hotel nagyságra és illatokra leginkább talán egy cinkotai csirkeolra emlékeztető hónapos szobáiban, amit mi azonban az első pár nap letörtsége után többé-kevésbé jól viseltünk. Még pénzbedobós televíziónk is volt, amely kifejezetten szerette a bagót érő, újra meg újra kipiszkálható spanyol pezetákat, nyilván az előttünk itt lakó és magukat feltaláló vendégmunkások pénznemét. Bevándorlási ügyekben persze rengeteg tennivalónk volt. Kérvények, életrajzok, kihallgatások, orvosi vizsgálatok, védőoltások – és megint előlről. Aztán az amerikai bevándorlási szervek európai központjából, Frankfurtból átjött egy főmuki, és azzal volt nem is csak egy, de két hosszú-hosszú ‘elbeszélgetésünk’. A párt-múltam miatt kért és megfogalmazott, igen-igen részletes beadványomról. Amely vállveregetéssel, majd a kölcsönös meghatottságot jelző, szabályos öleléssel is egybekötött kézrázással ért véget. Érdekes újításként egyébként nyelvtudásaimmal hébe-hóba még némi munkához és így pénzhez is jutottam – első kereseteimhez a ‘szabad világban’.

Szeptember közepétől a párizsi zsidó szervek vettek minket, a minden szükségesben nélkülözőket, főleg a gyerekeket, a gondozásukba, és segítettek, amiben csak tudtak, iskolától, fogorvosi ellátástól téli ruházattal, beleértve persze az ideiglenes francia tartózkodási engedélyhez szükséges intézkedéseket is. Onnan kezdve azután a továbbiakban sorsunk, helyesebben a jövőt illető létünk nagyrészt már az amerikai bevándorlási szervek kezébe helyeztetett le.

* * *

December 15-én érkeztünk meg 1971-ben az Egyesült Államokba, Philadelphiába. Most, 1977 júniusában, egy esti tagozaton szerzett, újabb egyetemi diplomával gazdagabban, New Yorkban egy könyvkiadóban, ahol valamivel a béka sokat emlegetett hátulsó része alatt kezdtem, vagyok amolyan osztályvezető. Vagy ahogy magyar barátainknak szoktam teljesítményemet az önmagamon gúnyolódás biztonságából mélyen a megérdemelnél alább értékelni: segéd-pót-helyettes szerkesztőjelöltekből küzdöttem le magam szorgalmas és lám, eredményes munkával – menedzserré. Andrea irodában, könyvelésen dolgozik és közben, a változatosság kedvéért, most ő jár esti egyetemre; a gyerekek iskolában vannak, rövid, úgyszólván pillanatoknak tűnő idő alatt sajátítva el az angol nyelvet, miközben szélvészgyorsasággal amerikaiasodtak is el, élő bizonyítékaiként annak – legalábbis a mi számunkra –, hogy az angol mint második nyelv külön tárgyként való iskolai oktatása – természetesen angol nyelvterületen – kisgyerekek esetében merő idő-, energia- és pénzpocsékolás. Nagybik lányunk egy hónap múlva megy először vissza Európába, és milyen más minőségben tenné ezt most már, mint egy amerikai, yankee turistáéban, aki időközben az iskolában megtanult végre franciául is. Ha elképesztő módon minden jól megy, ősszel megvesszük majd azt a minket elbűvölő, birtoklási vágyunkat viharosra fölkorbácsoló házat, amelyre most tettük meg az ilyen alkalmakra kidolgozott igen szigorú tánc- és illemszabályok szerint a némileg megemelt második ajánlatot. Folytatása következik, pedig még így is sokkal többet ígérünk, mint amennyit akár a legoptimistább kalkulációk szerint is megengedhetnénk magunknak; mentségünkre szolgáljon, hogy Andriskával mi eddig életünk folyamán mindent, de mindent előbb csináltunk, mint az a szabályok meg a józan ész szerint megengedett lett volna – és minthogy a dolgainkhoz való ilyesféle hozzáállást a sors úgy tűnik helyesli vagy inkább néma megvetéssel, de elviseli, eddig még mindig előbb-utóbb utol is értük magunkat.

Még a várakozásainkat is felülmúló sikereket sejtető pár mondattal sem kívánnám azt az ugyancsak téves benyomást kelteni, hogy új életünkben minden simán, zökkenőmentesen, csodásan egymáséihoz idomított lépésekkel masírozott volna előre a maga pompásan feldíszített, csillagos-sávos lobogókkal szegélyezett diadalútján. Nem is ritkán szorultunk volna

rá ha másra nem is, de legalább némi lelki támaszra, amikor úgy éreztük: fogytán erőnk. Akkoriban olvasva egy remek könyvet a II. világháború csendes-óceáni hadszínteréről, bukkantam rá a szédítő karriert befutó Chester Nimitz tengernagynak a Pearl Harbour utáni nyomorúságos hetekben-hónapokban Istenhez intézett kérésére, amelyet akkortájt gyakran utána mondogathattam volna: Add meg nekem, Uram, a bátorságot ahhoz, hogy ne adjam fel, annak ellenére, hogy úgy vélem: nincsen remény. (Én egyébként '56 októbere óta, ha Istennel szűkebb értelemben vett belügyeimről társalogtam, sosem kértem tőle könnyebb sorsot, viselhetőbb terheket, csakis teherbíróbb, erősebb hátat.) A meghódítandó új világgal, azon belül a szűkebb, néha szorítóan túl szűk környezettel, munkahelyeinkkel, a gyerekek hajmeresztő iskolai kalandjaival, sőt időnként persze hogy egymással is voltak konfliktusaink, kisebb-nagyobb válságaink. Hiszen még egy eszelős kultúrsokkot is át kellett viszonylag épségben vészelní úgy, hogy közben úgyszólván soha semmire nem maradt szabad kapacitásunk. Az ördög érti, hogyan volt egyáltalán lehetséges, de a szakadatlan feldobottság közepette azzal még a megengedettnél is jobban éltünk vissza. Mert a fáradtságnak is van egy olyan foka, amely már eufóriának hat.

Nemigen hiszem, hogy segített volna bennünket, de újra kellett tanulni járni: állni, mint a számár a hegyen, az első amerikai, erősen templomra hasonlító bankban, amelybe végre beszédelegtünk, majd az első csekkszámával a kezünkben elvesztem, esetlenül téblábolni; az első használt autó vásárlásától lerészegedve, és csak másnap jöve rá, hogy bizony átdobtak minket annak rendje s módja szerint a palánkon a bennszülöttek – egészen addig, míg végre dühre nem gerjedtem tutyimutyi magam ellen: te itt Amerikában – érted, süketfajd, mert ott vagy ám, ha agylövésed miatt esetleg már elfelejtetted volna, Amerikában! – még mindig nemcsak a szegény kelet-európai menekült húsz évvel ezelőtti szabású, kopott ruhájában, de ehhez még a tökéletesen kiszolgáltatott, bárkivel bármikor behelyettesíthető epizód szerep-körben is lépsz fel! Vagyis hogy számomra az egyetlen lehetőség az előrejutásra nemde bár mi más lenne, mint lassan, óvatosan kúszni föl a számléltrán. Addig, amíg onnan egyszer csak le nem rúgnak? Vagy ameddig el nem érem azt a gondosan félig elfürészelt fokot – és kezdek mindent legelőlről, legalulról, igaz, ezúttal alfelemen már zúzóadások nyomaival is felszereltem? Na nem, köszönöm szépen. Akkor már maradhattam volna Hejőcsabán is, vagy tántoroghattam volna a világon alighanem sok helyre, ha tetszik, bárhová, nem kellett volna pont a minket állítólag egy hatalmas masszába belemasszírozó Amerikába jönnünk. És megpróbálhattam volna – mint ahogy eddig még soha nem próbáltam meg –, hogy tudok-e hegedülni. Na, most aztán itt van, mert eljött az ideje – végül is hátha tudok? ('Jaj nekem, egyedül, senki sem hegedül...') Vagyis hát azt szeretném valahogy átadni, hogy az első időkben sebezhetőeknek éreztük magunkat, mert nem mondhattuk volna azt, hogy urai lennénk a saját sorsunknak.

Nosza nekiestem hát tanulni a kezdetek kezdetétől, magától az ábécétől a tőzsdének a működési mechanizmusait, a szakkifejezéseit és hogy mi áll, mik állnak azok mögött. Megtanulni a különböző részvénytípusok fő jellemzőit, viselkedésük sajátosságait a besszben meg a hosszban. Meg a helyes időzítéshez – mikor venni, mikor eladni – a merőben technikai jellegű elméleteket. Egy külön világ, saját szigorú szabályaival. Márpedig ha egyszer elfogadtad a verseny szabályait és ettől fellelkesedve fejest is ugrottál a mély vízbe, akkor sok választásod már nincs! Úszni kell vagy... Bizony! És akkor, teszem azt, a kártyában színre színt kell tenni – légy oly kedves, és ne kérdezd többé, hogy miért, jó? –, a tőzsdén meg ezt meg ezt kell csinálni. De azért ha nem muszáj, ne sodródj a tömeggel, ne is szaladj a tömeg után. Mert a tömegnek a tőzsdén – csakúgy mint az életben, ott is elsősorban a politikában – általában nincsen igaza. Vannak, és nem is kevesen, akik roppant tudatosan mindig a tömeggel pontosan ellenkező utat járnak. Rendszerint én is. Mert nemde bár vigyázni kell, hogy se a politikában, se a tőzsdén ne kövesd az oly igen jól hangzó, csinnadrattás-puffogta-

tós frázisokat. Rá se ránts azoknak a tudósoknak a csalhatatlan véleményére, akik határtalanul magabiztosan tudják, hogy most éppen miért megy föl a tőzsde – csak éppen hogy mire ezt kifejtik, addigra minden meg is fordul és az árak ‘érthetetlen módon’ – értsd a következő állítólagos ‘magyarázat’ elhangzásáig – mennek lefelé. Mert, kedves olvasó, persze a te kivételeddel a tömeg természetéből kifolyólag viselkedik úgy, mint a csorda – te meg ezzel szemben viszont úgy, ahogy neked azt a ‘zárt rendszerek’ szabályai diktálják. Ha még nem vetted volna észre, a világ tele van zárt rendszerekkel – igen, úgy bizony, a házassággal, a családdal, a barátságokkal, a viszonyokkal, a munkahellyel meg számos mással. Ugye ezekben a szisztémákban belül lévén az esetek többségében nemigen kell gondolkodni azon, miért is kell a szabályt elfogadni? Hát persze hogy azért is, mert egyszer már hozzászoktál ahhoz, a véreddé vált, hogy elfogadod. Mint kölyökkorodban azt, hogy az utcakövek közti résekre soha, de soha nem teszed rá a cipődet, mert akkor balszerencse lesz az osztályrészed; ha nem jön ki a lépés, akkor lépsz egy kurtát vagy egy jócskán megnyújtottat. A kérdés ezek szerint, úgy, ahogy elhangzott, meredeken ostoba. A kérdés tehát helyesen: ha játszol, játsszál ugyan a kikötött és elfogadott szabályok szerint, de a tömeg ellenében és úgy próbálj meg nyerni. Az ihlet, a váratlan megvilágosodás, az agylövés, a titkos tippek – érdekes dolgok, csak éppen hogy nem tőzsdei felhasználásra alkalmas jelenségek. Semmiképpen sem pótolják azt, hogy te magad a beidegzett módokon rendszeresen végezd el a házi feladatodat, mielőtt bármilyen lépést is tennél. Ha pedig mindezt nem akarod megfogadni, nosza, szállj ki az egészségből! Vagy ez, vagy az. A lényeg: egyiket se csináld, öreg cimborá, félseggel.

Miután ideáig eljutottál, lépésről lépésre kell kikeresni, papíron kipróbálni és közben naplót vezetni, görbékét rajzolni a részvény viselkedéséről; később, a történetek után kiértékelni azt a néhány területet, amelyek különösebben érdekeltek, vonzottak is, valamit már értettem, de ha azt nem, legalább pedzettem belőlük, meg az ott gyakorlandó beruházási stílus alkalmas volt még mindig fickós játékosztönöm, libidóm kiélésére is. Azután már csak meg kellett tennem életem első tőzsdei beruházását, amelyet idővel még jó sok más is követett, köztük később már néhány nem szükségszerűen a túl óvatos fajtából is. Bizonytalankodásokkal, típushibák elkövetésével, megharcolt félelmekkel, meg ostoba módon az ég tudja honnan elővárásolt ösztönökre is bízva magam, de mindezenközben azért a gondosan kiértékelt tapasztalatok alapján lassan kialakuló biztonságérzettel, sőt – a nem ritka kudarcok ellenére – egészében véve egyáltalán nem rossz eredménnyel, meg távlatilag remélhetően majd hasonló jellegű folytatással is.

A legnagyobb probléma azonban nem ezekben a részletekben rejlett, hanem ismételten abban, hogy az újdonságáradatban időnként megfedekezünk a pofonegyszerű törvényről, vagyis arról, hogy a problémák felmerülésének a valószínűsége – maga a bizonyosság. Hogy néha azt hittük: problémánk veleje talán úgy lenne a leghelyesebben megfogalmazható, hogy – hát nekünk már csak folyton folyvást problémáink vannak. Ez persze nyilván így volt azelőtt is, bárhol másutt, még magában Budapesten is, éppen csak hogy ott abban nőttünk fel, ismertük már oda-vissza a menüt – a rendszer változott, az emberek maradtak; az emberek változtak, a rendszer maradt –, itt viszont aztán az egész megtetőződött még magával Amerikával is. Eltartott egy ideig, amíg megértettük: az lenne az igazán súlyos probléma, ha nem ismernénk fel az osztódással szaporodó problémák szüntelen áradásának a szükségszerűségét. Itt – mármint a mi számunkra, a beilleszkedést kereső újoncok számára – olyasmi nincs, hogy egy kör-műnkre égő feladatot végre megoldottunk, és akkor majd megpihenünk, legalábbis egy ideig megengedtetik nekünk, hogy lógassuk a lábunkat. Kivételes szerencse, ha a lezárt probléma helyébe nyomban csakis két másik tolakszik, nem pedig három vagy négy. Már persze azon az orvul rántörő, a lábunkról leütő felismerésen kívül, hogy korán sincsen az az elintézettnék vélt első feladat sem amúgy igazából megoldva. Hogy soha semmi sincsen megoldva (kiemelés jöhetne akár magától a derülátásból csak a lehető legkisebb adagokkal ellátott

Évikétől is). Nosza, ballagjunk csak vissza a startvonalhoz, a második kísérlethez. És aztán? Aztán meg majd a harmadikhoz.

Valahogy úgy, ahogyan azt egy más jellegű feladattal elfoglalt rokonkislány megoldotta. Neki ugyanis roppant nehezére esett a tanulás; csakis úgy volt képes a következő napra felkészülni, ha a megtanulandó szövegrészt bemagolta. Nem, nem kellett neki azt megértenie – már azért sem, mert bármi ilyesmi úgymint reménytelen lett volna –, csak bemagolnia. De azt aztán szóról szóra, betűről betűre. Ez közel sem mindig bizonyult a legegyszerűbb megoldásnak, hiszen előfordult, hogy két-három oldalnyi anyagot kellett bebefláznia. Tette pedig ezt úgy, hogy elolvasta – hangosan – a szövegrészt annyiszor, ahányszor csak ahhoz kellett, hogy képes legyen azt visszamondani. Talán utalnom sem kellene arra, hogy mind ő maga, mind szűkebb környezete számára ez a fajta ‘tanulás’ nem ritkán vezetett el az idegösszeroppanás küszöbéhez. Megmaradt viszont egy elragadó mondat a humoristának eredetileg talán tehetségesebb leányzó egyik kitételéről. Egy olyan csüggesztő alkalomból ugyanis, amikor már vagy három-négy órán át olvasott, olvasott, és mégis képtelen volt felmondani a kijelölt szöveget. Elkövetett egyetlen hibát – és ezzel kizökkent, el is veszítette a fonalat. Utolsó balul sikerült kísérlete után azután, már a lefekvésidő múltán, az elszántan dolgozó gyermek végül is egy hatalmasat sóhajtott, és aznapi tanulmányi tevékenységét a kellő perspektívába helyezve jelentette be: nem bánom, még **egyszer ötször** elolvasom, aztán ha akkor sem megy, hát nem megy.

* * * * *

A legkevésbé sem kívánván félrevezetni az olvasót – lám csak, nemigen lehetek én eszelősen babonás, hiszen azt hiszem kvalifikációk nélkül most először mondok ‘olvasót’, nyilván mert Pali tanácsát megfogadva menet közben eldöntöttem, illetve eldől az észrevétlenül, magától is: a magnetofonba betápláltakból egy még remélhetőleg megírandó és még remélhetőbben talán nem is olvashatatlanul pocsék könyvnek csupán az első része lesz –, nemcsak az illendőség kedvéért el kell mondjam: mielőtt távoztunk volna Magyarországról, hogy mindenünket, az utolsó könyvig, fényképig, partitúraig, téli holmikig, írásaimig, pizsamáig, kispárnáig, Ancsa gyűrött-szakadt édes-takarójáig beleértve elveszítsünk – én immár sokadszor, hamarjában nem is tudnám megmondani, hányadszor, Andriska azonban életében ugyan először, de most aztán mindjárt a javából, ami biztos sokkal rosszabb kellett legyen –, a számos megoldásra váró kérdés közt ott szerepelt ennek a nem is nagyon értem, hogyan, de hirtelen mindennél értékesebbé váló szalagnak a sorsa is. Mert a szalag lassan maga lett Évi, de úgy, hogy Évi meg új életre kelt – a szalag miatt. Nem, nemcsak a tartalma, de a pusztasága miatt is. Mert szalagot mondok – és közben Évire gondolok. Ezzel szemben viszont Évit mondok – és akkor is Évire gondolok.

Helyesebben és pontosabban: a Palival 1966-68-ban véres verejtékkel, de a könnyedség látszatát mindenáron fenntartani törekvő módon megtöltött magnetofonszalag-tekercsnek a sorsáról van szó. Arról, amit magammal persze hogy nem hozhattam, hiszen nemhogy a fölöttébb gyanús ilyesmiket, de ezeken felül semmilyen iratot sem mertünk bőröndbetáskába-hátsó zsebbe rakni, hátha a titkos rekeszek feltárásában oly dörzsölt finác-ávósok átkutatják csomagjainkat, sőt, talán gyanút kapva, még szent személyünket is. És ha eközben ‘olyan’ papírokat találnak, mi másról, mint az Attila hunjainak a nyomaiban járó, mindennél félelmetesebb magyar haderő – a Nyugat ostroma! – mozgósítási és bevetési terveiről, hangulatáról szóló, gyakran a leplezés céljából látszólag még baráti párbeszéd formájába öntött és ravaszul úgy kódolt üzeneteket meg jelentéseket tartalmazó mágneses szalagokat is, akkor bizony a vonaton valahol Győr és Hegyeshalom között lesz számunkra abortált utazásunk nyugati végállomása. Azután? Azután pedig, amint azt nemrégiben egy kultúrfej ismerősöm mondotta magaelengedett hangulatában, majd az azt nyomban követő, fennkölt ingerültségé-

ben: Na és azután ráadásul még mindenki be is kaphatja... Na nem, ilyesmikre mi, határátlépési félelmekkel fel sem szerelt, viszont jólfészült átlagpolgárok nem is gondoltunk, hiszen nemcsak hogy minden elővigyázatossági rendszabálynak eleget tettünk (még az agyunkra is – másodlagos nemiszerv, ha nem annál több! – pesszariumot húztunk), de azokat jelentősen túl is teljesítettük.

Így adódott később, hogy oltási meg újraoltási igazolványok hiányában ártatlan gyermekeinket majdnem mindenütt, ahol akár csak átmenetileg előfordultunk, heves tiltakozásainkkal mit sem törődve mindenki, aki éppen arra járt, azon nyomban újra beoltotta vagy legalábbis, egy ízben csaknem a tettelegességig fajulóan, belőlem már a nándorfehérvári hősré, Dugovics Tituszra emlékeztető védekezést váltva ki, sikertelenül kísérelte meg újra beoltani. Az oltási igazolványoktól eltérően azonban a szívemhez nőtt szalagot a martalócok prédájának odavetendő sem mertem ‘otthon’ hagyni, csak úgy bárkinek, az izomagyúaknak, az erőfitogatóknak az összevissza vágandó és újraragasztandó nyersanyagául – hiszen azon mégiscsak több volt, mint a lapokban is fellelhető közegészségügyi információknak az érdektelen halmaza. A szalag otthagyni, az azon megjelenő, akár csak fel-felbukkanó másokkal, vagyis hogy egyes, a valóságban is létező vagy ilyen létezőktől előzetes engedélyük kikérése nélkül kölcsönbe vett tulajdonságokkal rendelkező, csak éppen hogy netalán felismerhető szereplőkkel szemben tisztességtelen, sőt egyes esetekben kifejezetten galád eljárás lett volna. Így azután nem volt más választásom – egykori szerelmem utolsó kézzel fogható, érzékelhető zálogát igen kevésbé ünnepélyes körülmények közt meg kellett semmisítenem. Ilyen rendhagyóan ravasz módon sikerült tehát minderről ugyan mit sem sejtő, de vállalkozásom 15 évvel elhalasztását mégiscsak egykori magatartásával előidéző hajdani szerelmemnek alig pár nappal az indulásunk előtt még a kivándorlásunkba is belebeszélnie magát úgy, hogy a mi kis történetünk példáját követve annak egyetlen összefogott, lejegyzett változata vált most gyászzenével kísért szertartás során elhomályosuló szemem előtt hamuvá és porrá.

A szalagtól a regényig

Az a betűhalmaz tehát, amit a mindeddig kellően nem is üdvözölt olvasó az első részben – merhetem-e remélni? – legalábbis mérsékelt érdeklődéssel fogadott, sajnos nem az eredeti szalagnak a szöveghű papírra áttétele. Minden olyan feltételezés viszont, hogy itt valami ultraravasz manipulációs kísérletről lenne szó, egyenesen belegázolna a szerző szakmai becsületébe. Méghozzá azért, mert végül is itt, Amerikában és csak éppen idén jutott eszembe – meg találtam rá időt –, hogy megpróbáljam, már amennyire arra csak képes vagyok, a tíz évvel ezelőtti rögzítetteket rekapitulálni, felkérődzve, szavakra-mondatokra felbontva újra a régít amennyire csak lehet megközelítő formába önteni. Be kell valljam, kezdetben nemigen bíztam – nyilván az eredeti, tehát a húsz évvel ezelőtti élmények nyomán – a nem is ritkán hajmeresztőnek bizonyult vállalkozás sikerében, de megkönnyebbülésemre rövidesen kiderült: végül is az elképzeltnél jóval inkább vagyok képes még mindig beleélni magam egy-részt az eredeti élményanyagba – remélem, ezt, mármint a hajdani részleteket meg az azokból összeállt, csodálatos egészet elég ildomosan fejeztem ki? –, másrészt és deazonban a Palival folytatott szeánszoknak a helyenként bizony meglehetősen sajátos légkörébe is. (Ha ez utóbbi nem sikerült volna teljes mértékben, akkor ezért Pali barátomtól ez alkalomból kérek bocsánatot.)

Ha már a vallomásoknál tartunk: miközben memóriám csiklandozásával az 1966-ban megkezdett szalagramondás lehető leghűségesebb visszaadására törekedtem, közben olykor ugyancsak furcsán bizseregtek az írógép billentyűit tapogató, szorgalmasan melléütögető ujjaim. Bár emlékezetem és képességeim szerint a szöveget a lehető legkorrektebben mentettem át, a produkált anyagot – az eredetihez való hűségével együtt – jó néhány helyen éreztem mégis túlságosan egyszínűnek, közel sem eléggé változatosnak, sokrétűnek – vagy még csak nem is eléggé szofisztikáltnak? Helyenként inkább amolyan melldöngetően öblös hangú hűségnyilatkozatnak vagy, ha tetszik, a zászlólevonással egybekötött, könnyfacsaró trombitaszóló kíséretében lezajló végső tiszteletadásnak tűnt az a régi szalag, nem pedig a kellő szinten árnyaltan informatív, ahol kell, ott eléggé mélyre menő, ahol aztán valóban nélkülözhetetlen, ott az objektivitásban cseppet sem szűkölködő ön- és közvizsgálatnak. Semmint – más szóval, ha már a ‘kelletik’ lett a téma –, a kellő módon kegyetlennek, akár pörére vetköztetőnek és amúgy igazából orrbavágónak is. Mert úgy éreztem, mintha mindent egyetlen, szilárdan rögzített kameraállásból, békaperspektívából láttam volna tíz évvel ezelőtt, mintha... mintha mindig hozzáadtam volna a hajdan meglévő és akkor valóban, kétségkívül hihetetlenül erős, magukkal ragadó, velünk együtt rezonáló érzelmekhez azért még csak egy icipicit. Valahogy úgy, mint amikor az emésztőmirigyek kiválasztását elősegítően remek szagegyveleggé összeállító, tehát magában a budapesti hentesüzletben kérdi sztereotípszerűen a példásan zsíros ujjú, viszont hegyesre pödrött bajszú kiszolgáló a fél kiló oldalast rendelő háziasszonytól a mérlegre vetett futó pillantás semmire, nemhogy a mérés ellenőrzésére elegendő ideje nélkül, csakis az ősrégen bevett formák kedvéért, a választ előre is tudva: lehetne öt dekával több? (Ki mondta valaha is, akár maga a nacsasasszony, akár az elvtársnő, hogy nem, köszönöm szépen, igazán kedves, de szó sem lehet róla? Hogy egyszer ebben a szertartásos ismétlésekbe hanyatló életben ráfázzon ravaszságára a nyereg alatt puhított hentes? Vagy egy még ennél is jobb ötlet: hogyan, már miért is ne lehetne öt dekával több; igazán köszönöm, de sajnos éppen most nincsen nálam egy megveszekedett vas sem. Tudja mit? Legközelebb majd én fogok öt dekával többet fizetni. Csak legyen olyan kedves és figyelmeztessen, nehogy elfelejtsem.)

Ennek ellenére nem ritkán éreztem úgy, hogy elsősorban azok a részek, amelyekből vissza-sugárzott a spontaneitás primér volta, azok hatnak hitelesebben, így, gondolom, meggyőzően,

talán mert azok állhattak a legközelebb jómagam adottságaihoz? Csakúgy, mint ahogy a saját írásom általában akkor tűnt szuggesztívnek, amikor felismerhető volt benne az érzéseknek, a megfigyeléseknek-érzékeléseknek, sőt még minden nagyobb ünnepnapon a szövegbe betáplált gondolatoknak a frissessége is. Viszont a régi anyagrészeket felkérődzve máskor meg nem tudtam elnyomni magamban az érzést: én itt megint olyan nézetekből, olyan ideákból élek-élősködök, amelyekre sajnos nem én találtam rá, hanem amelyek a rendelkezésükre álló, a gazdagság bőségéből összeállt választékból ki tudja miért éppen engem szűrtak ki hordozó edényüknek, anélkül hogy bennem tudatosodott volna valamiféle apai szerep, vagy felszínre került volna olyan érzés, hogy ezek a szülemények szüntelen ágálásuk ellenére talán mégsem kifejezetten az én ágyékom gyümölcsei lennének. (Hát nem elképesztő: ha az ember csak egy kicsit is kiengedi a gyeplőt, nyomban milyen helyekre keveredik el!)

Szó se róla: képem Évikéről meg múltbeli szerelmünkről nemigen változott – legalábbis azt hiszem –, lévén, hogy az már tíz évvel ezelőtt is összetett volt, tükrözött kontrasztos anyagokat (megint mondom, a pontosságra törekvés érdekében: legjobb tudásom szerint, meg ugyancsak hajlamos vagyok azt hinni. Mintha így, minduntalan óvatoskodva, ebbéli igyekezetem akár csak egy hajszállal is előmozdíthatóbbá válna). Viszont a legkevésbé sem voltam többé már biztos abban, hogy ez a fajta emlék-stabilitás most nem elsősorban itteni, amerikai, tehát új és masszív ‘más irányú’ elfoglaltsággal magyarázható-e? Vagyis azzal, hogy mostanság, a naponta új kihívásokat produkáló életben, a próbatételek korában, minden idegszámmal a minden mást elhomályosító, intenzív jelenben kellett és kell létezni. Márpedig eközben a múlt mintha háttérbe szorulása miatt valahogy statikussá merevedett volna, talán a már nagyon is meglévő kívül még egy vadonatúj, külön kreált-kreálódott ködrétegbe is burkoltatott? Amikor az emlékek hűségéről, az érzések, a történetek vagy akár a magukkal ragadó fantáziák korrekt appericiálásáról, majd visszaadásáról, remélhetően – ez nagyon fontos! – **lényegbeli** igazságáról meditáltam írás közben, többször is eszembe jutott az általam gyakran tanulmányozott, főleg fiatal kora gazdag termésével fölöttébb sokra értékelt, de azért mégsem túlságosan kedvelt Nietzsche-nak egy nagy mondása: ‘Az igazságok olyan illúziók, amelyekről valahogy mintha már el is felejtettük volna, hogy azok mégsem mások, nem többek és nem kevesebbek, mint – illúziók!’ Vajon velem is valami ilyen játékot játszott a körülmények elősegítette feledékenységre belerögződésem?

Mindez persze feltételezi azt is, hogy újra meg újra fel kellett tenni a kérdést: mihez is kell itt most hű legyek – ‘56-hoz vagy ‘66-hoz? A válasz az esetek túlnyomó többségében ‘66 kellett legyen, vagyis az, ahogyan én ‘56-ot tíz évvel később láttam. A választás viszont nem váltott ki belőlem valamiféle hűtlenségi érzelmeket, hiszen ‘66-ban én minden erőmmel arra törekedtem, hogy a tíz évvel korábban történetekről a lehető leghívebben adjak számot.

Hogy erre vonatkozóan a saját életemből vett példát iktassak ide: már említettem, hogy 12-13 éves koromban súlyos beteg voltam, nyolc hónapig nyomtam az ágyat úgy, hogy minden második hónapban kontrollvizsgálatra vitt el anyám az akkor már nyugdíjas Marberger főorvos lakásába. Ott láttam egy olyan röntgengépet, amely átvilágította ugyan a tüdőmet és a képet az orvos szeme elé tárta, de felvételt nem készített róla. Lehetséges lenne, hogy Évit egy ilyen átvilágító gépnek a segítségével szemlélem, így éppen ezért az előző állapottal összehasonlítás szubjektívvá is válik? Végül is, nem rendelkezvén a szükséges gyakorlattal az ilyen gépekkel, honnan tudhatnám, hogy melyik átvilágítás során találhatom magunkat az üdvözlésnek a melyik fokán – vagy, éppen ellenkezőleg, mikor ütköznék bele a lehetőségek közül Évi jellemének az elem táruló zordonságaiba? Elő is fordult egyes ilyen alkalmakkor, hogy nem mindennapi erőfeszítés kifejtésére kényszerültem, ha fel akartam, mert fel kellett vennem a történet elejtett fonálát. És ha olykor-olykor még húsz év távlatából is maradéktalanul sikerült a régi, az akkori hangulatba élni bele magamat és azt adni vissza, annak úgy örültem, mint majom a farkának. Mert azért ha tőlem eltekintve, a személyemtől eltávolodva tekintünk

vissza, mondjuk csak egy futó pillanatra, végül is az első részben az elragadó főtéma egy asszony, akinek múltja van; és ha egyáltalán, akkor éppen az által a múlt által létrehozott kelepccékbe esik ő bele oly ámulatra méltó szorgalommal.

Éppen amikor az 'elfelejtett illúziók' másodszeri nekifutásra megidézésével nagyjából-egészében el is készültem, örvendeztette meg szívünket a bennünket elragadtató hír: Pali és Margó megint csak Kanadában jártak, Margó nagy beteg apjánál – közben persze mihozzánk is eljutottak –, és egyebek közt velünk, helyesebben a mi hallgatásunkkal is megosztott, hosszas és az ezzel járó fájdalomtól a legkevésbé sem mentes töprengés, vívódás, veszkődés után – talán mondanom sem kell, hogy közel sem ez irányban tevékenykedő-ható előzmények nélkül – úgy döntöttek: többé nem térnek vissza az őshazába. Ebben a pokolian komplex döntésben, minden döntések talán legnehezebbikében mi természetesen nemcsak hogy nem vettünk aktívan részt, de messzemenően óvakodtunk a befolyásolásnak akár csak a leg-halványabb látszatától is; mégis úgy érzem, hogy önmagában már az ittlétünk is játszhatott valamilyen, ha nem túlértékelendő, de alá sem becsülendő szerepet. Az ez idő tájt számomra most már különféle látószögekből nem csak jelképesen, de képszerűen is modernizált és módjával bár, de stilizált homokóra-alakot öltő, az új környezetében új módon kivirágzó Margó az éppen létrehozott, vadonatúj fővárosi, ottawai szimfonikus zenekarban kapott állást, nem is akármilyent, hanem tehetséget és zenekari tevékenységi múltját elismerően nyomban első fuvalást; ezenfelül szólistaként a tehetsége előtt kellően tisztelgő és azt szépen elismerő külön szóló- és kamarazenei szerződést is kötött vele egy nagy koncertiroda. Pali egy környékbeli rangos magánegyetem felső tagozatán kezd művészettörténelmet tanítani – annak is természetesen a modern és még modernebb korszakairól, nyomban állandósított, amolyan életfogytiglanra érvényes beosztásban. Ezenfelül egy amerikai céggel máris aláírt egy szerződést egyik kötetének az angol nyelvű kiadásáról, persze a körülmények miatt gondolom érthetően nem is csak némileg átdolgozott és bővített formában.

Így szólt a telefonon csokor virágként átnyújtott döntés, amelyet mi repeső szívvel fogadtunk és szeretetmegnyilvánulások kíséretében viszonztuk. (Tényleg küldtünk virágot.) Meg nagy megkönnyebbüléssel nyugtáztuk, hogy ők azért nálunk jóval körültekintőbben és gyakorlatiasabban jártak el. A mindinkább olyan jelleget öltő akció során, amely manapság már erősen hasonlítana az áteviccelődésre egy valamelyest elnagyolt kacsaujszaton, nem pedig magán az Atlanti-óceánon. Én azért a biztonság kedvéért mindezt még megtoldottam történetesen Oscar Wilde – legalábbis az én megítélésem szerint – pontosan nekik szánt jókívánságával, amely csalthatatlan biztonsággal így ítélkezik: „Minden szentnek megvan a maga múltja, csakúgy, mint ahogy minden bűnösnek megvan a maga jövője.” Mivel az ember nyilván hajlamosabb lenne mindennek az ellenkezőjét tételezni föl, nem meglepő, hogy ezen hosszasan elgondolkodtak, és végül úgy határoztak: minthogy én ezt jókívánságnak tekintem, bennük nyilván a szép jövőjű bűnösöket vélem ünnepelhetni. Én szerényen úgy döntöttem, hogy magamat megtartóztatva véleményükkel nem szállok vitába. Ezzel szemben viszont nagyon is megjegyeztem Pali fogalmazását az őket döntésükben vezérlő motívumok egyikéről. Ez pedig így szólt: Magyarországon a legjobbak közül a nagy többség minden idejét olyan munkára kell fordítsa, vagy olyan munkakörülmények közt kell dolgoznia, amelyek nem adják meg számára sem a kielégülést, sem az igazi kiválóság elérésének a lehetőségét, valahogy úgy, ahogy a kínai pincsi számára is áthidalhatatlan nehézségeket okozna – a kutyaszépségversenyeken szerzett benyomásai alapján – legtitkosabb vágyának a valóraváltása, vagyis átalakulása a tőle lényegében főleg méreteiben meg azért ennek következtében egynéhány más aspektusban is különböző dán doggá. Ez a hasonlat ugyan fölöttébb elnyerte tetszésemet, a magam részéről azonban ehhez mégsem szóltam hozzá, attól tartva, hogy ha pillanatnyi hajlalom szerint nyilvánulnék meg, azzal vagy megbánthatnám őket, vagy tapintatlanságommal fölöslegesen ronthatnám le bennük az idők során nem csekély erőfeszítéssel felépített reputációm.

Az idő repül, így azóta már kétszer is meglátogattuk őket, sőt együtt tettünk egy kirándulást a Hudson-öbölhöz ott messze fenn, Északon. Egyebek közt fókákat látni, merthogy Pali – ki tudja, miért, milyen, talán atavisztikus okok miatt – erős affinitást vélt érezni irántuk. Tudomásul kell az ilyesmiket venni, hiszen különös embereknek megvannak a maguk különös szükségleteik. Én, a prózai lélek, az engem többnyire amolyan jó lelkű, de igen elfoglalt és főleg kötelezettségeik sokasága miatt gondterhelt apácákra emlékeztető pingvineket favorizáltam, a vallási hovátartozások okozta lehetséges belvillongások ellenére is. Az az érzésem viszont, hogy a tolerancia kölcsönös és kölcsönösen értékelt jelenséggé szerepelt közöttünk. Érdekes, még most is emlékszem rá: gyerekkorom óta akkor láttam először muffot, méghozzá olyant, amely a karmantyú szecessziós jellegét még bordó színével is kihangsúlyozta – hol másutt, mint Margó imigyen eltüntetett és úgy-ahogy melegen tartott kezében, remek kontrasztban a hetyke kis kucsma alól kikandikáló szőke fürtjeivel.

Találkozásaink során mi általában úgy véltük, hogy Pali meg Margó még a máshoz aligha hasonlítható kanadai miliőben sem sokat változott, már persze az öltözködésüket kivéve, hiszen ruhatáruknak a jó fele az új és igencsak igényes körülményekhez kellett alkalmazkodjon; szerintük viszont mi érettebbek lettünk – mármint minél, mihez képest, kérdeztük nyomban uniszónóban vissza –, és bár nehezen megfoghatóan, de valahogy tekintélyesebbek – ettől aztán mindketten nyomban be is gurultunk; ismerlek, szép maszk, közöltem jogos felháborodásomban Palival –, de mert tőlük jött, egy idő múlva mégiscsak hajlandók lettünk elgondolkodni e közlés tartalmán, amit megfejtteni azonban mindezideig nem bizonyultunk képeseknek. Ismerve mindig sokra értékelt éleslátásukat, fel kell tételezzem, hogy felfigyeltek bennünk valami olyasvalamire, amit mi magunk – akkor még? – a legkevésbé sem realizáltunk. Ők is töltöttek nálunk kirándulásokkal is megspékelt két hetet; zökkenők nélkül, igen gyorsan találtunk rá mindig a régi hangra. Anélkül, hogy észrevettük volna, szép lassan ők lettek a mindig szívesen látott, nagy becsben tartott, régi-új barátaink, legfőbb szerzeményeink. Együtt is, meg külön-külön is. És viszont. A ‘viszont’-nak pedig ez a sajátos fajtája ékesszólóan tanúsítja a bölcs mondást, miszerint: a barát egy olyan különleges emberi lény, aki jól ismer és **ennek ellenére** szeret téged. Ami pedig a baráttá válás lassú folyamatát illeti, az azt hiszem nem is olyan nagyon meglepő, hiszen az életben a fontos és főleg tartós változások olykor egy ideig – a fogantatás után nemdebár – csaknem észrevétlenül történnek meg velünk. Egy bizonyos szinttől fogva már messziről megismerszik az igaz barát: ha gondos munkával sikerül bolonddá, nevetség tárgyává tenni magadat, ő nem fogja úgy érezni vagy éreztetni, hogy életfogytiglanra érvényes munkát teljesítettél. (Azt hiszem, ezzel ezt a témát nagyjából és egyelőre ki is merítettük.)

Palinak némileg szorongva adtam egy példányt az újjászületett szeánsz-jegyzőkönyvekből, és megkönnyebbüléssel inkasszáltam be a közlést: azok neki az évek távlatából még ígéretesebb, valahogy levegősebb, talán távlatosabb kezdeteknek tűntek – most is őt idézem. Sajnos kivéve a saját szövegeit, mormogta szinte csak magának. Apró és egy-két jelentősebb javítási javaslatától eltekintve megelégedéssel nyugtázta, hogy a számára oly emlékezetes kezdetekből kinövesztendően egy készülő szépreményű regénynek vált az idők folyamán az altársszerzőjévé, csavart egyet az eddigi meghatározáson. Egyetlen találkozás alkalmából sem felejtett el Évikéről kérdezni, én azonban, ha egyáltalán valamivel, akkor csakis ősrégi információkkal szolgálhattam. Na meg egy mondással, amelyre csak nemrég bukkantam valahol, hogy aztán azon nyomban valamelyest saját magamra szabjam át. És amely ezt mondja (közöltem Palival): Lényegében három olyan dolog van, amit egy férfi a kiválasztott nők megszentelt példányaival tehet: piederstálra emelve vagy sem, de szeretheti őket; tetszés szerinti mennyiségben, amennyi csak belefér, szenvedhet értük-miattuk; és végül átalakíthatja őket ‘irodalommá’, élve az így kapott számtalan lehetőség számára leginkább megfelelőnek ítélt formájával. Már úgy is, mint átalakítható leglényegüket vagy karakterük fő vonásainak az

életben, tehát a sztoriban megtestesülését. Mire Pali: ezek szerint te a legjobb úton lennél ahhoz, hogy az első két, ámbár fölöttébb sajnálatos módon szorosan összefüggő reláció példás teljesítése, sőt a közönség ütemes buzdítása közben végrehajtott túlteljesítése után Évivel mind a három lehetőséget maradéktalanul valóra is váltsd. Ha telhetetlen lévén még ennél is többre lenne igényed, már úgy értem, egyetlen nőtől származóan – tette hozzá –, hadd kérdezzem meg tőled: mondd, nem kívánsz te túl sokat? Mire én: Ha szabad érdeklődnöm, miért is kellene előre kizárni az egész alkotási folyamatnak az előzőnél magasabb szinten történő újralebonyolítását? Pali erre először elképedésében tágra nyitotta szemeit, de aztán csak, a múltból oly jól ismert módon lemondóan, sőt megadóan legyintett. Vagyis hajszálpontosan azt tette, amit én kamaszhoz illő fellengzősséggel belőle kiváltani szerettem volna.

Igaz, tett azért még valami mást is. Ő vetette fel, hogy ideje lenne címet, legalábbis munkacímet adni a műnek. Erről azután megállás nélkül kellett fecserésznünk – már legalábbis addig, amíg én el nem mondtam neki egyik új felfedezésemet és egyben alighanem a leg-tökéletesebb címet. Már úgy értem, a sok igencsak tökéletes közül. A pálmát mindketten ugyanannak a címnek adtuk – meggyőződésem, hogy az olvasó is egyetért döntésünkkel. Mint ismeretes, Mussolini megbuktatása, majd fogságból kiszabadítása után már 1944-ben teljes jelentéktelenségét főleg azzal próbálta meg kompenzálni, hogy bosszút állt az őt a Fasiszta Nagytanácsban leszavazó, hatalomból kibuktató volt hívein. A legkevésbé sem utolsósorban lányának, Eddának a férjén, gróf Galeazzo Cianón, a volt nagy hatalmú külügyminiszteren, akit lánya könyörgése ellenére ki is végeztetett. Mindez azért válik most hirtelen aktuálissá, mert Fabrizio Cianónak nemrég jelentek meg az emlékiratai a híres családi idillről, méghozzá ezzel a címmel: *Quando il nonno fece fucilare papa*. Vagyis: Amikor nagypapa agyonlövötte apukát. Ez ihletet ugyan adott, de nem szolgálhatott példaként – hogy is mondta csüggedten Pali – címkórságunkban.

* * *

Mint Pali egyszer célzást tett rá: a kezdetek kezdetén szükségesnek ítélt óvásom ellenére, még jóval tizedik házassági évfordulójuk előtt, megosztotta Margóval az infámis történetet – egészében vagy részleteiben – ‘a parádét én vezénylem’ címszó alatt adott válogatott tanácsaimról szerelmük hajnalán, illetve az azokból fakadóan alkalmazott, úgymond kétes eszközökről. Úgy érezte, hogy ezt, a nyilvánvalóan fenyegető veszélyek ellenére, végül is meg kell tennie. És amint nejére meg annak reagálására büszkén utalva adta tudtomra: bár azt aligha merné mondani, hogy azon nyomban, de végül is Margó megbocsátott, sőt a sötét titok elmondásáért járó szép jutalma sem maradt el. Így tehát, döbbsentem rá, közel sem először hányatott életem során: amikor nem igazán fontos kutya-macska ügyekben, hanem az emberek közötti, folyton összegabalyodott relációkban kérték a segítségemet, és én, az oktondi, azt, tapasztalataimon mit sem okulva nem tagadtam meg, megint csak nem maradt a porondon kiterítve más vesztes, mint megérdemelten – én. Hogy is mondotta ezt a vég közeledtével Cyrano? „Mert szép volt Christian, és merész Molière...”

Márpedig én, ennek az egykori hősi viadalnak a sikert learató vesztese, nem mondhatnám – bár ebbe most, amikor ezt jól megfontolom, már közel sem vagyok olyan biztos –, hogy általában sokat és túlzottan témámba feledkezve gondoltam volna Margóra. Tudtam róla, hogy változatlanul nem bőbeszédű; tudtam, hogy elegáns, és teszi ezt Margó-módra, tehát bármiféle keresettség nélkül; tudtam, hogy teljesítményei és felkészültsége ellenére változatlanul szerény; és tudtam, hogy mindezzel együtt is, ha tetszik, merész vagy inkább könnyed; mint aki a helyén van, olyan természetesen szépséges magamaga. Amikor azonban olykor mégis magához szólította gondolataimat – nem tudom, hogyan tette, de ezt időnként lehetetlen lett volna nem megérezni –, én habozás nélkül engedelmeskedtem, téve ezt a tudatom felszínénél is mélyebbre kiterjedő módon. A gondolat maga mint egy belém épített elektro-

kardiográf egy folyamatos görbe jelenlétét jelezte, amelyhez egyáltalán nem volt szükség regisztrálásra, de akárcsak az EKG-papírcsík leolvasására sem. Talán azért nem, mert olyan volt, mintha mindig is adva lett volna? Mint az EKG esetében a vizsgált szív ritmikus, kórtanilag érdektelen működése? Mindezt csak, legalábbis azt hiszem, a történelmi hűség kedvéért kell itt elmondanom. Meg az egyszer elkezdett mesék figyelemmel kísérése szempontjából, nehogy azok valahogy elkeveredjenek, belevesszenek a semmibe. Vagy még inkább talán csupán annak az apropójából, hogy a szó most valahogy rákerült. Vagy: mit tudom én?

Még valami. Megbeszéltem Palival, hogy ott, mindjárt a legelső részben, az általam oly igen értékelt bemutatkozó monológiában akkor sem láttam, ma még kevésbé látok okot arra, hogy ne mondjuk ki a három szerkesztőnek, annak az egymástól szinte minden lehetséges tekintetben különböző három embernek a valódi nevét is, akikkel a Corvina-Csontbrigádott akkor oly remekül jellemezte. Pali viszont, makacs férfiú lévén, nem tartotta ugyan ezt elvi kérdésnek, de miért, miért nem, nem is értett egyet vele. Most azonban, ki tudja milyen ösztönzésre, váratlanul ő maga tért vissza a témához, hogy kinyilvánítsa: van a kéziratban eddig közölt élményanyagnak egy olyan, nem is lebecsülendő része, amely többé vagy kevésbé dokumentum jellegű. Vagy legalábbis egy szakértő kezében akként lenne kezelhető. Márpedig akkor a sztoriban magában szervesen aktív, a cselekmény fő vonalát befolyásoló szerepet nem játszó, viszont annál inkább letagadhatatlanul valódi figurák esetében nincs ok a név elhallgatására. Sőt. Példaként említette utalásaimat Kassákra – a számára is revelációként ható ‘56-os megjelenési formájában –, amelyek közt fellelhetők igen hasznos adalékok, talán messzire vezető utakat megnyitó lépések például egy megírandó Kassák-életrajzhoz. Pali azonban eddig eljutva nyomban le is állt. Rendületlenül kötötte az ebet a karóhoz, mármint hogy ő, aki a maga nevében már régen elmondta idevágó mondandóját, a hiányosságok pótlását illetően most nem érzi úgy, hogy az az ő kötelezettségei közé tartozna, éppen ezért rám bízta a kiegészítések betoldását. Nosza, további torzsalkodások nélkül törlesszük gyorsan ezt az adósságot is.

Az első rész elején elsőként említett quaker kommunista nem más, mint a Harvardon végzett Noel Field, aki a harmincas évek közepén került a washingtoni külügyminisztérium nyugat-európai főosztályára. Ottlétekor szervezték be a kommunistává vált Fieldet a szovjet katonai kémhálózat, a GRU egyik sokat és jól produkáló ügynökévé, aki már halála után tett szert kétes világhírré – legalábbis a szakértők körében –, mint a magas beosztásokban lévő amerikai kommunistabarát vagy szimpatizáns elemek hihetetlenül kitartó védelme ellenére is egy nagyot szóló bombaper elítélt főszereplőjének, Alger Hissnek a kém- és elvtársa, jó barátja. De még jóval a Hiss-ügy robbanása, sőt a II. világháború kitörése előtt, amikor Amerikában kezdett forró lenni lába alatt a talaj, Field, nyilván elvtársai segítségével, szerzett magának helyet Svájcban, Genfben a Népszövetségnél, azután az Unitárius Segélyszervezetnél, hogy majd a negyvenes évek vége felé, a Hiss-ügy robbanásai idején, családjával együtt tűnjön el a kelet-európai süllyesztőben. És bukkanjon fel bátyja, ha jól emlékszem, Lengyelországban, ő maga pedig 1949-ben Budapesten, az akkor az ügy számára stratégiaiilag oly kulcsfontosságú helyen, kellő dramaturgiai érzéssel éppen a döntő pillanatban ahhoz, hogy testre szabott szerepét a Rajk-perben eljátszhassa. Amikor később a könyvkiadóban megismerkedtem vele, példásan jovialis modorú, ha nem éppenséggel kenetteljes férfiú volt; azokkal a november 7-i aprósüteményes ünneplésekkel is bizonyítva, hogy milyen hihetetlen naivitással feltöltve tekintett környezetére úgy, mint amelynek a tagjai persze hogy hozzá hasonlóan éreznek. Hiszen végül is most már mindannyian a megvalósult szocializmusban élünk, nemdebar?

A második férfiú volt barátom, Justus Pál. A sok börtönt megjárt, a legműveltebb, legokosabb emberek egyike, akit valaha is ismertem. Igen gondosan és ha jól tudom, sikeresen őrzött titka maradt sajátos, intellektuális humora. Főleg házi használatra szép epigrammagyűjteményt

állított össze – saját gyártmányaiból. Hadd idézzek ebből itt csupán egy nem szabályosat, annál is inkább, mert Justust majdnem mindenki csakis a komoly oldalairól ismerte – nem is vitás, hogy teljes joggal. Íme, az enyhén destruktív példa: A neurotikus az az ember, aki egy összkomfortos légvárat épít. A pszichopata viszont az a személy, aki ebbe a várba legott be is költözik. Na és természetesen ki más, mint a pszichiáter lenne az, aki mindezek után a lakbért begyűjti. Végül és a legkevésbé sem mellesleg: az ő konspirációs múltjával ugyancsak elképzelhetetlen, hogy ne tudta volna: ő ott a szerkesztőségben gondosan kiválasztott, kiváló helyen van ahhoz, hogy állandó megfigyelés alatt tarthassák. (Amint az később kiderült: tartották is. Egy fellazult pillanatában meg is mondta nekem, ki az a jó barátja, aki rá van építve, ezzel van megbízva.)

A harmadik példa az én szívemnek oly elmondhatatlanul drága Tarisznyás Györgyi, a legnemesebb, a legemberibb és alighanem a legszerencsétlenebb sorsú volt vádlott, nemrég, igen fiatalon elhunyt kolléganőm, sokáig szobatársam. Akinek a halála óta árnyéka, néha úgy érzem, egy pillanatra sem marad el mellőlem. Ha bárhol is azt a szót hallom kimondani, hogy ‘decens’, bármi legyen is a társalgás aktuális témája, nekem azon nyomban ő jut eszembe. Az a Gyurika, aki az ‘56 utáni első időszakban, embertelen körülmények közt, cseppet sem lenne túlzás ezt mondani, alighanem az életemet mentette meg, sokáig látva el engem – meg másokat is –, a kockázatot magától értetődően vállalva, álnéven is munkával és megajándékozva ehhez még kedves személye végtelenül szemérmes barátságával is. Örökre lelkipurda-lásom tárgya, hogy nemigen voltam képes megtalálni hálám, emberi nagyrabecsülésem és persze szeretetem kifejezésének az adekvát megnyilvánulási formáját. Pedig ott volt, nagyon is ott volt, közvetlenül a felszín alatt...

Gondolom, ezek után végre át is térhetnénk az Évikét illető ismeretekre, illetve és helyesebben: azoknak a hiányára.

* * * * *

Előbb azonban – már megint –, bármennyire is szeretném az olvasót megkímélni az előre-hátraugrálásoktól, még egyszer vissza kell látogassunk – végtelen szerencsénkre csak gondolatban – 1957 elejére, a szakítás utáni tartalmatlan, helyesebben az előrelátott módon romboló hatású együttlétekre, majd azoknak a fokozatos eltűnésére. Valahogy úgy, ahogyan az, legalábbis elvárásaim szerint, elkerülhetetlen volt, Évi pár hétig még több-kevesebb rendszerességgel föl-fölhívott, ahogy én azt akkor neveztem, ‘szoktatta magát a csendhez’, hiszen neki könnyebb volt apró kis részletekben szokni le rólam. Együtt persze az ilyesfajta kúrák nem is ritkán drasztikus fájdalmaival, már csak futólag említve a velük járó és kíméletlenül legyűrendő kísértéseket.

Ezek az együttlétek vagy telefonálások nem is ritkán sajátosan alakultak. Az igazmondására hallatlanul büszke barátném, nyilván nem lebecsülendő lelki tusák után, egy emlékezetessé vált alkalommal így kezdte a saját maga által az előzményekben bizonyos történetek kijelölt történelmi helyének a korrigálását célzó telefonbeszélgetést: Minthogy ez nekem most mindennél fontosabb, el kell hogy mondjam: annak idején **egy ízben** nem mondtam neked igazat. Mire én, szinte hipnózisban: Tudom. Mit tudsz? – hitetlenkedett teljes joggal Évi, hangjában ekkor még éppen hogy csak némi értetlenséggel. Hogy a huszártiszt-ügyet nem úgy adtad elő, ahogyan az a valóságban megtörtént. Hogy úgy beszéltél velem, mintha össze-tévesztettél volna Zoltánnal. Évinek, gondolom, elállt a lélegzete. Hiszen csakis hosszabb, érezhetően zavart szünet után volt képes újra megszólalni, akkor is elbizonytalanodva, és másra sem mutatva magát alkalmasnak, mint hogy elismételje előbb elhangzott szavaimat. Te tudod? – kérdezte, elvékonyodott hangon. Te ugyanis úgy mondtad el – beszéltem én ki most már megállíthatatlanul a hipnózisból –, hogy egyszer még elkerültetek az ágyba is – a pontos szavakra, remélem, nem haragszol, sajnos már nem emlékszem –, de azután úgymond

‘lebuktál’. Hogy ez hogyan történt, arról nem szólt a fáma. Zoltánnak a bűnbánó vallomástétel után az alkalomhoz illően, tehát ünnepélyesen megígérted, hogy az illető úrral a levét többé nem szűröd össze – már elnézést kérek –, őt többé nem is látod – a történetek után hogy is tehetnél mást –, vagyis minthogy visszamenőleges érvénnyel nem lehet, így legalább azonnali hatállyal szakítsz vele. Te ezt az ígéretedet – amint nekem el is mondtad – nem tartottad meg, ilyesmi nem is igen állhatott a szándékodban, mert párszor – többször mint párszor? hányszor párszor? – még találkoztatok. Kvaterkáztatok a borospincében? Nem hinném. Azt viszont annál inkább, hogy ez mind igaz is lehetett – lehetett volna, egyetlenegy jelentéktelen apróságtól eltekintve: Te, Évike, nem azon nyomban, amúgy ropogós frissiben, még félig kábán, szorosra zárt szemekkel feküdtél le vele, mint az áldozati bárány, hanem csakis azt követően, pontosan átgondolva, tehát nagyon is jól tudva – még az is lehet, hogy nem csak merő daczból, de azt is gondosan beleszámítva –, hogy mit csinálsz. Tetted pedig ezt már az előadás után, azután, hogy a függöny, majd a vasfüggöny is összement, a zene elhallgatott, a közönség eltávozott, hogy a férjed már tudott róla és jámborul elhitte neked, hogy szakítottatok. Így, egyszerű múltidőben. És így ő mindent máris, sejtelve sem lévén arról, hogy előre, előlegezve és nem utólag bocsátott meg. Talán még a hozzá oly közel álló elvtársnő alkalmazkodását a munkásosztály után most még az újmódi deklasszációhoz is. Ha tetszik, formálisan nem is ejtve sebet a sok próbát kiállt házassági hűségen. Vagy legalábbis annak a fikcióján – így én, az egykori események közel sem elfogulatlan tolmácsolója.

A hatás – amint azt a klisé is mondja – frenetikus volt. Évi ezúttal érthető módon képedt el, esett ki a szerepéből. Egyszerűen képtelen volt fölfogni, honnan szedem, helyesebben honnan tudom én ezt. Logikus választ persze hogy nem találva végül kínjában már arról kezdett faggatni, hogy ismerem-e a szóban forgó urat. A válasz persze nemleges volt, némileg sztereotip módra, egyebek közt olyan apróságok miatt, hogy volt hadfiakban akkor is szűkölködött az ismeretségi köröm; arról már csak futólag téve említést, hogy a szóban forgó borpince-tulajdonos úrnak még csak a nevét – és most jövök rá, szégyenszemre még csak a rangját sem tudtam. Mi több, a pacák, ha Évi újra szóba nem hozza, úgy ahogy volt, nem érdekelt. Semmilyen minőségében sem.

A dolognak persze megvan a maga bökkenője. Hiszen végül is hogyan magyarázhattam volna meg Évinek, hogy én soha életemben nemcsak ilyen fokú érzékenységnak, de akár ehhez távolról is hasonlóan a jeleivel sem képes tettem el a világot vagy annak az éppen kéznél lévő képviselőjét? De most igen és vajon miért? Hát persze, hogy első, második és sokadik sorban kvalifikálásra ezúttal nem buzdító, a tökéletes azonosulásig elvívó szerelmem miatt. Csekély mértékben bár, de ezen felül Zoltán szerepe miatt, többszörösen is amiatt. Erről azonban én nem beszélhettem. Helyesebben: erről, ilyesmiről én vele soha nem beszéltem. Akkor gondolom érthető, hogy pont most ezt nem is kívántam volna elkezdni. Ő viszont a döbbsent, tanácstalan elcsodálkozás után egy idő múlva mint a vizes kutya megrázta magát, sikeresen tette túl megzavarodott lényét az egészen, hiszen az ilyen érthetetlen, talán még az sem kizárt, hogy gyönyörű Tamás-furcsaságok, két ember ilyen fokú egymásbaolvasása, ha jól belegondolt volna, a legkevésbé sem fért volna meg akkor még amúgy frissiben tett élet-elhatározásával. Én magam viszont éppen az ilyen példákból jöttem rá – már ha egyébként nem tudtam volna –, hogy még az eddig felfogottakon túl is milyen misztikus mélységekig bújtam be Évikeknek a legkevésbé sem mellesleg persze hogy hibátlan, vérforralóan gyönyörű bőrébe. Évikeébe, aki meglehet nagy és ilyen voltában is tragikus szerelmem volt, de azért mégiscsak egy másik emberi lény, egy másik és, ami azt illeti, felettébb autonóm és autonómiáját féltékenyen őrző, szuverén személyiség. Amiből mellesleg – bár szükségtelenül – újra kiderült: sokkal több rétege és felfoghatatlanabb aspektusai voltak – hogyan is hívták ezt ott Évi akkori tájain? – annak a ‘szexuális fellángolásnak’. Annak a több mint kellemetlen, nemde átmeneti kisiklásnak. Annak a nyilván többé-kevésbé ártatlanként elkönnyvelendő

kiruccanásnak. Már persze ha ilyen megítélések még hallatszanak el arrafelé, ami közel sem biztos. Könnyen lehet, hogy ha ilyen témákra terelődik a szó, mindenki nyomban mély hallgatásba burkolózik.

Arról már csak kötelességszerűen téve említést, hogy Évinek miért volt olyan hihetetlenül fontos kiigazítani a történetet, helyesbíteni azon belül a történések korrekt sorrendjét. Hiszen maguknak az aligha minősíthető, vagy ha igen, vonzónak vajon hogyan is tekinthető tényeknek az elmesélése után ennek ekkor már semmiféle súlya nem volt – vagy talán mégis-csak lett volna? Évinek nem lehetett más oka ilyenfajta közlésre, és azt is már ennyire későn, mint hogy nekem – vagy jóval inkább őszinteségére oly büszke önmagának? – újra dokumentálja: ő **nekem** soha, de soha, még a legjelentéktelenebb ügyben sem hazudott. Nem úgy, mint másoknak, azok között is elsősorban most újra választott élettársának. Akit igazmondó hitvallásával, ha tetszik, mániájával ellentétben egy könnyed kis gesztussal ki is emelt az egész komplexumból – hiszen a nekem most nyújtott, bízvást mondhatóan kényszeres korrekció csak úgy mellékesen tudatta: Zoltánt az adott ügyben nem is egyszer, de legalább kétszer vágta át a palánkon! Hogy nem ennél is többször, az nem rajta múlt, csupán az adott körülményeken.

Ezek szerint a magáról mindig programatikusan igazat mondó Évike engem mint céltábláját elsőrendű fontosságúnak tart, Zoltánt, a férjét viszont nemcsak hogy kiveszi a célpontok közül, de pontosan a félrevezetendő legfontosabbikaként kezeli és értékeli. Fel kell tételezzem, hogy egy történettel kapcsolatban annak a lényegét vélhetően nem is érintő, tehát bárki más számára aligha jelentős ügyben egyszeri igaz-nem-mondása még most is annyira bántja, hogy amiatt fontosnak tartja ezt a kulcslyukon át a fülembe sügni és ilymódon valahogy helyre is hozni. De hát végül is miért? Méghogy amiatt, hogy én mit gondolok róla? Hiszen ez azért mégsem lehet már annyira fontos számára! Akkor tehát inkább azért, hogy neki magának mi a véleménye – saját magáról? Nem, nem arról, hogy miért ment el tőlem, ő nem. Akkor meg a saját értékrendszere szerint oly mérhetetlenül fontosnak ítélt becsületes-ségéről? Legalább az önbecsülését akarja mindenáron, tehát ezzel is kimenteni az éppen mostanában ráomlott romok alól? Még akkor is, ha ez objektíve nézve csak valamiféle póz, felvett, de egyáltalán nem rá szabott póz lenne? Dacos szembenézés az ő Tamás-múltjával? Neki fontos, abban a pillanatban minden másnál fontosabb volt, hogy kiköszörülje a féltve őrzött igazmondó becsületén ejtett csorbát. Lett légyen ez akárhogyan is, hadd tegyem fel újra a kérdést: hogyan fér össze az igazmondási mánia Zoltán szakadatlan félrevezetésével? Az orrába tett karikánál fogva vezetésével? És ennek az elveit menthetetlenül agyontaposó tényhalmaznak a semmibevételével?

Létezik – gondolom, ebben a dolog lényegét illetően egyetértünk – egy olyan embertípus, amelynek a zászlót lobogtató reprezentánsa észrevesz cselekedeteidben, szavaidban, viselkedésedben hibákat, netán torzulásokat, melléfogásokat, viszont a látottakat-hallottakat-tapasztaltakat, kártyáit melléhez szorítva, megtartja saját magának, azt is úgy, hogy mélységesen hallgat fölfedezéseiről. Benne az egész úgy úgy, ahogy csak előfordulhat, el van boronálva.

Létezik azután olyan ember is, aki szent kötelességének érzi folyton, minden adódó alkalommal elmondani, majdnem azt mondtam, elragadtatottan ismételni azokat az 'igazságokat', amelyek önmagukban is, hát még szorgalmasan rekapitulálva nyilvánvalóan fájdalmat vagy sértést, durva lekezelést, végső fokon egy viszony megszüntetését okozhatnák, hogy a mi emberünk magában hozzá is tegye, magában és persze magára felettébb büszkén, ő, az igazság lánglelkű bajnoka: 'Én már csak ilyen vagyok. És tudod mit? Erre én, mint legszebb tulajdonságaim egyikére, büszke is vagyok. Hogy ez neked tetszik, nem tetszik? Sajnálom, nem kapsz mást.' Amire viszont én ma már magabiztosan válaszolhatnám: Ez, drága hölgyem, csakis a szakadatlan elhallgatásból meg partnereid krónikus félrevezetéséből szár-

mazó súlyos jellemhibád kompenzálását elfedni hivatott modorosság, amelyet a magad perfekcionista módján az idők folyamán még át is fordítottad legfőbb erényeddé. Tudod, leányzó, én mégsem haragszom rád, mert értem, jól értem, hogy nem tehetsz róla. Hiszen e nélkül a magadra öltött álruha nélkül képtelen lennél legalább magaddal ha nem is jó, de egyáltalán valamilyen, mondjuk beszélő viszonyban maradni.

Bizony mondom nektek, immár régi, meghitt barátainknak: összetett lélek volt az én nemrég-még szerelmem. Akire ugyan csakis szigorú megszorításokkal vonatkozott a gyakran és hallhatóan elismételt ‘szabály’, miszerint: amennyire általános emberi jelenség kicsiny vagy, éppen ellenkezőleg, mindenáron megőrzendő, nagy horderejű és jellembe vágó titkokkal rendelkezni, ugyanolyan emberi jelenség azokat a titkokat előbb vagy utóbb fel is fedni. Mert ha ezt a sablont Évire alkalmazzánk, a hangsúly meg a huszártiszt-affér után is az ‘utóbb’-ra kellene eszen. Már persze akkor, ha a stréberkedő szó, az ‘előbb’ egyszer már elpasszolódott volna.

Végül, de közel sem utolsósorban: vajon szakításunk óta hányszor, hol és kinek, milyen módon és milyen céllal, ó jaj, milyen hangsúllyal beszélt Évi a **mi** szerelmünk senkire nem tartozó, százszor szent részleteiről, az **igazi** taburól, mint nemdebár feltétlenül elmondandó kis igazságmorzsákról, disztíngválásra képtelenül ezzel is bizonyítandó az életen éppen átsétáló valaki-valakik számára, hogy ő, mármint az ott mellette sétafikáló mennyivel, milyen összehasonlíthatatlanul fontosabb számára annál a réges-régi, de mégis, ebben az illető biztos lehet, a lehető legkorrektebb módon leírt ügynél? Amelynek talán az egyik, meglehet akkorra már oly igen érdektelen részletét nem mindjárt az első alkalommal borította az azzal nyilván sokat kezdeni aligha képes, de mégiscsak bizalommal elhalmozottra? És aki talán, nem úgy, mint én, nyomban a kezdetekben le is vont messzemenő konzekvenciákat? Csapjon az egész nyomorult ügybe bele a mennydörgős mennykü – engem mindez ma már egy futó gondolatnál jobban nem is érdekel. És ha mégis, akkor legföljebb annyiban, hogy föloldja a magamra eddig kirótt, ilyenként is felfogott hallgatásparancsot. Ha ő erre-arrájártában szeretőknek, pszichiátereknek meg egyéb botfülüeknek éneklie el a mi százszor szent, a szerzői jog hatálya alá eső, feledhetetlen dallamainkat, akkor én talán társaloghatok róla a fehér papírnak meg a szintelen magnetofonszalagnak. Meg azoknak, akik csak hajlandóak odafigyelni.

* * *

Valamikor február végén, akkor már csakis telefonon, Évi kezdett velem egy új, engem maradtalanul taszító, egy bizalmaskodó kamasznak az éppenhogy csak nem mutáló hanghordozásában beszélni, úgy, mintha én mondjuk egy szükség esetén előkaparható haverja, alkalmi barátnője, nem-nélküli lelki szemetesládája és nem (volt) nagy szerelme lennék. Egy német vagy, helyesebben, osztrák könyvkereskedőről mesélt meg gügyögött, több alkalommal a nevét is mondta – vajon miért? –, ma is emlékszem, igen, pocsék és még romló név-memóriám ellenére most, annyi idő után is jól emlékszem rá, lévén ő potenciálisan vagy akár magában a valóságban is a mese fontossá váló figurája. Z... az Évi megrajzolta skicc szerint magas, amúgy fiatalosan kopasz-szőke, kékszemű, lesült, jóképű úr, akivel a legkevésbé sem csakis közös üzleti ügyeik voltak, de közben és kölcsönösen, igen-igen vagy talán még annál is inkább tetszenek egymásnak. Miután férjére a körülötte történtek vázlatos ismeretében soha, még a nyomorult tátrai utazás összezártágának a tudatában sem voltam képes féltékeny lenni, annak ellenére, hogy ez a tulajdonság egyébként kifejtett formájában, a vesékbe mardosó változatban is kevésbé kellemes tulajdonságaim közé tartozott a történelem előtti időszakokban, most alaposan elképesztett, hogy bármilyen ilyesfajta felsebzett érzés helyett csakis jeges dermedtséggel jellemezhetném ki nem fejtett, messze a rangomon alulinak érzett és már csak ezért sem mutatott reakciómat. Mint oly sok más, Évi-ügyekben az adott pillanatban érthetetlennek tűnő jelenséget vagy az arra adott reakcióimat csak később, jóval az

események után értettem meg. Vagy tettem az egész ügyet, úgy, ahogy az hozzám eljutott, minél gyorsabban *ad acta*.

Évi magatartása tehát több okból is elképesztett, azt hiszem, elsősorban szinte fizikai fájdalmat okozó, suta színvonaltalansága, ha tetszik, 'libasága' miatt. Vagyis amiatt, amit eddig külön porciózva gondolom csakis Zoltán számára tartogatott, hogy azután most kérés nélkül, de annál készségesebben juttasson a készletből nekem is. Nekem, az immár ugyancsak obligón kívül állónak. Illetve az oda kívülre állítottnak. Csak úgy kószolóba egy adagot. Mesét habbal. Minden telefonhívás alkalmából egyet-egyet, helyszíni közvetítések formájában. Vajon miért kellett neki ezt a falrengető 'újságot' velem lihegve megosztania? Vajon miért gondolja, hogy nekem ehhez bármilyen közöm is lehetne? Az az ember, aki annyi mindent hallgatott el, ami rám, csakis és kizárólag énám tartozott, és ami fontos, sorsdöntően fontos volt, még inkább az lehetett volna, hiszen nem mást, mint csupán az életeinket toszogatta bele a nem nekik való, számukra nem helyes irányba? Az most, mindennek a vége után egyszer csak azzal kezd traktálni, amiről, ha már mindenáron ezt kell tennie, akkor legalábbis előttem, sőt elsősorban, éppen és pontosan énelőttem mélységesen kéne hallgatnia. Hiszen Herr Z... így vagy úgy már Évi poszt-tamási korszakának a beköszöntét kellett jelentse. Vajon miért, milyen megfontolások alapján lenne célszerű a volt szeretővel, akinek csak nemrég, alig pár hete írta azt a megzenésítésre váró szerelmes levelet, szép elődje, Tatjana módjára, megírása előtt ihletért talán még Puskit is újraolvasva, azt a levelet, amelyre minden kétséget kizáróan élete végéig fog emlékezni, ilyen bárdolatlan módon, csak úgy nesze, bele-a-képedbe módra közölni, rám kenni, maszatolni: ugyan még éppen csak hogy elhagytalak, visszatántorogtam tőled régi, de használat előtt újra, mind reménytelenebbül felrázandó férjemhez, megtanítandó őt a tőled, köszönöm hálásan, megtanult megtanulandókra, de neked, Tamás, meg kell mondjam, a biztonság kedvéért-e avagy sem, de már meg is van az utódod! Vagy talán inkább csak amolyan utódjelölted, designált utódod, ki tudhatja? Nem, ne kötözködj, persze hogy nem minden téren, hiszen az mégiscsak lehetetlen lenne. De azért néhány, a legkevésbé sem lebecsülendő helynek, netán funkciónak a betöltésére. Hát nem elragadó kis teremtés az én úgynevezett szerelmem? Még tegnap, tegnapelőtt levelét megírta, szerelmes könnyével azt is telesírta, és ma, lám csak, amikor a tinta még éppenhogy megszáradt rajta, engem, a címzettet máris új afférja lerakodóhelyeként használ föl. Minek, ó minek azt közölni velem, hiszen ez az információmegosztás engem érinthetett volna akár pörölycsapás-szerűen is? Sose hittem volna, hogy ilyen jól-kifejlett szadista hajlamai lennének. Olyan szadista, aki mert gyáva, nem fizikai fájdalmat okoz, hanem az 'igazmondásával' veri szét a pofádat. Ha már itt tartunk, amolyan esztétikai érzékkel át-nem-itatott fajtából. Hiszen ki tudja, talán még akár azért is, mert töröl metszett zsidó lapra germánt rakni – hát az nemde egyenértékű kell legyen a primitív hamiskártyázással. De mégis: mi kellett történjen azzal az Évivel, akit én ismerni véltem, hogy most azt teszi, amit tesz? Hát mi más, mint hogy legalábbis egy időre kicsúszott a lába alól a talaj. Joggal gondolhatnám azt is, hogy becsavarodott; hogy ott benn, nagyon mélyen úgy érezte: amilyen gyorsan csak lehet, valaki másnak a karjaiba kell vetnie magát. Még az sem lenne baj, ha az a valaki a sötét északi regéknek lenne a titokzatos hőse.

De tényleg: vajon miért lenne Évinek olyan mulaszthatatlanul sürgős, hogy nekem fájdalmat okozzon – most, mindennek múltán, hogy mást már ne is említsek, például az után a megálmodhatatlan remekműként becézgetett-dédelgetett szakítás után? Mert öntudatlanul is el akarná énekelni nekem a dalt, amely úgy véli, hogy: 'Gombház, sej, ha leszakad...'? Nem hinném, hiszen valószínűleg nem is ismeri. Mint ahogy azt sem, amely szerint 'Nem bánom, nem bánom, csak szívemből sajnálom, hogy az én szeretőm más karján találok.' (Az a vendéglőben vég nélkül hallatott és valamiért bennem megragadt cigányzene alaposan megferőtözte az ízlésemet. Még hozzá a legkevésbé sem tudatosan, annál inkább azonban a sejtjeimbe lopva bele magát, a kevés számú szépséges dal mellett a hihetetlen mennyiségű selejttel.)

Vagy talán nem is annyira róla, mint sokkal inkább rólam lenne szó, arról a pacákról, aki már megint, régi jó szokása szerint túlkomplikálja az egészet? Hiszen végül is egyszerűen lehetséges lenne, hogy Évinek az újkeletű feldobottság állapotában beszélnie kellett az ügyről valakinek, akárkinek, tekintet nélkül bármilyen más megfontolásra? Meg hogy ő ezzel fájdalmat okozna? Na és? Neki több mint elég gondja-dolga van: az azért talán mégsem tartozna ezek közé, hogy átírja az élet szabályait? Azok közül azt sem, hogy mindenki okoz időnként fájdalmat valakinek. Nagy ügy! Talán nem kellene annak a mindenkinek folyton olyan érzékenynek lennie! De különben is: ő egyáltalán nem úgy emlékszik rám, mint aki cukorból lenne, és egy kis esőtől már el is olvadna. Nem ő, de a sors hozta úgy, hogy neki éppen most valakivel meg kell osztania valamit. Igenis, neki most szüksége van rám vagy nem bánja, valakire, akivel erről beszélhetne. Arról pedig ő aztán nem tehet, hogy rajtam kívül ilyen személy nem létezett ebben a hirtelen kiürült világegyetemben. Hohó, de hiszen, az isten szerelmére, én se léteztem már! Vagy ezt még mindig nem volt hajlandó, helyesebben nem volt képes amúgy igazából tudomásul venni, mert... mert egyszerűen nem tudott váltani? Ennyire nem? Én, mint egy dzsóker, a főszerep után most aztán már minden vacak kis mellékszerep betöltésére alkalmasnak ítéltettem? Akárhogy is lett volna, én nem voltam képes szabadulni a gondolattól: Évike árkon-bokron áthatoló igazmondásával a szobra a zúgolódó elégedetlenségnek – hál' istennek, hadd tegyem hozzá az ő kedvéért, közel sem mindig ilyen extrém formák közt. Mindennél talán csak az hathat furcsábban, hogy ezt a jellemzést ki más, mint én adom – *c'est moi! L'homme qui rit!* –, aki azért távol s közelről sem maga a megtestesülése a nagy gonddal kimunkált identitásérzésnek. És aki most szinte látja-hallja, amint Évi a jövőben minden jöttmentnek mesél rólam-rólunk, mert... mert ő az Igazmondó Évike, aki egy önáltató öncsalásért habozás nélkül ad el bennünket, mindent, ami bennünk-kettőnkben szent volt. Jaj, és hallom, ahogy egy pszichiáter pamlagján kerülünk terítékre, és rettegek, hogy hogyan alakítódik át a mi szerelmünk a saját ellentétévé.

Igaz, lehetett volna néhány más, valamelyest petyhüdebb aspektusa is a fenti közléshalmaznak. Például Évi meglehet gyerekesen öntudatlan, ezzel szemben viszont az én számomra nagyon is érthető vonása, valahogy így körülírhatóan: lám, most eljött a huszártiszt-boros-pincés változat megismétlésének a nagy pillanata. Az ismétlés, sőt az ismétlés ismétlésének a kényszere! Igen, azé, amire én éppen csak napokkal-hetekkel ezelőtt éreztem ugyan rá, ezzel azonban egy életre szólóan diagnosztizáltam Évi lelki mechanizmusainak egyik furcsa és repetitív sajátosságát. Csakhogy az élet nem mindig olyan egyszerű; ezúttal már az oly szimbolikus gesztusokhoz, így a Zoltánnak tett ünnepélyes ígéret rituális megszegéséhez nem egy, hanem két szolgálatkész, tetemre hívható férfiúra volt szükség! Hogy mihez? A monogám nő poligám széria-csalásához? Az első rész immár a szokott előírások szerint teljesítve vagyon oly módon, hogy az isten tudja mikor tett, talán hangosan ki sem mondott, mégis egyértelmű ígéretnek eleget téve szakított velem; a második rész azonban, ugyanannak az ígéretnek a lábbal tiprása és ezzel magától értetődően Zoltán kötelező, semmiképpen ki nem hagyható, amint azt kezdtük kitapogatni, nem is kis mértékben szadista megrugdosása, a pszichésen valamiért oly igen fontos újraélése az ismétlésnek ezúttal egy harmadik férfiszereplővel kell megtörténjen? Mert hogy velem már nem történhetne meg? Vagy mert hogy Évike táján nincsen új a nap alatt?

Úgy ám, az Évi-Zoltán viszonylatban repetálni kell még a repetálást is? Az Évi-Zoltán reláció az újfajta *perpetuum mobile*? Mert ha Évi belekerül és nyomban ki se tud szabadulni a rossz lemez magának durván helyet préselő rovátkájából, akkor a meghibásodott résznél újra és újra megakad, kimart pályáján tehetetlenül forogva ismétli magát, fülsértőn rikoltozva segítségért mindaddig, míg valaki meg nem szánja és arrább nem pöcköli? Azért, mert hogy őket – Évit és Zoltánt – maga a jóisten is odaadó gonddal nem-egymáshoz illőnek, **inkompatibiliseknek** teremtette, ki tudhatná, miért? Talán abból a feltevésből indulva ki, hogy olyasminek is lennie

kell? Hogy ők képezzék azt a párt, amelynek a tagjai a lehető legideálisabban nem passzolnak egymáshoz? Olaj és víz? Párját ritkítók (a remekül ambivalens kifejezés idevágóan használt, bármelyik értelmében)? Még az egymás mellett akár hosszú éveiket is idegenekként leélő milliók együttesen a semmibe tett társasutazásaihoz viszonyítva is? És ha már a szó véletlenül utazásra fordult, hadd tegyem hozzá, Évikének címezve: Bizony kislányom, ha egyszer a rossz vonatra szálltál föl, elvileg ugyan sok mindent tehetsz, de annak aztán semmi értelme, hogy a szűk folyosókon erődet megfeszítve, egészen az összerogyásig futsz – a másik irányba! A nyilvánvaló megoldás az lenne, hogy még idejében, tehát minél hamarabb leszállnál a rosszul kiválasztott cél felé menő vonatról. Ettől a látványtól, Évike futásától, aközben, mint a denevér, mindenféle népségekbe ütközésétől – mi tagadás, végül csak elszédültem. Le is rogytam nyomban a vonaton egy fölkébe és közöltem magamat kilihegő magammal – nem először és aligha utoljára: legyen a kétségbeesett képsorozat bármilyen csüggesztő is, segíteni ezen meg őrajta én most már nem tudhatnék, ha akarnék sem. Egyetlen pillanatra se feledkezzünk meg róla: egyebek között azért sem, mert ez most már nem az én dolgom. Ezzel némi töprengésen meg a sajnálkozáson kívül továbbra is törődni súlyos hatásköri túllépés lenne. És ebben azután valahogy, végre már csaknem békében saját magammal, meg is állapodtam.

Csaknem békében... Mintha olyan egyszerű lenne leállni: itt a vége, fuss el véle. Nem tudom, honnan jött, de rögvest ott is volt, mert eszembe jutott, hogy ki kellene keresni egy hajdanában olvasott szövegrészt Freud írásaiból. Meg is találtam nagy nehezen, címszavak után kutatva a percenként egyre inkább nélkülözhetetlenebbé váló komputer szoftverjeinek a segítségével. Íme, így szól: „Ha kisebb jelentőségű ügyben kellett határoznom, és volt elegendő időm rá, minden egyes alkalommal hasznosnak találtam megfontolás tárgyává tenni az összes lehetséges érvet pro és kontra. Életbevágó, létfontosságú ügyekben azonban, mondjuk élettársnak a megválasztásában vagy szakmai elhivatottságnak a kiérlelésében a döntésnek szükségszerűen csakis a tudatalattiból, valahonnan magunkon belülről kellett a felszínre jönnie. Magánéletünknek a valóban fontos döntéseit véleményem szerint természetünk mély belső szükségletei kell uralják.” Remélem, nem sértem meg Freud emlékét azzal, ha erre azt mondom: úgy legyen, ámen.

Kivéve egy fontos elemet: nem értem, hogyan és miért, de az az alapvető tény, hogy én egy teljes joggal és impozánsan masszívnak minősíthető, lenyűgözően aktív házasságtörésnek voltam – persze csak a kezdetekben, helyzetünknek, ha úgy tetszik, a *pro forma* legalizálásáig – a legkevésbé sem passzív, az egész világ elé daliás-hepciásan kilépő cselekvője, sőt kezdeményező főszereplője, most hatolt csak el amúgy igazából eddig nem egészen értem mivel is elfoglalt tudatomig. Már úgy értem, az első részben szinte grafikusan is ábrázolt, utolérhetetlen jelenségekkel kisajátított, azoktól megszabadulni képtelen és a legkevésbé sem akaró tudatomba. Éppen most, amikor azt a ‘megtört’ házasságot a már összegyűlt tárgyi tudás alapján kellett minden eddiginél nyomorultabb, az egyik fél számára végletesen ártalmas kapcsolatnak, tehát józan ésszel, még tölem teljesen függetlenül is mindenképpen megszüntetendőnek tekinteni. Most, éppen most, amikor fennállt, ugyancsak fennállt a lehetősége annak, hogy a házasságtörés a szereplőkre való bármiféle tekintet nélkül más szereposztásban, már bocsánatot kérek a sztahanovista ‘mozgalomból’ ránk maradt kifejezésért, de melegcsákányváltással villámgyorsan tovább is folytatódik. Folytatódhat. Valamilyen szinten, most már kétségtelennek tűnik, az idők végezetéig, *ad infinitum*. Ami ugyan, amint azt röpké két perccel ezelőtt egyik józan pillanatomban megállapítottam, mostan, sőt már jó ideje nem az én dolgom. De a Sínai-hegyi parancsolatokat sokoldalúan és szorgalmasan megszegő, viszontagságos előéletem során én kisebb vagy nagyobb hévvel, ám rendületlenül és folyvást abban reménykedtem: újabb kisiklások után csak eljutok egyszer majd oda, hogy erkölcsi elveim és mindennapos gyakorlatom közt feloldódik a fájó diszkrépancia.

Viszont ha ez így van, akkor miért csak most ‘értesültem’ arról, hogy az első időben heteken át a házasságtörés pokolramenően bűnös állapotában leledzettem, sőt, hogy mint a bűn kitervelője, elkövetője, sőt kicirkalmazója, tempójának, ritmusváltásainak, általában legalább is a legfontosabb, a legédességesebb oldalait illetően lebonyolításának a vitathatatlan mestere, ha tetszik, bár csak átmeneti időre, de én voltam annak a legfőbb, legbüszkébb és legtudatosabb haszonélvezője? Amúgy út közben a hetedik mennyország felé! Meg hogy ebbéli mivoltomban, abban általában eléggé nem értékelhető szerencsémre, a már jócskán idejétmúlt megkövezéstől való félelem helyett fenségesen jól éreztem magam? Hogy kéjesen fürdőztem, önfeledten lubickoltam is benne, egyetlen percre sem kívánva kijönni a mély vízből? (Nesze neked, Ferenczi! Azzal a híres thalasszális regresszióval!) Nem, bizony mondom, a legkevésbé sem lett volna kétszer elvált, sokszor, ó igen, sokszor szinte az orrom előtt talán már csak úgy megszokásból megcsalt, meg persze hogy fölöttébb gyakorta, csupán a félig behajtott ajtó másik oldala mögött elkapkodva csakazértis kéjenckedő csaló férfi-pályafutásom alkalmas arra, hogy kobakomat az alantas régiók fölött magasabbra húzva varangyos prüddé változzak át. Ezt ugyanis az olvasóval meg Évivel együtt senki sem hinné el nekem.

És mégis: hogyan lehetséges, hogy az egész miskulancia nem hogy kézlegyintéssel intéződött volna el, de soha még csak eszembe se jutott? Egyszerűen nem hatolt el a rideg tények iránt érzéketlenné vált tudatomig? Ott fészkelte békésen a tudatom alatt, mint eresz alatt a fecske? Maradékaltalul veszítettem volna el erkölcsi érzékemet pont akkor, amikor pedig annak a visszanyerése vált új életem egyik legfőbb célkitűzésévé, *sine qua non*jává? Nincs itten valamiféle ércesen égetrombitáló ellentmondás? Egy cseppet sem lennék meglepődve, ha előbb-utóbb rákényszerülnék arra, hogy Éviktől egyszer azt kérjem – lám csak, ezen a ponton érdektelenné vált, hogy mi is volt mindebben az ő szerepe –, ha erre gondol, próbáljon meg engem szívében rá, nem túl szigorúan ítélni meg. Bocsáss meg nekem, kedves – mondanám –, hiszen persze hogy tudom: nem lett volna szabad még elkezdenem se. És ha mégis ezt tettem, amikor úgy igazából kezdtem érteni, mibe másztam bele, akkor kellett volna nyomban le is állnom. De ha ez vigaszt jelentene neked: jobban ártottam önmagamnak, mint neked. Ez azonban végül is nem mentség.

Na és mi lenne, ha oly bájos fitorainak egyikével maga az élet kényszerítene rá, hogy ezen a témán egyszer majd még részletekbe menően kíséreljem meg átrágni magam? Csak nem fordított szereposztásban? Holló Tamás – Zoltánnak a szerepkörében? Micsoda hidegrázós elégtételszolgáltatás lenne az bűnös magamnak! Még akkor is, ha a féléves ‘epizód’ többi részvevőjének, a közmegegyezés szerint a sértettnek felfogott felet, sőt elsősorban őt érve bele, úgy tűnik, nem lettek volna ilyen jellegű panaszai vagy aggályai. Mintha neki nem is kellett volna Évinek, hites feleségének azért a fél évért, meg azért, ami az alatt történt – mindazért a csupán néhány életre szólóért, mindazért az ígézetésért, mindazért az örökre felejtethetlenségért, ami annak során történt! –, végül talán még megbolygathatatlan fantáziájától is halálra gyötörten – már persze ha lenne neki, ha valaha is lett volna neki bármi ilyesmije –, megbocsátania, nyíltan vagy amúgy csak magában, mint ahogy mindennél biztosabban tudom: ennek meg velejáróinak a futó gondolata benne még csak fel sem merült, hiszen őt az egész ügyből kizárólag az érdekelte, hogy újra birtokon belül kerülhessen, törődik is ő vele, hogy milyen történeteket követve. Bármi legyen is annak a tartalma, csak vissza, újra vissza az adott, a megszokott, a nélkülözhetetlen keretek közé.

Azt mondom, újra? Miért, mikor volt, egyáltalán? Mikor lett volna ő birtokon belül? Ugyan már, vajon kinek-minek a birtokában? Úgy is, mint több birtokos, egy birtok? Nem tudom megkerülni, mert Zoltán fogadalmára gondolva folyton berobban a képbe Goethe kétségbeejtően józannak tűnő, így tehát parókája alatt a titkos tanácsos hűvös mértéktartásával vigyorgó képe, meg amögött jaj-de-nagyon bölcs és mely igen megfogadhatatlan tanácsa: Vigyázz, nagyon, mindennél jobban vigyázz arra, hogy milyen kívánságra teszed fel lelkedet ifjú-

korodban, mert megtörténhet veled, hogy életed delén meg is kapod majd azt – úgy, hogy aztán ott állva, állítólag célhoz érve alaposan meg is nézheted magadat! *Unheimlich*, ugyebár, mérnök uram! Maga a feltétlen, a birtokon belüli tulajdonos!

A 'birtokon belül'-ről jut eszembe: gimnazista korunkban egyik osztálytársammal gyakran jártunk be a Nyugati pályaudvar szélén, de azért már annak a területén belül lakó rokonaihoz – egy tánciskola tulajdonosaihoz –, főleg a mellékvágányokra félretolt szalonkocsikban a rokonlányokkal meg barátnőikkel egyetértésben a sötétben végrehajtandó Pullman-randalírozásra. Ebbéli tevékenységünk szüneteiben kerültünk bensőséges viszonyba a Ferdinánd híd alatt gyakorta szolgálatot teljesítő rendőrrel, aki, bár felhagyott már minden reménnyel, de a csodálatos lehetőségek ígézetében képtelen volt nem bizakodni a lehetetlenben is, ezért tehát nyakát kitekerve nézett alulról fölfelé, a hídon remélhetőleg a korláthoz közel elmenő lányok nők szoknyája alá. Pedig az évek során mindössze ha kétszer fordult elő, hogy a bestián ott fenn nem volt bugyi, hogy a micsodája valósággal beleröhögött a pofámba. Mondtuk is neki: A zangyalát neki, elnézegetve a kilátást, micsoda remek beosztása is van szakaszvezető uramnak! Mire ő: Ugyan már, ha így motoszkál a totyogós a kobakotokban, megmondanátok-e nekem, hogy mit ér a mézesüveget kívülről nyalogatni? Éppen csak hogy azt nem tette hozza a mi nekikeseredett Arkhimédészünk: adjatok egy valódit, egy amúgy igazából megmarkolható, ide ni, a kezembe bele, és én a sarkából mozdítom ki nektek ezt az egész szomorú világot!

Most már új perspektívával is gazdagodva, vissza tehát Zoltán birtokon kívüli belüliségéhez. Az ő megfogalmazhatatlan viszonyához a mézesüveghez. De hiszen ez megint és még mindig, vagyis hogy újra mondom: többé már nem az én problémám. Hogy egy férj meg egy feleség meg egy szerető közül az egész háromszögből csupán a szerető az, aki ha nincs is éppenséggel feltöltve a mea culpázáshoz szükséges hajlamokkal, azért legalább érez magában valamilyen megkésztet, eső után köpönyeg, attól tartok, nem is igen őszinte, de mégiscsak bűntudat-féleséget?

Az én dolgom volt-e vagy sem: mégis egy párszor – tehát éppen egy párral többször, mint azt kívántam volna – még hallottam a germán daliáról, nem annyira a titokterhes északi erdők fiáról, mint inkább az osztrák meg svájci lesiklopályák lesült szuperproduktumáról, akinek halvány fogalma sem lehetett arról, hogy ha valahol, hát akkor itt bizony jóval a színpadra lépése előtt megírt, megrendezett és nem lebecsülendő közönségsiker közepette már el is játszott *commedia del'arté*-ben kell fellépnie egy epizódszerepben, lett légyen az az epilógus-magamutogatás akár hálás, akár hálátlan. Inkább csak valami az utóbbi változatból; mondhatnám úgy is, hogy beleesett a mi sztorinkba, mint Pilátus a krédóba? Vagy mindez csupán a lelki nyugalmat visszaadandó, fölöttébb leleményes dajkamese lenne, és Z... úr a sztori főregnyúlványából önálló magyar életre kelt? Olyannyira, hogy történetesen az ő daliás alakjára szabott, vadonatúj cselekményben éppen én, minden lehetséges alakok közül én voltam az, aki visszamenőleges hatállyal efemer figurává váltam, pár mondattal elintézhető, a legjobb esetben is csak valamiféle talajelőkészítő előzmény-félévé, aki az ő időszámítása előtt pár héttel, pár hónappal történetesen még nem éppen ott a háttérben lappangva térült-fordult, fontoskodott átmenetiségében? A leghalványabb fogalma sem lévén arról, hogy egy ismeretlen számára nyitja meg pusztá létével is az utat az egész sztorivonal megtekéréséhez? Vajon ki lenne a megmondhatója annak, hogy talán még beláthatatlan horderejű következmények perfektuálódásához is? Újabb kuroszavai látószögeknek a megnyílásához? (Erről bővebben majd nemsokára.)

Bárhogy is legyen, az én szerelmi történetemnek a teuton utóélete lassan lekerült az amúgy is ritkuló telefonhívások napirendjéről, de csakis azután, hogy kezdett több mint különössé válni, hogyan vegyült a Z... úrról szóló mesélés közben Éviben az összekuszálódó türelmet-

lenség a vonakodással, ha tetszik, a húzódozással. Vagy valamilyen nehezen meghatározható zavarral? A visszaszívás kívánásával? Aztán hogy vagy a vonakodás győzzön, vagy Herr von und zu Z... is lekerüljön a pályáról. Nem, ezúttal nem a sípályáról. Talán mert kiderült a vallatásnál: volt neki közel sem mellékesen ott mindjárt Oberammergau mellett egy valaha amúgy német módra még csinosnak is számító, igaz, mostanra már jócskán elhízott, de azért még mindig griberlis felesége, dirndliben, teszem azt négy szösze gyermekkel? Akiknek Z... úr este, lefekvés előtt jódlizott egyet-kettőt? De azért azt sehogysem értem, hogy tulajdonképpen mit is tetszik itt inszинуálni? Hogy vizsgáljuk meg a kérdést közelebbről és behatóbban: hagyott-e Z... úr maga után valamit? Valami maradandót? Azt pedig én honnan tudhatnám? Egyébként is, hogyan lehet egy ilyen kérdést egyáltalán feltenni? – teszem nyomban fel én a kérdést. Mire gyorsan be is érkezik a válasz: Miért, ha egyszer ideáig már eljutottunk, hogy lenne lehetséges ezt csak úgy elhallgatni? Jó kérdés – ismeri el bennem a vitázó fél, annak ellenére, hogy én mindennek a nevében, ami szent, úgy döntöttem, hogy itt bizony nem lesz rá válasz.

Minden a kellő mértékben zavaros. Mielőtt meg kísértésbe jönnénk és halászni kezdenénk benne, szögezzük le: csakis az világos, hogy bármilyen örökséget is hagyott Z... úr maga után, az én emlékemet Éviben végül is, úgy értem, igen hosszú távra és távlatilag, amint azt majd megtapasztalhatjuk, nem árnyékolta be. Furcsa, de minderre gondolva gyakran jut eszembe Saul Bellow egyik játékosan bölcs, ha tetszik, bölcselkedve játékos kitétele: A bennük rejlő természetükből kifolyóan időnként történnek dolgok, ilyenek-olyanok, néha meg olyanok-ilyenek, az emberek meg persze igyekeznek az alkatuknak leginkább megfelelő módon foglalkozni is ezekkel. Teszik ezt pedig eladdig, míg egyszer csak mindezekből kikerekedően kezdetét nem veszi az igazi móka, a valódi nagy hecc. Azután viszont olykor előfordul, hogy magában a valóságban valahogy valamiért, tökéletesen mindegy, hogy miért, de a látszólagos elrendeltségük ellenére még csak meg sem történt dolgok jóval élénkebb elmélkedésekre sarkallnak, mint azok, amelyek valóban megtörténtek.

Végül is bennem, inkább csak mint a távolból megfigyelőben, kialakult és meg is maradt egy kép Z... úrról – nem annyira az Évi adta hézagos leírások alapján, hanem azért, mert azt hiszem életben vagy inkább filmen, gondosan kiválogatott egykori Wehrmacht-tisztek képében láthattam én valami hozzá hasonlót. Életben vagy filmen. Márpedig ha ez így történt volna, akkor Z... úr, közel sem úgy, mint mondjuk a naposcsibe, üdén volt kopasz, hanem kopaszsága olyan jelleget kölcsönzött neki, amely tudtára adja a világ néminemű érdeklődést tanúsító részének: engem hajszál híján szétvet a férfiasság. Mintha csak olyan mennyiségű tesztoszteron öözlene át a könyvember egész bőrkötésén, hogy az a feje búbján mint egy tűzhányón át süvítene ki a világba. Igen, még most is igen jól emlékszem a hősszerelmes szerepkörébe belerögződött, ilyesfajta férfi-bálgombócra, a nők szemekkel szerencséjére fel nem falható bálványára, a lovát nyereg nélkül megülő cowboyra Hollywoodból – bár igaz, bennem azért inkább csak feleségemnek a kiábrándulástól elképedt közlése maradt meg arról, hogy „na, még csak ez hiányzott, most már erről a fenomenális kanról is kiderült, hogy...” Igen, hát az, ami a férfidaliák egész köréről tudódott ki, igaz, csakis pályafutásuk legutolsó fázisában. (Hogy hogyan is jutottunk el Z... úrtól a melegekig, azt képtelen lennék bármi másnak, mint rosszmájúságomnak, nem kevésbé elfajzott fantáziámnak a rovására írni.)

Aztán jött a tavasz, és úgy április táján már maguk a telefonhívások is ki-kimaradoztak, majd egy idő után rá kellett ébredjek, hogy végleg meg is szüntek. Hónapokkal később, egy nyári uszodai összefutást követően, jó egynéhány évig nem láttam Évikét, nem is beszéltem vele, csak közös ismerősöktől hallottam róla. Mindössze annyit, hogy tudhattam: megvan. Akkor-tájt nemigen lehettem olyan hangulatban, hogy ennél többre egyáltalán kíváncsi lettem volna.

Vigyázat, ez azért így mégsem lenne maga a teljes igazság. Fentebb bejelentett elhatározásom értelmében én ugyan mit sem kívántam kevésbé, mint vele foglalkozni, de azért ennek ellenére nyakasan, újra meg újra felágaskodott bennem a gondolat: hogy is van akkor tehát ez? Évi valamikor februárban költözött olyannyira formálisan is vissza férjéhez, hogy vélhetőleg már régóta igénybe se vett albérletéből mindent hazatelepített. Decemberben szült – igen bizony, egy egészséges fiúgyermeket –, akkor tehát márciusban... Hohó, ez az eleve, már a természeténél fogva is gyanakvó visszaszámlálás sikamlós területre visz el bennünket! Mint ahogy annak idején – nem lehet ezt sem kizárni – miért is ne vihetett volna el oda az érdekeltek közül másokat is? Hiszen nem éppen úgy valamikor február végén-március elején ömlengett, zengett nekem kéretlenül, de azért csak elviselhetetlenül himnuszokat skandálva a havas lejtőkön lebarnult germán félistenről nem is oly rég még hites szeretőm? Napokon, talán pár héten át, mindenesetre számomra elviselhetetlenül hosszú ideig, időnként szinte megbabonázottan? Nem, semmiképpen sem akartam én ezt az észbontó, eszméletlenül ostoba 'koincidenciát' újra meg újra végiggondolni, de mit is tehetett volna mást, mint újra- meg újragondolta azt a saját agyam az én aktív közreműködésem nélkül is. Így aztán csupán egyetlenegy, talán még használható ellenmérget voltam képes találni erre az enyhén szólva kínosan speciális célra.

Ez pedig a szükségszerű mellékhatásokkal meg kísérőjelenségekkel valahogy így működött: Évi és Zoltán a drámai hazatérés után egy idő múlva feltételezhetően újra férj-feleségként élt együtt, bármit kellett is ez jelentsen az ő esetükben – igaz, ha Zoltán valamennyire is tekintettel volt Évire –, valamiféle közbeiktatandó átmenet feltételezhető megteremtése szükségeltetett ahhoz, legalább néhány hétnek kellett eltelnie. Már ha a birtokosragok tulajdonosát az ilyen finomságok egyáltalán érdekelték volna. Azután? Azután, tegyük föl, Zoltán egyszer csak előállt a megváltó, a kettejük olyannyira szétbonthatatlan kapcsolatát most már új módon is örökre megpecsételni hivatott és mint olyan, az egyedül üdvözítőnek tűnő kiúttal a válságok mind hosszabbra nyúló sorozatából. Vagyis hogy kinyilvánította a bölcsességeket el-elcsöppentő ajkain csüngő hitvesének: elérkezett immár az idő arra, hogy a mindent, íme, még a legeslegnagyobb válságot is újra bebizonyítottan leküzdeni képes frigy megpecsételődjön, abból tehát a teljes élet logikája szerint utód fakadjon! Évike első intrádára talán hallani sem akart bármi ilyesmiről; még azt sem lehetne kizárni, hogy olykor mégiscsak emlékezve, el-elszorult valami ott a szíve táján. Mindennek ellenére is, amint az már az epekedő szerelmesekhez oly falvédői ihletettséggel illik, valamikor az első tavaszi rügypattanással, az aranyeső sárgulásával, a tavaszi szél vizet árasztásával esett egybe a fogamzás egyszeri, áhítatos pillanata... Isten segedelmével...

Nem hinném, hogy széles e világon létezne valaki, aki ne tudná: egy alapjában reménytelen, szétzilált, megrongált házasságot bűn, mi több, halálos véték egy minderről mit sem sejtő gyermek világrahozásával kísérelni meg menteni. Nem hiszem, hogy valaha valakiknek is sikerült volna egy rossz házasságot ilyen kétségbeesett eszközökkel megjavítani. Együttmaradni? Ami azt illeti, manapság, mondjuk amikor éppen erről beszélünk, egy ilyen 'mentőakció' a frigyét nyilván még előbb roppantaná össze, mint bármikor azelőtt, más korszakokban. De akkor? Évi, még ha tegyük fel, nekilendülve túl zengzetesen játszott is túl túltengősségét, mégsem volt más, mint egy végletesen meggyötört, gondolkodásra csaknem képtelen, legfeljebb a távoli sípályákig sóvárgóan ki-kitekintő, de a saját életében csakis hívatlan vendégként lábatlankodó, bábuserűen lézengő, rozzant családanyajelölt. Lehetett volna más? Tehetett volna mást? Kimondhatta volna Zoltánjának messzehangzó módon a boldogító nemet? Módjában állt volna neki nem végigcsinálni azt, ami immár nem kevesebb lett, mint maga a sorsa? Igen, az, maga a megváltozhatatlan. Azután, hogy megverten, kifosztottan, összetörten kullogott haza? Hogy ment, mint a kutya, szemét sunyin lesütve, a helyére? És akkor majd éppen most, felismerhetetlenné szétvert lélekkel lázadjon fel újra? Hogyan, honnan vegye

ahhoz az erőt és főleg: miért? Minek, vajon ezen a nyomorú világon minek a nevében? Na és mindehhez ott volt még az önmagában minden, még maradék hitét is elvesztett ‘bölcshatár’ gyáva, öncsaló, állítólag családot, feleséget ravaszul biztosító, minthogy azt a feleséget most már kezén-lábán is megbilincselő belemenekülése a megváltó csodába. A megszületendő gyerekek megválthatta-e majd szüleit a válságból válságba bukdacsolástól, botor vállalkozásuk szigorú vaslogikájától, de főleg legnagyobb, legkérlelhetetlenebb ellenfeleiktől – saját maguktól?

Nyilvánvaló: nem lehetek én a legkevésbé sem biztos abban, hogy mindez így vagy nem így, hanem úgy történt volna ‘57 márciusában. És mégis: ha feltéve, bár meg nem engedve az illetéktelen külső közreműködők rendellenes aktivitását, azt egyelőre és csupán az érvelés kedvéért, de azért eleve és határozottan kizárjuk, akkor viszont azt is fenntartások nélkül le kell szögezzük: elképzelhetetlen, hogy Zoltán teszem azt fegyelmezetlenségéből, lángoló, fékezhetetlen szenvedélyétől a végletekig elragadtatva magát, magán, az őt szétfeszítő vágyakon uralkodni immár képtelenül, öskábulatban ejtette volna teherbe feleségét. Zoltán, a szenvedélyes? A marcangoló? A vad? A fegyelmezetlen? A tudatát elhomályosító vágyaktól ismeretlen tájakra sodort? Aki a nagy szexuális produkció közben meg után még csak nem is különösképpen kiábrándulva kellett tudomásul vegye, hogy az, amit pár perccel azelőtt végre újra jogos birtokaként karjaiban tartott, az bizony egy élettelen test volt bármiféle válasz, bármiféle mérőműszerrel regisztrálható reakció nélkül. Igaz, ő a benne lappangó vágyakkal az élet nagyszerűségének a felkészítést kívánta volna a minden valószínűség szerint egyszeri, nem ismétlődő aktussal megörökíteni, az azonban a dolgok számtalanszor bebizonyított logikája szerint – mi másnak is nevezhetnénk – az impotencia diadalának az ünneplésében vált szánalmas aktussá. Ó istenem, Zoltán, úgy is, mint három ember sorsát csak úgy óvatlanul és nem a leggondosabb megfontolás, mérícskélés, kicentizés után kockára tevő? Magát elragadtatva? Ugyan mitől? Hiszen ha információmnak csak egy töredéke lenne igaz, akkor is ő a legóvatosabb duhaj a nagy csárdában. Ha ő mondjuk valamiről azt mondja, hogy az így van, akkor az alighanem így is kell legyen, lévén ő egyike azoknak az elővigyázatos, sőt gyanakvó mufurcoknak, aki ha egy égszakadás-földindulás közben kinéz az ablakon, ezt fogja mondani: „úgy tűnik, esni fog”; hiszen ha valakinek, akkor neki tekintetbe kell vennie azt az ugyan nem éppen valószínű, legalábbis matematikailag ugyan minimális, de elvileg azért talán csak fennálló lehetőséget, hogy valaki éppen most szorgalmasan vizet öntöget le a ház tetejéről az ő ablakában lévő muskátlira. Zoltán, a világon mindent gondosan előre kitervezésnek, az élesre kihegyezett pótceruzáknak a koronázatlan ura a fej elvesztés feltételezésének a dramaturgiai abszurd badarságát már pusztán léteével teszi nyilvánvalóvá – minden ilyen hipotézis automatikusan esik ki az evilági lehetőségek kelekótya birodalmából. Teszi ezt pedig olyan módon, hogy mi magunk legalábbis ezzel a bizonyossággal a további meditálást, a tétova szavak mint rabok láncra fűzését fel is függeszthetjük. A dolgokat ott hagyva, ahol azok oly igen otthonosan szokták érezni magukat, vagyis hol máshol, mint magának az ambivalenciának a felfüggesztett, a bekövetkező hatásokra szabadon ide-oda lengő állapotában.

* * *

Közvetlenül azt megelőzően, hogy 1960 decemberében Andriskával összeházasodtunk, azok a nők, vagy legalábbis jó néhány azok közül, akik életemben valaha is csak beköszöntek, hogy ott aztán hosszabb-rövidebb ideig meghúzzák magukat, vagy ellenkezőleg, sokoldalú és hasznos tevékenységet fejtsenek ki és ezen belül az epizód szerepnél valamivel többet töltsenek be, csaknem kivétel nélkül, mintha összebeszéltek volna, így vagy úgy, de jelentkeztek. Kettő közülük még kopogtatott is lakásom, akkor már, az elcserélés után, fölöttébb szép társbérletem ajtaján. Amúgy diszkréten, mert azt bizony ők, a hívatlan vendégek nemigen tudták, kik-mik lehetnek annak az ajtónak a másik oldalán. Na meg persze azt sem, hogy ott

majd milyen fogadtatásban részesülhetnének. Én magam ezt az egész tetemrehívást valamilyen titokzatos éter-rezgés megnyilvánulásaként fogtam föl, hiszen házassági terveinkről Andriskával, legközelebbi barátainkat és rokonainkat kivéve, senkinek nem szóltunk. Ennek ellenére igaz lehet az is: azok, akik egy ember életében valamilyen módon jelentős szerepet töltöttek be, csupán ritkán tűnnek el abból további fejlemények nélkül, történjen bár az eltűnési mutatvány hirtelenül, nyomot sem hagyva maga után. Mint a tökéletes bűncselekmény elkövetője. De azért, ki érti az ilyesmit, vissza-visszatérnek még ők is, mint a bűnös a tett színhelyére, megáldottak lévén azzal a sokadik érzékkel a kiválasztott pillanatokban, közvetlenül azelőtt, mielőtt még végleg a távozás hímes mezejére lépnének. Már persze csak ha tényleg ezt tennék.

Az mindenképpen feltűnő volt, hogy a valaha is intim közelségbe került nők közül szép számmal éreztek rá: ez itten nem a szokásos alkalmi házassági ballépés, Tamás, eddig semmiféle jónak nem az elrontója, most aztán végleg el fog kelni, és ezzel pontot tesz változatos szabadpiaci pályafutása végére. Volt közöttük olyan, aki a maga képzeletvilágában felfedezni vélt okokban kísérelt meg választ találni arra a felettébb logikus kérdésre, hogy végül is mi bírhatta rá az amúgy talán normálisnak is tűnhető pacákat egy feleséggel kibélelt menedék védőfalai mögé behúzóadásra. De bármi lett legyen is ez, az utolsó *soi-disant* nőszakértő, a márkás, a cégéres nőbarát ebbéli minőségében immár elveszik a közjő, vagyis hogy az emberiség több mint felét képviselő női nem vagy az abból reprezentatívan kiválasztottak figyelmes kiszolgálásának a nemes ügye számára. Fel tehát a barrikádra, még egy utolsó rohamra! Menteni a menthetőt!

Én azonban, Odüsszeuszként hajónk árbocához köttetve magam, Andriska meleg kezét kezembe kulcsolva magabiztosan álltam ellen a csábító szirénhangoknak, hiszen némi fogalmam úgy éreztem már van a tikkasztásokat követő holnapok elodázhatatlanul kiábrándító másnaposságáról. Köszönet, igazából hálás köszönet a jóakarató megemlékezésért, a dúskálás emlékének a felidézéséért meg az ígéretéért is, a minden úgy lesz, ahogy te akarod mesés távlataiért. De azért mindennek ellenére furcsa volt ám a kikötőben, a világ másik végébe, a Monogambiába induló hajó fedélzetéről, a korlát mellől még egy utolsó pillantást vetni a parton csüggedten álló, félmozdulatokkal félszegen integető, egyre zsugorodó hajdani negyed-, fél- meg teljes jogú feleségeimre! Méghozzá annak a biztos tudatában, hogy eljön még az idő, amikor együtt és külön-külön elviselhetetlenül fognak hiányozni. Ha ez így lesz, hát így lesz. De most – most elérkeztünk a belterjes gazdálkodás gyakorlásának az oly igen vágyott korszakába.

Hosszú szünet után mikor máskor, ha nem pontosan akkor, a hajó indulása előtt hívott föl ki más, mint maga Évi is, hiszen ha valaki, akkor ő, a listavezető azután semmiképpen nem maradhatott volna ki a sorból. Mondta is mindjárt: de jó hallani a hangodat. Mondtam én is: bizony, az már csak nekem is igen jólesik. Kiderült hamarosan: még a nyáron többször is keresett telefonon, de egyszer sem talált otthon. A címemet meg a számomat nem kis meglepetésére az új telefonkönyvből tudta meg. Ha mindez nem lenne elég, piruljon bár el, de akkor is be kell vallania: egyszer – nem is igaz, nem egyszer – még el is sétált a környékemre, megnézni, hol lakom. Csak úgy megérezni valamit a légkörről, ami engem most körülvesz. Hogy azért az egykoriak mellett a mai térben is képes legyen engem elhelyezni, amikor csak ennek a szükségét érzi. Na és ez még mind semmi. Hajszál híján fel is jött hozzám, hiszen eszébe jutott: én mindig azzal vádoltam őt – nem vádoltam, ez nem a jó szó –, hogy hiányzik belőle a spontaneitás. Na és hogy most megkíméljen az alkalomszülő témán töprengéstől, el is mondja: tulajdonképpen és eredetileg azért keresett, mert kölcsön szerette volna kérni a lakásomat, igaz, mindössze egy hosszú hetek óta egyre csak elhalasztott délutánra. (Csend.) Nem is tudja elmondani, milyen szerencséje volt, hogy nem talált meg, hiszen talán a harmadik kísérlet után belédöbbsent: milyen hihetetlenül ostoba ötlet adta kezébe a telefont!

Végül is miért akarná ő elkérni tőlem az én lakásomat, magának meg valakinek, aki ugyan kedves meg megnyerő, de mégiscsak *faute de mieux*; elkérni – tőlem és, jószágos egek, **nélkülem**? Amikor sokkal természetesebb, sőt a kizárólagosan természetes lenne ahhoz nem valaki mással, hanem magától értetődően, amint azt tőlem szebb időkben szokta volt hallani, egészében meg részleteivel együtt is a házigazdával jutnia hozzá? (Hosszabb csend.) Hiszen ki érhetne annak a nyomába? (Fülsiketítő csend.) Mi értelme lenne tovább kísérletezni, ha egyszer megvan már a tökéletes partner? És nevetgélt, kacarászott, eltelve saját pajkosságának még az is lehet, hogy rég nem élvezett szókimondásának a jó érzésével. (Generalpausa.)

Akkor éreztem először: ezt a nőszemélyt ott a vonal másik oldalán én még csak arra sem érdemesíthetem, hogy lecsapjam a telefont. Vagy hogy, ahogyan azt viszont most érzem, szépen, kerekre formált, tömör, gorombaságoktól tartózkodó, gondosan kimért mondatokban mondjam el róla és ki másnak, mint neki a véleményemet. Közben persze úgy, hogy előbb még megkérdézzem magamtól, nem az undok, ocsmányságokat magába fogadó meg örömmel visszaadó telefontól, csak magamban, szó nélkül, szégyenlősen: ebbe a nem is tudom micso-dába voltam én olyan falrengetően szerelmes? Jó, mindenki tudja, olyannyira közismert, hogy az ilyen megmagyarázhatatlan érzelmeket nem érdemek szerint osztogatják, de hát azért... Aztán csak legyintettem. Ugyan már, minek? Mi értelme lenne erre a szerencsétlen romhalmazra, amivé a mi kettősünk vált, egyetlen szót is vesztegetni?

Nem is vesztegettem. Kivártam, amíg végre a nyilván előre elkészített mondandó fogytán hosszabb, mind zavartabb csöndek álltak be a válasz nélkül hagyott ízetlenkedések véget érni nem akaró sorában, és az egyik ilyennél, minden apropó vagy akárcsak bevezetés nélkül, a lehető legtárgyilagossabb hangon, száraz tényyszerűséggel közöltem – amint az ilyesmit hajdan a lapokban adták közre, a ‘minden külön értesítés helyett’ című rovatokban –, hogy két hét múlva megnősülök. Ettől aztán Évikének immár nem csicsergő torkára forrt a szó, beláthatatlannak tűnő ideig egyetlen hangot sem volt képes kiadni. Még ma se értem, de a mindig is talpraesettnek megismert, saját maga megalázottságának még a leghalványabb látszatától is rettegő Évinek annyi önuralma, önuralmának annyi maradéka sem volt, hogy mondjuk pár sablonos szóval gratuláljon nekem, jobb híján valamilyen szokásos vagy mit bánom én, szokatlan fordulattal fejezze be a beszélgetést. Vagy akár magát igenis kiadva, de legalább valamihez híven csapja le a telefont. Nem, nem ő. Most az egyszer nem. Egész egyszerűen képtelen volt annyira összekaparni magát, hogy megszólaljon, pedig én gondosan hagytam lehetőséget számára.

Mínthogy egy idő után, tennivalónk fogytán, a végetérhetetlen csendből is lemérhetően megérkeztünk a cselekvési lehetőségek végső határáig, így végül is én voltam az, aki megköszöntem, hogy felhívott, és egyben, ugyanazzal a lélegzettel, el is búcsúztam tőle. Majd valamiféle válaszra mint reménytelenre tovább már nem is várva lassan, ünnepélyességében is kimérten, komótosan tettem vissza a helyére a telefonkagylót.

Ami engem illet (ó jaj, már megint és még mindig Vali!), ez a mi kis történetünknek az adott pontján az annak kijáró, tehát a kellő mértékben aligha értékelendő, ordenáré jelenet legalább jó pár évre ugyancsak kiradírozta fejemből a ‘nagy szerelmet’. Igaz, a valahonnan a mélyből mégiscsak felmerülő gondolatsornak a kivételével. Amikor ugyanis ő a lakás-kölcsönkérés témája körül tekergett, rajtam, mondhatnám csak úgy rögzíthetetlenül, valami ilyesfélék futhattak át – már azért gondolom ezt, mert később időnként ugyanezek mint méhszúrások nyilalltak belém. Tehát: mindentől a szükséges módon elvonatkoztatva, amúgy objektívan semmiféle okot sem lennék képes találni arra – már ami az én nem-létező hozzájárulásomat illeti –, hogy Évi ne tehesse bármikor és bárkivel azt, amit akar, akkor, ahogyan és ahányszor éppen csak kíván; mégis, mindennek ellenére is, előre- és visszamenőleg egyaránt, nem homályosan vagy zavarosan, viszont annál inkább védtelenül igenis megbántottak, sőt

fizikailag inzultálnak éreztem magam. Vagy még sokkal egyszerűbben: fájt. Szép, ugye? Lekötelezően inadekvát, sőt idióta egy reakció. Ami nyomban és teljes joggal veti fel a kérdést: vajon miből is lehet összerakva az én szálnalmas és e voltában reménytelenül javíthatatlan lelkem? Egymáshoz még véletlenül sem passzoló, lenyisszantott rőfösáru-maradékokból? És vajon milyenné vált volna, ha, teszem azt még féltékeny is lettem volna? Mindenekfelett: vajon milyen lenne az élet, ha az ember előre elkészített elméleteihez következetesen képes is lenne tartani magát?

Semmiféle kapcsolat megint, így utólag megítélve kétségtelenül hosszú évekig, de akkortájt az időnkénti regisztráláson kívül bármiféle más mellékhatás, még kevésbé hiányérzet nélkül. 1964 vége táján, vagy inkább '65 legelején, a forradalom utáni első állásként, a Corvinához kerültem, most már nem csak időnként be is hívott szabadúszóként, de valódi belső munkatársként, alkalmazottként. Megtört a Vida Maxi által szabadalmaztatott, ha nem is éppen tíz évre, de nem sokkal rövidebbre sikeredett átok. Márpedig Évi vállalatának a terjesztés terén sok közös tevékenységi területe volt új, ezúttal már formálisan is saját céggel. Egy idő múlva valahogy, alighanem hivatali csatornákon át jutott tudomásomra, hogy Évi beteg, kórházban volt, hogy hónapok óta nem is dolgozik. Megkerestem egy közös barátot, aki megerősítette: Évi valóban beteg volt, nem kórházban feküdt, de szanatóriumban, most már járóbetegként kezelik. Miután mindig valami ilyesfélétől rettegettem, persze hogy megrémültem és némi habozás után, fogalmam sem lévén arról, mire készüljek fel, feleségemmel is megbeszélve a dolgot, otthon felhívtam. Meg is találtam. Hogy van – kérdeztem. Megvagyok – válaszolta. Szeretnék vele beszélni, próbálkoztam. Nem mondhatnám, hogy meglepődött volna, egyáltalán nem; nyomban és készségesen beleegyezett.

Másnap találkoztunk egy eszpresszóban – úgy tűnt, évtizedek óta először. Szép volt, ezúttal a maga csendes módján megint kedves volt – miért ne lett volna? –, tulajdonképpen nem is igen látszott betegnek, csak a szokottnál valahogy törékenyebbnek. Úgy igazán nem messze attól, amit rozogának is lehetne nevezni. (Nem tudom, vajon nem a meglátása után újra pillanatok alatt felszínre törő régi-régi sajnálat érezte-e ezt velem.) Először tűnt úgy nekem, hogy tulajdonképpen, már ha igen nagyon akarnám – ugyan, már miért is akarhattam volna! –, némi túlzással talán meg filigránnak is felfoghatnám őt. Már úgy értem, hogy egészében, persze hogy a részletek mellőzésével. (Lám csak, ő a beteg, aztán meg én beszélek félre.) Keményen harcolva még az előzetes elvárásom ellenére is fellázadt ösztöneimmel azért, hogy ne adjam át magam a zavaromból, sőt rémületemből felszínre törni kívánó érzékenyülésnek, megpróbáltam őt nem ott helyben ölbe venni, felkapni, taxiba tuszkolni, megszöktetni, egyenesen Renóba vinni, onnan pedig a dolgok – márminthogy a válás meg a házasság – elintézése után teszem azt Tahitiba, de csak úgy szép lassan elhajóztatni. Aztán meg részben ehelyett is, a róla szóló ismereteimet összeszedve behatóan tanulmányozni kezdtem arcát, azt az oly végtelenül jól ismert, most mégis valahogyan új, sebezhető arcot, kétségbeesetten keresve rajta valamilyen kulcsot, amely segíthetne beteggé vált lénye megértésében és ezzel talán a megtámogatás lehetőségében. Pedig, amint arra félreérthetetlen utakon-módokon hamarosan rá kellett jöjjenek, ő a legkevésbé sem gyakorolt rám olyan benyomást, mint aki tőlem várt volna nemhogy segítséget, de ha jól meggondolom, az égvilágon bármit is. Azt hiszem, hogy akkoriban nem várt ő semmire, éppen hogy csak volt. Létezett, szemben a nemléttel. Nyilván ezért is azon az arcon az egyszer-egyszer feltűnő üres, aztán meg révedező tekinteteket, a furcsán fanyar mosolyokat nem hinném, hogy csakis az én számomra lett volna lehetetlen észre nem venni. De szépen kérem, azért ne essünk túlzásba: nem ült ő ott úgy, mint egy rakás szerencsétlenség, egyszer sem temette kezeibe az arcát – megszólalásig hasonlított az a nő ott szemben velem az eredeti, a régenvolt Évikére. Olyannyira, hogy közel sem először úgy éreztem: tökéletesen érthetetlen, sőt felfoghatatlan számomra, hogy a fél világ nem üldözi őt kitartóan a szerelmével. Igaz, volt rajta egy furcsa figurákkal ékesített,

amolyan hadifogoly rézkarperec; ezt a soha nem látott tárgyat én persze alaposan megvizsgáltam, amit ő elviselt ugyan, de közben kifejezetten szenvtelenül nézett rám. Így aztán az nem is derült ki, hogy honnan eredt, kitől kapta, ha kapta, mikor, miért és hol – megmaradt újnak, másnak, titoknak. Még egy újabbnak. És én csakis ettől a kis fémkarikától ébredtem végre igazából rá arra, hogy az én szerelmemnek nemcsak megvolt és meg is van a maga történésekkel teli, számomra tökéletesen ismeretlen élete, de hogy ez nem újdonság, ez mindig is így volt. Erre a nyilvánvaló realitásra rájönni, azt meg is érteni – végül is nemigen volt szükségem több időre, mint vagy egy intenzíven megélt évtizedre.

Mindjárt az, ahogyan kezdte, erről a ‘más’-ról tanúskodott. Úgy értem, akkor, amikor nem várta meg, mit fogok majd mondani, hanem ő vágott bele mondókájába, méghozzá meredek módon: bocsánatot kért úgymond ‘minősíthetetlen’ magatartásáért utolsó telefonbeszélgetéseink alkalmából. Mivel én úgy éreztem, most végül is nem mi ketten, hanem csakis és kizárólag ő maga van a terítéken, szó nélkül, mint ami arra sem érdemes, rábólintottam tehát, és nyomban a tárgyra tértem: szépen kérem, mondja el, hogy van. Még azt sem kérdeztem meg, hogy az a ‘viselkedés’ valamilyen módon összefüggött-e a betegségével. Évi nem mondott túlságosan sokat, de azt azért nem titkolta, hogy egy ideig pocsékul meg még annál is rosszabbul volt, és most is csak lassan, darabonként, vagy hogy az én kedvenc és merheti hinni, a csakis rá vonatkozó, immár jócskán internizált kifejezésemmel éljen – persze csakis az engedélyemmel –, apró részletekként szedi össze magát. Ha a ‘részletekre’ még emlékszel, olyan nagyon nagy baj csak nem lehet – szóltam közbe. Meg is kaptam gyors-diagnózisomért az annak kijáró minimumot, egy némileg bágyadt mosolyt. Beszért a gyógyszerekről, amelyeknek több a mellékhatása, mint a hatása. Mire én: az őt látni kívánáson felül azért is akartam vele beszélni, mert ha tudok, szeretnék segíteni, és oly hosszú ideje, csillagászati távolságban tőle nem tudtam eldönteni, vajon ez módomban áll-e. Éppen ezért most hadd kérdezzem meg: tehetek-e én bármit is érte? (Nagyon sajnálom, de az volt az érzésem, hogy amit mondok, az több mint groteszkül hangzik.) Egyáltalán: akar ő erről velem beszélni? Gondolja, hogy én esetleg tudok tenni, mondani valamit vagy éppen meghallgatni őt, ami talán segítséget jelenthetne? Lett légyen az beszélgetés, valamiféle kapcsolat, fejrőlállás, nem tudom, fogalmam sincs, mi. Persze, gondolom, pszichiátriai kezelés alatt áll – erre rábólintott –, tehát nyilván ugye... Ó, hagyjuk ezt... Az igencsak esetlenül tálalt gondolatsort nem lehetett folytatni, de nem is kellett befejezni. Soha, de soha nem láttam olyan keménynek az arcát és olyan hideg-szürkének a szemét, mint amilyenné erre a pár, én azt hittem, szeretetteljes mondatomra vált. – Tamás, kedves, drága Tamásom, te valóban azt hiszed, hogy annyi veszkődés, gyötrődés után ne tudnám, mi a bajom?

Meglepetésemben inkább hebegtem, mint beszéltem. Ezt látva és aligha tudva, mire is vélje, Évi még határozottabban ki is mondta nagyjából-egészében azt, amitől én ‘56 végén egész valómmal rettegve féltettem őt: Te ugyanúgy jól tudod, ha nem éppen jobban, mint én, és ráadásul te, akivel én oly sok rosszat tettem, te már, ebbe egy jó ideje biztos vagyok, eleve tudtad, még akkor is, ha a te tudásodhoz később még sok minden hozzáadódott: az a bajom, hogy a józan ész, a logika meg egyéb klisévilágbeli maszlagok nevében látszólag átgondoltan, csak éppen hogy a bennem hihetetlen erővel feltörő hangokat, az én végre megtalált, legsajátabb hangomat hallgattatva el, alapjában toltam el az életem. És ehhez, ha egyszer már benne voltam, hozzájött még egy hosszúra nyúló folytatás-tömeg; például az, hogy megpróbáltam, nagyon komolyan, amúgy ünnepélyesen próbáltam meg sokféleképpen is alkalmazkodni ahhoz a létrejött produktumhoz, aki állítólag most én lennék; és mégis, mindennek ellenére is valahol, valahogy, valamilyen szinten mégsem vagyok képes elfogadni azt, ami történt. Azt, hogy tökéletes elképedésemre, mintha mindez egy álomban történne velem, valami olyasmiben találom magam, ami valaki másé helyett úgy látszik most már mindörökké az én életem kell legyen. Viszont segíteni, azt azután nem tudok rajta. Megpróbáltál? –

kérdeztem. Te ismersz engem, neked tudnod kell: abban az értelemben, ahogy te azt most gondolod, igen – jött kökemény, de azért végtelenül fáradt arccal az ugyanolyan válasz –, és pontosan úgy, ahogy gondoltam, meg is tanultam: az minden, csak nem megoldás, már csak azért sem, mert nem az a probléma. Vagy helyesebben, a problémát nem úgy kellene megfogalmazni. Látod, ugye, hogy már magával a kérdésfeltevéssel is komoly bajok vannak. De hát mindezt te jobban tudod, mint én magam. Nagy csönd lett. Végül halkán, a választ előre tudva kérdeztem meg: Tehetek én valamit? Erre az én Évikém megfogta az asztalon elheverő kezemet, és egy pehelykönnyű csókkal, a szájával éppenhogy csak súrolva megérintette azt. Aztán felnézett, és szomorú-kedves mosolygással hangtalanul, de nagyon is érthetően válaszolt a kérdésre. A kimondottra is, meg a sok ki nem mondottra is.

Nagy, terhes csend következett, amelyben megint csak szemeink, ezúttal szomorú, fáradt és értő, csaknem mindent értő szemeink beszéltek egymással. Jó lett volna legalább vigasztalni, de az sem ment. Aztán már nem is maradt más hátra, mint hogy némileg ügyetlenül kezdjünk el másról, főleg gyerekeinkről beszélni: ő nemigen kérdezett, a változatosság kedvéért most viszont én sokat, de többé közelébe sem menve érzékenyebb, esetleg fájóbb pontoknak. Nem, legalábbis mostani betegségében nem tudtam segíteni neki. Letört hangulatban váltunk el. És aztán... Ebben a szomorú életben minden mindig valahogy ismétlődik. Mert aztán megint menetrendszerűen beállt az ismerős vonat az agyamban, az idegeimben lévő pályaudvaron a szokott helyére, a bal kettes vágányra. Hogy ott zakatoljon. Napokig, hetekig más sem jutott eszembe – az viszont annál gyakrabban –, mint hogy: szegény, szegény Évikém már megint nincsen itt – és az idő ólomlábakon kúszik. Már persze amikor nem gyorsított felvételen vágat, vagy amikor olykor-olykor megpihenni, elengedni mégis elszánja magát, és a fél világra való legkisebb tekintet nélkül azt is teszi. Nem pihen, csak éppen nem mozdul. Valahol idegen tájakon van. Patagóniában vagy egy onnan jött pszichiáter díványánál. Aki, ha csak nem aggastyán vagy éppen nőnemű, nyilván fülig szerelmes belé. (Köszönöm szépen, ez aztán zseniális ötlet, meg kell hagyni.) Ó, bármi ilyesmit én ugyan szívből nem szeretnék, de ez sajnos elkerülhetetlennek látszik. Mint ugyancsak bármi bárhol, ahol egy kis időre éppen hogy megkapaszkodhat. Akárhol, akármiben, csak éppen nem énnálam, énvelem. Énbelém.

Jóval később a várható módon, de mégis váratlanul pottyantunk bele egy suta találkozásba, ezúttal a Lukács uszodában. Évi éppen felém úszott, fejét magasan kitarva a vízből, amikor elbaktattam a kismedence mellett. Egymásra mosolyogtunk, ő odalebegett a falhoz, felnyújtotta hozzám a kezét, mire én betottyantam a vízbe, mellé, és a korlátba kapaszkodva meg a helyi népszokások szerint himbálózva kezdtünk el beszélgetni. Ugyanott, ahol egyszer – többször – régen kissé más körülmények közt voltunk együtt. Hogy is hívtuk akkoriban? Átkaroló hadművelet... Egy birtokos több birtok... Sárga fürdősapka volt rajta, a haja ki sem látszott belőle, ettől aztán az arca kerekesebbnek tűnt. Bőrének a színe mintha csak egy árnyalattal maradt volna el az egészségtelen mögött. Elmondta: orvosi utasításra kell hetenként háromszor úsznia. Szívesen teszi, közben mintha a feje ki is ürülne. Hogy az jó-e? Hát persze, jó, mert nincsen benne semmi, nemcsak jó, de rossz sem – kaptam ajándékba a régi készletekből valahogy csak visszamaradt mosolyt. Nincsen benne semmi, de az legalább érthető? – idéztem Karinthyt. Úgy valahogy – mosolyodta el magát erre már szívből jövően. Köszöni szépen, egyébként jól lenne, vagy legalábbis meglehetősen jól. Kopogja le? Hol, a vizen? Ó, az nem is számít. Igen, gyógyszert is szed, rendszeresen. Hogy a gyerek? Hál' istennek, vele minden tökéletesen rendben van.

Valahol itt tartottunk a még mindig oly szokatlan, nem mondhatnám, hogy kifejezetten a mi kettősünk számára kitalált játékszabályok szerint oda nem valóan mechanikusan folytatott, semmitmondó eszmecsereben, amikor egyszer csak belépett a képbe Andriská. Igazi slattyogó uszodai járassal ballagott oda hozzám, én meg bemutattam őket egymásnak. Bízvást állíthatom, egyikük sem reagált túl a másikra. Innen kezdve persze sok már nem is igen

történhetett; csupán arra emlékszem, hogy az Évinél körülbelül 12 évvel fiatalabb Andriska milyen elképesztően szép volt, meg hogy Évi szemének most láttam újra azt a dermesztően hideg, szürke színét.

1968-69-ben azután már új és szokatlan módon élénkült fel közöttünk a kapcsolat. Évi úgy két-három havonként, majd még gyakrabban, talán havonta hívott. A beszélgetések témái aligha lehettek egetrázóan izgalmasak, általában a hangnemük sem; azt azonban tudom, hogy nem maradt bennem rossz érzés, helyesebben nemigen maradt bennem semmi sem. Hiszen például a múlttól, anélkül hogy arra vonatkozóan megállapodtunk volna, Évike kedvéért nem beszélünk. Később kiderült, hogy valami azért csak történt – mégpedig az, hogy e beszélgetések nyomán tűnt el végleg belőlem annak a számomra vele csak nehezen összekapcsolható, hetegő hang keltette, elborzasztó telefonélmény-érzetnek a legutolsó nyoma is. Na és az, hogy ezzel levette rólam legalább azt a keresztet, hogy az ismert Évike, bármelyik eddig ismert Évike helyett pont arra a vadidegen, cseppet sem vonzó nőcskére kelljen majd visszagondolnom. Évike? Félelem ide, félelem oda, most már tudom, hogy mindenkit túl fog élni. Hiszen végül is ez lett a szakmája, a messze legjellegzetesebb önkifejezési formája.

Mindezen fölül volt azonban az akkori hangjában valami nehezen megfogható, még annál is nehezebben megfogalmazható új elem, ami mintha mást is sejtetni engedett volna – már akkor, ha a pillanatnyi mondanivalót újra a régi módon oly gondosan megfogalmazó, jelenlegi Évin túl próbáltam tekinteni. Az a hang, amit most ütött meg, nemcsak egy barátnak szólt, egynek a sok közül, hanem – a múltta tett bármiféle utalás nélkül – az idő próbáját kiállt jó barátnak. Váltási igény volt ebben a hangban, amelyben érződött valamiféle zavar, mint mondtam, céltudatos, de bátortalan tapogatózás, útban egy újfajta, természetes az én reagálásomtól is függő szerepváltás felé. Hosszú idő óta most először éreztem azt, amit Évi stílusában én valaha, igen régen, kimondatlanul is az egyik fő jellemvonásnak tartottam. Vagyis hogy volt szerelmemnek a sajátja valami, amit én nem az akkori, de azért csak régi megszokásból 'könnyed, puha érintés'-nek neveztem. Maga ez a megfogalmazás az az idő tájt teljesített angol fordításokból kerülhetett napfényre, hiszen magamban meg magamnak is angolul mondogattam: *the soft touch*. Olyan valaki, aki akaratlanul is, a hangjával, ha tetszik, magával a lényével, a lénye egészével simogat. Nem másképp, mint ahogy azt egyszer már megbeszéltük, csak úgy szőrméntén. Ó, persze, tudna ő habozás nélkül csattanósakat behúzni, kiváló lábmunkával be-kiugorva szurkálni, mint egy jól felkészült bantamsúlyú ökölvívó. De nem most. Most ő elmélyülten, maga-odaadón cirógat. Most ő kifejezetten olyan, aki aligha nem azzal a képességgel megáldva jött erre a világra – persze ha már ha lehetővé teszik számára –, hogy puha öleléssel érintkezzen az őt körülvevő levegővel meg a szerencséjére abban – közel sem véletlenül – bennefoglaltakkal. És hogy amihez csak kezével hozzáér, az nyomban kezes báránnyá váljon.

Az volt az érzésem, hogy Évi, ha már ezt nem képes saját lelkében megtenni, megpróbálja a körülötte összevissza oldalgó, csalinkázó, ide-oda csimbolygásaik miatt nehezen megfogható dolgokat valahogy lebegéseik közben elkapni, két kézzel megragadni, ha kell, erővel kijelölt helyükre tuszkolni – és ezenközben, mindezzel együtt, sőt ezekhez is mérten kidolgozni életéhez egy új világ- és értékrendet. Úgy tűnhetett, hogy ebben a rendben vagy nekem is szánt egy már kiválasztott, állandó, gondolom előkelő helyet, vagy belátta, hogy ezzel a vállalkozással elkésett; most ugyanis tehet, amit akar; de tegyen már ő bármit is, azt a helyet én bármiféle előzetes, formális bejelentés nélkül úgyis elfoglaltam, kereteit betöltöttem – ha egyáltalán, az ő tudta nélkül, valaha is betöltetlenül hagytam volna –, vagyis kéretlenül kibéreltem magamnak – nyilván beleértve ebbe az én életemben végbement változásoknak a nyitott szemű értékelését is. Bár igaz, ez utóbbinak a feltételezésére nincsen semmi alapom – Évi a szakítás után, még akkor is, amikor évekig nem beszélt velem, inkább tekintett engem az én saját körülményeimtől függetlenül magántulajdonának, mint talán azelőtt. Amikor

meg nem annak, akkor semminek. Engem, már amennyiben számára egyáltalán léteztem, ha nem is minden vonatkozásban, tőle elvehetetlennek tartott, ha tetszik, a saját léte függvényének és ilyenként eleve adotttnak; önmagamban viszont, mármint hogy ezeken a szűkre szabott kereteken kívül – bizony nem létezőnek, ha tetszik – vagy nem tetszik –, semminek.

Hiszen Tamás, ez a Tamás, késő-hatvanas évekbeli kiadásában, életformájával, társadalmi helyzetével, stabilitásával – házasságával, gyerekeivel, barátaival, itt-ott megjelenő publikációival, fordításaival már közel sem azt a bajforrásokat gondosan kikereső – igaz, azért, amint azt láttuk, éppenséggel el sem kerülő –, vagyishogy már nem azt a labilis embert mutatta, akit ő annak idején reménytelen esetként hagyott ott. Még akkor is, ha az az ítélet nem magát az embert, hanem annak egyik-másik, de fontos vetületét, főleg a társadalmi lényt sújtotta volt. Most meg lám, ha nem is pótcseruzás, de azért amolyan tollas ember lett belőle – mondhatta volna, persze csak abban az esetben, ha ismerte és elfogadta volna a Zoltánnal kapcsolatos itteni terminológiát. Ez ugyan egyáltalán nem biztos, de nekem mégis az a gyanúm, hogy némi bizonytalankodás meg nem lebecsülendő méretű maga-elengedés után végül is ezt tette volna. A bizonytalankodás azonban inkább csak az elfogadás formális voltának szólt volna.

Ami pedig az én bármilyen jellegű írószerszámos lényemet illeti, arról persze csakis akkor vélekedhetett volna valahogy úgy, ha alaposan félreismert volna engem, illetve a körülöttem történeteket, a bennem végbementeket. Mert azért közben az én Évikémből bizony nem is icipicit, de jócskán kifejlett, persze hogy a kellő érzékkel visszafogott színeivel ékeskedő, disztिंगvált pesti sznób lett. Igaz, ami igaz: bárhonnan is nézve én aztán nem lehettem volna soha, de a legkevésbé egy kádárkori pesti sznób számára kíváncsi, még kevésbé háládatos célpont – önmagamban, egyéb tulajdonságaimtól meg adottságaimtól eltekintve vagy azokkal együtt sem. De ha egyszer már úgyis, teszem azt mindettől függetlenül is, visszamenőleges hatállyal, igencsak más minőségemben, de puskacsőre vétettem, amúgy istenigazából régen, pillanatnyilag még valamiféle új elrendeződés, nagyobb szabású átalakítás érdekében kerítgetve be és terelve lassan, bátorító hangokat hallatva a karám felé, azért most talán ez is megfordulhatott a fejében. Hogy ennél messzebbre is elment-e a meglehet kései, de aktuálisá váló következtetések utólagos levonása terén, arról természetesen fogalmam sincs. Az viszont vitathatatlanul biztos, hogy Évi vérig sértetten tiltakozott volna jómaga sznóbna minősítése ellen. Hiszen a sznób – meggyőződéseim szerint a művészetek fennállásának a nélkülözhetetlen kelléke – rendszerint nem tudja, még kevésbé akarja tudni, hogy ő maga valami ilyesféle, egyáltalán nem ritkán fellelhető, de azért csak helyel-közzel azonosítható csodabogár lenne. Honnan tudhatná, hiszen mi csakis más embereknek a felismerhető és ezért meg is ítéltető szenvedélyeit illetően vagyunk amúgy igazából jól tájékozottak.

Mindezt áttételes módon támasztotta alá ő maga többször is úgy, hogy tudomásomra hozta: valamilyen, meglehet némileg perifériás szerepet jelölt ki számomra akkori életében. Kiderült ez a szerepkiosztás sok mindenből, nem egyszer engem elképesztő módokon is. Egy ízben egy barátnőjével, akit én még hírből sem ismertem, keveredett nem várt, kibogozhatatlan konfliktusba, hogy aztán a maguk szötte hálóból szabadulni képtelenül Évi pont tőlem kérjen ez ügyben tanácsot. Tette pedig ezt nem egy a kikötőből nemrég – elég rég – félszegen integető, hajdani kedvesek közül, hanem a saját döntéseinek és cselekedeteinek akárcsak a megkérdőjelezését is személyes, ha nem éppen durva sértésként kezelő volt szerelmem. Ettől a váratlan kéréstől persze nekem pillanatok alatt olyan komfortérzésem támadt, mintha én most egy vegetáriánus szakácskönyv írására meg illusztrálására kötelezném el magam, de azt is egy kezeimet megkötő feltételek szerint kidolgozott szerződéssel.

Egy másik, ugyancsak emlékezetes alkalommal hajdani szerelmem egyenesen arra kért, hogy segítsék neki, mármint az ő számára egy másik állást szerezni – vagyis, hogy ha jól emlékszem, 1968-69-ben és akkor is pont Magyarországon **én** segítsék **neki** állást keresni! Tetszik

ezt a kérést a maga teljes horderejének az értékelésével egyetemben érteni? Felmérni, mérícskélteni? A semmilyen tekintetben sem ebben az irányba mutató előzmények nyomában járva? Én, a pályáról körülményesen kitriblizett, többé már nem-is-ott-élő nem-játékos szerezzek a közép-kádár-kori Magyarországon az '57-ben valamilyenfajta, szélvédett helyeken járó kádáristává varázsolt Évikének egy másik állást! Még a múlt fogyó, sápadó fényében is értetlenül, de ösztönösen tisztelegtem ez előtt a minden fordulatok legkáprázatosabbja előtt! Sőt ha lehet, még inkább meghökkenve amiatt a képtelenség miatt, hogy a fantasztikus kérésnek a bomlófélben lévő társadalomban, annak az általam ideiglenesen elfoglalt helyén talán lehetett is volna ugyan csekély, de azért mégiscsak valamilyenfajta realitása. Na és ha már lehetne – még annál is inkább amiatt, mert hogy Évi ezt a kérést is alaposan végiggondolva, nyilván igencsak tudatosan osztotta most ki a megváltozott szerepeket, beleértve a mégoly drasztikus szerepcseréket is. Mintha az adott kéréssel együtt egy elismerő oklevelet nyújtott volna át, fölösleges cécóknak, mondjuk lovaggá ütésnek a mellőzésével. Vagyis úgy, ahogy az már kijár a kimondott szavak, talán végig sem gondolt gondolatok nélkül is mindig mindent megértő jó barátoknak, a kedves öreg bútordarabnak – ugyan nem szabadna bármi ilyesmire még csak utalni sem, de azért mondd: emlékszel még arra a drága-drága, kopott barna bőrkarosszékre? Ó istenem, ha az beszélni tudna!

Az adott állásszerzési ügyben, megkönnyebbülésemre, cselekednem, még ha a maga játékosságától elragadtatott sors ihletettségéből esetleg tudtam volna is, akkor sem kellett, mert, amint azt engem kegyeivel most éppen ilymódon elhalmozó barátném saját gondolatmenetét továbbfűzve panaszolta: áthelyezése miatt lélekgyötrő munkáját persze hogy bődületesen unja – rühelli, mondotta, engem a jassznyelv ilyesfajta felkarolásával lepve meg. Igaz, magával perlekedve azon nyomban be is ismerte: olyan szemérmetlenül nagy, sőt még annál is nagyobb a fizetése, hogy válva mára már jócskán anyagiassá – ugye azelőtt nem voltam az? –, azt úgysem lenne képes föladni, kevesebbre cserélni el. Lefelé nivellálni. Én persze még az eddigieknél is inkább hajlottam arra, hogy ezt a kérést egy újabb 'baráti' gesztus megnyilvánulásaként, ha tetszik, olyan Évi-féle adományként könyveljem el. És közben, mint akkoriban minden ilyen alkalommal, némi töprengés után csak megkérdeztem magamtól, nyomban meg is válaszolva a kérdést: Évike talán nemigen tudja, hogy mennyire, de hát ő tudja, nagyon is jól tudja. Márpedig ez így lévén, én nem látok semmiféle okot sem fennforogni arra, hogy ezt magam előtt egyetlen pillanatra is eltítkoljam. Előtte? Ugyan már, hiszen az teljes egészében más kérdés lenne.

Az utolsó találkozás?

És végül: 1971. A Corvinában az Úr számunkra halandókra nézve kiszámíthatatlan akaratából, meg állítólag enciklopédikus műveltségem tudatában én lettem kiszemelve a Magyarországon még az évben megrendezendő Vadászati Világkiállítás Díszalbumának, egyben a Vadászati Világszövetség Évkönyvének a tervező-szervező felelős szerkesztőjévé. A könyvet egy nagy múltú, tekintélyes nyugat-német mezőgazdasági és társterületi kiadóval közösen, több nyelven terveztük megjelentetni és terjeszteni, természetesen a Világszövetség, illetve annak jóváhagyásával a rendező magyar szerv égisze alatt. A kiállítás fővédnöke és magyarországi kormánybiztosa, Földes László mezőgazdasági – azelőtt földművelésügyi – miniszter-helyettes volt, akiről remélem lesz szerencsém, de főleg alkalmam éppenséggel nem érdekelten közéleti meg személyes és bizvást mondhatóan hatásában engem messzire – hűha, de még milyen messzire! – elkísérő tapasztalataimat is elmondani. (Látnoki szemeimet előre vélem rávetni arra a maga idejében majd megérkező pillanatra, amelyben nem a vadászkönyv, hanem itt, az e lapokon kialakuló mű ma még gyanútlan jövőbeli szerkesztője ideáig érve és erre az előrejelzésre kajánul vigyorogva dörzsöli össze kezeit, időnek előtte is élvezve a nem is olyan rejtett összefüggéseknek a továbbiakban elkerülhetetlenül bekövetkezendő kibomlását.)

Úgy is, mint felelős szerkesztő én akkoriban a németekkel kiterjedt levelezést meg produktív telefonbeszélgetéseket folytattam – ez tautológia-számba is mehetne, hiszen vajon milyen másfajta beszélgetés lenne lehetséges vagy akárcsak elképzelhető is velük? –, minden fontosabb döntés előtt összehangolva nézeteinket a könyv tartalmát, kiállítását, terjesztését illetően. Bár meg kell mondjam: ők magától értetődően kezeltek engem kompetens kiadói szakemberként, aki tudja, mint azt egyikük mondta is, csalhatatlan biztonsággal tudja, mikor kell az adott szakmai kérdésben nem szükségszerűen helybeli, tehát magyar vadászati szakértőtől kérni tanácsot, minthogy ebbéli hitükben megerősítést is kaptak, mégpedig azáltal, hogy jó néhányszor fordultam ilyen segítségért éppen hozzájuk.

Már jócskán benne voltunk a munkában, sőt annak is a kellős közepében – ha már mezőgazdaságról is szó esett, hát akkor miért is ne legyen a munka dandárjában; már minden közreműködőnek hivatalosan is kiadtuk a megbízását; javában csorogtak-csörgedeztek befelé az egyszer már úgy-ahogy kijavított kéziratok, a grafikai termékek; már tevékenykedtek a képszerkesztők, rendelve szükség esetén újabb felvételeket is a fotósoktól; már elvileg és eleve elrendelten ki is választottuk a feltétlenül blikkfangos címlaphoz a Magyarországra járó vadászok álmát, az égiek egy még a tőlük várhatónál inkább is lenyűgöző szépségűre megalkotott dámszarvasának egy még elővarázsolandó profil-képét; a nyomdától megkaptam a megadott paraméterek szerint elkészített, remekbe szabott mintapéldányt, makettet; a már felajánlott anyagaik gondos elemzése alapján összeállítottuk és el is küldtük a németeknek levelünket, amelyben közöltük, hogy az ő tulajdonukban lévő, a tárgykörben alighanem a világ leggazdagabb fényképgyűjteményéből mit szeretnénk tőlük és milyen feltételek közt felhasználásra, közlésre kölcsönkérni; vagyishát közeledtünk a tennivalók végső fázisainak a lezárásához, kezdtük kijavítgatni az elkövetett, de még idejében észrevett, nem is egy esetben valóban szarvashibákat, amikor partnerünktől vezető beosztású szakemberekből álló háromtagú küldöttség érkezett hozzánk a még nyitott, elsősorban a számukra átláthatatlannak tűnő anyagi természetű kérdések remélhető tisztázására, de néhány más problémának a megbeszélésére is.

Két teljes napja tárgyaltunk, étkeztettünk, itattunk, cigányzenéltettünk, duruzsoltunk már velük, kényeztettük, kezünkől etettük őket az általuk ugyancsak elvárt, sőt a még ezeken kívül is titokban remélt budapesti turista-élvezetekkel, a csakis helyenként, ámde akkor a

teljes joggal kétesként elkönyvelt hírnevünk alapján nyújtott speciális vendéglátással, bár valamelyest mégis az a homályos érzésem, hogy nem szükségszerűen az általuk minden szempontból túlságosan értékelten, vagyis hogy na, hát igen mértéktartó módon – ‘ha a hozánk eljutó hírek történetesen igazaknak bizonyulnának, Budapesten vannak nők is, ilyenek is, meg olyanok is’, adott hangot érdeklődésének a három közül a legaktívabb pacák –, amikor végül buzgómócsing főkönyvelőnk javaslatára átmentünk a pénzügyek terén elkerülhetetlenül a kulcsszerepet betölteni hivatott könyv-külkereskedelmi monopóliumhoz – mellesleg kinek másnak, mint Évikének a vállalatához – egy utolsó érdemi megbeszélésre.

Vagy tizenöten ültük körül a vállalat új székházának a tárgyalótermében egy hosszúkás asztalt, és mi, a meghívottak gyanakodva szemléltük az elénk rakott csészékben az első megközelítésre Közép-Európa legrosszabb kávéjának tűnő, zavarosan barna lötytyöt. (Valóban, *hors concours* annak is bizonyult.) A németek, nyilván szakértőik beható tanulmányai alapján, utolérhetetlen naivitásukban tájékozottaknak hitték magukat a nemcsak nekem, de néhány külkeres meg bankember kivételével mindenki más számára is áttekinthetetlenül, nyilván szándékosan követhetetlenül bonyolulttá tett, egyszerre vagy ötszintes forintátváltási kulcsrendszer részleteiben, így a felmerülő kérdéseket, időnként a legkevésbé sem titkolt gúnnyal körítve ugyan – meg kell hagyni a kultúrásoknak: a gúny ebben a valóban abszurd ügyben mindkét fél részéről értékelt jelenség volt –, de mint a reménytelen jelenségeket illő megadással nyugtázók viszonylag gyorsan és nem kevésbé csüggedten tisztázták, illetve végül is tisztázatlanként fogadták el nélkülem is. Más természetű referenciák ügyében viszont gyakran fordult mindenki a szerkesztőhöz, tehát szerény személyemhez. Éppen én vittem akkor is a szót, amikor nyílt az ajtó, és ki más realizálódott a szobabenyílónak a látványtól olvadozni kezdő kereteiben, mint – Évike! Igen, Évike, magával hozva a terembe egy olyan, még a történelem előtti időkből alaposan megismert *presence*-t, amely azon nyomban rányomta megsemmisítő bélyegét a tisztviselői korrektség banalitására. A többiek, az ártatlanság gyermekei még nem is álmodtak róla, hiszen honnan sejthették volna, hogy ha minden rezzenésre figyelnek, hamarosan betekintést kaphatnak majd a valódi, tehát a kulisszák mögötti életre, bennem azonban nyomban felsejlett: percekben belül egy áramvonalasított trubadúr-regény középpontjában találjuk magunkat.

Nekem a jelenéstől elállt a lélegzetem – sejtelmem sem lévén arról, hogy könyvkiadáshoz, nemzetközi kooperációhoz neki, a látomásnak bármi köze lenne, így nem is számítottam jelenlétére. Most viszont valamilyen szokatlant, valami furcsát kezdtem érezni, mintha egy nyugtalanító, izgató mező alakult volna ki a szegycsontom mögött, attól némileg balra, a szívem állítólagosan kihűlt és ugyancsak állítólagosan egykori helye körül. Egy riadt pillanatig sejtelmem sem volt róla, mi lehetett az, de aztán villámgyorsan döbbsenem rá, hogy a jelenség, a tünetcsoport neve nem más, mint – pánik. Szabályos pánik – az Évi-pánikok fajtájából. Belgyógyászati szakkönyvekben a szindróma tömör leírása: a hajdani nagy érzelmi elkötelezettség megtestesülésével váratlan helyen, időben és körülmények közt történő szembesülés, illetve az az kiváltotta, azt kísérő ismert jelenségek: szapora pulzus, átmeneti látási zavarok, mellkasi nyomás meg szűrő fájdalmak, olykor beszédzavar. Mindennek ma már a tudatában máig is csekély számú hidegvérű teljesítményeim legszebbjeként könyvelem el, hogy szemrebbenés nélkül, csupán egy, remélem, lélegzetvételnyi szünet után képes voltam folytatni a főleg a Buda-környéki, pilisi hegyekben honos dámszarvas címlapra kívánckozó lenyűgöző lapát-agancsainak páratlanságáról tartott, fényképekkel alátámasztott és emellett természetesen elsöprően lelkes kiselőadásomat. Tettem pedig mindezt ahelyett, hogy helyemről felállva egyetlen szó kiejtése nélkül a közénk tévedt jelenséghez léptem volna, mi másért, mint őt átkarolni, csak úgy könnyedén, Fred Astair-módra derékből hátra-oldalra hajlítani és huzamosabb ideig e pózban maradva, az én saját Ginger Rogersemet letámadva, Hollywood ebbéli produkcióit messze magam mögött hagyva, amúgy igazából beletapadva

megcsókolni. Az ilyen jellegű foglalatosság helyett viszont én, a nyámnyila könyvbojtár továbbra is csak kiselőadtam. Közben persze, és ezt nyugodtan mondhatnám, más színben láttam Évikét, mint azelőtt. Miért is ne mondhatnám? Pusztán csak azért, mert ez így, ahogy leírom, meglehet jól hangzik, ennek ellenére sajnos egyáltalán nem felel meg a valóságnak. Mint ahogy a kiselőadásommal is alapjában véve nyitott kapukat döngettem, mármint abban az értelemben, hogy az asztal körül teljes volt az egyetértés: feltétlenül, minden kétséget kizáróan ennek a világon úgy, olyan elképesztően szépséges, rátarti példányokban sehol máshol, mint nálunk, ott, mindjárt Pilisvörösvártól kissé jobbra, de azért még magában a Pilisben az év nagy részében meg ugyan nem vadászható, de látcsővel megkukucskálható, becserkészett csodalénynek kell a könyv borítóját ékesíteni.

Vajon eljutott-e mindebből valami is egykori szerelmem tudatáig, amint pár percre megtorpanva állt, mintha lábai gyökeret eresztettek volna a piros alapon fekete mintás szőnyegbe? Ahogy ott állt, elképesztően, most már alighanem raffaellós sugárfürdőben gazdagon volt szép az én egykori Évikém – igen, ne tessék pont itt jelzőhasználati gyakorlatom miatt velem perlekedni kezdeni, hiszen valóban ismerem ide passzoló, éppen ezért ide is iktatható mellékneveket, akár tucatjával is, csak attól tartok, nem kis mértékben elhasználtam, kimerítettem már az ilyesféle jelenséget leíró más, hangzatosabb szavakból álló készletemet, úgyhogy most az egyszer tartsunk csak ki a sokatmondóan egyszerű mellett –, vagyis hogy **szép** volt ez az új, másodvirágzás-korabeli Évike, igen nagyon szép, aki viszont nyilván és szemmel ugyan-csak láthatóan az én szerepkörömről nem tudhatott semmit, mert engem meglátva, sőt életében először németül dámszarvaskodni hallva, mint akit odaszegeztek, továbbra sem volt képes megmozdulni, hanem mint egy titkos tartalmú, talán veszedelemre vagy, éppen ellenkezőleg, csoda bekövetkeztére intő égi jelre meredt rám, miközben arca a szobát pillanatok alatt tökéletesen befestő lángvörösre gyúlt, fel egészen a tengeri kagyló belsejének az elvileg visszaadhatatlan színét utánozó, engem még mindig, sőt most talán még az ősidőknél is inkább megható halántékáig. Aztán végre némi húzódozás, inkább csak ál-habozás után elfogadta a neki éppen velem szemben felkínált Kultúra-díszhelyet, de ezenközben pillantását egy másodperc töredékére sem vette volna le rólam, történetesen – régi szokása szerint, és nem mellesleg, amint azt Pali mondaná – az ő mitológiájában oly fontos szerephez jutott szememről. Amely cselekedettel, mármint a szemembe csáklátással, a maga számára kisajátítás reprodukálásában, ha még emlékszünk rá, 1956. június 27-ének éjszakáján meglehetősen belterjes és sokáig, legalábbis eddig a pillanatig emlékeztetéssé váló, így azután könnyen felújítható gyakorlatra tett szert. Talán attól tartott, ha ezt abbahagyná, az egész illékony jelenés, úgy ahogy van, széteszlana a semmibe? Mint ahogy azt annak idején elmondta, szemeink első találkozása alkalmából is érzett valami ehhez hasonló félelmet? Hogy ha nem veszt el, nem veszítheti magát el szememben, akkor végül is a legfőbb funkció megtalálása után minek is lennének neki szemei?

A mellettem ülő, eddigi fél-szendergéséből hirtelen élénk életre kelt német fő-főnök a fülemből sűgva kérdezte: ki lenne ez az abszolút csodálatosan gyönyörű hölgy, és jelenléte vajon minek köszönhetően érzékelhető egy ilyen, hozzá cseppet sem méltó helyen? A pocsék kávék házában csak nem maga Diana tüntet ki bennünket, a neki hódoló szerény vadászinasokat, ritkaságszámba menő földi megjelenéseinek egyikével? Bár az ötlet, nem kevésbé annak a kellő alázattal megfogalmazása, messzemenően elnyerte tetszésemet, csakúgy, mint egy egyszerre humorizáló és fennkölt, enyhén szólva szokatlan német példány fellelése, kénytelen voltam megkísérelni a fő-kollégát Évi-Diana ügyben a helyes útra terelni. Ó istenem, hát végül is a jelenség – ne meresz kigúvadt szemeidet a dekoltázsra, te labanc istencsapása! – ki más is lehetne, mint az én idevarázsolts égi-földi nagy szerelmem. Ugyanaz, akinek az oly feledhetetlenül ígéretes kezdetek után sajnos végleg elmulasztott kötelessége volt feltölteni mindenféle földi jóval, drága uram, az én nélküle meglehetősen prózai életemet

– szerettem volna legalább a szépséget ezzel a kellő módon értékelő német mócsinggal közölni a közölhetetlent, már csak a Diana-hasonlat igen értékelt bevetése miatt is; de aztán, megfélekezve szerelmi ismeretterjesztésre törekvő hajlamomat, higgadtságot erőltetve magamra a német előtti papírblokk következő oldalára írtam le a korrekt felvilágosítást.

Vagy egy órát töltöttünk el régi szokásunk szerint édes kettesben Évikével, úgy 15 ember mérsékeltén okvetetlenkedő díszkíséretében, amely viszont a mi számunkra már a kezdetek kezdetén oly igen megszokott módon csakis a jelenethez szükséges emberi kellékkel, időnként a kórus alájátszásával ért fel. Az a rövidke kis idő sem nélkülözte azonban a háttértömeget fölöttébb frappírozó meglepetéseket. Évi eleinte hallgatott, figyelt, és átmeneti főfoglalkozásként, egykori szép szokásaként engem nézett. És áldott volt megint az ő szeme, mert engem nézett, mert engem látott. Most már látszott rajta: tökéletesen ura magának. Már úgy értem: rajtam kívül. Gondosan mérte fel a helyzetet, hogy aztán úgy döntsön: átveszi a parádé irányítását (én utólagos engedelmével így neveztem el azt, amibe ő éppen belekezdett). Ezen a döntésén felbuzdulva olyan pillantásokat vetett rám, amilyenekkel utoljára tizenöt évvel azelőtt halmozott el engem – korlátlanul, minden elképzelhető és elképzelhetetlen helyzetben. És igen gyakran a jelenleginél jóval közelebbről. Én a kizárólag ilyen megáll-az-idő alkalmakra fenntartott, régi beidegzésem szerint csendesen olvadoztam, mint a tűző déli nap sugarainak a hatására teszi azt úgy augusztus táján az utcai aszfalt. És miközben erőim végső tartalékait mozgósítva kíséreltem meg koncentrálni is meg a kérdésekre válaszolni is, úgy érezve magam, mint akit valamilyen delejes erő mozgat, addig Évi – figyelt. Aztán pár perccel előbbi döntését valóra váltva finoman, apránként, de meglehetősen határozottan ő vette át a Kultúra-csapat irányítását.

Én most hallottam őt először a tárgyalás nyelvén, németül beszélni – már Rilke-émlékeinket meg talán itt-ott elejtett röpke félmondatokat leszámítva –, csakúgy, mint ő engem. Szépen, választékosan fejezte ki magát, precízen és folyékonyan beszélt, mintha csak az értekezés a saját anyanyelvén folyna. Egyszer azután, amikor kisebb nézeteltérésekkel terhes nehézségek merültek fel, Évi hozzám fordulva tőlem kérdezett valamit, ha jól emlékszem, a szerzői jogokkal kapcsolatos tárgyi kérdést – és a formális megszólítások nemzetközi légkörében, mindenki látható megrökönyödésére, nemcsak hogy ott helyben letegezett (Te, mondd, szeretsz te még engem? De úgy igazából, magaddal-magunkkal olyan tökéletesen elvarázsoltan-elvesztetten, mint akkor régen, ahogy te szoktad volt tenni azon az örökkévaló, azóta is soha el nem múló, mert feledhetetlen régen? Igen, hát persze, mikor máskor, mint pontosan azon a reggelen, minden reggelek reggelén, amikor én a tükörré meredtem és minden idegszálamat megfeszítve próbáltam látni is magam – úgy bizony, a te szemeddel. Te meg... – így lövellt közben szeme azzal az ismertén mohó kisajátítással bele az én szemembe), na és mindehhez ráadásul még keresztnevem magyar változatán szólított meg. Herr von und zu Hollóból nem is csak valamiféle, minden valamirevaló bokorban fellelhető Thomas, hanem egyszeriben minden Tamások Tamása lettem én, az *Aber Du, lieber Tamás, bitte schon...* senki máshoz nem hasonlítható fajtájából. Méghozzá úgy, hogy mindezenközben kópésan, magától, tőlem, a mi kis rögtönzött betétünkől leplezetlenül elragadtatottan, simogatva-cirógatva mosolygott rám és bennem arra az újra csak kisajátítandó Tamásra, egyszerre élvezve a saját csínye keltette, elragadtatott diadalát, az egészből mit sem értő közönség riadalmát és nem utolsósorban kettőnk lám csak rekonstruált mennybemenetelét. Azt talán felesleges is lenne mondanom, hogy én, a dörzsölt kártyás, a lapot egyből vettem, hogy hitetlenségemet nyomban legyűrve hozzá hasonlóan én is ugyanígy tettem, letegezve és Évinek szólítva az éppen valahol a hetedik mennyország táján járó provokátoromat, amire – a ‘jelenetre a jeleneten belül’ – a hatás – zúg-morog mindenki – már elképedéssel volt határos – nemzetközi szinten. Magyar és német részről egyaránt.

Ettől kezdve az összejövetel végéig, miközben az érdektelenül hivatalos szinten a tárgyalás témáit illető kérdéseket vitattuk meg a körülményeknek megfelelő, azokhoz illő szakszerűséggel, sőt a helyzethez és a részvevőkhöz igencsak jól passzoló, hűvösnek szánt nagyképeséggel, addig mi Évivel a saját külön szintünkön úgy néztünk folyton össze, mint vásott kölykök, akik rossz fát tettek a már egyébként is pompásan izzó-lángoló tűzre, és most roppantul élvezik huncutságukat is, meg annak a felnőttekre gyakorolt, emfatikus hatását is. A boldog révület kifelé vidám hangulatában én szinte másra sem voltam képes gondolni, mint arra, hogy ez a drága-drága leányzó – jó, már nem leányzó, ezen talán most inkább ne vitakozzunk – itt velem szemben, az egyetlen számára mindörökre és még azután is fenntartott helyen, mennyire nem méltányolta megközelítően sem eléggé azt a mindennél hálásabb kötelességet, hogy a már kezében fogva tartott boldogságot, amelynek a visszfényét most váratlanul újra magába issza és azt egész lényében élvezi, ne engedje többé onnan kicsúszni.

Aztán mint az életben mindennek, egyszer ennek is vége kellett lennie. Én kimentettem magam – egy időre – a távozó németektől meg corvinás kollégámtól, és Évike hívására be mentem hozzá szobájába, a kultúrárok néma, értetlen és valamiért, gondolom úgy nagyjából az egészért szemrehányó sorfala közt. Ez a nyilván közösségi cucliból táplált, gyermeteg népség közelebből aligha meghatározható módon, de számomra tökéletesen félreérthetetlenül féltékeny volt. Rám. Lehetséges lenne, hogy barátnóm, az ő főnökasszonyuk elcsavarta volna kollektív fejüket?

Immár a szobájában Évivel kezdetben egy ideig még németül beszélünk, majd inkább már csak halandzsáztunk egymással, de aztán mégis kipukkant belőlünk a mindmostanáig nagy erőfeszítéssel visszatartott nevetés. Eltartott egy ideig, amíg magyarra áttérve mindketten most már együtt és a hatást elemezve értékeltük azt a gyönyörűséges zűrzavart, amit a mit sem értő, ártatlannál ártatlanabb agyakban ravasz hadicselünkkel kiváltottunk. Aztán Évi, még mindig elbájoltan mosolyogva és még mindig álmodozva, megállapította: először ültünk egymással szemben úgy is, mint tárgyalófelek, azoknak is, lám, mik vannak, az üzleti válfajából, és meg kell mondja: az én abszolút professzionális magatartásom őt rendkívül impresszionálta. Még azt sem lenne túlzás mondani – tette hozzá, hirtelen váltva és közben éberén figyelve a hatást –, hogy levette a lábáról. Jaj de nagyszerű volt újra felismerni ezt a saját provokációja hatását leső gyönyörűséget! Szívesen és őszintén fizettem vissza a bókot, csak akkor zavarodtam meg némileg, amikor Évi most már komolyan és leplezetlen melan kóliával mondta: Tizenöt évvel ezelőtt sejtelmem sem volt arról, hogy minden más mellett és mindeneken fölül – itt megint csak elpirult – mi egyszerre több, például szakmai téren is illünk egymáshoz. Mire én: Ha már itt tartunk, akkor előre is bocsánatot kérve hadd mondjam meg: én fantáziámat nem kímélő erőbedobással sem tudtam volna soha elképzelni az élet egyetlen olyan meglévő vagy még föltalálendő területét sem, amelyen ez ne így lenne. Más, életszagúbb lehetőségek helyett ilyenekből kellett élnem. *Kleine Fische, gute Fische*. Ez viszont az én helyzetemben nem igaz, mert, amint azt te nagyon jól tudod, én nem élek pótlékokkal. De hát most már... most vissza kell mennem az anyátlan és miattad még totálisan meg is kergült németekhez – itt gyorsan beavattam a Diana-ügybe, ami nem véletlenül, de annál kifejezettebben elnyerte tetszését –, akikbe nyomban belefojtom a szót meg a szuszt, ha az itt történekről egyetlen személyes jellegű vagy vonatkozású kérdést is merésznének föltenni. Aztán tökéletesen váratlanul, mintha évek óta szunnyadva, mindent, de mindent már végleg feladva, de azért mégis és csakis erre a pillanatra várva kibújt belőlem az ördög, hogy ezt mondassa velem: *So leben wir und nehmen immer Abschied*.

A hatás hasonló volt, mint egyszer régen, úgy valamikor tizenöt évvel ezelőtt, amikor augusztusi akrobatamutatványaink idején ott lebegtünk a világ tetején. Rámvillantva hatalmasra nyílt, beszédes, mint régen és lecsókolandó párában úszó szemeit, Évi felkiáltott: Óh, Rilke! Te drága, te emlékszel még a mi Rilkénkre? És könnyesen mosolyogva össze-vissza

csókolt, magához ölelt. Szorosan, mint a régen elvesztett és most váratlanul újra megtalált, felbecsülhetetlen értékű kincset. Az első csók – egy igazi, hosszan tartó, önfeledt csók –, az első ölelés – azóta. Nem fakadtam volna zokogásra, ha ezt a váratlan kitörést még legalább is kis időre prolongálhattuk volna. Ez azonban sajnos már nem tartozott a számunkra engedélyezett dolgok birodalmába, hogy így azután pár pillanat múlva a teljes zavar közepette válogassa és különítse el egymásaitól ki-ki gondosan a saját alkatrészeit. Valóságos *tour de force*-ként.

Persze az ördög, bár a látványtól nyilván megzavarodott, nem tért olyan gyorsan nyugovóra. Még mielőtt módom lett volna végiggondolni, azon vettem észre magam, hogy már mondtam is: Évike, én az elmúlt években olyan sokszor kellett kimondjam magamnak a saját kérdés-felelet játékomat: 'Évike talán nem tudja, hogy tudja, de ő bizony tudja.' Évi valahonnan nagyon messziről nézett rám, ezúttal mosolytalanul, de nem szólt semmit. Én meg, még benne lévén a németben, a történeteket sebtiben így foglaltam össze: *Pause gehört auch auf Musik* (értsd: a szünet is hozzátartozik a zenéhez). Vajon ez a mi előadásunkban legalább lehetővé tenné, hogy úgy tizenöt éves szünetekkel így is vagy hasonlóképpen szerethessük egymást? Évi megint nem válaszolt, csak szomorkásan meg arcán a mosoly árnyékával, az volt az érzésem, gondolataiba merülve nézett rám. Tette pedig ezt úgy, hogy nem voltam éppen meggyőződve róla: valóban látott is engem vagy bármi mást azokban a pillanatokban. Azt hiszem, inkább csak egy hang lehettem, valahonnan jövet, valahogy még személytelenül is. Majdnem hogy egy hang a saját fejéből. Aztán egyszer csak megszólalt: Tudod, azon a szörnyeteg napon, amikor szakítottunk, és amikor már mindent, amit akkor úgy éreztünk, el is mondtunk, nem volt más hátra, mint hogy föl kellett állni abban a nyomorult eszpresszóban attól a nyomorult asztaltól. Hogyan válhat egy ilyen mindennapos, beidegzett mozdulat egy ember egész tudatos életének hajszál híján a legtökéletesebben végrehajthatatlan cselekedetévé? Mindig is tudtam, de csak most kaptam meg tőled meg magamtól a végső választ erre.

Nem, erre én persze hogy nem voltam képes bármit is mondani. Én akkor is, meg jó néhányszor azóta is avval voltam elfoglalva, hogy megrágjam magamban: vajon jól tettem-e, hogy az érzelmes irányba forduló beszélgetés fonalát ha nem is vágtam el, de lassan elfordítottam, hogy azután egy újabb csavarral bedobjam a szerelmünk legszebb órájára emlékeztető, azt minden joggal kisajátító Rilket? Nem fontos, de azt hiszem, igen. Egyébként is, ami az utóbbit illeti, azt bizony nehéz lenne másnak tekinteni, mint *action gratuite*-nek, amellyel szemben, főleg az elmúlt hosszú évek fényében, bármiféle racionális magyarázat-keresés eleve reménytelen kísérlet lenne. Annál is inkább, mert Évi még mindig alaposan érzékenyültnek, felpuhultnak látszott, szeme az ismert módon nagyra nőtt úgy, hogy még a könnyecseppek újabb kicsordulását sem lehetett volna biztonsággal kizárni. De a könnyek helyett vagy előtt ezúttal váratlanul valami más csordult ki belőle. Tudod, Tamásom – mondta, karjait mint aki didereg, összefonva maga előtt és egy pillanatra egész testében végigborzongva –, én ősrégen elhatároztam, hogy sosem fogom feltenni magamban, még titokban, kimondatlanul sem a kérdést: mi lett volna, mi lehetett volna, ha...? Mert soha nem értettem egyet a meddő gondolkodásnak ezzel a fajtájával. Aztán most, hogy mindenek után itt állsz egyetlen apró kis lépésre tőlem, így, velem szemben, csak a kezem kéne kinyújtani, majdnem úgy, mintha soha semmi nem változott volna, most – és itt már potyogtak a könnyek, elcsuklott a hangja – nehéz lenne nekem másra, mint csakis arra gondolni.

Ó, ha akkor régen érezte volna így! Lám, szerepet cseréltünk, mert én nem voltam többé hajlandó a 'mi lett volna' formulával foglalkozni. Ehelyett szó nélkül csak kezeim közé vettem azt a drága fejét, hogy megcsókoljam a homlokát – majd ösztönösen, egy gyors mozdulattal, futólag az orra hegyét. Mit csinálsz? – mondta, de ugyanakkor nagyon is beleegyezően mosolygott, és ettől lám, máris túl voltunk a nehezen. Majd miután témát is változtattam,

újra az előbbi széles mosollyal zárta magához a most már úgy látszik szalonképesen, tehát valamennyire biztonságosabban ünnepelhető magunkat. Arra viszont nem emlékszem, hogy hogyan váltunk el. Végül is miért emlékeznék? Hiszen az éretlen gyermekcsínyek közepette nem adódott semmi olyasmi, ami különösnek lenne tekinthető. Mindössze csupán az történt velem, hogy miközben még egyszer szerelmet vallottunk egymásnak, már amennyire az emberileg kiszámítható, ebben az életben valószínűleg ekkor láttuk egymást utoljára.

Hogy végül is mi maradt meg mindebből? Szinte a most leírt eseményekkel párhuzamosan kellett rájöjjek újra: bármennyire is abban a szilárd hitben éltem, hogy lelkemben már végleg feladtam Évikét, akkor most a múltunkhoz méltón bizonyítódott be: akármilyen gyötrelmeken is kellett átmennem, a remény, az ő elérhetőségének a reménye belőlem soha nem veszett ki. Bár alaposan megtépve, lábbal tiporva, meg ízekre is szaggatva, de titokban, legyőzhetetlenül mi, ő meg én együtt, csupán az alkalomra várva, szerves részemként bennem és persze benne is megmaradt. Hogy aztán a legelső, kölcsönösen önfeledt pillanatban újra sarjadjon ki, teljes pompájában. Hogy mi lett volna, ami új életre ösztökélte? Mi más, mint az ugyan agyonfegyelmezett, de mégis a legteljesebb, gyakorlatilag mindenben átgázoló, elementáris érzelemnek az önmagában rejlő és ezért elpusztíthatatlan ereje.

Valami ilyesfélét érezhettem, mindaddig, amíg csak engedtem magam, vagyis hagytam magam-magunkat elsodortatni. Amíg a féktelenségtől vissza nem rettenő luxust hosszú évek szigorúan kordában tartó terrorja után át nem nyújtottam magamnak, megajándékozva azzal mindkettőnket. Mégpedig úgy, hogy az elmúlt percek kivül a minket körülvevő valóság elemeit, magát a fontoskodó realitást félresöpörve száműztem gondolataimból, az éppen elszabadulófélben lévő érzésekből is. De hát ez hogyan is tarthatott volna tovább – már úgy értem, ha egyáltalán –, mint ahogy valóban nem is tartott sokáig.

Ami végül is leszűrődött? Az bizony más is volt, egyfajta csöndes, megelégedett befelé-mosolygás, persze amiatt is, hogy másokat használtunk fel annak a kifejezésére, amit egymásnak nemigen tudtunk volna hogyan, még kevésbé mertünk volna – félve magunktól, félve a másik reakciójától – egyáltalán elmondani. Hogy játékba burkoltunk valamit, ami a lényegét illetően minden volt, csak nem játék. Hogy mondhattam egy mondatot, egyetlen kurta idézetet, amelyből ő azon nyomban mindent, de mindent és most aztán már örökre megértett, meg is értetett. Egyfajta csodálat amiatt, hogy a mi 'kapcsolatunk' milyen sajátos törvények szerint tükrözi vissza a csendre ítélt két volt szeretőben rejlő kétértelműségek teljes spektrumát... persze végletesen meghatározva a körülöttünk változó világ által csakúgy, mint nem-cselekvéssel gyakran felérő cselekedeteink révén. Hogy fenntartások nélkül folytathattam bókászásaimat a tér-idő relációk körül, most éppen azt értve meg, hogy a szerelem a szív számára felfogható tér és idő – egyszerre. Egyértelmű, lelket tágító-feszítő öröm, az, amelyre korlátlanul büszke voltam, nem volt más, mint hogy megtartottuk, de még mennyire megtartottuk azt az utolsó randevút, amelyről soha nem beszéltünk, amelyben soha meg nem állapodtunk – mert tessék mondani, végül is a mi múltunkkal vajon hogyan is tehettünk volna bármi mást? Hiszen mi még éltünk, lélegeztünk, és bár szakadatlanul változó szinten, de voltunk – egymásnak. Az ember mindig elmegy a ki nem tűzött találkozókra – mondotta a legkevésbé sem csakis a saját korához, a reneszánszhoz, az újrakezdéshez képest bölcs Chaucer. Jómagam, bízvást mondhatom, soha egyetlen percet sem késtem a még csak gondolatban sem meghirdetett, olyannyira titkos randevúkról. Hiszen a chauceri ki nem tűzött találkozók kimagaslóan az élet csúcspontjai, amelyeket hagyni elszalasztani nemcsak sután gyáva ostobaság, de a tudatos kizárása mindannak, amitől a születés és a halál közé beékelt létnek megvan a maga különleges sója. Olyannyira különleges sója – ha már így belejöttünk –, mint mondjuk Lót feleségének a sokat emlegetett, ha arra járunk, akár meg is pacskolható tompora. Mármint élete úgy tűnik egyetlen igazi és nyomban legutolsó pillanatát, nagy jelenését követően, amikor bevonult a halhatatlanságba. Ami nélkül melleleg mindannyian

szegényebbek lennénk, mert a világon soha senkinek fogalma se lehetne az ezrek meg ezrek közül kiválasztott, igaz embernek, Lótnak a csacska feleségéről, annak földi létéről, de elsősorban nagy jelenetéről, a tiltott visszafordulásról. Lehet, hogy a komor tilalom, az elrettentő óva intés ellenére magára a díjnyertes visszatekintésre még egyszer visszatekintve később, utólag is úgy döntött volna, hogy – megérte? Vajon mit jelenthetett volna számára tudni, hogy megérte a halhatatlanságot? Úgy, mint a történelem szavatoltan egyetlen sóbálványa?

Gondolom érthető: nem is kétséges, hogy a találkozás önfeledt játékosságán túlmenően maradt bennem valami, ami Évivel kapcsolatosan oly igen ismerős volt: maga a megrendültség. Hiszen az egész, a maga elrendezetlenségében, chauceri véletlenségében oly hosszú idő után mégiscsak újra ismételt és ezzel a száznak, a szemnek, a fülnek, a kiéhezett érzékszerveknek örökre lezárt valamit, ami ugyanilyen látszólag véletlenül, az égből pottyant keletkezett egyszer, az idők kezdetén. Így lett azután az utolsó találkozás megható, mint... mint a hála? Vagy mint az egészből oly makacsul hiányzó megbocsátás? A mindent átfogó, egybezáró kezdete a folytatás nélküli folytatásnak? Nem értem, hogyan, de elkápráztató is lett, úgy, mint olykor... maga az igazság? Beleértve még talán Igazmondó Évikém most már maga sem elhitte igazságának az igazságot is?

Most, hogy oly sok minden más mellett ennek a fényében is töprengek egy olyan emberéleten, mint Évié, állok az előtt áhítattal, vagy ha ez olykor nem adatik meg, akkor, éppen ellenkezőleg, határtalan elképedéssel. Azt, hogy Évi egyáltalán hogyan volt **lehetséges** – én, aki állítólag, sőt, amennyire az csak lehetséges, ismerem őt, azt bizony – legfőbb ideje, hogy bevalljam – nem tudhatom. Mint ahogy nem is igen tudom. Hiszen egyéniségének vannak olyan oldalai, amelyeket még most sem tartok felfoghatóaknak. Néha eszembe jut, amit Horatius írt, szinte róla – persze nem a tegnapi róla: *Post equitem sedet atra Cura* – A lovas háta mögött ül a sötét Aggodalom. Mert az bizony átölelte, karjaiban tartotta Évit. De amikor nem... Hogyan volt ez a magához, a világhoz meg azon belül a hozzám fűző viszonylataiban folyton radikálisan változó ember oly rendíthetetlenül konstáns – hogyan volt Évi a maga adottságai közepette és mindennek ellenére egyáltalán lehetséges? Úgy talán, hogy a szívnek megvan a maga logikája, amiről a logika maga nem tud semmit?

Mindebből és sok más okból kifolyóan jutottam el oda: kezdek hinni benne, ó nem, biztos vagyok abban, hogy az egész történet – úgy, ahogy volt, ahogy ma van és ahogy majd talán tovább létezve is lesz – meglepődéseimmel, elcsüggedéseimmel, visszanyert önbizalmammal együtt végül is jobban olvas engem, mint én őt. Hiszen '56 augusztusában, a csúcson hányszor idéztem magamnak kit mást, mint természetesen megint csak Horatiust: *Tecum vivere amem, tecum obeam libens* – Veled rajongva élnék, de veled kész lennék a halálra is. Legalábbis annyiban kész voltam rá, hogy nem lett volna semmi kifogásom ellene. Hogy is mondja csak Bellow? „Több ember hal meg a szívet tépő fájdalomtól, mint a sugárzástól.” Másrészt viszont nem voltam én, egy regény figurája, még félig sem kész, az út felénél megszakítható – éreztem, majd tudtam is, hiszen belekiáltott a képembe: a történet meg annak a sodra nem így akarja.

Bocsánat szegény fejemnek az elmerengésért. Vágás – és máris vissza a mesébe. Már csak azért is, mert mindez, a rendezés remek időzítéséből kifolyóan, vajon mikor máskor zajlott volna le, mint körülbelül tíz nappal azelőtt, hogy családommal együtt végleg elhagytam Magyarországot. Mondanom sem kell, hogy ez idő tájt igen feszült idegállapotban leledzettem, amit a világ minden kincséért sem lett volna szabad mutatnom, éreztetnem. Senkivel sem. Ha csak nem akartam volna mindent, de mindent veszélyeztetni ilyesfajta oktalankodással. Ezért vagy inkább mindezek ellenére is hangzik talán érthetőnek az, amiről már jóval később, hosszú évekkel az események után értesültem. Másod-, sőt harmadkézből, de

valahogy mégis hitelesnek hangzóan. Mégpedig azt illetően, hogy Évike szerint én akkor úgy beszéltem vele, olyan benyomást gyakoroltam rá, mint aki egy életre vesz alig leplezetten, de az ő számára mégis annál érthetlenebbül végső búcsút. Ezt így Évi aligha mondhatta komolyan, hiszen hiába szólt a Rilke-idézet búcsúzásról, mégis egészen máshová, ha nem éppen az ellenkező irányba célzott, és, amint azt Évike reakciói is örökre emlékezetesen mutatták, talált is célba. Lehet, hogy akkor inkább a majd bekövetkező események után oly gyakori utólagos belemagyarázások egyik szépséges példányáról lenne szó? Ennek az eldöntéséhez én sajnos nem tudok további és főleg használható adalékokkal szolgálni. Mindössze csak enyhén kételkedem abban, hogy tizenöt év meg a történetek után még ha éreztem is, ekkor már közel sem csakis énrólam lévén szó, megengedhettem volna magamnak, hogy az itt leírtaknál többet és főleg mást is mutassak vagy éreztsek. Teljesen biztos azonban ebben sem lehetek. Arra viszont jól emlékszem, hogy ahogy készültünk a távozásra, úgy lett minden még hátramaradt napnak meg cselekvéseinek a sűrűn ismételtetett refrénje Longfellow gyönyörű verse, ha tetszik, akkori rólam: „Mint a beduin, hangtalanul hajtja össze sátrait, és elillan nesztelenül, maga mögött nyomokat sem hagyva, a csillagtalán, sötét éjszakába.”

Ekkor, tehát 1971. augusztus elején láttam őt utoljára. Ha lehet, még szebb volt, helyesebben másképp volt szép, kiteljesedettebben, mint bármikor azelőtt. Nő volt, asszony, nem egy kislány meg egy nő keveréke. Áradt belőle, már természetesen a millió ismert íz, jel, szemrezdülés, a remek-bátor félénkség mellett, vagy csupán én éreztem úgy, lengedezett körülötte egy számomra újfajta levegő, talán érettséget, sokszínűséget éreztető? Diana? Bár tudtam: ez a nap rendhagyó pillanat volt Évi akkori életében, az én emlékezetemben – talán végleg? – egy ilyen kép rögződött. Már ha a háttérből egyáltalán az előtérbe kerül – hiszen a kivándorlás, az új életkezdés meg millió új benyomás, tennivaló, feladat nem hinném, hogy túlságosan kedvezne a múltról ábrándozásnak.

Meg az sem – ha már itt tartunk –, hogy a kivándorlástól eltekintve is az elmúlt tíz év tömeges külső-belső változása Évikével kapcsolatban kiérlelt, új gondolatokat nemigen termelhetett. Annál inkább azonban képeket, sokszor amolyan – megint csak – valamelyest fellinis képsorokat hozott felszínre és bontott ki. Tudom, meddő vállalkozás, de mégis, hadd kíséreljem meg ezeket ha nem is leírni, de legalább fel-felvillantani.

Aligha véletlenül beszélek én oly gyakran színdarabról, jelenetekről, vágásokról, képmon-tázsokról, kameraállásokról. Nyilván nemcsak hajlamaim és részben filmrendező-gyakornoki múltam – ugyancsak vékonyka, de kihatásaiban ma is velem élő múltam miatt. Az az érzésem, hogy mindezekon fölül elsősorban azért teszem ezt – és valahol itt lehet a dolog bibije –, mert gyakran, nagyon gyakran és mélységesen úgy érzem: szerepeket játszottunk el, jelenetek peregték le – és én kívülről is látom, mindig is láttam a darabot, amelyben mindez történik. *The Play is everything* – igen a Darab, a Mű, a Játék – minden. Mert ha a szavaknak történetesen lenne valami értelmük, akkor ott, ahol a semmi van – semmi nincs? –, ott minden, de minden lehetséges lenne. Úgy, ahogyan azt Hamlet utasítása mondja a színész-királynak. De persze tanácsai közt még véletlenül sem szól egyetlen szót sem – a boldog szerelemről. Már miért is szólna? Legfeljebb mint meglehet eufóriás, de legmagasztosabb szintjén is csakis átmeneti állapotról, amelyért később annál inkább – ha nem éppen véglete-sen – meg kell fizetni. Hát persze, hiszen a zavartalanul boldog szerelemnek nincsen története – ami még világosabb lett a Shakespeare-t követő évszázadokban. Talán ez is, legalábbis részben, az oka annak, hogy egy kiteljesedett házasság gazdag erotikája *terra incognita* a nyugati irodalom számára? Vagy az lenne valóban az élet realitása szempontjából is?

Ha szabad, egy villámgyors kitérő Hamletre – más szempontból. Nietzsche az ambivalen-ciáját megértve követte Hamletet, amikor kifejtette: mi csakis olyan dolgokra, fogalmakra vagyunk képesek szavakat találni, amelyek **szívünkben már halottak**; így aztán nem csoda,

hogy magában a beszéd aktusában is ott van, jelen van a lesújtó megvetésnek a nyoma. Mielőtt még Hamlet megtanított volna bennünket arra, hogy hogyan ne higgyünk se a nyelvnek, se saját magunknak, emberinek lenni nyilván sokkal könnyebb lehetett, bár az is igaz, hogy sokkal kevésbé érdekfeszítő. Shakespeare, Hamlet révén, szkeptikusokká tett bennünket bárkivel fennálló relációinkban, méghozzá azért, mert megtanultunk kételkedni a megérthetőségben, elsősorban a szeretetnek, a gyengédségnek a világában. Így aztán ha valakik túlságosan készségesen vagy szokatlanul ékesszólóan lennének képesek újra meg újra mondani nekünk, hogy milyen elképzelhetetlenül szeretnek bennünket, hajlamosak lennénk ebben ha másképp nem, de titokban kételkedni, méghozzá azért, mert Hamlet a vesénkbe hatolt, éppen úgy, mint ahogy tevőlegesen akadályozta a kereső Nietzschét is bármilyenfajta egyértelműség elérésében. Mert ugyebár Hamlet, ha tetszik, igenis sikeresen gondolta végig útját az igazsághoz, méghozzá olyannyira következetesen, hogy abba bele is pusztult. Bár csak Shakespeare tanítaná az olvasót a helyes, az árulkodó nyomról az elérendő célhoz vezető gondolkodásra, el ugyan, bármi legyen is az, a keresett igazsághoz, de úgy, hogy az elviselhető legyen a hamleti végkifejlet szükségszerűsége nélkül is. Jó lenne, csak egy a probléma: ez sajnos lehetetlen.

Ha a *Play is everything* a kiindulópontunk, ha onnan nézzük a sztorinkat, akkor nem véletlenül botlunk bele Fellinibe. Minél többet foglalkozom e sorokat írva Évikével, a mi történetünkkel, annál erősebb bennem az érzés, sőt a meggyőződés: mi mindannyian gyöngé vagy többnyire csapnivaló színészek vagyunk és ilyeneként is ágálunk a Fellini-féle cirkusz körkörös homokján, illetve és kevésbé képszerűen, ha tetszik, egy éppenhogy csak félig, körvonalalaiban megírt, látszatra bármilyen irányban eltekerhető drámában. Még félig megírtan is, a rögtönzésnek bő teret hagyva azonban a **vereség** az életcirkuszi forgatókönyvnek a nagyon is szerves része. Mi több, annak talán a veleje. Igen, én a már megszokott ködhomályba burkoltan végül is úgy érzem: Évike roppant vereséget mért önmagára, mondhatnám kiütötte magát, mint ahogy Évike kolosszális vereség volt számomra – minden önvigasztalás meg győzködés ellenére is. Kit érdekelhetne, hogy az nem volt vereség egy másik férfival szemben, de még csak nem is vereség – Évitől jövet? Hiszen én az életre-halálra menő harcba habozás nélkül vettem bele magamat, kezemben magasra tartva a zászlót abból a vérgőzös, szent csatából, amelyet soha sehol nem vívtak meg! Hiszen magán a cirkuszi porondon én bohócruhámban végül is a csetlés-botlásommal kinevettem, éppen hogy csak el nem páholtattam. Mert elképesztő, jobb sorsra érdemesítő leleményességgel valahogy mindig, a kezdetektől fogva megoldottam, hogy kizárólag a rossz, ellenem hangolt pillanatokban lépjek színre. Remek, csak éppen a fonákjára fordított érzékkel. Vagy hogy ne a kellő beszédszünetben, a jó végszóra ugorjak rá, szólaljak meg. Elkövettem én bizony az összes bohóchibát meg még annál is többet – és közel sem azért, mert reménytelenül tehetségtelen lennék bohóc-voltomban.

De azért csak a fészkes fenébe az egészből egy árva, egy megveszekedett szót sem értő kritikusokkal! Akik maguk körül vaksin tapogatózva nem látták, amit én meg nem voltam képes nem látni: hogy a jeleneten ki más, mint a fején persze diadémmal ékes, de odalent, alul sajnos a nagyérdemű publikum számára – már aki egyáltalán látta – kínosan cipő nélküli Évike önkény-uralkodott. Én pedig ezért szép szabályosan meglakoltam; a kezdetek kezdetétől persze hogy a számomra kreált, egyedül elfogadható asszociációs kapcsolással finnyás ízlésű szememet képtelen voltam levenni a cipő nélküli róla, hiszen persze hogy szerettem volna tüneményes lábát mint holmi vergődő kis madarat végtelenül óvatosan kézbe venni, melengetni, babusgatni meg csókolgatni – ezért aztán szakadatlanul vagy elkéstem, vagy, ami eredményében ugyanaz, mindig a kelleténél előbb léptem be. Mert ott, a megvalósuló darab kellős közepén feledkeztem meg én – uram-istenem, pont én, hallod, Milán bácsi, te, a remek-szomorkás bohócregényeddel – arról, amit az előbb idéztem a *Hamlet*ből. Én, aki töled

tanultam Shakespeare-ért rajongani, hogyan tehettem ezt? Egyszer, egyetlenegyszer voltam a nagynak megjátszható darabban a színpadon – és én mindent végletesen összekutyultam. Mert hiába készültem egész életemmel erre, hiába tudtam akár álmomból is felrázva a szerepemet, megigézett szememet többé egyszerűen nem tudtam levenni Évike persze hogy behelyettesítendően csupasz, szemérmetlenül pucér és éppen így, pontosan így és ezért – az egész meg az ahelyett behelyettesítendő részletek! – imádni való lábáról!

Az ezenközben futó mutatványsorozathoz azonban sokkal, de sokkal többről is van szó. A porondon elkövetett, nevetésre csiklandozó hibák persze hogy erősítették, felnagyították a vereségérzetet, márpedig ez elől – legalábbis most, de úgy érzem, soha többé – egyszerűen nincsen kitérés! Hiszen nem csak a specifikus cirkuszi esetről, hanem általában bajazzói életérzésemről van szó. Márpedig ebben a balfácánkodást követően kiérdemelt, alaposan megszolgált vereség, vagy akár az attól független is, nem egyszerűen része a bohózatnak – ez a vereség nem más, mint a játék, az élet leglényege. Na és ha ez egyszer már így van, adva van – mint ahogy adva is van –, akkor a tragikus életérzés mélységesen mély átélése helyett még igazabban mi mást lehetne tenni, mint megpróbálni kihozni a legjobbat, bohócszerepemben-e vagy sem, saját magamból? Hiszen, mint azt Kierkegaard mondotta, az ember nagyon is időbeli célja és Isten öröklétképi célja közt végtelen a minőségi különbség. Remélve, hogy emberi perspektívából ezt jól teszem, nosza termeljük ki a csapnivaló bohócszínésztől kitelő legjobbat.

Még akkor is, ha én soha többé nem tudom elfelejteni: nincs a világon annál gyötrőbb, szívet hasogatóbb mérlegelés sem, mint utólag, *post festa* latolgatni: **mit tettem**, ahhoz képest, hogy **mit tehettem volna!** Vagy hogy **mit kellett volna tennem!** (*Parasztbecsület.* „Santuzza: Hol voltál? Turridu: Hol lettem volna? Hol kellett lennem? Santuzza: Nem, nem igaz, letértél az útról, tudom!”) Nem, köszönöm alássan, nekem még mindig nem kell megbocsátás, nem kell újabb meg újabb alkalom a színpadon az ismétlésre, és főleg, szavamra mondom, egyáltalán nem kell többé semmiért az egyébként sem megérdemelt elismerés – de mindennek ellenére sem szabad többé a múlt miatt sanyargatnom magamat!

Már csak azért sem, mert eljött az ideje: végre föl kell ismerni a Nagy Dramaturgot és egyben a darab főrendezőjét, a mi sorsunk Istenét, ugyanazt, aki nemrég kihozott bennünket az irdatlanul nagy pocsolyán át – és ha már ezt tette, hát persze hogy megint csak réges-régi produkcióját megismételve, száraz lábbal – a Fáraó országából, méghozzá pont ide, ebbe az alaposan módosított, ravaszul kifundált Kánaánba, ebbe a hatalmas nagy, új világba, ide, amely, mondjon bármit is a szemtelen hízelgés – vagy egyre inkább ennek a fogvicsorgató ellentéte –, mégiscsak az igazi akció színtere, hogy csinálhassunk valamit, akármit, bármit magunkból. Tehessük ezt még protekcióval is, nem teljes negyven évi sivatagi bolyongás után. Nem csodákat művelni, nem nagy tetteket végrehajtani, nem hegyeket elhordani a zseb-kendőmnék a négy sarkában, de ilyesmire már különben sem lenne idő. Mi maradna tehát? Nem is vitás: amíg csak lehet, amíg képes vagyok rá, tenni a magam dolgát. Tenni azt, amit tenni kell. És jól. Jobban. Ahogy csak tudom. Valahol persze hogy Évikének is köze van ehhez, mezítláb vagy magassarkú, cügos cipőben, még akkor is, ha soha többé nem tudok róla semmit. És nem érzem a lába bőrét. Vagy éppenséggel akkor is, ha történetesen tudnék róla valamit, ami egyáltalán nem lenne, egy cseppet sem lenne a tetszésemre – hiszen azért őrá, ennyit nagy-keservesen megtanultunk, ilyen értelemben is mindig lehet számítani. Lévén ő nemcsak minden jó kiindulópontja, de – mondtam már, hogy perfekcionista – minden jónak az elrontója is. Igaz, újrakezdője is, meg újraelrontója is. De azért valami csak nem változik: mégpedig az, hogy engem ide most az is magával hozott, amit október 25-én, a rémület napján, vele legalábbis fizikailag együtt éltem át, majd őt is érezve akkor és ott kezdtem el végiggondolni.

A sors úgy hozta – én akartam, hogy így hozza –, hogy meglegyen a cirkuszra szabott méretű darabban az én saját csapatom. Az a csapat, amelynek a tagjai adottak, már azokon kívül, akiket a mindenkori szükségletnek megfelelően majdnem mind én választottam ki. Ha tetszik: a tartalékokkal együtt. A legfontosabb tehát: történjen bármi, megkísérelni jónak lenni az enyéimhez, jónak lenni a csapatomhoz. Aki azt hiszi, hogy ez könnyű, pofonegyszerű, az néz talán a szemével, de azt már nem hiszem, hogy látna is valamit. A többi? Ha csinálhatom a dolgomat úgy, ahogyan azt elvárom magamtól, akkor a többi már nem az én dolgom.

* * *

Mégis most, hogy beszámolómat régi-új adalékokkal tettem naprakésszé, veszem észre, hogy már hónapok óta kujtorgok egy nagyon is idevágó gondolat körül; ennek a gondolatnak alighanem a második tízéves évforduló kellett legyen a közvetlen kiváltója. Már egy ideje úgy nevezem ezt magamban, hogy a ‘kifordított Kurosza’, annak ellenére, hogy ez nyilván úgy hangzik, mintha az olimpián a férfi tornában, pontosabban a gyűrűn bemutatandó triplaszaltós-kétsavarós leugrás hivatalos elnevezése lenne. Én azonban közel sem az egykori remek japán tornászok kései tanítványa lennék, hanem a nagy japán filmrendezőé, Kuroszaé, igazi nevén Ryunosuke Akutagawaé, aki gyönyörűségeen valósította meg egyedülálló módszerét. A *Rashomon*-módszert. Azt, hogy mondjuk három szereplővel, az ő sorsfordító részvételel történik valami rettenet, és ő azt elmondhatja, mi több, láttatja is előbb az egyik, aztán a másik, végül a harmadik, mellesleg nem mindennapi módon halott alak szemszögéből. Egy történet három arcát, a három, lényegbevágóan különböző verziót. Nem is elmondhatja, hanem végigéli, és velünk, a nézőkkel is végigélteti. Megrázóan, roppant ember- és drámaismerettel, zseniálisan. Egy sztorit látsz vagy hármat? És melyik az ‘igazi’? Nem kurosza-i kérdés: van egyáltalán ‘igazi’? Történik pedig mindez úgy, hogy az eredmény tökéletesen egyedi; ha valamihez távolról hasonlítani lehetne, akkor az alighanem a shakespeare-i ambivalencia lenne. A legkevésbé sem véletlen, hogy a japán környezetbe átültetett Macbeth-filmjével Kurosza szerintem minden filmrendezőnél közelebb került a Bárd művészetéhez.

Mint ahogy az sem véletlen, hogy Kurosza volt honnan merítenie. Még akkor is, ha sosem hallott Sir Walter Raleigh-ről. Meg az Erzsébet-kori nagy brit hajós-kalandor-katonafőlfedező-udvaronc történetéről, aki egyszer, már a Stuart-restauráció börtönének az ablakából figyelt fel egy utcai tumultusra, amit nyomban az események lezajlása után három szemtanú három, egymástól gyökeresen eltérő módon jelentett – ő maga viszont meg volt győződve mindegyikétől elütő változata korrektségéről, hiszen ő, a világ talán leggyakorlottabb megfigyelője, mégiscsak a saját két, sokat látott szemével rögzítette a történeteket! Na és Kurosza nyilván ismerte a mindig újat kereső Robert Browning *The Ring and the Book* (A gyűrű és a könyv) című művét, amelynek újszerű technikája joggal lenne tekinthető módszere előfutárának.

Namármost az én házi használatra ‘kifordított Kurosza’ nem a főszereplőket, helyesebben nem az ezek révén az egymásétól megdöbbenően eltérő egyéni látószögeket meg persze a történetek hogyanjait változtatná, hanem egy másik kardinális tényezőt – **az időt**. Ugyanaz az eseménysorozat – legyen bár maga a történet a nagy drámákhoz képest csupán csak maceszvékonyságú – akkor, amikor a valóságban történik, vagy legalábbis amikor a valóság még friss, azután jó pár, mondjuk tíz évvel később, a változó és előbb-utóbb sok mindent változtató idő szűrőjén át. Hogy azután ez ismétlődjön meg újra meg újra húsz, harminc év múltán is. És a mindig változó ugyanaz ugyanannak a megfigyelőnek-részvevőnek a leírásában. Hiszen nekem ma már szent meggyőződése: az emlékezet trükköket játszik velünk, a pillanatok elszíntelenednek, átalakulnak, elvesznek; ami viszont az idővel mindegyre élénkebbé válik – az az **interpretáció!** Vajon igazam van-e? Vajon nem eleve kudarcra ítélt amatőrkedés-e, hogy én a szabályokat, a regényírásnak a hosszú évtizedei-évszázadai során kidolgo-

zott-kialakult, minden egyes szabályát szorgalmasan felrúgva, folyvást interpretálok? Mi marad akkor, amit az olvasóra lehetne bízni?

Elbizakodottságomban azt hiszem, sok marad meg, igen sok. És nem hinném, hogy nagyot tévednék. Nem, félreértés ne essék, a legkevésbé sem általában, hanem ebben a speciális esetben. Hiszen a Bárd is azt mondja: „*Speech, speech, but act. Act speech!*”

Ez lenne tehát az, ami a fejemben motoszkál – de hát a bizonyítás a legkevésbé sem csakis rajtam múlik, hiszen a változó idő változó látószögű megírásán kívül és sok minden más mellett az alapkövetelmény ehhez az ember lelkét újra meg újra megérintő hosszú élet. Vagy-avagy, annak híján, a hosszú életre ráállított fantázia változtató világa. Bárhogy is legyen, én már zseni ifjúkoromban, ki tudja miért, de rendíthetetlen biztonsággal voltam meggyőződve arról, hogy kevesebbet aligha, de többet semmiképpen sem, 32 évet élve fejezem be földi pályafutásomat. Legalábbis ehhez képest mára már ugyancsak túlteljesítettem. Nem, mi sem áll tőlem távolabb, mint hogy ragaszkodjak hozzá, de ha Isten mégis megadná nekem a lehetőséget, megírom talán a visszapillantást is, meg a pillantást a visszapillantásra is. (Lám, milyen mélyek a magyar gyökerek, még akkor is, ha most Széchenyi körül a *Blick* és a *Rückblick* adja szövegemhez a német szavakat!)

Addig is – már természetesen ha lesz ‘addig’ – a viszontlátásra. Ne feledjétek: *Sursum corda!* Emeljétek föl szíveteket! Van miért – és van hová.

1986

Lám csak, tekervényes életszakaszok teljesítése után elérkeztünk egy újabb évtizedbe, annak is a hatodik évéhez, egy újabb június 27-éhez. Ezúttal immár a harmincadikhoz – *azóta*. A mi időszámításunk kezdete óta. 1986-ot írunk; ezek szerint akkor én most 60 éves kell legyek.

1956 matematikailag is jelzi eddigi életem szabályosan két részre osztását. ‘56 ott áll kirendelt helyén, a középén, mint egy villámcsapás-beégette, monumentális felkiáltójel. A kezdetektől addig, és onnan, attól... attól idáig, majd azután ki tudja hová... „*nel mezzo del cammin di nostra vita...*” – mondhattam volna a mai napok lehetőségét megérezve, valahol ‘56 táján. Itt viszont, a változatosság kedvéért, dantei képek most, a bizonytalan karakterét gyorsan veszítő világban nem merülnek fel, csupán a múlton ködlenek át kényszerű némaságukban. A pokolbeliségek hajdan oly markánsan meghúzott kontúrai mintha kezdenének mind elmaszatoltabbaknak tűnni.

Elérkeztünk oda, amikor a mai fiatalok ezt, ‘56-ot és mindent, ami abba torkollott, meg ami vélhetően abból még kinő, már – már? – nem igazán értik; mint ahogy saját magukat, úgy persze ‘56-ot sem képesek elhelyezni valamiféle kontinuumba, akár a magyar történelemnek, akár a kommunizmus végső hanyatlásának a folyamatába; számukra mindez amúgy összevontan olyan... na, szóval ha nem is haszontalan időtöltés, de maga a régmúlt, nagyjából-egészében az Árpád-ház kihalása utáni, zavaros és főleg senkit sem érdeklő katyvasz, nevetséges évszámok meg mit-sem-mondó nevek – rakják meghatározhatatlan helyére fölényeskedőnek szánt, de azért csak ostobácskára sikeredett ajkbiggyesztéssel, a tárgyi ismeretek dicsőített hiánya meg a gondolkodási készség apálya miatt magabiztos, valamiért még sértetten is pöffeszkedő közönnyel. Igen, az az amorf történelem kusza egy ügy, ha másért nem, hát azért, mert ahány ember, annyiféleképpen beszél róla – amint azt annak idején Pali barátom mondotta volt. Akkorra meg már történhetett volna bárhol és bármikor, mert nincsen neki íze-búze. „Mentem, lopakodtam előre a golyózáporban, igyekezve beolvadni a házfalakba...” „A robbanások körös-körül most már átalakultak *basso continuó*vá.” „Becsapódás becsapódás után, golyósistergés, füttyülés, ra-ta-ta-ta. Égszakadás, földindulás...” „Aztán a katonák, a tankok mint fehér füstből kivágott, valószerűtlen sziluettek rajzolódtak ki a szemünk előtt, oda, ahol az előbb még nem volt semmi...”

Mit is tudhatnának az öregek csöndjéből megérteni a gyerekek? Hát még ha egy egész országban szinte senki sem akarna amúgy igazában arra gondolni, hogy honnan is jött, a múltból vajon mihez is kapcsolódik, egyáltalán miért volt mindez; hát még ha a tollát gyilkos fegyverként forgató, felbérelt és ilyenként mocskos kezek át is írják a feleselni, visszavágni persze hogy képtelen nemrég-múltak legelsősorban ezt a fejezetét, meg a rákövetkezőket, a nagy hallgatásokét (hiszen a történelmet állítólag a győztesek írják, legalábbis addig, amíg Magyarhonban ki nem derül: lám csak, a régi recept szerint újra vesztesekké váltak mára már ők is); ‘nem mese az, gyermek’, intheti fiát az atya, amikor azt a történelmet manapság, főleg ha senki, aki értene hozzá, nem meri, aki meg maga nem érti, az aztán pontosan olyanként is fogja tanítani, vagyishogy nem tanítani, csak óvatosan körülnyalni – egyik mondja eztet-aztat, másik mondja aztat-eztet, à la Karinthy –, mert az ember a bőrét **ezért** aztán igazán nem viszi a vásárra; na és tessék mondani, ezt persze hogy ne érezné meg a gyerek, aki vajon kitől, mit és főleg miért tanulna? Hiszen az ilyen gyanús konzisztenciájú tudásnak az értéke mára már tökéletesen devalválódott. Mert azért ha kellenének mégis azok az évszámok, a szereplő- meg a helynevek, megtalálhatók azok pillanatok alatt nemcsak a lexikonban, de idestova már a komputerben is. Minek fölöslegesen adatokkal tömködni tele annak a szegény kis gyereknek azt a buksi fejét, amikor az ember megnyomhatja azt a gombot a masinán... És ha itt-ott akadna mégis néhány, aki hajlandó lenne tanulni, akkor is: kinek állna össze a szubjektív mesékből, a fel nem ismert, ezért aztán megcáfolhatatlan ferdítéseken esetleg átvergődve

magát az ókorban, vagyis hát a születése előtt történeteknek bármiféle realitása – nemhogy kapcsolata, de élő kapcsolata a mához? Hiszen mihez is kezdhette mindezzel? Álmodozásba, valami jobbról? „Normális ember ilyesmivel, ha nem muszáj, nem foglalkozik” – a rendszer sugalmazására alighanem ezt tette mottójává a végtelenen üres kor kiürült embere. Az állítólag vesztes ‘56 után az állítólag diadalmas, vagy ha az nem, de állítólag konszolidált Kádár-korszak embere.

Közben azonban a 70 éves roncsnak, a kommunizmusnak a vég felé tántorgását megigézve szemlélő kevés számú kevés szavúak, a jószeműek közül is egynéhányan még némileg korán, meglepően korán, mindent gyorsan és alighanem szeleburdian megelőzendőn, mintha máris hajlamosak lennének elnézőbbek lenni a még el sem takarított romhalmaz meg százszorosan is meghamisított történelmének iszonyú bűnei, jelenének sikerrel elleplezett szálmasságai iránt. Mások meg újdonsült megértéseiket megengedhetetlen módon a múltra vetítve vissza kérdezik minduntalan: hát **ettől** a satnya vicctől, ettől a meredek abszurdumtól kellett oly hosszú, béna évtizedeken át borzongva rettegni? A még ideológiai szupercsomaggal is ellátott, hamisítatlan tegnapi dzsingiszkánok, a koponyahegyek szocreál építői lám nem csalás, nem ámítás, a régi javíthatatlanok még az új nemzedék TV-megrontotta szemének a legkevésbé sem megrögzött tömeggyilkosoknak, hanem idétlenül csetlő-botló bohócoknak tűnnek. Már ha tűnnének bárminek is... Nyilván nem is kevés azoknak a száma, akik úgy vélik: alapjában véve talán, bár kétbalkezesen, de jószándékúaknak? Mintha teszem azt Athénban a hatalmat a hetérák vették volna át, hogy most éppen mi mást, mint kopulációs táblázatokkal megtűzdelt erkölcszámogató rendszabályokat bocsássonak ki.

Egyébként is: ki nem látta – mondják –, hogy az az agyaglábakon álló gólem magától össze fog omlani? (Ha már itt tartunk, akkor hogyan is lehetett lehetséges, hogy a világgal együtt legelsősorban persze ők maguk nem látták ennek akár csak a leghalványabb jeleit, még kevésbé persze az okait sem? A lehetőségéről pedig már egy árva szót sem ejtve. Hiszen nem látják azt ők még most sem.) És ha majd megvalósul, akkor sem fogják megérteni: miért történt így? Miért kellett így történnie? Nem csoda: az embereknek közel sem csakis arrafelé veszett el az a képességük, hogy történelmi perspektívában gondolkozzanak; ennek ellenére is ebben a legjobbak. Az ügy, úgy, ahogy van, reménytelen: nem értik, mi történt velük idejövet csakúgy, mint a folyamatban lévő nagy visszafordulásban sem. Hiszen – mondják erre a foszló szalmaszálakba is kétségbeesetten kapaszkodók – az ‘igazi’ szocializmust, annak a mégiscsak szép elveivel, képtelenek voltak megvalósítani, sőt azt komolyan meg sem kísérelték! Igenám, de ha ez így lenne, akkor vajon miért támogatták és támogatják még ma is a tántorgó félhalottnak torzszülött metamorfózisokban túlélését, és teszik azt fenntartások nélkül? Vajon nem lenne-e érdemes elgondolkodni azon: ha a probléma nem tartalmazza magában az igazságnak, de még csak a valószínűségnek sem az elemeit, akkor az – nem probléma; ha a logika nem más, mint illúzió, akkor abból nem lehet semmiféle következtetést sem levonni.

Mi pedig, eszelős idők mohos tanúi, az egykor ritkaságszámba menő koestleri, orwelli, aaroni, furet-i filippikák, sőt saját szenvedélyes vádbeszédeink mondói meg a hallgatók közül a sosem felejtők nagyon is jól tudják-tudjuk, hogy a legkevésbé sem volt, sőt még ma sem olyan elkerülhetetlenül természetes, előre elrendeltetett az az omlás, még kevésbé, de még mennyire sokkal kevésbé annak a **mikorja** és a hogyanja – meg hogy annak most még nem kellene **magától** bekövetkeznie. Hiszen ha úgy lenne, akkor megtörténhetett volna az bármikor az előző hetven év folyamán! Akár százszor is! De nem, tisztelt uraim, nem ám teszem azt például a mi ‘56-unk – tetszik érteni, a **mi vesztes ‘56-unk**, majd Prága, Gdansk, Afganisztán nélkül! Na és a túl messzire, Afrikába, Ázsiába, Dél-Amerikába kinyúló terjeszkedési törekvések nélkül – azok nélkül, amelyekben a gondosan gyártott haditervek szerint a szovjet legyek meghódították a légyfogót! De meg ám! Meg oly sok más nélkül, ami napról napra elviselhetetlenebb technológiai, gazdasági, politikai és pszichológiai, elsősorban összeroppantó

katonai nyomást gyakorol az erejüket messze meghaladó módon túlnyújtóztató ragadozókra, olyannyira, hogy annak a hatására talán kataklizmák nélkül következhet be végső pusztulása.

Amikor a Rádiónk (erre majd mindjárt rátérünk) New York-i irodájában ellátogató, nevetségesen fiatal, amolyan gyerekes, egyébként meglehetősen normálisnak és rokonszenvesnek tűnő észt történész éppen a napokban ennek, ahogy ő nevezte, a 'birodalom végső széthullásának' az idejét, legalábbis a balti államok esetében, nemcsak megjósolta, de arra, mint mondta, túlságosan is nagylelkűen **legfeljebb** három évet adott, sok évtizedes rutinnal rendelkező, ámde a rutinjukba begyepesedett kollégáim, elsősorban az oroszok közül sokan a fantazmagóriákat beszélőnek kijáró dallamos gúnykacajra fakadtak, és napokig mulattak rajta duplára felemelt vodkaadagjuk mellett – pedig lehet, sőt percről percre valószínűbb, hogy az ifjanc pontosan telibe trafálta? Mert legyen az két év, négy év vagy akár mennyi is, a történelem nem tesz lehetővé tetszés szerint váltogatható, felcserélhető befejezéseket.

Önmagában már ez is, persze a drasztikus változások elképzelhetetlensége mellett, az egyik legfőbb oka annak, hogy a széthullásnak az egyébként fantasztikus látványa bennem most sem ébreszt anakronisztikus dölyföt (csakis a sokáig nem gyakorolt kéj-üzésnek a tüzelő ágyékot szinte szétvető, bár jócskán módosított változatát). Nem engedik meg a kései luxust, az először megkóstolt bukás-ízék finnyás érzékelését az én saját vernisszázsaimon örökké gomolygó állapotokból föltűnő, szépiaborítású ködképeim sem. Mármost egészében, hiszen a nem is oly régen, vagy tíz-húsz évvel ezelőtt azokba az áthatolhatatlanul sűrű kigőzölgésekbe rejtett, de még ilyenként is lenyűgöző részletek közül nem egy mintha kezdene valamelyest tisztulni. A nagy kérdésekre adott eddigi válaszok közül jó egynéhányat a maga sokáig tapogatózó, de aztán egyszer csak mindent látszólag egyetlen csapással eldöntő módján kiküszöbölt maga az élet.

Így például ma már, mint mondtam, az én számomra mindennél világosabb: egy nemigen szokványos, de azért ugyancsak lehetséges megközelítéssel a mi századunkat lényegében egyetlen eszme uralta – hiába gyűlölték a sztálinisták a pszichoanalízist –, alátámasztva a freudi pszichológia és a marxista szocializmus csaknem kortársi ideáinak a kettős oszlopával. Amelyeknek a centrumában – bár attól tartok, hogy hiába, de mégis nagyon szépen kérem, ne tessék ezt félreérteni – ott áll márványból kifaragottnak dicsőítetten a gondolat, hogy az egyén nem tartozik igazi felelősséggel azért, ami, meg azért sem, amit tesz, ami lesz belőle. Mert Freud meg társai és egyes követői számára arra az időre, amikorra végre elérjük azt a kort, amelyben eszközeink birtokában legalábbis elvileg urai lehetnénk saját életünknek, addigra sajnos már túl későre jár, hiszen a legkorábbi életévek időnek előtte megjelöltek bennünket plasztikai műtétekkel sem eltüntethető sebhelyeikkel. A szocialisták számára viszont a rajtunk kívül álló erő, a minket körülvevő, felölölő és ilymódon meghatározó társadalom oktatási-nevelési, politikai és gazdasági struktúrái uralkodnak létünkön, és manipulálnak, a siker esélyével sem kecsegtető ellenállási lehetőséget is megtagadva tőlünk; egyedül azután, csupaszon, mint a hüvelykujjam, már eleve gyengék, védtelenek vagyunk végső megghiúsultságunkban.

Az emberi tapasztalatnak e két, egymást cseppet sem szükségszerűen magához ölelő koncepciója tesz végül is bennünket sebezhető, tehetetlen egyedekké, akik csakis arra várnak, hogy gondot viseljenek rájuk. Most már nem is Isten meg az ő ügyében ügyködők tegyék ezt, hanem az új vallás: az állam. Meg az előbb említett módon manipulált társadalom. Hiszen az anyapótló társadalom gondoskodása nélkül számunkra többé nincsen már remény.

Íme tehát, igaz, a végtelenségig leegyszerűsítve, és legalábbis az én szemszögemből, nem is valamelyest, de tovább folyt a frontok tisztázódása, annak ellenére is, hogy *terra incognita* még mindig várja fölfedezőjét. Talán már nem sokáig...

A múlt ajzása

Nekem is, mint más aktív szexuális életet élő embernek a pályafutásában sok kínos, ostoba kapcsolat, pocsék szex, ízetlen csók, fizikai kudarc is volt, már persze a masszív érdeklenségek megnyilvánulásai mellett. Nem, egyáltalán nem olyasfajta probléma, mint ami John Warnernek lett az osztályrésze. A virginai szenátor, a volt haditengerészeti miniszter ugyanis jónéhány évvel ezelőtt a nagy színésznőnek, Liz Taylornak a hetedik férje lett, illetve lámpalázasan készült az lenni. Az akkor forgalomban lévő évődés szerint a nem éppen tejfölösképzű Warner tudta, mi az, amit új minőségében kell majd produkálnia, éppen hogy csak abban nem volt a legkevésbé sem biztos, hogy hogyan kellene neki azt **érdekessé** is tennie?

Tetszik tudni, azt szeretném valahogy elárulni és ezzel nyomban a köz kincsévé avatni: a lényegét illetően némileg hasonló, joggal neheztelhető, meredek helyzetek ellenére is az én felnőtt-létem nagy része igencsak más volt, már annyiban, hogy végül is varázserejű mozzanatokból összerakott, 'felhangoló' montázssá állt össze. Anélkül, hogy múltam egészével kívánnék itt azonosulni – azt a biztonság kedvéért inkább mellőzzük –, megváltogattam és újraválogattam, hogy ki kerül most majd ide annak a mit tagadjuk, több mint kétes múltnak a bugyrából. De csak annyiban, amennyiben az ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne. Mert bizony a válogatott tagjai, sőt még a tartalékok is állhatatos népek. És ha egyikük-másikuk egyszer karmai közé kerített, megkísérlelhetném akár gyökerestől irtani alatta a fát, lerázni akkor sem tudnám az ágakról. Sőt, minél többet rázom, rázom... Jó, rendben van, maradjon csak ott. Mit bánom én, maradjanak még azok az alkalmi találkozások is, amelyek átmenetileg megfosztanak ugyan minket a magánytól, teszik viszont ezt anélkül, hogy egyben társasággal is ellátnának bennünket.

Mielőtt belevágnánk, először is tisztázzunk valamit, méghozzá nem kisebb témáról, mint magáról a vágyról. Igen, az önmagát újra és újra kitermelő vágyról, az ünneplendőről. Ami a legkevésbé sem érdektelen kiapadhatatlansága miatt sem, hiszen készen kötődik ehhez vagy ahhoz, ha tetszik a vivőanyaghoz, mint amibe a gyógyszer hatóanyagát is burkolják – hű de hozzám méltatlanul csúnya leszólása ez a női nemnek! –, viszont be is indít nyomban egy remélhetőleg kellemetesnek ítélt folyamatot. Ugyanakkor a vágy nem nélkülözi az értéket abban sem, hogy segítségével mindjárt a startnál izolálni lehessen a kiválasztandó példányt sok milliónyi potenciális férfitársától, na meg attól, hogy idomul-e vagy sem azoknak az uralkodó, az enyémtől elütő sztenderdjéhez. Na és ha mindez nem lenne elég: a vágy eljuttatja a maga szerepét abban is, hogy ilyen-olyan mértékben rekonstruálja a közeledést, a mozgást afelé a szellemi-lelki masina felé, amely egy bizonyos kor után mindinkább hajlamossá válik a megállapodásra. Vagy inkább megüledésre. Hiszen az álmok nem megvalósíthatóak, nem is reprodukálhatóak; olyannyira nem azok, hogy magukat az álmokat sem igen lennének képesek kiformálni, ha maga a vágy valamilyen formában nem működne közre, már a folyamat legelejétől kezdve, annak a beindításában is.

Ezekután talán egy lépéssel tovább is mehetünk. Mégis, mindennek ellenére is a férfiak többségében – de közel sem minden nőben – életre keltésre várva benne él és tehetségéhez méltó szerepköre betöltésére vágyakozik egy olyan szerető, aki magában hordozza, majd remélhetően célpontjába is juttatja a vágyat; akit riasztanak, majd kivezényelnek rejtett képességeik bedobására nem is olyan ritkán a mások számára talán a legjelentéktelenebbnek tűnő, kis dolgok is: egy arc felvillanása – szokatlan szögből; egy szempillantás alatt elillanó, soha nem is sejtett testtartás; egy talán már azelőtt is látott fejnek a bájos hajlása, a megható íve. Hirtelen és a maga teljességében látni meg valakit-valamit. Teszem azt, egy pár gyönyörű női mellet, azokat is a fürdőkádban ott előtted, az új szeretőn, amint gyengéd teltségükben

enyhén lebegve kacsintanak ki csak szemeddel asszisztáló, azt se tudod, hirtelenjében mit is mondó vagy tenni akaró terád a kéjelgő test mozgásához idomultan hullámozó vízből. Igen, tudjuk jól, hogy ezek titokzatos, ha nem éppen mágikus jelek. Ami pedig magukat a nőket illeti: ők általában – talán ma már nem? – tapasztalataim szerint kevésbé serényen a morál-idea fenntartásán ügyködő lények, mint ahogy, ha már itt tartunk, nem mondhatnám, hogy a minimálisan kötelezőnél észrevehetőbben tartózkodóak lennének. Olyannyira, hogy még a széles körű gyakorlattal rendelkező férfiak is el-elképednek, történetesen egy olyan ‘mit is lehetne tenni’ jellegzetességgel megáldott délutánon, az erényesség jeleinek a csaknem teljes hiányától, nem is akárkiktől jövet, de a magukat a tiszteletreméltóságot megtestesítő hölgyek részéről. Mellesleg ami azokat az esős délutánokat illeti: a húszas évek nagy francia-néger sztárja, Mistinguette, egyedülálló előadói adottságain kívül ezzel a mondásával lopta be magát szívembe: ‘egy ilyen délután csakis kétféle dolgot lehet csinálni, márpedig én kártyázni sajnos nem szeretek’.

De azért persze ez sem olyan egyszerű. Sok mindent alighanem meg nem engedhető redukálással mondhatnánk, hogy – csakis a szóban forgó szempont szerint disztingválva – két különböző nőfajttal hozhat össze bennünket a sors a szerelmi aktus lebonyolódása folyamán. Az egyik olyan önfeledt féktelenséggel adja át magát a teljes embert igénylő tevékenységnek, hogy ezenközben a saját teste úgy is, mint valami különálló elem, még csak eszébe se jut. Aztán vannak olyanok is, akik kisebb vagy nagyobb mértékben elfogódottak, feszélyezettek; szó se róla, elmélyülten és sokoldalúan elfoglaltak, de azért minduntalan szeretnék magukat legalább egy kicsit és legalább valahol betakarni. Ha máskor nem, az átmeneti szünetekben. Mondjuk a lábuk kisujját, ha másra már nem futja. Vagy inkább némi hajlamot mutatnak ennek homlokegyenest az ellenkezőjére. Most is emlékszem egy lányra Anatole France egyik régen olvasott írásában, aki körömszakadtáig ragaszkodott ahhoz, hogy harisnyáját az aktus előtt levethesse. Hogy miért? Mert ha magán hagyta volna, akkor úgy érezte volna magát, mint egy prostituált, akinek ilyesmire nincs ideje, mert ő futószalagon produkál. Na és ami még szebb: maga France nemcsak megértette, de egyet is értett vele. (Hogy változnak a dolgok? Ma egy vakítóan meztelen testen a zokni, a harisnya szolgáltathatja a férfi számára – nem valamiféle fétisként – a végső beperdüléshez vezető úton az utolsó lökés.) Persze a két alapfajtan kívül van még sok-sok tiszta vagy kevert példánya oly sok másfajta nőnek.

Nemigen ismerek viszont olyan hímnemű emberi lényt, akinek férfi voltából fakadó, újra meg újra átérzett reminiscenciái ne szolgáltak volna ilyen vagy olyan, de mégiscsak gyönyörforrássul. Hogy a tárgyra térjünk: az én esetemben az emlékezés futószalagján ott állnak szemem előtt az arról előttem majd lelépők folyamatos jelenében a cseppet sem sápadó ‘árnyak’; nem árnyak ám, hanem technicolorban ragyogó, holografikusan robusztus, kicsattanóan hűs-vér lányok, asszonyok, mindegyik a maga igazi, a maga egyszeri, felülmúlhatatlan pillanatában, most már örökre remeknek megmaradó jelenetében, ha lehet, még életteljesebben, még kíváncsibban, nekem adott, külön rám szabott specialitásában, az idők, azaz az időm végezetéig a vérembe oltódva. Az én nőim: saját kedvteléséből az én jólétem kiteljesítésével elfoglalt kölcsönös segítő egyesület, a rock-klubba tömörült, bezsongott fruskák, magukkal hozva idősebb nővéreiket is; na de azért nem kell félni, hiszen a nemes célra kiválasztott tagjaival képviselteti magát a nagy viadalokat ugyan már megvívott, de azért igazából csak mára beérett veteránok szövetsége is.

Miért is ne gondolhatnám ezt én így, magamra szabottan? Hogy mit csináltak – vagy ha tetszik, műveltek – ők máskor? Nem volt szokásuk, így aztán nem is fogják az orromra kötni. Máshová sem. Egyébként is: mi közöm lehet nekem ahhoz? Már persze azon felül, hogy közel sem mindegyiknek sikerült mindig átlépni az alig látható vonalat a hivalkodó meg a valóban vonzó jelenség között. Nem kerültek be oda a sem saját magukkal, még kevésbé a velem mit kezdeni nem tudó, csak éppen hogy valamiért feledhetetlen, talán még most is

megmosolyogtató képi emléket hagyó, valahogy örökre újoncnak megmaradó, kiképezhetetlen boci-kezdők. Mint az az égővörös hajú, hófehér és azon enyhén szeplős bőrű, ha elengedte magát, odaadóan olvadó, de kötelességszerűen azon nyomban visszakozó, Rubens, nem, inkább Renoir-módra dunderodó Panni, aki semmit sem kívánt annyira, mint újra meg újra, főleg a bacchanáliák után, megint csak szűz lenni – lehet, hogy sosem volt az? –, és ha csak egy módja volt – rendszerint talált is rá módot –, ezt a szerepet több-kevesebb hitelt érdemlően nyomban el is játszotta –, ezúttal ahogy akkor éppen, általam a részletek iránti aprólékos, szeretetteljes gondnal beállítva az ágy szélén térdepelt úgy, hogy ott valahol messze elől, a történendőkben különösebb szerepet nem játszó fejét jaj-de-nagyon-szégyenlősen a párnákba fúrta, de közben cseppet sem lebecsülendő érdeklődést, igazi vonzalmat kiváltó, impozáns méretű és lenyűgöző formájú hátsó része kéréssemre, sőt rimázkodásomra elképesztően szemérmetlenül ott szárnyalt fennen, ámuló szemeim elé tárva, azokba beleszuggérálva a vakító fehérség kettéosztott falai körül kihívóan vagy mégis inkább jámboran, mint holmi báránnyelűket, a kigöndörödő, ha nem lettek volna olyan észveszejtően gyönyörűek, talán még nevetségesen vörös pamacsokat, mialatt e díjnyertes mutatóm mégiscsak rábeszélhető, állítólag anyaszült meztelenségében végtelenül szégyenkező tulajdonosa alig hallhatóan nyöszörgött: „Ne... ne...” Meglehet ezeket a hangokat ellenállása jeleinek szánhatta, éppen csak hogy ezt a legkevésbé sem gondolta komolyan. Egyetlen pillanatig sem. Éppen ellenkezőleg, visszafoghatatlanul reszketett, úgy várta, úgy nem győzte kivárni. Igaz, azt nemigen tudta, hogy mit, de éppen azért várta annál is inkább. Testi meg intellektuális kíváncsisága kivételesen egy irányba hatott. Hogy akkor valamiféle tiltakozást jelzően miért nyöszörgött mégis? Hát persze hogy azért, mert tartotta magát a kötelezőként elképzelt játékszabályokhoz. Hiszen nem lett volna megjátszott maga, ha azt és úgy mondhatta volna, amit gondol, ezt hallottam volna: ‘Na mi lesz? Mire vársz még, te mamlasz?!’

Visszont ez bizony már minden, csak nem az én dolgom. (Akkor az enyém volt, de még mennyire! Ott, a sokadik szűzavatáson.) Végül is nem vagyok én a saját hárememnek az eunuchja! De nem is kell rendet tartanom. Mert valahogy mindig azok kerülnek újra meg újra a rivaldafénybe, férfoznak be erőszakkal, fufanggal, mit bánom én, olcsó trükkökkel álmaimba, rendhagyó nappali elrévüléseimbe, különösen nekik oly sokkal tartozó szerveim önkényes riasztásába, akik iránti csodálatom lelkes, elsodrón tette, sőt ugrásra kész ‘Remek’-jére nem következett be a lehervadó és lehervasztó mellékmondatocska: ‘Csak sajnos...’ Vagyis hogy azt szeretném valahogy kifejezni, hogy lehetőségeimhez mérten én nem vettem ki a hálómat túl szélesre.

(Itt lelkesen felvázoltam vagy tíz remek élményt előéletemből, maradéktalanul egyénit, fantáziadúsat, utánozhatatlant. Aztán csak elképedve-értetlenül újra- meg újraolvasva, nem értettem, de tudtam: nem, bármily magukkal ragadóak, észveszejtőek is legyenek ezek az emlékek, végső fokon egyikük sem hagyott bennem – csakúgy, mint gondolom, a partnerben sem – valóban maradandó, repetázásra kényszerítő nyomokat. ‘Maradjanak a kis kedvesek csak meg önmaguknak’ – döntöttem, hogy aztán hódolattal adjak helyet annak a kettőnek, aki meghatározóan befolyásolta életemet, értsd: szerelmi ízlésem kialakításához a cövekek leverését, illetve a tökéletesen meghatározhatatlannak a mindörökre meghatározását.)

* * *

Mindenek előtt volt az eredet. A kezdet. Igen, ott látom magamat, mind a tizenegy-tizenkét évem ‘terhével’ a vállaimon. A bérház udvarára néző, a konyhából egykor átalakított gyerekszoba ablaka tárva-nyitva, és mivel a földszinten van, egyenesen nézhetek rá minden kilátások legmegvetettejébre, a velem szemben, az összeszűkülő udvar másik oldalán, a pékség kidudorodó hátsó falára, annak aljában a szemétyűjtő helyre, az öblös, valaha talán zöld ládával.

Jön a házmester szűkszavú, kevés mosolyú felesége, proporcionált és úgy dallamos testével, bokorugró szoknyájában. Mai fejfel húszonhét-húszonnyolc évesre becsülném. Hajol előre, nekem háttal, hogy elrendezze magával hozott rakományát a ládában. A háta, az bizony pillanatról pillanatra lejjebb kerül, ott elől, így aztán azt, ami most velem szembenéz, igen, engem fixíroz, már aligha nevezhetném a hátának. Na és ahogy az mozog, csusszan, ágas-kodik, domborul, bedől, tömörségében kiteljesedik! Hogy lehet, hogy az valahogy másképp, semmihez sem hasonlítható módon, kertelés nélkül kínálkozik fel, mintha csak annak saját, felfoghatatlan, de a torkot megragadó, elszorító szabályai lennének? Vagy vannak is? Meg valamiféle külön élete? Alatta a kifaragott oszlop-lábszár most már a masszív comb felső tájáig csupaszodik le. Nemigen kapok levegőt. Csak azt tudom, hogy cudar félelmetességében is elbűvölő fegyver. Mert ha valahogy oda közéjük kerülnek, alighanem halálra tudna szorítani velük. Igaz, csakis azután, hogy magába forgatott volna. Biztos, hogy bánnám? Ugyan már! Hiszen sima az a comb, mint... nem tudom, én még olyan simát aligha érezhettem, és ez valamiért fölfoghatatlanul fontos, mert érzem, az egész testem bizsereg, az úgy van megcsinálva, hogy önmagától tudja, miért olyan roppant fontos ez a ruganyos, hűvös simaság. Nem vagyok jól, van valami azon a márvány-combon, ami úgy, ahogy vagyok, tökéletesen kifordít magamból. Talán nem szabadna őt, a szemérmetlenül kitérültezőt néznem? Innenfelől nézni? És mi lesz, ha még ennél is lejjebb hajol? Mi lesz az ágas oszloppal? Ne, csak azt ne! Jóságos egek, mit csinál ilyen sokáig, miért nem megy már el? Na, most végre fölegyenesedik, mintha nyújtózkodna is egyet, a bokorugró a térd mögötti vágásig, abban a három-négy meg-megszakadó vonalig hullik vissza úgy, hogy közben meghullámszik azért még a fenekén is. Én meg csak szédülök a szédült nyári szoknyával együtt. Azzal, ami most már nem takar semmit, de semmit. A combokat meg járulékait azon át is látom... Csak a fejem, a fejemmel történt valami, nem tudom, mi...

Uram istenem, hát most meg nem megfordul és mindössze vagy hat-hét lépés távolságból a habozás legkisebb nyoma nélkül, az arcát az állánál fogva egy árnyalattal oldalt fordítva, nyílegyenesen, kérdően, ha nem éppen faggatón néz bele – az én szemembe! Honnan tudta, nem értem, honnan tudta, hogy én ott vagyok? Hogy én egyáltalán létezek? Pedig tudta! Hátnak is van szeme? Vagy talán én úgy néztem, úgy tudnék nézni, hogy azt ők megérik? Vajon hol, melyik részükben érzik meg? És hogy? Jó az nekik? Nézi, nézi a szemembe, mintha keresne benne valamit, mintha gondolkodna, kicsit össze is csücsöríti a száját. Éppen csak hogy a mutatoujját nem teszi oda. Egyáltalán nem kérdően néz rám, nem is mosolyogva, de nem is haragszik, azt biztosan tudom, sőt... Ha megfeszülök, se értem, mit néz rajtam. Talán lát valami szokatlant? Mit? Mond valamit a szemével, de mit? Nem értem. Az is lehet, hogy nekem talán még valahogy, fogalmam sincs, hogy hogy, de válaszolni is kéne? Ó, csak azt nem! Hiszen mozdulni, nyelni, lélegezni se merek. Azt sem értem, hogy merek egyáltalán visszanézni. De hát csak nem fogok elfordulni? Olyan nincs; történjen velem akármi, én... én végül is nem csinállok mást, csak visszanézek. Na végre, végre. Most lassan, még mindig töprengve fordul, lebben újra a bűvölő szoknya is, ahogy megy elfelé. Csak két lépést tesz, aztán még egyszer, de most már sebesen fordul vissza! Mint aki rajtakapott; mint aki végre megértette, mi az, amin töprengett?

Alighanem, mert többé már nem feszes, hanem elengedetten derék, telt, tömör teste a magas, büszke mellekkel most nagyon is elernyed; mint régi ismerős – nem, nem ismerős, ez valahogy más –, barátságos mosollyal, új szemekkel, megértően, cinkosan, úgy néz rám, mintha ősrégi haverok lennénk, mintha lenne valamilyen közös, csakis ránk, az égvilágon senki másra nem tartozó titkunk. Nemcsak most, de hosszú időre szóló? Az egyébként kicsit keménynek, nem is tudom, talán éppen álarcnak tűnő arc, az ő szokott arca is most más: gyengéd, végtelenül gyengéd, nem is gondoltam volna, hogy ilyen is tud lenni, de azért azt hiszem, valahogy fékevesztett is; elomlik rajta a bőkezű nagylelkűség úgy, hogy azért a szégyentelen hetykeség is kikandikál belőle. Úgy érzem magam, mint egy kísérleti nyúl, vagy inkább mint

valaki, aki rossz fát tett a tűzre, és ezért nagyon, de nagyon meg fogják büntetni. Nem baj, nemigen bánom. Igaz, még ha akarnám, akkor sem tudnám végiggondolni. Mert most már fejest ugrok, aztán csak fürdök, lubickolok a nézésében, hiszen az dúskál minden földi jóban, igen, ő érti, persze hogy érti, hogy én még nem ismerhetem azokat, de az most nem baj, a teljes bizonyossággal nekem, senki másnak, mint a csakis nekem szánt ígéretével. Ha legalább tudnám: egyszer, valamikor azoknak az ágas oszlopoknak ott lehetek majd a közvetlen közelében? Úgy, a háta mögött? Jaj, csak egyetlenegyszer! Hozzáérhetek a számmal, csak egy kicsit, ahhoz, bele abba a térd mögötti vágásba? Mind a kettőbe? Milyen lehet az íze? Biztos, hogy egy icipicit, csak éppen hogy, de sós. És egyszer megtudom, ugye meg fogom tudni, miért nézett rám olyan mindent értően, pedig én, attól tartok, nem értettem az égvilágon semmit? Lehet, hogy simogatott a szemével? Azért azzal, mert közelebb nem jöhetett? Hűha, mi lett volna, ha odajöhetett volna hozzám! De hogy is tehette volna, hiszen itt nem én vagy ő, egyedül, meghitt kettesben csináltuk, a szabadtéren, azt, amit nem szabad! Amit egyikünknek sem szabad! Pedig halálbiztos vagyok benne, hogy nem úgy simogatott a szemével, mint egy gyereket – nem, nem úgy nézett rám. Rám, azt hiszem – ugyan már, mit hiszem, biztosabban tudom, mint bármit, hogy rám így még soha senki nem nézett! Lehet, hogy azt akarja: emlékezzek rá, ha majd egyszer, később olyat látok, tapasztalok, érzékelek, nem, nemcsak a szememmel, de úgy mindenestől, mint amilyen ő? Mint amilyen ő most, csakis az én számomra? Hogy őt lássam, de úgy, még véletlenül sem félreérthető egyértelműségével, ahogyan most láttam? A képzelet játékát a márványcombos képzelettel, rajtuk a két kipárnázott, hívogató, biztosan valahogyan másképpen kemény domborulattal magával helyettesíteni be? Vajon mit szólna, ha ösztöneimnek engedve azokba beleharapnék, jó, csak egy kicsit, bár éppen azért egy cseppet sem vagyok biztos... Igénybe venni a fantáziát, hogy elragadtatottságával pótolja, mit tudom én, mondjuk az érzélem vagy az igazi, a felnőtt képzelet nyilvánvaló hiányát? Mert hát legyen bármi is a neve annak, amit én most érzek, hogy magamba ittam, már hogy ne emlékeznék? És hirtelen, nem is értem, honnan jött, de felködlik bennem: ezekre a pillanatokra meg valami másra, ami ezekhez tartozik, de amiről nekem a leghalványabb fogalmam sincs, bizony emlékezni fog **ő maga is!** Eljátszik velem majd talán gondolatban? Amit én, azzal, hogy pusztán csak vagyok, adtam volna neki? Én – neki? Ajándékot? Talán éppen ezt láttam, amikor valamiféle fékevesztettséget véltem megcsillanni a szemén? Abban a szemben nincsen már a meglepetésnek a legkisebb nyoma sem. Lehet, hogy azt gondolja: Nem bánom, sőt, tudod mit, örülök, hogy láttad, amit rajtam láttál, ezért most gyorsan, igaz, már csak utólag, de előre- meg visszamenőlegesen is neked szánom. Tessék, a tiéd. És erre, majd ha a jövőben rám gondol, mindig olyan szélesen el fog mosolyodni, mint teszi azt most is? Talán akkor majd azt is szeretné tudni, hogy mi van velem? Hogy emlékszem-e még rá?

És most, annyi idő után, hogy valóban újra látom, ahogy szememet lépésről lépésre vezérelve nekem háttal előrehajol, fogom végre föl: mire emlékezhet most ő, és micsoda pazar, ízlést formáló, úgy két kézzel megmarkolandó és többé el nem engedendő látomás-útravalót adott nekem, látott el engem arra a hosszú útra? Még ma is, ha csak eszembe jut, beleremegek – és ott belül, ahol a gyomrom szokott lenni, velem reszket az is. Mindig csupán a leginkább megfelelő alkalomra vár, hogy a meghatározó emlék visszajöjjön a jelenbe és átvegye előre megígért funkcióit – csak éppen hogy ezentúl már folytatása, remekbe szabott végkifejlete, robbanása meg robbantása is van magának a mindenek legígéretesebb kezdeteinek. Hiszen ő egy újra meg újra felidézhető, biztos támaszkodó pontot nyújtott a csapongó képzeletnek...

Na és mihez kötődött még a masszív alsótestnek a jövőt meghatározó élménye? Említettem, hogy a 'gyerekszobát' egy egykori konyhából alakították át gyerekszobává – hiszen a szomszédban, csak itt a fal másik oldalán, a vendéglőnek megvolt a maga nagy konyhája –, leszerelve belőle még a fali vízcsapot is – nyilván apámnak, az egykori vízvezetékyszerelőnek a munkája –, de azért valahogy csak otthagyni a vezetékek falból kilépésének a nyomait. Ha

nem tévedek, az éppen most elmeséltek után kezdődhetek meg azok a sztereotip álmaim, amelyeket az egykori konyha-jelleg alaposan befolyásolhatott. Azt álmodtam ugyanis – talán hónapokig, de az is lehet, hogy időnként visszatérően évekig –, hogy a vízcsap önálló életre kel, a *Zauberlehrling* teszi vele azt, hogy eredeti rendeltetésének megfelelően kezdi magából kifolyatni, még hozzá vastag sugárban, és mert csap már nincsen, tehát eleve elzárhatatlanul a vizet. Ez a víz azután lassan, de biztosan feltölti a szobát, eléri az ágyam szélét, és ahogy azon túl, még annál is följebb emelkedik, viszi magával az ágyat meg abban engem is. Fölfelé. Lassan, majd egyre gyorsuló tempóban haladunk a mennyezet fele. Aztán amikor végre, végre a szoba legtetejére érkezünk, puff!!! – az egész víztömeg, mintha ott sem lett volna, úgy tűnik el a semmibe, az ágy meg zuhan, a semmibe, a helyére, és ahogy odacsapódik, én az egész testemet összerázó sokkal riadok, térek magamhoz. Teljes mértékben meg vagyok győződve arról, hogy a lassan kezdődő, majd mindegyre felgyorsulóbban emelkedő mozgás, a robbanásszerű befejezés tipikus koitusz-álmot kellett jelentsen. Hogy éppen abban a szobában, amelynek az egyetlen ablaka a szemben lévő szemétkerakodó helyre néz, ki-mi ihlethette ezt az álmot? Jó kérdés, ugye? Na vajon ki? Hát persze hogy maga a nő a tökéletes, a befogadó, a magába zuhantató combokkal; igen, és ma már azt is tudom, azok akkor még elképzelni sem mert, mert számomra akkor még fellelhetetlen, de valahogy csak éreztem, az általa igenis nekem ígért folytatásuknak, a beteljesülés magába szippantó helyére koncentrálok, nagyon is magabiztos, a bennem életre keltett nagy-nagy vágyra készségesen felelő, a legnemesebb, mert a mindennél természetesebb, a primér gesztus nyújtásának az öröme ráébresztett úrnő, a minden titkok legcsodálatosabbjának az adakozó úrnője. Aki életében egyetlenegyszer találkozott valakinek az egész lényével ránéző, rácsodálkozó kiválasztottságával, amelyre egyes-egyedül ő, csakis ő válaszolhatott. Oly messzire kivetített akarat, hogy még ma is, igaz, ritkán, de visszatér az álom – és felébredve ki más lenne nyomban ott, mint ő, amint előrehajolva tevékenykedik, és aztán már várja, hogy teste burkából kiszabadításának a nagy aktusát élhesse meg.

* * *

Hogy ki van még ott? Hát nem sok, csak – igen, egy festmény; nem, nem akar ez tréfa lenni, valóban egy festmény, egy Gainsborough. Alig több, mint kétszáz éves. Amit még csak nem is eredetiben a helyén, a falon, csupán egy albumban, reprodukcióban láttam, és aztán néztem meg néztem, már nem is tudom, talán a budapesti Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből, még Pesten. Igaz, valami hozzá hasonlót, távoli rokont véltem felfedezni Madridban a Pradóban is. Kék, halvány, oldódóan kékes volt ott minden – fél profilban hozott mellképe egy hihetetlenül törekeny, egy törekenyen kifinomult és mégis, fölfoghatatlanul, ha mégoly lehelet gyengén, de úgy is a letompítottságával, a visszafogottságával, az elmosódó vonalak rafinált-kihívó kombinációjával hús-vér angol arisztokrata nőnek. Minden megszokottól eltérő nőnek. Az arcát jó esetben is csak sejteni lehetett – de erre én, úgy emlékszem, jóval később jöttem csak rá, mint hogy megláttam és ott helyben beleszerettem. Na meg ebből arra is, hogy a romantikus idill inkább csak részleges, nagyrészt hiányos ismereteken alapulhat az életben, az irodalomban és lám, még a festészetben is! Hiszen most is vajon nem éppen a mindent, maradéktalanul mindent tisztánlátásnak a lenyűgöző hiánya teszi lehetővé, hogy azt tegyük az alig látottnak, de mégis töviről hegyire ismertnek vagy inkább annak hittnek a helyébe, amit csak lelkünk autoritativ képzelőereje rakat velünk oda? Az archetípus – abból is a legsajátabbat! Márpedig egy ilyen belülről kifelé és ugyanakkor kívülről befelé vetített képpel vajh milyen élőnél is élőbb élőlény lenne képes a siker bármilyen reményében versenyre kelni? A kék nő áttetsző, lazán odavetett, művészi rendezetlenségében is gondosan elrendezett muszlinfátyolba burkolva csak még ravaszabban hozza ki a kornak meg a környezetnek nagyon is *comme-il-faut* félmeztelenségét, és abban sejtelmesen, nem, nem is láthatóan, csak hatyú nyaka alatt reszketve érzékelhetően kicsiny és úgy tökéletes melleit. Első megközelítésre még a szexualitás teljes hiányával mint különös ismertetőjellel zavarva

meg a csakis esztétikai gyönyörélményben részesülő, ettől is azon nyomban felkavart nézőt. Amelyekre – mármint kebleire – a kék nő csakis azért nem beképzelten büszke – pedig teljes joggal lehetne az –, mert azok mindennél természetesebben vannak ott – vajon mi mást lenne lehetséges a legvadabb fantáziával is elképzelni a helyükbe? Már úgy értem olyasmit, amitől a kék nő, a kép és vele együtt az egész fennálló világrend ne változna azon nyomban saját magának az ellenkezőjére? Mert vannak dolgok, amelyek kizárólag azért vannak valahol, mert az számukra az egyetlen lehetséges tartózkodási hely. (Hát nekem már csak így kell élnem, tudva és újra meg újra figyelmeztetődve rá, hogy Évike milyen elemi dolgokat nem értett meg a világ természetéből!)

Semmi, na, mindössze csak egy festmény a hihetetlenül sok közül, amelyet soha nem tudnék elfeledni, ami mindig itt van, felidézhető, csupán vagy három méterre a szememtől. Az éppen-hogy csak nem filigrán, nem súlytalan, nem is teljesen látott, bármennyire is konvencionálisan angol és arisztokrata, mégis azt feledtető módon is titokzatos nőt, aki, félreértés ne essék, nem is hozzám szól, sőt semmilyen jelét sem adja annak, hogy az emberiséggel együtt az én fejem felett is ne nézne el valahová a saját kivetített távolába. Nem, kérem tisztelettel, én, a számára magától értetődően életidegen, kételyekkel is terhelt, mégis pimasz önbizalommal felszerelt kalandor suttyomban emeltem ki őt tőlem sokszorosán eltiltó korából, vágtam ki keretéből, göngyöltem fel, hoztam haza, oroztam el magamnak, mások számára többé már nem láthatóan, házi használatra, mert úgy tűnik, egyedül én fogtam föl leglényegét: a rám vagy bárki másra sem, csakis magába befelé néző és látó, önmagában teljes, zárt kék nőt, aki elkísért mindössze vagy harminc éven át. De sokfelé jártunk, és én mindig – jó, nem bánom, igen gyakran –, más látványokon túl is csak őt néztem, behunytt szemmel is őt láttam. Neve is van, én ugyanis jó ideje következetesen Lady Constance Lattymore-nak nevezem. Ha asztronómus lennék, kétségkívül egy csillagképet is elneveznék róla.

Ma már a lady, megőrizve időtlen nemességét, kezes báránnyá lett: kimondom a nevét, és ő rögtön, de magába zárkózottságát megtartva meg is jelenik félmeztelen kékségében. Aztán együtt ütjük agyon az időt. Mert hiszen a vágy vonzóbbnak tűnik, ha bizalommal hajthatom nyugovóra fejemet sejtett formájú, ha úgy akarom, akkor ma már arra várni is megtanult keblei közé úgy, hogy azokat számmal éppen hogy csak érintem, megfontoltan és főleg finnyásan ízlelgetem, babusgatom, töltöm lassan-lassan föl elektromossággal, teljes valójában fogva fel, hogy ilyesmi igenis létezhet, mi több, létezik, de még mennyire létezik rajtunk kívül egy másfajta, mit tudom én, talán az igazi realitás, amely az ő teljes elképedésére a maga elragadó, fél, inkább csak negyed mosollyal jutalmazó módján idomul hozzám, vagyis hogy én hozzá, mert érte, neki mekkora utat kellett megtennie, hogy hozzám érkezzem, végtelen türelemmel vártam és várok továbbra is – tessék szíves lenni elhinni nekem, csak úgy, a szavamra, hogy bőségesen megéri –, még akkor is, ha nekem a realizálás, a teljes, a maradéktalant akár csak megközelítő kisajátítás, a *nihil obstat imprimatur*, az elvétel lehetősége az oly igen megszokott, mert begyakorolt formák közt nem adódhatott meg. Hiszen az nem adódott meg Gainsboroughnak sem, talán éppen ez a feje fölött elnézés, ez a teljes kívülállás adta meg neki a képességet ahhoz, hogy Lady Constance-ot, csak ő tudja, hogyan, de mégis a létezővel egyidejűleg egyszerre egy másik világba is helyezze. Persze hogy nem adódhatott meg nekem sem. Csak ehelyett, talán éppen a más eszközökkel kifejezhetetlen festői érzékenységtől vezettetve, több mint felsejlik bennem a szerelemnek egy nem idevaló dimenziója. És boldogságos örömmel tölt el láthatni egy olyan életlehetőség visszaverődését, amelybe igenis megkísérrelhetjük magunkat belecsempészni, és úgy legalább egy időre oltani a valahogy más-képp, más módon elragadó, bár valamire rezonáló, ismerős, de persze hogy nem ismert, a közérthetőség kedvéért most az egyszer a maga valóságában vágnak nevezett érzetkapcsolás meg-megrezzenő, pislákoló lángját. Meg a törékeny finomságnak kijáró, végletekig lecsendesített, végtelen gyengédséget. Az ős-gyengédséget. A lehetséges szépségideálok szurrogátuma előtti, feltétel nélküli kapitulációm.

Lady Constance ma már persze máskor is jelen szokott lenni. Hiszen immár hosszú évek óta meséltem neki magamról, amikor csak kettesben voltunk, és én éppen nem róla kérdeztem, amire – amikor még ilyesmikkel próbálkoztam – ő egyébként sohasem válaszolt; én azonban, valahonnan egy másik égtájról, érdekelttem, még akkor is, ha érezte és melleleg szememre is hányta meséimben a nagy kihagyásokat meg a bakugrásokat. De hát mit tehettem volna; csak nem hozom őt zavarba olyan drabális dolgokkal, amelyek ízei fanyalogtatóan idegenek, sőt taszítóak lehetnek? Ha és amikor pedig szerettem, végtelenül óvatosan, de azért az idő múltával mindinkább határozottan, ő a maga diszkrét, tartott módján egyre inkább részt vett abban is, mert nem csak készségesen engedte, hogy megtörténjen, de – mondom én, inkorrekt kifejezéssel élve – segített nekem. Körülbelül olyan erővel, mint egy távoli sóhaj, de mégis felfoghatóan osztva meg velem percepcióit. Nem lenne túlzás azt állítani, hogy olyankor bizony szeretkeztünk. (Ezt persze csak a fentebb részletezett áttételek felhasználásával szabad megkísérelni értelmezni.) Méghozzá úgy, hogy rábeszélte: tegyem ezt az ő régi felétől kapott, így tehát másodkézből jövő és játszi könnyedséggel megfeythető információk alapján. Tiltakoztam és mondtam neki: *Varietas delectat*. A változatosság gyönyörteljes. Sokáig tartott, de végül csak megértette. Először folyton azt ismételte: ő egyetlenegy, ő nem több, de nem is kevesebb, mint saját maga. És ha ez számomra a tökély, méghozzá úgy, hogy ő az egység a sokrétűségben, azt ma már készségesen elfogadja. Igaz, később, hosszú vallomások végighallgatása után végre elhitte nekem: ő ugyan egy, viszont ezer alakban jelenhet meg, méghozzá – és ezért milliószor bocsánatot kérek – képes ezt tenni igenis az én szavakban kétségtelenül megfogalmazhatatlan igényeimre válaszolva. És ha ez már így kell legyen, miért is ne tenné jó szívvvel? Igen, ma már ezt teszi – sok lehetséges arca közül mindig egy másikat, egy másinak a lehetőségét nyújtja felém, de azért így is, éppen csak hogy másképp, ismerősen, meghitten és gyönyörteljesen ugyanaz – és mintha előköstölöm lenne, egy bizonyos, nem éppen átvitt értelemben már ki is próbált. Mindkettőnk számára meglepő eredménnyel. Nem hagyott semmiféle kétséget; a maga visszafogottan kedves, méltányoló, befelé mosolygó módján elismerését fejezte ki. Sőt, eleve még az ismétlés lehetőségét sem kívánta volna kizárni. Hangsúlyozva ugyan, hogy ő bennem nem keres *varietast*, hogy engem ő konstánsnak tekint, mégis majdnem olyan elszántan tette ezt, mintha a lehetetlent is megkísérelve próbált volna meg egész arcával fordulni felém. Hiába jutott el ilyen lefegyverzően közel ahhoz, hogy saját lényét adja fel, mindkettőnk végtelen szerencséjére ez nem sikerült, hiszen ez nemcsak az adott realitásokkal, de a műfajunkkal is ellenkezett volna. Amint azt mondtam: nagyon kikupálódott az én kék barátném mellett – én meg ömellette. Az az érzésem, hogy alig várja: hozzá hasonlóan én is a súlytalanság állapotába kerüljek.

* * *

Nincs itt most idő a további megilletődöttségre Lady Constance-szal meg a légies szerelemmel, hiszen a begyűjtésnél a dolog természetéből kifolyóan mégiscsak a vaskosabb, a nyersen és minden mást letaroló módon közvetlenül a célra törő érzékeké volt ugyebár a meghatározó szó. Micsoda vállalkozás lenne ennek a megfellebbezhetetlennek a nevében újra komponálni ezúttal csakis a vad meg a még vadabb vagy a talán valamelyest szelídebb tivornyákat, az egyes hegyormokat, a csúcsoakat meg az azokhoz vezető, ziháltató-transzba kergető emelkedőket! Rekonstruálni, de a memóriatárból előhúзва éppenséggel nem a homokvárat újraépítő kisfiú módjára tenni azt. Igen, annak a kisfiúnak, aki maradjon csak a homokváránál, és várjon türelmesen a sorára... Lám, most, hogy a remény kihunyóban van, az öregedéssel mind megbékéltebben, csak néha lázadozóan elfoglalt fantázia sem nyúlik többé ki, messze előre, el akár a világ végére is, az ismeretlenhez, a váratlanhoz. Ahhoz, ami felé a tökéletesség pillanataiban is csak még eltökéltebben kellett csörtetni. És amiből egy-egy csodapéldánynak a váratlan manifesztálódása még most is, mindennek ellenére is úgy elszorítja a torkot, mintha egy villám csapott volna oda, bele a védtelenségem kellős közepébe. Szerencsére ez már ritkán fordul elő; szerencsére, mondom, mert azt, ahogyan pillanatok alatt mindent tökéle-

tesen összevissza kever, nemigen lehetne gyakrabban ép ésszel elviselni. Viszont még ezek a lélekgyötrő látomások is tanúsítják: az ember ahhoz soha nem elég öreg, hogy megszűnjön vágyakozni. A vágy nem alszik ki, a vágy csak átalakul. (Minden szövegbe becsúsztatnak oda nem tartozó, tolakodó mondatok. Sajnálom, ezt az idétlen korszellem teszi. Egyszer-egyszer, éppen ennek a szellemnek a kedvéért, ott is maradhatnak. A szerkesztő meg az olvasó megértő és szíves elnézését kérem.)

Az én esetemben mostanság, de az is lehet, hogy holnap már nem, a fantázia inkább a múltba fordul; a legintimebb leltárhoz tér vissza a már kellően értékelt, hálás biztonsággal, onnan veszi elő, magát jóelőre is a rutinos *roue*-hoz illő hangulatba ringatva, a most is robbanó-anyaggal töltöttet, a valaha legintenzívebben megéltet, a ha csak rövid időre is, de kizárólagosan birtokoltat és ilyenként tudottat, a magad módján ismertet, az azzá avatottat, és teszi a régi nagy étvágyra emlékeztetően reagáló tárgyává. Olyan ravasz módon vágja össze a kéjmontázst, a hol volt, hol nem voltban megélték szexcsodáit, úgy tiszteleg merev-hódolón a perc-telitalálatok felkent bajnoknői előtt, az adok-kapok szép, de szabályok nélkül megvívott párbajainak, lázas bajnokságainak a tűztajtékos pillanatai előtt, hogy szinte irigyli magamagát: hálátlan disznó, te, hát kinek van ilyen gazdag tárháza, ami valaha, egyszer falánkan kapkodtató, ott nyomban, frissiben habzsolva bekebelezendő valóság volt, azután később, az idő múlásával a meghitt gonddal titkosnak is megőrzött büszkeség kimeríthetetlen forrása lett. Hogy azután mára...

Mára marad a régi kedvesek talán legalább valamelyest szalonképesebb és persze az eredeti frissességénél jóval meghittebb újrafelfedezése, a nüanszok műértői újraértékelésének a kora, a meglepetést most aztán már főleg saját magától nem váró számára a megértően mosolygó idézése. Itt bizony örökre megállt az idő. Fény és árnyék itt mintha nem váltakozna, de egymásba olvadna. A széplányok itt tündökölnék és újra, mindig csak tündökölnék. A legkisebb hajlamot sem mutatják arra, hogy belefáradnának. Legfeljebb amúgy kényelmesen belehelyezik magukat a maguk régóta alkotott, kimunkáltan állandó tisztségeibe. Apró, csaknem észrevétlen jelekből híva fel a figyelmet – igen, mi másokra, mint éppen azokra a csodás apró jelekre. Íme, ezek itten az én szeretőim. Íme, ezek a képeik, a régi kedvesek persze hogy régi könyvek sárguló lapjai közt préselt virágokkal együtt őrzött, illataikkal átítatott képei. Mármint közülük azok, akiket ma is vállalom. Azóta, hogy örökre le vagyok horgonyozva, többé egyik sem válhat rémület, bár valamelyest rettegő, de azért mégis neki-gyürkőző hiányérzet tárgyává. Ma már egyik sem fáj, legfeljebb ha néha-néha valamicskét sajog. Már úgy értem, összhatásában. Ugyanakkor nem úgy vállalom őket, mint valami nyúvadt hedonista. Én lehetek sok minden meg annak az ellenkezője is, de hedonista, az aztán nem. Hiszen én minden egyes érzéki meg buja tapasztalatot, élményt, fantáziát a leggondosabb, csaknem tudományos vizsgálat tárgyává avattam; nekem közel sem csakis az érzékeimmel kellett az élvezeteket újra és újra végigélnem, de ösztöneimen túl intellektussal is létem részévé tennem. Azzá avatnom fel őket. Elég korán felismerve: a témának – gondolom a legkevésbé sem csakis az én számomra – eleve adott osztályrész az, hogy végtelen, mert kimeríthetetlen.

Hogy kik ezek, honnan jöttek és hová mennek? Hát ez meg vajon miért lenne fontos? Sok minden szeretne ez az írás lenni, csak nem szociológiai tanulmány. Függelékként táblázattal: Holló Tamás reprezentatív szeretőinek megoszlása osztályok, csoportok, politikai nézetek szerint? Talán fajok, nemzetiségek meg életkorok alcsoportjaira is lebontva? Ha csakis nagyon ritkán, de máskor nem tartozik a leglényegükhöz, akkor nemde bár nem is fontos, ugye? Hiszen a bölcs, de mégiscsak a saját korához tapadó Dr. Johnson is megmondta: Kedves Uram, ha a képzelőerőn múlna, egy férfi ugyanolyan boldogságra lelhetne egy szobalánynak a karjaiban, mint egy hercegnőében. Az én házimozim szereplői nagyrészt – bár nem

kivétel nélkül – névtelenek, kortalanok és rangtalanok, az ő körükben – az iróniák iróniája – már régen megvalósult, drága Dr. Johnson, az osztálynélküli társadalom.

Itt ugyebár, ebben a duhaj-csárdában, csak egyetlenegy kritérium létezik – azt pedig én, önkényesen én határozom meg, lévén hogy az belőlem is fakad. Illetve, mondhatnám a nemrég tanultak alapján: nem is én, hanem a sokoldalú beidegzések alapján az én szortírozó, majd roppant gonddal és csaknem eufóriásan újraválogató, az állampuccsal tölem a hatalmat átvevő hosszú távú memóriám. Köztük az a kép, amelyet az előrehajló házmesterné – az egyébként valójában nyilván átlagos méretekre szabott nő – lemeztelenített és úgy borzongtatóan átfoghatatlan, az idők folyamán már-már kolosszálisra növekedett, de még mindig, sőt most már örökre hűvösen sima, le- és fölsiklásra magát feledhetetlenül csak hívogató, magához vonzó, felkínáló combja, meg annak a boltos tetőzete hagyott rám... Az az érzésem, talán pontosan úgy, ahogyan azt a meghatározó, a jövő körvonalait megrajzoló formák akkor, igenis nem mástól, mint az én szemeimben látottaktól végtelenül büszkévé vált tulajdonosa akarta. Milyen kár, hogy nem tudhatja: mit mondok róla, még ma is. Hogy himnikusan zengem elorozhatatlan primátusát. De hiszen nyilván tudta is, azok óta a pillanatok óta mindig! Amióta csak a rejtvényt ott a szemem előtt megoldotta a maga számára. Hogy őt még olyan elveszejtően, csakis az ős-ösztönök legmélyéről feltörően és a saját elfogadó, sőt helyeslő válaszával megpecsételve, az idők végezetéig ki nem elégíthetően soha senki nem kívánta, mert nem is kívánhatta – és rajtam kívül soha senki nem is fogja! Mert igenis az általam oly igen értékelt tudás, az egykori rejtélyekkel közről érintkezés sokoldalú tapasztalatainak az akkumulációja mégiscsak valahogy elszűrkit, az az egyik legfőbb tendenciája, hogy mindent mindenhez hasonlónak tesz. A legkevésbé sem úgy, mint ahogy azt az a nagyhajú kisfiú érezte. Aki ugyan még semmit sem tudott, de máris határtalan elkötelezettségével felruházottan várt arra, hogy a benne gomolygó sejtek formákká, kitapintható, kézzel fogható formákká alakuljanak át. Lám-lám, életemben először hiszem, hogy egyszer régen nemcsak személyesen találkoztam egy boszorkánnyal, de azt aztán tettem úgy, hogy ő maga ezt a váratlan légyottot elképedten szemlélve végre is tudton tudva szemelt ki a varázslatával való megbabonázottságra is. És ezzel, amint azt már megbeszéltük, saját meglepetésére visszahatott minden vágyak célpontjára, vagyis csodás adottságain át saját magára is. Akinek az én bármennyire is palánta-létem adta meg az alkalmat meg az ürügyet ahhoz, hogy a ki tudja majd még hová vezető boszorkánypályára lépjen.

Viszont és az elmondottakkal éles ellentétben, tehát homlokegyenest másrészt: mindezek a nők temperamentumomnak, az idegeimbe rögződött képeknek, ha tetszik, a visszájára fordított vetítésnek a produktumai, tompulni valahogy csak nem hajlandó érzékenységemnek a negatívjai. Éppen ezért gondolom, miért is ne akadhatna valahol egy olyan író, aki szolgai hűséggel lejegyezhetné hőse életét, azon belül lepergethetné szerelmi kalandjainak az egymásutánját, ha tetszik, pontosan ugyanazon formák, külsőségek, mozdulatok, hatások, történések, érzelmek és érzékiségek nyújtásával, és ezáltal – itt a gyönyörű bukfenc – esetleg közel sem azt a benyomást kelthetné, hogy unos-untalan csak ismétli magát, hanem hogy ő az, aki valóban a tehetségéből, vagy ha nem onnan, hát legalábbis a sejtnevedveiből kisarjadó eredetit alkot, lévén a mesterséges meg a mesterkelt újdonság sosem olyannyira hatásos, mint az emphatikus és ezért talán magával ragadó **ismétlés**. (Valakinek egyszer már össze kéne hoznia egy ihletett értekezést az ismétlésről, úgy is, mint az esztétikai gyönyörkeltés talán legrafináltabb eszközéről. Nem, közel sem csakis igazi otthonában, a zenében. Bár másutt, de ott is a megfelelő témakörben, helyen és időben, és csakis a legmesszebbmenő, áhítatos tapintat alkalmazásával. Na meg a legmesszebbmenőig is terjedő határok végső pontjainak a szigorú kijelölésével.)

* * *

Ha tehát, mostanra már megválaszolatlan kérdésekkel siratva a múltat, imígyen levettük fáradt szemünket a látcső másik, túlsó oldaláról, a múltba nézően vágyakozó, javíthatatlan vén kamasznak az adott valóságból jócskán kizökkent idejébe, még egyben lévő, nem, még nem összetört kaleidoszkópjába, hadd érintsünk tapintatosan egy rázós témát, mielőtt komolyabban elszégyellném magam. Én ugyanis egyesek szerint ügybuzgó, bár sűrűn botladozó tanítványa lehetnék annak az úttörőcsoportnak, amelyet az amerikai irodalomban a Felajzott avagy Kanos Öregemberek gyülekezetének lehet és helyenként szokás is nevezni. Ez a hibrid társaság honnan máshonnan, mint az ötvenes évekből rajzott ki, abból a történelmi pacából, amelyet többnyire ők maguk is úgy jellemeztek, mint az Eisenhower-állóvíz-korszak, az atomlégő-pincék meg a hulahopp-karikák idősza. A vezéralakok, Philip Roth, John Updike vagy Harold Brodkey mintha rugóra járnának, pattantak ki az utolsó, mozdulatlanul is lehordott évtized szürke alapon szürke háttéréből. A csoport tagjainak közös ismertetőjele, hogy közel sem csak 'hőseik', de ők maguk is haj-de-nagyon kanos öregemberek, saját szexualitásukkal kéjesen vagy vergődve, néha még őrjöngve is megharcolók, közben csámcsogva disznólkodók már zsenge ifjúkorukban is, hacsak nem nyomban születésüktől vagy talán már az anyaméhtől fogva. Azóta az állandó jelleggel felajzott koravének ábrázolása, főleg a fentebb említettek epigonjainak a kezeiben, lényegében két alaptípusra redukálható: az egyikhez azok tartoznak, akik ugyancsak szeretnék vágyakozásuk netovábbjával, az immár többé nem odázhatóan leteperendő hölgyükkel eljutni az ágyba, a kanapéra vagy a kocsis hátsó ülésére, ha más nincs, hát akkor a homokba, a hóba vagy az erdei avarra. Nem ritka esetben még a várakozásra képtelenül beledöglönyözni a magát ráadásul nyíltan kérető férfikeservet a gondosan és sok vendég részére megterített, egyébként gyanútlan és virágvázás ebédlőasztalba meg azon a májpástétom-tálba is. Dáridó *pâté de gras* módra! Vagy-avagy az utóbbi 20-30 év filmjeinek receptjét követve igyekeznek nekiesni és éppen hogy csak kicsit megemelve mint egy szuperlepkét a falra rögzíteni, oda felszegezni, állva, csak úgy a kankirályokhoz ma aztán már sokszorosan méltatlan, komolytalan cicázás nélkül zutty bele neki, irgalmatlanul elintézni, megsuhintani, belepaszírozni abba a nyamvadt falba, a hétszentségit neki, odakenni oly igen készségesen ájuldozó, egyetlen érintésre legott féktelen lángra lobbanó, combjait mint pillangó a szárnyát kitérő pillanatnyi szerelmi tárgyukat. Ez azonban valahogy nem igazándiból sikerül nekik, valami apróság valahogy nem stimmel, soha nem stimmel, ezért tehát a szexéhes pofák fizikailag kielégületlenekké talán nem, de egyébként annál inkább szerencsétlenekké válnak. A másik típus is – mit tesz a véletlen vagy inkább a korszellem –, mintha lekopírozta volna, pontosan ugyanezt akarja, csak talán a falraakasztási akció lenne még fékevesztettebb, ihletettebb és ha lehet, akrobatikusabb: egy gyors emelő mozdulat fölfelé, egy, egyetlenegy, viszont a poklok kapuját is berobbantó kan-düh irányította döfés befelé; a falat helyettesítheti a bárban a sikamlós kiszolgálópult vagy a lám csak már előre is készségesen zötyögő-zötyögtető mosogatógépnek a hívogató teteje; adott esetben kiegészítheti egy elodázhatatlanul sürgőssé váló felláció – ha-ha, miért is ne egy búcsú-felláció – a zsúfolt vendéglő megterített asztala alatt. Fentebb említett, nyomorult társával szemben viszont neki igenis, így is pillanatnyilag kedvez a harci szerencse, tehát eléri, mi több, a menükártyán aligha szereplő előétel nyújtásával messze túlteljesíti nemtelen nemi céljait, a nő ájuldozik, a kezeléstől halálbiztosan tócsává olvad, ámde ennek ellenére – vagy, mit tesz újfent a sors, éppen ezért – így válik ő is furcsa módon – hát ez itt, ez lenne minden, **ez itten?** – kielégületlenné és ezért ugyancsak szerencsétlenné. Aki kiürülve, kétségbeesetten ül szemben a most éppen fölkenetlenül maradt, némileg rogyant küllemű, ámde részvétlenül érdektelen falrészlettel, amelynek rozsdavörös felülete megvetően, sőt fitymálva mered vissza rá. Közben kényszeresen Freud tanítására gondol a szerelemről, amely szerint az nem más, mint – alaptalan túlértékelés. Vagyis hogy ha szerelmed tárgyát olyannak látnád, mint amilyen az valóban, akkor nem lennél képes őt szeretni. (Ezt nevezik a dolgok klinikai szemrevételezésének?) Freud mindössze csak egy jelentéktelen kis apróságot felejtett el megmagyarázni,

vagyis azt, hogy milyen az én szerelmem, milyen egy nő – **valóban**? Bizony mondom néktek, semmiről sem tudjuk mi kevésbé, hogy milyen az – úgy igazában, valóban, mint egy nőről. (Legfeljebb egy másíkról, alkalmi társáról.) De tényleg: egy ilyen végtelenül komoly, precíz-ségre törekvő ember, a század nagy tudósa honnan kaparta elő és mégiscsak mi a csodát ért azalatt, hogy: ‘valóban’? Mi van, teszem azt, csak úgy hirtelenjében, az összetett személyiségekkel – az emberek többségével –, vagy akár csak azokkal, akik rossz – vagy néha jó – tapasztalataikból tanulva képesek így-úgy-valahogy, mit bánom én, legalább bizonyos szempontokból változni? És honnan lehet tudni, hogy amikor imádattal nézek rá a sok közül, akkor ő éppen nem a legvalóbban ‘valódi’? Az örök női? *Das ewige weibliche*? Vagy az már réges-régen passzé? Vajon nem függ-e mindez az én szememtől is, amúgy jó Heisenberg-módra? Na mindegy. Úgy is mondhatnám: ‘valóban’ mindegy...

Általában az utóbbi változatból, a mániákus szuper-aktívként ünnevelt és/majd annál reménytelenebbül összetörtről, az egykor diadalmaskodónak a meggyászolandó maradványairól, a győztes nyomorultról – vagy a nyomorult győztesről? –, a szuper-aktív, ámde holnapra mégis impotenssé lerobbantból sikerült időnként valakinek egy-egy olvasásra is érdemes alak sztoriját úgy-ahogy kipróbálni. Egyetlenegy vonás azonban még a végkifejlet után is közös megszállott mindahányukban: messzemenően, sőt vérig sebzetten és úgy felháborodottan, mindennek a nevében, ami számukra valaha is fontos volt, egész lelkükkel, életükkel nem értenek-értettek-érthetnek egyet Lord Chesterfield hírhedt provokáló mondásával, szerintük – és nem csak szerintük – végtelen ostoba és letagadhatatlanul angol módra summás ítéletével a szexnek mint olyannak egészében el- és megvetendő voltáról. Amelynek értelmében magányában, ahol senki nem is láthatta, a cseppet sem vigyorgó, sőt halálosan komoly, végletesen humortalan, kétségbeejtően hivatásos arisztokrata, gondolom nem a saját tapasztalataiból szűrve le – vagy ha igen, akkor azok eszméletlenül szegényes volta miatt annál inkább sajnálatra méltóan szögezte le ellentmondást nem tűrő magabiztossággal: Mit hőbörögnek annyit arról a csodálatos, varázslatos, semmihez sem hasonlítható szexről? Hiszen a kék – jó esetben is aligha tartósabb, mint egy röpke pillanat; a testhelyzet – bizarr módon nevetséges; na és a költségek – arcpirítóan szégyenteljesek!

A Kanos Öregek előtt persze hogy föl kellett merülni: a szexet tenni meg az irodalom egyik metaforájává bizony fortélyos, bőséges ravaszságot és taktikai érettséget igénylő harci feladat; olyasmiket követel meg, mint nem másutt, de éppen a kínosan fizikaiban, a lehető legfizikaiban lelni rá az anyagtól függetlennek, a szelleminek, mondjuk ki bátran, igenis a transzcendentálisnak a hordozó közegére. Brodkey az *Innocence*-ben vagy Norman Mailer a *Time of her Time*-ban (vajh miért is nem fordították le ezeket magyarra?) felfedeztek egy mini-műfajt, vagy lehet, hogy inkább ráhibáztak arra, aztán már úgyis benne lévén túlságosan is belejöttek? –, az orgazmus-irodalomra, amelyben a sztori és az, amit az hivatott leírni, egyként, párosultan gördül-pereg előre úgy, hogy az ájulás küszöbére taszított, majd az azon is átlendített nőt meg az immár nem is szekunderként, érdektelen megfigyelőként magával ragadott olvasót egyszerre viszi el egy agyonelemezve megmászott tetőpontra, amelyen azután a tűzijátékos robbanás egyidejűleg lesz *par excellence* irodalmi meg életből ellopottan szexbeli is. (Nem ajánlom e könyveket könyvtárból kivenni, még kevésbé széljegyzetekkel ellátni. Az onanizálás egyidejű egyéni vagy csoportos praktizálása nem irodalmi eredetű produktum, de annál inkább és teljes mértékben szükséges, hogy az olvasók igényétől vagy esztétikai megítélésétől függjön.)

Mindezek után gondolom aligha meglepő, ha a Kanos Öregek gátlástalanul szabadosan és vérlázítóan szókimondóan írtak, egyesek közülük ebből még sportot is űztek úgy, hogy az éppen elkövetett műhöz szervesen nem szükségszerűen kapcsolódó disznólkodásban, verbális fajtalanzkodásban éltek ki magukat. Mailernél ez a kezdetekben még csak valahogy így hangzott: Még, még, még, igen! Igen!!!!!!!!!!!! Még... úgy, úgy... Most egy kicsit feljebb... Meg kell

neki bocsátani, mert később verejtékes munkával sikerült az elfúló hörgésekbe na nem sokkal, de némileg azért több változatosságot belevinnie. Az idő múltával ezt vagy azt a nő mind gyakrabban és gyorsabban, na meg hangosabban és sürgetőbben variálta, de mindez a lényegét illetően alighanem így lerövidítve is nyújt valamilyen, talán nem is túlságosan hézagos elképzelést. Az erotika adagolása közben vélhetően tekintetbe vették kiéhezett olvasóik legalábbis nagy részének az ilyenfajta igényre kihegyezettségét is. Ez persze már a megírásakor is könnyen előre látható reakciónak volt tekinthető, a tömeg-pornográfia sebesen beköszöntő korában, méghozzá a legkevésbé sem csakis a közelmúlt általában önmegtartóztató önkifejezésére, de nagy általánosságban ennél jóval többre is. (Ami persze másrészt elképesztően kevesebb.) Mondjuk úgy egészében az itteni meg főleg az angliai 19. századra, alighanem a világtörténelem legszemérmesebb időszakára, amikor – a titokban persze sivalkodóan fajtalanzkodva disznólkodó, de a napfény vakításában ártatlanul szemlesütő normákhoz híven alkalmazkodva – viktoriánus recept szerint még a túlságosan hívogatónak ítélt asztal- vagy zongoralábakra is vastag kötött harisnyát húztak, persze bizonyos új jelenségekre tekintettel még véletlenül sem kéket –, hogy azok az emberből az állatot kihozó ízék ne álljanak ott csak úgy mezítelenül! Még akkor sem, amikor történetesen senki nem láthatja csábosságukat. Vagy mindezt másképp fejezve ki: *Tempora mutantur et nos mutamur in illis* – Változnak az idők, és azokban, azokkal együtt változunk mi magunk is.

Most aztán már régen elmúlt az ideje annak, amivel stílszerűen még a léhaságok kezdetének a kezdetén kellett volna fohászkodni: *Et ne nos inducas in tentationem*. És ne vigy minket a kísértésbe. Ezt a lélekmentő gyakorlatot éppen a kísértésben vergődés közepette elmulasztva pánikszerű gyorsasággal kell elhagyni e mind veszélyesebben fortyogó vizeket és visszatérni az én hosszabbnál is hosszabb távú regényírási tevékenységemmel végrehajtott, tántoríthatatlan szerelem-konzerváló szívóskodásomhoz. Ahhoz, amelyet immár $x+30$ éve végzek, méghozzá úgy, hogy fölöttébb impozánsan, sőt teljes szélességre tárt szárnyakkal, mint az áldozatukat hajkurászó, azokra lecsapni kész ragadozó madarak, lassú, köröző mozgással térjek vissza a tett, akarom mondani, az én történetem eredeti színhelyére, és mindig ugyanazt – ő nem, egyáltalán nem ugyanazt, mindig mást látok, vagyis hogy még pontosabban – és ez nekem nagyon, de nagyon fontos – mindig **mást látok abban, ami pedig nem változik**. Mármost hogy a múltban. Mármost továbbá azokban a részletekben, amelyek még oly igen változékony szerénységem számára is konstánsak. Vagy majdnem ugyanez, de éppen hogy csak némileg másképp kifejezve: a realitás maga, az persze hogy változik. Sőt, a realitás – maga a változás. *Tempora mutantur...* Emberi átalakulások, amelyeket a legkevésbé sem csak következetesség vagy jellemhibák, természeti vagy azzal felérő politikai katasztrófák, játékos, sőt bohókás hajlamú szellemek vagy az idő korróziós hatása idéz elő, de emberi szándék, akarat is és ezeknek az időleges, múló sebezhetősége. Sőt isteni cselekvési kényszer – vagy ha tetszik, a lélek szigorú belső logikájának az elkerülhetetlen kiteljesedése. Akár úgy, mint a kauzalitás érvényesülése. Átalakulások, amelyeket örökre rögződött, extrém alakjaikban ábrázolt, égis éré, már úgy értem, az égietek is igen aktív, mondhatnám mitikus voltuktól könnyedén megfosztott, nagyon is hétköznapi formáikban sokat és változatosan disznólkodó, szakadatlanul paráználkodó szereplőkként bevonó, őstípusokat teremtő *Metamorphoses*ében Ovidius.

Újra a Petőfi Körben

Visszatérek tehát meghatározott tevékenységemhez, ahhoz, amelyet a szokott periodicitással hol papíron (értsd: ma már csakis komputeren), hol csupán a sajnos ki-kihagyó, leblokkoló, de noszogatóra még mindig olykor nekirugaszkodó agyamban folytattam. Ezzel, bizony ezzel a tevékenységgel a felejtés folyamatának kétségkívül én magam álltam az útjába. Ezért azután aligha tekinthető csodának, hogy az írás időnkénti hiperintenzitásával feltöltve néha az éjszaka közepén villámcsapás-szerű világosságra riadtam, amely a napokban megtörtént esetben az immár harmincéves, de kívánságra felidézve változatlanul megjelenő, egyszer s mindenkorra megfestett, eddig azt hittem, minden részletében befejezett képet szórt be szűrt reflektorfényével, *chiaroscuró*nak még csak teret sem hagyva, de enélkül is elképesztő realitás-érzést keltve az ügybuzgó vagy a mi-lett-volna-ha-akkor fonalát szövögető évtizedek, na meg a sokezer kilométeres vándorút mind hosszabbnak tűnő távolságából.

Az éji látomáson ugyanott és most már mindörökre, pókhálóba font mozdulatlanságban kijelölt helyünkön ültünk a planéták közötti térben, vagyis a Petőfi Körben, mint akkor, június 27-én, mi, a hajdanvolt emberekről készített, megszólalásig élethűre sikeredett panoptikumi viaszfigurák. Csakhogy ezúttal, *mutatis mutandis*, most már nem a meghitt, intim kettesben, Évi meg én, körülöttünk az önmagában vaskosan érdektelen, csakis a számunkra, a páros cselekményhez háttérként szolgáló statisztériával. Amint azt már megbeszéltük, a csellengő operai kórusok idő- meg helykitöltő lézengésével, beintésre felhangzó kacajával, elszőrnyedésével, csivitelésével. Most viszont? Most előbukkantak a későbbiek fényében harmadrendű mellékszereplőkként fel nem fogható, a színpadi függöny elé nicsak milyen újonnan szerzett és máris kikent-kifent biztonsággal, öntudatosan kilépő és magukat végre, a mellőzöttség hosszú időszaka után az új közönség előtt és ünneplése hallatán derékban kecsesen előre-, illetve hátratett alsókarokkal szépen meghajló mellékszereplők is. Ezúttal láttam először tisztán, tudtam tévedhetetlenül az eddig jóságosan eltitkolat. A képnek a reneszánsztól kapott harmadik dimenzióján is túli, feltételezhető, tehát potenciálisan meglévő és ezért *ad absurdum* igenis reális maxi-mélységén kívül eső részeit. Ott kellett azok legyenek akkor is, csak akkor még a be nem idegzett, nem rájuk, hanem nagyon is másra kalibrált szem nem volt idegenszerűségük meglátásához szoktatva? Hiszen ugyebár... a változatosság kedvéért nézzük most újra, az ösztönös védekezéstől megszabadított, tehát végül is friss szemekkel azt az ösképet.

Amíg Évi azon a végtelen estén meg éjszakán át mint egy celebeszi gumihölgy derékban-nyakban magát kifordítva le se vette rólam bekebelező szemeit, az egész idő alatt ott ült mellette, közvetlenül mellette – nem, a legkevésbé sem egy véletlenül odasodródott, éppen odatottyant figura, de igenis – a saját, a hites, a törvényes férje! És Zoltán mellett persze hogy ott húzta meg magát látszólagos jelentéktelenségében a ritka rendeltetésű *ménage-à-trois* harmadik tagja – Vali, Évi anyja! (Ugye így, hogy mondom, mindjárt könnyebb is észrevenni őket? Még ebben a zsúfolt teremben is.) Az a két figura, aki mindaddig az emberfejek erdejétől takarva maradt, vagy, ami még ennél is egyszerűbb, ha láttam is valakit-valakiket, illetve valakiknek az érdektelen, rendszerint ellenszenves tarkóit (létezik valahol is egy rokonszenves tarkó – persze a sajátos igényeit kielégítendő KGB-s szemének a kivételével –, már úgy értem, a férfi-változatból?), vajon miért törődtem volna pont velük, hiszen a fejkáposztákkal dugig kirakott, sűrűn beültetett térben bármi ilyesmire semmiféle okom sem lett volna. Azért nem, mert akkor, a teremtés pillanataiban, még arról sem volt fogalmam sem, hogy Évi – férjnél van! Vagy férjnél volt! Vagy lehetett! Már miért is lett volna? Hiszen rajtunk kívül azon az éjen, az ártatlanság bámulatra méltó, végtelenül egyszerűre egyszerűsítő korában számomra más nem is létezett, nemhogy számított, hiszen valamiféle, ki tudja, mit

jelképező **más** már pusztá létevel is képes lehetett volna mindent, elsősorban magát azt az elszántan diadalra törő éjszakát, majd mindazt, ami abból származott, ami onnan merítve erőt kelt új életre, örökre összezagyni.

Hogyan, miért is gondoltam volna: a bilincsbe verő, szabad akaratomat kisajátító szemek igéző tulajdonosa a legkevésbé sem kötetlen, aligha szeplőtelen, még annál is kevésbé szabad hajadonként folytat sokoldalúan intenzív, belterjes viszonyt szemeimmel! Nemcsak viszonyt, de vív nagy tételekre, vérre, életre-halálra menő párbajt! Olyant bizony, amelyben sebet üthet és sebet kaphat. Fájót, veszélyeset, ha egyáltalán, nehezen, de még úgy se nyom nélkül gyógyulót. Hogyan is gondolhattam volna, hogy főleg ilyen minőségében áldott elragadóm már közel sem mint szabadúszó csábít oly csábítón engem önmaga elcsábítására? Ezt a banális részlet-ízét csakis valamikor később, nem tudom biztosan, de fel kell tételezzem, másnap kellett megtudjam, alighanem amikor Évi első és egyben oly sok mindent meghatározó együttlétünk vége felé, az elválásnak neki-nekirugaszkodva közölte: most pedig, akármilyen elviselhetetlenül szörnyű is, de eljött az ideje annak, hogy hazamenjen. Haza – döbönt belém az oly sokszor hallott, de most mégis bármiféle gyakorlati értelmet nélkülöző szó. És ha egyáltalán képes lettem volna felfogni a jelentését, akkor meg: hol lenne, hol lehetne az a haza? Hát nem ott van neki a haza, ahol én vagyok? És ha eddig persze hogy nem is ott volt, most meg, a történetek után mitől lett hirtelen valahol máshol? Ezzel a ‘hazamenéssel’ csak nem azt akarná mondani, hogy ma éjjel, miután annyi nélkülözés, szenvedés meg keresés után végre egymásra találtunk, erről szóló nézeteinket vallomások formájában ki is cseréltük, nem nálam, nem velem tér nyugovóra? De hát ha nem, akkor kivel és hol? Meg is kérdeztem vajon? Vagy idéztem a kérdés immár mindörökre felkent szakértőjét, József Attilát? Aligha. Csak nyomorult dramaturgiai érzékem rúgott azon nyomban bokán, közölve: figyeld, pajtás, a ‘hazatérés’ motívumát, mert az sajnos éppen most hurcolkodott be a ti kis mesétekbe. Én viszont bármi ilyesmit ingerülten hessegetve el, ehelyett alighanem erőltetettnek hatóan objektív hangnemben érdeklődtem, hogy tulajdonképpen hol is lenne az a hová, melyik út vezetne abba a hovába, ahová ő most valamilyen érthetetlennek tűnő okból kifolyóan menni akarna? Tőlem elmenni? Mert hogy én azt hiszem, ebből az egészből akkor egyetlen kukkot sem értettem. Hiszen még csupán egy pillanattal azelőtt, hogy azt a szót kimondta volna, a világ kizárólag a mi kettőnk pazar, csillogó, festett lovacskákkal, nem-pattogó ostorokkal, olajfestékek kipingált hintókkal, kúszóhelyekkel, forgó herkentyűkkel, kis mű-autócskákkal tele ringlispilje volt. Hogy-hogy hová? – meredt rám üres szemekkel legfrissebsége szent állapotában szerelmem, kibeszélve saját megszokott, lám csak, beidegzett helyzetéből és persze hogy a legkevésbé sem az én tökéletes tájékozatlanságomból indulva ki. Sőt azt nem hogy meg sem értette, de drámai jellegét föl sem tételezte. Mert hát hová menne végül is a magafajta ember máshová, mint haza a férjéhez? Mindez minden valószínűség szerint valahogy így kellett legyen, és mégis...

Igen, most már persze hogy erre is emlékszem, még valamikor a kezdetek kezdetén Évi egyszer, már nem tudom, milyen apropóból említette is nekem – miért ne tette volna, hiszen számára ebben a közlésben nem volt semmi szokatlan –, hogy a Petőfi Körbe ő férjével és anyjával együtt ment. Illetve jött. Csak úgy, hangsúlytalanul. *Ipsa facto*. Én meg, igen, most már tisztán látom magam előtt: megdöbbenve regisztráltam, hogy az a leányzó, akivel éppen csak hogy néhány elhanyagolható életre szóló és azt mindennel, csak nem elfogulatlan szeméremmel betöltő szerelmet vallottunk egymásnak úgy, hogy e vallomásokat nem győztük egymással újra meg újra, hallgatva is mind bőbeszédűbben ismételni meg megerősíteni és szorgalmasan pecsételgetni, miközben felfaltuk egymást szemeinkkel – az ott nem egy egész életével csakis rám váró sors-ajándék, hanem egy nem érintendő, nem ízlelendő, mert tiltott gyümölcs, mivelhogy férjezett, mert már elkelt, bekötött fejű, vagyis hát mert – asszony! Akkoriban Évikével kapcsolatosan kialakulóban lévő idióta szokásom szerint viszont meg-

lepődésemnek látható-hallható módon nem adtam semmiféle kifejezést; nem reagáltam a pillanatnyi hangulatomhoz illő bamba arckifejezés kíséretében, mondván például: Jé, ne is mondd. Micsoda pompásan időzített, formás kis meglepetés! Az ember csak elbámul azon, hogy a véletlen miket is tud szétválasztani meg összehozni. Furcsaságokat is, meg érdekeségeket is. Mert azért ez ugye igazán több, mint furcsa meg érdekes! Te, akit én pillanatokon belül újra megölellek, mert arra már alig tudsz és még kevésbé akarsz várni, te csakugyan férjnél lennél? Ki hinné? És mondd: hány gyermeketek van? Édesek a kicsikék? Mely igen nagyon szeretném őket látni! Biztosan van nálad fénykép is róluk? Megmutatnád? Vagy ugyanaz, csak némileg pajzánabb változatban: Tényleg? És kit is tisztelhetnék kedves férj-uradban? Remélem, hogy másról ne is beszéljek, szándékodban áll engem alkalomadtán bemutatni neki, nemde? Hiszen mi, akik ha elszántan törekednénk rá, akkor sem tehetnénk másképp, mindent, de mindent tisztán akarunk tenni... Hogy azt inkább majd csak később? Miért, a sorrend valóban előre meghatározandó módon fontos lenne? Jó, legyen, ahogy gondold. Mellesleg, ami a pillanatnyi, az itt, a kettőnk között, illetve ugyebár már nem is tudom hányunk között kialakult, egyre érdekesítőbb helyzetet illeti: vajon mi lehet férjed-uradnak a véleménye a punaluáról? Igen, igen, persze hogy jól hallottad. Remélem, nincsenek neki előre gyártott, beidegzett előítéletei? Ó nem, attól tartok, félreértesz; én nem csak úgy elvontan, nem pusztán elvi érdeklődésből teszem fel a kérdést, de nagyon is konkrétan, esetleges jövőbeli miheztartás végett. Nem tudom, talán valamilyen kivezető utat keresve? Igen, olyan konkrétan, ahogyan azt csak kérdezni lehet. (Más bornírt ötlet pillanatnyilag nem jut eszembe. Vagy ha igen, azt a rosszhiszeműséggel vádoltatás elkerülése érdekében nemigen merem ide leírni.)

A mindössze csak a hátamon cipelt batyumat hatalmas szikladarabokkal elnehezítő, de egyébként csupán úgy odavetett, hangsúlytalan közléssel ezúttal már a valódi, Petőfi köri körképben vajh mihez kezhettem? Mi máshoz, mint hogy éppen a kezdetek hisztériás robo-gásában a meglátásnak, illetve a megmutatásnak akkortájt számomra oly igen megfelelő módon, tehát villámgyorsan meg is feledkeztem róla. A biztonság kedvéért úgy, hogy defenzív mesterműként én magam ástam azt el, elhagyatott helyre, jó mélyre. Ezt tettem, mert muszáj volt, mert akkor és ott annak a pofának, aki én úgyszólván minden átmenet nélkül lettem, ha megfeszült sem állt módjában mást tennie. Megmaradtam eszelős-makacsul ott, ahol nekem utolérhetetlenül jó volt: a minden ember közül csakis az én számomra eredeti, pusztán a nekem rendeltetett, a lehető legtesthezállobbban rám szabott, tehát a számomra igazi realitásnál. Egy mindjárt a kezdetekben gyorsan kialakuló, majd gyémántcsatokkal össze-tartott monomániánál. Első alkalmaként annak a hosszú-hosszú folyamatnak, amelyben én a lelkemnek nem tetsző, az ízlésemmel össze nem egyeztethető, a bántó dolgokat mint gyúr-ható-formálható nyersanyagot vagy alkotó módon, némileg aggódó túlzással mondhatnám: művészien átdolgoztam, vagy nemes egyszerűséggel lefitymáltam, sőt ha netalántán ez sem lett volna elég, még gondosan porrá is zúztam az e célra kölcsönzött gyógyszerári, kék keretű porcelán mozsárban a csillogóan fehér mozsártörő szorgos közreműködésével, hogy azután abból a port, amikor senki nem figyelt oda, nosza szórhassam is már ki az ablakon, bele a minderre oda se figyelő, rá se rántó, jó kedvében csak úgy magának füttyűrésző szélbe. Vagyis hogy porrá zúzottá alakítottam át újonnan nyert és ekkor még korlátlan, csodálatos módon egy ideig működni is képes nullifikáló hatalammal.

Hogy miért tettem ezt? Hát az ilyenfajta tudakozódás meg milyen messzemenő értetlenségről tanúskodik? Mi másért, minthogy akkor még nem tudtam elképzelni azt, ami Évi és Zoltán között van. Kell legyen. Lehet. Már úgy értem, a házasság amúgy elvontan kétségkívül érdekesítő és tanulmányozandó intézményének az elasztikusan tágítható keretein belül. Vagy kívül. Na és ami abból a Petőfi Körben történetekkel azért valahogy csak összefér. Illetve azokkal a legkevésbé sem fér össze. Azt egész lényemmel értettem meg, hogy van, istennek

hála itt mellettem van egy minden kétség nélkül tapintható, nem-csalás, nem-ámítás Évi. Ez lenne nemdebar a vitathatatlan realitás. Az archimédési fix pont. De hogy ez az Évi meg egy Zoltán, akihez ő haza szokott menni? Párosával? Egy ágyban? Vagy ha az így jobban tetszik, el tudtam volna én képzelni **mindent** – az ellentétes dolgok lévén gyakorlatilag csaknem ugyanazok. Merthogy a sötétbe hasító, vakító fénysugár meg maga a káosz közeli rokonok, mondjuk első unokatestvérek. Már például hatásukban, tehát annyiban, hogy egyiktől sem lehet túl sokat látni.

Így aztán persze hogy nem kérdeztem Évitől semmit, ami itt is, mint az élet nem egészen érthető rendszer szerint kiválasztott más területein, működésbe hozhatta volna nekilóduló fantáziámat. Azt, amelyet alig győztem most is valahogy féken tartani. Nem, köszönöm szépen, én ebből a katyvaszból nem kérek! Vagy legalábbis a továbbiakat illetően majd várok, amíg nem történik valami. Hogy mi? Mit tudom én, mi? Végül miért is ne derülhetne ki, hogy Évi már a közlés előtt, de mindenképpen aközben hallucinált? Tette ezt pedig az őt éppen most ért szerelmi megrázkódtatás hatására. Mindkettőnk számára hihetetlenül intenzív hatására. Végül is ne feledjük: a világ telis-tele van első megközelítésre megmagyarázhatatlannak tűnő dolgokkal. Aztán egyszer csak egyikről-másikról kiderül, hogy igenis megmagyarázható, mindössze csak az volt a baj, hogy a kérdés eredetileg rosszul lett megfogalmazva. Olyannyira rosszul, hogy ha, mondjuk, holnap tennék majd fel helyén nem való kérdéseket állítólagos férjéről, ő elképedt arccal, döbrent tekintettel meredne rám.

Es ha mindez nem lenne elég, akkor mi másért nullifikáltam Zoltánt? Mi másért, mint azért, mert ha nem így teszek, akkor azt a fajta csodaszerelmet, amelyben én akkor leledzettem, a ki nem mondott, tehát végig sem gondolt szuppozíciókat felrúgó, kimagyarázhatatlanul ízetlen felfedezés a legdrasztikusabb módon is átformálhatta volna. Elviselhetetlenül mássá tehetné volna. (Igaz, tette azt úgy is, csak később. Jóval később.) Márpedig akkor ezt én, Trisztánnak, Abélard-nak, Rómeónak az egyenes ági leszármazottja ily jellegű mibenlétemnek a tudatában egyszerűen nem engedhettem meg magamnak. Hogy is mondta a Kant-tanítvány Fichte a neki szemrehányást tévő diákhallgatóknak a berlini egyetemen? „*Umso schlimmer für die Tatsache!*” Mármint hogy amit én, az emberiség szellemi fejlődésének a csúcán ülő filozófia-professzor itt, az agyamat koordináták szerint feltérképezve tanítok nektek, az a ti most nyeglén hozzám vágott véleményetek szerint nem felelne meg – a minnek? Méghogy a tényeknek? Tudjátok mit? „Hát akkor annál rosszabb – a tényekre nézve!” Pokolra, annak is a mélységesen mély fenekére a ti sápadt, manipulálhatatlan tényeitekkel, ha pusztá létükkel is zavarják a meglehet nem éppen belőlük kiépített, ámde szent meggyőződéseim szerint remekbe szabott konstrukciókat!

Tessék már olyan kedves lenni és velem együtt, vagy bánom is én, nélkülem kísérelni meg gondolkodni rajta: mihez kezdhettem én akkor azzal a falrengető információval, hogy egy még mindig fiktív alak, aki a tévedések legújabb vígjátékában Évike férjeként materializálódott, mindvégig ott ült, időnként nyilván el is bóbiskolt a saját, persze hogy megszokottan saját és már ezért is oly igen magától értetődően mellette ülő meg élő meg alvó meg őt átejtő felesége mellett? Hiszen hogyan, milyen beteg logikával lehetett volna elképzelhető az az abszurd idea, hogy Zoltán vagy az ő helyében ott ülő bárki más azt a test-tekerő hátrafordulást közvetlenül maga mellett bagatell kilenc órán át még csak észre se vette volna? Tétélezzük fel, már ha mégsem lenne teljesen vak, így azután olykor-olykor mégiscsak észrevette, akkor valami olyasmit gondolt volna, hogy hát édes istenem, a nejem, az, aki itt ül-üldögél mellettem, mi mást, mint nemdebar az egyik hangszórót nézi a háta mögött oly önfeledten. Vagy talán a faliórát? Vagy, mit lehessen tudni, esetleg egy krónikus álmatlanságban szenvedő, éppen arra járó, az itt hallottaktól megbolydult, gondolataiban elmélyülten bókászó kerti törpével létesített szemkontaktust? Nem, a legkevésbé sem szükségszerűen egy kommunista törpével, az alacsony meg még alacsonyabb, éppenhogy csak nem elenyésző lukácsisták

fajtájából, de mondjuk egy társutassal. A feleségem meg, akit oly sok minden érdekel, talán éppen nem másra, mint szimpatizáns lényére való tekintettel szimpatizál vele.

Lehetséges lenne – már amennyire azt én két jó szememre hagyatkozva képes voltam, a látottak, illetve éppen hogy a nem-látottak fényében meg tudtam ítélni –, hogy ők ketten nemigen szóltak-szólhattak egymáshoz, egy ilyen felkavaró, egyszer-az-életben ránk zuhanó boszorkányhegyi éjszakán? Még egy fegyelmezettségüket vagy bánom is én, érdektelenségüket félresöpörő, spontánul kicsorduló ‘hűhá’-ra se futotta egyiküktől sem? Azt se mondták: a zangyalt nekije? Vagy hogy: na, ez most aztán jól megaszonta! De meg ám! Hiszen ha valamelyikük is a másiknak oda nyilatkozott volna, akkor én nyomban észrevehettem volna, hogy a szempár tulajdonosa nincsen egyedül, sőt egy olyan férfiúval van, azzal osztja meg benyomásait, akinek a legfontosabb, minden mástól megkülönböztető ismérve az, hogy – **nem** én vagyok.

Mindez ugyan érdekes lehet, viszont nem változtat a tényen: Évi nem beszélt – már persze rajtam, szememen kívül – senkivel. Vagy kilenc órán át. Legalábbis nem úgy, hogy azt én, a mind feldobottabban figyelő, az árgus-szemű észrevehettem volna. Akkor, amikor házastársával együtt számukra is minden, amiben csak valaha hittek, amiben benne éltek, amit másoknak mint az élet kemény próbáját kiállt igazságot adtak tovább, az mind-mind kérdésessé vált; amikor az eddig elfogadottak hatalmas részéről – legalább a fél életükről! – nemcsak felrémllett bennük, de a számtalan részletlepleződés után most aztán sokoldalúan és megcáfolhatatlanul be is bizonyítódott: hazug, hamis, sőt vérlázító gonoszságokra épül! Még hozzá többé már nem suttozva, de hangszórók tömegén át világgá kiáltva! Ha egyáltalán nem reagáltak szavakkal, kirobbanó érzelmekkel a történésekre, például Losonczy elcsukló hangú valloására saját szerepéről Bartók zenéjének a betiltása kapcsán, amikor ugyan óráknak tűnő, de a sírástól környékezett pillanatokig meg sem tudott szólalni, miközben a tömeg csendje maga vált a dermesztő rémületté; na meg annyi sok másra, ott elhangzott tömény borzalomra sem, akkor, kérem én teljes joggal, akkor végül is miért jöttek egyáltalán el oda? Már elnézést kérek, de hogy a fészkes fenébe kerültek ők oda koncert-hármasukban ebbe a lázkiütéses gyülekezetbe? Jó, rendben van, ők nyilván nem voltak forradalmárok, tételezzük fel, hogy ők csak valamilyen fajta zavaros, színtelen-szagtalan fél vagy negyed reformokat, amolyan kontúrpepecseléseket akartak volna – de hát egyszer már ott lévén, oda mégiscsak saját akaratukból elérkezően, nem hallottak a fülükkel? A tömény gyalázatot visszaadó, letagadhatatlan, többé már meg nem cáfolható büntömeg, a szadista őrzöngések valóságos áradata, az ideológiai álruhába öltöztetett, barbár vérengzések, az ország és benne egy nép teljes tönkretevésére irányuló tevékenység letaglózó, megsemmisítő tényei – mindez el sem jutott tunya tudatukig? Akkor hát hová ment? Oda hátra, az ügyeletes kerti törpéhez? De az az ártalmatlan törpe nem csinált semmit, ők viszont különböző pártfunkciókat viselhettek, pártmunkákat végezhettek, legalább pillanatokra bennük is fel kellett merülnön saját, bármilyen körülhatárolt felelősségüknek az általam oly kétségbeejtően jól ismert, mindennél nyomorultabb tudata! Na és ha már ez sem tört bennük össze mindent – mert bizonyára nem tette azt –, akkor, az ég szerelmére, miért nem álltak föl azokról a hát-törő székekről, belátva, hogy tévedtek, hogy nem kellett volna ide eljönniök, mert nem tudták, de most aztán már nincs mese, mert most már tudják, ők nem tartoznak ide; miért nem tették ezt, valamire mégiscsak várva, mondjuk úgy 5-6 óra múltán, még az is lehet, hogy keserű szájjal; minek a nevében ülték végig a délutánt meg az estét, az egész végtelen éjszakát, úgy ám, egészen a legeslegutolsó pillanatig, kivilágos kivirradtig? Megmozdíthatatlanul szegeződve oda helyükhöz? Éhesen, szomjasan, kialvatlanul, meggyötörten, félig összetörten? Eszméletlenül zsibbadt hátsó részeikkel? Vagy csupán csak úgy lettek volna jelen, mint kóccal kitömött, élettelen bábuk? Az isten szerelmére: végül is mifajta emberekkel hozott engem össze a sors? Zoltánnal, aki haragra gerjedni nem szokott, mert ilyesfajta emocionális túlzásokra ő nem

képes? Talán azért sem, mert a 'harag rossz tanácsadó'? Ha viszont ez így lenne, akkor nem joggal merülne fel a kérdés: egy normális hangulati kilengésekre képes ember alighanem még a haragudni képtelen társnál is nehezebben viselhet el valakit, akinek, csakúgy, mint a Kaspi-tengernek, várhatsz rá hajnaltól napestig hiába, egyszerűen nincsen apálya meg dagálya?

Márpedig mindez még semmi, tessék kapaszkodni, mindez még csak a kezdet. Kérem szépen, változtassuk egy kicsit a látószöveget. Jó, nem bánom, nem is egy kicsit. Tessék már olyan szíves lenni és megmagyarázni nekem: hogyan merészelhette mindezenközben Évi tenni azt, amit tett, véltem és vélem ma is, nem, ó nem velem, nem is annyira, sőt a legkevésbé sem velem, hanem teljesen **leplezetlenül, kihívóan** a saját nem-látok-nem-hallok férjével? Még akkor is, ha nyilván a már megszokott módon derék embernek, ámde sajnos némileg lelassúdottnak vagy teszem azt kicsikét álomszuszéknek tartotta? Vagy olyannak, aki az egész napot igénybe vevő felhasználódás, tehát úgy este kilenc-tíz után már semmire sem figyel oda amúgy igazából? Mert hát a napközben alaposan igénybe vett szürkeállományának valamikor csak pihennie is kell?

Egyszer, évek múlva, egy barátnőm – nem, nem volt vele viszonyom – beszélt nekem általa valóban sokra becsült, kétségen kívül szeretett férjéről, aki temperamentumával felbecsülhetetlen problémákat okoz neki. Tudod, úgy kezdi – mondta, valahova a távolba nézve –, azt akarom mondani, na, hogy a szenvedélye valahol szobahőmérsékleten kezdődik és csak ritkán, nagyon ritkán jut el oda, amit némi jóakarattal langyosnak lehetne minősíteni. Mérget mernék venni rá, hogy soha, de soha nem fog úgy igazából begurulni, ilyesminek még csak a közelébe se jut... Vagy amikor az aktusnak állítólag már vége lenne, azt valahogy, bánom is én, bárhogyan, ha másképp nem, de legalább a megnyugtatómra a hangjával is kísérné, mindegy, tökéletesen mindegy, hogy hogyan, csak emberi fül számára fölfoghatóan, tehát hallhatóan – az talán a dolgokat, ha már megtörténnek, valahogy mégiscsak összhangba hozná... De nem, semmi nem történik és ha a fejemre állok, akkor sem fog... Most már minden kétséget kizáróan tudom... Így kell élni. A kérdés tehát ma így hangzik: lehet így élni?

A szomorkás meséből én ki másra is gondolhattam volna, hiszen végül is igen komolyan próbáltam az összefüggéseket legalább valamennyire megérteni. Ha Évi így bánhatott vele, az, egyebek közt, még ha el is fogadom az azonosítást, milyen vérfagyasztó semmibevevése volt akárkinek, egy éppen akkor éppen ott ülő embernek, aki ez esetben talán nem is annyira melleleg, történetesen, szegről-végről a férje is volt? Honnan vette a bátorságot, hová dugta jóérzését, hogyan merte, hogy merészelte közvetlenül ömellette, ott félig-meddig mögötte tární fel magát vakító szépségében, vetközni le, velem csodálatosan összhangolt ritmusban meg a hozzágondolt dallammal, a meztelennél is pucérabbra, csakis és kizárólag a leg-hálásabb publikumnak – nekem? Az éppen itt, éppen most teljes odaadással kiválasztottnak? Csábítani az elcsábítottat a csábításra? Ha nem lett volna a hely zsúfolva székekkel meg az azokon ülő, emberi nehezékekkel, akkor a középre kipenderülve talán egy improvizált kis hastáncot is lejtett volna a kedvemért, vágyaim amúgy más módon is gerjesztése érdekében? Vagy inkább egy kísértő Carmen-Seguidillát, kasztanyettákkal, Lillas Pastillas lebuja helyett mindjárt ott a helyszínen, azon melegében? Na és, igen, ha ennek a sokórás mutatványnak a prezentálása érdekében éppen hogy meglátott Escamillójának a kegyeiért a mi szőke Carmenünk képes volt, **így** volt képes Don Zoltánnal bánni, sőt elbánni, akkor – érkezett meg váratlan vendégként az előérzet is – vajon miért ne juttathatna a szabadalmazottból, a beváltból hasonlóan ihletett kezelést másnak is, mondjuk például egy idő múlva majd – nekem? Amikor rám kerül a sor? Úgy bele majd az én ostoba, persze hogy mindent tudó, mégis mit sem sejtő képembe, ahogyan azt most Zoltán kapta meg? Töményen ugyan, de ezúttal mégis csupán a legelső, viszonylag még kevésbé ártalmas adagként? Azt tetszik mondani, ha jól hallom, hogy a válasz már magában a kérdésben is logikusan benne foglaltatik? *Post hoc, ergo propter hoc*? Ó igen, a vevőnek, bocsánat, az olvasónak, főleg a

kivételesen figyelő olvasónak alighanem igaza is van, sőt mindkettőnek mindig igaza van. Meg még alighanem nekem is, amikor most, csakis most kezdem amúgy igazából – és rám fölöttébb jellemző módon kétségbeesetten – realizálni: sok, igen sok egyéni kifejezőmódot, modorosságot, olyasmiket, amelyek annak idején első látásra, oly leigázóan gyorsan lopták be magukat a szívembe, ma már nemigen látok többnek, jobbnak, másnak, mint merőben ingerlő, visszataszító szokásoknak. Most, jóval később egészen más színben látom, mint bármikor azelőtt.

Ahogy mi egymásra találtunk, ahogyan mi egymást elengedni képtelenül kapaszkodtunk egymásba, azt én eddig priméren esztétikai élményként, nagyművészetként éltem át, ilyenként ünnepeltem is magamban. Bármiféle ilyen irányban ható befolyásolási kísérletek nélkül még arra is habozás nélkül hajlandó voltam, hogy a csodát mentendő jelentéktelen kis kellemetlenségként, mint asztalterítőről az elhullajtott morzsát, csak úgy, egy pöccentéssel fricskázzam ki emlékezetemből az oktondi módon pont akkor pont ott ülő Zoltánt, és így akadályozzam meg az egész kép átváltozását taszítóvá, vagy ha ez jobban tetszik, groteszkké. Mindezt pedig saját hatáskörömön belül éppen én tettem, én, a 'mester', aki jó egynéhány tapasztalatlanabb, az igazi beiktatás előtt álló, málészájú tanoncot okítottam, tanítottam: figyeld, egyetlen percre sem csökkenő éberséggel figyeld, hogyan mutatkozik be új kedvesed, és ezenközben hogyan bánik – ő nem, közel sem csakis veled, de főleg és elsősorban – jelenlegi és remélhetőleg a kellő pillanatban majd kecses ívben átlépendő partnerével – miközben tükön ül, hogy azon nyomban hozzád repülhessen –, mit mond és főleg mi az, amit nem mond el neki; ad-e bármilyen, akár csak diszkrét jelzést is számára, őt kímélendő a keserű orvosságot kiskanállal táplálva bele; pontosan hogyan, miket mondva és mikor, milyen körülmények közt szakít vagy hogyan, mikor **nem** szakít még mindig a jelenlegivel, az elődöddel. Akkor, amikor mindezenközben veled már lelkesen, magának, egész lényének a teljes odaadásával igenis levét szűr. Össze. Nem, a legkevésbé sem erjedt mustból. Ha így teszel, kinyílik majd a szemed azokra a rejtett, csakis ilyen gondos megfigyeléssel megállapítható **tendenciákra**, amelyek a kedves legalábbis viszonylag hosszabb távú, jelentősebb kapcsolataiban a rá jellemző *modus vivendi*t illetően ismétlődően, tehát felismerhető minták szerint nyilvánulnak meg. Ezek alapján aztán meglehetősen biztonsággal tapinthatod ki az ez esetben igen nagy mértékben tőle függő, de mégiscsak a saját, jelenleg még szép kilátású jövőd laza körvonalait is. Alighanem megláthatod majd pár hét, pár hónap, esetleg, ha a sors elnéző oda-nem-figyeléséből szokatlanul tartósnak bizonyulsz – amire az isten szerelmére még véletlenül se számíts! –, pár év múlva a saját elkerülhetetlen osztályrészedet, a főiránynak a helyezethez szabott, ahhoz alkalmazott variációjában, némileg módosítottan reprodukálva. Vagyis hogy: amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten. Mondottam ugyebár én ezt már többször is, illetve mondani hallottam, kissé előreszaladva, igaz, ugyancsak más kontextusban – történetesen 1956. október 25-én, délelőtt 11 óra táján. Mennyire elfogultan, még az önmegvetés elemeitől sem teljesen mentesen utálom, ha nemcsak a politikában, de még inkább a szerelemben, abból is az igaziban sötétben látó jóslataim beteljesednek! Olyannyira, hogy egyes esetekre kényszeresen visszagondolva a hajam szála is az égnek áll! Olyan lehetek, mint egy állandó jelleggel kapatos bagoly, aki habozás nélkül tehetné ki válogatott bölcsességeit egy esszékötetben erdei könyvüzletének a kirakatába.

Csak hát a villámfény robbanásától az éjszaka oly könnyen sebezhető hajnalba fordulásakor hirtelen éber magamhoz riadva én most először döbbszem rá, és azon nyomban halálra is rémültem tőle, mert tudva tudtam: lám, még úgy igazából bele se fogtunk, hozzá se kezdtünk, és máris megérkeztünk; én immár egész valómmal nagy, sőt mérhetetlenül nagy bajban leledzek. Hiszen **nem szerethetem**, már hogyan is szerethetném azt a nőcskét, aki **ezt** tudta és aki **így** tudta ezt tenni! Persze hogy első-, másod- és sokadsorban nem szerettem, hogyan is szerethettem volna, hiszen megvettem saját szememet önként kiszűrő, saját fületem ólom-

mal készségesen feltöltő, saját agyamat szórakozottan kiszáradt szalmakazalnak, szélfúttá bogáncshalmaznak használó önmagam sem. Azt, aki hagyta, sőt elősegítette, hogy az őt zavaró dolgok egyszerűen leperegjenek róla. Aki akár meg is hirdethette volna, amit titokban úgy is gyakorolt, vagyis hogy 'a nem-kívánt törlendő'. Aligha véletlen, hogy töprengéseimben ideérve Montaigne-nak a nagy mondása döfött mellbe, igaz, most annak csakis, sőt kizárólag a legelső része: „Nem láttam én bizony széles e világon szörnyűsegebb iszonyatot, iszonyatosabb szörnyeteget, de egyben magasztosabb csodát is, mint – önmagamat.”

Nem szerethetem? Több felkiáltójelet is igénylő, meredek kijelentés, akár így, akár csak úgy, szinte hangsúlytalanul elhullajtva, valahol útközben azon az érzelmi hullámvasúton, amelyet egy ideig magával Évikével, majd később fizikailag már nélküle, vele csakis a lelkemben utaztam végig. Tegyük akkor tehát gyorsan a helyére az ingerült kitörést. Persze hogy egy viszonyban – vagy egy viszony többé már nem gyakorlott, de mindkét szereplőben így-úgy-amúgy még mindig élő folytatásában – a szerelmes ember szíve változik, és történik ez vele olykor nem lebecsülendő fájdalmak közepette. Ezzel szemben viszont erről a változásról nem valamiféle felismerésekkel mérícskélve, hanem csakis képzeletünk közvetítésével értesülünk, mert magában a valóságban a módosulások, az átalakulások, csakúgy, mint bizonyos természeti jelenségek, olyan finom kis részletekben mennek végbe, hogy ezzel minket még jó ideig meg is kímélnek a változás valós érzékelésétől. Tehát: ezt a nőt én ugyan cselekedeteinek a későbbi megmérettetése szerint nem szerethettem **volna** a fentebb elmondott, fölmentést még justizmordként sem igazolható körülmények között és miatt, csak éppen hogy az ilyen kerekperek kijelentések ellenére ez a nő mindezzel a legkevésbé sem törődve, változatlanul ott ragyogott és még ma is ott ragyog, talán még fényesebben, mint valaha, életemnek a bealkonyuló égboltján. Hogy miért? Azért, mert én az egész lényemnél fogva megragadó érzelmeim nevében igenis szembeszálltam a saját jól felfogott, érvekkel megcáfolhatatlan véleményemmel. Oly hosszú idő után most először feladtam magamnak a leckét – és azon nyomban meg is buktam. Ennyi, gondolom, talán egyelőre elég is lenne a szerelmi felismerések, az ugyancsak terhelő morális meg esztétikai ítéletek utánozhatatlanul következetes logikájáról.

Ezenközben mi – lassan már mesterségünk címe – Zoltánnal voltunk újra meg újra megakadva. Most, nem is kis meglepetésemre, az viszont még csak fel sem sejlett bennem, hogy azt a Zoltán névre hallgató embert ott régi rossz szokásom szerint akár sajnálhatnám is nyomorú sorsáért, végtelen kiszolgáltatottsága miatt megeshetne rajta a szívem. Igenám, de mintha éppen itt kezdtem volna megérteni belőle valamit, aminek a boncolgatása a sajnálatnál, a részvétnél messzebb eső vidékek kietlenségeibe repített volna el bennünket. Mert, amint azt már kifejtettem, fizikailag lehetetlen volt, hogy ne vette volna észre, mi történik ott, közvetlenül mellette, mint ahogy az is kizárt, hogy ez lett volna a legelső ilyen jellegű, éppen hogy csak nem aktívan készséges asszisztálása egyebek közt – bármit jelentsen is ez az ő esetében – férfilétének a rituális aktusként végrehajtott lekaszabolásához. Hiszen Zoltán korrekt volt, kiszámítható és fantáziátlan, e minőségében is olyan felkavaró, sőt vérforralóan izgalmas atmoszférával bevontan és úgy foszforeszkálóan, mint egy valódi, egy *echt* svájci figura egy hidegháborús kémregényben. Lehet, hogy mint magyar figura viszont mazochista lett volna? Ha így lenne, akkor sem ő lenne az egyetlen ilyen példány a béketáborban, de ez még így, valamelyest körültekintőbben meghatározva sem lehetne távolról sem a teljes magyarázat az életellenes abszurdumra. Kezdek egyre biztosabb lenni abban, hogy ez az ember ettől a lánytól hajlandó volt olyan dolgokat is eltűrni, elfogadni – **mindent** és még annál is többet elfogadni –, mint amilyeneket úgynevezett 'normális' emberek még csapdába esetten sem lennének képesek maradéktalanul feldolgozni. Na és ehhez már úgy hozzászokott, hogy időnként – egyebek közt éppen a Petőfi Körben – ki is kapcsolt, miközben egy kecses kis szökkenéssel kiszállt a saját életéből is? Ó, magasságos egek!

Ha megértem, ha egyszer rájövök arra, hogy mi az oka ennek, mi van e mögött a tömény érthetlenség mögött, akkor sokkal többet fogok tudni az egésznek, tehát a történetünknek a leglényegéről. Még akkor is, ha arra gondolok: a relációknak megvan a maguk sajátos, csakis rájuk jellemző dinamikája, öntörvénye – így a kettőjük közötti viszony az évtizedek során ugyan sok átalakuláson mehetett át; mégis a legfontosabb elemek nyilván már a kezdetektől fogva jelen kellett legyenek, jelenlétükről időnként hírt is adtak, mint ahogy a jövőben is meg nyilvánulnak, nem lesz abban semmi hiba. Mind gyakrabban kérdezem viszont mostanában magamtól: vajon nincs-e a hiba énbennem, vajon én nem csak rég lejárt szövegeket daráltam, de valóban akartam, olyannyira igényeltem, amint azt mindig is előszeretettel ismételtetem, még ezeken a lapokon is: vajon tényleg olyan mértékben, ahogyan azt én világgá trombitáltam, tehát nélkülözhetetlenül kell nekem a **teljes** megértés? Nem félek még most, oly hosszú idő múltán is attól, hogy annyi mindennek a lélekgyilkoló elvesztése után az ilyen éjszakai felriadásokkal majd éppen én zúzom össze magamban életem egyetlen megmaradt oltárképét is? Világomat gyönyörű bőrrel feszülően bevont, messze földön híres vállain hordozó, bár klasszikus, de ezúttal történetesen, rendhagyó módon női Atlasz-szobromat? Mihez kezdek majd a cserepekkel? Vajon nem kell-e majd attól tartanom, hogy nem akarom újra összerakni a darabokat? Ezzel tölteni el életem hátralévő részét? Mi lesz akkor a bennem élő Évikével, nem halványuló emlékével meg a harminc éve mindennek ellenére is oly féltve, oly dédelgető-gondosan őrzött pienesztálgájával? Mihez kezdhethnék majd magammal, elárvultan, kiürülten, úgy is, mint teszem azt a véletlenül vagy csupáncsak időhiányból meg nem írt töménytelen Jókai-regényhős közül tegyük fel a „Múlt nélküli ember”?

Aztán ősidők óta bevett szokásom szerint meg is válaszolom saját kérdésemet: nem fontos, végtelenül sajnálom, de nem érdekel, hogy mi lesz mivel, mikor, miért és hogyan. Ha lehet, még ennél is kevésbé, hogy mi lesz velem. Mert nekem bármiféle más megfontolástól függetlenül, a körülményekre való tekintet nélkül tudnom kell, mi történt, mi történik bennem és körülöttem. Másképp már régen nem érdemes, nem tudok és, totójázzak ekörül bármennyit is, a legkevésbé sem akarok élni. Egyebek közt ezért is jutottam el ide, Amerikába. Semmiképpen sem azért, hogy ugyanott folytassam itt azt, amit már ott is sikeresen kezdtem végre abbahagyni. Vagy ne folytassam azt, ami, akár tetszik az nekem meg az olvasónak, akár nem, ma már mindenképpen szerves részemmé vált. Végtelen konokságom segítségével azzá avatódott, belémépült. Akkor, azért a pénzért – már ha csak ezen múltott volna – maradhattam volna akár ott is. Valamire, valami ilyesfajta jóra azért talán a pusztán fizikai helyváltoztatáson túl is fel kell használni az ilyen módon felajánlkozó, nem éppen minden nap adódó ziccereket. Hiszen aki a ritka alkalomhoz illően tálcán felkínált lehetőségekkel sem tud élni, az azokat nem is érdemli meg. Mert itt többé már nem kell átugrani, megbridzselni az üröket, élni kell és nem a régi szokás szerint fondorlatosan túlélni – parancsolnak rám, de csakis válsághelyzetekben, a manapság már öntörvényűvé vált játékszabályok.

Csak azért még ebben az életben vagy a következőben egyszer legalább jó lenne leülni Évikével, szemben egymással, amint az az eszpresszói elrendeződések miatt eleve adva vagyon. Ha nem másért, hát akkor azért, hogy behozzunk valamit, akármit a hihetetlen mennyiségben elmulasztott egymás-tájékoztatásból. Egyebek közt éppen a fentebb elmeséltek fényében kérdezni meg tőle: az irdatlan idők óta tartó hallgatás után nem lenne végre itt az ideje annak, hogy a Zoltánról, például arról ott, a Petőfi Körben melletted ülő, bóbiskoló emberről kialakított képedet némi kis munkálkodással, persze csak szükség esetén, de kísérel meg retusálni? Nem lenne lehetséges, hogy a hozzá visszameneteledkor mégiscsak remélt változások tükrében kérdezd meg magadtól: akár a csipetnyi kis pallérozódások, amelyeket, tegyük fel, észrevenni véltél, vagy inkább csak reméltél látni benne, nem lennének-e azok csupáncsak az elmúlt idővel véletlenül egybeeső jelenségek és azon felül semmi más? Vagyis hogy úgy ismerted te meg Zoltánt, mint aki képes – és ami még fontosabb –, egyáltalán akar,

hajlandó-e változni, ebben-abban más lenni, hát még hogy tanulni? És legyen bármi is a közös múlt, csakis te lennél kettőtök közt az a kiválasztott fél, akinek törik-szakad, de adaptálnia kell magát a másikhöz?

Hát nem elképesztő, hogy egy ilyen vagy akárcsak ehhez hasonló beszélgetés nemcsak hogy velem, de soha senkivel nem fog lezajlani? Vagy ha már egyszer így alakult, akkor talán jobb nem is teljes terjedelmében tudni, felfogni és megérteni mindazt, ami miatt Évinek valaki más életében kell újra meg újra meglepődve fellelnie magát?

* * * *

És ami még, már ha ilyesmi lehetséges lenne, mindennél inkább zavar: volt mind a két példában egyfajta felspannoltság, túl-feldobottság. A Petőfi körüli sztriptízzel és Zoltán létének a negligálásával alighanem már túlon túl sokat foglalkoztunk. De amikor velem beszélt **olyan** módon, úgy, a szakítás felé vezető úton vagy éppenséggel jóval a szakítás után, akkor is éreztem: ez nem természetes viselkedés, ebben van valami fals hang, disszonancia. Valamelyest hasonlóan ahhoz, amit a jiddis mondás így fejez ki: a lány, aki nem tud táncolni, mert két botlába van, arra panaszkodik, hogy pocsekul játszik – a zenekar. Igen, volt benne valamilyen fajta kontrollálhatatlanság is. Most kezd csak derengeni számomra, hogy mihez hasonlított ez a modorosán modortalan modor. Kezdek valamihez mérni, ha nem is erőszakolt párhuzamot vonni valamivel, ami most zajlik le életünkben, ami most veri szét lelkünket, együtt és külön-külön, Andriskának meg nekem. Ez a valami még kísértetiesen új, ha egyáltalán, akkor is alig-alig érthető meg földolgozható. Még nem lehet, még babonásan nem szabad beszélni róla, most csak hagyományosan – vagy inkább a magunk egyéni módján – imádkozni kell, hogy valahogy álljon meg, forduljon vissza, alakuljon minden újra jóra.

Ha mégsem így történne, ha a borzalom maga szerves részévé válik életünknek, akkor arról még beszélnünk kell – és nyilván beszélni is fogunk. De nem most, még nem most... Bocsánat árva fejeknek a zavaros, ködös titkolózásért – de ezért ezúttal valóban nem én, hanem a sorsunk felelős.

Rádiótól rádióig: a BBC

Nem mintha vagy harminc évet késett vergődéseimnek sok vagy bármi köze is lett volna mindenkori mindennapi életemhez, amelynek az elmúlt tíz év nagy részében ugyancsak megvolt a maga fergeteges irama. És amelyben, főleg a kanyarokba bedőlve, időnként úgy éreztem magam, mintha Charlton Heston lennék Ben Hurnak az eszelős, vérgőzös rohanás közben össze-összekoccanó harci szekerekkel a porban tovasuhanó, a régi nagy filmből a gonosz római ellen életre-halálra menő küzdelmébe, amolyan ügetőverseny-szerepébe valahogy csodaszerűen csöppenve bele. Immár a második kontinensen folytatott könyvkiadás-körüli szerkesztői pályafutásom 1978-ban ért véget, akkor, amikor tiszteletre méltó ideig tartó, részben kétoldalú huzavona után, és amint az jóval később tudomásomra jutott, sokrétű és elképesztő machinációk közepette végül is a Szabad Európa Rádió magyar részlegének lettem a munkatársa, amerikai tudósítója, majd nemsokára menedzsere. Vagyis hogy az újságírónak egy speciális fajtája, a rádiós zurnaliszta. Ennek a sokfajta hordalékot magával görgető döntésemnek természetesen megvan a gondolom nem teljesen érdektelen előtörténete is.

Alig pár hónappal azután, hogy megérkeztünk Amerikába, és kezdtünk itt a minden várakozásunk ellenére is hidegtelelő, bennünket jónéhányszor meghimbáló sokkból úgy-ahogy magunkhoz térni, egyik újdonság philadelphiai magyar ismerősöm hívta fel figyelmemet egy itteni magyar nyelvű lapban közölt hirdetésre. Amelyben a British Broadcasting Corporation, vagyis a BBC, a hivatalos angol rádió keresett kellő tapasztalattal, némi írásgyakorlattal és a szükséges kvalifikációkkal rendelkező magyar munkatársat londoni központjában végzendő, sokoldalú rádiós újságírói és szerkesztői munkára. Az érdeklődő pályázóktól részletes életrajzot és a szakmai képesítést tanúsító iratokat kértek a hirdetésben megadott New York-i címre küldeni.

Bár mi még ugyancsak éretlenül zöldek, mint May Károly oly igaznak ható előszeretettel mondaná, *greenhornok* voltunk itt, azt már sajnos kénytelenek voltunk kapiskálni, mit is jelent Amerikában, a kapitalizmus ciklikus gyakorlatában a recessziónak, a gazdasági visszaesésnek a fogalma – nem a közgazdászoknak, hanem a munkanélküliek, az állást keresők ilyenkor nagyra, súlyosabb visszaesés esetén hatalmasra duzzadó tömegeinek a jóval gyakorlatiasabb szemszögéből vizsgálva a nyomorult jelenséget. Vagyis hogy tudtuk: mivel nem éppen a legjobbkor érkeztünk, alaposan körülhatárolt lehetőségeink még szigorúbban korlátozottakká, ha nem éppen nem-létezőkké váltak, legalábbis ami a rövid távot illeti. Ez utóbbi, a beiktatott módosítás azonban, bár belátom, kétségtelenül tetszetősen, illetve a szükséges módon disztigválónak hangzik, mégsem lenne úgy felfogható, mint valami, ami felettébb nagy vigaszt jelentett volna; mi ugyanis ez idő tájt a lehető legrövidebb távon éltünk, mondhatnám úgy is: egyik napról a másikra. Azzal már nem is terhelem az olvasót, hogy részletesebben leírom: a benzintöltő állomáson végzett kisegítő munkától egészen a vagy hét-nyolc, nagyrészt alig ismert nyelvből röptiben fordított, helyesebben úgy-ahogy átfutott szakcikkekbeől kiszűrendő, angol nyelven létrehozandó biokémiai absztraktok minden elképzelést felülmúlóan felelőtlen, de a főnökség által mégis igencsak honorált írásáig, persze éhbérért, az én esetemben; a csaknem kizárólag kétségbeesett, általában még a nyelvet sem ismerő emigránsokból toborzott, pokolian olcsó munkaerőre épített, hatalmas ruhakonfekció-üzemek egyikében a varrógép mellé rabszolgaként odaszervezettségben, majd más alkalmi munkákban, sokat szenvedett feleségem esetében, ‘rövid távú’ kilátásaink mint olyanok nekünk nem is voltak. Vagy, hogy tömörebben foglaljam össze, életünk során a perspektívánk ‘volt jobb’. Igaz, dacos, kifejezetten ritkán mímelt jókedvünkből mi durcásan, csak azért sem engedtünk, bár néha a vacogást felváltóan összeszorítottan csikorgó fogakkal, de kitartottunk, sőt tele

voltunk energiával is, meg optimizmussal is. Meg soha nem csökkenő étvággyal az élet csakis miránk váró, ízletesnél ízletesebb falataira. Közel sem mindig, de azért többnyire. Amikor éppen nem konyultunk le, mint az öntözetlenül maradt virág. Ami ritkaságszámba ment nálunk, mert sosem volt úgy, hogy ne lett volna valahogy – biztatgattuk magunkat olyan meggyőzően, hogy azt néha majdnem el is hittük. Még ugyancsak benne élve a francia nyelvben, akkortájt mindegyre az akkori francia elnöknek, Pompidou-nak egy amerikai küldöttséghez intézett szavait ismételtük: „*Vous êtes condamné à réussir.*” Szabadon fordítva: „Nincs mentségetek, hiszen sikerre vagytok kárhoztatva.” Ő ezt persze az Egyesült Államokról mondotta – igaz, még arra se igen mernék megesküdni, hogy meggyőződésből tette volna ezt –, de mi magától értetődően magunkra is nyomban kiterjesztettük. Tetszik, nem tetszik, nekünk sikerülni fog.

Ilyen körülmények közt ez a mesésen testhezálló BBC-hirdetés mi másnak tűnhetett volna, mint a sors csodás közbenjárásának? A mentőkötél jól irányított, példásan időzített kidobásának? Nem, a legkevésbé sem csakis a megélhetés, tehát valamiféle jól fizető meg stabil állás tekintetében – bár elsősorban azért, hiszen mint *paterfamilias*nak, a kivándorlás után, ha lehet, még sokkal inkább, mint azelőtt, persze hogy megvoltak az elmulaszthatatlan kötelességeim. Amikor mi Budapesten elvetettük a kockát, a jövőmbé belekalkuláltan vettem tudomásul, hogy 45 éves koromban és a két gyerek szükségleteiről gondoskodandóan én, mindent előről kezdve, mostantól fogva valahol a világ másik végén, főleg, sőt alighanem kizárólag életünk adminisztrálásának az időmet, idegeimet és energiámat igénybe vevő feladataival kell legyek elfoglalva. Ha voltak, ha lettek volna – még? már? – titkos, rejtett alkotói ambícióim, azokról az új körülmények közt mindezek után még az eddigi ellehetetlenüléseknél is inkább le kellett volna mondanom. Na és most meg csak tessék: amikor ezt immár végleg és zokszó nélkül elfogadtam, akkor robban be új életembe mi más, mint maga a BBC, az engem egy életre a monarchia odaadó hívévé tett királynő mondhatnám személyem iránt tanúsított, szokása szerint kecses gesztusával, úgy tűnik, tangenciálisan vagy talán még annál is inkább érintkezve bizonyos olyan területekkel, amelyek a kordában tartási kísérletek ellenére sem állnak elérhetetlen távolságban a lelkem titkos zugaiban úgy látszik még mindig meghúzódó, eger-kapirgáláshoz hasonlítható mocorgástól. Uram istenem, lehet, hogy a háború utáni félénk kezdetek, a tapogatózó kísérletecskék, a néhány firkász-novella, a legjobb esetben is csupán kísérleti forgatókönyv-írás, a helyenként már ígéretesebb regényfordítások, alkalmi cikkek, az időnként, lefekvés után, elalvás előtt az ágyban csócsált, kényszeresen ide-oda forgatott félkész ötletek egyike-másika egyszer ebben a hibbant életben még megvalósításra kerülhetnek? Vagy ha ez így azért túl sok lenne, valami ilyesmiről egyáltalán szabad lenne egyáltalán álmodozni? Persze csakis módjával, de azért mint még valahol a meglepetésekkel mégis terhes jövőben netalántán meg is valósuló csodákról...

Mivel a nincstelen bevándorlókat oly készségesen segíteni kívánó, elragadó amerikai jólelkektől megörökölt anyagi javaink közt fellelhető volt egy kiöregedett ökölvívóra emlékeztetően rogygyantta szétvert írógép, amelyen én alkalmi biológiai-biokémiai fordításokat is végeztem, meg álláshirdetésekre írtam visszafogottan bár, de azért talán valahol felfigyelésre érdemesítettnek méltó módon elmésnek szánt válaszokat – már amellet a több száz levél mellett, amellyel minden címmel rendelkező, tehát elérhető fél-, negyed-, tizedismerős ajtaján, levélszekrényén kopogtattam a ‘mit lehet tudni’ halványnál is halványabb reményével a világ számtalan táján –, nosza megírtam folyamodványomat a brit rádiónak. Hiszen végül is az előbb említett Böbe baba, akarom mondani Erzsébet királynő évfolyamtársa is lehettem volna annak idején, ha a sors történetesen úgy akarja. Azt viszont, hogy nem úgy akarta, nem kellene szükségszerűen az én hibámként könyvelni el. A kezeiknél fogva eleve megkötött öreg szülék – persze mindkét részről – ebben a kelekótya világban valahogy nem jutottak el oda, hogy a dolgot tető alá hozzák. Kétség már csak az utókor miatt se férjen hozzá: bennem a

készség bőségesen meglett volna. Hiszen az ifjú Erzsébet elragadó leányzó volt, aki felettébb vonzó adottságokkal rendelkezett. És ha bár nem megengedhető módon feltételeznénk, hogy hibái is lettek volna, én azért még... Na mindegy... Válaszolni mindennek ellenére is kedvenc királynőm akkor még kedvenc rádiójától természetesen úgysem fognak – tudtam bizonyosan, magam előtt is babonásan titkolva félénk reménykedésemet –, hiszen munka ügyben még egyetlen levelemre sem jött egyetlen megveszekedett sornyi válasz sem. Kezdttem egyre inkább úgy érezni magam, mint Svejka tábeszes Monarchia-beli tábornoka, aki csak küldi ki oda, a látóhatáron húzódó dombokon túli frontvonalba a mind újabb csapatokat, hogy onnan aztán senki, de a szó szoros értelmében soha senki többé vissza ne térjen. Még hírmondónak sem. Illetve nem is igaz, az én esetemben két levélre is jött válasz – és később még vagy százra –, amelyben közhírré tétetett: a vállalat kebelében jelenleg ugyan nincsen az én adottságaimmal összepárosítható pozíció, jelentkezésemet azonban saját maguk, de a cég nevében is igencsak honorálják, szépen megköszönik, leveletem ezért iktatták, és ha a jövőben a képességeimnek megfelelő pozíció üresedne meg, még hallani fogok róluk. Persze soha semmi sehol nem üresedett meg, hiszen ez csak az ‘eredj innen a csatába’ féle harapós elutasításnak volt bár legalább udvarias, amint azt nekem elmagyarázták, igenis újmódi amerikai változata. Ami speciálisan engem illetett, az első időben – ha akarnám, se titkolhatnám – palira is vett; valóban vérpezsdítő, lelket melegítő érzést keltett bennem, hogy vették maguknak a fáradságot és nem csak úgy általában, ahogy szokás, de külön kifejezett köszönettel iktatták. Külön-külön mind a két rész: hogy köszönték, meg hogy iktatták. Hiszen ez itt végül mégiscsak Amerika lenne, vagy mi a szösz? És én, én lám, alighogy betettem ide a lábam, máris egy amerikai iktatott lettem. Ki a fene hinné ezt el nekem az öreg Budapesten? Emiatt aztán időnként talán még a szokottnál jobban ki is húztam magamat. Eddigi hányatott életem során ugyan igen sok minden történt már velem, de iktatni úgy igazából még soha nem iktattak, nemhogy tették még ezt köszönettel is megtévezve. Nem vagyok én, kérem szépen, amolyan karkai bogár-izé. (Igaz, később megértettem: beleiktattak engem bizony egyenest a legközelebbi szemétkosárba.)

Vagy egy hét múlva azonban, ezúttal már aligha a Buckingham Palace hozzájárulásával – bár ki tudhatná? –, ezzel szemben viszont nyilván a sors még mindig kivételes gondoskodásának köszönhetően, levél jött a BBC-től. Méghozzá megítélésem szerint meglepően, ha nem elképesztően gyorsan. Nem tudom, tetszik-e ezt érteni, amúgy a dolog egykönnyen vissza nem adható fontosságának a tudatában? Igen, levél jött, nekem, személyesen, a BBC-től. Kétség sem férhetett hozzá, hiszen oda volt írva, címzettnek: Thomas Holló, Esq. Az ám. Mi már csak levelezgetünk egymással. Hol én írom el magam, hol ők. A levélben nyomban, nyilván már a kezdetben a félreértéseket elkerülendő, közölték: életrajzomat, irodalmi tevékenységemet, politikai tapasztalataimat, nem kevésbé magyarországi terepismereteimet a megadott információk alapján igen érdekeseknek találták. (Csak így: *very interesting*.) A levélben idáig érve gondoltam: na, most az egyszer nem jön majd a ‘köszönettel iktattuk’. Nem is jött. Hurrá meg halihó! Alpesi vadászskürtök harsonája! Új üzletfeleim felkértek rá: a következő lépésként lennék-e olyan kedves személyesen megjelenni New York Cityben, a BBC ötödik avenue-i irodájában három nap múlva, reggel 9 órakor. A látogatás főbb céljai: az angol nyelvtudás felmérésére is alkalmas, különféle jellegű magyar nyelvű próbamunkák helyszíni elvégzése, a cég előírásaiban nélkülözhetetleneknek ítélt felvételi űrlapok kitöltése, majd a személyzeti osztály illetékesével folytatandó beszélgetés lebonyolítása. Mindez ugyebár egy még nem is sokat iktatott férfiú látogatásának a közvetlen céljaiként. Csak úgy miheztartás végett.

Körülbelül hússzor olvastam el a levelet úgy, hogy egyes kulcskifejezések tüzetesebb újramegvizsgálása végett minduntalan elővettem és így végül már csaknem betéve tudtam a szöveget, amikor végre olyannyira megértettem, hogy el is hittem: ez itt most egy magát a

dolog természetét illetően is meredeken fantasztikus fejlemény. Hiszen én, a KISOSZ-pályán lefolytatott rövid középiskolás atlétikai pályafutásom során minduntalan hasra eső, a két gát közt a földet felnyaló gátfutó-antitalentum, most először – vettem az első akadályt! Azt is a klasszikus technikával, a négy felvezető lépés után a gátra felsőtestemmel előrenyúlva, vezető lábammal szinte párhuzamos helyzetben, ‘összecsukódva’ menve fel és lejövet fokozatosan egyenesedve ki, de azért közel sem teljesen, mert máris készen a következő gát előtti ‘pattogásra’. Egy-kettő-három-négy --- zummmm! Hasraesés meg iktatás ezúttal tehát nincs, nuku, nada!

Merőben fantasztikus volt mindez elsősorban azért, mert a BBC volt az én generációból a háborúban a németek add-uram-isten mielőbbi és minél alaposabb vereségéért drukkoló meg imádkozó hasonszörű társaimnak is maga az égi hang az éterből. Már a... –, a ti-ti-ti-tás szünetjellel is, amely egyrészt ugyebár Beethoven *Ötödik szimfóniájának* a főtémáját és nyomban magát az első taktusát, a zeneirodalom legismertebb kezdetét idézi, amiről mindenki tudni véli: figyelem, most nem más, mint a Sors az, aki az ajtón kopogtat, ezúttal persze a londoni rádió közvetítésével és szíves közreműködésével! Na és ami, közel sem melleleg, teszi ezt másrészt a Morse-ábécében a V betűnek a megfelelőjével, annak a betűnek, amely a győzelmet jelentő Victory, Victoria szónak az ígéretes kezdőbetűje. Ami olyannyira közismert lett Churchillnek a háború legnehezebb, az egyedül folytatott harc vereségeinek az időszakából származó, mutató- és középső ujjával V-betűt jelző üdvözlésével és magabiztos jóslatával, hogy azt előbb-utóbb a világ valamennyi kis és nagy, jó és sokkal kevésbé jó, sőt kifejezetten utálatos ügyeinek a hívei is habozás nélkül tették a magukévá.

Én a BBC-t 1940-ben kezdtem el hallgatni, már amikor módom adódott rá, meg elérhető is volt valahol a szomszédban egy rádióvevő készülék is, a rövidhullámmal felszerelt, akkor még a mi tájainkon ritka fajtából. Hallgattam én azt a legkevésbé sem csakis a napi két alkalommal magyarul, de végtelen türelmetlenségemben egy sor ismert meg ismeretlen nyelven, igen, még bolgárul is. *Tuk e Radio London*. Maradéktalanul élveztem a visszhangos baritonnal mindig éppen a kellő nyomatékkal tálalt, hitelesen oxfordi-angol, amolyan hivatalos hírösszefoglalókat, mondhatnám, a rádió vezérszólamát. Nem kétséges, hogy angol nyelvtudásom őszerepére erre a háború kezdete körüli, magát az ügyet illetően minden lehetséges téren pocsékul alakuló első idősokra vezethető vissza. Mivel nekem kincsként őrzött térképgyűjteményem is volt, köztük jó néhány a katonai térkép fajtájából, a BBC-adásokban hallott hadijelentésekben meg katonai kommentárokból felismert helységnevek kikeresése a front-térképeken, kis, magam gyártotta zászlócskáim ide-oda tologatása gyerekkorombeli magányom felejthetetlen, és ma, visszanézve úgy vélem, csaknem boldog élményei közé tartozik, igen, a tartósan pocsék és jó ideig még egyre csak tovább romló katonai helyzet ellenére is szép élményei közé, hiszen a háború akkor még közel sem volt egy gyermeki lélek számára felfogható, emberfaló realitás, hanem egy kolosszálisan nagy játék. A játékok játéka.

A nem éppen pacifistának született ifjú számára így azután a BBC visszafogott hangjával, a legújabb fejlemények kezelésének a hallgatót impresszionáló gyorsaságával, ezer forrásból szerzett tájékozottságával, remek kommentárjaival, a csüggesztő híreket is magától értetődően adó műsorpolitikájával, a hallgatót az oly igen megszokott lebecsüléssel manipulálандó objektum helyett felnőttként kezelő stílusával a legkevésbé sem csak egyedülállóan fontos, sőt nélkülözhetetlen információforrás volt, de a legkülönbébb emberek igényeit kielégíteni hivatott politikai iskola is. Volt, akinek időnként óvatosan, esetleg némi fenntartással is megköszöndő, alkalmi kuriózumot jelentett; volt, aki ebbe kapaszkodott körömszakadtáig a megváltás utolsó reményéért mind kétségbeejtőbb helyzetében; volt, aki demokráciát és volt, aki nyelvet tanult a politikai, katonai-stratégiai na és olykor bizony még az intellektuális izgalom magas hőfokán. Jó, persze hogy mindenki magától értetődően tudta: propagandát hallgat, hivatalos angol propagandát, kormánypropagandát, az idő múlásával az adásnak ezen

a megcélzott oldalán egyre szigorúbban tiltott és ezért mind nagyobb veszélyt jelentő, ‘ellen-séges’ propagandát – micsoda különbség volt azonban propaganda meg propaganda közt! Eközött, meg a göbbelsi hazugság-áradat látástól vakulásig tartó, szakadatlan ismétlései között! Amely utóbbinak a lényege az érzékszervek ellenállásának a felőrlésére hivatott, pontosan ebben a vég nélküli ismétlésben rejlett. Csoda-e, hogy a háborús emlékek alapján számomra a BBC sejtelmes mennyei helyé vált, ha nem is közvetlenül ott, az Úr trónusa mellett, de valahol azokon a tájakon?

Hallgattam én az angol rádió magyar adásait odaadással már a Teleki-kormány idején is, amikor, ha jól tudom, a debreceni egyetemen diákként magyarul megtanult skót, Elmer McCartney olvasott be saját rovatában egy egyedülálló, amint azt nyomban látni fogjuk, minden kétséget kizáróan saját kezűleg írt kommentárt. Persze ‘magyarosított’ néven, csak úgy, minden cím nélkül, McCartney Elemérként jelentkezve be. Némi töprengés után talán úgy mondanám, hogy erősen szubjektív hangú kommentárjában a magyar nép e skót felföldi fia engem lekötelve, örök hálámat bőségesen kiérdemelve fejtette ki: „Kedves hallgatóim – a hangsúly gondosan a szó végén, az ó hangon, hiszen ott van az ékezet, nemdebár! –, az önök nagytiszteletű miniszterelnökének, gróf Teleki Pálnak, mint minden nagy embernek, közsímben nagy kanala van. (*sic!*) Igen sajnálatos módon azonban még ez a kanál sem bizonyul eléggé nagynak ahhoz, hogy megegye vele mindazt a szart, amit a németek adnak be neki.”

Na nem, minek is tagadjuk, egyáltalán nem szükségszerűen ez a kommentár jutott eszembe, amikor valami kattant agyamban és megértette velem: annyi remek rádiós újságíró, riporter, író, diplomata, volt ellenzéki, sőt itt-ott még hellyel-közzel demokrata politikus, becsült, tisztelt, jó nevű ember, autodidakta rádiós után talán én is dolgozó, alkotó tagja lehetek majd a világ toronymagasan legjobb nemzetközi rádiójának! (Már annál is inkább, mert a hősi tettei miatt is szép emlékezetű McCartney Elemér korábban ilyen műfajban a londonin kívül más még nem is létezett. Csak majd később, de igaz, akkor viszont annál több.) Még az sem zökkentett ki a megbabonázottság révült állapotából – éppen ellenkezőleg –, hogy életemben először ültem ugyan valamelyest fapados küllemű, de mégiscsak valódi amerikai vonaton és zötykölődtem azon föl, életemben megint csak először, magába a ‘bűnös város’-ba. Igen, New Yorkba. Ahol is, a szükséges óvatosságot is messze túlteljesítve, jóval a megadott időpontnál korábban érkezve, mucsai-bambán meredhettem a munkába csörtető bennszülöttek meg a máshonnan bejáró idecsődültek irdatlan tömegére, összepréselődve előbb a pályaudvar egymás melletti mozgólépcsőin, majd a legelső találkozás mámoros hajnali pillanatától fogva a kedvenc New York-i sugárutammá vált Fifth Avenue-n. Emlékszem jól: az az első kép olyan elementáris erőtől lüktetett, lihegett, zihált és zakatolt, hogy a már magam mögött hagyott, de most hirtelen mégis elhanyagoltságából farkcsóváló boldogsággal pincsikutyaként a tudatomba beugró klisé segítségével nagy-gúnyosan nyomban így rögzítettem memóriám-ban ezt az aláírandó címet, képszöveget: összeomlása előtt a rothadó kapitalizmus végtelen futószalagon szállítja az egyéniségét veszített, elidegenedett munkaerőt kíméletlen kizsákmányoltatásának a színterére!

Kilenckor, a BBC amerikai kirendeltségének az irodájában tartózkodók szívélyességgel fogadtak – bár az is igaz, hogy várakozásommal ellentétben téával nem kínáltak meg. Vajh miért is tették volna ezt reggel kilenckor? – vettem első sanda, ámbár megértőnek szánt pillantásomat az oly sokat elemzett angol lélekbe. Igaz, az én lelkem vagy-vagyra szoktatott mélyén azért mégis egy kicsit csalódottan. Mivel az ángliusok nyilván tapasztalatból tudták, hogy egy fontos vizsga előtt álló, tehát nyilván drukkoló nebulóval van dolguk, számtalan apró, kényelmemet fokozni hivatott kedvezmény megadásával próbálták feltehetően háborgó idegeimet nyugtatgatni, legalábbis valamiféle minimális komfortérzést nyújtani, mármint annak a szárnyaszegett verébmadrárnak, akinek a szerepkörében én éppen tündököltem. Kár,

hogy abból a félig-meddig, sőt helyenként kísértetiesen ismerősnek, máskor meg amerikaivá válni készülő füleim számára csaknem érthetőnek tűnő nyelvből, amelyen oly igen elbájolóan szóltak hozzám, a hanglejtésen meg egy-egy röptiben, összefüggéseitől megfosztottan elkapott szón kívül túl sokat nem értettem. Folyton az ezen oldalakon még szóba kerülő és a világ megszámlálhatatlan izgalmas jelenségénél csakis a saját kappanhangját sokkal inkább imádó, valamint az alkatánál fogva is rengeteget locsogó krakéler, a saját megbotránkoztatására váró burzsoát mindenáron megbotránkoztatni kívánó, persze hogy ír George Bernard Shaw egyik, ezúttal – vak tyúk is talál szemet – kétségkívül valóban szellemes és igencsak találó mondása zakatolt kóválygó fejemben, arról, hogy az angol meg az amerikai – egy nép, amelyet csakis a közös nyelv választ el egymástól.

Nyelv ide, nyelv oda, én, hajnali 4 óta talpon, bevetésre készen mostanra már olyan voltam, mint a start előtt egy jól trenírozott versenyló: mást sem akartam, zablámat harapdálva, mint száguldani, ki a rádiós újságírás végtelen zöld mezőire! Ennek érdekében lefordítottam tehát – sokkal inkább szövegűen bár, de értelem szerint – az aznapi *New York Times* egyik ismertetését – vagy tíz-tizenöt perc alatt. Azután, többé már nem tapadva szolgálai híven a szöveghez, írtam egy kommentárt egy más témájú jelentés híryanagából – azt is, amennyire a kissé elképedt, már-már tiszteletteljes tekintetekből megállapíthattam, újonc-rekordidő alatt. Ami abból derült ki, hogy a gépelt anyag első és utolsó sorához stopperóráról mérve bejegyezték a kezdésnek meg a munka végeztének a pontos időpontjait is. Én ekkor már mintha igazából kezdtem volna érzékelni az oly igen vágyott, végtelen zöld mezőket! Valami ilyesmit talán megérezve kérdezték tőlem: összeállítanék-e egy hírmagyarázatot mondjuk egy külpolitikai cikkből? Nosza összeállítottam egyet, üsse kő. Furcsa ízlésük van, de hát ha pont ez kell nekik?

Ezek után most már meghirdetetten is az utolsó feladat következett: lennék-e olyan szíves és írnék-e kötetlenül egy színes anyagot a Central Parkról? – kérdezték, illetve javasolták egy mondatban. Írnék én, már hogyan írnék, szívesen – mondtam erre –, csupáncsak az okozhat e téren néminemű problémát, már úgy értem, zavaró problémát, hogy életemben most először találom magam New Yorkban. És a vasútállomástól az ide vezető úton kívül sajnos a városból még semmit sem láttam. Central Park? Hát arról meg mindössze annyit tudok, hogy az igen-igen nagy, talán még annál is nagyobb. Attól tartok azonban, hogy csupán ebből a tényből még egy elenyészően kis színest sem igen lennék képes összehozni.

Hát a Central Park megtette a magáét, ez, mint egy kisebbfajta lórúgás az arra a célra önmagát szinte felkínáló helyre végre hatott. Most már úgy kezeltek, mint egy közel sem teljesen normális, esetleg talán még, mit lehessen tudni, kissé törékeny, de remélhetőleg nem menthetetlenül ütődött csodagyereket. Aki, úgy is, mint amerikai, még nem látta az ő épületeiktől alig pár saroknyi távolságban kezdetét vevő Central Parkot. És azt csak úgy oda se neki, hányaveti módra, lekezelően ‘nagynak’ minősíti! Pillanatok alatt felkutattak tehát sajtó-kívágás-gyűjteményükből vagy öt-hat anyagot, újságcikket a monstre város kellős közepén elterülő, később, amikor közvetlen közelében dolgoztam, általam igencsak frekventált, sőt az idők folyamán szívemhez is nőtt parkóriásról. Most aztán istenigazából nekiduráltam magamat és vagy egy óra múlva visszaadtam egy csaknem három oldalas, magyar nyelvű ‘kis színes’-t. Életem első színesét. Remélem, eléggé színekkel felpumpáltra sikerült. És íme, pejparipámra felpattanva és azt csak úgy a szőrén ülve meg, máris mint a szélvész száguldoztam keresztül-kasul, át- meg átszelve a fantasztikus alakzatokra kifaragott, az arizonai – legalábbis én így döntöttem – földből kinőtt és rozsdabarna sziklával ötletszerű rendetlenségben szétdobált, bozótos rónaságokat! A természetesen az ég szélén éppen lebukó, izzóan vörös napkorong által beszórt, alkonyati pompájában fürdő vadregényes préri-mesevilágot, persze a távolban, de azért tőlem valahogy nem is túl messze, a California felé kanyargó telepes-kocsisorokkal, indiánostól meg buffalóstól; majd fékezhetetlen buzgóságomban

ráadásként csatangolok egyet az argentin pampákon is, gauchóikkal meg irdatlan szarvas-marha-csordáikkal egyetemben!

Alighogy távlovaglásomból megtértem, vette kezdetét a disztíngváltan british beszélgetés a nyugtalanítóan fiatalnak tűnő személyzetissel – tea, most aztán már valóban érthetetlenül, még mindig sehol! –, megúszva az eszmecsere anélkül, hogy szégyenszemre tolmácsnak a segítségét kellett volna igénybe venni. Éreztem, hogy a személyzetisnek erre a számomra ismeretlen, csaknem emberszabású megjelenési formájára amolyan ázsiai reminiscenciákat ébresztő, de mindenképpen barbár jelenségként nem is gyakoroltam túlságosan kedvezőtlen, nemhogy első látásra visszataszító benyomást. (Ami most már, hogy erről utólag írok, eszembe juttatja a csendes, álmos müncheni késő délutáni idill-történetet arról, hogy a SZER alagsorában lévő étteremben két üzbég nyilván túl sok kumisz elfogyasztása után oly mértékben rúgta össze a török-tatár patkót, hogy az egyik a vita hevében leharapta a másiknak a fülét. Lehetséges lenne, hogy az én személyzetisemnek is voltak ilyen jellegű értesülései meg ködös képei az üzbég-magyar rokonságról?) Tény viszont, hogy most már csak vagy egy tucatnyi kérdőívnek a kitöltése, illetve az aláírása maradt hátra, majd elhangzott az ígért: hamarosan jelentkeznek, de azért ez eltarthat egy ideig, hiszen az anyagot át kell még küldeni Londonba. Mert mivelhogy ők itt ugyebár, azt is lehetne mondani, ilyen esetekben inkább csak a kéznél lévő postás szerepkörét töltik be. Ebben én nem találtam semmi kivetni valót, bár magamban most már komolyan eltöprengtem: ez mind nagyon szép, de útközben vajon hol feledkezhetek meg a teáról? Mindezen segíteni viszont nem tudván, küldetésem végéhez érve tehát el is köszöntem.

Igaz, azért még irataim meg a készített másolatok összerakása közben halványan bár, de csak felködlött bennem: a személyzetis tulajdonképpen miért is nem kérdezte meg tőlem, hogy nekem magamnak nem lennének-e kérdéseim? Hiszen, ha jól belegondolunk, egy ilyen nemzetközi méretűvé nőtt tranzakció alkalmából vajon miért is ne lehetnének? Meg a gondolom üzbégből átvett magyar mondás szerint is: kettőn áll a vásár. Azt meg a személyzetis ürge vajon honnan tudhatná, hogy engem saját múltam meg tapasztalataim alapján milyen köldökszalaghoz hasonlítható szálak fűznek a BBC-hez. Mit lehessen tudni, talán neki mások a szokásai – csitítgattam a bennem ágaskodó kételyféleséget. Vagy talán a pacák már alig győzte kívánni, hogy a nagy közös teremből nyíló, szűkös kis szobájában végre rágyújthasson a pipájára? Na igen, igen, de azért... azért ezt, teszem azt, talán még ott Budapesten, az üzbég gyepükön is megkérdezték volna. Mármost valamilyen módon, akár csak távolról is hasonló helyzetben. És persze ott főleg csak úgy a forma kedvéért. Ki tudja, végül még azt sem lehetne teljesen kizárni, hogy ez a pofa itt azért nem buzdított kérdésre, mert a vállalatnál új fiú lévén, attól tartott, hogy nem minden kérdésemre lenne képes választ adni? Na és ez ártott volna ifjonti lénye felsőbbrendűségi érzés-igényeinek? Mindegy, ez így önmagában remélem nem tekintendő igazán fontos mozzanatnak, csak amolyan elkerülhetetlen döccenőnek.

Az viszont annál inkább kedves volt, hogy míg kimerülten meg kiürülten dolgaimat rakosgattam, az irodai britek közül vagy öten-hatan nem-angolos tartózkodással, empátiájukat cseppet sem titkolva rázogatták a teljesítmény sportemberekhez illő elismeréseként kezemet, egy pipázó úr pedig vállon veregetett és imponálóan, legalábbis őrnagyi rangot jelzően bozontos szemöldöke alatt jóindulatúan mosolyogva, sőt rám hunyorítva, közben ‘old chap’-nek nevezett. Mondanom sem kell, hogy ezt aztán én módfelett értékeltem. Mert lehet, hogy nem eléggé köztudott: vitathatatlanul sok olyan ánglius van, aki keveset beszél, még annál is sokkal több olyan lelhető fel, aki meg se mukkan. Nemhogy azt mondaná egy arra járó jöttmentnek, hogy ‘old chap’!

Én ilyen újonnan kitüntetett minőségemben kábultan kóvályogtam frissen érkezett Ábelként ezúttal már Amerikában, tehát Tamási Áron harmadik kötetében, a világ kellős közepén a

felhőkarcoló-, az ember- és autódzsungelben – bocsánat az elhasznált klisékért –, még jó néhány órán át, szoktatgatva magam a megszokhatatlanhoz, majd végül valóban hullafáradtan, és mert vendéglőbe beülni az itteni közétkeztetési műfajok ismeretének a hiányában nem mertem, az éhségtől meggyötört gyomorral vonatoztam ‘haza’, Philadelphiába. Hogy ott aztán várjak, türelmetlenül, csökkenő önbizalommal, nem is túlságosan messze a hisztériás elszíneződésű rohamoktól. Közben a figyelemelterelésre kiválóan alkalmasan a végtelenül okos és szellemes Jorge Luis Borgest olvastam, hogy egyszer csak esszékötetében erre az angol anekdotának álcázott szépsége bukkanjak: Két angol lady utazik egy vasúti kupében. Én, meg kell valljam, nemigen hiszek a szellemekben – mondja az egyik. Valóban? – így a másik és eltűnik.

Bár ez akkori feszült állapotomban nem tett különösebben jót nekem, nem adván kulcsot az angol jellemhez, de azért fegyelmezve magam tovább vártam. Talán a jövőmre, új életemre felkészülendő, talán ügyemet ily módon is elősegítendő, időnként különböző erősségű megújabb aromájú teákat főztem magamnak, és azokból kíséreltem meg angolosnak vélt, ha nem is hanyag, de kilazult testtartással kortyolgatni a nem mondhatnám, hogy kávéivó lényemnek túlságosan kapóra jövő lötytyöt. Viszont – és ezt úgy is, mint egy nemrég fölavatott ‘old chap’ állíthatom – nem kellett sokáig várni. 4. írd és mondd négy nap múlva jelentkezett a BBC, először egy hosszú távirattal, ami telides-teli volt érthetetlen utalásokkal, nyilván hivatkozásokkal brit törvények paragrafusainak a számaira; majd nyomban ennek a megérkezése után felhívtak telefonon is. Nem, nem Londonból, hanem a szomszédos New Yorkból. Hát nem érdekes: nem jövőendő magyar főnökeim közül valamelyik, hanem ismét csak a Fifth Avenue-ről a precízmókus személyzetis? Ennek ellenére is, kétségkívül imponáló módon keltve bennem egy olyan vezetőségnek a benyomását, amely úgy véli, hogy emberére lelt, helyesebben magára az elveszett gombostűre bukkant a globális szénakazalban: úgy jártak el tehát, mint akik számára az egész ügy hirtelen sürgőssé vált; így aztán megtették a formális állásajánlatot. Azt, amelyet pár nap múlva hatásosan egészített ki egy hivatalos kinézésű, a gyarmatbirodalmi múltból ittmaradt formákra sokat adó papírpaksaméta, amelyet meg a borítékon díszelgő bélyegkiállítást velem együtt a kézbesítő postás is elismeréssel csodált meg. Én meg mint egy szobor álltam ott, kezemben a szerződéssel, és egyre csak ezt ismételtettem: „Mindez szép és jó, de hol van már a cvikli? Mi a manó, csak nem az utolsó pillanatra vár?”

Hamarosan telefonon, igen fontos részletekbe bocsátkozva, mégiscsak lefolytattam a tényleg szükségessé vált megbeszélést a New York-i személyzetissel – nyilván végletekig feszült idegállapotom miatt véltem úgy hallani, hogy a himpellér közben teát kortyolgat, délelőtt! –, majd hasonlóan hosszú értekezést folytattam az irodafőnöki minőségében feltételezhetően tisztelendő, ennek megfelelően valóban tökéletesen fafejű nagyfőnökkel is. Azután gondoltam egy merészet és a telefonszámlámra mért otromba csapással mit sem törődve föl hívtam egy ismerősömet, régi pajtásomat Londonban, a BBC-nél, tanácsot meg egyben segítséget kérni tőle. Ha mást nem, legalább azt, hogy próbálja meg kipuhatolni, mi van. Halljuk, hogy jössz! A főnökök itt egymást túllicitálva áradoznak a tehetségedről! Meg arról, hogy veled megfogták az isten lábát. Apó: isten hozott minálunk! – kedveskedett. Minden kétséget kizáróan őszintén. Lekonyult azonban nyomban, amikor felvázoltam neki a pillanatnyi helyzetet, úgy is, mint a leányzó fekvését. Nem tudnál segíteni? – kérdeztem, remélem nem ütve meg valamiféle esedező hangnemet. Te ott a helyszínen talán... Tudod, mégiscsak könnyebb egy ilyen magamfajta kivénhedt, keshedt tevének átmenni a tű fokán, ha az legalább egy kicsit meg van olajozva. Megpróbálom, bár be kell valljam: nem hinném, hogy az olajozásban igazán jó lennék. Márminthogy az sajnos nem tartozik egyéniségem erős oldalaihoz – mondta, hallhatóan zavarban, vagy inkább mondhatnám: bármiféle mélyebb meggyőződés nélkül. Másnap aztán már leplezetlenül letörten hívott vissza. Tudod, akár hiszed, akár nem, hosszú

életem során eddig még soha nem volt teve kollégám – és sajnos, legalábbis innen nézve úgy tűnik, hogy ha csak nem leszel képes változtatni az álláspontodon, ezután sem igen lesz – tájékoztatott csüggedten. Megköszöntem szépen, hogy megpróbálta a megpróbálandókat. Mit volt mit tenni, két nappal később telefonon, majd írásban, hivatalos formák közt közöltem: legnagyobb sajnálatomra a följánlott állást az adott körülmények közt nem áll módomban elfogadni.

Az előzmények tudatában nyilván eszméletlen ostobaságnak tűnő, vagy, amúgy talán britishebbül, badar tettemnek a magyarázata végső fokon pofonegyszerű. Íme a fő ok: a BBC-nél minden felvétel automatikusan egyben fél évi próbaidőnek is számít, amelynek az időtartama alatt bármikor vagy amelynek a végén a két fél bármelyike bármiféle további kötelezettség nélkül visszatáncolhat – még csak indokolás megadására sincsen szükség. Így tehát – hallottam pár nappal ezelőtt – immáron semmiféle akadály sem lenne annak, hogy engem akár nyomban át is költöztessenek Londonba. (Jé, a pofa mintha elfelejtette volna mondani, hogy pereputtyostól! Mi az ördög lehet a ‘pereputty’ angolul?) Természetesen minden egyes megteendő lépést, kaputól az általuk nyújtott ideiglenes lakásnak a kapujáig, az ő költségeikre – hangzott a lélegzetelállítóan nagyvonalúnak szánt felvilágosítás a fentebb említett telefonbeszélgetések egyikében. Ez igazán lekötötte. Na és a családom? – így én, óvatoskodón, de azért csak magabiztosan, mint egy kényeskedve nyújtózkodó, ámde kíváncsi macska, amikor már alig képes kivárni az egy ideje fölöttébb esedékessé vált, sőt idejét is múlt simogatást. Az sajnos nem az ő problémájuk – robbantották a kézigránátot bele a képembe, tökéletes elképedésemre, sőt elszörnyedésemre, csak így, dermesztően tapintatlanul. Körülbelül olyan intim hangokat hallatva, mintha egy páncélszekrény mélyéből intéznének szózatot a fülét hegyező emberiséghez. Semmiképpen sem úgy, ahogyan az az állítólag a modorra oly sokat adó angolokhoz, hanem jóval inkább úgy, ahogy az lélektelen és még otrombán modortalan, nemzetközire lecsiszolódott bürokratakhhoz illik. Mire én: Egy pillanat. Álljon meg a menet, vegyünk egy mély lélegzetet. Hogyan is tetszik ezt a ‘probléma’-dolgot érteni? Tessék már mondani: milyen megközelítéssel sikerült bárkinek is arra a következtetésre jutnia, hogy ez ne lenne az önök problémája? Miért ne lenne? Hiszen tudják, hogy családos ember vagyok, ha másból történetesen nem is, hát abból, hogy a kitöltött kérdőíveken mindenütt ott szerepel nejem és két ellátatlan gyermekem neve. Már úgy értem, azoké, akik itt mellettem közel sem csak papíron, de nagyon is a valóságban léteznek. Szíveskedne megmagyarázni, hogy ez miért is ne tartozna önökre, illetve miért is ne lenne mód az ő velem együtt megteendő útjuk költségeinek a fedezésére? – Sajnos, jelenleg erre, vagyis hogy a legközelebbi hozzátartozók útjának a fedezésére valóban nincsen mód. Csakis majd egy fél év múlva lesz, az állandósítás alkalmából, remélhetőleg ugyebár.

Ha benne lett volna, még az a mondabeli bicska is kinyílt volna a zsebemben, hiszen ez a ‘remélhetőleg ugyebár’ oda a mondat végére biggyesztve kétségkívül erős volt, még a finomkodó brit gorombaságok széles skálájáról mindeddig mit sem sejtő, ilyen ügyekben ártatlan lényemnek. Másképp talán inkább úgy mondhatnám, hogy jól megérdemelt pimaszkodás volt ez a javából ki mással – dönthette el magában a személyzetis vakarcs –, mint a lám csak a foga fehérjét hirtelenjében mégis kimutató, még nem is a falakon belüli, de máris követelőző barbárral. Én persze alaposan ki voltam borulva, és felháborodásomat csakis valamelyest mérsékelve, mindennek ellenére megkíséréltem, igaz, csak módjával, de azért szívóskodni. – Nem tehetnének ez egyszer mégiscsak kivételt, nem, a legkevésbé sem úgy, hogy ezzel valamiféle precedenst teremtenének, viszont tekintettel arra, hogy én még ropogósan friss kíváncsi vagyok, annak is a politikai menekült fajtájából, aki éppen most jött ide onnan, Európából, és akinek az égvilágon semmire nincsen nemhogy a kellő, de még csak a lehető legminimálisabb anyagi fedezete sem? – Nem, ez sajnos nem áll módjukban. Félreértések elkerülése végett nyomban le is szögezte: Természetesen nem rólam, a legkevésbé sem

valamiféle egyéni döntésről van szó, hanem hosszú évek során kialakult vállalati politikáról. – Már előre is elnézést kérek a kérdésért, de nem előlegezhetnék meg valamilyen jogcímen a család utazási költségeit – mondjuk kölcsönként? – Sajnos erre sincsen mód. – Nem beszélhetne talán minderről, a helyzet abszurd voltára tekintettel, még egyszer a feletteseivel? Vagy talán az ügyben leginkább érdekelttel, a magyar osztály illetékeseivel? – Ezt természetesen már meg is tette. Annak ellenére is, hogy ő a maga részéről a helyzetet egyáltalán nem tekinti abszurdnak. – És az eredmény? – Sajnos, érdemi változtatásra nincsen semmiféle lehetőség. – Értem. Helyesebben értem, uram, értem, csak fel nem foghatom. De azért természetesen szépen köszönöm. Márpedig én egyedül nem mehetek oda át, illetőleg oda vissza, minthogy nem hagyhatom itt alig pár napja-hete a fél világon át a hátamon idehurcolt, angolul még nem is gügyögő feleségemet meg két neveletlen gyermekemet. Akik, ha jól megfontoljuk, még azt sem igen tudják, hogy hol vannak. Persze hogy nem hagyhatom őket magukra. Nem hogy egy fél évre, de még csak három-négy napra sem. Viszont minthogy a legkevésbé sem áll szándékomban, hogy illetéktelenül és immár céltalanul zaklassam őket, továbbra is a BBC általam mindegyre kevésbé értett és még kevésbé értékelt belügyeibe avatkozzak, éppen ezért az epizód lezárásaként hadd szögezzem le: Igazán, végtelenül sajnálom. – Nem lenne azért talán helyes még egy kis időt szentelni ennek az alighanem nagy horderejű döntésnek az emóciók nélküli megfontolására? Ez a kis nyomorék mer nekem a történetek után még emóciókról szavalni? Nem mindennapi erőfeszítembe került, hogy többé-kevésbé higgadtan zárjam le az ügyet. Ha lenne olyan kedves emlékezni rá – közöltem hosszabb szünet után –, akkor pár perccel ezelőtt éppen valami ilyesfélére kíséreltem meg őt, illetve az ő közbenjárásával az intézmény illetékeseit rábeszélni. Ez sajnos nem sikerülván, számomra nem is maradt az égvilágon semmi megfontolni való. Még úgy sem, ha kiszorítjuk az egyenlegből a melleleg már nem is létező emócióknak a maradványait is. Meg vagyok győződve arról, hogy amint tette azt mindeddig oly sikeresen, meglesz a BBC nélkülüm ezentúl is, mint ahogy én is igyekezni fogok a csalódást, már ha az egyáltalán lehetséges lenne, valahogy túlélni. – Ó, mérhetetlenül sajnálom, hogy így történt. – Én is, uram. Nemkülönben. – Good bye. – Good bye.

Remélem, a tárgykörben persze hogy felkészületlen olvasó a történetet velem együtt több szempontból tartja majd tanulságosnak, annak ellenére, hogy befejező aktusában a 'sajnos' meg a 'sajnálom' szó messze a sokéves átlag alatt, csupán vagy hét alkalommal fordult elő. Mondom tanulságosnak, mert bizony az abból levonandó következtetések gazdagságát, az egész tanmese értékű történet, ha tetszik, életem főbb vonalainak a jellegzetességeit illetően legalább hármassal terhesnek tűnik. Vagyis hogy a sztoriban benne van az én kis életem.

Tanulságos ez a sztori például azért, mert egy nem hogy ki nem mondott, nem hogy babonásan elhallgatott vágy teljesülésének a hajsza híján valóra válásáról volt itt szó, hanem ennél is jóval többről: egy soha nem is realizált, az esetleges említése esetén is nyomban fantazmagóriának minősítendő lehetőség lehetetlensége miatt még csak nem is álmodott, hozzám arra jártában, talán éppen unalmában bekopogó vágy kiélésének a fantomként felmerüléséről, majd már-már megvalósulásáról úgy, hogy azt majd kinek másnak, mint természetesen nekem, saját magamnak kelljen alaposan felcsigázott létemtől eltaszítanom. Na és az ironia csúcsa: mindezenközben még azt sem vághattam bele az ángliusok képébe, hogy: Piha! Néhány szón kívül sikerült az egészből úgy kimásznom, hogy nem mondtam meg nekik amúgy igazából a véleményemet. Az előbb említett, a lelkiállapotomat kiválóan jellemző szót is csak azért írtam ide, hogy más, ennél ugyan kevésbé tömör, de annál inkább a fejemben forgó, vérzivataros kifejezések bedobásának a lehetőségét már ne is említsem. Történt pedig ez azért, mert hirdetésükből kihagyva azt a jelentéktelen kis szót, hogy 'egyedülálló', előállították azt a nagy büdös helyzetet, amelyben az élet gyönyörű ajándék-kínálata kapja magát, besétál az ajtón, pardon, behuppan az ablakon, rá egyenesen a tulipántos, pirossal

ékesített mélyzöld ládára, karjaiban dédelgetve hozza magával a beteljesülésnek az ígérét, pengőn összeveri sarkantyús kiscsizmáját és azt mondja: szerbusz, kedves gazdám, rendelkez velem tetszésed szerint, hiszen mostantól fogva én csakis téged szolgállok. Mire én: jószágos egek, én eddigi életemben mindig terád vártam. Már a kezdetektől fogva, ott kinn a kapufélfánál. Ahol közben megtudtam, hogy mi a tél... A többi mind, mind csak időhúzás volt. Tehát? Tehát ha eddig eljutottunk, akkor: mars ki! Takarodj! Piha! Ja igen, és: fölöttébb sajnálom. Good bye!

Ha ez a sztori, váratlan kanyarokkal teli, hajmeresztően hullámvasutas pályájának a bukácsolásaival esetleg emlékeztetne, akárcsak távolról is, valami olyasmire, amiről itt, ezeken az oldalakon igen sok szó esik, akkor az közel sem lenne tekintendő a véletlen művének. Na és ha már itt tartunk: bizony nem önmagáért, annál inkább viszont **ezért** is mondódott el – és ez lehetne a kis történetből a szívet szorongató ‘másodszor is’.

Harmadszor: Életem titkos vágyának a megghiúsulásával a BBC-ügy a képembe röhögő, kamasz fintorral végső fokon igen jót tett nekem – azzal egyidejűleg, illetve majd azt követően, hogy a lelkem zokogott az elkapkodott, megszegyenítően a saját ideje előtt bekövetkezett ejakulációs kudarc, az amiatt létrejött ellehetetlenülés kínja miatt. Hogy mégis miért? Azért, mert ha elköteleztem volna magam, akkor alighanem a rosszabbik utat választottam volna. Amint azt később megtudtam, minden részletében – csaknem mindenében – megtanultam.

Angliában ugyanis a fizetések az összehasonlítható rádiós munkakörökben jóval alacsonyabbak voltak és azok még ma is, mint itt nálunk, mondjuk a Szabad Európa Rádió New York-i fiókiintézetében, vagy Washingtonban, az itteni kormányrádiónál, az Amerika Hangjánál. Az előrehaladási lehetőségek szintén, ehhez hasonlóan Londonban általában jelentősen rosszabbak. Ami a munkakörülményeket illeti, azok a New York-inál jóval, de jóval gyatrábbak. Arról pedig már csak úgy futólag tennék említést, hogy a BBC-nél személy szerint nekem közel sem lett volna olyan mozgási terem, szabadságom és témaválasztási lehetőségem, mint majd néhány évvel később a Szabad Európa New York-i menedékében. Ahol gyakori bajkeveréseimmel, például már mindjárt a következő nap hajnalán sugárzandó anyagaim témájának a saját judiciumomra bízott kiválasztásával, majd annak a tárgynak a kezelésével, különféle olyan akcióimmal, amelyekkel tudtomon kívül és csakis a jóval később megértett módokon bizony érzékeny tyúkszemekre hágtam, szorgalmasan segítve elő a müncheni főnökök gyorsabb öszülését, kedvemre élhettem ki nehezen kordában tartható renitenskedő hajlamaimat is – amit elképzelni is lehetetlen lenne a jól fésült BBC-bürokraták esetében. Azután: én ugyan szeretem Angliát, Londont, de azt bizony már nem hinném, hogy tudnék is ott élni. Helyesebben: annak ellenére, hogy London ma – ma még? – izgalmas város, kétlem, hogy ott olyan jól tudnám érezni magam, mint itt. Na meg azért, ha már itt tartunk, különösen is: én valóban egy, sőt több, jó néhány életre szólóan jöttem el nem csak Magyarországról, de a vén, itt-ott intenzíven korhadó, mindinkább németek vezette és franciák pénecolta Európából. Meg éppen jelenlegi témánk, a BBC esetében attól a nem várt és fájdalommal elkönyvelt tendenciától is, hogy egyre inkább a harmadik világ – na meg ezen belül főleg az arabok – ideológiailag elkötelezett szócsövévé züllesszék le magukat. Múltjukat feledtetve és jövőjüket kilátástalanná téve. Úgy ám, egykori magának a szöges ellentétévé válva.

Na és negyedszer: a BBC felszikrázása, bevetülése a képbe, az egész téma váratlan napirendre kerülése nagy jót tett nekem másképp is, utólag, perspektivikusan, majd vagy hat évvel később meg azután. A későbbiekben. Bármennyire is más volt mindig, már eredeténél és rendeltetésénél fogva a két rádió, a Szabad Európa meg a BBC, a magyarok közül nem túl sokadmagammal – sokkal kevesebbel, mint azt reméltem volna –, idősebbekkel, annak idején az angol rádió gazdag-dús emlőin felnövekedettekkel a napi rutin teljesítése mellett fontosnak tartottuk megkísérelni ha nem is általában a BBC-nek, de igencsak kifejezetten annak a régi

régi-BBC-szintnek a megközelítését munkánkban. Nem hinném, nem is hihetném, hogy ez túl gyakran sikerült volna; én magam sajnos az elkerülhetőnél is többet bukácsoltam; mégis, ha csak néhányszor jutottunk el oda, már akkor is a múltból kikanyargó, pazar sor végére állhattunk be. Annál is inkább, mert maga a mai BBC is már hínáros, szutymós tájakra sodródott el attól a sekély vízben sok vállon oly magasra emelt piedesztáltól. Olyannyira, hogy a régi rémeket felváltó új, időnként repedt fazékat emlékezetbe idéző módon taszító hangok már valahonnan a politikai korrektség elviselhetetlen forrásaiból fakadnak ki és törnek a felszínre. (Utólagos beszúrás: mint távoli rokona, a BBC adásaiban forrásként a leggyakrabban felhasznált hírügynökség, a világhírű Reuter éppen a 2001-ben meg az az után történtek fényében tartotta aktuálisnak eddigi gyakorlatával szakítani, és úgy dönteni: anyagaiban többé nem fogja a 'terrorista' szót használni. Szívélyes üdvözetem ez alkalomból a morva anyjuknak. Aki hallja, adja át.)

Ez persze emlékezetbe idézi és sok minden mással együtt utólag talán igazolja a nagy angol történésznek, Macaulay-nak, de akár a történész-Churchillnek a véleményét arról, hogy a brit világbirodalmat már a kezdetek kezdetétől is valahogy a hanyag nemtörődomség tartósan ködös állapotában, nem lenne eszelős túlzás azt mondani: némileg véletlenül hozták össze. A legkevésbé sem előre megfontoltan, átgondoltan, inkább csak úgy opportunistán, ha nem éppen a garatra többé-kevésbé jócskán felöntve használva ki az adódó lehetőségeket.

És végül, ötödszörré, idetolakszik egy álmom ezekből a napokból, illetve pontosabban már nem a reményteljes elő-, hanem a lelombozódó végjáték időszakából. Alighanem régi filmek részleteiből összegyűrt, legalábbis én úgy véltem, jellegzetesen New York-i színháznak a színpadán álltam, egymagamban a bordó függöny előtt, egy felülről lelógatott, lóhere-alakúra kiképzett mikrofon-komplexum mögött. Magányomban ott fenn valahogy tudtam, hogy a sötét, nem is látott nézőteret ott lent zsúfolásig tölti meg az én első rádióműsoromat kívánni már alig képes közönség, szintiszta amerikai népség. Ez a népség viszont elszörnyedt, amikor én egy számukra ismeretlen nyelven kezdtem el nem éppen napi hírértékű értekezésemet, vagyis hát magyarul fejtágitottam őket, még hozzá mi másról, mint a harmincas évek közepének az olasz-abesszin háborújáról, különös tekintettel a világ akkori rocksztár-elődjére, Hailé Szelassziéra, a négusra magára. Végül csak megértve elképedésük okát, lélekszakadva váltottam át a szót angolra, mire előbb itt csattant össze két tenyér, majd ott, hogy aztán jóakaróim érzelemmegnyilvánulása tapsviharrá terebélyesedjen. Gondolom talán azért, mert az amerikaiak mindig is csodálták a többnyelvűséget. Bármilyen legyen is az oka, meg kell mondjam, hogy a tetszésnyilvánításnak ez a formája jólesett. Annál is inkább, mert szégyelltem magam, hiszen az alkalomhoz illő szmoking helyett rajtam csak egy jellegtelen és mint ilyen lestrapált szürke nadrág meg egy divatjamúlt sötétkék ingpulóver volt, az is belegyűrve a nadrágba.

Éppen belefogtam tehát az Eritreából előretörő Graziani marsall aduai csatájának az elemzésébe, amikor a sóder nyomása közben egyszer csak azon értem tetten magam, hogy töprengek: vajon elénekelnem-e a szavaimon csüngő egybegyűlteknak az akkori, világszerte ismertté vált abesszin ihletésű olasz katonanótát, a *Facitanerát* ('megostromolták ott a barna lánykát/ a terepszínű olasz katonák'). De nem tettem, mert... Mert hát igen, kezdett valamilyen kínos érzés venni erőt rajtam. Mégpedig amiatt a sajátos helyen még sajátosabb körülmény miatt, hogy egy pezsgődugó diszkrét pukkanásához hasonló hangot hallatva, nadrágomon az akkor még nem zippzárás slicc egyik gombját éppen most érte utol minden gombok végső, elkerülhetetlen és ezért ha egyáltalán, akkor is csak mérsékelten megható sorsa. Próbáltam tehát tovább csillogtatni sokoldalú abesszin ismereteimet, amikor pukk! – az első gombot, meglehet, csak hivatásbeli szolidaritásból, követte le, oda elém, a színpadra a második. A helyzet kezdett válságos méreteket ölteni, mert aztán nyomban, most már a távirányítás konspiratív lehetőségét is felvetően, követte társait a harmadik. Én meg ott

valahol fönn, a fejemen csakis az örökkévalóságra összpontosítva tántoríthatatlanul karattyoltam, bele a lóherébe, de közben ott lenn, az alantasabb régiókban a hajdan még oly megszokott szürke nadrág már csupán a bokáimat tartotta össze, azokat viszont, nyilván az előbbi *malheur*-sorozatot jóváteendő, rendületlenül. Sőt olyannyira kötelességtudóan, hogy ha távozni akartam volna, akkor se igen tudtam volna ezt a feladatot teljesíteni másképp, mint egy rececés vargács népi táncot imitálva, aprócskákat tottyanva és közben hejehujázva oldalogni ki a nyomorult színpadról. A közönség viszont ekkorra könyörületességből már eltűnt, fölszívódott. Én meg, más kiúttal az ostoba helyzetből nem rendelkezvén, bő verejtékben fürödve riadtam föl, a saját hálósobámban, abban is a saját ágyamban, így szabadulva végül is meg BBC-ellehetetlenülésem még egy kasztrációs vezérmotívummal is megterhelt katasztrófájától.

Hát körülbelül ennyit faramuci sorsom alighanem legravaszabb fricskájáról. A *déjà vu* elképesztően lidércnyomásos érzéséről. Na és főleg az én saját, különbejáratú rutinomról. **A nagy, a fájó, a szerencsés bukásról.**

* * *

Némi habozás után megértettem: nem tudom megállni, hogy az én papírformámnak egy másik, az eddig tárgyaltaknál összehasonlíthatatlanul jelentéktelenebb, azokhoz nem is mérhető, szépségében és főleg jellegében mégis önmagáért beszélő példájáról pont itt ne essék említés.

1944-ben vagyunk, annak is a nyarán, az alföldi, híros városi változatból, napszitta, porcserezte 18 éves zsidók munkaszolgálatban, a Kecskemét melletti német katonai repülőtéren. Igaz, ahol repülőgépek már csak hébe-hóba fordulnak elő. És ha mégis, akkor azok az ormótlan, hatmotoros szállítógépek, amelyeket egyetlen géppuskasorozattal is ki lehet végezni, hogy máris égjenek, mint a máglya – amint azt vagy három alkalommal is módunkban állt kéjes örömmel végigélni.

Nekünk amúgy nem mondhatnám, hogy emígy különösebben rossz dolgunk lenne. Rossznak persze hogy rossz, de nem különösebben. Már csak azért sem, mert a jelek szerint – élünk. Ami akkoriban nem lebecsülendő teljesítménynek volt tekintendő, mert azt már közel sem mindenki mondhatta el magáról. Na igen, dolgozni kell, megbombázott kifutópályákat javíztatni, légelhárító ágyúknak állásokat építeni, földmunkákkal tölteni maradék szabadidőnket. Szorgalmasan és főleg lelkesen szabotálunk, amikor csak módunk van rá. Délután szorgalmasan szedjük szét azt a keveset, amit délelőtt úgy-ahogy összeraktunk. És mert a fűtőbarackpálinkát magán a szülőhelyén favorizáló, mostanság némileg tántorgó honvédegyénemből álló keret általában oda se baszik, inkább csak alszik, találunk is rá módot, bőven. (Az alvó keretlegényekről jut eszembe a cigány népdal: „Hittak engem dőgozni/, inkább mentem csórelni./ Láttam a magyarokat kapányi meg kaszányi,/ én meg csak úgy szovoltam az árnyékban.”)

Enyhén szólva kínos, hogy jövőendő felszabadítóinktól kell folyvást féltetni nyamvadt életünket. Ha reggel-délelőtt az amerikai Liberátorok jönnek dél felől Budapestet vagy Szolnokot vagy még ezeknél is északabbra fekvő célpontokat bombázni, fölöttünk úsznak el mint a békés méltóságteljeségnek, magának a jószándéknak a megtestesülései, a ragyogó napfényt millió csillámlással visszaverő, impozánsan zárt harci alakzatban, míg körülöttük szűnyogokként nyüzsögnek a védelmükkel megbízott, fürge vadászgépek. Amelyek közül az éppen ügyeletesek minden átrepülés alkalmából le is jönnek szinte a repteret körülvevő fák lombkoronáira, hogy hosszában meg széltében géppuskáikból szórják meg az esetleg felszállni készülő vagy a földön meglepett német vadászgépeket – helyesebben, ma már azok hiányában, a tőlük rettegő, rájuk még nézni is, nemhogy löni kész kezelőszemélyzetét a légelhárító fegyvereknek. Nekünk úgy tűnik, mintha ősidők óta ismernénk Joe-t meg John-t, amint pontosan belerepülnek, igen, ide a képünkbe, és lelki szemeinkkel is látjuk, külön min-

den egyes kilőtt töltenként meg az azokból összefüggő sorozatokként is a géppuskagolyókat, amelyek kivétel nélkül mind a homlokunk közepébe, az orrunknál két-három centiméternyire csapódnak majd be, hogy ott kerek kis lyukacsákat hagyjanak maguk után. Csak úgy emlékeztetőül. Nincs mit tenni, mint tovább, még ha ezért fizetnének, akkor sem nézni, csak szorosra zárni a szemhéjakat, aztán belefürni magunkat a földbe, karunkkal 'védve' a fejünket. Vagy, mint azt talán a többség ki tudja miért, de öntudatlanul teszi, a saját fenekét. Meg ha tudunk, imádkozni. Mi isten kegyelméből mindig megúsztuk, de egy velünk együtt lévő, idősebb zsidókból összeállított századból néhányan meghaltak – az egyik vagy három méterre tőlem –, még többen meg megsebesültek. Ugyanennek a színelőadásnak az esti-éjszakai változatában aztán, úgy 9-10 óra tájban, az angolok játsszák el velünk ugyanezt, csak dramaturgiailag némileg visszafogottabban, merthogy akkor nem látjuk a pilóták szemének a fehérjét. Ezelős egy helyzet: Joe meg John, a névtelen-láthatatlan angol vadászpilóták anélkül, hogy erről sejtelmük lenne, értünk harcolnak, csak közben a háború kegyetlen logikájából ránk is lőnek, bele a fejünkbe vagy a fenekünkbe. Mint később megtanultam: *A 22-es csapdájának* az írója, Joseph Heller által még csak fel sem tételezett, de a könyvében kibontott többi elmebajnál nem kevésbé lenyűgöző vetülete volt ez a minket a vadászrepülőkkal összefűző valóságunk. Hiszen abban is a gépek – csak az amerikaiak? – az olaszországi Bariból jöttek.

Mondom, fogoly-voltunk ellenére is egyébként úgy-ahogy meglettünk volna, csak persze folyton éhesek voltunk. Viszont a mi körletünk, emeletes 'ágyakkal' felszerelt barakkjainkkal, a repülőtér legszélén volt, észak felé. Ezért aztán nem okozott különösebb problémát a dűlőúton átbállagva a szomszédos kukoricásba menni dolgozgatni – az egyik bajtársat grafikusan is ábrázolták, amint a háború után civilben egy csemegeüzlet kirakatában két kukoricaszárba kapaszkodva foglal el hasonló pozíciót –, és ott még alkalomadtán sikerült egy-egy ránk vigyorgó, nekünk lapító dinnyével is közelebbi ismeretségbe kerülni. Ha meg innen messzebbre merészkedtünk volna, akkor előbb-utóbb a környékbeli tanyákhoz is eljutottunk volna. Csak hát ezt persze hogy nem lehetett, illetve nem lett volna tanácsos megreszkírozni, nemcsak a vidéken időnként valósággal hemzsegő, a szadista vadállatok szerepkörét példás öntudattal betöltő magyar csendőrök miatt – a reptéri Luftwaffe-németek ránk se bagóztak –, de még abban sem lehetünk volna biztosak, hogy a parasztok hogyan fogadnának bennünket. Hiszen el voltunk mi zárva, még hozzá hermetikusan, a minket körülvevő, a tágabb-szűkebb értelemben körülöttünk lévő világtól. Igaz, ennek azokban az ezerszer elátkozott, gyilkos hónapokban megvoltak a maga előnyei is. Amelyeket mi sejtettünk ugyan, de teljes valóságukban majd csak jóval később értettünk meg. Például azt, hogy a hazaírt leveleiket a 'Címzett ismeretlen' bélyegzővel lepecsételten visszakapó vidéki meg Pest-környéki bajtársak már mind apátlan-anyátlan, család, rokonság, barátok nélkül maradt árvák voltak. Úgy álltak ebben a nyomorult világban magukban, mint a hüvelykujjam. Csak éppenhogy ezt – legalábbis egy ideig – még nem tudták biztosan. Mi velük együtt a levelekből, olykor-olykor a BBC-ből meg a susmogásokból tudni véltük, hogy szüleik-testvéreik-szeretteik valamiféle táborokban vannak, de aztán már arról, hogy hol és milyen körülmények közt, fogalmunk sem volt. Azt se tudtuk, hogy az elszórtan érkező pár levél az „*Arbeit macht frei*” felirattal végül is mit jelent, hogyan lenne értékelendő. Vagy az is lehet, hogy értékelni, általában gondolkodni meg sem kíséreltünk, mert nem mertük ezt tenni? Még jónéhány hónap telt el addig, míg szembe kellett nézni a valósággal, a felfoghatatlannal; amikor először hallottuk a helységnevet: Auschwitz. Azt, amelyet az oroszok 1945 januárjában szabadítottak fel, de úgy, hogy a világ számára nem volt erről semmi, de semmi mondanivalójuk, egyetlen szavuk sem. Csakis egy angol katonai küldöttség rendkívüli nyomására álltak végre elő négy teljes hónap múltán, már májusban egy jelentéssel, amelynek a rádióban ismertetett változatában az a szó, hogy 'zsidó', nem szerepelt...

Mi kora őszre viszont nemcsak hozzászoktunk helyzetünkhöz, de megnőtt az önbizalmunk is. Szeptember legvégén egyik bajtársammal egy szép napon úgy döntöttünk: ebből a beszartságból elég volt; elindulunk, még azt is kifiguráztuk, milyen irányba, holnap kora délután. Ha minden jól megy, kajával megrakodva térünk meg. Ha nem... De hiszen eddig még sosem volt úgy, hogy ne lett volna valahogy. Végül is: bátraké a szerencse. Vagy ha nem, hát kisnyúl.

Jó két órába tellett, míg elértünk egy szép, tiszta tanyára, meglehetősen nagy kiterjedésű épületcsoportjával. Ahogy az ott látható emberekhez közeledtünk, szívünk a klisé utánózva valóban a torkunkban dobogott. Hamarosan kiderült azonban, hogy jó helyre kerültünk, ahol nem volt mitől félnünk. Nem kellett magyarázni, kik vagyunk – katonasapkánk meg sárga karszalagunk felérhetett akár egy bő lére eresztett, valódi létünket semmiképpen sem szépítő önéletrajzzal is. Mondtuk: éhesek vagyunk, de az aztán nagyon, viszont nem kéregetni jöttünk, van valami pénzünk. Szeretnénk enni valamicskét meg ennivalót is venni, hogy visszavigyük magunkkal. A többieknek is. Szépen kérjük, segítsenek ebben.

Végtelen szerencsénk volt: éppen vacsoraidőben érkeztünk, a világ kimagaslóan legrendesebb népeihez. Jaj, kedveskéim, üljenek már le, oszt egyenek velünk – hívott meg vonakodó bennünket a gazdasszony. Voltak ott az asztal körül felnőttek vagy hatan-nyolcan, gyerekek meg talán ugyanannyian. Sehol egyetlen ferde pillantás, csak kedvesség meg egyfajta zavart, csaknem szégyenkező, mi úgy véltük, valahogy félénk mosolygás, amit – amint azt később, hazafelé meg is beszéltük egymással – nemigen tudtunk hová tenni. Belőlünk meg csak úgy szállt el a visszafojtott szorongás, hiszen nekünk, az elvadult kivetetteknek, ez volt hónapok óta az első találkozásunk – emberekkel. Azok közül is milyenekkel – akkor, amikor maga az ember szó önmagában, bármiféle kommentár nélkül is semmi mást, mint másképp kimondhatatlan átkot jelentett. Az asszony nem győzött mentegetőzni a ‘szerény’ vacsora miatt, ami bablevesből meg mákos gubából állt. De olyanból, amilyenről én, a tésztaevő, a hús nélkül, csak úgy tésztán meg mondjuk sajton is megélő mind ez ideig még álmodni se mertem. A jó cukros mák megolvadt, így aztán a fantasztikusan átítatott guba elfogyasztása után kanállal lehetett kimerni a mélytányér aljából! A legkevésbé sem hiszem, hogy az Olimposzon az istenek ambróziája megközelíthette volna ezt a fenséges ételt. Hogy kérünk-e még? Hálás köszönettel kértünk és ettünk még egy jókora porciót, de akkor már a háziak részvételleljesen elképedt asszisztálása kíséretében.

Nagyon megköszöntük, vettünk – venni akartunk, de nem fogadták el a pénzt – ha jól emlékszem, tíz tojást meg egy vekni kenyeret, majd megállapodtunk: holnap tíz csajkával jövünk és azt mind megtöltjük a világ legjobb mákos gubájával! De azért aztán már fizetni fogunk.

Hazafelé nehezen cipelendő bendőnkkel jóval tovább tartott az út. Vagy egy órányira a repülőtértől lepihentünk; nekem egy nagy fa alja jutott. Azon a nyáron a mi környékünkön aszály volt – bárhová is nézett az ember, a szeme mindenütt a nyomaiba ütközött. Bár már kezdett későre járni, azért fölöttünk az ég olyan felperzselten volt üres, hogy még egy hivatásos mesemondónak a frissen kitalált története is valóságosabbként hathatott volna, mint egy felhőnek a fogalma ott fenn. Ahol a kérlelhetetlen kékség most olyannak tűnt, mint amely úgy nagyjából a vízözön óta soha, de még véletlenül sem találkozott volna egyetlen esőcseppel sem.

Amikor ‘hazaértünk’, az aggódó bajtársak ugyancsak értékelték közreműködésünket a nemes ügy, táplálkozásuk feljavítása érdekében. Na és az emberek iránti hitük legalábbis feltételes változásában. Meg közben együtt éledegtünk annak a közmondásnak az igazságáról, hogy: Aki keres, az talál. Aztán, a takarodót várva, készülődtünk volna már lefeküdni is, amikor egyszer csak a századparancsnok-helyettes jelent meg a színen és felsorakoztatott bennünket. Hihetetlen szerencsénk volt vele, mert derék ember volt, civilben miskolci vasutastiszt, már nem túl messze az ötventől, most éppen marcona hadfi, úgy is, mint hadapród-őrmester. Mi

nemcsak őszinte tisztelettel néztünk föl rá, de valóban szerettük is, olyannyira, hogy hálánk jeléül a hadapródot többnyire Csatapicinek neveztük – természetesen csak egymás közt, az ő háta mögött. Fiúk – közölte az öreg, leplezetlenül letört hangon –, a jó életnek vége. Parancsba jött: hajnalban bevagonírozunk és megyünk – Szolnokra. Pontosabban a Szolnok melletti Abonyba. Ott lesz a körlet, de dolgozni be kell járni Szolnokra. Nesze neked: annyi sok hely között hová mennénk mi máshová, mint éppen Szolnokra, amelynek a pályaudvara az előző napok vagy hetek egyikén részesült egy megsemmisítő amerikai szőnyegbombázásban, és amelyen át a román fegyverletétel után az Erdélyen átszáguldó és már Debrecenhez közeledő oroszok feltételezhető útja Budapest felé kedélyesnek aligha nevezhető helyzeteket teremt majd. Mindehhez, úgy látszik, más már nem szükségeltetik, mint a mi személyes jelenlétünk.

A mese innen már aligha tartozik ide, ezekre az oldalakra – a mákos guba megtalálása és másnap már meg-nem-kapása vagy öt perccel a legutolsó pillanatok előtt azonban annál inkább. Bízást mondhatom, hogy én soha életemben olyan jót nem ettem, mint előző este. Nem is hiszem, hogy valaha fogok. Pedig nem vagyok én haspók, soha nem is voltam. Azóta sok-sok év telt el, de úgy látszik, valahogy nyomtalanul tette ezt, mert annak a gubának az ízét, ha csak rágondolok, még most is itt érzem a számban. A hozzá tapadó, póztalan emberi jó szándékot meg ott valahol bent, a szívemben. Csak még mindig, még azóta is fáj: vajon miért nem találtuk meg a bátorságot meg a tisztességes emberek lakta helyet egy hónappal, egy héttel korábban? Jó, nem bánom, akárcsak egyetlenegy nappal előbb! Egy nappal, kettővel korábban vagy későbben – ezért vagy azért az ember sok mindent hajlandó lenne az ügyeletes isten lába elé helyezni.

Hát igen, ma már ezt is értem, hiszen az ehhez szükséges anyag valóságos kincsestárát gyűjtöttem össze: kifutottam én akkor a később majd oly megszokottá való formámat. Még panaszkodásra sincsen, mint ahogy nem is lehetne semmi okom. Hiszen változatlanul és a régi lelkesedéssel mondhatom: életem legjobb ételét ehettem meg, még repetázhattam is belőle, magának annak az életnek az égből pottyant ajándéktól akkortájt ugyancsak szokatlan jó érzéssel eltelt perceiben, igaz, mindössze néhány órával a minket egyenesen a pokolba szállító vonat indulása előtt. Ha már elkerülhetetlen volt, akkor mégiscsak jobb volt odamenni az egyszer az életben nekem félretett, osztályrészemül juttatott lucullusi lakoma nélkül?

Rádiótól rádióig: a SZER

A csodálatos mákos gubától a mese sodra messzire elvisz, vissza egészen a Rádióhoz, New Yorkba. Ahonnan, mivelhogy tehettem meg volt mit bepótolnom, elég gyakran jártam át turistaként meg hivatalos ügyekben is Európába, ez utóbbiak alkalmából hová máshová, mint a Szabad Európa Rádió híres – vagy hírhedt? – müncheni központjába. A személyesen is megismert figurákkal kapcsolatosan fogalmazódott meg bennem: az emberek természetesen különböznek egymástól, például karakterük meg annak a konzisztenciája szerint, olyannyira roppantul, hogy felöllelhetik a különbségek hihetetlenül széles skáláját, mondjuk Dr. Jekyll kettéhasadt lelkétől el egészen egy Parsifálnak vagy egy Don Quijoténak a monomániakusságáig.

Hát ez a skála az én új kollégáim körében a nyomás hatása alatt meg a kontraszelekciónak köszönhetően hihetetlenül szűk térre korlátozódott. A csekély számú, viszont annál inkább tiszteletre méltó kivételtől eltekintve eluralkodott közöttük a harcosan nagyszájú, de közben az amerikaiak felé eszméletlenül gyáva, ezért is aztán egymással-egymás közt szakadatlanul fondorkodó, a hátfeszítés gyakorlásában mesteri szintet elért, maga a megtestesült kétszínűség, az egymás haját tépő, az egymást folyvást legörényező, a megszállott törtető, a bepörgött karrierista, az amerikai pénzen kiválóan megélő hivatásos Amerika-gyűlölő, a nekibúsult, sírva vígadó, a nap előrehaladásával arányosan merev-részeggé váló politikai emigráns rendszerint kétes tisztaságú típusa. Nem, a legkevésbé sem csakis a lelkében, de a testében is. Mindeme példányok közös nevezőre voltak hozhatóak abban is, hogy nemi vágyaikat rendszerint endogám módon, a Rádión vagy ha erre lehetőség nyílt, akkor magán a magyar osztályon belül keresztben-kasul próbálták végszükség esetén még, isten neki fakeseszt, házassággal is kielégíteni, de egyebek közt mert kevés volt és mindegyre kevesebb lett a főka, eszkimóink szakadatlanul szexre kiéhezettek, ezért aztán még hisztériásabban frusztráltak voltak. Még az amonnan, a kommunista Keletről alulra-fölülre szorgalmasan beépített szegénylegény-spiclik meg a szabályos magyar gettóba zárt, szintén frusztrált intellektuelek is. Igaz, adódott ott néhány, nem éppen sok és nem szükségszerűen elsőrangú, de mégiscsak újságíró – meg sajnos, csak úgy mutatóban, egy-két nyilván múlt- meg jövőbeli bűneiért sokat szenvedő, írástudó ember is. Mindehhez az én osztályomon adva volt egy igazgató, aki meglepően toleránsan viselkedett, a kezdetekben értékelt gesztusok kíséretében ápolta is viszonyunkat, olyannyira, amint az hozzám kerülő utakon visszajutott, hogy akkortájt még mint új szerzeményéről büszkén áradozva zengett rólam dicshimnuszokat az amerikai vezetőknek. És akinek, amint az pár év alatt kiderült, az alig titkolt – már ha egyáltalán titkolt – politikai hőse nem más volt, mint – Kádár János! Hiszen neki hősről meg világaról személyes benyomása nem volt, minthogy Magyarországot már a negyvenes évek végén, ha jól tudom, 1947-ben hagyta el. Ugye remélhetem, hogy szíveskednek ezt a legkevésbé sem nüansznyi finomságot kellően értékelni: erre, ilyen ingoványos talajra vitte a szíve meg az esze, de mindezeknél inkább a politikai beállítottsága a magyar osztály igazgatóját magának a kommunisták ellen folytatott hidegháború egyik változatának a lebonyolításával megbízott Rádiónak a központjában, Münchenben. Olyannyira, hogy számára, mint meggyőződése szerint minden tisztességes magyar ember számára magától értetődő volt: Kádár János országglása nagyszerűségében is egyszerű jelenség.

Az ellenpólust, tehát az ördögöt viszont a politikai – ezúttal már világpolitikai – szintéren manicheus főnököm számára – csakúgy, mint az akkori budapesti sajtóban meg rádióban is – nyomban az 1980-as elnökválasztási kampány kezdetétől fogva Ronald Reagan testesítette meg. Márpedig ezt főnököm elvarátaival, kollektív mellüket féltéglákkal verve, hivatástudatuktól eltelt büszkén trombitálták világgá – hol másutt, mint indulása pillanatától fogva magának a rádiónak a műsoraiban, az amerikai választáson azért mégsem ezrével szavazó

magyarhoni magyaroknak sugárzott adásokban –, miközben én, még mindig maga az amerikai tudósító, hivatásomnál fogva és persze lelkesen tettem a dolgokat a maguk kellő helyére. Ami éppen ezért logikusan ellentmondott mindannak a zagyvaságnak, torzításnak, nyílt hamisításnak, amelyet a budapesti kommunista sajtó hírek meg értékelések ürügyén összekontárkodott. Erre azután főnököm meg belső emberei engem igen gyorsan reaganistának nyilvánítottak, ami valami olyasmit jelenthetett, mint mondjuk – fasiszta. Vagy még inkább: barlanglakó. Troglodita.

Én persze valóban reaganista voltam, mondjuk a demokraták soraiból átállt, többségében ifjúkorában ilyen-olyan baloldali mozgalmár, zsidó intellektuel, majd most az úgynevezett neokonzervatívva vált reaganistákkal együtt, persze hogy elsősorban és főként a megválasztandó elnök kemény szovjet vonala miatt; ez viszont a legkevésbé sem akadályozott meg abban, sőt kifejezetten elősegítette azt, hogy az ügyködési hatáskörömbe eső történelemszerű elfogulatlanul tájékoztassak. Csakhogy – és ez egy óriási CSAKHOGY – ha én elfogulatlanul tájékoztattam, akkor adásaimban a müncheni meg budapesti vágyálmokat voltam kénytelen akaratlanul is cáfolni, lévén az előszeretettel ‘tehetségtelen színésznek’ bélyegzett Reagan győzelme minden egyes héttel, hónappal biztosabb, majd később, a választás lebonyolítása után ő maga Amerika mindegyre népszerűbb elnöke. Ez viszont most már minden volt, csak nem az igazgató leghőbb vágya: ő New Yorkból, Amerikából bármit, de semmiképpen sem az akkori politikai realitásokat akarta hallani és hallatni. Fenébe a realitásokkal! Azok helyett akkor inkább már semmit. A következmény – ahogy kinyitottam a számat, azon nyomban első számú közellenséggé is avatódtam. Számára is, meg oly sok balos kolléga számára, akiknek Reagan lett a vörös posztó. Roppant érdekes helyzet: én nem változtam, a pacák nem változott – csakis a minket körülvevő és a munkánkat meghatározó körülmények változása vezetett – ma már tudom – teljesen logikusan és elkerülhetetlenül ide. Ha tetszik, akkor még nyílegyenesen 1956. október 25-től is. A magát akkortájt nyilván hős ellenállónak, jövőre aradi vértanúnak érző pasas szakadatlan és gyerekesen ostoba provokációival, de még hozzá hasonló beállítottságú, ottragadt amerikai feljebbvalói támogatása ellenére is egyre biztosabban vágta maga alatt a fát. Ekkorra már felismerhetően és objektíve egy kommunista útítársnak a szerepkörét töltve be majdnemhogy egy KISZ-es ifjúmunkás elszántságával ágált, nemcsak a műsorok összeállításában meg hangnemek megadásában, de még saját adásaiban is. Sőt elsősorban azokban. Így például az amerikai elnök személye és politikai vonala elleni harcos, sőt engesztelhetetlen kiállásának – egyebek közt saját hangján leadott, a szovjet imperializmus – Afganisztán – és a rövid távú amerikai katonai akció – Grenada – között egyenlőségjelet kitevő műsorokban – az igazgatósága jövőjét és nagyon is melleleg a kettőnk közötti, ekkor már csak nyomokban kitapintható viszonyt illetően a főnökre nézve előrelátható, bár csak mérsékelten katasztrofális és jó sok pénzzel kibélelt következményeivel. Isten malmai ugyanis még a Rádió sajátos viszonyai közt is – igaz, elképesztően lassan bár, de azért – csak öröltek. Ő, a ‘jó ügy’ harcosa ment nagy kalap pénzzel nyugdíjba, míg én megfizettem ugyan érte, szüntetőgették meg a műsoraimat az ‘új’ fiúk is, de megérte – hol voltak pár év múlva már a pozsgayk, az aczélok, majd alig valamivel később hol volt már maga az egész gyülevész had meg annak a nyakába omló romhalmaz?

* * *

Bár némileg rendhagyó jelenségekre az első néhány év után kezdtem ugyan gyanakodni olyan jelekből, amelyekre itt aligha lenne érdemes kitérni, végül mégis csak már rádiós pályafutásom vége felé, sőt megcáfolhatatlanul csupán annak befejezte után tudtam meg: ezt a magyar osztálybeli igazgatót eredetileg azért rakták amerikai protezsálói nem lebecsülendő hatalmat biztosító pozíciójába, mert alkalmasnak ítélték a hetvenes évek közepén, a rádió átszervezése után kitűzött, bizonyos új feladatoknak a végrehajtására. Ezek között szerepelt – az ám! – a **titkos kapcsolattartás** a müncheni magyar igazgató vagy megbízottja és, igen,

nem csalás, nem ámitás, a budapesti kommunista kormány mindenkori megbízott reprezentánsa közt. Mondanom sem kell: ha ebből a rémtörténetből akár egyetlen szó vagy utalás még akkor, a hidegháború közepén, a hetvenes, de akár csak a nyolcvanas évek során szivárgott volna ki, abból percek alatt a kormányt, a kongresszust, a lapokat, egész Washingtont fölkavaró botrány tört volna ki. De nem szivárgott ki. (Későbbi beszúrás: a kádárista főnök az egész ügyről, legalábbis az én tudomásom szerint, végül is csak 1997-ben, tehát évekkel a magyar adás megszüntetése után szólalt meg először a nyilvánosság előtt, illetve nyilatkozott felkérésre – méghozzá a legcsekélyebb habozás nélkül, az első telefonhívásra, büszkélkedve ő maga tette szóvá az egész ügyet – egy amerikai barátomnak, végtelenül becsült és tisztelt barátomnak adott interjúban, aki akkor a Rádió történetéről megírandó könyvén dolgozott.) A rendszerint félévenkénti találkozók többségére – mint ezt én már más forrásból megtudtam – főleg Rómában és Bécsben került sor, a budapesti rezsimet pedig többnyire Boldizsár Iván képviselte. Igen, persze hogy ugyanaz a Boldizsár, aki '56 októberében azt a címlapos Nagy Imre-interjút készítette abban a szétkapkodott vasárnap délutáni budapesti lapban. Igen, persze hogy változatlanul ugyanaz, aki 1949-ben viszont egy még hasonszőrű társai közül is kirívó szennyíratot, egy förtelmes könyvet írt a kivégzett Rajk Lászlóék elleni eljárás igazolása ügyében... Az állítólagos szóbeli megállapodásban – közel sem lenne meglepő, ha annak létrehozásánál az ilyen természetű ügyekre mindig kapható washingtoni külügyminisztériumon kívül az akkor már egyre inkább kibelezett CIA is bábáskodott volna – Budapest beleegyezett abba, hogy az ország területéről többé nem zavarja a Rádió rövidhullámú adásait – csiklandozóan nevetésre ingerlő 'engedmény', már ha egyáltalán valaha is szándékában állott volna megtartani, mert tehette ezt és buzgón tette is az ország határain belülről meg kívülről is, főleg Kárpátaljáról. Vagyis hogy Ukrajnából. Ungvár meg Munkács környékéről. Csak ezt úgy adta el – már ha amerikai részről a budapesti nagykövetség jelentései nyomán néha mégiscsak szordinósan panaszkodtak egyet a Bécsbe szalajtott boldizsároknak –, mintha valami természetfölötti jelenséggel lenne dolguk, hogy ezt a fránya zavarást – már persze ha ilyen tényleg lenne, amiben ők a maguk részéről élénken kételkednek – sehogyan sem lehet megakadályozni.

Mindennek ellenére és az állítólagos 'engedménynek' a fejében viszont a Rádió Magyar Osztálya magára vállalta, hogy 'mérsékli' hangnemét a kommunista rendszer irányában – bármit jelentsen is ez. Nem mondja ezentúl azt, hogy 'lófasz a seggetekbe'? Csak úgy futólag és főleg mérsékeltlen minden stratégiai ponton elejti: ló fut a síkságon? Mert az is LFS? Vagy ehelyett alkalomadtán azt gügyögi, hogy 'pejparipa pimpilije popótokba'?

Nekem már a fogalmazás is tetszik, az, hogy mennyire egyszerű és ilyenségében mintaszerű. Gondoljon mindenki, amit csak akar. Úgyis az történik, amit mi akarunk – mondja Budapest –, de azért ha ragaszkodtok hozzá, megadjuk nektek a lehetőséget saját exponált hátsó részeteknek a fedezésére. Mert hiszen a megállapodás nyitva hagyja azt az apró, nemde jelentéktelen kérdést, hogy ki is határozná meg ezt a 'mérsékletet', mihez is hasonlítva, na meg a mérsékletnek a tartalmát, meg hogy az milyen formákat öltene, milyen területekre terjedne ki és meddig menne el... Ez pedig, méricskéljük bármerről-felől is a Rádió létének és fő-feladatának ezt a cinikus elárulását, nem mást jelentett, mint a Rádió irányvonalának, tehát a műsorpolitikájának a befolyásolására adni egy biankó csekket a Kádár-kormány hajdan kérges tenyerébe. Vagyis pontosan annak a kormánynak a kezébe, amelynek a léte, létének a milyensége, enyhített meg módosított, rettegett vagy kiröhögött, de mégiscsak proletárdiktatúrája tette önmagában egyáltalán még mindig szükségszerűvé a SZER Magyar Osztályának a létezését, tevékenységét, a budapesti rendszer – fel sem tételezett – bukásának a siettetését és mindezért, ennek az érdekében az Osztály összefogott, kiemelkedő színvonalú működését! Nem pedig – és ezt, gondolom, a lábukkal a földön álló embereknek talán külön hangsúlyozni se kéne – az 'összehangoló', 'baráti' (!) megbeszéléseken kialakítandó, mondhatnám csak

minimális túlzással, párhuzamos vonal vagy helyesebben az előre kifundált szereposztás megvalósítását. Az eddigi három-négy kisávós helyett még egy ötödiknek a beépítését, de most már nem pizslicsaré feladatokkal, nem, ó nem a hallgatói levelek tartalmának és a hazai levélírók nevének Budapestre, az 'illetékes' kezekbe irányítására, de bele bizony a politikai irányt megszabó, vezető pozíciókba is. Vagyis a rádiós tevékenység nem lebecsülendő részének ily módon kétszeres illegalitásból irányítását. Mint ahogy az egésznek a fordítottja is igaz; én magam itten a legnyugatabbi pozíciókban a végén már valóban illegalitásban éreztem magam, valamilyen mondanivalót már nem egyenesen, hanem a sorok között kellett továbbítanom, olyannyira, hogy ennek az elképesztő fordulatnak a bekövetkeztén még csak alaposabban eltűnődni sem igen voltam képes. Mert hiszen ott a római meg bécsi magyar végeken az összehangoló találkozó állandó jellegű, fő témáiként a mindig fölmerülő új meg újabb problémák mellett elsősorban az elmondottaknak a változó végrehajtási módozatait, illetve a helyzetről kialakított vélemények cseréjét jelölték meg. Értsd: a közvetlen, igen aktív bebeszólás gyakorlati megvalósításának a mindenkori körülményekhez áramvonalasan adaptálandó, aktuális módszereit. Teszem azt: a New York-i tudósító kora reggeli, Budapestet irritáló témájú és hangnemű adásainak a megváltoztatását, ha csak egy mód van rá, a megszüntetését. (Mit tesz isten, hát nem valóban ez volt az utód, az új igazgató legesleges első intézkedése? Persze csak úgy a véletlenek összejátszásának a következményeként.)

A vége felé már idáig jutottak el. Megvolt hozzá a hatalmuk, hiszen nyilvánvaló volt, hogy bármiféle megállapodást eredetileg a Rádió átszervezése során, tehát úgy 1972 táján csakis magas amerikai kormánysszervek beleegyezésével, ha nem éppen kezdeményezésével köthettek meg. Aztán szép lassan, fokozatosan, míg senki sem figyelt oda, az egésznek a tartalmát át is gyúrták. Tették pedig ezt az ügyszökhöz illő komolysággal, bizvást mondhatóan tökélytel. Ez, mint később megtudtam, viszont módot adott az igazgatónak meg utódjának arra, hogy még az eredeti keretek lehetséges értelmezésén is messze túlmenjenek. Hajszál híján egészen addig, hogy egyes területeken már a rádiót a saját maga ellentétévé változtassák át. Például úgy, ahogyan arról aztán majd maga az igazgató az említett interjúban közölt érdekfeszítő részleteket. Így arról is, hogy nem akarván egyoldalúan csakis úgymond a 'rendszer megbízottaival' tartani a kapcsolatot, azt kiterjesztette a magyarhoni 'belső ellenzék' vezető figuráira, így elsősorban – tessék kapaszkodni! – **Aczél Györgyre**, akivel ő maga két ízben is 'szívélyes' megbeszélést folytatott.

A gyengébbek vagy csupán a fiatalabbak kedvéért hadd tegyem ehhez hozzá: Aczél György az MSZMP, a kommunista párt Politikai Bizottságának a tagja volt, vitathatatlanul, *hors concours* a Kádár-rendszer esze, ideológiai fő-főnöke, mint ilyen, a Rákosi-rezsim ideológiai és kultúrdiktátorának, Révai Józsefnek a méltó, bár sokkal kevésbé epés és jóval többet mosolygó utóda, Kádár legközelebbi tanácsadója, fülbesúgója, fülbemászó bogara, a saját maga manipuláltatásáért szinte könyörgő, megrokkant magyar értelmiség manipulálásának a bűvészinak-kezdetekből kinőtt nagymestere, aki, igaz, időnként megpróbálta magát olyanként adni el, mint aki a rendszer politikájának a mérséklésére törekszik. Nem, persze hogy nem a reformjára, csak mérséklésére, vagy mondjuk, sokkal inkább mondjuk, annak a látszatára. Ezt ugyan a példás következetességgel örökkön örökké hisztériás, Magyarországot valamiféle gyarmatuknak tekintő kelet-berlini sztálinistákon meg néhány, főleg magas kitüntetésekkel meg külföldi kéjutakkal lekenyerezett, mellesleg talán megzsarolható magyar írón kívül úgyszólván senki nem hitte el neki, magának 'Gyuri bácsinak' – már ha eltekintettek a kicsinyes és a dolog természetéből folyóan gyakran személyes párton belüli torzsalkodásoktól –, de ha elhitte volna, a nagylelkűen elhullajtott Aczél-morzsácskákat csipegetve a verebekkel együtt a lovak hagyta gőzölgő halomból, egy-egy könyv – tessék csak elképzelni, egy Moldova, mi több, egy Konrád, úgy ám, nem egy ál-, de egy igazi, egy valódi Konrád! – megjelentetésének a nagy kegyesen engedélyezését hozsannázva, az sem változtat azon, hogy a pusztá feltétele-

zés az akkor már ezer veszéllyel szembenézve is valóban, egyre inkább létező, növekvő, erősödő, tiltakozó akciókat szervező, majd illegális kiadványok egész sorával a világ elé lépő, működő, bátor, aktív ellenzék és Aczél György közötti bármiféle kapcsolatról – az maguknak az itt is alkalmazott szavaknak az értelmét alapvetően megkérdőjelező, meredek agyrém. Méghozzá az ilyesfajta agyrémek rendőrség által részletekben is szabályozott meg büntetett, pofozott, sőt rugdosott formájában. Az igazgató bizonyította: annyit ért a magyar politikához, mint a tyúk az ábécéhez. Vagy-avagy: tudja ő, nagyon is jól tudja, hogy mit csinál, de felhatalmazása birtokában, annak a védelmében szándékosan lő túl a célon. Mert ugyebár evés közben jön meg az étvágy. Kapcsolatot tartva a Kádár-rendszer potentátjaival, azok közül is a legmagasabb posztokon ülőkkel, azok által a háta mögött kiröhögve meg ezt kifejezésre is juttatva a politikai bábbá átalakított igazgató nyilván valamiféle jó, az emberiség előrehaladását elősegítő ügyért aktívkodó, jelentős, ha nem éppenséggel kimagasló szereplőnek tekintette magát a magyar közélet porondján. Ott, ahol a valódi, a bennszülött szereplők természetesen a toladó parvenünek kijáró, mélységes megvetéssel bántak vele. És abban a pillanatban, amikor végül bajba került, mint a forró krumplit, úgy ejtették őt ki védő-óvó kezeikből. Érdekes, ez a szabály csak nem változik: az árulókat, a kétkulacosokat, a hiúságuk vagy más jellemhibájuk miatt kézben tarthatókat – elszórt kivételtől eltekintve – soha sehol még megbízóik sem becsülik, csak szorgoskodó szarjankóknak tekintik.

Aczélt állítani be még utólag, a rendszerváltozás után is mint a rendszer embrionális ellenzékének az egyik vezetőjét nemcsak durva történelemhamisítás, de a rossz lóra tevő játékos merev-nyakas ostobaságáról tesz tanúbizonyságot, amelynek a birtokában úgy tíz évig igazgatóként egyáltalán elfunkcionálgatni – hát ez bizony önmagában is köteteket mond a Rádió egészének az állapotáról a késői korszakban. Magára az igazgatóra talán a legjellemzőbb, hogy még Kádár halála, rendszerének a szétporladása **után** is rendületlenül meg volt győződve saját egykori küldetésének az akkor jelenbeli, sőt, bármilyen elképesztően hangozzék is ez, a mai helyességéről is! Nem, ő bizony nem engedett a negyvennyolcból! Ő, hogy úgy mondjam, ha rajta múlna, ma is szíves-örömet támasztaná fel a Kádár-rendszert, persze hogy Aczélostól. Azt is természetesen a vele való, az érte folytatandó, alaposan összehangolt kooperációval. Belezsongott szegény a konspirációba, elveszítette minden realitásérzékét. Így persze nemcsak hogy készségesen hagyta magát manipulálni, de az ezzel járó esetleges formaságok megkönnyítése érdekében még a térdhajlítás-bokafogás testtartást is előzékenyen vette fel. Ami, ha minden mástól eltekintén, már önmagában is jellemzi azt a helyzetet, amelybe én – és nemcsak én – végül is naivságomban gyanútlanul csöppentem bele. És amelyben nyakig benne csücsülve időnként elképedtem a programban megnyilvánuló eszelős jelenségektől, meg exponált helyzetem miatt az ellenem irányuló, mind nyíltabban és keserűbben ellenséges érzületeknek a megnyilvánulásaitól. Végül is, de csak miután lehullt a hályog a szememről, érkeztem el oda, hogy drasztikusan egyszerűsítsek, levonjak bizonyos tentatív, de annál messzebb menő elvi, gyakorlati és személyi konzekvenciákat úgy, hogy eközben írásaim irányvonalán nem kellett jottányit sem változtatnom. Viszont kivel így, kivel úgy, de előbb-utóbb az egész Kádár-barát banda tagjaival vagy megszakítottam minden kapcsolatot, vagy ha ez a munkakörülmények miatt lehetetlen volt, megértettem velük, hogy akkor kívánom látni őket, amikor a hátam közepét.

A müncheni darázsfészekhez képest én itt jóságos magányban leledzettem, lévén a kezdetekben az egyetlen, önmagát talán csak nem-megfűróan pártos magyar a New York-i irodában. Kivéve persze a nekem dolgozó szabadúszókat – itt *free-lancerek*nek, szabad lándzsásoknak nevezik őket –, majd pár évvel később a két újonnan felvett belső munkatársat, beosztottat. Na és kivéve néhány értelmes nem-magyart a vagy hetven tagú és 25 nyelvű nagy kotyvalékban. Munka persze sok volt, dolgozni persze sokat kellett, méghozzá a hat órás időkülönbség na meg a városba bejárás miatt embertelenül korán kelve, hiszen a közlekedésre vagy három

órát kellett hagyni. Nekem azonban az írás általában könnyen ment – igaz, könnyebben délután vagy este, amikorra azért végre már fel is ébredtem, ami a babona szerint kifejezetten segít az írásban –, hiszen az esetek túlnyomó többségében Amerikáról kellett beszélnem. Amelynek a rossznyelvek szerint állítólag maga New York City is része lenne – ebben azonban az ország hitetlen lakosai közül sokan élénken kételkednek. (Íródtak pedig ezek a sorok még a Világkereskedelmi Központ elleni terrormerénylet előtt.) Ők amúgy igazából nem is bánnák, ha a nagy földrengés, az, amelyet Californiában várnak, végül is itt történne meg, és úsztatná be New York városát, ha lehet, valahová messzire, mondjuk az Atlanti-óceán közepébe.

Nekem, bár valamelyest megértettem őket, de amúgy Holló-módra gyökértelen és ezért ugyancsak elnéző lévén, ilyesfajta problémám nemigen volt, általában össze tudtam egyeztetni a kibékíthetetleneknek tűnő ellentéteket. A napi kétszeri kötelező házi feladaton, a pár perces aktuális hírmagyarázatokon, gyors-kommentárokon felül írhattam tehát azt – New Yorkról vagy a vele szomszédos Amerikáról –, amit és amiről csak akartam, ahogyan azt kedvem tartotta. Igaz, ahogy múlt az idő, Münchenben egyre kevésbé lelkesedtek téma-választásaimért, beleszólni ebbe azonban csak igen ritkán mertek. Mert ha ezt tették, én percekben belül átalakultam a régi pukkanccsá, és úgy bizonyítottam: nem kifejezetten aludt tej folyik az ereimben. Hogy adott esetben magamat fegyelmezni csak módjával vagyok képes. Ilyenkor a müncheni nyuszikák gyorsan meglapultak. Nem személyemtől félelmükben; sokkal inkább azért, mert én voltam itt Amerikában, és az ottaniak tartós szorongásai szerint ki tudhatja, milyen befolyással rendelkezem a Rádió ügyeit meg végső soron a sorsát is kezükben tartó fejeseknél. Ami nem is olyan meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy egyes müncheni főkorifeusok múltbeli tevékenységük miatt még csak be sem léphettek az Egyesült Államokba! Nem szép: Münchenben alfőnöknek lenni anélkül, hogy a pacák akárcsak a lábát is betehetné Amerikába. Ezért aztán még a szokásosnál is kevesebbet tudtak Amerikáról – de egyébként is, a nyuszik szemszögéből a lét egyetlen realitása mindig is a hatalom volt. Vagyis hogy kiderült: az időnkénti felrobbanás nem bizonyult még ügyetlen taktikának sem. Így aztán békében hagytak, nem álltak útjában annak, hogy élvezzem jó mulatságomat, még úgy is, hogy közben magamat minden nap újra figyelmeztetve, anyagaimat ötször is meghúzva át kellett állnom a **rádiós** újságírás sajátos műfajára. Amely viszont a maga részéről kedvezett annak, hogy a rendelkezésre álló, szigorúan megszabott idő részvétlen könyörtelenségével kényszerítse tömörségre az embert. Még azt az embert is, akinek hajlamain kívül – igaz, némi kivételtől eltekintve – ezen oldalakon megnyilvánulóan sem éppen kenyerere a szükségesség.

Adnom kellett olykor este vagy hétvégeken otthonról is, telefonon, mondjuk egy fontosnak ítélt késői elnöki beszédéről vagy sajtóértekezletről, vagy egy váratlanul berobbant hazai-, világesemény legújabb fejleményéről. Percek alatt összedobott, rögtönzött írásokban. Vidám kis zűrzavarban, nagy hajszában, de hiszen a Magyarországon hajnali ötkor hallható, majd hatkor, hétkor és nyolckor, esetleg később is megismételt anyaggal perverz örömet okozott időben is meg értelmezésben is megelőzni, ‘megverni’ a Kossuth Rádiót. Na és ezzel legalábbis megkísérelni rászorítani őket a reménytelenre, vagyis arra, hogy valamennyire elmélyítsék a béka feneke alatt időző, gyatra amerikai tudósításaiknak a tartalmát meg a színvonalát. Adhattam egyébként elég gyakran egyenesben, élőben. Részt vehettem bútor nélküli, virtuális kerekasztal-beszélgetéseken a földrészek közt. Összeállíthattam sajtószemléket egy aktuális témáról az amerikai lapokból – és keserűen nyugtázhattam: közel sem csakis a budapesti sajtó, de annak minden szempontból az ellentétje, az itteni, az amerikai is, kevés kivételtől eltekintve és összehasonlíthatatlanul másképpen, de rohamosan veszít egykori nívójából.

* * *

Talán éppen most lenne érdemes mondani néhány szót a fölöttébb lassan és, mi tagadás, tekervényes utakon kialakuló véleményemről a mindegyre pejoratívabb mellékszöveggel felmerülő témáról: az intellektuelekről. A szélesebb körű 'értelmiségi' egy nem könnyen körülhatárolható, de mégis diszkrét formájáról. Úgy egészében nem hinném, hogy eleve indulatos ellenszenvvel viseltetem volna iránta. Mert azt, hogy nincsen bennem egyetlen populista csont sem, talán nem is lenne szabad itt leírni, annyira magától értetődő. Annyiban, amennyiben, tegyük fel, voltak időnként – kamaszkorom után feltűnően ritkán – hőseim, vagy inkább mondhatnám, eszményképeim, még egyszerűbben favoritjaim, azok csoporttá nagyrészt éppen az intelligencia soraiból verbuválódtak. Nem kedveltem viszont ennek a fajtának a saját korszakombeli megnyilvánulási formáit, a szélesebb értelemben vett kortársakat, például már csak azért sem, mert sokat közülük képtelen voltam másnak látni, mint igen magas IQ-jú, azaz intelligenciahányadossal rendelkező, mégis ítélőképességük félreérthetetlen kótyagos-sága miatt kétségtelen seggfejeknek. Nem esett nehezemre megérteni, még inkább egyetérteni Orwell híres és híresen lesújtó kitételével, amely szerint 'egy bizonyos idea elképesztően, sőt lefegyverzően ostoba volta miatt csakis intellektuelek mutathattak már eleve hajlamot arra, hogy azon csüngjenek, abban szinte vallásos révülettel higgyenek.' Vagy ugyanez, más szavakkal: azok az eszmék, amelyek 'a leggyorsabban hódítják meg az intellektueket, váltják ki belőlük a fékezhetetlen, már-már az eksztázist is megközelítő lelkesedést, és amelyek mellett tűzön-vízen át ki is tartanak, sajnos pontosan azok, amelyeket a legkisebb kétség nélkül a lehető legesztelenebbeknek lehet és kell is minősíteni.' Szerencsére ha már más nem is, amolyan utolsó mentségként legalábbis a hálátlan meg könyörtelen utókor nemigen mulasztja el megadni ezt a végső tisztességet.

Most, hogy ettől a begyemet ugyancsak nyomó témától legalábbis egy időre megszabadultam – szerencsére mind több és jobb könyv, tanulmány lát napvilágot a kérdésről –, nosza térjünk vissza az eddig elmesélteknél jóval ártatlanabb, jámborabb multság-műfajokhoz. Mert ugyebár a Rádióban 1980-ban közvetíthettem téli olimpiát Lake Placidből, ott is egyebek közt a híres-nevezetes amerikai-szovjet hokimeccset, egyik legnagyobb sportélményemet, amikor a hidegháború akkor ugyancsak dermedt-fagyos csúcspontján az amerikai amatőr gyerekek megverték – mit megverték, szabályosan elpáholták – a nehézsúlyú, hétpróbás szovjet profikat. Talán a legelső olyan alkalmat produkálva, amelyhez – itt ugyancsak szokatlan, ha nem éppen ismeretlen, csaknem európai foci-módon – az egész bepörgött ország járult hozzá őrvirágzó drukkolásával, majd a győzelem abbahagyhatatlan ünneplésével. Közvetítettem négy évenként a republikánusok és a demokraták elnökjelölt-választó konvencióit – az előbbieket 1984-ben a texasi Dallasból, 45 fokos hőségben úgy, hogy amikor kiléptem a léghűtött szállodából, mintha nyomban egy szabályos, csak éppen izzó kőfalba ütközött volna ilyen típusú durva fordulatokra a legkevésbé sem felkészült, joggal megszeppent testem. Ezt pár héttel megelőzően pedig a demokraták elnökjelölt-választó gyűléséről tudósítottam város-szerelmemből, az engem elbájoló, magához ölelő San Franciscóból. Amit csakis az állítólagos helyi ismereteikkel föl vágni kívánó idegenek neveznek Friscónak, a valódi helyi közönség viszont nem is igen említ más néven, mint – a City. A Város. Maga a Város, az egyetlen, ami erre a névre érdemes. Valahogy úgy, ahogy a rómaiak birodalmuk központját, Rómát, minden más várostól, *oppidum*tól eltérően illették egyesegyedül az *Urbs*, vagyis a nagybetűs, a majdnem azt mondtam, a személyes varázssal rendelkező Város, a Városok Városa névvel és címmel. *Oppidum* számtalan volt, elszórtan a minden irányban kiterjedt birodalomban – *Urbs* azonban csak egyetlenegy. (Mint ahogy ékesszólóan húzza ezt alá a pápai áldás a Városnak – tehát Rómának – és a Világnak. *Urbi et orbi*.)

Na és persze minden negyedik év novemberében, a hónap első hétfője utáni kedden, az itteni elnökválasztást követő éjszakán, az államonként különböző időpontokban beérkező eredményeket, majd a kialakulófélben lévő kimenetelt mérlegelve-értékelve-elemezve késő délután-

tól másnap hajnalig, suba alatt a műsorba suttyolhattam és ily módon eladhattam élő adásban millió forrásból összegyűjtött tudásomat, ismereteimet új hazámról, az Egyesült Államokról. Egy-egy eseménygazdag időszakban benn maradtam éjszakai adásra is a városban, majd utána a szállodába megtérés előtt még időt szakítva valamilyen szelíd New York-i duhajkodásra. Egy ízben a kocsmajárás visszahozta még a gyerekkoromat is. Méghozzá azokat az elszórt nyári pillanatokat, amikor apámnak segítettem a vendéglőben, a pult mögül szolgálva ki a ‘futó’ vendégeket. Ezt most történetesen az juttatta eszembe, hogy az egyik bárban egy lelombozódott figura megállíthatatlanul beszélt valamiről, nyilván élete nagy tragédiájáról, hogy mely igen csalfán hagyta őt ott az a nő, akiért pedig ő a lelkét tette ki, mindent, de mindent feláldozott. A csapos – itt ezt a műfajt bartendernek hívják – a mosogatógépből amúgy foltosan kikerült poharakat ereje végső megfeszítésével koncentrálni fényesítette, és közben arcán egy olyan plasztik vigyorral hallgatta a véget érni nem akaró jeremiádját a pacákra váratlanul rázuhant egyedüllétnek, egy olyan fokú, mások számára felfoghatatlan magánynak a kibíratatlanságáról, amilyent olyan mukik szoktak viselni, akik valahogy, legalább még egy pár percig megkísérlik megállni, hogy kínjukban el ne üvöltsék magukat. A bartender iránti részvétem, szavamra mondom, nem ismert határt.

Remekek voltak a Cityben eltöltött esték – kalandokkal is, meg azok nélkül is. Egyszer például egy olyan nagyvárosi remiszenciacím támadt, amely minden átmenet nélkül a tavaszi Pest Duna-parti hangulatát hozta vissza. Valahonnan a Margitsziget tájékáról. A Greenwich Village-ben csatangoltam, hogy megpihenni leüljek egy padra a Washington Square majdnem hogy elcsöndesedett, tehát számomra alig ismert légkörében. Egyszer csak lerohanták szaglószerveimet a virágzó hársfák semmi máshoz nem hasonlítható, bódítóan édes illatukkal – még éppen hogy csak az elviselhetetlenség határain innen. Az önös hársfa ilyen ünnepi aktust csak rövid időre enged meg magának meg a világnak, nyilván azért, hogy az valahogy el ne bízsa magát. Meg azért is, mert nem akarja vállalni a felelősséget a tömény illat részegítő hatására közvetlenül visszavezethető, gyakran ugyancsak meglepő, de visszájukra többé már nem fordítható, bohó cselekedetekért. Közel sem csak New Yorkban vagy Budapesten. És nemcsak Berlinben, ott sem korlátozva magát az Unter den Lindenre. Én akkor a téren úgy éjfél tájban pár percig kifejezetten úgy éreztem magam, mintha az éjszakai álmába burkolózó Karlovy Varyban vagy akár Baden-Badenben lennék. Mindezt ott, a betonba ágyazott New Yorknak a kellős közepén!

Helyzeti előnyömnél fogva mindjárt oly sokáig háttérbe szorított ügyének a világtémává avatódása pillanatában szinte öntöttem az anyagokat Wallenbergről, az 1944-ben vele együtt dolgozókról, köztük egy remek, nagy emberről, szeretett és végtelenül tisztelt barátomról, az azóta elhunyt Kiss Barna főhadnagyról meg az általa megmentett, a Dontól a felettesei által teremtett ezer veszélyen át hazahozott munkaszolgálatosokról; számtalan interjút készítettem, ismertettem az első, az ügyet végre, bár az én igényeimet illetően túlságosan is lassan, komótosan felkapó amerikai újságcikkeket, összevágtam jó néhány külön műsort is, főleg az akkor még makacs és egyben a mind inkább sarokba szoruló, ezért még a szokásosnál is durvább szovjet hazugságokról. Aztán persze időnként valami újat vagy rég nem hallottat visszaadó interjúkat is készíthettem emberekkel, például olyanokkal, mint a Rádióból addig száműzött, nem-hivatalosan, de annál osztályharcosabban letiltott Faludy Györggyel Torontóban 1979-ben, amolyan kétszemélyes és kétrészes, életrajzi anyagokkal jócskán megtűzdelt, helyesebben azokba ágyazott szerzői estet, tapasztalatlanságomra ugyancsak jellemző módon, minden mozdulatunkra jó hangosan reccsenő székeket választva ki aláfestő zene szolgáltatására, már persze csakis akkor, ha eltekintünk Gyurka fantasztikus házi énekes madárkollekciójának a versek felolvasását ékesítő trilláitól. (Egy kiváló rádiótechnikusnak két teljes napi kemény munkájába került, hogy ezektől a mellékhatásoktól a szalagot, amennyire lehet, megtisztítsa.) Mindennek ellenére, amint az később kiderült, otthon, az őshazában meglepően

sokan vették fel magnetofonra a réges-régen ki nem adott, nem is hallott, az elsősorban a kezdetekben, majd az idők folyamán legendássá vált Villon-átköltésekről ismert Faludy maga-mondta verseit – jól ismerteket, kívülről tudottakat meg először hallottakat egyaránt. Na és aztán egy fölöttébb sokoldalú interjúszérián dolgoztunk fenségesen szórakozva az évek során át drága barátommal, Heltai Györggyel, a forradalmi kormány '56-os külügyminiszter-helyettesével – a külügyi tárcát Nagy Imre magának tartotta meg –, majd a bukás után, már az emigrációban ugyancsak lehetetlen körülmények közt a neki kijáró módon aligha értékelhető tevékenységű, brüsszeli Nagy Imre Intézet igazgatójával, ezúttal már végleg letelepedve új otthonában, a dél-carolinai Charlestonban.

Legelső beszélgetésünkhöz az ottani nagy forgalmú kikötőben lehorgonyzott, múzeumként funkcionáló repülőgép-anyahajó adta a színhelyet. Nem akartam hinni a fülemnek, amikor közölték velem: ez itt a Yorktown. De hiszen a Yorktown a döntő csendes-óceáni fordulatot, négy japán anyahajó elsüllyesztését hozó, 1942 májusában lezajlott midway-i csatában veszett el – dűnnyögtem fél-hangosan. Így igaz – jött a válasz –, de a remek előd megérdemelte, hogy neve ne tűnjön el nyomtalanul azokról a tengerekről, amelyeken a történelemben méltó helyet szerzett magának, kezdve a korall-tengeri csatával. Így tehát Heltaival a dicső előd helyébe és ugyancsak róla elnevezett Yorktown II. legtetetjén berendezett kísérleti rádióadó-toronyból néztünk rá a charlestoni öbölben fekvő Fort Sumter sziget-erődre, arra, amelyre 1861-ben az amerikai polgárháború legelső, kárt ugyan nem okozó, de annál messzebb hangzó ágyúlövését adták le a déliek a kikötőből. Mi pedig Gyurival például az 1956-os forradalom 25. évfordulója alkalmából emlékeinkről beszéltünk úgy, hogy a nagy vizen, az Atlanti-óceánon át szavakkal, véleményekkel és gondolatban szinte belenéztünk Európa hasába. Egyszerre voltunk három különböző földrajzi helyen és három különböző történelmi időpontban. Még azt a luxust is megengedhettük magunknak, hogy ne mindenben értsünk egyet egymással. Persze mi másról, mint a múltról gondolkodva hangosan, elkeveredtünk például a II. világháború egyes katonai akcióinak az értékeléséig is. Emlékszem, Gyuri nem helyeselt nekem, amikor szóba hoztam Churchill tervét az olaszországi fronttal kapcsolatban. Vagyis azt, hogy az isztriai félszigeten végrehajtandó partraszállás és onnan a ljubljanoi nyíláson, a szlovén hegyek közötti fennsíkron át Bécs és Budapest irányába végrehajtandó angol-amerikai támadás ugyan közel sem gyerekjáték, de logikus és főleg a háború utáni erőviszonyokat illetően előrelátó hadművelet lett volna, úgy '44 vége táján, akkor már közel sem abszurd kockázatoknak a vállalásával. Gyuri, csakúgy, mint az akkori amerikai polgári és katonai vezetés, a legkevésbé sem helyeselte Churchill tervét, mert abban az erők megosztását és így a normandiai fejlemények káros befolyásolását látta. Később ezt, illetve ennek a logikusan és bizony drasztikusan megérkező következményeit gondolom meg is bánta, hiszen az isztriai partraszállást önmagában is kizáró erőelvönás Olaszországból tette ugyan lehetővé a Dél-Franciaországban végrehajtott partraszállást, amelyet viszont, számos szakértő véleménye szerint, a Normandiából végre megvalósított kitörés átütő sikere merőben fölösleges akcióvá degradált. Igaz, ezt a véleményt akkor sem lehetett hallani Eisenhower környezetében meg az azóta publikált amerikai hadtörténelmi művekben, kivéve persze egyes idevágó brit munkákat. Azt talán mondanom sem kell, hogy Sztálin teljes súllyal állt ki a dél-francia akció mellett. Érdekes – mondtam Gyurinak –, hogy az amerikai katonai vezetés fel sem fogta: az okot könnyű lett volna Sztálin terveiben megtalálni. Legyenek csak a nyugatiak minél távolabb Bécstől meg Budapesttől, nemdebar. Ha már a szalonstratégák szerepkörében léptünk föl, én megjegyeztem, igaz, csak úgy zárójelben: az persze jól jött, hogy még a vég bekövetkezte előtt a kalandorakciókra hajlamossága miatt sokat kritizált Churchill igenis partraszállt Görögországban, megmentve azt a kommunista hatalomátvétel akutt veszélyétől.

Sajnálom roppantul, de nekem meggyőződésem: az amerikai hozzáállás csupán egyik bizonyítéka volt annak a később állandósult gyakorlatnak, amely példákkal illusztrálva tanítja; hogyan kell megnyerni egy katonai konfliktust úgy, hogy ha csak a legkisebb lehetőség nyílik is rá, azon nyomban el is veszítsük magát a békét. Vagy legalábbis annak jelentősnél jelentősebb elemeit.

Heltai, aki nemzetközi jogász volt, és mint ilyen került 1946-ban a magyar Külügyminisztériumba, majd onnan a legkevesbé sem olyanként 1949-ben a börtönbe, évekig tartó nyugati kalandozás után a charlestoni egyetem történelem-szakának lett a tanszékvezető professzora és a legkevesbé sem véletlenül az elbájoló, részben hugenotta eredetű Charleston egyik legnépszerűbb polgára. Együtt feleségével, a szívemhez oly közel álló Lányi Ágival, akivel Gyuri nemrég bekövetkezett halála után heti akár kétszeri telefonbeszélgetésben is megnyilvánuló testvér-barátság köt össze. Gyuri baráti hóna alatt tanultam meg amúgy igazából értékelni a csodálatos Charleston, elsősorban a mindenre kiterjedő gonddal őrzött történelmi városnegyed egyedülálló szépségét, a kikötőbeli franciás palotasor töményen déli, elvarázsoló látványát. Gyuri vitt be abba a jelentéktelen kis sikátorba, amely az 'eredeti' színtere volt a *Porgy and Bess*nek, Gershwin néger jazzoperájának. Elkerültünk Amerika legrégebbi szefárd zsinagógájába is. Meg Charleston környékén egyes hajdanvolt, de a polgárháborúban szétrombolt ültetvények részben rendbehozott fantasztikus virágkiállításai is. Meg egyszer a város néger arisztokráciájának – csakis én adtam ennek a roppant színes jelenségnek, a lenyűgözően eredeti népségnek ezt a nevet – a fantasztikus légkört sugárzó, már nem emlékszem milyen ünnep alkalmából rendezett, Gyuri részvételét is megkövetelő, disztigvált összejövetelére is.

A Heltai-műsorok, bár a maguk nemében kétségkívül egyedülállóak voltak, csupán az egyik, bár visszatérő megnyilvánulásaivá váltak az '56-tal kapcsolatos sokrétű tevékenységnek. Minden évben az évfordulók alkalmából, de közel sem csakis akkor. Számtalan interjút csináltam itt kint élő egykori résztvevőkkel, vezetőikkel és közkatonákkal, kiszabadult elítéltekkel, recski internáltakkal, '56-os menekültekkel, amerikai politikai tényezőkkel, akik közül jó néhánynak '56 nyomban, az eseményekkel egy időben vagy később, az idők folyamán személyes ügyévé is vált. Készítettem színészekkel, előadóművészekkel műsort '56 gazdag kulturális hagyatékából. Mindezt és oly sok mást abból a meggyőződésből fakadóan, hogy '56 inkább előbb, mint utóbb úgy fog bevonulni a magyar történelem évkönyveibe, mint 1848, mint annak a logikus folytatása. Márpedig ehhez is amennyire csak lehetett, életben kellett tartani az örökséget – közel sem egyedül én magamnak, de az egész rádióknak. Hiszen időközben új meg új generációk nőnek fel, és ezek számára csaknem lehetetlen feladat legalább részben újra-teremteni, valahogy a semmiből, na meg a szorgalmas, véget érni sehogy sem akaró, nagyon is tudatos rombolómunkából elővarázsolni annak a korszaknak a felforrt levegőjét. Abból a sokoldalú félrekezelésből, majd később az eleve hamisított KGB-anyagok újrahamisításaiból, nyegle ítélkezéseiből összeállt '56-ot, amely szerzőjük szándéka szerint nem is lehetne lelkesítően ösztönző szakasza a magyar történelemnek akár iskolás gyerekek, akár tanulni vágyó felnőttek számára. Azoknak, akiknek '56 egy életre kiható, személyes élmény volt, bármilyen arról szóló beszámoló is töredékesnek, ha nem éppen az ő emlékképeitől igencsak elütőnek kellett tűnjön; azoknak viszont, akiket annak az időszaknak az örvénylése így vagy úgy, de főleg koruk miatt megkímélt, az akkori szenvedélyek nagyrészt már érthetetlenekké váltak. Annál inkább volt nekem igen fontos, hogy érdeklődésüket felkeltsem. Éppen ezért vált az a néhány állítólagos tudós személyes ellenségemmé, aki életét 56 pocskondiázására tette fel.

Nemcsak jó néhány kiváló, érdekes emberrel hozott össze a rádiós munka, de időnként úgy igazán kedvemre ki is hancúrozhattam magamat írásaimban. Például 'kis színészekben', mondjuk a világ alighanem leggyönyörűbb haditengerészeti kikötőjéről, a dél-californiai San

Diegóban. Amelyből még a hidegháború csúcspontján is az ott létesített óriásparkot beszóró hangberendezésen át közölték az ilyen meg olyan látogatókkal: Most (mondjuk) a Detroit nevű, 15 000 tonnás romboló halad ki a tengerre a nyomjelző bóják között. Itt még roppant figyelmesen a kémek munkáját is megkönnyítik – gondoltam elképedve, de aztán rájöttem, hogy ha valaki ezekre a kihirdetett információkra alapozva adná le jelentését, az abban elrejtett, feltételezhetően beépített hibák miatt állását hamarosan el is veszíthetné. Az öbölnek egyébként a színe kékebben volt kék, mint ahhoz a világ bármely öblének is joga lehetett volna. Beleértve még a görög szigetek közötti vagy akár a Capri körüli vizeket is. A kilométer hosszú mólókkal párhuzamosan itt mindenütt a haditengerészet nagy és kis hajói láthatók – hopp, ott éppen most jött a felszínre egy hazatérő atommeghajtású támadó-tengeralattjáró. Az amerikaiak szívéhez oly közel álló Navy hajóin kívül csak egy-egy külön engedéllyel itt tevékenykedő halászhajó, meg a számukra kijelölt vízfelületeken a legegyszerűbb vagy a sok-sok milliót érő, többemeletes luxus-motoros-vitorláshajók ezrei – azok azonban már jelentősebb távolságban. Mi a dagály idejére időzítettük látogatásunkat, amely minden eddigi tapasztalatunkra rácsfolva itt olyan szelíd, sőt nyájas volt, mint a közeli templomból ideszűrődő hálaadó ének. Hajlamos lennék azt mondani, áhítatos béke honolt a csendes-óceáni flotta hazai bázisán.

Aztán este, már otthon vendéglátónknál, távolabb a tengerparttól, eloltottam szobámban a villanyt és a klímaberendezés működtetése ellenére is pár percre kinyitottam az ablakot. Várakozásomban nem csalódtam: az előző este fél füllel hallott mockingbird – az Országghozótár igaz, régi, még 1980-as kiadása szerint magyarul nem más, mint ‘sokszavú poszáta’, szavamra kevés szóval mondom –, egy elképesztően kedves, piciny kis madár ült egy ágon velem szemben, amelynek hivatása és egyben kedvenc szórakozása más madarak énekeinek, hangzatainak a lekopírozása, de azt aztán lélegzetelállítóan, megtévesztően hüén, vagy ha tetszik, irgalmatlanul gúnyosan. Az én hőscincérem úgy érezhette, hogy sürgősen skáláznia kell még egyet – a rusnya lelke pontosan tudta, hogy most figyelik – elképesztő trillaprodukció kíséretében, és a jelek szerint valószínűleg meg is lehetett elégedve az napi tevékenységével, mielőtt úgy döntött volna: tegyük el magunkat holnapra. Ezzel aztán én is teljes mértékben egytettem.

Külön hosszabb részt kéne szentelni a csendes-óceáni naplementének San Diegótól közvetlenül északra, a dél-californiai tudományos központban, La Jollában, ahová minden este autókön százak-ezrek zarándokolnak el a part egyik legjobb látószögét nyújtó, a tengerbe türemkedő szakaszára, egy miniatűr építészeti remekművekből álló tengerparti luxus házsor előtt, hogy ott meghitt szertartások kíséretében kis és nagy csoportokban igyanak – *nunc est bibendum* – a lélegzetelállító tűzcsóvában az óceánba hanyatló korong egészségére. Tengerparti naplemente-vendéglőkben, így kedvencemben, amelynek az utolérhetetlen neve így szólt: ‘Vendéglő az alászálló Naphoz’. Igaz viszont, hogy hasonló élményekben volt részem Florida mexikói-öböl, nyugatra néző partjának számos szigetén, meg jó néhány helyen Közép-Amerikában is. Mellesleg igen alaposan cáfolva rá arra az egykori, tengert, nemhogy óceánt 45 éves koráig nem látott bikfichez illő, naiv tévhiedelmemre, hogy a naplemente csakis az én számomra tartozik a világ legfenségesebb gyönyörűségei közé. Ezeken a helyeken, a szertartások avatott mesterei között, engem bizony csak kezdő naplemente-rajongó lurkóként fogadtak be maguk közé, már ha egyáltalán hajlamosak voltak befogadni, az igazi nagymenők, a titkos Nap-szekták sokat látott, felkent prófétái. Akik szerint a kezdő fajankók még nem tudják, hogy az ámulatba ejtő tűzijáték mögött a valóságban milyen titkos üzeneteket küld híveinek a holnapi viszontlátásra invitáló és közben vissza-visszaintegető Nap, amelyet még egy olyan átlagos naplemente közben sem sikerült soha senkinek giccsmentesen megfestenie, még kevésbé leírnia. Hát még úgy, hogy közben éreztesse: ez itt, a semmit nem felejtő, a mindent magába kebelező, ugyanez a Nap persze hogy jelen volt az európai civilizáció bölcsőjénél, az ilyen-

olyan-amolyan mitológiák teremtési jeleneteinél, vélhetően ugyanígy búcsúzott esténként az öröklét helyett oly igen rövidre sikeredett ártatlanságtól a földi Paradicsomban. És ami csupán az embert illeti, attól fogva ő bizony látott mindent meg mindennek az ellenkezőjét is. A két csaknem párhuzamos felhősor közül rézsútosan küldött utolsó sugarak, halljátok, kőficok, most éppen erre emlékeztetnek. Arra, hogy az évmilliók alatt fokozatosan veszítette el a meglepődésnek, sőt az elszörnyedésnek a képességét is. Csak önmagát ismételve naponta utal arra, hogy 'Nincsen új a Nap alatt.' Így a próféták, akiknek a nem mindig garantálhatóan józan jelenléte nélkül állítólag a Nap sem minden este lenne hajlandó nyugovóra térni. Vagy legalábbis némileg nyűgösen tenné azt. Mert azért csak meg kell várnia, amíg a hódolók a piások bátorságával elrebegik hálaadó imáikat, imígyen róva le másképp kifejezhetetlen rajongásukat.

Na és azért néhány sort azokról, akik a Mexikói-öbölbeli szigeten valóságos sör-özönnel fogadtak végül is soraikba, amikor őket napokig nem is kevésbé félszegen figyelve félig vagy talán annál is inkább részegen közöltem velük: „Az ég szemcsésen kék papírját a lehanyatló nap telefirkálta aranyszőke leányfürtök dugóhúzászerű loknijaival meg elszórva egy-egy bűgőcsiga-nyommal, olyasfélékkel, amilyeneknek a mását akár egy kisiskolás is megalkothatná piros meg sárga krétájával.” Igen, ez kifejezetten hatott rájuk. Legalábbis arra következtettem abból, ahogyan gondolataikban elmélyülten bólogattak szavaimra. Pontosan úgy, mint akik értik azok mélyebb értelmét, meg azt az áhítatot, amely azokból feléjük meg oda felfelé sugárzik.

San Diegótól északra, Los Angelesben kábán, zavarodottan és míg elkenődve végül is föl nem adtam, lázasan kerestem magát a szép nevű várost, amelyet lakói és imádói – sok-sok milliónyian – kimagaslóan a világ legnagyobbjából, ha nem éppen az egyetlen lakható helyének tartanak –, én meg nemcsak hogy azt, de semmilyen várost sem találtam még a legszorgosabb kutatással sem abban a bődületesen nagy kiterjedésű valamiben, amit a szó megszokott értelmében sűrűn lakott emberi településnél többként kategorizálni nem is lehetne. Mert mivel-hogy vannak egyedülállóan karakteres, széles e világon semmi máshoz nem hasonlítható vidékei, kanyonokba, azokon át már bele a sivatagba nyúló, fantasztikus csáp-negyedei, a meredek domboldalokban egy kifordított kéz néhány ujján tótágast álló, úgylát mindjárt a mélybe hulló csodaházakkal; van a varázsára valamennyire is érzékeny férfinépet szabadulni nemigen engedő, szőke, nyúlánk csodalányokkal megtöltött tengerpartja, egy külön emberfajtának, a dél-californiai varázsos szépségű fiataloknak a tömegével; van óriási vonzáskörlethez, megszámlálhatatlan mennyiségű lakónegyede, meg persze Hollywoodja – de valahogy, mindezek ellenére, csak nincsenek meg a szokott város-ismérvei. A részek nem állnak össze várossá, például egy valódi, bánom is én, új vagy régi városközponttal, hanem lihegve vagy csaholva terülnek el, komondorokként hevernek szanaszét, de mégis egymás mellett, egymásba itt-ott petyhüdten belenyúlva, esetleges, utánózhatatlan rendezetlenségben, éppen úgy, ahogy a sors meg a megmagyarázhatatlan települési gyakorlat odapottyantotta az egymástól könnyen megkülönböztethető, mert markánsan saját egyéniséggel rendelkező, független elemeket. Igaz, LA, amely szép lassan hódította el San Franciscótól a Kelet kapuja címet és rangot, mindettől még érdekes, ha tetszik, kifejezetten izgalmas, sőt lenyűgöző emberi központ is lehetne, még az én hepciáskodásra hajlamos lényem számára is, ha egyszer ő – már-mint az állítólagos város – meg én kiérlelt **feltételeim szerint** mérhetnénk össze erőinket. Ez azonban sajnos nemigen lesz lehetséges.

Hogy miért nem? Hát például azért, mert én igen szeretek mászkálni, csavarogni, egyszer csak, ki tudja miért, befordulni balra, nézelődni, nemcsak erdőkben, de amint azt Pesten egész előző életemben tettem, koptatni cipőmet a nagyvárosi aszfalton. Céllal is, persze, meg csak vaktában bele a világba, magának a baktatásnak a kedvéért. Menni valahová, na és menni valakivel, valakihez, vagy csak úgy, az orrom után. Ott azonban, az Angyalok Városában, a

hosszú, esetleg tartalmas, kilazító vagy összefogó, talán még éppen meghitt sétáknak a lehetőségei is kiesnek a megvalósítható tettek kategóriájából. Ott csak úgy lehet jól, még azt a staniclis esti kutyakörülhurcolást meghaladóan is kiadósabbat sétálni, ha előbb a környékről, vagy csak úgy, a benzinbűz elől menekülve este beülsz a kocsidba, az eszelős forgalmon átküzdve magad hajtsz vagy 6-8 kilométert és – és ha még mindig maradt rá ingered, kiszállhatsz az autóból, mondjuk ott fönn, a város fölött hosszan elnyúló dombon, az onnan nézve gyönyörűvé varázsolt, valóban lélegzetelállító esti városképre nézve le, a sudár fák meg az ott parkoló kocsik, az azokban elmélyülten szeretkezők között – máris sétálhatsz! Jobb-bal, bal-jobb. Így kell járni, úgy kell járni, Sári, Kati tudja, hogy kell járni... Igenám, tudja azt az óvodában, körbe-körbe-karikába, de nem itt! Az ég szerelmére, milyen város az – írtam, nem is csak képletesen kéztördelő kétségbeesésemben –, ahol kocsival kell menni sétálni? Jaj, és akkor hogyan kell vajon ott az élet többi, egyszerűbb meg összetettebb, de azért időnként mégiscsak halaszthatatlan szükségleteit elvégezni? Már úgy értem a létük másodlagos – egyesek szerint utcahosszal elsődleges – funkcióját gyakorló, sürgősen végrehajtandó paráznaság ügyében parkoló autók ritmusos rengettetésén kívül? Amelyek egy láthatatlan karmester intésére igyekeznek, de mégsem képesek egymástól átvenni az istennek hála szubjektívnek, változóknak, tehát előírhatatlannak tűnő iramot. Lám csak, az ott, a jobb oldalon, igen, a szélsőjobbon meg mintha egyenesen bepörgött volna, nem is merek odanézni, mert pillanatok alatt le is szakad vele a karosszéria rugózása! Mire ezt kimondom, addigra kocsi meg rakomány hirtelen, egy világrengető csapásra minden erejét veszítve nyomban bele is rögződik a mozdulatlanságba. Tessék már mondani, ha nem így, akkor hogyan kell az összetettebb szükségleteket elvégezni?

Az egymáshoz a legkevésbé sem illő, a malájtól egészen az ál-vikingig terjedő, észbontó stíluskeverelemből összegyúrt, eleve bolond 'várost' időnként orvul letámadja a betörő forró, száraz szél, a Santa Ana, amelytől minden eddig észrevétlenül, csendben meghúzódnak a menthetetlenül robban és robban. Egy ilyen halálos perzselést írt meg *Vörös szél* címmel regényében Raymond Chandler, a kimagaslóan legjobb, már régen klasszikussá vált detektívregény-írók egyike, Los Angeles próza-költője, az én amerikai szlengszótáram kezdeteinek a kialakítója, a *film noir* műfaj legendás úttörője és egyben csúcspontja is. Ez az az idő – írta –, amikor a baráti ivászatok is vérgőzös boxmeccsekként érnek véget; amikor az angyali szelídségű, engedelmes kis feleségek kezdik párnás ujjakkal puhán próbálgatni a trancsírozókés élet, hogy aztán elmélyült odaadással gusztálják a maguk mellett alsóingükben odaadással horkoló férjük hívogató nyakán a kidudorodó ereket. Chandler fő alakja persze a legendás Philip Marlowe, úgy is mint magándetektív, beleágyazva LA magányosságába mint egy morális sivatag-szigeten partra vetődött Robinson Crusoe. Ő lenne számomra a kivétel. Ugyanis az általam igencsak tisztelt Edmund Wilsonnak, a kiváló műtésznek a detektívregények elleni olimposzi káromlásában feltett és legalábbis itt híressé lett kérdése: „Végül is ha tudja, magyarázza meg nekem végre valaki: ki a fene törődik azzal, hogy ki ölte meg Roger Ackroydot?” – nem, semmi esetre sem szól az én Philip Marlowe-m ellen. Akit egyébként is most csábít el Ackroyd párduc-testű, álmodozó szemű, szőke özvegye. Ami miatt szegény Philipnek hamarosan még a szokottnál is több baja lesz, de ezt egyrészt már megszokta, másrészt nem kell őt féltetni: az élet ajándékba kapott örömeibe belekóstolás ha valakit, őt aztán nem téríti el munkájának a céljától. Még akkor sem, ha az ajándék meg a célpont egy és ugyanazon a személy. Elintézi ő azt így is, meg úgy is. És teszi ezt az egyedül üdvözítő sorrendben. Hogy közben több ízben is félholtra verik? Ha ezt nem tennék, akkor mi lett volna a *film noir*rral?

Nna, egyelőre legyen ennyi is elég Californiából. Hiszen oda, mint 1849, az aranyláz évében, most már nem az elszánt akkori faszagyerek, az aranyásók, hanem – természetesen fél, néha úgy tűnik, ma már egész Mexikón meg Közép- és Dél-Amerikán kívül – főleg azok

mennek, akik másutt többé sehogy sem tudnak semmiben sem megkapaszkodni. California a világ virtuális vége; aki még itt sem képes valahogy, bárhogy megélni magamagát, az sajnos le is pottyan a térképről – nem, dehogyis a Csendes-óceánba, az túl jó lenne neki, hanem bele magába a nagy semmibe. Mert itt ha valamit, azt azután mindenki igen jól tudja: beszélhetnek másutt áltudósok, fantaszták amit csak akarnak, a Föld nem gömbölyű! A legkevésbé sem az! A világnak igenis van vége, és hol lenne az a vég? Hol másutt is lehetne? Természetesen itt: Californiában! Csakis itt, a lótuszevők országában. Vagy másképp: abban a bolond lyukban, ahonnan mindenfelé válogatott bolond szelek fújnak ki előbb a nagy országra, onnan pedig a valamilyen okból ellenállni képtelen, a maga-megadását kívárni alig képes világra. Amely úgy nyalja be, amit California odavet neki, mint a medve teszi azt a dús málnalével.

Én viszont? Én erre még nem értem meg. Ehelyett, a cikit eleve, mondhatnám atyai örökség mián nem kedvelve, inkább másutt, máshonnan, a nyugati féltekét járva írhattam tudósításokat mondjuk délről, a mexikói Yucatan-félszigetről, az ottani maja piramis-romokról, a hajdani, emberfejekkel kosárlabdázás pályáiról, az iszonyú mély, alján pangó vízben álló gödöröszerűségből, ahová a vallási szertartások áldozatait dobálták le elevenen kik mások, mint oly igen irigylésre méltóságukban az oly igen csodálatra méltó 'nemes vadak'. Ja, és közben kísérőnk lelkesen magyarázta, hogy akik a szakrális öldökléseket művelték, azok nem a maják voltak, hanem az őket uraló, a hódító toltékok. Na igen. Ahogy azt egy jidliző pesti barátom mondaná: Mecsoda különbség!

Vagy-avagy újra meg újra visszatérhettem egy ugrással innen északra bekukucskálni az oly igen szeretett, alighanem leginkább európai-amerikai városnak, Montrealnak még az 1976-os olimpia tökéletesen örült két hetében felfedezett éjszakai életébe, főleg Don Pedro egyedülálló mulatóhelyére a Saint Catherine úton, ott megrajzolhatni az abban is fellelhető, kitenyészített szépség-kuriózumokat, a haverkodásra mindig kész montreali francia szexbombákat, e műfajban a legkevésbé önhitteket, de azért csak bomba-voltukhoz illően éppen a kellő mértékben robbanékonyakat. A stílusos flörtölés, ígéret-teljes, ígézet-terhes világgbajnokait. Akik mellesleg derűsen mosolyogva néznek el a helyet frekventáló, nem is kissé bizonytalan hajlamú fiatal emberek feje fölött. Hiszen ha valakik, ők nem féltékenyek, mert tudják: jut is, marad is.

Nem is oly ritkán volt módom rá, hogy riportokat írjak a briteknél fekete variációban bár, de britebb Bermudáról meg sortjairól. Annál is inkább, mert itt, Amerikában rövidnadrágban meg úszónadrágban nemcsak hogy lekopírozták a szovjet futballistáknak a háború utáni időszakban megismert, térd alá lógó gatyáit, de azokon még túl is teljesítettek. Na meg írhattam Porto Ricóról, amelynek egy eldugott kis öblében egy éjszakai hajóúton csak úgy fél kézzel felnyúlva tenyerünkre lehetett fektetni a hozzánk oly kíváncsian közel jövő, csaknem egyenlítői csillagokat, úgy ám! Miközben a hajó fedélzetére vödröstől felhúzott és ott a fapadlós részre kiöntött tengervízben elképedve ámulhattuk a világító algák millióiból foszforeszkáló, a csillagos eget játszva lepipáló fényzuhatagot. Magnetofonfelvételeket készíthettem a trópusi esős ősdzsungelek kakofóniájáról, első-, másod- és huszadsorban is az imádott, rajtunk kívül főleg a kanadai franciák által a kíméletlenül hosszú télen korlátlanul és minden mennyiségben fogyasztott, bársonyosan meleg Martinique-ról. Annak ellenére, hogy amikor feleségemmel ott üdültünk, benne abban a női fürdőruha felső részét a világon az elsők közt diszkvalifikáló férfi-paradicsomban – én, jobb a békesség, gondolván, mert úgysem mehetek a közelükbe, meg nem lévén híve a feltűnéskeltésnek, a kezdetek kezdetén inkább már csak a hasamon feküdtem. Hogy azután, az igazi trópusi halvacsora utáni sétánkon egyszer végre a nekünk már elmondhatatlanul hiányzó kommunista választási gyűlés mellett baktassunk hazafelé, amikor is az előadó hosszú és kétes tisztaságú mutatoujjával minket kiszúrva egy épületes tirádát vágott ki a *les cauchons touristiques*-ről. Osztályharcos célpontokká válva fölöttébb megtisztelve éreztük magunkat és persze hogy barátságosan integettünk vissza, hiszen

nélkülünk, a disznó turisták nélkül, vagyis a turista-disznók távollétében vajh mi az ördögről prédikálnának Napóleon feleségének, Josephine de Beauharnais-nak a szülőföldjén a gyönges kis agitátorok? És mit ennének? (Martinique, ha már itt tartunk, szabad választásából megmaradt Franciaország egyik *department*-jának, a szomszédos Guadeloupe-hoz hasonlóan, amolyan megyéjének. Csak éppen hogy annak a rumot – a cukornádból készült, fenséges rumot – előállító fajtájából.) Ja, és még valami. Amikor Andrea telefonon próbálta megmagyarázni Budapesten élő anyjának, hogy milyen gyönyörűségekből volt részünk, anyósom elképedve kérdezte vissza: Nem értem, miért mászkáltok ilyen eldugott helyekre. Ti aztán igazán megengedhetnétek magatoknak; miért nem fizettek be egy rendes IBUSZ-útra?

Megpróbáltam magyar fülnek tolmácsolni az amerikai komolyzenei életet, illetve az hihetetlenül gazdag léven, abból legalább valamicskét, bár a rövidhullám nem kedvez a zenei finomságoknak; írtam legalább száz könyvszemlét; beszámoltam, bennük könyvéig vájkálva, a nagyobb és érdekesebb művészeti, tudományos meg ideológiai vitákról, és mivel valaha szakmám volt – bár csak amolyan kezdeti stádiumban –, az itteni filmművészetről is. Bele-belekukkantgattam színházba-Broadwaybe, kiállításokba, még a szorgalmasan tanult itteni sportágakba is.

Beszélhettem az emberiség véget soha nem érő álmairól, ha tetszett nekem, akár kihangsúlyozottan, gondolom, sok embert módfelett irritálóan szubjektív megközelítéssel. Így például, hajlamaimnak megfelelően, a kellő megvetéssel értekezhettem a 'progresszió', a 'haladás' fogalmáról, a szónak persze hogy nem éppen a tudományos kutatást meg a civilizációs mozgást érintő interpretációjában, annál inkább viszont a kulturális vagy – de még mennyire – a morális szférában. A politikáról aztán már végleg nem is beszélve. Itt elég lesz utalni arra, hogy kifejtettem: annak a realizálását követően, hogy a 'jövő' szócska többé már nem tekinthető a progresszió szinonimájának – és itt megálltam, hogy ne fakadjak keserű gúnykacajra –, az ember, ha egyáltalán, lábujjhegyen illeg-billeg előre. A tudomány és a racionalizmus diadalmas előretörésében a mindent megkoronázó pillanatnak 1969. július 20. tűnt, persze hogy Armstrongnak meg a hold-porban szökdécselő csizmájának az elmosódott körvonalú látványával. Igen bizony, akkor még léteztek itt-ott némi alapok a kozmikus kérdésre. Azóta azonban álmaink meg mi magunknál is az ébrenlétünkben tapasztaltaknál is nagyobb bajokba ütköztek...

Végül azt is megengedhettem magamnak, hogy 'aki hallja, adja át' novelletták formájában szóljak Évikéhez, amúgy igazában csakis kettőnk számára érthető, gondosan elrejtett kulcsmondatokkal kulcs történetekben – közben szorgalmas tanulója válna a burkoltnak, a homályosnak meg az indirektnek –, hogy mint egy hajótörött a lakatlan, de összkomfortosan felszerelt szigeten apálykor a tengerbe dobott palackban reméljem hozzá eljuttatni üzenetemet, utolsó hűségnyilatkozatomat, teljes tudatában annak, hogy a címzetthez az soha nem fog eljutni. Hiszen a címzett állandó jelleggel valami mással, rám még csak nem is emlékeztető, ámde az ő számára nyilván annál fontosabb üggyel, leginkább halaszthatatlan látszatelekvésekkel van elfoglalva. Hiszen ő azoknak az utolérhetetlen mesterévé kellett váljon azóta. Édes istenem, annyi baj legyen! Mert ugyebár ez lassan már nem a kettőnk dolga, hanem, ha egyáltalán még valami – amiben erőteljesen kételkedem –, akkor az én legprivátabb, a még ki nem nyitott palacknál is jobban elszigetelt magánügyem. Az elfoglalt 'címzett' úgyse tudna ezzel mihez kezdeni.

Ha a kedvetlenségbe borult korszakokban a mindennapi kötörést, a csak felszínre törő kétélyeket: egyáltalán hallgat-e még bennünket bárki is, és ha igen, akkor miért, vajon az én szavam nem maga a pusztába kiáltó, visszhangtalan szó; a sokszor csakis rutinból írt-fordított mussz-anyagokat, a kedvetlenül lekevert, színtelen-szagtalan szövegeket, nyelvi magyarságom valamelyes elbizonytalanodását, alig használt rétegeinek fájón érzett kopását, a hazai nyelvbővítés, átalakítás következményeként a távolság növekedését; az utólag napokig

megszenvedett, remélem nem túl gyakori adásbeli balfogásokat; az elképesztő módon egy nem magyarhoni, hanem külföldi rádióban is mindinkább érzékelhető áporodott őshazai szellemi környezetet; a fokozódó belső elszigetelődést, az amerikai változások miatt kiéleződő, már vérre menő belvillongásokat leszámítjuk – még így röptében felsorolva sem olyan kevés, ugye? –, hát akkor időnként pompásan mulattam rádiós nyújtózkodásaim alkalmából. Nem is ritkán álmélkodva el azon, hogy ezért a passzióért még fizetnek is.

Na és azután volt egy külön számom is, mégpedig az az adás, amelyre talán a legbüszkébb vagyok. A Tienanmen-térről szólt, méghozzá a végjáték első részéről, amikor a tankok a pár hetes habozás után mégiscsak begördültek a sokezernyi diák megszállta térre, mert a kínai vezetők ismét csak képteleneknek bizonyultak arra, hogy ellenálljanak népirtási ösztöneiknek. Ez viszont alkalmat adott arra, hogy a televízióban az egész világ láthassa a jelenetet, nyilván egy lámpaoszlop magasságából, tágra nyitott optikával fölveve, amint egy sötét nadrágos, fehér ingű, fiatal, úgy húsz év körüli, vékony kis emberke – én úgy neveztem el: a Cingár – póztalanul, de már puszta léténél fogva tiltón áll oda a hosszú sor legelső tankja elé, vagy négy-öt lépésnyi távolságban, szél-elfújja testével zárva el annak az útját. Nem ágál, nem szaval, nem mutogat, fel sem gyújtja magát, mindössze csak áll. És mert a sorsa úgy hozta, hol másutt is állna, mint pontosan ott. Egy pacni, egy öntudatra kelt pötty a gázolni kész, a kép merő logikája szerint is a gyilkos gonoszsgot megtestesítő tank előtt. Nem több és nem kevesebb, mindössze csak egy ember, aki abban a történelmi pillanatban, azon a helyen és magától értetődően teszi azt, amit tennie kell. Ha a harckocsi jobbra próbálja őt megkerülni, cseppet sem sietősen, csak mint akinek nem áll módjában mást tenni, arrébb megy ő is és odaáll megint elébe, most jobbra. Ez történik a következő kísérletnél is, de ezúttal balra. Aztán megint előlről. A magabiztos Cingár és a zavarodottságában élőlénynek tűnő tank. A tanknak és a Cingárnak a hagyományos kínai balettje. A leegyszerűsödött, a legelemibb mozdulatokra szorítkozó és ezzel elképesztően sokat mondó Cingárral, aki a kommunizmus elleni győztes harcnak immáron mindörökre az egyik legfőbb szimbóluma. Akit csakis azért láthattunk, mert a téren később, a sötétben majd úgyis végrehajtandó mészárlás szerzői azt azért mégsem akarták, hogy a vékonydongájú és fegyvertelen, egy szem civilt a látványtól beteg világ szeme láttára tapossa palacsintává harcoszlopvezető tankjuk. (De csodálatos lenne tudni, hogy a Cingár megúsza az egész agyrémet! Egyáltalán nem mellesleg: sejtelmem sincs, hogy felfoghatta-e saját cselekedeteinek a mérhetetlen fontosságát, hiszen nem tudhatta, mert honnan is tudhatta volna, hogy balettjét a fél világ egyenesben látja?)

Erről a jelenetről írtam rádiós pályafutásom alighanem legihletettebb kommentárját, összekötve a Peking közepén lezajló képsort mi mással, mint 1956-tal meg 1968-cal. Amikor az anyag felvétele után, még első feldobottságomban és csak úgy röptében lefordítottam amerikai tanácsadónknak, az megkért rá, hogy tegyem ezt meg nyomban papíron is. Az így elkészült angol nyelvű szövegbe azután ő maga is belejavított, úgy, hogy a többi osztályok, ha akarják, mielőbb felhasználhassák. Ahogy arról két-három napon belül értesültem, csaknem valamennyi azt is tette. Amerikai barátom pár nap múlva honnan máshonnan, mint egy lengyel újságból idézte nekem vissza a Cingár név remélhetőleg megfelelő, már úgy értem, kellően ihletett lengyel fordítását.

Ezekből az ujjgyakorlatokból jöttem rá arra, hogy a jól ismert különbségeken kívül az angol és a magyar nyelv közt milyen izgalmas **karakterbeli** differenciák is rejtőznek ott lenn, valahol a mélyben. Ezekre még fordítói pályafutásom során kezdtem rezonálni, most azonban valami új – számomra új – is felszínre került. Méghozzá az, hogy az angol nyelv – alighanem megengedhetetlen egyszerűsítéssel fogalmazva – még az általam elsajátított amerikai változatában sem hajlik úgy igazán az absztrakciókra. Ha csak módja van rá, inkább részesíti előnyben a konkrét, az érzékelhető, a szinte a szájban is megforgatható szavakat, kifejezéseket. Közel sem a szókincs tekintetében, bár azért az sem érdektelen, hogy például a laposfogó

kéziszerszámra az amerikai angolnak legalább tíz szava van. De nem, most nem erre gondolkodom. Hanem arra, hogy a magyar – nem, közel sem a mai magyar sajtó lezüllesztett nyelvében – valahogy ösztönösen bukkan rá a homályosabb fordulatokra, utalásokra, allúziókra, készségesebb a fátyolos, a ködös hangulatok érzékeltetésében. Mondjon bármit is a szemtelen hízelgés a ködös Albionról. Helyesebben, ez esetben, mondjuk Chicagóról. Csak miután ezt valamennyire megértettem, majd az évek során föl is dolgoztam, jutottam el oda, hogy rájöjjek: még ennek a szövegnek az írásakor is miért fogalmazok meg bizonyos dolgokat akaratlanul is angolul magamban, nem ritkán még a legelső írott változatban is, már természetesen akkor, ha a mondanivaló igazi jellege hogy úgy mondjam ideálisan kézzelfogható.

SZER II.

Maradjunk csak még egy fordulóra a Szabad Európa Rádiónál, ahol is a nagypolitikai helyzet sokáig kifejezetten kedvezett rádiós tevékenységemnek. A televíziós újságírás egyik úttörője, akit volt szerencsém pályája legvégén még látni-hallani, Edward R. Murrow fogalmazta meg azt a pofonegyszerűnek tűnő igazságot, amit pályatársainak a többsége még most sem hajlandó felismerni (ma talán, ha bármi ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne, még kevésbé): „Csupán csak az, hogy mikrofonnal rendelkezél, a legkevésbé sem jelenti azt, hogy akad közlésre érdemes mondanivalód is.” Az élet úgy hozta, hogy nekem időnként adódott valami ilyesmi. Belső, robbanások sorozatával is felérő fejleményekről, mint például a Watergate-ügyről most nem is beszélek, hiszen alig több mint egy évi rádiós munka után jött a véres szovjet puccs Kabulban, a nyílt és mind sikertelenebb szovjet invázió Afganisztánban; azután Gdansk, a Szolidaritás, a hadiállapot Lengyelországban. Na és persze közben – Irán. A tömény megaláztatás. A teheráni foglyok. A példásan elfuserált sivatagi mentési kísérlet. Amikor egész Amerika úgy szisszent fel, mintha kígyó marta volna meg. Na és a jó pár évig a hidegháború fő ütközetévé avatódott ügy, az eurorakéták telepítése körüli, késhegyig menő harc, majd a még kiélezettebb küzdelem az úrfegyverek körül. Amelyekben sokkal, de sokkal nagyobb volt a tét, mint azt valaha is gondoltuk volna.

Én mindezenközben közvetíthettem a meglehet jámbor, de politikailag kétbalkezes, az apró részletekben elvesző, így a fehér házi tenispálya beosztásával elmélyülten foglalkozó Carter elnök hipnotizált álmából ébredését, amikor Kabul után, elnöksége vége felé az öt alapjaiban megrázó sokkot értékelve imígyen nyilvánult meg: „Egy nap alatt többet tanultam a Szovjetunióról, mint egész eddigi pályafutásom során.” Sírni kéne a világ mégiscsak legnagyobb hatalmú vezetőjének egy gyöngébb idegrendszerű embert könnyen megríkató kijelentésén, vagy hahotázni, kínban fetrengve; az azonban biztos, hogy az elképesztő mondas mindennél ékesszólóbban beszél önmagáért, áttételesen bár, de jellemzi az itteni hatást, mondhattam – és ezenközben még vérfagyasztóan korrekt is voltam.

Az istenek engem közel sem csalhatatlan, de általában jól működő politikai érzékkel áldottak vagy vertek meg – ezt hívják németül *Fingerspitzengefühl*nek? –, legtöbb politikai jóslatom – már ha ilyenféleségek meghirdetésére vetemedtem – az életben is, de még a rádiós vitákban is bevált. (Azért szűkítsük csak le: úgy általában 1956 után.) Gorbacsovban én – talán nem éppen rossz példaként – müncheni kollégáimmal meg a fél világgal, főleg az amerikai, általában a nyugati sajtóval szemben csaknem a kezdetek kezdetétől fogva tragikus, majd egyre inkább tragikomikus, végül már csak szánalmas, odahaza mindegyre jobban megvetett, semmibe vett, így már kizárólag az ‘ellenfél’ sajtójának és főleg az amerikai politikai establishmentnek a segítségével a szó szoros értelmében kitartott figurát láttam. Aki, ha manapság néhanapján megszólal, senki sem figyel rá; vagy ha engedik labdába rúgni, akkor nyomban anakronisztikussá és úgy is nevetségessé válik. Mert azért ez a diestelen pályafutás, a hihetetlen szószátyárkodás, a sokórás peresztrójka-tanfolyamok a ‘sajtóértekezleteken’ az életükben először türelmesen figyelő újságírók tömegeinek, egészében a szuper-Kerenszkij-teljesítmény nem is tűnhet olyan meglepőnek, ha tekintetbe vesszük azt a közel sem irigylésre méltó kutyaszorítót, amelyben Gorbi magát meg országát találta. És ami még a vártnál is sokkal rosszabbnak kellett bizonyuljon. Ekkorra már a kívülről összeroppantott, belülről meghasonlott, a fércelések nyomán felbomló szovjet rendszer mint olyan eljutott arra a pontra, amelyen képtelenné vált fennmaradni mélyreható reformok nélkül, ugyanakkor viszont a teljes érlelmesedés olyannyira hatalmasodott el rajta, hogy nem élhetett túl egy reformfolyamatot sem. Mit tett tehát, végül is, a csodálatos államférfi? Két malomkő közt őrlődött, amíg utolsó nagy mutatványával el nem tűnt a föld színéről. Talán hangsúlyoznom sem kellene, hogy ez engem

nem képeszt el; annál inkább viszont az, hogy ebből a bukásból milyen kevés közvetlenül, sorsszerűen érintett ember vonta le az így vagy úgy, de azért valahogy mégiscsak levonandó következtetéseket. Végül is azért nem kevesebbéről van szó, mint hogy kiment a ház az ablakon...

Ezzel szemben amíg viszont a müncheni népség – meg nagyjából-egészében a nyugati közvélemény, persze csodálatos érzékével a magyar ‘értelmiség’ színe-java – ‘56 pár napjának a kivételével – mindig a rossz megítélés mellett kikötő, nagy részével együtt Reaganben kiélezett ellenszenvvel, sőt helyenként már az eszelősségig menő, lángoló gyűlölettel eltelve nem volt hajlandó mást, csakis mondvacsinált színkritikusként a ‘másodrendű színészt’ látni, és ezen gügyögve-gagyogva-ragyogva meg egymást túllicitálva élcelődni – a szemet szűrő változásokból persze mit sem látva –, addig én a Reagan-Thatcher párostól vártam – számtalan hibájuk ellenére is, együtt és külön-külön – a minőségileg új világhelyzet fő vonalainak a felismerését, a szovjet gyöngeségekre rájátszást és főleg a modern haditechnikában meg a high-techben rejlő elképesztő előnyöknek, így mindenekelőtt a sokat gúnyolt Stratégiai Védelmi Kezdeményezésnek, a Csillagháborúnak a kihasználásával a Szovjetunió kemény megszorongatását és talán majd még katonai-gazdasági-politikai összeroppanásának az elősegítését is. Hiszen a világhatalmi tettekért gyakorta készpénzzel fizetendő, előbb-utóbb le-szurkolandó, iszonyú ár, különösen az említett szupermodern változatokkal bővülő, ezúttal, no lám csak, a Nyugatról felgyorsított fegyverkezési verseny – a számtalan egyéb nyomós okon, a belső ellenállás egyre aktívabbá válásán kívül is – csontszárazra üríti az államkasszával együtt a szovjet gazdaságot, pontosan akkor, amikor annak bármiféle új starthoz egy ugyancsak erőteljes és nemzetközileg összehangolt lökésre lenne mulaszthatatlan szüksége. Mindinkább erősödő meggyőződése, hogy a történelem egyszer majd – a tegnapi meg tegnapelőtti csatákat ma is újra meg újra megvívó itteni élittel éles ellentétben – Reagan szovjet politikáját egészében is, de legelsősorban annak végtelenül szerencsés – vagy, ha tetszik, a szerencsét remekül felismerő és ki is használó – időzítése miatt sokkal, de sokkal kedvezőbben, ha éppenséggel nem a végkimenetelt meghatározóan befolyásoló tényezőként fogja megítélni. Persze közel sem csak azt, vélhetően nem feledkezve majd meg, hogy mást ne mondjak, János-Pál pápáról sem. Akinek, Sztálin állítólagos mondására rácáfolva, úgy látszik, mégiscsak vannak harcrakész hadosztályai is, méghozzá nem lebecsülendő számban.

A szépséges végkifejletről meditálva most ugrik újra be, úgy valahonnan az ötödik gimnázium tájairól, az apokrif történet Scipio Africanusról, a nagy római hadvezérről. Aki, amikor a római birodalmat szilárd alapokra helyezendő, a pun háborúk utolsó fejezetét lezárandó hajóival megérkezett Karthágó közelébe, Afrika partjaihoz, a kiszálláskor megbotlott, és tisztességesen, szinte egy mai uszoda trambulínjáról hogyan máshogy, mint dicstelenül a hasára esve találkozott először az ellenséges érzületeit a félreértések elkerülése végett azon nyomban kifejező kontinenssel. A római katonák meg voltak győződve arról, hogy az égiek produkálta, mi másnak, mint a dehonesztáló béka-helyzetben elterülő hadvezérnek a képében egy pocsék ómennek voltak a letargiába süllyedő szemtanúi. Nem így azonban a nagy Scipio, a grandiózus tétekben játszó, utolérhetetlen pozőr, aki a vallásos babonákban meg az ókori pszichológiában jártasságát is magával vitte a hosszú párviadalt végleg eldönteni hivatott, a döntő hadjáratra. Így azután, a hatást fokozandó, pár percig ott maradt a földön, a pillanatnyilag adott színpadon, ahová egész imponáló hosszában elnyúlva esett, hogy aztán talpra ugorva széttárt karokkal, kezeiben a felmarkolt homokkal, sztentori hangon, mámorosan-büszkén hirdesse isteneknek-embereknek-elődöknek-utókoroknak, az eljövendő korok ötödik gimnazistáinak: „Afrika, úgy tartalak máris itt, a találkozás pillanatában szorosan a karjaimba zárva, hogy tőlem többé soha nem szabadulsz.” Hollywood a rómaiak eléggé fel nem becsülhető szerencséjére akkor még nem létezvén, nevezzük csak ezt a bravúrosan megkomponált jelenetet – vagy mai szemmel, porhintéssel egybekötött hantát – az egyszerűség kedvéért

szuper-színészi teljesítménynek, a lélekjelenlét, a gyors kapcsolás csodájának és az időzítés mesterművének.

Na és ha a szó ily módon már Afrikára terelődött, gondoljunk most elsősorban Angolára meg Mozambikra, ahol meg rajtuk kívül másutt is a nyolcvanas években egy vadonatúj jelenségnek, a kommunista-ellenes gerillaháborúknak lehetett tanúja a nagyrészt értetlen világ. Vagy a 'gonosz birodalom' frappánsan tömör reagani megfogalmazására, az ez ellen mint valamiféle soha nem létezett nemzetközi udvariassági verseny szabályait durván megsértő tett ellen habzó szájjal, fuldokolva tiltakozók felzendülő, egyhangúan elítélő kórusára, majd ennek ellenére az új, blickfangos név megragadásának, mind szélesebb körű és persze mind kajánabb ízű használatára, amely végül is a világsajtó nagy részének soha-nem-látott katasztrófajóslatai, az elszörnyedés, a dührohamok kíséretében, de valahogy mégis az ellenkampány szertefoszlásához vezetett. Az egyszerűségében is gyönyörű, további magyarázatra nem szoruló meghatározás megfosztotta a Szovjetuniót, már ha ilyenje egyáltalán lett volna, erkölcsi létjogosultságának az utolsó maradványától is; hamarosan önmagát kommentáló *terminus technicussá* vált, egy csapással fordítva meg a hidegháborút kísérő, azt kiegészítő propagandaháború eddigi menetét, csakúgy, mint ahogy történt ez majd a Fallal, így, nagy kezdőbetűvel, meg azt megelőzően Reagan berlini útja során a legfőbb és mert játszva felfoghatóan a leggyűlöltebb szimbólum lebontásának a követelésével: „*Mr. Gorbacsov, tear down that wall!*” Megint csak röviden, egyszerűen, többé el nem feledhető módon. Túlszárnyalva Kennedy elnök ugyanott elhangzott nagy mondását, méghozzá németül: „*Ich bin ein Berliner!*” Mindez történelmi érdeklődésem indíttatásától kezdve politikailag is, újságíróilag is, emberileg is, nem utolsósorban nagyon is élő 1956-os emléksomagommal, részegítően remek korszakot hozott. Hiszen oly sok balsors-verés, bennem mindig érzékeny fájdalomhúrokat megpendítő részvereségek után, életemben immár másodszor voltam – kezdtem ebben minden nappal egyre biztosabb lenni – végül is a jó és a győztes oldalon! Dehogyan, nem tényezőként, csak néha önáltatóan ágáló pondróként. És ahogy az akkori, az október 25-i, új elkötelezettségem legfőbb elemei, mondhatnám programpontjai válnak mostanság gyors egymásutánban realitásokká, úgy hozzák magukkal több mint részleges fölszabadulásomat a mindig csak rövid lejáratú célok elérésének az egyre inkább szorító kényszerétől. Micsoda fenségesen nagyszerű egybeesés – a szabadulás folyamatát az utolsó cseppig kéjenként élvezgetve hányni le magamról a jóllehet önkéntesen vállalt, de mégiscsak egyre inkább a húsba vágó béklyókat! Vagy hogy, időnként csak-csak bedobott szokásom szerint, távolabbról szemlélve a jelenséget mondjam: vetközzek végre ki valaha oly jótékony, de második bőrként ma már feleslegessé vált kényszerképzeteimből. Hogy talán ilyen ügyekben egyszer ne kelljen majd tántoríthatatlan következetességre törekedni, ünnepelve elnyert szabadságomat például azzal a mondással is, hogy: csak az ökör következetes. Hiszen kezdetnek még egy ilyen elcsépelet közhely is kapóra jöhet.

Hogy ráérzéseim meg forrongó-alakuló vagy már ugyancsak kiforrott, adásaimból nyilván átszűrődő véleményeim miatt a *status quo* hívei, a szovjetbarát, az euro-neo-reform-poszt-pseudokommunista, elkötelezetten és korlátlanul szélsőbaloldali, vagy csak mintegy megszokásból hivatásszerűen a szegény elnyomott terroristák mellett kiálló (a te terroristáid az én szabadságharcosaim!), reflexszerűen Amerika-ellenes alakok, az örök mozgalmárok a Rádióon belül meg azon kívül, magyarok meg nem-magyarok ezért időnként nem túlzottan rajonganak értem meg/vagy tevékenységemért, azt gyerekjáték derűsen mosolyogva viselni el, sőt, alkalomadtán, például a forrástól függően, kitüntetésszámba is venni és mint illetet kidüllesztett mellkasomat fedő ruhámra tűzni – főleg azért, mert gyakorta és ha szerencsés lettem, éppen a valóban lényegbevágó kérdésekben – életem nagy sorsfordulata után – végül is csak nekem lett igazam! Méghozzá úgy, hogy nem kevesebbet, mint a sorsomat tettem fel rá tétként. Be kell valljam: olykor erős volt a kísértés, hogy ezúttal nem kimondottan a magam szerény

módján rúgjak ki a hámból és fennhéjazzak egyet! Hurkot kötve az ellenségekre, fussak körülöttük egy diadalkört! Hiszen az ember akár azt is hihetné, hogy az ilyesmi, a megdicsőülésnek meglehet olcsó, de azért nem kevésbé kiérdemelt formája mégiscsak számít valamit! Mert én egész életem során – némi kivétellel – nemcsak hogy mindig a kisebbséghez tartoztam – kezdetben rajtam kívül álló, mégis elfogadott adottságaim miatt –, de ‘56 utáni állásfoglalásom, cselekvéseim, egész lényem szorított-kényszerített kisebbségbe még a mindenkori kisebbségeken belül is – és aztán, lám csak, most meg hová jutottunk! Hiszen amikor melléfogtam, amikor nem volt, amikor nincsen igazam, akkor – a másik oldal megszállott képviselőinek a nagy többségével megint csak frappáns ellentétben – nincs a világon annál egyszerűbb dolog, mint azt azon nyomban vagy legfeljebb némi vita után belátni és ha lehet, korrigálni. Vagy legalábbis megkísérelni azt tenni. Ha pedig akkor sem megy, megvonni a vállam és a plajbással húzni még egy strigulát az amúgy is szépen kiteljesedő rovatba, amelynek a történelem ezt a címet adta: ‘Hát ezt bizony jól elcseszttem.’

Minden ilyesminél fontosabb viszont: most, a helyzet alapvető változásával, a változás tendenciájával végül is mit számít, hogy igazam van-e, volt-e, lesz-e, vagy sem? Egészében, bár a legkevésbé sem fenntartások nélkül, már legalábbis ami a rádiós tevékenységemet illeti: a züllés számtalan ízetlen, sőt barbár jele, a züllesztők aktív károkozó jelenléte ellenére én már rá se rántok; majdnemhogy meghitt békében élek magammal úgy, hogy nem érzem a hiányát elismerésnek, vállonveregetésnek, még a sajátoménak, a magamtól magamnak kiosztotténak sem. Mert bármilyen mércével mérve sem tettem én semmi olyasmit, amivel ilyen ön-ünneplő gesztusokat kiérdemelhetnék. Hiszen csodák csodájára, ma már kiforrott formájában ismerem föl magamban a szilárd meggyőződésekkel rendelkező, alapjaiban mégis egyre inkább szkeptikussá váló alakot, aki ugyanakkor még rendellenes, sőt radikális hajlamokkal is valamelyest fölszerelt, de végül is amolyan ősliberálisnak a szerepkörében is tetszeleghetne, említésre egyáltalán érdemes módon csakis akkor, ha éppen nem készülne, mielőtt még szégyenszemre leesne, végleg lelépni a világot jelentő deszkák legszéléről. Precízebben: beugrani a nagybögőbe.

A Szabad Európa Rádióban végzett napi munka, a rutinfeladatok prózai szigora, amelynek az egyetlen jutalma a munka iránti feltétlen odaadásban található, hosszú éveken át megadatott nekem – de már közel sem oly gyakran az utolsó években. Na és akkor sem, amikor így utólag specifikusan az én Amerikáról beszámoló, Amerikát értelmező, Amerikát sokoldalú meg beható tanulmányozásra felkínáló tevékenységem végső kudarcáról kell, megvallom, keserűen meggyőződve lennem. Megvallom bizony, mert nem is igen állna módomban elhallgatni. Igen, így utólag, visszanézve nyilvánvaló, hogy bár lehetőségeim a világ mind több téren manifesztálódó adottságai ellenében elképesztően szerények voltak – már amennyiben egyáltalán voltak –, de a szinte minden oldalról jövő, roppant ellenállás legalább helyenként történő áttörésére sem hiszem, hogy képesnek bizonyultam volna. Amikor megkísértem a mindent elöntő, a lehetséges mértéket messze meghaladó módon öntelt és ostoba, sőt bugris magyar kivagyiság ellenében arra hívni fel a hazai figyelmet, hogy innen nézve még elképesztően sok tanulni való mered bele abba a felbőszült tudatlanságtól, a bornírt előítéletektől, a sokoldalúan megalapozatlan önhiúságtól alaposan eltorzult, nem is ritkán valahogy egy részeges tapírra emlékeztető képükbe; hogy sajtójuk, kommunikációs rendszerük, beidegzett, de alapjaiban soha át nem gondolt értékrendszerük – már ha van nekik ilyesmiük –, tökéletes felkészületlenségük a balról meg a jobbról egyaránt a csontmerev hülyeség szétszakíthatatlan szövetségébe hazug, következetesen ellenséges érzelmeket beoltó módon dolgozza meg az évtizedek, ha nem századok során elsatnyított, éppen hogy csak valahogy ‘túlélő’ agyukat meg szívüket; hogy mindez, tetőzve az atavisztikus acsarkodásokkal – nem éppen a legcélszerűbb felkészülés egy remélhetőleg merőben új és jobb korszakra, mert ez az orruknál messzebbre aligha vezethet –, akkor be kell látnom: mindezzel, a masszív elmebajjal szemben én nemcsak

hogy megbuktam, de soha nem is volt semmiféle esélyem a részleges sikernek a reményére sem. Nem baj, na – megpróbáltam, egész emberként, minden erőmet beleadva, mert úgy éreztem, ennyivel még tartozom; nem baj bizony, mert végül is szép harc volt ez; nem nagy baj ez, mert legalább azt tudom, határtalanul biztosan tudom, hogy tettem, amit magam miatt, magamért és szeretteimért tennem kellett. Hogy egy egyszemélyes, duhaj kisebbség voltam a tisztviselők világában. Hogy egy farsangi bála voltam hivatalos, és ott, amikor éjfélkor a népek levették az álarcukat, kiderült, hogy a népség csaknem kivétel nélkül imposztorokból terelődött össze. Meg zombikból, nem messze innen, Haitiből. Azokból, akiket időnként kiásnak sírjaikból, hogy varázslatokkal munkába állítsák őket, aztán rövid idő múlva újra visszatérhetnek ‘végső’ nyugvóhelyükre. A többi? Az most már nem az én dolgom. Csak immár alaposan beidegzett, örökre elszakíthatatlan részemmé vált szokásom szerint: maga a nagy, a fájó, a szerencsés bukás.

* * * *

Megpróbáltam, de nincs mentség, most már merő képtelenség tovább odázni: be kell számolnom az olvasónak arról, amire, úgy tűnik, idestova egy örökléttel ezelőtt magamat eltökélve utaltam. Meg arról, hogy a dolgok nagyon is akkori félelmeim szerint, sőt azokat meghaladva, a maguk tántoríthatatlan logikájukat követve folytatódtak és folytatódnak ma is. Utólag szíves engedelmeiket kérve kísérlem most meg ezt olyan röviden és a tárgyilagosságot szem előtt tartva tenni – mi sem lenne ennél nehezebb ebben az esetben –, amennyire arra csak képes lehetek.

1984 tavaszán idősebb lányom, Eszter, benn a városban, New York Cityben, az egyik magán-egyetemen tanult, biológia főszakon. 22 éves volt. Szőke, kékszemű, harmonikusan szép, disztिंगáltan csinos, ha akarnám, joggal mondhatnám: sudár, mint a nádszál; okos, csöndes, kedves lány, még Budapesten – szűkebb baráti körünkben szinte az első, már úgy értem, elsőnek érkező gyerekként – mindenkinek a kedvence, nekünk a szemünk fénye. Engem, egy szülői hivatását éppen hogy csak kezdő apának már egyébként sem lévén túlon túl fiatal, különösen elvarázsolt a gyerekcsoda; szeretetem, elragadtatottságom – mint a klisé mondja – nem ismert határt. Számunkra – bár feleségem ezt hajlamos lenne még ma is vitatni – aligha kétséges: csakis – vagy inkább túlnyomórészt – Eszter és Anna, az ő jövőjük, az ő sorsuk remélhető jobbá tételére törekvés adta meg a nagy lökést meg a plusz erőt ahhoz, hogy a tátongó bizonytalanságok, de egyben a feltárulható, messzibe néző lehetőségek világába már nem éppen fiatalon ugorjunk fejest. Mármint én, közel sem a nálam jóval fiatalabb Andriská.

‘84 nyarán, egy nap munkából, a városból hazajövet feleségemet iszonyúan feldúlt állapotban találtam. Halálsápadt arcától megrémülve kérdeztem tőle, mi a baj. Meg akar téged ölni, meg fog ölni! – zuhant ki belőle a rettenet, mint mindjárt világossá vált, Eszter iránti imádatom sokszorosan megélt tudatában.

Kiderült: a barátjával több mint egy éve bent a Manhattanben együttélő, áldásunkkal házasságra készülő Eszter szokás szerint felhívott bennünket, ezúttal az anyját, kifejezetten azért, hogy közölje vele a ‘nagy hírt’: most már érti, hogy Daddy – mármint én, az egykori Apu – mibe örült bele. Nem most, de húszegynéhány évvel ezelőtt. Mi másba, mint a holokausztba. Hiszen ilyesmire célozgatott neki mindig is a pszichológusa (ilyenje is van neki?), most meg megerősítést kapott attól a rabbitól is, akitől éppen aznap kért ez ügyben tanácsot. Igen, ezért is akarta – mármint akartam én! – őt tízhónapos korában Budapesten a gyerekcsodából át a folyóba dobni, kiadva az utasítást: mondjon előbb egy brochét, áldást, és akkor a vízből repül majd föl a mennyekbe, az angyalokhoz és persze Istenhez. Előadta lányom pedig mindezt ellentmondást nem tűrő hangnemben, abszolút magabiztosan. Olyannyira, hogy anyját egy időre cserbenhagyták a szavak, hiszen nem volt ő se holt, se eleven. Amikor meg kezdett

volna óvatosan ellentmondani, a méregbe gurult Eszter minden további nélkül be is fejezte a beszélgetést.

Így kezdődött. És ehhez képest még vagy tízezer tonnával tovább folytatódott. A mi reagálásunkról, tanácsstalanságunkról, összetörésünkéről, majd mindenre kiterjedő és olykor, nagyon ritkán még érdemi ügyekben meg is valósítható segítségi szándékunkról nem kívánok beszélni. Minthogy lehetetlen lett volna ezt nem tudomásul venni, világos lett számunkra: Eszter beteg, súlyosan beteg. Jövendő férje – ‘84 végén, tehát az ominózus telefonhívás után vagy fél évvel házasodtak össze – nem volt hajlandó hallgatni rimánkodásunkra, sőt esdeklésünkre, hogy vigye el orvoshoz. Eszter nem beteg, szögezte le és ismételte el, lenyűgöző, bizvást mondhatóan iszonyatos következetességgel később, felesége majd legalább ötszöri, kezdeti kórházi zárt osztályra kerülése után is. Éveken, végtelenül hosszúnak tűnő éveken át. Nem, Eszter nem beteg, csak össze kéne szednie magát. A látomásokkal, hallucinációkkal küzdő állapotban pontosan ugyanezt valló lányunk többek közt ezért, az orvosokkal, tehát a legfőbb, ellene konspiráló ellenséggel egyező véleményünk miatt sem állt velünk szóba, sőt, ő is következetes lévén, meg is szakított minden kapcsolatot. Eltartott ez az állapot ‘85 áprilisáig; amikor lányunk nemcsak hogy telefonált, de megismételte ezt a cselekedetet egy nap alatt vagy tízszer. A csillagos egekig feldobottan közölte, valahol a saját külön fellegeiben járva, hogy pészah lévén, neki minden további haladék nélkül, azon nyomban Izraelbe kell mennie, jegyesével, Dávid királlyal találkozni, vegyünk neki azonnal repülőjegyet. Megállapodott mindent ráhagyó, érthető módon halálra rémült anyjával, hogy másnap, ezt a sürgős ügyet megbeszélendő, a városban találkoznak.

Másnap a randevún Eszter nem jelent meg. Eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Nekem kellett férjét megkeresni, és mert bujkált előlem, nagy nehezen végül is megtalálni. Ő viszont nem volt hajlandó, sőt, meg is tagadott bármiféle felvilágosítást adni, beleértve azt is, hogy Eszter él-e. Örjögésünkben már a rendőrséghez akartunk fordulni, amikor 4-5 nap múlva egy városi kórházból felhívtak bennünket és kértek: menjünk be az ideggyógyászatra, a zárt osztályon lévő lányunk anamnézisének megadni a vele foglalkozó pszichiáternek.

Bementünk. Mindent, ami csak fontos lehetett, elmondtunk. Az osztályos orvos tentatív diagnózisa skizofrénia volt. Később, vagy egy fél év múlva, a következő fellángolás alkalmából ez egy másik kórházban átváltozott mániás-depressziós betegséggé. Csak azután, hogy az elmúlt években, némi kis kivétellel – például vagy egy évig unokánk, Layla születése előtt –, Eszter képtelen volt bármilyen téren is funkcionálni; csak azután, hogy elektrosokktól a legújabb drasztikus, nem is ritkán szörnyű mellékhatásokat produkáló gyógyszereken át a terápiák legkülönbözőbb fajtáit kapva rosszabbodott tovább, illetve részben, rövidebb időszakokra állandósult állapota, lett végül a diagnózis: bipoláris, tehát mániás-depressziós betegség, csak-hogy ehhez most már hozzáteszik: skizo-affective. Ami nem egészen pontosan, de a pszichiátriai diagnosztika itteni és mai, gyorsan változó gyakorlatában valami olyasfélét jelent, hogy a két betegség bonyolult kölcsönhatásáról van szó. Ami egyebek közt azzal jár, hogy a magát rendületlenül egészségesnek tartó Eszter, igen gyakran, sőt úgyszólván mindig, még az alapgyógyszereket sem szedve, a gyakori kórházi kezelések közt is lényegében cselekvőkép-telenül, magatehetetlenül, súlyosan beteg ember. A feldobott korszakban főleg a környezetét sújtó módon, a depressziós fázis kilátástalanságában azonban annál inkább magát emésztve. Viszont a legkevésbé sem úgy, hogy az alapvető tény, vagyis azt, hogy kezelésre, gyógyszerelésre utalt beteg, ő maga is hajlandó lenne elfogadni. Sőt, bármi ilyesminek a pusztá említése is gyakran dührohamokat vált ki belőle. Ha egyáltalán valamit, azt semmiképpen sem mondhatjuk róla, hogy primér érzelmeit illetően akár a legkisebb mértékben is kételyekkel, gátlásokkal küszködő lénynek mutatná magát. Nyilván ezzel is kapcsolatos, hogy villámgyorsan csap át a viszonylag békésből egy meredek módon támadó hangnembe.

Voltak hónapok, sőt vagy három ízben egy-egy teljes év is, amikor újra szerető kapcsolat állt fenn közöttünk. Azután jöttek újra meg újra, éppen csak hogy nem menetrendszerűen, hónapok, évek, amelyekben Eszter létükről hallani sem akart. Megtörtént az is, vagy öt alkalommal, hogy lányunk ide, régi otthonába, hozzánk akart kijönni hosszabb-rövidebb időre, 'pihenni', 'kikapcsolódni', és természetesen jött is. Volt úgy is, hogy innen kellett újra kórházba vinni. Jóval unokánk egy viszonylagos stabilitás állapotában történő megszületése után, és most már őt is féltve, egyszer, az örület tetején, még a rendőrség segítségéhez is kellett folyamodnunk, és őt úgy kórházba juttatnunk. Láttuk lányunkat csaknem teljesen normálisnak, láttuk őt mélységesen mély depresszióban, és láttuk őt tökéletesen, ön- és közveszélyesen, befolyásolhatatlan örültnek. Láttuk, tudtuk, éreztük: iszonyúan szenved, főleg a depressziós időszakokban.

Most, immár hosszú ideje nem tudunk róla semmit, még közvetett úton sem. Nem láttuk sem őt, sem Laylát, még csak telefonon sem beszélünk vele. Unokánkkal sem, akivel pedig kölcsönös volt a meghitt, szerető viszony, és aki nálunk, a városi bezártság után, borzasztóan élvezte a természetben eltöltött hétvégeket. Biztosak vagyunk benne, hogy Eszter valamikor, talán hamarosan, talán majd csak évek múltán, sőt, a legkevésbé sem kizárt, hogy akkor már legalábbis számomra és főleg a saját számára túl későn, újra fel fog minket hívni, hogy azután minden kezdődjön majd előről. Mármint közöttünk. Ez azonban csakis a tökéletesen inadekvát visszatükröződése annak, hogy ő az adott időszakban a betegség melyik fázisában van, amiről – mint mondtam – időnként még csak nem is tudunk.

Most elég legyen ennyi. Lesz még következő rész, akkor természetesen beszámolok lányunk állapotáról. Mármint úgy értem, hogy ha erre képes leszek.

Az új otthon

Míg a világ cifra betűkkel jegyezte be magát az ezredfordulóra készülődés annaleseibe, a mi kis életünk csak haladt tovább a maga útján. Feleségem is elvégezte este az egyetemet, így azután legújabb amerikai metamorfózisában könyvelői-pénzügyi szakemberré nőtte ki magát. Méghozzá nem is akármilyené! A még 1977-ben megvett, valóban remek házat is kezdtük kikupálni – Andrea belső berendezési hajlamainak köszönhetően soha véget nem érő folyamatként –, végre magunk meg persze a gyerekek kinézésére, szükségleteire is több gondot fordítani – na és hajrá, utazni, mindenhová, a tágabb értelemben vett környékre meg messzire is, sok ismeretlen helyre!

Szépen lakunk, egy kisebb hegy, inkább domb tetején. A ház felső szintje nyugatra néz, hosszanti oldala faltól falig, a mennyezettől a padlóig csupa ajtó-ablak, olyan távolba meg még azon túl is, az irdatlan messzeségekbe tekintő kilátással, amilyenre egész életemben vágytam, illetve még vágyani se merészeltem. És olyan páholyból nézett naplemente-előadásokkal, amelyek minden egyes alkalommal – mások. Például az, amit én a vörös-arany variációnak hívok: a maga nemében talán jelentéktelen, csupán egy diszkrét ha-már-ott-van glória a világ feje fölé, amelyből úgy szóródnak ki a tűzcsóvás fények a felhők mögül, bele a magasságos mennyekbe, mint teszik azt a cinquecento képeken a sugarak a Hegyről a frigytáblát lehozó Mózes karjai körül. A másik véglet a rózsaszíneknek meg a halvány kékeknek a keveréke, egymásba átváltása, felfoghatatlanul érzékeny árnyalatokban valamiféle omló lilaságba átjátszással, amely órákig is ott tanyázik, lassan bomladozik a nyugati végeken, talán mert annyira gyönyörködik saját magában. A csak ritkán megvalósuló, nagy kedvenc: úgy néz be, mint egy valahonnan ismerős, de azt már sajnos nem tudom, hogy hamarjában hová is tegyem kép, közepén az éppen csak hogy nem sötétre vált nappal – az egész olyan, mint egy régen megcsodált, felbecsülhetetlen finomságú japán lakk-mutatvány. Vagy például a tartósan, olykor éppen még mogorván vagy inkább szenvtelenül borús, változni ezentúl már nem akaró, nyomasztó égbolt, ezúttal napnak meg tűzijátékoknak nyoma nélkül: nemigen lehet tudni, hogy ott nyugaton az ég meghosszabbítását látom-e, vagy a távolban meghúzódva a mindig is ott lévő, figyelemre se igen méltatott, lehet, hogy most éppen hasonlóan szürke hegyvonulatot. Vagy a kettő közt egy szélesen, a völgyeket makacsul megülő, jellegtelenül szürke felhősávot. Nagy a bölcsessége a perzsa mondásnak: Nem az az igazán fontos, hogy milyen a ház, amelyben laksz. A fontos: a kilátás az ablakból. Vagy a mi esetünkben – az ablakfalból.

Hiszen az erkélyeken-teraszokon na meg az üvegfalon át bele vagyunk szöve a természetbe, illetve az maga kéredzkedik, lopakodik, tűz be a házba, válik annak részévé. Van persze mindennek a közepén egy zongora és általában sok jó zene. Ami nem megy rosszul a kinti koncerttel, a madárfütttyel-énekekkel, amit meggyőződésem szerint serkent a jó zene, olyannyira, hogy szigorúan tudománytalan módszerekkel végzett kutatásaim szerint közölhetem: a madarak kedvenc dalra fakasztója ki más lenne, mint – Schubert. Persze kivéve a csakis az elmúlást a kellő perspektívába helyező jóslatát árnyalatnyi változtatás nélkül közlő vadgalambot, bús gerlicét, amely szent hivatásának tartja a visszafogott tiltakozást az élet nyomorúságai ellen. Csakúgy, mint a szakadatlan figyelmeztetést az elkerülhetetlen végre. A közel sosem kerülő, mindig az ötödik-hatodik kertből üzenő gyászos hang mintha ismételné egykori elődeinek a hivatását: az élete csúcspontját, győztes hadjáratát diadalmenettel ünneplő római hadvezérnek a fülébe susogó szolgáját mi másról, mint hogy: *memento mori* – emlékezz a halálra! Igen bizony, éppen most! Mielőtt még esendő voltodban hajlamos lennél megfeledkezni róla.

Na és mindezen felül osztályrészünk, már a kerti tevékenykedés mellett, szívósan vívni meg reménytelen harcunkat a squirrellel, a lompos farkú szürke mókussal, a budai erdőkben is honos pele távoli és nagyobb, jóval dörzsöltebb rokonával, mert gondosan etetjük speciálisan mókus-ellenesre kitervelt etetőkből a madarakat; ha így megy tovább, a kiskedvesek félénkségüket legyőzve nemsokára a tenyerünkből esznek inkább, mint hogy hagyják magjaikat elorozni maguk előtt, így hizlalva a mohó, elképesztően okos, mérnöki precizitással dolgozó, hat-nyolc métert játszva megugró, ha leesik, mindig a talpára érkező, a lehetetlent nem ismerő és mindezért fölöttébb rámenős akrobata-mókusokat. Akik minden újabb, nagy reményekkel eltelve felszerelt madáretetőnek is megfejtik a titkát, ha kell, hetekig kísérletezve a legképtelenebb módszerekkel, hogy egy szép reggelen aztán a legújabb, a legbiztosabb, a leginkább mókus-ellenálló madáretető tetejéről hátsó lábukra állva, két manccsal tömve pofájukat röhögjenek bele a képembe.

A kertről, a virágokról inkább már nem is beszélnék. Még a kedvencemről sem, az itt északon nehezen megkapaszkodó, de annál inkább elragadó bokorról, a magnóliáról. Amellyel szabad időmben eszmét cserélek, csakis rövideket, meg ha mások nem hallják, dalocskákat is dünnyögök neki, mert azokat állítólag magányában fölöttébb értékeli. Sajnos, a virágok ügyében is folyton csak panaszkodni kéne. Most például egyebek közt azért, mert Andriská kellően megcsodált, mesés tulipánjainak a virágait egyre következetesebben legelik le a hihetetlenül elszaporodott, tündérien szép, de azért erős túlzásokba eső őzek esti jelenéseik, szellemszerű osonásaik alkalmából. Mint ahogy a videón kívül audióban is eseménydús a környék, mert itt, a faluvégen, nagy a zshivaj-lárma. Istennek hála, nem annak az ember teremtetten változatából. (Kivéve az egyik szomszéd eszelős fiát, aki újonnan kapott Davidsonját, magát a szupermotort félelmetesen jó érzékkel kizárólag az álmodozó, elringató, lehetőleg hétvégi csönd legértékesebb pillanataiban bögetteti fel. Egy szomszéd meg is fogadta, hogy ha a vadbarom záros határidőn belül nem hagyja abba, ő bizony, jöjjön, aminek jönnie kell, de kilövi a hátsó gumiját. Többen is hajlandóaknak mutatkoztunk beszállni a rá majd kirovandó pénzbüntetés összedobásába.) Az emberlárma helyett átlag nyári estéken, nem sokkal naplemente után átveszi a tücsök, de főleg a milliárdnyi kabóca saját zizegő-surrogó birodalmát, hogy aztán úgy tíz-tizenegy tájban már az ő háttérzeneként csak megszokott nyüzsgésüket is elnyomják a töménytelenül sokat lefetyelő leveli- meg egyéb békák – a domb aljában csörge-dezik egy ideálmódott, békában gazdag kis patak –, saját hangjuktól meg nyilván a párjaiktól megrészegülten karattyolva reggelig. Csak elvéve szólnak bele a zshivajba a maguk állítólag bölcs szavaival az egyébként mert emberkerülők, hát láthatatlanul is maradó baglyok. Na és a prédáikra a sötétben lecsapó társaik, meg az általuk rendszerint gyorsan lebonyolított tragédiák vérfagyasztó, de szerencsére mind elhalóbb hangérzékelhetőségei. Amikor valamiért a nagyzenekari koncertben szünet áll be, olyan átható a váratlan csend, hogy arra olykor még álmunkból is fölriadunk.

Aztán vannak itt más őslakosok is, amelyek csak ritkán hívják fel magukra a figyelmet. Igaz, nyáron, a sötétedés idején házunk fölött lejtik kultikus táncukat tucatjával a nyilván valahol itt, csak tudnánk, vajon hol tanyázó denevérek, de azokra legfőljebb az éppen itt víkendező unoka figyel fel a nekik kijáró, áhítatos városi tisztelettel, hogy azután a legközelebbi hétvégére már a denevértáncról készített színes rajzzal lepjen meg bennünket. Mármint minket, akik inkább csak akkor figyeltünk oda amúgy igazából rájuk, amikor a házbeli vászoncseléddek kellő rémületére egy eltévedt ártatlan közlők, vesztére, valahogy beszabadult a házba, és kábult rémületében oda úgy bevette magát, hogy három-négy napig képtelenek voltunk vele bármihez is kezdeni. Annál is inkább, mert nap közben, a kápráztató világosság időszakában eltűnt, felszívódott. Anna egész lényének olyan teljes odaadásával rettegett tőle – mindig mondtam neki, hogy túl sok rémfilmet néz, ennek nem lesz jó vége –, hogy még aludni sem mert lefeküdni. Én belevettem magam a komputerbe meg az internetbe, de sokkal okosabb

attól sem lettem, már persze ha leszámítjuk azt, hogy a denevér angol neve – *bat* – az egyben a baseball nevű nemzeti játék labdaütőjének a neve is, így most már annak az eredetéről, fajtáiról, használatáról a disztíngválni nem mindig szerető komputer miatt a kíváncsnál is jóval többet tudok, denevérsipircelés ügyben azonban semmit nem tanultam. Pedig felhívtam a rendőröktől meg a tűzoltóktól az állatkertig minden lehetséges meg elképzelhető helyet, megtudakolni, hogy a tőlünk nyilván rettegő szerencsétlent hogyan lehetne végre eltávolítani. Mert hogy a helyzet pár nap után kiéleződött, olyannyira, hogy a hölgyek nekem átnyújtott ultimátuma szerint választanom kellett: vagy ők, vagy a denevér. Minthogy igen sok szólt a denevér mellett, a kérdést elmélyültebb megfontolásra érdemesnek minősítettem, a döntésben azonban nem kis mértékben befolyásolt, hogy magával a denevérről a kialakult helyzetről nem voltam képes eszmecsere folytatni. Így azután végül is az innen vagy 200 mérföldnyire lévő Uticában, a nagy híré állattenyésztési karral rendelkező Cornell egyetemen találtam rá egy bölcs emberre – denevér-professzor helyett inkább egy pedellus lehetett –, aki elmagyarázta: szürkületkor a házban kívül, az erkélyeken meg ahol csak odakint van, minden fényforrást kapcsoljunk be, bent a házban meg mindent oltunk el, az összes ajtót-ablakot tárjuk szélesre – és maradjunk mozdulatlanul, egyhelyben. Így is lőn – és pár perc múlva a denevér, mintha puskából lőtték volna ki, úgy süvített ki az egyik erkélyajtón át a reszkető kis szívéhez oly közel álló és őt befogadó végtelen sötétségbe. Nyilván fölkeresni a családi búvóhelyét, hogy társainak elmesélje élete nagy kalandját. Remélem – minthogy aligha lehetett magyar denevér –, fantasztikus kalandja miatt nem döntött úgy, hogy megírja önéletrajzát.

Hogy hogyan esett meg, miképpen, milyen jelentősebb, emlékezetesebb és itt visszaidézendő stációkon át zajlott le ez a bukolikus idillbe csöppenés, ez a rusztikus fordulat a pesti aszfaltból kinőtt, a körút humuszából kipattant, városlakó eszpresszótöltelékkel, ez lehetne, gondolom, az igazából elmondásra érdemes történet. Amit lehetne például valahogy így is kezdeni: Igen, az ember építette, ő is hanyagolja szorgalmasan el a várost – a vidéket, azt azonban Isten maga teremtette! Tette pedig ezt meglehetősen mosolygó jókedvében.

* * *

Itthon, elsősorban a mindennapos életben egyre kevésbé kétnyelvű lányaink miatt, de egyébként is természetesen, csaknem észrevétlenül angolra fordult a szó; még jól emlékszem megdöbbenésemre, amikor először tudatosodott bennem: egy ideje már angolul álmodom álmaimat. Persze az én esetemben igen ritka, szöveges álmok esetén. Igaz, például nejemtől eltérően bennem a magyar nyelvet a rádiós tevékenység segített életben tartani, bár az is kétségtelen, hogy hibák, elsősorban a rettegett anglicizmusok, a helytelen szóképzések, az angolos mondat szerkezetek besurranása a nyelvhasználatba mind gyakoribb jelenséggé vált, bármennyire bántott ez engem, kíséreltem is meg harcolni ez ellen. Már csak ezért is tanácsos volt a stúdiók szigorúan megtartott időrendjének a figyelembevételével az egyébként is intenzív nyomás alatt készülő anyagaimat – ha maradt erre idő – külön erre a nyelvromlásra kihelyezett füllel még egyszer, hangosan és hangsúlyozva olvasni fel a felvételre szaladás előtt.

A kép másik oldala: engem innen a messzeségből is végtelenül irritáltak a tömeges nyelvrontó fejlemények magában az őshazában – a nyelvújítás kora után vagy 150 évvel ma mintha a nyelvrontás időszaka zuhant volna ránk –, annak is az időnként kezembe jutó sajtójában, meg talán még feltűnőbbben a televízióban nagy ritkán látott új vagy már nem is annyira új magyar filmek idegesítően idegen hangzású nyelvén (itt Amerikában nem szinkronizálnak; itt még az operaházakban is kivétel nélkül eredeti nyelven éneklnek az ugyancsak eredeti nyelven megőrzött címekkel jelzett művek szövegeit, tessék szíves lenni megtanulni az eredeti dallamhoz az eredeti szöveget is, a szentségit neki!), amelyben úgy tűnt, nyilván szándékosan leszoktak arról, hogy a mondat végén egyszer-egyszer, úgy a nagyobb ünnepnapok alkalmá-

ból levigyék valamennyire, ha másért már nem, akkor legalább a látszat kedvéért a hangsúlyt. Hogy azért annak a hajdan szép nyelvnek mégiscsak meglegyen a maga egyedülálló hullámzása, vagy mint a balatoni csónak alját nyaldosó csobbanása-ringása, egyetlen nyelvhez sem hasonlítható dinamikája. Ami viszont az írott nyelvet illeti, abban képtelen voltam megbékelni elsősorban az állítmányok kihagyását megcélzó, a legkevésbé sem csakis pongyola újságírói, főleg a folyton jópofáskodásra törekvő sportújságírói divattal, de még ennél is inkább az olyan parlagi szóképzésekkel, mint a számtalan, hirtelenjében tolakodó példa közül a nekem legbántóbbakkal, hogy aszongya ‘begyűrűzött’ meg hogy ‘felvállalom’. Mert ugyebár, mondjuk úgy az ‘én koromban’ na meg jóval annak előtte, rendszerint kemény alku után a kiskunmajsai kubikos bandavezér ‘felvállalta’ egy hajdúnánási építkezéshez a földmunkát! Ezen kívül minden mást egyszerűen csak ‘vállaltak’, esetleg ‘elvállaltak’. ‘Föl’, azt bizony soha. Vagy a sok fölösleges duma helyett csak belecsaptak egy jó nagyot a felek egymás tenyerébe, kezébe, ami közismerten nem disznóláb. Előbb az egyikbe, aztán a másikba. Esetleg megbecsülésük jeleként köptek vagy csak sercentettek is hozzá egy hegyeset. Nem feltétlenül a másik csizmájára. Mert hajdanában-danában mindennek megvolt a maga formája.

Ezzel szemben viszont a ‘begyűrűzés’, az már nagyon is más eset. Az magának a késői szocializmusnak a szülötte. Az eredetileg ugyanis a Kádár-korszak vége felé a szokatlan módon újításokra is vetemedő agitproposoknak meg az ő ügyüket oly igen szívükön viselő, selejtes müncheni pribékeknek a politikailag korrekt kifejezése, büszke találmánya volt arra az utolsó cseppnyi józan észről is elrugaskodott, merev-ostoba és persze hogy hazug közgazdasági abszurdumra, az alkotó umbuldálásra, hogy Magyarországon, a szocializmusban sosem lenne infláció, az kizárólag a Nyugatról ‘gyűrűzik be’ az országba. A gazdasági – meg egyéb – statisztikák rendszeres hamisításával talán még sikerült magukat is megetetni ezzel a süket halandzsával. (Ahelyett, hogy büszkén mondták volna a sokat mondó hangsúly meg kézlegyintés kíséretében az élen járó csodaországról: ó, infláció, hát az olyan, mint teszem a sétálótca; **az már nálunk is van!**) A szépséges és változatlanul szeretett magyar nyelv romlása tehát idegesítő, zaklató tényezőként ugyan folyton jelen volt, maga az oly sok más mellett ezt is elszenvedő Magyarhon viszont lassan mind messzebbre úszott a múlt kódébe, a védekezést is elősegítő felejtésnek meg a mind gyakoribb emlékezet-kihagyásoknak a burkába.

Nem sokkal, talán néhány hónappal Amerikába érkezésünk után álmodtam először Magyarországról olyan álmokat, amelyek később tipikusakká, csakis jelentéktelen eltérésekkel ismétlődőekké váltak. Valamilyen érthetetlen, de kétségtelenül az én irgalmatlan ostobaságomból fakadt módon, kínzó realitásként nyomban az álom elején kellett tudomásul vennem, hogy én, a végre már szabad ember megintcsak ott vagyok, ahonnan elindultam – valahogy újra benne a magam mögött tudott börtönben. A Hazában, amely az álomhoz illő, brutális egyszerűsítéssel egy soha nem látott, csaknem teljesen bútorozatlan, rideg szobából áll, amelynek bármiféle funkció hiányában még ablaka sincsen, legtöbbször van viszont egyetlenegy, igen gondosan bezárt ajtaja. Ezt én vagy látom is, tőlem jobbra, úgy 5-6 lépésnyire, vagy csak tudom, hogy ott van, ott kell legyen, alighanem valahol a hátam mögött. Az álom saját lehet-nem lehet logikáját meghúzó paraméterei szerint nem kéne semmi mást se tennem, mint azon az ajtón át, úgy, ahogyan azt életemben annyiszor tettem, kimenni, kislisszolni – és ott, ott túl a rácson, jól tudom, egy más világ van, amelyben máris újra szabad lennék, újra Amerikában. Valamilyen felfoghatatlan, csakis rám jellemző, minősíthetetlen balfaszkodásból kifolyóan azonban én, még az is lehet, hogy ellenállás nélkül odaadtam amerikai papírjaimat – később, már állampolgárrá válásom után, új létemnek a legkézenfekvőbb bizonyítékát, sötétkék útleveletem – az e célra, az ügy, a begyűjtés érdekében a képben hívatlanul megjelenő csőbútor-asztalnál ülő, jellegtelen kinézésű, a fülem mellett valahová elnéző ávósnek. Uram istenem, miért is vagyok én a velem törtétek ellenére is olyan reménytelen idióta, hogy azt a felbecsülhetetlen kincset kiadtam a kezemből, ahelyett, hogy utolsó leheletemig harcoltam

volna érte? Ó nem, dehogy, nem azért, mert bántanának; nem bánt engem senki, se az asztalnál kitartóan elnéző, fél szemmel azért csak engem figyelő ávós, se mások, már ha vannak mások is, sőt hanyag lezserséget imitálva rám se bagóznak, csak egyszerűen nyilvánvaló, tudomásul veendő: márpedig ebből a szobából én többé nem fogok kikerülni! Még hogy Amerikába visszamenni? Hogyan lehetne, amikor azon az ajtón nem lehet átmenni? Nem tudom. Szézá, légy oly bátyám és nyílj ki! De nem, ebben a velem álmodtatott álomban még ajtónyitogató csodák sincsenek. Ezek hiányában tehát csak állok ott, mint... igen, na, mint a földhöz vert lófasz; melegem, elevenen olvasztóan melegem van, és ennek ellenére, mégis, visszafoghatatlanul, egész testemben vacogok. Állok, mintha gyökeret vert volna a lábam. Bele ebbe az agonizáló börtöntöltelékekre specializált szoba-Magyarországba.

Nem marad más hátra, mint menekülni az egyetlen kiúthoz: intenzíven, de a körülményekhez képest méltóságteljesen és csak halkan őrzöngve, magamban új terveken fondorkodva szenvedni végig a világ leghideglegelősebb éjszakáját, aztán reggel verejtékben fürödve ébredni és a fülemben zakatoló szívdobogással küzdeni, míg az irrealitás extrém utóhatása eltűnik, megfosztódik iszony-tartalmától – és én újra érzékelem egész lényemmel, hogy amit mint minden alkalommal, most is felkészületlenül átéltem, az nem több, mint egy sztereotippá vált rémálom. Ami ma vagy legkésőbb holnap éjjel újra visszatér. Csak éppen úgy, hogy amikor az álmot látom, merő képtelenség azt megszokni.

Álmodhattam volna talán direktben is. Mondjuk valahogy így: mint egy magát hatalmas cölöpökkel bekerített, zárt térben bebörtönzöttén találó, rabul ejtett vadállat keringek megállás nélkül körbe-körbe, én, a tébolyodott a téboly éjszakáján, találni valamit, nem többet, mint egyetlen gyöngye pontot, egy késhegynyi rést, bármilyen nyílást, amelyen át csak átpréselhetem magam és végre elmenekülhetek... De az én álomom közel sem ilyen plasztikus; még egy olyan látszatengedmény sem adódik számomra, hogy legalább a végtelen csillagos ég alatt rójam a köröket. Mindig is éreztem, még távozásunk előtt, Magyarországon is persze, hogy mennyire elviselhetetlenné, másokkal megértetni eleve reménytelenné vált az ottmaradás, az ottlét, ami a vége felé már semmiben sem különbözött egy olyan, nem éppen felemelő érzéstől, mint ha valahol utat tévesztve egy mocsárban, akár magában az ecseri lápban kötöttem volna ki, és ott süllyednék, az a sűrű valami meg csak húz, húz lefelé, már a szájamig ér... És akkor, de csakis valamiféle kihegyezett drámai érzéssel éppen a legutolsó pillanatban, igenis az álom végül is életet hosszabbító hatalmának köszönhetően mégsem fulladtam bele a zsémbes zsigetárba, mert valahogy csak kikecmeregtem a tapadós iszonyból. Viszont éppen az a tény, hogy az az ottani lét végtére is embertelen rettenetével engem olyan embertelenül gyötört meg, járta át egész lényemet, hogy képtelen vagyok nem erről a rémségről álmodni még hosszú évek múltán is, az bizony egy idő után alaposan fejbe vágott. Végül is hogy bírtam ki ott ezt az ennyire feledhetetlen, éppen ezért ilyennyire szörnyűséges utóéletet produkáló létet? És vajon végül is meddig bírtam volna ki, ha nem jövök el onnan?

Egyszer csak eljutottam addig a pontig, hogy kezdett elegendő lenni az egészből. Fogtam tehát magam, és ezt a nyomorult, sokszorososan elátkozott típusálmot – undok dög, most aztán egyszer s mindenkorra kiirtlak magamból! – olyan szárazon, amennyire csak képes voltam rá, összefoglaltam, majd krokiként felolvastam a rádió egyik kötetlen műsorában. Úgy is, mint egy átlag magyar emigráns átlag éjszakáinak a szavamra nem átlagos módon hátborzongató látomásait. Nem kis elképedésemre müncheni kollégáim közül is egynéhánytól, majd ‘Nyugatra szakadt’, de a Szabad Európát megszokásból még mindig többé-kevésbé hallgató magyaroktól is szinte azon nyomban és szép számban kaptam lelkendező vagy elképedt leveleket, megírva – kivétel nélkül –, hogy pontosan vagy csupán lényegtelen eltérésekkel ilyen az ő szabályos időközökkel ismétlődő és éjjeleiket megkeserítő típus-rémálmuk is. Volt, akinek az álom időnként könnyen felismerhetően festett háttérként pestinek vélt városképet is nyújtott, az azonban gondosan stilizálva semmi másban, csakis vörös téglákból emelt,

egymástól megkülönböztethetetlenül, ormótlanul vaskos, ablaktalan épületek tömegében, újmódi magyarhoni falanszterben nyilvánult meg. Rendszerint bennük vagy körülöttük fellelhető élőlények érzékelhető jelenléte nélkül. Az ilyenfajta álmok egyik jellemzője volt, hogy a magyaroknak, ha mégis volt jelenésük az álomban, akkor arcuk, az aztán nem volt, mármint nem volt látható, főleg nem valamiféle kifejezést magukon hordozó arcuk. Amikor mindezt és még annyi mást, az összegyűjtött kommentárok egy részével együtt, itteni magyar baráti köreimben is szóba hoztam, azokban még az eddig tapasztaltaknál is nagyobb volt a hatása az agyonverő közös élményre ilyen makacs, intenzív és sztereotip reagálás-formával végrehajtott rádöbbenésnek.

Mindezen lekonyulva, majd később váratlanul felbuzdulva kíséreltem meg valamiféle felmérést készíteni, amiből ugyan sok minden nem jött ki, egy azonban napnál is világosabban: azok közt, akik ezzel az álommal kellett megküzdenek, nem volt egyetlenegy '56-os magyar sem – egyetlen olyan sem, akit egy népvándorlásnak a sodra söpört ki magával a Nyugatra! Éppen ellenkezőleg, a mintegy beintésre uniszónóban álmodó kollégák meg egyéb álom-bajtársak kivétel nélkül saját, jól megfontolt elhatározásukból, sokszor rendkívüli kockázatokat vállalva, alapos felkészüléssel, egyedül vagy csakis szűkebb családjukkal elmenekült magyarok voltak, a nyaktörő mutatóvonalakkal disszidáló fajtájából – Adrián átevezők, a Jugoszlávián át vezetett autók csomagtartójába bújtak, meg társaik –, ők tehát hozzám hasonlóan vagy sem, de torkig voltak már mindennel, ezért aztán motivációjuk a távozásra rendkívüli erővel röpítette ki őket új pályájukra. A motiváció azonban sosem volt csupán csak érvényesülési jellegű – bár túlzás lenne azt állítani, hogy ez hiányzott volna az egyvelegből, de még ezekben az esetekben sem ennek volt meghatározó jellege. Mert az szinte kivétel nélkül aktív negatívumban nyilvánult meg: nem maradni ott tovább, menni, el, el, minél messzebbre onnan! Más kelet-európai kommunista országból számtalan Nyugatra távozott kitartó kikérdezése sem volt képes felfedni egyetlenegy olyan emigránst sem, aki akár csak egyszer is megtapasztalhatta volna a magyar rémálmodot vagy annak valamilyen, mondjuk szláv változatát. Az olyan specialitást, mint ami, teszem azt, nekünk a túrós csusza. Minderre meg sem kísérelnék a részinterpretálásokon felül bármiféle magyarozással szolgálni – a túrós csuszára persze meredek ostobaság is lenne –, mert be kell valljam: én az idegrendszer ilyenfajta egyszerre, mintegy parancsszóra kikököcsölt működésének a mechanizmusát persze hogy nem értem. Csak azt érzem, hogy kell legyen valami, ami rokon poszt-'56-os állapot, az azóta valahogy, megmagyarázhatatlan módon még elnehezültebb étellel, ami a nagy útra az indító lökéshez a lendületet adja. Ugyan váltig törtem a fejemet ezen, de azért ebben sem vagyok, mert hiszen hogyan is lehetnék biztos.

Nemrégiben döbbsentem rá, hogy ettől az álom-tortúrától immár megszabadultam. Megszűnt, eltűnt, a lélek fölötti hatalmát veszítette, nyilván mert valami hasonló történt az álmodó kiváltó okok jelenlétével is. Mire amikor a magától a felismeréstől ugyan kicsattanóan boldogan, de a jelenséget még mindig megérteni óhajtóan újra körbekérdeztem a régen megtalált már 'meginterjúvoltakat', a válaszokból félreérthetetlenül kiderült: úgy 10-15 év után kezd az álom kikimaradozni, majd fokozatosan, mind ritkábban visszatérve, egyszer s mindenkorra, végleg eltűnni. A végkövetkeztetés? Sajnálom, de a már elmondottakon kívül semmi ilyesmit nem voltam képes levonni. Csak az biztos, hogy az álom múltával az össz-állomány legalább egy lidércnyomással kevesebb lett. Köszönöm szépen, marad éppen elég így is...

Fogalmam sincs, hogy léteznek-e ilyenfajta kategóriák – egyáltalán bármilyen ál-kategóriák – a jungi kollektív tudatalatti elméletében, például kifejezetten egy világosan körülhatárolható, valamilyen értelemben közös jellegű és némileg hasonló jelenű embercsoportot érintő megnyilvánulásokra. Nemigen hiszem. Mert hogy az a jungi fogalom kisebb egységekre nem bontható fel, lévén az általános emberi tulajdon? Beleszűrődve magukba a génekbe? Az ontogenetikai fejlődés nem tudom melyik fázisában? Leírt uniformizált rémlátások azonban,

úgy tűnik, drámai erővel mutatnak rá ha másra nem, akkor legalább arra, hogy az állandó veszélyérzettel telített csapdával jellemezhető élethelyzetből kiszabadultak egy csoportja számára milyen meghatározó alapélménnyé válhat a valóságos börtönből vagy csak – csak? – a szubjektíve börtönként átélt környezetből történt megmenekülésük. Illetve az elviselhetetlenül hosszúnak érzett ideig még egyáltalán nem végsőként megélt megmenekülésük. Mert azért jónéhány esetben igaz lehet az is, hogy valamilyen szinten a megszabadulás-érzés még nem ülepedett le olyan mélyre, amely szinten maga a féltése ne okozhatna megváltoztathatatlan realitás-érzetet.

Amerikába jövő magyarok

Hogy nagyot fordítsunk látószögünkön, valamelyest érzékelhetőbbé vált a többé már nem internalizált rémálombeli, hanem a valódi, a mai őshaza, legalábbis időnként. Számomra először 1982-ben, amikor a semmiből realizálódtak ide, méghozzá csoportostul, az első ellenzéki fecskék, szamizdatosok – köztük barátok, sőt nagy örömmre egy igen közeli és felettebb hiányolt jó barát –, egy időre puffadásig töltve föl engem – amint arra hamarosan rájöttem – tulajdonképpen már nem is igényelt gyepűismeretekkel. Már természetesen csak olyannyira nem igényelt, hogy ha valami, engem akkor már csakis a nagy vonalak érdekeltek. Ha nem lett volna az együttérzés hajlama barátaimmal eleve adott, bízvást mondhatnám: minden egyes eltelt nappal inkább szívet derítően kívülről néztem meg láttam az idők folyamán át is alakult ízlésemnek még a megszokottnál is színvonaltalanabb magyar színjátékot. Azt, amelyet nem is egy közülük látszólag átérzetten vagy csupán flegmatikusan ‘operettországi’ előadásnak minősített.

Megdöböntő élmény volt tapasztalni, hogy immár messziről és pusztán foszladozó emlékeimre meg tompuló ösztöneimre hagyatkozva mennyire másképp látok sok olyan jelenséget, amelynek az értékeléséhez ők viszont, nyilván túlságosan is közel lévén, mintha távlatiányban látszottak volna szenvedni – gondoltam én, legalábbis akkor még. Ezért pálcát törni felettük – erre már nem volt hajlamom, mint ahogy az nem is vált szokásommá, már úgy értem, akkor sem, amikor villámgyorsan zuhanva vissza a régmúltba, megint csak dermedten meredtem egy-egy példás baklövésre. Vagy mondjuk egy olyasfajta megközelítésre, amelyről én a legkisebb kétely nélkül tudtam: ez olyan provinciális ihletésű úttévesztés, amely csakis zsákutcába vezethet. Az ilyesfajta zökkenések ellenére is igen hamar kialakult azonban közöttünk a lehetséges változatok közül az ez esetben alighanem egyedül helyes, sőt üdvözítő magatartási gyakorlat, miszerint én, mint az itteni ilyen-olyan, de főleg az olyan elkötelezettségű emigráns szervekkel semmiféle kapcsolatot nem tartó, öntudatos nem-emigráns nem-politikus figura megtestesülése kérdezhetek, beszélgethetek, meghallgathatok, megértően bólogathatok, magamban és saját magamnak, szigorúan házi, belterjes használatra mindenféle véleményt is formálhatok, már ha ilyesmihez kedvem lenne; annak idején korlátlanul, ugyanakkor reménytelenül ‘élvezett’ jogaim azonban a szigorúan magyar belügyekbe való intenzív vagy akár csak érintőleges beavatkozásra immár örökre elvesztek, azért, mert azokról távozásom végrehajtásával, tehát, a teszem fel, általam talán egyébként helyesnek ítélt tettekből fakadó, ki-tudja-milyen következményeknek a többé már nem-vállalásával szerint én magam mondtam le, méghozzá téve ezt önszántamból. Tettem pedig ezt bármiféle maradvány-hiányérzet nélkül. Merthogy ez nekem kényelmes, nekik meg, remélem, üdén konfrontációmentes volt. Gondoltam legalábbis én, magának a javíthatatlan naivitásnak a még mindig javíthatatlan megtestesülése.

No de ha azután az ide látogató magyarokkal a szó Amerikára fordult, akkor jött csak a hadd-el-hadd; elhúlt bennem a vér, annyira elképesztett a rendszerint kérdőjelek nélküli megközelítése egy számukra persze hogy vadidegen, hihetetlenül összetett, sokoldalú témának, amellyel kapcsolatosan megrázó volt a számtalan forrásból játszi könnyedséggel megszerezhető tárgyi tudásnak, de legalább e szükséglet elemeinek a hiánya, meg az alapismeretek, az itteni politikai kifejezések, meghatározások, *terminus technicus*ok gátlástalan összezagyválása – otthoni és idejári, állítólagos Amerika-szakértők bőduletesen felületes újságcikkjeinek meg kinyilatkoztatásainak a tömegeiben is! –, de ugyanakkor a tudatlanságtól a legkevésbé sem zavartatott, méla vagy éppenséggel heves utálkozás az Újvilág és annak a világon az első írott alkotmánnyal rendelkező köztársasága iránt. Az például, hogy Amerikából csakis az adott, az éppen jelenlévő tömegkultúra meg a tömegfogyasztás meg a tömegtelevíziózás borzalmait

látták és vetítették ki habozás nélkül mindenre. Elképesztettek a mindegyre újabb megnyilvánulásai az ázsiai gögnek, a mindenkinél magasabbrendűségnek. Ami persze az oly igen érezhető alacsonyabbrendűségi érzés túlzott kompenzálásának vált a gyönyörű példájává. Nem ritkán és persze hogy nem annyira primitíven, inkább áttételesen még azoknál is, akik magát ezt az alapállást egyébként megmosolyogták, sőt minden más baj ősforrásaként kárhoztatták. Azt, ami nekem valami olyasmit jelképez, mint a latin *Aut Caesar, aut nihil* – túlságosan is szabadon fordítva: ‘Vagy cár (már a diszkrét variációban), vagy kalaposinas’. Akármire került a szó, előbb-utóbb bekövetkezett: a sejtelmem sincs, tulajdonképpen mire olyan rátarti, minden más népet mélységesen megvető, a sárga földig lepocskondiázó, a világon mindent és még annál is többet tudó magyar legott szajkózni kezdte az előbb még a közutalat tárgyát képező, teszem azt ostoba bigyóról, mondjuk a kutyafulhegyezőről: ‘ja, hát az már nálunk is van!’ Annyira fölkavart a kritikátlan vagy ha nem, akkor csupán a látszat kedvéért és akkor is inkább csak a kezdetekben, az igazi belemelegedés előtt némileg visszafogott, tapintatosan kritikus túltengésnek az egyre sokoldalúbb megnyilvánulása, hogy egy furcsa kapcsolással Macaulaynak a bengáli-hindukról mondott, ma már rasszistának érzett kitételét torzítottam egyszer el a rajtam eluralkodó visszás érzések megközelítően adekvát kifejezésére. Valahogy így: Az, ami a szarv a bivalynak, ami a mancs a tigrisnek, ami a fullánk a méhnek, ami a lényét átszellemítő szépség, az ősrégi görög dal szerint, a nőnek, az a mértéket nem ismerő, isten tudja honnan, milyen szeméthalmok alól kiásva újra megtalált nemzeti nagy lét pöffeszkedése a mai magyarnak – annyi sok nyomorúság, a tömérdek galádság, gyalázatözön, a megszámlálhatatlan büntett meg kegyetlenkedés, a következetesen letagadott, ha nem, hát kimagyarázott, de azért csak égrekiáltó iszony-elkövetés után.

Mert hiszen Goethének igaza volt. (Hát nem lekötelezően kedves tőlem, hogy ezt – mármint Goethe igazát – nem csak előlegezem, de azon nyomban át is nyújtom neki?) Márminthogy igaza volt – egyebek közt – akkor, amikor leírta: „A tovább folytatódó élet reményt, várakozást jelent – a halál viszont magának a választásnak a megszűnését. Minél inkább válik korlátozottá a választás lehetősége, annál közelebb van a halál. Az elképzelhető legnagyobb fokú kegyetlenség megkurtítani az elvárásokat – az élet egyidejű teljes megszüntetése nélkül.”

Így Goethe. Amihez ma, ugyan csakis feltételes módon, vajon nem fűzhetnénk-e hozzá: vagy az állampolgárság, a honosság, helyesebben ezek előfeltételeként már maga a bele-
születés – az is csak egyes, nem hinném, hogy véletlenszerűen kiválogatott országokba.

A fentebb elmondottakat, meg az itt még következőket habozás nélkül írtam, illetve írom le, minthogy éppen ebben a világ fantasztikus változásai által kísért, monstruózus témában nem állhatok oda az olvasó elé a maradéktalan objektivitásra hivatkozásnak akárcsak a szándékával sem. A velem átéltetteket, az általam átélteket vajon mi máson, mint az én saját életem velem együtt változó szűrőrendszerén keresztülengedve, dogmákkal, eleve elfogadott bizonygatásokkal mit sem törődve dolgoztam végül is fel. Nem, semmiképpen sem másoknak, hanem csakis és kizárólag magamnak. Igaz, a hosszú élet során véleményem kisebb vagy nagyobb vagy még annál is nagyobb mértékben változott; tette pedig ezt jó egynéhány kérdésben, főleg az 1956 előtti időszakokhoz meg azokban a hajdan-volt magamhoz képest.

Magyarországot, a magyarokról bennem az idők során kiforrott érzéseket, véleményeket illetően aggódva figyelek fel már csírájában is minden olyan törekvésemre, hogy a hangomat itt, ezeken az oldalakon akár csak árnyalatokkal is moduláljam, nem hogy mérsékeljem. Mint ahogy ‘56 nyarán, majd a forradalom alatt minden fenntartás nélkül voltam képes az országot és népet dicsőíteni, magasztalni, fel egészen a magasságos egekig, ugyanúgy, mondjuk a mai – ki tudja, még talán a holnapi – jelenségekre reagálva is teljes mellel vállalom a szubjektivitás vádját. Kimondva vagy ki nem mondva is. Ha szabadna egy szerény javaslatot tennem: az vesse rám az első követ, aki ilyen jellegű, forró érzelmi töltésű kérdésekben – nem szubjektív.

Az, drága bajtársaim, az alamuszi hazugság bűnének a gyakorlását veszi magára. A különbségek nem jelentéktelen része nyilván abban rejlik, hogy kinek-kinek a szubjektivitása előtt milyen előjelek állnak. Én itt, ezeken a lapokon, de másutt sem: nem vagyok politikus, újságíró, közvéleményformáló erő, de még csak állam-, honpolgár sem. Aki nem értene velem egyet, attól elnézést kell kérjek – és ha jóérzésű emberről lenne szó, arról természetesen feltételezem, hogy a saját nézetei számára igényelt, sőt elvárt toleranciát ő is megadja az én nézeteimnek. Nem, sajnos ezt nem igazából hiszem, de hát legalább feltételezem. Na és ha viszont még ilyesfajta csekély elvárásokról sem lehet szó, akkor magától értetődőnek tekintem, hogy a velem és írásommal mereven szembenálló, netalán ezek iránt gyűlölettel viseltető olvasó most aztán fogja a könyvet, és a legközelebbi falhoz vágja. Én ugyan semmi ilyesminek nem örülnék, de a mai világban tökéletes abszurdum lenne tudomásul nem venni, hogy az ilyen reakciók is hozzátartoznak az élet rendjéhez. Éppen ezért melegen javaslom, hogy a mai Magyarországon tucatjával, sőt százával probléma nélkül elérhető, rendelkezésére álló választékból keresse ki az ily módon általam a végletekig felbosszantott olvasó saját szellemi gyarapodásának – vagy leépülésének – a saját igényei részére vélhetően megfelelő eszközeit. Mondjuk, az Évike által csakis Népszabiként emlegetett fürtelemből, mint magából a leghitelesebb forrásból.

Valósággal elkápráztatott, hogy, talán csak elszórt kivétellel, elfogulatlan, tanulni, megérteni vágyó magyar látogatóval nem találkoztam, bennem azt a benyomást keltve, mintha valamennyien szent feladatukként fogadták volna meg, hogy Amerikáról már eleve határozott véleményük legyen: vagy szeressék – mentségükre szolgáljon, hogy rendszerint alaposan félreértett, rossz okokból, de egyébként is az elenyésző kisebbség –, vagy jobb ügyhöz méltó buzgalommal gyűlöljék. Megmaradt és valahogy meg nem fertőzött néhány barátom szerint mindez a legkevésbé sem csakis az idelátogató magyarokra jellemző, de nagyjából-egészében a nemzet jelentős, ha nem éppen túlnyomó többségére. Valamelyikük ezt frappánsan így foglalta össze: tudatlanságuk csakis arroganciájukkal vetekedhet.

Számomra primitív, ezért elfogadhatatlan a disztinkválási képességnek a legkülönfélébb módokon megnyilvánuló távolléte. A magyar szélsőjobbnak a hihetetlenül agresszív undora ezért kifejezetten hízelgés-számba megy. Ha nem lenne ilyen, akkor lennék elképedve. A többiek esetében nyilván krónikus rögeszmévé fajult tömegreakcióról kell szó legyen. Annál is inkább, mert mindez és még oly sok más, ami ehhez tartozik, a legkevésbé sem akadályozta többségüket abban, hogy gondos tervezés után rámenősen, teljes elszánással és erőbedobással pontosan ne éppen itt igyekezzenek roppant akarásokkal egyetemi fő-főpozíciót szerezni – és haragudjanak meg, de azt aztán egy életre szólóan, ha ebben történetesen képtelennek bizonyultam segíteni – kövér ösztöndíjat kapni –, még az sem katasztrófa, ha *sinecura* formájában – a nagy és befolyásos kutatóintézményeknél vagy alapítványoknál; hogy gyerekeik feltétlenül ne ide jöjjenek tanulni, a diplomájuk ne innen datálódjon; hogy megint mások ne mozgassanak meg minden követ annak érdekében, hogy itt-tartózkodásra papírokat szerezzenek, költözhessenek félig vagy részben vagy egye fene, akár végleg is ide. Na és közben bizvást állíthatom, a legkevésbé sem szociológiai felmérések, csakis anekdotikus élmények alapján, hogy magyarjaim közt – tisztelet a kivételnek – dühöng ma is a rasszizmus. Sőt, a már itt letelepedett magyar bevándorlók közt, ha lehet, még virulensebben. A különbség a két tábor között, hajlamos lennék azt hinni, csakis az, hogy az egyik, mármint az itteni, nem koncentrálna – talán csak a megfelelő ‘nyersanyag’ hiányában? – annyira a cigányokra, mint inkább a négerekre. Önkéntelenül is fel kell merüljön a kérdés: vajon van-e a két csoport között bárminemű hasonlóság is? A kézenfekvő válasz: már hogyne lenne, hiszen, amint azt nekünk mindig elmagyarázzák, mélyek a gyökerek. Így tehát a közös vonás vajon mi más is lehetne, mint a régi pompájában, de azért csak új hajtásokkal is ékeskedő, viszont a

bedobandó érvek igazságtartalmára a legkevésbé sem finnyás antiszemitizmus? Amerikában annak nemcsak szélsőjobboldali, de ha lehet még erőteljesebben szélsőbaloldali formájában.

Ha szabad egy lapidáris közhellyel zárni le ezt a témát: Amerikának, az amerikaiaknak addig jó, amíg a világ népei közül a nagy gonddal kiválasztottak lelki erőforrásaik maximális igénybevételeével gyűlölik az Egyesült Államokat. Akkor ugyanis megerősítést nyerünk ahhoz az érzésünkhöz, hogy mi mostanában valami jót, ha nem éppen nagyon jót csinálunk, valami nemeset képviselünk a világban. Érdekes: önmagában azért, amit teszünk, ilyesmire nem is igen gondolnánk. Hála és köszönet tehát az irigység diktálta, irracionális formák közt megnyilvánuló népszerűtlenségért, hiszen ebben a kerge világban felér az egy ünnepi felköszöntővel is.

* * *

Ideje, hogy rátérjek a következő amerikai ösbemutató tálalására. Úgy történt – nem először –, hogy egy közös ismerősünk felhívattatott egy barátjával, aki külkeres utazó lévén éppen New Yorkban ütötte fel sátorfáját, mi másért, mint természetesen külkereskedni. (Igaz, mi a munkaszolgálatban annak idején az ilyesmit korrektebben ‘bulizás’-nak neveztük. Bár igaz az is, hogy azért aligha fizettek volna meg bennünket.) Magányában ő ott igencsak magányos (meglepő fordulat, nemde?), ha szépen megkér, vajh nem lennénk-e olyan kedvesek kicsit a túlságosan is szerény hóna alá nyúlni? Persze hogy nyúltunk, bár nem volt ő nekünk se ingünk, se gatyánk: meghívtuk, udvariasan kihoztam kocsin a városból, és nagyvonalúan megvendégeltük vacsorával. Méghozzá nem is akármilyenel: Andrea egyik csúcsteljesítményével, csülökvacsorával! Igaz, a külkeres előbb és közben egy olyan mutatványt produkált, amit én még életemben nem láttam: megivott egy egész üveg gint – csak úgy locsolva magába, víz, és ha nem tévedek, nyelés nélkül. (Erre mondják arrafelé azt, hogy ‘nyakló nélkül vedelte’?) Ehhez képest még azt sem mondhatnám, hogy istentelenül berúgott volna. Nem, ő nem lett tajt részeg, csakis annyira, hogy nyomatékosan bizonyíthassa: a részeg emberek közt akad olyan, aki nem veszíthet mást, csakis a gátlásait. Még annyira, hogy ennek a példánynak azért a szeme sem állt jól. És, hát igen, hatott rá a piások bátorsága: szájdíaréja volt, szakadatlanul járt neki az a jaj-de-nagyon-szerény csőre, járt, mint a kacsáé. Már persze egy ügynöki, egy megszállottan hadovázó kacsáé. Amikor aztán a mákvirág előállt a farbával és feleségemnek átadta azokat a csúnyácska, satnya sötétpiros-fekete, hamisítatlan alsókedevéri – vagy felsőkadavári? – magyarosnak álcázott mű-mütyürkéket, pohár-alátéteket, amelyekkel nyilván minden nem-magyar ügyfelét is pali módra ellátta – az ügynökök, meg kell hagyni, inkább több, mint kevesebb joggal a fél világot tök hülyének nézik –, az én szerencsétlenségemre még ráadásul remek, kifinomult ízlésű nejem a külkereskedelmi ‘ajándékot’ persze nem vágta neki vissza, bele abba a sunyi képébe, még csak azt a kínáló javaslatot sem terjesztette elé, hogy ócska bővlijait tartsa meg magának meg klienseinek, hanem, ahogy azt akárcsak távolról is hasonlító alkalmanként alkalmazott szép szokása szerint tenni szokta, kedves-udvariasan megköszönte, és fejét külön ilyen célokra fenntartott, szerintem elragadó modorosságaként bájosan félrehajtva mondá: mely igen szépek! Mire a nem-részeg ipse olyannyira elvigyorodott, hogy nyomban a füléig szaladt a szája. Majd amikor feleségem elfordult, hogy a randa mütyüröket felavatandó a poharak alá rakja, ezt mormogta, de azért mégis valamennyire hallhatóan, maga elé: „Te kis hülye!” Könnyedén, de azért valami roppant adag megvetéssel. Az eszméletlenül ocsmány provokációra bennem azon nyomban bödületesen ellenállhatatlanná, sőt legyűrhetetlenné vált a kísértés arra, hogy a nyomorultat ott helyben és azon nyomban móresre tanítsam, vagy inkább piciny kis darabokra szaggassam, valahogy úgy, mint anyám tette a galuskával, a darabokat beleszórva a forró vízbe; a düh egész lényemet jó ideig nem oldódó görcsbe rántotta; én azonban valahogy, bár testem minden részén éreztem a belémszúrt tüket, becsületemre vagy örök becstelenségemre, megálltam, hogy házigazda létemre ezt ne tegyem. Éppen csak hogy attól kezdve – hallgattam.

A vacsora olyan cudar élménynek bizonyult, amelyre a gyerekek hosszú évekig, sőt mindmostanáig hivatkoztak – soha nem csökkenő utálattal. Mert hiszen a külkeres egyre csak csámcsogott, bőfögött, öntözte az ingyen ginnet, majd vörösborral az ingyen csülköt, vacsora után nyakló nélkül védte az ingyen konyakot – és a végre, oly hosszú kóborlás után amerikai potyához jutott nemzetközi profi potyázónak egyetlen percig be nem állt volna a zsírtól csöpögő szája, dicsőítve az emberiség eddigi fejlődésének a csúcspontját, kenyéradó gazdáját, a Kádár-rendszert. Ő, a fél pofájáról is felismerhetően budai burzsoá. És tette ezt minden lehetséges célpontok közül pont nekem. Az e pillanatban vagy 240 millió amerikai közül nem akárkinek, aki meghallgatta volna, hanem körültekintően, rendkívüli gonddal kiválasztottan – pont nekem.

Közvetlenül a távozás előtt kajánul és a sokat tapasztalt világutazó vesébe látó pillantásával még egyszer házigazdáját mérve fel kérdezte meg: Mondd, neked nincs honvágyad? Nem vágysz haza? Már úgy értem – hazamenni, végleg? Vagy legalább csak úgy bekukkantani a jó öreg Budapestre? Mondom én: De hiszen én még csak nemrég jöttem el onnan! Nem, nekem, de négyünk közül egyikünknek sincs semmiféle honvágya, sem ilyen, sem olyan. Hiszi a piszi – így ő –, négykézláb kúsznál haza, ha megengednék neked. Engem akarsz te, apuskám, átdobni a palánkon? Nem most jöttem én le a fálvédőről! Úgy itthagynád te ezt a ramaty Amerikádat, mint eb a Szaharát! Mindezt csak így, ilyen felületes ismeretség után is mély-séges ember- és helyzetfelismeréssel és ehhez képest még ilyen pátosz nélküli, leszűrődötten nemes, építő jellegű egyszerűséggel. Vadidegen voltunk, nem létező barátságunk meg a jókora csülök vajon miért is ne adott volna neki jogot erre? Ő, a hazafi, szeretett hazájával a háta mögött vajon miért is ne pofázhatna, gyalogolhatna bele az oly jól ismert, utánozhatatlanul könnyed, elragadó magyar bájjal az általa pillanatok alatt felmért, de egyébként is oly jól ismert, hazátlanul nyomorult életünknek a leglényegébe? Mi az neki, végül is mit számít az neki? Iszonyúan, de most már egész kifacsart, meggyötört lelkemet szétvetően erős volt a kísértés, hogy a nyomorultat belepaszírozzam a földbe. Vagy inkább Kinizsiként, nemcsak kezeimben, de fogaim közt is egy-egy szerény, magányos hónaljú magyar külkereskedővel, harci táncot járjak. Még most sem tudom, hogyan, de megálltam, megálltam bizony ezt is szó nélkül. Egyelőre.

Aztán, mint minden jónak meg szépnek, egyszer valahogy ennek is vége lett. Beültünk édes kettesben a kocsiba, és pár perc múlva, már az országúton, fêkevesztett dühömet szerencsétlen és az egész ügyben tökéletesen ártatlan autómon éltem ki. Azt hiszem, olyan eszelôsen vezettem, mint egy félörült. A pasas kezdetben még szakadatlanul járatta a száját, de aztán valahogy csak kezdte szavát veszíteni, majd rimánkodni: menjünk kicsit lassabban! Én meg se nyikkantam, csak mint a megszállott tapostam a gázpedált. Fém a fémhez! A pasas a száguldástól meg a sikoltózó-csikorgó kanyaroktól persze hamarosan rosszul lett, fehér, mint egy berezelt kísértet, és ebbéli minőségében nyögte: hányni kell. Kihúztam az országút szélére és kiengedtem. Igen csöndes volt, az eddig kiadott állandó zörejeivel élénk ellentétben feltűnően csöndes, miután visszaült, és meglehetősen megviselt, de pár óra óta először legalább színjőzan. Felületes megítélésem szerint annyira, hogy az volt a benyomásom: kezd valamit megérteni abból, hogy hol van és mi történik körülötte.

Amikor beértünk New Yorkba, szállodája fényárban úszó bejáratánál vagy egy fél sarokkal följebb hajtottam, a megszokott nagyvárosi félhomályba; ott megálltunk, kirakodtam őt cuccostól; úgy állt ott búcsúzásra készen, mint egy rakás szerencsétlenség; majd – majd minden, de az éadta egy világon minden mai meg egykori meg ki tudja, talán jövőbeli meg-alázottságomat magamból kiadva bevertem neki életem legízesebb, népi hímzésű, jászkarajenői jobbegyenesét. Az én feleségemet te nem hülyézed le! – hörögtem. Beleadtam ebbe az ütésbe egész angyalföldi örökségemet – még harmadnap is fájt tőle a kezem. Apám biztosan megértően és, már ha ennek az ézésnek a nyilvánítását jelenlegi környezetében nem nézik

rossz szemmel, büszkén mosolyogva nézett le rám, onnan fönről. A pofa mint egy zsák csukódott össze. Még csak azt se mondta, hogy kutykurutty. Én meg visszasétáltam a szálloda bejáratához, az ott álldogáló portással közöltem, hogy egy alighanem itt lakó vendége amott mintha rosszul lett volna, majd immár újra kocsimban elfoglaltam helyemet a kormánynál, és elégedetten, hogy éppen most végre tettem valami kézzelfoghatót, bár nem szükségszerűen túlságosan is gyakran gyakorlandót az emberiség nemesedésének az ügyéért, kilazultan, szép lassan, kényelmesen hazavezettem. Talán mondanom sem kell, de ott tükön állva várt már rám a feldolgozhatatlanul undorító jelenségtől, úgy látszott, tartósan megviselt családom három hölgytagja, akik, engem persze hogy nagyon is jól ismerve, már akkor félni kezdtek, amikor olyan vészterhesen elhallgattam. Amíg azután el voltam – amint azt később elmondták –, még rémsejtelve is keletkeztek. Mi volt? – kérdezték aggódva, szemekkel arcomat külön is faggatva. Semmi – feleltem. Persze hogy nem hitték el, de fölöttébb bölcsen tovább azért csak nem feszegették. A külkeres viszont kis létszámú, ámde annál inkább befolyásos közösségünk saját hatáskörükben kiosztott szent kerestségében a Pig, azaz a Disznó nevet kapta és ilyenként is vonult be családunk mitológiájába. Ha és amennyiben ez rajtunk múlna, akár egy távoli – minél távolabbi – csillagképet is elnevezhetnének róla.

Nem tudom, az ilyen jellegű vagy ehhez műfajilag némileg hasonló, meg főleg ellenkező tapasztalatoknak van-e valamilyen szerepe egy eddig ismeretlen, nyilván új tulajdonságom kivirágzásában, talán még elburjánzásában is? Amelynek az eredete: számomra talán a legborzasztóbb, ami, legalábbis innen, ebből az ő számukra stratégiaileg centrális helyről nézve úgy tűnik, a magyarok nagy többségével történt, az az, hogy mindenkit minden fikarcnyi kis előnyért, juttatásért, adományért, bármiért, de könyörtelenül, a végletekig következetesen kihasználnak. És mindebből valahogy újabb kihasználható kapcsolatok egész tömegét szervezik össze maguknak. (Különös módon ünneplik ezeket a sajátosságokat azt hiszem nem csak, de azért főleg itt Amerikában, ahol bizonyos körökben – amerikai körökben – meglehetősen elterjedt a magyarnak mint olyannak a fölöttébb rosszindulatú, de szerintük igenis korrekt meghatározása: magyar az, aki utánad megy be a forgóajtón, de mégis előtted jön ki a másik oldalon. Vagy-avagy: a magyar talpraesett. Nem lehetne azzal jellemezni, hogy reménytelenül elveszett lenne. Még a tengerparton sem. Ha látsz ott, a nudista strandon júliusban egy szőrmebundát áruló pasast, biztos lehetsz benne, hogy magyarral van dolgod. Akiről megközelítő biztonsággal lehetne leszögezni: bundát ugyan nemigen fog eladni, de... hát, hogy is mondjam csak, ehelyett annál több érdekes dolgot, miegymást, vagy ha tetszik, egy kis etvaszt lát majd.)

Mindezért még csak haragudni se lehet rá meg társaira – akkor sem, ha a kihasználási folyamat végét reszkető-türelmetlenül meg sem várva máris vérig vannak sértve, egész lényükben vannak megalázva. Merthogy éppen az, hogy jó vagy, hogy te, minden emberek között pont te jó lehetsz hozzájuk, na és hogy ők erre, a te jószágodra rá is szorúlnak – ez olyan, de olyan elviselhetetlen. Mert vannak dolgok, amelyekhez egyes emberek képtelenek hozzászokni; ezért aztán, amikor az egész már elviselhetetlenné válik, mit tehetnének, mint megfélelkeznek róla. Vagy ha ez nem megy, tessék már mondani, végül mi mást is tehetnének, mint hogy előbb-utóbb megvetnek, utálnak – téged! Akkor legalább nincsen többé már bennük az a zavaros érzés, amely menthetetlenül a mosogatórongyra, helyesebben az azzal asszociálásra kényszerít. Valahogy úgy működik ez a lelki mechanizmus, mint a füledbe bazseváló cigány-prímásé, amikor pár vacak bankóval akarod a szemét kiszűrni, bagóért venni meg bohém muzsikuslelkét. Jótett helyébe jót várj – mondja a népmesékből kinőtt közmondás, alighanem – és ez minden, csak nem lebecsülendő teljesítmény – messze és fennköltén a legostobább ebben a műfajban. Vagy talán amikor ez a mondás úgy-ahogy, éppenhogy kialakult, érzelmekből szavakba öltöztetett, akkor még másképp lett volna? Ott Etelközben? Vagy Levédiában? Onogur korunkban? Szerencsétlen, már csak megszokásból is mindig megvert, elporolt,

földig alázott nemzedékek csodalényekként pompázó, de azért csak hétrét görnyedt túlélői a mi embereink – és ugyanolyan vagy hozzájuk megtévesztésig hasonló lennék ma én is, ha nem jöttem volna el.

Így talán, közel sem kételkedés nélkül, de bízom benne: csak valamelyest vagyok olyan, mint ők – és közben percről percre nő az önkontrollom. Itt, messze a gonosz varázslók rémtetteitől sújtott őshazától, gondolom vagy talán csak áttatom magam, de én választom meg a magam saját módját arra – valahogy úgy, mint a parádéskocsis a lovához díszeivel leginkább passzoló istrángot –, hogy hogyan legyek elmebeteg, és ezenközben aligha követem a szigorúan előírt, a gyártási kapacitás hiánya miatt csupán néhány méretre kalibrált nemzeti előírásokat. De azért csak gyászolom a hajdan oly kedves barátokat, bajtársakat, volt osztály- meg évfolyamtársakat, a tanárok közül a kincset érő néhányat, az engem bűjtatókat, a mákos gubát adókat, a bajbakeverő haverokat, jaj, azokat a szemérmes szeretőket; bepörgött bridzspartnereket, léha eszpresszótöltelégeket, a fővárost, a fővárosi embert legjobban ismerő, kitaposott óriás cipőkben csoszogó, kiszolgált pincéreket, pimaszkodó újságárusokat, a Nagymező utcai mulatók előtt kéregető törpéket, ügybuzgó striciket, gondterhelt tűzkő-szacharinárusokat Apám vendéglőjéből, úriembernek öltözött és a megtévesztésig úgy is viselkedő hivatásos zseb-metszőket, fuvarosokat, lókötoőket – kincset érő, remek figurákat a múltból, akiknek a képét felismerhetetlenre verte szét ez a minden századok legnyomorultabbja. Akiknek a lelke tüdőgyulladást kapott az oly igen huzatos Magyarországon. Akikkel ma már alighanem csupán csak az én szívem van úgy-ahogy benépesítve... És ha én is elmegyek – senki, de senki nem fog rájuk többé emlékezni!

Edmund Burke a nagy francia forradalmat szenvedélyesen – és elsőként, még a történetekkel egyidejűleg –, amúgy egészében elképesztően megértő, ezért irányát is döbbenetes ráérzéssel kijelölő meg elemző, keményen, máig csengően elítélő remekművében szögezte le: nem tanulta meg és ezért soha nem is lenne képes vád alá helyezettetni, sommásan elítélni, úgy, ahogy van, egy egész népet. Mondotta pedig ezt pár év híján immár 200 évvel ezelőtt! (Azóta milyen rengeteg embernek sikerült ezt a tettet mégiscsak – habzó szájjal ordítva, nyálát fröcskölve, bikacsökött markolva – mégis megvalósítani!) Részben ezzel szemben viszont a Gulliver szerzője, Jonathan Swift, ifjúkorában a lelkesedéstől szinte magát szétvető ír hazafi, miután több kísérletre sem sikerült neki Angliában úgy igazából betörnie művészileg sem, de társadalmilag sem a magasabb szférákba, tartotta persze már éltesebb korában elengedhetetlenül szükségesnek leszögezni, immáron leszűrt embergyűlöletét ezúttal leszűkítve saját honfitársaira és hazájára: ‘Szerény, de mégiscsak egy egész élet tapasztalataival megalapozott véleményem szerint egyetlen ember sem lehet amúgy igazából, kétségbeejtőbben szerencsétlen, csakis és kizárólag az, aki arra ítéltetett, hogy a világ valamennyi kiválasztható helye közül hol másutt, mint pont Írországban kelljen életét leélnie.’ Na és mindehhez ráadásul: sejtelmem sincs, ki derítette ki és hogyan, majd tette közzé azt a ma már széleskörűen elfogadottnak tekintett, bár nem egészen értem, miféle érvekkel alátámasztható tételt, amely szerint egymást a kannibálok sem eszik meg. Ami, már persze ha történetesen valóban igaz lenne, azért, gondolom, mégiscsak meglehet néminemű, bár kellőképpen mérsékelt optimizmusra adhatna okot. Talán még Évikének is...

*

Aligha véletlen, hogy a múltból persze melankolikusan elmélkedve kinek másnak, mint neki a képe, még mindig oly drága, de most valahogy kezeimbe veendően fáradt, kérdőn felvont szemöldökű képe úszik be, mintegy rendezői intésre, látómezőmbe, hogy szorítson is ki abból szokása szerint nyomban mindent, de mindent, ami más, ami – nem ő. Mert a világ az idők folyamán már csakis erre a két kategóriára osztódott. Mit kérdez tőlem az az arc: miért idézgetsz ki engem a te jelenedbe az én múltamból, mondd, mit is akarhatnál te még kiürült

éntőlem? Hiszen régen volt, igaz sem volt talán... Nincs nekem az égardta egy világon semmim sem, amit adhatnék, ami nem lett volna már régen a tiéd, hiába vettem én azt látszatra vissza, észre se véve, hogy oly sok minden fölött bizony nekem már nem áll módomban diszponálni; mindent szétszórtam már, a történetek után különösen nincsen semmi, de semmi titokban átnyújtandó. Ó, nem, dehogy, nem kérek én semmit, csak ha már erről beszélünk, tudni szeretném... Igen, persze, mi mást, mint hogy hogyan élte meg egykori Évikém a moslékkeverő Kádár-rendszert az én távozásom után? Vajon a mindenkori jelenben bezártság, a karrier, a jobb, a szokásos napi rutinnál több befektetést igénylő munka, a valamiféle jótetés, az elismerés, a magasabb státusz vágya, a hiúság nem kényszerítette őt is, mint oly sok mást, arra, hogy maga köré még csak egy pillantást sem vetve mind beljebb lökdöstesse magát a keréketörőrendők lassan cammogó sorába? Vagy beállt ő oda magától, minden noszogató nélkül is? És vajon nem zengi-e mindehhez még a keréketörés zengzetes dicséretét? Mi történhetett azzal a makulátlanul tiszta, igen, azzal a nemes arccal, miért gondolom én azt most, amikor rajtam kívül senki nem tekinthet rá, mert csakis az én lelkemben van jelen, olyan megviseltnek, csüggedtnak láthatni; milyen ábrákat róhatott rá a magyar ugar sok nagy bajnoka és kisszerű bajnokságai?

Majd beszélünk róla, valamikor. Most legyen elég ennyi: tudom, hogy gyakran járt kiküldetésben külföldön, sokszor volt itt, New Yorkban is. Sőt, New York lett amerikai fő-fő támaszpontja. Azon kívül, hogy persze biztosan hallott engem a rádióban – és bizonyára nemigen szerette azt, amit hallott. Enyhén szólva. Na és amikor itt volt, lélegzett, ügyintézett, csodálkozott New Yorkban, mit lehet tudni, talán mindössze csak pár lépésnyire tőlem? Lehet, hogy a Fifth Avenue-n a hullámozó tömegben elsodródthattunk egymás mellett anélkül, hogy érzéketlenné tompult szeizmográfjainknak idejük lett volna akár csak a legkisebb jelzést is rögzíteniök. Miért, miért nem hívott akkor föl? Istenem, hogy lehet, minden hemzsegő örületek közt is hogyan lett ez az egyetlenegy dolog lehetséges, hogy Évi, még ha minden másról meg is feledkeznénk, az után a levél, majd a 'búcsúzás' meg a végső 'búcsú' után többé nem hívott föl? Jaj, nem, erre most még gondolni se akarok. Annyi minden után még ezt a merő képtelenségnek tűnő mondatot is le kell írjam: ehhez hasonlítható fájdalmat, ha akarta, akkor sem okozhatott volna nekem. (Pedig meg kell hagyni: e téren ő igen szorgalmasnak bizonyult.) Félek, sőt rettegek tőle, valami olyasmit érzek, hogy ebbe, minden másról elfeledkezve, már önmagába ebbe is bele lehetne pusztulni. Majd egyszer, majd később, máskor. Előveszem majd, de csakis akkor, amikor tovább már nem lehet halogatni. Hiszen előbb-utóbb elkerülhetetlenül szembe kell nézni ezzel is – hiszen mindig és mindenütt mindennel szembe kellett és szembe kell nézni. De nem most. Most még nem tudok. Majd, majd eljön annak is az ideje.

* * *

Eljött most viszont az ideje annak, hogy törlesszem régi adósságomat a csakis egyetlenegy, de annál meghatározóbb aspektusban akár a francia Bourbonokhoz is hasonlítható magyar zsidókkal kapcsolatosan. Azért éppen a Bourbonokhoz, amiért Talleyrand a Napóleon utáni restauráció időszakában mondotta róluk, legújabb mézeskenyéradó gazdáiról: Semmit nem felejtettek és semmit nem tanultak. Vagy valami ilyesmit.

A magyar zsidó értelmiségi, vagy mondjuk inkább, annak a saját kreclijén is valamelyest túlra kikupálódott változata, amelynek mégiscsak lenne valami szerepe abban, hogy sorstársainak, már persze ha ilyeneket egyáltalán felismerhetőnek meg elvállalhatóknak vél, legalább kritikus helyzetekben megkíséreljen személyes példájával, ha nem, bölcs előrelátásával útmutatást nyújtani, állandó jelleggel mindig is magával volt fennkölt tárgyához illőn fölöttébb ünnepélyesen elfoglalva. Amennyiben ilyesmi még mindig létezne, általánosítható tulajdonságairól a regényben több helyen is elszórva és egy-egy szálal fölkapva már volt szó, így például, persze

a teljesség igénye nélkül, főbb példányairól és az egymást követő, hol logikusan kibontakozó, hol drasztikusan változó periódusokban egyaránt állandónak tűnő jellemvonásairól. Itt most csupán ezekhez szeretnék hozzáadni valamit tapasztalataimból és az azokból levont következtetéseimből.

Közismert, hogy megdöbbenően csekély számú kivételtől eltekintve a vész közeledtének a szaporodó jeleit látva csakis egy elenyésző kisebbség vonta le a logikus és ezért hibátlan következtetést, vagyis próbált meg idejében, életet mentendő, legalábbis maga és családja iránti elsőrendű kötelességét teljesíteni. Ezek között sem hinném, hogy az értelmiségiek valamiféle vezető szerepet töltöttek volna be, még példamutatással sem. Sőt. Nem idevaló téma lenne értekezéseket tartani az ellenállhatatlannak bizonyuló asszimilációs vágyakozásról, az egyes, meglehet ritka történelmi pillanatokban a magyarhoni bánásmód egészében meg számos részletében is másokkal össze se hasonlítható előnyeiről meg oly sok más, általában jól ismert tényezőről. Inkább talán – én meg a sorsomra vált családom nagyon is tudatos távozására, meg a jelenlegi, nem kevésbé vélhetően a jövőbeni magyarországi változások fényében – csupán csak néhány észrevételre szorítkoznék. Tudom, hogy az ilyesfajta leszűkítés eltorzítja az összképet, de jóval inkább bízom meg az írásomban valahová ide eljutott olvasó judíciumában, semhogy ezt a rizikót ne vállalnám.

Amikor 1982-ben, a főleg budapesti ellenzéki figurák első népesebb ideszabadulása idején felújíthattam barátságomat vagy ismeretségemet egyesekkel, meg találkozhattam addig csak névről ismert vagy eladdig ismeretlen fiatalabbakkal, jóleső érzéssel regisztrálhattam olyan ritka tulajdonságok meglétét, mint a tettekben is megnyilvánuló bátorság – arrafelé ritkaság –, a feltehetően kellő megfontolás után felmért kockázatvállalás, a bajtársias összetartás – és még sok minden más, amelyeknek a megtapasztalása persze hogy örömmel, meglepetéssel vegyes örömmel töltött el. Hiszen a háború utáni alapélményeim közül az egyik meghatározó ez volt: egy volt munkaszolgálatos bajtársammal való utcai találkozás már 1946-ban, valahol a Bölcsészkar környékén. Elképedésemre ez a fiú a múltban megrekedve még mindig abban az ‘egyenruhában’ rótt az utcákat – viharkabátban, bakancsban meg ilyesmikben –, amelyekből mindannyian az első lehetséges pillanatban már jó két évvel azelőtt megszabadultunk. A volt bajtárs azon nyomban megismert – igaz, nevemre már nem emlékezett, ugyanúgy, mint én sem az övére –, de ha szabad szemmel is jól láthatóan gondterhelt lényével kapcsolatban ilyen asszociációkba bocsátkozni, akkor mint valakinek, aki már pusztán létével is igazol valamit, megörült nekem. Neked most mi a bulid? – csapott le rám, nyomban az első, újraismerkedő mondatok kicserélése után, mellőzve bármiféle fölösleges bevezetést. Valahogy úgy, mintha még mindig 1944-ben lennénk. A gyengébbek vagy inkább a fiatalabbak kedvéért: meglehet tévedek, de azt hiszem, hogy a **buli** szó egyike a munkaszolgálatból származtatható kifejezéseknek, amit, igaz, az üldöztetések túlélése után már a megmaradt zsidó fiatalok sem igen használtak, mert a munkaszolgálatral együtt ment ki a szerencse forgandóságával a lingvisztikai divatból is. Illetve az értelme esett át alapos változásokon. Így lett belőle később például, úgy a forradalom utáni tájakon, házibuli. Én a buli-kérdésre nem is kissé zavartan válaszoltam: egyetemre járok. Látod, oda – és mutattam rá a rövid élete során is elképesztő változásokat látott Múzeum körúti épületre, a Bölcsészkarra, velünk szemben. Na és mondd, az egyetem, az jó buli? – kérdezte. Hát igen, most azért már kezdett világossá válni, hogy itt a megszokottaknál komolyabb problémákkal állunk szemben, úgyhogy én nem kötözködtem, még kevésbé mérlegeltem, amikor halkan állapítottam meg: igen, azt hiszem, ez az. Vagy ha nem, semmiképpen sem rossz buli. Te – kapta erre föl a fejét –, nekem most egy volt bajtárs, emlékszel a Scholtzra, aki a Külügyminisztériumban fejes lett, akar szerezni egy állást az ankarai követségen. Ha jól értem, kulturális attasé lennék. Vagy talán valamiféle attasé. Mit gondolsz, az attasé-buli jó buli?

Isten elveszett gyermeke, a bolygó zsidó, aki még mindig egy maga-állandósította munkaszolgálatban él, abban gondolkodik, ha nincs is már közvetlen életveszélyben – bár ki lehetne a történetek után ebben biztos? –, de nem sok köze van a mai realitásokhoz – facsarodott össze érte a szívem. Hiszen az én bajtársam kétségbeesetten ragaszkodik az egyetlen, amúgy igazából megismert léthez meg annak az adottságaihoz. A lelki atmoszférájához. Igencsak úgy néz ki, hogy számára immár elvégzettetett: a csontja velejéig munkaszolgálatos, muszós lett belőle élete még hátralévő részére. Merthogy azt az életét mély illegalitásban éli – a több mint komolytalannak tűnő attasé-ügyben is alig merészelve majd abból kikászálódni. Igen, távolról valahogy úgy – már bocsánat a kapkodásért –, mint családunk hosszú évtizedeken át értünk sokat ügyködő, zseniális háziorvosa, az egyik legnagyobb magyar diagnoszta, aki egész életét fél-illegalitásban, többé-kevésbé aktív, de még az átmeneti enyhülések idején is szakadatlan rettegésben töltötte el. Ha véletlenül valaha ezt illetően kételyeink lettek volna, azokat kérdéseivel, sztereotip szövegeivel mindig készségesen oszlatta el. És bár egész lényét kisajátító, egyetlen percre sem maga mögött hagyható, élete gyökerét rágó rettegését nekem például nyíltan és sokféle módon adta tudomásomra, a legújabb jeleit értelmezte meg magyarázta, emlékezetemben a környezetét még a gettó-ösöktől örököltén felmérő orvos – már persze lenyűgöző tárgyi tudásán, a legapróbb jeleket is egybekapcsoló, elképesztő kombinációs érzéken felül – főleg úgy maradt meg, mint ahogy azt a receptpapírára fejlécként nyomtatott neve is hirdette, letörülhetetlen mementóként: Heymann I. Izidor. Szegénykém – töprengtem át egy fél életet, mert megkérdezni ezt azért nem mertem –, vajon mi lehet, mi lehetett az az Izidor melletti-előtti, I-vel kezdődő név, amely még annál is, az egésznél is inkább árulkodhatna a név tulajdonosának a zsidó voltáról? És ha az ‘olyan’ volt, hát akkor miért kellett azt ki is hangsúlyozni?

Az én ‘82-es szüretelésű barátaim közül a néhány zsidó nem élt távolról sem ilyen egzisztenciális föld-alá-szorulásban – viszont az is igaz, hogy zsidó voltuk, egyes kivételekkel, állítólag nem jelentett semmit, vagy ha egyáltalán, nem igazán számításba veendő valamit számukra. (Persze függetlenül attól, hogy ezt tudomásul vették-e vagy sem, közel sem így nem-zsidó környezetük számára. Éppen ellenkezőleg. De még mennyire ellenkezőleg...) Mondanom sem kell, hogy az antiszemitizmus foglalkoztatta őket – szakmai-kutatói, persze szociológiai elfoglaltságként is –, de úgy tettek, úgy nyilvánultak meg, mintha ez valahogy elvontan, a legkevésbé sem személy szerint érintené őket. Mert az csak valahogy, mint egy pontosan körülírható jelenség, adva volt, valahol ott lebegett a levegőben. Nem, nem szükségszerűen inkább körülöttük, mint másutt. (Igaz, amikor én azt állítottam: az antiszemitizmus ott igen felületesen, inkább csak látszatra van úgy-ahogy a szőnyeg alá söpörve, akkor nemigen értettek egyet velem. Már megint – vagy még mindig?) Ennek megfelelően a legkevésbé sem nyújtották számomra a hivatásos antiszemita szupertitkos konspirációját szolgáló, valamiféle zsidóság-meghatározta egységfrontnak a leghalványabb jeleit sem. Rám általában valamilyen furcsa madárként tekintettek, aki bizonyos értelemben ugyan egy közülük, távozásával meg persze rádiós tevékenységével viszont mégis a számukra eleve és változtathatatlanul adott kereteken kívülre helyezte magát. Amit ők természetesen – már legalább a jelenlétemben – magánügynek tekintettek, amelybe nekik nincs és nem is lehet beleszólásuk. Mégis, nemegyszer éreztem valamilyen bizonytalan idegenkedést bennük irántam? helyzetem iránt? helyzetváltoztatásom miatt? Mintha nem értették volna, sőt mintha irritálta volna őket, hogy én magával pusztá jelenlegi létemmel, annak legújabb megnyilvánulásával mit mondok: a magyar zsidó dilemmájára a megoldást nem kizárólag a hírhedt vagy-vagy alapon, az asszimilálódásban vagy a maguk meghatározta fokú és tartalmú különállás fenntartásában, a zsidóság ilyen-olyan vállalásában kellene keresni. Hiszen én azt látszottam nekik mondani, ami átmeneti, inkább csak pillanatnyi ingadozásokon túl nem fért el az ő képrendszerükben: vagyis hogy igenis van egy harmadik lehetőség is. Ez pedig: **kiszállni**. Márminthogy kényszerűségből, mert megérkeztünk a végállomáshoz. Tettük pedig ezt a lehető legradikálisabb formában.

Igaz, nem úgy szállni ki, hogy a hajóm majd Haifáig vagy Tel Avivig meg sem áll. Hanem úgy, hogy nem helyes, ezért nem is szabad elfogadni többé azokat a ránk kényszerített, de minket szükségszerűen mindig sújtó, sokszorosan átkozott játékszabályokat. Az elődök meg a kortársak azokat a legkisebb habozás nélkül eleve adott és örökre változtathatatlan adottságoknak vették, mert ugyebár Hazánk a bokréta Stenkalapján. Jó, talán hervadó már az a bokréta, de azért mégis... Mint ahogy minden jel szerint azzal a több mint nyomós érveléssel sem voltak képesek mihez kezdeni, hogy a megállíthatatlanul kialakuló, mindinkább nagy faluvá váló, új világban magukat szabadnak tartó embereknek igenis joguk van meghatározniok: végül is hol kívánnak abban élni. Bár az is több mint lehetséges lehetne, hogy akkor Magyarországon **azt**, mármint a harmadik variációt nyíltan megkérdőjelezni nem érezték ildomosnak? Taktikailag helyesnek? Olyasminek, amivel a szélsőjobb kezére játszanának? Nem tudom. Végső fokon már nem is érdekel. Merthogy a magyar szélsőjobbnak közel sincs olyan hatalma sem a testem, sem a lelkem, még kevésbé a minden belső tiltás miatt azért valamennyire csak még mindig működő fantáziám felett, hogy piszkos ujjával képes lehessen utánam nyúlni.

De hát azért a gyökerek a még ma használatos mértékegységekkel mérve is igen-igen mélyre nyúlnak. A zsidók mindig is, ha megengedték nekik, sokat vettek át az őket körülvevő nem-zsidó közeg szokásaiból, viseletéből, zenéjéből, kultúrájából úgy, hogy annak továbbfejlődéséhez azután előbb-utóbb ők maguk is jelentős, éppen a magyar esetben meghatározó módon járultak hozzá. Ha megengedhető, csupán egy példa meg egy ellenpélda a messzeségből, igen-igen régről. Nagy Sándor után a görög kultúra hellenisztikus formában terjedése egyes szerzőknél eléggé nem is értékelt módon hatott ki a legkevésbé sem csakis a zsidó elitre a régi Judeában, de magára a köznépre is – egészen máig tartó kihatásokkal. Gondolok például arra is, hogy jómagamnak a héber neve mi más lenne, mint az akkor elzsidósított Alexander. Alexander ben Acharaun. Az igen kevésbé ismert ellenpélda: pár száz évvel később, a római világbirodalomban a zsidó volt az egyetlen olyan nép, amelyik elutasította a mások által nehezen várt római állampolgárságot felkínáló császári ajánlatot.

Egészében: későbbi személyes tapasztalataimból meg másod-harmadkézből szerzett információimból úgy tűnik, hogy ez a kérdés Magyarországon ma, ha lehet, még annál is összekutyultabb, mint azt én valaha is elképzeltem volna. A bújócskázás még a problémával szembenézni megkísérők részéről is mintha más, újító módszerekkel folya tovább – bizony nincsen arra felé túl sok ember, aki a feltételes reflexeket felülbírálná – már ha tudná – vagy, ellenkezőleg, azokat fennhangon a magáénak vallaná. Hatalmas és minden jel szerint feloldhatatlannak tűnő ellentmondásokkal terhes, a mellébeszélésekkel ugyan csak a felület felületén, de elviselhetővé tett állapot az, amelyben a magyar zsidó értelmiségiek meg a hozzájuk csapódottak élnek a szörnyű század végén. Nagyon, de nagyon szeretném remélni, hogy egyrészt jogtalannak bélyegzendő általánosításomban én nem látom, mert nem is láthatom valóban tisztán a helyzetüket, másrészt hogy a talán saját (rész)megoldásomból eredő előítéleteimnek és az azokból azután már egyenesen következő pesszimizmusomnak a realitásban nincs meg a maga talaja. Sajnos azonban erre nemigen vagyok képes.

Vissza Évikéhez

A felejtés, de a felismerés dinamikája is, úgy tűnik, sokkal többrétű, mint az a memóriáról szóló szakmai olvasmányaimból, felületes amatőrködésemből kiderülhetne. A mindenkori tudatállapothoz illően sajátos asszociációs folyamatoknak kell időnként lezajlaniuk például alvás közben, az álmodás idején is. Most, hogy a tízévenkénti visszatekintés rituális aktusának a körülményes lebonyolítása immár harmadszorra került napirendre – igaz, nekem ennél jóval többnek tűnik –, idegrendszerem ismét és ugyancsak az írással, annak mikéntjével-hogyan-jával, de főleg a mindezt irányító emlékezéssel lévén elfoglalva, tegnap hajnalban olyan élesen, tisztán láttam magam előtt egy '56-os pillanatot, mintha jól ismert, de végtelenül hosszú idő óta nem látott filmjelenetet néznék, kívülről, a nézőtérrel, szemlélőként, de ugyanakkor felismerve a képen belül, ott fönt a vásznon megszeppent, nem sokat cselekvő önmagammat.

A tévedés lehetőségét is kizáróan tudtam: november 23-a van, a forradalom kirobbanásának az első hónapos fordulója. Én egy kórházban találok magam, de nem betegként, hanem látogatóként. Azt viszont már nem mondhatnám, hogy érdektelen látogatóként. Az ágyban, amelynek a szélén ülök és félszegen feszengek, nem más, mint az én Évikém fekszik, nem, nem betegen, csak kicsit bágyadtan. Fogom a kezét, simogatom, ő meg valahonnan messziről néz, onnan mosolyog halványan, derű nélkül vissza rám. Felismerem a helyet, és nyomban megértem: nem álombeli kép az, de nagyon is valódi, annál is inkább, mert nőgyógyászatban vagyunk. A szobában kis közökkel egymás mellett négy ágy, Évié a legközelebb az ablakhoz. Mellette az 1953 nyarán, az első Nagy Imre-kormány idején az irodalmi közéletbe rosszul nyelvek szerint antedatált, ugyan a kormányprogram meghirdetése után publikált, de annál korábbi dátumokkal jelzett, akkor mindenképpen új hangvételű verseivel az irodalmi és bízvást mondhatóan a közéletbe is drámai módon berobbant, fiatal költőnek, azt hiszem, a felesége, az ő ágya szélén meg a saját magát később, Illyés Gyula halála után komolyan, bár némileg üdének szánt felhanggal az 'utolsó besenyőnek' aposztrofáló, akkor még amolyan haverom – később politikai lócsiszár – ül, ő is feszeng, és jobb híján ő is simogat.

Mellesleg: az 'utolsó besenyőt' egyszer már itt New Yorkban amúgy istenigazából kihoztam a sodrából, úgy, hogy ha arra gondolok, még most is, a meglehet parányi, de azért mégiscsak remekművet értékelve meg a némi kis lódtások, nem lebecsülendő fantáziával a történelmen sebtiben végrehajtott plasztikai műtétek ellenére is jóízűeket csettintek nyelvemmel; igen, akkor, amikor hajdani, ámde mégiscsak zsidó barátjával összekerülve kényszeresen ő hozta szoba – mint egy régebbi beszélgetés folytatását? – a valamiért a levegőben lógó témát, vajon mi mást, mint magát az antiszemitizmust, én – csakis a gyengébbek kedvéért – látszólag félvokon besétálva az ő utcájába szép lassan, még mindig a gyengébbek kedvéért tagoltan elmagyaráztam neki: őseim anyai ágon ugyan spanyol, tehát szefárd zsidók, akik Magyarországra a törökök sodrában a 17. században – vagyis, még így is, jó 300 éve – kerültek el. Apai ágon viszont – itt öltöttem magamra az előadáshoz a történelmi fapofát – az elődök ott a messze távolban feltehetően – már ha lehet ilyesmit egyáltalán feltenni – kabarok voltak, akiknek a még mindig feltehetően zsidó vallású, azelőtt a nagy kazár szövetséghez tartozó és annak felbomlása után onnan kiszakadt két törzse Árpáddal együtt foglalt hont. Látva arcán az elképedést, sőt az elszörnyedést, segítőkészen nyomban közöltem: ha ebben bármely ok miatt kételkedne, vegye csak elő a minden kétséget kizáróan egyedül irányadó, magyar biblia-értékű Hóman-Szekfü *Magyarország történetét*. (Igaz, az akkor még ilyen formán erről nem ír. Ezzel szemben viszont lásd a „Zsidó honfoglalás”-t, Kéri Tamás még megvalósításra váró szerzőségében.) Az apai ősök mellesleg azok közé is tartozhattak, akik a legújabb kutatások szerint éppenséggel felderítőként, amolyan akkori élcsapatként vagy 50-100 évvel korábban,

egymást követő hullámokban, de így is jóval a 'hivatalos' honfoglalás előtt az elsők közt hatoltak be a Kárpát-medencébe; ha jól számolunk, több mint 300-400 évvel a mongol-törökök kergette besenyők-kunok érkezése vagy akár több mint 200 évvel a visszavert besenyő támadások előtt. A legkevésbé sem judeo-bolsevista pénzváltók, hanem húst nyereg alatt puhító, kumiszivó **zsidó honfoglalók** – hát nem gyönyörű! magának a magyar antiszemitizmusnak az alap-credóját kapásból szétrúgó *contradictio in se!* – akárcsak futólagos említése is könyörtelen logikával garantálta – szilárd meggyőződése szerint egyikünk sem bánta –, hogy a száját pengévé összeharapott költőnek, az utolsó pecsenyeg-besenyőnek meg nekem, egyikének az 'utolsó kabaroknak' – mondhatnám úgy is: a két szavatolható elmebetegnek – természetesen ez lett egyben az utolsó eszmecsereje.

Mint ebben a kórházi szobában, azt hiszem, mindegyik páciensnek, Évikének november 23-én kürete, művi abortusza volt – nekem meg emiatt mardosó, lám, még most, oly hosszú idővel a történések után is csaknem friss, elnyomhatatlan lelkipurdalásom. És alighogy ezt a végtelenül fájdalmas felismerést kimondom, máris elképedve döbbenek rá: hát persze, pontosan itt lelhető fel a régen keresett válasz egy másik, mindennél makacsabban megoldhatatlan 'rejtélyre', ezúttal arra, hogy miért is nem emlékeztem én az utolsó együtt töltött időszakból a testi közelség egyetlen megnyilvánulására sem. Már hogyan is emlékezhettem volna, ha egyszer nem volt mire, hiszen a küret után elkerülhetetlenül következett a kirótt büntetés második részeként a vagy hat hetes, kötelező absztinencia időszaka! Vagyis hogy nekünk nem volt szabad, szinte hajszál pontosan a szakítás pillanatáig, semmiféle szerelmi kapcsolatot fenntartani. (Szép kifejezés, nemde? Olyan, mintha egyenesen egy házassági bontóperből beszélne ki!) És ha ennek ellenére, de azért a tilalmat a lehető legszigorúbban megtartva, időnként talán eltévedt, sőt elveszett testvérekként szeretgettük, babusgattuk meg amúgy el sem igen engedtük egymást, azt a közvetlen előzményekkel nemcsak hogy nem lehetett összehasonlítani, de még a közelmúlt árnyékában is képtelen voltam utólag elhelyezni. No lám, amikor megragadható egyetlenegy fix pont is a formátlan káoszban, mintegy varázsütésre milyen egyszerűvé válhat a magyarázata a legteljesebben összezagyvált, kibogozhatatlannak tűnő esemény-sorozatnak.

Miért felejtettem el én ezt is, a roppant horderejű történést? Ami most már szinte visszakiabál rám, olyannyira érthető: hát persze hogy a lelkiismeretfurdalás miatt! Amitől magamat legalább részben megszabadítandó kellett kényszeresen eltüntetni okával együtt magát az összeroppantó súllyal rám nehezedő emlékezést is. Nemcsak a történésről, de annak eddig meg sem értett kihatásáról az ezután már szinte maguktól pergő továbbiakra is. Mi más, mint az önvád okozta, az, amelyből nekem annyi szokott kijutni, olyan szép adagokban belémépülni, hogy néhány nagyobbjától muszáj legalább egy ideig úgy-ahogy mentesülni. Hiszen lám, most, a kórházi kép megvilágosodásával, csekély harminc esztendő távlatából, hirtelen minden apró mozzanatával együtt milyen tisztán él bennem ez a nap, sőt nemcsak ez, de ennek még némely előzménye is. Például már az is, hogy Évi a kórházba menés, a nyomorult műtét előtt mindössze csak egy nappal szólt nekem, holott ő jó ideje már persze hogy tudta. A közlés szabályosan le is ütött a lábamról. Amikor hazamentem, lezuhanyoztam, suvickoló kefével kis híján a bőrt is ledörzsöltem magamról. Akár szíjjal verhettem volna hátamat, az sem ért volna sokkal többet. Most, hogy Évit óvatosan, jaj, dehogy bántón, csak a szavakkal is simogatva újra kérdelem: kislányom, mondd, miért nem szóltál előbb, most nagyon is asszonyos vagy inkább – lám, ilyen is tud lenni! – anyás lesz, úgy mosolyog elnézően rám, mint a jóságos anya az értetlen fiára, és miközben most ő simogatja a kezemet, puhán mondja: mert nem akartam, hogy szükségtelenül aggódj.

Most semmiképpen sincs itt az ideje, hogy faggassam: hogyan történhetett, emlékszik-e rá vagy egyáltalán, mit gondol, már ha ez ügyben gondol valamit? Hiszen az elővigyázat a mi szereposztásunkban az én felelőségemmé vált, én meg legjobb tudomásom szerint, jó-

néhányszor azon önkínzóan túlmenően is, igenis tartottam magamat a tiltó szabályokhoz. Mégis nyilván nem mindig – talán nem minden hajnalhasadásnál, nem minden félálomba ringatódásnál, nem valamennyi mohó, kapkodó együttlétnél volt meg bennem a keservesen gyűlölt, éber erő? Lett legyen azonban akárhogyan is, ez mindenképpen az én hibám, az én bűnöm. *Pater semper incertus* – az atya személye sosem biztos – mondja a kromoszóma-kutatás kezdetei előtt mindössze pár ezer évvel, legalábbis a fajfenntartás problémájának a megoldására feltalált, némileg sajátos módszer, az etruszk nők tömeges megerőszakolásával egybekötött elrablása óta az élet ilyen irányú rejtelseiben is kételkedő – meg a maga impresszív módján cselekvő – római. Csakhogy a mi esetünkben ilyet akár egyetlen pillanatra is feltételezni: galádság lenne a javából! Július második fele óta van viszonyunk, augusztus másodikán költöztünk össze – nincs olyan visszaszámolási technika, amely nem egyértelműen és vádlón mutatna rám és csakis rám. Mosogassam csak én az önkorbaécsolás helyett is magamat. Egyszer azért mégis, az október 25-i fogadalom után a kételkedési hajlamokban megerősödöttségemből, de óhatatlanul fölágaskodott bennem, a mindig gyanakvóban, az abszurd gondolat, hogy azután nyomban el is kotródjon, magamra hagyva engem, elbújni képtelenül, menthetetlenül egyedül szégyenkezésemmel meg ahhoz társultan most már ön-utálatommal is.

Kínoz, gyötör, most utólag talán még nagyobb erővel sújt a büntudat azért, hogy fájdalmat okoztam annak, akit semmi mástól nem annyira, mint pontosan attól féltettem reszketve, akit mindenféle, bármiféle bántástól, kintől, megaláztatástól akartam mindenáron megkímélni! Na és ha már itt tartunk: fáj, oda a gyomromba szúr, hasít bele a fájdalom amiatt, hogy nem szülhette meg kisfiunkat – ebben nem tudom, miért, de végtelenül biztos voltam –, hogy ez még egy átsuhanó gondolatként sem merült fel benne. Istenem, ha most megszólalna és rámcáfolna, az olyan lenne, olyan... De nem, persze hogy nem szólal meg, én meg csak emlékszem: mennyire a nyelvemen volt, tegnap megmondta, merjem, ne merjem... Nem, nem tehettem, pedig semmit sem akartam volna jobban, mint megkísérelni, akárcsak jaj-de-nagyon-óvatosan, feltenni a kérdést: Évike, életke, talán... talán... mégis...?

Pontosan ellenkezőleg, jóságos egek – döbben belém –, vajon nem éppen én voltam a sors mindennél ügyetlenebbül tébláboló, rosszul, sőt felelőtlenül szerető ügynöke, az, aki közvetve bár, de annál keményebben kényszerítettem őt csaknem pontosan egy évvel később a gyermekszülésre? Igaz, nem arra, hogy szinte másodpercekkel a szakítás után újra terhes legyen – és ilyen gyors egymásutánban hogyan lehetett volna komoly veszélyek vállalása nélkül küretesdit játszani? Igen, most már biztos, hogy elkerülhetetlen lesz még erre a kora tavaszi terhességre kitérni. Mint ahogy alkalmasint jó lenne persze ezzel is kapcsolatosan beszélni kedvenc témáim egyikéről, az előre nem látott, kiszámíthatatlan következmények tárgyköréről is; egyelőre azonban most csak elképedek attól, hogy milyen messzire, ami azt illeti, egy életre hatottak ki felelőtlen cselekedeteim!

Tudom, ha az ember egyszer eljut odáig, hogy így gondolkodjon, akkor az is szörnyű veszélyekkel kikövezett utak járásához vezethet, hiszen könnyen megbénulhat, ellehetetlenülhet, még az is lehet – példákat erre megszámlálhatatlan mennyiségben idézhetnénk –, hogy éppen végtelen passzivitásával segíthet bekövetkezni kiszámíthatatlan, borzalmasnál borzalmasabb következményeket. Gondoljunk csak a vég közeledtét megérző vagy éppen meg is látó zsidók ezreire Magyarországon, akik közül sokan, igaz, kockázatok vállalásával, persze hogy azzal, de kisiklathatták volna legalább saját életüknek a vonatát az Auschwitzba vezető sínekről. Amint tette azt lehetetlen körülményei közt is a maga módján, végtelenül fáradt, de mégis könyörtelen logikájával az az igen öreg tüdőgyógyász, ugyanaz a bölcs, a csendes, a remekbe szabottan zsidó arisztokrata, maga a kifinomultság, aki vagy hat évvel korábban még az én már feladott életemet mentette meg. És aki 1944. március 19-én, aznap, amikor a németek az országot megszállták, feleségével együtt lett öngyilkos, egymás kezét fogva aludva el még

egyszer, utoljára a saját, mint minden alvásra készülés előtt, tehát aznap is megágyazott ágyukban. Neki nem voltak egyetlen percre sem illúziói, de másképp már nem csaphatta be a sorsot. Csak úgy, hogy elérkezve az elkerülhetetlenhez, autonóm emberhez méltón, ő maga választotta meg a módot, a helyet meg a pillanatot. Utolsó gesztusként megőrzött valamit emberi büszkeségéből... Igen, ez, ami most történik, és ami most nem történik, itt és most nem elvont, elméleti, amolyan ‘mi lett volna’ játék a múlttal, a ‘ha így, akkor úgy’ féle változatban, hanem a lehető legsúlyosabban gyakorlati kérdés. Soha nem lehet többé megtudnom, de azért persze hogy tudom – bár végső, az emberi lét-tényezőket leszámítva a legvégső fokon persze nem is igen számít –, hogy mi történt egyszer az elragadtatottság újra át nem érezhető, többé már megismerhetetlen valóságában. A dolgok szigorú logikája szerint ugyanis játszi könnyedséggel történhetett, tehát legalábbis ami engem illet, történt is úgy, akár készpénznek is vehetném, ahogy én azt most megélem – akkor pedig a kénköves poklok mélységes fenekére velem!

Mert végül is miből áll az életem, a mi életünk – a lehetőségtől a valószínűig, onnan meg a valóságban lebonyolódottig –, már persze a végletekig leegyszerűsítve? Miből másból, mint hogy megyünk-mendegélünk itt, ebben a létező vagy egyáltalán lehetséges világoknak nemde bár a voltaire-i legjobbjában, találkozással ezzel meg azzal, igen, jól megnézve, felismerve, úgy-ahogy elkönyvelve, aztán csak szem elől tévesztve, el is felejtve egymást, neki-ütődve hol az egyiknek, hol egy másiknak, csak éppenhogy mi még el is tompulunk a szakadatlan koccanásoktól; és közben mindig, mint árnyával a fény, a legváratlanabb helyeken találkozással is újra, mindig újra – saját magunkkal! Na és könnyörtelen megmásíthatatlansággal – saját cselekedeteinknek a ránk megvetően vigyorogva visszaköszönő következményeivel!

Lehetetlen, hogy Évi, amikor döntött – nem is volt az sem magát a folyamatot, sem a tett bekövetkeztét illetően döntés, töprengésnek, mérlegelésnek az eredménye, az csupán így adódott, gondolom anélkül, hogy az egyetlen alternatívának a lehetősége egyáltalán föl is merült volna benne –, vagyis hogy akkor valamilyen szinten ne értette volna meg: ezúttal egy drasztikus orvosi beavatkozás formájában egy nagy lépéssel kerülünk közelebb a mindenen felül még ennek következtében is oly logikus végkifejlethez. Ha mégis felmerült volna, akkor nyilván sikerrel próbálta meg elhessegetni magától a pusztá gondolatot is. Annak ellenére, sőt talán éppen azért, mert mindez természetesen a legkevésbé sem légüres térben zajlott le. Ezt bizonyítandó, a forradalom a mi szerelmünk íratlan szabályai szerint persze hogy most, még ezen az egyébként nyomorult napon is gondosan eljátszotta a mi közös létünkben a rá kiosztott, a kontraszt kedvéért ezúttal magasztos szerepét. Én ugyanis dél tájban mentem be hozzá, a reggeli-délelőtti műtétek után. Semmi esetre sem, mondjuk, egy-két órával később.

Mert hiszen aznap délután 2 órakor – igen, lám csak, az alkalmi krónikástól egyáltalán nem várható módon erről is megfigyeltem –, november 23-án, a forradalom egy hónapos fordulójának megünneplésére, helyesebben az általános sztrájk mellett, meg persze a még mindig meglévő nemzeti egység dokumentálására, Budapesten megállt az élet. A forradalmi munkástanácsok vezető szerveinek meg a többi, spontánul létrejött bizottságnak a kérésére pontosan 2 órakor leállt a közlekedés, nem mozdultak a villamosok, autóbuszok, magánautók, de még csak a kerékpárok sem. Egyetlen üzemben, egyetlen gyárban sem jártak a gépek. Senki emberfia nem lépett ki az utcára. Pontosán 2 órakor felsüvített a háború óta elhallgatott minden sziréna, megkondult minden harang, megszólalt minden autóduda a vagy fél percig tartó modern toronyzenében. Amikor azután beállt a csönd, az elnémult városban egy teljes órán át a levert, az iszonyúan meggyötört Budapest remeksege teljében, a mögötte álló hónap méltóságával még egyszer közölte, mert közölnie kellett, elsősorban persze saját magával, de azért egyidejűleg tudatta a világgal, az oroszokkal, a hatalomba beültetett bábfigurákkal is a hírt: Vagyunk! Nem tudjuk meddig, de: mi még megverten, letiportan is itt vagyunk és mi még mindig – tessék csak kinézni az üresen kongó utcára! – még mindig ugyanazok vagyunk! És

mondhattok, amit csak akartok: amit tettünk, azt nem tettük hiába! Ezt mi is tudjuk, meg ti is tudjátok! Márpedig ha nem tudátok, eljön majd az idő, amikor meg fogjátok tanulni.

A kórházi ablakból le lehetett látni a kiürült utcára. Akinek füle volt, az tisztán hallhatta a hatalmas város fülhasogató csendjében az ország lüktető szívverését. Évike is felkelt megnézni a Csipkerózsika-várost, amelyben megállt az idő. Ki is pirosodott az arca tőle. Mert bár ugyan nekünk már jócskán beborult, már csak suttyomba süttött ki egyszer-egyszer a felhők mögül ránk a nap, ez most éppen egy olyan fénycsóvás pillanat volt. Ezért is ő most, ezekben a pillanatokban igen büszke volt. Úgy érezte talán, hogy ez itt még nagyon is az ő ügye, vagy inkább hogy ez még a kettőnk közös ügye? A forradalom utolsó, ezúttal vértelen ajándéka teremtményeinek, gyermekeinek meg azok produktumainak? Alighanem utoljára, talán életében utoljára volt egykori bajtársamnak ilyen érzése.

* * * *

Egyebek mellett ez az emlék is rákényszerített arra, hogy újra elolvassam az 1966-76-os szövegeket. Jó, rendben van, az én magamra vállalt feladatom, amikor az egészbe belevágtam, első megközelítésre valami olyasmi volt, hogy amennyire csak lehet, 'frissen', élőben adjam vissza a történeteket. Mégis meglepődtem, méghozzá annyira, hogy mindezenközben a magammal való váratlan találkozásnak még a lehetősége sem merült előzőleg fel bennem. Nem hinném, hogy csupáncsak az idő tenné, hogy most, nem kis elképedésemre, egyre inkább úgy éreztem: tíz meg húsz évvel ezelőtt az a pacák, aki akkor én voltam, mindent, amit csak lehetett, elvitt valahova a sziruposabb vidékekre, valahogy túltengő, talán hajtogatós gyerek-könyvekből vett, harsány színekben látott és ezért persze így tolmácsolt, láttatott is. Amit pedig azután már végleg nem lehetett ilyenekként tálalni, ami az akkor megkerülhetetlen, parancsoló kényszerúségeken felül is, a Rákosi-korszak képtelenségeit annak saját szavaival visszaadva 'túlteljesítette a normát', annak a jelentőségét hajlamos volt csökkenteni, gondosan keresve ki a nem egykönnyen fellelhető enyhítő körülményeket vagy a felmentésként értelmezhető elemeket. Lett légyen az mondjuk egyike Évi nyersebb fajtájú, nagyobb kaliberű hibáinak, arculatának egy-egy keményre faragott vagy inkább olyanná merevedett vonása. Köztük nem is egy, amely előre jelezhetné volna már a jövőt. Nem annyira a miénket vagy az én jövőmet, mint sokkal inkább a sajátját, az övét, majd később, talán jóval később, utánam és főleg nélkülem. Meg saját magának egy volt, de örökre elveszett része nélkül. Hiszen végül is így vagy úgy, de szilárdan meghatározott, ezért tehát beidegzett magatartásformákról volt szó, köztük olyanokról is, amelyek jellembe vágtak, helyesebben jellemből fakadtak, úgy és annyira, hogy semmiképpen sem lett volna tanácsos azok fölött suhanni el. Még annál is kevésbé helyes. Ha nem éppenséggel káros, főleg akkor, ha az eredmény – amelynek a lehetőségétől most ugyancsak tartok – a legcsekélyebb szándék nélkül is mi más, mint az olvasó félrevezetése lehetett.

Az én viselkedésemről, a rám egyébként a legkevésbé sem jellemző magatartásomról már nem is beszélve. Eddig soha nem tapasztalt málészájúságomról. Makacs, mind megrögzöttebb hallgatásaimról, a feltétlenül, minden körülmények közt kimondandó vélemények, a megkerülhetetlenül megkérdendő, a kettőnk sorsát meghatározó kérdések valóságos tömegének a gyáva elpasszolásáról. Meg hogy ezt is milyen, mindenáron mentségeket kereső módon magyaráztam véget nem érően és akkori reményeim szerint plauzibilisnek tűnő leleménységgel! Nyilván mert szégyelltem is magam. Én, még mindig ugyanaz a fráter, aki akkor egy szerelem éledésének, álomittasan szép hajnalai kiteljesedésének, majd sugaras fényei erőszakos kioltásának a hű, mi több korhű krónikáját akartam, szerettem volna megírni.

Miközben az én Kuroszavám riadtan figyelt rám, nekem a fenti módszerekkel sikerült, ha talán nem is egészében, de azért nem kis mértékben meghamisítani, vagy ha azt nem is, de átretusálni a kép egészét – egyes elemeknek, azok háttérének és igazi arculatainak az

eltorzításával. Igaz, időnként szolgáltam ugyan részben még ki is elégítő indokolásokkal, azoknak az éppen csak hogy koncként odavetett említései azonban semmiképpen sem hárihatják el rólam a felelősséget egy fél kötetre való fiaskó-gyűjteményért. Igaz, a fő oka annak, hogy menthetetlenül vissza kellett és még kell is térni ugyanazokhoz a történetekhez, motívumokhoz, az magának ennek a regénynek, a regény létrehozásának a szerves része, annak szerkezetében, belső logikájában rejlik. Az, ha tetszik, maga a kuroszavai módszernek a gondosan kiválasztott, szükségszerűnek ítélt és ennek értelmében megkerülhetetlen változata. Annak, ha nem is végzetszerűleg, a leglényege, de a lényeg kibontásának a feltaláló előtti meghajlással, a kellő tisztelettel kezelendő előfeltétele. Ez még az író helyesen felfogott és jócskán előrelátott szándékából fakad (remélem legalábbis). Mégis, az viszont már tagadhatatlanul az én hibám, hogy a fentebb említett okok mellett szakadatlanul ismételve is újra vissza kell nyúlni azokba az időkbe annak az égető szükségessége miatt, hogy kijavíthassam a leírásokban már elkövetett hibákat. Jó, nem bánom, nem vagyok finnyáskodásra hajlamos hangulatban, ez így még rendben is lenne. Csak az ég szerelmére, bármi ilyesmit se tegyek azért, hogy ismételten felülbíráljam régen volt saját magamat meg ítélőképességem teljesítményeit. Ha akkor, tíz-húsz évvel ezelőtt valóban **így** láttam valamit, ma viszont már **úgy** látom ugyanazt – azt nemhogy ne titkoljuk, de mondjuk csak ki szépen, fejtsük ki a hozzátartozó miérteket akkor is, meg ma is, hiszen vajon mi másért, ha nem éppen ezért, összehasonlításáért, **a változások felméréseért** jöttünk mi itt össze?

Mindezek tudatában nem is kissé elbizonytalanodva, baljós előérzetekkel eltelve, még szakmai szorongástól is háborgatva teszem föl a kérdést: Én, Holló Tamás, a vágyaim, a törekvéseim meg az elkötelezettségem szerint hivatalból előbb-utóbb mindig tisztánlátásra törekvő figura, vajon mindennek ellenére sem engedtem volna mégis beletaszigálni magam életem magasztos szerelmi előadásában egy olyan rémisztően groteszk rendezési felfogásba, amelyben rám osztották volna ki – Don Quijote de la Manchának, a bajban lévők mentésére siető kóbor lovagnak a szerepét? Nem, az isten szerelmére, még véletlenül sem akarnám ezzel azt mondani, hogy Évike lett volna Dulcinea del Toboso – Cervantes oly elképesztően sokoldalú alkotásának akár a legravaszabb értelmében sem. Még csak nem is az én meg lehet szokatlan és korszerűtlen konvenciókból mániákusan átgyúrt képzeletemben, az azt uralóan létező formában. Persze hogy nem. Hiszen Évike nem volt senkinek és semminek, de főleg nem bárki háborodott fantázia-termékének a kópiája. Évike láthatatlan szívószálain föl-szippantott ugyan magába csaknem mindenből meg mindenkiből valamit, úgyhogy ily módon ha tetszik rábólintott valamelyest szinte mindenkire, elraktározva vagy azon nyomban ki is dobva az új szerzeményt, de még ezenközben sem hasonlított senkihez sem – hiszen Évike képtelen lett volna valaha is más lenni, mint mindig páratlanul, egyedülállóan Évike, önmaga semmi mással, csakis önmagával magyarázhatója. Ugyanakkor igaz viszont az is, hogy még ez a szoros meghatározás is feltételezhet sokféle átalakulást. Dulcineává válást, egy emberi lény csupán rögeszmében megnyilvánulását, nem is megtestesülését, csak fantázia-lényét azonban sohasem. Mert hogy a világ teljességét látszólag át- meg átszövő, ujjongva ünnevelt cervantesi elvarázsoltatásoknak még jóval Évike érintése előtt megvonódott a maguk gondosan kijelölt határa.

Ezzel szemben viszont én! Évike varázsától elragadtatva vajon nem ismétellem minduntalan, valódi énemtől mind messzebb távolodva: mi sem lehetne természetesebb, mint hogy hölgyem makulátlan erényeinek a védelmében bármikor kész lennék egykoron sok szép harcot megvívott kardomat már többször is említett repedezett hüvelyéből kirántani, és érte bárki ellenében legott akár a végsőig, az utolsó csepp vérig is harcba szállni? Hogy hölgyem tisztább, mint a patyolat? Erénye úgy csillog, mint a nyári égbolton a legfényesebben tündöklő csillag? Hogy a boldogságára törő gonosz, nemtelen összeesküvők szöttek aljasnál aljasabb terveket ártatlan zavarában szemérmesen piruló, szemét szende-bájosan lesütő hősnőm ellen?

Vagyis hogy a makacs tényeket eszelős következetességgel tagadó, már-már hóbortos szerelem-istenítésemben nem haladtam én jónéhányszor túl a maradék józan ész csak egy kissé is fegyelmezettebben meghúzendó, át semmiképpen nem lépendő határait? És ezzel nem írtam át a zseniális Cervantes búsképű lovagjának az őrjöngés esetleges bedobását higgadt mérlegeléssel, sőt érett megfontolással választó figuráját – szemben azzal, ami a remekbe szabott lovagról a köztudatban megrekedt egy eszelős szélmalomharcba bocsátkozott, szánalmas, szalmakazal-agyú sültbolondról? Valakiről, aki ott, az ő hányatott korában, a korszakok váltásakor egész életével tévedt el nemcsak a realitás meg az irrealitás tájékainak a határterületein, nem sok hajlamot érezve arra, hogy pillanatnyi éppen hollétét az olvasó orrára kösse, a bóklászást a csodálatosan gazdag, ráadásul létük leglényegénél fogva egyetlenegy tulajdonáguk révén elképesztő alakokkal sűrűn benépesített senki földjén, valahol a roppant elmés, kicsattanó jókedvvel kifigurázó józanság meg a végletekig kiélvezett elmebaj között, vagy, helyesebben, éppen egyidejűleg mind a két szférában, na meg aki még a századok közötti kallódását, tehát a maga végletekbe sodródásával az utóéletét is a legnagyobb mesterekhez illő módon lebonyolított nagy-produkcióval vitte végbe? Már ahogy jelentéktelen pikareszk-kalandíróból vagy éppen e túlérlett műfajt megérdemelten és remekül gúnyoló figurából szép lassan, visszaesésekkel bár, de mind biztosabban alakult át mi mássá, mint igenis a modern regényírás szülőatyjává. Hiszen Cervantes alighanem legnagyobb tette az elragadó bújócska, ami csalahatlan ösztönrel vezettette át remekét a gyakori félreismerésből a neki feltétel nélkül kijáró, hódolatteljes tiszteletadásig.

Vissza tehát eltévelyedéseimhez saját motívumaim kavargásában, és ha lehet, akkor még az eddig elpanaszoltaknál is egyszerűbben tenni fel a kérdést: nem játszottam-e amolyan sokadrendű vidéki ripacsként ordenaré módon túl a magamra kiosztott szerepet? Én, az ünnepeelt piripócsi bonviván? *Bonvivanus piripocsiensis*? Akinek hódítási listáján ott képviseltette magát legremekebb példányaival, az ázott verebekkel, a messze földön híres, ezért tehát kézzől kézre adott piripócsi meg környékbeli szépek ihletésre meg miegymásra készítő kara? És e karnak a képviselőit nem méltattam olykor talán messze érdemeiken túl, csakis azért, mert a vágyakat felkorbácsoló piripócsi szépség aznap történetesen – az én hódításom volt? Pedig egyáltalán nem lehetne kizárni, hogy tulajdonképpen én választattam ki, jobb kandidatek híján, az ő unalma elűzésére remélhetőleg alkalmasnak bizonyuló, alkalomadtán igénybe vehető segéderőnek? Nem, ne tessék csacsiskodni, persze hogy a legkevésbé sem a fajfenntartáshoz, csupán az ahhoz is elvezető útnak a bejárásához. Talán annak a széleskörűen elfogadott elvnek az alapján, hogy ha ló nincs, számár is jó? Na és a sajátos körülmények közt lebonyolított bonvivánkodásom sokoldalú ecsetelésében vajon nem borult-e föl az egyensúly a mámorittásra megrajzolt szerelmi diadalok meg aközött, amit a nem ritkán aprólékos figyelemmel kikeresett, vérlázítóan csúfos vereségek, mint az ágyú, akkorát szóló csődöt mondások, sőt ellehetetlenülések magamról akkor is nehezen lekapharható szégyenének a tagadásával, még inkább elhallgatásával és így az egyensúlynak a némileg rogyant bonviván javára történő átbillentésével ‘művészkedtem’ össze? Vajon nem lenne helyesebb a minden bonvivánok legpiripócsibb változatát elnászpángolásra persze hogy nem csak a ‘nagyérdemű’ szórakoztatása ügyében érdemes csepűrágóvá degradálni?

És ha mindez nem lenne elég: vajon nem ragaszkodtam én más téren is, így színikritikai tevékenységem tízévenkénti gyakorlása közben ahhoz, hogy transzcendensséggel át- meg átítatott, nagy drámaként éljem meg és prezentáljam gyengécske kis *commedia dell' arte* utánzatomat? Nem buktam meg csúfosan nemcsak botcsinálta hősszerelmesként, trubadúrként, lovagregény-szerzőként is, de még pszichológiai mélydráma-műítészként, színészből átlényegült kritikusként is? Vagy másképpen, nem mondhatnám-e vajon én Molière-rel: *Tu l'as voulu, Georges Dandin*? (Te akartad, Duda Gyuri?)

Vagy-avagy, mindezzel ellentétben: nem most, ebben a látszólag nagyon is összefogott, világos pillanatban túlzok, de amúgy istenigazából, és írom elfancsalodva csakis botladozásaim számlájára bukásomat, a minket oly könyörtelen következetességgel összeroppantó, azért mégiscsak kivédhetetlen körülmények, a teljes súlyával ránszakadó világ, a *force majeure* oktondi semmibevevésével, kizárólag mint saját magam monstruózus rémtettét? Vagyis hogy végül is nem egy sokkal, de sokkal kevésbé összetett, igazából megközelítően sem olyan szörnyen bonyolult képletről van itt szó, hanem valami olyanfajtaról, amelyet a nép egyszerű, ámde egyszer azért mégiscsak alaposan rászedett gyermeke a maga frissen nedves bölcsességében így foglalt össze és hagyott hátra hasznos útmutatásként a mindenkori utókor tanulni vágyó deákjának, mondván: hja kérem, szél ellen nem lehet füttyülni!

Vagy ha már eddig eljutottunk, ismét csak másféleképpen. Nem mondhatnám-e vajon én el Proust Swannjával méla borongással: „Tessék csak mondani, hát nem hajmeresztő végül is emlékezni rá, hogy mindezt, az egész rémtörténetnyi kavalkádot pont egy olyan nőért csináltam végig, aki nem is mindenben lehetne az én ízlésemnek megfelelő partner, az én esetem, mi több, aki, mindent tekintetbe véve és mindent, de mindent alaposan végiggondolva, még csak nem is **az én stílusom!**” Vagy-avagy, jóval szerényebben és ezért legalább némileg kevesebb pöffeszkedéssel: vajon nem volt-e ő, ‘az a nő’, égi eredetijének a pompás mása éppen hogy igenis, pontosan is, de még mennyire az én stílusom – **na meg** rajtam kívül a mindenkit kardélre hányó huszár-borpincés hadfinak az ágyba cipelendő, feledhetetlenül egyéni stílusa, meg az őt ‘le-kicsizó’, az égről bele a saját képembe hullócsillagként letagadott linkóci sakkmesternek, és mindennek a tetejében az osztrák sípályák mellett, a szélárnyékban napozóórákat vevő, netalántán még éppen olvasni is tudó könyvkereskedőnek, meg mindazoknak a kósza vándormadaraknak a stílusa, akik szép sorban, V-alakban, mint a vadludak jöttek, repkedték őt körül és vissza előttem-utánam? Azoknak, amelyek kiválasztott egyikével, egy nyilván különösen szép tollazatúval szerelmi légyottra kölcsön akarta kérni lakásomat – gondolom, nekem otthagyanó-kimosandó ágyneműstől – 1960-ban? És ezenfelül mindazokkal, akiknek a létéről ugyan még csak tudomásom sincs, de hiányukat, távolmaradásukat azért valahogy mégsem tudom elképzelni? És hogy végül is valami ilyesféle kétes társaságban lettem volna én a sztár? Hátrább az agarakkal, szépfiú! Az égvilágon semmi, de semmi okod-jogod sincsen, mint ahogy soha nem is volt arra, hogy szinte szétvessen a rátartiság!

Lett legyen azonban mindez a múltban bárhogyan is, akár az egyik, akár a másik modell szerint, vagy ha tetszik, egyik szerint se, annyi ál-bújócskázás után most már nemigen maradt más lehetőségem, mint megkísérelni a tényleg nevetséges arányeltolódásokat legalább valamennyire kiegyensúlyozni. Csak éppenhogy az eddigieken okulva a világért sem úgy, hogy ezúttal megint, mint az előbb – és még többször a régmúltban –, hagyjam magamat az ellenkező végletbe sodortatni. Vagyis hogy helyes, célszerű, sőt üdvös lenne azt a képet rajzolni itt meg, amit a **mai** szememmel, emlékképeim mai lenyomatával, a múlttól való távolság arányában **most** valódinak látok – a valóságban-e vagy a fantáziámban, az végül is mindegy, mert az én szempontomból ez ügyben a kettő egyre megy. Így azután, ha ez vagy ennek egyes részletei nem stimmelnének az előzőekben már közöltekkel, az ugyan egyrészt némileg sajnálatos lenne, hiszen ki-kizökkentethetné olvasót, viszont és másrészt magából a dolog természetéből kellene fakadjon; éppen ezért nem is engedhető meg, hogy valamiféle új mértékegység-félére való szándékos áttérés folyományaként kezeltessen. Hiszen valakinek, főleg ha egyszer írásra adta fejét, tiltakozzon ez ellen kézzel-lábbal, mégis gyorsan kialakul egyfajta újszerű elkötelezettsége. Ha szabadna talán ezzel is kapcsolatosan emlékeztetni arra, amit Thomas Mann írt a *Lotte Weimarban*: „Az ember bizonyos dolgokat csakis azért mond el, mert azok őt mindenki másnál nyilvánvalóan inkább hatják át, úgyhogy a tárgy, más konstruktív megoldás híján, megadóan viseli el, ha ő, tegyük fel, játékosan is beszél róla;

ilyenkor az iránta lelkesedés talán éppen a gonoszkodás nyelvén nyilvánul meg, a gúnyolódás meg éppen a magasztalásnak válik egy más formájává.” De még mennyire!

Mellesleg, ha valaki, mint most éppen én, bajba kerül bármi emberivel, mondjuk volt vagy mai, vélt vagy valódi szerelme megértésével, a leghelyesebb, amit tehet: fölütni Shakespeare-t – tanította nekem is a soha többé el nem felejtett leckét annak idején a Bárdot istenítő mentor-tanárom, mellesleg izgalmas költő és kiváló regényíró, a már említett Füst Milán. Hiszen szerintem Shakespeare valami olyasmit fedezett fel, ami azelőtt nem létezett – már úgy értem, a köztudat számára. Mégpedig nem mást, mint a személyiséget, a kvalitásokat mint belső minőséget, a szellemiséget; mindazt, amitől az ember – ember. Mármost azt, csak azt a faj minden egyes példányában egymástól elütően és ilyenként fel is ismerhetően. (Persze ha az érvelés kedvéért megfedekezünk – amint azt Milán bácsi ez ügyben oly dacosan tette – némi zavaró apróságról, mondjuk egy Homéroszról, Vergiliusról, Dantéről, Petrarcaról, vagy akár egy Chaucerról.) De még akkor is: a kezdetekben a bombasztikus Marlowe-val birkózó, versengő, majd a nagy pózok e mesterével amúgy istenigazából elbánó Shakespeare volt az, aki ránk bukkant és vésőjével-kalapácsával bontott ki bennünket az egyöntetűen szürke háttérből – minket, ‘modern’ embereket.

Hogy hogyan tette ezt? Hát például úgy, hogy belénk plántálta: a karakter az, ami számít – **minden a jellem**. Az a titokzatosan, rejtélyesen reális adottság, amely az emberi természetet anélkül viheti el saját legszélső határáig, hogy ezzel megsértené magukat ezeket a határokat. Ahol ki van téve a tábla: Eddig és ne tovább!

Na és ha már ismét Shakespeare-nél tartunk, miért ne időznénk pár sor erejéig a romantikus szerelemnek a nyugati irodalomban a legfennköltebb és, amint azt oly sokféleképpen tapasztalhatjuk, legmeggyőzőbb megdicsőülésénél, sőt felmagasztalódásánál. Igen, persze, természetesen a *Romeó és Júliánál*. Annak a rendíthetetlen, a megalkuvást semmilyen formájában sem ismerő, nemhogy ismerni, de arról még csak hallani sem akaró szerelemnek a látomásánál, amely megsemmisül, mert meg kell semmisülnie, méghozzá nem mástól, mint saját idealizmusától és korlátozhatatlan heveségétől. Éppen itt ismertette meg Shakespeare a Nyugatot nem mással, mint a nemiség katasztrófáival, méghozzá a saját invenciójával, vagyis annak a formulának a létrehozásával, amelyben a nemi, amikor keresztezi azt, amire rávetül a halálnak az árnyéka, menthetetlenül alakul át – erotikussá. Vagy amint azt Hazlitt, a Bárd nagy tudósa úgy kétszáz évvel ezelőtt örökérvényű hatállyal fejtette ki: Shakespeare a szerelmeseknek a végtelenségekbe torkolló szenvedélyét nem a meglehet futólag, leheletszerűen ugyan már megtapasztalt, mint ilyen is minden képzeletet meghaladó gyönyörökben véli fellelni, hanem azokban a határtalan, mert mindörökké elveszett fenséges káprázatokban, amelyeket **már** nem ismerhetnek meg. Ami még szörnyűbb, hiszen úgy tűnt, hogy ott van, előttük, nem messzebbre, mint tőlük csupán vagy egy kéznyújtásnyira.

Nincsen, nagyon remélem, nincsen további szükség a magyarázatok újra-kibontására. A fogadatlan prókátor lábjegyzetes fontoskodásaira. A szövegelemzésekre. A struktúrák bontására. Meg újra-összerakására. Csakis azt kellene még ezzel valamelyest kapcsolatban közölnöm: a legkevésbé sem véletlen, hogy az elmondottaktól függetlenül nem regénybeli, de magánéletben a legkevésbé sem szeretem és ezért fölöttébb ritkán gyakorlom a magyarázkodásokat. Kivéve azokat az elalvás előtti, a félálom burkában szárnyaló dialógusokat, amikor Évikével folytatok magamban valamilyen régen megkezdett vagy már mint olyan, csakis képzeletbeli párbeszédet, és közben szakadatlanul próbálom neki, pontosan tudom, reménytelenül, de ettől a tudattól még csak annál inkább nekibúsultan magyarázni, mennyire végzetesen ismer félre engem. Hogy a hozzá előszeretettel tapadó nagy zűrzavarban összetéveszt engem valakivel, valaki mással. Ha nem éppen másokkal. Akiknek pedig nincsen más közös ismertetőjelük, mint hogy – csakis és kizárólag Évi hite szerint – hasonlítanak egymáshoz.

Egyébként azonban, az említett példáktól eltekintve is szent meggyőződése, hogy a magyarázatok fölöslegese. Azt már a mentegetőzésekből való évtizedes munkával magamat kizökkentve megszoktam, hogy mellébeszélési kísérletek nélkül fogadjam el titokban mindig is elismert hibáimért a felelősséget. Ha kell, ország-világ, de mindenképpen magam előtt. Rászoktam arra, hogy azt mondjam: barátaimnak őszinte, magamat feltáró, vagy ellenkezőleg, még gondosabban eltitkoló magyarázkodásaimra semmi szükségük sincsen. Hiszen – egyebek közt – éppen azért a barátaim, mert jól ismerik hibáimat és azokkal együtt fogadtak el engem. Az ellenségeim? Azok tántoríthatatlanul makacs, egykori magyar nagyurak dacos akarásaival nyakas fickók; mondhatnék én nekik akármit, úgysem fognak nekem soha semmit elhinni, soha semmit betudni, nemhogy elnézni vagy, isten ments, megbocsátani. Akár csak mentő-körülményeket is találni. Hiszen ők éppen azt szeretik bennem, hogy korlátozások nélkül tudnak megvetni, gyűlölni. Bizony mondom néktek: igen-igen szoros pokoljáró kapcsolattá válhat az ilyesféle, a dolog természetéből kifolyóan negatív kötődés.

Azt az olvasót viszont, aki bár megcsappanó vállalkozási kedvvel, pislákoló reményekkel, eddigi befektetése után futva és úgy neki-nekilendülve, de mégiscsak kitartott történetem mellett, tehát aki még most is itt van, hogyan tekinthetném másnak, mint kemény munkával megszerzett jó barátoknak? Éppen ezért ennyi egyelőre neki is bőségesen elég lesz abból, hogy a szerző az őt gyötrő problémáknak, látásmódjai változásainak meg jégtáblákként egymásra torlódó alkotói kételyeinek a széttaszígálásával pocskolja jóval hasznosabb dolgokra fordítandó idejüket. Mostantól kezdve mindezért tehát kárpótlásul a jelszó: egyszerűsíteni, egyszerűsíteni!

Íme egy, ezt a célt kiválóan szolgáló, de alighanem túlságosan is leegyszerűsítő példa a lehetséges sok közül, amely ugyan követhető, de a legkevésbé sem szükségszerűen követendő:

Egy vállalkozó szellemű holland utazó könyvében van egy fejezet, amely híressé vált az angol irodalomban, olyannyira, hogy azt, ha többre nem is, de legalább futó említésre méltónak ítélte maga a nagy Chesterton is. A fejezet címe: „Kígyók Izlandon”. Vajon mi rejlik e mögött a szemérmesen tartózkodó cím mögött? – kérdezheti az olvasó. Hogy mi? Nem túl sok, viszont egy annál inkább egyértelmű közlés. A fejezet ugyanis egyetlenegy mondatból áll, ez pedig így szól: „Kígyók Izlandon: ilyesfajta élőlények a szigeten nem lelhetőek fel”.

Ha nem is pontosan ez, de lényegében ilyesfajta tömörség is lehetne az alkotói cél. Bár igaz az is, hogy ez csak amolyan kuriózumként került ide. Maradjunk akkor már a fentebb meghatározott, mint célkitűzés, mindenki számára érthető kitétel mellett. Tehát: egyszerűsíteni, egyszerűsíteni!

Utóismerkedés

Azt mondtam, tényleg azt mondtam volna feljebb: ‘mélyülő szakadék’? Amely fölött még az ég is tartósan befelhősödött, olyannyira, hogy már csak félénken sütnék a szürke fátylon át az évszakkal a kedvét is maga mögött hagyott napnak a sugarai? Nem nagyon jellemző: ahogy saját iramától megrészegülten robogott velünk a kocsí a meredek lejtőn lefelé, azon zötykölődve, az oldalaknak-tetőnek meg egymásnak ütődve a mi szétzilálódó szerelmünk mikor máskor, ha nem éppen ekkor teljesezett ki – még akkor is, ha a kiábrándító valóságban csupán napokban vagy órákban kifejezhető időre. Pontosabban: hat héten, negyvenkét napon át lett tilos számunkra nem is csak maga a fizikai beteljesülés, de még a kézfogásnál intenzívebb formában egymáshoz közelebb kerülés is – úgy tűnt, véget soha nem érő, nyomorúságos szextelenségben abból az egyébként is oly sovány kis időszakból. Ugyan sosem kimondottan, de azért tudtuk mi jól: a másik is rémülettel eltelve végez előtanulmányokat a majd még megélendő életre – egymás nélkül. Nyilván ezért is mind a ketten, tartós pánikba merülten, szinte elkábultunk attól, hogy mennyire, milyen kétségbeesetten szeretjük egymást. Meg hogy innen, valahogy már a túlpartról visszanézve mit is jelent és fog is mindig jelenteni számunkra egymás oly törvényszerűnek tűnő kiválasztása, majd az életünket felforgató szerelem bármennyire is rövid, nem a teljes megélhetőségig elvitelének, de a befejezetlenségnek a szervezetünkbe beépülése.

Persze hogy a már nagyon is ismert, de még mindig megszokhatatlannak maradó módokon kívántuk is egymást, olyannyira, hogy egy-egy mozdulattól, gesztustól, a jó, a helyénvalón vagy éppen új módon elhangzó szótól, az emlékek felidézésétől lángra lobbant körülöttünk a levegő. Hiszen mi ugyan még csak belekóstolhattunk a másik ízébe, az azonban már mindenestől belénk költözött, éppen ezért kibírhatatlanabban hiányzott, mint azt valaha is el tudtuk volna képzelni; még annál is jobban vágytunk rá, mint a révület kezdetén, hiszen most már sejtettük, ha nem tudtuk, mi az, milyen az, **mitől** az az, ami annyira hiányzik, milyen út vezet el és hogyan a csodákhoz.

Hiszen ami most nekünk, a be- és felavatottnak hiányzott, az egy olyan világhoz tartozott, amelybe azelőtt mi még nem léptünk be; azóta... azóta meg szorgos munkálkodásunkkal tettük mindörökre a magunkévá, változtattuk azt át ködös álmokképből szerelmünk felkent szentélyévé. A vágy most már nemcsak a spontán kívánások szórt sejtelmességéből duzzadva állt össze, de részben kiteljesedett a megismételhetőség biztonságára, a felismert és hálásan fogadott reakciókra. A megvalósítás tökéletességére. Az ordító hiányérzet mind gyötrőbb szorításával egyidejűleg kezdtünk óvatlan pillanatokban a másikkal csakis riadt tekintetünkkel közölve, most már igazán megrettenve döbbsenni rá arra, hogy mi történik velünk. A következő, az utolsó öt-hat hét első felében vagy inkább csak harmadában viszont megnyíltak az eddig kihasználatlan, ezért funkciótlan csatornák; annyit beszéltünk egymással, beszéltünk egymásról és beszéltünk a másinak magunkról, mint tettük ezt talán összesen az előző hónapok során. Nyilván azért is, mert másképp most nem lehetett, mert számomra, a bűnös számára tilos is volt a test magasztosságának az eleve elrendelt megélése; most tehát lelkileg vetkeztünk egymásnak és vetköztettük le egymást. Ezt is, mint a korábban oly megdicsőültként átélt, feledhetetlen fizikai változatot, a kellően körültekintő, aprólékos gonddal, odaadó, kejes figyelemmel a szebbnél szebb részletekre. Meg persze hogy az egészre is.

És ekkor, lám, végre erre is tisztán emlékszem, ebben a rövid időszakban csodák csodájára én, az azt hittem, most már örökre mulyává vált, szórekedésben szenvedő, megtanultam kérdezni őt. Megtanultam a kérdezendőket kérdezni, de a kérdést úgy tenni fel, hogy az számára megkönnyítse vagy legalábbis ne tegye a kelleténél nehezebbé a remélhetőleg pontos, szabatos választ; a hangsúlyt amúgy lebegő-súlytalanul oda rakni a kérdésben, hogy arra a válasz még

sokféle lehetőségében is Évi eredeti gondolatává forrjon ki. És ha a válasz engem, vagy éreztem, őt magát sem elégítette ki, továbbhaladni az egyszer már megkezdett úton, de sosem túlzott nyomatékka, sosem rámenősen, sarokba szorítóan. Amint az persze igen gyorsan kiderült, őt kérdezni nem volt a legkevésbé sem nehéz, éppenhogy csak némi tapintatot igénylő feladat; most mi igenis magával a beszéddel, a szavakkal ölelgettük, szeretgettük, pátyolgattuk egymást, ajánlottuk körülményesen, kicirkalmazva egymást a másik szíves figyelmébe. Márpedig ezt ki is mondtuk, vagy ha ezt nem tettük – rendszerint nem –, azért éreztettük, hiszen volt elég a fölöslegből, eltartott volna az, ha minden ezen múlt volna, úgy éreztük, akár az ítéletnapig is.

Igaz, azért sem volt többé nehéz kérdezni, mert ebben a korszakban nem a mai, még kevésbé a holnapi órára, magunkról beszéltünk. Ekkortájt már közel sem csakis a részvétlen naptár szerint volt ősz, testünket is átjáró, abba magát beleévő, nyirkos, nyúlós ősz, de én mégis még friss, mohó kíváncsisággal akartam betekintést nyerni gyerekkorába, szerettem volna látni őt úgy, amilyen lehetett – valamikor, készülöben, még nélkülem, az én szemem nélkül. Vagyis még nem készen? Itt-ott némi hiányokkal? Amikor a szemed még nem teljesen fejezte be áldozatkész, ámde azért csak fárasztó szobrászi, teremtoi munkáját rajtam? – kérdezte erre Évi évődve, persze hogy nem minden él nélkül. Mire én, megpróbálva kívágni magam: Mondd csak, szépséges leányzó, miféle tapasztalatokra alapozva és miért is szűkíted le az áldott tevékenység végrehajtását csakis a szemekre? Ez persze tetszett neki – már miért is ne tetszett volna –, bár igaz, az akkortájt mind gyakrabban látható szomorkás mosoly egyik új formáját váltotta ki.

Ha csak mód volt rá, nem-közös dolgainkról beszéltem; apáról, rokonokról, barátságokról, iskoláról, érdeklődési körének a változásairól. Álmairól, vágyairól régen és nem olyan nagyon régen. Vagy egyszer éppen rémképeiről, amelyekkel persze hogy bőségesen el volt látva. Arról, hogy mióta szereti a zenét, hallgat-e időnként otthon is – és ha igen, vannak-e ehhez szertartásai –, miért jár sokat koncertre, mit jelent a zene számára – és milyen emlékei vannak erről? Miért, mikor olvas és akkor milyen könyveket? Olvas-e idegen nyelveken is? Mármint persze Rilke nem éppen könnyen hozzáférhető németjén kívül... Na és: miért olyan kíméletlenül fontos, hogy mindig kimondja az igazat? Vajon ha tudatosan elhallgat valamit valaki előtt, ami, tegyük fel, rá vagy rá is tartozna, még a saját megítélése szerint is, azt hogyan értékeli, egyáltalán fontolgatja-e, az hogyan kapcsolódik és hogyan egyeztethető össze ezzel a lehető legszigorúbb módon értelmezett kötelességével? Fontos-e az is, hogy az igazság kimondása néha, sőt nem is olyan ritkán kegyetlen cselekedet lehet, nehezen gyógyuló sebeket üthet? Minthogy sok téren még a legelemibb ténybeli ismereteink is hiányosak voltak egymásról – ő nemigen tudott magyarosítás előtti nevemről, én meg, ha csak módomban nyílt rá, összekutyultam a lánynevét –, mert a forradalom, de elsősorban a szerelem primér megélése számunkra semmi másra nem hagyott elegendő időt, lelki teret meg energiát, most az ezekre vonatkozó kérdések, vagy néhányan ezek közül, már a menet közben kibomlott, a gyakorlatban felmerült problémákkal együtt kerültek a kései ismerkedés napirendjére. Méghozzá úgy, hogy végre az én szerelmemnek is csodák csodájára megeredt a nyelve. Beszélt magáról – és én mint a kiskutya lefetyeltem föl a nekem öntött tejet, miközben megtanultam őt újabb módokon is szeretni.

Csupa olyan téma, amilyenekhez hasonlóakat a jövő párok az udvarlás, tehát a kezdetek időszakában szoktak – ha szoktak – pendítgetni, kipuhatolni – és egyidejűleg megosztani is. Ismerkedni egymással: tényleg, valóban ő az, ő lenne az, akit szeretni készülök? Közben feltárni magát – látod, én ilyen vagyok; jó ez, gondolod, hogy jó lesz ez neked? Az udvarlásban csaknem mindig az előnyösebb oldalairól prezentálja magát az ember, ha nem éppen páva-szín pompában kívánja megjelentetni. (Véletlenül áll talán közel egymáshoz jelentéseredetében a két szó: udvarlás és kertelés? Ravasz nyelv ám a magyar!) Mi ezt is fordítva

tettük; mi, akik megérzéseinkre, ösztöneinkre meg ízlésünk hívó szavára fenntartások nélkül hallgatva, rájuk bízva magunkat kezdtünk mindjárt elsöprő elánnal szeretni, közvetlenül a végső búcsú előtt ismerkedtünk egymással, hiszen itt szépségflastromok elhelyezésére már nem volt mód, erre végleg nem maradt idő sem. Valahogy úgy, ahogy a változatlanul rejtélyes elköltözéssel vagy inkább kizsuppolással előbb kifutottunk a helyből, most úgy ment, húzódott ki alólunk az idő is. Járatlanok lévén a szakmában, persze hogy esetlenül, de mégis-csak az utolsó ecsetvonásokat raktuk fel egymás úgy-ahogy elkészült, már csaknem befejezett képére akkor, mielőtt még a művet, a végterméket végleg el kellett volna tenni, raktározni, majd feldolgozni, katalogizálni a nagy agyi memória-festménytárba, oda, ahová rajtunk kívül senkinek nem volt és nem is lehet bejárása; senki nem láthatja, mi van ott, még csak azt sem sejtheti, hogy egy ilyen hely egyáltalán létezik; de majd ha egyszer mégis úgy adódna, ha a másik hiányával kétségbeesetten küszködni felesleges, sőt értelmetlen erőpróbának ítéltetne, akkor csakis mi magunk titkos használatra elővehessük, nézegethessük, babusgathassuk. Hogy ha már feledni nem tudunk, akkor legalább emlékezhessünk.

Azt hiszem, mindkettőnk nevében beszélek, ha leszögezem: mi kimondatlanul is tudtuk, hogy később, évek, akár évtizedek múlva egymással találkozva egyáltalán nem fogjuk a másikat kiábrándítónak, idegennek, jelentéktelennek találni, érthetetlenként fogni föl azt, hogy hogyan is lehettünk ebbe a micsodába annak idején olyan megsemmisítően szerelmesek. Ezt teljes biztonsággal tudva nekünk, közvetlenül időnk lejárta előtt még persze hogy törődni kellett mindeneken túl a jövővel is. Nem kis túlzással akár azt is mondhatnám, hogy viselnünk kellett ez iránt a felelősséget úgy, mintha a kettőnk gyermekéről lenne szó. Ezért is kellett féltékenyen ügyelni az elrakott meg a még elrakandó képek minél teljesebb hűségére. Hiszen melyikünk merné, melyikünk merhetné teljes bizonyossággal örökre kizárni a leghalványabb lehetőségét is annak, hogy azokat egyszer még akár meg is akarnánk osztani egymással? Még akkor is, ha az egyik legfőbb autoritásként gyakran idézett Proust alapállása leglényegeként nem hisz az emlék megosztásában, mert ilyesminek a lehetőségét már eleve nem létezőnek tartja. Vagy annak – amivel nemcsak hogy nincs baja, de ami varázsának a lényege! –, hogy előjőjön az onnan hívatlanul is, olykor a legváratlanabb helyzetekben és pillanatokban, és lett legyen bármi is a vele kapcsolatos elhatározásunk, emlékeztessen. Nyugtalanítson, felkavarjon, vagy mint nyűgös gyermekét ringatva álomba az anya, fájdalomukat csitítva andalítson. Hogy amikor csak kell, még a nagy ellehetetlenülés után is, mindennek ellenére is egymással lehessünk? A magunk módján – és ez nem csak elcsépelet frázis, hiszen mi azt a csontjainkban éreztük, hogy egy ilyenfajta distinkció igenis vonatkozik azokra az emberekre, akik mi leszünk majd valamikor.

Évit akkor, ebben a rövid feltáró-elraktározó időszakban, igen foglalkoztatta gyermekkori magányosságom, fantáziavilágom, vajh honnan szerzett műveltségem – na és ami sajátos módon nem hagyta nyugton és amire éppen ezért unos-untalan visszatért: humorom. Humorról szó esik másutt is; ami pedig az én úgynevezett műveltségemet illeti, meséltem neki nem is ritkán hitetlenkedő belekérdezései kíséretében 12-13 éves korombeli tüdőtuberkulózisomról, amelybe kis híján bele is haltam. Két szakorvos már lemondott rólam, a harmadik viszont – mert anyám nem adta föl –, az ezeken az oldalakon már ismételten említett, aligha hinném, hogy csakis számomra csodálatos ember, akinél nemesebb arcú, tartású, modorú urat, szebb, adóbb kezű öregembert azóta se láttam, és aki – amint azt később megtanultam – az ország kimagaslóan legjobb tüdőgyógyásza lévén csupán – csupán? – zsidó volta meg neve miatt – Marbergernek hívták – persze hogy nem kaphatott katedrát; igen, ő meggyógyított, még hozzá gyógyszer, egyetlenegy pirula meg az egyébként is elérhetetlen davosi, még akár csak svábhegyi vagy budakeszi szanatórium nélkül is. (Penicillinnek akkortájt meg hírehamva sem volt.) Mindössze anyám töménytelen vendéglői munkája mellett mindenre kiterjedő, csakis értem élő ápolásának köszönhetően. Hogy hogyan volt arra módja, energiája, az

számomra mindörökre rejtély maradt. Bízvást mondhatom: életemben soha nem találkoztam a tartós, véget érni nem akaró önfeláldozásnak erre a gyönyörű példájára akárcsak távolról is hasonlító jelenséggel. Amelynek az ideje alatt úgy ismertük meg egymást, úgy szoktunk össze, a másik gondolatát is olvasva, hogy ennek a korszaknak az emléke soha nem sápadt meg egyikünkben sem. Hiszen a reménytelenséggel mit sem törődve anyám végzetes elesettségéből hozott vissza az életbe. Ahogy az ágyból végre fölkelhettem, nyomban az első szavaimmal közöltem vele: látod, anyu, mindössze ha egy fiad van, aztán még azt is kétszer kellett kihordanod. Mire anyám magához ölelt, összecsókol és könnyes-mosolygósan mondta: megérte, nem?

Én kéthónapos időszakokra, a felülvizsgálatok közötti szakaszokra osztottam életem adott pillanatait – már ha a betegségemem egyáltalán gondolkodtam volna. Meg kell valljam: semmi ilyesmire nem emlékszem. Arra viszont annál inkább, hogy időnként igencsak intenzív és ezért egyben fájó szabadság- és mozgáshiányban szenvedtem. Nyolc hónapot, akkor, a pre-pubertásban irgalmatlanul nagy időt kellett egyvégtében az ágyban töltenem úgy, hogy az első idők lázas, félig eszméletlen állapota után magamat lassan mind jobban érezve kezdtem főfoglalkozásként bődületesen, minden maradék erőm teljes bevetésével – unatkozni. Miután még kábulatba burkoltan a velem szembeni szobafal itt-ott hámló, szerencsére szabálytalanul ismétlődő festésmintáján minden reggel a nap első tevékenységeként újra megtaláltam és üdvözöltem a félszemű kalózt, a kiugró szikla mögött az áldozatára lecsapó héját, meg valamit, amit soha többé vissza nem idézhető okok miatt Madárfejű Lajcsikának hívtam – jöttek a könyvek.

Mint száz liba egy sorban, jöttek magabiztosan, végeláthatatlan sorokban. Keménykötésben, vászonkötésben. Gyűröttre agyonolvasottan, néha még széljegyzetekkel is ellátva, sűrűn telefirkálva, vagy csaknem újként, mintha most kerültek volna ki a nyomdából. Illusztráltan – ez ügyben még máig is eltartó, hosszú utakra elkísérő örömeket szállítva. Ott volt ugyan a rádió is az ágynál, a fejem mellett, és az is nyújtott valamit, amint az később kiderült, zenei kezdetekben. Azt hiszem, Johann Strauss-on meg Leháron, Kálmán Imrén kívül többé-kevésbé világosan csak a déli műsorokra emlékszem: a harangszó után felváltva játszott az ország legismertebbje, Magyar Imre, majd másnap az Állástalan Zenészek cigányzenekara – ennek a névnek az önellentmondásán minden alkalommal fenségesen szórakoztam; reméltem, ha nagy leszek, én is így leszek majd állástalan; igaz, később megértettem, hogy a muzsikuskok ebben a bandában gyakran cserélődtek; végül a nagy kedvenc: Szmirnov Szergej fehérorosz emigránsokból toborzott remek balalajka-zenekara. Mégis teljes joggal mondhatom: életem e fejre állított hónapjai 1938-39-ben teljes egészében a könyveké voltak.

Anyámnak, az egyetlennek, aki hozzám bejöhetett – hiszen fertőző beteg voltam! –, aki saját ágyát adta oda nekem – igen, ugyanazt, amelyben húsz évvel később és helyettem majd ő maga, a gyógyító halt meg –, aki véznaságomat felhizlalandó – amint azt már mondtam – még az ivóvízbe is tejszínt kevert volna, csak jaj, nehogy észrevegyem utálkozásom tárgyának a jelenlétét, mert akkor evősztrájkot kezdek, pedig nekem a legkisebb erőfeszítéstől is tartózkodva pihennem kellett, meg híznom, sokat és még annál is jóval többet – őt nyaggattam, szakadatlanul, hogy hozzon újabb olvasnivalót a kölcsönkönyvtárból. A sor ki mással, mint May Károllyal meg Verne Gyulával és Stephensonnal, Cooperrel, Jókaival, Mikszáthtal, Gárdonyival, Donászyval kezdődött, hogy majd Homérosszal, Thomas Mann-nal, Du Gard-ral, Kosztolányival, Karinthyval, Maughammal, Gibbonnal, Dosztojevszkijjal, Tolsztojjal folytatódjon – remélem, impresszionálón szép kis zürzavar! –, ha nem kellett volna több meg annál is több. Csak évtizedekkel később ütötte meg a szememet egy idézet John Dryden angol költőtől és drámaírótól nagy elődjéről, Ben Jonsonról: „Más emberek könyveket olvasnak, ő meg egész könyvtárakkal tette ugyanezt.” Már bocsánat a kisfiú túl messzire nyújtózásáért.

Így azután – resteltem ezt elmondani – kiolvastam és szinte memorizáltam a gimnázium mind a nyolc osztályára szóló, mellesleg valóban remek és vaskos latin nyelvtankönyvet – az iskolába visszatérve többé bele se kellett nézzek; az I. világháború nagyformátumú, képes-térképes kiadásának mind a négy album-formátumú kötetét – ami már azért sem baj, mert itt lennének felfedezhetőek a gyökerei az igazából csak jóval később beérett, de annál lelkesebb érdeklődésemnek a hadtudományok iránt –, majd a legolcsóbb, de sajnos meglehetősen pocsék Tolnai Világlexikonnak mind a húsz – tetszik érteni, ugye? – mind a húsz kötetét. A-Bad, Bad-Búr, Bur-Don, Don-Fel, Fel-Gőz, Gőz-Hit, Hit-Jos, Jos-Kob... Eleinte minden egyes szómagyarázatot, leírást, értekezést, cikket elolvastam; később kedvezményeket engedélyezve magamnak arra, hogy a természettudományos meg műszaki címszavakat átugorhassam. Leírhatatlan, milyen sokat tanultam, már persze azon felül, hogy mennyi mindent egyáltalán nem értettem meg; milyen sok, eddig ismeretlen témához kaptam kedvet vagy éppenséggel indítást is. Viszont: így most, ha nem is a legilletékesebb forrásból, de tudhatom, hogy a ‘zsidó’, az, kérem tisztelettel, kék szemű, világos bőrű, lúdtalpra, prosztatabetegségre, hisztériára és hülyeségre hajlamos. Mást is írtak róla, de bennem csak ez az érdekes megközelítés maradt meg. Aztán, ha jól emlékszem, Upton Sinclairtól sajátíthattam el még idejekorán a jóval később hasznosított ismereteket arról, hogy az Egyesült Államok minden más országnál nagyobb számban termeli ki magából a harácsolókat, a kóklereket meg a szélhámusokat. Helyzetemen mélázva meg az egészségügyi címszavakon magamat átrágva akkor ötlött fel bennem az a később megalapozott, beigazoltnak is bizonyult gondolat, hogy legalábbis az emlősök között az ember a betegségekre leginkább hajlamos fajta. Minden elképzelhető és elképzelhetetlen módokon.

Amikor nyolc hónap után gyógyultan, tudómban egy immár elmeszesedett folttal és régi űrméretemnek vagy a kétszeresére terebélyesedve, engem ilyen voltomban először megpillantó nagynéném által stílszerűen Zömök úrnak neveztetve felkelhettem és újra járni tanulhattam, koraérett, rengeteg mindent tudó és részben még meg is értő, fölösleges zagyaságok tömegével együtt elraktározó, fölöttébb magányos és ezért kicsit szomorkás, büntelen kisfiú voltam – melankóliára hajlamos, mondták volna korábban –, aki jóval több könyvet meg azokba helyezett ember-féleségeket ismertem, mint valódi embert, akikkel újra kellett ismerkednem, mert az irodalomról összehasonlíthatatlanul többet tudtam, mint róluk. Annak ellenére, hogy mondjuk Móricz Zsigmond jóvoltából elképesztő dolgokat tanultam meg Báthori Gábor erdélyi fejedelem alkalmi viszonyáról ha nem is testvérével, akkor az unokahúgával – „Nem emlékszem, hogy valaha is ilyen jóízű asszonyállattal adtam volna össze magam” – mondá tanácsosának a nász utáni reggelen ez a másik vérnősző barom. No lám, még mindig itt van, velem. A kis ártatlansággal... Na és persze a hegyeset köpő Turi Dani hihetetlen, engem, a női nem feltétlen tisztelőjét egész valómban felháborító viselkedésén át a nemek közötti kapcsolat felfoghatóságainak a zaklató, a későbbiekben majd már csak kínzó reménytelenségéről.

A közvetlen következmények? Elcsüggesztett, magányossá, sőt mélabússá tett már önmagában az is, hogy egy évet veszítve, akkortól kezdve nekem éretlen, taknyos kölyköknek tűnő kótyomfittyekkel, egy teljes évvel fiatalabb tacsókókkal kellett az iskolában egy osztályba járnom. Ugyanabba, mint az emberiség alját képviselő, osztályt ismétlő diákok. Mert ott ebből a rendszerint túlméretezett, durva és erőszakos fajtából akadt négy-öt is az osztályban. Bele is telt néhány év, míg a gyermekem emberkék közt barátokra leltem – elsősorban és egy életre szólóan Gyurira –, hogy így aztán lassan jobb sorsra is vedlettem. Viszont ettől kezdve vált bennem mind megszokottabbá valamiféle kétlakiságnak az életformája, hiszen egyik felem ellenállhatatlanul a régi osztálytársakhoz húzott, akikkel később mégiscsak szakavatottabban lehetett zülleni.

Évi a bozontos sörényű, nagy szemű egykori kisfiút nem is kicsit meghatva kereste és vélte időnként fellelhetőnek annak a felismerhető nyomait bennem – főleg Sámsonhoz illő hajammal foglalatoskodva, hiszen a szememmel ő már az első percektől kialakította a saját, szavakban, kimondott szavakban nem foglalt, engem magamat abba behelyettesítendő, rám, a tulajdonosra nem tartozó, szigorúan magánügyként kezelt kapcsolatát, de amelyen belül azért még a szavak hiányában annál gátlástalanabban folytatta intenzív viszonyát. Ő volt alighanem az egyetlen nő életemben, aki a szemem létéről, nemhogy milyenségéről, ha egyáltalán beszélt, akkor is csak futólag tette ezt. Kár, hogy többé már nem áll módomban köszönetet mondani neki ezért.

Hosszú órákat, olykor egész éjszakákat beszélgettünk át a kispiszkosban, nappal, már amikor módunk volt rá, vendéglőkben vagy fázósan összebújva sétálva a súlyosan beteg, beteg lényét betegen ziháló városban. Végtelennek tűnő idő után most először látom újra akkori arcát, amint töprengve mélyül el magában. Az én szerelmem a mostani megnyílás előtt meg sem tudott mukkanni arról, ami az élete gyökerét rágtá. Látom Évi homlokát redőkkel beráncosodni, ahogy gyözködik magával, hogy erejét megfeszítve törekedjen minél szabatosabban fejezni ki magát. Amihez egyébként csodálatos érzéke volt, mint ahogy gyönyörűség volt hallgatni képekben, asszociációkban gazdag, célratörően tömör fogalmazásait is. Látom, ahogy beharapja alsó ajkát vagy mutatoujja bögyével nyomkodja azt, az általam korlátlanul imádott külső jeleit a kemény agymunkának. A szeme? Ez a legkorábban megismert, kérdező-beszédes csoda most egy újfajta fényességet sugároz, ahhoz hasonlót, amit azóta csakis lázas betegek szemeiben vélek néha felfedezni. Évike szeme ezek szerint már akkoriban is tükrözhetette lelke gyötrelmeit. Meg magamagával és magamagáért folytatott küszködését.

Mert hiszen közel sem csakis a felszínt kapirgálva beszél ő most magáról, az éppen adott kérdésre válaszolva, de mélyebbre megy, akár ködbe vésző, bizonytalan emlékekhez is visszahátrál, ahogyan vitatkozik magával az ágaskodó képekről, ahogy beszéd közben jön rá egy új, meglepő összefüggést feltáró és így megvizsgálhatóvá tevő látószögre is. Minden szónak különös súlya van most, mert ha egyáltalán, akkor is csak igen ritkán találkozik ő így önmagával. De közel sem csakis ezért. Hanem azért is, mert ha valamikor, akkor most egyszerre még az egyébként megszokottnál is fontosabbá vált számára az, hogy én pontosan, maradéktalanul értsem őt, ha az lehetséges lenne, akkor megközelítően úgy, ahogy ő. Gondosan körülhatárolja mondanivalóját, mintha várfalakat, sáncokat húzna fel, vízes-árkokkal körülvéve minden oldalról, nehogy én elcsámborogva valahogy ne a számomra most megnyitott kapuk egyikén tántorogjak be oda, ahová – tehát a lényeghez – csakis a maga útján most ő akar engem elvezetni. Az Évi-lélekjárásba. (Engem meg ilyenkor váratlanul rohan le a vágó: nem beszélni, csak ölelni, csókolni kéne! Mert átlátok én a ruháján, mintha csak Botticelli *Autunnójának* a szövetén a lány átsütő, dúsra érett melleit látnám, azokat a feszülőket, a rám várókat, és én, én kell legyek az, aki nem juthatok a közelükbe sem!) Valahogy persze a magukat készséggel felkínáló melleire emlékezve is az a zavaros érzésem, hogy valami elengedhetetlenhez, talán egész lényének a legmélyebb rétegeihez, vagyis az ódon, babonás várhoz, az adys, gögös, mohos és elhagyotthoz akar nekem alaprajzot készíteni meg kulcsot adni a kezembe. Olyan kulcsot, amit célszerűen használva ő maga se tudja, hová juthatnánk majd el. De neki nincsen választása – neki mindent, ami csak zárat nyithat, nyújtania kell nekem. Gyakorlatias használati utasításokkal, Mármint hogy kihez? Hát ki máshoz, mint önmagához, ugyanahhoz, aki éppen most készül örök érvénnyel távozni az életemből. Elképzelhetetlenül kietlen, lepusztított tájakra.

Igenám, de miért teszi ezt elképesztően szertartásos szigorral? Hiszen, amint mondtam, ő maga a legjobb esetben is inkább csak sejti, hová vezet a járatlan csapás. Lehet, hogy tőlem, szerelmemhez hozzánevő megértésemtől vár valamilyen, sehol másutt fel nem lelhető, még kevésbé kérhető és nem kapható segítséget? Lehet, hogy tudja: végtelenül nagy bajban van,

annál is nagyobbban, mint amit most érez; kellene neki most rögtön, azon nyomban... de hát végül is mi az, ami kéne? És kitől kéne az a 'valami'? Hogy kitől? Vajon ki más tudhatná, és ha tudná, ki adhatná ezt, a megfoghatatlant, a megfogalmazhatatlant, ha nem az az ember, akiről ő egyetlen percig sem kételkedve, halálosan biztosan tudja: nemcsak egész lényével szereti, de ösztönösen, mindenki másnál jobban érzi is őt? Pedig mostanság, hogy valamilyen szinten már eldőlt: elválás lesz a vége, éppen tőlem, az elszakítandótól várja, hogy én fordítsam meg, tegyem valahogy elviselhetővé a megfordíthatatlant? Nem járna ez már valahol ott a határon, ugyancsak közel a fantazmagóriák világához? Beugrani a vízbe, kimenteni az éppen alámerülőt – de mentőként mindjárt ott is maradni, a hullámok alatt? Életet életért? Ó, jószágos istenem, ha így, pontosan így, ilyen egyoldalú csereakcióként lenne feladva a kérdés...

Persze hogy nem erről van szó; mindössze csak magamagát akarná még egyszer felülbírálni, újra megmérni, valamiféle kapuzárás, tehát a végső búcsú előtt alaposabban megérteni – talán azért is, hogy helyesen dönthessen? Vagy azért, hogy a döntést magának utólag is meg tudja majd magyarázni? Ha tetszik, éppen ellenkezőleg: azért harcol, hogy ne engedje magát belekergetni egy olyan pozícióba, amelyben azt kellene elhinnie, hogy nincs választási lehetősége, de erre neki igenis meglegyen a maga válasza? Vagy már ez sincs. Nem maradt más, mint a vagy-vagy – és a két végét között ott kuporog ruhacsomagként a semmi.

De még inkább lehetséges, hogy már erről sincsen szó; nem harcol ő már többért, csak azért, hogy képes legyen majd elviselni az elviselhetetlent? Túlélni, túlélhetővé tenni a túlélhetetlent? Vagy talán még ez a sóhajnyi is túl sok lenne; nem, mindez már nem fontos, hiszen elvégeztetett; inkább csak teszi, amit most tesz, ameddig teheti, azért, mert illet életében soha mással, senkivel nem tett, és tudja nagyon jól: soha nem is tudna majd tenni, nem is fog tenni? Mert ha létezne, lenne egy olyan másik, akivel ezt tudná tenni, az még nem született meg. Amit mi itt teszünk, az egyfajta szuperszeretkezés – Évi-Tamás módra? (Ó, dehogyis Tamás-módra!) A nagy aszexuális egyesülés, az egymásba borulás csaknem imádkozó válfaja? Az imádó a kellő hódolattal ajándékozza meg az imádottat – és visszakapja, amit adott, csak éppen sírva, zokogva, elveszetten? Az imádó úgy bánik az imádottal, mint a hímes tojással? Már csak azért is, mert aminek én itt aktív részvevőként tanúja is vagyok, az az engem torkon ragadó, időnként majdnem összeroppantó érzés tanúsága szerint Évikének, az én elveszett kislányomnak, az érte folytatott, forradalmakon, széthullásokon át megvívott harcban, a roppant tülekedésben, a körülötte tolokodásban végül is olyan rettenetesen kifosztott, magára hagyott, akárhogy is fordítjuk, mint a csupasz tenyerem olyan egyedül maradó, megtapodott Évikémnek a búcsúja a maga kétségbeesett módján – saját magától? Megy majd ő előre a végtelenül hosszú, kongóan üres, lépéseitől visszhangzó folyosón, az oszlopsorok meg a fal között, látszat-alakok látszat-tevékenységeit figyelve, és ahogy közeledik feléjük, úgy csukódnak be szép sorban a szárnyas ajtók. Ez lenne akkor tehát most a véget nem érően hosszú búcsúnak talán éppen csak a legkezdeté? Az első, mindjárt az oszlopsorok után a félénk, bizonytalan lépések – valamerre? Az előírt úton, azon is bele az oszloptalan semmibe? Vagy ennek a semminek van valamilyen bizonytalan formája? Vagy ez a semmi nem más, mint egyszerűen egy élet – nélkülem? És a lépések, amelyeket még a hosszú élet menetgyakorlatai fognak folytatni – de hová, merre? És főleg: miért? Ugye elfogadható, hogy ez a megbolygatott méhkas eszelős zümmögését hallató, alternatívákban szegény, de kérdésekben annál gazdagabb forrongás bár érthető, de egyaránt észveszejtően kétségbeejtő kellett legyen?

Amint azt már megtapasztaltam, éles eszű, nemcsak harmonikusan gyönyörű, de igen jó szemű, ha fontosnak tartotta – amint azt mondtam –, magát választékos gonddal kifejezni képes párom volt nekem, aki viszont mindenek közt alighanem éppen ezen képességeiben kételkedett a leginkább. Általában, tehát egyébként is, sajátosan keveredett benne a feltétlen, harcos meg letromfolhatatlan magabiztosság egy végletekig felpumpált hajlammal önmaga lebecsülésére. A magabiztosság? Akárhonnan nézzük, szerelmemnek az alázatosság nem volt

az őt körülvevő, csenevész népektől megkülönböztető karakterisztikuma. Az önlebecsülés? Nem, a legkevésbé sem azért került oly gyakran minden dolgok előterébe, mert ellentmondást szeretett volna kiváltani, mert *she was fishing for compliment*, halászott volna a bókokra. Ő nem, mi sem állt tőle távolabb, a nyilván a múltban vagy talán a házasságában kiéheztetett öntudat trükkös jóllakatásától. Amikor ő nem bízott magában, azt aztán az én szerelmem egész emberként cselekedte meg. És le a kalapot előtte, csökönyösen ismételtette is. Íme egy reprezentatív párbeszéd-részlet ebből az időszakból. Sokat beszélünk – hangzott Évi foghegyről elpötytyentett ítélete. Hiszen ha pár napja ez most így is lenne, nem lennénk többé már amolyan majdnem-kukák, az egyensúly, az ellenkező irányba átbillenő, bármiféle egyensúly ettől még közel sem állna helyre. Bizony mi azt tesszük mostanság; tesszük mi pedig azt jól, remélem, az égiek tetszését is kiváltó módokon – védtem meg készségesen előretolt állásainkat. Mind a kettőnkét. – Tudod te azt, Tamás, hogy időnként, ha elkapatod magad, akkor te magad is sokat beszélsz? – Hűha, ez a lapos oldalvágás itt most némileg szokatlanná tette a hangvételt. Igazad van, sokat beszélek – adtam meg a sanda beleegyezést –, sőt, az is igaz, hogy időnként szabályos szónoklatokat vágok ki. Meg persze az is – már ha ide szeretnél kilyukadni –, hogy sok beszédnek sok az alja. Viszont, drága gyermek, a magányos emberek hajlamosak arra, hogy időnként, ha arra nagy ritkán alkalom nyílik, sokat beszéljenek. Vagy ezt teszik, vagy... Vagy egyáltalán nem beszélnek. – Te ebben is, abban is jó vagy. Úgy általában is, meg nekem is – mondta most már kötözködésből öltöztetve át szerelmét szerelmem. – Veled ezen a téren, csakúgy, mint oly sok máson, ha akarnék, sem lennék képes versenyre kelni – adtam végre mégiscsak vissza a kölcsönt. Nem udvarolva, de komolyan. És ezt ő pontosan meg is értette. Éppen ezért rég nem látott módon ragyogott föl az arca, annak ellenére, hogy sem akkor, sem máskor nem titkolta: ez ügyben meg ehhez hasonlóakban, bármennyire szeretné is, meg azért időnként csak eljut a közelébe, sajnos egy árva szavamat sem hiszi el.

Furcsa volt: amikor szokatlansága miatt valóban elképedt meglepetésére egyszer-egyszer határozottan, sőt túlzottan keményen mondtam ellent neki; először elképedve meredt rám, aztán szokása szerint egy kézlegyintéssel próbálta meg elintézni az ellenérveket; de amikor én, magamat megmakacsolva, tovább fejtegettem az ellentmondás okait, egy idő múlva olyan feszültség ült ki az arcára, amilyent addig még nem láttam rajta. Vajon ki-mi hatott oda, hogy maga-tagadó formájában Évike olyan magától értetődően vegye semmibe saját legelőnyösebb oldalait, legjobb tulajdonságait? Ki-mi nyomta őt le ennyire, ilyen mélyre a hínáros víz alá? Annyira, hogy ha igen, akkor is zihálva felmerülve, kétségbeesetten levegő után kapkodva, csakis kemény, harcos ellenállás után adja meg, már persze ha egyáltalán megadta magát érveimnek, végül olyan ártatlan-tiszta elcsodálkozással erre a nem várt fordulatra, ami engem persze hogy elragadtatással töltött el. Na és ugyanakkor vajon mi okozta – már persze úgy értem: mi más, mint a végre mégiscsak legyőzhetetlenné vált ösztöne –, hogy ez a magát oly gyakran szabályosan lepocskondiázó ember máskor meg éppenséggel kinyilatkoztatás-szerűen hirdette meg nem tudom honnan kitermelt, de annál kétségtelenebbül faféjű véleményét? Vagy nem éppen szilárdan megalapozott, tehát nem túl nehezen kikezddhető, de a szakadatlan, már-már nem is átgondolt ismétlés miatt ugyancsak beidegzett, refrénszerűen tálalt véleményét – ahhoz, amelyhez ilyen esetekben aztán még kétségbeesettebben ragaszkodva kísérelt meg a végletekig harcolni.

Olyannyira frappáns volt a kontraszt e két véglet, a csüggedt tehetetlenség-érzet meg a korlátlan önteltség között, amit én nem értettem, amivel nem tudtam mit kezdeni, és ami csakis most, évtizedek múltán kezd emlékezetemben nem önmagában, hanem egy átfogóbb jelenség – egy ijesztőbb jelenség – részeként, esetleges ismérveként kristályosodni ki. Valamelyest hasonlóan ahhoz, ahogy most kezdem csak igazán érteni: miért volt az nekem akkor olyan csaknem ingerlő módon különös, hogy míg Évi ebben a rövid időszakban ugyan rólam

– főleg az előzményekhez viszonyítva – sokat kérdezett, mégis, nem is kételkedem benne, hogy nagyon is tudatosan soha, de soha, még véletlenül sem nyúlt ki tovább, hozzám tartozó, hozzám közel álló, az én megértésemhez nélkülözhetetlen személyek felé? Nekem fontos emberek felé? Ridegen, magát a legkevésbé sem tartóztatva húzta meg a határt: Te az enyém vagy, te mindenek fölött fontos vagy, mert te vagy te – végtelenül sajnálom, de körülötted mások engem nem érdekelnek! Még akkor sem, ha fejre állnak, ha hatásuk bizonyos területeken meghatározó is lehetett. Mintha tisztátalan plebejusokról lett volna szó, és ő, az ősi Márton-dinasztia újra-felragyogása arisztokratára formáltan finnyás orrát felhúzva zárkózott volna el említésük na meg persze a belőlük áramló kétes illatok elől is? Ilyen, hangosan ugyan meg nem fogalmazott, viszont annál merevebben alkalmazott distinkciótevéssel én sem azelőtt, sem azóta nem találkoztam.

Mint ahogy elszórt nyomokban ugyan kimutathatóan, de nem szerepelt a mi napirendünkön a féltékenység sem. Ez, gondolom, már a sakkmester-sztoriból is kiderülhetett. Ami viszont Évit illeti: a kezdetek bizonytalan zsibongásai, kétségtelenül valamilyen fajta önbizalomhiány miatt más nők az ő számára – már úgy értem, mint lehetséges riválisok –, legfőljebb zavaros kis bizsergések formájában realizálódva, ha nem is teljesen, de lényegében csaknem ugyanabba a kategóriába estek, mint az előbb említett rokonok, barátok. Mint a színdarabokban, főleg az operaelőadásokon az összevissza öltöztetett, jellegtelen és jelentéktelen ‘tömeg’ önmagukban, ha lehet, még jelentéktelenebb alkotóelemei, amelyeknek egyetlen funkciója lehet, méghozzá az, hogy vannak, jelen vannak és mint olyan, hullámszerűen. Meg néha özönlének. Be meg ki. Ide meg oda. Meg ha éppen arra jár egy daliás torreádor, akkor egyhangúan jegyzik meg: ‘Vivát!’ ‘Ide nézz meg oda nézz.’ Igen, hogy is van ez a *Carmen* első felvonásának a nyitókórusában? „Jár a nép fel s alá...” „Furcsa sereg, víg sokaság...” Van, ott van, mert tölteléként, háttérként, esetleg valódi kórusként – szükség van rá, adott esetben persze hogy lehet, sőt remélhetőleg van dramaturgiailag indokolt szerepe, de minden ezen kívül végül is ki törődik vele? Már úgy értem, hogy példánkban a rendezőn, a karmesteren na és persze magán Bizet-n kívül. (Azért a II. felvonás végén az a Szabadságkórus nem éppen kutyafüle, ezzel szemben viszont a maga helyén remek zene. Csakúgy, mint a *Carmen* egésze.) Nyilván ezért írta úgy meg ezt is meg a bevezető részt is, hogy az még most is pillanatok alatt elő tud jönni és önálló életre kelni.

Már hogy miért ne törődne vele? Hát például azért nem, mert ez már nem a funkciójában oly gazdag, világokat jelenthető, a válság jellegét megvilágító, a hősnő lelkében végbemenő folyamatokról tájékoztató, a múltba meg a jövőbe látó, a mindentudó görög kórus. Évi esetében viszont egyszerűen azért nem, mert mindenből, amit tapasztalt, látott, érzett, ami felőlem, főleg persze a reakcióimból hozzá érkezett, abból ő maradéktalanul biztossá vált bennem. (Tudom, ha valakinek, akkor nekem nem lett volna szabad a dolgok idáig fejlődését megengednem. De megengedtem, sőt elősegítettem, és ezért még az ebből is logikusan folyó következményekért viselnem kell a felelősséget.) Igaz, Évi még csak nemrég ismert meg, de olyan sűrű volt bennünk meg körülöttünk az élet, hogy mostanra már én lettem számára az eleve adottságnak a megtestesítője – csak éppen hogy nem is igen tudottan. Ha mint egy almát, félbevágánk a mi kettősünket, akkor az egyik fele önmagában is azt jelezné vissza, hogy mi egymáshoz tartozunk. A másik fele? Az is ilyen lenne, csak azzal a különbséggel, hogy azt sugározná: egymáshoz tartozunk, hiszen próbáld csak a két felet újra összerakni, tökéletesen passzolni fog; de látod, nekem azért csak van egy másik, külön, csakis rám jellemző dimenzióm is. A sajátom. Így valahogy Évi. Na és én? Nekem, ha tetszik, mindez egyúttal azt is jelenti, hogy ezek után mindennek az ellentétére, a csakis ott lenni, a mélyben lappangó, de kétségkívül robbanóanyagként felgyűlő féltékenységre gondosan rájátszva azt aztán képes lehettem volna viharosra gerjeszteni – és azzal esetleg még magát a végkimenetelt is befolyásolni? Mit esetleg? Be lehetne azt akár előre is írni a nagykönyvbe. A nagy szerelem

elvesztésének, magából, testéből-lelkéből kihasításának az akutt veszélyével elfoglalt Évi minden más foglalatossága pillanatok alatt foszlott volna a semmibe, egyszerűsödött volna le egyetlenegy, őt foglalkoztató jelenségre: Tamás, az ő nélkülözhetetlen Tamása elvesztésének a fenyegető rémére. Az egész hadszíntér annak minden fő elemével együtt rendeződött volna át, olymódon, hogy abból ha valaki, akkor alighanem Zoltán penderült volna ki.

Köszönöm szépen, de ebből én nem kértem. És soha nem bántam meg, hogy ilyen játékokba vele – Vele! – nem mentem bele. Trükkökre nem lehet hosszú távú emberi együttléteket építeni. Ha előbb ismertem volna meg Margót úgy, hogy valamilyen szubjektív kép is kialakult volna róla bennem, akkor Pali is csak nagy, dermesztő csöndet kapott volna tőlem a Holló-féle fifikás machinációk helyett – lehet, hogy a házassági helyett amolyan aggregényi ajándékba? Hiszen vannak, persze hogy vannak olyan nők, emberek, na, akikkel nem megengedhető, sőt szigorúan tilos mással, mint nyílt kártyákkal játszani. Akik minimumként is ezt érdemlik meg, még hozzá nem másért, mint pusztá létükért. Aranyszabály kezdőknek: Ha megadja számodra a sors, hogy igazi klasszissal találkozzál, akkor egyetlen percre se felejtsd: ő sok mindenre alkalmas lehet, csak arra nem, hogy seggrepacsit játsszál vele.

Évi annak idején, még ott, a csúcson nem egyszer adta tanúbizonyságát annak, hogy ő igenis odafigyel. Időnként nagyon is, éberebben, mint a vizsla a lesen, fülel, szaglász, és ha valamire rálel, felkapja ő bizony a fejét! Egyszer például a Károlyi-kertben, esti koncert közben, amikor a szünet után visszaültünk a helyünkre, súgta a fülembe: Mondd, te, észrevetted azt a nőt ott tőlünk jobbra, két sorral előttünk? Azt a szökét, a magasra felpolcolt hajjal? – Nem, nem láttam. – Hát akkor nézd meg, jó? Látod? – Látom. Mi van vele? – Nem sok, csak egész este téged bámul. Mit bámul, fixíroz. Legelteti a szemét rajtad. Már attól tartottam, hogy idejön, elragad tőlem és fölfal mindenestől, de akkor aztán már nem csak a szemeivel. Mintha nem akarna hinni azoknak a szép szemeknek, hogy ilyesmi valóban létezik, hogy ezt az arcot ő nemcsak vérlázító álmaiban látja. Így, úgy, innen meg onnan nézve. Ha a nő nem lenne olyan szép, még azt is mondanám: mered rád, kigúvasztva a szemeit. Őfinnyassága szabályosan felkínálgatja neked. – Az is lehet, hogy ismer valahonnan, csak nem tudja, hogy honnan. – Ugyan már, ez nem olyan nézés! – Hát milyen? – Olyan, Tamáskám, olyan, annak is a legjavából! – Tényleg? – Tényleg! – Kérjem ki magamnak? – Édes, nem azért mondom – susogta –, hanem azért, mert testet-lelket bizsergetően nagy-jó érzés, hogy másnak is ennyire tetszel! (Hát ha az én mindentudó Évikém azt is sejtette volna, hogy nem én, de ő volt, pontosan ő, ott mellettem, hozzám tartozva, kezemet fogva, odabújva, kiteljesedett szépségével boldogan rám mutatva a legfőbb, végső fokon az egyetlen oka annak, hogy a felpolcolt szöke felfigyelt – nem is éppen rám, hanem – ránk. És csakis e szent gyűjtőfogalmon belül persze hogy rám – lévén tényleg igen szép, a leírásból is nyilvánvalóan a férfiakat illetően kiváló, az égiektől nem mindennapi ajándékba kapott, kifinomult ízléssel megáldva. Már elnézést kérek... Mindez adott volt azon felül is, hogy az emberiség úgy általában szereti meg szívből irigylizni az éppen meg szépen szeretőket. Külön-külön, de főleg együtt. Mert azoknak megvan a maguk semmi máshoz nem hasonlítható atmoszférája.)

Mindez ugyancsak meglepett, hiszen ebben én igazi férfimentalitást véltem felfedezni, egyebek közt a sajátomat is. Tény azonban, hogy Évi amolyan öt perces ujjgyakorlatokon kívül nemigen adta jelét sem a féltékenységnek. A Károlyi-kerti jelenetet követően én viszont vérzivataros múltammal meg egykori rohamaimmal kapcsolatosan persze hogy ismét felkérődztem a témát, ezúttal új megközelítésben. Másnap közöltem is Évivel: azt hiszem, rájöttem arra, hogy mi az izolált metafizikai alapja a szexuális féltékenységnek. – Mondd el, Tamásom, de szépen kérlek: ne olyan elszántan, mint ahogy nekivágtál. Egyszer már benne lévén a hangulatban, én nemigen hagytam magam feszélyeztetni, ezért aztán nyomban ki is fejtettem: az ok a heveny félelem a féltékeny fél részéről, hogy nem marad, nem lesz elégséges metafizikai na és mellelleg valódi tér meg elegendő idő is önmaga, értsd saját maga

számára. Konkrétabban arra, hogy önmagát a kiválasztottján, annak a lényén át legyen képes minél tökéletesebben kifejezni. Ebbe persze vedd bele az ez alatt értendőt, vagyis megint csak önmagának meg a vágyainak az ugyancsak hely- és időigényes kiélését is. Évi megrágta, elismételtette velem párszor a meghatározást, majd – mint mondta – lefordította magyarra – és mindezek alapján úgy érzi jelentheti: egyetért velem. Hálából én őt rajongva tisztelt írójával, Prousttal jutalmaztam meg, felidézve, hogy a nem mindig oly jóságos mester egy ízben a féltékeny szerelmes szenvedélyét nem máshoz, mint egy művészettörténész témája iránti hevületéhez hasonlította. (Ezt Palinak feltétlenül el kell mondanom!)

Ami viszont engem illet: alighanem a sajátos előzmények miatt – de ebben sem vagyok biztos – én sem lettem amúgy igazából, a múltban produkált teljesítményeimhez mérhetően féltékeny Évire. Annak ellenére sem, hogy egy bizonyos szinten nemcsak értettem, de logikusnak is tartottam: hozzá kéne szoknom ahhoz, hogy gyakorlatilag szinte minden egyes férfiban Évinek egy potenciális szeretőjét kell lássam. ‘Gyakorlatilag mindenkire’ viszont képtelenség féltékenynek lenni. Még nekem is, aki előéletem során valami ilyesmit mintha már megkíséréltem volna. Féltékenynek lenni egy tetszőlegesen vagy akárcsak előre meghatározott kritériumok alapján kiválasztott példányra? Az már más kérdés; viszont együttlétünk egész ideje alatt én olyan magabiztos voltam kettőnk nevében is magunkban, hogy el se tudtam képzelni semmi ilyesmit. Egy kirobbanóan nagy szerelem kellős közepén egy akárcsak viszonylag épelméjű ember olyanfajta hajmeresztő magatartástól még pusztán gondolatban is vissza kell hőköljön. Tetszeni, meg a tetszést, akár annál többet is nyugtázni, élvezni, még fürdőzni is abban úgy, mint mások vélhetően intenzív, mert nem aktuális célpontja – lehet, sőt valószínű is. Nem igazán fontos, de azért valamiféle kielégülés-érzés okozását előállító ágensnek is felfogható. Ennél azonban akárcsak egy tétova lépéssel is tovább menni? Elnézést kérek, de a párom már miért is tenné ezt? Tetszik érteni? Eljön egy adott – már úgy értem, nekem adott – nő a számára mégiscsak sokat jelentő férjétől hozzám, mert a meglévő házasság elégtelenségén felül, vagyis minden más okon túl szerelembe esik egy másik férfival, tehát velem – és nyomban ezt követően másnap csak úgy ripsz-ropsz összeszűrné a levelet egy ‘kiválasztottal’? Márpedig ilyen madár nincs. Ez nem egy nőnek, ez egy szukanak a mentalitása lenne. Ezzel szemben ha visszamegy a férjéhez, és majd akkor érkezik meg, áll be szokás szerint a második vágányra egy ‘kiválasztható’-nak ítélt harmadik vagy sokadik? Vajon nem pontosan akkor jönne létre a kutyaharapást eb szőrivel esete? Vagy a menekvés, a kihátrálás a mindeneknél nagyobb áldozattal megszerzett és újra csak kibírhatatlannak, megvédhetetlennek talált harci állásokból?

Egyébként ebben a túlfeszített idegállapotban voltam képes Évihez valamelyest hasonlóan én is magamról többet, mint előre gyártott sablonokat mondani. Én nála eredetileg a szót szóra halmozóbb lennék, akár egy extrovertált lény benyomását is kelthetem, sőt tudom, hogy időnként még logomániásnak is tűnök egyesek számára; igen, kétségtelen, hogy túl sokat jár a szám – na tessék, ha éppen ezt akarták hallani. Amúgy igazán azonban képtelen vagyok megnyílni mások előtt. Eddig mindig megtorpantam azon a bizonyos ponton, ahol az évek aprólékos munkájával gondosan felhúzott sáncok mögé rejthettem el legmagamat. Igaz, én nagyon is más okokból teszem az ilyesmit, mint Évi. Már csak azért is, mert vagy harminc zűrzavaros év során igen sokat tanultam a világ számára alighanem a leghálátlanabb témáról, vagyis saját magamról. Mondhatnám ezt úgy is, hogy rólam szóló felfedezésekkel engem már aligha lehetne meglepni. Mintha némileg atipikusan bár, de azért Holló-módra mégis megközelítően testesíteném meg Nietzsche kétségkívül elmés mondását – ha élne, joggal kérhetné ki magának, hogy szabályos időközökkel vállon veregetem –, amely szerint: ‘Vannak emberek, akik ha beszélnek olykor magukról, és művelik eközben éppen tevékenységüket akár látszatra bőbeszédűen is, akkor ezt meglehet éppen azért teszik, hogy annál sikeresebben rejtsék el a kukucskáló világ elől valódi lényüket. Még azt se merném mondani, hogy tennék

ezt egyfajta zártságból eredően – persze hogy abból is –, de inkább a nekik vaskos adagokban kiosztott félelmekből származóan.’ És persze egyes esetekben gögből meg az azzal járó lenézésből is: márminthogy ezeknek beszéljek itten, akiknek semmi közük sem lehet hozzám, de ha mégis lenne, akkor is mi közöm lehetne nekem hozzájuk?

Hitetlenséggel vegyes elképedéssel konstatalem: akkor, 30 éves koromban Évi volt életemben az első, és legalábbis ma azt kell higgyem, egyben az utolsó ember is, aki mindebből nemcsak hogy megérezett valamit, de aki az ehhez feltétlenül szükséges, bár rövidre szabott ideig törődött is ezzel annyira, hogy ne legyen hajlandó belenyugodni, tehát még a cél elérése előtt föladni a játszmát. A legkevésbé sem volt ebben az intenzív időszakban türelme megelégedni kerekre csiszolt mondatokban elétálat, persze hogy begyakorolt ‘vallomásaimmal’, hanem igyekezett valahogy, akárhogy azok mögé is eljutni. Szemmel is jól láthatóan fáradságos munka volt, de olykor-olykor, bár rozsdásan recsegve, az ő meg nem szűnő próbálkozásainak engedve kezdtek kitárulni a rácsos kapuk. Hiszen én valóban igyekeztem olyan nyílt lenni, amennyire azt csak újonnan elnyert tudatosságom engedte. Ezenközben viszont ő hihetetlen érzékenységgel – eddig ezt vajon hol tartogathatta? – mindig nyomban ráérezett arra, ha megérkeztünk – oda, ahol mással én még nem jártam. Oda, ahol a köztünk történtek ellenére is ugyancsak szégyelltem magam, meg borzongtam is, mert fáztam a meztelenségtől.

Mindezek és oly sok más alapján jutottam arra a következtetésre, hogy Évi az emberi nem azon feléhez – a kisebbik feléhez – tartozik, amelyben a kíváncsiság, amelyet a másik fél érez azon emberek iránt, akiket **nem ismer**, felváltódik egy olyan jellegű érdeklődéssel, amelynek a tárgyai pontosan azok az emberek, akiket **ismer**. Állítólag ismer. Amikor ezt a lötyögő ruhába öltöztetett meghatározást megkísérletem neki kifejtetni, gondolom a szokatlanul kompakt fogalmazás miatt is nyomban félelmetes zűrzavar támadt kettőnk között, olyannyira, hogy én hajlandó lettem volna feladni a további értelmezésnek az elvi lehetőségét is. Az elvont dolgok iránt nem éppen reszkető izgalmat érző kedves azonban alkalomadtán harcos ember lévén, addig rágta, cibálta összefoglalásomat, míg végül is azt frappánsként, meggyőzően igazként lett képes elfogadni. Sőt annyira a magáévá tenni, hogy később, időnként ő maga térjen vissza hozzá.

Rövid együttlétünk alatt én viszont megtanultam valami mást: lehet ugyan, hogy Évi nem mond el valamit, alkalmanként akár sok mindent, amit igenis meg kéne, sőt elmulaszthatatlan kötelessége lenne velem megosztania; mégis a saját, akkurátusan őrzött bizonyosságába vetett tudata meg annak büszke vállalása szerint ő soha senkinek semmilyen ügyben – nem hazudik. Pont. A téma az ő részéről ezzel, gondolhatná az ember, le is lett volna zárva. Már persze csak akkor, ha a világ és annak valamennyi, az ügyben érdekelt képviselője ezzel egyetértett volna. Nem éppen abban az értelemben, ahogyan azt a múltban elvéve hallottam, vagyis hogy a legkegyetlenebb bántásokat az éjszaka sötétjébe burkolva szokták sokféleképpen, csak nem éppen helyettem-kis-virágként nyújtani át. Úgy, hogy közben nemcsak a hang, de a szív is megkeményedik, akaratlanul is kifejezésre kerül a jellem zordonsága. Nem, én nem hiszem, hogy Évi elhallgatásait rosszindulat nélkül ilyesmiknek lehetne minősíteni. Bár végül is ki lehetne annak a megmondhatója: talán nem minden esetben lenne könnyű a két jelenséget egymástól teljes bizonyossággal különböztetni meg? Talán valakinek a szemébe vágni az ‘igazságot’, csak mindig a neki valamilyen módon kiszolgáltatottal végezni el ezt az aktust? Ilyenkor aztán nem véve magának a fáradságot ahhoz, hogy az egész udvarias formákba csomagolja? Vagy talán a másik oldal: a feltétlenül elmondandónak az elhallgatása nem is olyan nagyon különbözik egy kerek, magát megfogdosásra is felkínáló hazugságtól? Az is lehet, hogy az igazságot vagy azt, amit az adott esetben és talán csak egy futó pillanatban annak tartó, de azért habozás nélkül, feltétlenül kimondónak az egész élete, úgy ahogy van, nem más, mint maga a szintisza hazugság? Nem lenne éreketlen ezen alkalomadtán komolyan is elgondolkodni, annál is inkább, mert... Na de erről később talán majd többet.

Íme egy másik, barátném szép emberségének a dokumentálása céljából említendő példa. Nem emlékszem rá, nem is hallom, hogy együttlétünk ideje alatt akárkiről rosszat mondott volna – nekem vagy jelenlétemben, illetve tudomásom szerint másoknak. Olyan tulajdonság, amely – sajnos engem is beleértve – igencsak kivételszámba megy azokon a tájakon. És ha már itt tartunk, hadd mondjam ki: tapasztalataim alapján én úgy vélem, hogy egy autonóm egyénnek a valóban fundamentális, a minden egyes kvalitásában jelen lévő jellemvonásában rejlik az **igazi** személyisége. Ami ugyan nem zár ki néha fontos másodlagos vonásokat, de azért mégiscsak uralja a terepet. Évike esetében cseppet sem nehéz felismerni ennek az alap-tulajdonságnak az eredeti természetét: az eleve adott **nyíltságot**, a meredeken célba találó **egyenességet**. Az egyetlen, terebélyes-lombkoszorús témára korlátozódó kivétel ellenére is Évi eredendő őszintesége (megnyilvánulásaiban mintegy a fő tendencia), szavainak tettetés, mellébeszélés nélküli igazsághűsége, emócióinak a ragyogása, olykor még féktelen kifejezése is – ezeket voltam képes azonosítani akkor is, de még utólag is a sok közül, amelyekben egyéniségének a legfőbb jellemvonása testet öltött. Direkt, komplikálatlan, majdnem azt mondtam, gyermekded, a játékba magát szívével-lelkével beleélő őszintesége kölcsönzött Évinek lefegyverző egyszerűséget, elbűvölő bájat – és, hát igen, tagadhatatlanul bizonyos fokú helyén-nem-valóságot, nem ritkán abszurditást, ha nem éppen vélt önvédelemből vagy elvhűségéhez való feltétlen ragaszkodásából felmentést akár arra is, hogy kőkeményen lesújtva kíméletlen, még talán gyilkos kegyetlenséget is kövessen el. Ez utóbbi együttlétünk rövid időszaka során is, főleg a szakításhoz közeledve, mind kipointirozottabbá vált. Egyszer, egyetlenegyszer merült csak föl bennem: a ‘gyilkos kegyetlenség’ lenne adott esetben a fő motívum, vagy a mániákusan programatikus ‘igazmondás’ érte el benne azt a fokot, vált létének a garanciájává, hogy annak a kifejtésében semmi, de semmi nem gátolhatta soha meg? Ettől a kérdésfeltevéstől, már csak egy ilyen következtetéshez vezető elemzés lehetőségétől is olyannyira rémültem meg, hogy az egész kérdéscsoportot azon nyomban ad acta is helyeztem.

Egészében: egy olyan ember impozáns magabiztosságával evickélt át életének egy igen jelentős, ha nem éppen legjelentősebb szakaszán ez az alapjában bizonytalan, időnként csaknem tökéletesen elveszett nő, akinek a számára a palástolás bármilyen formájában is merőben lehetetlen műveletnek tűnt, de úgy ám, hogy annak a megkerülhetetlensége őt villámgyorsan romhalmazzá változtatta. Mert ha az a valami elhessegethetetlen, mi több, kényszerítő ok miatt elkerülhetetlen lett volna, akkor máris egyenrangúvá avatta magát a kényszerűvé. Elképzelhetetlen, hogy ne ilyen hatása lett volna olykor, végletekig kielezett válságpillanatokban vagy, éppen ellenkezőleg, teljes szélcsend idején az őszinteség számára gerinctörő hiánya, kényszer-száműzése, illetve, tetszik-nem tetszik, az ellentétének állandó jelleggel beköltözése hová máshová, mint magába a házasságába. Amit roppant nagy erőfeszítéssel azért úgy-ahogy, de meg tudom kísérelni elképzelni: látványos gesztusokkal próbálhatta meg Évi maga-megnyugtatóására nem-létezővé átvarázsolni, de az imitálás a legjobb esetben is legfeljebb csak ideig-óráig hathatott. Aztán megint, mindig újra kiderült: az egyenességnek, az igazmondásnak itt van a számára megkerülhetetlen határa.

Nem csoda tehát, ha én ezt az előbb kifejtett jelenséget lelkendezve így hívtam magamban: magával ragadó egyértelműség. Olyasmi, aminek az élet, a társadalmi környezet, a bevett konvenciók halmaza nem szokott lelkesen hejehujázva kedvezni. Sőt mindent meg szokott tenni, hogy ezt, ennek a megvalósítását lehetetlenné, de ha ezt nem, akkor összegubancoltta tegye. És amely hol becézően simogatott, hol meg valamilyen fajta áldozatbűvölő, érzéstelenítés nélküli érzéketlenséggel sújtott le rád néha fölöslegesnek tűnő igazmondásával – még akkor is, ha azt csak rossz premisszákból kiindulva, megfontolatlanul vagy hibás alapokból kikövetkeztetve érezte az igazságnak. Mert persze lehetett az az adott esetben az igazságnak egy módfelett szubjektív, önmagával ellentétes, még a szadizmustól sem távol álló változata. Már miért is ne lehetett volna? Hiszen lehet magát a priméren igaztalant is

szemrebbenés nélkül, magabiztosan képviselni. És lehet akárcsak pillanatnyi habozás nélkül, csupán a megrögzöttség mániájától hajtva, a tört rezzenéstelenül a szív közepébe döfni. Aztán meg a katasztrofális hatást látva sem lenni képesnek az ítélethirdetést utólag felülvizsgálni. Nemhogy kinyilvánítani: ‘ezt azért talán mégsem kellett volna mondani’.

Bármilyen előjellel érkezett is, ismeretségünk idején kétségkívül ez volt Évinek, az embernek a leglényege. Ennek a mindjárt a kezdetekben engem elsősorban mint rabul ejtőn elbájoló képet, akkor még csakis és kizárólag ilyen mivoltában ismerve azt fel, szerettem meg olyan elvarázsoltan, olyannyira egész lényemmel belehabarodva, hogy akkortájt kétely még nem élt bennem. És ha akkor történetesen ráéreztem volna a fentebb említett, később napfényre került jelekből felfedezni vélt hajlamra, a könyörtelen kegyetlenség egy sajátos fajtájára, azt az engem birtokába vett elragadtatás jócskán ellensúlyozta volna. Nem, én nem követtem el akkor, akkori tudásanyagomnak a birtokában, semmiféle hibát – már csak ezért sem volt, lett volna módom a meghátrálásra. Mert függetlenül attól, hogy a dolgok hová fejlődtek, nem lehet nagy tételekben játszva nyerni anélkül, hogy ne kockáztatnánk. Sokat bizony, vagy ha eljön a nagy, a vissza soha nem térő alkalom, akkor mindent. Semmit tartalékban nem tartva, habozás nélkül mindent, de mindent egy lapra téve fel.

Annál is inkább, mert hiszen Évi a családi széthúzás, sőt széthullás ellenére is remek csomaggal érkezett az életbe. De aztán jött az ordas tél azzal a mindennél ocsmányabb, végzetes januárral; majd szükségszerűen követte azt az adaptálódási kísérlet – persze hogy Évi esetében már akkor, a kezdetekben is feltétlen, nyílegyenes kísérlet – a valahogy talán időnként részben megsejtett, de teljesen soha fel nem ismert, felismerni az okozott fájdalmak miatt nem is lehetséges, így tehát a Vali által beletáplált, egy gyerek számára felismerhetetlenül tömény, ocsmány hazugságokhoz. Nem bizony, nem is csak egyhez. És aztán szükségszerűen követte ezt az ellehetetlenülés, a bárki lett légyen az, de másra, semmiképpen sem órá szabott életforma és ennek az egyéniségét könyörtelen logikával megroppantó, számtalan következménye. Mégis, rá emlékezve a múltból, rá gondolva a jelenben nekem most már mindörökre az a homogén, egyetlen gránittömbből kifaragott ember van a szemem előtt, aki Évi volt akkor, egykoron. Az évek-évtizedek során, illetve után még ha nem akarnám, akkor is: minél többet töprengek rajta, annál inkább állok Himalája-méretű ellentmondásaival együtt mint egy természeti jelenség előtt, lenyűgözötten, az elképedéstől a földig esett állal. Hogy hogyan volt Évi egyáltalán lehetséges, azt én, alighanem az órá legérzékenyebbé tett szeizmográfokkal felszerelt, éppen ezért őt értő szakértője, a fontos és kevésbé fontos részletek megfigyelője, bűvára, tudója, képtelen vagyok megmondani – a feladatot ilyen sokszorosan összetett értelemben eleve reménytelennek ítélve és nem is kissé elbátortalanodva kísérletet sem mernék rá tenni.

Ahogy mondtam: ha férfi lett volna, Évi alighanem a barátom lehetett volna. Persze csakis akkor, ha ő is elfogadott volna. Mármint engem, akit ő ugyan emberileg fölöttébb sokra, saját magammal szemben viszont túlságosan, sőt önkínzón szigorúnak, ezért is az ő mércéjéhez mértén szükségtelenül bonyolultnak tartott. Nem, ő engem nem egyszerűen sokra tartott, hiszen ez közel sem lett volna elég mindahhoz, ami később bekövetkezett. Közvetett és nem egy közvetlen jelből következtethettem rá, hogy Évi, legalábbis ott a csúcson, szenvedélyes meg, ha szabad ezt mondanom, feltétlen bizalmat, az önmagához visszavezető út megnyitásáért hálával is vegyes elismerést, sőt talán még ennél is többet érzett a maga részéről mellesleg pedzett, de szintén nem teljesen megértett személyem, lényem és a mindezt vélhetően, ha nem is következetesen, de azért egészében tükröző magatartásom iránt. Mégpedig úgy, hogy nem is ritkán volt az a benyomásom: perlekedik, kemény harcba keveredik magával amiatt, hogy végül is hová helyezzen el engem lelkében, a titkos, kimondatlan, de mégiscsak létező hierarchiában: magánál, de még talán Zoltánnál is magasabb polcra? Legalábbis például felfoghatatlanul fejlettnek érzett érzékenységem tekintetében? Hogy

azután később, már a szakításhoz közeledve minden a maga ellenkezőjére forduljon át: hová, mennyire vagy talán még annál is mélyebbre devalváljon engem? Éppen ezért az az érzésem, hogy ezt a belső vitát jó sokáig nem is volt képes a maga számára megnyugtató módon lezárni, ezért aztán egyszer csak, égető aktualitása az ügynek többé már nem lévén, egyszerűen abbahagyta, elejtette, amennyire csak képes volt rá, megkerülte – és a maga nyugtalanító módján mindeneken túl végül talán ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy életben tartott engem magában, amelynek következtében úgy valahogy, mint a Kaaba szent köve, bizonytalanul lebegtem benne Ég és Föld között. Tette pedig mindezt annak ellenére, hogy gondolom elsősorban a tőlem hallottak alapján úgy vélte: volt bennem vagy talán még most is fellelhető lenne valami maradék hajlandóság a könnyelműsége – persze hogy benne is, de ez más kérdés lévén, maradjon csak kettőnk közt, mármint az olvasó meg én között –, illetve ahogy ezt én, igazmondó Évi igazmondó Tamása, magam mondtam neki ismételtlen múltammal kapcsolatban – némi, sőt a néminél jóval nagyobb fokú linkségre.

Vissza ezek után az utó-ismerkedéshez. Persze akkor, ott csak ideig-óráig lehetett, már ha egyáltalán lehetett, elfelejteni: mindennek hamarosan végleg vége lesz, az ügy érdemét tekintve már vége is van, mindez a múlt lajstromában még ki nem pipált tételek közé tartozik. Mint ahogy nehéz volt arra nem gondolni, hogy Évi éppen most ecsetelt szép emberségére az elmúlt évtized máris milyen mértékű lerakódást produkált, nem is szólva a korróziós hatásról, amelynek következtében az alaptulajdonságok egyike-másika mintha kezdett volna valamelyest megfakulni. Hiszen ha valakinek, az én szerelmemnek aztán rengeteg mindent kellett túlélnie, és mi ejtettünk már néhány szót a túlélésnek, a kizárólag az életben maradásra koncentrálnak az emberfaló csapdáiról is. Ha erre gondoltam, külön rettenetnek kellett érte: mi lesz, mi történik majd vele – jaj, közel sem, a legkevesbé sem csupán a végre kiteljesedett nővel, az én szegény, párjára oly hosszú várakozás után mégiscsak rátalált szeretőmmel, aki megélte önmaga nem is sejtett virágba borulásának a kábító sokszínűségét, hiszen annak a sorsa már előre meghatározott –, hanem, ha és amennyiben a kettő ilyen mechanikusan egyáltalán elválasztható lenne, mi történik majd az általam oly sokra tartott **emberrel** akkor, ha valakit, történetesen engem szeretve, akarva, becsülve kell majd mégis elhagynia? Oly sok minden más mellett ezt aztán nem lehet lesz majd megúszni komoly törések meg az azokkal járó súlyos sérülések nélkül. És ha a kudarcot, legmaga nem-vállalásának a kudarcát nem izzadja majd igazgyöngyként ki magából, hanem megpróbál a bukás elől olcsó és ugyancsak olcsón felhasználható trükkökkel bújni el meg időt húzni, időt nyerni – márpedig előbb-utóbb csak erre kell majd fanyalodnia –, engem is, hogy úgy mondjam, túlélni, akkor a hosszú távon még sokkal jobban reszketek érte.

Szó se róla, megkapom persze én is a magamét, magában a visszavonhatatlan negációban, és ez lévén amúgy is a világosan felismert sorsom, többé már nem bújhatok el sehová; de végül is mentségem, hogy nem **én** akartam, hogy én kétségbeesetten **nem** akartam elmenni tőle, minden árvaságra kárhoztatott porcikámmal vele akartam maradni, de olyannyira, hogy ha meg akart tőlem szabadulni, neki kellett engem magáról leoperálnia. Na meg ha ez nem is tekinthető mentségnek, de kiosztott szerepem az életben, hogy én vagyok abban a férfi. Bele-nőttem ebbe a szerepbe, mint a rozmaring a jó földbe. Csüngtem tehát az őszi mindennapok monotonná züllő részletein, és kiteljesült voltam vagy szerencsétlen, aszerint, hogy aznap melyik Évi-változat jutott osztályrészemül. Történt pedig mindez úgy, hogy – másrészt – világosan láttam: a témánkat képező részletek lényegtelenekké váltak, abban a tempóban, melyben a vég előbb csak elvileg, majd aztán már percről percre rohamosabban közeledett. De hát akkor mégis, mi maradt még hátra?

Hogy mi? Mások helyett most saját magamnak az orromnál fogva vezetése, már amiatt, hogy némi kis igazság azért mégis akad a jól ismert önvigasztaló mondásban, miszerint: nem az a legény, aki adja, hanem aki állja. Erről már volt szó, de most máshonnan érkezünk ide.

(Köszönöm alássan. Silány vigasz, de talán ez is valami. Már csak azért is, mert a szegény ember vízzel főz, nemde? Egész lelkemmel érzem úgy: immár legfőbb ideje, hogy kertelés nélkül ki is mondjam: akárcsak még egy ilyen, közhelyszerűen lapos közmondás, mint a két utóbbi, és nevemet máris az ilyesmikkel ura és parancsolója, a Búsképű Lovag egyre fokozódó csüggedése, elerőtlenedése, máskor meg éppen emberölési hajlamainak a feléledése ellenére százszámra dobálózó Sancho Panzára változtathatom. És ha már ezt tenném, akkor tenném azt mondjuk egy olyanféle ős-változatában, amelyben Sancho végtelen türelemmel, súlyát egyik lábáról a másikra helyezve ácsorog a tenger fenekén, merthogy ott horgászik; teszi ezt pedig mi másra, ha nem éppen vargánya gombára?)

Ha tetszik, minthogy engem ebrudaltak ki, vagy hogy Évike formás lábszárait megkíméljük, nekem kötöttek útilaput a talpam alá, én voltam, én vagyok itt az áldozat. Évike duhajkodó, a hámból kirúgási attrakciójának az áldozata. Maga a vesztes. Ez azonban, meggyőződésem szerint, a legkevésbé sem igaz. Még hozzá ezt, most jövök csak rá, közel sem mindig és ugyancsak homályosan még a történesek idején, azok sodrában is sejtettem, mára azonban már biztosan tudom. Nem nekem, hanem neki, Évinek kell együtt élnie azzal a tudattal, hogy ő döntötte el, még hozzá ellenünkre, a sorsunkat. Na meg ezen belül vagy kívül, de a saját sorsát. Márpedig ennek a feldolgozásához nemcsak engem kellett a felismerhetetlenségig átírnia, sőt átgyúrnia lelkében-agyában, a körülményektől függően többször, ismételten is, hogy közben menthetetlenül nehezen gyógyuló, mély sebeket kellett ütnie magamagán is. Emiatt pedig előbb-utóbb amúgy istenigazából meg kellett tanulnia sajnálnia, szívet szaggatóan szánnia önmagát, időnként teljesen becsavarodnia az őt érő bántások halmazába – és történjen bármi, ezekért és szinte minden másért másokat okolni. Ami, ha tegyük fel néha igaz is lenne, mint ahogy nyilvánvalóan nem az, akkor sem vezetne sehová. Viszont az is igaz, hogy a túlélőnek, a túlélő-jelöltnek meg kell tanulnia önmagát az akár terhelő körülményekre való bármilyen tekintet nélkül állandó jelleggel felmentenie. Hiszen engem Zoltánnak, a házasságnak, meg, igenám, magának a pártnak, az ‘ügynek’ az oltárán is lassanként már meghitté vált ceremóniák kíséretében fölálldozni többé nem okozna neki, szertartásokat önfeledt, gyermeki örömmel kedvelő lelkének legyűrhetetlen problémát, hiszen ebben egyre inkább lesz meg a fáklyaláng-precedens meg a hozzá való rutin is. (Holló-feláldozás azonnali, helyszíni feloldozás kíséretében a hónap minden első csütörtökén, délután 4-től 6-ig. Esős idő esetén egy nappal később.) Mindezzel azonban még a legkevésbé sem védi meg az őt kitartóan fenyegető világ ellenében a sebezhetően rossz, sőt alkalomadtán védhetetlen állásokat elfoglaló saját magát. Nosza hát, keressünk és ha sokáig jó helyen keresünk, találjunk is bűnbakokat – Tamást persze mindig beleértve –, hogy aztán majd az ő segítségükkel levethessük saját vállainkról a nehéz terhet. Hát még ha a bűnbakokat valódi bűnök is terhelik! És vajon miért is ne tennénk az esetek nagy többségében pontosan ezt?

Így tehát aligha vitatható: a számtalan bűnös közt egyetlenegy valódi áldozat van – mégpedig az első hetek hangulatának az emlékével végtelenül elnehezített módon felismerve ugyanaz a nő, akit én olyan mérhetetlenül, oly szívszaggatóan sajnáltam, akinek minden erőmmel, sőt azt is meghaladó módon szerettem volna segíteni abban, hogy rém-emlékeitől végleg megszabadulhasson, és aki miatt soha, semmilyen körülmények közt sem akartam megengedni, mindennek tiltón, ha kell, a saját testemmel állva az útjába, hogy a jövőben neki bármiféle fájdalmat okozzon! Ez a nő telik majd meg elkerülhetetlenül még ellenem, a kihasznált-kifacsart ellen is, de elsősorban mégis a férje, meg, ó, igen, **az anyja iránt** egyre inkább fulladásig azzal, amit a francia *ressentiment*-nak nevez – a parázsló, a lángra lobbanni készülő, jóllehet öntudatlan vagy csak igen kis részben tudatos bosszúvággyal, az elnyomottnak, a tévútra vezetettnek, a gátlástalanul kihasználnak az indulatával, időnként feltépett sebei okozta, de azért csak irányítható fájdalomával, amely mint egy lassan ható, de annál koncentráltabb mérge emészti föl lelkét, hogy abból egy ellentmondásoktól hemzseggő, más körül-

mények közt elfogadhatatlanul hamis világképet hozzon létre. És ebbe helyezze bele magát. Ha valaki útmutatást kívánna adni ahhoz, hogyan kell egy emberi léleknek betegesen elferdülnie, ennél szolgálatkészebb táptalajt meg kézhezállóbb módszert sehol sem találhatna nemtelen céljához.

Ez, úgy, ahogy van, sajnos dermesztően logikus. Így tehát ez ügyben, Évike-ügyekben végső fokon nem én lettem volna az áldozat. Csak ahogy ezt a 'dermesztően logikus' tételt mégis tovább boncolgatva fejtegetem, érzem mindegyre csalhatatlanabbul – ez ugyan így, az ellentmondásokra is előre felkészült, igencsak ravaszdi módra fogalmazva lehetne éppenséggel igaz is, a leglényegét illetően azonban csak nem mondok én már megint igazat. Nyilván ezért sem lehetett belőlem gyermekded, így-görbüljek-meg igazmondó Szent Tamás, annál inkább viszont annak a Hitetlennek a lelki leszármazottja. És emiatt teszem kényszeresen gyakran legfontosabb mondanivalóimat, a kialakult gyakorlatból mára már szinte automatikusan, a finomabb részletekben is érdekelt olvasóra gondolva igencsak figyelmesen és remélem, a kiérdemelt módon, még az se kizárt, hogy ingyenként is értékeltlen – zárójelek közé! Mint azt a meglehet diszkrétén, de minden kétséget kizáróan mégiscsak ó-lábú leányzó teszi a maga utánoszthatatlan módján, éppenhogy csak akaratlanul, pártfogói szerint nem hozzáférhetőségét megkönnyítendő a számukra legfőbb értéket reprezentáló szervéhez. Persze egyáltalán nem kizárt, hogy azokról a művekről veszem magamnak a példát, amelyekben egyszer csak puccs-szerűen a lábjegyzetek veszik át a hatalmat. A zárójelnek a lábjegyzettel szemben viszont számtalan előnye van, mindjárt például az, hogy a szemnek nem kell innen oda ugrálnia. Egyszer egy vegyész barátom legújabb művének a közlése után kimerülten közölte; legközelebb válogatott lábjegyzeteit fogja a világ elé tárni egy meggyőződése szerint fölöttébb tanulságos kötetben. Próbálna csak bármi ilyet is tenni zárójelbe helyezett szövegtágításaival, helyesbítéseivel meg kontrasztos szövegmagyarázataival!

Nemcsak alapállásom, de a magam fölött kimondott, immár megfellebbezhetetlen ítéletem szerint is az én életem a kudarcok hosszú, közel sem lazán összefüggő sorozata volt; hiszen én, nézzetek csak ide, a kudarc-ember daliásra nőtt, gondosan ápolt díszpéldánya vagyok, büszkére pedert bajusszal meg betyárosan félrekapott pörgekalappal – a magam módjára írva át nagyapámat, anyám apját, aki két méter magasán volt igazi dalia, miben másban, mint Bocskai-ruhában pompázó zsidó, a lelke gyökeréig Kossuth-párti, szabad idejében megszállottan nőfaló, közben mégis tök ártatlan, ha tetszik, hiszen nem ő, hanem a nők voltak a falók – de miután a felesége meghalt, pontosan az ő halálának az első évfordulóján lőtte föbe magát. Igen, ebben, az ő vesztében meg az enyémben, miért is ne vélnék sok hasonlóságot fedezni fel, a kudarc-emberségben, még akkor is, ha persze pont ennek az igazságnak a nyílt kimondása (ahogyan azt fentebb már megbeszéltük) hatalmasan orrba vág. Igaz: ha szinte megigézetten vagy akárcsak amúgy ál-perfekcionista, a könyvet sebesvágatában átlapozva csupán a sztorinak a legvégét nézzük, csakis a befejezésre szorítkozunk, akkor kivétel nélkül minden a világon a folyamat hátsó kijáratánál – ott, az *eximél*, ugyebár – a tökéletesre sikeredett balsiker, a mesteri tökélyű bukás. Az elfuserált Halál. Az oda, a többé már nem visszavonható véghez vezető úton lehetnek olykor mozzanatok, rezdülések – ha idülten szerencsés vagy, vagy ha magadat sikeresen áltatod –, boldog vagy akár csak csendesen kielégült, esetleg sírva vigadó korszakok. Ilyen lett volna, csak éppen grandiózusra felnagyított méreteken, az a pár futó hónapba zsúfolt élet-idő Évivel – Évit vajon mi másban, mint alkatomhoz híven persze hogy mélyen átérzett szuperlatívuszokban kifejezetten, azokba csomagoltan szeretve? Majd ezt követően jöhetett még idejében az, amit Thomas Mann fogalmazott meg oly utolérhetetlenül tömören és precízen, mondhatnám programadóan (meg frappánsan, mert ugyan ki vagy mi tiltaná, tilthatná meg nekem, hogy ne vonatkoztassam azt én nyilegyenesen magamra): *Die Niederlage des Gefühles vor dem Leben* – Az érzelem veresége az élettel szemben. Vagy talán inkább: Az érzelem élettől elszenvedett veresége.

Produktumaim? (Hát ez meg milyen kérdés akarna lenni?) Azok, már amennyiben említésre méltó ilyesmik egyáltalán léteznének, a hosszú út minden fázisában lehettek volna sokkal jobbak, önbizalomtól izmosabbak, számosabbak – de hát ez nagyrészt már egy másik kérdéscsoporthoz vezet, ahhoz, hogy mit hagysz hátra, és ezért is: hogyan emlékeznek majd rád? Én, köszönöm szépen, sőt hálásan, de azért igenis kikérem magamnak, ha tehetném, a lehető legkategorikusabban tiltanám meg, hogy rám pár napnál tovább emlékezzenek; én nem szeretnék semmit, az égvilágon semmit sem hagyni magam után. És bár ez végső fokon érdektelen, ennek ellenére végül mégis ezért kötöttem ki végrendeletemben: ne temessenek, elégetett maradványaimat, poraimat szórják szét, de azt is pusztán csak azért, hogy senkinek még csak eszébe se juthasson síromhoz kijárkálni. Mindegy teljesen, hogy miért gyakorolná ezt, milyenfajta töltéssel. Mondjuk, hogy ezzel jót teszek, mert nem kötelezem őket – kiket? – egy olyan időtöltésre, amelyből úgyis csak fárasztó meg üresjáratú ismétlés, a saját halálukkal való lassú ismerkedés, ha nem éppen barátkozás lenne. Mert végül is mi más hiányozhatna még a fennkölt gyászolási hadművelethez, mint hogy a mind elfoglaltabbá váló sírlátogató elkezdjen ki-kimaradni, többé már nem tartani magát a menetrendhez, és emiatt a valamilyen szinten már nem is biztos, hogy a valaha is létezett Tamás miatt lelkifurdalása legyen.

Hiszen én, ez a ma még számos jel szerint létező Tamás, most itt a saját mesémnek a formálója meg egyben ebbéli cselekedeteimnek a krónikása, mindössze egy meglehet hosszúnak tűnő, de végül is fölöttébb rövid ideig jártam arra- meg errefelé, néztem be ide meg oda, találkoztam egy-két élőlényvel (legalábbis akkor, ha egyes pillanatoknak a varázsosnak érzett hatása alatt néhányan az automata-lények közt kísértetiesen úgy néztek ki) – és nemigen emlékszem másra, mint velük kapcsolatosan túltengő és ezért alaposan megbolyduló fantáziámnak a szabálytalan, ha nem éppen enyhén tachycardiás lüktetésére. Csűrhetem-csavarhatom ezt én addig, amíg csak tetszik, mégis egyre világosabbnak tűnik: a legkevésbé sem maga a mindenkori, az éppen adott kapcsolat volt vonzása mellett a valóban leláncoló, hanem sokkal inkább ha az bennem indukált valamit, ürügyévé, akár messzemenően félreértett ürügyévé vált valaminek, olyasminek, ami azután egyszer talán még önálló életre is kelt – már ha éppen ezt tette. És ha bennük, azokban a mindenkori másikkban, akiken mellesleg remélem nem ártalmasan élösködtem, hanem egy ideig amolyan szimbiotikus együttlétben leledzettem; ha bennük még ennyi sem maradt, vajon mit változtatna az bármin is? ‘Vagyok, aki vagyok’ – velük, nélkülük, tömegben, egyedül – nem számít. És ha megszűnök, akkor többé már nem vagyok. Hogy mi lenne, ha hinnék a lélekvándorlásban? Mi más lehetne, mint a tökéletes érdektelenség? Hiszen ha hinnék benne, akkor sem válhatnék többé azzá, aki vagyok. Még kevésbé ugyanaz, csak éppen jobb, mert javított kiadásban. Senki más, csakis egy Jágó, egy természeti jelenség, maga a megszemélyesedett pusztító vihar ott a gonoszság Kilimandszáróján mondhatta, kizárólagos joggal, a fölthaláló szabadalmával büszkélkedve: Vagyok, aki **nem** vagyok! Csakis a Rossznak ez a remekbe szabott változata juthat el ehhez a lélegzetelállítóan kihívó, dermesztően precíz önmeghatározáshoz. Hogy azután a végén, úgy, amint azt törvényszerűen tette, az utolsó elkövetett szörnyűsége után meg se szólaljon, hiszen több mondanivalója már senki számára nem lehetett, nagyon is beleértve ebbe persze az előre kijelölt pályát végigjárt saját magát is. Hogy ugyan látszólag még élve, de mégis szabad akaratából szűnjön meg létezni.

Valahogy így tehát. Érzem, egyre kevésbé homályosan érzem: nagyjából-egészében valami ilyesmi lesz az eredménye a végső összegezésnek is. Úgy tűnik azonban, hogy erre még várhatok. Vagy helyesebben: még várnom kell. Ez viszont különösebben már nem aggaszt, hiszen ami marad, az aligha több, mint részletkérdés, időhúzás.

Minderről – mármint az én vele kapcsolatosan számtalan irányban beindult, engem teljesen lekötő, elringató meg összerázó töprengéseimről – ironiamentes Évike persze mit sem sejtett, még kevésbé tudott (hogyan is tudhatott volna?). Amit viszont mégiscsak tudott, vagyis az,

amit akkor mi önfeledten ‘játszottunk’, az érthető módon elszínezte az egymásra-ismerés rövid folyamatát. Olyannyira, hogy azt hiszem, nehezebbé tehetné Évi számára a szakítást, annak a mikéntjét. Nem véletlen, hogy én, a múlt század kultúráján és annak a még bennem meg körülöttem terjengő levegőjében felnőttem, de azért mégis javíthatatlan, a korszakkal mind kiélezettebb konfliktusba került, megrögzött romantikus kínomban kezdtem meg-megtántorodni titokban még mindig szilárdnak hitt alapállásomban is. Meg komolyan, cseppet sem játékoságból töprengeni azon, hogy hogyan lehetne a romantikáról mint egy elfajzásos ártalomról, mondjuk mint a túlzásba vitt dohányzásról cseppet sem kevésbé vészterhes ártalmi miatt leszokni, ha lehet, arra rá se szokni?

Hiszen én, amíg orvosi paranccsal és kötelező érvénnyel el nem tiltottak tőle, önfeledten és, most tudom csak igazán felmérni, mennyire boldogan füstöltem tele egész életemet meg bekövetkezendő halálomat, annak minden pillanatát, valamennyi zegét-zugát. És bár immár jó néhány éve annak, hogy ezt a remekül begyakoroltat többé nem gyakorolhatom, még most is eszelősen, lelket szakajtóan hiányzik a cigaretta, az újságpapírba csavart orosz mahorkától a egyiptomi tökéletességekig terjedő változatainak minden formájában, a vele való foglalatosság, orális fixációmnak, manualitás iránti igényemnek meg a nikotin doppingoló hatásának a kiélése, na és – talán az ideális befejezésül? – legalább egyetlenegy, de akkor aztán minimumként száz tüdőre szabott, gigantikus slukknak a mélyre, egészen a talpamig, sőt azon is át leszívása, igen, oda bele, a Földnek a mélyébe. Valahova oda, ahova Petőfi *Őrültje* akart minden további háborgatás nélkül befűrni. Igaz, még akkor is, ott is, örökre hiányozni fog. Főleg a poszt-állapotokban: evés után, ivás után, és persze, de még mennyire, szeretkezés után. (Még az is előfordult, hogy helyette.) Olyannyira, hogy még manapság is, ha egy vendégünk az erkélyre kísérel meg kiosonni, hogy – gondolja ő – a nem-dohányzónak minősített házban a háziak zavarása nélkül végre rágyújthasson és mulasztását behozandó dupla sebességgel pöfékelhessen, én nem győzőm rábeszélni, hogy szíveskedjék a szertartást itt benn celebrálni, meg hogy én lehessenek abban a kis ministráns, aki tüzet ad neki, hogy az első slukkból a füstöt jótéteményként meg kíméletből fújja ide bele, a képemnek a legközepébe. Ilyenkor, a pót-dohányzás közben meg elanyátlanodva, nekikeseredetten töprengök azon a nyomorult életformán – állítólag az enyémen –, amelyben az ember, ha így félséggel mégis átadja magát bűnös és mint ilyen persze hogy észveszejtően gyönyörű, mámor-ittas szenvedélyének, azt manapság már mivel mással, mint helyettes állításával teszi! Ugye tetszik még emlékezni a Ferdinánd-híd alatt álló és megirigyelt posztjáról a nők szoknyája alá meredő, nyakát kitekert rendőrré, aki egy élet mélyen átérzett keserűségével mormolta panaszosan: ‘De hát végül is mit ér a mézesüveget kívülről nyalogatni?’

Romantika-ügyben viszont a kulcs nyilván valahol a lényünk leglényegével magunkkal hozott és hajlamunknak megfelelően aprólékosan kidolgozott vagy csak úgy magától kibomlott boldogság-felfogásunkban kell legyen – mondtam magamnak akkor és majd egy fél éven át, írva erről a jól megérdemelt köz-érdektelenséget nyomban kiváltó áltudományos álértekezést is. A romantikus hajlamú embert ebben így kíséreltem meghatározni: ‘Ő az a fickó, aki ha bakteriológus lenne, a *streptococcus pyogenes*t úgy írná le, mint ami akkora, mint egy átlagos nagyságú bernáthegyi kutya, megközelítően olyasféleképpen intelligens, mint Szókratész, és mellel olyan elbűvölően szép, mint a Beauvais-katedrális. Na és természetesen hasonlóképpen tiszteletre méltó, mint egy egykori, hírnevét meg azt meghozó tanításait megörökítendő a nevét a mai épületre átruházó egykori tanszékvezető professzor a Harvardon.’ Igaz, azért ha már a definícióknál tartunk, talán nem lenne érdektelen újra és ezúttal közelebből határozni meg a mesénkben imitt-amott fel-feltűnő metafizikust magát is. Igen, azt, aki abban a minutában, amikor meghallja a világ legegyszerűbb matematikai kijelentését, vagyis hogy kétszer kettő négy, nyomban és érvekkel, de erőszakkal fenyegetőzéssel sem lebeszélhető módon logikus magyarázatot követel arra, hogy mit kell értsünk a ‘kétszer’ szó alatt, mit a

‘kettő’ alatt, és végül mi lenne ott a végén az a lekonyuló ‘négy’? Ha nem is teljesen, de megközelítően ilyen jellegű kérdések feltevése miatt a metafizikusok közül a legjobbakat aztán olyan respektusban is tartják, amint az a széleskörűen művelt embereknek osztályrészükként kijár.

Vissza tehát gyorsan a romantikus boldogság-felfogáshoz. Maga az a széles körben elterjedt téveszme, amely szerint a boldogság az egyén számára nemcsak fájóan nélkülözhetetlen, mert üdvös, sőt ilyenként feltétlenül létre is hozandó, fenn is tartandó, ki is teljesítendő állapot, mindössze legfeljebb pár száz éves, tehát viszonylag modern ‘kényszerképzet’. (Igaz, vita sem férhet a bevetésre kész ellenvetéshez: persze hogy már Platón is beszélt boldogságról; ő azonban azon még természetesen a *polis*, az egész városállam kollektív üdvözülését értette. Aquinói Szent Tamás pedig magától értetődően az Örök Boldogságról tanított, amelyhez természetesen a hit az egyedül üdvözítő út.) Maradjunk egyelőre a béke kedvéért abban, hogy szigorúan csakis ilyen értelemben bennem bizony nincsen vallásos érzés, még kevésbé tanításba vetett hit. Mégis meg kell értenem és majd gyermekeimmel, barátaimmal, szeretteimmel is meg kell valahogy értetnem (lám végre, oly sok kitérés, kibújás után egy nemesen életszagú fajtajavító feladat az emberiség, az abból kiválasztott egyedek jobba tétele érdekében, tessék csak bátran tapsolni!). Azt nem lehet tudni, hogy miért, az ellenkezőjét viszont teljes bizonyossággal állíthatjuk: a legkevésbé sem azért raktak bennünket ide, minden lehetséges helyek között pont erre a vigasztalan, csáléra álló Földre, hogy mi itt végetérhetetlen és ezért elviselhetetlenül unalmassá váló, szerelemittas boldogságban hempergőzzünk, mint pocsolyáikban a disznók!

Egy televíziós interjúban valami ilyesmit pedzett egyszer távolról és persze homályosan egy rokonszenves ír-amerikai, és ezzel engem mélyen elgondolkodtatott. Napokra, ha nem éppen hetekre. Márpedig az írek, lévén valóban, sőt misztikusan katolikusok, meg a magyarok, lévén – bármit jelentsen is ez – valóban valódi vagy inkább óriási többségükben asszimilálódott ős-nem-magyarok, igen sokban hasonlítanak egymáshoz. Ó, a legkevésbé sem csakis az ivás meg a bunyó meg a danászás preferálásában meg a kimeríthetetlennek tűnő, úgy hajnaltájt a csúcsára érő, magát mindig újrateremtő disznólkodási hajlamban. De abban is, amit az íreket aztán jól ismerő angolok egyik mondása jellemez, még hozzá imígyen: ‘Az írek nem mindig tudják, mi is lenne az, amit éppen akarnak, annál inkább tudják viszont azt, hogy ábrándos vágyakozásuk magától értetődően szenvedélyes.’ Ezen felül viszont tudják vagy legalábbis érzik azt is, hogy végső fokon, mindent leegyszerűsítve, mindössze csak két olyan hangulat vagy inkább alapérzés létezik, amelyre egy egész életen át támaszként lehet számítani (és itt lettem én jó ír-magyar módra szalonpszichológus). Ezek pedig: a szorongás meg a depresszió. Peggy Noonan, Reagan elnök persze hogy ír származású beszédírója szerint a kulcs ugyebár (Figyelem! Budapest! Figyelem!): ha kellene, és ha módodban is állna választani, válaszd a szorongást a depresszió helyett – a riadtságot a levertség, a *blues* helyett, az idegességet az álmos-bágyadtság helyett. Hiszen ezek mégiscsak az éberséggel, egyáltalán valamilyen fajta aktivitási hajlammal összefüggő, ezért nyilván vagy inkább remélhetően a bizalomteljesebb választások. Magunkra is, társunkra is – de még mennyire! –, gyermekeinkre is csakis fölösleges, sőt elkerülhetetlenül káros nyomást gyakorolnánk, ha beléjük akarnánk szuggerálni a szakadatlan boldogságra törekvésnek a nemesítő, ámde bárgyúvá gyúró kényszerét. (Tessék csak megint, nem többre, de legalább egy futó pillanatra elképzelni egy olyan világot, amelyben kivétel nélkül mindenki nemcsak vágyaiban túlcordulóan kielégített, de bambán vigyorogva – szakadatlanul boldog? Már magától a szörnyű látványtól is rettegve nem Hyeronimus Bosch lélekölő iszonyat-képei tárulnak lelki szemeink elé? A legkifacsartabb, a leginkább természetellenes testpozíciókban a pokolba hulló elátkozottak végtelen sorának az aláhanyatlása?)

Vajon nem lenne sokkal, de sokkal jobb már zsenge-fiatalon, éretlen-zölden megértetni: mi ha talán nem is kizárólag, de főleg azért kerültünk ide, hogy hasonívásúakkal körülvéve teljesítsük hivatásunkat, tehát hogy depressziós csodabogarak legyünk. Mert hiszen – nemde könnyen lehet – aki nem ilyen módon, hanem valahogy másképp, a mi mintánktól eltérő módon elfajzott, azt alighanem valahová máshová küldték. Már úgy értem, hogy akkor, amikor a nagy és egyesek szerint alaposan végiggondolt elosztási tervet készítették. Igaz, ezzel persze én egyáltalán nem értek egyet. Hiszen aki Friedrich Hayeket akár csak futólag is olvasta, az, tegyük fel némi töprengés után, de teljes biztonsággal juthat erre a következtetésre: az Égben nem hogy nem lehet meghonosítani, de még csak beszélni sem illik tervgazdálkodásról, mert az az ottani mércék szerint pornográfiaként hangzik! Hiszen végtére az Úr türelmének is megvan a határa – még valahol a csakis az ütődött ügyek közül is a legütődöttebbeket ápoló egyetemen, Berkeleyn meg az egykori hírnevéből élő, mára már elfajult *New York Times*on innen –, amint azt egyesek szerint közel sem eléggé gyakran, de legalábbis időnként – igaz, nem szükségszerűen villámaival sújtva, csak nehezítelését szemöldöke összeborzolásával éreztetve az Úr bebizonyította. És a múlt akár csak felületes ismeretében éppenséggel senkinek sem javasolnám, hogy azt a határt megkísérelje túllépni. Olyannyira nem, hogy tudniok kell: az Égben nincsen ‘harmadik út’ meg ‘svéd modell’! Éppen ezért, mindezek miatt kell legyen a megviselt svédek számára preferenciákat, meg mértékkel bár, de az elvonókúra veszélyeit valamelyest korlátozandó szeszes italokat nyújtó külön védhelye annak a köztes, átmeneti helynek. Ahol Karinthy teremtményének, Jörgende Pöfte népének szakadatlanul a purgatóriumi társadalmi rend igazságosabbá tétele érdekében kell tevékenykednie. El egészen a tökéletességig, csaknem úgy, mintha még mindig életben lennének. És szavamra mondom, Sziszifuszt játszanának, minden létező hely közül éppen a fagyosszentek városában, magában Göteborgban. Vagyis valahogy úgy, mint teszik azt most is kényszeresen itt, a Földön.

Ha így vélekedünk, és egyszer csak elképedt riadalmunkra arra ébredünk, hogy mégis, érthetetlenül és megmagyarázhatatlanul bár, de kicsattanóan vagy szemérmes-begombolkozottan, amúgy szordínósan boldogok vagyunk, ellágyultan, átérzetten, el-elcsukló hanggal, révedező tekintettel, akkor azt hisszük majd, hogy a boldogság egyfajta tikk csupán, amolyan arcrángatózás vagy mi, neurózisunknak egy sajátos módon adekvát megnyilvánulási formája; ezért aztán talán megalapozottan bízhatunk benne meg abban, hogy ez az állapot ha nem is állandóvá, de többé-kevésbé gyakorivá válhat. Friss, üdítő, váratlanul beiktatott szünetekkel még a megszokott embrióállapothból, karokkal a felhúzott lábak közt, majd később lusta, kéjes nyújtózkodásokkal. Kis intermittáló, vérkeringés-gyorsító boldogtalanságocskákkal. Finom, borzongással elegyes elhagyatottságokkal, csakis fosztóképzős főnevek használatával, kívánságra akár primitív, leépült magányosságokkal, ok nélküli, de hát mégiscsak úgy-ahogy, netalán mélységesen átérzett féltékenységi vagy éppen ön- és köztaposási rohamokkal meg hasonló ingyenc falatokkal.

Viszont ha már fentebb valahogy az ír-magyar rokonságra terelődött a szó, hadd idézzem Moynihan ír-amerikai, New York-i demokrata szenátort, volt indiai meg ENSZ-nagykövetet, a szenátus ügyeletes intellektueljét, aki egyszer egy óvatlan pillanatában – kicsit, hiszen mégiscsak reggel volt – éppen csak a kellő mértékben részegen – kimondta a nagy, a fájó igazságot: „Végső fokon mi értelme is lenne annak, hogy valaki ír legyen, ha nem tudná: a világ előbb-utóbb elkerülhetetlenül tesz majd valami olyasmit, amitől a szíve meg fog szakadni?” (Most már tetszik valamennyire pedzeni, mit is értek én az ír-magyar rokonság címszava alatt?)

* * * * *

Mindez meglehetősen fájdalomcsillapító, kiábrándulásgátló és ezért – ó jaj, az ilyen szavaktól rémisztő tapasztalataim alapján ugyancsak tartok – emberbaráti (!) célzatú, mi több, még annál is meddőbb spekuláció volt, ha tetszik nemigen több, mint cinikus elmegyakorlat. Hiszen rajtunk nem segíthetett, a romantika meg az orr-, a fül-, a köldök- és a clitoris-, sőt labia major-gyűrűk – nesze neked, cunnilingus! –, a szemöldök- és a nyelvkarikák – csörömpölő felláció? –, na és a tetoválás-örület időszakát megelőzően, a barbárság korába visszazuhanás közepette egyébként is már az a lelkét kilehelő műfaj lévén, a mi fajtánk hamarosan a bronthosaurusok oldalági leszármazottjaként, a gyermekek meg az őket irgalmatlan bárgyúságokra tanító szüleik örömeire seggfejsaurusként kap állandó tartózkodási helyet a természettudományi múzeumokban.

Elkerülhetetlennek tűnik, hogy Kretschmer elkésett utódai az új, digitális interpretációkkal feltöltött karakterológiában ne hozzanak majd létre mind újabb kategóriákat, hogy például megállapítsák a tipikus boldogságkerge-birkáknak, lelkükben a rekkenő hőséggel, szaknyelven a *Homo romanticus*nak a természetben leggyakrabban előforduló és ezért gondos mérési adatokkal fel is ismerhető, jellegzetesen beteg fejformáit. Hogy azután a veszélyes kórra már előrehaladott hajlamot tanúsító egyedek még idejében, tehát a szeretet-telítettség, a túlcusodulások, a hideglelés vágyakozás, a ködös, epekedő tekintetek, a fojtott hangon elsuttogott vallomások, az imára kulcsolt kezek, az elfojthatatlan zokogási vágy, egy idegen és így, az optimális esetben is csak felületesen ismert ember istenítése, tehát a mámoros szerelem első tüneteinek a manifesztálódása előtt még hatékony védőoltásokban részesülhessenek. Mert gondoljuk csak meg: ha végül is a védekező mechanizmus kidolgozására, a kór megelőzésére irányuló kísérletek nem járnának sikerrel, akkor mi más maradna hátra a jövőbeni Tamások meg társaik számára, mint a karantén, a légmentes elkülönítés? Hiszen Horatius kisiskolás bölcsessége itt is alkalmazható. *Naturam expellas furcam, tamen usque recurret* – Elűzheted bár a természetet vasvillával, az mindig újra visszatér.

Addigra viszont mi már messze futunk, így minket majd saját magunk leszünk kénytelenek a jobb ügy érdekében önkéntes egészségügyi zár alá helyezni, hogy azután onnan kerüljenek át legjobbjaink, mármint a kort legkifejlettebb formájában produkáló példányaink a fent említett etno-múzeumokba. A kiállított egyedeket a látogatónak etetnie-itatnia vagy azokhoz hozzányúlania, még kevésbé simogatnia, a kóros tüneteket előidézhető robbanási lehetőségekre tekintettel, a legkevésbé sem tanácsos. Hosszasabban a szemeikbe nézni – kifejezetten nem ajánlott. Könnyes szemmel nézni – tilos! Könnyes szemmel nézni és közben verset szavalni – szigorúan tilos! Könnyes szemmel nézni és közben Rilke-verseket szavalni – azonnali eltávolítást kiváltó cselekmény, tekintettel a beláthatatlan következményekre!

Mindez és oly sok más, riasztó jel ellenére is lehetséges lenne, hogy azért mégis van legalábbis egy csipetnyi remény? Egy sokirányú munkálkodásra serkentő hipotézis? Ha igen, ha lehetséges lenne, akkor az valahogy így lenne körvonalazható:

Mi egymástól alapjaiban meg részleteiben is különböző utakon-módokon kívánjuk magunkat megvalósítani, tehát **létezni**, élni, ha lehet, a magunk életét. Ő itt például mindenáron szent szeretne lenni, az a másik ott meg nem más, mint magának az ördögnek a laikus-elképzelte mása – és csodák csodája, mindkettő, valahányszor csak egy pillanatra lehunyja szemét, nem mást lát maga előtt, mint egy pompás, sokoldalúan tehetséges fickót, olyannyira remeket, amilyent csak el lehet képzelni... talán csak álmában... csakhogymeg – és ez egy nagy, a reményt megsemmisítő csakhogymeg – képtelenség lenne a szemeket állandó jelleggel szorosra zárva tartani. Ebből származik azután az igazi nagy baj – a szív fájdalma – és ha nem vigyázunk, ennek a kiterjesztése az emberiségre, az előre meg nem-előre – a világfájdalom.

Nem jó arra ébredni, hogy képtelenek vagyunk az álmainkat valósággá átváltani, teszem azt olyan példásan egyszerű ok miatt, hogy nem vagyunk elég erősek, elszántak vagy elég okosak ahhoz... De hát mindezenközben mégiscsak valóban remek fickók vagyunk! Végül is hogyan lenne ez lehetséges? Lehet, és ha igen, hogyan lehet ezt a több mint képtelen ellentmondást feloldani?

Egyetlen módon. Nem abbahagyni, de **folytatni az álmot**, követni azt. Örökkön örökké. *Usque ad finem.*

* * * *

Szóval: az utó-ismerkedés rövid korszaka. Ami mellesleg csupán vagy két hétbe zsúfolódott. Azután egyszer csak következett egy olyan életveszélyes fékezés, hogy ha autóban ültünk volna, az azon nyomban 360 fokos szögben fordult volna meg a saját tengelye körül. Így viszont csakis az én agyam lódult egy hatalmasat.

Évi ugyanis egyik percről a másikra vágta el a további beszélgetés fonalát, méghozzá úgy, hogy ezzel egyidejűleg mindennapos magatartása is drasztikus módon változott meg. Tette pedig ezt azt követően, hogy meglehetősen élethűen utánzott valakit, aki most éppen elmélyülten játszik-jászadozik, és ez így van rendjén. A radikális változást, az „Eddig és ne tovább” meghirdetését én egy ideig nem nagyon értettem, illetve átsuhant rajtam a gondolat, hogy most éppen egy vizsgájára készülő, de már praktizáló hisztérika produkciójának vagyok a tanúja; aztán mégiscsak már bevett, sőt idült szokásom szerint úgy tettem, mintha nem értettem volna meg. Ezért még egyszer erőltettem, illetve megkíséreltem erőltetni, hogy folytassuk az utó-ismerkedést valahol ott, ahol az előző napon abbahagytuk. Évi azon nyomban félbeszakított, mindjárt az első kísérletre – már úgy értem, velem az elsőre, hiszen én nem voltam a férj, briliánsan játszva el nekem, jobb híján az egyszemélyes publikum számára a házastársi kötelessége teljesítése alól aznap este kibújni kívánó és ezért tűzön-vízen át ki is bújó feleség kellő mennyiségű realizmussal kevert, de azért a minimálisan szükségesnek érzett komikummal is vázlatosan felskiccelt szerepét. (Egyik feleségem ilyen alkalmakra egy hagymát helyezett el a pianínó tetejére, és ha én történetesen megkíséreltem közeledni hozzá, arra mutatott és ezzel a gesztussal monda: Haggy ma! Most viszont az egyenesség sokszoros rövid és hosszú távú bajnoka persze hogy nem a fantáziátlan libák holmi vacak kis fejfájására, még csak nem is migrénre, PMS-re, egyéb természetű, meghatározatlan jellegű, átmeneti indiszpozícióra hivatkozott, hanem kimondta kerekén: ma vagy mit lehet tudni, talán egyszer s mindenkorra a kettőnk közötti ilyesfajta túlzott bizalmaskodások korának vége. Mert mivelhogy nekünk ugyan béborult, vagyis hogy a mi parádénkat elverte a zápor. (Azt elfelejtette mondani, hogy mostantól kezdve, ha egyáltalán, hát akkor inkább magázódjunk.) Nem szükségszerűen elragadtatott érzéseket előidéző nyíltsággal, de igazmondásra mint mindig rendületlenül készen, szinte az arcára kiült, már-már mániákus elragadtatással büszkén nyilvánította ki, hogy „a legkevésbé sem vagyok ma üres fecsegésre hangolva”. Mármint hogy az, ami tegnap még elvarázsoltság, a felismerések magával ragadó öröme volt, az mára már hipp-hopp át is alakult ‘üres fecsegéssé’?

Hajszál híján ki is mondtam, amit gondoltam. Méghozzá valami ilyesmit: Mit próbálsz te itten közölni velem olyan több megawattos hangerővel, hogy attól már nem is hallhatom, mi az, amit mondasz? Még kevésbé, hogy mi lenne az, amit ezzel közölni akarsz? De nem szóltam, hiszen nemcsak merőben fölösleges lett volna, de az a sanda gyanúm, hogy egyébként sem értette volna meg. Én viszont? Nekem, ha akartam volna, akkor is nehezemre esett volna ezt az otromba jelzést – üres fecsegés! – nem annak venni, aminek szánták. Hiszen mindössze két nappal előbb még úgy tűnt, egészen jól értettem, amikor hozzám bújott, kigombolta blúzáát és közölte: „Tessék engem szeretni!” Aki akkor ezt mondta, arról most meg ugyanolyan komolyan és egyetlen pillanatig sem lehetett kétséges: teljesen tudatosan, sőt kivételesen durvának

– hogy is mondtam –, otrombának szánta a jelzést. Ezért sem meglepő, hogy az ‘új’ modor – az érdektelenség, amellyel Évi ez idő tájt engem megajándékozott – letagadhatatlanul a szenvedés és azt időnként föl váltva vagy elszínezve, a kiábrándulás forrása lett számomra. Eddig kifutott formámhoz rendületlenül híven azonban az ‘őszinte’ gorombaságot sem visszaadni, sem magamnak kikérni nem voltam képes. Viszont egyfajta lehetetlen, lebegő könnyebbséget okozott, hogy csakis közvetlenül szembeállítva azt, ami ma volt, ahogyan Évi ma megnyilvánult, azzal, ami azelőtt, a kezdetekben, de még tegnapelőtt is magatartásának a jellemzője volt, lettem volna képes felmérni a változás teljes, a maga nemében is lenyűgöző méreteit. Igazolhatóan jogos önvédelemből – helyesebben vajon nem gyávaságból, félve attól, hogy végül is hová jutnék el? – talán érthető módon azonban igyekeztem mindenáron kerülni az ilyenfajta összehasonlítások akár stilisztikai, akár matematikai lebonyolítását. Mellesleg: nem véletlenül pontosan ettől a csiki-csukizástól, a ma ide, holnap oda, majd nosza kezdjük megint előről irányváltoztatástól jutott eszembe középiskolai kedvencem, Seneca ugyancsak idevágó mondása: Ha a világ legtapasztaltabb hajósa történetesen nem tudja, melyik kikötőbe tart, akkor az ő számára kedvező széljárás nem is létezhet.

Így aztán a senecai irány, az azt meghatározó szél itt, ettől kezdve már nemigen fújdogált. A durva odamondogatásokból azonban még csak valamivel később született meg a végső cselekvés, az előzmények után a kevéssé katartikus záróaktus. Az addig rendelkezésünkre álló időt kitöltendő, legalább pár percre még hadd térjünk itt vissza az utó-ismerkedés rövid, de ámulásos korszakához. Gondolom olykor belefáradhattunk saját magunk vagy a másik motívumainak, az előtörténetének vagy fejlődéstörténetének az elemzésébe, mert időnként elszabadultan játszottunk is – csakis és kizárólag verbális játékokat. Évikét igen érdekelte, mint már említettem, humorom eredete, amit az ő unszolására magyarázni kísérelvén meg azt nagyrészt mire másra, mint libidinózus természetemre vezettem vissza. Ezt ugyanis legalább nem kellett már tovább magyarázni, imígyen redukálva könnyebb volt egyszerűen adottságként könyvelni el. Emlékszem, szóba kerültek a gyerekkrigmusok is, kedvesek is, meg ostobácskák is, nagy mulatások közepette a középiskolás, öncélúan parlagi vagy talán inkább – rátértél a Kamasz-útra, mondta egyik osztálytársam – kamasztermékekkel telített latin versek meg énekek. A Toldi-átírás – a Löwy Árpád-féle galád merénylet Arany János ellen – emlékezetből már nehezen előhalászott, de annál vaskosabb disznóságai. Szó esett a Karinthy, főleg az *Így írtok ti* számtalan folytatásán felnövés egész életre szóló hatásáról, hiszen az én meg részben Évi korosztálya is gyakran, igen gyakran előbb olvasta meg idegezte be a kamaszröhögést egy író Karinthy-kipécézte és mértéktelenül felnagyított modorosságain, semminthogy magának a minderről semmit nem tehető, gyanútlan és jámbor alkotónak akár egyetlen eredeti mondatát is papíron megláthatta volna. Hogy aztán később, amikor végre – már ha egyáltalán – a kipécézett szerző valamelyik, ha nem éppen a főműve került a kezünkbe, fetrengtünk a nevetéstől, amit a rendszerint remek persziflázs újrafelfedezése meg a kárörvendés váltott ki, holott imígyen megelőzött-megalázott írónk vagy költőnk reszkető, pihegő szívét tépve ki és tálalva föl nekünk nassolásra – na meg egy Karinthy nevű élvez-boncolóról sosem hallva – talán bizony éppen megrikatni szándékozott volna bennünket. Vagy amúgy Mózesként könnyet fakasztani a sziklából. Na és aztán mindehhez hozzájött persze még – hogyan is maradhatott volna ki belőle – Rejtő Jenő, azaz P. Howard, a többiekkel együtt az én fanyar korosztályom széthullását is oly igen meghatározó, annak minden fordulatát árnyaltan kísérő, kukorékoló gyászhumorával. A régi Pest kései, utolsó, vérfagyasztó halálkacajával.

Most, hogy megnyíltak az emlékezés csatornái, konkrét példákat is látok-hallok: Évikét tanítom az egyikben valami eszméletlen hülyeségre, amit ő, a mindig racionális, most újabb, mert tökéletesen váratlan elragadtatottságomra lelkesen és sikeresen igyekszik a magáévá tenni. Az egyik: a pápai utcán masírozó katonák története dalban és röhögésben előadva, amelynek

soraiban menetelnek, már természetesen a *száztizenhat éves barna kislányon* kívül, akinek ugyebár *foga sincs már*, a következők:

*A késhomorú köszörülde,
A késköszörű homorulda,
A Tréce, a Tráca,
A Kugler-Bugler sráca,
A tök ász, a makk ász,
A pékinas, a cukrász,
A búr-a-búr-a-búr-kalapban,
A Hindenburg a vaskalapban.
A Groszmutter a zöldkalapban,
A Schlachta,
Aki a legtöbb szavazatot kapta...*

...mennek-menetelnek most már mindörökre a pápai utcán.

Ahányszor csak ezen fennkölt hangvételű, egy előző korszak lényegét összefoglaló, pattogókattogó ének-versikék tanulása közben találkoztunk, Évinek el kellett mondania vagy énekelnie a Kugler-Bugler srácát. A Hindenburg nem okozott problémát, de már Schlachta Margitot, a katolikus politikus-képviselőt nekem kellett a jobboldali helyére tenni. Csak legalább tudnám, ki volt az a Kugler-Bugler? (Annyira zavart ez a nem-tudás, hogy utánajártam. Ennek eredményeként a következőket jelenthetem: a Kugler-féle budapesti cukrászda a múlt század második felében híres-neves intézmény volt, olyannyira, hogy például a róla elnevezett cukorka, amit Kugler az újságokban saját fia szopogató képével ékesítve hirdetett, népszerű volt egész Európában. 1884-ben azután a céget egy bizonyos Gerbeaud Emil nevű svájci cukrász vette át. Kicsi a világ... És onnan, a Vörösmarty-térről nézve jogosnak tűnhet a kérdés: vajon miért is nem éppen hogy csak egy icipicit rumos gesztenyepüréből állítódott össze?)

Egy másik épületes emlékfüzér: mindketten több nyelvet tudtunk, aktívan vagy passzívan, így az összekevert nyelvi humor Évike számára könnyen felfogható volt. Lehetett. Például német-magyar variációban. Évike – kérdezem én –, mit jelent az, hogy *dein Bauch ist Morgen-demmerung?* – Micsoda? – Hallottad. – Ez maszlag. Értelmetlen maszlag. – Na, figyelj csak oda jobban, érted te ezt! Hiszen egyszerű: ‘Hasad a hajnal’! – Meg kell valljam, ezzel bizony nem arattam átütő sikert. Pedig ha tudná, milyen sokféleképpen tartottam igaznak, különösen most tettekkel is igazolandónak ezt a mondást! Erre megkértem: fordítsd le, légy szíves, ezt a mondatot: *Mutter’s Butter Dolch kommt heraus*. Mi? – hördült fel Évike. – Pofon egyszerű. Mutter ugyebár = anya. Butter = vaj. Mutter’s Butter = anya vaja, vagy a nyavaja. Dolch = tör, kommt = jön, heraus = ki. Tehát: a nyavaja törjön ki. Pfuj! – tagadta meg ezt a fajta ‘fordítást’ kisgimnazisták hülyéskedésének minősítve párom, és ebben történetesen igaza is volt.

Ez viszont a legkevésbé sem akadályozta meg őt abban, hogy diák-korából a remek német-tanártól szerzett egyik bölcsességét átadja nekem. Ő, a fanyar humorú, szomorkásra öregedő pedagógus egy ízben, látva tanítványai őszinte elkeseredését a német körmondatok, főleg a szétszakított és egymástól messze elhordott ígerészek miatt, idézett egy 18. századi angolt – Évi már régen elfelejtette, kit –, aki oda nyilatkozott: ‘Egyetlen emberélet túlságosan is rövid ahhoz, hogy németül meg lehessen tanulni.’ Ezzel a ritkán megnyilvánuló ráérzéssel aztán már én is, mint a hálás publikum, teljes mértékben egyet tudtam érteni. Legnagyobb meglepetésemre Évi kifejezetten szerette a neki valahonnan csak ismerősnek tűnő Hajmássy Péter meg Pál dal-játékot, a kihagyásokkal meg az újramegjelenésekkel (elmaradt a Péter, megmaradt a Pál...), sőt a rajta váratlanul eluralkodott duhajsággal ő is kész lett volna – legalábbis így mondta – nyomban beugrani a nagybögőbe. Amire én persze befizettem volna.

Annál is inkább, mert ehhez ijesztőre fújta fel szelíd orcáját, ami azután valamilyen újfajta elragadtatottságtól legott feldúlttá is vált – ennek meg a látványától viszont nekem úgy tűnt, mintha tanúja lennék annak, amikor az ősi görög erdő sűrű lombos fái a babérleveleket rezegető szélrohamok suhannak át. És a faunok fázósan húzzák össze magukat.

Most jut eszembe: egyszer csak belémzökkent egy tökéletesen lefegyverző rész a *Ulysses*ből, amikor is a hosszú-hosszú temetői részben Joyce arról édeleg, hogy csakis az ember temetkezik. A képlet végtelenül egyszerű: valakire rákerül a sor – és valaki másnak-másoknak el kell őt temetni. Maga Robinson Crusoe is konokul tartotta magát a szokásokhoz, így azután ideje érkezével Péntek, annak a megtanult rendje s módja szerint, el is temette. Mert ha már innen fogva nézzük a dolgokat, akkor minden Péntek ugyebár eltemet egy Csütörtököt.

*O, poor Robinson Crusoe,
How could you possibly do so?*

Ez viszont oly mértékben nyerte el Évi tetszését, hogy a német nyaktekeréseket legott meg is bocsátotta nekem.

Közel sem meglepő módon nemigen értette viszont, mit akarok, amikor egyszer letámadtam egy kérdéssel. Mégpedig ezzel: minden kétséget kizáróan biztos abban, hogy nincs neki egy középső neve, ami történetesen és a legkevésbé sem mellesleg Márta lenne? Úgy, arcán a félelemnek olyan félreismerhetetlen jeleivel nézett rám, mint aki komolyan aggódik, ha nem is lelki üdvömről, annál inkább azonban szellemi épségem miatt.

Később aztán megnyugodott, amikor megmagyaráztam. Van egy okos és amellet hejre kis mondóka, ami szerint:

*Nem lehet a Márta másé,
Mert a Márta már Tamásé.*

A második sort azonban egy szóként kell kiejteni, méghozzá gyorsan, egy szuszra:

Merta-márta-márta-másé.

Ez aztán megtette a maga hatását. Évikének tetszett a kinyíló, majd összecsukódó tátikára emlékeztető mondóka, és sajnálattal állapította meg, életében először és alighanem utoljára, hogy szülei ilyen hallatlan éleslátással és egy életre előre kiterjedő érvényességgel a maga egyszerűségében, gyökerestől, az ő közreműködése nélkül megoldó módon nem nevezték őt el Mártának. Vagy nem adták neki a Mártát oda ajándékba középső névként. Mint mondotta, talán lenne benne hajlam arra, hogy engem Mártamásnak szólítson. Abba viszont ennek ellenére sem volt hajlandó belemenni, hogy én őt mostantól fogva Mártának nevezzem. (Nem is akartam volna – éppenséggel nem rajongok ezért a névért, már úgy általában nem. Életemben egy Mártát szerettem – azt is sajnos már jócskán megkésve.)

Nem kis ellenállást kellett magamban legyőzni ahhoz, hogy szakadatlanul ágaskodó ellenérzéseimet félretéve megismertessem Évikét rövid, de sok szempontból velősnek bizonyuló költői pályafutásom egyetlen, ezzel szemben viszont kizárólag az én számomra maradandó emlékével. Már úgy értem, hogy ha az néhanapján egyáltalán eszembe jutott. Na és amely nem feltétlenül tekintendő olyasminek, mint ami szükségszerűen bő költői vénáról tenne tanúságot. Történt pedig ugyanis úgy ötödik gimnazista koromban, hogy egy magyaróra előtt, de már a becsengetés után, barátaim unszolására az egész osztállyal meg kellett osztanom a költői sikereimnek vélhetően csak a kezdetét jelző, szerintük ígéretes első szárnypróbálgatást. Amelynek a megalkotásához pedig a magyar tankönyvünkben igen sűrűn adott, nem feltétlenül minden példányukban vonzó népköltemények adták az ihletet. Íme a nagy mű maga:

Mütyüvérág kalapomon,
Peckesen járkálok,
Mükrüpipa agyaramon
Friss kutyaszart rágok.

Elmegyek a templom előtt,
Picsognak a lányok,
Salétromot pesálnak,
De én pökök rájok.

Nem kell nékem senki borja,
Tehene, se lyánya,
Ihaj-csuhaj, kutyafasza,
Szarok a világra!

Ugyancsak tankönyvünk mintájára ismeretterjesztő lábjegyzetek is készültek a népdalhoz. Vagy 7-8, olyasmik mondjuk az első sorhoz, hogy: „Mütyüvérág – azonos a Heves megyei ‘matyavirággal’, csak Nógrád megyei, enyhén palócos tájszólásban. Lásd még: Ballag már a nagy Ármin, 32. kötet, 543. oldal.” Akkoriban ugyanis volt egy millió kötetből álló Magyar Értelmező Szótárunk, Ballagi Mór Árminnak a tollából; ez volt az a mű, maga a magyar nyelv bibliája, amelyre minden magyartanár mindenféle ügyben szakadatlanul fő forrásként hivatkozott. Ami nem volt benne a Ballagiban, az tolakodhatott kedvére, de nem létezett. Az ugyanis habozás nélkül visszaminősítettett a jassznyelvnek nevezett, megvetett, irodalmi műben fel nem használható aberrációnak. (Tessék szíves lenni elképzelni: mi nemcsak hogy József Attilát, de még Adyt sem tanultunk. Halála után úgy jó húsz évvel sem. Szabócska Mihá't – ó bocsánat, Szabolcska Mihályt viszont minden mennyiségben.)

A második sorból a „salétromot pesálnak” kitételhez az én saját külön Nagyszótáram, ha jól emlékszem, valami ilyesmit mondott: „érdekes változat az eredetibb, bár látszatra új hangzású ‘benzint pesálni’ kisújszállási használatára; mindkettő értelme, amint az közismert, ‘igen nagyon vágyakozni’, ‘hevesen megkívánni valamit-valakit’”.

A fiúk fokozódó derűtségével kísért előadást volt hivatva lezárni az utolsó két sort értékelő lábjegyzet, mégpedig egy befejezéshez illően az egészret remélhetőleg feldobó módon, mondván: „A nép gyermeke megkapó egyszerűséggel ecseteli világról vallott felfogását.” A derűtség erre olyan fokot ért el, hogy az osztályból csak néhányan vették észre: a nyilván az egész mutatóvány, vagyis hát az ősbemutató ideje alatt az ajtóban álló és ott hallgatózó, száraz és, legalábbis mi mindig azt hittük, minden létező határokon túl humortalan magyartanár belépett az osztályba, és engem *in flagranti* ért a hivatalos tankönyvek kigúnyolására és így lejáratására irányuló, előre alaposan megfontolt bűncselekmény elkövetésében. A biztonság kedvéért bizonyítékként legott le is foglalta a mű kéziratát, és azt fennen lobogtatva nyomban lekísért az igazgatói irodába. Ahol is egy rövid bizonyítási eljárás lefolytatása után részesültem a ‘minősíthetetlen hangnemért’ és destruktív művemért igazgatói megrovásban.

Ilymódon megtépázott állapotban a mellettem szóltanul ballagó magyartanárral tértem tehát vissza ‘a balhé’ miatt nem kevéssé megszeppent osztályba, ahol is tanárunk az ügyet lezárandó közölte: az igazgatót a befejező két sorhoz fűzött, csakis sorrendben utolsó lábjegyzet kétségkívül akarata ellenére úgy megneveltette, hogy kihallgatásomat megszakítva pár percre sürgősen távoznia kellett a szobából. Amihez ő maga – mármint a tanár – hozzáfűzte: A ‘nép gyermekének a megkapó egyszerűséggel’ kifejtett mondanivalója arra látszik utalni, hogy a szerzőben eddig sikeresen leplezett tehetség szunnyad talán még a bökversek színvonalát is meghaladó komédia-írási tevékenységre. A tanár úr váratlan metamorfózisára, személyisége új oldalainak a váratlan napfényre kerülésére az osztály előbb elámulással, majd spontán tapsviharral válaszolt, amely közben a ‘humortalan’ tanár úr, karjával színpadiasan gáláns

mozdulattal rám mutatva és nyájasan mosolyogva, lovaghoz illő meghajlással fogadta a tet-szésnyilvánítást, ezzel egyszer s mindenkorra belopva magát az osztály élvezet fantáziákhoz szokott diákjainak a nem egykönnyen elérhető szívébe. Na meg természetesen az enyémbe is. Megrovás ide vagy oda.

Hadd tegyem hozzá: a mellesleg soha többé folytatni meg sem kísérelt műfaj illetén kommentált előadását Évi is élénk derűkifejezésekkel fogadta. Nem egyszer fordult elő a következő napokban, hogy a 'verset' újra fel kellett mondanom, vagy még inkább az, hogy abból Évike maga idézett. De azért ne merjek semmi olyasfélre se gondolni – intett nagykomolyan óva és főleg miheztartás végett –, mintha a 'salétromot pesálnak' kitétel a mi esetünkben akárcsak távolról is saját kezdeti vágyakozását hozta volna vissza emlékezetébe. Bár – tette hozzá, mintegy elgondolkodva –, bár ahogy azon a minden éj éjszakáján képtelenül hosszú, öröklétnek tűnő órákon át ott egy helyben, lábait időnként ugyancsak összeszorítva kellett ülnie...

Ebben a lelki fél-ájulathoz hasonló állapotban, a szakításhoz vezető út kiegyengetése során csakis ritkán csuklott el a hangunk – annak is általában én voltam az oka. Nem tudom, hogy e tárgykörben miért, de a kivégzés előtti hangulatot nagyon is jól értve, végül is hogy ne sejteném, hogyan kerülhetett nyelvemre Lessingnek egy rövid mesterműve. És amikor kezdtem halkán, szinte magamban mormolva mondani az első két-három sort, majd ránézve nyomban el is akadtam, Évi addig nem hagyott nyugton, míg el nem mondtam az egészet:

*Gestern liebt' ich,
Heute leid' ich,
Morgen sterb' ich:
Dennoch denk' ich
Heut und morgen
Gern an gestern.*

Amit Évinek persze hogy nem kellett lefordítani: nézett rám nagy, egyre nagyobb szemekkel, aztán odabújt hozzám és zokogott, egész teste görcsbe rándulva, mindent értve zokogott. Hiszen a vers ezt mondta: Tegnap szerettem, Ma szenvedek, Holnap meghalok: Gyengéden gondolok mégis, Ma is meg holnap is, Arra a tegnagra.

Mint mondtam, csakis ekkor estünk ki előre kiosztott szerepünkből. Na meg akkor, amikor én egy réges-régen elfelejtett forrásból idéztem neki egy szépséges levezetést a női viselkedés férfiak által a kellő érzékenységgel könnyen felfogható logikájáról:

Vess egy tettet, aratsz egy szokást,
Vess egy szokást, aratsz egy jellemet;
Vess egy jellemet, arasd a végzeted.

Évi elismételtette velem egy párszor, másnap leírta, és közölte: amíg él, nem hinné, hogy ezt valaha is el tudná feledni. Nem is igen tudhatná, hiszen ezeket az egymásból könnyörtelenül gördülő sorokat mintha csak róla mintázták volna.

Kiestünk bizony mi a szerepünkből akkor is, amikor én meggondolatlanul na meg elérzékenyedve, nyilván önsajnálati rohamaim egyik túlszorduló pillanatában, egyszer csak kimondtam Wilfred Owen döbbenetes zárómondatát: „Igen, drága barátom, bizony én vagyok az ellenség, az, akit megöltél.” Meg sem merném kísérelni visszaadni azt, ahogy Évi ezt hallva nézett rám.

Persze hogy közel sem mindennek volt ilyen a hangulata. Íme egy, a maga nemében remek kis példa a műfaj homlokegyenest ellenkezőjének az elsőprő sikerére, arra, ami Évit elmélyült játékaiban a valóban vagy látszatra többnyelvű változatok közül valósággal magával

ragadta, így az alábbi orosz – na és legalább valamelyest ‘kínai’ – versike, gyerek-rigmus, mert, mint mondta, annak kartánkra serkentő belső ritmusa van:

Zsili bili tri kitajci (egyszer volt, hol nem volt három kínai)
Jan, Jan Tsen-dran i Jan Tsen Dran-tsen Dran-tsen Dron-ja.
Zsili bili tri kitajki (volt ugyancsak három kínai leányzó)
Tsipi, Tsipi-dripi i Tsipi-dripi Drin-pan Po-nja.
Anyi pazsinyilisiz (összeházasodtak)
Jan na Tsipi,
Jan Tsen-dran na Tsipi-dripi,
I Jan Tsen Dran-tsen Dran-tsen Dron-ja na Tsipi-dripi Drin-pan Po-nja.

Végül is: ha Till Eulenspiegel még az akasztófáról is nyelvét ölthette engesztelhetetlen üldözőire, a magukat korpulens voltukkal egyetemben jelentéktelenségükhöz illően határtalanul komolyan vevő és lenyűgözően humortalan, viszont annál inkább bornírt németalföldi kispolgárokra, akkor talán nekem is szabad kivégzésem előtt, szórakoztatás ürügyén, amúgy igazából beleröhögni ennek az átkozott világnak a pofájába! Már elnézést kérek.

Visszapillantás '56-ra

Meg elnézést kérek azért is, mert a hosszú kiesések, a beiktatódott csöndek után a most váratlanul feltörő emlékek menthetetlenül kapkodásra készítetnek, ezzel pedig nyilván zaklatom a kiegyensúlyozott tálalásra vágyó, a rendszerességet mindennél többre értékelő olvasót. Hogyan lehetne viszont az '56. november 4-e utáni hetekről-hónapokról nem mindjárt magának az írásnak a stílusával, hanem csupán a közlés tartalmával adni vissza az az agyamban, a szívekben tomboló zűrzavart? Radnóti kellene, talán éppen klasszicizáló eklogáival, a szépséges mérték meg az őrijító bomlás kontrasztjának a visszaadásához.

Még hogy kiegyensúlyozottság az akasztófahumor világ-fővárosában? Budapest vérfürdő-városban? A Halmai-viccek világában? (Akkoriban minden abszurd meg még abszurdabb viccet a Halmai nevű, a figurát egy fapofára vevő színész-komikus szájába adtak.) „Megnyomom a liftgombot – lejön a harmadik emelet!” Mert ugyebár a szovjet tankokkal egyoldalúan kialakított, meghitt kapcsolat hatására kissé megbízhatatlanok lettek az egyébként talán csak valamelyest szétlőtt épületek. Tetszik érteni – itt az emberek emeleten jártak föl a második-harmadik liftre. Nem érthető? Végtelenül sajnálom. Akkor és ott mi ezt pontosan értettük. Ha jól meggondolom, csakis ezt értettük. Mi csakis a világ pokoli irrealitását értettük, nagyon sokáig.

Szilveszter délután, az első koncert a Világvége után, persze hogy a Zeneakadémián. Állami Hangversenyzenekar. Ferencsik. Beethoven. Eroica. A második tételt, a Gyászindulót 1200 ember állva hallgatja, maga elé meredve, magába roskadva – a szeme senkinek nem száraz. A zenekarban sem. Tessék olyan kedves lenni és megmondani a világ legnyomorultabb íródeákjának: hogyan kéne ezt megírni? Kiegyensúlyozottan? Érzelmösségtől mentesen, higgadtan? Úgy egyrészt-másrészt-deazonban módra? A megfigyelőhöz illő, tehát a kellő távolságból? Harmadik személyben? Kevés, de szorosra fűzött jelzőkkel? A könnyek vegyi összetételét szakszerűen leíró elemzéssel? A rémvilágból azért csak kivezető utalással a harmadik tétel meglehet visszafogott játékosságára? Vagy egy kontrasztosan heherésző, szakadatlanul pofázó, mindenkinek a zsigereiben kotorászó pöffeteg-narrátornak a közvetítésével?

Február vége, ugyanott. Schubert és Mendelssohn. Már nem sírunk, bár igaz, pár héttel korábban a Sors-szimfónia, a Beethoven *Ötödik* második, lassú tételénél is megpróbáltak egyesek repetálni, tehát felállva, demonstratívan gyászolni. Aztán néhány pillanat múlva, amikor a fél ház mint szentségtörőkre meredt rájuk, elsüllyedés helyett székükre tottyantak, mert rajtuk, vagy tízükön kívül senki meg sem moccan. No nem, a legkevésbé sem csakis azért, mert az nem gyászzene, de azért sem, mert ebben a világban és főleg ebben az országban ugyanaz kétszer nem történhet meg. Nálunk csakis a stílustörés az, ami állandó. Mert mi a szakadatlan útkeresés évtizedei, sőt évszázadai után mára végre rájöttünk: nálunk a stílustörés – maga a stílus.

Kora március, ugyanott. Az elülső régiókban ülök, egyedül. Mostanában, már ha valahol egyáltalán előfordulok, mindig magamban vagyok. Ez így is van rendjén, hiszen ez számomra most a kellő társaság. Jó esetben is csak úgy fél ház van jelen. Komor Vili bácsi vezényel, a Garai nevű derék, erősen közepes zenész játssza, meg kell adni neki, mint aki tudja, hogy a meredek hegy megmászásához az övénél nagyobb tüdőre lenne szükség, legalábbis a kellő alázattal a Brahms-hegedűversenyt. Hát erre aztán rászorgáltam, meg is érdemlem. Úgy kell nekem, miért jövök én a Kreisler által örökre meghatározott remekműhöz száz-kétszáz hallás után éppen most még egyszer... szétesni apró darabokra? Ahhoz a műhöz, amely a zenei kór-

bonctan mesteri precizitásával szedi ízekre az én porhanyósra roncsolt szívemet. Olyannyira, hogy ahhoz asszisztálva még egy rutinos mellkassebész is hápogva kapkodna levegő után.

Az első tétel gyönyörű melléktémájánál – nekem a reszketve féltés, a szeretett kedves elvesztésétől rettegés zenéje, még magam-kreálta, ki-nem-mondott szövegével is –, hiába tartom kordában könnyzacskóimat is uraló idegrendszeremet, koncerten életemben először mégis kicsordulnak a könnyek. Kicsordulnak? Sírok. Évike tölt meg, szorít halálra, nem enged...

A hegedűverseny után szünet. Összekaparom magam, nemigen tudva biztosan, hol is vagyok; föltápáskodok, a számtalanszor begyakorolt mozdulatokkal meg az őrzítő nikotinhiány sürgetésével kecmeregnék is ki az ülések közül, a megszokott módon indulnék oda hátra, a foyér felé. A legelső emberi lény, akit vagy tíz sorral arrább meglátok, ki más lenne, mint... Évike. Mellette az őrzésére kirendelt testőrök: férje és anyja. Évi, aki előrenézve nyilván jóval előbb, ha csak nem mindjárt a kezdetekben láthatott engem, dermedten néz, mint akit hipnotizáltak, úgy mered rám, brahmsi változatomban, pedig ismerem én őt annyira, hogy tudjam: nem akarja, a világért sem, de most képtelen megmozdulni, levenni rólam a szemét; arca patyolatfehér. Lehet, hogy arra vár: menjek oda, csókoljam újra életre, vegyem két karomba és repítsem el innen. Valahová, mindegy, hogy hová... Visszasomfordálok, leülök a helyemre. Abban az évadban koncertre többé nem megyek.

Nagy ugrás. A szó mindenféle értelmében. Július, Lukács uszoda. Úszkálnék kicsit, de 'víz-öblítés nélkül szagtalanított' pisire emlékeztetően langyosnak tűnik óvatosan bedugott lábfejemnek a víz. Nosza, föl tehát szárazon a napozóba. Ahogy vietnami papucsomban slattyogok megszokott helyemre a hátsó régiókba, a középső, nekem valamiért, talán az ott tanyázó népek jellegtelensége miatt a kezdetektől fogva idegen területen összetolt többágyas társaságban, mintha úgy egy évvel ezelőtt mi sem történt volna, újra régi helyén, velem szemben, napfényözönben – Évike. Nem állok, hiszen nem is állhatnék meg, csak menet közben köszönök oda, fejbólintással, egy elrebegett 'Szerbusz' kíséretében. Visszaköszön, látom a száján, hogy mozog, de persze nem hallom, mit mond. Viszont mintha közben valamiféle muszájtól hajtottan fürkészné az arcomat. Nem, ez nem a már olyannyira megszokott módon, szeretetten felmérő, kicsit hátrahúzódo, távlatot adó nézés, ez nagyon is más. Vajon mit kutathat most rajtam? Talán annak a valamiféle jelét, hogy tudok a terhességéről? Miért kéne ezért kutatni? Hiszen ő nyilván úgy képes olvasni az arcomat meg azon a vonásokat, mint a vezérkari tiszt a térképet. Ezt az akciótérpet, itt, közvetlenül a nyakam fölött, ennek minden egyes térelemét, kiemelkedéseit, dombjait, mélyedéseit keresztül-kasul felderítve, saját kezével meg annyi minden, ezerszer áldott mással tapintva-ajnározva, szájával ízelve tanulmányozta és tanulta meg, dolgozta fel, tért hozzá vissza, memorizálta ha nem többre, akkor csupán egy röpke életre. Elveszítette ő már a képességet arra, hogy ne lássa. Ott van az kitörölhetetlenül, régen benn, abban a titkos agyi képtárban. Hát akkor most meg mit kutat? Igen, Évike, ez itten még mindig, még pontosan, illetve majdnem pontosan, némi kis eltérésekkel, de ugyanaz az arc, igen, persze hogy jól emlékszel. Nemigen változott, mint ahogy a tiéd is majdnem ugyanolyan. 'Majdnem', mondom én – nem nagy ügy, csupán csak vagy létünknek a fele van benne a szóban. Merthogy azelőtt, úgy tavaly augusztus táján, a 'majdnem' még egyáltalán nem volt fellelhető az arcodon. Na és ha az enyémen lennének itt-ott újabb vonalak meg rovátkák? Csakis a lesülés okozta ráncok, semmi más. Mire megszülod a gyereket, már nem is lesznek láthatóak.

Egy jó óra múlva tussolni megyek napszúrás ellen a középső meg a hátsó részt elválasztó, kiugró falnál a zuhanyba. A legkisebb részletekre is odaadóan figyelve áztatom fölforrt testemet; már lépnek is ki a körülteglázott kis négyszögből, amikor először azt hiszem csak szférikus látásommal realizálom, majd odanézve nyugtázom: onnan, a sarok mögül, tőlem mindössze vagy három-négy lépésnyire, csakis az orrát meg a szemüvegét dugva ki, valaki

néz engem, mit néz, mustrál, méreget, valahogy úgy, amint illik az egy trófeanyertes versenylóhoz. A saját szememnek sem igen híve döbbenek rá: a gomb-orr meg a szemüveg – a cucc Zoltánhoz tartozik! Ugyanahhoz, aki most észreveszi, hogy észrevettem, mire mint félénk kismadár rebben fel. Nem tehetek róla, semmi kedvem hozzá, de mintha testem legérzékenyebb pontjain csiklandoznának, úgy fröccsen ki belőlem a nevetés – mit nevetés, röhögés! Kontrollálhatatlanul, igazi kamasz módra.

Szegény Zoltán, ösztönei sürgetésének ellenállni képtelenül ott kukucskált, az én ezerszeresen Évike-megáldotta testemet kutatta: vajon mi lehet az, amit ez a pasas tud? Mi van rajta, miből van összerakva, ami miatt neki annyi mindenben kellett átmennie? Hirtelen rámtörően sajnálom isten elveszett gyermekét, de mert tudom, hogy Évike terhes, tehát utálok őt, intenzíven, alighanem úgy igazából csak most először. *Cabaré bleu!* – szakad ki belőlem a kitekert nyakú lehetetlenségekre, az abszurd érthetlenségek legújabb változataira alkalmazott munkaszolgálatos kiszólásunk, 1944 közepéről, a pokol fenekének a tőszomszédságából.

Hiszen adódik az néhanapján úgy is, hogy nem lehet, mert merő képtelenség lenne megértően, bölcsen bólogatni és komoly pofával, ünnepélyesen vonulni el a helyzet hisztériásan idióta, sőt groteszk volta mellett. A jelenet mellett, amelyben a gyermekét váró asszony férje, az újra birtokon belül lévő nő-tulajdonos, a férfiú, akinek a nemessége nemdebár tagadhatatlan, most éppen mi mást, mint a szétvert pofájú, ámde szexuális fellángolás kiváltására annak idején kiválóan alkalmasnak bizonyult hajdani szerető testét, annak rejtelseit lesi titokban, addig, amíg az megrögzött szokása szerint mi mást is tenne, mint önfeledten kéjeleg – ezúttal, már csak a tömeg megkívánta jó ízlés kedvéért is, egy zuhany alatt. Megmondaná nekem valaki: vajon miért teszi ezt? Hiszen fordított szereposztásban én mindent meg még annál is többet szeretnék látni a világon, csak nem annak a másiknak a testét. Hát nem perverz munkamegosztás: míg Évike az előbb még az arcomat leste – tudod te, Tamás, látom rajtad, hogy tudod, de azt még csak elképzelni se merem, hogy mit szólsz hozzá –, addig most Zoltán az, aki képtelen ellenállni a nem mindennap adódó lehetőségnek, hogy a testemet mérje fel! Csak azt tudnám, hogy mi a fészkes fenének teszi ezt? Győztes riválisom, az erkölcsi meg minden egyéb jellegű világrend diadalmas helyreállítója, te sokszorosán áldott flótás: nincs azon mit nézni! Semmi, de semmi, sőt még annál is kevesebb. Az, akit helyettem nézned kellene, és ha egyszer oda eljutnál – látnod is, meg érteni is hozzá, meg jól, mármint hogy neki, tudod, nem, nem neked, hanem neki, az ő számára, speciálisan, csakis rá szabottan jól törődni is azzal, amit benne látsz – nem nehéz az, hidd el nekem, jön az magától is –, hát azt az előbb, vagy jó egy órával ezelőtt, ott láttam ülni – melletted!

A kihegyezett pótceruza világa

Nagyot nevettem, ugyebár. Emberemlékezet óta először, minden hátralékot bepótolva, amúgy igazából kinevettem magam. (Így is, meg úgy is.) Mert tetszik tudni, így mulat egy magyar úr. Aki csakis akkor lehet ezzel elfoglalva, amikor éppen nem sírva vigad. Az, aki nem győz tanulni ebből is. És aki oly sok minden mással együtt meg is faggyúzza: 'a távolság szépít'. Csak éppen hogy ha bizonyos határokat meghaladóan sokat, töménytelenül sokat foglalkozunk távoli dolgokkal, a távolság fogja magát és eltorzul, akár el is tűnik. Ezzel szemben viszont, hogy azért ez se legyen olyan egyszerű, van egy másfajta távolság, vagy legalábbis e távolságnak a tartása, valami olyasmi, ami olykor tudatosan jobban és többre értékelődhet. Például mondjuk az a birodalmát szerző és szervező, az orrot és a felső ajkat a levegő magasabb rétegeibe szűrő, tehát a brit variációból való. Vagy az a sokkal közelebbi változat, csak karnyújtásnyira tőlem, amelyen belül az emberiség szaporításán tevékenykedő férj – mindenáron, még a boldogtalanság konzerválása árán is, titokban ott, az orra előtt, de mégis oly elérhetetlen messzeségben elterülő női fej mellett a párnába belezokogó és úgy, sírva szaporító – nem lesi, mert nem is lesheti a nemrég még aktív szeretői mivoltában őt kegyetlenül meggyötrő riválisa kéjesen nyújtózkodó, sötétbarna testét, már csak anélkül sem, hogy a közönségre gyakorolt hatásra ne legyenek tekintettel. Mert mint az Operaházban – hogy a tengernyi példa közül csak egy régít említsek – a *Szöktetés a szerájból* egy sokáig emlékezetesnek megmaradó előadásán a tenor, egy Sárdy János nevű ál-énekes minduntalan kisikló, a legváratlanabb helyeken is embertelenül fals hangokat hallató és az ettől szinte arcul ütött, kínjában széke karfájába kapaszkodó, legszívesebben nyomban a föld alá süllyedő közönség érzékenyebb példányai, ha lehet még ennél is sokkal inkább zavarba ejthetők ám, ha a szabadabb lelkek által jólesően kifütyült hőstenor helyében éppen egy jövőendő gyermektulajdonos viselkedik olyan oktondi módon. Mert adva van egyfajta tenornak a tenyérbe mászó képe, amely nem áll messze az idültén vigyorgó bornírtság egyre inkább felismerhető jeleitől; de nem, semmiképpen sem így maga a *paterfamilias*, aki nemes hivatásának a tudatában a férfias bölcsességnek a bársonyosan barna bariton megtestesítője kellene legyen.

Ezért is van azután, hogy ez a kukucskaló, a falba belelapuló, amögül kikandikáló iguana-Zoltán csak nem hagy nyugodni. Rendben van, vitának nincs helye – ő nyert. Még hozzá kiütéssel. Még azt a némileg hasonló versenyhelyzetekben oly igen kínálkozó, olcsó ziccert is ki kell hagyjam, hogy ezt mondjam: gratulálok, övé a sajt! Hogyan is mondhatnék ilyet – hiszen nem tíz deka trappista, de maga Évike volt a tét! Nem értem, hogy az ördögbe lehet: nézzem akárhonnan is, én mégsem vagyok képes őt másnak látni, mint reménytelen figurának. Vagy lehet, hogy én, a javíthatatlan, régi szokásom szerint már megint magamat áltatnám? Hiszen Zoltán a rendelkezésemre álló információk, a másodlagosan szerzett benyomások alapján ítélve úgynevezett rendes ember, még akkor is, ha persze hogy közössé vált ügyeinkben éppenséggel nem ezt bizonyította – a szerelemben viszont elismerten nincsenek szabályok, ott minden és még annál több is szabad. Valahogy úgy, mint az amerikaiak számomra abszolút érthetetlenül milliói által a TV-ben figyelt, kéjesen végigüvöltött, csak hogy mindenki által tudott módon előre koreografált balhé-birkózásában. Abban a szadista ösztönök kielégítésére összeeskábált mű-izében. Bőségesen kifejtettem már, hogy Zoltán mérnök, 'mérnökember', ahogy a diplomások előtt hagyományosan hasra eső magyariak szóhasználatát ezt az emberi megnyilvánulási formát nevének nevezi. (Van ezen kívül 'tanárember' meg 'orvosember'. Régen volt 'állami' ember is – persze hogy az akkor még csodaszámba menő állami nyugdíjjal. Például a vasutas, mondjuk a vasúti bakter. A többiek nyilván nem izé-emberek, csak toldalék nélküli emberek, nemdebar? És... na és mit ér az ember, ha magyar, csak úgy, jelző nélkül, lepusztítva?)

Elmondtam már ismételten: bármennyire kötődik is hozzá kurtára szabott elgyengüléseiben, azokban a pillanatokban el is hitt fogadkozásaiban szentté is avató Évi, ez nem akadályozza meg abban, hogy ne a lehető legmegsemmisítőbb csapással üsse ki férjét a szorítóból, alázza, csalja meg, gondolatban – rosszabb napjaiban – átlag percenként, a gyakorlatban ugyan már kevésbé gyakran, de akkor aztán közvetlenül a szeme-szája előtt, hogy később majd megpróbálja az egészet mindenestől letagadni, persze közben – igaz, némi kis, nyilván jelentéktelen megszorításokkal – ügyelve a nélkülözhetetlen igazmondásra, de a biztonság kedvéért úgy, hogy egyben azért kösse impozáns kis csomóként az orrára; hagyja őt ott magányában, költözzön leburnult testű szeretőjéhez eget ostromolni, még és még; szorgos és immár feledhetetlen, mert egyebek közt felülmúlhatatlan lángolások végetérhetetlen sora után végül lázadásában elbukva kullogjon vissza hozzá, de csak azért, hogy aztán azon nyomban, ha mód van rá – és vajon mikor ne lenne? –, minden átmenet nélkül kezdje legelőrlől az egész közép-kori kínzókamra-rutint. Na és mindezen felül a koronaékszerek, a jogar meg az országalma átadását helyettesítendő, grandiózusnak szánt gesztussal készítse, egész lényével, talán fel sem ismert, intenzíven szuggeráló képességével szinte lökje őt oda, arra, hogy egy kívülálló megfigyelő számára alighanem homoerotikusnak tűnő módon lefelkeljen egy vadidegen férfi testére, amelyet ki más, mint a szakma legjobbjának készülő felesége azzal az isteni ihletésű szerelmével borított be egyszer s mindenkorra ragyogó fénykoszorúba. És ha a legújabb pszichiátriai tankönyvekben leírt tüneteket produkáló módon agyon-neurotizált férj előbb-utóbb, némileg rozzantan bár, de azért csak visszakerül a nyeregbe, abból úgysem lehet már egy peckes tartású úrlovasnak az akadályokat biztonsággal vevő olimpiai díjlovaglása.

Eszem ágában sem lenne, hiszen hogyan is akarhatnék én teszem azt egy freudistának álcázott módon minden lében kanál lenni, mégis Zoltánt egyszer megint csak kényszeresen elemezve ilyen meglepő konklúzióra jutottam: saját maga előtt ő egyetlen percig sem lenne képes titkolni, hogy akarja is tudni meg nem is azt, amit persze hogy eleve tudott már, de azért a legkevésbé sem kívánt volna tudni. Sőt hogy mi sem állt volna tőle távolabb. Bár igaz, így is rákényszerült arra, hogy tudva tudjon, meg amikor engem nézett a zuhanyban, látva lásson. És aztán ha tudná, kíséreljen meg majd mit sem tudni arról, amiről persze soha nem beszélve tiltotta meg magának, hogy egyáltalán gondoljon is rá. A fehér elefántra... Ha ez nem az elfojtás legeklektikusabb példája, akkor nem hiszem, hogy ilyesféle fogalom egyáltalán létezne. Azt aztán már csak úgy futólag említve, hogy ő maga egyáltalán nem érti, mi okozhatja az indokolatlanul nagy felhajtást. A könyvekben meg az operákban az ilyen maszlagok még úgy-ahogy elfogadhatók, mert konvencionálisak, bár igaz az is, hogy neki ezt mindig is nehezebbre esett feldolgozni, viszont a könnyen kiszámítható hatástól tartva soha senkivel nem mert erről őszintén beszélni. Abból a józan logikával ellenkező valamiből, amely az ő osztályrésze lett, hogyan is érthetné meg a nagy cécót? Hiszen végül is az élet körülbelül úgy viszonylik teszem azt a *Traviatához*, mint a laboratóriumi görcsövekben vizsgált folyadékok mondjuk a viszketőporhoz, ahhoz, amit gonosz gyerekek szórnak szét egy rokonokkal meg vendégekkel teli szobában. Az egyikben a széria-tüsszentést, a másikkban meg a 'nagy szerelmet' próbálják meg – még hozzá sikerrel – az adott közönségre rátukmálni. Hát nem lenne amúgy igazából érdekes a hatást felcserélhetővé tenni, és a hóbortos szerelmest a tüsszögéséről ismerhetni fel?

Zoltán a prototípusa a rendíthetetlenül rendes, a szervezett, a gondosan előkészítő, a semmi fontosról soha meg nem feledkező, tehát a hihetetlenül unalmas mérnöknek, aki nemcsak centiméterre és másodpercre számítja ki minden lépését, de akinek minden egyes lépését játszva ki is lehet előre számítani. Zoltán nem fiatal, nem öreg: ő mérnök. Zoltán nem boldog, nem boldogtalan: ő mérnök. Mérnökember. Úgy vélem – bár erre nyilvánvalóan nem sok alapom van –, hogy ő azok közé az emberek közé tartozik, akik bár egy igen korlátozott területen, de mégiscsak elsőrendű teljesítménnyel rukkolván elő egyfajta kiválóságról tettek tanúbizonyságot, mondjuk 23 éves korukban, hogy azután mindenben, de a szó szoros

értelmében mindenben, ami csak következik, érezhetően ott lebegjen az antiklimaxnak a speciálisan fanyar illata. Zoltánnak, amint arra egyszer már utaltam – ha jól emlékszem, idevágó rosszindulatú hajlamaimat nem túlságosan fogva vissza –, mindig van a zakója külső felső zsebében egy kihegyezett pótceruzája is. Azt is hozzátettem, hogy amikor valaki ezt ugyancsak kihegyezetten (hoppá!) egyik és talán legfőbb jellemvonásaként említette róla, Évi – nem is első ízben az én jelenlétemben – ezt nemhogy nem kérte ki magának, de még csak kísérletet sem tett hitvese megvédésére. Talán még el is mosolyodott kicsit? Igen, azt hiszem, ezt tette.

Viszont a folytatáson a szende kedves már aligha mosolygott, bár a heherészéstől a kipukkanó derűségig minden jelenlévő, ki-ki a maga módján, valami ilyesfélét tett. Az a Zoltánt célba vevő, kétségkívül jómájú budapesti továbbfejlesztette a számára alighanem perverz örömet ébresztő témát, és példabeszéd gyanánt – hiszen, mint tudjuk, mégiscsak Budapesten vagyunk, ahol semmi sem igazán érthető anélkül – elmondott hozzá egy viccet is. Olyant, amit bár akkor hallottam életemben először, de nyomban felismerhetően alapvicc lévén, mind mostanáig úgy éltem meg, mintha legalább száz éve ismertem volna. Íme a vicc:

A fogaskerekű vasút fasori végállomásán a vonatba új utasok szállnak be. Az egyik kocsi végében, a szemben lévő ülésekre három férfi telepszik le. Ketten, egymással szemben, az ablak melletti ülésre. Az egyedül ülő izeg-mozog, nézelődik, fordul ide, aztán oda, feláll, visszaül, látszik, hogy valami nagyon foglalkoztatja. Talán rossz helyre jött, és most, mielőtt még leszállna, meg kívánná erről győződni? Nem, szó sincs ilyesmiről, ezzel szemben viszont egyre merevebben nézi, lapos pillantásokat dobva a másíknak is, a vele szemben ülőt. Aztán, mint akinek igen nehézére esett összeszedni a bátorságát, meg is szólítja: Már bocsásson meg, kedves uram, a zavarásért. Láthatja, nem vagyok már mai gyerek, mégis úgy adódik, hogy most először ülök egy ilyen ravasz járművön. Ha megengedné, hadd kérdezzem meg: biztonságos ez a vasút? Ugyan már – mosolyog elnézően a kérdező –, de még mennyire az. – Hát ez remek, ezt nagyszerű hallani. Tessék mondani, gyakran tetszik utazni rajta? – Minden nap. – Fantasztikus! Ugye nem tetszik haragudni, ha mégis megkérdem: ha egyszer, ne adj isten, de mégis valami baj történne, akkor van itten, ezen a járgányon valamiféle fék? – Már hogyan lenne? Pontosan itt, a fejem fölött. A vészfék. – Vészfék? És mit kell azzal csinálni? – Hogyan mit? Természetesen meghúzni. – És akkor mi történik? – Akkor megáll a vonat. Csönd. Az első, az ideges pasas izeg-mozog, nem is bírja sokáig, újra megszólal: Tessék mondani, mi történik, ha az a vészfék elromlik? Gondoltak erre? – Hát persze. Akkor ott van a pótvészfék. – Az is van? Nagyszerű. De kedves uram, igazán ne haragudjon, családos ember vagyok, három gyerek jövőjének a terhével a vállamon; mi történik, ha az is elromlik? – Akkor meghúzza ott hátrább a villanyféket. – Na és ha netalántán az sem működik? – Akkor ott van tartalékban a pót villanyfék. – És ha az is rossz? – Akkor ott a gőzfék. – He-he! Nem most jöttem én Miskolcra a 7:15-sel, kérem szépen! És ha az is bekrepál? – Akkor ott a pót gőzfék. – Jó vicc, az is elromolhat! Akkor meg mi van? – Akkor ott a gázfék. – Na és ha az is? He? – Akkor ott a pót gázfék. – Dörzsölt pesti ember vagyok ám én! Mi van, ha az is elromlik? – Akkor nyalja ki a seggem! – ordít fel végső kínjában a meggyötört kikérdező. Mire végre a társalgást annak növekvő drámai feszültsége ellenére is eddig látszólag néma érdektelenséggel hallgató harmadik utas is megszólal: – Na és, kedves uram, ha netalántán egy pótseggre lenne szüksége...

Hát igen. Valahogy így. A pótceruza birtoklásához születni kell. A pótceruza olyasmi, mint az ősi nemesi címer. Tulajdonosa nevét két f-fel és ipszilonnal kéne írni. Nem, azt nem lehet csak úgy, hoci-nesze módra elsajátítani – az vagy benne van az emberben, sőt már családi örökségében, vagy nem is létezik. És ha nem létezik, hegyezgetheted a te renyhe ceruzádat, már az élesítés egyszerű folyamata közben újra és újra – igen, kitaláltad, ki fog törni a hegye. Valahogy csak megoldja, hogy ne kelljen neki a te felavatatlan kezében pazarolni idejét meg

grafitját. Ezzel szemben viszont a pótceruzás ember, alighogy eszmél, máris rákerül a már említett – sokszor említett – nyílegyenes pályára. Amelyen, ha egyáltalán vannak, akkor is csak azok az igen enyhe, jóindulatú kanyarok leledzenek, amelyek szinte maguktól dőlnek be a haladás irányába. A pótceruzások száz évig laknak ugyanabban a lakásban, tevékenykednek ugyanabban az állásban – akkor is, ha közben körülöttük időnként fejreáll a világ. Ők nem, de nem ám. Ha valami mégis történne velük, amolyan szükségtelen, elkerülhetetlen bonyodalmakat teremtő, akkor végső menedékként hozzányúlhatnak gondosan előkészített pót-állományukhoz. Éhínség tör ki? Nosza, elő az egyik pót-rúd-szalámival a spájzból! A feleségük elhagyja őket, egy sasszéval kilép életükből? Felváltják egy pótfeleséggel – csak éppen hogy előbb még megpróbálják minden erejükkel – alkalmanként még egy kölcsönként menyasszony harcbevételével is – helyreállítani a világrendet fenntartó házasságot. Mert minden egyszerű: egyetlen élet, abban egy nő, egy házasság, egy orgazmus, egy gyerek, egy lakás, egy állás. Csak semmi túlzás, semmi heveskedés, izgágaság, hiszen ott van tartalékban: a pót. Beszélsz nekik Jákob álmáról és abban az ősatya harcáról az angyallal, meg a létráról föl az égbe. Mi lesz az első kérdésük az így új nevét elnyerő Izraelről? Hát persze hogy egy precízmókusé: vajon egy olyan létra milyen hosszú volt és hány foka lehetett? Na és mennyire becsülhető maga az Ég-Föld távolság? Végül is, ha felbontja a kérdést az ember, ez az egész nem több, mint egy sok ismeretlenű egyenlet! Ebből is látszik: tanulniok nekik már nemigen kell – rohanó korunkban mégiscsak némi kivétellel –, mert amire szükségük lenne, azt ők már úgyis tudják. Amit pedig ők nem tudnak, azt embernek megtanulni már nem érdemes.

Köztudott viszont, hogy minden általánosítás hamis, beleértve ezt az általánosítást is. Mert-hogy az lehet alkalmasint oly igen bőre szabott, hogy nem annyira tűnik éles elméjű megfigyelésnek, mint semmitmondó közhelyszerűségnek. Éppen ezért a séma lehet eltúlzott, előfordulhatnak néha még a pótceruzásoknál is kisebb-nagyobb kilengések, elhajlások. Velük szemben, szerintük őket, az ő létüket már a pusztá létünkkel is igazolandó, ott állunk: én meg a hozzám hasonló. A ceruza-nélküliek, a kicsorbult hegyű ceruzások, a **ceruzátlanítottak**.

Az én generációmban igen sokunknak felnőtt korunk első, nem éppen rövid és főleg másra, sokkal hasznosabb dolgokra is felhasználható felét kellett eltöltenünk azzal, hogy megtanuljuk, hogyan kell magunkat, dolgainkat csinálni, tenni; nem a kés meg a villa helyes használatára gondolok persze, hanem jóval, de jóval nehezebb, összetettebb dolgokra, amelyek – és ez rendszerint csak később derül ki – oly igen fontosak az emberi kapcsolatokban. Olyasmikre, hogy mit helyes tenni, mondani, gondolni és kimondani, gondolni és nem kimondani? Hogyan kell az embernek viselkedni, viselnie magát a világ dolgaiban? Hogyan kell példának okául barátnak, nem-ítélkezőnek lenni új, kezdő kollégákkal? Hogyan kell megtanulni tömören és főleg világosan érthetően fejezni ki magad – de vigyázat, azt is a gondosan megválasztott, a kellő pillanatban? Nem korábban, de nem is a kelleténél később. Vagyis hogyan kell a már alaposan végiggondolt, elhatározott cselekedetek végrehajtását időzíteni – hiszen minden az időzítés, nemde? Hogyan kell kedvesnek lenni volt bajtársakhoz, osztálytársakhoz, akiket sehogy se akarózik felismerni – mondom én, a szuper-ceruzátlanított, akinek nem volt egy nyamvadt érettségi találkozója sem! (Zoltán meg ötévenként találkozik – na kikkel? Igen, tudtam, hogy ki tetszik találni – persze hogy óvodás társaival! Mit tetszik kérdezni? Hogy honnan tudom? Azt én nem tudom, de hát valami vagy logikus, vagy nem?) Na és azután: hogyan kell megvédeni magadat különféle helyzetekben, méghozzá anélkül, hogy közben megalázást kéne elszenvedned, hogy olyanná válnál, a senkiházi változatban, mint ellenfeleid; hogyan kell reagálni, amikor valaki ugyancsak helyén nem való módon valami fölöslegesen bántót, sebet ütő dolgot mond vagy tesz; hogyan kell, hogyan lehet hálát mutatni, köszönetet fejezni ki egy jó szóért, pár papírra vetett, kedves sorért, váratlan ajándékért, figyelmes gesztusért? Általában, az ismert arab példabeszéd szellemében: hogyan

kell az ellened elkövetett tetteket a forró homokba írni, míg az érted, az érdekedben tett jó cselekedeteket hűvös márványba faragva örökíteni meg?

Nekem meg a hasonszőrűeknek a disztingválás képessége mindjárt a startnál nem adatott meg, ennek a megtanulásáért végtelenül sokat kellett küszködni, alaposan meg is kellett érte szenvedni, és ostobánál ostobább hibákat követni el. Még mindig, még most is, mint a vakoknak, örökké tapogatózni kell magunk körül; mint a látóknak, szemlélődni és töprengeni: vajon ez így most helyes? Így kell csinálni? Jól csinálom? Biztos? Nem pont fordítva kéne? Ó, istenem, már megint mit műveltem? Az elkövetett hibákból kell folyton, újra és újra levonni a már egyszer-többször megtanult vagy a mind újabb leckéket, következtetéseket. Azután? Azután már úgy tűnik: minden roppant egyszerű lett, csak sajnos az egész folyamatot másnap újra, megint előlről kell kezdeni. Mint Konfucius nemes emberpéldányának, akinek töménytelenül sok idejébe, meg még több energiájába tellett végre fölfedeznie, hogy mi a **helyes** – míg a nála kisebb emberkéek jóval fürgébben és találékonyabban jutottak el oda, hogy mi is az, ami **hasznos**...

A ceruzátlanítottak serege, jónéhányan ebből az elgyötört hadból kínos vergődések, rengeteg elpocsékolt idő után tanulnak meg, ha egyáltalán megtanulnak alapvető dolgokat, szinte kiizzadják magukból a kései gyöngyszemeket. Nekem például sok-sok év tapasztalata meg töprengése kellett ahhoz, hogy rájöjjek és kövessem is a felfedezésemben rejlő logikát: nem szabad az értékes időt olyan kis halakra, piranákra pazarolni, akik – létük lényegéből fakadóan – belém martak, akik ártottak nekem ott, ahol csak tudtak. Soha, még véletlenül sem mutathatom nekik, az uszimusziknak, hogy egyáltalán észrevettem volna őket, még annál is kevésbé azt, hogy az, ott, akkor érzékenyen érintett, sőt bántott, fájt, na. És ami még ennél is fontosabb: sosem adhatok nekik új energiát azzal, hogy valaha is visszaadom nekik a kölcsönt. (Megteszi ezt majd helyettem maga a befejezetlenséget elviselni képtelen élet úgyis, az én segítségem nélkül is.) Ha találkozok valakivel, aki azzal tüntette ki magát, hogy életem egyik fordulópontján nem volt éppen jó hozzám, *keep smiling*, bólintok oda neki mosolyogva: ‘helló’, mondom, azért persze nem túl barátságosan, de nem is hideg-kimérten, inkább valahogy úgy, mintha a WC-s néaninek köszönnék, és közben megyek máris lassan, komótosan tovább, az utamon lefelé. Nemcsak azért teszem ezt így, mert az ember megbocsátó állat, nemcsak egyfajta ‘nemesség kötelez’ alapján. Annál inkább azért, mert ha folyton folyvást ellenségemre, arra a minősíthetetlenül pocskék alakra gondolnék, akkor végül is lakóként fogadnám be őt a fejembe, méghozzá anélkül – mindennek tetejében –, hogy a pompás elszállásolásért a nyomorultnak lakbért kéne fizetnie! Még egyszerűbben: ha valaki képes istenigazából feldühíteni, azzal már mintegy hamm! – be is kapott. Szőröstül-bőröstül. Utálatos ölelésébe burkolt. Vagy hogy a felsoroltakhoz még hasonló példákat adjak hozzá: csaknem ugyanolyan ez a viselkedés, mint ha éjjel-nappal rettegnék amiatt, hogy jaj istenem, mi fog majd történni? Mi lesz majd holnap meg holnapután a postában? Ki fog, persze pontosan akkor, amikor a legkevésbé sem gondolok rá, egyszer csak azzal a rettegett, mindennél nyomorultabb hírrel felhívni? A kést a még be sem gyógyult sebbe szúrni és abban gondosan, profi-módra megforgatni. Mert ugyebár ha ezt teszem, ha mint egy hipp-hopp szofisztikálttá vált négy lábú, a becsapódó mennykű rémületes robájának az igézetében élek, ha jól meggondolom, akkor borsos előleget fizetek, méghozzá olyan kutyának sem kellő, ügyes kis holmikért – meg sem rendelt dolgokért –, amelyeket esetleg soha le sem fognak majd szállítani!

Pótceruzások és ceruzátlanítottak: *ab ovo* egyik fajta sem több, mint a másik. Egyik sem eleve jobb vagy rosszabb, éppen csak hogy ellentétes pólusú emberek. Az egyik legalább egy héttel előbb tudja: amint az általában szokása, szombaton délután 5 órakor, ha csak a változatosság kedvéért – mert olyan is van ám! – nem este 8-kor moziba fog menni. A másik? Ahogy elbalag egy mozi előtt, mert az útja éppen arra viszi, elkalandozó szemét egyszer csak egy blikkfangos reklámkép ragadja meg – hosszú, hollófeke té hajú nő, világító, szavakkal kifejezhe-

tetlenül vad dolgokra hívó, úgy is mondhatnám, bikavadító zöld szemekkel –, nyomban beindítva egy feltételes reflexsorozatot – és mielőtt még ideje lenne magához térni, máris ott találja magát, benn a sötét nézőtéren. És közben nincs neki egy csipetnyi lelkipurdalása sem! Csak mondjuk úgy tíz perc után rádöbben, hogy ez a film, úgy, ahogy van, nem tetszik neki, a minden kockájából áradó bárgyúság kifejezetten idegesíti, a zöldszemű csodanő viszont felszívódott, nyoma sincsen – mire kapja magát és föláll, kifarol a sorból, akár csak percnyi habozás meg anélkül, hogy egy ‘hátha’ vagy ‘esetleg’ ügyében visszasandítana a vászonra, távozik legújabb tévedésének a színhelyéről. Úgy, hogy még mindig nincsen lelkipurdalása. Miért is lenne? Hiszen nem ártott ő senkinek. Csak hagyta, hogy cselekedetei halmazába legalább néha, ha nem is sok, de azért némi spontaneitás férközzon be magát. Meg mert meg akarta lepni magát. Valahogy úgy, mintha ettől a kerek arcú, tiszta mosolyú, hozzá beszélő kislánytól itt az orra előtt virágot vett volna – magának. Édes istenem, ha már más nem teszi, hát akkor, ha ritkán is, úgy valahogy egyszer egy szökőévben, de legalább tegyen valami ilyesmit ő maga. Persze hogy a virág máris félig-meddig elhervadt, de azért még benne van illatának a maradék kedvessége – így azután, ha nem is többel, de legalább egy árnyalattal talán mégiscsak szebb a világ. Jó, a mozi-trükk most nem vált be. Sebj, majd legközelebb. Ha minden alkalommal beválna, akkor többé már nem is lehetne az igazi.

És ha már itt tartunk, azt azért nehéz lenne elfelejteni, hogy éppen így szédelt be egyszer egy másik moziba, annak is a divatból azóta kiment szabadtéri fajtájából, éppen sötétedés táján; hát persze, hol is lehetett volna az máshol, mint a valamiért egész ottani életében mindig elkerülhetetlen, emlékekkel telis-teli tűzdelt, szinte amolyan második hazai terepen, az őt eleve saját gyermekének tekintő, a vele tökéletesen egymásra hangolt-hangolódott Balaton-
lellén, és látott ott, jó esetben ha vagy összesen tíz-tizenkét alkalmi társával együtt, egy tökismeretlen, sehol még csak nem is említett, nyilván vadonatúj – már persze Magyarhonban vadonatúj –, még csak nem is szinkronizált olasz filmet. Amely, amint azt mondani szokás, valósággal odaszegezte székéhez, az első pár pillanat múltán két órára na meg csak úgy melleleg, egy életre szabályosan kisajátította őt, beleértve ebbe egész elfuserált filmesztéta voltát. Mert az a véletlenül fellelt drágakő, az a mesteri film bizony nem volt más, mint Fellininek a *La Strada*-ja. Még most is emlékszik majdnem minden kockájára. Giulietta Masinára is, meg a lánctörő Zampanót játszó Anthony Quinre. Na és a fiatalon elhunyt nagy színészre, Richard Basehartra. Jaj, és arra a már-már a cikiség határán járó, lenyűgöző zárójelenetre. A film feledhetetlen zenéjére meg annak a kiradirozhatatlan utóhatására. No lám, ilyesmikhez is be lehet előzetes terv nélkül szédelegni, de csakis akkor, ha az ember hagyja magát elcsábítani. Azt is csupán azért, mert egész múltjával, egész eddigi életével felkészül a szépre való elcsábítatásra.

A két emberfajtaból – bármilyen furcsának tűnjön is ez – amúgy végső fokon egyik sem szenved vagy örül jobban, mint a másik, hiszen, ha csak nem akarunk tökéletesen irreleváns eredményekre jutni, akkor semmiképpen sem egymáshoz kell őket mérni. Mindenkinek a saját fájdalma sajog a legjobban, mindenkinek a saját öröme a szívét-lelkét melengető. Érteni olykor – jó, nem olykor, csak ritkán – érthetjük ugyan egymást, de megérteni már sokkal ritkábban; élni viszont soha nem tudnánk a másik végtelenül ostoba, holdkóros életét. Vagy úgy öt percig sem. Attól tartok, hogy egy óvatlan pillanatban talán meg is ölnénk magunkat, pardon, azt a pasast, lemészárolnánk a nyomorultját. Kivégeznénk, hogy ne kelljen többet szenvednie bornírsága miatt. Pedig, mint mondtam, nyilván szép számmal akadnak közöttük is, meg közöttünk is jó emberek meg rossz emberek. Meg számtalan nem-fajtisza példány. Amolyan korcs-kutyák.

A jó emberek többnyire hátrányos helyzetben vannak ezen az árva világon, mert jónak lenni egyebek közt azt is jelenti: a szó minden lehetséges és néhány lehetetlen értelmében becsületesnek lenni, vagy legalábbis megkísérelni valami ilyesmire törekedni. Márpedig a

becsületes – kiindulópontként, meg ha másért nem, hát legalábbis a tréning miatt – elsősorban becsületes kell legyen önmagával szemben; ezért aztán ha elkövette, roskadozva cipeli és meg is érzi saját rossz cselekedeteinek a súlyát. Az istenigazából, a remekbe szabottan rosszak? Nem, ők aztán nemigen gyakran, sőt alig vagy egyáltalán nem éreznek semmi ilyesmit.

* * * *

Zoltánnak a legfőbb vonása a kizökkenthetetlen következetesség. Emerson szerint a dőre konzekvensség a szűk elmék meglovagolásra még gondolatban is alkalmatlan vesszőparipája, Oscar Wilde szerint a következetesség a vészes fantáziahiányban szenvedőnek az utolsó mentsvára. Lehet, hogy általában igazuk van, de aligha hinném, hogy Zoltán esetében ezzel le is zárhatnánk az ügyet. Valami ugyanis mintha még ezek után is maradt volna vissza.

Hogy mi? Alighanem az, hogy Zoltán következetessége igen mélyről, lelkének a leggyökereiből fakad, úgy is mondhatnám: immanens. Akkor is az, ha elfogultságomban túlzásokba esve torz képet vázolgattam volna fel róla. Hiszen ki kételkedne abban, hogy Zoltán benne él, már csak szakmájánál fogva is bele van ágyazva a realitásokba, vagyis hogy a tényekre építve logikusan gondolkodik, ennek megfelelően is igyekszik, ha szükségét érzi, a dolgok elébe vágni; nem kétséges, hogy rendszeresen tesz félre pénzt, anélkül, hogy önmagukat azért a polgári örömtől megfosztaná; még kevésbé kétséges, hogy hűséges, kitartó barát; hogy gondoskodó, béketűrő és megbízható férj, akire mindig és minden körülmények közt lehet számítani, aki soha nem felejt el egy évfordulót, egy születésnapot meg az azzal járó ajándékot; mindezen felül magától értetődő, hogy ápolja viszonyát feljebbvalóihoz csakúgy, mint a munkájával, teljesítményével elért szinten fontosnak ítélt hatóságokhoz. Igaz, semmi ilyesmit nem visz túlzásba; igen, nyilvánvalóan megvan a maga kiforrott stílusa; kétségtelen, hogy a modora, mint általában egész lénye, kiegyensúlyozott. Bár az is igaz, hogy Évi bizonyos rutinjainak a maguk módján örök ismétlődésére – gondolom érthető, mikre gondolok – egyre érzékenyebbé válik. (Érdekes; biztosan vannak olyanok, akik szerint ennek a fordítottját könnyebb lenne elképzelni. Talán az idő múlásával, úgy általában igen – de nem a konzekvens Zoltán esetében.) Vagyis hogy aligha képezhetné közöttünk valamiféle, mondjuk az olvasó által kiprovokált vitának a tárgyát, hogy jó, vagy ha tetszik, hasznos tulajdonságait, már persze ha rejtélyes okok miatt ez lenne a mai témánk, hosszasan sorolhatnánk. Anélkül, hogy ezenközben kirívó túlzásokba esnénk.

Mindezekért vagy mindezek ellenére is meglehetősen világos: nem valami régen kitűzött, életbevágóan fontossá avatódott célnak, még csak nem is a szívet-agyat szétfeszítő vágynak a beteljesülését elősegítő, arra összpontosuló cselekvéshalmaz határozza meg ezt a ritka embertípust, amelynek Zoltán a példamutató képviselője, hanem a sín kijelölte pályán maradáshoz való fanatikus ragaszkodás. Nem pusztán az elvetése annak a bizarr lehetőségnek, hogy a kijelölt útról letérhetne, hanem a vele született képtelenség arra, hogy egy ilyen abszurd ötlet egyáltalán fölmerüljön benne. Már miért is merülne fel? Hiszen a sín nem holmi passzív pálya, de éppen ellenkezőleg: önmagában a rajta siklással meghatározóan vissza is hat mindenkori használójára.

Hogy hogyan történik ez? Például úgy, ahogyan azt a jezsuita rend alapítója, Loyolai Szent Ignác írta: „Teljesítsd csak habozás nélkül a hit cselekedeteit, a hit megjön magától ettől is.” Vagy akár úgy, ahogyan az anyját, Gertrúdot vaskos iróniával oktató Hamlet mondja: „Mutass erényt, ha nincs is... Mert képes a természet bélyegét kicserélni mintegy a szokás...” Bizony mondom néktek, valami ilyesmi lenne Zoltán logikája is: Gyere csak haza, vissza újra a sínre, siklunk majd azon megint együtt. Gyakorold csak szorgalmasan a hű feleség hálás szerepét – és akkor meglátod, egy idő múlva hozzá nősz a szerep követelményeihez. Sőt azok szerves részeiddé is válnak. Hamlet keserű-gúnyolódó, na meg a jezsuita logikának az eredményt arcpirító cinizmussal előlegező használata nemcsak csodálatosan, de az idő híd-ívein át

elképesztően is passzol a huszadik század 'zsidó rabbi'-jához. Amint egész beállítottságával meredek ellentétben rá akarná bírni magát, hogy – mindennel szemben, amit ő képvisel – higgyen a sehogyan el nem hihetőben; a természet legyűrhetőségében, mi mással, mint trükköknek, az ő esetében olcsó trükköknek az ismételtetésével. Az közben eszébe se jutna, hogy ez nem méltó ahhoz az emberhez, aki úgy egyébként, egyáltalán nem mellel, ő lenne maga. Hogy egy röpke perc erejéig a valóságatlanságok új látóhatárokat nyitó birodalmába tekeregjünk: ha magára vállalt szerepéből váratlanul kiesve, átmenetileg éppen nem a sínen tartózkodva, Évi házasság-ügyben egyszer ki másról, mint tőlem, titkos tanácsosától kért volna mi más, mint titkos tanácsot, én ezt mondhattam volna neki: Tedd csak szorgalmasan továbbra is változatlanul azt, amit folyton folyvást tettél, és akkor továbbra is azt fogod majd kapni, amit eddig is folyton folyvást, változatlanul kaptál. Hiszen – tettem volna hozzá – ez olyannyira pofonegyszerű, hogy egy magára valamit is adó mérnök kapásból vágta volna rá. Éppen csak egy mérnök így fejezte volna ki magát: Ha egy akcióra tízszer-százszor-ezerszer mindig pontosan ugyanaz a reakció következik be, akkor gyerekjáték felállítani az ebből fakadó képletet, mégpedig imígyen...

Ismertem én a múltból is ilyen embereket, akiknek az élete egy barna cérnaspulnira csavarható föl meg le, mert mivelhogy egyetlenegy, elszakíthatatlan szála fűződik fel. Amikor gimnáziumba jártam, még a háború elején, ötödikes koromban, a legfiatalabbként bekerültem iskolám sakkcsapatába, a nyolcadik, vagyis az utolsó táblára, kiszorítva jóegynéhány riválist a felsőbb osztályokból. A kezdő, az újonc helyére, de még így is majdnem-kölyökként ritkának minősített, keblemet ezért a kellő mértékben dagasztó teljesítményként. A középiskolás bajnokságra készülő csapat első tábláján játszott az iskola legjobb sakkozójának tartott nyolcadikos, Kurtz János. Úgy emlékszem, tudtuk, hogy jó tanuló is – egyébként is rossz, de közepes tanuló sem lehetett akkor tagja az iskolacsapatnak. A 17-18 éves, mindenben eminens Kurtz egész élete mégis a sakk volt, helyesebben: a játék maga, az agyjáték – ne tessék félreértetni, dehogy is valamiféle szerencsejáték! Az ő esetében szó sincs amolyan Dosztojevszkij-megalkotta játékosról, vagy a Puskin írta *Pikk Dámából* arról a megfélemlítő szenvedély sodorta, zakatoló monomániáról! Hármassal, hetessel, ással! Hármassal, hetessel, ással! – dühöregtek a vonat kerekei a Puskin-regény francia filmváltozatában, bele a feledhetetlen Jean-Pierre Aumont szinte szétrobbanó agyába. Ugyan már, milyen messze esik a megszállott játékos Kurtztól, magának a sokkal inkább derűre, mint borúra hajlamos józanságnak a szobrától!

Kurtz nagyon is normálisan növekvő emberpalánta lehetett, akinek megvolt a maga normális körülmények közt normálisan alakuló élete; olyan élet, amelyben, amikor eljön annak az ideje, persze hogy meg fog nőni, gyerekei lesznek, ő maga kiváló mérnök lesz, komplex művek pedáns alkotója. Csakhogy ezen felül minden szabadidejét lekötötte majd – a sakk. Nem, nem a sakk szenvedélye, hanem a sakk-gondolkodásnak a milliányi változat miatt örökre kimeríthetetlen gyönyöre. Persze azért mint minden versenyzőben, intenzíven jelen van a győzelem vágya, de csakis a megfeszített tempójú és elmélyült, sokoldalú felkészüléssel, a tanultak alkotó fölhasználásával kiharcolt győzelemé. Legalábbis vele egyenrangú, esetleg, már ha ilyen ezen a szinten adódik, egy nála jobb játékos fölött aratott, az erőtartalékok utolsó unciájának a bedobásával kivívott, tehát a vitathatatlanul kiérdemelt győzelem. Jutalom ezen kívül, köszöni szépen, nem kell, hiszen a teljesítmény önmaga jutalma. Kurtzról köztudott volt, hogy naponta négy-öt órát, ha nem többet foglalkozik sakk-kal, elmélettel, gyakorlattal, könyvek, folyóiratok bújásával, feladványok fejtésével, sőt új végjáték-feladványok kidolgozásával is.

Mindennek a fényében értékelhető csak igazán, hogy János soha nem volt nagyképű, az e célt szolgáló gének alighanem hiányoztak belőle; mindig készségesen adott tanácsot; ha volt ideje, olvasott, szerette a zenét, igen, persze hogy elsősorban a barokkot. Mondom, minden jel

szerint teljesen vagy csaknem teljesen normális ember volt. Csak éppenhogy rajta volt a számára speciálisan felcsiszolt sín pályán. Márpedig onnan minden valószínűség szerint nem fog többé lejönni. Miért is követne el egy ilyesfajta abszurd cselekedetet? A legtöbb, ami vele történhet, az az, hogy valamelyest felgyorsul vagy lelassul. Mármint a sínen. A saját pályáján. Vagy ha elkerülhetetlen, ha muszáj, akkor akár földrajzi helyét is változtatja. Miért is ne? Hiszen ő minden, csak nem kényszeres, az ő síne internacionális, még országokhoz sincs kötve. Nem úgy, mint a kispályás Zoltán.

Mindössze vagy egy évig voltunk ugyanabban a csapatban. Mint a legfiatalabbat, engem, a boldogan kapálózó, váratlan bakugrásokat produkáló csikót, úgy éreztem, kicsapongásaimmal együtt kedvelt, lekötelezően sokat foglalkozott is velem, a fokozott fegyelem megszerzésével vélhetően ígéretes sakkozóval. Aztán jött 1941, ő leérettségizett, ezzel nyomban és persze hogy abban az időszakban nyomtalanul el is tűnt ifjonti életemből. Én magam még egy évig játszottam, de aztán ‘főfoglalkozásként’ ráuntam a sakkra, olyannyira, hogy el is veszítettem minden azzal kapcsolatos ambícióm, majd maradék érdeklődésemet is. Így végül is közel sem véletlenül kerültem ki a csapatból – amit egyáltalán nem is bántam, hiszen zsidó voltam ekkor már úgyis erre vezetett volna –, mind kevesebbet játszottam, inkább már csak a mellüket Tarzanként döngető paccerokkal; nem csoda, hogy biztosan, sőt magabiztosan fejlődtem vissza. Azt nem mondhatnám, hogy sok, de azért valami csak maradt vissza ebből is, mint úgyszólván mindenből az életben, ami egy időben lekötötte az embert: később, csaknem egész felnőttkoromban bele-belenéztem a napilapok sakkrovataiba, igaz, nem spendírozva bármi ilyesmire többet, mint legföljebb a fél szememet.

Közben persze világszerte terjedt egy másik ‘szellemi’ sport, honnan máshonnan, mint Amerikából jövet, úgy a húszas évek végétől: persze hogy a bridzs. Amit én hamar megtanultam – mármint a szabályokat meg egy-két hasznos ötletet, ahogy később ezeket nevezték, konvenciókat – és ha invitáltak, szívesen ültem be a partiba negyediknek. A bukott forradalom után jó pár évvel egyszer meghívtak egy bridzsversenyre, ahol a játékot magát élveztem, annak ellenére, hogy gyengécskén szerepeltem. A hatvanas évek közepén azonban, párhuzamosan azzal, ahogy egyre nehezebben viseltem a belső emigrációban leledzés majdnemhogy rezzenéstelen passzivitását, és vélhetően emiatt vagy emiatt is még szorgalmasan betegeskedni is kezdtem, igaz, ezeket az összefüggéseket akkor még nem látva, végre ráfanyalodtam – a mindegyre inkább ambiciózus kezdő szintjén bukácsolva – a komoly, a későbbiekben bízvást mondhatnám, a profi bridzselésre. Márpedig ez igenis segített túlélni a Magyarországon eltöltött utolsó néhány esztendőt.

Azt tetszik mondani, hogy ez az én esetemben ezek szerint csak amolyan pótcselekvés volt? Már hogyne, persze hogy az, *ersatz*, annak is a javából. Mindössze csupán, mint merészkedtem utalni rá, alighanem egy kicsit megmentette az életemet. Ennek ellenére azért az én saját módszeremet nem íratnám föl senkinek sem receptre, úgy sem, mint a bridzstudományok tiszteletbeli tudora. (Amely címet és rangot nálam sokkal, de sokkal inkább érdemelte ki a nagy író, Ottlik Géza, szeretett barátom, majd még állandó jellegű bridzs-ellenfelem is, az elmélet tudósa, aki úgy 1980 táján a világ bridzs-sajtójában az az évben közölt remek elméleti cikkéért első díjat kapott.) Igen, persze, abban a szorult helyzetben a bridzs akkor igen sokat jelentett. Mert a bajba jutott ember szervezete, ha nincs önpusztító hangulatban, igyekszik segíteni a fondorlatos túlélési mesterkedésekben. Én magam viszont a túlélés közben rengeteg, másra az adott körülmények közt nyilván nemigen használható erő kifejtésével, időráfordítással és vasakarattal olyannyira tanultam meg a játék minden csínját-bínját, hogy nem kis mértékben ennek a bepörgésnek a hatására csapatunk a távozásom előtti utolsó években állandó jelleggel végzett kifejezetten előkelő helyeken a bajnokságon. Pont akkor, amikor versenyzéstől-bajnokságostól mindent magam mögött hagyva – végleg passzoltam. (*Sic transit gloria mundi.*)

Vagyis hogy, amint ezt már nagyjából meg egyes részleteit illetően megbeszéltük, otthagytam csapat-papot, disszidáltam. Illetve másképpen, ahogyan azt egykori partnerem első külföldi, mindjárt búcsúlevelemre válaszul cseppet sem titkolt szemrehányással írta: elhúztam a csíkot, őt meg otthagytam a csávéban. Forrni a saját levében. A legelső amerikai évben összesen ha háromszor vagy négyszer játszottam bridzset, miközben elképedten kellett konstatáljam: ez az izé engem már nemigen érdekel. Azóta, ha nem tévedek, többé nem is játszottam. Ha időnként hívnak társaságban játszani, nagy ívben kerülöm el annak még a lehetőségét is. Nekem ugyanis most már jócskán van a legkevésbé sem elhanyagolható, időnként fölöttébb fontos, igen sokfajta és sokféle, szerteágazó dolgom az életben, néha úgy érzem, teljesíthetetlenül sok – pótcselekvésekre már egyáltalán nincs szükségem, igaz, erőm meg kedvem sem. Még kevésbé időm. Meg energiám. Most a maximum, hogy egyszer-egyszer belenézek az újságokban a bridzs-rovatba. Amúgy fél szemmel... Versenyezni? Egyetlen porcikám sem kíván semmi ilyesmit, egy pillanatra sem.

* * *

Benn dolgoztam, Manhattanben, egy könyvkiadóban, a Hatodik Avenue-n gombamódra szaporodó egyik felhőkarcoló magasabb régióiban. Ebédidőben, főleg késő tavasszal, nyáron, szendvicsemmel néha levonultam ‘embert nézni’ – egyik kedvenc New York-i időtöltésemet gyakorolni, letelepedve egy parányi, légszomj-kényszerből az épületgigászok között létrehozott térféleség nyamvadtká, csüggedten hervadozó fái alatt egy padra, beszorulva két vízilószerű hölgy közé. Onnan bámulni az elképesztően változatos embertömeg egyedeit, feketében, barnában, sárgában, az alapszínek összes lehetséges meg lehetetlennek tűnő, de mégis létező kombinációjában. Eleinte még csak el-elcsodálkoztam, ha a bennszülöttek hullámlásában valami számomra ismeretlennek tűnő, felfoghatatlan fajtához tartozó, amolyan ez-nem-lehet-igaz alakot láttam. 1976-ot írunk – de egyetlen évtized alatt hol vagyunk mi ma már attól! Henry Jamest az őszinte elragadtatás majd kirázta ünnepi ruhájából, amikor hadaró-mutogató-éneklő-pojácáskodó művészeket, vagyis hogy nem csalás, nem ámtítás, hamisítatlan olasz köznépet látott álmai országában, Szent Olaszországban. Annál alaposabban konyult le, amikor azoknak a volt honfitársaival, úgy is, mint lassan már törzsökös amerikaiakkal találkozott hazajövet itt, a közvetlen szomszédságunkban, Connecticut államban. A yankeek között. Na és ma? Még behunyt szemmel kóvályogva is nehéz lenne, bárhol az USA-ban, nem olaszokba meg olasz vendéglőkbe meg olasz kajákba ütközni, botlani lépten-nyomon. Amerika a paklit alaposan megkeverte, aztán már mind kevésbé nehezen leplezett meg-lepetéssel volt kénytelen rájönni arra, hogy ezzel meg ehhez hasonló mutatványokkal új értelmet adott magának az ‘idegenség’ meg a hazafiság fogalmának. Meg beláthatatlanul tág tereket e fogalom mind újabb hordozóinak.

Szendvicsemet majszolva ülök tehát félszegen a Hatodik Avenue beugró terén, és a kellő, sőt illő érdeklődéssel tekintem meg előttem szemlére elvonuló csapataimat, azokat, amelyeket csakis az én szórakoztatásomra rendeltek ki. Igaz, a tömeg már csak lényegénél fogva is hömpölyög, de még ilyenként is nekem kelletti magát átlátszó tengere, amelyben átmeneti helyét keresve, lökdösődve nyüzsög a speciálisan az én számomra összegyűlt hal-sereg, benne persze a csakis az én pecázóbotommal kirángatandó példányaival. Éppen a következő áldozatot keresem, a minden nappal változó, felhajtott kínálatot gusztálom – ma valamiért éppen nem lévén a szép lányokra specializálódó hangulatban, tehát nemre, fajra meg nemzetiségre való tekintet nélkül –, amikor egyszer csak elballag előttem, mintha egy mozgójárdán repítettne tova, három jól öltözött férfi, én meg mint egy adott jelre kapom föl a fejemet. Azért figyelek fel éppen rájuk, mert a hozzám legközelebb tovalebegő igencsak felindultnak látszik, az embersűrűben meg is áll, és a nyomaték kedvéért így, a nekiütődő, halkan és több nyelven öt káromló népekre rá se pipálva, méltatlankodva ezt mondja társainak, közvetlenül az orrom előtt: – Erre a velem szemben ülő pacák, miután kétszer már passzolt, most föltámad

poraiból, elkezd licitálni, de úgy, hogy engem kilel a hideg. Mit tehettem volna? Csak hogy betömjem a száját, lap nélkül, egyből bementam négy pikket! Amit persze megbuktam, viszont az egész megúsztam kontra nélkül.

Körülbelül így szólt az adott helyhez meg időhöz a legkevésbé sem illő szöveg, amitől a szó szoros értelmében megállt bennem az ütő. A pofa elképesztően ismerősnek tűnt, abban a tengernyi városban, ahol pedig nekem ismerőseim nemigen akadnak. De hát ennek a kóficnak olyan furcsán eltűzött, nagy feje volt, amelyen minden mintha egy kicsit – nem is olyan kicsit – elrajzoltnak tűnt volna. Mármint szűk, feszes mókusszemétől eltekintve. Húsos, kiugró orr, duzzadt, széles száj és túlméretezetten nagy, az egész arcot uraló, de valahogy mégsem agresszív áll, kis függőleges bevágással. Lyukas bemélyedéssel. Lányoknál az ilyesmit azt hiszem mifelénk griberlinek vagy minek szokták nevezni. Elég az hozzá, hogy szemvillanásnyi habozás nélkül fölpattantam, felléptem én is a képzeletbeli mozgólépcsőre és hajrá! – utánuk eredtem. Közben meg a fejemben zakatolt a bűvös mondat, amely engem cselekvésre ösztönzött: a pacák bementa a négy pikket! Tette pedig ezt egyből! Mert végül is mi mást tehetett volna?

Igen, két perccel később ott sündörögtem Kurtz *sui generis* János mögött! Nem, a Hatodik Avenue-n nem volt sín, még nyomokban sem, de az én Jánosom, alighanem érdemi megszakítás nélkül, pontosan ott folytatta, ahol vagy 35 évvel ezelőtt – legalábbis számomra – abbahagyta! Magamon kívül voltam a maradéktalan, a majdhogynem érzéki gyönyörtől. Elsősorban persze attól, hogy a négy pikkről ismertem föl valami számomra változatlan a múltból. Hát nem kábítóan elképesztő, milyen hihetetlenül sok titkos dimenziója van a mi kis életünknek?

Leszólítottam. Nem ismert meg, de gyorsan, az odavetett néhány szóból is megértette, ki vagyok. Szemmel láthatóan megörült egy figura váratlan felbukkanásának az ősködből, olyanmire, hogy életében először meg is ölelt. Majd mielőtt még elsodortak volna minket egymástól, megállapodtunk: holnap az egyik közeli vendéglőben együtt ebédelünk.

Ezt is tettük. Helyesen persze, hiszen kellemes időtöltésnek bizonyult. Kiderült, mindjárt az elején: a nagy vonalak megítélésében nem sokat tévedtem. Kurtz építész-mérnökként és osztályvezető-helyettesként dolgozott egy környékbeli cégnél, a szakma egyik legnevesebb-jénél. Világszínvonalon. (Az már abból is látszott – olvastam le a névjegyről –, hogy a cégnek nem kevesebb, mint négy névadó társtulajdonosa volt.) Nős volt – '56-ban jött ki, '61-ben nősült, két tizenéves gyereke volt. Nem, most már nem sakkozik, csak néhanapján. Mint mosolyogva mondta: csak minden tizedik nagyobb mohamedán ünnepnapon. Ezzel szemben viszont bridzsel, kicsinyben, nagyban, nappal és éjjel, ébren meg álmában. A sakk helyett is, amint azt kisfiús vigyorral mondotta, lévén hogy egy seggel nem lehet két lovat megülni. Én ugyan a lovakhoz nem értek, de ebben mégis teljesnek tűnt közöttünk az egyetértés, így tehát János ő beszédét imígyen folytatá: legalább hetente kétszer vesz részt versenyeken, egyszer meg csapata tagjaival gyakorol, mint mondta, aprólékos, mindenre kiterjedő türelemmel csiszolgatva licitrendszerüket. És persze elemezve az utolsó versenyen elkövetett hibákat. Amikor meg csak a felesége – aki igen jóságos, tette hozzá, ezúttal kedves mosolyai legkedvesebbjét pazarolva rám –, ha ő engedi, sőt ma már olykor el is kíséri, még egy-egy este lemegy az egyik exkluzív New York-i bridzsklubba játszani, oda, ahová csakis a legjobb itteni meg külföldi játékosok járnak, többé-kevésbé rendszeresen. Jócskán betáblázva, átlagban minden hónapban egyszer részt vesz valamilyen nagy amerikai vagy külföldi versenyen, egyedül vagy állandó partnerével, csapatával. Az ilyen alkalmakat azután rendszerint összeköti a feleségével lebonyolítandó világlátással. Hogy eredményeivel elégedett-e? Bízvást nyilváníthatja magát annak, hiszen minden gond nélkül annyi pontot gyűjtött össze,

hogy vagy öt-hat éve már a büszke tulajdonosa a nemzetközi nagymesteri fokozatnak. De te azért meg tegezhetsz – tette hozzá lekötelezően kedves mosolyával.

Kurtz intenzív érdeklődéssel kérdezett ki előbb az én nem-létező sakk-, majd későbbi bridzs-pályafutásomról, annak számára a múltba persze nem teljesen elsüllyedt helyszín miatt még különös örömet keltő részleteiről, egyes elpusztíthatatlannak bizonyuló, még mindig játszó nagy öregről, a magyar bridzstörténelem legendás, egyébként tényleg rendkívüli figuráiról, elsősorban a legendás Widder Laláról, az általam ismert vagy játszott licitrendszeréről, a mezőny színvonaláról; azt viszont sehogyan sem volt képes felfogni, hogy végül is miért hagytam abba az aktív versenyzést. Azt is pont azután, hogy megérkeztem magába a valóban szédületes bridzslehetőségek hazájába. De mert e mögött a döntés mögött valami szokatlan, nyilván nem rá tartozó dolgot vélt meghúzódni, ösztönös tapintattal gyorsan le is állt a kérdezősködéssel.

János, lévén értelmes emberpéldány, szenvedélyével kapcsolatosan a remek történetecskék sorát tálalta fel. Elmesélte például, hogy felesége még a kezdetek kezdetén nem volt képes megérteni, hogyan lehet ‘kitalált’ dolgokat komolyan, még hozzá kurtzi szinten komolyan venni. A jövőendő élettárs kedvenc érve az volt, hogy ő, szabad ember lévén, nem hajlandó tudomásul venni azt, amit állítólag még megkérdőjelezni sem szabad, vagyis hogy: a pikk nagyobb értékű, magasabb szín, mint a kör. Tehát a licitálás során egy kör után lehet egy pikket mondani, de fordítva – azt már nem. Magát újonnan felfedezett anarchistának minősítve, ilyen ‘kényszerképzeteket’ persze hogy nem volt hajlandó elfogadni. Mindaddig, amíg János a sakkal és számtalan más játékkal, úgymond a ‘zárt rendszerek’ elméletével példálózva a jövőendő nej szilárd hitét valamelyest meg nem ingatta. Végül is egy remekbe szabott történet elmesélésével érte el a frontáttörést, amely valahogy így szólt: A húszas-harmincas években egy kínai diákot vetett partra Magyarországon a sors, aki ott ismerkedett meg amolyan Gulliverként a modern élet számára csodálatos vagy, éppen ellenkezőleg, érthetetlenül ostoba jelenségeivel. Egyik legszebb teljesítményét élete első atlétikai versenyének a megtekintése alkalmából produkálta, amikor bemutatták neki az éppen lebonyolított 1500 méteres futás ünnepezt győztesét, aki országos csúcsot állított fel. És az mit jelent? – kérdezte a kínai. Azt, hogy nála gyorsabban ezt a távot az országban még soha senki nem futotta – közölték vele. Hát ez nagyszerű! – lelkesedett a jó hírért az atlétikától mindeddig távolról sem érintett távolkeleti, hogy szemmel láthatóan gyors agymunka után az új rekordtartótól nyomban meg is kérdezze: És tessék mondani, az imígyen megtakarított időt most majd mire tetszik fordítani? (A futó – mellesleg jogásznövendék – a tolmácsot hallgatva egy ideig dermedten meredt a kínaira, majd összeszedte magát és közölte vele: te cuki pofa, te!)

Ha valaki, én, ellátva a bridzsjáték iránt még a maximálisnál is nagyobb érdektelenséget tanúsító feleséggel, gondolom másoknál is inkább tudtam értékelni az átfogó kurtzi érvelést a jelenség jelentősen tágabb értelmében is: ha benne vagy, nyakig, sőt fülig benne találsz magad egy szigorú szabályokkal körülhatárolt, zárt rendszerben, annak az előírásait miért is akarnád megkerülni? Végül is feltehetően senki sem kényszerített arra, tettlegességgel vagy lelki üdvöd elvesztésének a kilátásba helyezésével, hogy magadat azon a bizonyos zárt rendszeren belülre helyezd. Hiszen, ha akarod, akkor persze hogy bármikor ki is szállhatsz belőle. Mire én: Mondjuk úgy – de a legkevésbé sem szükségszerűen úgy –, ahogyan azt én tettem.

Ezek után nyilván nemcsak üres gesztusként cseréltük ki telefonszámainkat, oda viszont már sosem jutottunk el, hogy egymást föl is hívjuk. Így vagy újabb harminc-negyven évre el is sodródtunk egymástól; Jánost többé nem láttam, annál is kevésbé, mert hamarosan elkerültem arról a környékről. Viszont neki köszönhetően azóta is, ha valakiben felismerni vélem a halvány nyomait az efajta életkövetkezetességnek, amely rendszerint úgy a kései tizenéves

korban mutatkozik először, hogy azután többé soha el ne tűnjön, és amelyben világot rengető változásként legfeljebb csak annyi történik, hogy a sakkot fölváltja a bridzs – vagy, mit bánom én, fordítva –, akkor azt mondom magamnak: *He is playing a Kurtz* – Kurtzra veszi a figurát.

Kurtz, szilárd meggyőződése szerint, az egyik lehetséges kulcs Zoltánhoz. Annál is inkább, mert ők lényegében véve egyívásúak. Találkozhatnak Zoltánnal az utcán Rio de Janeiróban, és még ott, a pompásnál pompásabb, a kitenyészett nők honában is, ahol minden viszonylag normális férfi menthetetlenül kangörcsökben fetrengene, ott is nyomban felismerném maga köré sem tekintő, valamelyest unott arcán – Évikét. Helyesebben Évikének a déli féltekére módosított visszfényét. Zoltán életének az egyetlen, az igazi tartalmát. Bocsánat, helyesbíték; dehogy is, nem tartalom ez; inkább alkatrésznek nevezhetném. Hiánypótló főalkatrész. Amely nélkül ugyan elzötykölődhet a gépezet, de mi lesz, ha végleg leáll? Évi Zoltánnak mindenképpen létszükséglet, vagy – megint módosítok – legalábbis Zoltánnak ez lett nyomban a kezdetektől fogva a szent meggyőződése. És mivel Zoltán – Zoltán, ez tehát többé nem is változhatott.

Vagy talán nem is a meggyőződése lett, hanem inkább a **rögeszméje**? Igen, könnyen lehet, hogy ez lenne az egyedül üdvözítő, tehát a korrekt meghatározás. És ennyi év kellett hozzá, hogy ezt végre megértsem! Éva elhivatottsága e rögeszme szerint az, hogy mindig **ott legyen**, jelen legyen. Úgy, mint ahogy ott volt mellette a Petőfi Körben is? (Már elnézést kérek.) Akkor mindennek a maga helyén, rendben is kell lennie, mert hiszen a rögeszme úgy diktálja: a nem-jelenléte az, ami nemcsak feldolgozhatatlan, de elviselhetetlen. Nem, Éva az ő számára nem jelent minden árnyékos rekeszt élénk színekkel beszóró, tehát valamiféle fényforrást, örömet, a legkevésbé sem boldogságot. Boldogságot? Ugyan már, ki gondolkodik ilyen hó-bortos fogalmakban? Érett emberek aligha. Az élet, az aztán a legkevésbé sem. Szerellemmel elteltég sem tükröződhet arról az arcról, egy nő, akiért ha kell, vágyai vagy kialakított életrendje, sőt hosszú évek kemény munkájával kidolgozott életelvei föladásával lenne bármikor kész bármilyen áldozat meghozatalára. Nem, semmi ilyesmiről nem kell itt szó legyen – és nincs is szó. Még kevésbé valami olyasmiről, amit barátságnak szoktak nevezni. Éva lehet sok minden, de barát, az aztán nem. Mármint Zoltánnak nem, akinek persze hogy megvannak a maga különböző kaliberű és rendeltetésű barátai, Éva nem a barátja. Éva Kurtz-Zoltánnak maga az az alapszituáció, az a cselekvéshalmaz, az a jelenség, amely kitölti, illetve helyesebben, ami-aki azzal, hogy van, hogy jelen van, hiányt nem hagy maga után – tehát betölti életét. Mármint hogy azt az életet, amelyet másképp egyszerűen el se tudna képzelni. Hiszen ez mindig, ősidők óta így volt. Nyilván mindig így is lesz. És ezért persze ő lekötelezetten hálás is.

Így azután hangtalanul siklanak a síneken. A közönség ütemes tapsainak a kíséretében ők, a páros műkorcsolyázás utolérhetetlenül csiszolt programot bemutató bajnokok. Ami pedig azokat a kisebb, esetleg itt-ott nagyobb kilengéseket illeti, azok – ez visszatekintve persze hogy jobban látható – csakis arra voltak jók, hogy megszilárdítsák a sín-menetrend uralmát a káosz fölött. Márminthogy a különbség? Hát igen, a különbség Zoltán és Kurtz közt mindössze az, hogy ő, Zoltán nem egy élettelen kártyajátékban utazik. Már hogyan is tenne bármi ilyesmit? Az ő mesterségének a címere egy név, egy nőnek a neve: Éva. A bridzsben a játék jellegéből fakadó szükséglet egy összeszokott, a legapróbb nüanszokat is felismerni és azokra a pillanatok töredékrésze alatt helyesen reagálni képes – partner. A bridzsben ráadásul veszíteni is lehet. Évával...

„Ami volt, ugyanaz, ami ezután is lesz, és ami történt, ugyanaz, ami ezután is történik; semmi nincs új dolog a nap alatt.”

Zoltán a kulcs?

Az olvasót aligha terhelem titokkal, ha közlöm vele: még az általa feltételezetténél is inkább meg vagyok akadva Zoltánnal. Még hozzá azért, mert az itt felhozott bizonyítékok szerint Évi nem szeretett ki belőlem; ő mindössze ha belémkóstolt, kezdett ráérezni az érzékszerveit feldúló ízekre, de közel sem lakott jól velem – ezt ő maga fogalmazta így meg, mikor máskor, mint a ‘fenséges’ szakítás alkalmából –, így tehát nem is ilyen okok miatt hagyott el. Az is igaz, hogy nem légüres térben tette, amit tett, hanem visszament Zoltánhoz. Azért, mert Zoltán adva volt, mert Zoltán mindent megtett ennek érdekében – és mert ott volt közöttük a ‘titok’. Igenám, de mi történt volna, ha a sors mint egy eltévedt golyó, egy Rio de Janeiróból odatévedt, minden ellenállást lehetetlenné tevő bombanő, egy betegség vagy bármi más jellegű *deus-ex-machina* miatt Zoltán egyszer csak kikerül a képből? Kiretusálódik, mint a bolsevik párt vezetőinek a csoportképeiből a többé már *non-personok*, ‘nem-személyek’? A mindenkori Beriják? Minthogy azonban bármelyik változat, mint tudjuk, Zoltánnal nem fordulhatott elő, nincs is mire építeni ilyen tetszetős, csak sajnos kótyagos elméleteket.

Nem baj, na, de azért ha egyszer már elkezdtek, erősködjünk csak; ha Zoltán mégis fől-szívódik, akkor Évi már csak alternatíva hiányában meg a mi kettősünk intenzív jelenlétében habozás nélkül, természetesen velem maradt volna. Mert, amint azt a szakítás után küldött levelében írta, ‘eszméletlenül’ szerelmes volt belém. Hogy ez az új szakasz meddig tartott volna? Hát igen, az már más kérdés. Olyannyira más, hogy az nem ide, hanem alighanem egy másik regénybe tartozna.

Zoltán azonban nem került ki a képből. De még mennyire nem! Nemrég séta közben, az erdei lebegés állapotában és történetesen a regény folytatásán mélázva egyszer csak belém dobbant: mire hazamegyek, már vár rám egy levél. Rajta felismerhetetlen színű és ábrájú, idegen bélyegek, mintha valahonnan Becsuánaföldről származnának; ez azonban nem biztos. Csakis azt tudom biztosan, hogy nem magyar bélyeg-monstrumok ékeskednek a borítékon. Amelyben a levelet csodák csodájára Évi-ügyben kaptam, de nem tőle, ő nem, dehogy is magától tőle, hanem – tessék kapaszkodni – Zoltántól! Úgy bizony, Zoltántól! Aki külföldre ment, csakis azért, hogy szabadon levelezhessen velem? Nagy, precízen kirajzolt betűkkel, kézzel (nem ceruzával!) írta, ezt az első pillantásra is látom. Tartok persze tőle, rossz hírtől is félek – nemigen akarom elkezdni olvasni. Aztán megnyugszom, mert rájövök: ha Évivel történt volna valami baj, Zoltán lenne az utolsó, aki azt velem közölné. Már ha egyáltalán közölné. Velem, az eleve ‘illetéktelennel’. Mert nekem az ő életükben nincsen semmiféle státuszom. A törvények szerint sem, meg az utóbbi évtizedek mindennapi gyakorlata szerint sem. Ez tehát abszurdum – nyugtatgatom magamat, azután számolok úgy ötvenig, majd hozzáadok még vagy húszat – és máris, ha nem is higgadtan, de belevágok. Igaz, ez mind így igaz, de azért a papírt tartó kezem akár nyárfalevél is lehetne...

Igen, belekezek a visszafogott, de a sorokon átsütően mégis nem-Zoltános izzó levélbe. Amelyben bevezetésként elnézést kér, hogy ismeretlenül is veszi magának a bátorságot a zavaráshoz, de azzal menti magát, hogy nálunk jobban alighanem kevés ember ismeri ismeretlenül is a másikat. Ez majdnem, mondjuk úgy 80+ százalék erejéig telitalálat, mérnök úr! – dűnnögöm magamban, és olvasok tovább. Olvasnék tovább – és meghül bennem a vér!

Zoltán ugyanis belátja a többé észre-nem-vehetetlent, vagy ahogy ő fogalmazza, a ‘nyilvánvalót’: Évának így, ahogy réges-régen, nyomban az ‘események’ után minden elrendeződött (‘56 végén Kádárék egy ideig, nem tudván, hogy még mindig forradalomról vagy most aztán már teljes mellel ellenforradalomról beszéljenek, a ‘politikai korrektség’ előfutáraként kikötöttek az ‘októberi sajnálatos eseményeknél’, ami persze hogy OSE-ként vonult be a köz-

tudatba), az Évának úgy általában, néha kibírhatatlanul rossz, ha nem éppen elviselhetetlen. Megkísérli persze titkolni, de ezt nem lehet nem észrevenni. Gondolja, feltételezhetően elhiszem, hogy ha valakinek, akkor neki lehetett a legnehezebb eddig a felismerésig eljutnia, de ma már tudja: ez elkerülhetetlen volt. Tudja, persze hogy tudja azt is: helyesebb lett volna ezt a levelet sokkal korábban írni meg. Hiszen lehetetlen ma már nem felismernie, hogy Éva töményen boldogtalan – nélkülem. Az én hiányomban. Ezért azt is be kell látnia, hogy akkor az közöttünk minden lehetett, csak nem egy átvonuló vihar. Távol áll tőle, hogy kiteregessen akár ismert, akár számomra ismeretlen részleteket, marad ezért csakis saját végkövetkeztetésének a közlésénél. Tehát: felismerve, hogy ez az ő lelkiismeretén száradó, eleddig minden szempontból megalapozottnak tűnő álláspont revideálásra szorul, nemhogy nem kívánja többé akadályozni, hogy Éva velem éljen, de hajlandó bármit, ami tőle telik, meg is tenni az ‘átrendeződés’ elősegítése érdekében.

Van itt azonban egy szöges kérdés. Mégpedig ez: mivel nem tudhatja, mi történt az évek hosszú során át, ő úgy gondolta, helyes, ha mindezt először velem közli. Ha és amennyiben – mint ahogy erre fel van készülve – tőlem igenlő választ kap, akkor vagy az én kívánságom szerint fog a továbbiakban eljárni, vagy ha ezt rábíznám, akkor ő közli Évával levélváltásunk tényét és tartalmát. Valószínűleg úgy, hogy átadja neki az eredeti leveleket is. Mindennek, ismétli, egyetlen oka van: bármennyire nem változtak jottányit sem Éva iránti érzelmei – amely témába nem áll szándékában belemenni, mint ahogy azt sem hiszi, hogy én bármi ilyesmire igényt tartanék –, be kell látnia, hogy nemcsak segíteni nem tud rajta, de a dolgok természetéből kifolyóan szakadatlan jelenlétével még rosszat is tesz. Bár azt egyáltalán nem hiszi, hogy ez az ő helyzetükre bármilyen módon is jellemző lenne, de nemrég, be kell vallja, riadtan olvasta valahol: amitől gyakran, sőt szünet nélkül félni kell, azt egy idő múlva az ember megtanulja gyűlölni. Egyelőre, gondolja, ennyi elég is lesz – reméli, egyetérték vele, ha azt mondja: minden logikus elképzelést meghaladó módon sok is. Még egyszer elnézést stb., stb.

(Csak röptében egy ‘félre’: Közel sem véletlen, hogy Zoltán a feleségét tudomásom szerint – pólyás kora óta? – Évának nevezte, míg ő az én számomra – e sorok olvasója számtalanszor figyelhetett fel rá – sosem lehetett volna más, mint Évi vagy Évike. Még ma is. 120 éves korában is. Még azt sem merném teljesen kizárni, hogy én lennék az egyetlen, aki őt így szólítja, mert az én tudatomban egy olyan lény él, akinek ez és nem más a neve. Talán nem lenne teljesen érdektelen – főleg hogy Évi, a főnökasszony, az igazgatónő munkahelyén és másutt is öntudatosan Éva, nem holmi becenévvel ellátott memszahib –, szóval érdekes lenne elgondolkodni azon, hogy akkor miért olyan magától értetődő volt szerelmem számára, hogy a világon egyedül én becézem őt nyomban a nevével is? Abban a minutában, hogy kiejtem azt a számon. És ezt tenném akkor is, ha a sors kegyelméből újra beszélénk egymással. Olyannyira, hogy biztos vagyok benne: ha valaha is Évának neveztem volna, mint egy csataló kapta volna fel a fejét, és kérdezte volna: ‘Haragszol rám valamiért?’)

A nem-létező levéllel a kezemben – ne felejtjük, erdei lebegésem közben! –, én első megközelítésre sem hittem el Zoltánnak egyetlen megveszekedett szavát sem! Hiszen ha valamit megtanultam – még jobban, mint a bridzset –, akkor az az, hogy Kurtz-Zoltán soha, semmilyen körülmények közt, amíg csak él, nem hagyja abba a bridzselést, még akkor sem, ha a kártyát kicsavarják a kezéből; Zoltán utolsó leheletéig sem adhatja fel Évát, lényének szerves részét. Nem bizony, ő ez ügyben soha nem fogja bedobni a törülközőt. Minden mást előbb megtehet: töröknék álcázva magát pokolgépes merényletet követhet el a pápa ellen; visszatérhet ősei elhagyott zsidó hitére, kaftánba öltözhöz, az óramutató járásával ellentétes irányban csavart pajeszt is növeszthet; sőt mindennek a tetejében még az sem lenne teljesen kizárható, hogy végre ő is eljuthat a barátai által sóhajtozva annyit emlegetett Mekkába, ahol is, természetesen adottságaihoz meg egyébként is glaciális vérmérsékletéhez képest intenzív viszonyba

kezdhet a manapság még a régi szép időknél is jóval elfoglaltabb, kapósabb Rebekával, ezenközben minden alkalommal erőteljesen és persze céltudatosan csipdesve vörösre a legendás hölgynek még mindig hófehér és kőkemény... hátsó részét.

Végső soron talán még arra is hajlandó lenne, hogy összeköltözzünk, hiszen egy új, konstruktív elrendezésnek a részleteit mi, civilizált emberek nyilván képesek lennénk kidolgozni. Egyébként volt egy magyar író, a nevét elfelejtette, akinek – már amennyire azt ő tudja (persze hogy Szentkuthyról beszél a jámbor lélek) – annak idején édes hármásban lebonyolított házaselete (Hah! Talán inkább úgy tizenhármásban, már persze a szűkebb esztendőkből!) még ihlető sémaként is szolgálhatna valamiféle követendő példához. A lakáson belül az ajtókon pedáns névtáblákkal vagy a mögöttük lévő szoba fő-funkciójának a bármiféle félreértést lehetetlenné tevő, szabatos megnevezésével. Nem, semmiképpen sem utánzásról beszél, csak ezzel is utalni szeretne rá: ő, egy élet könyörtelen egyértelműségét hagyva maga mögött, nem lenne merev, bármilyen ellenjavaslatomat – idevágót-e vagy sem – hajlandó lenne megfontolás tárgyává tenni. Csupán egyet kér, de azt annál nyomatékosabban: mielőbbi választ.

Mindez, a sok-sok évi nem-használat miatt jócskán eltompult élű harci bárd elásása meg minden más után döbbenetesnek tűnhetett ugyan, mindössze azzal a nem jelentéktelen problémával megterhelten, hogy sajnos lehetetlen volt, lévén az egész az én fennlen lebegő fantáziámnak a még fogamzás előtt, tehát eleve, a legcsekélyebb mértékben sem retroaktív módon abortált terméke. Zoltán Évát soha nem fogja földadni! Soha ebben a nyomorú életben! Sőt, nem tenné ő ezt soha meg még Évára való tekintettel sem. De nem ám! Amint azt a holló, az a másik, az a névadó őrangyalom károgja itt, a fejem fölött, igen, oly lenyűgözően szuggesztívan: *Nevermore!*

Amikor ide értünk, huppantam vissza a levélpuhán süppedős ösvényre úgy, hogy nyomban kénytelen voltam megállapítani: merengéseim közben mintha értelmesebb lennék, mint az állítólagos ébrenlét állapotában. Annak ellenére, hogy egy ilyen levél megírására az esély egy a százmillióhoz, de ha az valami csoda folytán mégis megérkezne, akkor sem jelenthetne mást, mint diabolikusan okos kísérletet most már a gyerekes trükköknél is komolyabb, végzetesebb szándékok célba juttatására. Az én lejáratomra? De ha a hadicsel mégis, minden logikus elvárás ellenére is megvalósulna, akkor miért és főleg hogyan irányulna ellenem? Hát ez aztán pofon egyszerű is. Azért, mert az én válaszom, fogalmazza Zoltán a lehetséges kimenetelt tetszése vagy befolyásolási szándéka szerint bárhogyan is, eminensen negatív lenne; először, másodszor és sokadszor is mindig, változtathatatlanul ugyanazért.

Éspedig: számomra Évi, de senki más autonóm személyiség nem lehet, azt a fűzfán fűtyülő rézangyalát neki, semmiféle csereberének, a háta mögötti alkunak a tárgya, csakis a saját szuverén döntésének a szülőanyja. Ha pedig ilyen nincs, az már önmagában is egyenértékű egy másfajta, engem aztán semmiféle cselekvésre, de még intenzívebb odafigyelésre sem kényszerítő döntéssel. Hiszen ezt már megtanultuk: a látszólagos nem-döntés felérhet egy nagy horderejű határozattal. De nemcsak ezért. Azért is, mert kizárt, hogy Zoltán ne tudná: nem pártában várok ártatlanul piruló leányka módjára a jövődöbelimre, hanem hogy Amerikába jöttem, mesterségem címere, hogy túltengően nő vagyok, hogy feleségem meg gyermekeim vannak. Márpedig ez a dolgok rendjében vélhetően mégiscsak jelentene valamit, talán még annál is többet, mint némi elhessegetendő apróságot. És végül: bár Évinek megvolt és történjen bármi, mindig meg is lesz a maga helye az életemben, ez mégiscsak átalakult régmúlttá, *praeteritum perfectummá*, amelynek mostanra már az emléke sem maradt meg a hajdan oly üde, harmatos tisztaságában.

Kurtz-Zoltánnak tehát tudnia kellett rendkívül korlátozott válaszlépés-készletemről. Meg tudhatta azt is, hogy nekem, csakúgy mint neki, ugyanaz a latin mondás jár az eszembe:

Timeo Danaos et dona ferentes. Félek a görögöktől, bár kezeik ajándékot kínálnak. Úgy is, hogy nagyra nőtt falovakkal játszanak pajzán játékokat a trójai tengerparton. Nekem viszont az utóbbi években a floridai faunával kialakult kapcsolatom még azt is diktálja: belemenni Zoltán javaslatába olyasféle vállalkozással lenne egyenértékű, mint megkísérelni a félsziget déli részében, a víz alatt álló Evergladesben egy szendergő vagy a szendergélést csakis az áldozat éberségének az elaltatása érdekében tettető alligátor állkapcsából kilopni az egyik aranyfogát. Már nem ami a környezetéhez maximálisan alkalmazkodó, így tehát nyugdíjas átlag-alligátor kapzsiságát jellemzi, hanem ami a vállalkozásban rejlő kockázatot illeti.

A lebegő közjáték nem véletlenül újra emlékeztetett arra, hogy Zoltán az '56-os végjátékban feleségét – fantázia-levele, ha kellett volna, ezt a maga módján még egyértelműbbé teszi – csendes terrorral igenis kényszerítette, hogy válasszon kettőnk között. Igaz, ezt a választást Évi azon a megszentelt nyáron egyszer már a mi kettősünknek még külön úgy is, mint cselekvő önmagának a feledhetetlen és remélem, soha el nem feledett ünneplése közepette megtette. De meg ám! Azután azonban elrobogott négy-öt-hat hónap úgy, hogy a világ annak rendje és módja szerint fejre álljon. Nem magától, hanem azért, mert fejre állították. Igaz is, mindent tekintetbe véve valószínűtlen, hogy Zoltán formális ultimátumot intézett volna Évihez – beste lelke, ha most, azon nyomban nem jössz vissza, akkor... Erre így nem is volt szükség, ez kimondás nélkül is benne volt a forradalom leverése utáni miazmás levegőben. Hivatkozhatott Zoltán éppen elhunyt apja utolsó kívánságára – vajon együtt is laktak?

Húha, álljon meg a menet! Hiszen ezek szerint Zoltán az 'érzékek vitustancát', Évit az ő belehalásra készítő 'nagy szerelmével' soha nem fogta föl *casus belliként*, de még annál is kevesebbként, válóokként sem! Jaj nekem, az én szegény fejemnek, hogy erre én csak most jövök rá! Pedig olyannyira nem tette ezt, hogy válásról – ebben röpké néhány évtized múltán mégiscsak kezdek biztos lenni –, válásról soha még csak szó sem esett! Sem itt, sem ott! Évi, Zoltánt a saját tenyerénél is jobban ismerve, mindig is érezte – mit érezte, teljes biztonsággal tudta: ha úgy dönt, egyetlen szempillantás alatt hátra arcot hajthat végre, és bármiféle, ismétlem, bármiféle indokolás, **magyarázat nélkül** visszamehet! És – képedek el még jobban – bármiféle, ismétlem, bármiféle következmény nélkül! Sőt!!! Nemcsak hogy bántó szavak nem hangzanak el, de még ünnepelni, ha kell, dicsőíteni is fogják, kivilágos kivirradtig!

Te jószágos úristen, mibe kerültem én bele? Mi a kénköves, fészkes fenébe? Én, a legkülönbébb poklokat megjárt, magát mégis az elhülyülés szélső határain túl is elengedő újonc? Nem álmodom az egész tömény elmebajt? Végül is kik lennének ezek itt, miféle kifícamodott figurákkal adódhatott nekem elodázhatalannak tűnő, nem valamiféle látszat-, de nagyon is, minden kis részletében is létező dolgom? Vajon honnan szabadulhattak? Mi a fene folyik ezeknek a lám csak újra magabiztos emberkének az ereiben vér helyett? És hol tartják azt a részüket, amit mégiscsak közmegállapodás alapján – léleknek szoktak nevezni? Vagy minden olyasmi nem több, mint merő agyrém? Rendben van, persze hogy én túlzó, érzelmős fráter vagyok, aki mindent, amiről csak elképzei, hogy megtörténhetett volna, azt nyomban a szemével is, valóban megtörténtként lát, realitásként él meg. És akkor ezek? Akik a minden porcikájukkal átérzetten és feledhetetlen, isteneknek tetsző módon megtörténtről, normális emberek számára meg-nem-történtté nem tehetőről is pillanatok alatt elhiszik, hogy az a földi realitásban soha nem fordult elő! Vagy ha mégis, akkor az nem is volt olyan igazából 'olyan'. Semmi esetre sem olyan, amelyből érdemes lenne főbenjáró ügyet kreálni!

Ez lenne tehát az a világ, az ő világuk, amelyben soha semminek, a jónak sem, de a rossznak aztán végleg nem adódik semmiféle következménye? Amelyben nem lehet veszíteni, mert a kockák cinkeltek? De ha nem lehet veszíteni, nyerni se lehet? Akkor viszont végül is mi ennek a tét nélküli játéknak az értelme? Nincs ebben az egészben valami szörnyű embertelenség? Lehet, hogy hibbantáságomban csakis én érzem így, én borzadok tőle? De annyira,

hogy most a rosszsullét környékez? Mert azért, az isten szerelmére, ha valaki újra meg újra és megint újra ugyanazt a típusú hibát követi el, folyton csak egyazon bakot lő, lödöz széjjel, azt többé talán mégsem lehetne vagy szabadna már becézni elnézéssel egyszerű kis vadászhibaként, melléfogásként, ballépésként könyvelni el! Akkor az már az, aki te vagy, tagadhatatlanul, szégyenérzéseiddel együtt önmagad vagy, tehát azonos kell legyen azzal, amit te személyedben képviselsz, ami a te legsajátabb jelképed!

Félbe kell szakítsam a gondolatmenetet, nemcsak azért, mert fáj, hanem mert hallani vélem, ahogy a mai olvasó most már alig leplezett ingerültséggel kíván tetemre hívni, még hozzá úgy, hogy meg akarja tőlem kérdezni: kedves uram, mindezzel azt kívánná tudomásunkra hozni, hogy ön egy anakronisztikus csökevény, egy ásatag kövület, aki a XX. század végén még csak nem is hallott a 'nyílt házasság'-ról? Vagy ha tetszik, a 'nyitott' házasságról? (Történetesen éppen akkor, amikor immáron az azonos neműek közötti, anyakönyvbe bejegyzett 'házasság', magyarul homoszexuális házasság került a világ számos 'progresszív' országában politikailag korrekt módra aktualitásként napirendre?) Igen, arról a 'nyílt' házasságról van szó, amelyben előzetes megállapodás szerint a felek azt tesznek, akkor, ott, úgy, annyszor és annyi ideig, ahogy csak akarják – megbeszélve-e egymással a részleteket vagy sem –, amit ösztöneik, kíváncsiságuk, vonzódásuk, pillanatnyi vágyaik, fizikai teljesítőképességük, ezek korlátozottsága esetén technikai eszközeik, tehát leírhatatlan hajlamaik diktálnak nekik, tekintet nélkül arra, hogy ugyanakkor házasságban is élnek – így vagy úgy? Nem ritkán mások által kifejezetten jónak tartott házasságban? Amelyből a szakértők szerint a fölös feszültségeket ily módon általában sikeresen vezetik le? És talán éppen ezért mernek a relatív biztonság helyzetéből olyasmibe is belemászni, amit maszekként talán meg sem kísérelnének? Mert megmaradt volna abban valami az egykori tabu-jellegből? Vagy mert relatív biztonságuk e házasságon belül sokkal jobb alapérzést biztosít számukra, mint a nyomot követő vadász félelme a csapdába eséstől?

Köszönöm a figyelmeztetést, amely fölöttébb helyénvaló. Igen, hallottam én is ilyen házasságokról. Hajdanában-danában még módomban volt közvetlen közlőről tanúskodni, mi több, alkalmanként a feltétlenül szükségesnél is közelebb kerülni néhány ilyen jellegű képződményhez. Igen, azt hiszem értem, hogy most még inkább, mint bármikor azelőtt lehet igaz a népi mondás: ahány ház, annyi szokás. Érdektelennek tűnik, hogy mi a véleményem a házakról meg a szokásokról – egyébként is, hasonló esetekben kell, elsősorban tartózkodni az általánosításoktól. Ezzel szemben viszont, a mi példánkban maradván, Zoltán és Éva között szó sem volt semmiféle ilyen elrendezésről, egyiküktől sem állhatott volna távolabb bármiféle ilyen gondolat. Ami Zoltánt illeti, az elmondottak alapján egyértelmű: ez a végtelenül konzervatív hajlamú ember fizikailag képtelen lett volna egy ilyen 'mocsárba' csúszni bele kifényesített sín pályájáról. Annál is inkább, mert Évi ugyan más, nagyon is más, de azt azért Zoltán kiválóan tudja: tőle is távol áll a poligámia bármely formájának a kiélését igénylő hajlam. Ha már a kelletténél inkább igyekszünk őt egy ilyen előregyártott elképzelésbe belegyömöszölni, akkor mondhatnánk: időnként talán lett volna rejtett hajlama a stafétabot átadásával lebonyolított, 'szeriális monogámiá'-hoz (kiemelés vajh tényleg tőlem?) – csakhogy még ilyesmit állítani is jóval több, mint élénk túlzás. Vele inkább csak... hát igen, időnként történtek ilyen-olyan dolgok. Azután meg nem történtek. Egy ideig. Azután meg talán megint, csak akkor éppen mások. Mindezek miatt a fentebb visszaadni megkísérelt elszörnyedésem ha nem is helyeslendő, de az én helyzetemben legalábbis érthető.

Ezzel aztán vissza is térhetnénk csekély 30 évvel gulliveri utazásaim további következményeinek a kibontásához. Akár úgy is, hogy most egy másik, elmebeli lassúságom miatt nem kis mértékben elkeseredett olvasó sugalmazására mesénk imígyen folytatódik:

Az elmondottak alapján, kedves Holló Tamás – közölhetem magammal –, ha mindez úgy igaz, amint az a közbevetés előtt elhangzott, akkor Évi a **legkisebb rizikót** sem vállalta azzal, hogy kirepült a ‘családi’ fészekből és hozzám nászrepült, nem társasjátékokat játszani, vagy fájós hátára próbálni ki egy keményebb ágyat, hanem szorgos tevékenységgel részegítő virágmézet gyűjteni és azt is egy ágyban osztani meg velem! A legválogatottabb szertartásokkal egybekötve. Úgy, hogy azzal vagy inkább virággal borítottuk be mindkettőnknek a testét. A varázsos illat, a vonzás, a hívás akkor olyan mágnesesen erős volt, úgy húzta-vonszolta őt maga után, hogy annak nem tudott ellenállni – de nem is akart, most kezdjük csak amúgy igazából érteni, még csak eszébe sem jutott, mert nem is kellett, mert amolyan dobbantós lábmegvetésre egyáltalán nem is volt szükség. Miért is lett volna? Milyen okból és milyen fondorlatos indokolással kellett volna rábeszélnie magát arra, hogy ezt a soha nem ízlelt, nem is sejtett, talán a zsigereiben vagy néhanapján a zeneakadémiai koncertek egyikén felsrófolt, kispannolt idegrendszerében halványan megérzett vagy inkább csak felderengett gyönyörűséget most megízlelve és egész lényével ráismerve kihagyja az életéből? Zoltán miatt? Hiszen ilyesmit elkövetni önmaga ellen nemcsak jóvátehetetlen hiba, de kész örülség lett volna! Mert most aztán már végleg megengedhetetlen módon kifelejtjük a számításból, hogy egy testét-lelkét azon nyomban boldogsággal feltöltő, új és mesés életbe maga-belevetése, mint éppen most döbbszünk rá, nem hordozott magával az égvilágon semmiféle kockázatot, még egy icurka-picurkát sem. Hiszen éppen az előbb említett fogantatás pillanatától fogva abból kiirtották a kockázatot – na nem, persze hogy nem az én számomra. Továbbá: ha a nagy szerelmi találkozást a gyönyörteljes középpontba állító vállalkozás ne adj isten balul ütne ki, ha bármilyen ok-okok miatt nem váltaná be a hozzá fűzött reményeket, vagy beváltaná ugyan, de közbejönnének előre nem látott komplikációk, akkor legfőljebb visszamenne oda, ahonnan jött. Nem nagy ügy, éppenséggel még logisztikailag sem, hiszen csaknem minden holmiját úgyis ‘otthon’ hagyta a nagy ‘költözködés’ alkalmából. Nyilván bizonyos rendszerességgel ‘haza’ is kellett látogasson, őszi-téli ruhák meg, mit tudom én, mosás ügyében. Az ilyen jelentéktelen apróságokat miért is említette volna nekem az én igazmondó galambpárom? Hiszen én, a fejlődésképtelen tinó sosem kérdeztem semmi ilyesfélét tőle. Így tehát ő nem is hazudhatott, csak éppen hogy hatékonyan ásta alá azt a mesés új életet. Úgy ám, nyomban a starttól kezdve!

Jó, tudom, nem felejtettem el, hogy némileg bizonytalankodva, nem is éppen egyetlen neki-rugaszkodással akkor régen még a török csapatok kezdték meg ‘ideiglenes tartózkodásukat’ hazánkban, de hát végül mi lett abból? Nem sok, csak 150 év meg egy önmagáért beszélő mondás: több is vészett Mohácsnál! Húha, de mennyivel több! Na nem, félreértés ne essék; nem így, nem a kezdetek kezdetétől hamis kettős könyveléssel, nem mindezt ravaszságában végiggondolva, a következtetést magában tudatosítva, hangosan kimondva jött el, nem cini-kusan, ó nem; de valahol a lelke mélyén, sőt nyilván még agytekervényei szövetségében is teljes biztonságban érezte magát – így is meg úgy is. Hiszen kezében volt a kulcs mind a világ gyönyörűségeihez, vagy-illetve a biztonságához. Már amelyiknek a sors éppen kedvezne. Legalábbis ahogy isten báránykája az idő tájt az enyémnél jóval, de jóval szofisztikáltabb agyában az alternatívákat elképzelte.

Nagyszerű volt neki velem – főleg nyilván azért, ahogyan én szerettem. (Sajnálám, ha ez bárki számára is öntelten hangzana. Kezemet a szívemre téve mondom: mindent tudva sem szánom, még kevésbé érzem valami ilyesfélének. Hiszen a bennem potenciálisan meglévő valami annak a kiváltója, az életrekeltője, tehát nekem-való, engem hívó Évike nélkül bizony soha, de soha nem valósult volna meg. Főleg nem úgy, ahogy.) Amint azt Évi számtalanszor el is mondta, más-más variációban: ilyesmivel ő még soha nem találkozott, nem is tudta, még kevésbé sejtette, hogy ilyen vagy ehhez hasonló egyáltalán lehetséges lenne. Mintha ismerte volna az én leitmotívumomat: mindegyre inkább szeretőbbé válsz, nem pedig szeretettebbé!

Lubickolt, kéjelgett benne, átította magát, aztán engem is vele. Jellemző, lenyűgöző módon jellemző, hogy a férjes asszony egyetlenegyszer sem mondta nekem az elején: Tamás, nem kell semmit sem elkapkodni. Leszek, szívvel-lélekkel leszek a kedvesed, a szeretőd, a barát-nőd, együtt leszünk, fenntartások nélkül, amikor akarod, amikor csak tudunk, amikor mód, alkalom adódik rá – de, szépen kérlek, várjunk legalább egy kicsit. Felmért engem annyira, hogy tudta: ebbe én nem fogok, mert nemcsak hogy nem akarok, de nem is tudok belemenni? Hogy ezzel még el is ronthatja az egészet, hiszen én őt nyilván... hát amolyan laza erkölcsű, ledér nőszemélyként, vagy az ördög tudja, talán kéjsóvár némberként fogom megítélni? Nem tudom. Azt viszont igen, hogy ilyesmit aztán semmilyen körülmények közt sem akart – ez lehetett a legfőbb oka annak, hogy valamiféle ‘átmeneti megoldásnak’ a javaslata soha el sem hangzott? Egyébként is: akkor még kijózanodás-képtelenül volt olyan részeg, szomjazott még annyira, hogy rólam abban a fázisban lemondani, engem feladni nem tudott, de beosztani, az élet asztaláról összesepert morzsácskákból élni, ennyire megalkudni egyszerűen **nem is lett volt hajlandó**. Miért is lett volna, amikor az övé lehetett, ameddig csak akarta, az egész? És ha, tegyük fel, csupán fele annyira érzett úgy, mint én, akkor ő is magában mormolhatta: Uram-istenem, meg a részletek is! Azok a százszor szent részletek!

Viszont ha ez így volt, akkor Évi, ő maga, belátható időn belül mit sem kockáztatva, állítólag a férfiakra jellemző módon egy könnyed kis mozdulattal engem vetett oda pillanatnyi szeszélyei, vágykielégítései koncának – bármilyen limonádé-facsartan cikisen, olcsó ponyva-nyelvből kiemelten hangozzék is ez. Zoltánra sem volt persze Évi tekintettel, nem először és nyilván nem is utoljára – de ehhez férje alighanem már hozzászokott. Hiszen egyre több jel látszik utalni arra, hogy Zoltán ősidők óta jelen volt, csak az ördög érti, miféle minőségekben. Szerelmem egyszer mesélt valamit úgy 19-20 éves korából – és abból a meséből is úgy tűnt, hogy Zoltán már akkor is komfortosan terpeszkedett el életében. Mindig ismerték volna egymást? Együtt pisiltek, pancsikoltak a homokban? Igaz, Évike közben időnként kicsit férjhez ment a munkásosztályhoz – de Zoltán már akkor is ott ödöngött-döngicsélt körülötte? Netalántán ő lett volna a munkásosztály házassági tanúja? Úgy látszik: a még-nem-is-mérnök Zoltán már az anyaméhben választotta ki Évit élettársának – és Évi hiába berzenkedett ez ellen osztályharcos férjhez menéssel meg oly sok más, visszafelé vetítve vélhetően találékony módon, azon se lepődnék meg, ha kiderülne, fölöttébb vehemensen; örök hála ki másnak, mint Valinak, valahogy igazán nem is igen volt neki beleszólása a saját életébe. (Már amennyiben az élete vagy annak egy-egy része akkor még a saját tulajdonában lett volna. Vagy már nem is volt, csak ő akkor még nem tudta. Vagy tudta, csak engedte. Mert megszokta, hogy enged. Mert még nem jutott eszébe, hogy ellent is mondhatna.) Döntöttek sorsáról, és mert Zoltán amúgy rendes ember meg – ‘a maga módján’, ugye így szokták ezt előszeretettel mondani? – szerető férj volt, hagyta, hogy minden történetjék vele a mások diktálta előírások szerint.

Nem lennék meglepődve, ha a vélhetően az apjához hasonlító Évi, ahogy telt-múlt az idő, azon kaphatta magát, hogy eltűnődik: vajon valóban szereti-e az anyját? Hát persze, mondhatta magának, már a kérdésfeltevés is furcsa, enyhén szólva, hiszen Vali, amióta csak az eszét tudta, mindig is a szeretett anya volt – ő is persze a ‘maga módján’ –, és ezt a tényt vele együtt mindenki úgy is könyvelte el, hogy márpedig Évi szereti az anyját, Valit. Nincsen abban csoda-elem, hogy ő maga is, anélkül, hogy gondolkodnia kellett volna ezen, eleve adottnak vette: az, amit ő az anyja iránt érzett, nyilvánvalóan maga kell legyen a szeretet. Azt viszont már nem tudta: vajon lenne-e bármiféle oka is arra, hogy tiszteletben tartsa őt szerető anyjának az ítélőképességét? Azt, amit apró gyerekkorától fogva mindig, vagy, ha jól belegondol, néminemű, talán komolyan felülbírálni sem mert kivételekkel, tehát mondjuk gyakorlatilag mindig magától értetődőnek, megfellebbezhetetlennek tartott? Ezen a ponton aztán a logika be is fejezte mind érdektelenebbé váló szerepét, hiszen Évi gondolatai, ő maga

más lehetőségeket nem is lévén képes elképzelni, engedelmeskedtek a belső parancsnak, méghozzá úgy, hogy visszatértek magához a kiindulópontához: Vali az anyja; anya és lánya közt a kapcsolat magától értetődő és kölcsönös. Ez volt, eddig. És mi lesz majd holnap, holnapután, a jövőben?

Bizony mondom néktek, a nyomaték kedvéért ismételten: mindenért, mennyi mindenért, egyebek közt magáért Zoltánért, meg értem meg annyi sok másért, de elsősorban saját magáért, szétcincált sorsáért csóstitül fogja Vali megkapni Évitől a magáét, amikor meglakol majd mindenért! Amikor lejár az idő, és nem marad belőle semmi hímezés-hámozásra. Amikor az egykori gyermek szíve megkeményedik. Amikor az igazság bajnoka csikorgó szavakkal fogja kimondani a vádat is meg az ítéletet is, Vali sokéves szolgálatainak a jutalmát. Borzongok, mert ha erre gondolok, csakis *grand-guignol*ban látom a jövőt. Úgy érzem, az egyre inkább elkerülhetetlenné válik, vakon rohan a végkifejlet felé. Nem valamiféle terv szerint, a legkevésbé sem – Évi lenne az első, aki magánkívül tiltakozna ilyenfajta lehetőségnek akárcsak a felvetése ellen is. Sőt ha én lennék az, aki felvetné, többé szóba se állna velem. Én mégis úgy érzem: megtörténik ez majd magától. Visszavonhatatlanul – de azért nem, egyáltalán nem megmagyarázhatatlanul! Fölrobban – és szétveti a tudj’ isten nekem leginkább, persze magyarba, zsidóba és nőbe átültetve a Fal mellett állomásozó, soha semmit meg nem bánó, éles töltényeit persze hogy felhasználó keletnémet határőr habitusához hasonlítható ‘anyósom’ maradék lényét.

Sok ember nem hal meg, egészen legutolsó pillanataig; van viszont sok olyan ember is, aki megteszi ezt jó előre, tíz, húsz vagy akár még több évvel magának a már várt vagy még rettegett végső pillanatnak a bekövetkezése előtt. (Vajon innen ered az a szó, hogy élő-halott?) Addig meg csak hordja magában, ha tetszik, várandósan hordja ki a végzetét. Kíérleli magában azt, hogy megszülhessen a halálát. Vagy, amint azt Swedenborg mondta: Azok, akik meghaltak, nem tudják, hogy ők már holtak – legalábbis egy meghatározhatatlanul hosszú – vagy rövid – ideig. És ha egyike vagy a kivételeknek, a kiváló megfigyelőknek, azoknak a fajtájából is az emberi arcot olvasóknak, akkor nem tudod többé nem látni Valit mondjuk húsz évvel később, töpörödött arccal, kiürülten, összementen, még látszat-tartalmát is veszítve, Évitől és csakis Évitől függve, rátapadva, rajta élősködve. Mintha egy kései Goya-képből nézne az élénk fénybe hunyorogva vissza rád. Évinek csak meg kell pöckölnie, és hullik is már le róla, mint ősszel a fáról a levél.

Másik sorsdöntő relációjában Évi hálából-bosszúból minimumként, amolyan vérkeringést frissítő, beidegzett testgyakorlatként, időnként prakkerével hatalmasan elveri a port Zoltán hátán, valahogy úgy, amint ez történni szokott minden bábszínház-előadáson, csak ott, a gyereksereg ujjongó öröme, valódi porral. Itt viszont az egész már réges-régen elsovadt senkinek sem fájó, csak a megszokás kedvéért eljátszott műbalhéva. Az egész életével alaposan fölkészült Zoltánnak, a legkevésbé sem úgy, mint Valinak, ez viszont meg se kottyán, lévén ez része az ő külön alkujának, amelynek a következményeit zokszó és főleg feltételek nélkül vállalta, és viselte. Megrázza magát, mint a vizes kutya. Végső fokon nem is veszi magára, hiszen neki dolga van, ő nem ér rá érzékenykedni – egészen az utolsó, a legutolsó pillanatig. Évinek ezért aztán a nagy hajszában olykor még arra is időt kell szakítania, hogy a rosszabb időszakokban csaknem állandó jelleggel megbántott Zoltán miatt valamilyen zavaros lelkiismeretfurdalás-félét érezzen. Ez ugyan nem akadályozza meg őt semmiben, csak hát ezzel a furdalással mégiscsak jó előre, még a bűn vagy a vétek elkövetése előtt, de főleg közben meg utána föl is menti magát, hiszen ilymódon mégiscsak kiépítette a szükséges tartalékot. Amiből aztán jut is, marad is...

Ami végül engem illet, én nem tettem ezt vagy azt – nem is tehettem volna, hiszen ilyen értelemben véve nem volt nekem a legcsekélyebb fogalmam sem arról, hogy mi is lenne az,

amit vállalok. Ne felejtjük el: azzal, hogy Évi velem nem értette meg Zoltánhoz fűződő viszonyát, tehát azt sem, hogy hozzá bármikor visszatérhet, és főleg azt, hogy **miért teheti** ezt, hogy ebben miért oly határtalanul biztos, engem nemcsak hogy sötétben hagyott közös létünk kulcskérdését illetően, de – és ez a legkevésbé sem túlzás – szabályosan falhoz állított. A legtöbb, amit szerelmem nekem hagyott, az az volt, hogy – tealeveleket olvassak, már persze ha ilyesmire hajlamom meg ebben némi gyakorlatom lenne. Vagy ottmaradva és a fal mellett állva várjak türelmesen a kivégzésemre. Persze hogy a napon, nem is az árnyékban. Hiszen én még halálom után is jó ideig hiú leszek a külsőmre.

Na és hogy közben én, ott a fal mellett várva, mind gyakrabban kételkedve bármiféle realitásban, egyre inkább érzem magam úgy, mintha csak egy másik, remélhetőleg nyíltabb kimenetelű regényben vagy talán egy kevésbé ismert anekdotában leledzenék. Mert hiszen Évi közben mindent tudott – valahogy így (a legújabb változat, még mindig ugyanarra a témára, a háttérben egy halk, érzelmős angol-valcerral): ‘Kipróbállak, kis szeretőm – jó, igazad van, a jövőbe nem láthatunk, tehát helyesbíték: nagy, eddig vitán felül legfontosabb, ha muszáj ezt hallanod, hát észbontó szeretőm –, osztán ha bármi lenne is az oka, de nem válsz be, vagy jóllaktam veled, gyomorrontást kapok vagy közbejön valami előre kiszámíthatatlan, mondjuk egy csodaszépen induló, győztesnek tűnő, de végül mégiscsak vesztett forradalom, akkor üsse kő, megyek-mendegélek én hazafelé – a többi? Bűnbánok egy sort, tudod, abban én már egyre jobb vagyok – na, nem kell félni, nem igazán, nem magamat megalázva teszem ezt, hiszen erre szükség sincsen, mindössze csak egy kicsit. Fura, ha ilyesmit teszek, előbb-utóbb mindig bele is élem magam. Nem, dehogy is, nem színészkedés ez, sokkal inkább a helyzet visszaságára rádöbbenés. A többi, Tamásom, a te dolgod, az már a legkevésbé sem rám tartozik.’ Mint később hozzátehetette volna: és az engem nem is igen érdekel. Mondhatnám egyáltalán nem. Nem érdekel és nem is érint. Hiszen akkor már valóban nem is érdekelte. Nemcsak akkor! Sem azelőtt, sem közben, a legkevésbé meg utána! A mór megtette kötelességét, a mór mehet...

Igen bizony, amennyire csak azt én meg tudom ítélni, Évit az én sorsom, mármint egy tőle független, csupán a saját jogán létező Tamásnak a sorsa amúgy igazából soha, de soha nem is foglalkoztatta. A szokott fantáziahiány miatt, például. Az a Tamás, aki nem hozzám tartozik, aki nem részem, miért is foglalkoztatna engem – pont ő, oly végtelenül sok ember közül?

De hát, az isten szerelmére, ha mindez így lenne, akkor miért írta azt a levelet? Akkor mit jelentett számára ‘élete legnagyobb szerelme’? Átjáróházat, fogadót a keresztútnál? Saját vágyainak bármiféle önálló léttől elkülöníthető, független, viszont az adott célra elsőrendűen alkalmas kielégítőjét? Gyorsított szextanfolyamot kedvezményes áron? Kirándulást, mondjuk magába az 1001 éjszakába? Kiruccanást a kinyújtott kezével is elérhető mesevilágba? É ha ez így van: végül is mit jelent saját maga – a saját maga számára; mit gondol magáról, minek, ha a tárgynál maradunk, minek is tartja magát, milyen viszonyban van magával? Avval a nővel, akinek a cselekedeteiért vállalja a teljes azonosságot? Még hozzá úgy, hogy mindaz, amit erről gondol, csillagászati távolságban van az ő állítólagos igazság-imádatától, amely nélkül ő létezni sem tud! Meg attól, hogy a visszamenési lehetőség el-nem-vágásával már eleve, a kezdetek kezdetétől és megváltozhatatlanul halálra is ítélte a mi ‘szerelmi vállalkozásunkat’? Hát nem elképesztő, hogy szerelmem természetének egy ilyen sárga földig lesújtón, a legkevésbé sem csakis a saját, de mások életével rémisztő felelőtlenül játszó oldalát, dermesztő nem-törődömségét így utólag és ilyen megsemmisítő módon kell megismernem?

Ezek szerint tehát igaz lehetne az a több mint gyanús mondás, hogy míg a férfi a nőben magát a nőt kívánja, addig a nőnek minden vágya pontosan ugyanarra irányul, vagyis arra, hogy a férfi őt fölmagasztosítsa és ilyenként kívánja – na és ez, pontosan ez, illetve ennek a szakadatlan, ha lehet, sokoldalú bizonyítása őt nagyjából-egészében már ki is elégíti? Kísértetiesen

úgy hangzik ez, mint a freudista Ferenczi Sándornak a fentieknél jóval konkretizáltabban kifejtett elmélete a thalasszális regresszióról, vagyis a szexről mint a meleg östengerbe való visszatérésről, onto- és filogenetikailag egyaránt. A férfi a szexuális aktussal mondhatnánk visszatér az emberiség ősothronát nyújtó meleg tengerbe, tehát az anyaméhbe, az őstökéletesség állapotába, ahonnan egész életére kiható traumák közt kellett végül is távoznia. Na és a nő? Ferenczi szerint a képlet egyszerű: a nő önmagát a férfi nemi szervével azonosítva teszi ugyanezt – lényegében, bár kétségtelenül jóval faramucibb módon. Amolyan társasutazásként. Ó, bocsánat szegény fejemnek, ilyen messzire azután már végleg nem szeretnék elkeveredni. Ehelyett tehát folytatva a gondolatot: ha azután beáll ennek, a férfi rá irányuló akarásának, kívánásának, a 'tengerbe' visszakíváncozási vágyának a hiánya, attól nem egy nő azon nyomban össze is omlik. Márpedig ha Ferenczinek ebben igaza van, akkor a nárcizmus, az elfogadott megítéléssel a lehető legélesebb ellentétben, sokkal inkább lenne jellemző a nők többségére, mint a férfiakéra. Jól nézünk ki: mindenfajta túlzástól tartózkodni kívánva olyan állításokhoz érkezünk meg, amelyekért a fél világ nyomban vad kutyaként mar bele a sarkunkba, és ezzel a fenséges görög mitológiát felborító kijelentéseink visszavonására kényszerít. Mi meg ott állunk Galileóként, és előbb-utóbb készek is leszünk villámgyorsan, ámde nehezen kivívott reputációnk védelme érdekében nem többet, de végső fokon csakis taktikai visszavonulást hajtani végre.

Ezt azért már mégsem várva meg, nosza térjünk vissza a megválaszolandó kérdéshez: a Petőfi Kör, a kezdetek kezdete óta végül is mi változott meg alapvetően? A forradalom leverésével a dolog természetéből kifolyólag a legdrasztikusabban a politikai helyzet változott meg. De meg ám. Na és hogyan tükröződött ez Zoltánnak vagy Évinek a státusza, a kilátásai szempontjából? Hogyhogy hogyan? Ugyanúgy, mint eddig. Vagyis hogy lényegében semmi nem változott! Sem jelenükben, sem közvetlen, sem feltételezhetően közvetett jövőjükben. Olyannyira nem, hogy ott kellett már használatra készen álljon a zsidó önámítás mesteri szinten kidolgozott, teljes készlettára, az 'antifasiszta' beidegződések komplex politikai reflexrendszere: **nem, mi nem ezt akartuk**; lám csak, hogy megnőtt pillanatok alatt az akár véres ellenforradalmi restauráció lehetősége; a fasizmus több mint reális veszély, mint ahogy az lesz még sokáig, legalábbis a mi életünkben, és így tovább, és így tovább, a végtelenségig. (Antiszemitizmus? Ez alatt a rövid két hét alatt főleg távollétével tüntette ki magát – általában is, de még inkább ha összehasonlítanánk az ország történelmével mondjuk az utolsó két évszázad tetszés szerint kiválasztott két hetében! Ugyan már, ki hagyja magát ilyen apróságoktól zavartatni – és tenni ezt éppen Magyarországon? Ahol még évtizedek múlva is tanulmányokat fognak írni az „antiszemita forradalomról” és annak a megnyilvánulásairól Kisbürgözdön? Hogy aztán az ott nagynehezen fellelt valamit felnagyítva kiterjesszék majd az egész országra is. Úgy is, mint objektív történészek.) Azután következik majd a magyar-zsidó összefoglalás lényege: bármilyen más, nem-kádári kimenetel sokkal rosszabb lett volna, márminthogy az 'ügy' szempontjából, de azzal együtt személy szerint nekünk is. Vannak ennek a kádárkodásnak sajnos gusztustalan oldalai is, de hát végül is minek nincsenek? Alternatíva? Olyasmi bizony nem létezett. Így tehát az egész egy merőben gyakorlati részletkérdésre redukálható: belépünk-e az 'új' pártba? Nem sürgős – mondhatta Zoltán, a 'bölcс rabbi' –, majd meglátjuk.

Meglátták: biztos voltam benne, hogy május táján léptek be. Tévedtem, mert ugyan csak egy hajszállal, de túlbecsültem őket: közös ismerősöktől tudtam meg, hogy megtették ezt már – áprilisban. (Mert fogamzani meg kommunista pártokba lépni – valamilyen szinten mégiscsak rokonfogalmak lévén – mégiscsak a legjobb tavasszal. Követve a természet hívó szavát.) És május elsején már föl is vonultak vállalatukkal, gondolom. Hiszen hat hónappal a forradalom kirobbanása után megintcsak, mintha közben mi sem történt volna, ugyanazok a 'spontán' százezrek masíroztak el az immár tanktalanított Kádárral ékesített dísztribün előtt.

A parázna hangszórókból ugyanúgy süvítettek ki az új hazugságokkal felhígított, régi-új jelszavak. Nem lehetett őket egymástól megkülönböztetni – hiszen egy leopárdokkal teli cirkuszi ketrecben ki lenne képes kivenni az egyes foltokat, és csakis azokra összpontosítani? Akkor volt divatban az egyszerűségében is szörnyű alapvicc: Kohn és Grün 1957. május elsején tátott szájjal, az elképedéstől bambán bámulja a vörös zászlók, a transzparenszek erdei alatt vonuló, éneklő, kajabáló tízezreket. Nézd, ott a Kovács – csikorgatja fogait őrlő Kohn –, az, akinek a forradalom alatt a legnagyobb volt a pofája! Ott meg a Németh Sanyi – együtt, összeölelkezve meneteltünk a Margit hídon Budára meg vissza 23-án! És közben ő tűzszínű fejjel Mindszentyt éltette! Nézd, ott sündörög a Szabó Feri, a kezébe belenőtt vörös zászlajával, az, aki november elsején meg akarta fojtani a párttitkárt! Úgy kellett őt róla hármunknak lekaparni! Hát ehhez mit szólsz? Mire Grün válasza: Ez, barátocskám, a szokás hatalma. Kis ország vagyunk – csőcselék csak egy van.

És ehhez tartozott már akkor az én szerelmem? Tessék szíves lenni egymás mellé tenni a két szót és ki is mondani, szépen, csücsörítve: csőcselék – szerelmem? Szerelmem, a csőcselék? Csőcselékszerelmem. Érdekes nyelv a magyar, nem?

A változástelenség magaskolája

Még jóval május elseje előtt készen állt az előregyártott elemekből összeeszkábált, onanizálásra lubrikált ideológia. Amelynek mindenki másnál impresszionálabb mestere és egyben példaképe lehetett volna nem más, mint volt tanárom, elképesztően változatos karrierjének egyik utolsó állomásaként Nagy Imre államminisztere, Lukács György. Aki az öngyűlöletnek nem is csak egy, de két formáját egyesítette magában – a zsidóét meg a burzsoáét. Ezekből az egyiket készen kapta, már úgy értem, örökölte, míg a másikat meg kellett szereznie magának úgy, hogy a kettő hatását együttesen, egymást erősítve fejtse ki. Őrá, erre a lenyűgöző példányra a számtalan kísérlet közül az alighanem legtalálhatóbb leírást Saul Bellow adta meg – már persze Thomas Mannon kívül –, amikor kifejtette: „Csodálatos mennyiségű intelligenciát lehet befektetni a messze a saját szintjét alulmúló tudatlanságba, ha az illúzió igénye ezt frenetikus erővel követeli meg.”

Zoltán jóval egyszerűbb, sémaszerű variációjában ott volt, ott kellett legyen a félelem, meg persze az önisméltás ellenállhatatlan kényszere, amint azt már bátorkodtam mondani, a több életre szólóan is tévútra ment magyar zsidó öngyűlölő, minden visszautasítás ellenére is összeszorított fogakkal asszimilálódni akaró, öngyilkos komplexuma. Mit számított neki, hogy a forradalom vezetői és részvevői közt sok volt a zsidó, hiába adták közülük jónéhányan életüket, sokan fiatal életüket mártírokként a nemzeti ügyért, őt meg a hozzá hasonlókat ez még arra sem készítette, hogy nem többre, de legalább pár percre ezen elgondolkodjanak. Hát akkor miért is csodálkoznánk azon, hogy a mindenkori kádárok például a volt cionista vezető, Aczél György dörzsölt útmutatásával persze hogy pontosan tudták, hogyan kell az agyilag elkorhadott zsidók félelmeinek és gyávaságának a húrjaiból egy Stradivarihoz méltó hangokat varázsolni elő. Művészetük ihletett gyakorlására még nem is lett volna olyan égetően nagy szükség, hiszen – éppen Zoltán példája tanúsítja – játszottak gyatra húrjaikon – igaz, ma már nem a hajdani, egykor oly legendássá tett háztetön – rettegő-mesterien a fürge ujjú, kerge emberkéik maguk, külön oktatás vagy buzdítás nélkül is, minthogy ehhez értettek a legjobban, ebben volt a legnagyobb gyakorlatuk. Saját szemük kiszúrásában, saját agyuk bomlasztásában. Olyannyira, hogy senki se kételkedhessen benne: a jövőben is minden adandó alkalommal ugyanezt fogják tenni. És ha az egymást követő, rothadtabbnál rothadtabb bandáknak a jelenlegi, a pillanatnyilag aktuális válfaja egyszer csak kisöprődik majd az ottani hatalomból, vagy az söpri majd ki újra az őt egykor kisöprőt, a magukat oly végtelenül okosoknak és tapasztaltaknak tekintő, bölcs zsidó rabbik vágyódni fognak utána, eltelnek nosztalgiával, visszavárják majd – ahelyett, hogy... Na mindegy. Igen, mint a ganajtúró bogár, teszik újra, mindig ugyanazt. Ugyanabban a közegben ugyanazt a ravasznak meg eredetinek hitt aktivitást. Teszik mindaddig, míg a Duna nem ér bokáig...

De azért csak ne ringassuk magunkat illúziókban: nem úgy teszik majd, mintha ez lenne az egyetlen működő politikai reflexük. Egy másik, ehhez szorosan kapcsolódó, de önmagában is fontos reakció: a múlthoz, a kommunizmushoz, magához a párthoz fűződő viszonyuk, annak mindenkori pillanatnyi állapotában. Általában is, hogyne, meg személyesen is. Amely viszony viszont függ attól is, hogy honnan, merről felől jön valaki, de még nagyobb mértékben attól, hogy hová akar és tud, vagy egyáltalán, hová képes menni. Persze ha csak Szejkhez, az olajra lépésre még csak nem is gondoló, derék katonához hasonlóan nem jár körbe-körbe-karikába, és amikor kételyekkel, sőt gyanakvással eltelt, élenként érdeklődő feljebbvalói meg szökevényekre vadászó tábori csendőrök faggatják, vajon mit gondol, hová megy, mély meggyőződéssel nem adja mindig ugyanazt a választ: Ceske Budejovicébe. Miért, hová menne máshová? Nem, dehogy, nem is a sör miatt – Budweiser, ugye? –, bár be kell vallja: az sem éppen kutya. Oda se neki, ő csak marsol katonásan előre, tovább és tovább. Bárhová is megy,

nyilván ott lesz majd az ő számára az ő saját, különbejáratú Ceske Budejovicéje. Ahonnan már csak egy rövid kis menetelés magába a halhatatlanságba.

Lehetett valaki fiatalon, rémisztő fiatalon és tudatlanul 1949, '53, de legyünk nagyvonalúak, legalábbis elvileg akár még '56 előtt is kommunista párttag vagy szimpatizáns anélkül, hogy teljes mértékben vagy akár csak körvonalaiban is megértette volna a kommunizmus természetét, vagy saját kínkeserves tapasztalatai meg a másoktól tanultak alapján új szemmel kezdett volna nézni azokra a politikai módszerekre, amelyek annak víziójából, jövőképéből mindennél logikusabban következnek. A mi 'valakink' azután, bármennyire irtózott is attól a pillanattól, az idők során egy bizonyos ponthoz elérkezve mégiscsak rá kellett döbbenjen, sokszerű hatással, hogy a párt lehet ugyan sok minden, de magában a vérzivataros valóságban egyáltalán nem az, mint aminek ő eredetileg vagy akár később, némileg már módosítva gondolta volna. Amilyennek szerette volna hinni. Ezért aztán, kisebb-nagyobb válságok, néminemű lázadozások után előbb-utóbb végre szembenéz ezzel meg önmagával, levonva a konzekvenciákat szakít a párttal, szembe is fordul vele; teszi ezt pedig alighanem ugyancsak ingerülten és, amint az egy őszinte emberhez, egy felettébb őszinte balekhoz illik, haraggal elteltén, akár mélyről jövő, forrongó dühvel átjárta. Egy olyan rászédett baleknak a dühével, aki életéből éveket, talán a legszebb éveit, talán tiszta lelkiismeretét, magában való hitét pocskolta el mi másért, mint egy csalásért. (Az ilyen vagy ehhez hasonló csalásokkal házalást nevezték a múlt század közepe táján préri-Amerikában, már a nevében is keserűen átkozódva, kígyóolajjal kereskedésnek. Az az olaj, mint a kommunizmusnak a receptje, csak akkor még palackokban, üvegcsékben tárolt folyadékként volt felhasználható, mert ugyebár benne rejtett a boldog, a békés élet maga, hiszen a vele kereskedő reklámja szerint gyógyítóan hatott csaknem minden bajra – igaz, akkortájt ezeken, mai utódaiktól eltérően, inkább csak a fizikai bajokat, a csúzt, az isiászt, a kólikát, a kehecséget, na és főleg a makacs furunkulusokat értették.) A mi balekunk előszeretettel feledkezhet meg arról, hogy az ilyen csalások lebonyolításához az üvegbe zárt, egy dolláros lötytön kívül nagy általánosságban ugyebár mégiscsak két fél kellek! Amint azt a szovjet-amerikai viszony tárgyában, már a végjáték változatos végfázisaiban, mondjuk úgy Reykjavik után Ronald Reagan a legkülönbébb variációkban oly gyakran ismételte el, egyszer még Gorbacsov nekikeseredett, csak félig-meddig tréfásan panaszos kifakadását is kiváltva: Márpedig a tangóhoz általában mégiscsak két táncosra van szükség!

A fentebb leírtak kétségkívül egy végletekig leegyszerűsített sémát nyújtanak, amely magában a gyakorlatban számtalan, többé-kevésbé eredetinek tetsző formában jelenhet meg. Egyebek közt ezért is történt például szívóskodó jómagammal, hogy végleges szakításomnak a folyamata a párttal – bár lényegében csakis hónapokról volt szó – tovább tartott, mint amennyi időt magában a pártban aktívkodással töltöttem. Már persze azon kívül, hogy a csakis velem elkövetett ocsmányságokból, meghurcoltatásokból, kizárásokból-visszavételekből nem voltam hajlandó magára a nagy egészre kiterjesztendően elítélő véleményre jutni, és ezért levonni a végső következtetéseket. Gondolkodó emberhez méltón a legeslegutolsót is, semmit sem bízva a holnapra, még kevésbé a véletlenre. Nem siettem el bármi ilyesmit tenni, mert az így esetleg nem lenne fair – mondogattam egy ideig magamban, magamnak. Ezért is szakítottam részletekben, kisebb-nagyobb adagokban, egészen addig, amíg végül is eljutottam oda, hogy képtelen voltam megbocsátani magamnak az ebben az ügyben többé már nem megengedhető időhúzás mindennél megalázóbb valóságát. Vagyis azt, hogy nézzem akárhol is, én is egyike voltam a balekoknak, a palira vetteknak. Az ilyesmit nehéz ám elviselni valakinek, aki ad magára valamit! Hát még egy állítólag hétpróbás vagánynak!

Egy másik képlet: sok kommunista, alighanem az elkötelezettek többsége marad helyén évekig-évtizedekig, lelküket melengetve a látomás lángjánál meg fényénél, igaz, közben, amikor már muszáj, megpróbálva, amennyire csak képesek, szemeiket szorosra zárni a kommu-

nista gyakorlattól elválaszthatatlan rémtettek növekvő tömege, a fertelmes látványok véget érni nem akaró sora előtt. Aztán egy napon – vagy talán kétszer, tízszer, százszor is egyetlen életben? – nem marad már többé lehetőségük arra, hogy ne nézzenek szembe a tényekkel, úgy, ahogyan azok végre dermesztő csoportképbe állnak össze számukra (Évike ‘56-ban?). Egész valójukban szörnyednek el attól, hogy miféle borzalmakat voltak képesek nemcsak ‘megmagyarázni’, de támogatni is. Életük hátralévő részét az így összegyűjtött, nyomasztó adósság törlesztésének a kényszere alatt azzal kell eltölteniök, hogy megkíséreljék lekaparni magukról bűnrészességük sötét, mint ott, az Országház előtti téren is megfakulni sehogyan sem akaró foltjait. A siker minden reménye nélkül, mert az, ahogyan ők a kommunizmust megértették, közel sem hatolt elég mélyre – vagy emocionális indíttatású volt (Évike!) –, ezért önmagában ez a tény is összkomfortos zűrzavarba sodorja őket. Olyanba, amelyben már csak egy lepusztított kommunizmus az övék, nem az, amelynek nemrég még volt megélhető víziója, amelybe – küszködések, hazug kompromisszumok közepette – még egy ideig a hitet is bele lehetett fektetniök. Közben komoran sejlik fel előttük a rettenetek rettenete: az új világ a kommunizmuson túl már sem vízióval, sem hittel nem látja el őket!

Ezért aztán ezek előtt az ex-, nemzeti, fél-, negyed-, euro-, reform-, neo-, posztkommunisták, az özvegyek, az árvák előtt többé a kiábrándultságon, minden új megvető lenézésen és persze a gyűlölködésen kívül az égvilágon semmi, de semmi sincsen. (Kivéve esetleges anyagi érdekeiket. Ez azonban már egy egészen más kérdés.) Előttük ott mered fel teljes magasságában a fenyegetés monstrum-medvéjének a barna foltja; mert hiszen ők szűkülő pánikjukban közel sem magával a vízióval számoltak le, hanem csakis annak a politikájával. A mindenkori, a napi politikájával. Maga a vízió azonban a ‘józan ész’, az ‘értelem’, a ‘ráció’ nevében továbbra is szorosan tartja őket halálos ölelésében, a világ minden kincséért sem engedné el őket – „jó, a szocializmus, illetve a szocializmusnak ez a formája megbukott, de hát azért a szociális kérdések továbbra is jelen maradnak!”, mondta vagy harminc év után nem is kissé komikus, viszont mégiscsak végső kétségbeesésében Lukács egyik hajdani dísz-tanítványa – és ők ott állnak meghasonulva, képtelenül arra, hogy a lelket összeroppantó szorítás ellen bármit is tegyenek. Csak mint egy tibeti imamalmot, szakadatlanul pergetik és közben mormolják a varázssos szavakat: *o mani padme hum*. Álljon meg a menet (mondja ez a speciális imamalom): hiszen azért megadatott nekünk az emberiség nagyszerű hajnala, a Felvilágosodás, a mindörökre utat mutató Nagy Francia Forradalom, a bukásában is oly magasztos Kommün, az ezerfelé tapogatózó, zseniális utópista előfutárok, és mindennek a csúcsa, maga a Nagy Októberi... – kapaszkodnak kétségbeesetten az ecsetbe. Meg közben mondják-mondogatják: én persze nem vagyok sztálinista, **de azért...** (Hogy egy ilyen ártalmatlannak tűnő, rendszerint magát szerényen összehúzó kis ‘de’, a nyelv egészében nevetségesen jelentéktelen szerepet játszó kisegítő szócska, ha az ördög megszállná és így önállósítaná magát, hány nyelven tudna mindennél ékesszólóbban beszélni, ha egyszer, egyetlenegyszer folytatná is! Csak persze a ‘de’ kimondói csalthatatlan érzékkel tudják, hogy erre vonatkozó felszólítást többé sosem fognak kapni senkitől sem.) Vagyis, amint arra már ismételtlen utaltam: a kommunizmus lehet rossz, galád és ezért elvetendő – de hogy ettől az elvetendőtől végleg el is lehessen szakadni, ahhoz az is nélkülözhetetlennek látszik, hogy valami más viszont – jó legyen. Vagy legalábbis jobbnak tűnjön. Vagy ha már az sem, akkor végszükség esetén a két rossz közül legalább legyen a kevésbé rossz. (Persze nem egy képviselőválasztás erejéig, hanem mint egy komolyan vett elkötelezettség.) Ez ugyan ideig-óráig segíthet, de hosszabb távra irányadóként sajnos már nem használható. Hogy miért nem? Íme: *Er nennt’s Vernunft* – mondotta az Ördög Goethe *Faust*-jában – *und braucht’s allein, nur tierischer als jedes Tier zu sein*. „Azt józan észnek nevezik, és arra használják, hogy még a vadállatoknál is vadállatiasabbak legyenek.”

Hogy miért történik ez velük? Talán valóban azért, mert csak valami **ellen** lennének, nem pedig valamiért? Lehet, hogy e nélkül az utóbbi ‘valami’ nélkül az ember tényleg nem több, mint egy vadállat? Lehet, hogy e nélkül a valami nélkül az ember elérkezik oda is, hogy nem képes különbséget tenni gyilkos és áldozat között? Hogy enélkül számára ‘sajnos’ minden igazság – csakis relatív; hogy választani a jó és a rossz között – eleve reménytelen, tehát értelmetlen vállalkozás? Hogy ha nincsen többé kommunizmus, akkor – méltó bosszúból? – az égvilágon mindennek áramvonalasan relatívnak kell lennie? Nem csalás, nem ámitás, de hogy ne legyen többé nem is egy jó archimédeszi, csak egy végtelenül egyszerű, ha nem is fix, de a valóságban kétségkívül létező pont sem, akkor nincs többé miben megkapaszkodni? Hogy enélkül az ember egész lénye olyannyira feltárt, illúziórombolóan titoktalan és érdektelen, mint a magát megsétáltató, peckesen körülhordozó nudista – hol másutt, mint a hosszú harcok után végre már hatóságilag engedélyezett, tehát – ugye logikusan – érdektelenné meg ártalmatlanná tett, sőt taszító, gusztustalan petyhüdt-testűekkel, elhasznált romhalmazokkal úgy-ahogy megtöltött nudista strandon? A mára már a szextelenségnek szentelt szabadtéri templomban? Mesebeli Évike módjára vágva bele a világ képébe a többé még csak nem is vitatható igazságot – ezúttal magáról az emberi testről?

Tudom és ismétlem: ezek csak amolyan repedtsarkú lotyó-sémák, még mint olyanok sem teljesek, csak kapkodva felskicceltek. Mégis, ezeken nem mélységesen elgondolkodni – az mindenféle félszeg, félszeges szakítási kísérletet szükségszerűen kudarcra ítél. Ami marad, az alkalmasint nem más, mint: bűnsegédi bűnrészesség.

Tessék mondani, nem volt igaza Juvenalisnak, amikor ezt írta: *Difficile est satiram non scribere* – vagyis: „Nehéz szatírárt nem írni!”

* * * *

Nosza térjünk tehát vissza a személyi elemzés megszakított fő vonalához. Amennyire nem változott Zoltán és Évi helyzete, olyan drasztikusan változott az enyém. A politikai is, meg az egzisztenciális is. Egyértelmű volt: én itt pária leszek, aki mélyen a jelenlegi szint alatt sem lesz képes megkapaszkodni. Már persze ha váratlanul nem kezd el ‘alkalmazkodni’. (Mintha lenne nekem akárcsak fikarcnyi mozgási lehetőségem is!) Karácsony táján föl kellett merülnöm bennük annak a lehetősége is – ahogy erről Palival annak idején szót ejtettünk –, hogy én az új-régi rendszer rendőrségével is bajba kerülök, ennek valamennyi lehetséges kihatásával – még magára Évire is! A már igen fiatal korában ‘bölcse’ Zoltán ezt, a rólam beszerzett információk birtokában, nyilván nemcsak hogy tisztán látta, de körültekintően, várható rövid és hosszú távú következményeivel együtt lendületes ecsetvonásokkal vázolta fel Évi számára. Miért is ne tette volna? Évinek pedig, ha egyáltalán lett volna kedve hozzá, akkor sem volt mit szembeállítania ezzel a ‘bölcsséggel’. Mit is mondhatott volna? Hogy életem szerelme most bajba kerülhet – én tehát ezt ki sem várva, azon nyomban le is lépek? Zoltán viszont valahogy így foglalthatta össze a helyzetet: rendben van, kiszórakoztad magad kedvedre, kis feleségem, de a játéknak vége, a tétek halálosan komolyakká váltak. Álljon meg a menet, itt többé már nem holmi erotikus picsipacsiról van szó! Zoltán zúzmarás összefoglalója szólhatott volna így – de Évi ezt nyilván szaktanácsok nélkül is kiválóan megértette.

Mindennek ellenére sem igaz, hogy előtte egyetlenegynek a kivételével minden más út elzáródott volna, hogy ne próbálkozhatott volna más megoldási kísérletek felkutatásával. Hiszen a logikusan felmerülő és egyben a legelső elképzelés, amely emberi emberek közt emberi módon alkalmazható: mindezt egyszerűen, együtt a pesti rabbi ‘bölcsségeivel’, a félelmekkel meg a kételyekkel el kellett volna mondania – nekem! Nem, persze hogy nem az eleve ellenem hangolt Zoltánnal meg Valival vonni meg a mérleget, hanem a legközvetlenebbül érintett személlyel, tehát velem. Csupán elismételve nekem mások szavait, vagy hozzáfűzve, ha kellett volna, akár erőteljesen hangsúlyozva saját véleményét is. Ezen belül

meg kidomborítani együttmaradásunk esetén az ő jövője számára legkényesebb elemeket. Mert hát végül talán én is hozzá tudtam volna szólni, adalékokkal, becslésekkel, akár tervekkel is szolgálni saját helyzetem megítéléséhez? Mi sem lett volna tehát természetesebb, mint a végleges döntés meghozatala előtt igenis **kikérni az én véleményemet**? Hiszen rólam ő tudta: én akkor is őszintén elmondom neki, ha az konklúziójában ellenem szól. Mert amikor Évi otthagya Zoltánt, nyilván neki is mondott valamit? Nem tudom, mit, de – valamit! És most, ha történetesen egyetértek vele, vagyis azzal, amit Zoltán ihletésére, anyja kotkodácsolására meg a saját indíttatására közöl velem, akkor, ha másképp nem, de legalább ilyen értelemben becsületesen zárhatnánk le szerelmi kísérletünket. Nem volt azonban olyan nagyon biztos, hogy egyet fogok érteni. Mondhattam volna az akkor rendelkezésemre álló, kétségtelenül igen szerény választékból például ezt:

Te, Évike, nekem fontosabb vagy, mint bármi más. Ebben a gyökerestől felfordult világban még inkább, mint egyébként. Tehát miattad, miattunk én semmi, de semmi olyat nem fogok tenni, nem fogok mondani, nem fogok leírni, ami bajhoz vezethetne. Ez nem is áldozat, mert, mint mondtam, te vagy te, a mindennél fontosabb. A sorsát megszolgált és éppen ezért bőségesen megérdemlő emberiség oldja csak meg problémáit nélkülem. A világ, ha tetszik, forduljon föl, álljon eltorzult fejének a tar tetejére – én kiszálltam az örült körforgásból, mert nekem mindennél több jutott – te magad. Ezért én a ‘nyerteseket’ nem fogom provokálni, és ha ők provokálnak, nem fogok reagálni. Nem pörölkök, félreállok.

Nyilván egy rothadt időszakról lesz szó, mondjuk két-három évről, ebben persze terrorról is – hiszen nekik azért csak ez az élet sója –, hogy azután – úgy valahogy, amint azt Horthy tette több mint harminc évvel ezelőtt Bethlen Istvánnal, csak most éppen a másik oldalról – konszolidációra fordítsanak át, persze hogy felszínesen, de mégiscsak valamilyen fajta liberalizálást hajtsanak végre. Azon belül, abban pedig már, ha csak gondosan ki nem keverem magamnak, minden bajt megúszhatok. Egész energiakészletem ráfordításával elfoglalhatom magam ‘kertjeink ápolásával’. Hiszen annál hálásabb foglalatosságot elképzelni sem tudok. Ez esetben még az anyagiak terén sem kellene szembenézni áthidalhatatlan problémákkal, hiszen állás és különmunka elég sok és még annál is több pénzt hozhat a kasszára. Ketten, valószínűleg a most szerzett ramaty társbérletből kiindulva, körülbelül két-három év alatt eljuthatunk oda, hogy legyen egy szép öröklakásunk meg az itteni állapotok közepette normális polgári létünk. És ha te is úgy akarod, gyerekünk. Ez így ugyan kétségkívül optimista, de közel sem egyszínűen rózsás leírása lett volna a középtávot illetően kiszámítható feltételek közt a közös jövőnek. Igen, a kettőnk jövőjének – együtt.

Válaszolhattam volna például ezt. Évinek meglett volna a lehetősége arra, hogy ne fogadja el premisszáimat sem, nemhogy az azokra épített, azokból fakadó következtetéseket. Na és módja lehetett volna arra is, hogy elfogadja ezt a fajta ‘ellen-bölcsességet’. Hogy tetsszen neki is a ‘kertjeink ápolása’ alatt értendő elmélyült tevékenységnek a testet-lelket serkentő perspektívája. Hogy úgy nézzen a jövőbe, mint amelyben ez teljes joggal foglalhatja el a maga helyét.

Bármelyiket is választotta volna, az lett volna kettőnk között a hozzánk egyedül méltó út akármelyik döntéshez. Miért nem tette tehát ezt, eltekintve attól, hogy amikor döntésre került a sor, akkor nem bízott bennem és ezért, bármilyen kritérium-csomagot is állítanánk erre a célra össze, nem járt el velem szemben tisztességesen? A legmesszemenőbben nem? Erre a kérdésre a válasz ma már nagyon is egyszerű.

Nem beszélhettem velem búcsúzni készülő szerelmem ez idő tájt semmi ilyesmiről nyíltan, még kevésbé törhetetlen hűségével az őszinteség iránt az ‘igazság’-ról, mert valahol, ha máshol nem, de a zsigereiben meg talán hajdani olvasmányáiból lecsapódva, azokból merítve időnként emlékezett arra, mire is kötelezné az embert ember-volta, becsülete – még akkor is,

amikor nagy-nagy bajban van. És mert az ember az egyetlen pirulni képes állat, ezért lelkét darabokra szaggatóan szégyellte volna magát, képtelen lett volna hangosan, úgy, hogy ő is hallja, kimondani a végső ítéletet – saját maga fölött: ‘Elmegyek, itthagylak. Teszem ezt pedig annak ellenére, hogy jobban szeretlek, mint eddig bármikor. Elthagylak mégis, mert az idő múlásával, értsd ezalatt az utóbbi néhány hetet, napról napra egyértelműbbé vált: minden, ami a mérleg másik serpenyőjében van: előrehaladási, megélhetési, biztonsági érdekeim ezt diktálják. Nem, Tamás, nem én, de a sors akarta úgy, hogy te rossz parti lettél, márpedig én azt nem tudnám elviselni. Megértem, ha haragszol rám, sőt azt is, ha megvetsz érte. El kell viseljem, fizetségként, mert számomra akkor sincsen más út – itt az ideje, búcsúznunk kell! Isten veled!’ – Csoda-e, ha az én volt szerelmem nemcsak nekem, de saját magának-magában sem tudta ezt így, kertelés nélkül kimondani? Sem akkor, sem később, soha? Nem hinném, hogy ezt bárki is csodának tarthatná. Hiszen ezt kerek-perc kinyilvánítani, és ezután képesnek lenni a tükörbe is nézni – ahhoz meglehetősen rothadt alkattal kellene rendelkezni. Még hozzá nem akármilyen, hanem igenis formátumosan rothadt alkattal. Márpedig az olvasónak ennyi idő után remélem nem kell magyarázzam, hogy minden hibája vagy akár főbenjáró bűnei ellenére is én Évikére nem így gondolok. Meg arra a szerencsétlen sorsú tükörrre sem, amelybe mindezek után felmentendő arcát majd vizsgálgatnia kell.

Ha tehát az egyszerűsítés kedvéért eltekintünk minden mástól, akkor íme máris – máris? – megérkeztünk a következtetések tentatív levonásának a pillanatához. Ha a politikai, így tehát a bajelkerülési, a potencia-megőrzési szempontok váltak most döntőekké, akkor bármi más is közrejátszott abban, hogy Évi a döntésbe engem meg sem kísérelt bevonni, hogy ennek a legcsekélyebb mértékben sem érzi a hiányát, olyannyira nem, hogy alaposan elképedne, sőt végig sértve kérné ki magának, ha akár én, akár bárki más közölné vele a nyers ‘igazságot’ – ez így jóval nagyobb méretű árusítás volt, mint amit róla el lehetett volna képzelni, mint amit akár gondolatban is elkövethetett volna, mint az a kis piszlicsáré lelépés Zoltántól, oly jól ismerve a kis- meg a nagykapukat és gondosan nyitva is hagyva azokat. Tudatában annak, hogy azok a kapuk maguktól is tárva-nyitva maradnak. Zoltán akkor is minden este kiáll és ott, a kapufélfát támasztva lesi maga előtt az utat: porzik-e az már ottan a távolban? Itt viszont? Nem, itt nem maradtak kapuk, félfákkal vagy azok nélkül. Amilyen az aggyonisten, olyan a fogaggyisten, nemdebár? Hiszen jól emlékszünk még, látjuk lelki szemeinkkel, hogyan bánt annak idején Carmen-Évi a Petőfi Körben Zoltánnal?

Összefoglalva tehát a ‘szakítás’ címszó alatt értetteket, nem kevésbé ami azoknak az érdemi lebonyolítását illeti: a fent kifejtett körülmények között ez nemcsak szerelmünk szükség-telenül durva lekasabolása volt, de Évikének az impozáns méretű emberi bukása is. Még a mai ocsmány világ átlagához mérten is impozáns. Gondolom érthető, miért olyan iszonyú ezt nekem így kimondani. Persze hogy tudnék rész-mentségeket fölhozni védelmére, ezek azonban a lényegen mit sem változtatnának. Annál is kevésbé, mert ha az együtt töltött fél év hegyet-völgyet bejárása után sem látott Évi bennem olyan embert, akivel mindezt meg lehet, sőt meg is **kell** beszélnie, akkor én nem értem, miért volt ő belém valaha is szerelmes, és miért az még ma is; persze ma már nem a realitásban, de nagyon is az emlékeiben.

Sőt, ez az egész így még nem is igaz. Mert ha tételezzük föl most felhívnám és közölném: én mindent és annál jóval többet is megpróbáltam, de tehetek bármit, elismételhetem naponta velem elbánásának a legsötétebb oldalait, az és minden más egyszerűen nem számít, ő mégis, akkor is ő, aki elviselhetetlenül hiányzik, az első géppel repülök oda; találkozzunk, de azonnal, legalább még egyszer ebben az elátkozott életben; ha ezt tenném, akkor legelső szavaival kapnám meg a boldogító igent. Igaz, aztán nyomban elkezdene ingadozni, ide-oda-visszatáncolni, hiszen mégsem babaruhát cserélni jönnénk mi ott össze. De abban a pillanatban, ahogy leülnénk egymással szemben, kezembe vehetném kezét és újra egymás szemébe veszhetnénk el, a fontoskodó világ, szokása szerint készségesen gázsulálva, azon nyomban

meg is szűnne létezni. Még ennek a két fölöttébb öreg, csak éppen kamaszszívű embernek a számára is.

Ez így körülbelül világos is lenne. Lám, a józan ész, némi kis higgadtság – azért csak halkan arról a higgadtságról! – olykor még mindig hasznos tud lenni. Még akkor is, ha újra csak elnézést kell kérjek azért, mert folyton ismétlem magam. Most éppen úgy, hogy nem mulaszthatom el mindehhez hozzáfűzni: a fentebb felvázolt egyrészt-másrészt még közel sem a teljes válasz. Évit és létét, cselekedeteit, motívumait ugyanis – és ezt nem győzőm nyomatékosan hangsúlyozni – nem lehet teljesen megérteni, csakis akkor, ha fény derül majd rá: a már ismert adalékokon felül mik a leglényegesebb elemei Zoltánhoz fűződő viszonyának. Egy olyan viszonynak, amelyet a szavakat a leglazábban kezelve sem lehet ‘normálisnak’ minősíteni. Olykor írás közben felsejlik: igen közel kerültem már ennek a titoknak a nyitjához; egyetlen pillanatra kéne csak teljesen elengedni magam, azon nyomban meg is látnám. Aztán kiderül: messzebb vagyok tőle, mint Makó Jeruzsálemtől. Én azonban azóta a röpke húsz év óta, amióta rólunk beszélni, majd írni kezdtem, mindinkább meg vagyok győződve arról, hogy az igazság – na nem, nem Évi ‘igazsága’ – sokkal kevésbé titokzatos, mint amilyennek tűnik. Amit viszont egyre kevésbé értek, az az, hogy mindennek a végére érve, mindebből vajon majd mi is következik.

A szerző mentegeti magát

Egyébként is eljött, ha nem múlt már el az ideje annak, hogy ugyan csak röviden, de érintsek egy engem mostanság sokat foglalkoztató kérdést. Nyilván főleg az öregedés hatására erősödött meg bennem az a tendencia, hogy témáimat – tárgyaiktól nagyon is függően – szenvtelenebb hangnemben, ha tetszik, az *impassibilité* magasztos stendhali módszerével kíséreljem meg kezelni – már amennyiben ezt képességeim meg hajlamom egyáltalán lehetővé teszi. Vagy mondjuk inkább így: ez volt mindig az olvasói és ez lenne – kellene legyen – az alkotói ideálom is. Annak ellenére, hogy ennek a gyakorlatba átültetése hajmeresztő nehézségeket okoz számomra.

Minthogy viszont itt egy mindössze pár hónapig tartó, fehéren izzó szerelem évtizedeken át folytatott, a történelmi helyét még mindig el-nem-foglalt forradalommal meg annak utóéletével egybekevert, kényszeresen végrehajtott szétदारabolásáról meg újra-összerakásáról tájékoztatok, ezt hűvösen ironikus távolságtartással teljesíteni aligha lenne lehetséges. Vagy ha igen, akkor nem az én számomra. Mert nekem '56 több, összehasonlíthatatlanul több, mint elmondható, lejegyezhető részleteinek a végösszege. És mert nekem '56-ban fogant Évike több, összehasonlíthatatlanul több, mint lejegyezhető részleteinek a végösszege. És minthogy ezért a reménytelent nem is teszem, még ha néha meg is próbálom azt valahogy éreztetni, attól tartok, helyett – vagy éppen ezzel – könnyen félre is vezethetem az olvasót. Nem mintha bármi ilyesmit minden körülmények közt elítélendőnek tartanék; pontosan itt viszont azért nem teszem, mert közel sem lenne akár az emberi, akár az írói célom. Vagyis hogy nem szeretném azt az érzést kelteni az olvasóban, hogy a megütött hangnem utórezgéseinek megfelelően mániákus rabja lettem volna témámnak. Ez így ugyanis nem felelne meg a tényeknek. Az ide lekopogott sorok mögötti érzelmek igazi, az '56-os 'sztori'-hoz illő, de a szükségést meg sem közelítő intenzitást csakis a tízéves fordulók, az azok kiváltotta heveny emlékezési-írási tevékenység kirobbanása idején kapnak. Évikére gondolkodok máskor is; olykor le is jegyzem, ha valami, később esetleg felhasználható momentum tör a felszínre; ő azonban már nem része életemnek – nincsen nekem semmiféle fantázia-létem, mint ahogy soha nem is volt. (Dehogynem volt, csak ez most nem tartozik ide.) Pedig vannak mostanában már olyan időszakok is, amikor az az érzésem, hogy az egész nem más, mint szemfényvesztés. Eljutottam már jó ideje odáig: nem bánom, nem hogy gyászolandó múltként élném meg azt, hogy Évivel végül is nem maradhattunk együtt.

Hoppá, azért vigyázzunk, nehogy a kanyarban fejre álljunk. Félreértés ne essék: én nem azt mondom, hogy nem fáj. Sőt azt sem, hogy ne fájna még most is, ne szúrna időnként egy jó élelet bele oda a szegycsontomba, de úgy, hogy attól aztán még a lélegzetem is elálljon. Mégis, ezzel egyidejűleg el kell ismerjem, hogy mind gyakrabban merül fel bennem a kérdés: Lehetséges lenne, hogy egy közelebről meghatározhatatlan szinten sosem bántam? Hogy az idő múlásával párhuzamosan erősödtek bennem az ellehetetlenítőknek tartott kételyek? Olyannyira, hogy ma már meggyőződéseim: a miénk, a most már egyre inkább megértett okok miatt, rossz házasság lett volna? (Erről, majd ha mód nyílik rá, illetve amikor mód kell nyíljon rá, többet inkább csak akkor.)

Az én életem itt-és-mostja, múltja, jelene és jövője – a feleségem. (Aki hitetlenkedve mosolyogna, majd minden átmenet nélkül komorodna, majd szomorodna el, ha ezt most olvasná. Én meg alighanem követném a példáját. Éppen hogy csak egyikünk se szólna egy szót sem. Hiszen mindenen túl azt is tudom, és ha történetesen megfedkeznék róla, előbb-utóbb ő úgyis figyelmeztetne rá: félelmetes memóriája van, annyi minden más mellett válságainkról, ellehetetlenüléseinkről. Meg természetesen az én elképesztően hosszúvá összeállt bűnlajstromomról – valahol ott, a megbocsáthatatlanság még innenső, de már csaknem átbillenő

határain.) Hát igen. Amellett az éberén kételkedő Andriskával együtt adva vannak a gyerekeink. Azután a barátok, az otthonunk, a munkám-munkája-munkáim, Amerika, ami bennem az idők során főnévből állítmánnyá változott; a zene, a könyvek, a történelem, lassan érlelődő, olykor meg is valósuló terveim, mind kevésbé a politika, egyre inkább a természet körülöttem – meg millió más, fontos és fontossá avatott dolog. Meg nagy ritkán, de azért talán a megszokottnál gyakrabban a csend.

Évike sztorija? Az persze csak részben, igaz, nagyrészen emlékmű, érzelemdús tisztelgés, főhajtás egy élve eltemetett szerelem oltárköve előtt; annak a kibontása, az említett csendbe hanyatlása. Kézikönyv oknyomozó történelemhez, meg egy, hogy is mondjam csak, szerencsére eddig fondorlatosan kitervelt gyilkosságok sorozata nélküli – krimi. Nem utolsósorban: a témához méltóan parázsló passzió. Nem hiszem, hogy örök emberi gyarlóságokon meg magasztos pillanatokon túl sokkal többről lenne itt szó. Ami mégis ideláncol, az egy konkrét, a jövő sarkalatos fordulataira igenis már rámutató történelmi pillanat, helyesebben folyamat, meg egy föl-lemenő ágaival emberéleteket fölforgató szerelem csaknem vegytiszta összeforrása, egymásbakeveredése. Az Idő, az Ember meg abból is az Egyén egyszeri konvergenciája. Ami megragad, az a ritka és párhuzamos dokumentálási lehetőség az összefűződő sztorirészletekben.

Ki tudja, talán a maga szűk játékterén belül is felhasználható forrásanyag lehet ez az írás azok számára, akik egyre több tudományágban, főleg a gombamódra szaporodó határterületeken kutatják a cselekedetek szándéktalan, előre meg nem tervezett, véletlenszerű következményeinek a valamilyenfajta rendszerét, vagy azoknak, akiket ez a szerteágazóan nagy és szép témakör gazdag anyagával valóban érdekel. Az, amit angolul így hívnak: **Unintended consequences**. És amelyről írott könyvében (a persze hogy magyar származású, II. Erzsébet által lovaggá ütött) Sir Karl Popper – főleg a közgazdasági tudományok területén – sokoldalúan elemezte azt, amit címadó törvényként határozott meg: *The Law of Unintended Effects*. Amely a legpregnánssabban mikor máskor nyilvánul meg, mint amikor a politikusok ‘megreformálják’ a gazdasági élet egészét vagy egyes területeit. Hogy a rossz, a hibás gyakorlat lendületes korrigálásával ötször annyi váratlan és persze káros torzulást, aberrációt hozzanak létre segítő szándékú reformjaikkal.

Mindez attól tartok még meglehetősen vulgarizáltan sem véletlen, hiszen visszanézve úgy tűnhet: a szándéktalan következmények sorából áll össze csaknem maga az egész itt tált történet is. Ha tetszik, bizonyos, és ha úgy tetszik, általános értelemben azt is mondhatnánk: maga az életünk is. Már csak ezért sem lenne érdektelen egy eseményekben gazdag sztorit kizárólag az előre nem látható, de megtörténtük után mégis logikusan levezethető következményeinek a láncára fűzve írni meg. Hiszen ha kiterjesztjük a témát a Természetre, akkor minden nyomban egyszerűbbé válik: nincs jutalom és nincsen büntetés; ami marad, az a következmény, ilyen vagy olyan formában.

Van ennek az egész problémakörnek egy olyan aspektusa is, amelyet nevezhetnénk a ‘véletlen’ jelenségének – csakis olyan szűk értelemben, hogy az adott történés utólag legalább nagyrészt megmagyarázhatóvá válik, így tehát véletlenből átalakul az előre nem látható következmények egyik válfajává. Évike az ő *menage-a-trois*-jával például alighanem csakis komoly töprengés után döntött úgy, hogy annak idején, éppen azon a szerdán elmegy a Petőfi Kör sajtóvitájára, miközben Évikének meg nekem eszünk ágába se jutott volna valamiféle titkos terv a nagy szerelemre bukkanásra – sajnálom, de ezt, ehhez hasonlót keresni, már ha bármi ilyesmire egyáltalán lett volna hajlamom, amit nem hiszek, alighanem egészen más-hová mentem volna –, amikor mindenre, csak pontosan erre nem gondolva ‘56. június 27-én délután elmentünk végzetessé váló találkozónkra a Tiszti Házba, oda is mi másért, mint a magyar kommunizmus végletekig kiéleződött válságáról vitázni. Vagy-avagy: ha Évi akkor

nincs ott, távollétével tüntet, vagy, teszem azt, titkos küldetésben halaszthatatlan borpince-ügyeknek jár a végére, akkor már eleve garantáltan persze hogy nem is kerülhetünk össze, így a dolgok logikája szerint ő inkább járta volna a házastársi hűség már akkortájt is elavulóban lévő eszméjét mind gyakrabban keresztező útját, én meg, elérkezve oda, hogy választási lehetőségekkel többé ne rendelkezzek, a felkelőkkel együtt harcoltam volna. Ilyen fordulatoknak a több mint lehetséges következményeit – elégedjünk itt most meg a nagy vonalakkal – akár gyengécskén csörgedező fantáziával sem lenne túlságosan nehéz elképzelni. Vagy, ha már ennyire belejöttünk, facsarjunk mindezen még egyet: Ha maga Évike is – történetesen avult rögeszméktől megtisztított agyával – úgy akarja, akkor én már a vereség után, tehát ‘56-ban, méghozzá magától értetődően vele együtt távoztam volna Magyarországról valahová, ahol lehetőség nyílt volna arra, hogy... na igen, hát hogy sok minden egyéb mellett főleg kertjeinket ápoljuk. Így viszont nemcsak hogy ottragadtam, de tettem ezt kényszerből és nélküle is, főleg úgy, hogy azért a pár hétért-hónapért fizessek és újra fizessek, de aztán, mint a macska, a kilenc – hét? – közül megint csak egy újabb életet kezdjek. És a végén, tizenöt éves késéssel cselekedve, no lám, a történetek után harminc év múlva most mégis hol másutt, mint Amerikában találjam magamat. Sőt: magunkat. A többszám annak idején oly elképzelhetetlen formájában, amelybe tősgyökeres Évike már nem foglaltatik benne.

A sor a köz- és magánéletben végtelen. Olyannyira, hogy nem tudom pontosan, miért, de eszembe juttatja ezt a világháború előtti pesti zsidó-viccet: Mi van kiírva Izráelben, a ma már nem létező, de akkor hatalmas jaffai kikötő szocreálra emlékeztető, ékesen szóló, a bevándorlókat üdvözlő táblájára? Tömören ez: „Itt szép lehetsz, de okos nem!”

Ó, istenem, el kéne végre jutnom Izráelbe! Hogy lássak mindenből legalább egy kicsit. Meg is fogadtam magamnak: addig semmiképpen sem halok meg. Aztán? Aztán majd meglátjuk...

* * *

Fentebb azt írtam: Évikéről az elmúlt tíz évben sem hallottam semmit, azt sem tudtam, él-e, hal-e – kivéve egyetlenegy esetet. Illetve eset-sorozatot. Amelyre nemrég, pontosabban 1987-ben került sor, méghozzá a rokoni-baráti együttlétek céljából általunk is oly szívesen és gyakorta felkeresett Torontóban, Kanadában.

Hadd adjam azonban át a szót oly hosszú idő, sőt a kölcsönös kontinens-cserék után újra Varga Pál barátomnak. Aki ugyan először, mint mondta, ‘végtelen izgalmaiban kiskutyaként csaholva’ telefonon számolt be nekem, majd ezt a cselekedetét többször is megismételte, hogy végül egy ‘hivatalos’ levélben tegye le újfent a garast. Ezúttal Évike sztorijával kapcsolatosan nemcsak egykori minőségében, de mint e sztorinak a meglehetősen öntudatos, barátián többoldalúan is érintett részvevője, sőt előmozdítója. Íme:

Pali levelei

Jó Tamásom, hű Tamásom!

Lévén ez nem a szokásos, érdektelen témájú, pongyolán fogalmazott Varga-levelek egyike, ezért most különös hangsúllyal kérlek, add át üdvözléseinket, öleléseinket meg csókjainkat a Holló-hölgyeknek. (Persze aszerint, hogy ki mire reflektál.) Remélem, soraim soraitokban mindenkit jó sorban – hoppá, elkapott a hév – jó egészségben találunk – írom, úgy is, mint a frontról életbenlétét jelentő és egyben tisztelgő levelét családjának hazaküldő egykori 39-es gyalogbaka Hajdúhadházára. Hiszen „Az élet szép” – mondom én, ki mással, mint Heltai Jenővel, hogy a Bakóra, a kivégzés végrehajtására ‘váró’, hóhér szerepébe bújít, így persze fel nem ismert szerelmére, jó Agárdi Péterre vetett sokatmondó pillantás után a makacsságában is elragadó Célia lemondó kézlegyintésével tegyem hozzá: „Tenéked magyarázom?” (Én *A néma leventét* Ruttkai Évával láttam, te meg, úgy tudom, még magával a szentek szentjével, Bajor Gizivel is. Igaz lenne ez?)

Mert mivelhogy teveled kell megosztanom azt, amelyre annak csoda-volta miatt egyikünk sem lehetett felkészülve. Főleg amiatt és akkor nem, amikor velem úgy is, mint morganatikus társszerzővel, most már be kell lássad, megbocsáthatatlan módon nem osztottad meg ‘56-os nagy szerelmed nevét, úgy értem, ‘igazi’ nevét. (Nem pedig az igazi ‘igazit’.) Én őt csak ‘irodalmi célokra ráaggatott nevén’ ismertem, úgy is, mint a hön imádott, ékesnél ékesebb jelzőkkel feldíszített, sugaras boldogságot árasztó, ámbár időnek előtte elveszített és ilyenként megsiratott Marton Évát. Minthogy nekem sem 1966-67-es szalagtöltő szeánszaink előtt, sem azután sokat szenvedett szíved egykori hölgyéhez személyesen nem volt szerencsém, így tehát én, az eleve megrövidített, csakis a te szövegedből ismertem vagy inkább véltem impresszionáló előadásaid nyomán alkalmanként rámtörő révületeimben majdnemhogy intimebb közelből ismerhetni őt. Igaz, kinézéséről, modoráról, szokásairól, viselkedéséről – természetesen ‘56-ban – sok mindent tudtam meg a te nemde elfogulatlan szűrődön át hőskorszakbeli Évi-szemináriumaink során, mindez azonban nagyrészt, néhány, minek is tagadjam, emlékezetes kivétellel, megmaradt egy írási célokra meg-át-újrakomponált, bár étellel, hússal-vérrel sokoldalúan feltöltött figurának a szintjén.

Az élet a maga alkotó lendületében viszont nem éri be a nyersen megszakított és már csak ezért is befejezetlen mesékkel, hanem fickós hangulataiban úgy tesz, mintha a *Szentivánéji álom* közepén, abban is az elvárásolt alakokkal dugig megtöltött erdőben, Puck csínytevéseiben élné ki magát kedve szerint. Kiapadhatatlan kelléktárából válogatva valami ilyesmin fondorkodott most is itt, a rövid ideig élvezhető, mert szívet-lelket gyönyörködtető nyári szépségeiben tobzódó, dimbes-dombos, még mindig rohamtempóban növekvő, mind újabb ízekkel gazdagodó Torontóban.

Ahová ugyebár mi immár több mint két évvel ezelőtt költöztünk át a hön szeretett Ottawából. Főleg azért, mert Margó az itteni remek zenekarban szólamvezetői ajánlatot kapott, közel sem melleleg igen tehetséges gyerekekből létrehozott egy remek kamaraegyüttest, meg azért is, mert jómagam az egyre inkább kényszermunkához hasonlítható, bizvást mondhatóan nem rám szabott tanítási robotot korai fél-nyugdíjjal és szépen fejlett rezignációval fejezvé be, ki tudhatja, talán még idejekorán tértem át a kizárólagosan alkotó munkára. Kanadáról lévén szó, az ilyen tevékenységhez pedig nemdebár a legmegfelelőbb hely – ha nem valahová a vadonba vagy egy összkomfortos eszkimókunyhóba vonulsz vissza – minden kétséget kizáróan Torontó lenne. Amelynek egyetlen más városhoz sem hasonlítható jellege egyébként is – ezt talán mondanom sem kellene – engem egy pointillista festményre emlékeztetve alakítja ki mesevásznát az információk pont-pont-pontocskáiból. (Mindezt és oly sok más erre vonatkozó

dolgot telefonon folytatott meg személyes beszélgetéseink után azért mondom így el, elnézést, ha túlságosan is esetlenül, magamat ismételve, mert ugyan ti mindezt jól tudjátok, mégis te – erre legutóbb utaltál – nemhogy nem tartottad kizártnak, de lehetségesnek is vélted, hogy leveletem úgy ahogy van teszed majd be mindössze vagy csak húsz éve készülő, így alighanem megírási világcsúcsot felállító – ez persze erőteljes túlzás –, ámbátor kétségkívül remek, kellően kiérlelt és ha jól értem, a biztonság kedvéért további érlelődésnek is kitéendő művedbe.)

Namármost a szenzáció, vagyishogy a minden mást háttérbe szorító tény, gondolom mára már széleskörűen, ha nem éppen világszerte közismert szerénységemnek a *chef d'oeuvre*-je, *A huszadik századi képzőművészet kompendiuma*, a múlt héten, fanfárok ünnepi harsonája kíséretében jelent meg és aratott legott extatikus sikert. (Mellesleg mellékelem az első, elragadtatottságukat oly sikertelenül visszafogni megkísérlő kritikákat; megnyugtatóan közölném persze azt is, hogy tiszteletpéldányt már postára is adtam családi használatra, na és jövőbeni ereklyeként megőrzendően a kegyben tartandó emlékek közt.) Természetesen Torontóban a sorsdöntő fejleményekkel lépést tartani minduntalan megkísérlő elit-közönség másról sem beszélt, csakis a szerzőről meg művéről – minden más téma farkát behúzza sompolygott le a napirendről. Olyannyira, hogy ezekben a napokban még az általad Böbe babának nevezett hajdani csaknem évfolyamtársad, itt meg emellett amolyan félállásban hön szeretett királynőnk látogatása sem váltott ki nagyobb érdeklődést a gyorsan változó lakosságú országban. (Kár, hogy te nem jöttél át találkozni vele, a még mindig nagy formában lévő Great Old Ladyvel, egykori titkosnál is titkosabb aráddal. Akit oly végtelen szigorral szólított el mellőled az a fránya, őt kezénél-lábánál fogva megkötő, mellesleg éppen a szükséges mértékben saját módján, igenis utánozhatatlanul egyéni, british bájjal, de úgy is impozánsan végrehajtott kötelesség.)

Minthogy a XXIII. Nemzetközi Könyvkiállítás és az azzal összekötött tanácskozás ezúttal éppen itt tartja rendes évi dorbézolását, a várakozástól elrévült világ ennek keretében, a kanadai pavilonban megrendezett nagycécón lehetett megrendült tanúja a MŰ életrekelésének csakúgy, mint ahogy a kellő módon róhatta le a helyhez illően és stílszerűen, meglehetősen angolosan visszafogott tiszteletét a megrögzött szokása szerint a háttérbe húzódó szerző meg teljesítménye iránt. Amely sugározza magából a bölcsességet, valahogy úgy, mint annak idején a szülők kandallója tette azt a nagy téli bedurrantások idején a hővel. És amelynek a maláriás színű csempéihez az ifjabb korában alighanem élvezte Sári néni skót szoknyáját csaknem a feje búbjáig fellibbentve – a szokás hatalma? – nyomta oda háta közepét meg az az alatti, ma már sajnos csakis ülési meg járulékos funkciókat betöltő tájakat a meleggel átítatásra.

Kiadóm ez alkalomból az itt hancúrozók közül vagy 200 meghívott számára igen szűk körű, intim hangulatú fogadást is rendezett, hol másutt, mint a Claridge-ban. A kanadai és amerikai vendégeken kívül a világkiállításon ögyelgő-díszelgő egyes arra érdemesnek ítélt, a külföldi kiadásban, terjesztésben potenciálisan érdekeltnek minősített személyt is odavarázsolt a levelemhez íme mellékeltem, játékosan cicomás, Bauhaust imitáló meghívóval. Itt nem kívánlak untatni a méltatások részleteivel – a könyv sajtóvisszhangjáról majd egy külön összeválogatott csokorban tájékoztatlak –, még kevésbé az elterjedt híresztelésekről bizonyos állami nagydíjak ügyében, hanem most, gondolom, inkább rátérek az amúgy is rátérendőkre.

Éppen elmélyülten bájcsevegek tehát néhány csillogó szemű, ajkaimon csüngő rajongómmal, amikor egyszer csak valaki a partvonalról váratlan propozícióval fordul hozzám, mondván: Gondolja, hogy válthatnánk néhány szót magyarul is? Csak így, ilyen magától értetődően. Szabad és közismerten bilingvis országban élünk, amelyben igaz, csakis végszükség esetén értekezhetünk akár angolul is – vágom én rá kapásból, a rajongók karának nem kis elkepe-

désére szintén magyarul, hogy azután mégiscsak oldalra forduljak és megnézzem: végül is kivel édelgek én imígyen, ilyen csaknem összeszokott stílusban?

Hát igen. Őszintén megmondom, az engem magyarul leszólító nő valahogy zavaróan, de mégis meghittten ismerősnek tűnik, arról azonban már a leghalványabb sejtelmem sincs, hogy hová is tegyem, múltamnak melyik rekeszébe helyezzem el azt az arcot. Bizonytalanságomat leplezendő gyorsan megkérdem tehát: Honnan is ismerjük mi egymást? Nem hinném, hogy személyesen valaha is találkoztunk volna – így ő. – Pedig Budapest, amint arra gondolom még emlékszik, egy nagy falu, nem is tudom, hogyan voltunk képesek abban elkerülni egymást. Elnézést, hogy csak úgy megszólítottam, de gondoltam meg úgy láttam: túlságosan sok magyar itt aligha található. És bár ez ugyan nem kifejezetten nemzeti szokásunk, de mi kevesek, ha már a sors úgy hozta, legalábbis egy kis ideig miért is ne tartanánk össze?

Az entré jó, magától értetődő, természetes. Ugyanolyan természetesnek tűnik, mint az, aki mondja. Pár pillanat múlva rájövök: alighanem azért tűnik olyan természetesnek, mert különös ismertetőjele, hogy természetes. Nem *mache*, nem erőltetett, még csak nem is magát megjátszó. Sehol semmi mesterkéeltség. A hölgyet valahol úgy ötven év körülének tartanám, vagy talán annál valamivel kevesebbnek. Csak éppen hogy nem, ó, a legkevésbé sem a magyar ötven-körüliek, hanem a nyugati, korosodni még a legkevésbé sem kész, nemhogy hajlandó fajtaból, amelynek nem egy tagja éppenséggel valahol női pályafutása csúcán lépdel még jó ideig magabiztosan előre, fel a rá még persze hogy váró örömök felé. Hogy hogy csinálja, azt nem tudhatni, de neki is ez a formája. Mindehhez hozzájárul a kerekded vagy kissé mégis ovális, szabályos arcát rövidre vágott, ősszel éppen csak hogy vegyülő szőke-világosbarna haj, gondolom, a festett variációból. Ezen az arcon majdnem minden szabályosnak tűnik, de azért valahogy számomra a hitelesítést elősegítő módon megnyugtatóan, mégsem teljesen az. A szemei – azok az arcát uraló, olykor mintha lilába hajlóan kék szemek, nagy, úgy tűnik, természetellenesen tág pupillákkal, de egy egészen pici kis – mivel is? – fáradsággal vagy inkább némi rezignáció nyomaival bennük. A szabályosan egyenes orr mintha hegyén valamelyest – hogy is mondjam csak – mintha elhalványulna. Száján festéknek nyoma sincs, de azért az így is élő színű, a hívogató, a kísértő változatból – talán csak a felső ajka lenne a kelleténél egy árnyalattal vékonyabb? Vitathatatlanul, mondhatnám önmagát készségesen kommentálóan szép, személyes varázst sugárzó arc – ő maga ilyenként is viseli, hiszen az évek, évtizedek során közel sem csakis a tükörből, de ahogy azt teljes joggal feltételezem, mohó férfi meg féltékeny női szemektől kétségkívül megtanulta magát kívülről is látni –, igen, az arcát, amelyet az éppen hogy csak nem hetykén kivágott, de fekete színével mégiscsak visszafogó ruha mint nemes virágot emel ki. Korabeli medalion-módra.

A nő középmagas, a dekoltázs a maga gazdagságában érezteti: éretten mutatós, büszkén fiatal testtel. Ennek ellenére sem kihívó jelenség, nem olyan, aki után suttyomban megfordulsz az utcán (főleg nem, ha éppen a feleségeddel barangolsz!); de ha már megnézted, a szemedet akaratlanul is rajta felejtet. Kiválóan kihasználható alkalomként a legkevésbé sem érdektelen, elmélyültebb pásztázásra. De hát, az isten szerelmére, végül is miért olyan elképesztően ismerős? Vagy talán csak hasonlítana valakihez? És ha igen, kire?

Bemutatkoznék éppen, már csak az általam mindig is lelkesen értékelt, semmit- vagy éppen ezért sokatmondó kis gesztusokból összeállt formák kedvéért, de ő megelőz és máris indokolja: csakis azért merészt megszólítani, mert jól ismeri nevemet csakúgy, mint a munkásságomat. Egyben közli ő is a nevét, és gratulálással egybekötve férfias határozottsággal nyújtja a kezét. A neve? Hát az aztán nem mond semmit, semmire, de ugyanakkor mindenre emlékeztet. Már úgy értem, a meglepődésemre valahol belül mostanság egyre inkább felértékelt múltból. Odalép hozzánk Margó, mire én bemutatam a hölgyeket egymásnak. Margó, nem is tudom miért, nyomban megkérdi: Te Budapestről vagy itt? – Igen, a kiállításra jöttem.

Ha minden jól megy, még vagy három napig maradok. – A kiállításra? – kérdem én. – Ha szabad tudnom, milyen minőségben? – Fogalmam sincs, a cégem neve mond-e valamit: Kultúra, könyvkülkereskedelmi vállalat. – Kultúra? De hiszen akkor mi hajsza híján kollégák voltunk! – Tényleg? Hogyan? – Mielőtt eljöttünk, én a Corvina Könyvkiadót tiszteltem meg évek századoknak tűnően hosszú során át kevésbé értékelt jelenlétemmel úgy is, mint a kellő alkalmakkal készségesen bajkeverő, az ilyen téren többnyire ügyeletes szerkesztő.

A hatás frappáns. A nő arca befelhősödik, az a nagy természetesség abba oldódva húzódik vissza, gubózik be. Iszik, igen megfontoltan, egy korty bort a poharából, lehet, hogy számol is magában tízig-húszig, hogy aztán majd, úgy tűnik, erőltetetten vagy inkább túlságosan is fegyelmezetten mosolyogva nézzen fel és így közölje: – Hát ez furcsa, igazán furcsa. Melyik osztályon dolgozott? – A művészettörténetin – felelem kurtán, mire ő: – Ő, bocsásson meg, tudhattam volna... – Semmi baj, hajdanában az ember közel sem mindig csinálta vagy csinálhatta azt, amit akart vagy ami logikus lett volna. – Ha hiszi, ha nem, ilyesmi még velem is előfordult – mondja a valakire oly igen-nagyon hasonlító nő a Kultúrából, arcán ezúttal egy rebbenő félmosollyal. Hm, ez aztán gyors lábraállítás valamiből, aminek a jellegéről nekem persze fogalmam sincs, nyugtázom magamban. Közben a nő arcán már újra ott ül az oly igen elfogulatlan érdeklődés. Valódi-e vagy sem, ki tudhatná? Beszélget Margóval, míg engem mások vesznek kézbe. A szerző egy ilyen fogadáson olyan, mint egy helyzete meg feladatai, továbbá szakmai becsülete miatt persze hogy mindenki számára elérhető, sőt magát előnyösebb oldalairól készségesen felkínáló, de azért persze hogy meg nem játszó kéjhölgy, vagy időnként talán inkább annak meg egy cirkuszi bilincstörő artistának a kereszteződése: valamiért a sokaságból nem is kevesen úgy érzik, leszólíthatják, kisajátíthatják, barátságosan hátba veregethetik, akár óvatosan, a kellő fokú elrémüléssel meg két behajtott ujjal meg is tapogathatják – ha mást talán nem is, hát duzzadó, vastag erekekkel behálózott, gondosan tetovált karizmat. Talán engem ettől is mentendő, az alkalomhoz szabott időt meg etikettet magától értetődően számbavevő Margó az ácsorgóknak javasolja: üljünk asztalhoz. Majd olyan rövid ideig tartó habozás után, amit a jelenlévők közül helyzeti előnyöm miatt csakis én regisztrálhatok, meghívja asztalunkhoz a nőt a Kultúrából.

A következő óra tipikus és részben üresjáratú, részben jellegzetes angolszász humorú csevellyel telik el, amelyben a szót egy nagynevű amerikai művészeti kiadvány vállalat remek festészeti adomákkal brillírozó vezetője viszi. Érdekes, a hapsi a jelek szerint meglehetősen jól ismeri a nőt a Kultúrából. Aki ugyan felettébb ritkán, de akkor választékos gonddal beszél angolul, igaz, tudásához képest meglepően erős akcentussal, erősebbel, Tamás, mint a miénk. Mondhatnám úgy is: bájosabbal, mint a miénk. Vagy ezzel nem mondtam volna túl sokat? (Mindig kíváncsi voltam rá: vajon milyen lehetett Kossuth kiejtése, aki a börtön magányában tanult meg angolul. Mégis, ha belegondolunk, aligha lehetett az az akcentus rossz, hiszen errefelé még ma is emlékezetes, sőt ünnepelt szónoki sikereket aratott. Igaz, akkortájt az amerikaiaknak még nem volt módjuk közelebbről megismerkedni a ma már messziről felismerhető magyar akcentussal.)

A fogadás a végéhez közeledik, az emberek kezdenek szállingózni elfelé. A szökés-barna magyar hölgy, mint aki amúgy lesipuskásan csakis a beállott csendre várt, most kapásból céloz, lö – és újonnan megismert szokása szerint megint beletrafál tárgyába. Méghozzá annak is a közepébe, téve pedig ezt az úgy látszik jól begyakorolt mutatványát ezúttal ismét csak hozzám fordulva és imígyen lepve meg szerénységemet: – Tulajdonképpen tiszteltem lerovásán kívül igencsak meg szerettem volna kérdezni: ha a remek és nem is csak melleleg elbűvölően pazar kiállítású könyv fáradalmait kiheveri, nem lenne esetleg kedve időt szánni egy olyan vállalkozásra – akár egy újabb kompendium megírására, ha tetszik, a nagy, összefoglaló mű után –, most már kifejezetten a magyar művészet izgalmas, összefüggéseiben is gazdag huszadik századáról? Amelyet talán nem kis mértékben könnyítene meg – már persze

ha ebben igazam lenne – az a körülmény is, hogy annak jó egynéhány kiemelkedő szereplőjéről írt már monográfiát. Adott esetben valami ilyesmi talán megvalósítható lenne éppen a Corvinával, bár közel sem szükségszerűen velük, már úgy értem, abban az esetben, ha ez bármiféle ok miatt bármiféle problémát jelenthetne.

No lám, mik vagynak és mely igen nagyon kell vigyázni. Engem, a disszidált szerkesztőt meg műitést kér föl valaki – bár csak tapogatózva, óvatosan a kelepce felé csalogatva – egy arrafelé több mint jelentős, reprezentatívnak szánt mű megírására? De hát végül is ki lehetne ez a makacsul célratörő hölgy a Kultúrából, és egyáltalán: milyen *pouvoirja* lehet az őshaza szakmai köreiben? Nosza, a nyilván könnyen tisztázható ismereteket felfrissítendő kérdezzük is meg nyomban. A válasz: ő cégénél a könyvfőosztály vezetője lenne. Hány ember van egy ilyen főosztályon? – kezdek a magyar rangok és címek kibogozhatatlan titkainak a már-nem-ismeretében valamelyest rámenősebb lenni. Ő érti, persze hogy érti, veszi is a lapot. Mosolyog, és azt mondja: Vagy száz. (Húha! Micsoda vízfej lehet az – gondolom magamban.) Az esetleges félreértések elkerülése érdekében azért hadd tegyem gyorsan hozzá: az előbb azt a kérdést a legkevésbé sem ebbeli minőségemben tettem fel – folytatja a nő a Kultúrából. – Hanem olyanban, aki már csak a szakmája miatt is tudja: egy ilyen hézagpótló műre égető szükség lenne. Márpedig sajnos sem a hazai, sem a nemzetközi mezőnyben, a magyar diaszpórában egy ilyen horderejű és kaliberű vállalkozásra nem lenne túlságosan könnyű megfelelő fajsúlyú szerzők tömegéből válogatni, viszont a szóba jöhető jelöltek közül maga legalább egy fejjel, ha nem éppen többel magaslik ki. (Ezt mondja, és közben tekintete oda fel, a fejem fölé kúszik, éppen hogy csak nem fonva azt egy babérkoszorúba! Meglehet csakis azért nem, mert semmi ilyesmi sem lenne kéznél. Hm, mely igen figyelemre méltó ítélőképesség!) Mellesleg éppen itt jöhetne a képbe a Kultúra: a könyv a várható érdeklődésre tekintettel magától értetődően több nyelvi kiadásban jelenhetne meg – ezzel viszont már nyomban a mi reszortunkká is avatódná – folytatja az agitálást a nő a Kultúrából. – Nekem magamnak pedig most már az eddigieknél eggyel több ok miatt is válhatna a szívügyemmé.

Ezt az utolérhetetlen bájjal mondott bókot a kitűnő ízlésű magyar hölgy végtelen decensen és ami benne az igazán lefegyverző, elfogulatlanul fejezi ki, nem egykönnyen értékelendő módon nyújtja át. Első és nyomban meglepő benyomásom a javaslatra: rémülettel regisztrálom belső részeim heves összerándulás formájában megnyilvánuló, azonnali ellenállását, indulatos elutasítását a keringőre felhívás ellen – ezúttal a legcsekélyebb tekintet nélkül a táncra invitáló személyére, sőt... Ez az első reakció pedig minden, csak nem csoda, hiszen a legkevésbé sem meglepő módon nincsen nekem kanalam egy magyar cégnek dolgozni, hamarjában legalább tíz okot tudnék felhozni a tárgyi, tartalmi, értékelésbeli, érzelmi indoklására, hogy miért nem. Arra vonatkozóan meg, hogy miért mondhatnék, már persze ha mondhatnék 'igen'-t, hirtelenjében egyetlen gyöngé kis érvecskének sem akarózik tudatom felszínére tolaodnia.

Amíg viszont én az elutasítás formájának a részleteivel vesződöm magamban, itt mindenféle szállodai népek tapintatlanul javában készülődnek arra, hogy ránk zárják a boltot. Ki más, mint Margó lenne az, aki megoldja az előre ugyan nem látható, viszont váratlanul annál inkább felmerülő, nem is kevésbé kényes problémát: meghívja új ismerősünket holnap délutánra hozzánk. Mire bennem azon nyomban megáll az útő.

* * *

Margó kiegyensúlyozott lényének, távolról sem emberkerülő természetének az ismeretében ez a meghívás a tapasztalatlan és ezért gyanútlan megfigyelő számára nem tűnhetne szokatlan jelenségnek. Rokonszenves volt neki, gondolta meghívja – nem nagy ügy. Van ilyen, előfordulnak hasonló dolgok naponta, sokszor és sok helyütt. Későbbi következményekkel vagy azok nélkül. Én, aki azonban az idők folyamán megismertem hitvesem szépséges lelkének –

hogy kellő módon visszafogottan fejezzem ki magam – kevésbé emberbarát oldalait, azoknak időnként letompítottan bár, de mégis árulkodó megnyilvánulásait, aligha mondhatnám, hogy meglepetés nélkül reagáltam volna rá.

Margó ugyanis hihetetlenül gyorsan vette át „Az én házam az én váram” ősi angolszász mentalitását. (Joyce szerint, aki ennek a témának tudomásom szerint az egyik leghitelesebb szakértője, a kelta írnek az összkomfortos háza – a testi maradványaival színültig megtöltött koporsója. Talán azért, mert oda aztán ha egyáltalán, akkor sem egykönnyen lehet hívatlanul betoppanni? Jó, jó, de az írek mégiscsak *par excellence* barátságos népek hírében állnának!) Margó azonban úgy érezhette, hogy a *My house is my castle* még a maga makacs-büszke tömörségében is túlon túl általános, ezért közelebbi definícióra szorul. Így lett belőle „A **mi** házunk az **én** váram”. Bebocsátást nyerni az ő birodalmába, amely úgy passzolt egyéniségéhez, mintha csak rá szabták volna, ahhoz az ilyennyire ambiciózus, sőt vakmerően elszánt vállalkozónak mind nehezebbé váló teherpróbákon, ha nem szükségszerűen istenítéleteken kellett átesnie. Ezek a próbák őshazai magyarok esetében – mondhatnám a Hunyadi vizet honfibúval felidézően keserű, ámde makacsul ismétlődő tapasztalatok után – felérték legalábbis hétfejű sárkányok felett aratott herkulesi diadalok huszadik századi megfelelőinek a hitelesen tanúsított bizonyításával. Egy meglehet vonzó, jó, rendben van, nem bánom, hiszen nekem is van szemem, én is látom meg csápjaimmal is kiválóan érzékelem, fölöttébb vonzó, ámde mégiscsak vadidegen budapesti nőt ripsz-ropsz nemcsak hogy beereszteni, de egyenesen betessékelni az ősi Varga-ház szentélyeibe? Nem, egyáltalán nem csoda, hogy ez a rendhagyó eljárás meghökkentett. És ha egyszer már a meghökkenésnél tartunk: hát még ami majd ez után következett!

Azt ugyan nyomban megkísérlem az illő, a kellő módon visszaadni, előbb azonban engedélyt és egyben alkalmat kell kérjek az engem mélységesen lekötő, tehát az itt leírtakat valaha is olvasótól egy ugyancsak kései társszerzői közlésnek a formális bejelentésére. Éspedig ezúttal éppen arra, hogy a szép pesti meghívottnak a nevét nem írom, mert nem is írhatom ide. Ennek az oka egyébként percekben belül ki fog derülni – gondolom, sőt tudom: az olvasó számára már amúgy is világos. Éppen ezért legyen elég egyelőre csupán annyi, hogy nem nevezhetvén őt ‘valódi’ nevén, és nem folytathatván a ‘Kultúrárs nő’ féle körülírás mesterkéltséget, ha nem éppen affektált használatát, a meghívottat mostantól kezdve Zsuzsa néven fogom említeni. Egy olyan néven, amelyet a rendelkezésre álló rengeteg közül én választottam ki. Kéretik viszont ezt a Zsuzsát nem összetéveszteni Tamás hasonló nevű első feleségével. (Akinék, mint az az idők folyamán azért számomra is kiderült, valóban mesébe illő lábai voltak.) Továbbá: kéretik ezt a döntést – remélem, nem érdemtelenül némi hitelt előlegezve személyemnek – berzenkedés nélkül fogadni el. Köszönöm.

Namármost: Zsuzsa a másnap délutáni kávéra sötét szoknyába és fehér blúzba csomagoltan érkezett, úgy, ahogy mondom, bármiféle ékítés nélkül. Mezei virágokból összeválogatott, sokszínű csokrot nyújtott át Margónak. Ékszer, mütyürke sehol, arcfestéknek nyoma sincs. Mint aki tudja jól: ilyesmire nincs szüksége. Műkritikusi voltomban mondhatom: nem is volt. Alighanem ez lehetett az egyik tipikus esete annak, amikor a több kevesebb, ha nem éppen jóval kevesebb lett volna. Vitathatatlanul. Márpedig ezt vagy akárcsak ehhez hasonlót manapság nem sok nőnemű lény engedhetne meg magának – már persze ha feltételezzük, bár meg nem engedjük, hogy egyáltalán eszébe is jutna ilyesmi. Csakúgy, mint ahogy igen kevés nő lenne képes az ő korában nagy-csattos övvel amolyan darázs-derékféleséggel hívni fel magára az itt immár ugyancsak elfogult figyelmet. Így lett a már nem kislányos, viszont annál disztíngváltabban elegáns nő nemes-sápadtan szép.

Miután Zsuzsa elismerő szavakkal rója le tiszteletét kétségkívül eredeti, meleg atmoszférájú házunk iránt – amiért én a felelősséget nyomban Margóra hárítom –, a kérdezést is ő kezdi,

távolról sem érintve kivándorlásunk motívumait, körülményeit, csakis azt, ami az előtt volt, meg ami az után következett. Újra csodálkozik azon, hogy Pesten nem hozott össze bennünket a sors. Mondja: ő, aki gyakran jár koncertre, arcról közeli, sőt úgy érzi, meghitt ismeretségben van Margóval – ki érti ezt, de ezek ketten itt máris cinkosan mosolyognak egymásra –, annak ellenére is, hogy ez meglehetősen egyoldalú viszony; az én nevem azonban csakis kanadai tevékenységem kapcsán asszociálódik immár egy élő személlyel is. A szembe-sítésekre igen gyorsan következik egy újabb a most már úgy látszik állandósuló margói meglepetések sorai közül: párom, hivatkozva a magyarok közötti magázódás majdhogynem ismeretlen gyakorlatára idekinn, javasolja, hogy Zsuzsa meg én – tegeződjünk! Alighogy ezen a teherpróbán is túljutunk, Margó nyomban továbbmegy és az én nevemben is felhatalmazza Zsuzsát: ha úgy adódna, akkor akár kivándorlásunkra vonatkozó kérdéseket is – már ha ilyenek lennének – nyugodtan tegyen fel. Ez ugyan, mint az közismert, messzemenően nem szokás – mondja –, de nekem úgy tűnik, mintha mi már réges-régen ismernénk egymást. Margó gesztusával persze újabb alkalmat szolgáltat arra, hogy a vendéggel elismerő-értékelő pillantásai kíséretében mosolyogjanak össze.

Zsuzsa nemigen él vissza a felhatalmazással, csakis egyetlen ‘olyan’ kérdést tesz fel, amilyenekhez hasonlóakkal nekünk is keményen meg kellett küzdenünk a kivándorlás előtt: mi volt, mik voltak azok a dolgok, amit-amiket a legnehezebb volt eljövételünkkel magunk mögött hagyni vagy később magunk mögött tudni? Lakás, állás, karrier, atmoszféra, Budapest? Barátok, fontolgatom én, úgy is, mint maga a végletekig leegyszerűsödött bölcsesség; néhány barát, fogalmaz még lazábban Margó. De azok hiánya sem földhözverően, hiszen találkozunk időnként meg levelezünk egymással, alkalmanként, nem is olyan ritkán, a telefont is föl-emeljük. Arról már nem is szólva, hogy vannak itt is régi budapesti barátok, még a történelem előtti időkből, meg a sors váratlan ajándékaiként újak, eléggé nem értékelendő kanadaiak is. Bizony nem is akármilyenek. Margó hozzáteszi: ahol az embernek barátai vannak, köztük egy-két igazi jó barát, ott könnyebb otthon éreznie magát. Mire Zsuzsa, a frissen leérett-ségizett, kiváló tanuló összefogott arcával, előtérbe tola-kodó gondolataival tusakodva figyel, hogyan buggyan ki még számára is váratlanul a szó: Nekem persze hogy jónéhány kedves meg fontos barátom van odahaza, mégis az az érzésem – az idő múlásával mind kevésbé homályos érzésem –, hogy életem legnagyobb tévedését követtem el, amikor, amint azt ti is tettétek, nem jöttem el.

Hát ez a mondat, a maga egyszerűségével, önvallomás-jellegével egy csapásra változtatja meg a mi alkalmi hármassunk együttlétének a jellegét, teszi azt egyelőre még nehezen meghatározható módon mássá, intimmé. És mindez csak úgy, az elsők közül is a legelső találkozás alkalmából! A kísérteties csendben én nyomban zavarba is jövök, és ezt leplezendő italkínálással meg egyéb szolgáltatásokkal foglalom el helyét váratlanul nemigen lelő magamat. Nem úgy viszont Margó. Megfogja a mellette ülő Zsuzsa kezét, mármint ő, a fiatalabb, amúgy anyá-san meg is simogatja azt. Hogy azután Zsuzsára ragyogtassa margói mosolyai közül az egyik legmargóibbat, egyet azok közül a ritka, léghört olvasztó jelenségek közül, amelyeket csakis mogorva karmesterek meg itt-ott, elszórtan fellelhető kisebb-nagyobb carrarai márványdara-bok megolvasztására szokott bedobni, és azt mondja: Ezt és így, itt mondani ki már ön-magában is – tett. Szép, emberi tett. Tekintettel a körülményekre, mi ugyancsak hálásak vagyunk a belénk helyezett bizalomért.

Erre persze inni kell – Zsuzsának ízlik a Calvadosunk –, és ezután most mi kezdünk kérdezni. Haladva előre, aztán meg-megállva, látszatra szinte csak topogva, ha nem is egy helyben. Nem, egyáltalán nem egy helyben. Mert azért közel sem véletlen, hogy egy idő után Margó egyenletesen lesült, meggyőződése-m szerint csupán az én számomra, de még akkor sem mindig olvasható, fegyelmezett, a benne végbemenő lelki folyamatokat gondosan leplező arcán fokozódó, szinte ugrásra kész feszültség jelei tükröződnének, ahogy Zsuzsa válaszait

hallva sokatmondó pillantásokat lövell felém. Gyerek? Igen, egy nagy fiú. Hány éves? 18. Margó: A forradalom után született? Zsuzsa: Igen, 1957 végén.

Nem hiába vártunk, drága uram, mert íme, most ugrik a majom a vízbe! Veled, Tamás, meg az olvasóval, ha előbb talán nem, de itt már természetesen nem történt volna meg egyebek közt sokoldalú, az utólagosan felfogottakból tapintatlanul visszamenően beiktatott inszINUÁCIÓIM olvasása után, de nekem, nekem leesett az állam. A sors kegyelméből mi itt Zsuzsa személyében ki mással, mint magával Évikéddel, regényed meg örök, égi és földi szerelmed tárgyával ülünk együtt, ízlelgetjük a Calvadost – és még csak meg se csíphetjük magunkat? Sőt a te ritkán-áldott, sokat-vert nevedben még csak meg sem simogathatjuk a múltból hirtelen felbukkanó, most már tudhatóan, éppen azokból a múltakból levezethetően is oly végtelenül vonzó, lám csak nekünk is drága, átadott emlékekben oly gazdag arcot? Hát ezért lehetett olyan megmagyarázhatatlan módon ismerős nekem a vadidegen ‘Kultúrás nő’? Hát erre érzett rá az én fenomenálisan érzékeny Margóm, jóval előbb, mint én? De hiszen Margó annak idején, régen és ismeretlenül, úgy is, mint Tamással folytatott hosszú távú palávereink tárgyát – hogy keményebb szavakat azért mégse használjunk – nemigen szerette Évikét, Zsuzsa-Évit viszont, látom rajta, pillanatokon belül magába fogja ölelni!

Mielőtt azonban a Shakespeare-vígjátékok utolsó jeleneteiben bekövetkező nagy felismerések, egymásratalálások halvány-gyenge utánzatára kerülne a sor, azokat bevezetendő előbb még, lévén nekem, mert verejtékes munka után már réges-régen megadatott, néhány sorsdöntő kulcsmondatom, *pièce de résistance*-ként tehát én kerülök színre. Nyomban maradéktalanul be is töltve magammal a színpadot, annál is inkább, mert én állítólag sosem szégyelltem élni a kínálózkodó lehetőségekkel. Hogy van édesanyád, Zsuzsa? – kérdezem, olyan lezserséggel, amellyel ifjabb korom pestiesen smúzoló könnyedségét kívántam, úgy vélem, sikerrel, de szent meggyőződéseim szerint életemben utoljára repetálni. Köszönöm, öregesen – feleli Zsuzsa, és közben zavartságát leplezni képtelenül néz rám, szemében az értetlenség riadt kis jeleivel. Mire én, tovább húzva a srófot: Még mindig ott lakik a Kossuth téren, szemben az Országházzal? Zsuzsa, ha nem született volna decens arccal, most a csodálkozástól tátott szájjal meredne rám. Ez szerencsére nem adatva meg neki, egész lényében elképedve, fókuszatlanul néz rám. Én meg csak, mint egy megszállott, tovább nem folytatni képtelenül mondom a magamét: Zsuzsa, ugye a férjed még mindig mérnökként tevékenykedik?

Ez már övön aluli ütésként érte őt, olyannyira, hogy az eddig kissé sápadt arc most színtelenre kábul. Zsuzsa nem hogy nem érti, de még csak el se tudja képzelni, mibe pottyant bele, mi az, ami körülötte történik, és mindennek pillanatnyi habozás nélkül hangot is ad. Csakhogy ezt már székéből fölállva, majdnem hogy felpattanva teszi, olyan pózban, mint egy védekezésre beállt, elszánt ökölvívó. – Mi akar ez lenni? Honnan tudtok ti ilyesmiket rólam? Nem értem és a legkevésbé sem szeretem. Hogyan lehetséges ez? És miért nem közöltétek mindjárt velem? Hálás lennék, ha az egész helyzetre azon nyomban magyarázatot kapnék!

Karakán ez a mi leányzónk, az ám, az őt ért agresszió hatására egész lényéből kiforgatott, feldúlt állapotában is. Itt az idegenben, messze a megszokott hazai pályától. Margó, most látom csak, ettől aztán végleg el van ragadtatva. Olyan puha, hogy kenyérre lehetne kenni. Zsuzsát védelmező, alig titkolt ingerültséggel vet oda nekem, jobb híján, egy szemrehányó pillantást. Én azt ugyan nyugtázom, de hát azért ez itt most, végtelenül sajnálom, az én nagy, lehet, hogy immár vagy húsz év óta a tudat alatt türelmetlenül várt, vagy inkább, ha jól belegondolok, a valóságban soha nem is remélt pillanatom. És mondjon felőlem bármit is a forgatókönyv, a szerkesztő meg a szemtelen hízélgés, ezt én aztán ki nem hagyhatom. Nem is hagyom. Amit egyszer szívemből szólva elkezdtem, azt én be is fejezem. Akkor is, ha a világ a feje tetejére áll. – A magyarázat mindennél egyszerűbb. Mindössze egy mondat, egyetlenegy tény kell a kifejtéséhez. Ez pedig úgy szól – mondom, igyekezve azért nem túl drámainak

hangzani, bár kevésbé bízva abban, hogy ez sikerülne –, hogy Holló Tamás nekünk a mindenkivel kedvesebb, a legdrágább barátunk.

Alaposan elkésve jövök csak rá, hogy ezúttal minden mércével mérve is túl messzire mentem el; szívnom is nyomban vissza az egészet, mert most azért mégiscsak belátom, hogy ez a legkevésbé sem volt szép tőlem, így, ajtóstól rontani a házba; szegény Zsuzsa, beleroskadva a fotelba, azt hiszem, nyomban el fog ájulni. Nem vagyok biztos abban sem – azt hiszem, ő még kevésbé –, hogy tudná, hol van. Még annál is kevésbé, hogy mit tegyen. Első gondolata, úgy látszik, valamiért az kell legyen, hogy fölálljon. Ez másodszori nekirugaszkodásra sikerül is neki. Lassan, nagyon lassan, de valahogy mégis biztos léptekkel, mint egy alvajáró, az ablakhoz megy, ott áll, onnan néz kifelé valahová, a semmibe, talán a múltba, mozdulatlanul, háttal nekünk. Nem szól, senki nem szól egyetlen szót sem. A csönd, ez a szentségtörő megszólalást fölöslegessé, sőt eleve lehetetlenné tevő, hirtelen az egész világot uraló, nagy, határtalan csönd, Tamás, legalábbis most úgy érzem, többet mond rólatok, mint mindaz a kötetekre való, amit eddig, azelőtt tőled hallottam. Már elnézést kérek... Amikor aztán végre már fizikailag elviselhetetlenné válik – egy ember, te mindenkivel jobban tudod, a legkevésbé sem akármilyen ember életének e pillanatban a szemünk előtt lejátszódó összefoglalása –, a csöndet végül is ki más törhetné meg, mint Margó. Mint a gyerekeit védő anya megy oda Zsuzsához, öleli át a vállát, óvatosan, mintha porcelánból lenne, magához vonja és halkán, igen-nagyon visszafogottan ezt mondja: – Isten hozott. Te itt ősrégi barátok között vagy – mindjárt töviről hegyire elmeséljük a miéjtét meg a hogyanját. Csak szépen kérlek, ülj le és próbálj meg minket meghallgatni. Elmesélünk mindent, amit csak tudunk.

Elmeséltük. Barátságunkat veled és Andriskával. A káoszról kialakult, úrkítöltő ötletedet a tízéves évfordulón. A szeánszokat, az 1966-os munkát, a te ihletettségedet, a felmagasztalásokat, Margó kiborulását, a megmagyarázhatatlan kieséseket, az amnéziát, a kételyeket, a rejtélyeket. Zsuzsa, ott húzva meg magát a nagy bőrfotelben, most valahogy törékenynek tűnt; az, ami egész lényéből áradt, nem is levertséggel, de őt szinte vasmarokkal kézben tartó, csaknem összeroppantó gyásszal társult, leginkább talán egy túl szorosra húzott íjhoz hasonlítható, minket is elfogó feszültség volt; szeme rezzenéstelenül csüngött minden szavunkon, váltott át egyikről a másikra, de úgy, hogy egyetlenegyszer sem szakított félbe bennünket. Akkor sem, amikor szó esett a szalag befejezéséről, meg arról, hogy az esetleg, remélhetőleg egy regény kezdetévé válhat. Majd jött 1971, a ti távozástok, a mi letaglózottságunk, nem sokkal később a mi távozásunk, a te közléseid, egyebek közt a szalag megsemmisítéséről és annak miéjtéről. '76 után tudtuk meg: emlékezetből újraírtad a szeánszokat, újrateremtetted az egészet, most már határozottabban egy könyv első részeként. És azt én olvastam is. És azt én igen-igen szeretem. Beszéltem a kifordított Kuroszava-módszerről, a várhatóan '86-ban megírandó, tehát feltételezhetően már készülő folytatásról. Meg arról, hogy amit mi róla tudunk, meg sok minden mást, azt te változtatott nevekké talán publikálnád, csak ezt azért végleg még nem voltál képes eldönteni, húzod, halasztgatod, mert nem akarsz senkit sem bántani, embersorsokat nyilvánosan megmérni – de szerencsére nem kerget a tatár, szoktad mondani, hogyan és mikor tedd azt, már persze ha egyáltalán.

Vagyis hogy nem tudunk mi róla, Zsuzsáról többet, mint amit a jövődő olvasó foghat majd tudni, de amit tudunk, az, ahogy az angol mondja, nem máshonnan jött, mint magának a lónak a szájából. *Straight out of the mouth...* (Tehetek én arról, hogy az angol mondás pont a lónak a szájáról beszél? Ezt magamévá tenni – ennyi költői szabadságom azért talán nekem is lehet! Aki ezt személyeskedésnek venné, az... Szóval ez a regény így is, meg úgy is helyenként bilingvis ihletettségű, na!) Nem tudtuk mi az ő igazi nevét sem, mert a regényben más néven szerepel. Nyilván azért is, mert annak a nőnek a regényben persze hogy ő a mintája, az belőle eredeztetett, de aligha ugyanolyan, mint ő – az életben! Végül is a saját logikája szerint a saját életét élő regényfigura lenne, nem? Mint ahogy az, ami a 'könyvben' vele-körülötte zajlik,

nyilván nagy részben, de csakis részben történt meg a 'valóságban' is – ha talán azért mégsem pontosan úgy, mint ott. (Meg talán nem szükségszerűen éppen vele?) De szépen kértem: ne feledkezzünk meg róla, mégiscsak írásról lévén szó, hogy ez lenne a dolgoknak a rendje. Meg így esett meg velünk, hogy mindebből mi is kaptunk egy szép kis adagot. Nem, a hihetetlen sebességgel a te védőangyaloddá átalakult Margó nem ismeri a részleteket, csak a lényeket meg a sorsdöntő fordulatokat. Én viszont teljes joggal mondhatnám úgy is, hogy akkor, már-mint 1966-67-ben, már ha ilyesmi egyáltalán lehetséges – miért is ne lehetne lehetséges? –, fülíg szerelmes lettem belé, Zsuzsába, a te elragadtatott, eposz-építő erődtől indítatva, még akkor is, ha csak amúgy másodlagos módon. Ahhoz azonban éppen eléggé, hogy most – közel sem csakis az illendőség kedvéért – hadd köszönjem szépen meg a tőled kapott ajándékot.

Nem tudom, mennyi ideig tarthatott a mesénk, de azt láttam, hogy Zsuzsa-Évi csak fokozatosan vált még mindig kábult hallgatóból a mégiscsak a saját életéről szóló, régi-új mesére feszülten figyelő asszonnyá, akit egész valójában ráztak ugyan meg, de azért, szinte lassított felvételben, végül mégiscsak kezd eljutni az emésztési fázisig is. A közlések vége felé egy részletre – már nem emlékszem, pontosan mire – végre produkált egy félmosolyt és azzal mondta: Igen, ezt talán már kezdem érteni. Erről már úgy érzem, bárhol hallanám is, nyomban ráismernék. Idegennek tűnő hangjától meglepődve, nekünk első ízben rólad beszélve arca nyomban égő-vörösre is gyulladt.

Aztán mikor befejeztük, cseppet sem véletlenül a te balzsamosan szerelemteli, elragadtatott és magával ragadó, az ő felmagasztosított szépségét, kettőtök szerelmének gyönyörben fogantságát zsoltáros hangnemben dicsőítések emlékezetbe idézésével, lenyűgöző hatásának mindkettőnk részéről a legkevésbé sem szűkölködő méltatásával, újabb generálpauza következett. Zsuzsának eddig is többször elhomályosult a szeme, a végén, abban az újabb, megtörhetetlen csöndben meg már patakokban ömlöttek a könnyei. Sírt hangtalanul, kiapadhatatlanul, önfeledten, egész lényét adva át ennek a számára azt hiszem szokatlan tevékenységnek. Nemhogy ellenállt volna a nyilván minden mást elsöprő kényszernek, de kíséreltet sem tette arra, hogy azt megpróbálja leplezni. Nem, nem úgy, mint mások, akiknek lehetett volna éppen elég, ha tetszik, több okuk is valami hasonlóra, még inkább lábról ledöntőre, de azt nem élték így át, hajlamos lennék azt hinni, azért, mert nem volt meg bennük az, amit én magamnak csak mítoszalkotó hajlamnak nevezek – anélkül meg, úgy látszik, nem lehet fenékgig üríteni a szenvedés poharát úgy, hogy bár közben pontosan tudod, mit teszel, de fel se merülhet annak a kényszere, hogy gyászodban megfőkezd magadat.

Aztán mert az ilyen dolgoknak úgy látszik megvan a maguk ragályos természete, a többször is hajszaál híján szintén könnyekre fakadó Margó ölelte Zsuzsát újra át, és tartotta hosszasan, anyásan karjaiban. Az így kialakuló csöndet most sem kellett, mint ahogy nem is lett volna szabad megtörni. Így végül is Zsuzsa lett az, aki végetérhetetlennek tűnő idő után megint egy amolyan bocsánatkérő félmosolyt vagy inkább annak is a felét produkálta, majd egy szemmel láthatóan spontán mozdulattal ő ölelte meg Margót, tartotta szorosan karjaiban, nézett mélyen, nagyon mélyen a szemébe és adott neki egy igazi nagy csókot. Azután, ezúttal már szélesen, tisztán, igazi *gamin*-módra mosolyogva, még mindig harmatos-könnyes szemében valami furcsa elismeréssel hozzám lépett, én készségesen hajoltam le hozzá – és én is megkaptam piruló orcámra a köszönő-köszöntő pusztit.

Eltartott egy ideig, amíg annyira lehiggadtunk, hogy Zsuzsa rólatok kezdjen kérdezni: hoppá, nem is igaz, kizárólag rólad, izoláltan, mintha te végtelen magányodban tők egyedül léteznél a nagyvilágban, a merőben érdektelen dolgok tömkelegében. Csak úgy zuhogtak a kérdései, mindent és még annál is többet akart tudni. Meg kell mondjam: egyszer-egyszer lúdbőrössé válhattam, aligha csakis a hátamon, olyan fantasztikus volt húsz év után hallani – tudod mit? A te régi kérdéseidnek olykor a pontos, elképesztően pontos megfelelőjét, éppen hogy csak

most fordított szereposztásban, mindennek a másik oldaláról. No lám, a fordított sorrendnek is megvan a maga fordítottja, az ellenkező oldálnak meg az ellenkező oldala – duruzsoltam magamnak váratlan felismerésemtől elragadtatottan, az újonnan felfedezettektől talpig lenyűgözötten, hogy azután ezt úgy-ahogy, illusztrációkkal megsarkalva próbáljam meg elmondani a felvont szemöldökkel engem éberén figyelő Zsuzsának is.

Amíg próbáltam magyarázni a bizonyítványomat, egyszer csak, mint egy adott jelre, Margóval egymásra néztünk, hogy én azon nyomban, minden további nélkül neki adjam át a szót. Margó okosan, szépen és végtelenül korrekten fejtette ki – többé meg nem ismétlendően –, szögezte le az új törvényt: mi soha nem fogunk rólad-rólatok semmi olyasmit mondani neki, ami veletek szemben nem lenne teljes mértékben fair, baráti magatartás, vagyis az, amit ti, mindenkori kölcsönösségi alapon, joggal várhattok el tőlünk. Ugyanakkor, amit Zsuzsa fog valaha is velünk közölni – már természetesen ha fog, ha ezt ő maga igényli, ha azt a sors, mindannyiunk sorsa így hozná magával –, akkor persze hogy arra is lényegében ugyanez a szabály vonatkozik. Most már, a történetek után, amit ő nem mondana el neked vagy akárcsak egy könyv lapjainak, arról mi többé nem tudunk semmit. Illetve annak a közlésnek mi lennénk a végállomása. Pont. (Ez meglehet nem éppen felnőtt módra, hanem javából kiscserkésziesen hangzott, de csakis azért, mert nekünk valóban fontos volt. Hiszen akik akarva-akaratlanul két ember módfelett bonyolult relációinak a közepébe csöppennek, azok jobban teszik, ha vigyáznak arra, mit tesznek vagy mit nem tesznek.)

Este lett, meghívtuk Zsuzsát vacsorára egy közeli vendéglőbe. Ott előbb-utóbb áttértünk a mi kérdéseinkre, majd ő kezdett magától, lassan, úgy valahogy, ahogy egyszer azt te oly találóan jellemezted, szinte kényszeresen odaadó gonddal, majdnemhogy kínos precizitással formálva meg a mondatokat, minduntalan megkísérelve kizárni a felmerülhető félreértéseknek a lehetőségét is, helyenként küszködve rólad-rólatok beszélni. El-elcsukló hangon meg is mondta, hogy olyan ez most neki, mintha a lehetetlenre vállalkozna, hogy elképzelhetetlenül nehezeze esik, hiszen egész lényében meg van rendülve. Hosszú-hosszú ideje nem számított már arra, hogy veled az életben még találkozhatna, de hogyha az mégis bekövetkezne, akkor az ilyen, már elnézést a szóért, faramuci körülmények közt, pont itt, Torontóban történne meg. Ahová most igazán nem elmondandó, mert alapjában érdektelen körülmények miatt hajszal híján nem is jött el. Ezt elmulasztani! – még elképzelni sincs erre ereje. Sőt, folytatta felkavart lelkiállapotának a leírását, nemigen gondolta volna többé már azt sem, hogy az életben még egyszer tirólatok, róla meg rólad egyáltalán beszélhetne. Már úgy érti, bárkinek is, hogy hangosan, a szavakat, **olyan**, azokkal a régi érzelmekkel átítatott szavakat ki is mondvá. (Ezt az olvasónak, Tamás meséi hű hallgatóinak talán nem is kéne megmagyaráznom.) Hiszen anélkül ez – tette hozzá alig hallhatóan –, csakis önmagával, önmagában persze hogy elő szokott fordulni. Azt is mondhatná, hogy időnként nem is olyan ritkán. Igaz, igen sokáig azt hitte, hogy az idő múlásával mindez szép lassan majd elhalványodik, de nem... Végül is nem maradt más hátra, mint elfogadni: az ő esetében az idő nem hogy nem feledtet, de éppenhogy konzervál, életben tart. És akkor most, hihetetlen magánya oly sokszori megélése után kiderül, amit ő nem is tudott, csak nagy-titokban, maga előtt is rejtve sejtett – igaz, ezt aztán már képtelen lenne, helyesebben ugyancsak félne megmagyarázni, de mégis mindig bízott benne –, hogy Tamás is... Ezt mondvá vagy inkább csak sóhajtvá, szeme újra bepárá sodott. Margó szó nélkül, nem is kissé megrendülve ült, maga elé nézve, majd hirtelen rám vetette fájó szemeit, én úgy éreztem, kifejezetten azért, hogy emlékeztessen saját hajdani meg-nem-értésére, nem-igen titkolt ellenérzéseire. Beleélve magunkat Évi hangulatába, mind a ketten tudtuk: többet nem kell, nem szabad kérdezni, még kevésbé reagálni, bármennyire kézenfekvő is lett volna néha ezt tenni. Ha itt lettél volna, Tamás, tapasztaltad volna, hogy most értettük igazán meg a te egykori nagy, terhes csendjeidet, és akarva-akaratlanul lekopíroztuk a példádát.

Hát valahogy így. Ami most már mindennek, az egész zenés egyvelegnek a nagyon is hétköznapi, gyakorlati oldalait illeti: persze hogy a te dolgod, általunk korántsem irigylésre méltó dolgod eldönteni, mi kerülhet csakis beléd, leglelkedbe, nyilván a szokott, már jól bejárat utakon új – vagy nagyon is régi – anyagokkal töltve fel szervezetedet Évikéről, és vajon mi bele magába a könyvbe is, ha egyáltalán. Margó most úgy érzi – de tudja: még nagyon is, alighanem túlzottan is az új, szívét elnehezítő benyomások hatása alatt –, hogy az égvilágon semmi... Én viszont – ha valaki, akkor ezt te érted –, úgy vélem, hogy kivétel nélkül – minden. De hát, édes öregem, én nem vagyok már ‘társszerző’; mi több, most ordenárén nagy, cúgos cipőimmal durván belegázoltam magába a felszentelt talajba ágyazott, onnan eredeztetett szent státuszát mindinkább magára öltő regényedbe is. És amikor ezt mondom, még csak nem is szeretnék senki számára sem megbotránkoztatónak hangzani. Annak a gondolata viszont bármelyik minőségemben is kifejezetten taszítana, ha leveletem beletennéd ugyan könyvedbe, csak éppen hogy előbb – bármilyen ok miatt is – gondosan megcenzúráznád. Amit vagy bármi ahhoz hasonló persze jól tudom, hogy te álmodban se követnél el. Az ördög azonban, az a krónikusan kialvatlan fickó, soha nem alszik...

Ha megengeded, gyorsan egy váratlanul felszínre törő gondolat. A regényedről, arról, amelyet sztorijával és meditációival meg mind újabb visszapillantásaival együtt, így nyilván a most kapott szép nagy adalék-ömléstést, de még magának az olvasónak a bevonását is beleértve te *in statu nascendi* mutatod be. Minthogy így gyakorlatilag a regényíró, már azon kívül, hogy ő az egyik, helyesebben a reprezentatív narrátor – már ha az –, de ugyanakkor és egyben maga a regény egyik főszereplője is, vagy helyesebben annak a főszereplőnek a megmintázott modellje, miben másban, ha nem éppen ebben az esetben mindennél világosabb: az írónak és alakjainak – nekem is, ugyebár? – az egymásra hatásából alakul ki a regény meg az ő cselekménye. És persze az atmoszférája. Méghozzá úgy, ahogy ezt te a lapokon közvetve vagy közvetlenül, direktben már eddig is érintetted. Valami ilyesmit hívtak a század húszas-harmincas éveiben Paul Valéry *poésie pure*-je után a franciák *roman pure*-nek? Ha jól tudom, André Gide követte ezt el először remek regényében, *A pénzhamisítókban*. Sorry, old boy, de remélem megérted, miért is nem tudtam sehogy se megállni – egykori esztétikai értekezéseinkre emlékezve sem –, hogy ezt csak úgy röptiben el ne hablatyoljam.

Így most már más nem is maradna hátra, mint azzal zárni soraimat: főleg Margó úgyszólván éjt nappallá téve, órákat órákra halmozva, sülve-főve együtt volt Zsuzsával; persze hogy ő javasolta, sőt beszélte rá, hogy torontói tartózkodását toldja meg pár nappal, és arra az időre költözzön hozzánk. Így is lőn; a mese vége pedig az, hogy Margó is, én is szabályosan bele-szerettünk Zsuzsába, és, már amennyire az ilyesmi egyáltalán lehetséges, úgy érezzük, most értjük csak igazán, miért hatott a ti történetetek úgy rád, még jóval később is, ahogyan annak egykoron oly sajátos módon oly közeli tanúi lehettem-lehattunk. Mi tagadás: számunkra mi sem lenne természetesebb, mint egy másik életben titeket együtt és egynek látni. Szíveskedjél nem félreérteni: persze csakis azután, hogy a jelenlegi Andriska – hogy is mondjam – kegyeletteljes közreműködésével bonyolítod le. Zsuzsa újkeletű barátsága számunkra nem mindennapi adomány, talált kincs – de tényleg módfelett örülnénk annak is, ha a beszélővel segítettünk volna neked az írásban. Ennek reményében baráti szeretettel,

Pali

P.s.1. Emlékszem ám még a rádiós újságírás mint átmeneti műfaj körüli fejtegetéseidre csakúgy, mint idézetedre – Pascaltól, ha jól emlékszem, még akkor is, ha azt G.B. Shaw szemérmetlenül ellopta –, amely valahogy így szól: Elnézést, hogy levelem hosszúra nyúlt, de nem volt elég időm ahhoz, hogy röviden írjak. Ezt itt most csakis azért kérődzöm fel, hogy bocsánatért esedezzek. Méghozzá amiatt, hogy nem tartottam magam a bölcs mondáshoz, miszerint ‘Sok beszédnek sok az alja’. Igaz, azért sem, mert féltem: ha nem mondok el

mindent, te meg azzal jössz majd vissza: ‘harapófogóval sem lehet kihúzni belőle’. Mindkét végletet kerülendő lett ez a levél olyan, amilyen. Az enyhítő körülmények tömegére tekintettel kérem a tekintetes esküdszéktől felmentésemet.

P.s.2. A kétségkívül megbízható ízlésű Zsuzsának, úgy láttuk, igen tetszett a házunk, úgy szólván minden érdekelte benne, jó néhány darabra rá is kérdezett. Amin viszont mi képedtünk el és egyben még a történetek után is valóban, amúgy igazából meg is hatódtunk: külön megcsodálta, kezébe vette és szabályosan dédelgette két szép gyertyatartónkat. Mármint azokat, amelyek az *art nouveau*-nak a nyugodtabb, de azért mégiscsak karakteres nyomait viselik magukon. És amelyeket ugyebár töletek kaptunk házassági ajándékba. Amikor szokott tapintatommal közöltem vele, milyen érdekesen egyezik az ízlése a tiédde, mert bizony azok a szemérmertlenségükben is szemérmes szépségek tőled erednek, elképedésében az egyikkel a kezében villámgyorsan ült le, inkább mondanám, huppant le egy székre, szomorkásan mosolyogva simogatta szerzeményét, és anélkül, hogy észrevette volna, a továbbiakban vagy egy jó órán át tartó beszélgetésünk közben az ölében, a kezében tartotta. Mondjam azt, hogy helyetted? Vagy a szájbárágás primitív bűnébe esés helyett inkább, oly sok minden más mellett, már csak a változatosság kedvéért is, de végre hallgassak el?

P.s.3. Nem tudom pontosan, miért, talán csak azért, mert régmúlt, részben közös dolgokról esett itten szó, vagy akár valami más, eltompult magamnak nem világos okból, írás közben többször is azon kapom magamat: képzeletben megint veled, nem tudom, a régi vagy a mostani Tamással, meghitt kettesben beszélgetek. Újra. Valahogy úgy, mint abban a végtelen messzeségbe aláhulló, föl-alá meg megint viasszátalkodó őskorban. Szokás szerint most is sok minden merül föl, hogy aztán én, egy váratlan kanyarral, egyszer csak ezt tartsam véghetetlenül fontosnak közölni veled: olyan felfoghatatlanul, na és lám csak, feldolgozhatatlanul régen történt, hogy mindketten, talán végső elkeseredésünkben, vagy-avagy csakis jobb megoldás híján szentekké váltunk. Olyannyira, hogy te talán már el is felejtetted – volt idő, amikor még mi magunk is gyakoroltuk, igencsak ügybuzgón és, ne felejtse, jól fejlett felelősségérzettel, magát a bűnbeesést? A bűnben megmártózást, az ellen-keresztelést? Mondd, érthető ebből valami is? Én sajnos már nem tudom. Meg azt sem, hogy mi adhatta nekem erre az indíttatást? Jaj, Tamásom, hű Tamásom! Mondd, te nem szoktál néha fájni? Melegben dideregve fájni?

P.s.4. Merőben hangulatváltási célzattal, akár rátok férne az, akár nem, íme egy valódi eszkimó, vagyis hogy inuit jókívánság: „Legyen meleg az igloodban (a jégkunyhóban), olaj a lámpádban és béke a szívedben.” Tessék olyan szíves lenni, és ezúttal különös figyelmet szentelni a dolgok sorrendjére. Arra, hogy mi következik miből – és nem fordítva...

P.s.5. Fényes orcájú Padisah, azt nyilván mondanom sem kell, hogy Zsuzsának megadtuk telefonszámaidat, címeidet. Mégis, ennek meg mindennek ellenére is mindkettőnknek az az érzése – csupán érzése, de azért igencsak egybehangzó és ily módon egymást erősítő érzése –, hogy egyhamar nem fog nálad jelentkezni. (A gyöngébbek kedvéért: egyhamar = kettőtől mondjuk úgy 30 évig.) Más szavakkal: arra aztán várhatsz, míg fel nem kopik az állad. Ha lehet, az itteni drasztikus, de valamennyire már mégis feldolgozott sokk-kezelés után ma még annál is jóval kavargóbb lelkében a felszínen ugyan már megállapodott, csak ott alul fortyogó zűrzavar, mint valaha is volt. Már amennyiben ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne. Nem, Tamás, nem érzelmileg – ami az érzelmeket illeti, szerintem minden másról különválasztva kristálytiszt, áttetsző és úgy egyszerű lenne a kép, önmaga zártságában –, de az érzelmektől eltekintve szinte minden más módon. Büntetése: reszketően szeretné legalább annak a könyvnek az első részét elolvasni. Őva intettem: az bizony aligha okozhatna számára maradéktalan örömet. Nem baj, megelégednék én valami igencsak vegyes örömmel is, ha azt tőle kapnám – jött a Zsuzsa-válasz alig hallhatóan vissza. És még annál is jóval inkább: szeretne téged

egyszer úgy igaziban látni – testközelben. (Szó szerinti idézet. Keveset mond, sokat, nagyokat gondol – legalábbis én így fejtettem őt meg. Szerelmed tárgya egyébként is férfilegázoló módon bájos, ahogy nagykislány létére szégyenlős tartózkodással, visszafogottan fejezi ki magát.) Hát ahogy az örökké változó, de valahogy mégis folyvást csak változatlan dolgok állnak, még jó ideig egyik vágya sem fog teljesülni – már úgy értem, a kimondottak közül. Így azután aligha marad más számára, mint hogy zokszó nélkül vesse magát alá választott sorsának.

By the way, az átszellemült Margó külön és igen nyomatékosan kötötte a lelkemre: írjam meg, hogy milliószor meg még egyszer csókol. (A hangsúly az utóbbin. Azt mondja, hogy te ezt biztosan érted.) Reméli nagyon, hogy nemsokára ő is képes lesz majd írni mindkettőtöknek. Meg Évike-ügyekben külön neked is. Meg hogy mostanság igen gyakran kapja magát azon, hogy egyik pillanatról a másikra sírhatnékja támad.

* * *

Hát igen, ezt az utolsó mondatot, sőt mondatokat, ezeket első olvasásra is értettem. Amint az később kiderült, belém is égetődtek, hála Margó még a szokottnál is gondosabb fogalmazásának. A legkevésbé sem csakis azért, mert félreérthetetlenül utaltak a mi egykori ‘tisztázó’ beszélgetésünkre Évikéről, arra, amit még nem is olyan rég Margó egy ízben így jellemzett: Holdtöltétől Újholdig. Meg utaltak annak a beszélgetésnek majd csak idővel megnyíló távlataira, Margó mai érzéseire és oly sok minden másra. Mert egy millió csók – könyöradomány, oly kevéske, mondhatnám az emígy közel lévő, de amúgy messze császkáló barátnak vagy hetente kijáró, szűkös létminimum a margói ínségkonyha menüjén – mármint a régi Tamásnak; de az az egy, az a páratlanul, kihangsúlyozottan egyszeri egy – az már a nem kimondandóan annak címzett, aki ha másról talán nem is, de arról aztán annál inkább tehet, hogy neki, Margónak mostanában gyakran támad sírhatnékja... Ilyesmikre gondolva jön rá az ember: csakis akkor, amikor megpróbálunk nekigyürkőzni a kísérletnek, hogy megértsük egy másik emberi lény legbensőbb szükségleteit, jövünk rá: mennyire homályos-ködösek azok, meg velük együtt a létük titkaiból fakadó üzeneteik, amelyek arra méltatnak, hogy nagy-lelkűen megosszák velünk az alig felfogható rejtelmeket, a csillagok távoli, hűvös fényét meg persze a Nap bővebb magyarázatot nem igénylő melegét. Az élet megszokott, talán díszítő célzatú apróságai helyett az igazi dolgokat. Bele is borzongtam, hiszen ez a megérzés akár messzire is vezethet még el engemet. Most döbrent belém, amikor amúgy igazából ébredtem rá: mennyire áldották meg az égiek Margót intuícióval – és milyen feltétlenül bízik ő ebben az adottságában. Pali látszólag csak úgy odavetett, de maguk előtt égzengést-viharokat kergető szavaiból viszont – már az utóiratban adott, komor jelzések miatt keltett súlyos aggodalmon kívül, legalábbis a szűkszavú, de gondos elosztáson túl –, az ezt megelőzőekből nem is kissé elbizonytalanodva alig valamit, ha egyáltalán, akkor is igen keveset voltam képes regisztrálni. És még az sem biztos, hogy azt a keveset úgy értettem volna, amilyennek azt a feladó szánta. Kivéve persze a legfontosabbat, a megfáradthoz eljuttatott üzenetek fenomenális adományát, magának a nemes veretű ajándéknak, a sorok mindegyikéből rámsugárzó ténynek a közlését, hogy – Évike van, Évike él...

A többi? Nem tudom. Olyannak tűnik az egész, mintha hirtelen kivágódtam, egy bezsongott krupié szuperpörgetésével kiröpítódtam volna a saját ruletpályámról – bele egy sokszorosan elhasznált zsetonokkal telitűzdelt, hebehurgya módon szerkesztett regénybe, amelyben minden a felismerhetetlenségig össze van kutyulva. Értem persze, hogy a sors nagyelőadása ez az egész, állítólag oly igen véletlen találkozás, a Torontóba mégiscsak megtett látogatás az előre nem látható következmények elvének a megálmodottan gyönyörűséges példája, hiszen mi más is lehetne, ebben a fantáziadús, lényegre törő rendezésben; persze hogy örülök, megelégedetten, kezeimet kajánul dörzsölgetve, gondolom nem túl értelmes képpel vigyorogva, de

annál inkább elragadtatottan örülök, hogy barátaimat, főleg – ugye mennyire hibátlanul póztalan is a dolgok logikája! – hogy Margót milyen mértékben ragadta magával vajon ki másnak, mint Tamás Évikéjének a most megismert, a régi kalodába többé be nem zárható, igaz, oda már be sem zárandó lénye; hogy a dolgok másik oldaláról, sőt éppen hogy egy másik, ismeretlen világból érkezve hozzá ő milyen elképesztő módon állt rá Évi időnként azért csak el-elhalkuló hullámhosszára – és végül is éppen ezért mennyire értheti végre meg legalábbis egykori magamat. Vagy talán ennél többet is?

Ha viszont ilyesmiktől eltekintünk, akkor tagadhatatlan: a dolgok megállapodása után még az eddigieknél is zavarosabb világban kóválygok, a sokk-kezelés szóródásából a mit tesz isten nekem kijutott benyomások mintha nem is kissé kótyagossá tennének, már persze amikor egyáltalán felszínre kerülnek; gondolkodni, kérem tisztelettel, én most nemigen tudok. És ha történetesen tudnék, akkor sem akarok. Lehet, hogy félek már a gondolkodás folyamatától is, meg attól, hogy az vajon hová vihetne? Félek előre megírt sorsomtól, annak beteljesedésétől? Talán az áttekinthetetlen csomag a lelket pillasztóan hosszú idő után túlságosan is sok lett volna, egy adagban nem feldolgozható? Nem tudom. Időt kellene adni magamnak, hogy megemésztthessem. Annál is inkább, mert más helyettem ezt úgysem fogja megtenni.

Különben is, most aztán már ólmos-fáradtnak, elnyűtten öregnek érzem magam. Nyilván azért, mert fáradt vagyok meg öreg. Elhasznált, haszontalan. Teher – meddő teher még magamnak is. Megharcoltam érte, keservesen, a jogom tehát meglenne hozzá...Hiszen Évike – van, Évike – él... Éppen hogy csak már megint, régi rossz szokása szerint, nincsen jelen – édes istenem, hiába kényszerültem én rá, hogy adottságként szokjam meg a hiányát, mint a kutya a loncsos szőrzetébe beleragadt bogáncsot; hiába van ez így elrendezve hosszú idő óta, azért ha rá gondolok, mint mostanság egyvégtében azt teszem, a nemtörődöm idő ólomlábakon kúszik! És igen valószínű, hogy ezt többé már nem felém teszi...

* * *

Eltelt vagy két hét, elég ahhoz, hogy feldolgozhassam ha nem is annyira az érzelmi, mint inkább az informatív részét Pali leveleinek. Leveleinek, mondom, mert elküldte azt a megígért másikat is, sőt azután még többet. Igaza volt, azok valóban nem passzolnának ide, ezek közé a sorok közé. Talán csak egyetlenegy, újra meg újra felszínre kerülő, tehát a 'nagy téma' kivételével. Amelyet Évi már abban a nyilván alaposan végiggondolt, finomra őrölt adagolásban, annak a biztos tudatában ünnepelt vagy kommentált, hogy az úgy, ahogy kimondódott, a vele annak idején vödörszámra elfogyasztott kávé aromájában is felismerhetően el fog jutni hozzám. Ha tetszik, most újra velem volt, hozzám beszélt. Nem, cseppet sem 'bizonyos értelemben' – az adott új helyzethez gyorsan idomulva direktben beszélt hozzám, róla-rólam és nekem. Szépen, okosan, a milliók közül kiválasztott Évikémhez illően. Nem úgy, mint olykor én, üzenetekkel kibélelt palackokat dobálva az Ontario-tó vizébe, magányában reményvesztetten ücsörögve. Nem, ő, a gyakorlatias, a hirtelen újra a cselekvő szerepkörébe cseppent, praktikus lény megtalálta a módját, hogy közvetítői igénybevétellel beszélhessen velem, olyannyira szellemi képességeinek a teljes birtokában, hogy mesterien oldotta meg az ő számára megoldandó problémát: gondosan vigyázva úgy tette ezt, hogy ne kelljen az eleve megmagyarázhatatlant rajtam kívül senkinek se betáplálnia. Vallomásokot tett, adakozó, nagyvonalú szerelmi gesztusokat – és mégis, azon a mostanában belémköltözött, megmagyarázhatatlan módon úgy éreztem: minden egyes levegős, távlatos közlés végéről hiányzott, mert lemaradt a pont, mintha valakivel vitakozva, talán ellentmondásra várva mondatai végén nem le-, de türelmetlen várakozással elteltlen fölünkörította volna a hangsúlyt, bele a levegőbe? Még csak nem is azért, mert kérdezett volna. Tudta ő jól, hogy mit csinál – mintha ezzel is kifejezte volna: kötetekre, évekre, ha nem éppen egy életre való hiányzik még innen,

amit el kéne mondania ahhoz, hogy az megközelítsen valamit is abból, ami belészorult, ami mindig is ott volt, meg ami ahhoz az évek folyamán még hozzáadódott.

Pali szerint sokféle módon és változatos fogalmazásban, de a lényegét tekintve következetesen, Évi 'élete nagy szerelmeként' nyilvánult meg rólam. 'Tamásról, arról a nagy szerelemről'. Nem, azt azért nem mondhatná, hogy ilyenként ünnepelt, mert értékelésében mindig érezhető volt a fájdalom, olykor – igen, ebben teljesen biztos – még a gyötrelmem is. Margó egyszer rákérdezett: Tamás meg volt győződve arról, hogy utolsó találkozásaitok után a véleményed drasztikusan meg is változott. Igaza volt? Évi némi töprengés után így válaszolt: Amikor vele voltam – igen, a szakítás után is, bármennyire vigyáztam rá, hogy ne lássa –, minden pillanatban minden porcikámmal és minden lélegzetvételemmel, amint azt a zsidó ima mondja, egész szívemmel és minden tehetséggemmel, feltétel nélkül szerettem. Aztán... aztán Tamásnak persze hogy igaza van. Hiszen senki, megközelítően senki nem ismer engem úgy, mint ő. Erről olyan sokoldalúan győződött meg – higgyétek el, nem egykönnyen engedtem, majdnem hogy hisztériásan toporzékolva, hosszú éveken át kétségbeesetten tiltakozva és az egész tusát mindig előlről kezdve ennek az elfogadása ellen! –, hogy ebben a tulajdonságában ma már képtelen lennék kételkedni. Igen, elválásunk után egy idő múlva, helyesebben inkább egy ideig, azt hiszem, rövid ideig mindenre elszántan megpróbáltam elhíttetni magammal: a miénk az a bizonyos nagy szexuális találkozás volt, és ez is volt a fő tartalma. Vagyis hogy a leglényege. Ha emlékezetem nem csal, arra azért igen hamar jöttem rá: ez így nemcsak hogy nem igaz, annál inkább viszont ezzel durván meghamisítom őt, nyomban azután az érzéseimet, sőt az életemet is. Amolyan egyetlenegy, bármilyen hihetetlenül fontos és teljes joggal, még és még ünneplendő fő elemre redukálással végső fokon csupán megkísérlem magamat félrevezetve egyben megnyugtatni, enyhíteni a még mindig maró fájdalmat meg az ordító hiányérzetet – mindazt, amit a levélben, **abban** a levélben, amiről ti is tudtok, leírtam, és még annál is többet –, szóval valahogy könnyebbé tenni akkori nyomorult helyzetemet és abban alaposan megtiport léteemet. Így aztán ezt az olcsó trükknél többre nem becsülhető mellébeszélési kísérletet hamarosan – jó, persze hogy azért nem olyan gyorsan – de föl is adtam. Helyesebben, nem volt választásom: győzködésem ellenére is fel kellett adjam, hiszen én képtelen vagyok rá, hogy hazugságban éljek. Még kevésbé annak a szemenszedett szóval jellemezhető formájában. (Ő igen, hát persze hogy képtelen. Éppen csak hogy idővel majd, bizonyára szépen öregedve, de előbb-utóbb az egészbe belefáradva, mindent leegyszerűsítendő – az igazmondási mánián azért egy jottányit sem változtatva – engem, az én egész lényemet fogja gyökerestől, el egészen a felismerhetetlenségig átírni, kifordítani, ha kell, akár az ellenkezőjére, úgy, hogy az oly sok elviselhetetlenül jóból kreál majd egy tökéletesen kibírhatatlan frátert. Hogy mikor? Hát persze hogy akkor, amikor már mindenből elege lesz. Mert aki bizonyos dolgokra következetesen odafigyel, az előbb-utóbb megérti: egyes emberek körül a tér egyértelműen az ő terük, azt maradéktalanul ők uralják. És amikor te, a gyanútlan erről mit sem tudva megkísérelsz hozzájuk közeledni, ezt nem teheted másképp, csakis ha az ő területükön át kísérelsz meg feléjük haladni. Ez pedig menthetetlenül azt is kell jelentse, hogy a te állítólagosan autonóm viselkedésed nagy mértékben az ő kontrolljuk alatt van. És mégis: még ilyen körülmények közt is mindig bámulatba kell ejtsen, amikor rájössz, hogy ők ott a körülbástyázott védettségük mögött is mértéktelenül szenvednek. Nincs mentség, muszáj, meg kell próbálniuk valahogy, akárhogy, de hatékonyan védekezni ez ellen. Akkor pedig: *Vae victis!* Jaj a vesztesnek! Az „életem nagy szerelméből” lesz a „nagy csalódás”. Ugyanaz – csak éppen az ellenkező előjellel. De hát ma még nem tartunk itt – ez még a jövő zenéje.)

Pali ugyan a kitétele a hazugságban életről elképedve fogadta, de szerencsére nem reagált rá. Ehelyett megkérdezte: nem férfiként, de emberként milyennek láttad-látod Tamást? (Tipikus társszerző Pali-kérdés, provokáló-felmérő, nosza, gyerünk már azzal a szunyókáló tapsifüles-sel ki abból a nyamvadt bokorból! Ha tetszik, ellentmondásra készítő, ha tetszik, a vallomást

megkönnyítő.) Évi a tapasztalt bajvívóhoz illő módon paríroz: lehetséges lenne a kettőt így, ilyen mereven elválasztani? Ha valaki, akkor én aztán joggal kérdőjelezhetem ezt meg, mert be kell valljam: én magam is próbálkoztam ilyesmivel, és rá kellett jöjjenek, hogy nem megy. Nyilván azért, mert a kérdésfeltevés már önmagában helytelen? Ezt immár gavallérosan elintézve, így folytatja: Hogy milyen ember? Minden téren a jóra törekvő – ha jól értem, szerinte utat tévesztés, múltbeli balsikerek, sőt nagyszabású kudarcok, meg, igen, bűnök nyomán kellett, mert nem volt más választása, azzá válnia. Kíméletlenül, engedmények nélkül igényes – talán ugyanezért – saját magával szemben, előbb-utóbb mindig kegyetlenül, én úgy érzem, fölöslegesen könyörtelenül harcolva saját maga ellen őszinte önmagához. Szerintem, ismétlem, túlságosan is önmarcangolóan teszi ezt. Biztos vagyok benne, hogy ezzel olykor meg is bénítja magát. Ha úgy érzi, elkövetett egy hibát, akár azokban a számomra részben ismeretlenül maradt, számára mindig is lidérces múltakban, még inkább a jelenben, talán egy egész életre szólóan nem lesz képes elintézni magát. Persze nem kizárt, hogy az évek folyamán azért egy kicsit mégis kilazult volna? Nem tudom, csak remélem. Tény viszont, hogy pontosan ezért sokkal többet fizetett, keményebben bűnhődött jóval kevesebbéért, mint bárki más, akit ismerek, jóval, de jóval többért. Segítőkéss, sőt áldozatkész – az adó embernek a prototípusa. Ha jól értem az ő, na meg az én életemnek a logikáját, akkor habozás nélkül nyilváníthatom magamat annak a személynek, akit valósággal elárasztott apró gesztusoktól egy életen át elkísérő ajándékok egész tárházával. A szó minden lehetséges, addig lehetetlennek megítélt értelmében. És most, annyi idő után elképedve kellett rájöjjenek, hogy ezt teszi még most is. Mármost mindabból, amit ti róla, a könyvéről, az egész emberről nekem elmondatok. Igen, akár a sorok között is.

Be kell valljam: legalábbis egy, igaz, jóval kevésbé fontos vonatkozásban azért mégis félreismertem őt annak idején – mondta Évi később, egy másik alkalommal. – Akkor régen olyan képet alakítottam ki róla, amelyben Tamás a nem kifejezetten gyakorlatias ember példájának mutatja magát, olyan értelemben is, hogy aligha fog érvényesülni az életben. Viszont ha a töletek meg más forrásokból kapott információk alapján ítélek, akkor be kell lássam: ilyen téren is túltett rajtunk. Jaj de nagyon gyakorlatias mirajtunk.

Bumm! Ezzel a pár mondattal sikerült igazolnia egyébként is szilárd meggyőződésemet arról, hogy ez a megítélés, csak éppenhogy akkor még politikai maszlagokba csomagolva, igenis jelentős szerepet játszott a szakításban. Nem tudom, de én ebben nemcsak amolyan késői elismerés-félét, de mintha némi kis irigységet is véltem volna fölfedezni. (Lehet, sőt csaknem biztos, hogy rosszhiszemű vagyok – úgyhogy ezt itt és most inkább visszaszívom.) Ha jól értem – fejtegette Évi –, fiatalabb korában nemcsak önzőbb volt, de kifejezetten önző – legalábbis ő ezt így mondta nekem, többször is. Egyszer, azt hiszem, éppen ‘holdkórosan önkörösként’ jellemezte magát. Nincs okom kételkedni ebben. Lehet, hogy így volt, én azonban ennek már a nyomát sem láttam – folytatta. – Nyilván ti is tudjátok: Tamás rendkívül felkészült, azt hiszem, egyike a legolvasottabb, és ami a számomra még fontosabb, a legnyitottabb, a leginkább befogadóképes embereknek, akiket valaha is ismertem. Sokoldalúan tehetséges is. Olvastam – persze kéziratban maradt – egyik novelláját. Még most is emlékszem ha nem is minden sorára, de annál inkább az egésznek a hangulatára. Na és igen: jó egynéhány év múlva a minket mint együtttest a Lukács uszodából ismerő Grandpierre Emil mesélte: Tamás a Parlament előtti vérengzésről írt még frissiben, októberben egy úgymond zseniális cikket, amit ő megindítandó kiadványában akart lapindító cikként megjelentetni, ebben azonban november 4-e hathatósan akadályozta meg. Nem szokása nagy szavakkal dobálózni, de az az írás a maga nemében kolosszális volt. (Kedves, nagylelkű Emil!) Érdekes: én emlékszem, hogy egyszer Tamástól megkérdeztem: min ténykedik olyan odaadóan? Á, semmi fontos – mondta. Nyilván akkor írhatta meg ezt a cikket. Csak úgy, anyám lakásában, az ebédlőasztal sarkán. Úgy értsem – kérdezte Pali –, hogy neked sosem mutatta meg? Nem, sajnos nem –

felelte Évi. Tudod, miért nem? – kérdezte Pali. Sejtelmem sincs róla – nézett nagyot Évi. – Hát ahogy nekem elmondta: azért nem, mert nem akart téged bajba hozni. – Hogyhogy? – Hát úgy, hogy ha mégis az történik, ami pár nap múlva valóban történt, akkor sokkal jobb, ha te nem tudsz semmiről. Erről sem, meg talán másról, semmi másról sem. Évi elképedten hallgatott, Pali szerint megint közel került ahhoz, hogy elsírja magát. Majd azért egy idő után a megszakított gondolatmenetet így folytatta: Látod, ezzel együtt még az eddigieknél is kevésbé értem, miért nem jött ki sokkal, de sokkal több belőle. Illetve, mit is beszélek, dehogy nem értem – hiszen Budapesten, ‘azok után’, ő nyilván a legkevésbé sem akart volna eljutni bárhová is. És később nem csupán Budapestről volt már szó, hanem sokkal inkább arról, hogy az ő értékrendszere az idők folyamán más lett, mint azelőtt volt? Talán drasztikusan változott meg? Úgy emlékszem, mintha tett volna nekem ilyen irányú célzásokat. Nem tudom, hiszen találgatásokon kívül honnan is tudhatnám? Dehogynem, tudod te azt, nagyon is jól tudod – szólt közbe Pali. Lehet – fűzte hozzá Évi –, hogy az is közrejátszott: a ‘bűnbeesések’, az oly sokat ostorozott hiúsága túlságosan is nagyra növesztették egyébként is fojtogató önkritikai érzékét?

Magyarul – vonta meg Évi a mérleget –, az a Tamás, akit én egyszer igen jól ismertem és ezért is, mindezért külön is elfogultan, nemcsak rá, de miatta meg az általa oly gyönyörűen szeretett magamra is korlátlanul büszkén szerettem, aki az alatt a pár hónap alatt időnként még felségesen szórakoztatott is, paradoxonoktól ugyan a legkevésbé sem mentes, de remek ember. Szív-ember, csodálatosan gazdag érzelmi készlettel fölszerelve. Amit töletek hallottam, amit most újat tudtam meg róla, az csakis megerősíti, az új körülmények közt sokoldalúbbá teszi ezt a véleményemet. Ha erre bármiféle szükség lenne, akkor igazolja mindazt, amit iránta mindig is éreztem. És akkor, kedves Pali – felelt végül egy lélegzetvételnyi hatásos csend, kivárás után ezúttal újra az én párbajképes Évikém leplezetlenül provokáló mosollyal Palinak, a mester-provokátornak –, kérdésedre végül válaszolva – vagy, ha te a saját hatáskörödben úgy döntesz, nem válaszolva – nem szóltam egyetlen szót sem az én Tamásomról, úgy is, mint férfiről... (Ettől a választól most aztán már Pali lett módfelett elragadtatva, mint ahogy az én egykor-kedvenc szóösszetételekre hivatkozva mondta, egészében és részleteiben is kifinomultnak, összefogottnak és tetejébe még a kellő ravaszsággal is megáldottnak minősítette, hogy ezért tőle szokatlanul még egy kézcsókkal is honorálja. Nem különben hatott rá az a mód, ahogyan szavai elhangzása után Évi szerinte igen kevésbé mértéktartóan ünnepelte égis éri női büszkeségét, mint azt egyszer mondta, maga fölött aratott diadalát. Mestermű! – áradozott barátnémnak a számára több mint váratlan, komplex bravúráról nem más, mint a szakma egyik legjobbja.)

Pali azért, amint azt később bevallotta, nem mulaszthatta el, hogy Évi tehetségemre tett utalásaira ne a maga kellően kitekert módján reagáljon. Tamásnak, a kiadóban kiváló szerkesztőnek tartott szakembernek, amint azt nyilván te is tudod – mondta –, nemcsak sziporkázó, de valóban, látásmódjába szilárdan beépített, mások által is megcsodált humorérzéke van, túlságosan is minden irányban kiterjedt ahhoz, hogy amolyan írói naplót vezessen. Így aztán én például nem vagyok olyan helyzetben, hogy azt mondhatnám, igazából tudom, hogy ottan legbelül mit gondol készülő regényéről. Arra azért azt hiszem minden alapom megvan, hogy feltételezzem: gyakran vacillál azon, hogy ajkának biggyesztésével, képességeit illető kétségeit keserű megvetéssel vegyes szánakozással mosolyogja-e meg, vagy, ami mindennél egyszerűbb kritikusi megközelítés lenne, kösse-e föl magát a legközelebbi mestergerendára. Mindezt természetesen alkotói minőségében. Ezen belül is főleg amiatt, mert lévén túlságosan is jó szemű meg vájt fülű, bődületesen bántja, amikor észreveszi: megint belecsúszott abba, amit legfőbb és őt magát minduntalan a kétségbeesésbe kergető hibájának tart. És amit ő túlzásba vitt leegyszerűsítéssel csak így nevez: bombasztikusság. Talán mondanom sem kell, hogy nekem ugyancsak más a véleményem írásáról is meg a stílusáról is; hogy, isten látja a lelkemet, az az ember, aki még itt is számtalanszor bizonyítja: tud ő tömör lenni, ha és amikor

éppen azt ítéli meg helyesnek. De még ha valóban helyenként túlzásba is vinné a fellengzősséget, talán még – jaj de szerencsétlen szó! – akár a dagályosságot is – az őshazában ma számos, ugyancsak elismert írónak kifejezetten barokk stílusa van –, én habozás nélkül megbocsátanék neki, mert amikor csak ezt teszi, az egyrészt őszintén és rendszerint szépen csordul ki belőle, megy, jól fekszik a témájához, másrészt az ilyen részleteket egyébként is kiparírozza, gondosan a helyére rakja, már amellet, hogy hamarosan úgyis átcsap az előzőnek az ellenkezőjébe. Ha kell, időnként még a saját stílusának a kigúnyolásába is. Legyen azonban ez bárhogy, Tamás ilyen szempontból is egyszerűen a sorsában megpecsételt, elveszett ember – ebből a fajtából nem az első, de aligha az utolsó –, mert igazi véleményét, magas röptűbb vagy mélyen szántóbb gondolatait fukar módra megtartja egyetlen bizalmasának, tehát saját magának. Így azután egyáltalán nem véletlenül kerül időnként sor az ő tájain belvillongásokra. De azért odáig közel sem fajult a dolog, hogy őt félteni kéne, hiszen számtalan jelből megállapíthatóan nem is kétséges: roppant pozitív módon köti le az írás. Ami ma már egyfajta kötelességérzetnek meg a végre megtalált szenvedélynek az engem megható, önmagában is roppant érdekes kombinációja. Az pedig, hogy közben szakadatlanul tanulnia meg újra-tanulnia kell – és tenni mindezt az ő korában! –, az szerintem semmit sem von le a nagyon is jól alakuló regényből, de még a szerző ezzel kapcsolatos útkereső kalandjaiból sem. Amolyan ‘Utazás a könyvem körül’ módjára.

Így azután a fentebb leírt párbajtörvívási találatok értékelésére igencsak kihegyezett, most éppen kezes báránnyá varázsolt Pali Margóval rögtönzött Holló-fényképbemutatót tartott, amely Évit újra melankolikus hangulatba ringatta. Lányaimat szépségeseknek nyilvánította – de kár, hogy nekem nincsen lányom – sóhajtotta hozzá –, sőt – gondolom, csakis Paliék barátságára tekintettel – még Andrea külleméről is kipréselt magából egy-két jó szót. Aztán sebes vágatában témát váltott és elpanaszolta: Nekem nincsen, soha nem is volt fényképem Tamásról, mint ahogy azt hiszem, neki sincsen rólam. ‘56-ban ilyesmire, emlékmegőrkítésre az állandó zűrzavarban végleg nem lett volna mód. Már legalábbis a mi számunkra. De hogy amikor meg lehetett volna, akkor miért nem adtunk-kértünk egymásról fényképet, azt aztán már igazán nem értem. Csak egyetlen magyarázattal szolgálhatnék: valahol, valamilyen szinten alighanem sosem szüntünk meg azt hinni, abban bízni, hogy mi mindennek ellenére egymással maradunk. Majd a szokásos hosszabb Évi-szünetek egyike után így folytatta: Most már csaknem pontosan tizennégy éve nem láttam. Márpedig ezek szerint a képek szerint nem sokat változott. Ugye – fordult Margóhoz –, a koránál fiatalabbnak néz ki? Mire Pali nem állhatta meg, hogy levelében ne utaljon az első részben elhangzottakból egyes elemekre, mondván: Látod, Tamás, szorgalmas szemforgatásoddal még hitvesemet is elkábítottad, hiszen Évi kérdésére bár fanyar, de szemet felvillantó somollyal mindössze ennyit mondott: Közel s távolban, széles e határban kétséget kizáróan Tamás a legjobb képű férfiú.

Évi valahogy csak nem volt hajlandó kiadni kezéből az egyik fényképet, sőt kis idő és némi habozás után – na meg hosszas, elmélyült, szemüveget is igénybe vevő szemlélődést követően – engedélyt kért rá, hogy azt megtarthassa. Pali azonban, mint mondotta, ‘a szokott nagyúri gesztussal’ ebbe csakis úgy volt hajlandó belemenni, ha Évi egy őt meg egy fókát édes kettesben, a nagy egymásra találásban mutató képet is magával visz – hogy tiszta pillanataiban később módja legyen majd hőjét egy igazi férfiszépséggel is összemérnie. Amint láthatja – tette hozzá –, a mégiscsak tapasztalt, bár erkölcsében a rosszindulatú pletykák szerint nem teljesen megbízható fókaszépség aligha véletlenül választotta őt magamegőrkítése partneréül. Igaz, az idillnek hamarosan véget vetett a foka-férj megjelenése a színen, minthogy nyilván annak a hívására az itt látható csapodár hölgy egyetlen szó nélkül, egy szabályos pálfordulással – szabad Pálnak ilyesmit mondania? –, vagyis egy gyors hátra arccal, *volte face* belecsusszant a Hudson-öböl befogadó, biztonságos, mindenféle fókaszerelemnek kedvező vizébe.

Kísért a múlt

Nos tehát oly sok évvel rövide szabott együttlétünk meg annak a történelemben nyilván nem példátlan kimúlása után így, csaknem a legközvetlenebb úton értesültem Évi rólam alkotott és az idők megpróbáltatásait kiállt, most már alighanem végleg kialakult véleményéről. (Tényleg végleg? Hiszen, hogy másról már ne is beszéljek, maga Torontó is sok mindenben változtathat. Meg az is, ami Torontó után meg az új barátságból szárbá szökkenhet.) Meg kell mondjam: várakozásaimmal szöges ellentétben tapasztaltam, hogy egyfajta ingerültség lett úrrá rajtam. Nem, az ingerültség szó még a 'heveny' jelzővel párosítva sem igazán adná vissza azt a hideg zuhanyt, amely megdermesztett. Sokkal inkább valami idegtáncoltató, vért-vízzé-meg-megint-visszaváltoztató típusú rettenet volt az annak a pusztta lehetőségétől is, hogy most aztán már menthetetlenül vesz körül az ősbabonának meg a vakrémületnek a szövevénye, olyasmi, amit egy ember érezhet csupáncsak annak a gondolatától, hogy egy kísértet ölelésében kell majd életfogytiglan vergődnie.

Egyébként úgy vélem, hogy Évinek a rólam adott jellemzés kiérlelttségéhez sokat kellett már előzetesen töprengenie, magával vitatkoznia, míg csak átmeneti állomások és ismételt átszállások után valamilyen végleges helyemre tett engem, a mellesleg még mindig változót, hiszen a Paliéknak mondott értékelések a legkevésbé sem születhettek a pillanat ösztönző hatása alatt. Nyilván ezért is mondta Pali nemrégiben, egy torontói látogatásom alkalmából: neked aztán, Tamás uram – kopogd le gyorsan – bődületes szerencséd van, hiszen a te számodra Évikéd tartós gondoskodása miatt nem adatott meg a megöregedésnek a lehetősége sem. Mert ugyan Évit mindennél jobban foglalkoztatja, hogy te milyen vagy ma, meg hogy mennyiben változott benned az ő képe – sőt egyszer, a választól nem is kissé tartva, egy féltékeny szerelmest élethűen utánozva kérdezte meg: Tamás volt azóta – hm, **azóta** – szerelmes? –, mégis, körülötted valahogy megállt az idő, illetve az idő halad előre, a maga útján, mindössze csak te lettél a konstáns, az örökkön örökké változatlan **pi** benne. Ezt kinyilvánítva Pali Margóhoz fordult megerősítésért: Látod, itt van Tamásban elrejtve az Örök Ifjúság – csupán Évi emlékezetéből rásugározva. Mire Margó, amint azt hasonló témák felmerülésekor általában teszi, tartottan mosolyogva nyilvánította véleményét: Azért talán azt sem lehetne teljesen kizárni, hogy ez Tamás állítólag elpusztíthatatlan fiatalságának csupáncsak az egyik, Évi által persze hogy érzékelt meg úgy-ahogy felismert vetülete.

Aztán ott lenne az is, hogy sok minden más mellett Évike életének a saját megítélése szerint a meg nem bocsátható hibája vagy inkább bűne az, hogy... hogy amint azt például Paliék tették, nem jött el Magyarországról! Vajh mikor máskor jött volna, jöhetett volna el, mint '56-ban? (Vagy majd csak valamikor azután?) És vajh kivel mással jött volna, jöhetett volna el, mint velem? (Vagy valaki mással? Helyesebben valaki máshoz? Ha akarnánk, akár fel is melegíthetnénk az e körül a személy körül annak idején folytatott és abbahagyott merengéseinket? Igen, azokat az akár csak futólagos megfontolás után is meddőeknek minősített ítélkezéseket, az ön- és közmegebotránkoztatást kerülendő, egyébként sem bizonyítható, tehát elejtett kombinációkat?) Ugye nem lenne túlzás messzemenő következtetéseket vonni le az akkori, az '56-os, de akár a későbbi Zoltánra, Évire meg Tamásra vonatkozóan is? (Meg, ha ragaszkodnánk hozzá, talán valaki másra vonatkozóan is?)

Messzemenő következtetéseket viszont nehéz lenne levonni mindezekből már csak azért is, mert az oly hosszú idő után bekövetkező legelső, meglehet csakis közvetett találkozás volt szerelmemet arra indította, hogy 'patakokban folyjanak könnyei'. Mélységes és egyben mélységesen eltúlzott elégtétel lehetne ez minden téren, már amennyiben nekem erre szükségem lenne – mivel azonban ilyesmi még nyomokban sem fedezhető fel, akkor én most ezzel vajon mihez kezdjek? Mármost azon kívül, hogy itt állva és megdicsőülve én, a 'szívember', aki

‘elhalmoztam őt’ annak idején is, meg azóta is, hallgatásomon kívül nem adhatok neki semmit? Meg sem hallgathatom frusztrációinak vagy a mindennapok kis örömeinek a persze hogy elmondandó részleteit? Amikor pedig arra lenne szükség – attól tartok, nem is ritkán –, meg sem kísérelhetem őt vigasztalni; hiszen hiába tudtam eddig is mindig, és most hiába mondja ezt el nekem önmaga, persze hogy kis kihagyásokkal sosem szűnt meg teljesen engem szeretni, meg ezzel együtt, de e nélkül is értékelni. Én meg nem küldhetek neki egy képeslapot sem Bergengóciából, vagy egy nyamvadt CD-t, mondjuk a Brahms-hegedűversenyt a fiatal Menuhinna?

Mi marad akkor hátra? Tegyem netán előrehozott mennybemenetelem grafikus ábrázolását a kirakatba? Tűzzem virágcsokorként a gomblyukamba? Igenám, de hiszen emberségemnek ez a késői túl-méltatója még csak szóba se áll velem! Még azt se mondja nekem, hogy: Piha! Ha másért nem, akkor csak azért, hogy igyekezzen így is a kedvembe járni.

Pedig most már érdemileg eltűnt, csaknem teljesen eltűnt a Szabad Európa-probléma is. Magyarországról, úgy öt-tíz perccel az összeomlás előtt ma már mindenki, aki csak akar, levelezik velem. Jön ki hozzám, jön be személyesen – és kíváncsian – a SZER irodájába. Nem is egy, amikor felolvasom neki a következő adásom éppen megszült anyagát, készségesen bele is javít a szövegbe. Meg nagyjából-egészében hasznos javaslatokat tesz az otthoniakat vélhetően érdeklő témákra is. Mert azért a világ körülöttünk ugyancsak változik. Igaz, most már a legkevésbé sem párhuzamosan, annál inkább viszont aszinkronban a mi – a mi micsodánkkal? A politikai vonalunkkal? Melyikkel? A hivatalossal vagy az illegálissal? De ha Évinek még ma is lennének aggályai, akkor mi sem lenne egyszerűbb, mint a Margóéknak küldendő levelekbe időnként beletenni egy másik, csak úgy egyszerűen ‘Tamásnak’ címzett borítékot – abba meg a levelet, amit nekem szánt. Azt, amit szerelmes könnyével is telesírt, nemdebár a holló-posta számára? Ilyen vagy olyan, végül is semmilyen levél sincsen viszont, sőt Pali szerint legalábbis a közeljövőben – vagy úgy még egyszer-kétszer harminc évig? – nem is igen szabadna semmi ilyesmire számítani.

Az eddig elmondottak alapján sem kellett volna meglepjen, de azért mégis elképesztett: Pali tényleg azt közölte velem, hogy Zoltán meg Éva még mindig ugyanabban a házban, ugyanabban a lakásban lakik. A fülrepesztő városi ricsaj kellős közepén, az első emeleten, egy forgalmas, lármás úton, gondolom legalább régi, nagy és kényelmes lakásban. De hát ők ketten olyan töménytelen mennyiségű pénzt kerestek hosszú éveken át, hogy abból vehettek vagy építhettek volna maguknak akár egy kisebbfajta palotát is! Nem hiszem, hogy ismernék bárkit is Budapesten – pedig biztos akad mutatóban egy-két ilyen madár –, aki az elmúlt vagy 40 évet ugyanabban a lakásban élte meg. Zoltán azonban meg sem moccan, ő már, amennyiben ez rajta múlik, örökre ottmarad. Ha csak földrengés, tűzvész, árvíz nem jön közbe. De talán még akkor is. Hogy valamennyire is tágítsam a látóköröket ebben a témakörben, szabad lenne egyetlenegy amerikai adatot idéznem? A 20. század utolsó évtizedében végzett felmérések szerint minden öt évben az amerikaiak 73 százaléka változtatja lakóhelyét, minimumként egyszer. Alighanem valamilyen mértékben beleértve ebbe a folyamatosan lebonyolított népvándorlásba az USA középnyugati államaiban, azok közül is az északabbiakban, mint például az elragadó Minnesotában eredetileg szép számban letelepedett svédeket, már úgy értem, harmadik-negyedik-ötödik generációs utódait is. A Larssonokat, a Personokat meg az Olafsonokat.

Mindennek ellenére – meg persze azért is, hogy ne tűnjék olyan mértéktelenül egyoldalúnak – azért kell legyen abban a szerény zoltáni következetességben az óvatosan ítélező mindenkori hívók számára valami a fennhéjázástól mentes nagyszerűségből. (Úgy ám, a maga nemében valóban nagyszerűségből.) Íme egy, gondolom, valami ilyesmire kifejezetten jellemző példa. A 17. században a híres-nevezetes bíboros, de Retz az új pápáról annak az előtte egyszer

elejtett megjegyzésnek az alapján formálta ki rokonszenvező véleményét, amely szerint megválasztása előtt az akkor még csak bíboros az elmúlt két éven át a templomban következetesen ugyanazt az ülést foglalta el. 'Ez ugyan egyesek számára semmiségnek tűnhet – fűzte hozzá de Retz –, én azonban gyakran lehettem tanúja annak, hogy néha a legkisebb dolog is jobban olvasható jel, mint akár a legnagyobbak legnagyobbika.'

De Retz könnyen követhető logikája ellenére sem áll módomban tagadni: van ebben a zoltáni tényben valami, ami lehet, hogy csak nekem okoz szinte fizikai fájdalmat, hogy aztán, még mindennek a tetejében teljességében feldolgozhatatlan, felfoghatatlan is legyen. Valahogy úgy, amint az a szeretve és feltétel nélkül tisztelt Ingmar Bergmannak még a legremekebb filmjeiben is gyakran zavart, majd amikor homályos érzéseimet kibogozva – tőle és hatásától a kellő mértékben eltávolodva – valahogy tisztázni voltam képes, akkor annak rendje és módja szerint, tehát jócskán kiborított. (Mielőtt elfelejtem: Pesten, még a *Szegénylegények* átütő sikere idején hallottam a két filmrendezőt jelentős, sőt nyegle túlzással egymáshoz kötő mondást, amely valahogy így szólt: Jancsó, ha tetszik, akár egy dramaturgiailag indokolatlan vesszőfutásban magamutogató, de mindenképpen funkció nélküli, viszont annál inkább anyaszült meztelen nő nélkül csaknem olyan lepusztított lenne, mint Bergman, mármint az ő Ullmanja nélkül. Már bocsánat.) Hiszen az egyik ismert bergmani alapképlet: a tekintélyes, a nagy – kétség sem férhet hozzá, hiszen tudjuk, érezzük, hogy nagy – öregember, az aggastyán – halálát közeledni érezvén, vagy már félig-meddig azon is túl, a másik oldalról visszanézve? – álmában vagy a valóságban – ami ugyanaz? – visszatér gyermekkorra, kisgyermekkorra színterére – ami újra valósággá válik? A ház magától értetődően, még csak egy zárójelben oda-vetett magyarázatot sem érdemlően, ma is az övé-övéké, és abban minden, de minden ugyanúgy, pontosan ugyanott áll vigyázzban a helyén, mint... hát mint annak idején; maga a kakukkos óra, most is évenként tíz percet sietve; az örökké változatlanul 70 év körül, öregedésében a rendezői céloknak megfelelően megállt, kisgyermekkoruk óta gazdáit nem látott, ámde kedvükért az elmúlást bizonytalan időre elhalasztott lakájt is beleértve, aki rendületlenül ugyanolyan, mint mindig volt. Lett volna. Lehetett volna, kellett volna legyen. Ezt ugyan nem mondja senki, de Bergman csodálatos szeme annál kivédhetetlenebbül szuggerálja belénk. Úgy, hogy még gondolkodni is elfelejtünk. Már amennyiben ilyesmire Bergman-ügyben egyáltalán képesek lettünk volna. (Vagy lehet, hogy a hű öreg tulajdonképpen saját magának lenne az unokája? Vagy-avagy az unokájának a gézengúz nagypapája? Hogy is mondja a pesti viccben a Vörösmarty tér járdáján keresztben elterült, részegségéből galádul felébresztett, torzonborz csavargó zaklatójának: Hol vagyok? – A Vörösmarty téren. – Mit jön maga itt nekem terekkel! Hol vagyok, melyik országban? Picsába a részletekkel!) Szóval a Vörösmarty térrel szemben Bergman-országban – a fő alakok egymást egymáshoz fűző viszonyán kívül – semmi, de semmi, még a bútorok, az enteriőr fanyar-édes illata sem változott. Itt van most is az orrunkban.

Álom meg valóság – melyik melyik? Vagy a kettő megkérdőjelezhető, ha nem éppen fölcserélhető lenne? Bergman persze részben, nagy részben ezt is inszinuálja – csak éppen nem úgy, ahogy az itt most bennem felmerül. És ami ellen én időnként indulatos, sőt ingerült dühömben – na és persze régi szokásom szerint módfelett igazságtalanul, hiszen azért mégiscsak kell némi helye, mozgástere legyen a mit bánom én, akár az én érzésvilágommal szemben is teljes joggal létező alkotói szabadságnak –, valamennyi elkárhozottan bolygó, sokszorosan elveszett, éppen hogy csak túlélte európai lélek nevében magamból kikelve tiltakoztam a svédek világtól elszakadottsága ellen. Ingerelt a svéd férfiak megrögzött, közel sem véletlen alkoholizmusa és – részben emiatt – szexuálisan az átlagot, vagy inkább a nők által szerintem is teljes joggal elvárt, a legkevésbé sem eltúlzott átlagot messze alulprodukáló tevékenysége. Már legalábbis ha hihetünk az erre utaló, hitelesnek tűnő beszámolóknak, a kutatási eredményeknek meg a szexológiai felmérések megrázó adatainak. A számok mögül felrémlő

katasztrófák elől menekülve a csodálatosnál csodálatosabb, nyúlánk-magas, szőke, kék szemű svéd nők ha nem is szakadatlan, de annál gyakoribb jelenlétükkel örvendeztetik meg a mediterrán térségek ilyesfélékre kifejezetten sokadik érzékkel meg a nemes feladat teljesítéséhez egyébként is a kellő módon felszerelt férfinépségét. Apropó alkoholizmus: közismert, hogy a svédek isznak, mint a kefekötők. Vagy ahogyan azt az angol nyelv amerikai változatában a szleng a félreértések elkerülése végett értésre adja: Olyan másnapos vagyok, mint hét svéd. (Lehet, hogy ha többet költözködnének, előbb-utóbb kevesebbet innának? Na és akkor... Vagy azért a dolgok mégsem ilyen egyszerűek? Hiszen végül is az állandósult adott feltételek mellett az idők folyamán csak kialakulhatnak mutációk is? Ha nem így lenne, akkor talán a svédek meg rokonaik archaikus maradványokként még mindig vikingek lennének?)

Igen, a svédség azon megnyilvánulása ellen tiltakoztam az idők kezdete óta, hogy náluk minden – jó, csaknem minden – legalább a 19. század elejétől, Bernadotte-tól fogva az öröklétben változtathatatlanul felfüggesztve, rezzenéstelenül csüng alá. Mi másról, mint a kétszáz éves karácsonyfáról, amelyre ugyanazok a díszek aggatódnak fel, már ha egyáltalán valaha is kicserélték volna azokat. Merthogy a svéd karácsonyfa örökzöld marad, még évtizedekkel azután is, hogy kivágták. Európa többi, értsd valamennyi része ezenközben úgy 10-20 évenként botlott egy nagyot meg hasra-orra-féjre esett, majd átlagban vagy három-négy alkalommal zúzódott pozdorjává, ment szét ripityára. Nem, bizony nem úgy, mint nálatok, kedves Jörgende Pöfte professzor uram. Akiknél mozdulatlanságba merevedtek a gyerekkori, unokakori házak is, a bennük lévő műtyürrék is, ugyanazoknak az ősöknek a bekeretezett fényképei is, a fölöttébb lakályos cselédszobák is a kötelezővé vált aktust megkönnyebbítendően összkomfortos ágyaikkal, amelyekbe az éjszakai órakongatásra a folyosón át menthetetlenül, tetszik-nem tetszik, kötelességszerűen kellett lopakodnia a szakállasnak vagy a pedert bajuszúnak abban a kötelező éjféli egyenruhában, a hosszú fehér hálóingben – az ilyen jeleneteket persze mindig megfontoltan történelmi félműltban, azaz fekete-fehérben ábrázolva –, az antik pókhálók is, meg az azok alatt-mellett-között felnőtt, saját sorsuk karóin fönnakadt, mérhetetlenül komplikált lelkű emberkék is. Csak nem ez a fájdalmas szendergésbe merült világ lenne az a híres, agyon- és félremagyarázott ‘svéd modell’, amelyről manapság mint valami újdonság-gyógyíról Budapesten olyan sokat gagyognak az új ideológiai elixírt keresők, anélkül hogy tudnák vagy sejténék: a mindenre balzsamot borító, fantasztikus harmadik utas rendszerek svéd csúcs-változatának már régen befellegzett, még magában a puha-barátságosan hulló svéd hó-országban is? Ahol lám a nagycsaládos vagy munkaképtelen rénszarvasok is nyugdíj-pótlékot kapnak, úgy ám! Merthogy be kell látni: a rénszarvas is ember! Igen, persze hogy a maga módján, de ember. Olyannyira, hogy alatta-neki is ki van feszítve a nehéz időktől őt megóvó, feszesre kihúzott társadalombiztosítási védőháló! Nem úgy, mint abban a darwini, ember embernek farkasa Amerikában!

Én magam a kifejezetten nem-svéd, sőt anti-svéd Budapesten már azért is éltem az utolsó tízegynéhány évet embermeleget tartósító vackomba begubózva, mert az oly igen meghitt, akkor utólag úgy éreztem, szívderítő emlékekkel teli helyek, amelyekbe repesve vágytam volna vissza, nyomtalanul tűntek el, bele egyenesen az új svéd-reményű semmibe. A meg-lévő, a valóságos, a budapesti szabású Budapest a hatvanas években – hát még, legalábbis a mesékből lesűrhetően, az után! – percről percre inkább vált valahogy félig-idegen és kiürült város-kehellyé. Amire én a magyar fővárosból, egykor olyannyira a sajátoméból, innen a messzi távolból ma emlékszem, az már réges-régen nem is létezett – ottlétemkor sem. Ott volt, mint díszlet, csak éppen nem a számára írt drámában. Többé már a legkevésbé sem korhűen. Igaz, ilyesmi előfordul eget-földet rengető változások idején másutt is a világban. Hogyan is mondta Talleyrand, a megvetett parvenünek, Napóleonnak, majd a Bourbon-restaurációnak a külügyminisztere, a köpenyegforgatás világbajnoka: „Aki nem élt az *Ancien Régime*-ben, az mit sem tud az élet édességéről!”

La douceur de la vie! Igen, itt a számban érzem tetszés szerinti változatosságokat rejtegető ízét! Ó, mennyire igaz lett volna ez a remekbe szabott visszavágyódása ellenére is alapjában szörnyen hamis mondas az én egészből kiszakított, hön szeretett, de eltűnt, örökre eltékozolt, oda se figyelve elherdált Budapestemre alkalmazva is! Hiszen az szegény, a városok között is oly igen megkínzott, bolsevistáktól, román katonacsizmáktól, fehér pribékek tobzódásától kezdett már a szemből párát kipréselő kigőzölgésekbe veszni még az én születésem előtt, a világháború igaz magyar módra a poklok fenekére scenírozott megkoronázásában.

Mert a széleskörű félreértések elkerülése végett szögezzük csak gyorsan le: az általánosan elterjedt nézetekkel szemben közel sem azért helyes ‘világ’-háborúnak nevezni az elsőt, mert szó szerint az egész világ részt vett volna benne – jó, rendben, tudom, persze hogy a karácsonyfákat konzerváló és mellesleg az ide-oda-amoda hadiszállításokon magukat észbontóan gazdaggá varázsló svédek kivételével, hiszen ez az őket bárki mástól megkülönböztető jóságukat mindennél nyomatékosabban alátámasztó érv magától értetődik –, hanem hitem szerint inkább azért, mert – legalábbis a mi számunkra – elsüllyedt vele mindörökre egy egész világ, az a világ, amely a maga édes és, na jó, persze hogy elfogadom, sőt ha kell, hirdetem ezt is, hamis, álságos, sőt hazug módján élt – csak éppen hogy békében! Még ha akár a hatalmas kamatra kölcsönként időben számolva is, de olyan hosszú ideig, mint – az augustusi római aranykor! Nem, tudom én jól, hogy mit mondok, nem kell engem rendreutasítani: eszembe se jutna titkolni a titkolhatatlant – ez minden kétséget kizáróan ugyanaz a világ, a Monarchia, amelyet Musil közel sem véletlenül rúgva kapásból farba nevezett ‘Kakániá’-nak. Hogy a Hašek Svejek-könyvét indító légyszarfoltos Ferenc József-képről a besúgóknak otthont meg munkahelyet adó kocsmának a falán már ne is beszéljünk. És mégis, mégis... Helyénvaló-e vagy sem, de: *Laudatur temporis acti*. Az elmúlt korok, mint kacér nők, kelletik magukat. És mely igen sikeresen teszik azt!

Tanácsalanságunkban mi mást is tehetnénk, mint visszatérni a remekbe szabott svéd mintát a radikálisan változó Budapestén az igazi ízlése szerint meg sem közelítő Zoltánhoz, magához a konstánshoz, hiszen minden út elkerülhetetlenül úgyis hozzá vezet. A születése után nyomban az itt már az unalomig elismételt felcsiszolt sínre tett mérnökember valóban, most is ugyanott lakik – bár a lakást nyilván többször is átalakították, több bútordarabot is kicseréltek, abban egyesek meghaltak és így távoztak, mások születtek és így érkeztek –, vélhetően ugyanabban az ágyban alszik, és persze hogy ugyanabban a gyárban dolgozik kinn a város peremén, mint tette azt ‘56-ban meg azelőtt. Ha jól értem, élete első – és nyilván utolsó – munkahelyén. Igaz, azóta az üzem profilja vagy ötször változott, gyártottak benne hadianyagtól légelhárító bilikig mindent, ki tudja, a tulajdonos nem fog-e majd ugyanennyiszer cserélődni – egy dolog azonban, úgy tűnik, mindörökre változatlan marad: Zoltánnak, a remek szakembernek, a lelkiismeretes főnöknek a rendületlen jelenléte. Az ő védőszárnyai alatt Évike is tökéletesen elsvédeseedett: ő is ugyanabban az ágyban hajtja nyugovóra ma már némileg – de csakis némileg – kevésbé buksi fejét, mint Zoltán a ma már mindinkább billiárdgolyóra emlékeztető sajátját. Igen, Évike is ugyanott dolgozik, ugyanabban a mit sem változó, de tehetetlenül és persze telhetetlenül valutagyártó cégnél, amely Kultúra álnéven fejt ki egyszerre vagy nyolc-tíz forintárfolyamon igen szerény kultúrtevékenységét. (Már bocsánat a rossz szokásom szerint sommás ítékezésért, hiszen abban nem kételkedem: ha valaki, akkor Évike, főleg ha módja van rá, csinál hasznos, jó és okos dolgokat is. Adjanak csak neki akár egy tenyérnyi kis játszóteret, aztán meglátják...) Mert neki megvan még az a legkevésbé sem lebecsülendő előnye, hogy felfutva a csúcsra, messze a számlálóra teteje fölött lebegve, rengeteget és még annál is többet röpdös kiküldetésben külföldre.

Igen, úgy, ahogy tudtam, csak még gyakrabban, mint azt feltételeztem, Évi valóban sokszor megjárta New Yorkot. Akárcsak a szakítás utáni múltunk szellemében vagy ha tetszik utolsó találkozásaink, főleg legutolsó összeölelkezésünk alapján is magától értetődő, hozzánk méltó,

múltukhoz hű cselekedet lett volna, ha ittjártakor megkeres. Vagy ugyanez másképp: ember-telen, hogy ezt nem tette. Igaz, hogy a New York-i, manhattani városi telefonkönyvben az én nevemet nem találta volna meg, lévén hogy mi, sokmilliónyi társunkkal együtt, kint lakunk suburbiában. Tehát: New York másik négy negyedében és a vonzáskörzetben a jól ismert három területen is fel kellett volna ütni összesen hét telefonkönyvet – a nagyobb posta-hivatalokban fellelhetőeket, vagy úgy tíz-húsz perc alatt –, és az egyikből visszaköszönt volna leleményességére büszke magára az én nevem! Ha már itt járt New Yorkban, ezt az utat úgy tartózkodása második napján játszva lebonyolíthatta volna.

Volt azonban nekünk jócskán közös ismerősünk, barátok, akik tudták: hol élek, merrefelé, tehát úgy nagyjából hol is lehetne engem megtalálni. Megkísérelni elérni. Úgy jönni már el, azzal az eltökélt szándékkal a legújabb útra, hogy most aztán komolyan megpróbálja meg-tenni azt, amit már réges-régen meg kellett volna tennie. Hiszen Budapest egy nagyra nőtt kis falu – mondott nemrég valami ilyesmit Évi Torontóban újdonatúj barátainak. Ezután más már nem maradt hátra: felhívhatott volna otthon, vagy ha ez nem smakkolt, akkor hétköznapi – az irodámban! Úgy ám, világszerte ismert intézményem irodájában. Az ugyanis, a hidegháborús trükkök közül is messze kimagaslóan, végtelenül ravasz módra csak úgy, amire senki sem számítana, Szabad Európa Rádió, Radio Free Europe álnéven ott van, benne magában a manhattani telefonkönyvben. (Kár, hogy ezt megnézni soha nem jutott eszembe, de azért még azt sem merném kizárni, hogy a sárga színű szakmai mutatóban a Rádiót az „Uszítószervek” nagy öröket áthidaló kategóriájában is megtalálhatta volna.)

Azt hiszem, éppen idevágna egy adalék Évi ‘svédségéhez’, Paliék választása Évi egyik leveléből. Amelyben részletesen ecseteli, hogy egész pályafutását egy-ugyanazon szintéren perfektualta, illetve a Kultúra anyás kebelén csüngve bonyolította le. Ezért aztán ha nem is kultúrában, de a szó nagy kezdőbetűs változatában utazta be a félvilágot. Kivéve egyetlenegy évet, amelyben hősnőnk megjárta a ‘poklok poklát’. (Kiemelés tőle.) Akkor, amikor az adott igazgató elvtárssal nem jól jött ki – vagy fordítva? A lényeg ugyanaz: szikrákat hányva rúgták össze a kulturális patkót. Emiatt végül is traumatikus módon kellett távoznia a cégtől, még-hozzá úgy, hogy onnan egy társszervezethez, egy bélyeg-külkereskedelemmel foglalkozó, ‘szörnyű’ intézményhez kerüljön. Idézet a levélből: „Ezt az évet csakis mint száműzetésem időszakát szoktam emlegetni.” Évi Szibériájának a gyűlölt esztendeje unott nappalaival és átsírt éjszakáival azután, mint a Szásárol szóló mesében, úgy ért végül is felszabadító véget, hogy az oly igen ‘rossz’ igazgató elvtársat a hibájukból jobb későn, mint sosem okuló felsőbb szervek vezető elvtársai, amikor a pohár csordultig betelt, kirúgták – magyarul: egy másik vállalatnál legalább ugyanilyen, ha nem éppen magasabb pozícióba helyezték –, helyébe pedig egy új, nyitott szemű, ‘jó’ igazgató elvtársat tettek, akinek az egyik legelső dolga volt Évit nemcsak visszahozni a bélyeg-Gulágból, de jócskán elő is léptetni. Majd mindannyian együtt, *tutti*, eldanolták az „Akinek ennyi jó kevés, azt érje gá-áncs é-és meg-ve-tés” hálaadó zárókórusát a *Szöktetés a szerájból*, ebben is több szólamban méltatva a jóságos igazgató bácsit, és boldogan éltek, míg... míg az egész rozoga rendszer rá nem omlott csupasz fejükre.

Lehet, sőt teljesen biztos, hogy teljes érdektelenségből nem követtem a kellő figyelemmel százak-ezrek-sokezek háború utáni pályafutását, nyilván nem olyan mindenre kiterjedő aprólékossággal, hogy magamat a lassan kifejlődő magyar-svéd lelki rokonság csálthatatlan szakértőjeként állíthatnám be, akár az e téren nyilván gyanútlan és ezért bármi ilyesmire felkészületlen olvasó számára sem. Azt azonban bizvást mondhatom: a szélrózsa minden irányában kiterjedt ismeretségi körömben nincs olyan ember – nem is volt, nem is lesz a sifonérban –, aki egész felnőttkorát egyetlenegy, vagyis mindétig ugyanazon az egy munka-helyen töltötte volna el. Még kevésbé olyan, akit csupán csak egy rövidke kis évre, tehát átmenetileg kiraktak volna, és ezzel, csakis ezzel, az örült izmusokkal, háborúkkal, forradal-makkal, ellenforradalmakkal, tömegmészárlásokkal, auschwitzokkal, gulágokkal, recskekkal,

a társadalom-mérnökök kártevéseivel és egyéb szorgalmasan lángra lobbantott gyúlóanyagokkal teli korszakban élete egyik legnagyobb felnőttkori traumáját idézték volna elő. Nem, kérem tisztelettel, nem annak a 20. századnak, ez esetben annak is a második felében, amelyben önökkel együtt nekem is volt szerencsém leélni és persze mindennek ellenére játszva túlélni szorgalmasan megnyomorított ifjú- és felnőttkoromat! Remélem, a mi esetünkben anélkül, hogy a találónak vélt kifejezés enyhén szólva át nem gondolásával ilyen dermesztő módon feledkeztünk volna meg milliók jó esetben végigdidergett életéről, ráadásul a trehány módra odavetett maszlaggal arcul csapva e milliók iszonytató szenvedését. Nem, a világ nagy traumája – felelősségem teljes tudatában merem állítani – nem a Kultúra piti kis államcsínye és azon belül Évike álláscsereje meg ezzel együttjáróan, ily módon ideiglenes visszaesése volt, természetesen utólagos vigasztalóként még egy nagy rakás pénzzel is elviselhetőbbé téve.

Íme itt érkeztünk el persze hogy szubjektív módon magához a borzalomhoz – ahhoz a másik tragédiához, amelynek lelket nyomorgató abszurditása elől hosszú évek szívós munkájával kíséreltem meg elbújni, annak a végiggondolását, ameddig csak lehet, húzni-halasztani, attól akárhogy, valahogy elmenekülni. Amint azt már említettem, én 1978 óta vagyok a Szabad Európa Rádió amerikai, New York-i tudósítója. Nemcsak lehetetlen, de kizárt, hogy Évi ezt ne tudná. Egyebek között már azért sem, mert minden adásomat így kezdem: „Holló Tamás beszél, New Yorkból”. És így fejezem be: „Holló Tamást hallották, New Yorkból”. Lévén én ugyanis a SZER-ben azon kevesek egyike, aki rádiós adásait nem álnévvel, hanem saját nevével szignálja. Nincs, nem is lehet Budapesten egyetlen ismerősöm se, közeli, távoli, sőt rengeteg ismeretlen sem, aki rólam legalább ezt, magát a pusztát ne tudná. Mert ha valaki – balgaságában oly sokat veszítve – soha nem is hallgatná adásaimat, az ilyesmi, újonnan megkezdett és egyre bővülő tevékenységemnek a híre Budapesten akkor is már javában ‘elterjedt’. Hiszen Budapest a bennfentesek városa. Ahol a rendelkezésemre álló, meglehetősen hézagos információk szerint egy idő után az én nevem is kezdett közszájon forogni, vagy, hogy azt álszent módra pironkodva mondjam: egyfajta hírességgé avatódtam. Mi tagadás, annak is az olcsó fajtájából. „Igen, tegnap este a Holló is mondta a SZER-ben. Csak éppen hogy az ő véleménye szerint...” És itt szokott következni egy remélhetőleg nem teljesen összekutyult idézet adásomból, úgy is, mint nem ritkán hitelesnek minősített forrásból. Hadd tegyem nyomban hozzá: ez így önmagában messzemenően nem értéktétel, ez – Pest. Maga Budapest. A habituék egymástól csaklízó városa. Ahol az ismerősök közül persze hogy jónéhányan engednek eljutni füleikhez. Miközben van, aki szereti, amit csinálok, és van, aki utálja azt, úgy ahogy van. Mint a bűnt. Teszi pedig ezt vagy azt egy jobb ügghöz méltó lelkesedéssel. Vagy igazi magyaros nekikeseredéssel.

Idézzük tehát a perdöntő bizonyítékot, amelyet Évi szolgáltatott, amikor elmondta Paliéknak: közel sem minden nap, sőt igen hézagosan, időnként ritkábban, mint szeretné, de azért jónéhányszor hallott a szerinte egyébként kevésbé hallgatott és olykor a zavarás miatt még kevésbé hallható, a félreértések elkerülése érdekében hadd szögezze le, nem éppen kedvelt Rádióban. Az én adásaim az ő fülének általában ‘üde kivételeknek’ tűntek, és volt néhány írásom, amely ‘kirítt a szegényes keretből’. Mindig is tudta, hogy tehetséges vagyok, de sosem gondolta volna, hogy lehetetlen körülmények közt, egy nehéz műfajban is tudok ‘nemes’ hangnemben szépet írni. A hangnemem na és a hangom, a régi bársonyos hangom miatt – mondta Évike, akinek a cizellált füleiről egy ízben – remélem legalábbis, hogy tetszik még rá emlékezni? – úgy tűnik, közel sem véletlenül áradoztam delíriumosan! – folyvást úgy érezte: vele beszélgetek, közvetlenül hozzá szólok. (Így is volt. Elvégre kihez máshoz szóltam volna?) Nyilvánvaló, hogy én, Marton Éva tökéletesen elfogult vagyok – tette Pali szerint nyomban hozzá. És még valamit: nem is kétséges, hogy politikailag világok állnak közöttünk – még akkor is, ha Tamás több adásában is hallottam a tolerancia árnyaltan szép méltatását.

Hó-ha-hóóó! Álljunk csak meg egy percre! A fentiek szerint ki más, mint Évi hinné azt magáról, hogy ő lenne abban a mégiscsak mérsékeltbben fojtogató politikai világban a más vélemények iránt nyitottságot tanúsító toleranciának az olimpiai bajnoka? Eva Holubářova, a cseh bajvivő? Én meg az itteni végeken mintha kezdenék talán lassan felzárkózni – mihez is? Mindenkik közül éppen a kommunistáknak, *ausgetippelt* magának a rendszerint röviden a ‘toleráns’ melléknévvel aposztrofált Kádár Jánosnak a veleszületett, önmegtartóztató és ilyenként megcsodálandó fő-fő jellemzőjéhez? Hát az meg milyen ékesen szóló madár lenne – micsoda madár! –, és vajon hol lehetne csicsergése-csivitelése magnetofonra felvéve arról visszajátszható? A szerencsére öngyilkos hajlamú burzsoá etika elfajzott termékeként? Annak a kivárásában, amíg a forradalom után sebtiben halálra ítélt gyerekek elérik a kivégzésükhöz oly lenyűgöző toleranciával szükségessé tett nagykorúságot? Ho-hó, hát hová is kerültünk tulajdonképpen? Abban az országban, amelyben a toleranciához hasonló jelenségeket nemrég még büntetendő burzsoá csökevényeknek minősítették? Most meg úgy illegetik-billegetik magukat, mint akik a világon elsőként ismerték volna fel e nemes vonás páratlan egyén- és társadalomépítő elhivatottságát? Mint mondjuk már annak idején Lobogónk, Petőfi, aki Vörösmartyt, azt a nagyszerű embert és remek költőt, akinek mindent, de mindent köszönhetett, úgy küldte el a bús francba, ahogy azt csakis egy toleráns madárfióka teheti?

Nem baj, na, igazából nem is fontos, hiszen ezt az egészet úgyis csak álmodom, lévén hogy ilyen dolgok a földi realitásban úgyse létezhetnek. Szegény Évikém, ha akárcsak az igazit megközelítően érezné, a világban körülnézve megsejthetné, hogy a tolerancia a megszerezhető erények között is talán éppen a legcudarabb fajtához tartozik, ami jóval, de jóval nehezebben sajátítható el, mint az arrafelé honos tömeggyilkolási hajlam, a minden mértéket meghaladó és persze meredeken alaptalan kivagyiság, az ország nagy részét ellopó korrupciós ösztön, nemzeti nagy létünk pitívé összefonnyasztása, vagy akár csak az önfeláldozás, a heroizmus – hogy az azokat oly szépen gyakorló Évi számára érthetőbb példákat mondjak –, a részvét, a könyörület.

Ha el is tekintünk az 1978 előtti vagy hat-hét évtől, amikor, tegyük fel, Évi nem tudta, hol leledzek, hol lennék felfedezhető – könyvkiadóban dolgozva percek alatt megtudhatta volna –, ‘78 után ugyebár már – amint ez Paliék számára ki is derült – minden kétséget kizáró módon tudta. Így tehát csak föl kellett volna emelnie a New York-i telefonkagylót és felhívni a Szabad Európa irodáját a Manhattanban. Egyszerű, ugye?

Nem, sajnos nem, a legkevésbé sem az. Jónéhány barátommal folytattam intenzív vagy kevésbé aktív levelezést, egészen ‘78 júniusáig, sőt érdekes módon néhány kapcsolatot éppen-hogy a kivándorlás dobott föl egy új síkra – és akkor, a Rádióhoz belépésem előtt előre is készségesen, megértően én magam voltam az, aki javasolta: ne írjon, ha attól tart – joggal vagy sem, az teljesen mindegy –, hogy ebből kellemetlensége, komolyabb baja is származhatna. Én messzemenően megértem és helyeslem ezt az eljárást. Mintegy varázsütésre el is hallgatott csaknem mindenki. A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek legelején bizony a legkevésbé sem volt irracionális rossztól tartani Budapesten, ha valaki – hát még kiemelt beosztásban – levélkapcsolatot tart fenn az ‘imperialisták szekértolójával’. Vagy inkább ‘bérencével’? Aki viszont ragaszkodott ahhoz, hogy tartsa velem a kapcsolatot, de ehhez némi kis ravaszkodásra volt szüksége, annak adtam neveket-címeket – angol-amerikai hangzású neveket a címekkel, itteni barátaim segítő szándékának a jóvoltából –, ahová írhatnak, legalábbis a közvetlen veszélyeket elkerülendő módon. Ez a módszer három-négy barátom esetében hosszú évekre is remekül bevált. A kecske meg a káposzta tipikus esete.

Kivétel nélkül minden barátom, barátnőm, Zsuzsika, az első feleségem, haverok, közelebbi-távolabbi ismerősök, szinte naponta vadidegenek viszont ittjártukkor fel is hívtak meg fel is kerestek, jónéhányan éppenséggel az irodámban. Ahol persze hogy körül is vittem őket, meg

bevittem őket magammal a stúdióba, ha éppen felvételi időben jártak arrafelé. Voltak – és most is vannak – olyan időszakok, amikor hivatali szobám vált az ide zarándoklóknak, elsősorban a szamizdat-irodalom létrehozóinak és fenntartóinak a találkahelyévé.

Példában meg ellenpéldában tehát nem lenne hiány – de most nem másokról, akárkikről, erre járó ártatlanságokról, hanem magáról a szívem melegével bebugyolált, az érzelmeim maradékaival körülbástyázott, lassanként már a magam előtt is csak titokban dédelgetett Évikéről van szó. Valamennyire is normális körülmények közt elképzelhetetlen lett volna nem nyomban ideérkezése utáni első ténykedéseként fölhívnia. Viszont mi ugyan sok mindent tettünk – igaz, átmeneti, lélegzetvételnyi időszakokban –, de nem éltünk normális világok normális körülményei közt. Olyannyira nem, hogy éppen itt talán helyes lenne nem megfélemlíteni a múlttól, annak is egy adott és örökre feledhetetlenné vált pillanatáról. Igen, persze hogy megint és újra arról, amelyben 1956. november végén-december elején még ott, Vali meghittén elátkozott boszorkány-konyhájában elhangzott két csendes mondat, magvas fogalmazásban. Az emiatt meg az erre válaszképpen adott Évi-replika miatt ott és akkor, de még inkább ennek távlataiban megnyílt szakadék lám milyen messzire hasadt! Hogy aztán az idők folyamán legyen majd belőle emberlelkeket elnyeléssel fenyegető magyar-amerikai Szent András-törésvonal! Évi? Marton Éva pedig annak a partjáról, az előtte tátongó irdatlan mélységbe nézve persze hogy nem hívott fel.

Hogy miért nem? Mert az ellenséges akciók pusztá feltételezése, az ezek kiváltotta félelem irracionalitása szerint a rádió telefonvonalait lehallgathatja az FBI – és akkor zsarolhatóvá válva máris kompromittálta magát. Közvetlenül az én mellékállomásomat viszont lehallgathatja a magyar kémiszolgálat egyik beépített embere – akkor meg otthon következhet be a katasztrófa. Jó, talán nem is olyan igazi katasztrófa; de azért kitenni magát kínos kérdéseknek – a külkereskedelmi főosztályvezetőtől mi sem állt távolabb, mint ilyen ostoba rizikóknak a vállalása. Majd éppen most, egy teljes emberöltővel a döntés meghozatala után, a történetbe úgy-ahogy belenyugodva, karrierjének a fénypontján hívni ki a sorsot? Miért? Minek a nevében?

A realitás azonban még ennél is egyszerűbb. Évi – fel kell tételezzem – nem magán-, hanem állami útlevéllal közlekedett a világban. Márpedig ilyen díszokleveleket egy totalitárius államban nem osztogatnak ingyen – különben, már csak úgy egyebek közt, miért is hoznának egyáltalán létre egy totális diktatúrát? Ha nem azért, hogy legyen mivel kitüntetni meg annak az ellenkezőjével sújtani? Büntetni meg ajándékozni? Az ajándékozás oly nemes gesztusáért, az ajándék további hasznosításáért viszont a minimum, hogy a honba megtérve a honleánynak-honfiúnak jelentést kell tennie a vele foglalkozó, az őt és munkáját ismerő állambiztonsági tisztnek azokról a személyekről, akikkel útja során összehozta a szakmai tevékenység logikája vagy a véletlen, az is annak a gyanús vagy gyanút nem keltő formájában. A dolog természetéből folyóan elsősorban magyarokról. Önmagának a találkozóknak a tényén felül közölnivalónak minősült az, ami az adott esetben lényeges elemnek, az illetékes tényező, a 'kapcsolat' számára lejegyzésre méltónak tűnhet.

Létezik viszont egy olyan körülmény, amely a gondolkodásra többé még a régebbi szinten sem készítő, arról kifejezetten leszoktató kapcsolathálózat esetében is bajokhoz vezethet. Együtt utazó kollégák jelentéseiből kiszámíthatóan, utólag lenyomozhatóan megállapítható, felderíthető körülmények közt beszélni mondjuk New Yorkban vagy egy vidéki motelban a SZER egyik vezető magyar munkatársával, és arról a hazaérkezés után adott beszámolóban még csak futólagos említést sem tenni – ez kétségkívül játék a tűzzel, amelynek a lángjai ilyen alkalmakból magasra csaphatnak. Hogyan lehet ezt a bajforrást kiküszöbölni?

Egyszerűen. Attól függően, hogy honnan nézed, éppenséggel még elegánsnak is minősíthetően. Vagyis úgy, ahogyan azt Marton Éva tette. Tehát hogy nem találkozott, nem beszélt

Holló Tamással. Még kevésbé adta azt bármilyen módon is annak a Tamásnak a tudtára, hogy miért nem teszi ezt. Volt szerelmem nem állt szóba velem, ‘élete nagy szerelmével’, részben vagy egészében azért, mert akkor, amiatt az ÁVH-val kerülhetett volna bajba. Volt szerelmem még most sem meg holnap sem áll szóba velem, mert akkor, amiatt az ÁVH-val kerülhetne majd bajba. Aztán? Azután meg, amikor majd nem lesz többé ÁVH a képben, merthogy megszűnik létezni, volt szerelmem mindezt majd maradéktalanul elfelejti, emlékét még a sejtjeiből is kiirtja, ha másért nem, akkor azért, hogy minél könnyebben bocsáthasson meg önmagának. Hogy az ügyet egy hanyag kézlegyintéssel intézhesse el. Hiszen ő csak azt tette, amit hasonló helyzetben bárki más tett volna. Végül, ha mindez történetesen nem így lenne, akkor nem áll majd szóba velem azért, mert szégyellni fogja magát. Már ha addigra nem válik bármi ilyesfélére tökéletesen képtelenné. (Ezen elgondolkodva merjen bárki is kételkedni abban, hogy emberek között semmiféle kapcsolat sem létezhet – úgy, ahogy mondom, még az Évi-Tamás féle nem-kapcsolat sem –, ha a felekben nincsen meg a képesség meg az elszántság arra, hogy ne fogadják el az integritásukkal való durva visszaélést. A számukra szent dolgok lábbal tiprását.)

Bajba kerülni – ez azt is jelentheti, hogy elveszíti a száz beosztottal rangossá avatott főosztályvezetést, a címet, a kiemelt fizetést, az állami útlevelet, az ingyenes külföldi utazásokat. **Onnan** nézve eszméletlen ostobaság lenne ilyen ostoba, durva hibát követni el. **Innen** nézve, minden megértésre törekvés ellenére is, mélységesen embertelen megengedni egy diktatúra kémszervezeteinek, hogy előírják egy magát viszonylag szabadnak tartó ember számára magánéletbeli magatartását, előnyök juttatásával vagy megvonásával zsarolják élete legprivátabb, talán legszentebb területein. Ilyen helyzetbe kerülni és ellenállás nélkül engedelmesskedni **ott** lehet logikus; **itt** – iszonyú is meg iszonytató is. Én pedig itt élek: az én számomra ez maga a tömény borzalom. Ezt a borzalmat megkísérelni kijátszani – igenis alapvető emberi követelmény. És ha ezt másképp nem lehetne megoldani, akkor igénybe kell venni trükköket. Trükköket dobni be tisztességes emberekkel fennálló kapcsolatainkban: elítéltendő tett. A legkevésbé sem minősülne viszont trükkök igénybe vétele elítéltendőnek az emberellenes erők önmagában is undorító kényszerei ellen.

Mert, mondjuk, ha minden kötél szakad, lehet telefonálni egy utcai fülkéből, és lehet a beszélgetést így kezdeni: „Itt a rohamozó sakk-nagymester kétes ügyeiben nyakkendőt ajándékozó, régi ismerősöd beszél. Íme a telefonszám, hívjál most nyomban vissza. De légy szíves, siess...” Vagy: „Menj le az utcára és az első telefonfülkéből, amilyen gyorsan csak tudsz, hívjál vissza. A szám – írod? – ez és ez...” Hirtelenjében legalább tíz ilyesfajta megoldást tudna bárki is találni. Nagylelkű hangulatában a hívó fél még beilleszthet valami ilyesfajta kitétel is: Érted, te édes-drága? Siess! Nem, az én volt szerelmem, mint a beretva, úgy vágó agyával még addig a kiindulópontig sem jutott el, hogy felfogta volna: **milyen tömény rettenet az, amit elkövet!** Hiszen jól ismerve a totális ellenőrzésre törekvő, de annak a megvalósítására mind totálisabban képtelen szisztémát, nem kellett volna neki a sorsot maga ellen kihívnia, annál inkább lett volna kötelessége azt ügyesen kijátszania – ha azt embervolta így kívánja meg.

Íme, az a választás az éppen akkor végtelenül leegyszerűsödő, mert drasztikusan leegyszerűsített világban két lehetséges út között ‘56 végén milyen előre nem látott következményekkel, *‘unintended consequence’*-ekkel kellett járjon! És hány olyannal is, amiről nekem sejtlemem sem lehet – hál’ istennek! Hiszen így valamit azért csak megspórolt nekem az én külön Évi-ügyi főhatalmam. Kárpótolt – igaz, csak légypiszokkal, de az is valami – mindazért, amit kíméletlenül elvett tőlem. De ha nagylelkűen még ezt is belekalkulálom, akkor is ott mered föl előttem a kegyetlen kijózanodás diktálta sóhaj: Egek ura, mondd, miért és főleg mennyire kellett ezt az igényes, becsületes, tiszta embert úgy törni össze a nagy mozsárban, hogy **minderről még csak ne is tudjon!** Hogy ha bárki közölné vele, hogyan minősítendő akárcsak

a legalapvetőbb morális követelmények szempontjából a magatartása, nemcsak értetlenül, de felháborodását cseppet sem titkolva, roppant ingerülten utasítana vissza bármi ilyesmit. Tenné pedig ezt – olyannyira szeretném valahogy elérni, hogy engedtesen meg nekem hinni benne – remélhetően csupán addig, amíg le nem ülne, helyesebben le nem kényszerülne ülni és ezt a nyomorult inzultusokkal teletűzdelt ügyet végiggondolni. Hiszen ő magában tántorog a koromsötétben, mert hogy semmi ilyesmiről közel-s-távolban senkivel nem beszélhet.

Igenám, de mindeddig csupán a no lám mégiscsak képlékeny múltról beszéltünk. Közben azonban már 1989-et írunk, a világ és benne minden ilyen szempontból is alapvetően változott meg, többé már a hallgatásra lerakódott vaskos porréteget is elfújta a szél. Pali levelei szerint nekem mégsem szabadna számítanom bármi olyasmire, hogy Évi az eddigi gyakorlaton változtatna. Ne értsd félre, teszi hozzá, a legkevésbé sem érzelmi okok miatt.

Érdekes, ugye? Az egyetemen, közvetlenül a háború után, talán éppen a legelső szociológia-órán tanárunk, a magyar közélet legfeltűnőbb tulajdonságokkal sokoldalúan ellátott figurája, Szalai Sándor a módszertani elemek alapjait játékosan kitapogatva feltette, hogy az emberek csoportosíthatóak lehetnének például aszerint, hogy a villamosra általában az első vagy a hátsó peronon szállnak föl. Na persze. Miért is ne lehetnének megszámlálhatóak teszem azt úgy is, mint a szarvasmarha, miközben a karámba hajtják a jámborokat a cowboyok. Számmomra azonban, ha kutatói kedvem éppen úgy diktálja, a világ – már úgy értem, annak a megismerhető része – két makro részre osztható. Az egyik, a tekintélyesebb elem természetesen: Évike, önmagában, tehát a szokott módon, teljes pompájában. Igaz, őt ma már más színben látom, mint azelőtt, de őt illető következtetéseket akkor sem akartam volna előírt programok szerint levonni. A másik, a számszerűleg jóval impozánsabb rész legfőbb, az én felmérésem szempontjából elsőrendű és meghatározó jellemzője az, hogy: nem-Évike. Én eddig itt Amerikában csakis azoktól kaptam levelet vagy ma már e-mailt Magyarországról, akiknek a vitathatatlanul legfőbb tulajdonsága az volt, hogy nem lehettek Évinek vagy – már persze ha ilyesmi egyáltalán létezne – valami hozzá tartozó jelenségnek felfoghatóak.

Persze az is lehet, hogy időnként belevág – és egy idő után mint reménytelenül föl is adja a küzdelmet? Mi mást tehetne egy olyan ember, mint ő, ilyen iszonyúan összezagyvált helyzetben is, mint a maga legjobbjára törekedni? Azt hiszem, kedves tőlem, de bizony látom magam előtt Évit – ki másnak, mint Michelangelónak mindenáron a tökéletességre törekvő szerepében, aki egy alkalommal nem kevesebbet, mint nyolc teljes hónapot töltött el a carrarai hegyekben, hogy ott a II. Gyula pápa emlékművéhez majd anyagul szolgáló, kézhez-vésőhöz a lehető legkézségesebben idomuló márványtömböket válogassa ki? Nyolc teljes hónapot? Hajszál híján nem egy szobor anyagának a begyűjtéséhez, hanem egy ember születéséhez elegendő időt! Ráadásul ő aztán mindent tudó szemeivel látta, a nyers márványban játszva ismerte fel azt, amit majd csinálni akart, és pontosan tudta azt is, hogy azt a valamit hogyan akarja majd csinálni. Évike viszont megírandó remek levelével egyre reménytelenebbül küszködve mind újabb változatokat dob bele az engem helyettesítő szemétkosárba.

Mindez lett legyen önmagában érdekfeszítő, gyakorlati problémaként most mégsem merülne fel, ha Évi oly hosszú éveken át nem burkolózott volna hallgatásba. Így viszont mai tehetlenségét lelki szemeim előtt elképedten szemlélve sem lehetne mással, mint azzal a múltbeli magatartással magyarázni. Mert nem szerves része az emberi természetnek úgy vágni bele valamibe, hogy azon nyomban, az utat még nem is látva, nyomban feladja a partit, vagy hogy ehelyett nyomban a keresztútnál végrehajtandó legelső cselekedetként szembeköpi magát, persze már megint ott, az ügyeletes, bár ezúttal költözködő tükör előtt; bármi ilyesmi ugyanis feltételez egy olyan masszívan korrumpáló folyamatot, amelynek még a végső sekélyessége is más és más emberben más és más kell legyen. Az egyik már a nyomás enyhe fuvallatára is karjait a magasba lökve adja meg magát; a másik alig tudja kivárni a beérkező felszólítást,

hogy azon nyomban megszűnjön cselekedni; végül persze van olyan is, aki alig érzékelhetően, lépésről lépésre robban csak le és vesztí el maradék erejét anélkül, hogy sejtelve is lenne arról, mikor és hogyan tűnt az el a semmibe.

Évike egyik gyakran ismételt állításában magát a jóistent hívta tetemre, őt nem kevesebbel vádolva, mint azzal, hogy az életet szükségtelenül tette mindennél bonyolultabbá. Én csupán egyszer mondtam neki ellen, akkor is isten egyik földi helytartóját, Einsteint ajánlva szíves figyelmébe. Aki mint oly sok másban, ebben a témában is megnyilvánulva fejtette ki a végrehajtandó műveletek alapelveit, mondván: Mindent persze hogy olyan egyszerűvé kell tenni, amennyire az csak lehetséges, de még véletlenül sem annál is egyszerűbbé. Évike akkor, az újonnan fellelt distinkciót látszatra megértve, elismerően mosolygott. Aztán, amint azt tudjuk, hebehurgya szokásaik szerint teltek-múltak az évek. Addig-addig, amíg Évike élete nagy szerelmét, legalábbis a cselekvést illetően, minden einsteini óvás ellenére is a megengedhetőnél jóval egyszerűbbé tette úgy, hogy elhallgatott. Meg se nyikkant, sőt azt is halkan tette. Helyesebben: iszonyú hangzavarral felérő, de érdemileg mégis halálos csöndet produkált. Hiszen végül is megpróbált egy már megkezdett életet folytatni – abba pedig Tamás, főleg és elsősorban Tamás nem fért bele.

Az idő a legnagyobb távolság két földrajzi hely között – írta a tudomásom szerint modern fizikával nem foglalkozó, de azért időnként nagy igazságokra bukkanó és azokat a hozzájuk illő formába öntő Tennessee Williams. Ó jaj, az én váteszi lelkem! Amely még '56-ban és ott, a világ mindegyre csak távolodó másik részén értette meg velem: nem is annyira a szerelmi, a női összetörést érzem én Évi jövőjében, hiszen az a dolgok szigorú logikája szerint önmagáért beszél, még akkor is, ha én nem szünnék meg azt egyvégtében gyászolni; ehelyett a már tudott helyett azoknak a fikarcnyi kis tényeknek, tényecskéknek a lassú felhalmozódásából romlásvirágként burjánzó **emberi** zülléstől féltem őt, rettegek érte reszketve! Teszek szemrehányást magamnak unos-untalan, hogy Leslie Howard reinkarnációjaként, egy Még Annál Is Modernebb Pimpernelként nem mentem láthatatlanul vissza érte, és nem hoztam őt ki... Hogy hová? Jó kérdés. Mintha nem tudnám, hogy nem jött volna velem.

Ülök tehát a romokon, és siratom Évikét. Mint ahogy Passuth egykor oly híres regénykezésében Tlalok, az esőisten ül a kapufélfán és siratja Mexikót. Még gyászos pózom is ha másképp nem, de távolról hasonlít az övére. Teszem ezt talán éppen akkor a legbövizűbb átérzéssel, amikor innen a szomszédból, Torontóból kapom róla a baráti jószándékkal küldött, elragadtatottan továbbított 'jó' híreket! Jóságos istenem – ébredek rá az utolsó évtizedek nyomása alatt immár visszavonhatatlanul –, mit tettek az én Évikémmel! És ami az egészről számomra mindennél szörnyebb, ami az egészét végleg feldolgozhatatlanná teszi: az ő készséges részvételével erőszakolták meg hajdan egyedülállóan szép emberségét! Még akkor is, ha – márpedig ezzel nem vagyok hajlandó foglalkozni – valamilyen papírokat irattak volna vele alá. Amibe, mármint aminek a tudatába vagy bele kell pusztulni, mert olyannyira megélhetetlen, vagy a túlélőmesterek hazájában kompenzációként kell mindehhez hozzátorzulni, de úgy, hogy az eredetit egy idő múlva többé már nem is lehet észlelni. A Primo Levyszindróma – csupáncsak szuperlassított felvételben. Vajon kik mások, mint a jók, a bátrak, a nemesek az elsők, akik belepusztulnak vagy egy életre szólóan megrokkannak? A mindenáron, a veszett dühvel túlélni akarók, a foggal-körömmel ragaszkodók, ha egyáltalán, csak lassan morzsolódnak fel, csak vonásról vonásra veszítik el ember-arcukat, és válhatnak végső esetben akár a társaik felett basáskodó 'kápók'-ká, a gyilkosokat túllihegve kiszolgáló szörnyetegekké is. A lassított felvételű változatban azonban a talán legtipikusabb a fokozatos elembertelenedés együttélése a katasztrófa előtti lény néhány eredeti szép vonásával.

Most még úgy látszik, ez utóbbiak Éviben új barátainak oly jólesően, megölelendően jelen vannak. Két becsületes, tiszta, érzékeny ember, Pali, de főleg Margó elragadtatott reagálása bizonyítja mindennél ékesszólóbban: ebben a megviselt, megtört lélekben ma is roppant erők, nagy akarások leledzenek – mindennek ellenére és még mindig. Évike él, Évike megvan...

És mégis... Én, a nyomorult, mit tehetnék mást, mint gyászolni őt, nem, most már nem az én szerelmemet, nem az én hajdan-volt szeretőmet, nem mindazt, amit én vele együtt elvesztettem – hanem Évikét, a százszor megcsodált, a végtelenül nagyra becsült, a pótolhatatlan embert. Azt, akinek az emberségébe én, a végleg kiábrándult reményeinek az utolsó maradékát investálta bele. Süvét ülök embersége elmúltá fölött. Huszadszor is újra nekifutva: nem azért, mert velem viselkedése embertelen volt, és mert érzem, ha módja nyílna rá, még egyszer, tízszer, százszor, sorsa szorításában még annál is embertelenebb lenne. Ez, ha tetszik, történelemben ágyazott magánügy, nem több, mint egy a sok millió közül, illetve két ember kapcsolatának az elkésett *post mortem*-ja, a tovább már az én erőmutatványaim ellenére sem halasztható temetési aktusa. Nem is ezért, hanem azért török össze, mert önmaga egykori szép lényét árulja el, mint tette azt Dorian Gray képe; mert embersége maradványainak kell léte előtt kihunynia. Márpedig ezt, mindennek elmúltá után pont ezt ne kéne nekem ruhámat megszagztatva, hajamat hamuval szórva be, zokogva gyászolni?

Ugye ezért reagálok én ünneplés helyett tömény kétségbeeséssel? Lám, mi lett számomra az úgy tűnik évszázadok, a hernyótalpas új tatárjárás óta várt írek kiváltotta, nagy káprázatból! Lám, ami Palinak és Margónak gyönyörű, lelki ajtókat tárogató élmény, az engem – nem találok rá más kifejezést – két vállra fektetett. Ott ülök órák hosszat mozdulni is képtelenül az íróasztal előtti széken, mintha csak valamilyen kezek a múltból nyúltak volna ki utánam és ragasztottak volna oda. Engem, aki nemigen szoktam izzadni, érzem, hogyan ver ki a hideg veríték; hogyan válik fejem egy percekben belül szétrepedő fájdalom-glóbuszá; hogy egész testemet teljes hosszában valami elviselhetetlen fáradtság-réteg vonja be, amely viszont a maga részéről már csaknem úgy érződik, mintha a *rigor mortis* beálltát közvetlenül megelőző, végső fázis kezdete lenne. Szó sem lehet arról, hogy ilyen állapotban bármit is tudnék kezdeni magammal meg érdektelen dolgaimmal. Olyannyira, hogy egyelőre még ennek a gyászbeszámolónak az írását is föl kell függeszsem – most nem megy tovább. Ehelyett ma este leiszom magamat, le bizony, a sárga földig. Nem azért, mert szomjazom. Hol vagyunk mi már attól? Egyszerűen csak szeretnék eszméletlenül részeg lenni.

Ó, Kanada!

A részegségből az ügybuzgó tevékenység ellenére sem lett semmi, helyette viszont jött egy lélektikkasztó éjszaka ájult ébredéssel, majd a magam indukálta fejfájással. Ha kellett volna, már ez is megértette volna velem: csillagászati távolságokba kerültünk mi a Shakespeare-szonettől! Amit mára azért már megtanultam angolul, Évi meg nyilván régen elfelejtette magyarul is. Bilingvisen váltak szét vers-utaink.

Pali meg Margó viszont nemhogy nem veszítettek – már csak azért sem, mert nekik nem volt mit –, de amint azt az első pillanatoktól fogva érezték, új és mindkettejük számára fontossá vált barátot nyertek Éviben. Margó és Évi közt egy igen aktív, ha jól értem, valamelyest tapogatózó, megnyíló, majd visszahúzódó és inkább másképp, más irányokba elinduló, útkereső levélváltás indult meg. Ennek a lüktetéséről ugyan igen, a tartalmáról azonban már nemigen számolt be Margó, csakis akkor, ha úgy vélte, hogy Évi információja engem illetően kettejük részben hallgatólagos megállapodása értelmében nem bizalmas jellegű, vagy ha más, számomra közelebbről meg nem határozott okok, az ő megítélése szerint, nem zárták ki az én tájékoztatásomat. Még inkább persze ha úgy érezte, hogy Évi őt, úgy is, mint új felfedezését egy szerencsére éppen kéznél lévő közvetítőként használta fel, a használat előtt persze amolyan köhögés elleni szirupként gondosan felrázva, meg a biztonság kedvéért ily módon is tudatva vele: az adott információ célpontja ki más lenne, mint Holló Tamás. Hajdani barátnőm mostanság újabb sport-képességeiről téve tanúságot éppen billiárdbajnokként brillírozott, taktikai lehetőségekként kiválóan használva ki a mandiner-kombinációkat, hogy létrehozza a három golyó – mármint ő maga, Margó meg én – találkozását, a célnak meg a játszma továbbfolytatásának a leginkább megfelelő összkoccanását.

Nekem először mulatságosnak, később mindegyre furcsábbnak, olykor meg egyenesen zaklatónak tűnt, hogy az új helyzetben nem tudtam, mert nem is lehetett teljesen kizárni: Margó a létező-nem-létező Évi-Tamás viszonylatok földi helytartójává, az összegyűlt anyag rendszerezőjévé vált, még az sem kizárt, hogy létfontosságú titkok őrzőjévé, szakavatott, bár eleve korlátozott bennfentessé, aki olyasmiket tud Évitől, Éviről meg rólam, amely tudásnak még a jellegéről sincsen nekem semmiféle elképzelésem, viszont annál inkább meghatározhatatlan szorongásérzetem. Alighanem emiatt is véltem felfedezni azt, hogy kanadai barátnőm időnként, nyilván amikor azt hitte, nem figyelek rá, kutató, vizsgáló, mondhatnám úgy is: ismerkedő vagy talán egy számára eddig felfoghatatlan szerepbe engem belehelyezni megkísérlő szemekkel nézett rám. Viszont ha észrevette, hogy én erre felfigyeltem – mert azért néha ilyesmi is előfordult –, nyomban zavarjeleket bocsátott ki, olyanokat, amelyeneket én azelőtt nem láthattam. Margó, utolérhetetlen biztonsággal tartózkodván otthonossá tett helyén, hogy azután onnan uralja, amint azt egy felvidéki fellekvár úrnője teheti, fölösleges feltűnés keltése nélkül tekinthesse be a magát neki feltáró, ha nem éppen felajánlkozó világot. Nem, Margó úrnő nem egykönnyen jött zavarba. Mindezt megértve viszont a tőle származó, felőle áramló jelek megnyilvánulásaitól persze az én kíváncsiságom is kezdett kisarjadni.

Így következhetett be azután maga a csoda. Méghozzá akkor, amikor egy ízben a magába-veszetten mélázó Margónak a széleskörűen használt angol kifejezéssel kínáltam fel egy pennyt az őt akkor csönd-bundába beburkoló gondolataért. Amire a válasz egy lángra lobbant arc volt – soha még csak nem is sejtett gyönyörűségekkel ékesített, kitárulásában feledhetetlen arc –, majd sürgős, ha nem éppen pánikszerű távozás a hirtelen átforrósodott terepről. Mindettől viszont én kavaroztam fel, töltődtem meg nehezen megfogható, bizonytalan irányokba el-elkalandozó gondolatokkal meg sejtésekkel, ráérzésekkel. Olyanokkal, amelyeket nyilvánvalóan meg kellett tartanom a magam számára. Igen, úgy is, hogy ezek után komoly gondot kellett fordítsak rá, nehogy magatartásom Margó irányában az eddig szabadon áradó

spontaneitást elfojtóan mesterkéltté váljon. Ennek a lehetőségnek az elkerülése hirtelen egyike lett a legfontosabb feladataimnak.

Telefonon, levélben meg e-mailben vagy személyes találkozások alkalmából szóban továbbított formában, ugyan csak másodkézből, de 1957 óta most először voltak ismereteim Évi mindennapi életéről – mármint csakis olyan, meglehetősen hézagos ismereteim, amelyek Margó szigorú szűrőjén nem akadtak fenn. Azt hiszem, mindössze egyetlen közlés volt ebből a legelső levelezési időszakból, ami megdöbbenett. Na nem, ez azért túl erős kifejezés: helyesebben mondhatnám, ami elgondolkodtatott annyira, hogy közben egy kicsit még meg is lepjen. Éspedig részben annak a fényében, hogy az idevágó információkhoz persze megint csak kanadai barátaim révén jutottam hozzá. Pali is meg Margó is katolikusok voltak. Ezt, ha jól emlékszem, sosem említettem, de miért is tettem volna, ha ennek számomra biztosan, az olvasó számára meg feltehetően nem volt és gondolom most sincs különösebb jelentősége. Ugyanúgy nincs, mint annak, hogy Andriska is katolikus, helyesebben katolikus családban nevelkedett. Főleg anyja részéről időnként mutatkozott is némi törekvés nemcsak egyetlen gyermekének, de jóval később unokáinak is az ilyen irányú, katolikus vallásos tartalmú nevelésére vagy inkább csak bizgatására, nem kifejezetten átütő sikerrel. Feleségem egyébként, ha már ilyesmire fordult a szó, apjától ajándékba kapta az erdélyi vallási toleranciának a legkevésbé sem következetes, de azért mégiscsak szép hagyományait is. (Az unitáriusoknak, gondolom, erről megvan a maguk messzemenően eltérő véleménye.)

Paliékkal az Újvilágban a vallás köztünk csupán egyszer avatódott beszédtemává, akkor is azért, mert egy óvatlan pillanatban még egy annál is óvatlanabb megjegyzéssel én hoztam azt szóba. Ez pedig, úgy emlékszem, a mi fatornyos házunkban történt, barátaink egyik idelátogatása alkalmából. Újságokról, televízióról, közszellemről beszélgettünk egymást túllícitálón kiakadt kiábrándultsággal, az egyik televíziós hálózat esti világhíradójának a megtekintésétől nem is kissé elgárgyult állapotban, amikor is én fölvettem: ezeknek a nagy kereskedelmi TV-társaságoknak a híradóiban csakúgy, mint politikai-társadalmi műsoraiban, TV-filmjeiken, nem kevésbé – igencsak fontos szempont! – szappanoperáiban most még az eddigiekhez mérten is jóval gyakrabban kerülnek műsorra vallásellenes, sőt kiélezetten anti-katolikus műsorok, mutatkoznak hasonló tendenciák kiszólásokban, képekben, képsorokban, de magában a témaválasztásban is. Történik pedig mindez annak ellenére, hogy az USA-ban kimagaslóan a katolikus a legtöbb hívet, vagy 65 milliót magába foglaló vallásfelekezet. Mi lehet az oka ennek a jelenségnek, miért bántják, piszkálják a katolikus érzékenységeket, miért antagonizálják hallgatóságuk cseppet sem lebecsülendő részét? Hiszen így mindenben túl saját üzleti érdekeik ellenében folytatnák ezt a tevékenységet (majdnem azt mondtam: kampányt)? Igaz, a közönség egy viszonylag kis vagy talán nem is olyan kis részében kell legyen ilyen tendenciák iránt némi affinitás, ha másért nem, akkor talán protestáns-Amerikának a múlt század közepén a katolikus írek beáramlásával kirobbantott, sok helyütt szervezett mozgalmak igaz, mára már nyomtalanul eltűnt, idejét múlt hagyományai miatt. Nincs-e ebben a széleskörű jelenségben többről, ha nem éppen valamiféle misszionáriusi hévről is szó? Vagy az sem kizárható, hogy az anti-misszionárius lenne a helyesebb szóhasználat?

Erről folyt köztünk a példák sokaságát felidéző vita, amikor én egyszer csak, régi rossz beidegződéseim egyikét felidézve, már azt hittem, belőlem régen kiveszett ingerültséggel fogalmaztam meg véleményemet. Még az sem kizárt, hogy valahol olvasott és bennem frappánsága miatt is megmaradt véleményt. Már csak azért is gondolhatnék valami ilyesfélére, mert tőlem némileg szokatlanul aforizma-szerű szorossággal hirdettem meg a helyre kis tantételt, mondván: Az anti-katolikusság a modern intellektuelek antiszemizmusa, alighanem az egyik, ha nem éppen az utolsó elfogadott, megtűrt bigottság. Már legalábbis a Nyugaton.

A saját magamat is meglepő, *ex cathedra* kinyilatkoztatás hatása persze nem maradt el. Az én Pali barátom lelkesen értett egyet velem – „szívemből beszéltél, kedves bátyám”, mondotta, tőle szokatlan ünnepélyességgel a mókázó hangvétel mögött –, nem is annyira meglepőnek, mint meghatónak minősítve, hogy egy ilyen, szerinte gazdag igazságtartalmú megfogalmazást először éppen egy zsidótól volt szerencséje hallhatni. Andriská és Margó az utóbbi elemhez – úgy is, mint filozemita sikszék, mondta élénk derűtséget kiváltó módon az én tanulásra vágyó és cseppet sem mellesleg igen sokat tanult nejem, amire Margó, új és váratlan aposztrofálásától jócskán elképedten, de annál szélesebb mosollyal köszönte meg Andreának, hogy ‘igazmondó tükröt’ tartott elébe – a két hölgy nyomban csatlakozott úgy, hogy feleségem, ő főleg magyarországi tapasztalataira támaszkodva, külön emelte ki: mennyire helyénvaló, mert sajnos igencsak helytálló a hangsúlyt az intellektuekre helyezni. Margó megkísérelt valamilyen kevésbé éles meghatározást találni. Főleg Pali és Margó közt folyt tehát egy ideig az intenzív érvelés, azzal az eredménnyel, hogy végül, gondolom más, őt magát kielégítő megoldás hiányában, Margó is elfogadta az én fogalmazásomat.

Éppen jókor, vagyis akkor tette ezt, amikor már kezdtem volna ingadozni, hajlani az utólag túl radikálisnak érzett ‘bigottság’ kifejezés tompítására. Aztán eszembe jutott például az *Élet és Irodalom* meg a *Magyar Narancs* ilyesmit időnként tükröző tevékenysége, a saját szokott színvonalukat is messze meghaladó cáromkodásokkal, a bugyborékoló-fröcskölő gyűlölködésen kívül az égvilágon semmit, főleg semmi újat, egyénit nem mondó fröcsögéssel, a tehetségtelenség praecoxos mámorával – és lám csak, már nem is éreztem a bigottságot túl erős ítéletnek.

Mindezt talán nem is véletlenül hoztam szóba, hanem vélhetően azért, mert úgy esett, hogy éppen Margó szállítson nekem nem-várt híreket Évi felől, méghozzá karácsony-ünneplési beszámolókkal kapcsolatban. És egyben meg is kérdezze, hangjában éppen csak egy csipetnyi csodálkozással: anélkül, hogy ez őt a múltban bármikor is foglalkoztatta volna, mostanában jött csak rá: a legkisebb mértékben sem realizálva, de ő Évit meg Zoltánt öntudatlanul is mindeddig zsidókként könyvelte el, nyilván tölem mint forrástól eredően. Mire közöltem: én a kezdetek kezdetétől tudtam, sőt a legkisebb kételyem sem fűződött ahhoz, hogy zsidók, illetve, hogy pontosabban fejezzem ki magam: hogy zsidó származásúak. Ezt alighanem sok mindennel lehetne bizonyítani, ennek az ellenkezőjét viszont, legalábbis ami engem illet, semmivel – fejtegettem, nem kis mértékben értetlenül amiatt, hogy hogyan is kerültünk el ide. De azért Margó kedvéért csak folytattam: például tudom, hogy Évi apját szökött munkaszolgálatosként fogták el és ölték meg, a szó szoros értelmében verték agyon 1944 decemberében a nyilasok. Könnyen lehet viszont – de erről sem tudok semmit –, hogy mint oly sokan mások, az ő szülei is kitértek az üldöztetések valamelyik fázisában, de azért a törvények értelmében zsidóknak számítottak és ilyenekként is kezeltettek. Mint ahogy az sem kizárható, hogy – oly sok máshoz hasonlóan – anya meg lánya az ostrom alatt hamis papírokkal bujkált. Nem tudom, na. Ilyesmiről a minket maguk után vonszoló események sodrában mi nemigen beszéltünk. Ami viszont csaknem készpénznek vehető, olyannyira sablonos: a tudatos vagy félig-meddig öntudatlan menekülés legfőbb formájaként Vali már mint hithű kommunista, ahogy azt remélte, megszűnt a környezete számára zsidónak lenni, beleépült a vallástalanságba, a ‘békepapok’ szólamaiba meg az azokhoz oly jól illő, mi több, kiválóan passzoló karácsonyolásnak az ‘ideális’ állapotába?

Találomra kérdeztem meg tehát Margót: Évi írásaiban nem lelhető fel valamiféle utalás a karácsony vagy a húsvét újraértelmezésére? (Lévén, hogy éppen karácsony előtt voltunk.) Dehogynem – vágta rá Margó, nem is mondhatnám, hogy igazából elképedve –, még magára a fogalmazásra is pontosan emlékszem. Mert hogy az így szólt: „A karácsony a szeretet ünnepe, tanította nekem anyám.” Ez ugyan széleskörűen használt jellemzés – vélekedtem én –, de azért a keresztények számára a karácsony mégiscsak Jézus születésének az ünnepe, nemde?

Magától értetődően – felelte Margó. – Látod, ezért hathatott rám olyan furcsán, mintha váratlanul kicsúszott, hamis hangokat hallanék, az, amit először, azt hiszem, nem is vettem észre, hiszen olyan könnyű volt elsiklani fölötté: a „tanította nekem anyám” kitétel. Ha valaki azt mondja: hiszen a karácsony a szeretet ünnepe, akkor ezen a fogalmazáson nemigen kéne fennakadni. Viszont az ‘anyai tanítás’ hozzátétele érdekes módon színezi el a képet. Sőt, át is alakítja, el is torzítja azt. Hogy hogyan, azt, azt hiszem, nem kell bővebben fejtegetnem.

Nem is kellett. Ezzel szemben viszont valahogy kiderült, hogy Vali is, meg Évi is jóvátételt kért és kapott a németektől. Nem lennék meglepődve, ha értesülnék róla: Évi még most is küszködik mindig újabb beadványok megfogalmazásával meg a mellékelendő anyagok összeszedésével. Ami viszont a karácsonyt illeti, a szeretet ünnepe alkalmából – amint azt Margótól megtudtam – Éviéknél minden harmadik-negyedik évben három vagy négy sokszemélyes, nagy sütés-főzéssel, drukkolóan izgalmas előkészületekkel egybekötött karácsonyi vendéglátásra kerül sor. Annál inkább kérdeztem viszont Margótól: tudja-e, hogy Éviék ekkora vendégsereg részére miért nem bérel ki a Népstadiont? Csakis a hideg miatt? Margó ezen jót mulatott, és, mint később elmesélte, utólagos engedelmemmel sajátjaként továbbította Évinek a kérdést a Népstadionról. Miért ne tette volna, mikor világ-életében úgy tudta, hogy egészséges humorérzéke van – és bár ezt nem gondolta végig, de az volt a benyomása, hogy Évinek is. Választ viszont nem kapott rá – Évi elengedte az ugrató kérdést a füle mellett.

Margó csak úgy melleleg odavetett véleménye Évi nyilván egészséges humorérzékéről viszont engem gondolkodtatott el. Az általam ismert Évi segített ebben; mindent összevetve nem sok kétségem maradt az iránt, hogy ő, ha egyáltalán, akkor is csak igen ritka alkalmakkor árulta el olyan képességeinek a nyomát is, hogy hajlamos lenne magán nevetni, a maga kárára jót mulatni. Fölszabadultan tenni ezt? Ugyan már. Oly mértékben ‘ugyan már’, hogy nem látom én őt akár csak a szája szélét is félrehúzni. Annyira veszi Marton Éva önmagát komolyan, hogy egy ilyen lehetőség eleve összeférhetetlen lenne konstrukciójával? Gyanakszom, hogy valami ilyesféléről is szó lehetne. Maga a téma az itt talált adalék mellett azért merült egyáltalán föl bennem, mert az ‘utóismerkedés’ rövid időszakában, a humorérzékem eredete iránti érdeklődése során Évike értetlenkedve faggatott: honnan bennem a ‘különös’ hajlam az öniróniára?

Erre a fogalmazásra, főleg a ‘különös’ jelzőre persze hogy felfigyeltem. Első meglepetésemben idéztem is egy korabeli, hivatalból gúnyolódó angliusnak a véleményét azokról a valóságnak nem megfelelő állításokról, amelyek szerint Gladstone, a nagy brit államférfi vészes kétoldali humorhiányban szenvedett volna. A miniszterelnök alkalmasint ritkán van olyan hangulatban – vélekedett szakálla mögött ravaszatosan húzva el a szavak végét az említett úr –, hogy önmaga mulattatására lenne hangolva. (Lásd még ‘abortált önirónia’ címszó alatt.) Igen, ez már döfi, ezt a körmönfont magyarázatot persze hogy értékelem... E kitérőt követően később valami ilyesmit is mondtam: a hajlam onnan is származhat, hogy időnként nem veszem magamat túlságosan komolyan – vagy úgy is mondhatnám: nem halálosan komolyan. Önünneplő kicsapongásokra egyre kevésbé van hajlamom, mindegyre kevésbé, ahogy elrepül fölöttünk az idő vasfoga – idéztem az akkoriban az együgyű párttitkárt és képzavarokkal megpakolt apokrif szövegét kifigurázó szólásmondást. – A világon csaknem minden fölfogható az egyes ember számára jó vagy rossz viccnek. (Évi egyszer kikérte a véleményemet, illetve magyarázatomat egy neki elmondott vicc számára tökéletesen érthetetlen poénjáról, de tette ezt úgy, hogy magát a viccet azért ‘kedvesnek’ minősítette. Én meg csak néztem: hogyan lehetne egy érthetetlen vagy értetlen, tehát a műfajának a leglényegét, a poént megcsúfoló vicc ‘kedves’? Mint a jószagú virág, amelynek nincsen illata?) De komolyan: végül is mi lenne az az egyedülállóan impozáns jelenség, amelynek ne lenne meg a maga fonák oldala? Budapesten, ‘56 vége felé, úgy nagy általánosságban az új siralomvölgyében – mondtam akkor – elvileg senkinek nem illene humorizálnia. És lám, ma talán sokkal több töről fakadt

pesti viccet hallhatunk úton-útfélen, mint máskor. Kis kövér könnyecseppekben visszaverődő, de azért a szivárvány minden színében káprázó, az egykori Pesthez oly igen illő vicceket. Márpedig ez már önmagában is tiszteletre méltó teljesítmény. Cseppet sem ‘kedves’, de annál inkább tiszteletre méltó.

Szentségtörés lenne ez? Nyilván akadnak, akik így fognák fel; én azonban ezzel nem értek egyet. Nem hiszem, hogy bármi ilyesmi is negálná a nemzetet beborító gyászt. Sőt... Sokkal inkább hiszem azt, ami már magát a műfajt meghatározó névben is benne foglaltatik: itt most nemzeti specialitásunkról, az akasztófahumorról van szó. Márpedig ha ez így lenne, akkor miért pont saját magamat, vagy ne legyünk már szűkmarkúak, miért csaknem bárki másztárnék ki humoromnak a célpontjai közül? – gondolkodtam barátnőm kérdéséről, ezúttal már hangosan. Ezzel azon nyomban sikerült is egyfajta kölcsönös, egykönnyen nem föloldható zavart hozni létre a társalgásban. Évi ettől a kijelentéstől szemmel láthatóan elképedtnek tűnt, a témát azonban, akkori, igaz, rövid ideig tartó boncolgató hajlamával szöges ellentétben tovább nem feszegette. Most kezdem csak érteni, miért.

Ha már eddig eljutottunk, nem állhatom meg, hogy közbe ne szúrjak valamit kinek másnak, mint Shakespeare-nek a lenyűgöző, számomra legkimagaslóbb teremtményéről. Hiszen az a képességünk, hogy készségesen mulassunk magunkon, rengeteget köszönhet – Falstaffnak. Igen, Falstaffnak, aki mások elmésségének, ha úgy tetszik, egyszerre az eszköze, az oka, az ürügye, a kiváltója meg a célpontja, csakúgy, mint ahogy utolérhetetlen példája önmagában is a legmagasabb szintű szellemességnek, tehát az éleselméjűségnek. A ritkaságok ritkaságának. Másokban váltani ki az elmésséget, ahhoz ugyancsak el kell előbb sajátítani a képességet, hogy jó szívvel viseljük el, ha nevetnek rajtunk – márpedig ez nem mindenkinek jön magától, ezért az emberek sorából jó egynéhánynak keményen meg kell dolgoznia, mert mint sok mászt, ezt sem adják ingyen –, mármint hogy megtanuljuk magunkévá tenni azt, ami velejár, és hogy végül legyőzzük minden ellenkezésünket – és tenni ezt a magával ragadó falstaffi humorral. Az itt folyvást szóba kerülő Dr. Johnson fenntartás nélkül dicsérte ugyan Falstaffot üde és üdítő, bölcs vidámságaért, emelkedett szelleméért, és ebben persze hogy igaza is volt; csak közben, meglepő módon, mintha észre se vette volna Falstaff cseppet sem titkolt, sőt mindig az előtérben álló készségét és az egész létét átható, ezért is minduntalan felszínre törő vágyakozását arra, hogy elmésségével – tanítson. Elsősorban élete középpontját, a dédelgetett tanítványt, Halt, a későbbi királyt, de maga körül szinte mindenkit – értve ez alatt persze csakis olyanokat, akiket arra érdemeseknek ítélt. Az pedig, amire Falstaff példájával tanít, a humornak az univerzális volta, amely számúzi kelléktárából a sebeket ütő csapásokat, mint-hogy minden egyes ego-nak – beleértve a sajátját is – a sebezhetőségét húzza alá.

Majdnem elfeledkeztem róla: Pali ‘egyéb’ levelei közül a sorban az utolsót magának a regénynek meg volt szerzőtársának szentelte, most már tömérdek mennyiségű, Éviről szerzett személyes benyomást is hozzáadva eddigi tárgyi ismereteihez. Hadd idézzem itt néhány megjegyzését vagy igencsak lerövidített formában papírra tett töprengéseit – már csak azért is, hogy az első részben folytatott párbeszéd légkörét, persze alaposan megváltozott formában, de megkíséreljem újra felidézni. Íme, fontossági sorrendre való tekintet nélkül Pali néhány megfigyelése:

Végestelen végig dolgoztad az utóbbi éveket, úgyszólván megszakítás nélkül írva, javítva, félredobva, újrakezdve úgy, olyan odaadással – gondolhatná egy gyakorlatias érzékű, józan szemlélő –, mint akinek átlagban ezer dollárt fizetnek órabérként.

Nem is vitás: beléd az idők folyamán egyre inkább egy kielégíthetetlen, olthatatlan szerelem szorult, méghozzá nem az írás végcélja, hanem igenis magának az írásnak a folyamata iránt. Számomra nemigen marad más hátra, mint hogy bevalljam: az az érzésem, hogy neked és így, ahogy van, ez már önmagában is szép jutalom.

Tudod, Tamás, ma már értem: valahogy észrevétlenül, észrevehetetlenül úgy alakultak a dolgok, hogy te előszeretettel kutatsz a mindennapos, a megszokott jelenségek, holmik között, ha sikerül, az azokban remélhetőleg elrejtett dolog, tehát a szokatlanság után.

Válasz az Elcserélt Szobák rejtélyére

Úgy érzem eljött az idő arra is, hogy most vessem fel újra az engem még az előzményeknél is inkább zaklató kérdést: Tulajdonképpen mi a baj velem, a sok közül ezúttal az, hogy miért is nem hagyom az ördögöt aludni? Nem kéne mégis elfogadni pesti jóbarátom tanácsát, és analízisbe vonulni, ha a kolostor – kivéve persze a Cloistert – számomra már nem elérhető?

Nem lenne mára már terhelő anyagom, bizonyítékom garmadával is ahhoz, hogy az ítélethirdetést meg sem várva zárjam le az egész ügyet? Nyúlfarknyian rövidre sikeredett Évikorszakomnak a mind enerváltabb, de egyszer-egyszer azért mégis váratlanul megdobott utórezgéseit? Miért kapaszkodok oly kétségbeesetten egy hajdani szerelem-émlékhez, amelyet maguk a könyörtelen évek is régen elkergettek volna, ráhúзва, ha nagy kegyesen megengedem nekik, az áldásosztó felejtést?

Szorgalmasan, bár hízogató barátok megítélése szerint délcegen öregedve miért nem vagyok képes földadni nagy mívésséggel kimunkált, ma már persze hogy nem létező, szemeim előtt egyre inkább összefolyó ábrándképemet? Tíz évenként fürdök egy nagyot az egykori nyoszolyánkat átítató szerelmi elixírben; de hát, kérdezhetsz joggal minden újabb év zord januárjában, hol van már a tavalyi hó? Meg a tíz, húsz, harminc évvel ezelőtti? Olvadt hóból parttalanra hízott sártenger közepébe pottyánva kapálózok kézzel-lábbal, egyre mélyebbre süllyedve – mintha egy 15. századbeli firenzei figura végezné ördög-szurka-vezérelte sártornagyakorlatait Dante *Poklában* –, ahelyett, hogy valahogy kikecmeregnék abból a latyaktengerből? Hiszen ahogyan azt a bölcs paraszti mondás megjósolja, szemben a mai időjárás-előrejelzések komikus megbízhatatlanságával, örökérvényűen korrektül: lehet eső, hó, még jég is – csak az bizonyos, hogy sár lesz.

Rendben van, sár volt, sokáig bokáig, majd térdig, ülepig érő. Valóságos sárkorszak. De miért is nem szabadulok meg tőle, mielőtt lekaparhatatlanul rámszáradna, kimászva és szabadulásom után forró zuhanyba olvasztva válnék újra iszaptalanná? Vagy teszem azt a sárban elpetyhüdt izmokat felfrissítő, amolyan igazi, sajnos még soha ki nem próbált, viszont annál inkább vágyott profi masszázssal? Vajon magányomban kinek-minek játszom meg magam? Miért nem kérdezem meg magamtól hangosan: na és, kedves uram, mégis mi történne, ha egyszerre csak volt szerelme éltes nagymamakorában a nyakába borulás előtt-helyett tisztába teendő unokáját nyomná ölelésre tárt, amúgy nagypapailag is várandós karjaiba? Annyira merevedtem volna bele a dacos pózba, hogy amögött már nem is láthatni mai igazi magam-magamát? Na meg persze külön-kettősünket, amelyből hogyan is lehetne visszatérni a kis változások millióival jelenné átvált múltunk szertefoszlott pillanataihoz? Ha nem is váltunk, mert hogyan is válhattunk volna idegenek egymás számára, ha még a közlgő kapuzárás előtt is pislákol bennünk az emlék, vagy inkább már csak az emlékek az emléke – azért az nyilvánvaló, hogy a múlt az múlt, ahhoz visszatérni, ugyanabba a folyóba még egyszer belelépni nem lehet? És jobb is, hogy nem lehet? Mármint hogy én azt szoktam volt mondani: de hiszen réges-régen másról, nem erről, nem mindig az ugyanarról, az ugyanannak az ismétlődéséről lenne itt már szó? Hanem hogy a ma is kincsként őrzött emlék ápolása, az egymás iránti szeretet meg-nem-tagadása, és ki tudja, lehet, hogy egymás segítése lenne ideális körülmények közt a fókuszban? Mikor higgyek magamnak? Most vagy amikor elkap a múlt még olykor emlékeket terelgető szele?

Mert hát végül is: ki lenne ez a házak falát megrepesztően bölömbika-hangú pasas, aki olyan magasztos, Norvégia fenyőivel az egek mélykékjébe bevéssett himnuszokkal, a hellászi öröklétbe beírt szerelemmel áldatott meg, amelynek messzehangzó dicsőítésére még az elszunyókáló olümposzi istenek is féltékenységet mímelve nyitják ki pilledt szemeiket; mi ez

a csakis egyetlen személyre szabott, a megaérzelmek kincses tárával elhalmozott összenvedély, amely a sekélyes átlaghalandók közül még az arra kiválasztottaknak is két közepes időtartamú jégkorszak közt csak egyszer-egyszer szokott osztályrészül kijutni? Góg lenne ez csupán, még mindig, véget érni nem akaróan, makacsul az? Az ökörrrel vetélkedő, nagyratörő béka felpuffadása, közvetlenül a kipukkanás előtt? Folytatása annak, amit '56-ban kétségbeesetten, de azért, ha lehet, csak még frissebb nekifeszüléssel, minden nappal újraszült lendülettel műveltem? Amikor nyártól télig, reggeltől estéig meg estétől reggelig gyözködtem magamat: „Persze hogy alkotó vagyok, most, hogy végre a helyemen gyakorolhatom mesteriségemet. Csak éppenhogy ezen belül nekem az a szent elhivatottságom, hogy **magában a szerelemben** alkossak nagyot! Egy új, egyedülálló műfajt! Nem arról ábrándozva, aköré tarka mesét szöve, azt grafikusan ábrázolva, azt zenébe oltva – nem, az én feladatom *a priori* magát a szerelmet megélve tenni nagy művészetté.” És ha ez így nem elég: ezt a bődületes baromságot olykor még, isten bocsássa meg, hangosan ki is merészeltem mondani – még jó, hogy ilyen alkalmakkor hallgatóságként csakis saját magam voltam jelen. „Az én művészetem – a szerelem.” Hát nem szívet-lelket részegítő, nem mesteri művészi alkotónak, alkotó művésznek lenni, Holló-módra, az éppen most vajúdó, holnapra újjászülető világ ünneplésével, és mikor máskor, mint cseppet sem véletlenül 1956-ban? Magában a Szent Évben? Hol másutt, mint Budapesten? A szabadságharc mindent lehetségesnek ígérő ihletésében? És ha a sors mégis úgy hozná, akkor majd az út végéhez érve, a kettős eredetű, csaknem egyszerre kioltott lángban tűnni el, vegyülni bele maradéktalanul a befogadásra kész semmibe, mert élni legalábbis az egyik megváltó reménye nélkül nem igazán érdemes?

No lám, hát nem **ehhez** ragaszkodom én még mindig oly lélekszakajtó elszántsággal? Ahhoz, amit '56-ban a maga után jövő évszázadokat nagyon is meghatározó Descartes-nak címzett, lekezelően pimasz válaszként közöltem az akkortájt egybefolyó ünnepnapok árában lubickoló Évikével: „Mindmostanáig amúgy igazából nem éreztem, márpedig akkor hogyan is létezhettem volna? Most viszont? **Érzek, tehát vagyok.**” Egy ember, aki ennyit és még ennél is többet fektet eszelős álmaiba, az nyilván nem egykönnyen hagyja magát azokból fölébresztetni. Úgy is mondhatnám: azt a jámbor hóbörgőt csakis az üdvét szolgáló erőszakkal lehet visszapofozni a saját jelenébe. A számára felsőbbrendű hatóságok instrukcióinak a tudatában cselekvő Évike engem-hessegető szerepkörében már régen megtette, sőt, az oly igen passzív embertől várhatóan, messze túl is teljesítette a magáét. És ha erre megint szükség lenne, megtenné ő azt újra is. Ellenállni képtelenül az ismétlés szorító kényszerének. Hát akkor mi kell még, hogy beismerjem: nincs, már réges-régen nem is volt többé kire, azután meg már mire sem várni? Hiszen még az emberiség elhivatott, többnyire póztalan filozófusai, a szakma legjobbjai, a magyar műdalszerzők köreiből is közhelyszerű, fülbe bazseválendő meg eldanolandó igazságszámba megy, hogy aszongya: „Semmi, babám, semmi, (mert) Így köll annak lenni, (hogyasszongya) Mindenféle földi szerelemnek vége szokott lenni.”

Talán arról kellene megint csak beszélni, hogy aki úgy igazából idefigyel, az nagyon is tudja, mert 1944 után mindig újra kiderül: itt nem is annyira az 'örök témá'-ról van szó, mint legújabb és leghosszabb távra kitervelt, vagy ha tetszik, soha abba nem hagyott, **örökös** túlélési fő-fondorkodásomról? Igaz, arról is, hogy a múltból csábító szellemként idesuhanó Évike már régen nemigen több, mint a falánk kis gidából háziasszá szelídített legenda, mint egy brüsszeli csipkével beszegett kényszerképzet, mint egy nőstény-formára és ahhoz képest aztán cudar-kemény idomokkal kiformált kőbálvány, mint... igen, talán mint egy számomra új fajta, ezúttal már partnerek nélküli, tudatalatti bridzselés, amelyből lám végül is kiküszöbölődött – emlékszünk még rá? – a nyeres-vesztés alternatívája? Nem maradt meg a leglényegét alkotó eleme – a tétje? Talán azért létezik még egyáltalán, hogy végletesen kiürülten tartsak még ki egy kicsit, ne zuhanjak bele a kétségbeesés feneketlen kútjába? Hiszen én másról sem akartam sohasem írni, mint **arról**. A tilosról – mint Isten szent nevének a kiejtéséről. Csak-

hogy arról nekem aztán már végleg nem szabad még csak álmodni sem. Szűkölköhetek, ha akarok – de az az én számomra mindig is elnémitóan tilos lesz. Éppen ezért aztán ez, ahogyan előre is tudtam, soha nem is változott, mert nem változhatott. Ahhoz már régen nem ide meg oda, de egyenesen Isten arcába kellett volna nézni, és úgy véget érni – márpedig ahhoz, hogy fejemet a porból fölemeljem, soha nem volt bátorságom. Mert ha valaha is lett volna, azt én már réges-régen el is tékozoltam. És arról írni kívánván nem jutottam volna máshová, mint a megtörhetetlen csend megörökítéséhez. Ami persze, ha jól meggondoljuk, magának az áldásnak a legszebb formája.

Nem, csendháborigító olcsóságokkal alaposan megszédve magam térjünk csak szépen vissza a magunk helyére. No lám, lehet, hogy az előbb végre tényleg ráhibáztam: az egész, minden, amiről itt szó van, egy újabb és minden eddiginél ravaszabb túlélési trükk – a túlélés igazi mester-művészenek önmagát mindenki szeme láttára felnyithatatlan bilincseibe záró, majd mégis, a víz alatt fulladozva is, megmagyarázhatatlanul, csoda módra kiszabadító, utolsó nagy Houdini-mutatványa. A szabadulóművész saját szabadalma. Amelyhez többé már az eleve adott nélkülözhetetlen, maga a nagyérdemű sem szükségeltetik, mi több, az egyik ámulatból a másikba eső, de azért a mutatvány sikertelenségének a szabad szemmel is megtapasztalható, mindent logikusan betetőző tragédiájában rettegve-reménykedő közönség mindennél nyomatékosabban a távollétével tüntetésre kéri. Hiszen a mesterek mesterének, aki a határok tologatásával végül is elérte, hogy maradéktalanul tisztában legyen saját képességeivel csak-úgy, mint azoknak a határaival is, ma már, mindenek után, miért is lenne szüksége még a bávatag tömeg elismerésére?

Kérdések, kérdések, nyomorult kérdések. Meg azért talán nem is olyan nyomorultak. Mert azért csak megválaszolandók – akkor is, ha a válasz történetesen nem hihető. Lehetséges lenne, hogy aki egy ilyesfajta regényt olvas, azt kell higgye, hogy az élet másból sem áll, mint megválaszolhatatlan kérdésekből? És az sem kizárt, hogy igaza is lenne? A trükkök trükkje az lehetne, hogy a kérdéseket nem találomra, de gondosan felkészülve kéne megfogalmazni, és azokkal lépésről lépésre közelíteni meg a dolgok lényegét. Egyszerű, ugye? Olyan, mint a gyerekek aszfaltra krétával berajzolt ugróiskolája. Amelynek ha a végére érsz, nyomban meg is kell fordulni, és visszafelé egy-két-egy-két-egy-egy-egy-elni.

Ha abban játszottam volna, akkor most nem kéne feltenni a kérdést: vajon miért kellett ezt a szerelmet az első, az eredeti skiccben, rögtön a kezdetek kezdetén lázasan felvetett lendületű vonalaiban, szemet égetően tiszta színeiben, de főleg még kései, sápadtabb visszfény-képében is mindennél életteljesebbre festeni – nyilván jóval azon is felül, mint amilyen az valójában volt vagy lehetett volna? Életteljesebbre – magánál az életnél? De hiszen ez félelmesen úgy hangzik, mint már nem is a minden stílusban dacosan ismétlődő kis-romantikának, de magának a giccsnek az egyik lehetséges, ha nem éppen a lelehetőségesebb meghatározása! Mint az a velejéig ocsmány szovjet szocreál festmény, a sztálini stílus remeke, ha jól emlékszem, valami Lavrov vagy ehhez hasonló nevű dörzsölt szovjetszkij csilovjek vászna, a *Levél a frontról*, amelyet szigorú és félreérthetetlen utasítást hajtva végre minden párttagnak nyitott szemű szakértőként kellett annak idején szuperlatívuszokkal dicsőítenie, mint a festészet valaha is elképzelhető, na lám, itt meg is valósított csúcsteljesítményét. Ahelyett, hogy megmondhatta volna: a fényképutánzatok szolgai másolása sok minden lehet, csak éppen: nem művészet. Hogy miért nem? Hát például azért, mert magánál az oly elképzelhetetlenül sokszínű életnél is életteljesebb formák és színek pompásan hazug koegzisztenciában éltek azon a selejtes mázelmányon egymás mellett. Még a valamennyire, éppen hogy nyitott ajtó is ott volt, rajta gondosan odaprütykölt repedésekkel, hogy azokon járjanak majd éjjel ki-be a svábbogarak, de addig is azon zúduljon csak be egyetlen csóvában a szobába, abban is rá az asszonykézre az éltető fény. A hírt adó fény. A csodáról, magáról a papír formáját öltő levél-

ről, a glóriába burkolt bumácskáról már nem is szólva. Egy ilyen borzongató felismerés vajon nem lenne-e önmagában is éppen eléggé riasztó?

Aztán kérdezzük csak meg: miféle elferdült igényt, milyen hiányérzetet volt hivatva kielégíteni ez a szerelmi hipertrófia, ha nem valamelyikét a fentebb felsorolt válasz-kérdéseknek? Vajh nem valóban közvetlenül a dantei *Pokolra* ítélendő kivagyiság az – ennél a témánál, úgy látszik, folyvást Dantéhoz kell visszanyúlni –, hogy nekem, egyes-egyedül alsó- és felső-hollósi Holló Tamásnak – egy ilyen világrengető élményben volt és van is részem egy egész életen, tetszik ezt érteni, **egy teljes életen át** – nesze neked, kedves, persze hogy bölcs, természetesen tehetséges, ámde gyógyíthatatlanul holdkóros kerge birka irodalmi bátyókám, akinek ugyan javíthatatlan szokásoddá vált ellenfeledet megdöfni a versed végén, de azért a boldogság-ambrózia ízét ezer színben sziporkázó pátoszod, ha már éppen erről van szó, feledhetetlenül nagyszerű giccsed na meg hippokampelefantokamelosz-szerű szörny-orrod ellenére egyetlenegyszer sem kóistoló, abból csupán a végnek a legvégén egy elhaló sóhajtásnyira elegendőt belehelő Cyrano! A romantika utolsó vonatáról is lemaradt, abból már csak a zengzetes nyelvet meg egyetlen, viszont annál inkább torz hősét a pátoszt imádó, ‘élete felejthetetlen alakítását’ produkáló színésznek átnyújtó visszfény-író, maga a Cyranóként megkésett Rostand! Tessék csak műsorra tűzni még ma is bárhol, nincs az a közönség, amelyik ne zabálná fel mohón az egészet, de elsősorban – magát az orr-gazdai ál-pátoszt! Amikor a Hős végre az egy életen át imádott Roxane-nak dobja oda utolsó szellemességeinek csúcsát: „Mert szép volt Ciprian, és eszes volt Molière...”

Vagy hogy e lesújtó gondolatok után más későn jötteknél kutakodjak: Nem valamiféle legendateremtő amatőr módjára átírt Philemon és Baucis metamorfózist életek át magunkkal, csak éppen hogy tök-egyedül, csak éppen hogy a nélkülüm élni nem akaró, velem öregedő, a semmi mást, csakis a közös, megosztott halált kérő, velem együtt tehát iker-fává, egymásba belenövő másik felem, a **párom nélkül**, mástól nem, csupán csak a leglényegétől fosztva meg az istenek mindennél nagylelkűbb és gonddal megválasztott adományát meg annak nemes természetességét? Philemon és Baucis, a földi értelemben vett örökléten túli egymáshoz tartozás? „Akiket az istenek szeretnek, azok maguk is istenek?” No lám, innen már nem olimpiai sport, csak egy kis ugrás az Olümposzra! Ovidius színes bogarakat, azokból is főleg a skarabeusz-féléket gyűjtő szenvedélyével nyilván felismert volna bennünket, ha a sors ‘56-ban véletlenül az imádott Rómából számkivetettségében a nyomorult, mucsai, Duna-deltai Tomiból legalább kicsit közelebb, mégiscsak Pannóniába helyezi át, átalakulással, persze hogy metamorfózissal is megpecsételt, isteni-természeti legendákká feldolgozható bogár-ember történetek után kajtatni? Lám, hová nem vezet az agyafúrtan kritikátlan pimaszság, a pimaszul kifordított önhittség! Még az elegáns frivolitása miatt a diákévek kényszerei után már egyáltalán nem kedvelt, udvari tányérváltó Ovidius társaságába is!

Régi-új terület és graciózus kézlegyintéssel nem egyhamar elhessegethető kérdések. Ha valóban volt itt betöltendő úr, akkor mi tette csakis és pontosan ezt a történetet és ebben a történetben Évikét alkalmassá az évtizedek óta rá kiosztott szerep finoman árnyalt betéteinek az eljátszására, amelyre pedig ő oly kevésbé volt eredetileg is rátermett – már persze amellet, hogy az egész élet egyáltalán nem is ambicionálta volna? És miért kellett mindent, ami bizonyította volna: alkalmatlan ő, de nemcsak ő, bizony tériszonyosan én magam is szerelmi Popocatepetlem megmászására, oly alapos-gondosan eltakarítani az útból? Azért talán, mert igaza lehet Bernanosnak abban, hogy többé már **nem szeretni** – az maga a Pokol? (Nem, ezúttal nem az a dantei. És nem, kezdek az ilyesfajta érzelmi felkerekítésekben többé már nem hinni.) Vagy mert a jó öreg Trollope-nak lehetett volna mégis inkább igaza, amikor, bár közel sem bizonyíthatóan, de állítólag egyszer lévén fiatal is, azt írta: Annak, akinek van bátorsága a szerelemhez, jobb, ha mindjárt megvan a kurázsija a szenvedéshez is? Mert akkortájt megalomániásan természetesnek kellett elfogadnom azt a több mint kétes tételt,

hogy az élet teljesebben valósul meg a monumentálisnak vélt érzelmekben meg történetekben, mint mindennapiságában: a földi lét elszórt kis gesztusaiban, két barát póztalan egymás-vállalásában, az igaz érzületek szemérmesen bújócskázó kifejeződéseiben, a gyermekek felcsillanó csillagszemeiben – a félénk vagy a várakozó kis borzongásokban, az értő és megértett mosolyok vonásaiban, a nyári zápor hol itt, hol ott el-elpattanó hólyagjaiban, a trópusi éjszaka kitárt kézzel játszva elérhetőnek érzett egében? A madaraknak a még sötét hajnalt üdvözlő, a derengő világosságot hozó énekében? Álom meg valóság nagyon is eltérő arányokban keveredhet – de miért kell az egyébként is oly igen labilis keveréket addig változtatni, míg abban végül is mindig az álomelemek jutnak túlsúlyra? Hiszen ha valahol, talán majdnem úgy, mint Bergmannál már teljesen mindegy, mert hogy egyre megy: élet az álom, vagy álom az élet?

Hát persze hogy itt van, itt is volt mindig a megoldás elbújítva az Elcserélt Szobák rejtélyére. Hiszen ha egy lángja forróságával emésztő, nagyszerűségében kábítón tündöklő, ámde mégis súlytalan szerelem-kolosszussal van dolgunk, olyannal, amely már nem is evilági, amely ott messze fölön, az eonoszférában lebeg, amely túl van minden határon, akkor annak a halandóra lefordítható testi gyönyörteljesége, ráadásul kényszer-kegyetlenül a még nem is valóban, éppen csak hogy ígéretességében perfektuált beteljesedése persze hogy nem indulhatott el olyan lapos-hétköznapien egy meglehet elviselhetően kedves, de lássuk csak be, mégiscsak albérleti szobából? Nyomban az első pillanattól kezdve – feloldhatatlan stílusproblémákkal terhelt? Már bocsánatot kérek: a magasztos, a megszentelt, a mennyei – **albérlet**? Hát az meg mi fán terem? (Furcsa kérdés, jól passzol a kezdetekhez; viszont ami utána jött, attól az az albérlet meg kapja magát és még inkább közvetlenül a mennyek előszobájából nyílik!) Léven a mi kincsünk eredetétől fogva oly elvarázsolt, hogy ehhez elengedhetetlen kellékként álomszerű, tehát hasonló színhely is szükségeltetik – nosza, én készségesen, a kellő kreativitással meg is álmodtam hozzá három-plusz-egy dimenzióban egy ilyen díszletet!

Csodára volt szükség a csodás első összefonódás mennyekbe viteléhez? Nosza, kreáltam-én csodára kiéhezett fantáziám túlzásoktól végre tartózkodó elengedésével egy csoda-helyet! Semmi különös, semmi szükségtelen, sőt zavaró nagyozolást a részletekben, csak némi, ha tetszik, árnyalatnyi sejtelmességet, fátyolos homályt, azt is csak burkolatul; igen, azt a meseszerűségében mindennél otthonosabbat, azt az egyszer-volt-hol-nem-volt jellegűt. Azt az átlényegülésével a legváratlanabb helyeken és pillanatokban a tudat felszínére törőt. De azért szigorúan olyat, amelyet csakis mi tölthettünk meg jelenlétünkkel. Bizonyítandó akkori létem oly hosszúra megnyújtott alapérzését: Lám, még egy ilyen parlagi fickó is képes élete legmagasztosabb pillanatában áhítatos nagy-művészetet produkálni, ha az igény arra – elementáris!

Üdvözlés neked, szerelem hasadó hajnalának helyszíne, mitológiai kiindulópont! Nem, a legkevésbé sem amnéziás kiesés volt az a színhelycseré, ó nem! Mint ahogy Brangene bájitala kellett Izoldának a fekete mágiához, majd a többé már nem elviselhető, még kevésbé elviselendő, a fenségesen nagy halálba vezető intenzitáshoz, itt az amúgy sem tétlen fantáziát gerjesztette végül is mi más, mint a kimerített jelző-tár aljából elnevezett szuper-szerelem a **mesteri** alkotásra! Hiszen abból a drága részletekből összeállt atmoszférával megáldott, távozásunk után mozdulatlanra merevedett szobából azután már minden természetesen lövődhetett ki a maga úrbeli pályájára! Halhatatlan szerelem-e vagy sem – milyen messzire kerültünk már ettől a kérdéstől! És mégis – milyen szépen ragyogta be életemet! Kompenzálta készségesen tagadni megkísérelt hiányaiért prózai lételemet!

Komplett ez így – csak azért sajnós még ez is túlzás. Rendben van, kétségtelenül sok, felettébb sok az igazság a kései felismerésben, de azért ebben így, szinte csakis mániákusságában létezőként – ebben én így nem hiszek. Gondoljon felőlem bárki, amit csak akar; azért az, ami abban a nem-létező szobában történt, az igazán, az a beteljesedettség későbbre

halasztott, mósusz-illatú ígéretével átítatva – szép volt, olyan szép, amelytől minden eddig oly bőkezűen osztogatott jelző csakis elvesz valamit. Hogy azután majd amikor a folytatásban, fél év múltán, minden odaveszett, kellett kényszeresen a megsemmisítő veszteséget kezdeti ragyogására fordítani vissza? És miért lenne értelme most, amúgy is már oly felfoghatatlanul későn ez ellen tiltakozni? Miért is ne lehetne ezt úgy, ahogy utólag megéltem, visszamenőleg is nemcsak igazként fogni fel, de ilyenként is fogadni el? Hiszen szó sincs itt valamiféle álságosról, nem mond ez a legenda-helycsere mást, mint hogy akkor és ott mi nagyon, emberi mértékeinkhez mérten minden adottságunkat, tehetségünket felülmúló módon szerettük egymást! Meg azt a mindennél jóval fontosabbat, hogy **ennek az emléké**t én aztán semmiképpen sem szerettem volna, a legkevésbé sem vagyok hajlandó elveszíteni! Főleg nem egy olyan világban, amelyben elveszítettük és szakadatlanul, folyton újra meg újra veszítjük mi el egymást – a másikat, azt, aki soha, de sohasem volt az egyiké –, amelyben előbb-utóbb úgylis mindennek időnek előtte kell örökre búcsút mondani!

Végül pedig ha ennek az emlékek, áhítatos csöndjeinek, csaknem-mindent megosztásának a maradéktalan megőrzéséhez akkor elodázhatatlanul, később visszamenőleg is nélkülözhetetlenül szükség volt a mesés helycsere, hát legyen. Lám csak, messze felülmúló alkotásával a fantáziám is a valóban megélt nagy szerelmi pillanat méltó megörökítése érdekében vetette be magát, hát akkor csak ne pocskondiázzuk, még csak ne is elemezzük többé, de igenis megértően, sőt a kiérdemelt módon, vagyis büszkén tisztelegjünk az áldott igazit oly magát feltalálóan megörökítő teljesítménye előtt! Eget ostromló? Vagy a lehető legegyszerűbb? Ugyan már, mit számít – teljesen mindegy. Egyre megy. A sok közül éppen ez lett az a valami, ami az enyém, ami szerves részemmé vált. Most végre értem – ezért ne is legyen több kérdés, ne is kelljen több magyarázat; megpihenhetünk a következő pár emberéletre is az Elcserélt Szobában.

* * *

Igenám, de ez a ‘csoda’ valóban egyszeri volt, még végre megértett alkotói ravaszságában is. Maradtak azért még elszórtan példák az alighanem jogosan amnéziásnak nevezett kiesésekre is, ingerelve engem megmagyarázhatatlan jelenlétükkel, helyesebben éppen hogy eltűnésükkel. Azt viszont már nem lehet az emlékezőképtelenség rovására írni, hogy legnagyobb sajnálatomra nem tudom megtartani egyik, immár vagy húszéves ígéretemet. Azt, ami akkortájt újkeletű elragadtatottságomban volt végtelenül fontos nekem magamnak is, meg úgy éreztem, az volt az akkori hangulat illusztrálása, hátterének az átéltekhez egyedül méltó, ünnepléssel egybekötött kifejtése szempontjából is. Hogy miről beszélek – illetve hogy miről is miért nem beszélek?

Mi másról, mint arról a feltételes ígétről, amelyet Évike testi gyönyörűségeinek a Pali szerint ‘himnikus’ megéneklését követően tettem egyik 1966-os beszélgetésünk alkalmából. Akkor zavarosan bár, de időnként úgy éreztem – főleg Pali, majd Margó azóta is bennem olykor zaklatóan felmerülő, még mindig nyugtalanító, ha rágondolok, megmagyarázhatatlan konfúziót keltő reagálásából –, hogy máris túl sokat (valóban ez lenne az a pár, fenséges témájához mérten ügyetlenül elkapkodott mondat?), túlon túl részletesen (hát még ha úgy igazából, akkori hajlamaim szerint valóban el is engedtem volna magam!) és alighanem szokatlanul intenzíven (reménytelenül messze, a porban maradva saját elragadtatottságom elsöprő ereje mögött!) időztem ennél az engem akkor mindennél jobban lekötő és lelkesítő témánál. Ezért hát viharebesen (de ugyanakkor lelombozódva) vonulva vissza láttam be: hogy is fogalmaztam akkor? – hogy túl messzire mentem el. (Micsoda bornírtság! Vajon ki lenne illetékes annak a megállapítására, hogy milyen messze van a túl messze? Ami akkor még oly igen közel volt, az mára már menthetetlenül el kellett volna merülni a messzeség rejtekeibe. Ennek ellenére mégis közelebb van talán, mint bármi más az adott témakörből.)

Megfőkezni igyekeztén magamat – döntésemmel érezhetően nem éppen egyetértve, hiszen nem voltam én olyan biztos – most még kevésbé vagyok – annak az akkori főkezésnek a helyességében –, valahogy fájó szívvel, de mégis abbahagytam a ‘salamoni’ énekeket, hősnőm kimeríthetetlenül gazdag testi szépségeinek a csakis futólagos leltározást követő, bízvást mondhatom, közel sem *l’art pour l’art* magasztalását, viszont abban bízva, hogy az utat azért csak nyitva hagyom, utaltam rá: remélem, lesz még időnk, lehetőségünk és főleg a gazdag tárgyi anyag fejtegetéséhez nélkülözhetetlenül szükséges ihletettségünk arra, hogy poharainkat majd Dionüszoszra emelve ennek a magával ragadó témának a többi boldogságos és mint ilyen, vágytermelő remekét együtt és a kellő, a csakis ahhoz illő módon ünnepeljük meg. Elragadó, akkor erőt adó, ma elgyengítő önmagáért is – mondok ellent gyorsan magamnak –, de azért a kilátásba helyezett csaknem-teljességnek a kedvéért is. Ha már az egész vállalkozásba belefogtam, akkor aztán semmiképpen sem kívánván az utókort megfosztani a nem mindennap rendelkezésére álló vágyalom-készletektől.

Nos, a sors, mint ez régi és bevált trükkje, e téren is másképp döntött. Igaz, lelki szemeim közel sem romlottak annyira, mint a fáradó, még meg is műtendő fizikaiak. Igaz, bár a legkevésbé sem kedvelem egyes életidegen, a velem mit sem törődve belémköltöző megnyilvánulási formáit, mégis csöndes megadással öregszen – de azt azért mindennek ellenére is kevésbé érzem, hogy e téren sokat változtam volna. Emlékszem még mindig, emlékszem minden porcikámban, de közben, legalábbis engem megható módon, egyre inkább elfogódottan. Sőt, most már nem csak a gyönyörforrások további részleteinek a leírásához elengedhetetlenül szükséges, magasztos látványokra, azok érzékelésére és bennem keltett rezonanciájára, közülük is főleg az annak idején megengedhetetlenül elhanyagoltakra vagy elnagyoltakra, de azokra a piciny tökéletlenségekre is, amelyeket talán éppen ritkaság-voltuk miatt szerethettem édességesen.

Igen, ez így igaz. És mégis... Helyesebben: mégsem vagyok, nem hinném, hogy defetistán, de annál inkább tartósan nem vagyok többé olyan hangulatban, hogy mindezzel tudatosan meg egyben úgy is, mint ma is esedékes, mert hézagpótló főtémával foglalkozzak, hogy hazajáró lélekként ezzel kössem le immár oly későn magamnak, na és persze a nekem kiszolgáltatott, de mégiscsak ártatlan olvasónak a figyelmét. Bár nemigen szoktam ilyesmivel törődni, de azért talán nem is igen lenne helyénvaló ennyi évi kihagyás után térni vissza pontosan ennek a gondos előkészítést meg beleélést igénylő tárgykörnek a beható tanulmányozásához. Amiben ma élek, az lenne alighanem az a kor, amelyben szeretni még igenis lehet, sőt alighanem – de még mennyire! – kell is, viszont arról, a fizikai szerelemről magán a partneren kívül másokkal, még egy komputerrel is értekezni – nem, azt azért talán már mégsem. Dehogyan, nem mintha azok az olyan elrettentően szörnyűnek szánt és engem annak idején persze hogy kellően el is borzasztó, de mára már mégis valahogy a festő ilyen jellegű szándékát megértően megmosolygó holbeini iker-képek jelennének meg, a foghíjasan-szipirtyósan vén szerelmesek torzképeiről, persze hogy nem. Lám, még a nagy Holbein sem volt képes elkerülni a karikatúra-gyártás túlzásaiban olcsó kísértéseit.

Akkor, ma már lám ezt is tudom, csakis azon a hőfokon, **akkor** kellett volna a megkezdett ál-szeméremérzet nélkül folytatni, helyesebben még véletlenül sem abbahagyni. Messzehangzóan és főleg büszkén zengeni az egyetlen valamiről, ami akkor még a világon minden másnál jobban lekötött, amihez minden újabb nappal több közöm lett, amiről egyre többet tudtam – és amiről beszélni valahogy még csak nem is szekundér elragadtatást okozott. Nagyot, akár kezdő íróként is megbocsáthatatlanul nagyot tévedtem azzal, hogy amiről a legtöbb, a lelkem legmélyéről jövő mondanivalóm volt, azt későbbre halasztottam, illetve ezzel a feladatom félreértéséből származó tévedéssel a seholba toltam ki. Persze hogy egy ilyen, tálcán felkínált lehetőséget hagyva ki a világ meg azon belül maga az irodalom teljes joggal, csak ne panaszkodjak, jócskán megérdemelten még külön is az orromra koppintott,

azóta messze maga mögött hagyva kétségeskedő túl-óvatosságomat. A kifejezésbeli ízlés ma bizony a legkisebb habozás nélkül kedvezne annak a kurtán-furcsán elvágott folytatásnak – már ha egyenesen nem követelné azt meg.

És ha már arról a gondolatról van szó, amely az előbb szakadt ki belőlem: hatvan éven fölül beszélni egy ma mondjuk ötvenes nőről sokféleképpen lehet, hiszen ezeknek az életkoroknak a megítélése, de még inkább a megélése megrendítő változásokon ment át az utolsó évtizedekben. Igen, az életben is, meg azt tükrözve ott fenn a világot jelentő vásznon is. Nem is egy pár, de néhány tucat 55-60 körüli-fölüli itteni színésznő-sztár gátlások és főleg dublázók nélkül játszik el filmjeiben ha nem is éppen tizenéves pipiket, de annál inkább igazi, hamisítatlan vágyakkal a fél világon át meghajszolandó, kívánni való, érett és úgy szerető – na meg a filmben odaadóan, lelkesen szeretkező, illetve a szeretkezést szakértő módra imitáló, közben felettébb jól, ha nem pazarul mutató, pontosan a kellő illúziókat keltő, magukba bolondító nőket. Akik mintha nyilvános hámból kirúgásaikat arra is szolgáló alkalmakként használnák fel, hogy onnan fentről szorgos elfoglaltságuk gyakorlása közben is visszakacsintsanak ránk, ott lenn, a nézőtéren. Aligha hinném, hogy csupán számomra kíváncsibban, mint azok a centiméterekre kiszámítottan tökéletes testű és ugyanilyen tökéletesen elviselhetetlen, feshő bimbóknak álcázott, a valóságban viszont ázott kis verebek, az őseredeti stupiditást bandzsán továbbító, ordítóan üres meg bármiféle még lehetséges vágyat azon nyomban elhervasztóan, ne tagadjuk, útszélien közönséges, és mert a belőlük sugárzó hol-is-vagyok elveszettségükben még csak nem is sejtik, hogy azok, még annál is sokkal ordenárébb vagy csak egyszerűen taszító kamasz-sztárok. Nemcsak a vásznon, de kibomló tehetség-telenségük milliókat hozó teljében a mikrofon mögött is.

Ami pedig az irodalmat illeti, az minden téren nyitottabb, felfedezésre hajlóbb, inkluzívabb, mintsem hogy egy ilyen nagy témát automatikusan zárna ki. Én mégis úgy érzem, hogy legalábbis ami a még tüzes-forrón tálalt, látomásszerűen gazdag tárgyunkat illeti, azt illetően bizonyos lehetőségeknek a feltárása fölött egyszer s mindenkorra eljárt az idő. Félreértés ne essék, közel sem magukról a 'lehetőségekről' beszélek, hanem csakis azoknak az itt taglalásáról. Alkotóelemeire felbontásáról és úgy bemutatásáról. Maradjanak csak az eddig ki nem mondottan becézett, drága részletek csupán az én emlékezetemnek a változatlanul kincsként féltett, csakis saját magam számára megőrzött titkai. És maradjanak azok immár háborítatlanok.

Daydreaming

Daydreaming – szó szerint: nappal álmodás. Értelemszerűen: ébren álmodás, álmodozás, (el)ábrándozás. New Yorkban, ahol a gyalogosok rá se bagóznak az utcasarki lámpa történetesen piros színére – már ha egyáltalán a sarkon kelnek át az utca másik felére –, a világ legválasztékosabb nyelvezetével, szakértelmüket bizonyítandó mindig a legújabb nyelvi találmányokkal gorombáskodó, szinte szabályszerűen a legújabb bevándorló népcsoportból toborzódott taxisofőrök vérfagyasztanak meg, amikor keresztbe csámborogsz előttük-közöttük az úton, mondván: ‘Te ..... (szabatos kifejtése éltes korod megítélésének, pl. igen szerencsés esetben, mondjuk, ‘vén szivar’), menj a ..... (tiráda felmenő ági rokonaidról, azok közül is a kiválasztott egyesek alantas célokra még éppen alkalmas testrészeiről) ..... álmodozni a ..... (megjelölése az elvégzendő műveletek lehetséges színtereinek), de ne pont az én kocsim alá!’ Hogy a tegnapelőtt még az őserdőben főleg gyűjtögető életformát folytató közép- meg délamerikai indiánok, vagy tegnap még a Szaharában tevehajcsárként ügyködő, mai itteni taxisofőrök hogyan sajátítottak el úgyszólván pillanatok alatt az itteni szókincsből a legszínesebb példányokat, az ennek a szakmának az örök titka marad.

Amióta eljöttem Magyarországról, a világban rengeteg szépet, érdekeset, lelkesítőt láttam. (Feledkezzünk most meg, merőben csak az egyszerűség kedvéért, mindennek az ellenkezőjéről.) Márpedig nekem, mint gondolom, csaknem mindenkinek, amikor éppen egy mindenestől felemelő élményben van részem, nyomban a második gondolatom: de fenségesen jó lenne ezt itt most megosztani valakivel, azzal a valakivel együtt tapasztalhatva élni meg és így tenni közös tulajdonunkká! Már persze csakis akkor, ha már eleve nem azzal a valakivel együtt részesülök elsődlegesen abban az élményben, amelyet oly igen szeretnék máskülönben valakivel megosztani. (Érthető lenne ez így akárcsak valamennyire is? Igazán remélem.) Minthogy viszont én a leggyakrabban családommal, feleségemmel na meg a bugyutaságukból mégiscsak kisarjadó gyerekekkel utaztam, kirándultam, élményt gyűjtöttem és raktároztam el, mással megosztást követelő igény ilyenkor persze nem is igen törhetett a felszínre. Gyakori félreértésekből fakadóan talán azt hívnék, hogy lehetséges időt ölni anélkül, hogy megsebez-ném ezzel egyúttal magát az örökkévalóságot is, sokat jártam a világot meg annak meg-énekklendő részeit nem kényszerből-hivatalból, de saját választásomból egyedül vagy alkalmi partnerekkel. Ilyenkor azután előadódtak több mint sajátos, rendhagyó esetek is.

Egy alkalommal például egy budapesti nőt, régi ismerőst, okos, művelt és lényé lényegéből jövően kíváncsi filoszt, na és persze pszichológust meg alkalmi újságírónt kalauzoltam első tartósabb idelátogatása alkalmából napokig a városban meg környékén. Eljutottunk a kiválogatott látnivalók közt úgy a harmadik, már oldottabb fáradtságú napon a híres-nevezetes dombteteji múzeumba, a Cloisterbe is. Ebbe a vagy 80 évvel ezelőtt főleg a Loire-völgyi kastély-romokból téglánként-cserepenként-faragott kőből darabonként áthozatott és itt hibridségében is homogénre összerakottá rekonstruált, román stílusú kolostormúzeumba. Amolyan újjazdag amerikai módra betegesen procc, ízléstelenül, eszelősen elnagyolt ötlet – mármint ilyen volt eredetileg. A kivitelezés? Az aztán annál szerencsésebb, sőt kifejezetten remek, az évtizedek során a magától értetődő múzeumi beilleszkedés felső-Manhattan dimbes-dombos vidékébe nem is lehetne természetesebb. A táj, a környék, a domb meg az erdő nemcsak magába illesztette, de sajátjává is avatta az újonnan érkezettet. Ma már olyan, mintha ősidők óta állt volna itt. Mert minden kincse ellenére is szerény, az a lehetőség még csak eszébe se jutna, hogy tolakodjon. Aki nem kíváncsi rá, az ott mászkálhat a környékén óraszámra anélkül, hogy akár csak sejtené: nem messze tőle a fák között valami New Yorkban módfelett szokatlan jelenség húzza meg magát a többi észrevehetetlen dolog között. Mégis rátalálva fellelhetőek abban például remekbe szabott, az év csaknem minden szakában a

látogatónak valamit nyújtó, kor- meg földrajzi hűségre is törekvő, mesterien megkomponált növénykertek szabályosan négyzet alakú udvarai, körülöttük a kerengők dallamos oszlop-sorai, belőlük sokszáz éves, csiszoltra kopott lépcsők az egykori szerzetescellákba. Csodálatos oltárkép meg triptichon-gyűjtemény – köztük ritka szépségek még Észak-Magyarországról is, botorkálóan naiv és éppen ily módon remek, főleg délnémet faszobor-kollekció, na meg a világ talán legnagyobb szőnyeg-szöttes-gyűjteménye a még ugyancsak korai reneszánsz fénykorból, a 14-15. századból, elsősorban Flandriából, köztük a mitikus Unicornusnak, a megvadászott egyszarvúnak a világon alighanem a legismertebb, sokszor reprodukált ábrázolásával. Európában számtalan helyen látott már a kolléganő szöttes-, szőnyeggyűjteményt múzeumokban, sőt elragadtatásában bele is dolgozta magát a témába, olyannyira, hogy írt is néhány cikket arról. Most pedig, hogy az eddig ismert, az érett-reneszánsz szőnyegtermésnél jóval szelidebb, azokhoz képest a legkevésbé sem agyonzsúfolt, levegős példányok sora előtt hódolhatott, hirtelen megnyílt érdeklődésének kielégítéséhez lettek volna kérdései. Én némi-képpen csüggesztő tapasztalataim alapján nem nagy bizalommal fordultam egy közelben álló múzeumórhöz, és a helyzetet röviden vázolván kérdeztem tőle: nem lenne rá lehetőség, hogy az Európából jött vendég néhány kérdést intézhessen egy szakértőhöz? Várjunk csak egy kicsit – monda a múzeumi rendnek a kivételesen oda is figyelő, úgy látszik, az őt körülvevő tárgyak-tól csaknem hipnotizált öre. Hogy azután néhány perc múlva egy egyáltalán nem tudós, de annál inkább modell-jellegű hölgygel jelenjen meg, aki végtelenül kedvesen egész sor kérdésre válaszolt. És egy kiadósan kihasználta, jó fél óras expozíció után még arra is maradt némi kis ideje na meg indíttatása, hogy a búcsúzás előtt méltassa egy nem szakmabeli kérdező szokatlan felkészültségét.

A tolmácsolással egybekötött tranzakciót maradéktalanul élvezve így búcsúztam az ifjú hölgytől: Ha ő nem állt volna oly készségesen rendelkezésre, akkor az akárcsak alkalmi megtekintés is meggyőzhette volna a megfigyelőt – vagyis engem – a bédekkerek fogalmazásában arról, hogy ‘csupán egy csipetnyi szeretet szükségeltetik a turista figyelmének a rabul ejtéséhez’. Hát még ha ilyen szakértelemmel felszerelt, elbájoló mester adódik hozzá ajándékként... Az imígyen megajándékozott erre csak elpirult, mire én ezeken a tájakon aligha szokásos módon kezét is csókoltam neki. Közben kolléganőm az egésztől csöndben olvadozott, hogy aztán úgy döntsön: mielőtt még elbáznám magam, jobban teszi, ha gátlástalan sviháként hord le engem a sárga földig.

Annak ellenére tette ezt, hogy ő érthető és várható módon eredetileg az elviselhetetlenre állította be magát, mielőtt vállalkozásunkba belevágtunk volna. Aztán, ösztönös kezdeti berzenkedésével mind élesebb ellentétben, elképedésére a szőnyeggyűjtemény-kalandon túl is kezdte számomra cseppet sem meglepően, saját magának viszont egyre nyugtalanítóbban élvezni a helyet, egy ‘ilyen helyet’, ‘micsoda beteg, nagyzó, pöffeszkedő ötlet’, a dombról nyugat felé megnyíló, szemet magába veszejtő panorámát, a feltárulkozó rálátással az itt ugyancsak méltóságteljes, a bágyadtan tűző nap fényárjában lefelé úszó Hudsonra, a túlsó oldalon a Palisades regényes, mondjuk egy 18. századi angol könyvillusztrációból vagy egy Turner-tájképből idevándorolt dombvonulatára – odabent meg közben persze a kiállításokat, az aláfestésre szűrve adagolt gregorián zenét, az egész hely minden kétséget kizáróan autonóm atmoszféráját, hogy aztán egyszer csak kipukkanjon és zutty! halálfáradtan roskadjon le az egyik, néhány lépcsővel mélyebben fekvő cellában az évszázadok letagadhatatlanul kirajzolt, vaskos ülep-eróziójától kényelmesre koptatott, valaha egy szikladarabból kifaragott kőpadra. Én meg nyomban oda, mellé. A szokottnál kevesebben voltak aznap, pedig a Cloisternek megvan a turistákon kívül a valamilyen rejtélyes vetésforgó szerint ügyeletet tartó, helybeliekből toborzott törzsközönsége, megfoghatatlan módon főleg kínaiak, értsd itteni, amerikai kínaiak, na meg a kisebb-nagyobb, az iskolai kirándulások rendbontó szabadságában felszabadultan csivitelő diákcsoportok. Elbújni egy kis időre a világ elől előszeretettel

zarándokolnak ide szerelmespárok is, a korlátlanul lelkes és fiatal változatból – nem is lehetnének összehasonlíthatatlanul mások, mint a velük egyidősek tömegei –, megkísérelni elorozni elkészülő pillanatokat, a nagyvárosi áhítat röpke ihletét. Lassú, késleltetett ölelések kíséretében. Nem is vitás, sikeresen plántálva bele magukat a befogadó képbe. Úgy, hogy ha a Cloisterre gondolk, távol lévén tőle, a róla bennem élő képben ott áll a harmadik-negyedik oszlopnál egy meglehet kéttestű, de egyfejű kínai diák.

„Istenem uram, mit nem adnék, ha hajdan-volt Évike ülhetne itt most, ebben a hajdan-volt cellában mellettem; foghatnám a kezét, vagy elég lenne az is, ha csak tudnám, hogy itt van, hogy velem együtt érezheti ezt a világot buraként beborító csendet, a beteljesültséget a semmit nem várással, vagyishogy a tárgyaltan vágyat, ezt a soha nem ismert állapotot, amely egész lényemet áthatja” – zuhant rám valahonnan a cella mohás-zöld tetejéről a magamban mormolt ima. Az az Én, aki ott voltam, nem tudta többé, mi a realitás: ott vagyok-e, ahol vagyok, vagy ott, ahonnan az átplántált kövek jöttek körém? Vagy egyikben sem, hanem valahol, ahová utam még sosem vitt el? Idáig sem értem, de máris jól tudtam: nem fontos, annyira nem, hogy nem is számít. Az viszont számított, hogy a félelemnek egy eddig nem ismert formája fészkelte be magát lelkembe. Attól tartottam, hogy ha megmoccanok, ha valami, bármi, akár annak a mit sem sejtő cinkének a pipitelése ott az oszlopfőn változna, az megzavarhatná életem első és alighanem utolsó tökéletes pillanatát. Hallgatva a hely ritmusa diktálta lassú, egyenletes légzésemet, lényem adaptálódását ahhoz, ami körülvelt és ezzel részévé is tett, egész valóm töltődött fel a felfoghatatlan módon pozitív érzelmeként megélt vágytalansággal. A pillanatok lábujjhegyen osontak el mellettünk úgy, hogy figyelő, sőt intő tekintetük alatt mutatójajkait tiltón helyezték szájuk elé. Mintha csak azt mondták volna: csitt, hallgass és figyelj!

Azt azért szférikus látásom maradékával érzékelhettem, hogy útitársam csodálkozva vagy talán sokkolva mered rám, megszólalni azonban nem mer, illetve csak jó sokára mert. Akkor is szinte suttogva: Mi van veled? Egyáltalán tudod, hol vagy? Értetlenül nézhettem rá, miután komoly erőfeszítéssel végre valahogy megoldottam a nehéz feladatot és felé tudtam fordulni. Valami döbbenet-féle ült az arcán. Mintha megérezett volna valamit, amiről nem tudja: mi is akarna az lenni? És még azt sem igen lenne képes eldönteni, hogy szeretné-e tudni?

Sejtelmem sincs, meddig ülhattünk ott, ahol utat vesztett halandók számára roppant kegyet gyakorolva megszűnt az idő, amikor egyszer csak egy csapat kislány bóklászott be a cellába, hogy csicsergésükkel – hoppsz! – már vissza is hozzon bennünket a ránk egy ideje már biztosan váró jelenbe. Az ő vitathatatlan jelenlétükkel kibélelt jelenbe. Összeszedtük hát magunkat, szanaszét elheverő tagjainkat, egymásra mosolyogtunk a meg ugyan nem osztott, de valahogy mégis közös élmény ajándékozta, újfajta szeretettel, és útnak indultunk. Kimentünk a cellából, majd az udvarból, aztán magából a hegyetei múzeumból is.

A pesti kolléga csak már odakint szólalt meg: Hogy hívják angolul azt a panaszkodó galambot ott, azon a fán? *Mourning dove*, szó szerint gyászoló galamb, a szótár szerint biztosan vadgalamb – feleltem –, de ha jobban tetszik, ‘búsan bűgő bús gerlice’. Lehet, hogy a Tisza partjáról, valahonnan egy Csongrád környéki szomorúfüzről tette át ide a székhelyét? Csakis a mi kedvünkért? Megint csönd vett körül bennünket. – Ugye nem akarsz beszélni arról, ami bent történt veled? – Nem történt semmi – mondtam én, több mint bizonytalanul. Majd megpróbálva kiszabadulni az akár már barátságstalanná is váló helyzetből, mosolyogva tettem hozzá: *Aliquando bonus dormitat Homerus*. Vagyis hogy? – csodálkozott rám értetlenül. – Már úgy értem, hogy olykor még a jó öreg Homérosz is el-elszunnyad. – Ó igen, persze. Csak éppen hogy te a szunyókálás helyett olyan végtelenül átszellemült voltál, olyan vértelen arccal imitáltad azt a szunyadozást, mint egy imádkozásba, ha nem meditálásba merült, nyilván középkori, áhítattal feltöltött szent. És ahhoz még a zárt, magas nyakú, persze hogy szürke

pulóvered adta meg az alsó keretet, amelyből kinőtt a legszelídebb arc, amit valaha is életben vagy képen láttam. Talán egy egykori szerzetesnek az arca – márpedig azokat, legalábbis remélem, csak nem hozták Európából át a bűvöletet és ki tudja, azon kívül még mit árasztó kövekkel, azok manapság gondolom ritkán mászkálnak meg ülnek le megpihenni errefelé, ugye? – Mint egy Fra Angelico-kép, végtelen szeretettel töltöttségével, de azért a helyénvalót szigorúan a helyére tévő tévedhetetlenségével? Vagy ez lett volna az egyedül adekvát kifejezése a *genius loci*-nak? – ütöttem el babonásan a megérthetetlenben mindenáron, csak-azértis értelmet kereső beszédet. – Ó, persze, biztos, hogy a hely szelleme nagyon is hatott rád, hiszen elképedésemre még engem is megérintett – felelte –, de téged nyilván úgy, hogy kihozzon belőled valamit, amiről én még csak nem is sejtettem, hogy valaha is benned lett volna. Jó lenne tudni, hogy neked magadnak volt-e tudomásod róla?

Szokatlan volt ez a hang, hiszen azelőtt nem beszéltünk mi így egymással, nem 'lelkiztünk', pedig ismertük egymást jó ideje, hol összekerülve, hol eltávolodva, nem kifejezetten szoros, de mégis, mint két konfláló, egymásra bólogató barátságban, csak mindig, legalábbis a hám megengedte módon elérhető közlő, óvatosan a fejnek a nyakhoz oda-odasimuló jóakarátával egymás iránt. Igaz, hámokat lehántva magunkról összeborultunk egyszer, magányosságunkban abban az ottani nagy tolongásban, mindössze csak egyetlenegyszer, még a kezdetek idején, amúgy másképp is. Mind a ketten úgy érezhettük, hogy a mi esetünkben felettébb logikusnak tűnt azt a másfajta kifejezési formát kipróbálni. Úgy is mondhatnám, hogy az ellenkezője, egymás – biblikus értelemben – meg nem ismerése lett volna akkoriban a valóban meglepő fordulat. Hiszen ha azt nem próbáljuk ki, azután már mindig, szemrehányással elegyesen, azt kellett volna hinnünk, hogy valami igen fontos maradt ki az életünkől. Ilyesmit pedig semmiképpen sem szeretünk volna összehozni, már legalábbis úgy, hogy ne tettük volna meg azt, ami csakis rajtunk múlt.

Az egész vitathatatlanul kedves volt, mintha mindig ezt gyakoroltuk volna, olyannyira magától értetődő, ideálisan klappoló, majdnem azt mondtam, barátian ártatlan – viszont éppen ezen adottságai miatt nem váltotta be egyébként sem hinném, hogy túlzott reményeinket, mert bár minden remekül fért meg egymással, még némi kis játékosság is jelen volt, csak éppen hiányzott belőlünk valami nélkülözhetetlen; nemcsak az égi tűz, de talán a parázs is, amint azt nyomban utána kevés szóval és bármiféle rossz érzés nélkül el is intéztük. Meggyőződésem, hogy az aktus természetessége, ha tetszik, akkor testvériessége miatt mindez tíz-húsz-harminc évvel később, már értőbben-okosabban történvén meg, alighanem megpecsételhetette volna korba hanyatló kettősünk aktuálisra lám mégis megérett valóságát. Akkor azonban mi még szárnyalni kívántunk, fel, fel és meg feljebb – az pedig bármi ilyesminek ellent látszott mondani. Mindenesetre számomra az maradt meg maradandó élményként, ahogy ezt elfogadva is nem kevésbé meghitten szeretünk akkor egymást. Még véletlenül sem játszva meg semmi olyasmit, ami nem volt benne.

Egyébként ő is, mint akkoriban oly sokan mások, egy időben politikailag bepörgött, de aztán lépésről lépésre, végtelenül tisztességesen, sőt szépen, magából kiszenvedve találta meg a kifelé vezető részmegoldásokat, saját maga útját. Ami a dolgok leglényegét illetően, azt hiszem, talán nem is lehetett volna olyan végtelenül távol az én megoldásomtól – már amennyire ilyesmire egyáltalán gondolni tudok, ha én továbbra is ott éltem volna, ahol ő. Úgy is mondhatnám, nemes bizonyítékaként annak, hogy arrafelé gyakran nagyobb bátorság kellett az ember mélyen beidegzett nézeteinek meg magatartás-formáinak a megváltoztatásához, érzékeny példányok számára, na és embertelen körülmények közt még bizony kellemetlen következményekkel, mint ugyanahhoz idekint. Már csak mindezek alapján is gondolom, nem túlságosan meglepő, hogy általában adtam a véleményére, de arról aztán már fogalmam sem volt, hogy ő a vesémbé tud látni. Azt hiszem, mindaddig neki se. – Igazad van, valóban képtelen lennék beszélni róla, de valami olyasmi történt velem, amire ezt lehetne

mondani, ha hinnék benne: megszállt a szentlélek. – Téged, a zsidót? – meredt rám most már csaknem rémülten. – Na, nem **az** a lélek, egy másik, nem tudom, melyik és milyen fokozatú szentnek a lelke. Ugye nem haragszol, de tényleg képtelen vagyok most bármi mást, akárcsak megközelítően is értelmesnek hangzó magyarázatot adni. Hadd mondjam inkább szeretett Babitsommal: „Hozzám már hűtlenek lettek a szavak...”

Nem, persze hogy nem haragudott. Amikor visszament, írt nekem egy lefegyverzően kedves, érezni lehetett, hogy roppant gonddal fogalmazott, visszaintegető, még nosztalgiáról, az én fentebb leírt nosztalgiámhoz nem kis mértékben hasonlókról is tanúskodó levelet, külön, de éppen hogy csak a legszükségesebbnek ítélt néhány szóval mondva köszönetet a vendéglátásért meg a ciceroeskodásért, és abban helyezte el ezt a mondatot: „Olyan nem-evilági voltál te ott, drága öreg barátom, a sajnos tényleg remek Cloisteredben, hogy csak most, hetekkel később értettem meg: ha te valaha is lettél volna földtől elrugaszkodottan, magatehetetlenül, áldottan vagy még inkább elátkozottan szerelmes, akkor én talán annak a nőnek immár minden földi salaktól mentes jelenlétét éreztem meg rajtad. Szegény, szegény Tamásom!”

Ezzel is, meg a Cloisterről továbbított megítélésével ráhibázott, vagy a szokatlan, minden kondicionálása ellenére is őt egész lényében elképesztő körülmények miatt kivételesen tényleg érzett engem, nálam sokkal jobban, így is, úgy is igaza volt – majdnem. Történetesen nem a sajnálatban. Nem voltam én ez alkalomból a legkevésbé sem szerencsétlen – ha valamiben, hát akkor azt hiszem, áldott állapotban leledzettem. Már elnézést kérek. Álmodoztam és egyben, fel kell tételezzem, szellemet idéztem – nem, közel sem amolyan ismert, pesti módra, de még csak egy spiritiszta szeánsz keretein belül sem –, már abból kideríthetően is, hogy egyszer csak ott találjam magam mellett a Cloisterben a Tiszta Évikét. Talán mint a Trisztán-legenda sok változata közül az egyikben azt a másik-ugyanazt, a Szőke avagy Fehérkezű Izoldát? Ezt én bizony nem tudhatom. Már nem tudom, még nem tudom? Akkor csupán azt tudtam, hogy a Tiszta Évike ezúttal, bár nem láttam, csak éreztem, elnyűtt, ütötköpött, elesett és mint ilyen megsebzett volt, de mindennek az okáról nem szólt semmit, hiszen fölösleges lett volna bármit is mondania, mert én mindent, de mindent úgyis tudtam. Én se szóltam; mit is mondhattam volna? Vigasztalást? Mi már ilyesfajta szavakra nem vártunk. Olyannyira nem, hogy még egymásra se néztünk. Csak egyet tudtunk: mindenk után, mindennek ellenére is most újra együtt vagyunk. Én csak éreztem – ott van. Most is tudom – ott volt. Hiszen mint mindig a múltban, most is ugyanúgy reagáltam – mintha Évike egy titkos, csakis általa ismert mechanizmust mozgásba hozó gombot nyomott volna meg. Lám csak: addig-addig mondogattam magamban az évek hosszú során át, hogy Évi régi rossz szokása szerint már megint nincsen itt, az idő tehát ólomlábakon kúszik, míg most egyszer csak minden, ha nem is a visszájára, de megfordult. Évi itt volt – az idő meg, alkalmazkodva új-hozzánk, egy nem várt gesztussal – fogta magát és megszűnt létezni! Mintha végre is ki más, mint örök kedvencem, a gyengéd Propertius írt volna meg bennünket, akiknél a nagy szerelem mindegyre átkel a sors partjain, és túlsó világokból hoz megnevezhetetlen bánatot. Megnevezhetetlen bánat! Honnan tudhatta Propertius, hogy én folyton folyvást mit érzek? Igen, azt a bánatot, meg azt a nagy, mindent betakaró csöndet. Hogy miért? *Quod quaeris 'quare'?* *Nos habet ullus amor.* – Kérded, hogy miért? ‘Miért’ – az nem létezik a szerelemben.

De tudok én valami mást is, mert erőtlen-esetlenül ugyan, de felsejlett bennem azért ez a más is. Nem, nem voltam én akkor úgy igazából – Évikével sem meg nélküle sem – a Cloisterben, de még New York városában sem. Barátnőm alighanem azért döbbenhetett olyannyira meg, mert látta rajtam: nem vagyok én most itt, jelen – elmentem innen, valahol másutt vagyok. És még ez sem a maga teljességében az, ami a lelkemet elsodorta – ki, a világon kívülre. Nem volt énnekem látomásom semmi olyasfélérről, hogy hol vagyok, csak azt éreztem, hogy nem

vagyok jelen, vagy inkább, hogy – igen, ki kell mondjam, szépen kérem, próbálják ezt elfogadni – hogy nem is vagyok. Nemcsak én nem voltam, de nem volt semmi, eltűnt tudatomból, érzékeimből, és belőlem kiindulva, az én nem-létemtől indukálva saját magából is teljes egészében a világ. Istennek hála, végre-valahára eltűnt – pontosan úgy, mintha nem is mindig, de hosszú idő óta amúgy igazából semmi másra, csakis erre vártam volna. Erre viszont aztán mindennél inkább. Azért lehetett számomra olyan nehéz a kézzelfoghatótól eddig a többé-nem-tapinthatóig jutnom el – már a gondolom sokszorosan elémbe rakott, természetes akadályokon kívül is –, mert az évtizedek alatt ugyancsak hozzászoktam, anélkül, hogy teljes terjedelmében megértettem volna: én mindent, de mindent a saját, semmire át nem váltható Évike-devizámban számolok. Most meg, erre szinte rázuhanva, az irgalmatlanul nagyobb méret, magának a semminek a beláthatatlan terjedelme olyan váratlanul töltött el, hogy utána sokáig fel sem igen fogtam – most először voltam távol bármiféle realitástól, kívül, túl azon; minden, de minden, nélkülem meg velem együtt, feloldódott egyfajta közegtelenségnek az ismeretlen, mert nem e világi közegében.

Emlékszem, rezzenéstelenségemben először talán nem is szédülve, még csak nem is félve konstatáltam: nincs semmi, nincs világ, és mindezek hiánya közepette persze hogy nem vagyok én sem. Elsősorban – nőtem bele pillanatok alatt új helyzetembe – hála, alázatos hódolattal vegyes hála istenemnek: végre nem vagyok én! Mert elveszejtően jó volt – nem jó, csak éppen hogy természetes volt nem lenni, korlátlanul szabadnak lenni. Talán azért is, mert az út ide, a nem-létbe a végigszenvedett fájdalmak után most, ezúttal az alternatívához képest fájdalommentes volt. Hiszen én nem a hagyományos, a szokványos, tehát szabályos úton, vagyis hogy nem a saját halálomon át érkeztem ide, hanem – nem a pazarlás örülete? – mindig is itt voltam, üres, beíratlan lapként, éppenhogy csak azelőtt erről fogalmam sem volt. Most viszont? Lebegtem benne mozdulatlanul, sekélyes hasonlattal fizikai értelemre fordítva le valahogy úgy, mint a fürdőzők teszik azt a Holt-tenger sós vizében. Szemben – ezúttal igencsak másképpen, drámaian új módra, nem úgy, mint ahogy az ezeken a lapokon egyszer már felmerült – a határtalanul, a már nem e világi **biztossal**, a „Vagyok, aki vagyok”-kal. Amit Isten mondott a rettegő, arcát a megsemmisüléstől féltében eltakaró Mózesnek az égő csipkebokorból. Amolyan baráti, most már személyes bemutatkozásként, üdvözlésként megcsitító nyugtatásként. A szükségletet megítélve annak is a lehető legtapintatosabb változatából.

Nem hinném, hogy akár nem-hagyományos értelemben is vallásos érzés lett volna az, ami szerzetesi külsőt adott nekem. Egyszerűen – egyszerűen? – egy időre kiestem a lehetséges világok közül a számomra adottból úgy, hogy egyidejűleg maga e világ is megszűnt létezni. Csakis jóval később, visszatérésem után próbáltam meg, persze hogy kényszeresen, valamilyen magyarázatot adni a történetek külső megnyilvánulásaira, de túlságosan messzire – amint azt előre sejtettem – nem jutottam; már hogyan is juthattam volna? Hiszen végül is mit lehet kezdeni egy átmenetileg, talán éppen hogy csak útban valahová, tehát sehová, a senki földjén tartózkodásnak a tapasztalatával? Csupáncsak valami ilyesmit: lám, megérkeztem végre a végtelenül jól ismert, most értettem csak meg igazából, a soha nem szeretett, de az emberi kényszerből persze hogy már eleve elfogadott kereteken kívülre, ahhoz a mindent átfogó **bizonytalansághoz**, amely folytonos ketyegésben tartja a metafizika csakis emiatt szakadatlanul járó óráját. Méghozzá azzal a gémeskút-ágas gondolattal, hogy világunknak a **léte elvileg** ugyanúgy lehetséges, mint világunknak a **nem-léte**. Nem, egyáltalán nem érdektelen, meddő gondolatok – de már elnézést kérek, ezeket **így** élni meg?

* * *

Azt mondtam följebb: a Tiszta Évikét? Valami ilyesmit érthettem talán: az évek alatt ráakódott terhektől, dicsőítésektől meg, ellenkezőleg, az oly igen sikeres hibakeresések találataitól egyaránt megszabadítottat? Mondhattam volna így is: Évike kvintesszenciáját? Azt, ami belőle az állandó, a leglényeg – igaz, csakis az én számomra az, de akit az oly rövid teljesség időszaka után úgyszólván soha nem láttam többé már mással, mint lelki szemeimmel. (Még egy ilyen alapvető ténynek az elfogadásához is milyen elképesztően hosszú időre volt szükségem!) Már csak azért is, mert hiszen jó ideje egyre többfajta, majd végül is már minden egyes fizikai megnyilvánulásában Évike az én percepciómban visszamenőleges hatállyal torzult el, cáfolt rá arra a nemrég még lenyűgöző erőt sugárzó képre, amit a Petőfi körüli éjszakán, de még inkább a következő napokban-hetekben alakítottam ki róla. Hogy a számomra az idő tájt ha nem is osztódással szaporodó, de új meg újabb, elvileg egymást kizáró típusú tulajdonságokkal megpakolt Évikék közül melyik volt az igazi Éva, Évi, Évike? Még ha tudom, hogy a kérdés hihetetlenül ostoba, akkor is azt kell higgyem, hogy egyik se – ugyanakkor nekem mindegyik. Nem egyszerre, csak annyira, hogy pillanatnyi igényem szerint válogathassak a gyűjteményemből. Amikor sokéves szellemléte után odaült mellém a Cloisterben – vagy a semmiben? –, az lett végül is ő; aki nem is beszélt, nem akart már régen beléidegzett, egyre inkább megrögzött hajlama szerint fontoskodva meg pontoskodva mindent elrendezni, mindenre, de úgy, ahogy mondom, megbocsátás, kímélet, kegyelem nélkül a fél világ legrejtelmesebb jelenségeire azon nyomban magyarázatot, mindegy, hogy milyent, neki egy időre elfogadható magyarázatot találni; de nem most, mert most ő már nem várta, hogy én szóljak – beszédre, komolykodó-ürkitöltő ítélkezésre végre-valahára már neki sem volt szüksége, mert mindketten anélkül is mindent értettünk, jobban a csenddel, mint bármiféle kényszerzubbony-magyarázattal. Vagy a mind kényszeresebbé váló ‘igazmondással’ – Évi ‘szakmája’, az első eszébe jutó gondolat megcáfolhatatlan ténnyé alakításával –, vagy körmönfont hízelkedéssel. (Mivelhogy én időnként ezt is gyakoroltam.)

Évike most egész egyszerűen – volt, vagyishogy végre az egyszer már elszalajtott rajtam kívül a maga számára nem volt más funkciója: ő azért volt, azért létezett, ami számomra mindig is a ki ugyan nem mondott, de mégis elvitathatatlan lényege volt – tehát hogy: velem legyen. Mert most aztán **velem volt**. A helyén volt. A számára kijelölt, általam, tehát az ő teljes hatáskörű megbízottja által kijelölt helyén, mellettem, velem. Ha nagyon akartam volna, tudom, hogy ott és akkor lehetett volna akár **helyettem** is. Mert ez az Évi meg én – némi tola-kodó, de másodrendű jellegzetességektől eltekintve – egymással felcserélhetőkké, behelyettesíthetőkké vált. És mi, egymás nélkül élve le századokkal-évezredekkel felérő évtizedeket, egész valónkkal tudtuk, mi az: megérkezni újra egymáshoz. Magunkhoz. Szavaknak itt már nem lett volna értelmük; legföljebb arra lettek volna jók, hogy félreérthetőségük miatt félre is vezessenek. A vágyak? Mostanság kezdett felderengeni: a vágyak – emlékek azok bizony, csak éppen hogy többé már nem a múltból, de most a **jövőből** szélesre tárt szárnyakon receptorainkra landoló, új minőségükben is hozzánk érkező emlékek. Mert a végén még ide is eljuthat az ember. És ide eljutva mosolyogja meg magát, hosszú idő után először valóban felszabadultan: végül is vajon hol másutt, mint örök helyükön lennének egymás hegyire-hátára felhalmozva híres-nevezetes vágy-emlékeink? Meg úgy általában: hol is lenne a dolgok skáláján az a jövő?

Csak hát sajnos a mi mindegyre laposabbá váló földi létünkben **ez** az Évike önmagában, **tőlem függetlenül** soha, de soha nem létezett! Akit akkor én egykori szerzetesi elvarázsolt-ságomban megidéztem, és aki akkor nekem ott, mi mást tehetett volna, természetesen meg is jelent, az az összege volt egy matematikai műveletnek: a hajdan ‘valódi’ Évike meg az én róla kialakított, minden lehetséges magyarázaton, értelmezésen, átértékelésen túl szubjektív, méghozzá végre büszkén elvállaltan, mesterien szubjektív képeim összeadásának az összege! Ilyen értelemben tehát a ‘Tiszta’ Évike ugyancsak az **én függvényem** volt, mert hiszen én

kreáltam őt a valóság meg az iránta érzett szerelmem, meg a bennem úgy tűnik öröktől fogva létezett, szerelem-iránti olthatatlan, emésztően égő vágy vegyülékéből. Nem úgy, mint ő: én mindent belőle indítottam ki, én mindig újra hozzá tértem vissza, én – tőle ugyancsak eltérően – a szerelmet még a kezdetieknél is magasabb formájára emeltem. Mert mindennek az őt megelőző realizációs, talán inkább már reinkarnációs kísérletei másokkal, egészen Éviig bezárólag, lassan vagy gyorsabban, de ígéretesnek tűnő, olykor valóban szép kezdetek után mindig fél- vagy teljes kudarcokká váltak. Amit hétköznapiabb és ezért gondolom közérthetőbb nyelven normális emberek alighanem valahogy így mondanának: voltam én így-úgy-amúgy szerelmes azelőtt is – csakúgy, mint maga az olvasó is –, voltak közben nekem is – mint másoknak – telítettebb pillanataim, majd fájdalmas letöréseim, de csak ideig-óráig és – főleg – soha nem olyasfajta makacsul velem maradó, önálló életre is kelt utóérzéssel, soha nem a befejezetlenség elviselhetetlen űrjével.

Hogy újra visszatérjünk a prózaibb földi viszonylatokba: Miközben Évinek ez az évek alatt lassan kiforrott örök, tiszta, égi képe valamilyen szinten realitássá vált – mármint csakis és kizárólag az én tudatalatti, de most már felszínre is került realitásommá –, ezzel párhuzamosan, csak éppen ellentétes irányban úgy változhatott-változott a nagyon is e földi, a létező, a reális, ha tetszik, a földhöztapadt Marton Éva. Aki legalábbis egy ideig gondosan, szívósan kellett tevékenykedjen az ő Tamás-képének az átrajzolásán. Minimum annyira átalakításán – már ha ez elég lenne –, hogy az ne zavarja őt az emlékezéssel, ne sebezze folyton föl hiánytól senyvedő testét, ne gyötörje betegedő lelkét. És rutinosan élve maradva, persze úgy, hogy látszatra nem volt ugyan egyedül – mert attól aztán, csakúgy, mint a nők óriási többsége, elviselhetetlenül rettegett –, nagyrészt mégsem élte a saját életét, műfajként helyettem végleg az önmagáért túlélést választotta, és ezenközben mindjárt a világ elé tárt felszín alatt megkeseredett, megtöretett. Biztos persze, hogy a mai Évike már távolról sem emlékeztet '56-os megjelenési formájára. Nem, a legkevesbé sem csakis azért, mert megöregedett. Philemon meg Baucis is megöregedett, még hozzá alaposan, nemde? És önmagában végső összefonódottságukban mindennél többet mondanak az időtől lám csak függetlenné tett szerelemről. Hiszen a szerelmen kívül mi más lenne, mint éppen az öregség meg a halál az egész tanmesének a lényege? Nem, nem azért, hanem igenis azért, ahogyan azt a bölcs Mama olyan feledhetetlen módon jósolta meg '56-ban: a nagy nekirugaszkodás után, már majd csak kisebb-nagyobb tollázkodások közepette Évi beilleszkedett otthonos boldogtalanságának a jól ismert biztonságába. Persze csak azért, hogy megtanulja, mindennek, főleg életének a múltával, mennyire vezették tévútra rettegései: amiért mindent, de mindent fölálldozott, az a biztonság, ha egyáltalán, éppen ott, ahol úgy vélte, megtalálható – nem volt az bizony ott sem, meg sehol sem akár csak valamennyire elfogadható formájában fellelhető. Hiszen közben fogta magát, és világa előbb itt repedt, majd ott hullott, végül mindenütt fékevesztetten, megállíthatatlanul porlott, betemetve omladékával egyetlen megmaradt kincsét is. Pontosan az, amit a vallásosan hitt, könyörgő imádsággal várt, kétségbeesetten keresett **biztonság** hozott volna, éppen az tűnt el mindörökre belőle is meg körülbástyázott világából is.

A rövidke kis ideig, amíg mi együtt voltunk, az én Évike-képemet a látott, a hallott, a tapintott, a fülcimpáján harapdált, a tökéletes mellein dorbézolt, a többé már el nem engedhetően ölelt, az elkápráztató meg az elkáprázott Évi uralta. Csak ahogy később majd egyre messzebb kerültünk egymástól, úgy alakult ki belőle az idők folyamán, méltóságteljesen hömpölyögve, a maga útjait keresve, mint teszi azt örökkön örökké a partjait változtató Mississippi, a persze hogy egy életre kívánt szeretőnek meg a készen kapott testvérnek, a nagy nehezen megszerzett, még nehezebben megtartott barátnak, a társnak – az én szakrális fogalmaink szerint a Párnak az égi mása. Annak, akinek a vonásai nyilván még meglátása előtt élhettek bennem – és Évit egész lényemmel meglátva, majd egész lényét egész lényemmel a magamévá téve vált az eleve adottból, tehát az én ős-kamaszálomból mindinkább annak a minden részletében

hozzá alakított formája. Amely úgy állt rajta, mintha csak ráöntötték volna. Hogy azután a forradalom hanyatlásával párhuzamosan a végre összeállt kettő kezdjen megint szétválni. Pontosan ezt, a merőben mechanikus szétválást nem voltam képes én időtlen időkre szóló és ezért lezárt folyamatként elfogadni – nyilván másban sem bízva, mint hogy valahol, valamikor helyreáll majd megint az az egyszer már megtalált teljesség, hogy a két Évi nemcsak bennem, de a már létezett mintát követve kint a világban is újra eggyé válik – valahogy, ha nem is szükségszerűen pontosan úgy – amit, szavamra mondom, cseppet sem bánnék –, ahogyan azt én '56 egyes pillanatainak feledhetetlen nagyszerűségében meg is éltem.

Megint csak másképp közelítve meg ugyanezt: elképesztő, mennyire nehéz, sőt összeforrottsága miatt talán lehetetlen is különválasztani egymástól az egymáshoz tartozó dolgokat. Vagyis a szerelmesnek a **szerepét** – azt, amelyet eljátszunk, a legkevésbé sem csakis a kedvesnek, a környezetnek, a világnak, de ha egyáltalán speciálisan valakinek, akkor sokkal inkább saját magunknak – meg annak a **realitását**, hogy igenis, nagyon is, minden ismert kritérium szerint is valóban szerelmesek vagyunk. Már megint és mindig újra az a sokszorosan megsíratott, elátkozott, állandó kettősség, ezúttal – még ilyen formában sem először – a szerep meg a valóság között. Lám csak, én azt az eleinte oly igen hálás szerepet bizonyos értelemben soha föl nem adtam, soha nem szüntem meg játszani, még később sem – mint ahogy a szerep sem szűnt meg játszani engem, sőt erre a legkisebb hajlandóságot sem mutatta –, miközben a realitás persze messzire úszott el tőlem is, meg végre megtalált szerepemtől is. Nem hiszem, el se tudnám képzelni Évit, amint egyáltalán bármiféle hajlamot is érezne arra, hogy egyetértsen velem egy ilyen fajta dichotómiának akárcsak a lehetőségét, nem hogy a létezését illetően is. Hogy miért?

Nem, közel sem csakis azért, mert sokkal kevésbé összekutyult, mint én; de azért, mert ő aztán nem komplikál mindent a végletekig, mint én; ő szívből gyűlöli a fölöslegeseeknek ítéltető bonyodalmakat. (Valahányszor csak ezt mondta, nekem mindegyre kényszeresebben Thomas Mann *Elcsérelt fejek* című művére kellett gondolnom. Amiből egyebek mellett kiderül: egyszerűsíthetted, ha módod van rá, az azt hiszed teljes egészében felismert problémádat, el egészen a végletekig, az mégsem lesz akár egy hajszálnyival is kevésbé komplikált. Sőt...) Ennek a jegyében aztán az én Évikém végleg nem hinné el bármiféle, de főleg az őt érintő, nagyrészt eleve kiküszöbölhetetlen kettőségeknek a valóban létezését, főleg azért nem, mert nem nagyon van neki fantáziája! Helyesebben: mert nincsen neki fantáziája! Vagyis nincs neki abból semmi, amiből nekem viszont az eredeti kiosztásnál, majd később, a kamaszkori betegségnél a szokásosnál jóval több jutott. Zime-zum, meg recefice bum-bum-bum... És amikor én, az egyébként nincstelen, ezzel a nincstelen kincssel, a mindennél gazdagabb készlettel őt szabályosan letaglóztam, attól fantáziátlan Évikém tökéletesen megzavarodott, olyannyira, hogy sipirc! – kipenderült saját magából! Ezek után, gondolom, könnyen el lehetne képzelni, mekkorát lódulna az a drága, amint azt megbeszéltük, oly igen kevésé fantáziadús agya most, ha végtelenül tapintatosan bár, kis részletekben adagolva, de közölném vele: első, éppen csak magam elé suttogott hívásomra ő egyetlen szó, egyetlen kérdés, látszattiltakozás nélkül otthagytott csapot-papot, és odaült mellém, az én akkori tartózkodási helyemre, az újraalkotás kényszere miatt lám csak létrehozott kolostori cellában – vagy a világűrben? –, abban is egy lecsiszolódott kőpadra, és ott, a padon olyannyira, de olyan magától értetődően volt otthon, a helyén, mint még sehol és soha egész életében! Elképesztő szerencsém, hogy ezt nem közölhetem vele; gyorsan magához térve és immár második gondolatát valóra váltva nemcsak nyomban faképnél hagyta az első, ki sem mondott mondatok után, de a mentőket is hívatná! A jótét lélek...

1996

Itt állok és kételyeim ellenére hálát kell adjak az Úrnak azért, hogy az utolsó tízéves visszatekintésnek a lehetősége is megadatott. Még hozzá azzal az Úr által feltételezeten nagylelkűnek szánt, mi több – akarózik, de a fennkölt illetlenség miatt nem könnyen mondom ki – naiv gesztussal, hogy egyáltalán megélhettem a negyvenedik évfordulót. Igaz, de mennyire igaz, tettem én ezt rozoga állapotban. Úgy, hogy a ravasz Kuroszava-sémámmal a sorsot szabályosan meg is zsaroltam. Ki nem mondottan ugyan, de a magam részéről a regényírás folytatása körüli alku ürügyén előfeltételként szabtam meg a matuzsálemiként megítélt életkort. Mondd csak – szólj ki a színfalak mögül a mosolyt éreztető Hang –, akarnál-e, kuroszavai gyermekem, a biztonság kedvéért, ha már mástól nem, de legalábbis ettől függően képes lenni és a mese fonálának a továbbszövéséhez még egy plusz fél emberöltőt igénybe venni? Ha év kell, csak szólj, hogy mennyi kell, nem nagy ügy, az ilyesmi nem szükségszerűen tartozik a kielégíthetetlen vágyakozások elérhetetlen tárgyai közé – de azért csak óvlak, kétélű fegyver ez; gondold meg és vigyázz, nehogy később megbánd, és mert meglakolsz majd érte, el ne átkozd magad új, mind érthetlenebb, idegenebb, számodra mind taszítóbbnak tűnő világokba behosszabbított létedért. Különösképpen vigyázz arra, nehogy egy óvatlan pillanatban tegyél célzatos említést arról a sokat akaró szarkáról, akinek... Gondolom, értjük egymást. Ha máshová talán nem is, de az évtizedek alatt odáig eljutottunk, hogy a hangsúlytalan ütemekként bedobott (köz)mondások használatával impozáns haladást érzünk el.

És viszont: ki-mi lehetne korszakos ügyeimben elsőrendűen felelős azért, hogy az előzőekhez hasonlóan a befejező évtizednek meg közelebbi környékének a beszámolóját sem kezdhetem a remélt módon. Az is igaz kell azonban legyen, hogy történik mindez a legkevésbé sem azért, mert az akkori rettegést bárhogyan is oldotta volna az antik példák rideg könyörtelenségének az utánzatában még mindig bele nem unt, nyilván belső logikájának a kifejtésével éjt nappallá téve elfoglalt és ebbéli foglalatosságát kiegészítendő, kőt kövön még véletlenül sem hagyó sors. Úgy bizony, a Holló-sors maga. Amely drákóian szigorú következetességgel jóért is, rosszért is busásan megfizettet, és közben nyakas-makacson szakít időt arra, hogy a kivetett kamat fejében kéjjel verje be az élő húsba a rozsdás szöveget.

Na és végül: mi más, mint a pimaszság határainak a kitapogatását lehetővé tevő, tehát ilyenként is öntörvényűvé vált sorsom felelős azért, hogy ha már megértem, most még csak meg sem tagadhatom az engem körülvevő ‘tömegetől’ hetvenedik születésnapom ajándék-halmazzal meg pezsgővel ünneplését, annál is inkább, mert a számomra adott, nem mindennapi körülmények közt ilyesmi itt senkinek se jutna eszébe. Kivéve persze, ha elképedve bámulok bele mibe másba, mint a sorsom egymásra ütő fázisait hűségesen végigasszisztáló, megnyilvánulási formáit körülményeimhez alkalmazkodva adaptáló, most aztán már a hálósobánk külön fürdőszobájának a teljes hosszában csupafalassá vált szupertükörbe. Már csak azért is, hogy nagylelkűen megengedhessem abban annak a nyúzott képű fickónak, hogy sajnálkozzon magán. Legyen neki meg minden tíz-húsz évre úgy öt percben megszabott, ilyenként engedélyezett önsajnálata – na de itt a határ: ezután már az újabb évtizedek helyett szép csendesen tűnjön el a pokolnak éppen ezzel az önsajnálattal kikénkövezett fenekére.

Nagybetegem

Elvetemült cselekedetnek tartom fogadkozásaimat megszegni, most mégis be kell látnom: semmiképpen sem tarthatom magam régi terveimhez. Nem áll módomban ezt tenni még hozzá azért, mert a történetünk gerincét képező, tehát a hattal végződő évszámok legújabb június 27-én, helyesebben az azt megelőző, igen kevésbé lenyűgöző, viszont annál inkább egész lényemet gúzsbakötő, pár évvel korábban fatálisnak ígérkező más irányú elfoglaltságom miatt nélkülözhetetlennek tartott személyes jelenlétem több mint kérdésessé vált.

A megkérdőjelezés időpontja mi más is lehetne, mint a várakozásokban mindig gazdag nyár, de főleg ősz, ezúttal az 1994-es variációból. Amikor is a már jó ideje tervezett, szívet-lelket üdítő tengerparttal, az abban elbűjtatott, mesebeli szigetekkel bennünket szépségekkel feltölteni hivatott, tíz napos virginiai tengerparti felfedező autótúrát megtétele előtt, közben meg az után engem szakadatlanul kízó-gyötrő, de azért majd-elmúlik alapon csöppet sem komolyan vett, viszont annál inkább elviselhetetlenné váló fájdalmak mellett más tünetek is arra készítettek – az orvosi igénybevételt egyre csak halasztgató, kétségkívül primitív magatartásom felfüggesztése után – a velem bajlódó belgyógyászt, hogy írjon ki rutintesztekre. És hogy nyomban ezután, egyetlen szempillantás alatt mindaz, amit csak emberemlékezet óta a saját életemként ismertem, a meghitt, a szilárd bizonyosság mint a szappanbuborék pukkanjon is ki. Mert hogy a vizsgálatok közül mindjárt a legelsőket produkálják a lehetséges diagnózisok legnyomorultabbikát: igen előrehaladott stádiumban lévő, talán még operálható gyomorrák.

Létezne valami olyasmi, amivel egy túlméretezett fájdalmat okozó közlés leírásának az értékelését tapintatos letaglózásnak lehetne nevezni? A szakorvosok karát – az onkológust, a gastroenterológust meg a sebészt – a rendelkezésre állók legjobbikaiból kiválasztó és összefogó, általam fölöttébb kedvelt – és ebből valamicskét csak-csak viszonzó – belgyógyász nő vállalta magára a nyilván nem először végrehajtandó feladatot, vagyis azt, hogy az ítélet-hirdetés aktusával egyenértékű diagnózist velem közölje. Illetve, az ő esetében, hogy ugyan a mielőbb végrehajtandó műtét miatti kényszerből a lehető leggyorsabban, de mégis valahogy kiskanállal adagolja azt belém. Úgy, hogy előbb akár egy tankot is áteresztő nyílást – „ esetleg fekély, csak úgy tűnik, nem a legjobb helyen” –, majd minden egyes újabb közléssel kisebbé váló réseket, végül már csakis elhanyagolandóként kezelendő, mind valószínűtlenebb kibúvókat hagyjon, de azért valahogy, megtaposott formában is roppantul értékelt módon, csakis a teljes elkötelezettséggel odafigyelő nők által kimunkálható elragadó kis trükkökkel igenis rám bízva, hogy én legyek az, aki kimondja: igen, köszönöm, értem, minden a kellő mértékben, sőt még az azt is meghaladó módon világos. Kételynek többé helye sincs. Sajnos, ez így igaz – tehesse ehhez hozzá kötelessége második részét is ily módon teljesítve ő, bármi ilyesmire törekvés nélkül is sötét arccal. Némi túlzással azt is mondhatnám: hajsza! híján úgy, hogy nekem kellett őt vigasztalnom. Engem persze mélységesen hatott meg az orvosnőtől kapott, lekötözöken randa körülmények közt különösen szépen tálalt ajándék. Hiszen akár magával Molière-rel, majd az őt sommás ítékezésében követők hosszú sorából a másokkal is megosztott rossz tapasztalatok után ennek felettébb tudatában még mindig hirdetem: az ellenkező híresztelésekkel szemben az orvos is ember, már legalábbis ennek a szónak az átvitt értelmében.

Mindezenközben én nyomban az első ‘talán’-nal, ‘meglehet’-tel, sőt ‘ámbr’-ral spékelt meg a ‘hátha csak’-kal behabart közlést követően, a megérteni törekvés első, valamelyest még nyitott, de gyatra kísérletei után olyan heves belső tusakodás, lelki közelharc kellős közepén találtam magam, amelyet csakis elméletieskedő kenceficézésként intézni el nem lenne éppen a helyzet tragikumához illő megközelítés. A tehetetlenség burkába belegyömöszöltem most értettem meg, hogy veszendő testemnél is sokkal inkább a halhatatlan lelkemért dúló harc a végső kérdés körül viharzott. Az ezeken az oldalakon lefolytatott, eddigi intenzív belső

vitáinkból immár köztudott lévén, hogy a nem-cselekvés maga is teljes értékű, alkalmasint nagy horderejű döntés, akkor vajon az adott körülmények közt nem éppen az lenne-e az egyedül üdvözítő, a helyes megoldás: az egész nyomorult dolgot csendes megadással vagy egy lábdobbantóan dacos gesztussal fejezni be? Vagyishogy nem tenni semmit, de úgy, ahogy mondom, az égvilágon semmit? Elsősorban és specifikusan: nem vetni alá magam semmiféle, statisztikailag csaknem elhanyagolható túlélési esélyt nyújtó műtétnek. Már úgy értem, akkor, ha az még egyáltalán lehetséges lenne. Na és ha igen, akkor aztán majd a 'sikeres' műtét után nézni szembe a nagy valószínűséggel várható, kellemetesnek még a legjobb akarattal sem mondható, az életforma jelentős részét nem a legelőnyösebben meghatározó, de tulajdonképpen nem is igen értett, mert megérteni nem is kívánt komplikációkkal. Hiszen a belgyógyász asszony részéről ugyan a szakmai, etikai kötelességből fenntartások nélkül szorgalmazott, csöndes terrorral mindegyre agresszívakban sürgetett operációnak a megtagadása vagy inkább csak konok elszabotálása csupán csak egy lenne az általam eddigelé megtett sok milliárd lépés közül, mégis ez a (nem)-lépés a lépéskényszerben – ami a sakban egyenértékű lenne a parti feladásával – képviselné az elfogadott befejezés felé vezető úton ha egyáltalán valamit, akkor a szokásossal, az ilyesfajta helyzetekben elfogadottal – ahogy azt az amerikai engem minden egyes olvasásra-hallásra leírhatatlanul irritálóan nevezi: a beteg rák ellen folytatott, hősie **harcával** – szemben az egyetlen, legalábbis elvileg lehetséges alternatívát. (Szép kis harc, egyenrangú ellenfelek közt!) Az átgondolt tiltakozást. Nemcsak a saját sorsom, de a világon úgyszólván minden ellen.

Mert ugyebár lehetetlen volt fel nem ismerni, hogy az új helyzetben sokszorosán megkérdőjelezett szabad akaratomnak az ítélethirdetés előtt még büszke öntudattal gyakorlása mostanra már ilyen szánalmasan szűk térre zsugorodott. Pontosabban: a szellemi fejesugrásra Camus talán még bokszozó korából magával hozott szentenciájába, azon belül pedig a határozott vagy talán csak kísértetszerűen ide-oda lebegő és úgy 'szabad' állásfoglalásra is. Miszerint a tudományosnak ható kódosítás ellenére a mi mai kevésbé kies világunkban már csupán egyetlen egy valóban súlyos és súlyosságának megfelelőként is kezelendő filozófiai probléma létezik – ez pedig mi másé is lehetne, mint az öngyilkosságé.

A külső-belső presszió hatása alatt átélt néhány nap ezért is hozta meg a döntést arról, hogy ez a döntés, kifejezetten, bármi másnál inkább éppen az ilyen típusú döntés sohasem volt és így persze most sincsen az én időnként alig észrevehetően reszkető, megbízhatatlan kezemben. Most, éppen most, ha már az utolsó napirendi pontnál tartva magáról az időzítésről beszélünk, és tesszük ezt megállapodásunk értelmében sem 'elméleti kenceficézésből', akkor igenis éppen most még kevésbé, mint valaha. Hiszen a halál már nem tartozik az emberi tapasztalatok körébe – okított bennünket, a figyelmetlen, mindig mással elfoglalt tanítványokat Wittgenstein –, minthogy nyomban a születés pillanatában mi arra ítéltetünk, hogy napról napra éljünk.

Másfél-két héttel a folyamat kezdete után már úgy éreztem: abszorbeáltam az új realitást. Akkorra már ez volt minden. Nem, semmiképpen sem gyalázat, nem a saját testem lázadása ellenében végrehajtandó fizikai megbecstelenítés, mostanra még csak nem is reveláció – csupán egy tény. Egy a sok közül. A sok, közel sem ennyire fontos közül. Így legalább titokban megvalósult az, amit oly nagyon szerettem volna: tudni, milyen az – nem akarni semmit, nem várni semmire, nem félni semmitől, nem tenni semmi, de semmi mást, csakis amit a pillanat hoz magával és megtétet velem. Ezért amikor a végrehajtandó nagy műtétről, annak részleteiről meg előre látható következményeiről beszélt velem, egy állítólag értelmes, művelt emberrel egyebek közt a japánok sikeres újításairól a remek sebész, fel is skiccelve egy papirosra annak a lényegét, amit testem kaszabolása ürügyén tenni fog, majd hallgatásom miatt meglepődve, kutatóan nézett rám, minthogy kifejezett felszólítása ellenére sem tettem fel kérdéseket, akkor úgy éreztem, hogy átadódva immár az ő birodalmába, a vakok földjén én vagyok az egyszemű király. Mindehhez jött még az a kevésbé lenyűgöző körülmény, hogy bár

csak némileg kiábrándultan, de azért mégis csalódtam: ezúttal abban az örök érvényűnek hitt, eddig magának a természetnek a gyakorlatában meg nem cáfolt mondásban, hogy csalánba nem üt a mennykű. Aztán meg lám csak...

Október végén került tehát sor elidegenedett testemen a műtetre, belső részeimnek a legújabb divat szerinti, azért talán mégsem posztmodern módra drasztikus átszabására. Azután lassan, még annál is lassúbbnak tűnő fázisokban, a kórházit követően a hosszúra elnyúlt otthoni lábadozásra – mi ezt Ancsa babakorabeli szóformálásához hűen csakis lábazódásként említettük –, a végtelen legyengülésből a műtétet követő komplikációk nehezítette, de azért viszonylag gyors erőnyerésre. A nálam jóval több szenvedésen átesett, tehetetlen aggodalomban alámerült feleség és gyerek félelemgörcseinek a feltételes oldódására. Új állapotomnak nem valamilyen, állítólag bevált recept szerint erőltetett, még kevésbé morál diktálta, annál inkább azonban a magamban belül, észrevétlenül megérett, sztoikus elfogadására, nem ritkán a csendes, meghitt béke eleddig ha egyáltalán, akkor is csak igen felületesen ismert, tartósabban úgy először, de most aztán annál inkább értékelt birodalmában. (Sztoikusnak engem, helyesebben az akkori magatartásomat a doktor néni minősítette, akinek azért – igaz, majd csak évek múltával – mégis sikerült kifejezni a hálámat. Praxisát ugyanis ide nem tartozó okok miatt felfüggesztve a legutolsó vizit végén egy percre spontánul és szégyenlősen összehorolva, csókot váltva búcsúztunk el, de csakis azután, hogy én végre köszönetet mondhattam neki 'életem megmentéséért'. Nem titkolta, így aztán nem volt túlságosan nehéz lemérni rajta meg kendőzetlen lényén, hogy ez a pár szó meg mindaz, amit ez számára jelenthetett, nem fog egyhamar eltűnni a tudatából.)

Minthogy úgy érzem, szükségtelen, nincs is itt hely a tíz kórházi napnál időzni. Talán csupán az, amit fentebb mondtam a tőlem hirtelen elidegenedett testemről, hoz felszínre egy emléket, amelynek a vezérmotívumára úgy érzem, érdemes lehetne itt rájátszani.

Még Budapesten történt, amikor egyszer tartózkodási helyemet átmenetileg kórházba tettem át, szórt, de igen kellemetlen panaszokkal, kivizsgálásra. A mellettem lévő ágyon feküdt egy 50 körüli, ha felkelhetett volna, tisztviselő kinézésűre szabottnak tűnő férfi, akinek általános rákja volt, nekem úgy tűnt, nem elviselhetetlen fájdalmakkal. Ennek ellenére sem férhetett kétség ahhoz, hogy valahol a legvégső stádium táján. Az is kitudódott, hogy a neki rendelésre külön főzött ételeket hozó feleségével mindössze csak néhány évvel korábban kötöttek házasságot. A végtelenül legyengült, szinte mozdulni sem képes beteget monumentálisra nőtt hasával rendszeresen pungálták, nem gyógyító, csakis enyhítő-csillapító beavatkozásként.

Fizikai képtelenség lett volna nem meghallani annak a nagy részét, amit a szomszéd ágy nál a feleség meg a férj egymással beszélt. Az eszmecsere még véletlenül sem azzal kezdődött, hogy 'hogyan vagy', hanem hogy: 'hogyan van ma a has?' Mind a ketten minden ötödik-hatodik mondatukban valamilyen formában említést tettek 'a hasról'. Ugye tetszik érteni; nem a 'hasamról', vagy a feleségtől jövet 'a hasadról'. Nem, hanem ehelyett egy tőlük függetlenül létező, ha egyáltalán, akkor is csak futólag ismert, birtokos névmással vagy raggal még véletlenül sem összekötendő, csak éppen hogy a férfi testébe beférközött, ott szörnyűségeket művelő, mindjárt a szóhasználat is a beteg személyével nem azonosítandó, spontánul elidegenítendő, de hát magát mégis rájuk oktrojáló 'hasról'. Mintha csak a végét járó beteg odáig vitte volna szembefordulását a halált közvetítő testrésszel, hogy a rendelkezésére álló legutolsó védelmi akcióval, az arcvonalak átrajzolásával kísérelje meg azt többé már nem is a magáénak tekinteni. Úgy is mondhatnám: a házaspár rendszeresen gyakorolta ezt az agyafúrt rutint nemcsak indokoltan, de teljes joggal – hiszen ők a gyilkos betegségeket terjesztő, közveszélyes, sőt ragályos ragoknak a kikapcsolásával próbálták kijátszani a sorsot, ha másképp nem ment, akkor a grammatikai szabályok következetes tagadásával.

* * *

Én magam viszont még a műtétet követő, a dolog természetéből fakadó nyavalyákkal küszködés közepette azért csak meglettem volna, a kezdetekben sok bajt, kellemetlenséget okozó akciókra cseppet sem rest hasammal (hangsúly ezúttal a birtokosra) meg megbolydult testem egyéb részeivel. A kóros állapotnak a legkellemetlenebb aspektusa az volt, hogy az elesettség, a végtelen gyengeség közel sem hatott együtt meg külön-külön olyannyira nyomorult módra, mint a lelki kín: a mindent elnyelő, magába fogadó és többé ki nem engedő úr, az érzés, hogy a csalással lám meghosszabbított élet többé már nem hordoz számomra jót, örömet, még kevésbé gyönyörűséget. Nem is csak a mindörökre ismeretlenül maradó, még fel nem fedezett, de a szorgos tevékenységgel magamhoz szoktatottak köréből sem. Szükségtelen kegyetlenséggel akár egy önfeledt nyújtózkodást vagy a meghitt nyugalomba süllyedés futó pillanatait sem. Amikor ilyesfajta érzések uralkodtak el rajtam, vettem erélyes tiltakozásom ellenére is birtokukba, az valahogy úgy érződött, mint ha nem is magának a műtétnek a helyén, hanem annál feljebb, a szívem táján sajogna egy nyílt seb. Az is előfordult – bármennyire képtelenségnek is tűnjön ma már –, hogy azt a sebet valóban érezni véltem, még akkor is, ha kitapintani megkísérelni már nem merészeltem volna. Végül is mihez kezdtem volna, ha a seb tényleg ott van?

Később, a némi kivételtől eltekintve komplikációmentes lábadozásban már csak egyetlen ernyedő pillanatban tört fel bennem a kegyért esdeklő vágy: adj nekem, ó, Uram, jó halált! Nicsak, lepődtem meg, az illyési *Mors bona, nihil aliud!* Még ki sem mondtam, máris visszakoztam: Bocsánat szegény fejemnek, Uram; hogyan is kérhetnék Tőled egy oximoront! Majd később jött a rácsodálkozás valami ismerősen nem-ismeretre: tapasztalni, külön-külön megcsodált-körülünnepelt jelecskékből, ahogy mindezzel együtt és mindebből szökken még habozva bár, de mégiscsak szádba, azután válik bimbózó, majd az egész rámosolygó világnak kinyíló virággá az újraágaskodó igény nemcsak a még mindig csodákkal ékesített felismerésre, de a szellemi és fizikai tevékenységre egyaránt. Hiszen a hosszú hetek, hónapok után a már csaknem teljesen, akkor úgy tűnt, reménytelenül elfelejtett, de most, a fáradt lemondás után ínycsiklandozó életizek aligha tűnhettek a múltban valaha is oly provokálóan, oly felülmúlhatatlanul, ismerősségükben felismerten is rafináltan élvezetesekeknek. Úgy, mintha történne mindez egy ugyan most született, de azért mértéktelenül gazdag reinkarnációja fénypontjait sejtjeiben megőrizni képes, ingyencé szelídült hedonistával.

Mindezekén túl gyűlt a kedv a valamikor régen, még az idők hajnalán elindított vállalkozás utolsó évtized-szeletének a megírására, hiszen kuroszaival látószög-változásban most azután, köszönöm szépen, aligha lehet majd hiány, jönnek azok maguktól, csak oda kell figyelni rájuk. Márminthogy mire? Mi másra, mint a befejezéshez nekigyürkőzésre, már persze az egyáltalán lehetséges, óvatos-félénk tervekben beütemezett időkereteken belül. A végrehajtásra, a megérett látomások meg történések szavakba foglalására, csakis akkor, ha a mellettem mindeddig hősiesen kitartó motiváció jelenlétével örvendeztet. Nem utolsósorban, ha a már talán hetekben-hónapokban mérhető 'mindörökké', a valaha oly konstánsnak tartott, most meg minden ízemben érzetten is fogyóeszközzé átalakult idő számomra még adva vagy.

Adva volt az bizony, egyre inkább a maga sajátosan kiérlelődő, mind céltudatosabbá váló módján. A sorsvonal nem méricskélő, mert arra aztán végleg alkalmatlan logikájának a vezetésével. Hiszen ami a lendületet újjáélesztő motivációt illeti, azt már a műtétet követő napok kezdtek tárgyratörően, leleményes módokon újratermelni.

Történt pedig, hogy a műtét után az előre tervezett egy-két nap helyett váratlan, a testem legbensőbb ügyeiben illetékesek szerint riasztó komplikációk miatt vagy egy hétig kellett tartanak a posztoperatív osztályon, infúzióval táplálva és gyógyszerelve, gondosan altatva-mélyérezéstelenítve. Az általam ezenközben produkált, sajátos tünetek miatt valamiféle, talán még állandósulónak is tekinthető agyi elváltozástól rettegő Andriská meg Ancsa szerint

egyszer-egyszer pár pillanatra, egy gesztus vagy egy szó erejéig magamnál voltam – legalábbis ők erre következtettek –, én magam azonban semmi hasonlóról sem tudok, így azután ez a hét teljesen kiesett az életemből. Illetve bocsánat, azt azért utólag mégsem mondhatnám, hogy olyan **teljesen** esett volna ki, csak éppen egy új, nem mindig barátságos szándékokkal jellemezhető síkra tevődött át. Még hozzá micsoda síkra!

Álmodtam ugyanis, de nem úgy, mint máskor, zavaros-homályos közegbe alásüllyedő, időt nem álló hangulat-töredékekké szétmorzsolódó álmokat, hanem összefüggő, több felvonásban is szervesen kapcsolódó, tetszés szerint mindkét végétől fogva felgöngyölíthető, egykori rendezői tanulmányaim alapján mondhatóan szigorú belső logikával felépített, folytatásos sorozat-révületeket. Nem, tulajdonképpen nem is lenne korrekt, már legalábbis a szó közhasználatú értelmében nem korrekt ezekről mint álmokról beszélni, hiszen arra a hat-nyolc különböző ‘álommozira’ és azoknak az aprólékos gonddal, remek színpadi effektusokkal megrendezett részleteire még most, jóval később is pontosan emlékszem. Ha megnyomok egy gombot, az agyam TV-jén nyomban le is játszhatom újra meg újra, bárhonnan elindulva, az akcióba tetszés szerint ki-beszállva, az éppen igényelt kalandos utazást. Amelynek meg társainak a hangulata azután, ha lehet, még inkább belémoltódott, olyannyira, hogy azok elmélázás közben újra birtokukba tudnak keríteni. Mintha az ízük is itt lenne még a számban. Mintha zenéjük – *Gesamtkunst* lévén, mindegyiknek megvolt az alkalomhoz adaptált díszlete meg saját zenéje is – újra felbukkanna Bartók, Prokofjev, de felfoghatatlan módon valamiért, sejtelmem sincs, miért, főleg Mahler hallgatásakor.

Talán azt is mondhatnám, persze már ha tudnám, hogy az akár csak megközelítően is milyen lehetne: olyan volt az egész, mintha rendszeresen hallucinogéneket szedtem volna, és azok segítségével tettem volna meg a cseppet sem Sterne-i ‘szentimentális utazást’, a kábult-éber, bizalmatlanul figyelt, moccanás nélküli, mégis megerőltető, kimerítő túrát az eddig ismert világom alatti, szorosra zárt másik világba. Onnan meg gyors váltással és azonnali csatlakozással át egy másodikba, egy harmadikba, vissza megint, aztán át egy sokadikba. Szakadatlan, tehát megszakíthatatlan kapcsolásokban hiány ebben a szériavetítésben soha nem volt. És ami alighanem a legkülönösebb lehetett álombeli odisszeámban, az az a rendkívüli körülmény volt, hogy annak később általában játszani könnyedséggel fel- és megismerhető, helyesebben transzponálható realitástartalma volt. Tetszés szerint akár éberem is folytatható, elasztikusan módosítható, minden pillanatával maradéktalanul lekötő forma meg tartalom. A történések, a látomások mögött ott húzódott meg a szakadatlan óva intés. Még hozzá úgy, hogy pillanatnyi szünet nélkül minden kép, folyamat, valamennyi személy mintha már magával a létével közölte volna: figyelj nagyon, de azért vigyázz, még véletlenül se üljél föl nekem, ne vegyél semmit se készpénznek, őrizd csak meg fenntartásaidat, mert itt minden és nem is kis mértékben meg van billenve. Ha nem ott, hanem valahol másutt lettünk volna, még azt is hozzátehettem volna: az egész olyan, mintha nem túlzottan, de azért csak elnagyoltan, időnként még talán élvezettel, nem megjátszott, hanem valóságos kéjjel hazug-hazudozó jellemvonásokat tártak volna elénk.

* * *

Amikor később már az eredeti, vagyishogy közvetlenül a műtét előtti napon elfoglalt, egyágyas kórházi szobámban tértem magamhoz – azért még persze a kellő módon rozzant, sőt intenzíven nyomorult állapotban –, de jóval azután, később is, hónapokig forgattam agyamban meg zsigereimben a vagy hat-hét révület-álmot. Pár héttel a műtét után, már újra és megszokottan otthon, Ancsa lányom mesélte: amikor csak tudott, reggel meg ebédszünetben is bejött hozzám közeli munkahelyéről, mert én napokig igen rossz, sőt utólag se áltassuk magunkat, pocsék állapotban leledzettem. Talán mondanom sem kéne, mennyire képedtem el, amikor megtudtam tőle, hiszen az agyam még olyan volt, mint egy szita: a tapasztaltak közül

különösen két történés volt számára emlékezetes, az egyik olyannyira, hogy tehetetlenségében segítőképtelensége miatt nyomban sírva is fakadt. Tette pedig ezt akkor, amikor én, kábított-katéterezett állapotomban tökéletesen váratlanul, viszont hangomban kifejezett éllel, zaklatottsággal, de mégis világosan érthetően – és persze angolul – szólaltam meg, rendületlenül csukott szemmel és változatlanul mozdulatlan fejjel: Anna, vedd föl azt a papírt! Tessék azt a papírt ott rögtön fölvenni! Lányom persze elhülten figyelte, mint mondta, kezdőtől mindjárt az első kísérletre remekbe szabott alakításomat úgy is, mint hasbeszélő, annál is inkább, mert ő, szegény feje, semmiféle papírt nem látott a naponta többször is gondosan felmosott, kerámiakockás padlón. Tanácstalanságában némi töprengés után végül is, gondolta nagy ravaszul, kitépett egy lapot noteszéből, és mit lehet tudni alapon azt kísérelte meg átadni nekem. Átnyújtani, mint amolyan formális megbízólevelet. Az Apa személye mellé kirendelt, hozzá akkreditált Leánytól. Engem azonban ilyen olcsó trükkökkel még hétalvó állapotomban sem lehetett átrázni, ezért aztán Ancsa nemes cselekedetére nem is reagáltam. (Amint azt anyósom kapásból vágná rá: segíteni kész, meleg szívű lányomat szép gesztusával együtt lefumigáltam.) Isten látja a lelkemet, mi sem állt volna távolabb tőlem; sőt így utólag még meghatottabban értékelem elragadó lányom leleményes segítőkészségét.

Igaz, én ugyan a külvilág egészét képviselő Ancsa előtti megnyilvánulásomról mit sem tudtam, volt viszont egy másik szövevényes álmom, amelyben egy ízben odaállítva egy életről-halálról döntő, régi-régi perzsa bíróság elé, lévén cselekvés- és mozgásképtelen (a szó legteljesebb értelmében az), amint később kiderült, az éppen kétszeresen, így is meg úgy is jelenlévő Annát kértem nyomatékosan arra, hogy minden vagyonommal együtt még a földi jelenlétem pusztá tényét galádul elvitató, mondvacsinált váddal szemben a létemet hitelesen igazoló, nyilván gondatlanságból eldobódott vagy elejtett okmányt ott az orrom előtt vegye föl a földről! Ki lenne az az Anna? – kérdezte erre hangjában alig leplezett ingerültséggel a szövegemet első hallásra is mellébeszélésként elítélő bíró. A lányom ott – mutattam rá –, akinek a neve jellegzetesen palindrom, tehát jobbról balra meg balról jobbra egyformán olvasható. A szigorú bíró erre nem is tudta eldönteni: azon nyomban büntessen meg a bíróság megsértése miatt, megakadályozandó, hogy még több port hintsek abba a szűrös szemébe, vagy, legalábbis egyelőre, várja meg a továbbiakat, és csak majd azok ismeretében, később határozzon. Én ezt realizálva most már lélekszakadva magyaráztam tovább: Hozzá kell ehhez fűzzem, természetesen a tekintetes bíróság szíves engedelmével, hogy leányomnak a neve szakadatlanul jön meg megy, egymással homlokegyenest ellenkező irányokba. Csakúgy, mint ahogy ezt többnyire ő maga is tenni szokta, olyannyira, hogy az mára már második természetévé is vált. Majd, hogy a szóbanforgó jelenség, ha lehet, még plasztikusabbá váljon a még mindig az én magatartásomat mérlegelő bíró számára, nyomban hozzáfűztem: Mindez olyan lenne, mint egy kezdetlen és végtelen, önmagát önmagából újra meg újra létrehozó hullám. Igaz, olykor, bár közel sem mindig még egy férfinak, néha éppenséggel többnek a jelenléte is szükséges lehet a hullámmozgás beindításához. Máskor meg, hasonlóképpen, csak akkor éppen annak a leállításához. A bíró ezt ugyan aligha értette, ezért aztán csüggedten, bár elsősorban azzal az eldöntött céllal, hogy az egész taszító ügytől megszabadulhasson, megengedte, hogy a számára érthetetlen nevű meg még annál is érthetlenebb tulajdonságokkal rendelkező lányom fölvehesse, majd neki, vagyis a dönteni hivatott főmuftinak átnyújthassa a perdöntő okiratot.

Mint egy fölényes szakmai tudással és vagy egy tucat bedolgozó írósegéddel funkcionáló, mai amerikai úgynevezett regényírónak, már az egész oldalas hirdetés szerint is a legjobbak legjobbjának, a *New York Times Book Review* sikerlistáján hetek óta állandó jelleggel az első helyen álló 'irodalmi' produktumában, az ugyan minősíthetetlenül pocsék, de kétségkívül gondosan összepofozott regényben, én igenis szép teljesítményként akkor legalább három, helyenként egymással azért csak érintkező, kivételes esetekben egybe is folyó síkban

léteztem: először is széttrancsírozott, sebészi gemkapcsokkal egybetartott testemben, azon minden eleve létező, na meg stratégiai pontokon egy pár külön ilyen-olyan célokra készített, fűrt-faragott nyílásba dugott, illesztett, bekötött csövekkel, katéterekkel meg pumpákkal, amelyeket, ha csak tudtam, az orvosok, az ápolónők nemtetszését, majd kifejezett rosszallását váltva ki, soha nem csökkenő buzgalommal húzogattam kifelé magamból. Másodszor jelen voltam itt említett, egyik reprezentatív példányán remélem hüen érzékeltetett széria-kábulat-álmaimban, a valamilyen módon állapotomhoz adaptált, látszatra önállósult, saját hangulatú mesevilágokban, amelyek közül a legutolsó már éppen egy roppant nagy szabású kórházi tömeggyilkosság elsősorban ellenem irányuló részleteivel, például a fölösleges figyelemkeltés elkerülése érdekében a láb alól eltevésre kijelöltek infúzióiba bejuttatandó méreggel rémisztgetett, hogy azután a leghetetlenebb trükkökkel, nyaktörő mutatóványokkal, még a *Deus ex machinával* is hiába kísérletezve, minden más álom-megoldást, úgy látszik, a legszorgosabb kutatással sem találhatván, végül is mi mással, mint... igen, ezt téve az utolsó jelenéssé, felébredésemmel kísérlek a mindent lezáróan végletes szereptől megszabadulni. Na és harmadszor, ha a finnyás ízlésűeknek mindez nem lett volna elég, végül léteztem időnként nemcsak a hihetetlen sebességgel pergő agyamban megfogalmazott, hangosan ki is mondott szavaimban, álomnyelvről lefordított benyomásaimban, amint azt majd később megtudtam, bajt okozó rosszalkodásaim miatt még az ellenem hergelt orvosok meg ápolónők – na meg az ingerült perzsa bírók – elnézését is kérő, ha tetszik, több síkúan is alamuszi jófiúságomban – vagyis a reálisnak nevezett kórházi létben, amelyről viszont megint csak nem volt sejtelmem sem. (Ha a sok hasonló jel közül legalább azt nem kísérjük ez ügyben történetesen lankadatlan figyelemmel, hogy az álom még utólagos leírása során is árulkodó módon milyen gyakran került felhasználásra a ‘fájdalom’, a ‘fáj’, a ‘fájó’ szó.)

Ezek után, gondolom, az olvasót már az sem lepi meg túlságosan, amikor hetekkel a kórházból hazatértem után, erőre még nem kapva, annál inkább igényelve viszont a dögcédulát remélhetőleg feleslegessé tevő, végtelenül hiányolt külső-belső nyugalmat, Ancsa anyjával együtt elmesélt nekem egy másik, a lét-síkok között lebonyolítottá vált kommunikációs kísérletemet. Akkor is, nyilván felelőtlenségem tudatában, álmomból szólhattam ki, ezúttal szavaimat már nem is irányozva hétköznapi lényekhez, csakis közvetlenül magához Istenhez. Ancsa bizonytalanul, de úgy emlékszik, hogy lázas izgalomban rebegtem: Jaj istenem! Kinek a szeme ez? Anyja viszont ugyanezt így hallotta: Istenem, mi ez? Jaj, a szem, az a szem!

A kör, ezúttal az álmokörök közül csaknem az utolsó, imígyen tehát bezárult. Kábított állapotban az olvasó legalább valamelyest kímélése érdekében itt ugyan drasztikus mértékben megkurtított, az álom-valóságban azonban igen-igen hosszúra nyújtott, ráérősen csordogáló mese végső stációjaként hová máshová kerültem, mint az immár újra megtalált Elcserélt Szobába. Ahol persze a rendkívüli szükségletnek, tehát az álomban többféleképpen is kimagasló jelenlétének megfelelő szerepéhez illő súlyával volt jelen a fantázia-korlátok tágitása, a tapasztalat-tár bővítése, az elragadó, az e voltában nem is kevéssé csintalan és ilyenként feledhetetlen kísérletezések színhelyéül több mint készségesen szolgáló, magát szerelmünkbe gátlástalanul belopó, igaz, a beavatatlanok számára ugyanakkor abszolút jelentéktelen, világosbarna, itt-ott már kopottas fotel. Mindennapi bútorszámba menően semmi különös, csak éppen hogy az egyetlen áldott a hasonló alkotmányok milliói között.

Na és alaposan átgyúrt, de tökéletességeiben változatlanul tündöklő formában, az én kínos helyzetemhez készségesen alkalmazkodóan, figyelmesen, persze mint mindig, elkápráztatóan, ezúttal viszont, csupán a biztonság kedvéért, a lehető legtapintatosabban aszexuális hűvösségben már várt rám, ott volt velem – Évike is! Azért talán mégsem egészen úgy, mint ahogy a poklot meg a purgatóriumot még Vergilius kalauzolásával megjárta Dantét a purgatórium csúcán várta Beatrice? „A régi vágnak érzi nagy hatalmát” Dante, amikor Beatrice – leveti fátyolát! Tehát amikor oly végtelenül hosszú idő után végre újra láthatja szemét! A reszkető,

fájdalmas boldogságú találkozás, Beatrice, hogy úgy mondjam, elvonatkoztatott szenvtelenségéhez hasonlítva legalábbis Dante számára – akár, teszem azt, az ellopott, félősen dantei pillanat a kőpadon, a Cloisterben? Annál is inkább, mert, amint azt később megértettem: az álom a múltamból, szorongásaimból és persze olvasmányaimból összegyűrt, vagyis a saját életem külön e célra gondosan kiválogatott elemeiből összeállított purgatóriumba vitt el engem is, aki akkor alighanem, talán ezúttal megengedhetően más, extravagánsabb paramétereiket alkalmazva, valahol magában a Seholban lebeghettem. Azok közt a körülmények közt messzemenően nem lévén képes felmérni a műtét utáni állapotomat, talán úgy érezhettem, az Élet és Halál közötti Seholban. Hogy azután ott, bepótolv a sok évi mulasztások miatt végtelen mennyiségűre összegyűlt bepótolandókat, időnként Évike, az álombeli Évike, egy Évike kalauzoljon kézen fogva a mindenfelől fenyegető, ismeretlen, de az ő segítségével remélhetőleg elkerülhető veszélyek közt, el egészen a biztos partokig, ott is életem egyetlen fix pontjáig, az Elcserélt Szobáig. Az üdvösség hajdani, az öröklétbe repített kiindulópontjánál érkezve célba, és létemet ott végre biztonságban tudva, a felismerés pillanatában hagyjon magamra. És hogy a végső búcsút is jelentő műtétem kiprovokálta kiruccanásáról, a rémületes pácban lévő társ révületeinek a világából ő is visszatérhessen – hová máshová, mint minden-nél prózaibb jelenébe. Vagy tévednék, és a visszatérés őt újra és még mindig a képzelt vagy valódi biztonság partjaihoz szállíthatta. Oda, haza. Még idejében a pókhálózással is egybekötött, manapság már semmilyen ürüggyel el nem elhalasztható, még kevésbé kihagyható *Sacre du printemps*-hoz, akarom mondani, annak a kellően szelíd mai budapesti variációjához, vagyis hogy – a tavaszi nagytakarításhoz.

Az álmokban is szereplő tengeri herkentyűk méreteihez hasonlóan hosszúra nyúlt tanmese így is, meg úgy is követése után azt tetszene talán kérdezni, hogy ha és amennyiben egyáltalán lehetne ebben bármi ilyesmi, akkor vajon mindebből mi is lehetne végül is a tanulság? A 'semmitől' a 'sokmindenféléig' terjedően akármi is lehetne, a legérdekesebbnek azonban talán az tűnhet, amelyet persze hogy Faulkner segítségével vontam le, igaz, csakis már jóval később. Akkor is valahogy így: maga a múlt soha nem halott; sőt az a múlt – még csak nem is múlt.

Ha történetesen jól értem, erre most meg valami olyasfélét tetszik gondolni, hogy a szellemi emelkedettségének a növelése, vagy/és az igényes szórakoztatása ügyében ideiglenesen rámbízott olvasó rohamosan fogyó türelmével messzemenően visszaélve nem-evilági, sőt talán – mit talán, kétségkívül – túlságosan is erőltetett megoldás-félét találtam és tálaltam volna fel, megengedhetetlenül pimasz párhuzamot is vonva vajon mivel mással, mint éppen magával az *Isteni színjátékkal*? És ezen belül nemcsak Dantéval, de az azt fordító Babits-csal is?

Valóban így lenne? Tényleg? Erőszakoltan, meg profánul is? De hát ha én kilométer-hosszúságukban tekergő-gyűrűző, mindennapi betevő falatjukról gondoskodni kívánó tengeri őszállatokról álmodok, amelyeket fantáziám szükségtelen túlfacsarása nélkül is a belém helyezett, hosszabb meg rövidebb, de mindenképpen idegesítő csöveknek az irritáló, testemnek a, merem remélni, még mindig létező integritását semmibe vevő jelenléte indukált; ha álmomból hangosan ki-kibeszélve mondok gondosan megformált mondatokat, utasításokat vagy kéréseket, sőt gazdag készleteim igénybevételével produkálok repeső, majd elhaló sóhajokat is, amelyeket aggodalommal elteltlen ügyeletet tartó családtagjaim hallanak meg úgy, hogy jóval később vissza is adjanak nekem, amire én azután, röpké másodpercek alatt rekapitulálva azoknak a helyét meg az idejét is, minden kétséget kizáróan legyek képes hajsza-pontosan rögzíteni a vég nélküli álom-mese szakszerűen felvázolt grafikonján – nos, akkor azért talán lehet valami, sőt a valaminél jóval több alapja is a fentebb elmondottaknak? Én úgy érzem, sokkal több, mint az a kételkedésre jogosan hajlamos egyesek számára első megközelítésre tűnhet.

És végül, visszatérve a sztori fővonalához: miért lenne mindennek is részletes elmondásra érdemesített fontossága, közel sem mindennapos jelentősége? Csupáncsak azért, mert ha én még gyógyszer-indukálta álom-kábulatban, egy szervezetemet összekaszaboló műtét alatt meg után, még a kórházi ágyon is, rendületlenül folytatom a régen elkezdett, de a gerjesztett önkívület külvilágtól elzáró magányossága által sem akadályozott regényírást, látogatok el fantasztikus kerülőutakon életem mitológiai helyszínére, hihetetlen szorgalommal gyűjtök az íráshoz esetleg felhasználható újabb anyagot, hajtok fel félig-meddig már odaátrol ide itt még ugyancsak friss és ilyenként is feldolgozható benyomásokat, színeket, papírvékonyaságú rétes-tésztába töltelékként bújtatott legenda-folytatásokat, akkor ugyancsak mélyről tör föl bennem az igény a mesének, magának boldogságos Évikének a tovább-megélésére. És saját magamnak nagyrészt ugyan a régi módon, de nem egy ponton megrázó revelációkat is nyújtó megértésére. Régi vagy, bánom is én, új változatában. Hiszen egyáltalán nem melleleg, Thoreau nem tudom, mire alapozott, pre-freudánus feltételezése szerint, álmaink mi mások lennének, mint karakterünknek a próbakövei. Vágjunk tehát neki a felfedező küldetésnek, és közben ismerjük meg a zaklatott életút nyomán meglehet fő karakterisztikumaiban stabil, de a felületén azért sokszorososan átformált jellemünket. Már persze ha a nem is kissé pózoló, egy árnyalattal a kelleténél fennköltebb Thoreau-nak történetesen mégiscsak igaza lenne. Ami azért még a Nagy Magányossal is alkalmasint előfordulhatott volna.

Az elsőrendűen szükségesnek ítélt motiváció tehát nemcsak megvolt, de megadatott az álom-mozi diktálta parancs talányosra becsomagolt, de azért megfejthető formájában is.

Az erő? A műtéttel kapcsolatos átmeneti vagy most már a kényszerű velük együttélésre szoktató komplikációk ellenére, üstökösként átsuhanó pánikrohamok meg a gorombán letámadó mellékhatások nyomora közepette is oly zsongító-zsibbasztó, lassan már monotonnak tűnő ismétlődésekkel mindegyre megszokottabbá váló, kielégítő vizsgálati leletek; a heveny étkezési undorból a magát kedvesen-kéretően lassan visszatérő és a már-már elfelejtett felismerésének a csendes örömeivel köszöntött étvágy; azzal együtt az örökre elveszetteknek hitt, iszonyúan hiányolt ízek újrafellelésének az ingyenc gyönyörei szegélyezték a műtét okozta károsodásokból gyógyulásnak az útját. A szerencsére ebbe a gyógyulási folyamatba majd már későn megérkező, igaz, véget érni soha nem akaró, telhetetlen tél fagyos, gémberedetten göcsörtös ujjáival ugyan még ádázul nyúlt ki utánam tartani, húzni vissza. Közel sem először feledkezve meg szerintem végtelenül önhitt, arcátlan pimaszsággal arról, hogy New York, igen, tessék csak elképzelni, méghozzá harsány gúnykacaj mellőzésével, igenis Nápollyal, vagy ha ez így jobban tetszik, mert plasztikusabb, akkor Caprival együtt lelhető fel az azonos szélességi fokon. Igaz, én a telet mint egy foghíjasan zsémbes, magát meg dermesztő kötelességeit elképesztően komolyan vevő, házsártos hárpia ki nem állhatom. Ugyhogy ő vélhetően már csak emiatt sem volt soha, de soha jó hozzám. Ezért is volt számomra olyan könnyű azzal a Camus-vel baj- és sorstársként is együttérezni, aki a tél – ugyan, már a francia tél is tél lenne? – nyomorú kilátástalanságában tanulta meg: igenis a saját teste, meg nem más, mint azzal együtt az első árulkodó jelekre leselkedő, a dühöngő tél számára megnyomoríthatatlan lelke kell legyen a sugaras nyarat kihordó, majd odaadóan dajkáló pesztonka-otthon.

Nekem pedig? Amióta csak az eszemet tudom, semmi sem zökkenthetett ki abból a szokásomból, hogy rendületlenül mormolgassam mondókámat: bánatos őszi, cudar tél, mámoros tavasz, démoni nyár. Amikor végre, végre mégiscsak újra eljött a kételyekkel már nem tagadható, saját nagyszerűségével eltelt, de azért magát nyafkán kérető tavasz, ígéreteiben, jóslásaiban megcsodált, szerelmetességében gazdag, ráadásul még merész, meg sehogy sem szokható kitárulkozásaival; aztán majd belefolyt, átnőtt a nyárba is, ó istenem, magába a nyárba! Megadatott nekem egy újabb nyár, bánom is én, ha számomra az utolsó, akkor is érett, dúsléves, magát átadó, olvadó és olvasztó beteljesedésével, eléggé nem értékelhető, a világot is magába ölelő folyamatos jelenidejével, amely nekem külön is szállította a most fokozott tuda-

tossággal értékelt, boldogan újra bekasszírozott ajándékai határtalan élvezetének meghittre szelídült mámorát. Tette pedig mindezt olyan gálánsan, hogy azzal a fellelt belső béke meg az újsütetű nyugalom megfogalmazás nélkül, önkéntelenül is egy szemlélődő és abból fakadóan is cselekvő életforma kialakítására ösztönzött.

Újra kezdtem tehát zongorázni, órákat is vettem olykor, a leckéket szorgalmasan, réges-régi hangulatok töredék-émlékeivel a lelkemben-ujjaimban, tehát a szellemidézéshez illő áhítattal gyakoroltam úgy, hogy egy idő múlva kezdett is már valamelyest zenéhez hasonlítani az, amit muzsikálás ürügyén a megkínzott hangszeren műveltem. Ez azonban közel sem volt elég; rengeteg zenét hallgattam, rejtett titkok feltárójaként Bachot, azután hetekig csak Schubertet, hiszen ő a szent kivétel, aki arasznyi életében tengernyi művet alkotva fizikailag bizonyult képtelennek bármi rosszat is létrehozni; majd és mindezenközben órákon át, naphosszat a számomra valamelyest új, de annál kiapasztathatatlannal gazdag birodalomba, a kamara-zenébe temettem bele magam. Olyan csodákat hallva, lenyűgözve, egész lényemmel figyelve oda, mint a számtalan 'új' kincs közül Mendelssohn remekbe szabott *Oktettjét* vagy Dvorzsák *Dumky-trióját*. Olvastam, sokat, csak egyszer-egyszer újat, inkább visszanyúlva a régről rámmaradtakra, ifjúkorom mára beérett örökségére, akár az ötven-egynéhány évvel ezelőtti idők tanúihoz, már nem türelmetlenül habzsolva, de kéjencként ízlelgetve, falatozva-csipegetve a görögökből, a latinokból és persze a zseniális Gibbonból, rettegő alakjairól, majd a korai angolok eleddig csaknem ismeretlen, külön világából.

Be kell valljam, hogy mindezen fölül felbecsülhetetlen ajándékként, tehát az emlékezés gyönyörűségével is eltelve olvastam **újra**, egészében valami olyasmivel, amellyel új művek egyre ritkábban, és ha igen, akkor is inkább csak kuriózumként tudhatnak érinteni. A legkevésbé sem csakis irodalmi ügyekben csodálatosan fogékony, zseniálisan sokoldalú Borges szerint sokan lennének képesek tanúsítani ezt a nehezen kifejezhető igazságot: A szép az irodalomban – jó esetben is esetleges, értsd mindkét részről az, mert roppant mértékben függ a szerző által szorgalmasan manipulált szavak harmóniájától vagy jókor bedobott diszharmoniajától, és ily módon a legkevésbé sincs elszakíthatatlan szálakkal egybekötve az olvasóval, de magával az örökléttel sem, bármit is értsen ki-ki ez alatt a mindennél öblösebb fogalom alatt. Mi több, azok közül a krónikusan később jövők, az epigonokként lenézettek menaszériájából jó néhányan, akik gyakran látogatnak el előttük már feldolgozott vagy csupán megpendített témákhoz, motívumokhoz, mára már a saját idejükbe belerögződött, nem éppen merészen utat törő stílusokhoz, köztes művészeti formákhoz – ezek közül az állítólag elkésettek közül egyesek el is jutnak ahhoz az ideálhoz, amelynek a varázsos megérintése maguknak az úttörőknek csak ritkán, akkor is ünnepnap kivételként válik osztályrészükké. Elképzelhető lenne, hogy magában az élő irodalomban és közel sem csakis a Nobel-díjakban nem érdemek szerint osztogatnák a babérkoszorúkat? (Rosszul fogalmazott kérdésekre hogyan is lehetne helyes válaszokat adni?) Azért mi, ha meg tudjuk állni, ne essünk túlzásokba: kiábrándultságunk jeleként ha másként nem, de hellyel-közzel a fel-feltörő cinikus hajlamoknak is megálljt kell parancsolni. Legföljebb – remélhetőleg? – nem engedelmeskednek a parancsnak. De azért úgy nagy általánosságban időt szakítanak arra, hogy elnéző jóindulattal mosolyogjanak vissza ránk.

Sétákat tettem, mind nagyobbakat, el kevésbé ismert tájakra is az én dombos-lankás, gyengéd hajlatokban egymásba fonódó-kulcsolódó, kitárulkozóan jól ismert hajlamaimra apelláló, magába fogadóan feminin vidékemen, nem csak tágra nyílt szemmel látva magam körül, akár csak ha először, mindent abban a csodában, amelyet fiatalon meg egészségesen, kutya-baja-sincs állapotban oda se figyelve 'természetnek' nevezünk és ezzel, nevet adva a jelenségnek, vélt kötelességünket teljesítve nyomban el is intézünk, demítizálunk. Egyidejűleg tapasztalni meglepődve: gondolataim séta közben szabadulnak ugyan el, mint eddig is, kötöttségeiktől, csakhogy most, többé már nem csaponganak, gurulnak el minden lehetséges meg lehetetlen

irányba, mint azelőtt a szanaszét görgő Arany János-i lomha földi békák, hanem önmagukat szigorúan fegyelmezve célratörőbben, lépésről lépésre cserkészik be a bennem éppen ágaszkodni készülő témát. Azt is csak módjával. Hiszen olykor-olykor mégis elérkezettnek ítéltette meg a pillanatot az egy ideje nyilván már ezeken a tájakon kóborló, bár a dolgok sorrendjének a kialakulásakor valahogy mégiscsak elkésett, kósza gondolatfoszlány, amely állhatatosan igyekszik magát alkalmassá tenni az ide-odacsatoltatásra. Ilyenkor jött azután eléggé nemigen értékelhető segítségemre a komputer, amely játékosságra ingerelve meg maga is játszva, beprogramozott kottájából tüsszögve teszi nyomatékosabbá a folyamatot, segíti elő az anyag bővítését vagy sűrítését, a kívánt összevonásokat, az újrendezést, az átcsoportosítást, az elvételt meg a hozzáadást. Statisztikai eszközeinek a segítségével játszva tárja eléd stílusod modorosságait, azt azért csak rád bízva, hogy megkegyelmezzél-e a lelkedhez közel állók burjánzásainak. Meg elvégezzén nélküle megkerülhetetlen módon gyorsan kinszenvedéssé váló, de sajnos nélkülözhetetlen aprómunkát.

Ahogy ballagtam erdőben-mezőben az orrom után meg gondolataim elébe vágva, észre kellett vennem, hogy még a mostanában szokásostól is eltérően, valahogy új, eddig ismeretlen módon furcsán érzem magam és ennek megfelelően sajátosan is viselkedek. Nem mondhatnám, hogy különösebben nehéz lett volna ennek az okára rájönni: nyilván azért alakult ez így, mert erre felettébb kiéhezett lévén tudatosodott bennem, hogy az engem életető lehelettel átítató levegő körülöttem árasztja magából a szemelgetendő pompás egészséget. Nekem, a halál bélyegével megpecsételtnek, a sorsa logikus beteljesülésére a rettegő kandidátusok közül kiválasztottnak! Már hogyan is lehetne ezt nem csendesen duhajkodva, sőt hozsannázva ünnepegni, persze csak addig, amíg – lévén az ember végül is javíthatatlan pokolfajzat – ezt is meg nem unom.

Ami pedig pillanatnyilag még fontosabb: ha írtam, rosszat, jót éppen, az maradéktalanul lekötött, kielégülés-érzéssel töltött el – némi kivétellel és inkább rövidebb, mint hosszabb ideig –, igen, olykor még akkor is, ha akár egy teljes napi termést, történetesen egy szép kis porciót kellett másnap kigyomlálni, még mielőtt a félrecsúszott szövegből szívügyet kreálva belegabalyodtam volna fabatkát sem érő produkciómba. Mert ha nem vigyázok, bizony hajlamos lennék én időnként ilyesfélét tenni, még ha utána belegebednék is. Mondjuk az egész törlendő miskulanciából talán csak egy lényegtelen és úgy jelentéktelen valaminek alárendelt mellékmondatba hangsúlytanul beillesztendő jelzöt mentve át az össz-selejtnak minősítettből. Azt is inkább csak feltételesen, mondjuk a következő olvasásig. Nincs mentség, be kell látnom, itt aztán alaposan melléfogtam, kisiklott a remélem nem állandó jelleggel mutáló, fátyolossá váló hangom – vigasztaltam magam ilyenkor, eltelve vegyes érzelmekkel, amelyekből egyfajta fura, nem értem, honnan idekeveredett önteltség sem hiányzott teljesen. Közrejátszott viszont az írással foglalkozás nem ritkán mesmerizáló hatásában valami más, új is, még hozzá az a mód, ahogyan személyesen belevonódtam alakjaim sorsába, főleg azok döntő vagy később majd döntővé válható sorsfordulataiban. Csak most értettem meg igazából azt, ami, már nem emlékszem, mikor olvasva, de magával ragadott.

A rövid kis tanmese ugyanis arról szólt, hogy *A három testőr*nek és megszámlálhatatlan folytatásainak az írója, az Athosok, Porthosok és Aramisok, meg maga D'Artagnan szülőatyja, Dumas keserűen siratta meg maga-alkotta testőreit, a dolgok rendje szerint hosszú és dicsőségteljes pályafutása alatt önálló élettel telt, vagyis hogy papírmáséból életre is kelt figuráját, igaz, csakis addig, amíg ő, a teremtő, az e voltában mindenható, az általa felismerhetőnek vélt belső logikával operálva a regényben a hozzá illő egyszerűséggel szabadult meg tőle, nyilvánvalóan előre megfontolt szándékkal, nem is kétséges, készakarva elhaláloztatta, ha tetszik, teketóriázva-e vagy sem, már nem emlékszem, hogyan, de nem átalította saját kezűleg végezni ki a titkos, ám keserűségét senki számára sem láttató módon magába rejtő, utolérhetetlenül nemes, nem lenne túlzás azt állítani, hogy bálványozott hősét, Porthost. Bizony

úgy, hogy lelkiismeretét fölös aggodalom ezért a legkevésbé sem terhelte, Dumas – afelől nyugodt lehet az olvasó – persze hogy nem bestiálisan, csak egy könnyed tollvonással tette őt el láb alól. Nyomban azután meg, mint akit nagy és váratlan csapás, pótolhatatlan veszteség ért, ezen pityergett szünet nélkül órákig, sőt napokig. Megviselten, mélységes letargiába süllyedten, Porthos alkotójához csöppet sem illően. Pedig fel kell tételezni a fordulatainak az olvasóra gyakorolt hatását pontosan fölmérő, hihetetlenül rutinos íróról, hogy nem szándéktalanul lépett félre, de megvolt cselekedetére a maga jól felfogott, a regény szerkezete, logikája diktálta oka. Tegyük fel, valami olyasmi, ami a művén kívüli, sőt attól független világban – már ha bármi ilyesminek a regénnyel valamennyire is egyenértékű létét feltételezhetjük – akár azonos is lehet a jogos önvédelemből elkövetett emberöléssel. A ‘vagy ő, vagy én’ igazán nem is olyan nehéz választásával. Hiszen az ember, annak történetesen az író-szerű, felettébb összetett, talán még kriminalisztikai szempontból sem érdektelen megnyilvánulási formájában realizálódva, nem csak himihumiját helyre kis csomaggá alakítva meg madzaggal összekötve, vállán könnyedén átvetve költözik be átmeneti időre saját félkész művébe, de annak meg alakjainak az el- és lekötözöttjévé is válik.

Ami viszont megint csak a kigyomlálandó, mert félresikerült szövegrészeket illeti: sebj – biztatgattam a természetüknél fogva a fél világot elöntéssel fenyegető betűhalmazokból húzni még boldogult szerkesztő koromban megtanult és mi tagadás, azt néha élvezettel, ha nem éppen alig rejtett szadista kéjjel gyakorló, helyesebben azt a húzást álnokul az élő, de gyanútlan szerzőnek javasló magamat –, legalább azt most már tudom, hogy ez az út nem az igazi, nem is járható, mert az ugyanebben a regényben az írás során oly gyakran fellelt zsákutcák egyikébe vezet, méghozzá szükségszerűen; végig kell tehát újra gondolni, a folyamat, a történés ringatásának adva át magamat, és holnap egy új csapáson indulni el. Olyan lettem – döbbsentem rá –, mint a hangya: szorgalmas, kitartó, célratoró; generációk millióin át feladatát mérnök módra megszabva és tökéletesen elsajátítva pontosan tudja, mit csinál, meg csinálja is azt, amit tud; nyilván valamilyen értelemben még azt is érti, hogy mit miért tesz; sőt talán egy icipicit – ne feledjük, mégiscsak hangyaméretekről van szó – bölcs is. Vagy ha az azért nem, akkor legalább a maga hangya-módján kikupálódott, sőt dörzsölt is. Mindezen túl szakadatlanul robotoló, vesződséget mint olyat nem ismerő társaival együtt és külön-külön sokkal jobb állampolgárok, mint bármilyen ismert emberi társadalomnak a tagjai, minthogy az önmaga farkába harapó lénynek a fogalmát nem is ismerve soha, de soha nem sztrájkolnak, hiszen ha valakik, ők aztán nem bérért, az asztal alatt vagy fölött odacsúsztatott bankóért dolgoznak. A baj – mármint hogy a hangyák összessége számára a nagy, a kínos baj, a megkerülhetetlen mizéria, már persze a gigantikus méreteivel fenyegető emberi cipőtálpakon kívül – csupán csak az: hangyáéknál nincsen Berlitz, nincsenek tehát potom áron elérhető nyelvtanfolyamok, így aztán ők, akik egyébként is csak törlik az angolt, nemigen tudnak, hiszen hogyan is tudnának olaszul; ezért fogalmuk sem lehet arról, mi fán terem, illetve milyen magasztos fa alatt kéjesen elterülve lelhető fel a *dolce far niente*. Úgy bizony, maga az édes, a mindennél édesebb semmittevés. Az én folyton folyvást csak zakatoló hangya-barátaim annyira azért mégsem okosak, környezetükhöz játszva adaptálódóak, hogy meglehet nem túl gyakran, de legalább időnként, mondjuk minden második-harmadik nagy hangya-ünnepen szabadságot vennének ki.

Én viszont mintha kezdtem volna megtanulni, mikor lehet vagy mikor kell valamit abbahagyni. Szemben a mániákusan aktív hangyával, én sosem szerettem igazán dolgozni, annál inkább értékeltem viszont az elvont munkát; csak néha és akkor is mondjuk valamennyire magát a folyamatot, de szinte a ráismerés vagy inkább a rácsodálkozás örömeivel az erőfeszítés eredményét; abban is elsősorban azt, ami az elvégzendő, hát még az elvégzett munkában bennefoglaltatik – a sok irányba megnyíló, eddig ugyan még nem látható, de most ígéretessé váló további lehetőség-utakat. (Ezért is idéztem oly sokszor és mindig újra elragadtatottan ezt

a fajta eszmecserét: Két ember dolgozik egymás mellett, tempósan végezve ugyanazokkal a szerszámokkal ugyanazokat a műveleteket. Egy arra járó, kíváncsi vagy csak kotnyeleskedő atyafi megkérdi, mit csinálnak. Az egyik azt mondja: Látja, téglákat rakok. És maga? – megy a kérdés a másikhoz. – Én? Láthatja: katedrálist építék.) Az embrionális lehetőségek lefejtésének meg kifejllesztésének a vágya most, az új kezdet időszakában, nyilván a búcsúvételből oly szerencsés visszaérkezés után, sokoldalúan és érthetően, úgy is mondhatnám, kitapinthatóan érzékibb természetű lett, mint amilyen volt bármikor azelőtt. Bár azt a legjobb akarattal sem lehetett volna mondani, hogy túlteng bennem az erő, átgondolt tevékenységre azonban mind tovább nőtt az igény, úgy érezve, hogy arra nagy szükségem is van. Ha tetszik, ég terápiás értelemben is. Bár ilyesmit orvossal nem közöltem, az idők során meggyőződésemmé is vált: ahhoz, hogy itt vagyok, hogy egyáltalán jelen vagyok, a maga részéről eléggé aligha értékelhető módon hozzá is járult. Jóval inkább úgy – gondoltam a kezdeteknek már mégiscsak érettebb fázisaiban –, ha munkaeszköznek meg játszótársnak veszek magamnak egy nagyobb kapacitású, többet tudó, memória-gazdagabb meg gyorsabb komputert. Nosza, vettem is. Na és persze úgy, ha időnként, akár önmagamát – vagy magunkat – meglepő ajándékként, esetleg távoli világok felkeresésével praktikusán teendőkkel is összekötött, tehát tartalmasabb vagy csak amolyan ledér – visszafogottan ledér – kiruccanásokra alkalmas szabadságot is kiveszek. Vettem is. És természetesen ha olykor-olykor, kedvem fogytán vagy mert az ördög bűjt belém, fenekestől felrúgom az egész, gondosan felépített szisztémát. Nem többre, mint merőben átmeneti időre. Tettem is – igaz, ez utóbbit azért csak módjával, de akkor legalább lelkipurdalás nélkül.

Minthogy a Rádió magyar, cseh és lengyel nyelvű adásai már 1993 októberében megszűntek, ezenfelül az év végével maga a New York-i iroda is befejezte vagy 40 évig tartó, részben áldásos pályafutását, folyton elodázott nyugdíjba menési terveim így akaratomon kívül, a saját közreműködésem nélkül is pár hónap múlva megvalósult tényekké váltak. Végkielégítettek, aztán mint egy kiszolgált papírsárkányt, a zsinórt többé már nem tartva kézben, számos társammal együtt szélnek eresztettek. Zsebemben – talán sárkánynak kijáró nehezékként? – egy elismerő-köszönő formalevéllel az Egyesült Államok akkori elnökétől. Nem, nem csak az én zsebemben. Minden lapátra tett SZER-ember zsebében. Nem, nem dögcedulával, de köszönőlevéllel... magától Arkansas állam nagy fiától, a közismerten bővérű William Jefferson Clintontól. Aki világnézetéből logikusan következő okokból minden kétséget kizáróan szívből utálta a Szabad Európa Rádiót úgy, ahogy volt. (Vagy ahogy hitte, hogy volt.) És nem győzte kívánni a napot, amikor az egész ottani garnitúrát szélnek ereszthette volna. (Pedig ha tudta volna...) Bürokratikus fantáziátlan búcsúleveleket kaptunk, amolyan kényszerből, nagyokat nyelve fogalmazott, dicséretnek meg kitüntetésnek szánt, merev sablonmondatokkal. Ahelyett, hogy kevés szóval, könnyű szívvel, jóval többet mondva közölték volna: Fel is út, le is út... Na és majdnem elfelejtem: a levél alján Clintonnak ha nem is saját kezű, de legalább sokszorosított aláírásával. A dilettánsokra szabott sors – ezúttal az amerikai szavazók döntésének a formájában – időnként előszeretettel keresi ki és valósítja meg a lehető legvalószínűlenebb lehetőségeket is. Hogy is mondtuk csak, már itt is, egy ízben: ‘mennél inkább, annál jobban’. Vagy alighanem még ennél is helyénvalóbban a Karinthy-kreálta képcím a modern művek verniszázsán feltehetőleg fordítva fölakasztott műhöz, méghozzá imígyen: ‘Ezt nektek’.

Folytathattam tehát nem túlzottan igénybe vevő, de szórakoztató tevékenységemet egy közeli egyetemen, rendezhettem kuszává gabalyodott anyagi-beruházási-adóegyszerűsítési-öröklés-tervezési, tehát tőzsde- és pénzügyeinket, fokozatosan befejezhettem régen megkezdett és szakadatlan lelkipurdalások közepette szorgalmasan elhanyagolt, aztán meg még tovább hanyagolt, egyéb munkáimat... De nem kívánom az olvasót ilyesmikkel untatni: a nyugdíjasság tétlenségétől, a megnyíló úrtól rettegésem, az ismeretlennek a még csak éppenhogy fel-

derengő félelmei már akkor, egy-két hónap meglepő, összességében valósággal elképesztő tapasztalatai alapján eloszlottak; harmonikusabban voltam tevékeny, mint talán bármikor azelőtt. Amikor is folyvást attól tartottam: külső, kényszerítő és feszes keretek nélkül egy alapjában véve lusta fráternek könnyű lehet darabokra hullva esni szét. Nem is szét, de szanaszét.

Hiszen több mint másfél évtized után teljes joggal kételkedhettem abban: mi lesz velem, ha nem kell fölkelni nap mint nap hajnalban, vagyis hogy öt órakor, télen-nyáron pontosan ugyanabban a gusztustalanul korai időben; elérni ugyanazt a ma már, igaz, elektromos áram hajtotta, de azért csak menthetetlenül rusnya vonatot; bekóvályogni annak mindig ugyanabba a lélegzettisztító meg izzadságsemlegesítő szagtól penetráns fülkéjébe, köszönni vagy csak úgy futtában odabólintani mindig ugyanazoknak a hervadt sorstársaknak – illetve közülük csakis azon keveseknek, akik még nem bóbiskolnak, sőt oldalra billent fejjel ott ülve nem folytatják máris édesdeden azt az alvást, amelyet csupán egy órája még más, kényelmesebb testhelyzetben hagytak abba –, aztán élmelygő érzésekkel futni át az újságokat, főleg az engem nyilván eleve adott, erősen szubjektív ellenszenvem miatt egyre inkább a *Népszabadság* fénykorára emlékeztető, szinte évről évre mind rosszabbul szerkesztett *New York Times* (nem is ritkán, persze hogy magyarokkal folytatott beszélgetések során gyorsan el is szégyellve magam, gyakran keverem össze a kettőt); egy óra múlva, már New York közepén, a pályaudvarról testedzéseként meg felébredési kísérletként cikcakkban utat rövidítve kutyagolni be a rádió irodájába; beérve átfuttatni szemeimet a müncheni üzeneteken, a diszkrét kopogó masinákon, azok között is a távirati irodák szakadatlanul csordogáló anyagain; majd végre az állandó jelleggel áporodott levegőjű, állítólag kitakarított szobámban leülni a komputer elé, rámeredni azon a megtöltendően hívó, nagy és ürességével kívánságom szerinti tevékenységre unszoló, fehér, nem tehetek róla, az én jó esetben is csak fél-éber állapotomban akár lenyűgöző méretű, tetszés szerinti formájú, de mindenképpen buja vágyakat ébresztgető, tehát női fenékre is hasonlító felületre, a fejemben egyetlen épeszű gondolat-foszlány nélkül; minden nap újra idézni fel a sokéves trenírozás eredményét, azt, hogy az agyat ugyanúgy rá lehet szoktatni a megadott időben aktívkodásra, mint ahogy a gyomor a beidegzett éhséget érzi minden délben csaknem ugyanazokban a percekben; meginni az első pocskék, rejtélyes okokból kávénak, vagyis hogy ‘amerikai kávé’-nak nevezett vagy inkább gúnyolt, híg, de feketének azért legalább fekete sarat; rágyújtani és nyomban konstatálni, hogy no lám, az ócska pléh hamutartóban már komótosan elhever egy másik, elhanyagoltan-megsértetten füstölő cigaretta is, amelyet bizony nem mások, nem a fejüket mindig csak rosszban törő nikotin-terroristák helyeztek el oda, hanem nyilván kontrollálhatatlanul mohó, valamiféle transzban cselekvő saját magam; harapós kutya módjára vakkantva, szándéktalanul is gorombán, elutasítóan, ott valahol már az inzultálás határán köszönni vissza a szobám rendszerint nyitott ajtaja előtt tébláboló, tétovázva meg-megálló, a nyakam teszem rá, bensőséges diskurzusra, bájcsevegésre, de ha nem, hát legalább reggeli fecsejre éhes, a legkevésbé sem politikáról, annál inkább tőzsdéről – Mit szólsz az IBM-hez? –, vagy ha az nem menne, akkor a tegnapi baseball-eredményekről valakivel oly igen beszélgetni vágyó, ebadta ukrán, majd nem sokkal utána a fehérorosz kollégának; tovább bambulni, ihletre, de ha annak sehogyan sem akaródzik megjönni, hát valahonnan majd csak beugró, értelmes gondolatra várva mereven szuggerálni, gusztálni, ha nem éppen stírolni az előbb jellemzett mivoltában rám ma egy nem éppen girhes, de annál inkább fenomenálisan proporcionált démon vagy-avagy egy kéjsóvár némbér díjnyertes főalkatrészeként mind provokálóbban visszameredő, delejes fehér... na igen, persze hogy a képernyőt – és aztán, hűha, de késő van már, a helyzet válságos, nincs több idő a totojázásra, gyerünk, rendezzük nem-létező sorainkat; isten neki fakeszt, fejest ugrani az első, később úgyis majd átírandó, ha nem éppen egészében kihúzandó mondatba... Kedves hallgatóim, Holló Tamás beszél New Yorkból... Hát valahogy így. Na és ha ez, az egész szakramentum eltűnik, nincs többé, akkor hol, hogyan és vajon mivel lehet majd az imígyen

fölszabaduló időt kitölteni? A bennem nyilván regenerálódó energiát valami másba fektetni? Igen, persze, értem én ezt, más is ment már nyugdíjba, de mégis: mibe?

Nem kis meglepetésemre ez a szoros, fő vonalaiban csak ritkán változtatható rutin rövid idő múlva nemhogy egy cseppet sem hiányzott, ehelyett viszont egyre inkább mondott csődöt a memória múltjából ide a jelenbe, azaz helyesebben, a jövő memóriájába előléptetendő képzelőerőm, még hozzá visszamenőleges hatállyal: felfoghatatlan, hogyan voltam én képes évek, innen nézve aztán végeláthatatlanul hosszú évek során át minden egyes munkanap aszott reggelén mint egy dzsigoló vágy nélkül, csak azért is virilis-peckesen produkálni magam, kitenni magamért, jó híremért, renomémért, végigcsinálni azt a fáradó testből az utolsó cseppnyi tartalékot is kifacsaró, a minden érdekességét régen elveszített, azt a lélekölő... hm... hát teszem azt, favágást? (János, a Kenedi-féle, még őshazai, ma is ifjú barátom, egy ízben, alighanem 1982-ben, egy teljes évet töltve itt, az első pár hét után mindennap pontosan tíz órakor hívott föl és első intrádára, köszönés nélkül, illetve a helyett kérdezte: „Nem zavarlak? Uszítottál már?”) Így, mindennek múltán, hosszú idő óta most talán először birtokolva büszkén és ünnepelve öntudatosan saját, végre állandó készenlétben állás, vért pisilés meg az időnkénti lelkifurdalás nélküli szabadságomat, azzal kedden máshoz kezdeztem, mint szerdán, hiszen megadhattam immár minden napnak a saját egyéni, külön rá szabott jellegét; maga a nap nem ritkán formabontó kísérletekből állt, mert folyton választani lehetett, sőt kellett: na, és akkor most mibe fogunk bele? És mibe majd ezután?

Hoppá, álljunk meg egy percre. Mi is mocorgott a fejemben tegnap este lefekvés után? Amiről elalvás előtt, ha nem éppen a helyett bizgattam magam, hogy ezt azért helyes lenne legalább holnapig nem elfelejteni? Zenéről volt szó, igen, ezúttal kivételesen mesterien összekutyult emlékeket felidéző, nem mindennapi zenéről, meg arról, ami hozzá tartozott... Hát persze, nem másról, mint hogy hogyan is írhatnám meg a nem csakis múlóan esztétikai jellegű kiábrándulás halmazatos lelki folyamatát azon a példán, amikor Orff *Carmina Burana*-ját valakivel, egymást csakis mint történetesen, a legkevésbé sem szükségszerűen ezzel a 'történetesennél' bármihez is kezdő, nem, azt az eleve adott különbséget egyáltalán nem feloldandó céllal, csak éppenhogy tényszerűen homlokegyenest, fiú-lány módra ugyan ellenkező nemű, de ezt az adottságot mindaddig nem is igen fontolgató, meghitt barátnak tekintendő alkalmi társsal hallgattuk először koncerten. Igen, még ott, Budapesten, nyáron, hol másutt, mint a Károlyi-kertben. Az a zene pedig akkor, első hallásra, be kell lássam, frenetikusan hatott – mint kiderült, rá talán még inkább –, falánk szex-éhségével, leplezetlen koitus-centrikusságával, nyalánságos disznólkodásaival, a többszörös orgazmus-sorozatok felé robajló ritmusaival, Úgy éreztük, nyers, dacos-durván azon nyomban, kár, hogy nem mindjárt ott, helyben abszolút hallás nélkül is kielégítendő, parancsolóvá avatott hatásaival annyira, de annyira kiforgatott valónkából, elsöprő erővel dobott fel bennünket, hogy... hogy a koncert, majd az ezúttal inkább egy étvágygerjesztő nemi előjátéknak tűnő, jó italokkal meg amúgy igazából vajákos vacsora után, mind kevéssé óvatosan lapos pillantásokat vágva egymáshoz, még mindig, vitathatatlanul, meghatározóan a hallott, bennünk tovább közösül-tető zenének a hatása alatt; na és igen, végül már nálam, szépséges új társbérletemben, ott is szempillantás alatt hanyatt-homlok az ágyra omolva, bizvást mondhatóan azzal a sok földi jóval kecsegtető zenének más, gondoltuk, adekvátabb eszközökkel folytatásaként felettébb váratlan, de tagadhatatlanul zamatosan jó ízű, az alkalomhoz illően és tőlünk jövően lenyűgözően értelmes cselekedetekre ragadtattuk magunkat. Vagyis hogy egymást. Nem, kedveskéim, bizvást mondhatom, hogy ami történt, az nem volt haszontalan időtöltés. A dolog mindegyre inkább tivornya-jellege olyannyira lett elképesztő, hogy azonközben, a valahogy mégis lefegyverzően egyszerű helyzetekben alig-alig csodálkoztunk rá, egyébként azt hittük, kívülről-belülről ismert és meghitten kedvelt egymásra meg ehhez a természetes együtteshez, közösséghez viszonyuló magunkra. Ha azt mondom, hogy tökéletesen paff voltam, azzal még

csak közelébe se kerültem a mi új valóságunkhoz. És ami mindennél elképesztőbb: hogyan jutottam én el onnan, a robbanós, duhaj tűzijátékból à la Orff, a legkevésbé sem várt meglepetésektől, attól az éppen hogy csak nemős-ártatlanul, történelem előtti korokból magunkkal hozott mivel mással, mint az akkor még nem tiltott incestussal játékoskodó éjszakától – el, nyílegyenesen el odáig, hogy ma már – ő, nem, egyáltalán nem őmiatta, hiszen ő ugyanúgy képedt el, mint én, pusztán csak összehasonlíthatatlanul kedvesebben tette azt is, hogy mást aztán már ne is említsünk – az egész ‘feldobó’ zeneművet vulgáris, de ez semmi, úgy, ahogy van, menthetetlenül hamis, ásítató ürességnek, vacak, egyetlen – na jó, két-három – ötletre felépített trükknek, magyarul, úgy ahogy van, zenei ürüléknek, mi több, ahogy egyszer rám valóban jellemzően ingerült túlzással mondtam, kloáka-zenének tartom? Hogy az ördögbe lehetne ezt a valamit, a bacchanáliával ünnevelt csodazenének a saját ellenkezőjére váltását ha már rádiós műsorba nem is, de inkább az én regényembe beleillő, vajh mire ráütő allegóriaként dolgozni fel? Méghozzá kontrasztos, cseppet sem diáktréfás, de annál érthetlenebb-összekutyultabb, egymást a világ minden kincséért elereszteni nem akaró, mint a nótában, úgy bizony, három éjjel-három nap tartó és úgy folytathatatlanul váló utóhatásával? Vagyis az őszintén elcsodálkozó, a feldobott lelohadással? A testvér-szeretőkkel! A nekik csupán egyszer kijáró, de akkor, talán ezt is érezve, mindent végigcsináló, lenyűgözötten, nem tévednék, ha azt mondanám: transzban kísérletező, cirógató, prűdériáról, álszeméremről mit sem tudó, tanúbizonyosságot kereső és találó, most aztán már bármilyen, éppen csak hogy nem tétova, viszont öröktől fogva bámulatra méltón intim testvér-szeretőkkel? Akik közül, ó, Uram, a testvérlány ott helyben sokszorosan megdicsőült testén micsoda portéka-készletet, fantáziájában még sosem sejtett, de nyomban megvalósítandó ötleteket hozott a nagy találkozóra, engem tökéletesen elképesztve már azzal is, hogy mindezt eddig vajon hol tárolhatta?

Az égszakadás-földindulás után szinte nyomban, majd aztán napokig-hetekig azon kellett folyvást töprengenem, hogy jé, mik is vannak? És hogy az ember gyermekének hogy kell folyton csak csodálkozni? Meg hogy az egész hogyan is férne bele annak, tényleg annak a regénynek a vajon majd melyik részébe? Meg annál is inkább: bármelyikünknek is az állítólag valódi, sőt teljes joggal mindenki másétól eltérő és e téren éppen most új, mindentől elütő gazdagsággal kiteljesedett életébe? Úgy, amint abban ősi-új helyére talált a hamisítatlan, a magas egekre kiáltó, a hajdan megkövezéssel jutalmazandó skandalum maga? A végső fokon mindegy, hogy mitől, de a magatehetetlenül megrészegült, megigézett, tudom, hogy elbájolt és ettől a legprimitívebb ösztönökre ható kakofóniától elkápráztatott, fölmagasztosult násza – két végletekig felajzott kísérleti nyuszinak? Akik végül is talán nem tettek volna mást, mint beinkasszálták egymástól azt, amivel nyilván eleve elrendelten tartoztak egymásnak? Akiknek megadatott – már bocsánatot kérek –, hogy egy másik életben éppen a legintimebb szinten ismerjék fel és teljesítsék be azt az előre elrendeltetettet? Pontosan az eleve tiltott, hiszen öröktől fogva létezett affinitást, amellyel ugyan sok mindent lehetett tenni, csak nem betelni vele? Vagy-avagy, mindezzel homlokegyenest ellenkezőleg, az egész nemigen lett volna más, mint az életünk fő- vagy leggyakoribb mellékvonalaitól is eltérő, rendhagyó, semmire, de úgy, ahogy mondom, abszolút semmire sem jellemző, csakis felsrófolt fogékonyságunk miatt velünk kedvére eljátszadozni képes *frisson*, egy generikus zenei receptre előírt, tagadhatatlanul frissnek érződő, alattomban rántörő, a nyakunkba zúduló, cikázó villámokkal áramütéseket belénk vagdosó nyári zápor? Vajon még erre is azt lehetne mondani, hogy ‘végső fokon minden ízlés dolga’? Akár a tabuk tiltotta ízlésé?

Ugyan már, ez így nem vezet sehova, ez, úgy ahogy van, halva született ötlet – vetettem el, alighanem csakis pillanatnyilag, az elfuseráltan is kedves elképzelést a testvérnász megörökítéséről meg az azt kiváltó előzményekről elalvás előtt. Igaz, tudtam és jól mondtam, valóban csupán pillanatnyilag, mert nyakasságomban éreztem: itt mindenén túl azért rejtőzködik valami, amit a neki kijáró szinten, elmélyítve fontos lenne az egészből kihozni – csak éppen

nem így, ahogyan azt én most megkísérlem. Nem úgy, mint a zenének, ebben az esetben meredeken és kicentizve, elismerésre méltóan szinte kizárólagosan a nemi ösztönökre játszó, mint az összerakós gyerekjátékban az előregyártott, kivágott elemekből összepasszintott zenének a lelket vagy legalábbis a hormonokat felkeverő hatását. Mert mivel itt bizony egy briliáns kóklerral van dolgunk; nyilván jobban el kell távolodni a személyes élmény túlságosan is impresszionáló közelségétől... És talán úgy kéne nekifogni, hogy utólag kísérelni meg kibozgani az Orff kitalálta módszert, a bármily olcsó, de mégiscsak koncepciót, a zenekotyvasztói receptkönyvet: persze hogy a középkori konyha-latin szöveggel, az ugyancsak középkori diákdizsnózkodásokkal alaposan megtűzdelt versekkel-énekekkel, az egyáltalán nem leplezett trágárságok özönében meg a bizarr, bár játszva kiszámítható zenei hatások minél olcsóbb és hatáskeresőbb ismétlésével, ámde jó érzékkel végrehajtott, közel sem kukacoskodóan kezelt elhelyezésével, a habozás nélkül lopott, Távol-Keletet imitáló színek apró adagokban, majd egyszerre csak ömlesztett betálasásával, a visszafogottan lassú, lustán, cicáskodóan erotikusra lefékezett, majd a dupla-tripla tempóra feldobott, robogó részek, a külön férfi- és a külön női kórusok lefetyelő-kihívó-provokáló vetélkedéseivel, összeklopolt váltogatásával és az abból végre kinövő *tutti* tömeg-orgazmusával, meg oly sok minden mással. Például amolyan korai, de minél alábbi bordalokkal, spicces-részek, ezért is előre felmentett, kissé dülöngélő gátalastalanságokkal, megjátszott alkoholmámmorral... Igen, bőven primitív, mégsem az ösztönökkel vagy ihlettel létrehozott, hanem patika-górcsövekben gondosan kikotyvasztott, volt-márjobb-is mű-örjögéssel... Magával a gigantikusra növesztett kupléval, úgy is, mint az egyik dizsnózkodó őssel. A vegyes felvágottal, a mismással. A minden határokon és mennyiségen túl is felveendő, repetitív szexre rájárást abbahagyni sehogy sem tudóval. A balkézről magasztalt ditirambusok ellenszolgáltatás nélkül tálasásával, amelynek a szélére a biztonság kedvéért azért mégis oda van ragasztva az árcédula, ámde az eredetieskedés kedvéért azon maga az ár már nincsen megjelölve. Töltse azt ki mindenki a maga ilyen-olyan lehetőségei szerint, már persze csak ha egyáltalán lenne hajlama valami ilyesmire... Szavamra mondom, nem is szólhatunk ez ellen egy szót sem, hiszen mi magunk pontosan ezt tettük. Nem is átvérgődve, de röptében ívelve, szárnyalva át úgy, hogy közben még véletlenül sem hagytuk volna ki az élénken kirajzolt, nem is kissé ittasan dülöngélő pálya egyetlen kanyarját sem.

Na és még valami. Az élete dereka előtti élmény feldolgozása bizony az után a 'derék' után már önmagában is, minden mástól függetlenül is el kellett gondolkodtasson. Valahogyan így (drasztikusan rövidre fogva a behatóbb elemzést igénylő témát): Általánosságokban beszélve az ember jóval azután is érez, ha tetszik, elfojthatatlan, meglehet nem szükségszerűen kiélendő nemi vágyakat, hogy önmaga megszűnt vágyat ébresztő, kíváncsatos objektum lenni. Mármint mások számára. A test megöregszik, a lélek, helyesebben a léleknek a bedresszírozott része viszont ehhez képest fiatal marad. (Ki is mondta azt: Az öregség játszva elviselhető lenne, ha nem lenne még mindig meg benne a fiatalság?) Ilyen körülmények közt azután a szexualitást szakadatlanul szorongatja az emberi bonyolultságok alighanem leginkább maradandó megnyilvánulási formája. A dolgokat a maguk végtelen leegyszerűsítettségükben és éppen ezért persze hogy pontatlanságukban találva nyújt mindez némi betekintést, legalábbis egy futó pillantást a Viagrák előtti élet kellős közepén azt illetően, hogy milyen is lehetne – már ha valóban létezhetne – a dionüszoszi halhatatlanság? Még akkor is, ha sokan hangoztatják szent meggyőződésüket, hogy a lélek – másképp kifejezve az agy – az elsődleges emberi nemiszerv? (Elnézést kérek a kérértlen kiruccanásért.)

Még mielőtt Orff, úgy is, mint az utánozhatatlanul sikeresen elfuseráltnak a rosszhiszemű esztétikája megint, ezúttal már nem olyan taszítóan beleköpött volna a levesembe, néhány bekezdéssel feljebb mi másról, mint a választásnak az emberi életben betöltött helyéről kezdünk értekezni. Még hozzá valami ilyesmiről töprengve: lehetséges lenne, hogy a szakadatlan választásnak a pusztá lehetősége, még inkább annak a látszatra szorító, a valóságban mindig

felszabadító, önként elvállalt kényszere egy szabad emberpéldány egyik legjellegzetesebb ismertetőjele? Már ha ilyen emberpéldány valóban létezhetne? A szabadságnak valami annyira intenzív szomjúhozása, hogy ahhoz képest nem is csekély mértékben tűnik felületesnek a 19. század még oly magasztos szabadságkultusza? A térd- és főhajtás egy később behelyettesítendő fantazmagória előtt? Hiszen hogyan volt lehetséges, hogy az akkori rajongók, úgy ám, a Petőfi-modellül szolgáló, nagy pózokban tetszelgő vagy, bánom is én, valóban egzaltált, becsvággyal tényleg roskadásig megtöltött, és lám, mégis maradéktalanul elfelejtett Beranger-k előtt hasra esők tömegei mintha nemigen értették volna: az egekig dicsőített, imádott célt, az elvont 'szabadságot' csakúgy, mint az ezerszer megénekelt 'boldogságot', ha egyáltalán valahol, akkor esetleg a mindennapokban, azokban is a mikroszkóp alá helyezendő részleteiben lehet és kell megvalósítani, megvalósítottként elfogadni, ha lehet, megélni, nem pedig a nagyszerűt, magát a szuperlatívuszt is letromfolóan meghaladó, még annál is remekbe szabottabb, egymáshoz kétségbeejtően hasonló pózokba vágva magunkat, még csak nem is a 'kard-ki-kard' vezényszó messzehangzó, de szinte kiejtésének a pillanatában máris banálisnak érzett aktusaiban. A beskatulyázók beskatulyázásában. Magára a fennhéjázó néven császár-morzsának átkeresztelt smarnira emlékeztetve a szegényembert. Persze a byroni pózoknak is megvan a kijelölt helyük, meg mert kell, el is jön az idejük, sőt néha pokolian esetlen lenne azok elől kitérni, csakhogy nem hősi tettekben, hanem úgy, hogy a megmaradtaknak a hétköznapi cselekedetek millióira, azok közül is a színe-javára kell mint stabil alapra épülniök.

A fentebb leírtakból, mint az említett összerakós gyerekjáték elemeiből, csak kialakul a viharezzett magamhoz illő kép: igen, az, amit megpróbáltam, méghozzá nagy elhatározások nélkül, de azért eltökélten a részletekből összeállítani, az végül is nem más lett, mint saját magamnak a többé-kevésbé akceptálható folytatása. Tettem pedig ezt mindennek a legjobb források szerint is holtbiztos valószerűsége, csak sajnos ugyanakkor a valahogy valamikor csak elsinkófált valószínűtlensége ellenére is. Alapvető elvi kérdés csak egyetlenegy merült bennem föl, az sem kötve le igazán a fantáziámat meg elernyedte idegeimet sem.

Ez pedig ilyesféleképpen nézett ki: természetesnek vettem – mint ahogy veszem most is –, hogy a körülöttünk tengő-lengő emberek ki nem mondottan bár, de inkább hisznek, mint nem, a nagy egyházalapító, Pál apostol által vélhetően a hinduktól átvett reinkarnációban, mármint – főleg Nietzsche kivételével – nem kívánván vitába szállni az illemszabályokkal meg a társadalmi konvenciókkal –, a részletek, az adott formák pedig, a miért, a hogyan, a hol, lényegteleneknek és mint ilyenek, elhanyagolhatóaknak ítéltetnek. Engem azonban a részletek iránti csillapíthatatlan étvágyam állandó jelleggel gyötör. Bennem gondolom születésem óta túlteng a megismerésre vágyó, az oldalamat fűró kíváncsiság, ifjúkorom óta különösen egy olyan fajta doktrínára, amely, már persze ha igazként lehetne beállítani, számomra a lehető legnagyobb fokú személyes érdeklődés kiapadhatatlan tárgyát képezné. Ahogy egyszer majd – vagy hamarosan? – a világosság az utolsó goethei sóhaj, a *mehr Licht* végső homályába fordul, én csak gyászosan továbbra is kitartok abbéli hitem mellett, hogy a búcsúfellépés után, amikor a városban harangokat kongatnának meg ágyukkal adnának le díszlövéseket, amikor az emberek a fájdalomtól félőrülten rohángálnának föl-alá, mindezenközben az immár elcsitult, ámde érdektelenségükben utolérhetetlen csetepatéktól magát végleg távol tartó, lám, a pánik miatt a meredeken lezuhant árfolyamra, vegyi anyagainak 90 centet kitevő értékre devalválódott földi porhüvelyemet, a mostanában mindinkább újra divatba jött, de persze hogy csak felújítottan régi, a szokott eljárással porrá visszaalakított formájában, feketeruhás, gyász-karszalagos, a figurát szakmájuknál fogva persze hogy az elviselhetetlenségig komorra vevő emberek előkészítik a világ mind a négy tája felé szétszórás lezáró aktusára; az az elporlasztott, mert a végletekig, a benne fellelhető utolsó cseppnyi, még éppenhogy pislákoló életerőtől aztán végleg megfosztott volt földi hüvely most már abban az urnában végre nem lesz önnönmagán kívül semmi más; többszörös és végül a lehető legradikálisabb alakváltoz-

tatásai ellenére is immár megmásíthatatlanul azonos lesz azzal a valóságos, oly igen szeretetre méltó, bár alapjában véve élhetetlen teremtménnyel, amely valaha a Tomi, majd a Tamás, futólag, zárt körben Foma néven is ismert, majd lehiggadt és ilyenként széleskörűen el is fogadott Thomas, Tom, végül az Apu meg a Daddy után a Grandpa megszólításra kapta fel fejét és hegyezte fülét. Vagy fölösleges megszólítások nélkül egyszerűen csak spontánul reagált. És valami mindebből valamikor, valahol és valahogyan egyszer vagy többször majd még reagálni is fog. Bizonyíték erre nézve persze hogy nincs, ennek azonban, mégiscsak az ismeretlen jövőről beszélve, már hogyan is lehetne bármiféle, áltudományossággal párosult jelentősége. Fogadjuk vagy vessük el – egyre megy. Inkább és szívesen, külső kényszer nélkül földadom az egészet, csak, szépen kérem, ne feszegessük tovább. Mert ez az egész kezd kísértetiesen olyannak tűnni, mintha girhes gebék húzta konflisok ábrázolását kísérelnék meg a hitelesség kritériumai szerint értékelni.

Mindezt úgy-ahogy rendezvén magamban később, már a kárhozat felé vezető utat megnyitó betegségből kikászálódásnak, ha arra került a sor, akkor bizony a régi-új lét magam által is letorkolt, leintett kalandokkal fűszerezett útján végre kezdtem élvezni az új nap új kihívásait, és a végrehajtandó cselekedetek mellett találni mind újabb önkifejezési formákat is. Hogy aztán végre most, a műtét, a legbrutálisabb fizikai-lelki megrázkódtatások meg utóhatásaik múltán, pontosabban azokkal együttélve, még pontosabban tanulva együttélni – újra csak igen gyorsan derüljön ki: nem hogy ne tudnék mit kezdeni az időmmel, de közel sincs abból elég mindenre, olyan sokféle foglalatosságba vágtam bele kisfejszémet az első szuperaktív hónapok során. Mintha nemcsak a B-12-es vitaminreceptorokat, de valamennyi hajdani, folyton csak elhalasztott, aztán meg sebtiben megváltoztatott pályaválasztási döntésemet is kiope-rálták volna belőlem, hogy úgy nyíljon meg előttem számtalan, eddig eltorlaszolt út. Na és persze ha valamibe belefáradtam, beleuntam, valamit elszúrtam, kivettem egy rövid hangya-szabadságot, majd ha helyesnek találtam, áttérhettem nem éppen életunt alakok ízlésére szabott, újfent csak másfajta tevékenységre. Futottam, cseppet sem üzőtten, de a frissesség érzését kívánva kelteni az az idő tájt hihetetlen módon életszerűvé vált ábrándképeim után. Olyan öregkorban nemcsak nevetséges, de ildomtalan, kétségtelenül függőben lévő helyze-temre jellemző problematikával, hogy aszongya: jó, jó, de azért mégiscsak jó lenne tudni, mi leszek majd, ha nagy leszek?

Ezen aztán kedvemre kellőképpen kiszórakozva magam, de ugyanakkor ehhez is kulcsot keresve vettem elő és kezdtem újraolvasni az ifjabbnál is ifjúkoromban az akkori körülmé-nyek miatt túlságosan is korán frekventált magyar könyveket. Alkalmi megmártózástól el egészen a feszélyező határokat nemigen ismerő dőzsölésig. Kosztolányi akkor korlátlanul imádott *Esti Kornélját*, Füst Milán remekét, *A feleségem történetét*, Szerb Antal oly sok min-denre szemet nyitó, csodálatos irodalomtörténeteit – közel sem csakis átböngészésre – meg *Utas és holdvilágját*, na és annyi minden mást. (A legutóbbit karosszékekben, roppant kényel-mes tempóban, óvatosan hörbölgetve kaptam rajta magam, amint minduntalan visszalapozok a könyv belső címlapjára, én, mégiscsak az egykori fordító, megnézni, kinek a remekbe szabott műve is lenne a magyarra átültetés. Ilyennyire erősnek bizonyult az önfeledt, spontán érzése annak, hogy én most igenis egy tegnapi angol regényben lapozgatok! A nem is kevésbé anglofil Szerb Antal, gondolom, ezen nem túlságosan lepődne meg. Sőt alighanem tetszene is neki: „Írta és fordította Szerb Antal.” Merem remélni, hogy joggal: legalábbis jót mulatna rajta. Mindenesetre hadd toldjam ezt meg egy vagy ötven évvel ezelőtről előbukkanó jó-kívánsággal, mondván: Áldásom rá! De azért a biztonság kedvéért hadd nyújtsak át az olvasónak egy mondatot a könyvből, beleburkolva Szerb Antal angolos tartózkodásába: „Ezen az éjszakán Mihály megfeledezett régebben tett fogadalmáról, és házasesetibe olyan elemeket vitt bele, amiket Erzsitől mindig távol akart tartani...”)

Mindezenközben csináltam értelmes vagy legalábbis nekem annak tűnő dolgokat, amellet éltem, mint Marci Hevesen. Na és ha már itt vagyunk, kikívánczik belőlem a kérdés: vajon ki lehetett ez az egész nép lelkében mély nyomokat hagyó, a megörökítésre méltón nyilván oly remekül, másokat is impresszionáló módon mulató Márton fiatal, ha nem éppen a falu végi kurta kocsmában duhajkodó legény-kiadásában? Maga a menő fej? A vitalitás szobra? És vajon csak átutazóban – hová? – vagy látogatóban járt-e rokonoknál, barátoknál ott a szőlő-érlelő Hevesen? Esetleg – már miért is ne – éppen úgy szüret táján? Anyám Heves megyéből jött, fiának tehát amolyan igazi Marci-féle energiában nem kellene hiánya legyen – már ha persze az ilyesmiken múlna –, de az még túl is tenghet benne; akkoriban úgy éreztem, ha szükség mutatkozna rá, akár kölcsönadni való fölöslegem is lenne. Hiszen jómagam is oda betoppnva, a Marci módjára duhajkodás közben nyilván két kézzel szórtam a pénzt. Még azt sem tarthatnám teljesen kizártnak, hogy kérkedtem is ezzel. Hogy ne maradjon egy huncut vasam se!!! A jó firmának, hű de nagy lehetett akkortájt a mellényem!

Meglehetősen biztos, ha másban már nem, de annyiban kétségtelenül, hogy mind szilárdabban megalapozott véleményem szerint nem is igen vitatható: bizony elvetődtem valahová, ismeretlen tájakra; tettem pedig ezt olyan sokáig, hogy egy idő után rá kellett jöjjenek: nem oda mentem, ahová eredetileg **menni** szerettem volna; viszont minden jel arra látszik utalni, hogy körülményesen meg lassan ugyan, de mégis oda jutok el, ahol végül is **lenni** szándékoztam. Oda, ahová az erkölcs tanácsolta meg az ösztön parancsolta. Lehetséges lenne, hogy életemet éppen itt, a vége táján kezdem úgy élni meg, mint egy ki nem érdemelt és már ezért is bámulatra méltó, hitetlenkedve fogadott, remélhetően még a továbbiakban is fogadandó, pompás ajándékot? Amely akár mint hamarosan megfogadó, majd gyökeret eresztő gondolat maga is oly ritkaságszámba kell menjen, hogy azért, úgy éreztem, sejtelmem sincs, milyen módon-módokon kifejezendő megkövetéssel, sőt hálával, mi több, valami nagyszerű gesztusban megtestesülő, magamból kitermelt hódolatom kifejezésére egyedül alkalmas viszontszolgáltatással tartozok. Még hogy kinek? Hát vajon kinek másnak? No lám, hát nem megérkeztünk már megint az időnként félretett, máskor meg véka alá rejtett, engem meg-megkínzó, majd '56 után, az időnkénti háborgások közepette is a létem e szintjét körülvevő, fölösleges teketóriák nélkül mindig újra napvilágra kerülő, vagyis hogy magához a nagy témához? Az életemet hol hideglelős bizonytalansággal, hol meghitt melegséggel övező és végigkísérő, semmilyen körülmények közt el nem hagyandó, még kevésbé hagyható, el nem is hagyott, önmagát a hagyományokhoz közeledés arányában megoldó-feloldó témához?

* * *

Maradna még az utolsó kérdés, hiszen a regény folytatásához szükséges előfeltételek közt ott húzódott meg sorrendben utolsóként, szerényen, mint az ibolya, a befejezéshez szükséges idő. Ezt volt talán mindenek közül a legkönnyebb kipipálni a listáról a követelmények közül, elintézettnak venni; tenni pedig ezt pusztán egy igazi Bulcsú utcai dendihez illően hanyag vállrándítással, lévén ez nem az én problémám. *None of my business. Que m'importe.* Amint azt annak idején, a hatvanas években, az ottani bridzs-versenyek kora őszen Tihanyban, a pocsék tóparti motel-vendéglő lekötelezően barátságtalan hodályában a pénzéhes pincérek mondani szokták volt őket munkájukban elhessegetendő legyekként zavaró, egy idő után már hangosan zsörtölődő, vagy éppen ellenkezőleg, elkámpicsorodott, de főleg csak éhes magyar vendégeknek, miközben hallóidegeiket megfeszítve tájolták be magukat az idegen nyelveken purparlázó, tehát nyilván megdézsmálandó keményvaluta-tulajdonosokra: 'sajnos, nem az én asztalom'. (Az a flegmatikus 'sajnos' ott és akkor felért egy szándékos becsületsértéssel.) Namármost: az ilyen példákon okulva az ember nyilván hajlamos lenne azt hinni, hogy igenis az én asztalomra tartozhatott volna az idő-szükségletből a még megírandó meg egymáshoz csiszolandó részek teljesítéséhez nélkülözhetetlenül szükséges terjedelmű szakasz. Igenám, de megközelítően sem voltak elképzeléseim arról, hogy az új, a megszokottnál már csak a

legújabb bizonytalansági tényezők betudásával is jóval kiszámíthatatlanabb körülmények közt ez vajon mit is jelenthetne. Lám, miket tanultam: mit jelenthetne ez közel sem csakis magában az időben, hanem a ma még meghatározhatatlan valamikkel, új, eddig ismeretlen tartalmakkal, begyűjtendő és fel is dolgozandó tapasztalatokkal sűrűn kitöltendő időben. Ily módon tehát, egy bravúros huszárvágással szabadulva meg a mindent beárnyékoló lét-nem lét probléma eddig visszahúzó vonatkozásaitól, lett most az én titkos arám a meglévő, vagyis hát csakis kölcsönkapott, ki- és át-nem-számítható, na és, legyen ez bármilyen furcsa, de most először igazában oszthatatlanná vált idő; fölöttébb fontos, férfihoz illő küldetésemmé avatódott e nagyon is várt, büszkén is feminin, femininen is végre mindent, ami csak neki kijár, tőlem váró, sőt elváró kedvesnek intim részletekkel vagy ábrándos bizalmaskodással, közvetlenül és közvetve kielégítéssel szépítése, majd önnön ellenállhatatlan szépségének kellő módokon érzékeltetése, odaadó gondozása – alighanem először bármiféle viszonzási igénynek a macsó-maradványa nélkül! Tessék olyan szíves lenni és belátni, mely igen nagy dolog ez! Hiszen gondolom nemcsak nekem tűnik úgy mindebből, hogy – ha nem is kifejezetten tisztelettel, annál inkább viszont nagyrabecsüléssel eltöltötten – makacs főmet hajtottam az elkerülhetetlen előtt, sőt sok tekintetben még meg is erősítettem általa. Vagy másképpen, a körülményekhez jobban illően, stílszerűbben ugyanezt így foglalhatnám össze: mostanában, minden egyes múltó nappal tudottabban – élvezem a létet, csinálom dolgomat, óvom egészségemet és egy fikarcnyi nem sok, de annyit sem törődök az életemmel!

Mindezen még egyet tekerve, Miguel de Unamunóval elmondhatjuk: „A tudomány annak értelmében cselekszik, hogy ‘Élni akarunk’; ezért és ehhez keresi a minél hatékonyabb módszereket az élet meghosszabbítására, elviselhetőbbé tételére. Igenám, de erre elkerülhetetlenül érkezik be a sztereotip válasz: ‘Meg kell halnunk’. Ennek az elvitathatatlansága értelmében másra sem igen lehet törekedni, mint arra, hogy ezt, a hozzá vezető folyamatot meg magát a véget is a **megfelelő módon** teljesítsük – jelentsen ez bárki számára is bármit.” Amihez még szükségesnek tartanám hozzáfűzni: az ellenállás különben általában bátor, ezúttal azonban közel sem fennkölt gesztusa csakis plusz-fájdalmat okoz, eljuttat oda is, hogy előbb-utóbb letargiát idéz elő; és ha ez nem lenne elég, teszi ezt még szükségtelenül is. Csakis azzal, ha a ránk kimértnek az elfogadását mindennapos, egyértelműen pozitív tevékenységként gyakoroljuk, nyílnak meg előttünk új horizontok.

Ez így mind szép és jó lenne – még a gyűlöletesen hangzó, a kiérdemelten a lehető legrosszabb hírnévre szert tett betegségnek a hosszúra nyúló árnyékában is –, csak hát nekem most már ugyancsak nagy, ha tetszik, imponálón nagy számokkal kellett kifejeznem az életkoromat. Ha valaki fennállásom során bármikor, mondjuk valahol a kezdetek táján azt merészelte volna jósolni, hogy bagatellként csaknem 70 évet meg még talán – Uram segíts! – ennél is többet fogok megélni, nem hogy megilletődtem volna, de válogatott gorombaságokat vágtam volna a gézengúzoknak a fejéhez, aki ilyen ízetlen dajkamesékkal traktál – orosz meg főleg román szavak a hozzájuk tapadó képekkel már csak a profanitás eszményi tökélyét megközelítő alkalmasságuk miatt is a nekik kijáró, előkelő helyen szerepeltek volna kitételeimben –, olyannyira abszurdnak tartottam volna magát a gondolatot is. Az az Én, aki egész ifjúkoromban, meglehet felfoghatatlan okokból, mégis szilárdan meg voltam győződve arról, hogy az akkor oly lenyűgözőnek tűnő 32 évet megélve fejezem majd be gazdag tartalommal kitöltött, viszont alaposan elhibázott földi pályafutásomat. Aztán most meg tessék – és ráadásul így?

Bízvást mondhatom: amikor az első jónéhány hónap után már csak időnként éreztem magam pocsékul, jobb meggyőződéseim ellenére sem fogtam föl, még kevésbé éreztem át a kellő áhítattal az életkoromat. Ha jobban belegondolok, nyomban kiderül: még arról sincsenek kiérlelt fogalmaim, hogy azt a merőben új helyzetben vajon hogyan kellett volna tennem. Azt viszont sokkal inkább tudom, hogy hogyan nem. Például semmi esetre sem olyan ünnepélye-

sen, ahogyan azt – mármint precízen, hónapra-napra, ha nem éppen órára is pontos életkorát – mindegyre több töpörödő-fogyó, egész lényében meghatóan vagy taszítóan kor-tudatossá vált, ásatag öreg, valamelyes palástolásra nem is gondolva, egyetlen alkalmat el nem szalasztva, arcán az üdvözültség mosolyával, a témát forszírozóan, a halált megkurtítóan, önmaga úttörő fontosságával elteltén szokta huncutkodva minden mondatába becsempészni, a hatást fürkészve, hamiskásan mosolyogva várva az ő világrekordot közelítő, ki tudja, hátha azt meg is döntő életkora közlésére az elképedt csodálkozásnak a kellően megilletődött kifejezését. Vajon tiltakozna-e az agg törtető, ha megmondanánk neki: pünkösdi királyság az, semmi más? Konjunktúra-lovagság? (Na de néni kedves, ne tessen már engem falhoz állítani! Ugyan már, nem is hiszem el, hiszen úgyis csak ugratni tetszik. Legalább tíz-tizenöt évvel tetszik fiatalabbnak látszani, ha nem éppen többel!)

A fentebb említett jobb meggyőződésen azt a nyilván valamikor valahol másoktól átvett és akkor még alighanem értékelte bölcsességet kell érteni, hogy az embernek, ha csak nem akar szakadatlanul idétlenkedni, megközelítően az **adott** életkorát kell élnie. Hiszen nincs is ennél széles e világon egyszerűbb dolog! Igenám, de aztán jön az egésznek a hátulütője: vajon kinek lehetne néminemű fogalma arról, hogy ez a pofon-egyszerű „adott” magának az életnek a mindennapi gyakorlatában vajon mit is jelentene? Erősen tartok attól, hogy a lehető legtöbb, amivel én ehhez az alkonyi témához hozzájárulhatok, olyasmiknek a közel sem teljes felsorolása lenne, hogy: mi az, ami egy adott életkorral harmonikusan aligha járhatna együtt? Na és mi járhatna együtt – nem harmonikusan? És mi lenne, lehetne valóban harmonikus, de annál nehezebben együttjáró?

Hogy hogyan is viszonylanék én, pont én mindehhez? Miért, végül is mi lenne nekem az ‘adott’ életkorom? Már persze ha, mint oly sok harmadik világbeli öreg, vagy egy eleven bolgár joghurt-reklám, azt se tudnám, mikor születtem. Akkor tehát a naptár nélküli korom? Az isten-adott? A statisztikailag kiszámoltatott? Onnan a vén Európából hozott, vagy innen, az állítólag ifjú Amerikától kölcsönzött? Csak nem a rákkal együtt kapott? Folyamatosan ráktalanított, tehát rákot is túlélte? Vitaminokkal, ásványokkal, füvekkel felpumpált? Miféle dolgok jellemzik? Szellemileg friss? Fizikailag úgy-ahogy karbantartott? Le tud hajolni? És ha igen, képes felegyenesedni? A világtól visszahúzódó vagy a világra úgy-ahogy még nyitott? Szép lassan vagy mind rohamosabban passzívabbá váló? Szexuálisan aktív? Politikában érdekelt? Még mindig érdekelt? A dolgok után két kézzel, mohón kinyúló, vagy ellenkezőleg, váró, hogy azok majd csak eljöjjenek hozzá? Hetven, nyolcvan, plusz-mínusz mennyi? Annyi, amennyinek a környezete látja? Amennyinek a nők – rendben van, egyes nők, nyilván a hibbantabbaknak a fajtájából – látják? Rám például vannak, akik néznek, néznek a szemükkel, na nem sokan, de azért vannak, az ördög érti, az érdeklődésnek vagy valamiféle, nem tudni, hova visszavezethető felismerésnek némi nyomával – és ők vajon mit láthatnak? Hová tesznek? Na igen, és hová tennének? Ahová én akarnám? Vagy főleg csak sajnálnak? Szegény öreg, biztosan jobb napokat is látott... Sajnálják közülük egyesek, hogy nem előbb hozott össze bennünket a sors? Vagy úgy, ahogy most nyáron vagyok, rövid-nadrágostól főleg csak istentől elrugaskodottan idétlennek tartanak? Nézd, a vén csataló, fél lábbal már a sírban, de azért még rendületlenül napozik? A szokás hatalma vagy a hiúság elpusztíthatatlansága? Érdekes téma, nem?

Igen, köszönöm kedves kérdésüket, éppen ebben a korban, bármilyen elképesztőnek is tűnjön, egy évvel ezelőtt egy húszéves, sudár kislány – születésnap ajándéku kérésére, hogy vigyem el vacsorázni –, jó pár hónapja kiszolgáló meg kasszás, gyorskezü, talpraesett mindenek a mi kisvárosunkban már nem éppen újdonságszámba menő eszpresszó-szerűségben, egy a hihetetlenül gyakran cserélődő, többnyire tejfölösszájú személyzet éppen hogy megszokott, máris eltűnő tagjai közül, némi habozás, sőt, amint azt később már ő maga mondta el nekem, intenzív belső tusakodás után annál nagyobb elánnal döntött úgy, hogy ő bizony nem tud, még

kevésbé akar ellenállni. Hogy én a szemeimmel őt megbabonáztam, ez az egész, úgy, ahogy van, varázslat; ezért aztán nem csoda, hogy ő, akarva-nem akarva, de belémhabarodott. A varázslat miatt. Vagy majd csak most fog? Ezt nem nagyon értettem, de nem baj, mert nem is igen fontos. Mármost hogy akkor sajnos nem lehetett normális? Én ezt ugyan nem igazolhatom, csakúgy mint az ellenkezőjét sem, nem lévén ugyebár pszichiáter, az viszont kétségtelennek tűnt, hogy többé-kevésbé normálisnak látszott. És viselkedett is ennek megfelelően, igaz, a sokévi átlagnál gátlástalanabban, de a közízlés elfogadott normáihoz általában – közel sem mindig – tartva magát, bár az is igaz, hogy e téren nem volt senkire és semmire tekintettel, hogy hosszú heteken-hónapokon át csábítgasson, méghozzá tegye ezt valami hihetetlen vehemenciával. Kisajátította magának. Tette pedig ezt egyvégtében rohamozva, mintha csakis és kizárólag mi ketten lennénk jelen, elfogulatlanul nyíltan, leplezetlenül, egy többnyire zsúfolt vagy legalábbis nem üres üzletben – na és tette ezt mégis utánozhatatlan bájjal. Nem, ne tessék félreérteni, még véletlenül sem úgy, mint egy vamp, mi sem állt tőle távolabb. Először életemben viseltem nemcsak el, de kedveltem valakit, aki velem így viselkedett. Igaz, nyilván azért is, mert szép volt a kislány, friss, harmatos, irdatlanul hosszú és formás lábakkal. Na és a kezeivel, azokkal a minduntalan a testközelségnek valamilyen formáját kereső, simogató, el-nem-engedő, kettőnk helyett is bőven tevékeny, ügybuzgó kezekkel – de végül még ez sem segített. Igaz, néha a kínok kínját kellett kiállnom, a tantaluszi változatban, olyannyira, hogy elhatározásomban meg-meginogtam, de csakis odvam magányában, ahol is pár napig a szokott időben én főztem alacsony vérnyomású magamnak erős kávé, de hát az az eszpresszógépéhez hasonlítva enyhén mosogatóvíz-ízűre sikeredett. Vissza tehát a veszélyzónába – oda, ahol az engem elkápráztató fölkináltat, a sors késői ajándékát mégsem fogadhattam el. Hiszen egy ilyesfajta szereposztás azok közé a lehetőségek közé soroltatott be, amelyek számomra automatikusan kizártak. Sokat beszéltünk itt már a fantáziámról, de ez bizony, a házasember vélhetően intenzív szerelmi viszonya, tegyük fel, csupáncsak némileg előbb született saját unokájának a miért is ne éppen az én ízlésem szerint kiválasztott osztálytársával, bármi ilyesmi abba a még oly gazdag fantáziába sem férhetett már bele. Na, ne tessék félreérteni, nem arra gondolok... Mindegy. Dehogynem, arra gondoltam. Már hogy ne tettem volna azt. Folyton. És hiába. Mert gondolhatok én, amire csak akarok, de pontosan egy ilyen esetben, tetszik-nem tetszik, durva kötéllel meg van kötve a kezem-lábam. Gúzsba. Egyébként is, mi vagyok én? Szibarita váz? És még egyébként is, én, ez esetben kettőnk közül az állítólag felnőtt, nem mehetek bele semmi olyasmibe, nemhogy őt vinném bele magammal, amivel a dolgok szigorú logikája szerint másnak – hogy magamról már említést se tegyek – fájdalmat kell okozzak. Méghozzá nyitott szemmel, mindent nagyjából előre látva. Közben is látva. Az ördög vinné el – mindig, folyton-folyvást másképp és egyre inkább beleszédülten látva. Meg azért egyáltalán nem mindent látva előre, hiszen az én tudásom már megkopott, ezek a mai lányok meg olyan elképesztően mások – csak persze hogy közben pontosan, szórul szóra ugyanolyanok, mint a hajdan elképesztően más, senkikhez nem hasonlítható elődeik. Maga-megnyugtatómra újra meg újra elmondtam neki: öreg vagyok, mint az országút. Mire ő? Már ne is haragudjak, de ez az ő problémája, nem az enyém. (Lám, a kétértelműség egyértelműsége. De hiszen ez a lány itt előtttem – egy nő, méghozzá az a saját jogán!) Ó, persze, voltak pillanatok – ha nem éppen hosszú-hosszú hetek –, amikor szerettem volna nem mai magam lenni, amikor nem bántam volna, ha mint ő, ott álltam volna a szinte mindent réges-régen meghatározó előélet nélkül. Amikor magamat csakis az ő nemde bár elvarázsolts szemében láthattam volna – az lett volna ám csak a deli legény! –, nem pedig az életemet oly következetesen végigkísérő, de már az objektivitást is meghaladóan kegyetlen, úgy látszik, a mese végén csak belém unt tükörben.

Jennifer – mert ráadásul így hívták, engem már a nevével is megfogva –, Jenny, ez az elragadó kölyök mellesleg persze hogy nem volt szerelmes belém – ha ezt most olvasná, alighanem közel állna ahhoz, hogy minden özike-szerű szelídsége ellenére is azon nyomban

megfojtson, vagy inkább kikaparja a szememet; sajnálom, de az, amit ő érzett, azt a jelenséget az amerikai irigykedve *crush*-nak nevezi, és olyan esetekre tartja fenn, mint amikor egy hamvas diáklány hanyatt-homlok esik bele nála úgy átlagban kétszer-háromszor idősebb tanárjába. Aki, ha minden a várható módon rosszul megy, nyomban vagy inkább hosszas vergődés után el is válik ifjúkori szerelméből az évtizedek múltán éltesebbé átvedlett nejétől, és a frissensült gyermeket feleségül veszi. Hiszen ilyen sansz az ő életében többé már nem adódik. Merthogy az incidens tárgyát képező leányzó, amint az kiderült, titokban még elkárhoztatóan temperamentumos is. Na és hogy a hosszúra nyúlt tanmesét végre lezárhassuk: ha a széplány az én suta esetemben nem lett volna húszéves, nevezhetném magát a jelenséget mondjuk ‘csitri-szerelemnek’ is.

Tetszik látni: nyilván úgy van megumbuldálva, hogy ahány ember, annyiféle megközelítés, eltérő megítélés. Mindjárt a kezdetektől, el egészen a végkonklúzióig. Én magam egészében és jó néhány, az én szempontomból cseppet sem lebecsülendő részlet, úgy is, mint az előbb említett, mindenre kapható, szépséges kislány csillogó, engem bűvölő szeme ellenére, vagy ha tetszik, miatta, nemcsak fiatalabbnak, nem ritkán éppen hogy kamaszosan bohónak éreztem, de megmaradt és borzaskodott bennem – ő tartotta volna életben, vagy inkább ő hozta volna vissza a tudatomba, úgy is, mint önfeláldozó munkájának a gyümölcsét – időnként még annak a nagyhajú kisfiúnak a kócos, nézd csak, milyen messzire elkísérő emlék-léte is. Mindez abban a ‘hajlott’ korban, amelyben az én erős, stramm, nálam jóval keményebb kötésű apám – én bizony kismiska hozzá képest – már roskatag aggastyánnak tűnt, ha nem is volt azért meg teljesen az.

Mennél többet foglalkoztam ilyen hívságos dolgokkal, jobb belátásom ellenére is annál inkább kellett már-már kényszeresen élcelődnöm koromon meg az annak a megfelelőjére szabott vagy, időnként úgy tűnt, elszabott mai magamon részvéltáogatásra hozzánk elzarándokoló, minden rosszra felkészült, de várakozásukkal ellentétben engem őket elképesztően jó állapotban találó, előbb csak elfogódott, majd nem is ritkán megzavarodott barátainknak. Nekem – amint azt hamarosan kénytelen voltam magamon fanyalogva konstatálni – valahogy ez lett a sztereotip szövegem: No lám, még nem is vagyok száz éves, és máris értek egy-két dolgot – igaz, csak éppen hogy. Meg: vannak itt-ott, elszórtan dolgok, amelyekre számos kortársammal szemben én úgy-ahogy azért emlékszem is. (Erre rendszerint meg is jött a barátok részéről a kényszeredett mosoly.) Gyakran idéztem, felmentésért esedezve, Szókratészt, leglényegét érvelési technikája aládúcolására: az igazi bölcs az, aki tudja, hogy nem tud ő az égvilágon semmit. Hamarosan ebbe is beleuntam; azon vettem észre magam, hogy nem érdekelt többé a téma sem, de még annál is kevésbé az, hogy kiteregessem bárkinek lelkem mostani változatát. Ráuntam, paprikajancsinak éreztem magam. Az eszménykép, Shakespeare érdekelt viszont, újfent és ha lehet, még mohóbban, mint valaha, na és ezúttal végre – életemben először – angolul! Ó, istenem, ha rajzolni tudnám a különbséget – már kivéve természetesen elsősorban Arany fordításait. (A *Hamlet*en kívül a *Rómeó és Júliát*.) Azért jobb lenne a kérdéssel csínján bánni; a klasszikus magyar műfordítások általában remek színvonala aztán igazán nem adna semmiféle okot a panaszkodásra. Annyi év után most újra Falstaff csodálatosan gazdag, egész világokat magában hordozó lénye bűvölt a *IV. Henrik*ből, varázsolt el egyedülálló, fenséges önmagában-teljességével – és majd halálának remekbe szabott módon, elővigyázatos-finoman nem-láttatása, csakis elmondása; talán nem is járnánk túl messze az igazságtól, ha feltételeznénk itt a görög kórusok kései hatását. Egyébként a nem-láttatott halál éppen hogy Montaigne *Sokrates*ére hozta vissza hajdani plátói lakomáimat. Éppen csak hogy az emlékezetes régiekhez, egyetemista korbeliekhez képest állapotomhoz illően már valamelyest diétásabb kiadásban.

* * *

Ígéretem szerint megkísérlem folytatni a lányom betegségéről szóló beszámolómat.

Eszter betegségéről – mi magunk is segítségért, útmutatásért egyik kezelőorvosának a tanácsára pszichológushoz fordulva – sokat kellett megtanuljunk, elsősorban azt, hogy mit szabad és mit nem helyes a szülőnek beteg gyerekének mondania, vele tennie – vagy nem tennie. Már természetesen ha egyáltalán van bármilyen cselekvési tere. Kivétel nélkül mindenki, akivel erről beszéltünk, határozottan húzta alá a genetikai-öröklési valószínűségeket – már persze ha ilyenek vannak. Vagy ha a bizonytalankodó emlékezetben a sutba taszigált családi titkok között guberálva koncként valami ilyesmire véltünk rábukkanni. Ha lehet, ennél még kategorikusabban vetették el annak lehetőségét is, hogy a szülőkre a betegségért bármilyen felelősség is hárulhatna. Ez az útbaigazítás – talán mondanom se kéne – persze a legkevésbé sem akadályozott meg bennünket abban, hogy egész életünket, azon belül elsősorban a lányunkhoz fűző viszonyunkat előlről-hátulról meg oda-vissza ne tegyük mikroszkopikus vizsgálódások tárgyává. Nem ritkán sajnos úgy, hogy ez a régészeti tevékenység még közöttünk, szülők közt is feszültségekhez vezetett. Hiszen nyomorúságunkban mi mászt tehattunk volna, mint abból a kétes értékű tételből indulni ki, hogy a bűn tanulmányozása az önismeret maximálisra fokozásával kell kezdetét vegye.

A betegség általában, de közel sem szükségszerűen a húszas évek elején robban ki – oktattak minket –, néha felismerhető, regisztrálható előjelek után, máskor azonban azok teljes vagy nehezen azonosítható hiányában. Az agyban végbement, tulajdonképpen még mindig alig ismert, dopaminnal, szerotoninnal, receptorokkal és sok-sok mással összefüggő vegyi elváltozás feltételezhetően a kor okozója. Vagy inkább talán csak a kísérőjelensége? Az egyes hiper-feldobottsági, pszichotikus állapottal alaposan terhelt rohamok kiváltásához viszont természetesen a környezet, az adott körülmények, külső-belső stressz-állapotok nagyban járulhatnak hozzá. Eszternek feltétlenül állandó pszichiátriai – nem pszichológusi! – felügyelet alatt kellene élnie, rendszeres és a reagálás tapasztalatai alapján időnként változtatandó gyógyszereléssel meg terápiával. Állapota ez esetben hosszabb-rövidebb időszakokra úgyahogy stabilizálható – ennél többel egyetlen orvos sem tudott biztatni. A gyógyszerek elképesztő iramú fejlődése azonban ad némi reményt ha nem is a felhőtlen, zavartalan életre, tehát a szó bármilyen értelmében is vett gyógyulásra, de legalábbis a kilengések amplitúdójának a csökkentésére és már önmagában ezzel is a szenvedések akár drasztikus visszavágására.

Néhány szó a férjről. Elsősorban rám volt hisztériásan féltékeny a kezdetekben, hiszen Eszter az apját nagyon szerette. Hogy lányom betegsége először, ha irracionálisan is, de ilyen minőségében a hihetetlen hévvel ellenem fordulásban, gyűlölködésben manifesztálódott, abban igen nagy szerepe kellett legyen, hiszen ő Esztert könyörtelen következetességgel a közte és köztem való, eleve katasztrofális, őt összeroppantó, tökéletesen szükségtelen választásra kényszerítette. Nekünk ugyanis vele nem lett volna az égvilágon semmi bajunk, minthogy őt Eszter találta meg, fogadta el magának. Ami a mi lányunknak jó, gondoltuk, az nyilván jó kell legyen nekünk is. Áldásunk rá. A férj egyébként kopaszodó, piros fejű, hadaró fiatalember. Nincs jelentősége, csak számomra fűszerezi el valamelyest a helyzetet, hogy ő is magyar-zsidó származású, vagy harmadik amerikai generációban, őseivel eredetileg feltételezhetően valahonnan Debrecen tájáról. Amikor az egyetemen megismerkedtek egymással, Eszter gyönyörű volt – azóta a betegség persze hogy megviselte. Mindenesetre későbbi férjének a leghalványabb esélye sem lehetett volna arra, hogy egy Eszterhez fogható, akár hozzá távolról is hasonlítható nő 'birtokosa' legyen. Azért használom ilyen összefüggésben életemben először ezt a szörnyű szót, mert bár ő maga soha nem mondaná ki, sőt felháborodottan tiltakozna ez ellen, de sok mindenből kitűnően mégis valahogy így fogja fel. Ennek ellenére – vagy éppen ezért – mindenáron, árkon-bokron, tűzön-vízen át ragaszkodik Eszterhez; a részben a helyzetből is fakadó, kisebb-nagyobb kiborulásoktól eltekintve, a kezdeti linkeskedés után most már hosszú évek óta komputer-programozóként dolgozik, menedzseri szinten, és

mivel jó adottságokkal felszerelt, rendkívül okos – elméleti matematikusnak készült –, tehetséges ember, végre kiválóan fizetett állásban teszi ezt. Az Eszter örült állapotaiban elkövetett, nem egykönnyen kifejezhető, hát még átélendő rémségeket pillanatnyi habozás nélkül veszi tudomásul, felejt el; mindent és annál is többet elfogad, lenyel, elsüllyesz; nézzük is akárhonnan, elképzelhetetlen, hogy a mindennapok sínylődésén túl is ne kellene időnként a poklok kínjait átélnie; mégis, mindennek ellenére is gondos, áldozatkész férj, igen törődő apja Laylának, akit a körülötte zajló és persze hogy őt magát is magukkal rántó tömény örültségek nyilván alaposan megviseltek.

Egy szabványos átlag-amerikai – jelentsen bármit is ez a szociológiában alkalmazott statisztikákból meg-megjelenő szókapcsolás –, még akkor is, amikor magából kikelve őrvjng, tombol, éppenhogy csak fel nem robban, számomra igaz, megmagyarázhatatlan módon, mindezenközben mégis olykor tanúbizonyságát adja annak, hogy ő mutat valamilyenfajta, főleg ilyen körülmények közt kiérdemelten figyelemre méltó óvatosságot, körültekintést. Az egyébként általában csendes férjben azonban, már amikor igazán formában van, nincsen akárcsak annyi sem ebből a fajta óvatosságból, mint amennyi a lejtőn lefelé robogó, hosszú sor vagont maga után vonzó, fékét vesztett mozdonyban valaha is fellelhető lenne.

Köztünk ma már nincsen semmiféle, még a legfelületesebb viszony sem; igen ritkán megkísérelt, végtelenül óvatos közeledési kísérleteinket a család feje rendre mereven, sőt kapásból utasította vissza – még nemrég is, amikor pedig az eredeti, bár már akkor is légből kapott féltékenységi vagy ‘beleavatkozási’ okok-lehetőségek réges-régen elszállhattak volna belőle oda, ahova valók: a semmibe. Ha például Laylának a születésnapjára ajándékot küldünk, az hamarosan nagyobb csomagolásba burkolva, de abban maga az eredeti küldemény otromba, szándékosan sértő módon felbontatlanul érkezik vissza, bizonyosságot téve arról, hogy vejem józan esze időnként fölmondja a szolgálatot; ezt látszik tanúsítani az is, hogy nyilván órákig tartó, elmélyült töprengéssel és jobb ügyekhez méltó gonddal kifundált, nézzük is bárhonnan, vérlázító atrocitásnak szánt ‘címmel’ mindjárt a borítékon teszi ezt. Már csak azért is, hogy nyomban az első látásra kedvező benyomást teremtsen. Nincs ott Mr, Ms vagy Mrs vagy bármi hasonló, bevett, nélkülözhetetlenné vált formáság, de még csak Thomas sem, hanem mondjuk egy odafirkált, foghegyről na és persze lóhátról odavetett „Holló”. Nesze neked, ezt beléd. Meg amit még hozzá gondolok. Vejem az idők folyamán már régen odajutott, hogy szériában vetemedik üresjáratú gonoszságokra. Egy cseppet sem lennék meglepődve, ha kiderülne: ő még ma is hisz Eszter egykori pszichotikus hallucinációjában, abban, amelybe oly sokat invesztált, vagyis a Dunába dobás eszelős látomásának a legalábbis valamilyenfajta realitástartalmában, annak ellenére, hogy azt maga Eszter már réges-régen visszaszívta. Vejem hasonlóképpen elszánt, viszont annál kitartóbb buzgalommal gondoskodott arról, hogy az első néhány év kölcsönösen elragadtatott együttlétei után ne legyen továbbra is módunk gyakorlatot szerezni a nagyszülő-művészetben, amelyben pedig nagyzolás nélkül is tehetségeseknek bizonyultunk, holott – vagy talán éppen azért –, mert édes, szeretetre minden mennyiségben éhes és azt készségesen viszonzó, sokoldalúan tehetséges unokánk változatos eszközökkel juttatta kifejezésre főleg nyári, uszodával, kisebb-nagyobb kirándulásokkal bélelt igényét Grandmára és Grandpára. Hogy bennünket, a gonoszságnak a megtestesítőit miért kellett Laylától megfosztani, azt beteg logikával, feltételezhetően bosszúállásból még talán valahogy követni is lehetne; de hogy Laylát miért kellett nagyszülőtlentíteni, sőt számtalan jel szerint velünk szembefordítani, gyűlölködésre tanítani... Szerintünk nemigen lehet kétséges: férje nagy mértékben felelős Eszter egyes rohamainak a kirobbanásáért vagy azoknak a súlyosságáért. Azok nem lebecsülendő része az ő lelkiismeretén szárad, ha másért nem, hát akkor azért, mert – amint azt már számtalanszor bebizonyította – egyszerűen nem hajlandó felismerni, vagy ha felismeri, elfogadni és idejében cselekedni még a rohamok teljes pompában manifesztálódása előtt.

És mégis, mindennek ellenére is hálát kell adnunk az égieknek magáért azért az egyszerű, ám egyszerűségében is sok mindent meghatározó tényért, hogy a vejünk – van: az adott nyomorult helyzetben nélküle aztán akár csak halvány körvonalakban sem tudnánk elképzelni, mi történne Eszterrel. Még akkor is, ha lányom, kétségkívül a betegség természetéből kifolyóan, cseppet sem zsenirozza magát, és időnként ugyanolyan vehemensen, fortyogó gyűlölettel fordul férje ellen, mint tette azt annak idején, a kezdetekben, csak akkor még a lelkes férj mindennél élénkebb asszisztálásával, ellenem. Ennek meg ezzel együtt oly sok másnak is igencsak a tudatában, na meg persze felismerve, hogy Esztert illető törvényes jogaink többé már nem léteznek, hiszen végül mégiscsak kétségen kívül felnőtt emberekről van szó, na és ha mindez nem lenne elég, akkor hosszú évek bőséges tapasztalattárából meg a meg lehet időnként ellentmondó szakmai tanácsokon okulva, tudjuk: reménytelen, sőt adott esetben kifejezetten káros lehetne bármit is erőltetni, még inkább egyoldalúan kezdeményezni. Olyannyira határozzák meg ezek a megfontolások immár kiforrott alapállásunkat, hogy a hatás kiszámíthatatlanságától tartva, Andriskával közös elhatározással a bénító, kísérteties csendet nem törtük meg még az én betegségem pusztá tényének a közlésével sem. Így aztán fölöttébb valószínű, ha nem éppen biztos, hogy Eszter arról még ma sem tud. Mindezzel szemben viszont ha lányom újra felénk fordulna, kinyílna, közeledne, ha akár a leghalványabb jeleit is mutatná annak, hogy szüksége lenne ránk, akkor úgy, mint azt hasonló alkalmakkor eddig is tettük, arra mi mindig magától értetődően válaszolnánk.

Célkitűzéseink és azokat szolgáló eszközeink saját akaratunknak a termékei – mondja *Hamlet* játék-a-játékában a Színészkirály. Hogy hozzátegye a világ számomra messze legszörnyebb sorait, imígyen: Csakhogy sorsunk maga ellentétes, antitetikus saját karakterünkkel! Amit teszünk – amit gondolunk tenni –, annak nincsen köze gondolataink következtetéseihöz sem, meg szüreteléséhez sem. A vágy és a végzet egymás ellentétei. Ez, a hamleti metafizika, lett úrrá a mi életünkön is. Amelyben hosszú, béna évek során jutottunk el annak a felismeréséhez, hogy emberi lények csakis bizonyos mennyiségű tömény fájdalmat képesek elviselni. Ha ennél több jut osztályrészükül, akkor vagy megsemmisülnek, vagy a kín egy pályáján visszatérő üstökösként elsuhan mellettük és apátiájuk mellett.

Ennyit erről és nem többet.

* * *

Megint nekidurálva magát, Isten a közelmúltra összpontosítva két kézzel sújtott. Éppen most lesz az évfordulója annak, hogy négy évvel ezelőtt elhunyt Pali, öreg barátom és többszörös társszerzőm, Varga Pál, Kanada fogadott fia és legjelentősebb modern művészet-szakírója. Álmában halt meg, agyvérzésben – szerencse a szerencsétlenségben, amint azt mondani szokás. Az ő esetében nagyon is igaz a klisé: betölthetetlen, fájó űrt hagyott maga után. Amit annál is nehezebb elviselni, mert még aktív jelenléte idején is nagyon is tudatában voltam életemben betöltött, a hajdan véltnél is jóval sokrétűbb szerepe fontosságának. Majd csak magának a befejezett ténynek a feldolgozását megkezdve tudatosodott bennem: mindig is magától értetődőnek vettem, hogy Pali túl fog élni engem. (Lám csak, az új körülmények hogyan termelik ki a maguk tematikáját.) Talán nem is annyira a hozzászokottság, a látásmódját, az ítélőképességét, a mindenkori témáját illető hűvös távolságtartását az idők során mindennél inkább befolyásoló, rajta eluralkodni kész szenvedélyekkel megvívott kemény küzdelmei, az azok kiváltotta előérzetek sem voltak képesek megkímélni engem a gyásztól. Valahogy egész kapcsolatunkra gondolva kell odakonkludáljak – legalábbis annak a legutolsó szakaszában, és persze hogy az én részemről, csakúgy, mint ő énnekem –, hogy a kettőnk viszonya ezen a ki nem mondott és valójában át sem gondolt, de most látom csak, a közbejötték, a sorsfordulatok ellenére is megváltozhatatlan tényként kezelt feltételezésen alapult. Azon, hogy Pali ilyen vagy olyan minőségében mindig jelen lesz, ott lesz – hogy az ő léte és

mindaz, ami azzal együtt jár, már eleve adott. Nemcsak egész lényemmel gyászoltam meg őt, de közel sem minden szemrehányás nélkül éreztem úgy: barátom egy utolsó nagy, mindennél magasabb beszélgetés előtt, ha csak nem éppen az elől elslisszolva osont el csendesen, és ezzel a tetteivel bizony minősítésre nem szoruló módon hagyott cserben. Ha erről akárcsak sejtelmeim is lettek volna, nyilván megkíséreltem volna az illetékes magasabb fórumokhoz fordulni legalább néminemű halasztásért.

Előbb Andrea, majd én töltöttünk a kezdetekben persze hogy szörnyen megviselt, de magát elszánt-keményen egybetartó Margóval napokat-heteket, hogy amennyire lehet, legalább a legelső időn átsegítsük. Később mi sem lett volna magától értetődőbb, mint hogy amikor engem operáltak, meg a műtét után is Margó gyakran volt itt nálunk, olykor ő is hetekig. Elmondhatatlanul jól tett, persze hogy nem csupán segítségével, de már pusztán jelenlétével is – amely az elanyátlanodás pillanataiban kiváló alkalmakat szolgáltatott az addig befelé fordult, pilledt szemek elengedett legeltetésére –, hát még a ránk különösen ható, mindig sugaras atmoszférájával. Ezúttal egy invalidus akár orvosi előírásra naponta többször is kávéskanálnyi mennyiségben bekebelezendő gyógyírjával, magát nélkülözhetetlenné tévő istápolásával. Nem kevésbé ösztönös és csodálatos tapintatával, meg irántunk érzett és habozás nélkül ki is mutatott elfoglaltságával. Amikor ő jelen volt, nem sok idő meg energia, de még annál is kevesebb hajlam maradt arra, hogy az ember átadja magát a betegséggel elfoglaltságnak. Egymás felfedezése óta alighanem most először mindegyre inkább ő lett az, aki a szót vitte. Nem hinném, hogy valaha is ismerhettem volna nála kompaktabb embert, egy rendkívül tudatosan megélt, ezért is gazdag élet gyönyörűsége műalkotását – és akkor még nem szóltam a zenésről! Arról, akiben megvolt, csaknem mindig megvolt az isten-kedvelte művészek magukból senki számára szavakkal ki nem teregetett szenvedéseiből kitermelt, a körülményektől csaknem független, mennyei derűje. Akinek – ezt persze mondanom sem kéne – meghatározó szerepe volt a muzsikához meg a zongorázáshoz való gyors és a múltakhoz képest úgy érzem, magasabb szintű visszatalálásomban is. Egyébként róla, illetve róluk természetesen még beszélnem kell, hiszen témánkhoz, de közel sem csakis ahhoz – az előzmények után, feltételezem, aligha meglepő módon – neki-nekik sokszor és fölöttébb sok mondanivalójuk, hozzáadni-valójuk is akadna.

Utóvédharcok a történelmi forduló előtt és után (meg helyett)

A rádióban, mármint természetesen a SZER-ben azután, hogy utoljára édelegtünk róla, 1986-ot követően és a korszak vége felé egyre inkább begyorsuló tempóban minden ment a maga útján – lefelé. Münchent a politikai eltávoltságon kívül most már a mozgalmármódra aktív új emberek hemzsegésével egyidejűleg az ügybuzgóan középiskolás ihletésű, önképzőköri színvonalú amatőrizmus vette birtokába. Azt talán mondanom sem kéne, hogy a Fal omlása, a Szovjetunió széthullása, a kommunizmus bukása, ezen belül nagyon is elsőrendűen – bár egy idő után számomra már az ugyancsak nem várt módon talán másképp – a magyarhoni változások emberként, de még annál is magával ragadóbban rádiósként szinte érzékileg, testközelből érintettek, és – egészében – semmiképpen sem lebecsülendő kielégülést, sőt időnként olyan állapotot csiholtak ki belőlem, amely egyáltalán nem állt távol az eufóriától. Még akkor sem, ha természetesen a nagy bukással sem ért véget maga a történelem, közel sem oldódott meg az emberiség valamennyi problémája, amire az akárcsak félig-meddig ‘normális’ emberek – bármit jelentsen ez a jelző kinek-kinek – persze soha nem is számítottak volna. Hiszen szolid alapról indulva ki és magunkat onnan szorgalmasan nógatva előre, nem is kérdésesen teljes joggal juthatnánk el annak a feltételezéséhez, hogy nem az utolsó ítélet harsonái adták a mérhetetlen mennyiségű bűnnel, az iszonyú szenvedéshalmazzal szorgalmasan kiérdemelt széthulláshoz a kísérőzenét. Legalábbis engem a nyugati sajtó egy jelentős részének a megdöbbenő módon – mármint az ez ügyben túlságosan is a saját bőrömmön tapasztalt, magamat megdöbbenő módon – még mindig elképesztani képes konok vakaság-süketsége meg valamiféle kiürültsége, fura kiábrándultsága, már elnézést a szóhasználatért, de ki kell mondjam, nosztalgia-hangulata vezetett a nem is oly rég még konok-megrögzötten beskálázott kommunista-társutas hangnemnek egy késői utánérzéséhez, amelyet jobb szó híján talán leginkább fanyalgásnak lehetne minősíteni. Amelynek persze hogy megvolt a maga elképesztően sokoldalú előtörténete, amelyből itt, szíves engedelmükkel, most csupán egy, viszont annál inkább jellemző példát idézek.

Ez pedig nem lenne más, mint maga a ‘régi dicsőség’. Amikor is a *New York Times* akkori moszkvai tudósítóját, Walter Durantyt 1932-ben a legmagasabb amerikai újságíró-kitüntetéssel, a Pulitzer-díjjal jutalmazták a Szovjetunióból küldött ‘értékes riportjaiért’. Igenám, de Duranty ugyanekkor már éppen javában küldte jelentéseit, amelyekben a vagy három évig tartó és sokmillió halálos áldozatot követelő, a kollektivizálással szorosan összefüggően, mesterségesen létrehozott ukrajnai éhínségről írt. Illetve dehogy is írt: a rendelkezésére álló tömeges bizonyítékok ellenére is szemenszedett hazugságok bevetésével meredeken letagadott bármiféle éhínséget. Ehelyett viszont a már javában dúló sztálini terror körülményei közt is gátlástalanul tovább gyártotta a kommunista rendszert, elsősorban magát Sztálint dicsőítő, szakértők szerint olykor még a Pravdában megjelenteknél is talpnyalóbb cikkeket, amelyeket a *Times* az évek hosszú során át bármiféle szerkesztői módosítás, önmérséklet jellegű javítások nélkül le is közölt.

A harmincas évek óta sok minden változott. Itt Amerikában vagy 20 évvel ezelőtt – persze soha nem a vezető lapok részvételével – szakmai körökben időnként fellángoló kampányok indultak be, méghozzá azért, hogy a régen elhunyt Durantyt posztumusz fosszák meg a Pulitzer-díjtól. Már csak azért is, mert a *Times* magától semmit nem tett annak érdekében, hogy a díjat visszaadja. Egészen 2003 őszéig, tehát jó ötven év során a *New York Times* soha egyetlen szóval nem emlékezett meg erről a lapot ugyancsak közlelő, ocsmány botránnyról; akkor aztán, amikor makacsul tovább hallgatni a téma sokoldalú kitergetése nyomán már nem lehetett, tette ezt végül is egy olyan cikkben, amelyen érezni lehetett, hogy harapófogóval sikerült magából a tények egy piciny kis részét feltáró mondatocskákat

kihúzni. A világ egyik legnagyobb és sokak által legtöbbször becsült lapja azonban még ekkor sem vált képessé elkerülni odáig, hogy a szovjet propagandistát dezavválva, félrevezetett olvasóitól töredelmes bocsánatot kérjen, nemhogy maga a lap vezetősége javasolta volna a Pulitzer-díj utólagos visszaadását.

Ennek nyomán térjünk tehát vissza a kommunista-társutas hangnem késői utánérzéseire. Ami – mármint a fentiekben vázolt, a legkevésbé sem elszigetelt jelenségeken kívül – valami olyasmiből származtathatná eredetét, hogy az elárvult hívek ilyen formában ki ugyan soha nem mondott, viszont annál mélysebbe vallott meggyőződésével milliók éltek abban a hitben, kötve igen szorgalmasan ezúttal magát a karót az ebhez, hogy mint az önmagukat is messze felülmúló emberi lények legremekebb, teljes joggal fölmagasztosított csodálatos alkotására, magára a nagy látomásra, a legyőzhetetlen, az elpusztíthatatlan – *kipucsaja, mogucsaja, nyikem nyi pobegyimaja*, hogy magát a legyőzhetetlenséget ünneplő, büszke dalának utolérhetetlenül fennhangzó sorát idézzem –, tehát hogy a Szovjetunióra nem érvényesek a földi lét, a gravitáció szabályai, az az emberiség magából fényt árasztó reményforrásaként örökkön örökké fenn fog maradni, hiszen józan ésszel elképzelni sem lehet, hogy valaha is eltűnjön a föld színéről. Nemhogy tegye ezt úgy, hogy az a hetven év meg minden, ami azzal együtt járt, végül tragikus kisiklásként, kriminális kísérletként tűnjön el a süllyesztőben, oldalogjon el vagy, ha jobban tetszik, masírozzon be az emberiség történelmének az annaleseibe! Hogyan is lehetne ezt megérteni, sőt el is fogadni?

A háború előtt apám vendéglőjébe bejárt – inkább betántorgott – egy igen alacsony, elenyészően rövid lábú, vaskos karú, egyetlen darabból kifaragott, széle-hossza-egy izomember, már csak a nevével fogva is muszklimiska, foglalkozására nézve pedig krónikusan részeg piaci tróger, ott valahol a delírium másik oldalán, aki eredetileg még az I. világháborúban, annak is a legelső napjaiban került hadifogolyként Magyarországra. Amikor már nagyon részeg volt – vagyis nap mint nap –, az őt hergelőknek a büszke hanghordozással vágta a képükbe: ‘Csak várjatok! Nemsokára jön a Sztálin! Akkor majd megtanultok szépen beszélni a Miskával!’ Aztán valóban jöttek Sztálin katonái – és a toprongyos, egész életében robotoló Miska mindörökké el is tűnt az életünkből. Ha jól megnézzük, előbb tűnt ő el a sajátjából is, hiszen ‘Sztálin’ megvetéssel vegyes undorral tekintett még az önhibájukon kívül fogságba esett, sok-sok milliónyi szovjet, nemhogy egykori orosz katonákra is, akiket nyilván meg kellett fertőzzön a kapitalizmus, meg annak a kiirthatatlan csökevényei. (Márminthogy a zsákhordás a Lehel téri piacon?) És akik közül, meg a hozzájuk sorolt és a szövetségesek által készségesen, nem ritkán embertelen erőszakkal kiszolgáltatott volt fehéroroszok közül nem sokan maradtak életben. Sőt. Nem más, mint a későbbi brit miniszterelnök, az akkor, 1945-ben ezzel az üggyel megbízott, pályáját még csak kezdő MacMillan egyik vonatából erőszakkal kirámoltakat, nyomban az átadás után, a határ másik oldalán, a rájuk kényszerített fürtelem elkövetése miatt a lázadás kirobbanásához közel álló angol katonák szeme láttára géppuskázták le asszonyostól-gyerekestől Tito ilyen ügyekben fölöttébb rutinos, finomkodásokhoz nemigen szokott partizánjai. Az utolsó pillanatokra talán a kijózanodott Miskának vallásos hitével még a következő vonatra sem kellett várnia...

Ami pedig az itteni lapok fanyalgását illeti: ‘A kommunizmus alapjában véve nem is bukhatott meg – hirdették jónéhányan, évtizedekig leírt mondataik ezreit megcáfoló módon, a Szovjetunió egykori dicsőítői közül –, hiszen úgy igazából még ki sem próbálták!!!’ De hát ha ez így lenne, akkor ők maguk miért állították be a szovjetek országát valamiféle új földi paradicsomnak, amint tették azt kimagasló sikerrel az ukrainai éhínség meg milliók szörnyű sorsának az elfelejtetői? Most lehejtünk történelem során először tanúi egy olyan háborúnak – a több mint négy évtizeden át hömpölygő hidegháborúnak, vagy, ha tetszik, a harmadik világháborúnak –, amelynek katasztrófálisan összeroppant vesztese ugyan letagadhatatlanul volt, de győztese – ugyan kérem! (Miért, vajon ki lenne az? Még hogy Gorbacsov? Igen,

persze, ezen ugyancsak érdemes lenne gondolkodni. Hiszen ő jót akart, nemde? De ettől eltekintve: 'A Szovjetunió nem mások, csupán a maga belső ellentmondásai miatt roppant össze.' Ó, csakugyan, valóban ezt tette volna? De hát akkor miért **pont most** tette ezt, és nem előbb, jóval előbb, vagy később, jóval később? Erre az oly igen logikus, éppen ezért még csak föl sem tett kérdésre viszont már soha nem adódott válasz. Hogy miért? Azért, mert az a válasz a győzelem pálmáját annak adta volna, akit-amit ők utálnak, megvetnek, sőt egész szívükkel gyűlölnék. Tehát igenis a 'másodrendű színész'-Reagan elnöksége alatt a drasztikusan modernizált újrafegyverkezéssel meg azon belül is főleg a Stratégiai Védelmi Kezdeményezéssel, az űrfegyverekkel Moszkvára összeroppantó nyomást gyakorló Amerika. Ó, persze hogy tudjuk, nagyon is jól tudjuk, hogy egyáltalán nem légüres térben, közel sem csakis önmagában. Persze hogy nem. De nélküle mindaz, ami megtörtént, nem történt volna meg.) Pedig éppen most – ha már oly sokáig elfelejtették ezt tenni – egyesek vethettek volna egy-két pillantást az eddig itt iskolákban-egyetemeken engem valósággal megrázó, pimaszhazug módon egyáltalán nem anti-kommunistaként kezelt George Orwellnek a műveire, amelyekben az az ember, a volt kommunista, aki saját bőrén, tapasztalatain okulva oly sokat tett a kommunista téveszmék vereségéért, annak idején habozás nélkül mondotta ki sajnos igencsak kevésbé ismert próféciaját. Amely szerint: a progresszió, a haladás – nem illúzió az, semmiképpen sem az. Még akkor sem az, ha e fogalmakkal oly rettenetesen sokan, a történelmet magát durván meghamisítva élnek vissza, saját politikai céljaik érdekében sajátítanak ki. Mégis: bekövetkezik az, valóra is válik, csak lassan, tapogatózva, mintegy túlságosan is megfontoltan, sokszor kerülőutakon ténfergések után, és akkor is törvényszerűnek tűnő módokon kiábrándító eseményeknek a díszkíséretében.

Ennek ellenére csodálatos ajándéka a sorsnak: a II. világháború vége óta mégiscsak első ízben, gyakorlatilag a III. világháború zárófejezeteiben lehetni a megérdemelten győztes, na és a titánok harcában vérontás nélkül diadalmas oldalon, élhetni meg a végét annak, amit André Beaufre tábornok gyönyörűséges elméleti munkájában még jóval a végkifejlet előtt így határozott meg: „Totális háború tetszés szerint kiválasztott hangnemben, de csakis és kizárólag – mollban.” Értsd: olyan háború, amelyben senki, egyik fél sem veti be szorgalmasan és a pénzt két kézzel szórva felhalmozott, majd a véget érni nem akaró lefegyverzési manőverekkel agyonkontrollált, de egyébként is, egymás kezét gúzsba kötve kölcsönösen felhasználhatatlanná tett, hatálytalanított, ma már tudjuk, zsarolási manőverekre alkalomadtán talán még felhasználható, bár bevallani szigorúan tilos, mert rátartian dédelgetett, mit tagadjuk, oly igen gusztusos atomfegyver-tárát; de azért még azt is a melankóliára hajló, az azt árasztó dallamok lesrófoltabb hangnemében, nehogy bizalmatlanságot keltsen, tehát nem sütni még véletlenül sem el a verébirtó légpuskákat sem. És amelyben speciálisan nekem megadatott minden egyes idegszállammal külön is élvezhetni az oly hön várt, ó, a nagyon is, '56 óta bármiféle dőre kételkedés nélkül előre látott, de a vártnál sokkal korábban, na és főleg – főleg! – még az én életemben bekövetkezett, minden elképzeltnél drasztikusabb változásokat, mi több, azokat meg azoknak a gyöngyszemeit másoknak is átadhatni rádiós adásaimnak a firtató, kommentáló, variáló és permutáló műsoraiban – mindez a számtalan régi-új probléma, a hogyan tovább, a folytatás útvesztőiben sokszor kiúttalannak tűnő tekergés, egy vélhetően újszerű, még körvonalaiban is alig látható átrendeződés ellenére is hosszúra nyúlt életem kegyeletteljesen szép adományai közé soroltatott és ilyenként is ünnepeltetett. Csak ez is azért inkább mollban. Heteken, hónapokon, éveken át. Már úgy értem persze és aláhúzom: számomra meg a dolgok minden hangnemben fellelhető leglényegét illetően a többé-kevésbé hozzám hasonlóan gondolkodók, a velem egyívásúak számára. Vagyis ma már végre fenntartások nélkül merném így is mondani: azok számára, akik a mindennapok csetepatéiba, egy történelmi korszakról egy másikra való lassú átmenetbe, átállásba menthetetlenül belegabalyodva azért csak nem veszítették el teljesen a történelmi perspektívát – vagy bánom is én,

bármilyen perspektívát. Már persze ha és amennyiben ilyesmivel valaha is el lettek volna látva.

Még akkor is, ha rajtam az a sanda, bár jól megalapozott gyanú uralkodott el, hogy a történelmi változásokban Évi meg én a leomlott barrikádok ellentétes oldalain pillanthattuk újra meg egymást – igaz, tőlünk szokatlan stílustalanságról árulkodóan arcunkon még csak némi kis otffelejített lőporfüstnek a nyoma nélkül. Már úgy értem: pillanthattuk volna meg. De hát ez vagy valami ilyesmi már réges-régen benne volt a nagy képben, sajnos – csakis ‘56 óta sajnos – applikált díszítésekkel bele lett adjusztálva a mi kis miniatúránkba. Ki tudja, hiszen végső fokon talán azt sem igen lehetne kizárni, hogy még annál is előbb, mint hogy ‘56 november végén az a lám, sok mindent előrelátóan, visszafogottan is ominózus két mondat valóban, fizikailag lemérhetően térben és időben milyen messzire hangzó harangkongás-bongással vált egyre inkább azonos értékűvé. Nem kizárt, hogy ott volt az még előbből, már a kezdetektől fogva is – és hogy ezt mind a ketten egy idő után sejtettük, mi több, talán valamilyen formában tudtuk is. Engem e téren csakis az a tudat vigasztalt, hogy Évike a szörnyű ébredés után előbb-utóbb, visszahúzó, a múltakhoz kötő bilincseitől megszabadulva vagy megtalálja majd az új leosztásokban is a maga persze hogy korához is szabott, nyomasztó képekre rálátást nyújtó, őt ugyan igen elszomorító, de azokat a képeket kíméletesen gyorsan eltüntető helyét, vagy, még valószínűbben, egy rövid gyászidő után kiszáll a zavaros körforgásból, méghozzá úgy, hogy ily módon felszabadult energiáit egyre fokozódó vehemenciával valami másra – tök-mindegy, hogy mi másra – fordítja. Pali vélhetően úgy mondaná: átnyergel. Végül is, amint azt jól megtanulhattuk, keményebb fából van ő faragva. Belefárad majd ő végképp abba, hogy annak a zavaros körforgásnak a megnyilvánulási formái hol másutt, mint az ő tájain lesznek folyton folyvást minden lehetségesen zavarosnál még jóval zavarosabbak. Nemcsak magának Évikének, de alighanem még vétlen-védhetetlen dédunokáinak az életében is. Ha jól értem, azt tetszik kérdezni, hogy Évike végül is hogyan száll majd ki belőle? Azt én persze nem tudom, csupán csak annyit sejtek, hogy semmiképpen sem nagy hűhóval. Nem, ő nem fog megbarátkozni az új körülményekkel, azok a körülmények viszont... Ahogy mindinkább előtérbe fog kerülni jellemének a zordonsága, hát igen, azok a körülmények leteszik majd előtte a fegyvert, sőt kedvezni fognak neki. Elsősorban valahogy úgy, hogy váratlannak tűnő fordulatokkal, de inkább csak félig-meddig, vagy, amint abban megállapodtunk, fölöttébb vehemensen mással lévén elfoglalva, szórakozottan, egyszer csak nem fizet majd be egy újabb menetre a nagy vurstli ringlispíljén. Mert azért az utolsó időben mintha már elszokott volna tőle. Mert ha amúgy igazából odafigyel, és nem vigyáz, ki is mehet tőle a gálája. Mert talál majd magának valami mást, ami miatt méltatlankodjon, vérig sértődjön, keseregjen, gyűlölködjön, hacsak teheti, vélt vagy valódi bűnök mind epésebb felhánytorgatásával fejére újabb meg újabb égszakadás-földindulásokat provokáljon, hiszen még az ő mind gyakoribb hozzájárulásai nélkül is maga az élet, főleg arrafelé, az ő tájain, érdekeltségein folyvást produkál ilyesmit, a rendelkezésére álló választék maga körül szennyes hordalékával mindent, de mindent eláraszt. Vagy mert – én ezért imádkozom – páratlan nagyvonalúságával egy oda-se-neki vállrándítás kíséretében egyszerűen elfelejti. Elfelejt majd ha kell ő mindent, ami csak a múltból kikászálódva problémákat okozna neki, sőt még a lelkiismeretét is megkísérthetné. Ez pedig végérvényesen igazolná hitemet abban az idők során kiérlelt meggyőződésben, hogy az elrontott életek tulajdonosainak a környék-
valutája a felejtés képessége.

Mindez mit sem változtat azon a másik felbecsülhetetlen értékű ajándékon, amely oly étellel teljes módon tette lehetővé, hogy október 25-i fogadalmaim akkor leginkább húsbba vágó célja, feladata – megvalósult! Még ha személyes közreműködésem ebben nem lenne többnek tekinthető, az én aktivitási területemen sem, a lehető legminimálisabbnál – annyi baj legyen –, akkor is mondhatnám: a magam részéről a szükséges feltételeket kisebb részben létrehozva,

nagyobb részben a meglévőket, a kialakulókat tudatosan fölhasználva, ha másképp nem, hát képességeim szerint teljesítettem; egy életre tanulva meg a leckét, azóta semmilyen formában sem követtem el újra – ritkánál is ritkább kivételektől eltekintve – a gyűlöletes hibákat; ahogy akkor megfogadtam magamnak, valaminek a nevében, a csakis a felhasználásukra váró töltetekkel felszerelve, a valóban lényeges kérdéseket végre összefüggéseikben is világosan látva tettem, amit tehettem; tettem úgy, ahogy csak tehettem; és ezért sikerült is elkerülni, hogy mind a '89 előtti, mind az az utáni életem – nem úgy, mint oly sok sorstársamé – ki-merüljön meddő, önpusztító gyűlölködésben.

Talán mondanom sem kell, hogy az idők folyamán mind több és mind nyomósabb okból is változott az életemet kettéosztó, engem feledhetetlen emlékekkel és elhatározásokkal bőkezűen megajándékozó, de egyben azonnal meg is béklyózó 1956-ról alkotott és itt, ezeken az oldalakon csak kibomló, egyes részleteiben ismételten is megrajzolt képem. Nemzetközi síkon '56-ot, ha lehet, ma még inkább tartom mindenképpen, öltött volna sikere esetén bármilyen, ismétlem, **bármilyen** átmeneti formákat is magára, a közvetlen jövőt illetően eleve kudarcra ítélt, vagyis **korai forradalomnak**, de mint ilyent is a vég, mármint a kommunista *denouement* **felbecsülhetetlenül fontos állomásának** és mementójának csakúgy, mint az egész folyamat felejthetetlen érlelőjének, siettetőjének. Évek-évtizedek után majd néhány izgatottan ágáló, torz figura, bértollnok – köztük selejtes amerikai politológusok – romboló hatású tevékenysége ellenére is fenntartások nélkül, tiszta szívvel és büszkén ünneplendő állomásának. Olyannak, mint amelyet könyörtelen logikával követett a **Budapest fundamentális korrektségét** utólag oly nemesen igazoló Prága, Gdansk, Kabul – majd minden mocskok szimbólumának, a Fálnak a magyar vonatkozást sem nélkülöző omlása. Na és azzal együtt még egy utolsó, kétségbeesett kísérletként, ha már nem többre, már nem is a menthetetlen külső, de még utolsó hadállásként a belső birodalom szanálására, legalább magának az ápolatlan küllemű jelenségnek, a Szovjetuniónak az átmentésére, téve ezt az összeharácsolt részelemek védelmét célzó látványos, csak éppen már senkit sem befolyásoló kampányokkal, addigra már tökéletesen kompromittált, valaha állítólag értelmes jelentéseket hordozó szavak mindinkább obskurus hadjáratával megakadályozni nem tudott, fokozatos föladásával, ezúttal az állandósult, még egy kis időnyerésre kihasználható kényszerhelyzetek immár a legutolsó, tehát gyámoltalan, a hamvába haló gorbacsovi válfajából. Még azért egy kis litvániai sor-túzzal, meg egy állítólag Gorbacsov-ellenes összeesküvéssel, amelyben, érdekes módon, Gorbacsov kormányának és pártvezetőségének szinte kivétel nélkül minden tagja részt vett, menthetetlenül vezetve arra a következtetésre, hogy maga a 'nagy reformista' is, több lóra téve pénzét, 'összeesküdött' saját maga ellen – már persze csakis addig, amíg sorsát a puccs-kísérletet megsemmisítő Jelcin egy kézlegyintéssel el nem intézte.

A képlet ma már világos – csoda, hogy napjainkban fellelhetőek csaknem mindenütt olyanok is, akik még mindig nem értik. Vagy inkább úgy tesznek, mintha nem értenék – mert nem is akarjak érteni. Az önmagával maradéktalanul eltelt, az isten-megjelölte – és szabad idejében a *New York Times* utalásai szerint még esőt is csináló – fő-sámán szerepkörében díszelgő, itt eksztatikusan körülrajongott Gorbacsov – szerintem – egy olyanfajta látszat keltésére igyekezett, mintha komolyan kísérelné meg újjáteremteni a csődbe jutott kommunizmust. Igenám, csak hogy a saját hangjától megittasult, a bukást vérében hordó kis ember nem rendelkezett egyetlenegy olyan eszmével sem, amelyet a kolosszális méretű, gyengébb idegrendszerűeket elkábító kódosítás ellenére is azt a dagályos beszédmodorral kevert maszlagolástól úgy-ahogy megtisztítva, ne a nyugati tradíciókból és az ott honos kelléktárból kölcsönzött volna. Mint ahogy nem volt már a gyöngye és percenként még tovább gyengülő helyzetéből politizáló emberkének a látszat fenntartásához sem más eszköze, mint amelyeket a nagy kapitalista demokráciáktól koldult-kunyerált volna össze. Látszat-cselekvései kibékíthetetlen ellentmondásban álltak a szakadatlan ingadozás közepette kinyilvánított, gyakran változó, a végén

már csak napokra, ha nem éppen órákra rögtönzött szándékaival. Amikor azután a Nyugatról jött elemekkel összefoltozott, a látszat kedvéért azért még kommunista álruhában járó gondolatrendszere végül is úgy-ahogy, de valahogy csak vegyült a Szaharovval megosztott látásmóddal, egyesíteni szándékozva annak az égíse alatt a tökéletesen impotenssé vált, semmi másra, csakis a drasztikus változások megakadályozására, az önmaga reprodukálására alkalmas nómenklatúrát meg a megosztott értelmiségi oppozíciót, az ilyen-olyan-amolyan reformistákat, nem maradt többé a kommunista eszmékből az égvilágon semmi. Társadalmukat sikerült hetven év alatt és legalább a következő jó egynéhány generációk erejéig oly mértékben tenni tönkre, hogy még egy nyugati stílusú és nagyrészt a Nyugat által finanszírozott újjáépítési tervhez sem voltak már meg az eddig is adott kereteken belül a kellő erőforrások, gyakorlatilag már egy huncut kopekkal sem az államkasszában – más erőforrások aztán meg még kevésbé léteztek. Ha csak majd – vajon megint mi mással, mint a nyugati beruházásokkal – a vélhetőleg legalább a gyors éhhalál ellen biztosító olajparral.

Gorbacsov a zűrzavar fokozásával, az eurorakéták, majd a 'Csillagháború' elleni kétségbeesett, a létet vagy nem-létet jelentő, hihetetlenül nagy tétek miatt késhegyekig menő utóvédharcának a Reykjavikban kiteljesedett és mellesleg a fél világon tökéletesen félreértett kudarcával csakis siettetette a romlást, a végső pusztulást, hogy azután a végelgyengülési rohamok kiváltotta ál-puccs összeomlása után riválisa, a likvidátor szerepkörében rettenthetetlen, tehát a Nyugaton persze hogy gyűlölt Jelcin kolosszális csapással kisöpörje az egész romhalmazt, annak végleg ellehetetlenült kiváltóival együtt. Mindennek ellenére a Szovjetunió otthon mélységesen megvetett utolsó vezetőjét, a főleg nyugaton élő, itt kitartott szuper-Kerenszkijt, az agyon-glorifikált csőd-embert ugyanaz a Nyugat mint a *peresztrojka*ról, a *glasznosztj*ról meg egyéb kétes illatú és ugyancsak kétes értékű, mivel nem is érthető, így tehát tulajdonképpen meg soha nem értett hablatyolással kiöntött szózuhatag szomorú függönyébe hanyatló szivárványos, meglehet mulandó légköri tűneményt a legvégső pillanatokig szinte vallásos, éppen hogy csak nem könnyező imádattal ölelte keblére, ha másért nem, hát akkor azért, mert számukra ő volt, ő kellett legyen maga az ellen-Reagan – és alighanem ezt tenné ma is, miután a fejlemények már elküldték volna az egész csődtömeget 'a történelem szemétdombjára'. Nem nehéz előre látni, hogy szokásához híven szorgalmasan átírva a történelemnek ezt a fázisát is, ezt fogja tenni holnap meg holnapután is, míg belefárad majd ebbe is. Addig jár a korszak a kútra... Vagyis hogy annak az illuzionista színjátéknak vagyunk a tanúi – már persze ha van kedvünk meg hajlamunk amatőrök kontárkodásaira komolyra összefogottnak megkísérelt arccal egyáltalán odafigyelni –, amelyben a mértéktelenül fel-fuvalkodott Szovjetunió úgy tűnt el a balfenéken még mindig ugyanannak a történelemnek a színpadáról, hogy – mondhatnánk nem csekély túlzással – csakis és kizárólag lekaparhatatlanul szívós, örökre és feltétlenül elkötelezett **nyugati** híveinek, egyetlen megmaradt, tehát nem-mozgalmár, de annál kétségbeesettebben hű követőinek a végtelennek tűnő türelmét nem merítette ki – így aztán aligha lenne csodának tekinthető, hogy világszerte sok szerencsétlen árvát hagyott maga után.

Ezek a magukra maradt árvák tanácstalanságukban most ide-oda vetődve vívják újra meg a régi, vesztes csatákat; a megvalósítani komolyan meg sem kísérelt, inkább az egykori országúti rablás csakis egy újabb, röptében tollasodó fajtájaként gyakorolt kapitalizmust meg a persze hogy zsidók kitalálta demokráciát gyűlölve a legcsekélyebb habozás nélkül képezik vissza magukat nyílt, leplezetlen nácikká, bármiké, ha úgy adódik, torkuk szakadtából üvöltöző ultranacionalistákká, de ha éppen az kell a földobandó üzletmenethez, akkor a nem régen még mélységesen megvetett, undorral bár, de idiotáknak kijáró módon kezelt, orruknál fogva vezethető pacifisták alkalom-szünten, sőt globálisan is randalírozó utódaivá – most aztán már mit sem törődve azzal, hogy teszik-e ezt a jobbról vagy-avagy a balról – ami ma még inkább, mint bármikor a modern történelemben azelőtt, egy és ugyanaz. Tetszés szerint

egymással újra meg újra felcserélhető, meg ismét visszacserélhető. Az egyszerűség kedvéért gyakran még azonos személyekben is nyilvánul meg – mindössze csak az átöltözéshez azért néha szükséges, rövid megszakítással. Na és ha ezekbe a hisztériás kitörésekbe beleunnak vagy belefáradnak – mert a ‘balhé’ csak ideig-óráig szórakoztat –, akkor nem marad számukra más, mint hogy a lehető legotrombább módon éljék ki irigységüket, fizessenek vissza vereségeikért, szítsák a tömény zűrzavarban a vérbosszúra szításért könnyörgők időnként azért mégis felkorbácsolt, ha nem is éppen tajtékzó dühét, lesújtó látványt nyújtva, meg a fázósan, libasorban toporogva izgágáskodók élénk viszolygását, óbégatását – vajon ki-mi ellen? Hogy ki-mi ellen? Igen, persze hogy ki tetszett találni, az ezredforduló legnagyobb sikerű tömegattrakcióját, az ilyen-olyan megnyilvánulásokat produkáló, a remekbe szabott mutatványt – még beszélünk is mindjárt bővebben erről – az Egyesült Államok, az USA, Amerika ellen. Annál is inkább, mert az mindeddig nem védekezett, az óriás elnéző vagy inkább értetlenkedő, nem is kissé zavart mosolyával nézte, és bár nemigen érezte meg, de hagyta, hogy a törpék fát vágjanak a hátán. Aprófának. Megszállottan, engesztelhetetlenül, rögeszmésen.

* * *

A történetek meg az idő fényében persze hogy másképp látom Nagy Imrének, a meggyilkolása óta örökre végtelenül hosszúra nyúlt saját árnyékát átlépő Imre bácsinak a szerepét úgy is, mint a végzet-kijelölte, sőt megjelölte vezetőét, akit már a Rajk-per idején tanúsított magatartása miatt – részben rákényszerített, részben magára vállalt hallgatása következtében – eleve *dux fatalissá* avatott-ítélt a sors, ennek kérlelhetetlenül szigorú logikájával együtt. A törpelelkű akarnokok, a karriervágyból gátlástalanul hazudozók nekigyürkőzéseire ellenére is **Nagy Imre mindörökre beírta maradéktalanul tiszta nevét a magyar történelem legnagyobbjai közé.** Másképp látom a világban, részben most már kívülről, nem is csak a másik oldalról, de helyileg is a messzi távolból szemlélőnek a feltételezhetően jóval elfogulatlanabb szemével Nagy Imre terrénját, mert mára értettem meg csak amúgy igazából a *patavinistát*, vagyis a provincializmusnak meg egyfajta szofisztikáció-hiánynak a baljóslatú kombinációját, társulva az összetett jelenségekről túlságosan leegyszerűsítő ítélezésekkel – a minden lehetséges kornál pusztítóbb, az agyakat predisponáló kéjjel gyilkoló magyar népbetegséget, amelyből csak otromba nagyzsolással meg nagyképűséggel álcázott kétségbeeséssel kezdenének arrafelé úgy-ahogy felkutatott védőoltásokkal kísérletezni – valahol a távoli jövőben, ki tudja, talán még sikeresen ki is kászálódni? Milyen nagy-jó érzés lenne újra valami ilyesminek a legkevésbé sem mutatkozó, de legalább a halvány körvonalait valahogy azért mégiscsak láthatni! És milyen jó lenne, ha minden bizakodásom ellenére se érezném folyton: a kínálkozó, még az is lehet, hogy valóban létező, ha nem is fantasztikus, de magyar méreteken imponáló lehetőségeket nyomban az új elosztás játékszabályainak a kidolgozása során alapjaiban tették tönkre úgy, hogy azért még a közeli jövőben és később talán ismételtlen keményen meg is kelljen majd fizetni. A még hosszabb távú kihatásokról már nem is beszélve.

Az új magyar demokrácia kereteinek a meghúzásáról meg vélhető tartalmainak kijelöléséről elmélkedve bennem egy óhatatlanul is álmélkodással eltöltő ifjúkori emlék tör a felszínre. Alighanem 15. születésnapom volt az, amelyre kedvenc nagynénémtól, végtelen örömömre, egy operaházi bérletet kaptam ajándékba. Abban az évadban vagy tíz alkalommal ültem a második emeleti erkélyen helyemen, egy remekbe szabott, végtelenül vonzó, engem egész magatartásával lenyűgöző, ma úgy mondanák, igazi békebeli öregúr mellett, akivel bejövételkor-kimenetelkor, én úgy éreztem, a kelleténél barátságosabban, ha tetszik, meghitten mosolyogtunk egymásra, de soha, még véletlenül sem váltottunk egyetlen szót sem. Egészen addig, amíg jött maga a várva várt *Tannhäuser*, kivel mással, mint az akkori egyetlen magyar Wagner-tenornak, Závodszy Zoltánnak a címszereplésével. Azt talán mondanom sem kellene, hogy életemben először látva-hallva, minden mértéket felülmúlóan élveztem. Amikor

a második felvonás után, a még villamossággal telített levegőben, a fellegekből a földre huppanva, a szünetben, összeszedve magunkat, én elől, ő utánam lassan csorogtunk a szűkre szabott széksorokból kifelé, az idősebb, kétségkívül finom modorú és mint kiderült, barátságos úr halkán és fölöttébb diszkréten mindjárt hozzám intézett első szavaival a következőket mondta fülembe: Kedves fiatal barátom, vitán felül megbízható, roppant muzikális, sőt talán még jó technikájú énekes is lenne ez a Závodszy, de akkor vajon miért van szinte kényszeresen az az érzésem, hogy időnként a seggéből veszi a hangot? Ebből a merőben váratlan közlésből talán még úgy-ahogy csak magamhoz tértem volna, de majd abból, amit az előadás utáni kikászálódás közben mondott, már jóval nehezebben. Hiszen az öregúr megkérdezte tőlem: Ifjú barátom, ha summáznia kéne a történeteket, hogyan oldaná meg ezt a feladatot a most már személyes ismerősévé is vált *Tannhäuser* esetében? Fogas kérdés, ugye? Tanácsalanságomat látva a választ ő maga adta meg, bajusza alatt kópésan mosolyogva: Hát tegyük fel, valahogy így: A főhős addig habozik két csodálatos nő között, míg kivirágzik a botja... Az ismeretlen öregúr szűkre szabott mondataival – nem is hiszem, hogy tudott volna róla – a legváratlanabb helyről jött, még váratlanabb irányokba menő, életre szóló ajándékokkal lepett meg.

Ugye milyen furcsa módokon kapcsol össze lelkében az ember látszólag egymáshoz nem is tartozó dolgokat? Hogy mi asszociál benne és mire? Na igen... Szóval azt talán nem is kéne különös nyomatékkal aláhúznom, de hát persze a bennem a forradalom bukása után frissiben kialakult nézetekben az alighanem legnagyobb változás: igencsak másképp látom ma a Nyugat, azon belül is elsősorban az Egyesült Államok szerepét '56-ban. Már csak az itt elmondottak fényében is, meg a rendíthetetlen, immár második természetű európai tehetlenség ismeretében is; még inkább azonban Iraknak, Boszniának, a régi meg az új amerikai izolacionizmus, meg még újabban az amerikai egyoldalúság vélt vagy valódi jeleinek a tudatában. Amelyek tartósságában viszont a meggyőződéstől eltelt, a rosszindulattól csöpögő szölamok végtelen szajkózása ellenére sem hiszek, egyetlen másodpercig sem. De még annak egy töredékrészig sem. Éppen ellenkezőleg. Mert hogy humbug az, annak is a javából. Hiszen az Egyesült Államoknak nincsen választása – nem vonulhat vissza attól a világtól, amelynek az egyedüli szuperhatalma. És amely éppen ezért képtelen lenne nélküle funkcionálni. Igaz, vele se nagyon, de nélküle azután egyáltalán nem. Léván ugyebár mégiscsak a világ egyetlen igazi **katonai** nagyhatalma. Sebj, akkor majd éppen ezért fog a jó öreg, egyre gyorsabban hanyatló Európa reagálni mérhetetlen ingerültséggel. Nem pedig, hogy ha már oly igen-nagyon rivalizálni szeretne vagy többé-kevésbé egyenjogú partner kívánna lenni, mondjuk csiklandoztatóan nevetséges katonai költségvetésének a felemelésével. Az ebből is fakadó és egyre szélesedő szakadékot az adottságok meg lehetőségek közt mondjuk Párizsból meg lehet kísérelni diplomáciai trükkökkel meg penetráns önhittséggel, Berlinből pedig mi mással, mint az immár sok száz éves germán múltat megjátszó Joschka-pacifizmussal ideig-óráig ellensúlyozni, a tények azonban ettől még változatlanul tények maradnak. Azt pedig egyszer már említettük, hogy az egy napon nem is említhető tényekkel, már csak a baljós következmények miatt, mit nem tanácsos értelmes embereknek-nemzeteknek tenniök.

Ha már eddig eljutottunk, látok még valamit: a már oly megszokott módon, de ezúttal még a mindmostanáig megismert változatokhoz képest is világszerte, így persze Magyarhonban szintén megnyilvánuló, mind masszívabb Amerika-ellenességnek a minden eddigit játszva felülmúló virulenciáját. Tegyen jót Amerika vagy tegyen rosszat – egyre megy. A féktelen, mindenre kapható, ámde alapjában véve joviális, sőt gracióz, a domesztikálódás folyamatában imponáló módon előrehaladó, már csaknem szobatiszta nacionalizmus széles skálájának bármely pontján elhelyezkedő erők nemcsak bőszen ellene kell forduljanak, a mindenkori csordák nemde halálmegvető és ilyenként inspiráló bátorságával – nyíltan vagy csak úgy magukban főve-fortyogva –, de mindegyre inkább belemelegedve pocskondiázníok, monomá-

niásan gyűlölniök is kell azt, amit ő megtestesít. És mert az ilyen meg olyan sajtó egyaránt ezt az álláspontot képviseli – és mivel ezzel egybevágnak az országba eljutó európai vélemények is (eklatáns példaként televízióban a BBC meg a CNN nemzetközi szolgálata) –, megint csak átveszi uralmát a csordaszellem. Bármilyen irgalmatlan ökörségeket írjon is ‘tudósítás’ ürügyén a *Népszabadság* washingtoni, azelőtt persze moszkvai tudósítója, nincsen ott a pusztaságban egyetlen hang, amelyet felemelnének ellene. Még akkor sem, ha azt merészeli leírni, hogy a kádári Magyarország szebb példája a szabadságnak, mint a mai Egyesült Államok. Ami azért már mégiscsak a bornírtság megjavíthatatlan világcsúcsának felel meg. Igaz, bármi ilyesmi is nyilvánvalóan a pszichiátria birodalmába tartozik. Az én volt elvbarátaim mindezenközben bambán ülnek és bámulnak maguk elé, nemhogy megnyikkannának. Sőt odavágnának. ‘Nem az ő asztaluk.’ Aztán meg csodálkoznak, hogy nincsen ott náluk igazándiból közélet, hogy az egész ország egy hatalmas vákuum. De rajtuk kívül is, ha lenne valaki, aki feltételezhetően nem értene egyet a Moszkvából szalajtottal, az is jobbnak tartja tartani a száját. Magyarországon, főleg ‘56 óta, senkinek sincs különösebb hajlama az ár ellen úszni. Ez olyannyira szükségszerű, hogy megállni és eltöprengeni rajta igazából csakis akkor kéne, ha egyszer majd – amit el se tudnék képzelni – nem így alakulna. Mert hiszen egy ilyen esetben nyomban fel kellene merülnön az önmagát automatikusan kizáró feltételezés: ha a világ nagy része nem viseltetik a III. világháború utáni korszakban Amerika iránt az előre várható érzelmekkel – az alapjában véve elvteleneken kívül elsősorban mindig persze a szélsőbal meg a szélsőjobb, az ilyen-olyan társutas, na és a fundamentalista, főleg és mindinkább a mohamedán szélsőségek –, ennek alighanem az kell legyen az oka, hogy Amerika szemben mindazzal, aminek valójában a megtestesítője, valamilyen végzetesen hibás útra csúszott el. Minthogy ez szilárd meggyőződése szerint olyan adottságok közt igaz is kellene legyen, akkor ebből meglehetősen logikusan következne ez: Ha a világ egyes, könnyen meghatározható részeinek a gyűlölete vagy vonzódása illetéknéppen magára Amerikára vonatkoztatva meghatározó jellegüként, méghozzá fordítva arányosan meghatározóként fogadható el, akkor nem lehet megkerülni: a feje tetejére állt világban Amerika már önmagában ezzel is mindennél ékeesebben szóló tanúbizonyságát adja annak, hogy igenis valamit jól, sőt igen jól csinál. Vagyis azt teszi, ami egész valójából következik. (Húha, hogy ezért az okfejtésért meg mélységesen mélyen hitt konzekvenciáiért, nem kevésbé az érvelés állítólagos olcsóságaért, nem bizonyítható voltaért, nyilván szofisztikának bélyegzettségéért is hogy elverik majd rajtam a port! Kivétel nélkül minden egyes lap volt moszkvai tudósítója! Milyen méretű ármányosság, végtelen ravaszság részemről, hogy addigra én már messze futok...)

‘56. Megint és újra. Ne védjük, mert nem is védhető: felelőtlen és messzemenően elítélendő volt az ‘56 előtti amerikai felszabadítási frazeológia, amely mögött a Szovjetunió korlátozásán kívül akkor nem álltak, mint ahogy nem is állhattak valódi, gyakorlati felszabadító szándékok és képességek. A korlátozásnak, nem pedig valamiféle visszaszorítás politikájának a célja, tudva-e vagy sem, akkor még nem volt több, mint anélkül, hogy Amerika maga involválódna, bajokat okozni a Szovjetunióknak új és ingatag birodalma periferiáin. Meg lekötöni a bajkeverő Szovjetuniót bajokkal a saját portáján. ‘56-ban, a forradalom kirobbanása után azonban pillanatok alatt és végzetesen változott meg a helyzet. Méghozzá tökéletesen mindegy: Szuezzel-e vagy Szuez nélkül. (Na és ha valaki nem tudná vagy megfeledkezne róla: Amerika rendkívül ingerülten, kifejezetten ellenségesen, sőt megtorlásokkal fenyegetőzve reagált az angolok meg a franciák Izraellel szorosan összehangolt, Nasszer ellen végrehajtott katonai akciójára és ellentmondást hallani sem akarva, halogatást nem tűrve kényszerítette kérlelhetetlenül szövetségeseit az egész vállalkozás azonnali beszüntetésére.) De ettől teljesen függetlenül: Amerikának, akár akarta volna, akár nem, egyszerűen nem állt módjában katonailag beavatkozni Magyarországon vagy ezzel, bármi ilyesmivel akárcsak fenyegetőznie sem. Arról már nem is szólva, hogy jó ideje itt élve most már engem is elképeszt, sőt valóssággal megráz: az egész világ és külön-külön annak részei, az azokban élő emberek hatalmas

tömege véli úgy és vallja több mint ízetlen hittételként, hogy Amerikának nincsen többé létjogosultsága, ha nem teljesíti kutya-kötelességét az ő védelmükben, az ő oltalmazásukban, az ő segítségükben, abban, hogy az USA értük igenis tegye ki a lelkét, katonai-diplomáciai erejét, meg természetesen a bukszáját is az asztalra. Már csak a tőle elvárható, elementáris méltányosság kedvéért is. (Behelyettesíthető ide ritkaságszámba menő kivétellel szinte bármely államnak a neve a föld bármely részéről.) Mindezzel szemben viszont ha egyszer-egyszer, nem is olyan ritkán, ezt végre meg is teszi, a páciensek minden adott alkalommal nyomban hevesen, cseppet sem titkoltan rosszállóan reagálnak, módfelett ingerülten el is ítélik – téve pedig ezt természetesen jogos felindulásukban és ennek megfelelően felforrtanva, átforrósodottan sztentori hangon. Lóhátról, hangjukban nagy adag megvetéssel. Még hogy azt meri valaki is kérdezni, hogy miért? Hát azért, mert amit adtak, az vagy egyáltalán nem elég, vagy nem idejében és persze hogy nem a megfelelő formában jött, vagy az a másik ország ott, mellettük, csöppet sem megérdemelt módon, aránytalanul kedvezőbb elbírálásban részesült. És mert ez utóbbival együtt az egész olyan végtelenül megalázó. És mindezt – nem utolsósorban bizony a magyarországi tájak felől is – olyan hihetetlen méretűre felpumpált, történelmileg és pszichológiailag egyaránt megalapozatlan önteltség, ennek megfelelően pökhendi, sőt pimasz felhangok kísérik, együtt az Amerikában általában szentnek tartott éretnyek lekezelésével, sőt megvetésével, hogy ezzel mindegyre arra lökik az itteni átlagpolgárt, mondjuk inkább az itteni adófizetőt, aki mindezt finanszírozni is hivatott lenne, az itteni választásokon szavazót, akinek minderről így vagy úgy véleményt kellene kialakítania, hogy spontánul is heveny undorral reagáljon a hálátlan szerepre, a nem ritkán elképesztő formákat és méreteket öltő külső igényekre. Ezek fölött a mondhatnám reflexszerű kitorések fölött mindeddig az itteni nép többsége képes volt elég gyorsan úrrá lenni, de semmiféle garancia sincsen arra, hogy ez majd a jövőben is minden egyes alkalommal így fog történni.

Elismerve tehát Amerika felelősségét az ‘56 előtti ‘felszabadítási’ frazeológiáért, sőt visszanyúlva Jaltáig, vagy akkor már akár Teheránig is – mégis, vajon miért kellett volna az amerikaiaknak kirobbantani egy újabb világháborút azzal, hogy a felkelt Magyarországot – ott, a világ másik, saját nemzeti érdekei szempontjából közel sem döntő fontosságú részén – fegyveres erővel segítik meg? Már persze ha erre lett volna bármilyen katonai lehetőségük is – mint ahogy semmi ilyesmi egyszerűen **nem létezett**. A változatosság kedvéért tessék egyetlen futó pillantást vetni a korabeli helyzetet tükröző térképre. Na most még egyet, de ezúttal már tüzetesebben. Vajon merről-honnan kellett volna és melyik határt átlépni a tőrre, dühös viadalra kész amerikai egységeknek? Nem tetszik tudni? Talán azért nem, mert ilyen határ nem is létezett? Vagy talán Tito Jugoszláviájára tetszik gondolni? Na ne tessék már csiklandozni. A hangzatos jelszavak vagy a szívből jövő elvárások ellenére is a könyörtelen realitás amerikai katonai akciót **nem tett lehetővé**.

Tegyük fel mégis, hogy lett volna lehetőség. A kérdés egy ilyen esetben: miért tartozott volna az Egyesült Államok Magyarországnak, igen, annak a Magyarországnak kiontandó vérével, amely ellen persze hogy ellenfélként, vagy ahogy ezt nem párbajban, de katonai konfliktusban nevezik, esküdt ellenségként kellett harcolnia az I. világháborúban? Ugyanannak a Magyarországnak, amely a II. világháborúban, 1941-ben, nyomban Pearl Harbour után mulaszthatatlan szükségét érezte annak – csak a Jóisten a megmondhatója, hogy miért –, hogy hadat üzenjen az Egyesült Államoknak, és 1944-ben, magát minden elképzelést messze meghaladó módon bemocskoló magatartásával, na meg azzal a ténnyel, hogy Hitler utolsó csatlósaként harcolt egyebek közt az Egyesült Államok ellen is, úgy vélhették volna maguk az amerikaiak, be kell valljam, egyáltalán nem minden alap nélkül, hogy az az ország diszkvalifikálta magát bármiféle önfeláldozó amerikai gesztus vagy iszonyú árral megfizetendő segítség nyújtásától is? Az amerikaiak ez ügyben folytatott szorgalmas lelkiismeret-vizsgálattal, a cselekvéseiket vezérlő motívumaikban vájkálással sem lehettek volna képesek semmilyen – katonai,

politikai, diplomáciai, demokráciatámogató, morális – indokot találni bármi ilyesféltre. Már természetesen kivéve a forradalom bukása után a menekültek ezreinek a befogadását és segítségét, na meg az ENSZ-beli utóvédharcok eleve reménytelen forszirozását.

Igaz, de mennyire igaz, hogy az engem körülvevő környezet felől áramlóan 45 évig mindenből kisugárzóan a legkülönbébb módszerekkel és érvrendszerekkel arra lettem oktattva, inspirálva, hogy abban a tudatban éljek: az én hazám, Magyarország a világ közepe. Márpedig a „a Föld Isten kalapja” bokréta-logikájával meg az ehhez hasonló beállítottsággal szervesen járt együtt más országoknak-népeknek a lenézése, a hetvenkedő megvetése. Mert a „Világ közepe” típusú, kizárólagosan magyar igazság nem terjedt ki határainkon túlra sem, sőt határainkon belülre se, a tengeren túlról aztán már nem is beszélve.

Hallom, amint azt tetszik mondani, hogy ezek igen kemény, sőt kegyetlen szavak. Igen, elismerem, azok. Még most, hogy ezeket megfogalmazom, az eredeti fájdalom kései visszhangjaként fájnak újra nekem, a nem csakis a nevem miatt tamáskodónak is. Ez azonban mit sem módosít a látószögem megváltoztatásával feltételezett, szerintem helytálló igazságtartalmukon. Nem lenne talán jobb a magyar nép számára, ha ezeket és az ezekhez hasonló kemény igazságokat egyszer végre, bánom is én, de valamikor, és ha lehet, még az előtt, hogy az országot újra lét-válságokba zuhantassák, semmilyen más szándékkal, pusztán csak a valóság felismerésének a céljából amúgy istenigazából fontolóra vennék?

És ha már így belejöttünk, akkor úgy vélem, hogy az időszakonként nekiveszekedett Amerika ellen fordulás, sőt nemritkán a teljes harci pompájában felragyogó gyűlölet mögött egy fölöttebb sajátos, nem hinném, hogy a világ bármelyik más országával szemben megnyilvánulható jelenség húzódik meg. Valami olyasmire gondolok, hogy az emberek agyában legalább két-három, ha nem éppen több rokon-, de közel sem azonos fogalom létezik, méghozzá egymástól szétválaszthatatlanul, disztingválást lehetővé nem vagy alig tehető módon kutyulódva össze egymással. Már természetesen azon a politikai alapkérdésen felül, hogy az Egyesült Államok – a franciák látványos kiszállása után – meghatározó módon ugyan csak 1967 óta, de Izraelt szövetségeseként kezeli, úgy is, mint a közel-keleti térség egyetlen demokráciáját. A Magyarországon viruló Izrael-ellenes erők – elvileg ugyan nem szükségszerűen egyidejűleg túláradóan antiszemita, de hát a gyakorlatban már többnyire csak azok – a jobbról, de mind nagyobb és nagyobb mértékben a balról is –, éppen ezért csaknem mindent erre a kapcsolatra szűkítve le nem képesek, helyesebben egyáltalán nem, a legkevésbé sem akarnának útjába állni annak, hogy kiterjesszék régi gyökerekből táplálkozó Izrael-ellenes érzelmeiket magára az Egyesült Államokra is. (Mint akkor világszerte oly sok nép, így a magyarok számára is a történelem gyönyörűsége fíntoraként a legfeltűnőbb kivétel éppen az 1967-es háború volt, igen, az, amelyben az izraeli hadsereg, még Budapesten is örömittas, valahogy szégyenlősen derűs, majdnem hogy kaján hangulatot váltva ki, mégiscsak a gyűlölt Szovjetunió hadiparának a legmodernebb fegyvereit zúzta játékszerekként pozdorjává.) Az Izrael-Amerika kapcsolat minden más elemnél fontosabbként, önmagában meghatározóként kezelését gyakorolják szorgalmasan magyar tájakon mondjuk ‘56 kapcsán annak ellenére is, hogy az oly sokat emlegetett szuezi kalanddal – amint azt már említettük – az Egyesült Államok köke-ményen szállt szembe. (Gondolom, ezt a nyomaték kedvéért helyes volt még egyszer és még kevésbé félreérthetően leszögezni. Csak hogy helyükre tegyük azokat az ostoba kísérleteket, amelyekkel a szuezi válságot mindennek ellenére is valahogy megpróbálják Amerika nyakába varrni.)

De hogy visszatérjünk Amerika-elemzésünk fő vonalához: Az egyik a fentebb említett fogalom-elemek közül természetesen maga az Amerikai Egyesült Államok, vagyis az USA. Ez igen sok tekintetben – mindjárt például nagyságrendben meg federalizmusában, alkotmányos rendszerében meg kontinens méretű izoláltságában, amelyek közül a legújabb fejlemé-

nyek, így az utóbbit drasztikusan megváltoztató szeptember 11-i terrortámadás, röviden 9/11 nyomán éppenséggel a sebezhetőség lett – különbözik ugyan mindattól, ami a világ többi államaiban is fellelhető, generikusan azonban végső soron igen sok tekintetben, megnyilvánulásában, funkcionálásában ugyanolyan modern állam, mint nem jelentéktelen kivétellel bármelyik más, ugyanúgy vagy helyzeténél fogva talán még nehezebben kitapintható, saját nemzeti érdekeivel, szövetségi rendszereivel, belső konfliktusaival, hegyeivel és hullámvölgyeivel, a bel- és a külpolitikai elemek időnként szoros, ha éppen nem rendkívül feszes összefonódásával. Ez a létező, a maga kikerült szabályai szerint cselekvő jó firma, még az a hír is járja – szemben oly sok nemes lelkű, végtelenül önzetlen állammal –, hogy elsősorban és logikusan bizony nem az emberiség jólétét, hanem, milliók elképedten csodálkozó, értetlenkedő felháborodására, ráadásul nem hímezve meg hámozva, még itt-ott egy-egy fajtalankodó diktátorral is bratyizva igenis a saját országának, a saját rendszerének és a saját népének a vélt vagy valódi érdekeit képviselő, modern ország. Gyakorolja pedig ezen voltát a tőle megszokott, sőt el is várt, szokás szerint megrögzött elvetemültséggel. Ez lenne tehát az egyike az agyakban meg a lelkekben más természetű jelenségekkel szakadatlanul, szándékosan vagy szándéktalanul összekevert elemeknek. Mármost hogy az az Amerika, amely, Milton Friedman gondosan megválogatott szavai szerint, éppen most azelőtt soha el nem képzelt konformizmusban tiltakozik a saját konformizmusa ellen.

Ott van azután a felvázolt módokon egyszerre több szálon is futó jelenségből egy másik, amitől illene, hogy mindenkinek minden szál haja az égnek álljon: a legendák világából valahogy idepottyant, maga a mesebeli 'Amerika'. Vagy mondhatnám így is: Amerika égi mása. Eldorádó? A Napnyugat mesevilága? Hogy predesztinációnak megfelelően a magyar példaknál maradjunk: amit arrafelé úgy énekeltek meg, hogy *Túl az Óperencián...* Gondolom, azt manapság mindenki tudja, hogy a szó maga az *ober Enns*, az osztrák folyó izmosan, magábaszorítóan elmagyarosított változatából ered, és a Monarchia egykori határával, úgy nagyjából a határ körüli tájakkal, ez alkalommal folyóval jelzi is a prózai és ezért érthető világnak a végét, már pusztá létével is utalva valami irdatlan messzeségre, e mivoltában csoda-, meseszerűségre, griffmadárra, egy ki tudja, talán nem teljesen evilági jelenségre. Az operettek, Gershwin – de az aztán minden bárzongorista napi műsorán minden mennyiségben –, a dúsgazdag amerikai nagybácsi-mesék, a Kossuthot rajongva fogadó ország – vagy negyven amerikai helység származtatja ma is büszkén, dagadó keblekkel a magyar szabadságharc vezetőjéről a nevét –, az amerikai magyarok közül a nagy karrier-sikerek, na meg a kitántorgott másfél millió, nem kevésbé az abból visszatért, történetesen eredményesnek bizonyult, 'amerikai' díszpéldányok – mind-mind így vagy úgy része annak a **mítosznak**, amely ezt az absztrakt fogalmat a csakis hozzátartozható atmoszféraként öleli magába. Amelyre elképedéssel is kell tekinteni, amikor a mitikus voltából fakadó, rendszerint merőben irreális elképzeléseknek nem megfelelő módon jár el, vagy ha ne adj isten túl közről nézve egy-egy arra járó polgára, rikító színűen kockás zakójú és magabiztosan nagyszájú, lábait az asztalra fölrakó, a mindenkori helyszínbe berobbantan megjelenő képviselője a halvérű példányokat is kihozza a béketűrésből úgy, hogy a visszatetszést szinte fizikailag fájóvá teszi. Olyannyira, hogy a Gacsaj Pesta tragikus halála miatt még mindig gyászban szenvedő Mátészalka egyébként letargikus lakosaiból is véres szemekben forgó, ádáz hősöket kreálna.

Arról ezek után csakis futólag téve említést, hogy az elmúlt vagy kétszáz esztendőben Amerika tényleg a nagybácsi – rá nem szabott? – szerepkörében lépett föl a világot jelentő deszkákra. Nem, nem a végtelenségig szerényen, hanem mértéktelenül öntelten exportálta a leglényegét meg az azt kifejező úttörő teljesítményeit, egy minőségileg új, hihetetlen magasságokat megcélzó posztindusztriális korszakba vezetve át a mögötte mindig el-elmaradozó, utolérésre, sőt akárcsak megkapaszkodásra is képtelennek bizonyuló világot. Úgy, hogy a rájuk zúduló ömlesztéshez alkalmazkodás érdekében még az új szavak meg bikavadító szó-

alkotások valóságos tömegével kellett átírniok a reformkori nyelvújítás óta alapjában véve nem sokat változó szótárakat. Még csak elképzelni is merő képtelenség lenne, hogy ezt akár a legelfogultabbak közül bárki is kétségbe vonná: ez a világ ma jóval szegényebb lenne e nélkül az Amerika nélkül.

Pár évtizeddel ezelőtt viszont eljött az az idő, amikor az amerikai export-készlet vegyesebb lett, hogy a modern technológiák áramlásán kívül az alighanem legkönnyebben már messziről felismerhető elemévé a tömegfogyasztásra szánt, számomra elviselhetetlen tömegkultúrája vagy, mondjuk inkább, fogyasztási civilizációs maszlagtömege vált. Úgy nagy egészében még előbb, mondjuk 60-80 évvel ezelőtt kezdte Amerika a világnak szorgalmasan és szériában leszállítani az új slágerfajtákat – a magyar slágerek roppant nagy százaléka már születésem táján is titokként kezeltlen egyáltalán nem, amint azt akkor vélték, eredeti hazai termék volt, hanem nagy amerikai sikerek gyors magyarra átültetése, vagyis hogy a forrás megjelölése nélkül végrehajtott szemérmetlen kisajátítása –, zenét, táncot, viseletet, a nemek közötti meg a nemeken belüli viszonyváltozásokat, az újságírói stílusok új változatait, a tömegétkeztetés újabb fajtáit; mindebben elszórtan ugyan roppant szerencsés és bátran követendő új vonásokat, de ezeket messze meghaladó módon a tömény bohóságokat, a vaskos ostobaságokat, az új, pár naptól pár évig tartó divatokat, sőt a destruktív nihilizmust is. Mindezek elsöprő többsége egy idő után egyre inkább Californiából a ‘bolond lyukból bolond szél fúj’ elve alapján öntötte el először a gyanútlan ország többi, valamiféle ellenállásnak a legkisebb reményétől is megfosztott, elkábult részét, majd sebtiben, mind gyorsabban, úgyszólván hetek alatt a világot is, meg annak minden eldugott sarkát Patagóniától Grönlandig megemésztethetetlen új jelenségek mind primitívebb és egyben félelmetesebb tömegével a fantasztikus egyvelegben. (Talán mintha mostanság lennének elszórtan tapasztalhatóak azok az elszigetelt jelenségek, amelyekből ma még alighanem elsietetten arra lehetne következtetni, hogy California ezt a szerepét esetleg kezdené elveszíteni. Mindenesetre ha én a *Népszabadságnak* írnék – hogy az ember gyermekének még állítólag éber állapotában is milyen eszelős, térdet rogyasztó rémlátomásai lehetnek! –, ezt a ‘független’ nagy magyar sajtóorgánum utolérhetetlen sajátosságaihoz híven ma nyilván valahogy így fogalmaznám meg: ‘Az amerikai haláltáncához California húzza a tüzes talpalávalót.’) Én, aki itt, bármerre forduljak is, ezektől a tünetektől körülvéve, tehát ezekkel így-úgy, nem szükségszerűen békésen együttélve, olykor megmosolyogva, olykor meg hangosan is kell szentségeljek, arra azért éberen vigyázok, hogy a maszlagtömeget nagy ívben kerüljem el. Mi másért, mint csakis azért, hogy aztán tökéletesen elképedve, szájtátva tapasztaljam, főleg külföldi utaimon, újra meg újra: a világ, mintha bármiféle védekezést eleve lehetetlenné tevő kábítószerekhez szokott volna, képtelen nekik ellenállni, akárcsak megkísérelni is disztingválni a sűrű áramban özönlő javak, a remek meg a csapnivaló dolgok között, két pofára habzsolja ez utóbbiak biztos érzékkel kiválasztott legalját. Így azután az áldozatok tömegével beborított csatamezők látványától letörve kell arra a következtetésre jussak, hogy ezt az ömlesztő hatást, ezt a kutyakomédiát lehet ma már reflexszerűen az ‘Amerika’ fogalom harmadik, pillanatnyilag sajnos a leginkább meghatározó és mint ilyen, észbontó tartalmának tekinteni.

Már persze csakis akkor, ha megfeledkezünk arról, ami kisebb-nagyobb válságokon átkecme-regve, de ezek ellenére is a nagy tömegek számára a legfontosabb, vagyis arról, hogy Amerika – sikeres! Ezerszer megjósolt hanyatlása meg végső válságba zuhanása ellenére is Amerika persze hogy gazdag, végtelenül gazdag! Na meg ha hagynák – de nem hagyják –, megfeledkeznénk arról, hogy a fél világ ide akar kilátástalansága elől menekülni – vagy 6-8-10 millió éppen ebben a szent pillanatban és igen, szemrebbenés nélkül és főleg illegálisan ugyan, de az őt szerintük igenis megillető módokon ezt is teszi –, viszont ha nem tudja ezt tenni, akkor aztán számára nem marad más, mint az elérhetetlenné tételnek, az utolérhetetlennek a gyűlölete – a gyilkos dühvel átszőtt gyűlölete. Annak az országnak a gyűlölete, amely elpusztíthatat-

lannak tűnő naivságában semmire se vágyik jobban, mint arra, hogy – szeressék! Hát akkor, ha már irigyei másképp nem tehetnek – például bízvást mondhatóan a franciák – legyünk kivételesen nagyvonalúak – vagy ötven év óta, de mostanában még a szokottnál is inkább, már-már kényszeresen gyakorolják mind több szinten a mind merevebb, fensőbbes, kioktató és arrogáns, rögeszméssé vált ellenségeskedést, nyilván ezzel kívánva kompenzálni nemzeti nagy létük, na és természetesen a nekik örökre kijáró *gloire* mindegyre látványosabb behelyezését a semmibe –, vagyis ha amúgy igazából nem tudnak elbánni vele, akkor legalább kéjes örömmel éppen az elismerést tagadják meg tőle. Sőt, a vonzódásnak az ellentétét vágják bele Amerika elhűlt képébe. De azért a kevély irigység, az irritáló becsmélés gyakorlatai közben is a világ franciái titokban bízva, félve-bízva reménykednek abban, hogy a világ katonai meg gazdasági Tarzanja az időnként előtte tornyosuló problémák ellenére is képes lesz megbirkózni a minden mértéket meghaladóan bonyolult, önmaga kiválasztotta meg sorsa kijelölte feladataival.

* * *

Magának a feledhetetlen, a megélt '56-nak a képe sem maradt persze olyan kikezddhetetlenül gyönyörű, mint ahogyan én azt azokban a napokban meg utánuk hosszú évekig őrizgettem. Közhelyszámba megy, hogy egy ilyen mindent fölkaravó, elementáris erejű népmozgás sokfajta embert dob a felszínre, jót is meg rosszat is, meg a kettő között minden árnyalatból legalább mutatóba néhányat. '56 pár napig olyan egyszeri, csodálatos egységben és nagyságban, a maga káprázatos szépségében tündökölt, amely ritkán adódik még a kivételesen szerencsés népek életében is – a magyar pedig a legjobb akarattal sem lehetne ezek közé sorolható. Azután? A végzetszerű, a nagy bukás után, majd jóval később, több mint három évtizeddel később a jaj-de-kései, sok tekintetben félig leartott, de betakarítani azért valahogyan csak elfelejtettet, magát a győzelmet – ajándék-győzelmet? – követően? A nemzeti beidegzés ugyan csaknem mindenütt, de arrafelé úgy tűnik az átlagosnál is keményebb kényszerrel követeli meg, hogy a remekbe szabott történelmi pillanatok emlékével hozzájuk akárcsak valamennyire is illő-kellő módon sáfarkodni még véletlenül se tudjanak, hogy azt különféle, gyatrábbnál gyatrábbnak bizonyuló politikai erők különböző időpontokban próbálják meg rövid lejárátú politikai céljaik elérése, maximum a következő választás megnyerése érdekében maguknak kisajátítani, miközben egymás fejének – jaj, egymáshoz oly igen hasonló fejének – a fölöttébb szorgalmas ütlegetésével magát az eredeti ügyet zúznák szét – már amennyiben ez rajtuk múlna. És be kell lássuk: bármilyen tragikus is, sajnos ez nem kis mértékben valóban rajtuk, az ő lelkiismeretükön szárad.

Azután elérkezik az az időszak, amikor belép a képbe a józanság utolsó maradványát is félretaszító, ahistorikus látásmód – a mai napi politikai konstellációk meg a mai mátrixok visszavetítése 40-50 évvel azelőttre, ahonnan már nyílegyenes az út az anakronisztikus, torz, sőt meredeken idióta következtetések levonásához is. Mondjuk olyasfélékhez, hogy '56 és ezen belül, ezzel nagyon is együtt az '56-os Nagy Imre, ha nem is éppen reformkommunista, de csakis és egyértelműen szocialista célkitűzésekért harcolt; ebből következően tehát minden, mint szűken értelmezett 'kommunista belügy', szöröstől-böröstől el is vetendő. Vagy legalábbis a szubjektívan kiválasztandó elemeire cincálandó szét. Hát nem gyönyörű: megítélni egy roppant katonai erő brutális bevetésével vérbefojtott forradalom valódi tartalmát csupán csak annak a kezdeti, kiforratlan napjai alapján? Vagy Nagy Imrének a romániai fogság idején írt 'elmélgéseiből' kiragadott néhány mondatára építve? Még akkor is, ha a békesség kedvéért hajlandóak lennének elfogadni a persze hogy nagyon is tudatosan, szemforgatóan végrehajtott történelemhamisítást, hiszen abban a két hétben örökre beleágyazva ott volt a szovjet csapatok kivonásának a fegyverrel nyomatékosan alátámasztott követelése, az azonnali kilépés a Varsói Szerződésből, az ország semlegességének a meghirdetése, a sajtószabadság, a többpártrendszer, nem ígéretként, majd a jövőben, hanem kormányhatározatok

formájában – mindez csak úgy iránymutatónak a ‘kommunista belügy’ förtelmes gyalázatához. Ha ezt az egészet lehetséges lenne másképp értékelni, mint – jó, a végső formájában már puha – kommunista diktatúra felszámolását, akkor végül is vajon miféle ártalmatlan nyalánkság lett volna maga az a híres-nevezetes kommunizmus?

Egy másik, a történelmet delírium tremensre emlékeztető stílusban átíró változat sem kínál az előbbinél jobbat, csak ezúttal éppen a spektrum másik oldaláról gagyogva ki magamentésének az állítólagos logikáját. Eszerint még mindig ugyanez a torz kép kétségkívül ütődötten egy balos legitimitásnak az alapjává lenne avatandó. Ennek értelmében vajon ki másban, mint Kádár Jánosban meg pártjában kell látni a Nagy Imrét meg oly sok hívét egészen a sírjáig elkísérő módon üldöző gyilkost – emlékezzünk csak Kádár legeslegutolsó beszédére –, nézzük is bárhol, csakis árulása nyomait és azokkal együtt tanút eltüntetendő, bosszúvágyát kielégítendő, undorítóan gyáva módon, csaknem két teljes évvel magának a forradalomnak a leverése, tehát mindenkinek a lezajlása után tökéletesen szükségtelenül kivégző kommunista pártja, vagy, pontosabban, már ha ez a fogalmazás jobban tetszik, ennek a kommunista pártnak a hatalomba csimpaszkodó jogutódja lenne a felakasztott Nagy Imre ügyének elkötelezett örököse! Miféle irgalmatlanul kifacsart okoskodással lehet elérkezni egy ilyen féktelenül hazug, játszva megcáfолható végkövetkeztetéshez? Amely szerint ez lenne az égből hullott *concordia discors*? A harmónia a disszonanciában? Ha Nagy Imréről van szó – nem, nem is a szó, hiszen azt a nevet ő rettegő-babonásan még véletlenül sem mondja soha ki –, Kádárban már nyoma sincsen a régi hepciáskodásnak, csak eltávolíthatatlan fantomjával birkózva kísérel meg köntörfalazni a legutolsó pillanatig.

Az inga kileng és előreláthatóan sokáig fogja még ezt a tőle joggal elvárható, mert létéből fakadó tevékenységét folytatni, mindaddig, amíg ki nem alakul ‘56 körül egy nemzeti konszenzus. Hiába kísérlik meg ezt végzetesen tehetségtelen, merőben karrierista politológusok szemforgató ügyeskedéseikkel valahogy csak pályájáról kisiklatni. Úgy látszik, a konszenzus létrejöttéhez egy nemzetnek szüksége kell legyen a konjunktúra-lovagok eltávolítására, a történelmi távlatra, hiszen mégsem szophatja ki az újjából a maga vélhetőleg tartóssá váló igazságát. Nekem, a legmaszekabb maszeknak viszont erre nem kell várnom, ez alól én felmentést kaptam; így aztán mi sem változtathat már azon, hogy ‘56 saját mitológiám életembe szervesen beágyazott kiindulópontja meg az ugyancsak saját, könnyen követhető útján örökre minden összehasonlításhoz készen felhasználható mércéje is legyen. Amit nem zavarhatnak meg a fentebb említett hamisítók az eddig tálalt vagy még majd kisütendő kísérletei sem. Viszont oly sok minden mellett már csak ezért sem számítanék sohasem arra, hogy bárki mások ez ügyben, persze ha ilyesmihez kedvük szottyanna, akár csak a szerintem meg nem kérdőjelezhető, így tehát vitathatatlan részletekben is egyetértsenek velem – igaz, erre vagy bármi efélére semmilyen szükségem sincsen, és tudom, hogy többé soha nem is lesz. Az én szabadon választott, fazonomhoz igazított, szigorúan különbejáratú elmebajom számomra ma, ha lehet, még inkább, mint akkor, hibátlanak tűnő érveléssel azt diktálja, hogy egy korszakalkotó történelmi esemény a legintimebb magánügyem legyen. Gondolom ez az eddig elmondottak megemésztése után játszi könnyedséggel érthető.

* * *

Miután – persze hogy nem előzmények nélkül – úgy körülbelül az utolsó két évtizedben fejeimet veszítve habarodtam bele a változatosság kedvéért ezúttal a hadtörténelembe, rengeteget, egyszer-egyszer valóban remek műveket olvasva, elsősorban régi mániámról, az amerikai polgárháborúról meg természetesen a II. világháborúról, kifejezetten nagy ziccert nyújtott számomra 1991-ben az Irak elleni, vagyis hogy az Öböl-háború előzményeinek, majd fejleményeinek a figyelemmel kísérése és rádiós kommentálása. Igen, a nagyszabású átkaroló hadművelet előre látása, majd a befejezés, a napok, ha nem éppen órák alatt már meg is nyert

hadjárat legutolsó, csak éppen hogy mindent eldöntő aktusainak a felelőtlen elszalasztása, meg az emiatt engem valósággal marcangoló keserűség szakmai boncolgatása. Azóta, hogy több mint kétezer évvel ezelőtt a karthágói Hannibal Cannaenál kettős, vagyis az ellenfelet jobbról-balról egyaránt és egyidejűleg átkaroló bekerítés végrehajtásával semmisítette meg a vele szembenálló római sereget, a tandíját megszolgálni kívánó hadvezér sokszor megálmodott vágya ennek a lehető legbonyolultabb hadműveletnek a megismétlése. Megadatott ez a babérkoszorúkra vágyó katonáknak örök hírnevet garantáló lehetőség az én életemben is – éppen a munkaszolgálatból kíséreltem meg, amennyire csak képes voltam, figyelemmel kísérni, annál is inkább, mert azokban a harcokban a mi létünk-nem létünk is ott volt bizony a tétek között. Igen, megadatott a lehetőség például a II. világháborúban a normandiai partraszállás, majd közvetlenül a félszigetről végre megvalósított kitörés idején a főparancsnok, Eisenhower, valamint alvezérei, Bradley és Montgomery tábornokok számára 1944 nyarán, éppen csak hogy ők némileg szórakozottan, valahogy nagyvonalú módon, hanyag eleganciával ‘elfelejtették’ rázárni a kettős bekerítés mindössze néhány kilométeres kiskapuját a falaise-i csapdába besétált német erőkre.

És mégis, 1991-ben, a bár közel sem teljesen, de a némileg hasonló jellegű átkarolásra épülő haditervnek a remek végrehajtása ellenére Bush akkori elnök utasítására – és anélkül, hogy Colin Powell, az oly igen méltatlanul oly sokat méltatott vezérkari főnök, a sem mint katona, sem mint államférfi soha semmi érdemlegeset nem produkáló, a kezdetekben az egész hadjáratot a színfalak mögött helytelenítő csoda-zseni akárcsak megnyikkant volna ellene – a szövetségesek a már megvert, gyakorlatilag csaknem teljesen bekerített, pánikszerűen menekülő ellenfél megmaradt fő erőinek a szétfűzése, modern felszerelésének a megsemmisítése előtt, pusztán vélt politikai, még inkább propaganda-okok miatt álltak le, mindössze 24-48 órával a kelleténél korábban. Mert ugyebár az ész nélkül iszkoló irakiak elpáholása a televízióban milyen visszataszítóan fog majd kinézni! Még akkor is, ha ugyanabban a televízióban jól láthattuk: az amerikai repülők támadásai előtt az iraki katonák még az oly igen marasztaló homokban önmagukat is elképesztő sebességgel voltak képesek igen messzire futni a sebtében otthagyt és mire visszaneztek, máris lángokban álló páncélos járműveiktől. Na de mit szól majd ehhez a világ! Meg az ENSZ Biztonsági Tanácsa! Az ám, maga a Biztonsági Tanács! Nem is szólva már Mari néniről, ott kinn Rákoshelyen. Mert Powell és társai még féltek is: ha a hadseregétől megfosztott Szaddam Husszeint maga az iraki nép távolítaná el – nem szükségszerűen a francia menüett szabályaihoz hasonló formák között –, akkor ki és hogyan kerülne majd a helyére? Vagyis hát: mese habbal...

Hol éltek ezek az emberek, akik ilyen kategóriákban gondolkodtak? Akik úgy vélekedhettek – legalábbis tetteikből következtethetően –, mintha a világ nem minden fajta amerikai győzelemre, lett légyen az olcsón beszerezett vagy bőven kiontott vérrel megfizetett, sétagyaloglás vagy nagy keservesen kivívott diadal, nem ugyanúgy, tehát mélységes felháborodással meg az ‘ártatlan iraki gyermekek’ megsíratásával reagált volna – akiket egyébként, miután kiengedték a szorítóból, persze ki más, mint maga Szaddam Huszein mészárolt le, irgalmat még hírből sem ismerve, harci gázok meg a fegyverszüneti szerződés értelmében isten tudja miért megtartani engedélyezett, félelmes harci eszköz, a támadó helikopterek bevetésével is! Széleskörűen elfogadott becslések szerint nem sokkal több kurdot meg siitát szabadított meg a földi léttel küszködés kilátástalanságától, mint egy milliónyit. Akiknek meg kiirtott kisdud gyermekeiknek az érdekében a részvétellel oly teljes világon senki, de senki nem emelte föl messzehangzó szavát!

Csak vagy tíz évvel később a befejezni elfelejtett háború helyett persze hogy egy újabb kellett belefogni. És egy lenyűgöző, valóban zseniális katonai teljesítmény után vajon megint mi mással, mint a baklövések újabb gyönyörűségei sorozatával folytatni. Lehet, hogy ismét csak egy olyan újabb feledhetetlen példának lehetünk a tanúi, amelyben Amerika sokadszor

tanúsítja: féltékenyen őrzi azt a szerzői jogként is regisztrált titkot, hogy hogyan kell egy győztes háború után a békét dacos-kevélyen elveszíteni? Vagy ha már az nem megy, legalább komolyan megkísérelni? A győzelem gyümölcseinek a betakarítására irányuló primitív ösztönön végül is úrrá lenni? A jól ismert, tehát könnyen felismerhető kísértésekkel szemben a haladó nemzeti hagyományokat valahogy, ha kell, invenciózusan megvédeni?

Ha mindez nem lett volna elég, a győzelmet learatni régi rossz szokás szerint elmulasztók azóta is azzal a hamis alternatívával mentegetőznek, hogy milyen elképesztő hiba lett volna Bagdadba menniök! (Powell maga úgy tíz évig játszotta ezt a közel-keleti szimulánt, abban is a fő számként a bírálók korholását. Az aznap esedékes fejmosást. Azt is egy újabb állam-férfiúi kinyilatkoztatásnak a formájában.) Jelölj meg célul egy abszurdumot, hogy aztán azt természetesen ugyancsak abszurd érvekkel cáfold is meg! Hát nem zseniális? Lehet, hogy ez propagandának jó – bár én ezt se hiszem el –, de egy roppant erők bedobásával megnyert háború után a béke megnyerését semmiképpen nem segíti elő. Ami viszont még ennél is fontosabb, azt soha nem pótolhatja. Annál inkább az ellenkezőjét – az egész vállalkozás tökéletes hiábavalóságát. Hiszen a Bagdadba masírozás akkor nem volt napirenden, tökéletesen elég lett volna Szaddam Husszein kezéből kicsavarni hadseregének tántorogva még úgyahogy álló fő erejét, az addig már megsemmisítettekén kívül a félig bekerített republikánus gárdahadosztályokat vagy legalábbis azoknak a Szovjetuniótól kapott modern felszerelését, főleg tankjait meg támadó helikoptereit. Akkor az ország északi részén a kurdok, délen meg a siiták játszva fejezték volna be a nagy művet. Amerikának meg szövetségeseinek csakis arra kellett volna ügyelniök, hogy Irak mint ország és nem mint a Közel-Kelet Jugoszláviája átvészelje a nagy megrázkódtatást, ne hulljon szét darabokra. Ha nem muszáj. Mindez azonban nem történt meg – a győzelmet ezúttal már nem is tudom hányadszor hagyták kicsúszni az amerikai kezekből. Nem tanulva semmit az elfelejtett vietnami lecke idevágó anyagából, még kevésbé magától a nagy Clausewitztól, aki napnál is világosabban fejtette ki: „Szellemi képességeinek a birtokában senki sem kezdene egy olyan háborút, amelyről nem tudja, hogyan fogja azt majd befejezni.”

Így azután futószalagon gyárthattam a műsorokat, vitatkozhattam kedvemre a kerekasztal-beszélgetéseken – de ez lett maradék erőimnek az utolsó nagy bevetése rádiós karrierembe, annak a vége előtt. Már azon kívül, hogy megjósolhattam: ezért a durva hibáért borsos árat kell majd fizetni, ha minden jól megy, a nem is olyan távoli jövőben. A primitív kontárkodás, a televízióban látható, jól fésült, kipingált, csak éppen kongóan üres ‘beszélő fejek’, az itteni észkombájnok helyett azért a pénzért miért nem kérdezték meg Napóleont? – tettem föl egyszer, választ ugyan nem várva, csak a hallgatókkal kokettálva az egyébként is némileg irreálisnak tűnő helyzetben az eminenskedő diák-kérdést. Emlékeztetve arra, hogy Szent Ilona szigetére még ma is mennek levelek, amelyeknek a kitartó szerzői szakavatott tanácsot kérnek mindenkori bálványuktól, a napokban olvastam, magával az iraki Öböl-háborúval kapcsolatosan is. Vagy lehetne talán ennél megbízhatóbb forrásuk? Mondjuk a történelem azon felfogásából indulva ki, amely szerint az nem más, mint a múlt és a jelen közötti különbségek és hasonlóságok egyidejű percepciója? Közben persze arról sem feledkezve meg, amit az én háziszerzőm, a hanyatláskori Seneca is igyekezett megmagyarázni nekik: Ha valaki nem tudja, pontosan hová, melyik kikötőbe akar hajózni, annak a számára hogyan is létezhetne kedvező hátszél! Lám, lám...

* * *

1992 novemberében, azon a bizonyos novemberi első hétfőt követő kedden Clinton elnökválasztási győzelmét még egész éjszakán át egyenes közvetítésben, nagyjából a szokott körítéssel adhattam, de a kezdetektől fogva mind szilárdabb meggyőződésemmé vált: az új elnök ugyan rendkívüli képességekkel rendelkező politikus, éppen csak hogy belső elegancia,

grácia nélküli ember, aki példátlanul súlyos, alighanem még az ilyesmikben nemigen szűkölködő amerikai történelemben is szembetűnő jellemhibákat vitt be nem teljesen domesztikált magamagával a Fehér Házba. Hogy onnan azután hamarosan meg is ossza ezeket az országgal, olyannyira, hogy sikeresen ossza meg magát az országot is. Arról már nem is beszélve, hogy államférfiként a Szovjetunió összeomlását követő időszakhoz alkalmazkodásként a vadonatúj világhelyzetben semmi érdemlegeset nem tett, kétbalkezes haitii meg szomáliai kalandorkodásokon meg az amerikai katonai erő hanyatlásának az elősegítésén kívül. Meghatározhatatlan okok miatt a hadsereggel való viszonyát mindjárt a kezdetekben tönkre is téve, mert alig pár héttel hivatalba lépése után a nemzetvédelmi fő hangsúlyt vajon hová máshová helyezte, mint – sajnálom, ha ez hihetetlennek tűnik, de szó szerint így történt – a homoszexuálisoknak a haderőn belüli helyzetére. Ezzel is bizonyítva, hogy ha meghirdetett programját megvalósítandó, ezenközben ellentmondásosnak ígérkező rendszabályokat kíván életbe léptetni, államférfiként talán akkor sem szabadna megfeledkeznie a prioritásokról.

Ezek után nosztalgiával a legkevésbé sem vegyes megkönnyebbülést hozott számomra, amikor '93 végén, több mint másfél évtized után végre kiszállhattam, ruganyos léptekkel nyugdíjba mehettem, ezért aztán már nem is kellett tudósítanom a rossz ízű jelenségeknek, egyfajta züllés jeleinek a szaporodásáról, sok téren a belső hanyatlásról. Hiszen Amerika valóban grandiózus, amerikai méretű hibái ellenére is még mindig nagyon fontos számomra, változatlanul közel áll a szívemhez. El tudnék képzelni jobb mulatságot is, mint új hazám súlyosbodó bajait taglalni bele nap mint nap a rám acsarkodó mikrofonba.

Így viszont most, ha nem akaródzik, nem figyelek oda. Bármilyen furcsa, szokatlan legyen is ez. Nem lenne vaskos túlzás azt mondani, hogy vagy úgy ötéves korom óta most először élek intenzív politikai érdeklődés nélkül! Ezért aztán nem is lehet meglepőnek tekinteni, hogy amikor csak ez eszembe jut, akkor alaposan sokkolva érzem magam. Na és ha már itt tartunk: nem érdekes, hogy a világ mostanság nemigen dúskál a nagy, a történelmi méretű figurákban? Rokon- vagy ellenszenvesekben? A napokban olvastam valahol: nemsokára odajutunk, hogy a békaperspektívát játszi könnyedséggel elsajátító, feddhetetlenül fantáziátlan politikusok közt nem lehet majd befogadásra érdemes jelölteket találni Madame Toussaud viasz-múzeumába. Mert olyan korban élünk – megint csak egy átmeneti korban? –, amelyben ilyen figurákra szükség nem is lenne? Micsoda frappáns egybeesését produkálja mindez a politikai érdeklődés megcsappanásának, vagy ahol nem, ott a tájékozódási képesség növekvő hiányának, meg az információ-mennyiség ömlesztésének, mértani arányban növekedésének! Igaz, azon a mi kis 'fejlődésünk' mit sem változtat, hogy a bődületes anyagfolyam meg is marad főleg mennyiségi jelenségnek, amiből nemigen akar létrejönni – legalábbis a politikai-társadalmi-szociális síkon, de az a gyanúm, rengeteg más téren sem – az oly nagyon várt minőségi ugrás. Álljon akár a fején a posztmarxista jelenben Hegel, akár annyi idő után a fejről a talpára visszaállítva szolgálja a tanításai nem kis részével oda- meg visszaélőket. (Már bocsánat, ezt a mai fiatalok, az oly igen szerencsések nem érthetik, hiszen a megjegyzés arra utalna, hogy a kommunista rendszerben szakadatlanul emlegették Marx 'nagy' teljesítményét, mégpedig azt, hogy a dialektikus módszert ugyan tőle véve át, ő eközben úgymond fejről a talpára állította a marxi ítélkezésben rákényszerített testhelyzetben enyhén depresszált, viszont idealista Hegelt.)

Mellesleg: a tizenöt rádiós év alatt felmérhetetlenül sokat olvasva, munkámban gyakran kísérletezve hol kudarcba fulladóan, hol legszigorúbb kritikussomnak, részrehajló, bár többnyire kishitű, sőt finnyás saját magamnak a megelégedésére végül is amolyan botcsinálta szakértővé nőttem ki magam új szakmám néhány igencsak körülhatárolt területén. Márpedig ettől furcsa módon tartottam, nem is teljesen jogtalanul. Hiszen a szakértők egy meglehetősen népes fajtájáról joggal tételezhető fel: olyanok ők, akik mind többet és többet tudnak mind

kevesebből és kevesebből, míg végül már mindent és még annál is többet tudnak – a semmiről! Hát engem, aki egész életemben vonzottam magamhoz a csapkodó villámokat, annyi sok más után legalább ez a veszély nem fenyeget. Vagy ha mégis ezt tenné, akkor engedtessek meg nekem, hogy ilyen hiú reményekben ringathassam magam.

Talán éppen az irdatlan mennyiségű selejt gáttalan mindent-elözönlése vált az itteni bajok egyik fő forrásává. Csakúgy, mint az itt-ott elszórt kivétellel egyre színvonalatlanabb szóráskoztató iparban, ahol a televízió 50, 80, 100, legújabban már több száz csatornája olykor napokon-heteken át sem nyújt az igényeit már lefaragott, ha valaha volt is, most aztán sikeresen elfelejtett, lehervadt nézőnek valamit, vagy ha igen, akkor legfeljebb hébe-hóba egy nem műsoron kívüli szunyókálásra, de fél szemmel odafigyelésre érdemes műsort. Rendszerint a kedveskedésként értékelt, tehát a régi-régi filmeket. Ezek kivételével az itteni emberiség egyre nagyobb részét még kancsukával sem lehetne többé egy-egy estére a televízió elé kényszeríteni. Nem *embarras de richesse* ez – nem a gazdagság, a nagy választék okozta zavar, ő nem. Még nincs megbízható orvosi bizonyítéka annak, hogy a televízió, ha négy méternél közelebből nézik, tartós károsodást okozhatna az emberi agynak. Nem hiszem viszont, hogy az agylágyító hatást illetően a távolságot lehetne az egyetlen hiteles mércének tekinteni. Nem, közel sem a gazdagság, de az elszegényedés, a sivárság nyomora ez, sajátos koincideneciaként éppen akkor, amikor egyébként pedig alaposan ki lennének éhezve.

Minthogy nincsen többé mikrofonom, nem kell többé beszélnem a pollokról, a közvélemény-felmérésekről meg azoknak a többnyire szorgalmasan manipulált kérdésfeltevéseiről, az objektív érdeklődők szerepkörében tetszelgő szarjankók kreálta remekművekről. Amelyekben, ha a kérdéseket ‘jól’ fogalmazzák, minden további érdektelen részletkérdéssé válik, az eredmények meg az előre várhatókká. Meg kell adni: én ugyan élő emberrel, akit valaha is szondáztak volna, tudomásom szerint még nem találkoztam, mégis állíthatom: jól, rosszul, de folyton folyvást méri a hőmérsékletünket. Mármint nekünk, úgy is, mint teszik azt saját magukkal a hipochondriások, akik kizárólag az egyetlen, viszont annál inkább lehetetlen megnyugtatóra vágnak, amit ember nem kaphat, vagyis hogy: ők soha nem fognak meghalni. Azok melleleg, akik igen gyakran méri a pulzusukat, előbb-utóbb alighanem sikeresen fogják azt fel is tornáztatni. A közvélemény-kutatást megátalkodottan többre, mint napi hőmérséklet-mérésre használó nemzetek elkerülhetetlenül kapnak szériában nem hiteles eredményeket, amelyek nemhogy nem hatnak megnyugtatóan, de egyenesen demoralizálnak. Hálás köszönet a sorsnak, hogy ezekkel sem kell többé foglalkoznom!

A PC, a posztmodernizmus és egyéb nyalánságok

Mint ahogy maga a tömény boldogság számomra az is, hogy nem kell vigyáznom: ‘politikailag korrekt’ legyek írásaimban vagy mind hézagossabbá váló egyetemi tevékenységemben. Nem kell ugyanarra a jelenségre a legújabb PC divatok szerint szakadatlanul változó neveket használni úgy, hogy a még tegnapelőtt megszokottak, a legjobb körökben is becsben tartottak alkalmazásáért ma, ha módjukba állna, az elmehábor legyőzhetetlen megszállottjai felnégyelnék az embert. A ‘néger’, a ‘fekete’, a ‘színesbőrű’ megjelölés csupán azóta, hogy én itt, Amerikában találok magam, több mint tíz, kisebb vagy nagyobb mértékben különböző eredményű, radikális átalakulást életbe léptető névváltozáson esett át. Igaz, néha nem is több, mint egy kötőjel erejéig (afro-amerikai), az viszont pár hét múlva már a világtörténelem legkorrektebb kötőjele lett! A maga nemében a legpéldásabb is. Ugye tetszik értékelni azt a kötőjelet, amelynek a funkciója többé nem az, hogy – mint a neve mondja – összekössön, de ellenkezőleg az, hogy szétválasszon? Ugye a fontos ügyeknek kijáró lelkesedéssel tetszik értékelni: az oly igen hosszú ideig tartó elnyomás után végre a hatalom közelébe került, főkorifeussá vált **kötőjel**, amely a boldog, a helyes – percekig helyes – terminológiával kifejezett és ezért a megelégedett élet kiteljesedett szimbóluma? A kötőjeles amerikaiak országa – az itt mindig is oly mérhetetlen büszkeséggel emlegetett kolosszális olvasztókemence Amerikája helyett? Amelyben ha valaki, teszem azt egy egyetemi emberpéldány, aki külföldön tartózkodva és pár hét-hónap múlva hazatérve nem használta azon nyomban a legutolsó divat szerint alkotott, a pillanatnyilag alkalmazni kötelező szó-remekművet, akkor jaj neki, arra rögvést lecsaptak, csak hogy értse, a sárga földig ledorongolták, vagyis korrigálták vérlázító szóhasználatáért, és ha makacszkodni merészelt, golyózták is már, kifelé a világból. De előbb – a sorrend nem fontos – esetleg kitessékelték egyetemi állásából – csak úgy, a biztonság kedvéért. Hogy kinek kellett volna őt ott helyben megvédeni? A leterrorizáltak közül ki is tenne ilyesmit? Senki, egy árva lélek sem. Mert félnek. Az új McCarthy-korszak vérszagot kapott vadembereitől. A politikailag korrekt fanatikusok terrorjától. Meg tudják: aki disznók közé keveredik, azt megeszik a korpákok – vagy valami ilyesmi. És mert ‘tudják’, hiszen mást sem hallanak: szükség van rá, hogy a renitenskedésre hajlamosak számára példát statuáljanak.

Én – nem beszélhetek másképp ez ügyben, csakis a saját nevemben – a PC kedvéért nem vagyok hajlandó gayeknek, tehát vidám fickóknak nevezni a homoszexuálisokat, úgy nagy általánosságban sohasem, de a legkevésbé ma, amikor ha valami, a vidámság, mondjuk AIDS-ügyben, nem átfogóan lenne jellemző rájuk. Még akkor sem, ha ilyen nevű utcák – Gay streetek – vannak New York Cityben, de elsősorban a melegek világ-fővárosában, San Franciscóban is. Azért sem, mert hivatalból, minden porcikámmal tiltakozva nem vagyok hajlandó engedelmeskedni az orwelli nyelv-rendőrség ostobánál ostobább előírásainak. Félreértés ne essék: távol áll tőlem a homofóbia, annak bármilyen formájában is. Felőlem aztán mindenki olyan szexuális érdeklődést élhet ki, amilyent akar. Igaz, csakis akkor, ha azzal nem okoz ártalmat senkinek sem. Csoportba tömörülve ők maguk felőlem nevezhetik saját magukat mint egyéneket vagy mint kollektívát annak, aminek akarják. Vagy amit az aznapi divat diktál nekik. Hogy is szólt a régi pesti halandzsa-mondás, Karinthy után szabadon? Na persze: Kiszera méra bávatag. Egye fene, miért is ne, már ha éppen ez tetszene nekik. Én magam azonban a legkevésbé sem vagyok köteles propaganda-neveket használni akár magán-, akár közéletemben. Számomra a szexuális partnerének csakis férfit választó férfinak a neve – homoszexuális. Ez, gondolná az ember, pofon-egyszerű, ugyanúgy, mint hogy az én ‘szexuális orientációm’ – megint egy új fedőnév! – heteroszexuálisnak nevezi a világ, velem együtt. Meg kell hagyni: a ‘szexuális orientáció’ oly igen ártatlanul hangzó, majdnemhogy tudományos felhangú, ha akarom, hát jámbor vagy annak tűnő kifejezése

elmés találmány. Még azt is mondják rá: a mai rideg világban szokatlanul méltányos. Bár az is igaz, hogy a legkevésbé sem ártatlanul, viszont végtelenül tudatosan azt célozza: elaltatandó a gyanút, egy újabb ravasz trükkel egyenlőséget tenni a különféle 'orientációk' közt. Mert azok, akár akarjuk, akár nem, léteznek. Mondjuk, pedofília vagy bestialitás – ez így, kendőzetlenül, a 'paternalista' társadalom diktálta beidegződések miatt fölöttébb rosszul, elítélendőnek hangzik. Sebaj, az ilyesfajta látszat-nehézségekre a PC hívei számára kézenfekvőnek tűnhet a megoldás. Méghozzá így: nevezzük ezeket is a politikailag oly korrekt 'semleges' megközelítéssel 'orientációknak'. Ilyen-olyan orientációknak. Mert az ember szabad idejében mi mást is tehetne, mint – orientálódik. Már persze ha nagy benne a természet. Meg ha egy görbe estét akar csinálni. Egyre megy; ha egyszer elszánta magát, akkor hangulatától függően hol ezt választja, hol meg azt. Kinek a pap, kinek a papné.

Vagy talán mégsem lenne ez ilyen egyszerű? Vajon mi másnak, mint az emberiség további fennmaradását biztosító, pár év múlva már szégyenlősen letagadandó, férfiak meg nők közt szorgalmasan gyakorlandó, gyanús, fölöttébb gyanús 'orientáció'-nak a terhére! Vidám fiúk meg lányok, bohókás példányok, sőt kihívó, kapós egyéniségek a homo meg a hetero csapatban is fellelhetők, akik képesek arra, hogy ha az alkalom úgy kívánja, kivágják a rezet; ezért aztán az egyik felszabadultságát meghatározó jellemvonásként 'vidám'-nak nevezni szinte magától értetődővé teszi, hogy ott, az a másik egyáltalán 'nem vidám'; márpedig nem lévén vidám, akkor mi más is lehetne, mint szomorú? Meg persze elfajzott, csenevész, helyesebben: eddig még magára nem ébredt, szerencsétlen lélek. Vagy talán csupán abból a nyomorult szekrényből ki nem kecmert, az igazi 'orientációját' még mindig nem teljes mellet vállaló emberpéldány? Potenciális, tehát felszabadítandó, egyszer talán még manőkenként a kirakatba is rakható homoszexuális? Ha jól belegondolunk, vajon ki ne lenne az? Tetszetős, vonzó, sőt szép érv, ugye? Nekik bizonyára tetszik, különben nem vágnák ezt folyton a képünkbe. Egyetlen hibája, hogy nincsen semmi értelme. Hiszen ha az emberek szexualitását, annak legfinomabb, lehelet-érzékenységgű árnyalatait illetően mindent rendületlenül fehérre-feketre fordítunk le, vajon ki ne lehetne, persze hogy priméren és az olvasó szíves engedelmével, természetéből adottan heteroszexuális? Mert hogy ebben a világméretű csehóban, ahol haláltáncunk pergése-forgása közben egymáshoz dörgölődünk, ez ott a parketten nem is lenne tekinthető különösebb kitüntetésnek, nem hogy az eleve elrendelt, na és persze az óriási mennyiségű, szerencsésen átvészelt dolog ilyen-olyan teljesítéséért felelős nemiség valamelyest slendrián apoteózisának.

A káros következményekkel járó, látszólag csupán terminológiai játékokat tehát érdemiakként elfogadni is intellektuálisan megalázó – és emellett térítő szándékú csoportok agresszív propagandacéljait szolgálja, más csoportoknak meg üvöltő falkákba még nem verődött egyéneknek a kárára. Teszi ezt pedig fafejűen, politikailag 'korrekten' ostobán is. Ennek ellenére még soha sehol nem olvastam vagy hallottam volna, hogy mivel a 'gay' kifejezés használata mint megkülönböztetés a homoszexuális-heteroszexuális szembeállítás semmilyen értelmében sem helyes, ezért tehát a feltételezett közmegegyezés szerint sem tanácsos használni. Önmagának ennek a leszögezése azonban nyilvánvalóan senkit sem kell megakadályozzon abban, hogy ha ez a szíve vágya, ha számára életbevágóan fontos, akkor hívja magát meg társait 'gay'-eknek vagy hupikékeknek vagy, bánom is én, kőszáli sasoknak. Hiszen végül is egy megátalkodottan szabad országban élünk, nemdebar?

Már bocsánat, hogy elragadtattam magam, de így is ünnepelni kívántam, hogy mindezzel, ha egyáltalán, ma már csak mint magánember foglalkozom, professzionálisan többé semmi dolgom sincsen vele. Közben persze, ismerve valamennyire az amerikai történelmet, meg lehetős biztossággal merem állítani: ezeket a bornírtságokat is leveti magáról ez az alapjában véve egészséges nemzet – vagy ha nem, hát akkor többé már nem lenne azonos önmagával.

Mert hiszen az Egyesült Államok *par excellence* befogadó ország, az emigránsok nemzete – beleértve az ‘öslakó’ indiánokat is, akik kétségkívül jóval előbb és akkor is a ‘másik’ irányból ‘vándoroltak be’ –, amely a modern történelemben elképesztő asszimiláló erőket fejlesztett ki magából. Tette pedig ezt minden mást játszva félrelökő, impozáns természetességgel, csupán kisebb-nagyobb zökkenőkkel. Ami még inkább bámulatra méltó, az az ebből a tényből is fakadó patriotizmusra való hajlamnak a delejes intenzitása – pontosan az, amire ott a keletkezés táján senki sem számított volna. Merthogy több joggal lett volna plauzibilis valami ilyesfélének az ellenkezőjét látni bekövetkezni. Valóban az irónia csúcsa, hogy ezt az ellentétes reakciót ma az ezen az egyetlen területen szorosan együttműködő, egymás nyakába borult, egyébként ‘normális’ körülmények közt impozánsan fragmentált baloldal szponzorálja, méghozzá beöltözve a ‘multikulturalizmus’ elszabott gúnyájába. Abba a mindig harapós kedvű, házsártos **multiba**, amelynek a gyakorlatban jó esetben is csak minimális köze lehetne mostohagyerekéhez, a kultúrához – igaz, ilyen ‘jó’ esetre átlagban minden nagyobb jégkorszakban kerül csak sor –, annál több affinitást hordoz azonban magában a balkanizáló ideológia megvalósítási kísérletéhez.

Vezeti és egyben derékhadát alkotja a fentebb ismertetett izmusoknak itt szinte kizárólag – az intelligencia. Az az intelligencia – a rendszerint tiszteletre méltónak ítélt, de ha nem, akkor is becsben tartott értelmiségi elit –, amely ma már közel sem hasonlítható ahhoz, mint aminek az emberiség történelme során bárhol és bármikor elkönyvelték. Például: reprezentatívnak aligha tekinthető felmérések szerint az egyetemi-főiskolai oktatók több mint 50 %-a határozza meg saját magát intellektuelként, miközben igen nagy számuk nem rendelkezik az égvilágon semmiféle intellektuális distinkcióval, gyakran még bármiféle nem-intellektuális kompetenciával sem. Vagyis hogy jelentős része a szó klasszikus értelmében – műveletlen. Még jó, ha nem éppen analfabéta. Ha ezekhez hozzáadnánk az esetek igen nagy részében középiskolás szinten tanuló egyetemi hallgatók bizonyos százalékát meg az állami bürokráciában dolgozók egy részét, akkor arra a konklúzióra kellene jutnunk, hogy Amerika ma sok-sok millió intellektuelnek a hazája. Akiknek a túlnyomó többsége felbőszülten kritikus szemekkel mered – nem, dehogyis, nem saját magára, hanem az országra, annak az intézményeire, társadalmára, múltjára, jelenére és jövőjére, továbbá több mint kész mindezzel szemben keserűen ellenséges állaspontra is helyezkedni.

Gondolom mindezek után érthető, miért is vethetem meg büszkén a PC-t, a *Political Correctnesst*, de a multikulturalizmust meg az egyéb ‘poszt’-okat is, szellemi züllesztésükkel meg utánérzésekkel terhes nihilizmusukkal egyetemben. Vagy másképpen: figyelemmel kísérhetem azt, ahogy a hatvanas évek ‘forradalmárai’ a rendszeren át megtett ‘hosszú menetelésük’ után végre nemcsak az Establishmenten, tehát az országot vezető rendszeren és intézményeken belülre, magas meg még magasabb beosztásokba kerülve marcangolják szét elsősorban az amerikai felsőoktatás remek épületének az alapjait. Teszik pedig ezt olyan elképesztő sikerrel, hogy mára már a legtöbb egyetemen, tudományos intézménynél, a könyvkiadásban – ott is főleg a tankönyvkiadásban – és számos más oktatási-kulturális fórumon, így a sajtóban-tömegkommunikációban csaknem monopolhelyzetbe kerültek.

Fő harci fegyverük a posztmodernizmus, amelynek a hívei az irodalom terén alkalmasint alkotnak jelentősebb műveket is, csakúgy, mint bármely más, azóta régen feledésbe merült elméletek lánglelkű élharcosai. Tudósaik, ideológusaik viszont a görögöktől meg a rómaiaktól kezdve, majd azok szerző- és alkotólistájával folytatva ösztűz alatt tartják az egész nyugati kultúrvilág kimagasló produktumaival együtt annak az egészét. A kartácsra töltött ágyuk kanócait általában olyan emberek gyűjtik meg, akik mindezt idejétmúlt ostobaságnak tekintik – annak ellenére, hogy ők maguk, ‘felesleges’ dolgokkal nem foglalkozván, a legkevésbé sem lennének képesek még azt sem megmondani, hogy melyek ezeknek a mélységesen

megvetetteknek csak úgy megközelítően is a legjellemzőbb példái meg tulajdonságai – és azokat vajon miért is tekintettek remekműveknek századok hosszú során át.

Ami mármost a mi területünket illeti, arra, lévén esküdt ellenségei minden értékítéletnek, a po-mo hívei szerint elsőrendűen érvényes az alaptétel: a kiinduló- és egyben végpont szerint olyan madár, amit ‘igazságnak’ lehetne nevezni, nem létezik és nem is létezhet. Mi több, nincs is rá szükség. Az egész fogalom a mi világunkban nem releváns. Még hogy az alkotás legbenső igazsága? Ugyan kérem: minden írott mű, egy történelemmel foglalkozó alkotás csakúgy, mint egy regény, nem más, mint egy szöveg, a végeláthatatlan sorban az egyik, az is a saját alárendelt vagy – és leginkább – tudatalatti szövegeivel.

Ez világos beszéd, vagy inkább annak tűnik, bár véleményem szerint a mindig mindenütt hallható útszéli bölcsességtől, a primitív szószátyárkodástól eltekintve, azon kívül, hogy minden mindenütt mindig relatív, egyáltalán nincsen semmi értelme. És ez így önmagában nem is elég, hiszen már odajutottunk, hogy ez lenne még a viszonylag jobbik változat. Mert ha ezt a ‘bölcsességet’, mindazzal együtt, ami ebből következik, a nagy tömegek elfogadnák, magukévá tennék, akkor nekünk ugyan befellegzett. Nekünk, mármint az emberiségnek...

Én persze mindjárt a megközelítéssel sem értek egyet, teszem pedig ezt a lehető legmesszebbmenően, annak a megcáfolhatatlan ‘igazságnak’ a teljes tudatában, hogy e téren kialakított véleményemnek mások számára abszolút semmiféle súlya sincs. Viszont ha belegondolunk kissé: a regények, nagy általánosságban, valamilyen szinten visszatükröznek valamilyen fajta realitást, bár teszik ezt, egyáltalán nem ritkán, ugyancsak indirekt módon-módokon; a történelem viszont egyfajta kifejeződése a múlttal kapcsolatos, vélhetően, sőt remélhetően szaktudósok végezte, egyéni meg kollektív kutatásoknak annak érdekében, hogy a magától értetődő véleménykülönbségek ellenére is megkíséreljenek a múltról szóló, ha többre nem, de valamiféle, remélhetőleg sokoldalúan tájékozott egyetértésre jutni. Vagy legalábbis valami ilyesminek a lehetőségében reménykedni és ezért tevékenykedni. Mindent leegyszerűsítve: a regényirodalomban igenis lehet, és amint azt a példák tömege tanúsítja, bőségesen van is helye a történelemnek; a módfelett öntudatos történelemben azonban – kivételes esetektől eltekintve – a mohó széppróza számára már nincsen hely.

Ezek után, talán nem is olyan nagyon melleleg, eljutottunk oda, hogy felismerjük: egy fölöttebb furcsa jelenséggel állunk szemben. Mégpedig azzal, hogy a hidegháború megnyerése, a makacs, a könyörtelen valóságban csakúgy, mint a gondolatainkban szakadatlanul jelenlévő ellenség eltűnése után nyomban ásító ideológiai úr alakult ki – a legfeltűnőbb és nyilván legfájóbb módon a mindenkori utópia-fürdők andalító hatásához oly igen hozzászokott és így az anyai emlőtől gyermekként függővé vált, hinni nem akaró hívők körében. Azt is lehetne mondani: nemcsak nekik hiányzik a marxizmus meg a Szovjetunió, hanem volt ellenfeleinek meg a világból egymás után kipotyogó nemzedékek oldott kéréjébe foglaltaknak is. Más szavakkal: mint minden nihilizmus, a lényegét tekintve bomlástermék ez is. Nekem legalábbis az az érzésem, hogy sok esetben valahogy úgy hat, mint ahogyan már a hatalom sikeres megszerzése után például a magyar bolsevikok is titokban, csakis egymás közt hangoztatott, de ott aztán azon nyomban, fél szavakból is megértett nosztalgiával eltelten idézték vissza a ‘régi szép időket’. Azokat az időket, amelyekben még szabad szemmel is jól láthatóan határolódtak el egymástól az ellenséges frontok, amikor még behatóbb tanulmányozás nélkül is tudni lehetett, hová kell löniök. Mint általában, az ilyen utólagos leegyszerűsítés sem igen tekinthető többnek, mint egynek a múltat megszépíteni törekvő legendák közül. Hiszen Sztálin és általában a kommunisták jóval több kommunistát öltek meg, mint a világon bárki más. Viszont az is igaz, hogy később sokak számára kényelmetlen módokon derült ki: legalábbis időnként és fölösleges teketória, sőt komolyabb felindulás nélkül úgy lóttak a dolgok logikája szerint egyszer majd, persze hogy haló poraiban rehabilitálandó ellenségre, mint egy

olyan kivégző osztag, amelyet ki tudja, kik és miért, de szabályos körben állítottak fel. A győztesek ilyesfajta kifacsart logikájának azóta volt szerencsém számtalan más megnyilvánulási formáját is körülsodálkozni.

Ebbe a fokozatosan megnyílt, majd hirtelen kimélyült utópia-vákuumba gyűri-gyömöszöli be magát a posztmodernizmus, a po-mo. A boszorkánykonyháikban sürgő-forgó alkimisták által kotyvasztott tudományos utópiáknak most aztán már végre, minden mellébeszélési kísérlet nélkül, a szintisztán nihilista formája. A teljes szakítás bármiféle kontinuitással, a múlthoz fűző kötelékkel, annyi sok hasonló után a legújabb kísérlet a mindent újra, előlről kezdésre. A többi, ami marad, írott malaszt csupán. Igenám, csak hogy a megfogalmazódással egyidejűleg fel is rémlik már annak a veszedelme, hogy ezzel a variációval is lényegében újrateremtődik az ultrabalosok meg a hozzájuk csapódók dilemmája. Az, hogy az utópiák legsajátabb sajátja, egyben lidérces álma a hozzájuk, a megvalósításukhoz elvezető út irányvonalának a szenvedélyes kijelölésével annak megtörténte után elkerülhetetlenül mindig maguk ellen fordítják a fegyvert – ha nem is szükségszerűen szabályosan körbe állva föl a ‘végső tiszteletadáshoz’. Hiszen lévén az ‘utópia’ szónak a görögből származóan mégiscsak a ‘sehol’, a ‘sehova’ a pontos értelme, a ‘seholsincs’-be vezető, gondosan felmért és megrajzolt út, bármilyen hosszúra is lett légyen az kiszabva, egyetlen lépéssel sem visz közelebb a hazához, az otthonhoz. A megpihenéshez. *It's a long way to Tipperary...*

Macaulay, a nagy történész nyújtotta át ezt a maró replikát utólag, vagy kétszáz év távlatából, az egyik legismertebb utópia-szerzőnek, Francis Baconnek: „Egy fél holdnyi föld Middlessexben itt és most többet ér, mint akár egy fejedelemség az Ön *Utópiájában!*”

Ugyan a legkevésbé sem tartom kizártnak, hogy tévedek, mégis úgy érzem: valami olyasmiről is szó lehet, hogy a kommunizmus bukása után a győztes Nyugatnak újra kell meghatároznia önmagát – és a nyugati világ fragmentálódása közben ez a folyamat még javában tart. A kommunizmus mint a ‘nem-szabad’ megtestesülése a ‘szabaddal’ szemben nem lévén többé használható, már definiálási célokra sincs jelen. Márpedig a Nyugatnak önmagában, nem-szembenállításban történő meghatározása a liberális kapitalizmust még csak éppen hogy tanuló, abba belekóstoló és túlradóan meleg érzelmeit, parázsló szenvedélyét átütő sikerrel türtőztetni képes, sőt alapvető kételyekkel, ha nem mélységesen mély undorral eltelt kelet-európai tömegek számára a jelek szerint a vártnál jóval keményebb diónak bizonyul.

Miért olyan hihetetlenül kemény az a dió? Nyilván azért is, mert a világ a gyermekdeden elképzelnél sokkal összetettebb hely. (Úgy, ahogyan azt Évike oly meghitten, átérzett-keservesen panasolni szokta volt.) A Múlt, így, nagy betűvel, egy idegen, furcsa ország. Abban az országban a polgárok élete az elérhető, közel sem csakis vásárlási választéknak a hiányában vagy korlátozottságában volt végső fokon egyszerű. Most viszont? Most a fő anakronizmussá a ‘hiánycikk’ alakul, hiszen minden másból ugyancsak bőséges és ezért zavarba hozó a gazdag választék. Nem csak árukban, de eszmékben meg elvekben meg értékekben is. Ezért aztán nincs kibúvó: folyton-folyvást dönteni kéne. Ami ugyebár, mármint a döntés, amint abban már megállapodtunk, a szabad ember világának a talán legjellemzőbb kritériuma. De hát azért ki szeretné szünet nélkül, folyton ezt tenni? Mind kevesebb elégtételérzéssel, aztán meg már elnyűtten, kiégetten. (Hiszen az egykori és bizonyára a mai Évike szerint a végén úgyis kiderül majd, hogy rosszul döntöttünk.) Nem úgy látszik tehát, hogy talán a Má-ban, ebben a minket magába foglaló, új országban ezért sem olyan pofonegyszerű az élet, mint azt kívülről nézve feltételezni lehet? A maga sokkoló módján, ha nem is szervesen, de mégis idevág: a hetvenes-nyolcvanas években a New Yorkba beáramló szovjet emigránsok szabályos idegrohamokat kaptak első bevásárló körútjaik során az itteni ‘Közértekben’, amikor végtelen naivságukban a megszokott módon, amint azt életükben már oly sokszor tették, kenyeret akartak venni; azt viszont isten ártatlan báránykái honnan

sejthették volna, hogy ehhez az egyszerű művelethez vagy húsz-harminc fajta kenyér közt kell bármiféle hajlam nélkül választaniok? Kenyér az kenyér, *chleba* – ismételték hüppögve, egyesek közülük szinte zokogva, a megkerülhetetlen választási kényszer hatása alatt tökéletesen cselekvőképtelenné bénulva. Már úgy értem persze, hogy az első meg talán még a második-harmadik alkalommal is. Azután viszont... Pár hónapnak kellett csak eltelténie, és máris ők lettek Amerika legképzettebb, immár szakavatott, ‘összehasonlító’ bevásárlói, akik azokon a kezdeti csacsкасágokon mosolyogtak elnézően, és hasznos tanácsaikkal ügybuzgón segítették a helyüket sem lelő, anyátlan újonnan jötteket, amint éppen ereikben meghűlt a vér, első és persze hogy kétségbeesésbe torkolló vásárlási körútjaikon. (Mielőtt még elfelejteném, ha tetszik, idevág Andriska gyerekkorából a történet, amely persze hogy egybe kellett eszen a Rákosi-korszakkal. Amelyben apját politikai okokból, főleg Erdélyről írott, végtelenül becsületes könyve miatt üldözték, és bár anyja is dolgozott, a családi háztartás, általában a pénzügyek, az anyagiak terén mégis igen gyenge lábakon állt minden. Olyannyira – erre Andris még ma is emlékszik –, hogy az igazi mélypontokon apja gyakorta nyilvánította ki a harci jelszót: „Márpedig csemege és cicoma nincs többé.”)

Ha már itt tartunk, miért is ne ásnánk le a kis híján nincstelen zugligeti felületnél valamelyest mélyebbre. Ehhez pedig előkészületként miért is ne idéznénk egy passzust Marcus Aurelius *Reflectióiból*: „Legyen bár életed éveinek a száma háromezer, vagy akár tízszer háromezer, azért csak emlékezz rá: senki sem veszíthet el egy másik életet, csakis azt az egyetlent, amelyet most él, mint ahogy senki nem élhet egy másik életet, csakis azt az egyetlent, mint amelyiket majd elveszít. A leghosszabb és a legrövidebb időszakok – egyenlőek. A jelen mindenkié; meghalni, az másképpen kifejezve azt jelenti, hogy elveszíteni a jelent, vagyis az időközök közül a legrövidebbet. Senki nem veszítheti el viszont a múltat vagy a jövőt, azon egyszerű oknál fogva, hogy az ember nem fosztható meg attól, ami nem az övé. Ne felejtsd el: minden dolog fordul, majd újra megfordul ugyanazon a pályán, ezért a szemlélő számára egy és ugyanaz a feladat figyelemmel kíséreni egy évszázadot, vagy kettőt vagy akár magát a végtelent is.”

Namármost ha a fenti sorokat komolyan vesszük, látni fogjuk, hogy azok két eszmét hirdetnek meg. Az egyik, amelyet szinte beleszuggestálnak a fejünkbe: a legkevésbé sem magának a múltnak meg a jövőnek, hanem a múlt és a jövő **realitásának** a tagadása. Vagyis az, amit Schopenhauer a következőképpen fejtett ki: „Az akarat jelenségének a formája csupán a **jelen**, nem pedig a jövő vagy a múlt. A jövő és a múlt a fogalmaknak a világában rejlik, csakis a tudás vonatkozásában és folytonosságában létezik... És mert nincs olyan ember, aki a múltban élt volna, és mert nem létezik olyan ember sem, aki élni fog majd a jövőben, az élet egyetlen megnyilvánulási formája az ember számára nem lehet más, mint a **jelen**.” A kettős nemlétezőség közül most már a második minden lehetséges vagy lehetetlen újnak a tagadása lenne, amely gondolat nem mástól, mint a *Prédikátor könyvéből*, illetve annak a szerzőjétől ered. Márpedig ez a feltételezés – vagyis hogy az emberiség minden tapasztalata (valamilyen módon) analóg – első megközelítésre és elgondolkodtató módon a világ végtelen elsilányulásának tűnhet.

A téma tehát közel sem véletlenül ezen a ponton hozta kellő izgalomba Borgest is. Szerinte, ha Edgar Allan Poe, a vikingek, Júdás, valamint az ő, Borges olvasói nem is olyan mély titokban mind osztják ugyanazt a végzetet – az egyetlen lehetséges végzetet –, akkor a roppant építmény, vagyis maga az egyetemes történelem miért is ne lenne leegyszerűsíthető egyetlen embernek a történetére? Marcus Aureliustól távol áll a szándék, hogy igazában ránk kényszerítse ezt az enigmatikus leegyszerűsítést. Ő ehelyett megerősíti a változatos emberi végzetek bár analóg, de egyáltalán nem azonos természetét. És azt állítja, hogy minden időszakasz – egy évszázad, egy év, egyetlen éjszaka, talán még a fel- és megfoghatatlan jelen is – magába foglalja a történelmet, méghozzá teszi ezt – teljes egészében! Extrém formájában

ezt a feltételezést persze könnyű lenne megcáfolni: az egyik ízlés más, mint egy másik; tíz percnyi fizikai szenvedés nem ugyanaz, mint tíz percnyi algebra. (Diák-voltomra emlékezve én ebben közel sem lennék olyan biztos.) Viszont, ha hosszabb időszakokban gondolkodunk, például abban a hetven évben, amelyet átlagéletkorként a *Zsoltárok könyve* oszt nekünk ki, a feltevés mindjárt kézenfekvővé válik. Nem sokkal többé, mint annak a megerősítésévé, hogy az emberi percepciók, emóciók, hányattatások mennyisége korlátozott; ezért mielőtt meghalnánk, azokat mind ki is merítjük.

Félreértenék-e mindent, ha a mi hanyatló korunkban mindebben mégis a sorok között vagy azok mögött akár mégoly halvány vigasztalásra, vigasztalás-nyomokra is vélnék találkozni?

* * *

Ha már ily könnyelműen elengedtük a gyeplőt, hogy kiránduljunk messzebb fekvő, kevésbé ismert tájakra, akkor hadd közöljek valamit a gyakori kitérők miatt remélem még nem háborgó olvasóval. Éspedig azt, hogy töprengéseim során sikerült a helyzetemhez méltóan ostobácska kis elméletet is kidolgoznom, vagy inkább csak újra-felfedeznem, amelynek ez a lényege: Nincs a világon végzetesebb dolog, mint – nyerni! Győzni! Igen bizony, a sikerről beszélek, főleg a nagy, az átütő sikerről. Ezért is penderítették ki irgalmatlanul – jó, azért könnybe lábadt szemekkel – az iszonyatos áldozatok árán, heroikus harc után mégis, tántorogva a saját lábukon állón a győztes angolok 1945 nyarán legelső dolgukként a hatalomból győzelmüknek az ünnepelt atyját, ihletőjét, leglelkét, Winston Churchillt. Tisztelünk, csodálunk, szeretünk, tehát: Alászolgája! Fel is út, le is út! Tessék, csak egy példa a számtalan közül. Vagy egy másik: ha van az elmúlt évtizedek amerikai politológiájában egy újra és újra visszatérő lecke, biztonsággal levonható és széleskörűen érvényes következtetés, akkor az az, hogy itt sincs sok olyan elem, amely a sikernél veszterhesebb lehetne. Ezért ment például végzetesen félre a Külügyminisztériumban tevékenykedő főkorifeus, a politológus Fukujama a ‘történelem végéről’ írott, hatalmas visszhangot kiváltó tanulmányával – mármint arról, hogy a kommunizmus összeomlása után egy többé-kevésbé homogén világban nem látott többé lehetőséget sorsdöntően nagy konfliktusokra. Azért nem, mert azok fölött egyszer s mindenkorra eljárt az idő, nincsenek tehát meg az újra-kialakulásukhoz szükséges előfeltételek. A demokrácia terjedése meg a kapitalizmus diadalútja vitte megalapozatlan elbizakodottságával tévútra Fukujamát is – mondhatnánk. Az a kognitív arrogancia, amelyre a hidegháború utáni Nyugat bennszülöttei, reprezentatív honpolgárai oly igen hajlamosak. A politikusok viszont – hol a republikánusok, hol a demokraták, hol egyszerre mind a két párt képviselői, együtt a mindenkori elszánt, ‘független’ ‘reformerek’-kel – egyszerűen nem hajlandóak többé akárcsak egy futó pillantást sem vetni magára a történelemre, inkább ünneplik messze túlértékelve az egyensúlyi helyzetekből kipréselt, gyatra kis választási diadalcskáikból származó ‘mandátumaikat’ ennek vagy annak a végrehajtására, természetesen olyasmikre, amelyeket a gyanútlan választóknak még álmukban sem jutott volna eszükbe nekik átnyújtani. Egy-két év – néha bizony csak egy pár hónap –, és az elbizakodottak már meg is fizetik vaskos tévedéseikért az árat, a vélt siker helyett a valódi kudarcot; hogy azután majd elképedve nézzék végig; ellenfeleik, a következő győztesek kövessék el ugyanazokat a hibákat, megkapva értük megérdemelt megtorlásukat, az elmarasztaló ítéletet. Mintha a maguk nyelvére akarnák lekopírozni Bob Dylan gitár-kísérte pop-bölcsességét arról, hogy: „Nincs, nem is lehet annál nagyobb siker, mint a kudarc. Márpedig a kudarc minden, csak nem siker.”

Vagy-avagy: Talán nem ‘nyert’ Nagy Imre ‘53 nyarán, amikor a félretaszítottág zugaiból ráncigálták elő, és máris tolták fel a csúcsra, egy mesterműként létrehozott romhalmazra miniszterelnöknek? Hogy azután bukása, Rákosiék még egyszer és nem éppen közkívánatra visszatérése idején az akkortájt oly stílusosan tiszavirág-életű sikert aratott, szép svéd film címét alkalmazza rá a pesti rossznyelv, mondván: *Egy nyáron át táncolt?* (De elragadó volt a

filmben az a szőke, mandula-szemű, tehetséges lány!) Imre bácsinak a sors meg a história maga nagy kegyesen még egyszer, '56-ban adta meg a lehetőséget az ismétlésre, a diadalra. Na és onnan? Onnan pedig, mivel ő a végső dolgok felismerése után többé már nem alkudott, egyenesen a halálba. Vajon nem így van-e ez más és más formák közt oly sokszor az egyes ember életében is? '56-ban vajon én nem 'Egy nyáron át táncoltam' feszes ritmusú, tüzes szerelmi fandangómat? Talán még a magyar mondás sem az égből pottyant, hanem az ősznépi (bocsánat!) bölcsesség tapasztalatát fejezi ki, amikor óva int: Góg előzi meg a bukást! Wellingtontól kérdezte egy minden brit adománál jelen lévő társaságbeli hölgy, ez esetben egy igen dekoratív, már nem éppen hamvas dáma személyében, egyetlen futó pillanat erejéig a történelem színpadára lépve, majd onnan mondata elhangzása után örökre el is tűnve, úgy jó húsz évvel Waterloo után: „Sir, milyen fenséges érzés kellett legyen megízlelni a győzelem gyümölcsét!” Mire a Lord válasza: „A győzelem, Madame, a világ legnagyobb tragédiája – már természetesen csakis a vereségnek a kivételével.”

A magyar téma – újra

Ennyi bőségesen elég is lesz erről. Ami viszont a magyarországi változásokat illeti: az itteni, a paletta szinte minden színét képviselő magyar politikai emigráció tevékenységétől a legelső és nyomban igen riasztó jelek regisztrálása után én következetesen távol tartottam magam. A Kárpát-medencéből ide messzire is elérkezett jelek sora képesített ugyan el, de azokról szűk baráti körömtől eltekintve senkivel nem beszéltem, elsősorban nem ‘otthoni’ magyarokkal. Mindig úgy gondoltam: én saját, szilárd, jegecesedett elhatározásomból hagytam el szülő-hazámat, a döntést keserves munkával, nekigyürközésekkel, mint egy meglehet parányi, de nekem gyönyörű gyöngyöt magamból izzadva ki, nem pedig valamiféle ‘56-os, tömeges népvándorlásnak a sodrában, egy roppant hullám hátát lovagolva egészen a szárazföldre, hanem a szakítás minden aspektusát alaposan meghányva-vetve és levonva az e tevékenységből lesűrhető következtetéseket. Belehelyezve magunkat az akkori idők sajátosságaiba csakúgy, mint egy középtávúként felfogható perspektíva némi fantáziával belátható körvonalaiba. Mindebben persze az időzítést illetően perdöntő körülmény volt a kommunista rendszer fennállása. Ennek a rezsimnek, mint isten és ember ellen való vétkeknek az eltűnését – ezt nekem, a tévelygések után maradéktalanul igaz hitűvé válnak, nyilván mondanom sem kéne –, mint a század egyik legmeghatározóbb jellegű eseményét természetesen igen áldásos hatásának tekintettem, de azért úgy véltem: nem is említve a tömérdek halálos áldozatot, a szétzúzott, a tönkretett, a máris elveszett generációkon felül ha nem éppen több, de legalább egy-két nemzedék fog sajnos még fizetni az elmúlt évtizedek igazi voltában soha fel sem fogható lélekrombolásáért. Meg azért, ami abból fakad és ahhoz hozzájön. Borúlato elvárásaim a közeljövőt illetően, meg az az erkölcsi megfontolás, hogy távozással én önként adtam föl olyan jogokat, amelyek szerintem csakis az azokból fakadó logikus következményekkel, tehát a mégiscsak az ottlét minden pillanatát meghatározó sorsvállalással együtt lehetnének élvezhetőek, illetve végigszenvedhetőek, vagyis hogy gyakorolhatóak – mind általam, mind rajtam. Később ez így együtt készített arra, hogy tartózkodjak még a vélemény-nyilvánítástól is, nemhogy elfogadjam a néhány budapesti laptól az amerikai tudósítói tevékenységre kapott, lekötő ajánlatot.

Jelentős változást hozott életembe, hogy még meglévő személyes ‘hazai’ meg itteni magyar kapcsolataim túlnyomó többsége radikálisan és gyorsan, majdhogynem a mondat közepén, a még felfelé ívelő hangsúlynál szakadt meg, valahogy úgy, mint gyerekkoromban a moziban a közel s távolban fellelhető, egyetlen tekercs a vetített, de sajnos éppen most elszakadt filmből; véget is ért azzal, hogy többé már nem vagyok olyan pozícióban, amely miatt a velem való viszony fenntartása előnyökkel járhatna. Ezért aztán a tőlem elszakadó ürge viharsebesen úgy döntött, hogy sátrát másutt veri fel. Érdekes: illúzióimat már régen elveszítve azért csak elképesztett, hogy milyen sok körülöttem ödöngő alaknak volt pontosan ez a beidegzett *modus operandi*-ja. Nem mondom, hogy egyes esetekben az ilyesmi ne bántott volna, ne érintett volna érzékenyen. Igaz, sosem annyira, hogy sokkolt volna, vagy hogy ezt valamelyiküknek is felhánytorgattam volna. Végül is azonban mindebből lesűrődött: ez így törvényszerű, ennek az ismert körülmények közt így kell lennie, és – egy idő után, miután az utolsó haraghullámok is elvonultak – hogy ez jó, felszabadító. Én úgyis csaknem mindig egyszemélyes balett, pantomim, szóval valahogy perifériás figura voltam, olyannyira, hogy ebből az alapállásomból csupán időnként és akkor is csak ideig-óráig mozdultam ki. Réges-régen megtanultam – már ‘56. október 25-én is, miután Évike feje fölött kapkodtam a gépfegyvergolyók után, hosszasan beszéltem magamnak arról –, hogy az én adottságaimmal megvert ember magányos kell legyen mások közegeiben, olyanfajta alak, akinek társak segítségével nélkül kell dolgokat végiggondolnia, néha mások helyett is, és ha szükséges, akár mások ellenében is. Az öregedés egyik jól ismert, pszichológusok pácienseik számára feltétlenül

elkerülendőként jellemzett és ezért helytelenített kísérőjelensége, hogy befelé fordítja az embert; általában odavezet, hogy mind kevésbé van szüksége a tartalmatlan, a zümmögő méhkaptárbeli kapcsolatokra. A nyíltan vagy rejtetten antagonisztikusokról már nem is beszélve. Az az alak mindig is tudta: aki sokat markol, keveset fog. Mostanra aztán a megfontoltan öregedő ember még ennél is messzebb tart, mert kezdi megtanulni: milyen esetlen időtöltéssé válhat a válogatás nélkül markolgatás. Már azokban a mind ritkább esetekben, amikor markolászás ügyben rájön az ötperc.

Félreértés ne essék: a kellemetlen lények közé nem sorolom azokat, akik az idők folyamán itteni létem szerves alkotóelemeivé nőttek ki magukat; így cimboraságomat sajnós nyugdíjba menni készülő postásunkkal, az alkalmi bratyizást meg a kisebb-nagyobb szívességekéréseket a szeméttösszeszedő kukásoktól, az egyszer-egyszeri sörivást a szolgálaton kívüli rendőrökkel, egy alkalommal ismerősök révén még egy ricsajos önkéntes tűzoltó-dajdajba is belecseppenve; a haverkodást az immár itt is létező eszpresszó-szerűségben a nekem kora délután 'speciális' dopiót – duplát – főző meg időnként amolyan igazi vendég-vendégként a 'ház' költségére meghívó gyerekekkel –, akik közül az egyik, méghozzá egy egyetemi szünidőben dolgozó japán diák isten tudja miért reagált személyemre úgy, hogy szeretett volna felfogadni nagyapjának (be kell valljam, az ötlettel sikerült alaposan elképesztenie); meglehetősen egyoldalú ismeretségemet egy erősen fogpiszkáló küllemű hölgygel, aki mindent tud és mindent legott el is mond az eszpresszó törzsvendégeiről; egy üresjáratban is kokett fehérnépet, a judícium teljes hiányával, de ahelyett is a szemeket már a bejárat ajtónál magához vonzó, csendháborítás miatt betiltandó, alighanem önálló lelki életet is élő keblekkel, aki egy meglehet éltesebb, de azért még a feslő bimbó duzzadó ajkú, amolyan ha-ti-tudnátok-amit-én Brigitte Bardot-szerepkörben lép fel, és tőlem kér tanácsot hihetetlen sebességgel összekuszálódó szerelmi bonyodalmi ügyében (egyáltalán nem értem, miért kapós – persze az elkötelezett kebelbarátok kivételével –, ha ideig-óráig is, de miért dőlnek be veleszületett őszintétlenségének; ő lepett meg engem azzal a kissé elváltozott értelmű kifejezéssel, hogy ott annak a férfinak olyan 'kellemes orgazmusa' van, őt, be kell vallja, azzal vette le a lábáról); aztán a helyi közügyek engem is érintő részeinek a megbeszélését a velem szemben lévő házat birtokló, ambiciózus politikus létére is időnként igencsak felfortyanó városi intézőbizottsági taggal. Meg velük együtt a rendkívül értékes, orvosoktól nemigen kapható, gyakorlatias tanácsokon kívül a pletykázást a legkevésbé sem csakis a saját szakmájában gyakorló, mindent és még annál is többet tudó, meg különben is minden lében kanál hindu patikáriussal. Meg a csipkelődő, kölcsönös ugratást ugyanővele. Vagyis hogy: aki ezeket együtt meg külön-külön felületes kapcsolatoknak merné nevezni, azt legott párbajra hívnám ki. Nehéz lovassági kardokkal kora hajnalban megvívandóra.

A kifejezetten helyi érdekességű népségen kívül természetesen a legkevésbé sem sorolom ebbe a kategóriába itteni barátságaimat: először, másodszor és sokadszor, mindig és újra, örökké Margót; két őseredeti amerikai újságírót, rádiós múltam szerencsés maradványait, ha nem éppen fellelt kincseit, akik tudósítókként, saját bevallásuk szerint, Columbuszt kísérték el első itteni kampányútjára, és aztán valahogy itt is ragadtak; a vándorlásaink során, vagy harminc év alatt, meghitt barátokká vált atomfizikus-házaspárt; jelenleg Los Angelesben élő, örmény-holland származású nyelvész barátomat, volt kiadói kollégámat, egy igazi európeér benyomását keltő – joggal keltő – amerikait, aki New York és California közt minden egyes madarat névről ismer, amellet bátran futhatna be szép karriert kaktusz-szakértőként is; erőteljesen fogyó meg kiöregedő, szétszóródó philadelphiai körömet, amelyet még az Amerikába érkezésünk után ott eltöltött vagy tíz hónapban kaptunk a sorstól ajándékba; ősrégi pesti, most kanadai szociológus-prof barátomat családjával; örökifjú barátnémat, Heltai Gyuri özvegyét, Lányi Ágit Charlestonban, akivel csakis mi ketten tudunk úgy beszélgetni zenéről meg a régi Pestről, mint amit gondolom a mai Pesten is kevesen tudnak utánózni; közös

barátoktól megörökölt, energiát meg lekötő kedvességet sugárzó, fiatalabb házaspárt Észak-Carolinában. Ha nem csak a szorosabb relációkat tekintjük, akkor itt, a környékbeli vagy 20-30 'haveron' kívül szinte az USA minden államában van valakink – igaz, fogyó-eszközként –, akikkel lazán bár, de tartjuk a kapcsolatot. Itt csak futólag említve az egykori budapesti barátságok ritka maradványait, azok közül is a leghűségesebb és emberként, gondolkodóként meg ellenállóként, majd a fordulat után közéleti szereplőként is oly értékes, időnként ide is eljutó, fiatalabb barátomat, akivel legalább hetente telefonon és amilyen gyakran csak lehet, személyesen is beszélünk egymással. Mindebből gondolom világos: túlzás lenne emberhiányról folytatni mélyreható értekezéseket.

A magyarországi változások sodortak magukkal olyan hordalékot is, amely a legkevésbé sem csakis bennünk idézett elő *déjà vu*. Túlhaladva ezzel még a kivándorlásunk ideje táján rémisztő lehetőségként előre látottakat is, amelyek egy olyan országot tártak lelki szemeink elé, ahol a senyvedő társadalom két, számos téren egymást átfedő, fura módon egymás létét feltételező szélsőség között vergődik úgy, hogy ezzel a legkisebb támpontot sem nyújtaná nemhogy gyógyulásra, de legalább valamiféle épeszű kimenetelre. Maga a csoda: mintha valakik kemény munkával összegyűrték volna a megmértelyezett Horthy- meg a vérfertőzött Kádár-korszak történelmileg szilárdan megalapozott agyalágyultságát.

Ebben a közegben eltorzult formák közt ugyan, de felszínre kerültek a mi itt nyomon kísért történetünk szempontjából sorsdöntő események megoldatlan részleteinek a feltárásához óvatosan bár, de azért így-úgy csak felhasználható piszok-anyagok is. Engem – természetesen egyes átfogóbb művektől eltekintve – ezek közül történetesen azok az újságcikkek, valódi vagy ál-kutatómunkák érdekeltek a legjobban, amelyek felelevenítették, esetleg több világosságot árasztottak az 1956. október 25-én az Országháznál történetekre, vagy még az elképzelhetőnél is nagyobb homályba burkolták annak a napnak a történéseit, amelyet én előző életem drasztikus lezárójának és egyben új korszaka nyitányának tekintettem – akkor nyomban és azóta is, mindig. Olvasni ezeket az új-régi közleményeket olyan volt, mintha az ember egy történelemkönyvből kitépett lapok érthetlenné tett szövegét tanulmányozná. Vagy talán inkább fordítva: amikor eddig erről beszéltem, az lett volna olyan, mintha egy gondosan preparált könyvet tanulmányoznék, amelynek minden második lapját előre kitépdesték. Ilyesfajta feltételezett tettekből akár csak a múltban szerzett, minimális helyzetismerettel meg ehhez mérhető szaktudással sem lenne nehéz feltételezni a védett állásaikból hosszú pók-karjaikkal még ma is messzire kinyúló volt államvédelmiseknek a konfúzió állandósítását célzó, nemcsak a fáradtságukba belebénultakat – mentségükre szolgáljon –, de ma már úgyszólván senkit sem érdeklő tevékenységét. Újabb bizonyítékaként annak, hogy ami Magyarországon 1989-ben meg azután végbement, azt sok mindennek lehet tekinteni, csak forradalomnak nem. Igaz, senki nem is úgy beszél róla. Nem úgy, mint a cseheknél, a mi esetünkben még a 'bársony' szó se került az új politikai szótárba.

A sok kódosításból összetákolt 'megemlékezés' közt szerepelt az az újságcikk is, amely a hozzám elcsordogált anyagból egy név megjelenésével gyakorolta rám a legmaradandóbb hatást. Ez az egyébként szintén szerezcsenmosdató iromány ugyanis tartalmazott egy tudomás szerint azon a tájon először tálalt újdonságot is. Még hozzá valamiféle utalást arra, hogy '56. október 24-én a Földművelésügyi Minisztérium épületének a tetejére a Partizánszövetség tagjaiból létrehozott, az éppen kéznél lévő géppuskákkal is felszerelt különítmény ment volna föl, hogy azután másnap, csütörtökön, október 25-én délelőtt ennek a csoportnak az emberei lőjenek bele a tüntető tömegbe, kiváltva ezzel az annak idején itt, az 1966-os részben részletesen leírt tömegvérengzést. Irányította volna pedig ezt az 'önálló' 'harc' akciókat nem más, mint maga a főmufti, a mindig kéznél lévő Földes László, a Partizánszövetség elnöke.

Si non e vero, e molto ben trovato – ha ez a mese így találva nem is szükségszerűen igaz, ezzel szemben viszont ugyancsak találó. Még akkor is, ha egy általam csupán roppant felületesen, másod-harmadkézből ismert rágalmazási perből ki más került volna ki patyolat-fehérre mosdatott, ártatlanul meghurcolt áldozatként, mint éppen a fentebb említett Földes László. Hiszen hogyan is történhetne olyasmi Magyarországon, hogy az előző korszak egyik kimagasló – már elnézést kérek – képviselőjét, az 1956 októberében – 23-án vagy 24-én – sebtiben létrehozott kommunista Katonai Bizottságnak a tagját a természetesen mint mindig, most is a függetlenségét következetesen védő magyar bíróság elmarasztalja? Feledkezzünk egyelőre meg arról a csip-csup részletkérdésről, hogy Földes vajon miért, milyen okból, milyen isteni sugallatra helyezte volna el saját elhatározásából fegyvereit és embereit éppen 24-én éppen a Földművelésügyi Minisztériumnak éppen a legtetetejére. Meg arról is, hogy fegyvereit – saját fegyvereit? – meg egyenruhás embereit vajon kik és főleg miért engedték volna be az Országházzal szemben lévő, elsőrendű taktikai fontosságú épületbe – az ávósok legaktívabb közreműködése nélkül. Fogadjuk viszont el, ami az egész kódósításból alighanem mégiscsak logikusnak tűnhet: vagyis hogy Földes kiválasztott emberei is ott voltak a tömegvérengzést kirobbantó ávós mesterlövészek között.

Vagyis hogy első megközelítésre látszólag megmagyarázhatatlan okok miatt azok, akik a szörnyűséget tervezték és szervezték, már a kezdettől fogva, ha éppenséggel nem még az előtt, valószínűtlen, de lehetséges jövőbeli helyzetekre készítve tervek, szükségesnek ítélték, hogy akkor még előre nem látható körülmények közt a közel sem egyenrangú felek ‘közös’ vállalkozását bonyolítsák le. Aligha szervezési, technikai okok miatt – hiszen ilyesfélékre nem lehetett volna szükségük sem –, annál inkább azonban azért, hogy maszatoló konspiratív kíséremesével lehessenek képesek majd a jövőben, ki tudja, mikor, egy adandó alkalommal takarni magukat, megakadályozni, hogy az egész vállalkozás részleteire fény derüljön, már természetesen ha ezt a szükség, értsd az akkori forgatókönyv a két vagy még több út összefutásánál esetleg így kívánná meg. Hogy magabiztos választ tudjanak majd adni a velük szemben akár ellenséges erők bizgató firtatásaira is. Ami azért azt nem jelentette volna – ebben, szépen kérem, ne tessék egy pillanatig sem kételkedni –, hogy ha úgy alakulna, akkor habozás nélkül ne áldoznák fel Földest – se nem oszt, se nem szoroz –, hogy engedély, jóváhagyás nélkül végrehajtott, főbenjáró bűnéért habozás nélkül ne vetnék oda koncként a csaholó kutyaúrnak. Vagy minden bizonnyal ellenkezőleg: éppen hogy oltalmukban tartva avatnák majd őt hőssé. Újra. Hiszen egyszer már megtették ezt nem sokkal a felszabadulás után, a mind krónikusabbá váló hős-hiány állapotában, állítólagos újpesti ‘hőstetteiért’. Minden majd a körülményektől függ, azoktól, amelyeket akkor nem lehetett még előre látni. Amit viszont elő lehetett készíteni: szükség esetére maximális védelmet nyújtani veszélyeztetett és ezért érzékeny hátsó részeik megvédésére. Vagyis felkészülni egyebek közt pontosan arra, ami oly sok év után valóban bekövetkezett.

Hogy lenne nekem minderre bizonyítékom? Nincs természetesen, legalábbis közvetlen, de van mégis – közvetett. Miközben a nagyobb, de a Kossuth térít meg sem közelítő vidéki ávós vérengzések ügyében legalább egyes esetekben indítottak bírósági eljárást, ha másképp nem, akkor azért, mert végleg elkenni az atrocitások miatti felelősség ügyét bizonyos helyeken a nyomás miatt egyszerűen nem lehetett, a legnagyobb szabású, a legfeltűnőbb helyen elkövetett és a politikai kihatásaiban alig felbecsülhető tömeggyilkosságért Magyarországon mindaddig senki ügyében sem indítottak vizsgálatot (csak majd később egyet, amelyet még csak le sem zártak, mert, amint az előre látható volt, képtelenek voltak bármiféle következtetésre jutni), még kevésbé emeltek vádat akárcsak ismeretlen tettesek ellen – és legalábbis nekem pillanatnyi kétségem sem fér hozzá: semmi ilyesmit nem fognak tenni a jövőben sem. Ezzel szemben viszont ma már vagy 100, máskor meg 70 halálos áldozatról beszélnek – feltételezhetően az akkori, a rendkívüli módon kiélezett helyzet miatt még a szokásosnál is gyalázato-

sabban hazug ÁVO-jelentések alapján – a szovjet tankok civilekre leadott ‘sortüzéről’ példálózsanak – ez utóbbi esetben szemérmetlenül húzva meg magukat mi másnak, mint magát a bőrüket, a pusztát létüket is megmentő Szovjetunió az eltűnése mögött, csodálatos módon feledkezve meg arról, hogy kivétel nélkül minden szemtanú szerint kik és honnan kezdték meg a lövöldözést. És hogy nemcsak meg merjenek nyikkanni, de az arcátlanság csúcsteljesítményeként merészeljék utólag elmarasztalni az éppen hogy az államvédelmi mesterlövészeknek kitett civilek védelme érdekében alighanem egész pályafutásuk során először és utoljára nemes cselekedetekben aktív részt vállaló szovjet tankistákat. És hogy végtelen figyelmességükben minden lehetőt elkövetve igenis pont engem szorítsanak környezetükbe arra, hogy mint egy rendkívüli, minden szempontból igen kényes feladatokkal megbízott hazajáró lélek, életemben először én kényszerüljek megatalkodottan konok módon velük szemben megvédeni legalábbis a szóban forgó, már úgy értem, az öldöklés kezdete előtt vagy éppen akkor a Kossuth téren állomásozó szovjet harci egységeket. Arról már nem is szólva, hogy a kiprovokált, vagy kétórás lövöldözést meg az egész mészárlást nyilván nem véletlen uniformizálással ‘sortüz’-ként, vagyis egyszeri jelenséggé merészeljenek jellemezni. Kétórás sortüz? Még ma is? Mert a pártfegyver még ma is pártfegyver? Na és hogy a tömegmészárlás árcéduláját alaposan meghamisítsák azzal is, hogy az áldozatok számát a vélhető valódiról annak a töredékére szállítsák le. Meg hogy az egész ügyet és annak a tömény borzalmát minden lehető módon bagatellizálják. Tegyük mindezt pedig az ellenük intézett ‘ragalomhadjárat’ miatt mélységesen indignálódva.

De még így is: az én egykor átélt élményem nem várt kerülő utakon nyilvánosságra jutásával megint csak egy újabb kör zárul be, mégpedig az egész nyomorult ügyszörmű méltó, visszataszító módon. Az 1976-os részben említettem ugyanis: távozásunk előtt a Corvinában én voltam a Magyarországon 1971 őszén megrendezendő Vadászati Világkiállítás nyugatnémet koprodukcióban készülő hivatalos emlékalbumának a felelős szerkesztője. Ez a körülmény, amint arról már beszámoltam, adta meg a meglehet tökéletesen váratlan, de azóta is szívet melegítő lehetőséget arra, hogy Évikével még egyszer és életemben utoljára találkozassak.

Ezt megelőzően azért még más is történt. Például: éppen szerkesztői minőségemben és mindössze vagy két-három héttel az országból távozásunk előtt keresett föl irodámban egy Horthy-rendszerbeli minisztériumi tanácsos; ezt a kulcsinre és belbecsre egyaránt visszataszító, a dzsentrí-színvonalat – legyen is az bármi a rátarti pimaszságon kívül – újra gondosan fenntartó urat én a Rákosi-korszakban mint deklasszált, még oroszul is megtanult és így persze kiváló múltbeli kapcsolatai révén álláshoz is juttatott műszaki fordítót ismertem, de csak éppenhogy, igen felületesen, hogy aztán most legújabb reinkarnációjában a Vadászati Világkiállítás kormánybiztosának, a magyar Földművelésügyi, majd Mezőgazdasági Minisztérium miniszterhelyettesének, Földes Lászlónak a szakmai tanácsadójaként, vagyis hogy főnixként materializálódjon előttem. A hatvan körüli, arisztokratikusan megnyújtott fejű, hideg-kék szemű, vékony szájú, prominens orrú, gondosan öltözött, manikűrözött kezű úr, vörös nyakkendővel, azon fekete pöttyökkel, divatfiként ugyanebből az anyagból készített dísz-zsebkendővel zakója felső zsebében magától értetődő, régen megszokott és csak egy ideig, az évtizedeknek tűnő Rákosi-korszak rövid néhány évéig nem gyakorolt természetességgel vette nyomban az első pillanatban át a jelentéktelenségemmel folytatandó ‘párbeszéd’ irányítását. Nekem meglátásától ihletve az a mondat járt az eszemben, amit éppen azokban a napokban hallottam. Méghozzá egy olyan kitétel, amely az akkoriban már lépten-nyomon névelőként használt, nemrég még kimondhatatlan trágárságokat ha nem is szebb, de impozánsabb csomagolásba burkolandó újításként javasolta: miért is ne mondanánk ilyesmiket ma már a városi nép egyszerű gyermekei által is másodpercenként használt, vulgáris kiszólásoknál disztíngváltabban, például úgy, hogy itt ez a lóköti ‘lépjön bizalmas szexuális kapcsolatra önmagával’. Ez azért a már megszokottól eltérően legalább pallérozottabban hangzik, még ha

a lényegét illetően ugyanazt is mondja. Cseppet sem álltam messze tőle, hogy az urat nyomban ennek a fordulatnak meg magának az aktusnak a belterjességét hangsúlyozó bevetésével üdvözljem. Gondoltam, a bálgúnár így aposztrofálva aligha lenne képes, szokott modorából kizökkenve, az arcára írt és így elvárható, sőt elkerülhetetlen módon fennhéjázni.

Némi modoros köhécselés meg a tökéletesen lényegtelen dolgokról folytatott bevezető, amolyan kötelező üresjárat után a fölényesen magabiztos oldalát mutató úr a kinyilatkoztatás erejével közölte: helyes lenne, ha a kormánybiztos urat egy bevezető megírására kérnénk fel a készülő kötethez. Mármint 'mi', ugyebár a Corvina. Lélegzetvételnyi, ámde mesterien elhelyezett szünet következett, nyilván időt adva nekem a meglepetést aligha okozó, magától értetődő propozíció megemésztésére. Hát nem furcsa, hogy ez énnekem nem jutott eszembe? – inszinuálta hallgatásával. Hogy ebből a hatásosnak szánt csöndből azután nyílegyenesen érkezzen el az egész látogatás céljának az átadásához, imígyen osztva meg velem ezt a titkolt harci akciót: És ha a miniszterhelyettes elvtársnak ezért a kontribúciójáért nemde nominális honoráriumként vagy 5,000 forintot ajánlanánk fel. Mármint 'mi', még mindig a Corvina. Amennyiben azt lehetőségeink megengedik, akkor ennél akár jóval tisztességesebb összeget is. A rendkívül elfoglalt, de az emlékkönyv iránt meleg érdeklődést tanúsító kormánybiztos úrnak egyébként is szándékában áll velem az évkönyvvel kapcsolatosan néhány kérdést megbeszélni. Ha ez nekem is megfelel, erre sor kerülhetne mondjuk holnapután délután 3 órakor, a kormánybiztos úr minisztériumi dolgozószobájában. Míg szorgalmasan betanult mondókáját mondta, vagyis amíg megadta nekem a lehetőséget a most bedobott összeg felajánlására az előre gondosan kitervelt minisztériumi látogatás alkalmából, a pofa szakadatlanul arcomat és az azon netán fellelhető reakciók nyomait vizsgálta. Mindezek után azt a pofa elhallgatásával valahogy éreztette: mondhatna minderről többet, de úgy érzi, hogy ez nem lenne helyénvaló; ezért ezt most nem teszi, azokat a titokkal terhes dolgokat megtartja magának. Így tehát most, hogy a jelentéktelen, az ő számára nyilván rutinszerű üzleti ügyet prezentáló, bár egyébként épületes mondókáját a csattanóval, a Corvináról legombolandó összeg meghatározásával be is fejezte, az ő logikája szerint semmiféle további megfontolást nem kívánó témának a maga részéről lezárását azzal is félreérthetlenné tette, hogy jobb kezének a tenyere felé behajlított ujjain a körmeit kezdte vizsgálni, azokra rá-rálehelni, majd azokat enyhén zakója ujjához dörzsölgetni. Ezzel is mintegy aláhúzva a veleszületett meg a helyzetéből is fakadó, hanyag eleganciát, a játszi könnyedséget – tehát mindazt, amiről nekem *ab ovo* semmiféle fogalmam sem lehetne.

Ami igaz, az igaz – a pofának a nem mindennapi propozícióval, annak a mesteri tálalásával sikerült engem meglepnie. Még hogy egy hivatalból megírandó, ványadt kis cikkecskéért, amelyet nyilván a tanácsadó fog csaknem analfabéta főnöke helyett vagy egy óra alatt összedobni, fizessünk a kommunista párt Központi Bizottsági tagjának, a miniszterhelyettesnek, egy helyzete és körülményei miatt éppen arra járó jöttmentnek vitathatatlanul korrupt módon, csakis azért, mert megszarolhatnak bennünket, kemény 5,000 forintokat! Hiszen ez az idő tájt még szép kis összeg volt, magának Földesnek meg nyilván bagó. Talált pénz, vadásztrófea!

Ezen morfondírozva már csaknem eljutottam odáig, hogy mosolyogva, ámde a javaslatban rejlő buktatók újragondolását sürgetve itt nyomban el is búcsúzik a sima modorú gengsztertől, amikor belémvillant: márpedig ebből az izéből itt éppen most botrány is kerekedhetne, a legkevésbé sem kizárhatóan olyan ügy, hogy amiatt esetleg pillanatnyilag legfontosabb okmányainkat, vagyis hogy üres óráimban otthon meleg érzelmekkel eltelten nézegetett útleveleinket is elveszíthetem. Igaz, ez azért kevésbé valószínű, de mit lehet tudni, végül még ez sem teljesen elképzelhetetlen. Nem kevésbé akár az is, hogy egyszer csak kiderülhetne: jelenlétemre itt mostanság fölöttébb nagy szükség lenne, ezért aztán akár csak két hétre távozásomnak az elképzelése is roppant sebesen lenne átutalandó a 'nem aktuális' kategó-

riába. Vajon érdemes lenne egy senkit-semmit nem megváltó, nyilván mindennapos marhaság miatt elveszíteni annak a pusztá lehetőségét is, hogy az életet egyszer majd valahol nagykanállal ehessük? Megéri ezt a kockázatot ez a pizslicsáré ügy? Méghogy korrupt kommunista vezető? Ez lenne a falrengető meglepetés! Kinek a számára?

Először is nagyot nyeltem tehát, majd a szertartásokhoz hiánytalanul tartva magam körülményesen rágyújtottam egy cigarettára. Körülbelül olyan íze volt, mint egy vélhetőleg dolgos, munkájában elmerült vízvezeték-szerelő sokat szenvedett zsebkendőjének lehetne. Eddig magam elé, az íróasztalomra meredtem; most lassan, megfontoltan a pofa szemébe illesztettem a szememet. A hatásvadászatot éppen pár perccel előbb tőle tanulva vártam még egy, majd még egy leheletnyit, amíg úgy nem éreztem, hogy a csönd végre már elérte a kívánt kísérteties jellegét, aztán csak megszólaltam. Tettem pedig ezt egy érdeklődőnek szánt kérdés gondos megfogalmazásával, imígyen: vegyem úgy, hogy mindezt, amit ő itt elmondott nekem, a miniszterhelyettes elvtárs nevében vagy helyesebben, az ő megbízásából továbbította volna? Isten őrizze! – röhögött bele a képembe a fasisztoid neokommunista, maga a feddhetetlen magatartás lám csak félreértett mintaképe –, ez csakis és kizárólag neki, saját magának az ötlete és javaslata, amelyről Földes László természetesen mit sem tud. (Amint azt gondolom, már mindannyian megtanultuk, Földes László általában soha semmiről nem szokott tudni.) Erre én döntöttem: érdemileg kitérő választ adok, abból a fajtából, amely tökéletesen plauzibilis, úgyhogy adott esetben bármilyen fórum előtt is maximálisan öt perc alatt megvédhető legyen. Legalábbis számára félreérthetetlenül zártam le tehát a beszélgetést, tudatva vele: ez esetben, minthogy javaslata felvetése nyomán egész sor meglehetősen összetett, egyebek közt szakmai, politikai, morális jellegű kérdés merül fel, olyannyira, hogy mindez sokoldalú megfontolást tesz szükségessé, saját hatáskörömben nem dönthetvén az ügyet igazgatónőnk elé fogom terjeszteni. Méghozzá annak a fenntartásomnak, helyesebben a csakis és merőben személyes véleményemnek a kíséretében, hogy az elé terjesztett prepotens javaslatot az ál-honoráriumról kapásból vagy bánom is én, meghányva-vetve, de utasítsa el.

Ily módon tehát végül is én vettem át a diktálást, rövid, ámde nyomatékos mondókát patosz nélkül adtam elő, az eszmecserét én fejeztem be, és elsőként én álltam föl székemből.

A pofa erre nyilván nem számított. Szerepéből kiesve rákvörösen hördült fel, majd roppant erőfeszítéssel fegyelmezve magát közölte velem: Az én helyemben ezt a hallatlanul pimasz vádat a logikus következmények miatt ő soha sehol és senkinek nem említené. Annál is inkább, mert, amint azt feltételezi, én is tudom, Földes László elvtárs személyében a Partizánszövetség nagy tekintélyű elnökével állok szemben. Illegális párttagságát és magas párttisztiségeit idő híján most nem is kívánja említeni. Mire én félbeszakítottam, mondván: kérdésemre válaszul volt olyan szíves a lehető legegyszerűbben közölni velem azt a szilárd meggyőződését, hogy Földesnek sem ilyen, sem olyan, de még csak amolyan minőségében sincs a leghalványabb fogalma sem az itt elhangzottakról. Így tehát én, aki a hatáskörömet meghaladó ügyben, mint mondtam, nem dönthetek, de ha azt mégis megtenném, akkor sem Földessel állnék szemben. Földessel, lett légyen ő, ismétlem, tetszés szerint éppen bármelyik beosztásában vagy tiszttségében is. Az, akivel én ez ügyben pillanatnyilag szembenállok, az csakis ő maga. Nem, ne is strapálja magát, hiszen minden kétséget kizárhatóan nem a Földes elvtárs anyagi ügyeivel megbízott főkorifeus, hanem, ha jól értem, a miniszterhelyettes elvtárs kifejezetten a Világkiállítás ügyeiben illetékes szakmai tanácsadója az, aki feladatai egyikén tevékenykedve – már sajátos módon, nyilván úgy, ahogy ő azt a legjobb tudása szerint felfogja – itt ül, vagyis hogy már áll velem szemben. Kis mondókám végéhez érkezve és a helyzetet imígyen vélhetően tisztázva ezúttal ismét én mosolyogtam bele a pofa képébe, majd az audienciát befejezettnek nyilvánítva kurtán bólintottam. A számára váratlanul botrányossá fajult és ezért mellre szívott kimenetel hatása alatt a nemrég még önelégült ‘tanácsadó’ ezek után a dühtől szinte reszketve távozott.

Én nyamvadt kis diadalom birtokában, de persze változatlanul utálkozva jobb híján kimentem sétálni az akkor még közel sem sétáló-, vagyis a Váci utcába, csak előbb még a Muskátliban megittam egy kávé. Ez a mindennél egyszerűbb cselekvés-sorozat hamarosan meg is tette a magáét, ezért aztán egy idő után úgy döntöttem: eléggé lehültem ahhoz, hogy valamennyire higgadtan mehessek be kiadónk igazgatónövéhez. Akivel egyébként eddig fölöttébb jó munkakapcsolatom volt, azt hiszem, még némi kölcsönös tisztelettel is fűszerezetten. Egy alkalommal például biztosítottuk egymást arról, hogy egyikünk sem lenne képes a másik munkáját végezni. Amikor kertelés, díszítgetés nélkül elmondtam neki, az egykori illegális párttagnak kis történetemet, olyan erővel szorította össze száját, hogy abból minden vér kiment. Kétség se férhet hozzá: nem mindennapos kínokat kellett kiállnia. Eltartott percekig, amíg képes lett megszólalni: higgyem el, nagyon is megért engem, ezért fenntartás nélkül osztja a szavaimból kivehető véleményemet. Végtelenül sajnálja, hogy ilyen elképesztő atrocitásnak voltam kitéve, itt, a saját munkahelyemen, a vállalatnál, amelynek mégiscsak ő lenne a felelős vezetője. Úgy véli, mindeddig korrekten és kifogástalanul, sőt messzemenően önmegtartóztatóan jártam el. Mégis, mindezek ellenére is kénytelen azonban arra a következtetésre jutni, hogy a szóban forgó kérdésben nemigen lenne bármiféle választási lehetősége. Akármennyire undorító és persze hogy felháborító is az egész, mégis tegyem meg a 'javaslatot' Földesnek. Én tegyem meg? – robbant ki a düh még egyszer, utoljára belőlem. Mire Biró Lívia igazgatónő, maga elé nézve, alig hallhatóan mondta: Tamás, szépen kérem, igen, tegye meg. Erre már nem volt mit válaszolnom, a kérést nem utasíthattam el.

Két nap múlva Földes minisztériumi szobájában ültem egy kis dohányzóasztal melletti plüssfotelben, magával a volt újpesti 'partizánvezérrel', na és persze a kormánybiztos úr eszével, azaz a megváltozott környezetből, tehát helyzeti előnyéből meg múltjából fakadóan az arcátlanságát újra visszanyert fasisztoid tanácsadójával. Az elhízott, fennköltén ostoba arcú dúvad, vagyis a miniszterhelyettes szivarra gyújtott, igaz, előbb a népire faragott fadobozt kurta kis mozdulattal felém tolta, nem mondhatnám, hogy túlságosan komoly kínálási szándékkal; néhány jelentéktelen kérdést tett föl, azokat is szemüvegét felrakva papírról olvasva, úgy, hogy közben szivart tartó kezének mozdulataitól a fakó-szürke füst-indák halvány függőnyt képeztek az alattomos kis disznószemek előtt; majd kivonva magát a forgalomból íróasztalához ment és onnan, karosszékeiben hátradőlve meghitt érdektelenséggel nézett rám; a szót ily módon átadta jobbkezének, hogy a leplezetlenül utálkozó tanácsadó az ő kérdéseit pro forma toldja meg még a maga ál-kérdéseivel is. Ily módon kifaggatva én közben fél szemmel figyeltem az elhízott Földest íróasztala mögött ülni, ahogy testhelyzetéből megítélhettem, alighanem kedvenc pózai egyikében úgy, hogy pocakját éppen annak is támassza, az asztalon ilyen-olyan tárgyakkal játsszon gondterhelten, és mindezenközben igyekezzon a bölcs államférfi benyomását kelteni.

Vagy húsz perc múltán a fal-megbeszélés végéhez is érkezett – volna. Ekkor azonban én, ezúttal most már kizárólag a sötétkék útleveleinkre összpontosítva, azokat meg a párizsi metrót látva lelki szemeim előtt, ezt mondtam: Földes elvtárs, igazgatónőnk megbízásából szeretném felkérni arra, hogy a kötethez szíveskedjen kormánybiztosi minőségében egy hivatalos előszót írni. A terjedelem, ha szabad javasolnom, legyen körülbelül 4-5 gépelt oldal. A határidőt határozzuk meg mondjuk mától egy hónapra, persze csakis akkor, ha ez Önnek így megfelel. Minthogy mi a németekkel közösen csinálunk mindent, honoráriumként nem tudunk többet följánlani, mint 5,000 forintot. Ezzel elhallgattam. Mire Földes elvtárs, élet-hűen utánozva egy olyan személyt, akinek nincsen egyetlen grammnyi agya sem, mintha csak Karinthyból olvasott volna, elővette a **népiescht**, és leírhatatlanul bamba pofával ezt mondotta: **Ammá biza jól gyün!**

Íme, ez a pénzéhes sertés, ez a cégéres barom volt az, aki, bár szokás szerint, ahogy az illik, az éj sötétjében, de azért az én vaksi szemeim láttára az ávósokkal készségesen kooperált,

azoknak nyilván életében nem először megadta mind a kért fegyveres segítséget, mind a konspiratív akcióhoz szükséges hozzájárulását, és így szervezetével egyedül vagy társként, de mindenképpen aktív közreműködőként vett részt az Országház előtti tömegvérengzés lebonyolításában, röpké 15 esztendővel ezelőtt. Ez a barom hordja tehát az általam immár személyesen is ismert első tömeggyilkosnak a képét dupla tokája fölött. Mostantól fogva az október 25-i feldolgozhatatlan rettenetnek van egy szétverhető, szétverendő emberfejen rögzíthető disznóarca is. Ez a korrupt, kapzsi senki, ez a prédát kereső söpredék-ember mondhatta tizenöt évvel ezelőtt, azon az október 24-i estén, amikor az ávósok segítséget kértek tőle a vérengzés megszervezéséhez: **Ammá biza jól gyün!** Hát ha már nem fojthatom meg ezt a barmot, akkor talán mégiscsak a világ második legokosabb lépését teszem tízegyhány nap múlva, amikor a kormánybiztos elvtárs birtokolta országot itthagynom, de azt aztán mindörökre!

Íme, így zárult be egy újabb kör is. Csak sokáig kell élni: az ember megéri a körök bezáródását, az ember megél mindent, és megéli mindennek az ellenkezőjét is.

Krausz-bajok

Jánosékról utoljára a kivándorlás idején, 1971-ben, tehát az 1976-os fejezetben esett szó. Méghozzá azzal kapcsolatban, amikor december 14-én oly nehéz volt elszakadni tőlük meg Párizstól. Ők is kijöttek velünk a pályaudvarra, hoztak ajándékot Ancsának a repülőgépen megünneplendő hetedik születésnapjára. A fülét-farkát eleresztő János szinte transzban ötször is elmondta: holnapra ti már messze futtok... Ők tettek minket föl a Kölnbe vagy most már a jegyeinken amerikai-francia változatában Cologne-ba menő vonatra – ott gyűjtöttek ugyanis össze bennünket a katolikus, a protestáns meg a zsidó menekültszervek, hogy bérelt repülőgépen Amerikába expedáljanak vagy kétszázad-magunkkal.

Az első időszakban még rendszeresen írtunk Párizsba Philadelphiából, majd folytattuk ezt átköltözésünk után New York melletti otthonunkból is. A válaszóvási láz azonban, már ha egyáltalán lett volna valami ilyesféle, hamarosan ki is hűlt – Párizsból kizárólag Minouche írt, ha írt, Jánosnak legföljebb néha olvashattuk egy-egy, az oldal aljára odavetett sorát.

Aztán megszülettek az ikrek, és a levelek, nyilván a Minouche-ra szakadt tennivalók miatt, kezdtek elmaradozni, majd teljesen kimaradni. Hosszú évek múlva kaptunk csak tőlük egy lapot, amelyben közölték: a család leköltözött délre, Nizzába. Viszont az, hogy miért hagyták ott mindkettejüket imádott Párizsát, számukra a világ egyetlen megélhető helyét, már nem derült ki a szűkszavú, csakis az új címet megadó levlapból. Amelyre nyomban válaszoltam egy hosszabb beszámolóval, fölvetve abban az évek során összegyűlt kérdéseimet.

Nem kis meglepetésemre erre a levélre csaknem postafordultával jött a válasz. János örömmel nyugtázta 'sikereinket', és egyben leírta: náluk minden a régi, ő ugyanazt csinálja, mint azelőtt, csak éppen hogy anyagellátása meg eddig még föl nem dolgozott, sőt helyenként friss piacai inkább már arrafelé vannak, az új környéken. Délen. (Értsd: az ország északi meg középső részeit már letarolta.) Nagyrészt ez, meg az olcsóbb életkörülmények, a jobb klíma voltak az okai a persze hogy roppant elhatározást igénylő költözésnek. Párizs ugyan ember-telenül hiányzik, ő maga, töredelmesen be kell vallja, nem is ritkán visszaoson oda, főleg a barátokhoz, de mielőtt még végzetesen félreérteném, hadd közölje: azért Nizza se kutya. A trend az ő életében azonban változatlanul lefelé mutat: minden egyre nehezebbé válik, a krónikus adó-nem-fizetésből pokoli botrány kerekedett. Mármint abból, hogy egy frank nem sok, de ő soha annyit sem fizetett. Ezért aztán annak rendje és módja szerint be is fogják csukni, miután egymás után letöltendő életfogytiglanokra ítélik. Vagy ha nem, akkor évekre el kell köteleződnie magát egy törlesztési megállapodásra, és ehhez előlegként letenni egy kisebb összeget. Meg is nevezte azt a 'kisebb' összeget – szép summa volt az, még az éppen gyengélkedő frankról átszámítva is. Talán nem is kell hangsúlyoznia, mennyire szégyelli magát; remélte nagyon, hogy erre az egyre, mármint hogy rám soha nem fog sor kerülni, de egyszerűen nem áll módjában elkerülni: szépen kérdi tehát, nem tudnék-e neki akármennyi pénzt küldeni? (Mintha kifordította volna Madách 'Prágai jelenet'-ből Kepler feleségének az első szavait: „János, nekem szükségem volna pénzre”.) Visszaadja, amint tudja. („Mind elhordta már.”) Meghívja viszont Esztert nyárra pár hétre, ha másért nem, hát azért, mert tölem úgy tudja: lányom igen komolyan veszi az iskolai franciatanulást. Meg azért is, mert arra feléjük a világ lenyűgöző. Így legalább a Hollók közül látnának majd valakit, ha mást nem, hát egy fiókat.

Mi sem állt ugyan tőlünk akkor távolabb, közvetlenül a házvásárlás után, mint hogy egy lyukas garasunk legyen, nemhogy még pénz formájában is nélkülözhető mennyiségben, de azért valamit nyomban elküldtünk, ezzel talán visszatérítve azt, amibe mi kerülhattunk nekik akkor, a kezdetek kezdetén Párizsban; ugyanakkor hálásan elfogadtuk lányunk meghívását.

Akihez rokonai módfelett jók voltak, elvitték riviérai-provence-i kirándulásokra, meg északabbra is, az Alpok lábaihoz. Sőt, még egy Esztert lenyűgöző, félig szabadtéri Giacometti kiállításra is futotta. Lányom remekül megvolt Minouche-al (a maga filigránságában tökéletes alakja van – közölte velünk a régóta nyilvánvalót); miután visszajött, akkor is folyton franciául akart velünk, a kétségbeejtően felejtőkkel beszélgetni. Előbb azonban még onnan írt, blazírt hangnemű, szófukar leveleiből kiderült: kezdeti félénkségét leküzdve sokat mászkál egyedül is a varázslatos városban meg persze a tengerparton, lesülten, kedvenc fehér ruhái egyikében. Ahol is az ügyeletes francia lókötők átlagban tíz percenként szólítják le. „Hopp, egy újabb pacák” – szakította meg egyik haza írt beszámolóját több ízben is egy kávéház terraszáról. Csak úgy, mintha unalmában legyeket fogdosna.

Sosem fogom elfelejteni a képet: a repülőtéren vártam Eszterre, és szinte elállt a lélegzetem, amikor már csak a végén szállingózók közt végre kijött a kicsapódó, őt, a jelenséget megillető tisztelettel bejelentő ajtón, hiszen akkor 16 éves nagylányom delejesen szép volt. A nem- napozó californiai lányok mintájára, a naptól-levegőtől egyenletesen megérintett, ragyogó szőke tünemény. Az álmodozó szemek most éppen egy erdei patak áttetsző tisztaságát tükrözték. Még ha nem lettem volna büszke atya, akkor sem lehetett volna nem észrevennem, hogy a férfiak-nők megigézetten bámultak rá. Ami el se hatolt az ő tudatáig, ahogy riviérai eleganciával siklott tova, el, oda, akkor már szélesen mosolyogva, bele a szülői karokba.

Az autóban viszont hazáig és azután még napokig csak úgy ömlött a szó egyébként kevés beszédű gyermekemből. Az öreg Európáról. Giacomettiről. Meg Monacóról. Meg a rongyrázással összekötött, esztelen tengerparti gazdagságról. Meg a mindent bearanyozó verőfényről. Meg a topless partrészletekről. Amit azért ő Minouche rábeszélése meg példamutatása ellenére is csak kihagyott. Meg arról, hogy milyen más a Földközi-tenger. És hogy ott minden lépésnél történelemre bukkan az ember. Amitől ő már annyira elszokott, hogy azt hitte: csak a könyvek lapjain léteznek. Mint ahogy az is elképesztette, hogy ott mindenki franciául beszél. Aztán jöttek a mesék a rokonokról: a csodáról, ahogy az eleinte rémületesen rossz-gonosz ikerfiúk az idő múltával előbb még kicsit húzódozva, de elfogadták őt. Aztán meg úgy belegabalyodtak, hogy az utolsó időben már szinte egyetlen percre sem voltak hajlandóak leszállni róla. Vagy arról, ahogy Minouche megtanította őt hagymalevest főzni. Vagy hogy János egy ízben még leült vele, a kezdővel sakkozni is. Nemigen kellett megjátszani magunkat, amikor Minouche-nak meg Jánosnak és Eszter kérésére az ikreknek is külön megköszöntünk mindent.

Aztán hosszú évekig – megint semmi. Jánosnak se híre, se hamva. 1981-ben, akkor immár rádiósként másodízben, vagy egy hétre át kellett menjek hivatalos ügyeknek minősített pofafüldőre Münchenbe. Jó előre megírtam Jánosnak: ha el tudna szabadulni bokros teendőitől, hazafelé jövet ‘hazamennék’ Párizsba, vele találkozni.

Így is lőn. Igaz, az én ottani barátokkal sebtiben lebonyolított összeröffenéseimen meg főleg egyedül csatangoló szellemidézéseimen túl mindössze egyetlenegy, kettesben eltöltött nap lett belőle, az viszont minden szempontból riasztónak bizonyult. Igen, János változatlanul a megszokott szerető, figyelmes barát volt. És Párizs azért csak Párizs maradt, az a város, amely soha nem szűnt meg engem elandalítani. Ezzel szemben állt viszont maga az a János, akiből ömlött a panasz – minden emberi mértéket meghaladó módon neki volt keseredve. Nyomban az első pillanatok után kiderült: közel sem csakis a már megszokott okok, így a pénzhiány miatt, helyesebben azért, mert az eszelős pénztelenség, a kilátástalanság, a gyerekek életkorukkal geometriai arányban növekvő szükségletei most már a kibíratatlan cviklik valószínű tömegeit zúdítják minduntalan a nyakukba. Az viszont az én számomra új tünetnek tűnt, hogy a reményvesztett alapállás az élet minden területére kiterjeszti a maga romboló hatását. Az elviselhetetlenül nyomasztó terhek súlya alatt a még fiatal János szabályosan

megrogyant, lelkiileg és fizikailag ki volt purcanva. Úgy is mondhatnám, hogy kis híján maga volt a megtestesülése egy sötét üzleti öltönybe bugyolált, rakás szerencsétlenségnek.

Persze annyira azért még mindig nem, hogy bármiért is magát vádolta volna. Elejtett szavakból kiderült, hogy bár mindinkább szűkülő körben, csökkenő reménnyel meg eredménnyel, de János továbbra is előtt-holtat megkísérel megválni, akár még a hagyományos díjszabásoknak a csökkentéséhez is folyamodni. Az én hajdani, naiv reményeim, hogy a gyerekekkel járó kötelességérzet majd csak eluralkodik rajta is, ő is beáll a gürcölő, de mellékesen pénzmagot is kereső emberek sorába – bármi ilyesminek a lehetősége sem merült föl. Ugyanúgy, mint ahogy sarkutazó sem kívánt volna lenni. Új elemként viszont kiborította, hogy mind többet kell ‘leadnia’ a keresett pénzből, mert az ő ‘üzlete’ is elkartellosodott – értsd, elmaffiásodott? Fel is merült bennem: mintha éreztetni akarta volna, hogy amit több mint húsz éve csinál, az most már nemcsak idegromboló, de veszélyes vállalkozássá is vált. Elképzelhetem, hogy emiatt állandó az idegesség, de vannak ennél nagyobb bajok is.

Itt következett egy jeremiáda a nemi élet átfogó, tovább már nem mélyíthető válságáról. Mert hogy őt a szex egyáltalán nem érdekli, sőt taszítja, annyira, hogy annak a gyakorlásával már jó ideje föl is hagyott. Kivéve – mert kivételnek azért kell lennie – egyetlenegy, pontosan körülhatárolható formát, Úgy is mondhatná, műfajt, olyant, amely viszont magának a dolgoknak a természete miatt a legkevésbé sem mindennap valósítható meg. Pedig az aztán leköti meg magával is ragadja őt úgy, mint azelőtt még soha semmi. Meg föl is szabadítja – hasonlóképpen. Tulajdonképpen nem is akart beszélni erről, de unszolásomra azért mégis adott kezembe egy-egy kulcsot. Mit kulcsot! Egy egész sperhakni-csomót! Amikor mondjuk Elefántcsontparton vagyok, vagy legyen inkább Guinea – mondta, szokott élénk beszédmodoránál meg a pergő Krausz-ritmusnál jóval lassabban meg halkabban, mint valaki, akinek kutatnia kell emlékezetében az elfelejtett magyar szavak után –, akkor délben elmegyek egy jobb leányiskola elé és ott lehorgonyzok, mindig ugyanarra a helyre, közvetlenül szemben a kijáráttal, az utca túlsó oldalán, egy mellékutca benyílójában. Minden áldott nap, csak úgy, mint aki a kötelességét végzi. Kihagyni aztán sose tudnám, köszönöm szépen. Ilyenkor nagy, sőt túltengő bennem a természet, bepörgött jómagamnak éppen elég a nyomorúságos szünet meg a kényszerű böjt vasárnaponként. Aztán, amikor végre jönnek ki csapatostul, fölcsípek néhányat, mondjuk vagy három-négy lányt. Néha, főleg hosszabb kiesés, kényszerszünet után, amikor olyan nagyra nő az étvágy, hogy szinte már szétfeszít, esetleg többet is. Itt is, ott is van egy vagány kislány, a megbízottam, rendszeres fizetéssel; ő maga is aktív, szakavatott részvevő, készségben, hajlandóságban, tehetségben sem szenved hiányt, de közben ő a kulcs-ember, a főkolompos, majdnem mindig ő szervezi az aznapi trüppöt. Végtelenül komolyan veszi a feladatát, pedig le tudom mérni: nincsen neki az egésszel sok problémája, mert a lányok bagóért hajlandók eljönni. És ha már egyszer eljöttek... Az első percek esetlensége után elmúlik minden szertartásosság; minden fesztelenné, akár hiszem, akár nem, amit csak el tudsz képzelni és még annál is több, magától értetődővé válik. Meg spontánná; nem hinném, hogy bármi valaha is két ízben ugyanúgy ismétlődött volna meg... Nem is lehet azt elképzelni, milyen az, amikor bárhová nyúljon az ember, keményen omlós, ruganyos testrészekre talál, éppen hogy kicsit érdes, de úgy villámokat szóró bőrben dőzsöl... Igen, amikor az egészre rábukkantam, életemben először ott, velük éreztem magam háborítatlanul szabadnak. Nem volt köztünk semmi sejtetés, minden maga volt a mégre, a másra, a továbbra serkentő valóság. Ha tetszik, kicsit már magával az örülettel határos... Egyszer arra gondoltam, hogy olyan mértékben leépültek vagyunk, mint a tengerben az ázalagok... Ó, hagyjuk... Egy osztályból valók? Hány évesek? – próbáltam természetesnek tűnő módon kérdezni, csakhoggy közben úgy éreztem, nemhogy falsul hangzik, de egyenesen mutál a hangom. Többek között azért is, mert lelki szemeimmel egy nyakiglábra és ilyen minőségében is roppant elegánsra sikerült, szürkésfehér gázlőmadarat láttam, amint vacsorájára várva és a magát feltárló választékot

egy gourmand szemével gusztálva, egy született halász ráérős mozdulatlanságával üli meg a part felé már elcsendesülően gördülő, majd magukba visszahajló hullámoknak a taraját. Amíg én ezt a tengerparti vacsora-idillt szemléltem, addig János, mint valaki, aki váratlanul nagyon, de nagyon el lett valamivel foglalva, mint az ördögöt magát, úgy kerülte a tekintetemet. És ehhez még időnként olyan elfintorodott képet vágott, mintha fájós fogára harapott volna. Aztán meg hirtelen valamiféle fagyos gög jelent meg most egyébként öregesen, aszottan sápadt képén. Hogy aztán, amikor már sehogy nem lehetett tovább odázni, váratlan ingerültséggel, ha nem lenne olyan hihetetlen, azt is mondhatnám, hogy átforrósodott hangon, és ha ez nem lenne elég, hát halálra sértődötten vágta bele a képembe: tizenkettő-tizenhárom...

Irdatlanul hosszú csönd következett. Alighanem életemben először nem tudtam mit mondani unokaöcsémnek. Így azután végül is ő volt az, aki nem bírta tovább a csendet, és ezért rákényszerült, hogy megtörje azt. Elítélsz, ugye? – döntött a defenzív provokálás mellett. De ezt is csak azután, hogy kisebb értekezést tartott a 12-13 éves lányokra jellemző különbségekre a trópusokon meg Európában. Nem, én nem ítélek – bizonytalankodtam tanácstalanul. – Azt hiszem, hogy nem teszem azt. Éppen csak féltelek, de azt viszont annál inkább. Tudhattam volna előre: persze hogy felpiszkáltam benne a hajdani kamaszgyereket, mert nyeglén, amúgy foghegyről vetette oda a suta kölyökmondatot: Köszönöm, nem kell engem féltetni. Rendben van, ezennel tehát megszüntelek féltetni – adtam föl a partit –, viszont ha ezt a témát ily módon sikerült sikertelenül kimerítenünk, akkor beszéljünk valami másról.

Lassan, kínos-keservesen oldódott a feszültség. De az is alighanem csak azért, hogy a régiek helyébe újabb panaszok jöhessenek. Például arról, hogy Minouche-sal gyakorlatilag már nem is élnek olyasmit, amit akár a legjobb indulattal házaseletnek lehetne nevezni. Ez viszont engem oly mértékben sújtott le, hogy kénytelen voltam rákérdezni: És ezt ő hogy viseli? – miközben éreztem, hogy a kérdés módfelett, sőt még annál is inkább csüggedten hangzott. Hiszen pusztán az emlékeimre hagyatkozva, János kijelentéseire, ha remélem, neki nem is feltűnően, de a magam számára letagadhatatlanul ingerülten reagáltam. Sajnos úgy vélem, ezzel minden elfogulatlan szemlélő egyetértett volna. Gondolom, már csak azért is, mert ilyen helyzetben kontrolltalanul szabad folyást engedtem érzelmeimnek. Rosszul – hangzott nagyon messziről, valahonnan a világ másik feléről jövet végre Jánosnak a kimerítő, magát mentegetni meg sem kísérő válasza. Mire én, a még beérkezhető újabb adagoktól félve, nem mertem őt tovább bizgatni; ő viszont szemmel láthatóan megkönnyebbült, hogy a már eddig elhangzottak után legalább ebbe a témába nem kell mélyebbre merülnie. Azért is, mert én, erőt véve magamon, javasoltam: mielőtt még végleg elfogyna a szuflánk, igyunk valahol egy kis Armagnacot, mindkettőnk kedvenc italát.

Az Armagnac régi szép szokása szerint nem hagyott cserben, valamit most is segített. (Csupán az említésétől is úgy megszomjaztam rá, hogy most, írás közben, illetve azt a jó ügy érdekében felfüggesztve, megfontoltan, már az elő-tevékenységet is élvezve töltöttem magamnak egy kicsit. Hátha most is segít... Milyen lefegyverzően nagyszerű ital ez!) Akkor ráadásul tényleg meg is tette a magáét. Már legalábbis annyiban, hogy képesek lettünk váltani és másról beszélni. János mesélte: széles e világon az egyetlen dolog, ami komolyan, sőt szenvedélyesen érdekli, az a sakk. De hát azzal mihez lehetne kezdeni? Még akkor is, ha elhihetem neki: ő aztán valóban jó lett benne. De hát jó sakkozó már annyi van, hogy Szajnáat lehetne velük rekeszteni!

A süket bénultság után úgy éreztem, megérkeztünk, ez végre kezd nekem való, ha nem is rám szabott feladattá válni. Javasoltam: lépjen be valami rendes sakk-körbe, még akkor is, ha fizetnie kell érte. Szurkolja csak le azt a pár rongyos frankot. Ennyi befektetést talán csak megér? Kezdjen el komoly erőbedobással tanulni – és induljon versenyeken. Sokon. Koncentráljon egy ideig két, maximum három megnyitásra. Nincsen abban semmi ördögösség:

nemigen látom, hogy az ő tudásával, ha ahhoz hozzáadnánk remélhető szorgalmát is – hiszen mégsem munkáról van szó, amitől őt szent fogadalma tiltja –, vagy három év alatt hogyan ne gyűjthetne össze annyi pontot, amennyi képesítené a mesteri címre. Az ígéretes amatőrből előbb-utóbb kinő majd a mester. Akkor pedig már az egzotikus ‘magyar maestro’ indíthatna tanfolyamokat, és a hobbijából még talán meg is élhetne, márpedig ilyesmi aztán nem sok embernek adatik meg. Külföldi versenyekre is utazhatna meghívással, ha kis szerencséje van, pénz sem kellene hozzá. Ez hatott – most már belőle is kezdtek ömleni az ötletek. Végre fáradtan, megrendülten pihegte: hogy az ördögbe lehetséges, hogy erre így én még soha nem gondoltam?

Hamarosan kiderült: János mostanában gyakran látogat el Pestre, ahol a hetvenen már jóval túl járó, sőt a nyolcvanhoz közeledő anyja még mindig dolgozik. És még mindig élmunkás. Minouche-t sajnos nem szereti – vagy fordítva? –, ha ő jön ki Nizzába, unokákat is látni, az általában nem szokott jól alakulni. Annak ellenére, hogy mindenki igyekszik civilizáltan viselkedni. Mire nekem újabb agylövésem támadt: könnyebb lenne Magyarországon teljesíteni a mesterpont-követelményeket, mint Franciaországban? Erre János is megvadult: persze hogy könnyebb lenne – a kettő kombinációjával! És tanfolyamot majd Pesten is lehetne szervezni – nem is egyet! – Na látod! Csak csinálni kell, aztán rá se ránts, pajtás!

Újra elcsendesedtünk. Én valami olyasmin töprengtem, hogy ha nem is a gyűlölt munkába, de talán a sakkba tudja majd az én Jánosom temetni végtelen bánatát. Hogy ő mire gondolt, azt én nem tudhatom. Azt viszont annál inkább, hogy pár perc múlva, mostani együttlétünkkel ezúttal alighanem az első alkalommal produkálta a múltban olyan gyakran bedobott, fogsormutogatóan széles mosolyt. Persze ha ez sikerülne – vigyorgott –, akkor ezt is neked köszönhetném. Hiszen emlékezz csak: 1949-ben te vittél el a budapesti nagy világversenyre a Vasas-székházba, és ott, azon az akkor szent helyen oltódott belém örökre a sakk szeretete. Már éppen tiltakozni készültem az ömlengés mind újabb hullámai ellen, de aztán egyszer csak felvillant lelki szemeim előtt Botvinniknak, Szmiszlovnak, Keresznek meg Szabónak és Barczának a képe (számomra Szmiszlov volt élőben maga a világos huszár, akár azért, mert arra vette a figurát, akár csak nekem tűnően, Barcza meg ugyanaz sötétben), és így kénytelen voltam belátni, hogy a sakkhöz éppen csak valamit konyítók lurkónak tényleg igaza lehet. Még akkor is, ha átnyaláboltam és úgy cipeltem el hónom alatt mitugrász kis Jancsit meg vele együtt ifjonti hévét életében először a Margitszigetre úszóversenyre – ahol gyermekleg lelkét mi más, mint a startpisztoly dörrenése ajzotta fel –, meg a világ végére, a Beszkárt-pályára atlétikai versenyre, ahol azon nyomban kipécézte magának az ottani pisztolyos indítót –, aztán, mint kiderült, sem úszó, sem távolugró nem lett belőle. A kalapácsvetéstől pedig bizvást mondhatóan megfontoltan távol tartja magát.

Végül is egész napos hangulathullámmás után nemhogy nem letörtén, de kifejezetten feldobottan váltunk el – ki tudja, életünkben immár hanyadszor. Igaz, közben sehogy sem tudtam elhessegetni magamtól az egyszer régen valahol hallott és most minduntalan felszínre törő mondást a bálnáról – ez esetben, teszem azt, Cet Jánosról –, amely kétféleképpen válik ki a tengerek élet-rengetegéből. Először, jelentősebb távolságból szemlélve, azzal, hogy méreteit illetően impozánsan múlja felül haltársait. Másodsorban viszont, ezúttal már közlőre és a megfelelő helyeken nézve, hamarosan kiderül róla, hogy egyáltalán nem is egy hallal állunk – bocsánat, úszunk szemben. Ezen meg a mondás kétértelműségén egész jól elszórakoztam volna, bár az is igaz, a gépen hazafelé mégis elszontyolodtam. Talán a véget érni nem akaró óceánátrepüléssel járó, az alvásképtelenséggel vegyes elpilledés tehette, de pocsék érzéseim támadtak. Alighanem életemben először – és minden kétséget kizáróan utoljára – tollászkodott bennem a gyanú, hogy túlságosan is normális lennék. Vagy hogy az idők folyamán azzá degenerálódtam. Ez a gondolat meg a guineai iskolakapu kitérülésének a képe aztán olyannyira sokkolt, hogy magától a kérdésfeltevéstől is a hideglelés környékezett. De azért

nem úgy általában féltem, hanem csakis atekintetben, hogy valakit, akit valóban szeretek, legalábbis gondolatban ne lennék képes követni a rosszban, a betegben. Franciaországban lévén, mi másban, mint a *Fleurs du Mal*ban.

Még akkor sem, amikor realizáltam: valami már órák óta mocoorg bennem. Csak ekkor jöttem rá: mi lenne, ha János nem mondott igazat? Ha hallott volna valami hasonló mesét valakitől, amit most nekem nemcsak kiszínezett, de a szerzői joggal mit sem törődve ki is sajátított? Mert elkápráztatta a kiéhezett képzeletét? Még hogy *épater le bourgeois*, hogy felháborítsa bennem a polgárembert? Az öcskös csak ugrat: tetszik neki annak a lehetősége, hogy ki tudja váltani belőlem – belőlem? – az irigységet? És ahogy aztán belejött, percről percre inkább nőtte bele magát a sztoriba, mind tüzeesebb lett, bőszebb, annyira, hogy a végén még el is hitte? Mert elragadta a lendület? Az idegen tollakkal ékeskedés művészete? Hiszen, ha jól meggondoljuk: hogyan lehetne például Conakryban megszervezni, hogy egy fehér lakóhoz a szállodába 4-5-6 fekete iskoláslány csak úgy besétáljon egy pár órára? És ne keltsen feltűnést? És hogy János valóban, de valóban merné vállalni egy ilyen lebukásnak a katasztrofális következményeit?

Unokaöcsémet – legalábbis én mindedig azt hittem – úgy ismerem, mint a tenyeremet. Az anyagi ügyeken túl közel sem a legfőbb jellemzője a megfékezhetetlen készség a hazudozásra. De a mesemondásra sem? Arra sem, hogy a saját vágyálmait gyűjtse csokorba és nyújtsa át nekem? Ha agyonütnek, akkor sem lennék képes eldönteni, a két változat közül melyik az igazi. Talán mindegy is, hiszen ha ilyen módon volt képes elveszni a saját meséjében, akkor az nem kis mértékben már egyébként is olyasvalami, ami kedvező körülmények közt megtörténhetett volna.

Mert amikor töprengéseimben ideáig eljutottam, az egykori Aga Khan-mesére visszagondolva valami ilyesmi jutott eszembe: egy embernek, a János-fajtából, egyetlenegyszer eljön életében a soha nem várt, az örökre magasztosnak megmaradó pillanat. Az, amelyikben rajta a világ szeme, ő meg csak brillíroz, a tökéletes szaltókat hajtja végre ott fenn, a magas trapézon. Érti, fizikailag érzi, hogy mindenki minden idegszálával neki drukkol. Azután... Hát igen, azután a még hátralévő ideje hosszú részét azzal tölti, hogy a sokkal kisszerűbb mutatóványok soroza-tával kísérel meg valahogy nem leesni a járda széléről, bele az élet ocsmány hordalékát magával sodró, bűzös-mocskos kanálisba. Na és ez vajon meddig sikerülhet neki?

* * *

Történt pedig mindez a nyolcvanas évek elején. Azután megint visszaálltunk a már megszokott rutinba. A csendbe. Levél, közlés, hír – semmi nem jön Nizzából. Néha én telefonálok – rövid beszélgetés, az is nagyjából üresjáratban. Olykor Minouche-sal is tudok csevegni, de többre nem futja, mint fecserészésre, az is reszketve, hogy elfelejtettem franciául, hiszen a más nyelveket játszva elnyomó, imperialista angol lassan mindent kiszorít. Ő változatlanul nagyon kedves, de nem mondana semmit magukról, Jánosról, még kevésbé saját magáról.

Majd három-négy évenként jön egy kertelés nélkül a tárgyra térő, kézzel kapkodva írt levél – mit levél, sajtócedula –, amelyben két felületes bocsánatkérés-féleség közé ágyazva János pénzt kér. Az esedékessé vált, régen beütemezett pénzt. Többnyire meghatározza az összeget is; mindig többet kér, mint amennyire számít, azt viszont figyelmesen dollárban adja meg, hogy ne kelljen még az átváltási kulcsokkal is vesződnöm. Minden alkalommal szertartásosan leszögezi: csakis két, esetleg három hónapra kéri, akkor történik majd ez meg ez, visszajön külföldről ez meg az, és akkor ő majd visszaadja. Mert hogy akkorra esedékes bizonyos összegeknek a befutása is. Jó játék: ő is tudja, én is tudom, hogy semmi ilyesmire sincs remény. De azért újra meg újra forsriftosan leírja, mint egyikét a kötelező jellegű ceremóniáknak, talán mert azt hinné, hogy nekem valami ilyesmire szükségem lenne? Másrészt nyilván

nem, dehogy is hiszi, csak tartja magát az elavult konvenciókhoz. Azoknak is a Krausz-féle variációjához.

Mindezek után, gondolom, aligha lenne csodának tekintendő, hogy a nizzai quadrille lassacskán szabályosan ismétlődő happeninggé vált, olyannyira, hogy amikor az év vége felé kényszeresen a valóságot állítólag megközelítő évi költségvetéseinket készítettem, úgy két-három évenként előre beírtam az x száz dollárt Jánosnak. Az 'Egyéb' rovatba. Annak is a „Visszatérő” alrovatába. Ha apám cipőjében járnék, mondhatnám: közvetlenül a Chevra Kadisha után.

Egyszer azért még képeseknek bizonyultunk megismételni a párizsi összeröffenést, ezúttal vagy három napra. Igen jólesett együtt lenni, még akkor is, ha ez alatt a pár nap alatt semmi különös nem történt. Igaz, János az elválás előtti napon úgy viselkedett, mint akinek nehezen cipelt terhétől kéne megszabadulnia, csak arról már fogalma sincs: ezt a műveletet hogyan hajtsa végre. Hogy én valami ilyesfélét, nekem baljósnak tűnő, a János-szakértő számára sokatmondó jelekből kis híján felismerni véltem, az a kettőnk közötti sokéves bensőséges viszony ismeretében a legkevésbé sem tűnhet meglepőnek, még akkor sem, ha az egésznek lett volna valamilyen félig-meddig irreális mellékszövegje. Ezt is, meg szorongását is feloldandó tettem fel tehát a kérdést:

– Mondd, a lehetőségek birodalmába tartozna, hogy a lelked egyik rejtett rekeszében lenne még valami, amit úgy érzel, meg kéne osztanod velem?

– Hát valami éppenséggel lenne, de akárhogy forgattam, eddig nem tudtam vele mit kezdeni. Mindenesetre köszönet a segítő szándékért.

– No csak! Te itten eszed magad, mert atyai barátod előtt valamit elhallgatsz? Ki vele, Jánosom, úgy, ahogy van! Legyünk túl rajta!

– Hát hiszen éppen ez lenne a probléma gyökere! Vagyis hogy eddig fogalmam se volt róla, hogy valamiféle titokról van szó. De azt követően, hogy te újsütetű szófukarsággal hullajtottál el néhány szót tervbe vett regényedről, meg arról, hogy az '56-nak és egy akkori szerelemnek az összefonódásáról szólna, már legalábbis a felszínen – hát ettől kezdtem magam mindegyre inkább úgy érezni, mint akinek most húztak be egy kemény, pattogós jobbegyenest. Mert ha ez így van, akkor pedig az a szerelem – Évike?

– Uram, uram, Krausz uram, szállok az úrhoz, a káprázatos éleselméjűség ilyesfajta megnyilvánulása előtt tisztelettel emelem meg nem létező kalapomat.

– Hűha, akkor viszont baj van – vagyis hogy én sajnos sztrüllben vagyok, abban is a nyakamig – mondotta viszolyogva egykori barátom és fegyverhordozóm. És látszott rajta, attól a körülménytől is eltekintve, hogy meg sem kísérelte titkolni, mely igen nagy kínban van. – Mert azért azt valahogy tudtam, hogy ebben az ügyben még el fogom vinni a balhét, csak azt nem tudtam, hogy miért. Ahelyett, hogy akkor ott leszólítottam volna, el kellett volna tűnnöm szép csendesen a balfenéken. Hiszen ahogy megláttam, tudhattam volna: benne egy jól fejlett balhéforrásra bukkantam. Aki, ha alkalmat talál rá, csak egy kicsiny kis rést lát az ellenfél védelmén, akkor azt az ellenfelet, ez esetben tehát engem, nyomban bajba is fogja keverni.

– Ha szabad kérdezni, mi a fityfenéről motyogsz az orrod alatt? És egyáltalán: mi köze lehetne a te bajodnak Évikéhez? – kérdeztem tőle, olyan természetesnek szánt hangon, mint ahogy anya beszél hülye gyermekével.

– Ó, nem sok. Csupán annyi, hogy egyszer összefutottam vele – és ezt, sem magát a tényt, sem az azt körülvevő körülményeket nem mondtam el. Mármint hogy nem közöltem veled. És hosszú várakozás után most jött csak el az ideje annak, hogy meglakoljak érte. – A vágott

mongol szemek most még mintha keresztbe is álltak volna. Lehet, hogy a ballal néz jobbfelé? Vajon hogyan bandzsít egy igazi mongol-tatár?

– Mi? Mi az ördögért tettél volna te bármi ilyesmit? – Az az egykori öcskös lám egyszer csak önálló életre kelt, ami nem baj – de vajon miért tette volna ezt kifejezetten én ellenem?

– Hát csak azért, mert Évi oly szívhez szólóan kért meg rá, sőt esedezett érte – én meg azt hittem, hogy neked az egész már régen nem fontos. Merthogy eltűnt a pitlibe. Vagyis hogy Évike befűzött azzal a tanmeséjével arról, hogy ő még most is meg örökkön örökké és mely igen aggódik érted. A miegymásról nem is szólva. Tette pedig mindezt annyira odaadóan, hogy egy idő múlva az egész ki is ment a fejemből. – Kiment? Hová ment volna a fejből? Eljátszotta *blackjack*en, az amerikai huszonegyesen? 17-re bevágott – Évikével? És erre persze hogy jött a cvikli? János, a bajnokok bajnoka befuccsolt – nekem?

– Évi kért meg, Évi esedezett szívedet szaggatva azért, hogy te ne mondjál el nekem valamit? Miért tett volna ilyesmit? Az ellenkezőjét talán még érteném, de ezt... És akkor meg te lettél volna a tehetetlen báb Évi kezében? Jánoska, ez így, ahogy van, egy nagy, kövér marhaság. Éppen ezért most már légy szíves ne kérsd magad, hanem add elő az egész tanmesét. Végül is úgy illik, hogy aki á-t mond, mondjon b-t is.

Hát elő is adta. Valahol a hetvenes évek végén vagy inkább a nyolcvanas évek elején vagyunk – kezdte. – Koncerten, Nizzában. Valaki, egy kimondhatatlan nevű, serdülőkorú kínai lány az Elgar-hegedűversenyt játssza. Én jól csak a csellóversenyét ismerem, azt is Jacqueline du Prés-vel – az aztán, úgy ahogy van, fantasztikus. Mondhatnám, rendhagyóan fantasztikus. Mert mindenki mindig azt mondta meg mondja, hogy ő rendhagyóan játszik. Nem baj, nekem tetszik. Ezt a darabot most hallom először, de ez is tetszik. Igaz, csak amúgy mérsékelten. Na, aztán jön a szünet. Cigaretázás, büfé, rongyrazás nagyban és kicsinyben. Mindenki puccosra kiöltözve. Ismerős, jaj-de-ismerős arc; ezt valaki Pestről hozta el magával egészen ideáig, mert hogy ez igazi pesti arc, csak most éppen koncertre vette a figurát és ezért egy fekete kis-estélyiből nő ki. Hirtelenében nem is tudom, hová tegyem. Na de amíg én ezen töprengök, addig az arc tulajdonosa kézenfogva sétál fel-alá egy férfival. Jóképű, a legkevésbé sem magyar fej, a szigorú szabályok szerint öszülő halántékkal. Tudod, már ahogy az jobb házaknál illik. Gazdag vagy strici, esetleg mindössze csak meleg? Na nem, hát ezek már nem gyerekek, mit csimpaszkodnak egymásba? Odamenjek, ne menjek? Somfordálás arrafelé. Nocsak! Hát persze, ki lenne más ez itten, mint a Tamás egyik hajdani nője! Onnan messziről! Még a nagy ugrás előtti időből. Idesétál, átslattyog csak úgy, kísértetni egyet, a régmúltból. Pedig nem is néz ki kísértetnek. Vagy ha mégis az lenne, akkor annak a jobbik fajtájából. Még egy kis habozás, bizonytalankodás. Érdekes, erre a nőre én akkor nem haraptam? Akinek ilyen díjnyertes dekoltázs van, dekoratív dekoltázs – ez jó, nem? –, hogy ez miket tudna mondani, ha beszélni tudna, rátarti, de azért csak falánk meséket önmagáról, hancúrozásokról meg pajzánkodásokról; a csillagszóró-a-karácsonyfán szemérről már nem is szólva, meg arról sem, hogy van valami, a tartásában, talán a háta hajlásában, ami, akárhonnán nézzem is, na, hát izgató, úgy, hogy attól a világ bizseregni kezd. Nincs itt vita: le fogom szólítani, le én, ezt nem hagyom ki; bevezetőnek a forma kedvéért pár szó franciául, majd nyomban magyarra váltva kérdezem tőle, emlékszik-e rám. Látom, a nő azt hiszi, hogy tipikus fölcspő dumával kísérletezek. De hiszen ő itt nincs egyedül, sőt! Az öszülő halánték mintha kezdene harci állást felvenni, de szavamra mondom, ez nem megy, sehogy sem áll jól neki. Valahogy olyan az ürge, mint egy trehány házőrző kutya. Na de fölcspőni valakit – két nyelven? Bilingvisen? Évi aztán a magyar szóra a valóságból hirtelen, úgy érzem, durván kikökölt; most visszahőköl, a nézése értetlen, zavarodott. Kutató nézés, majd benne pár pillanat múlva maga a felismerés: János? Tényleg te lennél az? Hát te meg hogy kerültél ide?

Úgy emlékszem, mintha az egész ködfelhőben lenne: egyrészt valami olyasmire, hogy a nő nem sokat változott (mindent összevetve csak úgy 20-25 év telt el, gyerekjáték, nem?), másrészt meg hogy kérdésére közöltem: jómagam bizony már főleg csak itt élnék-éldegélnék, tengetem napjaimat Nizzában. Mert amint azt a találkozásunk is tanúsítja: a sors útjai kifürkészhetetlenek.

Évi láthatóan kínban van, amit én ugyan nem értek, de ami azért ahhoz bőségesen elég, hogy sebtiben kész is legyenek olajra lépni. Hiszen például meglehetősen rendhagyó, hogy a taccsvonalra kiszorult, némán asszisztáló férfiúnak, aki hülye helyzetében igyekszik úgy tenni, mintha főfoglalkozásaként igen elmélyülten szemlélné a számára tökéletesen érdektelen egybegyűlteket, még csak be sem mutatnak. Én itt valamibe halkán beleléptem – idézem magamban Karinthyt, és... A ‘ferde illatokig’ már nem is jutok el, hiszen feltett szándékom ellenére sem áll módomban melegen vagy bánom is én, kurtán-furcsán búcsúzkodni és lelépni. Az égből pottyant Évi ugyanis az elhanyagolt, ámde hűvös (vagy megbántott) érdeklődésnél többet nem mutató úrhoz fordul, majdnem hogy hadarva, de legalábbis kapkodva magyaráz neki angolul – valamit hallottam *excuse me* ügyben –, majd válaszra nem is várva és újra hozzám megtérve kérdezi: lehetséges lenne, hogy holnap találkozunk? Merthogy ő azt nagyon szeretné. Én készségesen úgy döntök: persze hogy lehetséges. Csak nem állok le kéretni magamat? Főleg ha ő ennyire köti az ebet a karóhoz. Rábízom a hely meg az idő kiválasztását, aztán hanyag eleganciával odabiccentek a kísérőszódának (kiemelés tőle), aki kínjában nem tudja, nyugtázza-e vagy sem, még egy utolsó és a körülményekre való tekintettel a lehető legártatlanabb pillantást vetek arra a több nyelven perfektül beszélő, cefetül szembeszökő dekoltázsra és elhúzó a csikot (szintén az ő szavai).

Az öcskös kipihegi magát, húz egyet az Armagnacjából, majd János ő meséjét imígyen folytatá:

Másnap Évi már felajzva várt rám a kávéházban, pedig én pontosan érkeztem. (Hiszi a piszi! Soha életében nem volt pontos). Frankó kis eszmecesterét bonyolítottunk le gyerekügyekben, miközben ő kellően elcsodálkozott az ikreken; sóderoltunk egy ideig foglalkozás tárgykörben – én a begyakorolt export-import szövegemet nyomtam neki –, majd a kötelező gyakorlatoktól imígyen megszabadulva Évi, mintha csak felütötte volna a lexikont, nyomban az ‘unokabátyád’ meg a ‘Tamás’ címszó alatt ki másról, mint rólad kezdett kérdezni. Még hogy kérdezett! Ha-ha! Csak úgy záporoztak a kérdései. Egyszerűen nem tudott és nem is akart mást tenni, mint firtatni, faggatni, a minden jel szerint eddig elmulasztottakat még ott helyben bepótolni. Mohón kikaparni mindent az agyamból, aztán a hulladékot összesöpörve tenni rá egy személtápra, és azt is gondosan újra átszűrni újabb információkért.

Én meg? Meséltem rólatok akkor, az idők kezdetén Párizsban, de úgy, hogy ő folyton kizökentett a ritmusból, mert belekotyogott, minden apró részletbe kapaszkodva szakadatlanul kotnyeleskedett. Nyilván sokat elfelejtettem már, de egyes részletekre azért csak emlékszem. Ilyesmikre például, ami úgy-ahogy megmaradt bennem: honnan volt nekik egyáltalán pénzük? Mondám erre, hogy ilyesmivel ti sajnos nemigen rendelkeztek. Ezt aztán, úgy tűnt, sehogy sem volt képes megemésztetni. Voltak itt vagy valahol másutt kint rájuk, segítségükre váró rokonok? Na ne csiklandozz már – vidorultam fel magamban a legendás idők cifra emlékein. Nem küldtek, nem juttattak ki pénzt előre, még a távozás előtt, amint azt oly sokan mások tettek, illegális úton? Bizony nem, például már azért sem, mert ilyesmijük nem volt nekik. Sőt, nem tudom, hogy ezt tudod-e, de még az öröklakásukat, benne tengernyi pénzzel, azt is otthagyták, veszni hagyták, mert lebukástól félve nem is mertek volna azzal semmit sem tenni, nemhogy az egész utat reszkirozni. Amikor égett a talpuk alatt a föld, otthagytak ők csapat-papot, mert nem is annyira maguknak, de a gyerekeiknek új és jó életet akartak biztosítani. Már úgy értem, hogy annak a lehetőségét. Ezért pedig persze hogy nem mindennapi

áldozatokat kellett hozniok. Tucatjával. És akár hiszed, akár nem, zokszó nélkül. De hát akkor végül is mennyi pénzzel jöttek el? Erre aztán én végre precízen adhattam pontos felvilágosítást, hiszen kiválóan tudtam frankban vagy dollárban *exactement* a választ: pontosan azzal a kétszáz dollárral, amelynek a frankban megfelelő vásárlását forintért még Budapesten hivatalosan engedélyezték nektek, a pénzre meg egyéb ilyen materiális fity-francokra meg lehet fütyülni, de egyébként lelkes turistáknak. Két hetes világlátóknak. Cseppet sem lenne túlzás valami olyasfélét állítani, hogy Évi elhűlve meredt rám. Kétszáz dollárral, meg két kis gyerekkel, isten neki fakeszt, csak úgy bele a vakvilágba? Szép kis história! – mormogott valami ilyesfélét, nem is kétséges, hogy pálcát törve feletted. Nyilván azt gondolta hozzá magában: micsoda felelőtlenség! Mondd, annak idején, mikor csürdöngölöst járt, vagyis hogy tombolt bennetek a szerelem, még csak föl sem rémlett benned a lehetősége annak, hogy Évi nemigen ismer téged? – kockáztatta meg az öcskös a kérdést, amelyre viszont választ magának a kérdésnek a nyugtázására adott és derűsnek szánt mosolyon felül – megérdemelten – persze hogy nem kapott.

Mesélnem kellett azután az első hónapokról Philadelphiában – folytatta János –, a csaknem felkopott állakkal, aztán az egyetemről, az első igazi állásodról – ahogy mondani szoktad, a béka feneke alatt – egy könyvkiadóban New Yorkban, amire úrnőd valamiért ugyancsak meglepődve ismételten rákérdezett ugyan – ‘Komolyan, könyvkiadóban? Melyikben?’ –, de amiről én sajnos nem sokat tudtam mondani, vagyis hogy inkább semmit; aztán a Szabad Európáról mint a viszonylag legújabb fejleményről, amiről úgy látszott, ő már tudott – merthogy hallott volna a rádióban? –, meg arról, hogy a pár évvel azelőtti közlések egyike talpig feldobottan egy gyönyörűséges ház megvételéről szólt valahol kint, nem közel, de nem is túlságosan messze New Yorktól. Hát ez aztán alaposan betett a pár perccel előbb még a hideglelést okozó felelőtlenségedről példálózó Évikédnek. A közléstől tökéletesen elkábult az a szép arca – mondtam már, hogy igen szép? Jó, jó, tudom, hülye vagyok! Szóval szépséges arca ettől kicsit butára – ó bocsánat, bambára, bambácskára változott. Vagyis hogy elbambult, na. Egyetlen mozzanatra emlékszem csak tisztán; arra, ahogy ott ült, mozdulatlanul, cigaretta a kezében, ahogy maga elé, az asztalra, majd valahová a távolba, nyilván Antonioni-alkotta színes síkokra meredt, és csak úgy, el a fülem mellett, bele a semmibe motyogta monoton hangon, mintha csak egy imát mormolt volna: ‘Tamás nemrég vett egy házat. Ezúttal a sok közül alighanem csak az elsőt. Valahol el kell kezdeni? Igen, a kétszáz dolláros Tamás. Édes istenem, hát végül is mi mást vehetett volna? Röpké pár év múltán? Az ember üres óráiban házakat vesz arrafelé. Persze ha már vesz, akkor mi más lenne az, mint egy gyönyörűséges ház. Kacsalábon. A tegnap még pénztelen, földhözragadt Holló Tamásnak tehát manapság főleg háza van Amerikában...’ Én, akit most úgy kezeltek, mint aki nincs is ott, elképedve bámultam a magából kifordult, a pár perccel előbbi elítélésed gyors érvénytelenítését, romjait feldolgozni képtelen, valahogy, be kell valljam, nem értem hogy, de jobb szó híján háborgó-zsémbesen, ha nem éppen fejvesztetten rossz néven vevő nőre a múltadból. Mondd, érthető ebből a katyvaszból valami?

Egy idő után – miután hölgyed még Annácskáról is kipréselt magából egy-két udvariasnak szánt kérdést – kifogytunk a mondanivalóból. Olyannyira, hogy a közénk beállt csendet vágni lehetett volna. Én nem bántam, hiszen végül is ő volt az, aki beszélni akart velem. Jó, hát akkor beszéljen. Papoljon azzal a szépséges szájával, én meg majd hallgatom. Ehelyett viszont Évi percről percre nagyobb zavarba jött, amit, ha akart sem tudott volna többé titkolni. Persze lehet, hogy nem is akarta. Az arca valahogy a szemem előtt alakult át egy kérdőjellé. Végül akkorát sóhajtott, hogy majd elfűjt, és valami ilyesfélével rukkolt elő: János, meg kell kérjelek egy roppant nagy szívességre. Éspedig? – álltam készségesen, sőt gálánsan a rendelkezésére. Mégpedig erre – adta meg Évi alkalmi összejövetelünknek az ő alaphangját: Tamásnak ne beszélj arról, hogy találkoztunk, meg se említsd neki – még kevésbé, szépen kérlek,

azt, hogy a váratlan találkozóra milyen körülmények közt került sor. Érted, ugye? Mire én: Hát ezt meg, ha szabad érdeklődnöm, miért kéred tőlem? Már miért is ne beszélhetnék én rólad neki? – kérdeztem, gondolom, valamilyen formában utalva arra is, hogy te ezer meg egy ok miatt milyen fontos emberem vagy nekem. Látod, hát éppen ezért – csapott le rám meg a tőlem kapott ziccerre Évi, hogy aztán belekezdjen egy zavaros, ha nem éppen kótyagos szövegbe. Kamu – ha emlékszel még rá, mi így hívtuk az ilyesmit, a vergődést, a reménytelen belegabalyodást a zavaros mondókába. Olyan halandzsa-féleséget, a téma helyett az akörül tekergést. Évi ezt olyan fokra fejlesztette, hogy kérései minőségében egyetlen percre sem szűnt meg a maga nótáját fűjni.

Na szóval: egy épületes tanmese következett arról, hogy ha valaki, akkor én biztosan megértem, miről is beszél ő. Igen, arról, hogy ti ketten egymásnak mindig, mindenek után, mindenek ellenére is igen fontosak voltatok, és történjen bármi, így, ahogy mondja, bármi, ezen nem lehet változtatni, azok is maradtok. Mindig. Így, reméli, érthető lehetne az is, hogy ő sok mindent akarna, de neked fájdalmat okozni – nem, azt nem. Fájdalmat? – csodálkoztam rá úgy, hogy láthatta is rajtam az elképedést. – Hiszen Tamásnak gyönyörű gyerekei vannak, szép, fiatal, vele a világ végére is készségesen elkutyagoló felesége, akit mi is nagyon megszerettünk, neked meg egy nagy fiad, földrészek és mit tudom én, talán még annál is nagyobb távolságok választanak el benneteket, az idő múlásáról már nem is szólva. Mindez így lévén, mi okozhatna neki mindebben fájdalmat? Hát jó, lehet, hogy igazad van – egyezett bele kikérdezett beszélgetőpartnerem –, a fájdalom talán nem a legtalálhatóbb szó. Sőt az is lehet, hogy túlzás, na. De ha Tamás ott azon a másik földrészen, tételezzük fel, nem tud rólam semmit, hogy aztán egyszer csak bele ebbe a semmibe hírt kapjon, méghozzá mindjárt arról, hogy Évi egy ilyen-olyan-amolyan úrral andalgott édes kettesben, *tête-à-tête* a világ összes helye közül hol másutt, mint éppen a szerelmet pórúsain át magából kibocsátó Nizzában, és hogy az az úr történetesen nem is volt kifejezetten a férje, annak, mégiscsak azt hiszem, aligha örülhetne. Nem, nem látom őt magam előtt, amint ilyesmit hallva hirtelenjében olyan lelkes lenne, hogy tapsikolna örömeiben, hogy majd kicsattanna a szívét színültig eltöltő boldogságtól. Sőt, igenis lehet, könnyen lehet, hogy rossz lenne neki – arra pedig mi szükség lenne? És kinek? Nekem? Neked? Hát szükség ilyesmire nem lenne, nem bánom, ebben hajlamos lennék veled egyetérteni – tettem végre egy engedékeny gesztust. De csakis azért, hogy aztán nyomban helyrebillentsem a fölborított egyensúlyt, most én téve le a garast: Évi, ahogy én azt a régi, dörzsölt, minden hájjal megkent, a nőkkel közről megfigyelt, engem számtalanszor elképesztő Tamást ismerem, ő, aki valamikor komált téged – jó, elfogadom, hogy ilyesminél többről volt szó –, nyilván sokkal, de sokkal jobban ismer téged, mint ahogy azt te most gondolod, vagy ahogy azt te valaha is elképzelted. Ha viszont ebben igazam lenne – márpedig ha valamiben, ebben aztán tót zicher vagyok –, akkor nem hinném, hogy ezen vagy akármi máson, legyen az a te fantáziáddal bármilyen körmönfontnak minősített fordulat, fönnakadna; hogy ne tudná – nem, nem sejtené, de tudná –, hogy utánpótlásban nálad nem lehet hiány, hogy neked az idők folyamán itt vagy ott adódtak-akadtak ilyen-olyan kalandjaid –, képes lenne nemhogy elképedni, de még akárcsak lekókadni. Meg kell valljam: ahogy rólad szóló lelkes szavalatom végéhez értem, nyomban éreztem, hogy az kissé meredekre sikeredett, ennek ellenére is változatlanul úgy véltem: nem baj, ha ez még nem történt volna meg, valakinek, hát akkor most nekem ki kellett ezt mondani, csak úgy improvizálva, méghozzá porhintés nélkül, függetlenül attól, hogy tetszik-e ez neki vagy sem. Nem kioktatni, csak azért, hogy tudja, úgy istenigazából megértse, szegény feje annak idején mibe vágott bele. Végül is az én szűkre szabott látókörömmel is úgy tűnt, hogy egyszer ebben a nyomorú életben a lényegét még neki, a te partid bálányájának is a tudára kell adatni. Bájcsvevítés meg efféle dolgok mellőzésével. Hogy ez hálátlan szerep? Sebaj, annál inkább. Tisztára emberbaráti cselekedetként. Merthogy őt te – kutya legyen, ha értem, miért – minden ilyesmitől nyilván messzemenően megkímélted. Nna, hát ezt csak úgy mellékesen fűzöm hozzá. Nem

neki – neked. Mert kikíváncozott belőlem. Egyébként is, már úgy benne voltam, hogy nem lettem volna képes abbahagyni.

Ó, Évi, a saját csapdájába esett, bár nem is kissé megbántva, nem, nem mondhatnám, hogy ilyen kezeléshez amúgy igazából hozzászokva, vagy a büszkeségtől dagadó keblekkel – hoppá! Tudhattam volna, hogy előbb-utóbb ide lyukadok ki! – meg más efféle dolgokkal, legalábbis látszatra egyetértett velem – mi mást is tehetett volna? –, de azért továbbra is szinte könyörgött, éppen csak a kezeit nem kulcsolta össze és úgy rimánkodott; én meg közben az egészet egyre kevésbé értettem. Már elnézést kérek, de ha az oly igen varázslatos kamatyolástól függetlenül is ilyen istentelenül, ilyen csaknem minden mást felülmúló módon fontos vagy neki, akkor hogy is lehetne lehetséges, hogy nem volt és most sincs köztetek valamiféle, bánom is én, milyen, de bármiféle kapcsolat? Miért olyan hihetetlenül, elképesztően vadonatúj neki minden egyes szó, amit csak én rólad kizuttyantottam? Mint a kiszáradt nyári mező az esőt, úgy issza magába. Kíméletesebben kellett volna a nyakába önteni, hogy ne sokkoljam? Azt is nyilván azért, mert nem tud rólad semmit. De hát miért nem tud, hogy a jó fene ott egye meg ezt az egész lehetetlen ügyet, ha egyszer ilyennyire fontos az neki? Az az egyedülálló, bármiféle minősítésre sem elégséges kötelék? Hogy amiatt mindjárt ki is fog bújni abból a vérlázító blúzszerűségből, amelyet most viselt, és amely valamiféle sejtelmes anyagokból összerakott áttetsző nyári hacukába burkolta – már ahol ezt tette és amennyire valóban ezt tette volna, nem éppen az ellenkezőjét. Még hozzá úgy, hogy az egész ancúgot, azt a supergusztusos felszerelést rakta ki oda a képem elé, vegyem csak le róluk a vaksi szememet, ha képes vagyok rá, mert abban a csomagban egy ékes patentkapocs vagy micsoda is szerepelt, a lehető legfeszítőbb helyen, azzal fenyegetve, hogy... Ó, hagyjuk ezt... Az viszont biztos, hogy testvérek között is tisztességtelen előnyt biztosított még ezzel is a maga számára, mintha csak a magamfajta gyanútlan sakkozó már eleve úgy kezdte volna azok miatt a buggyanásra kész dolgok miatt, mintha egy bástya fórt adott volna neki a partihoz... És ő közben tántoríthatatlanul hajkurászik valamit veled kapcsolatban, de mit és hogyan? Sehogyan teszi a valamit? Kérkedik valamivel nekem, aztán nincsen neki abból semmi, de semmi? Mert még csak mit sem tudva rólad persze hogy nem ad ő neked semmit, de hát ezért cserébe aztán nem is kap tőled semmit? Ki érti ezt? Annál is inkább, mert ahogy most teszi magát, abból ugyancsak erre lehetne következtetni. Hiszen végül is minek állna itt le velem gurítani? Hamukálni? Amikor egyébként is, ahogy csak egy kukkot vet rá az ember, máris tudja, hogy a legkevésbé sem ez lenne az igazi formája? Ha valami, akkor hát éppen az ellenkezője. Nemhogy a kezeit tördelve rimánkodjon? Na és kinek? Valakinek, aki az ő számára levegő, nem is létezik? De hát, zártam le a beszélgetéssel párhuzamos hajcihőt saját magammal, ez lehetne sok minden, csak nem az én dolgom. És annyira azért magamnál vagyok, hogy eszem ágában sincs azzá tenni. Annál is inkább, mert mindehhez hozzátartozik, hogy Évi ugyan feltárta szívét, de anélkül tette ezt, hogy a minimálisan szükségesnél egyetlen szóval is többet mondott volna érzelmekről, magáról, rólad meg kettőtökről. Így tehát szépen föl is adtam a partit, ő nyert, mert végül is gázsuláltam neki. Megígértem, pontosan úgy, ahogy kérte: ha veled találkozok, neked írok, veled beszélek telefonon, róla nem szólok. Volt Évi, nincs Évi. Egyébként is: ki az az Évi? Tartom a számat. Énmiattam ő csak ne majrézzon. Ha egyébként széles e világon éppen ez lenne az egyetlen oka annak, hogy a baba nem tud hajcsikálni, akkor most már nyugodtan elnyomhatja otthon este ágyában – vagy bánom is én, ahol éppen éri – a várva várt álmom.

Hát valahogy így. Aztán egy idő múlva el is feledkeztem az egésztől – fejezte be unokaöcsém a maga kis történetét. Ahogy most elnézlek – tette hozzá kisfiúsan, bűnbánóan –, úgy érzem, nagyon rosszul tettem, fene a hülye fejemet – ette magát János. Én nyugtatgattam, pedig, mit tagadjam, alaposan el voltam képedve. Nem csak Évikét illető ismereteim váratlan bővülése, az ősz halántékú úr, a kézfogós nizzai ‘andalgás’ meg amiatt, hogy Évike már megint és még

mindig mással hallgatja az Elgar-hegedűversenyt. Na és persze János miatt is. Egy éppen csak hogy nem vadidegen, neki aztán az égvilágon semmit nem jelentő, meglehet nem kis mértékben lenyűgöző, nyugtalanító gondolatokat keltő meg féktelen ötleteket ébresztő, bár kétségtelenül a nem másutt, mint a szokott helyén megjelenő dekoltázssal felszerelt nő megkéri őt, hogy ne 'árulkodjon' nekem egy számomra fontos eseményről – ő nem is tudja felmérni, hogy valóban az-e és ha igen, akkor mennyire fontos –, mire János ebbe a több mint gyanús alkuba csak úgy belemegy? Nem elég, hogy ezt teszi, de tényleg el is hallgatja előttem az ügyet? Igaz, mindezenközben mintha megfedkezne arról, hogy az öcskösnek nem kenyere a személyes konfrontáció. (Kivéve, ha azt bár tét nélkül, akkor viszont mesteri fokon Minouche-sal művelheti.) Így aztán annyira nem vettem komolyan az egész ügyet, hogy csaknem mint egy örvendetes családi eseményt könyveltem el. Azért nem kell a dolgot agyon-dramatizálni – adtam a félelem és gáncs nélküli lovagnak, a hidegvérnek a látszatát. Azt azonban már nem állhattam meg, hogy hozzá ne tegyem: Az egészből nemcsak az nem teljesen világos, hogy Évi miért érezte szükségesnek téged rábeszélő képessége teljes bevetésével rábírní, hogy kartauzi szerzetesként fogadj némaságot; az viszont számomra mindennél kevésbé érthető, hogy te akkor, még ott Pesten, '56-ban mennyire nem értetted, hogy mi történik velem. Igaz viszont az is, hogy az idő tájt annyi másirányú, halaszthatatlan elfoglaltságod, benyomásod volt – na ne érts félre, semmi rosszra nem gondolok, sőt –, mint feltehetően egész életedben sem azelőtt, sem azután.

Komolyabb meggyőződés nélkül, de azért csak megpróbáltam Jánost később talán még a magamba, az Évikéről készült képgyűjteménybe bedolgozandó részletek felől faggatni, kísérleteimmel azonban messzire nem jutottam. Helyesebben nem jutottam én sehova, mert az eddig úgy-ahogy csörgedező forrás most végleg kiapadt. Igen – mondotta, vagy inkább tette meg nekem kulánsan a szívességet János –, Évi igen-igen szép, meg vannak csodás részletei – csak éppen hogy nem az ő, János kanala. (Bumm, és akkor mi van?) Valahogy más, mint amilyen első megközelítésre tűnik, sőt neki az a benyomása, hogy a hölgy szokatlanul kemény. Talán az ő fajtájához tartozóról mondják azt, hogy a nőies külső 'markáns egyéniséget' takar? Aki rimánkodik nekem, de ugyanakkor valahogy csak megoldja, hogy fennhordja az orrát. Ugye értem? (Mondjam azt, hogy én, aki Évit főleg a másik oldalról ismertem, kezdem már amúgy igazából érteni, amit most mond? Már úgy értem, látni Évit az ő vagy mások szemével is?) Nem, azt igazán nem mondhatnám, mert nem is igaz, hogy fennhordja az orrát, de azért mintha lenne benne valami, amit talán felfuvalkodottnak vagy sokkal inkább magával meg persze könyörtelen igazmondásával együtt elteltnek lehetne nevezni. Ami engem annyira – vess meg, ha akarsz –, de annyira irritált – vetette közbe János –, hogy a dolgokat az ő helyükre rakandó hajszál híján elszavaltam neki azt a fejemben zakatoló, ha nem tévedek, talán éppen tőled tanult állítólagos vagy valódi egykori hirdetést a régi pesti mozikból. Miszerint: 'Kislány, hogy ha malackodol, legyen nálad palack Odol.' Mondom, vagyis hogy kísértett a kimondásának a gondolata, pusztán azért, hogy nekem itten ő csak kérlelés-könyörgés közben ne fennhéjazzon. Még az is felmerült bennem, hogy az említett 'malackodást' szerény képességeim szerint grafikusán ábrázoljam, hadd lássa ország-világ, hogy az emberiség üdvéért azt téve mennyire nem is lehet, kizárt, sőt fizikailag lehetetlen egyidejűleg fennhéjázni. Még azt sem lenne túlzás mondani, hogy ez lenne maga az abszolút lehetetlen. De aztán szerencsére csak úrrá lett rajtam a jobbik énem, izgágaságom ellenére sem dobtam be a palackot. A magamfajta ember nőkkal szemben nem él vissza – úgy értem, időnként nem él vissza – a kínálkozó lehetőségekkel.

Nem, ne is haragudj, de a pasas képe elúszott valahová a múltak ködébe. Rémlik, hogy Évinél fiatalabb lett volna? Valahogy félszegnek – daliásan félszegnek – nézett ki, de lehet, hogy csak az idióta helyzetben tűnt annak. Hogy le volt-e sülve? Már elnézést kérek, de hát ez meg milyen hülye kérdés akarna lenni? Láttál te valaha is a Nizzában bárkit, a halottakat bőven,

sőt őket elsősorban beleértve, aki ne lenne szép egyenletesen lebarnulva? Vagy ha ez jobban tetszik: Láttál te már életedben olyan futball-labdát, amelyik nem kerek? És amelyikkel ne lehetne mégis, még a nagymenőknek is néha, de akkor aztán látványosan lyukat rúgni?

Hogy a haja? Mármint hogy a pofának a haja? Hát azzal meg mi a baj? Mi a fene lenne a hajával? Arra azon a szívdöglesztően cikis, Vittorio de Sica-halántékon kívül ő egyáltalán semmire nem emlékszik. És ha szabad megkérdeznie: miért lenne ez nekem fontos? Le szeretném talán kopírozni egy ismeretlen embernek a háróját? Igenis kizárt, hogy tévedett volna, hogy Évi a pacákkal nem angolul váltotta volna azt a pár elsietett szót. Nem, teljesen biztos, nem képezheti vita tárgyát, hogy nem németül. Ha ragaszkodom hozzá, akkor itt helyben leteszi a főesküt. Neki, aki már a bölcsőben is németül óbégatott, ha emlékszem még élete kezdetének a hősi időszakára, ezt aztán elhihetem neki. És ennél több etvasszal ha megfeszülne se szolgálhatna nekem.

János, aki már a starttól fogva érezte: az adott ügyben nem terem számára babér, a bűntudat meg a restelkedés állapotában végül is mit tehetett volna mást, mint hogy elkezdje önmagát meghittten, szívből sajnálni. Én ebbe az egész nyomorult dologba úgy estem bele – ismételtette letörten –, mint Pilátus a róla elnevezett krédóba. Így tehát mosom kezeimet. Amihez viszont én adtam áldásomat. Tettem pedig ezt héberül. Hiszen azon a nyelven mégiscsak van egy broche, áldás, ha nem is ehhez, de úgy általában a kézmosáshoz.

A múlt és a jelen összefolyik

Mintha csak tegnap vagy tegnapelőtt lett volna – hogy az olvasóval összekacsintva a szerző egyik fájós pontjára tapintsunk –, mindezek után végre újra visszaérkeztünk a jelenbe, csak az közben már 1998-ba, illetve lassacskán '99-be hajlott. Olyan kitérőkkel jutottunk el a saját kronológiánk szerint korrekt időpontba, hogy egyáltalán nem ritkán az az érzésem: az egyébként is sokat emlegetett, meggyőződéseim szerint a légből kapott kanyarok az ismételt államcsíny-kísérletek után, azok sikertelenségein okulva, végül is sikeresen vették át a hatalmat a regényben. Furcsának tűnhet, de én mégsem érzem úgy, hogy ez feltétlenül bajt kell jelezzon, mert ellenkezne a szerző szándékaival. Hiszen ha a 'kitérők' mind, kivétel nélkül faroltak volna ki ezekről az oldalakról, akkor honnan tudnánk, mennyiben változott körülöttünk meg bennünk a világ, mi lett íróból, szereplőkből meg olvasókból? Emlékekből meg emlékezésekből? A kitartóan emlékezőkből meg a hanyatt-homlok felejtani akarókból? Akik valamennyien menthetetlenül és ki mást, mint a szerzőt átkozva képtelenek lennének nem viszonyítani a maguk szubjektív idejét az itt-történéseknek a mindenkori jelenéhez?

Végül is hogyan változott, főleg az én sztorim elmeséléséhez szolgáltatva a kísérőzenét, az a világ, amelyben élünk, élményanyagával, ha van neki ilyenje, akkor a szellemével meghatározóan befolyásoló része, csaknem két emberöltő alatt? És viszont: ha a végül is az életünket kialakító fordulóba önfeledten bedőlve hagynánk a pályán kívül minden, de minden mást a sebességtől kábultan, alaposan dezorientálttá válva elsiklani magunk mellett – valahogy úgy, ahogyan idén jócskán elhanyagolt kertünket veszik birtokukba a tavasz vége felé úgyszólván napok alatt a gyomnövények –, akkor mi maradna más hátra, mint annyi nekifutás után végül is satnya torzóként hagyni befejezetlenül az ősidőkben még oly levegősnek, de azért kompaktnak szánt vállalkozást, amelyet állítólag – improvizált érveléssel alátámasztottan – meghaladott volna már az idő? Nincs más hátra, mint megkurtítani a kanyarok közül a levághatóakat, és hagyni: a kocsi fussa ki magát, a szabad pályán meg újra magabiztosan pörögjön fel a motor.

Alighanem valami ilyesmi történik velünk most is. Hiszen miután megállapodtunk abban, hogy Évikének, kettőnk szerelmének, majd az utótörténetnek a megírásához, illetve a megkezdett írásgyakorlatoknak a folytatásához a befejezéshez nélkülözhetetlen előfeltételek – a motiváció, a fizikai-lelki erő meg a szükséges idő – külön-külön és együtt adva vagynak, akkor zökkenjünk csak vissza Évike egykori kedvenc szavajárása szerint a 'kerékvágásba'. Igaz, ő mindig a 'normális kerékvágást' favorizálta. Ami pedig szerintem, vagy legalábbis az eddigiek szerint, a 20. században nem tűnik túlságosan vonzó ötletnek. Ennek ellenére is ki kívánna vitába szállni a hajdani kedves kicsit ugyan bugyuta, de azért elragadó szóhasználatával? Mert akkor a 'nem-normális' kerékvágásra amúgy igazából kifinomodott példaként azt a sokoldalúan művelt hajdani kiképző őrmestert kéne az emlékezetbe idézzem, aki a legelső sorakozó elrendelése után egész lényében megtörtén mondá a parancsot végrehajtani megkísérlő újoncoknak a klasszikussá vált szöveget: Tessen mán mondani, és ez lenne magiknak egy sor? Dejszen ez itten nem egy sor, ez kérem ökörhugyozás! (Micsoda mesteri kép: szinte látjuk magunk előtt, amint megy, megyen előre az ökör, aztán közben oldalról oldalra reng meg visszareng a locsolószerve neki...)

Több mint tíz évvel ezelőtti, vagyis utolsó beszámolóim óta az elmúlt évtizedben sem találkoztunk egymással, Évi meg én, mármint a találkozás szó hagyományos értelmében. Amúgy másként, a mi enyhén elmebeteg módunkon – egyszer-egyszer. Azokból az alkalmakból azonban mindennapokról fecserésző tudnivalók cseréjére persze hogy nem futotta, így azután a róla szóló hézagos információkhoz ismét csak másodkézből jutottam. Már ha jutottam. Palinak a várható módon, engem azonban mégis megdöbbenően lett igaza itt idézett levelé-

nek utóiratával, illetve abban megkockáztatott jóslatával: Évi valóban nem jelentkezett nálam, a torontói könnypatakozttatással emlékezetessé tett nagy összeborulás után sem tett felém egyetlen lépést sem, nem hívott föl, nem írt egyetlen sort sem. Ha ez a régen kialakult viselkedési gyakorlat kettőnk közt teszem azt abból a józan, tehát könnyen érthető megfontolásból következett volna, hogy a múltat immár öreg emberekként nincs értelme bolygatni; ami elmúlt, elmúlt, tartsuk meg szép emlékezetünkben, már ha erre lenne igényünk – még akkor is, ha az ilyen fantáziátlanul ‘logikus’, szegényes realitás-megítélésekre nekem nemigen van hajlamom, partner, akárcsak elképzelt partner híján kénytelen lennék azt fölösleges berzenkedés nélkül tudomásul venni. Miért, ezen kívül vajon mi mást tehetnék? Talán közben azért valami ilyesmit moroghatnék kísérszövegnek végletes elhanyagolásomhoz: A természet pillanatnyilag valami mással, nálunk meg érdektelen nem-történeteinknél fontosabb dolgokkal van elfoglalva. Jobb is, hogy nem velem. Ha ritkán ugyan, de módunk adódna erre, hagyjuk csak mi ketten szépen békében egymást.

A mi esetünkben azonban egyáltalán nem valami ilyesféle, a szenilitáson éppen csak innen eső, olcsó bölcsességről van szó. Évi meg Pali-Margó közt ugyanis az újsütetű barátság gyakori levélváltások és időnkénti személyes találkozások formájában valóban tovább folytatódott, sőt egy ideig, Vargáék egybehangzó megítélése szerint, még el is mélyült. Ki más, mint Margó lett volna ennek a barátságnak a lelke, a hajtóereje. Ő gondoskodott arról, hogy amiben csak tud, segítsen Évinek, ha és amikor ennek szükségét látja. Ebbéli tevékenysége végzése közben ő juttatta el hozzá a rólam-rólunk szóló olyan információkat, amelyeket vagy Évi kért, vagy amelyekre utalt, vagy amelyeket gondos szelektálás után maga Margó tartott fontosaknak és egyben alkalmasaknak is a továbbításra – az előre leszögezett barátsági játékszabályok közel sem mindig könnyű megítélésével. Hasonlóképpen Margó tudatta velem az Évit illető külső vagy ritkábban belső történeteket csakúgy, mint ahogy ő látott el engem azokkal az olykor csakis a mi kettőnk számára érthető, a szokottnál jóval diszkrétebb közlésekkel is, amelyekhez, jogosan élve ugyan a gyanúperrel, de többnyire csalahatatlan megítélése szerint Évi tulajdonképpen ezen az úton engem szánt a ki-nem-mondott, de Margó számára persze hogy felismerhetően megcélzott rendeltetési helynek. (Az abszolút hallás Margónak e téren sem vált hátrányára.)

Mellesleg nem furcsa: míg a sztoriban és annak csaknem valamennyi fordulópontján a két előtérbe tolakodó hímnemű, Pali meg János, mindegyik nagyon is a maga módján, de jelen van, a starttól kezdve instrukcióinak többé-kevésbé megfelelően tölti be előírt szerepét – már persze ameddig az a szerep eltart, hogy aztán még, ki tudja, egyszer csak egy módosított, újabb változat vegye kezdetét –, addig Margó, mindegyre nélkülözhetetlenebbé téve magát, de azért a rá jellemző tapintattal és úgy érzem, igen megfontoltan, a kulisszák mögött kialakított bázisából valósággal belopja magát a mese legközepébe. Olyannyira, hogy ma már nem is igen lehet a regényben megfordulni anélkül, hogy ne éppen az egyébként észrevehetetlen Margóba ütközzön az ember. Már úgy értem, ha nem mindennapi szerencséje van – és persze ha azzal valahogy azért élni is tud a jámbor lélek. Mindennek a szigorú szükségszerűségét csak fokozatosan ugyan, de napról napra jobban megértve ma már cseppet sem lennék meglepődve, ha pont ő, aki annyira lelkére vette a kezdetek vele kapcsolatosan itt megírt történetét – amint azt még módja lesz May Károly indián főnökeihez illő klasszikus tömörséggel – *pshaw!* – ki is fejteni –, na meg annak ‘A parádét én vezénylem!’ harci jelszóval formába öntését, újszerű aktivizálódásával most kezdené egész lényével érvényteleníteni. Én persze ezt vagy bármi hasonlót egy cseppet sem bánok, sőt... **Sőt** az nagyon, de még mennyire, annak ellenére, hogy eleinte mintha emlékeztetett volna a nagy filmrendező, Hitchcock lefegyverző kézjegyére, amelyet minden egyes művéhez odabiggyesztett. Amolyan hitelesítő aláírásként. Igen, ez itten az én művem – mondta gyerekes örömmel a filmhez csatolt kis gesztus. Méghozzá rendszerint a film egy egyébként jelentéktelen kis jelenetéhez, hangsúly-

talán átkötéséhez csatolt. Minél hangsúlytalanabbhoz, annál jobb. Mintha csak azt mondaná, de azt is halkan: 'Látjátok, én néha ott járok, ahol a madár se jár. Vagy ha mégis odatéved, akkor az én teremtményeim ancúgjába öltöztetve teszi azt.' Tette pedig ezt a vásznon éppen csak egyetlen gyorsan felvillanó és máris eltűnő, mindössze pár kockányi vágás erejéig, egy eltájtolt járókelő tökéletesen érdektelen, mondjuk autóbuszra szálló és annak a lépcsőjéről a kamerába visszapillantó figura saját személyében megjelentetésével, majd nem lévén az égvilágon semmiféle funkciója, villámgyors eltűnésével. Nem egy szerep, még csak nem is egy statisztika, csupán egy arc, az is rendszerint kérdően vagy inkább kacéran felvont szemöldökkel. Az ötletekben dúsgazdag ember nekem nagyon is tetsző modorossága. Erőltetett párhuzamot vonva mondhatnám: Margó is valahogy így, a képbe be-behajolva, futó benyomások rezzenetetésével kezdte, hogy aztán, amikor már amúgy igazából belejött, nagyon is másképp folytassa... Hogy hogy viszonyult ehhez a kamera? Úgy, hogy képtelenné vált többé levenni róla a szemét.

Mert ha egy percre kívülre helyezzük magunkat és úgy nézünk vissza Margóra, akkor csak azt tesszük, amit a vele szakmailag vagy csak úgy, társadalmilag kapcsolatba kerülő férfiak tesznek, akár akarják azt, akár nem: vagyis hát ellenállhatatlanul vonzódnak hozzá. Még a legfelületesebb leltárkészítésnél se hagyhatnánk ki erősségeit, akarom mondani kincseit: hibátlan és ilyenként is elkápráztató alakját, szokatlan, örökké új színekben játszó, ezért aztán megszokhatatlan szépségét, általában: csalogtató érzékét a széphez, közel sem csakis otthonában, a zenében, általában a művészetekben, de még az egyéniségével harmóniában lévő öltözködéssel meg az utánóztatatlan margói stílus alkotóelemeivel. Mert mindezen túl remek ember ő, hűséges barát, már azonfelül is, hogy határtalanul tehetséges, briliáns zenész.

Én magam, akkoriban ilyen összegezésekkel még úgy is, mint többszörösen tiltott gyümölcssel nem foglalkozhatván, ha valamiben, hát Évi-ügyben alaposan megedződve Margó alkalmi üzenetátadóként felhasználásán csak néha akadtam fenn, eltöprengve olykor az emberi lélek Évi-féle változatában megnyilvánuló rejtelseim. Mert hogyan is van ez: volt szerelmemnek van számomra pár kötetnyi mondanivalója – a nélkülözhetetlen lábjegyzetekkel vagy kétszer annyi –, jelenről, múltból, jövőről, magáról és nicsak, helyel-közzel még rólam is, csakúgy, mint ahogy várja a felőlem, tehát közvetve tőlem jövő szavakat is. Köztük olyanokat, amelyek aligha lennének túl könnyen megfogalmazhatóak. Hogy akkor meg milyen szavakat? Milyen másokat, mint a még ingatag lelkével is csak és kizárólag bizonyosan kívánt, hiányolt, most immár több évtizedes várakozást legalább részben kielégítő szavakat. Ó nem, nem is elveszetten, tanácstalanul vár, hiszen a véletlen nyújtotta torontói 'kapcsolatfelvételt' Évi az idők folyamán maximálisan használta ki. Cseppet sem habozóan, hanem a közvetítés legsajátosabb formáira fölhasználható, a kéznél lévő Margóra, ha kell, bármiféle tekintet nélkül, meg persze magához híven minden fölösleges teketória mellőzésével, ha a tárgyra törően tudni kívánja, de rögvest: Hogyan gondolok én most, igen, ma, tegnap meg ma és vélhetően holnap őrá, miránk? Él-e ő még mindig bennem? És ha igen, akkor csakis úgy, mint annak az egykori nagy szerelemnek az egyik fele? De hiszen annak réges-régen vége! Felmérte, feldolgozta ezt Tamás? Ha igen, akkor hogyan? És soká tartott neki, sok fázison kellett átesnie? Ugye – kérte Margót –, ha módjában áll, nyugtassa őt meg: ugye benne nem fordult minden az ellenkezőjére, ugye benne nem a harag dominál? Ő persze hogy megértene, ha Tamás haragudna rá, hiszen – hogy mást már említeni se merjen – ő maga **akkor** nem kockáztatott semmit, úgyszólván semmit – mert vesztes lett öbelőle is, de még mennyire az! –, viszont azért a testét-lelkét átjáró, ma már mennyire megtanulta: feledhetetlen boldogságért mégiscsak ki mást, mint éppen annak a fő forrását, Tamást dobta oda áldozatul! Kergette ki maga mellől a vakvilágba, a kétségbeesés poklába; egyáltalán nem rajta múlt, hogy nem vetődött ebek harmincadjára. Tamásra, egyedül Tamásra, a kifosztottra volt bízva, hogy összeroppan vagy belerokkan-e; csak arra kell gondolnia – amit olykor még ma is tesz –,

hogy mi történt volna vele, Évával – fordított szereposztásban? De erre vagy bármi ilyesmire, ha csak módjában áll, gondolni se mer. Azért sem, mert ő a ráomló romok alól eliszkolt. Vagy inkább elsomfordált? Mentette az irháját. Nem csoda, hogy ha olyan hangulatban van, minden az ő lelkiismeretén szárad; ugye, hogy nem, hogy ezen még évtizedek múlva sem volt képes, sőt néha még ma sem olyan könnyű neki hanyag vállvonogatással tenni túl magát. Neki sem. Hát akkor, uramisten, milyen lehetett meg lehet ez nekem? Megnyílok-e, képes voltam vagy vagyok ilyesmiről egyáltalán beszélni, akár csak utalások formájában is? Nem, bárhogyan alakult, az sem lenne meglepő, ha Tamás őt egy életre meggyűlölte volna. Hiszen végül is, hogy a korszakhoz hű legyen, valahogy úgy sétált ő át az életemen, mint mondjuk egy szovjet tank annak idején a Körút egyes részein, szétlőtt, letarolt emberi otthonokon, kétségbeesésen kívül nem hagyva maga után semmi mást. Már persze ha eltekintünk attól a gépfegyvergolyónyomtól, ott, anyja fürdőszobájának a hátsó falán. Még most is ott van, maga a hátborzongató mementó. Ha csak egyszer-egyszer rátéved a szeme, az úgy mered vissza rá, mint egy személy, mint valaki, akit most aztán már, annyi halasztás után, azon nyomban felelősségre akarna vonni. Ilyenkor nem tud rajta segíteni, de mindig ugyanazon jár az esze. Egyáltalán nem csoda, hogy napokig zaklatottá is válik. Igen, ez a helyes szó: zaklatottá. Az még csak hagyján, hogy mindenben eluralkodik a zaklatottság, de ilyenkor jönnek vissza a lidérces álmok is, bepótolni a bepótolandókat. Majd a szörnyű ébredések, hajsza híján újra a régi menü... (Én, Tamás, persze hogy látom Évinek azt az arcát, sosem ismert, sírásra álló gyerekarcat, legörbült szájaszélével, mintha csak az a hangutánzóból arcalakítová váló szó tolulna az ajkaira: 'jáspis'.)

Vagy: Tamást érdekli-e a közös, közösen viselt dolgainkon kívül, azokon felül az is, hogy mi volt, mi lett övele, Évával a közelmúltban, hogy mi van vele **most**, milyen volt és főleg milyen ma az ő élete, mi tölti azt meg, de még inkább, mi hiányzik abból? Ki hiányzik abból? Hogy mit vár ő a holnaptól? Egyáltalán: Tamást érdekli az az ember, aki ő – ma? Na és továbbá: Áll-e még az ősz Peterdi háza? Él-e még a régi harc fia? Hiszen Évi, engem lefegyverzően, meg az új levelezésből is kiderülően a szívemhez oly közel álló módon, a drága Vörösmartyban tudta mindig is, de főleg kétségbeesésében és közel sem csakis a maga számára a legérthetőbben fejezni ki magát. Olyankor persze nem a sír felé hervadó Szép Ilonkából, még csak nem is a deli Csongorból, nem, persze hogy nem a ronda sánta vén Mirigyből álló, de a szabadságharc bukása utáni, a kései nagy versekből összeállított idézetgyűjtemény került szakadatlan bedobásra, az emberfejekkel labdázó vésztől a sárkányfogveteményig, meg a nincsen remény, nincsen reményig. Már persze csakis akkor, ha az ilyenkor szokásos igaznál, a kétségbeesés szélén tántorgásnál valamivel elengedettebb, szordínósabb hangulatba kaparta magát össze.

Mit tesz tehát Évike, bakfis-sellőként ficáncolva a maga-szötte hálóban, titkokat sejtető, elragadó pikkelyein csusszanva ide-oda, bizonytalankodva az őt kísértő, ő igen, még emlékszik, fel is emésztő, régi vágyakozás meg a lám-megmondtam-féle szuper-komplikáltság érzése közt, feleletet, sőt mély-elemzést várva Margótól a számára nyilván fogas, mert őt szétfeszítő kérdésekre? Mi mást tenne, mint hogy: **meg se nyikkan**, még csak nem is nyikorog diszkrétén, mint teszi azt állítólag a kifizetetlenül hordott magyar férficipő. Hallgat, igaz, ha mindössze csupán néhány évtizede tenné is ezt. „Van némaság, mely messze hangzik.” Ebből a Babits-fajtaból kapnánk mi bőséges ízelítőt? Amely a költő szerint miközben messze hangzik, új meg új üzeneteket közvetít? És aztán? Aztán, csakis a véletlen gondoskodásának köszönhetően, éppen hogy csak nem ismeretlen emberek hallgatólagosan feltételezett, feltételezetten megállapodott közvetítésével Évike most már másképp 'messze hangzó' árnyék-levelezésbe keveredik velem, mint egy magyarhoni mignon, a cukros-színes máz alatt az ő kétféle, szorongással vagy, ha azt jobban kedveled, félelemmel megtöltött fogalmai szerint intenzíven keresve a bajt, bár téve ezt kétségtelenül ilyen-olyan bíróságok vagy csakis

megszokásból nehezményezést szimuláló férjek, sőt maga előtt is meggyőzően letagadható formák közepette, suttyomban, az éj sötétjében oldalozva, ahelyett hogy... Talán írna, ha én írnék neki először. Talán írna, ha üzennék neki, hogy írjon. Talán nem. Talán, talán, talán... Nem valóságos csoda, csak maga a felfoghatatlan passzivitás, hogy az egész visszafogott ramazuriból, amíg még nagyjából csak egyben vagyok, mielőtt még kifutottunk volna az időből, réges-régen nem szálltam ki teljesen? A régi érzelmek többé már nem indokolják, hogy miért húzom még mindig az időt. Már csak azért sem, mert más színben látom őt, mint azelőtt. Talán azért, mert Évi valóban, még sokkal inkább, mint azt a régi játékok alapján ő magáról gondolta, megrekedt valahol a 15 éves kora körüli vizeken, vagyis hogy még mindig nem nőtt be teljesen a magasba felszegett feje, annak is a lágya: na de kérem, azért nekem talán mégsem kéne nagy művészetté avatni a tutyimutyiságot? Mi kell még ahhoz, hogy uralkodóvá váljanak az egyébként csak enyhítő körülmények? Vagyis pont az a kérdés, amit a mégiscsak érzékeny, megértésre hajlamos olvasók közül a viszonylag józanabbak ha nem is megrendülten, de mindenképpen egyre elképedtebben tesznek fel. És lehet-e vajon azon csodálkozni, hogy néha, kedvemre néha és akkor is csak pillanatokra, olyankor, amikor védekezési ösztönére hallgatva egyszerűen megáll az ember esze, engem is elönt a méreg, még türelmes-engem is elkap valami olyasmi, amit megközelítőleg zabolátlan haragnak, sőt, nem is kis túlzással bár, de újszerűségében megforgatott-bepanírozott, kábító gyűlöletnek is lehetne nevezni? Vagy felrúgva a játékszabályokat, talán nem is olyan durva túlzásról lenne olyankor szó? Pusztán csak a hozzám nem illő, sőt az általam mindig meg is vetett stréberkedésről? Nem jött-e el már réges-régen az ideje annak, hogy kimondjam, csak úgy magamnak: eddig és ne tovább? Hiszen végül is, ha a véletlen nem hozza össze Évit Margóékkal Torontóban, ha nem jön így vagy úgy, de mindenképpen kívülről az impulzus, ha magától kéne cselekednie, akkor még ez a mit-tudom-én-micsoda, ez a nesze semmi, fogd meg jól se lenne? Akkor még a mai meghitt csigalassúsággal sem közelednénk a konvencionálisan újra megfogalmazandó végső lezárás és annak valamilyen formában kimondása felé. Ó de jó lenne, mennyire maga a történelmi igazságszolgáltatás lenne, ha az okmány-nyelv sorát egyszer végre átültethetném magamba, írván-mondván-ítélkezvén: „A nem kívánt rész törlendő...”

Na nem, kár is ezen töprengeni: ennek az ugyan nyugdíjas, de minden idegszálával még értelmesnek felfogható tevékenységre vágyó, fércmunkára képtelen, átlagban harminc évenként egyszer engem feltárcsázni is megkísérlő, magát időnként szenvedélyes bűnökbe megmártó, ezzel szemben viszont személye hibátlanságában maradéktalanul hívó budapesti háziasszonynak, a fejvesztett életforma művészi alkotójának, a nagy forgalomban magát a felületes kapcsolatoktól eltekintve szorgalmasan izolálónak, a saját élete által oly sokszorosan és megfellebbezhetetlenül elítélt, de mégis gátlástalan ítélkezőnek, az elszenvedett, főleg vélt bántalmakat egyetlen percre sem felejtő, az igazmondás rettenthetetlen bajnokának a hihetetlen ravaszsággal kifundált szerepkörét maradéktalanul betöltő, ha úgy akarja, még ma is módfelett attraktív, de a főzésnek kijáró drukkolástól kóválygó karácsonyi tömegétkeztető, közben azért még mindig zsidó vendéglátónak nem velem, de annál inkább saját magával lenne mindig elodázott, vélhető következményeiben végig sem gondolt, de most, hogy lám csak a körmére ég, tovább már nem halasztható megbeszélni valója – igaz, csakis akkor, ha néhanapján találkozna önmagával is ebben a látszateseményekkel kitömött nagy tolongásban. Amelyben, ha az ember nem foglalkozik sem konkrét, még kevésbé nem-létező fantáziájából materializálódó összehasonlításokkal, miközben gondosan tompítja le a néha elementáris erővel felszínre törő hiányérzeteit, akkor a jövőben is élete felfogható lenne olyannak, amely állandó jelleggel van benne a megszokott kerékvágásban – már ha kihagyja a számításból a maga körül lévő világ újraregisztrált elviselhetetlenségét.

Hoppá! Tolongásban, mondom én? Amelyben még az is lehetséges lenne – már legalábbis elvileg –, hogy nem én lennék az egyetlen, bár maximális gonddal évtizedeken át kerülgetett,

ám egyszer, ha másra nem is, de látszatra Margónak szántan mégis hajszál híján egyenesben is megszólított, időszakonkénti levelezőpartner? Hiszen Margó a sorok közt, *en passant* említette nekem: egy ízben ő csakis sugalmazás formájában vetette fel Évinek azt a bújócskázás során mindenki – értsd, ő kettejük, na meg a szóban forgó Tamás – számára egyre világosabb magyarázatot, választ váró kérdést, hogy ilyen intenzitás változatlan megléte esetén végül is miért nem ír ő nekem? Főleg miért nem a dolgok jelenlegi stádiumában? Hiszen az iránt aztán neki, Margónak semmiféle kételye sincs, hogy nekem, Tamásnak kolosszálisan jót tenne, ha nem éppen mennyei örömet szerezne! Ha és amennyiben Évinek erre netán szüksége lenne, hajlandó lenne neki ezt írásban is, közjegyzőileg hitelesítve garantálni. De hát erre nincs szükség, hiszen ezt ő tudja csalhatatlan biztonsággal, mindenki másnál jobban. Igenám, de erre jött Évi válasza: „Persze hogy igazad van. De tudod, az a nagy baj, hogy félek. Már úgy értem, félek is. Nem, nem is csak egy kicsit. Hogy kitől-mitől? Hát elsősorban persze hogy saját magamtól. Amellett, sok minden más mellett, attól, hogy mégiscsak meglévén a mindennapi életem, előfordulhatna például az is, hogy nem tudnám majd tartani a lépést saját magammal. Mert ha abból indulok ki, hogy Tamás olyan, amilyennek ismerem, amilyen volt, amikor együtt éltünk, amilyennek te meg Pali látjátok és leírjátok, akkor a jelenlegi létemet már pusztán csak az ő levélbeli, tehát a mainál mégiscsak jóval intenzívebb jelenléte is elviselhetlenné tenné. Mert, gondolom, te érted, hogy akkor másra se vágnék, mint a vele való, minél teljesebb együttlétre. A legteljesebbre. Nélküle pedig – ezt komolyan mondom – olyan egyrészt-másrészt alapon az én életemet úgy másrészt teljes nyugalommal minősíthetném normálisnak, ha tetszik, kiegyensúlyozottnak, számos itteni emberéhez nyilván sokban hasonlónak. Na és még valami; fáj nekem, hogy ha egy ideig ezért vagy azért nem írnék majd – elfoglaltság, írógörcs, túlcordulás, amit nem szeretnék papírra letenni, meg bizonyos dolgok – édesgető szavak! – kimondására való, mára már tökéletessé vált képtelenség –, akkor a dolgok saját szabályaik szerint játszi könnyedséggel fajulhatnak odáig – mit cifrázunk? –, hogy megint csak bajt-bánatot okoznék valakinek akaratomon kívül!”

Álljon csak meg a menet! Hogy is van ez? Hát vajon kik lehetnének rajtam kívül azok a ‘megint csak’ fájdalmat elszenvedő ‘valakik’? Akiknek ő persze hogy nem önszántából, még kevésbé szándékosan okozna-okozott volna bajt? Nyilván ahhoz, hogy ilyen tapasztalatokkal rendelkezessen, ezt meg kellett tegye már a múltban, talán nem is egyszer? Vajh miféle kiterjedt levelezést folytatott volt szerelmem a nyugati világ elhagyott zugaiban kuporgó, szürkületkor magányosságukban oly szánalomra méltó, igen érzékeny volt... volt kicsodamicsodákkal? Vannak még rajtam kívül is ‘élete legnagyobb szerelmei’? Vagy én lennék ugyan a legeslegnagyobb, de amolyan közép-nagyocskák, legalábbis időnkénti istápolásra igényt – elsőbbségi igényt? – bejelentő csimpaszkodók azért akadnak itt-ott, mondjuk a helybeli szokásokhoz alkalmazkodás kedvéért is durcásan, csakazértis lerántott fürdőruha-felső-részek meg félig elhasznált napolajtubusok mellett, teszem azt a nizzai tengerparton? (Pokolba az egésszel, a petyhüdtek közt ő nem hajlandó tovább adni a szemérmest! Nincs az a pénz, ami őt ebben megakadályozhatná! Főleg azért, mert még mindig van mire büszkének lennie! Hadd legeltessék csak a kiéhezett jónépek a szemeiket valamin, ami nem csalás, nem ámítás!) És mivel ő egyenes ember, mégsem egyszerűsíthet olyan alantas módon, hogy sosem válaszol a feltett és szubjektívan fogalmazott, nem is ritkán az adandó választ sugalmazó, az ő szabályai szerint nem is tárgyalandó kérdésekre – mert mindig ő maga dönti el, mi az, amit elenged a füle mellett, de akkor úgy, mintha a célzást meg se hallotta volna –, így aztán állandó időzavarba kergetve magát, egyszerűen lesokszorosítja a válaszlevelek következő küldeményeit? Vagy akár csak azoknak az egyes, kiemelendően fontos részeit? Hiszen leveleket csakis egyéneknek, tehát a *chacun à son goût* elvét messzemenően figyelembe véve szabad írni! Mert ha nem, akkor a termék már egy másik műfaj produktuma, vagyis körlevél. Még akkor is – sőt akkor talán még inkább –, ha időnként nem éppen a címzetthez alkalmazott vagy nem szükségszerűen a kívánt üzenet fogalmazódik meg a lapokon. Bizony még

ez esetben is minden más kitűzött célpontja mellett elsuhan, bele a semmibe; már persze azon a jelentéktelennek talán mégsem nyilvánítható körülményen felül, hogy az ilyesfajta ‘adakozás’ felérne a csalás egyik legmegvetendőbb fajtájával. (Ha közbeszólhatok: szerintem még akkor is, ha a lemásolt szöveg alá vagy fölé személyes vonatkozású, akárhonnan nézem, hamis passzusok iktatódnak be. Hiszen ez nem lenne sem több, sem kevesebb, mint az idegen tollakkal ékeskedés ravasz változata, egy önmagában is sokatmondó iskolapélda a gátlástalan alakoskodónak a pedantériájára.)

Tenné ezt pedig valahogy úgy – farol be impozánsan, tömörségében is masszív hátsó részével valaki a régmúltból a jelenbe meg a jelenetbe –, mint az én egyik elképesztően kurvoid, éles eszű, csak éppen valami furcsa defektus következtében a ‘nem’ szót még hallásból sem ismerő, bizonyos természetű szóbeli vagy igen gyakorlatias, tárgyratörő és félreérthetetlen propozíciókra is a **nem** szócskát véletlenül is kimondani, ahogy mondom, egyáltalán kiejteni fizikailag képtelen, vagyis hát minden létező vagy nem létező kritérium szerint határtalanul ledér, kézről kézre adott, ágyról ágyra járó, egykori alkalmi szeretőm, majd a későbbiekben már csak frenetikus humorérzékű, magán meg viselt dolgain is hatalmasakat nevetni képes haverom, aki azokban a bizonyos felszikkázó, sőt tűzijátékos pillanatokban engem – és nyilván a legkevésbé sem csakis engem, hanem a vele történések miatt a, hogy úgy mondjam, számára arra a pár, sajnos gyorsan tovatűnő pillanatra oly ismerősen és persze hogy igen intenzíven jelen lévő – még az eksztatikus repülés önfeledt állapotában is biztos ami biztos alapon kizárólag a ‘te! Te! Ó, TE! TE! TEEEEEEEEEE!!!’ csatakiáltások, hálaadások és egyben buzdítások monotonnak tűnhető szövege ellenére is elképesztően sokféle crescendo-variációjával illetve, csakúgy, mint illetett volt engem is, de még véletlenül sem persze hogy ismert és ismételten kimondott, sőt találékonyan kedvesen becézett nevemmel. (Mit tesz isten, nevem orosz változatával. Úgy is, mint Foma. Mert Lenin műveit is olvashatta volna eredetiben az eszemadta.) Hát persze, mert akkor ki tudja, hátha... Hiszen az ördög soha nem alszik. Így azután ő neki tudja be, hogy az aktus perceiben magukkal a sosem teljesen biztos, csak éppenhogy feltételezhető személynevekkel megszólítás a gyéren elszórt esetekben már a múltban is vezetett traumatikus élményekhez, éppenséggel kezdetleges és félszeg, de tettelegesség-félékhez is. Kivéve néhány rendhagyó esetet.

Egyet például, amikor is útban a csúcs felé egy igen gyakran hallható keresztnévvel, csak sajnos nem éppen a saját nevével illetett, viszont utolérhetetlen önfegyelemhez szokott úr addigi intenzív, teljes embert igénylő tevékenységét pillanatnyi megtorpanás nélkül, elismerésre méltó iramot diktálva folytatta, pompásan állva meg helyét a lovagi tornán, ámde közben szükségesnek tartotta, hogy, bár némileg lélegzethiánnyal küszködve, de azért újra szabályosan be is mutakozzon. Az egész produkció viszont fölöslegesen önhiittnek ítéltetett, hiszen vélt vagy valódi személye bármely más férfival behelyettesíthetősége miatt sem sokat nyomott a latban – már legalábbis abban a megkerült latban, ott előtte-alatta, a mindent magába foglalóban, a világot mindenestől elnyelőben. Hiszen mint a tegnap esti vacsora, ő is olyan gyorsan felejtődött el.

Mindegy, tegyen bármit is a pályaválasztása miatt folytonos készenléti állapotban leledző, tartósan kialvatlan ördög, mindehhez nekem már réges-régen nincsen semmi közöm. Elég-séges csupán annyit könyvelni el: persze, hogyne létezhetnének azok az időnként akaratlanul is bántott valakik, hiszen Évinek rajtam kívül, előttem, de főleg utánam érkezően természetesen vannak, kell hogy legyenek felidézhetően tartós benyomásai, ma is élő, végső szükség esetén még elő is kaparható, szentimentálissá is avatható emlékei, azt azonban már több mint erősen kétkem, hogy maguk a kalandozások korabeli, felcsigázó emlékeknek a hajdani előidézői hozzám meg monomániámhoz bármennyire is hasonlóan ragaszkodnának emlékeikhez, őrizgetnének-ápolgatnának egy házasságtöréssel kapcsolatos futó afférból származó, időtállóan eget ostromló érzelmeket. Meg, legalábbis elvileg, kiválthatnának el nem apadó,

sőt közbeiktatott kis szünetekkel újra megnyíló, friss könnyzáporokat. Ez azonban így ahogy van, minden kétséget kizáróan nem más, mint mese habbal. Ily módon oszlatva el tehát esetleg létező aggályaimat meg a fantomok kergetését, a mégiscsak az eloszlathatatlan kétely ihlette kérdést: És ha ilyen figurák valóban léteznének, hogy pontosan a valószínűtlennek nyilvánított dolgokat tegyék? Akkor mi lenne? Hogyan is mondták a már idézett, megmagyarázhatatlanul itt mindig, igaz ugyan, hogy csak lappangva, mintegy Évike árnyékaként jelen lévő, egy adott jelre az előtérbe lépő kispesti Mancikák annak idején: hát akkor az lenne a Bumm-nak a tipikus esete!

Nem mondhatnám, hogy a továbbított Évi-kozléseknek az egyik vezérmotívuma meglepetést okozott volna, ha csak nem megfogalmazásának a réginél még tipikusabb Évi-formájával. Hiszen én mindig is meg voltam magamban győződve arról, hogy Évi időnként, néha éppenséggel gyakran mindennapos jólétét veszélyeztető szenvedését feloldandó ki akarta volna küszöbölni úgy is, mint zavaró tényezőt most már nemcsak életéből, de emlékeiből is Holló Tamást. Mint ahogy abban is biztos vagyok, hogy ebbéli tevékenységéhez újra és újra vissza is fog térni. Előbb-utóbb sikerrel is járva. Legalábbis egy ideig. Vagy, ki tudja, végleg. Miért is ne, ha egyszer rátalál majd a múlt átírásának a gyakorlatban is felhasználható titkára. A rendelkezésemre álló jelekből azonban szintén világos volt számomra, hogy ezt a tervet mindeddig nem volt képes megvalósítani. Hogy egyáltalán miért tűz maga elé ilyen heroikus feladatot? Nyilván azért, mert mindig is hajlama volt a perfekcionizmusra. És persze az őt megillető jutalomként az ezzel járó gyakori sikertelenség-élményekre is. Így nem lepődtem meg, amikor Margó útján, irányomban meg nem keményített szívét feltárva közölte velem azt, amit én ugyan mindig is tudtam, de amelynek változatlan és megváltoztathatatlan tényként elfogadásával, mit tagadjam, alaposan meghatott. A torontói beszámolók után most újra. Bízvást mondhatom: megindított. Tehát hogy én voltam 'életének a nagy szerelme'. Ezt mondta, és sok más efféjét. Például más-más szavakkal: „Tamás, az a nagy-nagy szerelem”. Nem, ez után semmiféle kvalifikáció, se 'de', se 'ámbar', se 'azért csak...' Maga a lényeg. A jelenség nem szolgál magyarázatra, lévén az önmagának a magyarázata. Tetszik talán már pedzeni, hogy miért köt ez az elkötelezettség meg ennek a vállalása engem acélhuzalokkal le a helyemhez, mint Gullivert a liliputiak országában millió cérna-kötél-szállal rögzítődve ahhoz a helyhez, ahová kivetették őt a hullámok?

Nem, persze hogy nem egy a sok közül. Más – teszem azt, egy lézengő ritter – lehetett talán valamilyen értelemben és valamilyen szinten fontos, válhatott fontossá önmagában is vagy csupán érhetett volna azzá az idő múlásával, vagy az általa megtestesített relációk intimitásával; de életet betöltő, nagy szerelem csak egy volt. (Lám csak, Zoltán, mégsem volt igazam, amikor egyszer régen azt mondtam – igaz, megszeppenve nyomban vissza is szívtam: Te nyertél, tiéd a sajt! Még ennél is igazabb: ki is törölhettem volna a nívótlan, ha csak olvasnám, nyilván engem is bántó sort a szövegből, ha időnként nem repítene ki magával a kontrollálhatatlanságba az abszurd iránti affinitásom. Meg – szerencsére nem túl gyakran – a képtelenségem arra, hogy egy poénért ne adjam el a lelkemet.) Nem volt bizony az olcsó ízetlenkedésnél több azért sem igazán, mert ez itten egy olyan sajátosan rendhagyó ügy, amelyből kizárólag vesztesek kerültek ki. Kik ezt veszítettek, kik azt. Abban viszont sorstársak lennénk, mert őt saját magát a válogatott társaságba bőségesen beleértve, mindannyian elveszítettük – ki mást, mint Évikét magát. Nem csoda, hogy így azután a vesztesek, mert balsorsuk így hozta magával – mint a *Hamlet* utolsó jelenetében, a grandiózus tömeghalál után – egy egész színpadra valóan, még a korabeli drámák kiterítettjeihez képest is meglepően sokan vannak. Körülöttük az élve maradottak, a gyászolók között minden bizonyonnyal olyanok is, akiknek fogalmuk sincs balsorsuk eredetéről. A mi esetünkben, nálunk még a Dániát a királyi család kihalásával birtokába kerítő amolyan unokatestvér norvég király, a nagy

Fortinbras huszadik századi utódja sem érkezik meg, hogy a függöny lehullása előtt elmondja fájdalomcsillapítónak szánt, mert Hamletet méltató szavait.

A változtathatatlan elfogadásának a tényéből logikusan következett Évi számára, hogy ennek az életéből kiiktathatatlan, az igeragozás múltideinek az illusztrált használatára igen kevésbé alkalmas szerelemnek a most már dédelgetett emlékét, kincsét ő az idők folyamán féltő gonddal, az azt megillető, kegyeletteljes áhítattal elrendezte, szépen becsomagolta, színes spárgával át is kötötte és majd csak így tette el egy felszentelt, rejtett, kettős fenekű fiókba, hogy onnan időnként, igaz, csakis ritkán vegye elő, nézegesse, babusgassa, szeme harmatával frissítgesse, de vigyázva, ne túlságosan sokáig, hogy azután a drága csomagot visszategye békés, no lám, mégiscsak könnyes mosolyokkal bélelt helyére. Tett pedig ő bármi ilyesvalamit igen ritkán, ha lehet még ritkábban, hiszen a szertartás, az egykori boldogság újraélése után akkor is minden alkalommal alaposan megviselte. Nem, talán nem is az elfelejtett boldogság, hanem annak a mindörökre elveszített, reprodukálhatatlan fajtája miatt. Vagyis azért, amiért az éppen olyan volt, amit elvileg is lehetetlen lenne bárhol bárkinek bárhogyan is megismételnie.

A torontói happening azonban ezt a titkos szertartást meg a hozzá gondoltakat a vélhetően az öröklétben elfoglalt helyéről automatikusan küldte el oda, ahová most már tudja, mindig is tartoztak: a dajkamesék birodalmába. Hiszen egyértelmű: ő azt, ami most jött, az egész idő alatt nemcsak tudta, de maga elől is megkísérelve titkolni szakadatlanul várta. Hazaérkezése után nem volt szüksége hosszú időre ahhoz, hogy belássa: lehetetlenné vált, hogy önámítását tovább folytathassa. Mert bizony Torontó után, amiről ő azt szerette volna hinni, hogy végleg és fölöttébb biztonságosan letétbe helyezett, meglehet fájdalmas-édes, szent emlék, az, bár közel sem először, de most aztán mindenestül kiborult a több évtizedes, cukorspárgás-selyempapíros csomagolásból, kiömlött a fiókból, kifolyt, minden csapból folyt, zubogott, színültig, majd túl is töltötte fürdőkádját, lakását, csordultig házát, mint lelki csőrepedés kifolyt még az utcára is. Az spriccel ki a zuhanyból már kora reggel. Ó, még víz se kell hozzá, hiszen várakozva arra ébred számtalanszor az egykori, a mesés ébresztések idején, persze hogy hajnaltájt, nemcsak visszasodródva a múltba, de már szinte kegyetlen önkínzással; tegyen bár, amit csak akar: az, ami olyan gejzír-erővel tört fel, az akkor sem jön már le róla. Benne van, befészkelte magát az agyába, bekúszott a bőre alá, megint összkomfortosan beleköltözött. És ha ez nem lenne elég, néha azt hiszi, olyankor alighanem a szemében is ott van, ezért néha fél, hogy a fél világ megint látja rajta, hiszen régen is, akkor, igen, akkoriban elképedésére meg ujjongó boldogságára sokan mondták neki, hogy lehet rajta, de főleg a szemein látni is. Hiszen azokon az ablakokon egy férfinak az arca nevet ki... Énjének a légmentesen elzárt Tamás-része lám megint csak és még mindig szívet hasítóan tör be tegnapi hite szerint mindentől legalább valamennyire izolált jelenébe, olyan ellenállhatatlan erővel, hogy ismételten jutott el csaknem arra a pontra: most, azon nyomban leül és ír nekem. Hiszen ilyen alkalom egy életben legföljebb egyszer adódik. Hogy valaminek oly hosszú idő után mégis, mindennek ellenére is a végére lehet járni. Hogy levegye a lakatot a szájáról és elmondja mindezt; mindent, ami ilyenkor a torkát megragadva fojtogatja. Mielőtt még mind elviselhetetlenebb kínjában felmászna a falra. És amely levélnek a mondókájában mi másnak, mint abbéli szándékának adna kifejezést, hogy kérje, követelje: haladéktalanul, rögtön, holnap, ma találkozzunk! Mindezt úgy, pontosan úgy, mintha csak újra tegnap lett volna, az a feledhetetlen, tulajdonképpen soha el nem múlt tegnap.

Egyszer, egy ilyen önhipnózisban reszkető pillanatban, már a telefonkagylót is fölemelte, de aztán csak elgyávult. Még pár nap, és egy délután, egy újabb gátszakadás után úgy érezte, nem megy tovább. Végül is mindennek megvan a maga határa! Bánja is ő, jöjjön, aminek jönnie kell! Ha játszik a tűzzel, jöjjön a tűz! És máris telefonált, tényleg telefonált! Engem hívott, megint! Soha senkinek el nem merné mondani, mit érzett, amikor tárcsázott. Oly sok

elfecsérelt év után! Mert csakis azokban a pillanatokban értette meg a maga teljességében: minden más időtlen idők óta merő időpazarlásnak tűnt. És közben persze rettegett, mert úgy érezte: nyomban kiugrik a szíve a helyéről. Szerencséjére – írta Margónak – ez egyszer tökéletesen időzített, hiszen minden telefonoknak az ura a kedvében járt; csakis az üzenetrögzítő tárgyilagossá, kijózanító szövegét hallotta, azt is az idegenség érzését fokozva angolul, nem is Tamásnak a hangjával; így tehát ezt a rohamot ‘megúsza’. Ha mást már nem is, legalább haladékot nyert. De csak éppen hogy; hiszen azóta is, meghatározatlan időközökkel, legyen az a leghetetlenebb időpontokban, akár irodai értekezleteken, időigényes elfoglaltságok közben, főleg éjszaka, végtelen, órákon át, elállítani még ha akarná se tudná, elalvásba hanyatló és jaj de szégyelli ezt bevallani, eszméletlenül szemérmetlen telefonbeszélgetéseket folytat velem. Bámulattal telve el amiatt, hogy annak idején mi minden, aminek kellett volna, nem is történt meg. Jaj istenem, hát mi lett öbelőle, egy falatnyi lányból, aki azt sem tudja, mi fán termett, de minden kétséget kizáróan máglyán égetni való boszorkány lett ott, a helyzet magaslatára emelkedve, csak úgy, amint Tamás mondani szokta: ‘minden teketória nélkül’, ‘nem, mi nem azért jöttünk össze, hogy baksist adjunk egymásnak’; igen, persze hogy velem, aki – most jött csak rá – igazolatlanul hiányzik az életéből. (Ez ugyan némi magyarázatot igényelne: ki az, aki hiányzik, meg miért, de most juszt sem fogunk elveszni a részletekben, meg visszamenni oda, a hajdanába-danába.) Minden gátláson, minden korláton, minden eddigi, soha-ki-nem-mondott, maga állította tilalmon messze, jaj de messze túlra menve el. Hogy mást azért talán már ne is mondjon... Jól emlékszik arra, amikor még ott, Torontóban Palitól hallott egyszer tökéletes elképedésére az én egykori, véget nem érő telefoncsöngésgyötrelmeimről. Köszöni, nagyon szépen, hálásan köszöni, most már kezdi amúgy igazából megérteni, milyen is lehetett az, minden idegszálával várni a csöngetésre; semmi más nem hiányzott az életéből, csakis ez! És az még hagyján; de most, amikor csak ez az állapot beáll, ha csöng a telefon, néha már felvenni se meri, mert tudja: én hívom, sürgős, elodázhatatlanul sürgős ügyben... És akkor? Akkor majd mi legyen?

A cselekvésre ösztönző, el nem hessegethető belső kényszert az éjszakák közé iktató józan, halaszthatatlan tennivalóikkal higgadtá változtatott nappalok segítségével azonban – azzal az egyetlen kivétellel – eddig még mindig képes volt valamennyire csillapítani, addig, amíg – mint kifejtette – a sajgó fájás kezdett csitulni, legalább annyira, hogy ő újra megtérhetett mai magához, és képes lett babusgató-ringatón, mintha csak altatódalt duruzsolna gyerek-Évinek, ezredszer ismételni el, értetni meg magával: ő most nem csinál mást, mint ábrándokat kerget; az a két gyereke, az a csillag-megjelölt pár már nem létezik, csak emlékként; ha most találkozna, még az sem kizárt, hogy elmennének egymás mellett, mert meg se ismernék már egymást. Ha meg igen, akkor nagyot zuhannának; mint valódi kisgyerekeknek, úgy jönne le a bőr felvérzett térdükről; zuhannának a múltból bele az álomszakító, a kijózanító, a harsogó békabrekegés zivajától nyüzsgő, mocsaras jelenbe, a millió nyálkás változás, az öregkor tapadós muszáj-realitásaiba. Ha pedig az kiszáradna, ott lennének a jól látható, a földet fölsebző maradványai az egymás nélkül leélt életek réges-régen megnyílt szakadékaiknak, a szenvedés kivájt, betemethetetlen árokrendszereknek. Mint amilyeneket egy dokumentumfilmben látott egyszer a TV-ben, az I. világháborúról, a verduni mészárlások elképesztően szövevényes, egymásba torkoló meg egymást keresztező, örökre gyászba öltözött lövészárkairól. Nála a belső katalizmák retusálhatatlan külső nyomairól. Hamarosán azonban, mint a gyúló avarra színeváltozás után szertartásosan, előbb egyesével, tétován bizonytalankodva, majd csoportosan, ide-odalibegve hullani készülődő falevelet söpri megint el az érett megfontolásokat az elementáris erejű szél, a viharos vágyódás vissza, oda, ‘fiatalkorába’, ami most már, a végletekig leegyszerűsítve, mindörökre azonos lett velem meg a mi áldott-elátkozott szerelmünkkel – hogy azután újra vonszolja vissza magát a lám persze hogy mégiscsak elviselhető, sőt nem is ritkán jól viselhető jelenbe, a régen kialakult biztonsági szertartások aprólékosan bíbelődő eljátszásához, érkezzen meg újra az oly jól begyakorolt,

gondolkodást is, nemcsak érzést tiltó tagadáshoz, annyi áldozattal létrehozott és meg is tartott status quojának a körömszakadtáig védelmezéséhez. Mert más már nincs, már régen nincs – már persze a szükség arányában bedobott ál-cselekvéseken kívül –, csakis a mindenre kiterjedő figyelemmel, tüzetesen kidolgozott, prezerválószerekkel tartósított, de azért rendszeresen beiktatott rituálékkal összkomfortossá tett boldogtalanság szerencsére nem mindig elviselhetetlenül sajgó jelene. (Ugye szörnyű, mennyi banalitást képes összehordani a saját idegrendszere mögött messze lemaradt emberi lény, aki kétségbeesetten keresi az egyszer csodák csodájára már megtalált, majd újra elveszített párját? Még akkor is, ha kijózanodva pontosan tudja: semmi sem igazolhat ilyen magatartást. Csak sajnos az ilyesmi gyakran olyan, mintha a falnak beszélne az ember. Igaz, a hasonlat sántít: itt ugyanis gyakran történik meg, hogy a fal visszabeszél. Nemcsak beszél, de ellentmond. Amikor meg a dolgok odáig fajulnak, akkor az a megszeppent érzés uralkodik el rajta, hogy milyen édes- kevés köze van neki saját magához. Nem, a legkevésbé sem csakis Tamás hiányában; de amiatt is, ami időnként elviselhetetlen adagolásban adva vagy, jelen van. Aztán ez is elmúlik. Minden elmúlik. Hamarjában nem is tudom, beszéltünk-e már arról, hogy a pillanatnyi hangulattól függően két ellentétes életet mondhatnék a magaménak? És akkor ez még nem is mindig van szoros kapcsolatban magának Tamásnak a létével.)

Margó az elhullajtott megjegyzésekből összeállított kép egészére reflektálva egyszer nem állhatta meg, hogy föl ne tegye neki a kérdést: honnan benne ez a ‘minden vagy semmi’ megközelítés? Miért kell neki vagy a lehetetlen: a fiatalság, a lázas hajnalok, a roppant akarások korának a visszavarázsolása – vagy a tátongó, az ordító úr? Nem bízik talán bennem, nem ismer engem többé már olyan ‘remek embernek’ – ahogyan azt ő bontotta ki nyomban első találkozásaik alkalmával –, aki neki soha nem ártana, aki minden erejével akadályozná meg valami buta hibának a bekövetkeztét? Aki ugye megtehetné volna, mégis, az ő engedélye, sőt kérése nélkül soha, de soha még csak föl sem hívta? Vajon nem lenne jó hallani a hangját újra, akkor is, ha nyilván az is változott, mint ahogy persze változott az övé is; olvasni beszámolóit életéről most meg az elmúlt évtizedekben? Meg elmondani neki, ami csak kikívánczik belőle? Talán úgy, hogy ha akarja, ‘56-hoz hozzá se nyúljanak? Margó maga volt a megtestesült jó szellem, a jótét lélek, akinek fáj: ennek, pontosan ennek a két embernek ne legyen még most sem – vagy éppenséggel **igazán most**, amikor fordul a világ – egymásnak mondanivalója, ők ne legyenek képesek a folytathatatlannak az igenis szépen, büntetlenül és büntethetetlenül folytatásához? Esetleg a végső búcsúhoz? Ha már nem élhetnek együtt, akkor segíteni egymásnak a távozásban?

Egyszer kérésemre, sőt az utolsó mondat-beindította meghatódásom miatt makacs unszólásomra Margó végre el is küldte nekem egy ilyen rábeszélő levelének a másolatát, persze minden apróságra kiterjedő gonddal kicenzúrázva belőle azt a bekezdést, amelyben Évinek egy ‘nem rám tartozó’ közlésére reagált. Mestermű volt az a levél, a szerelem-dicsőítés, a szeretet, a segíteni akarás magasiskolája, a fantáziadús útkeresés szándékának az újra- és újramegnyilvánulása, ugyanakkor pressziónak a látszatát is kerülő, behízeglő, puhán ölelő, a mi kettősünket oly egyedülállóan megértő, értékelő, talán csaknem hozzánk foghatóan is magát beleélő remeklés. Ha nem éppen még ennél is több. Engem a ‘mi’ ügyünk ilyen forróságú, ihletett átvétele, magáévá tétele mélységesen rázott meg – hiszen ez ki mástól, mint attól a fanatikusan józan Margótól jött, aki saját legszentebb érzelmeihez is időnként csendes kétkedéssel, ironikus távolságtartással, elnéző mosolygással viszonyult.

Soha nem mondta el, hogyan reagált Évi a levélre, ez a hallgatás azonban ékesszólóan beszélt – önmagáért. Mint ön- és közítatásban jártas őseink mondhatták: önmagában egy ember elég lehet ugyan ahhoz, hogy a lovát elvezesse a vízhez, de ha a ló megmakacsolja magát, húszan se tudnák rábírní, hogy igyon is belőle.

Egy pár mondat erejéig meg kell állnom, ezúttal amiatt, amit az előbb Margóról mondtam. Hiszen hol másutt, mint éppen az ilyen pillanatokban érzem megrendülve: meglehet minden cselekmény, meseszövés önkényes, meg talán zsarnoki is, addig csakis a személyiség lehet az, amely nagy ritkán transzcendens, és amelyről kizárólag az árulkodik, ami olykor felszínre szökik abból, onnan lentől, a mélyből. Margónak megvolt – még hogy megvolt? Minden általam ismert ember közül neki volt meg elsősorban – a maga benső tere, ahonnan üzenhetett, sőt hathatott kifelé, még akkor is, ha vállalta, meggyőződése, hogy tudatosan vállalta a kockázatot, azt, hogy nem minden alkalommal lesz majd képes visszatérni legbelsejének a titkos rekeszeibe. Nem, Margó soha nem redukálódott pusztá sorsára; ő több volt, mint annak az összege, ami történt meg történik vele. Ahogy az a pár mondat feljebb újra bizonyította: egy olyan lélekről beszélünk, amelynek a lángját eloltani – merő képtelenség.

Bennem lassan már nem is okozott megrökönyödést a tapasztalat: időnként úgy elkapott az indulat, hogy elidegenedettnek éreztem magam Évitől, haragudtam, ingerült is voltam rá. (Igen, ezt nemrég pedzettem.) Olyannyira, hogy valami ilyesmit érezve egy ízben, mintha csak áramütés ért volna, éles fájdalom hasított belém, cikázott villámgyorsan ide-oda és tűnt nyomban el, valahogy úgy, mint amikor az összegyűlt vízpacniból egy esőcsepp gördül ki, le az ablaküvegen, rövid pályáját kérdőjel formájában kanyarítva ki. Ne tessék félreérteni; nem arról lenne szó, mintha vártam volna tőle valamit, akármit, és a várakozásomban csalódtam volna. Sőt lehet, hogy éppen ennek az akárminek a hiánya, az a mód, ahogy vele kapcsolatban annyi minden más mellett leszoktatott engem erről is, hozott volna ki a sodromból? Nem, ilyesmiről sem volt már régen szó. Megértettem és fenntartások nélkül elfogadtam: évtizedek óta nem élő, csakis egy valaha létezett kapcsolatról van szó. Na meg annak az emlékéről, hol ilyen, hol olyan jellegű utóéletéről. Még legtitkosabb álmaimban sem volt szó sosem annak az egykori valaminek a lehetséges folytatásáról. Így volt ez már akkor is, amikor fizikailag, illetve földrajzilag közel voltunk még egymáshoz, a kivándorlás előtt – és mégis, az itt oly részletesen kifejtett okok miatt, valami igen-igen fontos létezett közöttünk, talán úgy is mondhatnám, hogy ma már, oly hosszú idő után jórészt függetlenül attól, ami '56-ban történt. (Ebben azért nem hiszek. Illetve és a dolog leglényegét újra megfogalmazva: '56 és annak a levegője nélkül mi ketten össze se kerülhetünk volna. Akkor tehát legfeljebb abban hiszek, hogy az a kapcsolat is, mint körülötte minden, jócskán átalakult.) Mindketten részei lettünk a másik életének, és ehhez a tagadhatatlan tényhez válni hűtlenné mi mást jelentett volna, mint hűtlenné válni – saját magamhoz, saját magához? Valahol itt kell fellelhető legyen az oka annak is, hogy miért bizonyultam képtelennek csak úgy, a vállamat vonogatva viselni el az Évitől jövő, számomra nagyon is ellenszenvesnek tűnő jeleket.

Például amikor Évi Vargáéknak a politikát mint játszi könnyedséggel felismerhető bajforrást kerülő, okos-szép attitűdjére néha azzal reagált, hogy nekik írott leveleiben nem is csak ingerülten, de fékezhetetlenül tört ki a kommunizmus összeomlásának valamilyen kísérő aspektusa ellen. Igaz, 1989-ben állását ott kellett hagynia, vagy, amint azt ő írta, ő mondott végleg búcsút a Kultúrának és ment nyugdíjba, képtelenné válva tovább dolgozni a lehetlenné tett munkakörülmények között, hogy aztán még magát a nyugdíjas állapotot is igen rosszul viselje. Szerencsére egy idő múlva képes volt valamilyen elfoglaltságot mégiscsak jelentő könyvkiadói rész-állásokat szerezni. Pali szerint Évi kétségkívül inzultusként fogta fel '89-'90-ben a bukást. Voltak periódusai, amelyeket nemigen lehetne mással jellemezni, mint az állandósultan éktelen haraggal. Mint mondta nekem, ő óvatosan emlékeztette rá, hogy barátságuknak a politika, a kezdetektől fogva elfogadott játékszabályok szerint, sosem volt része; Évit ez azonban a legkevésbé sem akadályozta meg a túlcserélhető keserőségek azon melegében papírra ömlesztésében, nem is ritkán a hajánál fogva előrángatott, ha egyáltalán, akkor is csak a vájt fülűek számára valamit is jelentő ürügyekkel. Pali-Margó ezekre soha egyetlen szóval sem válaszolt, amit egy idő múltán azért Évi is kénytelen volt észrevenni – és

egyszer emiatt még keserű szemrehányást is tenni! Nem volt nehéz megérteni: Évi olyan elképzelhetetlenül sokat investált ebbe a most végleg kimúlt valamibe – egyebek közt például, mást talán nem is kell mondjak, engem is, legalábbis részben, kétségtelenül jó nagy részben! –, hogy annak az investíciónak a kamatostól elvesztésén a rugalmasság immár teljes hiányában egyszerűen nem volt képes túltenni magát. Jó sokáig. Elgondolkodni azon, de úgy, ahogy egy kataklizma után az ahhoz meg saját magához mint kiművelt emberfőhöz mindenképpen illik. Igaz, emiatt, a következtetések levonásának a kihagyása miatt őt tulajdonképpen csakis sajnálni lehetett volna. Azért viszont már közel sem, hogy a legprivátabb ügyének tekintendő fájdalmában olyanokat hozzon kínos helyzetbe, akiknek ehhez semmi közük sem volt.

Már-már úgy nézett ki, hogy a kapcsolat feltartóztathatatlanul csúszik lefelé a lejtőn, amikor tanácsstalanná vált barátaim nem kis megkönnyebbülésére a levelekből eltűnt a politika. Méghozzá varázsütésre, magyarázat vagy akár bármiféle új felismerés közlése nélkül! Csak úgy, volt-nincs, elejtődött, elfelejtődött. Igaz, hogy pár hónap múltán új ruhába öltöztetetten, kerülő úton térjen vissza az, ami ólomsúllyal nehezedett rá – egy szépen kifejtett embergyűlöletnek az invenciózusan részletezett ecsetelésében. Nem, Vargák szerint nem lenne semmiféle alap sem azt mondani, hogy az ismert okok miatt Évinek ajkára fagyott volna a szó. Pali szerint, ha rajta múlt volna, Évi több alkalommal is országos gyászt rendelt volna el. Az újsütetű mizantropiát nem volt nehéz barátaimnak közvetlenül a kommunizmus bukásából vezetni le. Méghozzá valahogy így, ilyen elmélyülten ‘alkotó’ szellemi tevékenységgel: végül is miféle népség ez a csürhe, amely az egyetlen üdvös, bár közel sem hibátlan társadalmi rendszert és egyben az annak alapjait képező, a gyakorlatban persze lassan átalakuló, de mégiscsak csodálatos elméletet ilyen játszi könnyedséggel taszítja el magától? ‘Ismét erősen csalódtam az emberiségben.’ Ez a mondat szinte változtatás nélkül talált magának helyet bizonyos időszakokban Évi minden levelében. Persze sosem olyan formában, amiből arra lehetett volna következtetni, hogy ‘az emberiség’ fogalmába saját magát is beleértene. Ő kénytelen volt egyedül állni szemben az esztét vesztett, megvadult emberiséggel, úgy is – ahogy Pali mondta –, mint többé-kevésbé egyenrangú ellenfelek. Évi, eddigi meggyőződésével ellentétben, életében alighanem most először ítélte az emberiséget úgy ahogy van rossznak, *a priori*, eleve rossznak; szembekerülve így mindazzal, amit pedig eszmélése óta feltétel nélkül igazként fogadott el – vagyis az emberek alapvető jóságáról és átalakíthatóságáról vallott tanokkal.

Mindezen felül ami engem a legfájóbban érintett: még az új Évi kilengéseinek megértő szabadságot adó barátaim is elképedtek a szakadatlan ismétléseken, egy-egy téma újra- meg újra-meglovagolásán. Sose hittem volna, hogy réges-régi elméletemet éppen Évi példáján vélem újra bizonyítottnak látni. Mégpedig azt, hogy emberi lények talán akkor a legtaszítóbbak, amikor olyannyira mániákusan vannak meggyőződve ‘igazságukról’, hogy azt kényszeren közölniök is kell a világgal vagy annak az éppen jelen lévő képviselőivel. A szörnyű példa: közvetlenül halála előtt, már mindent és mindenek az ellenkezőjét réges-régen tudva, amit egész elképesztő életével a háta mögött csak tudhatott, Lukács György követett el még kapkodó-gyorsan és mégis, meggyőződésem szerint, megfontoltan végső intellektuális öngyilkosságot az utókorra hagyott, idéetlen végrendelet rémületes mondásával: „a legrosszabb szocializmus is jobb akár a legjobb kapitalizmusnál.” De azért az investíciók mértékkülönbségében meg a dimenziókban milyen roppant nagy a távolság, a köztes űr – és egyben milyen tragikus az ironia –, hiszen hogyan is lehetne Lukács felkészültségét Éviével vagy bárki máséval összehasonlítani? És mégis... Egy elfogulatlan kiscimnazista önálló gondolkodása első aktusaként cáfolhatná meg ezt a nivótlanságával fejbevágó torzszüleményt. Lukács ‘credo quia absurdum’-át. Vagy alakíthatná ki a pártsajtó sillabusz-mentalitásától végre teljesen elszakadva egy gondolkodó ember véleményét nehéznek éppenséggel nem is minősíthető

bel- vagy külpolitikai kérdésekről. És nemcsak azt, de már magának a kérdésnek az ilyen szinten semmiféleképpen el nem fogadható felvetését is. A csakis látszólag a (hamis) lényegre redukálást, amelynek értelmében a világtörténelem Dzsingisz kán óta tömegmészárlásban legélenjáróbb sztálini megnyilvánulási formáját meg annak árvagyerekeit a náciizmuson kívül bármihez is lehetne hasonlítani.

Kanyarodjunk vissza a fővonalhoz –, ha jól emlékszem, Paliék először ‘91-ben mentek vissza, lelkükben nem is kis szorongással, az őshazába. A szorongás ugyan a volt hazai pályán rövid idő alatt oldódott, viszont a visszas helyzet, amelyben magukat találták, egyebek közt oda vezetett, hogy vegyes érzelmekkel eltelve térjenek meg torontói otthonukba, ahol is Andriska befogottsága miatt ezúttal egyedül én látogattam meg és faggattam ki őket. Amint azt később elpanaszolták, szigorúan, válogatott kínzásokkal, ezek közt is előszeretettel spanyolcsizma alkalmazásával téve hatékonyabbá ‘kihallgatásukat’. Többek között emiatt sem tekinthető csodának, hogy órákig meséltek, olykor egymás szájából kapva ki a szót, egymással is vitázva a tapasztaltakról, Margó régi barátokkal együtt adott kamarazene-estjéről, ami – Pali határt nem ismerően lelkes szavai szerint – maga volt a szintiszta gyönyör. Igaz, ez ügyben kis híján a kilátásba helyezett kerékbetörésre is sor került, amikor kiderült: a koncertet a szórakozott vagy feledékeny barbárok még csak magnóra sem vették fel! Pali, a főbűnös csendes megadással vette tudomásul, hogy ezért én nagy patáliát csaptam, amelynek során szellemi kondíciójának az épségéről kezdtem faggatni. A mai magyar zenei életről egyébként sok dicsérő szavuk volt, csakúgy mint Margó egykori zenekari társairól. Igaz, itt mintha már egy csipetnyi sajnálat is vegyült volna az elmesélt sztorikba, csakúgy, mint Palinak a hozzá fűződő viszonyukban elképesztően megváltozott, baráti érzésekkel eltelt kollégáiról, mint mondotta, nyilván túlságosan is felületesen kialakított véleményébe. Nagy általánosságban persze mindketten értékelték a változásokat, de úgy látták, hogy azok közel sem mennek elég mélyre, minden nagy magyar sorskérdés rendületlenül tisztázatlan maradt, ezzel az országot későbbi, sorscsapásokkal felérő büntetéseknek téve ki, fogalmazta meg véleményét a magyar ügyekben hallatlanul érzékeny Pali, amelyeket viszont a fordulat jellege miatt – mint hozzátette: sajnos – többé-kevésbé természeteseknek, ha megnyilvánulási formáikban messze-menően kiszámíthatatlanoknak is tartott. Nem haboztak bevallani, hogy a politikai fejlemények részletkérdéseit nemigen értették – Pali egy idevágó kérdésemre válaszolta: a fő-fő hazai állítólagos szakértőkhöz hasonlóan –, viszont mint kinyilvánították, azok kevésbé is érdekelték őket. Igaz, kivételként barátom megnyilvánult az ottlétük során tapasztalt Kádár-nosztalgianak a tökéletesen érthetetlennek tűnő jelenségéről. Pali ezt az új módit tömören így foglalta össze: ‘ez a nosztalgia nagy dózisokban kétségkívül kábítószer-jellegű hatást fejthet ki, egyébként azonban meglehetősen ártalmatlan, hacsak nem autóvezetés vagy drabális földmaró-, emelő-, kotrógépek, főleg a szovjet lépegető exkavátorok kezelése közben folyamodnak fogyasztásához’. Egészében Pali szerint csakis megerősödtek abbéli hitükben, hogy annak idején helyesen döntöttek. Margó rövid mérlegelés után csupán azt tartotta szükségesnek aláhúzni, hogy az ott érzett ambivalenciát, főleg az ő háttérükkel, a legkevésbé sem lenne helyes nem felemelő értékeket is magában rejtő lehetőségekként fogni fel. Még akkor is, ha bármi ilyesmi ma még inkább a vágyálmok birodalmába kell tartozzon, mint azelőtt. Szórol szóra úgy, ahogy mondd – zárta le a témát Pali.

Érdekes módon előttem folytatott vitáink nem jelentéktelen része Évivel kapcsolatos élményeik körül zajlott. Én úgy éreztem, hogy Évi viselkedése mint téma talán most először került mikroszkópjuk alá nem valamiféle kizárólagos Tamás-függvényként. Az az Évi, aki sokat volt ugyan velük, de csupán napközben, valahogy úgy, mint egy példás hivatalnok, csak éppen nem szigorúan 9-től 5-ig, minthogy mindkettejük számára hamarosan nyilvánvalóvá váló módon mindenáron el akarta kerülni annak még a lehetőségét is, hogy Margóék összefussanak Zoltánnal. Ami mellest az is jelentette, hogy a Torontóban, Margóék otthonában

napokat töltő Évi barátaimat meg sem hívta magukhoz, így ők még lakásuknak a környékére se jutottak el; a férjére lám csak tekintettel lévő feleség ezért persze vállalta az egész helyzet sokszorosán esetlen, rá mint szívélyes vendéglátóra egyébként egyáltalán nem jellemző, most viszont barátainak a megbántását kiváltható voltát. Ezzel szemben, látszólag nem is magyarázkodásként, azt azért Évi többször is említette: Zoltán 'rettenetesen érzékeny'. Az eddig a saját számára érthetetlen elrendezést nagyvonalúan elfogadó Margó ettől a sokadik ismétlés alkalmából már olyan mértékben képedt el, hogy, talán egyetlenegyszer esve ki szerepéből, végül is nem tudta megállni, hogy meg ne kérdezze: Vajon mi lehet ennek a hiperérzékenységek az oka? Elképzelhető, hogy mi magunk lehetnénk a heveny rohamokat kiváltó allergének? Ugyan már, persze hogy nem – jött zavarba Évi, de közel sem annyira, hogy megkísérelt volna bővebb magyarázattal szolgálni. Illetve valamivel azért mégis szolgált. Fukar szavakkal ugyanis szükségesnek tartotta elmondani, hogy az az érzékenység régi keletű és csakis vele, Évivel kapcsolatos.

A hatvanon bizony már jócskán túl járó, minden jel szerint egyáltalán nem flegma, de annál inkább elnyűhetetlen Zoltán, alighanem felesége általa nem ismert, vajh kivel mással, mint velem oldal-ágon kapcsolatos barátai kiváltotta 'rettenetes érzékenységgel' mindössze csak mintegy fél évszázados házasság után azonban ugyancsak elgondolkodtatta ezeket a barátokat. Magát a Zoltánt hivatalból nem kedvelő, tőle mint a saját ellentététől ösztönösen is idegenkedő Palit nemcsak hogy szabályosan megrázta, de különféle, plauzibilisnak nemigen tűnő elméletek fabrikálására ihlette. Margó ezekkel az 'agyafurmányokkal' közel sem volt kész egyetérteni – innen a gyakran mégiscsak nevetésbe oldódó viták többsége.

Információik szerint egyébként Zoltán még mindig dolgozott, mi több, még mindig ugyanott, pótceruzás minőségében – kaptam meg egykori gonoszkodó jellemzésemért az emlékezésnek méltóképpen kijáró elismerést –, csak éppen hogy az üzem közben – és természetesen hol másutt, mint itt, ezen a ponton lett úrrá rajtam, a kísérletek tárgyát képező objektumot illetően, be kell lássam, még véletlenül sem objektív megfigyelőn egy ellenállhatatlan nevetőgörcs –, a gyár most **német** tulajdonba került! Nem, nem hollandba, nem svédbe vagy svájciba, még kevésbé amerikaiba, ó nem, hanem – *ausgettipelt* németbe! És Éviék, mindezenközben, már hosszú-hosszú évek óta kértek és kaptak is a németektől – jóvátételt! (Ez is, hasonlóan a mind újabb kérelmekhez szükséges kérdőívek kitöltésének a bonyodalmaihoz, valahogy napirendi témává avatódott.) Hogy a nyilván már fáradt Zoltán miért nem szánja rá magát, masírozik fűgén a megszámlálhatatlan pénzmennyiséget nyújtó nyugdíjba, arról a fáma nem szólt, én azt Paliékkal együtt eleinte nem is igen értettem. Hamarosan azonban ez is kezdett világosabbá válni.

Mindezzel szemben viszont éppen azokból a német jóvátételi ügyekből ütött le engem a csakis egy pusztító tornádóhoz hasonlítható erővel a lábamról egy közlés, amely azon nyomban és minden elképzelhetőnél drasztikusabban alakította át a történetnek a Valira meg Évire meg rám meg az egész átkozott, pusztulásra sokszorosán kárhoztatott világra vonatkozó részeit. Méghozzá azért, mert így hangzott, vagyis először inkább csak úgy rémlett nekem, hogy úgy hangzott Margó megdöbbenő válasza egy ezekkel kapcsolatos kérdésemre: Igen, Zoltánról valahogy nem is beszélve – Évi ha csak lehet – meg akkor, amikor aligha lehet – mindenkor, amennyire egyáltalán képes, ezt és minden más, férjével összefüggő témát igyekszik kerülni –, csupán Évi részéről két jogalapjuk is volt ilyen kérelmekre: édesapjának, a szökött munkaszolgálatosnak a meggyilkolása, meg **testvérének**, bátyjának az elhurcolása, majd **halála** bizonyos, jóval később, az idők folyamán beszerzett adatokból először még csak feltehetően, majd az illetékes nyugat-német hatóságok által elfogadottan az oranienburgi koncentrációs táborban. Margó drága, bocsáss meg, hogy közbevágok, igazán nem akartalak megszakítani, de ez itt nem stimmel; biztos vagyok benne, hogy tévedsz, nyilván valamilyen más, közeli rokonról volt szó, ő lehetett az, akiről Évi beszélt. Hiszen mint azt mindannyian

tudjuk, Évike egyetlen gyerek volt, neki nem volt testvére, se fiú, se lány – vettem közbe. Mire Margó: Ezt addig a pillanatig én is pontosan így tudtam, részletekre ugyan nem emlékszem, honnan, de biztosan tudni véltem, éppen ezért elképedve rá is kérdeztem. Hogy azután nyomban el is szörnyedjek a megzavarodott Éviből nagy nehezen, szinte harapófogóval és azzal is csak úgy össze nem függő részletekben kihúzott, szaggatottan megadott válaszoktól. Ezek pedig valahogy így foglalhatóak össze (amikor Margó ideért, én akkor már álltam, egy helyben, méghozzá úgy, mint akit helyéhez cövekelték):

Bármiféle fenntartások nélkül tökéletesen megalapozottnak tartott meggyőződésem ellenére Évinek igenis volt egy nála két évvel idősebb bátyja, Feri, akivel nagyon, de nagyon közel álltak egymáshoz, szerették egymást, sőt csüngtek egymáson, és aki anyjának is a szemefénye volt. A családból – Évi nemigen volt képes közölni, hogy kinek-minek a hatására – ő volt egyedül vallásos, méghozzá mélységesen az; bár micvójára például azt kérte anyjától magában régóta dajkált, világot megváltó ajándékba, hogy vezessenek kóser háztartást, a vélhetően bármi más gondolkodás nélkül megadni kész Vali ezt azonban fia könyörgése ellenére sem volt hajlandó vállalni. Ferit ez ugyancsak lesújtotta, annál is inkább, mert ő mindennap a hagyományos módon, tálesszal, tefillinnel imádkozott – rendszerint visszavonulva, magában, talán mert Évi szerint lévén a világ legtapintatosabb embere, semmiképpen sem akart másoknak a terhére lenni? A mindig halk szavú, hűgát nemcsak imádó, de egyben csodáló fiú egyébként tehetséges zenésznek ígérkezett, méghozzá hegedűn, és a zongorázni tanuló Évával szorgalmasan ‘szonátáztak’, valahányszor csak rokoni vagy baráti összejövetelre került Martonéknál sor. (Évi zongorázott? Erről sem volt a leghalványabb fogalmam sem. Csak nem azért hallgatott erről, mert ez a téma egyenesen a meggyilkolt testvérhez vezetne volna? Jóságos isten, én eddig sem hittem, de most aztán biztos vagyok benne: engem többé semmivel sem lehetne elképesztetni.)

Az akkor, 1944-ben 16 éves Ferit hadimunkára fogták be; ha fiatal kora miatt nem is volt munkaszolgálatos – ez a március 19-e, tehát a német katonai megszállás után kibocsátott rendelet értelmében a 18 évnél idősebbekre, tehát az 1926-ban vagy annál korábban születettekre volt kötelező –, de a véghez közeledve egy idő után már valahol – lehetséges lenne, hogy egy gyárban? – mégis benntartották dolgozni, nem engedték haza. Amikor ebből végül elege lett, több társával együtt lelépett, és hová máshová ment, mint magától értetődően az övéihez, anyjához meg testvéréhez. Vagyis végtelen naivságában azt hitte: haza.

Ez talán november végén vagy inkább december elején lehetett. Az emberek akkor már vagy állandó jelleggel a pincékbe költöztek, vagy még csak az addigra már szinte állandósult légiriadók alkalmából mentek az óvóhelyekre – ez nem derült ki Margó szavaiból. Tény azonban, hogy a valamilyen májbetegséggel küszködő, de az éhezés közepette hirtelen vasgyomrúvá vált fiú nem maradhatott otthon.

Feri a fővárosra zuhanó vészkorszakban, sokezer pesti zsidó haláltusája idején nem maradhatott otthon, szeretteivel, méghozzá azért nem, mert rettegésben élő anyja a bombázások során vagy már a végét kivárandó jelleggel, de félelmében mindenképpen a ház állítólag, remélhetőleg csak valamiféle biztonságot nyújtó pincéjébe akart lemenni, helyesebben oda leköltözni, ezt pedig ‘szökött’ fiával, úgy vélte, mégsem tehetné volna meg. Vagy Feri lett volna az, aki végtelen tapintatában nem akart volna anyja terhére lenni? Nem tudom, de ezt azért már valahogy nem hiszem. Sőt azt sem tudom elképzelni, hogy Vali a pincébe vágyakozásával merészelte volna Feri előtt indokolni, miért kell otthonról elmennie. Azt sem vagyok képes magam előtt látni, hogyan mert egyáltalán a fia szemébe nézni. Az viszont az egyetlen fix pont az egész iszonyban, hogy a magát megfőkezzhetetlen gyávasága miatt kényszerhelyzetben érző Vali pár nap alatt kijárta, hogy Ferit mint beteget egy izraelita kórházba vagy valami más ismert, a nyilasok szemét szinte kiszűrő zsidó egészségügyi intézménynél

fogadják be. (Ha nem tévedek, Zuglóban volt egy ilyen létesítmény, de talán más helyeken is. Annak a feltételezésére is minden okom meglenne, hogy Feri májbaja miatt Vali fiának a diétás étkezésére kért és kapott ígéretet. Diéta... Egyenértékű a végső gyötrellemmel 1944 végén az átmenetileg valahogy még életben maradt zsidókkal kapcsolatban ilyen szavakat használni, de hát a papír közismerten türelmes...) Feri ott is volt talán 3-4 napig, amikor a kirakatban lévő helyre persze hogy jött egy több teherautós nyilas razzia, és Vali 'biztos helyre rejtett' fiával – sokadmagával, az egész létesítménnyel együtt? – persze hogy azt tették, amire biztonsággal számítani is lehetett: részben ott, helyben megölték őket, részben bevagonírozták és máris vitték őket ki az országból. Nyugatra, Ausztria, Németország felé. Nem tudhatni, hogyan, de útközben, még magyar területről Feri csodával határos módon képes volt egy levelezőlapot küldeni családjának, amelyben szeretetét és mélységes hitét fejezte ki: Isten átsegíti őket a szörnyű időközön úgy, hogy mindannyian újra együtt lehetnek. Sem Évi, sem Vali nem látta őt, nem hallott róla, soha többé. Amennyire ezt rekapitulálni tudom, valahogy így foglalta össze a megrendült Margó a történetet.

Nem tudom, szükséges-e az előzmények után erről egyáltalán beszélni: engem ez a közlés szabályosan agyonvert. Hiszen még ennél jóval normálisabb körülmények közt is azon, aki egyszerre csak egy idegen élet mocsarában találja magát, ellenállhatatlanul émelygő érzések uralkodnak el. Igaz viszont az is: amikor megkísérelve fegyelmezni magam, hogy képes legyek Margónak újra és félre nem érthetően elmondani: egy testvérről, egy bátyról, egy Feriről Évi nekem sem féléves, hihetetlenül intenzív együttlétünk alatt, sem azután, soha egyetlen szót sem szólt, akkor viszont már Margón volt a sor, hogy szemében leplezetlen rémülettel meredjen rám. Én magam persze hogy képtelen voltam megérteni, de még ennél is képtelenebb voltam az erről való töprengést azóta is abbahagyni: szörnyűségekről beszélve vajon miért nem szólt Évi nekem soha egyetlen szót sem a bátyjáról? Ez azonban eltörpült a számomra csakis most, jóval a halála után újra életre kelt Feri pusztá léte mögött, a bennem azon nyomban megsemmisítő erővel feltörő, másképp nem is mondhatnám, testvéri érzések, az éppen ezért rámszakadó gyász miatt. És ha ez nem lett volna elég: amiatt, hogy Vali, a csapdába esett, riadt egérke 'szeme fényéért', egyikért meg mindkettőért, a maga körül mindenkire csakis bajt, romlást hozó, nyomorult kis féreg-élete reszkető féltésében annyit sem mert kockáztatni, hogy mondjuk ott, igen, a lakásban marad Évivel meg Ferivel, hanem fiát az abszurdnál abszurdabb lehetőségek közül is egyenesen egy olyan helyre expediálta – vajon kislány-Évi tiltakozott-e az abszolút anyai tekintély ellen, Feri őt magát nyilván elképesztő kiséprűzése ellen? –, igen, csak gyorsan, kapkodva pont egy olyan helyre, ahol azokban a véráztatta napokban nyilvánvaló kellett legyen: az életveszély legközvetlenebb formájának van kitéve a nap minden órájában. Annak ellenére, hogy Ferinek nem is kellett volna bujkálnia, erre semmi nem kényszerítette, hiszen életkora miatt őt semmiféle szolgálatra nem hívták be, nem lett mozgósítva, létszámba véve. Vagyis hogy nem lévén szökevény, csak egy volt a töménytelen sok vele egyidős fiú, ha tetszik, kamaszgyerek közül; nem volt veszélyesebb helyzetben a családjánál, együtt a családjával, mint akkoriban bárki más. Már úgy értem: bármely más zsidó. Mi több, családja sem lett volna rosszabb helyzetben az ő jelenléte miatt. Ezt is tudva meg átélve azután, ettől fogva, ha csak Valira gondoltam, az iszony sajáttította ki egész lényemet.

A közlésről magáról és további kihatásairól nem akarok, de nem is hinném, hogy képes lennék bármi mást ideírni. Csak azt tudom, hogy valami egyszer és mindenkorra megváltozott bennem meg a világban. Valami megszakadt bennem. Valaki, egy 16 éves, elveszett kisfiú előjött az árnyékvilágból, és most a szó legszorosabb értelmében minden ő körülötte forog, kavarog. Ha megfeszülök, sem vagyok képes megérteni: hogyan törölheti ki emlékezetéből, hogyan feledkezhet meg valaki legalábbis egy fehéren izzó, lelkét felrázó és kipakolásra készítő fél évre, sőt azután is még hosszú évekig arról, hogy élete első 14 évében, 14 évének

minden egyes napjában volt neki egy imádott, a szívéhez gyökerestől odanőtt édestestvére, hogy attól az eszmélése első pillanatától mindig jelen lévőből tagadták meg a családi menedéket úgy, hogy azzal őt nyílegyenesen a halálba küldjék. Na és azért, hogy ezért a halálért valakit vagy valakiket elkerülhetetlenül felelősség kellett terheljen. Nem, persze hogy nem valamiféle konfúzus szabályrendszerek szerint működtetett bíróság előtt. Lehet, kérdelem én végső kétségbeesésemben, lehet, hogy valakit ha máshol nem, de a lelke legmélyén az elviselhetetlen felelősség azóta is terheli? Vagy fordítva: ugye lehetetlen, elképzelhetetlen, hogy ez ne így legyen? Ezért is meg Évi megmagyarázhatatlan – vagy talán nem is olyan megmagyarázhatatlan? – hallgatása miatt azóta, hogy ezt Margó elmondta, a világot és abban az alapjában véve eddig konstáns Évit – nem tehetek róla, nem akarom, jaj, édes istenem, én ezt nem akarom!!! – de új szemekkel látom. Néha úgy érzem, először látom. Pedig ha valamitől, ettől megkímélhetett volna a sors. Az a sors, amely könyörületet még hírből sem ismer, viszont annál inkább gondoskodik arról, hogy a legjobbak, a legnemesebbek legyenek az elsők, akiknek meg kelljen halniok, el kelljen pusztulniok...

Információk a kilátástalanságról

Vargáék egybehangzó megítélése szerint Évi nem sokat változott, csak mintha az eddigieknél keményebbé vált volna. Viszont még barátaim hézagos közléseiből is kitűnt: sajátosnak minősíthető kitételek meredtek rájuk személyesen is, de néztek vissza még inkább Évi leveleiből – az általában hét pecsét alatt tartott témáról, Zoltánról. Például akkor, amikor egy ízben férje felbecsülhetetlen szaktudását, kincsestárnyi tapasztalatát, igényességét és szorgalmát méltatta, önmagukért beszélő jó tulajdonságait, amelyekkel kivívta magának az újdonság, hírükhöz méltóan valóban pedáns és, amint azt Évi hozzátette, kíméletlenül kizsákmányoló német főnökök nagyrabecsülését is. Majd nyilván észre sem véve, mit tesz, egy életveszélyes U-kanyart hajtva végre odakonkludált: Cseppet sem csoda, hogy ennyi és ilyen intenzív munka után, lassacskán azért mégis a hetven felé közeledve, nem sok energia meg érdeklődés maradt benne.

A férjét öregbítő házastársi értékelés gyászjelentéssel is felérő közlése, mindössze vagy két-három évnyi korkülönbséggel, aligha szorul kommentárra. Annál is kevésbé, mert ha ezt a véleményt kanadai fél-barátokkal közölte, akkor én – mondom: én – el tudom képzelni, hányszor lett ez az ítélet különös erőfeszítést aligha igénylő formák közt Zoltán berzenkedő sértődékenységet fel-felborzolva csak úgy házi használatra beolvasva. Az igazmondás módosított változatával. Nem direktben, sőt biztos, hogy a régi 'indirekt' módokon, de az 'érzékeny' Zoltán számára azért játszi könnyedséggel fölfoghatóan. Hiszen egy másik alkalommal Évi még meg is magyarázta bizonyítványát úgy, hogy attól az nyomban egyenértékű lett az osztályisméltásra ítélelssel. Mentegetőzve amiatt, hogy miért nem ír, kifejtette: nem könnyű neki ezt tenni, hiszen ehhez előbb bele kell élnie magát a hangulatba, visszanyúlva természetéhez meg a koncentrációhoz szükséges feltételekhez. Ennél az egyáltalán nem hangsúlyos témánál említette, újabb levélírási mentségként: Akkor kell tehát írnia, amikor egyedül van, de azért ügyelve arra, hogy legyen még ideje az átállásra – Zoltán hazaérkezése előtt. Majd ehhez zárójelben hozzáfűzte: „(amit mindig nagy szeretettel várok)”.

Ezen persze hogy fennakadva és Palival erről beszélgetve említettem: Ha ez így lenne, akkor vajon miért kéne ezt odabiggyesztett zárójelek közé ékelten, kényszeresen erősíteni? Bizonyítgatni? Már elnézést kérek, de kinek? Nektek? Vagy talán az ürről át nekem? Saját magának? De hiszen a millió év óta természetesen az ember nem szokott csak úgy fecse-részni? Csivitelni? Zárójelek közt áriázni! Mire Pali: Ez kérem tisztelettel a defenzív magatartás eklatáns példája. Még rágondolni is rossz, hogy valaki takarodót fújás helyett egyszer úgy enged szabad folyást érzelmei kifejezésének, hogy az elmondottaknak még az ellenkezője sem kell igaz legyen. Az embernek óhatatlanul eszébe jut, sőt szinte belétolakszik a mondás: Ha hallgattál volna... Úgy szűrja át magát a szokásos módon gondosan-szépen fogalmazott Évi-levélen ez a zárójelbe tett, bővített kijelentő mondat, mint egy egyébként egészséges szervezet hashártyáját az éppen most perforáló vakbél. Még elképzelni is rossz, mi minden lehet e mögött a peritonitis mögött! Majd ehhez még hozzáfűzte: az elmondottak alapján nem hinném, hogy egyvégtében marakodnának egymással, hiszen az öregedésben magában is kell legyen valamiféle felpuhulási folyamat; már úgy értem, az egyszer valaha létezett, de már rég elhervadt remények szertefoszlása után egyszerűen csak a mindennél erősebb megszokással, meg a magukra erőszakolt fegyvelemmel. Alternatívák hiányában a régóta beidegzett, ártatlan-ártalmatlan, de feltétlenül kulturált formák közt megvannak ők egymással, csak azért időnként egyre nehezebben viselik el egymást, meg ki tudja, talán még kigubancolhatatlanná tett kötelékeikkel gúzsba kötött saját magukat is – sőt, egyszer-egyszer alighanem sikeresen jutnak el ennél messzebbre is. Olyankor, amikor az éppen felforrósodott, tehát az aktuális harci kérdés fölött egyszerűen nem lehet napirendre térni.

Hát igen, valahogy így. Időnként, nyilván jobb, olykor nemcsak elviselhető, de kifejezetten jó korszakok közé beékelődve, bizony meghitt kis pokol lehet az az öröktől fogva létező házasság. A kettejük közötti sokszoros konfúzió – az oly hosszú idő után mégiscsak gyökereket vert, kölcsönös jóakarat ellenére –, ahelyett hogy oldódott volna, áttételekkel ha lehet még a meglévőnél is telítettebb lett. Így aztán aligha menne meglepetésszámba, ha Zoltán tanácsosabbnak vélné: inkább jár el a város másik végébe dolgozni, semmint hogy nyugdíjba menve otthon üljön. Már nem is félállásban, csak hetente kétszer, tanácsadóként. Már nem kétszer, csak másfél napra. Nem, ma már nem is másfél napra, csak... Csak mellékesen teszem hozzá: ez már önmagában mondhat valamit arról, hogyan alakulhatott az elmúlt időszakban Évi kevésbé stabil oldala, értsd természetesen az idegállapota.

Maga Évi tehát, Zoltánnal vagy anélkül... Lehetséges lenne, hogy életének most már az egyetlen – egyetlen? – megmaradt szupertitka – a páni rémület lenne az idők rohamosan közeledő végétől, amikor a férje egyszer csak majd, így vagy úgy, de végleg otthon marad? Egyebek közt erre is gondolva, csakis valamelyest általános érvénnyel, még egyszer, igen óvatosan mondom ki a múltra vonatkozó szentenciát: Ha adva van egy szerelem meg szex, közös érdeklődési területek nélküli házasság, akkor létre fog jönni a házasságon kívüli egy vagy több szerelem is. Miegymásokkal vagy akár azok nélkül. Ennyi, gondolom, elég is kell legyen – a múlttól.

Mindennek a fényében perdöntő adaléknak tűnik egy másik Évi-közlés. Mégpedig látszólag, helyesebben részben velem kapcsolatosan. Illetve – ne alkudozzunk – persze hogy elsődlegesen velem kapcsolatban. Margó mesélte ugyanis: jó néhányszor merült fel a beszélgetések során a házasság kérdése, egyszer még közel sem érdektelen formában. Vagyis úgy, hogy mi lett, mi lehetett volna, ha a sors meg az ügyben Évi jóvoltából illetékesek, még helyesebben ezen alakok távollétében ugyanaz az Évi ma – Tamás felesége lenne. És hogy egyrészt ez miért nem így történt, másrészt... másrészt hogy Tamás a múltak során, legalábbis egy jóval korábbi időszakban, sokat töprengett arról: vajon mi lett volna, ha november 4-e után ők ketten együtt jönnek ki Nyugatra.

Évi ez utóbbiról most jóval világosabban beszélt, mint bármikor azelőtt, leszögezve, hogy amikor élete egyetlen megbánt cselekedetéről tett vallomást Vargáéknak ismeretségük legelején, akkor ő természetesen erre gondolt, hiszen máskor, mással, egyedül, sőt később, gyerekekkel többé már módja, lehetősége sem lett volna eljönni, még ha nagyon akart volna sem. (Ebben azért – alighanem a remélem hivatalból kételkedő olvasóval együtt –, be kell valljam, én így, még Igazmondó Évike saját közlésének az esetében sem vagyok a legkevésbé sem biztos. Sőt ha ilyesmi lehetséges, egyre kevésbé a kevésbénél is. – Hármasként fő rejtély? – Talán akutt kételyeim nem is kissé zavaros okainak a kifejtésére egyszer még sor kerülhet, de az is lehet, hogy mindenképp után már nem. Sebaj. Gondolom, értjük mi egymást anélkül is.) Ami Zoltánt illeti, ha valaki, akkor ő aztán egy ilyen kalandba soha, semmilyen körülmények közt sem bocsátkozott volna. Évi viszont a maga részéről *ex cathedra* nyilatkozva az egészet úgy, ahogy volt, értelmetlen időpazarlásnak minősítette, mondván: „Szegény Tamás a mi-lett-olna kérdésen töprengett. Az egész, ahogy azt próbáltam jellemezni, haszontalan időfecsérlés. Már maga a kérdésfeltevés is rossz – mi lett volna Rómeó és Júlia házasságából? Nyilván olyan föl- meg főleg lemenő, bukdácsoló valami, apály és dagály váltakozása, mint valamennyi többi, amelynek az elmulasztásán igazán nincs miért sajnálkozni. Így viszont mégiscsak mi voltunk azok, akiknek legalább jutott valami – közel sem elég, de valami – a csaknem tökéletesből – tette hozzá, szomorkásan mosolyogva. Margó erre reagálva közölte: Tamás egyszer, egy ilyenfajta témáról folytatott beszélgetést lezárva, csupán a szemeivel mosolyogva így szólt: minden sokkal egyszerűbb, mint amilyennek látszik, hiszen alapjában véve a helyzet felfogható lenne akár úgy is, hogy Évi engedély nélküli távollétben leledzik. Évi erre, mint mondotta, tökéletesen elgyengülve: Látjátok, ez ő.

Az, akit nem lehet nem szeretni. Mert ő olyan, ami nem terem minden bokorban. Amikor Margó házasság-ügyben egyszer és kivételesen ellentmondott neki és példaként a saját házasságára hivatkozva közölte: nemcsak a görög mondában meg Ovidiusban van Philemon és Baucis – teljesen levéve engem a lábamról azzal, amire ő fantasztikus memóriájával nagyon is jól emlékezett, és így persze a hatást is előre láthatta –, de még ma is vannak itt-ott elszórtan bár, de tartósan jó házasságok. Mire Évi: Nem állhatja meg, hogy ne jelentse ki ünnepélyesen: feltétlenül tudnia kéne, hogy Tamás időközben nem vált-e az eddigieknél jóval rabiátusabbá, olyannyira, hogy ha tehetné, minden étkezés előtt soros házastársát elfenekelné, de meg kell vallja: ez kétségkívül a változatosság erejével hatna rá. Ennek a lehetőségnek a sokoldalú mérlegelése után azonban nem volt hajlandó Margó érveivel egyetérteni. Amint erre hivatkozott is, az ő kiindulópontja mi más is lehetett volna, mint a szülei példája vagy a saját tapasztalata. Margó erre már nem szólt, hiszen nem is szólhatott semmit. Végül is mit mondhatott volna? Ha talán csak azt nem, amivel Oscar Wilde járult hozzá a témához – tágabb értelemben –, mégpedig így: Ezen a mi világunkon alapjában véve csakis két tragédia-fajta létezik. Az egyik – a jól ismert – abból jön létre, ha valaki nem kapja meg azt, amit nagyon, de nagyon akar, amit minden sejtjével kíván, amiért minden idegszálával harcol. A másik? Az akkor következik be, amikor ripsz-ropsz megkapja. Hoci-nesze. Évi szerint, mint most végre megértettem, nekem nincsen az égvilágon semmiféle okom még sajnálni sem azt, hogy nem kaptam meg őt hites feleségnek meg törvényes cselédnek. Igaz, ezt már dalolva tette hozzá a Szergejéről meg a Szásáról szóló, ismert orosz-cigány nóta kedvéért. ('Nagy-Oroszországban, a nagy Ural aljában, vitte kopott trojkáján egy cigánykaraván'...) Mert ugyebár a házasság stb., stb. A wilde-i logika értelmében, annak a szellemében – meg inkluzíve Évike szerint is, ha bátorzkodna egyszer a saját logikájából elkerülhetetlenül folyó végkövetkeztetést kimondani – a tragédia Zoltán osztályrésze kell legyen, mert ő megkapta, de meg ám, amire-akire oly olthatatlanul vágyakozott. És annál még sokkal, de sokkal többet. Az egyébként kétségkívül zseniális Wilde, amint az gondolom közismert, előszeretettel mondott a körülötte forgó világot frappírozó és ilyen voltukban persze hogy megdöbbentő dolgokat – meg persze tett is ilyesfélét –, nem ritkán csupán vagy elsősorban előszeretettel maguknak a hangzásuknak a kedvéért. Évike? Időnként úgy tűnik – lehetséges lenne, hogy főleg azért, mert úgy is van? –, mintha az égvilágon semmit sem tanult volna saját, lassan hosszúra kikerekedő életéből. Vagy ha mégis, azt egy másik alkalommal, legalábbis az ő szájából hallhatóan, sajátos formában foglalta össze. Valahogy így: Kik lennének tehát azok a nők, akik megelégedetten csücsülnek pocskék házasságuk romjainak a kellős közepén? Azok az olyan szegényes képzelőerővel ellátottak, akik képtelenek egy jobb állapotot akár csak elképzelni is? Meg persze azok a magukat oly végtelenül ravaszaknak tartók, akik inkább vállalják a rabszolgaságot, mint a kilátástalan lázadást meg annak a következményeit. – Érdekes, ha nem éppenséggel lelkeket összehozzó mondás, némileg talán már elavultan hangzó feminista utózungékkal – hát még egy annál is sokkal érdekesebb, bár engem egész lényemben megdöbbentő forrásból származóan. Más szemében a szálkát... – tehetnénk hozzá, hősnők elemzését mondjuk Ibsen-korabeli betétekkel, kitételekkel kommentálva.

Nekem minderről Byron *Don Juanja* jutott eszembe, abból is ez a rész: 'Gondold csak meg, ha Laura tegyük fel Petrarca neje lett,/ Vajh megszülethetett volna-e férjéből az a könyvtárakra rúgó szonett?' Mit tesz isten, én viszont Margót szándéktalanul is, de annál inkább elképeszthettem, amikor ki tudja honnan, lelkem melyik bugyrából, egyszer csak kicsordult belőlem: A mennyországban egy olyan intézménynek, mint az oly változatos, bár a kétségtelenül szubjektív megítélés szerint nagyjában-egészében igen sikeresnek nyilvánítható földi pályát befutott házasság, még csak helye meg elképzelhető funkciója sincsen, lévén az ottani köznép, az androgin, a hímnős angyal egyben saját magának a felesége is. Vagy inkább a férje? – Ha már ezt hoztad szóba: mondd, nem szeretnél elszegődni angyalnak? Vagy valami olyasfélét kipróbálni, legalábbis egy időre? Csak hogy legyen az eddigiektől eltérő össze-

hasonlítási alapod? – villantotta rám egyikét azoknak az istenien derűs, nem kifejezetten androgin margói mosolyoknak maga a játékos kedvű tulajdonosuk. – Na nem, köszönöm szépen, azt talán mégsem; nem teremne ott számomra babér, hiszen én már réges-régen, eleve el vagyok rontva ahhoz – mosolyogtam vissza rá. – Na és e tulajdonságomban aligha állnék magányosan a hasonszőrűekkel benépesített kis- és nagyvilágunkban. Meg egyébként is, körülöttünk minden, de minden úgy van összehozva, hogy maga a földi természet az, amely elretten az abszolút tökéletességtől. Nem azért, mintha erre bármilyen ok miatt is szüksége lenne, mintha mindenfelől ilyen veszélyek leselkednének rá. Marad tehát számunkra, földi fába szorult férgeknek, bár igaz, csakis főnyereményként, a viszonylagos tökéletesség. Már úgy értem, mindazzal, ami azzal együttjárhat.

Pali barátom óvatosan bár, de egyre több célzást tett arra a lehetőségre, hogy Évi – amint azt ő szinte mindjárt a kezdetektől fogva gyanította, majd félénk-óvatosan, de kimondottan fel is tételezte – beteg. Konkrétabban: idegbeteg. Nem, szó se lehet itt elborult agyról, általában nyoma sincs súlyos torzulásnak, de kisebb-nagyobb jelek mégis valamilyen betegség irányába mutatnak. Pali számára a legjellemzőbb tünet az volt, amit ő ‘szakadatlan és szélsőséges hangulatváltozásnak’ nevezett. Valóban nekikeseredetten panaszkolta példaként: a személyes beszélgetésektől eltérő módon a levelezésben gyakori, sőt mindegyre gyakoribb jelenség, hogy egy fontosnak tartott téma Évi részéről részletes, beható, sőt szenvedélyes, ha nem éppen egzaltált kidolgozásban részesül. Az ember teljes joggal feltételezheti: aligha tudván magán uralkodni, tükön ülve várja a remélhetőleg gyorsan befutó választ. Aztán megjön tőle Budapestről a következő levél, majd levelek, és azokban a leghalványabb utalás sem lelhető fel az előbb még oly igen égető tárgyra. (Ó, milyen jól ismerem én saját nyomorult tapasztalataimból a tegnap még forró témáknak az akár másnapra vagy még inkább aznap délutánra is elejtését! Az eltűnését, csak úgy, nyomtalanul! És azt, hogy ha az ember mégis rákérdezne, nyomban a tökéletes értetlenséggel találkozást.) Ehhez a ‘kezeléshez’ hasonlóan alakult a helyzet az Évihez levélben intézett kérdéseikkel is. Elmentek azok vagy azoknak egy jelentős része a címzett füle mellett, valahová a levegőbe. (Mellesleg most, hogy szóba került, újra csak kifejezetten remélem, az egykori szerelmem tökéletes füleiről szóló, mélyen átértzett beszámolómat az olvasó megtartotta szíves emlékezetében.) Fölöttébb ritkán fordult elő, hogy releváns vagy akárcsak bármiféle választ kaptak volna érdeklődő, de még véletlenül sem agresszívan fogalmazott, a kényes témákat persze hogy gondosan kerülő kérdéseikre. Valamelyest hasonlóan talán ahhoz, ahogyan magának a levélváltásnak az egésze időnként kezdett olyan formát ölteni, mintha párhuzamosok suhannának egymás mellett, távolságukat nevüket is adó hivatástudatuk szerint következetesen tartva egymástól. Na és végül, Pali nyilvánvalóan a téma komolyságához illően meggondolt fogalmazása szerint, ők semmi ilyesmi után nem kutakodva is közvetlen tanúi lehettek egy fokozatosan progrediáló jelenségnek – úgy vélte, a makacsabbá váló betegség mind gyakoribb manifesztálódásának, Évi ridegebbé válásának, nézeteiben, kifejezési formáiban végbemenő merevedésnek. Mindez keveredve még egy mind kifejezettebbé váló agressziós hajlammal is. Amelynek a megnyilvánulásai közt Pali szerint ismétlődően tapasztalhattak egyértelműen paranoiának minősíthető megnyilvánulásokat is.

Én dermedten hallgattam ezeket a kommentárokat. Bármennyire is hessegettem el magamtól az összevetést, mégis újra meg újra végigéltem beszélgetésemet Évikével annak idején, a kórházból, az idegszanatóriumból kijöve után, betegségéről, amelyről, illetve amelynek a természetéről, ha jól belegondolok, tulajdonképpen – már az ‘elrontottam az életemet’ kitételen kívül – egyetlen szót sem ejtett, és amelyről ennek megfelelően én gyakorlatilag semmit, vagy ha valamit, akkor sem valamire is becsülhető vélemény kialakításához eleget tudtam; újra és újra véltem felismerhetni a levelekről és a személyes találkozásokról adott információkból egyes leírt tünetek hasonlóságát az általunk a közelmúltban meg a jelenben

egész létünket megkeserítően oly jól megismertekhez. Szó se róla: Évi mindig és teljes joggal megcsodált szellemi képességeiben nincsen az égvilágon semmiféle hiány. Nem, én nem is gondoltam arra, hogy ha valóban betegséggel, akkor ugyanazzal a betegséggel állnánk szemben, hiszen nyilvánvaló volt: Évikénél eddig sem volt és remélhetőleg továbbra sem lesz szó az életformát, a funkcionálóképességét alapvetően befolyásoló, őt bármiféle tevékenységben is gátló betegségről. Sőt, az ő esetében a 'fenn' és a 'lenn', a depressziós tendenciák közötti amplitúdóváltozások általában, bár közel sem mindig rendkívül rövideknek tündek, olyannyira, hogy könnyen lehetett volna mindezt egy közel sem stabil ember gyakori hangulatváltozásainak a rovására írni, azoknak tudni be. Mégis, mind a hárman – Margó, Pali és én – időnként rémeket láttunk, féltünk, hogy ennél többről is szó lehet. Amint az egyszer Margóból kibuggyant: Évi ma már nem ugyanaz az ember, akit megismertünk, aki azelőtt volt. Mi tagadás, igazad van – kontrázott nyomban Pali, magára véve az egyértelmű állásfoglalás ódiumát. Téve ezt annak ellenére, hogy ő kifejezetten kedvelte Évikét.

Ugyanakkor viszont azt is konstatáltuk, hogy Évi nem vált teljesen kontrolltalanná. Mi több, végre zökkenőmentes időszakokon át nem adta úgyszólván semmiféle jelét sem betegségnek, sem akár csak számunkra aggasztónak minősíthető rendellenességeknek. Ennek ellenére szorongásunk Paliék egy későbbi magyarhoni látogatása után egyre nőtt. Minthogy azonban magában a levelezésben ugyanakkor egy jóval kiegyensúlyozottabb időszak következett – amikor én ezt tapogatózóan a 'klasszikus korszaknak' neveztem, Margó szerint ez frappánsan jellemezte is a helyzetét –, a témát mindhárman próbáltuk a háttérbe szorítani.

Egészen '93-'94-ig. Margó, amikor a műtét után kezdtem tartósabban jobb állapotba kerülni, elmondta nekem: csakis kétségbeesésének a rovására írhatja, hogy írt Évinek betegségemről, amikor én még a kórházban sínylődtem. Spontán cselekedet volt ez; még utólag is csakis homályosan sejti, mit kívánt ezzel elérni – már azon kívül, hogy közölni Évivel azt, aminek az elhallgatásához nem volt semmiféle oka sem. Meg joga sem.

Ami viszont azután, vagyis a levél elküldése után következett, azt aztán már nem fedi semmiféle homály, azt illetően a két- vagy többértelműségnek nyoma sincs: idegtépővé nyúlt várakozás után erre a levélre nemhogy nem érkezett válasz, de Margó azóta sem kapott, soha többé nem kapott Évitől nemhogy levelet, de **egyetlenegy megveszekedett sort** sem! Soha, egyetlen emberi vagy akár embertelen szót! Igaz, elnézést kérek, jóval később időnként, meghatározhatatlan időközökkel befutó kivételekkel. Ugyanis bármiféle felismerhető rendszernek a legkisebb nyoma nélkül Évi időnként, mintegy kuriózumképpen küldött neki egy-egy körültekintő gondossággal semmitmondóvá leépített, bármiféle információt, még kevésbé az én állapotomról szóló kérdést nagy ívben elkerülő képeslapot, többnyire, de közel sem minden alkalommal egy turistaútról. Bármilyen esetlenül is, de fenntartani a durván megszakított kapcsolat tartalmatlanságában a címzett képébe vigyorgó látszatot? Nem lehessen tudni. Én úgy ítéltam ezt meg, hogy Évi közli Margóval: Látod, élek. És ha Tamással történt volna valami – ugye érted? –, akkor számítok rá, hogy közlöd velem. Ezt el is mondtam ugyan Margónak, de úgy, hogy közben én magam sem voltam erről teljesen meggyőződve. Lévén, hogy az azelőtt ismert, egykori barát Évinek a mai utóda állig begombolkozott. Egyébként? Egyébként kísérteties, néma csönd.

Mindez Margót annyira felháborította, hogy néhányszor még önuralmát is veszítve képtelen volt az inzultust, az atrocitást, vagy amint azt magából kikelve hozzátette, mindennek az arculcsapását, az egész magatartás komizását földolgozni. Mégpedig olyannyira nem, hogy az már a hangvételéből, a megszokottól elütő új beszédmodorából is szinte kisütött, közel sem függetlenül a mondanivalótól. Én, aki Évi ilyenén viselkedésére, alighanem az utolsó gesztusra, ha tetszik, a búcsúvétel elmulasztására, sőt kerek-perec megtagadására elborzadva tekintettem, valahogy úgy, mint egy természeti katasztrófára, azért intenzív más irányú

elfoglaltságom miatt nem is sikertelenül próbáltam valamilyen érthető, vagy ha nem, akkor legalább érthetetlen, de mégiscsak elfogadható magyarázatot találni: Évi, aki odajutott, hogy lassanként már szériában vetemedik gonoszságok elkövetésére, ha nagyon akarna, akkor sem tudna erre a közlésre a legkevésbé sem csakis levélben, de akárhogyan is reagálni, képtelen lévén azt bármilyen szinten is feldolgozni. Hiszen ha gyakorlatra szert tett ugyan vagy negyven év során, mindenekután vajon mihez kezdjen Tamásnak a záros határidőn belül bekövetkező átlényegülésével, a nem-létével? Amiről közelebbit aztán egyáltalán nem is akar tudni! Tényleg – próbáltam meg magam az ő helyébe tenni – végül is mihez kezdjen annak az embernek, az egykori, de már régen trónfosztott uraskodónak – hogy Fülíg Jimmy szavaival éljünk – az elmúlásával, akivel ugyan nem is beszélt, akiről ha közvetlenül nem is tudott, de aki azért számára, még ha időnként meg is próbált a bőréből kibújni, benne már réges-régen konstánssá vált – bánom is én, akár előjelekkel, akár azok nélkül –, aki nélkül, pusztá létének a tudata nélkül – hogy a minduntalan felszínre törekvő részletekről már ne is szóljon – egész életberendezése nyomban tótágast kellett álljon. Vagy ha mást nem, széles e világon vajon ki más jelenthetett számára valamiféle kapaszkodót – persze hogy nem olyat, amelyet feltétlenül igénybe kellene venni, de aminek a meglétét ő képtelen lett volna már nem eleve adottnak tekinteni. Hiszen Tamás nem-létének a csóvájában így vagy úgy, de másnak tűnik egyebek közt még Zoltánnak is a megszokott képe, lévén hogy Tamás évtizedek óta – már legalábbis az ő, Évi számára – még Zoltánra is kivetítette a maga, más-más időpontokban más-más, de most már mind sápadtabbá váló árnyékát; saját magáról, Éváról azután már egyetlen szót sem szólva, akinek a múltjából, a lelkéből Tamást kioperálva, Margó közlésével egy pillanat alatt durván kitépve nem pusztán egy rész tűnik el, de csonkává válik maga a rohamosan mulandó egész is. Nem, bármennyire értékeli meg hálásan köszöni is a legújabb és egyben persze hogy a legszörnyűbb baráti megnyilvánulást, de azt nem is tekintheti másnak, mint valamiféle előzetes lezáró aktusnak; nem is akar ő tudni Margó leveléről, még kevésbé arról, hogy a betegség jelenleg milyen fázisban van, hogy milyenek és mennyire nyomorultak a részletek, milyen rövid- meg hosszabb távú prognózissal, meg hogy mindezzel kapcsolatban Margó, még kevésbé Tamás vajon most mit érezhet. Vajon felrémllett-e benne, hogy magatartásával kiválthat valami olyasmit, amit mondjuk az 'iszonyat' szóval lehetne jellemezni? Nem hiszem, annál is kevésbé, mert ő minden erejével másra koncentrált. Mert amire megkísérlünk megtanulni nem gondolni, aztán időnként már valóban nem is gondolunk, az akkor – melyik filozófiai iskola szerint is? – a gyakorlatban sem létezik.

Íme, valahogy így egy lehetséges, de egyáltalán nem biztos, hogy a valóságot valamennyire is megközelítő változatban most már nemcsak nekem, de a benne megmaradt Tamás-kép egészének a túlélésére, sőt ha szükséges lenne, többé vagy kevésbé drasztikus átrajzolására is minden ereje bevetésével felkészülő vagy azon már javában ténykedő, az emlékeiből minden meglévő vagy erőszakkal kipréselhető, igazi vagy vélt negatívumot felhalmozó Évike-Éva. Amire, már persze ha így lett volna, én vajon mit mondhattam? Nyilván valami ilyesmit: megméretett és ismét csak könnyűnek találtatott. Nem jó, ez túl laponan hangzik. Elfogadom: nekem ebben a nyomorúságos életben soha nem is volt, most aztán meg végképp nincs semmifajta módom segíteni Évinek abban, hogy legalább olyan dolgokban, amelyekben hajlama van fölösleges károkat okozni saját magának, megváltozzon – már amennyire bármi ilyesmire valaha is lett volna lehetőség. Be kell lássam: már réges-régen eszembe se jutna. A nemlétező partit, azt a hajdan oly parádésnak tartott parádét végleg nem én dirigálok.

Hol is hagytuk abba? Hol másutt, mint Margónál. A mérsékletre, a kiélezett helyzetek enyhítésére törekvő, a szelíd Margó nem kért az én fantazmagóriáimból, sőt ezeket, ha lehet, még kevésbé lett volna képes elfogadni: Egy felnőtt ember életében egyszer vagy többször, de eljön a pillanat, amelyben elmulaszthatatlan kötelessége ha többre nem is, de legalább egy kis időre úrrá lenni fájdalmán, kifejezésképtelenségén – vannak helyzetek, amikor minimális

emberi kötelessége, még ha beleszakad, akkor is, elsősorban **nem** magára gondolni! Mert ha ezt, bár nagyon is jól tudja, lehetetlen, hogy ne tudná, de mégsem képes megtenni, az már a legelemibb civilizált magatartásnak is a lehető legsúlyosabb deficitje. Az ösztönvilág legrosszabb elemeinek, a gonosz gnómoknak a szabadjára engedése. Vagy ha ez így jobban hangzik, akkor az – barbárság, tökéletes regresszió. Tegyük fel például, hogy Évi egyik barátjának előző éjszaka súlyos szívrohamra volt, de szerencséjére még idejében észrevették és így vélhetően megúsza. Csak most ha nem is babusgatni, de legalábbis kímélni kellene. Mire az ügyek illetően állása mellett Évinek az első dolga vajon mi más lenne, mint azon nyomban leülni és írni neki, még hozzá egy keserű, vádaskodó-vagdalkozó, megint csak vélt vagy valódi sértéseket szemére vető és kakaskodóan odamondogató, szándékosan vérgőzös levelet. Hogy miért? Mert az igazságot ki kell mondani – jönne a sztereotíp válasz, ami fölötte szépen hangzik, éppencsak hogy bizonyos esetekben felér egy nem is körmönfont gyilkossági kísérlettel. Hogy sikerrel-e vagy sem, az aztán már nem rajta múlik. Ő megtette a magáét. Hogyan juthat el valaki odáig, hogy vindikálni merészelje magának a jogot végzetes dolgoknak az elkövetéséhez? Nem ordít mindebből bele a képébe: **valahol meg kell vonni a határt!**? Mert fölöslegesen bajt okozni bárkinek is, de tenni ezt védtelen, kiszolgáltatott emberekkel – az messze túl van bármiféle elfogadható, elviselhető határokon.

Márpedig erre, ilyesféle soha, semmilyen körülmények közt nincsen, nem is lehet semmiféle mentség – szögezte le Margó, ezúttal ellentmondást nem tűrő, többet erről, bármi ilyesmiről hallani sem akaró módon. Némi töprengés után azonban nyilván úgy érezte, valamit azért mégiscsak hozzá kell fűznie, mégpedig így: Évinek nemcsak kutyakötelessége lett volna válaszolnia, ha kell, éppenséggel elmondva azt is, milyen mértékben bénult meg vagy lehetetlenült el – de ez csupán a minimum lett volna! Az ember oda jut, hogy ki kell jelentse: mindennek, igenis kivétel nélkül mindennek, ami az életben fontos, a sárba tiprása, hogy azon nyomban nem írt – mégpedig mindenféle eddigi kényszer-szabályzatot habozás nélkül felülbírálván és felrúgva – olyan végtelenül hosszú idő után igenis **neked**. Na és ha többre már nem lett volna képes, ha bármilyen ok miatt többre nem futotta volna, nem kívánt volna legalább néhány szóval neked jobbulást. (Mert azért, az isten szerelmére, akármilyen szörnyű is a csapás, emberek tömege gyógyul manapság már ki még egy ilyen betegségből is. Mint ahogy természetesen te is javában ezt teszed.) Vagy valamilyen módon, a maga módján nem juttatta kifejezésre együttérzését. Ehelyett, fel kell tételezni, mindennél inkább el volt telve csakis önmagával, azzal, hogy ő most mit érez, hogy őt ez hogyan érinti vagy történetesen hogyan nem érinti. Meg hogy a betegségem tudata nyilván az én benne élő és a nekik annak idején, még a torontói kezdetekben oly szépen, szeretettől áthatottan megrajzolt képemet is átalakíthatta benne. Gyászából legázoltságában csak éppen arra nem gondolt, hogy most ő – úgy is, mint a világ közepe – egyszerűen nincs, nem létezik, nem számít, mert **nem róla van szó**, hogy most a legkevesebb, amit tehet, törleszteni, amíg még lehet, legalább valamivel az évek hosszú során át kamatokkal is megnövelt adósságát. Hogy ezzel mint a magától értetődően megteendővel ilyen körülmények közt tartozna ugyan akárkinek, de mindenkifölött nekem, 'élete legnagyobb szerelmének'. Na meg persze egyidejűleg annak a nőnek, akivel továbbra is együtt kell élnie – igen, saját magának. Ha ezt megtette, ha egész élete meglehet legnehezebben végrehajtható kötelességét maradéktalanul teljesítette, akkor foglalkozhat majd elmélyülten a saját fájdalmával, a saját érzelmeivel vagy ha tetszik, éppen azoknak a hiányával! Hiszen ahhoz joga van, és tőle senki e jogát el nem veheti, hogy téged megszűnjön szeretni; de ahhoz már nincs, hogy emiatt-e vagy sem, de kapva kapjon az alkalmon csakis azért, hogy ezzel kapcsolatosan hátborzongatóan gonosz embertelenséget követhessen el. Hiszen még elképzelni is nehéz, hogy a hír miatt zsibbadttá, érzéketlenné válásában azt gondolhatná: csakugyan ez lenne a legjobb megoldás?

Ez a feltétel-nélküliség, az ember magával és másokkal szembeni kötelességérzete és az abból fakadó cselekvések megkövetelése tette most Margót, bár csupán átmenetileg, azóta hogy valójában megismertem, először iróniától mentessé, végső elesettségem pillanatában szárnyait rám kiterjesztő védőangyalommá. Valahogy úgy, mint aki tudja és ezért magától értetődőnek is tekinti: fordított esetben én tölteném be ugyanilyen természetesen az ő mostani szerepkörét. Persze hogy mindig valahogy külön rám kalibrált szeme másképp látott, ha nem tévedek, odaadóbban, simogatóan nézett rám, míg én csak most ébredtem rá, hogy egy ideje már az én szemem Margó-látása is megváltozott, számos és fölöttébb fontos, új elemmel teljesedett ki – és épült bele szervesen abba, aki akkor én voltam. Szemérmességünk azonban a felfedezések regisztrálásán, a csínján bánáson túl teljes csöndet parancsolt ránk. Kivéve egyetlen területet.

Éppen a legújabb reinkarnációjának a bennünket olyannyira megdöbbentő magatartásában visszataszító Éviről folytatott beszélgetések ébresztettek rá csaknem egyidejűleg mindkettőnk arra a kész tényre, hogy Margó mindezzel párhuzamosan magában a regény-ügyben is kimondatlanul bár, de annál nyilvánvalóbban Pali örökébe lépett. És amikor ennek tudatában én vettem föl először óvatosan meg félőn is annak a lehetőségét, hogy még végiggon-
dolandó formában ő fejezze be azt, amit Pali elkezdett, Margó nem kért gondolkodási időt, azon nyomban kötélnek állt. Te miattad is, meg Pali miatt is – mondotta, mosolyogva, nem is kicsit meghatva. Hogy nyomban hozzátegye: a mi kettősünk számára a sors az adott tárgykörben túlságosan sok témát már nemigen hagyott. Annyi baj legyen: ha kifutunk a mondanivalóból, majd abbahagyjuk. Neked ebben már egyébként is nagy gyakorlatod van. Remélem, jól mondom?

Jól mondta.

Margó vállalkozása

Az új szereposztásban az első tennivaló mi más lett volna, mint az, hogy Margó olvassa el a helyenként még csak félkész szöveget, és ezt ő rövid idő alatt teljesítette is. Érthető okok miatt én szorongással vártam, mit fog mondani. Persze hogy nem azt hallottam, amire számítottam. Ezzel szemben viszont kiderült: nem ismerem én még Margó lelkének a mélységeit. A 'könyvről' szóló beszélgetés ugyanis így indult:

– Köztudott dolgokkal kell kezdenem. Például arra a körülményre hivatkozással, miszerint én érthető okok miatt nem érzem magam hivatottnak arra, hogy egy irodalmi műről szakértői véleményt nyilvánítsak – arról a műről, ami ráadásul még nem is teljesen kész. Tény viszont, hogy engem valósággal torkon ragadott, számos részletében fölkapart. Tette pedig ezt úgy, hogy az utóhatást még most is érzem. Márpedig erre, minnek is titkolnám, nem számítottam. De erről majd talán egyszer, később. Csakúgy, mint az egész mű nagy részét átítató, nekem már régen a lételememmé vált humorról. A kezdetek után mind elragadóbban kibomló, mind észrevehetőbben a te lételemeddé vált iróniáról szintűgy. Ami viszont a jelent illeti: bennem elvarázsolt érzéseket keltett, amellet hogy lelket melegítően jólesett olvasni, amit Pali adott hozzá a műhöz. A kezdetekben olykor mutáló hangtól eltekintve olyan volt, mintha élőben hallottam volna. Meghitten ismerős és mégis újra megható volt számomra az a csipkelődéssel meg ugratásokkal leplezett tartózkodás, ahogyan ti ketten egymásról beszéltetek, írtatok, ahogyan szemérmesen tettetek egymásnak gondosan becsomagolt vallomásokat. Vagy ahogy mint két kiscica játszottatok egymással – igaz, néha még a karmokat is kieresztve. Olyannyira, hogy szinte kedvem lett volna nekem is azon nyomban beszállni, a közepibe ugrani, de hát ez a ti szuverén birodalmatok volt. El akartam ezt mondani, mert szinte kikéredzkedett belőlem. Azon az első benyomáson kívül, hogy nemcsak az említett torokszorító részletekben, de egészében is végtelenül közel áll hozzám az, amit tettél. Köszönöm azt is, hogy elsőként olvashattam el. És hogy ilyen voltomban is az egészhez szívem mélyéből gratulálhatok. Mindehhez nem is igen lenne hozzáfűznivalóm, kivéve azt, amit jómagamról meg a körülöttem-miattam történekről volt szerencsém megtanulni. Csak most, olvasás közben tudtam teljes valójában felmérni: milyen göröngyös, mennyire beláthatatlan utat tettünk meg mindketten, te meg én, ha másban nem, hát legalábbis egymás megítélése terén. Hiszen mi, gyanútlan téblábolók, úgy kezdtük, hogy akarva-akaratlanul is megmértük a másikat anélkül, vagy inkább az előtt, hogy amúgy igazából, akár csak futólag is találkoztunk volna egymással. Na és ha egyszer ideáig eljutottunk, le kell szögezzem: azokról a kezdetekről vagy jót, vagy semmit. Így tehát én most el is hallgatom.

– Jaj nekem, én, az egykori hepciáskodó fráter, de szerettem volna a zúgolódás nélkül valót ott helyben se szó, se beszéd, a dolgoknak szabad folyást engedve megbékíteni! Őt, akinek most minden, de minden a kezére játszik! Ehelyett viszont aligha tehettem volna mást, mint hogy hozzá hasonlóan, kártyáimat kiterítve ezt mondjam: Nem hinném, hogy bárki is képes lett volna ilyen decensen közölni lesújtó véleményét esendő voltomról, garázda múltamról. Töredelmesen be kell vallanom: ha Palinak vagy harminc évvel ezelőtt adott tanácsaimra és az akkori kitételeimre gondolsz, a mai Holló képtelen lenne az akkorit védelmébe venni. Ez ügyben még bocsánatot sem tudok utólag kérni: bizony az a Holló is én voltam.

– Hál' istennek. Nélküled, a te 'trükkjeid' bevetése nélkül mégiscsak szégyenlős Palim talán nem merte volna meg sem kísérelni, hogy megtegye az oly félelmeteseknek és kockázatosaknak tartott megteendőket, szigorú utasításaidat követve a végtelenségig élezeni ki a már amúgy is elviselhetetlenséget. Én meg, ki tudja, esetleg éppen a rám nehezedő nyomásnak a hiányában mégiscsak sikeresen rontottam volna el az egészet. Közel is jártam már hozzá, ugye? Köszönet az értünk tettekért, valóban hálás köszönet. Nem is olyan melleleg azért is,

mert azok nélkül, hogy mást már ne is mondjak, mi ketten sem lennénk most itt együtt úgy, ahogyan vagyunk. Viszont azért ma már te is tudod, sokkal jobban tudod, mint akkor: felelőtlen játék volt az embereknek – köztük nem is ismert embereknek – a sorsával, a neked kijutott vagy az általa megszerzett hatalommal való visszaélés, már-már egyenértékű az istenek kihívásával. Hiszen, ha jól meggondoljuk, az ő feladatkörüket oroztad el. Szerencséd volt, szerencsénk volt, így azután nagy jó lett a következmény. Ez azonban nem mentség a sors kihívásáért. És mit sem változtat az égre mutató mondás igazán: Szegény ember sorsát boldog Isten bírja.

– Egyetlen szavaddal sem lennék képes vitába szállni. Hálás vagyok, hogy elmondtad, hogy így, ezekkel a szavakkal mondtad el. Hálás vagyok, mert megbecsültél vele. Csak nagyon remélem: ezek után nem maradt benned egyetlen kis tüske sem.

– Jó régen ott lehetett már, Pali múltakról szóló elbeszélése nyomán, így aztán ideje, hogy kihúztuk csaknem hült helyéről. Tamás, az egész műről, valamit azért csak megengedve magamnak, hadd mondjak legalább két, persze szubjektív mondatot. Szeretem, amit csináltál, azért is, mert írásod áttételesen, de annál inkább hüen – számomra hüen – tükrözi azt, ami te vagy. Márpedig akkor, akárhonnan nézzem, eleve jó kell legyen, vagyis hogy kell legyen valamiféle belső igazságtartalma.

– Ó, ha te így érzed, akkor... akkor szüret!

– Ha szüret, akkor olajozzuk meg magunkat egy kis konyakkal, aztán uccu, vágjunk bele! Vagy a haladó hagyományokhoz híven inkább Armagnackal?

* * *

(T. szövege) Ha azt mondom, hogy sokoldalúan provokáló volt az új vállalkozás, akkor ezzel közel sem voltam képes sem a kialakulófélben lévő helyzetet, még kevésbé az azzal kapcsolatos közérzetemet visszaadni. Ami a technikai elemeket illeti: persze hogy időnként mi is elővettünk egy magnetofont, csak azt most már tape recordernek hívták, mármint itt; az óházában ragaszkodnak a magnetofonhoz, sőt akadnak olyanok is, nyilván a kispesti Mancika baráti köréből szabadult, sőt elszabadultan modoros affektálók, akik manyetofonnak becézték – és abba-arra beszélünk. (Egyszer egy zeneakadémiai koncerten Mancika odatévedt és éppen mellettünk álldogáló barátai tegezték le Bach *Magnificátját* Manyifikátra.) Máskor meg, egymástól távol, de telefonon azért gyakran egyeztetve, leírtuk vagy gépbe mondtuk gondolatainkat, a már felvett anyaghoz fűzött kommentárjainkat, majd amikor újra összejöttünk, úgy ahogy voltak, vagy ha nem, akkor némi átdolgozás után a fővonalba futó részleteket átemeltük a szövegbe – kivéve, amikor átalakítottuk azokat párbeszédeink részeivé. Na és egyes részleteket, főleg ha azok a két feldolgozásban ütötték egymást, grandseigneuri gesztusokkal ki is hagytunk. (Azóta is mindig az az érzésem, hogy a kihagyott részek voltak a legjobbak.) Amint azt valahol már említettem, én már kiadói előéletem során perverz örömmel húztam, ha csak lehetőség adódott rá; most az írás fogásait élvező, mindent legalább háromszor megrágó Margó is kezdett rájönni ennek a szerinte fanyarul élvezetes ízére. Azért, amint az később kiderült, az 'utólagos reklamációk' lehetőségének a fennállása miatt ő, a biztonság kedvéért, egy külön dossziében gondosan megőrizte a kihúzott szövegrészeket. Mit lehet tudni, azokból ha mást nem, egy-egy pironkodó kis jelzőt át lehet majd menteni a csakis rá váró, tőle nyomban meg is billenő helyre. Így Margó, a számára eddig alkotóként ismeretlen műfajjal küszködő, mindjárt az alapelemekkel bíbelődő, a gondosan méregető. Én nem mulaszthattam el őt azzal ugratni, hogy megfontolt tervezőként máris megkezdte az anyaggyűjtést a következő, közösen megírandó könyvhöz. Ő viszont úgy vélte, hogy a ki nem lött muníciót bűn lenne csak úgy otthagyni, hiszen mit lehet tudni, a benne tárolt robbanóanyagot is fel lehet majd használni valamire.

Nem, nem is ez volt a furcsa, hiszen ez zökkenők nélkül vált megszokottá; Pali szinte fizikai jelenléte volt az. Margó, most vettem csak észre, saját míves magyarsága mellett is – eredetileg az itt egyszer már szóba került Szentesről jött, ezért is aztán mindig elgyengült az errefelé már aligha Tisza-parti szomorúfűz látványától – igen sokat örökölt meg Pali persze hogy őt is behálózó humorérzékéből, többnyelvű játékkészségéből. Néha megbabonázottan ültem, amikor egy-egy mondatomra Pali parírozott, éppen hogy csak Margó magasabb és dallamosabb hangján.

Ugyanakkor – és szerencsére – Margó Palinál is, nálam is jóval kiegyensúlyozottabb volt, szokimondóbban bár, de mégis összefogottabb. Az új szereposztásban ő még véletlenül sem szakított volna meg egy kibontásra váró zenei frázisnak tekintett, már megkezdett gondolatmenetet. Nem mintha nem jutott volna eszébe – csak hát ez egyszerűen nem lett volna ő. Ha nagyon is találónak érezte, leírta magának – ‘biztos vagyok benne, hogy szükség lesz majd még valami ilyesfélére’ –, hogy aztán rendszerint valóban találjon is később helyet a beiktatásukra. De azért közben azt, hogy éppen most mondott hősiesen ellent egy csábító kísértésnek, a hirtelen felszökő jobb szemöldök meg a pillanatokra felszikrázó szemek vagy az arcán átsuhanó, rebbenékeny mosoly tanúsította.

És hát, igen, ráadásul Margó szabad volt, mint a madár. Csaknem három évvel ezelőtt korai nyugdíjba ment a zenekarból, bár nagy ritkán, végszükség esetén azért egyszer-egyszer beült kisegíteni; meglehetősen ritkán lépett fel, akkor is átállva a kamarazenére. Készített néhány gyönyörűséges CD-felvételt is, köztük az én régi kedvencemnek, a Bach-csemeték egyikének, Karl Philipp Emmanuelnek a fuvolaversenyét. Amit a szakmában mint az egyik legjellegzetesebb bravúr-darabot értékelnek, és csakis Margó előadásában lett – mármint az én számomra – mindennél világosabb, hogy sokkal több van abban elrejtve. És amit én főleg azért csodáltam, mert az idők folyamán a fuvolától mint hűvös, talán hideg instrumentumtól valamelyest el is távolodtam, Margó azonban ezt a folyamatot nemcsak megállította, de elképedésemre az ellenkezőjére váltotta át. Nem utolsósorban az itt említett művel.

Én, aki még a tökéletes technikájú, fenomenális zenésztől, Jean-Pierre Rampaltól sem voltam többé már annyira elragadtatva, mint régen, még sokkal kevésbé a valahogy nem-szeretemmódra világsztárrá vált Galwaytól, barátnőm fuvolájának nyomban az első hangjaira is gyakran tölem fúvóhangszerek ügyében ugyancsak szokatlan elgyengüléssel reagáltam (kivéve e kitétel hatálya alól természetesen a klarinétot. Teszem azt Mozart csodálatos *Klarinétötöséből*. Na meg azért az oboát is. És ha már itt tartunk, akkor persze a fagottot). Minduntalan eszembe jutott Pali feledhetetlen mondása, amikor Margó egyik koncertjén a darabot az ő előadásában először hallva azt ‘szeplőtelennek’ minősítette. Nekem persze megint csak Shakespeare szállította a megközelítés módszerét. Margó számára, csakúgy mint Prospero csodaszigetének a lakói számára, nem beszéddel, de hangokkal üzen a lopakodó tavasz, az éjfél, a földben láthatatlanul növekvő-duzzadó erők, a szólító szél. Az azután már az ő hivatása, hogy e hangokat átadja az érzékeikben még nem teljesen eltompultaknak, hogy figyelmeztessen a világ kimondhatatlan jelentőségére, úgy, ahogyan az csak végzetes, ritka órán bomlik ki, akkor is csupán a kiválasztottak számára. Mármint gondoltam én. Margó maga viszont mértéktartóan higgadt volt, sőt olykor engem lehűtendőn epés véleményeket is hangoztatott a művészetről, az azt művelő művészekről magukról. Igaz, mindennek ellenére sem voltam képes sohasem eldönteni: különleges, egyéni technikával varázsolta hangszerét alkalmassá a megszokottnál jóval melegebb árnyalatok hajlékonyabb kidolgozására, vagy, ennél egyszerűbben, Margó szépséges lelke énekelt ki a mit sem változó, csak éppen kezesebáránnyá szelídült hangszer mögül. Gyanítom, hogy az utóbbiról van szó, megkérdezni azonban semmi ilyesmit soha meg sem kíséreltem. Nemcsak azért, mert nem akartam volna kabinetkérdést csinálni a mondvacsinált ügyből. Ennél jóval inkább attól tartva tartóztattam meg magamat, mert féltem: ilyen kérdések felvetésével túl messzire merészkednénk el, olyan

tájakra, amelyekről – mióta inkább sejtettük, mint tudtuk, hogy ámuldozva-hitetlenkedve járjuk be azokat – beszélni magától értetődően nem lehetett. Talán csak egyszer majd, azoknak a végzetes, ritka óráknak a során.

Margót egyébként gyakran hívták meg versenyek zsűrijébe is. Mindig volt egy-két tanítványa, most éppen egy kínai kislány – 14 éves, babaarcú kölyök, robbanóan muzikális tehetség – meg egy technikailag már csaknem kiforrott 20 éves fiú, nemrég bevándorolt orosz-zsidó zenészcsaládnak a szemefénye, aki mellesleg mindjárt első fellépése alkalmából felhívta magára a figyelmet. A kínai kislányt én is hallottam-láttam játszani, hangszeren is, meg anélkül is, barátaival. Olyan volt, mint egy nyers tehetségből gyúrt, formás kis csomag, éppen hogy kezdett fiúsan nyakiglábbá formálódni, ficáncolni, mint egy csikó. Nem is lepődtem meg túlságosan, amikor a napokban valahogy szóba került: igen, Margó vagy egy évvel ezelőtt két tehetséges, fiatal kanadai zeneszerzőt szponzorált fuvolára írt zeneművek írására, és kérésre persze hogy szívesen segített tanácsaival pártfogoltjainak. Tette ezt pedig azt követően, hogy kezdetként egy hasonló akcióból két évvel ezelőtt létre is jött egy fuvola-ötös, amelyet Margó a modern zenéhez különösen fogékony, magával ragadóan tehetséges torontói vonósnégyessel együtt mutatott be, szép sikerrel és jó kritikákkal – nem is Kanadában, hanem az USA-ban, a Menotti irányította charlestoni Spoleto Fesztiválon. Történt pedig mindez úgy, hogy bár Margónak, úgy is, mint előadóművésznek magától értetődő közege volt a sok ember, amúgy igazából mégsem engedett senkit sem – egy meg nem húzott, hol táguló, hol szűkülő körön kívülről – közel magához; áthághatatlan határt szabott a vele létrehozható bizalmasság elé.

A közös munkára visszatérve: ami engem lenyűgözött, az, mindennek ellenére, nem a hasonlóság volt Pali és Margó közt, hanem szerepüknek az eltérő volta és az, ahogyan adottságaikkal a fura leosztásból nekik jutott feladatokkal nem valamiféle vélt szabályrendszer szerint, de a maguk eltérő módján küzdöttek meg. Pali a kezdetek kezdetén ugyancsak a helyén volt a felderítő, a kutató, a friss nyomon orrát a földre szegezve vezető vadászeb szerepkörében. Most, hogy harminc évvel később a hangsúly remélhetőleg már az összegezésre helyeződött, ezt a feladatot mintha eleve Margóra szabták volna. Hiszen Margó sokkal jobb, érzékenyebb, kifinomultabb ember volt, mint mi voltunk akkor, meg alighanem valaha is; aki ugyan gyűlölt ítélni, de még annál is képtelenebbnek érezte magát arra, hogy a felismerni vélt igazságot, ha csak feltételesen is, csupán vita-kiindulópontként ki ne mondja. És ha éppen úgy adódott, nem minden él nélkül. Azonfelül lenyűgöző memóriája volt, méghozzá nem csakis zenei téren – bár az is igaz, hogy ha valamit egyszer megtanult, azt a darabot koncertjein azután mindig kotta nélkül játszotta. Jó memóriája van – ezt meglehetősen sok emberről el lehet mondani. Amit viszont annál kevésbé, az az: Margó tudta, hogy **hogyan** kell emlékezni. Nem, nem lehetne ráfogni, hogy gyűjtögette volna az agyába, a szívébe mártottakat, eleve párosítva azokat szenvedélyes előítéletekkel, hogy aztán a végterméket merő passzióból felgerjesztve, magát felcsigázva nyeglén az illetékes vagy az éppen kéznél lévő áldozatnak vagy csak úgy, a világnak a fejéhez vágja; ritkaságszámba menően nem klasszifikálta az emlékeket minőségük szerint, így nem is válva képtelenné a váltásra, ha a későbbi történések fényében valamiféle ártértékelés igénye merült fel; mint oly sok más téren, még a szubjektív emlék-ügyekben is lehetett vele egyet nem érteni – beszéljünk csak még róla, aztán remélem meglátjuk –, mert hajlandó volt nagyon odafigyelni, és ha úgy érezte, az elraktározott élményeket újra vizsgálat tárgyává tenni, de azért hűnek maradni az egykorihoz, az ős-emlékhez is. Vagyis hogy büszkén vinni magával Szentestről hozott, egykori motyóját úgy, amilyen az volt, legföljebb bugyor helyett most már némileg ékeesebb csomagolásban.

Mert ugyebár Margó, a minden ízében zenész, gyakorolta is azt, amit mondott, meg, igaz, csak ha kérdezték, nem győzte mondani is azt, amit gyakorolt. Mindig együtt játszott a zenekarral, szólót vagy tuttit – vagyis persze hogy szervesen benne volt az összképben –, de

ugyanakkor hallotta ő a zenét, a zeneszerző művének az előadóművészekén átszűrt megvalósulását kívülről is – tehát teljes, odaadó elmerülése ellenére sem tudott kritikátlanul dicsőíteni vagy, ellenkezőleg, megszűnni bírálni a produktumot. Komplex ember volt az én új partnerem, mint mondtam, vérbeli zenész – és összetettségének a nem egyszer kontrasztos megnyilvánulásai természetesen a ritka jelenséget joggal megillető csodálatnak váltak számomra a kiapadhatatlan forrásaivá. Elsősorban persze az összetettségén belül is uralkodó adottságával, legsajátabb tulajdonával – a stílusával. Hiszen a stílus nem más, mint a létformáló alaptémák egyike. Láthatod azt tükröződni, kiteljesedni, Margó esetében szinte minden gondolatában, csaknem kivétel nélkül minden cselekedetében, tervében és, amint az kiderült, minden vágyában – az onnan lentől, mélyről jövő vágyakban. Mintha Margó lett volna az élő és elbűvölő bizonyítéka annak, hogy a stílus abszolút, a stílus ellentmondást nem tűrően szükséges, ha kell, parancsoló jelenlét az élő emberben. A stílus sosem válhat mások utánzásává, a környezethez való kritikátlan alkalmazkodássá, fáradságot sem igénylő mimikrivé. Némileg másképpen és megszokottabban – a stílus az ember.

Ő maga ezen, ha a témát néha szóba hoztam, mindig fölöttébb jól mulatott, hiszen, mint kifejtette, ami engem félrevezet, az nem más, mint benne a zenei polifóniának az évtizedek során a világ egészére meg részleteire is kiterjesztése. Az egész – meg a részletek is. Ó, istenem, mennyire foglalkoztatott ez a fajta megközelítés engem ezekben az időszakokban! Nem, ne is tessék figyelmeztetni, de kétségtelenül nem először...

A kor Margót fizikailag talán látszatra valamelyest törékenyebbé tette, de megtartotta felfoghatatlanul épen maradt kislányosságában úgy, hogy időtállóan nemes szépségét ha lehet még csak eredetibbé, harmonikusabbá érlelte. Őszült ő is természetesen, de ez úgy fonódott egybe szőkecséjével, mintha az acélos búzaszín egy újabb, csupán egy árnyalatnyit hűvösebb réteget adott volna hozzá hajkoszorújához. Ami leginkább változott: Margó gyöngyfehér bőre nyaranta azelőtt egy bizonyos szintig zavartalanul vette föl a lesültség mindjárt halványbarna opál-árnyalatait. Ez most csaknem megszűnt; bőrét időnként már irritálta a nap, olyannyira, hogy nem kis bánatára ha nem is teljesen, de abba kellett hagynia legalábbis a korlátlan napozást, nyárimádatának ezt a kifejezési formáját. Nemcsak bánatára, de ez azért saját életéből kiközlentve is zavarta, mert Margó azok közé az emberek közé tartozott, akiket a sors végzetesen köt össze egy évszakkal – az ő esetében zavartalan harmóniában a nyárral. Értette ő nagyon is az én napimádatomat, csakúgy mint a napszállta-ünneplések ellenállhatatlan vonzását, különösen úgy, ha az éppen kikíváncozó leáldozás-megszentelési formákat együtt gyakorolhattuk. Köztük olyanokat is, amelyekről ő, az újdonsült bacchánsnő azt sem tudta, mi fán teremnek... Így azután kifejezetten erre a célra, a nyár minél teljesebb élvezésére meg is tartott más kifejezési formákat, a nagy erdei sétákat, az úszást, a reggel kihagyhatatlan teniszt – nyáron az ég alatti pályán –, amit fiúsan kisportolt alakjával és persze reflexeivel, rugalmasságával kiváló szinten játszott. Ez az első alkalmakkor engem jócskán meglepett, mert nem tudtam, hogy nemcsak jó technikával játszik, de a játékot igen komolyan veszi, sőt szinte gyerekesen élvezi is. A férfiak – de sokat panaszkodott nekem erről annak idején Pali – változatlanul vagy talán még inkább nyüzsögtek körülötte, éppenhogy csak a rajongók karának, a kérők görög kórusának az átlagéletkora változott valamennyire. Igaz, külön udvarra rúgott a nála jóval fiatalabb hódolók át- meg átalakuló csoportja is, amelynek a tagjait alighanem a kislányos érettség ritkán látható kombinációja delejezte meg. Margó 'polifon' lényével, kitartó következetességével azonban modern Penelopeként lefegyverzően hárította el a 'kérők' rámenősebb közeledéseit.

És hát igen, nyers gyémántokként ott sugároztak elképzelhetetlen színgazdagságukban szépséges arcán legfőbb ékességei, az első látásra mindenkit megkapó, lebilincselő, maga körül mindent uraló, messzi, idegen világok üzeneteit hordozó szemei. Hogy azok időnként a világosszürkébe hajlón kékek voltak, ezzel gondolom még nemigen mondtam róluk semmit.

De ha azt próbálnám – és főleg képes lennék – valahogy visszaadni: ezek a szemek csillagokat beporzóan, zöldes pontokkal beszórtan ragyogtak, közel sem csakis akkor, amikor örömet, szeretetet, vidámságot, pajkosságot éreztetve sziporkáztak, de ha tetszik, nyugalmi állapotukban is vibráló sugarakkal árasztottak el a világot, akkor már valahogy, félszeg módon bár, de kezdenék legalább tanonci szinten közeledni a legnagyobb titkok megfejtéséhez szükséges, réges-régen talán a beavatottak, a felszenteltek számára tudatosított, de a tőlük hozzánk vezető hosszú út során, az út közben valahogy elfelejtett információk továbbításához. Én közben elkeseredetten éreztem a kellő tehetség hiányát a remekbe szabott feladathoz, ami nélkül pedig egy ilyen csodálatos természeti jelenségnek az akárcsak megközelítő éreztetése is reménytelen kontárkodás lenne. Főleg ha az egymástól mintha egy árnyalattal a szükségesnél messzebb álló szemek összehatásához tekintetbe vesszük – annál is inkább, mert nem is igen tehetnénk mást –, amit én nyomban a kezdetek kezdetén megjegyeztem magamnak: a finoman ívelt szemöldököket, amelyek, legalábbis a fiziognómusok szerint, a bátorságnak a biztos jelei. Vagy ha mégsem lennének azok, de akkor is, kétségtelenül is szépek.

Igen korai emlékeim szerint egész ifjúkoromban ellenállhatatlanul vonzódtam anyám egyik gyakran látott és engem szeretetével elhalmozó barátnőjéhez, a tartózkodó, a magát visszafogóan szépséges Rózsi nénihez, akinek a háttérét nem ismerő francia-rajongásáról tanúskodó módon Armandnak elnevezett, nálam vagy négy, ha nem öt évvel idősebb fiához én igencsak ragaszkodtam, igaz, úgy, hogy ő azt a maga részéről az akkortájt még oly sokat jelentő különbség ellenére is készségesen viszonyozza. A magas és valahogy vékonydongájú Rózsi néninek meg Arinak is pirosposztag-barnás bőréhez fekete haja és fekete szeme volt, azokban elrejtethetetlenül olyan, de olyan káprázatos ragyogással, mosolygás közben a körülöttük lévő világot teleszóró, kék sugárzású szikrázással, amiről én, jóval a technicolor előtti korszakban, valami olyasmit hittem, hogy az csak bizonyos típusú, éppen olyan voltukban gyönyörű spanyol nőknek lehetne a sajátossága. Akkori világom engem leginkább lenyűgöző jelenségének, Rózsi néninek a kisfiús ártatlansággal is nyilván elragadtatottsággal magamba örökre eltett, világszép, fényfoszlányokat szóró szemeit vagy azokhoz akárcsak hasonlókat, anélkül, hogy erre akárcsak gondoltam volna, most jövök csak rá, az évek hosszú során át más nőnek az arcában soha nem láttam viszont. Ezzel egyidejűleg csakis most, írás közben, az arcomra fagyott mosollyal, a régi elvarázsoltság maga után hagyott ürrében jövök rá, hogy a magammal folytatott, kinkeserves vita után sem szabadulhatok kötelességemtől. Le kell, mert köteles vagyok leírni: Arit munkaszolgálatosként 1943-ban, Ukrajnában ölték meg a II. magyar hadsereg katonái, Rózsi néninek pedig Budán, a Rózsadombon, ahonnan második, imádott férjét, a kiváló nyelvészt mellőle vitték el az ostrom utolsó napjaiban a nyilasok, nem maradt miért élnie, ezért a neki felszabadulást már nem hozó napon öngyilkos is lett. Az ő végtelen fájdalommal megsiratott végét, most már mindörökre mosolygó szemét ezen a mérhetetlenül szegényebbé vált világon ma már csak én látom, teszem akarva-akaratlanul minden lehetséges meg lehetetlen összehasonlítás alapjává. Mert igenis van olyan hűség, hűség egy emlékhöz, amely jottányit sem változva kísérelhet el egy életen át. Pontosan azért, mert onnan ide társítva most jövök rá: csakis a nagyon is szőke Margónak a nagyon is felhőtlen-kék szemei adtak valamit vissza azoknak az éjfélete villódzásoknak a többé már ki nem bogozzható titkokkal terhes világából. Tették pedig ezt mindennél intenzívebben, ha azok a szőke haj alatti szemek éppen rám néztek és engem is láttak. Hiszen azok a szemek, jó néhányszor meg is mertem volna esküdni rá, bizalmasnál is bizalmasabb párbeszédet folytattak még olyan, a közhiedelem szerint élettelen tárgyakkal is, amelyekre akár csak pillanatokra tévedtek. Engem meg? Engem cirógattak, ajnároztak, unszoltak is, ha már úgy jött, igaz, mindig csak módjával; leginkább azért csak bővöltek; ki nem mondott szavakkal, de még zenével is megfogalmazhatatlan kérdések tömegét juttatták el hozzám; elláttak véget nem érő mesékkel rólam meg magáról; és mindehhez még megtanultak visszatükrözve kifejezést adni a döbbszent csodálkozásra ébredésnek, az elkábítottság eleddig ismeretlen állapotának, meg valaminek, amiről

akkor még nem tudtam, hogyan éli át, de amit magának a folytonos, a megszakíthatatlan, mert kielégíthetetlenül fel-felragyogó várakozásnak tekintettem. És nemigen hittem, hogy ebben tévedhettem volna.

Margó nagyjából és egészében remekül egyesítette magában az ellentétek egymást kiegyensúlyozó kombinációját az egyes alárendelt elemek időnkénti előtérbe kerülésével; határozott volt, ha szükségét érezte, el egészen az intranzigenciáig, bár ha az alkalom úgy kívánta, kész volt engedni az addig nem ismert, de most váratlanul előtérbe került körülmények hatásának, nem kevésbé az értelmes ellenérveknek, jöjjenek azok bárhonnan is; független volt, szilárdan állva a maga lábán, de ugyanakkor hihetetlenül érzékeny, minden idegszálával odafigyelő, törődő; kemény, mint a kő, és mégis maga a megtestesült, a gyengéd, puha tapintat, az őszies szeretetnek a valóságos tárháza; zenében-életben egyaránt már csak hivatalból is kiengesztelhetetlen ellensége a hatásvadászó érzelgősségnek, giccsnek, a csakis a dolgok felületén kapirgálásnak, mindenféle-fajta olcsóságnak. Éppen mostanra, miután előbb alaposan megtárgyalta, jutott el tudatáig, hogy a különböző eszközökkel folytatott, hosszantartó küzdelme a végéhez közeledik, sőt a logikusan bekövetkező, felszabadító kapituláció után önmaga ellentétévé fordul át; a benne-körülötte mindent gyökerestől felforgató, olthatatlan vágnak a megvalósulása lett élete középpontja. Csak éppen hogy eközben soha, egyetlen pillanatig sem engedte meg magának, hogy elfogadja a 'cél szentesíti az eszközt' gyűlölt elvét; ha várni kell, még várni, sőt ha célját így soha nem érhetné el, akkor sem hajlandó az ő ügyét kétes eszközök felhasználásával bepiszkítani hagyni; az ő formája, a hozzáállása semmihez sem lehet más, mint a nyíltság, az egyértelműség; majd azután mindaddig, amíg a dolgok a maguk logikája szerint végre el nem érkeznek a végkifejlethez, ő sok mindent tehet, csak nem halászhat a zavarosban, semmiképpen sem veheti át a kezdeményezés éppen most nem rá szabott, mert az 'objektív' körülmények miatt nem hozzá illő szerepét. Hogy ez így nem lenne könnyű? Persze hogy nem; ezt elfogadni mégsem okozott nehézséget, mert meg is felelt saját választásának. Na meg a célnak. Ő bizony nem fogja se elsózni, se odaégetni életének a vacsoráját.

Már csak azért sem, mert mindez rá kellett hogy nyomja bélyegét egyebek közt kettőnk 'alkotói' együttműködésére is. Az ez ügyben készséges, vállalkozó szellemű Margónak nem kellett vesződnie azzal, hogy átálljon az én hullámhosszamra. Nemcsak azért nem, mert három évtized nagyrészt már végleges formába öntött anyaga volt a kezében. Nemcsak azért nem, mert hosszú évek szorgosan tanulmányozó, felmérő, elemekre szétszedő és újra összerakó tevékenységének az eredményeként úgy ismert engem, mint a saját tenyerét. Hanem azért sem, amit éppen egymással beszélgetve meg néha az idevágó témáknál nem is sokat rostokolva értettünk meg mind egyértelműbben magunkról is, meg egymásról is.

Egyszer például Chamfort után szabadon fejtegettem neki: Aki úgy negyvenéves korára még nem érett mizantróppá, az aligha szerethette valaha is az emberiséget. De elérve az 50-et, vagy a 60-at, sőt uram bocsá' a 70-et... Mire a tirádámat egy ideig megadással hallgató Margó közbevágott: Igen tisztelt Matuzsálem uram, jól tudom, mennyire kiborít téged – amint azt persze lépten-nyomon teszik –, ha bárki is mint valamiféle közös nevezőre hivatkozik a maga kis üzlete-ügylete érdekében, vagy pusztán mint a hízlalásba fogott libába, a torkán át egészen a zúzajaig belemasszírozott baleksága miatt az 'emberiségre' – és ez az idegenkedés, ez a fogcsikorgatásra készítő ellenérzés, elismerem, ugyancsak adott számodra, kétségkívül mélyről, valahonnan a legmélyebb rétegekből robban időnként a felszínre. Az ilyen értelem-ben használt, olcsó, elkoptatott, csatába riogató trombitaszóval hadba hívó 'emberiség' jelszó régóta idegenné vált már az én számomra is, mert úgy érzem, nem is oly ritkán van benne valami mozgalmár felhang, valami olcsó, szemforgató, szirupos, nyomban el is csöppenően áhítatos általánosság. A tartalmatlanná koptatott közhely maga. Kongóan üres pátosz. Vagy mindezen felül ez a szóhasználat egyszerűbben – és gyakrabban – csak a gondolkodás meg a

mondanivaló végletes hiányát leplezni hivatott, papagájoknak betanított, üres klisé. Sőt ha lehet, még ennél is inkább, amolyan főleg a te svéd kedvenceid meg az ő rokonaik-tanítványaik, szakasztott hasonmásaik által unos-untalan agyoncsépett vagy még annál is inkább a riadt kis verebeknek is eladhatatlan maszlag, amelyet mindezért éppen az ‘emberiség’-szószban áztatva meg felhígítva kell receptre felírni. Sajnállok ilyet mondani, de időnként, sőt csaknem mindig vég nélkül szajkózott politikai kampányszövegnek hangzik. Nemcsak annak, de még inkább egy fikció eszményítésének. ‘Gagyog s ragyog’ – mondotta másról, de kis önkényeskedéssel ide is alkalmazhatóan József Attila. Nem így azonban a te gondosan titkolni próbált, szemérmes elitizmusod, ami, lássuk csak be, bárhogyan is fájjon, meg sem közelíti az igazi, a kiterébélyesedett embergyűlöletet, amelynek az árnyékában mint egy óvilági görög ligetben lehetne kilazultan, főleg a délutáni szerelmi kirándulásaikról visszatért, legsürgetőbb vágyaiktól egy időre talán csak megszabadult faunoknak a szórakoztató társaságában megpihenni. A gerinctelenek, a sürgő-forgók, a köpenyegforgatók, a felfújtt hólyagok, a vicik-vacakok, de legeslegelsősorban a jelző nélküli buták érces hangú, általános érvényűnek szánt, nem ritkán zenével is kísért megnyilatkozásai – ezeknek a megvetése a te iszonyodnak a területe; ami téged illet, millió meg millió forrásból innen fakad benned a borzongó gyűlöletnek, amely szabad folyást ad felháborodásodnak, nem pedig a szigorú fegyelemmel átgondolt embergyűlölő hajlam. Még kevésbé egy bár nyilván illusztris, de sajnos nem ismert szerzőtől származó, zárt, éppen ezért kikezdehetetlen rendszer.

Mire én, elképedve, hogy hosszú idő óta egyik fő tulajdonságomnak tartott vonásomat valaki, sőt éppen Margó csak úgy nyers színekkel és határozott ecsetvonásokkal veti fel a vászonra, majd mint aki gondos előtanulmányok elvégzése után régen készült már rá, kétségkívül találó elemzéssel cincálja szét darabokra, sőt művét a biztonság kedvéért azért még egy csipetnyi korholással is megtetézi, ha nem is fejvesztetten, de azért fölötte gyorsan vonultam a teljes defenzívába, imígyen kísérelvén meg leplezni ebbéli cselekvésemet: Nem is lehet vitás: nem mernék és nem is lennék képes valóban versenyre kelni mondjuk egy Swift szinte már természeti jelenségszámba menően fennkölt, görögtűzként ragyogó mizantrópiájával, ami mint a maró sav hatott az ő korában meg az azóta bekövetkezett utód-korokban az emberi remény meg-megújuló diadalmáimozaira. Pedig még ő maga is, a szilárdan tartott helyéből kimozdíthatatlan, egyszer ilyen, tőle aztán elképesztően váratlanul, mondhatnám az ő magaslatáról jóindulatúan lemosolyogva, ha nem éppen bágyadt gyengédségre emlékeztetően fogalmazott, valahogy így: „Fálnak tudnék menni tőle, olyannyira gyűlölöm, mindennek a nevében, ami nekem szent, egész lelkemből lelkesen vetem meg azt az állatfajtát, amelyet embernek neveznek; önmagában azonban ez a tény a legkevésbé sem zárja ki azt, hogy ne szerethessem őszintén, szívem mélyéből Györgyöt meg Pétert meg Pált.” Hát igen, valahogy így. Talán azért hadd berzenkedjek még egy kört: alkalmasint nem lenne késő ide beiktatni néhány olyan kis szavacskát – már csak az ékesítés kedvéért is –, mint mondjuk ‘csürhe’ vagy ‘csorda’. Hogy a közérthetőség követelményeinek eleget tegyünk. Meg talán azért, hogy elkerüljük az elpuhulási folyamatok nyomán lám fellépő lagymatagságnak a vádját. Nem, ugyan már, szó sincs róla, nem pályázok én swifti babérokra, de ez alá a mondat alá – már persze csak ha odáig jutnánk, hogy valaki erre fel is kérne – én is habozás nélkül kanyarítanám oda a nevemet. Mire Margó szavaival meg szemeivel egyaránt simogatva kísérelte meg decensen zárni le a témát: Még mindig, oly sok fajta rettenet, kiábrándulás, vereség, utat vesztés, akadályok előtti megtorpanások, újra meg újra nekilendülések után is túl szelíd a te lelked ahhoz a hön áhitott mizantrópiához. (Márminthogy az én lelkem lenne szelíd? Mert esküdt ellensége a frázisokkal dobálózásnak? Mondhatom, a kezdetben ártalmatlannak tűnő diskurzusunkból szép kis kalamajka keveredett. Éppen ezért és gyors megfontolás után döntöttem: hagyjuk ezt így, erre én most egyáltalán nem reagálok. Hiszen ha Margó bármi ilyesmiről valóban mélységesen meg lenne győződve, akkor cseppet sem kizárt, hogy még kellemetlen meglepetések várhatnak ránk. Azoknak pedig minek kéne csak úgy ripsz-ropsz

elébeszaladni? Bízunk jobb híján bármi ilyesminek a kezelését a feloldhatatlan ellentmondások hagyományos gyűjtőhelyére, igen, pontosan oda, magára a jövőre. Remélem, hogy a halasztásért meg ami ezzel rossz esetben együttjárhat, az olvasó még nem fog engem elvetemült gazembernek minősíteni. Maradjunk talán abban, hogy az önök barátja megtanult az is lenni, amit úgy neveznek: óvatos duhaj.

Bár amint az a fentebbiekből kitűnik, kivételesen nemigen értettem ugyan egyet Margó végkövetkeztetésével, mégis annyira elgyengített logikájával, hogy ennél tovább már csak ezért sem kíséreltem meg menni. Hiszen rám várt még a megpendített téma folytatása, vagyis annak a legfőbb oknak a meghatározása, hogy miért is volt Margó Palinál jóval előnyösebb helyzetben – mármint a Mű folytatása szempontjából. Mi másért is lehetett volna, mint azért, mert az ismert körülmények miatt témámról, ezen belül annak főszereplőjéről, Évikéről, vagyis hogy annak a hosszú kiesés utáni, kifejezetten mai reinkarnációjáról nemcsak Palinál, de nálam összehasonlíthatatlanul többet tudott. A nem teljesen pontosan meghatározott, de kétségkívül több forrásból is eredő, elementáris erejű vonzásnak magát készségesen átengedve felmérte, és mint tudjuk, azon nyomban, fenntartás nélkül meg is szerette, magának kisajátította Évit – téve pedig ezt mindjárt a torontói kezdetek kezdetén, rábízva magát ösztöneire, elsősorban az azokat irányító-vezető szemeire. Margónak ugyanakkor megvolt az az engem lefegyverző képessége, hogy lássa – úgy bizony, valahogy úgy, az én hajdani szememmel is – és hogy értse, talán nálam is jobban értse őt, a történések, a levelezés, a telefonbeszélgetések, az együttlétek alkalmából begyűjtött személyes tapasztalatok alapján is. Aztán eljött az az óra, amikor rájöttem: régen tudom én már, hogy mindezen fölül még miért.

Így adódott, hogy amikor indulataim hevesységétől megriadva kezdtem fejtegetni neki: mostanában egyre gyakrabban kapom magam rajta azon a számomra szokatlan jelenségen, hogy haragszom, sőt hogy időnként kész vagyok akár acsarkodni is Évire, miután hosszú évekig készségesen engedtem őt a hátamon fát vágni, Margónak nem volt szüksége bővebb magyarázatra, értette nyomban, mire gondolok. Ki is fejtette:

– Tamásom, nemigen látom okát annak, hogy miért is ne lehetne ez ma így. Valamikor régen talán helyénvaló lett volna bármi ilyesmit az ösöktől ajándékba kapott klisékkel intézni el, akár latinul is: *Odi et amo*. A szerelembe esés a legkevésbé sem szükségszerűen zárja ki akár az intenzív gyűlölet időnkénti jelenlétét sem. Csakhogy a napnál is világosabb, hogy ezen a fázison, már ha ilyen valaha is lett volna, te már réges-régen túl vagy, hogy itt mégsem erről lenne szó. Sokkal inkább arról, hogy számodra nem egykönnyen elfogadhatóan változott és változik most is, folyamatosan, akár drasztikusan is a róla ezer évvel ezelőtt kialakított és oly körültekintő gonddal ápolt képed. Ha semmi mást nem tudsz róla, csakis azt, amit mi, főleg amit én mondtam el neked, akkor is értetlenül csodálnám, mondjuk mint egy nem létező, erőltetett dilemmát, vagy, ellenkezőleg, mint egy nyaktörő mutatványt, ha legalább időnként nem így reagálnál. Nem tudom, de ha akárcsak kevésbé fegyelmezetten is. Erről beszélve nekem önkéntelenül is arra kell visszaemlékeznem, hogy, amint te azt jól tudod, meleg rokonszenvem tárult ki irányába; de hát kettőnk között ez azért mégsem valahonnan az őskorból magunkkal hozott barátság – illetve barátság **volt**, már ameddig tartott. És mégis, ez önmagában még közel sem elég az üdvösséghez – időnként még bennem is erős indulatok lobbantak fel, ahogy akaratlanul is visszahőköltem az ismeretlen, a végleg érthetetlen, helyesebben a **teljes** részvétlenség elől. Így azután érthető, hogy a legelső, ami minderre reakcióként kalapját a konvenciók kedvéért még csak meg sem biccentve eltávozott tőlem, az az egyébként fő alkatrészemként működő intuíció volt.

– Látod, ezeket az erős – nem, nem erős, hanem korlátozhatatlan – indulatokat valahogy nem látom, mert nem is érzem ez ügyben rajtad elhatalmasodni.

– Miért? Hiszen jól tudod: elsősorban temiattad, de saját magam miatt is megvan az okom rá. Azt hiszem, ez természetes viszontválasz, ha egy hozzád közelálló ember hirtelen, minden előzetes értesítés, bármiféle jelzés nélkül eddigi magatartásmódjával szöges ellentétben álló módon kezd el viselkedni. Illetve még inkább, ha fogja magát és egy adott jelre, bocsánat, a láthatatlan karmester beintésére kapja magát és zsupsz! – megszűnik viselkedni. Ha egyik pillanatról a másikra beszünteti magát. És ha ennek következtében te – vagy még én is – ott állsz, lebegsz légüres térben, viszonyítási, vonatkoztatási lehetőségek, valamiféle tájékozódást lehetővé tevő pontok felkutathatósága nélkül. És báván kérdezed-kérdezzük: hát ez meg mi? Tulajdonképpen mi történik itt? Hogy mi másban, mint zenében fejezzem ki magam: a tétel bevezetésében roppant gonddal exponált, jó néhány variációnak és érzed, hogy még annál is többnek a tárgyává avatandó, helyre kis főtéma egyszer csak, a tétel kellős közepén, bármiféle előzetes jelzés mellőzésével – nyomtalanul eltűnik! A téma maga, a ráépítendő következők szilárd bázisa tűnik el a mi másból, mint a belőle létrehozandó variációs tételből! Minden indok vagy magyarázat, logika nélkül elillan, kísétál a belőle létrehozandó műből. Szégyen, gyalázat! Hová megy? Miért hagy itt minket? Megunt bennünket, elege lett belőlünk? Ha nem éppen saját magából? Átsétál egy másik műbe? Hiszen nem is olyan nagy ügy, gondolhatja végtelen naivságában, ha ledér ösztöneire hallgatva helyet cserél egy ottani témával, cserebomlás tárgyát képezi? De hát nem olyan mesteri találat volt pontosan itt az a téma, az a magát sokoldalú és változatos átalakításra készségesen felajánló, tálcán felkínáló melódia azzal a szerencsésen kifordítható ritmussal, ami létezhetett volna akár a emberszabású elődeink kora óta is, benne a csontjainkban, a sejtjeinkben. Az ember az ismert, meghittensz megszokott, alighanem már meg is szeretett dallam érthetetlen, feldolgozhatatlan hiánya miatt szinte fizikai kint kell érezzen.

– Ez az – a kín valóban szinte már fizikai. Mint ahogy azt váltja ki a következő fázis, a dallam-melódia foszlányonkénti korróziója, lassú feledésbe merülése, alászállása is. Az újabb kint, ezúttal a megnyíló, majd egyre növekvő űr okozta kint. És úgy tűnik, hogy ezen a továbbiakban változtatni mi már nem tudunk. Azon kívül persze, hogy az indulatforrás kiapadásával párhuzamosan hozzászokunk majd ehhez is. Viszont ennek éppen az ellenkezőjére gondolva: Margó, ha megengeded, menjünk vissza az időben. Te nekem soha nem mondtad el, mi volt az, ami meglátásának a pillanatától fogva oly ellenállhatatlan erővel vonzott téged Évihez. Legalábbis Pali szerint, aki ezt nyomban a megismerkedésteket beharangozó levelében így festette le. Még azt sem hagyva ki a meséből, sőt megdöbbenését emiatt az őt valószínűleg sokkoló jelenetsor miatt egy cseppet sem leplezve – ezúttal aztán nem a hatásfokozás érdekében, ebben kivételesen biztos vagyok –, hogy ezzel alighanem még saját magadat is milyen mértékben lepted meg. Pali mindezzel csaknem egyidejűleg gondolt már arra is, hogy ez a váratlan fejlemény milyen hatást gyakorol-gyakorolhat majd rám.

– Hát ez bizony, mi tagadás, így is történt, és Pali ezt abban az égi üzenetet közvetítő levelében korrekten adta vissza. Az általa tolmácsoltakhoz még azt is hozzátehetem, hogy én magam soha, de soha egy eredeti impulzusra ehhez akárcsak távolról is hasonló erejű elementáris vonzódással sem találkoztam. Sem a magam, sem mások részéről. Olyannyira, hogy a szó szoros értelmében védekezésképtelenné váltam, miközben énemnek a viszonylag józanabbik része azt hiszem elment valahová, moziba vagy csak ki az Ontario-tó partjára, sétálni egyet. Sirályokat etetni. Egy biztos: nem voltam én akkor cselekvési képességeimnek a birtokában.

– Ha ezt nem te mondanád, akkor én kapásból vágnám rá: ilyesmi pedig nem létezik. Az egészet, főleg az előzmények után, külső segítség nélkül nehéz megérteni.

– Nekem is, hidd el. Attól tartok, hogy némi, valóban fontos kivétellel csak olyasmiket lennék képes összehordani, amelyeket nyomban csacsiságoknak minősítenél, nem lévén azoknak

ügyszólván semmi értelmük. Döntsd el légy szíves, hogy ennek minősül-e például ez: Évinek akkor valami olyan szédítő hatású kisugárzása volt, mondhatnám úgy is: olyan szféra vette őt körül, amelynek a közelébe kerülve az ember – mármint én – lepkeként szédült bele. Komolyan mondom: úgy érzem, hogy valamilyen ragyogás áradt belőle. A kezdeti kábulat után akkor tűnt ez a legerősebbnek, amikor rólad beszélt. Mindegy, hogy mit, csak rólad. És ha ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne, olyankor, ha minden kétséget kizáróan tudtam, hogy rád gondol. Bocsánatodért esedezve kell közöljem, hogy ezt én utólagos engedelmeddel így neveztem el magamban: Tamás-kisugárzás. – Margó ennél a pontnál azért már csak nem volt képes megállni, hogy fanyarul el ne mosolyodja magát. – Ez alighanem az adekvát megfelelője lehetne annak, ahogyan a te hozsannázásodból annak idején Palira és rajta át rám is egy Évike-fluidum áradt, csak mert te beszéltél róla, az a te szavaidból permeteződött ránk. Most láthatod, hogy cseppet sem következmények nélkül.

– Ezért reagáltál rá olyan heves ellenszenvvel?

– Ne csacsiskodj, drága Tamásom, hiszen tudod te nagyon jól, hogy annak akkor más okai voltak. Na és ha ez nem lenne elég: csak most lett igazán világos, hogy a te permetezésedből sok maradt meg bennünk, első igazi beszélgetésünk után főleg bennem. Hogy ezt jobban megértsd: Évinél az általad oly sokszínű áhítattal és specifikus hozzáértéssel megrajzolt tünemény életre kelésének az azonnali hatására bennem egy kézműves Tamás-kép merült föl. Láttalak, valóban, elképedt szemeimmel látni véltelek téged akkor, '56-ban, amikor te a szerelmeddel meg az abból származó, szorgos munkálkodásoddal szobrottad őt, Évit, örökre valamiféle magadból külön e célra kreált foszforeszkáló anyaggal vontad be őt – amitől súrolókefével, vegyszerekkel, de még a szakma legjobb kuruzslóitól összeszedett varázslatokkal sem tudott volna többé szabadulni, már persze ha egyáltalán tudta, hogy be van vonva, amit kétlek –, hogy az azután, abban a pillanatban, amikor csak te nagy intenzitással idéztetel föl benne, mint egy szentjánosbogár – Tamás-bogár? – kezdjen el világítani. Izzani, fényjeleket bocsátani ki. Morzézni megigézetten, önfeledten. Még arra is gondoltam: vajon nem SOS-jelek voltak ezek? Hiszen segítség kellett neki, az egyedülállónak a vészben. Vajon nem azért, mert én, a Tamástól érkezett, abban az időszakban számára a te meghosszabbításod lévén, az általad benne indukált segítségkérésre válaszolva fordultam oly készségesen Évi felé? Helyezd egy pillanatra magad az én helyzetembe és mondd, mi mást is tehettem volna?

– Történt pedig mindez annak ellenére, hogy neked aztán nem szokásod első intrádára kebledre ölelni valakit – ahogy Pali írta ezt –, mielőtt te közel engednél magadhoz bárkit is, előbb héraklészi teherpróbák elé állítod a talán jobb sorsra érdemes idegent. Teszed pedig ezt annak a jobb sorsra érdemesnek a balsorsa fölötti sajnálkozás nélkül.

– Ez a gyorsan pergő játékoság ugyan tetszetősen hangzik, csak sajnos élénk túlzás, annak is a Pali-kedvelte formájában. Hogy még Héraklész! Elég lenne csupán annyit mondani, hogy a mi részben együttes életutaink sok helyről összeszedett meg rántukmált emberismeretünkkel a legkevésbé sem tettek bennünket mára már alkalmassá arra, hogy az első benyomások hatására barátkozó természetűek legyünk. Ezért is jött létre az a helyzet, amelyben a légből elővarázsolódó barátok, csakúgy, mint a palackból kibújva kívánságokat teljesítő dzsinnek számunkra többé már nem tarthatnak az élet lehetséges adományai közé.

– Legfeljebb megmosolyogtató félreértések formájában. Ami viszont Évit illeti, ő maga sem, meg az ismert előzmények sem predesztináltak volna téged arra, hogy ki más, mint ő legyen az, akit kitárt karjaidba ölelj, többé el sem engedhetően szorítsd magadhoz, miközben kantáták éteri zengzetei uralják a biblikus egyszerűségében is épületes jelenetet.

– De nem ám! Látom, jól emlékszel még az első – és ami azt illeti, a későbbi – reakciókra is, annak idején. Az a hölgy bizony, az idők távolából, nem éppenséggel fegyverzett le azzal, amit róla tudtam, meg főleg amit sejteni véltem.

– Margó, ugye te Évinek nem fejtetted ki kezdeti vonzódásod feltételezhető okait? Ha csak valamennyire is ismerlek, akkor bármi ilyesmire halvány célzást sem tettél?

– Persze hogy nem. Látod, most viszont, keresztkérdéseid súlya alatt megtörve kell bevallanom: éppen ezekre válaszolandóan képedek el valamin, hogy orvul meglepett saját magamat mégiscsak megkísérlejem valahogy a háttérbe szorítani. Felfedezésem tárgya ezúttal az lenne, hogy mintha kezdene bennem megvilágosodni: Évi az én vonzódásomat, majd barátságomat egy kezdeti időszak után egyre inkább magától értetődő jelenséggé foghatta fel, olyanként, amin nincsen oka csodálkozni, és már csak ezért is mint ilyent nem lenne szükséges túlhangsúlyozott gráciával fogadni, nemhogy nagy elánnal viszonzni. Nem lévén ez egyébként sem olyasmi, amit megcselekedni Évi egyéniségének az erős oldalai közé tartozna. Teszem azt mint nekem időnként a fuvola-skálázás. Ettől azonban teljes mértékben függetlenül: azért sem, mert ez neki mindenkitől, aki felőled érkezne vagy érkezik, rólad hoz hírt – az őt érdeklő egyetlen megnyugtató, mert mindig ugyanazt a hírt –, magától értetődően kijár csakúgy, mint ahogy ez árad belőled felé, úgy érzi, most már mindörökké. Bolyongjál bár Kongóban az őserdőben, vagy a végeláthatatlan jégmezőkön az Antarktikán. Nem, azt semmiképpen sem mondhatná, hogy a hírt vivő személye ignorálandó, azt viszont annál inkább, hogy nem túlértékelendő. Mert te ugyebár kételyek, gyermekek, kíváncsi, a távolság meg az idő hatása ellenére is **feltétlen** vagy – hiszen ha megszűnnél az lenni, e nélkül a feltétlenség nélkül te bizony már nem is lennél igazán te. Ezen a csodákkal manapság igen szerényen felszerelt világon nincsen egy ilyen Tamás meg egy olyan Tamás. Tamás – Évinek – csak egy van. Vagy ez talán mostanra már megváltozott volna? Vagy most lenne változóban? Ilyen Tamás, aztán meg olyan Tamás? Vagy semmilyen Tamás? Tamás, a más? Nem, nem hinném. Persze hogy időnként játszadozik ilyesfajta gondolatokkal, megpróbálja bebeszélni magának, hogy **az** akkor ott nem is egészen úgy volt, talán még magát gyözködve bele is lovalja magát annyira, hogy az az állapot el is tarthat egy ideig; de aztán újra fel kell adja az egészet, rendszerint egy váratlan jelenségre, sokkra reagálva. Hiába, Évinek már régóta megrögzött tulajdonsága, hogy vakációkat vesz ki a saját életéből. Ha úgy tetszik, valami ilyesmit tett 1956-ban is. Vagy amikor minden további komplikációt elvágandóan fogta magát, idegkimerült és bevonult a szanatóriumba. Az éppen akkor utolsó mentsvárba. Azt hiszem, ezek nélkül a vakációk nélkül már nem is igen lenne képes létezni. Mindezzel szemben viszont neki, Évinek ezért a létező Tamásért többé már nem kell semmit sem tennie, mert az egyszerűen van, így van, akár kell neki, akár nem, akár fontos, akár nem: ez neki kijár, ez az ő elperelhetetlen osztályrésze, amiért ő igenis keményen megharcolt és százszorosan meg is fizetett. Hogy ez bennem eddig a pillanatig még csak fel sem merült! Nemhogy vélhető súlyának megfelelően, de egyáltalán nem, sehogy se.

– Úgy értsem, hogy soha nem merült föl kettőtök között: miért, honnan köztetek ez a vonzalom? Hogy pestiesen mondjam: soha nem lelkiiztetek? Smúzoltatok? Úgy, ahogy nőnemű lények szoktak egymás között?

– Így nem, így soha sem. Sőt ha most, a megvilágosodás perceiben mélyebben belegondolok, ma már nem is merném olyan magától értetődően állítani, hogy a vonzalom valaha is kölcsönös lett volna.

– Nocsak! Látod, most komolyan megdöbbenesz. Eddig azt hittem, a hozzám így-úgy eljutott információk alapján szilárd meggyőződésemmé vált, hogy a kölcsönösség egyetlen pillanatig nem is képezhette bármiféle kételynek a tárgyát. Igaz, bennem néha felmerült: te lévén a fiatalabb, a korkülönbség ebbe talán beleszólhat, magában a gyakorlatban azonban ilyesminek a feltételezésére semmiféle okot sem kaptam.

– Számomra a feltétlen kölcsönösség mindmostanáig sosem vált megkérdőjelezhetővé. Hiszen például azt a bizonyos ragyogást nem ritkán volt módom tapasztalni, sőt mindinkább

elkényeztetett ingyenként szinte ízlelgetni is – márpedig nem hinném, hogy az semleges közegben is ugyanolyan szolgáltkészen világított volna. Hogy aztán egyszer Évi, már jóval a kezdetek után, elképeszen több mint váratlan, agresszívan fogalmazott kijelentéseivel. Amelyekben minden előzetes figyelmeztetés nélkül fejbe kólintott azzal, hogy ő mennyire – féltékeny. Ő nem, közel sem általában, az rá nem lévén a legkevésbé sem jellemző tulajdonság, hanem csakis és kifejezetten – rám! Értsd, énram, Margóra! Nyilván értetlenül és akkor talán még orvul lerohanó félelemmel is eltelve, dermedten meredhettem rá, mert unszolás nélkül és megkönnyebbülésemre kijelentését azon nyomban meg is magyarázta. Mégpedig így: Én, Margó, vele, mármint Évivel szemben akkor láthatlak téged, amikor azt csak akarom; én, vele szemben, akkor hívhatlak föl, amikor az csak eszembe jut. Folytatni akarta-e ezt az egyetlen szálra felfűzhető gondolatsort, el egészen a logikus végkifejletig? Az az érzésem, igen, de a valóban logikus következményektől nyilván maga is visszariadt, ezért aztán szerencsére meggondolhatta magát. Viszont ezzel véget is ért rövid lélegzetű megkönnyebbülésem. Mert ezután Évi megérkezett a lélegzetemet is elállító meglepetéshez, még hozzá most már leplezetlen szemrehányás formájában: mármint hogy én akkor és úgy szerethetlek téged, amikor és ahogy az nekem csak jólesik! (Mintha neked, a valamennyire azért feltételezhetően érdekeltnek ebbe nem is lenne semmiféle beleszólásod!) És hogy végül további adalékként és egyben vádpontként tegye hozzá: mert én még, annyi sok minden más mellett, azt is tudom, az ő gyanútlanul nyújtott, közvetett segítségével is alaposan megtanulva, hogy neked mikor milyen fajta szeretetre van, lehet, kell legyen szükséged!

– Hát ez aztán lélegzetelállító mutatvány lehetett. Azonfelül meg igencsak érdekes is, hiszen mindeddig fogalmam sem volt róla, hogy Évinek ilyen tárgykörben valaha is lettek volna nemhogy beható, de gyorstalpaló tanfolyamon játszi könnyedséggel át is adható ismeretei. Először is hadd szögezzem le, hogy széles e világon nem létezik olyan dolog, ami Évit vég-szükségében bármikor lángra lobbantható aggodalommal ne töltené el. Akkor most a kardinális kérdés: azt akarod a benne akkumulálódott indulatok csaknem gyerekes kitörésével illusztrálni – próbáltam meg nagy erőfeszítéssel, de biztos vagyok benne, mégis sikertelenül higgadtnak és tárgyilagosnak hangzani-látszani –, hogy ő nem az ő magát lekötő, talán már be is ütemezett és most miattad meghíúsult vágyainak a perfektuálásáról beszélt, mint inkább igazi, valódi, nagylányos féltékenységről; hogy ő, a passzív távoli, aki réges-régen mindenén kívülre helyezte magát, egyáltalán képes lett volna féltékeny lenni, és ha ez egyszer már így volt, ki másba, mint éppen tebeléd akadt volna bele? Vagy fordítva: hogy nagyban és egészében saját, legigazibb Margó-személyedben te magad lettél volna pontosan az ellenfél-nőként sokra tartott, egyedül veszélyesnek ítélt, potenciális rivális, aki belőle heveny féltékenységi rohamot váltott ki? Vagy válthattál volna ki akár néhány évtizeddel ezelőtt is, persze ha kéznél lettél volna, és Holló-ügybeni érdekeltiségednek adtál volna kifejezést?

– Engedd meg, hogy erre most ne válaszoljak. Inkább talán, ha úgy akarnánk, egyszer majd, később. És szépen kérek, ne haragudj emiatt. De azért egy aktuális észrevételt talán mégsem lenne helyes elszalasztani. Elmondom, aztán amilyen gyorsan csak képes vagy rá, felejtsd is el. Pár perccel előbb, amikor Évi ‘féltékenységről’ kezdtünk beszélni, az arcodról néhány pillanat alatt mintha minden kifejezés lemosódott volna, a szemed... igen, a szemed riadt, vagy inkább úgy mondanám, emlékektől üzött volt. Na, erről ennyit... És akkor te most válaszd tetszésed szerint bármelyik változatot – mondta a világ legtartottabb, árnyalatlanul egyenletes hangján Margó –, az viszont legalább biztos, hogy akkor, abban a hangulatában, amelyben vergődve ezeket mondta, minden kétséget kizáróan és félreérthetetlenül kínlódva, szenvedve féltékeny volt. Elvakultan. Hisztériásan. Hiszen úgy látszik: Nagyuram, a Holló-törvények értelmében körülötted előbb-utóbb mindenki felsrófolttá, szuperérzékennyé válik, így vagy úgy. Mert Évi alighanem érezve, hogy nyomban félbe fogom őt szakítani, gyorsan, sőt majdnem hadarva fűzte még hozzá: Ugyan már, Margó, csak rád kell nézzek, és ha nem

vagyok veled, csak rád kell gondoljak; azon nyomban látom, de úgy, mintha csak az orrom előtt játszódna le, hogy Tamás hogyan nézhet rád. Ezt kívágva Évi, aki a saját látomásainak a kitalálását alaposan megsínylette, elhallgatott, szemmel láthatóan megkísérelte rendezni sorait, hogy azután hosszabb szünet után még egy újabb vulkáni kitörésként, de azért már mégiscsak higgadtabban így folytassa: Hiszen az egymástól távol eltöltött évek folyamán én is fejlődtem egyben és másban: több évtizedes, türelmes gyakorlatozás után megtanultam például ha nem is mindent, de sok mindent látni – Tamás szemével. Igen bizony, téged is. Sőt, elsősorban téged. Beleszoktam a kettős látásba. Hidd el nekem, igazán sajnálom, Margó – mondom most nem is neked, inkább csak úgy magamban –, ha megbántottalak volna, de egyszer ezt mégis el kellett mondanom.

– No lám, kisugárzásokra nem kizárólag te vagy érzékeny – mondtam, de közben valahogy csak nem mertem ránézni.

– Maradjunk talán ezúttal csakis a tényeknél? – jött valahonnan messziről Margó lefojtott hangja. Hogy aztán szinte lélegzetvételnyi szünetet sem engedve menjen át egy másik, ha tesszik, az eddigiekhez képest semlegesebb témába. – Nem sokkal ezután – ez Pesten történt –, Évi egyszer csak minden bevezetés nélkül elkezdte magát a lehető legkeserűbb hangnemben, de valóban óriási elánnal, választékos nyelven és színesen pocskondiázni. Lehet, hogy talán csak önmaga lezsírozását hagyta volna ki a nagymenüből? (Ha akarod, ezt a ki mástól, mint tőled tanult kifejezést vissza is vonhatom.) Az inkriminált szövegnek a lényege így szólt: Igenis senki más, mint pontosan ő volt az, akinek nincs és soha, azelőtt sem volt a külvilágtól, másokétól független, magával hozott, saját egyénisége. Ő az, aki soha életében nem csinált semmit, ha azt nem mondták neki – emlékszel a kis történetre Mancini néni lábmosása ügyében? –, ha azt kerek-perec vagy csak úgy *en passant* nem kérték tőle, vagy ha nem parancsolták meg neki. Lett légyen a kezdeményező tényező egy vagy több személy, vagy személyek kreálta körülmények, kötelezettségek, amelyek ugyancsak kívülről kellett jöjjenek. Ő tulajdonképpen semmi más, mint egy ritkán elhomályosuló tükör. Nem több, nem is kevesebb. Olyan, amelyet szükség esetén bármikor ki lehet halászni a kistáskájából. Olyan, amely meglehet néha felnagyít valamit, a lehető legkedvezőbb körülmények közt még saját magára is visszahat. Mindez lehetséges, de ő akkor sem több, mint egy párforintos tükör. És ez nem elég: babonásan retteg attól, hogy az ő saját tükre egyszer eltörik – és akkor mi lesz vele? Honnan tudja majd, mit várnak tőle, mit kell tennie?

– No lám, már megint, újra meg újra a törekény volta ellenére is hihetetlenül erőszakos, a maga körül mindent uralni törekvő, irodalmi elhivatottsággal is terhelt tükör-téma. Még hozzá ezúttal már nem is az én mániámként terpeszkedve rá a szövegre, hanem téve ugyanazt, csak tőlem teljesen függetlenül, Évi kényszerképzeteinek a tákolmányaként. Meg kell hagyni, úgy, ahogy van, önmagában, minden bizarrsága ellenére, vagy inkább talán éppen azért is imponáló a köré kerekített, alkalmi kísérszöveg. Szépen kérlek, engedd meg, hogy erre a mesterműre mindjárt visszatérjünk. Hiszen ha a szükség úgy kívánja, ez harci bevetésre kész állapotban a talonból bármikor elővehető. És ami engem sosem szűnt meg elképesztetni: az önpocskondiázási mutatvány valahogy mindig úgy sikeredett, mintha Évi ezzel a lesújtó véleménnyel egyidejűleg büszke lett volna magára, mintha kérkedett volna. Maradjunk azonban még egy kis időre mostani témánknál, a kettőtök közötti kapcsolatnál. Évi, legalábbis már amennyire azt te érezted, vagy inkább amennyire ő éreztette veled, az önleleplező szöveggel még a szokottnál is elbájozóbb tapintatossággal egyáltalán nem fukarkodott azt is közölni, hogy számodra sincs menekvés: te magad persze hogy indokolatlan habozás nélkül, sőt automatikusan besorolást nyersz a 'kívüle keletkezett, a kívülről jött érzelmek' kategóriájába. Olyanok közé, amelyeket esetleg nagy kegyesen, azért mindenkori tükör-hangulatától függően, akár hajlandó is lenne visszasugározni?

– Hát hogy ne jutott volna ez eszembe? Annak ellenére, hogy önmaga lesújtó semmibevevését fő hallgatósággként ugyanazzal a saját magával közölte, hogy szavak nélkül, magában beszélve nyilván megtette ezt számtalanszor, mintha valamiféle izomlazító testgyakorlatot végezne, hiszen az elmélet megfogalmazásakor úgy is járt rá a nyelve; ha én is beleestem a szórásba, nem hinném, hogy ez szándékosan történt volna, inkább csak a tehetetlenség miatt, és persze úgy, hogy a fél világgal együtt pottyantam abba bele.

– Hát ez még így sem lehetett felemelő érzés. Ami pedig a legpasszívabb tükör-embert illeti: gondoltál arra is, hogy Évi képe önmagáról hogyan viszonylik ‘élete nagy szerelméhez’?

– Persze hogy gondoltam. Annál is inkább, mert ezt már kimondásának a pillanatában fontosnak tartottam. Ahogy meghallottam, azon nyomban kezdtem úgy érezni, hogy ez az öntaposási – más esetében azt mondanám, mazochista – elmélet nem lehet viszonylag régi keletű, megfogalmazása idején persze hogy visszamenőleges hatállyal téged meg a szerelmet is magába kellett foglalja, nem? Sőt, talán **elsősorban** téged meg azt a szerelmet! Nem, nem is talán, de amennyire az innen megítélhető, biztosan! Hiszen ha ez valóban így lenne, téged illetően is, akkor ezzel mégiscsak fölmenthette volna magát bizonyos felelősségek alól! Tételezzük fel például, hogy veled kapcsolatban holnap, a mindenkori, a folyamatos holnap óhatatlanul elkövetkező napján Évinek most már halaszthatatlanul tennie kéne valamit. Olyasmit, ami neki nemigen akarózik, amitől a háromnapos hideg leli. Mondjuk, évtizedek után kellene fejest ugrania a mély vízbe és megkérdezni az abban lebegő, rámeredő közös barátokat, tudnak-e, és ha igen, akkor mit tudnak rólad; a mondottak feldolgozása után írni neked, ha mást nem, de pár semmitmondó sort, valamivel túl azon, hogy ‘hogy ityeg a fityeg’; küldeni neked tárgyratörően egy egyszavas e-mailt; vagy ha túlságosan is erőssé válik a kísértés, fel is hívni téged. Eljutni bármelyik lehetőség végrehajtásához, és aztán nem tenni semmit, abszolúte semmit... Hát nem egyszerűbb és egy zsinóron rángatott bábuhoz illőbb, ha megvan hozzá ez a szerencsére mindig kéznél lévő tükör-elmélet!

– Csakugyan. Látod, mindez kezd egyre érdekesebb lenni. Eddig én, a meglehet szűk körben, de mégiscsak körülrajongott hősszerelmes, aki ma már, ha odújából kibújik, akkor is csak az utolsó sanszait már régen eljátszott szemlélő szerepkörében lép fel, önhittségem maradványainak a birtokában azt hittem, hogy – létezek. Hogy vagyok. Hogy nekem még, ma is van szubsztanciám. És hogy ezért én szerethetek, meg hogy engem talán még ma is lehet szeretni. Hát nem lenyűgözően oktondi önhittség! Mert most meg egy csapásra kiderül, hogy én nem vagyok más se, több se, mint egy virtuális Holló. Egyrészt ‘életem nagy szerelme’, másrészt deazonban csupán ‘kívülről jött érzelmek visszatükrözése’.

– Ha te, minden Tamások leglétezőbbike, ‘virtuális’ vagy, akkor én aligha lehetnék más, mint egy éppen erre császkaló-tilinkózó Mars-lakó. Hidd el nekem: lehet, hogy Évi nem látott alapvető ellentmondást a két fogalmazás közt. Mármint hogy rendben van: te oltottad őt be, te adtad neki ‘kívülről’ a felborzoló érzelmeket, hogy azután ő azokat a maga addig ismert szintjét messze felülmúlóan vissza is tükrözze. Viszont ennél többre – tehette volna hozzá a későbbi tükör-elmélet még csak szárnyait próbálgató szerzője – ő nem is lehetett volna képes. Hiába, elértük a programozás-adta lehetőségek eddig még soha nem ismert, legvégső határait. Az persze nem kétséges: rajtad kívül senki más nem adta, mert nem is adhatta neki megközelítően sem azt, amit te, ezért Évinek nem is volt kire-mire akárcsak az ideálist megközelítően, vagyis a tükrének is megfelelő módon reflektálnia. Így azután mégiscsak te lehettél a tüköremberkének maga az igazi, a nagy szerelem. Olyannyira, hogy az akkor őt, ahogy az a te meséidből kiderül, egész lényét győzelemittassággal töltötte el. Láthatod: ennek igenis megvan a maga szívbemarkoló poézisa. Márpedig ha valami, ez aztán egész embert igényel. Kár is lenne erre több szót vesztegetni. Már csak ezért is, szépen kérlek, ne vágjál ehhez olyan fancsali arcot.

– Köszönöm, hálásan köszönöm a sorsnak ezt a könyöradományát. ‘Életem nagy szerelme’ tehát, saját fogalmazása szerint, ha jól értem néhány óvatlan pillanatra, mondjuk a Petőfi köri vagy kilenc órára – a repülő mellesleg ennyi idő alatt ér New Yorkból Budapestre! –, esetleg még néhány napra talán s figyelemkörében tartott volna, ennél többre azonban tartalékaiból már nem futotta. Mert hogy azok kimerültek. Vagy ha tetszik, a készlet kész lett. Csak mivelhogy én elárasztottam – kívülről jövet, nemde bár – mindenféle szokatlan, fölöttébb újszerű érzelmekkel, színekkel, szagokkal, ízekkel, meg hőfokokkal, igen, főleg hőfokokkal, és tettem ezt a számára adekvát, mármint a foncsorozása által érzékelhető módon, volt ő képes azokat úgy-ahogy ha nem is viszonzni – tartózkodjunk az indokolatlan túlzásoktól –, de úgy-ahogy visszatükrözni. Persze csak ha a zsebtükrét funkcionáló-képessé tette, vagyis rálehelte egyet-kettőt, majd gondosan letörölte róla a párával együtt a rajta maradt, beleivódott régebbi képeket is. Aztán már nem maradt más dolga, mint hogy mindent a tükörré hagyjon. És akkor még én vagyok tele panasszal? Mondogatom magamnak, hogy ‘hálni jár belém a lélek...’? Nem kéne nekem minden igyekezetemmel azon lenni, hogy egyvégtében olvadozzak a gyönyörűségtől? Pazar, nna. Valóságos remekmű. Mi több, kész varázslat. Úgy bizony, minden jótét lélek dicséri az urat... Tükröm, tükröm, tükröcském... Nagy kár, közel sem csakis az enyém, de az irodalomnak a vesztesége, hogy ezt a regényt nem ő írja. A nagyúri allűrökkel megáldott, magát a világ legközepeként megéneklendő, ugyan szabadkozó, de annál inkább szabad szája, az őt körülvevő dolgokból egyet és mást már látott tükörrel a címszerepben. Képzeld el, ha tudod, micsoda remekmű lehetne abból, egy ilyen fantasztikus ihletettséggel megáldott szerzőnek a tollából! Milyen kár, hogy nem írja meg ő is a maga regényét. Van mindjárt egy kézenfekvő címem is hozzá: „Egy tükör visszaemlékezései”. Vagy: „Egy tükör emlékiratai”. Még azt is határozottan merném állítani, hogy meglenne hozzá a nagy reményekre jogosító tehetsége. Arra már csak úgy mellékesen utalva, hogy ha erre lenne szüksége, jó egynéhány témakörben leckéztethetne meg engem, isten segedelmével akár megadhatná nekem a kegyelemdőfést is. Hogy is mondaná ezt Pali: kardélre hányhatna? Vagy éppen ellenkezőleg: túltéve magát mindenben, megtanítana móresre, méghozzá azzal, hogy messzemenő tapintattal, a fájós pontokat kerülve csakis szépet és jót írna rólam, megtartva engem megbocsátó szeretetében. És ha sikerülne a nagy mű, összekötve a kelle-mest a hasznossal, eltölthetné őt a jól végzett munka öröme... Viszont most, Margó drága, ha már eljutottunk ideáig, én végtelenül sajnálom, de meg kell mondanom: ez, így ahogy van, nem igaz. Mi több, egyetlen megveszekedett szó sem igaz a roppant gonddal összetákolt, csak éppen az összeillesztés törésvonalait feltűnő módon magán viselő dajkameséből! Amit nem is mellesleg csakis utólag, nyilván fájdalom közt kellett szegénykének kiizzadnia magából. Mert amikor Évi bajban van, kacifántos bajban, rendszerint a maga csinálta kalamajkában találja magát – hajszál híján már a tükör is leesik és apró cserepekre törik –, akkor számára többé már nem az a fontos, hogy milyen indokkal – ó istenem, hogyan is lehettem ilyen ostoba! –, hanem csakis az, hogy végre-valahára megszabaduljon, valahogy képes legyen mielőbb épségben kikászálódni az addigra úgyis már törvényszerűen cifra nyomorúsággá vált, undok históriából. Vagyis hogy hajlandó magáról mindent – csaknem mindent – elfogadni, de mindent külön-külön és együttesen is nyomban szembeállítani ünnepelt-maga legnemesebb jellemvonásával, tehát a feltétel nélküli igazmondással.

– Hát persze hogy így van! Kedvem lenne azt mondani: annyira nem igaz, amit mond, hogy annak még az ellenkezője sem az. Amikor nyomban ott fenn, az elvárásolás szintjén elkezdődött számára a csoda, és amíg a forradalom vérbefojtása egyben ennek a csodának a tüzet is el nem hamvasztotta, mindenből világos, sőt egyértelmű: szeretett ő téged egész lényével, mindennel, amije neki csak van. Szeretett ő bizony annyira, hogy téged is eltöltött vissza-tükrözendő vagy, egyszerűbben, viszonzandó, boldogító-részegítő szerelemmel. Olyannyira, hogy maradéktalanul kedvedet lelted benne. Meg abban, hogy nem hagyta, nem hagyhatta őt megmunkálatlanul. Nem szabad, hogy megtévesszen minket: Egy kis pohár vagy egy nagy

– mind a kettő csordultig tele lehet vízzel. Mégis a nagyban nyilván több folyadék van, mint a kisebbben. Csak hát azért a kisebb pohár nem tehet arról, hogy kisebb! – mondom én, hogy ne legyünk már olyan kibírhatatlanul igazságtalanok. Nem mintha ma már persze nem lenne mindegy. De akkor? Akkor jött Évikének a muszáj, élete legnagyobb Muszája – ebbe pedig belerokkant. Hogy azután majd csak később, az életerő igenis nagy mutatóváltásával átírja – és aztán újra meg újra átírja – az egész történetet úgy, hogy közben saját magát fektesse kétvállra. Vagy ha elfogadjuk Pali gondosan megfogalmazott véleményét, az akkor már jelen lévő betegség terjedt és más traumákkal is fölérősödve egyre jobban hatalmasodott el – egészen addig, amíg végül ő maga fogalmazta meg most már összefüggő egészként a valamicskét talán mégiscsak segítő ‘tükör’-elméletet.

– Bocsáss meg, Margó, de én itt nem állhatom meg, hogy ellent ne mondjak, annyira kilóg a lóláb. Életem egyik legnagyobb meglepetése lenne, ha e mögött a tükör-játék mögött nem lenne ott ha nem is szükségszerűen szerzőként egy rámenős pszichológusnak (elnézést a tautológiáért) a manipulációja, következetes dresszúrája. Ha jól meggondoljuk, rá kell jöjjünk, hogy ez a gondolat végtére is nem is annyira elképesztő. Hiszen elmondtam már: Évi hosszú hetekig volt kórházban, hónapokig, sőt nyilván évekig állt orvosi, tehát pszichiátriai és gyógyszeres felügyelet alatt. (Csak amiről én is tudok.) Márpedig ennek nyilván szerves része kellett legyen a pszichoterápia, valószínűleg analízis formájában.

– Lehetséges, de ezt mi már aligha fogjuk megtudni. A lényeg viszont: akár magával az analízisben való részvétellel ‘megrendelt’ külső ihletésre – lám csak, mégis igazad lehet, hiszen a pszichológusi közreműködés tényleg milyen szépen illeszkedne a képbe! –, akár ‘belső’ sugallatra, tehát saját jószántából, de végül is miért kellett ezt az egész életét átfogó, arra egyetlen összefüggő magyarázatot ráruházó elméletet kiszabnia? Alighanem azért, egyebek közt, mert az azt alátámasztó megnyilvánulások egyre inkább igazak is lettek; de még ennél is érthetőbben, ahogyan azt már megbeszéltük, azért, hogy fölmenthesse magát, hogy legalább ilyen értelemben ne kelljen a mind kibírhatatlanabb valósággal farkasszemet néznie. Hogy legyen legalább valamiféle mankója, amelyre megrokkolásában támaszkodhasson. Mert ne feledjük: ő az 1956 végére beérett döntés értelmében nemcsak nélkülöd kellett élni – amibe ugye „bele is lehet halni” –, hanem szakadatlanul valaki mással együtt. Tamástalanul, tamástalanítottan az egész élet-verkli még elnyekeregne, itt-ott némi, lassan azért csak ritkuló zökkenőkkel, de ami azon kívül van... Erről meg vélhetően ennek egyes következményeiről pedig te már többször és igen sokoldalúan kifejtetted az engem elrémisztő véleményedet. Hiszen ha valamitől, akkor annak a konfliktus-mentes időszakában ugyan tükrözéstelenül elviselhető, annál inkább viszont az elviselhető hétköznapiak közé beiktatott, inadekvát borzalmaitól – amit élete minden fordulópontján ő maga vállalt magára –, bármi áron is, de legalább időnként menekülnie kellett. Márpedig az előélet akárcsak felületes ismeretében egy cseppet sem tűnik valószínűtlennek, hogy ezt változatosan, sőt – tükör ide, tükör oda – invenciózusan, igazmondási mániája mellett persze hogy szakadatlan hazugság-özönbe merülve tette. Történt pedig mindez egy olyan emberrel, aki – amint az mindebből szinte beleharsog a képünkbe – semmire sem vágyhatott jobban, mint a transzparenciára, az egyértelműségre, a lelki tisztaságra. És ha ebbe a konfliktusba saját ünnepélyesen hangoztatott elmélete és az annak mindenben ellentmondó gyakorlata közt néhanapján belefáradt volna, akkor is, sőt akkor még inkább valahogy fedeznie kellett magát. Sokkal, de sokkal többel fizetve ezért, mint az idő múltával mind laposabbá váló önpocskondiázó-felmentő ‘ítéletekkel’.

– Bármilyen furcsa is... Margó, nem merném, hogy is merhetném határozottan állítani, hogy igazam lenne ebben, de mégiscsak el kell gondolkozzak Évi tükör-elméletén. Jó, én tudom, elhiszem, mi több, vallom, hogy **minden a jellemből**. (Persze megszorításokkal, helyesebben módosításokkal, hiszen az életben semmi sem lelhető fel lombikban létrehozott, vegytiszta

állapotában.) Vannak azonban történelmi helyzetek, amelyekben egyes emberek esetében a valamelyest alkatukon túli hatalmak veszik át az irányítást, élük helyettük-velük az életüket. Mintha egy idegen erő uralkodna el rajtuk. Ilyen értelemben Évi némi joggal gondolhatta volna, hogy külső, makacs tények még karakterénél is inkább határozták meg őt magát meg sorsát is.

– Úgy érted, hogy te magad lettél volna az egyik, magát nyomatékossá tévő külső tényező – de ha jól értelek, nem önmagadban, abszolút értelemben, hanem csakis ott és akkor, abban a történelmi pillanatban és az ő előtörténetével érkező ember számára? Mert mindennek megvan a maga ideje? Ezek szerint te csakis a jó időzítés miatt válhattál azzá a rendkívüli erővé, amelyre akkor Évi vélhetően először és utoljára – Pali mondaná: *Rien ne va plus!* – megközelítően sem az addig ismert jellemvonásai szerint reagált? Hogy a már idézett módon élete csúcspontján határozottan vegye át saját parádéjának a vezénylését?

– Pontosan. (Utolérhetetlen barátném, ugye ezt a ‘parádé vezénylését’ nem tudtad, de nem is akartad volna kihagyni? Csak ültél és vártál, szép nyugodtan vártál az alkalomra, aztán bele neki, zamek...) Igen, Évi akkor sok érdekes dolgot csinált, csak éppen eszébe se jutott volna ötpercenként valamiféle hátrapillantó vagy zsebtükörbe kukkantania, nem fújta-taszigálta őt a lányok szoknyáit éppenhogy csak meglebbentő szellő, de akár szilaj vihar sem erre meg arra; a dolgok, azok a fránya holmik most aztán már nem csak történtek vele, mint ami teszem azt a kelt tészta-masszára vár a gyúródeszkán, nem csak hatottak rá, hanem ő maga is eltökélten alakította a saját sorsát – többé már nem a jelleme-diktálta módon, hanem egy annál jóval nagyobb erőnek a hatására. És közben milyen elragadtatott meg delíriumos ámulattal eltelten volt büszke! Cseppet sem véletlen, hogy én sokszor minősítettem azt, ami vele akkor történt, **zuhanásnak – fölfelé!** Amelyben rajta kívül álló erőként hatott rá a forradalom felé robogásnak, az egy életben ha egyszeri, no lám csak, nyitott végű, ‘bármilyen lehetségesnek’ az elementáris magával ragadása. Miénk a világ! Gyí, lovam, gyí, fakó! Még hogy külső erők? Kívülről jött hatások? Ha a levegő akkor nem izzott volna attól a dionüszoszi mánortól, hogy a pokolban mertem volna, nem ő, hanem én, bizony én, akár csak fél szemmel is visszanézni rá a Walpurgis-éjen, ahelyett, hogy az első pillanatokban megfutamodtam volna, mindenhová, csak el onnan, ceruzástól, mindenestül. Hiszen nem sok közöm volt akkor nekem a realitásokhoz; amint azt már többször is elmondtam, éppen csak megkíséréltem kikecmeregni a jellemem utolsó maradékait is elnyeléssel fenyegető örvényből. De alighogy kezdtem a szakadék széléről egyet, majd még egyet, majd mind többet visszalépni, aztán már új, más irányba, onnan elfelé az első óvatos kis lépéseket megtenni – a fölösleges feltűnés keltésének még a lehetőségét is gondosan kerülve, hiszen a hátamon még ott volt az elmúlt korszakban odatűzött, nevemmel is ellátott, azonosító partecédula –, átmenet nélkül azon kaptam magamat, hogy vele együtt zuhanok én is ellenállhatatlanul – fölfelé, az el sem képzelt lehetőségek még csak fel sem parcellázott birodalma felé. *Force majeure* – a megfőkezhetetlen erő, a meglehet bizonytalanságokkal rogyásig terhes, de mégis elsősorban morális imperatívuszával, könyörtelen logikájával, lélegzetelállító iramával és priméren érzelmi, de még azon belül is szexuálisan átlényegült szabadságmámorba kergetésével oly magasztosan terhes, remek időszakban. És akkor ehhez még hozzátehetném: egyre inkább érzem úgy, hogy a kezdetektől meg főleg az augusztusi csúcstól ugyancsak eltekintve a mi kettőnk viszonya egy szigorúan meghatározott, mesteri koreográfia szerint realizálódott ott fenn, a színpadon, amely a szakavatott szem számára csaknem annyira stilizálnak is lehetne tekinthető, mintha egy Kabuki-darabban lenne. Vagy onnan kölcsönződött volna.

– Egy újabb adalék a kései himnuszokhoz, Tamás? Hogy a mű azért mégis teljesebb legyen?

– Ó jaj, a beidegzetté vált, régi rossz szokás! Ha valaki, akkor te bizonyára jól tudod, hogy nekem igen erős hajlamom van a hiperbola használatára.

– Márminthogy te túloznál? De hát ha olyan témákról beszélsz, amelyekről azokhoz illően nem is igen lehetne másképp alkotó jelleggel bármit is mondani, akkor csak azt teszed, ami ma a te legsajátabb dolgod tenni.

– És ha pontosan akkor úszik be stílusomba a túllihegés?

– Látod, itt a legjobb példa, már a szóhasználatnál is, arra, hogy milyen erős az önkritikai érzéked. Hát ha úgy lenne, akkor nyilván modorossá is válhatna. De végigmész te úgyis még, talán nem is egyszer, az egész művön, és játszi könnyedséggel küszöbölöd ki a nem a helyén alkalmazott, ‘beúztatott’ hiperbolát. Már persze ha valóban találsz olyasmit. Csak azért az isten szerelmére, nehogy félelmedben el merd szegényíteni a saját stílusodat, ami, mint már mondtam, olyannyira te vagy!

– Hát ezt még meg kell tanulnom, és ha nem, akkor meg kell tanulnom élni vele. Nem tudom, téged is zavar-e, de nekem olyan nemszeretem dolog ez. Ahhoz talán jobban el kéne távolodni az anyagtól. Na mindegy. Ami pedig a ‘kései himnuszokat’ illeti: igen, értem, úgy ahogy mondod. Hogy azután, pár hónappal később jöjjön a szovjet tankokkal mint az ultima rációval az oly igen kevésbé váratlan antiklimax – mint a barokk zene álzárlatai helyett most végre maga az igazi, a hamisítatlan kóda, a legvégén még a csihi-puhi is a később bedobott üstdobokkal – és helyreálljon a karakter-diktálta világrend úgy, hogy az azon túli erők attól kezdve az ellenkező irányba hassanak. Igazad kell legyen – vagy ahogy Pali erre mondaná: helyes a bögés, vén oroszlán.

– A hangsúllyal a vénen vagy az oroszlánon?

– Természetesen a vénen, drága öreganyám.

– Köszönöm, ezt gondosan kiprovokáltam magamnak. (Egyébként, de ez csak úgy diszkrétén, zárójelek közt: a következő életben – gondold jól meg, hiszen még azt sem lehet teljesen kizárni, hogy csakis egy szavadba kerül – szívesen lennék az anyád. Vagy talán inkább a nővéred?) Persze lehetséges lenne megfogalmazni például egy alighanem túlságosan is leegyszerűsített magyarázatot. Éspedig: Éviben összegyűlt annyi tartalék, amennyi kellhet ahhoz, hogy legalábbis egyszer – még egyszer? talán még többször? – szerelembe essen, de annyi aztán már közel sem, hogy képes legyen állhatatosan szeretni, vagy, hogy is mondjam csak, szerelemmel eltelve, szeretve élni. És ebben közel sem áll egyedül. Bízvást mondhatjuk, hogy a mai korszakok nem kedveznek a hosszan tartó – *sostenuto* – érzelmeknek. Évi sem tartozott azon kevesek közé, akik képesek voltak tartani magukat a szokatlanul magas vagy, helyesebb kifejezéssel élve, emelkedett szintekhez. Egyébként Pali, mint tudod, már a mi időnkben, 1966-ban, csaknem a kezdetek kezdetén ráérezett erre és ezért fel is vetette Évi betegségének a rémképét – ami azt illeti, magára ‘56-ra visszamenőleg is. Sőt, elsősorban arra vonatkozóan. Én viszont akkor még, ilyen természetű ártatlanságom birtokában meg tudatlanságom teljében, de elsősorban babonás rettegésemben a legkevésbé sem voltam hajlandó belemenni ebbe vagy bármi ilyesmibe. Így aztán annak ellenére, hogy sejtem, érzem, de ha kényszerítenének rá se tudnám másoknak hüen továbbadni, mit is értesz te ‘Pali gondosan megfogalmazott véleményén’?

– Nem írtam le, így csak megközelítően leszek képes az azt visszaadni. Pali, nem lévén járatos ideggyógyászatban, ideg-, elmebetegségekben, természetesen laikusként fogalmazott, de ezenközben megpróbált – bár nehezőre esett – minél kevesebbet spekulálni, annál inkább az ismert tényekre építeni. Mint kifejtette, ehhez nem feltétlenül kell jól felkészült szakértőnek lenni: Évit a felszabaduláskor átélt iszonyú trauma kellett eredetileg összezúzza, ez röphette ki őt egy elliptikus kényszerpályára, és indíthatta el azon válságok sorozata felé. Valahogy úgy, hogy az igazi, a lélekromboló hatás maga csak nem jelentéktelen késéssel vált majd föld alatti búvópatakból szennyes zuhataggá. Apja meggyilkolása után ottmaradt anyjával, akinek

kizárt, hogy ne lett volna büntudata a lányával történetek miatt. Vali fennmaradását, egész további létét nyilván ez a büntudat meg az ez ellen irányuló elfojtási kísérletek kellett meghatározzák. Vagyis hogy hogyan dolgozta föl a teljes súlyával rászakadt világ, a közelmúlt mindig valahogy jelen lévő szörnyetegeivel való szembenézés iszonyatát. Azt, hogy ha valahol, ismeretlen vidékeken elbújtatva még egyáltalán létezne, akkor is vajmi kevés lenne a megmaradt remény. Meg azt, hogy a történelemnek, a sorsnak, na és neki, nincs mentsége, saját magának köszönhetően veszítette el lába alól a talajt. Mivel helyettesítse be ezt, mire építse – Évi létének a kivételével – vadonatúj életét? Ezt, Tamás, Pali nagyrészt tőled tanulta meg.

– Emlékszem, mennyire magát átadva figyelt, ellentmondott, vitatkozott, milyen új volt számára akkor minden, ami ezzel a témával függött össze.

– Tőled tanulta: ugyanúgy, mint akkor oly sok egyedül maradt zsidó asszony, Vali is nyomban – megtisztító aktusként – belépett a kommunista pártba! Nemcsak úgy, arra jártában-keltében, egy üres órájában tette ezt, hanem egész lényével költözött be, foglalt hont új otthonában. Igenám, csak hogy ez a párt azt a Szovjetuniót reprezentálta, amelynek a tisztje erőszakolta meg szemefényét, egyetlen lányát! A vérszomjas bosszúról álmodó szülőt kitermelő klasszikus görög alaphelyzetből Vali a ‘megértés’ eszméletlenül hamis jelszavával, saját készítményű *deus ex machinájával* találta meg a megoldást, kényszeresen feloldást kapva és egyidejűleg nyújtva elsősorban ki másnak, mint saját magának, de nem kevésbé – a gyermek-tipró szovjet tisztnek, akit egycsapásra átalakított, Évi részére is kidolgozott mítoszában, a lét peremén lévő – áldozattá! Ki tudja, a németek, talán éppen a magyarok két-három évvel korábban az ő nővérét, az ő szerelmét gyalázták vagy ölték meg? Ki tudja, a kapitány milyen poklokat láthatott saját szemével a véres harcok során, amíg útja Budapestig hozta el? Ki tudja, ki tudhatná, milyen olthatatlan gyűlölet forrt benne, perzselte egész lényét? És vajon miért lett volna képes, még kevésbé hajlandó a világégés végső határain tántorogva morális kérdéseken töprengeni, amikor nemcsak hogy visszafizethetett, kamatostul, de két halál között pár napig még – élt?

– Élt? Ez lett volna számára az élet, az Élet? Ártatlan, romlatlan gyermeki, emberi lételemek a széttaposása? Hát nem szívet szorongató, nem könnyekig megható a krasznójarszki szörnynek a mennybemenetele!

– Hát persze, mondhatta Vali – még mindig Pali szerint –, igen, vitathatatlanul iszony, rettenet volt az, amit tett, de milyen megszámlálhatatlan mennyiségű szörnyűség volt ebben az átkozott háborúban! És miért ne talán pont ugyanazokban a pillanatokban is? Végül is, a szörnyűséggel együtt is, vajon nem éppen az ő katonái mentették meg Évi életét? Nélkülük Évi sorsa vajon nem a biztos halál lett volna? Nagyobb, történelmileg fölmérhetetlenül nagyobb volt az a jó, amit tett, mint a rossz, amit okozott.

– És ez így még nem is lett volna elég.

– Nem bizony. Mert mindinkább az előtérbe kellett kerüljön a mantra, Vali megtalált és többé el nem engedett mantrája: végső fokon – később nyilván még ez a ‘végső fokon’ is elmaradt, minden más kvalifikációval együtt – a kapitányt sem lehet másnak, mint igenis áldozatnak tekinteni – ki tudja, talán **meggyásolandó áldozatnak**, hiszen könnyen lehet, hogy Budapest után életét is veszítette! Ebben a világban disztinkváltni kell tudni nemcsak a fontos és a nem fontos, de a fontos és a még fontosabb között! A következtetések levonásának az egyetlen becsületes és igen, áldozatkész módja nemcsak a megbocsátás, de az üggyel való teljes, feltétlen azonosulás. Pontosan azért, hogy ilyen tragédiák többé soha ne fordulhassanak elő.

– Lenyűgöző, hogy Pali is, te is mennyire értettétek meg ennek a rendelkezésre pillanatok, értsd, történelmi pillanatok alatt létrehozott lelki torzulásnak a katasztrofális kihatásokban

kimeríthetetlen szükségszerűségét. Palinak biztosan igaza volt, amikor így mérte meg Vali tragikusan piciny lelkének mint egy használt kabátnak a kifordítását – vettem át a szót. – Én, amikor a forradalom első napjaiban össze voltunk zárva, gondosan, azt is mondhatnám, kényszeresen tanulmányoztam őt. Hiszen volt rá időm is, meg módom is. Igen, persze hogy a szovjet hadsereg nyújtotta neki mind a két ‘ajándékot’, ‘45-ben és ‘56-ban. Engem érthető okokból akkor már nemcsak Valinak a mi életünkben betöltött és még majd betöltendő szerepe, de maga az ember is egyre jobban érdekelt. Azzal az eredménnyel, hogy olykor szinte megdermedtem: azon a még közel sem túl öreg arcon olyan végtelen aggodalmat láttam átsuhanni, ahogy a lányára nézett akkor, amikor Évi nem látta, hogy kezdtem megérteni: ebben nekem semmiféle szerepem sincs, itt most arról van szó, hogy Vali teljes mértékben soha nem vált képessé magával elhítni saját nagy alkotását. Jó, persze hogy énmiattam meg a forradalom kiváltotta válság lehetséges, reszketve várt kimenetele miatt is aggódott, de elsősorban és mindig a lánya sorsa miatt csigázta őt el az egész szövevényes építmény iszonyú súlyának a cipelése, mintha csak tenyérynyi hátán hordozta volna az egész pokolbéli rakományt. Ugyanakkor viszont mit tehetett volna most már, oly szörnyen későn, mást, akármit, bármit az égvilágon, mint hogy rejtegesse, ahogy és ameddig csak bírja, a csödtömeget maga elől? El tudom képzelni, hogy az egész, általa még meg is tetézt szörnyűség miatt időnként álmatlan éjszakái voltak, hogy aztán most a szovjet katonák újrabejövetele lökje őt vissza oda, abba a januárba. Közben meg ő, Évikének is meg a mítoszoknak is az anyja, még azt sem volt képes ezekben a napokban körvonalaiban sem megítélni, hogy Éviben vajon mi mehet most végbe. Nem lenne tökéletesen abszurd arra gondolni, hogy annyi tény-gyilkolás, torzítás után minden lehetséges emberek közül talán ő volt a legkevésbé képes ennek a megítélésére, hiszen ekkorra aztán már valóban halvány göze sem lehetett róla? Alighanem ezért is, persze csak úgy kívülről nézve, ez idő tájt még a jó formáját is meghaladó módon, szokatlanul jámbor volt, még velem szemben is elnéző, hiszen kicsiny kis lelkét ezúttal valóban roppant tragédiáknak a hirtelen újra felerősödött szele ütötte meg. Minden és mindenki – Évi, ő maga – a vesztébe rohan, éppen csak hogy teszi ezt lassított felvételben. Nem csoda, hogy engem időnként, nem is ritkán félelmének a megérzése valamiféle rokon-szenvhez hasonló érzelmekkel töltött el. Bár igaz, hogy erre is reakcióként a lám csak nagy nehezen összetákolta szimpátiámat erőteljes túlzásként ítélt meg és hagytam magam mögött.

– Ennek a reakciónak a kihagyása, a ‘szabad út’ engedése, sőt, ha lehet, elősegítése bármily szokatlan, de végül mégiscsak spontán érzelmeid számára viszont közel sem szükségszerűen ártott volna meg neked, oly igen kevésbé nagylelkű barátom.

– Bizony nem, ha már az iránta érzett szimpátia egyre inkább került – ne vess meg érte – a hiánycikkek növekvő listájára. Igen, Vali arca a ‘45-’56-os párhuzamok hatására – már persze ahogyan azokat ő felfoghatta – mintha percről percre nyúlt volna; ha elengedte magát, határtalanul lesújtó látványt nyújtott; úgy nézett ki ilyenkor, nem tehetek róla, de nekem olyannak tűnt, mint egy letargiás öreg kutya – nem lettem volna túlságosan meglepve, ha egyszer csak elkezdni nyalogatni régi sebeit. Illetve azoknak a hült, bocsánat, a beforrt helyeit. Egy ilyen alkalommal csak egy hajszál választott el attól, hogy kibökjem: Kedves Vali, immár elvégeztetett; semmiféle utólagos átdolgozás sem lenne többé képes átírni a legelsőt, azt a mindent meghamisítót. De tartottam a számat. Ja igen: ebben a hibbant körforgásban arról már csak futólag tennék említést, hogy az anya nem másért, mint a saját maga felmentése érdekében mindazzal, amit tett, persze hogy minden elképzelhetőnél tragikusabb hatással nem mást, mint a gyógyuláshoz nélkülözhetetlenül szükséges gyűlölet-fázist iktatta ki imádott lánya lelkéből, beleoltva ehelyett a meggyötört, azt-sem-tudom-hol-vagyok kölyökbe az oly hön áhított, megváltó vallást az egyéni meg a közös fájdalmak garantált kikúrálására: a világon mindenre kész választ, biztos receptet nyújtó kommunizmust. Így

sikerült azután a mélységesen mély sebnek meg sem adni a lehetőséget a tisztulásra, majd a behegedésre, annál inkább azonban – és nyomban – az elgennyesedésre. Ezzel persze a mind újabb áttételeken át történő, masszív konzerválódásra, a betokosodásra is. Ki nem roppant volna ebbe bele, előbb vagy utóbb? És ki nem kételkedett volna éppen akkor, de biztosan tudom, jóval azután is saját lányának az állóképességében? Abban, hogy vajon képes-e Évi bízni saját magában? Hogy vajon nem fog-e egyszer, egy mindent megsemmisítő napon majd vele, a csakis érte élő édesanyjával is meredeken szembefordulni, igen, úgy, mint ős-ellen-ségével, aki hagyta, hogy **az** történjen vele, aki minden igyekezetével azon volt, hogy segítsen tükörembert csinálni belőle, aki magát a förtelmes gyalázatot minősítette át ‘szükségszerű rosszra’, és aki, mindehhez még egy nagy lapátot rádobva, most éppen a saját szeme láttára is megélt, nagy szerelmet, lánya lelkével, vágyaival mit sem törődve, szorgalmas kubikosmunkával ássa alá? Aki eszelős-következetesen akarta lányára kényszeríteni egész nyomorult életének az ő számára igenis életellenes végkonklúzióit?

– Igen, Tamás, Pali valahol itt látta a magával a tömény hazugsággal szembeállított kamaszlány lelkének a meghasadását jelentő kezdeteket meg folytatásokat.

– Innen bonyolítva föl a szálakat, nem nehéz eljutni oda, hogy Évi mégis összetört. Nyilván meg is betegedett, először talán 17-18 éves korában. Akkor pedig ez lehetne a magyarázata annak, hogy jó tanuló és okos kislány létére sem követte a számára logikusan adott, ha nem előre kijelölt utat, vagyis nem tanult tovább, nem ment egyetemre.

– Látod, ezt nem is tudtam

– Vagy éppenséggel az is lehet, hogy elkezdte, de aztán az a valami csak közbejött úgy, hogy amiatt nem volt képes folytatni. Igen, és amiatt érkezhettek meg a természetellenes meg-szállottságnak egy olyan abszurd fokára is, hogy a munkásosztályhoz közelebb kerülés érdekében – amint azt már megtárgyaltuk – férjhez ment egy melósgyerekekhez. Évi elmondta nekem: 1954-ben beteg lett, kórházba is került – de még amikor kivételesen rá is kérdeztem, mi volt a baja, akkor is megoldotta, hogy valahogy csak elfelejtsen válaszolni, ehelyett mint esténként a tátika, szépen becsukódjon. Mintha nem is hallotta volna a kérdést. Tette pedig ezt, mint hasonló alkalmakkor mindig, kétséget kizáróan tudatosan. ‘Márpedig ilyesmiről én senkivel nem beszélek.’ Mi meg már beszélünk arról, hogy 1966-67-ben hónapokig volt kórházban, helyesebben szanatóriumban. Ezt követően történt, hogy erről értesülve és kellőképpen meg is rettenve a szakítás óta először és, igen, utoljára föl hívtam, meg hogy ebben megállapodva le is ültünk beszélgetni. Szomorú, letört hangulatú beszélgetésre, egy magát úgy-ahogy egybentartó, de valahogy mégiscsak szívfacsaróan szánalomra méltó emberrel. Nem titkolta, hogy valóban, komolyan beteg volt – ‘komiszul beteg’, mondotta –, hogy az egész nyomorúságosan pocsék volt, hogy az egyébként remek szanatórium után, még akkor is, amikor találkoztunk, kezelés alatt állt, lehet, sőt biztos, hogy még jó ideig, hiszen mostanság ő csak úgy búval bélelten lézeng, bele a világba, és közben, nem is olyan végtelenül ritkán, el-elborzad magától; vagyis hogy áll a bál, vagy ha ez nekem jobban tetszik, a dajdaj; nem, azt azért mégsem mondhatná, hogy az egész, úgy, ahogy van, haszontalan időtöltés – maga a diagnózis azonban ezúttal is az ő titka maradt. Már persze azon a sajátos ítélet-hirdetésen felül, hogy mindketten tudjuk: ‘eltoltam az életemet’.

– Innen pedig, sokéves kihagyásokkal, most én folytatom. – Margó hangja a szokottnál mélyebbnek tűnt úgy, hogy közben a mondatok közti szünetek is mind gyakoribbak lettek. – 1987-ben, se szó, se beszéd, Évi nyomtalanul eltűnt, minket persze hogy aggodalomba ejtve jó ideig nem jelentkezett, a zargatásainkra nem válaszolt, hogy aztán minden átmenet nélkül, hirtelen nekidurálja magát. Méghozzá olyannyira, hogy a következő pár hét során fantáziadús, magasan szárnyaló, időnként messzire is elkalandozó, ha nem éppen csapongó, szikrázóan okos, szellemes levelekkel árásszon el bennünket, néha kettővel is egy nap, helyenként nem

kis meglepődésünkre, mert tőle ugyancsak szokatlanul, még pajzánságokkal is megspékeltén, tele feszes, aforizma-szerűen szigorú fogalmazásokkal. Minden további indokolás nélkül még egy dalszöveget is mellékelte, valami olyasmit – most is emlékszem még rá –, hogy „Zöldablakos kicsi ház, ki a fene magyaráz, szerelmesnek magyarázni nem lehet.” Aztán megint hosszú csönd, hogy egy idő múlva, ha nem tévedek, valamikor 1988-ban, telefonon közölje: kórházban volt, de most már köszöni, jól van. Sose fogom elfelejteni: kaptunk akkoriban tőle egy lapot is, bármiféle szöveg nélkül, amivel aztán végképp képteleneknek bizonyultunk bármit is kezdeni. Volt azon vagy három rajz meg néhány hieroglifa. Csak néztük, forgattuk, letettük, újra elővettük, aztán csüggedten feladtuk a partit. Kis idő múlva kapcsolatunkban megint beállt a generalpausa. Eltartott, ha jól emlékszem, néhány hónapig, amíg levélváltásunkban újra fellelhető lett valami ritmusféleség. De hogy mi baja volt, miért kellett kórházba mennie, hogy szenvedett-e – azt soha nem tudtuk meg. Most még az eddigieknél is óvatosabban tapogatózó, leírásuk előtt hatszor-hétszer megrágott kérdéseinket szokása szerint egyszerűen elengedte a füle mellett. Igen, pontosan úgy, ahogyan azt te az előbb kifejtetted.

– Margó, bárhogyan érintsen is ez engem-minket, ennyi tény ismeretében most már nem áll módunkban behunyni és szorosan zárva tartani a szemünket. Így van ez még akkor is, ha a történeteket, meglehet igen fontos eseményeket illetően nyilvánvalóan nem rendelkezünk közel sem minden adattal, már úgy értem, hogy számos esetben – egyáltalán semmivel. Sőt, ha a szerintünk lazán vagy csak esetlegesen kapcsolódó információk alapján sem mondhatnánk: ‘minden jel arra mutat, hogy...’ Mert bizony rendszerint nem mutat. Vagy ha igen, akkor arra is, meg erre is... Még ha a betegség-téma maga a legkevésbé sem tartozik felkészültségünk erős oldalaihoz, enyhén szólva hiányos tárgyi tudásunk ellenére is talán meg kéne kísérelnünk választ kapni a kardinális kérdésre – persze anélkül, hogy a saját csapdánkba esnénk: ha Évi beteg – mint ahogy ebben bizonyos értelemben meg bizonyos szinten végül is egyetértünk –, akkor mi lenne az a betegség? Úgy látom, különvéleményed van? Nem csodálom, hiszen én sem tudom: végrehajtható és ha igen, végrehajtandó-e egy ilyen vállalkozás? Valami kuruzslásfélébe bonyolódni bele, úgy és akkor, amikor még egy szakember sem lenne hajlandó személyes ismeretség és az elvégzendő vizsgálatok nélkül, vaktában alakítani ki a véleményét. Tiszta szerencse: annyira bolondok azért talán csak nem vagyunk, hogy teszem azt ráolvasást még jó pénzért sem vállalnánk.

– Ho-hó, csak ne siesd úgy el! Engem már kora ifjúságom óta izgatnak a bűvös erejű szövegek, de még inkább ezeknek a felhasználása az általad megvetett kuruzslás ügyében. Pompás lenne, ha tudnánk valami gyakorlatra is szert tenni ebben a sajnos oly igen elhanyagolt tárgykörben. Például kideríteni, hogy magának a fuvolámnak nem juttathatnánk-e valamilyen szerepet az ilyen társadalmi meg gyógyítási szempontból is jelentősnek tekinthető tevékenységben... Ezek után már nincsen elégséges jogalapunk annak a feltételezésére, hogy nyugodtan bizakodhatnánk benne: nem vagyunk annyira bolondok, mint amilyeneknek a külső szemlélő számára látszhatunk. Na meg aztán nem titkolhatom tovább, be kell vallanom: ihatnékom van, mert a csontom velejéig kiszáradtam. Gondolom, te se tiltakoznál valami ilyesfajta tevékenység ellen. Ennek szellemében akkor hadd javasoljam, hogy tegyük el témánkat meg magunkat holnapra, holnaputánra. El is fáradtunk, mintha már nem könnyen találtnánk meg a témával egybehangzó hangnemet. Na és látom, mennyire megvisel téged mindez. Ha nekem fáj, el tudom képzelni, mit érzel most te.

– Igazad van. Tegyük el magunkat, ha úgy jön ki a lépés, holnapra.

* * *

Így indult a második Varga-Holló partnerség. Mindjárt ilyen magától értetődően és ilyen hőfokon is, amely – nekem úgy tűnt – azon nyomban elolvasztotta a ‘betegség’-téma iránti sok évtizedes ellenállásom utolsó maradványait is. Margó ugyanolyan logikusan gondolkodó

partner volt, mint Pali. És barát! Ugye mondtam már: azt, aki jól ismer téged, olvas, mint egy nyitott könyvet, meg hogy világszép szemeit is a jó ügy érdekében hasznosítsa, a vesédbe is lát – és mindezek után, mindennek ellenére is jó barátod marad, szeret, védelmébe is vesz, ha elmulaszthatatlan szükségét érzi, még saját magad ellenében is, azt meg kell becsülni. Ha ehhez még hozzátesszük: társszerzőm nemcsak nemesen szép, de kifinomult és úgy érzékeny, ízig-vérig nő volt, aki éppen ezért ebbéli minőségében a boncolgatásokba, az apró elemek összerakásába számomra nemcsak új megközelítéseket hozott, de időnként eddig soha fel sem merült összefüggéseket látott meg eddig nem is fontosként kezelt jelenségek között. Bizony meglepő: harminc-egynéhány év alatt a világ Margó kivételével feminin perspektívából nem nyilvánult meg felém sem Éviről, sem a mi hajdani kettősünkről.

Persze kivéve Andriskát, aki ismerte a történetet, igaz, annak csak a nagy és meghatározó vonalaiban. Most viszont, hogy a 'könyv' utolsó szakaszait írom, és mielőtt még csüggedten rájönnék – egy-egy kételyekkel teli, pocsék nap után mi máson, mint az egész vállalkozás feladásán tépelődve –, hol és milyen részeket kell majd még alaposan átírnom, ez kerülván szóba nemrég úgy adódott, hogy egyes elemeket valamivel behatóbban vázoltam fel neki. Ő ugyanis számtalanszor kérte, hogy adjak neki legalább részeket, tetszés szerint kiválasztott részleteket olvasni, de én makacsul ragaszkodtam hozzá: csakis akkor, ha kész lesz majd az egész. Mindig ugyanazt a választ hallva Andris egy idő után már csak ritkán kérdezett, akkor is általánosságokat, hogy aszongya 'na, hogy megy?' Én meg magát az Évike és köztem lévő hajdani viszonyt illetően úgy véltem: az évekkel-évtizedekkel ezelőtti közöltekkel a lényegét már régen megosztottam vele. A 'részletekre' ő aligha volt kíváncsi – '56-ra meg annak a részleteire annál inkább –, bennem meg sosem volt hajlam azokról csak úgy fecsegni. Fecserészni, mint a házunk előtt, a telefonvezetéken teszi azt éppen most két locsi-fecsi, sárga voltában mesebelien szép tengelice, nyilván azon töprengve, vajon miért is nem töltöm meg napraforgómaggal már második napja a kiürült madáretetőt. Mi Andrissal magától értetődően viseltettünk a másik 'magánélete' iránt olyan tisztelettel, hogy egymással azt osztottuk meg, ami szerintünk a másikra is tartozott. Ez ugyan nagyon sok volt, mondhatnám szinte minden, de azért mégsem teljesen az. Évekig tartó botorkálás, kisebb-nagyobb bántások után most már igen tudatosan vigyáztunk arra, hogy ne vegyük el a másiktól a levegőt, hogy adjunk egymásnak akár mély-légzés-gyakorlatokhoz is elégséges szabad teret, de valahogy úgy, hogy változatlanul megbízhattunk külön-külön még az idővel kialakult közös integritásunkban is. Így, ezeken a kereteken belül a ki nem mondott szabályok megsértése nélkül meglehetősen sok olyan dolog is létezhetett, ami ebbe még beleférhetett. Most viszont a romantikáért rajongását megfékezni játszva képes, azt a legkevésbé sem csakis a zenében nem kedvelő, engem Évi-ügyekben soha nem faggató hitvesem a régen megosztott történet kibontására kevés szóval reagált mesém végén, amikor egyenesen beletrafált abba a hangnembe, amit például Pali is megütött, és a mese ígézete alá kerülve ezt mondta: De sajnálom azt a két szegény gyereket!

Vissza Margóhoz: ahogy ő például Évi 'szférájáról' beszélt, vagy az időnként naponta kétszer is kapott Évi-levelekről, olyan odaadó figyelemmel tálalta az anyagot, hogy ha az partnere agyában rezonált, akaratlanul is diagnózis-elemekké szövődött össze. Így a rádöbbenés: feldobottság ez, túlcsoorduló hiper-állapot! Aminek olykor megvan, de még mennyire megvan a maga aurája, vagy ahogy Margó jellemezte, a ragyogása! Csak aztán jönnek majd a nagy csöndek, az oly bensőséges kívül hallgatás, belül a titokmegtaláló és -megfejtő, intenzív agymunka; átveszik birodalmukat a titokzatos mosolygások, mögöttük az újonnan talált kinyilatkozások; aztán a jelent előnti a passzivitás gátakat csendesen szakító kiáradása; majd a titkokból kifogyva jön a félelem, a fondorlatos szándékokkal beavatkozó külvilágról leszakadás, a két karral magamagát ölelő, védő, tartó öröklét.

Nem kétséges számomra, egy pillanatig sem, hogy ha nem szükségszerűen a részletekben, de lényegében ugyanezeket gondolta végig Margó is. Csak éppenhogy ő a világért sem említett volna diagnózist, orvosi szakkifejezést, jól tudva, hogy ezzel a fájdalomhárfán milyen húrokat pendítene meg. Az azonosulásból fakadó végtelen tapintattal a döntést az ilyen választásokról nekem hagyta meg. Nem lett volna ő, ha nem így és nem ezt teszi.

* * *

(Margó szövege) Gondolom, nem mondok túl sokat azzal, hogy nagyon is kapóra jött, hajsza! híján későn érkezett a beszélgetésünkbe beiktatott szünet, hiszen így módot kaptam rá, hogy megkíséreljem rendezni soraimat. Nemigen emlékszem, mikor engedtem el ennyire magamat, csak hagyva, hogy a szeánsz legvége felé a játszva felismert, hiszen oly régen belémetelepült és itt otthonra talált, simogató-babusgató sejtelmek sodorjanak magukkal oda, ahová most ön-hatalmúan csakis én engedem meg terelgetem őket. Közben persze folyvást csalogatom csemegével is őket. Úgy, hogy a mindezt nyilván visszaadó mosolyt le se lehetett volna törölni az arcomról. Mindezen fölül még én, szigorúan kézben tartott jómagam iránt végre-valahára nagylelkű, sőt bőkezűen adakozó magánzó engedtem a mosolygási ösztönnek, sőt kényszernek; de még mennyire engedtem, hiszen úgy vártam már rá, mint a nagy aszály idején valahol Indiában a csont-száraz földek a már régen esedékes monszunra.

Így is aludhattam el. Mert mostanra valahogy már másnap lett – és nekem még mindig kicsit mosolyognom kell. Hiszen Tamás volt az, aki pár nappal ezelőtt egyszer csak kinyilvánította: én közel sem csak a szememmel, de a számmal is úgy mosolygok – nem, nem ezt, hanem mást és azt is valahogy így mondta: olyan sugárzó mosollyal kápráztatom el a látványra felkészületlen világot, hogy nem hinné, hogy ahhoz képest csakis az ő memóriájában tűnik bármilyen más mosoly nekiveselkedett grimasznak. Ha ő ezt így látja, pont akkor fogom én abbahagyni az üdvözlést ígérő mosolygást? Kevés lenne ahhoz a világ minden kincse is...

Pedig eredetileg valami olyasfélét terveztem volna, hogy a kezdetek korából az egyik szép motívum most majd itt igenis női hangon és vagy harminc évvel később térjen vissza. Még az sem lett volna baj, hogy tette volna ezt roppant nagy és persze vargabetűkkel ékes kerülőutak leírása után. Vagyis hogy a 'társszerzőség' folytatásának az ünnepléseként most én szerettem volna megrajzolni az olvasónak a mai Tamás képét. Részben, de csak részben folytatásaként annak, amit Pali harminc évvel ezelőtt oly behízelgő módon skiccelt fel.

Így terveztem – aztán jött a halasztás. És én most, mit tagadjam, sok mindenre vagyok ugyan hangolva, csak arra nem, hogy a mai Tamás külalakját másoknak, olvasóknak, bárkinek, aki nem én vagyok, vázoljam fel. Sajnálom, de aki ezt nem érti, azon én nem tudok segíteni.

Segíteni viszont tudnék azon, hogy szokatlan módon, de még azt betudva is szeszélyes hangulatban találom magam. Így tehát ha Tamás mellképével vagy profiljával nem is szolgálhatok, valamit azért mégiscsak jólesne szavakkal pingálni fel róla.

Talán ott kezdeném, hogy az arca még az eddigieknél is inkább gótikus jelleget öltött. Gótikusabbat, mondom én, annak ellenére, hogy Tamás előszeretettel beszél magáról úgy, mintha ő egy végelgyengülésben elhunyt indián öregasszony reinkarnációja lenne. A kérdés csupán az, hogy mai formájában egy elaggott apacs avagy cheyenne, netalántán egy izro-indián squawt jelenít-e meg, amint wigwamja előtt kuporogva melengeti öreg csontjait a bágyadt őszi napsütésben. Azt hiszem, barátunkat a bizarrtól távol sosem álló humorérzékén kívül az vezeti félre, hogy arca egészében véve – tudom, hogy ez a fentebb kifejtetteknek ellentmond, de mit lehet tenni, ha mégis így van –, az arca meglágyult, úgy valahogy, amint azt lánya, ma is a család bébije mondta egyszer nekem: apu arcára rá van írva, hogy milyen jó ember. Meg az is – tette hozzá Anca, apja lánya –, hogy ezért keményen megszenvedett.

Tamásnak semmi más, csakis ez kellett. Amikor meghallotta, olyan mérhetetlenül háborodott föl, amilyennek én őt még nemigen láttam; azt sem volt hajlandó elfogadni, hogy ő jó ember lenne – istentelenül messze vagyok én attól, a kételynek még az árnyéka se férhetne hozzá, de egyébként sem aspirálok ilyen címekre! –, meg azt sem, hogy arca valami ilyesféle érzetet kelthetne, mármint ‘viszonylag normális emberekben’. Pedig ha Ancsa fogalmazása nem lett volna helyes – én úgy vélem, hogy nagyon is az volt, olyannyira, hogy az egyébként is igen kedvelt leányzót ezért még inkább a szívembe zártam –, Tamás arca az utóbbi években mintha egyfajta sztoikus nyugalmat, azelőtt a szinte állandósultan vibráló harci készenléttől nemigen látható belső békét, kifelé pedig ha nem is meleg, de legalább készséges jóakaratot sugározna – igaz viszont az is, hogy a felszín mögött én látni vélem a rétegek egymásra rakódásának a jól kivehető kontúrait. Bár ha éppen nincsen jól, a ma még ha lehet érzékenyebb arc az ilyen változást is gyorsan megjelenő disszonanciával adja vissza, amelynek a nyomait ő, olykor nem minden veszély nélkül, de rendkívüli ügybuzgalommal igyekszik eltüntetni onnan.

Ha szabad még az eddigieknél is szubjektívabb lennem: a végtelenül komolyan vett törekvéséhez odaadó-hűen, vagyis megfontolt lépésekben öregedő, a test diktálta tempó mögött azért néha csak el-elmaradozó, viszont Pali egykori magasztaló szavaiban is megörökített, na és a női nem megbízta válogatott szakértők által a lehetetlent is megkísértően, tehát kellően értékelt, ilyenként is megcsodált szemeiben mit sem változó barátomat, a ‘keményre csiszolt’ férfit, én úgy érzem nem kelltek újra leírni. Mármint nem azt a Tamást, aki következetesen nem hajlandó vak lenni csakis azért, hogy ne tegyen úgy, mintha igenis vak lenne; a férfiút, aki, amint azt nem is oly régen megvallotta nekem, a makacsul megrögzött, mély gyökereket eresztett rossz tulajdonságai elleni állandó, néha még kézitusaig is fajuló, közel sem mindig diadalmas közelharc tartotta egyben. És alighanem a rá kirótt szenvedések tartósították, a maguk gyúró-gyaluló módján. Mint ahogy ezek nyomán is az utóbbi években szokása lett az általa őszintén tisztelt Czeslav Miloszt idézni, ha persze nem is rászabott-magáról, de úgy általánosságban, ebben viszont alighanem beleértve saját magát is: „Hinni, tántoríthatatlanul hinni abban, hogy remekmű vagy, hogy maga vagy a nagyszerűség, a grandiózusság megtestesülése... És aztán, nem, nem egyszerre, de annál inkább kínos kis részletecskékből, nyomorúságos apróságokból összerakottan, fokozatosan, lépésről lépésre fedezni föl, hogy bizony nem vagy te az, de nem ám, a legkevésbé sem. Hát **ezt** feldolgozni – több mint elégséges feladat egyetlen emberéletre.”

* * *

A következő beszélgetés során, főleg Évi egészségi-idegrendszerbeli problémáit úgy is mint felderítendő témát lezártak tekintve, többé már meglepőnek aligha tekintendő módon igen hamar megállapodtunk abban, hogy az egykori Évikének és Tamásnak az adott külső-belső körülmények közt meg a gyökeres változások kilátása ellenére sem adódott akárcsak egy hajszálnyi esély sem az előttük tornyosuló akadályok sikeres vételére.

– Más körülmények közt – mondotta Margó – tiétek lehetett volna mindenestől az egész világ. Meg azzal együtt minden, ami csak szem-szájnak ingere. (Remélem, ez utóbbi kivétel nélkül minden érdemileg betudható elasztikusan magába foglaló meghatározás.) Az akkor adott feltételek mellett azonban ez már eleve nem volt lehetséges. Mert hiszen pontosan arról van szó itt, amit tőled tanultam, kedvenc és ma még az eddigieknél is jobban tisztelt Kuroszavádnak nem a te mint szabász által kifordított módszeréről, hanem művészetének a fő témájáról, a kuroszavai élet vezérmotívumáról. Helyesebben: az élet kuroszavai vezérmotívumáról. Arról, hogy mekkora dichotómia van aközött, ahogyan a dolgok a gyakorlatban léteznek, tehát a felszínnek a felszínes felszínen megmutatkoznak, és aközött, ami ezeknek a dolgoknak a realitása. Meg annak a filmrendező rendelkezésére álló eszközökkel elősegített módon hol másutt, mint a cselekvés szintjén megnyilvánulása.

– Lám, Margó, az én esetemben ennek a **teljes** felismeréséhez nem is igen volt szükség sokkal több időre, mint csak úgy vagy negyven sovány esztendőre. Mert azért a *Dies Irae* jóslatát akkor sem, sehogyan sem lehetett elkerülni:

*Quidquid latet adparebit,
Nil inultum remanebit.*

Minden, ami rejtett, napfényre kerül:
Semmi sem maradhat büntetlenül.

– Tamás, *Harag Napja*, próféciák? Nem ismerek rád!

– Na, nem gyakran, de azért néha fafejű és ilyenként érzéketlen tökfilkó létemre is csak érzem, ha megszuhint a Végzet szele. Hiszen azt hiszem mondtam már, nyilván több ízben is: mindössze csak sokáig kell élni, és az ember megélhet mindent, meg mindennek az ellenkezőjét is. (Persze hogy nem a fordított sorrendben, te pupák. Jajajaj, azt a szót, hogy ‘pupák’, többé leírni senkinek sem szabadna azután, hogy Esterházy Péter apja szájából szinte már a fizikai élvezet gyönyörével hámozva ki örökre elkobozhatatlanul kisajátította. Egyrésről félelmetesen remek leíró, sőt megjelenítő segédeszközként, másrésről azonban... Ó, azt a ‘másrésről’-t hagyjuk békében nyugodni. Mindössze csak még ennyit: mintha időnként maga az élet is úgy viselkedne, mint egy kényszeresen tovább folytatandó, a pupák-ártatlanságát örökre elveszített Esterházy-regény.) Talán éppen ezért, Margó, úgy is, mint a hivatalból az elfogadottal ellenkező álláspontra helyezkedő, hadd kérdőjelezzem meg felettébb óvatosan a még oly szilárdan megalapozott következtetéseinket is.

– A csupán csak tentatív következtetéseket. És az ugyanilyen jellegű summázást.

– Nos, a végső következtetések levonása után, legalábbis az én számomra, még mindig maradt valami űr. Jó, rendben, helyreállt az elkerülhetetlenül helyreállítandó világrend: minden rejtett napfényre került, semmi nem maradt büntetlenül. Lám, most még egy újabb, ezúttal végül a legnagyobb, a legtitkosabb, abban a hitben éltem, hogy maga a legdiabolikusabb kör is bezárult, mert végre értjük már a nagy titoknak a lényegét, Zoltán viszonyát Évihez – és még inkább: Éviét Zoltánhoz. Csakhogy engem nem hagy nyugodni egy nagyon is idetolakodó kérdés: ha Évi beteg volt, ki lehet-e vajon teljesen zárni annak a lehetőségét, ami egyes betegségeknél csaknem törvényszerűen szokott előfordulni?

– Az pedig?

– Az pedig az a kezdeti, meg talán nem is csupán kezdeti jelenség, hogy maga az érintett, abban a betegség-típusban, amelyről beszélünk, bizonyos fázisokban egyáltalán **nem tartja magát betegnek**. Erről én kötetekre való anyagot hordhatnék össze, példák vég nélküli mesélésének a kíséretében. Egyáltalán nem beteg ő; sőt mi több, egész lényében fölháborítja a betegségnek a semmiből elővarázsolt gondolata is. Ugyan ki ne hallott volna embereket, elsősorban szakmabelieket arról élcelődni, hogy mindenki, aki nemcsak hogy normálisnak tartja magát, de ebbéli szilárd meggyőződését a hajánál fogva előráncigálva, minden lehetséges meg lehetetlen alkalomból is erősítgeti, csupán már ezen az egyetlen alapon, ebből is következtethetően persze hogy nem lehet normális? És hogy mennyire, milyen elképesztő mértékben igaz ennek – már megint – a homlokegyenest ellenkezője is? Nem lehet, hogy Évi, néhány szórt epizóddal a háta mögött, de egyébként a remek munkateljesítmények sorát könyvelhetve el, e szembeállítás szerint nem tartotta magát komolyan, sőt egyáltalán betegnek? És így, ezért aztán nem is juthatott soha el odáig, hogy beszélt volna nekem róla, mint ahogy teszem fel azt sem említette volna, hogy egyszer kivették a manduláját?

– Tamás, drága barátom! Mégiscsak te vagy a világ legelragadóbb, leghűségesebb embere! Még negyven év veszködése, a *Dies Irae* idézése után is mentséget keresel Évikédnek?

– Vagy mások meg főleg saját magam szerint a világ legjobban felkészült, rendíthetetlenül szívóskodó ütődöttje, akinek a mestersége címere – gyakorló idióta. Nem, Margó, szépen kérlek, ne dicsérj – már persze ha ezt valóban dicséretnek szántad –, hiszen azért, amit most mondtam, a legkevesbé sem érdemelném meg. Itt már régen nem az én Évikémről, hanem egy sínylődő egykori kislányról meg az ő lehetséges mentségéről van szó, aki talán ha megfeszült sem tudhatott volna másképpen cselekedni, mint ahogy azt a sorsa diktálta neki. Végül is még engem, a rossznyelvek szerint állítólag normálist is annyira a hatalmában tartott akkor, hogy, amint azt megint csak úgy érzem már túlon túl sokszor is elmondtam: alap-érzésem lett körülbelül az első hét után maga a torkomat markolászó sajnálat iránta. Még azt sem tudtam-tudom biztosan, hogy jobban szerettem-e, mint sajnáltam. És én ugyebár, a tapasztalt róka talán pontosan azért bántam vele lebénu lt óvatosságomban olyan reszketeg-ostobán, mert védeni akartam őt tüztől-víztől, szélfúvástól, persze hogy károkozó átok-magamtól. És mert valahogy úgy, mint ahogy te jóval később olyan tehetetlenül vonódtál bele kisugárzásának a szférájába, talán ezt tettem én is – lévén mégiscsak férfi, férfi-módján – ‘56-ban, öntudatlanul hullva betegség-indukálta ragyogásának a gyertyalángjába?

– Persze hogy nagyon is igazad lehet.

– Már csak azért is, mert ez így lévén, akkor nem kell, nem is szabadna haragudni, nincs is miért haragudni rá. Ezt akartad mondani? Szavamra, Margó, amikor a tipikus beteg-viselkedést az előbb fölvettem, nem is gondoltam rá, hová vezethet el ez a gondolat. De ha ide kellett eljuttasson, akkor nincsen semmi kifogásom sem ellene. Mert annyi vergődés, rejtvényfejtés, szalmaszálakba kapaszkodás után most érkeztünk el mindennek a nyitjához, mert rátértünk végre a lényegre. Ez a lényeg pedig így hangzik: hogy a kór, lett legyen az bármilyen a lehetséges kórok közül, merre, hova vitte Évikét, arról ő persze hogy nem tehet. Nem ő tehet. Hogy például nem írt neked vagy nekem többé az én betegség-hírem után, akkor azt tehette azért, mert képtelen volt végül még azzal is szembenézni. Sőt könnyen lehet, hogy maga a közlés szétvetette meghajszolt, egyébként is oly igen rozoga lelkét. Na, nem miattam, hanem azért, mert ekkor érthette meg amúgy igazán: ő is halandó. Ő, a számomra felfoghatatlan okokból mostanság oly gyakran temetésekre járó. Valami megúthette, hiszen ebben a partiban eddig még majdnem mindenki és folyton folyvást élt, szemmel láthatóan, kézzel foghatóan élt, izgágáskodott, meg-nem-értő, időnként kedves, de azért főleg irritáló volt, már persze csak ha nem vált végleg érdektelenné, de azért úgy, mintha valamennyi részvevő egyben örökre adott lett volna. Mint ott fön n, a nyári égben, egy szabályosan elrendezett, változtathatatlan csillagképben. Én is, alapító törzstagként vagy lidérces messze fényként, persze hogy én is. Még akkor is, ha ezer éve nem beszélt velem, csak tegyük fel a magány biztonságában. És ha én most elmegyek, az én csillagom hullik le... Érted, ugye?

– Értem és csodálom, hogyan áll össze példás rendbe minden.

– Ez nem pusztán egyetlen embernek a kiesése lenne ebből az összezilált együttesből... És ha nem írt nekem, azt persze hogy azért is tehette, mert nem bírta volna elviselni a rázuhanó érzelmek súlyát – az első vagy a hatodik levél után. Hiszen hogyan is tudhatna ő előre szembenézni az én majd hamarosan bekövetkező eltűnésemmel? Amikor ő, az én szegény túlélőm, már most sincs mással elfoglalva, mint a mindennapok meg a következő napok túlélésével. Többre, sokkal többre bizony már aligha futhatja.

– Vagyis hogy fölmented őt, mert tudod, hogy nagyon szenved? Vagy azért, mert elérte a megbocsátáshoz?

– Nem megbocsátás ez, csak annak a régi sajnálatnak a kései visszhangja. Vagy ha mégis valami megbocsátás-féle is lenne, akkor hozzá kéne tenni: az ember csakis annyira képes megbocsátani, amennyire szeret. Ez a mennyiség pedig közismerten nem konstá ns. Így azután az én mostani ‘bölcsségem’ is nagyrészt a régi kudarcoknak a kései termése. Hiszen végül

is egész életünk – erkölcsi parancsaival, nagy óceánugrásunkkal és az azt követően kiharcolt szabadságainkkal meg megértett korlátainkkal –, mindez végső soron odakonkludál, hogy fogadjuk el a világot mindenestől, fogadjuk el szeretteink bukását és remélt felemelkedését, de legeslegesősorban saját magunkat úgy, ahogy végül is álcázás nélkül, meztelenül vagyunk. (Ugye nem kell külön kihangsúlyozni, hogy ez aztán nem adódik meg mindenkinek?) Győzni jó, könnyű és igen mulékony; vannak azonban vereségek, amelyek kihatásaikban jóval meghaladják kisebb-nagyobb diadalainkat. Évike létével, de még szerelme tőlem megvonásával is olyan sokat adott nekem egy hosszúra elhúzódó, csodálatos pillanatban, hogy azzal átalakította életemet. Jó lenne, nagyon jó, ha ezt tudná. Mert akkor ez lehetne a mi örökségünk, szerelmünk gyümölcse, az, amely boldogságban vagy szerencsétlenségben, időtlenül az időben segíthetett végül is el valaminek az artikulációjához, ami ugyan elvont formában kifejezést nyerhetett már azelőtt is, de csakis most vezethet el a mi hajdani kettősünk igazságához. Jó lenne, ha tudná: rettenetes gátjaival, egész lényét összeroppantó csomagjának a cipelésével elfoglaltan is nagy jót tett. Lám, leghosszabb vereségemben sem hagyott egyedül – egy szép része mindig velem maradt. Én egész valómmal hiszek benne: valami abból a ragyogásból Évikének a tudatába is eljut. Ha imádkozni tudnék, ha tudnék Istennel beszélgetni, akkor mindössze két kérésem lenne hozzá. Abból is a második arra sürgetné: segítsen Évinek, akármilyen messze került is tőle. Segítsen rajta, hiszen nem a saját akarata, hanem ő maga, Isten a felelős azért, hogy mi lett – és mi nem lehetett belőle.

– Látod, Tamás, ha kellett volna, akkor utazásoddal bizonyítottad: az életet megérteni nem lehet másként, mint visszafelé, de élni – azt aztán csakis előre nézve szabad. Még akkor is, ha te istenesen megerősítettél egyébként is szilárd meggyőződésemben: ugyanolyan fokú, ha nem éppen nagyobb bátorság kell ahhoz, hogy megkísérelj és belebukjál, mint ahhoz, hogy megkísérelj – és sikerüljön.

– Minden más ok mellett éppen ezért én nem tehetek többé mást, mint hogy elengedem Évike kezemhez nőtt kezét, amelyet ő meggyőződésem szerint pillanatnyi megszakítás nélkül is mindig biztosan tudott, hogy fogom, hogy óvón tartom a kezemben; elengedem őt, nem tartom többé már idegrendszeremmel fogva, magamhoz bilincselve. Talán könnyebb lesz így neki – hiszen én már régen nem tudok segíteni semmin sem. Ha nem is lesz most majd szabad, mint a madár, de én legalább már nem kell hogy fájjon neki. A körök közül utolsóként a mi körünk is bezárul azzal, hogy megtöröm annak a bűvösségét. Azt mondod, hogy mindez így túl patetikus? Sajnálom, de nemigen látom, hogyan segíthetnék rajta, hiszen ez ma végül is a számadás napja. De egyébként is: ez a sajátosság mindig is benne volt ennek a specifikus egésznek, a mesemondásnak a szövetében. Nem lenne esztelen túlzás azt állítani, hogy éppen ez tartott össze bennünket. Vedd **ezt** ki belőle – és ami marad, az egy nagyszabású erotikus szenvedély, indokolatlanul belenyújtva a semmi óceánjába. Vagy inkább valami olyasmi, mint a tegnapról ittmaradt főtt tészta, üresen, hidegen. Már meg dió meg illúziók nélkül. Úgy, hogy egyáltalán nem szorul magyarázatra. Margó, most már feltétel nélkül hiszek benne: csakis azért tartott olyan végtelenül sokáig, mert ezt így éltem meg, vele együtt vagy nélküle, mert ezt így akartam, vele együtt vagy nélküle – márpedig az aztán teljes mértékben elképzelhetetlen, hogy ezt ő ne érezte, ne tudta volna mindig, biztosabban, mint bármi mást. Az aktus sem lehet tehát más, mint a tamástalanítás – hátborzongatóra sikeredett kifejezés, ugye? – annak a megkönnyítése érdekében, hogy ami neki még hátravan, azt már perlekedés nélkül legyen képes elfogadni. Mit mondasz? Hogy az idő? Igen, Évike változatlanul nincs itt, de az idő többé már nem jár ólomlábakon. Minek is tennie ezt? Hiszen a többi: néma csend.

* * *

(Margó szövege) Így oldódott föl végérvényesen ennek a millió szálból összekuszált viszonyoknak a Tamás számára legfájóbb görcse. Ahogy az utolsó mondatokat mondta, ha nem

láttam volna összefogottnak, azt is mondhatnám, hogy mint egyszer, oly nagyon régen Palinak Éviről beszélve, most újra átszellemült volt, de már nem a lázban, hanem félénken-fájón mosolygósan – élete vezércsillagának a búcsúztatásakor. Én, a barát, a magát mindenestől felkínált és gondolom hasonlóképpen elfogadott, mértéktelenül büszke voltam rá. Hiszen tanúja lehettem annak, hogy mennyire fontos számára mindent a legvégsőig csinálni végig, nem hagyni semmi elintézetlent maga mögött.

De büszke voltam rá más okok miatt is. Nemcsak a hajdani nagy szerelem iránt tanúsított, a legvégsőig és még azon túl is tántoríthatatlan, odaadó hűsége miatt, de mert tudtam, hiszen végre egyértelmű lett: értett ő most már arról a szerelemről, szerelme tárgyáról, Évikéről mindent, ami emberileg felfogható. Amit viszont esetleg nem értett volna, az jelentőségében összetöpörödött, azon már nem kellett többé tépelődni, azt már nem volt érdemes megértenie sem. Ezért voltam igazából büszke rá (variációk a témámra): azért, hogy ha egyszer elkezdte, akkor addig a hagyjuk-már féle kísértések ellenére sem nyugodott, míg a dolga végére nem járt. És csakis akkor, az után, mint a legkisebbeknek, legjelentéktelenebbeknek tűnő részletekre annál inkább a maximális figyelmet fordító középkori kódexmásoló, nagy műve végére végre kitehette a pontot. De ha mégis, mindennek ellenére is maradt volna benne még ‘megjátszandó’ űr, az már nem a befejezett műre, hanem csakis saját magára, lényének talán mindezek után is még meglévő nyitottságára vonatkozhatott. Fontos volt-e ez még neki? Tudom, hogy nem tévedek, hiszen semmiféle esetlegességet sem engedhetnék meg éppen most magamnak, de neki sem; határtalanul biztos vagyok benne, hogy az volt. Kételyei halmazába burkoltan, az oldódás szakrális adási aktusában bújt ki még egyszer onnan, amikor végre megértette: hát persze, adhat, mindent, amije van, mindaddig, amíg csak a készlet tart, vagyis ami az ő esetében ezzel egyenlő, amíg csak létezik.

Szembesülések, helyel-közzel

(Ismét Tamás) Megállapodásunkkal ellentétben a legkevésbé sem csakis a következő néhány napra függesztődött föl Margóval az eszmecsere folytatása. Meg természetesen a regényírás folyamata – hiszen az emberiség üdvén buzgólkodás helyett előbb a most még igazán meg sem kezdett, részben még nem teljesen befejezett ügyeknek kellett a végére járnom.

A nagy zűrzavarban nem tudom említettem-e, hogy Andrea édesanyja, mint eljövételünkkor tette, most is Budán él, csak hogy férje halála óta egy kisebb lakásban, egyedül. Így azután a telefonon meg az alkalmi levlapokon kívül a családdal, mármint velünk, az amerikai családdal való kapcsolattartás legkézenfekvőbb megoldásának az tűnt – és jó ideig az is lett –, hogy minden évben, általában tavasszal-nyáron, anyósom nálunk töltött két-három hónapot. Nemcsak velünk, hanem helyel-közzel az unokáival is. Ez a megoldás azonban az öregedéssel párhuzamosan vált mindinkább megvalósíthatatlanná: a kilencvenes évek eleje óta hol Andrea látogatta meg édesanyját néhány hétre – első ízben arra járva össze is kötötte ottlétét egy érettségi találkozással –, hol az azelőttiekénél valamivel, majd mindegyre rövidebb időszakokra ő jött el hozzánk, mind nehézkesebben, hogy azután némi kivétellel kialakuljon az immár véglegesnek tűnő gyakorlat, Andrea évenkénti, néha logisztikai okok miatt két évenkénti magyarországi látogatásaival. Amelyekről túlzás lenne valami olyasmit állítani, hogy ellenállhatatlanul taszították volna a hont meg a honleányt egymás tárt karjaiba.

Mint ahogy ez magától értetődőnek tűnt, ugyanolyan természetes volt számomra, hogy én, a nem is olyan régen még sorozat-rémálmokkal küszködő ‘menekült’, nem kísérem el feleségemet gyermeki kötelességének ezúttal már a magyarországi utakkal is egybekötött gyakorlására. Amíg a Szabad Európánál dolgoztam, még ha lett volna rá bármiféle indításem, addig is tilos lett volna bármelyik ‘tárgy-országba’, tehát a vasfüggöny mögötti államba betenni a lábamat. Külön engedély nélkül tilos volt a feleségemnek is ezt tenni. A SZER szigorúan vett vállalati politikájának a több mint logikus voltát nem lenne szükséges itt bővebben fejtegetnem. Arról már nem is beszélve, hogy mint politikai menekültnek – bár a rám kiszabott ítélet már régen elavult – a hidegháborúban kialakult merev játékszabályok értelmében sem illett volna minden lehetséges ország közül éppen egykori üldöztetésem színhelyére térnem vissza, hiszen ott adott esetben még az állampolgárságom, a sötétkék amerikai útlevalem sem védhetett volna meg. Hogy mitől? Mi mástól, mint a kiszámíthatatlantól, vagy, némileg konkrétabban, a provokációtól. Meg az annak és számtalan változatának a gyakorlásában magukat mesteri színvonalra feldolgozott ávósoktól, illetve mindenkori névrokonaiktól. Arról talán már fölösleges lenne értekezni, hogy mindezen fölül bennem a legkisebb hajlandóság sem lett volna fölfedezhető turista-’hazatérésre’.

Aztán eljött a nagy változások időszaka. Az évek múltával nemigen maradt már amerikai magyar ismerősöm – úgy értem, az elképesztően csekély számú, meghalni, őseihez megtérni hazament emigráns aggastyán, meg a talán pár száznyi pendlízó kivételével –, aki ne járt volna időnként ‘haza’, ha másért nem, hát legalább a saját lábnyomait keresni.

Én hősiesen, mások szerint fafejű-mereven, de azért csak kitartóan ellenálltam; lusta létemre is nagyon szeretek utazni, világot látni – a baj csak az, hogy olyan sok érdekes, sőt izgalmas helyre nem jutottam még el, ahová elmenni pedig nagyon is vágyakoznék. Már persze amíg tudok valahogy még mozogni. Ő igen, arrafelé, Magyarországon már jártam, helyesebben ott éltem le életem első és nagyobbik felét, kizárólag ott, negyvenöt évig, már azon kívül, hogy oda, ha csak mód lehetne rá, nem is szeretnék újra eljutni. Családom, közeli rokonom nekem az őshazai tájakon már nincsen, vagy ha mégis lenne, réges-régen kiesett a látókörömből; a barátokkal – egyre inkább fogyóeszköz – itt is meg a világ számos érdekes pontján is lehet

találkozni. Meg különben is, van telefon, és ma már mindenkinek, aki él és mozog, illetve aki ül és nem mozog, komputere is akad. Maximálisan pár nap, jó esetben pár hét után – vagy harminc évi távollét betudásával –, attól tartok, hogy már nem is nagyon tudnánk mit kezdeni egymással, hiszen az a néhány évtizedes másutt élés ugyancsak megtette az emlékeket meglehetősen közelebb hozó, de a jelent rakétasebességgel eltávolító hatását. Maga Budapest, ahogy azt egyszer már siránkozva elpanaszoltam, még annak idején, ottlétem alatt is évről évre idegenebbé vált számomra. De azért csak mentem volna én Évikét látni, vele lenni, most már nyilván festett szöghaját meg-megsimogatni, kezét fogni – de hát ő nem állt szóba velem.

Aztán, azután nemhogy nem nyerte el tetszésemet mindaz, ami Andreától kezdve így vagy úgy, de mindenkitől, számos jelből, információból, részben a rádióban kapott vagy a komputeren hézagosan olvasott magyar sajtóból, meg előző életem tapasztalataiból, megmaradt kapcsolataimból azért csak átszűrődő megérzéseimből szivárgott el hozzám, de mégis mondhatom, hogy amit én abból a halmazból megértettem, az úgy, ahogy volt, taszított. Ne értsük félre egymást: eleinte persze hogy nem akartam ezt elfogadni, de aztán eljött az idő, amikor már mindegyre kevésbé állt módomban magam előtt titkolni. Igaz, ezzel párhuzamosan szorult is ki a kérdés érdeklődési körömnél a perifériájára, de valahogy még akkor sem tetszett úgyszólván semmilyen szempontból sem az, ahogyan a változások ott az élet valóságában formát öltöttek. Úgy éreztem, hogy a fantasztikus új lehetőségekkel – már ha feltételezzük azt, hogy azok valóban léteztek volna, meg azt, hogy ha igen, akkor ők nem lennének azoknak a megvalósítására már eleve alkalmatlanok – a magyarok mindjárt a starttól kezdve és hosszú időre mindent leleményesen rontottak el. Talán azért is tették ezt, mert vigyáztak rá, hogy senkinek, de a szó legszorosabb értelmében senkinek se hágjanak még véletlenül se a tyúkszemére? Már a kezdetek kezdetén, a premisszáik felmérésénél is baj volt a helyzet realitásainak a megítélésével, hiszen abban az országban nem tudták, és még ma sem tudják, szavamra mondom, nem is akarják tudni, hogy egyáltalán minek köszönhetik nem is a szabadságukat, hanem a ‘változások’ bekövetkeztét, a feltáruló lehetőségeket. (Nem, nem Gorbacsovna, de még csak nem is Horn Gyulának.) És ha egyszer már így kezdték, ehhez képest még hihetlenebbül öntelten választottak egy újabb hintapolitikát, méghozzá olyan, tetszés szerint kijelölt kategóriák között az egyértelműen rosszakból, amelyek egy idő múlva kezdtek egyre kísértetiesebben hasonlítani egymásra, hiszen nemsokára a jelszavaktól eltekintve már mind tudatosabban egymásra vették a figurát – úgyhogy az után az idő után nagyobb zökkenők nélkül egymással felcserélhetőekké is válhattak.

A végterméket elnevezték Magyar Útnak. (Már aki ezt tette.) Ami mások számára viszont alighanem a svéd modell, vagy amit ők annak képzelnek, meg a nem népi ihletésű harmadik út módosított, azokon a tájakon politikailag korrekt kombinációjának tűnhetett – volna. Vagy, amint ríkoltozva teszi azt a másik oldal, ria-ria-Hungáriának. Mindkét módozat vargabetűit azután – mintha égi intésekre figyelnének – átszellemült arccal követték, vagy ha ezt nem tették, akkor rugalmasan, az előírt közlekedési szabályok megsértése nyomán, az Utat vagy a ria-riát újra és újra korrekten módosítottnak nyilvánították, ily módon gondolva zárni ki bármiféle hiba elkövetésének a lehetőségét is. Ezenközben az éppen uralmon lévő szorgalmasan lopták, tömték degeszre zsebeiket meg barátaik, embereik zsebét. Ezen a téren azután – legalábbis a szakértők szerint – nem volt közöttük felfedezhető jótányi különbség sem. Ezekkel meg az ezekhez hasonló jellemvonásokkal is bizonyítva egyébként azt, aminek a bizonyítására szükség sem lett volna, értsd maguknak a mindenki mással szembeni, kétségbevonhatatlan felsőbbiségét. Nem, nem a *primus inter pares* – első a hasonlók között – elve alapján, ó nem, hiszen ahhoz mégiscsak szükség lett volna ‘valamiféle hasonlókra’ is. De a keserű valóságban a Balkán irányába csúsztatott, búvalbaszott ország tájain vajon ki lehetne akár távolról is hozzájuk hasonló? Igaz viszont, hogy ezenközben csaknem mindenkinek, tudva vagy már a kromoszómáikba is beleépülve kielégíthetetlen nosztalgiája támadt: az

egyik tábornak Kádár János meg a kádárizmus úgynevezett biztonsága, nekem a kezdetek kezdetétől undora, a másiknak a Horthy-rendszer állítólagos biztonsága, számomra szintén fogantatásától fogva undora iránt.

Igaz viszont az is: abban azért még útra készülődésem közben sem voltam biztos, hogy mindez nem csak az én agyrémem, hogy ez magában a nagy magyar valóságban is így lenne; ennek ellenére viszont én magam a távolból az egészet mégis valahogy így éltem meg. Ha nem lett volna igazam, akkor a hiba csakis az én készülékemben volt, nem pedig az adásban. Egyébként is éppen a magam által az egykor saját magamra szabott szabályok szerint nincs is jogom ilyen ügyeknek a közepébe hübelebalázs módjára csak úgy beugrani, hiszen minnek is tagadnám: nem értek én ezekhez a tőlem már oly messze eső kérdésekhez. Nem lenne túlzás azt sem mondani, hogy az egész mai magyar izének még az ábécéjét sem ismerem.

Ez utóbbi ténymegállapításból kellett arra a következtetésre jussak, hogy semmi ilyesfélének akárcsak a melléköngéiről sem óhajtottam volna az őslakosokkal tereferélni, mert hipertrófiásra növekedett érzékenységükbe akár tudtom és szándékom ellenére is játszi könnyedséggel gyalogolhattam volna bele, ezt pedig lelki üdvösségem védelme érdekében is el kellett kerülnöm. Hiszen végül is ha segíteni nem tudok, akkor a legkevesebb, amit tehetek, az az, hogy ne ártsak. Még kevésbé kell legyek pont én a kiváltó oka kisebb-nagyobb öszutói agyvérzéseknek. Már csak azért sem, mert az őslakosok közt ott vannak azok is, akiket szívemből szeretek. Meg menthetetlenül sajnálok. A minden elképzelhető méretet is játszva meghaladó, szakadatlanul felragyogó pompás jelenség, a Nagy Magyar Kivagyiság meg az ebből fakadó, az ott mindig megvolt, de mostanság még jobban elharapózó, primitív és amúgy igazi surmómódra működő, lenyűgöző tudatlanságra, sőt tudni-nem-akarássra épülő akár baloldali, akár jobboldali Amerika-ellenesség, mint általában semmiféle kollektív csaholás sem kifejezetten csábított közelebbi ismerkedésre.

A zsidókérdés? Az, kérem tisztelettel, ha az én számomra egyáltalán valahol, hát akkor hol másutt, mint éppen Magyarországon réges-rég lezárult, minthogy már magához a végső lépésemhez, akarom mondani a lelépésemhez is erőt adó, igen jelentős, nyilván meghatározó szerepet töltött be. Áttételesen persze már közel sem csakis Magyarországot illetően, hiszen a zsidók spontán reakciója az üldöztetésre ott sem bizonyult alapvetően másnak, mint mondjuk Németországban. Vagy általában a diaszpóra számtalan országában. Azokban is, amelyekben úgy akarták érezni, hogy lelkük ott szabadon repdeshet, meg azokban is, ahol még szorosra zárt szemekkel sem lehetett nem észrevenni a vészjósló fellegek tornyosulását. Minél inkább és minél durvábban taszította el Németország vagy Magyarország magától a zsidókat, azok annál inkább buzogtak, égtek, emésztődtek a vágytól, hogy azonosulhassanak, germanizálódhassanak, illetve magyarosodhassanak. Illetve de-judeizáltassanak. Hogyan is mondta ezt – igaz, más összefüggésben, de azért csak ide illeszthetően – a mindenre idézhető mester, Karinthy? „A te szent nagy Fenekedbe beleomolni vágyott, málé kis inasod, én szörnyű Mesterem.” (Az *Így írtok* tiben vallja meg Tóth Árpád Ady Endrének.) Az antiszemitizmus mind újabb, a régi formákat a megszólalásig emlékezetbe idéző, számomra magától értetődő megnyilvánulásai, minthogy azokat szüleim, nagyszüleim, őseim helyett előre alaposan megfontolt szándékkal végül is én, vagyis hogy mi hagytuk magunk mögött, a legkevésbé sem érdekeltek, hidegen hagytak; alighanem ugyanez a hideg rázott viszont ki, ha arra gondoltam, hogy megoldatlan létproblémáikkal küszködő vagy azok elől még mindig, mindenek után elbújni próbáló pesti zsidókkal kellene majd az elvárások szerint magamat, jaj istenem, vajon milyen formában és főleg miért azonosítani! És ha nem, akkor a saját megoldási módozatomat, tehát a megoldhatatlanság viszonylag békés – vagy, pontosan ellenkezőleg, a legkevésbé sem békés – elfogadását megmagyarázni, ha kell, megvédeni! Kikkel szemben és miért? Zsidóságomat – vak és süket, állítólag újra bezsidult, de hát végül is csak nem-zsidó zsidóknak? Vagy Izráelt? Hiszen azokat, akiknek a számára a 21. század küszöbén azt kell újra meg újra racionalizálni,

azokat már úgyis megette a zöld fene! Aki nem érti, hogy a nemcsak az olthatatlan gyűlöletből, de még inkább a gyilkos gúnynak vélt, ámde szintiszta hülyeségből származó Izráel-ellenesség a nyílt vagy lappangó antiszemitizmusnak az egyszerű meghosszabbítása, és ugyanez fordítva; minél dühödtebben tagadják ezt, annál inkább válik tagadhatatlanná. Művelje felőlem azt a demokratikus kereteken magát már pusztán létével is kívülre helyező szélsőjobb, lévén, hogy az a létfeltétele, a legfőbb tennivalója meg az éltető eleme; vagy – persze szordínósabban, de csak némileg, sőt még azt a résnyi távolságot sem mindig tartva – az utolérhetetlen *Népszabadság*. Az a minden egyes nappal selejtesebbé, éppen alamusziséga miatt mind minősíthetlenebbé váló lap, amelyet egyes barátaim még dédelgetve Népszabinnak becéznek. Méghogy Népszabi? Ugye megható a mára már állítólag felnőtt hajdani úttörők korlátlan hülyesége? Még hogy ez van, ezt kell szeretni! Tessék mondani, már miért kéne? A fészkes fenének, kérdelem én és joggal, vajon miért kéne? Pusztán megszokásból? Vagy mert nemigen válogatóság? De hát akkor – és itt az igazi bibi – nem is érdemelnének és soha nem is fognak jobbat kapni. Népszabi – a legbiztosabb út a teljes elhülyülés felé. Megpróbálom elképzelni, milyen lehet egy magát valamelyest értelmesnek tartó, magát valamire is becsülő, minimálisan tájékozott, lecsavartan, de azért igényes embernek a napja, ha azt reggel az Amerikát egy zimbabwei faliújság színvonalán karikírozó cikkeivel egyetemben a ‘független’ napilappal, magával a Népszabival kezdi meg? Anélkül, hogy megütné a guta? Reménytelen vállalkozás, egyszerűen nem is tudom elképzelni. Én itt élek Amerikában, New York közelében, és az elmúlt évtizedek, főleg a legutóbbi évek során megtanultam a pompás előzményekről kivétel nélkül minden jel szerint megállíthatatlanul, feltartóztathatatlanul lezúlló *New York Times* szőröstül-bőröstül megvetni. Ma már egyetlen szavát sem elhinni. Éppen ezért végül is eljutni oda, hogy egy nagy nekirugaszkodással úgy döntöttem: ezt az izét én pedig többé nem olvasom. És lám, minden előzetes várakozással szemben állítólag még mindig élek. Sőt néhány nappal meghosszabbítottam várható élettartamomat, mert szükségtelenül nem dühítem föl magam minden reggel. Szomorú, mert egyszer valamikor, még nem is olyan régen a *Times* nagy, sőt kiváló lap volt – de hát *Sic transit gloria mundi*. Na mindegy. Illetve dehogy is mindegy, csak éppen hogy ez van – és a tényeket tudomásul kell venni.

* * *

A honi sajtó egyszerre katasztrófálisan rossz, ösztönösen is félretájékoztató, öncenzúrázó és lenyűgözően prepotens – mindig ilyen vagy olyan nyámnyila vagy pokolbéli politikai beállítottságoknak az alázatos szolgálatában. Honnan az ördögből is tudnák, mi történik a világban, amikor minimális tárgyi ismeretek nélkül, vagy ha ilyesmivel rendelkeznének, akkor a sajátos szűrőkön át regisztrált módon, élesre kifaragott, útonálló politikai profilja van szinte valamennyiöknek? A lapoknál nagy többségükben amatőrök dolgoznak – a maradék meg alig valamivel több, mint zugújságíró. Az amerikai tudósítók – azokról aztán jobb nem beszélni. Azok legfeljebb arra használhatóak, hogy az internet lehető legobskurusabb helyeiről származtassanak komoly anyagnak álcázott, hecckeltő, balhézó-uszító és főleg megerősíthetetlen tartalmú cikkeket, a riportba gondosan beleépítve annak az alaphangját is megadó politikai véleményüket. Arról a sajtó-illemszabályról szemmel láthatóan még nem is hallottak, hogy egy riporter hírt csak akkor adhat le, ha azt legalább két forrásból meg lehet erősíteni. Ki a fene törődik ilyen apróságokkal? Na és aztán itt lebegnek a sajtó körül a javíthatatlan magyar zsidó zsunaliszták. Akiktől újságíró-álarcban megjelenésükkor engem olykor még nagyobb távolságok választottak el, mint a nem-zsidó, sőt fasisztoid-zsidó magyaroktól – ha és amennyiben valami ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne.

Vagy talán mégsem? Hiszen ennek, mint mondtam, számomra már réges-régen vége; ezt a lemezt olyannyira elhasználtuk, hogy én ottani, büszkén hitetlen hitsorsosaimat, amikor éppen nem őrvjngtem miattuk, jól kifejtett öngyilkos hajlamaik és a minimális tájékozódási képesség hiánya miatt számtalanszor búcsúztattam el, sőt gyászoltam meg. Újra meg újra,

mert betegségük mind mélyebb rétegeibe süllyedtek bele. Főleg amikor szinte fülembé sűgva, mintha valamiféle végtelenül veszélyes, a rendszer által üldözött, tehát tiltott cselekedetet követnének el, mintha hosszúnak tűnő raboskodás után, nem is tudom, talán még visszamenőleges hatállyal a Jedikulába zárás veszélyével is bátran szembenézve, tovább most már akkor sem tagadhatnák: egyszer s mindenkorra szakítottak előítéleteikkel. És közlik halkan, bizalmasan: ők bizony mára már egyértelműen ateisták lettek. Mi több, ezt vállalják is. Büszkén, kidüllesztett mellel – de azért a biztonság kedvéért ‘halkan, csak halkan, meg ne hallják’. Eljátszotta pedig számomra – meg a maga számára is – ezt az épületes színházat egy barátom egy olyan közegben, ahol a közvetlen környezetében lévő emberek elsöprő többsége ugyanígy vallotta magát maradéktalanul ugyanannak, mint nagy titokban tette éppen most ő is. Nekem. Úgy éreztem, ingoványban járunk, süppedékeny talajon. Jobb, ha minden lépés előtt gondosan a lábunk elé nézünk. Még szerencse, hogy időnként karókhöz érünk és azokba úgy-ahogy megkapaszkodhatunk. Végül is nagy keservesen kievickéltünk onnan, de még így is cikis volt az egész. Hogy megérte-e a fáradságot? Nem tudom. Valamilyen szinten, még mindent tudva is, mint isten verését, nem értettem őket, mivelhogy nekem nincs, sosem volt meg az a képességem, hogy az életre úgy-ahogy mégis alkalmasaknak tűnő öngyilkosjelölteket megértssem. Az viszont soha eszembe se jutott volna, hogy erre vagy bármi hasonlóra akár a leghalványabb célzást is tegyem. Nem, ha ezt tettem volna, a lelkipurdalás mardosó vádjával kellett volna szembetalálnom magamat. Most már azonban, a végéhez közeledve, meg-megengedem magamnak, hogy ilyesmivel többé ne törődjek. Valamit azért az utókorra is kell hagyni, anélkül viszont, hogy legalább ne annak kelljen majd azt megfogalmazni – miért is primitívek és ezért is, persze attól függően, hogy ki gyakorolja azokat, az ilyen attitűdök. Mert nem azt mondja a fentebb idézett, hogy erre – mármint az ateizmus végre megtalált, minden kételyt eloszlató igazságára – rádöbbsen, hogy az hirtelen, mintegy villámcsapásra világosodott meg neki, vagy hogy ezt megálmodta, és reggel új emberként ébredt, vagy hogy sokat olvasott róla, tanulmányozta a kérdés hatalmas irodalmát, és egy hosszú rágódási-emésztési folyamat végén, agonizálva jutott el oda. Egy noszlopi túróst! A mi ateistánk szorgalmasan lekopírozza környezetét és ezt tálalja nekem úgy is, mint valami szuperintellektuális teljesítményt. Az se zavarja, hogy végtelenül hamisan cseng a mondása, hiszen rossz a hallása – valahogy úgy, mint ahogy gyerekkorom cigányzenészei előszeretettel heklírozták egymást. „Hát ide figyelj, Lajos, így muzsikálni bajos, mert rossz a filhallásod már.” Na de se baj. Tagadhatatlanul időnként nagy számár tud lenni az én barátom, de én azért csak szeretem őt. Nem is csak úgy egyszerűen, de nagyon. Az árapályok meg időnkénti konfliktusaink ellenére is megszoktuk mi már egymást. Mert azért ő közben igen derék ember, aki szándékosan még a légynek se ártana. Sőt amiben csak lehet, segít neki. Dúdolgatja: Légy a kedvesem... Azon meg talán már nem háborodik fel, hogy a légy azzal viszonzza tettét, amivel tudja. Egyetlen kincsével, a légyszar kitüntető elhelyezésével zakóujján. Na és az én barátom néha szeret beszélni, mit szeret, előszeretettel tart előadást, főleg olyan dolgokról, amelyekhez hát nem-igen ért. Mint például az ateizmus. Én pedig ilyenkor szeretném őt alaposan, amúgy isten-igazából összerázni, de semmi ilyesmit soha nem teszek, mert azzal halálosan megbántanám. Ha néha elgyengülök, csakis magára arra az őseredeti ateista vallomásra kell gondolnom, amely, ha jól emlékszem, valahogy így szól: „Adjunk hálát Istennek, hogy nincsen.” Ó, istenem, azok a jidliző ateisták!

Apropó: ma már szakállas vicc, valahol a két világháború közt. (Maga a drámai, vagy ha úgy tetszik, a lírai elem. Látószög kérdése.) Bevonulás, beöltözés után végre sorbaáll a század. Az őrmester kiadja a parancsot: a katolikusok álljanak ide – és pálcájával rajzol egy kört a kaszányaudvar porába. A protestánsok – ide. Na és a zsidók – ide. Pár percen belül végre is hajtódik az első hadművelet, a vallások szerinti szétválasztódás. Amire állítólag azért van szükség, mert akkoriban a magyar hadseregben voltak tábori lelkészek. Egy, csak egy legény marad ott a helyén, meglehetősen elárvult és némileg ostoba képpel meredve maga elé, erősen

összpontosítva a semmire meg arra, ami most következni fog. Az őrmester ránéz, elsétál előtte, megnézi jobbról, megnézi balról; az arca előbb pirosra változik, majd a szín kezd egyre erőteljesebben közeledni a lilához, amikor végül képessé válik valahogy kinyögni a kérdést: Na és maga itten, igen, maga, a Mindenható szerencsétlen hatőkörje, maga meg miért áll itt egyedül? Még azt sem tudja, hogy melyik felekezethez tartozik? Őrmester úr, jelentem alássan, én ateista vagyok – vágja ki egy lélegzetre, bátorságát összeszedve a magányos hadfi. Mire az őrmester mint egy oroszlán bögi el magát: Még hogy ateista! Mars oda a zsidók közé!

* * *

Mindez és kötetekre való oly sok más több mint elégséges okkal támasztotta alá spontán húzódkodásomat bármiféle magyar utakkal kapcsolatos vállalkozástól. Viszont stabilizálódó egészségi állapotom meg a kor meg megteendő cselekedetekre kényszerítő múlása – és ezzel együtt zargatása – egyre követelőzőbben tűzette velem napirendre, hogy eljussak végre – Izraelbe. Megtapasztalni valamit abból az úgy érzem jól ismert, inkább csak sejtett, mégis tudom, mennyire megfoghatatlan, elérhetetlen országból – nem országból, világból –, amellyel messziről kitapintható idegenségei, például mindig kiélezett belső széthúzása ellenére is oly igen azonosítottam magam, természetesen csupán addig a fokig, amelyre számtalanszor kudarchoz vezetett azonosulási vágyaim meg ezek kiélésére való törekvéseim ellen kényszerből folytatott kemény harcaim után a mára már végleg elfogadott csaknem-gyökértelenségemben még egyáltalán képes vagyok. Hiszen 1971 augusztusában, amikor kivándorlásunk első napjaiban-heteiben lődörögtünk Párizsban, az egyik követségből ki, a másikba be, még mit sem tudván a bármilyen más kimenetelt játszva maga mögött hagyó amerikai befogadás elvi lehetőségéről, nemhogy nem zártam ki célpontjaink közül Izráelt, de az illetékes zsidó szerv, a Jewish Agency minket otthonaikba meghívó, végtelenül kedves, megnyerő modorú embereivel, köztük éppenséggel egy főkorifeussal, isten kegyelméből budapesti, sőt tökéletes elképedésemre egyenesen Bulcsú utcai származásával meg társaival folytatott kíméletlenül őszinte, végtelenül tisztességes, például a vegyesházasságból fakadó nehézségeket őszintén feltáró, bár távolról sem helyeslő beszélgetések után már nem is tartottam az alíázást automatikusan kizárandó lehetőségnek. Aztán az ellenkező fajtából, a fogvacogtató emlékek között nagyon is ott van, méghozzá a díszhelyek egyikén, az 1967-es, a hatnapos háború; mi meg Budapesten, megpendülve, kótyagosan, felborzolt idegekkel, én éjjel-nappal a rádiónkhoz, azon is a Szabad Európához tapadtan meg térképeimet bújva, és csakis akkor, a végveszélyben riadtam rá, nyomban a felismerés teljes, nehezen elviselhető súlyával – míg a délutáni fővárosi kommunista bulvárlap, ha jól emlékszem, az *Esti Hírlap*, az egész egyiptomi légierőnek az első órákban még a földön elpusztítása ellenére is egy nem létező légitámadás után lebombázott, égő Tel Avivról közölt a címlapján, a kéjtől szinte hallhatóan csámcsogva, hazug, galád, odahamisított képet: szóval akkor hatolt belém a felismerés, hogy azok a zsidó katonák, akik ott most három fronton három ellenséges hadsereg meg csak úgy mellékesen iraki, marokkói, szaudi egységek ellen harcolnak, lehetnének az én megszámálhatatlan, szorgalmasan elmulasztott, következményeiben lám csak idevágó kötelességeimet jóvá tévő fiaim meg lányaim is. Az én édesgyerekeim. És ha lehetnének, a legkevésbé sem csakis elvileg, de játszi könnyedséggel a valóságban is lehetnének, akkor egy kicsit azért már azok is, nem?

Gondolom, e néhány odavetett mondat is illusztrálhatja: sokoldalú és bonyolult volt az én – közel sem csakis az én – viszonyom Izraelhez. Én is persze hogy hittem Ben Gurionnak, amikor azt mondta: Izraelben ahhoz, hogy realista lehessél, hinned kell a csodákban. Mint ebből is gondolom látható, ez a viszony csakis távolról emlékeztet a rokonoktól hallott, gyermekkori mesékben annak idején meg-megjelent rokonra, ha jól értem, nővérére anyai nagyanyámnak, a születésem előtt a mi családunkkal lakó, mert egyedül maradt és így hozzánk befogadott, arra jártában már nagyon öreg, töpörödött Pepi nénire. (Számptalan remek

mondása maradt az utókorra. Azok közül is a kedvencem: Olyan művelt, mint egy művész.) Pepi néni ugyan, legalábbis a zavaros utalásokból lesűrhetően, nem lehetett az akkori pesti idők mércéje szerint különösebben vallásos – vagy talán az is lehetséges lenne, hogy éppen a mi környezetünkben kellett magát valamelyest visszafognia –, de amikor meghalt, a nyakában spárgára fűzve egy arany szálakkal ékesre kivarrt, sötétkék bársonyzacskót, abban pedig egy maroknyi, nyomtatott papírral is igazolt, tehát valódi izráeli földet találtak, amiről senki nem tudta, mikor és hogyan kerülhetett hozzá. Ezzel együtt temették őt el, ha nem is, ahogy egész életében vágyódhatott rá, izráeli földbe, de azért legalább izráeli földdel. Erről csak ennyit, ezt is csak azért, ha már éppen csodákról esett szó.

Nem, az én odatartozásom persze hogy nem volt ilyen. Ahhoz azonban neveltetésemnél, a nagy ünnepeken a hatalmas zsinagógában – mi nem úgy hívtuk, csak templomnak – apám mellett állva imádkozásomnál, a gyerekkori széderesték meghitt hangulatánál, gimnáziumi zsidó hittan-tanulásomnál, a zsidó önképzőkörnél, majd persze a munkaszolgálatnál és későbbi egész életutamnál, a tipikusan magyar, sőt jellegzetesen kommunista menekülési kísérletek csúfos, sőt gyászos kudarcainál, ha akartam volna zsidóságomat félretenni, azzal egy ideig nem foglalkozni, akkor maguk a dolgok, na meg a szűkebb-tágabb környezetem tőlem aztán már teljesen független, meglehet rendkívül következetes, sőt igen figyelmes és szakadatlan orromra koppintásainál fogva minden, de minden maradéktalanul elég volt ahhoz, hogy egyik felében ugyan gyökértelenül, ámde otthonosan, nem is ritkán meghitten amerikai, a másikon pedig gyökértelenül csakis gyökértelen fenekemről emeljen föl, kényszerítsen könyörtelenül a döntésre és vetesse el velem az út továbbhalasztásának az immár magamat magammal szembeállító lehetetlenségét. Andriská persze hogy ragaszkodott ahhoz, hogy ő is jöhessen – én is így akartam, de ez egyébként is magától értetődő lett volna. Már ha ő úgy októberre, hosszú évek óta mindig az év egyik legszebb hónapjára nem tervezte volna a tovább már nemigen halasztható, az az évre nagyon is esedékes látogatást anyjához.

Hogy a két, eleve oly igen különböző jellegű útból végül is egy, megszervezendően összekötött, ha tetszik, valamilyen perverz értelemben amúgy is rokon úgy jöjjön létre, ahhoz nem kellett a lelki üdvömről folytatandó, kiélezett tusakodásokba bonyolódnom. Légy oly bátyám, és ha lehetséges lenne, bár gondolom, csak némi ügyel-bajjal, de mégis kísérelj meg módot találni rá: ne legyél a feltétlenül szükségesnél merevebb – intettem ilyen intelmekre ugyan-csak rászoruló magamat. – Nem kell az egész, jelentőségét immáron elveszített út-állomást még véletlenül sem élet-halál ügyévé léptetni elő. Persze hogy egyetlen porcikád sem kívánja a magyarországi utat – az lenne furcsa, ha ez nem így lenne –, de azt aztán már jó előre életellenes tragédiának állítani be és arra úgy a ráfanyalodásnál akár egy árnyalatnál is többként tekinteni azért mégiscsak élénk túlzás lenne. Ha jól meggondoljuk, tökéletes kudarc esetén röpke tíz napot még ott is ki lehet egy lábon állva bírni, márpedig nekem zaklatott előéletem során nemegyszer kellett ilyesfajta gólyateljesítményt produkálnom ennél jóval hosszabb távokon is. Jó, rendben van; amit ők – közelebbről meg nem határozható, még kevésbé meghatározandó többes szám harmadik személyben – ott tennének vagy tehetnének vagy szeretnének tenni nekem-velem, az senki ember fiának sem lehetne a nehezen kivárt álomvakációja. És ha úgy lenne, akkor mi lenne? Mi lehetne? Hiszen én már olyan csillagászati távolságban vagyok mindettől, hogy történjen bármi, az semmin sem változtat. Alakuljon a fennállásomból erre a tíz napra félretett időszak bárhogyan is, valószínűtlen, hogy az sok vizet zavarja – mentem el a defenzív egyszerűsítés kényszeréből jóval messzebbre.

Na és végül: vajon miért lenne elkerülhetetlen, sőt szükségszerű, hogy az út kudarccá váljon? Meg az, ami ezzel együtt jár, vagyis hogy azután, immár mindörökre, ha csak rágondolok, a régen áhított bosszút huhogó bagolyfejjel meredjen bele a képembe? Ha jól meggondoljuk: hogy a kiruccanás hogyan alakul, az nem csakis az ottani adottságokon, a szervezésen meg a sürgősen magamhoz ölelendő barátokon, az ő ténykedésükön, de nagy részben ki máson, mint

jómagamon-magunkon is múlik. Hiszen végül is a kötelezettségek teljesítése mellett és azokon felül az idő nagy részét még a régi meg újabb barátokkal, utcai sétákkal, grasszálással, akár turista módra városnézéssel, teszem azt múzeumlátogatással is eltölthetem. Kinyújthatom a csápjaimat, hátha akad beléjük valami, ami erre-arra talán még felhasználható is lenne. Nyakamba vehetem a várost úgy, ahogy emlékeimben élt, hajkurászni a nem-létezőt, meg úgy, ahogyan most leledzik. Sőt, bármilyen fura ötlet lett légyen is volt hazámban, városomban ilyesmit tenni, ez utóbbit még ki se hagyhatom, hiszen Gainsborough elnéző kék hölgyét, Lady Constance Lattymore-t, az utolérhetetlen bűbájt a Szépművészetiből a világ minden kincséért sem mellőzhetném, ha már ott vagyok, magasabb szintre emelve kapcsolatunkat, ezúttal végre-valahára oly szemérmes lényének a fizikai közelségében is. (Ugyan már, dehogy is szemérmes ő, csak rangjához, utánozhatatlan, mert megfoghatatlan és ezért megfogalmazhatatlan stílusához meg érzelmi életemben betöltött szerepéhez illően, sejtésem szerint, ha egyáltalán szabad ilyet mondanom, kissé megjátssza magát. Megjátssza a rártartit. Mert hogy teheti ezt, teljes joggal.) Végül is alaptermészetemmel, az erre látszatra alighanem rácáfoló, széleskörű meg szorgalmas tevékenység ellenére, mégiscsak ellenkezik a hűtlenség. Már csak ezért sem lehet ott lennem és nem meghallgatni a Zeneakadémián egy koncertet. (Az lenne csak az igazi – ha ki tudja várni, egyszer mindenkire rámosolyog a szerencse: Constance-ot révületéből életre kelteni, kettesben fiákeren a felhajtóra hajtatni, majd onnan vele, karomon graciózen elfekvő, hosszú kesztyűs, súlytalan karjával suhanni be a koncertterembe! Abba a jelentősebb méretű hézagokat csupán érzékeltető, még többet meg sejtető kék túll-csodába csak úgy a derekánál összehúzottan, lazán beleburkoltan, felső testével tőlem alig észrevehetően elhajolva, szokása szerint a férfi-fantáziát felkavarón, vágyat ébresztőn, önmagában gyönyörködve és egyben gyönyörködtetően. Mérget lehet rá venni: jellemének uralkodó vonásához híven a szeme se rebbenne, arcizma se rándulna!) Csak azért az ügybuzgalommal tanácsos lenne mérsékelten bánni, a határok megőrzésére, de főleg bizonyos típusú asszociációkra azokon a tájakon igenis célszerű vigyázni; távol kell tartanom magamat az intenzívebben fájó típusú szellemidézés ártalmaitól – mondogattam magamnak, és közben akaratlanul is arra kellett gondolnom, hogy vajon minden – semmi, de semmi másnak, csupán az időnek a kérdése lett volna, én meg lám valóban a hely diktálta hisztériás következetességgel máris – legalábbis időnként – ki másnak a nyelvén beszélek, mint mindenek közül éppen Zoltánénak? Pedig még ott sem vagyok az ő örökre változtathatatlan, most mi másba, mint az állítólagos változóságába változtathatatlaná belegyökerezett országában. Mondhatnám úgy is: Zoltán eleve adott, tőle el nem orozható, saját és különbejáratú otthonában. Ugye tetszik érteni: mindez akkor, amikor még útban sem vagyok arrafelé. Fura: azt hiszem, most értettem meg amúgy igazából, hogy Zoltán és jómagam nem férhetünk meg együtt nemcsak hogy ugyanannak a nőnek a lelkében, de még egy és ugyanazon országban sem. Sajnos mindkettő túl szűkre szabott lenne ahhoz. (Konok következetességgel így teljesedett végül is be a sors, és lett mind a kettő törvényszerűen – Zoltáné. Egyáltalán nem maradéktalanul, közel sem mondhatnám, hogy kizárólagosan, de azért valahogy mégiscsak az övé. Áldassék ezért is az örökkévaló szent neve!)

Az itt elmondottaknál alighanem jelentősen összetettebb harci állapotban egy végül is szépnek ítélt napon arra ébredtem, hogy a téma, mint a jó bor, bennem, úgy is, mint tároló hordójában, immár maradéktalanul kiforrta magát. Hozzájárult-e ehhez avagy sem, de tény: persze hogy volt Margóval minderről néhány régen magam mögött hagyott tájra visszanyúló beszélgetésem, hiszen bármennyire értett is ő engem, e témákkal kapcsolatosan a régi adalékokkal sok újat, számára újat is kellett mondanom neki magamról, nem tudva, hogyan hatottak rá ezek a beszélgetések. Az az érzésem: eddigre én benne már olyannyira végső – előre kijelölt? – helyemre kerültem, hogy esetleges averziók, ahistorikussá vált beidegződések meg némi őskori eseménytörténelem ezen már nemigen lett volna képes változtatni. Na és egyébként? Egyébként persze hogy egyetértett velem. Mi több, meggyőződésévé vált, hogy

már önmagában a kikapcsolódás, a nagyon is igénybe vettek túl más agysejteknek a megmozgatása meg az érzelmi húroknak a múltból csak felsejlett pengettetése, a rám váró régi-új élmények, ahogy mondta, az elkerülhetetlen szembesülések nagy jót tesznek majd – hogy mást már ne is mondjon – a befejezendő regény ügyének. Meg – utalt szokásától eltérően ezúttal inkább tűnődve, mint visszafogott félmosollyal kanyarodva el, egészen az általam a múltban oly gyakran használt fordulathoz – ki tudja, milyen újabb körök végső, ha nem éppen legvégső bezárulásának.

Így azután más már nem is maradt hátra, mint a kettős, a kezdetekben még merőben csakis technikai okok miatt összekapcsolt utazásnak a gyakorlati megszervezése. Telefonálgatások, látogatások utazási irodákba, útikönyvek bújása, kompjuteren folytatott eszmecserék meg intézkedések, ismeretterjesztő jellegű levélváltások után végül is október elején indultunk útnak, magunk elől sem titkolható utazási lázzal a kellő módon eltöltve, előbb Izráelbe, majd onnan Budapestre. Az Andris munkakörében kialakult ritmus miatt sajnos nem hosszabb időre, mint három hétre. Csupán arra elegendő időre, hogy időnként egy-egy mélyebb szívpantással talán nem is ismert illatot szívjunk magunkba; vagyis hogy szabad emberekként, mindössze minimálisan elfogultan éljük meg az oly igen áhított utat, no meg annak a másik felét, amellyel formális lezárásként úgy lehet még tartozok is magamnak.

* * *

Izráel a hajsza miatt túlnyomóan turistaút-állomások összességének bizonyult, bár annak az elvarázsolt változatában. Igaz, a kivételeknek a száma és főleg a milyensége azért jóval a felfogott várakozásaimat meghaladó módon mondhatnám atavisztikus beütéseket hozott felszínre. Eszem ágába se jutna akárcsak rövid beszámolót is írni, csupán néhány rendezetlen, futó, de mégis mélyre ható benyomás számára maradhat itt némi kis hely.

Első-, másod- és sokadsorban – Jeruzsálemre. Benne megrázó részletek sorával – persze hogy a siratófállal, amelyhez egész életemben, de főleg ottlétemben hitetlenkedve először csak két tenyeremet érintettem félénken, a fejem fölött, fél-vakként tapogatózva, hogy aztán mintha csak a szent kőhalmaz magába szippantott volna, teljes elképedésemre egész testemben reszketve, könnyhullajtva tapadjak bele, még az obligát kívánság-cédula falrésekbe dugásáról is tökéletesen feledkezve meg.

Egy idő múlva, már lehiggadva és valamiféle nem egészen értett megkönnyebbülés érzésével elteltten álldogáltunk a fal előtti nagy térségben, annak is a bal oldalán, közvetlenül az óváros bejárata előtti részen, és onnan habzsoltuk magunkba a csupa szokatlan részletből összeálló látványt. Bámészkodásunk közben szemünk tartósan akadt meg egy egykori kútra emlékeztető jelenséget körülvevő padokon, a szinte mellettünk üldögélő, nyilván szolgálatba menni készülő, egymással beszélgető kiskatonákkal, köztük, a többiektől pár lépésnyire állva, egy vitán felül szép, még a mündérban is példásan darázsderékú, elementáris erővel, rámenősen rohamozó, bepörgésében szívödöglesztő, hosszú, hátul összefogott hajú, szőke lányból meg az általa egész lényében imádott és kisajátított, elevenen felfalt, a megcélzottat lábáról lesöprő, varázsos eszközökkel kezelt fiúból álló szabadtéri szerelmi nagyjelenettel. Amelynek a felszíni témája valamiféle huzavona kellett legyen, mondjuk egy ígéret az éjszakai szolgálatot nyomban követő találkozássra, bájolással, ígézéssel, a fiú restelkedésének a félresöprésével, csakis a célra gondolva, abban élve, mint egy megszállott, arról akarta katona-szerelmét hallani, nem folyton saját magától, de a fiú szájából jövet. Amelybe azért ágaskodva időnként csak belecsókol, mert nem akarta, de nem is volt képes fékezni magát. Közben a bajtársak meg az egybegyűlt közönség is irigykedve bár, de megértő helyesléssel kísérte a csábítási jelenetet, leplezetlenül élénk figyelemmel. Igaz, a nyilvánosság előtt iszonyúan feszélyezett, sőt időnként az arcába szökő vér tanúsága szerint is szégyenkező, amúgy vagy talán csak jó két méter magas hadfi minduntalan megkísérelte elterelni kettősükről a figyelmet, ehelyett

azonban éppen zavara lett az, amely különös fűszert, ha nem éppen a helyszínhez illő ősrégi aromát adott az egyébként fagyaltként olvadó, fojtott hangon beszélgető-kapacitáló-kiterő szerelmespárnak. A közönség szerepében fellépő, persze hogy géppisztolyos kiskatonák mind egészséges, tiszta arcú, végtelenül vonzó gyerekember-példányoknak látszottak, akikkel egyébként könnyű volt szóba elegyedni, hiszen angolul jól-rosszul, de csaknem mindannyian beszéltek. Amint az meglepetésünkre hamarosan kiderült, nemcsak mi voltunk elfogultan kíváncsiak rájuk, de ők is csodálkozó rokonszenvvel méregettek meg kérdezgettek bennünket, otthonunkról is, de főleg arról, hogy milyennek találjuk Izráelt meg a lakosait. Aztán csak hitetlenkedő csodálkozással, fejüket csóválva meredtek ránk, amikor tudtukra adtuk: lehet, hogy nekünk különleges szerencsénk kellett legyen, de mi, szemben az előre ígért és nyers modort tanúsító megnyilvánulásokkal, a méreg-kitörésekkel, a konstáns felháborodásnak szabad folyást engedő ordítózással úgyszólván sosem találkoztunk, annál inkább azonban mindenütt, ahol csak megfordultunk, kedvességgel meg udvariassággal, ha nem éppen szeretettel reagált ránk, eltévedt gyermekeire Erec. Nagy volt az ámuldozás, főleg amikor új ismerőseink számára az is kiderült, hogy mi most először járunk arrafelé. A benyomásainkat visszaadni megkísérlő közlésünkre viszont már, persze hogy jól ismerve sokkal inkább zsörtölődési hajlamukról, barátságtalan megnyilvánulásairól, hóhemségükről híres, sőt hírheht honfitársaikat, mindannyian élénk, csakis lassan csillapodó derűtségbe törtek ki.

Ők, a katonagyerekek, mit sem változtak, csak talán valamivel magasabbak lettek meg a hajuk lett még világosabb – egyébként ugyanazok voltak most is, mint akikben először 1967-ben véltem fiaimat meg lányaimat felismerhetni. Azóta is, ha csak az újságban Izráelről olvasok, őket látom magam előtt, és a fejleményeket velük tárgyalom meg. A televízióban felismerem őket az első képsorok után. És persze hogy nem figyelek már oda az engem nagy általánosságban nem éppen megnyerő, sablonszerű, sztereotíp tévé-szövegekre. Azok közül is elsősorban az itteni, már ha ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne, a BBC-nél is elkötelezettebben arab-barát adóra, a CNN-re. Hát nem furcsa: sokszor csak úgy fél szemmel néztem arrafelé, Izráel felé, és lám, az évtizedek során ha nem is sejtosztódással, de mégis lett még egy családom. Csereüzlettel. Amelyben én nyújtom át ezüsttálcán nekik most már állandó aggodalmamat meg szorongásomat, értük rettegésemet, ők meg ezt a legnagyobb ajándékkal hálálják meg, amit csak adhatnak. Azzal, hogy – vannak. És hogy minden erejükkel megpróbálnak meg is maradni. Mert ez a lényeg – a többi részletkérdés. Gügyögjön csak gyűlölettől csöpögve a CNN meg a hozzá hasonlóan gondolkodó ott, a valóban mind öregebb Európában, kód-szavakban fejezve ki magukat, naphosszat mi másról, mint az ‘alapvető’ okokról. Mármost hogy miért is ők arrafelé a zsidókat. Mert annak megvannak a maguk kiküszöbölendő okai. Hogy ahhoz nem kell ok? Hát igen, persze...

Jeruzsálem azonban, bárhonnan is nézzem, jóval több, mint az ott szerzett élmények, mint az emberek, mint az ásatások, mint az óváros, a Golgota, mint az egyetem, mint a Hadassza-kórházban a Chagall-ablakok, mint a részletek összessége. Mint az Óváros meg az Újváros évezredes kontrasztja. Jeruzsálem számomra elsősorban az a megmagyarázhatatlan módon áttekinthetetlen, ha egyszer láttad, többé el nem engedő tájkép, amely a Dávid-torony tetejéről nyílik meg a város szemben lévő, másik részére, a hegyek-dombok közt elsősorban az Olajfák hegyére, előtte az ősi temető lenyűgöző látványára; a táj, a lehetséges kép 180 fokban kiterjedésére. Órákat töltöttünk ott fenn a toronyban, és csupán azért a látványért hajlandó lennék oda bármikor visszamenni. Csak azért, hogy újra nézhessem azt a képet a vérré váló emlékezet fenségessé avató fényében. De addig is, amíg ez bekövetkezne, hosszas felderítő munkával sikerült egy pontosan ezt a képet rögzítő, fektetett téglalap alakú, világosbarna, ravaszul mindjárt kifakult színűre készített fél-plakátot beszerezni és azt itthon, házunknak egy stratégiai pontján a falra föltenni. Azt nézni – a csontjaiban is emlékező Pepi néni titkos föld-csomagjának a mostani behelyettesítéseként. Nem tudom, miért, de pontosan ott jutott

eszembe Aquinói Szent Tamás szentenciája: „A szépség az igazságnak a visszfénye.” Ez aztán gyönyörű: nem maga az igazság, csak – csak? – az arra vágyódásunk kifelé vetülése, meg minket belülről a visszaverődéssel feltöltése.

Haifa. A világ elragadó fekvésű települései közül is az egyik legnagyobb, csaknem-szent város, a legtetejéről gyönyörködtető, elképesztő kilátással a nagyszerű kikötőre. A műértő, az igazi ínyenc tudhatja csak igazán értékelni a Carmel-hegy tetejéről: milyen lélegzetelállítóan szép a Földközi-tenger keleti vége, és milyen nagyon más, mint ott valahol szemben, a gibraltári nyugaton, a másik végénél! Ott találkoztam újra, vagy húsz évvel amerikai látogatása óta, első szerelmemmel, akinek Auschwitzból hazajövetelére 1945 nyarán úgy vártam, mint magára a megváltásra. Nagyon fiatalok voltunk, gyerekek szinte, úgyhogy félénk egymásrabolásunkból vagy egy év alatt el is sodródtunk egymástól, de azért gondosan őrzött, külön helyet tartunk fönn szívünkben a másik számára. Csöppet sem mellesleg ő mára már nagycsaládos nagymama; persze hogy szörnyen megviselt, mint ahogy iszonyúan megviselt, úgy ahogy van, maga Izráel; egész lelkemmel érzek vele és sajnálom őt azért, amit helyettem is tesz az életével. Nem, nem hiszem, hogy kevés kivételtől, a nagy kiborulásoktól eltekintve ő így érezné, ezt érezné magáról, talán azért nem, mert mindenhez túl közel van. Számomra felfoghatatlan módon a kifejezhetetlen rémségek tömege valahogy beépült a szervezetébe. Bármilyen szörnyű, bármennyire elképzelhetetlen legyen is ez, legalábbis valamilyen szinten mégis hozzászókkott – és nemrég egyik levelében kedvesen korholt is azért, hogy milyen szomorkás az én leveleimnek, az e-mailjeimnek a hangja. Hogy ennek mi is lenne az oka? Hát persze, mi lehetne más, mint hogy hozzá-hozzájuk, az oly sokat szenvedőkhöz, gyerekeihez, unokáihoz nem mertem volna én másképp fordulni, mert minden más hangot frivolnak, az ő igenis mártíromságuk iránt érzéketlennek és mint ilyen, szentségtörőnek tartottam volna. Most már, a simogató letolás meg oly sok mindennek a megbeszélése után ezen is változtathatok – és a saját hangomon beszélni hozzá annyi idő után persze hogy jó lesz. Kíváncsi vagyok, örülni fog-e neki. Legalább úgy, mint ahogy én örülök annak, hogy még mindig remek kerámiákat csinál. Igen, ha Izráelről van szó, vagy csak elalvás előtt arra gondolok, konkrét személyekben kifejezve a szabra sorkatonák ott a nyugati falnál meg Haifából, fönt a hegyoldalból az egykori Kicsi Zsó szolgál számomra elsőrendű vonatkozási pontokként.

Mindez sokkal egyszerűbben: ez után az út után bennem az ország és népe – az a nyüzsgő, perlekedő, hihetetlenül rámenős, önmagát visszafogni tökéletesen képtelen és úgy nyugtalan, izgága társaság – valóban a végletekig leegyszerűsítve, őrijítő ellentmondásaival együttérezve, egyetlen szóban találja meg a ma már számomra is adekvát összefoglalását. Íme: az ott a Szentföld. Nem, nem a Mennyország, nem is a Paradicsom – csak a nagyon is földi, vérgőzös ellenségekkel körülvett Szentföld. Ahol élni, létezni – micve is meg átok is. Amióta ott voltam, minden eddiginél inkább, megfoghatóbb értelemben érzem a teljességét. Persze hogy el kellett mennem – enélkül összehasonlíthatatlanul szegényebb lennék. Én is, meg az életem is. Nélküle, léte nélkül, látta nélkül én magam sem lennék az, aki végül is vagyok.

Ha már itt tartunk, a hazatérő zsidó az útra felkészülése során folytatott tanulmányai alapján kezdi megérteni, vagy inkább csak a valahogy ismerősnek tűnő kódokból felrémlik neki-nekem: Izráelben igenis, nagyon is van valami, ami ellenáll minden arra irányuló kísérletnek, hogy megragadják, felfogják és visszaadják. Jó néhány kiváló író – hogy a hosszú listából csak egynéhányat, így Saul Bellow-t, Mordecai Richlert vagy akár Philip Rothot említsem – kemény munkával és őszinte átérzéssel, de valahogy mégis ügyel-bajjal kísérelte meg ezt. Igenám, csak éppen hogy az ő Izráel-változatuk rendszerint nem sokban különbözött egy szerető, nagy gonddal összeállított, tagadhatatlanul csábító turista-attrakciótól. Na meg a diaszpórában élő zsidók különböző szintű lelkifurdalásától. Úgy tűnik, Robert Stone *Damaszkuszi kapuja* kerül a legközelebb ahhoz, hogy emberközelsébe hozza az országot, valahogy úgy, mint a modern dőreség meg a bibliai misztérium elképesztő keverékét, de azért

az sem annyira, hogy ne merném kizárni: Izráel ellenállása annak, hogy papírra rögzítve hagyja magát reprodukálni, talán a realitást, nem általában, de annak a szentföldi változatában az irodalom fölötti diadalát látszik sugalmazni. Mert bár egy adott időpont meg hely közötti, feloldhatatlannak tűnő feszültséget lehetséges lírai eszközökkel, narratívával adni vissza, a földi létben egyetlen emberi lénynek az árnyékát játszva teszi jelentéktelenné valami másnak, minden más előtt elsősorban a körülményeknek a messzire kinyúló, hosszú árnya. Izráel önmagában is lenyűgöző módon tartja meg magának ősrégi és új titkait, valahogy úgy, ahogyan ezt teszi maga a héber nyelv is, amelyben, márminthogy Yehuda Amichai költeményében, „minden betű egy légmentesen zárt ház”.

Újra Magyarországon (Ki hitte volna?)

Ma már nem is igen értem, miért tartottam a szembesüléstől annyira, sőt még az is előfordult – főleg álmaimban –, hogy félttem tőle. A biztonság kedvéért óvatosan csakis utólag, de így is szavamra mondom: nem volt nekem arra semmi okom. Már csak azért sem, merthogy némi kivételektől eltekintve az egészhez még az elképzeltnél is kevesebb közöm volt. Helyesebben, hajszal híján korrekt lenne kijelenteni: nem volt semmi közöm. Úgy, ahogy van, teljes érdektelenségébe, mi több, egész eddigi életem jelentéktelenségébe burkolózott a valamennyi lehetséges közül az immár egyetlen, a létező Magyarország maga. Éppen hogy csak ha már sorsom úgy hozta, hogy újra arra járjak, amennyire az időmből-erőmből-kedvemből futotta, körülnéztem. Még egyszer, megint, és ha van logika az életben, akkor ezúttal valóban utoljára. Nem könnyű ezt megmagyarázni, de valami ilyesmi játszódott le bennem: mintha fátyol borult volna szemeimre, úgy siklott át tekintetem véget nem érő gyötrelmeim színhelyén, nem kis elképedésemre immár szelíd, nyugodt, csaknem békés vagy inkább megbékélt kedéllyel eltelt. Ha valamiért szükségem lett volna rá, ha nagyon akartam volna, három évtized után akár olyanak is foghattam volna fel a dolgok lényegét, mintha a felületen törtéteken túl nem nagyon sok, sőt alapjában véve semmi sem változott volna. Nem volt mindenekért, múltakért, törtétekért bennem többé sem szeretet, sem neheztelés vagy harag. Ha egyáltalán akadt volna valami, az sorsomhoz aligha illően valami ilyesmi lett volna: a valaha oly nagy horderejű döntések történelemmé válása után milyen végtelenül fura, ahogy elvarázsoltan kicsire, jelentéktelenre töpörödött össze az egész, és így került végül is a maga nyilván előre kijelölt helyére.

Igen hamar derült ki: képtelennek bizonyultam felmérni, hogy harminc év milyen távolságot teremthet a képzeletben, hogyan alakíthat át, tüntethet el akár valaha fontosaknak ítélt jelenségeket is. Ugyanakkor miként hagyott érintetlenül igazából közel sem fajsúlyosnak ítélt dolgokat, sőt még az elképzeltnél is könnyebben felismerhető, az emlékezetnél is jobbakat, fontosabbakat, akár kedvesebbeket. (Na, azért azokat nem éppen szükségszerűen.) Fenn a Várban, ki tudja miért, arról a Dunára meg azon túlra lenéző, a messzeségbe meredő, a roppant levegős, szabad mezőben, ott, ahol a madár se jár, oly végtelenül magányos, ha nem éppen fennhéjázó lovasszoborról megkergült emlékezetem azt akarta velem mindenáron elhitetni, hogy a Berlint megsarcoló Hadikot ábrázolja, pedig hát már a helye miatt sem lehetett volna az más, mint a pár év híján vagy másfél évszázadig török kézben lévő Budavárnak a visszafoglalója, Savoyai Jenő. A nagy törökverő hadvezér, Béctől le, egészen Zentáig, igen, ugyanaz, akiről annak idején az iskolában nekünk elfelejtették megemlíteni, hogy magyarok harcoltak az ő seregében is, viszont tették ugyanezt a törökében is – Thököly vitézei, ők sem éppen tömegesen. Akkor tehát még azt sem lehetne kizárni, hogy a nagy felszabadítást kicsiben talán nem is kevesen már amolyan polgárháborús élményként élték volna meg? Az alig több, mint egy évtized múlva kezdődő Rákóczi-szabadságharc előjátékaként? Ezért is voltak magyarok mindkét oldalon, egymást alighanem semlegesítően, de éppen elegendő? Ott voltak-e vajon, tudtak-e róla, hogy a Várba végre betörő császári hadak katonái mészárolták le nyomban az első pillanatokban, egyik legdicsebb harci tettükként, már csak, ma úgy mondanánk, renoméjuk védelmében is az utolsó emberig, asszonyig, csecsszopóig a végveszélyben vajon hová máshová, mint előlük istenükhöz, a zsinagógákba menekült zsidókat? Azokat, akiknek a csontjait csak nemrég, az ötvenes évek elején-közepén, a Vár-beli ásások során találták meg? Ott, ahol számukra elvégeztetett. Ott voltam, láttam. Lám csak, sok jó ember milyen kis helyen is elfér, főleg ha már régen halott. Hogy aztán majd csak később írjanak is róluk, igaz, az új történelmi felismerésből azért ildomtalanul, nyilván valahogy úgy érezhették, szükségtelenül ünneprontóan nem csinálva különösebb felhajtást. Még arról sem, hogy a mészárlás után zsidónak vagy 150 évig nem volt szabad Budán élnie, oda akár a lábát

is betennie. Mellesleg: ezért lett anyai déd-dédnagyanyám az első nem budai, hanem, tévedés ne essék, **óbudai** okleveles szülésznő.

Az én minden szempontból rendkívüli, sőt csodálatos gimnáziumi földrajz- és történelem-tanárom, dr. Arday Aladár, akit enyhén szólva karakteres, individuális viselete – közel sem hanyagul panyókára, de a meghülés ellen a vállára vetett, földre hullásra mindig kész, sárgás színű nagykabát, erősen kopaszodó fején világosbarna, széles karimájú sombrero-szerűség, a szája elé tartott zsebkendő („menjen csak arrébb, kérem, tartsa meg a bacilusait magának!”) meg diákok számára menthetetlenül röhögőgörcsöket kiváltó egyéb modorosságai miatt mi, nyilván az előttünk jártaktól örököltén, a diáknyelv megkövetelte egyszerűség kedvéért a magyar kártyafiguráról Stüszí vadásznak vagy röviden csak Stüszinek neveztünk, halálbiztosan tudom, ha egyedül is az egész országban, de megmondta volna nekünk – már persze csakis akkor, ha ő maga, amikor minket a háború előtt-alatt tanított, tudta volna. Meg bizony ő, aki nemcsak lenyűgöző tárgyi tudással rendelkezett – még most is emlékszem rá, ahogy határozott vonásokkal ripsz-ropsz már fel is vázolta a táblára az Aetius és Attila közt megvívott catalaunumi csata színterét és lefolyását –, de, tessék csak elképzelni, felismertette velünk a nevek, az adatok, a számok közötti, a legkevésbé sem szembeötlő összefüggéseket is. Az egyetlen tanárunk, mondhatnám némi túlzással, az egyetlen ember, akit diákkoromban ismertem, és aki vélhetőleg súlyos születési hibából kifolyólag – ízig-vérig demokrata volt. A terembe magával hozott tananyagában is, tanítási stílusában is, tudós voltában is, emberségében is. Természetesen volt az. Amikor egy ízben arra lépett az osztályba, hogy egy hirtelennőtt, ügyefogyott, nem is kevésbé együgyű kamaszfiúnak a jövő címeres gazemberei közül többen is nekiestek és betörték az orrát, a szelíd lelkű Stüszí beteg torkaszakadtából hörögte-sipította: „Hagyják kérem ezt azonnal abba! Mi lesz magukból? Fasiszta gyilkosok!” (Az egyik közülük vagy két év múlva valóban a Waffen-SS tagja lett.) Fantasztikus szcéná volt – az idő tájt nagy valószínűséggel akár tragikus következményekkel is. Hiszen mindez egy budapesti középiskolában, a háború kellős közepén, 1942-ben történt, vagy negyven, most éppen tökéletesen eltájolt meg elképedt, egyébként a társadalom minden rétegéből összetoborzódott fiú előtt. Köztük a névsorban meg tanulmányi eredményeiben is első Árva János, a színes német háborús propaganda-magazinok lelkes sváb olvasója és terjesztője – egyszer 1951-ben az utcán összefutottam vele, igaz, akkor már mérnök volt és kommunista párttitkár. Az Árvához valamennyire is hasonló vagy 8-10 figura jelenléte ellenére, csodaszámba menő módon, mégsem történt semmi. Pedig képtelen lennék megbirkózni azzal a bennem bujkáló gyanúval, hogy a nagy hatású jelenet főszereplője, maga Stüszí egy ideig alaposan meg lehetett szeppenve. Hiszen nem akarhatta ő magát, a családját végzetes bajba sodorni. De hát mit is tehetett volna: nyilván dugig tele lehetett már az a pohár, ha egy ilyen provokációra a víz azon nyomban ki is csordult belőle.

A megfelelő szavakat nem is kissé megzavarodottan keresve valahogy azt szeretném megértetni, hogy abban a vérgőzös, mocsokba süllyedő korszakban általában persze nem így, nem kakaskodóan, csak úgy, mondhatnám magától értetődően, olykor félreérthetetlenül megnyilvánulóan a demokrácia híve állt előttünk a katedrán. Talán az egyetlen tanár, akitől akkor-tájt kaptam valamit. Nem valamit; rengeteget. Földrajzi tudásomat, örökre kielégíthetetlen, szenvedélyes történelmi érdeklődésemet. Innen aztán már csak egy lépés – és máris megérkeztünk politikai érdeklődésem útnak indításához. Bizonyos ellentéteknek, párhuzamoknak a meglátásához. Bizonyos jelenségek előreláthatóságához. Lám, azért mégiscsak volt valaki, akitől a mérhetetlen mennyiségű rosszon meg a jó esetben közönyösen túl valami életre szólót is kaptam arrólfelől. Elégge meg nem becsülhető ajándékként. Az arány így azután már: 100 rossz, abból 10 szörnyűséges – és 1 igenis jó, sőt értékes, remek. A Szabad Európában egyszer írtam róla – a magam kora után ítélve már régen nálam is messzebbre távozottként gondolva rá – egy mindent, elsősorban emberi nagyságát alapjában, sőt teljes fenségében

amúgy igazából csakis utólag megértő, öregedő fejjel is még szépen megköszönő, főhajtó megemlékezést. A kinszenvedésekkel terhelt, de mégiscsak felnőtt, egykori kisgimnazista tisztelgését. Megírtam benne, ami ma már rendíthetetlen meggyőződésem. Vagyis azt, hogy ha nem abban a hitvány korszakban él, tisztelettel övezett tudós lett volna belőle. Azért is, mert agyonvitatott, gondosan feldolgozott témákban is mindig talált újabb, még nyitott kérdéseket, igencsak feltételezhető lett volna benne egy kutatói alkat sokoldalú manifesztálódása is. És nem, a legkevésbé sem akármilyen.

Aztán jött a csoda: a személyes érintkezéstől messzemenően tartózkodó, nyilván már igen öreg tanár úr levélben, méghozzá hosszú levélben válaszolt. A levél végén, aláírása után zárójelben még a Stüsi nevet is odabiggyesztette. Pedig azt azért aligha mondhatnám, hogy azelőtt főleg magával ragadó humoráról lett volna híres. Most a pedánsan fogalmazott sorokon át szinte fizikailag is érezhetően mosolyogva fejezte be a legkevésbé sem titkoltan hálás, meghatott és megható levelét. Egy amolyan ‘lám csak, mégis, a sok gyötrelem, a mindennapos harc a reménytelenség ellen, a kárba vesztett erőfeszítés ellenére is – érdemes volt’ levelet. Azért is, hogy az a bikfic ott a rádióban időnként olyasmiket mond vissza egy egész nemzetnek – már persze ha az oda akar figyelni –, amelyeknek a magjait annak idején talán még ő ültette el abba a bugyuta fejébe. Nekem meg végtelenül jólesett tudni, hogy az adósságomból ily módon legalább valamit, ha nem is sokkal többet, de vagy úgy egy morzsányit sikerült törlesztenem.

Viszont abban a hajdani, immár évek óta megszüntetett gimnáziumban a már említett egykori sakk-körnek, amelynek a nagyrészt zsidó diákjaival – élükön ki mással, mint Kurtz-cal – azt hittük, oly sok szeretettel foglalkozott és amelybe annyi energiát meg időt ölt, annak a tanár-vezetőjét, aki nem is olyan melleleg az Eördögh nevet viselte, 1945-ben háborús bűnösnek – munkaszolgálatos századparancsnok volt – halálra ítélték és kivégezték. Nem tudom elképzelni, hogy eleve rothadt gyümölcs lett volna, pedig a kórokozók benne kellett legyenek. Nem, nemcsak benne. És igen, valóban eleve adottan. Alighanem ő képviselhette nem a nagy átlagot, hanem a kisebbet: a kétségbeesésből a megint csak vesztett háború végéhez tántorgásban képtelen lévén kilábalni, valamit, akármit keresett, amiben megkapaszkodhatott. És ehhez még minden idők legsötétebbjében kiszolgált tartalékosként olyan helyre került, ahol azt a ‘nagy ügyért’, a ‘nemzetért’ folytatott mézszárlásban találta meg. Egyéni érdeke – a nagy tömeggel, a tömeghalálból profitálókkal szemben – semmihez sem fűződött, az ő kezéhez soha egyetlen fillér, másnak a fillérje meggyőződésem szerint nem tapadhatott. Mert mi úgy ismertük őt meg, mint úriembert, gentlemant, annak is a joviális fajtájából valót. Csak mint társai is mind a maguk módján, az örület időszakában nem tudott többé máshoz kezdeni a magyarságával, mint azt parázna pusztításra használni fel. Nem, már nem is eszközként – öncélként. Amivé vált, annak az adekvát kifejezéseként. Ő, ilyet, a véletlen gyártotta, vagy inkább az alkalom szülte, meg az egész nyomorult életével a megváltó nagy tette váró gyilkost én ilyenben is, meg olyanban is azokon a tájakon elképesztő mennyiségben láttam, velük naponta találkoztam, őket az utcán menve, ismeretlenül a szemükbe nézve felismerni véltem. Hiszen ezerszer többen voltak, mint az a kevés, a veszélyek ellenében is segíteni kész, aki megmaradt embernek. Aztán eljött az idő, hogy többé nem akartam már látni őket, és kezdtem azon kapni magamat, hogy amolyan jó magyarként, csak nagyon is más okokból, én is minduntalan a földre szegezett tekintettel rovom az utamat. Közben persze akkor oly végtelenül hosszúnak tűnő időszakokra minderről meg is feledkeztem. Nemcsak meg akartam feledkezni, de valahogy az egész kiment, kiürült mindenbe belefáradt szervezetemből. Ki tudhatja, talán nem is jött volna vissza, ha mindennél logikusabban, az elkerülhetetlen módon a leginkább érdekelték, ők a maguk kiközösítő, gyűlölködő módján nem rugdostak volna mindegyre újra vissza bele. Mars a helyedre, zsidó, állj vissza a sorba! Csak kushadj, mert eljöhet még a te időd is... Aztán egyszer, amikor azt hittem, éppen nem történt semmi, akkor

döbbsentem rá: többé már nem megy tovább – egy életre elegendem lett belőlük is, meg az egész nyomorult problémából is. Olyannyira, hogy a különböző előjelű szadisták meg társaik, főleg az ördög, az az igazi érti csak ezt, az örök áldozatok országából végül is el kellett jöjjek. Azért is, hogy ha egyszer az életben még föl akartam volna emelni a földről megkínzott tekintetemet, akkor ne gyilkosoknak az arcát leltározzam. És ha még egyszer meg akartam volna próbálni valami merőben újat: a tőlük független, tehát legalább ilyen értelemben a saját életemet élni. Meg ha úgy adódna, dicsőhimnuszokat írni az Úrhoz, a csakis hozzá illő kísérettel: citerával és zengő muzsikával... Íme, eddig a történet két budapesti tanáromról.

Na és tessék, most újra itt vagyok. Fatornyos hazámban. Hogy miért, mit keresek én itt? Végül is, annyi más ember logikájával, minden milyen végtelenül egyszerű lehetne: magyar vagyok, magyar, magyarnak születtem... Satöbbi, satöbbi. Igen, az édes anyanyelvem, a szerelmem nyelve, a sóhajaim, a káromkodásaim, a műveltségem, az emlékeim, az engem folyton utolérő múltam is magyar. Nagyapám nagyapja a szabadságharcban hagyta ott fél karját. Anyai nagyapám testvérek között is legalább kétféletes, Bocskay-ruhás, Kossuth-párti hazafi volt, be- és felfelé pedert bajusszal. Isten megkerült, daliás zsidója amúgy igazi, jó magyar módra a végén még – mit ér az ember, ha magyar – főbe is lőtte magát.

Na és apám! Miután a 39. debreceni gyalogezredben, rendes katonai szolgálatának a teljesítése után, 1912-ben még sebtiben bekebelezte Bosznia-Hercegovinát, 1914-ben nem várt, de mindent meggondolva és mindent megfontolva önként vonult be. Szolgált a szerb, az orosz, majd az olasz frontokon. 1918-ban, az összeomlásban alighanem a legutolsóként szerelt le. 4 év alatt egyetlenegyszer sem ment haza szabadságra, mindössze csak egy ízben, Lembergől Budapesten át utaztatva, útban Doberdo felé, a pályaudvaron láthatta 1913-ban született kislányát. Megszámlálhatatlan kitüntetést kapott, még hozzá úgy, hogy telefonos létere oldalfegyverét az egész háború alatt soha el nem sütötte. Mindössze arra maradt csak némi ideje, hogy négyszer megsebesüljön. Aztán hazajött, zokszó nélkül összesen vagy jó tíz évet szolgálva hazájáért, hogy már otthonában, Budapesten 1919 őszén lerugdossák a villamos hátsó peronjáról a hazát tőle – Tőle! – védő különítményesek. Ez a gyorstalpaló tanfolyam aligha javított hangulatán. Nna, megérkeztünk, minden el van intézve – mondhatta volna apám. Már természetesen, mint ahogy feltételezem, ha kedélyállapota ettől valamelyest morcosná vált. Kacérkodhatott volna magával a nagy gondolattal. Ki is mondhatta volna, hogy aztán nyakába vegye a világot. De nem, ő nem mondta. És nem vette.

A fia? Igen, grácia árva fejemnek, amikor Horthy a tengerész-egyenruhájához kiválóan passzoló, alighanem 1919 óta készenlétben tartott, nyilván Szvatopluk nevű fehér lován bevonult Kassára, én, a már leventén is zsidóként légmentesen elkülönített, mit tagadjam, egész valómban, talpig meg voltam rendülve. Csak úgy, ingyenes juttatásként. Merthogy Kassa újra a **miénk**. Kassa, a csodás város ügyében vitathatatlanul igazam is volt; csak ha kellett volna, azt már sehogy sem lettem volna képes meghatározni, hogy ki is lenne az a 'mi'? Ó, nemcsak Kassáért lelkesedtem mámorosan, de tettem én ezt aztán majd külön-külön a Hargitáért, Nagyváradért is – apám közvetlen amellet született, csakúgy, mint 11 testvére. (Még alig pár év, és kivétel nélkül mindannyian odavesztek.) Na meg persze kincses Kolozsvárért. Ahol viszont a feleségem, Andriská született, gondosan időzítve a történelem színpadára lépését arra a pár történelmi percre, amikor az éppen megint Magyarországhoz tartozott. Hogy aztán majd később, a kivándorlási ügyiratok kezelése során senki ne értse meg, miért írja a kérdőívre: Magyarországon született. Kolozsváron. Ami ugyebár Romániában van? Úgy is, mint Cluj? – néztek rá némileg elképedve. Akkor nem volt – mondta szófukar nejem. Ja? Márminthogy akkor? – tett úgy a tisztviselő, mint aki érti, de persze hogy nem értette. Hogy az ördögbe is érthette volna?

Őseimmel meg életem itt átdorbézolt első 45 évével a hátam mögött állok most egy hosszú sor élén a Körúton, teljes díszben, éppenhogy csak ezúttal az alkalomhoz illő párduckacagány nélkül. És közben, a zsinórra egyforma magasságúra épített házak, főleg tetőik szép sora láttán az újra felkérődzött elismerésen kívül a semmi nem sok, de még annyit se érzek. Azt is csak az a nagyhatalmú úristen tudja, hogy minek ellenőrzöm magamat. Na jó, a meddő önmarcangolás helyett maradjunk inkább a részleteknél. Ezt a házat itt valamiről megismerem – lám csak, hát nem Krayér-háznak hívták, magáról a festék-királyról? –, az az üzlet ott, mindjárt a sarkán, ahol állva tormás szafaládét ettem, ebédre vagy talán inkább ebéd helyett, már nincsen meg, csak valamiért bevésődött, de úgy, hogy most is él az emlékezetemben. Hát persze, a zaftos falnivaló mesésen gazdag szagáért, amelyet most, hogy eszembe jutott, nyomban az orromban is érzek.

Csavaroghatnék akár hetekig is a saját kereteit messze túlnőtt városban, a nap minden szakában, és ugyanúgy, mint New Yorkban, vagy talán az is lehet, hogy még inkább, itt sem köszönné rám senki. Felszabadító, nagy-jó érzés. Se rokona, se ismerőse... Helyből, állásból akár fel is szárnyalhatnék. Én, a Holló-kopter. Aki engem ismert, az meghalt vagy elment vagy elfelejtett. Vagy ha mégis itt van és meglátna, nyilván meg se ismerne. És nekem nincsen a legcsekélyebb hiányérzetem se. Hiszen én a következő generációk valamelyikéhez tartoznék, mindenképpen egy olyanhoz, amelyik még a fölös fáradságot sem vette magának ahhoz, hogy egyáltalán megérkezzen. Ezt, bármi ilyesmit úgyse lehetne senkinek sem megmagyarázni. Tanúim rá nem mások, mint a jólelkek, aki e pillanatban éppen ezeket a sorokat olvassák – és persze hogy ha eddig egyáltalán tették, most aztán már nem hisznek nekem. Én viszont még úgy-ahogy megérttem őket, hiszen ők cseppet sem bonyolultak. Igaz, én sem, csak valahogy másképp nem.

Budapest. Hogy kerültem én ide? Úgy, ahogy a bűnös visszatér, mert vissza kell térnie a tett színhelyére? Mert hogy akkor a fejemben rajzottak új gondolatok. Most? A gondolataim valahol máshol járnak. Sok-sok év leülededett törmeléke alá temetett dolgokat úgysem lehet az agyamban a kellő helyre rakni. Persze nem is kell, én nem szeretnék bármi ilyesmit tenni éppen most, azzal a félig látó, félig vak szememmel méregetve, amely sír, amikor pedig egyébként csak udvariasan mosolyog. Szeretné a nyomorult, ha tudna valahogy elfogulatlan lenni – de hát ez itten az egyetlen hely széles e világon, ahol erre nem képes. Becsukom a szemem – és akkor látok csak mindent igazán. Becsukom a szemem – és nyomban ki is kell nyissam, mert az a mögött megjelenő látványokat én többé látni már nem akarom.

Hát persze, tágra nyitott szemmel Budapest még mindig szép, páratlanul szép város – turistaként minden arra járt ismerősöm szerint maradandó élmény, lévén káprázatos. (Talán csak Prága vehetné fel vele a versenyt, már ha nem múltna éppen fölül – habozik közülük néhány precízmókus.) Olyan, mintha képeslapokból lett volna összerakva. Eleven képeslap-harmonika. A Vár fennkölt, a Vár-negyed megkapó. A Bécsi kapu. Ott, mindjárt mögötte volt egy akkortájt divatos kis mulató. Amelyben ki más, mint Beamter Bubi dobolt meg énekelgetett, Kenedi Baba zongorázott. Igen, ugyanaz a Beamter, akiről Örkény az egyik első novelláját írta. Persze hogy azt, amelyikről később már nemigen akart beszélni. A munkaszolgálatból. Még most sem felejtettem el Bubinak az 'átírását', amellyel a 'Nagy a feje, búsuljon a ló' kezdetű, több mint épületes műdalból („Gombház, sej, ha leszakad...”) csinált egy remek, New Orleans-i hangzásokkal feltöltött jazz-számot. A Mátyás-templom. Jaj, nem, köszönöm szépen, de nem a Halászbástya. Még mindig nem. Viszont a kilátás a Gellérthegyről – utolérhetetlen. Az Alagút. A Sikló. Igen, a Duna, bizony a hidak... Uraim és hölgyeim, végtelenül sajnálom, én senkit nem akarok ilyesmivel megbántani, de a Parlamentről hallani se akarok. Egyetlen, megveszekedett szót sem.

Makacs lévén, a Kossuth téren elfuserált Romeóként beállok a díszletben krétával megjelölt helyemre és reflexszerűen felnézek Vali erkélyére, ahonnan Évi, régen beidegzett szokása szerint, már megint nem néz vissza rám. Mert ő következetes. Igaz, általában a következetlenségben teszi ezt a legmutatósabban, de most nem. Ha már így kell lennie, akkor kár, hogy nem egy Ausztráliából ideszabadult turista van az én kedvezményes helyemben. Mert én sajnos többé már nemigen vagyok jó baleknek – nekem nem ez, sosem ez volt Budapest. A legkisebb erőfeszítés kifejtése nélkül is képes vagyok megfékezni határt nem ismerő elragadtatottságomat. De azért ha már mindenáron valami egyértelműen jót is akarnak hallani tőlem – hát akkor a Vár-beli csavargás közben az volt ám, de a javából, a zsebkendőnyi kis Ruszwurm-cukrászda és benne a gesztenyepüré, amelyet eredetileg még vagy 40-50 évvel ezelőtt rendeltem meg. Hogy aztán most, némi késéssel bár, el is fogyasszam. Mi több, nem egyedül, de a régen várt újratálalkozás alkalmából nekem íz-ügyben drukkoló, helybéli barátokkal együtt. Persze hogy fenséges volt az az íz. Igen, talán még annál is jobb, mint amilyenre emlékeztem. Komoly erőfeszítéssel próbáltam finomkodva csipegetni, ízlelgetni, de aztán mégis inkább csak fölfaltam. Ja és igen, cseppet sem várt meglepetésemre remek hely lett az újjászületett Nagycsarnok – van a szerkezetében meg a miliójében is, ízeiben-szagaiban fantázia, egyéniség. Nem is kétséges: itt tudják, mitől döglök a légy. A magyar légy. *Musca Hungarica*.

El kellett menjek a Múzeum körúton a nagyra növesztett antikváriumba, mert szerettem volna ha nem többhöz, de legalább egy Tompa Mihály válogatott kötethez jutni. Nem akartam hinni a szememnek: nem volt ott sem, mint ahogy nem volt fellelhető sehol másutt sem. Hát ez meg hogyan lenne lehetséges? Hiszen „Neked két hazát adott végzeted;/ Nekem csak egy – volt, az is elveszett!” Ilyesmit ma még mindig nem szabad szavalni, ismerni, mondani? Kérem szépen, én még az iskolában a Nagy hármáról – Petőfiről, Aranyról meg Tompáról tanultam! Igaz, az vagy száz évvel ezelőtt volt, mondogatom elképedten a tőlem elképedt boltvezetőnek. Akinek egyáltalán nem tetszik a rokonszenykeresés miatt alighanem a szükségesnél szemrehányóbban megfogalmazott kérdés. Igenis, kiadták az összes Tompát, mondja. Dacosan defenzív hangulatba lötyögteti magát. Hogy mikor? A hatvanas évek elején. De uram, édes uram, annak már csaknem 40 éve! Jóval több esett ki, mint egy egész emberöltő! Rámmere – most szúrós a szeme, onnan valahonnan az altájról néz rám, nem, nem az Ural-Altájról; hű de ismerem a szemeknek ezt a változatát is! –, aztán szó nélkül sarkon fordul, otthagya. Még azt sem tudom neki elmondani, hogy Tompát az iskolában is éppen hogy csak említették az elmúlt korszakban. És ebből végre azt hiszem megértem: hiszen a törekeny, de oly igen húsbavágó Tompa – református pap volt. És csak úgy szép csöndben, hogy senkit ne zavarjon, maradék életével meggyászolta a nagy bukást. Igen bizony, annak idején még létezett ilyen szokás is: a bukásba, élve vagy halva, de belehalni. Maga Vörösmarty járt elől a példával, 55 éves aggastyán korában. Akkor még nem volt össznemzeti szokás túlélni. Igaz, mint mondtam, Tompa pap volt. Ez lett, ez lehetett volna az ok rá, hogy a magyar kommunisták kiiktassák a magyar irodalomból? Lerángassák a Parnasszusról? Nem csodálatosan érdekes: mai magyar, Révain felnőtt, nem a népi hangokat Petőfitől tanult, az Arannyal együtt szerkesztősködött Tompát választó utódaik még most sem szégyenkeznek emiatt. Sőt! Habozás nélkül mondhatom: kifejezetten dölyfösek, nekik áll feljebb. A visszamenőleges hatállyal is irodalompolitikát űző, legszebb álmaikban a cenzúrán átcsúszó, kártékony művekből máglyát építő, gondolom poszt-kommunisták. Vagy egyszerűen csak idióták? Mert ugyebár mi mást tettek a németek a párizsi matrac-sírban a zsidókat átkozó zsidó Heinével a hitlerájban – igenám, de ők azért a *Loreleit* habozás nélkül betették a tankönyvekbe, csak a szerző neve nélkül. Az valahogy elkeveredett. Volt, nincs. Illa berek, nádak, erek. Ki tudja, a szerző talán rózsabokorban jött világra? Lehet, hogy úgy adták, mint ismeretlen szerzőtől származó verset? Vagy talán mint a nép egyszerű gyermekének az ajkairól egyszer csak fölcsendült népdalt?

Az emberek az utcán. Nem a belvárosban; az ott most valahogyan amerikaiasnak elképzelt, de csak úgy, ahogy azt a Móricka elképzeli – külsejük eladja őket, mivelhogy nagyrészt németek. Magyarhon most már nem kelet-német, hanem össz-német gyarmat, a sétálóutcákban is kiválóan látni, mely igen ‘*Gut gesund*’ a német fajta, bő gyermekáldás legyen rajta...’ Nem, nem ott. Mindenütt máshol, ott, ahol autók is vannak. Többnyire keresztben a járdán. Nekem néha az az érzésem, úgy el vagyok tájolva, nagyrészt az irgalmatlan mennyiségű apró kis játékautó miatt, hogy tulajdonképpen Darmstadtba pottyantam le az égből. Vagy akár ott is lehetnék. Ebben az itteni, Darmstadt budapesti variációjában az emberek mindig sietnek. Most már nem ál-proletárokként, aprólékos gonddal a csúnya kis részletekre, de azért csak rosszul öltözöttek. Az ő korzójuk a mozgólépcső le a metró hadészi mélységeibe. Robotszerű emberek több perces suhanása – a hajdani, föld fölötti népek komótos magamutogatása helyett.

Nem az új Broadwayn, persze hogy nem. És nem a külföldi cégeknél dolgozók. Azok szürkés-kék, halvány-csíkös egyenruhában járnak. Férfiak, nők egyaránt. Nem tehetek róla, de nekem viaszfiguráknak tűnnek. És olyan mereveknek, mint a honvágygal megvert Marslakók. A cifra nyomorúság, az a nyugdíjasoknak a reszortja. Ők nem építtetnek maguknak hagymakupolás villákat. Ó istenem, itt kujtorgok annyi idő után a magyar fővárosban, megpróbálok néhány dolgot leírni, ahogy csak látom. És közben, bármennyire utálok is, nem tudom elkerülni, hogy folyton ne általánosítsak. Meg gondolom, régi jó szokásom új életre kapva, jócskán túlzok is. Szépen kérem, tessék talán az itt olvasottakból tetszés szerinti mennyiséget levonni. Lehet tíz dekával meg egy szegénység-jelzővel kevesebb? Zaklatottaknak látszanak a bennszülöttek – vagy inkább zavarodottaknak? Helyesebben mondvá: kifacsartak? Na és amiből aztán egy árnyalatnyit sem engedek: a Moszkva tér – tájkép, csata után. Vagy: csata, tájkép nélkül. Lezuillott, szutykos. Évtizedes kosszal befedett. Karavánszerű. Csak a markotányosnők meg talán a tevék hiányoznak.

Minden második ember cipel valamit. Nem visz, dehogy is visz; cipel. Mert arrafelé, tessék elhinni nekem, ez egy egészen más műfaj. Battyogva és úgy hátizsákban, oldalzsákban, bőröndben, nagytáskában, kistáskában lebonyolított szállítási akció. Nem lennék túlságosan meglepődve, ha azokba tették volna az éppen most újra feldarabolt Kudelkának a keze-fejelábát. A cipelő ürgék bőre-színe sárgás-szürke, egészségtelen. És mereven maguk elé néznek. Ezért aztán ebbéli ténykedéseik során tényleg nem buknak orra. Lehetséges lenne, hogy a folyton emlegetett alkoholizmussal, az öngyilkossági meg annyi más negatív mutatóval szemben Budapest az a főváros, ahol évi átlagban a legkevesebb ember bukik orra?

Mindez, mert tudom, a csontjaimban is érzem, három nap múlva elmegyek, úgy-ahogy csak elviselhető. Még sokkal, de sokkal jobban a töpörtyűs pogácsával. Hát még mennyivel inkább a magyar tésztákkal, a süteményekkel! Egy munkaszolgálatos mákos guba feledhetetlen emléke kísért, el egészen a sírig. Bármiféle fenntartás nélkül közölhetem: a sütemények messze itt a legjobbak az egész Tejút-rendszerben. Igenám, csakhogy aztán ott van az a töménytelen, az a rengeteg micisapka. Van, aki francia orientációját kihangsúlyozva beret-nek hívja. Gondolják, nyilván úgy jobban hangzik, de azért csak ugyanolyan pocskul néz ki. Szemmel látható: arrafelé nem tudják politikailag korrekten megoldani a fogas kérdést, hogy mit tegyenek a fejük búbjára.

Na és a szemük! Egek ura, a szemük! Mindegyiké – már úgy értem, aki néha mégiscsak felnéz – ráammered, mert egyből kiszúrja, iapiapacs felismeri, már hogy ne ismerné fel bennem a külföldit, nyilván utálja, de legalábbis nem dédelgeti a pikszisben az ‘amerikás’ magyart. Általában sem, de annak a zsidó variációjú képviselőjét aztán a legkevésbé. Azt, aki nem szenvedte végig velük ezt meg azt, aztán, hogy van már itt is sétálóutca meg ez meg az, most meg idejön pofátlankodni, előlük mindent learatni. Harácsolni. Letarolni az országot. ‘Ezt a

mi kis Magyarországunkat.' Bocsánat, kifelejtettem a 'mi kis' után a 'szegény'-t. A 'Szegény' ma úgy kötődik Magyarországhoz, mintha csak a szent kerestségben kapott keresztnéve lenne. No lám, így aztán biztos megvan a több mint elégséges oka rá. Egyetlen pillantással felmér és nyomban felismer az istenadta, még akkor is, ha ki se nyitom a számat. Istenem, micsoda szemek! És ez még nem is elég, hiszen a viszony kölcsönös: álmomban én is felismerném mindegyiket. Bármelyiket. A gyökerüket vesztített, a talajból kirángatott parasztokat. A talajgyökérteleneket. Hú de bizalmatlanok, gyanakvók! Ők aztán éberren figyelnek. Sanda pillantásúak, ha rájuk nézek, mintha tetten értem volna őket, kapják le rólam zavaros tekintetüket. Úgy, mintha a kezüket kapnák ki a farzsebemből. Jaj de örökre feledhetetlenül ismerem ezeket a szemeket, de sokszor kerestem annak idején bennük – legalábbis reméltem kereshetni – a visszatükröződésemet! Nem, nem is az enyémet, persze hogy nem a sajátomat, hanem valaminek, amit én kora gyerekkorom óta erről az országról éreztem; valami jónak, nemesnek, szeretni valónak. Nem véletlen, hogy sose találtam rá, legföljebb ideig-óraig áltattam magam valami ilyesmivel. Az amerikai szemek? Mész egy idegen városban, és minden második szembejövő rádmosolyog. Csak úgy, egy futó mosollyal. Itt meg... Ezek a szemek itten betegek. Maródi, tétova, befelé fordult, romlott, szörnyű szemek. Üresnél üresebb szemek. Fantom-szemek. Megvert és szemet szemmel verő szemek. Csüggedt, éppen csak még pislákoló, fel-fellobbanó szemek. Egy hosszú ideje haldokló nép sokat szenvedett, meggyötört, megtört szeme. Amely ugyan időnként szikrázik egy nagyot és olyankor iszonytatóan vérben forog.

* * *

Barátok. Haverok. Ismerősök. Többségükben már rég eltűntek. Aki még megvan, az más irányú elfoglaltsága miatt nemigen barátkozik. Mármost hogy velem nem, erről kezeskedhetnék. Ha valaha egyáltalán ilyesmire vetemedett volna, a pofa mára már kiiratkozott belőlem. Hogy miért? Hát például mert nincs többé miért barátkozni velem. Nyugdíjas vagyok, a magyar SZER megszűnt; hallották, milyen beteg voltam – nincs értelme, tartalma, célja tartani velem a kapcsolatot. Kinek lenne ilyesmire ideje? Gesztusokra – csak úgy bele a vakvilágba? Nehezemre esik tudomásul venni, mert erre így sosem gondoltam, de mostanság a pincérek is átnéznek rajtam, már ha egyáltalán megvannak azok a régiek, de az utódaik is – az a rengeteg nagydumás, füzös, haverkodó, mindent tudó, mindenkit ismerő, csakis Pesten fellelhető pincér-fajtákhoz tartozók – eltűntek, fölszívódtak, a mai fantáziátlan pincér-tisztviselők a régieknek, a szakma legjobbjainak a nyomukba se érhetnének. Lehet, hogy a Fészekből a Karcsi meg arra gondol, hogy én vajon hová tűnhettem? Na és a Luxorból a Laci? A jó öreg Kaszinóból meg annak a kasszájából rángatva a szálakat, az, amit csak érdemes, azt mind tudó Ilcsi, felfoghatatlanul izgalmas pót-nemiszervével, azzal az észveszejtő, a maga nemében páratlan bőségű, nem is tudom, miért, de kihívóan szemérmetlen és úgy tüzesen vörös hajkoszorújával? Magával az Égő Csipkebokorral? Na meg a sokoldalú tevékenységtől érzékívé avatott szájával, kipárnázott helyekre hívogató szemeivel, tökéletességükben elmeháborító gömbölyűségeivel – folyton egy egész csapat, minden kétséget kizáróan ős-árja rajongóval a sleppjében! A fene tudta, hogy még mindig ennyi ficsúr van itt forgalomban! A proletárdiktatúrával egyenértékű népi demokráciában? Hogy csavarta a hidegen kalkuláló Ilcsi a begerjedt, a mohó, a kéjsóvár uracsokat egyenként és külön-külön az ujja körül! És hogy tette volna, már persze ha tehetne volna még inkább, ha zöld macskaszemeivel meg a tavaszéjszakai nyávogó-hörgő-macskapásztorórákat idéző, az egész csendháborító, vérforraló felszereléssel nem lett volna olyan csont-frigid, mint a modern amerikai hűtőszekrény felső, fagyasztó része! Amitől, ha lehet, a ficsurak, már amennyiben ilyesmi lehetséges lenne, még jobban feldobódtak, és ha akarták volna, se lettek volna képesek Ilcsit hagyni parlagon heverni. ('56 novemberében Ilcsi ment elől, át a határon úgy, hogy az uracsok csapata kövesse a lángoló hajkoszorút mindenüvé, ahová csak tulajdonosa magával vitte. Világhódító útjára.)

Amikor még dolgoztam, vagyis hogy főúri állásom volt benn, magában New York városában, annak is a közepén, a Broadway és az 57. utca sarkán, a Magyarországról Amerikába jött népség mesterségének a címere attól a pillanattól fogva, hogy lába alatt szilárd talajt érzett – csupán egyetlenegynek, ugye tetszik még emlékezni rá, kinek a kivételével – az én felkutatásom volt. Egykori honfitársaim fáradhatatlanul, rövid kis időszak után már arcátlanul hemzsegték, mint a piaci legyek zümmögtek körülöttem. Valamilyen fontos ügyben utaztak, mindig kellett nekik valami. Adj uramisten, de gyorsan! Néha, akkor is inkább csak a látszat kedvéért ideig-óráig úgy tettek, mintha az a valami én, a bölcsek bölcse, az orákulum lennék, de többnyire nem erőltették a dolgot. Nem is sokat gatyáztak, humbugoltak, nyomták a sódert – siettek, ezért aztán nyílegyenesen a tárgyra tértek. Az inkasszálásra. A lejmolásra. Nem, nem pipiskedve, de lóhalálában. A dörzsöltek közül is fejhosszal a legjobb, aki messzire célzott, nyáron jött, nyúzottan, felhajtott gallérú télikabátban dideregve, nem is tudom, de valahogy csak úgy mellékesen feltálatl feleségestől (‘toszni, toszni, fiatalúr?’), rájátszva a mindenütt oly egyforma és egyformán rájátszandó gyengeségekre. Mert végül is mit lehet tudni? (Csak nem azt akarod mondani, hogy képes lennél engem, a sokat szenvedettet a pácban hagyni?) Ha nem mesélt éppen rémségeket, lelket puhító részleteket jeremiádájából, akkor a pária csak szótlánul nézett rám, ragaszkodó kutyaszemekkel, előre is, szó nélkül is végtelen hálát meg hűséget ígérve. És közben zenei alátétként óvatosan-hurutosan köhécselt. Tulajdonképpen nem kért sokkal többet, csakis azt, hogy a szívem szakadjon meg érte. Arra bázírozott, hogy végül majd én érzem felelősnek magam érte. És tetszik tudni, mi történt? Ugye tetszik már pedzeni? Ahogy a jóember engem felmért és aszerint cselekedett, igaza is lett. Azt mindezek után gondolom már mondanom sem kéne, hogy a megérdemelt módon érte is, vele is meg minden hasonló alkalommal megfizettem gyengeelméjűségemért a rendszerint borsos árat. Az ő esetében annak még a sokszorosát is.

Szóval a lejmolók rátértek arra, hogy most **mi kell**. Lett légyen az történetesen munka, állás, kapcsolat, szállás, pénz – ajándékba, kölcsönbe, bánja a fene, ‘közös’ befektetésbe, egy létrehozandó csirkefarmhoz kezdőpénzbe, utalásra, átutalásra, az öreganyám térdkalácsába –, repülőjegy, az egész útra, ha nem megy, akkor legalább a felére, de akkor oda-vissza; alkalmi szállás, egyetemi állás, jótállás. Fal-házasság, háztartásbeli fal-állás. Potya ebéd. Potya ital. Potya vacsora. Potya potyázás. Tíz dollár, öt dollár, na jó, rá se ránts, pajtás, egy dollár. (Ki engedheti meg magának a mai világban, hogy finnyás legyen?) Megírandó könyvének az amerikai kiadása, de addig is az arra adandó előleg. Ösztöndíj, meghívás. Konferencia. Referencia. Újságíróval összehozás. Írjak róla a rádióban. Hadd csináljon valamit álnéven a rádióban. Adjak neki papírt arról, hogy dolgozik, hogy dolgozott a rádióban. Adjak, de gyorsan. Valamit, bármit, akármit. Mint annak idején, még Pesten, a velem szembejövő, rám ugyan nem, de közvetlenül a fejem mellett elnéző, valahogy a szája sarkának a mozgatásával a tömegben csakis velem, egyes-egyedül már messziről kiszúrt-velem közlő cigányasszony, háta mögött elenyészően kiskorú lányával, az Aranykéz utcában: ‘Toszni, toszni, fiatalúr, toszni, toszni.’

Érdekes, a magyartól közel sem idegen tulajdonság a beképzeltség, a rátartiság. Igenám, de nem itt és nem velem. Már úgy értem, amíg volt nekem... Kijön Amerikába az elvált apa hétéves gyerekével, csodálkozó szemű kislányával, mert nem bírja tovább az albérletben lakás testet-lelket kifacsaró nyomorát. Azt mondja, beleőrül. Az sincs kizárva, hogy már bele is örült. Itt majd keres annyi pénzt, hogy hazamegy és vesz egy lakást. (Nafene!) Csak segítsek. A ‘miért’ nem fontos, hogy nem az én ügyem, az se fontos, de hát végül is hogyan? Mert megsajnálom a meleget adó csordától elbitangolt jószágot. Hiszen a szerencsétlen még angyolul se tud! Egy megveszekedett kukkot sem! Az mindegy, mondja kézlegyintés kíséretében, sőt bizonygatja, hiszen az már aztán a legkevésbé sem az ő dolga. És közben fogalma sincsen róla, mennyire igaza van! Persze hogy az én dolgom lett, szőröstől-bőröstől. Látta rajtam,

hogy én vagyok a Jani? Mert mozgósítok én mindenkit, aki bármilyen szempontból is szóba jöhetne. Szem nem marad szárazon. Az semmi, de kiderül: valóban segítenék is. Kaphat fizikai munkát, betanítják, megfizetik. Adnak neki bagóért szállást, a gyerek mehet ingyen iskolába. Annak ellenére, hogy mindez az arra jogosító útlevel-fajta nélkül nem lehetséges. Sebj! Ő meg? Két hét múlva, mintha könyvből olvasná, úgy szidja Amerikát. Ékesszólóan. Becsmérléseibe máris angol szavakat kever! Nem, Amerikát ő nem ilyennek képzelte. Micsoda primitív népség! Úgy tesznek, mintha nem értenék meg még az albréletnek a fogalmát sem! Hiszi a piszi!

* * *

Barátok. Régi, nagy teherpróbákat, kisebb-nagyobb eltávolodásokat, átmeneti cserbenhagyásokat, maradandó sebeket hagyó kiábrándulásokat, sőt válságokat is túlélte, meleg érzésekben meg tettekben edződött barátság. Mennyi mindent csináltunk együtt végig! Igen, a barátság kezdetei valahogy el is tűntek a ködben, minden olyan volt közöttünk, mintha ősidők óta létezett volna. Jó, időnként problémákat is okozott, de azért maga volt az egyértelműség. Nem kell kötözködni, na, hát néha zökkenőkkel. 'Huppan a szekér, álmosan húz a bivaly' – énekeltük együtt valaha – 'és ez a rettenetes z sivaj, elnyomja legszebb álmom halihó'. Azoktól a kis huppanásoktól azonban az egyértelmű még egyértelmű maradt.

Aztán egyszer csak mi elmentünk. Többé már semmi nem volt egyértelmű, felborult az addig egyensúlyban lévő világ. Most már ragozni is kellett, a barátságból ige lett, múltidővel meg feltételes móddal. Cselekvő és igen, szenvedő alakkal. Hiszen többé már nem voltunk részei meg részesei egymás hétköznapijainak. Még éreztük egymást, de akit éreztünk, az már nem feltétlenül volt ugyanaz, akinek mi éreztük. Emlékeztünk, de közben szorgalmasan felejtettünk is. Aztán persze most már fájtunk is egymásnak; fájt, égetett a hiány. Elvonókúrára lettünk fogva. Azt hittük, már hozzászoktunk, hiszen, gondoltuk, végül is nem történt más, mint hogy lassan, de biztosan változtunk. Torzultunk? Aki elment – feltűnőbben, sokkal feltűnőbben; aki ott maradt – amúgy lappangóan. Suba alatt. De csak a kezdetekben. Azelőtt sose kellett mérni: ki az, aki többet ad, meg aki többet kap. Nyilván az, aki éppen jobban rászorult. (Én most is úgy érzem, sőt tudom: ő adott többet.) Volt így, meg volt úgy. Aki kapja, marja. Hiszen előbb-utóbb a mérleg mindig valahogy csak egyensúlyi állapotba került. Vagy nem – na és akkor mi van? Főúr, fizetek?

Vagy harminc év után először, hogy ottjártam, ők – ő meg a felesége – lettek a vendéglátók, a ciceronék; jóságosak voltak hozzánk, ajnároztak minket, hozzájuk voltunk többször is meghíva erre meg arra, ők vittek minket ide-oda, keresztül-kasul a városban. Készségesek voltak, figyelmesek, törődők, esetlenségeket, sőt balfácánkodásokat is elnézők. (Egyszer, éppen a Lehel téri piacon, én az Amerikában a nejemmel titkos nyelvként használt magyar szavakkal – bizony trágár szavakkal – adtam kifejezést pillanatnyi benyomásaimnak. A szembejövő bennszülöttek úgy meredtek rám, mint egy apagyilkosra. A barátom még ezt a balfaszkodást is szó nélkül viselte el. Kézlegyintéssel.) Az egészről remélem semmit nem von le az, hogy intenzív jelenlétünkkel persze hogy terhükre kellett legyünk.

Panaszsolom – később kiderült, joggal –, hogy nem tudok semmit teszem azt az egészségi állapotáról? Hogy sejtelmem sincs – legalábbis a tőle kapott információk, jelzések alapján – házasságuk milyenségéről? Rendben van, magánügy. (Miért, azelőtt nem volt az?) Mindez és oly sok más persze hogy kibíráható lenne. Kicsit angolosabb az egész, mint amilyen azelőtt volt. Annyi baj legyen. Itt is, ott is mostanában sok angol filmet játszanak. Mindannyian, egyébként is úgy tűnhetne, alighanem joggal, valamelyest anglofilekké váltunk. Ez furcsa, ez manapság itt is, ott is a középosztálybeli sznobizmus egyik megnyilvánulási formája, de nem nagy baj, csak egy idő után túlzásba vitt megnyilvánulásaival válik majd kórossá.

Harcostársamnak Magyarországon élve, ott öregedve, itt-ott azért még mindig a kelleténél többet dolgozva, rengeteg emberrel tartva ilyen-olyan kapcsolatot, ottani gondokkal, milliányi feladattal küszködve hol másutt, mint az ottani körülmények közt – közben a hajszálereken szíva magába az ottani fluidumot – persze hogy mai magyarnak kell lennie, akár tetszik ez neki, akár nem, akár akarja, akár nem, sőt akár tudja ezt, akár nem. És nem csak amúgy félvállra, ahogy Laczfi szokott lóhátról parasztot kérdezni, de mindenképpen jóval inkább, mint azt ő nekem elmondaná, kifejtené. Helyesebben: jóval inkább, mint ahogy azt ő maga is felfogja. Még egyszerűbben: az ottani súlyos betegség, az azonosulási kényszerből is fakadó, tölemfelől nézve bornírtnak tűnő magyarcentrikusság, bár az ő esetében a felismerhetetlenségig módosított formák közt, azért ma már őbenne is működik. Ami számomra lehetne ugyan tragikus, de azért valamennyire csak megértem. Megértem én ezt, a hétszentségit neki! Rendben van, tegyük fel, hogy nem eléggé mélyre hatolva, jobban talán nem is, de annyira mégis, hogy egy újabb módon bizonyosulva meg róla ma már biztos lehessek abban: ha én akkor mégsem jöttem volna el onnan, akkor most – már csakis abban a kevésbé valószínű esetben, hogy életben maradtam volna – a lehetséges magyar kórok tünetei, így vagy úgy, de bennem is példásan kimutathatóak meg kipécézhetőek lennének. Ilyesmit illetően sem ringatom magam illúziókban.

Nem hiszem, hogy ezek után képes lennék az úgy érzem eltúlzott jelenségről bármit is mondani. Inkább csak a felmérése után lelkesebben méltatom a mások esetében legyűrhetetleneknek bizonyuló akadályokat, így a hihetetlenül gazdag anekdota-tárházából kiáramló érdeklenségeket is legyőző, ezért teljes joggal ünneplendő barátságunkat.

Az önmagát túlélő Krausz-téma lezárul (?)

Budapest produkálta számomra az utolsó 'Intermezzo'-t – azaz hogy az itt foghíjasan tált, de mégiscsak kitartó figyelemmel kísért melléktémánk szétfoslását, bele oda, ahonnan jött, vagyis magába a semmibe. A Krausz család persze hogy önmagában, de főleg a sztori fő vonalához magát készségesen felkínáló szembenállásában is megtestesülő kalandjait, szárazon és vizen. Hiszen azok a maguk kifogyhatatlanságában a fő történetekkel nagyon is meghatározó módon a szereplők választásaitól függően előbb-utóbb mindig kontrasztosan, de mégiscsak párhuzamosan folytak-folydogáltak, rövid ideig stagnáltak, aztán meg tűzijátékos robbanásokkal, rendszerint az én létem drámai csomópontjain lopták be magukat az éppen adott színtérre. Válaszul arra az elferdült kívánságra, hogy ha egyszer már csomópont, akkor legyen kibogozhatatlan.

A régen bevált recept szerint újra megszakadt közöttünk minden kapcsolat, jó esetben ha évente egyszer kaptam Jánostól a megszokott sajtócdulákon pár odavetett sort, és ha már ott tartottunk, persze hogy kérve a kifaggyúzott összeget, csakis átmeneti időre szóló kiegészítésként az ügyeletes slamasztikából. Nekem nemigen maradt választásom; feladtam tehát a partit, nem erőltettem többé az engem korosodásában persze hogy követő öcsém életútjának az értékelését, még kevésbé annak bármilyen módon is megkísérelhető befolyásolását – bár költségvetési kereteimen belül közel sem minden alkalommal, de úgy-ahogy azért csak eleget tettem a velem szemben kialakított, elvárásoknak.

Így azután zavartalanul függetlenítette magát bármiféle tartalomtól lényegében utolsó családi relációm is. Egészen addig, amíg úgy 1999 elején forradalmi változás nem következett be: írógépen lekopogott, megtévesztésig levél formájú papiros érkezett Jánostól, még hozzá nem valamiféle eredetileg hőskorbeli, de most még egyszer megismételt afrikai kalandozásokról, hanem a közös őshazába, Magyarországra irányuló, ma már szerényebb célok megvalósítása érdekében végrehajtott portyázásokról. A levélben váratlanul ott szerepelt az egészségi állapotom iránti érdeklődés vadonatúj témája is. Én ugyanis betegségemről öt annak idején nem tájékoztattam – vajh miért, milyen megfontolásból is tettem volna bármi ilyesmit? –, de most, évekkel a műtét után, a lassacskán azért mégiscsak terjedő Holló-hírek eljuthattak hozzá is. Vagy eljutottak azok már előbb is, csak ő a teljes bizonytalanság közepette nem tartotta célszerűnek azokról akár csak említést is tenni? Nem tudom, de a dolgok jelenlegi fázisában az ilyen apróságok nem tekinthetők fontosaknak.

Annál inkább az, ami nagyon is benne volt a levélben, valami, amit nehéz lett volna másképp felfogni, mint a tapintatos előrejelzését egy hamarosan beérkező gyászjelentésnek, az óvatos beharangozását házassága felbomlásának. Nem kerek-perec, hanem a hagyományoknak megfelelően körülményesen, elszórt információ-darabocskák szolgáltatásával, amelyekből az én feladatommá vált összerakni a képet – dehogyis a teljes képet, hiszen olyan mennyiségű anyag nyújtásától János persze hogy tartózkodott, amely ennek a kialakítására engem képessé tett volna. Az azonban a tekervényes utalásokból is kiderült, hogy az újsütetű levélíró manapság egyre több időt tölt Pesten. Olyannyira, hogy Nizzára csakis az év kisebbik része marad. Értsd: Minouche-sal nem élnek együtt, még akkor sem, amikor ő férji, atyai vagy ki tudja milyen minőségében éppen Nizzában tartózkodik, mert hogy a még alakulófélben lévő, ezért aztán sűrű homályban tartott, cseppfolyósként kezelt kezdetektől eltérően Jánosnak most már bevallottan is kell legyen valakije Budapesten. De hogy az ki lánya-borja lenne, arra vonatkozóan a levélben nem nyújtott semmiféle támpontot. Mint ahogy arról sem esett szó, hogy mi van ilyen körülmények közt Minouche-sal. Hogy s mint leledzik János gyermekeinek az anyja, aggodalommal eltelt szívem örök kedvence. Arról aztán egyetlen kukk sem, hogy az egész ügyben esetleg szerepet játszana-e valamiféle lelkipurdalás. Az ikrekről még csak egy

véletlenül oda keveredett szót sem találtam. Hogy ennek volt-e jelentősége, és ha igen, akkor az mi lett volna, arról persze megint csak fogalmam sem lehetett.

Mivel azt kérte, hogy Budapestre küldjem a válaszlevelet, és erre a célra megadott egy postafiók-számot, alternatíva hiányában követtem is utasításait. Viszont mire eddig eljutottam, már kezdtek kialakulni az őszi útnak a tervei, helyesebben azoknak a körvonalai is. Ezért aztán a levélben feltettem a kérdést: ha mi kora ősszel, úgy október táján, vagy egy-két hétig arrafelé járnánk, gondolja, hogy módot találhatnánk a személyes találkozásra? Vagy egy ilyen csúcstalálkozó gondosabb előkészítést igényelne? Szeretném őt látni, annál is inkább, mert a vázlatosan közölt hírek engem erősen foglalkoztatnak. Talán az sem lehetne kizárt, hogy az időpontok összehangolása ügyében megadhatna egy pesti telefonszámot?

Vagy úgy nyár közepe lehetett, amikor unokaöcsém – felhívott telefonon. Annak ellenére, hogy bármi ilyesfélére vagy harminc éve nem került sor, akutt elfogódottságommal küszködve én mégis úgy tettem, mintha ez lenne a világ legtermészetesebb dolga. Az ember ugyebár telefonáló állat – legalábbis egyes szociológiai iskolák kategorizálási rendszerének a szellemében fel lehetne így is fogni. Például ha a beléd – és mindenki másba – ütköző pasas a New York-i utcán ugrál, ordítózik a hordozható telefonjába, és ezenközben mindenki füle hallatára szidja a feleségének a felmenő ági rokonságát. Vagyis hát olyan alkalmanként, amikor a telefonálónak sürgős mondanivalója van. Még talán annál is inkább, ha valaki másnak a számláját terheli az embereket szakadatlan lefetyelésre készítő, új kommunikációs formának az ára. Ő, János most Budapestről hívott, amint ezt nyomban tudtomra is adta.

Mint mondotta, ő ottan Pesten igen örült a levelemnek, annál is inkább, mert egészségi állapotomat illetően a dolgok természetéből kifolyóan rosszabb hírekre számított. Végtelenül sajnálom, hogy ilyenekkel nem szolgálhatok, így én. Ne hülyéskedjek, így ő, persze hogy nem így gondolta. Remek lenne találkozni, ő egész októberben ott lesz, ha már biztos dátumokat tudok, csak közöljem vele az időpontot. Merthogy szeretne a lehetőségekhez képest minél többet együtt lenni velünk. Természetesen kijönnek értünk a repülőtérre. Kijönnek – mondja többes számban –, mert hogy ő ottan együtt él valakivel, akit én személyesen talán nem, de névről-hírből valószínűleg ismerek. Legalábbis ő halványan emlékszik valami ilyesfélére. Szeretné, ha a fiai is ott lennének a tetemrehíváson. Nem, Minouche-ról sokat nem tud mondani, talán a legjobb lesz majd mindent személyesen beszélni meg. Hogy ő mit csinál? Nem érti a kérdést. Persze hogy nem dolgozik. Csak nem akartam ezzel valami olyasfélét éreztetni, hogy betegnek találom? Miért éppen most, mégiscsak öregedő korban adta volna be a derekát? (Érezni lehetett: 'a szívnek teljességéből szól ezúttal a száj'. Olyannyira, hogy nyomban el is szégyelltem magam már csak a pusztá feltételezés miatt is.) Igen, neki is, Minouche-nak is van nyugdíja. Hogy hogy? Hát úgy, hogy Franciaországban bizonyos koron túl mindenkinek van nyugdíja. Persze hogy minimális, de mégis valami. Nem, a gyerekek sem dolgoznak. Végül is csak Krauszok lennének, úgy 50 százalék erejéig – tette hozzá csaknem imponáló öngúnnyal, vagy talán inkább apai büszkeséggel. Nem, egyik sem nősült még meg, csakis alkalmi kapcsolataik vannak. Aztán ő kérdezett, hogy én mondjam újra: igen, köszönöm, én teljesen rendben vagyok. Abban maradtunk, hogy a találkozásig most már rendszeresen tartjuk a kapcsolatot. Erre a célra meg is adott egy telefonszámot, amihez viszont név, úgy tűnt, nemigen tartozott.

Mindez engem mélységesen elgondolkodtatott, de végül is úgy döntöttem: várjuk meg a személyes találkozást. Jobb híján azután valóban ezt is tettük.

* * *

Amikor kifacsarva megérkeztünk Ferihegyre, és én vagy harminc év után először üdvözölhettem – ilyenfajta igényeimet bőségesen kielégítő rémálmaim kivételével – magyar hatósági személyeket; miután a sértődéseket elkerülendő barátaimat lebeszéltem az értünk kijövetelről,

ott várt ránk maga a régi Jancsi, csak némileg nehezebben felismerhető, öreg változatában, arcán ezúttal is a jól ismert, kicsit elfogódott, de azért széles, csupa-fog vigyorral, amely ugyanannak a régi fogsornak az egyes alkotóelemeit mintha világosbarna fából kicserzett, az eddigieknél nagyobbaknak tűnő darabokra cserélte volna fel. (Elképedésemre azon nyomban az jutott eszembe, hogy George Washingtonnak fa-fogai voltak.) A készséges vigyor megnyugtató meglétével szemben viszont az 'öcskös' kopasz volt, elszórtan mindössze néhány kiszáradóban lévő hajcsimbók árválkodott egyébként példásan tar fejbőrén, valahogy úgy, mint teszik azt egy kopár sziklán a puszta létükért sem sok sikerrel kecsegtető harcot vívó moha-csimbók. Már csak ezért is legelső szavaival nyomban így üdvözölte rég nem látott lényemet: micsoda disznóság, hogy neked több hajad van, mint nekem. – Na nem sokkal. Különbön sem kellene ilyen háklisnak lenni – próbáltam kiküszöbölni a haj-témát viszonyunkból. Egyébként nem kellett jobban megnézzem, hogy realizáljam: János összképéhez tartoztak a változatlanul ferde, most talán mandzsúriainak tűnő szemek, éppen csak hogy alattuk ezúttal már mélyre kiásott és egyben szabálytalan formájú árkok, feltöltve duzzadt táskákkal.

Szemügyre vétel, ölelések, vállveregetések, mind újabb meg újabb vigyorgások. Ki hitte volna... és hogy pont itt, Budapesten... Na és ha már itt tartunk, hadd mutassalak be... Ott állt ugyanis mellette egy nála magasabb, impozáns úrtartalmú, nem éppen fruska-küllemű nő, aki mintha megszokta volna, hogy ha az alkalom úgy kívánja, kultúremléként alkalmazkodik vállalt szerepéhez; igyekezve nem túlzott jelentőséget tulajdonítani saját személyének, türelmesen várva, míg mi betelünk egymással – Andris meg János három évtizede nem látta egymást –, és akkor majd rá is kerülhet a sor.

Hogy rövidre fogjam: kiderült, hogy a nő orvos, számomra, a mai magyarhoni medicinában járatlan lévén, nem egészen érthető, de őt közlése szerint igencsak lekötő, sőt túlzottan igénybe vevő, viszont legalább kiválóan jövedelmező praxissal. (Nem panaszkodhatnék...) Ők ketten Jánossal még gyerekkorukból ismerik egymást – ezt már a nő vezette kocsiban, a város felé haladtunkban tudtam meg –, onnan, hogy a két anya a mauthauseni koncentrációs táborban, félúton a halál felé vált baráttá, illetve egymás fogadott testvérévé. A doktornéni elvált, van egy nagy fia. Na és te mégis, már persze csak ha elárulhatod, mit csinálsz egy élet szorgos munkájával összegyűjtött szabadidőddel, az emberiség hasznát vagy ennek hiányában a saját lelki üdvösséged ügyét szolgálva? – fordultam Jánoshoz, nem is realizálva annak a lehetőségét, hogy az új közegben tapintatlanul valami nyúlós dolgot kezdek el piszkálni.

Jancsi azonban, nyilván a félreértések elkerülése végett, egyetlen pillanatig sem csinált titkot belőle, sőt furcsa büszkeséggel nagydobra verte a hírt: őt a doktornő tartja el. Márpedig ez, mintha csak rá szabták volna, neki maradéktalanul konvenió. (Vajon erre mit kellett volna mondanom? Azt, hogy: öregem, kalapot le, nagy vagy! Nem is kétséges: az öcskös megjátssza magát. Csak tudnám, miért? Hogy bizonyítsa: nincsenek skrupulusai? És ha elhiszem, akkor mi van?) Ezt a közlést így, ilyen formában, önmagában véve sem lett volna könnyű feldolgozni, de ehhez hozzájött még a dolog pikantériája – már úgy értem, az egyik a sok közül. Éspedig: hogy ezt a János számára kétségkívül jövedelmező tevékenységet a középkorú hölgy miért gyakorolja, ennek a számomra túlságosan hirtelen felmerült rejtélynek a feldolgozását az én fantáziámra bízta. Mármint arra, amelynek a bevetésére a mindennél világosabb helyzetre való tekintettel azért mégiscsak be kellett lássam: már csak a lehetséges alternatívák teljes hiányában nem is volt szükség. Imígyen felbuzdítva én erre még ott a kocsiban, már amennyire a fizikai adottságok egy autón belül ezt egyáltalán lehetővé teszik, alaposabban megnéztem őket külön-külön is magamnak, amellet, hogy felmértem őket együtt is, ez ügyben viszont valóban az előbb már futólag említett fantáziámnak az igénybe vételével; be kell vallanom, tettem pedig én ezt olyan átütő sikerrel, hogy annak eredményeként az egész ügyet egyre kevésbé érttem. Kivéve persze a már említett és a koncentrációs

táborhoz kötő hagyományokat. Amelyekről meg kell valljam: tudomásom szerint János soha semmiféle jelét nem adta annak, amelynek alapján fogalmat alkothattam volna magamnak, majd így felmerülhetett volna bennem az a halovány lehetőség, hogy mindez az ő számára bármit is jelentett volna bármikor a múltban; majd ebből tökéletesen logikus lett az is, hogy nem jelent az bizony semmit a jelenben sem. De ha feltételezem, hogy valami eddig nem ismert, dolog húzódna meg a háttérben, éppen János esetében mit sem voltam képes kezdeni ezzel a rejtéllyel: végül az oly sok jóhoz szoktatott, világéletében és minden kétséget kizáróan válogatós, ez ügyben, főleg pipihúsért meg az azzal velejárókért a legvégsőig, sőt azokon messze-messze túl is elmenni hajlamos öcskös – hová tette a szemét? Hogy egyéb részeiről, ha már ilyen sikamlós területre sodort el bennünket az ízetlenkedésre mindig kész sors, az illemtudás kedvéért ne tegyek akár csak futólagos említést sem.

Nem kell aggódni – nyugtatott meg a szóban forgó unokaöcs, felvilágosítva, hogy ő maga ereje teljes bedobásával abszolúte semmit nem csinál, lévén ő ebben az elhanyagolt foglalkozási ágban közismerten egyike a legjobbaknak, ha nem éppen kimagaslóan a legjobb. Ígyen megdicsőülve János közölte: egyetlen többé-kevésbé rendszeres tevékenysége abból áll, hogy kijár a Városligetbe. A Városligetbe? Hát azt meg minek? – meredtem rá, nyilván értetlenül. – Ja, persze, te nem tudhatod: azért, mert ott mindig lehet sakkozni! (Alighogy ezt kimondta, megjelent lelki szemeim előtt a vendéglőnk ‘családi asztalán’ ördögi sebességgel, órákon át mániákusan passziánszozó Sanyinak, János apjának a képe.) Már úgy értem: mindig van kivel. És nem kell előtte még megborotválkozni sem; nincs ugyan kiírva sehová, de köztudott, hogy ott a kétnapos borosta – kötelező. (Láttam lelki szemeim előtt az Arafatok százait sakkozni Budapesten.) De minderre csak akkor kerül sor, ha éppen nem esik az eső. Ami most – mármint az eső –, ahogy a számomra tökéletesen ismeretlen úton haladtunk élénk iramban a város felé, erre azon nyomban el is kezdett szemerkélni. Hogy ez mennyiben járult hozzá, azt nem tudom, de tény, hogy János már ott, a kocsiban, gondolom az esetleges félreértések elkerülése végett, kifejezetten büszkén, sőt elragadtatottan közölte velünk a nagy hírt, miszerint élettársától hamarosan kap egy autót, minthogy kocs nélkül a városban egyre kevésbé lehet megmozdulni. Igaz, azzal talán még kevésbé. Viszont a jelenleginél is nagyobb szükség lesz a második kocsira a mostanság már rohamosan közeledő jövőben, amikor is terveik szerint kiköltöznének valahová – már pontosan tudják, hogy hová – a fővárosból, még a peremvárosokon is túlra, ahol egy máris kinézett házát vesznek majd maguknak. Vesznek. Mármint hogy ők ketten. János házakat ugyanis csakis kettesben szokott venni.

Az öcskössel a későbbiekben összejöttünk egy ízben az orvosnő lakásán is kettesben, napközben, amíg ő dolgozott; ahhoz fogható nagyságú, tánctermekekből álló, század eleji nagypolgári ízléssel berendezett, nyilván több generáción át kézről kézre adott családi lakást Pesten én a háború óta sehol nem láttam. Még előtte is ritkán. János előzőleg hangsúlyozta, hogy négyszemközt kell találkozunk, mert fontos dolgokat akar velem megbeszélni. Na, most következik a tanácskérés szerelmi-házassági problémáinak a kibogozásához, kámpicso-rodtam el magamban.

Várakozásaimmal ellentétben azonban unokaöcsém a legkisebb hajlamot sem tanúsította arra, hogy beavasson engem élete rejtelseibe, hanem ehelyett tőlem, a hontól és annak összekuszált ügyeitől elszakadtól, a földönfutótól kérdezett gondolom agyafűrtnek szánt kérdéseket valamiféle kommunista ravaszkodásokról Magyarhonban, ahol trükkösen úgyis újra hatalomra fognak kerülni, sőt talán abból, mármint a hatalomból a valóságban, a felszín alatt soha nem is távoztak. Meg arról tett fel nekem kérdéseket, hogy mi is lenne úgy igazából a helyzet arrafelé, ahol ő most újra, saját választásából él, már úgy értem valahogy, hogy vissza-disszidált; olyan elképesztően naiv kérdéseket, amelyekre én akkor is messzemenően kerültem volna a választ, ha azokat nem János, hanem egy valódi budapesti észlénny tette volna föl nekem. Így azután ezzel a süketeléssel vagy másfél-két óra telt el, miközben János

magyarázatot kísérelt meg tőlem kapni a roppant gyanús, igaz, ország-világ szeme láttára lebonyolódó belpolitikai fejlemények, akarom mondani ördögi machinációk ügyében.

Be kell valljam: ha akarnám, még most sem tudnám felmérni, hogy a kérdésekkel mit kívánhatott volna elérni. Ha csak az a tény nem utalna valamire, hogy tette pedig ezt igen gondosan az 'élettársa' háta mögött. Vagy lehetséges lenne, hogy a semmitmondó beszélgetés végül is az én aggkori agyér-elmeszesedésemnek a valódi mértékét lett volna hivatva felmérni? Vajh minek? A továbbiakban követendő mihez tartás megítélése végett? Vagy-avagy igazából egyáltalán nem is rólam lett volna szó, hanem ő róla: már úgy értem, el akarta terelni a figyelmet beszélgetéseink kínos témájáról, Minouche-ról, meg az ő kitartottságáról, talán még az ikrek távollétéről is? Faggathattam én őt, de ő azon nyomban szófukarrá vált, nem titkolt, mint ahogy nem is titkolható zavarral menekült a témától. A hozzám azelőtt őszinte öcskös most, hogy az ő egykori szavajárásával éljek, igen gyengén muzsikált. Húzta-húzogatta a vonót, de elnyűtt, még a trópusokat is megjárt hegedűjéből csakis siralmasan fals hangok szivárogtak elő. Mindezenközben az derült ki, hogy a kisgyerek kora óta kommunis-taként nevelt, ez ellen soha nem lázadt, annak 'a maga módján' meg is maradt új élettársnak az elhunyt szülei nemcsak ősrégi bolsevikok voltak, de közelebbről meg nem határozott szerepet töltöttek be a kommunista rendszerben. Annak is a magasabb köreiből. Arról azonban – bizonyára nem véletlenül – már nem esett szó, hogy az utóbbi évek változásai hogyan hatottak rá. Közérzetére, politikai hitvallására, a jövőt illető perspektíváira – még kevésbé arról, hogy kettejük viszonyában a politika valaha is problémává vagy akárcsak intenzív beszédtemává nőtte volna ki magát. Aminek a tagadását persze nehéz lett volna elhinni, még kevésbé egy ilyen helyzetbe megkísérelni magamat beleélni, a legkevésbé sem csakis János kérdései, de általában az ottani közállapotok miatt is.

Később az élettársától aznapra kölcsönkapott kocsin furikáztunk, majd kérésemre a belvárosban sétáltunk egy kiadósat, sajnos az én remiszccenciázó hangulatom miatt a Duna-parti olasz vendéglőben ebédelve, drágán és maradéktalanul pocsekul. Mindezenközben végre fondorkodásaim eredményeképpen sikeresen törtem meg János ellenállási kísérleteit, és facsartam ki belőle valamit Minouche-ról. Meg egyebekről. Igen, ez a viszony a doktornővel még a két mama asszisztálásával létrehozott gyerekkori kezdetek után mindig is jelen volt ugyan az életében, de a karaktere csak az utóbbi években változott meg. Előbb valamelyest és csak úgy hézagosan intimre, majd lassan még intimebbre. Aztán végül belterjesre, tehát intimissimére. Amikor János gondolom láthatta, hogy én őszintén csodálkozva nézek, sőt attól tartok, meredek rá, néminemű, nem túl meggyőző és időnként újra meg újra megkísérelt nekifutásokat tett arra, hogy a nő iránti túltengő érzelmeit meg vonzalmait éppencsak hogy ne áradozva ecsetelje – a fizikaiakat a részletekbe nem menő, nagyvonalú prezentálás során ugyancsak beleértve. Az ő diszkrét hangnemét utánózva azt már meg sem mertem kérdezni, hogy ez a nem kifejezetten junói termetű és vénuszi szépségű, ötvenen nyilván felüli, nem szükségszerűen arányosan proporcionált, de kétségkívül eltúlzott méretekkal rendelkező hölgy hogyan, miként változtatta meg Jánosnak a női nem jaj-de-nagyon fiatal példányainál akárcsak némileg idősebbek bájgombócaival is azon nyomban súlyos válságba zuhanó szexuális nyavalyáját, túl immár a hatvanon. Végül is az ember ilyen kérdéseket nem tehet fel, sőt ezeknek még csak a közelébe se igen juthat el. Arról már nem is szólva, hogy bármi ilyesmire a szerencsétlen kérdezőnek a legcsekélyebb hajlama se lett volna. Ugyanaz az ember viszont nemigen tehet mást, mint hogy őszintén megmondja: annak a valaminek, amit a nő iránt érzett, még a szokványost véve átlagul sem lenne sok köze a fölöttébb impresszionáló, valahol ott bent ellenállhatatlanul meleget teremtő rokonszenvhöz. Hogy a későbbiekben ez majd hogyan alakulhatna? Azt én bizony nem tudom, és az előttünk álló életutak irányainak a nem-ismeretében bizony nem is tudhatom.

János viszont végre előállt a farbával és közölte velem: ha pusztán csak rajtuk múlna, mi sem lenne természetesebb, mint hogy össze is házasodjanak, már persze ha Minouche nem lenne olyan makacs. Hogyhogy makacs? Hát úgy, hogy nem hajlandó elválni. Mi több, hallani se akar róla. Hogy miért? Mert amikor a kérdés csak szóba kerül, ő egyvégtében azt hajtogatja, hogy ez itt velem csak ideiglenes állapot. Csak ideiglenes? – kapott erre el fogadkozásaim ellenére a svung. – Azt akarná ez a fajta szófűzés közölni, hogy lenne manapság valami olyan dolog, mint teszem azt ideiglenes öngyilkosság? János ezt először nemigen tudta követni, de amikor végül megértette, úgy meredt rám, mintha csak egy régóta nem látott szellem kelt volna életre szemei előtt. Azt hiszem, odamondásom erősen emlékeztethette őt viszonyunk régebbi korszakaira. Én persze hogy próbáltam a magam-keltette feszültségen valamit enyhíteni. Nézd, legyünk legalább néhány lélegzetvétel erejéig méltányosak: Minouche nyilván még mindig szeret téged, már csak úgy egyebek közt. Ha nem tévedek, idestova jóval több, mint harminc éve – fejtegettem. Amit viszont nem mondtam ki: feltételezhetően nem hisz, mert nem is akar hinni ennek az ‘ideiglenes’ valaminek a tartósságában. Talán látta is a nőt – és ez befolyásolhatná döntésében? Vagy talán meg van győződve arról, hogy ő még magánál Jánosnál is jobban ismeri a férjét. Az ő saját lóköötőjét. Vagyis hogy ő ismeri ha nem is az eszményképét, de magát a férjét. Meg mindent, ami – nem aki! – azzal együtt jár. A jót, meg a rosszat. Igen, a vele szemben mérhetetlenül kegyetlent is. Bár kishitű meg nyúlszívű – már amikor nagy ritkán végleg elernyed –, de azért csak rákényszeríti magát arra, hogy bízson. És azt hiszem, érteni véltem, hogy szegény kis Minouche, a Krauszok rabja és áldozata, egyszerűen nem akarja, sőt nem is tudja föladni Jánost. Magát azt a Jánost, aki a kérdésre meg sem kísérelt válaszolni. Nem mondhatnám, hogy ez mutatkozott volna annak a témának, amelyet szívesen firtatott volna, el egészen a végtelenségig.

Illetve hosszabb csönd után egyetlenegy szóval azért mégiscsak válaszolt. Azt mondta ugyanis, hogy: ‘csak’. Egyszerűen: ‘csak’. Mármint egy – dehogy is egy, négy élet minden romhalmazával magára hagyott, feltehetően hites párja által igen kevésbé értékelt, felfoghatatlanul, sőt érthetetlenül makacs magatartásának a jellemzésére. Amit hallva azért nyomban felrémlert megkínzott agyamban egy igazi krauszi kombináció: János nem bánná ugyan, de nem is ragaszkodna ahhoz, hogy elvegye a nőt, hanem hogy legfontosabb, tehát elsőrendű feladataként élvezze a ‘kapcsolat’ számára előnyös oldalait; márpedig ennek a manővernek a végrehajtásához fölöttébb kapóra jön Minouche határozott nemet-mondása. Amit János az előbb a ‘csak’ szócskával is jelezhetett – már ha én ezt valóban így akarnám felfogni. Nem tudom eldönteni, akartam volna-e vagy sem, hiszen mind biztosabban tudtam: menthetetlenül érkezünk el egy igen hosszú útnak az elszakadás fájdalmai kíséretében végbemenő lezáruláshoz. Tettük pedig ezt úgy, hogy, mintha csak gondosan előkészítettük volna, az időzítés is mindkét részről frappánsan kedvezett a minél maradéktalanabb befejezésnek. Ami mármost magát a helyet illeti, Budapestnél, az intrikák intrikusok által fölöttébb kedvelt városánál mindkettőnk életének a logikája szerint keresve sem lehetett volna a célnak megfelelőbb színhelyre lelni. Lám csak, ha egy kicsit jobban odafigyeltem volna, akkor már az elindulás táján is rájöhettem volna arra, ami most történik, na meg arra, ami még történni fog. Már legalábbis ha előérzetem nem csal.

Igen, Minouche sajnos lehetetlen körülmények közt él Nizzában – talán mintha még a ‘nyomorog’ szó is elhangzott volna? –, bár ő neki engedi át saját nyugdíjának a felét. (A szentségit neki, miért csak a felét?) Mondom erre én, úgy is, mint ünneprontó: az alighanem bagó lehet, nemde? Gondolom, még cigarettára se elég. (János éppen rá akart volna gyújtani, de erre a cigarettásdoboz, mintha a kezét égetné, villámgyorsan került vissza az asztalra.) Hát meg kell hagyni, nem éppen sok, értett sértődötten húzódozva egyet velem. Én a kitételeim hatását elsimítandó sem állhattam meg, hogy ne emlékeztessem őt az idevágó hajdani pesti hülyéskedésekre. Miszerint a nyugdíjas úr azelőtt, pályája kezdetén, pénztáros volt az ingyen-

uszdában. Vagy húsz év után viszont – igaz, csakis protekcióval – füstlapátoló lett a Keleti-pályaudvarnál, hogy csakis így lehessen azután belőle végül is már nyugdíjasan, félállásban, betanított varrógép-fűtő. Jancsi még véletlenül sem vette magára a szerintem pedig mintha csak ráöntötték volna, olyannyira találó tanmesét, viszont mivel ezt a tipikus pesti marhaskodást már elfelejtette, most nagyot mulatott rajta.

Ja igen, ott lettek volna még az ikrek. Amint látod, az ikrek sajnos nincsenek itt – közölte –, vissza kellett menniök Nizzába, mert a munkanélküli segély ügyében személyes kihallgatáson kellett megjeleniök. Én természetesen egy szót se szóltam arról, hogy ha ilyesmiről vagy akárcsak távolról hasonlóról lett volna szó, francia földön vagy bárhol másutt, azt már legalább hetek, ha nem hónapok óta tudniuk kellett volna. János azonban, meggyőződésem szerint pontosan felmérve, hogy én ez ügyben egyetlen szavát sem hiszem el, oda se bagózott, csak tovább nyomta a sódert (kiemelés ezúttal már nem szükségszerűen tőle). Hogy aszongya mondanía se kell, mely igen nagyon sajnálták, hogy nem találkozhatunk.

Minthogy a nő igen kedves volt hozzánk, mi ezt igyekeztünk viszonzni. Ezért aztán a taszító részletek a legrosszabb esetben is csak valahol a felszín alatt lettek tárolva. Reméltem legalábbis én, életemben közel sem először bizonyulva túlságosan is naivnak.

Az utolsó estét előre kikötött módon velük töltöttük, méghozzá úgy, hogy esős, szeles időben kivittek bennünket vacsorázni Szentendrére. Hogy miért éppen Szentendrére, azt nem tudom. Hiszen a sötétben persze hogy az emlékeimben szeretettel megőrzött városból semmit nem láthattunk, ezzel szemben viszont az általuk kedvelt vendéglő azon az estén csaknem teljesen üres volt. Egy szál, impresszionálisan kellemetlen modorú, hajszál híján éppen hogy csak nem pimasz pincérrel. Valahogy a helynek, meg azzal együtt az egész vacsorának nem volt meg az íze-büze.

Mostanra én már kutyafáradt lettem, minimális energiával sem rendelkezvén ahhoz, hogy feldobjam a hangulatot. János is szokatlanul passzív volt. Amikor meg nekidurálta magát az aktívkodásnak, akkor azt inkább kihagyhatta volna. Mindenáron szerette volna például, ha mi valamiféle különlegességet rendelünk; nekünk viszont mondjuk a borjúpörkölt galuskával bőségesen ebbe a kategóriába tartozott – volna, ha a felszolgált micsodát nem mikroszkóp alá kellett volna helyezni és úgy szemlélgetni. Vagyis hogy olyan csipetnyi adagot én még életemben nem láttam. Apám vendéglőjében az ár tized részéért legalább ötször akkora adagot kapott volna a hozzánk betévedt vándor, mint ebben az idegenforgalmi lebujban. Ezzel szemben ez a fikarcnyi íze itt előttünk, a tányér szélén fázósan kuporogva, már legalább néhány napja várhatott türelmetlenül, a reményt végleg feladva ránk, mert íze, az azután nem volt neki. Hogy palacsinta? – vicsorgott ránk a pincérnek álcázott kutyapeccér. – Az sajnos már nincsen. Ezek után viszont egyáltalán nem értettem, hogy János miért erőltette valami helyi különlegességnek a rendelését, és hogy miért elképedéssel nyugodott végül is bele rendelésünkbe, de úgy, hogy azért azt személyes sértésként könyvelte el.

Miután én kifogytam a doktornő munkáját illető kérdésekből, amelyekre ő jó esetben is csak félmondatokkal válaszolt, a paraszolvenciát illetően meg egyszerűen megtagadta a választ, végül is pont ő lett az, aki a beszélgetés fonalát úgy-ahogy szötte-szövette. Olyan ügyben kérve például tanácsot tőlem, hogy most már, a legkevésbé sem serdülő leány korában, hogyan kéne neki lelkileg jobban alkalmazkodnia a számára drasztikusan változó időkhöz, márminthogy azután, hogy egész tudatos életét ő mégiscsak kommunisaként élte meg. Ne érts félre – tette hozzá –, nem lennék én jó cukorbabának, sőt úgy látszik, olyan lettem, mert-hogy muszáj, mint a mindig a talpára eső macska. Már csak ezért is a körülöttem lévő ügyekben, a mindennapokban játszva képes vagyok eligazodni. Csak éppen hogy a világ nagy, sorsdöntő kérdéseit illetően nem jó dolog aszinkronban lenni az élettel. Márpedig azt aztán még csak nem is sejtem, hogy hogyan kéne újra valamiféle szinkronba kerülni.

Alighanem én lennék a legkevésbé alkalmas ilyen jellegű kérdésekre értelmes válaszokat adni – kíséreltem meg a téma alól kibújni. – Nálam alkalmatlanabbat keresve sem lehetne találni, főleg vagy három évtizedes távollét után – próbáltam szabadulni a szorításból. Majd látva, hogy ezt nem sikerült elérnem, hozzáfűztem: Amit én tanácsként mondhatnék neked, az bizony nem érné meg azt a bizonyos kalap szart se. Már elnézést a népiesért. A nő azonban nem egykönnyen adta föl a partit; most először nem húzódott szerényen a háttérbe, sőt személyes vonatkozású érvekhez is folyamodva erősködött ily módon: De Tamás, ha jól értem, akkor te magad a saját életedben már képes voltál egyszer vagy esetleg többször is pontosan ezt megtenni!

Nem mondhatnám, hogy múltamról és annak ilyen sajátosan megfogalmazott ‘fordulatairól’, vagyis arról, hogy János ilyesmikről tájékoztatta, engem valamiféle köpönyegforgatónak állítva be, nem képedtem volna el. Szavaimat éppen ezért gondosan válogatva és nem kis mértékben unokaöcsémhez intézve közöltem: Valóban, réges-régen, szépen fejlett aszinkronban lévén a világgal meg abban magammal is, bekövetkezett az életemben egy radikális fordulat. Ami az után történt – beleértve ebbe úgyszólván mindent: a kivándorlást, nagyrészt a Szabad Európát is, meg oly sok mást –, mind annak az egynek a lehető leglogikusabb következménye. De akkor is: bár a kérdésedben a rólam beléhelyezett állítással, annak ellenére, hogy azzal nem értek egyet, nem kívánok vitába szállni, csak éppenhogy az én esetemben ez mindössze néhány röpké év vagy helyesebben hónap után történt, nem pedig hosszú évtizedek után, és akkor is immár vagy egy fél évszázaddal ezelőtt ért véget. Igen-bizony, zenével, nagy csinnadrattával. Tettem pedig ezt éppenséggel a lehető legkevésbé sem alkalmazkodva ‘a változó időkhöz’ – ugye így mondtad? –, hanem meredeken szembefordulva azokkal. És azért ismételtén kemény árat fizetve meg. Ugye az nyilvánvaló, hogy ez az utolsó ötven év még a munkásmozgalom történetében, amint az kiderült, a létet vagy a nem-létet is meghatározó, iszonyúan hosszú időszakot jelentett. Mellesleg úgy, hogy amikor én a párthoz közel kerültem, meg amikor az egészszől nemsokára kiszálltam, még igen fiatal voltam. A múlt meg a megszokás tehát nem játszott semmiféle szerepet, vagy ha igen, akkor éppen az ellenkező irányban befolyásolót. Még pár szót mondtam arról is, hogy a kettőnk háttére gyakorlatilag minden téren jelentősen különbözik egymástól.

Mire asztaltársnőnk, talán érezve, hogy a kelletténél messzebbre ment el – gondoltam legalábbis én –, vagy csak tovább folytatva a mit tudom én hová vezető játékot, a szavakat szemmel láthatóan keresve ahhoz kért tőlem – tőlem! – tanácsot, hogy az ő helyzetében vajon hogyan kellene megoldania a múltjával meg a nézeteivel való szakítást. Vagy akárcsak, első lépésként, a szembenézést. Én erre nagy-keservesen mindössze olyasmikkal voltam képes válaszolni, hogy nem értem, miért kellene neki bármivel is szakítania vagy szembenéznie, már persze ha az nem magából és nem belülről jön. Erről meg hasonló idegfejtő kérdésekről édelegtünk egy ideig, a persze sehova sem vezető, lassan már-már tesztelő jelleget öltő párbeszédben. Nekem pedig kezdett egyre inkább az az érzésem lenni, hogy mindez eddig csak a bevezetés volt. Az előkészítése, de vajh minek? Mi lesz majd még ebből?

Hogy azután a legtartalmatlanabb és egyben legunalmasabb budapesti esténk végre a fizetés felé közeledjen, amikor is némi közelharc után én belenyugodtam, hogy ez a hazai pályán a vendéglátó feladata legyen, mert, amint azt ki is fejtette, eredetileg ő úgyis magához szeretett volna bennünket meghívni, de a vacsorakészítéshez szükséges előkészületek megtételéhez ma még a szokottnál is jóval több munkája adódott. Tamásék egyébként sem akartak téged azzal terhelni – segített bennünket menttegetni János. Indulásra készen, a számlára vártunk már, amikor a lehető legváratlanabban a nő végre felrobbantotta a bombát. Mégpedig úgy, hogy egy már csaknem kínosan hosszú nyúlt szünet után hirtelen Jánoshoz fordult: Kérdezhetek **arról**? Az én unokaöcsém, hajdani ifjú barátom és fegyverhordozóm egyetlen pillanat alatt falfelhérre válva meredt maga elé a vörösborfoltos fehér abroszra, miközben arca fokozatosan

azzal a sajátyszerű ürességgel telt meg, amelyhez hasonlót én addig csakis hazardjátékosokon láttam, olyanokon, akik éppen az utolsó vasukat veszítették el. Az önsajnálatnak, a múltban elkövetett bűnei megbánásának a visszatükrözése ez, a tragédia szelének az érintése; nem, ő nem is annyira a pénz elvesztése, hanem sokkal inkább amiatt, hogy elkerülhetetlenné vált: a szabályok meg a bevett szokások értelmében muszáj, akarja-nem akarja, de ki kell szállnia a játékból. Számára a játéknak vége. Hogy lehet, hogy erre csak most döbbsen rá?

Végül is alig észrevehetően biccentett, imígyen adva ezúttal a nyilvánosság előtt is beleegyezését valamihez, amit a jelek szerint már kettesben jó előre megbeszéltek. Olyasvalamit, amit ezek szerint ő már következményeiben játszva is fölmérhetett. Pár pillanatnyi töprengés után jöttem csak rá: most kísértetiesen úgy nézett ki, mint ahogy kamaszkorából emlékeztem rá, de akkor is olyan alkalmakból, amikor valami irgalmatlanul nagy lóságot követett el. Amire természetesen csakis azért emlékezhettem, mert volt rá azokban a hajdani előzményekben ilyesmire elszórtan precedens.

A saját magára úgy tűnik végre rátalált nő viszont annál inkább, nagyon is a szemembe nézett, minden átmenet nélkül kőkeménnyé merevedett pillantással kőkeménnyé vált arcában, vagy tíz napi édelgés után többé már meg sem kísérelve titkolni valamit, ami számomra ugyancsak elképesztően tűnt: nem másnak, mint a megfőkezhetetlen gyűlölet kifejezésének. Ismételten esve bele a világ leggyanútlanabb emberének a szerepébe, nekem persze fogalmam sem volt, mi okozhatta ezt a frappáns változást. Így azután utólag lelkiállapotomat illetően csakis arra emlékszem, hogy valami ilyesmit mondogattam magamban: nna, most következik majd egy kis ízelítő azokból a sokfajta ocsmányságokból, amelyek nélkül, mindig is tudtam, nem lehet az első és alighanem utolsó magyarországi utamat negélyes kedélyeskedésekkel kitölteni. Hiszen én itt újra egy olyan helyen vagyok, amelyen minden, de minden, ami igazán fontos, hasonlóan ahhoz, ami a legkevésbé sem az, valamilyen módon ellenemre, valamit istentelenül ingerlő módon megtestesítő személyem ellen van, csakúgy, mint én meg ellene – márpedig ezt én idestova emberemlékezet óta tudom. Hajszálpontosan, örökre megváltoztathatatlan módon tudom. Mi több, magát a kísértetiesen ismerős hangulatát ennek a végzetes szembenállásnak már sok-sok évvel ezelőtt szinte minden egyes éjszakám sztereotíp álmában is a végsőkéig kitapasztaltam. Igaz, akkor még a műfaj főleg pantomim volt. Érthetetlenül simán ment eddig minden – pedig a felszín alatt közben jaj de gyakran éreztem valamit, valamit abból a jól ismert megfogalmazhatatlanságból –, a valóságot meghamisító fejlemény lenne, ha ez így is fejeződne be. Mondjuk anélkül, hogy el akarják venni az útleveletem. Vagy lefasisztázzanak, vagy lekommunistázzanak. Nekem mindegy, hiszen mindkét változat ismételten is megesett már velem. Na és – mielőtt azt még valahogy elfelejteném – mindenekelőtt, közben és utána lezsíráznak. Igaz, azt már csakis a jó hangzás mián.

Nyilván ezeknek a dolgoknak a felidézése nyomán, magamat automatikusan riadókészültségbe helyezve, bennem mégis a végtelen nyugalom ritkán tapasztalt érzése áradt el. Tette ezt pedig olyannyira, hogy a nő ebből valamit talán megsejtve most már nem nézett rám a gyűlölettől lángoló szemekkel, hanem mint 'élettársa', ő is az abroszra meredt maga elé, és úgy mondta ki fojtott hangon egy teljes nap során nyilván szünet nélkül magában hordozott, minduntalan elemeire hullott, majd kényszeresen, újra és újra megmért, itt-ott módosított, szükség esetén lecserélt, a dübörgés érzetét kelteni hivatott szavakból a vádbeszéd első mondatát: János tegnap éjszaka elmondta nekem, hogy mi történt a felszabadulás után, 1945. január végén a ti házatok előtt.

Én mozdulatlan, remélem még érdeklődő arccal is néztem rá úgy, hogy le nem vettem volna ajkain csüggő szememet róla. És vártam. Mint egy nyugdíjas időmilliomos, végtelenül türelmesen vártam, hogyan folytatja majd a túlzottan nagy, drámai nekilódulással, csaknem rögtön az ítéletet már magával a végszó kimondásával megkezdett jakobinus vádbeszédét. Vajon

mennyi puskafor lehet egy ilyen, magát nyilván keménynek, fasza leányzónak gondoló, de azért mégiscsak megrokkantan gyöngé, talaját veszített nőben?

Ahogy a klisé mondja, a csöndet az asztalnál vágni lehetett volna. Andriská iszonyúan földült arccal nézett Jánosra. János a világ minden kincséért meg nem mozdult volna. És persze hallgatott, ugyanazokért a kincsekért sem szólalt volna meg. Kemény vonalakkal az arcára volt írva: bárhol szeretne most lenni, csak éppen nem itt és nem velünk. És közben a nő, igen, a végtelenségig felajzott nő még változatlanul kőből faragott arccal, bár most már a semmibe nézve, várta a válaszat a tördőfészként nekem szegezett kérdésre.

Na, arra aztán várhatott, akár ítéletnapig is. Én rendületlenül, mintha csak hétköznapi dolgokat, amolyan szélteben-hosszában terjesztett pesti pletykákat említett volna, egykedvűen néztem rá, és vártam, hogy ő maga folytassa is azt, amibe oly könnyelműen belevágott. Ha már annyira fontosnak tartotta a terep gondos felmérése előtt nyomban az egykori skandalum kellős közepébe ugrani. Léven az 'élettársa' mégiscsak sakkbajnok, az ember hajlamos lenne feltételezni, hogy már pusztán megszokásból ha nem többet, de a lehetséges kombinációk következő lépéseit, mondjuk a legelsőt azok közül megbeszélték volna. Már persze csak akkor, ha valami jelentőséget tulajdonítok annak, hogy unokaöcsém miért pont a tegnapi, tehát az utolsó estét megelőző éjszakán tartotta meg élete nagy lélekfeltárási mutatványát. Nosza, hát akkor az 'élettársa' parancsoljon velem: legyen olyan kedves és fogalmazza meg a kérdését. Vagy kérdéseit. Pontosan, precízen. Ő kezdte, a kezdetet még közel sem fejezte be. Nincs az a pénz, amennyiért én hajlandó lennék összekuszálni számomra nyilván majd a reveláció erejével ható gondolatmenetének a fonalait. Meg a helyzet alaposan elferdült alakot magára öltő pátozatát. Még ennél is kevésbé vagyok hajlandó hagyni beleszoríttatni magam valamiféle defenzív pozícióba.

Igenám, de erre, bármennyire is elképesztő, semmi ilyesmire az ellenséggé vált hölgy úgy látszik nem készült fel. Élete alighanem legabszurdabb és talán legiszonytatóbb helyzetében egyszerűen kifogyott nemcsak a kellő, de az adott pillanatban egyáltalán kimondandó, akárcsak kimondható szavakból. Meg a szuflából is. Nem értette, sehogyszem értette, hogy én miért nem reagálok, miért nem mondok egyetlen szót sem. Főleg hogy miért nem védekezem. Vagy vádjainak a terhe alatt, a Kőszobor megsemmisítő pillantásának a hatására, miért nem süllyedek nyomban a föld alá. Olyannyira nem értette, hogy kezdett kiesni szerepéből, hogy eddigi kökeménységét mindinkább a zavar váltsa fel. Világossá vált: valami olyasmit vállalt, aminek a teljesítésére alkalmatlannak kellett bizonyulnia. Ha tetszik, párbajképtelennek. Elöttünk, János előtt, de főleg saját maga előtt. Az egész figura olyan volt most, hogy ránézve szinte éreztem számban valamilyen eddig ismeretlen keserűfünek az ízét. Értetlenül nézve rám, végső kétségbeesésében ki máshoz fordult, mint Jánoshoz, hogy tőle kérdezze meg: János, ugye az igazat mondtad? És ugye semmilyen fontos részletet sem hagytál ki?

Megérkeztünk. Meg bizony, unokaöcsém számára a mindent eldöntő pillanathoz. Vajon hányszor adódik valakinek az életében az igazság hirtelen felragyogó fényével körülvette mindent beszoró pillanata? Olyan, amelynek a hatására, lám csak, sokkal, de sokkal több barázda képződött nyomban a homlokán, mint amennyinek ott fizikailag egyáltalán helye lehetett volna. Új módon csuparác unokaöcsém erre alig hallhatóan mondta: Én próbáltam olyan világosan megmagyarázni, ahogyan arra csak képes voltam, hogy egyszerűen nem volt választási lehetősége. Amit tett, azt meg kellett tennie... Én meg elmondtam neked, mert bíztam benne, hogy megérted – fogyott a lélegzet, halkult a hang, és veszett lassan a semmibe az utolsó mondat vége. A nő nem szólt, csak én keseregtem el magam: Ha hallgattál volna, most nem érezné mindenki úgy magát, mint egy rakás... szentendrei borjúpörkölt.

Erre aztán még a tökéletesen elképedt doktornő is – még neki áll följebb? – kezdett úgy viselkedni, mint aki most már azt sem tudja, hol van. Végül a hamvába holt vállalkozás

kudarcat leplezni többé már képtelenül mondta ki a nem, dehogyis nekem, hanem a Jánosnak szánt kérdést: Ha ez valóban így van, akkor miért mondtad el nekem? Miért érezted úgy, hogy el kell mondanod? És miért így és miért pont most? És ezenfelül: ha ez így volt, akkor miért kellett az egésznek több mint ötven éven át hétepcsétes titokként kezelni?

János, vagy az, akinek a sors kegyelméből megadatott, hogy a valamikori, a hóban elveszetten álló és síró kis Jancsi helyében most ott jelen legyen, nem tudott és énelőttem nem is akart többé semmit sem mondani. Aztán rájöttem: a szakadatlanul ugyanazon járó eszű János cselekedetének a fő oka, a fő motívuma nem is én voltam, hanem az, hogy az 'élettárs' nem tudom hogyan, de valahogy velem, a mi ittlétünkkel kapcsolatban benne megingott hitét kellett neki még idejekorán helyreállítania. Vagyis hogy János végső fokon semmi mást nem tett, mint a réges-régen beidegzett formáját futotta ki – éppen ezért nekem nincsen semmi okom a dolgot mellre szívni; az én feladatom most csakis a tények tudomásul vétele.

A beállott csendet végül is ki más, mint Andriska törte meg, amikor a kezdeti durva megrázódtatásból magához térve, mindenki meglepetésére, nekem pedig, megvallom őszintén, az elképedésemre üdén, természetes hangon imígyen szólalt meg: Nem lenne ideje, hogy elinduljunk? Na és persze hogy megköszönjük a finom vacsorát?

Pár szó, de mögötte nagyvonalú, a legkevésbé sem mindennapi tett húzódott meg. Az immár visszavonhatatlan megsemmisülés szükségtelessé vált folytatásának a felismerése. Elképzelhetetlenül büszke voltam a feleségemre. Akinek kis és nagy társaságban egyaránt a megszokott szerepe – persze hogy kivételekkel – a hallgatás, a figyelés, a kérdéses műfajának a bájosra tökéletesítése vált. Amelytől az ilyesfajta aktívkodás csillagászati távolságba esett.

Mert hiszen nyomban minden az ő rendezői utasításai szerint zajlott le: fölálltunk, a férfiak fölsegítették a nőkre az esőkabátokat, majd a mi baráti négyesünk elindult és libasorban ballagott a közben alaposan rázendített esőben a kövekkel kirakott, lejtős, bármiféle élőlény létéről sem árulkodó utca közepén lefelé zubogó, meg-meglóduló vízmosás mentén a domboldalon lévő vendéglőből a domb aljában leparkolt kocsihoz. Amelybe a vadonatúj diplomáciai helyzetben a helyezkedés kényes problémája miatt némileg totyorogva, de azért csak rendben szálltunk be, méghozzá gondosan ügyelve arra, hogy – ne úgy, mint idefelé – most Andrea üljön velem hátul.

Senki nem vállalkozott rá, hogy megtörje a minket az eső most már haragos dörömbölésével meg a saját gondolatainkkal beburkoló csöndet. Vagy tíz perc után végül megint ki más, mint Andris volt az, aki a feszültséget feloldandó hangjában angyali ártatlansággal kérdezte meg: Nincs ebben a kocsiban rádió?

János készségesen, sőt valahogy fölszabadultan teljesítette a csakis parancsként felfogható, de azért oly igen ártatlan-kedvesen feldobott kérést. Így azután pompás muzsika, valamiféle Huszka-operett kíséretében érkeztünk meg operett-ország fővárosában egy végtelenül kedves, szerető és szeretett barátunk által beszervezett, roppant gonddal minden szükségessel felszerelt, pompás, sőt főúri szállásunk elé, anélkül, hogy az egész úton bárki egyetlen szót is hallatott volna. A még a közelmúltban is jelentős távolságot meglepően gyorsan hagytuk magunk mögött, alighanem már csak a tételt bizonyítandó, miszerint jó társaságban az idő szinte repül. Én meg közben csendes megadással realizáltam: nem áll módomban többé elbújni a kérdés elől. Hiszen a mai este persze hogy nem önmagában, minden mástól elszigetelten létezik, de szervesen, bár természetesen más-más módon illeszkedik be ezentúl majd mind a négyünknek az életébe.

Aztán megérkeztünk, kiszálltunk, ott álltunk szállásunk előtt, csöndben ázva mi, a gyászmagyarok. Ezúttal az időtlenné váló csöndet én törtem meg: Beleértve a ma esti vacsorát, mindent igazán szépen köszönünk. Ezzel kezemet nyújtottam a nőnek, aki azt rettenetes

zavarban fogadta el, majd Jánosnak, aki lényegében ugyanezt tette. Aztán elkámpicsorodott képét látva lebírhatatlan erővel vált úrrá rajtam az ellenállhatatlan vágy – és Jánost átölelve csordult ki belőlem: Uram-bátyám, azért azt csak tudod, hogy szeretlek? Meg hogy lesz ez még másképp is, ugye? Azt azért még megéljük... Erre János arcán, mintha csak a redőnyt húzták volna fel, megjelent annak a réges-régi, jól ismert vigyornak a halvány mása. Az adott helyzetben valamennyiünk közül Andris volt az, aki Jánost is, a nőt is megcsókolta. Megfordultunk és a kerti kaput kinyitva, kommunistákat, magyar történelmet, közel- és régmúltat, na meg persze a jelent magunk mögött hagyva Andriskával megöleltük egymást. Ilyesmit, főleg esőben, mellesleg hóban, locspocsban, napsütésben, száraz időben, éjszaka, nappal, itt meg ott mostanában már nemigen szoktunk egymás ellen elkövetni. (Van olyan ‘mostanában’ is, amely két-három évre megy vissza?) Én azután nagy és széles, reméltem lenyűgöző gesztussal meghajoltam, nejemnek hálásan kezet csókoltam, mire ő közölte velem, hogy ne pojácáskodjak. Ezek után nem maradt más hátra, mint hogy végül a sötétben kies lakosztályunkba bebotorkálva ott helyezzük el fáradt, de furcsa módon feldobott testeinket. Helyesebben: fáradt testeinkbe bújtatott és úgy feldobott lelkeinket. A jelek egybehangzóan arra látszanak utalni, hogy ezt is túléljük volna – hangzott azt hiszem jóval több, mint egy óra óta az első kimondott gondolatom, amely a ‘túlélés’ említése miatt bennem azon nyomban tótágast állt és legalábbis kétértelmű közléssé vált.

Leültünk egymással szemben, de nem a történetek kiértékelésére. Se kedvünk, se hajlamunk nem volt arra, hogy azokra egyetlen szót is pazaroljunk. Olyannyira nem, hogy pár perc múlva javasoltam: hívjunk föl egy-két baráti házaspárt és menjünk el velük még egy pár órára persze inni is valamit, hogy lemoszuk a gyalázatot, juszt is a magunk módján zárjuk le budapesti látogatásunkat. Andris, az amúgy elmenés-ügyekben mindig igen vállalkozó szellemű, amint én szoktam volt mondani, az élvezeteg Andris ezúttal nyomban bele is egyezett. Mi a barátokat az átalakított formájában is oly sok emléket őrző Fészekbe, annak is a bárjába hívtuk; jöttek, nem jöttek, ez most már nem a mi dolgunk; mi mindenesetre beültünk egy taxiba és odahajtottunk. (Ezt a szót utoljára egy müncheni magyar főnöktől hallottam telefonon, aki közölte: nem kell a repülőtérré érte kimenni, mert ő onnan egyenesen a szállodájába **hajt**at. Amint azt ősei tették valaha, amikor jókedvükben csak úgy a lovak közé csaptak.) De furcsa volt némileg megváltoztatott, mégis megszokott helyünkön ülni – és ehhez közel s távolban egyetlen ismerős arcot se látni!

Nemsokára jöttek a barátok is – és percek alatt elterjedt a hír: régen Amerikába kivándorolt törzsvendégek tértek vissza pár órára a tett színhelyére. Nosza, össze is tolódtak a kis asztalok (nem fantomokat kergettünk, az árnyékunk után loholtunk?), az egybegyűltek – nagyrészt fiatal népség – lekötelezően kedvesek voltak, nekünk kellett a zongoristától rendelni korabeli slágereket – „Álltam a hídon, és a te fényképed néztem” –, a mi egészségünkre ivott az egész banda, még fizetni se hagytak, a számlánkat a ‘ház’ vállalta magára (ezt mi szívből jövő gesztussal amerikai szabásúan eltúlzott borravalókkal kompenzáltuk) – és éreztük, hogyan mosódik le rólunk az út pora meg az utolsó este nyomora. Nem féktelen tivornyán, csak az első spontán találkozón, amelyre a távozás előtt mindössze pár órával kellett megjelenünk.

Alighanem ideérkezésünk óta most először, de cefetül jól mulattunk, sőt műsoron kívül egy kicsit még be is csíptünk. A nagy formában lévő, szépsége teljében ragyogó Andris csak úgy, lezser mozdulatokkal szedegette föl az elébe szórt bókokat. Ez volt az első alkalom – bár erre nem esküdnék meg –, hogy Magyarországon Armagnacot ittam. Így azután ugyan alvásra a korai felkelés miatt sok időnk már nem maradt, de ez most közel sem volt fontos. Még a drámai vacsorát megelőzően, délután gyakorlatilag már úgyis becsomagoltunk. Majd alszom én, ha véget ér a kín – danásztam a *Don Carlos*ból –, és magába fogad a jó öreg Escorial. Mire Andriska: Azt ugyan nem tudom, de otthon lenni – az fenségesen jó lesz!

Újra otthon

Az is lett, még akkor is, ha Andrisnak minden átmenet nélkül, már a hazaérkezést követő napon be kellett mennie dolgozni. Én rakosgattam ki a bördöndökből – igaz, meggyőződés nélkül –, néztem bele a masinát elárasztó komputer-üzenetekbe, az összegyűlt posta főleg levél-hirdetésekből, eladási ajánlatokból meg számlákból álló, megdöbbenőre nőtt halma-zába. Fölhívtam ezt meg azt, édelegtem Ancsával, aki nem győzte hangsúlyozni, mennyire hiányoztunk. A madarak etetéséről, az etető megtöltéséről nyomatékos felhívásaink ellenére persze hogy megfeledezett. Talán azért is, mert az egyedül birtokolt házban alaposan el volt foglalva más jellegű tevékenységekkel? Gondos nyomeltakarítási kísérletei ellenére sem volt ugyanis különösebben nehéz rájönnünk, amit egyébként is biztosra vettünk: kies hajlékunk nagyszabású partiknak vált a színterévé. Annyi baj legyen. Viszont pokoli jó kávékkal ünne-pelték újra-megjelenésemet az itteni eszpresszó-féleségben az ebéd utáni dopióra, duplára megszokott, ott kiszolgáló ifjú népek.

Aztán egyszer csak rájöttem: volt ottan Budapesten két dolog, az egyik, amelyiket elfelej-tettem lezárni, a másik, amelyiket meg elmulasztottam kinyitni. Az első tehát: annyira el voltam foglalva a saját reakcióimmal, hogy nem is igen jutott el a tudatomig: arrafelé, aligha-nem már jó idővel ezelőtt, bizony a rák meg a műtét híréből értesülve engem mindenki illően megsiratott vagy kellően elátkozott, majd végül is, mindkét esetben, ilyen vagy olyan minő-ségemben, de eltemetett. Vagyis elkönyvelte, hogy földi maradványaim hat láb mélyen találták meg végső helyüket a talajban. Azután most saját szemükkel tapasztalva, hogy a papírfomat legyőzve lám túléltem, még ott is voltam, vissza is tértem kényszeresen, kivétel nélkül mindenki többé vagy kevésbé megzavarodva, de nemigen tudta, mihez kezdjen velem. Volt, aki ezt csaknem ki is mondta; volt, aki összevissza hebegett; volt, aki nem győzte a hátamat pacsolni – csak éppen hogy senki nem nézett rám úgy, mint tette volt azt arra a régi pacákra egykoron. Azelőtt... Mielőtt még... Nem is lettem volna túlságosan meglepődve, ha egyikök egyszer csak megszólalt volna, mondván: halottakról vagy jót, vagy semmit, de te, pajtás, ahhoz képest meglepően jól nézel ki. Én lettem a szemükben az 'ahhoz képest'...

A másik, az a monstre méretű tetemrehívásból néhány perc alatt tökéletesen elpackázott záró-jelenetté átalakult végjáték volt Szentendrén. Amely minden ordenárésága mellett még abban is megakadályozott, hogy Jánostól elkérjem Minouche címét meg telefonszámát Nizzában. Pedig ha csak egy mód van rá, igen-nagyon szeretnék tudni róla és ha lehet, segíteni neki.

A fészkes fene fog hülyegyerek módjára játékokat játszani, elfogultságokkal meg finom-kodással! – határoztam el, még a pillanatnyi habozás miatt is magamra felbőszülten. És máris tárcsáztam a doktornő számát, hogy Jánostól a szükséges információkat beszerezsem.

A telefont a nő vette fel. Odaát valamivel este 8 óra után volt. Bejelentkeztem, újra megkö-szöntem az irántunk tanúsított kedvességét. Amire zavart, viszont annál kevésbé érthető válasz érkezett, amely azt az érzést kelthette volna a gyanútlan kívülállóban, hogy sifírozott üzenetet hall. Ugyanis azt közölte: János a búcsúzás után még beszélni akart velem, telefonált is, de nem talált bennünket otthon. Erre én egyenesből megkérdeztem: Gondolod, hogy ha már azt a hívást elszalasztottam, most beszélhetnék vele? Egy alig észlelhető szünet után a hölgy közölte: János nincs itthon. (Nem hittem el. Akkor is tudtam, most is tudom, hogy ott volt.) Hagyhatnék számára üzenetet? Hogyne. Mire én arra kértem Jánost, hogy feleségének a címét és a telefonszámát írja meg nekem. Akár számítógépes üzenet formájában, hiszen a címemet egyszer már felírtam vele. A szívességét előre is megköszöntem és elbúcsúztam. Egyetlen pillanatig sem kételkedve abban, hogy János ezt az üzenetet soha nem fogja megkapni.

Alighanem így is lőn, azóta se hallottam semmit felőle. A történetek után ez aligha okozhatna bárkinek is meglepetést, meg be kell látnom: a maga idióta módján ez így is van rendjén. Hiszen mi itt egymás közt számtalanszor állapodtunk meg: még az ősidőkben keletkezett köröknek is egyszer be kell zárulniuk, de nem szükségszerűen időnek előtte. Mindez nem akadályozhatott meg abban, hogy megeresszek egy lapot Minouche-nak az utolsó ismert nizzai címre. Továbbá abban sem, hogy megkíséreljem felhívni őt az utolsó ismert telefon-számon. Az eredmény: sehol semmi. Úgy, ahogy sejtettem: meglévő büntudatomat próbáltam a tudatom felszíne alá nyomni – nem mondhatnám, hogy átütő sikerrel.

Most aztán már megérdemeltem, hogy azt tegyem, amit reggel óta alig bírtam kivárni – vagyis hogy felhívjam Torontót. Furcsa volt, nemcsak azért, mert koromhoz a legkevésbé sem illő módon a torkomban dobogott a szívem: úgy tűnt, mintha Margó utoljára két hete bekebelezett hangját vagy jó száz év óta nem hallottam volna. Hiszen hogy én – tudatosodott bennem, még hozzá tökéletes elképedésemre – egy enyhén szólva az ő számára nem idegen, ismeretlen földrésről jöttem vissza, hanem a szülőföldjéről; hiszen ő nemcsak hogy magyar, de mi ketten onnan ismerjük egymást; hogy minden, de minden onnan ered, és persze hogy sokat, igen sokat voltunk mi együtt Budapesten is. Hogy az akkor másképp volt? Persze hogy másképp, a dolgok természetéből kifolyóan. Mert azért az életben az igazán fontos ügyek nem szoktak csak úgy, előzmények nélkül kikerekedni magából a semmiből. Ennek ellenére sem nagyon értettem, honnan a felfedezésnek ez a sajátosan eltájolt érzése – és bizony még most, amikor ezt itt tudatosítva leírom, akkor sem tudnám megmagyarázni Margónak, vagy inkább Margónak meg magamnak kapcsolatunk ilyen eddig fel nem ismert módon Amerikához kötöttségét, ami még ennél is furcsább, eredeztetését. Ahhoz azért hozzájárult, hogy mi, a talpraesettek, a világ meg a magunk ügyeiben nem éppen kezdők most zavart szünetekkel méregessük egymást meg magunkat – hogy új fogalmi rendszerekhez szoktassuk magunkat –, hiszen azért jó régen nem fordult velünk elő, hogy ilyen kibírhatatlanul hosszú ideig még telefonon sem beszéltünk. Főleg nem a mostanság bennünk kiforrott és a megfogalmazáshoz már szinte magától közeledő régi-új érzések felszínre kerülésének a tájékán.

Így azután nem kevésbé zavart módon, semmitmondó mondatok kicserélésével, ide-oda taszigálásával kezdődött az egyébként is szaggatott beszélgetés. Hát persze, mind a ketten elfogódottak, ha nem éppen lámpalázások voltunk. Aztán... aztán kikecmeregve a zavarból egyszer csak kaptam magam és megszólítottam őt, de ezúttal már úgy, mintha igazában csak most csodálkoznánk rá egymásra. Hi – üdvözöltem hosszan elnyújtottan, véget érni nem akaróan a rég nem látottat-hallottat. Hi – adta ő ezt nyomban vissza, ugyanúgy elhúzva, még a hangárnyalatot is lekopírozva. (Látni véltem, amint az én üdvözlésemet hallva felkapja a fejét.) Tehetett a hangjával valami mást is, mert ugyan fogalmam sincs, hogy ezt hogy csinálta, de én még soha életemben nem hallottam egy ilyen kurta kis szavacskát ilyennyire érzéki tartalommal feltöltöttnek hangzani. Itt most a lehető legrövidebb szünet következett, a valamire rácsodálkozásnak a lebegő pillanata. Hogy ezután már úgy mondjunk ki mindent, mint akik megérkeztek, és történjen velük bármi, amúgy istenigazából helyben is vannak. Hiányoztál – így én, ezzel indítva meg akaratlanul is – márminthogy én ezt akaratlanul mondtam volna így ki? ugyan már! – a gátszakadást és mindent, ami ezt követően azután magával sodort bennünket. Eszméletlenül hiányoztál – ugrott szavamra megpendülten Margó. Hogy aztán többé meg se kísérelje fékezni magát. Még csak elképzelni se tudtam, hogy valaki így, ilyen örjítően hiányozhat – így ő, nyilván azért, mert kikíváncozott belőle, meg azért, mert neki már az első pillanatokban is fontos volt, hogy nekem adjon valamit – miből másból, mint az őt magukkal ragadó érzésekből? Így járva el, magával az első, a mi igazi témánkban nekem ajándékozott legelső pár mondatában a mi éppenhogy csak kezdődő kapcsolatunkat téve annak az ő életében ezentúl betöltendő, világosan meghatározott helyére.

Nem csoda, hogy innen kezdve és ezen belül azután már minden magánhangzó is a helyére került. Javasoltam, igyunk valamit. Mit? – kérdezte. – Talán egy kortyot abból a skót maláta-whiskyből? Mi is a neve? Várjál, idehozom. – Glenfiddich? – Hát persze. – Cheers. – Cheers. – Tudod, hogy mindig van egy első, a legelső időpont? – Ez, a mostani? Ez a szédülős pillanat? – Akkor igyunk a kezdetek kezdetére. Egészségedre. – Neked is. Isten hozott. – Hozzád. – Jaj nekem, hozzám... És most mihez kezdjek veled? Te réges-régen várt, te áldott teher! – Adjak esetleg ötleteket? – Meg ne merj nekem szólalni! – Pedig pokolian jó ötleteim vannak. – Ötletekkel, köszönöm, én is bőségesen el vagyok látva. Van belőlük egy pár év kitöltésére elégséges készletem. Csakhogy azokról persze hogy nem beszélni kell. Vagy ha igen... Vagyis hogy mindketten jól tudjuk: a sorrend adott. Apropos adott: valami más adni-valód nincsen? – Gondolsz konkrétan valamire? – Én mindig, folyton, egyvégtében, megszakítás nélkül és, már amennyiben ez lehetséges lenne, egyre inkább ezt teszem. Teszem pedig azt én konkrétan, úgy, ahogy érdeklődsz felőle. És közben elképedve alig tudom elhinni, hogy mi most ilyesféléről beszélünk. De azért azt már ne kérdezd, hogy hogyan teszem ezt, mert akkor a csodák napján még az is megtörténhet, hogy elpirulok. Gondolod, hogy ez lehetséges lenne? – Hát innen nézve aztán ugyancsak úgy tűnik, hogy nagyon is. Merthogy ha már erről van szó, elárulhatom: itt is a lehetőségek lehetősége zajlik, nem mellesleg az is színesben. – Na, azt azért csak megnézném magamnak. – Jó. Én meg téged, tetőtől talpig, de mielőbb. Hiszen oly elképesztően régen, most aztán végleg úgy tűnik, hogy emberemlékezet óta várok rád! Abban a mindent befedő, soha véget érni nem akaró, igen, abban az őrzítő csöndben, amelyben még annak a híres-nevezetes légynek a döngését is fortissimóban lehetett hallani. – Méghogy te vársz? Akkor mit szólnak én? – Lehet, hogy mostantól fogva versenyezni is fogunk egymással? – Na nem, azt aztán már nem, hiszen mesterkedhetnél kedvedre, de a győzelem pálmáját én úgysem engedném kicsavarni a kezemből. Annál is inkább, mert azon kívül minden, de minden úgyis a tiéd...

A kettőnk közötti új alaphang megadása után egy idő múlva azért kicsit – és átmenetileg – csak lehiggadtunk. El kellett mondanom – nagy vonalakban –, hogy hol mi történt. Meg hogy mi milyen volt. Mi hogyan érintett. És mi fog vélhetően az egészből végül is megmaradni. Ő időnként aggódott: nem lesz-e az ott túl sok nekem? Nem volt, egyáltalán nem. De minderről úgyis beszélünk még. És te? Veled mi történt? – Vártalak. – Itt vagyok. – Az jó, nagyon jó.

– Margó? – Igen? – Hogy van most a hajad? – Hogy-hogy? – Mostanában szoktad úgy hordani, hogy hátul fölfelé van fésülve, nekem az volt az érzésem, azért, hogy a nyakadból többet láthassak. – Hát ez meg hogy jutott az eszedbe? – Nem tudom. Azt hiszem, nem is most jutott eszembe. Meg úgy érzem, hogy te is tudod. Lehetséges lenne, hogy ez is a Margó-varázslatok egyike lenne? Új olimpiai szám: férfiszédítés mágneses nyakmutogatással. Mert hogy én viszont csakis arra emlékszem, hogy neked nagyon is elegáns, büszkén sudár, vagyis hogy kecses nyakad van. – Kecses? Mármint nekem? – Furcsa szó lenne egy olyan nyakra, amelynek én mindig odaadó híve és ihletett dicsőítője voltam? Közel sem csak mint a fejedet a testeddel összekötő, nemes részednek, amelynek e létbevágó funkciója maradéktalan teljesítéséért külön hálát kéne rebegjek, de az önmagában is remekművű alkotásnak? Mint Mozart műveiben az egyes részek közé átvezetésként beiktatott, kifinomultan ravasz, de ugyanakkor éppen egyszerűségükben elragadó, számomra a legcsodálatosabb összekötő miniatúráknak? Annak a négy-öt elpöntyögendő, látszatra teljesen jelentéktelen, éppen hogy csak arra járó, na és ha már arra keveredett az útjuk, hát oda is vetett hangocskának? Amitől a világ olyan, amilyen; mint amilyen anélkül, magában, a tökéletesség iránti súlyos érdektelenségében soha nem is lehetne. Viszont mégiscsak egy görög mellszobor nyakáról van itten most szó, amelyen gyönyörűségében jól látható az ereknek és azokban vajon mi másnak, mint a te vérednek a lüktetése? És amelynek valamiért, megbocsáthatatlan módon, súlyos büntetésül soha eddig még csak a közelébe se kerültem? – Igen, most, hogy panaszlod, be kell lássam,

hogy ez valóban így adódott. Sok minden más között, közel sem önmagában. Azt viszont azért már nemigen hinném, hogy ez az oly sokáig végletesen elhanyagolt hamarosan kamatos-tól beinkasszálandó jutalmat csak most, de nyomban kényes borzongással nyugtázó nyakamon múltott volna. – No lám, mindjárt megtaláltuk a legelső feladatot – pótolni az e téren elmulasztottakat. Mondd, alabástrom nyakad maga akarta volna? Meg persze kapcsolt részei? Mármint a közelebbi, érdemi tartalommal is megtöltött ismeretséget? És te jó szívvel viselnéd, ha én, magamat fékezni képtelenül nem túl gyakran, de legalább időnként – már elnézést kérek – rájárnék a nyakadra?

– Tamás, ha ilyesmikről, ilyen végtelenül fontos dolgokról szándékosan áll majd a jövőben is ilyen elragadó módon értekezni, akkor hadd adjak gyorsan a kezébe egy kulcsot: kérdezés helyett légy szíves és használj inkább kijelentő mondatokat. Mondd szépen, magabiztosan, mindent tudóan: kecses nyakad ugyanúgy akarta a közelebbi és sokoldalú ismeretséget, mint te meg a szád, sőt türelmetlenül várta is azt. Sokkal, de főleg tikkadtabban jobban... – Bánod, hogy a sors távol tartott engem a te fenséges, igenis megbabonázott nézőjét megfontolatlan, de annál élvezetesebb cselekedetek azonnali elkövetésére serkentő nyakadtól? – Ezekben a pillanatokban, amikor így beszélsz róla, már egyáltalán nem, hiszen most a legfontosabb mozzanatok egyikében foglalta le kiéhezett figyelmünket. Csak ki hitte volna, még akár úgy öt perccel ezelőtt is, hogy utólagos fölhatalmazásod birtokában helyetted fogom a saját nyakamat simogatni? Márminthogy azért, mert most persze ezt teszem. Igen, igazad volt, most is fölfelé. – Mert beszélek róla? – Azért is. Meg mert te szereted. Meg mert elegáns és főleg mert kecses. Igen, kezdem elhinni neked, hogy kecses. Meg amit még hozzá gondolsz. – Minden, amit hozzá gondolok? – És még annál is több. Igaz, annál nincs több, mert abban benne van minden, amit tudok, és minden, amiről fogalmam sincs. – Sulamithtól, a jegyestől? – Ötöle is, meg a világtól is, ami most számomra benned ölt testet. Mondd, Tamás, te nem tartasz valamicskét attól, hogy váratlan és nem is kicsit félelmetes dolgokat mondunk? Mármint azon kívül, amit mind a ketten végre nemcsak tudunk, de szavakkal is közlünk egymással. – Ettől félni? Miért? Mert a sütnivalónkat egyszer végre sütésre használjuk fel? Hibáztatnál bennünket, hogy mindjárt a első nekifutásra azt mondjuk ki, ami van? És nem azt, ami nincs? Hogy mint a kisgyerekeknek, lám csak, hirtelen számunkra is ‘kisült isten igazsága’? Hogy kezdjük behozni az elvesztegetett időt, kipótolni a töménytelen mennyiségű elmulasztott simogatást, ha mással nem, hát egyelőre legalábbis szavakkal? Vagy arra gondolsz, hogy miért tesszük ezt éppen most? – Hát például azért, mert tavasz van a levegőben. Jó, nem itt, de valahol a Földön mindig vár ránk a mi tavaszunk. – Csacsi gyermek, te ne tudnád, hogy tavasz ott van, ahol mi éppen vagyunk? – Azt mondd, hogy mi képesek vagyunk nagyúri jó kedvünkben tavaszt csinálni. Közlöd ezt persze most csak a telefonon. Ez a herkentyű pedig sok mindent kibír, még az ilyesfajta közléseket is. Én is. Az az érzésem, hogy a pulzusom – az adott körülmények közt – többé-kevésbé normális. De ha majd ilyesmit úgy közölsz velem, hogy közben rám is nézel, a civilizált társalgás során nem éppen valamiféle visszafogott említés tisztességes tárgyává avatandó szemeiddel, és közben én is nézlek meg látlak... – Akkor én majd megöllek téged, ha a pulzusodra mersz gondolni.

– Margó? – Igen? – Már csak annak érdekében is, hogy legalább valamennyire képesek legyünk uralkodni magunkon: kimondanád a nevemet? – Thomas. Thomas, my dearest. Thomas. Thomas. Miért kellett kimondjam? – Mert te vagy az egyetlen magyar, aki Thomasnak szólít. És valahányszor azt teszed, úgy gurítod, hempergeted körbe-körbe a szádban, azt is mondhatnám, öblögetsz vele, mintha módfelett jólesne kóstolgatni, érezni az ízét. Még mielőtt egy kevéskét végül meg is kóstolnál... – Tudod, miért érzed ezt így? – Miért? – Mert nekem valóban olyan jól is esik ízlelgetni. Főleg így, a Glenfiddich-kel gondosan vegyítve. Ami már kéjenckedés-számba megy. De hát én már csak kéjenc vagyok, kedves uram, annak is a Thomas számára létrehozott fajtájából. És az angol neved nekem ma már pillanatok alatt

felidézi a te csaknem teljes diapazonodat, aminek minden egyes kis része, mind-mind-mind az enyém, az én magántulajdonom, igenis az én zeném lesz. Csak azért amikor a könyvedhez szellemet idéztünk, én kötelességemnek éreztem, hogy kéjtelenül Tamásnak szólítsalak. Nem mintha nekem bármilyen bajom is lenne a Tamással. Csak tudod, az öblögetés a szájban... Szóval, kedves uram, legalább öt lépés távolság. Az idejéhez még el nem érkezett, egyszer majd fölszikkasztó bonyodalmak elkerülése érdekében. Ennyi volt általában a normánk. Hogy a te Bán Frigyesedet átírtam: mert más a könyv és más az élet. Igaz, akkor is más kellett legyen, ha más hallott minket.

– Látod, annak a végtelen egyszerűnek, ami kettőnk között van, milyen elképesztően összetett szabályai vannak? – Annak a ‘végtelen egyszerűnek’? – Igen, annak. – Annak a végtelen egyszerűnek kettőnk között... Ma úgy szólsz hozzám, és pontosan olyasmiket mondsz, annyit és úgy, ahogyan arról én mindig is álmodoztam. Leányálmaimban. Mert ha nem tudnád, hát most közlöm veled: Camus szerint a sárm, a bűbájosság, az igazi vonzerő klasszikus megnyilvánulása nem más, mint egy férfinak egy nőtől boldogítóan igenlő választ kapni – az egyenesben még csak fel sem tett kérdésre. Tudod, a ‘végtelen egyszerűt’ ízlelgetve: valahogy sosem mertem hinni benne, hogy létezhet valahol is, akár a világ legeldugottabb sarkában egy olyan ember, aki ilyesmiket csak úgy hirtelenjében, a pillanat ihletében meg tud fogalmazni, ki tud mondani – na és ami a legfontosabb: nekem, csakis és kizárólag nekem mondja ki. Nyújtja át. Helyettem kisvirág. – De hiszen neked, Margó, mindig is tudnod kellett volna: mi nem valamiféle párhuzamosak vagyunk, akik szép türelmesen és főleg önmegtartóztatón kivárvák, amíg csak találkoznak majd, a végtelenben? Sőt, ami a te életedet, abban is a hozzám vezető utadat illeti: az aztán minden volt, csak nem a két pont közötti legrövidebb távolság. Semmi sem volt itt egyszerű, csakis maga a végeredmény. – Miért? Az milyen? – Olyan, pontosan olyan, mint amilyen most te vagy. Csak persze még sokkal olyanabb. Összetettségedben is végtelenül egyszerű, egyszerűségedben is ezer színű és úgy következetes. – Márpedig akkor nem is kicsit olyan, mint a neved íze a számban. – Tudod, mit szeretnék, de azt aztán azonnal? – Mondd gyorsan! – Nagyon szeretném az öledbe hajtani fáradt fejemet. – Szeretném nagyon, ha végre az oly régen erre vágyakozó ölembe hajtánád fáradt fejedet. – Végre, végre, végre. Látod, ha így invitálsz, akkor talán már nem is olyan fáradt az a fej. Most, hogy annyi sok buktatón átvergődve kiharcolta magának a régen kiérdemelt meg még annál is régebben kiszemelt díszhelyét. Mert azért azt tudod: ha előbb gondolkodnom kellett volna, attól tartok, hogy ezt az önmagában is a lehető legfundamentálisabb kérdést képtelen lettem volna az illendőség szép szabályai szerint tudakolni meg tőled. Most meg tessék, csak úgy hiphop... No lám, a kép címe, modern kiadásban: Nő férfifejjel. Vagy-avagy: Fej a helyén. Vagy még inkább: A letisztult Salome.

– Salome? Húha! Fejeket nem vágok és nem is vágatok, fátyolt pedig csakis akkor szerzek be, ha te, pontosan tudva, hogy mit teszel, arra kényszerít meg. Akkor is maximum egyet. Vagy inkább csak egy felet. Hogy azért mégis lásd, jól lásd, kivel van dolgod. De csakis ha ragaszkodsz hozzá. Ami viszont a képcímet illeti, én a lehetőségek közül végül is ezt választanám: Fej a helyén. Vagy ha szabad nekem is messzire visszanyúlni: A megtért fiú.

– Látod, ez telitalálat. – Annak örülök, de azért mégsem bánnám, ha kicsit, éppenhogy valamiképp fáradt lenne. Mert akkor hagynád... – Hagynám? – Hogy babusgassam, becézzessem. Látod, mondanám álmélkodó ölemnek, ez itten a végre megtért Thomas fáradt feje. – Mire az az álmélkodó mit mondana? – Nem mondana az a jámbor, hanem kérdezne. – De mit kérdezne az a jaj-de-nagyon jámbor? – Hogy attól a hosszú-hosszú úttól fáradt-e el, amíg végre ide, őhozzá eljutott? – Hát persze hogy attól. Én sajnálom, de nem sokáig hagynám, hogy babusgassad-becézzessed fáradt kobakomat. – Miért nem? – Mert az, amint azt te nagyon is, mindennél jobban tudod, a babusgatás, az az én dolgom. Az az én feladatom, amelynek a hozzánk valóban illő gyakorlására egy hosszú élet aprólékos gondjával, odaadó figyelmével

készültem fel. – És te azt hiszed, ezt én nem tudtam? Persze hogy tudtam, hiszen, amint látod, kivártam. Tudod te, hogy én végtelenül, sőt még annál is inkább makacs vagyok? Meg csökönyös, mint egy öszvér? Mert az nem lehet, mert olyan nincs, hogy ami az enyém, ami nekem van szánva, ami rám van szabva, ami így valahogy már az én tulajdonom is, azt én ne kapjam meg. Megharcoltam érte, keményen bizony. És többnyire álltam is a hősi viadalt. Először persze magammal. Tudod-e, hogy az volt a legnehezebb? Azután a fél világgal meg annak minden egyes kísértetével. Együtt és külön-külön. Meg a fennálló világrenddel. Rendekekkel. Szabályokkal, előírásokkal, konvenciókkal. Sőt, könnyekkel is. – Vitézi harc volt. Mit mondsz, könnyekkel? És azokat ki látta? – Senki. És nem is láthatják. Viszont ha valaki akár meg is kószolhatná, az csakis te lehetsz. – Látod, ezt értem. Benned ösztönös ellenszenv fejlődött ki, gondolom már réges-régen, arra, hogy a csakis a nem mindennapos alkalomra váró nyilvánosság bevonásával ontsál könnyeket. Vagy kimutasd az érzelmeidet. Hogy most az én másfajta veszködésemről ne is essék szó. Hiszen ez a pillanat még csak eljön, csakis a végkifejlet ünneplésénél lehet majd itt az ideje. – Jó, legyen. De azért még hadd mondjam el: most már minden egyes porcikámban érzem, kezdem érezni és előre beleremegek, hogy igazából milyen az, amikor te szeretsz. Hiszen a kezdetek legkezdetén ez volt, ezzel kötötted le legelőször az elképedésekre mindinkább begerjedt fantáziámat. Ébresztetted azt rá egy csodálatos világra. Olyanra, amelyhez valamennyire is hasonlót én csakis a zenéből ismerek. Ott is és nagy-ritkán, elsősorban a zene műveléséből, magából a csinálásból. De látod, te szegénykém, a lehető legképzettebb tudós a tudatlanok közt, te még nem tudod, milyen az, amikor én teszem. Azt, ami az én hivatásommá vált. Szeretni téged – hogy is szól az idézeted? Megjegyeztem ám! – egész szívemmel és minden tehetséggemmel. Meg azért tulajdonképpen én sem tudom, inkább csak sejtem. Igaz, annyit ábrándoztam róla... Hogy is mondtad egyszer? Hogy minden fordítottnak megvan a maga fordítottja is? Valahogy így, ugye?

– Nem tudom. Margó, én olyan sokat, amit kéne, nem is tudok. – Akarod, hogy én tanítsalak? – Nem tudom... – Ne mondj ilyent. Persze hogy akarod. – Mást se szeretnék jobban. De mi lenne a tandíj? Tudod, hogy nekem semmim sincsen, hogy én végtelenül szegény vagyok. Nem úgy, hanem így. Hogy másról aztán már ne is beszéljek. – Ne is! Hiszen te hordozod magadban az egyetlen kincset, ami nekem kell. Ami létszükséglet. A tandíj pedig az lenne, hogy te tanítanál engem, Thomas módra. Margó, à la Thomas. A konyhaművészet remeke. Én ilyen szeretnék lenni. Éppen csak hogy egy csipetnyi fanyar ízzel. Remélem, nem nagyon, csak egy kicsit már most ilyen vagyok. Az pedig ahhoz kelletik, hogy ne merészelj megszokni. Merthogy a tiéd vagyok. Félsz? – Félek bizony. – Érzem. Nem szabad, hogy te, akinek ez nem szokása, most féljél. Figyelj nagyon, de nagyon. Mert ezt vagy bármit, ami erre akárcsak távolról is emlékeztetne, többé nem mondok ki. Miattam te ne félj – folytatta, de most ellentmondást nem tűrő hangon. – Én, amíg csak élek, bármi is történne, képtelen lennék olyat tenni, ami neked rossz lenne. Vagy akárcsak lehetne. – Ó, azt én tudom. – Semmi, de semmi nem lehet olyan fontos, mint hogy neked jó legyen. – Ó, Margó... – Erről nem is kell beszélni. De ha valamiért egyszer kellene, ha az élet úgy hozná, hogy meg kell tegyük, akkor ha valakik, mi, akik annyi mindent és még annál is többet tudunk egymásról, mi tudnánk beszélni. És ha muszáj lenne, ha muszáj lesz, fogunk is...

– Akkor... akkor folytassuk majd innen. Még csak annyit: én neked szeretném adni mindazt, ami bennem van, és szó szerint, úgy, ahogy te mondtad, képtelen lennék olyat tenni, ami neked rossz lenne. És mi másra, mint erre kellett gondolnom, amikor azt mondtam: félek. – Tudom, persze hogy értem. Folytassuk majd innen. Most próbáld meg kipihenni magad. Az én kedvemért is. – Margó, mondd csak, mit vettél abba a gyönyörűséges fejedbe? Vagyis hogy miért nem mondd nekem? – Mit? Segíts ki gyorsan. – Te segíts! Mondd szépen: Thomas, viselkedj tisztességesen! Egy férfi a te korodban... – Ez a férfi a te korodban – vágott közbe, mint aki csak erre várt, ugrásra készen Margó – történetesen az a férfi, akire nekem

minden idegszállammal szükségem van. Thomas, én semmi ilyesmiről hallani többé nem akarok! Te a koroddal, azzal meg anélkül többet érsz nekem, mint a világ minden férfinja – együtt vagy külön-külön. Ezért választottalak téged és nem őket. És közben – figyelj jól – nem vagyok hajlandó elnézésedet kérni az én koromért sem. Amivel együtt te választottál engem. Ez van, és nem kapsz mást!

– Köszönöm. – Mit? – Hogy vagy, hogy te te vagy, és hogy maga vagy a tökély. – Én aztán nem – csakis remélem a te számodra. Nem, nem így; látod, úgy látszik, most újra kell tanulnom beszélni is. Beszélni veled. Vagyis tehát: igenis elvárom, hogy az legyenek – a te számodra. A te mindennek ellenére is lenyűgözően ártatlan lényed számára. Rajtad kívül mindenki más tudja, hogy én egy átlagboszorka vagyok. Sőt, messze e fajtának a szipirtós átlagszintje alatt. Ha tetszik, én vagyok az átlag-átlag. – A varázslónő, kedves hölgyem, az nem boszorka. Hoppá, mielőtt elfelejtem, mondanom kell neked valamit. – Az jó, édes, az nagyon jó. Mondjál, csak mondjál. Mindent mondjál. És ami mindennél fontosabb, **azt**, jó, mondjad, ne mondjad, de gondoljad, mindig. – Nem tudnál esetleg csupán csak egy árnyalattal könnyebb feladatot adni? Hiszen én a kínok kínját állom ki, hogy ne ordítsam világgá... Te, kopár esztendőbe rejtett kincsek avatott feltárója, te, én elvittem magammal az útra egy képedet. Azt nézegetve, azzal beszélgetve jöttem rá, hogy a fénykép a legkevésbé sem tesz igazságot neked. Tudod, miért nem? – Miért? – Mert ami benned a lényeg, az a finomságod, az a grácia maga, ami te vagy. Az élet benned, legalábbis nekem, nem annyira a felszínen, mint inkább a felszín közvetlen közelében valósul meg. – Drága Thomas, te! Hogy te milyen elragadó ember vagy! És miket vélsz meg láthatni bennem! – Véli bíz a csoda; én már csak így látom. És meggyőződése: azért látom így, mert így is van. Mondd csak, mesélhetek majd neked rólad? Margóról – Margónak? Én gyakran úgy érzem, szakavatott tudósod vagyok, napokig tudnék rólad beszélni, de csakis neked. Aztán meg elbizonytalanodok – jaj, Margó, de sokat csak sejtek! És milyen sokat még csak nem is sejtek! Te, az oly jól ismert, számtalanszor körbe-körbejárt, közben azért egy vadonatúj világ is vagy. Nem is csak egy. Én meg ott állok ennek a kapujában. Beengedsz engem azokba a világokba? Lehet, hogy ott látom majd csak úgy igazából meg magamat is? Az út Thomashoz Margón át vezet? Emlékszel még rá, amikor azt mondtad nekem: ugyanannyi bátorság szükségeltetik ahhoz, hogy megpróbáld és kudarcot valljál, mint hogy megpróbáld – és sikerüljön!

– Édes kicsi fiam, tudod, ha történetesen én írnék, nem pedig te, a pikantéria mestere, akkor a csábítót, főleg ilyen mondásokkal fűszerezve, csakis rólad mintáznám meg. Hiába is tennéd, de ugye nem is mernéd tagadni, hogy ott lakozik benned a roppant erős hajlandóság: soha nem szalasztani el egy alkalmat arra, nehogy véletlenül valahogy elszalassz egy alkalmat? – Ezt a némileg kétes bókot tőled jövet hajlandó is lennék elfogadni, de csakis ha belátod: én aztán hihetetlenül válogatosan, sőt finnyásan határozom meg, mi lehetne számomra egy kínálkozó alkalom. És még inkább, hogy mi nem lehetne az, de akkor aztán sohasem. – Vagyis hogy azt mondd, hogy az én választottam mindenkinél válogatosabb, de ha egyszer kiválasztott valamit-valakit, akkor abba a tíz körmével kapaszkodik? – Hát felelőssége tudatában nem éppen azt teszi az előbb még kezes bárány? – És a változatosság kedvéért most a válogatós, de szintúgy kezes lélek mindenek közt pont engem választott ki? – Vagy téged, vagy senkit. Mert, édes kicsi lányom, te a varázserődet rajtam tökéletesítetted. Éppen hogy csak gondosan adagoltad, hogy ha eljön majd a nagy áttörés, akkor a tartalékot is be lehessen dobni? És azzal aztán mindjárt be is fejezni az elbűvölés nagy munkáját? – Mit tagadjam: ami igaz, az igaz. Vagy ne valljam be titkomat, inkább süssem le szemérmesen szemeimet és úgy rebegtessem a szempilláimat? – Szeretem benned, hogy hajlandó vagy belátni hajlamaidat a titkos mágia bevetésére védekezésre képtelen, mert jámbornak teremtett kis nyulak ellenében. – Te csak ne becsüld le a tetteim közül is a legdicsebbet! Nem holmi nyúl volt annak a célpontja, hanem egy nemesnél is nemesebb vad. Akit becserkészni éppen hogy csak volt még

elég erőm, azzal viszont megkoronáztam egy élet munkáját. Meg a létét is. – Szóval szokásom ellenére ezért szelídültem volna én meg, annyira megszeppenve? – Azt én, te csacsi, a furulyámmal tettem. Ha nem tudnád, én már hosszú évek óta csakis neked játszom. – Látod, ezzel, amit most mondtál, mindenem felül még új távlatokat is nyitottál meg előttem. Tudod, az ifjú Rabelais-nak, akit az apja nagyon szeretett, volt egy szolgálója, aki kora reggel fuvo-lázott neki, hogy gyengéden ébressze fel. Bevallod, hogy a magad módján te is ezt tetted velem?

– Hát ha már erről esik szó: azért csak vannak olyan dolgok, amelyek titkok is kell marad-janak. Azt nem akarhatod, hogy én éppen most, végre-valahára a célba érkezve kezdjem el magam alatt vágni a fát? Thomas, merhetem remélni, hogy az új távlatok megnyílásához, a reménykedések valóra váltásához alkalmasnak ítélsz majd engem? – Még hogy alkalmasnak? Hiszen azok mind szép személyedhez fűződnek, anélkül nem is léteznének. – Ó, akkor bizony nekem a közeljövőben igencsak sok és kedves tevékenységre kell felkészíteni magamat. Szegény fáradt Thomas, csak még egy gyors kérdés. – Igen? – Nem adtál semmiféle útmuta-tást arra, hogy mit mondjak az ölemnek. – Mert azt majd én akarom személyesen közölni vele. Mert az nem kézbesítendő, azt nem lehet csak úgy átadni. Mert igenis az hivatott be-fejezni a Teremtés művét magát. Az egyetlen hozzánk illő módon zárni le egy évezredet és nyitni meg a kaput egy újhoz. – Azért az szép tőled, hogy előre megszabod a paramétereit annak, ‘ami köztünk van’. Én jobb híján megpróbálok várni, és közben felkészülni a fel-szentelésre. Persze csak ha addig kibírjuk. Most aztán már bye. Good bye. Pihenned kell. Nagyszerű, hogy baj nélkül jöttél meg. És remek, fenséges, hogy így jöttél meg. – Meg hogy te így vártál rám. Ilyen gyönyörűen, kitarulkozón. Ugye, **azt** a szót mi még mindig nem mondjuk ki? A ‘Szezám, nyílj ki’ bár itt van a nyelvünk hegyén, de még nem hangzott el. – Nem bizony, mert mi babonásak vagyunk. Ki látott már babonás boszorkát? Mosolyogsz most? – Persze hogy mosolygok. Te is, ugye? Hogy lehetne nem mosolyogni, mikor téged érezlek? – Ne hagyd abba, jó? – Te se, jó? De azért bevallom: az elmúlt vagy egy órában többször is megkísértett a gondolat: ha én most éppen egy fiatal lányka lennék, csak úgy üdítésnek néhányszor már elsírtam volna magam. – Tudod mit? Ha én lennék az a lányka, akkor én is azt tettem volna. – Na, azt azért csak megnéztem volna magamnak. Még valami. – Igen? – Te tudtad, hogy ahogy megérkezel, mi nem leszünk többé képesek egymással másképp beszélni, mint ahogy azt most tesszük? – Nem, legalábbis nem hiszem, hogy tudtam volna. De amikor meghallottam a hangodat, akkor tudtam aztán mindent. Nem, ez sem igaz, tudva nem tudtam én semmit. Egyszerűen csak kicsordult, jött, jön magától. El se lehet többé zárni. Meg is fogod egyszer, talán nem is sokára unni. – Látod, ez remek. Nem annak szántad, de mégis meg tudtál vele nevetetni. Megunni? Unalom meg te – egy napon említve? Meg az is remek, hogy így történt. Mert én már erőm végéhez érkeztem, közel álltam hozzá, hogy nem bírom tovább. Hogy nekedesek, hogy összerázlak. Hogy pici fecnikre cincállak szét. Vagy ha már ott tartunk, hát szétcsókokollak. Félttem, én is félttem, viszont én attól, hogy el-veszítem a maradék kontrollomat. De azért – bár nekem ez nem fontos – jobb, hogy te, jobb, hogy egy leheletnyi időkülönbséggel mi kezdtük el, egyszerre. – Szerbusz, drága, drága Margóm. Napom. Holnapom. – Szerbusz, minden Tamások egyetlen Thomasa. Holnap én hívlak. Addig kitalálok valamit, amivel előlegként megajándékozhatlak. – Azt aztán igazán nem kellene keserves agymunkával kifundálni. – Légy szíves ezt majd holnap ítéld meg, azután, hogy beszéltünk. – Margó? – Igen? – Mikor fogunk mi úgy viselkedni, mintha leg-alábbis megközelítően felnőttek lennénk? – Miért, most talán nem azt tesszük? Édes istenem, hát tehetünk mi arról, hogy ilyen felnőttek vagyunk? Hogy ezekben a pillanatokban az üdvözültség állapotában leledzünk? Hiszen ha nem így lenne, mi most nem is lennénk itt. – Szerbusz, felnőtti Margó. – Szerbusz, józan-részeg Thomas.

* * *

Egy szép napon az a ritka emberpéldány a nincstelenek közül, akire ráköszönt a szerencse, össze kell találkozzon a sors elrendezte alkalommal, azzal a céllal, helyesebben rendeltetéssel, hogy kamatostól kapjon vissza mindent, ami eddig megtagadtatott tőle, illetve amit ő maga részben vagy egészében elkótyavetyélt. De hát ha a szerencse egyszer a fent jelzett módon osztályrészévé vált, ez hogyan is lehetne másképp? Kötelező, muszáj, hogy így legyen! A szerencse gyermekének a dolga mindössze annyi – mindössze? –, hogy képes legyen felismerni az alkalmat; nem szabad megengednie, hogy az észrevétlenül suhanjon el mellette. A mi esetünkben nem is volt igazán fontos – bár persze a mesének szerves részévé vált –, hogy hogyan kezdődött – már ha a mítosz-építéstől megengedhetetlen módon eltekintünk; a lényeg valahol ott volt, hogy mostantól fogva minden örökre meg is változott.

Márpedig ilyenkor, csakúgy mint egy hasonló, csak éppen ellenkező előjelűvé torzult, nagy fordultnál, retrospektíve az egész eleve elkerülhetetlennek tűnik... Az orosz anyanyelvű Nabokov, az angol széppróza meg a képépítés nagymestere írt valami ilyesmit az *Adában*, elképesztő szuggesztivitással ragasztva memóriámba csak éppenhogy nem a saját emlékemként a látványt: 'Amikor hajdan volt magunkra emlékezünk, ott áll az a piciny kis figura aránytalanul megnyúlt árnyékával, mint egy bizonytalankodó, nyilván elkésett látogató, a küszöb meg a mindent hívogatóan fényárba öltöztető sugárözön előtt – vagy mögött? –, messze-messze, egy már pusztán jellegénél fogva is kifogástalanul keskenyedő, végtelenül-hosszú folyosónak a túlsó oldalán.'

Ezek után talán nem is tűnne furcsának, hogy pár perc múlva évek óta először kellett a fürdőszobában megint megszemlélni a tükörben saját arcomat, igaz, ezúttal már úgy is, mint azét az elkésett látogatóét. Nem is vitás: bár az öregség álarcába bugyolálva, az még mindig ugyanaz volt. Némi jóindulattal úgy látszott, hogy a kellékek még mind bennefoglaltattak. Éppen csak mintha a tekintet vált volna valahogy fókusztabbá, de ezzel egyidejűleg és ennek ellenére túlságosan is feszültté. Mint valakinek, aki a hajtűkanyarokat, már amikor azok robogva száguldanak felé, mert mást nem lehet tennie, bizony túl szorosra veszi. Ami már nem is versenytaktika, de annál inkább vérmérséklet dolga. Annak a szempárnak a tulajdonosa nyilván azon kevesek közé tartozik, akik másképp nem is lennének képesek a célegyenesbe fordulni.

Mert azért ha egyszer – egyszer? – az életben adódik egy ilyen pillanat, akkor alkalmasint adottságként kell elfogadni, hogy ez azért van így, mert a mi életünk már természeténél fogva is furcsa; nem, rosszul mondom: a mi életünk nem is lehetett volna más, mint célratoró egyértelműségében – különös. Igen, különös és úgy, éppen azért nagyon szép, mindennek ellenére szép; nem tudom, hogyan, de az biztos, hogy olyan, mintha átlátszó ködbe burkoltatott volna; mint az alvajáró, csak osont, surrant előre a maga útján a végzetünkhöz; egy belülről megvilágított és úgy rezdületlen ragyogás. A színes nyári kerti papírlampionokban magukban tárolt, de azért a réseken, a tökéletlen illesztéseken ki-kilöködő, a meghitt fényesség maga.

* * *

Azután már csak minduntalan kényszeresen kellett újra meg újra visszagondolni, emlékezni. Persze hogy azokra az időkre, amelyekben meggyőződén, helyesebben magamat győzködvén arról, hogy most aztán minden kétséget kizáróan igazam van, bizony tévedtem én, nagyot tévedtem. És nem tudtam, még csak nem is sejtettem, hogy mekkorát tévedek, mindaddig, amíg a gyászba borult égbolt teljes súlyával rám nem szakadt.

Na és aztán tévedtem megint.

És megint.

És újra, ismételten, megint.

Márpedig ez így lévén, akkor vajon meddig lesz most majd igazam? Újra igazam?

* * *

Eltartott pár napig, amíg képes voltam visszaállni, helyesebben átállni a gyökeresen új realitásokra, amúgy igazából nem is csak kincses Torontóra, de lélekben megérkezni ide is. Csak most kezdtem megengedni eddig végtelenül összefogott magamnak, hogy érezzem: valóban sokat vett ki belőlem az út. Hogy megviselt voltam, nem is kicsit. Jelenlegi állapotomban erőnlétről beszélni a legjobb esetben is fanyalogva lett volna csak lehetséges. Hiszen eljött a többször elhalasztott ideje annak is, hogy körbejárjam az orvosokat a féléves vizitekre. Meg hogy lelkileg fölkészüljek az én külön végítéletemre, a sötétre, a bezárt ajtókra-ablakokra, ó jaj, a télre. Aztán meg hogy leüljek újra a helyemre, a zongora vagy inkább a komputer elé, miután eldöntöttem, melyik részen kellene most tevékenykedni. Melyik részhez vagyok ilyen fáradtan is a alkalmas. Azt csálhatatlan ösztönnel tudtam, hogy melyikhez nem. Kétségtelenül nem a politikai részekhez – legalábbis nem most. Ez viszont sajnos nem ment föl az alól, hogy azért az olyan részeket is befejezzem.

Az első pár óra után, amit egy zsidó-szövegrész fölötti meditálással töltöttem, újra Jaffa ősi utcáin barangoltam, érezve: igen, a helyemen vagyok. Lementem hát a méretei ellenére ha nem is megkedvelt, de valahogy csak megszokott könyvüzletbe, hogy régi listámról bevásároljak. Az ördög készségesen elvitt olyan helyekre, amelyeken régi vágyak kielégítésére is mód adódott. Az itt már említett detektívregényíró, a nagy klasszis, Raymond Chandler összes műveivel meg egy rakás innen-onnan összeválogatott dologgal gazdagodott az eszelős helyszükében szenvedő könyvtáram. Amellyel már oda jutottunk, hogy ha belekerül egy új, annak a helyébe távoznia is kell egy vagy több régi könyvnek. Ez pedig számomra, aki eddigi létem során háromszor veszítettem el könyvtárakat, a választás fájdalmai miatt nem veszélytelen cselekvés-sorozatnak tűnt. Meg persze kinszenvedés volt, mert pontosan most szeretnék mindent szépen csinálni. Ezért kapom rajta újra-itthon magamat, hogy időnként még imádkozom is? Erőt kérni ahhoz, hogy ami következik, arra képes is legyek? Mint egyszer, régen? Amikor a világ még fiatal volt... Persze hogy nem úgy. Annak megvolt és meg is marad a maga helye. Nem hül az ki, majd csak velem együtt. De most mindent úgy kéne tenni, mint amilyen ma vagyok, meg holnap szeretnék lenni. Csak semmi álságos, semmi utánézés, semmi, ami szekundér...

Hát nem észbontó? Ott voltam, az ő városában, az őt el nem engedő, meg is határozó városban; elmentem pár száz méternyire a házuktól, ahol fogva tartották, ahol ő lakajos-összkomfortosan fogva tartotta magát, amikor ez még egyáltalán téma lehetett – és Évike ott mégis csak ritkán jutott eszembe. Sőt, ha jól belegondolok, Izráelben alighanem többször, mint Pesten. Meg a repülőn. Itthon meg csaknem állandóan – de az nagyrészt az írás miatt van. Meg amikor Margóval beszélek... Igen, amikor vele beszélek, nincsen más a fejemben, csakis az ő káprázatos, áldott, makacsul elérhetetlen lénye. Csupán karnyújtásnyira tőlem... Aztán amikor befejezzük, beúszik a képbe – Évike. Lassan teszi, látom rajta: fogalma sincs, miért kell neki itt lennie, elvei ellenére is mosolyogva. Egy biztos: most nem féltékeny. Bajba kerülnék, ha meg kéne magyaráznom az összefüggést – a nem könnyen megfogható összefüggést a két rendkívüli nő, az előd és az utód között? Vagy hajlamomnál fogva mindkettőről, kizárólag a maga jogán? Talán képes lennék rá, annyira, hogy ez már nem is jelentene eleve megoldhatatlan feladatot? Csak olyat, amilyent még nem kívánok feladatként magam elé tűzni? Pedig minden végtelenül egyszerű... Igen, ezt még így, ilyen egyértelműen soha nem éreztem. Hiszen megérkeztünk oda, ahol nem pofázhatnak többé már bele az életembe a jóakarók, a becsületben megöszültek, a fából faragottak. És ez remek. Mit tetszik mondani? Hogy aszongya a részletek? Azok a részletek most kivételesen maradjanak egy kicsit nyugton, amíg oda nem jutok, hogy... Szóval amíg odajutok, na.

Értem én jól, persze hogy értem, de egy bizonyos szinten mintha mégsem érteném, miért tűnik napok óta megmagyarázhatatlanul felfokozott várakozással telítettnek a levegő körülöttem. Persze hogy Margóval hamarosan találkozunk, itt vagy ott meg előbb-utóbb

mindenütt, de ez a megjelölés, 'várakozás', csak így, vágyakozás helyett, nem is lenne találó kifejezés arra, amire most gondolok. Szépen kérem, ne tessék félreérteni, de a feltételezhető látszattal ellentétben sokkal inkább egy eddig természetellenes állapotnak a megkésetten bár, de a maga megszentelt és, mint ilyen, kiérdemelt módon a helyére tevéséről van szó, amire gondolva a lelkem nagyon is a kellő módon túltengő érzésekkel telített. Viszont az, amit az előbb megkíséreltem pedzeni, az valami más. Az egy számomra ismeretlen, vagy éppen ellenkezőleg, túlságosan is jól ismert valami. Az, ami azzal a feledhetetlen jelenettel függ össze, Évi egykori, sírással is megkoronázott kitörésével, féltékenységi rohamával miattam – uram istenem, a szélnek eresztett, mihaszna, a kóbor kutyák által is legfeljebb ha lepisilendő énmiattam! – és ki más, mint Margó ellenében. Mostanság ugyanúgy szokott ez foglalkoztatni, mint az, hogy Margó, nézzük ezt bárhol is, de Évikén keresztül jutott el hozzám. Vagyis hogy akkor figyelt fel rám amúgy igazából először, és nem mint addig, a barátára – már persze ha jól értem a múltat, meg amit erről mondott –, amikor kezdett ráérezni az én Évi iránti szerelmemnek a milyenségére. És akkor kezdett sok mindent megérteni, amikor rájött: képtelen nem szeretni Évit, mert ő volt az én **olyan** szerelmemnek a tárgya? Az olyannak, ami őt keményen szíven ütötte, és mint később, az idők folyamán kiderült, elképedésére és bármit próbáljon is tenni ellenében, védtelenné tette. Lehet, hogy erről volt szó, meg az is lehet, hogy a kezdetekben nem is annyira énrólam, vagy nemcsak az én személyemről, hanem nagyon is arról, hogy az hogyan működik, hogyan realizálja magát? Hogy én egyszer – egyszer? – hogyan voltam képes szeretni? Talán az, amit ő akkoriban 'Tamás-kisugárzásnak' nevezett? Nem maga a csoda, hogy pontosan erre és pontosan a mai világban egy nő nemcsak hogy nem ajkát biggyesztve, lemondóan legyint, mint egy tegyük fel kissé hibbant alakra, de a rendelkezésére álló választék helyett úgy kapja fel azt az elragadó fejét, hogy többé aztán már ne is tudjon lelassulni a maga teremtette bűvkörben száguldásból? A kifordított *Tűzvarázsból*? Hogy azon belül engem is a saját magam reprodukálására bírjon? Tudván tudva, hogy akkor többé semmit sem lehet majd visszafogni, korlátok között tartani?

Mert azért el kéne menni most, Izráel után, Toledóba, Úgy ám, Spanyolországba. Oda, amiről anyámtól meg kedvenc nagynénémtől, a család régi iratokat mindenfelől begyűjtő genealógusától hallottam nem egykönnyen felfogható dolgokat. Olyasmiket, hogy anyai ágon, illetve még szemmel is jól leellenőrizhetően a nagyanyai ágon – ott a képen a falon – mi szefárdok lennénk. Jó, persze hogy keveredettek, de azért csak túlnyomóan szefárdok. Akiknek a vélhetően sötét hajú, sötét szemű, sötét bőrű ősei – olyanok, mint nagyanyám, mint anyám, mint az ő testvérei, mint az én két nővérem? – a családi legenda szerint akkor éppen Toledóból kellett eljöjjenek 1492-ben. Persze csak ha nem voltak hajlandóak elhagyni őseik hitet. Azóta is mindig bevált, régi jó szokásaink szerint mindent maguk mögött hagyva – kiknek másoknak, mint az ingyenbe beülni mindig kész csöcseléknek. Íme, egy évszám, amely azelőtt nekem csakis Kolumbuszt meg későbbi közmegegyezéssel a történelmi újkor kezdetét is jelezte; mint a spanyol inkvizíció dicstelen csúcspontja valahogy kimaradt a hivatalos tanmesékből.

Az én őseim nem Portugáliába – pár évnyi lélegzetvételenyi szünet értékéig, esetleg útban Brazília, majd onnan Észak-Amerika felé – vagy Észak-Afrikába törekedtek, mint a nagy többség, hanem sebtében ki a keleti, a földközi-tengeri partra – talán Valenciába? –, hogy azután onnan a szultán küldötte hajóval érkezzenek majd Isztambulba. Jó idő múlva a következő állomás Szaloniki lett volna – már akkor nemhogy jelentős zsidó központ, de a lakosságnak több mint a fele zsidó – nyilván jobb időkre, talán már az őket Auschwitzba expedáló német főhadnagyra, a későbbi ENSZ-főtítkár, Kurt Waldheimre várva –, azután ugrás föl, Belgrádba, a volt Nándorfehérvárra, onnan meg ismét csak a hódító törökök nyomában el egészen a mai Heves megyébe. Ott aztán olyannyira eresztették gyökereiket a szőlőtermelő földbe, hogy még nagyanyám, sőt anyám is ott született, Eger és Gyöngyös között, egy kis faluban, Halmajon. Mégis az előttem járók hosszú sora minden leírás, egy, a lélegzetelállító

fényképfelvételek szerint is a tökéletesen varázsos Toledo kanyargós zsidó utcáiban kezdődött. Kezdődhetett. Ha maradt még rá idő, el kéne oda menni... Van ott, a királyi zsidók elképesztően nagyszerű, vad fekvésű városában, a Habsburgok kreálta Madrid előtt az egykori fővárosban egy lekopasztott, legalább a belső oszlopmaradványaiban úgy-ahogy helyreállított, jóval több mint félezer éves zsinagóga. Ott szeretnék majd imádkozni. Ha valahol, akkor ott. Hosszabb szünet, Jeruzsálem, a Nyugati Fal előtti elsodortatás óta először. A csendet a régi városukba a kedvemért visszatérő elődök árnyaira nézve törni meg. Ha az árnyak helyett azok tulajdonosaival, magukkal a toledói ősökkel is találkozni, és kérdéseikre vonakodva bár, de beszámolnék arról, hogy utódaik hová vetődtek el, ott milyen sors várt rájuk, hogy ha engedték volna, mára már alighanem el is veszték volna; meg hogy én az ő őseik példájára, abból is merítve hozzá érőt, az enyéimmel együtt száraz lábbal keltem át a nagy tengeren, elmenekülve a modern fáraóknak a tíz csapások valamelyike által meglátogatott országából, ők meg valószínűleg nemigen hinnének a rémületekhez persze hogy hozzászókotott fülüknek sem. Ami azért sem lenne meglepő, mert én magam sem igazán értem. Mármint az egyes részleteket, nem az egészet. Ha egyáltalán valami, akkor az Egész, az tökéletesen érthető. De nem az övék, az idő mélyében megkezdett utakon újra csak bolyongani kényszerülteké, nem kevésbé a saját sorsom sem. Pedig mindannyian talán csak újrarájuk az ősök kitaposta csapást? És ha arról letérnénk, a világ addig mardosná a bokánkat, míg végül úgyis visszakényszerítene bennünket arra? Azok a mindent előszeretettel félremagyarázók persze hogy mit sem értve szónokolnak folyton a zsidók pimasz 'kiválasztottságáról', amikor pedig az, éppen ellenkezőleg, nem a kedvencnek a szerepkörét nyújtja tálcán, hanem azoknak a régi csapásoknak az újraráját diktálja, az annak abbahagyására való képtelenséget jelenti? A hűségre vagy a szenvedésre kiválasztottságot? Még azt sem, hiszen nincsen választási lehetőség, nincsen **vagy**: hűségre és szenvedésre.

‘Száraz lábbal a tengeren’, ‘tíz csapás’, ‘a fáraók országa’ – lám csak, mennyire első hallásra magától értetődővé tennék ezek a szavak, kikről is van szó. Ezzel szemben viszont *A Római Birodalom hanyatlása és bukása* című remekmű zseniális szerzője, Gibbon volt az első, aki rájött arra, hogy mit jelent bizonyos szavaknak a hiánya, a jelen-nem-léte. Ő volt az első, aki megállapította: a *Korán*ban olyan szó, mint **teve**, nem fordul elő. Ez Borgesnek elnyerte a legmagasabb rendű tetszését. Az ő magyarázata szerint itt valami ilyesmi történhetett: Mohamednek, az arabnak semmi oka sem lett volna feltételezni, hogy a teve mint olyan – hogy is mondjam – valamiféle *par excellence* arab jelenség lenne; számára a teve pusztán az őt körülvevő realitásnak volt a mindenkor adásvételi szerződéseken kívül még csak futólagos említésre sem érdemes része; így tehát nem is volt oka sem arra, hogy az állítólag Biblia-továbbfejlesztő, szent könyvvé avatandó művéhez kipécézzé a meglehet fő közlekedési eszközként szolgáló állatot. Ezzel szemben viszont mondjuk a patkolókovács, a magát mindenképpen a dromedáron, nemdebar ‘a sivatag hajóján’ megörökíteni kívánó turista vagy az ilyen-olyan arab nacionalista mindjárt az egyik első aktusként hozná be az írott szövegbe a tevéket, ha kell egész teve-karavánok formájában, túlbuzgóságában annyira, hogy minden oldalra jutna legalább egy. Mohamed kétségkívül tisztában volt azzal, hogy ő arab, de azért ha feltételeznénk, hogy egyáltalán felmerült benne teve-kérdés, oda kellett konkludálnia, hogy beszéljenek tevélen tevecsoválók a tevéről. Ennyit talán a *local couleur*ről.

Toledo. Nagy jót tenne velem ott lenni. Ott kéne hálát adni – az Egészért. Meg a jóért, rosszért. Azért, amit értek, meg azért, amit nem. Amihez most jön még majd mindennek a betetőzése?

Az átszervezés

Nincs mese, Andrissal hamarosan beszélnem kell. Annak ellenére, hogy azt hiszem, ő tudja. Ó dehogy hiszem; szilárd meggyőződése... Mint ahogy azt is tudta, amikor rájárt a rúd; hogy akkor én voltam az, aki tudta. Mindegy, bárhogyan is lett légyen, nekem akkor is meg kell vele beszélnem mindazt, ami ránk tartozik. Már csak azért is, mert a feltétlenül végrehajtandó cselekedetek maguk az ember számára kiválaszthatják saját végrehajtóikat. Mint a gyerekjátékban a kiszámolás: antantínó, szórakatinó... Ó, istenem, igen, csaknem negyven éve. Persze hogy ismer engem; persze hogy jócskán félre is ismer engem; persze, hogy olyannak, amilyen én most vagyok, nem ismer engem. De nekem akkor sem valami olyasféleség lenne a dolgom, hogy megértessem magamat. Enyhén szólva tőle is függ, nekem mégis, óhatatlanul közölnöm kell: nem akarok én, eszem ágában sincsen nekem elválni tőle, de arról senki sem tehet, ami most velem meg Margóval történik. Illetve álljunk csak meg azért egy kicsit: persze hogy mindannyian, mind a hárman tehetünk róla – csak hogy ezen ma már nem lehet változtatni. Még kevésbé lenne bármi értelme oknyomozni. Meg arról szavalni, hamisnak tűnő pátosszal és keserű szemrehányással, hogy neki bizonyos tág kereteken túlmenően én már régen nem is kellek. Meg ahogy a dolgok most fordulnak; ezután, amikor kellene, nem is kell majd semmit sem meggyászolni.

Ő persze meg lesz bántva. Mit megbántva – meg lesz sértve, vérig és azon is túl. Én meg meg sem fogom kísérelni megmagyarázni neki a dolgok rendjét – Tamás szerint. Olyasmiket például, hogy mind a ketten már az özönvíz óta mindent magától értetődőnek veszünk, helyesebben még annak se. A dolgok egyszerűen csak vannak – már ha létezésük egyáltalán kiérdemli a regisztrációt. Mint ahogy teszi azt az a káprázatosan szép, égővörös madár, egy kardinálistípusú, amelyik közvetlenül a házunk bejárata előtti nagy bokrok közepébe építette meg tavasszal elképesztően bonyolult és mint ilyen gyönyörű költőfészket, aztán ült benne a tojásokon, mozdulatlanul, rezdületlenül, éjjel, nappal. Egy hétig, tíz napig. Mi még az ajtónyitásokra is ügyelve óvatosan léteztünk, nehogy valahogy megijesszük. Ő meg csak ült és ült; amikor ki-kikandikálva odanéztek, a feje meg a csőre látszott, ahogy ott volt és ült. Aztán – aztán egy reggel többé már nem ült ott. Vártuk, aggódva vártuk, hogy visszajön, biztos csak halaszthatatlan dolga akadt, a hím nem hozott neki elég ennivalót; de ő csak nem jött vissza. Töprenghattunk, amennyit csak akartunk, de tenni, azt aztán semmit sem tehetünk. A csöppnyi kis tojást kivettük és eltettük emlékebe, egy neki való díszpárnára. Látjátok – mondjuk az értetlen vendégeknek, mindössze ennyi volt – és kész. Na és mi magunk, a saját kihűlt fészünkkel, benne a dolgainkkal? Mindenem, még a kardinális-madár esetén is okulva készpénznek vettük azt is – bár ezért én egyedül, nélküle, sőt ellene, de sokáig mindenre elszántan harcoltam, beletörődtem, megsértődtem, föladtam, letörtem, újrakezdttem, követelőztem, rimámkodtam –, hogy Andris nem beszél velem. Védi magát tőlem, velem szemben. Hogy neki mindig is megvolt a maga életének egy gyakran kicserélt, de mégiscsak kulcsra zárt tere, ahová engem számtalan próbálkozásom ellenére se engedett be. Még a kulcslyukon bekukucskálni sem. Nem és nem, nem beszélni magáról, magáról a múltban, előttem meg utánam, a jelenben, a jövőben. Meg közben. A kimondatlan meg az éppenséggel elhallgatott dolgok roppant súlya nem sok lehetőséget hagyott arra, hogy közös dolgainkról beszélhessünk. Hát még ha, a dolgok természetéből kifolyóan, nem-közös dolgokról szólt volna a mese? Ha elvből nekem el nem mondandó dolgok történtek az életében – vajh kivel nem történnek? –, vagyis ha a bajok eltitkolásáról kellett gondoskodni, Andrea nem maradt el senki mögött sem. És ha már itt tartunk, ezt a fajta magatartását, kétségkívül tudatosan, ő maga is következetesen így ítélte meg. Tette pedig mindezt úgy, hogy egy össze nem gyűjtött mennyiségű bizonyíték ezt a következtetést hathatósan támassza alá. Talán azért lenne mindez így, mert ő híve lenne a mondásnak: Ne szólj szám, nem fáj fejem? De hiszen fáj neki a feje

szinte minden napnak minden órájában, attól, migrénektől szenved már hosszú évek, évtizedek óta! Egyébként is, saját szabályai szerint mit mondhatna, amivel engem meglephetne? Lehet ez az ordító csönd neki, bárkinek is jó? Lehet ez az alapja két ember együttélésének? Nem, nem egy modern színpadi drámában, hanem a hétköznapi valóságában. Vagy nem is az együttélésnek, csupáncsak az egymás mellett élésnek? Na és ha kell, saját biztonságérzéthez valahol meg kell legyenek azok a rejtett zugok, pontosan azért, hogy azokba szükség esetén visszahúzódhasson. No lám, szorgos munkával sikerült megkísérelni a visszájára fordítani magát a Kékszakállú-komplexumot!

Tulajdonképpen mindössze csak annyi történik, hogy meglehet nekem is volt ugyan, bár az őt nem bántó változatban, valami ilyesfélém – ezzel, a ‘nem bántó’-val ő meredeken nem értene egyet! –, de csak mostanra alakult ki egy igen-igen fontos, fókusza körül gondosan körülhatárolt érdekszférám, ahová Margón kívül más teremtmény nem teheti be a lábát. Mert az a mi *Lebensraumunk* lett. Mindezért nekem elodázhatatlanul intézkednem kell bizonyos ügyekben, de a dolgok természetéből folyó, abszolút szükséges szinten felül én semmiképpen sem akarom Andris életét összezagyválni. Hiszen mostanra már megközelítően jól tudom: számára az idők folyamán a legfontosabbá az vált, hogy élete minél teljesebb mértékben legyen mentes a zenés összeütközésektől meg az azokat kísérő, inkább előbb, mint utóbb keserű hangneműre váltó vitáktól. A mi szekerünk ilyesmik nélkül azért valahogy csak eldöcög. Ami engem illet, ha lehet, ő se zagyváljon össze körülöttem mindent, már persze ha erre kérhetem. És ha ő is így akarja. Meg képes is rá. Hiszen mi már régóta, mint a nem tudom milyen nevű földtörténeti korban a kontinensek szép lassan elúszóban vagyunk egymástól. Éppen csak hogy közben nem integetünk egymásnak a távolból. De azért még így, mind messzebbre sodródva is éppen elég olyan szál marad az egyre csak növekvő távolságok között, nyúlva ugyan mind vékonyabbra, amely összeköt bennünket – én azokat aztán nem szeretném végleg elszakítani. Hiszen az elmondottak – meg az itt el nem mondottak – ellenére is ő persze hogy kifejezhetetlenül fontos számomra, és nem kétséges: mindig is az lesz. Meg egyébként is: minden, de minden olyan elképesztően, szinte kitapinthatóan véges...

Hát valahogy így. Ennél jobban nem is kell fölkészülni. Azért sem, mert bíznom kell a valóban fontos ügyekben rendszerint jól működő ösztöneimben is. Jó lenne, nagyon jó, ha a lényegét elfogadná. Mint ahogy én készségesen fogadom el, hogy munkamegosztási meg egyéb vitáinkban rendszerint neki volt igaza; hogy a mindennapi életünk vitelében, sőt azokon felül a műtét utáni gyógyulásomban, az életem megmentésében ő messze túlteljesített minden elképzelhetőt is. Én a legkevésbé sem hiszem, hogy kapcsolatunk átmentése, akár az illeténképpen adott módokon is, ne tenne mindkettőnknek, igen bizony, neki is minden más lehetőség valóra válásánál összehasonlíthatatlanul sokkal jobbat. És akkor még megmondhatná, mi az, amire feltétlenül szüksége van – tőlem. Már természetesen olyan értelemben, ami nem érinti az én most kialakult, lám csak, kimondandóan is szuverén életteremet. Amint azt mondtam, nagyon, de nagyon nem szeretnék neki – na meg persze magamnak sem – a szükségesnél több fájdalmat okozni. Éppen eleget gyakoroltuk az ön- és közgyötrő sportot az idevezető úton, semhogy azt sokáig folytathatnánk. Annak pedig, ha elfogadjuk adottságainkat, egyáltalán nem kellene túlméretezetté válnia. Végül miért is ne sikerülhetne nekünk egyszer végre a szükségből erényt csinálni?

* * *

Aztán eljött az ideje annak, hogy fölmenjek Torontóba, Margóhoz. Körülbelül egy hétre.

Ember tervez... Pár nappal az indulás előtti hétvégén friss reggelre ébredtünk, annak a levegőjében csak annyi csípősséggel, hogy attól az élet egyszerűnek, ha nem éppen kellemeteseznek tűnjön. Mármint akkor, ha az embernek nincs amúgy alaposan túlterhelve vagy a szíve, vagy az agya. Vagy, ne adj isten, egyszerre mind a kettő.

Elszorult torokkal kezdtük megbeszélni Andrissal a tovább nem halasztandó megbeszél-nivalókat. Ő ugyan hallani sem akart az egészről – nincsen nekünk semmiféle megbeszél-nivalónk –, legalábbis addig, míg kártyáimat ki nem raktam elé az asztalra. A reakció nyom-ban a kezdetektől és a várható módon roppant felindulás, féktelenül ingerültség volt; Andris a szó legszorosabb értelmében kikelt a képéből, időnként éktelen haragra gerjedt, közben meg olyan sápadt lett, mint a hazajáró lélek. Egy ízben mereven bámult a szemben lévő falon még éppen hogy látható, táncoló napfény-foltra, egy percig, kettőig. Aztán hirtelen megborzongott, majd vállat vont, fölállt és otthagyt. Ilyesmi is előfordult. Meg olyasmi is, hogy úgy nézett rám, mintha még sose látott volna, és most, különösen most aztán egyáltalán nem is akarna látni. Egész attitűdjéhez elmaradhatatlanul járult hozzá idioszinkráziára hangolt, kipakolós hangneme, az évek-évtizedek során elkövetett, égreaktáló bűneim – a kígyók-békák – hosszú, alighanem végetérhetetlen lajstromának az epés beszúrással tarkított felsorolásával. Aztán a vádak pergőtüzében is az ő elképedt meglepetésére sikeresen magamra erőszakolt nyugal-mam, újsütetű biztonságom, és, remélem, az iránta érzett változatlan szeretetem kezdett benne előbb csak valamelyes, majd lassan-lassan már mintha a felületesnél mélyebb megértésre találni. Igenám, de mire ideáig eljutottunk, addigra egyre erősebbé vált, ha nem éppen eluralkodott rajta a gondolat, nem először, még az is lehet, hogy nem utoljára: ha már így van, akkor igenis tessenek következetesnek lenni! Márpedig ez nem jelenthet mást, mint hogy: váljunk el.

A dolgok természetéből következően nekem még egy ilyen megoldás ellen sem lehetett ugyan kifogásom, de azért minden lehetséges érveléssel alátámasztva kíséreltem meg őt erről lebeszélni. Nem ment könnyen, cseppet sem. Fájt közben, nem is kevésbé. Végül – többszörös meg-szakítással – életünkben talán először bizonyultunk képeseknek mind a ketten úgy beszélni – felborzolt idegekkel, közel sem indulat nélkül, de nem hagyva magunkat teljesen elsodortatni –, ahogyan ugyan roppant válságban lévő, de egymásnak igen sokkal tartozó embereknek már nagyon régen, még a derűs vagy legalábbis derűsebb időszakok egyikében kellett volna valami ilyesfélét tenniök. Végül Andris fogalmazta meg, mi az, amit tőlem vár: a család, már amennyire az diszfunkcionálisan bár, de mégiscsak létezik, a valóságban csakúgy, mint a zsigereinkben, továbbra is együttmarad, ezúttal kihangsúlyozottan abban az értelemben, hogy az azzal kapcsolatos gondokat-terheket megosztjuk egymás között és együtt viseljük. A meleg éghajlatra, tehát az amerikai Délre vándorlásunk ellenére is az otthonunknak érzett, igen-igen szeretett házat, amelybe ő oly sok tervezést, energiát, munkát fektetett, persze hogy meg-tartjuk; a pénzügyekben feltételezhetően csakis kisebb-nagyobb átalakulások bekövetkeztére lenne szükség, már az én életvitelemben várhatóan beálló változások okozta, nyilvánvaló többletkiadásokon kívül. Az anyagi adminisztráció – adó, beruházás, költségvetés, biztosítá-sok, számlák, bank – változatlanul az én hatáskörömben lévő feladat maradna. Vagyis az ágytól most már hivatalosan deklarálva is elválunk – részben még az asztaltól is –, viszont, ha és amennyiben ez a jövőben lehetségesnek bizonyul, más téren földrengés-szerű változásokra nem kerül sor. Hogy ez hogy néz ki, hogyan működik majd a mindennapok újszerű gyakor-latában, azt idővel nyilván meglátjuk. Mint ahogy azt is a jövő fogja majd csak eldönteni, hogy közte és Margó közt lehetséges-e bármiféle kapcsolatot fenntartani – egyelőre azonban szépen kéri, hogy ezt mellőzzük.

Én, a szobor nélkül maradt talapzat érdemes művésze, elmondhatatlanul hálás voltam Andris-nak, és ezt, bár ő szemmel láthatóan nem tartott rá igényt, a drasztikusan korlátozott lehető-ségek közt igyekeztem is minél egyértelműbben tanúsítani.

Aztán, mint aki jól végezte dolgát – vagy ezt több-kevesebb hittel, de bebeszélte magának –, kimerülten, de elégedetten pihentem volna meg – ha nem is a babéraimon –, hogy nyomban akkor érjen, időpontja, de még inkább tartalma miatt is alaposan elképesztve, életem egyik legnagyobb meglepetése. Margónak ugyanis természetesen nem számoltam be Andrissal

folytatott beszélgetéseink különböző fázisairól meg tartalmáról, csakis az utórezgések leülepedése utáni napon osztottam meg vele az öt magát is enyhén szólva közlelő érintő, gyakorlati elemeket. A lényegét. Annál is inkább, mert ő maga többször is szükségesnek érezte kifejtetni: feltéve, hogy mi ketten nyíltan, szabadon és magasra tartott fejjel együtt lehetünk, számára bármilyen megoldás megfelel. Ő szabad, én nem – lehetetlen, hogy ne ebből induljon ki. El tudja képzelni, milyen lehetett nálunk az elmúlt néhány nap, meg talán még a mai hangulat is, de az az érzése, hogy a kis törések után attól az egytől, a sorsdöntő nagytól egyébként sem álltunk mi már olyan túlságosan messzire. Amikor ezzel egyetértettem – bár mi ketten erről eddig nem beszéltünk –, mégiscsak hálával és roppant megkönnyebbüléssel nyugtázta a történeteket. Viszont attól tart – mondotta –, hogy meg kell engem kérnie valamire, ami ugyan neki a jelen pillanatban mindennél fontosabb, amivel viszont én, reméli, csakis a kezdetek kezdetén, de sajnos egyáltalán nem fogok egyetérteni. Az pedig? Az pedig így szólt: engedjem meg neki, mi több, adjam hozzájárulásomat ahhoz, hogy megkíséreljen Andriszal hosszasan és főleg négy szemközt beszélni. Mit? Miről? Miért? – kérdeztem én, nemcsak tökéletesen megzavarodva, de úgy tűnt, az ő nagyon is jogos várakozása szerint valóban semmit, egyetlen kukkot sem értve az egészből. Mire ő: ha nincs ellenemre, azt, legalábbis egyelőre, nem tartaná helyesnek velem megosztani. Reméli, sőt biztosan tudja, hogy én feltétel nélkül bízom benne. Fejet elcsavaró, csábító zsarolásnak lennék a célpontja? De vajon miért? Inkább rövidebb, mint hosszabb töprengés után, azt sem igen tudva, hol is vagyok, és ahol az a valaki tartózkodik, aki állítólag én lennék, az ott fiú-e avagy lány, szabad kezét adtam neki. Ezen aztán pár pillanatig elméláztam, merthogy a gondolataim nyilván menekvésszerűen fixálódtak. Mi másra, mint szabad kezeire, az általam igen kedvelt megcsodált, elegáns, de dolgozós, hosszanti izmokkal jól felszerelt ujjú kezeire. A képzelte látványtól csak nehezen tudva úgy-ahogy elszakadni, azt azért mindenesetre közöltem vele: lehet, hogy szépséges kezei jelölnék ki az utat meg annak a célját, de én azt bizony nyomokban sem látom magam előtt, nem vagyok képes követni, egyebek közt már csak ezért sem hiszem, hogy mindjárt a legelső lépésnél ne következnenek be komplikációk, már amennyiben Andris semmi ilyesfélét nem lesz hajlandó belemenni. Még kevésbé hinném, hogy ha ebben tévednék, akkor a számomra több mint rejtélyes kezdeményezés az égvilágon bárhová is vezethetne.

Amint az nemsokára kiderült, Andris hajlandó volt. Nem tudom, miért. Egyikük sem kötötte az orromra – fejezte ki magát kaján meglepődéssel Margó. Megbeszélték, mikor jön le egy napra, de úgy, hogy én ne legyek jelen. Márminthogy én, úgy is, mint a saját házamból eltávolított. Szívóskodtam: Mégis, mi lenne a lényege ennek a nem mindennapi diplomáciai vállalkozásnak? Sok minden foglaltathat abban, de diplomáciai akció, az aztán a legkevésbé sem – vetette rám a hanghordozásából a telefonon át is kiválóan élvezhető, legkápráztatóbb mosolyát most, a beleegyezés birtokában az ugyancsak elemében lévő Margó. – Mondjam azt, hogy tiszta vizet szeretnék önteni a pohárba? Bár ez kétségtelenül jól hangzana, csak túlságosan – még annál is inkább – elhasználtan, éppen csak hogy ennek sincs sok köze a ‘vállalkozáshoz’. (Maradjunk egyelőre ennél a meghatározásnál?) Csupán valami olyasfélét mondhatok, hogy például le kéne rónom – mit is, hogy is mondjam? –, hát igen, a tartozásomat Andriszal szemben, ha tetszik, ki nem mondottan, az illendőség határain belül csakis közvetve, de azért a te nevedben is. Hiszen te is megpróbáltál mindent megtenni azért, hogy őt a kelletténél jobban ne bánts, nyilván, bár ki-nem-mondottan, az én nevemben is. Na és azért is, hogy ami jön, ami csak történik, az az asztal fölött történjen, lévén a hamiskártyázás nem a mi kenyerünk. Ha nem állapodhatnánk meg abban, amit én igen nagyon szeretnék, akkor is kutyakötelességünk mindent, amennyire csak lehet emberien, sőt a lehető legszebben bonyolítani le. Már ha ezt a szót egyáltalán helyes erre a helyzetre alkalmazni. Nem csak a látszat kedvéért, magunk megnyugtatósára, a felelősség alól kibújásra, de valóban az ügy érdekében. Mert az élet igazán nagy pillanataiban mi kettőnknek nem áll módunkban mást tenni, nem lehetünk mindjárt a kezdetekben hűtlenek ahhoz ‘az egyszerű dologhoz’ sem, ami

kettőnk között immár létrejött. Nem, megbocsáthatatlan módon még nem perfektuálódott, csak – „csak!” – létrejött. Mondtam már, milyen végtelenül hálás vagyok, mennyire maradéktalanul, egy fuvolástól enyhén szólva szokatlanul zengő hangon dicsőítelek téged ezért az engem rád meg a tehetségedre annyira büszkévé tevő, a nagy szavak hangoztatásától – mondjam, merjem mondani, hogy a változatosság kedvéért? – oly remek módra elütő, telitalálat-meghatározásodért! ‘A köztünk lévő egyszerű dologról!’ Ugye bízol bennem? Most olyan nagyon szeretném ehhez hozzáfűzni: drágám, réges-régen ismert, mégis vadonatúj, remélem holnaputáni újdonság, még az is lehet, hogy betörésre váró csikó-szeretőm, társam, barátom, mindenem – de annak ellenére, hogy nélkülük élni nem lehet, most, ebben a pillanatban valahogy nem tetszenek, sőt még taszítanak is az ilyen öblös, ízlelésük nélkül előráncigált és odadobott, csak sajnos ezerszeresen kiürített szavak. Kivéve remélem a ‘betörésre váró szeretőt’. Ugye nem haragszol, hogy parlagi lényemmel most aztán már egyáltalán nem vagyok képes tovább fékezni magamat?

Így aztán le is zajlott a két nő közötti beszélgetés, amit én még bizonytalan körvonalaiban sem lennék képes reprodukálni, mert nem látom őket kettesben, közel sem csak úgy általában, de még kevésbé a gondolom mégiscsak esetlen, sőt suta körülmények közt. Amint éppen egy gyékényen árulnak. Mi másban, mint babos köténykében. Már magától a gondolattól is inába száll a bátorságom. Csak azért is, mert akárhonnan nézem, kettejük között a kapocs mégiscsak én kell legyek. Márpedig én nem szeretek kapocs lenni. Ha már itt tartunk, be kell vallanom: kifejezetten rühellek kapocs lenni.

Meg más se szeretek lenni – például vas. Nem tartok én abban a hagyományos tűzben nem hogy kettőt, de egyetlen vasat sem; viszont ha mégis vas lenne abban, és nekem vagy száz ujjam lenne, legfeljebb az történhetne, hogy azokat kivétel nélkül mind össze is égetné.

Így történt, hogy ők aztán sok mindent tehettek, éppen csak hogy annak a megértésében nekem egyáltalán nem segítettek. Pár percig mintha úgy éreztem volna magam, mint mondjuk tizenéves koromban, amikor a lányok fejüket összedugva, de sűrűn rámpislogva tárgyaltak meg engem. Ott, éppenhogy csak nem közvetlenül az orrom előtt. Közben azért, már csak úgy a biztonság kedvéért, még véletlenül, a legkisebb mértékben sem mellőzve az ilyen alkalmakhoz nélkülözhetetlen vihogást. Aztán persze rájöttem: ezek itt, az ‘ügyfelek’, többé már nem pisis lányok, hanem érett, felnőtt emberek, merthogy időközben felcseperedtek. És olyanok, akiknek most történetesen életbe vágóan fontos elintéznivalójuk akadt egymással. Ha és amennyiben ez velem volt kapcsolatos, akkor sem közölt egyikük sem velem semmit. Az égvilágon semmit. Így aztán sejtelmem sincs, mit határoztak, miről és miért. Meg hogy mióta rövid a nyúl farka. Ha tudnék is konspirációjukról valamit, akkor sem hiszem, hogy változna valamiről is a véleményem. Mert most fáradt vagyok, valamicskét megszeppent is, egyrészt, és előbb-utóbb úgyis minden kiderül, másrészt... Na és ha nem, annyi baj legyen. Harmadrészt... Akkor is úgy gondolnék rá, mint ahogy csak a csodálatom kölcsönözte kiváltság arra feljogosít. Méghozzá messzemenően. Úgy látszik, tettek valamit, megállapodtak valamiben, aligha túlságosan messze attól, amit Margó szeretett volna elérni. Ami lehet ugyan sok minden, csak éppen hogy nem valamiféle salomoni igazság. (Szeretném remélni.) És ami nyilván Andrisnak is megfelel. Azt tetszenek kérdezni, hogy én mindebben hol szerepelek? Milyen minőségemben? Nem tudom. Csupán annyit sejtek, hogy ha így történt, akkor ez úgy nagyjából nekem is megfelelő kell legyen. Annál is inkább, mert Margó úgy érzem hozzájárult valamiféle eddig ki nem mondott realitásoknak a napfényre hozásához, meg ahhoz, hogy én kimondhassam: az, aki nem fogadja el az élet adott feltételeit, alighanem a saját lelkét adja el. Ennek a jegyében elfogadtam: amennyire csak az én nagyon is reálisan meghatározott adottságaim közt megvalósítható, magától értetődő kööttségeim vállalásával együtt – szabad vagyok. Nem csak külső láncok hullottak le, de a belsők közül is a leginkább bénítóak. Riadt magamról, aki mára már a legkevésbé sem vagyok mentes a szkepticizmustól, sőt...

Ami egyáltalán nem értendő úgy, hogy határozatlan vagy habozó lennék. Éppen ellenkezőleg, számomra ez olyasvalamit jelent, ami sokvonalú és a világot perspektivikusnak megítélő lehet. Egy egyszerű példa: amikor Montaigne a cicájával játszott, akaratlanul is el kellett töprengenie rajta – ha alaposan megfontolja, vajon nem a macska volt az, aki vele eljátszadozott? Hát valahogy így.

Az igaz, hogy én, a házamból kizsuppolt, az életemet ha egyáltalán, akkor úgy távolból tapintgató, újsütetű és ehhez még maszek, állítólag amatőr feministaím által talán csakis kezdetként és akkor is csupán egyetlen napra fölöslegesnek minősített, mitugrasz alak mindezenközben egy jólesőt sétáltam benn a Cityben, közelebről ismerkedve újra az évről évre változó és számomra mind felismerhetetlenebbé váló Midtownnal; aztán ebédre találkoztam egy barátommal, a rádió volt amerikai tanácsadójával, aki eredetileg texasi létére a sablonok ékes cáfolataként élő zenei lexikon meg megszállott CD-gyűjtő lévén, elcipelt magával egy eldugott helyre, ahol soha nem látott, remek felvételek közt lehetett kéjelegni, beléjük hallgatni – és vásárolni. Olcsón. Én hosszas töprengés után magamat az utóbbi időben felettébb megszeretett, szépséges és mindeddig ugyancsak nélkülözött Purcellekkel leptem meg, kezdve egy fenomenális *Dido és Aeneas* felvétellel, Margó számára a gazdag fuvola-gyűjteményből sikerült izgalmas dolgokat választanom ki. A sok régi, sőt ősrégi felvétel mellett egyet a számomra alighanem a talán legrokonszenvesebb német fuvolástól, Emmanuel Pahudtól, akinek a diszkjén Bach szóló *Partitája* a-mollban engem távolról emlékeztetett Margó játékára kifinomultságában, technikai biztonságában, de elsősorban egyszerre valahogy panaszos, ugyanakkor tartottan meleg tónusával is. Amint az majd később kiderült, Margó igazat adott nekem, különösen elgondolkodtatónak és mint ilyen, talán termékenyítőnek minősítve a darabbal kapcsolatosan a ‘panaszos’ szócskát. Bach általában minden, csak nem ‘panaszos’, kivéve persze a Passiókat meg kantátákat – de mintha itt, talán az egyébként szigorú kontrollon akarva-akaratlanul lazítva, nagy titokban elárulna valami ilyesfajta tendenciákat? Amire én majd szétrepedtem újonnan szerzett fúvósi büszkeségemtől. Azért csak megígértettem vele, illetve kértem, hogy alkalomadtán, ha egyszer kedvet kapna hozzá, ő is játssza majd el nekem.

Mire Margó, a meglepetések embere, egy hízelgő cicához illő gesztusok kíséretében ajándékozott meg engem vagy hat évvel ezelőtt készített felvételével, amelyet ő akkor nem talált eléggé ‘kiérleltnek’ ahhoz, hogy engedje forgalomba hozni. Kérésemre vele együtt, többnyire a kezemet fogva – képtelenné váltunk arra, hogy állandó fizikai kontaktus nélkül létezzünk, mondjuk úgy kartávolságon belül –, persze a kottát olvasva hallgattuk meg a felvételt úgy, hogy közben ő magyarázta nekem, helyenként le is állítva a CD-t, időnként még fuvolájával is illusztrálva, hogy mi a kifogása egyes részletek kidolgozása ellen, mi tetszik neki, miért, meg végül is mi az átfogó véleménye az egészről. Remek utazás volt, az első egy kiterjedtebb zenei túracsomagból, feledhetetlen kaland, amelyhez elragadtatottságomon kívül én jó esetben kérdésekkel járulhattam hozzá. Viszont csaknem minden kommentárját értve úgy vitt magával a tiszta gyönyör érzése, hogy Margó meghatottan jelentette ki: sejtelve sem volt arról, ezért nehéz lenne kifejtene, mennyire értékeli, hogy mi az ő kifejezési formájában, a zenében is ennyire közel állunk egymáshoz, egyebek közt abban az értelemben, hogy én formális képzés nélkül is milyen hallatlanul muzikális lény vagyok. Mire én valóban komoly zavarban tiltakoztam, de ő őszinte örömmel meg ölelésekkel fűszerezetten közölte: ha kedvem időnként úgy tartja, akkor bármikor bármi másban, csak éppen hogy nem a zenében, meg persze szerelme földi megtestesülésének a megítélésében legyen olyan kedves és ne bíráljam őt felül. A mondat végére a hangnem, minden játékosága ellenére is, de azért már éppen hogy – bár változatlanul játékosan – ellentmondást nem tűrővé alakult át. Mire én, azt sem igen tudva, hogy bű vagy bá, magamat megadva elmondtam neki, hogy ma új módon is megértettem, milyen hihetetlenül igényes és kifinomult művész szerelmemnek a tárgya. Elképesztő zenei

műveltségével, ráhangoltságával a klasszikusokra csakúgy, mint a legmodernebb irányzatokra; abszolút technikai biztonságával, lenyűgöző légzéskontrolljával és hangszerének nagyon is jellegzetes, nyomban az első pillanatok után felismerhető tónusával. Nem, az ő játékába még véletlenül sem vegyülhettek langyos rubatók, hiszen az a játék maga volt a fényesség, a ragyogás. A tiszta, a meleg hang, a keresetlennek tűnő zenei vonalvezetés – vagyis a belső elegancia, a kiegyensúlyozott tartottság. A póztalan póz. (Van ilyen? Én azt hiszem, kell lennie.) Egy olyan művész, akihez a jámbor Pahudot hasonlítani, akivel őt együtt emlegetni tiszteletlen nagyzolás volt, az is a javából. Csoda-e, ha ezek után a zenétől egyébként is, lényünkől kifolyóan elválaszthatatlan szerelmünk lám csak újabb meg újabb szférákra terjesztette ki uralmát? Új lehetőségeket nyújtva számunkra új felfedezésekre magunkban is, meg egymásban is?

Újdonatúj szeretőm egyébként időnként kiforrott gondolatokkal ajándékozott meg engem nemcsak zenei, de általában művészeti vonatkozású töprengései félreismerhetetlenül Margó-szerű, mindig szorosra fogott produktumaival. Ez idő tájt hallottam például tőle: A művész élete valahogy úgy működik, mintha paradigmául szolgálna ahhoz, hogy a végzet hogyan formál ki bennünket, klasszikus példát nyújtana arra, milyen mélységesen ráz meg minket az, amit jobb híján megközelítően valamihez méltóvá válásnak, bizonyos irányban fejlődésnek, olykor még elrendeltetésnek is nevezünk – mint ahogy az alighanem valami ilyesmi lenne, már persze ha lehetne magának a létnek a realitásában is.

Margó nem is olyan nagyon melleleg az én sürgetésemre – elegendem van a dúrokból, most már mollban, először is persze hogy a-mollban szeretnék szeretni, igaz, mondjuk a cisz-moll túl komplikált lenne az én szerény képességeimhez, imígyen szólt a hangnem karakteréről folytatott eszmecsere után bedobott, neki fölöttébb tetsző érvem – meg is ígérte, hogy megpróbálja újra elővenni a *Partitát*. Pahud meghallgatása talán nélkülem is arra provokálta volna. Addig is egyelőre azonban Boccherininek egy nemrég felfedezett *Fuvola-quintettje* foglalkoztatja, még hozzá úgy, hogy az, be kell vallja, ilyen téren régen nem érzett örömet szerez neki. Nagy kár, hogy nem tudok gitározni, mert ha tudnék, akkor Boccheriniben igaz barátira lennék. Viszont amikor én a gondolatmenetet továbbfejlesztve leszögeztem: azért arra mégiscsak kíváncsi lennék, milyen lehet a testi szerelem dodekafon változata, Margó elvileg ugyan a legkevésbé sem tartotta kizártnak a dolgok ilyen irányba fejlődését, szépen kérte azonban: egyelőre és belátható időn belül maradjunk a mollal való ismerkedés minél intenzívebbé és főleg elengedettebbé tételénél. Transzponálással vagy anélkül. Ebben is maradtunk, meghatározatlan időre szólóan.

Remekmívű barátném, igen komolyan nézve rám, szükségesnek tartotta hozzáfűzni: ha az ember szerelmes, az vagy nagyon jó, vagy nagyon rossz hatással lehet a játékára. Szárnyakat adhat neki, vagy szárnyát szegi. Mivel viszont ő még ilyen kicsattanóan boldog leányzó meg határait minden irányban kiterjesztő lény nem volt, ki fog derülni, vélhetően hamarosan, hogy ez az állapot hogyan hát rá – zeneileg. Azért ha már itt tartottunk, nyomban megbeszéltük, hogy ő mindent a szükségletei meg igényei szerint fog fuvola- és egyéb zenei ügyekben tenni, és beleegyezett: ha a mi kettősünk együttléte és az ő zenei tevékenysége akár csak átmeneti konfliktusba is kerülne egymással, ki másnak, mint természetesen nekem kell annak lennie, aki kihátrál a színpadról. (És behátrál az ő zenéjébe – gondoltam, de óvakodtam ezt ki is mondani.) Ő maga viszont ebbe csak úgy egyezett bele, ha ugyanezek az elvek érvényesülnének az én írástevékenységemet illetően is. Én meg attól tartok, a küldetéstudat újsütetű sznobságától valamelyest megérintve is tudtam, hogy ügyködésem számára az ilyesfajta összehasonlításokból azután nem maradna az esély töredéke sem...

* * *

Minderre azonban majd csak később került sor. Előbb még az egy húron pendülő illetékesek kegyes engedélyének a birtokában megtértem saját otthonomba, ahol is egy kimerült, de az elmúlt napok feldúltságához képest megkönnyebbültnek tűnő Andris várt rám. Aki nem adta semmiféle jelét sem annak, hogy az új helyzettel kapcsolatos, zavaros gondolatokkal kellene megbirkóznia. Jól ismert arca nem viselte magán a mély töprengésnek vagy tünődésnek, ha tetszik, meditálásnak a könnyen felismerhető jellegzetességeit. Hogy a sokévi átlagot meghaladó módon barátságos lett volna, azt azért nem mondhatnám. Hogy túlságosan közlékenyvé vált volna, azt még ennél is kevésbé. Olyannyira, hogy csakis másnap vagy harmadnap szólalt meg először valami olyasféléről, ami távollétem alatt történhetett, méghozzá egy szófukar értékeléssel, mondván: Mindig is tudtam, hogy Margó különleges ember, de csak most értettem meg igazából, honnan ered ez az érzés. A folytatást várva kérdőn nézhettem rá, mert erre produkált egy zavart félmosolyt, hogy aztán annak a kíséretében közölje: Ígéretet tettem, hogy az itt elhangzottakról veled nem beszélek, mint ahogy ő sem teszi ezt. Legalábbis egyelőre nem. Én is, meg biztos vagyok abban, hogy ő is tartja magát ehhez. Be kell valljam: időnként úgy éreztem, mintha egyszerre csak a *Lysistratē* modernizált változatának a közepén találnám magamat. Vagy ha már úgyis Arisztophanésznál tartunk, akkor inkább a *Nóuralomban*?

Andrisnak igaza volt – Margó következetesen tartotta magát megállapodásukhoz. Amikor másnap hívtam, ugyanolyan elfogulatlanul, ugyanazon a gyengéd hangon beszélt, mint mostanában mindig. Ebből viszont csak pár mondatra futotta, hogy azután mint aki megpróbálja ugyan fékezni magát, de arra tovább már nem képes, úgy zúdítsa rám a szerelmi duruzsolás magasiskolájából a válogatott példányokat. Én ugyan csendben olvadoztam, de azért megkockáztattam egy óvatos kis megjegyzést arról, hogy az ő eddigi magabiztossága mögött ott húzódnak meg egy aggódó, ha nem éppen szorongó kislánynak a féltelme is. Margó ezt egyetlen percig sem titkolva, sőt büszkeséggel eltelten értett velem egyet, mert, mint mondotta, egy cseppet sem bánja, viszont meghatja maga a gondolat, hogy lelke legtitkosabb rekeszeibe van immár szabad bejárásom. Úgy is, mint az elsőnek, aki feljogosítottként járja be a felderítetlen vidékeket? Afrika fehér térképfoltjait? Mister Livingstone, nemdebár?

Amint az kezdett szokásunkká válni, most is szükségünk volt egy kis időre, amíg képesek lettünk újra visszatérni a földi mezőkre. De csak annyira, hogy Margó a hangjából kitapintható szeretettel kérjen tőlem bocsánatot a lehetetlen helyzethez mérten esetlen elrendezésért, amelyről meg egészében az Andrissal lebonyolított beszélgetésekről eredetileg ő maga javasolta, hogy egyikük se folytasson, legalábbis belátható időn belül, semmiféle paláver sem velem. Amit tenni akartam, azt átgondoltan és mindannyiunk érdekében tartottam szükségesnek megtenni – volt hajlandó legalább ennyire megnyílni. – És tudom, hogy azt csaknem teljes egészében sikerült megvalósítani. Ehhez most csupán annyit szeretnék hozzátenni: Valamennyiünk közül Andriská volt messze a legnehezebb helyzetben, sőt van abban ma is, meg holnap is. Én teljes mértékben értem és tudom ezt, csakúgy, mint te. Nem volt neki könnyű velem beszélnie, még annál is kevésbé valamiféle egyetértésre jutnia, de végül is – és ezt habozás nélkül mondhatom – remek emberként csinálta végig az egészet. Minden okod meglehet arra, hogy büszke legyél rá. A gratuláció e formájával a telefonon át letámadottan nemigen voltam képes mihez kezdeni, előzetes megfontolás nélkül nem is igen akartam ebbe a témába elmerülni, még kevésbé a döntőbíró szerepkörébe szorulva kitüntető plecsniket osztani ki; így végül valami ilyesmit préseltem ki magamból: Engedd meg, hogy erre majd később és inkább személyesen térhessünk vissza. Ebben is maradtunk. Lehet, hogy Margó viselkedésemet úgy fogta fel, hogy a 'halasztással' az ilyen megnyilvánulásokat koraiként, ha nem éppen helyén nem valóként értékeltem? És ezért amit mondtam, az felfogható lenne egyfajta leintésnek is? Nem tudom. Az azonban tény, hogy a továbbiakban Andrist illetően tartózkodott az elejtett megjegyzésektől.

Nem is olyan melleleg most én, azt sem igen tudva, ki vagyok és hol, fontos ügyben segítséget kellett kérjek ki mástól, mint pontosan a felhőtlen homlokútól. Méghozzá abban az ügyben, hogy a történetek után mikor menjek, mikor mehetek, mikor tartja ő a köztük lezajlottaknak az általam fel nem foghatóvá elkonspirált szituációjában helyesnek, hogy menjek hozzá. A válasz: amikor csak akarod. Margó, ezúttal kivételesen nem rólunk van szó – csodálkoztam el azon, hogy most az egyszer nem értett, nem vette a lapot. Replikája azonban nyomban eloszlatta félreértésemet. Thomas drága, ez ügyben mostantól kezdve kizárólag rólunk van szó – tette le **ez ügyben** eddig nemcsak szokatlan, de határtalan biztonsággal a garast, úgy, mint aki erről a témáról az elmúlt napok fényében nálam többet tud. – Gyere, édes, gyere most azonnal, gyere este, gyere holnap. Gyere, amikor csak tudsz. Gyere mindig. Én itt vagyok, nekem a legfőbb elfoglaltságom csakis az, hogy szeretlek és álmodozok és várlak, most már eszméletlenül vágyakozva várok rád. Csak hogy tudjad: nem kell nekem toronyóra láncsal, nem kérek a menyeyi boltból sárga sajtkorong helyett mindent látó teleholdat, nem esdeklek a sorstól itt, magam választotta magányomban a lehetetlent – nekem semmi más, csakis te kellesz. Te viszont annál inkább. Ha én azt megtanulnám kimutatni, hogy mennyire... Taníts meg rá, jó? Taníts meg engemet szeretni, szeretni amúgy igazán... (Tudta volna, hogy egy ősrégi Marlene Dietrich-dal magyarra fordított szövegét idézte, vagy csak úgy ráhibázott? Nekem mindenesetre kedvem lett volna folytatni: 'Hálás leszek én, ha boldog leszek én, nagyon hálás tanítvány'.)

Történt pedig a 'várok rád' kinyilatkoztatása csütörtökön. Margóm, sorsom kimérője – nyilvánítottam ki döntésemet –, ugye megérted, ha nem akarom, hogy Andris mindjárt a legelső hétvégét egyedül töltse? A többi hétvége? Azok már más elbírálás alá esnek. Ha neked is jó, hétfőn megyek fel hozzád. – Thomas, nem lennél te az, aki vagy, ha nem így határozta volna. Olyannyira, hogy én megesküdtem volna: ezt fogod mondani és teszed is ezt a most elmondott indokolással. Mondd, még mindig, még ezek után sem szabad **azt** a szót kimondani? – Azt, hogy szeretlek? Lelkecske, de hiszen éppen most, vagy egy fél perccel ezelőtt mondtad ki, hogy az én istenem áldjon meg érte mind a két kezével! – Azt mondtam? Én? Látnod, nem is tudok róla. Még mondja valaki, hogy nem furcsa az élet! Az ember titokban mondja-mondogatja, izlelgeti meg képzeleg: milyen lesz majd, ha végre egyszer ki is mondhatja? És vajon ő teszi meg először, vagy a másik? Aztán eljön a pillanat, az oly nehezen kivárt – és ő maga mondja ki, igen, persze hogy hangosan, csak éppen úgy, hogy közben észre se veszi? Elfelejtí észrevenni? – Azért van ez így, mert jön az magától. És egyébként is, én abban a minutában nyugtáztam. De annyira, hogy nyomban körül is ugráltam, mint egy kiskutya, amikor hirtelen jött örömevel nem tud mit kezdeni. Aztán már nem maradt más hátra, mint leszívni, úgy, mint annak idején, mikor még boldogan dohányoztam el az életemet – régi szép idők! –, az első három korty whisky után az ugyancsak első, mélyre, egészen oda a talpamon át, az anyaföldbe lemenő, fenomenális slukkot. Mert ugyebár én most hallottam tőled ezt először, az összes többi kimondandók közül legelőször. Csak úgy, hangsúlytalanul. Mert azért álljon meg a menet: végül mit mondjon az ember akkor, amikor szerelmes? Hogy kék a kukorica, Kati? Úgy érted, hogy ez nem is kis mértékben rendhagyó és mint ilyen, meglepő reakálás lett volna? Na és? De hagyjuk ezt: édes, ez ennél szebben nem is történhetett volna. Persze hogy azért buggyant ki belőled egy szuszra a többi mondandóval, mert tudod te előre is a választ a ki sem mondott, meg sem fogalmazott kérdésedre. Meg azt is tudod, hogy: szeretlek, igen-igen nagyon szeretlek. – Édes, drága Tamásom, réges-régen, időtlen idők óta várt és most végre megérkezett szerelmem, szeretlek, szeretlek, nagyon szeretlek. Hétfőn? – Hétfőn. – Látnod, az még négy hosszú, irgalmatlanul hosszú nap. – Nem, dehogy, te félreérted, most, annyi minden után már mindössze négy fikarcnyi kis napocskát kell csak valahogy kibírnom nélküled.

Szemlélet dolga, ugyebár. Az viszont már egyáltalán nem, hogy én, akinek a 'Hétfő' meg minden eljövendő hétfő vagy kedd vagy péntek egy berobbanó pillanat felszikrázása alatt vált még csak végig sem álmodott álomból csókolgatható realitássá, úgy éreztem magam, mintha az a brutális kéz, amely ellenállhatatlan gorilla-markának a szorításában tartott, most előbb csak kezdett gyengülni, majd erőtlenné válva kinyílni, a közelemből is eltávolítódni, többé már nem gyötörni; a szabadulás érzése járta át testemet, a frissesség légies változatával, a szabadon szárnyalás új és határtalan térségeket átszelő hatalmával. Korlátlanul élvezett, diadalmas szárnycsapásokkal. Oda fel, Északra. Torontóba.

Remekmű, a saját jogán

Tíz napot töltöttem első igazi együttlétünk alkalmából Margóval, életem legteljesebb tíz napját. Bármilyen elképesztő is, de egyáltalán nem lenne túlzás azt mondani, hogy egy merőben újfajta életlehetőségre és ahhoz magára az eszményi partnerre találtam. Ha nem fordított sorrendben. Újra és ha ez lehetséges lenne, mélységes meggyőződéssel töltött el a tudat, hogy az én életem nem más, mint választásaimnak az ezekben a napokban kiteljesedő végeredménye. Hiszen hajótöréseket nem nélkülöző létemnek egy könnyörtelen vihara helyett most egyszerre hol másutt, mint a legbékésebb kikötőjében találtam magam, amelynek a benső öblöcskéiben létem, egész lényem maximumának a nyújtására serkentő, szakadatlanul vibráló, mondhatnám a rám záporozó gyönyörűségek befogadására és viszonzására a lehető legalkalmasabb viszonyokra találtam. Mint egyike azoknak az embereknek, aki egész életében jár horgászni, sejtelve sem lévén arról, hogy amire a kellékeken, szaktudáson kívül a leginkább szüksége van, ami miatt ott ül, nem ritkán hajnaltól napestig, önmagában a világban, csónakjában a tó rezenéstelen vizének a legközepén, a minden irányban maga fölött megnyíló magasságos ég alatt meg a sápadt felhőkön néha áttörő sugarak pásztájában, az közel sem holmi csalétket harapni megtanítandó halféleség. Vagy, amint azt úgy harminc évvel ezelőtt ezeken az oldalakon leírtam: egyetlen ember sem marad meg igazából annak, ami volt, ha egyszer, de akkor aztán amúgy igazából találkozott önmagával.

Erről azonban nem áll módomban beszélni. Nem, bizonyos határokat áthágó módokon. Mégpedig azért nem, mert Margó, aki erre is gondolt, ottlétem legelső napján, már félálomban, megígértette velem: a kettőnk közötti szerelemnek maga a ténye és gondosan megválogatandó külső – csakis külső – körülményei, ha muszáj, még beleférhetnek a befejezendő regénybe, de ennél több aztán már egyetlen szóval, egy eltévedt jelzővel sem férközhet bele. Én azon nyomban egyetértettem vele. Pokolba a regénnyel, az írással, a komputerrel – már persze úgy, mint a mindennapok prioritásával –, mert most mi ketten uraljuk a porondot. Úgy, ahogy arra mindketten egy egész élet teljes intenzitásával készültünk fel. A legkevésbé sem úgy, mint holmi exhibicionisták. Éppen ellenkezőleg, újmódi lakattal, egymás szájával a számonkon. És ezért is úgy, hogy ezt meg mindent, ami még jön, ki is érdemeljük. Léven most ez a dolgok rendje. Mert hiszen a lét-változások szülte magasztos vagy összetörő pillanatok hordozzák magukban az igazi nagy költészetet, adják a poézis táptalaját meg az abból kinőtt témákat.

Nem tehettem róla, de azért a tiltás pillanatával egyidejűleg felmerült bennem egy idézet Wittgenstein fő művéből, a *Tractatus*-ból (magyar fordításban: *Logikai-filozófiai értekezés*). Hogy pontosan hogyan szól, annak kényszeresen még utána is néztem. Íme: „*Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen.*” Vagyis: „Amiről az ember nem képes beszélni, arról hallgatnia is kell.” Nem, ne tessék aggódni, ez nem a világ leglaposabb tautológiája, de maga a mélységes miszticizmus, amely meghitt csöndben irányít el bennünket az olyan élmények tömegéhez, amelyek túl vannak a filozófia határain csakúgy, mint az ész, az értelem korlátain. Hát nem nagyszerű, hogy még Wittgenstein is besegít a hallgatás megfogalmazhatatlan tartalommal megtöltésének az áldott csönddel kifejezéséhez?

Hogy kicsit felbosszantsam – néha muszáj, ki kell bújni a bőrömből, mert egyszerűen nem bírok az új, össze nem illő ikerpárral, magammal meg azzal a csaknem-tökéletességgel, amit Margó számomra jelent –, döntésünk indokolását, arra pár héttel később visszatérve, még így toldottam meg: Egyébként is, a mi szerelmünk alkotóelemeire felbontása meg újra összerakása dramaturgiailag ma már nem lenne indokolt. Mire az én új, még mindig nem teljesen ismert párom szeme vészesen ragyogott fel, ami engem persze elkápráztatva akkor szokott történni, amikor tudja, biztosan tudja, hogy soron kívüli ajándékok átnyújtására kapott éppen

nem-várt ötletet; aztán halkan, de azért csak úgy, mint a macska, amikor készül kiereszteni karmait, számolt be nekem legújabb észrevételéről. Közben egy illanó mosoly játszadozott ugyan ott, de sosem telepedett le végleg az ajkaira, azokat – már ha ilyesmi egyáltalán lehetséges lenne – mellesleg csak még kisajátítandóbbakká téve. Lévén ez a fajta mosoly olyan hatással mindenkori szemlélőjére, hogy azt nemigen lenne képes valami nem-hasonlóval viszonzni. – Kedves uram, ha emlékezetem nem csal, az utóbbi időben most fordult elő először, hogy még megközelítően sem azt közölte velem, mint amire számítottam volna. Helyesebben, amire föl lettem volna készülve. Mire én: Mert te valami ilyesfélére vártál, teljes joggal: ‘a mi szerelmünk senki másra, kizárólag ránk tartozik; viszont mint ilyen, nekünk annál inkább a fő feladatunk, kötelességünk, gyönyörünk.’ És most ide következik egy jelentőséggel terhes, talán még a szokottnál is kerekesebb – pont. – Hát igen, ha már páratlan szakértelmeddel engem így lelepleztél, nem titkolhatom, hogy valami ilyesmire számítottam volna. De neked, rusnya lélek, ki kellett végre próbálnod, hogy akarsz-e, és ha igen, akkor ki tudsz-e engem zökkenteni a mi közös ritmusunkból, ugye?

Bűnbánatot imitálva vallottam be, hogy én bizony már csak valami effélet kíséreltem meg – mármint hogy ki más, mint egy **ilyen** zenészt zökkenteni ki a ritmusából? –, még hozzá az ő maradéktalan megismerése felé törekvő, életem hátralévő részére tervezett vállalkozásom újabb állomásaként végrehajtani, de most már tudom: itt sok minden történhet, meg annak az ellenkezője is, csak mi azért is szeretjük egymást, mert ismerjük a másikat – és nem fordítva, de nem ám! –, és amit abban ismerünk, az a mi számunkra maga a tökély. Alig fejeztem be mondókámat, amikor az utolsó szavakat már vontam is vissza, mert – fejtegettem – babonás lévén ilyen kihívásokat nem kell küldözgetnünk az istenekhez. Ez azonban mit sem változtat azon az előbb kifejtett szükségleten, hogy ennek a résznek a végére most kitegyük azt a szépséges tartalmú írásjelet, amelynek a sokat mondó neve – a pont.

* * *

Villámgyorsan múlt el kétlakiságom első, remekbe szabott torontói fázisa, amelyről visszatérve meglepetésemre ha nem is éppen egy kenyérre kenhető, de egy igen kedves nő fogadott a feleség régi-új szerepkörében. Aki még azt is ki tudta mondani, magát ezzel meg sem erőltetve, viszont annál inkább meglepve, hogy jólesik engem látnia. Mi? Hogyan? Miért? Meg pár nap múlva valami olyasfélét is, hogy rég nem látott módon kedves vagyok hozzá. Márminthogy én. Én meg a kedvesség – egy napon említve! Történt pedig mindez milliónyi nő közül ezúttal éppen Andrea részéről. És ha ez nem lenne elég, megtoldva még azzal is, hogy neki ez mennyire hiányzott. Amit én ugyan nem teljesen értettem, de ez a körülmény nem akadályozhatott meg abban, hogy jó szívvel ne adhassam vissza neki a kölcsönt. Ő meg ezt regisztrálva csak ült ott, velem szemben, és úgy nézett rám, mint aki mostanság kezdene – újra? – rászokni: szemében gyengédséggel meg szomorúsággal. Inkább szomorkássággal. Ami ugyanúgy szólhatott nekem, mint saját magának.

Aztán vagy három nap múlva levél jött – Margótól! Kézzel írott levél, amely olyan volt, mint egy friss ölelés. *Al fresco*, kint a természet lágy ölén. (Egyes szavaknak jellemző műfaji sajátossága, hogy a legkevésbé sem véletlenül kerülnek bele egy adott regény szöveggörnyezetébe.) Az oly régen várt beteljesülés számtalan, gondosan összeválogatott színével, az ugyancsak felfokozott várakozásokat is meghaladó boldogsággal, meg az azért járó, a mélyről feltörő, túlsorduló hálával megtöltött oldalakon kaptam meg egy rendkívüli tehetségét egy újabb területen bizonyító, szerelmes nőtől a legszebb ajándékok egyikét és egyben a legértékesebb levelet. Amire képtelenség lett volna nem azon nyomban válaszolni, hogy majd azután is, e kezdetek után, amikor csak nem voltunk együtt – igaz, néha még akkor is, egymás közelében is, éppen csak pár órára maradva árván, a másik nélkül –, a mindennapos telefonon kívül írásban is közöljük egymással az aznap feltétlenül kifejtendő, sürgős, a következő

találkozásig vissza nem tartható dolgokat. Mindezt persze azért, mert olyan töménytelenül sok időt vesztegettünk el....

A körülményeket nem teljesen ismerve sem vádolhatott volna bennünket bárki is valami olyasfélével, hogy fél szemünkkel az utókorra kacintva írunk, pedig ennek bizonyítása érdekében az a 'bárki', ha akarta és módja lett volna rá, szép számmal gyűjthetett volna össze **olyan** leveleket onnan ide meg innen oda, tetszése szerint idézhetett volna passzusokat vagy teljes oldalakat, mármint azt bizonyítandó, hogy a kiemelések az íráshoz csak valamit is konyítók számára kétségbevonhatatlan módon bravúros művekké kerekedtek ki. Mi viszont nem alkottunk, tőlünk távol állt bármi ilyesmi; eszünk ágába se jutott volna mesterkélt külső elemeket, előre kijelölt tornamutatványokat vinni be az életünkbe, a szerelmünkbe. Amikor távol voltunk egymástól, mindössze csak folytatni kellett az együttlétet – más eszközökkel. Beszelnünk kellett magunkról, egymásról, a minket lekötő dolgokról, nehogy olyan sok közlendő gyűljön össze a pár nap alatt, hogy a következő együttlét idején saját magunkat kelljen megfosztanunk saját magunktól, még akkor is, ha ezt a műveletet saját dolgaikkal kellett volna végrehajtani. Ez belátom zavarosan hangzik, de azért érthető, ugye? Na és természetesen ahogy valami fontosnak, közölni valónak tekintett érzés, gondolat bukkant fel bennünk, azt a legkisebb haladék nélkül meg kellett osztani a másikkal is, hiszen nem volt nekünk jogunk ahhoz, hogy párunkat saját magunktól akár átmeneti időre is megfosszuk.

* * *

Így alakult ki egy nem éppen mindennapi életforma, abban egyrészt a házasság meg a család kontinuitásának az újfajta értékelése és a megőrzésére törekvés, másrészt és ugyanakkor egy soha el sem képzelten gazdag lelkű, szépségével, éretten is fiatalos befogadó készségével meg szeretettel elhalmozásával, na és mindazért, ami ebből az ő osztályrésze lett, paradicsomi állapotba ringató, mindig új, de ugyanaz, érdekes, sőt izgalmas, hihetetlenül intenzív, mégis pihentető csodával átélt lét – az is olyan, amelynek a megvalósítását tudatos életünk során, magunk előtt is babonásan rejtőzködve soha nem adtuk fel. Hiszen ahogyan az elmúlt hetek bennünket kiteljesítettek, ráébresztettek arra, ami nekem eddig még sosem adatott meg, hogy úgy tűnjön: az, amiben én most lubickolok, egy emberen át az egész világra kinyílok, vitán felül egyáltalán nem is itt van, hanem egy távoli bolygó gazdag múltjából idevarázsolts mesében. Egy mesének álcázott, de minden egyes szavában, fordulatában igaz történetben.

Nem adtuk mi fel az álmot, még akkor sem, a múltra visszatekintve, amikor valamiről nem beszéltünk. Elsősorban nem, legfeljebb ha néhanapján elejtett, szándékosan, roppant gonddal hangsúlytalanul, ezért talán még hangsúlyosabban elejtett megjegyzésekkel, kiszólásokkal. Így például kitartó hallgatásunk legfeltűnőbb tárgyáról, Paliról. Úgy is mondhatnám, hogy időt kellett adni magunknak, míg képesekké váltunk legalább valamennyire belevágni a csenddel megbirkózás feladatába. Például amikor Margó érkezett oda, hogy nyilván intenzív szükségét érezze egyszer már kimondani: Hát persze, hiszen te is jól tudod: a gyökerek mélyek, hej de nagyon mélyek. Ugye ez nem csak úgy általánosságban hangzott el? Most érkezett volna el az idő számodra arra, hogy azokhoz a gyökerekhez egyáltalán hozzá lehessen férközni? – segítettem, úgy érezve, hogy erre, egy kis buzdításra most ugyancsak szüksége lehetne. – Igen, bölcs kedvesem, azokhoz. Csak akkor, tudod, akkor régen, az őskorban még nem neveztem volna azt a bennem mind erősebben vibráló érdeklődést, hosszú időn át kiépített csigaházamból kifelé húzó, lassanként mind ellenállhatatlanabbá váló vonzalmat, később időnként engem szinte elsöprő valamit szerelemnek, még hozzá több ok miatt sem. – Több ok? – Hát persze, hiszen az a valami már a kezdetekben felajzott, zaklatott, majd mind inkább összezavart, de azért közel sem annyira, hogy képtelenné váltam volna élni a saját életemet. Persze hogy a lehető legkoncentráltabb jelenlétemmel tüntetve azt ki. Mert lett legyen végül is bárhogyan, azért nekem csak egyetlen életem van, mivelhogy meglepő módon

mindössze annyi jutott osztályrészemül. Mégpedig az az élet, igen, hitetlenkedő Tamás, ugyanaz, amelynek én természetesen nagyon is aktív részvevője voltam. És amelynek a lebonyolítása közepette akkor is a legjobb meggyőződéseim szerint jártam el. Akarom mondani: igyekeztem eljárni. Ténykedéseim közben meg láttam, mert mindinkább mutatkozni kezdtek Pali tájékain, a nem egykönnyen megfogható, tendenciájukban nem teljesen kitapintható bajok. Emlékszem, felkaptam a fejem, amikor látszatra csak félig komolyan szükségesnek tartotta közölni velem: Tudod, miután hosszú évek során egyvégtében másokkal, emberekkel, jelenségekkel, irányzatokkal vívtam meg ilyen-olyan viszályaimat, játszottam háborúsdit, végül is jobb belátásra jutva csak rá kellett jöjjenek: az igazán teljes embert igénylő, hét vármegyére szóló, hejehujás perpatvarom nekem bizony nem mással van, mint saját magammal. Igen, most már azt hiszem, értem: éppen azután mondhatta ezt, hogy utolsó tanulmánykötetében Pali végleg hazaérkezett, teljes mértékben azonos lett önmagával. Ezekben az írásokban már nyom nélkül tűnnek el a benne élő – vagy rajta élőködő? – pedagógusnak a legutolsó nyomai is. A művészet többé már hallgatólagosan, közvetve sem a lélek kipallérozásának a jaj de nagyon fortélyos eszköze. Nem, itt nem marad semmi más, mint maga a grandiózus kaland. A megértendő alkotáshoz vezető út monstre kalandja. Aztán... aztán egy kéziratban maradt írás kezdett olyanná válni, amely már, hogy a sablonnal éljek, önmagáért beszélt. A szó szoros értelmében. Na és ez idő tájt te folyvást, most úgy tűnik, már időtlen idők óta a zavaros vizek fölött, azoknak a másik, a túlsó oldalán lebegtél; ha nagy ritkán nem tudtam már sehogysem megállni és kinyújtottam feléd, hozzád a karomat, olyan volt, mintha egy nagy folyó egész szélességét szeltem volna át vele. És amikor te – belátom, mi mást tehetnél volna? – belecsókoltál a karom hajlásába – igen, édes, pontosan, hajszálpontosan így! –, akkor voltam én képes higgadtan felmérni, hogy a veled való foglalkozás, majd mindinkább elteltség, a te erősödő mágnességed számomra ellenméreg lenne, mert úgy is hatna, vagy éppen maga az a méreg, amely ellen harcolni kell. – Szegénykém, látod, mennyi bajt okoztam neked, neked, akinek aztán igazán nem szokása keresni a bajokat. – Hát ez már szentigaz, ez így volt, de még ezzel együtt is képes voltam megbirkózni veled. Igaz, időnként vérre menő, nagy csatákban. Látod most már, szerelmem, milyen messzire nyúlik vissza az az ‘egyszerű dolog’? Mert hiszen közben egyre világosabbá vált: Pali bajban van, és a baj kezd növekedni meg terjedni. Meg hogy ő a válaszok helyett nem is ritkán kitérőket, kibúvókat keresett, akkor úgy éreztem, valamilyen fajta gyógyírként, téve ezeket általában számára inadekvát helyeken meg inadekvát módokon. Máskor meg csak elhallgatott, mint aki magába mélyed, csönddel véve körül magát: legnagyobb aggodalmamra én úgy éreztem, hogy hallgatásával maga fölött mondja ki az ítéletet. De milyen ítéletet és miért? Tudod, Thomas, nekem aztán igazán nem kenyerem ‘ugye megmondtam’ típusú bölcsességekkel állni elő utólag, de... Nem, édes, nem akarok én ebbe csak úgy ripsz-ropsz belemenni. Jobb a múlton nem merengeni, jobb ezeket a kérdéseket nem bolygatni, hiszen ismételtetésükkel nem segítünk mi már senkinek. – Nincs is szükség rá. Legalábbis azt hiszem, hogy nincs. Egyébként is valami csak igaz lehet az általam sokszorososan elátkozott közhelyek közt abból, amely szerint – némi módosítással – az elmúltakról semmit. – Akkor csak még egyetlen mondatot, azt is azért, hogy jobban megértsd, mert ez igazán fontos: Palin, az egyre inkább érezhetően, majdnem azt mondtam, fejvesztetten túlméretezett ego-ján, amely időnként recsegve-ropogva ütközött bele a realitásba – az ilyesmi következményeit általában nem a realitás szenvedti meg –, ahogy kezdett egyre inkább mint valami kábítóserbe veszni bele a munkájába – meg léte egyes aspektusaiba? –, mindinkább hatalmasodott el az, amit én az ő pelikán-természetének neveztem, amellyel még az értékítéleteit is – vagyis hogy gyermekeit – kéjjel újra meg újra feltépett sebeiből táplálkoztatta. Márpedig a sebek többé már nem gyógyultak be. Végül belezuhant a remény nélküli házasságok – velem, a munkával, a világgal – addig fel nem ismert kétségbeesésébe... Érted, ugye?

Értettem, de mennyire értettem. Azt hiszem, még annál is jobban, mint azt ő gondolta. De ettől függetlenül is: a műtész persze hogy szekundér foglalatosság a művészével szemben. Igaz, reprodukáló értelemben a más zenéjét visszaadó muzsikos is az, csak sokkal levegősebben, mert nagyobb a mozgáster, közvetlen érzékeléssel, a hallásunkkal felfogható. Sőt, a kimagasló pillanatokban felnőhet akár a szerző alkotópartnerévé is. Pali azonban annyira tartotta kezében meg agyában, sőt szívében is korszakának a művészeti problematikáját, hogy az messze túlnőtt tevékenységi körének a számára mind szűkösebb, őt úgy érezte halálosan szorító keretein. Mert meg volt áldva azzal a nem mindennapi képességgel, hogy a tökéletességnek egyfajta kifürkészhetetlen teljességét lássa – és már csak ezért is azt szabadna visszaadnia. Margónak fuvolájával már a léte is persze hogy mindehhez kontrasztul kellett szolgáljon, bárhogyan is kísérelt meg ő Palin segíteni, görcseit oldani. Hogyne értettem volna én mindezt – ezzel együtt azt is, hogy nem lehetett rajta segíteni, hogy Pali nyilván minden segítő szándékot – úgy érzem, mint ha csak ott lettem volna – az idők folyamán mind agresszívakban utasított vissza. Ha jól értettem, humorérzéke a végső pillanatokig kitartott mellette, csak ő végül még azt is maga ellen fordította. Milyen furcsa, hogy a számtalan idézésre alkalmas példa helyett most egy nagyon is más jellegű mondása zakatol a fejemben utolsó találkozásaink egyike alkalmából: Ha tudnád, biztos meglepődnél azon – én magam is csak nemrég olvastam valahol –, hogy milyen sok halász nem tanul meg lételemében létezni, tehát úszni. Nem, dehogyis, nincsen ebben semmiféle szerepe a véletlennek – ez többségüknél állítólag örökölt, de így is igen tudatos elhatározásnak a dolga. Mert ha a hajó süllyed, a haláltusa is rövidebb; nem tart tovább, mint magáé a hajóé. Szeretnék hinni benne, hogy ilyen lesz majd az én utam is. Aztán, szinte váltás nélkül, amúgy igazi Pali-módra, hogy elüsse a halász-sors nyers utóhatását is, azon nyomban elkezdett vaskosan disznólkodni, párosodásról nagyban és kicsinyben; a hozzám vágott szövegekből nekem csak egy tűnt félíg-meddig ismerősnek, az, amelyben a felvezető rész valahogy közhírré tette: ‘Haragszik a kan, mert szűk a szuka luka.’ Igaz, ennek a sornak megvolt a maga dallama is. A kutyahágató nótával elért, olcsó sikert Pali azután jobb ügyhöz méltó buzgalommal inkasszálta be magának.

Summa summarum: ilyesmikről mit sem tudva, Margó mind kevésbé érezhette Pali életét ‘befejezetlensége’ miatt tragikusnak; egyre világosabb kellett legyen számára, hogy az az élet a megtett út egészével jóval teljesebb volt, mint azt azelőtt, túlságosan is közlőről, impresszionáló létében ugyan, csak éppen még a nélkülözhetetlen távlatok nélkül felfoghatta. Ebben az átfogó értékítélet-eltolódásban érthető módon nem jelentéktelen szerepet játszott maga az a tény is, hogy Pali hátrahagyott, még ki nem adott írásaiból Margó rendezett sajtó alá egy remek kis kötetet, amelynek a végső munkálataiban az ő kérésére én is némi részt vállaltam.

* * *

Elképesztő, milyen gyorsan került minden a kijelölt helyére. Hogy milyen forgószerű repített engem és tett le óvatosan-puhán Margó életének a középpontjába. Hogy ő milyen abszolút biztonsággal foglalta el ölelésemben a saját kijelölt helyét. Mintha csak hosszú, kényszerű tétlenség után valahonnan piciny kis igazság-adagok szabadultak volna el, azok a máskor oly igen hozzáférhetetlen jelenségek... Egy ízben, a számtalan pársoros vagy többoldalas levél egyikében írtam is neki erről valamit. Mégpedig, ha jól emlékszem, valahogy így:

Tegnap elalvás előtt, félálomban mintha csak úgy éreztem volna, de aztán hamarosan megértettem, hogy nem csalás, nem álmítás, valóban ott fekszem melletted. Te egyenletesen lélegezve, mélyen alszol, én meg az ágyban felkőnyökölve figyelek, ha van ilyen, akkor kielégült kíváncsisággal. Hiszen hirtelen roppant furcsának tűnt tudatára döbbsz nemcsak a te, hanem végtelenül egyszerűen – hallod már megint? – egy másik, hitelesen valódi személy létének, és azt úgy érezni, mint egy közvetlen közeli, sürgős szükségszerűséget: mulaszthatatlan szükségszerűséget, nem társítva abban a pillanatban a te létedet sem kellemetességekkel,

sem fájdalmakkal, csupán – csupán? – elrendeltként fogni fel, valahogy úgy, mint egy hosszú logikai okfejtésnek a közel sem játszi könnyedséggel megtalálható, tehát az egyedül helyes végkövetkeztetését. Vagy ha tetszik, mint egy nem is kevésbé provokatívan átnyújtott és ilyenként is fogadott ultimátumot. Mintha én lettem volna maga a ‘kérdés’, és az a másik személy ott mellettem volt arra, vagyis rám a ‘felelet’. Aztán a személy, a válaszadás megtörténte után, megint te, saját magad lettél. Csakhogy addigra már fontos, végtelenül fontos volt tudni, hogy nemcsak létezel, de hogy innen nézve – érted, ugye – te a szuverén léteddel az én meghosszabbításom vagy, én meg – a szuverén létemmel – büszkén vállaltan a te függvényed, és hogy ez így van jól. Fontos, végtelenül fontos volt rád gondolni. Semmi másra, csakis rád. Úgy is, mint az élet oly sokáig megspórolt, nagy ajándékára. Úgy is, mint egy utolérhetetlen remekműre, méghozzá a saját jogán. És egyidejűleg érezni: nagyszerű, hogy én, Holló Tamás, vagyok. Hogy nézlek, látlak, hallgatlak, csodállak, csókollak, tehát élek. Veled élek, minden hangszerek közül a legérzékenyebbikkel. Azzal a Margóval, akin alvás közben nézve is lehet játszani, meg látni azt is, hogy milyen nagyok a szemei. Margóval, *in floribus*.

Ó, erről a témáról évekig tudnék szünet nélkül, fenntartások nélkül mesélni. Én, ugyanaz a mindig készenlétben álló, mindig gyanakvó fickó, aki nemcsak kapásból vélem meglátni és ‘értékelni’ bárholonnan felbukkanó embertársaimban a tolakodó, a szembeötlő rosszat, az elvetendő vagy ha már mást nem, hát akkor a gyöngé oldalakat, de ha ez nem sikerülne, akkor ellenállhatatlan kényszernek engedve kísérlek meg leásni a mélybe és onnan hozni felszínre valamit, remélhetőleg némi kincset érő rosszat. Most meg itt létezek, a rámszakadó gyönyörzáróban, és még csak szégyellni is elfelejtem magam amiatt, hogy ilyennyire fenntartás nélkül borulok le egy emberi lény előtt, még akkor is, ha az a lény valóban a káprázat maga. És miközben ezt teszem, nem ritkán azon töprengek, hogy valahonnan az előző századokból mi más, mint a zenén keresztül megörökölt harmónia, grácia, kifinomult báj járult hozzá önmagában is lefegyverző lényéhez. Gyakran kaptam rajta magam azon, hogy reménytelenül kísérlek meg szemrehányást tenni magamnak: miért is okoz nekem gyönyört őt valamiféle befejezett műalkotásnak tekinteni, amikor pedig ő még mindig, itt, közvetlenül az orrom előtt is változik, ha merném mondani, hát mondanám: tökéletesedik; helyesebben talán lénye minden részének az összjátékát egy átfogó kép, még inkább idea mintájára olyan egybehangzóan elrendezett egységként fogom fel, amelytől a részek ugyan függőek lennének, de amelyről neki magának fogalma sem lehet. Azt hiszem, arról sem, hogy megvan, de még mennyire megvan benne a csakis bizonyos temperamentumokra jellemző képesség – látni azt, amit igen-nagyon kíván látni, hinni azt, amit igen-nagyon kíván hinni. Vele voltam, már hogy is ne lettem volna; része voltam, már hogy is ne lettem volna, igen, ott, a néha már az eksztatikus intenzitás elviselhetetlennek érzett határán, ha nem éppen azon is fájón-kínzón túl, és mégis számtalanszor kaptam rajta magam, hogy közben, igenis közben úgy, olyan gyötrellemmel sóvárgok utána, mintha a világon semmi más nem jelentene számomra semmit, abszolúte semmit. A nagy bujkálás hosszú korszakai után most aztán elhagytam még megmaradt rejtékhelyeimet, magánzárkáimat, észleleteim fedezékeit, és nem maradt bennem igény másra, csakis arra, ami őerte van, ami őt teljesítheti ki. Ezért is történt, hogy az érzelmek meg az érzékek nagy kalandja hozta meg a végső áldást életemre.

Margót azért megkíméltem elragadtatottságom ilyesfajta részletezésétől, mert tudom, hogy mértéktelen túlzásokként utasította volna el ezeket. Nem, nemcsak hibátlan stílusérzéke miatt, de azért is, mert végtelenül babonássá vált. Utasította volna el ezeket ugyanakkor, amikor viszont ő az álmjelenethez hasonlóakat, általában az ilyesfajta képeket ‘egymásbanövésünk’ elragadó fázisainak nevezte. Mindjárt el is mesélte: Nemrég, valamelyik nap ő is álmodott, ahogy az már szépen el van rendezve, persze hogy rólam. Egy számára ismeretlen, de kifejezetten kellemes benyomást keltő szobában ültem egy karosszékekben; egyszer csak gondoltam egyet és felálltam, ha nem éppen felpattantam, odamentem az ágyhoz, és úgy,

ahogy voltam, zakóstól-nyakkendőstől-mindenestől lefeküdtem, helyesebben hanyatt vetettem magam, rá az ágytakaróra. Békesség, nagy nyugalom honolt körülöttem, ahogyan meg se moccanva a mennyezetre meredtem, hogy aztán igen hosszúnak tűnő idő után lassan, végtele-
lenül lassan, apró kis részletekben elmosolyodjam magam. (Ettől neki mindenütt egyszerre igen melege lett. Merthogy tudni vélte, hogy én most mire gondolok.) Én meg, a mosolygás
kellős közepén, azt abba sem hagyva, mint egy bébi, a lehető legteljesebb lelki nyugalommal
aludtam el, arcomon a mosoly maradványaival. Ennyi volt az egész, de, mint Margó
mondotta, bár megmagyarázni, azt aztán képtelen lenne, viszont nem is akarná, annál is
inkább, mert ő maga boldogsággal telt el. Maradéktalanul. Valahogy olyannak tűnt az egész,
mintha úgy szívta volna magába álombeli mosolygó párját, mint ahogyan a táncos fogadja be
a rá szabott koreográfiát külön-külön annak elemeivel minden egyes kis izom-memóriájába.
És ahogy ezt mondta, szája széleinek kissé lefelé görbülő sarkait valamilyen újfajta módon
egy tudó mosoly redőzte be.

Ő ez idő tájt kedvvel boncolgatta, mennyit és mennyiben változtunk, együtt meg külön-külön.
Az együtttről én szívesen, sőt lelkesen voltam hajlandó értekezni, de magamról vagy róla,
külön-külön már kevésbé. Szerintem ugyanis több mint kétséges, hogy mi változtunk volna;
maga Margó, már amennyiben azt én helyesen látom, ugyanolyan, mint volt – csak éppen
hogy sokkal, de sokkal inkább az. Ezt ő ugyan szépséges bóknak minősítette és mint ilyent el
is fogadta, köszönettel nyugtázta, meg rám vonatkoztatva érvényét rám is kiterjesztette, csak
éppen azért erősködött, hogy az a ‘még inkább’ bizony – és itt már szélesen mosolygott –
mintegy parancsszóra kapja magát és a mennyiségből átcsap minőségbe. Arról mindezen-
közben már szót sem ejtve, éppenhogy csak úgy futólag, miszerint ő maga saját magán le
tudja mérni, hogy a velem eltöltött idő intenzitása jobban hatott rá, a dolgokhoz, de még az
általam oly elveszejtő-gyönyörűen szeretett saját magához való, eddig is meghitt, most a szó
legszebb értelmében kiteljesedő viszonyára is, mint ahogy azt én elképzelem. Végül is abban
maradtunk, hogy a ‘még inkábbok’ interpretálása maradjon csak a jövő feladata. Ha neki van
igaza – és úgy tűnt, ebben végül is egyetértettünk –, akkor mi már csak ügyködünk mind-
azon, amellyel az elmúlt időszakban kezdtünk végtelen elmélyültséggel és odaadással elfog-
laltak lenni.

Annál is inkább, mert életem nagy ajándékának kijutott a ritka képességből annyi, hogy annak
a birtokában tudjon ‘saját maga lenni’, az a tehetség, hogy egy magával elborító, elárasztó
erőként funkcionáljon, bár ugyanakkor megáldva a magasabbrendűségtől érintetlen hanggal
és mosollyal; egy olyan ember szerénységével, aki előtt útját elzáró akadályok sosem léteztek,
akinek éppen ezért nem kellett valaha is veszekedetten megharcolnia azért, hogy azt az utat
maga előtt megtisztítsa – annál inkább viszont tisztántartásáért kemény harcokat vívnia meg
magával meg a világgal! És ha mindez nem lett volna elég: éppen ezekből lett az ő sajátja a
felülmúlhatatlan, az utolérhetetlen stílus maga.

Aztán kiderült: bármennyire jól ismerhettem is én, feltétel nélküli hódolója a Bíborban-
születettet, csak most kezdtem amúgy igazából megérteni, majd a velejéig kiélvezni azt, hogy
elképesztő kifinomultsága meg utolérhetetlen eleganciája ellenére nem is olyan nagyon, sőt
mindegyre kevésbé mélyen én benne nemcsak egy megszelídíthetetlen, megfékezhetetlen
lelket meg testet ismerek; ha tetszik, ha nem, ő maga a kitartó állhatatosság, a céltudatosság
megtestesülése, és hogy őt zabolátlan, szégyentelen, tökéletes kiteljesedésre serkentő, tehát
szerelemittas helyzetekben elkapja, magával ragadja és a világ végéig meg még azon is túlra
viszi el elementáris, ragadozó ősztöne. A mindennel, amit csak belőle a világ lát, éles
kontrasztban álló, de mégis, a maga helyén ritkaságszámba menő, természeti jelenséggé
megcsodált vitalitása, animális delejessége. Az, amire még fölöttébb büszke is volt, mint
valaki, akiből kikíváncszolt, hogy apró kis csókok kíséretében súgja fülembe: ‘tudod, ezt
most még csak azért, hogy lásd, kivel van dolgod.’ Nem, semmiképpen sem akart volna ő

bennem valamiféle olyan képet alakítani ki magáról, mintha egy rámenősebb érintéstől azon nyomban elaléló leányzó, még kevésbé ‘törékeny portéka’ lenne. Amire gondolok, az a jelenlegi élet-lehetőségei közt, tehát velem élve bizvást mondhatóan az egyetlen terület, ahol a mértéktartáshoz aztán nem lehetne az égvilágon semmi, de semmi köze. És nézzem én ezt bárhonnan, képtelenség lett volna nem korlátlanul élvezni az ellentétek tökéletes összhangban létének a pazar ajándékát. Mintha bevezető gyakorlatok után végre amúgy igazából vágtunk volna neki a legmeredekebb, kapaszkodókban ugyancsak szűkölködő kőfalaknak úgy, hogy aki az adott pillanatban éppen a másiknál előbbre jutott, a felismerésre azon nyomban reagálva első, spontán cselekedetével nyújtotta máris hátra kezét és segítette őt is oda, magához feltornásztatni. Mindezt, ha szabad, jóval egyszerűbben: sokoldalúan gyakoroltuk a testek szerelmetai cseréjét, tiltásokat még hírből sem ismerő adásvételét, az elfogadást meg a viszonzást, a mi külön szerelem-tőzsdénket, ezzel együtt az élet megannyi rejtett igazsághor-dozójának a dús talajból pazarló szépségben kisarjadását.

Mert azért valaki, aki történetesen rosszindulattal eltelten vélekedett róla – valahol egy ilyen csodabogárnak is kell azért léteznie –, gondolhattott volna valami olyasmit, hogy a mi közös életünk a szexualitás mulandó káprázataira, vagy ha tetszik, amíg tart, tetszetős, de törékeny illúzióira, na meg a mindennél többre becsülésre sémáira épül, illetve azokon alapul. És bár annyiban igaza is lett volna, hogy mindketten valóban nemcsak igen erős, de befelé néző, arrafelé is irányuló szexualitással vagyunk – potenciálisan – fölszerelve, ez azonban a ‘nagy találkozás’ alkalmából a lehető legfrappánsabban tesz bennünket képessé a kifelé, az egymás felé irányulásra, annak a legtisztább, bizvást mondhatnám ‘fejvesztett’ és ilyenként is ünnepeelt formájában.

Mellesleg csak most veszem észre, hogy Margót Bíborbanszületettnak neveztem, még hozzá anélkül, hogy a nómenklatura bővülését bármivel is indokoltam volna. Elnézést a megbocsát-hatatlan hanyagságért. Hogy a keletkezett hiányt gyorsan pótoljuk: őt állítólag még zeneaka-démista korában kezdték egyesek – először még csak a háta mögött – e néven emlegetni, az ember inkább csak sejti, sejteni véli, milyen tulajdonságai miatt. Tették pedig ezt annak ellenére, hogy a bizánci történelem Bíborbanszületett Konstantin császárához sem neki, még kevésbé az egész ügynek nem volt semmilyen köze sem. Előbb-utóbb a név még magához a címmel illetetthez is eljutott, sőt egy idő múlva lerövidített formájában kollégái közül jó egynéhányan szólították Pesten Margót Bíbornak. A szóhasználatnak az eredetére tudomásom szerint soha nem derült fény; ő maga az egész dolgot nem értette, nem is különösebben szerette, de aztán, az évek során csak megszokta. Mára már pedig a név valahogy hozzá is nőtt. Én, nem lévén teljesen biztos a konnotációkban, általában tartózkodtam így becézni őt – volt ilyen célra éppen elegendő érthető eredetű ‘kedves’ neve –, viszont magamban, amint az a mostani elszólásból is kiderül, annál inkább szoktam őt így szólítani vagy ilyen becenevet viselőként gondolni rá.

Nem hinném, hogy valaha is ismertem volna Margónál színesebb egyéniséget – és most közel sem benne a nőről beszélek, bár minden kétséget kizáróan, boldogságosan arról is. A leg-inkább lenyűgöző és, amint abban egyszer már megállapodtunk, elsősorban ilyen voltában itt nem tárgyalandó témáról. Szívem hölgye mások, mondhatnám nagyjából és egészében a világ és abban mindenki számára nyújtott egy vagy persze hogy több felületet, síkot, öszinte, hamisítatlan, magát meg nem játszó, legföljebb – és ez volt a mindennapos gyakorlata – az énjét ugyan egyáltalán nem rejtegető, de ki sem adó, a legkevésbé sem kitárulkozó módon. Ha szigorúan tudományos alapon a Margóból hiányzó adottságok leltározására szántuk volna el magunkat, hamarosan kiderült volna, hogy az egyik, amely szőröstül-bőröstül távollétével tüntetett, az a magamutogatás igénye, az exhibicionizmus volt. Ezért aztán millió hangulatának: szomorúságának, közömbösségének, könnyeinek, mosolyainak – mindennek vele kapcsola-tban – legalábbis nekem meggyőződésem, hogy megvolt a maga titkos, ezért egykönnyen

fel nem tárható értelme. Aki megállt itt, ezeknél, annak is minden oka megvolt arra, hogy őt érdekesnek, vonzónak, szellemes, rendkívül művelt embernek, odaadó barátak találja. Ezek szerint tehát egyedül én lettem volna az, aki azokat a 'titkos értelmeket' a felmérhetetlen gazdagság kincsesbányájának tekintetem, amelyben az aládúcolt vájatokban kivétel nélkül minden egyes szögletbe el kellett jutnom? És mert a kincsesbánya a szakértő, vagyis én magam szerint kimeríthetetlen volt, ilyen jellegű feladatban, úgy tűnt, jó sokáig nem is lesz majd hiány. Még akkor sem, ha ő a lehető legdirektebb módokon volt kész nekem segíteni, és általában képes is a titkos értelmeket elérhetőbbé tenni.

Ő, aki ugyebár mostanában még a szokottnál, a sokévi átlagnál is inkább volt jó viszonyban magával, ilyenként is meg intellektuálisan is hajlamos volt az én megismerési szenvedélyemben az elmélyülő érzelmek egyik kifejezési formáját látni és ezért mint ilyent előrehaladásomat graciózusan meg hálásan, bár nem ritkán egy csipetnyi iróniával is elősegíteni. Hiszen így nem csak nekem adott módot a mind újabb felfedezésekhez vezető utazások ínycsínjéhez, de gyakran csodálkozott rá a megtett út végén talált, számára is meglepő leletekre. Igaz viszont, hogy ez idő tájt ő maga mindennél jobban szerette ezt a játékot – a számára végtelenül komoly játékot –, a feltáró, a kibontó tevékenységet énrajtam gyakorolni. Mind a kettőnknek megvolt a kedvenc témája – és az általában ki más lett volna, mint maga a másik.

Nem, azt aztán a legjobb akarattal sem lehetne rámfogni, hogy a virradat szerelmese lennék. Hiszen ki ne tudná, főleg az éjszaka gyermekei közül, hogy milyen határozatlan, ha nem éppen habozóan bizonytalan és főleg instabil a hajnalnak a színe. Viszont az én Margóm a pirkadásban – ő, ő igaz-maga volt, talán éppen kontrasztként; valahogy olyan, mint egy nyugodt, önmagában kiteljesedett, kicsit talán elrévült, de a legkevésbé sem a már az estébe hajló délután. Az ő világa nappali volt és *plein air*. Mondom, nem az estével terhes fajtából, hiszen az sürgetés nélkül elkerülhetetlenül megérkezik. Felnéztem hunyorogva – és ott állt előttem az új nap új meg mostanában már jól ismert örömeire, azok befogadására kész nő, káprázatos arcborral – a fagyos kanadai levegőben sem változó vagy elszíneződő bőrrel, a fehér orgona illatos, ihletet árasztó fehérségével, az azt éppen csak hogy megérintő, enyhe kis színek pillanatokra felbukkanásával, a könnyen rendben tartott, rövid hajjal, amelyet nekem az első adandó alkalommal össze kellett borzolnom, hogy aztán már kialakult kis ceremóniák kíséretében igazíthassam újra helyére; az árnyalt szemöldök hűs simaságával, a feleslegesnek ítélt feltűnés nélkül meghúzódó, az arcát éppenhogy megtámasztó, határozott és úgy szép áll, az a mostanában rajta bolyongó, rejtett mosolyt magával nyújtó száj, amely – már megint csak mint Mendelssohn szöveg nélküli dalai – szavak kimondása nélkül is oly beszédessé vált – és ebbe a környezetbe építve Margónak a szemei, a tegnapiak, a tavalyiak, az először meglátottak voltak tökéletesen, örökké változatlanok, magukban és most végre már éppen rám ragyogón. Becsuktam a szemem – akkor is ugyanúgy láttam, saját verőfényében. A sugaraiban boldog üzeneteket, a biztató híreket, messzi világok sejtelmes villódzását küldő és tetterre készen máris magával hozó szemeit. Aztán tágra nyitottam az én úgy éreztem immár kellően hozzá délutánosodott szemeimet. Ennyi elég is volt: fogalmam sincs, hogy csinálta, de maga a számomra lám újra meg újra, folyton-folyvást megtestesülő Margó valahogy mintha a magából adva reményteljes kontúrokat kölcsönzött volna teszem azt az emberiség jövőjének úgy, hogy ezt még én, az 'emberiséget' meg a 'jövőt' együtt meg külön-külön réges-régen és már nem is kétségbeesetten reménytelenként föladó, masszívan kiábrándult pacák is elképedten majdnem elhittem. Persze hogy csak majdnem – de engem idáig is elvinni, szavamra mondom, egyike volt talán legnagyobb teljesítményeinek.

Máskor – gyakran – láttam pillantását, amint rámvetülve végtelenül lágy, szórt fénnel sugárzott be, úgy, mint ahogy a hold önti el sugaraival az éji tájat – nagyon is másképp, mint teszük azt a csillagok mindent tüzetesen megvizsgáló, glédába állító inspekcióik során. Abban a puha

pillantásba – sugallta felém – te sorsodat annyi meddő kalandozás után végre beteljesítve kívántál feloldódni, sőt elveszni, hogy azután a későbbiekben magadat anélkül már csak bizonytalan körvonalúan elmosódottnak legyél képes elképzelni.

Meg mindezenközben azért mi mászkáltunk is. Margó, mégiscsak kanadai lévén, nálam jóval nagyobb megértéssel viseltetett az ottani tél utálatos, szerintem nemhogy felmentést, de még csak enyhítő körülmények figyelembevételét sem érdemlő tulajdonságai iránt, ezért aztán egy párszor még akkor is elvitt magával sétálni, amikor embertelenül hideg volt, és a felhőtlen égbolton a csillagok fagyos-ragyogóan miniatűr jégkockáknak tűntek. Délceg férfivoltom közvetlenül a fagyhalál küszöbén sem engedte, hogy panaszkodjak, nemhogy siránkozzak, de Margó, maga a megtestesült jóság, vagy tíz perc után becipelt egy bárba, ahol a bennszülöttek az ő tiszteletére nyomban nagy hajcihőt csaptak. Amiből kiderült, hogy ha nem is lehetett volna törzsvendégnek tekinteni – szerelmem nem vetette ugyan meg a jó italt, de még a legrosszabb indulattal sem lehetett volna őt iszákosnak minősíteni –, viszont azért ha kedve szottyant, ebbe a bodegába ugrott be és hívta meg olykor alkalmi ivótársait egy rund italra. A jónépek közül csak néhányan vonultak a háttérbe, a többség azt sem tudta, hogyan tegyen Margó kedvére, hogyan hívja fel magára figyelmét. Ebben a nem éppen kamarazenészek számára létesített, ámde így is figyelemre méltó intézményben Margó ugyanolyan fesztelenül viselkedett, mint bárhol másutt, már persze eltekintve attól, hogy a hely miliőjéhez, speciális illemszabályaihoz maximális előzékenységgel alkalmazkodott. Így aztán némi ivászat meg danászás után a csehóból újra kibotorkálva a hideg már nem is marta olyan szemérmetlenül szét az én délszaki természethez szokott testrészeimet.

Talán mondanom sem kell, de sétáltunk nagyokat nyáron is. A mi utcánkban virginiai fehér-tölgyek álltak csoportokban az úttest két oldalán, mint akik egymással duruzsolva-sutyorogva, nagy-kíváncsian alig győzték kívánni és megnézni, ki-mi mocorog ott alatt közöttük. Az alantban viszont az ottani, az autó-előtti korszak legendás világára ki tudja hogyan, de azért csak visszavágyó, erősen konzervatív hajlamú, rózsaszín fejű verébféleségek ugrándoztak csipegetésre készen olyan ma már ritkán fellelhető dolgokban, amelyekben csakis a verebek vélik úgy, hogy érdemes csipegetni. Na meg azért elvéve, itt-ott mások is...

Margó tél-edzettsége ellenére is boldogan jött velem Curacao lusta, álmos és minket paradicsomi állapotba ringató meseszigetére. Ami maga volt a szintisza gyönyör, kéjjel nyúlni el az ernyő félárnyékában a simogatóan meleg homokban, vagy az Atlanti-óceán ezúttal kivételesen szelíd parti vizében. Margó olyan tökéletesen illett a tájba, hogy én kénytelen voltam idézni neki Thomas Beechamnek szerintem klasszikus összefoglalását a *Cosi fan tuttéról*. Nyilván azért arról, mert Margót meg fuvolahangjait a jámbor lélek eléggé meg nem bocsátható módon már nem ismerte. Vagyis hát ő volt az, aki annak idején egy ízben így vélekedett az operáról: 'a déli tengerek felhőtlen szigeteinek egyikén eltöltött hosszú, szőke nyári nap maga'. Hogy annak a végén, a trópusi estében a kiöltözésben ezúttal külön örömet nyerve együnk félelmetesen jó tengeri herkentyűket a Margueritákhoz meg a Pinacoladákhöz.

Egyszer még Mexikó Csendes-óceáni partjára is eljutottunk. A szállodában, ahol többnyire köz-étkeztünk, de a vendéglőkben is rendszerint egy háromtagú banda produkálta azt a fajta zenét, amelyet a mexikóiak mindenkire való könyörület, sőt irgalom nélkül örökkön örökké művelnek. Játsszanak bármit is, az nekem, de még Margó zenében disztinválni igazán képes fülének is, mindig és reménytelenül megkülönböztethetetlennek hangzott. Szerintünk valóban, legfeljebb minimális változtatásokkal tényleg szakadatlanul ugyanazt a dalt is éneklük, szép nyílt magánhangzókkal meg a megszokott, édeskésen elnyújtott, többnyire panaszos ritmussal, az éneklő férfiú magát kísérve meghatározhatatlan sorrendben mindig ugyanazt a három felbontott akkordot nyekergeti a gitárján úgy, hogy közben töménytelenül sok mondanivalója van a felfokozott érdeklődéssel figyelő világ számára az *amorról*, a *mi corazonról*, a

hölgyről, aki ugyebár *linda*, de akit jaj de nagyon nehéz a lényegnek lényegéről meggyőzni. Na és a bőség kosarából merített dalát zengő, ügyeletes férfiúnak mindig igen hosszú és igen-igen olajos, vagyishogy brillantinban úszik a haja, és amikor a helyiségben asztaltól asztalhoz vándorlása közben éppen nincsen elfoglalva a szerelmi nyekergéssel, akkor a megtévesztésig hasonlít valakire, akinek a hosszú és éles machetével végzett, a haladó nemzeti hagyományokat fenntartó tevékenysége odakint, a sikátorok mélyén hatásos meg, a saját szemszögéből nézve, igazságosztó is lehet. Csakis egyszer, ámde akkor aztán megfélemlíthetetlen lelkesedésünkre, sőt elragadtatásunkra volt szerencsénk egy olyan bandához, amelynek a vezére a megszólalásig hasonlított Pancho Villa képekről jól ismert, őszintén tisztelt és szeretett barátainak a hátba szúrás művészetében igencsak járatos bandidóihoz, ahhoz a forradalmi ihletettségű fajtahoz, amely szabad idejében személyes ellenszenv mián vajmi kevésre becsült és már ezért is pucérra vetkőztetett ellenségeit melasszal kente be, hogy azután hosszú karókhhoz kötve úgy passzírozza őket függőleges helyzetben bele egy messzebről elhanyagoltnak tűnő, de az élet rút valóságában kevésbé áldásos tevékenységüket egymás hegyén-hátán nyüzsgöve kifejtő példányok ezreivel telt vöröshangyabolyba. Csoda-e, hogy a cucarachák iránt is megenyhülve az osztályrészünkké vált rövid pár nap után megelégedetten, mint akik dolgukat jól végezték, tértünk vissza áldott otthonunkba, a hóba, a jégbe, a sarkvidéki viharokba, az öt óra előtt kezdődő estékbe? De azért még a búcsúvétel során, az induláskor az azték ősök korabeli repülőterén emlékebe kapott, legeslegutolsó szűnyogcsípésbe belecsomagolt ígéretével a nyakunkon biztonsággal tudtuk: a nyár bizony ott leselkedik már nemsokára majd lelkesen viszkető híveire a nem is túlságos távoli tájakon, türelmetlenül várva, hogy rövid tisztelgésre még Torontóba is ellátogathasson.

Természetesen emberek is voltak körülöttünk, igaz, lévén külön-külön és együttesen fölöttébb elfoglaltak, csak úgy módjával. Beosztással. Semmiképpen sem olyanokból verbuválódott a kör, akik társaságukat rángerőszakolták volna. Margó – részben ezt megelőzendő, részben engem karikával az orromban felvezetendő – ‘időnként azért új arcokat is kell látni’ – egyszer a kezdetekben meg is hívott vagy 15-20 embert, többségükben zenészeket, nagyrészt őshonos kanadaikat, akik között volt három-négy közelebbi barátja is. A jónépek kiválóan reagáltak a Margó életében beállt változásokat persze hogy visszatükröző, sajátos társadalmi helyzetre. Méghozzá irigylésre méltó egyszerűséggel úgy, hogy kikóstolásom után engem befogadtak. Tették pedig ezt déli, vagyis hogy amerikai voltom ellenére – én ezt, úgy érzem teljes joggal, később is kiemelkedő teljesítményeim egyikeként értékeltem. Hogy azért történt-e ez, mert rokonszenveztek velem, vagy csupán csak Margó kedvéért? Sejtelmem sincs, de nem is igazán fontos. Olykor-olykor egyesekkel közülük külön is összejöttem; előfordult, hogy koncertekre is valamilyen kombinációban mentünk.

A baráti kör centrumát egy házaspár képezte, betöltve helyzetéből fakadó funkcióit hol együttesen, hol külön-külön. Azon belül is közel sem mindennapi adottságaival maga Dick Hayworth, az immár hatvanas éveit derekán járó karmester és ilyen minőségében is Margó kanadai szakmai létének a keresztapja, aki vagy húsz évig volt a torontói Opera vezető karmestere, hogy aztán átnyergeljen régi szerelmére, a szimfonikus zenére. A montreali Dutois mellett ő volt Kanada fő zeneexportja, világot bejárt vendégkarmestere. Önmagában is impozáns jelenség, jó filmarcával, markáns vonásaival. Mintha skatulyából szedték volna ki, mindig jól öltözött volt. Beható tanulmányozás után jutottam arra a döntésre, hogy ezt a férfit a sors a kettős tudat bizarr vonásával terhelte meg. Értve ezalatt valami olyasmit, hogy Dick buzgalmában, sőt a karmesteri pódiumon megnyilvánuló hevületében ott rejtőzködött egyfajta szenvtelenségnek a nyoma csakúgy, mint ahogy egyébként könnyen észrevehető közömbösségének mondhatnám szerves része volt – igen, a kíváncsiság maga. Szép kombináció, nemde? Róla beszélve az embernek valahogy nem jött a nyelvére a ‘szerénység’ szó,

csakúgy mint általában a sztárok, de azok között is talán legkevésbé a karmesterek esetében. Annál inkább egy kiadás **ego**, ami viszont szerves része a lehetséges munkaköri leírásnak.

Az sem volt teljesen érdektelen vele kapcsolatban, hogy az utóbbi években valóságos szenvedéllyel csüngött Richard Straussra és zenéjén, szinte hivatásának érezve, hogy Strauss kevésbé ismert műveit juttassa el a nagyközönséghez, élőben is, meg felvételeken is. Apropos, felvételek: én egy idő óta a sokadik kiadását megelőző *Klasszikus felvételek* című diszkográfiái mű alkalmi külső munkatársa lettem. Ami azzal a nem lebecsülendő előnnyel járt, hogy mind újabb felvételek közül a kiválogatottakat kellett meghallgatnom és azokról – ha azok arra érdemesnek ítéltettek – igen röviden ismertető jellegű anyagokat írnom, vagy ha másra már nem futotta, legalább humorosnak szánt kitételeket agyalni ki velük kapcsolatosan. Na és ezért a remek szórakozásért még fizettek is. Ez a tevékenység Dicket is vonzotta, és ha módja volt rá, időt szakított arra, hogy még ki nem forrott ítéleteim ügyében az ő véleményét is beinkasszálhassam.

Dick és Margó közt az idők folyamán kölcsönös nagyrabecsülésen alapuló viszony alakult ki, amelyben nem volt nehéz felismerni a más jellegű vonzódás árulkodó jeleit sem. Már úgy értem, az atyáskodó, közben azért visszatartottan bár, de kitartóan kurizáló fél részéről. Aligha lehet kétséges, hogy ez a ragaszkodó érdeklődés esetleg több ízben is a két fél közti megbeszélés tárgyát képezte – erre Margó egy ízben mintha halványan utalt volna –, mégis fennforoghattak eltűnni sehogy sem akaró illúziók. Ennek ellenére – vagy éppen ezért? – a kettőnk közötti kapcsolat meglehetősen gyorsan vált az azonos vagy hasonló érdeklődésű férfiak közti barátsággá. Bizvást mondhatom: a Dickhez fenntartás nélkül ragaszkodó Margó öröme is.

Dick, amint arra már utaltam, nem volt kifejezetten a magányos férfi megtestesülése. De nem ám! Mindenki irigységét kiváltva ugyanis el volt ő látva nem mással, mint az éppen maga Margó által a világ legkívánatosabb nőjeként értékelt feleséggel.

Becky valaki ‘egy ideiglenesen éppen ártalmatlan párduc’-ként jellemezte, lévén ő maga egész lényében, még mozdulataiban is bővérű diszpéldány, aki sugározza magából a mennybemenetel ígérését. Méghozzá teszi ezt egy olyan jelenség létmegnyilvánulásaként, akinek úgyszólván minden testrésze, minden vonása valamilyen módon ugyan szabálytalan, de ezekből áll mégis össze a szabványoktól eltérő, utánozhatatlan és utolérhetetlen szépsége. Alkonyatba hajlóan, de még teljes díszében, állig felfegyverkezve bármiféle ellenállást játszva lehengerlő, masszív nőiességével, annak nem fukarkodóan feltálatlalt harci eszközeivel. És ha mindez nem lenne elég, akkor személyében egy vitathatatlanul nagy művésszel.

Becky vagy két évtized után lelépett ugyan sikereinek színteréről, az operaházi színpadról, de nem vonult vissza, csupán átállt a daléneklésre, azon belül is elsősorban Hugo Wolfnak a zongorakísérettel miniatűr zene-drámákat képező műveire. Ami már önmagában, külsejének az adottságait véve tekintetbe azért is érdekes, mert a legkevésbé sem pontos meghatározással általában késői romantikusként jellemzett Wolf-dalok alighanem a legzaklatóbban modernnek a 19. századi termésből. Nemcsak mert nagyjából-egészében kerülük a ‘szerelem’ és a ‘természet’ nagy és hagyományosan romantikus témáit, de azért is, mert a lényegét illetően hangvételekkel ugyancsak megközelítik a 20. század meghatározó karakterisztikumait. Becky, az erősen altba hajló mezzoszopránt szerintem egyáltalán nem véletlenül és nem is ritkán éppen a Wolf-dalok területén hasonlítják a nagy elődök közül Hans Hotterhez, a legendás német basszushoz, vagy talán még inkább a lenyűgöző alt-énekesnőhöz, Kathleen Ferrier-hez.

Mindezen felül Becky igen okos nő, aki nagyra értékeli és meleg szeretetével ajándékozza meg az őt őszintén csodáló Margót. Márcsak ezért is érthető, ha ő lett az, aki mindenki másnál inkább vállalt szolidaritást Margóval és szerelmével. Ami már csak azért is könnyebb

feladatnak bizonyult, mert kettőnk közt a kezdetektől fogva erős rokonszenv-kötélékek alakultak ki.

Margó ‘sikeremnek’ persze hogy örült, de csak úgy módjával. Ő ugyanis magától értetődőnek tartotta barátai ítélőképességét ahhoz, hogy rám jól reagáljanak. Az egésznek azonban nem tulajdonított nagyobb jelentőséget, mármint azon túl, hogy megalázónak tartotta volna az eddigi, a megszokott környezetéről való lemondás elkerülhetetlenségét. Nekem, akinek rajta kívül emberigényem már nemigen volt, ez az elrendeződés tökéletesnek tűnt.

Az egésznek volt egy számomra kimeríthetetlen örömforrást jelentő eleme is. Méghozzá az, hogy a társadalmi együttlétek alkalmából figyelhettem a Biborbabugyoláltat *comme il faut* ‘viselkedni’. Például társalogni. Azt, hogy töröl metszett angolsággal beszélt. Azt, hogy ahogyan ő konverzált, annak az első pillantásra is megvolt a maga különleges bája. Nem, nem is okvetlenül annyira abban fellelhetően, amit mondott – bár amint azt már ezeken a lapokon is tapasztalhattuk, ‘kiművelt emberfő’ volt, sőt játékosan szellemes is –, de sokkal inkább szemeinek, igen, már megint azoknak a sugárzó szemeknek a villámgyors reagálásában, a mondottaknak a szemek reakciójából érezhető felfogásában, sokszor még azelőtt vagy ahelyett is, hogy egyáltalán megszólalt volna. Na és ezen felül hangjának az élénk, persze hogy zenei kvalitásában. Valaki beszélgethetett vele akárcsak jelentéktelen, csip-csup dolgokról, és, amint arra bizonyos férfiak hajlamosak, már ha a nő amúgy igazából hat rájuk, akkor szépsége arányában nyomban le is értékeli intellektuális potenciáit. Mert savanyú a szőlő? Vagy mert azért végül is mindennek megvan a maga határa? Hogy aztán saját maguk értetlenségére, sőt elképedésére, a beszélgetés után ha nem is éppen eufória, de valamilyen fajta emelkedettség érzésével megpakolva távozzanak a nő közeléből. Már elnézést kérek, de nehéz nekem erről beszélni, mert annyira az engem magával ragadó, primér bájnak a hatása alatt kell megpróbáljak erre a rendkívüli jelenségre valamiféle leírást találni. Hiszen a benyomás, kerülgessem a forró kását – ez nem is rossz: Margó, úgy is, mint óvatosan a szélek felől bekebelezendő forró kása – bármely felől is, majdnem hogy érzéki volt – akkor pedig az illetékes felek megállapodása értelmében itt még csak szóba sem szabadna hoznom. Pedig az volt. Soha nem találkoztam még olyan nővel, aki egy önmagában tökéletesen jelentéktelen szót, a kipufogócső angol variációját, a *mufflert* úgy tudta kiejteni, az alsó ajak gyengéd behúzásával, valamiféle utánózhatatlan, visszaadhatatlan érzékiséggel, de úgy, hogy az felért egy... Na nem, ilyesmiről itt aztán végleg nem szabad értekezünk. De azért, majd utólag kérve tőle erre engedélyt vagy inkább feloldozást, valamit ehhez mégis hozzá kell fűzzek: közel sem volt kiapadhatatlan gyönyörűségének a forrása, de kétségkívül normális emberi jóérzéssel, csak éppenhogy ezt is szordínósan tette: Margóban a legkisebb hajlam sem volt arra, hogy megfossa magát, meg most már engem is az örömtől, tehát hogy ne élvezze meg velem is ne élveztesse saját szépségét meg annak a környezetére gyakorolt és rá visszautkrözött, mondhatnám fölerősítő hatását. Arról viszont megállapodásunk értelmében már nem beszélhetek, hogy hogyan fogadta a fent említett jelenségre az én nem túlságosan higgadt és nem feltétlenül a túlzásba vitt objektivitásnak a már csak éppenhogy a józan határain belül fellelhető reakciómat.

De hát Margó kifejezési formája, nem túlzás azt állítani: létformája a zene volt. Ezért is volt nála mindig a háttérben – és hál’ istennek a legkevésbé sem csak ott – a zene intenzíven jelen. Ezért jártunk – már a mi enyhén szólva nem mindennapos körülményeinkhez képest – sokat koncertre, próbákra, alkalmi házi kamaraestekre. Ezért volt maradéktalanul tele az én életem is zenével, ezúttal sokkal felfogóképesebben, mélyebbre merülöbben kebelezve azt be, mint bármikor azelőtt. Ezért értettem meg most sokrétűbben, mint valaha is – mit jelent az, hogy a zene a leginkább dionüszoszi művészet. Ezért keveredtünk például bele egy olyan beszélgetésbe, amelyet én ezzel a kérdéssel kezdtem volt meg: Romantikus zenét játszani, amint azt az együtteseddel teszed Csajkovszkij meg Dvořák esetében a jövő héten; hogyan lenne

lehetséges a 21. század küszöbén nem úgy tenni ezt, hogy közben a zenész a valamelyest cinikus távolságtartásnak a szükségét is érzi? Még talán hozzátehetnéd – harapott rá boldogan a provokatív kérdésre Margó –, hogy mondjuk „idézőjelek” közé helyezi a művet, de persze csakis akkor és úgy, hogy ezzel egyidejűleg maximálisan élvezi is azt. Hogy mégis, századok ide, századok oda, gyönyörködik szépségeiben meg mélységeiben. Ha erre gondolsz, te tündérgyerekek, akkor hajlamos lennék veled ebben egyetérteni. Pontosan ezért lehettem olykor tanúja annak, amikor Margó zenésztársaival előadásra készülve, apró kis aláfestő gesztusok kíséretében kereste és rendszerint találta is meg a kellő szavakat egy új mű jellegzetességeinek a definiálására, csaknem mindig mellőzve a technikai szakkifejezéseket, bár igaz, azért csak úgy, hogy képtelennek bizonyult véka alá rejteni az aktuális zenemű beható megértését, leglényegének az átérzését.

Egy ízben például egy fiatal kamaraegyüttessel próbáltak egy vadonatúj, Margónak ajánlott fuvolaötöst. Bár én egyre inkább hangolódtam rá akár a legmodernebb irányzatokra is, mit tagadjam, ezt a művet hallgatva nemigen tudtam vele mit kezdeni. Csakúgy, mint Margó zenésztársai sem. Barátném többféle módon is kísérletet tett a szerző szándékainak a kommentálására, de nem mondhatnám, hogy túlságosan messzire jutott volna. Aztán az arca egyszer csak földerült, és kollégáit közel sem a szerializmusról tartott kiselőadással, hanem ezzel a példabeszéddel lepte meg: Whistlert, a festőt egyszer egy kiállítása megnyitása alkalmából egy nő e szavakkal hívta tetemre: „Kedves mester, ígérje meg, hogy nem fog megharagudni rám, de meg kell mondjam: én életemben ilyen fákat még nem láttam.” Mire Whistler válasza, kapásból: „Elhiszem, drága asszonyom; de szépen kérem, legyen olyan kedves és mondja meg nekem, de őszintén: nem szeretné, csak egy icipicit, ha láthatna ilyeneket?” Először csak általános vigadalom fogadta az adomát, de aztán az arcok fokozatosan komolyodtak el – hiszen Margó persze hogy a kottaállványokon előttük elhelyezett műről beszélt. Azokon is a még soha nem látott fákról.

Valahogy így is meg igen sokféle módon vált számunkra a zene, otthon elterülve vagy tevékenykedve, azt hiszem mindkettőnk életében először a pihenésnek is egy formájává; nem, az isten szerelmére nem muzák, nem is háttérzene; a zene ilyenkor ugyanaz volt, mint bármikor máskor, azelőtt, csupán a minket hozzáfűző viszonyunk változott felüdítőbbé. És amint az – Margó kezdeti kérdésére válaszként – hamarosan kiderült: ő pályájának az egyik csúcspontjához érkezett el. Persze hogy a Bach *Toccata* újjáalkotásával, amelyben nyoma sem volt valamiféle romantikus vagy akár intellektuális megközelítésnek, de még csak, engem lenyűgöző módon, eleganciának sem. Félve mondom ki, de hát így érzem: nem volt az bizony még csak szép sem. Valahogy arról van itt szó – nagy kár, de most aztán igazán csak dadogni tudok –, hogy a felsorolt jelzők vagy közülük bármelyik is szinte sugalmazná – mégiscsak barokkról lévén szó – magát a megszokott ékítési folyamatot, vagy még inkább egyfajta pózt, márpedig az ő játékában ilyesmire nem jutott hely. Még kevésbé, mint máskor. Mert ez a játék valahogy kívül volt időn meg helyen; olyan volt, mintha olvadt állapotban lévő érzelmek áramlottak volna ki roppant fegyelmezetten remekbe szabott társam lényének a legbelsejéből. Méghozzá úgy, hogy maga a tónus közben kristálytiszt volt és nyersen őszinte, míg az intenzitás a szó szoros értelmében maró.

A *Toccata* példája nekem személyes vonatkozások miatt is fontos, de a ‘csúcspont’ ha lehet talán még inkább terjesztette áldásos hatását a fentebb említetthez hasonló vagy egyáltalán nem hasonló modern művek hihetetlen invencióval megvalósított tolmácsolásaival – önmagát is olykor magával sodorva. Amit persze hogy nem mulasztott el velem megosztani, hiszen ő ezzel csakis visszaadja azt, amit tőlem kapott. (Az én okos, higgadt Margóm mostanában örömet lelte a kifejezetten túlzó fogalmazások produkálásában. Hogy azért közben mulat ő még saját magán is, azt jól láthattam abból, ahogy ilyen alkalmakkor sandán pislogott rám.)

Igencsak ebbe, a nem-hasonló művek szerzőinek az előbb említett kategóriájába tartozik Francis Poulenc-nek, nem is kis meglepetésemre többféle módon is magának a bátorság mintaképének az egyik kevésbé ismert műve, az 1956 emlékére írt *Szonáta fuvolára és zongorára*. A mű mindössze 12 percig tart, 3 tételből áll, és bizvást mondhatom – Margó után szabadon –, hogy ínycsiklandozóan mutatja be hangszerét a pontosan ennek a célnak frappánsan megfelelő, ugyancsak szokatlan zongorakísérettel. Az én kedvenc részletem, a finálé, *Presto giocoso*, a maga teljes gazdagságában bontja ki Poulenc kifinomult randalírozó hajlamát, mókázó kedvét, játékosságát. A szerző művét ki másnak, mint honfitársának, a nagy francia fuvolásnak, Jean-Pierre Rampalnak ajánlotta – és az én Margóm még Rampal után is, amint azt mondta, minden más mellett persze hogy ‘56-ért meg értem neki mert vágni a fuvolástól még állóképességet is igénylő, cseppet sem könnyű műnek. Az ő előadásában engem elsősorban az kapott meg, ahogyan képes volt visszaadni Poulenc nehezen megfogható, titokzatos egyszerűségét. Abból a fajtából, ami a hallgatót egyvégtében emlékeztetné valami már hallottra, ha nem is éppen jól ismertre, de hogy mire, azt vagy nem tudhatni, vagy nagyjából talán annyiféle hatásra lehetne visszavezetni, ahány zeneszerző az elmúlt évszázadokban adhatta számára a meghatározó impulzust. Hogy miért minősítettem őt a zenészek közül is az egyik legbátrabbnak? Hát például azért, mert Poulenc skrupulus nélkül fogadta el és tette magáévá az őt ért hatásokat – ő volt az az ‘eklektikus’ csodabogár, akinek nyomban az első ütemek után felismerhető, mindenki másétól eltérő hangja volt –, és mindebből meg oly sok másból kreált magából a legkevésbé sem valamiféle epigont, hanem egy vitathatatlanul hiteles egyéniséget. Ezek után talán már érthető, hogy miért állt oly közel az alapállását illetően hozzá oly sokban hasonlító Margóhoz.

Engem a felfedezések közül is – nyilván a régmúltban oly gyakran felszínre tört törtetés-téma iránti érdeklődésem utórezgéseként – valósággal levett a lábamról Margónak az egyik – most teljes pompájában ragyogó – karaktervonása, vagyis az, hogy ha nem is hiányzott belőle a vágy elismerésre, az ő tehetsége meg mindaz, ami azzal együtt jár, izmosabban követelte meg az önkifejezés tökéletesítését, a zene leglényegének a feltárását, mint bármi mást.

Mint ahogy Margó nem kis mértékben hasonló jellegű, de valahogy mégis más utóéletű kilazulást kapott pár évvel ezelőtt megkezdett, igaz, csak hézagosan folytatott tevékenységből. Festett ugyanis, persze csakis magának. Virágokat, csendéleteket. Ennek megfelelően ezt a tevékenységét pompásnak, sőt elbűvölőnek is minősítette, mivelhogy még akkor is, ha az ecsetjéből kinyíló virágok közel sem váltak csodálatosakká, de a velük folytatott tevékenység a valódi virágok tarka-barka társaságába, annak is az intimitásaiba vitte őt el. Márpedig a formára-színre-benyomásra kiválogatott virágoknak a szépsége, különösképpen mert vászonra vetítésük érdekében azok őt beható tanulmányozásra készítették, soha nem bizonyulhatott fárasztónak.

Ugyan már eleve szigorúan tilos lenne ilyen témákba merülni, az olvasó szándékos félrevezetése nélkül azért mégsem tehetném meg, hogy szerelmesemnek az ajándékokat két kézzel szóró attitűdjéről legalább valamit ne mondjak. Persze csak érzékeltető példaként. Nos tehát: egyszer Margó megkérdezte tőlem, hogy tulajdonképpen mik is voltak azok a Babits által oly szuggesztívan megénekelt aszfodéloszok a *Danaidák* című versében. Mondtam én, hogy a klasszikus görög mitológiában az alvilági tájra jellemző növények. Méghozzá kimért méltóságúak. Akkor jó – csodálkozott rám felcsillanó szeme –, hiszen én azt úgy körülbelül tudtam, hogy valami regékbe visszahajló, nem is kevésbé titokzatos dologról kell szó legyen. Na és mostanában, néha oktanul, de kényszeresen megkísérelve csakis magamnak, házi használatra meghatározni téged szavakkal is, vagy inkább azt, hogy milyen lenne, ha együtt halnánk meg, folyton ez a szó járt a fejemben – meg ilyenkor mindig Debussyre kellett gondolnom. Látod, erről beszélgetve kezdem igazán megérteni, hogy miért. Hiszen közel sem csakis a szememben – belátom, most aztán már valóban arcátlanul hízelgek, légy szíves,

intézkedjél, hogy kapcsolják be a mikrofont – te maga vagy a szó minden lehetséges értelmében a nekemvalóságnak a remeke. Nyilván azért, mert a halandók közül teneked megengedettett, hogy szabad idődben az aszfodéloszok között bolyongva látogassál el más szférákba. Mondd, most is szoktál odajárni, magad moccanásra képtelenné tenni? – Nem, nekem a legkisebb mértékben sem volt szükségem ilyen ‘méltatásokra’ – bár az is igaz, hogy Debussy nevének az elhangzására nem is igen titkolt elképedéssel reagáltam –, hiszen nemcsak a saját lelkem tartalmának voltam a teljes tudatában, de Margó minden rezzenésének, cseppet sem titkolt érzelmeinek, vágyainak, kifejezési formáinak az ismeretében azt hiszem a maga teljességében tudtam felmérni kései szerelmem remekbe szabott formák közt megnyilvánuló boldogságát. Persze a mindent ismerésben azért csak megnyíló, magukat tapintatosan felkínáló kis repedéseknek a felkutatásában is. Margónak hozzá kellett szoknia ahhoz, ahogyan én próbáltam ki játékosan-kényszeresen mindazt, ami számunkra így vagy úgy, de megadatott. Vagy ahogyan azt E. M. Forster egyszer leírta: „Hogyan is tudhatnám, mi az, amit tudok, már legalábbis addig, amíg nem látom-láttatom vagy nem mondom ki azt, amit tudok?” Amihez kutatási tevékenységeink egyik ritka elragadtatottság-pillanatában Margó gyorsan hozzáfűzte: de persze csakis addig, amíg nem váltunk át egy adott jelre valami másra, ha lehet, ha csak egy mód van rá, mindennek éppen az ellenkezőjére. Az viszont annál nagyobb elragadtatást okozott nekem, hogy elhittem, persze hogy elhittem neki, amit mondott. Hiszen ő aztán tudta, hogy ha belőle időnként ki is kéredzkedik, én nem várok tőle értékelő-elismerő nyilatkozatokat. Ó hogyne, nagyon is sok mást – de nem azokat a szavakat.

Pedig kaptam. Ezúttal úgy, olyan minőségemben, mint a mi kettősünknek a megcsodált egyik fele. Margó egyre inkább jött rá arra, hogy a mi szerencsére különböző alkataink ellenére is egy nagy, kolosszálisan nagy területen elképesztő módon vagyunk vagy rokonlelkek, vagy egyszerre érkeztünk meg ugyanoda, ahová a másik is törekedett. A magát majd szétvető, az életerőtől még mindig duzzadó ábrándkép ragadott mindkettőnket magával – foglalta elképedten össze azt, ami velünk immár évek óta történt. – Ez pedig az én részemről, ha akarod, túlmegy még rajtad magadon is – tudom, hogy te is ennek a megfelelőjét éled át –, mert-hogy ez túlmegy mindenben, amit csak a sajátunknak nevezhetünk. Mi meg – hogy a változatlanság kedvéért végre már magunkat glorifikáljam – szinte mozdulatról mozdulatra olyan alkotó szenvedéllyel, annak egy olyan speciális formájával vetettük és vetjük magunkat bele egymásba, hogy nem is teszünk mást, mint újra meg újra adunk, meg adunk hozzá, még és még és még... Igen, itt volt bennem mindaz, amit mondott, de a végére már csak valami olyasmit hallottam, ami már aligha lehetett több a suttogásnál. Vagy talán a kimondatlanul maradt gondolatok elringató csöndjénél...

* * *

Karinthy Frigyesnek van egy kis írása, ami mostanában nemigen kíván eltávozni belőlem. Valahogy így szól:

Egy ember hosszú várakozás után, az őt félig már megfagyasztott téli szélben, végre fel tud kapaszkodni a zsúfolt körúti villamosok egyikére, de csak úgy, hogy egy lábbal áll a legalsó lépcsőn és két kézzel kapaszkodik, reszketve az életéért. Hosszú szenvedés után a következő megállóknál már odáig jut el, hogy mindkét lába a lépcsőre kerül. Azután lépcsőről lépcsőre, majd csodák csodájára magára az elérhetetlen peronra is felkerül, hogy vagy egy újabb fél óra múlva már benn találja magát a zsúfolt kocsi belsejében. Még vagy tíz megálló – és máris ott áll az ülések előtt. Éppen akkor, amikor azok egyikéről valaki föláll – és ő megviselten, de teljesítményére büszkén lehuppan az ülésre. Teszi ezt pedig ugyanabban a pillanatban, amelyben a kalauz messze hangzó szóval kiáltja világá: **Végállomás!**

* * *

Belátom, nem szép tőlem, de mégis megfeledeztem, ha másképp nem, hát akkor legalább háttéranyagul megadni bizonyos koordinátákat új életünk igencsak hétköznapi részeihez.

Margó apja hosszas betegeskedés után pár évvel ezelőtt hunyt el. Akárhogyan fel is volt rá készülve, lányát azért kíméletlenül megviselte hozzá rendkívül közel álló, őt végtelenül szerető, sőt bálványozó, rajta az utolsó pillanatokig csüngő apjának a halála. Mostanra azután már körülbelül elérkezett abba a stádiumba, amelyben az ittmaradtra nehezedő mázsás súly, a hallgatást ráparancsoló gyász fokozatosan beleépült, olyannyira, hogy Margó mind oldottabban, egyre inkább megbékélten volt képes az eltávozottról beszélni. Nemrég például valahogy eszébe jutott: apja évtizedekkel ezelőtt, élete, férfiléte derekán is gyakran szenvedett képzelte betegségekben; amikor aztán már valóban, komolyan leromlott állapotban ezekre az epizódokra emlékezett vissza, egyszer közölte Margóval: Tudod, kislányom, csak most kezdem amúgy igazából megérteni, hogy a hipochonder végső fokon saját magának a terroristája.

Margó ugyan, kanadai szóhasználatot véve igénybe, konszolidált anyagi körülmények között élt, már amellet is, hogy apja, aki még itteni viszonylatban is igen gazdagnak számított, természetesen mindent a lányára hagyott. Sokat abból is, amit ő maga így mesélt el neki az enyhén szólva szerény kanadai kezdetekről: Akkortájt akár annyi dollár-bankjegy, mint amennyit a Grand Canyon színültig megtöltése szükségeltethetne, sem lett volna elég mérhetetlenül nagyra nőtt pénzhézagom akárcsak megközelítő jóllakatásához. Most meg, a véghez közeledve, szerényebb lettem. Ha kérdeznének, mint ahogy ilyesmit az itteni népek a viláért sem tennének, alighanem valami ilyesmit mondanék: hál' istennek, nem panaszkodhatom. Margó, akitől aztán mi sem állt távolabb e téma bolygatásánál, lett légyen az ennek bármilyen vonatkozása is, szintén nem panaszkodott: az emlékekkel küszködés után a régi házát eladta és apjájéba költözött át, amelyet csupán minimális erőbevetéssel magához testre szabottabbá alakított – hiszen apja házában a berendezésében ő már azelőtt is aktív szerepet vállalt magára.

Az előző életemben keservesen megtanultak alapján nyomban az új korszak kezdetén egyszer s mindenkorra tisztázni szerettem volna közös életünk állandó költségeinek, e költségek megosztásának a kérdését. Margó hallani sem akart erről, de én olyannyira kötöttem az ebet a karóhoz, hogy végül is beleegyezett. Tette ezt viszont csakis azután, hogy elmagyaráztam: Andriskával együttesen, de ha csak a saját erőforrásaimra vagyok tekintettel, akkor is megélhetési gondok nélkül evickélhetünk át az életem – vagyis hogy: nem panaszkodhatunk.

Így azután kialakíthattunk egy olyan rendszert, amely szerint én a rámeső költségeket havonta átadom Margónak, a külön dolgokkal, például az utazásokkal pedig felváltva, hol az egyik, hol a másik számláját terheljük meg. Ajándékot természetesen kedvünk és hajlamaink szerint úgy adhatunk egymásnak, hogy annak semmi köze se legyen a fentebb ismertetett elrendezéshez.

Miután ezt úgy-ahogy megbeszéltük, mindketten ünnepélyes ígéretet tettünk arra, hogy ezzel ezt a témát egyszer s mindenkorra lezártuk. Illetve én felajánlottam: ha és amennyiben előfordulna, hogy beruházási problémái merülnének fel, ha tudok, szívesen segítek, hiszen az évek hosszú során át e téren nem lebecsülendő mennyiségű tapasztalatot gyűjtöttem össze.

* * *

Azután jött a levél. Az, amely – utólag mi sem könnyebb, mint létét törvényszerűnek minősíteni – nem e-mailen, hanem légipostán érkezett, nagy alakú borítékban, furcsa, csomagoló-papír színű, de merev-kemény, papundekli-szerű anyagra áttéve. Megszólítás nélkül, ezzel a szöveggel:

„1986. november 24-én reggel – közel sem minden előzmény nélkül – keményen összevesztem anyámmal, majd elmentem dolgozni. Ő bevett nyilván több doboznyi altatószert, de mire ez kiderült, 25-én reggel – már halott volt.

-.-

Egyáltalán nem véletlenül ez jutott nyomban újra eszembe, alighogy most megtudtam: pár évvel ezelőtt, idestova harminc év után először, itthon jártál.

Tisztában vagyok azzal, hogy asszociációim meg reakcióim túlzók, sőt szélsőségesek. Mégis azon gondolkodom – azóta is –, hogy az én bűneim valóban olyan nagyok lennének? Hogy értük ilyen büntetéseket érdemlek?

Éva

P.s. Csak hogy félreértés ne essék: ha egyáltalán valamit, akkor sem sok dolgot szerettem volna annyira megélni életem hátralévő részében, mint egyszer még találkozni veled.”

*

Nem tehetek róla, de akaratlanul is Joseph Conrad Almayerje jut eszembe, az, aki mindig azt akarta tenni, ami a helyes, ami a jó. Ami, nézzük is bárhonnán, igen szép dolog. A baj mindössze az volt, hogy arra már nemigen volt képes rájönni, hogy az a ‘helyes’, az a ‘jó’ mi is kell legyen. És ha néha bizonyos alapvető ideákon túlra jutott, az agya megtagadott minden további parancsot, egyszerűen leblokkolt. Csakis a beidegződéseit követve tett-vett, egyszer jó dolgokat, máskor ostobákat. Rossz esetben – gyilkosakat.

* * *

Egy kép ette bele magát a lelkembe – azután, hogy a levelet megkaptam. Valinak a kissé oldalra billent fejét látom: úgy figyel, nem tudom, mire, mint egy éber kismadár.

* * *

Mosom kezeimet. Helyesebben, valami ilyesmit szeretnék mondani: Becsületesnek, de ha az nem lenne lehetséges, akkor legalább őszintének kell lenni az olvasóval – formálgatom magamban újsütetű ‘alkotói’ etikámat. Gondolom nyilvánvaló, hogy egy ilyen magasröptű elv meghirdetéséből sokfajta következtetést lehet levonni. Ennek az írásnak a csomópontjához érkezve, forgassam is bárhogy, nem kis meglepődéssel nyugtázom: nincs, nem maradt már választásom. Cseppet sem ildomos és ezért elfogadhatatlan lenne bolondját járatni az olvasóval, sőt bűnbocsánatért esedezve meg kell hüledező-vele értetni, el is kell vele fogadtatni, hogy a rászedés, a bukfencek vetése ellenére, már ami a szándékot illeti, az eljárásom igenis tisztességes volt. Nemcsak hogy tisztességes, de egy bizonyos értelemben – most értem csak meg – elkerülhetetlen is. Hogy miért? Megpróbálom megmagyarázni.

Elsősorban azért, mert mivelhogy volt egy persze gyorsan elillanó pillanat, éppenhogy csak én attól a pillanattól fogva magamban eldöntöttem: amit én itt a legkevésbé sem csak úgy bele a vakvilágba művelek-művelgetek, abból isten segedelmével egyszer majd egy regény lesz. Márpedig ebből a döntésből hosszan tartó gyötrődések közepette következne például az is, hogy elmondjak-e minden lehetséges helyek közül nem másutt, de itt, a készülendő regényben egy ősrégen, még jóval a regénybeli időszak – uram-istenem, úgy 50 év – előtt történt eseményt; vagy arra nem lévén szükség, legalábbis úgy, hogy ha én egyáltalán nem érzem annak a hiányát helyrehozhatatlan vétségnek – mármint az olvasóval szemben –, akkor inkább hallgassak róla.

Aztán belejött – elkerülhetetlenül belejött – a hajdanában hézagosan fölvázolt vezérfonalba valami. Sőt, több valami. Először is persze a Szentendrén történtek, a tetemrehívás. Az, ami az előzmények ismeretének a hiányában szép kis zűrzavart okozhatott az elkötelezett olvasó számára. Na és megérkezett Évi pársoros levele.

Hosszú lenne a végtelennek tűnő töprengés-sorozat részleteit elemezni, meg aztán nincs is szükség rá. Az összefüggések felismerése után nem maradt többé semmiféle kétely sem –, fel **kell** használnom. Hiszen mondhatnám azt is, hogy ez az egész itt, ezeken az oldalakon annak a története, hogy a valaha kialakult kör-féleségek végül is hogyan zárulnak be. Márpedig ezért most az olvasó kezében lesz az a kulcs, amely felnyitja az emlékezés könyvének a legtitkosabb rejtelseit, és számára is elősegíti a nem bánom, misztikus öntörvények szerinti lezárást.

Vissza tehát a történelem előtti korokba.

1945. január 22.

Még csak vagy két hete vált úgy-ahogy felfoghatóvá, hogy megúsztuk. Hogy túlélünk. Felfoghatóvá, de nem igazán érthetővé. És akkor még, a tömeghalál kibontakozó méreteitől, a hozzánk eljutó halálhírektől elkábulva, semmiképpen sem ünnepelhetővé. Nem emlékszem rá, hogy az azóta eltelt 12 nap alatt egyetlenegyszer is eljutottunk volna egy spontán mosolyig, nem abból a fajtából, ami a minket megmentő család tagjainak szólt volna. Már nem is igen emlékeztünk: miért volt ez vagy bármi más olyan fontos nekünk. Ünneplés helyett a végzetes elfásulás lett az osztályrészünk. Mi legalábbis akkor úgy éreztük.

Amikor fölszabadultunk, január 10-én, már szüleim meg nővéreim is velem együtt voltak, hiszen december végén, közvetlenül a vég előtt, a nyilas őrvongás tetőfokán apámék sem voltak még csak viszonylagos biztonságban sem a sárgacsillagos házban. Az utolsó napokra nekik is mindent maguk mögött hagyva kellett menekülniök, úgy, hogy ki más, mint én, a hivatásos földönfutó, lettem számukra a szilárd pont. Én üzentem nekik, így aztán az üzenet átadása után két nap múlva találkoztunk hol másutt, mint Angyalföldön, annak is a legészakibb részén. Rég nem látott apám addigra őt jócskán öregítő körszakállt növesztett. Alighogy egy drága, önfeláldozó emberpárnál, burgenlandi eredetű osztrák-magyaroknál menedéket kapva, magunkat összehúzza ha nem is megpihenhettünk, de legalább némi lélegzethez jutottunk, szent karácsony éjszakáján fergeteges ágyúzás közepette zárult be Budapest körül a 2. és a 3. ukrán front halálos, de nekünk életben maradást ígérő ölelése. Azután már mindent maguk előtt söpörve zúdultak előre az ostromlók, majd kerültünk mi magunk is egyik pillanatról a másikra a tűzvonalba. Január 10-én, nehogy minket a vészben magunkra hagyjanak, még a közös óvóhelyre sem leköltöző, az értünk az életüket nyilasok-bombázás-ágyúzás miatt is kockára tevő befogadóinkat magunktól meg sorsunktól megkímélendő, az ő tiltakozásaik ellenére is úgy döntöttünk: apám onnan nem messze lakó egykori cigánybögösénél próbálunk megkapaszkodni néhány napra, remélhetőleg az utolsókra. Minthogy a terepet már jól ismertem, az én feladatom lett eljutni Beke Gyulához, a cigányzenészek daliás vajdájához, és tőle kérni segítséget. A legendássá vált színészre, Jávor Pálra nőktől hallott vélemények szerint a megszólalásig hasonlító Gyula nálunk szinte családtagnak számított; apámat ő mindig saját apjaként tisztelte, engem meg mint holmi cigánylurkót tanított zsenge koromtól kezdve minden létező kártyajátékra, egyáltalán nem alapfokon. Na és igen a vendéglő bejárata előtt időnként csupán, de akkor annál inkább feltűnést keltő módon begyesen-farosan elvonuló nők hét nyelven beszélő, párnás formákat produkáló idomainak az értékelésére meg építő jellegű felhasználására – ez utóbbi tanításokat a gyakorlatban majd csak később felhasználandó ismeretekként.

A helyzet diktálta rettegés helyett nekem, a három hónappal azelőtt megszokott és azóta lehetetlen körülmények közt bujkáló munkaszolgálatosnak Gyulára gondolva e régi fejtágítók tömör-ruganyos-selymes témái jártak a fejemben, amikor apám megbízásával kióvatoskodtam a pincétlen, egyemeletes házacskákból álló lakótelep utcának élénk túlzásként felértékelte, havas ösvényeire. Javában esteledett már, így a nyomjelző golyók süvítő pályáját szabad szemmel is könnyű volt útjaikon kísérni, amíg csak az eszméletlen ricsajban az első pár pillanat után döbbsentem rá: de hiszen a golyók a fejem fölött mindkét irányba húznak! Márpedig akkor ki más is lehetne itt a front, mint – én, pontosan én?

Ettől a felismeréstől csupán mérsékelten föllelkessedve, de a rámbízott feladatot mégiscsak végrehajtandó csörtettem tovább, míg az én ösvény-utcám végén egy kis nyolcszögű terecskéhez értem, most azután már a harci zajok fortisszimójától körülvéve. De még így is hallhattam, hogy *Sztojt*, megálljt kiáltanak valahonnan. (Egy osztálytársamnak az apja – a szomszéd házban lakott – a hadifogságból orosz feleséget hozott magával haza az első

világháború után. Ettől a fiútól tanultam meg az évek során vagy 30-40 orosz szót.) Hogy kik parancsoltak rám? Hát ott, a kis tér másik oldalán, tőlem vagy 25 lépésnyire talán 8-10 katona, páran közülük fehér hólepelben, a többiek meg, nem volt nagyon nehéz felismerni, idegen, tehát nyilván szovjet egyenruhában. A rámirányított kézifegyverek rábeszélésére persze meg is álltam, és így pár percig mozdulatlan-dermedten lehettem tanúja annak, ahogy a rajnyi szovjet egység két aknavetőből valahová azon túlra szórja aknáit, ahonnan én éppen érkeztem.

Amikor ezt meg a meglepetésemre a fejem felett most már csaknem kizárólag egy irányba suhanó golyók pályaváltozását is sebtiben felmértem, a nekem valamit élénk és igen kifejező karmozdulatok kíséretében kiáltozó szovjet katonák pantomimjára reagálva sarkonfordultam, hazaügettem jelenlegi tartózkodási helyünkre, hogy ott az ajtón bebukva zihálva, viszont annál nagyobb hatást kiváltóan közöljem: Vége! Fel vagyunk szabadulva!

* * *

Így is lőn. A további részleteket mellőzve ugorjunk néhány napot előre. Oda, amikor január 16-án apámmal elhatároztuk: az elcsendesedett környékről, ahonnan én ellátogattam a szörnyen összelőtt, most már békés Újpestre, ott is barátot meg gyereki szerelmet keresni, de hűlt nyomokat se találni, megkísérlünk majd eljutni vagy két-három kilométernyire, de ezúttal a város közepe felé, ha lehet, el egészen hazáig. Bár az is igaz, hogy a 'haza' szó akkor minden lehetséges értelmében riasztóan elvontnak, ha nem éppen tartalmától megfosztottnak tűnt. Nyilván bátorítóan hatott ránk, hogy lövöldözés most már csakis a Duna felől hallatszott, amiből arra lehetett következtetni, hogy a folyó túlsó oldalán, a hegyes-völgyes Budán harcok is dúlhatnak, de a mi oldalunkon, a nagy lapályon, Pesten már tényleg vége van mindennek?

A körülményekhez képest nem is túlságosan kalandos úton jutottunk el otthonunkhoz. Útközben mindössze csupán egyszer, akkor is a Váci úton orosz katonák 'davaj-davaj' jelszóval egy alakuló sorba tessékeltek be bennünket, vagy harminc másik, aggodalommal hirtelen eltelt klienssel, vagyis hogy 'begyűjtöttek' minket, de ezúttal nem az akkortájt szervezett szibériai kirándulások egyikére, a társasutazás korai, sajátos válfajára, mindössze csak szovjet légelhárító ágyúk állásának az ásására, meg homokzsákok töltésére, méghozzá olyan, igen kevésbé drámai, ám annál váratlanabb végkimenettel, hogy példás teljesítményünkért alkalmi munkaadóinktól mindannyian kaptunk egy-egy cipő kenyeret. Amit aztán, már a mi esetünkben, legfeljebb vagy három sarokkal arrább igencsak ellenséges, kifejezetten zaklatott hangulatúnak tűnő orosz katonák ingerült hablatyolás kíséretében legott el is vettek tőlünk, bizonyítandó, hogy a mondás, vagyis hogy nem minden papsajt, megvan a mai oroszban is. Ha egy az egyben, szavakban talán nem is, de lélekben annál inkább. A kenyér-elkobzók – új, a magyarban azon nyomban polgárjogot szerzett szóval 'zabralók' – ha már így belejöttek, akkor egyikük a legújabb divat után érdeklődők közül némi szemlélődés után úgy döntött, hogy letekeri nyakamról a sálamat, ami ugyan nem tudom, miért kellett neki, hiszen sehogy sem ment csukott nyakú pufajkájához, viszont aminek a hiánya miatt én a legújabb import-szokásokhoz szolgai módon alkalmazkodó és ezért szibériaira fordult időben ugyancsak fáztam.

Valahogy azért mégis hazaértünk. Hogy azután otthon mi, a váratlanul feltámadottak, akiket az 'új honfoglalók' a hazajáró lelkeknek kijáró, leplezetlenül gyűlölködő pillantásokkal kísérték nyomon, mi mást találtunk, mint vadidegen népséget a lakásunkban, valami ágrólszakadt szabósegédet, kiterjedt pereputtyával. Ezek a népek olyan mértékben érezték magukat otthon a nyilván végre megölt zsidók örökre szóló távollétében, hogy meglátni és hevesen megutálni őket számunkra mindössze ha egyetlen pillanat műve lehetett. Ennek fényében akár udvariasnak is tekinthető első felszólításunkat nem hinném, hogy egyáltalán meghallották, nemhogy felfogták volna – végül is, milyen jogon jövünk mi ahhoz, hogy a ránk oly végtelenül jellemző ravaszságunkban életben maradva idejövünk dirigálni? –, mert semmiféle hajlan-

dóságot sem mutattak az általunk fölöttébb kíváncsnak tekintett, gyors távozásra. Mind-össze csakis ennyi, a húzódozás jelei kellettek akkor 56 éves, szakállas, öregnek tűnő, de bizonyos helyzetekben, így például lakása megbecstelenítése miatt ingerlékenyvé vált apámnak, aki ennek láttán oroszlánként úgy ordította el magát hosszú évek óta és aligha tapintatból megfékezett dühében, hogy az új magyar honfoglalók agyában kezdett megvilágosodni: az élet nem is olyan egyszerű történések egymást logikusan követő folyamata, mint azt ők még vagy öt perccel előbb is elképzelték volt. Ennek az eszmélésnek a kiérleltebb végiggondolására idejük azonban már nem maradt. Apám egy harminc év körüli, girhes, pattanásos pasast, alighanem magát a lakástulajdonossá előléptetett szabósegédet a zakóját hátulról alul-fölül megragadva emelte a magasba és mint egy zsákot hajította ki az udvarra az általam a szállodai portások szolgálatkészségét lekopírozó mozdulattal szélesre tárt ajtón. Én meg nyomban egy 16 év körüli suhancot taszigáltam ki rábeszélő kéz- és főleg lábmozdulatokkal azon az ajtón, amelynek a küszöbét életemben alighanem pár milliószor léphettem át. Az ily módon lebonyolított lovagias ügyek elintézése után maradt volna még némi asszonynépség meg elszórtan óbégató, koszos gyerek is, ezek azonban úgy tűnik zsenge koruk ellenére is éppen eleget láttak ahhoz, hogy ész nélkül passzírozzák át magukat a milliomos küszöbön, minél távolabb a két megkergült vadembertől, a hirtelen biztonságosabb helynek tűnő, bár igencsak hideg házudvarra, onnan pedig sejtelmem sincs, végül is hová. Helyesebben, és a történelmi hűség kedvéért hadd tegyem hozzá: vagy egy héttel később tudtam meg, hogy a mi egyszobás földszinti lakásunk helyett a háztűznézéssel még az eddigieknél is elfoglaltabb, csakis pillanatnyilag pórul jártak a harmadik emeleten ‘költöztek’ be egy ‘információik’ szerint többé vissza már soha nem térő öreg zsidó házaspárnak a jóval nagyobb, háromszobás lakásába. Az egész környékről a mi házunkra meg a mellette lévőre, az iker-házunkra, közel s távolban a két sárga csillaggal megjelöltre összpontosított minden potyaleső éhenkórász, a halál lábnyomait olvasó indián felderítőként követő tolvajnépség, a formáját végre kifutó aljanép. Úgy, olyan magától értetődően végezve piszkos munkáját – innen kirakodni, oda berakodni, azokban a lakásokban rendezkedni, amelyekbe azelőtt a lábukat se teheték volna be –, mintha csak világéletükben ilyesmivel foglalatostkodtak volna. Igaz, talán azt is tették, de eddig csak vágyálmaikban. Azokban treníroztak, készültek fel az igazi, a nagy szajré le-szakításának az igazságosztó napjára.

Apámon láttam, hogy az elébe táruló látványtól fizikai rosszullet környékezi. Ezért is miután a lakásból kiszórtuk az idegen holmikat, mindent gondosan bezártunk, hogy azután másnap, a minket bujtatóktól szívből jövő, meg is könnyeztető búcsúvétel meg a fogadkozás után arról, hogy ezentúl minden év január 10-én feltétlenül találkozunk, már vándorcigányokként batyustól térjünk vissza arra a helyre, amelyről eddig mindig feltétlenül hittük, hogy az mi lenne, vagyis hát az otthonunkba. Hogy új ‘szomszédaink’ segítségével mennyi minden holminknak kelt lába szüleim viszonylag rövid távolléte alatt – most csakis a földi javakról van szó –, arról gondolom már beszélni sem lenne érdemes. Én persze példás rendben tartott bélyeggyűjteményemet, amelynek minden egyes darabjához meghitt érzelmi szálak fűztek, a nyekergetni meg éppenhogy csak elkezdett tangóharmonikámat, de elsősorban a könyveimet sajnáltam, viszont percek alatt kiderült: a mindennek a megszerzését hajdanában-danában lehetővé tevő vendéglő tökéletesen elpusztult, minden asztalt, széket elégettek benne vagy inkább az óvóhely-pincében valakik; az oroszok, talán orvlövészeket sejtve mögöttük, szétlőtték a fémrolokat, de úgy, hogy azokon meg mögöttük, bent a falakon is többnek tűnt a lyuk, mint körülöttük a szilárd anyag. Engem azonban mégis a saját apám képesített el a legjobban, hiszen azt véltem látni rajta, hogy a vendéglőkben krónikusan szűkölködő nagy seholból még éppenhogy csak visszatérve ő szinte átmenet nélkül máris az újrakezdés lehetséges módozatain töri a fejét. Ahelyett, hogy... Na jó, ezt most hagyjuk.

* * *

Ott álltunk tehát felszabadulva, csak éppen hogy a család nőtagjainak hidegrázós rettegését enyhítendő minden este úgy kellett elbarrikádozni a bejárati ajtót meg az udvarra néző ablakot – igen, **azt** a bizonyos, a világtörténelem felmagasztosult combjai közül is a legfeszesebbre, minden női idomok apoteózisára feledhetetlen kilátást nyújtó ablakot –, hogy azokon csak egy T-34-es tank lett volna képes áthatolni. Jó néhány napig, ha nem éppen hetekig ennek ellenére sem szüntek meg a tiszteletüket ajtóverő dörömböléssel mint kezdettel leróni kívánó ukrán hadfiak a címzetek tudtára adni. Mindezenközben pedig a mi egyébként is tenyérnyi lakásunk napról napra szűkösebb lett. Anyám kiterjedt pesti rokonságának ugyan életben maradt, de kibombázott tagjai meg az előzvegyült, egyedül maradt nagynénik, árvává vált unokatestvérek, isten tudja honnan tudva meg hazatérésünket – nem volt akkor se villany, se telefon, se közlekedés, élelmiszerről már nem is szólva –, nyilván a két jelen lévő férfiúban meg apám magát mindenhol feltaláló képességeiben bízva ‘egy időre’ nálunk húzták meg magukat – a szó legszorosabb értelmében egymás hegyén-hátán.

Ott volt nálunk anyámnak a húga is, az én kölyökkoromban csillaghegyi, Római-fürdői nyaralásra is kiválóan felhasználható pótmamám. Neki a férjét, mindkettejüknek meg két öccsüket ölték meg. A számadásból hiányzott a legfiatalabb férfitestvér, akiről valahogy kitudódott: vagy hat héttel korábban még megvolt, de akkor a nyilasok 8 éves kisfiával együtt a gettóba terelték. Anyám sürgetésére az én feladatom lett a megkeresésük. Meg sem merném kísérelni leírni, amit a gettóban láttam. Elég legyen annyi, hogy vagy három óra múltán mind a kettejüket ugyan hihetetlenül rongy állapotban, de mégiscsak életben találtam. Bár a hazamenetel nehéz vállalkozásnak bizonyult, azért leszállítottam anyámnak embercsomagjaimat. Unokaöcsém, a csont és bőr Jancsi elképesztő rugalmasságot tanúsítva pár nap alatt már csaknem a réginek, amolyan hebrencskedő kótyomfittynek nézett ki.

Egyszer aztán betoppant hozzánk unokabátyám, kedvenc nagynénémnek a nálam négy évvel idősebb, magas, amúgy lányosan jóképű fia, a család intellektuelje, nem csalás, nem ámtás, maga a szőke rabbinövendék (majd ÁVH-s őrnagy meg még sok minden más). Kiderült, hogy lelépett munkaszolgálatosként ő is azon a környéken bujkált feleségével, mint jómagam. Most viszont egy életveszélyes helyre kerültek, és onnan, ha csak egy mód lenne rá, ugyancsak szívesen jönnének ide ‘pár napra’, mert főleg az éjszakák az erőszakoskodás-orgiák miatt kibírhatatlanok. Persze hogy mód volt rá. Akkor azonban unokabátyám még megtoldotta a kérést: menjünk most mindjárt el vele feleségéért, aki a pince hátsó sarkából ki sem mer mozdulni – de egyébként is van náluk egy-két apróság, amit nem szeretnének elveszíteni, azt is idehoznák. Ugye lehet? Persze hogy lehetett. Mi ebben az időben soha senkinek semmilyen kérésére nem mondtunk nemet.

Már nem éppen kora délután indultunk útnak: apám, az unokabáty, az egyetlen percig nyugton maradni képtelen, repdeső Jancsi meg én. Nem kellett túl messzire mennünk, a tőlünk vagy egy kilométerre lévő, csaknem teljes egészében lebombázott háznak a pincéjéhez, alighanem a legkevésbé lakályos helyhez, amelyet valaha is láttam. Kati, a feleség halálsápadt, megrettent kis ürge volt, de amikor meglátta a felmentésére érkező csapatot és megértette: megszabadul ettől a nyomorult helytől meg az attól elválaszthatatlan fenyegetettségtől, azon nyomban – még túlságosan is korán – kezdett kivirulni. Nem vitás, volt neki miből, bőven el volt látva a szükséges kellékekkel: ő ugyanis – legalábbis szerintem – Pest egyik legelbűvölőbb nője volt, igazi cica-arccal, talán egy kicsit túl széles, de annál tetszetősebben duzzadó ajkakkal, világos-barna hajjal, ugyancsak barna, csodálkozó, cirógató meg cserébe cirógatást is kérő gida-szemekkel, káprázatosan gyönyörű bőrrel – olyan 21 éves test és fej, amelyet a leggondosabb torzítással sem igen lehetett az akkori félelem-járvány szülte divat szerint egy rusnya vasorrú bábává maszkírozni. Már maga a perspektíva, hogy az addig reménytelennek tartott helyzetből valahogy kiszabadulhat, úgy dobta őt fel, hogy az egyébként folyton

sajtkukacként ugráló kis Jancsi többé le sem tudta róla venni hűséges kutyaszekeit, és csakis az ő kezét fogva volt hajlandó menetelni.

* * *

Szaporra léptekkel csörtettünk a végtelennek tűnő, egybefagyott fehér jégmezőre hulló, mind sűrűbb, most már kövér pelyhekben szakadó hóban, amit az arcunkba vágó északi szél igyekezett még kellemetlenebbé tenni. Már ki is értünk a Váci útra, onnan a Ferdinánd térre, és gondoltuk: gyorsabban érünk haza, ha átvágunk a Lehel piac melletti, üres térségen, amelynek a túlsó oldalán, a Bulcsú utcában volt utazásunk végcélja. Egymás után hagytuk magunk mögött három nyilvános légvédelmi óvóhelyet úgy, hogy egyetlen élőlénynek sem láttuk még a nyomát sem.

Már éppen szakadtak volna föl belőlünk a megkönnyebbült sóhajok, amikor mindössze ha hatvan-nyolcvan lépésnyire otthonunktól, egy attól bennünket elválasztó, a négyemeletes házát részben takaró fatelep hátsó oldalánál kísértetként toppant elénk a hóviharból valami, ami a rárakodó fehér borításban is kifejezetten katonafélének tűnt. Márpedig abból az itteni tájakon mostanában csakis egy változat fordulhatott elő. Ez azután azon nyomban be is bizonyítódott, amikor tőlünk alig pár lépésre a jelenés imígyen robbantotta föl villámgyorsan életre kelt, de eleve olthatatlan érzelmei kinyilvánításával, örömteli felkiáltásával mindörökre a csendet: „*Gyevocska! Barisnya, igyi szuda!*”

Ez volt a sokmillió lehetséges közül az egyetlen olyan felkiáltás, az is a világ egyetlen olyan nyelvén, amelyet akkor zavartalan örömmel tudtam volna nélkülözni. Hiszen ugyan a hangsúlyból a többiek is értettek valamit, én azonban roppant hiányos orosz tudásommal már fordítottam is számukra: azt akarja, hogy Kati menjen oda hozzá!

A katona karjaival megpacskolta magát, és lám, valóban a Vörös Hadsereg tisztje, a válllapján lefektetett, ipszilon alakban elrendezett négy csillagot viselő kapitánya állt előttünk. Aki égető türelmetlenségében, arcán egy bal fülétől a szájáig húzódó sebhellyel, amely képét valahogy megnyúzottan meztelenné tette, apró, mohó szemeivel nyomban meg is indult szíve választottja felé. A tiszt félelmetesen hasonlított a nagy idegenlégiós film attrakció, a *Beau Geste* rám gyermekkoromban mérhetetlen gonoszságával feledhetetlen hatást gyakorló, szadista őrmesterére, aki, ha jól emlékszem, a Markoff nevet viselte. Én, úgy is, mint önmagam kinevezte szószóló, tőle vagy fél méternyire megálltam, összeszedtem bátorságomat meg minden orosz tudásomat és a katonák közt bevett, harsány hangon jelentettem, azaz hogy kiáltottam bele a képébe: *Tovariscs Kapitán, májá zsená!* A bemutatkozás meg a bemutatás, nem kevésbé az azt követő pillanatnyi habozás után még körül is mutattam csoportunkon és gyorsan hozzáfűztem: *Jevrej! Szpásziba!* Vagyis hogy Katit egy szempillantás alatt elvállaltam a feleségemnek. (Az ember időnként sajátos formákra lel legtitkosabb vágyainak a kielélete érdekében.) És mert éreztem, hogy ez a felvilágosítás nem túl sokat nyom a latba, azon nyomban előálltam a varázs-szóval, az aduval is: Mi itten, a szeme előtt, mi mindannyian zsidók vagyunk! Akik nemcsak köszönjük neki az életünket, de tesszük ezt aztán egész szívünkkel!

A kapitánynak semmiféle érzéke sem lehetett zsidóságunkhoz meg az amiatt viselt sorsunkhoz, de ha lehet még annál is kevesebb a házasság szentségéhez, mert alkoholmámoros boldogságában feleslegesnek ítélt, vágyai teljesülését akadályozó közegként engem akart félretolni útjából. Leheletéből pedig ezenközben vaskos vodkaszag áradt, sőt tartása, helyesebben imbolygása is hasonlított egy részeg emberéhez. De nem, nem volt ő tök-részeg. Magánál volt, és tudta, halál-pontosan tudta, mit akar. Amikor pedig látta, hogy én, az útjában álló, nem mozdulok, kesztyűit lerázva-ledobva és hórúkk! – két kézzel lökött rajtam oldalról egy jó nagyot.

Ezzel a tettel a katona egy csapásra változtatta meg világunkat, változtatta azt azon nyomban vészterhesen komorrá. Én ugyan épp hogy a lábaimon tudtam maradni, viszont a képből kisodródtam jobbra. A kapitány azonban ennek ellenére sem került közelebb célpontjához. Azért nem, mert a másodperc töredéke alatt a helyembe, tehát azt útjába lépett – apám.

Bennem az előzmények ellenére csakis ebben a pillanatban vált világossá: itt pedig többé nincsen megállás, ha csak valami csoda nem történik, most már mindennek mennie kell a végkifejlet felé! Mert az én apámat nem olyan fából faragták, hogy a világon bárki elől is meghátráljon, főleg nem azon a hazai terepen, ahol neki olyan mennyiségű bitangszaggal kellett megküzdenie. Nem, ő amíg él, nem fogja megengedni, hogy valakit a családból, legyen az az alig ismert Kati, elvigyenek, sőt hogy innen, mellőle vigyék el! Tudva, nagyon is tudva, hogy hová és miért! És akkor ő azt csak nézze! Talán köszönje is meg? Tudtam: többé nem volt, nem is lehetett az ő számára helye fontolgatásnak. A többi már beidegzett reflexként realizálódott. Annak a reflexnek, amelynek a parancsára a láthatatlan vonalat a hóban apám a lábai előtt húzta meg. Te ottan, érted? Eddig és ne tovább!

A *barisnya* közelségétől még a vodkánál is inkább megrészegedett kapitány a legkevésbé sem vette komolyan a *sztárikot* – ahogy apámat foghegyről odavetetten nevezte, mondván valami ilyesmit: Eredj az utamból, kisőreg, amíg még mehetsz!

Apám meg se rezzent, ahogy hallgatta az orosz tirádáját, amit nem kellett értenie ahhoz, hogy meg is értse. Aztán elérkezettnek látta az időt, hogy ezt közölje is vele, de úgy, hogy akkor már én is újra ott álltam, mellette. Nem! – tudatta torkaszakadtából az őrzőgő katonával. A kapitánnyal, a világgal, Istennel magával. Az én drága apám, aki mindig tudta, mikor áll elő olyan helyzet, amelyben nincsen többé választás: tetszik, nem tetszik, oda kell állni!

Lehet, hogy ez a harsány „Nem!” volt az egyik első, ha talán nem a legelső magyar szó, amit a kapitány hallott, de kétség sem férhetett hozzá: megértette. Mintha a látása is kitisztult volna, annyira képedt el attól, hogy neki, a feltétlen engedelmességhez szokott tisztnek, a nagy csata győztesének egy vacak kis öregember ellent mer mondani. Bele a képébe! Ezért aztán az eddigi előkészületeket messze túlszárnyalva, hatalmasan káromkodta el magát.

Apám csak állt, mozdulatlanul, egy helyben. Az orosz meg mintha most kezdte volna megérteni, hogy ez itt több, jóval több, mint egy káromkodással elintézhető találkozás. Ezért aztán vaskosságára rácáfoló, villámgyors mozdulattal lendült apám felé, hogy őt megragadva passzírozza bele a hóba.

Ekkor érhetette életének a legnagyobb meglepetése. Apám ugyanis a katona nekilendülésével egyidőben minden erejével alulról föl- és kifelé ütött és ezzel fel- és szétverte az érte nyúló karokat úgy, hogy a kapitány egyensúlyát veszítve megcsúszott, fél térdre is bukott. Nyomban felpattant ugyan, de most már vérbe borult szemekkel meredt az őt megütni merő, előtte még mindig ott álló, újra mozdulatlan *sztárikra*. Mellette meg a nyiszlik mitugrászra.

Közben a mitugrász, vagyis hogy én, csak most vette észre a többieket, amint a kellően óvatos távoból váltak életük legszörnyebb pillanatainak a nézőivé. Aztán azon vette észre magát, hogy rémületében elüvölti magát: Kati, fuss!!!

Kati összerezzen, aztán amilyen gyorsan csak tudott, inkább csúszkálva, mint futva, megindult házuk kapuja felé. Vagy legalábbis annak az irányába. Mögötte meg ki más loholt, mint a férje, el tőlünk, minél messzebbre, magunkra hagyva minket iszonyú magányunkban.

Az eddig apámat meg engem mereven figyelő kapitány most szintén oda nézett, ahová én. Látva, hogy hön áhított szerelmi trófeája elérhetetlenné válik, ekkor még lett volna választása. Köphetett volna egy nagyot, akár ránk is, és sarkonfordulhatott volna. Egy elment – de milyen sok van még a fajtájából! A vereségtudat azonban elvakította – ezért rosszul választott. Mert

úgy döntött: leszámol velünk. Vörös-lila kezével kereste oldalán behavazott pisztolytáskáját és neki-nekilódulva végül csak kinyitotta. A bal kezével – jegyeztem meg, automatikusan regisztrálva, a kapitány bal oldalához egyébként is közelebb állva.

A jelenetet csak fél szemmel látva, de éreztem, tudtam, hogy apám nem fog tétlenül várni; mielőtt a kapitány lőhetne, neki fog rontani, fel fogja öklelni.

A végső szünetben mintha a régi film pergett volna; egy kép jelent meg a múltból, a vendéglőből, annak is a hátsó részéből, a falnál. Ordítózás, verekedés; egy részeg katona, egy szabadnapos baka, háttal nekem, az őt nem is látó apám háta mögött, szúrásra készen; egy bajonett-tok. Én meg a katona háta mögött, kezemben az ő nyúló keze elől éppenhogy elcsent bajonettel.

Az ismétlés kényszere: a kapitány kirántja pisztolyát, én meg a jobb lábammal rúgok bele előrelendülő bal kezébe. Zutty! A nagy semmibe belesütött pisztoly bágyadt ívben csordul ki kezéből, elébe, a letaposott hóba.

Ugyanabban a pillanatban ront neki apám a katonának, őt lendületével feldönti és ráesve kezdi ütlegelni. Kisodródna jobbra, aztán balra, hol az egyik van fölül, hol a másik – én meg csak meredek a pisztolyra. Aztán többé nem meredek, egy ugrással rávetem magam és már kapom is föl.

Közben az orosz kerül fölülre, nyomorgatja apámat. Zihálás, hörgés. A torkát keresi és meg is találja? Apám ereje fogytán, gyengülő hangját éppén csak hallom, Úgy értem, azt nyögi: Fiam!

A munkaszolgálatban hetekig dédelgetett pisztollyal játszadozás most teszi meg a magáét: a zárt hátrahúzni – gyorsabban, gyorsabban!!!! – a csövet odatenni a kapitány homlokához, ugyanazzal a mozdulattal meghúzni a ravaszt. Úristen, hogy lehet, hogy nem is dörren olyan nagyot? Lehet, hogy nincs már benne golyó?

Volt benne. Egy biztosan. A kapitány teste másodpercek alatt ernyed el. Apám rendületlenül harcolva szabadítja ki magát, feltápaszkodik, készül újra ugrani, amikor meglátja a növekvő piros foltot a havon. Rámpillant, kezemben a pisztollyal, és egy sóhajjal leheli ki: Fiam!

Egyetlen szó – a hálának meg a rettenetnek, a végső kétségbeesésnek a keveréke.

Zsidó nem öl. Tilos. Az én apám nem várt a mozgósításra, jelentkezett önkéntesként; telefonként végigharcolta az I. világháborút, a szerb, majd az orosz, végül az olasz fronton; kapott ilyen meg olyan kitüntetést; megsebesült vagy ötször, fejére szakadt az égő fedezék, úgy kellett kihúzni a romok alól, mert ő bennmaradt, amíg nem vehette azt az elkésett visszavonulási parancsot; körmeivel kapaszkodva kúszott a karsztos hegyoldalban, a siető golyózáporban, hogy összekösse az elszakadt vezetéket; négy teljes év alatt nem ment haza szabadságra – és közben az oldalfegyverét egyetlenegyszer nem sütötte el! Zsidó nem öl...

Ott állunk, a nagy harc győztesei. A földkerekség legnyomorultabb teremtményei. Apám még zihál, amikor rémületére észreveszi a gyereket. – Jancsi, menj, szaladj haza! Jancsi tagadóan rázza a fejét. Apám a gyerek vállára teszi a kezét, ott is hagyná, de aztán mégis elveszi onnan, ahogy egész testében rázkódik össze. El kell tüntetnünk – mondja rekedten.

Az öcsköshöz fordulok, ahogy ott áll, szemei telve kigördülni készülő könnyecseppekkel. Jancsi – mondom neki –, köszönöm, hogy nagy bajunkban velünk maradtál. Segítség most nekünk? Nehezen nyögi ki: Persze. – Akkor amíg mi leviszük ezt az óvóhelyre, szórj havat a vérfoltokra, amennyit csak tudsz. Meg taposd össze, hogy a piros ne látszon. Sehol sem.

Jancsi bólint és sír. Én visszatuszkolom a pisztolyt a helyére, majd apámmal megragadjuk és karjainál fogva húzzuk az ólomnehéz testet, el az óvóhely lépcsőjéhez, hogy azon legörgezzük, aztán utánamenve a már ott lévő megfagyottak, nem tudom volt kicsoda-micsodák tetemei fölött amennyire csak tudjuk, mindenki mögé, hátra gurítsuk.

Állunk, levegő után kapkodunk, nem maradt bennünk egy szikrányi erő sem.

Aztán összeszedjük magunkat, visszacsoszogunk Jancsihoz, aki félig megfagyva túrja a havat. Apám segít neki, majd átkarol minket és nagyon lassan mondja: Ami itt történt, arról senkinek, Úgy, ahogy mondom, az égvilágon senkinek, Jancsi, még az apádnak sem, egyetlen szót sem. Egymásnak sem. Sem most, sem később, sohasem. Nem beszélünk róla. Ebben a nyomorult életben soha. Ahogy magához húz bennünket, úgy hullanak apám könnyei.

Csaknem beesteledett, de azért még végig tudtuk nézni egymást, és a kiválasztott rozsdafoltos darabokat ledobtuk a légópincébe. Aztán Jancsi jéghideg kezeit lehelve-dörzsölgetve, ballagva, ahogy az ráérő időmilliomosokhoz illik, hazamentünk.

A kapualjban várt ránk unokabátyám meg Kati, a rémülettől sárga arccal. Mi történt? – kérdezték egyszerre. Semmi – mondta apám –, a pacák dühöngött még egyet, aztán elment a jó fenébe. Kati elmorzsolts egy könnycseppet, majd hang nélkül ölelte meg apámat, aztán engem. Így, újra öten, majdnem úgy, ahogy vagy két órával ezelőtt elindultunk hazafelé, bementünk a lakásba. Majdnem úgy, csak a világ változott meg. Meg az én gyomromban találtak új otthonra mázsás súlyú, érdes felületű kötömbök.

* * *

Én, aki nem csupán fizikailag szenvedtem végig a munkaszolgálatot, a szökést, a bujkálást, az ezekkel járó megviseltetések mellett még a lelkiifurdalásomat, vagyis azt, hogy csakis a nyomorult kis lételemmel törődve nem harcolok, nem teszek semmit a németek ellen, művemre végül mi mással teszem föl a koronát, mint hogy az út végéhez érve mégis öltem – de nem egy német tisztet! Most itt állok, mindent túléltem életemmel, és abban ezután már nem egy, de két megbocsáthatatlan tett – mit tett, két bűn miatt leszek örökre kárhozott.

Pedig isten látja a lelkemet, nem volt nekem választásom; ha ilyen helyzetbe kerültem volna vagy kerülnék bárhol, bármikor újra, ahányszor csak ez történne, én – és nem hiszem, hogy csakis én – mindig, ugyanúgy és ugyanazt tenném. Hiszen a történetek után nemcsak apámat meg a saját lételemet kellett megmentenem, de a tisztet sem lehetett többé életben hagyni – már ha az egész kalamajkából élve kerültünk volna ki: visszajött volna, vissza bizony, még aznap éjszaka, a katonáival, jó sokkal, átkutatni a házakat – és akkor... Nem, nem volt nekem sem így, sem úgy semmiféle választásom.

De ha már így kellett történnie, később, jóval később, bizalmas kettesben magammal mégis úgy intéztem el, hogy ott a Lehel téren engem ugyanazzal a kapitánnyal hozott össze a végzet, akit a sors pár nappal azelőtt Évi pincéjébe irányított. Lám, Évi életét az oroszok kétszer zúzták szét. Az első alkalommal? Ott voltam, de még mennyire ott, és ott lévén megtettem, de még mennyire megtettem, amit csak tudtam, sőt annál jóval, de jóval többet; mindössze csak pár, nem több, mint pár nyomorult napot késtem. A második alkalommal, uram istenem, mindössze tizenkét, de valahogy azért inkább száznak tűnő évvel később, 1956-ban már egyetlen percet sem késtem, de segíteni, a sorsot föltartóztatni nem voltam képes.

Csak most kezdem kapiskálni, és ahogy közeledik a mind nehezebben várt vég, úgy világosodik meg egyre inkább számomra az, hogyan lehetett képes Henry James leírni minden mondatok legszörnyűségesebbjét: „Egy emberi lényt megölni a legkisebb kár, amit annak okozni tudsz.”

Louisiana

Nem is vitás: nem panaszkodhatnék, még akkor sem, ha bármi ilyesfélét megengedhetnék magamnak. Éppen ellenkezőleg.

Gyönyörű helyen vagyok, egy minden földi jóval felszerelt, valóságos kastélyban. Az én szobám a Mississippi irányába néz, ha felmennék, fel tudnék menni az emeletekre, onnan azt mondják tiszta időben el lehet látni a folyóig. A szoba nem egykönnyen elviselhetően nagy – nem is szoba az, inkább terem –, abból nyílik, helyesebben vele egybenő egy tagolt üveg-felületekkel fedett, ezért szikrázóan napos, de kellemetesen langyosra légkondicionált óriáshelység, olyasféle, mint a Floridában, a modernebb házakhoz csatoltan oly gyakran fellelhető, eredetileg, mint a neve is mondja, Hawaii-ból áthozott *lanai*, benne egy miniatűr medencével, a belevezető apró vízlépcsőkkel, azoknak a tetején még egy kétszemélyes jakuzzival is. A csodalétesítmény olyan magas és csaknem olyan tágas, mint az állatkertekben a sasoknak meg rokonaiknak készített óriásketrec. És mivel üvegteteje meg -oldala van, még itt, a világ végén is mindig van a képben egy repülőgép. A szoba ellentétes oldaláról lehet kijutni a kertre, azon át az örökzöld erdőre néző, virágokkal ékesített tornácra; amit innen láttam, a szemben lévő domboldallal – körülbelül ez minden, ami nekem Lousianából kijutott. Na és persze hallhattam a vonatok sípolását, most a közelben, majd mind messzebb, kijelölve a távolságot, mint teszi azt a madárfütyü az erdőben.

Nem jó sorsom hozott a hidegből a déli vidékre, hanem az, hogy beteg lettem. Kisebb-nagyobb, mind komolyabb, időnként már elviselhetetlenné váló panaszokkal mentem orvoshoz, részesültem a legkülönbébb kezelésben, állapotom azonban nem javult, sőt egy idő után fokozatosan, majd rohamosan tovább romlott. Hogy mi volt a bajom? Perifériás vérkeringési zavarok. Főleg a lábaimban. Irreverzibilisek. Háziorvosunk szerint a csoda tulajdonképpen nem az volt, ami most velem történt, hanem sokkal inkább az, hogy mindez jó néhány évvel a várhatónál később következett be, hiszen valami ilyesminek a legelső jeleit már vagy 16 évvel ezelőtt diagnosztizálták. Véletlenül. Ezek szerint én, ahogy az angol mondja, már jó ideje csakis záros határidőre kölcsön kapott időből élek. Mindennek megfelelően végül elérkeztünk oda, hogy félreérthetetlen formában közölték velem: a végső stádium bekövetkezte jó esetben hónapok, de a dolgok logikája szerint inkább hetek, sőt lehet, hogy csupán napok kérdése. Bármiféle beavatkozásra – hasznos beavatkozásra – életkorom meg a betegség előrehaladott volta miatt nincs lehetőség. (Nem elképesztő, hogy csaknem szó szerint úgy végzem, mint apám?)

Hogy a titkolni mind kevésbé lehetséges állapot meg az abból fakadó következmények milyen hatással jártak az enyéimre, arra szükségtelen lenne itt kitérni. Annál is inkább, mert a hatást elképzelni nyilván nem okoz senki számára sem nehézséget. Csakúgy, mint ahogy e sorok olvasójának saját reakcióimat saját betegségemre, azok összetettsége ellenére is, gondolom régóta ismerősként, vagy ha így jobban tetszik, idejében felkészítettként kell regisztrálnia.

Nem, nem omlottam össze. Még meglévő, sőt ez ügyben rendkívül makacs akaratom minden erejével sem szerettem volna senkire, sem Margóra, sem Andrisra róni a terheket az utolsó időszakért. Persze hogy rájuk való tekintettel is, de az sem kizárt, hogy egyfajta önzésből is. Minden porcikám azt követelte, hogy egyedül legyek, önmagammal és csakis, már ha elérhető, a legszükségesebb palliatív segítséggel. Ez persze, amilyen egyszerűnek hangzik, olyannyira elérhetetlennek is tűnt.

Egészen addig, amíg Margó, persze hogy értve, mitől rettegek és megfogalmazhatatlanul bár, de mit szeretnék utolsó kívánságként, Hayworthéhoz fordult segítségért. A karmester, helyesebben felesége Lousianában örökölt egy egykori ültetvényt, illetve annak a maradványát,

benne egy nagyrészt összeomlott házzal, amit hosszú évek kemény munkájával tökéletesen újjáépítettek-átalakítottak, majd azt követően, hogy Dick is drasztikusan csökkentette vendégszerepléseit, amolyan második otthonukká avattak. Amikor Margó leült Dickkel beszélgetni, vagy egy hónappal előbb tértek vissza utolsó odalenti tartózkodásukról.

Margónak nem voltak illúziói, ő pontosan tudta, mit jelent egy amerikainak a magántulajdon, hát még az otthon szentsége, még akkor is, ha az történetesen csupán második otthon. Csak elképzelni tudom, kérését a vele szemben nyilván fegyvertelen Dicknek hogyan találhatta. Kétségem sem volt: az egyébként kemény fickónak, Dicknek az elszánt Margóval szemben nem volt semmi, de semmi esélye, még kevésbé választása. Nekem Margó mindössze annyit mondott, hogy némi huzavona után a végső döntést – habozás nélkül – Becky hozta meg. Igen, arról, hogy lemehessek Louisianába, a Jackson városától tíz mérföldre lévő házukba, egy Bathurst nevű helységbe; hogy ott a kellő orvosi és ápolónői ellátással az utolsó időt magamban tölthessem.

Mi több, Becky mindenki ellenállásával szemben egy jöttányit sem engedve, tántoríthatatlanul ragaszkodott ahhoz, hogy ő maga kíséren el engem, hogy ott a helyszínen ellenőrizze az előre beindított intézkedéseket orvossal, ápolónőkkel, na és a személyzettel, hogy átadja az ellátásomért felelős ottani orvosnak a vizsgálati anyagokat csakúgy, mint a kezelőorvos írásban is rögzített javaslatait. És hogy miután mindezt megtette, kérésemet teljesítve ő maga is távozzon. Rám bízva, hogy a magammal viendő laptop komputerrel meg a telefonnal teszek, amit akarok. Csakúgy, mint Margó, meg sem kíséreltem titkolni a maradék lényemet csordulásig megtöltő hálaérzetet.

Amikor ideáig érkeztünk, nem is igen maradt időnk már másra, mint a búcsúra. Ancsát is beleértve természetesen mindannyiunktól külön, majd közvetlenül az indulás előtt Margó kívánsága szerint még egyszer és utoljára hármasan. Mindössze csak néhány percre. Margó – semmi nem volt a szemeiben, egyáltalán semmi; olyanok voltak, mint egy összehúzott függöny –, Margó az első adódó alkalommal kérdezte meg Andristól, lenne-e kifogása az ellen, hogy felhívja őt. Már az elintézendők megbeszélésén meg azon kívül, egyebek közt, hogy az egykori megállapodást az eredeti szándékok szerint bonyolítsák le. (Változatlanul fogalmam sem volt arról, miről van szó, de most már nem is érdekelt. Azt hiszem, legalábbis.) Andris úgy nézett Margóra, mint aki nemigen látja az előtte ülőt, majd valahogy kipréselte: persze hogy nincs. Sőt, ő is szeretné kérni, hogy ezt megtehesse. Közben olyan lett a szándékosan monoton hangja, mintha minden színt, hangsúlyt, nyomatékot kimosott volna belőle, nehogy bármiféle érzelem is felfedhető lehessen mögötte.

Az egész egy kívülálló számára alighanem valami olyasminek tűnhetett, mintha emberek kísérenék ki egy hosszú útra induló barátot a vasútállomásra. Vagy a repülőtérre.

* * *

A repülőút, főleg az átszállásokkal, kíméletlenül megviselt. A jóságos doktorbácsi ezt látva személyem körüli tevékenységét azzal kezdte, hogy adott valamilyen gyógyszert, ami végtelenül megviselt állapotomból úgy-ahogy csak kihúzott.

Miután mindenkinek kiadta az instrukciókat és megvárta a napi rutin kialakulását, és miután még egyszer, majd újra meg újra megkérdezte: biztos, hogy ne maradjon tovább, két nap múlva utolsó kötelékem elmúló világomhoz, abból a figyelmesség, a jóság, a szeretet maga, Becky is távozott. Az ő magatartásának a feltétlensége, nem kevésbé az, amit az belőlem kiváltott, emlékeztetett még egyszer, újra – már persze ha azt egyáltalán hajlamos lettem volna elfelejteni –, hogy ilyen élet, amilyen nekem kijutott, nem mindenkinek adatik meg.

Így maradtam végül is egyedül sorsommal. Hiszen ha nem tévedek, életemben oly sok nyarat meg telet töltöttem el azzal, hogy körülvegyem magam emberekkel, ha persze nem is

kizárólag, de főleg azért, hogy közükben lehessenek a magam módján többé vagy kevésbé felszabadultan egyedül. Ezért aztán a nem valamiféle begubózottságból eredő, annál inkább viszont az igazi, vagyis a leplezetlen magányosság megtapasztalása még az adott körülmények közt is bűvöletként hatott rám, az elárulásaként annak a végzetes gyöngeségemnek, amelyet a gyermekkori tuberkulózis ágyhoz kötöttség ideje óta soha nem engedtem meg magamnak – úgy ám, a színtiszta magány az elvárásoltsága.

Nem kis elképedéssel reagáltam arra, hogy legalábbis az én érzékszerveim számára az idő csigalassúsággal kúszik előre. Időnként megpróbáltam zenét hallgatni, néhány alkalommal még úgy is, hogy valóban képes voltam odafigyelni. Olvasni viszont nem tudtam, nem is akartam. Az ápolónő egyik reggel odaadta a helyi újságot, én azonban képtelen voltam azzal mihez kezdeni. Televízió? Semmi, de semmi közünk nem volt nekünk egymáshoz.

Ezzel szemben viszont a komputer lekötött. Valahányszor kinyitottam, azon nyomban lelki-furdalásom is támadt, mert az utolsó simításokat a 'regényen' már hónapok óta sikeresen szabotáltam, most meg... Egyszer-egyszer nekifogtam és e-maileket írtam, egyebek közt budapesti barátaimnak. Nem tetszettek, egyáltalán nem, így aztán átírtam egyet-kettőt, de végül csak feladtam a partit, mert minden leírt szó túl érzelgősnek tűnt.

Telefon? Bár ezt nem beszéltük meg, de nem azért jöttem onnan el, hogy most innen adjak helyszíni közvetítést. Néhányszor így is kísértésbe estem, de azért csak tartottam magam elhatározásomhoz, így azután gondolatban folytattam párbeszédet. Nem értem, miért, de ezek nyugtatóan hatottak rám. Főleg akkor, amikor anyámmal álmodtam.

Nyugtatóan hatottak a nem is ritkán félálomba csúszó merengések, amelyek készségesen elvittek engem Toledóba is, hogy ott a régi város utcáit járhassem. Hiába távozott, intenzív jelenlétével velem maradt Becky is, hogy elkísérjen engem spanyol-zsidó sétáimra.

*

Azért a nagy magányban maradt némi társadalmi élet is számomra. Egy idő után észrevettem: valahányszor az oldalt fekvő dombra néztem, annak a tetején ott állt egy 10-12 év körüli fiú, aki mereven figyelt – engem. Ezt onnan is tudom, hogy kértem egy messzelátót az ápolónőtől, aki elővarázsolt egy katonai látcsövet. Ő maga is megnézte kíváncsiságom tárgyát és megelégedéssel nyugtázta, hogy nem hallucinálok. Valahányszor csak agyam kitisztult, nyomban le kellett ellenőriznem, hogy Michael – a szent keresztségben ezt a nevet kapta tőlem – még ott van-e. Ragaszkodó fajta lehetett, így aztán minden alkalommal ott is volt. Fura érzés volt hozzászokni, hogy valakinek az életében még ily későn is valamilyen szerephez jutok.

*

Legalább négy napja, hogy utoljára fölkeltem. Ha akarnék, se lennék többé képes rá...

*

A fájdalom, a morfin, a révületek – ez maradt. Meg hogy van-e üzenet a komputerben. Nem mintha számítanék rá. De azért mégis...

Fáradt vagyok, fáradt, fáradt. Csak azt sajnálom, hogy...